

అముక్తమాల్యద

నామాంతరము

విష్ణుచిత్రియము

శ్రీ కృష్ణదేవరాయ మహాతామ్ర ప్రణీతము

వేదమువేంకటరాయ శాస్త్రిప్రణీతము

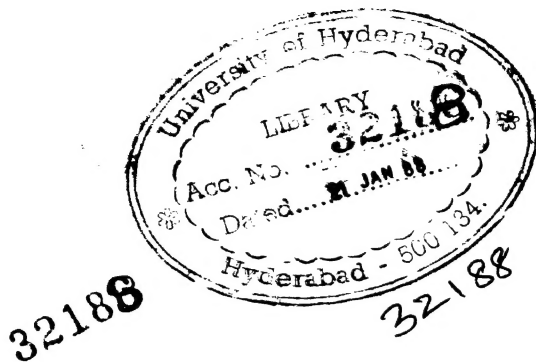
వేదమువేంకటరాయ శాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్,
శుశ్రూషకేశ్వరస్వామిగుడిసందు, మదరాసు - 1.

All Rights Reserved

Rs. 150/-

ప్రథమముద్రణము - 1927
ద్వితీయముద్రణము - 1964

TP
81
S31A

శ్రీ పమ్మి పొన్నయ్యసెట్టిగారి
చంద్రికాముద్రణాలయమున ముద్రితము
17 క్షలాయసెట్టిపేథి, పాఠశాలపేట,
మదరాసు. — 21.
జనవరి 1964

ముఖచిత్రమున శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారి చిత్రమును చేర్చుటకు అనుమతి యొసంగిన
తరువాతి దేవస్థానము అధికారులు శ్రీ చలీకాని అన్నారావుగారికి ధన్యతలు.

మూలగ్రంథము అతి ప్రాథమగుటంబట్టి, ఆ వ్యాఖ్యలు చాలక యున్నందునను ఎంత విస్తరముగా నేని వ్యాఖ్యనలసియే యుండుటంబట్టియు ఆంధ్రభారతీ పాదపద్ధతాధురక్షణకై యత్నముచే ఈ విపుల వ్యాఖ్యను 'సంక్షేపని' యను పేర రచించించి ప్రకటించినాడ.

నేను ఈవ్యాఖ్యను ఇప్పటికి పది పండ్రెండు సంవత్సరములకు ముందే నిర్దిష్ట సారంభించితిని. వ్యాఖ్య ఈపాటి విపులమగునని అదిలో నేను ఊహించుకొనలేదు. రెండవశ్వాసములకు వ్రాసినచోడగా, 'బావిత్తవ్యంగా బేతాళములు వెలుకడినట్టు' లయినది. గ్రంథమునకెల్ల జీకోద్ధారమే కావలసినదని. అందులకై సమగ్రసంస్కరణ-సాధుపాత నిర్ధారణ-కువ్యాఖ్యావిషయరణ-సమంజసార్థావిష్కరణ-పూర్వక విపులవ్యాఖ్యానమును వ్రాయనుద్యమించితిని. ఈ నావ్యాఖ్యానము పూర్తికైంది ఇప్పటికి అయిదాడేండ్లయినవి.

వీతస్తుద్రణమునకు ధనప్రాప్తి.

ఒకానొకప్పుడు పోలీసువారు అట్టిలగ్రంథవ్యాపారులపై నభియోగము కావించ నుద్యమములై యుండగా ఆ విషయమున దొరతనమువారికి కొన్ని విన్నపములు చేయుటకై పచ్చెయిప్పు కాలేజిలో పండితసభ కూడిన దినమున, ఆ సభకు, పీఠికాపురము మహారాజావారు, సర్వవిద్యా పోషకులు, మహావదాన్యులు, అధునిక కృష్ణదేవరాయలు,-

శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరావు బహద్దరువారు,

విచ్చేసియుండి సభాకార్యానంతరము,-నన్ను, "ఇప్పుడు మీరు ఏమి వ్రాయుచున్నార?" అని యడిగిరి. ఇప్పుడు నేను ఆముక్తమాల్యదపై వ్యాఖ్య వ్రాయుచున్నాను." అని మహారాజావారికి విన్నవించితిని. "దానిని మేము వ్రాయించి దలంచియున్నామే" అని వారు వెలవించిరి. "ఎవ్వరు వ్రాసినను తమరు వ్రాయించినదే కానేరదా?" అని నేను వచించితిని. అనంతరము వారి దివాను గారిచే తేఖముఖముగా "దాని ముద్రణమున కెంతపట్టును?" అని యడిగించిరి. అప్పటికి గ్రంథము ఇంత విపులమగునని ఊహించనందున, ఆ కాలపు వెలలను ముద్రణభృతులనుం బట్టి ఇంచుమించుగా, రు. 1200 పట్టునని తెలిపితిని. ఆముక్తమును కన్నుద్రణమునిమిత్తము పారిలోషికముగా వారు వెంటనే నాకు పంపిరి. ఆ మహితాదార్యమునకు నా కృతజ్ఞతను శ్రీ శ్రీ మహారాజావారికి వెంటనే జాలుచే తెలిపికొంటిని. ఈవృత్తాంతము జర్నలుయొద్దమునకు పూర్వము జరిగినది.

గ్రంథము పూర్వ సంకల్పితమునకన్న పెక్కుమడుగు లగుటయు, యుద్ధానంతరము ఘట్టిక పటాది మూల్యములును, ముద్రణభృతులును మునుపటికన్న పెక్కుమడుగు లగుటయు సంభవించినది. మహారాజా వారొంగిన ధనము ఆముక్తపు వ్రాతప్రతులను విలుచుటకును, ఓరియంటల్ లైబ్రరీలో గ్రంథకోధనలు చేయించుటకును వ్యయమైనది. అట్టిసమయమున ఆంధ్రవిద్యాపారగులును ఆంధ్రభాషాపోషకులును అగు.-

శ్రీయుత కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు ఎమ్. ఏ.

(ఇప్పుడు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ పాఠ్యపుస్తకము) ఈగ్రంథము ప్రకటనార్థమని భావించి, అందులకై ధనసాహాయ్యము చేయుండని నిజమిత్రులను కొండలను పాచ్చరించిరి. వారిలో ఒక్కరుమాత్రము-హైకోర్టు న్యాయవాదిపదమున కలంకారభూతులు, ప్రతిభాబృహస్పతులు, కదకామయలు, శోపకారపారీణులు, బహువిద్యార్థిపోషకులు, దేశోపకారులు, ఇదానంతన

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద - సంజీవనీవ్యాఖ్యానమేతము

ఉపోద్ఘాతము

ఏతద్వ్యాఖ్యానసక్తి

మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములో ఆముక్తమాల్యదంగూర్చి వ్యాఖ్యలును మూచికలును కొన్ని కలవు. అవియన్నియు కొన్ని భాగములకే వివరణోద్యమములు. ఈ ప్రబంధరాజు మును గుబోధమునేయుటకై ఆధునికలలో అత్యుత్తమకృషి గావించినవారు మచిలీపండరు జిల్లా జడ్జి సి. పి. బ్రౌణ్ దొరగారు. వారికి తోడ్పడిన మహాపండితులు, మనువస్వాది ప్రబంధవ్యాఖ్యాత జాలూరి అప్పయ్యపంతులవారు. మఱి లోకులకు కడచిన 40-50 సంవత్సరములలో ఈ మహా ప్రబంధపుఁదత్తము కీర్తి కేఘలైన వానిల్ల రామస్వామికాస్తి గారిచే ప్రెసిడెన్సీ కాలేజిలో అంధ్ర పండితులుగానుండిన చదలవాడ సీతారామకాస్తులు అను విద్యద్వరేణ్యుల తోడ్పాటున ముద్రిత ప్రకాశితమైన పుస్తకమువలన, ఉపలబ్ధమగుచుండినది. — వారికి ప్రథమముద్రణార్థము వ్రాతప్రతి దొరకిన ప్రకారము- గ్రంథము ప్రణీతమైన నన్నాటు వత్సరములు అప్పడవత్సరము వ్యాఖ్యలుకూడ పండితనిర్దితము అగుచుండినవి. 50 ఏండ్లక్రిందట వానినన్నిటిని సంపాదించి జిల్లారు నవాబు పేట వాస్తవ్యులు, కీర్తి కేఘలు శ్రీమాన్ వింజమూరి నరసింహాచార్యులవారు బహుప్రాచీనవ్యాఖ్యా సమాకలన ప్రాయముగా నొకవ్యాఖ్యను సిద్ధపఱచుకొనియుండిరి. అట్లుండ ఒకప్పుడు నెల్లూరిలో మూలపేటలో మూలస్థానేశ్వరుని కోనేటిలో కొండమీఁది నరసింహస్వామికి భక్తమండలి లెప్పతిరునాళ్ల మహోత్సవము జరుపుచుండఁగా మిలితమయిన విద్యత్పరిషత్తులో మహిషమయిన గోష్ఠి విరాజిల్లుచుండుదు-నరసింహాచార్యులవారు తన సమకూర్చిన యా వ్యాఖ్యను రామస్వామి కాస్తులవారికి ముద్రణ ప్రకాశనాదికమునకై ఇయ్య నంగీకారమును దెలిపిరి. ఆనంతరము వారికతన శ్రీకాస్తులవారు దానింగైకొని ఆ చదలవాడ సీతారామకాస్తులవారి తోడ్పాటున ముద్రికృత్య మును నెఱవేర్చిరి. ఈవృత్తాంతము మద్దురువరేణ్యులైన యా చదలవాడ సీతారామకాస్తులవారే వాకు వక్కాణించిరి. నాటినుండి నేటివఱకు ఆ వ్యాఖ్యప్రసిద్ధమై విద్యార్థికానుభవపుగా భాసిల్లుచుండినది. ఆ వ్యాఖ్యలేనిచో ఈ ప్రబంధము ఎప్పుడో అంతరించియుండును.

ఆముక్తమాల్యదా గూర్తొరప్రకాశనకై అత్యంతమయిన కృషి గావించిన మహావిద్వాంసు లలో కీర్తి కేఘలు మద్దురువరేణ్యులు వర్తమానకతాబ్దినన్నయాచార్యులవారు కబ్బరత్నాకర నిఘంటు నిర్దాణకర్తృలు శ్రీమాన్ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు. వీరు ఏకద్వ్యంధ్ర తత్త్వప్రకాశకమయిన నిజకృషి నెల్ల ఆ నిజనిఘంటువులోనే నాటియున్నారు. మఱియు, ఏనుక తత్త్వమును నెలకొల్పుటకై మహాభీనితేజముతో ఈకావ్యము నిర్దితమో ఆ విశిష్టద్వైత తత్త్వమును ఈ పూర్వ వ్యాఖ్యానములలో నేదియు తడవమించేసి అమతమును సరిగా వివరింతుటకే ఈ మిడియవ్యాఖ్య అవశ్యకమయినది. కడను కేవల కావ్యమార్గమందు సంఘతము విస్తరము కలసివచ్చినది.

జానకర్ణులు, నాకు ఆప్తశిష్యులు, ఆప్తబంధువులు, మత్స్యభవమైన పుదురిద్రావిడ సంఘమునకు
మోదామణులు, బాల్యప్రభృతి నాకు అత్యంతప్రేమపాత్రము, జ్ఞానవృద్ధులు నగు-

మ-రా-రా-శ్రీ, శ్రీయుత అల్లాడి కృష్ణస్వామయ్య, బి. ఏ., బి. ఎల్., గారు.

ఏకద్వ్యంశ ముద్రతాదికమునకు రూ. 1000 లు సాయము పంపినారు. నేను జీవితయుగ
అయితయు లేక ఏకద్వ్యంశ ముద్రణభారముక్రింద క్రంగిపోవుచున్న యీ నడిమిదినములలో ఈ
క్రింద పేర్కొన్న రక్షణలు నాకు శతాధికరూప్యములుగా ధనము లిచ్చి నాకష్టమును తొలగిం
చుచుండిరి. శ్రీగద్వాల సంస్థానప్రభువు

శ్రీ శ్రీ సీతారామభూపాలరావు బహద్దరువారు

తోదా జోడుకాలువలు రూ. 600 లు నొసంగిరి.

మ-రా-రా-శ్రీ, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు, 'ఆంధ్రపత్రి' కాధిపతి.

- ,, అల్లాడి సూర్యరామయ్యగారు, బి. ఏ., (వకీల్)
- ,, నేలటూరు వేంకటరమణయ్యగారు, ఎం. ఏ.,
- ,, తదనుజులు రాఘవయ్యగారు, ఎం. ఏ.,
- ,, దొడ్డ వేంకటరామరెడ్డిగారు, (కావలి)
- ,, దొడ్డ రామిరెడ్డిగారు, నిధిపతి (నెల్లూరు)
- ,, గోవిందరెడ్డిగారు, Dr. M. B. B. S.
- ,, తూములూరి శివరామయ్యగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్.,
- ,, పొణకా వీరారెడ్డిగారు, (అల్లూరు)
- ,, చతుర్వేదుల వేంకటరాఘవయ్యగారు.
- ,, చతుర్వేదుల శ్రీరామయ్యగారు.

ఇట్టి యీవులచేత ఆకష్టకాలములో కలుంబమును పోషించుకొనుచుంటిని. ఇంకను మత్స్య
హాయలు ఎందఱోగలరు.

ఇట్లు కొందఱు వదాన్యులు ధనమిచ్చినను, ఒకప్పటికి కూడినధనము ముద్రతాదికృత్యములకు
పర్యాప్తము గాకయుండినది. ఆంధ్రగైర్వాణ గ్రంథములనేరమారమి రూ. 900 లకు కొనవలసి
వచ్చినది. దుర్లభతనమున మందదృష్టివైతిని. దానంజీవీ కార్యసహాయులకై రూ. 1500 ఎక్కువ
గానే వ్యయమయినది. ఆనయమున, నేను రిక్తండను రుగ్గండను నిరాయతిన బహుకలుంబిని,
ఉక్తకారణములచేత బహువ్యయిండనుంగాన, ముద్రణమునకు తక్కువపడిన ధనమును వ్యయించు
టకు స్వశక్తిలేకయు నుంటిని. దాని నెఱింగి యీగ్రంథము తప్పక ముద్రితమగుగాక యని
నెల్లూరుజిల్లా కావలితాలూకా ఇందువూరు గ్రామవాస్తవ్యులు, భూస్వాములు—

శ్రీయుతులు ఎఱుఁబ్రోలు రామచంద్రారెడ్డిగారు

ఏక మూలకథాప్రభావంబున

వ్యవసాయమున

మగుగాక యని చూచి

సహాయకై కావించి

కాని

కారభూమిలైన

నామ విధి

శ్రీ శ్రీదేవమ్మగారికి,

పుణ్యేశ్వరాలికి, పతికి ప్రాణములో ప్రాణముగాను, మనస్సులో మనస్సుగాను ఉండిన వేకళాలినికి భాగ్యకాలినికి, ఆ గౌరీమహాలక్ష్మీలవలె పావనరూప సంపన్నయైన ఆశ్రితపోషణ వక వాత్సల్య జీవప్రాప్త్యాదర్శ కీడినానుకంపా సద్విద్యారసగ్రహణప్రజ్వలచేవిరాజిల్లిన మహనీయురాలికి, లేడవరాలికి, కాశ్యోత పుణ్యలోకనివాసము కల్గునట్లుగా ధర్మవ్యయముచేయ సంకల్పించి యుంచిన ధనమునుండి నాకు ఏతద్గ్రంథముద్రణపూర్తికై అప్పుడప్పుడు రూ. 2500 ల పరిమితిం దువలె విరాళ మొసంగిరి. అట్టి యా విద్యాభిమానులు శ్రీరెడ్డిగారు నన్నుకొరిన దేవునగా—

మర్త్యులు ఎంతకాలము మర్త్యలోకమున స్థిరంబుండుదురో అంతకాలము వారికి స్వర్లోక భాగ్యము కలుగును.—

‘క్షీతి నెవ్వనినామము స|త్కృతి నెన్నిదినంబు లుండు దివి నాపుణ్య ప్రయోజనకాల ముండును, |ధృతి నింద్రద్యుమ్మునునికి దృష్టాంతముగా.’

అను ధర్మవచనమును ప్రమాణీకరించినవారై తమ యాదేశేరికి ఆమహాభాగ్యము కలుగునట్లుగా తద్గుణసంపత్తిప్రావేశార్థముగా ఈ గ్రంథమున తచ్చుధనము సంఘటనముగావింప నన్నంగోరి నారు. పురుషుల విద్యాభిమానగుణసంపదలకన్న ఇట్టి యిల్లాండ్ర వైరువ్యమహిమను స్త్రీవిద్య కొలవడుచున్న మనదేశమున అభినందించుట అత్యంత ప్రధానముగదా యని నేనును పరమసంతోషముతో ఆభాగ్యకాలినిని ఏతద్ధర్మ నిదానముగా ఇందు నిరూపించినాడను.

అనువంగికముగా నిచట మదీయ మహాపకారులును మతోన్మక ప్రాయులును అయిన రసిక విద్యచ్ఛిఖామణులను కీర్తిశేషులైన,

శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజా

శ్రీ వెలుగోటి శ్రీరాజగోపాలకృష్ణయ్యాచేంద్రబహద్దరు, కె. సి. బి. ఇ.,

వారిని స్థరించునందులకు విద్యాభిమానులు నాపై కినియరుగావుత. ఆ ప్రభువు నాకు ఉపకృతి చేసిన ప్రకారము ఒండు విశదీకరించెద.

నేను నాయాంధ్రాభిజ్ఞాన కావంతలమును ప్రకటించి వారికి ఒకప్రతి పంపితిని. అంతట వారు నాతో సమావేశముంగోరి మదరాసు మాంటురోడ్డు మోతీమనాసులో నాకు దర్శనమొసంగి, పల్లాపానంతరము నాకు కొంతధనము పోలితోషిక మొసంగవచ్చిరి. నేను వారిని ఇట్లు ప్రశ్నించితిని. “ఈ గ్రంథము ముద్రితమైనది. దీనికై యిప్పుడు నేను అధమర్దుండనగాను. జీవనముకై నాకు క్రిష్టియన్ కాలేజిలో కొలువున్నది. ఏల ఏలినవారు నాకు ఈ ధన మియవలయును; ఏల నేను కైకొనవలయును” అంతటి వారు వెలవచ్చిరి.—

“మీరు కాశ్యోత జీతము స్వల్పము. అది మీరు వటుంబధరణమునకే చాలదు. మీరు పుస్తక

ముద్రణములచేసి ఇబ్బందులుగలవలెను మఱి పుస్తకములు వ్రాయరు. మీరు

పంపవలసినది. మన

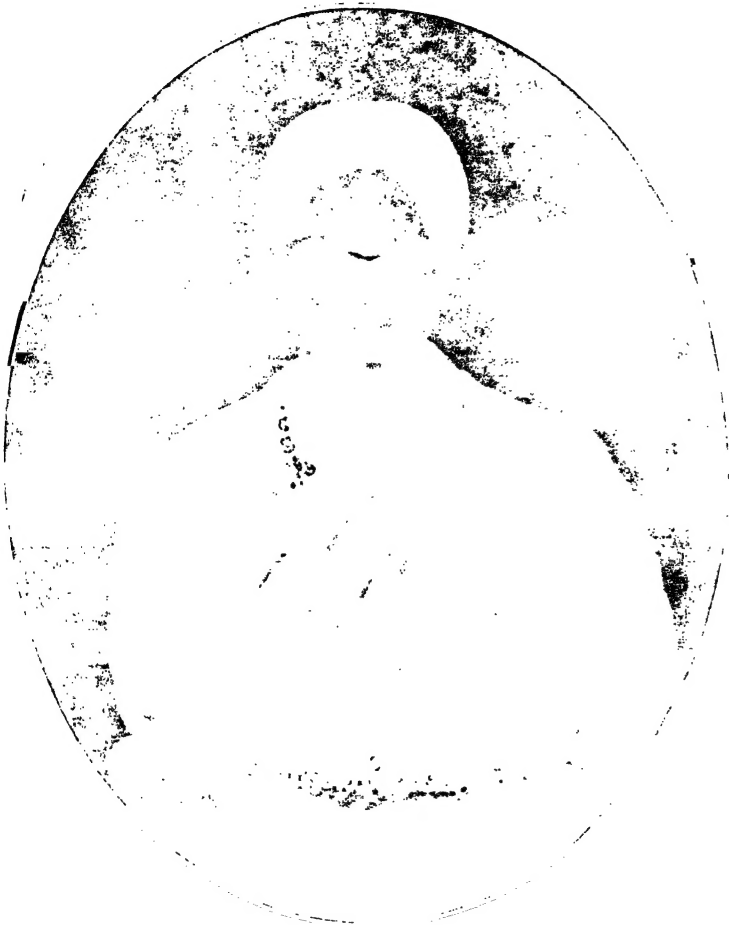
వారు, కావున :

నేను అంతము

హాస్యముతో ఈతిరున

క్రము” ఆ

ని. అప్పటి

The late Sri Sridevamma Gara
Wife of Sri Yerrabolu Ramachandra Reddy Gara of Nellore Dt.

నుండి నేను ప్రకటించిన ప్రతిభుప్రకమునకును, పుత్రకాదిక విమిక్త నిరపేక్షముగా సయితమును, వారు ఆశ్చర్యముగా నాకు మొందు ధనమిచ్చుచుండిరి.

ఇంకొకమాట. — మదీయ శృంగార నైషధవ్యాఖ్యాన ఆదార చిత్రమిది, దానిని సునకల్య నరీక్షగా చదివి కోధించి, తమ దర్శించుటకు నాకు నాలుగుమాసములు తీలినందున ఆ నాలుగు మాసములను వేచియుండి, అనంతరము మాంటుకోడ్డు మోతమునాలులో దర్శన మనుగ్రహించి, రెండుగంటలకాలము ఆ గ్రంథమునందలి మదీయసంస్కరణ వివరణాదులను పెక్కింటిని ఉద్ఘాటించి ఉగ్గడించి, తుదకు నాకు రూ. 400 లు ప్రసదన మొసంగిరి. అందులకు నేను వారితో “ఈ గ్రంథమును ముద్రించుటకు నాకు ధనము లేదని లక్షీనరసారెడ్డిగారు దయచేసివారు. గ్రంథము ముద్రితమైనది. ఏల ఏలినవారు నాకు ఈధన మిప్పు డీవలయును?” అని యడిగితిని. అంతట వారు “మీరు గురువులు, మేము శిష్యులము, కూన్యనాస్తమతో గురుదర్శనము చేయఁగూడదని మీరే ధర్మ మేర్పఱచితిరి. మీ యనుకాసనమును మీయెడలైన మేము నెఱవేర్చవలదా? అందుకై ఇది ఆచారము జరుపుటగాని యొందుగాదు” అనిరి. ఆ ప్రతిభకును ఆ ప్రసన్నతకును సంతుష్టుడనై కృతజ్ఞతాపూర్వకముగా ఆధనమును స్వీకరించితిని.

వారు జీవించియున్న నాకేమియుకొంతయుండదు. దిగులులేక గ్రంథములు రచించుచు, ప్రకటించుచు, ఈ యంత్యకాలమున లేమికి బావుగట్టి ఋణమున్నమాట యెఱుఁగక సంపన్నుడనై నిశ్చింతుడనుగా నుండును. ఈ యల్పపుణ్యవికీ అట్టి యద్భుతము ఏల కలుగును?

ఇంక నొకయోధార్య చరిత్రాంకమును పెద్దలు అవధరింతురుగాక. —

శ్రీయుతులు గునుపాటి యేనాదిరెడ్డిగారు

మన్మథులు నాకు ముప్పదియేండ్లనుండి ప్రతియ్న కటుంబపర్యాప్త ధాన్యదాత - మదీయ శృంగార నైషధవ్యాఖ్యాన ముద్రణార్థమై ధనముంగూర్చుటకు సమకట్టి, శ్రీయుత రేబాల లక్ష్మీ వరసారెడ్డిగారితో “అయ్యా, రెండుమాసములు నేను మీ సన్నిధిందాసి యీ జిల్లాలో సంచరింపవలసియున్నది.” అని నుడిచిరి. అంతట శ్రీరెడ్డిగారు “ఏల సంచార మేఁగదవు?” అని యడిగిరి. “వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారి శృంగార నైషధవ్యాఖ్యాన ముద్రణార్థము ధనమార్జించుటకు” అని ఏనాదిరెడ్డిగారు బదులుపలికిరి. “సేపు మత్స్యనిధానవరి వెయ్యండి విచ్చమునకు పోయెదవా?” అని రెడ్డిగారు నవ్వుచుం బలికిరి. “నాకై యాచించిన, నది విచ్చముగునుగాని, నాగురువుగారి పుస్తకము ముద్రించుటకై యడుగుట విచ్చ మేలయును?” అని యేనాదిరెడ్డిగారు వచించిరి. అంత ఆదౌడ్డదొర కుగ్రహీతనాములు లక్షీనరసారెడ్డిగారు “సరి లేవోయి దానిని మేమును విని యున్నాము, దానిని ముద్రించుటకు ఏపాటిచైకము పట్టును?” అని ప్రశ్నించిరి. “నుమారు రెండు కేలుపట్టును” అని వీరు తక్కువచించిరి. “మఱి, లే, శాస్త్రిగారి దర్శనమునకుం బోవుదము.” అని ఆయుధారులు బండికాటావించిరి. ఏనాదిరెడ్డిగారు “నేనుపోయి శాస్త్రిగారిని ముందుపాచ్చరించి వచ్చెదను.” అనిరి. “అట్లే చేయుము.” అని వారు ఆసతియఁగా అబండిలో ఏనాదిరెడ్డిగారు మాయంటికవచ్చి నన్నుంగని వృత్తాంతము వచించి, నేను ఇప్పుడేపోయి వారిని తెలుసా, యనిరి. “అయ్యా, నాబోంట్లు ఎందఱు వారిని నిత్యము దర్శింపరు? ఆక్షేపములేదని నేనే వచ్చెదను. నా కదీరమునకు వారేరాకయును?” అంటిని. అంతట ఆ బండిలోనే వారికడకేగి గుండర్పించగా, వారు మదీయ వ్యాఖ్యానముంగూర్చి నివాళినందనముం దలిసి, ముద్రణార్థము ఏపాటి

యగునో అడిగిరి. “నువ్వారు. 2000 కావచ్చును”. అని చెప్పితిని. అంతట రు. 1000 ల నోటాకటి ఫలనపితముగా నా కొసంగి “మీరు మదరాసున కెప్పుడు పోయెదరు?” అని అడిగిరి. “ఈ మధ్యాహ్నపు బండిలోనే ఏగి సాయంకాలమున ఇల్లుచేరెదను,” అని యుత్తరము చెప్పితిని. “మీరు ఇల్లునేరునప్పటికి మా కార్యస్థుండు వచ్చి మీకు రు. 1000 లు అందజేయును” అనిరి. అంతట నేను నాకృతజ్ఞతంబుకి నా దేశరలి సాయము మదరాసులో ఇల్లునేరునప్పటికి రెడ్డిగారి కార్యస్థుండు వైకముతెచ్చి నాకై యెదురు నూచుచుండెను. దానింగైకొని ఆ గ్రంథము ద్రణమున నెఱవేర్చుకొంటిని. బౌదార్య మన నిట్లుగా దా యుండవలయును.

“పాత్రభూతులెస్స పరికించి యతఁడడు | గకయు నొకరు నెప్పకయు మనువుగఁ

బననపండ్లు దిగిన పరిగ, స్వప్నము గన్న | నెఱిగ, నొసంగి వెఱుగు పఱుచుటొప్పు” - ఆముక్త.

ఈ ప్రబంధమున ప్రాథమ్య పాండిత్యమును అలోకసామాన్యములు, ఎంతటి ప్రతిభావంతులకేనియు దీనిని గ్రహించి వివరించుటలో కొఱవలయు గల్గుట వింతగాదు; కావున, ఈ వ్యాఖ్యానముల యందు నాయజ్ఞత చేతను బుద్ధికాద్యము చేతను గల్గు దోషములకు పెద్దలు నన్ను మన్నింతురము.

ఉ. వ్రాసితిమున్ ‘ప్రతాపుగృతి’ బండితమానులగుండె నేలుగా,

వ్రాసితివెన్న న ‘య్యుపవివాహము’ సిద్ధసుధాప్రవాహమున్,

వేసరకాంధ్ర ‘నైషధము’ విప్పి నిధుల్ నెఱచూట లిచ్చితిన్,

జేసితి నిప్పు తత్సరత నేవలు చూడికుడుత్ర దేవికిన్,

గీ. ఇన్ని కడగండ్లపాలయి యిపుడు దీని, నచ్చుఁ బొత్తంబుకాఁగంటి హర్ష మెసఁగ
నలఁతినేవకె తనియుండి యన్నలార, మాల్యముందాల్చి పతి కిడుమాలమెచ్చ.

మదరాసు,
జూలై నెల, 1927 }

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి

ద్వితీయము ద్రణము

ఈ మద్రణము వట్టి పునర్వద్రణమే. తాతగారే తమప్రతిలో వ్రాసియుంచుకొన్న యంశములను చేర్చితిమి; నూచించిననవరణలను చేసితిమి. వారు వ్రాయనిది కవిజీవితము. దానిని కొత్తగా విబంధించితిమి. కాగితములవెలుల మిన్నంటి మద్రణము అధికధనసాధ్యముగు నీకాలమున ఎట్లో ఈమాత్రము మేము ప్రకటింపఁగల్గినందులకే తృప్తిపడుచున్నాము. పండితలోకము దీనిని ఆదరించుకాత. ఇంత గ్రంథమును క్రమపడి, తానే చాలవఱకు ఆశీరములు జూర్చి, చక్కఁగా ఎంతో నిరువ్వుముగా, భక్తికల్పధారతో ముద్రించిన మా మిత్రులకు, చంద్రికామద్రణాలయాధిపతులకు కృతవిః పొన్నయ్యపెట్టిగారికి ఇవే మా కృతజ్ఞతాభివందనములు.

15-11-1968 }

మదరాసు-1. }

వేదము - వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్సు.

శ్రీ ర స్తు

ఆముక్తమాల్యద - విషయసూచిక

ప్ర కాశ క వి జ్ఞ ప్తి

1. విజయనగర సామ్రాజ్యము	...	1
2. రాయలవంశము	...	2
3. రాయలజనన కాలము	...	3
4. అలియరామ రాయలు	...	8
5. రాయలపట్టాభిషేకము	...	10
6. రాయల దేవేరులు	...	11
7. పట్టాభిషేక కాలమున రాయలు	...	13
8. దిగ్విజయములు	...	16
9. ఆముక్తరచ వాకాలము	...	20
10. కర్తృత్వ విచారము	...	23
11. సాహిత్యగోష్ఠి-అష్టదిగ్గజములు	...	26
12. ఆముక్తమాల్యదా హృదయము	...	30
13. రాయలచరమదశ	...	32

వీ తి క

1. గ్రంథగుణములు	...	1
2. గ్రంథదోషములు	...	3
3. కవిగుణాదికము	...	5
4. సర్వంకవపాండిత్యసోఘరకములు	...	7
5. వాసుడులు	...	15
6. సంప్రదాయాదులు	...	15
7. ఇతరకవిజాప్తములు	...	16
8. ఇందు లేనియవలక్షణములు	...	18
9. ఛందోజ్ఞానము	...	18
10. ఉత్కర్షణ-హేతువులు	...	20
11. స్వభావవర్ణన	...	20
12. లోకాత్మతాత్ప్రేక్షాదులు	...	21
13. శేషగుణమారత	...	21
14. దుష్టపాతదుష్టవ్యాఖ్యాదులు	...	22
15. వ్యాఖ్యాతాదిప్రకృతచందోదోషములు	...	24
16. సందిగ్ధములకు సహాధానములు	...	25
17. త్రియతిలోభంగము	...	26
18. ప్రాసవిశేషములు	...	28

19. వ్యాఖ్యాతాదిప్రకృతప్రాసభంగములు	...	26
20. ఆశ్లేషసమాధానములు	...	28
21. అత్యసంధ్యాదికము	...	28
22. ఇత్యసంధ్యాదికము	...	29
23. క్వాశ్లేకారసంధి	...	29
24. ఇతరేకారసంధి	...	29
25. క్వాశ్లేకారసంధ్యాభాసములు	...	30
26. అందిచ్చు	...	30
27. తాడువంటివ (వంటివి)	...	31
28. సవతాలు	...	31
29. తిత్తోలివి (వంటివి)	...	31
30. కాగిలిది	...	32
31. అనతిచ్చు	...	32
32. వానన్న	...	32
33. తత్వమేకారసంధి	...	33
34. ఈగగుసీగగు	...	33
35. కల్లాస	...	33
36. అచ్చలో సంబుదిడుజ్జనవల్లోపము	...	35
37. వల్లపంచమి	...	35
38. కొనికీకాదేశము	...	36
39. బహువచన 'శ్చ'లో ఉల్లోపము	...	36
40. ఔపవిధక్తికకార్యమురామి	...	36
41. సమాసమునలట్టునకు ఉల్లోపము	...	37
42. అన్యాదులకు ఉల్లోపము	...	37
43. ముగాగము లోపము	...	37
44. టుగాగమురామి	...	37
45. తద్రవిశేషణోకారమునకును గాగము	...	37
46. ఉపమాన తూ. ప. కర్త	...	38
47. ఏకాక్షరసం.క.నకు ప్రాప్యమువచ్చుట	...	39
48. తమరు	...	39
49. సమాసముధ్యమన వ్యస్తపదములు	...	40
50. మతపారిభాషికములు	...	40
51. క్రియాజన్యవిశేషణములతో	...	40
తత్కర్త సమసించుట	...	40

52. చవనశ్యత్యాగులు	...	40	3. విష్ణుచిత్తులవారు	...	78
53. వర్ణహీనవర్ణన	...	40	4. దక్షిణమధుర	...	87
54. విభక్తివర్ణనములు	...	41	5. పాండ్యమత్స్యధ్వజాడు	...	129
55. అవిహితపువర్ణ (క)ము	...	41	6. శ్రీష్టాగము	...	188
56. శ్రీత్యస్థిప్తి	...	42	7. పాండ్యరాజా వైరాగ్యము	...	169
57. శ్రీత్యసప్తి	...	42	8. విష్ణుపారమ్యసాపనమునకు శున్నవారు		
58. ప్రకీర్ణము	...	42	విష్ణుచిత్తులవారిని నియమించుట	...	174
59. తిరుమలైది	...	43	9. విష్ణుద్వైత ప్రతిష్ఠాపనము	...	185
60. కొన్నికబ్బములకు అర్థనిర్ణయము	...	45	10. ఖండికేశిధ్వజ సంవాదము	...	200
61. అప్రయత్నములు	...	46	11. విష్ణుధ్యానము	...	245
62. దుర్బోధములు	...	47	12. విష్ణుచిత్తుల విజయము	...	256
63. ప్రకమధంగములు	...	47	13. వరాలజాలెత్తెచ్చిక్రిందఁబడుట	...	258
64. పెద్దనకకనముపై యాశీషములు	...	48	14. విష్ణుచిత్తులవారి నూరేగించుట	...	259
65. రాయవాద విమర్శము	...	48	15. నారాయణుఁడు ప్రత్యక్షమగుట	...	260
66. లింగ సామ్యము	...	48	16. దళావతారస్థానములు	...	265
67. గంగాప్రయోగములు	...	49	17. విష్ణుచిత్తుని పురప్రవేశము	...	285
68. పాయంసంధ్యవిరహాద్దీపకము కాదట	...	52	18. యామునాచార్యచరిత్రము	...	298
69. అపూర్వకబద్ధములు	...	53	19. వర్షర్షు వర్ణనము	...	320
రూట, తృణతా, కన్మిసరు,			20. శరద్భతువర్ణనము	...	381
తెండి, హిండితము	...	56	21. యామున ప్రభు దిగ్విజయము	...	428
70. రాజువాదవిమర్శ-శైలి	...	59	22. అలర్కణాకము	...	429
71. పాకము	...	62	23. యామున ప్రభువునకు జ్ఞానోదయము	...	488
72. రాయప్రశంస-పారిజాతములో,			24. రాజనీతి	...	484
మనువులో	...	68	25. యామున ప్రభువు తపస్సునకేగుట	...	478
73. రాయప్రశంస-ఆముక్తములో	...	64	26. గోదాదేవి	...	484
74. రాయప్రశంస-కృష్ణరాయవిజయములో	...	64	27. వసంతర్షువు	...	545
75. రాయప్రశంస-రాయవాచకములో	...	65	28. మాలదాసరి	...	604
76. రాయప్రశంస-దండయాత్ర	...	65	29. బ్రహ్మరాక్షసుని భూర్యజన		
77. పెద్దవాగ్దోహరములు	...	66	శృతాంతము	...	650
78. కృష్ణరాముని కథావర్ణన వర్ణనలు	...	68	30. శ్రీరంగయాత్ర	...	678
79. ఉపసంహారము	...	68	31. గోదాదేవి శ్రీరంగనాథుని		
80. పీఠానుబంధము	...	78	పరిణయంబగుట	...	696
ఆముక్తమాల్యద					
1. మహాకవి	...	47			
2. విశిష్టము	...	49			

Sri Krishnadeva Raya & his Queens Chinmadevi & Tirumaladevi
(Metal Images at Tirumala)

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

ప్రకాశక విజ్ఞప్తి

ఈయాముక్తమాల్యదా సంజీవనీవ్యాఖ్యను మాతాతగారు ప్రకటించి (1927) నేటికి ముప్పదియేండ్లు. ఒక్క పేయి ప్రతులే ముద్రింపబడినవి. మఱి పునర్ముద్రణభాగ్య మిన్నాళ్లకు కలిగినది. ఈ ప్రబంధమును రచించిన మహాకవి సర్వదక్షిణాపథ చక్రవర్తిగా ఇరువదేండ్లు వెలింగిన శ్రీకృష్ణదేవరాయలు. ప్రథమముద్రణావసరమున మాతాతగారు ప్రత్యేకముగా తారీఖులతోడి కవిజీవితచరితాదులను వ్రాయలేదు. నాటికింకను చరిత్ర ఎంతో తెలిసికొనవలసిన స్థితియందుండినది. తర్వాత చాల పరిశోధన జరిగినది. రాయలవారినిగుఱించి వ్రాయుటకు నేడెంతో సామగ్రి దొరకియున్నది; తామ్రపట్టికలును శిలాశాసనములును దాదాపు విడువందల వఱకు కలవటం. ఇవి సంస్కృతాంధ్రద్రావిడ కర్ణాటభాషలలో నున్నవి. నాటి కవిశ్రవణము పండితులును ప్రభువులను కొనియాడుచు గ్రంథములు వ్రాసియున్నారు. సమకాలిక మహమ్మదీయులును విదేశీయవర్తకులుగా వచ్చిన పోర్చుగీసువారును విజయనగరముపై విస్తారముగా వ్రాసియున్నారు. ఇవిగాక దేశమందలి గ్రామములలోని దండకవిల్లెలును కైఫీయతులును విస్తారము దొరకినవి. అన్నిటికిని మకుటాయమానముగా రాయలవారి యాముక్తమాల్యద అనాటి జనజీవనమును మనకు కన్నులకు కట్టినట్లు తెలుపుచున్నది. వీని నెల్ల సమన్వయించి చరిత్రకారులు పలువురు చక్కని గ్రంథములు రచించియున్నారు. వారువారుచించిన విషయముల సారాంశముల ననుబంధించుచు నాకుఁ దోచిన నూతనాంశములను లఘువుగా హెచ్చరింప యత్నించెద.

౧ విజయనగర సామ్రాజ్యము

క్రీ. శ. 1386 వ సం॥ శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిలవారు తుంగభద్రానదీ దక్షిణతీరమున విజయనగర నిర్మాణమునకు శంకుస్థాపనమొనర్చి ఆసమయముచే కా.శ. 1258 ధాతు వైశాఖ శు. 7 పుష్యమీనతృతీ సినపాఠగ్నమున శనివారమునందు (క్రీ.శ. 1386 మే 4 శనివారము) హరిహరరాయలకు పట్టాభిషేకమొనర్పిరి. ఇది నాటిరాజకీయచరిత్రలో నొక మహత్కార్యముగా గణింపబడినది. ఎందులకనఁగా విజయనగరస్థాపనము ఊరక రాజ్యకాంత వలన నేర్పడినదికాదు. అనాఁడు హిందూధర్మమును మహమ్మదీయులబారినుండి కాపాడవలసిన యావశ్యకత ఎంతేనియు ఉండినది. ఓరుగంటి కాకతీయరాజ్యము పడిపోఁగానే హిందువులకు నిలువనీడలేకపోయినది. అట్టి తరుణమున హిందూధర్మ పునరుద్ధరణమునకే యీ విజయనగరరాజ్యమును శ్రీ మాధవ విద్యారణ్యస్వామిలవారు స్థాపించిరి. వీరేశలింగో హిందూధర్మ మేమైయుండెడిదో!

ఇట్లు స్వామివారిచే స్థాపింపబడిన యీ సామ్రాజ్యమును మొదట సంగమవంశపురాజులు హరిహరరాయలు మొదలు ప్రాథమికరాయలవఱకు పాలించిరి. ఇతనికిడనుండి దేశక్షేమార్థము సాగువగుండ నరసింహరాయలు రాజ్యమును వారించెను. ఇతఁడు మహాజేత: ఆతేండ్లు సామ్రాజ్యాధినాయకుఁడుగానుండి అవసానకాలమున తన సేనానాయకుఁడైన తుళువ నరసానాయకుని స్వాధీనమున తన రాజ్యమును బాలురైన తనకుమారులను, లిమ్మరాయ తమ్మరాయలనువారలను, ఉంచివారిని రక్షించి వారిలో యోగ్యునికి పట్టాభిషేకము నేయవలసినదని కోరి తాను ప్రాణములు వదలెను. కార్యకర్తయు రక్షకుఁడునుగా నేర్పడిన తుళువనరసానాయకుఁడు మొదట క్రీ.శ. 1486లో

తిమ్మభూపాలుని సింహాసన మెక్కించెను. కాని రక్షకులైన నరసానాయకుని శత్రు వౌళాదా
కాలుని విషప్రయోగముచే చంపఁగా నాతనితమ్ముని తమ్మరాయని ఇమ్మడి నరసింహరాయలను పీఠ
సింహాసన మెక్కించెను. ఈ యువకుఁడు క్రమముగా కుట్రగోరులమాటలు విని నరసానాయకుని
యధికారమును సహింపక అతనిని తొలఁగఁ ద్రోయుటకు ప్రయత్నించెను. పరిస్థితులు విషమింపఁగా
నొకదినము నరసానాయకుఁడు వేటకని మిషపెట్టి మారాఁగరమున విజయనగరమునుండి వెలువడి
గొప్పదండుతో మరలితచ్చి ముట్టడించి, తనశత్రువులను తఱిమి, రాజధానిని కైకొని, తనయధి
కారమును మునుపటికన్నను చక్కఁగా గట్టిపరచుకొనెను. ఈవిషయమునే ముక్కులిమ్మన
పారిజాతాపహరణమున 'వంతలేశ్వరుఁడు సిక్కువడంగ విద్యాపురంబుఁ గైకొని నిజప్రాధి
పెరపె.' అని చెప్పినాఁడు.

తర్వాత తమ్మరాయఁడు (ఇమ్మడి నరసింహుఁడు) ఊరవండక ఏవో యొకచిక్క తెచ్చి
పెట్టుచు నేయఁడుటనుచుంచి అతనిని రక్షణకొఱకని మిషపెట్టి, నరసానాయకుఁడు పెనుగొండ
దుర్గములో నుంచెను; అదుర్గమునకు ఇరువదివేలపైన్యముతో తిమ్మపనాయఁడను నతని కాపుఁచెను.
తన మరణకాలమువఱకు (క్రీ. శ. 1508) తానే ప్రభువుగా వ్యవహరించెను. ఇతనితర్వాత నరా
పెద్దవమారుఁడు ఇమ్మడి నరసానాయకుఁడు సంతకుఁడై కొన్నాళ్లుండి క్రీ. శ. 1506 లో
తమ్మయదేవుఁడను సాళువ ఇమ్మడి నరసింహరాయలను చంపించి వీరనరసింహరాయ లను పీఠ
వహించి తానే విజయనగరసింహాసనాసీనుఁడాయెను; క్రీ. శ. 1505 నుండి 1509 వఱకు పాలిం
చెను. ఇతఁడు రాజ్యమును ఆపహరించి నాఁడనుట చేత కాఁబోలు దేశమున అల్లరులు లేచినవి.
సాముతులు తిరుగఁబడిరి. అట్టిసందర్భమున విజాపురసుల్తాను యూసఫ్ ఆదిల్ ఖాను ఎత్తి
వచ్చెను. ఈసమయమున ఆరెపిటి రామరాజును అతనివమారుఁడు తిమ్మరాజును నరసింహరాయలకు
అండఁగా నిలిచిరి. రామరాజు ఆదిల్ ఖానుని పాఱిద్రోలెను. ఆదవని కర్నూలు మొదలైన ప్రదేశ
ములకు మరల స్వాధీనము చేసికొనెను. కర్ణాటకమున తిరుగఁబడినవారు ఉమ్మత్తూరినాయకులు.
మైమారు, బెంగళూరు, టుంకురు, కోయంబత్తూరు, నేలము జిల్లాలభాగములు వీరి యేలుబడిలో
నుండినవి. వీరనరసింహరాయఁడు తనరాజధానియైన విజయనగరమును తనతమ్ముడైన శ్రీకృష్ణదేవ
రాయలరక్షణ కొప్పగించి, తాను తనయితరసోదరులైన అచ్యుతరాయ శ్రీరంగరాయుండ్రతో
ఉమ్మత్తూరిమీదికి ఎత్తిపోయెను. మూడునెలలు ముట్టడించినయి పాధ్యపడక ఉమ్మత్తూరినివదలి
శ్రీరంగపట్టణమును ముట్టడించెను. అచ్చటను పరాజయమునంది వెనుదిరిగెను. ఇట్లు ఉమ్మత్తూరు
స్వాధీనము కాకపోయినను వీరనరసింహరాయలు కుటుంబరాజ్యమును జయించి మంగుళూరులో
కొంతకాల ముండెను. కాని ఉమ్మత్తూరు శ్రీరంగపట్టణములకడ నొందిన పరాభవ మితినివృద్ధయ
మున బాధించుచుండెను. అందులకై గొప్పపైన్యమును యుద్ధసామగ్రిలను ప్రోగుచేయు నారంభిం
చెను. పైన్యముయొక్క శక్తి సామర్థ్యములను పెంపొందించుటకు తనప్రయత్నములు చేసెను;
అక్కికడకమును వృద్ధిపరచెను; వర్ణవర్ణంబు లేక పైన్యమునందు వీరుల నెందఱనో చేర్చుకొనెను;
వీరోచితకార్యములకు రాజసన్నాసము లిచ్చుచుండెను. ఇట్లుచేసి తాను పరిపాలించినది కొలఁదికాల
మయినను దేశమును శాంతిపట్టుములు చేసిపోగా శ్రీకృష్ణదేవరాయలు తర్వాత అధిపతియాయెను.

౨ రాయల వంశము

పండ్లపూర్ణియాలలో కుర్వను వంశమందు జనించిన రాజులు క్రమముగా కుటుంబవం
శమునైరట. ప్రసిద్ధుఁడు తిమ్మరాజు. అతనిరాజి దేశక. విజామారుఁడు ఈశ్వరరాజు.

ఇతనిరాణి బుక్కమ్మ. వీరి తనయుడు నరసానాయకుడు. ఇతనికి ముగ్గురురాణులు - తిమ్మలమ్మ, నాగామ్మ, ఓబొమ్మ. వీరిలో మొదటియరువురకు క్రమముగా వీరనరసింహరాయలును, శ్రీకృష్ణ దేవరాయలును, మూడవరాణికి శ్రీరంగరాయ అచ్యుతరాయుడైన పుట్టిరి. వీరు మొదట తుళు దేశమువారు. అట్లని వరాహపురాణమందును ఆముక్తమాల్యదయందును కలదు. తుర్కను క్రమైతము మొట్టమొదటి పర్యాయము రాయలకాలమందే వచ్చినది. మొదట వీరికి 'రాయ' బిరుదముతోడ లేదు. 'నాయకు' అనియే. ఈశ్వరనాయకుడును నరసానాయకుడును నాయకు అనఁబడిరి. వీరిలో రాయసింహాసన మాక్రమించిన కారణముచేత వీరనరసింహుడు మొట్టమొదటి రాయలు. వీరి పౌరాణిక వంశస్థుడము కల్పితమని ప్రత్యేకముగా చెప్పనక్కఱలేదు. వీరు శ్రీప్రియు అనియు కారనియు అభిప్రాయభేదము లున్నవి. వీరాంధ్రులు కారనికొందఱుందురగాని చిరకాల నివాసము చేత ఆంధ్రత్వ మలవడి ఆంధ్రరాజవంశములలో సంబంధబాంధవ్యములు చేసినవారును ఆంధ్ర వాఙ్మయమును తమదిగా భావించి పోషించినవారును ఆంధ్రులు కాకపోవుట యెట్టిది? వీరు చంద్ర గిరియందలి సాళువరాజుల నాశ్రయించి యుచట నే వీరనివాస మేర్పఱచుకొనిరి. ఇట్లు ఆంధ్రులైన ఆంధ్రేతరు లెందఱోగలరుగాన నిదియొక చర్చనీయాంశము గాదు.

3 కృష్ణదేవరాయల జననకాలము

ఈయాంశమును స్పష్టముగా తెలుపునట్టి ప్రమాణమేదియు నింతవఱకును దొరకలేదు. సమ కాలికుడైన పోర్చుగీసు వర్తకుడు న్యూనిజా రాయలు రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు ఇరువదియేడ్లకు పైబడిన వయసువాడని వ్రాసినందున, ఇతని రాజ్యారంభకాలము క్రీ.శ. 1509 కి తదురువున్నందున, అంతకు ఇరువది యేడ్లు, అనగా క్రీ.శ. 1489 ప్రాంతమే లేక అంతకు కొంతమందో అని యొక యభిప్రాయమేర్పడి యుండినది. కాని మన దేశమందే పరంపరగా వచ్చుచున్న విషయములను చూడఁగా పరస్పర విరుద్ధాభిప్రాయములు కనఁబడుచున్నవి. అందుచేత వీరినెల్ల ఎంత సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించినను చరిత్రకారులు ఒకనిర్ణయమునకు ఒప్పుకొనలేక భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. కాని ఒకపాటి నిర్దేశము నూలముగా చేయవచ్చునేమో.

పరంపరగా అల్లపానిపెద్దన చాటుధారయని ఈపద్యము నుదాహరింతురు—

“బోరనయాచక ప్రతతి భూరి విపద్ధక నొందుచుండఁగా
వారయ కాలివాహన శకాబ్దము లద్రియుగాల్చి సోములం
దారణ తత్సరంబున నిదాఘదినంబున జ్యేష్ఠశుద్ధ ౪
ష్ఠీ రవివాసరంబున నృసింహుని కృష్ణుడు చేరెస్సర్ధముకా
ద్యారకనున్న కృష్ణుఁ డవతార సమస్తము నొంతుకైవడికా”

ఈతారణ క్రీ.శ. 1524 అగుచున్నది. దీనినిబట్టి రాయలు క్రీ.శ. 1484 లో జనించుచుండునని తలంచిరిగాని రాయలు 1529-30 వఱకు జీవించియుండినటుల కాసనము లుండుటచేత ఈ చాటువు త్యక్తమైనది. ఇదిగాక మఱియొకచాటువు జననమునుగూర్చియే యున్నది—

“అందలి కాలివాహన శకాబ్దము లద్రివసుప్రిసోములకా
వందితమైన యద్వికృతి తత్సరమండలి పువ్యమాసమం
దుండగు కృష్ణపక్షమున మండెడి ద్యౌదక కుక్రవాసరం
బు దుదయించె గృష్ణుడు కుళాన్వితుఁ డానరసింహమూర్తికా”

దీనింబట్టి కా. శ. 1387 వికృతి పువ్య బహుళద్వాదశి కుక్రవారము (క్రీ. శ. 1465) రాయల జనన మగుచున్నది. కాని 1387 కా. శకము వికృతికాదు. తారణయో పార్థివయో. వారమును కుదురుటలేదు. వికృతి కావలయునేని శకము 1392 అగును. అందులకు 'ద్వినవత్రిసోమా లకా' అని కొందఱు దిద్దిరి. శకమే యుండవలయునన్న 1387+78=1465 అగును. ఇది న్యూనిజా వ్రాతకు, రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు ఇంచుమించు ఇరువదియేండ్లన్న దానికి, కుదురుదు. నలువది నాలుగేండ్లగుచున్నది. అందువలన ఈచాటువుకూడ త్యజింపవలసి వచ్చినది. న్యూనిజానే యాధారముగా గ్రహించి దానికి ఇతరసందర్భములను ముడిపెట్టి కొందఱు క్రీ. శ. 1487 ప్రాంతము రాయల జననకాలమని నిర్ణయించిరి. కొందఱు పండితులు వరాహపురాణము నాధారపఱచుకొని అందు నరసనాయకుని చెంత వీరనరసింహరాయలు వర్ణింపఁబడినాఁడు గాని కృష్ణదేవరాయలు లేఁడు గాన నాఁటి కీతఁడు జనింపలేదనియు, నరసానాయకుఁడు సాళువనరసింహరాయల నేనాధిపతిగా కనఁబడుచున్నాఁడు గాన నీకావ్యము క్రీ. శ. 1486-1492 నడుమ రచితము, కాఁబట్టి రాయలజననకాలము క్రీ. శ. 1486 ప్రాంతము కావచ్చును-అని సిద్ధాంతికరించినారు. ఆపద్ద మిది.

సీ. అష్టభాషా కవిత్వాబ్జ సంభవులైన సుకవి పుంగవులు సంస్తుతులు సేయ,
సంకీర్ణరాగ రంజితలైన గాణలగములు గీతప్రబంధములుపాడ,
కలకంకణక్యాణ కరసరోరుహలైన రమణులు వింజామరములువీర,
వరబలాధిపతులైన శరణాగతారాతి సామంతులు భయ పార్వ్యములఁగొలువ,
గూర్చితనయుండు నరసయ్యగుణవిధాన, మంతికంబున సేవింప నలదికొనిన
సురభికాశ్చీరగంధంబు సోడుముట్ట, నుండెఁబోలగము నయనోత్సవముగ.

ఇదికూడ న్యూనిజా వ్రాతకు అనుకూలముగా నున్నదని భావించి, "రాయలు భోగ కాంతాతనయుఁడగుటచే వరాహపురాణకర్త లాతనిం బేర్కొనలే దనువాద మంగీకార్యము కాదు... ఈతఁ డప్పుటికి జన్మింపక పోయియుండును" అని నిర్ణయించిరి. చాలయుక్తియుక్తముగానే కనఁబడుచున్నది.

కాని ఇటీవల ఈవిషయములను కూలంకషముగా చర్చించి క్రీ నేలటూరు వెంకటరమణయ్యగారు 'రాయలు మరణకాలముప్పుడు నలువదియేండ్లవారే డని తలంచుట కేయాధారమును కానరాదు.... ముసలివారే డగునంతవఱకు జీవించియుండె ననుటకుఁ గొంతయాధారము గలదు.' అని నిర్ణయించినారు. (భారతి. విశోధి, చైత్రము.) దాని నిట నుదాహరించెద. "రాయల వయస్సునుగుణించిన ప్రస్తావము న్యూనిజాగ్రంథమున నొకటిరెండు తావుల గానవచ్చుచున్నది. కృష్ణరాయల కుమారునివిషయము చెప్పుచు న్యూనిజిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. — 'రాజా (కృష్ణరాయలు) దీనిని (కలుబరిగ దండయాత్రను) ముగించి, తనకేత్రపు లండరిపై భూరివిజయములను బడసినపిమ్మట, తాను అప్పటికే వృద్ధుఁడగుటచే దనవార్ధక్యమునందు విప్రాంతినందవలయుననియు, దన మరణానంతరము దనపుత్రుఁడు రాజాగావలయుననియుఁ గోరి యాతఁ డాజ్ఞేండ్లబాలుఁడగుట వలన దాను గతించిన వెనుక సిరిగిగకు లెట్లుండునో యని శంకించి బ్రతికియుండఁగనే యతని రాజానుజ్ఞయ నిశ్చయింపఁబడినను. ఆకారణమువలన నతఁడు దనసింహాసనమును, యావదధికార కారమును (రాజ) జానుమును త్యజించి, వానిని తనకుమారునికిచ్చి తా నతనికిఁ బ్రధానియై యంతకుమారుడు తనకుఁ బ్రధానియైయుండెన పాల్యలిపిచను దనకు మంత్రివిగావించుకొని యతని పుత్రులం దొక్కఁడ (రాజ్యమున) మహాసామంతుని గావించెను.'

కలుబరిగ దండయాత్ర కాలము రాయమారు విజయానంతరము. కాన క్రీ. శ. 1522 లో కలుబరిగవిజయము. ఇది తర్వాత. రాయలవారికి క్రీ. శ. 1517 వఱకు పుత్రసంతానము లేదు. 1518 లో కుమారుడు కలిగినట్లు కాసనములు గలవు. పుత్రునికి క్రీ. శ. 1524 వాటికి ఆతేండ్లు. వాటికి రాయలు వృద్ధుడని న్యూనిజా అభిప్రాయమని తేలుచున్నది అను నభిప్రాయమనిచ్చి క్రీ వెంకటరమణయ్యగారు ఎంతవృద్ధుడుగా నుండుననుటనుగూర్చి యిట్లుచర్చించినారు. “ఎన్నియేండ్ల వృద్ధుడో చెప్పటకు వీలులేదు. కాని న్యూనిజా తన గ్రంథమునం దొకచోట వీరనరసింహరాయల మరణసమయమున కృష్ణరాయల వయ నిరువదేండ్లకు పైబడియుండెనని వ్రాసినాడు. వీరనరసింహ రాయలు శకాబ్దము 1481-వ సం॥ (+78=1509) కాలధర్మము నొందెను. అప్పుడు కృష్ణరాయలు ఇరువదియేండ్లకు పైబడిన వయసుగలవాడైనచో శకాబ్దము 1411-వ సం॥మునకు ముందు పుట్టి యుండవలయును. ఎంతవయసునో చెప్పటకు వీలులేదు. ... కృష్ణదేవరాయలు దన నలువదవయేట పరలోకగతుఁ డాయెనని యెంచుటకు వలనుపడదు. ఏలన సమకాలికుడైన న్యూనిజా రాయలు తనపుత్రుని రాజునుచేసినప్పుడే వృద్ధుడని చెప్పియున్నాడు. నలువదియేండ్లవయసుగల మనుష్యు నెవడును వృద్ధుడని చెప్పడు. ఏబదియేండ్లవయసుగలవానినిగూడ వృద్ధుడనిచెప్పట యరుదు. ఇంచుమించుగ నఱువదియేండ్లప్రాయముగలవానినే లోకులు వృద్ధుడందురు. శకము 1411-వ సం॥మున న్యూనిజా కృష్ణరాయలవయస్సు ముప్పదియనిచెప్పక ఇరువదియేండ్లకు పైబడియుండెనని చెప్పియుండుటవలన నతనివయసుపు డిరువదియేండ్ల కెక్కువగను, ముప్పదేండ్లకు తక్కువగను నుండెనని మనము గ్రహింపవచ్చును. అతనిప్రాయ మపు డిరువదియొమ్మిదేండ్లై యుండెనని యను శొన్నను కుమారునికి రాజ్యాధికార మొసంగినపుడు అనగా శకము 1446-వ సం॥మున నతఁడు నలువదిరిందేండ్లవాడై యుండును. అట్లయిన కృష్ణరాయల జననకాలము శకాబ్దము 1404 సం॥ కావలయును. కాని నలువదిరిందేండ్ల వయసుగల కృష్ణరాయలను న్యూనిజా వృద్ధుడనిచెప్పట యసంగతము. కావున ఇరువదియేండ్ల పైబడినవాడని చెప్పటలో న్యూనిజా ఊదేశము. అతనివయసును లెక్కింపవలయుననికాదు; అతఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించుట కర్హవయస్కుఁ డని తెల్పుటయే. ఈ యభిప్రాయము సరియైనచో శకాబ్దము 1411 లో నిరువదేండ్లకుమించిన వయసు గల కృష్ణరాయలు మఱి పండ్రెండేండ్లు గడచినతరువాత శకాబ్దము 1446 లో వృద్ధుఁ డగుటలో వింత లేదు. అతనివయస్సుపు డేబదిసంవత్సరములని యెంచిన నతఁడు శకాబ్దము 1396 ప్రాంతమున (క్రీ. శ. 1474) బుట్టియుండవచ్చును. కాని యిది కేవలము నిరాధారమైన యూహ. అభ్యమైన సాక్ష్యము నాధారపరచుకొని ఇంతకంటె కచ్చితముగ నతని జన్మకాలమును నిర్ణయించి చెప్పట కను వీలులేదు.”

ఈపరిశోధనచే రాయలు ఒకపాటి పెద్దవయసు వాడైన వెనుకనే గతించెనని తేలుచున్నది. ఇదివరలో పండితులు ‘అందలి కాలివాహన’ పద్యమును న్యూనిజావ్రాతతో సరిపడనందు చేతగదా త్యజించిరి. ఇందులకు అనుగుణముగా అలియరామరాయల వయసును పరిశీలించినయెడల వాస్తవము గోచరించును. అలియరామరాయలు రక్కసిరంగడిలో, మహమ్మదీయులతోడి పోరాటమున క్రీ. శ. 1565 సం॥మున తన తొంబదియఱవయేట మరణించెనని చరిత్రకారు లాభ్యుకొని యున్నారు. ఇందులకు కూటో అను పోర్చుగీసువాని వ్రాత సాక్ష్యము. ఇతఁడు విజయనగరమున ఆనాడుండి స్వయముగా చూచి వ్రాసినవాడు. నీవెల్, హీరాసు, మొదలైన చరిత్రకారు లందఱు ఇతనినే ప్రమాణముగా గ్రహించినారు. దీనిని బట్టి వెనుకకు లెక్క వేయుదుమేని కృష్ణ

రాయల నిత్యనికాలమున (క్రీ.శ. 1580 నాటికి) రామరాయలవయస్సు (96-85=)61. ఈతఁడు 1469 లో జనించి యుండవలెను. కృష్ణరాయలకన్న పెద్దవాఁడా! అంతటిరాయలు తన చిన్న కొమార్తెను అంత వయసు మీఠిన వానికా ఇచ్చినాఁడు! ఇది వాస్తవమేని అశ్వర్యవడఁగలసిన విషయముగదా! దీనిని బట్టి ఒకటి తేలుచున్నది, - రాయల జననకాలము 1487, 1470 ల నుండి చాలవేసుకను పోవలయును, లేదా రామరాయలు అంతటి వృద్ధుఁడు కాఁడేమో అనవలయును. ఈవిషయమున ప్రాచీనరచయితల నిట్లు పీఠాన గారు ఉదాహరించినారు. ఢైరిస్తా, రామరాయలకు వయసు మరణకాలమున దెబ్బది యన్నాఁడట; బుర్హర్ - ఇ - మాసిర్, ఎనుబది; కూటో తొంబదియాయు. కంటిలో చూచినవాఁడు కూటో గాన కూటో మాటయే నిజమని పీఠాసుగారు గ్రహించిరి. వీరింబట్టి చూచిన రామరాయల జన్మకాలము క్రీ.శ. 1495, 1485, 1469 అగు చున్నది. ఇందుదేనిని గ్రహించుట? కూటో ఒకఁడే చరిత్రకారులకు పనికి వచ్చినాఁడు. కాబట్టి రాయలు 1465 కు చాలముందు జనించి యుండవలయును గదా. మరణకాలమునకు దాదాపు దెబ్బదియేండ్ల వృద్ధుఁడు. న్యూనిజా రెండవవ్రాత సాధువే. పట్టాభిషేకకాలమున ఇరువదికి పైఁ బడిన వయసువాఁడనఁగా పరిపాలన యోగ్యుఁడని యర్థము.

మఱి కూటో, న్యూనిజాలతో సమానముగా వరాహపురాణకర్తలు సమకాలికులుగదా; వారి మాటయేమి? అనుప్రశ్న ఉడయించునుగదా. సమాధానమేమి? కండ్రియాలగమున దాదాపు ముప్పదేండ్ల కుమారుఁ డుండక పోవుట యెఱ్ఱేర్పడినది. రాయలు దానిపుత్రుఁడని ఎవరో కథలున్నవిగదా వానిని వస్తుటయా? అది ఎంతమాత్రము సరిపడదు. రాయలతల్లి భోగస్థి కాదని వీరవరసింహరాయల కాసనములచేత స్పష్టముగా తెలియుచున్నదనియు, అట్టి రహస్యమేదైన నుండిన న్యూనిజా తప్పక చెప్పియుండెడివాఁడనియు శ్రీవెంకటరమణయ్యగారే వ్రాసియున్నారు. (యా. పై భారతి)

“తిప్పాతీ నాగలాదేవ్యోః కాసల్యా త్రిగుమిత్రయోః
దేవ్యోరిత నృసింహేంద్ర స్తస్మా త్పుంక్తి రథాదిక
వీరా వినయినా రామలక్ష్మణా వివనందనా
కాతా వీరనృసింహేంద్రః కృష్ణరాయమహీపతి.”

(శ్రీ కంచి కామకోటి శంకరాచార్యులవారియొద్ద నుండు తామ్ర కాసనములు)

“తస్మాన్నరసరాజేంద్రా త్రిప్పాతీనాగమాంబయోః
కృమాద్వీరనృసింహేంద్ర కృష్ణరాయా బధూవతుః,
అన్యోన్యోపమయోస్సర్గ సర్గదౌఘ సముద్రయోః
తయోర్వీరనృసింహేంద్రః పిత్ర్యుంసింహాసనం క్రితః”

(ఎన్.గ్రాఫీయా కర్ణాటకా సం. 10-77)

ఇట్లు రామలక్ష్మణులవలె నుండువారు తండ్రిసభలో కలసియుండియుండవలదా? ఇందులకు జన్మవిషయమును గూర్చియు సాగలాదేవియు సక్కులసంజాతయే. మఱేదికారణము? కండ్రి మరణానంతరము వీరవరసింహరాయల కాలమునుండియు రాయలకు ప్రాముఖ్యము కనబడుచున్నది గాని తండ్రిసభలో తండ్రికాలమున నాతఁడు ఎందును ప్రవేశింపకయుండెనని చెప్పట కవకాశము కలదు. ఏమిటనఁగా,

మొదటిది - ఈ విశ్వరూప రచనలను పూర్తిగా విశ్వసించరాదు. వీరి ప్రధానోద్దేశము ప్రాత్రపారాయణము. పెద్దవాదులుకూడ నరసానాయకుని ఇరువురు దేవతలనే పేర్కొని ఓబాంబను ఆమెకుమారులను శ్రీరంగాచ్యుతరాయుండ్రను స్థరింపలేదుగదా. ఈ కాననములకును ఆ కావ్యములకును తర్వాత వారు పుట్టియుండరుగదా. కంటియెదుట ఉండిన వీరి వేదవలెనట్టి కవుల వలెనే కృష్ణరాయనిపేరు వరాహపురాణ రచయితలు వదలిసంతమాత్రమున అతడు శాటికి లేడనరాదు. పెద్దన, తిప్పాంబా నాగాంబలను ఊరక పేర్కొని ఓబాంబనువదలఁగా ముక్కు తిప్పన వీరిని ఇరువురను 'వలసకు'లని భావగర్భముగా ప్రయోగించినాడు—

“అనరసమహిమహిళా, జానికి గులసకులు పుణ్యచరితలు తిప్పాం

బా నాగాంబిక లిరువురు, దానవ దమనునవరమయ్య ధరయునుబోలెఁ”

ఓబాంబ వలసతికాదా? కాంతమ్ పాపమ్. ఆమె వలసతియే. ఎదో యన్యాయము జరిగియుండును. ధార్మికుఁడు రాయలు తనవతర్వాత, తన అల్లుఁడు రామరాయ లుండినను, తనతమ్మునికి అచ్యుత రాయలకు రాజ్య మిప్పించినాడు. వీరి నెల్ల చూడఁగా వీరనరసింహరాయలు తండ్రియనంతరము కృష్ణరాయలకు చాలమర్యాద నిచ్చినాడని స్పష్టముగాఁ జెలియించున్నది. అందులకు కారణము తెలియుటలేదుగాని న్యూనిజా రచనవలన కృష్ణరాయనిరాజ్యమున కేదో హక్కుండిన ట్లాకధ్వని కనబడుచున్నది.

రెండవది - న్యూనిజావ్రాతలను జాగ్రత్తగా పరిశీలించిన యెడల రాయలు తాను రాజగుదునని యెన్నడును తలంపలేదని యొక రహస్యము వెలువడుచున్నది. వీరనరసింహరాయలు తన యవ సానకాలమున కృష్ణరాయలకండ్లు తీయించి తనకు చూపి తనవమాయనికి పట్టము గట్టుమని తిమ్మరుసును కోరినప్పుడు ఆమంత్రి రాయని రహస్యముగా గుఱ్ఱపుసాలకు కొనిపోయి అసంగతి తెలుపఁగా రాయలు ఇట్లనెనట—(Nuniz, Sewell) “Crisnarao said that he did not seek to be king, nor to be anything in the kingdom even though it should come to him right; that his desire was to pass through the world as a jogi (ascetic, recluse) and that he should not put his eyes out seeing that he had not deserved that of his brother.” ఇందలి చివరి మాటలు కూడ సాయభిప్రాయములు. తానెంతో స్నేహము చూపుచు వోడ్పడుచుండఁగా అన్న యిట్లాళ్లాపించుటయూ యను ధ్వని ఇమిడి యున్నది.

న్యూనిజా మఱియొకచోట రాయల బాల్యచేష్టల నిట్లు వర్ణించినాడు.—(చిన్నమదేవికథ) “Now this king Crisnarao, when he was young and growing up in this city of Bisnagar had an intrigue with a courtesan...Chinnadavidy...promised many times if ever he became king he would marry her; and though he said this in jest, it afterwards became true, so the history records....” (నూయేలు పుట 862) దేశమందు రాయలను గుఱించి గాండ్లసంగికథ యొకటి దీనితో సంబంధించునది యుండుటచే నిది కొంత వాస్తవమనియే చరిత్రకారమతము. ఈ కథల నిజానిజముల నటుంచి న్యూనిజా సమకాలికుఁడుగాన అతనిరచనకు కొంత ప్రామాణికత యున్నది.

మూడవది - శ్రీ గురుజాడవారి కవిజీవితములలో నొక కథ, రాయలు చాటుగా తిమ్మరుసు నింట క్రతుధయముచే పెరిగెనని కలదు. అదేదనఁగా నరసానాయకుని ఉదకపాత్రకు దొక

వత్సరమురాలుట, అనీటి వాతండు తిమ్మరుసు సలహాపై త్రాగుట, అటువెనుక రాణి చింతలేని కారణమున నొకచేటితో కలియుట, కృష్ణరాయలజననము, తండ్రియభిమానము, ఇతరరాణుల రాయని చంపయత్నించుట, తండ్రియాజ్ఞచే అప్పాజీ అతనినిపెంచి పెద్దజేయుట- అనువది. ఇం దంతో త్రోసివేయఁదగినదన్నను అప్పాజీ రాయలబాల్యగురువనుట పారంపర్యముగా లోకులు చెప్పుకొనుచుండినదే.

“అయ్య యనిపించుకొంటివి, నెయ్యంబున కృష్ణరాయ నృపపుంగవుచే నయ్యా నీసరియేరీ, తియ్యని నిలుకాండవయ్య తిమ్మగుసయ్యా”

నాలుగవది - వీరనరసింహరాయల యభివృద్ధితో కృష్ణరాయల కొక ప్రాముఖ్యమువచ్చినదని గుర్తించితిమిగదా. వీరనరసింహరాయలు చాలవృద్ధుడై మరణించినట్లు కానరాడు. పైగా అతని మరణము అకస్మాత్తు. ఆకస్మికముగా ఎదురుమాడనిపరిస్థితిలో కృష్ణరాయలకు రాజ్యప్రాప్తి. ఆతనికి రాజ్యకాంక్షలేదు సరిగదా వచ్చునని తలంచుటకుమాడ నవకాశములేదు. తండ్రి నరసానాయకనికాలమున రాజ్యమునకు తాము వారసులమని తలంచుటకు వీరికి బాత్రిగా అవకాశములేదు. కారణము నరసానాయకుఁడు ఎంతబలవంతుడైనను మంత్రిమూర్తుడై. ఇమ్మడి సాళువనరసింహుఁడు బందిలోనున్నను రాజే. తండ్రిమరణానంతరము వీరనరసింహరాయఁడు మంత్రియు రక్షకుఁడునుగానుండి రాజ్యమును హరించినాడు. ఇదిమొదలు (1505) రాయలకు రాజ్యకాంక్ష ఉదయించియుండునాయన్న నదియులేనట్లే తెలియుచున్నది. ఏలన అన్నకు యుద్ధాధికములలో సాయపడియుండెనేగాని ఎదురుతిరిగిన జాడలేదు. అదిమండియు సరకుఁడును సాత్వికుఁడును. వీరనరసింహరాయలే కంకించి ఈతనికి ఎక్కువమర్యాద చేయుచుండినట్లు కనబడుచున్నది. లేకున్న అన్న బ్రదికియుండఁగానే కానకర్త ఈతని ‘మహిపతి’ యని యెట్లనఁగలఁడు. వీరనరసింహరాయఁడు తా నాలోగ్యవంతుఁడుగా నున్నంతవఱకు నూరకుండి మరణ మాసన్న మైనంతనే కుమారునికొఱకు తమ్మునివిషయమున ద్రోహభావము వూనియుండును. రాయలు ఇవేవియు తలపెట్టకయుండి చిన్నా దేవితోను కావ్యకాస్తాదివిషయములలోను కాలము పుచ్చుచుండెను.

విదవది - రాయలు అప్పాజికడ నేమిచేర్చినో గ్రహించుటకు కథల సాక్ష్యమేగాని గ్రంథప్రామాణ్యము కానరాదుగాని బాల్యములో పెద్దల సద్గోష్ఠిలో కాలము గడపు చుండెననుటకు మాత్రము సాక్ష్యము కలదు. మాధ్యగురువయ్యలైన శ్రీరాఘవేంద్రస్వామివారి పూర్వులలో వొకఁడైన కృష్ణాచార్యులకడ రాయలు వీణవాయింప నేర్చుకొనెనట. రాయలు బాల్యములో కత్తి సాములలోను యద్ధవిద్యలయందును మాత్రమేగాక సంగీతసాహిత్యాది విద్యలనుమాడ అనన్యమునక్కుండై నేర్పినట్లున్నాఁడు. అట్టి వాఁడు కావునను, రాజకీయాధికములలో శ్రద్ధవహింపలేదు గావునను వరాహపురాణ కర్త ఈతని పేరెత్తలేదు. నాటికి రాయలు జనింపలేదని చెప్పలేము.

౪ అళియ రామరాయలు

వరాహపురాణ రచనాకాలమున రాయలుండెననుటకు అళియ రామరాయల వయస్సు సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఇతఁడు క్రీ.శ. 1570 లో జనించియుండిన రాయలు అంతకు పదేండ్లైనను పెద్దవాడై యుండవలెను. రాయల మరణకాలమున ఈతనికి వయస్సు అనువది. అళియ రామరాయలను రాయలెప్పుడు చేరదీసెను, ఎప్పుడు తనకమార్త నిచ్చి పెండ్లిచేసెను? రాయల జీవితకాలమున; రాయలు రాజ్యమునకు వచ్చిన ఏదేనిమిదేండ్ల లోపలనే. శ్రీవెంకటరమణయ్య

గాత విజయ, వైకాళి, భారతిలో నిట్లు (పుట 402) వ్రాసియున్నారు. 'రామరాజు అద్వైది యుక్తరాజు మున్నునుడు, రామరాజు మనుమడు, శ్రీరంగరాజు పుత్రుడు. మొట్టమొదట నితడు గోల్కొండసుల్తాన్ వలీవతులుకాచు కొలువునం దుండెను; క్రీ.శ. 1515 ప్రాంతమున ముల్తాన్ వలీ విజయనగర సామ్రాజ్యముపై సెల్లివచ్చి గడిసీమలఁ గొన్నిటిని జయించి స్వాధీనము చేసికొని యాసీమలపై ప్రభుత్వమునకు మహమ్మదీయులను నియమించుట యుక్తముగాదని తలఁచి రామరాజు నచట నెలకొల్పెను. తరువాత నాప్రాంతముపై నాదిలానుఁ డెత్తివచ్చెను. అతని భాటి కోర్వకాలక రామరాజు గోల్కొండకు బాటరాఁగా సుల్తాన్ వలీ యాతని పందతనమున కదినిదర్శనముని తలంచి నిజరాజ్యమునుండి వెడలిపోవ నాజ్ఞాపించెను. అంతట నతడు విజయనగర మున కేతెంచెను. కృష్ణరాయ లతని కక్తి సామర్థ్యములను గ్రహించి గౌరవించి కూతురు తిరుమ లాంబనిచ్చి యుద్వాహ మొనర్చెను.' (Briggs Ferishta III pp. 380 - 81)

కాని రాయల మరణానంతరము తిరుమలదేవి తనకుమార్తెను రామరాయలకిచ్చి పెండ్లి చేసినదని నడిమిదొడ్డిపాఠం కృతీయతులో నున్నది. కాని అది నమ్మదగినదికాదు. అరువదిదాటిన వానికా పిల్లనిచ్చుట? అందును రాయలకూతును? మఱి రాయలవారి కాలములోనే యెయ్యండిన రాయలేల యతనికి రాజ్యమియలే దను ప్రశ్న యుదయించును. రామరాయలు కృష్ణరాయల యల్లుడై యుండెనేగాని రాజ్యపాలనముం దెచ్చటను ప్రసిద్ధుఁడుగా కానరాఁడు. రాయలవారి యవసానకాలమున వారికి పదు నెనిమిది నెలల కుమారుఁ డుండెను. తమ్ముడు అచ్యుతరాయలు పెద్ద వాఁడు చంద్రగిరిలో నుండెను. తన వెనుక రాజ్యమునకు పోరాటములు జరుగునని రాయలు ఎఱిగి యుండెను. ఈవిషయమై శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారిట్లు విశదీకరించియున్నారు. "వీరందరి గుణములును కక్తి సామర్థ్యములును కృష్ణరాయ లెఱుంగనివిగావు. దీర్ఘము వితర్కించి వితర్కించి వీరందఱిలోను దనయనంతరము సింహాసనము నధిష్ఠింపఁ దగినవాఁ డచ్యుతరాయలే యని నిశ్చయించుకొనెను. ఇట్లు నిశ్చయించినది కృష్ణరాయలు జాడ్యగ్రస్తుడై ప్రాణముపై నాసమిడిచి మృత్యువు నెదురుచూచుచున్న సమయమందని న్యూనిజా వచించియున్నాఁడు. ఇది సరికాదు. మరణకాలమునకు రెండుమాఁడేండ్లకు ముందే రాజ్య వారసత్వనిర్ణయము జరిగియుండవలయును. ఇట్లు నిశ్చయించుకొన్న పిమ్మట నచ్యుతరాయల బంధనము వాపి యతఁడై తనయనంతరము వజ్ర సింహాసనాధిపతి యని ప్రకటించెను. తన నియామకము సర్వసమృతము కాదని కృష్ణరాయలు శంకించెను. కావున నది నిర్విఘ్నముగ నెఱవేరుటకు గొన్ని యేర్పాటులు గావించెను..." (భారతి, అదే)

అళియరామరాయల వివాహము క్రీ.శ. 1580 ప్రాంతముగాక 1515 కు కొంత తర్వాతనని తేలుటచేత రామరాయలకు ఆనాటికి కూటోవ్రాత ప్రకారము 45 యేండ్లు. ఇదియు కొంత విచిత్రముగ నే యున్నను అసంభవముకాదు. ఫెరిస్తావ్రాత నిజమైనచో నాటికి ఇరువదియగును. నాటికి ఎంతలేదన్నను రాయలకు అల్లనికన్న పదేండ్లైన పైన నుండవలదా. అనఁగా రాజ్యమునకు వచ్చి నప్పుడు రాయలకు దాదాపు ఇరువదియెనిమిది ఇరువదితోమిది యుండవచ్చును. అవసానకాలమునకు నలువదితోమిది లేక యేబది సమీపము. పైగా న్యూనిజా వ్రాతనుగాని కూటోవ్రాతనుగాని ఫెరిస్తా వ్రాతనుగాని ఒకపాటివిశేషణములేక గ్రహింపరాదు. అవేవియు చర్చకు సరిగా నిలుచునట్లులేదు. రాయల కృద్ధాప్యవిషయమునకూడ ఒకపాటి విశేషణముతో గ్రహించిన రాయలు అంత ఎక్కువ కుతుడు చెల్లినవాఁడు కాకపోయినను తన కవసానకాలము సమీపించు చున్నదవియు, గ్రహించి

యందును, తాను పట్టాభిషేకముచేసి తనకు వారసుగా నుంచిన కమారుడు విషమపరిస్థితులలో చనిపోవుట, తాను ఘోరప్రమాదమునకు లోనై తన్ను ఇంతవానిని చేసిన అపాపజన్మములు తీయించుట, తాను చేసిన ఇంతపనియు పాడై తనమొక దేశము మరల మేల్పాకాంత మగునేమో యను దిగులు, అంతఃపురములోను చుట్టును రాజ్యమునకు వట్టలు—దీనిచేత చాల చీకాకుపడి ఆశోగ్యముచెడి కిష్టముగా మృత్యువువార పడియుండును. శ్రీవెంకటరమణయ్యగారు ప్రతి పాదించినట్లు ఉజ్జాయింపుగా రాయలజననము క్రీ.శ. 1474 ఆగు నేని, రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు ముప్పదియైదేండ్లును అలియరామరాయలు అతనికి పదియేండ్లు చిన్నవాడై రక్కసి తంగళినాటికి దాదాపు ఎనుబది యేండ్లవాడునుగా నుండవచ్చును. ఇది బుర్హర్ ఇమానిక్ తారీఖుకు సరిగానున్నది.

౫ కృష్ణరాయల పట్టాభిషేకము

దీనింగూర్చికూడ భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. క్రీ.శ. 1509 జూలై 22 తేది వజ్రవీరనర సింహరాయలు విజయనగరముందు రాజ్యముచేయుచుండినట్లు కాసనములు గలవు. కృష్ణరాయల మొదటికాసనము (గుళ్ళ) క్రీ.శ. 1509 జూలై 26న తారీఖుతో దొరికియున్నది. దీనింబట్టి రాయలు ఈ 22-26 తేదీల నడుమ రాజ్యమునకు వచ్చెనని తేలుచున్నది. రాయల పట్టాభిషేక ప్రస్తావము మొట్టమొదట క్రీ.శ. 1510 జనవరి 24 తేదీనాటి హంపీకాసనమున కనబడుచున్నది. కాని ఇది పట్టాభిషేకమునాటి కాసనముకాదనియు తర్వాతి దనియు నొకయభిప్రాయము కలదు. వైగా పరిపాలన యారంభమైన యాటునెలలకా పట్టాభిషేకము. రాయల వైమొదటి కాసనమునకు తర్వాతితారీఖుతోడి వీరనరసింహరాయల కాసనములను ఒకటి రెండింటిని చూపి కొండఱు, రాయల పట్టాభిషేకము 1510 జనవరి 24 తారీఖుననే జరిగెనని నిర్ణయించినారు. ఆ కాసనములు సందేహస్పదములు. పట్టాభిషేకకాసనమని తలంపబడు దీనియందు రాయలు 'ప్రతి వర్ష ప్రసరిత కనకకనకస్తమహాత్మ్యవేన' అని పొగడబడియున్నాడు. అప్పుడే పట్టాభిషేకమైన రాజానుగుణించి ఇది చెల్లునా? లేక రాయలుపట్టాభిషేకమునకు మునుపటినుండియు వసంతోత్సవము చేయుచుచుండెనా? మఱి రాజాండ్రగా నితరులు చేయుపవచ్చునా? కావున నీకాసనము కొంత చర్చనీయమే. శ్రీ వేటూరి వేంకటరమణయ్యగారు 'విజయనగరసామ్రాజ్యము' అను పాఠశబ్దము కడితమునం దుండునట్లు 'కాలివాహనశకము 1482 ఆగు నేటి కుక్లసంవత్సరం ఆవతీమాసం శ్రీజయంతినాడు కృష్ణదేవరాయల రాయలు విజయనగరముందు పట్టాభిషేకమై 'వేంకటేశ' అనుటయే సరియని, దీనింబట్టి క్రీ.శ. 1509 ఆగష్టు నెల 7న తేది మంగళవారమనియు నిర్ణయించిరి. మఱియు నిట్లువ్రాసిరి. "కృష్ణదేవరాయలు శ్రీకృష్ణుని యంతారముని యప్పటివారి నమ్మకము. వాతడు పరమబ్రహ్మవుడు. కావున క్రీ.శ. 1509 జూలై 22 తేది తరువాత రాజాభిషేకము నహించినను నటుపిమ్మట నొకపక్షము లోకాలలో వచ్చుచుండిన శ్రీ కృష్ణజన్మావస్థమి వలన పట్టాభిషేకము నాపుడల జరిగినట్లుయందు నింత యేమియులేదు. క్రీ.శ. 1509 ఆగష్టు 7న వాడు కృష్ణరాయల పట్టాభిషేకము వాస్తవముగ జరిగెనని మనము విశ్వసించవచ్చును" (చరిత్ర, నిరూపి, చైత్రము).

రాయలు నడువెదిసినందుల తాళి పట్టాభిషేకము చేసికొనుటలో భద్రములేక పోలేడు. కృష్ణరాయలుచేతగాక రాజాండు (కృష్ణదేవరాయలు) ముఖ్యమునందును అతడేను. చివరి

దినపు క్రమపులతో నది తీరిపోగా పడునాలవదినను శుభవ్యవహారముతోఁగూడ పట్టాభిషేకముజరుపుట ఆచారము. చాళుక్యచక్రవర్తి మొదటిసోమేశ్వరుఁడు క్రీ.శ. 1068 మార్చి 27 వ తారీఖు ఆదివారము గతింపఁగా ఆ పడునాలవతిధిదినము ఆతని కుమారునికి రెండవసోమేశ్వరునికి ఏప్రిలు 9 తారీఖు శుక్రవారము పట్టాభిషేకము జరిగినది. (E. C. VII. Sk 136). అట్లే రాయల పట్టాభిషేకము చాలవైభవముగా జరిగినట్లు కృష్ణరాయవిజయదులయందు వర్ణింపఁబడినది. రాయలు రాజ్యము స్వీకరించుచు నే, తన యన్నకుమారుని, సోదరులను చంద్రగిరిదుర్గములో బంధించి కఠువులను హద్దులో నుంచెను.

౬ రాయల దేవేరులు

రాయలకు పట్టాభిషేకమునాటికి వివాహమై సంతానముకూడనుండినది. క్రీ.శ. 1515-16 నాటికే అలియరామరాయలకు ఈయఁదగిన కుమార్తె యుండినదనఁగా ఆతనికి పట్టాభిషేకమునకు (1509) చాలముందే వివాహమైయుండును. రామరాయలకిచ్చిన కుమారి శిశుప్రాసాదము నందునని నూయెలు తలంచెనుగాని అందుల కాధారములేదు. పట్టాభిషేకము తిరుమలదేవీ చిన్నాదేవులతోనే. పెద్దన మనుచరిత్రముం దిట్లు వ్రాసినాఁడు—

“అవిభు ననంతరంబ ధ, రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా

దేవియు కుభమతి తిరుమల, దేవియునుం దనకుఁగూర్చు దేవేరులుగాక”

చిన్నాదేవి వెలయాలనియు రాయ లామెను చేపట్టి, తాను రాజైనయెడల పెండ్లియేచేసికొని తనకు రాజినిగా చేసికొందునని, అట్లేచేసెనని నూయెలుచరిత్రలోకలదు (పుటలు 862-8). కాన పెద్దన పద్యమునుబట్టి ఆమె దేవేరియనియు పట్టాభిషేకమునాటికే కలదనియు తేలినది. అదే ఆముక్తమాల్యదలో రాయలను సభ్యు లిట్లు సంబోధించినట్లు కలదు—

“అవిభు ననంతరంబ ధ, రావలయముఁ బూనితీవు రహిమై దిరుమ

లేరియును నన్న పూర్ణ, దేవియుఁ గమలాబ్జముఖియు దేవేరులుగాక.”

ఇందు చిన్నాదేవి పేరులేదు కాన నామె ఆముక్తరచనాకాలమునాటికి గతించియుండునని కొందఱు అూహించిరి. కాని యిది పట్టాభిషేకమునాటి సంగతిగదా. కాలము మాఱుకొలఁదియు పద్యము లను మార్పుచుపోవుటలో నర్థమేమి? మనుచరిత్రపద్యమున కిది భిన్నము. రెండును పెద్దనపద్యము లనుటలో సందేహముండ నక్కఱలేదు. కమలాబ్జముఖియే చిన్నాదేవియగునా? ఏలయన అందఱిలో నామె నేగదా సౌందర్యవతియని రాయలు మెచ్చియుండెను. ఈకవిత్యరులను పూర్తిగా విశ్వసించుటకునులేదు. ఏలయన ఓబాంబను ఆచ్యుతరాయ క్రిరంగరాయలను వదలియే వేసినవారు ఏరేమి చేయురు? కాని యిట్లు వీరువ్రాయుటలో నేదియో యర్థముండవలెను. ఏదోరహస్యము దాగియున్నది.

న్యూనిజా గ్రహించినవిషయములో కొంత తారుమారున్నది. ఇతఁడు రాయలవారికి నలువురు ధర్మపత్ను లున్నాఁడు. పేయన పంధ్రెండుగు రున్నాఁడు. వైగా ఈవివాహములు కొన్ని కర్వార జరిగినను చిన్నాదేవి తిరుమలదేవులవిమాత్రము ముందే యొందుండవలెను. వేశ్యావృత్తాంత మొకటి రాయలతో సంబంధపడియున్నది. అది గాండ్లసంగికిభ. రామరాయలు తిరుమలదేవికి ‘అలియ, గావునను, కృష్ణరాయవిజయము ననుసరించి తిరుమలదేవియే రాయలకు దిగ్విజయార్థము ‘కప్పు రపు దీవెనదే మొసంగి’ పంపినది గావునకు ఆమెయే పట్టమహిషియనియు, రామరాయల కిచ్చిన కుమారికి క్రీ.శ. 1516 నాటికి పడునాజేండ్ల వయసుండినను, వీరి వివాహము క్రీ.శ. 1500 నాటికి జరిగియుండవలయుననియు, వేశ్యావృత్తాంతము, అంతకుమునుపటి దైనయెడల చిన్నా

దేవీదేవతలను అంతవను ముందుకై రాయలజన్మకాలము అంతవను చాలముండై క్రీ.శ. 1480 ప్రాంతమో ఇంకను ముందోయనియు స్థిరపడుచున్నది.

చిన్నా దేవి తల్లిదండ్రు లెవరోగాని తిరుమలదేవమాత్రము శ్రీరంగపట్టణ ప్రభువుయొక్క కొమార్తెయని తలంచుటకు మార్గము లున్నవి. శ్రీరంగపట్టణ ప్రభువు కొమార్తె యొకరాణియని విదేశయాత్రికులు వ్రాసియున్నారు. (నూయెలు పు. 247). రాయల పట్టాభిషేకమునకు ముందు వెనుకల శ్రీరంగపట్టణముతో యుద్ధము లేర్పడి యుండినందునను, రాయల మొదటిభార్య సాకువ నరసింగరాణిని బంధువని న్యూనిజా వ్రాసియుండుటచేతను, తర్వాత రాయలు ఉమ్మత్తూరిని పరాక్రమము చేత నేగాక భేదోపాయముచేత గూఢసాధించినట్లు తెలియుటచేత తిరుమలదేవి తండ్రి తులకదేయిమో!

పైగా ఈవివాహము నరసానాయకుని కాలముండే జరిగియుండునాయని యొక సందేహము కలుగుచున్నది. నరసానాయకుడు 'శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గనటీచినోదంబు హొయ్యశేంద్రు నకుఁ బాపి' నవాడు (తిప్ప నపారిజా) కొంగుదేశరాజాక్కలిక్ చరిత్రమునుండి శ్రీ పట్టాభిషేక తరతురమణయ్యగారు ఈ క్రిందివిషయములను ఉద్ధరించి వివరించియున్నారు. — "కర్ణాటక దేశములో నుండు పాలేగాండ్రును దండనాయకులను కప్పమీయక పోయినందున నుద్దండు డనుమంత్రి రాజాగారి యుత్తరువు ప్రకారము చతురంగ సేనలతోగూడ కర్ణాటకదేశమునకు పోయి వారితో యుద్ధముచేసి జీవగ్రాహుని పట్టుకొని యాదేశములో తానే పట్టముగట్టుకొని యా పాలేగాండ్రుచేత గప్పముగొని....." (Further Sources No. 95) ఇందు ఉద్దండుఁ డను విజయనగరమంత్రిచే జీవగ్రాహుడు పట్టుబడినట్లు చెప్పియున్నది. ఈయుద్దండుఁడు వివ్వఁడో తెలియదు. జీవగ్రాహుడు శ్రీరంగపట్టణాధిపతియగు హొయ్యశేంద్రుడేగాని యన్యుఁడు గాఁడు. 'జీవగ్రాహంగృహీత్యా' యను కాసనవాక్యమునకు సరియైన యర్థమును గ్రహింపఁజాలక కొంగు దేశరాజాక్కలిక్ చరిత్రరచయిత యదియొక వ్యక్తియొక్క నామమని తలచి జీవగ్రాహుఁ డని వ్రాసెను. శ్రీరంగపట్టణమును మాత్రమేకాదు, ఉమ్మత్తూరునుగూడ జయించినట్లు ఈగ్రంథ మున మఱియొక సందర్భమున జెప్పియున్నది. 'అట్లావుండగా మీతండ్రి నరసింహరాయడు బలం చాత జయించి కప్పం తీస్కునిపోయెను.' అని 'త్యాపరాజా' నుడివెనట. పైనుదాహరింపఁబడిన కాసనవాద్యాధారములచేత నరసానాయకునికాలమునగూడ ఉమ్మత్తూరుదొరలు కప్పమీయక తిరుగ బడిరనియు తారిన బలముచే నిర్జించి నరసానాయకుఁడు కప్పము గొనెననియు చెల్లవగుచున్నది." తిరుమలదేవితో రాయలవివాహము 1509 కి పదేండ్లు ముందే యైయుండినయెడల అది 1499 క్రీ.శ. లోనో అంతవనుమందో శ్రీరంగపట్టణమును జయించిన సందర్భముననే యుండవలయుననియు, ఆ యుద్దండు మంత్రి తిమ్మరసుహమాత్యుడే యైయుండునా యనియు నొకయూహ, నిరాధార మైనదే, పొడనూపుచున్నది. ఇప్పుడిదేవణ్ణ ఒడయల రెండవకుమారుడైన మల్లరాజును పేరుగల చిక్కరావులు కృష్ణరావులమొక్కరై యుండుటయు, ఉమ్మత్తూరు ప్రాంతమును జయించి ఈతని నచట పాలకుఁడుగా తాములంచుటయు నిందులకు కొంతబలము నిచ్చుచున్నది. భావి పరిశోధనచే తేలవలయును.

రాయలరాణులు నలుగురని న్యూనిజాను పండ్రెండుగురని పేయనును వ్రాసియున్నారు. పట్ట మహిషులు నలువురమటయే సరియేమో. రాయల ప్రథమభార్య గజపతితొంతురవి యొకకుక్కాదేవి,

The Pampapatt Temple, Hampi ruins

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

లేక దుచీదేవి లేక వరదరాజునుకథ యొకటి శ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి కవిచీవితములలో కనబడుచున్నది. రాయలు ఉత్కలగజపతిహాతురు జగన్మోహినిని వివాహమాడెనని రాయవాచక కృష్ణరాయ విజయములందు కలదు. ఈ మెపేరు 'లుఖి'యని 'భద్ర' యని భిన్నరీతుల గ్రంథములలో కనబడుచున్నది. లక్ష్మీయని 'విజయనగర సామ్రాజ్యమున' నుండుటచేత 'లక్ష్మీ' లఖియై, లుఖియై, తుదకు తుకాయైయుండునని శ్రీ కంకటరమణయ్యగారి యభిప్రాయము. ఆముక్తమాల్యదలో ఆన్న పూర్ణాదేవియు కమలాదేవియు కనబడుచున్నారు. ఆన్న పూర్ణ యెవరో తెలియుటలేదు; చిన్నాదేవిపేరులేదు. కాన నామె గతించియుండునని యొక యభిప్రాయముకలదని గ్రహించితిమిగాదా. కాని పద్యభావము పట్టాభిషేక కాలమున వీరుండిననిగాని కావ్యరచనాకాలముందు కాదుగాదా. చిన్నాదేవి ఎప్పుడు గతించినదో చెప్పటకాధారములేదు. పైగా హందే అనంతపురము పాతకవిలెలో రాయల వారతర్యాల చిన్నాదేవి తిరుమల దేవు లిరువురును రామరాయలను చేరదీసినట్లున్నది. ఎంతవఱకు నిజమో తెలియుదుగాని చిన్నాదేవి ముందే గతించినట్లుమాత్రము ఎచ్చటను లేదు. చూడఁగా చిన్నాదేవి, తిరుమలదేవి, లక్ష్మీదేవి (=లుఖి, తుఖి, భద్ర) ఆన్న పూర్ణ, కమలయిని, నలుగురువ బదులు విదుగురునున్నారు. 'కమలాబజ్జముఖులు' అను పాతము సరిగాదుగాన కమలాబజ్జముఖియే. కావున చిన్నాదేవియే కమల, చంద్రవదన (అంతటిసొందర్యవతి) కావలయును లేదా న్యూనిజా ప్రకారము మఱియేడుగురు ఎవరెవరో ఉండియుండురు.

౭ పట్టాభిషేక కాలమున రాయలు

ఇంతదూరము చర్చించినందువలన తేలివచ్చునఁగా పట్టాభిషేక కాలమునకు రాయలు మధ్య వయస్కుఁడు, బాలుఁడో యువకుఁడోకాదు. జీవితములో ఒకపాటియనుభవము సంపాదించిన వాడే. తండ్రికి రెండవకుమారుఁడైనందుచేతను ఇతర రాజకీయ కారణములచేతను రాజ్యకాంక్ష లేక అప్పాతీకడ పెరిగినవాడు. ఒకపాటి రసీకుఁడేగాని వ్యసనిగాడు. స్త్రీలోలుఁడేగాక కవితా స్త్రీలోలుఁడుకూడ. వివాహితుఁడుమాత్రమేగాక సంతానవంతుఁడును, కవనకళారహస్యము లెఱిఁగినవాడు. కావ్యశాలకాలంకార మర్హుఁడు. నాటికే పెద్దనాడు లీతనికి మిత్రులైయుండురు. గొప్పగురువుకడ సంగీతముభ్యసించినవాడు, వీణావాదనకుకలుఁడు, ధర్మజ్ఞుఁడు. తొలఁత రాజ్యమే వలదన్నవాడు. రాజైన వెనుక ఆన్నకుమారుని, చంపక, తమ్ములతో చంద్రగిరికివంపినవాడు. తనకు తర్యాల రాజ్యమును అల్లునికీయక తమ్మునికే ఇచ్చినట్టి ధార్మికబుద్ధి బాల్యమునుండియు కలవాడు. అన్నిటినిమించి మహావీరుఁడు. 'వ్యాయామస్థిర సంధిబంధుఁడు' తిమ్మరసు విషయములో చింతింపజాలలో జరిగినది వాస్తవమేయైనయెడల 'ప్రమాదోభీతుతామపి' అపీశబ్దస్వారస్యముచేత 'ధీమతా మేవ' అని అట్టి గొప్పవారికే అంతటి ప్రమాదమని యర్థము చెప్పుకొనవలయును.

తర్యాల రాయలను సమక్షమునదర్శించినపేయసు ఇట్లు వ్రాయుచున్నాడు. (శ్రీ చిలుకూరి వీర భద్రరావుగారి శ్రీకృష్ణరాయచరిత్ర, 1908, నుండి) "ఈరాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయలు మిక్కిలి పొట్టి యునుగాక పొడవునుగాక సామాన్యపు అత్తు గలిగి సొగసుగుల్లు ముఖవర్చస్సును మూలకాయమును గలిగి కుండరాకారముతో వొప్పవుండెను. వానిముఖముమీఁద స్ఫోటకపు మచ్చలుగలవు. ఆతఁడు భయముగలిగించు నట్టియు పూర్ణప్రజ్ఞ గలిగినట్టియు సంతోషస్వాంతుఁడుగా నున్నట్టి, మిక్కిలి యుల్లాసముగలట్టియు రాజాగానుండెను. విదేశీయులను సన్నానించుటకును వారల దయతో నాదరించుటకును వారిస్థితిగతు లెట్టివైనను వారివ్యాపారములనుగుఱించి దరిసికొనుటకు నపేక్షించువాఁడు

ప్రకాశకవిజ్ఞప్తి

గానవ్వాడు. అతడు న్యాయబుద్ధిగల గొప్పప్రభువుగా నున్నాడని యొక్కొక్కప్పుడు ఆకస్మికముగా దురహంకారమును బొందుచుండును. ఇతనికి క్రిమస్తహారాధిరాజు, రాజపరమేశ్వర, భార్యదక్షిణ పశ్చిమ సముద్రాధీశ్వర, శ్రీకృష్ణదేవరాయలని బిరుదము లనేకములుగలవు. తనలోగాని రాజ్యములోగాని యాతనికిన్న నధికముగాఁ గలవాఁడు మఱియొకఁడు లేనందునను సమస్తవిషయములయందును పరిపూర్ణసామర్థ్యముగలవాఁడయి యుండుటవలనను, అట్టిబిరుదములను వహించియుండెను.

“ఈరాజు మార్యోదయమునకుముందుగా ప్రతిదినము కొంచెమించుమించుగా సోలెడు మేవులనూనె త్రాగుట కలవాటుపడినవాఁడు. ఆమేవులనూనెతోనే దేహమంతయు నలముకొనును. తరువాత నడుమునకొక చిన్నగుడ్డకట్టుకొని మంటిలోఁజేయుబడిన బరువులను భుజముమీఁద నుంచుకొనును. అటుపిమ్మట కత్తితీసుకొని చమరంతయు దేహమున నింకపర్యంతము సాము చేయుచుండును. తరువాత తన వస్త్రదులలో నొకనితోఁ గుస్తీపట్టును. ఈపని జరిగించినతరువాత నశ్వాయాధుంఁడై తెల్లవాణువంటి వికాలముగు బయలులో నొకప్రక్కనుండి మఱియొకప్రక్కకు సవారు చేయుచుండును. మార్యోదయమునకుఁ బూర్వముననే యింతపనియుఁ బూర్తి చేసికొనును. తన వాత స్నానముచేయుటకుఁ బోవును.

“అప్పుడు మిక్కిలి భాగ్యవంతుఁడును తనకిష్టుఁడును, అతనివలనఁ బనిత్రుఁడుగా జూడఁబడువాఁడునగు నొక బ్రాహ్మణునివలన స్నానముచేయింపఁబడును. స్నానముచేసినతర్వాత అంతఃపురములోపలనున్న దేవాలయమునకుఁబోయి పలాచారము ననుసరించి ప్రార్థనాదికర్తములను గావించుకొనును. పిమ్మట.....రాజకీయవ్యవహారములం బరిష్కరింపుచు నగరములను బరిపాలించుచు తన కిష్టులగువారిలో ముచ్చటించుచుండును. అతని కిష్టులగు వారిలో ముఖ్యుఁడు తిమ్మరకు (మంత్రియగు సాకువ తిమ్మరాజు) నానొక్క వృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు గలఁడు.

“అతఁడే గృహనిర్వాహక భారము సమస్తమును వహించి నెఱవేర్చుచుండును. ప్రభువరులెల్లఱును రాయలపట్ల నేరితిగా సంఘరించెదరో యీతనిపట్లగూడ నట్లే ప్రవర్తింతురు. వీరలతో తన కిచ్చినవిచ్చిన ప్రసంగమును జరిపినతర్వాత రాజు ప్రభువులును సేనాపతులును వచ్చుట కనుజ్ఞ యిచ్చును. వారు రాజానకు వందనముచేయుటకు రాజాసమ్మఖమునకు వత్తురు. వచ్చినతోడనే రాజు షకు వందనము లాచరించి దూరముగానుండు గోడలపొడుగునను నిలువంబడుదురు. వార లొకరితో ఖొకరు మాట్లాడరు. తాంబూల చర్యణముచేయురు. తమచేతులను చొక్కాయి జేబులలోనుంచుకొని కన్నుదృష్టి భూమిపై నిగుడఁ దలవాంచి నిలువంబడియుండురు. రాజెవనితోనైన మాటలాడఁ దలచినయెడల రెండవమునుష్యునిద్వారా మాటలాడుచుండును. రాజెవనిఁ బలుకరించునో యాతఁడు కన్నులెత్తి రాజడిగిన ప్రక్షుంబులకుఁ బ్రత్యుత్తరములిచ్చి మరల నెప్పటివలె నిలువంబడును. రాజు నెలచిచ్చుపర్యంతము వారచటనే నిలువంబడియుండురు. తరువాత నతనియొత్తరభ్రువబొంది యతనికి నమస్కరించి యావలకుఁ బోవుదురు.

“వారిలో నధికమర్యాద మాచకమై యనుక్రమముగా వచ్చుచున్న నమస్కారమునఁగాఁ జేతులురెండును దగ్గఱగాఁ జోడించుకొని సాధ్యమగునంతవఱకు దలవలెఁగా నెక్కుటగా నున్న యది.....రాజు తనవలనను జూచినట్లుగానే మముజూచి...మాపట్లగూడ సాదరహృదయముగలవాఁడై ... తనవలనను పుట్టించునంతసమీపములో నుండిమి....

“రాజు తనవలనను గులాబితప్పములతోఁ జిత్రింపఁబడిన శ్వేతాంబరములను ధరించుచుండెను. తనవలనను నట్టి వస్త్రాలడతకమును పెదలో నలంకరించికొనియుండెను. సొగ

సయిన పట్టుతో మాయబడియున్న గరిపియాడేశపు కిరస్త్తాణమునంటి సరిగబట్టావేసిన పట్టు వట్లాయి కిరస్సున ధరించియుండెను. ఎవ్వఁడును పాదరక్షలు తొడుగుకొని యాతని సన్నిధానము నట రారాదు. దేశములో తెక్కండ్రు పాదరక్షలు లేకయే తిరుగుచుండుదురు."

ఇందులకు భిన్నముగా రాయలదినచర్య యిట్లుండవలయునని రాయలే ఆముక్తమాల్యదలో వచించిన పద్యమున్నది. ('సౌఖికాయనిక' చూ. ఆ 4-271 ఇందుల తాత్పర్యము చూడు వ్యాఖ్య.) 'రాజునకు దినచర్య ఇట్లుండవలయును. ప్రాతఃకాలమందు సుఖనిద్ర నడుగువారును వైద్యులును, జ్యోతిషులును రాజును దర్శింపవలయును. రాజు వారితో సల్లాపించి యారోగ్యమునకును గ్రహము కూల్యమునకును వలయువిశేషములు ఎఱుంగవలయును; జాముప్రాద్దు ఎక్కినంతట మంత్రి సామంతులతోను ధనార్జననియుక్తులయిన కరణాలతోను కొంతనేపు గోష్ఠి నుండి మంత్రాలోచనాదికముగావించి ఆముఖ్యవిశేషము లెఱుంగవలయును. అంగమర్దనము, మల్లరలో వ్యాయామము, వంటవాండ్రతోను వేటకాండ్రతోను తెచ్చినమాంసములను లేవలసినవానిని విచారింపకొని, తెచ్చినవానిని వండవలసినప్రకార విశేషములనుగూర్చి యాజ్ఞాపింపవలయును; ఆపరాహ్లామన దేవతార్చనసమయాన పెద్దలతోను ధర్మాధికారులతోను సన్న్యాసులతోను సల్లాపము, భోజనానంతరము విదూషకుని విశోదమును, పౌరాణికులతో కవులతో గోష్ఠి, నాలవజామున చారులకు దర్శనము, పాటకచ్చేరి; రాత్రి సుఖనిద్ర ప్రేయసీ సల్లాపములు."

ఇందులకు సమన్వయ మెట్లో? నూర్జ్యోదయమునకుముందే శరీరవ్యాయామము ముగియునని విదేశీయులు వ్రాయుచుండ మంత్రాలోచనాదికము లైనకర్మాత్త అంగమర్దన ముండవలయునని పద్యము చెప్పుచున్నది. ఒకవేళ ఇదంతయు అనుకూలము ప్రకారము రాయలు మార్చుకొనుచు ఆముక్తరచననాటికి ఈ యభిప్రాయమునకు వచ్చెనేమో. వీరనరసింహరాయల దినచర్య ఇందులకు సరిపోవునట్లే యున్నది. (రాయవాచకము)

"వీరనరసింహరాయలవారు విద్యావగరమందు బ్రాహ్మీ మహారాజున లేచి ఆరాధ్యుల నామావకులున్న ఆధ్యాత్మ సంకీర్తనలున్న పాండవగీతలు భ్రమరగీతలు గజేంద్రమోక్షము భారత సావిత్రి దధివాసునస్తోత్రము గంగావతరణము నదీప్రార్థనమున్న భారతభాగవతరామాయణం ముచి కుండస్తుతి అమృతస్తుతి భీష్మస్తుతి సంజయనీతి విదురనీతి చాణక్యనీతి ఇవి మొదలైనవిన్ని వైరాగ్య శతకం పురాణశ్రవణమున్న రాజనీకు లన్నియువని, దర్పణావలోకనానంతరం కన్యకామణులు కపిల కామధేనువకు స్వర్ణనంబుచేసి విప్రవరుల దర్శనంబు జేసినపిమ్మట దంతధావన ముఖమజ్జన నామతీర్థ మై విభూతిధరియించి శేరిలోగంగంబై కూర్చుండగాను, నూటయెనిమిది తిరుపతులనుంచినన్ని తీర్థప్రసాదములున్న డబ్బెరెండు దేవస్థలాలనుంచి విభూతిగంధప్రసాదములున్న రాగా యెదురుకొని ప్రత్యుత్థానముచేసి అంజలి చే నందుకొని కిరసావహించి స్థలాంతరాలనుంచి వచ్చిన ఆయ్యం గార్లున్న ఆరాధ్యదేవతలనున్న వుచితాసనములయందు కూర్చుండ నియమించి అప్తస్వయం వ్యక్తం కీరంగం క్రిముష్ణం వెంకటాచలం పాలగ్రామం తోతాద్రి నైమికారణ్యం పుష్కర షేత్రం ఇవి మొదలైనస్థలాలకు సురక్షితముగలవా అని ఆడిగినందుకు దేవవారి ప్రతాపాతి శయమువల్ల ఆయాస్థలాంతరముల వున్న ముద్రకర్తలు వౌఖటికొకటి కొడువలేకుండా నడుపుతావున్నార; నూటయెనిమిది తిరుపతులున్న నిత్యోత్సవములుగా నడుపుతున్నవి అని ఆయ్యంగార్లు పలుకగా, పృథివ్యాపనేతోవాయు రాకాకాత్మకమైన యేకాంప్రసాద బహుసాధ అరుణాచలేశ్వర కాళహస్తీశ్వర చిదంబరం మొదలైన దెబ్బెరెండు దేవస్థలాలను పదునెనిమిది

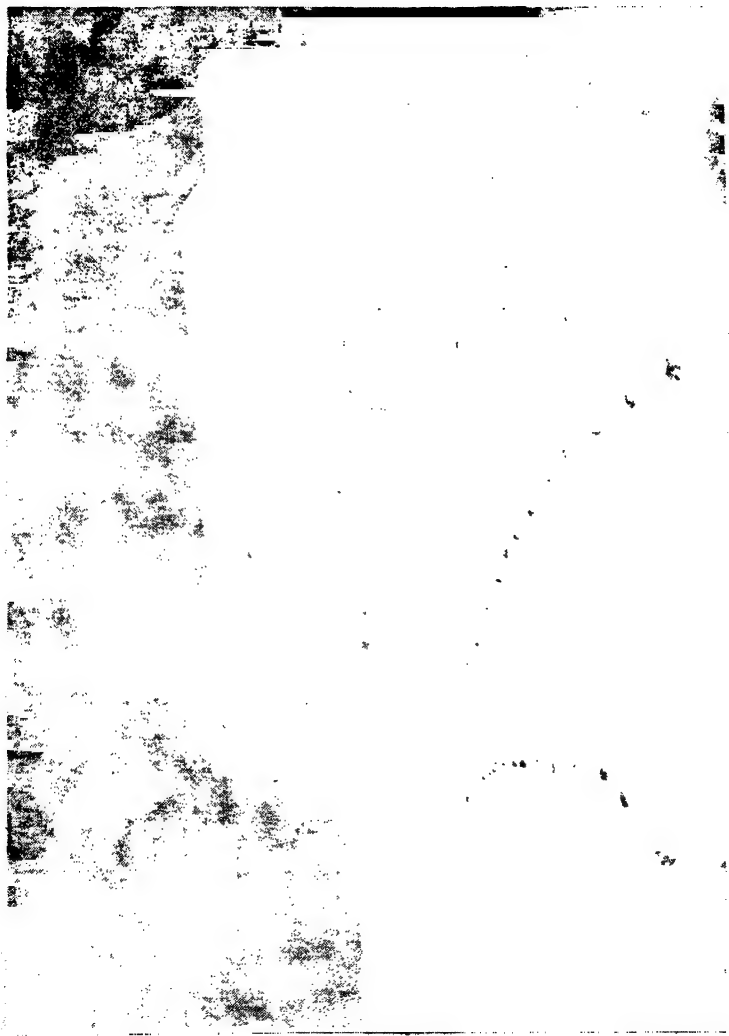
శత్రులకు నిండుపడితరములు గలిగి నిత్యోత్సవములు గలిగివున్నదనెట్లుగా ఆరాధ్యులు దెలుపంగా, విన్నవారై చాల సంతోషధరితుండై వార్లకు పట్టెలుయిచ్చి ధర్మాసనం ధర్మయ్యను పిలువనంపగా ఆయనవచ్చి నిలిచి దేవరవారు ఆనతిచ్చినప్రకారం ద్రావిడరాజ్యములోగల అగ్రహారములకున్న, ఆంధ్రదేశం, హయసనదేశం, మొరసునాడు మేల్నాడు కర్ణాటకం ఘట్టంకిను చేర చోళ పాండ్య మగధ మలయాళ అగ్రహారములకున్న అవధి ఆటంకములేక నిత్యకర్తానుష్ఠానపరులై ఋగ్వేదాస్సామాధర్వణ పారీణులయి పంచయజ్ఞపరాయణులై అతిధి గంత్వణులు చేసుకొని నిర్విచారులై కుఖివసతిగా వున్నారని విన్నపంకాయగా, రాయలవారు విన నవధరించి దళనాయకుల పిలువనంపగా వారువచ్చి పొడగని నిలిచి వినయముతోడట్లుసింహాసనరాజ్యములోగల గిరిదుర్గ వనదుర్గ జలదుర్గ ధూమదుర్గములయందు కావలికట్లు ప్రవారి బడగరములున్న బీగముద్రలు స్వామివారి ప్రతాపముల జతనమై వున్నవి; సామంతరాచకార్యములు విశేషముగా లేవు; అని విన్నపంకాయగా; ఆనెంబడిగా తలారి జంగమయ్యవచ్చి రాయలవారిసముఖానకు అడ్డపడి చేతులు కట్టుకొని నిలిచి దళనాయకులతోను విద్యానగరపట్టణములోనున్న వెలిపాళ్ళములయందున్న యాది హెచ్చరికలుగలిగి రాత్రిపగళ్లు తలార్లు జతనమై జాగ్రత్తగా కాస్తావున్నారు. గణక పట్టణములో గల అష్టదశవర్ణాదులవారున్న అత్యంతగంతోషపరులై అతివైభవముతోడట్లు నిత్యకల్యాణములున్న పచ్చతోరణములున్న గల్లివున్నారని విన్నపంకాయంగా దళనాయకులు విని రాయలవారికి విన్నపంజేసినారు.

అపిమ్మట వితల విరూపాక్షస్వామి ధ్వజాశోహణమై వున్నది. రథోత్సవానకు విజయం కాయవలెను అని విన్నపంకాయంగా దగ్గరవున్న దళనాయకులు ఆసీరున్న రాయలవారు విచ్చేస్తావున్నారు. స్వామి రథాహుళు లయినతోడుతోనేవచ్చి విన్నపంకాయమని అంపించి రాయల నగరి తొమ్మిదిసంప్రకులను పిలువనంపగా కరణాలువచ్చి పదునెనిమిదిరేవుల లెక్కలున్న విని పించినతర్వాత రాయలవారు దిక్కులపించుచున్న కమ్మకాగిములు యేకాంతముగా వినుపించుగా విని ప్రధానులను దళవాయిని రప్పించుకొని కొంతకడవు యేకాంతపు కొలువుగానుండి అపిమ్మట నిండుకొలువునకు వచ్చినవారై సకలసామాజికలను రప్పించుకొని నాలుగారుఘడియలు పేలోగంతై తూర్పుండివుండగా నగరి అట్లండ్లు కొమాళ్లు దొరమన్నలు ప్రభువులు పాళ్ళగార్లు అమరనాయకులు ఆత్తులు ఆక్రికులు విద్వాంసులు పురోహితులు ఆచార్యపురుషులు జియ్యంగార్లు యశిశ్వరులు దైవజ్ఞులు భేషజులు రాకులు మావకులు చేర్యగార్లు రాజులు కందిరైతాళికులు పాటకులు పతాకీకులు కాస్త్రజ్ఞులు వాటకాలంకారులు విద్యాధికులు వీణాధరులు ఇవి మొదలుగాగల దెన్నైసెందు వినియోగాలవారున్న వచ్చి కొలువుండగా దైవజ్ఞులున్న లక్షణీకులున్న దళనాయకులతోను ఆగతానాగత భూతభవిష్యద్వర్తమానములు ప్రశంసకాయంగా..."

నింబట్టి రాయలు దినచర్యలో ప్రాచీనసంప్రదాయమునుండి సమయోచితపు మాన్యులుండెడివని తోచుచున్నది.

౨ రాయల దిగ్విజయములు

వీరవరసింహరాయల కాలమునుండియు పుష్పముగా నన్ని రాచకార్యములలోను పాల్గొనకుండ నక్కడలేకపోయిన పిమ్మరసు రాజునచేయుటలో నాశ్చర్యములేదు. వరసానాయకునికీ వీరవరసింహరాయలకులేదు. పైగా సీతడు రాయసింహాసనము నాక్రమించిన కారణముచేత

The "Mahanavami Dibba" Hampi Ruins

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

గాబోలు సామంతులు తిరుగఁబడిరి. ఆదోని దుర్గాధీశుఁడు కాచప్ప ఒడయఁడు తిరుగఁబడఁగా ఆరెవీటిరామరాజు అతనిని అతని సహాయులను కర్నూలుకడ జయించి తర్వాత వెన్నంటి కాచప్పను సంహరించి ఆదవనిని స్వాధీనము చేసికొనెను. తర్వాత తుళువరాజులు గర్వించి కప్పమియ్య మండఁగా నరసింహరాయలు మంగళూరులో కొంతకాలముండి వారిని జయించెను. కట్టాటకమున ఉమ్మత్తూరు శ్రీరంగపట్టణములు సాధ్యపడలేదు. ఇంతలో వ్యాధిగ్రస్తుడై యాతఁడు మరణించెను. కాసనములనుబట్టి కృష్ణరాయనియొడ స్నేహము నెఱపుచుండినటులున్నను (న్యూనిజా ప్రకారము) మరణ మౌనన్న మైనప్పుడు ద్రోహుఁడై యైనట్లున్నాఁడు. దేశక్షేమములను ఆపేక్షించిన తిమ్మరసు రాయల శక్తి సామర్థ్యములను చక్కఁగా నెఱిగినవాఁడు రాయలకే పట్టాభిషేకముచేసి వెంటనే దిగ్విజయ దీక్షితునిఁజేసెను. రాయలే రానితో సామ్రాజ్యమే పోయియుండును. వీరనరసింహ రాయలు చేయుచుండిన యుద్ధప్రయత్నములెల్ల నీతనికి చక్కఁగా ఉపయోగపడినవి. పోర్చుగీసు వారిని ఆదరించి వారుతెచ్చు గుఱ్ఱము లన్నింటిని విజయనగరము వారికే విక్రయింపవలసినదని వారితో నొడంబడికచేసికొని గుఱ్ఱము విదేశమునుండి బ్రతికివచ్చినను మార్గమున చచ్చినను పూర్తి వెల యిచ్చుచుండిన వీరనరసింహరాయలమార్గము కృష్ణరాయలకును నచ్చినది. అట్లే జాతిమత భేదములను గణింపక ఎల్లవారిని రాతులుగా సైన్యమున చేర్చుకొను పద్ధతಿಯను వీరనరసింహ రాయలదే.

రాయలంగూర్చి విశేషపరిశ్రమ చేసినవారు శ్రీ వేలటూరు వెంకటరమణయ్యగారు. వారి పరిశ్రమ ననుసరించి దిగ్విజయముల విషయమును సంగ్రహముగా నిటవ్రాయుచున్నాను. రాయలు పట్టాభిషేకమైన తర్వాత ఒకటియు నరసంపత్తరకాలము రాజ్యవ్యవహారములను చూచుకొనుచు రాజధానియందే యుండెనని న్యూనిజా వ్రాసివాఁడుగాని 'పట్టాభిషేకపు తది మేనిపై ఆరియు ఆరకమునుపే సామ్రాజ్యరక్షణకై కత్తి దూయవలసినవచ్చిన'దని చరిత్రచే తెలియుచున్నది. బహుమనీగుల్తాను మహ్మూదుకాహ విజయనగరముమీఁదికి తనసామంతులతో కత్తివచ్చెను. గడిదేశమున కృష్ణరాయలు వారిని ఎదిరించి తరిమి కోవెలకొండసమీపమున విజాపురపు యూసుఫ్ అదిల్ ఖానుని వధించెను. ఈవిషయము ఆముక్తమాల్యదలోని యీపద్యమున నున్నది—

“అలుకకా ఘోటక ధట్టికాఖరపుటి హల్కా ఖురాసాని పు
 చ్చులవోదున్ని చలచ్చుమా గజమదాసారపులిసిర్ది పు
 మ్మలసస్యంబిడి యేకధాటి బలిరా! కట్టించితా దృష్టికే
 దులఖానోగ్ర కపాల మర్థపహరి ద్దుఖాంగల శ్రేణికి” ౧-౪౨

తర్వాత అదిల్ ఖానునికుమారుఁడు విజృంభించి కలుబరిగను జయించి బీదరుపై నెత్తి ఎర్వము అతని మహమ్మదుకాహనును బంధించెను. బహనీసామంతులు విజాపురమును ఎదిరించిరి; మొదలుకొని రులు చలరేగ సాగినవి. తెల్లముపురమువారు రాయలసాయ మరించిరి. 17 లలో సికందరు పురముపై దండయాత్ర సాగించి రాయచూరును ఆక్రమించి, తన కృష్ణరాయల కరిగా దానిని సాధించి మహ్మూదుకాహనును విడిపించి మరల సింహాసనమున కావచ్చును. ఇం దసంగత స్థాపనాచార్య'వీరుడు వహించెను.

ఇంచుమించుగా నీకాలముననే రాయలు ముక్తమూర్తులను వెక్కుపాదులని మించుచు దానియధిపతి గంగరాయ ఒడయలు ఎంతోమీదని చేసికొనిన యొడంబడిక ప్రకారము అతని రాయలు శ్రీరంగపట్టణమును సాధిం చువుటవలనో మఱి యేకారణముననో కృష్ణరాయలు క్రీ.శ.

తయ రాజ్యమునకువచ్చిన రెండేండ్లలో జరిగినది. అటుతర్వాత కళింగశైత్రయాత్ర. కళింగము మీదికి ఏకధాటిగాపోయి (ఒక్కయాత్రలోనే) రాయలు జయింపలేదు. విదుఘట్టములు గలవని చరిత్రకారనిర్ణయము. 'తొలుదొల్ల నుదయాద్రి' యాత్ర, క్రీ. శ. 1518 జనవరిలో రాయలు బయలుదేరినది. ఈదుర్గము ముట్టడి ఒకటియైనన సంతోషము సాగినట్లున్నది. ఈనడుము ప్రతాప రుద్రగజపతి ఎత్తిరాగా అతనిని కొండవీటివఱకు పాఠద్రోలి ఉదయగిరిని సాధించి ఆ దుర్గాధిపతి తిరుమలరాయ రాహుత్రరాయని చెఱగొనెను. తర్వాత కొండవీటిమీదికి ఎత్తి పోయెను. ఇది రెండవఘట్టము. కొండవీటికిపోవుచు రాయలు కందుకూరు, అద్దంకి, విజకొండ, తెలుముకొండ, నాగార్జునగిరికొండ, తంగడకేతవరము మొదలైన చిన్నదుర్గములను స్వాధీనము చేసికొనెను. కొండవీటిని రాయలును తిమ్మరుసునుచేరి మట్టడించినప్పుడు ప్రతాపరుద్రగజపతి యొక్క రాణియొక్క తెయ, పుత్రుఁడు వీరభద్రగజపతియు రాయలకు పట్టవడిరి. కృష్ణకు దక్షిణ మండలి తూర్పుతీరదేశమునకయు స్వాధీనమాయెను. ఈతర్వాత నాలుగవఘట్టము ప్రారంభమగుచు న్నది. రాయల సైన్యములు కృష్ణనుదాటి దెజవాడను పుచ్చుకొని కొండపల్లిని మట్టడించెను. ఇంతలో ప్రతాపరుద్రగజపతి వెనుకనుండి తాకుటకురాగా వెనుదిరిగి అతని నోడించి తర్వాత కొండపల్లిని పట్టుకొనెను. ఇచ్చటినుండి నాలుగవ ఘట్టముగా చరిత్రజ్ఞులు నిర్ణయించినారు. సైన్యమందుండి ఒకవాహినీ తెలంగాణముపై దండుపెడలెను. కంబము మెట్టుపై నడచెను. అచ్చట చిత్రాపభానను ప్రభువును ఓడించెను. తరువాత అనంతగిరి, ఉండ్రకొండ, ఉల్లకొండ, ఆరువపల్లి, జల్లిపల్లి, కంది కొండ, నలగొండ, రాచకొండ, దేవరకొండ, కనకగిరి, శంకరగిరి దుర్గములను సాధించెను. జమ్మి లోయనుండ సింహాద్రిపై పుతరలెను. జమ్మిలోయను తగులఁచెట్టెను. కొండపల్లి యందుండిన రెండవ వాహినీ కృష్ణా గోదావరల నడిమిదేశమును జయించి రాజమహేంద్రవరమును స్వాధీనముచేసికొని కృష్ణరాయలనుకలసికొనెను. సైన్యము ఏకమై కొనసీమను తగులఁచెట్టి కొట్టామునుజయించి పొట్నూరికిపోయెను. అటుతెలంగాణము రాయల సైన్యము యుద్ధమునకు గజపతిని ఎదురుచూచెను. గజపతి రాకపోకగా పొట్నూరులో జయస్థంభమునునాటి రాయలు మరల విజయనగరమునకుపోయెను. ఈ నడుముజరిగినది కంచివియుద్ధము. క్రీ.శ. 1516 పొట్నూరిలో విజయస్థంభము నాటినకాలమున నామదీయులురేగి కొవలకొండ, పానుగల్లు, దేవరకొండ, గణపురము దుర్గములను స్వాధీనము గైచిరి. ఈసందర్భమున రాయలు బయలుదేరి కంచి అహమ్మదునగరముకడ శక్రపులను మరల కటకమునకుపోయెను. ఇటుపైన విడవఘట్టము. రాయలు కటకముమీదికి బయలు ప్రతాపరుద్ర గజపతి పోటిపోయెను. రాయల సైన్యము కటకమును కాలెను. ఇంక జ్ఞాన తంఁచి గజపతిరాయలకు తనకుమార్తెనిచ్చి పెండ్లిచేసి రాయలతో సంధిచేసి జ్ఞానము కృష్ణ వీరవరము నందలిదేశమునకయు గజపతికిచ్చి తాను విజయనగర పురము క్రీ.శ. 1518-1518 నడుము జరిగినది.

ఈసందర్భయాత్ర బయలుదేరినది. ఈసందర్భమున కాటూరు సింహాశ్రమమున కృష్ణముచెల్లించెను. (1518) తర్వాత రాయలు 1519 లో విజయ నగరయాత్ర బయలుదేరి రాయచూరును మట్టడించెను. (క్రీ. శ. 1519) ఈసందర్భమున రాయలకు ఎదిరించుటకు సన్నద్ధుఁడైన అదిల్ ఖానుని గొల్వూరికడ ఎదిర్చెను. అతని సైన్యమును, సహా

యలు కొందఱును పారిపోయిరి; కొందఱు రాయలచేత చంపబడిరి. తర్వాత రాయలు రాయలూరును సాధించెను. అంతర్వేదియంతయు రాయల స్వాధీనమాయెను. రాయలను ఈసందర్భమున హిందువులేగాక పోర్చుగ్యులు సైతము కొనియాడిరి.

తర్వాత రాయలు విజయపుర కలువరిగిపట్టణములను జయించెను. ఆదిల్ ఖానుడు సందిచేసి కొనగోరెనుగాని సందివర్తకులను నెలవేర్చునందున రాయల తనపై కోపించి దండెత్తి విజయపురమును ముట్టడించెను. అచటి నీటియద్దడిచేత ఉండలేక మడుగల్లునకు వచ్చెను. మరల సందిప్రయత్నములు జరిగినవిగాని కదురలేదు. రాయలు ఇనుమడించిన కోపముతో కలువరిగిని ముట్టడించి, పట్టుకొని, అందు ఆదిల్ ఖానుడు బంధించియున్న బహమనీసుల్తాను పుత్రులను విడిపించి వారితండ్రి రాజ్యమందుంచి వారిని వారియంతస్తులకు తగినట్లు సత్కరించెను.

ప్రబంధాలునబట్టి రాయలవారి యుద్ధయాత్రలో కలబరిగియే చివరిదిగా కనబడుచున్నది. అటుతర్వాత రాయల లెవరిహొందికిని దండయాత్ర వెడలినట్లు కానరాదు. మనుచరిత్రాది కావ్యములలో కూడ కలబరిగియే చివరిదిగా చెప్పబడియున్నది. ఆముక్తమాల్యదలోని 'అలకనోటక ధట్టికా' పద్యము కలబరిగిని గూర్చినదానికి తర్వాతనున్నను అది తొలదొల్తట్టి విజయములనుం గూర్చిన దగుటచే 'తొలదొల్తనుదయాద్రి' పద్యమునకు ముందుండవలసినది ఏకారణముచేతనో ఇచ్చటపడినది. కలబరిగి సంగ్రామమున నొక ఏదులఖానుఁ డున్నను ఆతఁడు చావలేదు. తర్వాత చాలకాలమున్నట్లే చరిత్రకలదు. ఆముక్తమాల్యదా ప్రతులలోని యాక్వాసాంత పద్యములలో కొంత తారుమారు లుండుటచేత ఈపద్యముకూడ అస్థానగతమైనదేమోగాని ఈచారిత్రక సమన్వయములో నిమగ్నమై కొన్నిగలవు. అది మనుచరిత్ర 'ఉడయాచలేంద్రంబు' పద్యములోని "నావాడపతి శకంధర సింధురాధ్యక్షు లరిగావు లెవ్వని ఖరతరాసి, కాపంచ గౌడధాత్రీ పదం లెవ్వని కనివాణుగా నేగునట్టి బయలు" అను పంక్తి. దీనింగూర్చి చర్చించి యిదివరలో శ్రీకామజ్ఞాన లక్షణరావుగారు 'నావాడపతి' 'శకంధర' 'సింధురాధ్యక్షు'లు అను పదములచే కవి కొన్ని చరిత్రాంశములు మూచించినాఁడని వ్రాసి నావాడపతి యనగా నావాడదేశపు రాజునియు, శకంధరుఁడన నీకందరసు సుల్తానునియు, నీ సుల్తాను గుజరాతును క్రీ.శ. 1526 లో ఫిబ్రవరి, మార్చి, ఏప్రిలు ఆను మూఁడునెలలే పాలించినందున నీకాలమున రాయలు అతనిని జయించి యుండవలయుననియు, ఆ పంచగౌడధాత్రీపద మనగా పంచగౌడ దేశమునకు... కృష్ణరాయని యుత్తరదిగ్విజయ యాత్రను మూచించుచున్న దనియు" వ్రాసినారు. ఈవిషయమై రాయల గయకాసనమునుగూర్చి చర్చించుచు శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారు ఇట్లువ్రాసినారు. 'ఇబ్రహీంలాడి ఢిల్లీసింహాసనము నధిష్టించినది క్రీ.శ. 1517 వ సంవత్సరమునందు. తత్పూర్వము అతని తండ్రి సికందర్లాడి రాజ్యాధిపతియై యుండెను. కృష్ణరాయలు క్రీ.శ. 1509 మొదలుకొని 1529-30 వఱకును రాజ్యము సల్పియుండుటచేత నతనికి క్రీ.శ. 1509-1517 లలో సికందరులాడియు 1517-1526 లలో ఇబ్రహీంలాడియు సమకాలికులగుదురు. కావున కృష్ణరాయల కరిగా పని పెట్టినాయనిచే తోచవలసిన శకంధరుడు సికందర్లాడే కావచ్చును. ఇం దసంగతమేమియులేదు." ".....'అని వాణుగా నేగునట్టి బయలు' అను వాక్యము కృష్ణరాయలు ఉత్తర హిందూస్థానముపై దండునడచిన దొక్కపర్యాయముగారు పెక్కుసారలని మూచించుచున్నది....కృష్ణరాయలకు కప్పముకట్ట నొప్పుకొని చేసికొనిన యొడంబడిక ప్రకారము అతని కుమారుడు ఇబ్రహీము ప్రకర్తింపక పోవుటవలననో మఱి యేకారణముననో కృష్ణరాయలు క్రీ.శ.

1521 క సంవత్సరమున మరల ఉత్తరహిందూస్థానముపై దండువెడలిన ట్లున్నది. ఇది విజయనగరముగ కొనసాగెనటుటకు ప్రస్తుత గయకొలకొనసమె పాక్షి" (భారతి.) ఈగయకొనసమె ఇటీవల బయలుపడినది. దీని తారీఖు క్రీ. శ. 1522 (కా. శక. 1414 వృష ఆషాఢ చ 18. బయకొనసమెని యున్నది. 'తిరుమలదేవల్లభ...' ఇత్యాది పారిజాతాపహరణ పద్యముండుటయేగాక చివర 'యొకొనసమె ముక్కుతిమ్మయ వ్రాసెను' అని యున్నది. పారిజాతాపహరణ మనుచరిత్రాముక్తమాల్యదలలో కలబరిగి యుద్ధము వర్ణింపఁబడి యుండుటచేతను, రాయబాచ కృష్ణరాయ విజయములు కలబరిగి యుద్ధానంతరము రాయలు కృతినందిన విషయమునుచెప్పి ఆముక్తమాల్యదను చెప్పనందునను, రాయలు కలబరిగి యుద్ధానంతరము (ఇది క్రీ. శ. 1522 సం॥ జరిగినది.) పారిజాతమును చరిత్రము సంకీర్తమందినది నిశ్చయము. ఆతరువాతనే ఆముక్తమాల్యదా ప్రకాశనము. అన్నియు కలబరిగి తరువాతనే. గయకొనసమెకూడ ఆసంవత్సరముననే యుండుటచేత కలబరిగి యుద్ధమై రాయలు గ్రంథముల సంకీర్తమంది ఆవెనువెంటనే కాలయాపన చేయక ఉత్తరదేశమునకు దండుపంపి యుండవలెను. ఆదండుతోకూడ ముక్కుతిమ్మనయు పోయియుండును. ఈదండయాత్ర రాయలు స్వయముగా నేగినదో లేక దండునుమాత్రము పంపినదో చెప్పలేముగాని ఇబ్రహీంలోడిని కిషీంచుటకని శ్రీ నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారి యభిప్రాయము సమంజసముగా నేయున్నది. ఏలయన విజాపురముపై రాయలు దండయాత్ర సలుపుచుండిన కాలమున సుధిరాయబారములు జరుగుచుండినవి. దక్షిణాపథమందలి మహమ్మదీయ సామంతురాజులు కొండలు రాయలను వెనుదిరిగి పొమ్మనియు అటుపోవన్న తామందఱును ఎత్తినచ్చి అదిలానునీ సాయము చేయుదుమనియు వ్రాసిరి. వారికి రాయలవారు, ఎత్తినచ్చునంతటి శ్రమపడనక్కఱలేకయే తానే వారికడకు రాగలనని, బదులుచెప్పి వెంటనే దండెత్తిరి. దీనింబట్టి మహమ్మదీయ ప్రభువులు ఏకమై రాయలవెదిరింపఁ దలంచెను బలమును ధైర్యమునులేక మానుకొన్నట్లు విశదము. వీరితో ఉత్తరహిందూస్థానమునా రెవరైన చేరికో లేదో తెలియదుగాని ఈసమయముందే ఈ ఉత్తరదిగ్విజయమును అందుముఖ్యముగా 'బాసదప్పవరగండాంకా'యను బిరుదుండుటయు గుర్తింపఁదగినది.

౯ ఆముక్తమాల్యద రచనాకాలము

కలబరిగిని సాధించుటతో రాయలదిగ్విజయములు సమాప్తమైనవి. పారిజాతాపహరణమును చరిత్రములను రాయలు సర్వదిగ్విజయానంతర మంకీర్తమందెనని రాయబాచ కృష్ణరాయ విజయములలో నున్నది. మనుసంభవాముక్తమాలలోని కలబరిగి ప్రస్తావనచేత నది రూఢియగుచున్నది. మనుచరిత్రముందు ఆముక్తప్రస్తావనలేదు. పైగా ఆముక్తమాలలో మనుచరిత్రపద్యము లుదాహృతములు. కాన మనుచరిత్రయే ముందుది. పారిజాతాపహరణమున కలబరిగివృత్తాంతము కానరాదు. ఆపేరే లేదు. పైగా సింహాద్రి పొట్నూరివృత్తాంతములుకూడ స్ఫుటముగాకానరావు. నూలముగా 'ఉత్కల భూమిార్ధవదర్పహరణ' అనియు 'బలనికాయము కాలిమట్టలనడంచు కటకమును నింకననుచు మర్కట మహీకుఁ డనుదినమును మోము నెన్నని' ననియు 'కొండపలి కొండపిటిమండల కటకేశసింధుకందర మధరా' అనియు మండుటచేతను కలిగవిజయము పారిజాతాపహరణమునాఁటికి పూర్తికాలేదని, కొండపిటివిజయమునకును ముగ్రముగా వర్ణించిన యాకవి తర్వాత వ్రాసియుండినయెడల కాని నింకను చక్కగగమింపక జరిగినయెగా, అని కొండలు తలంచుచున్నాడు. కాని సర్వదిగ్విజయానంతరమే మనుసంభవాముక్తమాలాపహరణములను రాయల అంకీర్తమందె నన్నరాయబాచ కృష్ణరాయ

విజయములను కాదనుట కాధారములులేవు. భువనవిజయనిర్మాణ ప్రస్తావనముండుటవలన పారిజాతాపహరణము కటకవిజయానంతరమే రచితము. ఈరెండుగ్రంథములను ఆముక్తమాల్యద పేరైన శ్రేష్ఠపు. ఆసలు కృష్ణరాయలు కవియని యీగ్రంథములలో బాల్చి గా లేకపోవుట యాశ్చర్యము! కుమారభూర్జుటి ఆముక్తమాల్యద నెఱుగఁదా? కృష్ణరాయల మనోజ్ఞ సభలో తన పెదతాతయొక్క గొప్పను వర్ణించుకొన్నవాఁడు ఆముక్తమును ఎఱిగియే రాయలుకవి యని చెప్పలేదని తలంపవలసి యున్నది. ఆముక్తమాల్యదలో మూఁడవ రాయమారుయొద్దమునుగుఱించిగాని ఉక్త రాపథమునకు (గయాప్రాంతమునకు) పోయిన విషయమునుగుఱించిగాని లేక మిగిలినవిజయము లన్నిఁటినిగూర్చి యున్నందున క్రీ. శ. 1520 లేక 21 నాఁటికి వూర్తియై స్వామికి అంకితమైనది. మఱి రాయల యంతటిచక్రవర్తి తిరుమలలో భగవత్సన్నిధానములోగదా అంకితము చేసియుండవలెను. అట్లు తెల్పు కాసనముగాని ఉదంతముగాని ఎచ్చటను కానరాదు. తిరుమలలో రాయల చివరికాసనము 17.2-1521 తారీఖుది. రాయమారు విజయానంతరము రాయలు చేవునిదర్శించి దానము లిచ్చి యున్నాఁడు. అటుతర్వాత 1524 జనవరి 12లో వ్యాసతీర్థ శ్రీపాదులవారికి ఇండ్లు, నివేశనములు, కొన్నిప్రసాదములు మొదలైనవిదానమిచ్చియున్నాఁడు (మా. దేశస్థానమువారి రిపోర్టు I-పు. 166) రాయల శ్రేష్ఠయూత్రా ప్రస్తావములోకూడ రాయలు ఆముక్తమాల్యదను దేవుని కర్పించినట్లు లేక పోవుట విచిత్రము. ఇంతెందులకు తర్వాతికవులలో ఒక్కఁడుకూడ రాయలు ఆముక్తకవి యని చెప్పకపోవుట చాలచిత్రము. అట్టిది, ఉండవలసినది, లేకపోవుటచేత, ఆముక్తరచనా కాలము గూర్చి ఊహింపవలసి యేర్పడినది.

గాని ఆముక్తమాల్యద ప్రారంభకాలముంజూతము. 'మన్నే కలింగ దేశ విజగీషామనీషం దంధెత్తిపోయి హరివాసకోపవాసం బచ్చట గావింప' పలువురు పండితులు ఈ మాది వాసరమును వెదుటటకు ప్రారంభించిరి. కొందఱు పరిశోధకులు కటక విజయానంతరము అనఁగా క్రీ.శ. 1519 నాఁటికి ఉండునని తలంచిరి. శ్రీచాగంటి శేషయ్యగారు ఇతరుల యభిప్రాయముల నుద్బాదించి, ఆ యభిప్రాయమును అంగీకరింపక "కృత్యాదిరచనకుఁ జాలవూర్చును శ్రీకాకుళేశ్వరుని దర్శనమును జేసినట్లు 'మన్ను' అనుశబ్దముచే రాయలు నూచించినాఁడు. అప్పటి కాలని వృద్ధయమునఁ గలింగ దేశమును జయింపవలయునను కోర్కెకలదు. అంతయేగాని కలింగ దేశమును జయించినపిమ్మట స్వామి స్వప్నములో దర్శనమిచ్చి యుండలేదు" అనివ్రాసి, తిరు పతికాసనములను ఉదాహరించి, క్రీ.శ. 1514 జూలై 6-వ తేది, 1515 అక్టోబరు 25 తేదలలో బెజవాడకు వచ్చినట్లు లేనందునను, 1517 జనవరి 2-వ తేదిగల దానిలో 'కలింగ దేశ దిగ్విజయార్థమై బెజవాడకువచ్చేసి' అని యుండుటవలనను అమాటలే 'కలింగ దేశ విజగీషామనీషం... విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబులుండి' అని మార్పుచెందినవనియు, అందులోనే సింహాద్రి జయ స్తంభ ప్రస్తావముండుటవలన, పై తిరుపతి కాసనములకును, సింహాద్రి మొదటికాసనపు తారీఖు 1516 మార్చి 26-కును నడుమ బెజవాడ యుదంతముని తేల్చినారు. అటు వెనుక "రాయలు విజయ నగరమునుండి యువనంతర్వర కార్తికమాసాదిని బయలుపెడలి కార్తిక బలి నాఁటికిఁ దిరుపతికి వచ్చి యటనుండి పువ్వు కు15 కుక్రవారమునాఁటి కహోబలమునకేగి (21 దినం. 1515) యచ్చట కాసనము వ్రాయించెను. అహోబలమునుండి బెజవాడకు మాఘ కుక్ల పాడ్యమికి వచ్చియుండును. అటఁ గొన్ని వాసరంబులుండి మాఘ కు॥ (15 జనవరి 1516) నాఁటికి శ్రీకాకుళమునకేగి యావ కాసమొనర్చినయొక నారాత్రియే స్వప్నమున స్వామి రాయలకు దర్శనమొసంగి యుండుననియుఁ

దిరుపతి దేవస్థానపు విహారకావ్యకర్తలు వ్రాసియున్నారు. ఇది చాలసమంజసముగనున్నది. ఇది సత్యమనుటకు సంకయింపఁబనిలేదు" అని వ్రాసినారు. (పు. 124) ఇందులకు రాయల ఆహ్వానం కావనమును కొండమరసవ్యుఁడెజవాడకావనమును వారికి అధారములు.

ఇది చాలవఱకు మౌతాతగారి యభిప్రాయమునకు సరివచ్చుచున్నది. వీరిలో (పుట 106) నిట్లువ్రాసియున్నారు. 'మఱి రాయఁడు కలింగదేశ విజిగిషానునీషక దండెత్తిపోయి ఇంకను మధ్యేయార్ద్రము, విజయవాటికడనే కటకమునకు బహుయోజనముల దూరమున ఇరవితొమ్మి ఊన్నప్పుడే, విద్వాంసులు ఆతనితో ఆతఁడు కలింగమును అప్పటికే జయించినట్లును గజరాజు వింధ్యవాటికిం బలాయితుఁడయినట్లును వక్కాణించివారే అదియెట్లు? సంఘటిల్లును? ...' అని ఇత్యాది వ్రాసి 'విజిగిషా' అనుటచే ఇదే మొదటిపర్యాయమును నభిప్రాయమును వ్రాసినారు. 'విజిగిషానునీష' కాబట్టి ఆకర్వాక చెప్పిన విజయములు నాటికి జరుగలేదనియు 'ఈ విద్యుడు కిరాయకర్తకతావిశ్వాసోత్పాదనార్థ కల్పితమయినకథ' అనియు వ్రాసినారు.

ఈ ప్రయాణము రాయలకు మొదటిది కాకపోయినయెడల, అనఁగా కటకవిజయమునకు పూర్వపుదికానిచో తర్వాతిరచనమున కర్థము కనఁబడదు. "సింధోలగంబుండి...అస్వప్నం బనేక శోభన పరంపరలం చెలుపుచున్నయిది...ఇతోధికభక్తియు, ఇతోధికాద్వితీయ నీతిచ్చత్తయు...ఇతోధిక బహుప్రేయసీప్రాప్తియు, ...ఇతోధికాపత్య పరమాయురప్రాప్తియు నగు..." ఇదంతయు రాజోవుకుభమును చెప్పుచుండ అంతయు ముగిసినచెనుక భగవద్దర్శనమునుట వదురుదు. లేకపోయిన 'మన్నే' అనుదానికి, పూర్వము దెజవాడలో విడిసినప్పటి స్వప్నవృత్తాంతమును, కుకలదిగ్విజయానంతరముచెప్పి ప్రబంధరచన కారంభించె ననవలసి యున్నది. అట్లు చెప్పకొన్న 'మెల్లని వెలుగుతోడిభక్తి... వేగులుయుఁ గల్గకరణీయ విధులుదీర్చి' అను మాటలు నిరర్థకము లగును. స్వప్నము వచ్చుటయు, తెల్లవాఁడగానే సభలోచెప్పటయు, సభ్యులు దిగ్విజయాదులఁ బ్రశంసించుటయు జరిగినది. దీనింబట్టి చూడఁగా ఒక దానికొకటి సరిపోవుటలేదు. భవిష్యత్తును చెప్పుచు తర్వాత భూతవృత్తమునుచెప్పట పరస్పరవిరుద్ధముగా నున్నది. తర్వాత 'అలుకనోటక' పద్యము దాని స్థానమునలేదు. మిగిలిన విషయములను ఒక వరుసలో చెప్పి మొదట రాతలసిన దానిని చివర వేట్టినట్లున్నది. వంకవర్ణనయంతయు మనుచరిత్రచే కొద్దిమార్పులతో నిందున్నది. గ్రంథమండను మనుచరిత్రలోని పద్యములు కనఁబడుచున్నవి.

వీని నంతయు చూడఁగా రాయలు (క్రీ.శ. 1515-16) దెజవాడకుపోయి, అటనుండి ఆంధ్ర విష్ణువర్చనానంతరము ఆముక్తమాల్యదారచనకు ప్రారంభించి ఆయా యాశ్వాసాంత పద్యములలో చెప్పినట్టివి గ్రంథమును సకలదిగ్విజయానంతరము, క్రీ.శ. 1520-21 మనుచరిత్రారుల నందికొన్న తర్వాత తూర్చిచేసియుండును. అంకిత మెట్లుజరిగినో తెలియదు. ఆచెనుక పెద్దనపద్యములను అందు వ్రాయసగాండ్రో రాయలో చేర్చియుండును. ఈయభిప్రాయమునే మౌతాతగారు తమ వీరిలో విశదీకరించివారు. పారిజాతాపహరణ, మనుసంధా, ఆముక్తమాల్యదా కృష్ణరాయవిజయ రాయవాచకములనుండి ఉదాహరించి "ఈ యేనింటినిం బరిశీలింపఁగా పారిజాత మనుసంధా వాముక్తమాల్యదలు మూఁడును సర్వదిగ్విజయ వీరయోధ్రానంతరమే రచితములనియు, దీనిలో మనుసంధా వాముక్తమాల్యదల పౌర్వాపర్యము వంకవర్ణనోదారముచేతఁదప్ప ఒండుపాఠమున సిద్ధాంతపడ తనియు తెల్లమగును. లేదా ఆముక్తములోని కృష్ణరాయ తద్యంక తద్యజయోది ప్రస్తావనసర్వమును వేర్వేరు పద్యచే ప్రక్షిప్తము గావలయును." ఈపద్యములును చొప్పించినట్లే యున్నవి.

పారిశ్రామికములను చరిత్రములలో ఆముక్తమాల్యద ప్రస్తావములేదు. సర్వదిగ్విజయానంతరమేగదా యివరచితములు. తర్వాత వ్రాయబడిన యాముక్తమున పైరెంటిని చెప్పియుండ వచ్చునుగదా యిన్ని ఇంచుమించు తాయలుకూడ సమకాలముననే తనరచనను పూర్తి చేసియుండును. ఏకకాలజనితములుగాన వీనిలో ఒకదాన మతయొకదాని ప్రస్తావములేదేమో.

గం కర్తృత్వ విచారము

ఆముక్తమాల్యద రాయలవారిది కాదనునభిప్రాయము రాయలవారికాలమునుండియే వచ్చి నేడు వివాదముల కవకాళమిచ్చినది. ఆవివాదమునంతయు మరల తడవుట యనవసరము. ఈ గ్రంథపీఠికలో దానింగూర్చి చాలవిపులముగా మాతాతగారు చర్చించి రెండువిధముల వాదములను ప్రదర్శించి తుదకు 'వాదములెల్లన్నను, — రాయలవారు తొంటిధర్మహరివోలె మహాప్రతిభుల, కలావంతులు, కవితాస్త్రీలోలురును; కానిచో అప్పదిగ్విజయముల ఏల చేర్చుదురు? అట్టి కవితారసముగ్నులు కవనమును సహవాసబలము చేత నేనియు అల్లముగూడ సమరులగుదురు. వారేరచించినట్లు గ్రంథములోనున్నది. కొండంతస్వప్నకథయు నిబద్ధము. కావున దీనిని పెద్దనగారి తోడ్పాటున రాయనివారు రచించి యుండురనియు నెన్నవచ్చును. పెద్దనగారి యనుప్రవేశము తప్పదుగావున, ఇందు తప్పలున్నవనుట వ్యాయముగాదు.' రాయడును తాను పల్లకిలో నునిచి యెత్తిన యాంధ్రకవితా పితామహునికిం దెలియనిక మ్రుచ్చుదనముగా నిట్టి లోకాత్తరముహాప్రబంధమును రచించునా - పెద్దనగారును తనకుం బ్రాణమిక్రమయిన రాయనికి అక్రి రాకుండునట్లును, మహాకీర్తియగునట్లును తడియకవనమును సంస్కరింపక యొప్పురికింతురా? అని తేల్చివారు.

తాతగారి యా యభిప్రాయమును పూర్తిగా ఆమోదించినవారు శ్రీ కట్టమంచి రామలింగా రెడ్డిమహాశయులు. నేను వ్రాసిన 'వేంకటరాయశాస్త్రి జీవితచరితము'న కుపోదాతముగా వ్రాసిన 'గురుభూజ' యను వ్యాసమున ఇట్లు వ్రాసిరి. "శ్రీ కాస్తులవారికి సరస్వతీప్రసన్నమేగాని అక్షికటాక్షము ప్రాప్తంపలేదు. ఆముక్తమాల్యదకు ఉత్కృష్టవ్యాఖ్యను, సంజీవనీనామకమును, రచించి మద్రాశార్థమునకై ధనసాహాయ్యముంగూర్చి నన్ను హెచ్చరించి..... వ్యాఖ్యాన మెట్లో ముద్రితమైనది. శ్రీ కాస్తులవారు నాయండలి వాక్సల్యాతికయముచే, ఏకద్యాయ్యానరంగాధిరోహణముహోత్సవమును ఆగ్రహీతమునుండి నడుపవలసినదిగా నన్నుంగోరిరి. నాకా అర్హత లేదు. సంస్కృతాంధ్ర పారంగతులైన కాస్తులవారి పరిపక్వామోక్షు వ్యాఖ్యాన మెక్కడ ! తెలిసియుఁ దెలియకపల్కు నేనెక్కడ ! ఐనను గురువులయాజ్ఞ, అనుల్లంఘ్యము. ఒప్పుకొంటిని. సభ మద్రాసులో జరిగెను. విద్యాశేఖర ఉమాకాన్తముగారు మొదలగు విద్యద్వరేభ్యులు నచ్చిరి. 'కనకభునిహాసనమున' నేను గూర్చుంటిని. అందఱియొడుట, జంకపాటుతో, ఆగ్రంథమును గుఱించియు, వ్యాఖ్యానమునుబట్టియు, శ్రీ కాస్తులవారిజీవితమును, వారిభాషాదోహదాది కాళల్యమునుగూర్చియు వచించుచు, ఏమాత్రము బ్రాహ్మణేతరకవులకు మనభాషాచరిత్రలో తక్కువ పాటు ఉద్దేశపూర్వముగనో లేక నిరుద్దేశ్యముగనో సంభవించినదో అది విచారణీయమని సాహసించి నిశ్చయించితిని. ఆముక్తమాల్యదయొక్క కర్తృత్వము అల్లసానిపెద్దనకు కొండఱితే అర్పింపబడియుండుట వ్యాయము కాదనియు, అది కృష్ణదేవరాయకృతము యనియు, సిద్ధాంతికరించినవారగుట శ్రీ కాస్తులవారికి నేను విచారంగపఱచిన మీమాంస ఆశ్చర్యమును కలిగింపలేదు; అసహ్యము కాలేదు. కాని కొండఱుపండితులు కోపపడిరి. సహజమేకద. నూతనాభిప్రాయములు అలవాటు

నకు కచ్చుటకు కాలముపట్టునుగదా. ఈమధ్యలో నవి కొన్నియెడల కొండటిలో మునుపము కలిగింపకయుండునా? కాని శ్రీకామలవారియొక్క మనోవైకాళ్యము కొండకిమించినది. ఏదేమైననుసరే, శ్రీరత్నదిగానుండనీ, ఆగమాచారములకు విరుద్ధముకానీ, వేగిరపడక, ఆగ్రహింపక, కాంతముగా అమూల్యముగ పరిశీలించి, సత్యశోధనపరాయణత్వమును ప్రకటించువారిలో వీరు ఆగ్రగణ్యులు. కావుననే వీరియభిప్రాయములు సమరసములు సహృదయసమర్థములునై యున్నవి.” శ్రీ శేకుమర్ల అచ్యుతరావుగారుకూడ ఇట్లే ఆభిప్రాయపడిరి. (వి. సామ్ర. చరిత్ర. పు. 52)

శ్రీరెడ్డిగారికన్న కృష్ణరాయపక్షపాతి యుండఁడు. అట్టివీరే తాతగారి యుపోద్ఘాతమును పఠించి ఇట్టి యభిప్రాయమును సభాముఖమున నిచ్చియుండఁగా ఇటీవల కొండఱు తాతగారి యభిప్రాయమును చక్కఁగా గ్రహింపక, తాతగారు సకాస్త్రీయమైన విమర్శకమార్గమున (Scientific method) రాయవారులయు పెద్దనవారులయు వాదములను రెంటిని, చారిత్రకవిమర్శలతో, ప్రదర్శించి తమయభిప్రాయమును చివర చెప్పియుండఁగా, దాని నొప్పరికించి పెద్దనవాదమే వీరి వాదమని భ్రమించి ప్రతివిమర్శలు వ్రాసియున్నారు. వారికి జవాబు అనవసరముగాన శ్రీ రామలింగరెడ్డిగారి వాక్యములను మాత్రముదాహరించితిని.

ప్రాచీనకాలమున దేశమందు జనులలో అట్టి కింవదంతి యుండినది. తెనాలిరామకృష్ణకవి చాటువు కల్పితమని భావించినను కోకటము కైఫీయతులోకూడ పెద్దనవ్రాసినట్లే యున్నది. “...తర్వాత మరికొన్నిదినములకు విజయనగరం పింహాసనాధీశ్వరుండైన శ్రీవీరకృష్ణరాయ మహారాయలు వారివద్ద బ్రాంహ్మడు నందవరీకుడు అశోపానిచొక్క రాజాంగారి కొమారుడు అశోపాని పెద్ద య్యంగారు అనేకవీశ్వరుండు శ్రేష్ఠమయిన వాడుగనుక రాయలువారి అంకితం...మనుచరిత్ర, విష్ణుచిత్రియం, ఈరెండ్లుపాకృతం, తెనుగు చరిత్రలు— చేసినందున రాయలవారు చాలా బుజ్జగించి వుండేవారు. ఆప్పుడు యాకోటకమనేగ్రామం, యాకవీశ్వరునికి వుంబళిగాను యిచ్చివుండగాను, యాకవీశ్వరుడు శ్రీవైష్ణవమతం పుచ్చుకొని, యీగ్రామం శ్రీవైష్ణవులకు ఆగ్రహారం చేసి యిచ్చి, యాకోటకగ్రామానికి ప్రతివామం శతగోపపురమనే నామమువుంచెను. గాని యాకవీశ్వరుడు యీఆగ్రహారంచేసిన కాసనంలేదు. యీదేశంవారున్న యీగ్రామపుట్టులన్ను, యాకవీశ్వరుడు బ్రాంహ్మణకు ఆగ్రహారం యిచ్చినట్లుగా వాడుకున్నారు. యాకవీశ్వరుడు చేసిన పద్యాలలో కోకట ఆగ్రహారం చేసినట్లు చెప్పినాడు. ఈకవీశ్వరుడు దేశములో బహుప్రసిద్ధిగా అంధ్రకవితా పితామహుండు అల్లసానిపెద్దన అని పద్యాలలోవున్నది. యాకవీశ్వరుడు సమర్థుడు అని పెద్దలు ప్రసిద్ధిగా వాడుకున్నారు, తర్వాతను యీ కృష్ణరాయల ప్రభుత్వంలోనే యీఅల్లసాని పెద్దన అనేకవీశ్వరుడు, కాలివాహన శకవర్షంబులు 1440 బహుధాన్యసంక్సర్ప వైకాళి కు 15 యీగ్రామములోవుండే సకలేశ్వరదేవునికి నైవేద్య దీపారాధనలకుగాను చేసుఖ 2 రెండుపుట్టు ధారపోసి యిచ్చి సదరుదేవాలయంలో కలకాసనం వేయించినాడు. యిదిగాక యీదేవళం ప్రాకారం లోకట్టుకనే చంపకేశవస్వామి దేవునికి యీశకంలోనే కాలికాక కుద్ధ 12 బు చంపకేశవస్వామికి ఖ 41 వేల ధారపోసి యిచ్చి కాసనం వేయించినాడు.” (లోకలరికార్ధ్య 10 పు. 99-100) (చూ. Further Sources by Dr. N. Venkataramanayya.) కైఫీయతు ఇట్లుండ చాటువు ఆముక్తమాల్యద పెద్దనయొక్క తొలిరచన యనుచున్నది.

“కృష్ణరాయలపేరు నిడి నీవురచియించితివి తొల్లివిష్ణుచిత్రియమనఁగ,
గాతిన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబుగాదు సాధారణులకి భూధవుడుతులఁగఁ

తరువాత మనుచరిత్రము నొనరించి కుత్తమకావ్యము మహాభూతముగఁ బితవఁ

తెక్కుకావ్యములు పెంపెక్కువరించి మంటిని రాజసత్తానమునను

భంగమొందినయల రామలింగముఖులు, సాటిరాఁగలవారె నీతోటివార

యాంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని, పెద్దవార్క విశేషవిశేషధుర్య”

ఇందులకు విరుద్ధముగా లెవారిరామలింగకవిపేరిటి చాటువు ‘మదిమదిదప్పి’ యని యన్నది. కాని ‘అమచనకళి’ ‘మదిమదిదప్పి’ అను వివి అముక్తపద్యములోని మాటలే. రామలింగయ్య చెప్పి యుండవచ్చును. కాని ఆతఁడు వయసులో చిన్నవాఁడైనందున ‘భంగమొందిన’ యనుటవలన నీ పద్యము తర్వాతివా రెవరో వ్రాసియుండురు.

ఇందలి శతశోపపురము పెద్దనగారిగురువు శతశోపయతిపేరిటనే యని తేలుగచెప్ప నక్కఱలేదు. మనుచరిత్రలో శతశోపయతి కలఁడు.

“కొలుకుక మద్దురువిద్యా, నిలయుం గరుణాకటాక్ష నిలిడజ్యోతాన్ని

దలితాశ్రిత జనదురిత, చల్లగాఢధ్యాంతసమితి శతశోపయతిఁ.”

పైకాబ్దములు 1440 క్రీ. శ. 1518 అగును. మనుచరిత్రరచనకు, లేక అంకితమునకు, మనుపేరాయలు పెద్దనకు శోకట్రాగ్ధమ మిచ్చెనేమో. అట్లే తిమ్మనగారును తమ ప్రబంధము పూర్తియగుటకు మనుపే ‘కృష్ణరాయక్షితిశఁ కరుణాసమాల్భ ఘనచతురంతయాన మహాగ్రహార సత్తానయుతుఁడు’.

దొరకిన యాధారములను బట్టిచూడఁగా రాయలవారికిని పెద్దనగారికిని ఒకవిధమైన ఆభేద ప్రతిపత్తి యుండినట్లు కనఁబడుచున్నది. సింహాసనమునకు వచ్చుటకు మనుపటినుండియు, రాయలును పెద్దనయు జంటకవులవలె వ్యవహరించి యుండవలెను. నాటికే జంటకవులు తెలుఁగులో వేర్వడి యుండిరనుటకును, పెద్దనరాయల ఇరువురకంటి యెదుటనే వారికి మార్గదర్శకులుగా నుండి రనుటకును, నందిమల్లయ్య ఘంటసిగయ్యలు సాక్షి. పైగా రాయల దిగ్విజయములను గుఱించి చమత్కారముగా వ్రాయుటకు నాటి భావనాప్రపంచమునకు వరాహపురాణకర్తలు మార్గదర్శకులనుట వారిగ్రంథమును చూచిన తెలియును. ఒక యుదాహరణము; వరాహపురాణమున—

“ఉదయద్రి భేదించె, హుత్తరి నిర్జించె, గండికోట పురంబుఁ గదలఁద్రవ్వె,

బెనుగొండపాధించె, బెనుగూరు హరించె, గోవెల గుంటూరు గుంటు పఱిచెఁ.

గుందాణి విడలించె, గొడుగుచింత జయించె, బాగురు పంచము పాడు చేసె,

నరుగొండ పెకలించె, నామూరు మర్దించె, సీరంగ పట్నంబు బారిసమరె,

రాయచాహత్తముల ధరావరాహ మోహనమురారి బర్బరబాహుసాశ్వ

నారసింహప్రతాపన్నహనుడగుచు విశ్వపాతకారి తిమ్మయ్యాశ్వరుండు.”

‘భేదించె’, ‘నిర్జించె’, ‘పాడుచేసె’ ఇత్యాది క్రియాపదములను సాధిప్రాయముగా, పునరుక్తి లేక ప్రయోగించినవైపునీ తిమ్మనపెద్దనాదులకు సంక్రమించినది.

రాయలును పెద్దనయు జంటగా నుండిరనుటకు ప్రపంచదర్శనమే సాక్షి. రాయలవిగా అముక్తములో చెప్పఁబడిన గ్రంథములు పెద్దనవిగా నిందులో నున్నవి. రాయలు కవికాఁడనఁ జాలము. ఆయన నాటకకర్త కూడ. జాంబవతిపరిణయనాటక మొకటి ఆయఁడి కలదు. ‘ఉదయం బస్తనగంబు’ అను చాటువొకటి రాయలదిగా జగత్ప్రసిద్ధము. పైగా రాయలు పట్టాభిషేకము కాఁటికి బాలుఁడు కాఁడనియు నలువదియేండ్లు దాఁటిన కాఁడనియు, తేలివదిగదా. పెద్దనకు ఇంచుమించు సమవయస్కుఁడో లేక విదాతేండ్లు పెద్దయో! పట్టాభిషేకమునాటికే కావ్యనాట

కాలంకార మరణాదుగావునను, ఒకప్పుడు తాను రాజగుదునని తలంపలేదు గావునను నిశ్చింతగా విహరించు చుండినకాలమున చక్కనికవిత్వము ఉభయభాషలలోను పెద్దవాయలలో కలగె అభ్యసించి యుండుననుటలో సందేహములేదు. కవిత్వప్రపంచమున రాయలేపెద్దన, పెద్దనయేరాయలు. మనుచరిత్రలో రాయల హస్తమున్నదని ఎవరైన మున్నుండు ఒకసిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించినను వాకు ఆకృత్యములేదు. ఏలయన అందొక్కదాననే ఆముక్తపద్మము లున్నది. ఉభయభాషలను రచించి ఒకటి పెద్దనపేరిటను ఒకటి రాయలపేరిటను ప్రకటించికొనిరిగావలయు. ఇది కొంత ఊహయేయైనను బాల్మీకా అసంభావ్యముకాదని తలంచెను. నేటి ఉద్దాకవిత్వముల శోధులలో (ముప్పైరా) ఒకరొక వాక్యముచెప్పిన మఱియొకరు మఱియొకటిచెప్పుచు కవిత్వము చెప్పామంటుంటరె రాయలవారి రచనను పెద్దనగారు సరిమాచియు కొంతచేర్చియు నుండరునుటకు సందేహము లేదు. తాతగారి సిద్ధాంతమే శ్రీరామలింగారెడ్డిగారన్నట్లు తుదకు నిలుచునట్లున్నది. నాటి కవిశాస్త్రానుభవంలో రాయలవారు కవిగానిచో పాల్గొని యుండగలరా?

౧౧ రాయలవారి సాహిత్యగోష్ఠి - అష్టదిగ్గజములు

రాయలవారి యాస్థానమున ఆంధ్రసురస్వతి ఒక మెలపు మెలసినది. కవి గానట్టిప్రభువులే సారస్వ తాభివృద్ధికెంతో తోడ్పడియుండ స్వయము కవియైన యాతనిచెంత చెప్పవలయువా? రాయలవారి యాస్థానమున అష్టదిగ్గజము లనబడు నాంధ్రకవిత్వలక్ష లుండిరని పెద్దలనుద్ది. కాని ఒక్క యాంధ్రమునేగాక సంస్కృత ద్రావిడ కర్ణాటకములను పోషించినవాడుగాన అష్టదిగ్గజములలో ఒక్క యాంధ్రులేగాక ఇతరులును ఉండియుండవలెనని కొందఱు తలంచిరి. కాని ఆంధ్రకవులే యనుటకు ఆధారముకలదు. కడపమండలములో తిప్పలూరుగ్రామము అష్టదిగ్గజ కవిత్వరత కీర్తించినది యగ్రహారమైనట్లు శ్రీ. క. సోమవారము 26 ఆగష్టు, 1927 సం॥ శ్రు రాయల కలాశాసనముచే తెలియుచున్నది. (A- R- no 282, 2987-88) ఈఅష్టదిగ్గజ కవులెవరో వారిపేర్లు ఆశాసనమున లేవు, అనాదిగ అష్టదిగ్గజకవులు ఆంధ్రులేయని మనవారు తలంచుచుండుటయు, కవికాశీర కౌశ్యమలండు ఇట్టి సరణయే తేకపోవుటయు హాకసాక్ష్యము. ఈ ఎనమం ద్రును-అల్లసానిపెద్దన, నందిలిప్తున, అయ్యలరాజు రామధర్మద్రుడు, ధూర్జటి, మోదయగారిమల్లన, తెనాలిరామకృష్ణుడు, పింగళి నూరన, రామరాజభూషణుడునని. అష్టదిగ్గజము లెవరునుటను గూర్చి వండితులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. కొందఱు పింగళి నూరనను వడలి కందుకూరి రుక్మకవిని, కొందఱు మోదయగారి మల్లనను వడలి చింతలపూడి ఎల్లనను, (రాధామోధక కవిని) కొందఱు రామధర్మద్రుకవిని-కంకరకవిని రామరాజభూషణుని వడలియు గ్రహించియు సీసంభ్యును నుభవించి. ఈవాడుక ఎప్పటినుండి యున్నదో తెలియదుగాని చాలాప్రాచీనమే. రాయవాచక (1000) కృష్ణరాయనిజయము (1625) ములం గెండును : అష్టదిగ్గజము లనుపేరు చెప్పుకపోయినను అల్లసానిపెద్దన ముక్కు తిన్నన మోదయగారి మల్లన లనుమువ్వేరు కవిత్వరతను పేర్కొని. 'మొదలైన కవిత్వరతములు చేయవలెనుకూడ నూదించెనని తలంపవలసియున్నది. అయ్యలరాజు రామధర్మద్రుడు రాయలరాజు యొక్క వంశకథాసారసంగ్రహమును రచించినట్లు చెప్పకొన్నందున వారే వంశకథాకారులు. ఈవంశక కృష్ణరాయల మనోజ్ఞ సభాయం దుండునని వనమోర్లుచుంటియే తన కృష్ణరాయ నిజయందు చెప్పియున్నాడు. తెనాలిరామలింగ (కృష్ణ) కవినినడించి వీరేశలింగముతులల వాడు ముద్రాపడితిగాని వనియమును చర్చించి అష్టదిగ్గజభర్తృత్వమున శ్రీ నేలూరి

యెకటరమణయ్యగారు 'పాండురంగమాహాత్మ్య కృతిపతియైన వేదాద్రిమంత్రియు నతనికురుక్షేత్ర కండాళ యప్పుకొచార్యులును క్రీ. శ. 1540-1550 ల మధ్యమందిరిని తెల్లమనుచున్నది. తెనాలి రామకృష్ణకవియు నప్పటివాడే కావలయును. కృష్ణదేవరాయల మరణానంతరము పది పదునాలు గొండ్లలోపల పాండురంగమాహాత్మ్యమువంటి యొక్కొప్పముహాకావ్యమును రచించిన రామకృష్ణ కవి కృష్ణదేవరాయలకు సమకాలికుడై యతనిసభాభవన కవివర్గములలో నొక్కఁడైయుండుట అసంభవముకాదుగదా.' అని వ్రాసియున్నారు. అట్లే బట్టమూర్తినిగుఱించి చర్చించి యిట్లు తేల్చినారు. "రామరాజభూషణుఁడు అలియరామరాజు అధికారమునకు వచ్చునప్పటికే కవియని ఖ్యాతినిగడించిన నూచనలగలవు. ఒకవేళ నతఁడు యావనదేశయందు కృష్ణరాయల యాస్థాన మునందుండి యుండవచ్చును. ఇది యసంభవముగాదు. కృష్ణదేవరాయలనుగూర్చియు, సాళువ విమర్శముం ద్రనిగూర్చియు, రామరాజభూషణుఁడు చెప్పినవనబడు చాటువులు కొన్ని నేఁడును లోకమున వాడుకలోనున్నవి. మఱియు మండలక్షీనరశింహాచార్య విరచితమైన యర్వాచీన లక్షణగ్రంథమున బట్టమూర్తియనఁగా రామరాజభూషణుఁడు అల్లసాని పెద్దనార్యకీర్త్యుడని చెప్పియున్నది. ఈ యైతిహ్యము వాస్తవమైనచో రామరాజభూషణుఁడు దనకవిత్ర ప్రారంభ దశను గృష్ణదేవరాయల సభాస్థానమున గడపెనని యెంచవలసియున్నది."

అటుకర్తావత పింగళి నూరనార్యునిగుఱించి వీరేశలింగము పంతులవారి యభిప్రాయము నూరనార్యుఁడు కృష్ణరాయలకాలమువాఁడు కాఁడు అనునది సమంజసముగానే యున్నదని యిట్లు వ్రాసిరి. "కళాభూర్లోదయ కృతిపతి (నంద్యాల కృష్ణమరాజు) చరిత్రరంగమున పొడనూపినది క్రీ. శ. 1585 ప్రాంతమున...అప్పటికి పింగళి నూరనార్యుఁడు అపరవయస్కుడై యుండవల యును. ఏలనఁగా కళాభూర్లోదయమునకంటె ముందరిరచనయైన రాఘవపాండవీయము క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్ద మధ్యమున వ్రాయఁబడెనని తెలుపునూచనలందు కొన్నిగలవు. అప్పటికింకను కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు రాజధానియైన విజయనగర ముచ్చస్థితియందుండెను. క్రీ. శ. 1564లో జరిగిన రక్కసితంగడి యుద్ధానంతరము విజయనగరము తురకలచే నాళమునీయఁబడి క్రమక్రమ ముగ పాడుపడిపోయెనని యుండ రెఱింగినవిషయమే. కావున రాఘవపాండవీయము 1564 నకు ముందరి రచనయని నిశ్చయింపవచ్చును. 'రాఘవపాండవీయము' నీకవి 1550 వ సంవత్సరము 1550 వ సంవత్సర ప్రాంతముయందు మంచిపడుచుతనములో రచించియుండును.' అను వీరేశలింగము పంతులవారి యభిప్రాయముతో మన మేకీభవింపవచ్చును. రాఘవపాండవీయము నూరనార్యుని తొల్లిటిరచనకాదు. అతని మొదటిరచన గరుడపురాణము, గరుడపురాణ మితని కాల్యారచనయని వీరేశలింగము పంతులవారి యభిప్రాయము. రాఘవపాండవీయమును వ్రాయవచ్చుటి కీరినిగయస్సు ముప్పదియేండ్లుండునని యూహించితిమేని 1520 ప్రాంతమున నితఁడు జన్మించియుండునని మన మనుకొనవచ్చును. అగునేని కృష్ణరాయల యవతారసమాప్తి యగునప్పటి కతఁడు కడుతురుగయ మ్మకడై యుండును. విద్యాభ్యాసము సయితము పూర్తి చేసియుండఁజాలఁడు. కావున నితఁడు రాయల సభాస్థానముందలి యప్పదిగ్గజకవులలో నొక్కఁడగుట యసంభవము." (అద్వైతగ్గజవర్ధం త్యుత్సవోపన్యాస సంపుటి. పు. 17.)

కర్తావత త్రుట 18 లో నిట్లు వ్రాసియున్నారు. "కంసాలిరుద్రకవియని కొందఱు చెప్పుదురు. అగునేనా చూతము. రుద్రకవి సంతతికడనుంచి బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు సంతరించిన యాతనిచరిత్రం దిట్లున్నది: 'రుద్రకవి కృష్ణరాయలవాఁటివాఁడు, రాయల యాస్థాన

తన కీయనను దత్తత్యులు మంత్రులు రాసియరై. రాయల సన్నిహితభృత్యుడగు మంగళాండ్కోట అనువాదితోద్బాటున రాయలసందర్శనము పొగగగా దుద్రకవి యాక్రిందిపడ్డవాడని చెప్పివాడు.

‘ఎంగిలిముచ్చనలామల, సంగతిగాఁ గలముచెఱువఁ జనుదెంచిరయఁ

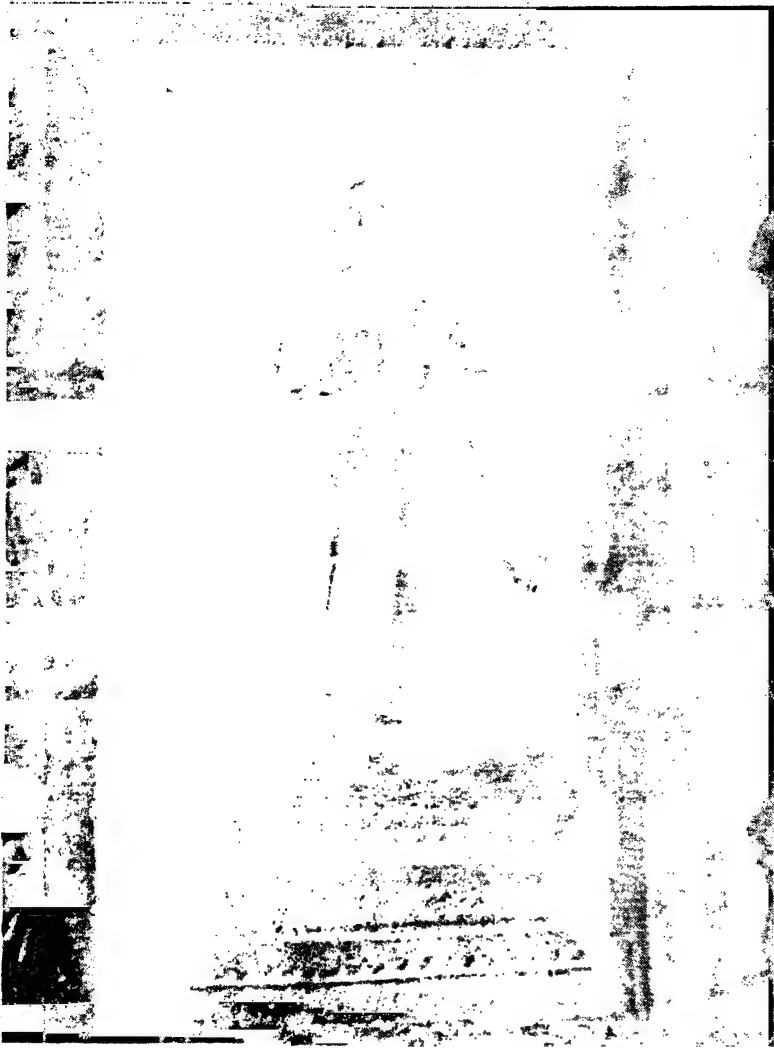
యంగిల మెఱిగిన భునుడీ, మంగళాండ్కోట మేలు మంత్రులకన్నకా’

అటుమీఁద రాయలవారి గురువైన తాతాచార్యులుగారితో నితనికి వాదముగలిగెను. అం దితనికి విజయము చేకూఱగా రాయలవా రితనిని అప్పదిగ్గజకవులలో నీకాన్య సింహాసనారూఢుని గావించెను. దుద్రకవి రాయలయాస్థానమున బండ్రెండేండ్లు వసియించెను.....” దుద్రకవి యప్పదిగ్గజకవులలో నొక్కఁడగుట నిక్కమేని యతఁడు కృష్ణరాయలకాలమువాడని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును.” అని వ్రాసి కళాభ్రమ 1480 జయ, లో దుద్రకవికి మల్లిక్ ఇబ్రహీము కుతుబుషా రెంటు చింతలపాళెమును దానమిచ్చె ననుటలో తారీఖు కక 1480 కి కాళియుక్తిగాని జయ గాదనియు, ఆటలూపాలకాలములో జయయే రాలేదనియు, క్రీ.శ. 1580-81 వజ్రవసు ఇబ్రహీం కుతుబుషాయొక్క యధికారము కృష్ణకు దక్షిణమున చెల్లలేదు, కాబట్టి పైచింతల పాళెమువిషయము సందేహస్పదమని తేల్చినారు. దుద్రకవినంగతి యింకను పరిశోధింపవలసి యున్నది. వీరుగాక తాళ్లపాకవారుకూడ కొందఱుండినట్లు తెలియుచున్నది

ఈయాంధ్రకవులుగాక సంస్కృతద్రావిడకర్ణాటక కవులును పండితులును పలువురు రాయలయాస్థాన మందుండిరి. రాయలే మదాలస చరితాది గ్రంథకర్తగదా. రాయలు కొండవీడు జయించినప్పుడు రాయలకడ చేరినవాఁడు లొల్లలశ్రీధర పండితుఁడు. ఈతఁడు ఆంధ్రవైదికి. కటకములో ప్రతాపరుద్ర గజపతి యాస్థానమందు తనపూర్వ జీవితమును గడపినవాఁడు. కంచం ఎల్లయ్యతో కలసి దైవజ్ఞవిలాసమును సర్వస్వమువంటి గ్రంథమును, శ్రీశంకరాచార్యులవారి శివానందలవారి మొదలైన వానికి మంచివ్యాఖ్యలను వ్రాసెను. ఈకాలముననే దివాకరపండితుఁడు భారతమిత్ర కావ్యమును, ఈశ్వరదీక్షితుఁడు వాల్మీకిరామాయణటీకను రచియించిరి. లక్ష్మీనారాయణుడను సంగీతవిద్వాంసుఁడు కటకమువాఁడు రాయల నాశ్రయించి విజయనగరమునకు వచ్చెను. రాయలు బాల్యములో విగమకాయంప నేర్పుకొన్నవాఁడుగదా. మహామంత్రి తిమ్మరసుకూడ ఎందులోను తగ్గినవాఁడుకాఁడు. అతఁడును అతని మేనల్లుఁడు నాదిండ్ల గోపమంత్రియు గొప్పపండితులు. తిమ్మరసు అగస్త్యకవి రచించిన భారతమునకు వ్యాఖ్య రచించెను. గోపామౌత్యుఁడు కొండవీటిలో నుండఁగా మల్లన రామకృష్ణకవుల నాదరించెను.

ఈకాలములోనే వల్లభదేవుఁడు, జైనగురువు అభినవవాది విద్యానందుఁడును రాయలసభలో విజయముల గాంచిరి. చైతన్యస్వామికూడ రాయలయాస్థానమునకు వచ్చినట్లు భూదానకాసన విశర్వము కలదు. మాధ్వగురువు శ్రీవ్యాసరాయలీకాలము వాఁడే. కన్నడవాఙ్మయమున ప్రసిద్ధుడైన తిమ్మణ్ణ యనుకవికరుఁడు కమారవ్యాసుని భారతమును కాంత్యాదిపర్వములను రచించి పూరించి రాయల కంఠీతమున ర్చెను. చాటు విత్తలవాళుఁడు కూడ ఈకాలమువాఁడే.

రాయలు తనివోజునుకూడ అదరించెను. కమారగురస్థుతి యనుకవి రాయల గజపతికమారీ తరిణమును వర్ణించెను. పెళ్లకవి హరిహరదాసుఁడు ‘ఇనుసమయవికేక్కిం’ అను మతగ్రంథమును రచించెను. ముందలపురువర జ్ఞానప్రకాశర్ అను జైనవైఖండికఁడును, ‘మంజరిపూ’ రచయితయు, తిరువళ్ళూరు తత్వప్రకాశర్ అను వాఁడును రాయలచే పోషింపఁబడినవారే.

Sri Krishnadeva Raya

(Stone image in a niche on the North Gopuram at Chidambaram)

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

రాయలు తనదిగ్విజయానంతరము (క్రీ.శ. 1520 లో) భువనవిజయమును భవనమును విచ్చింది అందు తనకవులతో కవిత్వాగోష్ఠులు చేయువాడు. వీనినే ముక్కులిమ్మన ఇల్లు చెప్పి యున్నాడు. (పారిశా. గ్రంథాంతము.)

“భువనవిజయాఖ్య సుసన్నవరత్న విభాప్రభాత సలివాప్ర, రమా
ధన చరణకమల సేవాప్రణమతీ, వీరభద్ర పర్యతకజీ.”

ఇందు అష్టదిగ్విజయముల కొక్కొక్క స్థానముండెడిదనియు కందుకూరి రుద్రకవికి ఈకావ్యస్థాన మొసంగఁ బడినదనియు చెప్పదురు. ఈభువనవిజయ మొక్కకవిత్వ పాండిత్యాదులకు మాత్ర మేగాక కళలకుగూడ నిలయమైయుండెను. సంగీతనృత్యములకు రాయలు ఎంతో దోహద మిచ్చెను. రాయల సంగీతవిపాసను ఎఱిగి పోయ్యగిసునర్తకులు అతనికి తమదేశపు వాద్యములను కానుక యిచ్చిరంట, అతడు చాల సంతోషించెనంట. ఆకాలపు నాట్యములలో కొలటము చాల విశేషముగా నుండెడిది. అదేచిత్రములందును కనబడుచున్నది. రాయలే ‘నృత్యమత్తలిహస్తిసక’ యని ప్రయోగించినాడు. హస్తిసకమనకొలటము. వీధి నాటకములుకూడ నుండెడివి. తర్వాత తంజావూరిలో విరివిగా నాడఁబడుచుండిన యక్షగానములు ఈనాడు పైకివచ్చు చుండినవి. తాయికొండ నాటకమనుదానిని ఆడినందులకు చేగయ్యకొమారుడు నట్టువనగయ్యకు రాయ లిచ్చిన సన్మానకాసనము దొరకియున్నది. క్రీ.శ. 1514. పోతవరపు నట్టువలిమ్మయ్యకూతురు ఒక పాత్రియంట. గంగావతారమనఁబడు మఱియొక నాటకముకూడ నాడినట్లు తెలియుచున్నది. నాటకకాలము ప్రత్యేకముగా నుండెనని ప్రబంధములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈనాటకముతే గాక ఆనాడు సంస్కృతనాటకములనుకూడ ఎక్కువగా నాడుచుండిరి. రాయలే జాంబవతీపరి గయనాటక కర్తగదా. ఈ నాటకములాడు సంగీతసంఘములకు మేళములని పేరు, భాగవతమేళ ములని. వీనిని వసంతోత్సవ బ్రహ్మోత్సవాదికాలములలో నాడుచుండిరి. నూత్రధార నాంపీ ప్రస్తావనలు కనబడుచున్నవి. జనసామాన్యముకొఱకేగాక, ప్రభువుల రాణివాసములకొరైల మీఁద అంతఃపుర ప్రాంగణములలోకూడ నాడువారంట. ఘోషాస్త్రీలు చూచుటకు ప్రత్యేకస్థలము లుండెడివి. ఇవిగాక బొమ్మలాటలని యుండెడివి. బొమ్మలాటవిరూపాక్షయ్య కొమారుడు బొమ్మలాటకళయ్య రాయలవారికి చాల ఆప్తుడు. త్రాళ్లతో బొమ్మల నాడించుచుండ నొక పాతకుడు పాడుచుండ ప్రసంగి యొకడు కథచెప్పుచుండును. ఇవిగాక రాయలపోషణ నందిన దొమ్మరవారు విప్రవినోదులు మొదలగువా రెందఱో.

రాయలు స్వయము చదరంగమాడుటలో నేర్పరియంట. బొమ్మచెర్ల తిమ్మనయొక్క చదరంగపు నేర్పునకు మెచ్చి రాయ లాతనికి కొప్పులు అగ్రహార మిచ్చెను. ఈ తిమ్మన్నకవీశ్వరుడు కూడ నంట. చదరంగముకన్న పాచికలాడుట సామాన్యజనులలో ఎక్కువ.

రాయలు సంగీతసాహిత్యాది వినోదములనేగాక శిల్పము నెక్కుడుగా పోషించెను. భువన విజయమేగాక కలింగవిజయానంతరము రాయలు ఎన్నో దేవాలయములను ఉద్ధరించెను, ఎన్నిటికొ గోపురములు కట్టించెను; తన తల్లియైన నాగలాదేవిపేరిట బ్రహ్మాండమైన నగరమునే నిర్మించెను. చంద్రగిరి పెనుగొండ మొదలయిన స్థలములలో ప్రాసాదములు కట్టించెను. మంటపములకు రెక్క యేలేదు. రాయలు అంతఃపురమునకై నిర్మించిన కూజార రామస్వామిదేవాలయమును విఠలస్వామి యాలయమును విజయనగర శిల్పకళాఖండములు. రాజ్యమునకు వచ్చినవెంటనే రాయలు నాంపీ

అంతఃపురమున గోపురమున కాళహస్తిని క్రీ.శ. 1815 లో తుదొంగిలించి అంతఃపురమున
రాజ్యమును గ్రహించు కొనినట్లు చరిత్రమున నున్నది. ఇదియే కల్యాణపురమున
దేవాలయము. చిరంబరము, పావనమున కేరళమున గోపురమున రాజగోపురమున.

చిర శ్రీభక్తమును ఎంతో పోషించుచున్నది. భారత భాగవత ప్రకారము
ముది కథలను వివరించుచున్నది. ఇంద్రుని చిరమునుండి. ఇది కేరళా ద్వీపముననున్నది,
చరిత్ర కేరళా ద్వీపము. సకలకళలకు అధ్యక్షుడైనందున విజయనగర రాజ్యముననున్నది.
కేరళా ద్వీపము చరిత్ర గ్రంథములలో పాశ్చాత్య చరిత్రకారులచేత. ఇవన్నియు కేరళాదీ
పాలనకు ఇవేమదియేందు వాకుండుగానుండినట్లు దేవాలయము దక్షిణమున కేరళా ద్వీపమున
పాశ్చాత్యమున ఎంతో గ్రంథములనుండినట్లు చరిత్రమున నున్నది.

౧౨ ఆముక్తమాల్యదా హృదయము

'ప్రయోజనమునదిగ్భవమనోదన ప్రసరతే' అని పెద్దలనూక, అట్లుండ రాజులకుంటే
చక్రవర్తి ఆముక్తమాల్యదా ప్రబుద్ధమును నిర్దించుటలో గొప్పప్రయోజనమునే ఉద్దేశించియుం
డును. మునుచరిత్ర వ్రాయుచున్న పెద్దలనూక కోరికలను రాజులవాక్యము లివి—

“సప్తసంహారములలో బ్రకటిగాంచి, భరియగుదునది ధాత్రిఁ గృతియగుటఁ
గృహిరచింపుము మాకు కిర్ణవమును, పేకల సుధామయో క్షుల పెద్దవారట్లు”
రాజులు యశఃకాములు. తర్వాత వ్యవహారబోధ, వివరములి, సద్యఃపదనిర్వృతి ఇవి వలసినవే.
హిందువులను హిందువులను స్థేయ్యలనుండి రక్షించిన చక్రవర్తి పరమభాగవతకథామణి యై
నాడు. ఆయనతోగూడ అతను 'హిందూడు, చతురవర్షాది, అకులపురాణనివాస కథా
ప్రసంగములు' అలసాని పెద్దలనూక వ్రస్తాడై నాడు. ఇందును 'కరుణాకర కేకటనిధి
చరణసరణ ప్రసంగపంగళము' లెనాడు. లెక్కలేనన్నియులు ఆత్మభక్తుని దుష్టము
చేసికొన్నాడు. ఇంతటిభక్తుని భగవంతుడే అనుగ్రహించి ప్రబుద్ధమును రచించుచున్న కోరిక,
తన భీమకామరక్షణమునందు రాజులు ఈ గ్రంథకరండునూక నిశ్చయించు దలంచి నాడు. అందు
లను ప్రబుద్ధ మాయనకొకసార్లు చెప్పి. సర్వసంకల్పములైన యష్టావకాంక్షలను సకలవిషయ
సమాకలనభూతముగా నిలిపి సుపదించుట రాజునకు లోద్బుధియు. క్షుణ్ణాభివేక్షణ రాజ్యము
నకు వచ్చినప్పుడు దేవాలయములందు అట్లుకానిట్లుచేసెను.

“హిందూవన ప్రభు కల ముక్తియలయును, హిందూవన కేరళ ముఖము
కల్యాణపురమున కున్నది. హిందూవన, భగవంతునియను. హిందూవన
హిందూవన ముఖమునకును ముఖము, హిందూవన ముఖము
కాత్తరమున వరుణుని రెవ్వర లా, ప్రభు కల్యాణపుర ముఖము హిందూవన
హిందూవన ముఖమున కున్నది. కాత్తరులనుగనుండి సేవననే రాజు
నిను కేరళాదీపమున నిభింపించును, హిందూవనమున నామని కేటకదండ.”

అట్లు అదిగి వనమున కల్యాణపురమునకులకి యామున ప్రభు రాజునిగా నిలిచిరావలెన
అనుకున్నాడు.

రాజుల క్రీ.శ. 1. క్రీ.శ. 1815 లో కల్యాణపురమున 1915 లో అట్లు కల్యాణ
పురమున కల్యాణపురమున కల్యాణపురమున కల్యాణపురమున కల్యాణపురమున

శేషమిదియు. నాకు బాచకట్టుచున్నది... (అని యాదావారములనుచూచి) ఇట్లు కొంచెము భవ
ముతోఁ జాలభాగము - చాలభాగమును గెలిచి నీవు బుడవదినవృత్తులయందుఁ జూపినయధి
క్రామములారాతప్ప తక్కినవన్నియును తన గ్రంథములయందున్నవని నీవును భావముతో పరివర్తన
చూచి... గ్రంథములయందేయునఁగా శ్రీ రామకవియ నుంజయునునం
దెప్పు నీవిహిష్టగ్రంథములన్నియును వదిలి, యాచరించి, యాచరింప జూచినచో నీవును నీవును
విద్యుత్తులయందును, నీ దేవిన యాచరింపదమున నీ నీదిన ప్రాసనా శలంపవలసి
యొప్పును. శాస్త్రవిద్యయందును విశావస్యముగనున్న వహిర్యమును, మేధావంతములునై యు
న్నవి. శాస్త్ర శ్రావణమునందును... యెందుకను..."

రామకవి యాదావారములకును, నాచరింపదమునకును, రామకవిలో గ్రంథమునకభి
ప్రాయమునకే కొనిగించు నిట్లున్నది. ద్రుష్టమునకాచరింప, అనంతరక ప్రభువు దొడ్డినివదలి
దొడ్డిని లాచరింపదమునకిది విడిచివదలి, నీవితర తనలో కాదుభవమును చాటివారు. నీవిలో
ఒకచోటివచ్చుమున మిగిలెను యెన్నది. రామకవి విడిచుముగా చాచిగించువారికడనుండి గుఱుములు
కొనుటకు దనునది గుఱుములనుగెలిచి అయిన ప్రాసనానచే విడదము. 'రేవులూపు మతంగబంబును
... వాటిల్లుము పెంచి యెఱుగవలె' (4-236) 'సింధురమునకన్యముఖముల చచ్చు దానిది వది
చాల ముట్ల సుద్ధుమములు తురిగిలుపుఁ దేలులు వెలమేలుగలుగుఁ బ్రాచరారిగాఁదేయు నరివి
చేరకుండ' (4-237) దీప్తిపాంతరములనుండి తెచ్చు వర్తకలగుఱుములను పూర్తిగా, ఒక్కటిమాడ
క త్రువులక చేరనియెడ రామకవి కాదువారుగదా. 262వ పద్యములో "గజహయముల వెలకు
మేలకు, బంట్లకేతునునకు..... ఆగునట్టి భవత్వయమును పృథాత్వయముని రలంపఁగూడదు. ఆ
త్వయమును ధారాకముగా చేయవలెనదే" అశ్వనృపయము రామకవి తెలిసినంత చక్కగా
ఇతరం తెలు తెలియునది అనుగదని 'తూదినమౌవులక' అవదద్యమున చక్కగా తెలిపినాడు.
గుఱుములు వచ్చి మోసిన యజమానునికి కీడు కలుగునఁట, అట్టివానిని అన్ని వేయవలయునఁట. కాని
నైవము అనుమానముగానున్న అట్టిగుఱుములతోనే క్రతువులకు బంబంపవచ్చునఁట. (5-120) ఇంత
మాన్యపరిచనము అత్రాదుభవమేగదా; రామకవి 'రింగదా' యను చాటిగుఱుములమీదకుండ
మట్టుక - మొట్టుక 'సంగతియె యొయి ఇనుమంత రింగదావు.' ఇది టాంక్కిక దేశమునుండి
వచ్చెను. (చూ. వ్యాఖ్య. 4-231)

ఈ వ్యాఖ్యయొక్క పీఠికలో గ్రంథమునకు గ్రంథమునకు అనుభాగములలో రామ
కవి యాముక్తమాల్యద నెందులకా ప్రాసనా విడదముగా తెలుపబడియున్నది. 'భగవంతుని గ్రహము
నకు భక్తిప్రధానముగాని బాధి ప్రధానముగాదు' అని బోధించుటకే. తనను కథలో సంబం
ధములేని యాకథ నెందులకానొప్పించును. ఇంకను బుద్ధి తుల్యకముగా కామము ఎన్నోమార్పులు
చూపులును చేసియున్నవాడు. కాని ప్రయోజనము పీఠికలనకే తెలియఁగలదు. ఇతడు మరల
ప్రాయము యనవలయును. ఇట్లవలె ప్రాసనా యాగ్రంథముయొక్క ప్రధానోద్దేశము గాన
కాలగ్రహమును రామకవియొక్క తెలియటకు కొంత తప్పరిత్రమును మూలగ్రంథముల
నుండి గ్రహించుట యుక్తము. దివసదినములలో రామకవిగ్రంథ రామకవియొక్కవయావేదన యెట్టిదో
అయినచేసిన యేర్పాటులే తెలియునట్లుగా భావి ప్రభువులక రామకవిగ్రంథానమును బోధించు
టకు ఈ గ్రంథము కలిగియున్నది కామము నిరంతరము కామయములలో నిమగ్నమై యుండి
వృత్తిపరిచినవృత్తి దుండయక కొంతకొంతగా ప్రాయములకేసిన బోధించున్నది.

౧౩ రాయల చరమదశ

ఆముక్తమాల్యదారచన సర్వద్యోజయనంతరమే పూర్తియైనది. కాని తిరుపతికి రాయల పోయి దానిని దేవునికి సమర్పించినట్లు కాసనముగాని మఱి యే చారిత్రక ప్రమాణముగాని దొరక లేదు. బహుశః ఆచటికిపోవులోపలనే గతించెనేమో. నాటికి కలుబరిగ దండయాత్రాదు అన్నియు నైనవి. మునుచరిత్ర పారిజాతాపహరణాదుల సంకీర్తనమందినట్లు ఆముక్తమున లేదు. అందులోవచ్చుట కవకాశముకూడ లేదేమో. కాని యింతలో తనవెనుక రాజ్య మేముగనోయనుచింత రాయలను వేధించినట్లున్నది. క్రీ. శ. 1521-22 తర్వాతివిషయము లివి. యుద్ధములయందును సామ్రాజ్యవిస్తరమందును విరామములేక పదిపంత్రెం దేండ్లు గడచినవి. కమారుడు కలుగలేదనుచింత యుండినది. క్రీ. శ. 1517-18 లో రాయలకు కమారుడు కలుగుటకొరకు కొండ మరసయ్య దానాదులు చేసియున్నాడు. ఆమఱుసటిసంవత్సరము తిరుమలదేవి తనపుత్రుని మేలునుగోరి దానములు చేసియున్నది. తర్వాత బాలునియభివృద్ధియు ద్యోజయనమాప్తియు క్రీ. శ. 1524 ప్రాంతమున కై నట్లున్నవి. అదిల్షానుడు పూర్తిగా పరాజితుడైనాడు. రాయలు తనకమారుని పట్టాభిషేకముచేసి కుదురులిపెములు చూడఁదలచినాడు. ఆళ్ల కమారుని రాజ్యమిచ్చి, తాను మంత్రియై, తనకు తిప్పరకును మంత్రినిజేసికొని కార్యనిర్వహణ మారంభించెను. ఇందుల కనుగుణముగా తిరుమలరాయల కాసనములు ఈకాలమువి గలవు. వీని ననుసరించియే గాఁబోలు రాయలు తాతగనవత్సరము (క్రీ. శ. 1524) గతించెనని 'బోరనయాచక ప్రతాపి' పద్యము వెనకో కల్పించిరి. తిరుమలదేవరాయల రాజ్యాభిషేకోత్సవములు ఎనిమిదివెలకాలము వైభవముగా జరిగినవట. ఈ మధ్యకాలమున నాబాలుడు వ్యాధిగ్రస్తుడై ఆచిరకాలమున మరణించెను. రాయలకు కమారునిమరణ మొక విడుగుడెబ్బవలె తగిలినట్లున్నది. ఆరుభిమున నాతఁడుండ బాలునికి తిప్పరుకుకమారుడే విషప్రయోగము చేయించినాడని యొకచాడీ యెఱోచెప్పిరి. ఆగ్రహ పరమగుడై రాయలు తిప్పరకును, ఆతనికమ్మని గోవింద దండనాయకుని, కమారుని తిమ్మయ దండనాయకుని చెఱఁచెట్టెను. వారిబంధువులకును ఇదేగతి యాయెను.

మూఁదేండ్లతర్వాత అప్పాజీకమారుడు తప్పించుకొని తిరుగఁబడుటయు, రాయల తాతని పట్టించి తెప్పించి అప్పాజీతోకూడ వారికండ్లు తీయించుటయు నను కథలుగలవు. కాని తిప్పరకు తర్వాత బ్రతికియుండినట్లు కాసనములు గలవు. రాయలకు చివరిదినములలో ఆకాంతి యేర్పడినది వాస్తవము. వారకుపోయినాడు, మంత్రి యిట్లయినాడు. రాజ్యమునకు అల్లుడును దాయాదులును పోరాడుదురని యెఱిగి, అప్పాజిని విడిపించి, తమ్ముని ఆచ్యుతరాయలను చంద్రగిరి బందినుండి విడుదలచేసి, తనవెనుక నాతఁడే చక్రవర్తియని చాటెను. ఇంతలో అదిల్షానుడు మఱల ఎత్తివచ్చెను, కాని రాయలు బయలుదేలి వచ్చుటచూచి పాటిపోయెను. అతర్వాత కొద్దికాలమునకే జబ్బుపడి రాయలు వృద్ధాప్యముననే మరణించెను. క్రీ. శ. 1529 ఆక్టోబరు 27 అఖిలతారీఖు. ఆముక్తమాల్యదతో తిరుమలకుపోయే గతించెను గాఁబోలు. పెద్దనార్యుడుమాత్రము 'జీవచ్చకులుగా' ప్రశంసించెను.

పీఠిక

[అముక్తమాల్యద - సంజీవనీవ్యాఖ్య.]

గ్రంథగుణములు

ఇందు మూడవ యాశ్వాస మంతటను విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతసారము, మాలదాసరి యొక్క చిత్తకుద్ధి, నీరధక్తి, జ్ఞానమహిమ, జ్ఞానబోధనము, అతఁడు అనుగ్రహించిన మాత్రాన బ్రహ్మరక్షిస్తునట్లు వైష్ణవోత్తమత్వము కలుగుట, గోదాదేవియొక్క భక్తితోఁగూడిన శృంగారమును వర్ణితములు. ఈ కబ్బమున లోకానుభవము సమగ్రము, ఉపాదేయమే నిబద్ధము, ఎటనుం బ్రల్లడము లేదు. పేలవము గాదు, పాండిత్య మపారము, అద్వితీయము:—బోపనిషదవిద్య కరతలామలకము—క. వాదపహతపాస్తా 3(12), పీ. జగదుద్ధతికిని 3(8).—భగవదనుగ్రహమునకు భక్తి ప్రధానము గాని, జాతి ప్రధానము గాదు, అని మాలదాసరికథవలని బోధ. ఇందు మర్త్యకోటి కల్ల తారక మగు శ్రీవిష్ణుధ్యానప్రకారము 'శరదిందు' 3 (86) ఇత్యాది చేత నుపదిష్ట మయినది.

రాజనీతి:—కా. 'విల్లుం హనును' 4(228); క. 'అపాలఁ గూటన' 4 (224); తే. 'అట విక కశ్యకలన' 4(225); 'అజ్ఞ వలయు' 4(206); తే. 'రాష్ట్ర మెరియింపు' 4(267).

కృష్ణరాయని (అము. 4-267) యీ యనుశాసనమును మీఠినందున ఇతని యల్లుడు రామ రాజు, తాను రణ నిమగ్తుడై హిందూరాజ్యమును కలిలో నస్తమింపఁ జేసినాఁడు. అదియే యిత్రుడు విజయనగర సామ్రాజ్యాస్తమయ నాటకముగా *నాడఁబడుచున్నది. రాజనీతి అనుభవసిద్ధము, కాంతి పర్యాద్యుపదేశానుసారి, అతినిపుణము, అందులో విప్రముఖ్యత యుపదిష్టము.

విప్రముఖ్యత.—తే. 'బ్రహ్మోత్తరంబు...ద్విజాన్యఁ డల్కా' 4(205); క. 'దుర్గము లాస్తద్విజవర' 4(217), చ. 'ధరణిపుఁ డెందు...' 4(255); ఇతరులు (క్షత్రియులు) తిరుగఁబడుదురు, విప్రులు విశ్వసనీయులు ప్రభుహితులు అని భావము. అయినను, అయోగ్యుఁడైన బ్రాహ్మణునిఁ జేర్చరాదని అటనే కలదు; క. 'తమ్మము మిగుల' 4(210). బోచిత్య మంతటనుం బోషింపఁబడినది. (ఉత్పేక్షియందు నైష ధానర్థ రాఘ వోత్తరహరి వంశాదులతో ఇది కులఁదూఁగును.—చూ. 'స్వయంభరతా' 4(104) 'అయోవ మన్న' 5(88). పాదపూరణాభిమయింపెంపక మెందును లేదు. (స్వభావోక్తియందు అద్వితీయము.) ఈకవికి విశిష్టాద్వైతవాద్యయము నాలుక స్థైల్యాని యున్నది. సంగీత - తర్క - తంత్ర - జ్యోతిష - ధర్మశాస్త్ర స్మృత్య - కలహ. కర్తార - కళాద - కర్మ పరిశీలనమును - స్వప్న శాస్త్రపరిజ్ఞానమును గలవు.

ఇందు కల్పితము లేన నూతన కవన ఘక్తికలహ ఇదియే పరమావధి:—'ఖనటకో' 1(3), 'స్వం దననీతి' 4(27), 'చనికాంచెకా' 7(27), 'కాంచెకా' 6(15), 'అద్ధావాకో' 4(6), 'మరుమాధ' 5(118).

*ఇట్టి నాటకము లాడరాదని కావ్యిగారి యభిప్రాయము. చూ. ఆంధ్రగ్రంథవిమర్శన ప్రకారలేఖము పు. 20; భారతాభారతరూపకమర్యాదలు పు. 42. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు 1919 అధ్యక్షోపన్యాసము. ఇందే టిక ఆ. 4. ప. 267 చూడుడు.

తెలుగున ఇంతకన్న ప్రాధ మయిన ప్రబంధము లేకులేదు: — 'కాళోదరాసాహిత్య', 'కూం పరిపక్వ', 'గురుగు', 'మణియప్పి', 'కడలి దివియించె'.

ఇమిడికను విగుప్తనకును ఆంధ్రవాఙ్మయములో నిది అగ్రగణ్యము: — 'తునియలు', 'విల్లుం బానును', 'ఒకటికి'.

'పరార్ మహాప్రయతేత మాసాక, నికార్ మరం దివసే యతేత,
బాధకకృషీతో ర్మయసా నవేన, పరత్త్ర పోతో రిహ జన్మవా చ.'
అను శ్లోకమునకై - 'వినియో సెలత్' 2(76) అను నిందలి చంపకము. దానికి -

పీ. రాక్షుల కొనరు నరము లెన్ని యన్నియు | ఘటియింపవలయుఁ బగళ్లయంద,
బానకాలమునకు వలసిన యవి యెల్ల | వార్జింపవలయు మాసాప్తకమున,
నవర వయోయోగ్య మగువస్తుజాలంబు | సాధింపవలయును జన్మనమునఁ,
బరలోకమునకు సంపాద్య మెయ్యెడి యది | గడియింపవలయు నీ యొడలియంద,
తే. యని ధరిత్రీసురోత్తముఁ డభిలకాస్త్ర | సార మగునీతిఁ దనకు విస్పష్టముగను
దెలుపుటయు విని యా జగతికలెంద్రుఁ | డింతయును దప్ప దని మెచ్చి యింటి కరిగ.
(411). అను పరమయోగివిలాస పద్యము సుమార్కము.

పద్యంతములును ఆత్మాసాంతపద్యములును* సాటిలేనివి. పెద్దనగారు మనువును ముందు రచించి అనంతరము అందలి రాయవంశావళిని రచించిరినియు, ఆముక్తము ఆయన కవనములో మనుసంధనరాయవంశము అనేది మొదటి రెండు మెట్లపై మూడవ మెట్టుగా ఇమిడికను సాధించిన దనియు కొందఱు తలంతురు.

(ఋతువర్ణనకు ఈకబ్బము ప్రథమగణ్యము.)

ఆంధ్ర కవన విద్యా మనిత్రయమును తచ్చివ్యవర్ణముతో సాటికి దించుట తగవు గాదు. ఏతత్వమగుముగా ఇతిహాస పురాణ వాఙ్మయము ప్రబంధవాఙ్మయము అని ఒకపాటిభేదము వంగిక రింతము. పురాణములును గొన్ని ప్రబంధఘట్టికం బారసి పెగడుచున్నవి. — ఆముక్తకవి 'అలికం బున యవ్వీని దాచినట్టి సర్వజ్ఞాని' బ్రతిభానముం దేమి కబ్బ ధోరణియం దేమి పోలినవాడు. అట్లే కవివిరుఁ డయిన కృంగారపైపథ నిర్భాతతోను సరితూగఁ గలవాడు. అల్లికబిల్లికలతో తల్లాపాని పెద్దనగారికన్నను తూర్వోక్తగుణంబులందు మూ్యుండు గాడు. శ్రేష్ఠమ నవనీత మంజా లముగా నాస్వాద్యముం గావించిన యద్భుత సాహిత్యవిధి యగు రామరాజధూషణునకన్న, ఆ నలుగురులో నధికరఁడే. మఱి, ముక్కుతిమ్మనార్యుని పలుకుల ముద్దును, చేమమూర పొకరుచులును, పొండురంగ విజయిని దిట్టతనమును ఒరులకు రావు. కాన వారిలో పోటి వలదు. ఈ చెప్పిన ప్రతిభాన ప్రభావమును ఇందలి ఋతువర్ణనలయందును, స్వభావ వర్ణనములోను, గోదావరీ వర్ణన లోను గవనచ్చును. పెద్దనగారి 'సహపానఖంపచస్తనము' వలె అల్లఁబోయి సింగరార్యుండు విల్లి డీయములో రెల్లఁబోయినాడు. ముక్కుతిమ్మన్నగారి 'వీరవర్ణద్రుతు'కువలె కల్లఁబోయి కారాకళాంకములో శేషము కేంకటపతి చదికిలం బడినాడు. ఈ యాముక్తకవి, భ్రువవవతంతు లుగ నాయకల పై — ప్రాంతుక నారాయణుని పాదములలో న్నాల్చినాడు. —

మఱి, ఈ వర్ణనములందు ఈ గ్రంథము ప్రాతిభ వృష్టిక గోపరములైన వర్ణనలందు — కేర్పెడు గురువుగా నున్నది.

* పద్యంతపద్యాసాంతపద్యముల ననుకరింతుమున్నవి.

గ్రంథదోషములు

[ఇందు లక్షణ విశోధములు-కల వని కొందఱు అందురు; కాని, లే వని నామకము. దాని చర్చ ముం దున్నది.]

ప్రసక్తము డిందుపడి ఆప్రసక్తము మెండుకొన్న దనియు, అక్షేపము కలదు. పెరియాళ్వారు, యామానాచార్యులు, ఋతుకర్ణవనిస్తరము, రాజనీలి, ఇంచుక గోడ, మాల, రాకాసి, ఇంచుకగోడ, అని వర్ణనములు.

రెండుమాఁడు మాఱులు రెడ్డనుగూర్చి పోనము గలదు. పేద లని, లుబ్ధు లని, విలాస రిక్త లని,— ‘గురుగుం జెంచలి’; దానివెంబడినే నృపుల వర్ణన— ‘మణియప్పి గేలి బర్హిణ’ 4(185); ఇది కృష్ణరాయని నిజవృత్తము గా నోపు. వ. ‘ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నకటం బగు వేదం డంబునం బోలె, మదాంధుండ నై యల్పవిద్యాలభి, విడువ మడువ వేసరని మీసంబుగల రెడ్డియుం బోలె, నచ్చువె పరబ్రహ్మం దై పెద్దలం జెనకి.’— ‘వసుకు ర్వెల్వడి’ 4(188) అను పద్యము పైతము రెడ్డపోనమే యని కొందఱు పలికిరి గాని నాకు అట్లు కుప్పింపలేదు, కేవలము సేద్య గాండ్రవృత్తము చమత్కారముగా వర్ణింపబడిన దని నాకలంపు. ‘మణియప్పి’ త్యాది పీఠముందు వ్యతిరేకస్ఫూర్తిచే రెడ్డపోనము నూచితము.—

మణియప్పి×[మంచపుగోడు]; బర్హిణ×శ్రేపుల; పడ్డసుధ వీను లోలాడ×మెయిక్ నాక; ప్లాదెక్కి మేలుకాంచి; అంగమర్దన×లేదు; చిశోష్ణమజ్జనము×లేదు; మిసిమి దువ్వలువ - బన్న పరంబు - మొగలిజేతులు (రాజాలవర్నాచర్య); కొలువొసంగి×మంచ మెక్కి; జాంగలామిషము× గురుగు - చెంచలి - కుమ్మి - లేతయగిపాకు [పా. లే దగిర పాకు] - చింత చిగురు [అన్నియు నొకటే కూర?]; కాల్యన్నము×వట్టారిగ; అధిక హైయంగవీనము×నూనియలు; ఆరగించి×మెక్కి [ఓగిరము లనుట పోనము]; పాగరుహసంతి×మేకరువుం గుంపటి [హసంతి×కుంపటి]; వెలుగ× [పొగయ], మృగమదము...తములంపుటిరులు×లేదు; సాధ×[శ్రేపులం జెప్పినందున మేడ గా దని తెలియుచున్నది.]; అచరోధముతోడ నగిరి×కొమల్ పాలము నోక; అచిరుగంగు నకదృక్× పాలములో [వీడుగులలో]; తోడక×పోక; నృపులు (క్షత్రియులు)×ప్రభుత్వైకావ్తిరెడ్డు; ‘కోల్లింటిపై నూయ’ అని పఠించిన కవికి తనివి టిఱును గావలయు. రాయఁడు పరకీయ గుణ గ్రాహిత ప్రబలుగానేని తనచే పఠాజితులుగానేని యున్న రెడ్డిప్రభువులను ఇట్లు దిగబలికి యుండునా? తర్ఫీతి కలుగునని యెంచిన యన్యకవియే ఈపద్యములను అల్లియుండునని కొందఱు తలంకురు.

ఇట్లు రెడ్డనుబోలె మరుకింగరుల పెద్దలం గూడ ముఖమారముగానే ఈకవి పోనము నేసియున్నాఁడు.— ‘పడుక మరుఁడు పెడ పెడనే యార్వ నొగిరి రజడిని గృహలు’ 4(127).

“కరనిధుల మాఘములు దీతె మరున కట్టి యనరున జయింతు మని కదా య ద్దివారి

గూరతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ దెచ్చెరిఁ గనియుం | పెద్ద లివురావఁబట్టెన పెట్టు వడిరి. 5(111)

ఇట్లు పెద్దలంగూడ తెల్లకొట్టుట పోనపరతతతం గా దనియు, చమత్కారముగా లోక వృత్తముం దెలుపుట కనియు, దలంప వగు.

అనువంగిక కథలలో కాలక్రమము వ్యత్యస్తము; — పెరియాళ్వారికంటె యామానాచార్యులు పూర్వ లనుట. ఇందు విష్ణుదేవుఁడు ఆత్మస్తుతి పరనిందాపరుఁడు - అని యాక్షిప్తి;

తండ్రి సర్వశక్తిని తన్ను మాని హీనులను నేవించుచున్న కుమారులను తనయొక్కర్నయూ ఆ యొరుల యపకర్నయూ జెప్పి త్రిప్పనిచో దారికి వత్తురా? అని సమాధానము. మనుచరిత్రలో శివస్తుతిచేసిన పెద్దనగారు తన కైష్టవగురువును శతకోపయితిని నులించిరి. ఇందు కవి వీర కైష్టవుఁ డయ్యుఁ గురువందనము నేయలేదు.

విషయభోగపరాయణుఁడై రాజు - 'వినియే నెలలో చతుర్వయిని' ఇత్యాది పద్యమును విన్నమాత్రాన కైరాగ్యము నొంది పరతత్వాభిముఖుం డగుట యసంభవము - అని యొక యాత్రే పము ఇట్టిది ఆరుదుగాని ఆసంభవము గాదు. ఇది పూర్వసూరులు చెప్పిన కథకు అనువాదమే కాని ఈ యాంధ్రకవి కల్పించినది కాదు. పూర్వజన్మ పుణ్యపరిపాకవశంబున అట్లు ఉన్నట్టే ఉండి మనుజునికి బుద్ధి మాత్రే పుణ్యానుభవ జ్ఞానోదయంబులు కలుగు నని మనకౌస్తమలును బోధించుచున్నవి. ఈ యుదాహరణముల నరయుఁడు:—నక్షత్రవర్త యను త్పత్రియుఁడు దొంగ యై బుబ్ధుఁడై కొల్లఁగా దై విదేహపురిలో విష్ణులయమునకు దొంగిలించుటకు పోయి, అచట హరిపూజారతుని విప్రుని ఉదంకనాముని చంప నుద్యమించి, తద్వాక్యముచేత విరక్తుఁడై, పశ్చాత్తప్తుఁడై, దివంబుంబొందె నని - శేషధర్మము. — వాస్తవీకథయు నిట్టిదే. తిరుమంగ మహ్మదను భగవంతుని కొల్లగొట్టి వెంటనే తదుపదేశముచే జ్ఞాని యాయెను. అతఁడే ౧౨వ మారి (ఆనఁగా ఆశ్వాసు).

“యస్తా చ్చ యేన చ యథా చ యదా చ య చ్చ
యావ చ్చ యత్ర చ కృతాకృత మాత్మకర్త
తస్మా చ్చ తేన చ తథా చ తదా చ త చ్చ
తావ చ్చ తత్ర చ విధాతృ వశా దుపైతి.”

అని పెద్దల సిద్ధాంతము. అదియే వై యాత్రేపమునకు సమాధానము.

ఇందు ప్రసక్తము డిందై యప్రసక్తము మెం దైన దన్నమాట ఒప్పుకోవలసినదే. ఈతరు చనువునందునుం గలదు. సంస్కృతములో కావ్యకల్పజమైన శివపాలనధమందును మిక్కిలము. అయినను, ‘నాన్యసిః కరుణే కాన్య’ మ్మని యున్నది. మఱి, ఋషులు ఉపదేశహీనముగా కావ్యము నేయరు.—

“కాన్యం యశనేఽర్థకృతే | వ్యవహారవిదే శివేతరక్షకయే

సద్యః పర నిర్వృతయే | కాన్తా సమితత యోపదేశయాదే.” కా. ప్ర.

అని అలంకారికసమయమందును ఉపదేశమే అంతమున సర్వోత్కృష్టముగాఁ జెప్పఁబడినది. కావున కవి ఉపదేష్టవ్యతమంబు లగుకతంబున భక్తిపారవశ్యంబున విష్ణుచిత్త యామున కైశికానలంపటుల కతలం గూర్చినాడు. వ్యవహారబోధకై రాజనీతిని, సద్యఃపరనిర్వృ తికై ఋషువులను, అశివత్వచిత్త యుక్తవారిచరితమును, ఉపదేశముకై ఆ పూర్వోక్తములతోడి హరిస్వరూపమును, వర్ణించినాడు. మఱియు నిటం బ్రతిపాద్యమానమయిన విశిష్టత్వైతి మతము ఉక్తా న విష్ణుచిత్తులనారుమాత్రమే కల్పించుకొన్నట్టిది కాదు. ఇది అనాది నూరి పరంపరా యోగతము అని హెచ్చరిక నేరచేత దాని పరమ సిద్ధాంతత్వమును నిరూ పణము గాఁ జేసెను. మహాభక్తి ప్రకృతులైన విష్ణుచిత్తులవారి పాతన చరిత్రయును మాత్రమే నాక త్రివిధమైన యామునమునుల తాత్పర్యచరిత్రమును గూడ విస్తరించివాడు. సంత

దాయమునకు క్రమము కడుదట్టక విష్ణుచిత్తయోగికన్న ఇవలివారైన యామునాచార్యులను ఈయనకంటెం బూర్వముగా ప్రతిపాదించుట. మఱి, దానిని ఎవరికి ఉపదేశించినాడు? అని యాశ్చర్యమేసి, బ్రహ్మరక్షస్సునకు, అని ఉత్తరము. భూతభూయస్వినిగా లక్ష్మణాఖ్యయోగింద్రుని అవనికన్న చిరకాల భూయందైన బ్రహ్మరాక్షసుడు ప్రస్తావించుచు అట్టి యేద్యంబులు తన దివ్యజ్ఞానముచే తెలింగిన వని చెప్పినాడు. యామునాచార్యకాల వ్యత్యాసమునకును ఈ దివ్య జ్ఞాన సమాధానమునే చెప్పడగును.

బుకు రాజనీతి విస్తరములు ఆప్రసక్తంబు లన్నందులకు సమాధానము—ఆతేడు వైరా గ్యోత్పత్తికై విప్రపతికి శ్లోకమును వినవలయును; అందులకై ఆవిశ్రుడు దానిని వీధిలిప్పైపై గోష్ఠిలోఁ బాడవలయును; వీధిలిప్పైగోష్ఠికి వేసవి యనుకూలతరము. అట్లు వేసవివర్ణన ప్రసక్త మైనది. విద్వాంసుఁడును ధార్మికుఁడును నగు (క్రొత్త)దొర యేలుబడిలో ముఖ్యము తప్పదు: అందులకు సువృద్ధివలయును. అట్లు వర్షాశరత్తులు ప్రసక్తించినవి. శరత్తులో శైత్రయాత్ర సార్యభామధర్మము. అందుకై రాజనీతి ప్రసక్తము. కథ వివాహోత్సవము. వివాహముకై అయోగ విప్రలంభము వలయును. అందుకై వసంతమును మించిన బుకువు లేదు. ఇవి యెల్ల నిట్లు ప్రస క్తము లయినవి.

పాండ్యరాజు భోగినియింటికిఁబోవుట నీతిబాహ్యము, దానిని తనయింటికి రప్పించుకొనుట నీతిసమకము; మూలకథలో రాత్రీ రాజు నగరశోధనార్థము తిరుగుచు నొకపేటలో నొక యలిందమున నిద్రుకు నొకవిప్రుని మేల్కొల్పిలిపి ఏమేని పఠింపుమన, నతఁడు 'నెల లృతుర్ద్వయిని' ఇత్యాద్యర్థముగలదైన "వర్షార్థ" మిత్యాదిని పఠించె ననియున్నది.—

“సంశోధనార్థంసకదాచి దేశః | పురస్య రాత్రౌ విశిఖా విహరి

కఞ్చిద్ ద్విజం సుప్త మన్విన భాగే | ప్రబోధ్య కస్త్యం కి మి హేత్యనోచత్.”

దీనిని ఆంధ్రకవి భోగినిసంగతికై తిరుగుటగా రచించి చెఱించినాఁడే? యనిన - భోగలంపటునికే తద్వైయుఖ్యముం జెప్పట అనంతర తత్వజ్ఞా సాధినివేశమునకు అనుకూలతరమని ఆంధ్రకవి యిట్లు మార్చినాఁ డనవలసియున్నది.

ధర్మసంజేష మొకటి— 5(21,22,23) పద్యములయందలి స్తనవర్ణనలచేతను 5(68) 'చన్ద్రాండల నడుమను,' 5(68) 'చనుక్రేకంబు' 5(68) అను పరామర్శలచేతను, ఈ పెండిలి కాలాతీత మయినదిగాఁ గానిపించుచున్నది; అది ధర్మమ? యనిన - ఆపెండిలిని ఆ విల్లిపుత్తూరి స్వామియొ క్రిరంగస్వామియొ స్వయముగా జరపించినారు. అందులకు ఆయోనిజ యయిన యాయమృతానికి అతిబాల్యముననే సంపూర్ణ యౌవనోచిత వపుర్విబృంభణము కలిగె నని తద్దివ్యచరిత్ర మందు జెప్పఁబడియున్నది.

క వి గు ణా ది క ము

వీరవైష్ణవుఁ డైన యేతద్గ్రంథకర్త నిజగురువును ఎచటను తడవలేదు. పూర్వోక్త విద్యల యందు నిష్ణాతుఁ డని చెప్పనే? ఇతనికి ప్రాతిభచతుస్సు ప్రకృష్టము—'వీరెంపు' 1 (60), 'అంచిత' 1(61), రసజ్ఞాడు; మహాదాత - 'పాత్రధూకు' 4(274), వివేకి; జేత (రాయఁడేని) 'తొందొల్ల', 'కుమరకాళి', 'గంగాస్వచ్ఛ', 'శ్రీఖండ కీతనగ మధ్యాఖండ జ్ఞోగిమండ లా ఖండల'; భోగి - 'మణియప్పి', 'తాదన్యాతిగ'; యోగి- 3(86) 'శ్రీవిష్ణు సిగరిఁ జింతింపవలయు'

జన్మయః దగుయోగి; కిలసంపన్నః, అతిప్రగల్భః - 'ఒకటి రోయవంట...రా'. ఇ-
కతియః గాన న ప్లేయః నా జన సర్వయః గాన శక్యమే' 4(284), మహావీరుడు; వ్యాకపో-
శాంధ్రభాషా పరినిష్ఠితుడు; ఛందోవ్యాకరణ నదీష్ఠుడు; గ్రంథానిసాహిత్యములో ప్రథమ-
గణ్యుడు; శోకజ్ఞాన సమృద్ధియు, ఉత్తమగ్రంథాంధ్రప్రబంధ శబ్దశక్తిగా పరిచయమును
గతవాఁడని శూర్యముద్రణోపాధికములో ప్రదర్శితమైన పట్టికాద్యముచేఁ దెలియును.
అశోగ్యకాస్త్రము 4(280,270); స్వప్నకాస్త్రము 5(87); ధర్మకాస్త్రము 'తత్సంయోగీచ 5(119);
శ్యాతిమము 4(77,89,107), 5(98,101); రాజనీతి 4(204-85); ఉపాసనా సంప్రదాయము
5(111); భగవద్గీతా రహస్యము. - వీనియందు సంపూర్ణ ప్రజ్ఞగలవాడు.

పురుషమూక్తము 5 (1); బ్రాహ్మవేళ 6(8); అర్విరాదిగతి 6 (66), ఛాందోగ్యోపనిషత్తు;
వ్యాకృతులు, చరు పురోదాశములు 5(81), క్రైతము; భాగవతము 4(120); జల్పవాదము -
తీర్కము 7(8); చక్రవాకములకు రామకావము 5 (22); ఋగ్వేదాగ్రమున 8 (45); కణ్య
వాక్యము 8(50), నూతనసహిత 4(46); 'ప్రథమాం పిబతే నమ్నా' శ్రుతి 6(81); విష్ణుపురా-
ణము; పరమతఖండనపాటవము - 'జగదుద్ధతికి' 8(8); ప్రస్థానశ్రయ పరిజ్ఞానము; రత్నపరీక్ష -
అశునపటము 4(159); యోగము - 'శ్రీవిష్ణు నీగతిః జింతింపవలయు' 8(86).

రాయని గుణాతిశయములు. - దానము, 'పనసపండు దిగినపరిగ' 4(274); 'కావ్యనాటకా-
ంతార మర జేన ధర్మజేన' అని రాయకృతదాన కావసమున తద్వర్ణనము.

రాయఁడు మెచ్చిన కవనగుణములు: - ఉత్ప్రేక్షిపములు, జాతి; రసము, భావధ్వనివ్యం-
గ్యములు. రాయఁడు జాని - 'జ్ఞానచింతామణి.' ఆఘదూరుడు - 'శ్రోత్రఘృచ్చులు విచ్చుగ.'
మౌఢ్యము - 'రసమంజరీ ముఖ్య మధురకావ్యరచన.' ఈగుణము లన్నియు ఆత్మ క్తమున దేదీప్య
మానములు.

రాయఁడు పరమ భాగవతుడు. 'రాయనివారికి ఇంత జ్ఞానాతిశయ మెట్లు?' అని యడు-
గుదురు. ఆయన అలర్కకావము భుజించియుండును. దాని ప్రభావము అట్టిది. అది ఆయన యెఱింగి-
యుండెను - 'ముల్లు దలకొనని' 4(195).

ఈయనకు ఆంధ్రగ్రంథాని కావ్యాదివాఙ్మయ మెల్ల జిహ్వగ్రగతము. ఇందలి యనుబంధ
ములలోని నుహాకవిప్రియ శబ్దజాలములను, తృణతా, తెండి, మత్తల్లి, కర్కరీ, ఇత్యాదులం గను-
నది. సంస్కృత శబ్దకాస్త్ర సాంధ్యత్యము అసాధారణము. శబ్దోపదేశమున నిది మనుచరిత్రవ వైది.
(ఉంభన) - ఉంభిత 1(46), 2(55) [అనుబంధమును చూ.]; (విధన) - ఏధిత 4(19); స్ఫూయిక్
(అత్త) 1(72), 6(15); పుణ్యరాత్ర చతుర్థా 1(11); స్నాత ప్రయాత 1(65); దవీయస్తర
3(92); జీవగ్రహరాహుకాయమా 2(101); ముఖసందితత్వబోధక చుంచు 8(9); జనిసాహ-
స్ర 8(70); దీప్యత్ 3(98); దృప్యత్ 8(1); భిద్యత్ 5(68); సాఖకాయనిక 4(271); గణ-
రాత్ర కాగరణంబు 5(157); మధ్యందినత్రుటెండ 6(46); వైయాపికంబులు 6(66) ['వైయా-
పిక'] - 'కావ్యేన ప్రోక్తా కథా జీవ' అని వాచస్తుత్య నిఘంటువు; బ్రహ్మవర్చసము 7(22).

కృష్ణ జాతిశ్రుతులు: - దయా సత్యములు - 'తిరుమలదేవీవల్లభ' - పారికా.
2 (104); 'కృష్ణావతార' 2 (1); 'శ్రీకంక లేక' 8(1); కాత - 'నిత్యి కర్' మును.
8(144); 'కృష్ణదాన' 4(1); 'అధీచదిధు' 4(122); 'విశరజావధింక పరిశాద్యావజ-
5(1); 'నివద్యాంబుక ప్రాధా' పారి. 2(105); 'మహానియత్యాగ' 8(89).

—* సర్వంకష పాండిత్య స్ఫోరకములు *—

ఈవిధముక్కు సర్వంకష పాండిత్యస్ఫోరకములకు ఉదాహరణములు[ఇంచుమించుగా 600.]

I

8 పిండికృత - కాడవీకృత - ఇరవ్విదీకృత-
రుందుభీకృత.

11 పుణ్యరాత్రు

12 ఆనతిచ్చె

18 నిండోలగంబుండి

27 (సీసాంతమున వినువు-ఉ. ధరణిధవదత్త.)

42 ధట్టికా - హల్ది

48 పువారచిత

46 ఉంభిత

58 గృహశ్రీలఁ చెంద్రియాడ; నూత్రపట్టిన

55 యోగిక

56 ఘటి (వారుపెద్దఘటములను మోయలేరు)
పసుపాడి

దివ్యప్రబంధయుగాన్యూత్ - (పదప్రయోజ
నము—ఈపద్యము పేకలము).

57 (సరళము - 59, 60, 61, 71)

64 (విగి - 65, 66, 67, 68.)

65 స్నాతప్రయాత - పిండికృత.

66 ముల్కాపి-('సత్యమువలనను ములుగునావు.'
ఈ వరులసమోకలనము ఆరుదారుచున్నది.)

[నాచనసోమని సర్వజ్ఞతత్వ ప్రమాణీకృత
మయినముట్టడివర్ణనలోని యభార్యకృతముల
వంటివి ఇందు తామర తంపరలు.]

67 బలవిన హల్లిక - 'కలమో: పాకవినమ్రా:'.
68 ముల్లిగొని - భిక్షుకట - 'భేదే భిక్షుకటై
ర్యాగై:.'

72 స్ఫూయతా-హళికా-తో:కా [వర్తము]

78 ఉదబ్ధిహళికా (= వదస్పెరుంగోవి
లుడెయకా).
కంఠ- [మను. కాశీ.]-తావక్రయ.

74 (వతావక కడల్మక - గవి ఉలియక-అని
యవ్యయము. చదురంగ పుటెత్తుగా నున్నది.)

75 ఎందుగల్ [రాయనికి ఈకృతము తెలియ
నా?] - పేదగంపలు.

79 (కయ్య ముఖముగా నున్నది.)

82 చట్టి చుం యను నా దాని ('చప్పరించు
వెదుళ్లు సట లబ్బ దండ్రిగ్ని. హంగ్ పైబడి
చుంయు నునగ,)

83 కాటి ['ఎండే దెండము' మను.] ఎండతో
వదలక

84 [ఎంతే వాగేంద్ర - అతాపో నా స్తోదన
సౌవనం చ కృపయాభో క్తవ్యమ్ - (అతా
పా - పు.)

II

1 జ్యోత్స్నాయిత

8 గంబూర - ప్రాక్షన; (ఎత్తుగీతి జటిలము.)

7 'నెగని తోడన క్రుండు ర్నిలువలేక'

16 కైకము (కొప్ప) ? 1(78)

19 పాటలిను (అప్రాసము.)

19 కలువతావులు.

21 బాసికము-బాగల మరులు కొలుపు.

22 మోమోట-

అందిచ్చు (కృష్ణ పల్లవము)

28 గట్టివార సకుల్

24 జిప్పుడు - కృత్యలు- డిండిమంబులు - 'ఇతి
ఘోషయతీత దిగ్విమః.'

26 ఆహిషకల్ప -

మానిక్రోధ విఘాతపత్ర - [విరిహ్యము]

27 అంపపెన్నెలగతి [నెల = అగ్రము]

28 కాళిను. 29 ఎందులకు.

30 పెన్నెలులు - పొంతు - లోంగొనుట -
బుగులుకొ - ఇతిగోమ.

32 (మాతంగవాటిని వసింపరాదు.)

34 ఒల్లరు- దత్తిక (పరిసంఖ్యయంతరి క్రమ-
ముం గనునది.)

85 విశిష్ట

88 చూపోపక కలావులను గఱులు నిమిరి.

89 క్రీడాచలీకృత (పాండ్యరాజాకథక హాలాస్యమును చూ.)

40 ఏకరి - 'మితరముచార లేకటి | నేకటికన మునఁ దపస్విగృహ కన్యకలకా,' మను. 6(44). ఒరుతల.

41 అపిభయంబు.

42 కీర్తిహంసి (లింగచిత్రి), వడిక (దానము గొన్న వైదేకులు అవిలంబితముగా దానిం దమదేశములం గొనియాడుదురు)

శిర - (అదాంభిక మనుట).

వానానీరార్చి - (జలపక్షి గావున)

42 చెందాడుమండ.

46 సురగాలి.

పాడలు వెల్లు-నిర్దిత ద్రుచ్చాయ.

52 ఎడకాడు.

అనా బాలిచె (అ + నాకా?)

53 చూటి తినుచు (స్వభావోక్తియ యైనను అత్యద్భుతకల్పన) - నులివాడు -

గొం తొగర్చి (చూ. 'బాలపల్లవగ్రాస కషాయకంఠ' పారి.)

ఈవర్ణనకు సాటిగా చూ. 5 (117)

'మను నన ల్దమిబట్టి' - బానుదఘ్నము -

పసి - ఉడుము [మను. 4 అ. 'ఉడుప

కుక్కల' ఈకవి మొసళ్లు రాత్రుల ఊరఁ

దిరుగుచు కుక్కలరాయిడికి బావులలోఁ

బడెడు ప్రదేశమువాడు.] బక పంక్తి

[స్వభావము. ముస్తాక్షితి వరానాకలివోర]

పసి (కుక్కలు మొసళ్లను పసిపట్టును.)

54 మీటు [= గొప్పది అని టీక]

బోర్డుదాయ దాక్కుట కలంబులం దినె

బోటకలం బకలనాదంబులకా' ['బోర్డు

దాయ మున్నవత్సరంబు']

కరి తింఠన

56 క్షిప్రతాయ

58 పిచ్చునుంటె - అనుభూగనఁ జొచ్చెకా -
లాచు (-అనుటచే కామప్రవృత్తి. పద్యము-
భావప్రధానముగా నున్నది.)

59 ఎగాదిగ

61 పవలెల్ల - [అద్భుతమైన స్వభావోక్తి, రాజో-
చితము. కృష్ణరాయని స్వవృత్తమా?]

62 రాయని స్వవృత్తమా?

63 మయూర పింఛికా భ్రమణము.

65 దుసికిలఁగ - లస్తకంబు -

పుడమిఁ బడియె (కేవల.)

66 మాపోదకము చల్లఁగా నుండెను. ఎండలచే
బావులనీళ్లు అడుగంటెను. 'మాపోదకం-
వటచ్చాయో?'

67 నెటియలఁ బాపఁగాలోకానుభవము.

68 వాలుకాన్తి.

హిమాంతర్నారీకేశాంబువుల్.

69 కంపటిలోఁ దామరలు.

70 'నున్నఁగావు లీ | వేల ధరింపవు,' పారి.

'చెంగావుల మృణాళభంగంబులనంగంబు
లకుం జలువఁబుట్టింప' మను.

73 (బ్రౌచిత్తజ్ఞానము - అనుభవము - పరిశీలన)-
జబురు కొట్టుచు.

74 తలాడ - పరున్న - ఉబునుపోకకు.

75 కదంబముచేసి-తపారపు - క్రస్తరికేడన్న.

77 మ్రాన్నడి, (85, 86, 87, 88.

78 (సరళము - 79, 80, 81, 82, 88, 84.

81 ఇంద్రియారాముడనై - అపవర్ణదుడు.

83 కరండము - ముడుపు - నగరు.

84 సమయంబులకా - ఎలయించునె.

85 బీరపువ్వులం బోని. టంక పాలవాటులు -
బారె.

86 వారు - ఆనతిచ్చె (కబల్లం.)

87 అట్కు - మన్న నారు - ఉండారమధురోక్తి
... యానతిచ్చె.

88 పాండీడు - దివాణము. కుల్లము - (దస్తా-
నము) - ఇతాను.

- 89 పాష్టంగ మొగి.
 90 పాష్టా నమ్మ (పాండిత్య సోపానము.)
 91 వాల్మీకీ లభ్య (పాండిత్య సోపానము.)
 92 (సరళము - 98, 94.)
 94 ఇయ్యకొనియే పయనంబు దూగింపుము.
 95 నిమిత్తకాండ్రు (=బోయాయి.)
 96 బావడములు - మాత్రసంతులన -
 శ్రేణులక - ఏకాంగులు
 97 ఎకటిపోతలు (పద్యమం దెల్ల అపాధారణ
 పాండిత్యము అగపడుచున్నది) - తీరగుడము
 - పాఠాలు-లోహండి-లడ్డిగలు-
 తేడలు - [కంది - సెగర - మినుప.]
 100 దవార వివారమాణ [ఆత్మశ్రే.]
 101 తపగ్రాహ రాహూయమాణ [కృష్ణ]
 జన (వరనింద) - హృద్య (ఆత్మశ్రేతి).

III

- (ఈ యాశ్వాస మంతయు మహావైదుష్య
 ప్రమాపకము.)
 1 (హృద్యకయ్య.)
 8 ఊర్జ్వలుడు - చాత్రెంచి [-చాచ్చి]
 నిత్యంబు స్మృతిహరి - (ముత్రెసరి.)
 4 లాఠులమా.
 6 దయ కాని విడిచిపెట్టి - [అవరసారము]
 9 ముఖమిది తత్త్వతోచితముంచుచెప్పామన
 [పాండిత్యము] - వ్యావర్తనంబు.
 10 (వాదసారము అత్యద్భుతముగాను అతి
 యుక్తియుక్తముగాను నిబడదు.) 'అదినా
 రాయణుండాయె.'
 18 తొలి బావడగ్నభయంబున- (పాటిలేని
 యుపదేశోపన్యాసము - అతిప్రసన్నము-
 వ్యాధ్యాహి - వేదోక్తిసంభృతము-ముగ్ధ
 విష్ణుత్రుణా.)
 15 తరము గొని- హారాహారిక - బా రియ
 తుర (కయ్య అద్భుతము)-బారాసి.
 16 పాఠాలుతీర్చి - ఏసిరి (వీరి?) - విశేషక
 (= పలాయిత మాయెను).

- 17 కొత్తలిడి - తదుకు బాదిపించి - కడవక
 [దాక్షిణ్య వ్యవహారము].
 18 గల్లు మృత్యువు - "అనిద్యయమృత్యుం",
 వ్యాఖ్యాతలు దీనియర్థమును గ్రహింపరైతి.
 "ప్రమాదం జై మృత్యు మహం బ్రహ్మి"
 అని సనక్కుకాతీయము.
 19 ఘర్షణేమవు - పులు- "పిల్లు గట్టు నలవతే
 రుండు దాపెన" - ఈటము-కలపులనాడు -
 గోంద్రని
 20 గల్లు-సమక్షికం బయి-మొగంబడువక -
 [అనుభూతము].
 తనువు - గొమ్ము - [శ్రేణిసమర్థము ప్రాధము].
 22 పాలమరులు - పాపిణిలు [చూ. 'మణుల
 మొగముట్టు బన్ని సాపిణి యొకండు'
 మను.]-పెలిపుల్ వెస నాకుచుక.
 23 చులుచులువన - [కయ్య.]
 25 నిష్కృతి.
 26 కొట్టికాండ్రు.
 28 చులు బుచ్చుచు- 'వచ్చురిపు' - (ప్రాధము)
 29 తాటకేయ - "దూరా ద్దవీయా ధరణీ
 ధరాధం య స్తాటకేయం త్వగ ద్వ్య
 ధూనోత్ । హస్తా ముఖాహారవీతాటకారి
 స్స రాజపుత్రో హృది రాధకే మామ్"
 30 అతతాయక - (ఇందు ప్రసాదగుణము
 కలదు - సరళము)- పో పామ్మని.
 31 తరువండంబు.
 32 తారసావక వచ్చెక.
 33 అంటలుగట్టి - అంధ్రురు - చెల్లెలవ.
 36 ధర్మవ్యక్తి.
 37 'తనరాష్ట్రము' - ఇమిడిక.
 38 ఇష్టావార్తములు.
 39 రెన్నాళ్లు - (సరళము.)
 40 నిదిధ్యాస.
 41 కాంతికృతం బగ దెగ కగునే.
 42 నూక్తి.

43 (పులికందేశమునకు పోవనివేదికలు) - (సరళము.)

44 'శ్రీమతి' (కావ్యభావము)

45 అంశుబద్ధమునకుదిదమునోకి
ముగ్ధాద్భుతమున విశమ. (భావము -
ప్రభము - దైవికపాదము.)

46 విద్యప్రహర - (రాజనీతి.)

48 (అబ్బము x అధికము.)

49 (నక్షత్రము x కాక్షత్రము.)

52 అశభ్యము.

53 (సరళము - 54, 55, 57, 58, 59, 60.)

55 పదిబదిగా.

56 చతుర్దశి వృత్తోద్వేగములు - ద్విగు.

57 లాత్ర (బలము - పద్యము ప్రసన్నము.)

60 విడుదల - నిష్క్రమముగా - అధ్యాత్మ
రతుఁడవు - ల్లక (కదలిపాకము.)

61 (వారికే పాకము)

62 (—, — ప్రాధమ. ధర్మమార్గచర్య)

63 (ప్రతిపదమునయుక్తివాదము. "అసపదు
దుర")

64 ఏ నవిద్య (వేదాంత సారము.)

66 భార్యార్థము = 67. "అత్త కానిమేన" x
"సరవాళ..." - (ఈరెండును ఉపనిష
ద్వాక్యములే.)

68 (66 లోని ప్రథమపాదమునకు విస్తరము)

69 'వపురవశోగ్ధ' ముద్ర (ఈపాదము 66
లోని 2 వ పాదమునకు వ్యాఖ్య.)

70 సాహస్ర (ఇష్టద్యము 64-కి విస్తరము)

72 సోపితులై [=చుకులై]

73 ప్రాణికోటికై - (ద్రాక్షపాకము.) 'మన
ఏక మమమృతం'... ఉపనిషత్తు.

74 అత్త సారము - ముద్ర మృతమిచ్చి.

78 అంశుబద్ధము - మృత మృత్యు

85 దౌర్జకంకముకర్మయోగిని x 'కర్మము
ప్రకారము'.

88 నయూతన. మృత మృత్యు.

92 మర్త్యుల [=వృత్తవిశేష:]

98 దీప్యత్.

IV

1 దృష్ట్యు.

3 కొంత నేపుండి - (అద్భుతము - భగవదీశ్వ
కారణము-లొంటికథలో అట్లులేదు.)

3 నేని [నేనక] వ్రాతము - చేత (=శ్రమండి)

4 దీప్యత్ - చతుర్వాలికా - రై

5 నాదు (ద్రాక్షపాకము.)

6 అద్భుతా స్వీటుధంబు - (లోకోత్తరము.)

7 పాదావాహన 8. శృంగాటకము

10 కపీసపురంబెమో

13 సమదదిదృశ్య (లోకోత్తరము.)

14 సీరంధ్రమసుమ - (శయ్య మనోహరము.)

19 భవదే భవైవ సైధిత జన కక్షికా.

20 ప్లవమాన-పురట్ట-పరిభ్రామ్యుత్

21 కయివ్రాలు [x 'ఓరంగయివ్రాలి' వను.]

22 పెరంజా.

28 దునకా [స్పటిం.క.ర.] 81 వారవాణిభవత్

82 అన్న దీయగేహ నివహ సార్కరించి.

33 (సరళము 84-42) 84. దిదృక్ష.

85 [ఇందలి తెనుగులు ఈకవికి నాతనసోమని
పాటిం దెచ్చుచున్నది. వచనము.]

86 ఉరుపాలు 46 వీటిగలుపు [వీటియచ్చు]

46 రుదురాకలు - సందిక 47 కనుగొనుట

50 వింగడంబు - నిట్లు - దళమిహాదు - కాన
సి - ఆరజత్రవన్నె - మూహాట్లు.

52 నామ దేవతాస్థితి.

53 సారథేయది - రాణివాసులు - సందిక తో
రణంబులై తోచు.

54 ఇట్లు నడుచు 57 వల గొనుదుక

58 కుంగిత వికారితయం దిత్రితయం - మహా
వక్రము - దరితపారంబు.

61 కింగవాపు-ఇనుమంత.

63 క ప్రభుమరపుర-చక్రాంకితులు.

71 వికళంకము - రాధాంశము.

- 75 దుష్టభావము విరోధియూధంబు సాధించు - అభ్యర్థకరస్సు - వార్షికం.
- 76 శిర్కలగంగ - ముకరసితి - కర్కటకసితి.
- 77 వనకతి - (శ్లోకము.)
- 79 ఆరణ్యకధ్వని - గర్భము ముఖ్యుతము.
- 80 వాత్సలక [“రవిరుచి ద్రుమరేణు ప్రాకమల్ మించు వాత్సానికనా నిహతిలో” మను.]
- 88 వాత్స 84 ఘనాఘన వానకాల్లక
- 85 తనలము - రేవగలు.
- 86 దృష్ట దిరమృతవామల్ - ఆర్భటులాశో - ఘనాఘన - ‘ఆర్భటిదీర్ఘ’ మను.
- 87 (విండుపాండితిస్ఫురణము.)
- 88 రాహు - వైరివైరి సఖుఁ డౌటక.
- 89 పుట్టవెడలి - (జగదీశపండితుని యాతే పము - అందులకు సమాధానము.)
- 90 ఒకచినుక - (ఇమిడిక - సమంతతో - వృత్తము.)
- 91 ఎలగోలు - తోక - ఉయ్యెలచేయలు - భూభిదాపాది దుర్భరాంభోభరంపు
- 92 అలపరస్యఁడు - (సమంతతో - వృత్తము.)
- 93 కిహరిసాహరి - (నారీశే.)
- 94 ఆమని - చాంపేయకముల - కడపల
- 96 కలసము.
- 97 అతిజల మర్ధి (సాధివరచన) - సమంతతో వృత్తము.
- 98 ప్రాధియమర - తోలము - నిప్పుకలు [స్వాతీక:]
- 99 అమనకళి [యెదురుమటను అలసని పెదనా]
- 101 విదూరకలాంకు తోక్తులకిని - (ఇమిడిక - చిన్నరూపములు.)
- 102 తోయిపదయలు. 108 మణిధనువు.
- 104 (దిక్ష్మయిన కట్టడము - ఉదాకరములు?)
- 105 మణిధన్వము - ‘తనీకుం బచ్చమెఱుంగు’ - (ప్రాథమ) 106. చత్తాకనికాయములు.
- 107 త్రుతోంగారకయోగము - (ప్రాథమ.)
- 108 కాశోదరాహితుల - (భావక్రమ.)
- 110 జలధరప్రసాద - భావని - (ప్రాథమ.)
- 111 కాననోదయరాగ - ‘శివోవాతః పరిణ మయితా కాననోదయరాజామ్.’
- 112 గ్రాహిక - (నారీశే) - ముఖపదు చుక - విష్ణు.
- 118 బాంబూనడ - (పుష్పత్రి.)
- 114 సుర - గేదంగి [బంగారుపన్నెయ అధిక పరిమళంబును గలది].
- 115 ఆకులము × [అమదను] అద్భుతము (కదళి)
- 116 కలుగలు - చలిపండ్లు.
- 117 దొడ్డికట్టు - తెర కేటయాయితము.
- 118 తడి తల దిగి - చేప్త దిగి - (ప్రాథ.)
- 119 ఎలసంజనుకును - [కాశీరము]
- 120 అర్కకరావళి చూలు చాల్ప (గా [నారి.]
- 128 రవిమాచి × ‘యామినిసమయంబు నా కాశట’ పారి.
- 124 కాలునిదున్న - (వ్యావహారికభాష.) గంట - డౌయలు.
- 125 వరజ 126 జమ్మలబోసంబు.
- 127 అంతిక - (పేదనటుంబమలపుత్తము) అరజనిక పచన నాంధోగృహిణి
- 128 (భావయ భావంబును కవికి వశ్యములు.) విదుగుల కల్ప
- 180 దవుల జల్లని - (ప్రాథ) - కంగుల్.
- 181 వరపతి - అశ్వపతి - గజపతి - ‘రయమున.’
- 182 అతితి - తృణగ్రాహిత - చైత్యతరులు.
- 184 గురుగుం కెంచలి - (బాస అనుమానము)
- 185 బర్హి వడ్డకుధ - బన్నసరంబు - మిసిమి దుక్కులకు.
- 187 జననము - యజ్ఞహుతవాజహుతాశము
- 188 పాగరక్క
- 189 సామిరంజితము - సాంధ్యరాగలహరి
- 140 కర్కరికా × కర్కటికా - (నారీశే.)
- 141 మణిధనువున - ఘుగలు - మణి (వృత్త్యమప్రసము.)
- 142 సత్తచ్చద - రవికళిమకుర.

- 148 సంధూతక పి - (అత్తి ప్రసీదము - నారీకేళి)
 149 అచ్చటనుం దోచి. 146 కరి [= సాక్షి]
 147 నికారము పటమిదక దరవింద కైరవ క
 దంబక దారపరాగ తూగముల్ - (మృదు)
 149 జలజదళముల -
 150 పెక - సజీరకాత్మకమదము.
 152 పుంజేక్షు - వ్రేలు - అగ్గము - గుండ్రలు
 153 బరితోలు 154 ప్రకీర్ణములై - సందిగ్గము
 156 సది [= క్రమచే]
 157 పలపలని [= పలకపని]
 158 దా - అప్పటియ్యట - (ఇమిడిక.)
 159 లకునడుమ - (రత్న కాస్త్రము.)
 160 అంబరకానులు - పుటికముచే నిప్పు
 చదయట ('ఒకమట్టున నిల్వడు' - కైమిని
 భా. ప్రాథమ - నారీకేళి.)
 163 చెవుల్ కమల కర్ణికల మెలయ - పెడ
 తోవ - అవత్రప
 168 దూపింపమి - పాగా. (దప్పిగొన్నవారు
 పాలు ద్రాగరు.)
 170 - 171 - 177 (సరళము) -
 171 ఒరిమెక - అణి (రవికరములు చూలు
 దాల్చును.)
 173 కవల - 'అత్తి దివ్య రత్నమ్'.
 175 కన్ని - సరు - అగస్త్యార్థము.
 177 (చేపలు కమలనను తినును. జమిలివండి
 మిలమెందుకనిల్లు.)
 178 'ప్రసాదోదయదమ్మ' -
 179 అరుణమాండ న ప్రభుజగాళ నాండముల్
 ములుగు నాకె.
 181 కరదాది నెమలికృతము. క్రొవనక గ్రీవము
 182 (కాక ముద్రియట.)
 183 (ప్రాథమిక x క్రమ) వక్రము.
 ముకాటి (వక్రము)
 185 ద్విగ - క్రమము (పిదమనము)
 186 కర ముది - కరమార్గము. కరము.
- 191 బడిదోపక. 192 (సరళము.)
 198 వేటకాడు.
 195 (అంబరకాళ స్వరూపము - స్వభావోత్తి)
 200 పుటలమణుల్ - (పెల్లవేర్పు)
 204 మాపెట్టిన - (ద్రాక్షపాకము)
 205 బ్రహ్మోత్తరంబు
 206 అంపకాల - మాల - నాజు - చెల్లు
 207 దుర్లము లాప్త - (ప్రాథమ.)
 208 (సరళము - ప్రాథమ - కైదువ్యయతము.)
 210 శ్రువు (నాళిబంధుగౌతమోపాఖ్యానము.)
 211 (రాజకీయోద్యోగులయోగ్యత.
 ఇమిడికచే ప్రాథమ)
 212 కానీ కాకపోనీ - మంత్రి పదార్థము
 214 కదింప - విదికిని - దొరల్
 215 (ధనమునకన్న నరులు ప్రధానము.)
 216 (సరళము.) 218 అయితీకాడు.
 219 (సమరము - ఇమిడిక.)
 220 ఒరుదలకానిక - పదింబదిగ.
 221 అనీతికూయత
 228 విల్లించాను - (అటవికులచిత.)
 225 వశ్యకతన
 226 మేలగు గజహోటకమున
 228 - 229 దుస్సవివులు.
 230 ఒకటి గని (అశోగ్య కాస్త్రజ్ఞానము.)
 234 చను నెలుంగ నూత్నమార్గము
 238 (ప్రాథమ.)
 239 కూలపురుషునికొన్నియమునక
 240 (ఉగ్రదండము కూడదు.)
 241 (భిక్షువుల కధికార మియ రాదు.)
 243 (కారత్రయ విజ్ఞానము.)
 244 పోకోర్వ దగ్గక. 245 వానిజ్ఞము.
 246 (కరము విడుచుటకల)
 248 (కైమిడిక కరుణము.)
 248 ఒక [= కరము] ద్రావణ [= దుర్బలము]
 249 అపారము.

- 250 కట్టుపేడు. 251 ఒడ్డుగాలము.
 252 [రాజు చేయరానివి.] కనుగల్గి-చలముంట-
 258 (ఉత్పాతకాంతి.)
 254 స్ఫుర పరస్పరము-(కఠినశలి)
 257 కలుసున్నెము. 261 పులికాన్ను.
 268 కార్యకాండో - అంకకాండో
 265 చరదృష్టి.
 267 అవరోధముల యెడ వర్తన
 268 (కీకటార్వి కరుగకు.)
 270 (అరోగ్యకాస్త్రము.)
 271 (నృప దినచర్య-సౌఖ్యకాయనిక.)
 274 పాత్రధూతు లెన్న పరికించి-
 పనసపండు దిగినపరిగ.
 275 వికృతవక్త్రములు 277 దండభీతి
 278 కేడించి-చంపి ధార్మికండు.
 279 ప్రణిధి 281 సాదబములు-శుద్ధోద్ధము
 282 త్రివర్గముక 283 మణిసంపాదన
 285 సోకోర్పి-లాంపట్యము.

V

- 1 నీకా
 3 ఎకదోట్టక - వీరాయితము. [ఇది గొలుసు
 కనముగానున్నది.]
 4 వింగడము (ప్రాధము)
 5 కనుగొని - (సరళము.)
 6 గోమేపుక
 7 వాతెఱింబి - (అర్థశేష)
 8 'మానవాచార్యోన్మర్త్యః'-తూలివర్ణనము.
 9 కాలాయన చక్రవరంపరలు.
 11 'వైరంధ్రుల్' (వక్త్రము - అన్వయము
 ప్రాధము.)
 12 కనుగవ-నూడు 18 తల గలచి.
 15 'అనయమురాగమిపు' (అన్వయప్రాధి.
 16 (చంపకము-అలిమారకము.)
 20 బోడరాసికము.
 21 చమ్మలు-చదువున-చప్పటలై.
 22 (చక్రవాకములన రామకావము.)

- 26 కళపుణ. 27 పత్తికకు.
 29 (వాతలో హంసపదము)
 80 గోద్యుచ్చులు [లోకోత్తరము]- ఆగ్రాంఘ్రి
 కంటు [అవ్యయా.]
 85 (గజకచ్చపోగ కలహము)
 86 నికాహ్య 37 మరాళికా-ఏకావరీ.
 88 త్రవ్వితండములు [జక్కన.]
 89 నాభి [=తిలకము]-కోనల
 40 (సరళప్రాముము)
 41 గండె- నల్ల దాసరి గాడు
 44 పాండు(-వేలు - పండితవాక్కు)
 52 (రామాయణకథ) 53 54 (భాగవతకథ)
 55 కన్నెకూరి-ఎరవుమాన్చి
 57 బొడుగలచుచు
 60 'నఖముఖోజ్జిత'-(పటిమ పాండితి)
 పులుగు [=తార్కాణము]
 61 (కాలి తడిసిన ముత్రము సున్న మగు)
 63 భిద్యవ్వంజరల్
 67 దామూపు- పరీవాహము
 70 తూలుపుటాండ్రకు-తాపికతై
 71 అందంబుగూడుకొని
 78 తైకాలిక [కాలాట్క]
 74 జిల్లంబని-సందడింప-సర్వభామిని
 75 ప్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞాన యై 76 చెయ్యము
 88 పలపల-గాక (గాగ అన్నసరి)
 84 కనువొందు-ఏరుముల్లు.
 85-86-87 (కననము పలువు.)
 89 (పానవిధానము) 90 పూవుపెత్తులు.
 92 (కవీలాఘ్నతసంయుక్తము.)
 93 (పూగీఫలసమాయుక్తము.)
 97 తిగ్గ కరుండు.
 98 తత్తడి(తొత్తిపము)
 99 పీకు 100 ఒచ్చెము.
 104 ఇతిగబ్బలవాత్రి - ఉప్పురమెత్తిరి - తక్కి
 రూప్తముల్ - చెప్పురమెన లోహకళి
 ప్రకటికరణంబు.

105-108 (ప్రాధములు) — 'అరుణాంకుండు' 'మదనస్థంధకతా' [కవిజాలము]

107-110 (ప్రాధములు) 111 (మరతతి)

112 బాడుకొనినకాడవరి.

118 'మమమమలె' (ప్రాధము.)

114 పాలపము - (కొన్ననలవర్ణన)

115 పిమ్మడి - పాటమరించిన. కొన్ననలవర్ణన,

117 తులములు - కొన్ని.

118 మరుదాధ - (అరులు)

'హిందోళపాక్షపంధ' - 'హిందోళంబున
బాడి' - మను. 'ఇంగలచయములు.'
[మను]

120 'తూచినమాపులన్' - బయ్య శ్రీచలంబు -
(చలన్) మాపులు [దృష్టి]

121 కొత్తీన్ని - [అదివృద్ధి లేమి] -
కన్ననరు.

122 దిగ్గియ నంచ - అగ్గడ - వెగ్గలమాడు

123 మధుళిక - కదారకాచకటకాకృతి.

124 మలుచుట్టులో

125 అదోనిదానమధుధారక - బుగ్గలక.

125 తేనెకట్టెచాడు - (కొర్రువు)

128 నమేరువు 129 (భాగవతము)

180 బడిన [=బడిగురినను]

187 ఉడుకొను [వృషింహపు.] మధుళి

188 కళంకిత[కాడి]

189 అయ్య కల - ఇరులుకొద్దాక్ష

140 మధుళిక - పరపలు - 'ప్రియం గా
రహి' x 'మరవనేధ ... గారహి
గృహరామ' మను.

141 కామమెత్తి [భాషాస్వాభావము].

హంకృత - సంకృత - హాసోద్ధతి - కటక
మధు.

143 బొమ్మ - కల - కల - బూది చలన.

145 పేదరంబ - పేద

146 కల - కల - కల

158 బుజ్జ - మ్రాస్తమక

154 మున్నలనుచు (అమృతకల్పన)

155 వేదన - బుంక.

157 గణరాత్రుకాగరణంబు - నిదిధ్యాస.

VI

3. బ్రాహ్మకళం - మంగళనామకళిక.

6. మురియగు - కలంబు 7 చాండాలిక.

9 దండె పాచి 10 బాచరా తూపరాడికడ.

11 అద్దమకే యద్దాసరి.

12 మరులతన - (చూ. మార్కం. ఉ.హ.)

18 ఇదుపుల ('ఇంచువిల్కాలి వాసినా
రిదుపులం' శృం. నై.)

15 దహియ - పాపయత్ (పరస్మై).

17 గరుసులు - పిలుపిలకలాడ. 18 పాలగారి.

25 మూరింబోక - కలకట్టు - ముండంబు.

27 కొలుగొక్కర - [కొలగొక్కర - క.ర.]

28 ఉరుక - 30 తేలపుతమవు.

81 ఆపారిముఖ బర్హి రుఖులు.

40 తెరవాటులు [మను.] - త్రాడ్గొట్టికొక.

41 చననమి. 46 మధ్యందినపు లేండ

47 పాకలపు లేనుగువోరె - 'కలభంకతోరభన
మాటపాకల' భవభూ.

55 ఏకము - మిళంబి - మాళంబి

56 మాద్యకుల - భవాద్యకుల - స్వధితి (=మృత
మ అధ్యయ్యంబు యజమానుని కొర
పనమనేయ నుపయోగించునది. క్రాంతిద్యా
భూమిమిళంబాకా ప్రపాండిత్య ప్రకర్ష
కన(బడుచున్నది.) - పయసవేది. 59 భూ
బర్హి రుఖుండు.

60 ఇలువంటిది.

66 పాలకటంక లేయుండు - దింగరీలు.

VII

3 బల్లవాది.

5 బహిర్య - పానిరంబు - దిద్ద 'మదనరంబు
దిద్ద' కా - దద్ద - పానిరంబు - దిద్ద

11 కళ్యాణాక్షయము.	27 విరహాభిధాంతర 29 ఆఘమర్షణము.
18 ఒకరె-పరఁజించి-దేవాయాధంబులు.	41 పెట్టపంట 41 ఆచార్యము
14 గనపరాగోలలు- పినుకను	47 పెట్టికపీల 48 అడవెట్టు
16 ప్రాంతోతు-మరియ.	57 పక్షిప్రధాన పాపవాహ్యంబు
17 సురె-కొంబలు-వల్లువము - గొడకట్లు కనె	64 నయకల 66 జగజంపుగా-క్రంత
చేరులు-పెక్కి-గుమకఁగా.	68 కిసల [కిసలయ-యా.]
21 కొంగవాలపాదము, 28 బ్రహ్మవర్చసము.	71 ఉడుగలలు - వస్తరించి.

ఇందుం బొడమిన నానుడులు. 23

1(15) దేశభాషలందుఁ బెలుఁగులెస్సె. 2(67) నాభియు నిర్విషంబును దోఁబుట్టువులయ్యె శేర్పడ గుణంబు ల్సాపవ. (69) వంపటిలోఁ దామరలు. 3(84) అంగి సుఖియైన నలగంబు లటవమున్నె చాల సుఖంబు. 4(25) తిర్యక్తలి గతానగతిక యాఁగా. (61) పాటువారల సుద్ది చెప్పంగ నేల. (78) చొచ్చినయిందలను దనయ లుండి కాన్పనకుఁ బుట్టినిల్వేరు క్రమము గనమె. (122) ఉత్పలలాభం బిడునె మది తుధ స్తీర్వట్టుక. (126) బోనములు ప్రజవ జగ్గులబోనంబులె యయ్యె. (174) కారణగుణంబు గలుగ జే కార్యమునను. (257) కళాప రాధమాను సమాప్రదండమాను శేవు. 5(28) ఘనలగువారు నిజారణము చేరు వారికి నీర. (58) పాపం బడిగినవారే పేదలె? (84) ఇంటిలో నేడుము ల్లయ్యె. (101) విధాతకృత్య మది యేలా కప్ప. (120) అకృత్యముచే నగునట్టిపీడయాక గోచరమానె చైవమునకులము నై పరుమేలుఁ దీతినక. (182) కల్లిబడికొ ర్పట్ట. (147) చైవకమునెడుట యుక్తలుఘరింపవు. 6(5) మనీషాఁత మానికము. (84) అమృత మైనను జవుల జాత్యన్న సముమె (62) పుణ్యముడు కప్పరంబు పెట్టి యుప్పగొనుట. (64) మీ నిర్మిగినగ్రక్క న్నారీధికిం గొఱతయె? (65) పుట్టు మఱి నూకు ల్లివ్వ చేతాళముల్.

సంప్రదాయాదులు 21

4(79) ఆరణ్యకధ్వని విసఁగఁ జేసి గర్భము సుఖచ్యుతము నేర. 165 దప్పిగొన్నవారు పాలు త్రాగదు. 171 రవికరణులు చూలు చాల్చును 174 కారణగుణంబుకలుగజే కార్యమునను. 175 కరతున అగస్త్యార్చ్యము. 176 తప్తపాత్రమం దుంచిన పాలు చిక్క నగును. 177 చేప తనతనకు తానె త్రాగును. 177 జమిలిపెండిమిల పెండ్రుకవిల్లు. 178 అగస్తీ నీటిని తేర్చుట. 180 కంచుబద్ధములను బూడిదతో తోముట. 198 వేటకాఁడు నల్లఁ గ్రోల నిచ్చి నీవ్వంగిందిగు చును. 194 అహారదోషము నిజానాశమునకు మాలము. 206 అంతకొలను మాలమ అజ్ఞ చెల్లును. 5(29) ప్రాంతలో అంచపదము 85 గజకచ్చపోగ కలహము. 61 కాలి తడిసినముత్యము నున్న మగును. 86 దుంశ్రజక్రమము-ప్రయోగము. 100 చలికాలమున పెదవులకు మైనముఘాది కొనుట. 104 వేదవామాన ఇవ్వ లెద్యును. 116 శిశువులకు దంతము లుడయించిన తన్నాతా నీతలకు సంగమము కలుగను. 7(24) ఉత్ప చించి యనుమడి యగును.

ఇతరకవిజుష్టములు 30

1 (19-84, 86, 40) పద్యములు కృష్ణరాయ వంశవర్ణన, మను చరిత్రస్థమే ఇట గృహీతము.
4 (20...) దశావతార పద్యములలో కొన్ని మనువులోనివి - కడమవి తన్మూలకములు.

1(12) 'నీలమేఘముదాలు' × మను. ఆముక్తములో ఈపద్యమున గీతము భిన్నము ;
కళాపూ. మా. 2(92).—

పీ. అంజనాచలగర్వ భంజనాచలలీల! నీలవర్ణ పుమేనిదాలు దనరఁ,
బుండరీకమల సుద్ధందరీకుల గల్పి చెన్నొందు నిడువారుఁ గన్ను లమర,
మకరవండలరుచి ప్రకరవంతితులై | దినకరప్రభలు వెన్నెనుక కొదుఁగ,
సురము రత్నమునందుఁ గరము రంజిలునీడ | తోడునీడగ లక్ష్మీ క్రీడలాడ,

తే. శంఖచక్రాది పరికరసహితుఁ డగుచు | మఘవముఖదేవతా సేవ్యమానుఁ డగుచుఁ
బరగరాజాధిశోహణోద్భాసి యగుచుఁ | గృప దలిర్పంగఁ గాన్పించె శేకవుండు.

ఇట్టిదే పరమయోగివిలాసమున—8(299)

పీ. తెల్లదామరకాంతి మల్లసంబాదుచుఁగఁగనుపట్టు నేత్ర యగ్గంబుతోడ,
నీలమేఘత్రీఁ శేలిసేయఁగఁ జాలు | రమణీయ దివ్య విగ్రహముతోడ,
భావకోటిప్రభా పటలంబుఁ చెగఁ దెడి!సంపూర్ణ విమల తేజంబుతోడ,
సౌదామనీదామకాలంబు నిరసించు!మహనీయ కాంచనాంబరముతోడ,

తే. శంఖచక్రాది పరికర సమితితోడ | వనజవాసినీతోఁ దార్మ్యవాహుఁ డగుచుఁ
చాకకాశనముఖ్య దిక్పతులు మనులుఁ! బ్రమదమనగోర్వఁగాన్పించె రంగవిభుండు.

(57) “కలయ న్నిలమకుంపు”-ఇది ఒరు లూపింపనికల్పన యనుకలంపున ఉపోద్ఘాతములో మద్భుతముగావలయు, కాని, ఏకత్వదృశ్యములు ఇతరకావ్యములందుఁ గలవు. [వలభిం. జెప్పట శేపిందీర యనుటకు, శేహముం జెప్పట ప్రసక్తికి, లక్షముకలుచెండ్లు.]

ఉ. “అరమణీమణు ల్సరసి నట్లు ప్రవేశ మొనర్చుచోఁ ద
త్కారణవీచికాచలిత కంజమలక మధులోలభృంగమల్
వారక పారెట స్నేగసి వ్రాలుచు నొప్పెఁ దదంబుదేవతల్
నేయపుతోడ నాడు హరినిలపుటచ్చనగండకబడి.” కళా. 6 (229).

(ఇందు భృంగములు హరినిలపుటచ్చనగండ.)

వ. “ప్రతీరకోభవభవనంబున నిమ్మలపద్మవివాహసీతకాసీమక గూర్చున్న చెగ్గురుచెండ్లి
కొడుకునకు సుంకులు చల్లు ఘనవేదీకాసమాజంబు విరంజితకింజల్క కలమపుంజ సంచితదర
వికవీర కోణపద్మాదూఖంబునక దంచుముసంబులసొంపునఁ దదంతరంబునఁ బరనోత్పత్తవంబు
సలుపు మర్తమథుపమాలికలు లోచనామలాసంబు చాలం బోధింప.” చంద్రికాపరి. 4 (68).
(యథుపమాలికలు ముసలంబులు).

మ. “హరిదించేర్చిన.” 1 (66) [కృష్ణ పాలు వికారరాష్ట్రములో ఇన్నియుం బండును.
కొంతగా ఇవియు నచ్చుటగాన, రావఁడు ఇన్నిటికెఱుంగును. ఇతరకవులచాలలో ఒకటి
రెండే మండును. శిశువున బయలివ్యయము ఇన్నివలంబు తోన న లేదు.]

ధాన్యములు × తోటలు. ఇందులకు ఇంచుక పోటి నష్టము—

చ. “రుచిరవిలాస హరికసరోజముల్ పరిపాతితములై
ప్రచురకర ప్రమాద రస పాండుర పాల రసావగా ర్ముఖ
ప్రచయములక మనోరథము పండఁగఁ బండినప్రవృత్తుంజుర
యని డ్దళుకొత్తు మురైత్తునయర గనుపట్టువించిత్తై ఖరిక.” రామాభ్యు.

చ. “బలసినహల్లకచ్చటల” 1 (67). ×

“కలమా: పాకవినమ్రా: | మూలకలామ్రాకమరభిక్ష్వా: |
పవనాకమ్మికకిరః: ప్రాయ: | కర్వన్తి పరిమళ్ళామూమ్.”

చ. “తొడిబడ నమ్మ లక్క లని.” 2 (59) × చూ. మంచారమరందము.

“యథా యథా పశ్యతి తన్న భేస్తుమ్ | పాతుం ప్రవృత్తో విరళాజ్ఞులి స్సక
తథా తథా ప్రేమరసేన పాకం | సప్రీడహాసా తను లేడమ్మధారామ్.

“యథోర్ధ్వత్: పిబ త్యమ్భ: పథికో విరళాజ్ఞులిః |
తథా ప్రపాపాలికాఽపి ధారాం వితనుతే తనుమ్.”

క. “గ్రామగ్రామంబున” 2 (69) × చూ. వృసింహపురా.

క. “సిమగని లేజమున ను | ద్దామళముసగుఁ డనఁగ దగి కుంపటిలోఁ

దామర మొలచినక్రియఁ డ | న్వి మునివిభుఁ డైనసుతుఁడు నీ కదయించుకా.”

క. “కలిగఁ గదా కుంపటిలో | పలఁ దామరవోలె విట్టిపాపండపురిక |

జలకాత్తు ప్రతిమభాగ్యము | గలవారికి నెచట నైనఁ గల కభిమతముల్.” పరమ.

“జయజయ 4 (16). ఈపద్యము మనువులోనుం గలదు.

మ. “పరిధారాపరణంబు.” 4(26) × మనువులో 6(110). ఇది మనువునకును ఆముక్త
మూనకును సాధారణము: ఆయినను ఆముక్తములో వ్యాఖ్యాతలు “సరీలం జన్న” అనుభాగమును
‘నెసం జన్నట్టి’ అని యతిభంగముగా మార్చుకొన్నారు. —రెంటను ‘పాల’ యనునది ‘దాక’
యనియే తొలుతనుండెం గావలయు. ‘సరీలక’ — ఈరూప మెట్లు? సరీలముగక — అని
యొండవలదా? “సరీలం లేఁగయుచ్చత్” అని పఠించిన నిరాక్షేపము.

తే. “పుట్టవెడలి” 4(89) ఇది “వర్తకాగ్రా త్ప్రభవతి ధనుఃఖిన్ద్ర మౌఖిన్ద్రస్య” అను
కాలిదాసోక్తిని ఉపజీవించుచున్నది. — జగదీశపండితులు పుట్టనుండి బాహ్యుకారదు పుట్టదు
గావున ‘వర్తక: సాతపోమేఘ:’ అని నిఘంటువు కల దని మడిచి, తదనుగుణముగా నర్థము
వచించిరి. ఆయాక్షేపము సరిగా దని యాక్రింద విశద మగును: —

“మూర్యస్య వివిధతర్లా: | పవనేన విఘటితా: కరా స్సార్థే
వియతి ధనుస్సంస్థానా | యే దృశ్యతే త దివ్యధనుః॥

“కేచి దనన్త కల్లో రగ: | నిశ్వాసోద్భూత మాహూ రాచార్యా:

తద్యాయినాం నృపాణామభిముఖ మజయోరహం భవతి.

అచ్చిన్న మవని గాఢం | దృఢిమి త్స్పిగం ఘనం వివిధకర్ణమ్ |

ద్విరుదిత మనులోమంచ | ప్రకస్త మమ్భ: ప్రయచ్చతి చ॥

జలమధ్యేనావృష్టి । దృవి సస్యవధ స్తరా స్థితే వ్యాధిః

వర్తితే శస్త్రభయం । నిశి సచివవధాయ భవ రైవ్రహ్మ

బృ. సం.

మనచరిత్రకారుఁడును ఇంచుక అన్యకవినచనానుకారముం గావించినాఁడు. — “ఉవాచ వాగ్ని దశసప్తభాభి । స్వంఘరితోరస్సృతారహరః.” రఘు. — “దంత, కిరణములు హరకాంతులు సరస మౌడ” మనువు. అయిన శ్రీనాథునిఘక్కికను అక్కడక్కడ చూపినాఁడు.:

పీ. ‘చిన్ని వెన్నెల’ (మను.) పీ. ‘చదలేటిబంగారు.’ (కృం. నై.)

ఇందులేని యవలక్షణములు 6.

(1) నగాగమములేని యదంతపదపదపీఠిక; (2) ఇంపుగాగము; (8) ఇంచుగాదులచకారమునకు పత్యము రామి; (4) క్షాంతకారసంధి; (5) రజమైత్రి; (6) ఇంచుక్కునకు స్వరయతి, ఇది లేమి ఈకవియొక్క యుక్త్యుప్పలాక్షణికతకు తార్కాణముగా నున్నది.

కవియొక్క ఛందోజ్ఞానము (యతిజ్ఞానము.) (56 ఉదా.)

I 1. ఆకమలావధూటియు ను × చారతః దోఁప.

3. వృజినకూలౌఘములఁ దూల × విసరుఁగాత.

4. నిశ్చల । త్యానుచలత్వనిష్ఠరై స × మస్తజగంబులకాడ్యచేతనర్.

6. దీపాంకురా । కృతి నందం బగునందకం బఘలతా×శ్రీజీచ్చిదం జేయుత్కా.

18. నైపుణి జ్ఞానచిం × తామటికృతి;కృతి వినిర్మింపు మిఁక మౌకు × త్రియమాగాఁగ

17. వృద్ధి యని పోన మేల్కాంచి × వెలుగుతోడి.

36. భేదగు ప్రతాపాగ్ని × కృష్ణరాయ. 41 పృథన భవదశి ననిఁ దగి × కృష్ణరాయ.

52. నిలిచినయట్లు మౌదువు ల × నేకములుంపియం బురంబునకా.

58. [మ. ప్ర.] రెండును దీపల్గంచ నమ్మా × దువులన యదుగం × దోఁచు మక్కువతోడే; కన—[నవ్వు × మృగలన]

60. వృషతివెలియంతిపురముగా × నెన్న మెఱఁగ.

68. పిలువునఁ గై లాభముఁ దెలిపెనేని × యది శ్రీ లగుటకా.

66. గ । క్షైరలుకా చాళలు గల్గి రాజనము కాం × తి వ్దారు ముల్కాని.

67. నిలిపి మరందమామకర × జిన్నికటోపకనానిలాహతికా.

70. భరంబునఁ బడుమట్టచేఁ జెలఁక × మత్రియము ల్పిటిలించి.

75. కొం । దెలపయ కమ్మగ్రామ్యతరు × జీతతి డించినపేఁగంపలకా.

81. ఫలం × । బులును సుగంధికితబల × ముల్ వడఁబ్రప్యను.

84. ఎం । తే నాగేం ద్రశయామత్త్యుకథలుకా × దిక్కుప్రబంధానుసంధానధ్వనము.

II. 7. నగపి తోకక వ్రంకుడు × ప్పిలువలేక.

15. ఉన్నయను నిలంపిలే సరిస × ను ల్లారయంక.

17. రతి. మనదిక్కు నేకుత్తచి × బంసన చూసి.

25. పురో | ద్యానమల స్తదేధములు × ప్రాణముతోడివగంబులో యనక.

29. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ న శ్కొదవు నెం × డే బాఱుచో.

42. నానక దత్తికేర్తిహంసి చన మిం × టక గ్రొత్త నా నేల నా |
నానీరాద్వైపత్ర యయ్య వడిమిం × టం బాఱుకజ్జాతి కేలా.

48. కాం | ధవభానుప్రతకు ల్లరింపఁ గుయివెం × టస్వేళ్లు.

[వ్యాఖ్యాతలు 'వయివెట్టక' అను యతిధంగపా. కల్పించినారు.]

71. విప్లవఁ దన్నగరవికట × వృషగిరిహరికా.

78. పుతపిండనిధకర్క × రీఖండములతోడ.

79. కాలం | బున్నరులకు వయసుఁ బుచ్చి × మోసము చెచ్చుక.

85. అద్వి | పునవక వీటికరండ × మన ముద్రితమై.

87. ఉ | దారమధుతోక్తి నిట్లని × యానతిచ్చె.

91. గృహసమృద్ధవమా జలాహరణమా × శృంగార

III. 76. అనఘ, యెఱింగింపు మఱి స × మస్తాధారం | బన.

88. నృప, కృతార్థుండ నైతి నా × కింకకంపె.

IV. 7 ఎదురె నరమనాని × గృహకృత్యమడిగి.

9. నిరం | తరవందిస్తుకులుం జెలంగ గజఘం × టావారకాంతా.

15. నిగుడఁ బులకించి కరటిఘం × టికలతాళి | ములు.

74. నా | రాయణుడె పరంబు కొల్లు × మఱని నటంచుక.

82. కృతపయఃపానవమేఘ × పృథుకమలకు.

85. పెడలెడుచోఁ గలొరఘన × బృందము.

86. పే | రినలవణంపుఘట్టముల × దృష్టదిరమ్మదదామమల్.

90. అడు చుం | డక చన నూడఁగాఁ దొరఁగు × నాళపుటుండలఁ.

91. అవులు లేచి రెం×డవదియూ జన, మిన్ను మన్నును నొకటిగా×వృష్టి బలిసె.

115. పొటరవము చెలంగఁ దాళ × ములచప్పుడు నై.

117. నృపున కగు తెర వేటయా × యితమనంగ.

125. హరికు లెన్నఁడుం దెగని × యారులచేలును జొడుముళ్లునుం.

181. విచ్చుముఁ గ్గయి మఱి పాఱిపోదురు స × మస్తదికాగు లైన.

148. సంధూత [స్వగర్-3 యతులు నివృటిల్లినవి.] 185. గజఘోట [మ. ప్ర.,...]

V. 8 ఒకనాఁడాన్రు [మ. ప్ర. 3 యతులు నివృటిల్లినవి.]

87. బుద్ధి ప్రాగ్జన్తసంస్కార × మన జనింప...నాగక × న్యలు పుత్రికా వివా ×
హమలయిండు.

50. ప్రా | కృట్కలాంబుదగర్జ గల్వఁగవల × స్త్రీఖండకోభాసిక.

182. అగు లేకద్వదశేందురాగమిక నా × ప్రాదుర్భవోక్తిరకంబుల.

ప్రాసజ్ఞానము. (ఉదా. 23)

ప్రాసతార్యాశీరమన లఘుగురునియమము గాని ప్రాప్యపీర్షనియమము గాదు.

1 (16, 17, 27, 76) (8) 77; 5(92), 6(11) (7) 20, 44, 45, 58, 68;

అప్రాసము-2(9); 8 (23), 4 (121), 4(240), 5 (61) ఇన్నిచోట్ల హెచ్చరికతో నిర్వహించినవాడు ఎటు నేని ఏలకప్పుమ? నిడుదపై (ఁడ) ప్రాసము-2(88), 4(285), 6(21).

కపప్రాసము - 4 (168) [చేత్ర-అని క. ర. ప్రమాణము లేదు]

XcX ప్రాసము 5 (28). ంధంభ 5 (158), [భారతవిద్వము].

2 (97) "విధినిషేధంబు లెఱిగి తే మధుర కరిగ" - చూ. పుట 26.

ఉత్కర్ష హేతువులు. (12 ఉదా)

వ్యంగ్యంకములందును అన్యప్రాసంకపద్యములందును ఇందుఁగల విగ్రహ మనవులఁ దప్ప మఱియేకవిషయందును గానరాదు. గౌడిలో అనుమానము లయినపద్యములు 6.

1 (8) ఖనటక; 4 (27) ప్యంధవనశీక; 5 (118) మరుదూధ; 5 (110) క్షృకకా; 6 (15) కాంచె నైవ్యపుడు; 7 (27) చని కాంచెక - మార్పకక్యములు గావు [విషమస్ఫుర్తావృత్తి]. లోకోత్తరవాగకక - 'విదేంపుఁబలుకెంపు' 1 (60), 'అంచితహారవల్లి 1(61), నేవన మేదపైవలలి 1 (62); సరసోక్తులు - వెలఁదియొసినదండవెలయెంక 2 (19); చమత్కారము - సవకాదివిజయస్ఫురి 1 (41).

స్వభావ వర్ణన. (34)

II 58 నలివాడునాచువల్లుల. 54 మీ టగువొల నెల్ల.

59 తొడిమద నమయక్క యని తూలుచు.

61 సన రెల్ల పీఠి కాంబువు-62 వృద్ధయ లెప్పుడుక; 68 తారద్యాతిగమర

III 5 కలిపయొత్తులచే వారిప్రతిభఁ జెలిపి; 6. అంతలో వొక నేటి కభిమాలుండె,

IV 7. పెలవులు వాడుచు తెగిపోయి మఱి నిల్చి.

91 ఎలగోలంబులు మున్నెకఫెక. 127 ఇల్లిబుదిరుగ నొక్కొంతబుచ్చి కిభి.

181 రయమన వృద్ధియొదిగి.

[యమనాచార్యకావమున అశ్వపతి వరపతి గజపతు లని వ్యవహార ముండినదా?]

183 వనకు ర్వెల్వడి వానకైగొడుగు. 184 గురుగుంకెంచలి కుమ్మి.

188 హావనమక్కచరికందాభ. 181 అర్కమండలి కర్ణమండలమంతన.

V 7. వారెల తొండెకపడివనస్సంధి. 21 ఒకవడు జవ్వనంబు.

117 మును కులక దనిక బట్టి. 143 సహకార భంజన.

157 విష్ణునిమీది కనయా కపోదనము.

VI 6. దను నైవలొల్లులనంబు. 18 ఇదిగినయదుపుండెదంబు వాల్మీక.

17 నాటిక - - - - - వాల్మీక. 18 ముగ్ధాశ్వుఁ జాగి పైపుచ్చుఁ జావులమీద.

19 మృతమర్త్యురెంటాన నిర్దేశ చాలక. 22 తిగిచిన నడుగులు వెనుక-(మల్లయంబము.)

56 స్వధితి (=యజమానునితురము-పూర్వమిహంకృతము)

VII 5 బహిష్కర్తవ్యతాన కల్పితం బాచితం విడి-(బ్రహ్మగణున కర్తవ్యము)

18 పసలేదు, నిలలోరి, పావులారా, యని - (దస్యపాతము).

14 తోడువంటివాడు చవ్చోవక బోవక - (దస్యపాతము.)

16 కాక క్షుడు - (దొంగలరాముడు); 28 స్నిగ్ధప్రభాక-వైష్ణవుడు.

80 చరణంపుసరపటి - (భాగవతులవర్ణన.)

లోకోత్తరములైన యుక్తేహదులు. (21)

I 65. కలఁ బక్షచ్ఛటఁ గ్రుక్కి.

II 25 పై ననిశంబు కలుగొను.; 47 సరి యగు నిట్టివెట్టలను.

48 దనభూమంపుఁ దనుంబులో. 49 పడమర వెట్ట.

56. మెండుమీసిన పగటి...కలఁ బోయిన.

VI [17 దివిజ...81 భూరాపార] దశావతార పద్యములు.

85 ఎడపక మన్ను మింటిపయి...మాకరక, లేవగలు...బాతెడు...దట్టపు.

86 దినమలవెంబడిక జడనిధిక...లోనఁ జేరి నలవ...స్పృశించె.

92 అలవర్జన్యఁడు కేకిపాత్రముల; 98 గగనరంగస్థలంబున [ప్రాధి యమర]

104 స్వరుఖరతాబ్రసాహి రిపుజాల...దుగ్ధకుద్ద జలకంఠులు...ఉదాకరములు.

111 నూలవరివక్త కాననోదుంబరాగ్ర...లడఁగ రచ్చనీయంగవెడలె విక్రంతి కనఁగ.

121 ఉలుము విని యలకకై-దివి వెలఁ బలుచు...కెఱుగన.

125 వరజాబడి రొంపిఁ గలపఁగ. 148 సంభూతజ్ఞ ప్రివాతాశన.

V 11 సైరంధ్రుల్ పయి కత్తి.

80 కడలి దివియించె వాగ్రాంఘ్రికంబు...కొప్పు...మెఱయగోర్మచ్చులు.

85 తరియంగైదువు జోడు. 87 తామరపాప తామ్రముఖి.

105. అరుణాంకుండు హిమర్తు వన్రజని; 145 కామినిమేఘరంజి...

VI 41 దీనిచూపుదుటెక్క-హరికృత గోదావర్ణనము.

శ్లో 6 (సు కు మా ర త్త)

ఇందు క్లిప్తవర్ణన లతి మనోహరములు.

2(19) వెలఁది యానందడవెల;(21) పద్మాస్య(41) పాటిరగిరి వనివాటిఁ గ్రీడించియె.

4(82) కృతవయః పాన నవమేఘ (శ్రేష్ఠ-పయః). (200) స్ఫుటల - రంగవాళవర్ణన.

5(7) వాతేల తొంటికైవడి. (80) కడలి దివియించె.

ఎత్తుగీతులందు గొడి గొడియే (4 ఉదా.)

1(8) ప్రణవ తరవాణ్ణ రీకృత రత్నవయః.

2(89) స్వస్తి కృత్యాస్త వత్తుత్కృత స్తి ముఖం.

2(41) 2వధిలహరి భి దో కృతత్వపరజటిల.

5(189) స్వభృత పరభృత వివర రసాల.

ఇందు దుష్టపాత దుష్టవ్యాఖ్యాదులు. (33 ఉదా.)

1(41) సగర పురవర. 59. సార వేయనదల్పు-

“సార యిదె పాడువు మని యొక! సార యొకతె యక్షకేళిసమయంబున ని

చ్చారతినొకతెకుఁ జెప్పిన! సార కనకపంజరమున సాధ్యస మందెక.” శృం.నై.

68. అడుగునఁ బండి...మధువుట్టఁగ... నేచనాబడ [ఉట్టఁగ].

2(66) జరులు లల్లి...గను నట్టి తైత్త్య[నీటి తైత్త్య]. 78.కర్కరీ (పరిపక్వ...); 8(90) (వరుకాలంకృత) ముష్టికతోరాపణ కర్కరీ ఫలితకేశ మ్రూర వక్షోంకా; 4(140) (అలిగరుదం చలామల...యైన) పాకనిర్దళిత...కర్కరీకావనాళినా. [అనుబంధములో కర్కరీ శబ్దము చూ.].

97. పెల్లలోహండి కావళ్ల. — ‘లోహండి’ - (లోలి - శ. ర.) “అయస్థిపేటియూ హండియుఁ దండులంబులు” కాశీ. 5(62); “రాగిలోహండి నన్నాయి లేమండఁగ! వండి దించిన యివురంట్లకములు.” కాశీ. 8(121); లోహండి గాక ‘హండా శబ్దంబు (అన్యదేశ్యము) కలదు.

99. దోహరృత దురరగోమ నరాధా... లీలావారుషికా... దోహరృత - అన్నచో - “దోః=బాహువుయొక్క - ధూః = భరముచేత” అనుటిక సరిగాదు. అపక్షమున ‘దోహరా భృత’ అని యేర్పడవలయును. ఇచట ‘ధూః’ శబ్దము అక్షవాచకమే. దోః=బాహువను-ధూః= కాడిచేత, (లేక, కాడివంటిబాహువుచేత) అని యన్వయించుకొనవలయును.

8(18) ఆకేశిధ్వజాడంత—జేరక. (64) ఏ నవిద్యవలన మృత్యువుఁ దరియింప... ఖీడింప. 3(18,64) “ప్రమాదం నై మృత్యు మహం బ్రహ్మిని.” అని సనత్కుబాచీయును. “విద్యాం చావిద్యాం చ” ఈకావాసోపనిషత్తు. “అవిద్యయా=అగ్నిహోత్రాదికర్తృణా.” అని సోమపనిషత్తత్పర్య సంగ్రహము. “ప్రమాదో బ్రహ్మనిష్ఠాయాం న కర్తవ్యః కదాచన! ప్రమాదో మృత్యు రి త్యాహం ర్విద్యాయాం బ్రహ్మజేదనః.” అధ్యాత్మోపనిషత్తు. “యోగినః కర్త వర్తన్తి సద్ధం త్యక్తాన్త కుదయే.” భ. గీ. 5(11). యజ్ఞో దానం తప శ్చైవపాపహని మనీషిణామ్. భ. గీ. 18(5),

92. అపితాహీంద్ర...కస్థల...నృత్రమత్తలి వాల్మీసకా. [అనుబంధములో మత్తలి చూ.] “క్షయకాలంబున.” 5(82); “మల్లాంబావరపుత్ర.” నైష.

4(11) క్రిత సిత మరాళ (చ్చద?) వాత్యాభి హతపరాగ! వలయమండితకల్ప కాఖిలా యనంగ, శంఖచక్రాంచి తోరుహస్తములు దనరఁగ! దోఁచెఁ గమలేక్షణుండు చతుర్భుజండు.

18 పామర దిదృక్షు...పోఁక...ఘట్టనలఁ బాటు...

29 ఆయతయాష డాశ్రితి...వారిధా! రాయిత-[అయితము వారిధార అని యర్థము.]

48. వెండి యేజంగ మెత్తిన(?) వెరంగు పడును.

44. కివలింగము... చేయనిది పాపము - “కివ...! నివహం లేమైనఁ జేయఁగనిది పాపము దా! వవుఁ గా దనఁ జూపుచున్నానను నిపులక యగ్రహారములిచ్చుక.” [చేయక + ఇది అని అభిధానమున] క్రితము భద్రము సమోపముగా వ్యవయించుట సాధువు.

78 కర్కరూఁ డంట కార్యక... నే ర్కరూఁగంగ [(?) పేర్కరూఁగంగ]

“మకరేశ్వర పృష్ఠాధికయిత చరణికిసలయే” అని క. క. ల. లో గంగాక్షుతి.

“నీతమకర నిష్కణ్ఠాం కుక్షవర్ణాం త్రిశేత్రాం

కరధృతకమలో ద్యతూత్పలాభీష్టమద్రామ్

విధిహరిహర రూపాం నేష్టకోటిరచాదాం

కలితనీతదుకూలాం జాహ్నువీం త్వాం నమామి.” గంగాధ్యానము.

“అతిఖ్య సఖ్యాః కచపత్ర భణ్ణీ మధ్యే సుసుధ్యా మకరం కరేణ

యత్రాలపత్రా మిద మాలి యానం మస్యే త్వదేకావళినాకనద్యాః” వైష. 6(69).

ఇందులటికలలో మల్లి నాథ నారాయణులు “గక్టా మకరవాహినీ ఇతి ప్రసిద్ధేః” అని

వివరించివారు. వరుణునికి మకరము వాహనము. “వరుణాయ జలాధిపతయే మకరవాహనాయా

పాశవాస్తాయ” అని వరుణప్రార్థనాగీతము. వాహనములు చిన్నము లగుటయుం గలదు -

చిన్నము=ధ్వజము—గరుడధ్వజాఁడు, వృషభధ్వజాఁడు, ఇత్యాది; - అన్యాయమున మకరధ్వజాఁడు వరుణుఁడు.

115 నటనపరశేకి...[‘అట దను’ అనుకల్పన సరిగాదు].

188 వసతు ద్వేష్టడి వానకై గుడిసె మోవ న్రాక...[గ్రాదుగు మోవక]

146 అల మలయాద్రిఁ గుంభధవుఁ డన్మృతకంబు కర్రుకుండమం డలిఁ బ్రతిబింబకైతవ మున న్దమ కిచ్చిన...[కర్రుకు.]

160 అంబరవాగు లగ్ని క్రియకై...తెలుచం...యాక్రమించె గా! కం బరితాప మూన ననఁ గానె...[నాకం బది తాపమూన]

166 మొగిలు విరియెండ వెండియు! గగనమణిస్వందనంబు గదిపెనొ యనఁగక. [విరి యెండ వేడియు]

5(8). హేమాథాంగ...! శ్యామాత్వంబలి...[శ్యామాంకం బలి]

చా. ‘భూసురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తానకినమే!

పో సమకూరెడిం గులముపొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకరక.’ 6(51).

[టిక. అంకరక=నామధేయ మగుటచేత].

80 కదలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు...మెఱయు గోర్మచ్చులును గెంపుగుణులుగావె, [అగ్రాంఘ్రికంబు.]

81 ప్రియలాభదళ నైయిఁ దొలగించునొ.

‘అదియొండె భక్తి యెవ్వతె! యెద విశ్లేషక భీరువృత్తిఁ బ్రియాలా

భదళ నైయిఁ దొరగించును! వాదనన, నదిగాక యున్నయవి వైశికముల్.’

88 వలవలగాక నీలములబన్న సరంబయి నిర్మలాంగికిక [వలవలగాఁగ]

98 ఖండితభూగీవాగర!...హిండితములు గావించియ - (మగు తాంబూల ము)ఖండస్థిర భక్తిసౌసుగి కదలి వెలులతోక (ఖండిత-ఖండంబులు అనుటలోపాసరు క్త్యము. తాంబూలమేదిక)

111 పూరతిశిఁ గృష్ణరజనిఁ/దద్వైరిఁ గనియుఁ! దెద లిగురాకుఁ బట్టెన పెట్టుకడి.

129 స్థాణు వొక్కండు వాగవాఁడు దలఁక కుమియ! ఫల మొసఁగెనట్టికినియొక; పద్మ వదనఁ

అమృతమాల్యద పీఠిక

తత్వజ్ఞురగః గూర్తి నోగఃగనీతతః పుష్పః | తైనవనమాద్భిమమిసిన X ననిరైబాగడ.

(గంఠ).

6(6) చము రైన తోల్కలుసంబు టెంకియును [టెక్కియును].

27 చని కాంచెక విరళాభిధాంతరవపుః... (విరళయను నామాంతరముగల వేదముగల).

“కావరీ విరళా నేయం వైవర్ణ్యం రజమన్తరం |

పరవాసుదేవో రక్షేః ప్రత్యక్షం పరమం పదమ్.” మఱియు -

“అస్తి ప్రళస్తమహిమా వైవర్ణ్యోఽమృతవైభవః |

యస్మప్తావరణీత స్తు పరస్తా త్రు కృతే రపి,

యదస్తే దివ్యతటిని విరళా నామ విశ్రుతా

సంపారదావదగానాం జీవానాం తాపహారిణీ.”

తత్ర దివ్యం మహాద్ధామః వైవర్ణ్యాభిధ ముజ్జ్వలమ్ |

తత్ర స్తమ్భసహస్రాద్యైః దివ్యైః శ్రీమణిమణ్డపైః |

పింహాసకేఽతిరుచిరే విభూతిద్వయచిత్రితే...

కేవల్య మృదులే భోగే ఫణామణిరుచా స్తుతే...

మును ప్రకేషీ భగవాన్ లక్ష్మ్యైః భూమ్యైః చ నీకయా.” ది. మా. చ. ౧

89 వివయోవ్యాస శక్తిం ద్రియ వికలికిని [అయినయోవ్యాసశక్తి యింద్రియవికలికి]

భండు వ్యాఖ్యాతృప్రముఖ ప్రకృష్ట పుంధోదోషములు. యతి (21) ఉదా.

అసాధు వని విమర్శకారులు కలంచిన సాధుయతి:— ‘అశు లేతద్వదశేష’ 5(182).

‘ఇందు ప్రథమపాదములో ప్రాతీరములో అచ్చిక్షేప చేపికొని యతిని నిర్వహించుకోవలసినది.’ అని వ్యాఖ్య. శ్రాంతిమాలకము. అట్లు సాధ్యపడదు కావున యతి దుష్టమే అని రాయవారు విమర్శ. అదియు పొరగబోయి. ఇది ప్రాచీయతి; కనుఁడు:— ‘ప్రాప్తతి - ‘అది జుద్ధశే’ (భా. ప. సేవ) - కామశకాత్ ఉన్ - అగమకాస్త్రస్యాదిత్యత్వాత్ న నున్ ప్రాప్తిః; యద్యా - ‘అద భక్షణే’ (అ. ప. అ.)’ రామాశ్రమి.

1(8) నే! ర్నదర నిజత్రివక్తరయుఁ బావఁగ మ్రొక్కెడు నా మమాలిపై.

ఇటు యతి భగ్నము. ‘నొచ్చిదఁగ’ అని పఠించిన సరిపడును.

1(19) మా! రాసలయ యైన భృంగకతిగ్నవాఁడుద క పుమరక - (కతిగ్నయై)

2(48) దశధూమంపుఁ దమంబులోఁ దవరసద్రవ్యంబుఁ పంకజబాం

ధవభావప్రకృతకు త్త రింపఁ గుయిలెట్లుక వెల్లు మువ్వోరుమూపనితానంబులబాడ.

(‘కుయిలెట్లుక’ అని సాధుపాఠము కలదు.)

98 నీయచ్చయై విన్నక పో! శోయి నాని ప్రవర్త విన్ను X మెక్కించెక... (పోయిచ్చయై)

4(26) ‘మదికాపతనము’ - (‘మరిగలం జమ్మ’) - అని సాధుపాఠము కలదు.

13(సామరదివ్యము) - (‘మమరదివ్యము’ అని అథందయతిభావ మయిన సాధు పాఠ మున్నది.)

217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000

యాజ్ఞాన మనగ:—[‘కూడ చూచటై’ అని పదనియము].

181 వి. ర్ణయముల...Xను వ్యాక యించుక విప్ప [‘వ్యాకృత’ అనునది.]

155 అప్పు డనోన్య విజగ్ధులైన నపుడు కనదోశమునది అబ్ధిలక్ష్యములైన
స్వాన్యముల కాళిచే నీ ర్నిచాలక గనెనా. యనవతారి బ్రతుల కళారి మెనె.

[‘స్వతంత్ర కలహిత’ - అని పదనియ సరి.]

5 (52) కనునంటక ... కల్లకస్త్రీలగా । జననం బుదంగజేసి కూడియును సుక
స్వాంతలక [‘కూడియును సుకస్త్రీలక’]

110 కవమిలిందస్రామ X జీకనిమంత్రిని శోభనాక్షరప్రకతి [‘స్రామ X నిక’ అనియా.]

128 ఎదు ర్పడ మఱి పార్శ్వలై మరకురక దుడ మల్లక ముక్కెనో యనక.

[‘మరకు X రక’] క. ‘మరగంబులతో గూడక । నరదము సకలంబునుజ్జ్వ లానల
కళలక’ । మరమర వోయనక గని య । న్నరుడ డచ్చెరు వంది కృష్ణనకు నభిముఖుడై.’ భార.

129 వివ ననుమాడ్కి నమిసిన X ననిచె బొగడ [‘నలర’ - పా.]

182 బొచ్చెల చేడై ! తఱ చెందుక డల్లి బడికో X లట్టెటయే కా మహిక [‘బడికో X
లట్టెట’]

6(80) తెవు లయినం గ్రహం బయిన...చే । అవుతను వూరకే [‘చే । అవతను]

7(81) విXతానరగ న్నజికింజీకలా । లాపముల ముఖంబడుXనాటిట బొచ్చి...[‘లాపం
బొచ్చి’ అనునది. - ‘పతాకరణం’ సరిగాదు.]

సందిగ్ధములకు సమాధానములు

ర అ యలివాదము. 6 ఉదా.

4(152) రాట్నపుగు: డ్రలు నాఁ జేనొలంకలం బొరలిపా X రక విచ్చు పంకేరుహంబుల.

[‘శ్రీలు ల్లట్టి నభింతరాళమునఁ బా X రెన్నతులు’ - అను మనుప్రయోగమువలన
పాణుధాతువున లఘురేఫము సిద్ధము]. దీనిని రాయవారులు రేఫణకార యతిగా నుదాహరిం
తురు. క. ర. కారులు కకటరేఫతాదిరారణకై ‘అవిక’కు ‘చెఱంగు’ను, ‘చెఱంగు’నకు ‘అవిక’
ను ప్రదర్శించినారు. అనఁగా అవిక క్రిందను చెఱంగు క్రిందను రవికకును చెఱంగునకును రెంటికిని
“అవికయుఁ బట్టుపుట్టుము చె X ఱంగుములుం గయి యున్కించేసి గా । రవపరిమాణముం
దలియరామికి ముచ్చిరుచున్నయొక్కప । ల్లవునకుఁ జూపె నొక్కతె.” శృం. నై. 6(181)
అని యొకటే ప్రయోగమును ఉదాహరించినారు. అంగులనల ఈరెంటును (అవికయుఁ
చెఱంగును) ఆవ్యవ్యాక్రయ దోషపతాకాతము లై ఆసాధకములైనవి. మఱి సాధకమైన
ప్రయోగముం గలదు:—“ఒఱపరి గన్నఁ గూడఁ జను, నూరక సన్నలంబాఱ నాడుఁ డ । తఱ
పడు, బోటిఁ చిల్పెడువిధంబున నొ త్తిలిపల్లు, నవ్వె, బి ల్లఱు పొరుగిండ్ల కేగు, నొకమట్టున
నిల్వదు, చంటిమీఁది ముంఁ జెఱ గడలించు చైకికపునీగ్గ నటించుచు బార ధారుణిక.” కై మిని
భారతము.—‘పాణు’ ధాతువున గురురేఫమునకు క. ర. లో—“వేటొకచాపమెత్తి...మీఱిన...
వల్లడంఁ బాఱగఁజేసి.” అని య. హ. ప్రమాణీకృతము. దానికే లఘురేఫమునకు-క. ర. లో
“శ్రీలుల్లట్టి” యను మను పద్యము ప్రమాణీకృతము. ఇట్లే క. ర. లో రవికను, ప్రమాణమియ్య

కదే, “అధునికులు కొందఱు ఉభయరేఖలుగా ప్రయోగించినారు” అని వ్రాసి, ఉభయరేఖలుగా నూచించినారు. మొఱగునుమాత్రము రాయనాదాభిమానముచేత ఉభయరేఖలుగా పఠింపలేదు. ఇదియును రవికతోడిదే, దీనినికూడ ఉభయరేఖలుగానే పఠించుటయు క్తము. గ్రంథము పెద్దనార్యప్రణీత మని ప్రథయం గలదుగదా. రాయకృత మైనను పెద్దనసంస్కృతము కావండునా? ఆ యాధునికులకు మాత్రము కొమ్ములు మొలచినవా? శ. ర. లో పాఠాధాకువునకు “ఇది లఘురేఖక మగుట కాది కవులప్రయోగము కనబడలేదు” అని జ్ఞాపికం జేర్చినారు. ఇది యాను నట్టిదే గావున ఈ రెంటికిని ఒకటే గతి.

7(49) “చంచలలోచనః గానవన్న దూఁ | తెగు మఱి కాని, బుద్ధివిపరీతకః బొందక పోయిచూచుమా” — ‘దూఱు’ - నిందారకము గురురేఖము శ. ర.; కావున - “గానవన్నఁ బో! రెదు మఱి కాని” అని పఠించుటొందె, పెద్దనగారి పాఠాధాకువునకు బోలె గ్రుక్కమిక్కునకుండుట యిందెం దగును. 1(64) “ద్రవిడ కటుంబినుల్ పసుపు × తాచిన” — ఇటు పూర్వము ద్రణములందు మూలములొను టీకలొను గురురేఖమే ముద్రితము; అయినను - శ. ర. లో ‘రాయ’ లఘురేఖముగానే పఠితము. అందులకు “పాపమల్! రాయట యిందెం గా కిమా ప! రంబుల కూరక దూరమై,” అని మను ప్రయోగమే ప్రమాణీకృతము.

5(126) “తేనెకట్టెచాఁ | దరుదుగఁ దాల్చెగఁ గొరవు లై యొరగంబడెఁ గొన్ని యూదముల్” - దీనిని రఱసాంకర్యమునకు చూపుదురు. ఎట్లన—కొఱవి (గురురేఖము)=కొఱకచ్చు, అదే అలఘురేఖము=కురవకము, గోరంటుల్లేష గావున సాంకర్యము కుంతవ్యము, మనువులో ఱు అలకు గురువులకే అభేదము ప్రయుక్తము - “కొఱఁకం బడుం గుకవి” అనమాన మొందుననియు, కూలమునం బడుననియు లేదు. కొఱఁక, కొఱుక అని భేదము. ప్రస్తుతప్రయోగము అంతకన్న వికృతము గాదు. అం. భా. కారుడు కొఱఁక కబ్బమునకే పై యుభయార్థములం జెప్పి పెద్దనగారిని రక్షింపఁజూచినాఁడు. “కొఱఁక వాఁ దక్కున కొఱు తెలయు.”—ఇది శ. ర. మతము గాదు.

త్రియతిలో భంగములు 3.

1(58) ఈ రెం × దును దీను ల్లాంచు నమ్మా × దువులతె యడుగఁ × దోచు నుద్యత్ర తోఁక్షేనకీర్త ద్యంద్య...[నమ్మ×మ్మ నలన].

4(288) చరదృష్టికా వైరిపక్షే × క్షణము సచితము × ఖ్య స్వపక్షేక్షణంబు [సచితము × ప్త]

6(75) ప్లవమానోత్పాత భూత×ప్రకర పటిమ హ×లాహలస్ఫురి సేతి
ప్లవబృందంబుల్ వని న్ను × ల్లడఁ బాడుపాడు మఁ పల్కలుంక ముల్కలుంక గాక.
[ప్లవమానోత్పాతభూత×గ్లపన]-అని, ‘బల్వడిఁ బాడుపాడు’-అనియు, పఠించునది.]

ప్రాసవిశేషములు 4.

5(158) కంభరసింహు...హృ! ద్ద్రంభిభిదోక్త.-ఇది భారత ప్రయోగంబును.

వ్యాఖ్యాత్రాది ప్రకల్పిత ప్రాసభంగములు.

1(97) ఇతిపక్షంబు లెఱచి తే మధుర కరగ.

ఇందు ధభప్రాస మెట్లు సాధు వని యాశీషము. మధురలో వర్ణచతురశ్రమే గాని ఇట వర్ణద్వితియము గాదు. ద్వితీయము కబ్బకాప్రసిద్ధము, చతురశ్రమ పురాణసిద్ధము. — యమునా తీరముం దొకమధుర, పాండ్యదేశమున దొకమధుర, గెండును ఏకనామములు. కానియో, 'తనరు దక్షిణమధుర' అను వ్యవహారమున దక్షిణ అని వ్యస్తము చేసికొనవలయును. లేదా, గెండురూప ములను ఈపాండ్యనగరికి కలవని తలంపవలయును:—

“నాగకైల ఇతి ఖ్యాతో! నగోఽథూ ద్భవనశ్రయే!
తత్త్వేశం మధురీకృత్య! యదా రక్షతి తాం పురీం!
సుందరేశ స్తదారభ్య! విక్రతా మధు రేతి సా.”

అని హోల్యము. ఇట్లే శంకరాచార్య ప్రయోగంబును—

“వికాలా కల్యాణీ మ్ముటరుచి రయోధ్యా కవలయైః
కృపాధారాధారా కిమపి మధురా భోగవతికా
అవస్తి దృష్టి స్తే బహునగర విస్తారవిజయా
ద్రువం తత్తన్నామవ్యవహరణయోగ్యా విజయతే.”

“వికాలా - కల్యాణీ - అయోధ్యా - ధారా - మధురా - భోగవతి - అవస్తి - విజయా - ఇ త్యష్టై నగరనామాని” అని తల్చిక.

2(80) భృగువలు యావనాశ్వు శశి × చిందు ననంగుని నంబిఘః బా! దుః గురుని రంతి రాఘవు ముగరుక్తునిః గాలము కోలుపుచ్చడే. [‘పూ! దుగురుని’ అనవలయును. — యయాతి యర్థము. ఒందునక 17గురు మహారాజు లగుదురు. 16 గురే పురాణములం బరిగణితులు. చూ.

[“హరిశ్చన్ద్రో నలో రాజా పురువత్సః పురూరవాః!

సగరః కార్మర్య శ్చ వరేతే చక్రవర్తినః॥”]

“గయామృరీషు శశివిష్ణు రణ్ణ! పృథు ర్నరుత్తో భరతః మహాశ్రః!

రామా దీరీపో శశి రన్తిదేవ! యయాతి మాన్ధాత్య భగీరథాశ్చ॥”

[పద్మములో శశిచిందుని నంజుని అని పఠించిన దీనికి సరిపోవును.]

2(242) “దాన నా! తక్షు భితత్వ మేయఘముః దార్పదు; శంక దలంగు మియ్యోడక.”

[‘దానః ద! తృప్తిభితత్వ మేయఘము’ - అని మార్పుకోవలయు. వాస్తవములో ఈ ప్రాసమే ఇంకొక్కడఁ గలదు.

“రక్షో దేవమిథోఽట్రహాస హహహారావంబులుం గూర్తమం

ధక్షోదీభరఘ్నరఘ్నర నినాదంబుల్ దృఢాకర్ష వే

గతుభ్యద్భుజగండ్ర భూరిఫణ పూత్కారధ్వనుల్ ఘూర్ణితో

దక్షిణీ రాంబుధి జంతుఘోషములు మెం దై నిండె బ్రహ్మాండముక.” దశావ. మార్త.

[‘ఘూర్ణితం! పౌక్షిరాంబుధి’ అన్న సరిపడును.]

ర ॥ ప్రాసమునకు ఈక్రింది దీనిఁ గూడఁ జాతుదురు:—

8(57) వరవర యిటు బంధచ్యుతి! కొలకగు నంగావృకాఖ్యగురుయోగము వి! సురముగఁ

పెట్టితిని—[చుట్టొక కల మను... ఘనయోగము]...

6(41) "ఏలా అంతు ల్పలంబు లంత్యవల యేలా చింత లేలా కగల్."

[రసాను... 'ఏలా రజ్జలో అని పరిపలయము.]

ఆ తే ప స మా ధా న ము లు.

ఇందు దుష్టప్రయోగములు పెక్కు కల వని కొందఱు వచింతురు, కాని వారెవ్వరును పూర్వోక్తములను తడవినవారు కారు. మఱి దుష్టములని వారువారు చూపినచానిలో పెక్కులు సాధువులేకాని దుష్టములుగావు, వారు ప్రదర్శించు దుష్టప్రయోగములలో వాస్తవముగా దుష్టము లయినవి కవికృతములే యని వారిమతము, కావని మన్తకము. ఇట్లు నేడు ఎవరను తప్పు అనని చానిని తేవు ఎవరదేని క పునును. అట్టియెడ విమర్శకు సమాప్తి యెట్లు? కావున తత్ప మో ప్రర్థిమై అక్షిప్తములును, అవాక్షిప్తములును, వాస్తవములును, ఆభాసమానములును, సందేహ గ్రస్తములును, అను సమప్రదోషములను నే నిట నుద్ఘాటించెద. ఇట్లు చేతలో పెద్దనగారి వాకయవధిగా పెక్కుకొనెదను.

అక్షరసంధి (63 ప్రయోగములు.)

1(6) చె మ్మంచు	112 ఎం లే విచ్చె	5(14) కాటు కడిన
13 కా పాడి	118 చే మ్మడి, కొం తొడి	39 ఒ కంఠ
19 క్కుట్ట కామన	యము	43 కొం కడఁగు
2(9) గం గమకానె	127 ఒక్కెం కబ్బు	47 ఎంతే
28 కంఠ మైన	181 మేం కయ్య	61 ఒ కచ్చకము
20 లభి మందు	185 ఓ లాడ	115 వా రెగఱ
38 ఒ కంగము	140 కలం కడఁగు	117 చం కంటి, ఇంతదుగూడి
41 అ కంఠ	170 పాండి ముర	185 క లివఁగా
3(9) మా పాడెక	188 కచ్చ పై, ఒక్కడం	6(9) ఎం తో కడవు
19. కచ్చకము	197 కావ కచ్చె	20 పా యగుగడ్డము
28 కచ్చకము	228 దొ బ్బించు	22 వొర విక
4 (8) పో రె	224 కొం లేపాటి, ఎం రెన	26 ఇంతలయించిన
(19) పాపం కడి.	284 క మన్న	32 మా దువు
58 వింజను కడ	285 ఒకం రె	7(18) పాకకలారని
59 కావ కచ్చె	287 కలవిన క్కెన	62 మా పాయటి
60 మా పో యవంగ	289 ఎంత లేకడ	65 ఎం లే కాన
64 పో కావతి	288 కొం కవరి	66 ఎం లే కాడి కి
80 కచ్చకము	289 వా రె	108 కలంగళ రంతు
87 ఒక్కెం	270 ఒ కలు	109 ఎం లే, ఎం లే,
89 ఒక కచ్చకము	271 ఎం లే	మకు రెంక.

ఇత్యసంధి (23) ప్రయోగములు.

క్వాస్థేకారసంధి (4) ప్రయోగములు)

2(22) అందిచ్చు, 4(216) ఒదిగుండిన, 6(25) అంకిక, 7(21) చించిచ్చువారి.

ఇతరేకారసంధి (19)

1(88) అకనింట	8(88) కూయిడక	155 పారలాడ
2(82) నింగిటు(నింగియు),	8(148) కమ్మచ్చున,	6(6) పచ్చిజ్జిలోలు
35 ఒకటై	285 బొడిమహి	7(8) తిత్తకటియు
59 దోయిలొగ్గుచుక	252 మిక్కిలిడుకొంట	21 గంజిండ్ల[వ్యస్తములు]
60 అవిరగయ	5(58) తాడువంటివ [తాటి	39 వనయోవ్యానికక్షేంద్రియ
61 ఒంటారై	మైయతివ]	వికతికిని
8(4) తరవాయుడుగ	66 ఒక్కటయి	45 పెండగుటవ

ఇందులకు యథామతి సమాధానము నిరూపించెద. దీని పీఠికలో “మూలమును లేఖక ప్రమాదాదులచేత నానావిధపాతములుగా నుండెను... ఇట్టి యాగ్రంథమును కాలినంత ప్రయాశ పడి భిన్న దేశపుస్తకములను దెప్పించి కక్యమైనవలకు శోధించి... ముద్రించి” — అని యున్నది, అట్లే సమాధానములను నిరూపించుటలో నేనును ఎట నేని యింతుక శోధింతు నేని (అనగా సవరింతు నేని) అందులకై శ్రుతవ్యుడైన నని విన్నవించుకొనుచున్నాను.

2(9) ‘గంగనుకానె’-‘గంగనుకానె’ అని వ్యస్తరూపకము గావించుకొన్న సరిపడును.

7(18) ‘పాతవలారని’ - ‘పాపులారా’ యనవచ్చును.

2(29) ‘లఘువందకీర్తి’ - ‘లఘువుక విగీతి’ అని పరిపంచదగును. ‘లఘువందకీర్తి’ అని పా. లఘ్వారోహణముం దని యర్థము. - పుస్తకములో ‘లఘువందకీర్తి’ అని పా. ముద్రితము.

5(19) ‘పతాకన’-‘పతాకన’ అనుట సరి.

4(118) ‘చేవ్వుడిగి’-‘చేవ్వుడిగి’ అని పరిపంచదగును.

దీనిదించుట త్యాగకాచకములు [14 ఉదా.] ‘భువనసంక్షోభముగఁ జలంబును బలంబుఁ దీగక నలుపుమఁ బోరె కాడియు బకంబు.’ మార్కండే, 2(12). “జీవికేశ్వరుండు దించిన యోగిరమును కత్త నేయక భుజింపవలయు.” కాశీ. 2(75)

“ప్రతిహాలాచరితంబు నావలన నల్పం రైవసుం గాంచితి.”

ప్రతిహాలాచరితంబు నీవలన నల్పం రైవ నే గంటితి.

కృత మెన్నుండును లేనిచంద మిది లక్ష్యపుత్ర నీయందు న.

న్నతిరుణాన్విత దించిపోవఁ దగిన యధ్యానపుం బట్టునక.” మరవిలాస 8(86)

“కవలబుడించి” ఆముక్తమండ 7(17). “నాయకని దించి” రామాభ్యు. 5(217)

“నాలుగంటి నొంటి దించి” రామాభ్యు. 5(216)

“ఇలు దించి” భోజరాజీయము 2(16)

‘మహాత్మ్యము దిగ దక్షకావమున’ క్రిరంగ. 3(598), [దిగువకు దా. దిగు]

‘తప్పు లేక రాజు తను దించి’ క. క. ర. 4(196).

‘తపమును జపముం త్ర తం త్రముల్ దిగ నాడి’ నెలూరి శంకరవి హరి. 1(109)

‘వలము దిగఁదాఁచి యీ మాలతల వరించి’ 2(188) “పిదప నాతని బంధించి పెంతు దించి” 4(91) “తాల్చి దిగ నాడి” 4(191)

‘అస దిగఁగా రయించున లేసి యేసె’ ఉ. హ. 4(245)

ఈ ‘డిగ’ ప్రయోగమున కాశ్రయమైనపద్యము ఆముక్తమాల్యదములో నిట్లున్నది.:-

‘కడి కల దిగి మంచి జడతం దుదతెప్పలఁ గన్న విప్పి పు
ల్పాడుచును నీరు మంగలలపోక ముక్కునఁ గూఁట నోటఁ గొం

తొడియుచు గూఁటికట్ట మొనగ త్తుచు తెక్కవినుర్పు మున్నుగా

వడఁకుటె గాక చే వుడిగ వక్షము పక్షులు జానువుల్ సారక.”

ఇందు నేఁ గన్న పా. — విప్పి × వీడి; కట్ట × కట్టె; నోట × నోర; చేవు × చేవు; వక్షము పక్షులు × పక్షులు వక్షము - ఇందలి ‘చేవు’ పెయట్టు సరిపడుచున్నది.

7(44) ఈరంగభర్తయ - “ఈరంగభర్తయ” అనవచ్చును.

4(170) “పలచు కరదళమలమేని పాండి మమర” “పలలె కరదళమలమేని పాండి మమర” - మూలములో ‘పలచు’ అప్రయోజకము.

అత్యసంధి సామాన్యమునకు

“వాల్చిడి యార్చక” భార. ఆది. 6(212); “చిగురుఁ గొమ్మైన” - మను. (150); “తామరకంపరై” - మను 3(29); “చిలువారై” మను 3(84); “కానుకీచ్చి” మను 4(15); “గొడవగు” మను 4(68); “సాలాన” [సాల + అనక] మను 4(99); “గోరంటా” మను 6(8); “ఏచూ తెవ్వందు గొన్న విక్తు.” ఉ. హ. నా. సో. 3(82),

క్వారేత్సంధికల్పములు

2(22) అందిచ్చు, 6(25) అండిక;

‘అందిచ్చు’ అను శబ్దముదాయము శబ్దపల్లవము, ‘అందు + ఇచ్చు’ అని యేని, ‘అంది + ఇచ్చు’ అని యేని - ఎట్లుచేదించినను నిర్దోషము. ఇందులకు తార్కాణము - ఇచ్చుధాతువు తోనే అందుధాతువు ఈతరున భాషాప్రపంచమున పరకృతములుగా ప్రయుక్తమై యుండుటయు, కేవల క్వారేత్సంధులు ఎటనుం బ్రయోగింపని లెక్కనాదులు దీనిని విశృంఖలముగాఁ బ్రయోగించుటయు, ఇట్లే క్వారేత్సంధిగా ‘అండేగక’, ‘అండక్కడ’, ‘అందుండెక’ ఇట్టివి ఎందుకు లేమియు, ఇట్లులే ‘వారలారెడు’ మను. 3(64), లోనగునవియు.

అందిచ్చుటకు ప్రయోగములు (17)-

“నమ్మము కైదువునా పగుఁ జచ్చి వెసం బ్రాణి విడిచి చావము నా కం

దిమ్మమర” - ఆది. తి. కమ్మగుం దమ్మసీజ మలగక నెక్కెక.” భార. విరా.

‘అండిక’ - 5(161); ‘మడిచి యందిచ్చుకపుడు’ - కృం. పై. 8(84), “నెన్నె

నెన్నె నెడవల్లె - అందిచ్చె నొక్కతొల్లదువడవ” పారి. 2(12). ఈమాట కవులు క్వారేత్సంధి చేసినవి. ఇంక పెండోకవులు ప్రయాజికలు దీనిం బ్రయోగించి

యన్నాడు: — “అందియ్య కివుడు తగ నానందించు శారగించి” కాళ. 8(90); “కాల్పిత
కోలామిషుండము ల్దనకు భక్షింపంగ నందిచ్చినక” — 105; “పశ్చిమాంగన చేతి కందిచ్చు
నిద్దంపు టద్ద మనంగ” భోజ.(108); “ఇంపారఁ బ్రియుల కందిచ్చునవియు” (107);
“కోటి కందియ్య” కవలయాశ్వ. 8(77). “లాజలందిచ్చు నట్టి సోయగము” 4(81); “బుడు
ర లందిచ్చు తెలవాకుడుపు” 5(5); “మడుపు నందించుచారి” 25; “వెలది కందిచ్చుచు
ను రామనిభుడు వేడ్క” దకాశ. 7(248 - 6 పం); “తెలియాకుండాట్ట లందిచ్చుచో” (15)
“కీలుజడ శేలి కందియ్య బాల నగియే” 8(818 - 5 క్రిందినుండి); “అందిచ్చువాడు” - కృ.
రా. వి. 8(61); ‘అందియ్య’ బసవ 8(175). ఇట్టివి వాఙ్మయములో ఇసుకపాతరగానున్నవి,
చదువువారికి ఒకరుచూపనక్కఱలేదు.

4(192) “తారాడు న తైలజల్లులు” - ‘తారాడు’ అందిచ్చువలెనే శబ్దపల్లవము. ‘తారి +
అడు’ అని విభాగము. ఇదియే ప్రమాణము - శ. ర., ఇట్టివియు వాఙ్మయములో నవారిగాఁ
గలవు. ‘తేల్చాడు’ - భార. విరా. 5(60) “తేలి + అడు” - శ. ర. “మిట్టాడు” - (మిట్టి +
అడు) = సుందరించు. “అంగశ్లయందు మి + ట్టాడ మానిసి లేక” - కాశి. 5 శ. ర. “మిట్టా
డంగ నరుందు లేని యడవిక” మను. 4(58) “ఏల దురంత వేదనమెయిం బారలాడెను”
మను. 8(64). “పారలాడు”... (పారలి + అడు) పారలు. “బిడ్డలు వచ్చి వసుంధరాస్థలికః
బడి పారలాడుచుక బడెడుపాలులు మాడవు.” శేష. ౧ ఆ. శ. ర. “ఎన్న గేంద్రపుఁ జలు
ల్లిన్నుంది పెన్నుంది కోరాడు తనగుబ్బకొమ్మ లాడ్డి” మను 4(87).

“కోరాడు... (కోరి + అడు)... “తేట్లు పఱవఁ గోరాడె గరులు” - “అను.” శ. ర.

“వెరఁజాడు... (వెరఁజి + అడు) జొరుకొను... “వెరఁజి వెరఁజి పెన్న వెరఁజాడుచు
న్నాడు; నీకుకుందు మమ్మ నిలువనీక” వి. పు. 7.-శ. ర.

ఇట్టివి వాఙ్మయములో పెక్కులు కలవు. కావున ఈ ప్రపంచముందు శ్రీ సోమయాజుల
వారు “అందిచ్చిన” చాపము - కంభజానునికి పికాచి అందిచ్చిన కఱుటల్లను, దయాకులు “చించి
చ్చిన” చీరలను కాపాడుచున్నది. తప్పు నేయనివారగు పెద్దనగారు ఆచాపమునే శేలంగొని
“మిట్టాడి” “పారలాడి” “కోరాడి” - ఇట్టి యాఘాయత్త్యము లేనియో కావించినవారై
“వెన్నుని వెరఁజాడిన” వెన్నులను అంగీకరించి, అహల్యాజారుని ‘కోరాడు’ను ఇంక నిట్టియాటలను
ఎన్నింటినో కాపాడివారు.

వివరయొక్క “సవతాలు” - “విడిదిండ్లను,” “కోమటిండ్లను,” “తాడుకుంటలను”
- ఇట్టి గను స్త్రులుగం గాపాడుచున్నది.

ఇక్కడి యానిర్లయము ప్రకృతకావ్యకర్తృనిరూపనార్థమే గాని ఇత్సంధిసిద్ధాంతము
గాదు. అందులకై తేలుచర్చ వలయును.

పరిశీలనార్థము పనికివచ్చును గాక యని ఈచర్చలో బుద్ధిస్థములైన మఱికొన్ని యత్సం
ధులను ప్రదర్శించుచున్నాఁడ. అందుం గొన్ని యాయదాహృతభూత్యములకే ఆక్రయముగా
నున్న నుండును.

“చంటి తిత్తోలిచి గారి గొన వైచిన వక్కకడిమంటు” భార. కాం. 3(285) విశ్వా
మిత్ర చందాంతసంవాదము. “తోలొలిచి” అని పా. అని అభోజాపిక. “దినవాళనందను

అర్హి తోలుప వృక్షము లేక - కాశీ. 6(184). "అమరగజమును కనించి తిన్నారని" - క. క. ర. 4(182). "ప్రయ్యడి" కాశీ. 5(168); "పత్తిరిడి" కాశీ. 8(105); "అవిరి యం గలయలఁ దిప్పిరెత్తకమున్న" 177. "కాగిలియ్యదు" వరస. 2(25). "వసుధామరనూతిఁ గాగిలియి" విరంజ. 4(42). "వకుంఠ దోకకాతిఁ బెండ్లాడి" వరాహ. 9(128). పెండ్ల యనకాటిమండి" వరాహ. 3(80) "శవెలందుకఁ పెండ్లాడ × రిక్కరాయఁ దేగుదేగలఁ దపి" వీరా. 8(4). "ధర్మరత్నరులకు గల్ప బ్రాతే" భార. శల్య. ౧. "ఇష్టయి ముక్తి బ్రాతే బ్రహ్మణులకు రాజులకును." భార. అశ్వ. ౧. "శేరివనిసుం దేరెంచె" పాంథు. 4(257). "మాడలు వేయే సిచ్చును" కాశీ. 3(146). "పురిలోనుం డిటువత్తులే" - కృ.రా. వి. 2(85).

అనతిచ్చు - ఈ ప్రకృతి భూయిష్టముగా నానారూపములం గల్గుములం బ్రయత్నము.- ఒకకొన్ని యువావారములు. - [55 ఉదా.] నృసింహ. 1(60), 3(60). 5(192). "అనతి కృపక" - కృం. కావం. 3 కుదకు. "అనతిచ్చినది" భోజ 6(200), (201); కృ. రా. వి. 2(62). "అనతియ్య" చంద్రికా. 3(104), 5(72); 5(125). "అనతిచ్చు" వరాహ. 1(184); 151; 2(188), 88; 7(114); 8(2), 59, 111; 9(4), 158; 10(10), 72, 128; 11(5), 185. కావ. 1(191); 2(152), 157; 8(182), 278; 4(127), 187, 185; 5(58); 6(161). "అన తిరయము" మమ 1(80). "అనతిచ్చె" కాశీ. 2(7). "అనతిత్తులే" కాశీ. 2(84). "అనతిచ్చితి" భోజ. 1(188). "అనతిచ్చు" పరిమయోగి. 4(4) దశావతార 85(25) 184(4). 216(7) "అని ధాతపదంతియె యనతిచ్చె" కళా. 4 క. ర. బసవపురాణము - 3(177), 246; 4(91), 145, 171; 5(126), 178, 208; 6(98), 99, 262.

"వానికాగింది యొక్కడ" మమ. 8(5); "ఒక్కరాలి రిచట నున్న" - శేయూర. 3(41). "పనేమి" కవలయశ్య. 5(20) "అరమాని పాత్రివిస్తారము" పాంథు. 1(115). "ఇన్నని" పాంథు. 4(147). "మన్నింపంగఁ బాడింకటక" వరస. 3(185). "ను వశేటి కుతకమే", వరస. 4(84). "ఈచెలఁ దీపాము నిభము" కాశీ. 4(187). "ఉఁగా మ" క. ర., "పాపాదు" క. ర. "దోఁగాదు" - మెదలరె గండుదు మెదలరారు" కృ. రా. వి. 4(42) "భువనకమాహంబు పాదలాడ" చంద్రికా. 6(64). "సవతాతి" - భార. అమ. 1(204) సవతి + అలు క. ర. "సవతాతికొడుకు" కాశీ. 4(266) "విడివిండ్లక" - కాశీ. 4(68). "కొవవిండ్లక" - పాంథు. 4(149). "వరికాయధునిఁ బట్టి కొదాటలాడించి" విక్ర. 5(11). "అనతిచ్చు చాల్చి వానన్నఁ తెనకి." వరస. "అత్తవారింటి" - వరమ. 2(165). కృం. వై. 7(18). 'కంచంక కాపురము' పాంథు. 3(81); 'మాపటిసందుక' - కాశీ. 4(100). 'తాటాకుల వచ్చుల్లకు' - వరాహ. 3(55). 'అత్తవారింటి కరిగడు వారతం గి' కృం. కా. 4(13). 'పెండింటికడకు' - కృ. రా. వి. 4(116). 'నృద్దవృ' - కురవి. 2(87); 'మృగవృ' - 2(89). 6(85) 'చించిచ్చు' దీనిని కూడ కల్పవృక్షముకాఁ గొనఁదగినను; ప్రయోగభావంక బ్రాహ్మణములు కాకతాళియములు ఇట్లే దశావతార చరిత్రలో 'సంచిచ్చు' 82 పుట 16 పంక్తిలో ముద్రము సరిగా నీ ది × యెడఁ బంచిచ్చు.

'కాతిచ్చు' భార. అమ. 3(160); విరాట. 1(78). 'ప్రయ్యడు' వీరా. 1(78) 'కాదు' కా. ర. 1(184). 'ఇట్టికాదు' - కృం. వై. 7(172). 'పెండిచ్చు' వరస. 3(185)

4(81). 'క్రాంతి' - మార్కం. 5(242). 'పదసి' మార్కం. 4(8). 'శొమ్మపసి'. మార్కం. 4(140, 190). 'రాతి రచట' - మంచన. కేయూర. 8(41) 'ఘోరిల్లు' మంచన. 1(9)

తత్వమేకారసంధి.

తెనుగున 6(10) 'బవనెవ్వాని కక్తింద్రి × యివతలికిని', - అని సవర్ణదీర్ఘ సంధియేని, 'కక్తింద్రియ' అని పరకూట సంధియేని, రెండును ఘోరములే. 'అయిన నెవ్వానికక్తి యింద్రియ వివరికి' అనుట సరి. 6(54) పుట్టున్నెగడ - ఈగు×సిగు. —

ఉపోద్ఘాతములో దుష్టసంఘట వదాహరింపబడిన ప్రయోగములలో నొక్కటి యిట చర్చించెద; కడను ఇప్పటికే చర్చితవూర్తములు.

'పుట్టున్నెగడ' - ఇందులక 'పుట్టుక × ఈగడక' అని పదచ్ఛేద మనియు, 'పుట్టు సిగడక' అని యుండవలయుననియు ప్రతిపాదించినారు. పుట్టున్నెగడక' అనుప్రయోగము దుష్టముగాదు. వీరిముద్రణములో ఉపోద్ఘాతమందును వ్యాఖ్యానమందును మూలగ్రంథమందును 'సిగడ'లో అరకున్న లేదు; అది యుండవలయును. ఇట పదచ్ఛేదము 'పుట్టుక + సిగడక' అని. 'సిగడక' అని యిట పదము. 'సిగు' అనునది తొలియాపము, దానికి 'ఈగు' అనునది రూ. కలదు.

'సిగు - డే. స. క్రి. నివర్తించు. 'ఉ. ఇక్కడ భక్తితో వినివ + నెవ్వడుగే గీర్తన చేపినక' జనుల్. నిక్కయ సర్వదోషముల సిగి భజింతురు భక్త్యభద్రముల్.' భార. ఆర. 5ఆ. క. ర. ప్రాసదోరగారి టీకలోను 'సిగడక' అని నకారాదిగానే వేదము.

'సిగుట: V. a. to get rid of. 'నొక్కరిపట్టి నొక్కనప్రిరాడే చూడడే తత్త్వనక'. బుట్టు న్ని(c) గడక. 'అనగా యారాక్షస జన్తమును పోగొట్టు కొనెదను' - ప్రాణ్యము.

రాజకర్తృకత వాదాభినివేశముచే ఉపోద్ఘాతములో 8(89) 'రెణ్ణాళ్లు' 4(18) 'కల్లాన' అను రూపములు 'మఱికొన్ని చిత్రప్రయోగములు' గా ప్రదర్శింపబడినవి. ఈప్రయోగములలో దోష మేమియు లేదు. 'మఱికొన్ని' యను పదములచే నిది దుష్టములుగా నెన్నబడినట్లు కనబడుచున్నది. ఇందు చిత్ర మయినను ఏమియు లేదు. — ఎట్లన— 'రెణ్ణాళ్లు' అను పదమున ఉపోద్ఘాతములో గద్యయము ముద్రితము, మూలమున నద్యయమే కలదు. నద్యయమే తిష్టసమత్తము. ప్రా. వ్యా. సంధి 15 - చూ.

"కొన్నియొడల నవర్గంబు పరింబగునపుడు పూర్వపదాంత్యడకారంబు నకారం బగు ఉ. రెణ్ణాళ్లు. 'క. పదిదినము లైరుద్రాదులు; పదపడి రెణ్ణాళ్లు నొక్కపనకా రేయుకా;" భార. అది. 1(69). మూణ్ణాళ్లు-ఎ. గీ. 'చెఱుగుమాపినమూణ్ణాళ్లు పిగ్గతోడఁ బలివిలోకన మార్గంబు పరిహరించి—కాకి. 2(72). వేన్నీళ్లు, లే. ఏళ్లనీళ్ల వొందె వేన్నీళ్ల వొందె గడువ తాతఁ దోమినఁ గలుగు కుది.' మార్కం. 8. ఇంచుకంత పాచ్చుకందులుగా నితరంబారినన ప్రయోగములు వాద్యయమందు సమృద్ధిగాఁ గలవు.

'తెల రెన్నెల్లకుఁ జరచిక్క' కాళ. 2(79) [ఇట 'రెణ్ణెల్ల' అని గద్యముద్రణము అపాధుత్త.] 'సరవోత్తమ నేటిమానాళ్ల నుండి' మను 4(78) [ఇందు 'మానాళ్ల నుండి' అనుముద్రణము ప్రామాదికము.]

‘తాను మూస్మాళ్లు మూడేండ్లుగాను గడపి’ - దశాశ. 6(192 - 2); ‘మూస్మాలవుల యెడ’ - పాండు 2(104). ‘ఏస్మాళ్లువండియో’ 4(158). ఇట్టి యీసుకృబ్దమును ప్రయోగించి నందున జఘన్యత యేమియులేదు.

‘కల్లాన’ - ఇట్టిరూపము శిష్టమృతము, కడుంబ్రసిద్ధము. ఇట్టి ప్రయోగము ఆముక్తము లో ఇదియొక్కటియ గాదు, ఇంకనుం గనవచ్చును:—తారసానకు 8(82), మోహనాలతో 1(88), శ్రీధండారాన 2(95) సోదాలు 5(50), కప్రాన 5(89), ఏతాల 6(18), డెందాన 5(48), 4(261), రెంటాన 6(19), గందాన 7(62); ఈరూపములు సూత్రసిద్ధములు. సూత్రము వీరిటికలోనే ఉదాహృతము ‘విశ్వతా క్వచిచ్చ లోపో మోర్దీర్ క్వాత ఆదిమస్య భవత్’ అని; ఇందులకు టీకలోనే భారతప్రయోగ ముదాహృతము:—‘మానుగధృతకాష్ట్రాడు ప్రాణానం గలంగంగ’ అని.

పీని ప్రయోగభావార్థము నిమిశకంఠ నిరూపించెద. — ‘అడవిమెకాలతోఁ గడు తులై’ - మమ. 5(52). ‘పంతాల’ - రామాభ్యు. 7(128). ‘మంచుఁ గంచానఁ గొలువ’ పాల్కురికిసోమన్న ప్ర. ర. 14. ‘వీడు ప్రాణాన నరిగిన వెదకి వెదకి మనల నెఠ మార్పుఁ గాకల మనఁగనిచ్చు.’ కాశీ. 7(252). ‘భూచినకొరవిభూఁ బొదరింటి చందానఁ గత్తెర యొకచోటఁ గదలవందె’ కాశీ. 1(188) ‘వందరిశక్తి వాఁగఁజోర నేత్ర పాముచందాన మందెడు ప్రథమధమని.’ కాశీ. 2(125) ‘జంకించి పరపుథక్షనకోటిచందానఁ గలకుఁ జీకటివెన్ను చలచునాడు’ కాశీ. 8 (284). ‘నారువోసినచందాననాటి యుండు’ కాశీ. 5(182). ‘కన్య గందానఁ బుట్టిన కారణమున.’ కాశీ. 5(329).

సంకారాలు, వడియాలు, 2(121); మత్త్యాల 4(78), లాతాల 5(10), చుట్టాలు 5(19), రత్నాల 6(44), వజ్రాల 6(45), ఉండ్రాలు, బొండాలు, ఖండాలు 6(55), వేసాల 7(188). ఈపద్యకాండము హరవిలాసములోనిది.

‘చుట్టాల మరభిఁగి సుందరీమణికి’ - హరి. ద్వి. ‘చిలుకగుఱాల’ వనలయాశ్వ. 3(94) ‘వేయకులాలలోనాము’ నా. పంచ 1(587). ‘ఇనుపకచ్చదా లట్టుకొను మునియ చ్చులై! తామరసనేత్రలిండ్ల బందాలు గారె.’ మమ. చక్కిలాల 8(168), చరజార 8(286), ప్నానాలకాండు 8(880), నిప్పన్నార 4(149), బోనాలు 4(158), నిజాలభక్తుడు 4(165). ఈరూపము బసవపురాణములోనిది. ‘ననగురివెండకన్నానఁదూరి’-మల్లయిచ్చ. 2(56) ‘వడిగొని యడిదాన వైచి కందానఁ రుదుచురొకులు’ గౌరనహరి. ద్వి. ‘ఊడిగాలొ వనలయాశ్వ. 1(98) ‘పంతాలాడు’ కళా. 1(42). ‘భూసగుచ్చిన చందానఁ బాసుఁగఁ తెచ్చె’ కాశీ. 6(282). పెరిగినతెత్త లడఁగఁజాడు పెద్దతనాన’ రామాభ్యు. 7(76), ‘ఈ పాతానఁ తెచ్చిలానలేక పోన నీవు దోచిత’ మమ. 4(98); ‘భారతృషెనఁ దింకాన విరిసింతు రంకనునకు’ మమ. 1(50). ఇది రెండును తెద్దనగారికే. ఇంకనుం జిత్రమో? ‘విఘ్నం బుఁ గావించు పాతానఁ బోవుదాన’ భోజ. 4(250) ‘నాయన నదుచుకుక్కురిది నాయన యెక్కిమించి రామాభ్యు. 5(27). ‘అడలున నోదానఁ బడు నవ్వగజముల కరవీని’ రామాభ్యు. 7(44). ‘మత్తియంపునానారాన’ వనల; 8(20) ‘చల్లఁదనాన’ చంద్రికా. 2-39 170; ‘చల్లఁదనాన’ చంద్రికా 100, ‘కాచకాలానఁ గలిగిన గౌరవంబు, పాండు 4(42). ‘ఊడిగానకు’ పరమయోగి. 8(157). ‘జానఁ గానము సమాను జనుకా’

తారా. 1(58). 'దీని కనయైనచాన జగానఁ గాన' 'దెంచానం తెయిపెట్టుకొని యతఁడు విద్రించుకా,' 'వాన లేనికతాన వాడి వత్తులవలె సకలసస్యంబులు సమసిపోయె.'-వరా.7(52).

ఈక్రిందివిండు అశికంబున యక్షిని దాచినట్టి సర్విజ్ఞాని ప్రయోగములు. —

'శికతాసేతువు నిమ్మ గా రయముచే జం దైనచందాన' ఉ. హ. 4(124).

'చందన ధరణీయహంబు చందాన ననిక' ఉ. హ. 5(265).

'సినామమేమి! యేకతాన వచ్చిలరా కిరాత' వరాహ. 2(46). 'పా! పానకు నొడి కట్టుకొనెం గా నేడు విధాత.' వరాహ. 66. 'కాలానక' వరాహ. 80. 'తగిలివచ్చిన చందాన' వరాహ. 8(50). 'అతనిఫాలానఁ గ్రుచ్చె భాగ్యాక్షరములు' వరాహ. 57. 'విచ్చినపెట్టదమ్మ కమటానక' వరాహ. 91. 'నాతి పుష్పములకు గా న! నాన నాన పెట్టుకొనకు' వరాహ. 91. 'చిలుపచిలుపనీరువిధాన నెన్నెలలు మొనసి' వరాహ. 4(147) 'ఎట్లో యొక్కచందాన వీడ్కొనియెక' వరాహ. 7(94). 'ఒండొంటిఁ బాసిపోకుండ దానికొక గట్టు వైచినచందాన వశలసాంపు' వరాహ. 128. 'జగతి నెందును లేని చక్కడనాన సాం! పగు చిన్న మద్దు నెమ్మగముతోడ' వరాహ. 161. 'చందాన'-శృం. కా. 8,4(180) 'మ్రుచ్చుడనాల పుట్టినయిండ్లు' - ప్రభావ. 1(108). 'ఏమఁగుఁగంభానకుఁ దిగినట్లు' - ప్రభావ. 5(29). 'కడలితరంగల పెడగారుచందాన' కృ. రా. వి. 8(28). 'అట్లనే తేపు జగదాన కరుగుచెంది' 8(108) 'కయ్యనకుఁ గాలుద్రవ్యము' కూచి. రుక్తి. 'తలవంక న్నెలవంక గల్గిదొరచందానక' దళావ. బల 288(8) 'పోసిపో మనవాడుగా యనుచు మాఁపుత్యానకుక వచ్చినక' దళావ. కృష్ణ. 818(8). 'కాలానకు' హరవి. 4(25), 'అంతఃపురానకు' 4(55), 'జంత్రాన' 1(22). 'కుంతాన' కవ. 2(186), హజారాన' 8(20), 'చంజాన' నారా. పంచ. 1(857).

ఇట్టి కాస్తోపదిష్ట - ప్రయోగప్రసిద్ధ - పెద్దనార్యప్రయుక్త రూపము - 'చిత్రము, పెద్దనోచితము గాదు, రాయప్రయుక్త దుష్టరూపము' - అను ప్రత్యక్షవిరుద్ధవాదమునకు ఏమి చేయఁగలము.

ఆచ్చలో సంబుద్ధి దుజ్జునకు లోపము.

'కృష్ణరాయ' - 1(81, 84, 85, 40, 41.) ఈలోపము బహుప్రబంధసిద్ధము. మను శ్లో.: — 'సుకీలేఖద్రుమ కృష్ణరాయ లీలామదనా.' 2(1); 'క్రికృష్ణరాయ, గుణరత్నా కల్పా' 4(1). కనువులో - 'క్రి తిరుమలరాయ' 2(1); 'తిరుమల మహారాయ' 8(1), 'తిరుమల రాయ' - 4(1). నరసరాజయ్యలో - బౌబళనరసా, ఓబధాయణీశ్వరనరసా, ఓబపార్థిక నరసా, ఇత్యాదులు పెక్కులు కలవు. శృం. నైషధములో - 'కేకాదిరాయ' 1(112); 'మామి డికింగా' - 8(1)-అని పల్నాటు కలదు; జక్కన విక్రమార్కచరిత్రలో - 'జన్నయసిద్ధా' అని పలుమాఱు కలదు.

ఇట్లు అశేషమహాకవిసమృత మగుటంబట్టి యీ దుష్లోపమును సాధువుగాఁ గొనందగును.

వ ల్ల ప ం చ మి.

4(120) 'అడి వహించెఁ జాలు చుట్టుల నిల మంచు నీలఘనప్రంజమువల్ల బలాక మాలికలో' - ఇది పెద్దనాగరి 'చలిమలవల్ల' వంటి దందురు. కానిండు 'కొలనితో' అనుటకు

‘కాశ్మీరీ’ అని ప్రయోగము కలదు. అట్లే ‘కలన’ అనువానికి రూపాంతరముగా ‘కల్న’ అని వాడుకయగుచు అరుదుగా ప్రయుక్తమై యుండును. కానిని అధునిక ‘కల్ల’ కృతహారవాచక్యములబట్టి యాధునికులు ‘కల్లగా’ వ్రాయుట, తలంచుట, ముద్రించుటయు సంభవించినోవు. ఒంటె - ‘పట్లక’ అని అయ్యాయాకాపుల కవులు కావించిన వ్యాచిత్యప్రయోగములు అక్షరరూప సామ్యముచేత, ‘అవిఘ్నమస్తు’ ‘అపిప్రసున్ను’ అయినట్లుగా, అర్థానుగుణ్యముచేతను బహుళ కృతహార గోచరమయిన ‘కల్ల’గా మారేయంద నోవు.

బ. వ. ధ్వు వర్ణకమున ఉల్లోపము.

సంధిలో బ. వ. బువర్ణకొల్లోపము కృతమని యాక్షిప్తి. 1(71) నీరుకొల్లొక్కకోక 4(188); అంబల్లొచ్చుచుకా; 5(124) ముక్కపి; 6(61) ఎన్నిమార్లగాము...ఇది మహాకవిజాప్తము.

కొనికీ కాదోకము ప్రయుక్త మని యాక్షిప్తి.

ఇది పెక్కింటు లేఖకారుల ప్రభావముగానే యుండును. 6(22) ఒడ్డుకయుండు - ‘ఒడ్డుచుండు’, లేక, ‘ఒడ్డియెండు’ అనుట యొప్పును.

6(18) బామిక రెక్కుక పాటిపోవుకునుల-‘బామికలఁగొని’ అనునది. 7(21) అంగుళుల చట్టక - ‘చట్టుచు’ అనునది. 6 పెట్టుక - ‘పెట్టుచు’ అనుండు. 16 పెట్టుకుండు - ‘పెట్టుచుండు’ అనుండు. 7 తలయంటుకాదు - ‘అంగడిలోఁ దలంటాదుకదవు’ అనియుంట యొప్పు. 20 మోచుచేరుచో - ‘మోచుకొంచుల చోక’ అనుట పెఱుంగు.

కొనక అనుటకు కోక అనుట సమర్థమే.

8(28) మాన్యుకోక, 4(248), 4(87) మంచికోక; 6(40) త్రాడ్గొటికికోక; ఇందులకు - ‘కన్గోదాలక’ వడు; ‘కాముం డిరికిగోక’ మరవిలాస. 5(32); కొల్లలు గోనట్టారెడు’ క. క. క. 3(215).

బొవవిభక్తికకార్యము రామి.

2(9) పోరునక; 2(81) తేరునక; 1(80) నీరులుగ్గ. - ఇందులకు - ‘నిల్లునేర్పు’ భార. అది. 5(222), ‘నిలువిద్య’ (225, 236, 239, 241. 244, 245), ‘మన్నన’.....(282). ‘నిల్లునుట’ మను. 4(87). ‘గోదన’ రామాయ్య. 5(179); ‘ప్రాయన’ రామాయ్య. 1(187); ‘పోరునక’ పాఠిక. 3(74).

సమరూపమున ఉత్తుపై టుక్కునుక్కులు రామి.

2(8) మందాక; 2(17) కుంజాదిదలు; 4(80) పిడుగుక్కు; 4(280) బందారిలు; 4(288) కుంజాకాక; 5(46) రామక. - ఇందులకు - ‘మనుచివురాక’ మను. 3(82); ‘రామకాకెడుట’.....5(81); ‘కెల్ల నిగట్టులుత’.....4(16).

సమరూపమున బట్టుచును లోపమున వచ్చుట.

1(14) (58) పనికడాయి; (59) పెంగల్వదిగ్గియ. చక్కోయి, (71) కాలంగ (74) పసింది మువ్వగది; (75) పెంగల్వకుండలం చోలుదురు; (8) మోచుచుక్కు 3(5) యెంగలచందకోక; (9) ముల్లలోరుకా; (97)

పాతనశాసనములు 4(148) పెండ్లిసలకవీడు; (156) తొలుగుంట; 5(25) ఊడపుపిండు
తలపులు; (91) పలువన్నెయ్యి; 4(89) పలువన్నెకట్ల కెట్టిది—

ఇవన్నియు 'అంచవీడు' భార. 'వక్కతండము', 'వచ్చుతాచట్టుగమి', 'ఉడుము
గతేమిడి కొమ్మడందడియె' పెల్లయెలుక గల్లెల్లరతయ' మను. లోనగువాని వంటివి.

6(21) 'రేవగటికే' - అప్రాణివాచక కబ్బిఘటిక ద్వంద్వము ఏకవచనాంతంబు నశ్చ.
మా. ప్రా. వ్యా. సమాస. 80.

4(190) 'యజ్ఞోపవీతముతోడి వస్త్రములిక'—'...మాలలతోడి' అన్న అర్థము మని
భయమేని, 'యజ్ఞోపవీతముతోడి వస్త్రములిక' అని విగ్రహించుకొనవచ్చును.

సమాసమున అన్యాయులకు ఉలోపము.

1(65) అన్యవి; (84) అన్యబలుక; 2(6) చన్యంజ; (52) అన్యతిక, 8(8) అన్యిలు
వాదిక, అన్యకృత్యురూతి; 8(70) వాసనల నూలి; 4(7) అన్యాయ, (80) అన్యాయము; 4(146)
అన్యతకంబు; 4(200) అన్యభ, 4(261) మన్యిలాల; 5(188) రాగమన్యలమున; 7(14) చన్యక—
ఇందులకు 'బ్రహ్మాండ మన్యరడిక' మను. 8(59). మా. ప్రా. వ్యా. సంధి. ౧౩. 'జడిక
నొక్కయ్యలు' ప్రా. వ్యా.

సమాసమున ముగాగములోపము.

2(10) గండపట్టెలు; 5(106) సరపువ్వలందు. ఇందులకు - 'దంతంపు' సరకట్టులూ
మను. 1(15) 'గండవొడి' మను. 8(75); 'ఎద్దాకొ గండపట్టెగతి నుండ న్నాడుకేలో
కళాపూ. 'బోనకావడి' క. క. ర. 5(839), 'బోనపుట్టిక' క. క. ర. 5(840); 'అమరుల
బోనపుట్టిక' పారిజా. 2(40).

సమాసమున పుంప్రవాదేశమునకు స్వరము పరమైన టుగాగముము రామి.

4(161) కంఠి-తాప్తదయ! పెంపంజ. 6(82), సమావహారము 6(121), పక్షిప్రధాన
పాపవాక్యంబు. ఇందులకు—'తమలపాక' జగత్ప్రసిద్ధము, 'తామరపాక' శృం. కై. ౧.
'పట్టవేసుగు' పారిజా. 8(88), పరమయో. 4(85).

సమాసమున తద్రారక విశేషణోకారమునకు హల్లున నుగాగముము.

1(82) 'ఉరుంగాయలు' - ఇది 'ఉరుగింది' హం. రం. 4(184) వంటిది. ఇట్టిది
4(95) 'పవీండి తగలుం దెగుం బువుతేనెమొత్తమూ' - అనునదియు, పెద్దనగారు
మనువులో 'పొల్వగుం జవిక' 5(76) అని ప్రయోగించినారు. వాడుకలో 'ఉరుంగాయ'
యనియే. ['ఉరుగా'-అంతము.]

4(115) పట్టంగొడుగట్టు? అందురా? అది అలుకనమోసము - 'ఉరుగిచ్చుక' వంటిది.

క్రియాజన్యవిశేషములతో తక్కియకర్త పక్షిసమాసముం బొందుట.

5(40) మిపాడిన చూచుచుండులు, 5(27) కంతునియిన పత్తిక 6(82), మోహంతము
కాస్త్రములు—ఇది అర్థకపాడిత్య పోషకముగాని దుష్టముగావు. 'అర్థకము పరం
పరాభివృద్ధిగా నాయునర్పించును. 1(48). 'తనరేపినకానం బడకపోక కిత్తనకు కళకె.''

మహాత్ములకు విశేషములైన యమహద్యాచకములకును అట్టి నపుంసక లింగములకును, అట్టి మహద్యాచక కర్తాంత సమాసములకును, ఉభయభా విభక్తి కల్పనము. 18 ప్రయో. — 1(87) నృపశేఖర, (88) నృపవంజర, (78) భారత భూమిసుర వతంసంబు, (98) భక్తవృద్ధ్యునితృణదాత్ర; 2(88) నిగమభూధరమూర్, (89) విద్యద్వతంసంబు, (40) ఇందుకులవతంసంబు, (41) మధురాస్పదుండు, 6(50) భాగవతవతంసంబు, (59) తత్త్వసంకయాలవిత్ర, (100) సమస్తలోక సముదయాధారూఢ, (122) నాసీరుండగుచు, (81) సకల దురితావతంసమును హింస.

ఉభయభా అన్నందులకు 25 ప్రమాణములు.

‘పారివతంశేఖరుండు’ భార. అది. 3 ఆ., త్రివాణీ లీలాస్పద—,—8; పాండవ సింహంబు—,—6; కాపమోక్షకారణుండు—,—8; ‘అమృతమారసింహంబు’ ఉ. నా. 5(258); భావుకకారణ—,—6(278); ‘న. సృష్టినితి లయకారణుండు’—మార్కం. 1(9); ‘భరణీకాంతావతంసంబు’ కేయూర. 3(301); ‘శక్తురాణ్టీనజాలా’ - పాండు. 4(810); ‘ప్రేమాస్పదులు’—,—5(166); ‘అంబురుచ గర్భకులభరణంబు’ మను. 1(51); ‘గృహస్థ రత్నంబు’—,—(72) ‘ఛోగంధీర్యలీలాస్పదా’—,—81; ‘మరున్నారీ శిరోరత్న ముఖ’—,—2(25); ‘సుధీరేఖద్రుమ’—,—2(1); ‘కింపురుష వృషభుండు’—,—‘జగతీనాథవతంసము’—,—5(93); ‘గుణరత్నకరుండు’—,—6(57); ‘హరిణోత్తంసం బు’—,—6(75); ‘పారంగంగవారత్నంబు’—,—6(86); ‘సుగుణరత్నానిక రత్నా కరుణ’—,—6(96); ‘భువి దివి నీలనల బాడమెల బురుషవతంసా.’—,—‘మానికులా వతంస’—మల్ల. విప్ర. 3(18). 6(81) ‘దురితావతంస’ అన్నచో మహాభావము మాడ సృష్టి కృతము. వివను ప్రధా యనియు, కైపునక్కజలేదు. న. స. గాఢ గొనవచ్చును.

ఆముక్తమనన - ‘నాసీరు మై వచ్చు నశినబాంధవు పెక్కియెంబుపై దీపించునద్రవ నం’ మను. ‘అనినవారికి నర్జునుండనియె; మున్ను ననఘ తాపత్యులని పల్కి తలిముదమన, నేను కాంతేయులను మఱియొట్లు పెప్తమయ్యె తపతి కపత్యులమైన కెఱుగు.’ భార. అది. 7(66). [ఇందు కవిప్రయుక్తము లెన్నియో, లేఖకాది జనితములెన్నియో?]

ఉపమానపూర్వపద కర్తృధారయము.

1(16) ‘పాదాబ్జ ఫాలాలంకార కచాకలీమకర దీవ్యకుండలంచస్తభా.’—పాద = తననాలపభాగమయిన-అబ్జ = చంద్రుండుగలది - అనంగా చంద్రునికన్న నాలుగుమడుంగులు శోభావంతము - అట్టి ఫాల=లలాటమునక - అలంకార = భూషణమయిన - కచాకలీ = కంఠల భరణుచేతన - మకర దీవ్యకుండల = మొసలివాచేత ప్రకాశించుచున్న - కుండల = తన్ముం బులచేత - అంచత్ = కప్పచున్న - ముఖా = వదనము కలవాఁడా.

2(84) ‘వజ్రదోపరిఘ పశ్యతాన్య వరపాలకులు.’ - వజ్ర = పరిపండితైన - దోః = బాహువులది (చ. స. విశేషము విశేషము) వివ - పరిఘ = కట్టగుదిమచేత - ‘పరిఘ కలదిబాహు షోభి అన్యములు’ - బాహువు గలది పరిఘ యని యన్వయము, ప్రాసము.

4(168) ‘మహాకాగోపగోపాదు చస్త్రాః శ్రుయశ్చైవ ఇత్యర్థః - శ్రుయశ్చైవ ఇత్యర్థః’ నానా. శ్రుయశ్చైవ ఇత్యర్థః - అనుట.

సమాసములో ఏకాక్షరశబ్దమునకు ప్రాస్వమువచ్చుట.

5(67) 'నిక్షులాశ్చ త్రివయః స్తంభ నిక్షిప్త నింబచ్ఛదధ్రు వత్పంబు నిక్క.' 8(28) 'వచ్చు-రివుఁ జావున నె చురఁ బుచ్చుచు నీరిఁగొంట మగుడఁ, బాడఁమాట యవ ముచ్చిచ్చునను నెచ్చువరి వి ద్యుచ్చలచాపజ్యః దూవుఁ దొడుగుచుఁ బలికె.' 'ధ్రూవు' 'జ్యా' అని ధీరముగా నే యుండవలసినట్లు కాస్త మన్నను సమాసాంతమున కృత్రిగుభగతా కారణంబున, ప్రాస్వీ కరించుటయే మెఱుఁగు అని కవి బుద్ధిభూర్వకముగా నే ఇట్లు ప్రయోగించినాఁడో, యని సందేహము. ఒంటె - 'నింబచ్ఛదధ్రూవు నిక్కసుంత', 'చాపలత', 'చాపమున' అనునట్టి రూపములం బ్రయుక్తములై యుండి శేఖకాదులచే ముద్రిత ప్రకారముగా మార్పువొందినవో - 'విద్యుచ్చల' అను విశేషణము చాపమునకుం జెల్లును, చలనము విశిఖప్రేరణార్థమయిన నను నాకర్షణలచేత కలుగును. చలనమునకుం గనుఁడు. —

'న నమయితు మధిజ్య మస్తి శక్తి! ధను రిద మాహితసాముకం మృగేషు,' కాకుం.

విద్యుత్ సామ్యము అకుసంధాన ప్రయోగ భోధకము. —

"గాఢీవ మేలేన మహా ర్వికృష్టం! ప్రాస్వం చ ధీర్ఘం చ బధూవ యాదే తులా మి వార్ణేన త దాధిరోధుం! స్వనామధేయస్థితి కాలినేన" భార. చ.

'ఇటు చూపేటు నటుచూపింట్లు; బటుయమున నేసె నాకుభద్రార్జునలక' విజయవి.

విద్యుత్ సామ్యమునకు. —

కా. 'విద్యుద్దండము నిల్చి పొల్చినగతిక విల్లందమై యుండ, న స్వద్యౌధావళిమానసంబున రణోత్సాహంబు రెట్టింప దృష్టద్యుమ్నండు గడంగి ద్రోణుఁ గడిమిక దాయంగ విక్షించి కా వద్యోగించుట కేల తక్కుదురు మీ యగ్రహవక్రీడవక.' భార. ఉద్యో. 2(148).

'మొనె యుడయించుగ్రహముల! తఱచు ప్రభలఁ గ్రేణినేసి దశదిశలం గ్రి క్షిణినీ నెడలె నావిండక! మెఱుఁగులు నృపతనయుద్బష్టి మిఱుమిట్లు గొనక' భార. విరా. 4(114).

కాశ్యపకృపయే శరసంధానముం జెప్పటకు —

'అచమూరువు యూధంబుఁ ద్రోచి పఱచెఱింట న మ్రేర్చి బోయ వెన్వెంటఁ దఱుము లోలజవ్యకరాళ వికాలమఖిల! మోవిభీలేందు మృకాబమో యుగంక.' పాం. రం.

2(61) తమకు కూర్చురములు, 5(45) మీదుపాటలందు - ఇవి సాధుత్వశైలి? - ఈ దుగా గమము యుష్తవస్తదాత్తారములకని సూత్రమున విహితము. కావున ఏకత్వ బహుత్వ ముల రెంటును రావగును. అట్లే - 'మమ మాదగువృత్తాంతంబులు వినిపింపవలయు' మను. 5(16). 'మీదు విమర్శర' - భోజరాజీయ 1(16, 7). 'మీదు సన్నిధి' బసవపురాణము. 8(191) 'తమకు స్త్రాగలింగంబు లని' — 4(225). 'మొల్లలు మల్లెలు మొదలైన శబ్దముల బహుత్వ దమకు పుష్పములఁదెలుపు' ఆం. భా 'మీదు బకువ' — 4(225) 178 పు.

సమాసములో వ్యసనములు.

6(అ) మొదటి పనిలేవి కనదు. 2(28) పాఠక గ్రంథాల పాఠశాలల ముఖ వంతెనల
గోడలపై(45). అత్యుత్తరాని ముక్తామలీఖరణము. ఇట్టివి కవిత్వయేతర ప్రయోగ నిశ్చయము.
మొ. ప్రా. వ్యా. సమా. ౧౮.

ఇంకను ఇతరవిధియందుల గల్గు సామాన్య వ్యత్యాసములను చూ. ప్రొ. వ్యా. సమా. తతిచ్చేదము. సమాసముల మతపారిభాషిక పదములయందు ఆయావ్యవహారము సాధువు. ఇది తమవ్యక్తము వంటిది. 4(43). వీరభద్రప్రశ్నములు. ఆరాధ్యదేవత. శంకరదాసమయ్య - 'పలు ముఖ దాసమయ్య పదపద్ధయగ ప్రణాళి ఫుటించుచు.' బడవ 4(195) 'కావరి జియ్య. భక్త జనకల్పక శంకరదాసమయ్య మదే'—, (186).

వాక్యములందు ఈ క్రిందివి అర్హములా? 4(229) పరుల కాడి తప్పించురు; 4(197) ముఠుం గావించువుడు; అతనిం గావించి కొని; 2(18) చిల్లలు వుక్తురు తమ్ము; 2(88) కలావు అమ గజులు నిదివి; 6(52) ఇతనువుల కారణనేయును. —

ఇందు తొలిదాన - అడి యనుపదము అర్థి అని యుండెనో?

“కంగేలు కలితో గీలించి నెక్కుంపు మాటలఁ దగు మునుమాటలార్దు.” భార. విరా.
 ౨. (శ. ర.) కడమచి ప్నాకరణా స నిదమ లయిన భవస్వయోగములు.

‘కంటే’ను అంతర్భావిత విధక్త్యంతర తత్సంబంధి పదార్థముగా ప్రయోగించుట.—
 ౩(80)—అందు నప్రాణులం దొక్కించు కాశక్తి! స్థావరశ్రేణి, దజ్జాతికంటే.....ఇట్టిది
 సాధువా?—‘ఆజాతీయండున్న శక్తికంటే’ అని యర్థము.—ఇట్లే ఈనీసము దెల్ల ‘కంటే’ అర్థ
 అర్థము గ్రహింపవలయును. ఇది సుహావి ప్రాధ్యతీకాయుచేత అత్యంత సంక్షేపార్థము కావించి
 చిన ప్రయోగ విశేషము; సాధక్య మని నామకము.

ఉపంశ తద్రవిశేషముపై ముద్రపై. ఉ. 5(41) ఉడికించుకంటె, - ఇది సాధువా? ఇది మహావిచారానుగ్రహీతము. మను. 5(11) కౌముకంటె, 6(89) కలంచుకంటె.

వచన వ్యత్యాసములు.

2(21) 'ఏ నేడులన నీవు మును నల రావైదా భువిద మే మంచాఁగ నొర్వఁగఁ
తె.' 4(46) ఇచ్చున లన బ్రహ్మబోధ మెల్ల. నారద బొడఁగిరి. 4(120) ధవళాంకు కరాళు
తామ. 4(155) లంఘ్యంబు లైన. స్వావ్యయకరాచేఁ గీర్తిచాలఁగ నెఱ. 4(162) కిరాళి
బాలిక...చే లనంగ...ఇంచులన - 2(21) 'ఏము నేడుల నీవు' అనుట సరి. 4(46) 'ఇచ్చు
కడున...బొడఁగను' అనుట సరి. 4(120); 'ధవళాంకు కరాళులు తామ' అనుట సరి 4(155)
'స్వావ్యయ కరాళిక బాలయకముఁ గనె' అనుట సరి. 'ధ్వజశరపాచేఁ గీర్తిఁ బాల
నెఱు' అనుట సరి. 4(162) 'కిరాళు లావై...చే లనంగ' అనుట సరి.

పట్టణము లేని పట్టణ.

‘ಉತ್ತಮ’-‘ಕೆಳಕಾರಿ’ ಉದ್ದೇಶಗಳು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ

[illegible]

వి భ క్తి వ్య త్య య ము లు.

6(18) 'బావిక లెక్కయి బాచిపాపు కునుక', 'అంగలాద్య కవులక'..

'కునుకచేత' 'కవులచేతను' అని యర్థము. ఇట్లు తృతీయార్థమున అజడమునకు ద్వితీయ రావచ్చునా? అజడమునకు బహుత్వమున తృతీయాసప్తములయందు ద్వితీయ మాపట్టెడు నని ప్రా. వ్యా. కార. ౧౦. అందు ఉదాహరణము.—'అతనిదోర్తధ్యసరసి నోలాడుచున్న! ఘనకర స్తనచక్రవాకముల నలరు! సంబ నకులేంద్రకూటకు రింపారఁ గనియె' హరి. ఉ. 7 ఆ.

1(77) పద్మ; 2(16) ఇనోష్, 2(28) ఉష్మం జనియించు, 2(67) ఉష్మనలికల్, 4(87) అనోష్క, 5(85) ఉష్మంబాడి, 5(96) మత్స్యతోష్క, 5(107) వక్రవిషజ్యులనోష్క, 5(150) ఉష్మక నంగలాద్యులక; 5(97) తమాష్, 5(152) తమాష్క, 5(104) తక్కి యాష్మమల్, 5(185) మహోష్మ మడఁగ. ఇట ములోపము.—

ఇందులకు - 'ఉష్మ జగత్త్రయంబునుక' హరి. విలా. 6(62) 'తమాష్మలక' - క. క. ర. 4(187). 1(85) అక్షిరమణిలలామ-ఇది వాంత కబ్బము. 'లలామం చ లలామ చ' అను.

6(61) తనుక (=తనువుక); 4(88), (103) రాహు; 5(50) బాహు. ప్రా. వ్యా.లో రాహుబాహులపైని మాత్రమే ఈ కార్యము చెప్పబడినది. చూ. కబ్బ. 26. కాని పెల్లుగా వాఙ్మయమున ఇతరములును ఇట్టివి కలవు. 'సేకునక' భార. అది. 4(168). 'రజ్జునక' భార. అను. 1(204); 'అంకుక' రామాభ్యు. 5(129); 'అఖుతోక' కాశీ. 2(48). 'పరకుతో' - ఉ. హ. 2(276); 'చంచునక' వృసింహ. 1(66).

అవిహిత మయిన వువిభక్తి.

1(65) బాకువులు.—ఇది కవిప్రీతిచే సిద్ధము. కొన్నియుదంత కబ్బములకు అచ్చలో కుయతము కొందఱు కవులు ప్రియపడి కుదిరి వుకారముం తెల్పుదురు. ఇట్లే రుమాలునకు 'రుమాలువు' కనలయాశ్వ. 5(8), 4(201), 212; 5(28), 91. 'ఆదెలుబాతనంగనగుకరారి' అం. భా.

ఈ క్రిందిని దుష్టప్రయోగములు గాకా?—1(58) నూత్రపట్టిన (ములోపము); 4(117) మాపట్టె (పులోపము); 4(204) మాపెట్టిన (యలోపము); 6(68) బహివద్ద (బహిన్ అను సాంతావ్యయమును తెనుగునం అయోగించుట); 4(28) 'దున సేటికి' - (దున్నులో ద్విత్య లోపము); 7(18) ఒలె (ద్విత్యలోపము); 1(82) ముకు ముందు?

కావు. ఇందులకు—'నూత్రపట్టినమాడ్కిఁ జాడ్కి తెలుఁగ' రామాభ్యు. 6(92); 'తాదించె భనరువకనము! మాపెట్టఁగఁ గాలకంకు కొడుకు' కాశీ 7(90).—అట్టిచే 'మాపెట్టు', 'మాపెట్టు', 'మాపట్టు'.

'బహివెట్టి నతని యన్నమును...అభోజ్యకుండు' భార. కాం. ౧. (క.ర.) [అప్రేరణ మున 'బహివద్ద'.] దున్నులో ద్విత్యలోపము విష్ణుచిత్రియకారునికే కాక అతనికి ముందే 'అరణ్యపర్వమున కేవల' చెప్పిన 'చిత్రకవిశ్వ వ్యాభివృద్ధిభికు'నికి అంధ్రవిద్యా తృతీయ కునికి త్రిప్రబంధపరమేశ్వరునికిం నూడ ప్రియమై యుండినది:—దును - దేనుక్తి. దున్ను నథ్త హా. 'దునకయె' తెడ పెట్టకయెక. దనరె నభిల సగ్యములును. హరి. భా. క.ర.

ఒరె (ఒరై) భాషాస్వభావముబట్టి యిది క.ర.లో క్రొనఁబడినది. 'మన' నీక—
'పంచనాక కడితిఁ బరి మన చెరనులకయేయ'—మను. 4(45).

కొన్నిరూప విశేషములు:—4(199) నూలక—'నూలు' ఔప., కాన నిరూపము.
4(45) ఒక్కొట—'ఇట నవ్యరూఢినియు నొక్కొటఁ గలిపయనములు తన్నుఁగొలిచి నడుతఁ
గా' మను 8 (190), అనావ (=అనవ). 'సర్వ మనవ్య మనా నెఱుంగవే'—మను. 8(99)
'పట్టణ మేలు...దిక్రటి'. హట్టచరత్ ప్రతాప హరిదత్తుఁ డనా యువనాశ్వుఁ డున్నతికా'
క.క.ర 1(26). 'భూరిరజో నుగ్గురిత పద్మజఁ డనా' [ఈ పీఠమున 4 అనాలు] నృసింహ.
1(65). 6(8) పుణ్యభూమియందులన (=పుణ్యభూమికి అని తాత్పర్యము.)— పుణ్యభూమికి
శ్చస్తమ చేసి దాని తర్వాత అర్ధవశంబున 'కలదే' అని యూహించుకొనవలయును.

స్త్రీ త్వ స్త ప్తి.

2(81) కరంగీమద—ఇందు స్త్రీత్వ మెట్లు సరిపడును? కత్తూరి మగ లేడిమందియే
కలుగు నని తలంపక చేసిన ప్రయోగముగా కానిపించుచున్నది. కాని ఇందు స్త్రీలింగము కవి
పశుత్వము:— 'నవ్వుపడుధాసతి...కృష్ణరాయ నృపచంద్రుని బాహువునందు భూమిజోజ్జ్వల
మణులక మృగీమదము వాసనయుం గని భూర్త లంగనలో' పారి. 1(20).

స్త్రీ త్వ న ప్తి.

8(85) కరివర కళోరురుచిర జంఘ రమణీయు.—'జంఘామనోజ్ఞ' అని వ్యాఖ్యాతలు
అభోజ్ఞాపికలో వైచినది సాధుపాఠము. 7(81) పతాక రణ న్నణికింకిణీ కలాలాపములక—
పతాకయొక్క రణ న్నణి కింకిణీకలాలాపములు అని సాధ్యసమాసముగా చేసికొనవచ్చును.
'పతాక' అనుట బీకాకారలది. 'వితాన' అను పా. కలదని వారే తెలుపుచున్నారు.

4(27) క్రాంతరథ్య నిరంతరచ్చాయదములు—'ఛాయ' అని యుండవలదా? నలదు.
ఎట్లన—'ప్రచ్చాయ ములభిద్రా'—ప్రకృష్ట ఛాయ యుక్త అని విగ్రహము; అట్లే
ఇటను 'నిరంతరా ఛాయ యుక్త నిరంతరచ్చాయమ్ - తద్దదాతి' అనియేని, లేదా, నిరంతరా
తాం ఛాయ నిరంతరచ్చాయమ్ అని ప. స. గా నేని విగ్రహించుకొనవచ్చును.

4(120) 'బలాకమాలికలో'—పుల్లింగమెట్లు? బలాక శబ్దమునుం గలదు. 'ఆభాతి సం
హత గృహీత బలాకశబ్దః,' మృచ్చకటి; 'హంసబలాక పారపారవ' భార. అది. 6(284).

6(87) కాషాయ యుగిలోడ—బొందకము యుగి(?) జోడనఁ బొల్పుగాంచు' అం. భా.
'కుచయుగి సౌరాశసిలత్య సంపదలో'—నిరంజన. 1(86) 'కుచకళయుగిమణిలమ్' పంచ
కాందిజయము. లేదా, ప్రకృత ప్రయోగమును—'కాషాయములోడ' అని పఠింపవచ్చును.
యోగశ్చమ అచారముచేత గమ్యమే యగును.

ప్ర కీ ర్ణ ము.

5(88) కాపీరము—ఇది భారతసిద్ధము—'కాపీరములైనఁ గలనికెల్లలు.'—విరాట
1(187) కాటి 1(85), 78, 4(188), 5(141)—పరిధాన వస్త్రమార్తపరముగా ఈ శబ్దము
కలబా? 'తమకడుకలకాటి కటిఁకాటి'—మను. 5(78). 'యగ ద్దీపిత పద్మాశి ప్తాత
జోడి కళకంచుగ కొత్తయఁ గోటకాటిలాగైవలంక. కౌఠ. 1(16). 5(187) తిడుకాడు.

‘ఊడుకొనఁగ నైవుఁ దుర్వీధముల’ నృసింహ. 4(178). 6(78) గనపరావలు (నిగిచ్చి—‘గనప రావలు—గన్నెరాకము’ అని బ్రాహ్మ దొరగారు. పీఠారామాచార్యులవారు దీనిని పఠింప లేదు. భోజరాజీయమున ‘ఇనుపరాగోలల నిజికించి’—5(821) అని యున్నది. ‘గనప’ అనఁ గా నెద్ద; ప్రకృతమున గనపరాకొలల నిజికి’ అని యుండనోవు.

6(82). నోరిసని—ఈసని మనువులొని ‘సీరామునేన’ వంటిది. 5(159) కోనిరి— ‘కోనెరి’ అనుటకు సంస్కృతములో ఎకారము (న్రస్వము) లేనందున ఇకారము పఠించుట. ‘కోనెటి చిన్న తిమ్మ నృపకుంజరు’ రామాభ్యు. పీఠిక 41; ‘కోనెటి తిమ్మభూవిభుని కూతురు’— రామాభ్యు. పీఠిక 98. 6(17) దూళ్ల—(=దూకుల)-(ఘూళ్ల) పిప్పల్యాది. 4(94) జాళ్లనే కలయ వాకిళ్లఁ జల్లి—ఇందు ‘జాలకా’ అనుటకు ‘రాళ్ల’ అనుట దుష్టము, లేదా ‘ఇంటిముందటి పందిటి రాడుల చేరువను’ అని యార్థము చేపికినవలయును, లేదా ‘జాలనే గలయ ద్వారాలఁ జల్లి’ అని పఠింపవచ్చును. 5(20) కేళ్లు— ఇరులు కేలు శబ్దములు నిర్ణయ బ. వ. నాంతములు గావని ప్రా. వ్యా. శబ్ద. ౨. నూ. కావున, ‘కేళ్లు’ సాధువే. అటనే కళా., క. క. ర. ప్రయోగ ములు ఉదాహృతములు. 2(24) ఊవు, 6(77) ఊవు: ‘ఏఱులుగఁ దద్వహు జాల ఊవి ఊవి’ 2(24) ‘దేవాయుధంబులు ఊవు వారు’—పువు × వూవు, నొవు × నోవు, ఎల్లి దము × ఏలిదము, తెప్ప × తేప్ప, కొప్పు × కోపు — ఇత్యాదులయందుంబోలె ద్వైరూ ప్యము. 5(44) ‘పొందు’—ఒండునకు రూ. అని టీక. ‘జలచార ప్రబురోమత్వకే । సరిత ల్పాం దకతార దంభమున నాచ్చాదించుఁ దాఁ ప్రాధిమక్’, ‘ఒండు’ అనుటకు ‘పొందు’ అని వ్యవ హారము వేఱువాడులందు ఉండెను గావలయు. లేక - ‘పొందు’ అని యుండెడిని. ‘జలచార... పొందు’ అని యష్ఠీసమాసము. పొందు = ప్రాప్తి.—లట్టుమిది యెత్తునకు లోపము. ‘కూలె రజనీచరభాస్కర వింబములో రుచులో.’ రామాభ్యు. 5. అని ప్రా. వ్యా. 5(44). ప్రాధిమక్ - ఈ పదమున ఇమనిచ్చు అసాధు వని వామన సూత్రము; ఇది ఆంధ్ర ప్రబంధములం గనఁబడు చున్నది, ‘ప్రాధిచక్’ అన్న నిర్వాధము. ‘మిగులఁ ప్రాధిమమునఁ గాలిక నిల్చి కోలము నటింప.’ అనునో ‘యమరఁ గాలిక’ యని పఠించిన సరిపడును. 6(99) నమస్సు, 4(221) మిథము - ఇది ‘ఇనాము’ ‘బహి’ ఇత్యాదులకలె ప్రయోక్తములు.

4(196) కొన్నాళ్లు, 4(203) ఇన్నాళ్లు, 6(54) ఎన్నాళ్లు - ఇటెల్ల ని లోప మెట్లు సాధువు? ప్రాచుర్యముచేత సాధువు. ‘కొన్నాళ్లు’ - 2(11) అనిరుద్ధ; ‘కొన్నాళ్లకు గర్భిణి యై’ దశావ. 8(289), ‘కొన్నాళ్లు వసించుటాప్పు.’ అండే, 6(189-12 పంక్తి); ‘ఇన్నాళ్లు’ కాశీ. 8(73), కవలయాశ్వ. 5(85, 105). ‘తన కొన్నాళ్లుండియు’ - బద్దెన నీతి. (24) పా ‘ఇన్నాళ్లకలె’ భోజ 5(105).

1(83). తిరుమల్లెది (=తిరుమలదేవి) - ఇందు అత్యలోపమునకు గతియేమి? సంజ్ఞాపద ముల రూపములను కవులు ‘అపి మామం మమం కుర్యా చ్చన్దోభజం నకారయేత్’ అను న్యాయం బున ఛందోనుకూలముగా మార్చి ప్రయోగించుట ప్రసిద్ధము. ప్రకృతపదమునంబోలె ఆ లోప వంశములు. ‘మాదల్లెది’, ‘మాచల్లెది’, ‘సోల్లెది’.

“అనంకింగక్షితిపతి । మానవతీ తిలక యైన మాదల్లెదిక

భూనత సమస్తగుణః । క్షీనిధిఁ దగఁ బెండ్లియారెఁ గీర్తి దలిర్చుక.”

“వీరపాంశునకుండి వచ్చితివ భూదేవా ‘ప్రకాశం మహా
పాపమ్!’ దర్శకత్వసిద్ధి నుమనో రాజాసనామృతం ని
ద్యోపాధ్యాయః బ్రతాపవద్ర భరణీకోపాత్త గోష్ఠీప్రతి
ష్ఠా పారీణి నెఱుంగవయ్యెదవు మాచలేది వారాంగనకా.”

క్రిడాభిరామము.

అట్లే నరసరాజయములో— ‘అధూ! పతి సోల్లేవేరియందుఁ బ్రబలనిఁ దిమ్మ! ఓలిపాల
నిఁ గాంచెను.’ 1(61). లేదా, ‘తపో’ అధూన్కుభూటాని రీశ్వర ఓలిపాలకః। అత్రాస
మగుణధ్రంకం మాళిరత్నం మహీభూటాను.’ ప్రా. శే. మా, 109. అను. ‘బుక్కమా’ ప్రయోగము
ఇది ‘రహిఁ దిర్తలమా’ అని పఠింపఁదగు. ప్రాచీన శేఖరలలో ‘వల్లమ్మికా ముడవనాత్’,
‘పుత్రం వల్లభాలభత’, అనియు, వల్లభాదేవి యనుటకుం బ్రయోగములు. ‘మాదలేది’ కళాధరో
పాఖ్యానము. వల్లూరి నరసింహకవి నాగ్నచిత్రిపరిణయములో ‘పేర్రాజా’ అని ప్రయోగించియు
న్నాఁడు. అట్లే ‘బస్వరాజా’

4(4) ‘జానుదఘ్ను’ ‘జానుదఘ్ని’ అని యుండవలయును. దఘ్నుచ్చువై టాప్పు రాదు.
శీఘ్రవచ్చును.

5(8). క్యామాత్వంబు - ‘ఇట పుంసద్భావము రామి యెట్లు?’ ఇత్యాది చర్చ కలదు.
‘క్యామాంకంబు’ (=క్యామ యను సంజ్ఞ) అని యున్న సరిపడును, అంకము = నామధేయము.
‘ఓ భూమరవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తావకీనమే! పో సుమహారెడిం గులముపొత్తున
కైక్కుల కెల్ల నంకతకా’ 6(51).

2(21) అనుభవతత్వ—‘పద్మాక్షిఁ బురి ననుభవతత్వ నీన యెక్కులు వెట్టె దనఁగరావలె
నిటకు’—‘ననుభవమున కీవ’ అని పఠించుట సరి.

2(18) ఒకహారతక - హారము లెన్నియో. నగును గాని హారత మాత్రము ఒక్కటి:
కావున ‘ఒక హారతక’ అని పఠింపవలయును.

4(269) కపట మానిసి - అపకల్పము - ‘కవుడు మానిసి’ అనునది.

2(98). భూనాయక సభ—‘సభారాజా మహవ్యభాచార్యా’ అను మాత్రముచేత ‘భూ
నాయకసభకు’ అంటి, తెనుఁగున ‘భూనాయక సభయన’ అని కావలయును. కావున దీనిని సిద్ధ
సమాసముగా లేయక ‘భూనాయక సభ’ అని పాఠ్య సమాసము కావించి నవలయును.

4(104) ‘స్వరు భర...దధ్యుదాకరముల’ - ఉదాకరము - ఈ యుదాదేశ మెట్లు? ‘ఉదక
సౌధము సంజ్ఞాయాను.’

4(96) ద్రుహిజాండ కరండక ధూర్వహ - ‘బుక్కురల్లూః పథా మానశే.’ అను
మాత్రముచేత ‘కరండక ధూర్వహ’ అని యుండవలదా? అని యాక్షేపించురు. ‘కరండక’
కల్పమునకు ‘ధూర్వహ’ కల్పముతో సమాసముగాని ధూర్వముతోఁ గాదు. కావున ఉన్న
మాత్రము సిద్ధము.

2(99) దోహార్ధ్యక - అన్నరో - దోః=రాహత్యయొక్క - ధూః - భరముచేత - అను
లేక పఠిగాను. అ పక్షమున ‘దోహార్ధ్యక’ అని యేర్పడవలయును. ఇవట ధూః కల్పము
యొక్కదేశము. దోః = రాహత్యయొక్క - ధూః = కాదిచేత (లేక కాదిపండి రాహత్యచేత) అని

4(186) ప్రథగ్నాకాశ్యపనిక - 'ప్రథగ్న = విజయించుచేత - కాలి = విపరీతమున' - అను
టీక సమంజసముకాదు. కావున 'ప్రథగ్న = దున్నుబడిన - కాలి అనిక = తరిహారమున' -
అని యర్థము చెప్పవలయును.

4(29) సప్తరాత్రముక - ద్విగుత్వప్రాప్త మయిన యేకవచనాంతర్వము ఇటు రెనుగల
ఉపేక్షితము. ఇచట ఏడుదినములు అని యర్థము - బహువచనముచేత ఎన్నియో ఏడులు అర్థము
కావచ్చును. కావున 'సప్తరాత్రముక' అనుట శ్రేయము.

కొన్నిటికి అర్థనిర్ణయము.

2(19) పద్మినులు - 'జాతులే వంటుజేతుగ పద్మినులు సైతమును నున్నయెడ జాతు లునికి
యెరుదె.' ఒక పక్షమున పద్మినీజాతిస్త్రీలు అని యర్థము సరిపడుచున్నది; రెండవ పక్షమున పద్మ
ములు అనునర్థ మెట్లు వచ్చును? అని యాశ్చర్యపింతురు. ఇచట మత్స్యరీయము సమూహార్థకము
గుఱితము. 'పద్మినీ యొప్పి దస్తరే, అజ్జేఽబ్జిన్యాం సరస్యాం చ' హేమ, 'పద్మినీ పద్మసంఘాతే
స్త్రీవిశేషే సర్వోఽమ్నతే.' నానా.

2(8) జలజపత్రములు - 'కరుణకైవాల జలజపత్రములు పొదువ'; 'జలజదళస్థోయములు'
4(151); 'జలజదళముల' 4(149).— ఈమాటను తానురావలు అర్థము కావలయును. అపదము
అట తామరలేకులు గదా అర్థము. 'అయావలట 'పద్మినీపత్రమ్' ఇత్యాది వ్యవహారము ప్రసిద్ధము.
లేకునట. 'కరపత్రేక్షణ' మను. 'అమృజపత్రాయితలోచనానామ్' భోజప్రబంధ. అటనట -
'నీక మరసి వికాలం పద్మినీపత్ర మేతత్' రత్నావళి; 'ఉత్సృజ్య కనుమ కయనం నలినదళ
కల్పితస్త నావరణమ్' కావం.; 'అనీరమే ముక్త మట్లు నలినదళ సంస్థితమై తనయ్య' భర్తృ.;
'జ్ఞాన్తే మస్తథ లేఖ ఏష నలినపత్రే నవైరర్చితః' కా. 'అనరాళ నాళనలిన పత్రాతపత్రం ధృతమ్.'
మాలతి. ఇత్యాద్యుదాహరణములు పెక్కులు కలవు.

'సావర్ణ రాజతే పాత్రే తామ్రే పద్మలకయోః । భోజనే భోజనేచైవ త్రిరాత్రా త్పల
మక్నుతే' పైతీననీ. "య ఇచ్చే దూర్వ్యాగామిత్వం పరం స్థానం చ కాశ్యతమ్ । పద్మపత్రేషు
భోక్తవ్యం మాన మేకం నిరస్తరమ్' స్మృతిచంద్రిక.

2(78). ఘృతపిండ నిభకర్కరీ ఖండములతోడ - కర్కరీ యనగా దోస యని యిటు
టీక గలదు. ఇందుకై అనుబంధములో కర్కరీకబ్దముం జూచునది.

5(121) జ్యోత్స్నా గవీ - ఉరుక క్తి న్నధుమానదోగ విరుకా జ్యోత్స్నాగవీ చంద్రముః
స్ఫుర దూధః ప్రవిముక్త మైన నిలిదజ్యోత్స్నాపయః పూరముకా - 'జ్యోత్స్నా చంద్రిక
యావ్యితా' అను నమరవాక్యముచేత 'జ్యో' అని బోకార ముండఁగా యితికై జ్యో యని
ప్రయోగించుట శబ్దధ్వంసము చేయుటగాదా? కాదు. 'జ్యోత్స్నా' అని వృద్ధిహీనరూపము
కూడ పొందుట. 'జ్యోత్స్నాద్విభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' అను వాద్వికముచేత ఈ శబ్దము నిచ్చున్న
మయినది. సంజ్ఞాపూర్వకత్వమువలన వృద్ధి లేమింటేనీ పక్షమున జ్యోత్స్నా అని రూ; మా. రామా
శ్రమియము.

6(87) కళరే పడువాల్లు నెప్పి - విద్యలనుటకు కళ అనుట చక్కగా లే దని ఆక్షేపిం
తురు. 'ఉండురుఁ జోకధూమి నొకయూరఁ గళరే పడువాల్లు నెప్పి' అని పూర్వముద్రిత
పాఠము. కళరే - విద్యలు అని టీక. 'ఒకయూరకు విద్యల నెల్ల నెప్పి' అను వాదని వున్నా

కాల్లు చుట్టకొంటున్న ఇల్లు మార్చియుందురు, అన్యతలంపడగియున్నప్పటికి. లేదా గొంప్రయోగముగాఁ గొనునది.

5(180) జడిసెన్ (= వరిసెను, వరించెను). 'జడియు - దీనికి వరించు అను నర్థము కర్తార్థ కల్పరద్రువునందు వ్రాయఁబడియున్నదిగాని ప్రయోగ మగపడలేదు.' అని శ. ర. లో పీఠారామాచార్యులవారు వ్రాసినారు. ఇదియే ప్రయోగము. జడిసేయు అనునర్థమున జడియు అని కవియు చమత్కారముగా ప్రయోగించినాఁడు.

4(50) 'నాళిఁ దుడిచి కప్పురపునాళిఁ బెట్టు' - నాళి కబ్బమునకు తిలకార్థ మెట్లు కలుగును? ఈ యర్థము పెక్కు నిఘంటువులలో కనఁబడలేదు. నైఘంటుకమగుఁగాక, కాకపోవుఁగాక.- 'నాళిర్నఖ్యవృషే చక్రమధ్య త్ప్రియయోః పుమాన్' । ద్వయోః ప్రాణిప్రసీకే స్వాత్ ప్రీయాం కస్తూరికామదే' మేదిని. 'ఖం వీజ్యతే మణిమయైరివ తాళవృన్దై' మృచ్చకటి. 'విటులార్చనశీరపుఁ దాళవృంథము' ఆముక్త. ఇత్యాది వ్యవహారముందు తాళవృంథము ఎట్లు విసన కట్టకు పేరయినదో అట్లే ఈ నాళిప్రయోగమును దలంపవచ్చును. మఱియు నాళి కబ్బము తిలకాచారకంబుగానం గలదు.

2(46) నిద్రిత్రుచ్చాయ - ద్రువు నిద్రితమా, ఛాయ నిద్రితమా? అని యాక్షేపించుదు గావలయును. ఈ రెండునం గావు. నిద్రితుని (నిద్రపోయినవాని) ద్రువు అని విగ్రహము. అర్థతకమున ఏద్రువుక్రింద నిద్రితుఁడో ఆద్రువే ఆతని ద్రువు.

ఈ క్రింది పద్యములో 'రొంపులు నంటి' యనుచో ను కబ్బప్రయోగము పాదభారజార్థకము గాదా? అని యాక్షేపించురా? -

'పరి యగు నిట్టివెట్టలను సర్వము నం చటమిఁదిసృష్టికే

కరధిపది బ్ధుజ్వలిత చండకరాతపహ్ని నాఱఁగా

గరువు లజాండు వీనిపయఁ గట్టె నన న్ననుపట్టె వెట్టలక

గరి కిరి కాసరాంగములఁ గప్పిన రొంపులు నంటియాఱఁగన్.'

కడనురొంపులే గాక వీనిం గప్పిన యారొంపులు సైతము ఆతినందున ఇట్లు త్రేప్తిపొంద నాయెను. అని తత్సముచ్చయార్థవిశేషము. లేదా, 'పంకము లంటి' అని పఠించుకొనవచ్చును.

2(58) పందిరు చేరి. - ఇందు అవధారజార్థకమయిన - అ - ఏల ? వెట్టకలంబున మఱి యొచ్చటను ఈపాటియేనియు మదనోద్దీపనము లే దాయె నని భావపుష్టి. కొందఱు 'పందిర' అని ఏకారాంతకల్పము నూహించుదురు.

అ ప్ర యు క్త ము లు

ఇందు అప్రయక్తము లయిన కటి గల్లముగలు ప్రయక్తములు. -

'పామురులభావ గ్రామ్యము! భామివికటి గల్లములు విభాషిల్లు ననక' నరగు.

'కుక్షజాతీ మగ్గులు ముతరంబు లన రాదు' అప్పకవి.-

ప్రయక్తప్రయోగములు. 1(50) చెంగల్వడిగియనీ రచ్యుతమజ్జనార్థము కటిం గీరించి. 4(158) కటిమము విక్క (కటి ఏనుగుకటి), 4(90) కటిం జందురకానికే బహుర, 6(80) కటి మునీ కటిమ గడిగాఁగ (దొంగల రాయనికటి); 6(64) కటివీనుఁ గనక మేఖలఁ దాల్చి; 8(85) అతిమృదువుగా భోగ పాలాధ్యక్ష 5(128) నించులుగ్గలక దొరనె మధుప్రభుర్లత.

దీనిని మహాకవుల లెవడో ప్రయోగించినాడు.-

'కట్టు రిండులు వాఱగ గట్టిభాగమునయందు' - కాశీ. 8(118); 'కటిభార కాటిభక త్పింధురక్రత్యుక్తుత్తి' కాశీ. 7(78), 'కటికటిం చెట్టివహుకత్తులును' - మను. 4(88), 'వేటి భరం బట్టిపై కటిక జిమ్మచీకటులుగా' మను. 4(68), 'ప్రాతాసి వాతాకన స్రావ్యుత్కటి చక్ర' మను. 71, 'చీరగఁటి వింకపుఁజన్నులఁ జేర్చుకొంచు' మను. 5(68), 'కటివిలోల ద్రశనా కలాపా' ది. నూ. చ 6(49), 'ఒక నేత్రాంబుజ మొక్కగల్గము' - మను - 5(60), 'అతివేలమణి తయారైన గల్లచచీటము' మను. 3(116), 'గల్లభాగద్వయా' క. క. ర. 5(198), 'గల్లములఁ గుండలద్యుతి' మను. (195).

'సావప్తమ్మ నిశుమ్మ గుంధ్రమ నమద్భుగోళ నిష్పీడన
స్యజ్ఞాత్కర్పర కూర్తకమ్మ విదళద్భ్రష్టాక్షుణ్ణసితి
పాతాళ ప్రతిమల్ల గల్ల వికర ప్రక్షిప్తసప్తావం
వద్దే ననితనిలకణ్ణ పరివద్యర్థిక్తం తన క్రీడితమ్.' మాలతి 5(22).
'ఇష్టపూ మొగ్గలం బోనిబుగ్గలం దగ్గలిక నూపు' మను 8(28).
'చిన్నిబుగ్గల శేత చిఱునవ్వుల' - హరవిలా. 2(115).
'పాలబుగ్గలకాంతి పల్లవంబులతోడ' - కాశీ. 8(240).

దు ర్భోధ ము లు

4(154) 'గండద్వంద్వ'... (ప్రక్షీర్ణకములై) - యుక్తి సాపేక్షము - 'వేదండంబుల్పపుడంతు లౌట (మః?) చెలిపెక దండెత్త భూపాలిక్' - 'జయదంతులౌట' అని పఠించిన సుగము ముగా నుండును. క ప్రమంజిన కరాళమదరేఖల్ రెండవ జత దంతములు, తత్సంపర్కపుఁ చెలి రేఖలు చెవులందు ప్రక్షీర్ణకములు - 'చామరం తు ప్రక్షీర్ణకమ్'. 5(119) 'ద్విజత గాంవియ' - ప్రక్షిప్తమా? ఈ దోషములు నిర్వచనముల కెట్లు? 4(179) 'క్రాంచ మొకకొన్నిగుడ్డులు' ఈ గుడ్డు హంసగుడ్డు.

ప్రక్రిమభంగములు

2(80) 'మడివిప్ప' - 'తమ్మలపె చ్రాలుటఁ దేల్లు పెన్నెలు అగుట' అని పఠించిన సరి పడును. 5(107) 'చిలువకుధారపాధరల' - ముందు అక్షరాలును, తలిరు అనంతరము పాదమును. ఆ క్రమము ఆ క్రమము నిరూపము; సుధారస వివక్షలనలభ క్రమము లేదు, కావున యథా క్రమానుదేశంబును లేదు. చూ.-

'ఇద మకులభవస్తు ప్రార్థనా దుర్నివారం!
ప్రథమ మనీ మనో మే పద్మబాణః క్షిణోతి
కిముత మలయవాతోన్మూలితా పాణ్డూపతైర్
దుపకనసనాకారై ర్దర్శితే వ్యజ్జురేషు.' వి. శి.

'పండిన యావ దుల్ల, నవపల్లవమూల్ తిలకింప,' - నృ. తు.

పెద్దన్న కవనముపై యాక్షేపములు

పెద్దనవాదులును తత్పక్షమున సమాధానము చెప్పవలసిన తరీయ ప్రయోగములు మనశ్చ లో కొన్ని కలవు.-(1) లాలాటికము ('పాటననేయమిక') = తిలకకావకము, (2) గ్రహయాత్ర

(‘చక్రతఃసూత్రం’) - ఈ రూపము హరివిరాసమునందును గలది, (గృహయాశు - సాధు-
భూషణ), అంకశ్చాయ - (‘రాశాపిక్ల’), అంకశ్చాయనిశ్ అనవలయు. (4) సతీశ్ (అవ్యయా-
భావము) (స్త్రీత్వమైక్ల) (5) పదేననూన [శృం. సై. లో ‘పదేనాపత్య’] [తాదేని పాదేన
నూనూడు గాని పదేననూనూడు గాదు.

రాయవార విమర్శ - లింగసామ్యము

అయ్యపోర్ణములో రాయకర్తృత్వమును సిద్ధాంతించుట కైన వాడములలో ‘ఈశవి-
మార్గము తక్కినకవుల మార్గమునకు కేవలవిభాతీయముగాఁ గానవచ్చుచున్నది’ అని తొడంగిన
విభాతీయధికరణములో నుదాహరింపఁబడిన మార్గములు ప్రాయశఃకముగా సజాతీయములే గాని
విభాతీయములు గావు. వానిలో మొదటిది -

కొన్నిచోట్ల విశేషణములు విశేష్యముయొక్క లింగవచనాదికముం బారయుట - ఇందు
ఒక ఉపోదేశకారు లాసంగిన ప్రయోగములు:—

4(29) ‘అయతయుష్టదాకృతిక×రాగ్రసగాంచల వాంత వారిధా|రాయత చంద్రకాంత
ఫలకావలిలింబిత యై’ - ఇందు ‘లింబిత అను పదము ఆకృతికి విశేషణమై స్త్రీలింగంబునం బ్రయో-
క్తము. ఇది ముద్రణమార్తకరణము-‘లింబిత మై’ అనియు పఠింప నగు, ముద్రింపను నగు.

8(74) ‘పాత్రిస్ | కపుమనోగతి యెయ్యది×గలదు దాని బ్రహ్మసంబంధిగఁ జేయు×
ప్రాధి మావె. ఇట ‘బ్రహ్మసంబంధిని’ ‘మనోగతి’కి విశేషణమై స్త్రీలింగంబునం బ్రయోక్తమట.
అనుఁగొక. ఈ ‘సంబంధిని’ ద్వితీయగా నేనియుం గొనవచ్చును. కావున ఈ యుదాహరణమును
అపేక్షింపవలె.

లింగ సామ్యము

4(36) ‘కవచితకథాకర్తృర అనుకరితర కరణుకంధరంక’ - ఇచట ‘కంధరంక’ విశే-
షణ మగుటచే ‘కర్తృర’ అని స్త్రీత్వముఁట; సరియే; కాని, ఇదియును ముద్రణకరణమే. ఈవచ-
నములో ‘కర్తృరము అను’ అని ముద్రించినను నిర్వాధము.

ఇట్లు అయ్యుదాహరణము అన్నియు విధములు. ఇట్టివి గాక గణయతి ప్రాసాదీనియంత్రిత-
ములే సుఖము అనునదియు ఇందు సమృద్ధిగానే గలవు. వానిం గొన్నింటిం బ్రదర్శించెద:-

1(7) ‘అట్టి కా|తాదశి తాదశితి సముజ్జ్వల కల్పకమాల్యఁ గొన్నెదక’.

2(3) ‘అట్లే ధ్యతప్ర | తపణ చక్షిణముధుర సాంధ్ర ద్రుమధుర.’

4(154) ‘గండద్యంద్య గళక్తరాళ మదరేఖర ఫుల్లసప్తచ్ఛదా|ఖండక్షోకశిఖర.’

5(87) ‘తామరసాప్త తామ్ర మఖి.’

[ఈ సామ్యము లేని ప్రయోగములును ఇందు అభూతముగాఁ గలవు.] ఈ సమర ఇతర
కవచ సజాతీయమై యై ఈ కవియొక్క అఖండ గ్రంథాగ్ర సాంబిత్వమును నిరూపించుచున్నది.
సజాతీయమే యగుటక.

(1) ‘సృజితమున చంద్రిక నిల్లడ వట్టెని’ కాశి, 3(196) [మద్రుణకరణము.]

(2) ‘సృజనము నీయిటువే కాదాగమ్యకవలచే నిలుకద్యార్చేది విచిత్రుల | ధీర
భక్తుల ముహూర్తముదాద్యహృదయ భావరసం’ 5(32). [ఉద్యత్సాధన భావరసం అని
అర్థము. ముద్రణ కరణము గాదు.]

- (3) 'గ్రస్తసుప్తలోక ప్రసవయే మాయ' — 5(71). [మద్రాళరణము].
- (4) 'అయగుచెంచెఁ గాని నగరికి నికటభాగ ప్రక్కఁ గగఁగఁగా తరసికి కనకము లఁ పరిమోద్దారికి మహాభైరవుండు'. — 5(121). [మద్రాళరణము గాదు].
- (5) 'బ్రహ్మయ పయః ప్రభుభర సురతటింక' 5(41) [మద్రాళరణముగాదు].
- (6) 'సాకార యగు బ్రహ్మహత్యతోఁ జనుదేర' — 5(128). [మద్రాళరణము].
- (7) 'నిఖిల యగు తనూభృద్రాజి' — 6(77). [మద్రాళరణము].
- (8) 'అదవీయసి మోక్షపదవి యధికవివేకా'. — 6(282).
- (9) 'గజః కాలలు ప్రభవించె నవికాలలు పెక్కులో' 4(118). వరాహపురాణము. [మద్రాళరణము గాదు]. ఇట్టివి వాచ్యములో నెన్ని రేపు !

విజాతీయములలో రెండవ ప్రకారము

గౌరవ ప్రయోగములు.

నిష్కాంతాది కబ్బములు వాచ్యవృత్తిలో గ్రామ్య క్షయ విగాహులై, గౌరవృత్తిలో అతి కుండరము లగుట సంస్కృత మర్యాద గదా. అది యిందు తెనుఁగున నవలంబిత మని ప్రతిపాదించి, అందులకు ఉదాహరణముగా, ఉపోద్ఘాతకారులు 'ఉమిసి' అను నీక్రింది ప్రయోగమును చూపినారు.

4(118) 'ఉరవిద్యుద్దీపకలిక లుమిసిని ధూమ స్ఫురణ.' ఇదియు ఇతరకవన సజాతీయమే కాని విజాతీయము గాదు:- 'ఉమిసి'యే గాక, క్రాసి, క్రక్కి, మేసి; ఓకిలించి తమిన ప్రయోగములు సయితము గలవు.

(1) 'ఎలమంట లుమియును నెసఁగు చూడ్కులచేత'.

ప్రళయాన్ని మార్త్యంతరములు నోలె.' — నృసిం. 4(46).

ఇది ప్రహేళిక మదియింప హిరణ్యకశిపుఁ డంపిన యెనుఁగుల వర్ణనము.

(2) 'చిచ్చు లుమియు కలిముఖులు లొడలఁ గ్రుచ్చి.' కాశీ. 4(221).

(3) 'ధవళ లాంగూల పల్లక చాలనంబులు | కామదీప్తాయలఁ గ్రాశియుమియ.' — (269)

(4) 'మానిమలపైఁ గడు వాగ్రహమెత్తి యంగ ధూ

భలచయంబు కోపమనఁ బావకీలలు గ్రక్కెనో యనక' తదతి కుంధరణము 4.

(5) 'ఉగ్రవిహనలం బుమియుచున్న' భా. ఆర. ఆ. 6. ప. 815.

(6) 'కొలది యెఱుంగక తిసి కో | కిలకామిని వెడలఁ గ్రాసె నిసతాను ఖండం | బులు విరహిణులపై ని | పృథ్వీగ్రక్కెడు ననఁగఁజూడు పువ్వుకుంగంఘీ' తతా. 8(88)

(7) 'ఘనసుతర్ణ పలాకకాపవాగతిక | గలసి రజఃస్ఫులింగములు గ్రవ్వుచు వీవలి వేగ చేరి రాక.' చంద్రికా. 4(53).

(8) 'శిరమున మించుఁదీనఁ ననిక మిసిమితెడు కంఠుఁలెన్నడో
కరమున కాడివార మెఱుంగు గ్రక్కెడు గొడ్డలి గల్గి పొచ్చు న
పురముతపఃప్రభావు భృంకునంగ వివరము కృత్రియాంకవక
మరగి ననుభూరించితి సమక్షము నెఱియి యొగ్గి నిర్మితిక.' కర్ణ.

(9) 'ఖడ్గ ము గలికఁ తడిలతలో వెడలఁ గ్రాయు.' తతా. 1(89).

- (౧౦) 'కన్నువిల్లునికా మేసివకన్ను' శృం. కావం. 4.
 (౧౧) 'నలునికా జాచినపదప మన్నునికా జాడ ।
 నాకనిలయుల నయనంబు లోకిలింపె' శృం. ౩.
 (౧౨) 'వికటారహుట వల్లికదార మగుపెద్ద ।
 మకటంబు లేయెండ జిగుల నీన'—శృం. కా. 4.
 (౧౩) 'తరుణాంశులిచ్చాయ దంతంపు సరకట్టు ।
 లింగిలీకపువిత రంగు లీన'—మను. 1(5).
 (౧౪) 'ఇందివరంబుల నీను గ్రాల్లన్నుల శరదించు
 ముఖుల చామరము లిడఁగ'—12.
 (౧౫) 'దేహకాంతులు బాఁచంద్రికల నీన ।
 జడలు మోక్షుద్రుప్లవ శంకఁజేయ.' పారిజా.
 (౧౬) 'అందంబుగ నలీకనుం దొప్పు తిరుమణి ।
 తిరుచార్లములు వింత మెఱుంగు లీన'—కృ.రా.వి. 2(2).

విజాతీయములలో మూడవ ప్రకారము. ద్రావిడజాతీయము

'ద్రావిడజాతీయము' - ఇందులకు యిహోద్ధాతకారుల యుదాహరణము: 'పదింబదిగా' 8(55) 'మీరును నా కనురత్నలే' పరికించి పదింబదిగా । నరయుఁడు మది నెద్దిమేలం ప్రార్థించుటక'—ఇట్ల 'పదింబదిగా' ననునది ద్రావిడజాతీయ ముట. ఇది యేజాతీయ మైన ననుఁగాక విజాతీయమూత్రము గాదు. ఈయుదాహరణములం గనుఁడు:—

- ౧ 'విరుమను జాపి యనేకవిధంబులఁ । చెక్కలు వల్లియుఁ జాచితి నీ
 కరుణకుఁ బాశ్రుఁడుగాఁడు పదింబది । గాఁ గనివచ్చినవాఁడఁ దుదిక' రాఘ. 4(161)
 ౨ 'ఇంక దీనికిఁ గర్తవ్యమెద్ది మనకుఁ, బదియుఁ బదియునుగా నీలిపద్మవి నరసి ।
 తెలియఁ దగు నని యిట్లని పలిక మఱియు.' - కళా. 7(89).
 ౩ 'అనఘండ నిన్ను పోదగొనునంతటిదాననె యేమి? దప్పులే (లేం?)
 దును, దలపోయ నీవతన దోసమె? యాత్మను బాయవన్నవా
 రని బలుకొక్కమా అనుసరించుట మేలది విందు నేఁ దొఱం
 గని పెనుఁడప్పు నాయదియకాక పదింబదిగాఁగ నెంచినక' ప్రభా. ప్ర. 5(122)
 ౪ 'మదిరాక్షుల నమ్మకు, నయి విదుఁడవు గద, తేగిరంబు వెరవరిఁ జెఱుచుక,
 బడరకుమీ, లేపు పదిం బదిగ విచారించి నేయ మంచది నుమ్మి.' పారంగ. 2(259)
 ౫ 'చాలు విచారము ల్పదిగ కంఠనిఁగూరిచి.' - హరవి. 4(82)

బాధయమన నెఱువరుమేని ఈపద సముచ్చయమునకు ఇంక నెన్నిప్రయోగములు దొర
 కు? దీనిని లంఢ్రమర్యాద గా దనుట యెట్లు?

ఈర్ష్యమద్రుగమందలి యిహోద్ధాతమన రాయకర్తృకతాస్థాపనకై విజాతీయము అని
 నిశ్చయించుకొనిన నాతనికి ద్రావిడపద ప్రయోగము, ఇదియు ఇతరకవి సాధారణమే—

కన్నులొక్కమఱి అగదంబిక । నజ్జామలె విశ్వనాథు నారాధించెక

విజ్ఞానయూఁ బొన్నాపయూఁ । చెజ్జాపయూ లేనివారి నెన్నిధు లనుటక' కా. 8(180)

[ఉజ్జాయంతి-అపీతకచాంబ, అజ్జాయంతి-అయజ్జావలము.]

‘తైళాలియంతి’ మార్కండేయ, అజనమున ‘అవిళాలి’ = యనగా జారిజి.

పారివిళంగాయ 2(97), ఆకువారు 2(94), నన్నవారు 5(92), పెనిరువడి 4(80) — ఈయనపదములు అముక్తమాల్యదలో కలవు. దీనిలో ‘పారివిళంగాయ’ శ. ర. లో లేదు, ఇది శ్రీవైష్ణవగృహ్యవహరమున నతిప్రసిద్ధము లగుటంజేసి ఝడితి అర్థస్ఫూర్తికై ప్రయోక్తములు; కవియొక్క జ్ఞానాతికయమున బుద్ధికళమునం- దెలుపుచున్నవి. ఇందుంబోరె ‘పారివిళం గాయలు’ హంసవిళతిలోనం గలవు.

పారివిళంగాయలు. — తైళాయులో కలదు. ‘A Sort of cakes (A Tamil word) A 2(14) (ఒకవిధమైన భక్ష్యము - అజన పదము) ‘భక్తిక ద్రోవకు సాధ్య పరికరంబులు పెట్టి. కట్టిన పారివిళంగాయగమయ’ వేచిన బియ్యపుపిండి విసిరి చెల్లము పాకముపట్టి వుండలు చేసినది. H. I. 116. (...పారివిళంగాయలు తేమనంబులును.”)

ఈ క్రిందివి అముక్తములోఁ గలవు. — తేడు (= వెడకు, కోరు.)

‘జాదంబుఁ బన్నిదంబును | వాడును బతితోడఁ దేడ కలవడు కడుఁబో’

రాదయ్యోనేని భృత్యులు | భేదము గావండు గెలుపు పెనుపఁగలయున్.’ భోజ.

‘తేడు’ అనగా వెడకుట అని యజనమున ప్రసిద్ధము; ఆయరమున శ. ర.లో లేదు.

పజ్జారము (= భక్ష్యము.) ‘మహావిషంబులో నద్దిన పజ్జారంబు’ అహల్యా. అని శ్రౌ. శ. ర. ములో (1) వానఁబ్రహ్మ, (2) భక్ష్యము, అని యర్థములు కలవు. భక్ష్యార్థమున అజన మున వాడుక.

ఒడమె (ధనము.) ‘ఒడమె గల వెడఁగు నైనను పుడమిం గలవారెల్ల భూషింతురు’ - ఒడమె యని యలంకారమునకు అజనములో వాడుక.

ఎరియు (= మండు) - ‘మనం తెరియఁగ నసహ్యపడున | న్నరుఁడు చెవులు లేని వేదనం బడు నధిపా.’ అజనములో ‘ఎరియు’ అనఁగా మండుట,

సావి (= బీగము, తాళపుం జెవి. కుంచిక.) ‘తిరుసావుల వైచిలిమి.’ ‘బీగములు వైచి పదిలము కావించితి మనుట.’ చె. మల్ల. విప్ర. 5(12).

‘సాపడి’., - 2(88). (వైష్ణవ సంప్రదాయమున వచ్చిన యజన పదము, భుజించి యనుట).

మొరము [= చేటు] - ‘గురుసేవ తోఁకలి చేతఁబూని, దురహంకారము పొట్టుడదంచి, ... శ్రీ మారామానుజుల తిరుమంత్ర మనే మంచిమొరము నానించి, దురితంపుకామక్రోధము పొల్లుగాఁ జెరిగి, ...’ భక్తిబోధక సువ్యవృత్తి.

నంజా [విషము.] ‘నంజామరిచ్చాక’ ఇది విషహరమైన యొకయోషధికి అజనమేరు. ‘నంజాండస్వామి’ - కిత్తునిపేరు కన్నడము; నాలుకబంతి శ్రేలఁబడి నంజాన దోఁగి’ - మను.

పూర్వకవులు ప్రసక్తి యొన్నను లేకున్నను అన్యభాషాపదములను తిమాషా లేగినట్లెల్ల ప్రయోగించుచుండిరి. — అందు కన్నడ పదములకు శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యము ‘బిజమాడు దేవర’ లోనగు సీసపద్య మొకయుదాహరణము. హిందుస్థానీపదములకు పెద్దనగారే యున్నారు. — ‘సకుటుంబముగ వీరి చరమశైలము చేరు | కుహినాంకు దుముదారు దొరయనంగ.’ మను 8(54).

‘ఖుసి మీఱక సురధాని నందుకొలువై కూర్చున్నచోక.’ అని హరవిలాసము పీఠిక. (22)

పసి [= అఁకలి, అజనమాట.]

'బ్రహ్మసంకలరాజ్య పట్టభద్రుః యేన్న తపి పీడ నోక్తక్త నిన్ను మేము
లేడు పాపని యనవన్న వాడుగానఁ దళిత పాంథవిహార శీతలసమీర...' కవ. 4(82).

ద్రావిడజాతీయభేదము—సంధ్య విరహోద్దీపకము కాదట.

'చరమసంధ్యా సమయము విరహిణులకు మదనోద్దీపక మని వర్ణించుట ద్రావిడ కవి సమయ
పితృమే నాని సంస్కృతకవిసమయ 'పదము కాదు' - అని ఆచార్య. అందులకుం బ్రదర్శిత మయిన
యదాచారణము 'తామరసాస్త తామ్రముఖి' ఇత్యాది పద్యము. ఇదియు విజాతీయము కాదు,
సంస్కృత కవీంద్ర సంప్రదాయోపదిష్టమే, కనుఁడు...

(1) ఆర్యా సప్తకలి. 592 శ్లో. సాది 9 అవతారిక - వియోగిన్యాః సాయంత్రనమయః
అత్యుత్తమఃఖండ ఇతి నాయుకా సఖీం వక్షిః—

'సాయం రవి రసల మసా | మదనకరం స చ వియోగినిచేతః |

ఇద మపి తమస్సయాహం | సోఽపి నభో నిర్భరం వికలి.'

టీక.. 'సాయమితి; అత్ర స ఖీతి - పదానుపాదానం తావద్వర్ణోచ్చారణేఽపి కాలాతి
శాలో భవ తీతి భావిసాయంత్రనమయ స్యాతిదుఃఖదత్వ మి త్యావేదయతి.'

(2) 'వరిపతతి పయోనిధౌ పతజః | సుపీరుహ మదరేషు మత్తభృజః |
ఉపవనతరుణోటరే విహజః | యవలిజ శేషు కన్యకృన్ రనజః' - భోజ ప్రబంధము.

(3) 'వతతి రవి రహర్వ వారిరాశౌ | హృది పథికస్య యథాత్మభూర్లుతాళః |
ప్రసరిత చరమాం తమఃప్రశోహః | ప్రతిపద మస్య యథా మనోవిహేహః' కు. ర.
ఈ చెప్పినది పురుషునికి మాత్రమే వివక్షిత మనఁగూడదు; కనుఁడు:-

(4) 'గాఢం ప్రాథాంగ నాథిః సురత రత మనస్సుప్తుడోత్సారితాత్మం |
మృగాభి స్ఫుస్త శేత్రం రతిసమరభయం చింతయన్తిభి రేవ |
పాపానా మజ్జనాథిః సమలిల నయనం కూన్యచిత్తాభి రుచ్చైః |
కన్యం దృష్టేఽస్తకేతంధృక మభజ దయం మణ్డల క్షుణ్ణభాసోః' కుర. భా. 476 (72).

(5) 'అరుణకిరణ శేసరాభిరామం | కరుణామిగ న్తరలమ్మి భానులిమ్బం |
త్రిభువన విజగిషుడాస్త్ర మబ్ధాత్ | ప్రసక్త ఇవ ప్రసవేషుడా ప్రయోక్తమ్,'

(6) 'అపూరితే సంధ్యా రాగణ శీవలోకే, కమమాయుధానల దహ్యమాన హృదయసహస్ర
భూమి ఇవ జనితమానిననయనవారిణి విస్తార్యమాణే తరుణ తరతమాంత్యిషి తిమిరే.' కాదం.

(7) 'కోకామాని కరుణామజితే విరహిజన మనోదుఃఖే వికచ దళారవిష్ట మరస్థ నివృష్ట
కుగన గనకహాననిత దళాణి ప్రదోషసమయే, వికపిత కమమాయాద ముఖిత మోనిన మానగ్ర
హాశోచననా నై కమమాయుధే.' కాదంబరి.

రసతరంగిణియందలి నిబంధనము

శృంగార - ఉత్తమవిభావః | తత్ర భరతః -

'... కాదంబరి - ప్రయోజన నావర్తకావ్య నేపాథిః

... '... శృంగార స్వరూపమితి.'

... '... అనునానయః | యథా—

‘సంధ్యాకోణామృతజవనీకా, కామినీః ప్రేమవాత్సల్యం,
సానీ భ్రాతృవృద్ధిమరవిదతం, మాదివః కోఽపి కాలః,
తారాః పుష్పాబ్జలి మితకీరకా, నూచణకా పుష్పకతోః
నృత్యారంభం, ప్రవిశతి కుఢాదీధితిః సూక్తధారః.’

అపూర్వశోభములు.

రూపము.

‘ఈకవికి రూపశోభమును (సమానవాదినీ) కఠినుగా వాడుకచేయు నలవాటు గలిగి యున్నది.’ అని యుపోద్ఘాతము. (కఠినుగా=వాడుకచేయుట=అలవాటు); ఈప్రతిపాదనయొక్క యుద్దేశ్యమేమో వాచ్యభంగిగా నిరూపితము గాదు. అముక్తములో ఈశబ్దము మూడుమూడులే వచ్చినది. ఇంతగ్రంథములో ఇంతమాత్రమే కఠిను? అలవాట? ఇది ఇతరకవు లెవ్వరును ప్రయోగించని వనిపూర్వ పదములపట్టికలో పఠితము. చూ. అనుబంధము. ఇతరులు కావించిన దీని ప్రయోగములను పట్టికావిమర్శలో ౧౫ టిని ప్రదర్శించియున్నాఁడ. అందులో ఇందుంబోలే నిరంకుశోపాఖ్యానకవి దీనిని మూడుమూడులు ప్రయోగించినాఁడు. నిరంకుశమందు 421 పద్యములు; ఇందు రమారమి 872. అందువలన అతఁడును ఆయలవాటును గుణితముచే ఇక్కడికిన్న ఇను మడుంగులు గలవారునుం గలరు. కాన నిరంకుశకవియే అముక్తమును గావించి యుండునా?

తృ త తా.

మఱియు అముక్తమౌలిక మనుకారప్రణీతము కాదను నుపోద్ఘాత విస్తరములో - “తృతతా=ధనువు - మొదలగు సంస్కృతపదములుగాని ‘తెండి’ (శయించి) మొదలగు వాంధ్ర పదములు గాని మాఁలుమాఁచి. వీనిఘంటువులయందును గానరానివి. సామాన్యముగాఁ గవు లెవ్వరును వాఙ్మయమనం దిట్టిపదముల నుపయోగింపరు” అని ప్రతిపాదితము.

ఇందు తృతతాశబ్దమును (చూ. అనుబంధము), గోవిందాంతర్యామి రుక్మిణీపాణిగ్రహణ మందు రెండుమూడులును, అభినవ కాలిదాసుఁడు చంపూభాగవతమున రెండుమార్లును, ప్రయోగించియున్నాఁడని పట్టికావిమర్శముచే తెలిపియున్నాఁడను. అయినను, ఇంకనుం, బ్రయోగా దికమును చూపెదను.—

‘కావ్యేషు మాఘః కవికాలిదాసః’ అని యాభాగము.

‘డణ్డినః పదలాలిత్యం భారతే రర్థగౌరవమ్.’

ఉపమా కాలిదాసస్య మాఘ స్త్యేతే త్రయోగుణాః’ అని యొజ్జలయాదేశము.

“జైనమేరుకుక్షాచార్యుణ 1861 సంవత్సరే ప్రణీతే ప్రబంధిస్తామహా చ - ‘అథ శ్రీ భోజరాజః శ్రీమాఘపండిత విద్వత్తాం పుణ్యవత్తాం చ సతత మాకర్ణ్య, తద్దర్శనోత్సుకతయా రాజాదేవః సతతం ప్రేచ్ఛమాదైః శ్రీమాలనగరా ద్ధిమసమయే సమానీయ, సుబహుమానం భోజ నాదిభిః సత్కృత్య, తదను, రాజోచితా వ్యవహారా దర్శయత్ రాత్రావారాత్రికా తపతా నస్తరం సన్నిహితే నృసన్నితే పఠ్యతే మాఘపండితం నియోజ్య, తస్యై నృకీరణ ముపనీయ శ్రీయాలాకాం శ్చిరం వర్త్యాణా మఖం కుష్మాప.’” అని శ్రీయజుర్వ్రత మహారాజాశ్రిత శ్రీమద్భక్త ప్రజాలతపుత్ర శ్రీపండిత దుర్గాదాసుని మాఘకావ్యోపాద్ఘాతములో, నిదర్శించితిమ.

‘తస్య శ్రీభోజనపాలనామిత్రం కవిశ్రుః |
 శ్రీమాఘా నందనో బ్రాహ్మీస్యననః శీలచందనః |
 విదంయగీనలోకస్య సారసారస్యతాయితమ్ |
 శకుపాలవధంకావ్యం ప్రకన్తిర్యస్యకాశ్వశీ,
 శ్రీమాఘాస్తాఘధీః క్షాఘ్యః ప్రకస్యః కస్యనాభవత్ |
 చిత్తజాడ్యహరాయస్య కావ్యగజ్జోర్వివిప్రుః.’

ఇట్లు విద్యన్నులించడమైన శ్రీభోజరాజభూజిత సిద్ధి చరితప్రకంశిత శ్రీమాఘకవి ప్రయోగముం బ్రదర్శించెద.-

‘స్యగుణై రాఫలప్రాప్తే రాకృత్య గణికా ఇత |
 కామకానిక నాశికాం ప్రిణతాః సహసాఽమచకా.’ 19(61).

ఇందులకు- “త్రిపు స్థానేషు మధ్యేషు నతాః త్రిణతాః కాణ్డకాణి | ‘పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయా’ మితి గత్యమ్” అని మల్లి నాథ టీక.- ఇందుపై జయపురరాజకీయ పాఠశాలాధ్యాపక శ్రీ కేవలదత్త పండితుని జ్ఞాపిక. - “(1299) శకలిఖిత పుస్తకే తు ‘తృణతాః’ ఇతిపాఠ ఉపలభ్యతే | అత ఏవ ‘తృణతా తృణత్యే కాయై కేపి చ’ ఇతి హైమకోశ వ్యాఖ్యానసరే కాయై కాథే ఇమ మేవకోశ ముదాహృత్య వల్లభ స్తు ‘ధనుషి త్రిపు నతాః త్రిణతాః’ ఇత్యానా | ‘తత్త గణికాపక్షే గాత్సంచినస్త్య’ మిశ్య నేకారకైరవాకర కామడి.” అని. ఇందువలన నుదాహృత మాఘకోశమందు ‘తృణతా’ అనురూపంబునం గలదనియు, అది ‘హేమవల్లభాదులచే నుపాత్త మనియు, విశద మగుచున్నది. సిద్ధి చరితమువలన నీపదము సారస్వతసార మనియు, చిత్తజాడ్యహర మనియు, తెల్లచాయఁ గదా, ఇప్పటికేనియు దీనికి నిఘంటువు లే దను వాడు శమింపదా? హేమముకన్నను నిఘంటువా? అయినను, ఇంకనుం బ్రదర్శించెద:- [ఇట్ల త్రిణతా శబ్దమునకు ‘తృణతా’రూపము పునోదరరాశిసిద్ధ మనియు, గణికావిశేషణముగా త్రిణతాశబ్దమును మాఘకవి యుద్దేశింపలే దనియు, తెన్నుదగును.]

‘త్రిణతా-a bow’ అప్తి నిఘంటువు. ‘తృణతా తు ధను వ్యపి’ నానారథ్నమాం.- దానికి పుదురి వాందారిపాపన కామ్రలవారి టీక:- ‘తృణతా వ్యపి. ఇది ధనుస్సునకును-అపిశబ్దము వలన తృణభావమునకును ‘పేరు’ అని.

ఇంకనుం జూడుఁడు.- ‘తృణతా తు ధనువ్య పీఠి భాస్కరః.’ ‘ధర్మో నాతృణతా ప్రియమ్ | అప్తియాం చాపధనుసా విఠి కైజయస్తి’ అని బాలభాగవత టీక. ‘సాధరం తు ధనుర్గుణి | శరా వాపోధనూః స్త్రీస్యాత్ | తృణతా త్రిణతాపిచ.’ అని త్రికాండశేషము.

ఈతీయన మాఘపండిత - హేమచంద్ర - వల్లభ - మల్లి నాథ - భాస్కర - కైజయస్తి - ఇత్యుగపదందనాథ- అస్త్యాది మహావిద్వాంసుల సమాదరమునకు భాజనమైన (ఇందు రీగరు నిఘంటు కాయలు) యీమడుపును జనసామాన్య పండితమ్మ వ్యామలభ మయిన యమృతంపుమడుపును ఆముక్తమాల్యదాతీర్థియైన అంధ్రలోకమున కెల్ల గంగాధరమును భగీరథుండునుంబోలె, తెచ్చి యిచ్చిన మహాభక్తుల మహోక్తం తాగడం గానక, ఈమడుపును ఇచ్చరంగొట్ట సమకట్టుటయు, దీనిని మృగమును త్రొక్కివది కాకవి యని కేకరించుటయు, పైగా, కాకవి కావుననే కృష్ణరాయఁడే అని బ్రాహ్మణులుచెబుటయు, సమంజసము గాదు.

అమృతమౌళ్యాదాకవి కావ్యకావ్యసర్వరమ త్రివక్రవంజోల్పి 'పిడికెడు' పద్యమును [1(8)] నచించునప్పుడు 'త్రిమృతానామ సతాః త్రిణతాః కావ్యాణి' అను మాఘటికా వాక్యమును స్పరించుచుండే ననియుం దోచుచున్నది. ఆపద్యము.—

'పిడికెడు కానుఁగొప్పఁ గని ప్రేమఁ ద్రివక్ర సమాంగి జేసి తేఁ,
పిడికెడుకానుఁ గొప్పఁ బయిఁబెచ్చు గుణంబును గంటి నంచు, నే
ర్పడర నిజత్రివక్రతయఁబాపఁగ మ్రొక్కెడునా సుమాలిపై
జడిగొన నన్ను లీమ హరికావ్యకావ్యసర్వర గానుఁ గావుతక.' 1(8)

[ఇందు—'సేర్పడర' ఇత్యాదిపాదములో యతికి కపాలమోక్షము అయినది. 'చొప్పడఁగ' అని పఠించిన ఇంకను భూమిమీఁదనే యుండును.]

'తెండి' - ఇదియు మాఱుమూలపద ముట? ఇది ముక్కు తిమ్మనార్యుని ముద్దుబలంబు. 'నందిని యెఱ్ఱు నావచుం బచ్చికఁ చెండి యున్నయది భూమిని వేలుపుటావు చూచితే.' పారి. 4(95). దీనికిని ఆక్షేపమా! ఇక నాంధ్రభారతికి గతి యేమి? ఈ ప్రాణ్యముం జాడుడు.—

'తెండుట. V. N. To Sleep నిద్రించెను. D.'

ఇట్ల D అనఁగా మామిడివెంకయ్యప్రణీత మయిన యాంధ్రదీపిక. ఆయన ఈధాతువును కవనముందు చూచియే నిఘంటువున నెక్కించె నన ఈ ప్రాస వాక్యములం గనుడు.—

The Dipica gives a mere selection of the words used in Telugu Poetry. The ordinary Telugu of common life is but slightly noticed.

'తెండు. డి. అ. క్రి. పరుండు శయనించు (చూ. తేడు)' శ. ర.

'తేడు. డి. అ. క్రి. తెండు, శయనించు 'గీ. అలివ పూర్ణేందుభీతిఁ దదశ్చ కాలఁజేడి... (గొన్ని ప్రతులందు 'తెండి' అని పాఠమున్నది.) ఆము. 5, అనియు, శ. ర. ఆంధ్రవాఙ్మయమును నేవించుచు, ఈ తృణతాతెండులను ఎగించుట, పెరుఁగన్నముం దినుచు అందలి మిఁగడను నుద్దపేలిక యని పాఠము చుటగా నున్నది.

ఉపోద్ఘాతములో అమృతమౌళ్యదత్త కృష్ణరాయప్రణీతత్వము స్థాపించుటకై అందులోనిది 'కన్కిసరు' 'హిందీత' శబ్దములు కన్నడపదము లని వ్రాసుబడియున్నది. వానిలో - 'కీసరు' నకు ఇందలిపద్యము:—

క. ఒకఁగి రగస్థాస్థిరములం గొసరి జనుల్ వార్ధినిరు గ్రోలితి, వీనిం

బనికై చూ కి మ్మని క! స్కిస రుడుగం గాన నప్పగించెడు మాడ్కికా.' 4(175)

'కీసరు' మదరాసులోనే కలదు. శ. ర. మనందునుం గలదు. బ్రాహ్మణోక్తములయిన మదరాసు వెలనాటివారియింద్దలో వాడుకలో ప్రసిద్ధము. మఱి 'కన్ను' తెనుఁగే. ఈ రెంటి సమాహారము ఆంధ్రజాతీయులు గా దనియు కన్నడజాతీయులుమాత్రమే అనియు వాదింతురేని అది యిట్లు 'కన్కిసరు' అని యిత్వతంతముగా నుండక 'కన్కిసరు' అని సత్వయ్యక్తముగా ఆంధ్రీకృతమై యున్నది. పెద్దనగారును దానిం బ్రయోగింప నర్హులే. వారు నందవరపురవంశోత్తంకులు నందవరీకులు బల్లారిజిల్లావారు. బల్లారిజిల్లాలో కన్నడభాషయు ప్రచురమే; అన్యదేశ్యములను పెద్దనగారు ముట్టనివారు గారు.—'సమటుంబముగ వీఁగి చరమకైలముఁజేరు। తుహినాంతురును దారు దొరయనగ' - మను. 8(54). ఇట్లు 'దుముదారు' అనునది హిందుస్తానీవక్రము. [దుముదారు

అంతఃకలహం నేహావాహనం అను మనదీక సరిగాదు. 'నేహాశ్చక్ష్మవాహనం' అనవలయును. చూ. బ్రాహ్మ. మిశ్ర. నిఘం. 'చతురారు... The rear of an army.'; దానిం బ్రయోగించినవారు స్వదేశియమునైన ప్రయోగించును? ఇందుకే 'కనరా' వాడే రావలయునా? అతఁడును తరములబడి కనరా వదలినవాడే. ఈయంబోధాతములో 'పద్దవాదులవలన రచింపబడలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.' అని యొకవాక్యముకలదు. 'వలన' ప్రత్యయము కర్తను. 'జెప్పట' 'By' అంగ్యేయభాషా మార్గముగాని ఆంధ్రభాషాసమతము గాదు. ఎట్లన - By=వలన; 'వీరైతై వలన', 'వీరైతై వలన' అని ఎక్కువకేటెట్లు ఆంధ్రుల బాల్యపాఠము. ఈ ప్రయోగమునే ఆయంబోధాతము రచించినవారు అంగ్యేయలే యని సిద్ధాంత మగునా? 'కన్కిసరుచేత' ఏకత్కవి మలువరాయఁడే అగునని 'పదింబది' చే పింగళిసూరినయు చేమకూర వేంకటపతియు అనున అని సిద్ధాంతముకాదా; వాస్తవమున మదరాసు 'కీసరు' 'కన్కిసరు' గా నేయుండి నేకు వనరామనేకువు, ఆలయ మన కిచాలయము ఇత్యాది వ్యవహారములందుంబోలె 'కీస' రని సంక్షిప్తమైనదా. దృష్టితాఁడుడు అర్థము, దృష్టితాఁడుడు సంక్షేపముగా దృష్టి యనఁబడును గదా. ఇట్లు తాఁడుడు పోయి దృష్టి నిలిచినది. అందు కన్ను పోయి కీసరు నిలిచినది. ఇందువలన కన్కిసరు వాఁడనితే యన వలనుపడదు.

హిండికము.—ఇది హిండిక మనుటకు కన్నడమా? చూ.

'ఖండికత్త'గాగద. ఖండంబులు ఘనకళాంక ఖండంబులే

హిండికములు గాదించి య. ఖండ పిర భక్తి వాఁడని కడలి చెలలతోక.'

ఈ పద్యములో ఆ యొసఁగిన వస్తు వేదో లేదు. వ్రాతలలో మాత్రీచోయినది. గావలయు. 'హిండిక మగు తాంబూల ముఖండ' అని పఠించినయెడల తాంబూలము దొరకును.—[టీక. హిండికములు గాదించి = కలియఁగూర్చి.] ఇందే 'పరిహిండికంబును' 'హిండన' యుం 'గండ' 'హిందెరంబునం బొడము నఖండ ప్రభామండలంబునం బరిహిండికంబులై మత్తిపండుల వదువు గల మడవల చెదంగుపడి భావి నిజకమతారతార కూచకంబులుంబోలెఁ గొడమ తాఁజేళ్ల మేళ్ల నగు మీఁగాళ్లతో' - 6(98). [టీక. - మండలంబునక = సమూహముచేత - పరిహిండికంబులై.]

'కొండయుంబోలె భక్తి నల' గొంచునె వాడు నిజద్రుమధ్రమి

హిండన వ్రాణపాకలపు' పేనుఁగువోలె నొసల్లదంఘ్రులం

చుండ రొద ల్లహాగిరులు' హారనక బ్రస్తుతివ్రాలి' - 6(47)

[టీక.—ధ్రమి=చుట్టు తిరుగుటయొక్క - హిండనక=ఆవృత్తిచేత.]

మన 4(60) లో 'హిండికొండలఁ జండకరకరహిండనంబునం బాండుప్రభలు నిండ.'

[కర=కరములయొక్క - హిండనంబునక=వ్యాపనచేత.]

శ్రీకావయ్య పీఠానందశాస్త్రియారా 'దాకిని రాజు తల గొరిగింపఁగా దానికెరుమునం దద్యత్య యాను మనుకొట్టెను. ఈ ప్రాముఖ్యత ఉండునా,' 1(52, 53)

మీ. 'హిండిక హింద్రవాహనం' కే తెలిసినవర్త మనునది, మన్మథం

హింద్రవాహనం కే తెలిసినవర్త మిందువారి వాఁ

నిర్వహణమున కర్తవ్యము నేను నిర్వహించుచున్నాను
యొద్ద నుండిననుండి Φ హిందనమో యన నర్హులముగాక;

3. 'నెల మిగులం గలిగి నలునై. తలవై మదన ప్రతాప దాహాన్ని కిలు
మొలయు నవధూమ ముగం గాదెలకు గవభరము వచ్చె దేవునికరుణక.'

మరియు దాహవతారచరిత్ర - నృసింహవతార కథలో—

'చంద్రావతీ' కథ భూరజోహిందనమునఁ గొండ మొందునఁ గదలక యుండు దైత్య
మండలేంద్రుని దేహ ముద్దండముగను గండకందూతి నొరయువేదండగలము.' పు. 29

హిందాతాపవరణచంద్రులు (8 పు.) - 1(13-14) లకు నడిమిగద్యలో—'ప్రవర్ణ భుజ
దండ చంద్ర మాకర్ణకుండలిక కోదండ హిందమాన కాండప్రకాండ తాండపాదమృతోదండ భాండతారముండ
పుండరీక భ(మ?)ంద మణితాండ భూమండలం'—

'పక్షిణ ఆహిందని' స్వప్న వాసవదత్త; 'ఇత స్త తోహిందాదై' మృచ్చకటి.

'అశ్వాత్థంత కశోరమూర్తులు మహి Φ హాలాహలవ్యాలభూ

మృశ్మకుల్ భుజదండ హిందీకవతా Φ రప్రాసఖద్ధార్క
రక్తివ్రాతమతోడ వెల్వడిరి రు Φ ద్రక్షురగాత్రంబునక
నూత్నాందాన్నివసి (?) పిశాచగణర Φ ఖోభూతచేతాశముల్.' వరాహ. 5(106)

'మండువా బెడందకోట Φ మామరాదిమేదిసి

మండలేశ్వరస్తుతాస Φ మానమానుషదయా
భండవాజితప్రచండ Φ పటకా (వాద్య?) నిస్వసార్థుడి
హిందీతావ్విద్యుదుంగ Φ యాశ్వరాత్త సంభవా'—, —1(154)

'సంధ్యాతాండవ చండఖండపరకు Φ స్నాయజ్జటామండలి
సంధ్యాహిందీక గాంగభంగజమిఖ Φ స్పంఘర్న పుండీకృత
వంధ్యారాత ఘుమంఘామోన్నలినద్య Φ గ్యాచాలపుట్యాకృతి
వింధ్యత్వధరకుటకోటివిచర Φ ద్విద్యేషియోషిత్తతి.' కవలయాశ్వ. 4(217)

'తాండవభేలనోద్దండ ఖండపరకు జటామండలాగ్ హిందమాన పుండరీక' 1(17)

'హిందనము. సం. వి. ఆ. న 1. వ్యాప్తి., 2. భ్రమణము; 3. కురతము; 4. ర.

'హిందీకము. సం. విణ. (ఆ. ఆ. ఆ.) వ్యాపించినది.' 4. ర.

"హిందనము N. S. spread, extension, wandering; వ్యాప్తి, ప్రసరించ
డము, విరగడము, (హిందనము, రకే, లేఖన, స్వ) Swa, 4(60) 'వెండికొండ' [ఇత్యాది
పూర్వోదాహరణము.] Calahasti mahatyam 1(60) 'వెండికొండ హిందనమో యన.' A. 6(58)
'విజయము క్రమహిందన వ్రాలు పాకలపు లేనునునోలె'—[తాత్పర్యము.

'హిందీకము - వ్యాపించే, తిరిగే [ఇట్లర్థము వ్రాసి త్రావదొరగారు అందులకు తారా
కాండవిఖయము 1(66), విమచరిత్ర 6(60) అను సంఖ్యలతో 'హిందీకీర్తయంతి', 'మహాకర
ణం హిందీకంబు' అను ప్రయోగములను, అమృతమాల్యదలోని 'ఖండిత భాగీనాగ' రత్యాది
పద్యమును - ఉదాహరించివారు.] [హిందీకములు గావించి - పక్షిణము చేసి అవి వారిదీక.]
అంతా తారాకాండ పద్యము—

‘పండిత సుందరీస్వామయః † పంకజభానుః బుచ్చికృష్ణయా
 ర్యుండును సీనమారమణి † యాకా దొలి నోమిన నోముపంటగా
 హిండితక్షీర్తియుక్తి జని † యించెను వేంకటరాఘవాధ్వరీం
 ద్రుండు విభాసమానగుణ రుంధ్రుండు వంగలవంక చంద్రుడై.’

ఆ వసుచరిత్ర ప్రయోగపాదము:—

‘మాణిక్యపారంబు లాణిమురైములు ను | మిది మదాకరవంక హిండితములు 8(87)

[పీఠిక. — ‘ఇది - మదాకర=వాచక ఆకర మైన - వంక=కులముందు - హిండితములు గుమ్మ
 = ప్రవర్తమానములైనవినుమాయనియ్యరము. మత్ = వాసంబంధమయిన - ఆకర=గనులయందును -
 వంక=బెరుగ్గయందును - ప్రవర్తమానములైనవి - అని యర్థాంతరము.’]

‘మన్తభః—నఖే సాంఖ్యాయన, విప్రబోధిషి పూర్వేయ్య రగ్రభోజనసముత్సాహీన
 యన్నదృష్టం దర్శనీయం త్వయా.’

‘విదూషక:—వయస్య, త్వయా తావత్ ఆమధ్యాహ్నం వృక్షంవృక్షం ప్రతి హిడ్డమా
 నేన బాధుతా పరిశుచ్ఛముఖేన సమాపాదితం సాహిత్యమ్.’ రతిమన్తభ.

‘వారద: - దమ్మతోర్మ రమరక్తయోరపి మిహత్ సంపాదితం వాకలిం

ప్రకానం సహసా నియుద్ధ మథవా భక్ష్యోక్తుకై ర్వాంకైః
 ఉత్తీవాథ చతుష్పథేఽభిపతతో యోధుం విషాణోదురాకా
 పశ్యన్నిర్వృత మానసోఽనవరతం హిజ్డేమహీమద్ధలే’—భా.

‘విదూషక: - చనరాజి హ్యహిడ్డ్యతే అటవీతోటవీమ్, కావంతల.

‘విదూషక: - (భా) త్వం తావత్ అటవీత: అటవీ మాహిడ్డమాన: నరనాసికామిష లో
 యవస్య కస్యచి తీరర స్య మఖే నిపతివ్యసి’—

‘అవివర్ణితేన హయమద్ధలికా | ఖురవద్ధ తాద్ధవిక మద్ధకతమ్
 భుజదద్ధ వద్ధలిక చద్ధధను | క్షుర్యతాద్ధ హిడ్డిత వికుణ్డజమ్.’ అమృతరాయ 4(17)

[టీక. — తాద్ధ ర్వాత్తేర్నిజ్జితా: దూరతో నిరస్తా: వికుణ్డా భిన్నకరా: గజా: య

స్తిం ప్రత్.] ‘త్వం తావత్తోఽప్రాహిడ్డసే.’ ప్రతిజ్ఞాయాగధరాయణ.

హాలాయాధుని కవిరహస్యమునందు—

‘హిడ్డనై యే మృషా రాత్రా పరస్తీమ హిడన్తి యే |

హేడతే నితిసుపన్నో రానవా నవీ తా నసా.’

‘అయి వరక్తి, కిమకాద్ధ మితప్రతో హిడ్డసే’ యకస్తిలక. 2(850 పు)

ఈ ప్రయోగమువలన ‘హిండితములు’ అనుపదమునకు ‘వ్యాప్తములు’ అని యర్థమనియు,
 ‘కళాంక ఖండంబులచే హిండితములు గావించి’ అనగా ‘కర్పూరపుల దునియలతో’ మిక్రము
 చేతి అని భావ మనియు, స్పష్టము. ‘ఖండములచే’ అను పదమందలి ‘చేత’ ప్రత్యయము కర్తను
 మేలుపునున్నది. ‘హిండితము’లో కర్తార మందుక ప్రత్యయము. ‘హిండితము’నకు అత్యుత్కృష్ట
 కర్తృత్వవలనగా ‘హామృత’ యర్థ మేని ‘ఖండంబుల ఘనకళాంక ఖండంబులనుకా’ అని ద్వితి
 యుక్తి. ‘ఘనకళాంక ఖండంబులతో’ అని తోడక్కరియయేని ప్రయోగ మయ్యెందును. మఱియు,
 అత్యుత్కృష్టమునకు ‘పరి’ యని యుపసర్గసంఘతము వచ్చునా? ‘వంకహిండితంబులు, “బటామండలి

సంధ్యాపించిత గాంగభంగ' అను స్థలములందు సంస్కృతసమోసములో ఇది యెట్లు చేరును. అకర్ణాకకవిసాధారణమును అగు నీపదముచే కర్ణాకకవిని సాధించుట శక్యముగాదు.

తైలి

తైలి.—ఉపోద్ఘాతముందు ఆముక్తశైలీపరీక్షలో 'ఈగ్రంథకర్తవలె నింతగాథ సంస్కృతము నెవ్వరును వాడుక చేయలేడు.' అనియున్నది. అందులకు తార్కాణముగా (1) 'స్థందనస్థిత', (2) 'అద్ధావాగ్విబుధ', (3) 'చనికాంచెక' - అనుపద్యము లుదాహృతములు.—ఇటు గాథత్వమున ద్రాఫిష్ఠసంస్కృత సమాసభూయిష్టత్వమో, దీర్ఘ సమాసము లున్నను లేకపోయినను పద్యముందు సంస్కృతకల్పములే మిక్కుటముగా పిక్కటిల్లుటయో? మఱి 'స్థందనస్థిత' వంటిది పాదమెల్ల నొక్కటే దీర్ఘ సమాస మయిననీసము ఇదిగాక యీగ్రంథముందు 'ఖనటత్పయోచి' 1 (8) అను గరుడస్తుతిపద్య మొందు కలదు. ఇంచుమించుగా పద్యమెల్లను ఒక్కటే దీర్ఘ సంస్కృతసమాసముగా నున్నట్టిది, 'చనికాంచెక' వంటిది, ఇందు 'కాంచెవైష్ణవుడు' 6(15) అను నది ఇంకొక్కటియే కలదు. ఈరెండవది మాలదాసరి దఱిసిన 'వటక్షాజ' వర్ణనము. 'అద్ధావాగ్విబుధ'ము వంటిది సంస్కృత బహువ్రీహులు గుప్పించినట్టిది యీగ్రంథమున మఱిలేదు. ఒక్కొక్క పెద్దపాదము రెండేసి సంస్కృతసమాసములుగా విలీగినట్టి పీఠములు ఇందు రెండు మాత్రమే కలవు. అవి 'మరుదూఢమలయాపి' 5(118) అను తుషైదలవర్ణనము, 'క్షౌవకారక్త' 5(110) అను చిగురాకువర్ణనయు; ఇతరకవులు పెక్కురు ఇట్టిగాఢబంధంబులం గవనము చేసియున్నారు. 'అద్ధావాగ్విబుధ'మువలె ఏకవర్ణ్యమునకే విశేషణములకు పెక్కు సంస్కృతబహువ్రీహులు గలది మనువులో 'చక్రైకామతి' 4(38) అని మృగయా తృభి మృగచేష్టాగరిష్ఠ వన వర్ణన పరము కలదు. ఇట్టివి పెక్కులు పెక్కుగ్రంథములందు మలభములు. మఱియెవ్వరు నిట్లు ప్రయోగింప లే దనుట నామనస్సునకు నచ్చకున్నది.—ఇంక కొన్ని యుదాహరణములను వాఙ్మయములోఁ జూపెదఁ—

'స్థందనస్థిత' వంటివి - మను. 1(25) 'అది యట్లుండె' నిత్యాదివచనము. పారిజాత 1(95) 'కృతకాద్రికందరా' 2(85), 'జీర్ణపర్ణద్రు'; తైమినిభార. 2(4) 'స్థాటికమణి'; ఉ. హరి. 4(28) 'ప్రబల దంష్ట్రా', 6(266) 'మానిసిమంజాల', 6(269) 'గళితమదోదక'; నార. వి. కీక 5 'కళివ శుండాదండ', 6 'వేదండవదన', 3(80) 'గంగాప్రవాహ', 4(74) 'సంతానకద్రు', 5(88) 'నిర్ద్రా రాంధాకేళి'; మల్ల. విప్ర. 4(99). నిరంకు. 1(65) 'అభ్యాగతారాధ', 3(5) 'కళివకాళియా కీకా', 4(5) 'సరసీరుహ నవీన', 4(7) 'వదనచక్రవర్తి', 4(105) 'చామరగ్రాహిణి'; కాశీ. 2(126) దోర్దండ ఘట్టన; భీమేశ్వర. 3(17). హంసవిం 5 అ. 'చండవేగోద్ధాత' నారా. పంచ. 1(35) 'త్రిభువనాలంకార', 1(48) 'వేదకాస్త్ర'; ఋతుచక్రము—ప్రథమారము. 146. కనుచ. 'లలితాజనాపాంగ', 180. వైజయంతీ. 'అంగజకృతాంతరంగ' 'త్యూరజ' 204. ముఖంద. 'సురసాల', 248. దక్షిణి. 'ఘనసార', 290 యాదవ. 'సురసాల', 289. తారాక. 'వీలాలతాజాల'; 298. మిత్రవిందా. 'వంజఘనాఘన';

కరాహ. 11(80); కళాశ్రా. 8(208) 'అమృతపూరాశ్చర్యతమ'; దశావ. 48. పు.(1) క్రిందిపంక్తి, 84(8.పం. క్రిం.), 207 (క్రిం.), 254 (4పం. క్రిం). 'గంధర్వభామిని', 'వస్త్రమాక్షికరత'; 'హరిలింబరమా'; 'మదకల ప్రతిమల్ల'.

అమృతాశ్విలుధంబునంటిది. — మను. 4(38) 'చక్రకేతాచూఢి'; ఉ. నా. 6(116) 'అశ్వ
రాక్ష', 8(115) 'కృష్ణాశ్వాః'; భాష. 41 - పు. (6 వం. 3.) 'శ్రీవిశాఖాశ్వుర్యోననాః'
భాష్మ. రామా. కిష్కింధా. వనా. 381 'ధృతకృతామధః, 382 'యమనద్గంగకను';

'చనికాంచక' కంటిది — కళాపూ. 7(177) 'పామంతంబంత' భార. విరా. 3(78)
'హరిప్రక'. నన్నెకమూర. 8(8) 'హరివాణి', 8(46) 'ఫణభృష్ణాభోక్తమాంగ', 11(962)
హరఫాలాంబక; ఋతుచక్రము, ప్రథమారము 170 చంద్రభాను. 'అంతదిగంత'; 192 చారి.
'తనర తనంత' ఉ.నా. 2(27); 'గాంధీవారాన'; క.క.ర. 6(107) 'కనిరంత ర్నన్న', 16(218)
'ప్రస్తుత్య'; నిరంక. 1(44) 'మాణిక్య'; తారాళ. 5(80) 'కనిరీకు'; చంద్రికా. 1(167), 8(68)
'అలసతిగాంచెతెంత', 'కలదెక్కుక్కట.' హం.విం. 5 ఆ. 'వరుణాకాశత', నృసింహ. 2(39)
'శ్రీ ప్రవహంకము', 3(8) 'కనియగ్గానా.'

'పామంతంబంత' (అనగా కలిసెతను) గూర్చి విస్తరము పిమ్మట చెప్పెదఁ—దీనిని
శ్రేణింది యర్థముం బడయుటచే మొదలైన బుద్ధిభక్తలక కలుగును. గ్రంథము ధారణార్హము
నను, ధృతము నగును. కలిసెతన ఇమిడికయు, అభిధేయోత్కృష్టత్వంబును, అధికారము చాల
మయి, కారణములు. ఉదా. 8 ఆ. (8) 'జగదుద్ధరికి' - 12 'వాదపహత' - (18) 'అశే
ధృతాదంత' - (64) 'ఏనవిద్యవలన' - అనువానియందు (8) లో అయిదు మూర్తములు కృతి
సంఖ్యాదితర్యస నిధాంతములు ఖండనములును కలవు. (12) లో సుకాలోపనిషత్తు పరామృ
ప్తయః (18, 64) లలో ఈశోపనిషత్తు పరామృప్తము. ఉక్తకూతాదివాద్యయము నెఱింగిన
వారికి అవి శుభోద్దములు, మృదయంగమములు, అనంద నిష్ఠ్యందములును; ఎఱుంగనివారికి
యోగ్యములే. ఎల్లకాలమును 'వారానందవమరక', 'పీయమ నీవమాయడు', అనియే పలుకు
తుండకలయునా? అధికారిని క్షేత్రకమా మయిన విస్వారకలిసెత దోషముగాని, అనధికారి
అధికారము నొనగున దైన పారధూయిత్వతావిని రిత్తమున యాముక్తమంటి కలిసగ్రం
థము పుణ్యలభ్యము.

మఱి పైవాక్యసరణితో వారికేపాకముంగూర్చి ఉపోద్ఘాతకారుల యప్రీతి కనఁబడు
చున్నది. 'పాకమా వారికేపాకము' అమృతాశ్వుధాటిలో వారికేపాక మనుమాట నిందాగర్భము
గా నున్నది. వారికేపాకము నికృష్టమా? నైషధము వారికేపాకము గాదా? వారికే
పాకము మహాకవిత్వము గాదా? వారికేపాకము మనుచరిత్రలో లేదా? ఈ క్రింది మల్లివాళ
మూలము కనిపించుటఁ—

'వారికే ఫలపముతం నవో'. భారతే పుషపి త ద్విధృత్యతే
స్వాత్మయన్త రుగరృనిర్మరం పార మధ్య రపికా యశోవీరమ్.'

ఈ క్రింది శ్రీవాళ శ్రీకృష్ణలీలమునకు నరయుటఁ—

'చరితని వారికే ఫలపాకమునం జనియెన భట్టపా
మనీ కల— నామదితామయ కాలమునకు తా
మనీ కల— కలిసి యెట్లు, తమరాలం చెట్టుగి
తన వ— తమమునం గలగలంక తిమ్మన.'

మీరు కీ కృష్ణ... సుధీర్ఘము మధ్యముః
 కీ జిహ్వ కాదు... రసమృతమనాదరభరః
 యాభా యాన... రమ్యమనీయసి రమణీ
 జమరాణా మ... రణం నైవ భయతే.

శ్రీహరుఁడు తనవైషధ్యము... లో పెట్టెనో తానే చెప్పినాడు:—

‘గ్రన్థగ్రన్థి రిహ కృష్ణ... చిదమీ న్యాపి ప్రయత్నా న్నయా
 ప్రాజ్ఞ మ్మన్యమనా... తి మాన్విత్ ఖలః భేలకు,
 శ్రద్ధారాద నుకు శ్రద్ధా... గ్రన్థి స్సమాపాదయ
 త్యేతత్కర్తవ్యరసోర్వి... వ్యాసజనం సజ్జనః.’

ఈనూకీ ఆముక్తమనస్సు... ను, నారికేళపాకమయినచో రసము పంచపాత్రలతోను
 టంబుర్రతోను త్రాగవలసినదిగా... యుండును. అనిరు జలుబు నేయును, గావునను,
 కొత్తెరపిప్పిని ఉమియవలసి... గావునను, ఆముక్తమాల్యదను నేను నారికేళపాక
 మనను; మఱి యే మందు నను, పనస ఫల పాక ముందును. తేటగాఁ జెప్పిన పనస
 పండుపాక మగును, పంచమయిన గిరి... కూడ త్యజింప నక్కఱలేదు.

మఱియు రాయకాదములో ఉ... త్యాదియందు గ్రంథకర్తృవంశమును
 వర్ణించుట పరమోపకారక మనియు, ఆచార్యమనియు, అందువలన కృష్ణప్రభువు దానిని చూసితే
 కయ్య, ఆత్మకానూపరాజ్ఞుఁడయిన... దాక్షుఁడగుటంబట్టి, దానిని తానే రచించికొన నిష్ట
 పడకయు, ఆవర్ణనను పెద్దనగారి మనుచరిత్ర... కైకొనె ననియు, సుపసాదించినారు. ఈవ్రాత
 కామదిగి నందకయున్నది. ఎట్లునఁగా-గ్రంథకర్త నిజవంశమును వర్ణించుకొనుట ఆవశ్యకముకాదు,
 అచారమునుగాదు; నన్నయ్య తనతండ్రి తాతలపేర్లు భారతములో చెప్పకొన్నాఁడా? ఆచార
 మయేమి దోష మేల యి...? ఆచారపరాజ్ఞుఁడు పాపికాఁడా? ఆచార మైనక్లాగు ఏల
 దోష మగును? తన పెద్దల గుణాతిశయముం జెప్పట ఆత్మకానుయా? నిజవంశమును వర్ణించు
 కొన్నవారెవ్వరేమి కలరేమి వారు ధీరోదాక్తులు కారా? ఆత్మకానూమాపికులా? ‘చతుర్విధకవితా
 మత్తలికాల్ల పాని... పెద్దవార్య’ అని, ‘శతలేఖనపద్య సంధానధారము ఘటికాకతగ్రంథ కరణ
 ధుద్య... నను బుధ విధేయ కుభమూర్తి నామధేయ’ అని, ‘తనవలెబ్రాహ్మణు... అవిరళజప
 హోమతత్పరు ... ఉభయభాషా కావ్యరచనాభివోధికు। ... సత్ప్రతిభాభియోగ్య ... మత్త
 మరాధిపాతామ్యుఁడనన్మ పూర్వ’ అని, ‘వాణీం కాణభుజీ మజీగణత్’ అని, ‘మీమాంసే బహునమి
 తాపి’ అనియు, గ్రంథాదులయందు వ్రాసికొన్నవారందఱు పామరులా? తిక్కనాదులగ్రంథ
 ములలో నెం దయినను తేదియవంశవర్ణనములు కలవా? ఆత్మకానూపరాజ్ఞులు శ్రీరామల
 వారు తాను ప్రతియాశ్వాసాంతమునకు పద్యరూపముల అగ్గలికమీల ఆత్మోత్కర్షం జెప్ప
 కొనలేదా? ‘ఇథరా దుడయోర్వీధర తత్త్విత్వ కృత నవోపాయనోష్ఠిమ.’ ‘వీరభద్రజన జీవ
 గ్రాహరాహలాయమాగ... భుజ.’ ‘ఉత్కలానీకగుర్త దివిస్సుకృటుయంత్ర కొండవలి కృద్వా
 జోషి,’ ‘అంధ్రోక్తి యథార్థనాయ యజ్ఞవాక్యకృర్ల కెలబాని... విఘాత క్రియాస్పద.’ ఇవి
 తానాశాంతవత్సముల ప్రతీకములు, ఆపద్యములను సమగ్రముగా చదివిన ఆయాత్మ కానూ
 పదము బోధపడును.

ఇది మఱియొక విశేషము— రాయడకు నిజవంక వర్ణనమును మనువునుండి తెచ్చికొన ననుట చరిగాదు. తన సభ్యులు ఆవర్ణనం బాడి రని ఆముక్తమాల్యద అతడే తెలిపినాడు. వారు పాడిన పాటను ఈయన లోకులకుం దెలియుటకై యనువదలి పోవచ్చును, కాని, నిజవంకవర్ణన కై తాను దెచ్చికొన్నవాడు గాడు. ఆ సభలో 'కృష్ణరాయలవితో' దివి కేగలేక వసుధ బీజవృంబనంగ బ్రదికిన' పెద్దనయును ఉండుట సుఘటము గావున, ఆయనయే అందఱలో నుం దెద్దన గావునను, ఆయనయే తనకు గ్రుడ్డిపాతముగా నున్న యాపద్యములను బాడియుం డును. సభ్యులు పాడిరని కథయుక్తిగా మిథ్యయే గ్రంథమందు గానుండు చెప్పెనని వాదమేని, ఆప్రకారమున, కలయు మిథ్యయే కవనమును మిథ్యయే కావచ్చును. ఎవరి కృతియేని యగుఁ గాక రాయకృతి యని గ్రంథమందు నిబడమై యుండఁ దీనియందు దోషములను పెద్దనయుండ నిచ్చునా? ఇందు దోషములు కలవను ఘోషకు కరమందునా?

పాకము.

ఉపోదాతములో మను విష్ణు చిత్రియముల కవనముల పరస్పర జలక్షణ్యముం దెప్పఁ ప్రకరణమున 'ఆముక్తమాల్యద యన్నో' పాపాణ కల్పము, పాకమా నారీకేళ పాకము' అని యొక యుద్ధాటనము కలను, ఇందు పాపాణకల్ప మనుట అత్యుక్తి. ప్రాణ మనిన సమంజస ముగా నుండును. రసికులకు ప్రాణి తీర్థము పోయినట్లుగాని యుద్వేజకము గాదు. ప్రాణిచే తీర్థముయిన యుక్తార్థము కలదును.

'యత్ప్రాణత్వ మదారతా చ వచసాం యచ్చార్థో గౌరవం!

తచ్చే దస్తి తత స్త దేవ గమకం పాణిర్వృత్తిదగ్ధయోః'—(మాలతి).

అనెడు భవభూతిమాక్తిని అనుసంధింపుడు. మనుచరిత్రము ప్రాణము గాదా? దాని యర్థ మను వ్యాఖ్యానముఖమున నుహనీయులు జూలారు అప్పయ్య భగవంతువారు ఎల్లరకు దెల్లము గావింపనియెడ, నదియును పాపాణకల్పముగాదా? మఱి, రాఘవేంద్రపీఠిక వసుచరిత్రముల మోటు చెప్పవలయునా?

మఱి రాయవాదాభినివేశముచే అప్రమాదితము లగుకేదులచే వృత్తాంతములును, అట్టిక యగు వృత్తాంతములచేత కేదులును ఉట్టిపడునట్టి తెట్టిదపు ఘట్టములో ఈ క్రింకివాక్యముగలదు. "కృష్ణ దేవరాయలు రామారు ముట్టడించి నీడిలో పాను జయించె ననియు, బీజపురగుల్తానునిండికి తొండెత్తిపోయి కలుబర్ల పాగరు మొదలగుపట్టణములను గైకొని కురుమ్మలం బాంబిలో ననియు, మనుచరిత్రలో చెప్పియుండక పోవుటను, వైయుధవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్యదలో నుదాహ రించి యుండుటను, చూడఁగా, నాయుధములకుఁ బూర్వమునందు మనుచరిత్రయు, తరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచితములైనట్లు స్పష్టమగుచున్నది."

ఇంచేమి స్పష్టమో గాని కృష్ణరాయఁడు కలవరగిని కొట్టినవృత్తాంతము మనువులో లేకనుట తొందరము; 'ప్రళయ భువాభువ ఘోష జయానక భాంకృతి భీమచక్రే లంకా' కలవరగి కలకక్షిచిరక్షక కన్నడరాజ్య రహారమణా' మను. 2(78).

మనువున కలవరగినియొప్పనావము లేదను నీవాదము 'తొల్లి విష్ణుచిత్రియమును తత్వాత్ మనువును రచించితిని' అని అక్షాతకర్తృకమయిన యీవానిక పీనుమందు పెద్దనఁగూర్చినట్లుతిగా నిబద్ధమయిన ప్రస్తావమును ఖండించుటకై కల్పింపఁబడినది.

ఈరెండు గ్రంథముల పౌర్వాపర్యమును వంశావళి పద్యములచేతఁ దప్ప ఒందుపాయముచే సాధించుట గుఱువు గాదు:—ఏలయన, పారిజాత - మను - విష్ణుచిత్రియ - రాయవాచక - కృష్ణరాజ విజయములను పరికిలించిన నిది యేర్పడును.—

పారిజాతాపహరణము.

తిమ్మ నార్యుఁడు కావించిన కృష్ణరాయ ప్రకంపనుండి లేకములు:— రాయఁడు కావేరీ తోయమును అహితోర్వీనాథర క్తంబున వచ్చి గావించెను 1(18) [శ్రీరంగేంద్రునినాభి]- కొండ వీటికడ వీరరుద్రుని ఓడించి కావెను (21) [మునుకొని], 'ఉత్కలభూమిధావదర్పహరణ' [8(1) శ్రీమహితగేహ-]; 'విడలికకాలింగ సింధుర' (60);

'మరుద్యౌతాతలస్థ శక్రమండలీ గళాంతర । త్తరన్నవాసృ గాప గాభిసారికాదృతాం బుధీ' (61) 'శ్రీవేంకటగిరివల్లభ...కవితాప్రావీణ్యఫణీశ' - 4(1) 'ఉమ్మత్తురికివం సముద్రపుర వప్రోస్తూలనా' 2(108); 'చండతరమూరు...కొండపలికొండవీటి...కటకేశసింధుమందరవధరా' 3(91) 'ద్విరదాకరదారణవీరబలా'—42 ఏకచ్ఛత్రిక సర్వభూవలయ...., శ్రీకర్ణాట మహీశ... 5(108) 'వీరరుద్రపర్యవక్త్రీ.' 109. 'ధరావలయశరణ్య' 5(1).

మనుచరిత్రము.

'అవిభుననంతరంబ ధారావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా । దేవియు శుభమతిఁ దిరుమల...' 1(88). 'తొలుదొల్ల నుదయాద్రి...మఱి కొండవీడెక్కి...నటసాగి జమ్మ... గొన...గొట్టన...కనకగిరి...గౌతమి...పాట్నూర మాదెములు...ఒడ్డాది...కటకపురిఁ గ్రాచె గజరాజా గలఁగి పఱవ...' (87) 'ధరఁ గంధూకులు...వింధ్యగవ్వారముల్...వీరరుద్రగజరాట్టుద్ధాంత ముగ్ధాంగనల్....' (88)

'కృష్ణరాయఁడు...పాట్నూరికడ నిల్విన కంబము సింహభూధర ప్రభు కలింగ మేదిసి...' (89); 'కవితా స్త్రీలేలునటక' 45. 'నిమిషార్ధగృహీతకలింగరాజ తనయాగ్రణికి' 46. కవితాస్త్రీకి కవి తండ్రి గాని వల్లభుఁడు గాఁడు. దీనివలన రాయఁడు కవనరసజ్ఞుఁడుగాని కవి కాఁడని నూచితము. 'గంగాస్వచ్ఛ...నిరంకుశ ప్రతికలప్రాధిప్త్యుంభావుకా । గాంగేయాచల... వచో గాంధీర్య లీలాస్తుదా । బంగాళాంగ కలింగ భూపసుభటాభ్రశ్రేణి ఝుంఝూనిలా' 81.

'మండలిక తపనశోభిత వండలిపతి శయనకర్ణవండిలిక రసాఖండ కవికావ్య...' 82, [అతఁడే కవి యనమిచేత అప్పటికి రాయని నిజకృతిగా ఖ్యాత మైన యాముక్తము లేదని తెలియనగుచున్నది.] 'వధర...అంధ్ర...అంగ వంగ సింగలేశ.' 83. 'శ్రీఖండ...విద్యా శేలనభోజ...' 2(1). 'నిస్తంద్రప్రతిభా...సుధీమత ... వైస్యస్థోమార్థ రజోవ్రజసగిత కృష్ణా గౌతమీ మధ్యభూ మ్యస్తోశక్తల రాట్పురీహరణ...' 79. 'నల నృగురంతి...జయనక భౌం కృతి భీమచ పేటలురత్ కలవరగీకటకమీతిరక్షక కన్నడరాజ్య రమారమణా' 81. 'హిందూరాజ్య యవనమోహి ధవనాప నామండిభూత ... అసక్తవాద్యత్కలింగాంగనా (కలింగేందీరా) బండి గ్రాహనిగావ్విశ్రాంతరకవళాటి సమాటికనా' 3(142), 'వసావీర...వనావధ్రమ...భుజయూ గళ...గజపతిహింసహరణ తార్క్య...'—4(122) 'అకులమంతిగభీర...భోజక్షమాపతి విద్యా పరిపాక...కాతాపాతక కాలింగ వలేశ.' 5(105).

ఆముక్తమాల్యద పాట

‘కర్పర వశవిరాటా’ 8(1) [శూ. హస్తావతరమున.]
 ‘శ్యామామగ్ధి సంధిబంధ కటకాభ్యుదయగ ధోనికృ
 త్కాయగ్రాతభివా విధాభిదురదోః ఖడ్గాగ్ర యగ్రావత
 బ్యాయః కీర్తిధర ప్రపంచ, దురసంచావాహ. రామామగ్ధి
 గేయామేయజయాంక, పంకజదృగంగీకార ధీరాకృతి’-6(121)

ఆముక్తమాల్యద.

‘సవకాది...తిరుగు హరిపురి...భృతకలబరిగవగర । సగరపురవర పరిబృథ... యవనభృతవ
 భవదపి ననిఁ దెగి’ 1(41). తిరుమలైయము...దనకుఁగూర్పు చేవరులుగాఁ’ 1(88).

[‘తొలుదొల్ల నుదయాద్రి... గజరాజా గలఁగిపటవ’ 86. ఇందువలన వచ్చుటికి కటక
 జయము కటకరాజ కన్యావివాహమును భూతవృత్తము అని తెలియుచున్నది.] ‘చిత్తము...
 విలింపరామినులవాడకుఁ గావులునోడు రక్కలక్ష । త్రియ పాత్రులై...నూత్తము పన్నివారో
 బలమూదనువీటికిఁ గొండపిటికిఁ’—37. ‘హరిమిఁ గృష్ణరాయ నృపవంశర,... చేరఁ గలింగ
 రాజ్యల । త్తీరమణీలలామ...మోహనాలతో...వానిపెడఁజెందునె సోదరుఁ దైన రుద్రునిఁ’-
 38, ‘కచసక్త ఫణికంచుకము...పాగ, మర్కట కీటకృతమైన మగ్గంబు శేత్రసంపద... అలిక
 విక్రతా ప్రపంచముచెంద్రమైతమలగ్నబర్హి బర్హంబు...మువ్వన్నె మంగై...అచట విడుచు గః
 రాజా విధాటి వింధ్యవాటి’ 39. [= కాంతారపాతిక కాలింగవరేశ]. ‘అభిరతి...పొట్టునూ
 కడ విల్పిన కంబము సింహభూధర...’ 40. ‘అలుకఁ...కట్టించి తా దృష్టి కేదుల ఖానోగ్ర
 కపాల మర్రపహరిదుప్పాణంగల శ్రేణికిఁ’ 42. ‘పాసిరి సమరాంగల పార్వభావ కృష్ణర
 యేంద్ర’ 44. ‘ఇది కర్ణాట ధరాభృతిసీర భుజా పీవాకలచేధరా దుదయోద్వీధర’ — 39
 ‘ఇది భూమండన కొండపిటి...థాంచదుప్ప’—2(111). ‘ఇది పాత్రప్రవారేవర ... శుప్త
 దివిస్సుకృటుయంత్ర కొండపలి వృద్ధావసీ...కృష్ణరాయ...’—8(98). ‘ఇది సింహచల
 దంధకేసరిపహళీష్టార్పవా లభిప్రత్య దురుట్టంకలపొట్టునూరి విజయస్తంభోపాట్టకీలాంక...
 4(269). ‘ఇది...కంచాది...విఘాత క్రియా । పుదసేనాగ్ర గృష్ణరాయ’ 5(160). ‘ఇది నైరా
 వన యవనావని ధవాసేనాశ్రమాలి...).

కృష్ణరాయ విజయము.

1 దీక్షిణయ ప్రసాదము. 2 తిరుమలదేవి కర్పూరతాంబూల మిచ్చి పంతును. 3 కింకరము
 శ్రేష్ఠర మేలుమన్న గంగరాజునొడయని జయించెను. 4 అవనని, మదిగల్లు, రామాను దుర్గము
 తుద కాత్రించెను. 5 కృష్ణకడ చీవాతయ అనానువాకాదు గోకొండ కులూనుల నోడించెను.
 6 తిరుమలది, 7 కంచనూరు, 8 కొండవీడు, 9 కొండపల్లి, 10 వినుకొండలను పట్టెను. 11 కూడ
 ముక్కుతెనుక, పెద్దక, మోహయ్య కాలిమల్లన, అను కత్తుల పోతునుండిరి. 12 అనానుదు సగతము
 నుండి కటకమూలతోత్తవాటిలో విరాట్కానుఁ దెలిసింప వారిని గూర్చెను. 13 పొట్టునూర
 విజయంబునతో విడిచెను. 14 శేత్రప్రయోగము. 15 గజధరిహరితనము. 16 అననికూర్పును
 ముగించుకొని రామాను వివాహమయెను. 17 మరలి వచ్చుచు కలబరిగిని పట్టెను. 18
 శృంగేరయత్త. 19 విజయగర ప్రవేశము. 20 పానిక ముదరకైలాసమున కృష్ణి నందము.

రాయవాచకము.

అశ్వపతి గంగాతీరమువాడు - (ఆగరా?)

రాయఁడు వరుసగా - ఉదయగిరి, కొండవీడు, వినుకొండ, చెల్లముకొండ, అహమదాబాదు అను గూర్చెను. అటునుండి కటకమునకుం బోవుదారిలో చితాత్రుఘాను అను తురకం గూర్చెను. పొట్టునూరు సింహాచలములకడ విడిచెను, కటకముకడకుంబోయెను. - భేదోపాయము. - ముకుంద గజపతి వింధ్యారణ్యమునకుం బలాయితఁడగుట. తత్పుత్రిని జగన్నాథునిని రాయఁడు పెండ్లి యాడుట. పొట్టునూరి విజయస్థంభము. నిజదేశమునకై మరలి వచ్చుచు తిరుపతికడనుండి కల బరగిమీఁదికి దాడిసేయును. దానింగూల్చును.

అనంతరము తిరుపతిలో వేంకటాచలపతి దర్శనము; కాలహస్తీ, త్రిపురాసురులు కొలి చినచైవమును సేవించుట, నందిశ్వరుని దర్శించుట, మథుర.

దండయాత్ర.

అశ్వఘరు, విలుఁబుత్తూరు, సంపఁగిమన్నూరుస్వామి, కరవనల్లూరులో శంకరనారాయణ స్వామి; తెన్నాకి - త్రికూటాచలము - ఆకాశగంగాస్నానము, చిత్రసభ - అనఁగా అగస్త్య పర్వతము, కృష్ణరాయ సమద్ర ఘనునగ్రహరమును నిర్మించుట. రామలింగస్వామి, పర్వతవర్ధ న్యంబ, కాశీవిశ్వేశ్వర - రామలింగ - గోకర్ణ బృహదంబ, శ్రీరంగపట్టణము, విద్యానగరము, చేరినదిగము బహుమానములు; మఱువాఁడు పారిజాత మనుచరిత్రకృతుల నంకితంబందుట.

ఈయేనింటినిం బరికిలింపఁగా పారిజాత మనుసంభ వాముక్తమాల్యదలు మూఁడును సర్వ దిగ్విజయ తీర్థయాత్రానంతరమే రచితములనియు, దీనిలో మనుసంభవాముక్తమాల్యదల పౌర్వా పర్యము వంశవర్ణనోద్ధారముచేతఁ దప్ప ఒండుపాయమున సిద్ధాంతపడదనియు తెల్లమగును. లేదా ఆముక్తమూలోని కృష్ణరాయ తద్వంశ తద్విజయాది ప్రస్తావన సర్వమును పిమ్మట ఎప్పుడో ప్రక్షిప్తము గావలయు.

మఱి రాయఁడు కలింగదేశ విజగీషా మనీషక దండెత్తిపోయి, ఇంకను మధ్యేమార్గము, విజయవాటికడనే కటకమునకు బహుయోజనములదూరమున ఇవతలనే ఉన్నప్పుడే, విద్యాం కులు ఆతనితో ఆతఁడు కలింగమును అప్పటికే జయించినట్లును గజరాజా వింధ్యవాటికిం బలాయితఁడయినట్లును వక్కాణించినారే, అది యెట్లు సంఘటిల్లును? ఇందులకు ఎవ్వరేని యీ క్రిందియట్లు సమాధానముం బన్నుదురు గావలయు. 'అసకృన్నాద్యత్కలింగంగనా' ఇత్యాది మనువాక్యముచే పెక్కు దండయాత్రలు ఉక్తములు. అందు కలింగంగనా వివాహముతో ముగిసినట్టిది ఒకటి. ఇది దానితర్వాతిది మఱియొకటి, అని; కాని, అందులకు ఈ ప్రతిహతిం గనుఁడు. అసకృత్తను విశేషము మాద్యత్తను శత్రంతమునకే. రాయఁడు స్వయముగాఁ బోయిన దండయాత్ర ఒక్కటే; లేదా అది యెన్నియైనను దీనికి తూర్వములే. ఆ యసకృ త్త్వము వివాహముయక దండయాత్ర ముగిసి మరల రాజధానిం జేరిన వెంటనే చెప్పినమాట. వాస్తవ నది ఆటలతర్వాతి వృత్తాంతములకుఁ దెల్లదు. మఱియు 'మున్నే కలింగదేశ విజగీషా మనీషక' ఇత్యాది వాక్యంబుభోరణింబట్టి ఒకటే తానేగిన దండయాత్రగా లోఁచుచున్నది. కానియో ఈదండయాత్ర వాఁటికి, కాలింగులు రాయజితము లయిన తమ తొంటి దుర్గాదులను

మరల వాక్రమించినా రని, లేదా ఎట్లో ఉపద్రవపెట్టుదున్నా రని తద్దండనార్థము ఈ దండ యాత్ర యనియు, నేర్పడును. అపక్షమున 'విజిగీషా మనీషా' యను పదరచన సాంపారదు, 'దండకారము' అనియే యుండును. మఱియు అపక్షమున ఆ విద్యాంశులు లంఘనాలలో మునుగుడుపుల వర్ణనగా, భగ్నప్రాయము లయిన యా పూర్వజయములం బ్రస్తావించుట ఆర యిక చాలమిగా నుండును. అదియుం గాక వారి వాగ్ధోరణిచే ఆ జయములకు భంగము ఏమాత్రమును కలిగినట్లు కనబడదు. మఱియు రాయని కాలమున కనంతరము ఎప్పుడో తడియచరిత్రమును రచించిన కృష్ణరాజవిజయ రాజవాచక కర్తలు జయము పీఠపదని యీ వివాహ తీర్థయాత్రాంశ దండయాత్రతోనే ఏల తమ ప్రబంధములను సమాప్తిఁ జెందింతురు? కావున సరియైన సమాధాన మేమనఁగా ఈ విద్యదుక్తి రాయకర్తృకతా విశ్వాసోత్పాదనార్థ కల్పిత మయిన కథ. దీనితో దృఢసంబధమయి యున్న స్వప్నంబును అట్టిదిగానే యున్నను ఉండవచ్చును.

మనువులో కలబరిగి జోలి లేదన్న ప్లే, మనుచరిత్రనాటికి రామారిని రాయఁడు కొట్టలే దని ఒక ప్రతిపాదనము ఉపోద్ఘాతములో అంతర్దువుగా నున్నది. ఎట్లన రాయఁడు దిగ్విజయనంతరము మనువుం గృహింపఁడ ననియు, దిగ్విజయరంభములోనే రామారిని (అప్పటి కుండు ఏదీర్ భానుని వకమూల నుండినట్టిదానిని) రాయఁడు పట్టుకొనె ననియు, కృ. రా. వి. యందు చెప్పబడియున్నది. చూ.—

'అమృతమండలాఖండఁబండు తొంటి రఘుమహారాజ చందంబున నిఖిలరాజులు తనకు హస్తగతంబులు నేయి, వాడువని, మదిగల్లు, రామారు మొదలైన సలంబుల నిజలంబు లుంచి మించి గోతకొండపురంబుపై నుద్దండ నేదండకాండ భట ప్రకాండంబులతో నురవడిం చునవరంబున.' 2(9).

అప్పటికి రామారు రాయనివారిది కాదేని అచట వారు దండును కావుంచి పోవుట యెట్లు ఘటించును? కావున ఈ యుపోద్ఘాత వాక్యమంతయు పటిమ చాలకయున్నది.

పెద్దనాదికాగోచరతా వాద పరామర్శ.

మఱియు బ్రాహ్మణవాక్యసంభాష్య మగు వర్ణము నొక్కటిని అమృతముమండి యదా హరించి, తన్మూలముగా రాయవారులు రాయఁదే తక్కిని గాని పెద్దన కానేరఁడని వాదించు చున్నారు. ఆవర్ణన :—తేనెతేనెపదము - "తాదత్కాంతిక" 2(69); ఈతేనెతేనెపద పుణ్యవనమున మత్స్యభోజయే గాని యితరుఁడు అల్ల లేడఁట; అపక్షమున పరమశివుఁడు మొత్తువట్లు సిరియాకుఁడు చేయించిన యతనినినుండు నేమేని దివ్యపాకమును చక్కగా వర్ణించు టకు శ్రీనాథుఁడు అట్టివినుఁగల నెంతయు వండి భుజించియుండెనో!

శ్రీనాథుఁడు కృం. సైవధములో -

క. నేనించి కొకటి తొలఁగఁగి ద్రోవక జంబీరరసముతో నూనియతో
నాను తెట్టిన నీటిక! ద్రావణయము లమృతమునూర రస భండంబున.

అని నెండ్లిభోజమున వర్ణించినాఁడు. ఇందులమూలములో తనాహస్తప్రాకము లేదు - ఈత సీత నిరఁడు పుష్పశ్రీంచినాఁ డని తోఁచుచున్నది. కావ్యానుకాసనములో నీయంత

‘వరాహ కర్పూరణి నచోదవాని! దధీని సమృద్ధిపాని చాక్రమ్
కుశోమలా! సర్వ పకవర్ణిణ్ణి! భుక్త్వా జనో నివర్తితై ద్యవిద్యాహ్.’

అని చెప్పబడియున్నది - శ్రీనాథుడు ఈయడవిపందిపాల స్వారస్యమును స్వయముగా భుజించియే యెరింగినవాడా? ఇటు మూలములో ఆత మూర్త మున్నది, దాని కీరడు పంది వర్తమాను జేర్చినాడు. ఇది జాతనము గాని మూఢత్వము గాదు.

ఎన్ని చేపలనో ఎందఱుకనువులనో వండి భుజింపక ఈవర్ణనలస్వారస్యమును వ్యాఖ్యాతృ విద్యార్థి ప్రభృతులేనియు నెట్లు గ్రహించుదు? సారాయి మైకమును గ్రంథమున వర్ణించుటకై ‘నీరు బాట్లు కలప నీక’ గ్రుడ్లుబుట్టనట్లుగా బుడ్డి నేవించి యుడ్డుగుడుచుచు కూర్చుండ నక్కఱలేదు. అట్లు కూర్చున్నచో వర్ణన దురుదు. దానిని రంగమున ఆడుటకు నటుడును సారాయిపీసాయై ప్రవేశింప నక్కఱలేదు. ఈచేపకనరు వృత్తాంతపువర్ణనంబును అట్లే యని గ్రహించుట వ్యా య్యము. త్రియోదశకు ఈకనరునోరె గౌడతరవిప్రులకు ఆవళాయ కనరును కిచ్చిరియూరఁ గాయకనరునుం గలవు. చల్లలోనగు పేయములచే దానిని కమింపంజేసికొనుటయుం గలదు. ఉత్తమకాలివివేకి మిశ్రగోష్ఠిలో ఉబుసుబోక కగుప్రసక్తానుప్రసక్తప్రస్తావములో ఈమాతృస్వ చేర్చడపాశాదికము వంటివి రావచ్చును. అనంతరము వర్ణనార్థ మై నూడసంవాదముచే పరికిలనచేసి కొనవచ్చును. పెక్కులు దృష్టములునుం గావచ్చును. పెద్దనగారు మనువులో నాలవయావ్యాస మున మృగయానంతర పలలభేదవిభజన మర్యాదా పంచభర్జన నైపుణి నీవేదన భోజనాది విశేష ములను మిక్కిలి హృద్యముగా వర్ణించినారు. ఇందుచే వారు పలలనేవి యనుట లేదు. అవిస్తరము వోరె నీమాతృస్వవృత్తాంతంబును విని కని యెఱుంగఁదగినదే.

కృష్ణరాయనివారు సహకారఫలరసముతోడి సారాయిని ఆస్వాదించు స్వారస్యమును స్వయ మనుభవింపకయే, ఆతొంటివలపుల కడంబమును స్వయముగా మోపులం బరికిలింపకయే, దానిని - “సహకారఫలరస సౌరభ్యములఁగూడి! మాధ్విమోవులఁ గడంబముగ వలన” 5(148) అని యెట్లు అగ్గించిరి? పరతత్వమును ఇన్నివిధముల నీగ్రంథమున నెలకొల్పిన యారాజు సురాసేవియా! కాంతము పాపము!—

మఱియు వసంతములో మాధ్విస్వారస్యమును, నిదాఘముందు ‘నారికేళాసవత్రుణ్దీపు’ను, అని భేదముం బాటించి, రాణివాసములకుం గూడ త్రావించినారు గావలయు! కిరాతార్జునీయ శిశుపాలవధ కథాసురిత్సాగరములయందు సురాపానమహము విరివిగా వర్ణితము. అందువలనఁ దక్కర్తలు సురాపానరతు లని చెప్పఁదగువా? ఇదియునుం గాక ఇంత ముదిరినవైష్ణవములో మునుంగుచుం దేలుచున్న రాయనివారికి చేపకనరునోరె నారికేళాంబుపానమే సంధ్యావందనమా? లేక, ఆ నారికేళాంబువులతోనే కనరుం బోవు నట్లుగా సురలు నైచ్చునట్లుగా తియ్యని యాచమనీయములతో సంపెను వార్చిలో?—

ఇదియునుం గాక కృష్ణరాయుడు తనయింటికి తానే వంటవాడా? చేపతేపడమున ఇంత అవాంతర్యమును నె ప్పెఱింగినాడు? ఆయనకు చేపలవిషయమునమూర్తము స్వయం పాకనియముమా?

సాజముగా కృష్ణదేవరాయని కలవడని వర్ణనలు

1(56) కయత్రాజాంబుజమూర్తి. 59 సవలయధ్వనిగాఁగ. 76 ఎదురెఱి సామెంఁగ మొఁగి. 82 చట్టి (?) మం యనునాదాఁని కూరగుంపు [చట్టి - దీనిం జరించునది] - ఇంత కిష్టనియింట చట్టిలో కూర వంటయా? 2(46) నిర్భూరప్రబలవేణిక లింక, [“పెన్నేటా తెగయ” అనుట మేలు.] 58 నలివాడు నాఁచు. 54 మీటగు మీలనెల్ల. 68 తారుణ్యాతిగ చూత. 97 భక్తిఁ ద్రోవక సాధ్య. 4(127) ఇల్లిలు దిగు నొక్కింతబ్బు కిభి. 118 తడి తల జిగి మంప జడతం దుడతెప్పల. 118 వసకు లెల్వడి వానకై గొడుగు మోవకరాక. 134 నరుము కెంచలఁ దుప్పి. 117 మును ననల్ దమిఁబట్టి. 6(6) చమరైన తొల్మఱుసంబు. 18 ఇడిసిన యడుపుల. 17 ఎలసిటివాండలంబులఁ జోలె. 67 ఉండునుఁ జోళధూమి. 69 మోతద్దద్దికాన కల్పత్రుఁబాచితం లిడి. 71 వెలివాడపని క్రొత్తమలకఁదాల్. 77 పసు లేడు నిల రోరి పాతకలా రని. 78 తొడువంటివాఁడు సస్త్రోవఁ బోవక.

—*ఉ ప స ం హా ర ము*—

(1) అముక్తమాల్యదకు పెద్దనయే కర్త యను వారిచే రాయనివారికి, అముక్తమాల్యదలో మదాలస చరిత్ర, సత్యభామాప్రీతిసము, జ్ఞానచింతామణి, సకలకథాసారసంగ్రహంబు, రస మంజరి అని నాలుగు సంస్కృత గ్రంథములు ఆరోపితములు; కాని ఇవి దేశములో ఎక్కడను లేవట. వ్యాఖ్యానాదులయందును ఎటును పరామృష్టములు గావట; అందొకదానిపేర భాను మూరి విరచితము ఒక గ్రంథము రసమంజరి కలదు. (ఒకఁడు తన గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొన్న నామమును ఇంకొకఁడు తన గ్రంథమున కేల పెట్టుకొనును.)

(2) మఱియు, రాయఁడు తెనుఁగును తెనుఁగువృత్తుల గోష్ఠిలో నేర్పినవాడే గాని, అది యా తనియింటి భాషగాదు, నురుకీశితమును గాదు; అట్టివాఁడు తన తెలుఁగుం గబ్బమును ఇట్లు వాద్యమున కెల్ల, ముఖ్యముగా ఆంధ్రవాద్యమున కెల్ల, ఎల్లయై యుండునట్లుగా రచించినాఁ డటను విశ్వసనియము గాదు. నురు కీశితం కబ్బములందుఁ గలదోషములు ఇందు లేవు.

(3) రాయనికిని పెద్దనకును సమకాలికుఁడైన రామలింగకవి అముక్తము పెద్దన కృతమే యని తెలిపినాఁడు; ఈతఁడు తత్సమకాలికుఁ డని యితని యుద్భటారాధ్య చరిత్రమునం దెలియును.

(4) అముక్తము పెద్దనకృతమని రాయనివారికంటె ఆర్యాచీనుఁడైన యప్పకవి తెల్పుట:— “ఆంధ్రకవిత్వాపితామహుఁడు ‘కానియె’ననుటకు ‘కానె’ నని చెప్పె...విష్ణుచిట్రియమనందు, ‘తూని ముకుందునాజ్ఞ కనుబొమ్మనె గాంచి యజాండభాండమూర్తి. వానను మీఁడఁ జోత నదువతో గొనఁ దన్నన.” అప్పకవీయము (343, 345),

పీ. ప్రాధర్బీర్లు సమాసపదములు గూర్చి. నాథుండు కలార్ప నైవధంబు,
దానితల్లిగ నల్ల సానిపెద్దనకెల్పె. మది మది దప్పి యాముక్తమాల్య,
నుహించి తెలియరా వుండ నూరపరాజా. ధ్రుమఁ గళాతూర్ణోదయము రచించె,
నతి కేవలకథా నాదంబులం బొప్పఁ వన భుజించెను మూర్తి వసుచరిత్ర,
త. విట్టికథలకు నేను వాకట్టుకొంటుం. కెప్పివాడ మఱియెవ్వరిచ్చి మొఱుఁ
రాంకొట్టెనెగ విజయమును బదిమ దనర. విష్ణువర్ధిష్ఠాడను రామకృష్ణకవిని.

[‘ఆముక్తమాల్యద’ మన్ననో నామైకదేశమున నామగ్రహణము. అతి-అత్యంతము ‘ప్రతి’ అని తెనుఁగుగా ఎఱ్ఱాక్షరక ప్రయోగించినాఁడు, కావున టీక గుర్తవ్వము లేదు. పాండు రంగకవి ఆముక్తమాల్యదా వసుచరిత్రలను పాండురంగకృతిలో ప్రస్తావించినాఁడు.]

‘యమవందచండ మగుభుజిగమునకు వెఱచఱచి యాఖు కన్యక కమలా రమణాంఘ్రి జేరె గురుభీ | తమటికి నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచుకా.’ పాం.4(244)
‘గిరికానుషక్త బుద్ధి ను | పరిచరునింబోలె నొక్క పన్నగ మొకనాఁ డురవడి నెచ్చటనుండియొ | మరమరనుదివ్య భవనమున కేతెంచెకా.’—242.

(5) వ్యాఖ్యాతృతరంపరయు దీనిని పెద్దనకృతమే యనుట.—
‘ఉరు వగువిష్ణుచి త్రతన యోద్వహనంబును సంస్కృతాంధ్రవా గ్గరిమ నలంక్రియారససఖం బగునట్లుగఁ బెద్దనార్యుఁ డు దురఘటిలికా రచించె, నది దుర్బటబోధము గావునకా, ధరకా నీర మగుచుండునట్లుగను జేసెదఁ డీక సవిస్తరంబుకా.’—శ్రీనివాసవ్యాఖ్య.

(6) గుడిపాటి వేంకటకవి యని యొకప్రాచీనపండితుఁడు ఆముక్తమాల్యదకు టీకవ్రాసె ననియు, అందు ఉపోద్ఘాతమున ఇట్లు న్నదనియు, ఆంధ్రపత్రిక.—1916- 28 ఆ.

చ. నను గుడిపాటివేంకన ననారతసద్గురు భక్తియుక్తునికా
ఘనఘటి కృష్టిపాటికుల కంధిసుధాఘ్రి చెన్నమంత్రి
నందను గణి వేంకటాద్రిని బ్రధానకళామణిఁ బిల్వబంచి యి
ట్లనియె గుధారసంబు గురియకా మధురోక్షల నాదరించుచుకా.

గీ. పేర్తి నల్లసానిపెద్దన్న యాముక్త | మాల్యదాఖ్యకృతి సమంచితముగఁ
జేసె, నీవు టీక సేయుము, చెఱకునఁ | బండుపండినపై యుండుఁ గాక.

క. ఏవందిధ బహుగుణా శ్రీవనవిధి వైన నీవు చెలఁగి యభేద్యం
జౌవరకృతికిం జేయం | గాకలయకా డీక యనఁగఁ గడు ముద మయ్యెకా.

సీ. కరమర్చి గవిరాయగండపెండేరంబు | చెల్లించుకొన్నట్టి బల్లిదుండు,
కవులలోపల వాంధ్రకవితాపితామహ | విరుదాంకుఁ దైనగంభీరమూర్తి.
మనుచరిత్రాది సమ్యక్కావ్యరచనము | సలిపినవైష్ణవ చక్రవర్తి,
కృష్ణరాయఁడు తన కేర్పిచ్చే నెత్త | బల్లకీ యొక్కిన భాగ్యశాలి.

గీ. అలఘుఁ డలసానిపెద్దన, యాఘనుండు | మహిమఁ జేసినయాముక్తమాల్యదాప్ర
బంధ మేడ, మదీయధీపటిమయేడ, | నాకు కక్యంబె దానికీ డీక సేయ.

క. ఐనఁ డదీయ దయాసం | తానంబునఁ దోచినంత తద్దయఁ దద్వ్యాప్త
ఖ్యానము చేసెద నీమది | కానందం బైనఁజాలు నని హర్ష మునకా.’

ఆముక్త ప్రథమమద్రగ నీతికయంగుఁ గల హెచ్చరిక వాక్యము బరికించునది.—

(7) ‘తీరి యాశ్వాసాంతములయందుఁ గరాటక దేశాధిపతిగా నున్న శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు దీనిని రచించినట్లున్నను, అతని సభయం దప్పదిగ్గజము అని విరుదు వహించియున్న యన్య

కవులలో వాంఛకవితాపితామహం దని మతి కెక్కిన యెల్లవాని పెద్దనగారు రచించినట్లు 'కౌశ్యదాక్షిణ్య' లైన పండితులు వాడుకొనుచున్నాడు. —తృతీయ ట్టుండుట;

(8) రాయకీర్తిప్రఖ్యాపనకావ్యే వ్రాసిన గ్రంథము అను కృష్ణరాయవిజయ రాయ వాచకములలో రాయకృతము అన్నయాసంస్కృత గ్రంథములనెని అమృతమాల్యదనెని ప్రస్తావించుచున్నది;

(9) తిమ్మన పెద్దనలును ఏకత్వక గ్రంథమును దేనినిగాని పేర్కొననిది. కీర్తి తత్వక గ్రంథముం బేర్కొనుటవలనఁ గలుగునట్లు సామాన్యములేచే కలుగదుగదా.

రాయనిని పెద్దనగారు ఎంతవర్ణించినను విద్యావంతుఁ డెన్నారేగాని కవి యనలేదు. అయినకన్న పలువుగా తిమ్మనాయుడు 'కవితాప్రావీణ్య ఫణిక' అనలేదా? యందులేని—ఈ నుడియు రాయుడు కావ్యాలంకార మర్జుం దని తెల్పుచున్నదే గాని, కృతి రచించినాఁ డన్నమాట గాదు. తిమ్మనగారే రాయని 'ఏకచ్ఛత్రిక సర్వభూతలయ' అని సంభోధించినారు; రాయుడు అట్టిదా? అనునని, ధీర్లీసుల్తాన్ పారసీక యవన కురుష్కండ్లయాదో దేశముల ప్రభువుల మాట యేమి? 'కవితా ప్రావీణ్య ఫణిక' అను తిమ్మనకృత విశేషణము 'కవితాస్త్రీతాంసవక' అను పెద్దన కృతవిశేషణమునకు సమర్థకము. అట్లే పెద్దనగారు 'భోజకమాపతి విద్యాపరిపాక,' 'ప్రతికల ప్రాధిప్తీయంభావుకా,' 'నిస్తంద్ర ప్రతిభా,' అనియు సంభోధించినారు గాని 'కవి' యనలేదు. మఱియు పెద్దన తాను రాయనిపైఁ జెప్పిన శరమ సుకీర్తనముం దేనియు రాయుడు అమృతమాల్యదా కవి యను మహాన్నతినూచక వృత్తాంతమున్నదిగలసియతడు.

(10) అమృతమాల్యదాకవి పీఠవైష్ణవుడు. శివునిని కైరమాను సహించుడు. రాయుడు శివుని సహించనివాడు గాఁడు, దిగ్విజయానంతరము శివశ్రేష్ఠములనుగూడ నేదించి నశ్కరించినవాడు.

గీ. 'కల్పరిగ కోటమీఁడ అగ్గలకు నెక్కి | కార్య మొనరించి జయంత్యై గాంచి యచట,
నుండి తనరాజ్యమునఁగల్గె నొకపుమీఱు | మంచిదేవసలములు వీక్షించి వెంచి.

పీ. శ్రీకైల కాశవాస్తి చిదంబరాదిక | రమణీయ శైవసలములఁ జూచి,...
శ్రీరంగ కాంచికా శేషచంద్రము | ఖములైన విష్ణుపలములఁజూచి,...
...విజయనగరంబు చేరె దిగ్విజయలీలఁ | బ్రజలు వర్ణింప నలకృష్ణ రాయవృత్తి.'

అని కృ. రా. వి. - ఇంకను రాయవాచకమునం గనుఁడు. అమృతము అట్టియభయ దేవతాధక్తునికృతి కానెరుదు.

(11) అమృతములో రాజదినచర్యలో రాజునకు కావ్యరచనార్థము అవకాశము లేదు. చూ. 4(27) 'సాఖికాదనిక.'

(12) రాజుని రాజే చేయ నక్కఱలేదు. చావ్యుడు నీతిగురువులలో నగ్రముఁడు, బ్రహ్మణుఁడు. మఱియు ఈరాజునీతి ఘట్టమున పెక్కు భాగములు కాలితర్య, కుక్రసీతి పార, చావ్యుని నీతిప్రముఖుండి గృహీతము అనియు, ఆకరము తెలియనిది కొంచెపాటిక యెక్కువ ప్రముఖమనును. మఱియు రాయలు మెచ్చెడు నయమార్గము సన్నిధానకర్తకి పెద్ద తెలియఁడుకే యుండును.

(13) పెద్దనగారు మునుపులో శివకులియుఁ గామించినారు. వారు వీరికర్తయని యెట్లు తెలుపవచ్చును? అని రాక్షసాతుల యాశ్చర్యము. అందులకు పెద్దనవాదులు ఇట్లు బదులు వ్రాసినారు. 'పెద్దనగారు మునుపులోనే తనవిశిష్టాద్వైతమును శతకోపయితని గురువుగా చేర్కొనుటచేతను, కడపట 'శేషభూత సమస్తకేషి' అనుటచేతను, ప్రకటించికొన్నారు. లోకముల వైష్ణవము ఉన్నట్టే ఉండి మాడురటయుం గలదు. అది మదిరినకొఁదియు శివనిరసనమును జలపడును. అట్టి యుక్తర దళలో ఆముక్తమును ప్రాసీయుండవచ్చును. 'మది మది దప్పి' అనియుం గలదు గదా.' అని.

(14) అధిగత తత్త్వవిశేషాని ఆముక్తరచన పాథ్యము గామియు, అట్టియధిగమనము నకు రాక్షసికి అవకాశము లేమియు, ఎందును రాయఁడట్టిఁడని చెప్పమియు, — [ఇతని విద్యా విశేషము నుగ్గడించుతావుల "గజపతిగజ హుటపాకలేన విదిత నానాకలేన వదన విజితామ్నా జేన భోజే నాపరేణ కావ్యనాటకాలంకార మరజేన ధరజేన" - ఎందును రాయఁడు కృత కావ్యః డన్నమాట లేమియు,]

(15) రాయనివారికి ప్రాయికముగా గోచరింపని లోకవృత్తములే ఇందు పెక్కులు సవిశేషముగాను ఉండుటయు, పెద్దనగారు చరమ పద్యములోనేని రాయలవారిని ఆముక్తప్రణేత యనమియు,

(16) మఱియు ఆముక్తములో బ్రహ్మసూత్రములు శ్రుతులును ఉదాహృతములు. ఈరాజు అక్షత్రియాపుత్రుఁడనియు ప్రథ కలదు. తదనుగుణముగా, ఏతత్సహోదరుఁ డయిన యమృత రాయలభార్యయొక్క సోదరి చెవిరెడ్డిభార్య, తత్సంతతి తంజావూరివిష్ణుపాద పద్మాద్భుత రాజోత్తములైరి. వీరి పెల్లం బరికింప, ఆబ్రాహ్మవిద్యా సూత్రా ద్యుదాహృతులు ఈయనవి కానేరవు, అనియు వాదించురు.

(17) పెద్దనగారుదక్క వీరిసభలోఁగాని దేశములోఁగాని ఆకాలములో ఆముక్త మాల్యదఁ జేయఁగల పాటివాఁడు వేటోఁడు లేమియు, ఇవి యన్నియును పెద్దనయే ఆముక్తకవి యని నిర్ధారించుపాధనములని వలంపురు వాదించురు.

వాదము లెట్లున్నను, — రాయనివారు తొంటిభర్తృహరివోలె మహాప్రతిభులు, కలాపంతులు, కవితాస్థిలోలురును; కానిచో అప్పదిగ్గజములను ఏత చెప్పుదరు? వారి నేల నిరంతరము బహుకరించురు? అట్టి కవితారసముగ్నులు కవనమును సహవాసబలముచేతనేనియు అల్లను గూడ సుమరులగుదురు. వారే రచించినట్లు గ్రంథములో నున్నది. కొండవీటి స్వప్నకథయు నిబద్ధము. కావున వీరిని పెద్దనగారి తోడ్పాటున రాయనివారు రచించియుండు రచియు నెన్నవచ్చును. పెద్దనగారి యనుప్రవేశము తప్పదుగావున, ఇందు తప్ప లున్న వనుట న్యాయము గాదు.

గ్రంథమున కర్త వీరవైష్ణవుఁడుగా నగపడుచున్నాఁడు. అంతటి మతావేశము శివస్తుతి చేసిన పెద్దనగారియందును, శైవక్షేత్రములకుఁ గొప్ప కాళ్యుత క్రాంతకర్మములు చేసిన కృష్ణరాయని యందును పొసఁగునా - అని కొండము అక్షేపించురు. అందులకు కొందఱు, 'ఇరువురును తేలికములో ఉత్తరకాలమున వీరవైష్ణవులై ఆ విష్ణుపారజ్ఞ్యాభివేశముచే ఒండొరుల పాపపురికలు మెచ్చొంద ఈ ప్రబంధమును నిర్దింపఁ జోలుదు'రని వదించురు. తెనాలిరామకృష్ణ కవీంద్రుఁ

మును అదిలో పీఠకైపుడుగా నుండి ఉద్భటారాధ్య చరిత్రమును రచించి, అనంతరము పీఠకైపుడు
 త్తై, పాండురంగ మాహాత్మ్యమును నిర్మించినట్లును, అతని తీవ్ర చరిత్రమువలనఁ జేటపడును.
 అతఁడు పెద్దనకాలమువాఁడే కావున ఆముక్తము పెద్దనరచిత మని అతఁడు ఆ సీసపద్యములో
 చెప్పినమాటను నమ్రుండుటకు నిమిత్తము గానరాదు. రాయఁడును తాను పల్లకీలో నునిచి
 యెత్తిన యాంధ్రకవితా పితామహునికిం చెలియక మ్రుచ్చుచున్నమాగా నిట్టి లోకోత్తర మహా
 ప్రబంధమును రచించునా - పెద్దనగారును తనకుం బ్రాణ మిత్తమయిన రాయనికి అతీర్థి కావండు
 నట్లును, మహాకీర్తి యగునట్లును తదీయ కవనమును సంస్కరింపక యొప్పురికింతురా?

“మూఁదేండ్లవముందు విశాఖపట్టణ మండలమున ‘ప్రపంచదర్శన’ మను పేరుగల
 సంస్కృత గ్రంథ మొకటి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారమువారికి...దొరికినది. అందొకచోట

“అల్లసాని పెద్దనార్యేణ సత్యావధూపరిణయే:—

‘అజులీషు వరక్తాత్యై శ్శౌభరే ముద్రితావళిః ।

ప్రతేన బాహైః పుష్పేయే న్యూత్న లక్ష్మ్యపరమృతా॥’ అనియు, మఱొకచోట

“అల్లసానిపెద్దనార్యేణా ప్యేవ ముక్తం రసమజ్జార్యమ్:—

‘ఉడురాజ ముఖే మృగ రాజకటి ర్జరాజగతిః స్తనభారనతా ।

యది సా రమణీ హృదయే రమతేక్వ జపః క్వ తపః క్వ సమాధిరతి॥’ అనియుఁగలదు.

ఆముక్తమాల్యదలో ‘పలికి తుల్పేక్షోపమల’ ఇత్యాదిపద్యమున— ‘భావధ్వని వ్యంగ్య
 సేవధిగాఁగఁ జెప్పిలిచి సత్యావధూప్రీతినంబు మఱియు రసమంజరీముఖ్య మధురకావ్య రచన
 మెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష’ - అని కలదుగదా! ప్రపంచదర్శనోద్భృతము లగు మీఁది శ్లోకము
 లీపద్యమందుఁ బేర్కొనఁబడిన సత్యావధూప్రీతిన రసమంజరులలోనివి కాఁదగు ననవచ్చునుగదా!
 ఆముక్తమాల్యదలో నాగ్రంథములు రాయలు రచియించినట్లుండఁగా నిందుఁ బెద్దనార్యుని పేర
 నుండెనేమి కి?

దుర్బతి మాఖ శు. ౧ శనివారపు టాంధ్రపత్రికలో మన్విత్రనర్యులు బ్ర. శ్రీ. వేటూరి
 ప్రభాకర శాస్త్రిలుగారు ప్రకటించిన వైఖ్యాసము ఆముక్తము పెద్దనప్రణీత మను నాభాణిక
 మునకు కై దండ యొసంగుచున్నది. సర్వజ్ఞులైన పెద్దలు ఈ విషయమున పరమసిద్ధాంతమును
 ‘వెలకొల్పుదురుగాక’

ఆముక్తమాల్యద: పీఠికానుబంధము.

క్రీ.శ. 1914వ సంవత్సరమునకు బ్రకటింపబడిన యాముక్తమాల్యదా చతుర్థ ముద్రణములో ఆపూర్వము ఒక యాదోద్ధాతము 79 పుటలది కప్పట్టుచున్నది. అందు మూడు ప్రధానవిషయములు ఉపన్యస్తములు. (1) మతవిషయము, (2) చరిత్రాది విషయము, (3) కళన విషయము. తొలిదాన ఆభ్యుపగంతకర్తములు సందడించుచున్నవి. కడను రెంటును నా మతము నెఱుపడియున్నది. [ఆ పూర్వముద్రణోద్ధాతముందు మతవిషయము దప్ప కడను ప్రాంతయెల్ల ఆముక్తమాల్యదా కర్త పెద్దన కాడనియు, కృష్ణదేవరాయఁడే యనియు, నిర్ధారించు సుదృఢముతోడి యుపన్యాసముగా నగపడుచున్నది: అందు 54వ పుటలో 'ఇందుఁ బ్రయోగింపబడిన సంస్కృతపదములు కాని ఆంధ్రపదములు గాని సంస్కృతభాషలోని యే చంపూ కావ్య నాటకాదులయందును తెనుఁగు ప్రబంధములయందును గానరావు. అట్టి శబ్దముల పట్టిక నొకదాని నీక్రిందఁ బొందుపఱచియున్నాను.' అని యున్నది. దీని కనంతరము 61 సంస్కృత పదములును, 48 తెలుఁగు పదములును, రెండు పట్టికలుగా ముద్రితములై యున్నవి. పట్టికలలో ఆ పదములకు ఆవ్యాస గద్య పద్యాదిసంఖ్య నిరూపితముగా నుండలేదు. అందువలన వానిని గ్రంథముందు కనిపట్టుట కరము శ్లేశకరమయినది. కనిపట్టిన విమృతము ఇందు భిన్నార్థములయందు పెక్కుతావుల నున్న యేకపదము ఏ యర్థముందు ఆప్రయోక్త మని యభిప్రాయమో, ఆ యన్ని యర్థములందును ఆప్రయోక్తమే యని యభిప్రాయమో, అదియు విదితము కాకయున్నది. పదములముద్రణములో అవి గ్రంథమున వచ్చిన క్రమమేనియు అనుసృతముగాదు; ఆకారాది క్రమమేనియు లేదు. ఇందు పదముల తర్జుకమును పెక్కింట మూలగ్రంథమునకు వేర్పడి యున్నది. మఱియు పట్టికలకు అవతారిక యగు సుదృఢవాక్యముంబట్టి, ఆముక్తమాల్యదలోని యేపదముగాని ఇతర కవులు ప్రయోగించినది కాదని, అనఁగా - 'పూని ముఖండునాజ్ఞ' ఇత్యాది పద్యములోనిది - పూనుధాతువు, ముఖందశబ్దము, అజ్ఞాశబ్దమును ఇత్యాదులు అనఁగా ఆముక్తమాల్యదలోని సకల శబ్దంబులును ఉభయ భాషలయందు (ఏకావ్యనాటకాదులయందును) లేవని యాదోద్ధాత రచయితగారి యభిప్రాయముగాఁ గొనవలసివచ్చును. మఱియు ఈ యప్రయోక్తతాభ్యాసము గ్రంథముందు దోషారోపణో గుణారోపణో మఱి యే ప్రయోజనమునకో అచట వ్రాయఁబడియుండలేదు. అయినను వైలక్షణ్యము గాన దోషారోపణకే, రాయకర్తృకతాస్థాపనకే, ఉద్బిష్టమని యెన్నఁదగియున్నది. పట్టికలం జరుగఁగా అందలి పదములు ప్రాయీకముగా అన్యగ్రంథ ప్రయోక్తములుగానే స్ఫురింపందొడంగినవి; కలిపయ పదములు ఇతర గ్రంథములందు ప్రయోక్తములుగానికి కారణము స్పష్టముగానే కనఁబడినది. అది యెల్ల నెట్లన్న -

85. ప్రథమపట్టికలో 'పాదూపావళి' [ఆపదములను కులుపుగా నెఱుంగుటకై ఆకారాది క్రమముగా ఇందు ఆపట్టికలను అనువదించివ్రాడెను.] దీనియర్థము 'పాదరక్షలను మోచుకానిని' అని; అనఁగా - 'తాము రాజసభలోనికి పోవునపుడు బయట వదలిన తమ పాదరక్షలను అవహృతములు గాకయుండునట్లు తనచేతం బట్టుకొనియూడి, తాము సభకుండి

తెలకడి రాగానే, తమ పాదములకడ నిడుకట్టి తమ నేవవని' అని ప్రకరణానుసారియైన వివరణము. దీనినే తెనుఁగుపదములచే 'చెప్పులమోహరి' అని చెప్పినొప్పును; పాదుశబ్దము ప్రసిద్ధమే, వహధాతువును ప్రసిద్ధమే. ప్రసక్త వివక్షితార్థబోధకై కవి కల్పించుకొన్న యానుభవమొత్తము మఱి యొందునని ఏల యుండవలయునో దురూహముగా నున్నది. ఇది యిట్లు యోగికముగా మార్పుకోడగిన దౌటను ఈక్రింది 'పాదుకాధారక' ప్రయోగము కూచించుచున్నది:— 'వేంచేయు నవసంబున...తాంబూలిక తాళవృంతిక నరవాహక చ్ఛాత్రిక చామరిక కాళాచిక కరదీపికాధారక కాలారిక కారవారిక పాదుకాధారక నర్తక గాయక కైక కావలిక...' ప్ర. వేం. వి.వి. 78.

(14) ఇట్లే 'కంఠ(ము)' అర్థము—క=నీటియొక్క - థలము=తావు; ఇట్టిదే 'కవి' శబ్దము జలపక్షపర్యాయము.

'కరవిదరసవ్యక మఖిలం | భువనతలం యత్ప్రసాదతః కవయః |

హస్తవి మాక్షమతయః | సా జయతి సరస్వతీదేవి.' వానపదత్తపీఠిక.

[కం జలం విః పక్షీ తత్ర బహువచనమ్- కవయః జలపక్షిణః] అని దానిటిక.]

'కవి యెల్ల పానిపెద్దన కవి లెక్కనసోమయాజి గణులిపించగా,

కవి నేను రామకృష్ణుడఁ | గవి యనునాముంబు నిరుకాకి లేదే?'—రామకృష్ణుడు.

'కం కిశోఽమ్బురుభే క్షీణం. తత్రైవ చ క మవ్యయమ్' అని నానార్థరత్నమాల. 'క-నః' ఇది కిరమ్మనవను ఉడకమునవను ముఖమునవను పేరు. ఈ యర్థములయందే 'కమ్' అని యవ్యయముఁ గలదు.' అని తల్లిక. ప్రకృతమున 'కంఠ' అనునది 'నీటితావు' అను నర్థమున కవి కల్పించుకొనిన సమాసము. ఇది మఱి యేగ్రంథముందును లేదనుట పూర్వోక్తము కంటేదే. (21) 'ఘర్తగవి' ఇందుల పద్యము—

అ. 'తమవు గొరజ గొమ్మ గొనవండ మలపుచుఁ | జప్పడెఁగఁ దోఁక నప్పరించి,

కోటితంబుఁ గ్రొలుచునె నేర్పుమై ఘర్త | గవిని గవికి నీడ్చు నవసరమున.'

'ఘర్తగవి' = యాగధేనువును' అని టీక. 'ఘర్తగవి' యను మొత్త మప్రయుక్త మనియో, 'ఘర్త'శబ్ద మప్రయుక్త మనియో, 'గో'శబ్ద మప్రయుక్త మనియో, భావ మెఱుకవడవచ్చును. మొత్తము పూర్వోక్తములవంటిదే. 'ఘర్త'శబ్దమాత్రమే వివక్షితమని అనుకుంటామనునది గ్రహించఁ దగు నని మన్నతము. 'ఛాన్దసానామసీ క్వచిచ్ఛాపాయాం ప్రయోగః'—'అధ్యయ్యక్రతుః' 'ఇతిజ్ఞాపకాత్' అని రామాశ్రమి. 'గిరిక' శబ్దంబును నిట్టిక. [ఇదియే 3(19)లోని 'ఘర్తధేనువు' వచన సమాధానము.] కాలిదాసు 'త్రియమ్మకం సంయమిగం విదర్య' అని ప్రయోగించుకొనిన విధమున నని యేనియు సమాధానపడఁదగును.

(4) 'అయినిష్ట' అని యొకపదము; ఇందు టకారము తకారమునకు బదులుగా పారఁతా అని గ్రహించిన, 'అయినిష్ట' అనునది. 'అయినిష్ట ధవళాతపత్రి దశనయ్యగంబు' ఇత్యాది 4 ఆ. 165. పద్యములోనిది. 'అయినిష్టక=గుభావన విధి నిష్ఠచేతన. 'అయిన్యభావనావిధి' అని యెవరము. అని యందుల టీక. రఘు. 2(20) చూ. 'స నిష్ఠమాంశత్రయేన | కుఠ్త తాన్వీరయోన్వితః | మత్స్యధం మ మదాయ ప్రతప్త విగీమయా.''

అముక్తమాల్యద; పీఠికానుబంధము

అందుల టీకలో “అయన్వికః (అయేన కుభావహవిధివా అన్వితోయక్తః) కుభిక్షితాన్వికః । ‘అయక్కుభావహో విధిః’ ఇత్యమరః,” అని నందర్ది కారపండిత ముద్రితము.

అట్లే కిరాతార్జునీయమున 5(20)-‘సులభైః సదానయవతాయవతా’ ఇత్యాది. ఇందుల మల్లి నాథీయటీకలో — ‘అయవతా భాగ్యవతా...‘అయక్కుభావహోవిధిః’ అను పై రెండు ప్రయోగములును అప్తినిఘంటూదాహృతములు. మఱి అతి ప్రసిద్ధమైన నిష్ఠాశబ్దమునకుం గూడ ప్రయోగము వలయువా? అప్తినిఘంటువునుండి యుద్ధరించెద, —“మనో నిష్ఠాకూన్యం భ్రమతి చ కి మ ప్యాలిఖితచ” మాలతీ 1(81). “కాస్త్రేఘ నిష్ఠా సహజశ్చ బోధః” మాలతీ. 3(11). ఇట్లు నిష్ఠాశబ్దమునకు ఎన్నియేని సంకలింపవచ్చును. ఈ రెంటి సమాస మైన ‘యయనిష్ఠ’ అనుదానికై ప్రయోగాంతరాన్వేషమేలాకో గోచరింపవచ్చును.

(47) ‘వార్ధక్రవస’ ఇందు ‘ర్ధ’ అనియే ముద్రితము. ఇట రధలనడుము దకారము లేదు. మఱి‘వా(ద్ధా) క్రవస=కాకిరూపుగల జయంతునియొక్క’ అని తట్టిక. వృద్ధక్రవసుఁ డనఁగా ఇందుఁడు, అతని యపర్య మైనపురుషుఁడు ‘వాద్ధాక్రవసుఁడు’ అని వ్యుత్పత్తి; ఇంద్ర పుత్రుఁ డనుట; అతని పేరు జయంతుఁడు. ఇట్లు సుబోధ మైన తదితాంత ప్రయోగము నకు ప్రయోగాంతర భావాభావ చింతవలనం బ్రయోజనమేమి? వాలియు నింద్రపుత్రుఁడేగావున తత్పరముగాను ఈ పదము ప్రయుక్తము. కం. పా. ఉ. రామాయణములో ‘విక్రవసుకుండు కార్తవీర్యార్జున వాద్ధాక్రవసాదుల కోడిన విశ్రుతకథలు గలవు.”106(177) మా.అనుబంధము.

(83) ‘పర్జనీ’ - ఇది 5(89) వది యగు నీసపద్యములోనిది. ఇందు స్నానీయ వస్తువులలో ‘హరిద్ర’ (పసుపు) చెప్పబడినది. మరల నపుద్యమునందే పసుపునే చెప్పవలసినచ్చి నంతట, చెప్పిన పదమునే చెప్పనేల యని ‘పర్జనీ’ శబ్దమును కవి ప్రయోగించియుండుకేమో.

నీ. “హేమపాత్రిక హరిద్రామలక్యాదిక । స్నానీయవస్తువజంబుగొనుచు...పర్జనీ లేక పూర్ణ సౌభాగ్యదాంఘ । ధూతి చకచక రీతెండతోడ మాటుమలయ...”

పర్జనీశబ్దము నిఘంటువులలో హరిద్రా పర్యాయముగా పఠితముగాదు. ‘దారుహరిద్రా’ పర్యాయముగా పఠితము; దారుహరిద్ర యన మ్రానిపసుపు. దానినిగూడ ఇట్లు ఉపయోగించుట కలిగియుండెనేమో? ‘నికావ్యౌ కాఞ్చనీ పీతా హరిద్రా వరవర్ణినీ’ అథ పీతర్షు కాతే యక హరిద్రవః । దాన్వీ పచమ్నచా దారుహరిద్రా పర్జనీత్వనీ’ అను, ‘హరిద్రా ప్యశదీ పీతా పిడ్డా గౌరీ నికావ్యాయా’ ‘పర్జనీ రజనీ దీర్ఘ రాగా లోమశపర్జికా’...‘దాన్వీ పచమ్నచా పీతదారు దారు నికాభిధా । కటబ్జటా పర్జనీస్యాత్ కాలేయక కుసుమ్భా’ అభిధానరత్నమ్.

ఇట కవి పర్జనీశబ్దమును మ్రానిపసుపనెడి వాచ్యార్థమందఁ బ్రయోగింపక లక్ష్యార్థముగా పసుపును కెప్పుడు ప్రయోగించినాఁ డనియేని తలంపవచ్చును. ఇట్లే మఱియేకవియేని యీశబ్దమునే ప్రయోగించుట కాకతాళియము గావున, అట్టి ప్రయోగ మన్యకవనములలో దుర్బలమైయున్నది. అయినను వాఙ్మయము నెల్ల చూచినవా రెవరు? పక్షాంతరము అభిధానరత్నమాలనుండి పై నుదాహరించిన హరిద్రా పర్యాయములలో ‘పర్జనీ’ అని యొక శబ్దము గలదు. ఇటు నదియే కవి ప్రయోగించినదిగా నుండి, లేఖకారులచే ‘పర్జనీ’ అని మార్చబడి యున్న నుండును. అముక్తమాల్యదలో అట్టివి లేఖకాది ప్రమాదజము లెన్ని లేవు?

(80) 'చందాలిక' — అర్థము చందాలిగ. 'చాణ్డాలికా'ను కట్టించితివా చుట్టాల వల్లకీ అమి. అముక్తమాల్యదలోని చందాలిని కథక మూలమున వరాహపురాణ చందాలకథలో నీతిస్థభావప్రాప్తిపిద్ధియైన చందాలిండు (వీణా మదాయ నిర్ణయా) 'వీణం గంఠగోని బయలు పెడలేను' అని యున్నది. చందాలినిను పై యమరవాక్యముసారముగా 'చాందాలిక' అని ప్రస్తావించి వ్యవహరించివాడు. ఈ చందాలకథను ఈయన ప్రసక్తము గావించికోన్నయిన ఈయనకు ఈ పదము సుప్రసక్తమైనది. సంఘ్యుత గ్రంథములో ప్రసక్తమయినను వీణాకల్పము చేతనే నిర్వాహమైనది. ఇతర కవులకు ఇట్లు ఈ కథయు ఈ పదయు ప్రసక్తములే కాలేదు. అనుమంగికముగా నేనియు ఇది మత్స్యతిక కలిపయ గ్రంథములలో ప్రయుక్తముగా లభింపమి వాస్తవమే. అంతమాత్రాన వాద్యములలో నుండనే యుండ దని తలచజాల. ఇక నేని దొరకినను దొరకరాదా? అంద్ర వరాహపురాణమున ఈకథ కనబడలేదు.

(81) 'ధామార్గము' అది అవదళాయనము ఉత్తరేనికిం చేరు. అముక్తమాల్యదలో పై రెండవయర్థమున నున్న దని తట్టిక.

నా కనిన యంతరికావ్యములందు ఎటును ఇది ప్రస్తము కాలేదు. కాని ప్రసక్తిని బట్టి చరక సంహితలో ప్రయుక్తము. — 'మదనం మధుకం నిమ్మం జీమాశం కృతచేధనమ్' ! విప్పరి కటకేష్వకాశ్యేలాధామార్గవాటిచ, ఉపస్థితే క్షేపిత్తేవ్యాధా వామాశయాక్రయే' కనుపార్థం ప్రయుజ్జిత భిషగ్ దేహ మదూషయక.' — అపామార్గ కండురీయాధ్యాయము.

ఈచెప్పిన ౮-కి గాక కడమ 13-కిని బహుళ ప్రయోగములం జూపెద.

(41) 'మత్తలి (మత్తలి కా దూపాంతరము)' - అని పట్టిక. [తద్రూపాంతర మేమో కాదు. పదమును అన్యోత్తర ప్రయుక్తము. 'కాళియశ్చేకము! రథసరి నృతమత్తలి నాగ్రిసకా' 8(92)

౧ కా. 'కందర్వాస్త్రము లంచు, పంచితరటిత్కాండంబు లంచుకా, నుధా మందస్యందము లంచు, గాంచనలతామత్తలు లంచుకా,' పాం. రం.

౨. క. 'వెల్లెల బా పిందోకకథ! మల్లకుఁ దియమెని గలుగు మదిరాక్షిమ త్తలికి ఫాటికవాటికి! పల్లెయె యాచాటుకూటువలఁ బొనరింపకా.'

[ఇట్ల నానుమంగికముగా పోకటి చెప్పెద:—ఉపోద్ఘాతములో (88) ఉపనిషద్వాక్యములు ఉచ్ఛ్రితములు. వానిలో 'లిప్తక' అని 5 మాటలు ముద్రించివారు. ఈపదమున తకారము నాది వికారము గారు.

'మత్త' హిస; పురలో పురలో వా! మిథ్యా ప్రయోక్త న తదర్థ మాహ
మై వాగ్మయో యజమానం హిస ప్తి! యశ్చేద్విశ్రు: పురలో 2-పరాధాత్.' అని]

3 కా. 'మత్తాచామత్తత్ర, గర్వితరత్త మ్మహం సంపత్తిం
మత్తాచామత్తకా కరత్తముయ, లిలోహాపిరాహాపిమ
త్తతీ వరన రంగ రంగదమత్తాద్ధాత్రికాటీర, మా

త్తల్లిలా కమలంకారము, మత్తాచామత్త ధోర్మకయా.' కై. భార. 1(140)

మత్తాచామత్త అను అమతర ద్రవం సుతరంగిత కమలంబు దిక్రంబున వత్తమిల్ల
మత్తాచామత్త (మత్తాచామత్త) మత్తాచామత్త కత్తయిద... కనిగూర్చు, G. O. M. L.

౫ మ. 'శుభకాలంబున పీఠసాగరరసాస్వాదాతిరేకంబునక'

నయనాబ్జంబులు ఘోరితంబులుగ సంధ్యాకాళరాత్రికర

ద్యుతాకాశగళిం బ్రహేదమున మత్తల్లిమహావృత్తముక'

త్రియ మొప్పారంగఁ జేయుఁడైరవుఁడు గల్పించుక' మహేశ్వర్యముల్' ప్ర. 547.

ఈ ప్రయోగములలో కొన్నిటివలన 'మత్తల్లి' యనునది వృత్తవిశేషమని స్పష్టపడుచున్నది.

మత్తల్లిగణము:—భరతనాట్య కాస్త్రము.

'వామదక్షిణపాదాభ్యాం ఘోరమానోపసర్పణైః।

ఉద్వేప్తితాపవిద్ధి కృపాపై ర్తత్తల్లిదామృతమ్।

స్థితాపస్పృతా పాదా వామహస్త కృశేచితః।

సవ్యహస్తః కటిస్థః పాదౌ దర్ధమత్తల్లి తత్ స్మృతమ్'

౬ మ. 'ఏలమిన్ శైశవయాననాంతరమయో హేలావిలాసంబు మై

నలమక గన్గొని జోన్ము లించినకుభోదంచన్మహార్తంబునక'

తెలిమిక భూసురవృద్ధతాంధవజ నాశిర్వాద పూర్వంబుగాఁ

దలిమం దెక్కఁగఁ జేసెఁ దల్లి నను నుద్యన్నోదమత్తల్లియై.' వైజయంతీ వి. ఆ. ౨. ప ౬౯.

(ఉద్యన్నోద మత్తల్లియై మోదమపులిల్లుచున్న మత్తల్లి వృత్తము కలదై)

౭. 'భలక్కుల్లల మాకులాకులమణిహారం క్వణిక్కుల్లల

శ్రేణీనూపుర మేఖలం చలవచం వల్లన్నికమ్మసలమ్

అన్యోన్యం మణిదణ్డికాహరివల న్నేత్రారవిన్దాశ్చలం

ప్రతాప్తం యమినోమనోఽపి మారతే హల్లీసకక్రీడితమ్.' రతిమన్దగ్ధనాటక 8(88)

(60) హల్లీసక-వృత్తమత్తల్లి హల్లీసకా' ఉ. ౮

౮. 'కుండలీదండలాసక...హల్లీసకాది వృత్తంబుల నవలోకించుచు.' భీమేశ్వరపురా. 1(117)

౯. పీ. 'గగనకల్లాలిసీ కల్లాలమాలికా హల్లీసకములతో నవఘరించి' శృం. నైష. 1(87).

౩. వ. 'చకానక్కల్లాల హల్లీసక హల్లీసకాల తమసారంబును.' ప్ర. రా. వేం. వి. వి (561)

౪. వ. 'పట్టఁ జాలనినంతోదంబు (వ) హల్లీసకంబు సలుప.'—,—569.

౫. వ. 'సముల్లాలకల్లాల హల్లీసక ప్రభాక ర్ఘంఝానిలంబులు చఱచికొట్టినక' వ. (121)

౬. వ. 'జలధిసముల్లాల హల్లీసక నిభార్పటి'—,—10(21)

౭. వ. 'భూషణద్యుతుల హల్లీసకంబు లగు మనర్థాంతుకంబులం...' కృ. రా. వి. 1(56)

౮. 'ఉదఞ్చిత్కావేరిలహరిషు పరివృద్ధరజ్జే నటనః

కుహూకణ్ఠీ కణ్ఠీరవ రవలవత్రానీక ప్రాప్తి తేభాః

అమీ నైతే మైత్రావరుణీ తరుణీ కేలికక్పిరిమనీ

చలద్వర్ణి హల్లీసక మరథయ శృణ్వన్తి చఞ్చన్తి వాతా' మ. ర. భాం. 544(182)

(40) 'మణిధను'—ఉ. ౫

'అతిత మేఘం మణిధనువు' 4(108); 'మణిధన్వో జ్వలహేదముక' 105; 'చివిక

మణిధనువునఁ దొంగుఁడునీ'—,—141; 'కరఁగుచుఁ బట్టుచుండుమణికాద్యకర ర్తిమ' 100.

౧. మ. 'అమరం దత్సృతి నేగునిమయచక్రాంకంబు లింద్రావరో
ధముఁ దప్పించుక ధాత్రిఁ జేరినసముద్యత్కుప్పలావర్తము
ఖ్యమహామేఘవలంబులో యనఁగఁ జక్కం గాండధారావిశే
షములుఁ భూరిమణి వరాసన విభాజితంబులుం జూడఁగఁ.' చంద్రికా. 1(159)
['భూరిమణి=అధికములుం గల, శరాసన=ధనువులయొక్క, భూరిమణిశరాసన = ఇంద్ర
ధనులయొక్క యని యర్థాంతము.' అని తట్టిక.]
౨. చ. 'కలితమణిశరాసను కాండభృతిఁ వరవాణసంగతిం
బాలుచు సువర్ణమాట మరిభూపవిదారణఁ జూడఁ గాంచనా
చలవిజయప్రయాణ పరివన్నహనాత్మకఁ బూనుటలో గడుం
చెలిపె మరుద్దతిధ్వనరు దీర్ఘగుహచయభేరికాధ్వనలో' 2(11)
౩. పీ. 'సన్ననిచాప మొసంగెదఁ గను నరిఁ మండలి కిది యార్తి మన్ను మనుచు'
['ఇచ్చట సన్ననిచాపము=ఇంద్రధనుస్సు' - అనిటిక.]—, —6(86)
౪. చ. 'అనుడుఁ బరశ్వధాయధుఁ డహంకృతి జేరిక నిచ్చినట్టి విరో
ధనకడకంటిచాయ మణిధన్వతఁ గన్నడ నెక్కువెట్టి సుం
జనితగుణ ధ్వనిస్తనితసంగతి నొప్పె ఘనాఘనంబుపో
ల్కిని నరపుంగవుండు నరలేఖిఖివావళికోటి రంజితఁ' ఆంధ్ర. చం.రా.ఆ. 3(150)
౫. వ. 'రామధన్రుడు...మరుచ్చటుల జన నిరాఘాటఘోట కానుమంగం బగు శతాంగంబు
మక్తుంగరంగ క్యామకృంగంబు నారోపించు చించలామణిధనురుదారధారాధరంబు డంబున
మెలయ నెక్కి.'

(18) 'కలంబ'—ఉ. ౯

- 'కలువము లడంచుఁగాక లంకాపురాంగఁజాంబర చరత్కలంబ కడంబకములు.' 4(27)
౧. 'పరస్పరోత్తల నృపాలమాలా కలమ్మబాలై ర్బలయోర్వయీ సా
అకమ్మతాన్యోన్య విలోలచక్షుః కటాక్షపాతై ర్ముగళీన యూనోః.' బాల. కర్ణ (56)
౨. క. 'చిగురువా నయనావిసరఁ ప్రసవకలంబువఁ డరిండు పరితోషిత వి ।
ప్రసవకడంబ కానన । హన్తితెందవ లింబఁ గోనమాంబ వరించెఁ.' కవల. 1(85)
౩. చ. ఘనగజదర్పభేదన మఖండసురారి పురప్రభంజనం ।
బున లఘుధర్మఖండనముఁ బూనిచివేలుపు లెంచ నుగ్రత ।
ర్మనఁ దనరారు నమ్రసుజరాజకలంబము చిత్ర కైఖరిఁ
దనిపె నజాతజాతిర మదారతర ప్రమదోద్వినయ్యునికా.' చంద్రికా. 3(115)
౪. వ. 'హరపురాసుర సమరాస్థానంబు పోలిక నవంత కలంబ విజృంభగుండై' 120(22వం.)
౫. చ. ...మద్భుజోగ్రధ । నృతరుణభోగివాంత వివరహిన్ సమాన కలంబధారచేక. 181
౬. వ. కంఠుండు ప్రయోగించు నిర్వలక్యాలావల...కలంబ కడంబకంబులడంబున...' 6(48)
౭. కాల్పవృత్తి చేతు మను మాతరం సతి । మి ర్మేవ కిం పంచకరేణ స క్రుధా
విజ్ఞా కలమ్మరవిలమ్మితం విజై । ర్మోధానుమాన్యః సకలాస్తదైవతే మక్తి. 4(28)
[కలమ్మ=కాళి] అని తట్టిక]

౮. నలినకలంబ వీరబలనాథుడు చెక్కుడు తద్బలచిత్తోజ్జ్వలలలికావటీపటలి జక్కగఁ బాశము దించె నయ్యుడక' చంద్రికా. 2(72) F. 'అపూర్వ కలంబ సుమికళి'—8(108).

(58) 'శృంగాటక.' ఉ 33.

కలసి యొకకొంతనేపు శృంగాటకముల । నగరిదెసఁ జూచుచునె మంతనంబు లాడి
చవిరి విద్వాంసులిండ(కు)' '[శృంగాటకము=నలుల్రోము గలిసెడుచోటు 4(8).]

౧. వ. 'అకిటకట వికటకూటకోటి విటంక శృంగాటకా ధాకమాన జరదిందు లింబ
గళ దమృతలిందు దుర్దివార్దీకృత' మను. 1(72).

౨. పీ. ఘనసానశృంగ శృంగాటకంబులుగాంచి యమరులు పేమాద్రి యనుచువ్రాల '8(11).

౩. గీ. 'ఘనశిరశృంగ శృంగాటకములు వెంచి' కాశీ. 1(116).

౪. 'స్వాధీనే వాసనే పురిం విదధతీ మృత్యోః స్వకృత్యాత్మయ
క్రీడల్కింకర సంఘసంకట మహాశృక్లాటకా తాటకా' భోజవం. బాల. 80.

౫. గీ. అగజ భయమందఁ బ్రముఖులు బెగడుగుడిచి, రుపనివర్తులు ఘోషించె నొక్కపెట్టఁ,
గాలకంతుని మోలి శృంగాటకంబు, గాండివంబునఁ దాటింపఁ బొడవుండు.'

వారవిలాసము. 7 (10).

౬. ఉద్యానే జీర్ణకూపే చ నటశృక్లాటచత్వరే... । ఏషుస్థానేషు యే దప్తాస్తే న జీవన్తి
మానవాః.' కామరత్నము. సర్వవిషనివారణము. 4.

౭. శృంగాటకంబుఁ జైత్రము । నం గలమహిజంబుఁ బిత్తవనస్థలమును దు
ప్తాంగన సుద్యావవనం । బుంగదియఁగరాదు తే విబుధవర్షనభక్.' విష్ణువు.

౮. 'శ్రీరక్తార్థ కవి ర్భూత లలితం శృక్లార శృక్లాటకం
భాణం కల్పన పల్లవభాణ విజయరమ్భ ప్రియంభావుకమ్'—పల్లవ. భాణ.

౯. 'శృక్లారీ సవయోధి రల్పతి సమం శృక్లాటకోపాన్తికమ్'—78.

౧౦. ధాతుశృక్లురుభీకణ శృక్లాటకవిహారిణీం ।

నిత్యప్రగల్భవాచాలా మపతిష్ఠే సరస్వతీమ్.' మూరి. 1(11).

౧౧. పురా పురాం భేత్తు రిహ. త్రినేత్రీ । శృక్లాటకే తుల్యరుషి స్థితేపి
దగ్ధగిత్వజ్వల దేక మన్యే, తదూమలేఖా మహివాసహేతామ్'—7(81).

౧౨. 'ఘనశృంగాటము నర్చదోర్ధిపటలీ గరజితాపేటముఁ.'—2(18)

౧౩. 'కలకల నవ్వుమేడలు పాడుగాఁ ద్రవిలి

శృంగాటకంబులఁ జిన్నఁబుచ్చి'—రామాభ్యు. 6(201).

౧౪. దృశ్య శృంగాటక దీర్ఘిక నాభిగాఁ బ్రభుత్వప్రచక్రంబు పిఱుండు గాఁగ'—108.

౧౫. 'శృంగాటకచంద్రకాలోనఁ గాలించి'—246.

౧౬. 'కలిగియె వెలుగు శృంగాటకంబులు'—7(81).

౧౭. 'య దత్త కణ్ఠవర్తి న్యపి మువర్ణాభరణే నిభిరుగుశృక్లాటకే రతిమన్తథ నామ్ని
నాటకే అన్యతో గ నన్యతే'—రతిమన్తథనాటక ప్రస్తావన.

౧౮. ఉ. పాటిర దుష్టసత్త్వ మహాటక నిజబలముద కృం ।
 గాటక గ్రంథిభ్రమటి గాఢబలాటకః గ్రూరతారకా ।
 నాటక నాంరకాంచి పరిధాతకప్రపతకృమిచ్చటా ।
 టీట రక్తసిక్తపటుభేటకః చాటకః గాంచితయ్యుడక, భాస్కరరామాయ.

౧౯. 'కదలి నిజకటకాంచిత్కట గిరింద్ర । మాటకందరవాటి కృంగాటకముల ।
 బాటిలుచు నుండు రహితు లే మేటివలన । నరఁడు వేంకటరామరాజ్యవిభుఁడు.'
 అభిషిక్తరాఘవము.

౨౦. నీ. 'అవనతాంగుష్ఠగ్రహర్యనిర్యద్రత్న । ఖనిఘనాంతరిక కృంగాటకములు.' మను. 6(102).
 ౨౧. తే. అన్న పూర్ణ వికాలాక్షి యనెడుపేర్లఁ । గాఢకామధ్య కృంగాటకములయందు.

విశ్వపతిదేవి మధ్యాహ్న వేళఁజెట్టు । నమృతపానసదివ్యాన్న మనుదినంబు.' కాశీ.
 ౨౨. తే. అడ్డపెట్టెదఁగాక తీవ్రాంతురథము । ప్రహరిదిరుగక యుండంగ భర్తగిరికి ।
 దరతరంబ యజాండ కర్పరము చాఁక । ఘనశిరఃకృంగ కృంగాటకములు వెంచి' 1(16)

౨౩. 'నగరం హిమవత్తమివ...కృష్ణాటోపచితమ్' కవికల్పలతః శ్లోప్రబంధము - ప్రకీర్ణము 21.
 [వత్త చతుష్పథేన ఉపచితమ్] — అని తటీక.]

౨౪. మదమమ్మి కమ్మి దమ్మి కంచమమ్మి సంభావనీయరమ్మారూ పరీరమ్మి సంభార ఘుస్పూణ-
 హరిణమద ఘనసారప్రకృతి సురభిద్రవ్య సంపాదన. చటులభుజంగ పుంగవ సంగక కృష్ణాట
 తోత్సద మృదయంగమాయాః శ్రీరజనగర్యాః' పంచతానివిజయము.

౨౫. వ. వింధ్యంబు...విలుదైలంబుతో స్ఫురించి యూర్ధ్వంఁడ కర్పరంబు నిజశిరః
 కృంగ కృంగాటకంబుల మధ్యాటించు' కాశీ. 2(98).

౨౬. వ. 'కాంచన శిరః కృంగ కృంగాటకంబులం గమరభవాండ కటాహంబు మధా
 టించుచు తన మేనిపాడవు శేలసపాటంబుగా వంచి' — 1(59).

౨౭. నీ. 'అగ్రంకషము లైన యానీశిరఃకృంగ । కృంగాటకము లెల్లు చిఱుకపఱిచి' — 2(165).

౨౮. వ. 'పాటల జటాకరీటుండు హాటకమాట శిఖరకృంగాటకాభేటంబుల.' 3(57).

౨౯. మ. స్ర. 'అనివార ల్వంట రాఁగా నరిగి సవతువం దై పురోభాగధూమిక
 గనియెక నత్తత్రమార్గగ్రహిక శిఖరకృంగాటక స్థాంథకస్ప
 ధినిరాఘట ప్రకాశ ద్విగుణశిలిమ ద్దేదీప్యమానాత్మశోచి
 ధ్విని కల్పిధూత సర్వద్రుమజలధి చతుర్ముద్రి నారాజతాద్రిక.' కరాహ. 6(82).

౩౦. వ. 'సముత్తుంగ కృంగ కృంగాటక నటనయూరంబుల,' — 3(6).

౩౧. 'అమరమనిరైర్విరాజిత కృష్ణాటకా' కాదంబరి. పూ. 108(8).

౩౨. 'బ్రాహ్మశ్రీరాఘవశ్రీయనే శ్రీస్థిమాలః బ్రాహ్మపాణ్డరి వాసినోతో మార్గ కృష్ణా
 టకే మృదాదక తారాణా వాసిన నిర్విహితే.' — ప్రా. తే. మా. 74.

౩౩. 'యస్మిన్ కృష్ణాటకే మనీషమమ్' యవైష్ణవయంభూః పృథుమాన్ ద్విజగ్రమ్
 తవోష్ణితీయా ద్దోచనయోః పథా మః కృష్ణాటకం నాటక మాదరము.' ప్రకాశ.

౩౪. ఉ. పాటిర దుష్టసత్త్వ మహాటక నిజబలముద కృం ।
 గాటక గ్రంథిభ్రమటి గాఢబలాటకః గ్రూరతారకా ।
 నాటక నాంరకాంచి పరిధాతకప్రపతకృమిచ్చటా ।
 టీట రక్తసిక్తపటుభేటకః చాటకః గాంచితయ్యుడక, భాస్కరరామాయ.

(27) 'రూట.'—౧౩.

'తదుద్దామసీర్ష గటా రూటముఁ దెల్లగించుగతిక.' 4(22). 'విటపీరూటములం బ్రతికబ్బంబులు పుట్టింప'...(85). 'కాభోపకాభాచ్చ ఘటచరస్తరుద్రయ...' 6(15). ['రూట=గుంపులయందు' అని తుదిదానిటిక.]

౧. 'అలమకొని పెంటి చెఱలాటములుఁ గూటములుఁ

జలిపె నలిపక్షి మృగరూటములుఁ గీటములు' రాఘవసాంధ. 2(16).

౨. ఉ. 'కంబరవైరి వీవు...నికాటరూటద । ర్పం బడఁగించు బల్లిదునిపట్టివి నీవు' వసు. 4(48)

౩. సీ. 'ఒకచోట మనికూటసకల ప్రణులిరూటము' ప్ర. రా. వేం. వి. వి. 80.

౪. క. 'కనకజ్వల కూటరూట ఘనగోపుర...' హంసవిం. 1

౫. సీ. 'మదచండవేదండమండలు ల్లాండలు । ఘోటకచ్చట లూర్తి రూటకములు' తా. 5(1)

౬. కా. 'ధూమశక్తికకాంతి దేహరుచితో బోరాట మాడ న్నరు

ద్యోమరత్నకిరీట రూటసుషమా యోయుజ్యమానాంఘ్రిని

శ్వేపత్రి విరిదమ్మి గద్దియసమాశ్లేషింపఁ గొల్బుండు నా

భాషాదేవిఁ దలంచెడక రసలసద్భాషా విశేషార్థి నై' నిరంకుశ. 1(7)

౭. వ. ఇట నతండును బ్రకటితవిటరూట హటక సంఘాట సమచ్ఛాటన నిరాఘాటంచైన వేశ వాటంబు చేరి—,,—2(110)

౮. వ. 'ప్రకట వటవిటపి రూట పటల వేలిత ట్టిలికా ట్టింకార ప్రతిధ్వనచంగ రంగమం టపంబును...నగనొక్క పాడుగుడిఁ గాంచి'—,,—3(6)

౯. సీ. 'కైటభాదినికాటరూట ఖండనపాట । వాటోపకరముఁది పాట అమర' కవల. 5(40)

౧౦. 'అమిత నృపాల సాయకచయంబు నికాటచమూ తనుశ్ర రూ

టము వడిఁ దాఁకి పై కెగయుటల్ విమలంపఁగ నయ్యె నార యు

త్తమనవకాముకచ్చట ముదంబునవచ్చె నటంచు నిర్జర

ప్రమదల కెల్లఁ జక్కఁ జెలుపం జనుపెంపు వహించి యయ్యెడక' చంద్రికా 3(114)

౧౧. 'ధారాస్ఫార కృపాణబాణపటలీ ధారాహతిం దచ్చకు

ర్ధిరీ శోణిత ఫాణిత ద్రవ నిపీతిప్రీతు లై తన్నుఁ జె

న్నారం బన్నగయక్షరాక్షసు లమర్త్యవ్రాత చేతః స్ఫుర

త్సార్సర స్ఫోర విహార ఘోర నటనా రూటస్ఫుటాటోపు లై' ఉ. హ. 6(52)

౧౨. 'ఉత్తర్ణ తరణ్ణరూటలంతఃఫణధరమణ్ణలమూర్ధస్య మణీ మహాపుష్ప రజ్జితాస్తరతయా.' వేమ. 1(188)

౧౩. 'కొటిరవిప్రకాశములఁ గుండుఁగఁ జేయఁగఁదత్తమాప్రభా

రూటముతోఁ గుమారుఁ డిల జన్తము నొందినమాత్ర...' బసవపురాణము. 1(114)

౧౪. 'మరిత తాటకపాత్కృతధీ ।

విరచిత నాటక దండక రూట కవీంద్ర కిరీటకలాలితా' తారాకళాంక 4(205)

౧౫. దం. 'హరిక్షరంగ ప్రభారూట పాటచ్చరోద్యన్తణి కొటికొటిర' దశా.నృసిం. 158పుట.

౧౩. ఉ. 'వాటివధికి పాటవమునం గనియెం విత్తుపాటముక గుచో
 కోటర మంజులంజగత మంజర యూటము కావరీకృతా
 భేటము నిష్కరాభుళర భేటము దివ్యమణిప్రభానిరా
 ఘాటము నిర రీలహరి కంకణకోరికి తార్కఘాటముకా.' వరాహ. 2(178)
౧౪. 'బల యూట సేమ చిత్రంబు.' చంద్రికా. 1(70)
౧౫. 'వాకలోకధునీహేటక పద్మ యూటచరచక్రకాంచ చక్రాంగములో' ఉ. రా. 1(12)
౧౬. 'జేగుడులతోఁ గరంబు మీటగుహాట యూటంబులం గ్రీడంచుచునప్పుంకి కంధయందు' ఉ. రా. 108 (192)
౨౦. కా. "ధాటిఘాటకరత్న ఘట్టనమిళద్దామివృక్షల్యాణ ఘం
 టాటంకార విలుంతలంకితమహాన్నతాపీతజ్జీణి భృ
 త్కోటిధాకితమంభిని ధరసమత్కూటాటని యూటక
 త్తాటంధ్రాధిప సాంపరాయని తెలుంగా నీవ దీరాయువా"
 శ్రీనాథుడు తెలుగురాయని మీఁదచెప్పిన చాటువు.
- (18) 'వథ' ౧౯.
- 'సభమహావథమునై' 4(58), 'మణివేదివథ (భ)ంబుపయి' 6(96),
 'కవచితవథా కర్పరలను' 4(85) [ఇందులచీక—'వథా = పృష్ఠా స్థలములచేత—'ప్రతే
 జాస్థిస్తరణం తర్లః పరిస్థామః వథో ద్వయోః' అనియమరము.]
౧. 'శరధి కాద్దకా. భేట వథ ఘంటికాద్యలంకృతులఁ జెలువ మెనఁగుగంభీరవేది భద్రేభకతముఁ
 నల్లనవ నిచ్చె గంధర్వచల్లఘండు.' మను. 5(98)
౨. 'అధ్యాపాతాం వథా, మేకాం హంసచిత్రరథాత్మజే' కాదంబరీ కథాసారము. 5(58)
౩. 'తలంబుగరత్నచిత్రకవథా పరివేష్టితవంతికాయములో' శిశుసాల. 4(95)
౪. 'నిగరచిత్రోజ్జ్వలమాత్మపక్షికా. అసద్విపచ్చేద నితాద్దసజ్జేనా
 చకానతం చాయచమాయ చర్తతా. వథేన నాగేంద్రమిదేంద్రవాహనమ్' మౌళు. 1(8)
౫. 'కవకకవ్య వథ సవాభంబు లైన మదాంధగంధపింధుర సందోహంబులు...ఒక్కొక్క
 యొద్దన వొడియోటువడినం జూచి విరుయందు.' సభా. ఆ. 2(177)
౬. 'వథంబులతో...నాగంబులును' ఉ. హరి. 4(209)
౭. 'ఘాటాలైన మరైనన్యమహాగవానాంసద్యః శతాని విధురాణి తళమ్కుధాని'వహూ.17(29)
౮. 'తక్రం క్రూరపణచుల్లయుక్త మథవా మజ్యం హసనీం సఠిం
 తవ్య త్కమ్మకరల్లకా నథ వథాం కితాకురః కిలయేత్' రోలంబరాణియము.
౯. 'కవళికావథకంత రజ్జఘంటిక ప్రచి' వరాహ. 4(120)
౧౦. పీ. 'ఘంటావథాప్రముఖద్విపసన్నాహా. భూవిత్తర క్వరాధోరణంబు. కకాతా. 8(27)
౧౧. 'అక్షిప్తమేవవథావధ్యకాచచ్చరేన.' మౌళు. 5(81) [కావంబ. భా. 181(4)]
౧౨. 'అక్షిప్త భూమిసాంసంతరితానాం చ వథానాం చ రత్నానూనానాం చ కాళిః'
౧౩. 'వథావధ్య పురుషత్వద్వా...చథాధిః'—,—198(4)
౧౪. 'వృక్షితవథానోయన్'—,—202(2)

౧౫. 'పీఠికలే విస్వప్రకృత్యుప్రయో పత్రలేఖయా సహ' 287(7)
 ౧౬. 'నిత్యతపాచూపధానాయాం వధాయాం నిపత్య'—,—379(9)
 ౧౭. 'తురగాదవతారితం చ వశోపవిష్టం చ'—,—502(9)
 ౧౮. 'వధంబులలోఁ వెలికిన మెఱుంగుటముల' ఉ. హ. 4(218)
 ౧౯. 'శిరోరాశికల శిథిలమలినమలకై శ్చ'.

(12) 'కర్పర' ౨౫

'కవచితవధాకర్పరలగు కరివరకరేణు కంధరలకా' 4(85)

'కేయూరముడి కర్పరంబగు కూర్పరంబూని' 7(84)

౧. 'పురః కర్పర కిర్తీరకిరణః కలచిత్రలః' కావ్యకల్పలతా. 2 శ్యామవర్ణః.
 ౨. 'కర్పరాకృతియూ' వసు. 5(42)
 ౩. పీ. 'తనవాలదంభోళి కెనయొకర్పరగోత్ర' గరిమ కర్పరగోత్రగరిమ గాఁగ' నరసరా. 1(7)
 ౪. 'కర్పరకోఽపిః పురుషే కృష్ణ మృత' బృహత్సంహిత 54(42)
 ౫. 'ఇతి వైస మువాచ దుఃఖితా సుహృదః పశ్య వసన్త కిం పీఠికా
 త దిదం కణకో వికీర్ణతే పవన్తై ర్భస్మ కపాతకర్పరమ్' ఖమా. 4(27)
 ౬. 'సినెలికానిం కాదు కపాతకర్పరం లై నవాఁడు' హరవిలాసము. 8(98)
 ౭. 'సాధ్యజ్ఞిభూషాసుభ గాబధాసే. సిద్ధార్థ దూర్వాబ్జురకర్పరాణీ' బాలభార. విరా. 4(59)
 ౮. 'ఉర్వీంక్రామ స్మర్వతా కర్పరణ' అమృతోదయ. 2(22)
 ౯. 'నిర్ణయావిషయ మస్య వాలతః | కర్ణికారనివరమృకర్పరః |
 విర్మి మేవగణ భాగ్యసంచయా | దున్వి మేవ భగవా నువయ్యధః | భోజచంపుత్ర, సుండ. 97
 ౧౦. 'అవదగకర్పరితకేతూచామరై | రపయాత మేవ హి విమానమన్దలైః | ఉత్తరరామ. 6(4)
 ౧౧. 'పరావరక్రీడిత కర్పరాణిః ద్వేధాభవకా చాహృదలక్షణాని' యాదవాభ్యుద. 2(2)
 ౧౨. 'అక్షత్రకాత మనుయాచి న శర్యరీశః |
 శ్యామాబ్జకర్పరవపు ర్వదనాబ్జ మస్య' నైష. 1(101)
 ౧౩. 'స్ఫురత్కుండలరత్నైః సుమధువద్ధమకర్పరః |
 మేఘనాదోఽథ సంగ్రామే ప్రావృట్కూల ఇవాబభా' సరస్వతీకంఠా 2(869)
 ౧౪. 'నాగదంతాద్యజయ్యం గదాకర్పరమ్'—,—2(415)
 ౧౫. 'సముద్భిన్నతోమాబ్జురకర్పరః శరీరస్తుతి మకరోక్' హమ్మిర. ఉప 57.
 ౧౬. 'అప్రాణ్యమూ న్యజ్ఞానకర్పరాణి' - తపతీసంవరణ 5(7)
 ౧౭. 'ఒకయెడ నూర్చి మేఘనిచ యోజ్వలకర్పరవర్ణ తుల్యమై' -
 దీనిమూలమే మాఘమని 'కృది ల్లసద్వన నివరమృ కర్పర' 17(56)
 ౧౮. 'కర్ణాటాన్ధ్రవృత్తిరవకా త్కర్పర గీతిభేదే' హంససం. 1(20)
 ౧౯. 'కదళికదంబసంభూతియోః గర్పరాకృతియోః బుష్కరభూతియోః బూని' వసు. 5(42)
 ౨౦. 'కలనిస్సనశోకితకర్పరకాననరేఖావంధ్య వింధ్యనగమున విడియకా' నిర్వచ. ఉ. రా.
 ౨౧. 'బర్పరవార్షాహకర్పరంబు' వరాహ. 1(84)
 ౨౨. 'సంధ్యాంకుభిన్న భువకర్పరతాన్తరక్ష | అక్షివిదమ్మకళరం శవీరకస్య' మాఘ. 5(68)

౨౩. 'కృచిల్లనద్దననివరమ్మకడ్యరః । కృచిల్లనయకణపుష్పవిజ్జరః
కృచిచ్చరచ్చకధరఖణ్డాపాణ్డరః । ఖరత్తకీతికలరేణురద్యయా—,,—17(56)
౨౪. 'దవ్యామానకాలాగురు ధూపపటలకడ్యరేణ.' గద్యచింతామణి. 74 పు. 4 పం.
౨౫. 'మహావరాహ కేసరనికరకడ్యరేణ' కాదంబ. పూ. 282(8)

(19) 'ఘన' (22)

- "ఘన గణ విహరణఁ జివికిన । మణిధనువున' 4(41)
౧. క. 'ప్రతిపద్యము చోద్యముగాఁ । గృతి చెప్పిన నొప్పుఁ గాక కృతి నొకపద్యం ।
బలిమాధుఁడైనఁ జిత్రతఁ బ్రతిపాదింపఁడె ఘనాక్షరన్యాయమునక' జ.విక్ర.1(1)
[ఘనాక్షరన్యాయము వాద్యయములో పలుమాలు ప్రస్తుతము.]
౨. 'న జాతమాత్రోఽసి హతోఽసి హాధిక' శకాబ్జవంశైకఘనస్తవ మేకః.' తా.5(19)
౩. 'వంశే ఘనాగ్రన న విశతి దోహో రసభావితే సతాం మనసి' ఆర్యాసప్తకతి 41.
౪. 'ఘనతర తిమిరఘనోత్కర జగ్ధానా మివపతన్తి కాష్టానాం
భిదై రమిభి రుడుభిః కిరణవ్యాజేన చూర్ణాని.' మురారి 2(58)
౫. 'పరస్పరస్ఫురిపరాధ్యక్షరూపాః । పారస్త్రియో యత్రవిధాయ వేధాః
క్రిందితిప్రాప్త ఘనాక్షరైక । వర్ణోపమావాచ్య మలం మహర్జు.' మాఘ 8(58)
౬. 'ఘనైర్జగం కాష్టమివ అవినీతరాజపుత్రం రాజ్య మభియుక్తమాత్రం భక్త్యేక' సితి. వా.
౭. 'గుడం కరజ్జలీజం చ ఘనచూర్ణేన సంయుతం ।
సమం పానైఽదధానా ధూపే మోహం ప్రథయతే నృజామ్.' సిద్ధవాగార్జునకక్షపుటి, మోహ.
౮. 'పురుషా వివరం ప్రాప్య కేఽప్యలక్షితసంభవా ।
ధూషయన్తి మహావంశాన్ ముఖే తీక్ష్ణ ఘనాగ్రన' కవిరాక్షసీయము. 19.
౯. 'ఘనైవ ప్రోక్తిర్లాత దహహ కిలా వజ్రఘటితా.' కంసవధ 2(18)
౧౦. 'కార్యరాశీ రార్యస్య కశ్యపిదధిత కోణపఘనవిమితాం నిపతిమ్' భోజ చం. అరణ్య 60.
౧౧. 'వట్పరణకీటజాప్తం । పరాగఘనాపూర్ణ మాయుధం త్యక్తా ।
త్యాం మప్తిమేయమధ్యా । మధునా కక్తిం స్తరో వహతి' ఆర్యాస. పాది 1.
౧౨. 'తైలోక్యవిజయాధత్య నిత్యదుర్లభలితస్య సః ।
ఘనాక్షరలిపిప్రఖ్యః । కాదాచిత్కః పరాభవః' అద్భుతదర్పణము 7 అం.
౧౩. 'ఘనాక్షరస్యేవ విధాన మత్ర । త్వం నిర్జితా దేవి తథా విధాత్ర
విధేస్తు జానామి సుకాలత్యం । త్వద్రూపకల్పా యది దృశ్యకేఽన్యా' వి. ద్యా. కావ్య.
౧౪. 'అయం ఘనాక్షరన్యాయో యద్విరాధో హతోఽమహా
కక్తిర స్మాన్తి చే దృశ్యద్ధం దర్శయ త్వేష తాం మయి' - జానకీభగవతు 6 అం.
౧౫. 'తత మభినవదనదోషం । సహమానా మోక్ష మక్షమా సుతనః ।
శ్చ తహతి నిట భగవన్తం । ఘన మన్తః సాంభత్తీర్ణ' ఆర్యాసప్త. తాది 16
౧౬. 'రాకాశ్యో మధుప మోదిష్యన్తి । ప్రహేళ మోహ త్యజాన్త మన్త
మృకాన్త త్కాన్తరజా విమన్తి । మణి క్రణవ్యరవిభావి భావి.' ఇ.ప. 22(26)

౧౩. 'సత్యభామా తు త దాకర్ణ్య ఘోషాక్షర శ్వాయాగతమివ రభసకాద మిమ మాశబ్ద
మానా.' పాఠికాతాపహరణ చం 8.

౧౪. 'కా క్లాపూ ఘోష జర్జరణ భనుమె | కృష్ణేన భగ్నేన వా' బాలరామాయణనాట. 1(51)

౧౬. కాష్ఠంబుగొని 'ఘోషకీటకం బను' మార్కంఢేయ.

(9) 'కతక' ౧౪.

'వంధనంభవుఁ డెన్నతకంబు 4(146) 'సగాటవీకతక పరాగము' 5(188)

౧. ప్రకృతి ముపనయన్తి వారిధానీం | కతకరటాంసీ రజోస్తరాపకర్ణాత్' అమృతోదయ. 4(77)

౨. 'వజ్రశీలం కామలకవటజ లివచ కతక తక్కిల...' భో. చ. కుం. 25.

౩. 'కణచరభారతీకలుష కల్లోలిసి కతకక్షోద సందోహైః' పద్మబాణ.

౪. 'అజ్ఞానకలుషం జీవం జ్ఞానాభ్యాసా ద్వినిర్మలం |

కృత్వా జ్ఞానం స్వయం వశ్యే జలంకతక రేణువత్' ఆత్మబోధ.

౫. 'కిన్ను ధ్వస్తపయోధిరేవ కతకక్షోదైరి వేన్దోః కరై

రత్నచ్ఛాయై మధ శ్చ పజ్జ మఖిలం ఛాయాపదేశా దభూత్

కింవా తత్కరక ర్తరీభి రభివో నిస్తక్షణా దుజ్జ్వలం

వ్యోమై వేద మిత స్తత శ్చ పతితా శ్చాయాచ్ఛలేన త్వచః' అనర్క. 2(75)

౬. 'అమలసరశనిచుళ...తిలక కతక కరక రుచిక'...మందార మకరందచంపువు.

౭. 'ఛా. 'శ్రీవస్తుపాలకీతా కతకక్షోద సంగమోల్లాసితా |

అధిరతిరేపువలపక్షాః | జయతి మత స్తేజఃపాలస్య,' హమ్మిరమదమర్దననాటక - (5-1)

౮. కామకకబ్జకతక 'కేతకీకేతక...' కా. క. ల, 118 పు.

౯. త. 'వరద కాళోక నవళ తక్కిల కేత. కీ వరంటక వటజ కంకేళి కతక

కాక తిందుక కింకుక క్రమక తిలక | కాఞ్చనకదంబ కలితమక్లాననంబు' నిరంబ 6(౧7)

౧౦. 'ఫలం కతకవృక్షస్య య ద్య ప్యమ్బుప్రసాదనమ్ |

న నామగ్రహణా దేవ తస్య వారి ప్రసీదతి' మనుస్మృతి 6(67)

౧౧. 'కతకం పజ్జప్రసాదనాయ' వామనకావ్యాలంకార సూత్రము - 2(5)

౧౨. 'న వీకతకం పయస ఇవ పజ్జస్య ప్రసాదనాయ ప్రభవతి'—, —టీక.

౧౩. నీ. 'వానకాలమునాడు వందువట్టిననీటి కాలువ్య ముడిపెడు కతక ఫలము.' కాళి. 2(160)

౧౪. కతకస్య ఫలం నేత్ర్యం జలనిర్మలతాకరమ్ | వాతశ్లేష్మచారం శీతం మధురం తువరంగుయ
మదనపాల. 6(26.)

(55). 'షాడబ' ౪

'నానావిధ షాడబముల నానువుపాహరము' 4(281) ['షాడబములక = రుచులతో' అని టీక.]

౧. 'పరమాన్నకర్కరా షాడబగోఘృతేక్షురసకాకములక' పాం. రం. మా. 2(105)

౨. 'షాడబరసానీ రసానీ పానక ప్రచురంబును' భీమేశ్వ. పు. 2(144) ౩. 'కాకపాకరసానీ

షాడబములు' కాళి. 4(119) ౪. 'షాడబంబులతోడఁ బానకంబులతోడ'—, —7(185)

(18). 'దివాకీర్తి' ౨ 'తనదివాకీర్తి జని నగుదరమార్తి' 6(10)

౧. 'ధివృద్ధాకర స్తు ప్రాప్తోఽస్మృతాం దళాం య త్త్వమ్

మునితనయత్వ మపా శ్వాః పతితః పాణో దివాకీర్తు' అభినవకాదంబరి 282.

౨. 'అక్షిణి త్వస్మాక్ మేతథః ప్రకృతిపురుష స్వేత్వరతరేర్దివాక్షిత్తుప్తా.'

ఆ.తి.పు 408 పం. (14)

(86) 'ప్లవ' ౧౯

'కృతవాన్ధ్యః దీప్తి కాప్లవతః క్షీణోన్మహద్భుక్తువా' 8(90) ['ప్లవ = తులనము' అని టీక.] ['తెప్పయగువా?'] 'బట్టతల మించఁ బల్లవ జేరఁ బాటుకెంచి' 6(46) ['ప్లవ = ఆకురి యాకుని' - అని టీక.] 'అహరిప్లవప్లవ భావభావ' 6(49) ['ప్లవ = తెప్ప' టీక.] 'పులిందప్లవ బృందంబుల' పనికా' 6(75)

౧. 'యస్మిన్ లాభలిగ్నసారనివహః సోద్యేగ్భూతః ప్లవాః'

తెలుపాళ్ళ పలాశినః. - రుక్మిణీపాణిగ్రహణము. 9(8) ['ప్లవాః = చడ్డాలా' అని టీక.]

౨. 'సీనుః ప్రసన్నాప ఉదారభట్టః కీలాంబో గోపయతి ప్లవాదీక' రుక్మి. పాణి; 1(69)

['ప్లవాదీక = చడ్డాలాదీక' - టీక.]

౩. 'ఇతి శోపనపద్ధతస్మగ్గీ గరళోర్నిప్లవకల్పయా గిరా

పరిపేతు రుపేతమూర్చనాః క్షితిపీత క్షితివల్లభాదయః' బాల. భార. కా. స్త్రీ. 1(7)

౪. 'మనోజ్ఞ హంసపలాధిరాజ రామాభిరామ ప్రసాన విశేషంబు గావున నకుంతితకో విబృంధ మాణ నావాప్లవగ వీరారాజతోల్లాసాల శీలాచుకుకిత దికాంతంబై' చంద్రికా. 4(68)

(888 పు.) (14 పం.) ['ప్లవ = తెప్పలయొక్క' టీక.]

౫. 'వతుకవమారీప్లవాది పురవారాః' రుక్మి. పాణి. 2(40)

['ప్లవాద్యాః = ప్లవ దయః...ప్లవాదయశ్చడ్డాలాద్యాః' - టీక.]

౬. పీ. 'కానకీరఘురామచంద్ర ఘోరవియోగః కాండాకరప్లవదందవరము' ప్ర.రా.వేం.ని.వి.

౭. పీ. 'కాంతినిర్ధరమీద్ర కామయావనములగుంధప్లవము లింతి కవయగంబు' కృం. 2(15)

౮. 'అథా దీప్తిపాద్మిరత్నోర్నిపాతయాదోజలప్లవాః' కవికల్పలత - వర్ణనీతి 18

౯. 'స్వాతా మాగధచరదూతమాతపోతప్లవనటాద్యాః' బృ. సం. 10(10)

౧౦. 'అన్యదీప్రవాహరత్నంబు...ప్లవాక్షిల్లంబయ్యను బరమహంససేవితంబై.' తీరం. మా. 1(88)

౧౧. 'దురితోదన్యదావర్తే ఘోరమోనస్య దుఃఖ్యతః సమగ్రగుణసంపన్నః తారక స్వం ప్లవో మహాక' యాదవాభ్యుదయ. 1(54)

౧౨. 'అకృతసేతు మనాకలితప్లవాం । జవనసీనుద్భృథప్లవ ముద్వహా'

రవిమూతా మలిలబ్ధి రమాపరిం । సపది ఘోషసమీప ముపానయత్' - 8(44)

౧౩. 'ఇతి క్షుతస్తవ్య రసా యశోదా । చిహ్నార్జవేన ప్లవమన్యవిస్తత్' - 4(66)

౧౪. 'వ్యేదప్లవప్రదయసి తవ లోమకాదా' కైష. 11(128) ['వ్యేదప్లవ వే = పుర జలస్నాన టీక.]

౧౫. 'ప్రరహాననయాః ఖలు ద్యయోః ప్లవమృభ కతః కవా పుభా' - 2(81)

['ప్లవమృ = పురరాగ' - టీక.]

౧౬. 'హింసీరమండలం ప్లవరంబుహంస' వరాహ. 10(122)

౧౭. 'ప్లవోదిత శ్రమోనిహితలలాశంబుత్తై' మౌఘ. 12(71)

౧౮. 'తాంబూలం ప్రసితాబిర్యుపేత తాళయత్తదా మహాప్లవా' గద్యదింకామణి. 184(15)

౧౯. 'ఇతివైకానాకం ప్లవగోమహంబు' పాండు 8(68)

(24) 'చందాక' ౮

'చిహ్నతకంబు నభోమండలికిం బందాకకంటె' 4(85) ['చందాకకంటె = అర్థోదకకంటె - చీక.]

౧. 'అర్థాలక్ష్యమనోహరోదయగళి చణ్డాకకాలమ్మనాత్' ।

వక్షః కబ్జులకేన పామిపిహితవ్యక్తస్థనం విధ్రుతి' రసవదన. 218

౨. 'హస్తాదభ్యైరదాదభ్యులలితాః కాసుమ్మచణ్డాకకాః

చణ్డాః కేపిజనేన సన్నదధతే పాడమ్మరాడమ్మరాః' పంచభాగవి. భాగ.

౩. 'కృత్తైః స్తమ్భయోగస్య రమ్భయోః । చకాన్తి చణ్డాకమణ్డితా స్తసా.' నైష. 16(8)

౪. 'ధృతబహుచణ్డాకక బహ్ని వి తన్యమాన లలితలాస్యే' - వేమ. 6 (109 పు.)

౫. 'గమ్భీరేణ గర్జితాతోద్యోరవేణ కలితకలాప చణ్డాకకాని గృహశిఖణ్డి మద్దలాన్యకాణ్డి తాన్ద్రకయన్తమ్' —, —, 8(127) పు.

౬. 'కుసుమ్మరాగపాటలం పులకబనచిత్రం చణ్డాకక మాదధానా' హర్ష. (2)

౭. 'కార్దమికచేల చీరజనియమిహోచ్చచణ్డాకక.'

౮. 'కేతకీగర్భవత్ప్రపాణురస్య చణ్డాకకస్య ఉపరి త్వామకరీకృతవక్షః కక్ష్యబంధవిధాయ' (2)

(11) 'కర్కరీ' ౬ (కర్కరీ * కర్కరీ)

'ఘృతపిండవిభకర్కరీ ఖండమలతోద' 2(78) 'మష్టికలోరార్ధగకర్కరీఫలికకేమ్రార...' 8(90)

[కర్కరీఫలిక = దోసపండుగాఁ జేయఁబడిన' అని తూర్వచీక.] 'పాకనిర్మలితమహాఫలాఘ హరిత చ్చద కర్కరికావనాలినా' 4(140) ['కర్కరికా... = దోస...' - చీక.]

ఈశబ్దము నిఘంటువులందు ఎక్కడను నాయలంటి పఠనములో దోసవక్షయగాఁ గనబడ లేదు. ఉన్నచోట దీనికి గిండివంటి మట్టిపాత్ర అర్థము. కర్కరీశబ్దము దోసవాచకము.

'కర్కర్యాపూర్ణక నికా' అమర. 'కర్కరీ(?) భాణ్ణభేదేనా(?) దర్పణేకతేన్ద్రేయ' విశ్వ మేదిన్యా. దోసవక్షయం జేరయిన ఆ యర్థము ఇందుండవలదా?

ఋతుచక్రములో—పుట 68(229) 'అలమధ్యకర్కరికానవములు' - చంద్రాంగద చరిత్రము. 'సేమిది గాదములొని దోసకాయలవలె' వరాహపురాణమున-24 'ఘర రికలో' - 'కర్కరికలో' అనుటవ. 'కర్కరీ కీతలా రూక్ష గ్రాహిణీ మధురా నయః కర్కరీ లోమకీ వ్యాశప త్రోర్యాయ బృహనర్శలా' మదనపాలనిఘంటువు.

'ఉర్యాయః కర్కరీస్త్రీయా.' అమర. ఆముక్తమాల్యదయొక్క తూర్వచీకలో ప్రకృతోపయోగిగా ఈనిఘంటువాశ్వామే 'కర్కరీస్త్రీయా' అని యుద్ధృతము. 'ఉర్యాయో కూకశమ్పూర్ణం చ కర్కరీ మర్కరీ క్రమాత్' అని టాంకములలో నానార్థరత్నమాల. (ఇందుల చీక.— 'కర్కరీ, మర్కరీ, నీ॥ ఈరెండును వరుసగా దోసవక్షయ దురదగొండిచెట్టునవను జేరులు.'

ఇట్లు 'కర్కరీ'శబ్దము దోసవాచకము కాదనియు, దోసవాచకము 'కర్కరీ'శబ్ద మనియు జేర్పడుచున్నది. ఆముక్తమాల్యదలోని తొలియుదాహరణములో కర్కరీశబ్దమున రీకారము యతిలోనున్నది. కాకిఖండమున-

౧. వ. 'పాయసంబులుఁ గర్కరీకారశబ్ద ముష్టాండనిష్పృతక పటోలికా.....' 7(185) అని నవీనప్రాచీన మద్రాసుబాలు సమముగ నున్నది. మఱియు-

౨. 'కర్కరీ కళాచితా పీఠగండోపధానమణిమవర శయ్యాకటాహరి (సనం?) బలకల్పయ' (275) ఇట నిది గళంతికావాచకము.

౩. 'కర్కరీపాదుకా పీఠికాకరంకపీఠికలు చాల్చి' 5(294) (గళంతిపరము)

ఇట్లే - 'సుకిలోఽపి సువృత్తోఽపి యా త్యదానా దధోఘటః |

పునః వజ్రాపి కాణాపి దానాదుపరి కర్కరీ' పంచతత్త. 2(78)

'పీఠ్యత్తమిత్ర మత్రాగ్నిం దూరతః హూరతాం గతం |

హూరతాం వాయవోఽప్యాయః కర్కరీకృతపర్వతా||' చాలభార. సా ప్తి-1 (74)

[ఇట నిది తునుకవాచకమును కర్కరకబ్రము గానోపు]

౪. 'వామ నేత్రాకరాంచలావర్జ్యమాన | కనకభృంగారకర్కరీకాముఖాగ్ర
గళిగండోదకంబులఁ గంపవైరి | చేతులవఁదార్యుకాంధవశ్రేణివోడ.' పారి. 2(20)

౫. గురుశ్చలోన్నతగాత్తు లుదతభుతోగ్రుల్ వజ్రపాషణక
ర్కర్యలర్కప్రతిమానలేజాలు గుణాకల్ప లహకల్ప భీ
కరకాలాంతకకల్ప లాజనిపుణుల్ గర్వోన్నతుల్ ఋక్షవా
నరపీఠుల్ జనియించి రెల్ల యెడలఁ నాగాయతప్రాణులై.

(కర్కర = కరిన). భార. ఆర. ఆ. పు 270 (292).

౬. కట్టకితకర్కరీ చక్రాస్త కావ్యమభ్యి కాముషి తృపామ...అటవీప్రవేశ ప్రపాణాం శైత్యన
త్యాజయన్తీమివ శ్రుప్త్యమ్' వార్ష 77.

౭. అవిరహితరాజమాషత్రపుష కర్కటికా మాష్టాణ్డాలాలు బీజైః అటవీవటుమ్మినాం
గృహైః' వార్ష 77.—కర్కటికబ్రహ్మనవః :-

౮. 'స చ పీఠరత్నా ద్వృతిభిజ్ఞం విధాయకర్కటికాక్షేత్రే శృగాల సహితః ప్రవిళతి' పంచ
తంత్రము, అపరీక్షిత. 6-వ కథ; కావున దోసవివక్షితమేని 'కర్కటి' యని పరింపవలయు.
యతిభంగమగును. 2(78) లో చెఱవ ఆరము.

౯. 'ఘనమూలో రసా లేఖు గుడమూలా మ్ముపత్రకః |

కావూరః ప్యా త్కర్కరీకా పాణ్డొకస్తు రసాలకః' అభిధానరత్నమాల.

ఉదాహృతకాళిఖండాది వాక్యములయందు కర్కటి అనుటకు బదులు 'కర్కరీ' అను
పాఠము ప్రకృతాముక్తమాల్యదాపాఠమువలన భ్రమచేత నే ముద్రకకృత మనియు—ఇట కర్కరీ
కబ్రము (పాండ్రక అనఁగా) రెల్ల జెఱవనకునకు వాచకమనియు తలంపవలయును. అటుయిన 'రస
వాడిగ నెలవోడ' అనుచో మరల చెఱవనకుఁ జెప్ప నేల అని యాక్షేపము. ఇట రసవాడి
యనఁగా కడలివిశేషముగాని చెఱవ గాదు. దానికి కడలియు అర్థమే. అటుయిన ఆదిలోనే
చెప్పిన సురభిరంభాఫలములు ఎక్కువగాదా యనిన, అది గుగంధియరఁటు అనుకడలి విశేషము
అనియు, కొనకచ్చును. అట్లు చేసినచో దోసను చెప్పవలదా? ఏమిచెప్పవన్న? అద్భుతమయిన
కడమ ఫలములయిచి చెరువుటకా?

(16) కీకట (కీకట) F.

(9) 'కీకట శరాశీవారవాణీభవత్ | దోయద్భ్యాంతకృపాణికాద్విరయ' 4(81).

[కీకట=కోయాయొక్క...కీకటదేశవాసులు బోయలు'—టీక.]

‘అవధిహారు గీకటాలయఁ. 4(209). ‘గీకటార్థి’ 4(263).

౧. ‘ఇరండు గీకటార్థిశ్చరుండు,’ శృం. నైష. 4(158). ౨. ‘గీకటార్థిపః’ నైష. 12(88).

౩. ‘వటుంబసహితుండై గీకటదేశంబునకుం బోవువాఁడై,’ కాళి. 7(249).

౪. ‘తొల్లి | విద్వరకనామగీకటవిభునితోడ!...సంయ | మనుఁడు చేసినతర్కంబు వినుము నీవు.’
చరాహ. 2(44).

౫. ‘ఇంగలంబు చల్లఁగా నార్చి గీకటస్వామిపలిక.’ —, — (28)

౬. ‘మఱియు వనదేవతా స్త్రీలు మహిరుహములఁ బుట్టిపెట్టెడు వివిధాన్నములకు నెడముఁ
కాపెఁ గీకటమునిపాత్ర నూత్నమయ్య మహిమ బహువిద్యలకుఁ గవిమనసువోలె’
—, — 7(104)

౭. ‘గీకటగ్రామజీవతంస’ —, — 2(142). ౮. ‘గీకటవశేణ్యుండు,’ —, — (151).

౯. ‘కిప్పుచానాం ప్రథమగణ్యః గీకటానాముదాహరణ భూమిః’ యశస్తిలక. 3(41).

(46) ‘వారవాణ’ — ౧౫

‘వారవాణీధవ | ద్వోరుద్భాంశ...’ 4(81)

౧. ‘మరకామారుతోద్ధూత మగమత్తైతకంరజః | తవ్యోధవారవాణానా మయత్న పటవాస
తామ్.’ రఘు 4(55)

౨. ‘అవారితవారవాణీసాహోనినాద’ — చంద్రికా. 6(48) (571 పు. 13 పం.)

[“వారవాణీకంచుకీ — ‘కల్పాకోవారవాణోఽస్త్రీ’ అని యమరము” అని టీక.]

౩. ‘సద్వీసివాం కల మధూ న్నగయాచిక్రీః కానారసీమని ఘనప్రభ వారవాణామ్
అగ్రే కదాచి దధిరూఢహయ స్సమీక్ష్య తస్య న్తనం నవఘనప్రభవారవాణామ్’
[దివ్యనూరిచ. 8(49)]

౪. ‘విపులాచలస్థలఘనైవ జగమిమభి రజనాః ప్రియైః

పీనవచతటనిపీడదళద్వరవారవాణమురసాలిలిజ్జీరే.’ మాఘ. 15(84)

౫. ‘వశత్తుతరవారవాణోల్ల సత్సేవిదల్ల’ గద్యచింతా. 10(188)

౬. ‘అగృహీతకనకవేత్రలతైః సితవారవాణైః సితవసుమశేఖరైః’ పూర్వకాదంబరి. 176 పు.

౭. ‘మృగరుధిరలవశతకబలేన వారవాణేన ద్విగుణతర ముపకాతకాన్తిః’ —, —

౮. ‘ఉపవిశ్యాసనే వారవాణ మవతార్య, —, — 201 పు. 3 పం.

౯. ‘కృతాభిషేకే కైరోచకే విమలముక్తామణి పరితేప విరచిత చిత్రపటమయ వారవాణ
ప్రచ్ఛాదితకరీరే’ మద్రా. 2 [“‘కల్పాకో వారవాణోఽస్త్రీ’ ఇత్యమరః.” — టీక.]

౧౦. ‘ఇతి బ్రువన్ దివ్యపటేన నిర్మితం | స వారవాణం మనయే దదౌ మదా
అదర్యయ తోఽపి నిజాన్లసక్తేనం | మణిస్వరూపం ద్యుమణిప్రభోపమమ్.’ దివ్య 8(5)

౧౧. ‘ధవళ వారవాణధారిణం... పురుషమ్.’ హర్ష. 1.

౧౨. ‘తారముక్తా ప్రబళిత స్రవరక వారవాణైశ్చ’ హర్ష. 7.

౧౩. ‘దేవ స్సవారవాణేన నళినీపత్ర బన్ధనా

క్యామజీమూత సన్నధః కాల్పనాద్రిరి వాబభౌ.’ పరిమళ 42(4)

ఆముక్తమాల్యద; చిత్రకానుబంధము

౧౪. 'సుగ్రాహనన్ద పరిష్టా విగ్రహే పులకాభ్యే తే అపీ కృపవవిచ్ఛేదో విశాఖాం మిత్రాం
మిత్రః.' [‘కవచానాం పరపాదానామ్’ చీక] కమార. 16(5)

౧౫. ‘కలరి సంకయ్యలను గాంతురు కాంతలుగా యటయ నా
బలిదురాలు తే దెలిచి పట్టుగొందును దాని చూడఁగా,
నల్లనివారవాణము గనబడిచెక గనవచ్చె దానిపై
నల్లి కత్తుంగిలింపుతనియింపున నంటినపిండిముద్రయుకా.’

శేటూరి ప్రభాకర కవిమాదామణి “మాన్వాళ ముచ్చట”

(20) ‘ఖురళి’ ౨౬

[‘కపోల=గండస్థలము ల నెడు-ఖురళి=సాయుచేసెడు ప్రదేశములయందు’-చీక]

౧. వ. ‘సారంగంబుల ఖురళిరంగంబులు’ మనుచ 4(87)

౨. ‘కౌర్య. శిశువుభవదీయదోః స్తంభ బృంభమాణ ఖురళిః గౌతేయచాలనస్ఫురణ మెఱిగె’-
నరస. 5(218)

3. మ. ‘కృతవిద్యాఖురళిపరిశ్రమకళాశేరీవిలాసున్’ శ్రీరంగమ. 1(18)

౪. ‘మల్లసంగ్రామఖురళికామండనాయ । మాననానాపరిష్కార’ కృం. నై. 5(6)

౫. ‘కఱకుఁబుత్తు మొగ్గతూపులుగిఱికిొన్న మనోజఖురళికిం బ్రతినిధియై’.—,—6(6)

౬. ‘పాపి నైవరం విశిఖురళి కల్పితా మన్తభేవ’-కర్ణకుండరి. 2(6)

౭. ‘అస్త్రప్రయోగఖురళికలహే గణానామ్’ మహావీర. 2(88)

౮. ‘పురాకల్పే దుఃశోకృతనఖురళిశేరిజనితా

దత్తిప్రత్యాపక్తా కృరితపతి గాత్రాణి రపనే’—,—5(5)

౯. ‘కమార శస్త్రశాస్త్ర శ్రీకలాబలగుణోచ్చయః

నాహ్యరి ఖురళి రాజభక్తిః శుభగతాదయః’ కా. క. ల. 1(5)

౧౦. ‘పరువు లిడంగ నాత్త ఖురళితములం గనకాద్రిచెంగటక

గర మపరంజిరామొరముగట్టపు నేలలు బారికంబులై

ఖురళికలట్ల యాట బలఘోటకకోటికి నేడదేరఁగాఁ

బారలుట కయ్యెడకా తెడకఁ బోవలదయ్యె రజఃప్రదేశమల్. కవికర్ణవసా. 2(100)

౧౧. ‘ఏతే శోకృత్త కణ్డప్రతిమభటనటారబనాట్యుచ్చతానాం

కన్డం ద్రప్తైర నాథూ ద్యువి సమరసమాలోకిలోకాపుడేపి

అశ్వై రన్వైరతేగః కృతఖురళిమజుసంతుద్యమాన

క్షృప్తహేతి వతన్తంకరణరణధురారేణుధారాన్ధ కారాత్.’ నైష. 12(100)

౧౨. ‘నామే కథితము భమః కిమ దక్షిణేవా ।

కాకానీం పృథివి కోఽర్చ కరోథ నైతామ్ ।

ఇతం క్షియాశ్రమ మక్షయ్యే త నాద్యుత్తరం ।

శస్త్రప్రకృతఖురళిం ఖలు కః కరోతు’—య. తి. 8(486)

౧౩. 'తరళీకృతఖడ్గవల్లరీకః | ఖురళీ సీమ్న సఖేటకః కమారః |
 సమశోధత సంఘలత్తరత్తో | జనితావర్త ఇ వాకశోజ్జలానామ్'. ఆమృ. 2(47)
౧౪. సీ. 'మనుమబురెటిసాదనమను నెవ్వని | లాలిత (రసనిలాస) ఖురళి' మల్ల. 1(40)
౧౫. సీ. 'తనకాధంధనర్తకి వేలాగోత్ర | పరివృతాచలచాదు ఖురళి గాఁగ' చంద్రి.
౧౬. 'గురుపితజనావృతవిహార ఖురళి గాదు|కరగరిమఁజోప కాత్రవాంతరముగాని' 8(126)
౧౭. 'మల్ల ఖురళికా.' వసు. 4(74)
౧౮. 'భస్మాంకు రేతి ఖురళీ కలహే కమార |
 మ ప్యాపీపక పరుషరోషమదాన్ధచేతాః' మురారి. 4(24)
౧౯. 'వల్లకళరమహాఖురళీనికాయ్యమిహ' కవలయాశ్వ. 2(14)
౨౦. 'అస్త్రకస్త్ర ఖురళీషు వినిశ్యే | కైవ్యకోఽపనమితా నమితాః'—,,—నైష. 11(5)
౨౧. 'దిగ్గాజ్ఞే ఖురళీరజోభి రయఃజైః కక్ష్యపిసద్దోదరా |
 మల్ల ముణ్డితమూర్ధ చచ్చలకిభౌ భూయః పరిక్రమతః' శృంగారలిలకథానిము. 149
౨౨. 'కథ మధికతోపదేశరహస్యాః | ఖురళీ ఖేలిన ఇత ఏవ వర్తన్తే' బాలరా. నా. 4
౨౩. 'కైలాసకేలి ఖురళీ కిలావలయతోలనైః |
 మత్తో మాంఘలదోర్దైవా ద్భులీయాక్ రఘునందనః' పా. రత్నా. ధ్వని. 45
౨౪. 'త్వ య్యద్దదానే ఖురళీషు కేళీమ్' శంజాపూరిరాజులచరిత్రక వొడిమ. 22 పు.
౨౫. 'సకలలోకములు నే జనసత్త్వసంపన్ను | ఖురళికాయాత్రకు గోష్ఠ్యదంబు'

ప్రబంధరత్నావళి. 416

౨౬. 'కథం ఖురళీ ఖేలన ప్రసరత్ప్రపత్క్లీపక్లీనాం త్రినయనాస్తేవాసీనాం చేతనీ విరచితం
 పదం పరస్పర స్ఫురయా' బాలరామా. నాటక. 4

(89) 'మండ' 3.

'దధిమండ' 4-85 ['మండ=మీఁగడచేత'-టీక.]

౧. 'దధిమండపాశోధిమండితంబు క్రాంచ మనుదీవి సుగుణసంఘములసివి'—శృం. నై. 5(52)
౨. య న్దణలే స కిల పాణ్డూర సన్ని వేశః |
 పూర శృకాస్తి దధిమణ్డమయః పయోధేః' నైష. 11(47)
౩. 'మృగదాజాండఘటిన్నికాతపయస్సులో పేరఁ బూర్వావసి
 ధరగోపాలతనూజహారి గని నోద్దం జంద్రమండంబు వా
 పి రహిం దదధిఖండ మూనె నన నొప్పెం గంటివే ప్రాగ్వి
 ధరగోపాలతనూజహాసహరికృత్తావిలాపాబ్జ మే.

చంద్రి. 4(180)

['చంద్రమండంబు=చంద్రుడను మీఁగడను'-టీక.]

(88) 'ప్రకంప' ౧

'వివిధలాస్యస్ఫురి సుభ్రుక్రమంకులవాదు ల్సారిఁ దీర్చి' 4(86)

['ప్రకంకుల=వర్తకలయొక్క]-టీక]

౧. 'సర్వం తిష్ఠతు సంకటః పతి రపా సుధ్యోక్రమహో హరః' మల్లికా. ప్రస్తావన.

(54) 'శృంగిచేర' (శృంగచేర) ౭

'శృంగి (గ?) చేర భంగంబులతో' 4(85) ['శృంగి (గ?) చేర=అల్లముయొక్క-చీక.]

౧. 'సవిప్పరి శేసరశృజచేరం | తుద్రోమణం గవ్యపుత్రేన పీతమ్

కన్యాపి పుత్రం లభతే హతేన | యోగోక్త మౌల్యం మునిభిః ప్రదిప్టః.'

కామరత్నము-వన్ధ్యగర్భధారణము—10

౨. 'దధిమధునవసేతం పిప్పరీశృజచేరం | మరిచ మపిచ కృష్ణం చాప్తమం ప్రేక్షవం చ
యది దళలి సహాష ప్రక్షిణో వాసుకి ర్వా | యమసదనగతః స్వా దానయే త్త త నేన.'

కామరత్న - సర్వవిషాదధ-4.

౩. 'గోక్షురం శృజచేరం చ బీజం వా కోకిలాక్షజమ్...' నిధనాగారనకత్తుపుటి. 27.

౪. 'సాజమోడలవణా హరితకీ | శృజచేరసహితాచ పిప్పరీ

మద్యత క్ర తరళోష్ణవారిభిః | శ్చార్ణ పాన ముదరాగ్ని దీపనమ్.' బృ. సం. కాండర్పికము. 11

౫. 'శృజచేరసో యేన మధునా సహ నేవితః |

శ్వాసకాసభయం తస్య న కదాచి త్క్రొశోదరి.' లోలంబరాజీయము.

౬. 'రాజనలతోడ శృంగచేరములతోడఁ | జిలుగడపుఁచెండలముతోడఁ జేమతోడ

నొప్పునాలుగుపొలముల నుభవనముల | భువనసారము పీఠికాపురవరంబు.' భీమేశ్వ. 2(56)

(45) 'వళక్ష' ౩౩ 'ప్రసాదమందప్తి తవళక్షం బగు కటాక్షంబున' 4(88)

౧. 'వళక్షమొదిత్రీః హిమాద్రి శ్చాన్తవత్' కా. క. ల. 8.

౨. వ. 'విరహాభరసంచలితమానస యే వళక్షేతుకోదండ...' ప్ర. రా. వేం. 540

౩. వ. 'వళక్షచామరజాలంబులు డిండిరికాధవళకల్లోంబులు' కాలహస్తిమాహా. 1(142)

౪. 'శళధరవళక్షగరుతో దదర్శ గగనాధ్వజాజీకాఁ హంసాన్'-మల్లి. (10)

౫. 'అవై మ హంసావళయో వళక్ష' | స్వత్కాన్తినికీరే శృపలాః పులాకాః నైవ. 8(85)

౬. 'ఉత్తాన మే వాస్య వళక్షవక్షిం దేవస్య యుక్తిం శళ మబ్జ మహా'-...-22(82)

౭. 'వలక్షకిరణచ్చవిచ్చటావిష్కృటస్ఫటికపాపాణఘటకసోపానమార్గ...' శృంగారకా.

౮. 'అని నేతద్విభుసాయకాభిహతి మి న్నంటం బయిం బర్వి శ

క్రున్మపారీమవటివలక్షమణిపంక్తర్ ద్రెక్కుటర్ పొల్పు వ .

ర్జన సేయం జెలి నిర్భరానకరవర్తశ్య న్నహోదుసితికా

ఘనలేఖోక్తరవర్ష తా భ్రతయరంగతోర్కరకవ్యాపృతిన్'. చంద్రికా. 5(120)

['వళక్షమణి=రవలయొక్క]-చీక]

౯. 'తృత్వన్నమితి గాడియై ర్నాలిహాధమపీష్యతే |

యథావత్కర్మనాబ్జ న్నసదృశాజ్ఞో వళక్షగుః'. కావ్యాదర్శ. 1(46)

౧౦. 'సత్యం దాశరథే విభీషణ ఇతి భ్రాతాన్తి లక్ష్మీపతేః

నిద్రాపినులిపిస్తానా చరతుః క్రితమృతర్ణ క్షుచ

దాక్షిణ్యముపిఠః పిత్తకలా సేవకావళయో

రవోలోకముత్యాం కంఠతి ప్రత్యక్షలక్ష్మీ మయమా మహానాటక. 6(51)

౧౧. 'శచీచంద్రనారేపవిత్తోభదత్తం
వశత్తం యజ్ఞోభిష్టనాస్రత్తవత్తః' - పారిజాతావరణ. శ్లోచం. 4(28)
౧౨. 'త్వద్దమనదిసగణనా వశత్తరేఖాభి రక్షితాసుభగ
గణ్ధర్వరీత తస్యాః పాణ్డరితా భవనభిత్తి రపి.' - ఆర్యాసప్త. తాది 13.
౧౩. పీ. 'విసఖండ । భత్తదాయత వశత్తపక్షి.' - హంసవింశతి. 5
౧౪. వ. 'మహిరమండలనిరోధి గృహస్థాపిత వశత్తకరోపలచ్చవిత్తాలితనత్తర పథశ్యామి
కంబును.' - వరాహ. 4(120)
౧౫. ఉ. 'తారహరగో । తీరసురాపగావిమలకీర్తివశత్తు' గొడ్డవర్తి వెంకన.
౧౬. 'ఆకాలిక తుషారవారికరక్షోదవర్షేణేన వశత్తీతమస్తరీత్తమ్.' - గద్యచిం 3(58)
౧౭. 'విలసదమలఘేనపటలవశత్తేణ మహతా తేమేణ.' - , - (68)
౧౮. 'వశత్తపటవేష్టితశిఖరస్య... వంశదణ్డస్య. - , - 9(126)
౧౯. 'వశత్తీతర వారవాణోల్లస తౌవిదల్లవల్లభ... - , - 10(137)
౨౦. 'మరాఠమల్లపత్తైరివ వశత్తీతమ్.' - , - 10(145) [, - 11(167)
౨౧. 'సాన్ద్రచన్ద్రితా సబ్రహ్మచారిచారు నిజశరీరప్రభా విత్తేషేణ వశత్తయన్నస్తరీత్తమ్.'
౨౨. 'ద్విరద దస్తవశత్త మలత్త్యత । స్ఫురితభృజ మృగచ్ఛవికేసరమ్' సు. ర. భాం. 555(40)
౨౩. 'కైలాసవాస ముపసాద్య రసాభినస్తత్త్వ సమ్మితేబ్ద ఇహ మాఘవశత్త వస్త్యామ్ ।
యోఽరోదయత్కవివరాఢ గుణిసో గుణజ్ఞా సోఽయం జయత్వచలకీర్తి రిలావిలాపి.'
సావిత్రిచరిత్రమ్. - ఆవతా. 8
౨౪. 'తరశ్చ సంపన్నవవహ్నివహ్ని । భూహాయనే మోక్షవశత్తపత్తే' - వామీర. 8(56)
౨౫. 'వశత్తః కలుషీకర్తం ద్వివత్కీర్తిపటిరవ ।
సస్మ ర్తదమషీధారావర్షిణః కరిణాం గణాః.' బాలభార. సభా. 2(6)
౨౬. 'మోక్షవలత్తలోచనసమున్నతి నారతు రెత్తఃగా' - బసవపురాణము 8(84)
'వశత్త కమలాత్' - , - 1(42)
౨౭. 'శ్రుతివశత్తమణిమతల్లి ఘృణీఘృణీప్రతిమల్లపుల్లకీర్తివిభవుండు' - కళా-పీఠిక. 84
౨౮. 'ఆవలత్తవలత్తపత్తయో । దధినత్తర విలత్తణత్విహే
సువమాపరిభ్యతేఽధునా । ధృతముక్తమయ మాలికాశ్రియా' సుభద్రావరణ.
౨౯. 'లక్ష్మీకటాత్త వశత్తోభయపత్త విత్తీప్యమాణచామరపరమృరమ్.' (870) య. తి.
౩౦. 'హరా న్నేపాళవరే స్వరశరతుగృరక్షితే ఫాల్గునియే.
పత్తే ప్రాప్తే వశత్తేఽమరగురునివసే శంకరరే దశమ్యాం ।
చక్రే జమ్బూనదీయై ర్గుహరకలశై ర్భాస్వరై రేకవింశై ।
ర్నేపాళత్తోజిహ్వాః ప్రథితభుజబలో భూషణం తస్తకస్య.' పా. రే. మా. 40
౩౧. 'పత్తే వశత్తే పుణ్యర్థే ద్వాదశ్యాం చ మహాలిఖే' - , - 64
౩౨. ' - , - పార్థమాస్యాం' - , - 149
౩౩. '...వశత్తేణ కాన్తికలాపేన నవలత్తేణ గుణబృన్దేన యక్త' శ్రీనివాస. (8 పు. 65)

(50) 'వైజన' 3

'కాలివనీకరావళివైజనంబు' 4(287) ['వైజనంబు= ఈమెనెల'-టిక.]

౧. 'అథ వైజననే మాసి సా దేవీ దివ్యలక్షణం

నిర్దిష్ట పాన్యవ్యయతరో రజ్జురం కుషణే కుతమ్' రాజతరం. 1(74)

౨. పీ. 'నమదస్తదాదినానామరున్నాథంబువర్ణితాభిలప్తుణ్ణవైజననము' పాం. ర. 3(129)

౩. మ. 'స్వపురావైజనశ్రమౌధికతలం స్వస్థుత్కసుప్రాప్తం

స్వపనాప్తప్రశయాభిమధ్యబహుపాత్వత్తస్థికాయితం

వపురాత్వజ్వలనాభిపదజనితబ్రహ్మాదితాశేషవి

ప్రపరత్వధిశక్తిశక్తి మదభివ్యక్తియై ప్రాచుతన్' శ్రీరాధాకృష్ణ సంవాదము. 1(5)

['వైజన= ప్రసూతిమాసమందైన'-టిక.]

౪. 'అథ వైజననే దినే కుభంయా । హరిణాక్షీ నృపలే రమాత మామమ్

వసుధాతిథిరావనోదపాతుం । వసుదేవప్రమదేవ వాసుదేవమ్.' ఆచ్యుత 2(17)

౫. 'మలయానిలవైజననే...వికాస మానేరుషి వసన్తనమయే' కేమధూపాల. I-P 19

౬. 'మల్లికాప్రసవవైజననే...గ్రీష్మనమయః' వేమ. IV-P 160

౭. 'తాం ఖలు దేవీం ద్వియూర్తిం వైజననే మాసి ప్రసవాయ వీతా పక్తుః పార్శ్వతో
స్వగృహ మానాయయత్' హర్ష. I

(18) 'కృకలాస' ౧౧

'కృకలాసములపమ దృష్టి మిన్నులనె నిలిచె' 4 (123)

౧. 'వంజముకుదం గృకలాసము నిల్చి నింగిత । యానన మేతై-జక్కన.విక్ర. 4(28)

౨. 'లలన యొకర్లు వగ్గు గృకలాసముఁ జేరఁగ జెచ్చి'-శృం. నె. 6(111)

౩. 'తరుణికోపగతాః కృకలాపాః । గగనతలస్థితదృష్టివిపాతాః

యది చ గవాం రవివీక్షణ మూర్ధ్వం నిపతతి వారి తదా న చిరేణ'-బృ.సం. 2(78)

౪. 'కృకలాసస్య దస్తాంస్తు నీతమాశ్రేణ క్షయేత్ ।

కాహా బద్ధ్యా విమం హన్తి విమం భుక్త్వా నబాధ్యతే' కామకంఠ. సర్వవిమ. 50

౫. 'కృకలాసం గ్రామచిల్లం కాకం రక్తం చ పార్షవం ।

పీష్ట్య తద్భక్షణా దేవ మజ్జన్స్థుతికరం రిచోః'-నీడనాగార్జున-వ్యాధిజననము-6

౬. 'బహురూపధరో య స్తు సంచార్థ్యకృకలాసకమ్'—,—5

౭. 'కృకలాపోద్భవం చ ర్త రిపుమాశ్రేణ తూరయేత్'—,—8

౮. 'రక్తేన కృకలాసస్య'—,—10

౯. 'గురుదారాభివృద్ధి చ కృకలాపో భవేద్భువన్'-కరాళర పులి. వ్యాఖ్య.

౧౦. 'ఒకయేకాభ్యుదయమామన । నొకరుండును మర్త మెఱుంగ వండునులుగా

గృకలాసమృతమున । దొకచాయఁ జనియించె నొకనగరమున'-భో. 8(98)

౧౧. 'మృగస్య కృకలాసభావో మృగంబరః కుమరకృష్ణో మృగః III

(84) 'పాటచ్చర' 30.

'పాటచ్చర ప్రభులకు జరగజే' 4(28) 'ఇట్లు పాటచ్చరులు నెచ్చు పెరిగి.' 7(15)
['పాటచ్చరులు = చోరులు' — టీక.]

౧. 'దళితసాగంధికమణిప్రభావలపాటవపాటచ్చరచటులచంచూపుట... మరళ...'.

౨. 'వాటపాటచ్చరా' కంసువధ. 5(15) [శ్రీరంగమ. 1(88)]

౩. 'కొణ్ణిక — కొభిక — పాటచ్చర — విట — విదూషక.' — నీతి-చారసముదేశము.

౪. 'అయి మపరః పాటచ్చర ఇవ దృఢబద్ధో మన్దరాయం కాళామృగః' మృచ్చకటి.

౫. 'ఖలః పాటచ్చరీం వృత్తి మకసానేఽపిసోజ్జతి' - అమృతోదయం. 2(28)

౬. 'భవపథపథికోఽసి వాటపాటచ్చర మిలితోఽసి విలుగ్గ సంపదో నే
అహ మసి భవదస్తరం ప్రవిశ్య ధ్రువ మచిరేణ హరామి తే విధూతిమ్' 4(68)

౭. 'అనుభవత యువతోఽభ్యాగ్యవతోఽభ్యాగ్య నితాన్తం కనుమవలయవేళాసజ్జఘోలాసుఖాని ।
మమ కు మధుకరాణాం వాటపాటచ్చరాణాం సపది పతితి ధాటి పుష్పవాటినివేళే.'

౮. 'గ్రామే గ్రామే పటుకపటిసో ఘట్టపాలాయ ఏతే [సు. ర. భాం. వసుం. 118.
యేఽర జ్యానీచగిరిచరా వాటపాటచ్చరా శ్చ] — చైతన్య. 6.

౧౦. 'పుంభావాన్త నితాన్తతాన్త వనితాకాన్త స్తనాన్తస్థి' పంచబా. విజ.

౧౧. 'ప్రాకర్షర్షితపుణ్ణరీకపరిషత్పాణ్ణిత్వ పాటచ్చరీ
దృష్టిర్వ్యం ప్రతి జాయతే వరతనో ర్వక్రా స శక్రాధికః' రసకరంగిణి.

౧౨. 'హరిత్తురంగ ప్రభాధూటపాటచ్చరోద్యన్తణీకోటికోటిర' దశా. పృ. 158 పు.

౧౩. 'పాటిరకరిదంకద్యుతి । పాటచ్చరగండఫలకభాగంబులపై' మను. 8(92)

౧౪. 'నిలువారిజాతపాటచ్చర' పారిజా. 5(8)

౧౫. 'అరి । తాటంకవతీకపోతలకరిమకరీ । పాటచ్చర' - శృం. నై. 1(48)

౧౬. 'ఏటికి వచ్చె మనోధన । పాటచ్చరుఁ దైవధరణిపతి మాకడకున్' - వరాహ. 4(16)

౧౭. 'అనేన ఖలు పద్దినీ పరిమళావిపాటచ్చరైః

సమీర శిశుకై శ్చిరా దనుమితో దినోదయః' - రసగం. 446 పు.

౧౮. 'పాటచ్చరలుణితే వేత్తని యామికజాగరణమ్' ఖండనఖండభాద్యము. P 45.

౧౯. 'న హి సహస్రేణా ప్యన్తః పాటచ్చరభోగ్య గృహం రక్ష్యతే.'

న్యాయవార్తికము. 1. 2. 2. వాచస్పతి మిశ్రుని టీక.

౨౦. 'వచ్చె మునిభైర్యధనపా । టచ్చర కూర్పుగఖ విధువిడంబకాదీ

వృచ్చకురవదన మదనక । రోచ్చయసంతప్త యై రఘూత్తముకడదెవ్' రామాభ్యు.

౨౧. 'ఒక్కఁ డీయడవిలోఁ బాటచ్చరశ్రేణిబాధకు నుల్లంబున నోడి.' కయూరవాహు. 4(69)

౨౨. 'కొపాటోపము కప్పిగంతులు నిజావంతీభవచ్చార్వరే

ఖాపాండిత్య మయూరే నీకమ నమస్కారంబు లంకాపురీ

పాపగ్రంధిబలాంగ నావచతటి పైతాపకద్దానానా

హాపాటచ్చర రామదాస తవ దాసోఽహ మురున్నందనా.' మరున్నందనకళకము.

౨౩. 'పాటకగర్భవధూరి | లాటన చలితాంఘ్రి సూత్రరారావక్రి
పాటచ్చరములు తెలియ | తేటలు మామాచిమంచి తిమ్మయమాటల్.'
నీలాసుందరీపరిణయగ్రంథమందలిపీఠిక.)
౨౪. ఛా. 'యదయం రథ్యాదృష్టచరో హృదయ పాటచ్చరో జనః.' మన్తభనాటకమ్.
౨౫. ఛా. 'నిష్క్రపహృదయ బ్రహ్మహేమహారకపాటచ్చర కిమితికృష్ణీం ధూతోఽసి'
ధర్త విజయ నాటకమ్.
౨౬. ఛా. 'రతిః—[ఆలేఖ్యమన్తభం ప్రతిసోపాలమృష్మ్]హృదయపాటచ్చర నమగృహితోఽసి.'
రతిమన్తభనాటకమ్.
౨౭. 'మహేంద్రః—...కథం వా జాయతే కవ్యాపాటచ్చరాపకదః' —,,—
౨౮. 'ఏష దాన్యాపుత్రః కనుమలతాపాటచ్చర స్తత్రభవత్యా వదన మభిలబ్ధతి మధుకరః'
ఛాయ. శకున్తల.
౨౯. 'ప్రళయజలధర వికర...నిర్గతపరుష పవితర వివాలి విఘటిత కఠినవలగిరి కటక రటిత
పటుమహిమపాటచ్చరాః...సేనాపటనా భౌక్తారాః' మేమధూపాల. 2. P. 47
౩౦. 'వాస్తవ్యదపయః ప్రవాహకటికా సంతానపాటచ్చరాః ...సమిరపృథుకాః'-పంచబాణ.

(6) 'ఉంభిత' [ఉంభన] ౫

- 'కుచకుంభోంభితముపుణ'-1(46), 'కుంభోంభనోద్భూతాంబుధ్వని'-2(55)
౧. 'జలకుమ్భముట్పితరసం సపది సరస్వాః సమానయన్త్యాస్తే
తటకుమ్భాగూఢసురతంభగవా నేకో మనోభవో వేద'-భామిని. 2(144)
౨. 'గాన్ధర్వేణ న్యవిధ్య త్తతి తీర్తోఽభ నరాశనః |
సర్వమర్తసు కావత్థన హమ్భత్ తీక్ష్ణః కిరీముఖైః'-భట్టి. 17(88)
౩. 'ఇతి వివిధవచోభి స్తేజయిన్య న్సపత్నీ [=తాసుగొల్పువాఁడై]
ర్దగగణగిరిమాణం పారిజాతస్య తస్య
అపరయువతి దూతీకర్ణకుమ్భామృశ్నియం |
విదద దభిదధే తాం భీష్మజాం బ్రహ్మనూనుః' పారిజా. చం. 2(8)
౪. 'అస్యాః పద్మపలాశవేళలదృశః శృంగారవారాం భరైః
కామః కామ మురోజకుమ్భయుగళం స్వైరం చిరా దుమ్భతి'—,,—14
౫. 'సంభృతకై భావనః ద్రిసంధ్యమనందును నాతరంగిణుర్
శంఖుః ద్రివిప్తవేద్యునిః జంద్రకళాధరుః దీర్ఘ మార్పు వి
ప్రంభమువం గరాంబురుహసంగతమంగళకాతకంభవం
భోంభిత గంధసారరసయోగసుగంధనవాంబుధారలన్'-కాశీ. 7(270)

(56) 'సామి' ౧౩

- 'సామికుర్మకునకక'-1(46), 'సామిరంజితమురై'-4(189)
౧. తే. 'కృష్ణసేనాకడ సామిసంపుల్లమల్లి పాటరీచంపకోత్పలప్రాధిమములు'-పారి. 8(46)
౨. 'అగ్రాక్షుప్తపాతపాతరసనావిరూపకభూరిస్తవా
స్తవాబ్రహ్మభూమిస్మితవస్వర్గక్రియాకేళివా

పూర్వం గాధితమాజసామిభుటితా ముక్తా సు మహాకీనీ
యత్ప్రసాదదుహులవల్లి రనిలాన్దోరై రభేల ద్దివి' - నైష-2(102)

3. 'సామిప్రస్తుం ప్రవాళాయణమివ కిరసా విభ్ర దుష్టివభేదం
కన్తూరీచిత్రితాబ్జం దధ దళికణలం కాఠిత శక్రపురః
కఙ్క్యబద్ధదలగ్నః కనకమయకులాకోటిర మ్మైకపాదో
నిద్రాభక్తోరుణాక్షః ప్రలపతి కిమపి గ్రామణీః కామకానామ్.' శృంగారలిలకము.-2
౪. 'అయ మలిసుకుమారమృతమర్మేణ సామి ప్రమితఇవ మృగాహ్లో లోభనీయోఽబ్జకేన
విలసతి నయనాస్తం చారయన్ ప్రీడనమై మదనశబల సేతే మల్లికాయా ముఖేనా.'-మల్లి-6
['సామిప్రమితో మృగాబ్జః అర్ధచంద్రా ఇవ తేకర్కః'-టీక]
౫. 'ముక్తమాలలఘు రుజ్జితపూర్వః । పశ్చిమే నభసి సంభృతసాస్త్రః;
సామి మజ్జతి రవా న విరేజే । భిన్న జిహ్వా ఇవ రక్తిసముహః'-భారవి.-9(5)
౬. 'అర్థాలక్ష్మ్యమనోహరోయముగళీచణ్డాతకాలమ్మసాత్
వక్షః కబ్జుటకేన సామిపిహితవ్యక్త స్తనం విభ్రతీ' రససదన. 218
౭. 'సామివికసితచంపకకోరకంబును'-పాం. రం. 8(179)
౮. 'జనవర సార్వభౌము నైద సామ్యనులంబిత మై నెలంతయుం
చినమమదామకంబు గనఁ జేర్చి ముదంబు'-చంద్రికా. 5(188)
['సామ్యనులంబిత మై=అర్ధము ప్రతిఫలించినదై'-టీక]
౯. 'ఉరసిననివసేద్రమాచారేశ్వే । ద్వైపుషిచసామిగిరే స్ఫుతాపురాతః
అధిమఖమధిపాగిరాంచధాతుః । కథమివ తే శిశిరవ్యథాం సహారకా' దివ్యమా. 15(185)
౧౦. 'సామిఖండితసముక్తాఫలమదావళకుంధపాలికల' వరాహ. 5(88)
౧౧. 'కనుఁగొని గారవంబును మొగంబును, గేలుఁ, బురఃప్రసారమున్,
దమవును నమ్రభావమును, దంతమరీచుల సామినిర్గమం
బును, దనలోఁ గడల్కొనఁగ' - భార. విరా. 1(810)
౧౨. 'సామిసంపులమల్లీవల్లీమత్తల్లి కావదుంగంబుల'-వరాహ. 3(64)
౧౩. 'అభివీక్య సామిక్మరమణ్డనం యతః । కరయద్ధనీవి గళదంకుకాస్త్రియః
దధిరేఽధిభిత్తి పటచాప్రతిస్వనైః । స్ఫుట మట్టహాసమివ సౌధపజ్జయః' మాఘ. 18(81)
౧౪. 'సా నిర్జనాయాం విహితా ప్రసాయాం । కాస్తావచాస్తం పరిదర్శయన్
పాన్ధ్యస్య యూనః కరుతే కరేఽమృతా । ధారాం ముఖే సామిదృగన్తరీతిమ్'
మందారమకరందచంపువు. 1(17)
౧౫. 'ధ స్వేయం య త్కామినీ పాన్ధయూనః । పీయూషాదై రమ్ముభి శ్చికకితైః
సప్తే మౌతైః సామినేత్రాన్తపాతైః । ప్రితిం పుష్టా క్యుచ్చలద్భూవిలానైః.'-1(20)
౧౬. 'ఈషత్తరలికమస్తకం సామిదష్టాగ్రరసఙ్కు'-శ్రీనివాసచం. 1-2(10-11)
౧౭. 'సామిప్రబుద్ధస్య క్షకేయస్య । కోశేమఖన్యాసనిరుద్ధదృష్టిమ్
స్ఫురీప్టం ప్రయేతే కలహంఽకాబం । నిశ్శబ్ద ముత్తజికనీవి కాచిత'-వానకీ. 18(49)

(58) 'శివభక్తి' గల

‘భావధ్వనివ్యంగ్య సేవధిగాఁగ’ 1(13), ‘శరణాగత సేవధి’ 4(287)

‘విధిగ, హామీలు విత్ సేవధికి’ 6(99)

౧. క. 'ఏవంవిధవివిధగుణాః । శ్రీచారిధికభిజనుజనసేవధిః'-తమ. 1(85)

౨. 'స్త్రీయో మిత్రం బంధుతా వా సమగ్రా | సర్వ కాయాః శేషధర్మవంశం వా
స్త్రీతాం భర్తా ధర్మదారాశ్చ పుంసామిత్యన్యోన్యం పశ్యయో ర్జాతమస్తు' మాలి.6(18)

3. 'మదనజనకే వీరతత్కృమహాగుణవేదధా' పరమపురుషే నిత్యానందాం కృతిం కమలామిత
చర పకుపతా కుఠాపేతే మనోభవదామాకే నివీరహృదయాం శైవా జప్త స్త్రీభాగ్య
హతాఞ్గ.' చిక్కన. 517

౪. 'నవాబద్వార-ధూఖి-చ్చిన్న రావణమ స్సకాః ।

వాస్తవ్య సున-సుధావర్ణ-వేదధ్వజ-రసగ్రహాః-క. క. అ. ప్రక్షిర-సంఖ్యా. 9

౫. 'అస్తర్మకథాస్తనీకద్యుతీని । కృత్రాని జ్ఞానిధిపతే శ్చిరాంసి
నవాసి లక్ష్మీ మణి భాసురాణాం । దధుర్మవానా మని సేవధీనామ్.' —, 27

2. 'ఈ దృగ్విధానముచేత. శోదధిని మధితగర్విలోర్విధవనే
నోదధి భువనమిహా. సాదరయాదధి సాధుజననేపధిః.' జె.వి. భార. 1(47)

3. 'ఏమనిధివసుధాసం । భావితవసుథాకథాతిభాగిరభిజ్ఞానధికిరనిమి । త్తవధికార్పణ్యుధవచానీవధికిఁ.' - కుమరయ్యశర్మ. 1(61)

౮. 'అపరణగణసేవధు లగు । భవకౌతుకుల కీడు దలంచి దారాదరణ
 వ్యవచ్చులికి మాటు మెగ మిడి । యవుఁగా దని కొన్నిమాటలాడితివనికా.'

పాం. రం. 5(208)

౯. 'స యామ నేయేన సమం మనా' తా. సమానదృష్టాంతం గరియః.
తం నేతధిం నో జగ దేశకవం. రక్షేమ మద్భూత వయామ్మరాజేమ్. దివ్యసూ. 16(79)

౧౦. 'శ్రీధవసుదామిభవసేవధిసుధాధవశశీలవిధిశ్శితయశఃశ్రీ' ముఖందవిలాసము.

గూ. 'హరిద్యక్షంధురా, హరియుక్తంధరా, నీరజాతేజఃజా, నిత్యసత్యతేజఃజా,
ధీర సానందితా, దివ్యరాద్యంధితా, భూవిదిద్యానిధీ, భూమిజానేతరీ.' కృ. వి. 1(65)

౧౨. 'దేవత! వసుదేవసేవధి...కృష్ణుఁడు.' పాం. రం. ౩(177)

౧౩. 'దృష్టా దృష్టవ్యః సేవధిః.' క్రినివాసచం. 2.

౧౪. 'నిర్వాణాచారి దక్షనివిక్రమ్: ఉపాసాని.ముంగటిసేవధి రంగశాయి.'-క.క. ర.ప్రతి 91

౧౫. 'ఏతాత్మక మగునమటి । నాతాంబుధికిం బ్రపన్న పర సేవధికికా.'—

[అచలా శ్రీ జాపరిగయము. Tel. mss. Vol, II P. 424

౧౬. 'శి, రామచంద్రాశీకధనిరవధి.' శేఖరచంద్రు, ఆముక్త. ms. Vol II P 495

౧౩. 'సేవ సేవలో ఉన్నది రావడం' - ఉ. రా. సంకల్పం.

(28) 'మంగళం' 83

‘మొదటి భాగము’ 1(45), ‘మొదటి భాగము’ 5(145)

[illegible]

బంధులేనవసారాః కాంధవంశుః । అన్నగంబున జరకారణాశపములు' మను. 8(11)

౨. 'ప్రస్ఫుటిల్లోచనాత్మకుమతాః, దికాలలనా
ఘుస్పణ బటిరలేవ్యతి శోవిద బానుకటి.'—పారి. 1(140)
౩. 'శేలిలోల బాలికాశుచ లిఖచఘుస్పణ పంకకమయి తాంధఃపూరంబులన
కాసారంబులవలనను.'—శృం. సై. 2(87)
౪. 'సంధ్యా । ఘుస్పణసమాలంభకర్తృకుకారంభ
వ్యసనసముజ్జృంభిత యగు । దస.'—,,—4(87)
౫. 'ఘుస్పణ సుమనః శ్రేణిశోణం బగుపాడుపుసంజ.'—,,—8(14)
౬. 'పరిరంభలగ్నగిరిజా । గురుచిరభవఘుస్పణపట్టనూత్రాంకమతోః
దరకాశీ, వీడు చంద్రా । భరణునటుత బ్రహ్మనూత్రపదవి భజించెన్.' 5(25)
౭. 'సుదతీజనమజ్జనాద్విలై రుస్ఫుటై ర్యత్ర కమయితాశయా.'—సైవ. 2(77)
౮. 'భర్తా । ఘుస్పణేన పాయం దిశః సమాలమృనకాతుకిన్యా.'—,,—8(80)
౯. 'ఘుస్పణసుమనః శ్రేణిశ్రీజాం...భాసాం పత్యుః.'—,,—19(88)
౧౦. 'తాం విధాయ కతిచి ద్దినాని స । ప్రేయసీఘుస్పణపక్షిలాం నదీం
హోశముఖ మగానా తానావ । ప్రాప్తి దుర్లలితబాహు రాగ్రహమ్.'—
విక్రమాంకదేశ. 5(18)
౧౧. 'స్నానశేష ఘుస్పణారుణభాసాం । స్పర్శనాదివ నశేన్ద్రవధూనామ్
ప్రాస రక్తి పటలి దినభర్తృః । పాటలత్వ మథ సంఘటమానా.'—,,—10(1)
౧౨. 'త్రివయనమాదారత్నం । మిత్రంసిన్ధోః కమద్యతీదయితః
అయ మదయతి ఘుస్పణారుణ । రమణీవదనోపమ శృన్వతి.'—సు. ర. భా.
౧౩. 'అమృతపువతలేశస్యన్దిమాలి శేయం సైవఘుస్పణవిమర్దైః పాటలా పక్షలాఙ్గాః
మదనదహనదగ్ధం జీవయ త్యిద్ధ మజ్జం కమద మదయరక్త కాముదీ వార్కతప్తమ్.'—
మల్లికా. 1.
౧౪. 'వైరివధూస్తబాద్రి ఘుస్పణా లేపారుణాస్తాచలః.'—పారి. చం. 1(10)
౧౫. 'ప్రకాలిశే, సేచయ ఘుస్పణరసేన ప్రవాళకాననమ్.'—వాసవదత్త.
౧౬. 'నవసరస ఘుస్పణ మలయకాభిషి క్తప్రదేశంబును.'—శ్రీరం. 14.
౧౭. 'అయం మృదుమృణాలివనవిలాసవైచాసిః ।
త్విషాం వితపతే పతిః సపది దృశ్యమానా నిజాః ।
స్తనా పులకయన్తి చోత్పలదృశాం ప్రియోరస్ఫుటీ
విపర్యసితవృత్తయో ఘుస్పణపద్మపత్రాబ్జురారా.' మూరి. 4(4)
౧౮. 'శోణస్థిగాజులిదళవలం మాద్యదాభీరరామా
వక్షోజానాం ఘుస్పణరచనాభిజ్ఞలితైర్వరాగమ్
చిన్తార్థ్యకం నఖమణిమహాః పుష్పజిల్లమాం
జహ్ననాశం చరణకమలం పాతునః పూతవారే.' చైతన్య. 6.
౧౯. 'ఘుస్పణప్రమానరసమునః । బసపుంజాన్తమునః జంధ్రపాంసులముక్త

- వివరముల నుర లానర్పిరి । పసగా శంభుబుముఖులమంచిత్తంబుల్.'భీమ. 5(28)
౨౦. 'కదిదబ్బనా ఘుస్సుణ కపిశం...సరయూజలమ్.' సత్యవారికృంధ్ర. 1(9)
౨౧. 'మదవమ్మివమ్మవచవమ్మసంభావనయ రమ్యేయాపరీరమ్మసంభారఘుస్సుణ హరిణ మద ఘన సార ప్రభృతి మురభిద్రవ్య సంపాదన చటుల భుజబద్ధబద్ధవసద్ధకళ్యక్షాటనోత్సద్ధ మృదయబ్ధి మాయాః శ్రీరజనగర్భాః' పంచబాణ.
౨౨. 'స్ఫుటిచక్రే వీటిరసఘుస్సుణపాటిరభరితా
పటి చేటినీతా మురతపటిమానం ముతను లే.'—, —
౨౩. 'అగురు ఘుస్సుణ పంకవ్యాప్త గంగాంబు గంధ
స్థితదిగవకాకా దానవిద్యా నిధీకా.'—హరవిలా. 5(60)
౨౪. 'మస్సుణ ఘుస్సుణపక్షాభ్యజ్ఞచక్షాచ్చలాక్షీ
వచకలశపిధానోద్దామకాసుమ్మకాన్తిః.' కా. క. ల. 156 పు.
౨౫. 'ఘుస్సుణారేప మొనర్పి ధూప మిడి ముగ్గుల్ వెట్టిరో నాఁ గరం
తెనఁగక సంజయు నిర్లు దారకలు భూయిష్ఠ ప్రకారంబునక.' వసు. 6(4)
౨౬. 'ఘుస్సుణవసుమమాలాకోటి పాటల్యలీలక- గిసలయముల దాయక గీరచంచూపుటశ్రీ
విసృవపుమరోర్ణావిభ్రమప్రాధి మింటక విసరుహపీకుదీప్తల్ పింగళశక్యంబు నొందక.'
[కా. 4(116)]
౨౭. 'ఈజ్జోటి నిన్దుఁ బోలుసక్కపులు లే రీ నాఁటికాలంబునక
దాక్షరామచక్రకల్పమవరగంధర్యాప్సరోభామినీ
వజ్జోజద్వయగంధసారఘుస్సుణద్వైరాజ్యభారంబు న
ధ్యక్షించుం గవిసారథ్యభామ, భవదీయప్రేధసాహిత్యమల్.'—, —1(14)
౨౮. 'పటిరఘుస్సుణాగురుసారథలక్షిలోఁ విసాలించుచు.'—, —2(114)
౨౯. 'ప్రాచిహాసలి । ఘుస్సుణలీలాలలామంబు బిసరుహపు
తేరిసారథి యెట్లు నై తీఁడిరించె.'—, —3(284)
౩౦. 'వృద్ధచేఁ గలపంబుగొనవన్న నిందిరా । వచవంభ ఘుస్సుణంబుకొద వెతనవ.'—
దకా. కృ. 327(12)
౩౧. 'ప్రత్యగ్రఘటిత ఘనతరఘుస్సుణ పద్మపటలపాటలే వక్షఃకవాటే'—గద్య. 68(18)
౩౨. 'ఘనతరఘుస్సుణ ఘనసారమృగమద పటవాసవసుమ ఫారభమనోహరిణి మహతి మద్దాశే.'
—, —112(15)
౩౩. 'మహమారతయాన యాశ్రయ ! దుస్సుణం మా క్రికమద్దానాని చ
రవిధామ సహిష్యతే కథం । భవతీ స్వేదలవాం శృపావశే.'—బా. భా. సభా. 5(88)
౩౪. 'ప్రాగ్గికాలిప్రఘుస్సుణాంగరాగ మనఁగ మెఱసె నరుణోదయపుడిప్తి.'—ప్రభా. ప్ర. 5(58)
౩౫. 'ఘనఘుస్సుణరసాదుజితవాభివహరకాన్తి వ్యవతరత్కు కర్ణికారప్రమానేషు.' య. తి.
౩౬. 'యై ర్నితాః సాధవధ్యే ఘనఘుస్సుణరసాలిప్తగాత్రైః ప్రకామం
కాన్తావజ్జోజద్వయనవిజయభుజై ర్నిర యమా ప్రియమాః
విధ్యాకాన్తావజ్జోజద్వయనవిజయభుజై ర్నిర యమా ప్రియమాః
ని సావజ్జోజద్వయనవిజయభుజై ర్నిర యమా ప్రియమాః'—య. తి. 8(488)

38. 'ఘనఘుస్పణసరాగద్విగుణరమణీమనసి.'—య. తి. 8(480-481)
 39. 'పథిక్రాంతసీమ నివీఘనఘర్జ జలగళదుస్పణసప్రసాధితసంమార్జనా.' య. తి.
 39. 'పూర్వం సరసకరజరభాకృతి రథరయచి స్తతోరవి
 స్తదనుచ ఘుస్పణపిణ్డద్యుతి రజ్జచయచ్చవి స్తతః
 పునరయమరుణరత్నయుక్తరక్తి రుదయతి రాగనిర్భరైః
 ఖర్వక్ కవభిజనాకమయీ మివ స్పృష్టిమంకుభిః.'—య. తి. 3(17)
 40. 'సీమారైపి శక్తికం చ ఘుస్పణైః స్తప్తం చ కాశ్చీరజైః.'—శ్రీనివాస. 8(8)
 41. 'నవనరసఘుస్పణమలయాభిషిక్తప్రదేశంబును.'—శ్రీరంగ. 1(14)
 42. 'అశోదితార్కమివతో దివసశృంగార ప్రాచ్యా మభే ఘుస్పణపద్మలలాటికాం యత్
 తే నాథునాభినవదీధిలికైతవేన శ్రోధాది వాపు రవరాః కవభోఽయగర్వమ్.'—
 43. 'ప్రతిదిన ముపాయసిక్యృత గజతురగకనకమణి [నామీరమదమర్దన. III—5
 ఘుస్పణ కస్తూరికానారిణ చంద్రికాంతచమరవాలేన.'—వేమ. 4(పు. 150)

(57) 'సృణి' ౨౫.

'దనుజకరిసృణికి.' 1(47)

౧. '...రహ్య పలాకావలి

ఏకస్యాం హరిణారిపాణిజసృణిశ్చేణిక్రియః శోరకా
 గోపాయన్తి తపోవనం వనకరిక్రీడాకరాకర్షణాత్.'—మూరారి. 2(27)

౨. 'జైత్ర్యధర్మ రుదరాస్థనివిహ్లాం । శక్రసంపదమి వోద్ధరత స్తే ।
 పాతు పాణిసృణిపశ్చక్ర మస్తాత్ । ఛిన్నఽజ్జనిధలగ్నతదవ్రమ్.' నైష. 21(58)

౩. 'నిష్కరసృణిపాత భేదిగజ.' దశకుమార. 4(112)

౪. 'పోతో దుస్తరవారిరాశితరణే, దీపోఽనకారాగమే ।
 నిర్యాతేవృజనం, మదాన్ధకరిణో దర్శిపకాన్త్యై సృణిః.' హితోపదేశ. సు. 117.

౫. 'ధార్త్యవదరికరిసృణికి । మూర్త్యంబాగర్భకుక్తి ముక్తామణికి.' విజయ. 1(68)

౬. 'ఉక్లుత్యైత్యాయవ్యా వృష్ణం దళయతి సృణినా.' కంసు. 6(12)

౭. 'కాంతాంబాతనయమణికి ఖలగజసృణికి.'...రంగరాయ 1(55)

౮. 'ధనుర్పాణాత్ పాశం సృణి మపి దధానా కరతలైః
 పురస్తా దాస్తాం నః పురమధితు రాహోపురుషిణా.'—సౌందర్య. 7

౯. 'వీరారివారవారణ । వారణసృణికి గంధ్రవర్ణితివిద్యా
 పారగతాదిమఫణికి । నారాయణధరణియవలి నాయకమణికి.' వవ. 1(65)

౧౦. 'మహాజనట । ద్విలిజసామజావలిసృణికి.'-కృష్ణ. వి. 1(87)

౧౧. 'దివిజారిపామజసృణి.' పెద్దాడ. శకుంతల. 8(800)

౧౨. 'వటిలాభిలదనుజగజ । క్షుటసకలాసృణికి దేవమాదామణికి.' నిరంబ. 1(25)

౧౩. 'తంత్రవిదగ్రణీమతదంతిభిదాసృణిమాక్తిభోరణి.' తా. శ. వి. 5(168)

౧౪. 'కశివోరగబద్ధమహా । జతరవి నాయకపివాకిసంభవజగతి
 శతకార్యవిఘ్నకారక । వకారసృణిపాశటంకగుంభితహస్తా.'-వరాహ 6(67)

౧౫. 'అరక్షమన్న మమమత్య సృణోతి తా గ్రామేకః పలాయత జవేన శృతార్తవాదః.'
 ౧౬. 'మదనకృతో భవతి సృణోతి రృజన్తి తడికార్థకామృతాశతమ్ [మాఘ. 5(5)]
 సీతతి కరణవర్గః । ప్రతిగజ మభిమాన్త మత్ర సంవృత్తే.' య. తి. 3(806)
 ౧౭. 'ఘృణిదినమణి, గుణి, యాదిమ । ఫణి ధరణిధరణసరణి, ప్రతిభటగజతా
 సృణి, వితరణచింతా । మణిః దిరుమలభూమిపాలమణి విమలించకా.'- రామాభ్యు. 1(66)
 ౧౮. 'సృణికోగతః కిరపి హస్తీపకః । ప్రహరణ పుర శృటులతో త్రిమలమ్
 అపథం నిశాయ సుమదం ద్వీరదం । పరుషాదితేన పరిధాన్య జనాన్.' అచ్యుతరాయ. 5(15)
 ౧౯. 'గానారగనసీమరసృణిః.'- నేమధూపాల. 1(16పుట—పంక్తి 2 అడుగున.)
 ౨౦. 'సృణియర్థ ద్విభుద్విరదానామ్.'—,,—కీ పు (పు. 120)
 ౨౧. 'కుచకలకాన్తిచోరాణిమజ్జరకమ్ముసలాని సృణిముఖతాడనేన దద్ద్యస్తే.' —,,—146)
 ౨౨. 'మహతాం చ ఉపరినిపత న్నలు రపి సృణినివ కరిణాం క్షేకః కదర్థనా యాలమ్.'- వర్ష. 1.
 ౨౩. 'గమ్మిరనేదినః సృణి మగణయతః... ద్వీరదస్య.' రఘువంశవ్యాఖ్య.
 ౨౪. 'పాతకసంఘాతనాగపటుతరసృణికిణ్.' అంబరీషచరిత్రము.
 ౨౫. 'మద్గరకరపాశకంఠసృణికాయకహస్తులు—రుక్మా. 1(10)

(15) 'కాక్తిర' 3౭

'కంపెక్కదివికిఁ గాక్తిరతరాకా' 4(119)

['కాక్తిరత = కాక్తిరదేశ్యము'—టీక.]

ఈపదము దేశవాచకముగా నప్రయోగముని యుపోద్ఘాతవల యభిప్రాయమో కంఠమ-
 వాచకముగాననియో సందేహము గలదు. రెండవయర్థమునకు ప్రయోగములు ఎన్నియేనియుం-
 గలవు. గ్రంథవిస్తరభయంబుచేత వానినిమాని, దేశవాచకత్వమే వ్యాఖ్యానగతమై యుండుటం-
 బట్టి ముఖ్యముగా దేశవాచక ప్రయోగములనే ఈక్రిందఁ జూపుచున్నాఁడ. కంఠమవాచకము
 లను సయితము ఒక కొన్నిటిని ఉదాహరించితిని.

౧. 'అలంకృతికై కాక్తిరపంక మిడి.'—6(118)
 ౨. 'కాక్తిరేషు ప్రహరపుర మిత్యస్తి ముఖ్యం పురాణామ్.'—విక్రమాంక. 18(1)
 ౩. 'కాక్తిరేభ్యో వినిర్యావ్రం రాశ్యే కలశభూపతేః
 విద్యాపతిం యం కర్ణాట శృక్తే పర్వాది భూపతిః.' రాజతరం. 7(986)
 ౪. 'కాక్తిరైరహితే' నైష. 16(180) [కాక్తిరదేశ్యుః.—టీక.]
 ౫. 'కాక్తిరవృషసభా కమలహేళి.'—శృం. నై. 1(16)
 ౬. 'కాక్తిరమునకు నే కల్యాణనిధికిరీ వారంబు మహనీయబ్రహ్మచేటి.' చంద్రి. 1(47)
 ['కాక్తిరమునకు = కాక్తిరదేశమునకు కంఠమమునకు.'—టీక.]
 ౭. 'దేవ కాక్తిరదేశే మహాద్రవ్యసంపన్నః కల్పి ద్వణి గన్తి.'—విక్ర. 8-వ కథ.
 ౮. 'కాక్తిరదేశే విభ్రలం తటాకం । వణిక్కుతం పూరయితుం జలీన
 బలిం ప్రదాతుం విజ్ఞానరక్తే । రియేష రా శేతి నిగద్ద్యతేద్య.'—,,—
 ౯. 'తపస్వీ ప్రకృష్ట సున్న కాక్తిరలిబ్ధ మేకం దత్త్వాబధాన్'
 ౧౦. 'ఏతత్కాక్తిరలిబ్ధం చిన్తితాని చిన్తామణినివ కదాచి,
 తప్తాకృష్టాని యేతత్ ఇతి.'—,,—14 వ కథ.

౧౧. 'అతిశయభావ ముద్దు ర్మధతరం తాడన్ముద్రావ్యాసాః
రాశ్చిరాగురులిప్తపీఠరవచాః కామం కరణీదృశః'—శోలంబ.
౧౨. 'కర్ణాటరాశ్చిరకాంభోజగాంధార.'—కృష్ణ. వి. 1(20)
౧౩. 'వికాశ్యాం మేరుకనన్దరాజ్య పశుపాలకీరరాశ్చిరా'—చ్యు. సం. 49
౧౪. 'ఏకభోగంబు గాఁగ నేలేఱు గరుడు । కడలిపీఠంబు గౌతమి గంగ యవధి
కప్పురపుఁగ్రోవి రాశ్చిరఖండ మవధియేలె విశ్వవటుంచి భీమేశ్వరండు.'—భీమేశ్వర. 5(88)
౧౫. 'ద్రవిడగాంధారరాశ్చిరధరణిపతుల.'—హంసవిం. 1(8పు).
౧౬. 'శూరసే నోక్మల మరు రాశ్చిర బర్హ
ర కరహాటాదీశముల్ ప్రబలి తిరిగి.'—ప్ర. రా. సం. 765.
౧౭. 'తతః రాశ్చిరజేవా స్తుచువన్దనామాకవి రాగత్య ప్రాచా.'—భోజప్ర.
౧౮. 'అన్యదా రాశ్చిరజేవా త్కోఽపి కాపీనావశేషః కవి రాగత్య ప్రాచా.'—,,—
౧౯. 'శేకయవసాతిరాశ్చిరశరణములు' ఉత్తరచారివంశ. 5(188)
౨౦. 'రాశ్చిరంబునయందుఁ గుంఠముం బనునది జేకాపేక్షంబు.'—రాశ్చి. 2(143)

(10) 'కరండ' 76

- 'చీటి కరండమున.' 2(88) 'ద్రుహిజాండకరండక.' 5(159)
౧. 'వవర కాళ వరు కరూళ కోస లాంధ్ర సింధు బా
స్థిక క కాంగ వంగ సింహళేశ కన్యకామణి
ప్రకరపాణిఘటితరత్న పాదుకా కలాచికా
మవరపీఠికా కరండ మఖ్యరాజలాంఛనా.'—మను. 1(88)
౨. 'అజాండకరండంబు వెండిజలపూతగావించిన తెలుగు నంగీకరించె.'—పారిజా. 2(52)
౩. 'ద్రుహిజాండ కరండంబునకు వెండిజలపోసనంబు దారిం బ్రకాశించె.'—చంద్రికా. 4(107)
౪. 'కళిబ్బుఁ కన్తూరీ రజనికరవిమ్బం జలమయం! కలాభిః కర్పూరై ర్నరకకరణ్డం నివిడితమ్!
అతస్త్వద్భోగేన ప్రతిదినమిదం క్తవచారంబిధి యౌయోభూయో నివిడయతినూనంతకృతే!
పాండర్యలహరి. 94
౫. 'అతఁడు మూలాలవాలగవ్వరకండ । వండలిసాన గోకర్ణవలకలాప
తత్త్వదర్శనవర్ణాధిపైతవదళ । నిర్ణయం చెంత యంతయు నిజము గాంచి'.—పాం.రం. 2(8)
౬. 'భగ్నాకస్య కరణ్డపీఠికతనో మ్మాక నేన్ద్రియస్య తుధా
కృత్యాఖు ర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః
కృప్త స్తత్త్వికీతన సత్వర మసా తే నైవ యతః పథా
స్వప్నా వీవృత దైవమేవహి పరం కృద్భాక్షయే కారణమ్.'—భర్తృ. సు.
౭. 'కాతిరి మూషకంబు వివరం పావరించి కరండబద్ధమై
భీతిలి చిక్కి యాన చెడి తెల్లయు డస్సినపామువాత సం
పాతము చెందె; దానిఁ జిది పాము తొలంగు విలంబు ప్రోవనే,
యేతటి హానిపురులకు నెక్కటిదైవమే కారణంబగుకా.'

౮. 'ఏవ రత్నకరణ్ణో నామ వామనకః.'—విద్యసాల. అం. 1.
 ౯. 'ఏ మపి తామ్యులకరణ్ణవాహినీ నాగవల్లి.'—,,—
 ౧౦. 'గడ్డాతీర...సంవిష్టా...కరణ్ణోజ్జ్వలా...హర ని
 ధనినాం చిత్రాన్యహో దామ్భికాః'—ప్ర. చంద్. 2(5)
 ౧౧. 'వీజన చామర వీటికరండాది | కములు దిక్పరిసరీగణమదాల్ప.' పారిజా. 8(24)
 ౧౨. 'తరంగితమణి భృంగారక వీటికాకరండ.'—,,—(41)
 ౧౩. 'కనకమయకరణగర్భలీనం | కరణముఖై ర్భృగనాభి మాదదానా
 కరధృతముతురా కటోలివిష్ణు | కలయలి కాచన చారుపత్రవల్లిమ్.' శృం. లిలకము. 97 ప.
 ౧౪. 'రుద్రపీఠ మేల్కట్టుభాగముల కరండంబు.' హంసవింశతి. 5.
 ౧౫. 'బహుకళాకర్పూరభాసికరండంబు...మధుర.'—కేయూర. 1(16)
 ౧౬. 'ఇక్కరండనిగ్రహం తెట్లుడిపెదవు.'—,,—4(108)
 ౧౭. 'అని నియమించి దానికర మంజక యెక్కి, కరండనిగ్రహంబనువుగఁ జేసి.' (110)
 ౧౮. 'క్షీరపూరితఘటము కర్పూరయతకరండ ముద్యుదింగుద్యుతిరమృత మైన
 కైరవాకర మనఁగ జగంబు మెలయు భోజవిభు నిత్యక్షీరి విన్నూర్తి జేసి.'—భోజరా. 7(246)
 ౧౯. 'శ్రేవలన దకాదతారములు వ్రాసినలిల్వకరండమందు రం
 జలు తిరుమళ్ల మార్చియుగఁ జేసి శలాకను రేఖ దీర్చుచుక.' మల్ల. విప్ర. 2(28)
 ౨౦. 'విమత ధరణిపాల బాలికాకరధృత...కర్పూరపేటి వీటికా కరండుండును.' 1(15)
 ౨౧. 'తిరుమజ్జనంపు బింజెలలోన శోధించి పుష్పకరండకంబులను నెనుకి.' 5(6)
 ౨౨. 'కర్పూర కమ్మరికా పరిమళ కరండంబు లంటి.'—కేయూరభాషణ. 4(198)
 ౨౩. 'కప్పురపుఁ గరండముం దెఱచిపుచ్చు వెలంగున.' కావ్యాలంకారమాదామణి. 5(72)
 ౨౪. 'మహితభవదీయసక్తిర్ని...కమలజాండకరండంబు గడచి వెడలె.'—నరస. 5(101)
 ౨౫. 'పొలంబి, యాతని కర్ణపుట కరండముల నీవాచామృతంబు దైవాఱుఁ గాక.'—
 జక్కనవిక్ర. 7(58)
 ౨౬. 'కర్పూర కరండమునకు నేర్పునఁ బ్రాణంబు లాసఁగి.'—,,—(8)
 ౨౭. 'ఘనపార కరండమునకు | ఘనపారస్వరము నిచ్చి కథ చెప్పింపక.'—,,—(178)
 ౨౮. 'కాచి ద్వాలా రమణవసతిం ప్రేమయన్తి కరణ్ణం
 దాసీహస్తా తృభయ మలిఖ ద్వాగ్ధిక్ మ సోపరిహిత్
 గౌరీకాన్తం పవనతనయం చమృతం చాత్రభావం
 పృచ్ఛత్కారోన్య నిపుణతిలకా మల్లి నాథః కపివ్రోహి'—భోజప్ర.
 ౨౯. 'క్షీరికర్పూరకరణ్ణీకృత' ఉత్తర్రాఘవము.
 ౩౦. 'దుర్గావ్యం యన్తహద్వి ర్నరవరపుష్పభైః సర్వమాయాకరణ్ణం
 ప్రీయన్తం శేష లోకే వివ మమృతమయం ధర్త నాకాయ పృష్టమ్.' పంచ.మిత్ర భేద.(201)
 ౩౧. 'అరవిహాతీరరత్న కరణ్ణకప్రాభృతేన చ కరవాలకరాళం జఘాన.'
 పీఠికానుబంధము
 నీలివాగ్యమృతము-దూతనముదేశము.
 ౩౨. 'ఏతాం దోషకరణ్ణికా మవినయ స్యావాలభూతాం ఖలామ్' మృచ్ఛకతిక(86)

౩౩. 'విల్వపుష్పాద్యైః కామైః కరణ్డం కారయే ద్బుధః' - సిద్ధసాగర్జున-వ్యాధిజననము.
౩౪. 'రామాభిరామ సేనుదామకలితహరిసీలమణికరండం చై.' శ్రీరంగము. 1(144)
౩౫. 'చామికరముకురువీటికాకరండవిరుదధ్వజంబులు.' ప్ర. వేం. వి. వి. 605.
౩౬. 'ధత్తే రత్నకరణ్డమణ్డితకరా సంశ్చవ్యవీటిం సఖి.' పంచతాణి. 1
౩౭. 'కనకలేఖాయాః కరణ్డవాహినీ.' —, —
౩౮. 'అయి కరణ్డవాహికే శోఽయం కథయ' —, —
౩౯. 'కనిష్ఠికావివరనిహితరత్నకరణ్డకేన' —, —
౪౦. 'అయికరణ్డవాహినీ, కిం వదసి?' —, —
౪౧. 'కులక్రమాగతం చామికరకరణ్డనిశ్చీఢం మరకతలిజం విక్రీయ.' మదనవిజయభాణము.
౪౨. 'సరంబులు కర్పూరకరండముల్ పరిమళంబుల్.' - మల్ల. విప్ర. 4(4)
౪౩. 'కావీనకాటికాకరండంబులను.' కాశీ. 2(86)
౪౪. 'తాంబూలకరండంబులపాంకంబును' 5(275)
౪౫. 'బ్రహ్మాండకరండోపరి' దశావ. వామన.
౪౬. 'ఆధరాధూళిపాలించే నబ్జబాండ భాండము వహించె ధూతి కరండలీల.' వరాహ. 3(32)
౪౭. 'కనకకరండభరితమకరండంబుల' ఉ. హ. 5(180)
౪౮. 'కంజభవాండకరండఖండముం | గోరఁగ బట్టి యీభువనశోటి గుటుక్కున మ్రింగిపుత్తునో.'
కవికర్ణ. 2(140)
౪౯. 'హంసరూపధూపకరండంబులన.' చంద్రికా. 1(123)
౫౦. 'అంతరంగకరండాఖండశోషపారదౌల్బి' —, — 8(105)
౫౧. 'అన్తరతతామ్బూలదళవీటికాశ్యామాయమానచామికరణ్డమ్' గద్య. చిం. 4(74పు.)
౫౨. 'పాణితలప్రణయి తపసీయకరణ్డకగ తే' —, — (77పు.)
౫౩. 'కరగృహీతామ్బూనదతామ్బూలకరణ్డాదర్శ' —, — 6(104పు.) [చం. ఆం. 1
౫౪. 'లీలం డయ్యు జగత్కరండకనివోళిభావముం దాల్చుబోధానంబైకమయ్యుండు.' ప్రబోధ.
౫౫. 'దీపితతారమక్తికతలిక గగనాపణవాటిఁ బాపి కా
లాపణికుండు కేగ విపులాచ్చకరండమునందు నించి' హరి. నలా. 4(24)
౫౬. 'భయార్తవప్త్రాయితభావబద్ధః | సర్వాస్త్రవిద్యోపనిషత్కరణ్డః |
లీలాపరాధూతసుపర్వరాజః | త్వాభృతతోఽరాజత వప్త్రరాజః' హమ్మిర. 1(72)
౫౭. 'తామ్బూలకరణ్డవాహినీ సుతతప్రత్యాసన్నామకరికానామ' కాదంబరి. 127పు.
౫౮. 'గోరోచనాభితధూరపత్తగర్భాక్ మన్తకరణ్డ కానువాహ' 135(4)
౫౯. 'కుమ్భనలతావినిర్జితబృహత్కుసుమకరణ్డకేన' 426(1)
౬౦. 'యశఃపూరకర్పూరపూరిత బ్రహ్మాకరణ్డేన సమరచణ్డేన' ప్రా. శే. మా. 2(188)
౬౧. 'య స్యాతినిర్జలతరేణ పరీత మేతత్ | బ్రహ్మాణ మాకు యశసా నితరాం విభాతి
ధూమాద్బాధాతకలధాతకరణ్డభాణ్డ | మధ్యప్రవిష్టవిమ విప్తపల్లభస్య'. 3(81)
౬౨. 'సోఽపి త్వయా ప్రేషిత ఆధరణకరణ్డకః అమ్బాయాః కపటకల్యాః పార్శ్వ
సంప్రేక్షిత.' హాస్యచూడామణి. 2(184)
౬౩. 'కదాచి దుష్టాటితపరస్వతీరహస్యమద్రాకరణ్డేషు మహాకవికావ్యకథాకాణ్డేషు'
య తి. 3(269—270)

౭౪. 'మణికరణ్ణకవిస్య ప్రభుషా కృత్రి మే దాకివివవివభరణ ధిమణోదురరం—జఘాన-'
 ౭౫. 'కనకకరవిదభరితమకరతంబుల'—ఉ. హ. 5(186) [య. తి. పు550 (17)
 ౭౬. 'అమృతకరణ్ణకాఖ్యవిధ్రువు ప్రవృత్తానామ్' శృంగారసర్వస్వభాగము.
 ౭౭. 'ఏకం కరణ్ణక ముదస్యతి దక్షిణేన'—,,—
 ౭౮. 'ఎసా రత్నకరణ్ణయగ్న ముపరి ప్రక్షిప్య'—,,—
 ౭౯. 'సంగృహ్లాతి సముత్తిప త్యపి మణిప్రాసుం కరణ్ణ ద్వయమ్'—,,—
 ౮౦. 'ఉపాయసికృత దధిమదఖిణ్ణవసుమకరణ్ణే' హర్ష.
 ౮౧. 'దీపభాజన భ్రమరకరణ్ణక ప్రభృ త్య నేకోపకరణ్ణయగ్నో'—దశభవ.
 ౮౨. 'సేనుకరణ్ణకా చృ వాసతామ్నూలవీటికామ్...ఉపయజ్య' దశభవమార-అపహర.
 ౮౩. 'నిఖిలకవివలాభినన్ద్యమానాదార్యదైర్యాదిజనితయశఃపూర కర్పూరపూరిత బ్రహ్మకరణ్ణేన
 సమరచ జేన' కృష్ణరాయకాసనము.
 ౮౪. 'కరగృహీతాభిషేకక్షీరసంపూర్ణభాండంబు పుష్పకరండకంబు' క్రి.కాళ. 18(94)
 ౮౫. 'భ్రమరకరణ్ణకాదేకం ముఖ్యమి' స్వప్న వా. ద. పు. 58
 ౮౬. 'పుష్పకరణ్ణకోద్యానమ్.' మృచ్చకటి.

(43) 'మైరేయ' ౧౩.

'వృకపాలకుండవిగళ స్మైరేయముం గ్రోరెదక.' 6(25)

౧. 'మదమదావహదివ్య మైరేయధారేయగోత్ర భిద్విటపి నిష్కుటయంతములు.' మను. 5(102)
 ౨. 'మైరేయ పానచ్యుతచేతనానామ్.' కీర్తికామది. 7(77)
 ౩. 'అజ్ఞవాసితాదణ మైరేయ నిఖాతభాణ్ణవత్.' బాల. భార. స్త్రీ. 1(68)
 ౪. 'వివిద్రో మైరేయం పునరపహరన్త కృ కనకమ్.' గంగాలహరి. 84.
 ౫. 'పాకుపాల్యంబు కృషి మైరేయముం గూర్చుటయు.'—హంసవిం. 1.
 ౬. 'కృషియు మైరేయంబులు గూర్చువగలు.' ప్ర. రా. శేం. వి. 788.
 ౭. 'హిందోళంబునఁబాడి రచ్చరలు భీమేకుం ద్రిలోకాధిపుఁ
 మందార ద్రుమనాటియందు మమనో మైరేయముం గ్రోలుచుక.' భీమేశ్వర. 5(97)
 ౮. 'ప్రతిఫలితవిలోచనంబు లై సంపుల్లవల్లక సహితంబు లై నికొలంకుల రేఖంజన
 మెఱయుపాత్రంబులలోని మైరేయం బాస్వాదించియు.' తరాహ. 4(155)
 ౯. 'అధిరజని వధూభిః పీతమైరేయవిక్రం | కనకచమక మేతత్.' మాఘ. 9(51)
 ౧౦. 'పారాజీభిర నేకవిధ్రమకథా గాథాభిరధాపితాః
 తే వీరవ్య జయన్తి రాక్షసపతే ర్దోః సమృద్ధ మౌళికాయః
 యా నుత్ప్రేక్ష్య విశోషయన్తదమయం మైరేయమైరాహుః
 భూషా సుగ్ధిరభూదనుర్వృణుధుపశ్రేణీషు పాధారణః.' మురారి 8(59)
 ౧౧. 'పీత్యా జాంసోపదంకం ద్వీరదగళగళ తక్త మైరేయధారం
 మతోమ ప్తిమ్మం గ్నైరకీతస్యవత్పుః కీక సైస్సప్తదంష్ట్రః
 విద్రుమోద్యమాలం జనితజనభయో భైరవాకారఘోరః
 ముక్తామృత్యుం కలి శ్లేర్పరినిధిమకరోద్వీర రక్తస్య ఖడ్గః' ప్రకాశ. వా. 8.

౧౨. 'క్రమశానియోక్త్యో సంవికాసమర్చ | నాసమద్యుత మైరేయవాసనలును
లంకః దోఃదోఃపులాదంగ లక్ష్మీ దేవిపండుగే తెంచె గమ్మలపండువగుచు.' వైజయంతి. 8(80)

౧౩. 'విపుల మైరేయనీక యావృద్ధగణిక.' —, — 8(86)

(5) 'ఇరంమద' [పట్టికలో నిట్లు గున్నతోముద్రితము]౬

'బాడబీకృతేరమృదములు భాస్వరేరమృదీకృతబాడబములు.' 1(8)

['ఇరమృదములు = మేఘపులు కలవి.' టీక.]

'దృష్ట దిరమృదదావముల్.' ౧ (86) ['ఇరమృద = మేఘవ్యోతియగుదు.' — టీక.]

[మూలకద్యాభ్యాసములలో ఈపదము 'మృ' కారముతో ముద్రితము.]

౧. 'అభ్రసంక్తిలోఁ బుట్టెనిరమృవాగ్నియును భూరితరామృతవృష్టి.' నన్నె 5(576)

౨. 'ఇరమృదమివ మేఘమాలా సకలలోకవృద్ధయానందకారిణి విలాసవతీ సుత మనూత.'
కాదంబ. పూర్వ.

౩. 'అసింధూత్రముకేయవక సరసి యొం దైరమృదీయంబునా భాసిల్లుక' కళాపూ. 8(208)

౪. 'దివ్య మైరమృదీయాఖ్యం సరో రాజత్యనుత్తమమ్.' ది. నూ. చ. 1(24) పు. 2

౫. 'పరాకృతైరమృదపాలనానక | ప్రణాదపారిణదరీ ప్రతిక్రుతా
హరివ్యతి త్కృధర మేవ ఇత్యమి। ఖలాచలాః త్యేజన మాచరన్నివ.' అచ్యు. 8(38)

౬. 'కాలీమూర్తికరాళకాలయది యై గజ్జోర్జితం వై మహా
భీతేరమృదభీమ మై ఘనతటిద్భిన్నాభిలాకాంత మై
వ్యాలోలాళనిపాతదుష్ప్రసహ మై యంభోదబృందంబు నా
గాభీహస్తసమానధారజల మై యార్చెం దదస్త్రాగ్నులక.' భాస్కర. యుద్ధ. 2041

(87) 'భల్లాతకి.' ౨౩

'పల్లచీమల వక్రభల్లాతకియుఁ బోలె.' 6(19) ['భల్లాతకి = తడిచెట్టు' — టీక.]

౧. 'భల్లాతకీ పారిభద్ర మహాకపల్లకీవరవక పాల హింతాల.' హరిశ్చ 1(579)

౨. 'మాతకేతకభల్లాతకామ్రతక.' — గజేంద్రమో.

౩. 'వ్రజతి గగనం భల్లాతక్యాః ఫలేన స హోపమామ్.' వామనకావ్యాం. 8(1)

౪. 'జంబూదుంబరవిల్వశీరకదళీసావీరభల్లాతకీ జంబీరామ్ర...' శ్రీరంగమ. 8(878)

౫. 'సహకార భల్లాతక పారిజాత భూయహరూఢ పికరాజకీర...' నన్నె. 8(465)

౬. 'భల్లాతకీరసాయనంబును.' హంసవింశ. 1.

౭. 'అమ్రైః తేమం భల్లాతకై ర్భయమ్.' బృ. సం. 29(11)

౮. 'కురగాణాం భల్లాతకకాలివృషిద్ధారాక కణ్డేషు నిబద్ధీయాత్.' —, — 45(5)

౯. 'లిల కామ్రతక వరుణక భల్లాతక విల్వ తిన్దు కాహోలాః

ఏతే యది సుస్థిగా వర్తితైః పరివృతా సుత స్తోయమ్.' —, — 54(50)

౧౦. 'శ్రీ వాసకరసగుణులు భల్లాతక వృద్ధయానందరసైః

అతపీలిత్వై శ్చ యతః కల్పోయం వజ్రశేషాఖ్యః.' —, — (578)

౧౧. ౨౫. ఇంద్రజాల విద్యాపంగ్రహము 49(7), 61(8), 79(15), 88(2, 8), 88(2),
89(2), 125 (1, 2), 325(2, 8), 326(4), 388 (11, 12, 13, 14), 848(54). పుటలలో చూ.

౨౭. 'మంజులకుంజరాశనకరంజ భల్లాతకసల్లక చిరిదిల్వ ప్రముఖ వివిధవిటపి.' శృం. కావం. 8.

౨౮. 'తువరక భల్లాతకతైలే ఉష్ణే.' సుశ్రుత. మాత్ర. 40(177 పు.)

(52) 'శిఖ' ౨౧ 'స్నిగ్ధత్రిభాగముండితరశిఖితోడ' 7(28)

'మలయముశిఖ' 4(178) [దీనికి 'మలయపర్వతాగ్రము, అని టీక.]

ఈపదమును పట్టికలోపరించినయభిప్రాయ మేమో తేటపడలేదు. శిఖాశబ్దము అగ్ర వాచకము కా దనియో? అగ్రవాచక మయినను పర్వతతద్విశేషవాచకములతో శృంగపర ముగా తత్ప్రయోగములే దనియో? లేక జాట్టువాచకముగా శిఖాశబ్దము ప్రయోగములందు లే దనియో? ఈకడపటివికల్పమే ఉద్దిష్ట మేని "అప్రశిఖ" ఇత్యాదికథను పరామర్శించుకొనునది.

'శిఖా కాఖా బర్హి చూడా లాబ్ధలి క్యగ్రమౌత్రే.']

చూడామాత్రే శిఖాయాం చ బ్యాలాయాం ప్రపడేపి చ' మేదిని.

అగ్రవాచకమును అగుటచేత పర్వతనామఘటితమగుచో తచ్చృంగమునే తెలుపును. అయిననుం బ్రయోగములంజూపెద.

౧. 'శవియంపఁ దలఁచియును నా త్రపసి యుడిగెఁ గఱవఁ దలఁచి తానెయ్యడుగుపా ముపగిది శిఖివిడిసంత నెవిపులామరవిపులకోపవిషముం దిరుగుకా.' పాం. రం. 5(202)

౨. 'ముఖ మెట్టి నై బాముడుపాటు గదుర, శిఖివీడ, బుస ముక్కుఁ జెరములు నిక్క.']

౩. 'అబ్బునీతహరిణఖురశిఖాఘాతసంజాతరస్మిరాక్షేప్త మణినిరస్మృనిరర్థశనిర్గతదమృతఝరీ'—పంచతాణి. [హరి. ద్వి. 2(941-2)

౪. 'కైతకశిఖాలీలాయితం సుస్థితమ్' భోజప్రబంధము.

౫. 'అలిజితః కమలవత్కరక స్వయాఽయం ।

శ్యామః సుమేరుశిఖయేవ నవః పయోదః.' నైష. 11(96)

[ఇట శిఖాశబ్దము ఉపమారథ్యము స్త్రీలింగముకొఱకు; పర్వతశృంగపరమును.]

౬. 'కీపాలశిఖాకబళనకుచ్ఛపరపుష్ప'—పంచతాణివిజ.

౭. 'విశ్వస్ఫురాధరవియోగవతో మమైవసత్త్వం విలోకయితు ముక్కుకపాదచారః తిగ్గాంకుతంశవినివేశనిదానమేషు. భూషాధిరోహతిశిఖామదయాచలస్య.' సత్యహరి. 8(1)

౮. 'ఇనుఁడు వోయినదారిఁ గనఁ బూర్వగిరిశిఖా ।

ఫల మెక్కినిల్పినచక్రమనఁగ... పారపారివోలిచె.'—చంద్రికా 4(102)

౯. 'కశ్చిత్పూర్వభోవిద్వాన్నారాయణపరాయణః'—దివ్యహరి. 4(52)

౧౦. 'అశ్వేఽపిసామశ్రుతిపాతకౌఞ్డాః । స్వనవ్రియత్రోర్ధ్వశిఖానివాసమ్.' 6(2)

౧౧. 'పురిఁ గ్రీడాశిఖిశిఖా । మరకతమణిఘృణు లజాండముండలిఁ దాఁకక

దరదీరథహరులు దూర్వాంకురకంకఁ గడంక మేతగొన నూహించుకా.' శృం. సై. 2(48)

౧౨. 'చెరువంగ నేర్పిరి శిఖల నెన్నడుమలఁగఁగప్పనిత్రైత్ర చెంగల్వదియలు.'—కాశీ. 1(87)

౧౩. 'శిఖ శివుండు... పావిత్రీ'—,—8(188)

౧౪. 'అంగుళియాప్రస్ఫుటమౌత్రంబువక' కాశీ. 8(190)

౧౫. 'అస్త్రితద్వికాఢ్వానానానశిఖాంతరంబునక' 4(801)

౧౬. 'భుంజితాబ్ధిభాగ శిఖాయాన వజ్రచపాదపు'—,—6(6)

౧౩. 'నగళిఖాలి లెగసి గుఱేలరనఁ గూలి' — రామాభ్యు. 6(99)
 ౧౪. 'త్రికుటళిఖాలికాభిఖాలికా, —, — 7(185)
 ౧౫. 'అత్యద్భుతై రభిస్సతాజనభోగభాగ్యైః | నైష ప్రణున్న ఇవ సంప్రతి చద్దరోచిః
 అతాపతత్యపరతైరిఖాగ్రభాగ | విక్రీడదున్నభిరప్రకరావలమ్బైః'.
 [ఖిగ్ర = అగ్ర, కొట్టకొన] హమీరమదమర్దననాటకమ్. 2(2)

౨౦. 'నవవలకాలభుజగీం | కోపానలబహుళలోలధూమలతామ్
 అద్యాపి బధ్యమానాం | వధ్యః కో నేచ్ఛతి ఖిగాం మే' మద్రారాక్షస 1(9)

౨౧. 'ఖిగాం మోక్షం బద్ధా మపి పున రయం ధావతి కరః' —, — 3(29)

(46) 'జంభల' ౨

'జంభలఫలత్వగ్లత' 5(148) [జంభలఫల = దూదినిమ్మపండ్లయొక్క - టీక.]

౧. 'సహకారఫలాని పుష్పపాణి | ద్విటపాణిషు విచిత్ర్య వీర్యకాణి
 గిరిశృబ్దతటాత్ శృబ్దవేగో | డహచిత్తాఫలజమ్భులాన్యలాపితో' ఉదార 9(17)

౨. 'లవణకుంఠీజంభలరసానుయోక్త మ్మా... పానీయకాలయోపై' — హంసవి. 2

౩. 'నిమ్మయంచనజంభలమ్మదోఁచు' — ఆం. భా.

[సంస్కృతనిఘంటువేది శబ్దసిద్ధి కే పఠిత మన వచ్చును, ఆంధ్రనిఘంటువు గాన ప్రసిద్ధి
 చేతనే ప్రయోక్తమని నిస్సందేహము.]

(32) 'ధూమ్య' ౧౬

'మలయాపీఠగధూమ్యలు 5(118) [ధూమ్యలు = ధూమసమూహములు' టీక.]

౧. 'వ్యోమ్న స్తాపిశ్చగుచ్ఛావళిభిరివ తమోవల్లరీభి ర్వియన్తే
 పర్యవ్రాః ప్రానవృత్త్యా పయసి వసుమతీ నూతనే మజ్జిత
 వాత్యాసం వేగవిద్యుగ్నితతవలయితస్పీతధూమ్యాప్రకాశం
 ప్రారమ్భేఽపి త్రియామా తరళయతి నిజం నీలిమానంవనేషు.' మాలతి 5(6)

౨. 'ఏతద్వ్యోమవసీ వరాహవలయం విశ్వైకవీరస్వర
 స్కన్ధనావార మదాననీసురవలం శ్యామావధూ కైశికమ్
 చతుష్ట్యజ్ఞాన వస్తు ఘోకసదసాం విశ్లిప్త చక్రావ్యయ
 స్తోమాన్తర్జ్వర ధూమకేతనమహా ధూమ్యా తమః స్త్రోయతే.' మల్లి. 7

౩. 'విప్రమ్భానికచారి బాలహరిణాః కాళాళిఖాలమ్బిత
 ప్రత్యగ్రాహృత దర్శనలక్ష్మసమిధో నీవారపుష్పజాదః
 ధూమ్యా శ్యామలహోమ మనిర్దభువః కన్యాజనక్రీడన
 న్యస్తా మృస్తరళాలవాల బహుళచ్ఛాయద్రుమా ఆశ్రమాః.' సత్యవారి. 1(15)

౪. 'వాసావసిత తామ్రచూడవయసా మాయామిళిః మాజితః
 దూరాదప్యనుమీయమానవసతి ర్ధ్రామోఽయమస్తర్వణః
 యత్రోద్దిప్తవలాలరాశివిసర్థధూమ్యాఘనం ఘూర్ణతే
 సన్యాస్తోలగదచ్చక్రల్లటలచ్ఛాయాజలాలం తమః.' ధరస్మృతికంఠా. 5 (667)

౫. 'రణేషుయేన స్వకరామ్భుజేన | ప్రోల్లాస్యమావాసితాచరానే
 అస్తఃస్ఫురత్రోధకృశానుజాత ధూమ్యేవ పాతాదృపహిరుల్లసంతి.' హమ్మి. 2(68)

2. 'వాత్సల్యప్రాకర చందనాద్రిభుజగజ్జ్వలగ్నిధూమ్రాగళ
స్ఫీప్రేమస్త విమక్త బాష్పకణికాః శ్రుష్టస్థయానాం ప్రకా
ఉద్యానేషు విహర్తు మాప్రమరభిష్యరమ్భుణం తర్యతే
హిదోశస్తర సంప్రసన్నకమలాకాన్తాద్గరమ్యాంకనః.' మదనవిజయ. 26
3. 'రక్షఃప్రీతదనారవిందరజసిం విశ్వమ్భరాబర్హిణీ
వర్షారమ్భదళాం దళాననయళః కాదమ్మకాదమ్మసింహ
వైధవ్యోచితవేషనిశ్చిత మనోలక్ష్మీవధూటీ జటాం
వైదవ్యోప్రీజటాసమాం సమకీర్త ధూమ్యాం వానూమాకా దివి.' భోజనం. 104
౪. 'ఏకద్విక్రమమీక్షణేన జనితా మానస్తబాహృద్దతిం
రక్షోవాభభయా త్పిధాకుమనసాం విద్యాభరాణాం ముదా
వ్యాజవ్యాహృతయే యథా పరిణమే ధూమ్యా త భోజ్యమ్భతే
స్వర్ణోకేపి కలిన్దకైలతనయా కల్లోలకల్పావహా.' —, —, 105
5. 'అదా నీలాంకుకశ్రీ స్తదను మరకతాబదనీవిభూతిః
కన్దురీపజ్జల్భణీ త్తణుమథ వికచేనీవర ప్రకృపత్నీ
పశ్చాత్పిన్నగృహానాభా జఘనకచతటి కణ్ఠశేత్రేషు బాతా
దిక్పాన్తానాం తదాసిం దళమఖనగరీదాహసంభూతధూమ్యా.' —, —, 106
౧౦. 'అద్యావ్య యం కరిగిరేః పతి రాక్షికిభిః | రాభాభి రమ్మదకదమ్మవిడమ్మిసిభిః
అభాతి వైధవ్యమహాహయమేధయాగా | దావిష్క్రియా సమయసజ్జతధూమ్యయేవ.'
౧౧. 'వృతమత రమణీయతాళనాళం | శిఖికణదర్శితకేసరాభిరామమ్ [దివ్యసూరి. 12(84).
చిత్రకవచుశిఖాదళం సధూమ్యా | మధుకరపత్తిమహాప్రదీపవత్తమ్.' 15(115)
౧౨. 'గురుతరజయధాటిఘోటకస్తామచంచక్
ఖురపుటదలితక్షధూలి ధూమ్యాపలాయత్
పరస్పరమకళాఘాతర్త విధ్వంసితాఘా
నరవినుతచరిత్రా వారధూపాలపుత్రా.' కళాశూ. 7(268)
౧౩. 'కృతకలశేషేన కృతధూమ్యాదుచినా...రజోబాతేన విబృష్టే.' వాసవదత్త.
౧౪. 'మఖధూమిగ్గ శృకమఖప్రముఖైః | రరుదన్యతోదిగధిపప్రమదాః
మఖధూమ్యయా నిరపవాదమతః | తరిలభ్రమే పిహితదిక్టటయా.' పృథ్వీ 8(10)
౧౫. 'అపీతయవనికా తటిన్నటినా | మలఘువిరానమన స్తమగ్ధపశ్య' [ది. సూ. 15(64)
మదనభుజమహాసలగ్నః ధూమ్యా | సమజనికాచన సంపదమ్మదానామ్.' శ్రు. 111
౧౬. 'సంధ్యారాగచూతాళదగ చరణుత్పల్లవస్థనీపంథన
ధూమ్యా రాత్రిమనీప్రవీతదనసామ్భారాగ్నభః కర్మణః
పుష్పాస్త్రావృత్తానితీ సమద యద్యక్యాజ్ఞానం త్యాజ్యమీ
సంఘాతాంబుజితాచక్రం ప్రసరితి త్యాచా పృథివ్యా తమా.' మదనవిజయ. 160
౧౭. 'మరుదీకద్విభుజోభ, శిఖిధూమ్యాశోభ, గీతాశా
మరుదీక-వృత్త, మారుపాలిరింకాంచద్విధికో, వారిధి

శ్వరకేతుద్యుతి, మాతరిశ్వహరిణచ్చాయక, ధవాధ్యక్షసి
లరువిక, ధూరటికంతకాంతి, దమమల్ వ్యాపించె దిగ్విక్తులక.' పారి. 4(46)

౧౮. 'దగ్గం యేన పురాతనం తృణమి వాతత్వా త్పురాణాం క్రయమ్
యస్య ప్రజ్వలతో నభస్తల మిదం ధూమ్రాయితే సర్వతః
యత్ర శ్రీ గృహి విష్ణుపా న్యపయయః సాహాయ్యలేకక్రియం
మోహే యస్య జలాత్తకం సగతవాక్ త్ర్యక్షస్య నేత్రసలః.' మోహ. 1(21)

(42) 'మిహికా' ౧౦

'మెలగుచు నాచోళనించె మిహికాజలధిక.' 5(102) ['మిహికా=మంచనియెడు' - టీక.]

౧. 'బహురత్నద్యుతిమేదురోదరదరీభాగంబులం బొల్పుని
మిహికాహార్యమనం జరింకు మెపుడుక.' మను. 2(45)
౨. 'పిమిహికాంకువంశకలశోదధికాస్తుభరత్న.' శృం. నై. 8(68)
౩. 'కామయేమహి మహిమిహికాంశో.' నైష. 5(99)
౪. 'వికతి యుపతిత్యాగే రాశ్రిమచం మిహికాయచమ్.' నైష. 19(85) [5(101)
౫. 'అమృతమూర్తికి గళంకావాప్తి యెట్లని మిహికాంకుని గళంకరహితుఁ జేయు.' నరస.
౬. 'తనులరమిఁద జివ్యసనింకి. మిహికాంబు
కాండ మెంతయు నిరాకారమయ్యె.' తనలయాశ్వ. 3 (158)
౭. 'నిజవరపరిరంభణమున | రజనీహరములు ద్రెప్పి రాలినవూత్ర, [కవి. రసా. 4(198)
వ్రజము లాకో యనఁదగి ధూమిజదళములఁ జెలుపుగొలిపె మిహికాలవముల్.'
౮. 'శీతశైలహిమాధిదేవతావికీర్ణమాణి మిహికా
ఘటికాపటలసంవృతమూర్తియగు దక్షిణామూర్తి లెఱంగున.' - చంద్రికా. 6(48)
['మిహికా=మంచయొక్క-ఘటికా=బలపముయొక్క' - టీక.]
౯. 'ఈమిహికాచలవరుడు.' - వరాహ. 10(49) వృషిం. 2(20)
౧౦. 'ఒక్కట మిహికంబు లగును త్రరమాయతముల్ శరీరముక వ్రక్కలుసేయ.'

(51) 'వైశి' ౭

ఈపదము విష్ణుచిత్రియములో నాకుం గనఁబడలేదు. 'మంగళనామకైశిక' అని 6(8)
లో నున్నది. ఆ 'వైశి'యే అచ్చుపారఁబాటున ఇట్లు పడిన దేహా యని మొదటిసం దేహము.
'వైశికముల్' అని 5(81)లో నున్నది. అదే యిట్లుపడినదో యని రెండవసం దేహము. 'వైశికి'
గ్రంథములో నెట్లనెనియుం గల దేహా యని మూడవసం దేహము. కనఁబడినవానికి యథా
యోగము ప్రయోగములు:—

౧. 'ఇందులకు నెలయడుగు నేల విడు వైశికము' మను. 8(84)
౨. 'చంటిమిఁదియుం | జెఱగడలింపు, వైశికపునీగ్గ నటించుచు జార ధారుణిక.' వై.భార. ౩.
౩. 'ఇ క్యుక్త్యా తం వైశికవిధనం కచ్చుకాధం భుజక్షి |
త్యక్త్యా గచ్ఛే త్సధన మపరం వైశికీయం సమాసు.' సమయమాత్మక - 5(89)
౪. 'అత్యవసీత బహుకామినీక వైశికనాయకపర మేభవ్'
౫. 'అత పీత వైశికానాం నేత్యానాం చ రసాభావ ఇతి ప్రాచీనమతిమ్.' - రసతరంగిణి.

౭. 'సీరభక్తితయ విడవ్వుయడ శ్వపచం కైకగానలమ్మటమ్ |
వృద్ధి రద్దపతిం గతిం పరా మపనీపద్యతి గాయకాగ్రతీ.' ది. సూ. 7(20)
౮. 'కలకజలధికాయ దేవబోధ | ప్రదహరివాసరరాత్రి పశ్యమాంశే
వకకజకథితాః పురేన రక్షే | శ్వపచమతా వ్యశ్యజోక్త కైకాగ్రతీ.' —, — 15(88).
[6 అ. ౩. టికం జాడుము.]

(8) 'కదార.' ౧౦

'కైరవకదంబక దారపరాగతూగమల్.' 4(147) [కదార = పచ్చనైనటువంటి] - టిక]-
[కదారజైమిని - జైమినికదారః - కదారాః కర్తృధారయే - అను వ్యాకరణశాస్త్ర వ్యాహరణ-
పనికిరాదా?]

౧. 'పాతాళోదరవజ్జపుష్పజితముః శ్యామై ర్నభో జృష్ణుకై
రుత్తప్తస్సురదారహుటకపిలజ్యోతిర్జ్వలదీప్తిభిః
కల్పక్షపకతోరభైరవమరుద్వ్యస్తై రవస్తీర్యతే
మీలన్వేషుతడిత్కదారవహరై ర్విన్యాదిహుతైరివ.' ఉ. రా. చ. 5(14)
౨. 'ఆజగ్గు స్రుత వలక్తురగఖురపుటోద్ధాతధూళికదారైః | చూడాప్రత్యుప్తభాస్వన్నజీరుచి
రుచిరైః శోభమానాశోభిః | ... పారివేన్ద్రాః' - కాదంబరీకథాసారము. 8(96)
౩. 'తరశేతరతడిత్కదారలోచనార్విరర్పితములిజ్జితదిగజ్జతే నానవేన' - [అమృతోదయ. 1.
౪. 'ఉదర్భవమాతయజీరమాశోపమర్ద | భుగ్నోన్నతస్తననివేశనిధం హిమాంశోః |
విమ్బం కతోరవిసకాణ్డకదారగౌరైః | విష్ణుః పదం ప్రథమ మగ్రకరై ర్వ్యవస్థితైః'
సర. కం. 1(181).

౫. 'దీయా జగజ్జ్యేష్ఠగరిష్ఠచార శ్చక్రాప్సిషా క్విష్ణకదారకాయ
హరి ర్విరణ్యాక్షశరీరహరి ఖగేశగః శ్రీశ్రయణీయశయ్యః.' 2(878)
౬. ఛా. 'వికటతడిచ్చటాకదారకేసరసటాకలాపః...వరాహాయూధాధిపతిః...' చంద్రాశికము.
౭. 'చైత్యానా మధిపే నఖాబ్జురవటీశోణప్రవిష్టత్తని |
స్ఫూరీభూతకదారకేసరసటాసంఘట్టఘోరాకృతేః |
సక్రోధం చ సవిస్తయం చ సగురుప్రేడం చ సాస్త్రః స్థితం |
శ్రీదాకేసరిణో హరే ర్విజయతే తత్కాల మాలోకితమ్.' కార్తధరపద్ధతి. 84.
౮. 'కదారస్ఫూరిహరిద్రహరియకోదైకద్రవః.' కా. క. ల. 2(8)
౯. 'వికటారహుటవల్లికదారమగుపెద్ద | మవటంబులేయెండజిగులసిన...' శృం. కావం. ౪.
౧౦. "సంవివృత్య రమ్మరవిశాసేచమూసముత్థం | పృథ్వీరజఃకరభకణ్డకదారమాళాః' మాఘ. 5(3)

(44) 'వరకే' ౩

'హరి మధాకళావరకే జాచి.' 4(82)

౧. 'నయ నయమోర్ద్రా క్షేయత్వం ప్రవిష్టవతీ రమా |
ర్భవనమోర్ద్రా వాళోని వార్మకరాజ్ఞః |
శ్రమదమోర్ద్రా వాళోని శ్రమన్త్యని వాకు యా |
పునరపి శ్చుతాః వదే కింవా న తరకినా దిహి.' సూ. 19(54)

౨. 'బృందారకవర్ధకి గోవర్ధనధరుని చేత ననుజ్ఞాకుండై యాత్మగణించుననావిద్యాప్రభావంబుచే' - చూడం. ఉ. భా. 2

౩. 'అద్వివిజవర్ధకి యల్లనల్లన తేజోవర్ధను ద్రచ్చుచు నిట్లుకురియింపందొడంగ' మార్కం. 7(119)
(7) 'ఏధన' ౫౦.

'భవదేవదేవధైతజవర్ధకి' 4(19) [ఇది ఏధధాతునిచ్చున్నము-కృదంతము - 'కృత్సు, ఏధనీయమ్ | ఏధనమ్.' అని ధాతురూపాదర్శము. దీనిప్రయోగమునకు ఆక్షేపమేమో తెలియరావచ్చును. ప్రయోగములు ఏధధాతునిచ్చున్నములకు పుష్కలముగా నున్నవి. కనుండు.]

౧. 'కనఁ దీతరంబు నా వినఁ డొకానొకవిప్రవరోక్తిఁ బల్కఁ దిం
పున నొకమాట నిట్టిదమభూషితుఁ డై ముని నిశ్చలంతరం
తెనసి యత్యప్తికృజ్జపనమేధనవైఖరి మించుఁ దత్ప్రక
ర్తన మిటు లయ్యె దీని నొకదాని నడంపఁగ జూడు మిత్రతీక.' చంద్రి. 2(88)

౨. 'సాంపరాయికలాలసాక్రమనమేధమా నావఘనత్వఫలత్తనుత్రాణుండును.'—8(105)

౩. 'చంద్రికాయవలిమంజుకటాక్షసమేధితేందరా |
తనయమహాలయం దెపుడు దారునొకో యని కోర్కి మించఁగఁ.' 182

౪. 'జరాఘనమూర్ఛనమూర్ఛితస్వనః | ప్రసక్తవిద్యుల్లసితైధితద్యుతిః
ప్రకాన్తి మేద్యై ధృతఘామమణ్డలోబధూన భూయానివ తత్ర పావకః'—భారవి. 16(59)

౫. 'స్వాదితః స్వయ మైధితమానం | లమ్భితః ప్రియతమైః సహపీతః |
ఆననః ప్రతిపదం ప్రమదానాం | నైకయాపరసతామివ భేజి.'—,—9(55)

౬. 'కృవయం కృవహోతుమస్తథో | మృగకాచై స్సుమ మేధితో జనః |
పరిహాసవిజల్పితం సఖే | పరమార్థేన న గృహ్యతాం వచః.' కావంత. 2

౭. 'బడదానలకాలకుటలక్షి | మకరవ్యాళగజై స్సప్తైధితః
రజసిరమణో భవే న్నృణాం | న కథం ప్రాణవియోగకారణమ్.' రసగంగాధరము. 2

౮. 'ప్రకృష్టవర్ణతః కుంధో | లభ్యాహారం సమేధితః
తరళత్యేన న త్యాజ్యో మణివజ్జాలిమాన్ ద్విజః.' - కవిరాక్షసియము. 72

౯. 'ఏధతేమశ్శ్రియాధికమ్.' కవిరహస్యము. 271
[ఏధపుడౌ 'భావాదికః ప్రసిద్ధః' అని తట్టిక.]

౧౦. 'విద్వన్తణేః | పుత్రః శ్రీరఘునాథదీక్షితకవిః హస్తోగుజై రేధతే.' విశ్వగుణాదర్శము.
[ఏధతే=వర తే—టీక.]

౧౧. 'శివంభవదర్శనవారిదేన | భోవిధతాస్తాకమిదంనచిత్తమ్.' రుక్తి. పరి. 2(51)

౧౨. 'ఫాలస్థలలోచనమేధమాన ధామాధరిధూతరసిన్దశీత్రమ్.' కమారసం. 12(12)

౧౩. 'తైలోమ్యే స్తి న్నహూ నియమా దేధమానే విధాతుః.' మల్లి. 9

౧౪. 'వాసన్తికస్య మయతో దయతః కమారఃకుమ్భాద్భవేన మునివా స్వయ మేధితాబ్జః'—,—10

౧౫. 'సమేధమాశో మధ్యాహ్నాశ్చిజ్ఞనినదః' మదనవిజయభాగ. 103.

౧౬. 'మలయమాయతపోతసంఘాతసమేధితమదనవైశ్యానరేషు... మధువాసరేషు.'—,—

౧౭. 'వహ్నిః సమిధా సమేధితః.' నైష 16(44)

౧౮. 'దేవ తానకదయా విశేషతో విష్ణుచిత్తమమతి పృమేధతే.' ది. నూ. చ. 11(17)

౧౯. 'శ్రీకాంతాస్పదమై దమైకనిధిధాత్రీ దేవతానంతర
త్యాగస్తాధ్వరమై రమైధకసముద్యద్విక్రమక్షత్రియా
నికస్తోల్లసమై సమైలిలవాణిజ్యార్యకూద్రాద్రితా
స్తోకారాదికమై జమలకందుక జెల్వ మాద్యరకక.' దశావతార. కృ. 886 త్త.
౨౦. 'భీమతామపరోమృద్ధిసమేధితమహావేదాత్మకోపః కిరన్దేవ సమేధితమహావేదాత్మమాఘ.
19(54) ['సమ్యగేధితమహాః సంవరితతేజాః' మల్లి నాథటిక.]
౨౧. 'ప్రాశురాశు హవనీయమత్రయత్ | తేన దీర్ఘమమరత్వమధ్యగుః |
ఉదతానధికమేధితాజనో | దానవాం శ్చ విబుధా విజిగ్ధిరే.' —, — 14(81)
౨౨. 'తమత్విషానిర్దలితానకార | జాలః సబాలోఽన్యహ మేధమానః
భృశం ప్రజానాం నయనామ్మజానాం | భద్రజ్ఞురో భాసురి వాజనిష్ఠ.' హమ్మిర. 2(76)
౨౩. 'ఏధన్తాం ప్రబలైః బలైః స్వతిరుదా నధ్యాపయన్తాం జనాన్
గాహన్తాం నయనర్తమధ్య మసమం స్థితాం వహన్తాం ముదమ్
బాధన్తాం యుధి బాహుకేళనికరాన్ ప్రాధిం భజన్తాం తమా
మేకస్త్రిం స్వయి వీరవాక మయితే స్వైరం వరాకాః శకాః.' —, — 14(10)
౨౪. 'తనైవ దేవో జనిత స్స ఏవ | సమేధతే నక్యతి కర్తయోగాత్
త్వమేతదీయా స్వభిలాస్యవస్థాః స్వవస్థిత స్సాత్మసిబోధమాత్మ.' సర్వవేదాంతసిద్ధాంత. 765
౨౫. 'అక్షిప్తయావనోన్వేషవికస్వరవిలాసయోః
ఏధతాం ప్రేమయవయో రిష్ట చన్ద్రికయోరిక' కృం. భూ. భాగ. 50
౨౬. 'ఆరవిటిసగరి విభోరభూ | ద్యస్య బుక్కధరణీపతి ఘ్నతః
యేన సాకువస్పింహరాజ్యమిక్చేధమానమహసా స్థిరీకృతమ్.' ప్రా. శి. మా. 2(48 త్త.)
౨౭. 'కనకలేఖాదర్శనైధితేనరాగేణ' — దశకుమార. మంత్ర. ౩ ఉచ్చాస్వసమ.
౨౮. 'అధర్షజైధితే తావ త్రతో భద్రాణి పశ్యతి |
తత స్సవత్సాన్ జయతి సమూలస్త వినశ్యతి.' మమస్తూతి 4(174)
౨౯. 'పువదాత్మే నామిషయా చ సమేధితమహసమ్. య. తి. 2(824)
౩౦. 'ప్రతిక్షణ మియం రక్షః పుతనా క్షీయతేతరామ్
యథాతథా ప్లవక్తోనా మనస్తగణ మేధరే.' — మహావీర. 6(55)
౩౧. 'అనాగతవిధాతా చ ప్రత్యుత్పన్నమతి స్తథా |
ద్వా వేదా మఖ మేధేతే యద్యవిష్యో వినశ్యతి.' పంచతత్త్ర.
౩౨. 'కన్యా ముదవహ దన్యాం కమలైధితవక్షుః
సవీరయావనః కారిణామతో బాధ నాయకామ్' ది. మా. చ. 4(16)
౩౩. 'శ్రీవిభవద్గణామధనశీతలమానశమృత్తి సంధేః తం
చావనిజంబునీడ వియసాధిసమాధిసమేధమామదై.' పరమయోగి. 2(240)
౩౪. 'ప్రకాశం సమస్తతీర్థి' భవత్కృత్య, అవీరమేధితఫలోకాంబుజాంబుమహాపచయః. 'రతిమస్త.
౩౫. 'తానం మమోక్తా నితాన్త మధునా మామేష లానే మృగీ
ద్వితే క్షేపితా కరాణులియోగే హస్తాదురే మైధితమ్... (15)

32. 'జాతాం తనూజా మను లబ్ధజన్తా చిన్తా దురన్తా యమకాస్యవర్గే
సంవర్ధమానా మనుచైధమానా శక్యదురూణాం హి మనోదునోతి.' —, — 2(8)
33. 'నిద్రామధరతార మంసవిగళదమ్మిలభారం కచ
ప్రభ్రశ్యద్వసనాఞ్చులం దరగళస్త్రివి స్ఫురజ్జుమ్మికమ్
ఉత్కృజన్తణిధూషణంచ శయనా దుత్థాతుకామాః శస్తైః
ఏణాఞ్శ్యోఽథసమేధయన్తి సురతోత్కణ్ణా పునఃప్రేయసామ్.' రతిమన్తభ. 8(10)
34. 'స్వారాజ్యం దివిషన్న రాహిభవనోత్తంసీకృతాజ్ఞాతరం
సంపత్తి స్వసకేభవత్సరగవిచిన్తామణిస్సర్వయా ।
కిం చాత్పూర్ణతాశ్చ్యమేధయజన్తే ద్దస్సాధమేవం పదం
క న్యైతాద్భుగపారుషేయవనోద్గితం యశ శ్చేధతే.' రతిమన్తభనాటక. 8(19)
35. 'చూష స్తమ్భాంసి సిన్ధోః సపది విదళయ స్తత్సో భూధరాణాం
వర్వ స్తుర్వీం విశుష్కతీతిరుహనివహం ద్యాం విశీర్ణాం వితన్వకా
జ్వాలాభిః ప్రోజ్వలాభిః కిమపిచటచటక్కారిణిభిః స్పృశన్తా
యనానో బైధ మాణం హరితిధనపతే రేధతే హవ్యవాహః.' —
36. 'దేవీ—వత్స సానన్ద మేధధ్యమ్.' —, — 5
37. 'మోదన్తాం హతకాత్రవా శ్చిరతరం ధాత్రీధరా ధార్మికాః
వైరోస్త్రి లితసస్యజాతసుభగం వర్షస్త వర్షామ్బుదాః
ధీరోదారసుధిగృహేషు విహృతిం బద్ధాతు పద్మలయా
చాతుర్వర్ణ్య మపి స్వధర్మనిరతం నిత్యోత్సవై రేధతామ్.' —, — 5(28)
38. 'సమేధస్తే శ్వాపాః క్వసపవనసంరోధనవిధిః
వచ స్తన్నామైవ స్పృశతి సతతం శ్వాస్తీ న జపః
తయాగ్రస్తం చిత్తం క్వచిదపి యయా కైటధిరపుః
దజా దీక్షా మన్యాం మమ కసుమచాపోఽద్య భగవాన్.' హాస్యమాదామణి. 2(5)
39. 'దివేదివే సమేధమానమాత్మజం ప్రతిపద మాలోక్య పారివో మముదే' తేమ 8(115)
40. 'సమేధత్రీ రభితస్తలోతిలైః స్ఫురన్తణిస్తామమయూఖదామఖిః
యగాన్తజీమాతశతోదయార్పితైః పులోమకన్యాపతికార్తుకైరివ.' నవసాహ. 18(89)
41. 'ఏధితయావనోత్థమతి నెద్దియుమిఁదెఱుంగలేక.' పాండురంగ. 4(291)
42. 'మధురయామధుబోధితమాధవీ । మధుసమ్మద్ధి సమేధిత మేధయా ।
మధుకరాజనయా మహురున్తదధ్వనిభృతా నిభృతాత్మర మజ్జగే.' —మాఘ. (20)
43. 'స కళ్యప స్సా జననీ సురాణాం । తమేధయామాసతు రాశిమద్యా
తథాయథాన్తకజగజ్జగీషుం । జేతామృధేతారకముగ్రవీర్యమ్.' కమార. 18(46)
44. 'విబ స్స తస్యాః స్తనయోః సుధాఘం । త్షణంక్షణం సాధు సమేధమానః
ప్రపాకృతిం కా మపి వడ్ధీరేత్య । నివేద్యమాణః ఖలు కృత్రికాభిః.' 11(2)
45. 'వత్సే, అవిధవా చిర మేధస్య' మధద్రాధనజ్ఞయ - 5(198)
46. 'శరధిసమాహవంబున విశాలసమేధిత రేజాఁ దై న' శిశుపాల. 4(182)

(8) 'అధ్వనీన'—౨౩.

'అధ్వనీనకృతహృదయం క్షుణ్ణం' 2(51) 'అధ్వనీనపరివృత్' 5(128)

౧. 'కవిబలాదృష్టాధ్వనీనమనాధ్వనీనండు.' శృం. వై. 1(16)

౨. 'నిగమఘంటాపత్రాధ్వనీనబుద్ధి' పాం. రం. 2(6)

౩. 'చారణు స్వీరలో సఖి విచిత్రకథేతి | హాస్య లలిలలో కాధ్వనీనులు' పారిజా. 2(92)

౪. 'ధిన్వ స్త్యమూని మదమూర్ఖదలిధ్వనీనిద్రాతాధ్వనీనహృదయాని మధోర్ధ్వనాని' పా.దర్ప.

౫. 'అధ్వనీనోఽహం కోఽపి తీర్థయాత్రాపరః' విక్రమార్కచ. ౧౪ కథ. [264 నూ.

౬. 'పక్షానుమజ్జం పథి విస్తరస్తః | కథావశేషే చ పయోదబ్బుస్తే

మార్గేషు చంద్రాకపపిచ్ఛితేషు | పదేపదే చస్థలు రధ్వనీనాః' సు. ర. భా. శరత్తు. 57

౭. 'అధునా ధునానా పాపాని కురధునివాధ్వనీనతా | మయానీత్.' కవి. క. ల.

౮. 'అధ్వనీనులక జదియగ మోది' శ్రీరంగమ. 3(504) [26 కి నడుమ.]

౯. 'కోణాభిఘాత మూర్ఛిత మరుదుదూయమాన విమానా ధ్వనీనేన.' ఆమృతోదయ. 1(25)

౧౦. 'శ్రమ యుతాధ్వనీన జరిజ్ఞంభమాణ నిష్టపముష్టింధయ సమీచీన వాచీన బాలపరమానం బును.' ప్ర. రా. వేం. 561

౧౧. 'ప్రాణాం స్వృణామి కిమునా కిమునా కరోమి |

తత్పాదపబ్బజయుగం నయనాధ్వనీనమ్.' వై. చం. 8

౧౨. 'తర్కవ్యాకరణాధ్వనీన మతయః | సాహిత్య పారజ్ఞమాః' మ. వి. భా. 5

౧౩. 'కర్పూరకదలికా కాంతారపవనంబు | అధ్వనీనుల క్రాంతి నపనయింప.' కాశీ. 1(94)

౧౪. 'వ్రద్ధావనిభృదనిలాశ నభోగభీరం | కోదణ్డదణ్డ మతులం తదనీకినివామ్

దృష్టావతృ శృ రుచిభూతనభోగభీరంకోవా న విభృతి పథి స్ఫుటమధ్వనీనాః' ది.నూ.చ. 8(45)

౧౫. 'యోథా నశేఘట దుదగ్రకృపాణపాణిక | దానేన ధూతసుమనోవిటపీవరేణ

సర్వాధ్వనీన ధనసంహృతయేసనాథో | దోస్తేజసా స నలినీవిటపీవరేణ.' ఆదీ. (46)

౧౬. 'వైరం కృచారి కరవాలకరేణ లేన | క్షప్తాధ్వనీన నికహద్రవిణాదరేణ

కావ్యారవర్మ సకలం పరిపథిలోక | ధ్యానాపనోదన బృహద్ర విణాదరేణ.' (48)

౧౭. 'చల్లగా వెడరుచో జలిపందిరులు వెట్టి | అధ్వనీనులదప్పి యార్చినారు.'—కాశీ. 4(66)

౧౮. 'అధ్వనీనులగుండియ లదియ వాడి చూపె'—వరాహ. 2(64)

౧౯. 'చటులకర్నాల కాలంబుద | ప్రసిద్ధధ్వన పథాధ్వనీన గళగర్జిత నిష్కాశవి |

స్వననిర్భగ్న నికాంతకాంత బహు సత్త్వస్యాంత కాంతార మై.' శృం. కా. ౩

౨౦. 'అతిప్రకర్షేఽంకుకర్షణానా మమరతోఽభావతథీమనీనః |

అనధ్వనీనాం శ్రవణధ్వనీనాం మమ ప్రతిజ్ఞాం కృణుత కీర్తికాః.' భా. సభా. 5(51)

౨౧. 'తత్కర్ణయగ్ధాధ్వనకాధ్వనీన | తూచే తచః శ్రీకచకలికారః.'—,—1(87)

౨౨. 'సుప్రాత్ర మౌసాదితసంపదం త | ద్వంద్వభి స్సంసుతమధ్యయోధ్యమ్ |

అక్వీయరాజవర్తక శ్రీప్రకాశ్య | మగా త్వరాజం బల మధ్వనీనమ్.' భట్టి. 2(49)

౨౩. 'ఒక్కడొక గ్రంథి వదలు నధ్వనీనజవానికముః గాంచి.' హ. స. 8(61)

౨౪. 'ఇంపారగ్గ నధ్వనీన నికహంబులమ్.' శంకర. హరిశ్చంద్ర. 2(14)

'విద్యాధ్వనీన భావ' రామాయ. 7(292)

౨౫. 'ఒడవక లోభయుక్తమతి నొక్కజఘనకాఁ దధ్వనీశులకా
బదియొగ మోది వారిధిపకాలము చాలుపుగా హరించుచుక.'—క్రీరంగ. 3(504)
౨౬. 'అధ్వనీన వికతాధ్వక్రాం త్యపాక్రియాధ్వక్షందె.' బసవపు. 4(280)
౨౭. 'సంచారిణశ్శార్వరసా ఇవాగ్రే । నేత్రాధ్వనీనా ఇవ నీతిపారాః
సజీవబద్ధాఇవ సద్బుజోఘాః । సౌజన్యముద్రాఇవ సప్రతీకాః.' అచ్యుతరా. 1(21)
౨౮. 'అధ్వనీనశ్రమ శ్వయంభునిశ్చలచరణేన,' మార్న చరిత్ర. 7

(1) 'అందూ,' ౫

- 'యోగాందూబద్ధ మధుద్విషద్వివరదుఁడు.' 1(77) ['అందూ = సంకలలచేత' - టీక.]
౧. 'అందూపరిధ్రంశితద్విష మే' పారిజా. 4(64)
౨. 'అపరాంగబూన లగ్నాందూనినాదంబు ।
బలియగంతులు వెట్టికలయఁబాటి.' భాస్క. రామా. యుద్ధ. 1(151)
౩. 'ప్రసృతం రథసా దయోఽభినీలా । ప్రతిపాదం పరితోఽభివేద్వయన్తీ
తను రాయతికాలినీ మహాపే । ర్గజ మన్దూరిననిశ్చలం చకార.' మాఘ. 90(51)
౪. 'అభినక రాండుకాప్రిఁ గిసలావలిరాంకవ పర్ణలబ్ధి ను
జ్వలనుమ పద్మయ్యక్తి మధుసాతిరసాప్లుతి నోప్పిచైత్రధూ
తలవర కుంజరాజితవిధానముఁ గై నొనెఁ గాంచునీలవం
తలవరకుంజరాజి వెల దాచ్చుచుఁ బాంథజనాక్షిపీథికిక.' చంద్రికా. 4(60)
౫. 'భద్రకరికోటులు వెల్వచె రాజువెంటఁ జయ్యనఁ
బదమేఘగాలితకు లందుకజాలకయ్యక్తిఁ బూనఁగక.' 1(158)
- [అథ శృంజల, అమృతా నిగడోఽస్త్రీస్యాత్...అద్వ్యతేనేన అదిబన్ధనే...(అమృతమృతాః
ఇతిహాః, స్వాస్థిక...“స్వాస్థికాః ప్రకృతితోలిజనచనావ్యతివర్తనైః” ఇతి పుంస్తవమ్...
ప్రీతిః తేజీ ఇతి భ్యాతస్య అని రామాశ్రమి.]

(2) 'అగస్తి' ౧౧

- 'స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్యగస్తి' 2(89) 'హంసమున కగస్తి పరమహంసం బగుటక.' 4(178)
౧. 'వ్యక్త చిహ్నోఽప్యేతోజాతీ శబ్దోఽపి వ్యక్తివాచకః
యథాగస్తి నివాసాదిక్ దక్షిణాకాప్ర కీర్త్యతే.' కా. క. ల. 2
['అగస్తి యని విశేషస్య' - టీక.]
౩. 'అగస్త్యగస్త్యతధ్వస్త వ్యస్తత్రస్త సమస్తవస్తు.'—,,—8
౪. 'వాతాపి నోఽగస్తిః రాత్రేః ప్రభాతమ్.'—,,—189 పు.
౫. 'అగస్తిచారః' బృ. సం. 2. [౭. 'అగస్తితీర్థంబు'] కాశీ. 6(180)
- 'ఉపాసయన్తీ కలహంసయూధ । మగస్తిదృష్ట్యా పునతీ పయాంసీ
ముక్తాసు కుభ్రం దధతీవ గర్భం । శరద్విచిత్రశ్చరితై శ్చకాస్తి.' కావ్యాను. 181(11)
౬. 'భిన్నాశ్చేతతరప్రగన్ధవిసర జ్యోత్సాన్నచారికృప్తయః
భూపత్యూహ మశఘ్నరీగణముఖ జ్ఞోతీధ్రువమృశయః

- క. త్రాప్తాదవదాజ్య రుచ్యపరమాన్నా ద్యర్థ కాగస్తయః
శిశ్నాద్యాతను కూటనాగవారయో ధాసంశ్చ విప్రాదయః.' యక్తి. పాణి
[అగస్తీః స్వాదగస్త్యవత్.' ఇతి ద్విరూపణాః - టీక.] 68(1)
8. 'గిరిజాఽగస్తీ రిహా(?)త్వా ద్యాపహో ద్యాపరాచ్యుతః—' కా. క. ల.
౯. 'శరదీస్తరవిపటుత్వం జలాచ్ఛతా గస్తీహంసవృషదర్పాః
సప్తచ్ఛదపద్దనీతా భ్రధాన్యశిఖిపక్షమదపాతాః.' కా. క. ల.
౧౦. 'దీని నగస్తీ నాఁబరఁగుదివ్యమునీంద్రుఁడు తొల్లి ప్రీతితో
భూతత యగ్ని వేకుఁ డనుభూరిమునీంద్రున కిచ్చెవారలుకా
మానుగ వాత నిచ్చిరి క్రమంబున నేమను నీకునిచ్చితికా
దీనికి నీవ యర్హుఁడవు లేజమునం గడుఁబెద్ద గావునకా.'—భార. అది. 6(99)
౧౧. 'అట్టిసభయం దగస్తీమతం గాది సిద్ధమునులంను...ఉండుదు.' భార. సభా. 1(90)
౧౨. 'మునులేతెంచినవార్తఁబెల్పు రఘురాముంజేరి నీవంచగ
స్తినియొగించిన ద్వారపాలకుఁడు సముద్రేకత్వరంబోయి.' కం. ఉ. రా. 1(89)
- (49) 'విత్తిరి.' 3౦
- 'దంభాపేతవిత్తిరి తోయములు' 2(35) ['విత్తిరి = దానసంబంధులగు' - టీక.]
౧. 'విత్తిరి మహిమార్ల నా విధవయోగ సంక్రందనా.'—శృం. మె. 2(146)
౨. 'ప్రకటిత మైనవిశ్వవిభుపాణికిఁ బుట్టె విత్తిరి యా విత్తిరి కవితకీర్తి గల్గె. కావ్యా. 6(26)
౩. 'నవీనఖిలాకా పురితమై తను మెచ్చెనుభూరివదాన్యులవిత్తిరిఁ బోల్చగఁబట్టె' జ.వి.5(195)
౪. 'విత్తిరిమందారంబు.'—మార్కం. దేయపు.
౫. 'కర్ణనికంపె దాత...యంద్రు సం
పూర్ణ విత్తిరి మంత్రిజనపుంగవు సిద్ధయతముఁ గొమ్మనికా'—దశవమార. 1(71)
౬. 'వర్ణనీయకీర్తి వైభవప్రధూతధూతిద్య | క్కర్ణకుండలా, విత్తిరికర్ణ, దీర్ఘవృద్ధ్యు
ద్భుత యారిమానహారి దుర్భరానకార్థటి | ఘూర్ణమానకొండపల్లి కొండవీటిమండలా.'—
మను. 8(144)
౭. 'అత్తవసువిత్తిరి ననురాగయుక్తిమై | విశ్వ మెల్లఁ బల్లవంపఁజేసి
యాదయశిఖి పేరియున్నతమాత్మనీం | హాసనాగ్రసీమ నలర నినుఁడు.' కవికర్ణ. 4(197)
౮. 'పారవసుమనోవృద్ధిప్తఫల వారవిత్తిరికలాచమత్కృతికా.' చంద్రికా 5(98)
['విత్తిరి = ఇచ్చుటయనెడు' - టీక.]
౯. 'నిరతమరతవి వర్ణమానవిత్తిరి చాతురీపోపుష్యమాణంబులగు.'—6(48)
౧౦. 'అభయవిత్తిరి ధుర్యోకరుణామృతవర్ష ము చూపు మేఘసన్నిభునకు.'—క. క. ర. 6(210)
౧౧. 'నదలకుఁ జే పాఁదలమఘం బండని దివిజభూరుహము విత్తిరి యెంత.'—నారా. పంచ. పీఠ. 89
౧౨. 'తపనమానుఁడయిత నీర్తి మెల్లనకా.'—కా. రా. 1(41)
౧౩. 'వర్షరా | పూర్ణవిభుఁడవోఁ ఫలకప్రతిబింబిలోకనామృత
త్వంబువిత్తిరి పరపామధమంబున నీకళాత్రికా.'—6(124)
౧౪. 'భీమఁడు కుమారదక్షయ విత్తిరివిజయఁడు.'—8(256)

౧౫. 'తూలించె బుధులెములు | కీలించె విత్తిరి చేతఁ గీర్తుల దిశలఁ.'-కృం. కా. 4
౧౬. 'సుకలవిద్యజనాభివర్ణితోన్దిర్ల విత్తిరి వైభవాభివ్యక్తరాజరాజ.'-కం. పా. గద్య. ౬౨.
౧౭. 'అవిత్తిరి ఖనికి.'-కృ. రా. వి. 4(5)
౧౮. 'ఏవేళ మీఱయిత్రి విత్తిరి కళావివేక వైభవములు వినుచునుండు 4(7)
౧౯. 'విత్తిరి ధనదుండు.'-పెద్దాడ. శవంత. 1(92)
౨౦. 'అచతుర్థులసుధాంబుధి నుదయించె | నమితకాంతిచంద్రుఁ డవనిధరణ
దిగ్గజేంద్రమును విత్తిరి మందారంబు | నుల్లసెన్యవిభుండు మహాకీర్తి.' మార్కం-పీఠిక(80)
౨౧. 'భద్రగుణాభిరామ రిపుభంజనభీమ సమగ్రచైర్యహే
మాద్రిసదృశ సంతతదయారసరమ్యకటాక్ష కామినీ
భద్ర నితాంతభక్తి సమపానితరుద్ర విత్తిరి కేలిక
ల్పదుమకుల్య భూరిభుజభాస్వర వైభవ నిర్జలేశ్వరా.' 3(898)
౨౨. 'భద్రవిత్తిరి సంపదలఁ బ్రస్తుతిఁ గాంచినయట్టినున్న కల్పదులు'-శంకర-హరికృం. 1(82)
౨౩. 'అహీనవిత్తిరి నిదాను' 4(98) ౨౪. 'శ్రీయాపద్యతవిత్తిరి | స్థానితవారియనానాధ - 5(1)
౨౫. 'తిరుమలరాయ కేశవవిత్తిరి యుఁ డెక్కవిధంబు లాటఁ ద |
త్సృగణముచేతఁ జాము వారిపాక్కిలిచేరె హిరణ్యగర్భుఁ డా |
వారియు నభోమణిం గదిసె నల్ల నభోమణి యుండసాగె నం
బరమున నంబరంబు గనుపట్టని దయ్యె విచిత్రరీతిగఁ.'-ఆం. భా. 66
౨౬. 'విత్తిరిఁ దగు కన్నక నారసింహాధిపుఁ.'-రామాభ్యు. 1(106)
౨౭. 'ప్రిపురాంతవనవ విత్తిరి దీక్షానిధికిఁ' వారవిలాసము-పీఠిక. 85
౨౮. 'మరంగ నాభిగంధసారి మంతుమాధివాసనా |
పరంపరావిత్తిరి శస్త్రభవ్యహస్తపల్లవా.' ---,---4(98)
౨౯. 'అనూనవిత్తిరి పెంపునక వైభవమేదినిధరము.' కళాపూర్వ-పీఠిక 41(89)
౩౦. 'కామితారవిత్తిరి కల్లాయమాన పల్లవలోకపటర్నిలిలంజెత్తి.' నిరంబక (41)
(59) 'హట్ట' ౨౦
'హట్టనిత స్తంభంబుల్.' 2(85) ['హట్ట = ఆంగళ్లయందు'-టీక]
౧. 'ఘనఘనాఘనఘటాకతోర ఘరరధానగోధామ ఘరట్టంబు లగుహట్టంబులవలనను.'
కృం. న. 2(87)
౨. 'ప్రతిహట్టపథే ఘరట్టజాత్ | పథికాహ్వనదసక్తసారభాత్ |
కలహన్న ఘనాక యదుత్థితాత్ | అధనాఽప్యజ్ఞతిఘరరస్వన.' నైష. 2(85)
౩. 'అట్టియట్టాతతోరణహట్టవట్టిమ...రమ్యంబు కరవీర మనువురంబు.'-పాం. రం. 5(29)
౪. 'దిగ్బలాకరకన్దకః స్తరవధూసీమస్తమత్రామణిః |
కామజోటిపతే ర్విహారవలభినిర్యూహపారావతః |
హట్ట(ట్టే) వ్యోమ్ని విక్ర తారకమణిః క్యామావణివృక్షః
సాసరః సాప్తికసంపుటః కమదినీ కానోఽయ ముక్తితతి.' సు. ర. భా. చంద్ర. 98
౫. 'హట్టోప వ్యోమహట్టో పితరణవివణిస్తాయోస్తకతారా
ముక్తహారాపహారా త్రరకభగవద్రాత్రితా క్రితాన్తై

- కర్న న్న హ్యజన్మహ్యదర్శన హరబహిర్నిస్సరత్వప్రదాతీ
కాలవ్యాధీం కరణాకలయతు దినకృత్ కల్పమస్తూలనం చ.' సుభా. ర. భాం. మార్గ. 18
౬. 'చట్టబుడప్పి మై నపురుసౌ రయి ఛాత్తులు దారు కాళి
హట్టములందుఁ గూటికి నుపాయము లేక పరిభ్రమింప వా
రెట్టరి పోవ నిమ్మనుచు నించుక యేనియఁ దాల్చి లేక యే
నెట్టు భుజించువాఁడ జలజేతుఁ యొక్కఁడ నీగృహంబునక.' కాశీ. 7(180)
౭. 'వైశ్యుండు పదా । రానయనారము పోయెం
దా నొక్కఁడు హట్టమునకుఁ దడవసరమునక.' —, — 5(68)
౮. 'ఎట్టెట్టా; విన మైతి మింకనొకమా జేర్చుటగాఁ జెప్పమా
భట్టారా యని నందికేశ్వరుండు విస్మయంబుగాఁ బల్కినక
పట్టెం గంతరిలంబు చేయి దివియక రాదయ్యె వారాణసీ
హట్ట స్థానమునందు వ్యాసునకు శిష్యశ్రేణి భీతిల్లక.' 7(10)
౯. 'భూతభేతాళ దాకినీ ప్రేతరంకభైరవ వ్రాతని రితప్రాకార
వప్ర హట్టబట్టిమంబగు పీతాపట్టంబుఁ బ్రవేశించి.' భీమ. 2(56)
౧౦. 'ఎట్టు పాసితి నవిమక్తి హట్టభూమి యెట్టు పాసితి విశ్వేకు నిందుధయని.' —, — 2(88)
౧౧. 'ఘట్టకతోదతిం గరిముఖంబునఁ బీలిచి గౌతమీనదిం
బుట్టిన సత్ప్రసాదావజిహ్వారముఁ ద్రుస్సన నూఁడుచుం బురి
హట్టమున స్తభూత్వవిహారము సల్పెను గౌరీదేవి తొ
ల్పట్టి గణేశ్వరుండు మురభూమిను లోలమునం దొడుంగఁక.' 5(116)
౧౨. 'పాశువరాజాఘోరాహవహట్టంబునఁ బారసీకతురగధట్టంబులం గనుపుగొట్టి.' వరాహ. 1(120)
౧౩. 'సప్తవర్తన సా లోభా ద్వాక్యాధా హట్టతోరణే
జనన్యా పణ్యతాం సీతా లోకే జాలకధాభిధా.' సమయమాత్మక. 2(6)
౧౪. 'ఏవంవిధైక మగ్నే । పరిశీలితహట్టచేట కటుకానాం
ప్రాధిః కణ్డకతీక్షణ । భవతి పరం పణ్యజీవన శిఖానామ్.' 8(14)
౧౫. 'ప్రాతర్విచివ్ర్య యుక్తిం । సా గత్వా హట్టభాగ్దళాలగ్రం
కామిజనకస్య వణిజః । స్థితార్థ సమ్పత్తి మద్రాక్షిత్.' 8(51)
౧౬. 'మృగమదనిదాన మటవీ కుబ్జుమ మపి కృషకవాటికా కనాతి
హట్ట విలాసిని భవతి పర మేకా పారసర్యస్యమ్.' ఆర్యా. స. శ. మాది (9)
౧౭. 'హట్టే హట్టే పటోత్తమృ । ప్రారణం చ గృహే గృహే
పురుషే పురుషే ప్రీతిః సంప్రాప్తే తత్రమన్రిణి.' కీర్తిరాముది. 4(8)
౧౮. 'హట్టంబులు ముట్టుకోలు వట్టి.' —రామాయ్య. 219
౧౯. 'కనకమయ హట్టబట్టిమ కాంతమా.' హరివిలాసము 7(177)
౨౦. 'మహావట్టి । హట్టరంబునక.' బసవపురాణము. 2(90)
౨౧. 'వట్టబట్టిభుక్తుదు నసిపత్ర కనంబులయందు దాకినహట్టములందు.' రుక్మా. 1(169)
- (16). 'కేకర' ౧౬ 'కానిం దంచును గేకరాక్షసివిమోక్షలో' 2(28)

౧. 'కరక్ష విహతే చైత జాయతే కేశరక్షణః' - కర్తవిహత. ౧౦
౨. 'వీరబలవదమాన శ్చ కేశరో మద్యపస్తభా...వరసీయాప్రయత్నతః' - మనుస్మృతి.
[కేశరః=తిర్యగ్నృప్తిః]-అని మాధవటీక.]
౩. 'విదితాభిప్రాయాభవ సతత మిద్వాయుధ శ్చటులకిరః కేశర సటాహత్యా మానీత కేశర తార కేణ తిర్యక్పక్షుషు విలోక్య' కాదంబ. పూర్వ.
[ఇదియు ఆముక్తమందుంబోలే అశ్వముంగూర్చియే చెప్పబడినది.]
౪. 'ఆరక్త కేశరతర కనీన శన చ చక్షుషా' ---, ---
౫. 'కాతరతాకేకరిత । స్వరలజ్జారోషమస్ఫుటమదిరాక్షి ।
మాత్తం నమాత్త మథవా । వలతేన సా వరలబ్ధరతిః' ఆ. స. కాది. 26
[కేశరితే = కటిరీకృతే = జీవానందటీక.]
౬. 'కేశరాక్షి' - కాశి. 5(815) [ఆబ్జూర్వకమునకు తమయాక్షేపములేదని వాదించుకేమో యని మైయనాబ్జూర్వకముల నుదాహరించిరిని. ఆబ్జూర్వకములనుం గొన్నిటి నుదాహరించెద.]
౭. 'ప్రత్యగ్రోనేషజిహ్వా త్తణ మనభిముఖీ రత్నదీపప్రభాతా ।
మాత్తవ్యాపారగుర్వీ జనితజలలతా బృహ్మితే స్సాబ్ధభక్షైః ।
నాగాబ్జం మోక్ష మిహ్నో శ్చయన మరుఫణాచక్రవాళోపధానం ।
నిద్రాచ్ఛేదాభితామ్రా చిర మవతు హరే ర్దృష్టి రాకేశరా వః' ముద్రా 3(21)
[ఆకేశరా=ఈషత్సంకుచితా'-టీక.]
౮. 'నృశ్చక్రుఁజ్జైత మస్తఖం హనీతవ త్సా మాతమాకేశరం...
చక్షు స్సాశ్రు చ వర్తతే రగవకా దేకైక మన్యక్రియమ్.' బాలరా. 2(19)
౯. 'క్రేక్షాలో నఖణోటిచఞ్చపుటకవ్యాఘటనోట్టజ్జిత ।
స్తస్వాస్యః కస్తలకాతుకవృతికరే సీతాగరసీమన్తితః ।
పృష్టాశ్చిదదామనీస్తనభరో త్వేవ్యాబ్జపాళీసుధా
సేవాకేశరలోచనస్య కృతినః కర్ణావతంసీభవత్.' అలంకారసర్వ. స్వభా.
౧౦. 'అలసాలాలము లై యచంచలము లై యాకేశరాగ్రంబు లై ...
చెలువం బొందదు మాపు లింతి నెరవెక్.' నరస. 3(85)
౧౧. 'సైరాకేశరతారయో స్వరళయో స్సామాతయో స్సాశ్రుణోః ...
సోఽహం భాజనతా మగాం చిరతరం ద్రాఘీయసో శ్చేత్రయోః' మల్లిక. ఆం. 1
౧౨. 'నిమిల దాకేశరలోలచక్షుషం, ప్రియోపకణం కృతకాత్ర శేషథుః ।
నిమజ్జతీవాం శ్చసితోదత సనః । క్రమే న తాసాం మదనో న పప్రథే.' భారవి. 8(58)
౧౩. 'శిష్టవీర్ణధర్తదూషకః కేశరాక్షిః' - వృద్ధగౌతమః.
౧౪. 'కెచ్చి త్కేశరనీక్షితం కి మపిచ భూభజ్జలిలాయితమ్' - య. తి. 2(219)
౧౫. 'వ్రాల్చి నెవ్వ్రాము లజ్జాభరంబు పేర్చి । కేశరాలొకనంబులఁ గల్లుమలఁగి.' వారవి. 3(81)
౧౬. 'దృష్టం తస్యా శ్చిరపరిచితస్త్రిగ్ధ మాకేశరాక్షమ్' ప్రయ్యమ్నాశ్శృదయ (IV-85)

(61) 'హసన్తిక' ౨౬

'సాగయహసంతి' 4(185) 'యవతి । కరవిధూతహసంతి కేగాలచయములు.' 5(115)

౧. 'సరథస జయధాటి చండ శేవండకాటి । కర వసుధు హిమానీ కంపితాకావధూటి

పరమహిత హుంఠి భావభా గ్గురిలేజుః । పరువదహవకీలా ప్రస్ఫురచ్చక్రవాళాః ।

౨. 'కవిమతిరేక బహులోహాః । కుఘటితచక్రా ప్రభాతవళేజః [మను. 5(107)

హరమూర్తిరేక హసన్తి । భాతి విధూమావలోపేతాః । భోజప్రబంధము.

౩. 'నిరూమాక్షారభరితహసన్తి కాయస్తస్య చ. కుభగబ్ధరః...

'హేమస్తసముయః సమజ్ఞమ్భర.' భోజచం. ఆం. 80.

౪. 'మడుత పసిమిడి గింఠెయలో మంజిడిజిగిదోమతెరమంచములు హసంతులు జవాది

యగురుసిరులు చిన్నెలు గాంగ నరెడు గడపె జరినెలు తద్వధూవచకరణుడగును.'

కళాశా. 7(175)

౫. మాఘకావ్యమనవ గోపాలపండితకృత టీకపేరు 'హసన్తి.'

౬. 'విలసదగరుధూపితై ర్నికేతైః । కటిలదృశాం కచమద్దలై శ్చ కోవైః

కథమపి శిశిరవృథా మనైఃపుః । క్షురితహసన్తి కయా చ కేతపిథస్యాః.'-ది.నూ.చ. 15(187)

౭. 'ఉచుచుళాకారి తనూవిధూనన జనవ్రాహ్మహోపధూజ్ఞంభమా ।

ణహసంతిజ్వలనంబు... హేమంతంబు.'-హంసవిం. 8

౮. 'కరితనిరూమవహ్ని హసంతులు... హేమంతవాసరములు.'—, —

౯. 'కాలకళాదమృతి దినకాలిహసంతికలోన యామిని ।

బాలకసాముసేయుటవ భాస్కరుఁ డక్కతకంబుఁ గాంచి.'—, —

౧౦. 'అక్లా మవజ్ఞోత్థితశితబాధా । మిన్దో ద్యువీన్దో శ్చ సమన్వయేన ।

హర్తుం వహత్యగ్నిమయీం తృతీయాం । హరో హసన్తి మివహస్త దృష్టిమ్.' విశ్వ. 26(321)

౧౧. 'తక్రం త్రూపణచూరణయై క్త మథవా మథ్యం హసన్తిం సతీం ।

తద్వత్కమ్భకరల్లకా నథ కథాం । శితాతురః శిలయేత్.'-రోలంబరాజీయము.

౧౨. 'ఛా. 'శిశిర పవనబాధాం నాశయన్తి ప్రియాణాం ।

కచకలహసన్తి సేవనాతోఽప్యజస్రమ్.' రగనదనభాణము.

౧౩. 'హసన్తిం వా హసన్తిం వా హసన్తిం వామలోచనాం ।

'హేమస్తే యే న సేవస్తే తే నూనంజైవవజ్ఞైతాః.'-మ. ర. భా. హేమస్త. (5)

౧౪. 'జరిజ్జమ్భ త్ప్రిథ ర్ద్యుమణి కర సందోహ సదృశ ।

క్షుర దీప్తి వ్రాత ప్రగుణ తరతారుణ్య కుభగాం ।

హసన్తిం హేమస్తే పరిజనయుతాం వా కుతదనాం ।

హసన్తిం సేవస్తే పరిణతమహాగగ్ధవిచయాః.'—, —(27)

౧౫. 'హేమభయా న్నదవోఽపి హసన్తికా । మకృత సదవి పద్దదృతో వృది ।

అపరథా కథ మూచ్చమనోరమం । ప్రియసుఖాయ తదీయవచద్వయమ్.'

బా. భా. వన. 8(90)

౧౬. 'కాత్తాం భజన్త ఉరుభోగభృతో విధూమా ।

గ్నావ్యభ్యాం ప్రగేత్ర శివమూర్తిసభాం హసన్తిమ్ ।

నక్రం విశేషణితీవ్య విపర్యయేణ ।

కమ్పామి కాతమవిలాసవతీం చ ధన్వాః'రుక్. పాదీ. 9(87)

౧౩. 'మరువక గంధిలంబులును మందరవిద్యుతులున్ దుమారధూ ।
 సరములు సర్వవాంఛితహాసంతికమరే సమదగ్గసారభా ।
 గరుపరిలి ప్రభోగియువకంతతలంబులు నై తలిర్చె వా ।
 సరములు దంతసీతకృతివళంవదముల్ తుహినాగమంబునన్' రామాభ్యు. 5(125)

౧౪. 'నిశి నిశి తుహినాంకుజ్యోత్స్నయా జాతజాడ్యా ।
 కృతిరివ రవిమూర్త్యా ముల్లసన్త్యాం హసన్త్యామ్ ।
 ఇవా సురగృహపక్షి ర్వాసరే వాసరేసౌ ।
 బర తపతి పతాకా హస్తవిస్తారజేన.' హమ్మిరమదమర్దననాటక—V-24

౧౫. 'విరతహాసని కా యూథే...వికాసమానేదపి వసన్తమాసే'—హేమధూపాల. I-పు. 19

౨౦. 'హసన్తి కాధూపనిర్భర గర్భవేత్తని.'—IV పు. 148

(29) 'దాత్ర' ౧౭

'భక్తహృద్భృమ తృణదాత్ర' 2(98)

౧. 'ముగ్ధస్మిగ్ధ విదగ్ధ పాత్రగాత్ర దాత్ర' కా. క. ల. 1. ౨. 'తత్రదాత్ర తేత్ర.'—, 8

౩. 'తీక్ష్ణని ప్రతిభాప్రాణి కటాక్షా న్ముచికా నఖాః

దాత్రకల్లకకూలాని వతారః క్రకచ స్తథా.'—, 4

౪. 'నళిననగరగాత్ర త్తత్ర నేత్రాన్తి దాత్రమ్.' కవి. క. ల.

౫. 'వక్త్రాణ్యలక ఫాల భూ నఖా క్కాజ్జుశ వచ్చికాః

భగ్నకబ్జుణ బా శేస్తు దాత్ర వద్దాల చన్ద్రికాః.'—, —

౬. 'పీయూషప్రసృతి ర్న వా మఖభుజాం దాత్రం తమోలూనయే

స్వర్ణక్షావినునస్కతోకవదనస్తస్తా మృణాలీలతా

ద్విర్భావః స్వరకాయకస్య కిమపి ప్రాణేశ్వరీసాగసా

మాకాతస్తు రుదచ్చతి ప్రతిపదిప్రాణేయభానోస్తనుః'

అలం - రూప.

౭. 'ఇతరసచిత దాత్రం డిద్ధలక్షికళక్రండు.' దళ. 1(120)

౮. 'అప్రపన్నచైత్యలతా దాత్ర భానుపుత్ర.' పాం. రం. 5(87)

౯. 'చనపున ధనమున మదమున జనపతి తములను దాపు జనులను గడవన్

మనిపెడుగృహప్రధానుడు, తనసంతతిలతవఁ దాని దాత్రము జగతిన్' బద్దెన.

౧౦. 'కాండిన్య గోక్రమకునుద్దండాహితసచిత మలిలతా దాత్రనవన్

పండిత చింతామణికే బ్రచండవచోవిభవ విష్ణుకయ్యాఫణికే.' శృం. కావం. 1

౧౧. 'ప్రాపితయువతి హృత్పుట భేదదాత్రంబు.' చంద్రవర్ణన.

శ్రీనాథుని వల్లభాభ్యుదయము - ప్రబంధరత్నావళి. 461.

౧౨. 'పక్షిరాజపత్ర రాక్షసతృణదాత్రదంతి భయవిరామ కాంతిధామ

ఇంద్రనీలమూర్తి సాంద్రపాండురకీర్తి ।' అప్పకవి 8 ఆ. 286

౧౩. 'ప్రవిమలచారిత్ర భవలతాశితదాత్ర.' బసవపురాణ. 7(277)

౧౪. 'మాషేతాదమతః ద్రాక్షద్రాక్షేణ మఖిమాసఫాలకం బునీహి' హర్ష. 8.

౧౫. 'పతల్లోష్ఠలగుడ కోణవతారకీలవద్దాల ఖనిత్రదాత్ర యష్టిభిరపి'—హర్ష. 7

౧౬. 'పురాణపర్యాజైక దేశదోలాయమాన దాత్రేశ్వ—, —

౧౩. 'భివత్తిచ్చి నే చాత్తేణ లోకాః' కవికల్పద్రుమః.

౧౪. వికవితక్కుష్ణాలికకః | నవదీప మనశతము చాత్త మై నలకంగా

వికృతం బ్రకృతిని బురుషుని | నకలంకవానదృష్టి నవలోకింతుకా.

మహాభార. కాంతి, అ. 4(886)

౧౬. 'అలంకలు గాంగులు నాదిగాఁ గలభౌండములును వీతములు కల్యులును తోళ్లు...

తే. లోకకులుఁ బట్టువంటలు సుక్రస్వాద్యుఁ | పాత్రదండకమండలు చాత్తములును

లోనుగాఁ గల్గవత్తువులే కుడచేయఁ | మయము లొక్కట నడపించె మనుజువాడ.

భార. అశ్వ. అ. 3(158)

(47) వా'ర్థ (ధ౯) క్రవసు' వా'ర్థ(ధ౯) క్రవనైకనేత్ర.' 2(99)

౧. 'గోకర్ణం గామామానాః పృథుతరపృవతగ్రహిణః కమ్పరాహుకా

అకర్తవో దిగస్తా నపిచ విదధతః కన్దళీకు ప్రచారాకా

ఏతే ధావని వార్థ క్రవసు మయ ధను రారయన్తః సమస్తా

చాప్యున్మన్తైర్భవంతీ కనమివ కమరభ్రాన్తి భాజోఽన్యువాహః' సు. ర. భా. 557 (80)

౨. 'అక్రమమున ధర్మ దిరుగుచు; విక్రమముకుండు కార్తవీర్యార్జున వా

ర్థక్రవసాదుల కోడినవిక్రతుకథలు గల వనియు విమమనివల్మీక.' కం.పా. ఉ.రా.8-177

[ఇట వికృతము సంబంధిపరము, అమృతమండలిదియు అట్టే నివృన్నమై తుక్తపరమైన వని తలంపవచ్చును.]

(48) 'వాయుషిక' 3

'లిలావాయుషికా' ['లిలాసముచేత...నడికాసుల వాచా'—టిక] 2(99)

౧. 'తలార కిరాతాక్షకాలిక, నియోగి వాయుషికాపారాష్టకా...తేమ సర్వ అన్యాయకృద్ధ

యో వాయుషికా స్తవ్రం కోకంబేకం చ వివాళయివ్యన్తి.' నీతివాక్యామృతము-వార్త.

౨. 'ప్రతిరోధా గురో వైశ్విక త్యక్తిగ్నిర్వాహషి స్తథా మనస్తృతి.

౩. 'చారా వాయుషికా దుష్టాః పరస్వ్యాహం చ దూషకాః'—మునుస్తృతి.

(28) 'తృణతా' ౨

'మణిచిత్ర మురత్తుగతా చిరద్యుతి' 5(145) [మరత్తుగత(తా) = 'దేవధమత్ర' - టిక.]
తృణతాకు ధవన్యవీ' వావా.

౧. 'వద్రా యావననన్తః కిమత తా కేతుం స హానన్తరః

వక్తాద్భ్యాంస్తృణితాధరై రగమయ త్సోదా జడో కల్పా కాక

సోర్యాదీక బలధర్త చక్ర మపి చాతోహోళిక్తా నపి

కోవా కేసరిణి జగీషు రభ్యుణం స ప్రేరయే ద్వారగమ్'

రుక్తి. పాణి. 3(40)

[స = రుక్తి, వద్రా = మహాదీ; 'తృణతాయా' = ధవన్య; టిక.]

౨. 'క్రికత్కాక్షిగ్నికేయే పృథ్విదయే నిత్యం వధానా అపి

వికృతా ఉతచాయానానా తృణతాం లోకే నహన్తోఽప్యలన్

మోహ్యాః కాల్పకృతోఽన్యవత్సితభవ కృతు పురోక్తే ర్భిజైః

శాకుం ప్రోక్త క్షణం నిశః పరిణయం చక్ర రవత్రైః ముఖైః' రుక్తి. పాణి. 3(21)

[తృణతాం = చాల్పక - టిక.]

3. 'కృష్ణుడై రాఘవప్రాప్తై రాకృష్ట్య గణికాభవ

కామరానివ వారికాం ప్రియతా స్సహసాఽమచక.' మౌఘ. 19(60)

(ఇందలి వర్ణభేదమునకు ఈ విమర్శలో ఈశ్లోకముం గూర్చిన చర్చం బరికించునది.)

4. 'అహం భువనయోని స్స భీమ క్వాతుం ధనజ్ఞః

తృణతాలమ్మినో దగ్ధం వాతా న్తే తాగ్ని తేజసః'

ఇది బాలభాగవతమున 5 (109) — (శ్రీకృష్ణభీమార్జునులు జరాసంధునికడకు మాటు

వేసములంబోగా, అతఁడు మీరెవరిని యడుగఁగా, కృష్ణుఁడు వచించినయుక్తరము)

౫. 'నిర్భిన్నం శతశ శ్చరై స్రవ వపు రాన్వజై ర్షడియైః పునః

సంధాస్య త్య చిరా జ్జరేతి క్షమతే మైనాం దురాశాం కృథాః

నో కామార్ద్రాపి పాలనం తవ పరా శక్తిః ర్విధాతుం శ్చమా

ప్రాణఃస్యాత్ తృణతాలమ్మిని ధన త్యాకృష్ణవర్త్యా శ్రయాత్.'

(కంసుంగూర్చి కృష్ణవాక్యము-జరా = రాక్షసీవార్ధకం చ...కామారీ = స్పృహసంబ
ద్ధిని-శక్తిః = ఆయుధవిశేష. - అన్యత్ర - కామారీ శక్తిర్యావనబలమ్ - యావనశక్తిరేవత్యాం
రక్షితుమక్తా కిమతజరేతి ధ్వనిః - తృణతాలమ్మిని = ధనుర్ధారిణి. ని. 'ధర్మశాస్త్రణతాప్తి
యామ్-అస్త్రియాం చాపధనుషా వ'తి వైజయన్తీ. కృష్ణవర్త్యా-శ్రయః-కృష్ణైఃసహకలమాః (వాని
తో పోయిపెట్టుకొనవలయు అనుటకు వానిదారిని పోవలయు అందురు) అన్యత్ర తృణతా తృణత్వం
తడవలమ్మిని తృణేన ఇత్యర్థః...అకృష్ణవర్త్యాశ్రయాత్ అగ్నిసంపర్క-పర్యంతం ప్రాణ శ్చక్తిః
స్యాదితి. చమ్పూ భాగవత 4(59) టీక. — 'తృణతా తు ధనువ్య పీఠి భాస్కరః.'

6. 'అనుపస్థలమివ బహుతృణతానివిడమ అనదధి

బలమథనదిశ మభి బల ముదచలత్. వేమ. III-పు. 128

ఇప్పటికి ఈ ప్రథమపట్టికలోనిపదములు మహాకవిప్రేమము లనియు, ఇవి వాఙ్మయకలశ
పాఠోనిధిలోని యమృతంపుంగరు శ్లనియు, కవనమధువుకట్టిన కలకండ్ పెళ్ల లనియు, భారతీ
దేవతాగ్రా వేముక మహాభాష్యర ముక్తాఫలంబు లనియు, విశేషికంబితి నని తలంచుచున్నాను.

అప్రయోక్తము అని యడి వెట్టుటచేత నివి భావికవులకు ప్రయోగానర్హములై నవ్వప్రాణము
లగు నని ఏకద్రక్షాకారము ఈ యారంభముం గావించితిని గాక. ఈపట్టికంగూర్చి నా తెలిపిన
సామాన్య మెల్ల ఇందలి రెండవపట్టికననుం జెల్లుననియు పాచ్చరించు చున్నాఁడ.

ఇంక రెండవపట్టిక నించుక విమర్శించెద.

అచ్చ తెలుగున పట్టికలోని కల్పములలో - లాఁపరా, కూపరాణి, పాశ్చేమ - ఇందు
తొలిరెంటికిని ఆంధ్రనిఘంటువులలో అమృతమౌల్యదా ప్రయోగములే ఉదాహృతములు; ఇవి
రెండును లాపర, లాపరా, కూపరాణి, కూపురాణి అనురూపములతోను, 'జలనూత్రములో నాగ
బంధపువలె' 'నీళ్లుపాతకూమా' అనునర్థములతోను గ్రామదొరగారిచే పఠితములు. ఆ యర్థములకు
వారు మామిడి వెంకయ్య యాంధ్రదీపికకు అనుబంధము గాఁడును 'దేవయ తెలుగులు' అను నిఘంటు
వును ప్రచురికరించినారు.

'కూపరాణిపుటయ్యకూ మొప్పరముజల | వారియించనఁగను తనరునుజల
నిర్దమము తన్నులుంబున నీటితోడ | కచ్చుత్పాణిమాలబొధనీని పలక చేరు
లాఁపరాయించు జనులుపక్కఁగను వెలయు.' ఆం. భా.

‘పాత్రేసు’నకు నీతా రామాచార్యులవారు (పాటి+రేసు) — ఒకడినుకుచ్చు అని వ్రాసి వారు. మరియు, ఈమూడింటికిం గాక కడమ 40 టికిని బహుళ ప్రయోగములం జూపెదను. —

అచ్చులెనుఁగు పదముల పట్టిక

(1) ‘అడ్డిగము’ - అడ్డిగ(?) ౨

(ఈశబ్దము ఆముక్తమాల్యదలో లేదు. ఇది. క. ర. మందును లేదు. ఇది ‘అడ్డిగ’వ వచ్చిన పోరఁబాటు గావలయు.)

‘నేతిలడ్డిగలు ను.’ (97) (‘అడ్డిగలు - కూచియూతి పిడకలు’ - టీక.)

౧. ‘నేతిలడ్డిగ నిట్లనించినసారకాయ.’ హంసవిం. 1

౨. ‘సరకులంచినమాత్ర సుంచితో నంటఁగట్టినయట్టి నేతిలడ్డిగ దనర్చు.’ క్రౌను, (28) ‘జడి.’ ౧౮

‘గగనము నీరుబుగ్గ కెనఁగా జడివట్టినవాళ్లు.’ 1(80) ‘దివిఁ గ్రాయుమాక్తి కంటులజడి.’

4(96) ‘నొగిలి రజ్జడిని గృహులు’ 4(127); ‘నాన్వెఁ తేడ్చుట జడిమేఘుఁడు’ 4(129)

‘వంపటిమంచ మెక్కిరి... రెడ్లజడిక’ 4(184) (ఇంచెల్ల జడి యనఁగా ముసురు, వర్ష ము, A torrent of rain’ అని వ్రాసు.)

౧. ‘ఎం దుండుగురివెంపందిళ్ళి పూడేనె. జడి యిందుకెలలందు జాలువాలు.’ మను.

౨. ‘జడిగొనినమ్మ దాక్రకణ జాలములొల్కఁగఁ.’ పారి. 8(5)

౩. ‘వానయవశ్య. మింకబహువాసరమల్ జడివట్టునం చొగిక.’ హరిబాసము. 2(18)

౪. ‘మయ్యేడువాసరంబు లకాలవర్షంబు. జడివట్టి; కరియఁ బర్షన్యఁ బనిచి’ —

౫. ‘జడివట్టి వసుమవర్షములు గురియ.’ క్రీరం. మ. 2(882)

౬. ‘జడిగొనుమధూలికా పారముల పూరముల’ - రా. పాం. 2(6)

౭. ‘నిచ్చలం బైన తేనియ వానజడిసాంపు. లాలికదానధారాలి గాఁగ.’ — ౭

౮. ‘వెడవిలుకు చేత వగునలజడియుఁ దేనె. జడియుఁ గప్పునితెఘైర్ లొడవజడియ.’

వవలయాశ్వ. 8(82)

౯. ‘వెన్నెల జడివానగాఁ దఱచి.’ చంద్రికా. 4(107). ౧౦. ‘జడిగొనిపరిపఠ్యంబు’

౧౧. ‘వానకాలము వచ్చె వర్షంబులందందు. జడివట్టికరిసె నాసానియందు.’ కాశీ. 7(40)

౧౨. ‘వృథాలాపప్రబంధంబులక. జడివెట్టం బనిలేదు’ 4(50)

౧౩. ‘మున్నరపుం దేనియజడి. చెమ్మతవనవీళ్లు రెల్లఁ జెన్నగుటఁ జూచి

కప్పువరితాని మోపరి. తెఘైర్ లొడ్డుయ్య నెలచి తిరుగుట రెల్లక.’ క. క. ర.

౧౪. ‘కంపితకాళికాఘాటిఘాపత్ర. వసుమమల్ జడివట్టికొనికరియఁగ’ దకావ. వ.

౧౫. ‘సామంబుపేరిటక. జడిగొన నొప్పునకుసానకైతము.’ వామన.

౧౬. ‘వెన్నగయు నీసుమ దోషము వెన్ననంబులొ. జడిగొనియందుఁ గావున.’ వృసిం.

౧౭. ‘కంఠగిక. జడిగొనువద్దరాగమజీసౌధములం దలిరావమ్రావలు.’ కళాశ్రా. 8(216)

౧౮. ‘ఈకప్పుపూఁదోఁట యీతేనియలజల్లు. నీకోమలపుగాడ్చు లీవెన్నెలబయళ్లు’ ప్రభా. 5(152)

(4) ‘ఉలియ.’ ౨

‘గల్లుమం చులియ’ 1(74) ‘కూర్మము లులియక’ 4(84) [‘ఉలియక’ = ధ్వనిచేయు మొదఁగా’ - టీక.]

౧. 'శలకంఠి యెలగ్రోవిఁ గాఁగిటిలోఁ జేర్చు | గంకణయుగ యుగత్కారములియ.' విక్ర. 8(64)

౨. 'ఘోరకోపవేగధీశోక్త బలియంకఁ | బలుకు నిట్టుక్షేత్రపాలకుండు.' పాం. రం. 5(184)

(86.) 'బారాసి' [బారాది? బారసి?] 3

'బారాసిదినంబులు' [బారాసి = పండ్రెండు - టీక.]

[ఈపదము శబ్దరత్నాకరములో లేదు. మూడువ్రాతప్రతులలో 'బారాది' అని యున్నది.

శ. ర. లో 'బారాది' శబ్దమున్నది. దానికి 'అధికము' అర్థముగా తెలుపఁబడియున్నది.]

౧. 'ఎగువపాలిమేర బారాదియగుచూరం బేఁగఁ బోఁగువాణించి.' మను. 4(87)

['బారాది = అధికము' - టీక.]

౨. 'బారాదిసొమ్ము లుండఁగ | హారముగైకొనుచుఁ జనియెనండజను.' పాం. రం. 4(282)

['హారమునే' - పా.]

శ. ర. లో బారాదిపదమునకు పై రెండర్థములును, అందులకుపై రెండుప్రయోగములును వ్రాయఁబడి యున్నవి. ఇందువలన ఆముక్తమాల్యదామూలటీకలయందు 'బారాసి' రూపము ప్రామాదికమనియు ఉపోదాతపట్టికయందు తదనువాదమాత్రత యనియు నెన్నఁదగియున్నది. పట్టికాకారులు 'బారసి'ని ప్రమాదనశంబున 'బారాసి' యని పఠించిరను పక్షమున - 'బారసి పోసి' యు' 4(50) [బారసి = ద్వాదశీవ్రతము' - టీక.]

3. 'బారసి దాఁటెడు భయమునఁగలిల | పారణ గావించె బారీవుం డంత.' [శ. ర.]

ఈరెంటును ద్వాదశీతిథియర్థము. పండ్రెం డనునర్థంబును దీనికిసంబంధించినదే; 'బారసికి' ప్రకృతి 'ద్వాదశి' యనియు పండ్రెండవ తిథియర్థమనియు వైకృతదీపిక. ఇచట 'బారసి పోసి' అనుచో ద్వాదశీవ్రత మని టీకలో నున్నది. వ్రతార్థము ఎక్కువగా లక్షణచే లభ్యము. 'బారా సి'ని దీనికి రూపాంతరముగాఁ గొనునెడల, తద్భేదములు అర్థమున ఇంచించుక మూలాలిక్రమ యను నొందుట అపూర్వము గాదు; గావున 'బారాసి' అనఁగా పండ్రెండు అనియు నర్థము ఉండవచ్చును. మఱియు 3(15) పద్యములో బ్రాహ్మదొరగారు 'బారాది' యనియే పఠించి దానికే పండ్రెండు అని టీక ప్రతిపాదించియున్నారు.

(22) 'చుయ్యంకి' ౧ 'దక్కి చుయ్యంకి లోనగు...వాదిత్ర త్రితయపరంపరలు మొరయ.'

4(85) [ఇట బ్రాహ్మదొరగారిపాతము. 'ధక్కి చుయ్యంకి' - అని]

౧. 'తప్పెట గిడివిడి కుడుము చక్కిచుయ్యంకియును దాళ మహాత్రాళంబులును.' హంసవిం. 8

41. 'సన్నగాకె' ౧ 'కిన్నెర సన్నగాకె నిజముఖిని' 4(85) [దీనికి శ. ర. లో ప్రయోగములేదు]

౧. 'కాంశ్యకృంకాహళంబులును సన్నగాకె నఖీరు కరకొమ్మ నాగపరము...' హంసవిం. 3.

(5.) 'ఎడకాండ్రు' ౪ 'తమకుం బురికిం జనుదెంచినప్పు డెల్ల నెడకాండ్రగుట' 4(85)

[కంటెనకాండ్రు' అని టీక.]

'మును బారిఁ గూర్చునెడకాఁ డెటకా.' 2(52) శ. ర.లో ఈపదముగలదుగాని, దీనికిఁ బ్రయోగము లేదు.

౧. 'అమరుఁ డెడకాడుగా నొకతె మక్కువఁగనొనె సిగ్గు మండలం'

దిరుగఁ జకుక్యవిశ్వనృపతికా.' కావ్యా. మా. 2(28)

౨. 'అట నుట మేల నేలికొనుంగన; నంగదభంగు లయ్యె న

క్కుట కటకంబు లింతి వెడకతైలు నీకడవాడి పొడిరే.' —, — (78)

3. 'శివయమకాకుర్యమతియమ నై నపు' గారిక దా నడకై గాగ, కళ. 6(180)

4. 'ఎడకాచరములు నడుచుక తైరకాండ' కిచ్చకములు గాగ మెచ్చు లానిగి.'

ప్ర. రా. వ. వి. వి. 676

(10) 'కక్కసము' 2 'కక్కసము గుడియ' [కక్కసము - కలకము - కిక్క]

'కక్కసాన నిటు మొక్కించి' 4(85) ['కక్కసమునక - ఇమంసంకటమున']

౧. 'కక్కక మైనమంచిమనునొప్పెడు నానాయరత్న మెక్కినక'

గక్కస మేమి లేక రవగాలమ జోడన యడవేరెమూర్

దుమ్మ దువాలి జంగనడలుం గనిపించుచు బోయిపోయి రా

జక్కడ వన్నెసోకనటువోయినక గడలక జరిలునక.' సారంగ. 1(82)

2. 'కక్కసపు వంకగోరుల ద్రొక్కిల్లొక్కి' కలక ముక్కున నందంద గజచికజిచి

తూనయొకటియు బోగెనన బొందనక చిటిపె ముత్తాళితపేన విచ్చికపు బులుగన.'

సారంగ. 4(289)

ఈ ప్రయోగములును, క. ర. లో ప్రదర్శింపబడిన యితరములును అన్నియు ఇంచుమించుగా తుల్యములే.

(7) 'ఇట్టింతులు' 3 'గృహదైవతంబు లిట్టింతులంక' 4(48)

౧. ఎవ్వఁడు వింధ్యాద్రి నిట్టింతు లింకించె గంభీరహంకార గర్జనమున' భీమ.

2. 'కన్నుగోనలం దంతులింతులు లై నదరహాసలంబులు పద్మశేఖర యి
ట్టింతులు నేపె బత్తుతులయారమి గాటుకచిమ్మచీకటిక.' కృం. వై. 7(198)

3. 'ఈక్షింపఁగానేర్చి నిట్టింతుఁడౌపులమోవిఁగూర్చుగనేర్చి మొలకనగవు.' క.క.ర.8(228)

ఈ యన్నిటను ప్రత్యుత్పాదము లించుమించుగా ప్రకృత్యనుగతములే.

(40) 'వింగడము' ౬ 'వింగడంచెనట్టి ముంగిట.' 4(50); 'వింగడమైన యొక్కవనవిధి.' 4(5)

ఈకల్పమునకు ఇవే ప్రయోగములు క. ర. లో సుదావృత్తములు. ఇందు తొలిదానికి మందర మనియు రెండవదానికి విస్తీర్ణమనియు క. ర. నిరూపితార్థములు. ఈభేదమునకుం బ్రమాణము క. ర. లో సుపన్యస్తమిగాదు. ఇది వికటకల్పభవ మని నీతారామాచార్యులవారి కైకృతదీపికలో మన్నది. ఇట తొలిదానికి వ్యాఖ్యలోవిరళ మని యర్థ మున్నది గాని, మందర మని లేదు. క. ర. లోని యర్థములు కైకృతదీపిక ప్రకారము తత్ప్రకృతియైన వికటకల్పమునకు సంస్కృతమునందే కలవు. 'వికటః పృథులేరమ్యో వికాటవికరాలయో.' వానా. ఇందలి కడపటి యర్థమున వింగడ కల్పమునకు ఈక్రింది ప్రయోగము క. ర. లో నే దత్తము:—

౧. 'అంగజహతుని ప్రసాదము | నం గలుగుచు వచ్చె మురుఁడు నాఁ దాదిగ మో
వంగడమున నది యిప్పుడు | వింగడమై కూఁతు రుద్భవించె న్నానక.' విజయ. 2(8)

'వింగడింతు' అని ధాతువు గలదు క. ర. లో సకర్తకముగా మూర్తమే పరితము:— 'తలు
పలుచు, విభజింతు' అని యర్థము.

2. 'అమరమునామరనరాంచితవృత్తులు వింగడించి' - హ. న. 2 ఆ, క. ర.

అయినవి అకర్తకముగాఁ గూడను ప్రయోగములు కలవు:—

3. 'విశిషితములక ములు లులు మెక్కునక రెంకనవింగడించుచుక'

నీతిగి భావలలి మెలఁబట్టుచు దండల నిల్చి కమ్ముక

విడిగిలుబాది పట్టుకొని నిట్టుగఁ గళలు తేయుచుకా జామర

మొదలైనఁ బండ్లు గీటుచు సమదతివేఁ జెయిసోక మీటుచుకా.' ప్ర. వేం. వి. వి. 84.

క. 'గిట్టు తెదిర్చి కొమ్మల ధక్కిలు ధక్కిలునఁ గుమ్ములాడు దా
రమ్మిక యెనచిత్తయల హల్లెఁతెనంగును బొందకొల బల్
దెబ్బలు భేటకొపంతలికా గలిపెమ్మిగఁ దాఁకఁ బోరి పె
ల్లుబుచ్చుచు వింగలించి తగ నుద్దిగ నిల్వ బహుకరించుచుకా.'—, —92

ఈరెంటును తేలుపడుట యర్థము ఈధాతువునకు, కృదంతమును గలదు.

గ. 'దండనిల్పుడ కద లుడుటు కలయ మెలఁకువ వింగలింపు దిశప దిశలు... మొదలగువికము
రెఱింగి'—, —78

జ. 'బంగరుదాటి మ్రాఁకులకు బాసటబాహులు, రూప మారయక
సింగము, సన్న నెన్నడుము, చెల్వగుఁ బ్రక్కలఁ దార్మ్యపక్షముల్
వింగడవుంగను ల్లలవు, విష్ణుఁడు కాఁడగునొక్కొ! నాడుక
న్నంగవ నాహరించెడు ననుంగురెఱింగున నెవ్వఁడో గదా.'

['వింగడవు' విశాల మైన.] మధ్యమవ్యాయోగము. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రికృతము.

(82) 'నిట్టు' 3

'దశామినాఁ దేకభ(భు?)క్రమఁ జేసియవలినాఁడొర్చి బాగరముతో నుండు నిట్టు.'

4(50) ['ఉండునిట్టు = ఉపవాసముండును.' టీక.] [ఈశబ్దమునకు శబ్దరత్నాకరములో ఇదే
ప్రయోగము, వేఱు లేదు.]

గ. 'అక్కటా యేమిచెప్ప వింధ్యాద్రిదమన । కాశిలో నేడునాళ్లు నిష్కారణంబ

శిష్యులును నేను నిట్టుపాసెంబు వడిలిమిమర గంగానదీపైకరములయందు.' భీమేశ్వ. 2(100)

నిట్టుశబ్దము విశేషణ మైనప్పుడు కుమ్మవాచక మని శ.ర.; అందులకు నిట్టుపాసము అని
అంటే ఉదాహృతము. కావున నిట్టుశబ్దము వృక్షపర్ణాదులకు నిట్టువృక్షము నిట్టుపర్ణము అని కుమ్మ
వాచకముగా విశేషణముగా ప్రయోగములుండవనియు, ఉపవాసమునకే విశేషణ మగు ననియు
మూచితము. నిట్టువృక్షము, నిట్టుపర్ణము ఇట్టివ్యవహారము లేదు. ప్రకృతిలో నీశబ్దము అత్యంతార్థ
వాచకమయిన నగుఁగాక, యాధిచే ప్రకృతార్థమున నియంత్రితము. దానంతేసి యిది విశేష్యత
జొందినప్పుడు నిట్టుపాస మనఁగా కుమ్మరపవాసరూపమయిన యుపవాస మని యర్థము; కావున
పానరక్తశోషము లే దని యెఱుంగ నగును.

'సతతంబు నిట్టుపాసములతోఁడనక్కర్లు । తపము గావించుచు' వరాహ. 7(78)

"ఎన్నఁడుఁ బాడముకా వినము నిట్టిమహాద్భుత మేమి చెప్పదుకా

గిన్నరకంతి యొట్టిదినకీలునఁ గాశిపురంబునందు భి

మన్నము లేదు నీయడుగు లాన విజంబుగ విన్నవించెదకా

నిన్నటినుండి యేమి నిరుసేగియు నుంటిమి నిట్టుపాసమో" కాశీ. 7(179)

'నిట్టుపాసమో' అని శబ్దపటిముద్రణము. ['నట్టుపాసమో' - అని పూర్వముద్రణము.]

నిట్టు నిట్టు శబ్దములు రెండునుం గలవు. నిట్టునకు నిట్టు రూపాంతర మని శ.ర. కావున ఈవోట
వీయక మున్నగు బానిని ఇతరమునకు గ్రాహకముగాఁ గొనవచ్చును.

(25) 'తపారంబు' ౧

'తపారపుఁజాంగులు' 2(75) 'తెలిదపారంబుమించు' 4(58) [తపారంబు = పాగా.]

[ప్రాసదొర తపారమునకు తపాళము రూపాంతరమనియు, వల్లయు యర్థ మనియు, తెలిపి, అందులకు. — ౧. 'మూపునం బడికము, జాంజాణుం దలఁ దపాళము.' పెంగళరాజు పంచతం. (29) అను ప్రయోగము నుదాహరించివాఁడు.]

(7) 'ఎలగోలు' ౯

'ఎలగోలుజల్లు' [మొదటనచ్చినవానజల్లు - టీక] 4(91) 'గాలియెలగోలుచే గొమ్మగదలి' ['ఎలగోలుగాలిచేతను' అని టీక.]

౧. 'అగుమఁ జేటికదుపు లామనిఁ దలనూపెఁ | జాపుడనుక నెల్లచోటఁ దోట
యందు దామ యగుచు నమరు నెలగోలుపాఁజాలనఁగఁ జాడ్కి పండు వగుచు.' పారి. 8(51)
౨. 'మరుఁ దొనర్పఁగల శొల్లలవం దిపురు తమకపు ముంగలిపాఁజాలు నిగిడించుక్రొవ్వాడి
తూపులయాపున నొండొరువుల మఱుపెట్టి చూచు నెలగోలుచూపుల నితరతరధైర్యంబులు
గంటివడ నొంటిం బచ్చెనయోవరుల వసియించువధూవరులును' —, — 2(52)
౩. 'చెక్కుముకి యగ్ని జానకిత్రాటిమిడుఁగుఱుగ్రార లెడునది యెలగోలుమూఁక.' భవలయా. 2(127)
౪. 'అరిగి మహాభయంకరతరావవదోహలబాహవప్రతా
పరుచులు వోలుచెందిరపుఁబావడచే బుఱచేయి వీచి ము
స్తిరమలి సంపపెట్టుకొలఁదిక గజరాజము నిల్చి దానవే
శ్వరుఁ డెలగో లొనర్పఁగ నిశాచరుల న్నియమించినంతటక.' 2(128)
౫. 'చిత్రజనిసేన లెలగోలు చేసినట్లుఁబలుకుఁబలుకులఁ జిలుకలకొలికి పలికె.' మల్ల. విప్ర. 8(87)
౬. 'పుష్కలావర్త కాంభోధర వ్రాతంబు | లెలగోలువర్తిం చె నెన్నఁ డేని.' —, — కాశీ. (52)
౭. 'రాలఁ దుపాక్షలక బజ్రఫీరంగుల భంగము నొండఁ జేసి గ |
గ్గోలుపడం గడంగి యెలగోలు బలంబు చలం డెలర్పఁగక' కృ. రా. వి. 8(71)
౮. 'అళగరన్న తాలాకు యెలగోలు కుపాక్షజనం అరువేలుఁబడ్డనీరికుపాక్షలచేత అని వేయసాగిరి'
౯. 'ఏకోజీవగ్రారయెలగోలు కుపాక్షలజనం ఎనిమిదివేలున్ను' తంజా. రాజాల చరిత్ర.

(48) 'వాదను' ౨ ('అవాదనం డెలంగుజనము')

౧. 'పదను దొరకొనుడుఁ జెచ్చెర | వదలక వెదవెట్టుహలిక వర్ణమరీతిక |
వాదను దొరకొనుడుఁ గార్యము | వదలక తా నిర్వహింపవలయుక బలికిక.' బద్దననీతి.
౨. 'చదువులకు మేర యెయ్యది? | చదివినమాత్రంబె చాలు పరపవచ్చుం |
పద దా నేర్పినకొలఁదిని | వాదనఁ గవికఁ జెప్పిహరికి నర్పింపఁ దగుక.''

పీఠిక ప ౧౫-అబ్బయ్యామాత్యుని యనిరుద్ధచరిత్రము.

(9) 'ఓహరిపాహరి' ౫ 'ఓహరిపాహరిం బ్రథమ మొల్కెడుధారల.' 4(98)

౧. 'ఇట్టోహరిపాహరి డెనఁగు చూరార్జునులయందు' వారవిలా. 7(78)
౨. 'ఓహరిపాహరి నుయ్యాలచేరుగాఁ జెనుకొందుఁ జెరులుమఁ డెనగుడదల' భార. విరా. 8(165)
౩. 'ఉభయబలంబులుం బరికొని యోహరిపాహరిం డెనఁగుచుండె' ద్రో. ౧. 8(140)
౪. 'అహరిఁజూచి వేలుపు లహంకరణంబుల దైత్యసేవతోఁబోహరిపాహరిం డెనఁగ' వరా. 6(115)

౫. 'వీధికిసానునిం బెరిసి యొండొరు నోర్యక యస్త్రకస్త్రని
ర్యాహమునక రథద్విపతురంగపదాతులఁ బిల్కమార్చున
య్యౌహవనీమలం బ్రవవీతాంతవనట్లు పరాక్రమించువా
కోనాటపాటు దోచెడు నయో! మది నిత్ర తీసిమీసేతువో'

భాసునికర్ణ భారము వేటూరి ప్రభాకరకాస్త్రాంత్రీకృతము.

(14) 'కెలసము' ౬ 'పుట్టరాఁ గెలసము నాఁగ' 4(96) [కెలసము=అక్కట, పని.]

౧. 'ఇంతటికెలసంబుఁ దీర్చవలదే' భార. ఆర. 6. — అని శ. ర.
౨. 'ఏను నీ చుట్టమనై భుజాబలముసొంపున నీకెలసంబుఁ దీర్చెదక' —,,—5(228)
౩. 'అక్కలసం బెవ్వరి కెఱిగింతు' — సాప్తి. 1(28). — అని బౌద్ధము.
౪. 'చెలువ రతాంతవేళ బలునిగ్గున నంగము దాచుకొంచు దు |
వ్యలవ గ్రహించి కట్టుకొన వల్లభుఁ డొయ్యఁ జెఱంగువట్టి యో |
కలికియొ యింతసేపు పొడ గానని నీ గ్గిపు డెట్లువచ్చెనే |
కెలసము దీఱె నంచుఁ గనుగీటితో మునగడ నుండు వీడకదా.' దశా. 7(161)

౫. 'మఱియుక బెక్కుఝంబులఁ బట్టిరి | యక్కలసము మాని తనిసి
రది సందగుటక' — వెంగళరాజాపంచతంత్రము - అని బౌద్ధము
౬. 'కెలసము చేసియు నవనియుఁ | గొలిచినయుఁ మెట్ల యానివవలయపలి య
క్కొలు వేల యుత్తరోత్తర | ఫలపారమె రాజసేవ బడనరేంద్రా,' బద్దె. నీతి. 70
౭. 'సమరంబున రావణు వధించి యందు నాకెలసంబునవ మెచ్చి' భా. ఆర. ౩ ఆ. 181

(18) 'కిగురు' 'కన్నిస రుదుగం గావ నప్పగించెడుమాడ్కిక' 4(175)

['కిగురు' = కోపప్రయత్నమున నేత్రదోషము. ఈశబ్దము తెనుంగుననుం గలదు. మదరాసులో
ఉత్తమకుటుంబములలోను వాడుకలో నున్నది. కికువులు, నిద్ర పోక చిరమేడ్చుచుండిన 'కిగురు
తగిలినది' అందురు; అందులకై దిగఁడుమపులు, మంత్రిత్వవిభూతిని లలాటాద్యవయవములందు
పెట్టుట, లోకగుపరివారములు సేయుదురు. కావున నిది కేవలము కుటుంబాసయోచనం బని లేదు.]

(17) 'గండె' ౨

'జిగురుగండెఁ బోలె నల్లకొని' 4(35) [ఇట్లజిగురు తర్వాత అరసున్నమాలగ్రంథములో
ముద్రితముగాదు.] 'గండెయును నల్ల దాసరి గాఁడు కిరియు' 5(41) 'గండెయును మత్స్యమును' — టీక.
ఇట్ల రెండవప్రయోగమునే బౌద్ధమదారగాదు 'గండె' యని గ్రహించి మత్స్యవిశేషమర్థ
మని తెలిపినారు. మఱియు దీనికి 'గండి' - గండియ - గండె - అనిరూపాంతరముల నిచ్చినారు. కాకి
గండె - కాకిటిగండె అను తద్విశేషవాచకములను సయితము పఠించినారు.

హంసవిశేషిలో భద్ర సేన యనుధీవరజాయ కథలో - 'కొరడు దాసరికొయ్య' అను సీసపద్య
ములో, మత్స్యకాలి విశేషపరిగణనములో, కుదను. —

'మార పక్కర దొందును గూరముక్కు | పుల్లరుజా గజ్జెగండయు బొమ్మదాను
యలై దమ్ముప్పుజేపయు గొల్లదొందుపరిగ రొ య్యాది యగు మీలఁ బట్టునరెడు'
అనుగీతములో కవి 'గండె' నే 'గండి' యని పఠించినాఁడు. ఇది బౌద్ధమదార చెప్పని
మఱియొక రూపాంతరమేనియు నగును. ముద్రణములో నున్నదానిని ఉన్నట్లే 'గండి' యనియే

యదాహరించి నాడెను; దోషభూయిష్టమైన యామద్రణములో 'గండె' [లేక గండి 'గండియ' గండె] గండె యని పడుట అశ్చర్యముగాదు. పయిగా ఈ యెత్వాత్మములకు రుదకు చెంబడి వ్యవహారమే ప్రమాణము. ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వర విజయవిలాసములో ప్రస్తుతరూపమే ప్రయోక్తమై యున్నది. మద్రణమం దిట్లున్నది:—

౧. 'నల్లె గండె రొయ్య పర కాదిగ చేపల బట్టి చెట్టుగఁ'

పట్టికలో 'జిగురుగండెలు' అను ప్రయోగములోని 'గండె,' యే యభిప్రీతమే—

౨. 'స్వజాతిద్విజాతుల రాచిలుచు పులుగుల దీములు గట్టియు జిగురుగండె లనుర్చియు చంద్రితా. 2(18) ఇటు అరసున్న కలిమిలేములు సంపాదకమతభేద ప్రయోక్తములు.

(19) 'గార' ౧ 'మహీసంరక్షై గార యాబలె' 420 ['గార=గచ్చు'—టీక.]

౧. 'చటులకప్పీటసంస్థితరసాస్థలి ప్రీలక యుండ గార యి

చ్చుటకును బోలె శంఖమణికుక్తి కదంబము నుగ్గుగా.' మను. 6(105)

(16) 'కొడిమెలు' ౨ 'కొడిమెలు గట్టకుడి' 5(58) ['కొడిమెలు=లేనినిండలు'—టీక.]

౧. 'జడముడి జాన్ను వీతటనికాకరపోతముఁ జూచి యెవ్వరి

కొడిమెలు గట్టి పెండికొడుకుం గడియారము మోవఁ జేసి రం

చడుగ వివాహవేదిపయి నంబిక నెచ్చెలిఁ జూచినవ్యసా

మృదుఁడు నృసింహకౌరికి సవిజయముల్ దయసేయుఁగావుతఁ.' శైమిని. 1(2)

ఇందలి కుదియత్వము మద్రక ప్రయోక్తము. ఎత్వమే సీతారామాచార్య పతితము. ఏపాపమును ఎఱుంగనివానిని పాపముచేసినాడనుటయే వట్టినిండ. ఆముక్తమాల్యదటికలో శైమినిభారతమునుండి యీ ప్రయోగము ఉదాహృతమైయున్నది. అట్లున్నను దీనిని ఆ ప్రయోక్తములపట్టికలో ఉపోద్ఘాతకారులు ఏల చేర్చిరో!

౨. 'మిగుల వెఱగండి యంతట నగుచు మీరు | సృష్టికర్త లెట్లైనను జేయఁగలరు |

మదికి వలసినయట్ల సేయుదురుగాని|వట్టికొడిమెలు నాకును గట్టఁజనదు.' కళాపూ. 5(56)

(29) 'తాపెకరై' ౨ 'ఈలుపుటాండ్రకు దాపికరైను' 5(70) (పట్టికలో పాఠత్వము.

ఇత్వమండవలయును. 'తాపికాఁడు. N. S, A Pimp. Satyabh. 8(115)' ప్రాణ్యము.

౧. 'తాపికాఁడైన పాదలి మందడిఁడు' నవనాథోపాఖ్యానము.

౨. 'తాన చోరులకును దాపికాఁడై నేవ | ధారి మిన్న కేనిఁ దపముసేయు

చున్నయట్లు వలకకున్న వాడని యెగ్గులాడి యారెకులు నయంబులేక' భార. ఆది. 4(268)

'కాకత్రియవర్ణకంబులు పుంస్త్య ప్రీత్యంబుల మకుభర్తంబునం దాటదులకగు' రాల.

(11) 'కరుసులు' 'కంపలను చేరెడుకరుసులు' 6(17) [వచ్చిచర్తము అని టీక.]

దీనిని చర్తారమున ప్రాణ్యశబ్దరత్నాకరములు సరళాదిగా పఠించుచున్నది.

(21) 'చావడము' 'గుట్టుపుఁ జావడములమీఁద' 5(96) 'గోడిగల జావడంబులకుఁ'

ఇటు రెంటును తట్టు లరము. ఈరెంటిలో 'చావడము' క.ర. లో లేదు, 'జావడ'మున్నది.

(24) 'టెంకి'—

'చమురైతోల్కుబుసంబు టెంకియును' 6(6) ['టెంకి=తల్లాయి' టీక] ఈశబ్దము ఈ యర్థమున క.ర.లో లేదు. దానంటే యిది సీతారామాచార్యులవారు అంగీకరించినది కాదని

తెలియనగుచున్నది. దాసరికల్లయికి వాచకముగా వారు 'టెక్కి' శబ్దమును పఠించియున్నారు. ఆంధ్రదీపికానుబంధమున 'దెంకి' యనుశబ్దము టోపికి వాచకముగా పఠితమని శ్రౌను దొరవారు తమ నిఘంటువులో తెలిపినారు. ప్రకృతవాక్యమున 'కుబుసంపుండెక్కి' యని మదరాసు రాజకీయ పౌరస్థ్య గ్రంథాంధాగారముదలి (G. O. M. L.) రెండు వ్రాతప్రతులపాఠము. అందే మఱియొక వ్రాతప్రతిలో 'కుబుసంపుండెక్కి' అని పాఠము. ఆముక్తముద్రణములోనే 'గౌదగట్టుకనెచేరల టెక్కియ' అని ప్రయోగమున్నది. అట 'టెక్కియ' = కల్లయియ' అని టీక. ఇదియెల్లం బరికింపఁగా 'టెంకి' పాఠము సరిగాదనియు 'టెక్కి' యని పఠింపవలయుననియు తోచుచున్నది.

(87) 'మరులుడిఁగ' ౨ 'మరులుడిఁగ మెట్టి'

శ. ర. లో 'మరులుడిఁగ' యని పఠితము. అందులకు ఈపద్యమే ప్రమాణీకృతము. ఇటుం బట్టికాతన్వాలములందలి యరకున్నలకలిమిలేములను పరికించునది. శ. ర. లో 'మరులుడిఁగ', మరులుజడ, మరులుమాతంగియు పర్యాయపదములు. మరులు గలిగించు(ట ప్రాతిస్వికగుణముగాఁ గలుగు)నోపధి గాన 'మరులుడిఁగ' యని యాగికముగా ప్రయుక్తము. అట్లే తట్టికలో 'వెట్టి తిఁగను' అని వివృతము. అదియు దానిసంజ్ఞాభేద మయినను గాఁదగును. యోగముచే ప్రకృతార్థ స్ఫూర్తకముగాను ఉన్నది. ఇదియును నట్లే. ప్రసిద్ధ సంజ్ఞ 'మరులుమాతంగి' యనునది. అందులకుం బ్రయోగము.

౧. 'గంబూరమును జాజికాయ లుమైత్ర విత్తులు మరుమాతంగి కలువగడ్డ' హంసవిం. 5

౨. 'జాజికాయయుఁ గురాసానియోమునువన | చెంగల్య మరుమాతంగి పచ్చయెన్నులు-'

ప్ర. రా. వేం. 640.

'మరులుడిఁగ' యను నీ ప్రస్తుతసమాసము 'ఇంద్రసిలమ'నుటకు 'ఇంద్రమణి' యనుటకుంటి దనియేని తలంపవగును.

(12) కాదుపడి 3 తమిఁసఁ గాదుపడి పాలంబు లెల్లదిరిగి 6(12)

['కాదుపడి' = ప్రోవఁదప్పి, కలవరపోయి' - టీక]

ప్రాణ్యనిఘంటువులో 'కాదుపడుట, అనుపదమునకు 'దిగ్భ్రమపడుట' అని యర్థమును, అందులకు ఇదే ప్రయోగమును గలవు. శ. ర. లో కలఁతపడు' అని యీయర్థమే యీఁ బడినది. అందులకు ఈ క్రింది ప్రయోగము లుదాహృతములు:—

౧ 'కూ డమికిం ద్రుజనములు | బాడలు లాగమును లప్పిబ్రదుకుదు రెండుక' |

'బేడియ లమ్మదురచ్చులు | కాదుపడినకలియంగమున గౌరవముఖ్యా.' హరివం. ఉ. 9

౨. 'బాలుకొన్నంతయుఁ గడువేగమునఁ బాఠికమకని దెసలందుఁ గాదుపడియు.' నిర్వ 4(76)

శ. ర. మందే ఈయర్థమునకే 'కాడ్పడు' అనురూపమునకుం బ్రయోగము:—

3. 'వృత్తునిఁ జంపినప్పుడె కురేంద్రుని మేకొనె బ్రహ్మహత్య త |

ద్వారము కంపముండె మది కాడ్పడియెక.' ఉ. రా. 7.

(3) 'ఉరు.' 'ఎరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్టయిన నురుక' 4(21) ఇది పోవుటే యురుక' 6(28)

['ఉరుక' = మేలగును' - టీక.]

ఈధాతువునకు నీతారామాచార్యులవారు 'శ్రేష్ఠమును, 2 'తగు' అని యర్థములు వ్రాసి

‘నమ్మమియ్యరుడు’ అను ప్రయోగమును ప్రదర్శించినారు. ఈ ప్రయోగముగల పద్యము సటిక పీఠిసంగ్రహములో నిట్లు కన్పట్టుచున్నది:—

౧. ‘నరవర సరసాన్నంబులుఁ | బరిమళసద్యస్తువులును బరమ శయన వి

ష్టరములుఁ గాలాధీనత | నరుఁ బొందుం బాయె వాని నమ్మమియ్య యులుక.’

[‘ఉరుక’=తగును.] ఇట నీ పదము మూలములో అలఘురేఫముతోను టీకలో లఘురేఫ తోను ముద్రితము. ఆభేదము ప్రామాదిక మని చెప్పవలయునా? ఈ యదాహరణమందు లఘురేఫమునే సీతారామాచార్యులవారు పఠించినారు. వారు ‘ఉరవు’ అనుకృదంతరూపమును బట్టి దీని యందు లఘురేఫమును సాధించినారు. గుణురేఫము సయితము ప్రయోగాంతరములచే నిద్రము.

౨. ‘వెఱచిలి రాఁగ దే యనిన వెండి కదా పగఁదీర్తు నీవు నా

వెఱపెటు లున్న నీరథికవీరులు వా పెద రొల్ల నిన్ను నీ

యులుకడకేగి తోడుపడు మొడ్లకు నెవ్వరి కేనినన్న నేదైఱ.’.....

భార. ఉద్యో. 4(179)

(6) ‘వెఱవు.’ ౨ ‘పసులయెరవువెఱలకు’ 2(53)

‘మేకెలువుంగుంపటిమంచ మెక్కిరి’ 4(184)

‘ఎరవుగ నిచ్చునది మిథము నెత్తెననురుక’ 4(221)

‘ఎరవుగఁ బూవు సామిడి’ 5(124)

ఇట నీశబ్దము ఏయర్థమందు ప్రయుక్తమనిపట్టికలోఁ జేర్చినారో. మఱి, పెంట యనునర్థమున ఆకారమధ్యముగా 2(53) లోను, ఉకారమధ్యముగా 4(184) లోను, ముద్రితమై యున్నది. ఇందేది నియతము? శ. ర. లో పెంటయర్థమున ఉకారమధ్యముగాని ఆకారమధ్యముగాదు. ఆకారమధ్యమున కుపయాచితక మర్థము.

౧. ‘పద నెర వైనవారెఱు’ - జక్కన విక్ర. 5(37)

౨. ‘ఏను మీచెలి నిం లేల యెరవునేయ.’ శృంగ. కా. 2 [=లాఁచిని గాఁ జూడ]

(15) ‘కొంగ వాలు’ ౨ ‘కొంగ వాల్నాటము’ 6(85)

౧. ‘మదను ముద్గరంబు లన శంబరారి కతారంబు లన సంగభవు కొంగ వాలు లన’భీమే. 1(117)

౨. కతారమ్ము దరవలి కొంగ వా రడిదమ్ము గండగొడ్డలి. ఉ. మా. 4(209)

(18) ‘గనపరావలు’ ‘గనపరావలు నిగిడ్చి నెప్పటట్టుల శోధించి.’ 7(14)

[గ న్నే రావలవంటియమ్మలయలుగులను లోపలదూర్చి—,—టిక.]

ఇచట పట్టికయందును మూలములోను టీకలోను ఈపదము గ కారాదిగానే యున్నది. ఈ గ్రంథమునకు టీకను, ఆకారాదిగా పదములపట్టికను, వ్రాయించినవారగు బ్రాహ్మదొరగారు దీనిని ‘కనపరావలు’ అని కాదిగా తమ నిఘంటువులలో పఠించి, యాయర్థమునే ఒసంగినారు. ఈ పదము గాదిగానేని కాదిగానేని శ. ర. లో లేదు. ఈ తెలుగుపట్టికలోని పెక్కుపదములకు ఆముక్తమాల్యదాప్రయోగములనే ప్రమాణించిన సీతారామాచార్యులవారు దీనిని పఠింపమికి కారణ మరయవలయును. వారిప్రతిలో ఈరెంటు శేరూపము గాని లేదనియు, ఈరెండు రూపములును ప్రామాదికములని వారిమత మనియు, ఆప్రతిలో వారు నిఘంటువులో పఠించిన ‘గ న్నే రావమ్ము’ నకు పర్యాయముగా ‘గ న్నే రావ’ శబ్దమే యుండిన దనియు, నూహింపఁదగియున్నది. ‘గ న్నే రావమ్ము’ నకు.

౧. 'వకలయాతులు ముత్యాలచవికలోన ।

జలకమార్పి నిజభలాచారసరణి ।

బసిడివీరంబుపై నుంచి పద్మనయన ।

జెలవ మగుగన్నెరాకమ్మ చేతి కిచ్చి' కృ. పై. 6(88)

౨. 'అట్లు దాఁచిన నతండు దొరల గన్నెరాకమ్మలఁ జీకాకుపఱిచె' భార. భీష్మ. శ. ర.

'ఒండె ప్రకృతమున గనపరాగ్'లలియికి' అనియున్న మేలు.

(8.) 'ఒరుదలకాడు' ౧

'ఒరుదలకానిం జెవరంగా నాడక' 4(220) [కొండెగాని-నని టీక.]

౧. 'ఒరుదలకా వచ్చి యొగి మఱుంగువడంగఁ । జెవి నిల్లగట్టుక చెప్పిరేని—

పదర కధిపతి తెలియంగఁ బాడి యగును.' మల్ల. విప్ర. 5(40)

(42.) 'సరపణి' ౧౦

'నిజలక్ష్మిచే సరిపణుల్ మొరయంగ.' 2(15) 'సరపణు ల్జనుల ట్టిడి పెంపఁగాబరెక' 5(140)
['సరపణుల్ = గొలుసులు'] 'చరణంపుసరపణి మొరపంబు' 7(80) [శ. ర. లో ఈశబ్దమునకు
యాపాంతరములుగా 'సరిపణి-సరి పెణ'లు పఠితములు.]

౧. 'సరపణులఁ బట్టి తెచ్చినజాగిలములు' మను. 4(81)

౨. 'సరిపెనతోడిసజ్జ బలుసందిటితాయితలు.' హంసవిం. 5

[ఈపుస్తకమందు అచ్యుతవృత్తులు మొందు. ఈపాదముననే 'తాయెతు' అనుటకు 'తాయి
తులు' అని ముద్రితము. అట్లే ఆదిపదములో గణకారమునకు నకారము పడియుండును. ఇది యీ
భరణవిశేషమునకుం జేరగుట, అది గొలుసుగా నుండుటంబట్టి. ఉ. మురిడీగొలుసులు, కాలి గొలు
సులు, పుదుచ్చేరిగొలుసులు. 'సరి+పెన...(సంధిని వర్ణ వికారము)' శ. ర.]

౩. 'పచ్చలక డెంబులును సరిపణులు పూని' క. క. ర. 3

౪. 'శ్రమరపంక్తులు పైసరిపణులు గాఁగ.' రాఘ. పాం. 2(5)

౫. 'అంకుశపుటలుగుల క్రిందికొంకులములుకులు తగులుకొనిన యినుపసరిపెణల పెనఁకువ గల
యిట్టికొమ్మసింగోటుల గుప్పడులును.' ప్ర. వే. వి. 78.

౬. 'పసిడిగంటలకెఱులనూళ్లు రాహుపురులు|సరి పెణలు ముత్తియంపుముంగఱలుతాళి',—278

౭. 'బుగడలు నానుగ్రోవులు తీగ మెడనాలు । కలికంటు సరిపణ గుండ్ర పేరు' హంసవిం. 2.

[ఇచట 'సరిపణ' అనురూపమును ముద్రణదోషముగా నేని, యాపాంతరముగా నేని ఎన్నఁదగును.]

౮. తగుకుగలమేల్చి సరిపెణుల్ దయనొసంగి'

[ఇది యథాముద్రితముగా నుద్ధృతము]-కృ. రా. వి. 1(81)

౯. 'మెఱుంగుఁగ డెంబులుక దళుకుమించిన కంటసరుల్ తురాయలుక

సరిపెణ లుంగరంబులును నాలునగల్ చరణాంగదంబులుక

దురగము లాదిగాఁగ దయతో విరుదుల్ తెలియంగనిచ్చె',—2(145)

౧౦. 'నును పెడందయరంబునను జీనిసరిపెణల్ ।

మిన్నజన్నిదముతో మెలగొనంగ' దళావ. రామా.

(20.) 'గిరవుంచుట' ౬

'పురిక గిల వుంచె వారి నాక' 1(54)

పట్టికలో 'గిరవు' శబ్దమున లఘురేఫము ముద్రితము. గ్రంథములో మూలటికలలో 'గిలవు' అని గురురేఫము ముద్రితము. ఈశబ్దమున శ. ర. లో లఘురేఫమే. వదువ యర్థము.

౧ 'కనుదోయి మెఱుంగులు కంకుతూపులకడ' ।

గిరవుగాఁచెట్టితే హరిజీనయన.' జక్క. విక్ర. 7(62)

౨ 'పుక్తుల గిరవులు పుక్తైంచెబ్రదికిరి ।

వంకలావంతీశవవరవిభులు.' 4(60)

౩. 'పాంచాలభూపాలుఁ బ్రతిరోపితినిఁ జేసె । గిరవాధిపునూను గిరవువట్టె.' 5(98).

౪. 'హరిణ కరి హరి చమరంబు లక్షీ వంభ ।

మధ్య వాలాకృతులు దెచ్చి మనుపుకొఱవ ।

భిల్లపతియింటగిరవులు వెట్టె ననఁగ ।

దృక్పక్షచ వలగ్న చివర చారిమల నొప్పు.' వరా. 2(118)

౫. 'నామాతీరప్రమాణదినంబులకుఁ దేర

గిరవున్న ముద్రయుంగరము చూచి.' శృం. కా. 4

౬. 'కోరి గిరవులువెట్టి కొలుచుజగతిపతులు' —, — 3(౪౫౬)

(౪8) 'పాగడము' ౨ ['పాగడపుఁబాదంబొప్పు' 1(56)]

౧. 'పాగడము పూస నాక మెట్టె బవిరి పడగ ।

చుక్కబొట్టనఁ జిటిపాటిసాము గలిగి' పంచ. వేం. ౪. ఆ_అని శ. ర.

౨. 'తొగరునూపుటడుగుల జోడించినపాలవెండి పాగడములు' ప్ర. రా. వేం. వి. 78

(81) 'దుసికిలుట' ౩

'హస్తము నెమర్చు సారెవ లస్తకంబు దుసికిలఁగ.' 2(65)

[దుసికిలఁగ = 'జాజిపోఁగా']

౧. 'దుసికిల జాణుచీకటుల దూకొనుచుండెడుకీలుగండుపైఁ ।

బను పొనరించునిగ్గు గలఫాలతలంబున జారుబొట్టు.' హంసవిం. 4

[దీని ముద్రగాములో తప్పులు మెండు. 'దుసికిలఁబాణు' అని యుండెంగావలయు.]

౨. 'జాజినవెండ్లుకల్ సవరించి కట్టిన । పసిఁడివ్రాతరుమాలు దుసికిలంగ' నిరం. 2(21)

౩. 'ఎసఁగినబాహ్యసంచరణ మెల్లను మాన్చి మరల్చి యెద్దెసం

దుసికిలనీక వెన్ననముతోఁ బిరిగొల్పినచూపు దేవతా

విసరశిరోవతంస మగువిష్ణునిపై నిడి నిస్సమీరణ ।

ప్రసరణచేతదీపరుచితస్థితి నిశ్చలయోగయుక్తఁడై.' శ్రీరంగ. 2(296)

౪. 'విసరువా బంధువందనవిభీషణు లుమ్మలికంబుతోడ వె ।

క్కసుముగ తామ్మధార లాలుకం గని వీరవిసోదచాకురీ ।

రసివల రామలక్ష్మణుల రాజవమారుల మోసపుచ్చెనే ।

దుసికిలి దాగిపోయి యొకకుచ్చుఁడు కేఁడని చింతకొందుచుకా.' రామాభ్యు. 8(20).

(84) 'వెరంజి' ౧౦

'కిన్నం వెరంజినిత్రహరభవన్నభావగులు' 4(22)

[ఈశబ్దము ఇచట మూలటీకాపట్టికలలో మూడును పొదిగా ముద్రితము. శ. ర. లో ఇది వాది గాని పొది గాదు. వెరంజి ధాతువునను జవురుకొనుట యర్థము.]

౧. 'వెలయాలివలపు కడుకో' | వెలవక్ వగ లేక వాడు వెసఁ జీకటులక్ |

గలవారియిండ్లచెలులవఁ | గలవారపుసాము వెరంజి కైకొనిఁజొచ్చెక్' - శేష. 4

౨. 'చక్కనిచొక్కవెన్నెలరసంబు వెరంజి ప్రియాంగనారిక' |

గ్రహ్మన నోరి కీచ్చి తమిఁ గొంగిటఁజేర్చుచు తెక్క లార్చుచుక్
ముక్కున ముక్కుఁ గూర్చి రవముల్ నిగిడించుచు దోస పాయుచుక్,
ముక్కువ డాయుచుక్ గలసి మంపిలు నొర చకోరదంపతుల్' - ప్ర. రా. పేం. 114

[దొరకిన ముద్రణములో 'వీరంజి' అని యున్నది. 'వీరంజి' 'పిరంజి' ధాతువులు శ. ర. పరితములు గావు. 'వీరాంజి' అను నజయమునకే 'వెరంజి' తెనుఁగు గానోపు.]

౩. 'ఈవె మన్నెడ నీ వీకాన వెరంజము' - ౩౩.

[౩(53)]

౪. 'జననియొగ్గనఁ దృప్తిసనక నిన్నటివాఁక | వెరంజితి శ్రేపల్లె వెన్నలెల్ల' - జై. భార.

౫. 'గురివెండ నదె గిలుబుకొనియొ బయ్యరదొంగ |

విరులఁ గరితంభవచ వెరంజి మై యర గ్రుంగ' మను. 8(84)

౬. 'గవిఁ దూటి యొక్కవర్కురము తమంబులో వెరంజి' - 4(52)

౭. 'మడు వెల్లె స్వరంజాడి మందుకయినక్ మత్స్యంబు లేవండ' కేయూర. 8(161)

౮. 'త్రొత్తగ దీర్ఘికానికటవంజగృహంబులఁ దల్పకల్ప నా

యత్తము లైనమత్తకరు లాత్త కరాగ్రములెత్తి పల్లవో

పాత్తమనస్కుతక్ వెరంజియాడఁగఁ జొచ్చె బరిభ్రమించుభూ

భృత్తరువాటికావిటపబృందమిశ్జరతాతపంబులక్' - క. క. ర. 4(69)

౯. 'వెదకివెదకి వెన్న వెరంజాడుచున్నాడు |

నీగుతుండు మమ్ము నిలుకనీక' విష్ణు. 7(130)

౧౦. 'జలములు ద్రిక్కఁగ నకలరత్నంబులు |

వెరంజి పాగరములు వీడుకొలిపి' నృసింహపు. 2(121)

(27) 'తెండి'

'అతివ పూర్ణేంద్రభీతిఁ దదశ్చ కాలఁ తెండి' 5(146) [తెండిశయించి]

౧. 'నందినియట్లునావచుక్ | బచ్చికఁ తెండి యున్నయది భామిని వేలుపుటావుఁ జూచి తే.

[పారి. 2(95)]

శ్రీకృష్ణదేవరాయనివారు నిజపట్టాభిషేక మహోత్సవసమయమున

శ్రీ విరూపాక్షస్వామికిం గావిం చిన భూదాన శాసనము.

[తతో-]ప్య[వా]ర్యవీర్యః శ్రీకృష్ణరాయమహిపతిః

విధర్తి మణిశేయూరనిర్వి[శేషం] మహిం భుజే.

రోషకృతప్రతిపార్థివదండః । శేషభుజః క్షీతిరక్షణశౌణ్డః

భాషగ తప్పువరాయర గణ్డ । స్తోషకృదర్థిమ యో రణచండః'

హిస్తరాయసురత్రాణో । దుష్టశార్దులమర్దనః

గజోఘగణ్డభేరుణ్డ[ఇ] ఇత్యాదివిరుదాన్వితః,

అలోకయ మహారాజ జయ జీ వేతి వాదిభిః

అజ్ఞవజ్జకలిక్టాద్యైః రాజభి స్సేవ్యతే చ యః

స్తుత్యోదార్య ముగ్రీభి స్సవిజయనగరే రత్నసిం [హాసనస్థః]

క్షౌపాలాః కృష్ణరాయమహిపతి రధరీకృత్య నీత్యా నృగాడిః,

ఆపూర్వాద్రే రథాస్త్ర[క్షీ]తిధరకటకాదా చ హేమాచలా వ్రా

దాసేతో దర్శిపార్థక్రియమిహ బహుళీకృత్య కీర్త్యసమిధే.

ఇహ కీల జగతి నిఖిలకవితు లాభినన్ద్యమా నాదార్య ధైర్యాది జనిత యశఃపూర కర్నూర పూరిత బ్రహ్మాండ కరణ్డేన సమరచణ్డేన విహసిత నృగ నల నమాష నాభాగ దుస్తుమార మౌనాశ్వు భరత భగీరథ దశరథ రామాదిచరితేన కృతభూసురత్రాణేన పరిభూత సురత్రాణేన । గజపతిగజ మాటపాక లేన విది(తనావాక)లేన వదనవిజితామృతేన భోజేనాపరేణ, కావ్యనాటకాలంకారమర్త్య జేన ధర్మజేన, ప్రతిష్ఠ ప్రసర్తి[త]కనకవస్త్ర మహోత్సవేన సవేన కృతార్థితప్రసాధే[న] సార్థవ నిఖిలభూపతిమూర్ధ స్వేన ధన్వేన, నాగామ్మికానరసన్మృపనన్దనేన నిఖిలహృదయానన్దేన, (నన్దనేన) సమరముఖవిజయేన విజయేన దిశాం, విజయనగరే సింహాసన మారుహ్య కాసతా సకలాంభువం । భుజవిజితసామ్యురాయేణ కృష్ణదేవమహారాయేణ, భువనభరణసావధానాయ శ్రీవిరూపాక్షాభిధా నాయ వినతజన విత్తిర్లహేమమహాటాయ హేమమహాటాయతనకాలినే కులినే మధురఫలా పూపాది హృద్యాయ నైవేద్యాయ సిద్ధనాయకనవాలరీతి విఖ్యాతనామా చతురసీమాభిరామగ్రామోదత్తో, విత్తోపకారిణా రవికనయానకారిణా రజమణ్డపోఽపి విరచిత స్తస్యైవ దేవస్య తేనైవ ప్రకటితవరజనుషా ప్రమానధ[ను]షా ।

త దిద మవసీకవీపకవిమతధరాయస్య కృష్ణరాయస్య కాసన మతి బలకాసనకరుకర దానస్య [పా]సదానస్య స్వస్తిక్రివిజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్ష 1480 సందమేలే నడత కుక్ల సంవత్సరద మాఘ శు. 14లు క్రీస్తువహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీర కృష్ణరాయ మహారాజయ పట్టాభిషేకోత్సవ పుణ్యకాలదళు శ్రీవిరూపాక్షదేవర 'ఇత్యాది దేశ భాషాయా మణి సర్వం ప్రాగుక్త మనుదితమ్.'

కృష్ణరాయనితల్లి నాగమ్మ (దీపాల) నాగమౌలిక నాగలాడేది;
 తిప్పజీనాగలాడేవోయి, కాసల్యాక్రిమిమిత్రయోః
 దేవోరివ నృసింహాద్వారా తన్నా తృప్తిరథాదివ.
 వీరా వివయినా రామలక్ష్మణావివ నన్ననా
 వీరక్రినరసింహాద్వారా కృష్ణరాయమహిపతి. || కంచి కామకోటి-కాసన.

❀❀ వ్యాఖ్యాతంగూర్చి ఆరోగ్యక్తి. ❀❀

సీ. శృంగార నైషధ క్రి విరాజిల్లంగ సర్వంకషవ్యాఖ్య సలిపినాడు,
 సర్వాంధ్రబుధపరివత్ 'మకటప' మహాపాధ్యాయవీరుడంటు నందినాడు,
 యవరాజుచేత రత్నోజ్జ్వలసౌవర్ణవలయంటు దుక్కాలు వడసినాడు,
 నెల్లూరునగర మనీషులచే నవమల్లినాథాఖ్య భాసీల్లినాడు,

గీ. పతిత్వరతిచేత దుర్గ్రహప్రాధికరణః
 ద్యక్తమయిన యాముక్తమాల్యదకు విపుల
 వివరణంటును వేడ్కఁ గావించినాడు,
 రసగరిష్ఠుండు వేంకటరాయకాన్తి.

[మకటప=1116 రూప్యములు.]

తే. నలువకుం బోలె నెవనికి నలువరాణి
 తలఁపులోన మెలంగు సంతసము మీఱఁ
 దత్కృతములు కవిలోకతారకములు
 కలవు పంచాక్షరధికముల్ గ్రంథవిధులు.

గద్యాలసంస్థాన పండితాగ్రసరులు క్రిమాన్ పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారు. ఈ
 వ్యాఖ్యాతను గుఱించి రచించిన మాక్తిరత్నములలో నొకానొకటి. —

శ్లో. ఈదృగధీతి కాన్తే । నైర్వాణగ్రన్థజాలే చ
 అన్యగ్రన్థేషు తథా । నహి దృష్టః శ్రుతచతో వాపి.

ఉదాహృతగ్రంథములు

సంస్కృతగ్రంథములు

అజయనిఘంటువు
అనేకారకరవాకరకామది
అభిధానరత్నమాల
అభిజ్ఞానకామంతలము
అభినవకాదంబరి
అమ. అమరము
అమృతోదయము
అలంకారసర్వస్వము
అమృతరాయాభ్యుదయము
అద్భుతదర్పణనాటకము
అధ్యాత్మోపనిషత్తు
అధ్యత్మోపనిషత్తు
అశ్వశాస్త్రము
అష్టాంగహృదయము
అష్టాధ్యాయి
ఆదిత్యపురాణము
ఆత్మబోధ
ఆప్తనిఘంటువు
ఆర్యాసప్తశతి
ఇంద్రజాలకంత్రము
ఇంద్రజాలవిద్యాసంగ్రహము
ఈశోపనిషత్తు
ఈశ్వరకృష్ణకారికలు
ఉదారరాఘవము
ఉత్తరకాండము
ఉత్తరరామచరితనాటకము
ఋతుచక్రము
ఋతుసంతోరము
ఋగ్వేదసంహిత
కంసవధనాటకము
కఠోపనిషత్తు
కథాసరిత్సాగరము
కవికల్పలత

కవికల్పద్రుమవ్యాఖ్య
కవిరాక్షసీయము
కర్ణకుండరి
కర్పూరమంజరి (ప్రాకృత)
కర్తవిపాకగ్రంథము
కల్పణకావ్యము
కాదంబరి
కామందకము
కామరత్నము
కామశాస్త్రము
కాళికాపురాణము
కావ్యకల్పలత
కావ్యప్రకాశము
కావ్యాదర్శము
కావ్యానుకాసనము
కీర్తికామిది ✓
కుమారపాలచరిత్ర (ప్రాకృత)
కుమారసంభవము
కువలయానందము
కృష్ణరీలాకరంగిణి
కైళికపురాణము
ఖండనఖండఖాద్యము
గంగాలహరి
గంగాధ్యానము
గంగామతి
గద్యచింతామణి
గాథాసప్తశతి (ప్రాకృత)
గీతగోవిందము
గోకాధ్యాయము
గౌడపాదకారికలు
ఘటకర్పరకావ్యము
చండకాళికము
చంద్రలోకము

చరకసంహిత

చాటుపుటలు

చైతన్యచంద్రోదయము

ఛాందోగ్యోపనిషత్తు

జానకీపరిణయనాటకము

జానకీహరణము

కపతీసంవరణము

కర్కషీపిక

కార్మికశిక్ష

తైత్తిరీయోపనిషత్తు

త్రికాండశతము

దశకుమారచరితము

దశరూపకము

దర్శనోపనిషత్తు

నివ్యనూరిచరిత

దేవీపురాణము

దేశీనామమాల

దోనాదకాస్త్రము

ధరణినిఘంటువు

ధర్మవిజయనాటకము

ధాతుపాఠము

ధ్యానబిందూపనిషత్తు

నవసాహసాంకచరితము

నక్షత్రమూర్తము

నానారరత్నమాల (పుమారి వాందారిపాపన్న

కాస్తులవారి టీక)

నారదసంగీతకాస్త్రము

నారాయణీయోపనిషత్తు

నీతివాక్యాయుతము

నీతికాస్త్రము

నైషధము

నైషధ మల్లినాథ వ్యాఖ్య

పంచతంత్రము

పంచరూపవిజయభాణము

పరాశరభట్టరక్తిమూర్తి

పరాశరస్మృతి

పద్మపురాణము

హంచరాత్రిము

హారిహరతాపహరణచరిత్ర

హాలకావ్యము

పురుషనూక్తము

వైకృతస్మృతి

ప్రతాపరుద్రకల్యాణనాటకము

ప్రసంచదర్శణము

ప్రబంధచింతామణి

ప్రబోధచంద్రోదయము

ప్రసన్నరాఘవము

ప్రాచీనలేఖమాలా (ప్రా. శే. మా.)

(ప్రాచీనకావ్యముల సంపుటి, నిర్ణయసాగర

ముద్రణము 1892)

బాలభారతము

బాలరామాయణనాటకము

బిల్వజీయము

బృహదభిధానము

బృహదారణ్యకోపనిషత్తు

బృహత్సంహిత

బృహత్స్మృతి

బ్రహ్మనూత్రిము

బ్రహ్మాండపురాణము

భగవద్గీత

భరతనాట్యనూత్రిములు

భట్టికావ్యము

భర్తృహరి

భాగవతము

భామినీవిలాసము

భారతము

భారతచంపువు

భారవి (కిరాతారునీయము)

భావప్రకాశిక

భోజచంపువు

భోజప్రబంధము

మందారమరందచంపువు

మదనపాలనిఘంటువు

మదనవిజయభాణము

మనుస్మృతి
 మయూరని సూర్యశతకము
 మల్లికార్జునతమ
 మహానాటకము
 మహావీరచరిత్ర
 మహాపనిషత్తు
 మాఘము (శిశుపాలవధ)
 మాత్యుదిత్యరాణములు
 మాలతిమాధవము
 మురారి నాటకము
 ముహూర్తప్రదర్శిని
 ముక్తికోపనిషత్తు
 ముగ్ధబోధము
 ముద్గలాపనిషత్తు
 ముద్రారాక్షసము
 మృచ్చకటికము
 మేఘసందేశము
 మేదిని నిఘంటువు
 మైత్రాఘ్నబ్రహ్మపనిషత్తు
 మోహమద్గర
 యశస్వీతికము
 యాజ్ఞాకోపనిషత్తు
 యాజ్ఞావల్క్యస్మృతి
 యాదవనిఘంటువు
 యాదవాభ్యుదయము
 యోగకుండల్యుపనిషత్తు
 యోగపాఠంజలము
 రఘువంశము (అనుగోద) చారిత్రతర్కమాన
 వ్యాఖ్య
 రతిరహస్యము
 రతిసర్వస్వము
 రతిమన్ద్రము
 రథసుండు
 రసగంగాధరము
 రసతరంగిణి
 రసమదనభాణము
 రత్నకోశము
 రత్నావళి

రాజమారాండము
 రామాశ్రమి
 రుక్మిణీపరిణయము
 రోతంబరాణీయము
 లింగాభట్టియము
 లీలావతిగణితము
 వరలక్ష్మ్యవాహనము
 వరుణప్రార్థనము
 వసంతతిలకభాణము
 వామనకావ్యాలంకారము
 వాసువదత్త
 వాగ్భటము
 వార్తికము
 విక్రమోర్వశీయము
 విక్రమార్కచరిత్ర
 విదపాలభంజక
 విక్రమాంకదేవచరిత్ర
 విజ్ఞానభిక్ష (సాంఖ్యము)
 విద్యనోదతరంగిణి
 విశ్వగుణాదర్శము
 విశ్వనిఘంటువు
 విష్ణుత్రరాణము
 వేదార్థసంగ్రహతార్పర్యదీపిక
 వేదార్థసంగ్రహము
 వేమధూపాలచరితము
 వైజయంతి (నిఘంటువు)
 వైశేషికము
 వ్యాధి
 శక్తిసంగమనీయుతంత్రము
 శారీరకభాష్యము
 శాట్యాయనీయోపనిషత్తు
 శాన్దకాధరపదతి
 శాన్దకాధరసంహిత
 శాశ్వతుండు
 శతభక్తోత్తరము
 శుక్రనీతి
 శృంగారతిలకభాణము
 శేషధర్మములు

శ్రీగుణరత్నకోశము
 శ్రీనివాసచంద్రులు
 శ్రీభాష్యము
 శ్రీమూర్తిము
 శ్రీతాత్పర్యోపనిషత్తు
 పట్నార్థదీపిక
 సనత్కుమారీయము
 సమయమౌత్సవ
 సురస్వతీకంఠాధరణము
 పత్త్యహరికృష్ణంద్రనాటకము
 సర్వదర్శనసంగ్రహము
 సర్వజేదాంతసిద్ధాంతసంగ్రహము
 సర్వకల్పసంబోధిని
 సర్వజ్ఞ సోమేశ్వరరండు
 సాంఖ్యకారికలు
 సాంఖ్యసారము
 సావిత్రిచరితము
 సాహిత్యదర్పణము
 సాహిత్యరత్నాకరము
 సిద్ధాంతకాముని
 సిద్ధనాగార్జునకక్షుప్రతి
 సిద్ధిచరితము
 సుభాలోపనిషత్తు
 సుభద్రాహరణము
 సుభాషితరత్నభాండాగారము
 సుకృతము
 సాందర్యలహరి
 స్మృతిచంద్రిక
 స్మృతిమంత్రాఫలము
 స్వప్నకావ్యము
 స్వప్నార్థిప్తములు
 స్కాందపురాణము
 హలాయుధము
 హమ్మిరకావ్యము
 హమ్మిర మదమర్దనము
 హరచరితము
 హరిత్యుతి

హాలాస్యము
 హాస్య-మాదామణి
 హితోపదేశము
 హేమచంద్రనిఘంటువు
 ఆంధ్రగ్రంథములు
 అచలాత్మజాపరిణయము
 అనిరుద్రచరిత్ర
 అప్పకవీయము
 అభిషిక్తరాఘవము
 అలంకారసారసంగ్రహము
 ఆంధ్రభాషాగ్ధవము
 ఆంధ్రమహాభారతము
 ఆనుకాసనికపర్వము
 ఉపనాటకము
 ఉత్తరమరివంశము
 ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము
 ఉత్తరరామాయణము
 ఋతుచక్రము
 కర్ణభారము
 కవికర్ణరసాయనము
 కళాధరోపాఖ్యానము
 కళాపూర్ణోదయము
 కావ్యాలంకారములు
 కాశీఖండము
 కవలయాశ్వచరిత్ర
 కృష్ణరామవిజయము
 కేయూరకామచరిత్ర
 క్షేత్రజ్ఞపదములు
 క్షీరాభిరామము
 గజేంద్రమోక్షము
 చంద్రాంగదాపరిణయము
 చంద్రికాపరిణయము
 చమత్కారరామాయణము
 చెన్నులపత్రురాణము
 జక్కన విక్రమార్కచరిత్రము
 జైమినిభారతము

జోగి జగన్నాథపండితుని యాముక్తవాఖ్య
 తంజావూరురాజులచరిత్ర
 తారాశకాంకము
 చళావతారచరిత్ర
 నన్నెచోడియము
 నరసభూపాలీయము
 నిరంకుశోపాఖ్యానము
 నిర్వచనోత్తరరామాయణము
 నీలాసుందరీపరిణయము
 నృసింహపురాణము
 పరమయోగివిలాసము
 పంచతంత్రము, నారాయణకవి
 పండితారాధ్యచరిత్ర
 పాండురంగమాహాత్మ్యము
 పారిజాతాపహరణము
 ప్రబంధరత్నావళి
 ప్రబంధరాజ వేంకటేశవిజయవిలాసము
 ప్రభావతీప్రద్యున్నము
 ప్రాథవ్యాకరణము ప్రా. వ్యా.
 బద్దెననీతిశాస్త్రము (బద్దె. నీతి.)
 బసవపురాణము, పిడుపర్తి సోమన. (బసవ)
 బాలవ్యాకరణము
 భక్తిబోధక సువ్యసాట
 భాగవతము - ఆంధ్ర
 భారతము (భార)
 భాస్కరరామాయణము
 భోజరాజీయము
 భీమేశ్వరపురాణము
 మధ్యమవ్యాయోగము
 మనుచరిత్రము
 మరున్నందనశతకము
 మార్కండేయపురాణము
 యయాతిచరిత్ర
 రత్నశాస్త్రము
 రాఘవపాండవీయము
 రాధాకృష్ణసంవాదము

రామాభ్యుదయము
 రుక్మిణీపరిణయము, మాచిమంచి (మాచి. రుక్మి)
 లక్ష్మీసహస్రము
 వనవిహారము
 వసుచరిత్రము
 వరాహపురాణము
 విక్రమార్కచరిత్ర
 విజయవిలాసము
 విప్రనారాయణచరిత్ర
 విష్ణుపురాణము
 వేంకటాచలమాహాత్మ్యము
 వైకృతదీపిక బ. నీ.
 వైజయంతీవిలాసము
 శబరత్నాకరము
 శబ్దార్థకల్పరథవు
 కాంతిపర్వము
 శృంగారనైషధము
 శృంగారకాకుంఠలము
 శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యము
 శ్రీరంగమాహాత్మ్యము
 సారంగధరచరిత్ర
 హంసవింశతి
 హరవిలాసము
 హరివంశము
 హరిశ్చంద్ర ద్వివద (గౌరన)
 హరిశ్చంద్రచరిత్ర (శంకరకవి)
 ఇతరములు
 సి. పి. శ్రోమదొరగారి నిఘంటువు - త్రోణ్యము
 శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి పట్టాభిషేక శాసనము
 ఆప్తినిఘంటువు
 ఆంధ్రదీపిక - మామిడి వెంకయ్య
 ఆంధ్రపత్రికలో శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి
 గారి వ్యాసము
 O. Mss. L. Reports.
 (ఇంకను ప్రకరణవశమున వ్యాఖ్యలును చీకలును
 ఉదాహృతములు)

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద

ప్రథమాశ్వాసము

ఇష్టదేవతాస్తుత్యాదికము

ఉ. శ్రీకమనీయ హార మణిఁ జెన్నుగఁ దానును, నౌస్తుభంబునం
దా కమలా వధూటియు నుదారతఁ దోడఁ, బరస్ప రాత్మలం
దాకలితంబు లైన తమ యాకృతు లచ్చతఁ బైకిఁ దోచి, య
స్తోత నందుఁ దోచె నన, శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్పెదన్. 1

శ్రీ ణిక్, - శ్రీ = లక్ష్మియొక్క - కమనీయ = మనోహరమయిన (మణికి విశేషము) - హార = ముత్యపుఁదేయొక్క ('హారో ముక్తావళి' అను.) - మణిక్ = నాయకరత్నమందు ('మణిః శ్రీపుంసయో రశ్వజాతౌ ముక్తాదికేషి చ' మేదిని.) చెన్నుగఁ = స్ఫుటముగా, తానుక్ = వేంకట భర్తయు, నౌస్తుభంబునందుక్ = (క్షీరపాగశోత్పన్నమై హరవక్షఃస్థలాంకారభూతమయిన) గొమ్మభాగ్యమణివిశేషమందు, ఆకమలా వధూటియొక్ = ప్రసిద్ధరాలయిన లక్ష్మీ యవతీయు ('లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా కమలా శ్రీర్హరిప్రీయా' అను. 'వధూటచిరద్ధ కష్టాయావనవాచినా' పి. గా.), ఉదారతక్ = స్ఫుటముగా, తోచఁక్ = అగపడఁగా, పరస్పర ఆత్మలందుక్ = ఒండొరుల హృదయములయందు ('ఆత్మ యత్న ధృతి స్వాస్త్య స్వభావ పరమాత్మసు । కీవ బుద్ధి శరీరేషు.' నానా.; 'చిత్తం తు చేతో హృదయం స్వాస్త్యం హృద్వానసం మనః' అను.), ఆకలితంబులు = నెలకొల్పఁబడినవి, విన - తమ యాకృతులు = మహాలక్ష్మీవేంకట భర్తలయొక్క స్వరూపములు, అచ్చతక్ = (దేహములయొక్క) స్వచ్ఛత్వముచేత, పైకిఁ = వెలుపలికి, తోచి = అగపడి, అప్రోకతక్ = గొప్పతనముచేత ('ప్రోకాల్ప క్షుల్లకాః' అను.) అందుక్ = ఆనాయకమణియందును ఆగొమ్మభమందును, తోచఁక్ = అగపడినవి, అనక్ = అనునట్లుగా, శోభిలు వేంకటభర్తక్ = ప్రకాశించుచున్న వేంకటేశ్వరుని, గొల్పెదన్ = నేవించుచున్నాను. [వేంకటాప - కటచి ఆవృణోతి హరతి ఇతి వేర్కటః - వేంకటమని శేషశైలమునకపేరు. పాపమును హరించును అని ఆపదమున కర్థము. ఆశాంధవ దొర (అందు నివసించువాడు) గాన వేంకటభర్తయని భగవంతునికి పేరు.]

లక్ష్మీ వేంకటేశ్వరులు ఒండొరుల కెదురుగాఁ గూర్చున్నప్పుడు, లక్ష్మియొక్క ముత్యాల సరంపునాయకమణియందు వేంకటేశ్వరస్వామి స్ఫుటముగా ప్రతిబింబించెను, అట్లే వేంకటేశ్వరస్వామి హృదయమందలిగొమ్మభమణియందు లక్ష్మీ చక్కఁగా ప్రతిబింబించినది. ఆప్రతిబింబించుట ఎట్లు లంఠె ననఁగా—ఆమహృదయము దున్న వేంకటభర్త ఆహృతయము స్వచ్ఛముగావున అందుండి వెలిగి తోచి అట వెలువల నున్న స్వచ్ఛనాయకమణియందు అగపడినట్లును,

అయిననూదయమందున్న లక్ష్మి ఆన్యదయముయొక్క స్వచ్ఛతచేత వెలికి అగపడి అటకొలుకల కాస్తుభముణియందు అగపడినట్లును ఉండెను. అట్లు లక్ష్మియువ్వడై మహానందములోనున్న కేంకటేశ్వరస్వామిని సకలమంగళ ప్రాప్త్యర్థమై శోచిచెడను.

ఇటు లక్ష్మినారాయణులు ఒండొరులను స్వాభిముఖవృత్త్యంతరములనుగా భావించుట గాదు. మఱి యేమన - పూర్వప్రస్థానమై అభేదభావన వహించి రసవలయు. అనగా శ్రీ తన్ను హరినిగాను హరి తన్ను శ్రీనిగాను భావించుట చెప్పబడినది. అట్లైనవేగాని హరికాస్తుభమందలి లక్ష్మీముఖమును, లక్ష్మీముణియందలి హరిముఖమును బహిర్భుజ్యములు గావు.

(ఈపద్యమందు లక్ష్మీవిశిష్టని వేంకటభర్తను ప్రధానీకరించుటచేత కవి ఈ ప్రబంధమందు విశిష్టాదైవతమతము ప్రతిపాద్యమని నూచించినాడు.)

విష్ణువుయొక్కయవతారాది విశేషములు ఎన్నియో యుండఁగా అందు వేంకటభర్తనే కవి యిటుం గొలుచుటకుం గారణము “నీ కల వేంకటపతి యిట్లు మైనవే ల్గునుటకొ” అని వత్స్యమాణ భగవద్వాక్యము (౧ ఆ. ౧౭ ప.) చె స్తుప్తము.

ఇందు శ్రీ హరుల యన్యోన్య సానందాభిముఖ్యావస్థను జెప్పటచేత పరస్పరాత్మ్యం తాను రక్తి సూచితము.

ఇందు ప్రతిబింబములను పై కగపడిన మనోగత మూర్తులనుగా సంభావించినందున ఉత్ప్రేక్షలంతారము; ‘అనక’ - తద్వాచకము.

“ఫలతను హేతుత వస్తుత । నలరెడు సంభావనలు లగు నుత్ప్రేక్షల్.” అలం.

సకలశుభార్థము కావ్యాదిని శ్రీకారము ప్రయోగింపబడినది.—

“వేదములకల్ల నోంకార మొడియైన । కరణిఁగ్గుతులకునెల్ల శ్రీకార మొడి;
కానఁ గవివరులెల్లను దానిఁదక్క । నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతులమొదల.”

“పదపడి శ్రీకారము కృతి । మొదల నిలిచి దోషపుంజము నడంచె శుభం
బొడవించుఁ బరుస మినుమును । గదిసి సువర్ణంబు నేయుకరణిక ధరణిన్.”

“శుభదేవతాత్రయంబును । శుభభావరత్రయము గలిగి శుభవాచకమై
యభినుతిఁగాంచినకతమున । శుభములు శ్రీకారమునను జొప్పుడు టరుదే.” అప్ప.

ఇందు ఉత్పలమాలావృత్తము,—

“ఉత్పలమాలలో భరన లొప్పును భారవలుం దికాయుటొ.”

కావ్యాదియందలి భగణమునకు ఫలము.—

“రసము హాస్యంబు, వన్నియు రజనీభము, ఫలము ధన హేమ మణి వస్త్ర పశు తనూజ
పరిజవాక్యాది సంప్రాప్తి, భగణమునకు దానవవివాళ కామెవల్లని వేళ.” అప్ప.

ద్వితీయపాదమందు ‘ఉదార’ శబ్దమునందు ‘ఉత్ ఆర’ అని ఛేదము. ‘ఉత్’ అనునది యుపసర్గగాన దానిమీఁది యా (ఆ) కారమునకు ఉపసర్గయతి వచ్చినది.

‘అంధ్రమునకుఁ జేరని పరాజివులు మూడు గాక తక్కిన యుపసర్గముల తలల
వ్వరము లడిగిన కాచి కవ్వలను నిలుచు నచ్చయిన హల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ.’ అప్ప.

భక్తమతానుష్ఠానము

ప్రతిబింబకల్పనచేత నలంకారకల్పన యితర గ్రంథములందును గలదు; అందులకు రెండుమాటలు ఉదాహరణములు:—

‘శ్రీలీలాపతి దా నురోముణి సభాసింహాసనక్కైస్తుభా
 నేలాభా ప్రతిబింబితాంగి యగుచు స్వే తొక్కతం దాల్చినాఁ
 డెలే యంచుఁ దలంచునో యని యమందానందుఁడై లక్ష్మీ నే
 నేళం గాఁగిటఁ జేర్చు శౌరి నరసోర్వీనాయకుం బ్రోచుతఁక.’ నరస.

‘శ్రీభూభుత్రివివాహ నేళ నిజమండరాగ్రరత్నస్వరీ
 లాభివ్యక్తి నరాంఘ్రి శేబుభవ కన్యాలీల యంచుక మదిక
 దా భావింప కుభక్రమాకలనచేఁ దద్రత్నముం గప్ప నీ
 తాభామాపతి ప్రోచుత నిదురులేంద్ర శ్రీమహారాయనిక.’ వసు.

‘శ్రీరామాంశజయైన జానకి యురస్సీమాంత రాత్యంతవి
 స్తార ప్రోజ్జ్వలహార నాయకమణిసందర్శితం పౌ నిజా
 కారం బారసి యన్యకాంత యను శంకం జెందు నం చెంచి త
 న్నారీరత్నము నంకపీఠి నిడునీతాభర్త నక బ్రోచుతఁక.’ హంప.

‘వక్షఃపీఠే నిరీత్య స్ఫటికమణిశిలామణ్డల స్వచ్ఛభాసి
 స్వచ్ఛాయాం సాభ్యమాయా త్వ మియ మితి మహాః సత్య మాశ్వాసి తాపి
 వామే మే దక్షిణేష్యాః శ్రవసి వవలయం నాహ మి త్యాదిప ద్వి
 దత్తాశ్లాప సహాసం మదనవిజయినా పార్యతీ వః పునాకు.’

మ. సిరి నొక్కప్పుడు కన్నొంటిగి, హరి ద జ్జేర న్బ్రహ్మించు ను
 ర్వరకు న్వంచనఁ గూడఁ గాఁ గలుగు భాస్వ చ్ఛంద్రకాలా పరం
 పర లయ్యె న్బృట వైన యెవ్వని ఫణా పంక్తు ల్భజింతు న్నిరం
 తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని నతీత బ్రహ్మకల్పాంతునిన్. 2

పట..... క్తులు - పటపు = విస్తీర్ణములు - వివ - ఎవ్వని = ఏయనంతునియొక్క - ఫణా = పడగలయొక్క (‘స్ఫటాయాంతు ఫణా ద్వయోః’ అను.) - పంక్తులు = వరుసలు, హరి = నారాయణుడు, సిరిక = లక్ష్మిని, ఒక్కప్పుడు = ఎప్పుడేని, కను మొఱంగి = కనుఁగ్రామి (అనగా లక్ష్మికి కనబడకుండ), తనుక = తన్ను (భూమిని), చేరక = కలియఁగా, ప్ర.....రవక - ప్రచార్దించు = సంతోషించునట్టి - ఉర్వరవక = భూమికి (‘ఉర్వరాకు భూమాశ్రే సర్వ సస్యాధ్య భువ్యపి’ సేను.), వంచనక = మోసముగా (అనగా లక్ష్మిని మోసగించి), కూడఁగాక = బొందుటకై, కలు.....రలు - కలుగు = ఉన్నట్టి - భాస్వత్ = ప్రకాశముగల - చంద్రకాలా = మేడలయొక్క ‘చన్ద్రకాలా శిరోగృహమ్.’ చాలా.), పరంపరలు = పంక్తులుగా, అయ్యెక = అయినవో (ఉపయోగపడినవో), దాంతునిక = ఇంద్రియ నిగ్రహము కలవాఁడును, అతీ... కునిక - అతీత = దాఁటబడిన - బ్రహ్మ = బ్రహ్మయొక్క - కల్పాంతునిక = ప్రళయములు గల వాఁడును (‘సంవర్తః ప్రళయః కల్పః క్షయః కల్పాంత ఇత్యపి.’ అను.), అయిన, అయనంతునిక = ఆశేషహిని (‘శేషోనన్తః’ అను.), నిరంతరముక = సర్వదా, భజింతుక = సేవించెదను.

హరికి లక్ష్మీయు ధూమియు భార్యలు. అందు లక్ష్మి యొప్పుడును ఆయనయొక్క వక్షఃస్థల మందు ఉండును. కావున ఆమె యెఱుకలేక భూదేవిని కూడుట హరికి శక్యముగాదు. ధూమిని హరి కూడుట లక్ష్మికి సవలికి ఇష్టము గాదు. ఇట్టిదశలో ఎప్పుడేని లక్ష్మికి తెలియనీయక హరి తన్ను కూడునేని అందులకై హరించుచు ఆయనం బొందుటకై భూదేవికి ఏయనంతుని వికాలపుం బడ గలపంతులు ప్రకాశమానములయిన మేడల వరుస లనునట్లు పుచ్చుచున్నచో ఆయనంతుని జితేంద్రియని బ్రహ్మకల్పముకన్న నెక్కుడు కాలముండువానిని ఎల్లప్పుడును నేవించెదను.

‘ఒక్కప్పుడు’ అనుటచే అరుదుగా ననియు, సిరిని కనుమొఱుగుట తఱచుగా ఘట్టిల్లదనియు, భా. మొఱుగుటకును చేరుటకును కర్తనుగా ‘హరిని’ జెప్పటచే హరికి భూదేవియందుఁ గల ప్రేమాతిశయము సూచితము. ఆ ప్రేమాతిశయమునకే భూదేవి ‘ప్రమిక్కిలి - హరించుట’. శబ్దసప్తాధ్యయను నర్థముగల ‘యూర్వరా’ శబ్దప్రయోగముచేత అలంకృత యని సూచితము. ‘ప్రహరించు నుర్వర’ యనుటచే సస్యరూపమైన రోమాంచము దాల్చినదనియు భా. వంచనకా - వాస్తవమయిన చంద్రకాల లగునేని అందుందురని శంకగలుగును, పడగలుగావున అట్టిశంక గలుగదు; అట్లుశంకకు అవకాశము లేకుండఁ జేసికొనుటయే వంచన. ‘భాస్వత్’ - పగడలు మణులుగల వగుటచేత...దాంతునికా - తనయందే భూహరులు విహరించుచున్నను నిర్వికారుడనుట. అట్టివహనీయుఁడు గావునను, హరికిని భూదేవిని అట్టిమహోపకారిగావునను తదనుగ్రహముచేత ‘అతీత బ్రహ్మకల్పాంతుఁడు,’ అవశ్య నేర్పఁడనుట.

ఇందు ఫణములను చంద్రకాలలనుగా సంభావించినందున ఉత్పేక్షాలంకారము.

‘కన్న మొఱంగి’ - ‘కుడి నులులక్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు’. (భా. ప్ర. 8.) కావున ‘కనుమొఱంగి’ అని యేర్పడి, ‘పదాంతంబుల యసంయుక్తంబు లయిన నులులల యుత్సంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.’ (భా. ప్ర. 16) అను సూత్రముచే ‘కన్నొంగి’ అయినది. ‘తనుఁజేరక’ అనియుండఁగా, భా. ప్ర. 16. చేత ఉత్పలొపము రాఁగా, ‘పాలఁతి’ ఇత్యాదులయందు అత్యమతోఁగూడ తదాశ్రితమగువరసున్న పోయి ‘పాలి’ అయినట్లే, ‘తనేరక’ అని యైనది - ‘పఱపు’ - స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు...బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగానగు’ (భా. కా. 20); కావున ‘పఱపులైన’ యనియుం జెప్పనగు. - ‘వీరిని కన్నొంగి’ - ఇట్ల ద్వికర్తకత్వ మంగీకర్తవ్యము. - ‘పంతుల్’ - భా. ప్ర. 16.

సీ. ఖ నట త్పయోభి వీక్ష్య రసాతలాన్యోన్య

పిండికృతాంగ ఫీతాండజములు,

ధృత కులాయార్థ ఖండిత సమిల్లవరూప

చరణాంతిక భ్రమ త్తరువరములు,

ఘన శుభాఘటిత ధూంకరణ లోకైక ద్వి

దండుభీకృత మేరు మందరములు,

చటుల యుంపా తర స్వ్య నగరీ విపరీత

ప్రాంతికాశాశాన పరిబృథములు,

తే. ప్రబలతర బాడబీకృతేరమృదములు,

భాస్వరేరమృదీకృత బాడబములు,

పఠగ సమ్రాట్పత్ర ప్రభంజనములు,

వృజినతూటౌఘముల దూల విసరుఁగారే.

3

1. ఖ.....లు - ఖ = ఆకాశమందు - నటత్ = తాండవించుచున్న - పముః = నీరుగల - అర్చి = సమద్రమునందు - విత్త్య = చూడఁదగిన (కనఁబడుచున్న) - రసాతల = పాతాళమందు ('అఘోభవన పాతాళ బలిసద్వ రసాతలమ్' అను.) - అన్యోన్య = ఒండొకటితో - పిండికృత = ముద్దగాఁ జేసికొనఁబడిన (చుట్టచుట్టుకొనఁబడిన) - అంగ = దేహములుగలవైన ('అజ్ఞం గాత్రాన్తికో పాయ ప్రతీకవ్యప్రధానతే' నానా.) - భీత = భయపడిన - అండజములు = పాములు గలవియు ('పక్షిసర్పాదయోఽండజాః' అను.) - గరుత్మంతునితెక్కల గాలిబెబ్బన సమద్రములోనినీ రంతయు ఎగనీ మింట అల్లకల్లోలములుగా దుముకుచుండెననియు, అట్లు జలములేమిచే బయలైన పాతాళమందు గరుడునికి భయపడి పాములు ఒక దానినొకటి చుట్టుకొని మడుంగుచు కనఁబడు చుండె ననియు భా. అత్యుక్త్యలంకారము. కొండజములంబున సంబంధాతికయోక్తి.

'కూరుప నద్భుతమిథ్యా । కూరల్వోదారతాది సౌఖ్య గత్యుక్తిః.' అలం.

భీతిచేత సర్పములాండొంటిం దెవఁచికొని చుట్టుకొనె ననుట స్వభావోక్తి.

2. ధృ.....లు. - కలాయ అర్థ = గూఁటికొఱవ ('కలాయో నీడ మస్త్రీయామ్' అను.) - ఖండిత = విఱువఁబడినవై - ధృత = ధరింపఁబడిన - సమిత్ = చిరుగులయొక్క - లవ = లేకములయొక్క (చిన్నచిరుగులయొక్కయనుట - 'ఇన్ద్రం త్రేధ ఇథ మేధః సమిత్ స్త్రీ యామ్.' అను.) - రూప = ఆకారమువంటియాకారము గలవై - చరణ = పాదములయొక్క - అంతిక = సమీపమందు - భ్రమత్ = చలించుచున్న - తరువరములు = శ్రేష్ఠవృక్షములు (మహావృ ళ్నము లనుట) కలివియు - ఎగయుచున్న గరుడుని తెక్కలగాలికి మహావృక్షములు పెల్లగిల్లి యతని కాళ్లకడ నుడియుచు ఎట్లగపడిన వనఁగా, అయన గూఁడు కట్టుకొనుటకై చెట్లనుండి విఱుచు కొని కాళ్లలో ఇటికించుకొని కొనిపోవుచున్న చిన్నచిన్నచిరుగులో యనునట్లుండెను. - 'సమి ల్లవరూప' అనుసమాసముచేత దౌఢమృదు చెప్పఁబడినను సంభావనయందే తాత్పర్యముగాన ను త్రేప్రిత్యాలంకారము. ['ప్రకంపాయాం రూపమ్' అను సూత్రముచే 'ప్రకస్తమయిన సమిల్లవ ములు (=చిన్నచిరుగులు) అని యర్థముగా రూపప్రత్యయమేని యనుఁగాక.] ఆయుత్రేప్రిత్య- చెట్లుపెల్లగిల్లి గరుడుని కాళ్లకడ భ్రమించుచున్నవి అనెడు నతికయోక్తిని ఉపశేపించుచున్నది.

3. ఘన...లు - ఘన = గొప్పవైన - గుహ = గవులయందు ('దేవభారవిలేగుహ' అను.) - ఘటిత = కూర్పఁబడిన (= కలిగింపఁబడిన) - ఝాంకరణ = ఝాంకారముచేత - లోక = విశ్వమునకు (అంతటికిని) ('లోకో విశ్వే జనో హేమ.' అను.) - ఏక = ఒక్కటియే యగు - ద్విదుందుభీకృత = జంట భేరిగాఁ జేయఁబడిన (ద్విదుందుభి - సహాహారద్విగుప్తు.) ('భేరి స్త్రీ డుందుభిః శ్రువాః' అను.) - మేరు మండరములు = మేరుపర్వతమును మండరపర్వతమును గలవియు. — మేరుగుహయందును మండరగుహయందును తెక్కల గాలిచే ఝాంకరణము ఒక్కువైతే అయినని వేగాద్యుతికయర్థము. అప్రాతతోడి యారెండు పర్వతములను ప్రసంచమునల్ల నొక్కటే జంటభేరి రూపముగా నొప్పుచుండెను భా. - రూపకము.

4. చటుల ... ములు. — చటుల = తీవ్రమయిన - ఝంపా = దాటుయొక్క - తరన్ = బలముచేత ('తరో జవే బలే' - హేను.) - స్వ = తమ తమ - నగరీ = పట్టణములనుండి విపరీత - వ్యత్యాసముగా - పాలిత = వైవచిబడిన - ఆళా = దిక్కులయొక్కయు ('ఆళా ది. గతి తృప్తయో' అమ.) - కోణ = మూలలయొక్కయు - పరి బృథములు = వీరికలుగలవి - ఈయన మహావేగముతో దాటులు దాటుచుండగా జనించినగాలిబలముచేత అప్పటి క్షణములను తమ తమ పట్టణములనుండి విపరీత దిక్పట్టణములలో పోయిపడిరట. — ఆత్మ్యక్తి.

“ఆరయ నద్భుత మిథ్యా సూరత్యాదార్యరచనకు మత్స్యక్తిక్” అలం.

ప్రబ ... ములు - ప్రబలతర = అతిబలిష్ఠమలయిన - బాడబీకృత = బడబాగులుగాఁ జేయబడిన - ఇరవ్వుదములు = మేఘజ్యోతులుగలవియు, భాస్వ...లు — భాస్వర = ప్రకాశ మొనములైన - ఇరవ్వుదీకృత = మేఘాగులుగాఁ జేయబడిన - బాడబములు = బడబానలములు గలవియు (ఈయన టెక్కలగాలిచెబ్బకు మేఘములలోని జ్యోతి సముద్రమునడుగున బడబా నలస్థానమునం బడెననియు, అచటిబడబానలము మేఘములందు జ్యోతిస్సుగాఁ బడెననియు భా. - ఆత్మ్యక్తి.), (ఇట్టివైన) పత...ములు - పతగసమ్రాట్ = పక్షి రాజుయొక్క (గరుడదేవునియొ క్క) - పతత్ర = టెక్కలయొక్క (గరుత్మక్షుచ్చదాః పత్రం పతత్రం చ తమరుహమ్' అమ.) - ప్రభంజనములు = వాయువులు, వృ...లక్ - వృజిన = పాపములనెడి ('కలుషంపుజనైసోఘ మంహోదురితదుష్కృతమ్.' అమ.) - తూల = దూదియొక్క - ఓఘ = మొత్తములను ('ఓఘోబృ ష్టేష్మసారయే' అమ.), తూలక్ = చెదరి పోవునట్లు, విసరుఁగాత = వీచునుగాక (పాపము లను పోనడంచును గాకయనుట.).

ఝమ్మ - ఇంగ్లీషు Jump - జంప్.*

—* విష్వక్సేనుని బైత్తమునకు వందనము నల్పుట*—

డి. పూని ముకుందు నాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె కాంచి యజాండభాండము

ల్వానను మీఁదఁ బోవ నడువ న్నొనె ద న్నన నగ్రనిశ్చల

త్వానచలత్వనిష్ఠలె సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతన

ల్లా నులికెక్కునై న్యపతి కాంచనవేత్తము నాశ్రయించెదన్.

4

ముకుందునాజ్ఞ = విష్ణువుయొక్క యానతిని, కనుబొమ్మనె = భూసంజ్ఞ చేతనే, కాంచి = కనిపట్టినట్లు పూని = ప్రయత్న పూర్వకముగా, అజ అండ భాండముల్ = బ్రహ్మాండము లనెడు బండలను, వాల్ = చేయుటకును (సృజించుటకును), మీఁదక్ = పిమ్మట, పోవనడువక్ = పోఁగొట్టుటకును (సంహరించుటకును), తమ్మక్ (=వేత్తమును), కొనెక్ = గ్రహించెను, అనక్ = అనునట్లుగా (ఉత్పేక్షావాచకము), అగ్ర.....లె-అగ్ర = తనకుదయొక్క-విశ్వలత్వ = కదలమి యొక్కయు - అనచలత్వ = కదలికయొక్కయు - నిష్ఠలె = కృతస్థలే ('నిష్ఠాత్మత్తి కృతస్థ యో' మేది.), సమస్త జగంబుల జాడ్యచేతనల్ = ఎల్లలోకముల యొక్కయు నిర్వాణపారతయు. సహ్యాపారతయు, కాన్ = అనునట్లుగా, నులికెక్కు = పొగడ్త నొందుచున్నదైన - నైన్యపతి =

* 'గభీత తే నాగీశ్వరసి కృతఝమ్మ మనసిజా' సాందర్యలహరి. 77

విష్ణునేనా నాయకుడయిన విష్ణుకృతుని యొక్క - కాంచనవేత్రము = సైనాపత్యాధికార
నూచకమయిన బంగారపు బెత్తమును, ఆశ్రయించెదక = సేవించెదను.

శ్రీమన్నారాయణునియొక్క సేనాపతియై తడియ సర్వకార్యనిర్వాహకుడయిన విష్ణుకృ
తునిచేతి బెత్తముయొక్క కొన కదలినప్పుడు లోకము లెల్ల చేతనం జూరయుటయు కదలక నిలిచి
నప్పుడు జడత్వము వహించుటయు జూడఁగా, ఏమని సంభావింపఁ దగియున్న దనఁగా, ఆబె
త్తమే నారాయణుని కనుబామ సంజ్ఞనుగ్రహించి తనచివరయొక్క కదలికచేత సృష్టియు, కద
లికను మానుటచేత సంహారమును చేయఁగల యంత మహిమగలది గదా, యని తలంచి దానిని
ఆవిష్ణుకృతదేవుఁడు చేతఁబూనినాఁడా యని సంభావింపఁ దగియున్నది. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఇచట బ్రహ్మాండములు కుండలుగాను, వేత్రము కుమరసారెంద్రిప్పు కోలాగాను, విష్ణు
కృతుఁడు కుమరిగాను రూపకము-ఏకదేశవివర్తి; తదనుప్రాణితము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. 'అను
చలత్వ' అను పాఠముందు తర్వాతి కదలికయని యర్థము. 'అనచలత్వ' అను పాఠమున నష్టద్వ
యము కలదు. అచలత్వమే నిశ్చలత్వము, దాని ప్రతిషేధము మొదటి నష్టచేత తెలుపఁబడినది.
'వాను' ధాతువు కుండలు చేయుటయందు ప్రసిద్ధము. ముకుందుడు - ముకున్ = మోక్షమును
దదాతి = ఇచ్చువాడు.

—* పాంచజన్యవర్ణన *—

మ. హరి పూరింపఁ దదాస్య మారుత సుగం ధాకృష్టమై నాభిపం
కరుహక్రోడమిందబృంద మెదు రెక్కం దుష్క్రియాపంక సం
కర దైత్యాసు పరంపరం గముచురేఖం బొల్చు రాకా నిశా
కరగౌరద్యుతి పాంచజన్య మొసఁగుం గల్యాణ పాకల్యమున్.

5

హరి = శ్రీవిష్ణువు, పూరింపక = ఊడినప్పుడు, త...ము - తత్ = ఆయనయొక్క -
ఆస్య = నోటియొక్క - మారుత = ఉరుపుయొక్క - సుగంధ = నెత్తావి చేత - ఆకృష్టము =
లాగఁబడినది, వి, నా...ము - నాభి = బొడ్డునందలి - పంకరుహ = తామరయొక్క - క్రోడ =
ఒడియందలి (లోని ప్రదేశమందలి యనుట - 'క్రోడో నా నూకరే క్షీ బ మత్సక్తే వత్ససి ద్వయోః'
నానా.) - మింద = కు మొదలయొక్క - బృందము = మొత్తము, ఎదురుఎక్కణ్ = (పాంచ
జన్యమునకు) ఎదురుగా పోవుచుండఁగా, దుష్క్రి...రక - దుష్క్రియా = చెడుపనులయొక్క -
పంక = పాపముతోడి ('పంకోఽస్త్రీ కర్తమే పాపే' మేది.) - సంకర = కూడికగలదైన -
దైత్య = ఆకురలయొక్క - ఆసు = ప్రాణములయొక్క ('పుంసి భూమ్నస్సపః ప్రాణాః' అను.) -
పరంపరక = వరుగును, కముచురేఖక = కవ్వకొను రీతిగా, పొల్చు = ప్రకాశించుచున్నట్టిది
రాకా...తి - రాకా = నిండుపూరి మయందలి-నికార = చంద్రునివలె - గౌర = తెల్లని - ద్యుతి =
కాంతిగలది (ఉపమ), (వివ), పాంచజన్యము = నారాయణుని శంఖము, కల్యాణపాకల్యమున్ =
ముంగళములయొక్క సుమగ్రత్వమును (ఎల్లముంగళములను అనుట), ఒసఁగుక = ఇచ్చునుగాక.

పంచజన్య దను నొకానొక దైత్యుఁడు శ్రీకృష్ణునికి ఎగుచేసెను. అంత నాభగవంతుఁడు
దానిని సంచరించి దాని మొడయెముకతో శంఖము చేసికొనెను. కావున ఆశంఖమునకు పాంచ
జన్యముని పేరు కలిగినది.

దైత్యునియగు శ్రీహరి దైత్యసంహారము కడంగి పాంచజన్యమును ఊడుడు దానియందు విండిన యాయనముఖవాయువుయొక్క నెత్తావికై పొక్కిటి తమ్మిలోపలినుండి తుమ్మెదలు తారులుగా నెగిరిపోయి యాపాంచజన్యము పైబడుట యెట్లు లుండు ననగా ఆపాంచజన్యము పాపకళంకితములయిన దైత్యప్రాణములవరుసలను గ్రసించుచున్నదో యనునట్లుండును, అట్లాపవచున్న యాపాంచజన్యము పున్నమరేయిటి చందరునివలె తెల్లనయినట్టిది సకలమంగళములను ఇచ్చునుగాక.

‘క్రొడ’-ఒడి యనుటచేత లోపలిమకరందమును త్రాగుచున్నట్టి వని భా. ‘ఆము’ - ప్రాణములు వాయుస్వరూపములు, వానికి రూపములేదు, అయినను వాని నంటియున్న పాపము నలుపుగావున నల్లనిప్రాణము లనునట్లున్నవని తుమ్మెదలకు ఉత్పేక్ష. ‘కముచు’ -దానిధ్వని కే ఎండతోగుండె బద్దలై చతురు గావున, అదియే వారిప్రాణములను గ్రసించుచున్నట్లున్నదని యుత్పేక్ష. ‘రాకానికాకర’ సామ్యము ‘గౌర’ త్యాతిశయదోర్భాసార్థము. మఱియు, ఇట గౌరత మాత్రమే సామాన్య ధర్మముగా కంఠోక్తమయినను, పాపసంకీర్ణములయిన యసువులు కళంకము వలె నున్న వనియు భావము కలదు; కావున ‘రాకా’ ప్రయోగము కలంకోక్కట త్వార్థము కూడ. ‘కల్యాణ’ - దుష్క్రియాపంకము హృతమయినచో కల్యాణమునకు ఏలోపమునుండదు.

‘పాలురాకా...ద్యుతి’ - ఇందు ‘రాకా...ద్యుతి’ - అనునది బహువ్రీహిసమాసము. ‘పాంచజన్య’మునకు విశేషణము; దానికి ‘పాలుచు’ అను తద్రాధ్యర్థకవిశేషణముతో విశేషణోభయపదకర్తృధారయసమాసము - ‘పాంచజన్యము.’ వ్యుత్తపదము కానిచో ‘రాకా...ద్యుతి’ అను విశేషణమందు అవివృద్ధవిధేయాంశతాదోషము సంభవించును. ‘ఒసగుణ’ - తద్రాధ్యర్థములలో ఆకిన్సుకూడ జేరియున్నది.

ఇందు వృత్త్యనుప్రసములు గలవు.

—* నందక వర్ణన *—

మ. ప్రతతోద్ధాధరభాగ వీత యుగళీ భాస్వత్సరు స్తంభ సం
స్థితః దీండ్రించెడు జాళువా మొసలివా దీప్తార్పిగాఁ గజ్జ లా
న్విత ధూమానిత రేఖ వైయలుగుగా విజ్ఞాన దీపాంకురా
కృతి నందం బగు నందకం బఘలతాశ్రేణి చ్చిదం జేయుతే.

6

ప్రత.....తిక - ప్రతక = పటపై - ఊర్ధ్వ = మీది - అధర = క్రింది - భాగ = అక
యనమలయిన - వీత = వీతములయొక్క (గుండ్రని చదును భాగములయొక్క) - యుగళీ =
దోయిచే - భాస్వత్ = వెలుంగుగలదైన (‘భాస్వాన్ దీప్తరవా’ మేది.) త్వర = విడియనది
(‘త్వరఃఖడ్గాదిమహ్నాత్’ అను.) - స్తంభ = కంబము - సంస్థితః = ఉనికిచేత, దీండ్రించెడు =
వెలుంగుచున్న - జాళువా = బంగారపు - మొసలివా = మొసలిసోరనడి పేరుగల భాగము,
దీప్తార్పి - దీప్త = జ్వలించుచున్న - అర్పి = కాల్య (‘కాల్య భాసో ర్నత్రం శ్వర్పి’ అను, అర్పి
శృంగును సకారాంతము), కాక = అగుచుండగా, వైయలుగు = మీది యనుపదవర, క.....
ఖ - కజ్జల = కాటుకతో - అన్విత = కూడుకొన్న - ధూను = పొగయొక్క - అనీత = నల్లని -
రేఖ = గీత (కొడి), కాక = అగుచుండగా, విజ్ఞాన దీప అంకుర ఆకృతిక = ఎఱుకమునకు

దివ్య మొలకయొక్కయారముతో, అందఱు అగునందఱు = ఒప్పురుచున్న విష్ణుభద్రము, అ...దఁ - అఘ=పాపముల నెడు - లతా=తీగలయొక్క - శ్రేణి=వరుసయొక్క - ఛదఁ = కోతను, చేయుతఁ = కావించును గావుత.

పిడికిటికి క్రిందుమీఁదులనుండు గుండ్రని చదునువిల్లలతోడిపిడి దీపస్తంభమువలెను, అటుపై మొసలివాయియారముగలదై మొసలివాయి యను పేరంబరఁగుచుండు బంగారపుభాగము దీపజ్వాలవలెను దానిపైనుండునట్టియలుగు దీపపుఁబొగ రేఖవలెను ఒప్పుచుండఁగా, తాను విజ్ఞాన దీపాంబరమోయన నొప్పుచున్న నందఱు పాపము లనెడి తీగల పరంపరను కోసివైచునుగాక యని ప్రార్థన.

ఇచట - నందఱుమందు విజ్ఞాన దీపాంబరత్వము సంభావించఁబడినది, కావున ఉత్ప్రేక్షా లంకారము. దానిభాగములయందు దీపస్తంభత్వాద్యాలోపము రూపకాలంకారము.

‘కజ్జలान्విత్ ధూమానీతరేఖ మైయలుఁగుగాఁ’ అనుచో ప్రకృమధంగముం బరికించునది.

—* కామోదకీవర్ణనము *—

ఉ. యాదవసారస్వభౌమ భయదాయత బాహునియుక్తిఁ జేసి యెం
దే దనుజేంద్ర సావ్యపుర హేమమణీవరణంబు సంగతం
బై దివి నాత్మకంకణము లం దొక కంకణ మయ్యె నట్టి కా
మోదకి మోదకీలిత సముజ్జ్వల కల్పకమాల్యఁ గొల్పెదఁ.

7

యాదవ...జేసి - యాదవ = యదువంశజుడయిన - సారస్వభౌమ = సర్వభూమిశ్వరుని యొక్క (శ్రీకృష్ణునియొక్క అనుట) - భయద = బెట్టిదమయిన - ఆయత = నిడుపయిన - బాహు = భుజముయొక్క - నియుక్తిఁజేసి = ప్రయోగముచేత, ఎంచేసి = ఏకామోదకియందు, దను...బు - దనుజేంద్ర = దానవశ్రేష్ఠుడయిన - సావ్య = సాక్ష్యునియొక్క - పుర = పట్టణముయొక్క - హేమ మణీ వరణంబు = బంగారముయొక్కయు రత్నములయొక్కయు (తన్ని ర్మితమయిన యనుట) ప్రాకారము (‘ప్రాకారో వరణః సాలః’ అను.) సంగతంబు వి = అంటు కొన్నదై, దివిక్ = ఆకాశమునందు, ఆత్మ = తనయొక్క (కామోదకియొక్క) - కంకణము లందుఁ = వలయుచులనడును, ఒకకంకణము = తానును ఒకవలయుచుగా, అయ్యెఁ = ఒప్పెనో, మో...ల్యఁ - మోద = సంతోషముచేత - కీలిత = తగిలించఁబడిన - సముజ్జ్వల = వెలుగు చున్న - కల్పకమాల్యఁ = ఈవిప్రూని పూవులదండకలదైన, అట్టి కామోదకీ = అటువంటి విష్ణుగదను (‘కామోదకీ గదా’ అను.), కొల్పెదఁ = నేవించుచున్నాను.

శివుపాలుని మిత్రులలోనొకఁడు సాల్వుడనువాఁడు లోకమున యాదవులు లేకుండఁ జేవదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి శివునిఁగూర్చి తపసించి వరముగా దేవాసురాదిదురాసదమును సౌభకమును వ్యోమగామిపురమును బడసి దానిలోఁ జోయి ద్వారకపైఁ బడెను. ఇంతలో శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజునూయనునుండి వచ్చి కామోదకితో సౌభకమును సాక్ష్యుని నుఱుమాడెను. ఆకథ నిట ననుసంధించికోనవలయును. శ్రీకృష్ణులవారు కామోదకితో సౌభకమును గొట్టినప్పుడు ఆగద ముందట దానిప్రభావ మెందులకును కొఱగాక దానిహేమమణిప్రాకారము తన్ను భేదించిన యా

గడయందు తదీయాలంకారభూతము లై యున్నవలయుమలతో తాను నొకవలయ మనునట్లుండెను. అట్టిజయోత్కృష్ట మగుటచే దేవతలు సంతోషముచే ఆగడను కల్పకమాల్యములు గురిసి యలంకరించినారు. అట్టి యాగడను సేవించెదను అని పద్యార్థము. ఈకామోదక్యాదిస్తుతులచేత శ్రీకృష్ణ రాయల వైరులును ఆయాకామోదక్యాది దేవతా ప్రసాదముచేత రూపణదురుగాక యని కవి యాశయము.

ఇందు హేమరత్నముయమైన సౌభకసాలము కామోదకీవలయముగా సంభావితము గావున సుత్ర్యక్ష; వాచకములేనందున గమ్య. 'మోదకీ మోదకీ' అనుచో వృత్తిస్థుప్రాసము.

'ఎందు వీని దనుజేంద్ర' అనియుండఁగా 'అపిశబ్దార్థ స్వేతః' అనుసూత్రముచే వికల్పముగా వీనిశబ్దభవనమునకు లోపము రాఁగా, 'ఎందేదనుజేంద్ర' అయి, అనంతరము సరళము పరమై యున్న కారణంబున ద్రుతలోపము కలిగి, 'ఎందేదనుజేంద్ర' అయినది.

'సార్వభౌమ' - సర్వభూమిశ్వరుఁడైన వారాయణుడు గాని 'యాదవ' మాత్రుఁడు గాఁడనుట. 'అయత' - (మహాపురుషుఁడు) ఆజానుబాహువనుట. 'దివిక' - గడ మిన్నంటునంత గొప్పది యనుట. 'సముజ్వలములు' - అప్పుడే కోసిన పువ్వులతో రచితములు గావున. సామ్యము నాశము ఇట్లు దేవతలకుసంయతము ప్రియతమ మయ్యెఁగావున వాఁడు అబ్లిదుఁడు దనుజమాత్రుఁడు గాఁడు, దను 'జేంద్రుఁడే'. సాలము వలయాకారమును, సౌవర్ణమును, మణిఖచితంబును; కంకణమును అట్టిదే గావున సాలమునకు కంకణసామ్యము.

—* శౌర్యవర్ణనము *—

చ. విడికెడు కొనుఁ గొప్పఁ గని ప్రేమఁ ద్రివక్ర సమాంగిఁ జేసి, లేఁ

విడికెడు కొనుఁ గొప్పఁ బయిఁ బెచ్చు గుణంబును గంటి నంచు, నే

ర్వడఁగ నిజత్రివక్రతయుఁ బాపఁగ మ్రొక్కెడు నా, సుమాలిపైఁ

జడిగొన నమ్మలీనువారి శౌర్యధనుర్గత గాచుఁ గావుతఁ.

8

విడికెడు కొనుఁ = విడికిట నిమిదు నడుమును - కొప్పఁ = కుటుమును - కని, ప్రేమఁ = అనురక్తిచే, త్రివక్రఁ = (మూఁడువంకరలు కల దగుటచేత) త్రివక్రయను పేరొందిన గుఱ్ఱదానిని, సమ అంగిఁ = తిన్నది (అవంకరలులేని) మేనుగలదానినిగా, చేసితి = చేసితివి; ఏకఁ = నేను, విడికెడుకొనుఁ = విడికిట నిమిదునట్టి మధ్యమును, కొప్పఁ = అగ్రంబును, పయిపెచ్చు = అంతకన్ననధికముగా, గుణంబునుఁ = మంచితనమును కూడను (అల్లెత్రాటిని కూడను - 'మార్వ జ్యోతిష్టే గుణః' అను.), కంటిఁ = పొందియున్నాను, అంచుఁ = అని; ఏర్పడఁగఁ = స్పష్ట పడుచుండఁగా, నిజత్రివక్రతయుఁ - నిజ = తనదైన - త్రివక్రతయుఁ = మూఁడువంకరలు గలదైయుండుటనుకూడ, పాపఁగఁ = పోగొట్టుమని, మ్రొక్కెడు నాఁ = (ప్రసారికి) నమస్కరించుచున్నదో యనునట్లుగా (నమస్కరించుటయందు దేహము వంగును, బాణములం బ్రయోగించువపుడు ధనుస్సు వంగును, కావున నిట్లుచెప్పట), సుమాలిపైఁ = సుమాలియను నగు రువిమీద, జడిగొనఁ = విరంతరముగా (దట్టంపువానగా), అమ్మలు ఈను = బాణములను ప్రేరించుచున్న —వారి = వారాయణునియొక్క - శౌర్య ధనుర్గత = తీగఁ వంటిదైన (అంత కులుపుగా పన్నుగా అయినచేత మెలఁగుచున్న) శౌర్య మరిపేరి విల్లు, గాచుఁ గావుతఁ = రక్షించునుగాక.

త్రివక్ర యనునది మధురాపతి యగుకంసునికి మైథూఁతలు సమకూర్చు దాసి, మణుగజ్జది. శ్రీరామకృష్ణులు మధురం జొచ్చుచో త్రివక్ర కంసునికి విలేపనములం గొనిపోవు చుండెను. శ్రీకృష్ణుఁడు వానిం దన కి మ్మని యడుగ నాటబ్బ ప్రీతిపూర్వకముగా వానిని రామకృష్ణులకు సమర్పించెను. శ్రీకృష్ణులవారు వాని వలంది హర్షించి యాత్రివక్రను అవక్రను సుందరి గావించిరి.—

సీ. “తత్త్వదంబులమీఁదఁ దన పదంబులు ద్రొక్కి, | హస్తాంగులి ద్వయ మబలగౌడ

క్రింద విప్పుగ నిడి, కృష్ణుఁడు మీఁదికి | కెత్తిన, వక్రత రెల్ల మాని,

ఆ. చక్కనైన చిత్రజను బాణముక్రియఁ | గొమరు మిగిలి పిఱుండుఁ గుచయుగంబు
సాంపునేయఁ, దరుణి సుందరమూర్తియై, | కమలనయనుజూచెఁ గాంక్షతోడ॥” భాగవతము

మబ్బకు త్రివక్రత సరియే - కాబ్బఁధనుర్లత కది యెట్లు? అమ్మలీనుతఱిని అది కలుగును. ఈవిషయము ఇందలి ౫ (౧౮౫) పద్యములోని తృతాశబ్దముం గూర్చి పీఠికలో నా వ్రాసిన విస్తరమువలన సయితము తెలియ నగును.

త్రివక్ర ద్వాపరాంతముది, సుమాలి కృతయుగమువాఁడు. ఇట కాలసంగతి కల్పాంతర సంగతిచే గ్రాహ్యము. ప్రతికల్పమందును బ్రహ్మ మునుపటివలెనే సృజించు నని శ్రుతి.

కంగుట మ్రొక్కటగా సంభావింపఁ బడినది గావున నుత్పేక్షాలంకారము.

శ్రీహరి సుమాలిపై అమ్ములు వర్షించునప్పుడు కాబ్బఁము మందలీకృత మగుచుండెను. అట్లగుట శ్రీహరింగూర్చి మ్రొక్కటయొ యనున ట్లుండెను. మ్రొక్కట యేలయిన తన త్రివక్రతను బాపుమని. అదేవుఁడు త్రివక్రతం బాపునా యనిన కృష్ణావతారములోఁ గుబ్జులం బాపలేదా? అటయిన మబ్బకు పిడికెడు కానును కొప్పును ఉండినవి. వానియందముచే ననురక్తరై శ్రీహరి దాని త్రివక్రతంబాపెను, అట్టియొగ్గత నీయందు కలదా? యనిన, నాయందు అవియే గాక పైగా గుణముకూడ కలదు, కావున నాత్రివక్రతను తప్పక తీర్చును అని సంభావన. ‘మబ్బఉవిద, ఉవిదయందు అనురాగము సహజము, నీవో?’ యనిన, ‘నేనును ఉవిదనే, నేను ధనుర్లతను, మహిళాహ్వయనుగదా (‘లతాకోకచిద్ధి నీ గుడ్డా’ క్యామాక్ష మహిళాహ్వయా’ అను.), అందుకొఱకే లతాసామ్యమును లతాశబ్దమును తదీయ ప్రీత్యమును ఘటితములు.

‘జడిగొను’ - జడికబ్బముచేత శ్రీహరి సజలజలదశ్యామఁడనియు, కాబ్బఁము ఇంద్రధనుః సకాశమనియు, ‘జడిగొన, ఈను’ అనుటచే మేఘోదరమునుండి ధారాసంపాతమువోలె సంధాన మొక్షములు గానరాక ఒక్కప్పుడై లెక్కలేని యమ్ములు వెలువడుచుండె ననియు, స్ఫురణ.

—* సు ద ర్శ న వ ర్ణ న *—

చ. అదరు గళాస్ర ధారలు మహాముఖ వాంత సుఖాంబు ధారలు

న్బొడవగు వహ్ని కీలములుఁ బొంగును గాఁ, బెఱదై త్యక్తోటికి

నృదిదపుఁ గిన్నతో నెసరు వెట్టిన పెద్దపనంటిబోలె, నె

క్కుడు వెస రావల మ స్తకముఁ గొన్న సుదర్శన దేవుఁ గొల్పెదక. 9

అడ...లుక - అదరు = ఉబుకుచున్న (ఉబుకుచున్న) - గళ = గొంతుయొక్క - అస్ర = పెత్తుటియొక్క - ధారలుక = ప్రవాహములును, మ.....లుక - మహత్ = గొప్పదైన - ముఖ =

నోటిచేత - వాంత = క్రక్కబడిన - సుధా అంబు = అమృతోదకముయొక్క - ధారలు = ప్రవాహములును, పొడవు అగు = ఉన్నతములయిన - ఐహికీలములు = నిష్కముంటలును, పొంగును = ఎసటియొక్క యల్పభాగమును, కా = అగుచుండగా, పెట దైత్య కోటికి = కడమ యసుర సమామానునకు, ఎసరుపెట్టిన = ఎసరెక్కించినట్టి - పెద్ద - పనంటిబోలె = కుండనో యనునట్లుగా, రెడిదపుగిన్నతో = కడిదికోపముతో, ఎక్కుడు వెన్ = అతి కిష్టుముగా, రాహు మస్తకము = రాహు (వసు నసురు)ని శిరమును, కొన్న = ఖండించిన - సుదర్శనదేవు = (శ్రీహరియొక్క) చక్రాయుధ మనెడు వేల్పును, ('శబ్దోల్లక్ష్మిప లేః పాఞ్చజన్య శ్చక్రం సుదర్శనం', అమ.) కొల్పెదన్ = నేవించుచున్నాను.

పూర్వము శ్రీరసమద్రమథనోత్పన్న మయినయమృతమును నారాయణుడు మోపిన రూపముదాల్చి అసురులను వంచించి దేవతలకు త్రాగ నొసంగుచున్న సమయమున రాహువను నసురుడు దేవతామండలములోఁ జొచ్చిమాయచే తానును దానిం ద్రాగం దొడంగెను. ఆమోసము నంతలో గ్రహించి నారాయణుడు అయ్యమృతము కంఠము దిగకముందే చక్రాయుధముచే వానితలం దెగ నేసెను; అప్పుడు వానినోటినుండి వెలికింబడిన యమృతము ఎసటిపొంగు వలెను, దేహమునుండి వేర్పడి ఎగినశిరమునకుం గ్రింద గొంతునుండి ఊర్ధ్వముఖముగా దుముటచున్న నెత్తిటిభారలు ప్రాయ్యినిష్కముంటలవలెను, ఆశిరము కడమయసురుల మొత్తమునకు బోనమువండుటకై ఎసరుపెట్టిన పెద్దవంటకుండవలెను, దానిని ఘోరకోపముతో చరాలునం గొనుట వైరు లగు నాయసురులకు అన్నము లేకుండఁ జేయుటకై వారి యావంటకుండను ఘోరకోపముతో చరాలున హరించుటపోలెను, ఒప్పెను. అట్టి మహిమాన్వితుని అసుదర్శనదేవుని నేనించెద ననుట.

మంట లెప్పుడును ఊర్ధ్వముఖముగానే యుండునుగావున తత్సామ్యసిద్ధికోటకు నిలువుగా దుముట 'అడరు' శబ్దముచే చెప్పబడుచున్నది. 'మహాముఖ' - (మహత్తు) గొప్పది కావుననే 'పెద్ద' పనంటివలె నున్నది. 'వాంత' - ఈపదము ఇచ్చట వాస్తవముగాఁ గ్రహ్యుటను చెప్పనందున గ్రామ్యము గాదు, మఱి ఖండితముఖమునుండి సుదర్శనహతివేగముచేత వెలి కొలికి పడిపోవుట అను గౌఠార్థమనం బ్రయోగముగాన మనోహరమై యున్నది. 'పెట' - ఇతరులకోటకు అనుటచే రాహువు అమృతమును పాదించిన తమకుం దెచ్చి యిచ్చు నని కడమయసురులు ఆస పెట్టుకొని యుండిరిని స్ఫురణ. 'కిన్న' - మోసముచేసినందులకు. 'వెన్' - అమృతము కంఠము దిగినచో వానికి అమరత్వము కలుగు నని. 'పొంగు'ను చెప్పటచేత సిద్ధప్రాయ మని భా. 'కిన్నతో' కొనుట గాని, 'పెట్టు'ట గాదు.

రాహుమస్తకము పెటదైత్యకోటికి ఎసరు పెట్టినపనంటిగా నుత్ప్రేక్షింపబడినది. అందు లకు 'అడరు.....పొంగునుగా' అనురూపకము అంగ మయి యున్నది.

—* పన్నిద్దలు సూరులం దలంచుట *

మ. అల పన్నిద్దలు సూరులందును సముద్యల్లెల గా పున్న వె
గ్గలపుం దాసముఁ బాప నా, నిజమనః కంజాత సుజాత పు
ష్కలమాధ్యక్షితురీ స్తురారి సోగియంగాఁ జొక్కి ధన్యాత్ము లా
నిల పన్నిద్దలుసూరులం దలఁతు మో క్షేచ్ఛామతిం దివ్యులన్.

మూరారి = శ్రీహరి, అల.....లందును - ఆ (ప్రసిద్ధులయిన) పదునిరువురు మూర్త్యుల యందును ('మూర మూర్త్యార్థ మాదిత్య ద్వాదశాత్త దివాకరాః' అను.), సమద్యోత్ రీతి - ఏచుచున్న విలాసముతో ('రీతి విలాస క్రియయోః' అను. ఇట వివరించిన గెల్లుండునో చూతము అనుకూటాహలముచేత ననుట), కాపు ఉన్న వెగలపుం దాపము - నివాసముచేసిన మిక్కుటంపు కేడిమిని, పాపక నాక - పోగొట్టు కొనుటతో యనునట్లుగా, నిజ.....ఝరిక - నిజ = తమ వైన - మనః కంజాత = హృదయ కమలములందు - సంజాత = పుట్టినట్టి - పుష్కల = నిండానిన (పుష్కలస్తు పూర్ణ శ్రేష్ఠే హేమ.) - మాధ్యిక = మకరందముయొక్క ('మధు మాధ్యిక మద్యయోః' అను.) - ఝరిక = ప్రవాహమందు 'ప్రవాహో నిర్ఝరి ఝరః' అను. ఝరా... ఝరిః...ఝరీ చ' రామా.), సాగియంగా - సుఖించుచుండగా, చొక్కి = (ఆనంద) పర వత్తులై, ధన్య అత్తులు బొ = పుణ్యమూర్తులగునట్టి ('సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్యః' - 'అత్తాయతో' ధృతి ఝర్ధిః స్వభావో బ్రహ్మ వష్ట' చ' అను.) - దివ్యులక - దేవతాస్వరూపులను, ఇల పన్నిద్దలు నూరులక - భూమియందలి పన్నిద్దలుజ్ఞానులను (పన్నిద్దతాత్పర్యులను), మోక్ష ఇచ్చామనిక - ఆపవర్గమందలి కోరికతోడి మనస్సుతో, తలఁకు - స్మరించుచున్నాను.

పన్నిద్దలు మూర్త్యులు - 'ధాతామిత్రోర్యమారుద్రోవరుణఃసూర్యవివన । భగోవివస్వాత్ పూషాచ సవితాదశమఃస్తృతః । ఏకాదశస్తథాత్వస్థా విష్ణుద్వాదశఉచ్యతే॥'

పన్నిద్దలు ఆత్మ్యులు - సో - భూత - భక్తి సార - మధురకవి - శతకోప - కలశేఖర - విష్ణుచిత్త - గోదాదేవి - భక్తాంఘ్రిరేణు - ప్రాణనాథ - పరకాళ - తిరుమంగ యోగులు. (చూ. పీఠికపు. 4)

వీరిలో 'వెరియాళ్వార్' రని నామాంతరముగల విష్ణుచిత్తులవారి దివ్యచరిత్రము ఈగ్రంథ మున వర్ణితము. వారివలననే దీనికి విష్ణుచిత్రియమని పేరువచ్చినది. వీరి కూతురే 'అండాల్' అని నామాంతరముగలదైన గోదాదేవి. ఆమెయే ఆముక్తమాల్యద, ఇందు కథానాయికయు.

'సవిత్కృమణ్డల మధ్యవర్తి నారాయణః' ఇత్యాది శ్రుతిప్రమాణములచే నారాయణుండు మూర్త్యనియందు వసించును. మూర్త్యులు పన్నిద్దలు. అట్లే నారాయణుండు ఆత్మ్యుల హృదయము లందును వసించును, వారును పన్నిద్దలు మహాత్ములు. 'హృదయకమలమకరంద ప్రవాహమందు సాగి యుట' యనగా నచట నత్యంత ప్రీతి వహించుట, - అనగా - 'సదా పశ్యన్తి నూరయః' అనుశ్రుతిప్రకారము ధ్యేయ మయినతనస్వరూపము వారిహృదయములయందు సదా ప్రస్ఫుటముగా గెలకొనుట. అందువలన వారు అత్యంత ధన్యులై యానందపరవశు లగుదురు. అట్లు ఆ పన్నిద్దలు హృదయములయందును శ్రీహరి సాగియుట, ఆపన్నిద్దతాదిత్యులయందు నివసించుటవలన గలిగిన తాపముం బాపుకొననో యనునట్లుండును. వీరి హృదయవసతి ఆదిత్యమండల వసతికన్న అంత యుత్కృష్టము. ఆనూరులు మోక్షసామ్రాజ్యధురంధరులు గావున మోక్షార్థమై కవి వారి నాశ్రయించుచున్నాడు.

ఇందు ఆత్మ్యులహృదయములందు వసించుటకు ఫలము గానట్టిది ద్వాదశాదిత్యమండల నివాస తాపాపనోదనము ఫలముగాఁ జెప్పబడినది గావున ఫలోత్పేక్ష; అట్టితాప తచ్చాంకులు లేవు గావున అసిద్ధవిషయ.

'మూరులందును' - ఇచట సముచ్చయ సువర్ణము కలదు, దానిచే అనూర్త్యులందఱయందు నని యర్థము లభించుచున్నది. 'అలపన్నిద్దలునూరులందును.' 'ఇలపన్నిద్దలు నూరులక' - 'సర్వ

నామ సంఖ్యాభిధాన తత్త్వకేవలంబులం దెయ్యది ముందుఁ బ్రయోగింపఁబడు దాని ద్వితీయాడు లకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు.' నను (భా. వ్యా. కా. 26) నూత్రముచే తొలిదాన 'పన్ని ద్దలు' అని ప్రథమ వచ్చినది. రెండవదాన 'పన్నిద్దలు' అని పా. కలదు.

వ. అని యిట్ట దేవతావందనంబుఁ జేసి మున్నేఁ గలింగ దేశ విజిగీషా మనీషం దండెత్తి పోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుండి శ్రీకాకుళనికేతనుండగు నాంధ్రమధుమథను నేవింపం బోయి హరివాసరోపవాసం బచ్చటఁ గావింప నప్పణ్య రాత్రచతుర్థయామంబున.

11

[ఇష్టదేవతావందనత్యాది - ఇంతటిపిర వైష్ణవుఁడు తనయాచార్యునిం దేర్పొనమియు, తన తెలుగు మునిషీనైనను తలంపమియు పూర్వకవిస్తుతి నేయమియు ఆశ్చర్యముగా నున్నది.]

.....మన్ను = పూర్వము, ఏక = నేను, కలింగ దేశ విజిగీషా మనీష = కలింగ దేశమును జయింప నిచ్చుచేత, (కలింగ దేశమునకు పూర్వకాలములో కలింగపట్టణమునదే రాజధానిగా నుండెను. కృష్ణరాయ నిరీషమయిన కలింగ దేశము ఇట్ల గంజాముజిల్లాలోని యధిక భాగముతోఁ గూడిన యుత్కలదేశభాగము. జగన్నాథక్షేత్రము అందులోనిదే. దానియేలికకు గజపతియని బహుళాలపు బిరుదనామము. కృష్ణరాయఁడొర్పిన కలింగ నాథుఁడు ముకుందగజపతి యనునాతఁడు. నెల్లూరుజిల్లాలోని యుదయగిరివఱకు ఆరవిరాజ్యము వ్యాపించియుండెను.)... విజయవాటిక = బెజవాడయందు, ...శ్రీకాకుళ నికేతనుండు = శ్రీకాకుళము (అను నగరము) నివాసముగాఁ గలవాఁడు ('గృహ గేహోదవసితం శేష నికేతనమ్' అను. - అనఁగా - శ్రీకాకుళ క్షేత్రమందు వెంపియున్న దేవుఁడు.) అగు - ఆంధ్రమధుమథునకు = తెలుగు విష్ణుని ('పద్మనాథో మధురిపు ర్వాసుదేవ స్త్రీవిక్రమః' అను. - ఆ స్వామికి తెలుగువల్లభరాయఁ డనిపేరు, కావున నాంధ్రవిశేషణము.),హరివాసర ఉపవాసంబు = ఏకాదశి నిత్య, అచ్చట = ఆశ్రీకాకుళక్షేత్రమందు, కావింప = చేసినంతట, ఆపుణ్యరాత్ర చతుర్థయామం బునకు = పుణ్యమయిన యారాత్రియొక్క వాలవజామునందు, 'అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాత పుణ్యాచ్చ రాత్రే' నూ. 5-4-87. రాత్రికబ్బమునకు...పుణ్యకబ్బము పైని సమాసమందు అచ్చ) త్యయము రాఁగా 'పుణ్యరాత్రము' అని ఆకారాంతరూపము ఏర్పడును.)

ఈశ్రీకాకుళము గంజాము జిల్లాలోనిది గాదు. ఇది ఈచవనమందే "విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుండి" అనుటంబట్టి బెజవాడ సీమలోనిదిగా నున్నది. - అది భోజరాజీయము ౧ (40) లో ఇట్లు ప్రస్తుతము :—

"సీ. విలసితం బగు కృష్ణవేణ్య (జీ?) మలాపహారిణి భీమరథి వా ధరి త్రియందుఁ దనరు నదీత్రయాంకర్యేది యనుపాదనక్షేత్రమున...

త. నెమ్మి బ్రత్యక్ష పరమపదస్తునంగ

నొప్పు శ్రీకాకుళంబున కొడయఁదైన

యీంధ్రవల్లభ హరిసేవ నలరుచుండు..."

నచ. కనుందలి సప్తమ్యంతరమాసము క్రియావిశేషణముగా అనంతరపద్యములోని 'కలఁ దవంధ్రజలజ' - క్షుంఁ డిట్లని యానతిచ్చె.' అనువాక్యముతో నన్వయించును. కల వచ్చిన కాలము

చతుర్థయామం బని తెలుపుటచేత ఆకల కీప్రములో ఫలించునట్టిదని యెఱుంగ నగును. స్వప్న కాస్త్రముం దిట్లు చెప్పబడినది.—

“స్వప్న స్తు ప్రథమే యామే తత్పరేణ విపాకభాక,
ద్వితీయే చావృణి ర్వాసై, స్త్రీభి ర్వాసై స్తృతీయకే,
అరుణోదయ కళాయాం దశాహేన ఫలం భవేత్
గోవిందనవకళాయాం సద్యః స్వప్నఫలం భవేత్.”

ఈవచనమందలి ‘యన్ము’ అను పదము 45 వ వచనమునందలి క్రియాపదములతో నన్వయించును. మఱియు ‘ఇద్వదేవతావందనంబుఁ జేసి’ అను ప్రకృతవచనమునందలి ‘చేసి’ కి (క్వాద్రకము నకు) 50-వ వచనములాని ‘నావిన్నవించు బూసు’ అను భాగముతో నన్వయము.

—* కలలో ప్రత్యక్షమైన తెనుఁగు వల్లభరాయని వర్ణన *—

సీ. నీలమేఘముడాలు డీలు నేయఁగఁ జాలు
మెఱుఁగుఁ జామనచాయ మేనితోడ,
నరవిందములకచ్చు లడఁగించుజిగి హెచ్చు
నాయతం బగు కన్నుదోయి తోడఁ,
బులుఁగురాయనిచట్టుపలవన్నె నొరవెట్టు
హొంబట్టుజిలుఁగు రెంఁటెంబుతోడ,
నుదయార్కబింబంబు నొఱపు విడంబంబు
దొరలంగ నాడుకొస్తుభముతోడ,
లే, దమ్మికే లుండఁ బెఱకేల దండ యిచ్చు
లేము లుడిపెడులేజొపులేమతోడఁ
దొలఁకుదయఁ దెల్పు చిఱునవ్వుతోడఁ గల ద
దంధ్ర జలజాక్షుఁ డిట్లని యాన తిచ్చె.

12

1. నీలమేఘముడాలుక = నల్లమబ్బుకాంతిని (నీటితోనిండినమబ్బు నల్లఁగా నుండును నీ రెడలిసం దెల్లఁబడును.), డీలునేయఁగఁ = పసలేని దానినిగాఁ జేయుటకు, చాలు..... తోడక - చాలు = సమర్థమైన - మెఱుఁగు = తగువగల - చామనచాయ = క్యామలవర్ణముగల - మేనితోడక = దేహముగలవాడై (సంస్కృతమందు కవుః శబ్దమెట్లే అట్లే తెనుఁగున మేను శబ్దము అందమైన దేహమునకుం బ్రయోగింపఁబడును, - చామనచాయ అనేవలకుండునుగాని దాన మెఱుఁగుమాత్రము శ్రీహరికే; మేఘక్యామఁ డనుట.)

2. అరవిందముల కచ్చులు = కమలములయొక్క గర్వములను, అడఁగించు జిగి = పోగొట్టు నట్టి కాంతి, హెచ్చు = విక్కుటముగా నున్నట్టియు - అయతంబు = దీర్ఘమును - అగు కన్ను దోయితోడక = శేత్రద్వయము కలవాడై - పుండరీకాక్షుఁ డనుట;

3. పులుఁగు రాయని చట్టుపల వన్నెక = పక్షిరాజుయొక్క (= గరుత్మంతునియొక్క) తొక్కలయొక్క (చెట్టుపలు అని రూ.) వర్ణమును, ఒరవెట్టు హొంబట్టు జిలుఁగు రెంఁటెంబు

తోడక = పరిక్షించునట్టి (అంతకన్న పాచ్చు వన్నె గలదైన) బంగారు తోడి (భూన్ను = పొన్ను = బంగారము) పట్టు అయినట్టి నన్నని (రెట్టి నేత) వస్త్రముగలవాడై; - పీతాంబరం డనుట;

4. ఉదయ.....పుక్ - ఉదయ అర్కబింబంబు = పొడుపుసూర్యుని యొక్క ('ఉదయః పూర్వకైలే స్యా దున్న తేఽపుద్గతా వపి' నానా.) - ఒంపుక్ = సాంపును, విడంబంబు దొరలంగ్ = వెక్కిరింప మిఱ, అడు కాస్తుభముతోడక = నిందించుచున్న కాస్తుభముతో గలవాడై; ('ఉదయ' అనుట ఆరుద్యార్యము; ఆరుద్యము కాస్తుభసామ్యార్థము; కాస్తుభము పద్మ రాగ మగుటచేత ఆరుదము.

'కాస్తుభాఖ్య మధూ ద్రత్నం పద్మ రాగో మహాదధేః

తస్మిక్ హరిః స్పృహం చక్రే వక్షోఽలంకరణే మణా'. భాగవతము.

అట్లే కవ్యంతరసంవాదము;—

'జయన్తి జగతాం మాతః స్తవభక్త్యుమ బిద్ధవః

మమన్తాశ్చేదనంక్రాంత కాస్తుభశ్రీ విడమ్బినః.'

వసంత.)

తమ్మిక్షేలు = పద్మముతోడి హస్తము, ఉండక = అటుండఁగా, పెంకేలక = వేలుచేతితో, దండ = కైదండ, ఇచ్చు = ఒసంగుచున్నట్టి - లేములు ఉడిపెడు లేజాపులేమతోడక = దారిద్ర్యములను పోగొట్టెడు కటాక్షములు గల కోమలి (మహాలక్ష్మి యనుట) కలవాడై;

(మహాలక్ష్మి కేలం బద్ధముం దాల్చియుండును.—

'కేలం దమ్మి ఘటించి పాలమున్నీటిలోఁ బొడమినజవరాలిఁబోరె నొకతె.' వసు.

'దివ్యానా మపి కృతవిస్తయాం పురస్తా । దమ్మస్తః స్ఫురదరవిద్ధచారు హస్తామ్ ।

ఉద్వీక్ష్య క్రియమివ కాఞ్చి దుత్తరస్థి । మస్తాస్థి జలనిధిమనస్స కౌరిః.' మాఘ.

'నిత్యం సా పద్మహస్తా మను వసతు గృహేసర్వమౌద్ధల్యయాత్తా.' శ్రీనూత్తము.)

తోలఁబడయక = పైవెరుకుచున్న కరుణను, తెల్పు చిటునవ్వుతోడక = నూచించుచున్న మందహాసముకలవాడై, కలక = స్వప్నములో, తత్ అంద్రజలజాతుఁడు = ఆతెలుఁగు వల్లభ రాయఁడు (జాలజాతుఁడు = పుండరీకాతుఁడు - 'దైత్యాదిః పుండరీకాక్షో గోవిందః' అను.), ఇట్లు అని = ఈపైఁ జెప్పబడు ప్రకారమున, ఆనతి ఇచ్చెక = పెలవిచ్చినాడు.

మేఘ క్యాముఁడు పుండరీకాతుఁడు పీతాంబరంబు కాస్తుభధరుఁడు నై శ్రీహరి మహాలక్ష్మియొక్క కైదండ నూరుకొని, ఆమె కడమకేల పద్మముం దాల్చి లేము లుడుపుచూపులతో ననుం గటాక్షించుచుండఁగా, తాను దయాచిరేక సూచకముయిన లేతనవ్వునవ్వుచు స్వప్న మందు ఆతెలుఁగునల్లభరాయస్వామి సాక్షాత్కరించి యానంద్యమాణ ప్రకారమున ఆనతిచ్చెను.

ఇందు సీసపాదములందు ఉపమాలంకారము; 'డిలు పేయఁగఁ జాలు,' 'కచ్చు లడఁగించు' ఇత్యాదులు తద్వాచకములు.

'ఉపమయగు రెంట సాద్య । శ్యపుసిరి వాచ్యముగ - మోము శకివరె వెలుగుగా.' ఆంధ్రం. 'లేము లుడిపెడులేజాపులేమ' యనుట మహాలక్ష్మి యనుటకు రమణీయ మయిన భంగ్యంతరము గావున పర్యాయోక్తాలంకారము.

'పర్యా యోక్తము మిషచే గార్యాప్తియు నవ్యభంగి గమ్యాప్తియునుక.' అలం.

‘హోంబట్టు’ = ‘హోమ్ము + పట్టు’ - ‘వెందోవ’ ఇత్యాదులందుంబోలె ప్రాంతాది కార్యము. కా. వ్యా. సం. 83, 84, ఇట్లే లేకపోవు. ‘హోమ్ము నాణుకంబను కన్నుదోయి’, ‘ఇమ్ము లేము లండిపెడులేకపోవు.’—ఈసమాసములందు ‘హోమ్ము’ ‘ఇమ్ము’ అను (తద్రూపక) విశేషణములకును ‘కన్నుదోయి’, ‘లేము’ అనియును త ద్వికేవ్యములకును ఇతరపదములచే వ్యవధానము కలిగి యున్నది; ‘ఇట్టిప్రయోగములు కవిశ్రయమువారి కృతులందు దొరకినవి కావు.’ అని శ్రీ. వ్యా. సమా. 18.

ఈ పద్యముంబోలిన పద్యములు కళాపూ. ౧౨(౯౧), మను. ౬(౧౦౫), పరమయోగి. 3(౨౯౯) - ఉపోద్ఘాతమున నుద్ఘాతములు.

—* భగవద్వాక్యము *

సీ. పలికి తుట్టేక్షోపములు జాతి వెం వెక్క

రసికు లౌ నన మదాలసచరిత్ర,

భావ భస్మని వ్యంగ్య నేవధి గాఁగఁ జె

ప్రితివి సత్యావధూప్రీతినంబు, *

శ్రుతి పురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి

సకలకథాసారసంగ్రహంబు,

శ్రోత్రఘృచ్చటలు విచ్చుగరచించితి సూక్తి

నైపుణి జ్ఞానచింతామణిశ్రుతి,

తే. మఱియు రసమంజరి ముఖ్య మధురకావ్య

రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష,

నంద్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క

కృతి వినిర్దింపు మిఠ మాకుఁ బ్రియముగాఁగ.

18

1. ఉత్పేక్షోపములు = ఉత్పేక్షలంకారమును ఉపమాంకారమును, జాతి = స్వభావోక్త్యలంకారమును, వెంపు = అతిశయమును, ఎక్క = పొందునట్లుగా, రసికులు = రసజ్ఞులు, టేను అన = మెచ్చునట్లుగా, మదాలసచరిత్ర = (మదాలసయొక్క కథయైన) మదాలసచరిత్ర యను ప్రబంధమును, పలికితిని = రచించితిని;

ఉపమాత్పేక్షల లక్షణములు తూర్వపద్యములలో చెప్పబడినవి. ‘స్వభావోక్తిః స్వభావస్య వాత్యాద్విస్థస్య వర్ణనమ్.’ అను లక్షణము చేత వాత్యాది స్వభావ వర్ణనయే స్వభావోక్తి గాన అది వాత్యలంకార మనియు వ్యవహరింపబడుచున్నది.

2. భా.....గక - భావ = అభిప్రాయము - భస్మని = కావ్యాతికాయ యయిన వ్యంగ్యముగల రచన - వ్యంగ్య = లాక్షణికార్థ ప్రయోజన రూప ముఖ్యత్యలంకారము - చినికి - నేవధి = నిధి (‘నిధి రానీవధి’ అను.) - గాఁగ = అగునట్లుగా, సత్యావధూప్రీతినంబు = సత్యభావమును ప్రీతికొందించుట ఇతివృత్తముగాఁగల ప్రబంధమును (‘తర్పణం ప్రీతి నానకే’ అను;

* ఈకాలమున నీకథ పలువుర నాకర్షించినట్లున్నది. ఉదా. ముక్కుతిరువ పారికాతాద హరణము. ఇంద్రే ‘దివిజ ద్రుత సవంబు’ ఆ. 5-74.

సత్యయనగా సత్యభామ; 'శబ్దా ఆవయవే వ్యపి వ ర్తన్తే ఇతి న్యాయా దనుగోద మితి పక్షక దే శ ప్రయోగోయం భీమాభీమసేనః సత్యాసత్యభామా ఇతి.' అని రఘువంశ చారిత్రవర్ధన వ్యాఖ్య.)

3. కృతి పురాణ ఉపసంహితలు = వేదములు ('కృతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయః.' అను.) పంచలక్షణములు (మత్స్యపురాణాదికములు - 'పురాణం పంచలక్షణమ్' అను.) ఉపపురాణములును, వీర్వి = వీర్యునించి, సకలకథాసారసంగ్రహము = ఆపేరి గ్రంథమును, కూర్చితి = రచించితివి;

4. శ్రో.....లు - శ్రోతృ = వినువారి - ఆఘ = పాపములయొక్క - ఛటలు = సమాహమములు, విచ్చుగ్ = చెల్లుచెద రగునట్లుగా, నూక్తి నైపుణిక్ = మంచిమాటల నేర్పుచేత, జ్ఞానచింతామణిర్బుతిక్ = జ్ఞానచింతాణి యనెడు గ్రంథమును, రచించితి = చేసినాడవు;

మణియ్యక్ = ఇవిగాక, రఘుమంజరీ ముఖ్య మధుర కావ్య రచనక్ = రఘుమంజరీ లోను గాఁగల మనోహరకావ్యముల రచనచేత, గీర్వాణభాషక్ = దేవభాషయందు (సంస్కృతభాషయందనుట), మెప్పించికోంటి = మెప్పుటొందితివి; (అట్టిసమర్థునికి నీవు) ఆంధ్రభాషక్ = తెలుగులో (కృతించించుట), అసాధ్యంబె = అశక్యమా, (కాదనుట), ఇంకక్ = ఇటుమీఁద, మామృతీయముగాఁగ్ = మాప్రీతియే ప్రధానోద్దేశ్యముగా (అనగా మాకు ప్రియమయిన మాకథగా), అందుక్ = ఆంధ్రభాషయందుఁగూడ, ఒక్కక్కరిక్ = ఒకప్రబంధమును, వినిర్చింపుము.

సంస్కృతమందు మదాలసచరిత్ర, సత్యావధూప్రీతిగనము, సకలకథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణి, రఘుమంజరీ, లోనుగాఁగల యద్భుతప్రబంధములను రచించిన మహాకవికి నీవు తెలుఁగొకలక్ష్యమా? కాన తెలుఁగులోఁగూడ మాప్రీతికై యొక గ్రంథముం జేయుము.

'సంస్కృతమందే అట్టిప్రబంధములు రచించినవానికి ఆంధ్రభాషలో రచించుట యసాధ్యమా' అనుట యర్థాపత్త్యంతరము.

'కై మత్స్యముచే నన్యః | ధామననము కావ్యపూర్వకారాపత్తిక్;

నీమోవి బంధుజీవము | నే మోదుచు నవ్యజీవ మెడవుటయదజే.' అలం.

ఉ. ఎన్ని నుఁ గూర్తు నన్న, విను, మే మును దాల్చినమాల్యమిచ్చు న

ప్రిన్నది రంగమం దయిన పెండిలి నెప్పుము, మున్ను గొంటి నే

వ న్ననదండ యొక్క మగవాఁ డిడ, నేను దెలుంగురాయఁడ,

నన్నడరాయ, యక్కొదువఁ గప్పు ప్రియాపరిభుక్తభాక్కథన్. 14

ఎన్ని నుఁ = ఏనిన్ను, కూర్తుక్ అన్నక్ = ఉద్దేశించినకథను వర్ణింతును అని యడుగుదుజేసి, వినుము = ఆకర్ణింపుమా; ఏక్ = వేసును, మునుదాల్చినమాల్యము ఇచ్చునప్రిన్నది = తాను ముందుగా ధరించినదండను నాకు పిమ్మట సమర్పించుచుండినయాచారికయు (ఆముక్తమాల్యద యనుట. చూడి కుడు తనాచ్చారు' అని అఱవము. ఆమెపేరు గోదాదేవియని ఉత్తరగ్రంథములో తెలియును.), రంగమందుక్ = క్రిరంగమందు, అయినపెండిలి = చేసికొనిన వివాహమును, చెప్పుము = వర్ణింపుము; మున్ను = పూర్వము (కృష్ణావతారములో ననుట), ననదండ = పూల పరమును, ఒక్కమగవాఁడు = ఒకానొకపురుషుడు (సుదాముఁడను మాలికుఁడనుట), ఇడక్ = ఇయ్యగా, ఏకక్ = బాగుప్పో, కొంటిక్ = గ్రహించితిని. నేను, తెలుంగురాయఁడక్ = తెలుఁగు వల్లభరాయఁడను; కన్నడరాయ = ఓయికర్ణాటరాజా, ప్రి...థక్...ప్రియా = వల్లభ చేత - పరిభుక్త = చక్కఁగ అనుభవించబడిన (చక్కఁగ ధరింపఁబడిన యనుట) దానిని.

భాక్ = పొందిన రంగమన్నారస్వామియొక్క - కథక్ = కథచేత, ఆకొడువ = ఆకొలుతన, కప్పుము = ఆచ్ఛాదింపుము (తొలగింపు మునుట).

‘నీ యర్చనతారము లనేకములు, అందు ఏయవతారమును గూర్చి కృతిరచించును?’ అని యడుగుదువేమా? విను; పూర్వము నేను కృష్ణావతారమందు సుదామఁ డనుమాలాకారుఁడీయఁగా, పూదండలను మగ వానిచేతనుండి కొనవలసివచ్చెను గదా యని మనస్సులో నేవగించుచు కయి కొంటిని. ఆకొడువ యిప్పటికిని నామనంబున నున్నది. తా మున్న దాల్పినమాల్యమును నాకర్పించిన చూడివడు త్తదేవియు నేనును అయిన వివాహమును చెప్పము. ప్రియాపరిభ్రష్టమాల్యముం దాల్చి నే నానందించిన యాకథచే ప్రేక్షింపిన యాకొడువం దొలగింపుము. ఎంతటివానికొడువను అంతటివాఁడే తీర్చి సమర్పించు. అట్లే నేను తెనుంగు రాయఁడను, నీవు నాయంతటి వాఁడవు కన్నడరాయఁడవు. ‘అవివాహముతో ఆకొడువ తీరిపోలేదా? ఇంకనున్నదా?’ అందువేమా, వివాహముచేత సయితము తీరినియాకొడువ నీచేయు తత్కథా వర్ణనముచేత తీరిను. నీకవనసౌభాగ్యము అట్టిది, కావున నిన్ను ఆ కృతి నడుగుచున్నాను.

‘గోదాదేవి’ యనక ‘మునుదాల్పినమాల్యమిచ్చునప్పిన్నది’ అని రమ్యకరభగ్యంతర స్వీకారముచే పర్యాయోక్తాలంకారము. ఈభంగిత ఆమెను చెలుపుచు భగవంతుఁడును ‘ఎవ్వఁడును భార్యను పేర్కొనరా’ దను లోకకాస్త్ర మర్యాదను గౌరవించివాఁడు.—

‘అత్త నామ గురోర్నామ నామాలిక్యపణ్యచ

శ్రేయఃకామో న గృహ్నియా జ్ఞేర్థిషా పత్య కళక్రయోః”

‘మాల్యము’ = బొదలం దాల్చు పూదండ (‘మాల్యం మాలా స్రజౌ మూర్ధ్ని’ అను. ఇట్ల రామాశ్రమియములో ‘బొదల’ నని నిశ్చయము లేదను నర్థముగా ‘మూర్ధ్ని’కిరసి, ఇద మతస్రమ్ అని వివరింపఁబడియున్నను, ప్రయోగములును తదునుసారముగానే యున్నను, అముక్తమాల్యద ౫ ఆ. 8౮ ప.

సీ. ‘.....కట్టెడు కమ్మ చెంగల్పవిరుల

తోమాలె లలకలు దువ్వి కంతునవనా । ర్ద్రనిబద్ధిభేటకంబనఁగ నీల

లే. పుష్పకవక్రేణు నెడమ కొక్కింత యొలుగ । నిడినధమ్మిల్ల వలయంబునడుగునందు గొంతనే పరిఁ గీలించి పూపవారి । నీడ నీజీంచి క్రమ్మల గూడనునుచు.’

‘పితృబద్ధతాంతము లర్థిగొప్పనం । బూని యొకింతనే పునిచి పుచ్చి.’

ఇత్యాదికథాంశముచేత మూర్ధధార్యమే యిట చెప్పంబడిన దని యెన్ననగును.) ‘తెనుంగు రాయఁడొక కన్నడరాయ’ అని తుల్యసంజ్ఞా ప్రయోగము తుల్యప్రభావ ధ్వననార్థము. - ‘రాయ’ కబ్బము అచ్చికము మగాడిగఱియము; మగాడులకు దుబ్బును గాని ఉత్వంబు లేదు, కావున ‘రాయఁడు’ అని రూపము గాని ‘రాయఁడు’ అనిరాదు.

‘.....కృష్ణరా । యనికొక వారణరాజవత్తడు కృపాయైతై చిత్రాబుఁడై.’ పారి.

‘.....శ్రీకృష్ణరా

యల బాహామృగశాభిసంకుమదసాంద్రాలేపపంకంబునక.’ మను.

ఇది బల్లిదాది గణియముకానందున, సంస్కృతకుల్యంబు గాదు, కావున (‘బా. వ్యా. మూర్తమర్యాదచే సంబుద్ధిదుజ్జనవత్సోపంబురాదు; ‘మగఁడా’ అని సంబుద్ధిగాని ‘మగా’ అని

గాదు; అట్లే ఇట 'రాయడా' యనవలయునుగాని 'రాయా' అనరాదు; అయినను పెద్ద వాడుల ప్రయోగములయందు దీనిసంబుద్ధి దుష్టానకు లోపము గనబడుచున్నది—

'శ్రీకృష్ణరాయ గుణర । త్వాకల్పా' మను. ౪. ఆ. ౧ ప. 'శ్రీతిరుమలరాయ జయ । శ్రీ తరుణీరహా' వసు. ౨ ఆ. ౧ ప. 'ధీరాద్భుత సాంపరాయ తిరుమలరాయ' వసు. ౪ ఆ. ౧ ప. ఇత్యాది ప్రయోగము లనేకములు గలవు.

'రాయగ్రామణి కృష్ణరాయ భవదుగ్రహరఖడ్గాహితే.' అప్ప. 'కృష్ణరాయ యభ్యుదయ ముంది.' 'భవదశీ ననిదెగి కృష్ణరాయ.' 'శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.' 'అభిరతిఁ గృష్ణరాయ.' అని యాగ్రంథమందే కలవు. ఇట్టి మఱికొన్ని యాచ్చికళబంబులకును ఇట్టిసంబుద్ధి ప్రయోగములు అందఁ దగవడుచున్నది.—

'మారారి పదాబ్ధ్యంగ మామిడి సింగా.' శృం. 2.

'అలఘురణోత్సాహ సరస యాబళనరసా.' నరస.

'లోకములో నేకవి కగు । నీకవనపుతీవి ? యబ్బునే మాపనటద్
భేకములకు నాకధునీ । శీకరములయెన్న నందిసింగయతిమా.'

ఆ. తెలుఁ గ దేల యన్న ? దేశంబు దెలుఁ, గేను

దెలుఁగు వల్లభుండఁ, దెలుఁగొ కండ.

యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుంగవే బాసాడి,

దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స.

15

తెలుఁగు అది ఏల అన్నక = తెలుఁగులో కృతినేయు మనుటయేతయనికయేని. దేశంబు తెలుఁగు = ఇది తెలుఁగుదేశము, ఏను తెలుఁగు వల్లభుండక = నేను తెలుఁగువల్లభరాయ నామము కలవాడను, తెలుఁగొ = తెలుఁగు భాషయన్ననో, కండ = పులకండము, ఎల్ల నృపులుకొలువక, బాస అడి = సంభాషించి, దేశభాషలందుక, తెలుఁగు = తెలుఁగు, లెస్స = తక్కువము, ఎఱుంగవే = ఎఱుంగుదువుగదా.

'దేశంబు తెలుఁగు' - త్రిలింగ మని శ్రీశైల కాశేశ్వర దాక్షారామ లింగములు వెలసి యున్న దేశమునకు (అంద్ర దేశమునకు) పేరు.

'శ్రీశీతిధర కాశేశ్వర । దాక్షారామంబు లనఁగ దనరారెడునీ

త్రిశైత్రంబుల లింగము । లీశీతిని ద్రిలింగసంజ్ఞ నెన్నిక కెక్కుక.' అప్ప,

అదేశముపేరే తెలుఁగని అచటిభాషకును వచ్చినది.

కన్నడరాయడనైన నిన్ను కన్నడములో చెప్పుమనక మఱియేభాషలోఁగాని చెప్పు మనక తెనుఁగుననే చెప్పుమనియెడ నేల యనఁగా అందులకు ఈవత్సవమాణకారణము లున్నవి. ఒకకారణము - ఇది తెలుఁగుదేశము, రెండవకారణము - నేను తెలుఁదేశము నభిమానించిన వల్లభరాయడను, మూడవకారణము ఆరెంటికంటెను గొప్పది. అది ఏమన, తెలుఁగుభాషయనఁగా పులకండముగదా; కాకాభాషలాదు రాజులు నిన్నుఁ గొలుచునప్పుడు వాటితో నాయాభాషలాడి దేశభాష లన్నిటిలోను తెలుఁగుయొక్క యాయత్కర్షణ ను నీవు కనిపట్టియుండలేదా.

'కండ' - 'భండ' కబ్బధన మనియు పులకండ మర్థమనియు బ. పీ. కైకృతపీఠిక.

'నీ. చింత కల్పములేమి చేసెడి వనఁ గావు । నెఱుపెనకండ మందెగలుగాని.'

[కై. పీ. ఆ. కబ్బరత్నాకరభృతము.

'ఖడ్గోఽన్తః విక్షతః | మణి దోషచ.' హేమ.
'ఖడ్గోఽన్తః కకరే చేక్షువికార మణిదోషయోః.' మేది.
'ఖడ్గ మన్త్రీ మణేర్దోషే కకరేక్షువికారయోః.' నానా.
'మత్స్యర్జిణా ఖడ్గనీతాః క్రమేణగుణవత్తమాః.
యథాయథా హి సైర్మల్యం మధురత్వం తథా తథా.' కైశిక.
'వృష్యాః క్షతక్షీణ హితా రక్త పిత్రానిలాపహః
మత్స్యర్జిణా ఖడ్గనీతాః క్రమేణగుణవత్తమాః.' వాగ్భట.

వ్యా. - మత్స్యర్జిణాదయస్తయో వృష్యాః తథా క్షతక్షీణహితాః రక్తపిత్రానిలాపహః; తథా క్రమేణగుణవత్తమాః, ధాతగుదాదపి మత్స్యర్జిణా గుణకలీనిర్మలతత్వాత్, తతోఽపి ఖడ్గో గుణవత్తరః, ఖడ్గాదపి శర్కరా గుణవత్తమా నిర్మలతమత్వాత్.'

'ఆడి' - తెనుగును రాజులతో ఆడి నేర్పినగాని చదివినేర్పినవాడు గాడు - 'వృపులు' అనుటచే తెనుగు అతని ఇంటిభాష గాదు.

క. అంకితమో యన నీ కల, | వేంకటపతి యిష్ట మైన వేల్పుగుటఁ దడి

యాంకితమునేయు మొక్కొక | సుకేతముగా కతఁడ రస న్నేఁ గానే. 16

అంకితమో = అంకితము ఎవరికి చేయనగును, అనన్ = అనిన, నీకున్ నల్పు = దేశత, అగుటన్ = అయినందున, తడియ అంకితము = అతని సంబంధియగు నంకితమును, చేయుము, ఒక్కొక్క సుకేతముగాక = 'వేంకటపతి' 'వల్లభరాయఁడు' అని వేఱువేఱు సంజ్ఞలే గాని, రసన్ = భూమియందు ('రసా విశ్వమృరా పీఠా' అను.) నేన్, అతఁడన్ = ఆవేంకటపతిని, కానే = కానా (అగుదును అనుట).

తే. పాత్ర మిటు నేయ నీ కుత్త రోత్తరాభి

వృద్ధి యని పోవ మేల్కని వెఱుగుతోడి

భక్తిఁ దగ్గహగోపుర ప్రణలిఁ జేసి

వేగుటయుఁ గల్యకరణీయ విధులు దీర్చి.

17

ఇటు = వైదేవీనప్రకారమున, పాత్రము = కృతిని, చేయన్ = చేసినంతట, నీకున్, ఉత్తర ఉత్తర అభివృద్ధి = అభ్యుదయము వెంబడి దానికన్న నభ్యుదయము, (కలుగును అని శేషము.) అని = అనిపల్కి, పోవన్ = అదేవుఁడు అంతర్ధానము కాఁగా, (నేను), మేల్కని, వెఱుగు తోడి = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్న - భక్తిన్ = తత్పరత్వముచేత, తత్కృపాగోపుర ప్రణలి = ఆస్వామియాలయముయొక్క ద్వారమునకు ('ద్వారమాలేకు గోపురమ్.' అను.) నమస్కారము, చేసి, వేగుటయున్ = తెల్లవాటినంతట, కల్యకరణీయ విధులు = వేదవయందు ('ప్రత్యూహోఽహర్ముఖం కల్యక్' అను.) కానింపవలసినసంధ్యావందనాద్యస్థానములను ('విధిర్విధానే దైవే చ' అను.), తీర్చి = కానించినది.

వ. నిం డోలగం బుండి .దండనాథ పామంత సందోహంబులం దిలిపించి
బెందలకడన మందిరంబుల కనిపి వివిధ వేదాగమవిడులగు విద్యజ్ఞనంబుల గాని

పింబికిని నమస్కరించి యాశుభస్వప్నంబు వినిపించిన హర్షించి వారును సవిస్మయస్వాంతులై 'దేవా, దేవదేవుండు విజయంబు చేసిన యాస్వప్నం బనేశ శోభనపరంపరలం దెలుపుచున్నయది. ఎట్లనిన, ప్రథమ మ పృథ్వీక్షణస్వప్న సాక్షాత్కారం బితోధికభక్తియు, నతండు ప్రబంధనిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికాగాధసారస్వ తోద్యోధంబును, నతని దేవీసమాగమం బితోధికాఖండభాండాగారసమృద్ధియు, నతని యాసతిచేతి విశదశతచ్ఛదం బితోధికాద్వితీయసితశత్రుతయు, నతం డశేషనృపనేపం దత్తద్భాష లెటుంగవె యనుట యితోధిక సమస్తసామంత సమాజ సమాకర్షణంబును, ప్రియోపభోగ పరిశిష్టభోగం బింపనుట యితోధిక బహుప్రేయసీప్రాప్తియు, కృతీచెప్ప నుత్తరోత్తరాభివృద్ధియగుననుట యితోధికావత్య పరమాయురవాప్తియు, నగు. నఖర్వమహిమాతిధూర్వహుండగు తుర్వసువంశంబునం బుట్టినట్టి నీకిట్టి శోభనపరంపర లేమద్భుతంబు, లవధరింపుము.

18

నిండు ఓలగంబు ఉండి=నిండుసభశీరి ('ఓలగంబు' - ఓలగంబుగా అని యర్థముగా క్రియావిశేషణముగా గ్రహింపవలయును), దం.....లన్ - దండనాథ = సేనాపతులయొక్కయు - సామంత=అధికారిగల దొరలయొక్కయు - సందోహంబులక=బృందములను, పెందలకడన=ప్రతః కాలమండే, మందిరంబులక= ఇంద్రుడు (బసలకు), అనిపి = పంపి; వివి.....లు - వివిధ = పలుకుల - వేద = శ్రుతులను ('శ్రుతిఃస్త్రీ వేద అన్నాయః' అను). - ఆగమ = కాస్త్రమౌక్తములును (లేక దేవభావావిధాన తత్సంబంధి విషయములను తెలుపునట్టి పాంచరాత్రాది గ్రంథములను-

'సర్వవేదః క్రియామాలం ఋషిభి ర్భూషా ధోదితః
కాలో దేశః క్రియా కర్తా కారణం కార్య మాగమః
సిద్ధం సిద్ధైః ప్రమాణై స్తు హితం వాత్ర పరత్ర వా
ఆగమః కాస్త్ర మాప్తానా మాప్తా స్తత్త్వార్థ వేదినః
శృణ్వతాం జాయతే భక్తిః తతోగురు ముపాసతే,
స చ విద్యాగమాక్ వక్తి విద్యాయక్ స్వాశ్రితో నృపః.')

విదులు = ఎఱింగినవారు - అగు విద్వజ్జనంబులక = పండితులను, కానిపించికిని = తనదర్శనము చేయించుకొని,.....స.....లు - సవిస్తయ = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్న ('విస్తయోద్భుత మాశ్చర్యమ్' అను). - స్వాంతులు=మనస్సుగల వారు ('స్వాంతం హృద్వానసం మనః' అను.), వి, (ఆశ్చర్యపడి యనుట),.....దేవా = ఓరాజా ('రాజా భట్టారకో దేవః' అను. ఈసంబంధి మొదలుకొని రకరక పద్యములలో 'కృష్ణరామేంద్ర కృతి వినిర్మింపుము' అనుపదము విద్యాంకుల వాక్యము.), దేవ దేవుండు = నారాయణుండు, విజయంబు చేసిన = వచ్చిన.....శోభన = కల్యాణ,.....అశ్వు...లు. - అశ్వుదేక్షణు = అశ్వుండరీకాక్షునియొక్క - స్వప్న = కలలోని - సాక్షాత్కారంబు = అగపడుట (అశ్వుండరీకాక్షుండు కలలో అగపడుట యనుట), ఇతఃఅధిక భక్తియుక్ = ఇప్పటి తత్పరత్వమున కన్న ఎక్కుడగు తత్పరత్వమును,

“దృశ్యతే భగవాన్ యస్య స్వప్నే సర్వభూతావనః

తస్మిన్నేవ దృఢా భక్తిర్జ్ఞానైతే తస్య సంతతమ్.”

అతండు = అదేవదేవుండు, ప్రబంధ నిబంధనంబుకొ = కావ్య రచనను, కావంపును = చేయును, అనుట = అని యానతిచ్చుట, ఇతో.....ను - ఇతః = ఇప్పటి (విద్య) కంటె - అధిక = ఎక్కుడు - అగాధ = లోతయిన ('అగాధ మతలస్పర్శ' అను.), సారస్వత = విద్యయొక్క - ఉద్బోధనంబును = ప్రాప్తియు, అత...బు - అతని = ఆ నారాయణునియొక్క - దేవీ = దేవియగు మహాలక్ష్మియొక్క - సమాగమంబు = రాక, ఇతో.....యొక్క - ఇతః = ఇప్పుడున్నదాని కంటె - అధిక = ఎక్కుడగు - అఖండ = తెంపులేని - భండ అగార = బొక్కసపుటిండ యొక్క - సమృద్ధియొక్క = నింపును, అత.....బు - అతని (యొక్క) - ఆసతిచేరి = ఆభార్యచేత నున్న - విశద = తెల్లని ('కుక్కు కుభ్ర, కుచి క్షేత విశద క్షేతపాణిరా' అను.) - శతచ్ఛదంబు = నూలు కేవలతామర ('సమాస్తపత్రం కమలం శతపత్రం వశేషయమ్' అను.), ఇతో...యొక్క - ఇతోధిక - అద్వితీయ = రెండవదికాని (మఱివ్విరికిని లేని) - నిత = తెల్లని - ఛత్రతయొక్క = గొడుగు కలిగియుండుటయును (ఏకచ్ఛత్రాధి పత్యమనుట. ఇంక ననేక దేశముల నేలుట యని భా.), అతండు, అశేష స్థప సేవక = సకలరాజుల కొలువుచేత (ఎల్లరాజులును సేవించు చుండుటచేత ననుట), తతో తతో భాషలు = ఆయా దేశభాషలను, ఎఱుంగవే = తెలిసికొన్న వాడవు కదా, అనుట = అనిపలుకుట, ఇతో.....బును - ఇతోధిక - సమస్త సామంత = ఎల్ల యిరుగు పొరుగు రాజులయొక్క - సమాజ = సమాహమయొక్క ('పశూనాం సమజోఽన్యేషాం సమాజః' అను.) - సమాకర్షణంబును = రప్పించుకొనుటయు (వశపఱుచుకొనుటయు ననుట), ప్రియా.....ను - ప్రియా = కాంతయొక్క (మాడివడుతున్నదేయొక్క) - ఉపభోగ = ఆను భవమునుండి - పరిశిష్ట = మిగిలినదానియొక్క (ముందు ఆమెచే అనుభవింపఁబడినదై పిమ్మట తాఁబడినదాని - అనఁగా అట్టిమాత్రముయొక్క యనుట) - భోగంబు = అనుభవము (ప్రియ ముందుగా ధరించినమాత్రమును తాను పిమ్మట ధరించుట), ఇంపు = ఇచ్చము, అనుట = అని వచించుట, ఇతో...యొక్క - ఇతోధిక - ఇప్పటివారికన్న ఎక్కువయగు - బహు = పలువురు - ప్రేయసీ = ప్రీయతమలయొక్క - ప్రాప్తియొక్క = లాభమును, కృతి = కావ్యమును, చెప్పక = రచించినచో, నీవక, ఉత్తర ఉత్తర అభివృద్ధి = ఒకనాటికంటె ఒకనాటికి అభ్యుదయము, అగుకొనుట = కలుగు నని చెప్పట. ఇతః అధిక అపత్య పరమ ఆయుః అవాప్తియొక్క = ఇప్పటికంటె ఎక్కువయగు సంతానముతోడి పూర్ణాయువు యొక్కప్రాప్తియును, అగుకొ = ఆయియున్నది. ['అగుకొ' అనునీక్రియ 'భక్తి' 'ఉద్బోధనంబు' ఇత్యాదిపదములతోపై లఘు వాక్యములందెల్ల నన్వయించును; సాక్షాత్కారమే ఇతోధికభక్తి యగు ననుటచే, అనఁగా నూచ్య నూచకములకు అభేదము చెప్పటచే, సాక్షాత్కారము తప్పకుండ ఇతోధికభక్తిని నూచించు చున్నదని భా. ఇట్లే యీకడను వాక్యములందును అన్వయించుకొనవలయును.] అఖ.....డు - అఖర్య = తెల్లయిన - మహిమ = ప్రభావమునకు - అతిఘోరహండు = మిక్కిలి ధురంధరుడు (అత్యంతప్రభావశాలియనుట. 'ఖర్వోస్త్రావ్యవహునః' అను. ఖర్వమనఁగా కుఱుచది - దానికి విరుద్ధమయినది అఖర్యము - అనఁగా ఉన్నతమయినది - అనఁగా మిక్కిలి గొప్పది యనుట విరోధము కూడ నష్టాన కర్థము :—

‘తత్సాదృశ్య మభావ శ్చ తద్విరోధ స్త దల్పతా ।

తదన్యత్వం నిశ్చేధ శ్చ నశ్చిత్తాః పట్నీకీర్తితాః.’)

అట - తుర్వసు వంశంబునకొ = తుర్వసుడను రాజుకులములో (తుర్వసుడు యయాలిగొడుగు - యదువునకు తమ్ముడు. ఈశబ్దమును దకారాదిగా వ్యవహరించుట పొరలబాటు), ...

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భ వీచిమతల్లి

గడుపార నెవ్వనిఁ గన్నతల్లి,

యనలాటు ఘనజటా వనవాటి కెవ్వఁడు

వన్నె వెట్టుననార్తవంపులువు,

సకలదైవత బుభుక్షావూర్తి కెవ్వఁడు

పుట్టు కామని తేని మెట్టపంట,

కటికి చీకటితిండి కరముల గిలిగింత

నెవ్వఁడు తొగకన్నె వవ్వజేయు,

తే. సతఁడు వొగడొందు మధుకైటభారిమఱిది,

కళల నెలవగువాఁడు చుక్కలకు తేడ్యుఁడొకఁడు

మిసిమిపరసీమ వలరాజు మేనమామ,

వేవెలుంగులదొరలోడు రేవెలుంగు.

19

1. కల...లి - కలశపాథోరాశి = పాలకడలియొక్క - గర్భ = కడుపులోని - వీచిమ తల్లి = శ్రేష్ఠమయినకరుడు (‘మతల్లిగా మచర్చితా ప్రకాశ మద్భుతలక్షణా, ప్రశస్తవాచకాన్య మూని,’ ‘భజ్రస్తంభ ఉర్ధ్విః పాశ్చాత్ ప్రీయాం వీచిః’ అను. ‘గర్భవీచి’ యనుటచే అంతఃపుర కాంతారత్నముని ధ్వనించుచున్నది), ఎవ్వనికొ = ఏచంద్రుని, కడుపు - ఆరకొ = తనియు నట్లుగా, కన్నతల్లియొ (పాలసంద్రమునం బుట్టిన భాగ్యవంతుఁ డనుట); [‘పాథః’ = నీరు - ‘ఉదకం పాథః’ త్రచ్చుటకు కీరసాగరము కలశముగానుండెను గావున కలకాల్గి యిత్యాది పదములు కీరసాగరమును చెప్ప నని కొందఱును;

‘కడఁగి యమృతజలధిఁ గలశంబు గావించి

త్రచ్చువనసరమునఁ దలఁపు అమర.’

క్రీ.భా. 8 (192)

‘కలసము’ కసాశేదముచే అదియే కలశము, పాలసంద్రపు టమృతమును పోషియుంచుటకై విశ్వ కర్తచే నిర్మింపఁబడిన ఘటము - దానికి సంబంధించినదిగాన కలశోదధి యనం బాలకడలియని మఱియొక మతము.

‘సాగ రేమథ్యమానేతు పీయూషార్థం సురాసురైః

పీయూష భారణార్థాయ నిర్మితా విశ్వకర్తజా

కలాః కలా ప్త తహనా మనీతా ప్తాః పుణకపుణక

యతః కృతా ప్త కలపా ద్రత సే పరికీర్తితాః.’

(కాళికాపు.)

‘కలసము త్రిపు ద్యయోః । ఘటః’

అను.

‘శాలివాహనా అపి దన్త్యాశ్చ కమ్మ మూకర పాంశవః

కలశః కమ్మలం చైవ జిహ్వాయాం రశనా తథా.’

రామాశ్రమిధృతము.)

ఈ పాదమున పరిణామాలంకారము. కనుటయనుక్రియకొఱకు వీరిమతల్లి విషయ తల్లి రూపమున పరిణతిని గోరుచున్నది.

2. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, అన.....కిఁ - అనల = నిప్పు - అత్తు = కంటఁ గలవాఁడయిన ముక్కంటియొక్క - ఘన = దట్టమయిన (‘ఘనం నిరస్తరం పాస్త్రమ్’ అను.) - జటా = జడలనెడి (‘మూలే లగ్న కచే జటా’ అను.) - వనవాటికిఁ = అడవివరుసకు, వన్నె = శోభన - పెట్టు...వు - పెట్టు = కలిగించునట్టి - అ నార్తవంపు = ఋతుసంబంధి కానట్టి (తరులతాదులందుద్భవించు పుష్పములకు ఋతునియమును కలదు, అట్టినియమును లేకుండ ఎల్ల ఋతువులయందును ఉండునట్టియనుట) - పువ్వు = పుష్పమే; (కివుఁడు చంద్రుని బోదలం దాల్చు ననుట.) రూపకము.

3. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, సకల.....కిఁ - సకల = ఎల్ల - దైవత = దేవతలయొక్క (‘బృహద్రాకా దైవతాని’ అను.) - బుభుక్షు = ఆకటియొక్క - పూర్తికిఁ = తీయటకు, పుట్టుక = మొలచుటయు, అమని = నుజిపిడియు - లేని (చల్లక నుజుక సిద్ధముగానున్నయనుట) - మెట్టపంట = మెరకపంటగానున్నదో (మెట్టపంట యనుటచే వజ్రపుచే చెడనిదనుట. బ్రహ్మ చంద్రుని దేవతలకు ఆహారము సృజించివాఁడు.)

‘భక్ష్యార్థం సర్వ దేవానాం సోమః సృష్టః స్వయంభువా,

తత్ర స్థ మమృతం చాపి సంభూతం మూర్యతేజసా;

త్రయస్వి త్రిశతం చైవ త్రయస్త్రిశ త్తథైవచ

త్రయశ్చ త్రిసహస్రాశ్చ దేవా స్సోమం పిబన్తిచై.’

దేవీపు.)

పరిణామాలంకారము.

4. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, కటికి...తక - కటికి = గాఢమయిన - చీకటి = అంధకారము - తిండి = ఆహారముగాఁగల (అనఁగా గాఢాంధకారము నడంచునట్టి) - కరముల = కిరణములయొక్క (చేతులయొక్కయనియు - ‘బలిహస్తాంశవః కరాః’ అను.) - గిరిగింతక - స్పృశించుటచేత (చక్కిలిగింతచేత), తొగకన్నెక = కలువమొగ్గను (కలువయనెడు కన్యను), నవ్యజేయక = వికసింపించునో (నవ్వించునో - చంద్రకిరణములు సోకినఁ గలువమొగ్గ విరియునని భా.) [తొగ యనఁగా కలువతీగ యని గ్రహించు పక్షమున దానిని నవ్వించుట యనఁగా దాని మొగ్గలను వికసిల్లం జేయుట. ‘నవ్యుఁడెలుపని కవిసమయము గాన నవ్వించుట యనుమాట తెల్లగలువ వికాసమునకు మాత్రమైనం జెల్లును గాని, నల్లగలువలకును ఎఱ్ఱగలువలకును ఎట్లు చెలును?’ అనగా.

‘సామన్య గ్రహణే వారిమచాం కృష్ణత్వ మేవహి

రక్తత్వ మేవ రత్నానాం పుష్పదాం శోక్లత్వ మేవచ.’

కా. క. ల.

[అనుటచే సామన్యగ్రహణమందు పుష్పముల శోక్లత్వతరస్థములు అవివక్షితము లని తలంప వలయును;] రూపకాలంకారము.

మధు.....ది - మధుకైటభ = మధువు కైటభుఁడు అనునగురులకు - అరి = శత్రువైన శాకాయునికి - ముండి = భార్యయగు మహాలక్ష్మికి తోడఁబడిన వాఁడు. జననక్రమముచేత అన్న:—

‘చిన్ని వెన్నెలకందు వెన్ను దన్ని సుధాభిః బాడమినచెలువ తోఁబుట్టు మాట.’ మను.

‘తతః శతసహస్రాంశు ర్నభ్యమానా త్సు సాగరాత్’

ప్రసన్నాత్సా సముత్పన్నః సోమః శీతాంశు రుజ్జ్వలః

శ్రీ రసన్తర ముత్పన్నా ఘృతా త్పాణ్డరవాసిః. - భార. 1).

క.....దు - కళలట

(‘కళా స్యాన్తల రైవృద్ధా కల్పదా వంశమాత్రకే

హోడకాంకే చ చంద్రస్య కలనా తాలమానయోః.’ మేది)-

నెలవు = ఉనికిపట్టు - ఆగువాడు (చంద్రునికి పరునాటుకళ అనియు అవి లిఖితమున కుక్లపక్షమున ఒకటొకటి ఎక్కుచు కృష్ణపక్షమున ఒకటొకటి తగ్గుచు నుండు ననియు, ఒకకళ యొప్పుడును శివశరమున నుండు ననియు ప్రసిద్ధి. ఇతిహాసాగమకావ్యాలంకారాదులట నలువది నాలుగు కళలటను ఉనికి అనఁగా మహావిద్వాంసుఁడనియు.), చుక్కలపక్ష = నక్షత్రములకు - తోఁడు = ఏలిక, మిసి.....మ - మిసిమి = కాంతికి - పర = అవతలి - సీమ = హద్దు. (ఇతని కన్న హెచ్చుకాంతి ఎవరికిని లే దనుట - ‘సీమ సీమే స్త్రియాంతేత్రే హల మర్యాదయో రపి’ నానా.), వల...మ - వలరాజు = మన్మథునియొక్క (తల్లియగు మహాలక్ష్మికి తోఁబుట్టువు గావున) మేనమామ, - వేవెలుంగుల దొర జోడు = వేయికిరణములు గలవాఁ డగుప్రభువునకు (అనఁగా నూర్పునికి) ఉద్ది, అతఁడు రే వెలుంగు = ఆచంద్రుఁడుఁ ‘జాబిల్లి రేవెల్లు చందమామ’ అం. సం.). పొగడు = స్తుతిని, ఒండుక = పొందును (మిక్కిలి యుక్తృష్టఁ డనుట.)

ఈ పద్యమందు చంద్రునికి (రేవెలుంగునకు) చెప్పిన విశేషణములచేత క్రమముగా మహా కవీనత్యము సౌభాగ్యము బౌద్ధార్యము రసికత్యము గొప్పబంధువులుకలిమి వైరుష్యము విశ్వర్యము దేహకాంతి సౌందర్యము గొప్పకనము సత్స్వభావమును సూచితములు.

తే. ఆసుధాధాము విభవ మహాంబురాశి

కుబ్బు మీఱంగ నందనుఁ డుదయ మయ్యె

వేద వేదాంగశాస్త్రార్థ విశదవాస

నాత్తధిషణాధురంధరుం డైనబుధుఁడు.

20

ఆసు.....కే - ఆ = పూర్వోక్తఁడైన - సుధాధాము = చంద్రునియొక్క (‘విధుః సుధాంశుః శుభ్రాంశుః’ అను.) - విభవ = విశ్వర్య మనెడు - మహాంబురాశికే = గొప్పసముద్ర మునకు, ఉబ్బు = పొంగు - మీఱంగకే = అతిశయించునట్లుగా, నందనుఁడు = కుమారుఁడు, వేద.....దు - వేద = (బుద్ధ్యాసానాభార్యము లను నాలుగు) శ్రుతులయు (‘శ్రుతి స్త్రీ వేద ఆత్మాయా’ అను.) - వేద అంగ = (శిక్షా వ్యాకరణ చ్యుందో నిరుక్త జ్యోతిష కల్పము లనెడి యాఱు) వేదాంగములయు - కాస్త్ర = తర్క వ్యాకరణ ధర్మ మీమాంసా జ్యోతిషము లను నాలుగు నియమన గ్రంథములయొక్కయు - అర్థ = అభిధేయములయొక్క (‘అర్థోభిధేయ రై నస్తు ప్రయోజన నివృత్తియే’ అను.) - విశద = స్వచ్ఛమయిన (‘విశదః పాణ్డరే వ్యక్తే’ హేమ.) - వాసనా = సంస్కారముచేత - ఆత్మ = పొందఁబడిన - ధిషణా = బుద్ధియొక్క (‘బుద్ధి ర్ధిషణా ధిషణా’ అను.) - ధురంధరుండు = భారవాహి, విన - బుధుఁడు = బుధుఁ డను వాఁడు (బుధగ్రహము), ఉదయమయ్యెకే = జనించెను.

చంద్రునిసుతుఁడు బుధుఁడు, ఆతఁడు సకలవేదవేదాంగకాస్త్రములయందు మహాప్రసి
బుఁడు. కావుననే బుధధ్యాన శ్లోకమందు 'జ్ఞః' అని తద్విశేషణము :—

'ఉదజుభో మాగధజో హరిస్థ శ్చాత్రేయగోత్ర శృరమణ్డలస్థః
స ఖడ్గచక్రారు గదాధరో జ్ఞ స్త్వీకాన భాగే వరద మ్మహితః
పీతామ్బురః పీతవపుః కిరీటీ చతుర్భుజో దణ్డధర శ్చ సామ్యః
చర్మాసిద్ధ తోమసుతః సుమేరుః సింహాధిరూఢో వరదో బుధ శ్చ.'
'విభవమహంబురాశి' - రూపకము.

క. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్ర | జ్ఞానిధి జనియించె సింహసదృశుఁడు తద్బు
జానికి నాయువు తనయుం | డాన్యపతికి తనయుడై యయాతి జనించె. 21

వానికిఁ = ఆబుధునికి, ప్రజ్ఞానిధి = త్రైకాల్యజ్ఞానముకలవాఁడును
['స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా, మతిరాగామిగోచరా,
బుధిసాత్కారికీ జేయా, ప్రజ్ఞాత్రైకాల్యగోచరా,
ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషకాలినిం ప్రతిభాం విదుః. ']

సింహసదృశుఁడు = (విక్రమమందు) సింహముతో తుల్యుఁడును, ఆగు - పురూరవుఁడు =
పురూరవోమహారాజు, జనియించె = పుట్టెను; తత్ భూజానికిఁ = ఆరాజునకు (భూమి
జాయగాఁ గలవాఁడు భూజాని. బ. స.), ఆయువు=ఆయువనురాజు, తనయుఁడు=కొడుక్,.....
ఆన్యపతికిఁ = ఆయాయురాజునకు, తనయుడై = కొడుకుగా, యయాతి = యయాతి యను
రాజు, జనించె = పుట్టెను.

క. అతనికి యదు తుర్వసులను | సుతు లుద్భవమంది రహితసూదనులు కళా
న్వితమతులు వారిలో వి | శ్రుతకీర్తి వహించె దుర్వసుఁడు గుణనిధియై.

అతనికిఁ = ఆయయానికి, అహిత సూదనులు = శత్రువులను మ్రంచించువారు, కళాన్విత
మతులు = శిల్పగులలో కూడుకొన్న తెలివి గలవారను, (అయిన) - యదు తుర్వసులు = యదువు
తుర్వసువు అను - సుతులు = కొడుకులు, ఉద్భవము అందిరి = పుట్టుకను పొందిరి (పుట్టి రనుట),
వారిలో = ఆయిద్దఱలో, తుర్వసుఁడు, గుణనిధి వి = గుణములకు నిశ్చేషమై, విశ్రుత కీర్తి =
ప్రసిద్ధమైన కీర్తిని, వహించెను.

'అతనికి...సుతు లుద్భవమందిరి' - ఇట 'అపాయాది' నూత్రముచే 'అతనివలన' అని వలన
వర్ణకంబు వచ్చును, తట్టికంబట్టి కి (కు) షష్ఠియు వచ్చును. బా. వ్యా. కా. 9.

ఇట తుర్వసువు అని తకారాదియు ఉకారాంతమును అగు గాని, దకారాదియు అకా
రాంతమును గాదు; సంస్కృత భాగవతములో

'యదుం చ తుర్వసుం చైవ దేవయానీ వ్యజాయత.' ix - 18 (82)
'ప్రతీచ్ఛ్యాం తుర్వసుం చక్రే.' ix - 19 (22)

తే. హనివంశంబు తుభువాన్వవాయ మయ్యె,
నందుఁ బెక్కుండు నృపు లుదయంబు నొంది

నిఖిల భువన ప్రపూర్ణ నిర్ణీతకీర్తి

నధికు లైరి తేదీయాన్వయమునఁ బుట్టి.

283

వాని వంశంబు = ఆ కుర్వసువలము, కుశువ అన్వవాయము = కుశువ [అను పేరుగలరాజు] సంతతి ('వంశోన్వవాయః సన్తానః' అను.) అయ్యెను; అందుకే = ఆకుశువ వలమందు, పెక్కండు నృపులు = పలువురు రాజులు, ఉదయంబుకొంది = జనించి, నిఖిల..... ర్తిక నిఖిల = ఎల్ల - భువన = లోకములందు - ప్రపూర్ణ = నిండిన - నిర్ణీత = ప్రకాశమానమయిన - కీర్తిక = ఖ్యాతి చేతను, అధికులు విరిగొప్పవారుగా నుండిరి; తేదీయ అన్వయమునకే = ఆకులువరాజుల దైన వంశ మందు ('సంతతి ర్గోత్రజనన వలన నృభిజనాన్వయా' అను.), పుట్టి (తర్వాతిపద్యముతో నన్వయము).

'కుర్వసు' అనుకబ్దమే వంశనామముగా కుశువ అని తద్భవమాయె నని కవివృద్ధయను.

మహాస్థగ్ర.

ఘనుడై తిమ్మక్షీతీశాగ్రణి శతకమతగ్రావ సంఘాతవాతా

శనరా డాశాంతదంతి స్థవిరకిరుల జంజాటము ల్లాన్వి యిమ్మే

దిని దోర్దండకపీఠిక దిరముపటిచి కీర్తిద్యుతుల్ గోదసిక బ

ర్వ వరాతు ల్నన్ములై పార్శ్వములఁ గొలువఁ దీవ్రప్రతాపంబు సూచె.

తిమ్మక్షీతి ఈశ అగ్రణి = తిమ్మరాజశ్రేష్ఠుడు, ఘనుడు వి = గొప్పవాడై, శత..... టముల్ - శత = వంచకములయిన (చక్కఁగా మోచుటకు శక్తిలేకున్నను బడాయికై మోచుచు శ్రమపెట్టుట వంచన - 'నికృత స్తవ్యభాః శతః' అను.) - కమత = (అది) కూర్చును - గ్రావసంఘాత = కొండలసమూహము - ('గ్రావాణా శైలపాషాణా', - 'స్తామాఘ నికరప్రూహ వార సంఘాత సంచయాః' అను.) - వాతాశన రాట్ = నాగశ్రేష్ఠుఁ డయిన శ్రేష్ఠుడు (వాత = గాలి - ఆశన = ఆహారముగాఁ గలవి, వాతాశనములు సర్పములు - 'ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్వగః పవనాశనః' అను. సర్పములకు రాజు వాసుకి గాని అనంతుఁడు గాఁడు, కావున నిట రాల్చుబ్రమునకు శ్రేష్ఠారథచెప్పబడినది. - 'శేషోఽనన్తః వాసుకిస్తు సర్పరాజః' అను. భూమిని మోచువాఁడు అనంతుఁడుగాని వాసుకి గాఁడు.) - ఆశా అంత దంతి = దిగంతములందలి యేనుఁగులు ('దిశస్తు కవభః కాషా ఆకాశ్చ హరితశ్చతాః,' 'దన్తి దన్తావళో హస్తీ.' అను.) - స్థవిర కిరుల = ముసలి పంది ('ప్రసయాః స్థవిరో వృద్ధః,' 'వరాహః మాకరో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః' అను.) - అనువానియొక్క - జంజాటముల్ = ఆటోపములను, మాన్వి = మాన్పించి, ఇమ్మేదినిక = ఈ భూమిని, దోః దండ ఏక పీఠిక = దండమువంటి (దక్షిణ) బాహు వనెడి ఒక పేయాసనమందు, తిరము పటిచి = వదురుగా నెలకొలిపి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశముయొక్క కాంతులు (దానాది ప్రభవము కీర్తి యనియు ప్రతాపప్రభవము యశమనియు భేద మున్నను కవులు ప్రాయశముగా దానిం బాటించుట లేదు. - 'కోభా కాంతి ద్యుతి శృవిః' అను.) గోదసిక = భూమ్యాకాశములయందు ('ద్యావా పృథివ్యా గోదహస్య' అను.), పర్వక = వ్యాపింపఁగాను, ఆరాకుల్ = కత్తువులు ('అభియాతి పరా రాతి ప్రత్యగ్ధి పరిపథిః' అను.) నన్ములువి = మొక్కినవారై, పార్శ్వములక = కూరిలయందు, కొలువక = తన్నుకొనుచుండఁగా, తీవ్ర ప్రతాపంబు = తీక్షణమయిన లేజమును ('స ప్రతాపః ప్రభావ శ్చ యశైః కోశదగ్ధావహ' అను.), చూచెక = ప్రకటించెను.

కులువనంశములోఁ బుట్టి తిమ్మరాజు గొప్పవాడై యేమిచేసె ననగా - అదిహార్షము, ఏడు కలపర్వతములు, అనంతకుండు, ఎనిమిది దిగ్గజములు, అద్విరహము - ఈపదునెనిమిదియొ ధూదేవి మోవలేక మోవఁజాల మని చెప్పక బడాయికై మోచుచు శ్రమపఱచుచుండఁగా వారి యాయాడంబరమును . తొలఁగించి యామెను దండమునంటి తనదక్షిణ బాహు వనడి యొకటై యాసనమందు హాయిగా నెలకొల్పి, లోకమందంతట తనకీర్తి నెగడించిన వాడై, శత్రువులు తనకు మ్రొక్కుచు తనపార్శ్వములందు కొలుచుచుండునట్లుగా తీర్ణమయిన తేజమును ప్రకాశింపఁజేసెను.

'తిమ్మఁడు = తిరుమల+ఁడు' అని శబ్దరత్నాకరము. మేదిని = మేదముగలది - 'మేదమ్' అని మేదఃశబ్దము ఆకారాంతమునం గలదనుటకు - 'మదఘ్నోమేద వ్యవహా' అని కాలిహాస్య తచనము రామాశ్రమ్యుద్ధృతము. - 'మధుకైటభదానవేంద్రమేదః ప్లవనిస్రావిష్మమైన మేదినియమ్.' అని మురారి. 'తిరము' - వీరశబ్దభవము. - పద్యపూర్వార్థములో 'చక్కఁగా పరిపాలించి నాఁ' డను గమ్యమును భంగ్యంతరమునం జెప్పినందున పర్యాయోక్తాంతకారము.

క. వితరణఖని యత్తిమ్మ | ఊతిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి నం

చితమూర్తి యీశ్వర ప్రభుఁ | డతిపుణ్యుడు పుట్టె సజ్జనావనపరుడై. 25

వితరణఖని=ఈవికి గని (మిక్కిలి ఇచ్చువాడు - 'ఖనిః స్త్రియా మాకరః స్యాత్' అమ.), (అగు), అత్తిమ్మఊతిపగ్రామణికి = అత్తిమ్మరాజోత్తమునికిని ('గ్రామణీ ర్నాపితే పుంసీ త్రిషు శ్రేష్ఠేఽధిపే త్రిషు.' అమ.), దేవకీదేవికి = దేవకీదేవి యనడిచేరి యాతని దేవకీనిని, అంచిత మూర్తి = మహనీయమయిన మేనుగలవాఁడును ('పూజితేఽఞ్జితః' 'స్త్రియాంమూర్తి స్తనస్తనూః.' అమ.), అతిపుణ్యుడు=అత్యంతసుకృతము కలవాఁడును (పుణ్యంతు మున్నరే! సుకృతే పావనే ధర్త' మేది.), (అయిన) - ఈశ్వర ప్రభుఁడు = ఈశ్వరరాజు, సజ్జన అవన పరుఁడు వి = సాధు జనులరక్షణము ఉత్తమముగాఁ గలవాఁడు (సాధుజనరక్షణానంతరఁడనుట - 'దూరానాప్తో త్తమాః పరః' అమ.)

దేవకీదేవికిని తిమ్మరాయలకును మహానుభావుఁడు ఈశ్వరరాయలుజనించెను.

'వితరణఖని' - అని వష్టికిం బ్రథమ. 'ఒకానొకచో విశేషణంబులవష్టికిం బ్రథమ విభాష నను.' బా. వ్యా. కా. 27.

చ. బలమదమత్తదుష్ట పురభంజనుడై పరిపాలితార్కుడై

యిలవయి దొంటియాశ్వరుడై యీశ్వరుడై జనియింప రూపతేజ

జలరుహనేత్రలక్ దొఱంగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై

మెలఁగెడు శత్రుభూపరులు మేనులఁ దాల్చిన మన్త థాంకముల్. 26

బల.....డై - బల = సామర్థ్యముచేరినైన ('స్థౌర్యసామర్థ్యవృత్తీన్యః బలం నా కాక నీరిణో' అమ.) - మద=హర్షముచేత ('మద స్తేజసి కన్తూర్యాం గర్వ హర్షభదానయో' అమ.) - మత్త=పొగరెక్కిన వారైన - దుష్ట=చెనఁటులయొక్క (చెడరాజాలయొక్క - అసురులయొక్క యనియు భా.) - పుర = పట్టణమున (త్రిపురముగ నని మహేశ్వర పరము.) - భంజనుఁడు = తూల్చినవాఁడు - వి, పరి...డై - పరిపాలిత=రక్షింపఁబడిన (ఏలఁబడిన) - అర్కుడు=సత్పుత్ర

ఘలుకలవాడు (మహాకల కలీనార్యసభ్యసజ్జన సాధవః.' అను. మహేశ్వర పరముగా పార్వతి కలవాడు డని యర్థము—'ఆర్యా దాక్షాయణీ చైవ.' అను.) - వి, ఇల పయ్య = భూమిమీద ('గారిలావమ్మనీక్షమా' అను.), తొంటి యీశ్వరుడె=పురాణపురుషుడైన యామహేశ్వరుడే ('శివః కూలీ మహేశ్వరః ఈశ్వరః శర్వ ఈశానః' అను.), ఈశ్వరుడై = ఈశ్వర రాయలుగా, జనియింపఁ = పుట్టఁగా (అవతరింపఁగా), [ఏమివిశేషము జరిగె ననఁగా?] జలరుహసేత్రలక్ = కాంఠలను, తొరఁగి = విడనాడి, శైలవనంబులక్ = కొండలందును అడవులయందును, భీత చిత్తులు వి = (ఈతనివలన) భయపడిన మనస్సు గలవారై, మెలఁగెడు శత్రుభూతులు = సంఘం చెందువైరిరాజులు, మేనులక్ = దేహములయందు, తాల్చిన = ధరించిన - మన్నభ అంకముల్ = (కాంతాలింగ నాదులచే గలిగిన కుచకస్తూరీమద్రాదులయిన) మదనచిహ్నము లనెడు మన్నభుని గుర్తులు, రూపఁజే = క్షయించెను. మహేశ్వరపక్షమున మదనుడు గుర్తులేకండ తెగటాతె నని యర్థము.)

పూర్వము శివుడు అసురులత్రిపురములను దహించి పార్వతిని ఏలినాడు, అట్లే ఇప్పుడు ఈశ్వరరాయలు దుష్టవైరుల పురములను కూల్చినాడు, సాధువులను కాపాడినాడు; శివునిచేత మన్నభుడు గుర్తే లేనట్లుగా తెగటాతినాడు, ఈశ్వరరాయలవ వేలచి వైరులు కాంఠలను విడిచి అడవులంబట్టి కామక్రీడా చిహ్నరహితు లయినారు.

శ్లోకము ప్రాణితమయిన రూపకాలంకారము.

సీ, నిజభుజ్శ్రీత ధారుణీ వజ్రకవచంబు
దుష్ట భుజంగాహితండికుండు,
వనజేక్షణ మనోధన పశ్యతోహరుం
డరిహంస సంసద భ్రాగమంబు,
మార్గణగణపిక మధుమాస దివసంబు
గుణరత్న రోహణ షోణిధరము,
బాంధవసందోహ పద్మవనీహేళి
కారుణ్యరసనిమ్న గా కళశ్రు,

తే. డన జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచె

* ధరణిధవదత్తవివిధోపదా విధాన

మార్జిత శ్రీవినిర్జిత నిర్జరాల

యేశ్వరుడు తిష్ఠభూపతి యీశ్వరుండు.

27

ధరణి...రుండు - ధరణిధవ=రాజులచేత - దత్త=అర్పింపబడిన - వివిధ=పలుకెలంగుల - ఉపదా = కాసుకలయొక్క ('ఉపాయన ముపగ్రాహ్య ముపహర స్తథోపదా' అను.) - విధా = పెంపుచేత ('విధా గజాన్నే ఋద్ధాచ ప్రకారే వేతనే విధా' విశ్వ.) - సమార్జిత=సంపాదించబడిన - శ్రీ = సంపదచేత ('అథ సంపది । సంపత్తిః శ్రీశ్చ లక్ష్మీశ్చ' అను.) - వినిర్జిత = ఓడింపబడిన - నిర్జర ఆలయ = స్వర్గమయొక్క ('స్వ రవ్యయం స్వర్గ నాక త్రిదివ త్రిదకాలయా')

అమ.) - ఈశ్వరుడు=విలికయిన యింద్రుడు కలవాడు - విశ్వరూపుడు ఇంద్రుని మించిన వాడనుట), (అయిన) - తిష్ఠభూపతి యీశ్వరుడు=తిష్ఠరాజు కుమారుడైన యీశ్వరరాజు, —

1. నిజ...బు - నిజ=తనదైన (ఈశ్వరరాజుడైన) - భుజ=బాహువును - ఆక్రిత=అండ గొన్నట్టి - ధారుణి = ధూమికి - వజ్ర కవచంబు = మగరాతిమైముఱువు (ఈతఁడేలు దేశమును పరు లెవ్వరును ఎంతమాత్రమును వీడింపలే రనుట); దుష్ట...డు - దుష్ట=చెనటుల నెడి - భుజంగ= పాములకు - అహితుండికుండు = పాములవాడు. (పాములవాడు పామును నిర్విషముం గావించి నట్లు దుష్టులను దండించి సాధువులనుగాఁ జేసినవాడనుట. - అహితుడైన దీవ్యతీతి అహితుణ్ణికః అహితుణ్ణికశ్చ; అహితుణ్ణమనగా పాముపడగ, దానితో క్రిడించువాడు అహితుండికుడు, అహితుండికుడును. అహితుండి కాపమానోక్తిచేత దుష్టులను తానుకవచపడక ఆటగానే దమించి నాడనుట.)

2. వన.....డు - వనజేక్షణ = తామరసనేత్రలయొక్క (సాబునకత్తెలయొక్క) - మనః = చిత్తమనెడు - ధన = లబ్ధికి - పశ్యతోహరుండు = పచ్చెపుదొంగ (స్త్రీలు ఇతనిం జూచిన మాత్రాన ఇతనిని వలతు రనుట, అత్యంత సుందరుఁ డనుట - వట్టి దొంగయనక పచ్చెపు దొంగయనుటచే సౌందర్యాతిశయము ఫలించుచున్నది. - పశ్యతోహరః = పశ్యంత మనాదృశ్య హరతి = చూచువానిని ఏమఱియి చూరించువాడు), అరి.....బు - అరి = వైరు లనెడి - హంస = అంచలయొక్క - సంసత్ = సమాహమనకు ('సభాసమితిసంసదః' అమ.) - ఆర్థ, ఆగమంబు = మేఘములరాక (వర్షిర్నవనుట. - జలరధసమయే మానసం యా వ్రహంసాః' - అని కవిసమయము; వర్షిర్నవపురాణగా హంసలు మానసమున కేగును. - ఇతనికత్తువులు పటాపంచ లై పోయినా రని భా.)

3. మార్గ...బు - మార్గణ = యాచకులయొక్క 'వసీపకో యాచనకో మార్గణో యాచ కార్థినా' అమ.) - గణ = సమాహ మనెడు - పిక = కోయిలలకు - మధుమాస = చైత్రముయొక్క ('మధు తైద్రే జలే క్షీరే మధ్యే పుష్పరసే మధుః

చైత్యే చైత్రే వసంతే చ తీర్థాశోక మధుద్రుమే.' విశ్వ.) -

దివసంబు = దినము (కోయిలలకు చైత్రమాసపుదినమువలన ఎట్లు చూతపల్లవమకరందాద్యభిష్ట భోజనము తనివి తీఱ దొరకునో అట్లే ఈరాజువలన యాచకులకు సకలభిష్టములును తనివి తీఱ దొరకు ననుట); గుణ.....ము - గుణ = గుణము అనెడు - రత్న = మణులకు - రోహణ తోడిధరము = రత్నపర్యవము ('రత్నాచరా రోహణాద్రి' అని నైషధ వ్యాఖ్యలో మల్లినా థుడు. - ఈరాజు సకలగుణనిధి యనుట.)

4. బాంధ.....హీని - బాంధవ = చుట్టాలయొక్క (బంధువులే బాంధవులు - సం దోహ=సమాహమనియెడు ('సమాహ నివహ పూహ సందోహ విసర వ్రహా'అమ.)-పద్మవనీ = తామరతంపరకు - హీని = నూర్చుడు ('హీని రాల్పిడనైర్మల'చ' నానా. నూర్చునికి పద్మ ములతోడి మైత్రి కవిసమయ ప్రసిద్ధము - ఈశ్వరరాజు సకలబంధుపోషకుఁ డని భా.)-కారుణ్యడు - కారుణ్య = దయయనెడు (కరుణయే కారుణ్యము) - రస = జలమునకు 'రసో గన రసే జలే' హీమ.) - నిమ్న గాకశక్రుండు = సముద్రుండు (నిమ్నగలు కశక్రములుగాఁ గఱి వాడు - అనగా నదులు భార్యలుగాఁ గలవాడు - 'సముద్రోద్భి రహపారః పారావారః సరి త్పతిః' అమ. - ఆపార మయిన కరుణకలవాఁ డనుట.)

అనన్ = అని, జగంబులన్ = లోకములలో (పా. 'అన జనంబులు' - జనంబులు = లోకములు-అనన్ = అని వచించుచుండఁగా), ప్రఖ్యాతిన్ = కీర్తిని, కాంచెన్ = పొందెను.

రాజా లిచ్చుకానుకలచేత ఈశ్వరరాజు ఇంద్రునివలె నైశ్వర్యవంతుఁ డాయెను. ఆ రాజు తన రాష్ట్రమును వైరులనుండి రక్షించెను, దుష్టులను సాధువులనుగాఁ జేసెను; ఆయన అత్యంత కుండరుఁడు, శత్రువులను పాఱఁదోలినాఁడు, మహాదాత, సకల సుగుణములుం గలవాఁడు, బంధురంజకుఁడు, కరుణానిధి ఇట్లని లోకములందు కీర్తిఁ జెందినవాఁడు.

ఇందు సీసపాదములందు మాలారూపకము, గీతమందు ఉపమ, ఆరెంటికిని సంస్పృష్టి. 'వినిర్జిత' అనునది ఉపమావాచకము.

క. ఆయాశ్వర నృపతికిఁ బు | త్రాణయతమతియైన బుక్కమాంబకుఁ దేజ

స్తోయజహితే లుదయించిరి | ధీయుతే లగునారసింహ తిష్ఠనరేంద్రుల్. 28

ఆయాశ్వర (నృపతికిన్ =) రాజునకును, పుణ్య ఆయతమతి = పుణ్యములయందు (పుణ్యములు చేయుటయందు) - ఆయత = దీర్ఘమయిన ('దీర్ఘ మాయతమ్' అను.) - మతి = మనస్సు గలది (పుణ్యములు సేయుటయందు మిక్కిలి ఆసక్తి కలదియనుట), విన - బుక్కమాంబకును, తేజ.....లు - తేజః=దీప్తి చేతను - తోయజహితేలు = నూర్యులగువారు (నూర్యసమతేజాలు)ను, ధీయుతులు = ప్రజ్ఞావంతులును ('ధీః ప్రజ్ఞాశేమషీ మతిః' అను.), అగు - నారసింహ తిష్ఠనరేంద్రుల్ = నరసరాజును తిష్ఠరాజును, ఉదయించిరి = పుట్టిరి.

పుణ్యకర్తలు సేయుచుండెడి బుక్కమదేవియందు ఆయాశ్వరరాజునకు నూర్యతేజాలును ప్రజ్ఞావంతులు నగు నారసింహరాజును తిష్ఠరాజును జనించిరి.

'బుక్కమాంబ' - బుక్క + అమ + అమ్మ అని శబ్దనిష్పత్తి. అంబ యన అమ్మయే గాన ఇట్టి ప్రయోగములు పునరుక్తిదూషితము లని కొందఱ యభిప్రాయము. నామాంతావయవమయిన 'యమ్' శబ్దమునకు పూజ్యవాచకత్వము వివక్షాధీన మగుటచే తదవివక్షాపక్షమందు పూజారము వేలు అంబాశబ్దము అనుప్రయుక్త మయినందున పానరుక్త్యదోషము లేదనుట యొప్పును. 'నృపతికి...బుక్కమాంబకు...ఉదయించిరి ఇందలి పృష్టికై బా. వ్యా. కా. 9. టీకను చూ.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హరి | చందన మందార కుండ చంద్రాంశు నిభా

స్పంద యశస్త్రుందిల ది | క్కందరుడై ధాత్రి యేలెఁ గలుషము లడఁగన్. 29

అందున్ = ఆయరువురయందు, నరసప్రభుఁడు = నరసరాజు, హరి.....డు - హరి చందన = చందనవిశేషము.

'హరిచందన మస్త్రీ స్యాత్రిదకానాం మహీరహే'

నపుంసకంతు గోక్షిరే జ్యోత్సాన్ కుంజుమయౌ రపి.' మేది.)-

మందార = కల్పవృక్ష పుష్పములు - కుండ = మొల్లలు - చంద్రాంశు = చంద్రకీరణములు (చివితో)-

నిభ = సమానమయిన - అస్పంద = కదలని (స్థిరమయిన) - యశః = కీర్తిచేత - తుందిల = చాట్ట

పెరిగిన - దిక్ = దిశయొక్క - కందరుఁడు = గుహలు (ప్రదేశములు) గలవాఁడు, వి, కలంక

ములు = పాపములు, అడఁగన్ = నశించునట్లుగా, ధాత్రి = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

నరసరాజు మహాకీర్తి గలవాడై పాపము లడఁచి భూమిం బరిపాలించెను.

‘హరిచందన’ - చందనవృక్షములకు పూవులను చెప్పఁగూడదు - ‘నచ కనుమ ఫలే గన సారద్రుమాణామ్’ సా. ద.- ‘మందార’ - ‘ఫలేఱుక్’ - ‘పుష్పమాలేషు బహుళమ్’ అను సూత్ర వార్తికములచే మందారపుష్పము ఆర్థము కాదగును; కావ్యకల్పలతలో ‘ప్రాసాద సాధకైలాస మందారద్రు హిమాద్రయః’ అని శుభ్రగణములో మందారవృక్షము పరిపఱచబడియున్నది.- ఇట్టి తావులం గల యిట్టి యుపమానాధిక్యముచేత అపుష్పరతాదోష మని వామనోక్తి.- ఇందు ఉపమా లంకారము, వృత్త్యనుప్రాసంబును గలదు.

సీ. అంభోధి వసన విశ్వంభరావలయంబు

ఘనబాహుపురి మరకతముఁ జేసె;

కకుబంత నిఖిల రాణ్ణికరంబుఁ

జరణ మండీరంపు సాలభంజికలఁ జేసె;

మహనీయ నిజ వినిర్మల యశస్సరసికి

గగనంబుఁ గలహంసకంబుఁ జేసె

నశ్రాంత విశ్రాణ నాసారలక్ష్మికి

గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసె;

తే. సతిశిత కృపాణ కృత్త మత్తారివీర

మండలేశ సకుండల మకుటనూత్న

మస్తమాల్య పరంపరా మండనార్పి

తేశ్వరుండగు నారసిం హేశ్వరుండు.

30

అతి.....దు - అతిశయమగువాడియైన (‘నిశిత క్షృత కాశాని తేజితే’ అను.) - కృపాణ=కత్తిచేత - కృత్త=ఛేదించబడిన - మత్త=పొగ రెక్కిన - అరివీర=వైరిఘాయలగు - మండ లేశ = మండలికులయొక్క (మండలాధీశ్వరులయొక్క) - సకుండల మకుట = చెవిప్రాంగులతోను కిరీటములతోను గూడుకొన్న - నూత్న = కొత్త (అప్పుడే నఱకిన) - మస్త = శిరములయొక్క (తన్వయ మయిన) - మాల్య = సిగదండల (‘మాల్యం మాలాస్రజౌ మూర్ధ్ని’ అను.) - పరంపరా = శ్రేణి యనెడి - మండన = అలంకారముచేత - అర్చిత = పూజించబడిన - ఈశ్వరుండు = శివుఁడు గల వాఁడు (మత్తులై యుండుట సంహరణకారణము - సకుండలమకుటత్వముచే పూజాద్రవ్యోత్కర్ష - ‘నూత్న’ మనుటచే వాడని దనుట) - ఈశ్వరుండు పునకపేరుదాల్చు గావున ఈమండనము ఆయ నకు ప్రియమయిన దనుట), అగు - నారసింహేశ్వరుండు = నరసింహదేవ రాయలు - [ఈగీతము ‘మండలికరమేఘమార్తండ విరుద’ పారి. ౧ ఆ ౧౩, ‘మండలికభాస్కర’ పారి. ౩ ఆ. ౬౦, ‘మండలికతపన’ మను. ౧ ఆ. ౮౩. ఇత్యాది విరుదములకుం దెలివిడి.]

1. అం.....బుక్ - అంభోధి=సముద్రము - వసన=వస్త్రముగాఁ గలదైన - విశ్వంభరా = భూమియొక్క - వలయంబుక్ = చక్రమును (భూమి నెల్ల ననుట), ఘన.....ముక్ - ఘన = గొప్పదైన (గొప్పదగుట బాహువుయొక్క వలండతనముచేత) - బాహుపురి = భుజగిర్రి యందలి - మరకతముక్ = పచ్చనిగా, చేతకా; [గొండలు ‘మరకతము’ అను రూపము నవలం

మించి 'తనబాహుపురి' అని పఠించును. 'మరకత' పర్యాయము 'మరకత' శబ్దముం గలదు. దానికి 'మరం తక త్యనేన' - దీనిచే మరణమును కొట్టును - అని వ్యుత్పత్తి; విషమర మనుట. మరకత మణి శుభప్రదమని రత్నశాస్త్రము:— 'శుక వంశపత్ర కదలీ శరీషకుసుమప్రభం గుణోపేతమ్ | సురపితృకార్యే మరకత మణీవ శుభదం నృణాం విధృతమ్.' బృ. సం. 'మరకతము' అను రూప మునకు 'మరకం తరన్త్యనేన' అనగా 'దీనిచే మరణమును దాటుదురు' అని వ్యుత్పత్తి; విషమ ప్రకృతము తనబాహుపురియే గావున 'తన' యని నిర్దేశము మందము, అపుష్టాకమును; 'ఘన' యనుటచే పీఠతయు దానిచే వైరివిజయమును సూచితము లగుటచే అర్థపుష్టి కలదు. అలంకార ముగా ధరించె ననుటచే మహిమండలమునెల్ల విలుటయందు ఆశ్రమయు, ప్రీతియు, సాంపును భావములు. మరకతత్వాంశము భూమికి నైల్యముచేత. - మనుచరిత్రలో ప్రథమపద్యంబున కస్తూరిమద్ర భూదేవిగా తోచునట్లు వర్ణన కలదు. సంవాదార్థము:—

'దృశ్యదైత్యనితమ్పినిజన మనఃసంతోష సంకోచనః

కుర్యా ద్విశ్వ మనశ్వరం స భగవా న్కృదావతారో హరిః

యద్దంష్ట్రా జ్జురకోటి కోటరవటి కోణాన్తర నేయనీ

పృథ్వీభా త్యవదాత కేతక దళాలీనేవ భృక్ష్ణాజ్జనా.'

సు. భా, 27 (28)]

—రూపకాలంకారము.

2. కవ...బుక్ - కవన్ = చిహ్నలయొక్క - అంత = కుడలయొక్క - నిఖిల = సకల మయిన - రాట్ = రాజులయొక్క ('రాజ్జి రాట్ పార్థివ త్పాదృ న్నృప భూప మహీక్షితః' అను.) - నికరంబుక్ = సమానమును ('ప్రహేళు నికర వ్రాత వార సంఘాత సంచయా' అను.), చర... లక్ - చరణ = పాదములయొక్క - మంజీరంపు = గండ పెండేరములయొక్క ('పాదాబ్జదం కులా కోటి మణ్డోరో నూపురోన్మియమ్.' అను.) - సాలభంజికలక్ = బొమ్మలనుగా ('సాలభ జ్జీకాప్రియం వేద్యాయాం కాష్ఠాది పుత్ర్యా' మితి శబ్దార్థి; అని నైషధముల్లి నాథవ్యాఖ్య - గండ పెండేరమందు వారికిరములను చెక్కించె నని చరిత్రము.) ఈపాదమందు వస్తుకథనమేగాని రూపకముగాదు. రాజులకును తదీయప్రతిమలకును ఆభేదోపచారము, (వారి నెల్లను జయించినాఁ డని యెఱుంగునది).

3. మహ.....సికిక్ - మహానీయ = పూజనీయమైన ('మహా పూజాయామ్' ధా. పా.) - నిజ = తనదైన - వినిర్మల = మిక్కిలి శుభ్రమైన - యశః = కీర్తి యనెడి - సరసికిక్ = కొలనికి ('కాసారః సరసీ సరః' అను.), గగనంబుక్ = ఆకాశమును ('నభో న్దరితం గగనమ్' అను.), కలహంసకంబుక్ = రాజహంసముగా ('కలహంసస్తు కాదమ్యే రాజహంసే నృపోత్తమే' మేది.), చేనెక్. (ఈతని యశస్సు ఆకాశమునకన్నను ఎన్నియో మడుంగులు ఎక్కుదువిరివిగలది యనుట. రూపకాలంకారము; అధికాలంకార సంకీర్ణము; ఆధేయమయిన గగనముకన్న ఆధారమయిన కీర్తియందు మహత్త్వము చెప్పబడినది గావున అధికాలంకారము.)

4. అగ్ర.....కిక్ - అగ్రాంత = ఏడతెంపు లేని ('సతతా వార తాగ్రాన్త సంతతా విర తానీకమ్.' అను.) - విక్రగన = ఈవియనెడి ('విక్రగనమ్ విరతగమ్' అను.) - ఆసార = జడి కాన యొక్క ('ధారాసంపాత ఆసారః' అను.) - లక్ష్మీకిక్ = సమృద్ధికి, కవికదంబుక్ =

కవుల సమాహమను ('కదమ్మం నికరమ్మే స్వా స్త్విప సర్వ పయోః పుమాణ్' మేది. - కవుల నిరంతరము మిలితేనిధన మిచ్చుచుండె ననుట.) - రూపకము.

దుష్టులయిన వైరి మాండలికల శిరములం దునిమి వానిని సిగడండగా గ్రుచ్చి అసిగ డండమ పూజారము శివుని శిరమందు సమర్పించిన వాడయిన నరసరాజ భూమండలము నెల్లను అవలీలగా నేలివాడు, దిగంతములనుండు సకలరాజులను తనకు పాదాక్రాంతులం గావించి జొన్నాడు, ఆక సముకంటెను విరివియగు కీర్తిని సంపాదించినాడు, కవులకు నిరంతరము మహా ధనము వరించినాడు.

తే. ఆనృసింహ ప్రభుండు తిప్పాంబవలన

నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె,

వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యు

తాయతాంశజు శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

31

తిప్పాంబా నాగాంబలు నరసింహరాజు దేవేరులు. అచ్యుత ఆయత అంశజు = శ్రీ కృష్ణనియొక్క ఎక్కుడయిన యంశమువలనం బుట్టినవాడ వైన. శ్రీకృష్ణరాయ - దులౌప మునకు గర ప. చీకను చూ.

క. వీరనృసింహుండు నిజభుజ | దారుణ కరవాల పరుష ధారాహత వీ

రారి యగుచు నేకాతప | వారణముగ నేలే ధర నవారణమహిన్. 32

వీరనృసింహుండు, నిజ.....రి - నిజ = తనదయిన - భుజ = బాహువు నందలి - దారుణ = భీషణమయిన ('దారుణం భీషణం భీష్మమ్.' అను.) - కరవాల = కత్తియొక్క ('కాక్షేయకో మద్దలాగ్రః కరవాలః కృపాణతో' అను.) - పరుష = కఠినమయిన - ధారా = వాదరచేత.

('ధారా ఘాః కాపి నేనాగ్రం పతదమ్మృది సంతతిః

ఖడ్గాది నిశిత ప్రాస్తే తురణ్గతి పశ్యతే.' నానా.)-

హత = నశించిన - వీర = కూరులగు - అరి = శత్రువులు గలవాడు, అగుచుక, ధరక = భూమిని, అవారణమహిమక అడ్డులేని ప్రభావముతో, ఏక ఆతప వారణముగక = ఒకటే గొడుగుగా (తనగొడుగునకు ఎదురుగొడుగు లేకుండ), ఏరెక.

క. ఆవిభవనంతరంబ ధ | రావలయుముఁ బూని తీవు రహిమై దిరుమ

ల్దేవియును నన్నపూర్ణా | దేవియుఁ గమలాబ్జముఖయు దేవేరులుగాక. 33

ఆవిభు ననంతరంబ = వీరనరసింహరాయల తర్వాత,ఈవు, తిరుమల దేవియు, అన్నపూర్ణాదేవియు, కమలా అబ్జముఖయు = కమలయనెడి కమలవదనయు (లేక చంద్ర వదనయు), దేవేరులుగాక = రాజులుగా, రహిమైక = హర్షముతో, ధరావలయుమక = భూమండలమును, పూనితి = బుజమునంగొంటిని (మోకుదొడంగితి, ఏలందొడంగితి కనుట.)

పూర్వముద్రణమందు 'కమలాబ్జముఖులు' అనిపాఠము. దానికి 'కమలము వంటియు చంద్రునివంటియు ముఖము గలవారు.' అని యర్థము. దేవేరుల వదనముల యుపమానములయందు చెప్పబడిన యీ భేదమునకు నిమిత్త మగుటచేదు. మఱి యీదిశేషము లేకున్నను లోపములేదు. 'తిరుమలేని' - ఇందు అవారముపై అవారమునకు లోపమునకును వీరికం బదువుడు.

సీ. తొలఁగెను ధూమకేతుఁడోభ జనులకు,
 నతివృష్టి దోషభయంబు వానఁ,
 గంటకాగమభీతి గడచె, నుద్ధత భూమి
 భృత్కటకంబెల్ల నెత్తువడియె,
 మానె నఘస్ఫూర్తి, మరుభూములందును
 నెలమూఁడు వానలు నిండఁ గురిసె,
 నాబాల గోపాల మఖిల సర్వజమును
 నానందమున మన్ని నతిశయిల్లెఁ,

తే. బ్రజల కెల్లను గడు రామరాజ్యమయ్యెఁ,
 జారుసత్త్వాఢ్య, యీశ్వర నారసింహ
 భూవిభుని కృష్ణరాయ యభ్యుదయమొంది
 పెంపుతో నీవు ధాత్రిఁ బాలింపఁగాను.

34

చారు.....రాయ - చారు = మేలయిన - సత్త్వ = వ్యవసాయముచేత ('ద్రవ్యాను
 వ్యవసాయేషు సత్త్వ మస్త్రీ కుజస్తమ' అను.) - ఆఢ్య = ధనివఁడయిన (- సత్త్వాధివఁ డయిన -
 'ఇభ్య ఆఢ్యో ధని' అను.) - ఈశ్వరనారసింహ భూవిభుని కృష్ణరాయ = ఈశ్వరరాజా
 కొమరుఁ డయిన నారసింహరాజయొక్క కుమారుఁడ కయిన కృష్ణరాయఁడా, నీవు, అభ్యుద
 యము = మేలును, ఒంది = పొంది.

(‘పూవె నెగనె బాదలఁ బొనరె బొంచె నటన్న | పలువలందు మొదలఁగలుగు నట్టి
 వ్యంజనంబు లడఁగి వానిపై స్వరములు | నిలుచు వలయునపుడు నీరజాత్.’ అప్ప.),
 పెంపుతోక = అభివృద్ధితో, ధాత్రిక = భూమిని, పాలింపఁగాక = ఏలుచుండఁగా (ఇంపు
 గాగమలోలుభులు ‘పాలింపుచుండ’ అని పఠించికొందురు. ఇంచుగాగమమందు చకారమునకు
 పత్యము వచ్చిన రూపములంగని లక్ష్యమాత్మప్రమాణకంబుగా కొందఱు ఇంపుగాగమమునం
 గల్పించి కొన్నారు;)

1. జనులకుఁ, ధూమకేతు ఁడోభ = తోఁకచుక్క బాధ ('అగ్న్యైత్పాతా ధూమకేతూ'
 అను.), తొలఁగెను; అతివృష్టిదోష భయంబు = అధికవర్ష మగుదు దోషమువలని వెలుపు,
 పానక = పోయెను. - అతివృష్టి ఈతిబాధలలో నొకటి - ౨ ఆ (౪౩) చూ.

2. కంట.....రి - కంటక = (పిండాది దండు వంటి) తుద్రకక్రమయొక్క
 ('కట్టకః పులకే వేదా ద్రుమాన్తే తుద్రవైరిటి' వానా.) - ఆగమ = రాకవలని - భీతి=భయము,
 కడచెక = పోయెను; ఉద్ధ.....లక - ఉద్ధత = గర్వింపిన - భూమిభృత్ = రాజాలయొక్క -
 కటకంబు ఎల్లక = రాజధాను లన్నియు (లేక - కిరిము లన్నియు - లేక - సేన లన్నియు -
 'కటకః కిరిమి' అని మోఘములో [5-59] మల్లివాభవ్యాఖ్య - 'కటక స్త్యద్రి నితమ్నే బాహు
 భూషణే. సేనాయాం రాజధాన్యాంచ' వాను.), ఎత్తువడియొక = బలహీనము లయ్యెను; (కట
 కంబు ఏకవచనముననుగుని ఎల్ల కటకములేత బహువచనముననుగుని.)

8. అభిన్నార్థి = పాపముయొక్క (‘అంహో దుఃఖ వ్యసనే స్వభూమ్’ అను.) ప్రసారము మానె = అడగిపోయెను; మరుభూమిలందును = నిర్జలప్రదేశములందు సయితము (‘మరున్నా గిరి ధన్వనో’ మేది.), నెలకొనఁడు వానలు = నెలకొనఁజేసి వర్షములు, నిండె = తనివితీరు నట్లుగా, కరిగె = కరిగించినవి.

4. అభి.....యె = అభిల = సమస్తమయిన - సత్ = మంచి - వ్రజమునె = జనులును (సజ్జనులసమూహ మంతయు అనుట), అబాలగోపాలము = పసులకాపరిపిల్లవాండ్రు మొదలుగా, ఆనందమునె మున్కి = సంతోషముతోడి బ్రదుకుచేత, అతిశయిలె = పరిలెను, ప్రజలకెల్ల = జనుల కందఱకును, కడు = మిక్కిలి, రామరాజ్యము = శ్రీరాముల వారి రాజ్యమరె అకాలమరణాదిరహితమై సుఖమైన రాజ్యము, అయ్యెను.

క. తునియలు తొమ్మిది యంట పదు

నెనమండ్రంట మోచువా రనేకప కిటి కూ

ర్షన గావలు లేటి లావరు

లని తావకబాహు వొకటి యవని భరించె.

35

తునియలు = (భూమియొక్క) ఖండములు, తొమ్మిది యంట (కొంచెపాటికే యని తిరస్కారము అంటున్న భా.) మోచువాడు, అనేకప కిటి కూర్చనగ అహులు = ఎనిమిది దిక్కులయే నుండులు (దస్త్రీదస్త్రావలో హస్తీ ద్వీరదోనేకపో ద్వీపః’ అను.) - పంది (‘వరాహః నూకలో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః’ అను.) - తాచేలు (‘కూర్చే కమత కచ్చపా’ అను.) - ఏడు పర్వతములు - అదిశేషుఁడును - పదునెనమండ్రంట (అసమర్థులని హేళనము అంటున్న భావము.), ఏటిలావరులు = ఏపాటిబలవంతులు (ఇనీ కేవలము దుర్బలు లనుట), అని = అనుకారణముచేత, తావకబాహువు = నీ (దక్షిణ) భుజము, ఒకటి, అవని = భూమిని, భరించె = మోచెను.

ఓకృష్ణరాయఁడా నీవు చక్కఁగా సకల భూమిని పాలింపం దొరకొంటివి అని భా.

గమ్యమైన యాయేలుటను భుజమున మోచుటయని అంతకన్న చారుతరంచైన విధమునం జెప్పట చేత పర్యాయోక్తాలంకారము; ఆమోచుటకు అనేకపాదు లందలి తిరస్కారము కారణముగాఁ జెప్పటచేత హేతుత్పత్తి; రెంటికిని సంకరము. వానికన్న బాహువు బలాధికమని వ్యతిరేకాలంకారము వ్యంగ్యము.

‘తునియలు’ - ‘ఇంద్రద్విప కశేరు తామ్ర గర్భస్తి నాగ సౌమ్య గన్ధర్వ చారణ భారతాఖ్య నఖిల్లా మణ్డితే’ అని మహాసంకల్పము. అప్పదిగజములు—

‘విరావతః పుణ్డరీకో వామనః కుముదోఽజ్ఞనః

పుష్పదన్తః సార్వభౌమః సుప్రతీకస్తు దిగ్గజాః.’ అను.

సప్తవలపర్వతములు.—

‘మహేష్ఠో మలయః సహ్యాః కుక్తిమా నృతపర్వతః

విశ్వేశ్వ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే వలపర్వతాః.’

సీ. తొలుదొల్త నుదయాద్రిశీలఁ దాఁకి కెరలు నీ

యసి లోహమున చెచ్చునై జనించె;

మఱిగొండవీ డెక్కి మార్కొని నలియెన
యల కసవాపాత్రు నంటి రాజె;
నటసాగి జన్మిలోయఁ బడి వేగ దహించె,
గోన బిట్టెచ్చె; గొట్టానఁ దగిలె;
గనకగిరి స్ఫూర్తిఁ గరచె; గౌతమిఁ గ్రాచె;
నవుల నాపొట్నూర రవులుకొనియె;
తే. మాడెములు ప్రేల్చె; నొడ్డాది మసి యొనర్చె;
గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు గలఁగి పఱవఁ
దోడ చిచ్చన; నౌర నీ దురవగాహ
భేలదుగ్రప్రతాపాగ్ని కృష్ణరాయ.

36

కృష్ణరాయ (సంబుద్ధి), నీ.....గ్ని - నీ (యొక్క) - దురవగాహ = చౌరరానికై -
భేలక్ = క్రీడించుచున్న - ఉగ్ర = తీక్షణమయిన - ప్రతాప = తేజమునెడు - అగ్ని = నిప్పు,
దోడచిచ్చు = నిడుదనిప్పు (పొలములో చల్లాటకుండుటకు పిడక వెంబడి పిడకగా పెట్టిన
నిప్పు), అనఁ = అనునట్లుగా,—

1. తొలుదొల్తఁ = మొట్ట మొదట, ఉద...రక్ = ఉదయాది = ఉదయగిరి దుర్గమునెడి
(ఇది నెల్లూరుజిల్లాలోనిది) - కిలక్ = చెరుముకి రాలిని, తాఁకి = తగిలి, క...నక్ = కరలు = తీండిం
చిన - నీ (యొక్క) - అసి = కత్తియనెడు - లోహమునక్ = ఇనుమునందు, వెచ్చన వి
జనించెక్ (దశసరియైన యిసుపరేఖతో చెరుముకి రాలిమీద కొట్టిన నిప్పు జనించు విధముగా
కృష్ణరాయని కత్తి ఉదయగిరిం గొట్టఁగా అతని ప్రతాపము జ్వలింపఁదొడంగ నని యర్థము; -
అతఁడు దిగ్విజయములో తొలుత ఉదయగిరి దుర్గముం బట్టెనని భా. 'వెచ్చనై జనించెక్' -
ప్రతాపమున 'వెచ్చన' జెప్పుట కవిసమయము. - 'ప్రతాపే రక్తతోష్ణత్వే' - కా. క. ల.)

2. మఱి = పిమ్మట, కొండవీడు = కొండవీటి దుర్గమును, ఎక్కి (కర్త - ప్రతాపాగ్ని)
(కొండమీది యింటిని తగులుకొని అనియును), మార్కొని = ఎదిరించి (కర్త-కసవాపాత్రుఁడు),
నలియెన = యుద్ధములో సుగ్రహుచమయిన (పొదుము అయిన అనియు) - అల = ఆ (ప్రసిద్ధుఁ
డయిన) - కసవాపాత్రుక్ = ఆపేరి గజపతిరాజు నేనానిని (కసవయిన యాపాత్రుని అనియు),
అంటి, రాజెక్.

3. అటక్ = అచటినుండి, చాఁగి = జరిగి, జమ్మిలోయక్ = జామి యనుపురముతోఁ గూడు
కొన్న పల్లపుసీమయందు (జమ్మిచెట్లు గల పల్లపువాటియందు అనియు), పడి = పోచి, వేగ = వడిగా
('వేగి' అనిపా. వేగిదోము నని యర్థము.), దహించెక్ = కాల్చెను; గోనక్ = గోనసీమను
(అడవిని అనియు), విట్టు = తీర్చుముగా, ఏర్చెక్ = కాల్చెను, కొట్టానక్ = కొట్టము అనుపేరి
పురమును (పసుల కాఠము అనియు), తగిలెక్ = అంటుకొనెను;

4. కనకగిరి స్ఫూర్తిక్ = కనకగిరి దుర్గముయొక్క (బంగారపుఁ కొండయొక్క - అనఁగా
బంగారుముద్దయొక్క అనియు) ప్రకాశమును, కరఁచెక్ = కరఁగించెను; గౌతమిక్ = పుత్ర గౌతా

పరమలో గౌతములవారు తెచ్చుకొన్న పాముయగు గౌతమిని, క్రాంతికా = కాంగఁజేసెను (గౌతమీ తీరదేశమును జయించెను - నీటిని కాంచె ననియు); అవలకా = అటుపిమ్మట ('అవలకా' అనుటకు రూపాంతరము జనునట్లు - 'అవలకా' అని ప్రాయీకము, 'అవలనకా' అనుదానికి క్షీణరూపము), అపొట్నూరకా = పొట్టునురనుపేరి ప్రసిద్ధపట్టణమున (ఉముక గలయూర ననియు ఉతిర శబ్దము వలన బొప్పిభక్తికార్యము), రవులకొనియెకా = మందెను.

మాదెములు = మాదెను లడుగునీమను (మాడుగు * లని ఇప్పటివ్యవహారము - ఈరూపము నకు మేడ లనియు అర్థము), వ్రేల్చెకా, ఒడ్డాదికా = ఆపేరినగరమును (ఒడ్డు = వైరులసేనావ్యూహమును, అదికా = తొలుతను), మడిపినల్చెకా = దగ్గము చేసెను; గజరాజా = ఉత్కల కలింగ దేశముల యేలికయైనగజపతి (పరికాఁ డనియు), కలంగి = బెడరి - పటనకా = పలాయితుఁ డగునట్లు (పలాయిత మగునట్లు), కటకపురికా = ఉత్కల రాజధానియైన కటకమును (కటక మనఁగా శిథిరమునం గావున శిథిరపుఁ బురమును అనియు - లేక - పురివంటి నెత్తము ననియు), కార్చెకా = దహించెను; బొర = ఆశ్చర్యము.

ఇందు ప్రతాపము చాలాగ్నిగా నుత్పేక్షింపఁబడినది; 'అనకా' తద్వ్యాచకము. అందులకు రూపకము అంతటను అంగముగా నున్నది. 'ఉదయాద్రిశిల' 'అనిలోహము' ఇత్యాదులందు శబ్ద భేదముచేతను, 'కొండవీడు,' 'నలి' ఇత్యాదులందు శ్లేషచేతను ఆరూపకము నిరూఢమయినది. - 'వెచ్చనై జనించె' 'రాఁజి' లోనగు క్రియాపదములు దాహ వాచకములు, ప్రతాప పరముగా వానికి శక్తువిజయమే అర్థము.

కృష్ణదేవరాయలు కలింగవిజయములో క్రమముగా - ఉదయగిరి, కొండవీడు, జమ్మి, కోన, కొట్టాము, కనకగిరి, గౌతమి, పొట్నూర, మాదెములు (మాడుగులు), ఒడ్డాది, కటకము - వీనిని జయించెను. - ఈధాటి ఉదయగిరిమొదలు కటకమువఱకు ఋజురేఖగా నుండక వడియెడమలకు జరుగుచును కొన్ని సమయములలో వెనుకకుండు కొంతకొంత నడచుచును కావింపఁబడినది గావున వంకరలంబటియు తోఁకతోఁ బోల్చుట.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర నీడగు ధాటి కోడి స

ర్వత్ర నిలిప కామినుల వాడకుఁ గాఁపులు వోయి రుత్కల

క్షత్రియపాత్రులెల్లఁ గనుగందని మేనులఁ దొంటిపెద్ద లే

సూత్రముఁ బన్ని నారొ బలసూదనువీటికిఁ గొండవీటికిన్.

37

కృష్ణ..... = రాజోత్తముఁడైన కృష్ణరాయ, ఉత్కలక్షత్రియపాత్రులు ఎల్లకా = పాత్రలిరుదాంకితు లయినయోధాక్షత్రియులు అందఱును, నీడి = నీయది - అగు - ధాటికికా = దాడికి ('శక్తు సేనా వమర్దాయ సద్యః సుధటః సూటకైః | విజగ్మహః ప్రవృత్తిర్యా సా ధాటిలి నిగద్యతే.' 'నీజయధాటికికా' అని పా.), సర్వత్ర = ఎల్లెడలను (బా. వ్యా. తత్స. ౨౩ లో 'సర్వత్ర విభావనగు' - అనుటచే సర్వత్ర ప్రయోగార్హమైనది), ఓడి = పరాజితులై, నిలిప కామినుల వాడకుకా = దేవాంగనల గృహపంక్తికి (వీరస్వర్గమున. కనుట - పిమ్మట బలసూదనువీ డనుటచేత రాజమహేంద్రవరము చెంగటి యడవులలోని శివస్థిల గూడెముల కనియు -

* 'కలకవిడలుగా మొగమాడు | వమరంగ క్రియదములుజైల్లించి'

యదములుని బెజవాడ కిలాకాననము. (తమిళము 'మేరై' 'మాడి.')

‘సురపతి ర్భూరాతిః శచీపతిః’ అను.), కసుగందని = కసురుందనము (లేకదనము చెడని - యుద్ధపుగాయములు తగులని) - మేనులక = దేహములతో, కాపులు పోయిరి = కాపురములు పోయినారు; చిత్రము = ఇది చిత్రముగా నున్నది; తొంటిపెద్దలు = పూర్వకాలపు మహానభావులు కొండవీటికి = కొండవీటి దుర్గమునకును, బలనూదనువీటికి = ఇంద్రునిపురమునకును (స్వర్గమున కనుట - రాజమహేంద్రవరమున కనుటయు - కొందఱు అమరావతి కనియు, కొందఱు అమరా రామమున కనియు అర్థము చెప్పదురు.), వీనూత్రము = వీరహస్త్యమార్గమును, పన్నినారో = కల్పించినారో (‘శిశుబుద్ధిః పలాయన’ మ్మను రాజవీతి నూత్రము నని భా.)

కృష్ణరాయనిదాడికి ఎల్లయెడలను ఓడి ఓడ్రజేకపుఁ బాత్ర బిరుదాంకిత శ్రుతియు లందఱు కొండవీటినుండి ఇంచుకేనిపోరి గాయములు పొందకయే వీరస్వర్గమున సురాంగనల యిండ్ల కేగిరి. లోకములో వీరులు పోరితమున ఎదురుగాయములుపడి మృతులై స్వర్గమున సురాంగ నలం గూడుట ప్రసిద్ధము. వీరు అట్టి శ్రమ లేకయే వారిం గూడుట చిత్రముగా నున్నది. కొండవీటినుండి ఆయంద్రపురికిం బోవుటకు వీరిపెద్దలు ఏ రహస్యమార్గమును కల్పించినారో గదా. పలాయితులై రాజమహేంద్రవరపుఁ గానలలో చెంచుగూడెములలో దాగి రని భా.

వీరస్వర్గపర మయిన యర్థమున విరోధము శబరపల్లిపర మయిన యర్థముచేత ఆభాషించి నందున విరోధాభాసాలంకారము.

‘కసుగందని మేనులక’-పూరిగఱవని దేహములతో నని యితరులు వ్రాసిన యర్థము కనవు శబ్దములేనందున పాసగమిచే త్యక్తవ్యము. -

ఇచట బోగిగజన్నాథ పండిత వ్యాఖ్య. - ‘కృష్ణదేవరాయలవారు కొండవీటి దుర్గముం బుచ్చుకొని ఆపట్టణమందు ధర్తధ్వజమెత్తించి దానిక్రిందికి వచ్చిన వారికి అభయప్రదాన మని ఘోషింపఁ జేసినారు, అని ప్రసిద్ధము గనుక ఉత్కల దేశాధీశులు యుద్ధభయ భ్రాంతులై ఆకొండా క్రిందికి వచ్చియుండు వఱకు, అయ్యనికియే దేవతాస్త్రీలవాడట కాపులు ఉన్నట్టుగా నున్నది; ఎంచుచేతననఁగా, ప్రబలు లయిన వీరే జడిసిరి గనుక, ఇతరదేశాధీశులు మానుకొని అరియప్పనములు ఇచ్చిరి గనుకను, లోకములో యుద్ధము లేకపోయినందున దేవతాస్త్రీలవాడట ఎవరను వెళ్ళు వారు లేకుండఁ చేయుటకు కారణము వీరే గనుకను, కొండవీటియందు ఉనికియే యింద్రపట్టణ మునకు కాపు ఆయెను. కనుక ఆశ్చర్యము అనుట.’ - ఈయూహ కొంత చమత్కారముగా నున్నను, కాపుండుటకు కసుగందలపనిన నియమము లేనందునను, ఈయర్థమునకు ‘కాపులు పోయి’ రనుటకన్న ‘కాపులు నిల్చిరి’ అనవలసియుండుట చేతను, ఈమతము త్యక్తవ్యము.

ఉ. కూరిమిఁ గృష్ణరాయ నృపకుంజర చేరెఁ గళింగ రాజ్య ల

క్ష్యై రమణీ లలామ నిను మిన్నులు ముట్టిన మోహనాలతోఁ,

గారణ మట్ల లక్ష్యై గసుగందని వేడుకఁ గృష్ణరాయనిం

తేరునకాక, వావి నెడఁ, జెందునె సోదరుఁ డై న రుద్రునిన్?

38

కృ.....ర = కృష్ణరాయ రాజోత్తమా (కుంజరశబ్దము ఉత్తరపదమైనప్పుడు పుల్లింగం బున శ్రేష్ఠార్థగోచర మగును. ‘మ్యురుత్తరపదే వ్యాప్తు పుష్ట వర్ధ భ వ్యాసాః సింహ కాద్యాల వాగాద్యాః త్రింసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః’ అను., వృషకుంజర - ఉపమానోత్తర కర్తృధారయము -

కావున పూర్వపద ప్రధానమయినది. దానం జేసి (అదంత) పుట్టింగ మహద్వాచక కార్యములు
ఉత్పన్నములు సంబుద్ధ్యకారము, దుష్టోపము లొనగునవి.), కళింగరాజ్య లక్ష్మీరమణీలలామ =
కళింగరాజ్య లక్ష్మీయనెడి సుందరీతిలకము -

[అశ్వ భూషా పుణ్ణి పుచ్చ శ్రేష్ఠ కృత్తార కేతుమ్]

లిక్ష్మీ ప్రభాకే పురుషే లలామోఽస్మీ లలామ చ.' నానా.

లలామ శబ్దము నకారంత మయినను అకారంత మయినను తెలుగున 'లలామము' అని ముఖ్య
కముం బొందవలయును; అట్లు పొందమిని చరితాదిగణ పాఠముచేత నైనను, 'అలేమ నిజంతే'
నూత్రమందలి బహుళ గ్రహణము చేతనైనను సాధింపవచ్చును.], కూరిమిక్ = ప్రేమచేత - మిన్నులు
ముట్టిన మోహనాలతోక = అకసముంటిన యేనుగులతో (కళింగరాజు గజపతి కావున కృష్ణరాయ
నికి అత్యున్నతము లయిన యేనుగులను కామక పెట్టె నని భా. - టెక్కములతో నని యొకటిక -
'మోహనే కేతు మూర్ఖ స్త్రీ' లెజయని - అమరాగముతోడి యాసలతో ననియు, - 'మోహనా'
లనఁగా కోటయందలి కేతునిరసనసాధనము అని కొందఱుచీక. ఆపక్షమున వానించేటికీ కెచ్చినాఁ
డని భా. - దేవాలయపుద్వారముమీఁది తాతిదూలమునకు మోహనరాయి యనిపేరు.), నినుక్
చేరక = వచ్చి నిన్నుఁ గూడినది; కారణము అట్ల = ఇందులకు కారణము సరిగానున్నది; (ఎట్లన) -
లక్ష్మీ, కనుగొందనివేడుకక = వాడిపోనియనురాగముతో, కృష్ణరాయనిక్ = సామియైన క్రీకృష్ణుని
(కృష్ణదేవరాయలను అనుటయు,) చేరునకాక = పొందుకేకాని, వానిచెడక = వరుస చెడిపోవు
నట్లుగా, పోదరుఁడైన రుద్రునిక్ = తోఁబుట్టువయిన రుద్రుని (కళింగరాజయిన వీరరుద్రుని అను
టయు), చెందునె = కూడదు.

కృష్ణరాయ, కళింగలక్ష్మీ తాను లక్ష్మీ కావున కృష్ణుఁడనైన నిన్నుఁ గూడినది, రుద్రుఁడగుట
చేత తనకుం దోఁబుట్టు వయిన కళింగరాజును (వీరరుద్రుని) కూడదాయెను. ఇట్లుచేయుటకు వాని
సరియైన కారణమే గదా.

కళింగలక్ష్మీప్రాప్తికి కారణము గానట్టి వానిని తత్కారణముగాఁ జెప్పుటచేత పోతూ
శ్రేయోకారణము - అందులకు కృష్ణరాయ వీరరుద్రులకు కృష్ణరుద్రులతోడి యభేదరూపకము
అంగముగా నున్నది.

సీ. కచసక్త ఫణికంచుకము మాలి వీరకే

దారంపుఁ బొగ చందంబు నొందఁ,

గలయ నంగమున మర్కటకీటకృత మైన

మగ్గంబు నేత్రసుంపద వహింప,

ధ్వాంత గహ్వర శిలాతాడితాలికచిక్క

తా స్రవంకము చంద్రమై పొసంగఁ,

దను భృక శ్రాంతవేష్టన లగ్నబర్హి బ

ర్హంబు ఘువ్యన్న చుంగై చెలంగ,

లే. నిద్ర తుల్యాంచి, నెలయేట నీడఁ గాంచి,

గోపవంబు నెడి, తొంటి భూచమే

మగుట యవ్వనమహిమగా నలికి యచట

విడుచు గజరాజు నీథాటి వింధ్యవాటి.

39

నీథాటిక = నీయొక్క విజయ యాశ్రయందు, వింధ్యవాటిక = వింధ్యరణ్యమందు, గజరాజు = (పలాయితుడై దాగియున్న) కళింగరాజు,

1. కచ.....మ - కచ = తలవెండ్రుకలయందు ('కచః కేశః కిరోయహః' అను.) - సక్త = అంటుకొన్న - ఫణికంఠకము = పాఠకులుసము ('సమా కథ్యుక నిరోకా' అను.), మాళి = శిరమునందు, వీర కేదారంపుఁ బాగ చందంబుక = వీరకేదార మనెడి (వీరకేదార మనఁగా రంగరంగోచిత మయిన శిరస్త్రము అని ప్రాణ్యము.) తలపాగయొక్కతీరును, ఒండక = వహింపఁగా (అట్టిపాగగా అగపడఁగా అనుట),

2. కలయక = అంతటను, అంగమునక = దేహమందు, మర్కటకీట కృతము = సారెపురుగు చేత చేయబడినది ('లూతా స్త్రీ తస్తవా యోర్ణనాథ మర్కటకాః సమాః' అను.), విన - మగ్గుంబు = నేత, నేత్రసంపదక = వలిపముయొక్క ('స్వాజ్ఞ టాంకుకయో శ్చేత్రమ్' అను.) సాంపును, వహింపక = తాల్పఁగా (వలిపవస్త్రముగా నగపడఁగా ననుట),

3. ధ్వంత.....మ - ధ్వంత = చీకటితోడి ('అన్ధకారోఽస్త్రియాం ధ్వాంతమ్' అను.) - గవ్వార = గుహయందలి ('దేవభాతవిరే గుహా | గవ్వారమ్' అ.) - లో = తాటిచేత - తాడిత = కొట్టబడిన - అళిక = నుదుటి యందలి ('లలాట మళికం గోధిః' అను.) - చిక్కణ = చిక్క నయిన ('చిక్కణం మసృణం స్నిగ్ధమ్' అను.) - అస్ర = నెత్తుటి యొక్క ('అస్రః శోశే కచే పుంసీ క్షీబ మశ్రుణీ శోశితే' మేది.) పంకము = బురద, చంద్రము వి = సిందూర (తలక)మై, పాసఁగక = ఒప్పుఁగా - రాత్రి దాగుటకై దూతిన చీకటిగుహలో నుదురు ఒక తాటికి తగులఁగా గాయమై కాటి పేలుకొన్న నెత్తురు సిందూరతలకమువలె నొప్పుచుండె ననుట;

4. తను.....బు - తను = దేహముయొక్క - భృశ = మిక్కిలమైన - శ్రాంతి = బడలిక చేత నయిన - వేష్టన = పొర్లి గింతలయందు - అగ్న = అంటుకొన్న - బర్హి బర్హంబు = నెమలి పురి, మువ్వన్నెచుంగు వి = నీల రక్త పీతము లనెడి మూడు వన్నెలుగల యంతరీయపుఁజెఱఁగుగా, చెలఁగక = ఒప్పుచుండఁగా, నిద్ర మేల్కొంచి, వెలయేటక = కొండవాఁకయందు, నీడక = తన ప్రతిబింబమును, కాంచి = చూచి, గోపవేషంబు = చొప్పుమార్పుటకై తాను ధరించి యుండిన) గొల్లవేషము, చెడి = మాటి, తొంటి భూషవేషము = తన పూర్వపురాజవేషము, అగుట = కలుగుట, అవ్వన మహిమగాక = ఆయరణ్యముయొక్క ప్రభావముచేత నని, అలికి = భయపడి, అచట = ఆ ప్రదేశమును, విడుచుక = త్యజించును. (అచట నుండక యెటకేని యేగును.)

కృష్ణరాయని దాడికి వెఱచి గజరాజు గోపవేషమున వింధ్యరణ్యముంబట్టి పలాయితుఁడగుచు రాత్రి దాగుటకై ఒక చీకటి గుహం జొరఁబాటి అటనిద్రించి నూర్యోదయవేళ మేలుకొని వెలయేట తననీడను చూచుకొనఁగా అతనికి గోపవేషము పోయి తొంటి భూషవేషమే వచ్చినట్లు శ్రమజనించెను. అందులవివర మెట్లనఁగా - రాత్రిగుహలో జాట్లను కంటుకొన్న పాఠకులుసము వీరకేదారంపుఁ బాగగా నగపడెను, ఒడలనంతట సారెపురుగు లలి నపట్టు వలిపంపు వలనగా నగపడెను, చీకటిలో నుదురు తాటికి తగులఁగా కాటిపేరిన నెత్తురు సిందూరతలక ముగా దోచెను, శ్రమచే తాను పొర్లి నప్పు డంటుకొన్న నెమలిపురి మువ్వన్నెచుంగుగా దోచెను.

అట్లు భ్రమపడి యారాజు ఆననము దేదో తెచ్చికొలు నేనము బోనడచి వాస్తవము మను గలిగించు మహిమ కల దని తలంచి భయమున అహోబు వదలి మణియొక చోటికిం బలా యుతుఁ దాయెను.

‘విడుచు గజరాజు నీధాటి వింధ్యవాటి’ రాయఁడు అప్పటికి గజరాజును (కటకపురీకుని = కాలింగుని) కొట్టివారదా? దాడికి ముందేగదా స్వప్నము? ఈదాడులు పెక్కులు. ‘అనన్య వ్రాద్యత్కలింగాంగవా బంధీగ్రాహ.’ మను. ‘కాంతరపాతిత కాలింగ వలేళ’ మను.

నిర్దోశాదులు సామ్యమహిమచేత వీరకేదారాదులుగా తోచినందున శ్రాంతిమ జలంకారము.

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయ, విజయాంకము లీవు లిఖించి తాళస

న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ నిల్విన కంబము సింహభూధర

ప్రభుతిరునాళ్లకుం డిగు సురప్రకరంబు కలింగమేదిసి

విభు నపకీర్తి కజ్జలము వేమలు పెట్టి పఠించు నిచ్చలుక.

40

కృష్ణరాయ, ఈవు, విజయఅంకములు=(నీ) గలుపు బిరుదములను (‘అహోనాటక విచ్ఛేదే సంఖ్యాయాం యుధి భూపతే | సమాపే రూపకే స్థానే మస్తా వుత్తన్నజ్ఞ చిహ్నయోః.’ వానా.), లిఖించి, = చెక్కించి, పొట్టునూరికడ = పొట్టునూ రను పురము చెంత, తాళసన్నిభముగ = తాటిచెట్టుతో సమానముగా (అంతపొడవుగా), నిల్విన కంబము = వాటించిన స్తంభమును (అనఁగా స్తంభముదలి వ్రాతను), సింహ.....కుక - సింహభూధర = సింహచల మనెడు త్రేత్రముయొక్క - ప్రభు = స్వామియయిన యప్పనియొక్క - తిరునాళ్లకు = ఉత్సవములకు, డిగు = స్వర్ణమునుండి యవతరించు - సురప్రకరంబు = దేవసమాహమ, కలిం.....ముక - కలింగ మేదిసివిభు = కలింగరాజయిన గజపతియొక్క - అపకీర్తి = దుర్యశమనెడి - కజ్జలముక = కాటుకను (‘అజ్ఞానం కజ్జలమ్’ పామ.), వేమలు = పలుమాలు, పెట్టి = (అక్షరములు స్పష్టముగా తెలియుటకై) వ్రాసి, నిచ్చలుక = సర్వదా, అభిరతిక = ఆసక్తితో, పఠించుక.

కృష్ణరాయఁడా, నీవు పొట్టునూరియొద్ద తాటిచెట్టు నంతపొడవుగలదిగా నిలిపిన నీజయ స్తంభమునందు నీవు చెక్కించిన నీజయ కాసనములకు సింహాద్రియప్పుని యుత్సవములకై వచ్చెడి యింద్రాదిదేవతలు అక్షరములు స్ఫుటముగా తెలియుటకై కలింగరాజయిన గజపతియొక్క యప కీర్తికాటుకను పలుమాలు చమరి సర్వదా వ్రీతితో పఠింతురు. - ఆజయస్తంభ కాసనములచేత నీకీర్తియు అతని యపకీర్తియు స్పష్టము లని భా.

సురలు కజ్జలము పెట్టి పఠించుట యబద్ధముగాన సంబంధాతిశయోక్తి; దానికి ‘అపకీర్తి కజ్జల’ మనుచో రూపకము అంగము. [రాయ - ఇట్లు దేశ్యములకు సంబుద్ధిమణ్ణోపము కృష్ణ రాయాదులకాలపుఁ గవనములలో ప్రచురము.]

సీ. సనకాది దివిజ మస్మరి ఫాల గోపి చం

దవపుండ్రవల్లిక ల్పాకి నాకి,

సెలసి హాహాహూహువుల దండియల తెంలి

దైవ్య సింగిలులుగాఁ దివిచి లివిచి,

సప్తరికృతవియజ్ఞర వాలుకాలింగ
 సమితి ముచ్చెలకాళ్ల జమరి చమరి,
 రంభాప్రభానాపురఃపృథూరోజకుం
 భంబు లెచ్చటఁ గన్న బట్టి పట్టి,

తే. తిరుగు మారిపురి సురతరు సురల మరగి
 బహుళ హళహళి భృత కలబరిగనగర
 సగర పురవర పరిబృథ జవన యవన
 పృతన భవ దసీ ననిఁ దెగి కృష్ణరాయ.

41

కృష్ణరాయ, అనిఁ = యుద్ధములో, భవత్ అనిఁ = నీకత్తిచేత, బహు...తన - బహుళ = అధికమయిన - హళహళి = సందడితో - భృత = నిండిన - కలబరిగనగర = కలబరిగపట్టణము యొక్కయు - సగరపురవర = సాగరు పట్టణముయొక్కయు - పరిబృథ = సుల్తానుయొక్క (ప్రభుః పరిబృథోఽధిపః' అను.) - జవన = వడిగల - యవనపృతన = తురకదండు ('పృతనా వాహినీ చమూ' అను.), తెగి = ఖండితమయి, మారిపురిఁ = ఇంద్రుని పట్టణమందు (అమరావతీయందు - వీరస్వర్ణముం దనుట), సురతరు సురతఁ = కల్పవృక్షపు సారాయులను, మరగి = రుచిగని;

1. సన...కల్ - సనక = సనకముని - అది = తోనగు - దివిజమగ్గురి = కేల్యాయతుల ('భిక్షాః పరివ్రాట్ కర్తవీ పారాశర్యపి మగ్గురీ' అను.) - ఫాల=నాశశ్లయందలి - గోపించదన పుండ్ర వల్లికల్ = తిఁగలవంటి గోపించదనపు నిలుపుబాట్లను, నాకినాకి = మాటిమాటికిని నాకి;

2. హహ హూహావృల దండియల్ = హహాండు హూహావు అనెడి దేవగాయనుల యొక్క వీణలను ('హహ హూహూ కైవమాద్యాః గన్ధర్వాస్త్రీ దివకపామ్.' అను.), పెలసి = ఒడిసికొని, తంత్రితైవ్యఁ = తంతువులు తెగునట్లుగా, సింగిబులుగాఁ = కొమ్మనిండ్లు అగునట్లుగా, తిగిచి తిగిచి = మాటిమాటికిని లాగి;

3. సప్త.....తిఁ - సప్తరి = (కశ్యపాచులగు) నేడుగురు సత్యవచకులచేత (ఋషయః సత్యవచసః' అను, - 'కశ్యపోఽస్త్రి ర్భర్తవ్యాజో విశ్వామిత్రశ్చ గౌతమః జమదగ్ని ర్వసిష్ఠ శ్చ సప్తతే ఋషయః స్పృతాః') - కృత = చేయఁబడిన (లింగములకు విశేషణము) - వియజ్ఞః = అత్యంత గంగయందలి ('వియ ద్విష్ణుపదమ్', 'ప్రవాహనోవిర రోయురః' అను.) - వాలుకా లింగ సమితిఁ = ఇసుక లింగములయొక్క సమూహమును ('వీకతాః మ్యుర్వాణా అహీ' అను.), ముచ్చెల కాళ్లఁ = పైచారు జోళ్లతోడి పాదములతో, చమరి చమరి = మాటిమాటికి త్రొక్కి;

4. రం...లు - రంభా = రంభయను నచ్చర - ప్రధాన = ముఖ్యురాలుగాఁ గల - అప్పరః = అచ్చరలయొక్క - పృథు = గొప్ప - ఉరోజవంభంబులు = చనుఁగుండలను, ఎచ్చటఁ గన్నఁ = కనఁబడిన చోట నెల్ల, పట్టిపట్టి = పిసికిపిసికి, - తిరుగుఁ = సంచరించును - (కర్త పృతన).

కృష్ణరాయ, కలబరియొక్కయు సాగరుపట్టణముయొక్కయు తురకయొరికల రాజుల మరకలు పీకత్తిచేత అనిలో నుడిసి, స్వర్ణమున కేడి అచ్చట నుత్పన్నవాసన మరక, కల్పవృక్ష సురతఁ ద్రాగి సునకాది దివ్యయతుల లింగములందలి గోపించదన త్రిపుండ్రమును చక్ష

నాకును, దేవగాయతలచేతి వీలైన ఒడిసి పుచ్చుకొని కొమ్మమిడ్లవలె గుండ్రముగా నగునట్లు గాను రంధ్రము తెగునట్లుగాను చెడ లాగుచును, అకాశగంగా పైకెరములయందు సప్తరులు చేసి కొన్నయిసుకలింగములను వైభారుకాళ్లతో చెడఁ ద్రొక్కుచును, రంధ్రాని మరాంగనల పెద్ద చనుగుండలు ఎక్కడ కనబడిన నక్కడ చెడఁ బడుతుచును, తిరుగుచుందురు. — స్వభావోక్త్యతి శయోక్తులప సంకరము.

మ. అలుక స్తోటక ధట్టికా ఖురపుటి హల్య స్థురాసాని పు
చ్చులు వోఁ దున్ని, చలచ్చుమూ గజ మదాసార స్థలి నీర్తి పు
ష్కల సస్యం బిడి, యేకథాటి బలిరా కట్టించి తో దృష్టి కే
దులఖా నోగ్ర కపాల మర్థప హరి దూభ జాంగల శ్రేణికా.

42

(కృష్ణరాయఁడా నీవు) అలుక = కోపముతో, ఏకథాటిక = ఒకటే దాడిచేత, అర్థ.....క = అర్థపఁబడేదని - హరిత్ = దిక్కునందలి - భూ = భూమియనెడి - జాంగల = మెట్టచేలయొక్క ('జాబ్బలో జలనిర్దుక్తదేశో విశ్వం.) - శ్రేణిక = వరుసయందు, ఘో...ల్యక = ఘోటక = గుఱ్ఱములయొక్క - ధట్టికా = సేనలయొక్క - ఖురపుటి = గొరిజలోపులనెడు - హల్యక = నాఁగేటి మొత్తముచేత ('లాబ్బలం హలమ్', 'హల్యా హలానామ్.' అను. - హలానాం సమాహా హల్యా = హలముల మొత్తము హల్య), ఖురాసాని పుచ్చులు = ఖురాసాక దేశపు పుచ్చుకాయల వంటి వగు సగిరస్త్రమేచ్చగిరస్సులను, పోక = పాడగునట్లు, దున్ని, చల.....లిక = చలత్ = నడుచుచున్న - చమూ = సేనయందలి - గజ = వినుఁగులయొక్క - మద = దానజలముయొక్క - ఆసార = జడివానయొక్క - పులిక = తడుపుతో, కీర్తి.....లు - కీర్తి = యశస్సనెడి - పుష్కల = నిండ యిన - సస్యంబు = పైయను, ఇడి = పెట్టి, ఏదులఖాన ఉగ్రకపాలము = విజాపురపుసుల్తానయిన యేదులపాహు అను వానియొక్క భయంకరమైన పునుకను, దృష్టికే = దృష్టిదోషపరిహారార్థమైన మొబాస్తుగా, కట్టించితి (వి), టోక బలిరా = టోరా బలి = ఆశ్చర్యముగా నున్నదినుమా.

కృష్ణరాయనిమిఁదికి లీజాపురపుసుల్తాను ఏదులపా అనువాఁడును గోలకొండ నిజాము సాహసు అహమదునగరసుల్తానును కలసివచ్చి యితనిచే కృష్ణకడ నిహతులైరి. ఆవృత్తాంతము ఇట్ల ననుసంధింపఁబడియున్నది.

కృష్ణరాయఁడా నీప్రకాపము సేమని పొగడుదును! నీవు ఒక్కదాడిలో తురకల శిరములను పుచ్చతోటలనుం బోలె - గుఱ్ఱముల గొరిజలతో వాఁగళ్లతోనుం బోలె - దున్ని నైచి యేనుఁగు దండుల దానధారలచేత తర ముచేతనుం బోలె - ఉత్తరదిగ్భాగములను మెట్టచేలనుంబోలె - తడిసి, అపదమలో కీర్తిని పైయనుంబోలె - నాటి, అచట ఏదులపాయొక్క తలకాయను దృష్టిపిడతం బోలె - నిలిపితివి. దూషకాలంకారము.

'ఖురాసానులనెడు మేచ్చుల' ననువ్యాఖ్య సంగతము కాదు, ఖురాసాని దేశము కాబూలునకు తూర్వోత్తరమున నున్నది. కనుక ఖురాసాని పుచ్చలన్నచో ఆదేశపు భటులు ఏదులఖానుని సేనలో నుండి రని తలంపవలెను. మఱియు * కృష్ణరాయని దాడి దక్కనును దాటలే దని తపీయ

* ఇటీవలి యికోధనచే రాయఁడు ఆర్యాకర్తమును జయించినట్లే - చూ. నందిలిచ్చుక గయకాపురము, నెలూరి వెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసము శౌరతి, అక్టోబరు, 1959.

ఈ రిస్తునయే 'ఏకచ్చుతిత సర్వభూతలయ' అన్న వాఁడు.

చరిత్రకారులు వ్రాసినను, అందులకు “బంగాళాంగ కలింగభూప సుభటాద్రిశ్రేణి జంఝూనిలా అనుమనుచరిత్రగత రాయ విశేషణము భంజకము. ‘అర్థపహరి ద్భూజాంగత’ మన్నందులకు ‘వరుజాంగలములు’ అను భారతవ్యవహారముం బరికింపుడు.

చ. సుమతి బునఃపునా రచిత షోడశదాన పరంపరా వసం

తమల ననంత విత్తము ననంత ననంత మహాగ్రహార బృం
దమను నొసంగు నిన్నొరసి తా రెన రాక కదా నిలిప భూ
జములు వహించు దుర్యోశము పట్టద కోకిల కైతవంబునన్.

43

పునః...లక - పునః పునః=మాటిమాటికి - రచిత=కావింపబడిన - షోడశ=పదునాలు -
దాన=ఈవులయొక్క-పరంపరా=వరుసయనెడి - వసంతములక = ఆమనులయందు, అనంత = కడ
లేని-విత్తముక=ధనమును, అనంతక=కడలేని (అమహత్త్వీ)లింగ విశేషణముగాన పాక్షికస్త్రీ
త్వము.) - అనంతక = భూమిని (‘భూ ద్భూమి రచలానస్తా’ అను.), మ...నుక - మహాక =
గొప్ప-అగ్రహార=నల్లిండ్లయొక్క (బ్రాహ్మణగ్రామములయొక్క. ‘అగ్రం బ్రాహ్మణ భోజనం,
తదగ్రంప్రియస్తే రాజధనాత్ పృథక్క్రియస్తే తే త్ప్రదాయః’-నీలకణ్ఠ; ‘గ్రామభేదశ్చ’-
తారానాథ తర్కవాచస్పతిః.) - బృందమునుక=సమూహమును, సుమతిక=ప్రీతితో, ఒసంగు
(=ఇచ్చెడు) నిన్ను, ఒరసి = ద్వేషించి, తారు = తాము (అనగా కల్పవృక్షములు), ఎన=సాటి-
రాక కదా = రానిపాతువుచేతఁ జామా, నిలిప భూజములు = దేవ తరువులు (=కల్పవృక్షములు),
పట్టద కోకిలకైతవంబునక = తుమ్మెదలు కోయిలలు అనెడి మిషచేత, దుర్యోశముక = అపకీర్తిని,
వహించుక = తాల్చియున్నవి.

ఓకృష్ణరాయదా, మాటిమాటికి సేపు రచించెడి షోడశ మహాదానము లనెడి వసంతర్తువుల
యందు అనంత మయిన ధనమును భూమిని అనంతమయిన గొప్ప యగ్రహార సమూహమును
ప్రీతితో ఇచ్చువాడ వయిన నీతో దానమందు స్ఫుర్తవహించి సాటిరాలేకకదా కల్పవృక్షములు
తమ యపకీర్తిని తుమ్మెదలు కోయిలలు అను మిషచేతఁ దాల్చియున్నవి. — అపకీర్తి నలుపనియు,
తుమ్మెదలును కోకిలలును వసంతర్తువునందు వృక్షములందు మెండుకొను ననియు ననుసంధించుకొన
వలయును.

ద్వితీయపాదమున బిందుయతి, అందులకు ‘అనంత’ యనునది సన్ధిమాస మగుటచే పాక్షి
కముగా నంగీకృత మయిన వ్యంజన యతియైనది.

‘పనిఁ బూని నిలుచుఁ దమతమ యనువాసికములకు బిందుయతు లన వెనుకక’

గనుపట్టు వాల్ల లిపులను బెను కున్నలు తమకు దాసి పిఱుండ గదియువోక.’ ఆప్తు.

* ‘షోడశదాన పరంపరా వసంతములక’ - రూపకము; కడమ పాతూత్ప్రేక్ష సాహ
స్యావ; ‘ఎనరామి’ ప్రతీప విశేషము.

తే. ప్రబల రాజాధిరాజ వీర ప్రతాప రాజమరమేశ్వ రాధదుగ్ధానటేశ

సాహితీసమతాంగణసార్వభౌమ కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్దింపు’ మనిరి. 44

* షోడశదానములు — గో, భూ, తిల, హిరణ్య, రత్న, విద్యా, కన్యా, దాసి,
కయ్య, గృహ, అగ్రహార, రథ, గజ, అశ్వ, ఛాగ, మహిష, దానములు. క. ర.

ప్రబ...లేశ - ప్రబలరాజాధిరాజ = ప్రబలు లయినరాజులకు పై రాజపును - పీఠప్రతాప - పీఠ = శ్రేష్ఠమయిన (సర్వాధికారియైన) ప్రతాప = లేజము కలవాడవును - రాజపరమేశ్వర = రాజులకు పరమేశ్వరడవును - అర్థ.....శ - అర్థ = పురుషార్థము లనెడి - దుర్గా = పార్వతికి - నలేశ = శివుడవును - సా.....మ - † సాహితీ = వైదుష్యమందును - సమరాంగణ = యుద్ధక్షేత్ర మందును - సార్వభౌమ = చక్రవర్తివియు - నయిన ('చక్రవర్తి సార్వభౌమః' అను.) - కృష్ణ రాయేంద్ర = కృష్ణరామప్రభుడా, కృతి = ప్రబంధమును, వినిర్మింపుము = రచింపుము, అనిరి [కర్త (౧౮) వచనములో 'విద్వజ్జనంబులకు' పరామృశించుచున్న 'వారు' అనునది - ఆ విద్యాంసు లిట్లని రని భా.].

'ప్రబల...భౌమ' - ఇదంతయు నాల్గు విరుదాంకముల సమాసము - 'ప్రబలరాజాధిరాజులైన పీఠప్రతాపులైన రాజపరమేశ్వరులనెడి అర్థ దుర్గా = అర్థశరీరమైన పార్వతికి - నలేశ = దుర్దునివంటివాడా.' అని శ్రీనివాస వ్యాఖ్య.

వ. అంతః బ్రహ్మ ప్రాంత రంగుండ నై.

45

అంతః = వా రట్లు హెచ్చరింపఁగా ('అనివిన్నవించినఁ' అని పూర్వము ద్రూపాతము - వివిధ వేదాగమవిదులగు విద్వజ్జనులు తనకు 'విన్నవించి' రని కృష్ణరాయుఁడు చెప్పకొనుట నిజావి నీతి స్ఫోరకమైయున్నది. కావున 'అంతః' అని మార్పు చేసికొనఁబడినది), ప్ర.....డఁ - ప్రహృష్ట = సంతోషపడిన - అంతరంగుండఁ = హృదయము కలవాడను;

—* ప ప్త్యం త ము లు *—

క. అంభోధి కన్యకా కుచ | కుంభోంభిత ఘుస్పణమస్పణ గురువత్సునకుఁ

జంభారి ముఖాధ్యక్షున | కంభోజాక్షునకు సామి హర్యక్షునకున్. 46

అం.....నకుఁ - అంభోధి = సముద్రముయొక్క - కన్యకా = కూతు రయిన లక్ష్మి యొక్క - కుచకుంభ = చనుగిండులయందు - ఉంభిత = నింపఁబడిన (నిండుగా పూయఁబడిన - 'ఉమ్మ పూరణే' ధా. పా.) - ఘుస్పణ = కుంభముచేత - మస్పణ = నిగుగల ('మస్పణం కర్కశే స్థిగే' నానా.) - గురు = విశాలమయిన ('గురుప్రీతిక్యాం మహతి దుర్జరా లఘునోరపి' మేది.) - నక్షునకుఁ = తొమ్ముకలవానికి, జం...కుఁ - జంభారి = ఇంద్రుఁడు ('జమ్మ భేదీ హరిహరుః స్వారా ణ్ణముచినాదన' అను.) - ముఖ = ప్రధానుఁడుగాఁ గలవారికి (ఇంద్రుడులకు అనుట - అధ్యక్షునకుఁ = దొర యగువానికి, అంభోజ అక్షునకుఁ = కమలములవంటి కన్నులు గలవానికి ('చైత్యాదిః పుణ్డారికాక్షో గోవిందో గరుడధ్వజః' అను.), సామిహర్యక్షునకుఁ = సగమునింగమైన వానికి (సరసింహావతారుని కని భా. - 'సామి త్వర్థే జాగుప్సితే', 'సింహా మృగేంద్రః పశ్చాన్యో హర్యక్షః శేనరీ హరిః' అను.) - అంత్యానుప్రాసము; వృత్త్యనుప్రా.

క. మర్దితకాలియఫణికి గ | పర్దభృ దజ బింబితాచ్ఛుపదనఖిఘ్నణికిఁ

దోర్దండశాఙ్గఁకిఁ కఘ | కర్దమదినమణికి దనుజుకరివరస్పణికిన్. 47

† పట్టాభిషేకము నాటికే 'సమగచణ్డు' 'కావ్యనాటకాలంగారమరజాడు' చూ. పీఠికలో పట్టాభిషేకకావసము.

మ...కి - మర్దిక=మర్దింపబడిన ('మృద యో' ధా. పా. సుగ్ధసేయుట) - కారీయ= (యమునయందలి మడుగులోని) కారీయుఁ డనెడి - ఫణికి - పాము కలవానికి, కప...కి - కపర్దభృత్ = కివుడు (కపర్దమును అనఁగా జుట్టాటమును ధరించినవాడు - 'కపర్దోఽన్య జుట్టాటః' అను.) - అజ = బ్రహ్మ ('అజా విష్ణు హర చ్ఛాగా' అను.) - (అనువాచిత) - లింబిత=సంజాత ప్రతిలింబ మయిన (వారు ప్రతిలింబించి రనుట - 'లిమ్మం తు ప్రతిలిమ్మే స్యా త్తద్ధితే లిమ్మికాఫలే' హేను.) - అచ్చ = అమల మయిన ('ప్రసన్నోఽచ్చః' అను.) - పదనఖ ఘృణికి - పాదములయొక్క గోళ్లయొక్క కాంతులు గలవానికి ('అగ్న్యర్పిష్టుఘృణిః' నానా. - బ్రహ్మయ కివుడును వేంకటాచలపతిపాదములకు ననుస్మరింతు రనుట. ఈయర్థమునే మనోహర మయిన ప్రకారాంతరమునం జెప్పినందున పర్యాయోక్తాలంకారము.), దో.....కి - దోర్దండ= నదియవంటి ('దద్దోఽస్త్రీ లగురేఽపిహ్యత్' అను.) బాహువు నందలి ('భుజ బాహూ ప్రక్షేప్త దోః' అను.) - కాబ్జ = కాబ్జ మనెడి ధనుస్సుయొక్క ('చాపః కాబ్జ మురారేక్షు' అను. విష్ణుదేవునిదిటికి కాబ్జ మనిపేరు.) - కిణికి = (వారి దెబ్బల) గాయపుఁగాయలు గలవానికి ('కిణో మాంసగ్రస్థిః ప్రణజం చిహ్నంచ' రామాశ్రమి), అ...కి - అఘ = పాపమునెడి ('అంతోఽఘః కృన్వతే వ్యఘమ్' అను.) - కర్దమ = బురదకు ('పక్షోఽస్త్రీ కాద కర్దమా' అను.) - దినమణికి - సూర్యుడయినవానికి ('ప్రద్యోతనో దినమణిః ఖద్యోతో లోకశాసనః' అను. - సూర్యుడు బురదకు పోఁగొట్టునట్లు శ్రీహరి పాపమును హరించు నని భా. - రూపకము.), ద...కి - దనుజ = అమరు లనెడి ('అసురా దైత్య దైతేయ దనుజేంద్రాః దానవా' అను.) - కరివర=పేటియేనుఁగులకు - సుణికి = అంతుకమయినవానికి ('అబ్జుకోఽస్త్రీ సుణిః స్త్రీయామ్, అను. అంతుకము ఏప్రకారము ఏనుఁగులను దండించునో ఆప్రకారము అమరులను దండించు వాడని భా. రూపకము; అంత్యాశుప్రాసము స్పష్టము.

క. గుహపుష్కరిణీతటఘన | గహనగుహఃఖేటవంచకపులిందునకుఁ

ద్రుహిణాండతుందున కయా | వహదీర్ఘాపాంగదృక్ కృపాస్యందునకున్, 48

గుహ...నకు - గుహ=కుమారస్వామియొక్క (పార్వతీనందనః స్కందః పేహాని రగ్నిభూ యోహా' అను.) పుష్కరిణీ=కోనేటియొక్క ('పుష్కరిణ్యాంతు ఖాశంస్యాత్' అను.) - తట= గట్టునందలి ('హరిం రోధ కృ తీరంచ ప్రతీరంచ తటం శ్రీఘ.' అను.) - ఘన = కట్టుమయిన ('ఘనం నిరస్తరం పాన్ద్రీమ్' అను.) - గహన=అడవియందును ('గహనం కాశనం వనమ్' అను.) - గహ=గళులయందును - అఖేట = వేటలాడుటయందు - వంచక పులిందునకు - మోయి పోయి యయినవానికి, ద్రుహిణ అండ తుందునకు = బ్రహ్మాండములు బాజులొక గలవానికి ('ధాతా జ్ఞానాని ద్ద్రుహిణి, - పిచణ్డమీ చకరోదరతున్దమ్' అను.), అ...నకు - అయ = మధుమలను ('అయః కుభావతో దిధిః' అను.) - ఆహ = సమకూర్చుట - దీర్ఘ = కాలికర్మణ - అపాంగ = కడకంటి - కృపా = మృదులయొక్క - కృపా = కనికరముయొక్క - క్షయనకు = క్షిణిక కల వానికి ('కదంబా క్షయనకుః, అనిభూత్యుద్రాగపాతము. దయాపాతము 'కదంబా అని శ్రీలింగమును, కోకభూయభూత కపూతకము 'కదంబా అని పుల్లింగమును, అని విజ్ఞమును - 'కదంబ' రసవ్యక్తియొ. కదంబా తు కృపాయాం ప్యాత్' హేను. నునీయ, 'క్షయనకుః'.

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద

ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీనయనకువలయుగల్గినానజ్యోత్స్నయితస్థితోజ్జ్వలముఖ దై
త్యానీతసురశ్రీ పునఃసయనక్రమణ పేంకటాచలరమణా.

1

శ్రీ...ఖ - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క - నయనకువల = కలవలనంటి నేత్రములయొక్క -
(‘కువలం చోత్పలే ముక్తాఫలేఽపి బదరీఫలే’ మేది.) - యుగల=ద్వయమునకు - అనూన=కొలు
వదని - జ్యోత్స్నయిత=వెన్నెలవలె నాచరించుచున్న - స్థిత=మందహాసముచేత - ఉజ్జ్వల=
వెలుంగుచున్న - ముఖ=వదనముకలవాడా, దై...ణ - దైత్య=దానవునిచేత (బలిచేతననుట) -
అనీత = అవహరింపఁబడిన - సుర = దేవతలయొక్క - శ్రీ = నిలియొక్క (నిలిసి) - పునః =
మరల - ఆనయన = తెచ్చునవైన - క్రమణ = అంజలు కలవాడా (‘క్రమ పాద విక్షేపే’
ధా. పా. - వామనావతారవృత్తాంతము ననుసంధించుకొనవలయును - పాదముతో తెచ్చినవాడా
అని స్వార్థము),

వ. ఆవధరింపు మాసమయంబునఁ బాండ్యమండలంబున.

2

ఆవధరింపు = చిత్తగింపుము, ఆసమయంబునఁ = (విష్ణుచిత్తుఁడు ఆవిధమున అతిథి
పూజలు సల్పుచు సుఖంబున్న) యాకాలమందు, పాండ్యమండలంబునఁ = పాండ్యదేశమందు
(‘స్వాస్త్యక్షణం ద్యాకరాజకే చ దేశే చ విష్ణే చ కదమ్బకే చ
వృష్టప్రభేదేఽపృష్టవనార్యకే చ భుజ్యభేదే కుని మణిలః స్వాత్.’ విశ్వ.).

సీ. ఏవీట సమలపాలిండ్లవై గంబూర

నవహారములచిప్పకపుచు మాన్పు,

మలయజం జేవీటఁ దొలుఁజెక్క దులిచి మే

డల కిడ్డమిగులు భూములకు డిగ్గఁ,

గలఁచు నేవీటిసింహళగజంబులగాలి

వైత్రవేళ నుదగ్గిళాగజంబుఁ,

దాల్చు రేవీటి ప్రాక్తనభూపనిర్తాల్య

మరకరంబులు పెరిగరణిపలులు,

తే. కపివర నియుక్త గిరిసదృ గృహననిలయ

గాత్రగాపితకనకముక్తవాట

గోపురావేదితోచ్చతాతోభ్యవస్త్ర

దనరు దక్షిణమధుర సాంద్రదుమధుర.

3

1. ఏ...ర - ఏవీటక్ = ఏమధురా పట్టణమందు, సుఖం = వెలయుచున్న (సతీసాధ్య పరివ్రతా' అను. - ఇది అత్యధిగమ) - పాలిండ్లవక్ = సనములమీద, గంబూర = కర్పూరము (గంబూరము - గంబూర - గంబూరము - అని రూ.), న...చుక్ - నర = నూతనమైన (మత్తా కరమైన తామ్రపల్లినదిసమీపమునఁ గలక ముత్యపుఁ జిప్పలనుండి ముత్యములను తీసి అప్పుడే గ్రుచ్చుకొన్నట్టి యనుట) - హారముల = ముత్యపుఁ చేరులయొక్క - చిప్పకవుచుక్ = ముత్యపుఁ జిప్పలయొక్క పిచ్చువాసనన (ఇతరకు ముత్యములనుండి తొలగినట్టిదానిని), మున్నుక్ = పొఁ గొట్టును. అదేకమునంటిన తూర్పుసంక్రమణలోను అదేకమున కాటు తామ్రపల్లెలోను ముత్యములు పుట్టును. కావున ఇతరులకు దుర్లభములయినముత్యములు వీరికి అత్యంత సులభములు - వీరిభాగ్యము అంతగొప్పది అని భా. కామవదలకముందే ధరించుట అటనే పుట్టుటచేతను అత్యుత్తమమునకేమనుచేతను - సంబంధాతిశయోక్తి.

2. ఏవీటక్ - మలయజంబు = చందనము ('గనసాతో మలయతో భద్రశ్రీ కృష్ణసోఽస్త్రీ యామ్.' అను.), తొలుఁజెక్క = మొదటి చెక్కను, దులిచి = తినిచి, మేడలవక్ - ఇడ్డమినులు = మేడలం గట్టుటకు వినియోగింపఁగా కేషించినభాగము (అచట మేడలన్నియు గలదవుగల పతోఁ గట్టిన తనుట గంధపు మ్రాఁతల యడవులుగల మలయపర్వతము అదేకములోనిది కావున అట్లు జరుగును.) భూములవక్ = ఇతరదేశములకు, దిగ్గక్ = వచ్చును; - సంబంధాతిశయోక్తి.

3. ఏ...లి - ఏపట్టణమందలి - సింహళ గజంబుల = సింహళ దీప్తమునుండి తేబడిన యేనుగుల (మదముయొక్క వాసనతోఁ గూడుకొన్నట్టి) గాలి, చైత్రవేళక్ = చైత్రసమయ మందు (వసంతారంభమందు అనుట) ఉదకదికాగజంబుక్ = అంగన యను పేరి యుత్తర దిగ్గజమును, కలఁచుక్ = తోటిపెట్టును. ఏనుగులు తమకన్న బలిష్ఠమైన యేనుగుయొక్క మద వాసన సోకినచో కలిగి పలాయితులగును -

‘సప్తచ్ఛద క్షీరకటుప్రవాహ మసహ్య మామ్రాయ మదం తదీయమ్
విలజ్జే తాధోరణితీవ్రయత్నా స్సేవాగజేవ్వా విముఖా బభూవుః.’ రఘు. 5-48.

చైత్రమాసమందు గాలి దక్షిణమునుండి ఉత్తరమునకు వీచ వారంభించును; అంతకుముందు ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు వీచుచుండును. చైత్రమాయతము సింహళ గజముల మదవాసనతో ఉత్తరమునకు వీచఁగా ఆవాసనకు ఆయుత్తర దిగ్గజము భయపడును. వసంతమందెల్ల దక్షిణపు గాలియే వీచుచున్నను అందులో పూర్వమాసమైన చైత్రముం జెప్పట ఆరంభములో కలఁక ఎక్కువ కావునను, అనంతరము అలవాటై పోవునుగావునను; ఇచ్చటి గజములు దిగ్గజముల కన్న బలిష్ఠము లని భా.

‘సింహళగజంబులు’ - సింహళ దేశమందు ఏనుగులయొక్కప్రసిద్ధము; ఆగజముల గాలి యానీదినంతవీచుచుండుచేత అదేకము తుదకపురాకొంద నున్న దనియు అంతరియత్తము గలజంబు తమని కాపాడానియందే యున్నవనియు భా. కలఁచుట అవాస్తవముగాన సంబంధాతిశయోక్త్యంతరము. సింహళగజములుగాన సింహళాదవగలక అవధికి అనుబంధము.

4. ఏ...లు - ఏటి - ప్రాక్తనభూషణోందిరాదయొక్క - నిత్యాభ్యుదయకర్తమయిన - మరకరంజాలు = కచ్చలను, మేల భరణిపకులు = కడమరాజులు, తాల్మరీ; కచ్చయను పింఠాకమందు త్తుట్టును; అందును అచ్చటి తొందిరాజులు ధరించి అంతకన్న మేలయినది దొరకేనపుడు పాలుకైచిన మునుపటి కచ్చలు మాత్రమే ఇతరరాజులకు దొరక నమట; - సంబంధాతీతయొక్క.

కపి...కప్ర - కపివర = ముగ్ధివునిచేత - నియుక్త = పనులుపెట్టబడిన - గిరిపద్మక = కొండలపండి (కొండలంకలేపి) - గహననిలయ = క్రోతులయొక్క (గహన = అడవి - నిలయ = నివాసస్థానముగాఁ గలది) - గాత్ర = దేహములచేత - గాపిత = ప్రకేతంపఁబడిన - కనకముక్తాకవాట = బంగారము తోడి ముత్యాల తలుపుగలదైన (మఘరాపురమునకు కవాటము ముక్తామయమునటకు 'ముక్తాకవాటం పాద్మానాం తత్తద్రక్ష్యథ వానరాః' అని వానరులం గూర్చిన సుగ్రీవోక్తి నరయుఁడు) - గోపుర = పురద్వారముచేత ('పురద్వారంకు గోపురమ్' అను.) - ఆవేదిత = తెలుపఁబడిన - ఉచ్చతా = బొన్నత్యముచేత - అక్షోభ్య = దురర్రమైన - వప్ర = ప్రాకారము (కోట) గలదియు ('వప్రః ప్రాకారోధసాః' పామ.) పాండ్ర = కడటమైన - ద్రుమ = వృక్షములయొక్క ('పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః' అను.) - ధుర = భారముకలదియు. వన - దక్షిణ మధుర (కూరసేన దేవమందు యమునయొద్దన నున్న మధుర = ఉత్తరమధుర), తనరుక = ఒప్పుచున్నది.

* 'మధుర' - రూ. మధూర. పీఠికయా. మధుర మోక్షదాతకపురములలో నొకటి;

'అయోధ్యా మఘరా మాయా కాశీ కాఞ్చ్య పృథన్వితా

పురీ ద్వారపఠీచైవ సప్తైతా మోక్షదాయకాః.'

ఒండె కూరసేనరాజధాని కానిది ధకారమధ్యవాసుకము ఉత్తరమున నొకటియుండి తదపేక్షచేత దీనిని దక్షిణమధుర యని ధకారమధ్యవాసుకముగానే కవి వ్యవహరించి వాడని యేని తలంపవలయును. కడపట అంత్యానుప్రాసము.

క. శమనరిపుత్రిపురభిదో | ద్యమవద్దోర్వర్జ్యవలయుతస్వర్గగిరి

ప్రమదంబై కాంచనవ | ప్రముదీప్రంబగుచు నప్పరంబున కొప్పుక. 4

అప్పరంబునకు = ఆ మఘరానగరమునకు, కాంచన వప్రము = బంగారపుఁగోట, దీప్రంబగుచుక = ప్రకాశమానమై, - శమ.....లై - శమనరిపు = శివునియొక్క (శమన = యమునియొక్క - రిపు = శత్రువైన - శివుఁడు శమనరిపుఁడు) - త్రిపుర = అమరులైన (బంగారపురము, వెండిపురము, ఇనుపపురమును అయిన) మూఁడుపురములయొక్క - భిదా = (125). మందు - ఉద్యమవత = ప్రయత్నవంతమయిన - దోః = బానుపుచేత - వర్జ్య = వి

* తమిళ 'సంగం' వాఙ్మయములో నేటి మధురప ఉత్తరమధుర యని

మధుర సముద్రమున మునిగి పోఁగా పాండ్యులు కపాటపురమును నిర్మిం

మునిగిపోఁగా భగవంతుఁడు సర్పాకారమున చూపిన గీతపై ఈ మధుర

అందుచేత తిరునాళవాయి యనియు ఉత్తరమధుర యనియు శే

ప్రాసితట్టు కానరాదు. అట్లే బాబా ద్వీపమున నొక మధురకము. - కద్రావ అవత్యాని = కద్రుక యిచట కూరసేనరాజధానితో వృద్ధయమందుచుకొని నొక కొనంగక = అకమించుటకై, ఉరగ

శలయిత = మండలి కృతమయిన (మిక్కిలి వంపఁబడిన) - స్వర్ణగిరి = బంగారుకొండ (మేయ వర్షకము) యొక్క - భ్రమ = భ్రాంతిని - దంబు = ఇచ్చునది, వి, ఒడ్డుకా.

పురిపట్టును బంగరుకొట యెట్లున్న దనఁగా—త్రిపురములపై దాహార్థము బాగామేయుటకై శివుఁడు మండలాకారముగా ఆకర్షించి దాహమైన పిమ్మట నిట పాటుకొనిన మేయచాపము నుమా యిది అమ భ్రమను కలిగించుచున్నది. ఈయర్థమునక 'వర్ష' కన్న 'ర్ష' అమట మేలు. — ఉత్పేక్షలంకారము. 'ద్యమవద్దోర్దండవలయిత,' 'ద్యమవద్దోర్దండైకవలయిత,' 'ద్యమవద్దోర్దండైకవలయిత' అని పా.

తే. సారిదిఁ గనుపట్టు పేమరత్నము నెలంగఁ
బొడవుకలమున సూక్ష్మమై పొల్పుఁ జూడఁ
బట్టణము కోటకొమ్మలపంక్తి గగన
మండలక్రికి సంపంగిదండవోలె.

5

పట్టణము కోట కొమ్మల పంక్తి = ఆ యూరి కోట బురుజులవరుస, సారిదిఁ = క్రమముగా, కను...లు = కనుపట్టు = అగపడెడి - పేమ = బంగారపు - రత్నము = కాంతులు ('రత్నః పుమాన్ దీధితౌ స్వాత్మైశ్చ ప్రగ్రహయౌ రపి' మేది.) చెలంగఁ = ఒప్పుచుండఁగా, బొడవుకలమునక = బొన్నతన కారణముచేత, సూక్ష్మమై = చిన్నవస్తువుగా కనఁబడుచు, చూడక = చూచుటకు (దృష్టికి), గగనమండల క్రికి = ఆకాశ ప్రదేశ లక్ష్మియొక్క, సంపెంగ పూవుల దండవోలెక, పొల్పుక.

ఆపురి కోటకొమ్మలు సావర్ణములు, సంపెంగపువ్వులను బంగారువన్నె కలవి, దూరపు వస్తువులు చిన్నవిగా నగపడును. ఆబంగారపు కోటకొమ్మలు ఆత్యంతతనము (అతిదూరము) చేత (సంపెంగపువ్వులవన్నెతో) సంపెంగపువ్వులంతలేసిగాను దూరముచేతనే దగ్గఱదగ్గఱగా వరుసగాను అగపడుటచేత అవి ఆకాశలక్ష్మియొక్క సంపెంగ పూదండయో యనునట్లొప్పును. — కోట అత్యంత మని భా. — ఉత్పేక్షలంకారము. 'సారిదిఁ గనుపట్టుట' - గ్రచ్చిపట్టుండుటకు. 'సంపంగిదండవోలె' - సంపంగిదండ కచధార్యము, కావున ఆకాశమంత యున్నకమో కోట అంతకన్న నున్నత మని భా. — 'పట్టణముకోట' - మువర్ణకంబునకు పుంపులు 'కర్తధార యంబులయందు' మార్తమే విహితము లయినను, 'కర్తధారయంబులందు' అను బహువచనంపు స్వార్థముచే అన్యసమాసములందును గన్పట్టుచున్నవి; 'పరిపరివిధంపు జన్మంపుఁ బరికరంపు ఉత్తమ సంపద' మను. 'పరికరంపుఁ బుణ్యంపుఁ గంపుల' అను. కావున 'పట్టణపుఁగోట' అని ఉత్తరముగాఁ జెప్పవచ్చును.

గాలియే పక్షి. నిఖిల దత్పురకామినీజనము లంభఃకేళిసల్పంగఁ ద ఎక్కువ గావునను, ఊరుమా లిప్తసంకుమదకస్తూరీమోచిచ్చందనా బలిష్ఠము అని భా.

బుల సారథింబులఁ జూచి కుంభీనసావాస ని
'సింహాశగజంబులు'

గాలి యానీదినండితమనకును భోగవతి నాఁ జన్మంజ్జ గల్గె న్దగ్గ.

6

గజంబులు ఈతని కాశభావియందే ఆపట్టణపు యావతిబృందములు, పరిభా = అగడితయందు ధాతికయొక్కలంకారము. సింహాశగజములే ఇతిపరిభా. వర్ణద్వితీయ మధ్యముగాని వర్ణచతుర్థ

మధ్యమాశాదు), అంభః కేళిక = జలక్రీడను, గల్పంగళ = కావించుచుండువలన, తత్...తత్ = తత్ = ఆయుధములయొక్క - గురు = గొప్పచైన - వక్షోరుహ = స్తనములయందు (వక్షః = యోమున - రుహ = మొలచునట్టిది) - తిప్త = పూయించిన - సంకుమద = జవ్వాదితోను - కస్తూరీ = మృగవాధితోను - మిశ్రత్ = కూడుచున్న - చందన = మంచి గంధములయొక్కయు - అగురు = అగరుగంధములయొక్కయు - పంకంబుల = బురదలయొక్క (మైపూతలయొక్క) - సౌరభంబులతో = పరిమళములచేతను, చుమీ, కుం...కిక = కుంభీనస = పొములయొక్క (చిన్నకుంభమువంటి ముక్కుకలది 'తేలి నానో ద్వీరసనో వ్యాళః కుమ్భానసో నారి' అను.) - ఆవాస = నివాస = నివాసస్థానమైన పాతాళమందలి - నిర్జరకల్లోలినికిక = దేవనదికి, అందుక = అపాతాళమందు, భోగవతి (గృహం కయ్య చ వస్త్రం చ తథాభరణ మేవ చ

స్త్రీ పుష్పం గన్ధ తామ్బూలే అష్ట భోగాః ప్రకీర్తితాః' అనెడి యష్టభోగములలోనిదైన గంధము కలదిగావున) భోగము కలది ('నదీ నగశ్యో ర్నా గానాం భోగవతి' అను.) - సంజ్ఞ = అనన్యోపన్యసేరు - తగళ = ఉచితముగా, కల్గెక.

మఘరాపుర యువకులు అగడ్తలో జలక మాడగా జవ్వాదియు కస్తూరియు కలవిన చంద నాగురువులమైపూత వారివచములం దలందికొన్నట్టిది, కరగి అసీటం గలయంగా, అసీటిలో కలసియున్న పాతాళగంగకు అష్టభోగములలో నొకటియైన యాగంధముయొక్క సంపర్కము చేత భోగవతి యను నన్నర నామము కలిగినది. — పరిఖ ఆరసాతలగంభీర మని భా. — కావున అతిశయోక్తి ధ్వని; భోగవతీకల్పమునకు యోగముచే నర్థాంతరకల్పన చేసినందున నిరుక్త్యలంకారము. 'యోగముచే నామములకు । బా గగు నన్నారకక్రమి పరగు నిరుక్తికా.' అలం.

'కామినీ' అనుట ఆకామినులగు వృద్ధులకు ఈ చెప్పిన మైపూతయుండదు గావున. కామినులు గావుననే 'కేళి' యు; 'నిర్జర కల్లోలిని' — దేవనదియే మూడు లోకములందును మూడు నామములం బరగుచున్నది. —

'దేవ స్యాత్త భువః కమణ్దులు జల సోతాంసి మన్దాకినీ
గక్తో భోగవతీమయాని పునతే యావ త్రిలోకీ మిమామ్.' అనర్.

'చన్యంజ్ఞ = చనుసంజ్ఞ - 'అను కొను లోనగు ధాతుజవిశేషముల యంత్యోకారమునకు నల్లుపరం బగునపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు,' ప్రో. వ్యా. 'అగురు' - రూ. అగరు.

"చం. మరువకగంధిలంబులను మంద రవిద్యుతులుకాదుపేర ధూ
సరములు సర్వవాంఛిత హాసంతికముల్ సముదగ్ర సౌర భా
గరు పరితిప్త భోగీయువకంతకలంబులునై తలిర్చె హ
సరములు దంతవీక్యత్రి బళంపదముల్ కుహీ నాగమంబునకా." రామాభ్యు. 5 (125).

తే. కాద్ర వేయులు భూమియుఁ గైకొనంగ
నురగలోకంబు వెడలి తత్పరిభ్రమింతు
నెగసి తోడనె క్రుంకుదు ర్మిలువ లేక
తత్తటాబద్ధ గారుత్తతముల కులికి.

కాద్ర వేయులు = నాగులు ('నాగాః కాద్ర వేయాః' అను. - కద్ర్యా అపత్యాని = కద్రుల యొక్క సంతతి, భూమియుక = భూలోకమునూడ, కైకొనంగక = ఆక్రమించుటకై, తీరగ

లోకము = కాక ('ఉరగః పక్ష్యగో భోగీ' అను.) లోకమునండి (పాతాళ లోకమునండి)
తత్... తత్ = తదలి = తరుణి, తత్ = ఆపరిభయోక్త - తట = దరలయందు - అనన్ = అంతటను,
(మెట్లగా) కట్టుబడినట్టి - గారుత్తతములవత్ = గరుడపచ్చలవత్, ఉలికి = భయపడి నిలవలేక,
వోడనే వెంటనే, క్రంకుదురే = క్రంకుదురే = మునుగుదురు.

నాగులు భూలోకమునుగూడ ఆక్రమించుటకై పాతాళలోకమునండి అయగడ్డనీటి
దాని పైకి వచ్చి దానిదరులకు మెట్లుగా కట్టుబడియుండు గారుత్తతములం గాంచి భయపడి
మఱి యటు నిలవలేక వెంటనే మునుగుదురు.

'యూక్' - పాతాళమునే గాక యనియర్థము. గరుడపచ్చలు సర్పవిషమును వారించుటయు
దానికే సర్పములు భయపడుటయు ప్రసిద్ధము.

'యస్మైదదాతి వివరం భూమిః పూత్కార మార్త ఫీరేన

అకివిషః సదైవా ద్దౌష్ఠ్యకరణ్ణే నీలిం సహతే.' సు. భా.

దౌష్ఠ్యకరణ్ణే = గారుత్తత కరణ్ణే, అని తట్టిక. 'సెగయు' - రూ. ఎగయు - 'బంధనంబు
తెల్లఁ బాయుదు భీముండు | నీరిలోననుండి సెగయువెంచె.' - భార. ఆది ౫(౧౨౩). అప్పు. -
అతిశయోక్తి.

తే. తరుణిశైవాలజలజపత్రములు వొడువ

మరకతచ్ఛాయా బొల్పుక దత్పరిభజలము

కోట బంగారు నేయుటకొఱకు మున్ను

బ్రహ్మ పిడిచినమందాకు పస రసంగ.

(8)

తత్ పరిభజలము = ఆయగడ్డనీరు, తరు...లు - తరుణి = శైత్యవన - శైవాల = నాచులును
(జలనీలీకు శేవాలం శైవలః' అను) - జలజపత్రములు = తామరాకులును, పాదువక్ = కమ్మ
కొనఁగా, కోటక్ = ప్రాకారమును, బంగారు నేయుటకొఱకు (పా. బంగారుగాఁ జేయు
కొఱకు), మున్ను = పూర్వము, బ్రహ్మ పిడిచిన మందాకు పస రసంగక్, మరకతచ్ఛాయక్ =
పచ్చలకాంతికో, బొల్పుక్. శైత్యనాచును తామరాకులును కమ్మకొనియుండుటచేత ఆయగడ్డ
నీరు గరుడపచ్చలవత్పై గలిగి ఎట్లుండు నవఁగా, అకోటను బంగారుకోటఁగాఁ జేయుటకై
బ్రహ్మ పూర్వము పిడిచిన మందాకుపసతో యమనట్లు ప్రకాశించుచుండును. — ఉత్ప్రేక్షాలం
కారము; 'మరకత చ్ఛాయక్ బొల్పుక్' అనుట పదార్థవృత్తి నిదర్శన. శైవాల జలజనీ పత్ర
చ్ఛాయా జలమునకుఁ గలుగుట తద్గుణాలంకారము.

'జలజపత్రములు' — 'విశినీచృదములు' - అని పా. కల్పించుకొనవచ్చును. - 'కా పుంసి
పద్మం నళినమ్... పుష్కరా మ్పూరుహాదీచ' అను. 'పద్మకృద్దము మొదలు 16 తామర పువ్వుల
పేరులు' అని లింగా. 'నళిన్యాంకు విశినీపద్మినీమఖమ్' అను. 'నళినీకృద్దము మొదలు 3 పద్మ
ములు గలదేశమునకుఁగాని పద్మసమూహమునకుఁగాని తామరతీగకుఁగాని పేరులు. ముఖమున్నుం
డున అవి నీ కమలినీ సరోజిన్యాది కృద్దములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి.' లింగా. — ఇందువలన
తామర లేకుండు జలజపత్రము అనియు, తామరాకులను జలజనీపత్రము అనియు వ్యవహరించుట
స్వార్థము. పత్రకృద్దము లేకుండున కాచక మగుట సహస్రపత్ర కలిపత్ర కృద్దములవలననే
స్ఫుటము. అట్లే బహుళ ప్రయోగములు గానఁబడియొడి.

అయ్యును బ్రాహ్మణుల లోకవాసాః మహ్యురీ విహస్విహా విర్వి కాను
సమూహతానాం కుట్రైః సహజైః । రక్షణ తానైః ప్రకాశా యజ్ఞవాసః' భోజ్యుః

మ. 'అతః దాహితపరంపరాపరిమళాన్యాపారలీలకా జనా
న్యైర మిచ్ఛోటని చేరబోయి కనియొక విద్యుల్లతావిగ్రహా
కతపత్రక్షణః జంచరిక చివరక జంద్రాస్యః జక్రస్థనికా
సతనాథి స్థవలా నోకానోక మయస్సారీకరో రత్నముకా'. మను.

'నీత మురపి వికాలం పద్మినీపత్ర మేతత్
కథయతి సతథాన్త ర్హస్థోతా మకథాన్త
అతిశయ పరితాపగ్లాపితాభ్యాం యథాన్తస్యః
స్వనయుగపరిణాహం మణ్డలాభ్యాం బ్రవీతి.' రత్నా.

'అ నీరమే ముక్త మట్లు నలినదళసంస్థితమై తవయ్య' రే. భ. వా.
'నలినదళగతజల మతి తరళం । తద్వక్ష్యేవిత మతిశయచపలమ్.'

'ఉత్సృజ్యవక్రముకయనం । నలినదళకర్పిత స్తనావరణమ్
కథమారపే గమిష్యసి । పరిచాధా పేళై రర్చితైః' కాకుంఠ.

'హస్తో మస్తథలేఖ ఏష నలినీ । పత్రే నభై రర్చితః' కాకుంఠ.
'యత్యేషో దవరాళనాళ నలినీ । పత్రా తపత్రం భృతమ్'. ఉ. రా. చ.

అయినను ప్రకృతపద్యగత ప్రయోగము శిష్టసమర్థముగాను ప్రకరణముచే సుగమముగాను
ఉన్నది కావున ఆక్షేపణీయముగా వున్నది - ఎట్లన -

'సావర్ణ రాజతే పాత్రే తామ్రే పద్మ పలాశయోః
భోజనే భోజనే చైవ త్రిరాత్రాత్సం మక్నుతే.' మేకనవీస్మృతి.

'య ఇచ్ఛే దూర్ధ్వగామిత్యం పరం స్థానం చ కార్యతం ।
పద్మపత్రేకు భోక్తవ్యం యాస మేకం నిరస్తరమ్.' - స్మృతిచంద్రికలో పురాణవచనము.

'శైవేద్య పాత్రం వక్ష్యమి కేళవాయ మహాత్మనే
హైరణ్యం రాజతం కాంస్యం తామ్రం మృగ్ధయ మేన వా
పాలాశం పద్మపత్రం చా పాత్రం విష్ణో రతిప్రియమ్.' పద్మపురాణము.
'మరకతచ్ఛాయ', 'పసయ' - 'కమలినీ హరితై స్సరోధిః' కాకుంఠలము.

ప్రశ్న. అడుగున నుండియు న్నదీలమై చద లంబెడుకోట నొప్పు ప్రా
లౌడనికడంక దంచనపుఁ జేతుల గంగను గానెఁ దూఱఁగా
నడుమన యున్నిఁ జేసి యల నాకపురిక సరికై వెనంగి లా
వెడలఁగఁ బట్టివేయుటకు నెత్తె నన స్థను మల్లుపారీలోక.

అడుగున నుండియొక = పునాదిమొదలుకొని, పదిలమై = వృథమై, చదలు అంబెడు కోటక
= అకాశమువారము ప్రాకారముకలదై, ఒప్పుప్రాలు = కోల్పోలుచున్న యాపట్టణము, దంచనపుఁ
కేతులు = కోటమీఁది పెద్దపీఠం నుల నెడు చేతులు, గంగక కానెక = మిన్నటిగది దట్టి

కోకను, తూట = చొరగా, (ఎట్లున్నదనగా), (అప్రోలు), సుక్తి = తనతోపాటి నటించినందులకై, అనాకపురి = ఆస్వర్గపట్టణమును (అమరావతిని), పెడని కడంక = అప్రతిహతమైన పునికతో, మల్లు పోరిలో = జెట్టి యుద్ధమందు, అడుగుననుడియక = అడుగిడి నిలిచిన నిధము మొదలుకొని, పదిలమై = తన్ను కాచుకొనుచు, చదలు అంటెడుకోటక = కోట వంటి మహాన్నత కాయముతో (ఓప్పుచు), నదుమక = (తన) దంచనపుఁ జేతుల మధ్యప్రదేశములోనే, ఉన్కిరజేసి = (అనాకపురి) ఉండుటంబట్టి (తనబాహువులకు అనాకపురిపట్టువడినందున) - గంగఅను కాసె నాకపురి దేహవలగ్నమందు ఉన్నందున అనియు, పెనంగి = పెనంచి కొని, లావు ఎడలంగక = నాకపురియొక్క బలము క్షీణింపఁగా, (దానిని), వ్రేయుటకు = నేల వ్రేసికొట్టుటకై, పట్టి = కాసెలో పట్టుకొని, ఎత్తెనక జనుక = ఎత్తినదో యను ట్లాప్పుచున్నది.

ఆకాశగంగ స్వర్గపట్టణమును అగడ్తవలె చుట్టుకొని యున్నది. మధురాపురికోటబురుజుల మీఁది పెద్దపిరంగులు ఆగంగకును స్వర్గమునకును నడుమ చొచ్చుకొన్నవి. ఊరికోట పునాది మొదలు దృఢమై మహాన్నతమై యున్నది. స్వర్గము ఆపిరంగుల నడుమ ఇటుకుకొని యూర్ధ్వమందున్నది. — ఈతిరెల్ల వెల్లుగానున్నదనఁగా — మధురాపురి యను మహాన్నత దృఢకాయుండగు జెట్టి స్వర్గపురము జెట్టిని తనతో సాటివడించినందులకై జెట్టిపోర సాధింపం గడంగి, అడుగిడు విధములోగూడ తన్ను కాచుకొనుచు, కోటకొమ్ములందలి పెద్ద పిరంగులనెడి తనహస్తములను స్వర్గపు జెట్టియొక్క కాసెయగు గంగకును ఆజెట్టిదేహములకును నడుమ చొప్పించిన — ఈప్రకారము తన చేతులనడుమ పట్టువడిన — యాజెట్టిని తనచేతులతో పట్టి పెనంచి, బలమెడలిన యాతనిని నేలవైచి కొట్టుటకు అతనిదేహమునడుమ నున్న యాకాసెచే బట్టి పైకెత్తెనో యనునట్లున్నది. మధురాపుర పౌధములు మహాన్నతము లనియు ఆపురి స్వర్గమునకన్న భోగవంతమనియు భా. — రూపకానుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

‘దంచనములు’ అనఁగా పరమారకయంత్రవిశేషము లని యొకవ్యా., ఇనుప గొలుసులతోడిపాపాణి విశేషములని మఱియొక వ్యా.; పెద్దపిరంగు లని బ. సీ; సీ. ‘ఎనసి మార్తరు లగ్గలెక్కవండంగ చా । ర్చినకాంచనపు దంచనపుఁజేతు । లు’ కవలయాశ్వ. ౪ (18). ‘గంగను కాసెక’ - ‘గంగ + అను’ అని విడఁడియుచో పూర్వకావ్యంబుల నప్రసిద్ధం బయిన సంస్కృతీయ సంధి సంధించును. స్వర్గము మొదట క్రింద నుండినది, ఈపురము దానిని పాఱవైక నెత్తినది. చందనములకు ఆకాశగంగ క్రిందనుండినది. ‘నాక’ - (న + అక) - ‘నాకాదులు నిత్య సమనము లంద్రుబుధుల’ అప్ప. నిత్యసమాసయతి అచ్చునకేని చెల్లునుగావున నిటవాల్లున కిడఁబడినది. ‘పోరునక’ అను పూర్వమద్రుణ పాతమున పోరు శబ్దమునకు ఔపవిధిక్రికమునకు అనాపవిధిక్రికరూపము.

తే. ఉదుటుగుబ్బలు గలరల్పుటురము సూచి

గందపట్టెలు సూచి బంగారు సూచి

వీటివాకిటిచోటనే విడువ కెప్పుడు

మెట్లు వెట్టుచు నుందురు సోమరవులు.

10

సోమరవులు = చంద్రశూర్యులు, (‘అట్టో జైవాత్మకః సోమా గ్లో ర్భూగాబ్జః కలానిధిః’ ‘తపన స్సనితా శనిః’ అమ్మ), ఉ. లు - ఉదుటు = నిక్కం బొడుచుకొనియెన్న - గుబ్బలు =

సంక్రమితమైన మనగలైన మేవలలు - అనెడి - గుబ్బలు = వృత్త స్తనములు, కలతబ్బులురము = కలతైన రలుపనెడి వక్షమును, చూచి, గండపట్టెలు = తలుపుమీఁద నమర్చిన యద్దకొయ్యలనెడి - గండపట్టెలు = గండపు గీతలను, చూచి, బంగారు = తలుపున తాపబడిన బంగారు తగడులనెడి - బంగారు = బంగారపునగలను, చూచి, వీటివాకిటి చోటనే = పురద్వారము కడనే = (హరి నెడి నాయికయొక్క యంటివాకిటి ప్రదేశమునే), విడువక = వదలక, ఎపుడుకొ = సర్వదా, చుట్లు పెట్టుచు నుండురు = చుట్టురా దిరుగుచున్నార.

లోకములో ఎట నేని ఎన్నికగన్న వన్నెలాడియున్నచో కాముకులు దాని గడపవెంటనే నిరంతరము ఇటునటు సంచరించుచు సారెసారెకు తడియదర్శనము ననుభవించుచుండుట ప్రసిద్ధము. నూర్యచంద్రులు అట్లే మఘరాపురీనాయికాసౌందర్యా కృష్టులై నిరంతరము ఆపురి వాకిటనే నుడియుచుండురు. - క్లిష్టరూపకాశాపిరోచ్చేక్ష.

‘వీటివాకిటిచోట’ - హరిగోపుర మత్యున్నత మగుటచేత దానిని సోమరవులు దాటలేక (అయిన భేదములచే) దానికొక ప్రక్కనే సంచరింతురు. సోమరవులయందు విటత్వమును పురి యందు నాయికాత్వమును ఘటితములు. సోమరవులకు విటత్వము చెప్పటచే నామాన్యులకు తేరి చూడరాని శోభావతి యని భా. ఎపుడును వాకిటనే చుట్లువెట్టుచునుండు రనుటచే పురీనాయిక వారిని సరకుకొనలే దని విశదము.

మ. స్థిరసౌధాగ్రవిహారి యావతరతిచ్చిన్నా చ్చహరస్ఫుర

ద్గురుముక్తావళి జేటిక ల్వరులతోఁ గూడంగఁ బ్రోయ, నిజో

దరలగ్నం బగుదాని, నెమ్మొగి లధస్థంబై తటిక రాల్ప, నా

కర మధ్రం బని యంద్రుగా కుదధిఁ దక్క న్బట్టునే ములైముల్. 11

(ఆ మఘరాపురమందు), సౌధా...లిక - సౌధ = మేడలయొక్క - అగ్ర = కుదలయందు విహారి = క్రీడించుచుండు - యావత = యువయువతీసముహమలయొక్క - రతి = కామశకుల యందు - ఛిన్న = పెరిగిన (యావనముగనుక రతిలో నుత్సాహ మెక్కువ - కావుననే పేరులు పెరిగిపోవుట) - అచ్చ = కేటయైన (అనఁగా తళతళని నీరుగల) - హర = ములై పులచేరులయొక్క - స్ఫురత్ = తారత్యవంతము లయిన - గురు = పెద్దపెద్ద (గురుప్రీతిక్లాంత మనతి దుర్భరాలఘునో రపి' మేది.) - ముక్తా = ములైములయొక్క - అవళి = మొత్తమును, చేటికలు = పరిచారికలు ('భృత్యే దాసేన దాసేయ దాస గోప్యక చేటకా' అను.), విరులతోఁ గూడంగఁ = (అదంప తులు రాత్రిధరించి వేకువను త్యజించినవి లోనగు) పువ్వులతోఁగూడ, ప్రోయక = (ఆసౌధా గ్రములనుండి) కుడిచి పాఱవైదగా, మొగిలు = మేఘము, అధఃస్థంబు = (ఆ సౌధాగ్రములకు) క్రిందిప్రదేశములందు ఉన్నట్టిది, ఐ, నిజ ఉదర లగ్నంబు = తనకడుపులో తగులు కొన్నట్టిది, అగుదానినే = అయిన యాములైపు మొత్తమునే, తటిక = వర్ష రువునందు (వానతోఁగూడ ననుట), రాల్పక = మరియుటంజేసి, సిరక = భూమిలో (అనఁగా లోతులు - భూ ర్భూమి రచ లానస్తా రసా విశ్వస్థరా సిరా' అను.), అగ్రంబు = మేఘము ('అగ్రం మేఘో వారివాహా' అను), ఆకరము = ములైములకు జనసానము ('ఛిది, ప్రియా మాకరః స్వాత్' అను.) అని, అంద్రు

గాక అంతరంగాని, ముత్తెములు, ఉత్పత్తి వస్తువులను (ఉత్పత్తి వస్తువు నిమిత్తం సరఫరా పాకెట్లలో ఉన్నాయి), తక్కువ - తక్కువ (ఉత్పత్తిలో), పుట్టుక - పుట్టుక.

ముత్తెములకు జలధారా ద్వారా ముత్తెములు పెక్కు చెప్పబడియున్నది (గి. అ. 20 వ్యా. అ.), కాని సమస్త మొక్కటియే కాని వాస్తవమయిన యత్నప్రస్థానము. కడకు తాత్పర్యం అని పుట్టుక. అందులో మేఘమందు పుట్టుకని లోపలు ప్రమించుటకు కారణమును వినుడు; మేఘరా పుర సాధాగ్ర విహారలగు యావతముయొక్క రతిరయిచ్చిన్న నూత్రగళిము లయిన ముత్తెములను తీసుకుని నిర్మాల్య క్రమముల కప్పతో గూడ చేతికలు క్రిందికి దూర్చి వేయగా అమలైములు క్రిందకున్న మేఘములపైబడి వాని కడుపులోనికి జొచ్చి వానితో గూడ క్రిందికి రాలగా గాంచి జనులు అవి మేఘాత్మన్న మలే యని భ్రమించుచున్నారు. - అతిశయోక్తి - కొండల మతంబున అత్తుక్తి.

‘గురుమూర్తి’—గొప్పవని చెప్పట యేలయన, మేఘాద్భవము లయిన ముత్తెములు పెద్దవిగా నుండును,—

‘వరోపలవ జ్వరం వాయుస్కన్నా చ సప్తమా ద్భృష్టమ్
ప్రియతే కిల ఖా ద్విజైః ప్రతిత్సృథం మేఘసంభూతమ్.’ బృ. సం.

‘వరోపలవ’ అనుటచే పెద్దదనియు మేఘాద్భవమనియు తెలియ నగుచున్నది. దానిని అకాశమందే దేవయోనులు హరింతు రనియు అది, మొత్తంపాలిగలయట్టి దనియు కారికార్థము. ఈ క్రింది పారిజాతాపహరణ పద్యములో ‘వాణీయస్తర’ ము లనుట చేతను విద్యాధర ధార్యము లనుట చేతను మేఘాద్భూత ముత్తాళములే కథితములు.—

కా. ‘వీణికాబలిలోత్ర కమః గొం లే వీరు విద్యాధయల్
మాణిక్యజ్వలకర్ణ కుండలులు సంబధానిధేనుల్ రణ
దీప్తిపాపాలు చంద్రికామల శిరోవేష్ట ల్లి పుండ్రాంకికుల్
వాణీయస్తర తారవారులు శివధ్యానైక నిహపరుల్.’ పారిజాతాపహరణము.

అణీయన్ = కడుంజిన్నది - న అణీయన్ = వాణీయన్ = కడుంజెద్ది - వాణీయస్తరములు = మణియుంజెద్ది = వరోపలములంతలేనీ. ‘వాణీయస్తర’ అను బహుళముద్రుణమును మణియ ముద్రుణులు ‘వాణీయస్తర’ అని సవరించిరి. ‘తామస్సు’ మీద ‘తరప్ప’ వచ్చిన యదాహరణాంతరము—

“అస్థి తాపీంద్రకయ్య దవీయస్తరప్రసితాంప్రీ శ్రీవ్రాత తపోఘదా
కథలప్రస్ఫుర త్కాళియత్వేకమార్థస్థలీవృత్త మత్తలీహలీనకా.” —అము. 8 అ. 92.

మే. ఘనసాధాని వియద్ధునీజలధి వీడ న్నావలై నీడ దోఁ
ప నెలంత ల్వణిగాకృతి స్వరకు మార్పన్గోలల న్నట్టి యి
చ్చు నిబద్ధిపవిచిత్ర పట్టవసనస్తోమంబు నాఁ బొల్పుఁ బె
ల్లనిలాతోవ్యవర్ణవిమర్శితన్న గరనాకానేక కేయచ్చులల్.

ఘనసాధ అర్థ—(మేఘరావ్యర్థములయొక్క) గొప్పమేడల పంక్తి, వియ...దిక - వియత్ ధను = మిక్కిలి అనేది (‘వియ ద్విష్ణుపదం నా కు త్తం ప్యుకాక విహాయనీ’, ‘తరదీప్తి కృతశి

తదేతి ప్రోషి ధుః' అను.) - యథాకా - సముద్రములో, దీపకా - (మేడల) ప్రతిబింబములు, దీపకా = మృదులుగా, నాకలై = ఓడలుగా, తోయకా = అగ్రభాగముగా, నెలలలో = అయోధ్యలలో నున్న ప్రతిబింబపు (మధురాగ్ధ్యుర్) యవకలు సరకు లిచ్చి జలములకు బదులుగా సరకులు క్రిత పట్ట, కోలకా = గడలకు, కట్టి, ఇచ్చు (వట్టి) - విజిక్ష్మము దివిక్ర పట్ట సరకు పోవుటగా నాకా = తమ (తమ) దీప్తివలనందలి యద్భుతపు బట్టుక ప్రయల మొత్తమో యమనట్లు, అవి...ర్ది - అనిల = గాలిచేత - అన్యోన్యము = ఒకదొంటివి - విమర్శి = ఒకరికి నొకరున్న - తన్నగ్ర = ఆ (మధురా) పురము యొక్కయు - నాక = స్వర్ణముయొక్కయు - ఆనక = పెట్టులయిన - కేతు = కెందాలయొక్క - ఛటలు = సముదాయలు, పెలు = మిక్కిలి, పొచ్చుక = ప్రకాశించును.

సముద్రములో ఒకదీవి వర్తకనావలు మఱియొక దీవి వర్తకనావలను తారసిల్లినప్పుడు, ఒక దీవి యోడవర్తకులు తమదీవిసరకులను మచ్చుకై ఒకపట్టుకలవలో ముడిచి అమాట జొర గడవంగట్టి రెండవదీవి యోడవర్తకులకు వారియోడ మిండికి వ్రాల్చుటయు, వారు దీని గయి కొని అందులకు బదులుగా తమసరకుల మచ్చును, నట్లేకట్టి వీరి యోడమిండికి వ్రాల్చుటయు, (చేరము కుదిరిన యనంతరము సరకులం గొని సరకు లిచ్చుటయు) ప్రసిద్ధము. మధురాపురి మేడల మిన్నేటికన్న నున్నతము లగుటచేత తమయందలి ప్రీతనమతోగూడ, తమ కెందాలతో గూడను, అమిన్నేటం బ్రతిభించించినవి. నాకపురిమేడలను అట్లే అవ్వరలతోగూడ తమ కెందాలతోగూడను అమిన్నేటం బ్రతిభించించినవి. మఱియు వాయవ్యమున నాకపురిమేడల కెందాల ప్రతిబింబములు మధురాపురి మేడల కెందాల ప్రతిబింబముల మిండికిని మధురాపురి మేడల కెందాల ప్రతిబింబములు నాకపురిమేడల కెందాల ప్రతిబింబముల మిండికిని, వ్రాలు చుండును. ఈవృత్త మెల్ల నెట్లున్నదనగా—మిన్నేలు సముద్రమువలెను, మేడల ప్రతిబింబములు ఓడలవలెను, అందు నెలలలో ప్రతిబింబము వర్తకులవలెను, నాకపురి పాధప్రతిబింబములు ఒక దీవి యోడలుగాను మధురాపాధ ప్రతిబింబములు మఱియొకదీవి యోడలుగాను, ప్రతిబింబమందు ఈకెందాలు ఆకెందాలకును ఆకెందాలు ఈకెందాలకును తగులుచుండుట సరకు మార్చుకొనుటకై ప్రతిదీవి వర్తకులు తమసరకుల మచ్చులను విచిత్రపట్టకప్రయలందు ముడిచి గడలకుగట్టి కడమ దీవివర్తకుల కడకు వ్రాల్చుటగాను, ఉండును.—ఈశ్రేయోలంకారము.

ఉ. సోరణగండ్ల రాఁ గొదమచుక్కలు పట్ట సతు ల్కవాటము
 లేరుప మాక్తికంబు లని చిల్లులు వుత్తురు ద మ్మటంచు బొ
 ల్పారువికానహారములయం దొగి హారత వ్రేలి ప్రాద్ధవాఁ
 గా రతి డస్సి గాడ్పులకుఁగాఁ దెలువ వైను విచ్చి మేడలకా. 13

మేడలకా = మేడలయందు, కొదమ చుక్కలు = పిల్లనశక్రములు, సోరణగండ్లకా = గవాక్ష మార్గమున, రాకా = మేడలలోఁ జొచ్చినప్పుడు, సతుర్ = అందలిస్త్రీలు, పట్టకా = ఈనశక్రములను పోనీక పట్టుకొనుటకై, కబాటమర్ = (కటికలయొక్క) తలుపులను, చేరుపకా = మూసినంతట, తమకా = ఆనశక్రములను, మాక్తికంబులు అని = ముక్తాఫలము లని శ్రమించి, చిల్లులు వుత్తురు = దెబ్బము పొడుతురు, అటంచుకా = అనిభయపడి, పొ...దుకా = పొల్పారు = అంద మయిన - వికాన = మేకలకట్టుయొక్క ('అస్త్రీ వికాన ముట్టోచక' అను.) - హారములయందుకా = ముక్తపు పుర

అది విజ్ఞానచేత తనవలెయై తీయడంగా, అమృతాపురంబు తన చేతులతో స్వర్ణపురంబుకన్నులను తీసుకను తూడుంగా, అచేతులవ క్రిందనుండుట కలె ఉన్నది. — ఇటు యుక్తప్రాంత సేవకులు మోక్షాభిలాషు, విరౌఢులు హస్తములుగాను, కలకతామరసంబులు కన్నులుగాను, కవ్వట కలిగి మాయుటగాను, కలకతామరసంబులు నిక్కియందుట మొగమెత్తి చూచుటగాను, ఉత్ప్రేక్షింపబడినవి. — మృతాపుర గృహపతాకలు స్వర్ణపురగృహకలకములకంటె మెక్కి నిగిదినవనుట. పురసాధాన్నత్యవర్ణనము. అతిశయోక్తి; కదనుప్రాణిత మైన యుత్ప్రేక్షయ.

మృతాపురగృహపతాకలు స్వర్ణపురగృహకలకములకంటె మెక్కి నిగిదినవనుట. పురసాధాన్నత్యవర్ణనము. అతిశయోక్తి; కదనుప్రాణిత మైన యుత్ప్రేక్షయ.

మృనిజరతాంగన ల్మలహము ల్మృప నేడువరు దీర్ప మేడల. 16

మేడల = మృతాపుర సాధములయందు, సతులు = స్త్రీలు, ఆ ముని జరత అంగనన
 ఏడువరు = సప్తర్షులయొక్క (భార్య లయిన) యావృద్ధస్త్రీలు ఏడుగురును, కృపక = (పాపా
 పుష్పరిచయముచేసినయిన) వాత్సల్యముచేత, కలహములు తీర్చుక = దంపతుల పాలయలుకలను
 మంచిమాటలచేత పోగొట్టగా, ఘన గత శంపక = మేఘమును ('మేఘే పుమాకా ఘనా'
 నానా.) పొందినట్టి (మేఘమందలి) - మెఱపునందు ('శమ్మా శత హ్రదా' అను.), కంచము =
 పల్లమును ఇడి = ఉంచి, కాటుకదీర్చి = అకంచమున కంటినట్టి కాటుకను కన్నులకుం బెట్టుకొని;
 (స్త్రీయే కాంతుని అనలంకృతగాఁ గలయఁగూడదు గావునను, పాలయలుక తీసిన హస్తముం
 బెలుపుటకును, యథానిర్దేశమైన యలంకృతిం దాల్చుట), ఇన ఉన్న దట్టినది పుమంగు = త్వరలో
 నడయించువారై ఊర్ధ్వమయూఖులై నచ్చుచున్న నూర్పునివేడి సోఁకి కరఁగినట్టి పుమంగును
 (ఇట్లు చేత అతివాగరికవృత్తిని నూచించుచున్నది - వారి జాగరణమును గూడ), అలంది =
 పూసికొని, కైశికమాక = కేశపాశమును ('తద్భువై కైశికం కైశ్యమ్' అను.), ప్రభాత
 కళాంబుక = ప్రాతఃకాలపుఁ జంద్రునికీ ('ప్రత్యూషోఽనూర్పుఖం కల్య మమః ప్రత్యూషసీ అపి,
 ప్రభాతంచ', 'ద్విజరాజః శశధరో నక్షత్రేశః క్షపాకరః' అను.), మోపక = తగిలించగా,
 విచ్చిన నవ చూర్లక ఆలిక = వికసించిన కొత్త చెంగలునల సమాహముతో, తేవక = బిప్పుగా,
 కయిసేసి = అలంకరించికొని, పతితోక = మగనితో, రమింతురు (కర్త 'సతుర్' అని బహువచన
 మైనను 'పతులతో' అని బహువచనముం బెట్టమి అశీలార్థస్ఫూర్తిం దప్పించుటకు).

మృతాపుర సాధములయందు యువకులు దాత్రేయెల్ల పాలయలుకలోనే గడచిపోయి
 నందునను, తెల్లవాతినపిమ్మట కామక్రీడ కూడదు గావునను, తమప్రణయ కలహములను, సప్త
 ఝల భార్య లయిన ముగసలి పేరటొందు ఇరుగుపొరుగుల మీది వాత్సల్యముచేత తీర్చుగా,
 అదర బాదర క్షణములో సిద్ధించెడి సాధనములచే అలంకరించుకొని, — అది యెట్లన్న, మేఘ
 మందలి మెఱపువ్యావహిక కంచ మంచి దాని కంటిననునీతో కాటుకపెట్టుకొని, పుమంగును
 నడయించువారు నూర్పునియొక్క యూర్ధ్వముఖమయూఖములకు చూపి, అవేడికిం గరంగి
 నంతట దానిని తులించుకొని, చెంగలున మొగలను చంద్రుని కంటించి వికసింపజేసి, వానితో
 నొప్పుగా కొవ్వ నలంకరించుకొని, — పతితో క్రిడింతురు. సప్తరి మండల కర్మంఠము మేడలు
 వ్యాపించియున్న తని భావ — అతిశయోక్తి. — మేడలు మహోన్నతము లనుట.

‘మత’—మనునట్లు గావున చిహ్నము పెట్టుటకును అర్హి కావలయు. ‘దేవు’ సాక్షిగంచుట మొత్తముదేశమును ఈశాన్య నలవడను, కావి వర్తకుడు. [‘ఈశాన్యములు లేమి నాంతరములకు అన్వేషింపబడుటకుం బ్రభుత్వమున లోపములేదు’ అనుటకులన ‘దేవు’ అనవలయును, మూలోపమును చరిత్రాది కార్యముగానో, ఇమనిజంతనూత్రగత బహుళ గ్రహణముచేతనో పాధింప వలయును]. ‘ప్రభాత’ మగుటచే ముగళించుకొన్నందున విరియించుటకై మోపవలసి వచ్చినది, రాత్రి కళాంకుడయిన దూరమునుండియే విరియించియే యుండును; ‘మోపుట’ = తగలించుట;— ప్రాతస్తున కళాంకుడు గావున దుర్బలుడు, అందువలన గట్టిగా అద్దిననేగాని విరియింపఁ జాలఁ డని, ‘నవ’ ఆరాత్రిదే అనుట. ‘హల్లక’—కలువకు రాత్రి విశాసముగాన; కమలముం జెప్పమి యేలన - అది పెద్ద దగుటచే ధమ్మిల్ల ప్రవేశవార్తాము కానందునను, రాత్రి దానికి విశాసము లేనందునను. ‘ఏడ్మ్యుక్’ - అలుక మిక్కుట మని నూచించుచున్నది. ‘తిర్మక్’ - వీరించుచి మాటలు అలుకతీటుటకు బయటికారణము, వాస్తవకారణము ‘ప్రభాత’మే. ‘సతుల్’ అలుక వీరిదే యని నూచన. ‘దాని చూచితివి దీనిని వలచితివి’ అని సలి పలిపై అలుగుట రసముగాని, ‘వానిం గంటివి, వీనిం దగులుకొంటివి’ అని పలి సలింబట్టి దట్టించుట సరసముకాదు. ‘పలితోక్’ - జాత్యేకవచనమని యొక వ్యాఖ్య. జాత్యేకవచనమయినచో బహుత్వమే వివక్షిత మగునుగాన అట్టి రసాభాసార్థ స్ఫూర్తి కానందుటకై యీయొక వచనప్రయోగ మని మదియవలయు.

చ. రవి యనుచివ్వెఁ గేతువు చెరంగున మూసి ధుతోర్ధ్వయంత్రవా

రవిరశేషుర్న యో కలరవాల్పరవోక్తుల వాంతధూపరా

జివరనిశ ననన్దనచేతులఁ జాతురి నెయ్యపుంగురుం

జావిదలు దార్ప విష్ణుపద మొత్తుఁ బురిగ్బహులక్ష్మీ నూత్న నాఁ. 17

కనక = చూడఁగా, పురిగ్నవా లక్షి = మధురాపుర మందర త్రి, నూత్న వాక్ = నవోఽథయో
(అనఁగా శ్రొత్త పెండ్లికూతురో) యనుపట్టుగా, వాం...కక్ - వాంత = వెలువరింపఁబడిన -
ఘాపరాజి = పరిమళ ద్రవ్య ఘాప మనెడి - కరనికక్ = మంచరాత్రిలో, నెయ్య...లు - నెయ్యపు =
ప్రేమయుక్తలైన - కరుణా = దూరములమీఁది గుఱ్ఱ లనెడి - ఉవిదల = చెలులు, చాతురిక్ = మెల
పులో, మదనచేతులక్ = కరుణలమీఁద నుంచెడు పట్టె లనెడు చేతులలో, తార్పక్ = పెనిమిటి
యగు విష్ణునికడకు చేర్చఁగా, రవియనునివ్వక్ = నూత్రుఁ డనెడి దీపమును, కేతువుచొంగునక్ =
జెందావలవ యనెడి కొంగుతో ('కేతు ర్నారుక పతాకారి గ్రహో త్పాలేషు లక్షణి' మేది.),
మూనీ = కప్పి, ధు...ర్త - ధుత్ = చిమ్మఁబడిన - ఉర్ధ్వ = మీఁది - యంత్ర = (జలమును పైకి గుమి
కొంచెడి) యంత్రములయొక్క - వాః = నీర నెడి (జలయంత్రములనుండి పైకగయునున్న నీరనెడి)
అవిరక్ = దట్టమైన - ఘర్త = చెయరు గలది ('ఘర్తఃస్యాదాతపే క్రీష్టేత్యుష్ణ స్వేదామృనో రపి'
అను.), వి, కల...లక్ - కలరవ = పావురములయొక్క ('పీరావతః కలరవః కపాతః' అను.) -
అల్పరవ = మెల్లనికూత లనెడి - ఉత్తలక్ = పలుకులతో (పావురముల రరము లనెడి మాటల
తోను నుడికములతోను అనియు స్ఫురణము). విష్ణుపదము = ఆకాశమనెడి మహావిష్ణుచరణమును,
కనకదన - కనక్ = ప్రకాశించుచున్న - మదన = కామునిబడై (ఉదముక్కాయుని), చేతులక్ =
దూరములతో (అని శ్రేయ), ఒకతక్ = పట్టుచున్నది (ఆకాశమును లోయనున్నదని శ్రేయ).

మధురాశ్రమంబు క్రొత్త పెండ్లి భార్యతో యనునట్లుగా, మధురానది యనునగుచేరి కి 'తొలు' మదనచేతులనది చేతులతో ఆమె పెనిమిటియైన బిడ్డచేతులకడకు కలికింజుంది. ఇట్లుచేసిన పరిణామ భూపమలనది నికలా 'నేర్చుమై' దార్పణా, ప్రకాశముగా అయినతో విభారంజుకుట లక్షించి, ఆ ప్రకాశార్థమే మూర్ఖుడను దీపమును (దీపమును, అర్చనాదేవు గావున) తింజుకొనుట యనెడు కొంగుతో మణుగుపటిచి, బొత్తానాల నీటి తుంపురులనది నిండుకొండెమరు గలదై, పాత్రముల నునుబల్కు లేకునది తనపల్కలు గలదై, ఆకాశమనది యాచుతోబిడ్డవుయొక్క పదమును ఒత్తుచున్నది.

లోకములో నవోధ రాత్రిసమయమున చెలికత్తెల పడుకటింట భర్తకడకు నేర్చుమెయిం జేతితో లాగికొని పోయి తార్పణా, ఎట్టకేలకుం జేరి దీపమునకు చాలుజేసి చెమర్చుచు పావుర ముల పలుకులవంటి నునుబల్కులు పల్కచు చేతులతో భర్తకుపాదములొత్తును. మధురాశ్రమ గృహలక్ష్మీవృత్తమున ఆట్లేయున్న దని భా. — అతికయ్యా కి రూపకోశాపివోల్పేక్ష.

'రవి...మాసి' - పురసాధములు మూర్ఖమందాలిగామ అనుట. 'పుర' - ఇంటికి కాం తునిం గదిసినప్పుడు సత్త్వికారముచే మదయించు పెనిమిది వాత్స్వికభావములలో నొకటి, ఆయెనిమిదియూ —

'స్తవ్య ప్రళయ రోమాశ్చాః స్వేదో వైవర్ణ్య వేపథా
అస్త్రి వైవర్ణ్య మి త్యష్ట పాత్స్వికాః పరికీర్తితాః.'

'కలరకు' - సాధవలభులయందు పారావశ్యము లుండుట ప్రసిద్ధము — 'తాం కిస్యాంచి ద్భవన వలభే' సుప్తపారవశాయామ్ - మేఘ, మణితమ కపోతరకమువల నుండు ననుటకు. —

'తచ్చ లానక కపోత కోకిలా హంస కోక పద్మకై రుతక్రమైః
మిక్రితం ప్రవారణే ప్రయుజ్యతే చాన్యథాపి రుత మిష్కతే బుద్ధైః'. కామరా.

మేఘములో 1 (42) 'తాంకస్యాంచిత్' ను శ్లోకము క్రింద మఱియి టీకంగనయు. 'హంస' - 'క్రక్కబడిన' అని వాచ్యార్థము - అదిగ్రామ్యము. ఇట గౌణార్థంబునం బ్రయుక్తముగాన నతిసుందరము. —

'నిష్ఠూ తో దీర్ఘ వాస్తాది గౌణవృత్తికృపాక్రమమ్
అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్వం విగాహతే'. దండి.

'నర - జ్యోతిశ్వాస్త్రము ప్రకారము కుభకాలమునం గలయుట ప్రసిద్ధము. మదనచేతులు మరు జాలపై నుండు నవి గావునను, గృహలక్ష్మీ మదనచేతుల పయిని గూడ పాక్ష్యద్విష్టుపదము కడకు పోయియున్నది కావునను, మరుజాలను చెలులనుగాను, మదనచేతులను గృహలక్ష్మీని పడుకగదిలో పెనిమిటిచదువములకడకు నెట్టెను (నయ్యునిదల) చేతులనుగాను, మణియెట మృద్యముగా నున్నది. 'భూభోజు' నలుపుగావునను, 'నిక'యు చీకటిచే నలుపుగా తోయను గావునను, పాత్రము. 'ధుక్తచిత్త్య' - చెతురును ఉన్నట్లుండి తెలికి ఉలుకునదిగదా. రూపకాను ప్రాసితమైనయొక్కేక్ష.

'చందన' - మధురానది కి తారామాల్యదలవారు 'చందన' అని కలకురేధ మంతముగా పరిచివారు. 'చందన' ప్రజానముగా క్రివాళప్రయోగమును కృంగురకవిభమునంది.

అవతరణానుబంధమునకు చెందిన అని ఒక్క వానినే యెత్తుకొనిందివారు. మిగిలిన 'చెంగు' కట్టుకు వెళ్ళాకే తమ అభ్యుత్థముగా వాని' కని ప్రాసీదాన కాని. అనిమేన నాకు వ్రాసిన దేవు వారు తడవిన యాయితమ ప్రయోగము ఆముక్తమాల్యదలోని యా 'చెంగు' యేమో? మఱియు 'అనిక' యందలికటల రేఫమును 'చెంగు' లోని యతిచేతను 'చెరంగు' లోనికటలరేఫ మును 'అనిక'లోని యతిచేతను సాధింపఁ జాలివారు. ఇట్లు ఆనీంద్రస్వామియ్యచే నూపితంబగుటచే ఈక్రివాభ ప్రయోగము అసాధకమైనది. భారతాదిప్రమాణములచే కకటరేఫవంత మని నిర్ణీతమైన పాఠాధారులును లేక యతిలో 'క్రేమూర్కట్టి' వభోంతరాకమునఁ బారం బతులు' అని మనుచరిత్రలో పెద్దన్నగారు ప్రయోగించి వారు. ఈకవులు కడమతావుల రజలకు పైత్రి చెప్పని వారైనందున ఈతావుల నీకట్టములంధు లభ్యురేఫమనియే తలంచి రని ఎన్నవలసి యున్నది. రజయతిక పీఠికం గనుఁడు.

గిటిహొనుగోపురాగ్రపరికీలతపంకజరాగరశ్చిః గ

హైజ యగుచాయుఁ బొల్పుదివసేంద్రుఁడు సక్కువమింటఁ బోవుచో
మఱచి విధాత పాటలిమ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయలేని యా
కొఱఁలయుఁ దీర్పుకొఁ దొగరు కొల్పినకైవడిఁ బట్టణంబునన్.

18

విధాత = బ్రహ్మ ('విధాతా విశ్వసృష్టిదాః' అను.), మణచి=పరావచేత, (సూర్యునికి);
మధ్యమసంధ్యభక్ = నడిమిసంధ్యయందు (మధ్యాహ్నసంధ్యలో), పాటలిమఠ్ = ఆరణ్య ఎత్తును,
మును, చేయలేని యాకొఱఁకయుఁ దీర్పు కోఁ = చేయనట్టి యాలోపమును దిద్దుకొనువాఁడై,
తొగరు కొల్పినకైవడిఁ = ఎఱువెక్కించినాఁడో (ఎఱువనినిగాఁ గావించినాఁడో) యను
నట్లుగా, పట్టణంబునఁ = మధురయందు, దివస ఇంద్రుఁడు=దివసాభుఁడు (సూర్యుఁడు - 'సూర
సూర్యార్థ మౌదిత్య ద్వాదశాత్త దివాకరాః' అను.), చక్రపఁ మింటఁ బోవువోఁ=సరిగా
ఆయురిమీఁది యాకాశమునం బోవునపుడు, గిఱి... క్షిప్ - గిఱికొను=అవరించుచున్న (రక్షికి
విశేషణము - గిఱి = వలయాకారరేఖ) - గోపుర = గమయముకొక్క ('గోపురం ద్వారి పూర్వ్యావ
మేది.) - అగ్ర = కుదను - పరికిరిత = తాపింపఁబడిన - పంకజ రాగ = పద్మరాగ మణుల
యొక్క (పద్మరాగము ఎఱుపు - 'హోదరత్నం హోహితకః పద్మరాగః' అను.) - రక్షిక్ =
కాంతులచేత ('కిరణ ప్రగహ్వ రక్షి' అను.), కట్టెఱ = మిక్కిలి యెఱుపు, అనువాదఁ =
అననట్టి కాంతిచేత, పాల్కుఁ = ప్రకాశించును.

సూర్యుడు మధ్యాహ్నకాలమున నడిమింట ఆపురికవనుమిడుగా పోవునపుడు అందు తాపింపబడిన పద్మరాగముల కాంతులు తన మెయిచుట్టుంబయ్యటచే కట్టెని వాడుగా నగ పడును. అక్కడఁగి రాగానే అట్లు అగుట యెట్లున్న దనగా, కృష్ణాదిలో బ్రహ్మ సూర్యునికి సాయం ప్రాతః సంధ్యాయందు ఎఱుపుంకేమి మధ్యాహ్న సంధ్యాయందు చేయం బరాగవడిన లోపమును తీర్చుకొనువాడై అట్లు ప్రతీదినము ఆసంధ్యాయందు సూర్యుని నెఱుపుగావించు చున్నాడో యనున టున్నది.

మూర్ఖుడు తన భాగ్యవశ్యతల గోలుపోయి పట్టరానము భాగ్యరహితుడై జాందుల
 కర్మకారణమును తోగిచుట నకుల కష్టమై పొందెను యిట్లే.

‘సంధ్యాకాళ’ - సప్తమ్యర్థమందు ‘కు’ వృత్తి. ‘కొలుతయుక’ - యుక్తము వాక్యమునకు
రము. ‘తీర్పుకొక’ - ‘ముజ్జ’ పరంబగు నపుడు కోకబంబు కొనుగట్ బహుళంబుగా నగు - కా.
వా. క్రి. 60. ‘కన్దోబాల కుజ్జుంభితస్తనయుగ్గంబు’ అని తను. - ఈపద్యమునందు శకటరేఖ
ప్రాసము నిర్వహించఁ బడినది. ‘గిటికొను’ -

“చ. చటిబడి తీవ్రమైన వశంబున నొక్కటఁ దీగఁచుట్లు నె
త్తలు లయియున్న పాపతీతి త్రాటిమలంకల నిర్వరాంబువు
గిటికొని పొడనుండి దీగఁ గిన్నరకింతి; పయోధి ద్రచ్చు న
త్తటి ఫణిరాజు చుట్టివనిధంబున నున్నది చూడు మిగ్గిరికొ.”

—* పుష్పలావికలు *

సీ. వెలఁది, యీనీదండ వెలయెంత! నాదండ
కును వెలఁ బెట్ట నెవ్వనితరంబు?
కలువఁదావులు గాన మరీకదంబక వేణి?
కలువతావులు వాడకయ కలుగునె?
కడివోదు నాకిమ్ము పడఁతి యీగేదంగి
ననఁ, గడివోమి ముందటికిఁ జూడు.
జాతు లే వంబుజేక్షణ! పద్మినులు నైత
మును నున్నయెడ జాతు లునికి యరుదె?

తే. యనుచు దొలి నుడి నభిలాష లేనయ మూఁగి
పలుకుతోడనె నర్చగర్భంబు గాఁగ
సుత్తరము పల్లవశ్రేణి కొనుగు చలరు
లమ్ముదురు పుష్పలావిక లప్పురమున.

19

విలులయు పుష్పలావికలయు సరసోక్తులు.

1. విటప్రశ్న. — వెలఁది = ఓచెలువా, ఈనీ * దండ వెల = నీదయన యీపూల సరమునకు
(బాహువునకు అనియు - వానికి దండలు తిరిగియున్నవి, దండకడియములు ఇత్యాది వ్యవహారము
ప్రచారము) విలువ. ఎంత? పుష్పలావి కొత్తరము. — నాదండక = వాపూల సరమునకు
(వాబాహువున కనియు), ... ఎవ్వనితరంబు = ఎవనికి శక్యము (ఎక్కువ వెలగల దని భా. వాలోడి
పొందునకు తగినధనమును ఎవఁడును ఇచ్చగిరెడు - అనఁగా నా పొందు ఖిక్కిరి దొడ్దది అని
భా. - భూత్యులు దండకబ్బమునకు బాహువులమును వ్రాముక సామీప్యార్థమును వ్రాసిరి. ఆ పక్ష
మందును పొందే అర్థము. బాహువును ఆలింగన ముఖముగా పొందునే తెలుపుచున్నది.)

“ప్రాంతపుగామకర్ వెల నెహన నెగాదిగఁ బాడ, ‘తీర్పుర
రాయివి! దండమొడ గొసరం దొరకొంటిరి! మంచివాములే!

టో! యిటులై వస్తో సరకుమార్ గన మీకిపు’ దంచు నప్పరిక

గాయకతూలముడగు కందుకమోటలఁ బుష్పలావికర్.” చేమకూర. విజయ ౧-౩౯.

KAKA PAKA KAKA KAKA KAKA KAKA KAKA KAKA KAKA KAKA

“క. పడఁతికి గవ్యా ధర్మం

కడినోయిన పువ్వులు మఱి

నాడుఁచునె రసికుఁ డగువాఁ డబ్రాహ్మచారా.” భోజ. 4 (224).]

4. వి.—అంబుజ తామర తామరలవంటికన్నులు గలదానా, జాతులు = జానాలు (పద్మిని, మాపిని, శంఖిని, చిత్రిణి అనుప్రీతాకులు), ఏది = కలవా? (ఏవు ఆజాతులలో ఏజాతయిందుచేసిన దానవు?) ఘ. - పద్మినులు సైతమును = తామరల మొత్తములు కూడను ('పద్మిని పక్షసంఘాతే నీ వికేషే సహజమృతే' మేది. పద్మినిజాతి స్త్రీలు కూడను—రల్లక్షణము రతిరహస్యమున—

‘కమలముకళిమృద్వి పుల్లరాజీకన్యః । సురతపయోని యస్యాః సారథం దివ్య మిష్టే,
చతుర్ముగ దృగాభే ప్రాస్త రక్తే చ వేత్రే । సునయనగళ మనర్ఘ శ్రీఫల శ్రీవిదమ్బి,
నృజతి మృదు సలిలం రాజహంపీత తన్వి । త్రినళిలితమధ్యా హంసహాసీ మతాః,
మృదు కుచిలమ్మ ఖండైః మానినీ గాఢాంజ్ఞా । ధవళకమమ వాసా వల్లభా పద్మినీ స్వాత్.’),
ఉన్నయోదక = ఉన్నతాప్తమ, జాతులు = జాతిభ్రష్టులు (హానినీ కంభినీ చిత్రితీ జాతులు),
ఉనితీ = ఉండుట, అరుద = అక్కర్చుము గాదు (కర్మకర్మమును).

* తమిళములో కూడ ఏదోరకములు గలవు. అంక. ౩ bite = food, ౩ mouthful.

అమచుక్ = ఇట్లని, అమృతమునక్ = చుకుచు, అఖిలము = పుష్పములమీఁదను (పుష్ప
లాదికలమీఁదను) కోరికలు, ఎనముక్ = పుట్టుచుండఁగా, మాఁగి = ఆపుష్పలాదికలను కమ్మకొని,
తొలి నుడిక = మొదటి మాటను, పలుకుతోడనె = విటులు వదించిన వెంటనే (లేక మాటవెంట
డినే), నర్తగర్భంబు గాఁగఁ = లోపలపరిహాసముగల యట్లుగా (పైకి పువ్వులం గూర్చియే పలికి
నట్లును లోపలికి ఎగతాళి యర్థ మగునట్లును—‘ద్రవకోటిపరిహాసాః క్రిడాభేలా చ నర్త చ,
అమ.’), పల్లకశ్రేణికిఁ = విటరాజికి (‘అథ పల్లవః । అస్త్రీ ప్రవాళే నా పిదే’ నానా. ‘శ్రేణిః
స్త్రీపుంసయోః పక్షౌ సమాన శిష్టి సంహతే’ మేది.), ఒసఁగుచుక్ = ఇచ్చుచు, పుష్ప
లాదికలు = పువ్వులుకొని యమ్మెడు స్త్రీలు, అలరులు = పువ్వులను, అమ్మదురు.

“ఇట వ్యాకోక్తి—

క. తేజరిల వేడ్కలోన । వ్యాజసముద్భూత మైన వస్తువు నెలమిక్

వ్యాజముగఁ జేసి పలికిన, । వ్యాకోక్తి యనంగఁబరఁగు నది యెట్లన్నఁ.”

అని జోగి జగ నాథ పండిత వ్యాఖ్య.

చ. సరసులనర్త మింపుల నొసంగఁ గదంబపుదండఁ గట్టుచోఁ

గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళకాంతులు నుత్తర మిచ్చునంతగాం

తరముల నవ్వులు న్గలువతండము మొల్లలు నంచు మిన్ను గ్రు

చ్చి రహిని రిత్తనూ లొసఁగి సిగ్గు వహించురు పుష్పలావికల్.

20

పుష్పలావికల్ = పువ్వులు కొనెడు (కోనియమ్మెడు) స్త్రీలు, సరసుల నర్తము = రసికు లయిన
విటులయొక్క పరిహాస (వాక్య)ము, ఇంపులక్ ఒసఁగఁ = తమకు స్త్రీలిని గావించుచుండఁగా,
కదంబపు దండఁ = (అవిటులకై) మిశ్రమాల్యమును, కట్టుచోఁ = తాము గ్రుచ్చునప్పుడు, కరఁ
గుటఁ = అవిటుల సరసోద్దలకు తమ మనస్సు కరంగి నందులకు, తెల్పు...లుక్—తెల్పు =
నూచకములయిన - దృక్ = కన్నులయొక్క - తరళ = తళుకుగల (‘తరళం చచ్చలే పిదే
భాస్వరేపి త్రిలింగకమ్’ మేది.) కాంతులుక్ = ప్రభలును, ఉత్తరము = విటులమాటలకు
జవాబు - ఇచ్చునంతరాంతరముల నవ్వులుక్ = చెప్పనట్టి ప్రత్యుత్తరమైన నడిమినడిమి హాసి
తంబులను, కలువతండము = తొగమొత్తము, మొల్లలుక్ = కందములను (పా. మల్లెలు), అంచుక్ =
అని భ్రమించి (తమ దృష్ట్యచలను నల్లగులవలను గాను తమ నవ్వులను మొల్లలనుగాను భ్రమ
పడి - యని క్రమోన్వయము - తత్తత్సాదృశ్యము ప్రసిద్ధము), మిన్నుగ్రుచ్చి = ఆరాఁమును
(అనఁగా ఆదృష్ట్యచలను ఆనవ్వులను అవి స్పర్శహీనము లగుటంచేసి మింటివంటితే - వానిని)
తూమాలగా గ్రుచ్చి, రహిణి = ఆసక్తితో, రిత్తనూలు = (తూమాలయను భ్రమచేత) పువ్వులులేని
వట్టి దారమును, ఒసఁగి = అవిటులకిచ్చి, సిగ్గు వహించురు = అంతలో (తమపారఁబాటు తమకుం దెలి
యఁగా) లాడుదురు.

ఆత్మరమందు పుష్పలాదికలు కడుఘోర లైనను, విటపుంగవులు వారిని సయితము
మాహాము పాలుచేయునట్టి సరసభాషలు లనుట.—భ్రాంతిమదలంకారము, యథాసంఖ్యంబును.

సీ. కద్దాస్య, పురి పనుభవిరకు నీవ యె

త్తులు వెట్టె దనఁగ రావలసె నిటమృ

తెలుపుమా, జాముండు నల రింపొ ఘటికాద్య

యం బుండు నల రింపొ కంబుకంతి!

యే వేడుటకు నీవు ఋతు వేళ చెప్పెద!

వువిద, మే మందాఁ నోర్వంగలమె!

చేరఁగా రాదె, బాసికము గే లోఁగిన,

యంతనే చెడునె యేణాయతాక్షి!

తే. యనుచు, బరిభాషఁ బోలెఁ ద మ్మాస దొరల

నాడ, మోవిఁ జెఱం గిడి, యాఁగు నవ్వు

కంట నిగుడ, విరు ల్పాన్ముకరణిఁ జల్లు

సరసపుజలంబె జాణల మరులు కొల్పు.

21

1. పద్య ఆస్య = ఓతామరస పదనా, పురిక = ఈయూర, అనుభవితక = భోగించు వానికి, నీవ = నీవే, ఎత్తులు పెట్టెలు = పూవుపైత్తులు (మాల్యములు) కట్టెదవు, అనఁగఁ ఇట క్క రావలసె = అని విని నీకడకు వచ్చితిని (ఈయూర మాల్యము లనుభవించువారికి నీపూ వుపైత్తులే శ్రేష్ఠములు అని విని నీవలన వాని విలిచికొన వచ్చితిని అనుట - ఎత్తు = ఎదురు - అనఁగా కలపుక తైయే తన విటునికిచ్చు ధనము - కావున - నిన్ననుభవించువానికి నీవే ధనమిచ్చెద వని విని నిన్ను తనియించి నీవలన ఎదురు కైకొనఁగలవాఁడనై నీకడకు వచ్చితిని - అనియర్థాం తరము;)—‘అనుభవిత’ - అనుభవితృ శబ్దము ఋశీరాంతము; నీవ’ - ఆశబ్దమునకు అవధారణా ర్థము వలపువానివలన ధనముం గైకొనక యని భా. ‘ఎత్తులు పెట్టెలు’ అనఁగా ప్రయత్న ములు చేసెదవు అని కొందఱు అర్థము చెప్పదురు; ‘అనుభవితక’-‘అనుభవితక’ అను పా. పొరఁబాటు, దానికి అనుభవమునకు అనునర్థమును రాదు, అందలి తల్పిత్యము అప్రసక్తము అంతర్గదపు; ‘అనుభవమున కీవ’ అని సీతారామాచార్య పా.

2. కంబుకంతి = కంఠమువంటి కంతముకలదానా, జాము ఉండు నలరు ఇంపొ = జాము సేపు (ఏడు నర గడియలకాలము) పరిమళము చెడక (వాడక) యుండునట్టి పుష్పము మనోజ్ఞ మో, ఘటికాద్యయంబు = రెండుగడియలకాలము మాత్రమే - ఉండు నలరు ఇంపొ = పరిమళము చెడక (వాడక) యుండునట్టి పుష్ప మనోజ్ఞ మో, తెలుపుమా = చెప్పమా; (నీపువ్వులు చాల సేపు చెడకయుండును గావున మాకు అవియే కలయు ననుట) - (గూఢార్థము. - అలరు అనఁగా సంతోషము - సంభోగము లత్యయము - నీకు జాముసేపు ఉండునట్టి సంభోగము మనోజ్ఞ మో - అనఁగా అది కావలయునా, రెండు గడియలే యుండునట్టి సంభోగము మనోజ్ఞ మో - అనఁగా ఇది కావలయునా, చెప్పము. — ఒరులు రెండు గడియల సంభోగమునే యొసంగుదురు, నేను జాముసే పుండుసంభోగము నొసంగుదును గావున నన్నే సేవింపు మనుట;

‘ఏక వారాపధి ర్భాషా రతస్య పరమో మతః

చంద్ర శక్తిమతో ర్భూషో రుద్భట క్రమవర్తితో’ రతిసర్వస్వము.

2. ఉచిత - ఓచరాళా, ఏక - కష్ట, కేవలముగా, అచితముగా, నిష్ఠ, ఋతుచే - వసంతాది ఋతుకాలము రానిప్పు యిది, చెప్పవచ్చు, ఏమి, క్షేమా, అందాచక - అయాఋతువు కచ్చుకలవ ('గ్రీష్మదా నీరజ స్వయంతః' నానా.) ఓర్వ, గలమె - ఓర్వలేము (పొగడ నడిగిన వసంతము రాని పుని, తామర నడిగిన కీరత్తు రాని ముని, - ఇట్లు ఆయా పుష్పమునకు అయాఋతువు వలన వేచి యుండు మని చెప్పుచున్నాఁక, మాకు అచి ఇప్పుడే కావలయును, కేము వేచునరము, కావున దోహద విశేషములే చేసివు ఇప్పుడే పుష్పించునీటి యో పుష్పములను మా కిప్పు అని యర్థము); (గూఢార్థము - కేమ నీతోడి పొంతుల గోవిందులకు ఋతున్నావ సమయానుకూలము నన్ను వేపు మనియెదవే, నేను అందాచక కేవలము, కావున ఇప్పుడే నాకు సంభోగం జూపంనుము.); ['ఋతువు + ఏల' అనియేని గ్రహింపవచ్చును. లోలక అధదము కలదు.]

3. ఏల అయిత అశి - లేదనరె వారిక కన్నులు గలదానా ('దీర్ఘమాయితమ్' అను.

'కృష్ణ సార యద న్యర్థు రన్యు కమ్మర రాహిణాః

గోకర్ణ పుష్పై ని ర్యో రహితా కృమరో మృగాః.' అను.),

చందానానా - నేను నీతూపుచేయవల రాగూడదా, కేలు సోకినయంతనే = నాచేయి తదివి మాత్రావశే, కానికము = నీవు గ్రచ్చి చిక్రయార్థమై పెట్టుకొని యున్న యీ కానిక క్షంద (వికాసకాలముందు భూతయల బొగుటం గట్టబడునది మూడు ప్రక్కలు తీరినట్టి హారది కేమము), చెడునె-వాదితోవువా, - (గూఢార్థము - విన్ను కేను తగుల గూడదా, నీకానికము అనగా షోభములము నాచేయి తగిలిక మాత్రావ వికృతి నొందువా? - అభిప్రాయము మాహించు కొనునది.);

అనుచుక = పూర్వోక్తప్రకారంబున, పరిభాష, బోరెక = సంకేతము మాటలచేతనం బోరె, కమ్మక (పుష్ప లావికలను గూర్చి), అస దొరలక = బోరిక పారలమండగా అత్యం తాభిలాషతో ననుట), ఆడక = విటులు పలుకగా, (అత్తమలవికలు), మోదిక చెలంగు ఇడి = తమ యధోపదమును పైలుచెలంగుతో కప్పకొని, అగు నవ్వ = అపుకొనుచున్న హాసితము, కంటక = కన్నులయందు, నిగుడక = వెలువడగా, విరులు = పువ్వులను, నాన్ను కరణిక = తడుపుట కనుమించేత, చల్లు = విటులమీదనుం బడునట్లు చిలుకరించు నట్టి, గరసపు బలంచె-సయ్యాట నీళ్లే (పరుసా లాడుటగా చల్లిన నీళ్లే), జాణలక = రగజ్జ (లయిన యావిటు) లకు, మరులంకొల్పక = మోహింపజేయును (వశపలుచు కొను ననుట.)

ప్రకృతవస్తు గోపనార్థమైన యతావృత హేతుక్తి కానందున వ్యాఖ్యోక్తి కాదు, క్లేష మౌక్తికము. 'నాన్నుకరణిక' - కైకకాపవచ్చును.

'నీవు ఋతువు' - 'ఋ ౧ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు' బా. వ్యా. - కావున సంధిలేదు. 'అందాచక' = అంత + చాచక (=దడుకక), మోదిక చెలంగుట కవ్యమ కాచుటకు, నవ్యమ కాచుట కను పెట్టు చెడకయుండుటకు. 'కాణడు' తుగాడుల తోనిది.

నీ. ఇంద మస్తటి బంతకుందాధః గూడి ని

చ్యుల్లభజాపులు మున్ను సంప్రమింపు,

నెల యొప్పు కవలః బో విటుచుమోవియుఁ గోపు

శివుడవెడుచూపు మోమోలుచి, పుష్ప,

ఈ పద్యములముద్రాను నీయి వ్రాసి,

మనముగజగద్రానికి వాళి తెలిసి తెలిసి,

దృక్పథములు నైరులకుం బంపు కృత్య అన వ

కానుగతిఁ జేరు వెలి గరు లగ్గలికల.

24

1. కథలు-ఏమగులు, ఉపరి...క - ఉపరి = (మెడ) మీద - క - (కావ్యము) ఉన్న - జన-మనుష్యునియొక్క (మోపణివానియొక్క యనుట) - వాళిగతి - నీవారని వ్రాసినవనకు (అటు చేతువలె అన నదలింపును), చెవిదార్చి = చెవియొక్క విని, అక్షరములై = అక్షరములైవై పు మొగముంచి (కలకైకైతి), బయల్చిచ్చిచ్చి = అక్షరముల మోటిమోటిని మోటి; - చెవిదార్చుట మదమెక్కియుండుటచే అక్షరములుగా మోటిమోటిగా విడువదనం దైన; అక్షరములై బయల్చిచ్చుట నివారణనీయం గూడ దన నభిప్రాయమును అతనికి చూపించుటకు; 'చిచ్చిచ్చి' - అప్రేక్షనము ముహూర్తము.

2. మిన్ను అమియ = అక్షరము బ్రద్ధ అగునట్లుగా (పా. మన్నువియ = ధూమి బ్రద్ధ అగు నట్లుగా), ద...రుక - కట్టించు = అదలించుచున్నట్టి - తోత్రధరుక = బరిగో (తోత్రం వైదుకమ్ అను.) పూనికవానిని, గవను = పురవ్యారము, వెన్ను = తనవీపును, ఒరయిక = రాకు కొనునట్లుగా, బందపుదాంట్లక = బంధములకొకటో దాంట్లు నైయును, తటిమివటిమి = మోటి మాటికి తటిమి; [మిన్నువియ విగ్గరగా దట్టించుట ఇతడు కడుబలిగడుచు చాచుగొట్టును అని భయముగొల్పుటకు; గవను వెన్నెరయుట దాంట్లచేత; దాంట్లు బందములచేత.]

3. ద్వార నేరులు = వాళ్ళకడనుండు తిన్నెలను, చలువచేత = అచ్చటి చల్లదనముచేత, ఎరింగి, నిర్వి, తక జవజప్పుకుమక = అందలిమనుష్యులను పట్టుకొనుచిచ్చుచేత, కేలు = ముందు మను, పాచిపాచి = మరలమరలపోడింగి; 'చలువ' - కల్లవీరీసగు కారణములచేత; చలువచే వెలుంగకేరి, కంటికి కనబడవా యనిన, మదమెక్కియుండుటచే ముందునేరులై పరిగా చూడలే దనియు, చలువచే నేరు లని తెలిపిన యనంతరము అటు చూచిన కనియు తలంపుచునకు 'జప్పుకు' మదముచేత.

4. గండ అర్పదానము = వెన్నులలోని యిండుక మదజలము, దీనిదీనులములక = కాంక్షి గిడిగిడియను వాద్యముయొక్క ధ్వనుల (ను ఏమగు వినుట) చేత, ఏలులుగక = ఏలులకలె - అనఁగా - మిక్కిలముగా, ఉబ్బక = ఉప్పొంగఁగా, తద్వరకు = అదీందీనువాద్యమని, తాంక = కలలతో, యిచ్చియిచ్చి = మోటిమోటికింగొట్టి; - దీనిదీనుధ్వనిచే ఏమగునకు కొపము నచ్చినందున దాన ముచ్చుటయను వాద్యమని తాంక గొట్టుటయను.

నేరుక అహరులక = నేరులకొలల వెబ్బులచేత, నీడు నెడలి నెడలి = నీరు నెలకడి మరల నచ్చి మరల నెలకడి, పరపక గజధ్వనిక = నేలుదారిలోని తోనులను సంగ్రహముచేత, పోక = నీరు నెడలిపోక, తిరిగితిరిగి = మరలమరల తిరిగిపోనిక ప్రవేశించి, నక అమగలిక = నీటియొనునకు ('కలి' ధేనుకా నక' అను. పిడి-అక్షరము.) వెంబడించుటచేత, తెలిక = తిరిగివెలువలికి, అగ్గలిక = ఉత్సాహములతో, దృక్పథములు = చూపులగమూనాములు, నైరులక = కర్మ రాజాధిపాది, పంపుకృత్యం అనక = అహంధ్యరాజు పంపెడు సంగ్రహకరములను అనునట్లు ఒప్పుచుండగా (ఉత్పత్తి). 'కృత్య క్రియా నేమయిన, అను. 'సంగ్రహకరము' అనెడి క్రాంతి.

భార్యక విత్తిరమైన కృత్యచేతం జరిగిన పనుకట్టిన అది తదత్త విష్ణుభూతాన ప్రయోగము), చేయక - పోవును. [వీడియేనుగనవలన తెలుపలి కేయకవిగాని మందుదిధిమన కేగింప నందిగా దని భా. అపాంధ్యునికి అట్టి మదపు పేనుగలు పెట్కులు గల నని భా. - మత్తగజస్వభావోక్తి.]

‘ఏఱులుగక’ - ఇచ్చట క్రియావిశేషణమునకు నుద్యంతం బగుభావపు అనుప్రయుక్తమై చూస్వమును పొందినది. ‘ఏఱులుకాగా’ అనగా ఏఱులై ప్రవహింపగా అని యర్థమగునట్లుగా ‘ఏఱులు’ క్రియావిశేషణముగాక నుద్యంతమునకుం గర్తయగునేని, అపశంబున ‘కక’ అని చూస్వమురాదు; కావున ‘ఏఱులుగక’ అనునది ఉచ్చుటకు (క్రియా)విశేషణము కావలయును. పూర్వకాలికంబునకు ‘ఉచ్చి’ కి ‘ఱుచ్చి’ లో సమావాక్రయత్వము లేమింకేసి ఇప్రత్యయము ఘట్టిండు, అందుకై ‘ఉచ్చక’ అనియే పరిపఠయ్యెను.

ఆపురమున మదపు పేనుగలు తమ ఇచ్చివచ్చినట్లై పోనీయక మానబీడు అదలించు నందులకు కెరలుచు, బరిగోలలో పొడుచువానిని బందలలోనే యుండియు దాట్లతోనే మోటి మోటికి రలుముచు, చలువచే ఇండ్లకాకిళ్ల తిన్నెల నెఱిగి అందుండువారిని పట్టబోవుచు, దిండి మధ్యనికి గండనుదము ఏఱులవలె నుబ్బుచుండగా, అడిండిమవాదకుని తాల ఱువ్వుచు, వెదురు కోలలపెట్లకు వీడువెడలియు, ఊరిలోనే నేఱుదారిం బోవు నేనుగని ఘోరము విని శురల ఊరిలోనికి తిరుగుచు, తుదకు వీడియేనుగని కనబడగా ఊరివెలుపలికి దానివెంట మహాత్మా వామలోపయవిడుచు, వైరిభయంకర మయినచూపులు చూచుచు పోవును.

ఇట్లు పై ననిశంబు సల్లుకొను పాంసువుపై భగతుండఖండితా
లానమహామహీరుహాఫలచ్యుతబీజము లుత్పివ త్కరాం
భోనీబిడాప్లుతి న్నోలరం బొల్పు నగమ్యతః దూలుచు న్బురో
ద్యానముల న్న దేభములు ప్రాణముతోడినగంబులో యనక.

25

పుర ఉద్యానములక = ఊరి లోఁపులయందు, మద ఇధములు = మత్తగజములు, పైక = తమ యొడలిమీఁద, అనికంబు = సర్వదా (‘సత తానార తాత్రాస్త సస్త తావిర తానిశకమ్’ అను.), చల్లుకొను పాంసువుపైక = తాము లొండములో చల్లుకొనెడి దుముమీఁద (‘రేణు ర్ద్వయోః స్త్రియాం ధూళిః పాంసు ర్నా న ద్వయో రజః’ అను. పా. పాంకుః), భగ...లు - భగ = పక్షుల యొక్క (‘భగీ విహజ్జ విహగ విహజ్జమ విహాయసః’ అను.) - తుడ్డ = నోళ్ల చేత (‘వక్త్రాస్య వదనం తుడ్డ మాననం లపనం ముఖమ్’ అను.) - ఖండిత = కొరికబడిన (ఫలవిశేషణము) - ఆలాన = (ఏనుగునకు) కట్టుగంట మయిన (‘ఆలానం బస్తన స్త మ్మే’ అను.) - మహామహీరుహ = పెద్దచెట్టు యొక్క (‘వృక్షే మహీరుహః కాభీ’ అను.) - ఫల = పండ్లమండి - చ్యుత = రాలిన - బీజములు = గింజలు, ఉత్...లిక - ఉత్తి పత్ = మీఁదచల్లుకొనెడి - కరలంభః = లొండపునీటియొక్క - నిలిడ = దట్టమయిన - ఆపులిక = తడుపుట చేత, మొలనక = మొలక లెత్తగా, అగమ్యతక = సమీపింప రానికై (కొండలును అట్టివే), కూలుచుక = ఊగులాడుచు, ప్రాణముతోడి నగంబులో యనక = ప్రాణముగలవై సంపరించుచున్న కొండలో యనునట్లు, పాలుచుక = బిప్పారుచుండును.

ఆపురమందు, ఊరిలోఁపులలో మత్తేభములు - తాము నిరంతరము లొండములలో దేవము మీఁద చల్లుకొనెడి దుములో, తమకు కట్టుగంటమై యున్న మహావృక్షముల పండ్లకు పక్షులు కొలుకుటవలెనీ, వానిగింజలు పడగా, తాము లొండములలో ఎత్తి పయం చల్లుకొనెడి నీటి

వట్టంపుఁ బడిచేత మొలకలెత్తఁగా, అస్థితిలో చేరువవహా నెవరికిని కళ్ళముగాక, ప్రాణముతోడి నడగొండలవలె ఊలూడుచు సంచరించుచుండును. — ఉత్పేక్షలంకారము.

కా. మానిక్రోధవిధూతపత్రముల మా మాతో సుపత్రల్లదా
కానీ రం డని కేకరాక్షిరుచిమొక్క ల్పక్కుల న్నాజ్ఞతూ
కానల్పాపికల్పకాండతతులం దారం బురిం బొల్పు నా
జానేయంబులు ఘేనహాస మిడి కై జామోర లల్లార్పుచున్.

26

పురిక = మధురాపురమందు, ఆజానేయంబులు = ఉత్తమజాతిగుఱుములు ('ఆజానేయాః కురీ నాశ్వాః' అను.), మా...లము — మాని = కాలిహోత్రముయొక్క - క్రోధ = కోపముచేత - విధూత = పోగొట్టబడిన - పత్రములము = తెక్కలుగలవారము (అనఁగా - తెక్కలులేనివారము — 'పత్రం వాహనపక్షయోః' అను.), బౌ మాతోక, సుపత్రల్గదా = తెక్కలులేనివారలుగదా, కానీ రండు = చచ్చి వేగముచూపుఁడు, అని = అనుటయర్థముగా, కే...క్కల్ - కేకరత్నీ = మెల్ల కంటియొక్క ('వళిరః కేకలే' అను. - అపాంగముకడకు ఒలుగిన తారక కలిగినకన్ను మెల్లకన్ను - ఆకేకరదృష్టిలక్షణము. -

'అభిషేక పుటాపాదసంగ తార్థనిమిలితా

మహుర్వాప్తవృత్త తారాచ దృష్టి రాకేకరా మతా.')

రుచి = కాంతులయొక్క - మొక్కల్ = అంతురములు, ప్రక్కలక = పార్శ్వములయందు, కా... లక = కాజ్ఞ = సింగిటి విండ్రతోఁ గూడిన - తూణ = అముల పాదులయందలి - అనల్ప = గొప్ప - అపికల్ప = పాపతేంద్రవంటి - కాండ = బాణములయొక్క - తరులక = సమాహమలయందు, తారక = చొచ్చుచుండఁగా, ఘేనహాసము = నురుగ నెడి నవ్వును, ఇడి = నవ్వి, కై జామోరలు = కల్లెము పైకెత్తి విగఁగట్టిన ముఖములను, అల్లార్పుచున్ = ఉంకించుచు, పొల్పుక = ఒప్పుచున్నది.

గుఱుములక కడకంటి పార్శ్వదృష్టియు, నోట ఘేనంబును, కల్లెమెత్తి విగఁగట్టినప్పుడు తల నుంకించుచుండుటయు స్వాభావికము. మతేయు వారికి పూర్వము తెక్కలుండి మునికాపము వలనం బోయినవి. బాణములక తెక్కలు గట్టియుండును. ఆపురియందలి యుత్తమజాత్యశ్వముల యాకేకరదృష్టుల తమప్రక్కలం గట్టియున్న సింగిటి విండ్రతోడియములపాదులలోని పాపతేంద్ర వంటి బాణములమీదికి ప్రసరించుటయు, ఘేనంబును, తలయుంకించుటయు నెట్లున్న దనఁగా, 'మాకు మునికాపమువలన తెక్కలుపోయినవి, మీకు ఉన్నవి, అయినను మీరు వేగములో మాతో రండు' అని యాబాణములను పరిహాసపూర్వముగా పంఢెమునకు పిలుచుచున్నవో యనునట్లున్నది. అందలి గుఱుములు శరములకన్న వేగవంతము లని యర్థము. మహావేగము లనుట. - వాచకము లేమిచే గమ్యాత్పేక్ష; 'అపికల్ప' - ఉపమ; 'ఘేనహాసము' - రూపకము.

'మానిక్రోధ విధూతపత్రములము.'

"త్రురా సపక్షా హరయో విచేరుః ఘేనరాః కిల,

గత ర్వేద్యైః సమత్పన్నాః సదా స్వచ్ఛందచారిణః.

తేజో వా య్యుమ్నదగజై ర్లభ్యతే తలక్షణాః

విద్యుత్ క్రోధా జగా దేదం కాలిహోత్రం మహామునిమ్.

ధిన్ది క్షణ నమోహం త్వం యథా న్యు ర్వాహనాని మే;

ఇహికాస్త్రేణ సోఽప్యేహం పక్షం సత్ప్రకయేఽభిసత్.

తతః ప్రసాదితస్తేషు ప్రాదా ద్వర మిమం మనిః

యుష్మత్పక్షోపహానగ శ్చరణానాం భవిష్యతి,

యూయం శక్రాదిదేవానాం వాహనత్వం గమిష్యథ,

తథా ధూమి పతిసాం చ గౌరవేణ సమన్వితాః.

కాఙ్గధరుడు.

‘సపత్రు’ - స్త్రీత్వము తతులు అను మహాతీతర స్త్రీలింగమునకు విశేషణమగుటచేత; పాక్షికముగా ‘సపత్రములు’ అనవచ్చును. ‘సపత్రు’ అను పా. అసాధువు. ‘కాఙ్గ’ ముం జెప్పట వైణవమున కన్న కాఙ్గము బలిష్ఠముగావున; తదీయబాణములు దృఢతరములును వేగవత్తరములును గావున అంతకన్న వేగవంతము లగుట గుఱ్ఱములకు పరమేశ్వరు. ‘అజానేయంబులు’ - ‘అజాన’ అని అస్మికాఖండములో నొకదేశము, అందు ఉత్తమాశ్వము లుత్పన్నములై యితర దేశములకుం దేబడును. అజానదేశ భవములు గావున, అజానేయసంజ్ఞ. అయినను ‘అజగతిశ్చేపణయోః - అజేన శ్చేపేణ అజేయాః ప్రాపణీయాః అజానేయాః’ అని నిఘంటువ్యాఖ్యాతలను,

‘కక్తిభి ర్భిన్న హృదయాః సులస్త శ్చ పదేపదే

అజానన్తి యతః సంజ్ఞా మాజానేయా సతఃస్పృతాః.’

అని అశ్వశాస్త్రకారులును వ్యుత్పత్తిని కల్పించుకొన్నారు. ‘కాసి’ = ‘కానిము’ ఇట్లుటి ఏక వచన మైనను అన్యయమైపోయి యంగీకారమాత్రమును దెలుపుచున్నందున ‘రం’ డను బహువచన మతో ప్రయుక్తమైనది. ‘కైజా’ - ‘ఫైజ్’ అను పారసీక శబ్దమునుండి వచ్చిన దని త్రాసు దొరగారు. ‘కాఙ్గ’ - వేగపుబందెములో సింగిణి విండ్లుచేరకున్నను వీని ప్రేరణలేక బాణము లకు వేగము కలుగదుగావున వీనిం జెప్పట.

చక్రచలమున సింగిణీతరకసంబులఁ గట్టక మాన, రంపవె

నైలగతి మాగతి నైసుకఁ జిక్కక మానదు, తప్పిదారి వె

న్నొలసినఁ దారు ము న్నెలుంగకుండుట నొచ్చెము సాదికోటి’ కం

చలమినచింతఁ ద్రవ్వకొను నంఘ్రితుడ న్భురిలోనివాహముల్. 27

భురిలోనివాహముల్ = ఊరిలోని గుఱ్ఱములు (‘వాజి వాహార్వగన్ధర్వా’ అను.), (ఇట్లు తలపోసిన వఁట) - చలమునక = వైరులమీది రోషముచేత, సింగిణీతరకసంబులక = సింగిణివిండ్ల తోడి యములపోదులను, కట్టకమానదు = (మారాకులు తప్పకుండ మాపార్శ్వములకు) కట్టుదురు; అంపపెను నెలగతి = బాణములయొక్క పెద్దయలుగుయొక్క గమనము, మాగతిక = మాగమన ములో, వెనుకఁ జిక్కకమానదు, తప్పిదారి = ఒక వేళ, వెన్నుఒలసినక = (వీపునకు ఆప్రయోగించిన) బాణంపుటలగు తగిలెవా, తారు మున్ను ఎలుంగకుండుట = ఇట్లు అగు నని ఆరొకులు తాము ముందుగా నూహించుకొనమి, సాదికోటికిక = ఆరొకులసముహమనకు (‘అశ్వారోహస్తు సాదినః’ అను.), చిచ్చెము = కొఱత, అందుక = ఇట్లని, అలమినచింతక = కమ్మకొన్న విచారముచేత, అంఘ్రితుడక = పాదాగ్రముచేత, త్రవ్వకొనుక = నేలను ద్రవ్యకొనుచుండును.

లోకములో చింతాక్రాంతులయినవారు పాదాగ్రముతో నేలను గీచుచుండుట ప్రసిద్ధము; గుఱ్ఱములకు గొరిజలతో నేలఁ ద్రవ్యచుండుట స్వాభావికము; కావున అభురిలోని గుఱ్ఱములు

అట్లు గొరిజలతో సేలం ద్రవ్యచుండుటయొక్క దనఁగా—మారాకులు క్రమశ్రుతిమీఁది రోషముచేవారిని సంహరించు పాధనము లయిన సింగిణులతోడి యుద్ధముల పొదులము మాప్రక్కలం గట్టుకొనక మానరు. మఱి వారు దవుడు నేయించు బాణములం బ్రయోగించిన, ఆబాణములు మావేగములో వెనుకబడుట తప్పదు. అట్లు వెనుకబడి వచ్చుచుండుటలో ఒకచేత ఎట్టకేలకు (మమ్మువారు నిలుపుట లోనగు కారణములచేత) ఏదేనొకబాణము వీరివీఁపునకుం దగిలెనా, అట్లు అది తగులు నని తాము ముందుగా నూహించుకొనమి, అనఁగా మావేగము బాణవేగముకన్న పెక్కు దని సమయాన తలంచుకొనని కొఱత, మాదొరలయిన రాకులకుం గలుగును; అయ్యో! ఇందులకేమి నేయ నగు!— అని మెండుకొన్న విచారముచేత సేలము గొరిజలతో త్రవ్వచున్నవో యన్నట్లుండును.—పేకూశ్రేష్ఠుఁడగు.

‘సింగిణీ తరకఁబులు’ - ‘అచ్చికంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబు’
 బా. అట్లయినట్టి ద్వంద్వసమాస మిది. ‘మానరు’ అను వ్యతిరేక ప్రయోగముచేత ‘కట్టక’ అనఁగా కట్టుట యని భావార్థమే పర్యవసించినది. ‘సేల’ - ఈపదము సమాహారకమని పూర్వము ద్రణవ్యాఖ్య. కాని ఆకరములందు ఆయర్థము లేదు, బాణపుములికి యను ర్థము కలదు.
 * ‘తప్పిదారి’ - ఇటు అప్రథమపై దాదేశము గనడదవాదేశ నూత్రమందలి బహుళగ్రహణము చేత నీదము. ఇట్లే లోకమందు ఈప్రయోగము.—

‘అపాధ కుదపఞ్చమ్యాం వచ్చేనే వృద్ధగౌతమీ

అథవా తప్పిదారేణ ద్వాదశ్యా మదితప్పదూ’.

నరసభూపాలీయములో యుక్తమున క్వాశ్రేకారము పై తాకు దాదేశము కలను:—

‘కపురాల వన్నెచొక్కపురాల నగుమేని । కపురాలఁబోకులింకంబు నణఁచి

దనరుచులు లోకములు నిండఁ దనరుచుండు.’

‘తారు మన్నెఱుంగకుండుట’—‘తారు వెన్నెఱుంగకుండుట’ అని పూర్వము ద్రణము. ‘మాఱు వెన్నెఱుంగకుండుట’ అని ఒక పా. దానికి ‘మాఱువెన్ను=వీఁపునగాయము’ అని వ్యా. వ్రాయఁబడి యున్నది. కాని ఆయర్థము ఆపదములకు ఆకరములం దెక్కడను గనబడలేదు. ‘వెన్నొప్పిన’ ఒచ్చే మేమి యన, యదమునం బలాయితు లయి వచ్చువారికి వైరులు తఱుచుకొనివచ్చికొట్టువో వెన్నున గాయము లేర్పడును; గాన ఈరాకులు అట్లు పలాయితులై వచ్చి రని ఆవెనుగాయములం జూచువారు తలంకు రను నొచ్చెముగాని నొప్పికైన యొచ్చెముగాదు. ‘మాఱువెన్ను’ అనుపాతముతో - వైరులకు అనభిముఖముగా నున్న వెన్నును వారి కభిముఖముగా మార్పుట, అనఁగా వైరులనుండి పాఠీవచ్ఛుట, దాని నెఱుంగకుండుట ఆకార్యము ఎన్నఁడును చేయకుండుట. ఆపూర్వపుదు రణమునుండి పలాయితు లగువారికి వెనుగాయము అలవాటుపడి యుండుటచే ఒచ్చెము గాదుగాని అట్లు పలాయనము చేయ మని నియమముగల వీరులకు అది యొచ్చెము, తమరాకులు అట్టి నియమము గల్గివారు గాన వారికి వెనుగాయము ఒచ్చె మని అగుటయులచింత. - అని వ్యాఖ్య చేయవచ్చును.

ఉ. అంజ సమానవాయుగణ మంతయు ఖంజతఁ జిక్క, నాజవో

ప్రం జని యాబ్బి చిక్కనిసమానపువాయువు లో నొకండు గ

* తూ. వన్నెచొక్క. ‘తప్పన దారులేని’ 5-75. (= తెలిసియో తెలియకయో చేసి)

ల్పిం జనియించు దుర్యశము మేల్కొని లేమానవేళ వాజ్ఞ లూ.
ర్పం జేడుమాణిబంధముకురంబుల కాలిమ పేరఁ గార్కొనున్.

28

వాజ్ఞలు=ఆపురియందలి గుఱ్ఱములు, అంజ్ఞ=అంగలో (అంగ వేసినమాత్రాననే), సమాన వాయుగణము=తమకు సమానములని వాడఁబడిన గాడ్పులయొక్క సమానమంతయు, ఖంజ త్=కుంటుండనంబుచేత (వేగము చాలమిచేత ననుట-'ఖోదే ఖజ్జః' అను.), చిక్క=వెనుకఁ బడఁగా, ఆ జవ ఊర్షత్ = ఆ వేగమువలని వేడితో, చని = పోయి (పర్విడి యనుట), ఉచ్చి= ఆజయమునకు కరము సంతోషించి, చిక్కని=వెనుకఁబడనట్టి, సమానపువాయువు=సమానమును పేరిగారి (తమకు పోటియైన గారి), ఒకండు = ఆ జరివాయుగణములోనిది గాక వేటొకటి, లోక్=తమ కడుపుతోనే, కల్పిక్=ఉండుటవలన, జనియించు దుర్యశము = పుట్టునట్టి యప క్షీర్తి, మేల్కొని=నిద్రలేచి, లేమానవేళ= (ఉప్పగిండ్లను) నాకెడు సమయమున, ఊర్షత్ = (ఆగుఱ్ఱములు) క్వాసమును పైకి పాలయింపఁగా, చెడు...లక్ - చెడు = వన్నె మాయనట్టి - మణిబంధ ముకురంబులక్ = అద్దములవంటి సైంధవలనఁగంపుఁ బెల్లలయందు ('సైన్వోఽస్త్రీ శీత కిం మాణిబంధం చ సినుజే' అను. - మణిబంధ మను గిరిలో పుట్టినది.), కాలిమ పేరక్ = నలు పనియొడి మిషచేత, కార్కొనున్ = మెండుకొనును.

ఆయూరి గుఱ్ఱములు, ప్రతివాడును తాను తన సమానులలో నుత్తముడు కావలయు నని కోరునుగాన, అట్లే తమకు సమానము లని ప్రసిద్ధము లయిన వాయుగణముల నన్నిటిని తొలి యంజలోనే కంటుపఱచి, వెనుక విడిచియు, ఆవేగమువలని వేడిచే సంతోషించునం బరువిడు చుండియు, సమాన మను పేరు గలదగుటచే సమానమైన మఱియొక వాయువు తా మెంతవడిగా పర్విడినను వెనుకఁ బడనట్టిది తమ కడుపులోనే యున్నదను నపక్షీర్తిని కడుపులో వహించి యున్నది. అది ప్రాతఃకాలమందు అవి నాకెడు సైంధవలనఁగంపుఁ బెల్లలయందు వానియూర్పుల చేత నలమకొన్నట్టి దట్టంపు నలు పనియొడి మిషచేత స్పృష్టపడుచున్నది. - కైతవాపహ్నుతి.

'గణ' మనుట - ఆవహ ప్రవహాది సప్త భేదములంబట్టి.—

'భూవాయు రావహ ఇహ ప్రవహ స్తదూర్ధ్వః'

స్వా దుర్యహ స్తదను సంవహ సంజ్ఞక శ్చ

అన్య స్తతోఽపీ కువహః పరిపూర్వకోఽస్తాత్

బాహ్యః పరావహ ఇమే పవహః ప్రసిద్ధాః.

గోకా.

'జవోర్షత్' - 'జయోర్షత్' అన్నను మెఱుంగ 'జని యచ్చి' - 'జనియించు' అని పూర్వ ముద్రణ పా. 'జని యుచ్చః జక్కిని' అని మఱియొకపాఠము. సమానవాయువు పంచప్రాణ ములలో నొకటి, దేహమున ఎప్పటికి నుండునదిగాని అప్పుడప్పుడు జనించునదిగాదు. కావున 'జనియించు' పా. సరిగాదు. 'లో నొకండు'—

'ప్రాణోఽపానః సమాన శ్చోదానవ్యానా చ వాతుకః,

హృదిప్రాణో గుడేఽపానః సమానో వాభిసంస్థితః

ఉదానః కణ్ఠదేశో వ్యానః సర్వకరీరగః.' అను.

'లేమానవేళ' - ప్రాతః కాలము - 'లఘస్యదౌపవాన్యహయ విలేహ్యమాన మాణిమంథ శిలా శకంబును' అని పైవ. 8 ఆ. 14 లో 'విభాత లక్ష్మీవిలాస'మనకు విశేషము.

‘దీర్ఘే వ్యమి నియమితాః పటమణిశేష
నిద్రాం విహాయ వనబాహు వనాయుడేశ్యాః
కర్తృప్రకా మలినయన్తి పురోగతాని
లేహ్యని సైవ వళిలాశకలాని వాహాః.’

రఘు. 5 (78).

‘కల్పిం జనియించు’ - ‘వర్గయుక్తస్వరశములు పరమలగునపు డొకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువును గానంబడియెడి.’ బా. కావున నిట సరళము పరముకాఁగా ద్రుతమునకు పూర్ణ బిందువు.
‘కాలిమ’ - ఆపకీర్తి నలుపని కవిసమయము.

మ. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ నల్కొనఁగు నెంతే బాటుచో, సంకెవ
న్నెలు రెండై లఘువం దకీర్తియిడు మున్నే యెక్కుచో, నిందు నెం
దుల కే మాదు మటంచు సాదు లలయఁ, దూర్ణోచ్ఛము ల్వాఙ్మో లం
దలయఁ బాస్థికపారసీకశకధట్టారట్ట ఘోట్టాణముల్.

29

(ఈగుఱ్ఱములు), పాటుచోఁ = పర్విడు సమయమందు, ఇలఁ = నేలమీఁద, పాదద్వయి = మా రెండడుగులును, రాయఁ = రాచుకొనుటచేత, (మాకు), ఎంతే = ఎంతేని = మిక్కిలి, అల్కొనఁ = భయమును, ఒకఁగుఁ = కలిగించుచున్నవి; మున్నే = అదిలోనే, ఎక్కుచోఁ = మేమెక్కు నప్పుడు, అంకెవన్నెలు రెండు వి = (అంకెవన్నె యనఁగా రాకు కా లించి యెక్కుటవఁగాను గుఱ్ఱమునకు పార్శ్వమున వ్రేలఁగట్టెడి యిసుప వలయముతోడి వాఱు) అంకె వన్నెక్రింద అంకె వన్నెయున్న నే గాని ఎక్కుట కసాధ్యంబై, లఘువందుఁ = ఇంచుకలో (లేక - గంతునందు), అకీర్తి యిడుఁ = మాకు సామర్థ్యము చాల దని ఆపకీర్తిని కలిగించుచున్నవి; ఇందుఁ = ఎందు లకుఁ ఏమి బోదుమో = ఈరెండుకష్టములలో దేనిచే నేమికిడుం బొందుదుమో, అంచుఁ = అని, సాదులు = రాకులు, అలయఁ = ఆయాసపడునట్లుగా, తూర్ణ ఉచ్ఛముల్ = వేగవంతములును పొడవులు నయిన, వాజాలు = గుఱ్ఱములు, పాస్థిక పారసీక శక ధట్టారట్ట ఘోట్టాణముల్ = ఈచెప్పిన పాస్థికాది దేశోద్భవములు, అందుఁ = ఆపురమందు, అలయఁ = ఒప్పుచున్నవి.

ఉత్త మాశ్వములు అతివేగముగా పర్విడునప్పుడు దేహము దీర్ఘ మై కదుపు నేలకు తగులు నట్లు తగ్గుటయు, ఆత్మన్న తాత్పర్యములకు నిచ్చెనవలె ఎక్కుటకై ప్రక్కకు రెండేసి అంకెవన్నెలు వేయుటయుం బ్రసిద్ధము; అతగ్గుటచేత రాకునకు కాళ్లు నేలకు తగులునని భయము కలుగును, ఒక యంకెవన్నెనుండి ఇంకొక యంకెవన్నెమీఁదుగా నిచ్చెన మెట్లెక్కినట్లు ఎక్కుటలో రాకునకు లగువు లేనివాడని యపకీర్తి గలుగును. అతి వేగముచేతను అత్యెన్నతత్యముచేతను మ్రేలెట్టిన భయాకీర్తలను వానివలని చింతను రాకులకు కలిగించునట్టి గుఱ్ఱములు పాస్థికాది దేశోద్భవములు అపట్టణమందు ప్రకాశించుచుండును. - అల్కొనఁగుట, అకీర్తియిడుట, అలయటయు— అతిశయోక్తి.

‘ఒకఁగు’ పా. ‘ఒదవు.’ ‘ఎంతే’ - పా. ‘ఎందే’ ‘లఘువందు’ - పూర్వముద్రుగ తద్వ్యాఖ్య లలో ‘లఘువందు’ అని పా. ‘లఘువయందు’ అని రూపము నీదించునుగాని ‘లఘువందు’ అని నీదించదు. ‘లఘువు’ అను శబ్దమునకే గంతు అను నర్థమును బోధింపదొరగారు వ్రాసియున్నారు. అందుమున నీవిని అంధ్రత్వవహారములో ఆర్థము మాటిన సంస్కృతశబ్దములలో నొకటిగా భావింపవలయును; లగువను తద్భవశబ్దమునకును సప్తమిలో ‘లగువందు’ అని రూపము నీదించెను.

‘అభిమత విగీతి’ అని పఠించిన నిర్దోషము. ‘తూర్ణోచ్చమల్’ - పూర్వముద్రణ పా. ‘రూపోచ్చ మల్’; - ఇందు, అల్పనవః గారణమును ‘ఇందు నెందులకు’ అని పరామర్శింపఁబడినదియు నగు తూర్ణ తానుగము రానందున ఈ పా. సరిగాదు. ‘బాష్పిక...ణమల్’ - ప్రాయశముగా ఆయా దేశములనుండి లేచిడిన యశ్వములకు భేదనూచకములుగా భవాద్యర్థక తదిత ప్రత్యయ ఘటిత ములైగాని కాకగాని ఆయాదేశవాచకములే వ్యవహరింపఁబడుట ప్రసిద్ధము; ఇందు ‘శక’ ‘ధట్ట’ ‘ఘోటాణ’ శబ్దములు తత్తద్దేశవాచకములు తత్తద్దేశజాతాశ్వ వాచకములు నై యున్నవి.

‘వనాయజాః పారసీకాః కామ్బూజా బాష్పికా నయాః

ఆరట్టజా శ్వ తాళారాః సైన్ధవా శ్చేతి వాచినః.’

అన్యదేశ్వములందును ఇట్లు గలదు. టాంక్విక్ దేశపు గుఱ్ఱము పేరులు - తంగణా, తాకణా, తింగణా; ఈశబ్దములు పొట్టితనముచేత పొట్టివానికిని బాలునికిఁబూడ వాచకమైనవి. ఇందులోనే ‘సంగతియై యోయి యిసుమంత తింగణాపు’ ౪ (౬౦); ‘ధట్టారట్ట’ - ‘ధారారట్ట’ యని పూర్వముద్రణపా. తట్టవశబ్దము ధట్టదేశపు గుఱ్ఱమునకు పేరుగానుండి. కల్పితాశ్వమాత్రమునకు పే రయినదని యూహింపఁ దగియున్నది. ధార యనునది భోజరాజా రాజధాని.

—* ప ణ్య యు వ తు లు *—

సీ. ముడివిప్ప నడుగుఁడమ్ములనె వ్రాలుటఁ దేంట్లు

నెఱికురు లగుట సందియము గలదె?

కన నెంతవాని లోఁగొనుట నాదర్శంబు

నెమ్మెగం బగుట సందియము గలదె?

ఇఱిగొను మింటిపై మెఱయుటఁ జక్రద్వి

తయి చన్ను లగుట సందియము గలదె?

పాలసు దొర్లఁగఁ జూచు కలికిచూపులమీలు

దెలిగన్ను లగుట సందియము గలదె?

తే. పాలసిననె తావి బుగులుగో నలరుఁదీగ

తిన్ననిశరీర మగుట సందియము గలదె?

యనఁగఁ జెలువొంది సురత వైయాత్య నిధులు

పణ్యయువతులు పాలుతు రప్పట్టణమున.

30

1. ముడివిప్ప = క్రొమ్మడిని విప్పఁగానే, అడుగుఁడమ్ములనె = పాదకమలములమీఁద నె, వ్రాలుట = పడుటచేత (దేవా మెంతపొడువో అంతనిడుద అని తలపెండు కలపాశోస్త్యవర్ణ నము - కమలములమీఁద వ్రాలుట తేంట్లు ధర్మముగావున), తేంట్లు = తుమ్మెదలు, నెఱికురు లగుట = (ఈయంగనల) కటిల కంతలము అగుటయందు, సందియము కలదె = సందేహములేదు. ‘అడుగుఁ డమ్ములు’ - రూపకము.

2. కనక = తమ్ము చూడఁగానే, ఎంతవానిక = ఎంతటి ధీరు నేనియు, లోఁగొనుట = వశపఱుచుకొనుటచేత (అద్దంబుపూడ ఎంతటి గొప్పవస్తువులైనను ప్రతినింబరూపమున తన

యందుఁ బెట్టుకొనును, 'కొండ యడ్డమందు కొంచెమైయుండదా, విశ్వ.' - కావున), ఆదర్శము = అద్దము, నెట్టుగంటు = అందమయిన వదనము,...

3. ఇటీ... టై - ఇటీగోను = ఇటీయు (ఇటీయు = సన్నగిల్లెడు) కాను = సన్నని వదులు అనియెడి - మింటిపై = ఆకాశముమీఁద, మెఱయుటక = ప్రకాశించుటచేత (చక్రవాక మిథునములును పక్షు లగుటచేత ఆకాశముమీఁద మెఱయును, కావున), చక్రద్వితయ = జక్కదంపతులు,...; 'ఇటీగోను మిన్ను' - రూపకము.

4. పాలసు = కాటిల్యము (మత్స్యపరముగా-దాని దేహముమీఁదిపొట్టు), దొర్లఁగక = పారలి వచ్చునట్లుగా (మత్స్యపరముగా - పారలి వచ్చుచుండఁగా), చూచు కలికిమాపుటక = చూచెడి మనోజ్ఞ మైన చూపులు గల వగుటచేత (మత్స్యంబును పాలసు దొర్లుచుండఁగా మనోజ్ఞ మయిన చూపులు చూచునది - కావున), మీలు = మత్స్యములు, తెలిగన్నులు = తెల్లకాంతులు గల యావనితల నేత్రములు...;

పాలపిన్ = సమీపించినమాత్రాన నే, తావి = పరిమళము, బుగులుకోక = బుగులు కొనక = గుప్పని కమ్మకొనుచుండుటచేత (ఆలరుఁ దీఁగయు నట్లే), ఆలరుఁదీఁగ = పువ్వువల్లి, తిన్నని శరీరము = అందమయినమేను,.....; అనఁగక = అనునట్లుగా, చెలువు ఒంది = సొంత ర్యముగలవాడై, సురతవైయాత్సనిధులు = కామకేళియందలి దిట్టతనమునకు స్థానములయిన ('భృష్టే భృష్టగ్వీయా తిశ్చ' అను.), పణ్యయవతులు = వెలజవరాంధ్రు, ఆపట్టణమునక = మధురాపురి యందు, పాలుతురు = ఒప్పించుదురు.

ప్రతి పెద్దపాదమందును గీత పూర్వార్థమందును ఉత్ప్రేక్షాలింకారము. - గీతములోని 'అనఁగక' తద్వాచకము.

మనోహరమయిన యీపద్యమున ఉపలబ్ధ పుస్తకములలో 'దమ్మలపై నెవ్రాలుఁ బెన్నె ణులు లేంట్లుగుట' యని పా. ఉన్నది. కడమ యన్నిపాదములందును కారణము మొదటిదిగాను ఉపమానము రెండవదిగాను, ఉపవేయమయిన వనితావయవము మూడవదిగాను ఉక్రమమున చెప్పబడియున్నది. ప్రథమపాదమున ఆక్రమము తప్పియుండుట అందముగా నుండనందున, 'దమ్మలనె వ్రాలుటఁ దేంట్లు నెఱిగరు.లగుట' అని మార్పుచేయఁబడినది. ఈమార్పునందు 'నెఱి గరులు' అనఁగా కుటిలకుంతలములు - 'కురులుశబ్దము ముంగురులనే గాక వెండ్రుకలను గూడ చెప్పను' అని సీతారామాచార్యులవారు,

'కొప్ప మెల్ల నె విచ్చి కరుల చిక్కడలించి

తలయంటె నేర్పుతోఁ బాలఁతి యొక తె.' య. ౪ ఆ.

ఈ సుదాహరణముతోఁగూడ వ్రాసియున్నారు. ఇంక సుదాహరణములం బెక్కింటి నటనలం గనవచ్చును. కేశవటిల తోధన నునుటకు—

'మీగ నీల మృదు కళ్ళెకకా । మూర్ధిజాః మఖకరాః (సమం కిరః), బృ. సం.

'సప్తార సప్తరమః ప్రతివైషధ్యం । త త్రానురాలయమరాశిమరాశికే.' నైష.

'అపరాధిని మయి దణ్డం । సంహరసి కి ముద్యతం కుటిలకే.' దిక్రమ.

('కుటిలకే' అని ఉర్వశికి సంబోధన.)

మ. ప్రతీత ప్రాంత పితౄంగ కుంకుమ జటాపాళీ కురంగీమదా

పీఠ విచారికలస్వవంబు యెగం జెన్నారు కహ్వరభ్రా

జ తరు ల్కంటికి నారదత్వమున మించ న్నామనీ కామి సు

తరి కేలా యెడత్రెచ్చుఁ గంతుకలహోన్నాదంబు లాప్రోలునన్.

31

ఆ - ప్రోలునక = పట్టణమందు, ప్రత...లు - ప్రత = విస్తీర్ణములను (జటలక విశేషణము) - ప్రాంత = కుదలయందు - పిశంగ = ఎఱుపుమించిన పసుపునన్న కలవియు నయిన - కంకుమ = కంకుమ పువ్వుల నెడి - జటా = జడలయొక్క - పారి = సమాహమును - కురంగీమద = కస్తూరియ నెడి - అవీరవీణా = కల్లనివీణయందలి - అలి = కుప్పెడయొక్క - కలవ్వ నంబులు = అవ్వ క్త మధురధ్వను లనెడి - అలి స్వనంబులు = కుప్పెడ (ధ్వని) వలె నవ్వ క్త మధుర మైన ధ్వనులును, ఎఁగఁగ = ఒప్పుమీరుచుండఁగా, చె...ర్ - చెన్నారు = మనోహరము లయిన - కర్పూర = పచ్చకర్పూరముయొక్క - పుంజ = రాసులయొక్క - తరుర్ = సమా హములు, కంటికి = దృష్టికి, నారదత్వమునక = నారదమునిగా, మించక = అతిశయించు చుండఁగా, కామినీ కామి సంతతికి = కలపు కలెయొక్కయు కలపు కాండయొక్కయు సమాహమునకు, కంతు కలహా ద్వివాదంబులు = మరు దురముల యుద్ధములు (కామస్త్రీవాదం బరము లనుట), ఏలా ఎడ త్రెచ్చుక = ఎందువలన విరమించును - (విరమింపవనుట.)

ఆత్మరమున కామకలయిన స్త్రీ పురుషులకు కంటియెదుట కలహములు పెట్టుటకు సమర్థులైన నారదమహామని కంకుమపూ మొత్తములనెడి యెఱుకొసల నిడుద జడలతోను, కస్తూరి వీణ యనెడి కస్తూరి వీణయొక్క, కుప్పెడల మధురవాదము లనెడి కుప్పెడలవాదమువంటి, మధుర వాదంబుతోను, పచ్చకర్పూరపురాశిరూపమున ప్రత్యక్షమై యుండఁగా మదనకలహములకు ఏమి కలఁగె?

కంకుమపువ్వు కస్తూరివీణలు అలివాదములు నను వినితోడి పచ్చకర్పూరపు రాసులు కామోద్దిపకములు గావున (కంతు) కలహముం జేయించును; నారదుండును కలహము లాదించు వాఁడు గావున అట్టి యాకర్పూరరాసులు నారదులుగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడినవి. అందులకు కంకుమ జటాది రూపకములు అంగములు.

‘ప్రోలునక’ - టెంప విభక్తిక కార్యము రామికి పీఠికం గనునది. ‘పిశంగ’ - ‘పిశంజ’ పక్షధూరినక - తమిళపుష్పాదీవంటి భర్తము. ‘కంకుమ’ - కంకుమపూవు సన్నగా ఎఱుగగా కేసరములుగా జడలతో కలలరె నుండును, మొత్తము జటలవలె పెనఁచికొనియు నుండును. ‘కురంగీమదానీత వీణా’ - ఇట ‘కురంగీ’ యని స్త్రీత్వము అవినవీతము. కస్తూరి మగమృగము నుండి వచ్చునుగాని అఁడుదానినుండి రాదు. అట్లుండ, ‘కురంగ మద’ అనక ‘కురంగీమద’ అనుట చాపలము. ఇట్లే ముక్కుతిమ్మనగారును—

చ. ‘అలఘణిభోగరత్నములు నాదిగిభోక్తులగండగంధమో’

కలఁపునఁ బాతీ నవ్వు వసుధాసతి చా భుజకీర్తిహృత్తిక

చళలమునఁ గృష్ణరాజునవచంద్రుని బాహువునందు భూమణో

జ్వలములులక మృగీమతమువాసనయొం గని; ధూర్త లంగనర్. పారి. 1. (20.)

కస్తూరివీణ యనఁగా - ‘కస్తూరి మృగముయొక్క కస్తూరి యొండెడివాడ్లుకాయ.’ అట్టి కస్తూరివీణ లనెడి కస్తూరి వీణలు విశిష్టములు. ఆకాయకు వాచకమయిన పిశంగమునట్టి యాత్మకవీరము కలిగినది. ‘అలి కలవ్వనములు’ - కస్తూరికడ నకులు కల్పించు చుండుటకు.—

‘మమ మేగమృత ర్మృతావతే మంజుశాసనానాం నికృతం’

మతేన న జానతే రతత దపి మానవ మని మరీచిమమ

శ్లో. 2 (92.)

‘జానతీయ’ - వారదమహామని శైలినివాడు కాత్మన కర్మర సామ్యము.

‘మృతాని భావతీ ధర్మ కేష కతతజ్ఞానః’

చన్ద్రప్రభ ముచిత్యాశ్చోఽపి నేన్ద్రా లలవారదా.

కా. క. ౭.

మఱియు, ‘జీర్ణాన మమృతమౌ కేసర ద్యుతీ; ర్జుటాః కరచన్ద్రా మరీచి శోచిషుక్’ అని మౌఢ్య కావ్యములో వారదజ్ఞానము.

లే. నిం గియుండి శంకుకలన మారంగవాటి

యయ్యె, నిక నుండఁ దగ దని యవని కరిగి

నట్టినక్షత్ర తారాగ్రహళి యనగఁ

గాంతనవరత్న రాసు లంగల్లఁ బొలుచు.

32

అంగళ్ళ = అపట్టణమందలి యాపణములయందు, కాంత నవరత్న రాసులు = మనోహరము లయిన తొమ్మిది మణులయొక్కయు ప్రోవులు, - నింగియు = పావనమయిన యాకాశము సయితము, ఇటు = తుదిభాగముగా, త్రిశంకుకలన = త్రిశంకుడను రాజా మూలముగా, మారంగవాటి = మారిగ వాడ (‘మారణః కృపతే గాతే’ మేది.), అయ్యె = అయినది, ఇక నుండఁదగదు = ఇటు మీఁద మనకు నివసించదగినతావు గాదు, అని = అనుకారణమున, అచనిక = భూమికి, ఎఱగినట్టి = దిగి (వచ్చి) నట్టి, - నక్ష...ళి = నక్షత్ర తారాగ్రహములయొక్క సమాహమ, అనగఁ = అను నట్లుగా, పొలుచు = ప్రకాశించుచుండును.

త్రిశంకుని నివాస మగుటచేత ఆకాశము మారిగవాడ యైనది, ఇక నందు మనము నిరసింపఁ గూడదు, అని అలోచించుకొని భూమికి దిగి వచ్చిన నక్షత్ర తారాగ్రహసమాహమలో యనునట్లు ఆపునమున అంగళ్ళయందు ఆసంఖ్యయ నేదీప్యమాన నవరత్న రాసులు వికర్యారము అందును. - ఉత్పేక్షలంకారము.

‘నింగిటు’ = నింగి + ఇటు - ఇత్యసంధి - ‘వానికొగిలది (కొగిలి + అది) యొక్కడ’ మను. 3 శ్లో. 4. ‘తెలివొందు’ శ్లో. 2 అ. ౪9. అను ప్రయోగముకంటెది. ‘తెలివు + ఒందు’ అని కల్పించు పక్షమునను, ‘వాని కొగిలది’ యమహా ‘వానిఁ గొగిలుట’ యని మార్పవచ్చున అను పక్షమునను, ఇటును ‘నింగియు’ అని మార్పవచ్చును. యు కల్పముచేత ‘పరమ పుత్రమయిన యాకాశము కూడ’ అని యర్థ విశేషము గుర్తించును. ‘త్రిశంకు’ - త్రిశంకుఁడు వాచిశ్చంద్రుని తండ్రి. బొందితో స్వర్ణమునకుం బోవలయు నని కోరి, అందులకు సాధకములు యాగమును తనచే చేయించు మని నశివుని కేడఁగా, అయన తిరస్కరింపఁగా, తత్పుత్రులను మార్గరను కేడఁగా వాయును తిరస్కరింపఁగా, వారిని ఆరెడు దూషించివాడు. అందులకు వారు కినిసి యారని చందాలుండవు క మ్మని కించిసారు. ఆ చందాలశ్యములోనే ఉండి విశ్వామిత్రుని సాహాయ్యమున జయగంబులు గాంచి స్వర్ణమునకుం బోఁగా ఇంద్రుఁ డటమండి కలక్రిందుగా న్నోయగా, ఆకాశమున దక్షిణ దిక్కున విశ్వామిత్ర పుత్రులుగా న్నవనారణ్యములో నివసించుచున్నాఁడు. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొన నలయును. ఇతనికి నవనారణ్యోద్భవము, చందా లయ్యును, నిగిరనను శోభనము అని మూడు శంకులు, అడఁగా నేతలు అడఁగా జోషములు

కలగించున క్రొవీరియను ముగిగినది. 'పిటిచి' అని పూ. మ. క. 'గ్రహ' ముచ్చునంది కదముటికి వరించునో. అంతకును పనకః పునఃపై ముగ్ధులంబ్రావకము అను వికాశి. 'కా' లు ముగ్ధులకర్మ అయినవిద్యవ్యాధులు మునవిదించి అకాశమంది ప్రకాశ మొనరింపయిన కదముగోతములు పక్ష కృతులు.

'కామం మృత్యు వస్తు సహస్రకోఽన్యే । కామ్యతీ మోహం రసేన భూమిదః;
నక్షత్ర తాతాగ్రహ సూత్ర కాపి । తోష్టరీక్షితీ చక్షుః మనః శాస్త్రిః' రఘు. ౩ (22).
'నవరత్నములు' - 'మంత్రామాలిక' వస్త్ర వైదుర్య గోతీధిక పుష్కరాగ సీత ప్రకాశ మరకతములు. ఇవి నానా వర్ణములు, అట్టి నక్షత్రాదులును, కావున సామ్యసంపద. 'గ్రహకు' వివిధ బహు వచనము గావించిన సామ్యము మెఱుంగుకొను. రాశి 'రామల'ని బహువచనమున సాదేశము.

✓ చదవముసార్చితాన్ని తడిచి జెంది నటించునో, కృతా
ధ్వరతఁ దదగ్నిమై నునికి దాన నొకంగము తాచుచేతనో.
పురధరణీమరు ల్నిగమధూధరము బ్జయజ్ఞశీలు రా
పారిధనదాదు లైన వలహస్తము సాచరు దానధారకుఁ.

33

నిగమధూధరమర్ - వేదధ్వరతములును (అనఁగా అనంత వేదములను అపారముగా అధ్యయనము చేసినవారును. 'వణిక్పథః పురం వేదో నిగమః' అను.), జపయజ్ఞ శీలురు=యజ్ఞాత్త వర్తనములు యజ్ఞములుచేయుచుట స్వభావముగాఁ గలవారును, (అగు) - పురధరణీమరు=అపట్టణపు బ్రాహ్మణులు ('ద్విజా త్యగ్రజస్త భూదేవ బాదకాః' అను.), (దాతలు), ఆవారి ధనదాదులు= ఇంద్రుఁడు కుశేరుఁడు లోనగుమహావీయలు, ('య మాని లేన్ద్ర) చంద్రార్క విష్ణు వినోబంకు వాణిఘ । కు కాపి కపి భేతఘ కారి రా కపిలేత్రిఘ.', కుశేరస్త్రిమృకసఖో యక్షరాధ్యున్య కేశ్వరః । మమవ్యధర్తా ధనదో రాజరాజో ధనాధిపః.' అను.), వివర్ణ = అయినను, దానధారకుఁ = దానోదకధారకు గ్రహించుటకు, కలహస్తముఁ = కుడిచేతిని, - చిర సుమహద్విక అగ్ని=చిరకాలమునుండి గడించుకొనియున్న నిప్పు, తడిచెంది=తడిపి, నటించునో అటంచునో= అతిసోపు నను కారణముననో, కృత అధ్వరతఁ = చేసిన యజ్ఞము కలవారగుటచేత (యజ్ఞము చేసినవారైనందున—'యజ్ఞః సవోఽధ్వరో యాగః సప్తతస్తు ర్మఖః క్రతుః' అను.), తదగ్ని = అయజ్ఞాగ్ని, మైక = కమదేహముండు, ఉనికేక = ఉన్నందువలన, దానక = అదక్షిణ హస్తము నందును, ఒక - అంగము = అవశాతము (ఇచట అయగ్నియొక్క దక్షిణహస్తమునుట), తాచుచేతనో = ఇవిద్యుకొని యున్నందుననో, - చాచరు.

వేదపారగులను జపయజ్ఞ తత్పరులు నయిన యా మధురాపుర బ్రాహ్మణులు అయింద్ర కుదే రాదులు ఇచ్చెద మన్నను దానము ప్రిచ్ఛుకొనరు, (బ్రాహ్మణుల దక్షిణహస్తముండు అగ్ని యొందునని వేదప్రమాణము గావున) దానోధకధారాగ్రహణార్థమై కుడిచేతిని చాచరు; ఏకారణము చేత ననఁగా, - చిరకాలమునుండి అగ్నికర్త చేత గడించుకొనఁగా దక్షిణ హస్తముండు నెలకొని యున్న అగ్ని అధారచేత తడిపి చల్లాటి సోపునను కారణముచేతనో, లేక - యజ్ఞము చేసినవారైనందున అయజ్ఞాగ్ని తమ దేహముం దుండుటంబట్టి యజ్ఞోచితముగా అయగ్నియొక్క దక్షిణహస్తము తమ దక్షిణహస్తముండు ఇవిది యొన్నందున తమ కుడిచేతిని తామ చాచుటచేత ఆ అగ్నిచేత తడియ దక్షిణహస్తము దానధారాగ్రహణార్థము చాచుకొనినవారై అవశాధు అగుచు రమకార

ముఖ్యము. — పాతూర్వ్యము. వికల్పితకారణ సందేహమేగాని పాద్యకృత దీక్షకముయిన విషయము విషయక విషయక సందేహముగావండున సందేహంకారము లేదు.

‘వీర’ - శివనాయన ముయనప్పటినుండి. ‘జనయజ్ఞ కీలురు’ - అజంత దీర్ఘ శూర్యలోచన మనకు గాన విధి క్తి లకారమునకు రేఫము. బా. తత్స - నిలి. ‘హరి ధనక’ - ఎంతటివాడు ప్రార్థించినను మోహితుని లెండక తమ మహిమనే కాపాడుకొందు రనుట. ‘తల’ - దానధారను సంప్రదానముయొక్క చల హస్తమునం బోయవలయును. ‘హరి ధన దానికైన’ - (అనఁగా వారే వచ్చినను) అని పఠించిన వక్రవ్యము ఇంత కన్న స్ఫుటపడును.

✓ ఉరవడిఁ బోరికై కవచ మొల్లరు మంత్రములందుఁ దక్క, సు
స్థిరభుజశక్తి నైదుపది నేయరు దత్తిన తక్క, మంటికై
పొరల రథీశుఁ డీ కమలబుద్ధి ఖళూరికఁ దక్క, వజ్రదోః
పరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకు లప్పరి రాకుమారకుల్.

34

అప్పరి = మధురాపురమందు, వజ్ర...లు - వజ్రాయుధమువలె (=పిడుగువలె) దారుణ మైన (వజ్రోఽస్త్రీ పది హీరయోః నానా.) - దోః పరిఘ = చేతి బెబ్బచేత (‘భుజబాహూ ప్ర చే వ్యదోః’ అను. - ‘పరిఘో యోగ భేదేస్త్రీ విశేషేఽర్ధగ ఘాతయోః’ మేది.) - వశీకృత = లాంగఁడియఁబడిన - అన్యనరపాలకులు = ఇతరరాజులు కలవారు, (అయిన) రాకుమారకుల్ = రాచ కుమారులు, కవచము = మై మణువును (‘ఉరశ్చదః కబ్జుటశో జగరః కవచోఽస్త్రయామో’ అను.), మంత్రములందుఁ తక్క = మంత్రోపాసనలయందు ధరింతురేగాని, ఉరవడి = వేగమున, పోరికై = యుద్ధము కొఱవ, ఒల్లరు = అంగీకరింపదు; దత్తికై + అ + తక్క = దానమందుఁ దప్ప (అనఁగా దానము నేయనప్పడు అయి దీవలసినచోట పదిగా ఇత్తురు - రెట్టిగా నిత్తురు గాని), సుస్థిర భుజశక్తి = ఎప్పుడును తప్పని బాహు బలముచేత (అట్టి బాహుబలము కలవారగుటచేత - అనఁగా - వైరిని కొట్టి జయింపఁగలవారగుటచేత వైరినుండి), ఐదు పది నేయరు = వెనుకంజనేయరు (ముందు పాదమును వెనుక కిడుటచేత అనఁగా రెండుపాదములు ప్రక్క ప్రక్కగా నుంచి నిలుచుటచేత అయిదయిదుగానున్న వ్రేళ్లను పదిగా చేయరు - ‘అయిదు పది నేనె వెనుకముందయ్యె జాడిగ’ అని ఆంధ్ర నామశేషము - వైరిని శరణు వేడుటగా రెండుచేతులను జోడింపరు అని యొక వ్యాఖ్య.), ఖళూరిక = తక్క = గరడీలోఁ దప్ప (గరడీలో నేల దొర్లుదురుగాని), మంటికై = భూ శీతనముకొఱవ (జాగీరులు పామంత రాజ్యములు నిమిని), అమలబుద్ధి = పరిశుద్ధ చిత్తముతో (అట్టి చిత్తము గలవారై), అధీశుఁడు ఈక = ఏలిక ఇయ్యనప్పుడు, పొరలరు = (ఇచ్చినప్పుడు కైకొందురు గాని ఎట్లయినను అతని హృదయమును కరఁగించి వానిని సంపాదించుకొందమని నేలఁబడి దండాలుపెట్టరు.

ఆయాురి రాజపుత్రులు పిడుగులవంటి తెట్టిదపు గ్రద్దలచేతనే ఇతరరాజులను లాంగఁడిసినవారు, మంత్రోపాసనలయందు మంత్రకవచములను పఠింతురేగాని, యుద్ధమున కేగుచో దేహరక్షణార్థము మై మణువుల దాల్చరు, తాము దానములు నేయటో రెట్టివిధముగా నిత్తురు గాని పోలిలో వైరినుండి వెనుకంజ యిడదు, గరడీలలో నేలఁబడి పొరలున్నరేగాని తమయొక తమకు పామందరాజ్యములు కల్గునక నిలంచించుచున్నయెడల ఎట్లయినను అతని దయనదగ్గి కానిది

సంపాదించుకొంటే మది అందుకే దండలు పెట్టక మంచి ముఘ్ను గలవారై అంతే ఇచ్చు వలెనకే వదిలి యిండుదురు. - పరిసంఖ్యాబహుకారము.

‘పాశ్చి’ - తొలగ విధక్తికము - ‘పాశ్చన’ అనగూడదు. ‘ఒల్లరు’ - తలచుధాతువు. ‘తలచున’ అని తూ. ‘దత్తి’ - దా (దాత) + క్తికా - క్తి లింగము. ‘భూరికా’ గరిడీ లలో పొయ్యట ప్రసిద్ధము. ‘వక్ర తోఁ పరిఘ’ - వక్రమునంటి దోఁ పరిఘము అని విగ్రహించు టకు సంగ్కృతములో ఉపయోగ వూర్వపద కర్తృధారణము లేమింటే ‘వక్ర దారుణమైన దోఁ పరిఘ’ మని మధ్యమపద లోపి సమీపముగా విగ్రహించవలసి వచ్చినది. ‘పరిఘ’ - దీనికి దెబ్బయు నినువకట్ల నడియాయ నర్థములు. కొందఱు ఇటు నీరెండవ యర్థముం జెప్పదురు. ‘అన్య వరపాలనలు’ - తమ యేలికై యని యూహ్యము. ‘రా కుమారకుల్’ - ‘రా’ - వృత్తి యందు ‘రాచ’ శబ్దమునకు లుప్త శేషము, ‘రాజ’ శబ్దమునకు కాదు; ప్రాంతాది గణోక్త లోపము గాదు, అట్లగుచేసి ‘రాఁ కుమారకుల్’ కావలయును. ‘దత్తి’ = దానము - ‘తనుభృక’ దము నకు సుకృతము । ధనదత్తిన గొనఁగ వలయు.’ ౪ (౨౮౦).

కా. దంభాపేతవితీర్ణితోయములు రథ్యం దొట్టి హట్టసిత

స్తంభంబు ల్పిగిరించుచున్నవి యన న్ధరైకనిత్యాజ్ఞనక

సంధూతం బగుపైఁడికోటి కొకటై నానాటికిఁ హెచ్చుచ

య్యంభోదావలిఁ గప్పఁ గేతువులు వైశ్యశ్రేణి పాలువు బురిక.

35

పురిక = మధురయందు, వైశ్యశ్రేణి = కోమటులవీధి (‘విధ్యాని రావలిఁ పక్తిః శ్రేణి’ అను.), దం...లు - దంధ అపేత = వ్యాజమునుండి తొలగినట్టి (వ్యాజములేనట్టి - ‘కపటోఽస్త్రీ వ్యాకా ద మ్భాపథయ కృద్ధ కైతపే’ అను.) - వితీర్ణ = దానముయొక్క (వితీర్ణః = వితరణమ్) - తోయములు = ధారాణములు, రథ్యక = నగరమధ్య మార్గమందు (‘రథ్యాప్రతోళి వికీర్ణ’ అను. ‘శ్రీశ్రీ గ్రామమధ్యమార్గస్య.’ రామా.), తొట్టి = ఎగఁదొట్టి, హట్టసిత స్తంభంబుల్ = అంగడి వీధియందు (‘హట్ట ఆపణః’ అని రామాశ్రమి.) ఉన్నట్టి కంబములు, చిగిరించుచున్నవి = చిగురు లెత్తుచున్నవి (ఎత్తిన చిగురులో), అనక = అనునట్లుగా, కేతువులు = లెక్కములు, ధ...నక - ధర్మైక = ధర్మ ప్రధానమయిన - ఆర్జనక = సంపాదనచేత, సంధూతంబు = కలిగినట్టిది (లభించినట్టిది), అగు - పైఁడి = బంగారముయొక్క (తరహాయొక్క అనుట) - కోటికిఁ = కోటిసంఖ్యకు, ఒకటి వి = ఒక కెండా చొప్పున, నానాటికిఁ = దినదినమునకు, హెచ్చుచుక = సంఖ్య ఎక్కువ యగుచు, ఆ యంభోద అవలిక = ప్రసిద్ధమయిన మేఘపంక్తిని, కప్పక = ఆవరించుచుండఁగా, పాలువు = కోళించును.

ఆపురమందు కోమటు వ్యాజమార్గముననే ధన మార్జించువారు, మహాదాతలు, దినదినము కోటి వరాల లాభమునకు ఒక పడఁగచొప్పున పడఁగ లెత్తుచుందురు. వారు పారమార్థికముగా దానము లిచ్చునప్పుడు గ్రహీతలచేతంబోయె జలధారలు వీధి ఎగఁదట్టి యుండును. ఆందువలన వారు దినదినంబును ఎత్తెడు నాపడఁగలు (కెండాలు) ఎట్లున్నవనఁగా ఆదానజలధారలవల్లన ఎగఁదట్టుటచే బాగులలోని కొమ్మస్తంభములు చిగురుపట్టి దినదినమునకేసిన కొత్త చిగుళ్లు అనునట్లున్నవి.

గొప్పవర్తనలు కొటికి పడగయెత్తుటయు, కొన్ని కొన్నింటికి తిరిగి చినిగియుటయు ప్రసిద్ధము. చిరక్లక (కెండాం) సన్నని యెల్లు వస్త్రములతో, నావ్యులు యివ్వరించును.

‘ధాన్యక’ కల్పదును కిరలయా వ్యంతుకాని కృతాక్షి. కేళు. ఉత్పత్తివలంకారము.

‘ఉంథి’ - ఇట్లు మహాదానములు చేసినయెడల, రా. చేసిన చిరువములను మర్యాదలను వచ్చువారును ఇచ్చువారక, లోకులు నచ్చి ధనమును నాయెద్ద వాచు కొందురుగాక. కాని కెల్ల నొక్క లే పెద్ద మొత్తముగా వాసింది చిజాలా తీయుదునుగాక అని సంకల్పించుట తలంపన. ‘ధర్మ’ - కృష్ణులీ ప్రకారమును బోగకయ - ‘క్రయ విక్రయముల బోగక సర్వములైన వైశ్యుండు గాంచు గైతల్యపదవి.’ జె. భ. నానాటికిక ‘పాచ్చుచుక’ - ‘యెల్లు చినిగి వచ్చుడు చినిగి నానాటికి పాచ్చుచుండున. ‘కప్ప కేతువుల’ అని పా. ‘అంథోకావని గప్పక’ - వృక్షములను కడుంబర్చి మేఘములం గనబడనియమియు ప్రసిద్ధమే. ఇటు అధికయోక్తి.

తే. వృపులపదహారేఖల కెల్ల మాభు

‘జాగ్రహలరేఖలే మూల మనుచు గోటి

కొండలుగ ధాన్యరాసులు పండువీట

సుజనభజనై కవిఖ్యాతి శూద్రజాతి.

36

కొటి కొండలుగక = రెక్కన మీసినవియు పర్వతముల వంటివియుంగా (అంతలేసి యుతుట), ధాన్యరాసులు = వరిప్రావృలు, పండువీట = ఫలించున్నట్టి యాపట్టణమున, శూద్రజాతి, వృపుల పదహారేఖలకెల్లక = రాజుల చరణములయందలి వాగేటి రేఖలంతయు, మాభుజ అగ్ర హారేఖ=మామొక్క బుజములమీది వాగేళ్లచాల్చే (‘లాజలం హలం గోదారణం చ సీరం ప్యాత్’ అను.), మూలము=కారణము, అనుచుక, సుజన భజన వీక విఖ్యాతి = పాధుజములను సేవించుటచేత నయిన ముఖ్యకీర్తి గలదై, ‘ఉన్నది’ అని కేవలము.

అపురిలోని శూద్రులు కొండలంతలేసి ధాన్యరాసులను కొటానకొట్టుగా పండించుచు, మాబుజాలమీది వాగేళ్లచాల్చుచేత గదా రాజులయొక్క పాదములలో వాగేటిరేఖలు ఉండుట అని సంతోషించుచు పెద్దలను సేవించుటచే కీర్తి పొందుచు నుండురు.

‘పదహారేఖ’ - పాదముందు హారేఖ పంచమహాపురుషలక్షణములలో చెప్పబడినది. -

‘హల ముల గ దాసి కబ్బ చక్రః | ద్విప మక రాజ్ఞ రథాత్మి తాత్త్వి హస్తః |

విభవ మసి జనోఽస్య బోధుజీతి | క్షమతి హి న కృషనం స్వతస్త్వబుద్ధిః.’ బృ. సం. హారేఖచే మహావిభవము చెప్పబడినది. పంటలు లేనిచో అది యెట్లు కలుగును? కావున రాజుల హారేఖలకు రైతుల వాగేటి రేఖలే మూలము. ‘పండక’ అని పా. సమన్వితము గాదు. ‘భజన’ - ‘శూద్రవ్య శుక్రానా ఇతరేషాం వర్ణానాం’ అని ధర్మకాస్త్రము. ‘రేఖలేమూలము’ - రేఖలు మూలము గావు, ఫలించు మూలము గాదు. ఈపంటలకే రాజుల పాద హారేఖలు మూలము. - మూలముకాని దానికి మూలత్వముం చెప్పట అసంబంధంబున సంబంధాతి. కయోక్తి.

ప. ఉత్తియంగెడన్న వస్య నను నొచ్చెము గాంచిన కొన్ని మ్రాలు రా

ప్రమదల మృగింపుఁ డని రంజలుచేతలు గన్న చెట్లకుక

జను కలికృతాభిలాషా తేన తి సమ్యక్ ముఖ్యైః బావంతుః గంధర్వైః
సృజంత్యుః గోని నా వైరికా కుకపికాదులః గోనినారి పాల్కునా.

37

జరరాంధ్రు చెట్లను పుష్పింపఁజేయుటకై దోహదములు చేయుటలో, - ఉమియఁగఁ = ఉమియుటచేతను, తన్నక = తన్నుటచేతను, నవ్వక = నవ్వుటచేతను (పరిహసించుట చేత నని యర్థాంతరము), అనక = పలుకరించుటచేతను (జూట అనుటచేత నని యర్థాంతరము), ఒచ్చెము = అనమోనము, కాంచిన కొన్న మ్రాఁగులు = పొందిన కొన్ని చెట్లు, ఆ ప్రతుదలక = తన్నుటకు మోనించిన ప్రతుదలను (పొగరుఁబోకు స్త్రీలను - ముదితలను - 'ప్రతుదః సమ్యక్ మత్రే స్త్రీయా ముత్తమ యోషితి', మేది), అప్పగింపుఁడు = మాకు స్వాధీనపఱుపుఁడు, అని, రంజలు చేతలు = ఏచేతలచేత చెట్లు రంజలుతో ఆచేతలు (అనఁగా అలింగనాదులు - అట్టి కమనీయ దోహదము లను), కన్న = పొందిన - చెట్లనక, తమనక, అలికృంఠలక = తుమైదలనెడి గొలుమును, పెనఁచి = కట్టి, నమక = అప్పటికిని ఆచెట్లు వారిని తమకు అప్పగించు నని విశ్వసించక, పురంబుక = ఆపట్టణమున, కంతునైనముఁ గొని = మదనుని నేనను తోడు తెచ్చుకొని, వైరిక = దూరింతులు, ముట్టె నాక = మట్టడే నెంచినవో యనునట్లుగా, కుక పిక అనుట = చిలుకలచేతను కొయిలలచేతను సంబ డించుచున్నట్టిని - కలి నన అలి = క్రీడోద్ధానములమంత్రి, పాల్కు అనుక = సాంపాదుచుండును.

ప్రతుదలు అకాలమున పుష్పింపఁజేయుటకై పదిజాతులచెట్లను పది విధములచేతలు చేయుదురు. అది యెట్లన. - అలికమును తన్నుదురు, పొగడపై నోటిమర నుమియుదురు, గోరంటను కత్తుంగిరింతురు, బొట్టుగుఁ జెట్టును చూతురు, మామిడిని చేతం దాఁచుదురు, చంపకముంగూర్చి ముఖమున రాగమానుదురు, కొండగోనతో నల్లాపింతురు, వానిలిపై తొక్కుచుబుక్కురు, స్త్రీయాకమునకు (= మోరటి చెట్టునకు) పొదుదురు, మరపొన్నకు నవ్వుదురు. ఇందులకు కారిక -

'అలిక కృరణాపాత్యా కవో ముఖసీధువా | అలిధవా క్కురవక స్త్రీలకో విక్షణేన చ |
కరస్పర్శేన మాకవో ముఖరాగేన చమ్యకః | నల్లాపతః కర్ణికారః సిద్ధవాకో ముఖానిలాత్ |
గీత్యాస్త్రీయాకు ర్మితరాం నమేరు ర్నాపితేన చ.'

ఇందు కవకాలోకనమేరు కర్ణికారములకు క్రమముగా ఉమియుట తన్నుట నవ్వుట (శ్రేష్ఠచే పరిహసించుట) పలుకుట (శ్రేష్ఠచే దూషించుట) అనునవి కరము అనమోనకరమైన దోహదములు; కడను కరనకాదులు ఆతొంటికి అలింగనాదులు అభిలషణీయుమైన చేతలు. ఈ చెట్ల కన్నిటికిని వారు దోహదముచేయఁగా, ఇందులో అనమోనపు దోహదము లొందిన కవకాది వృక్షములు ఆ ప్రతుదలను వండించుటకై వారిని తమ కప్పగింపుఁ డని వారిచే నుంచి చేతలుపొందిన కరనకాదులకు తుమైద వారులనెడి గొలుములకట్టి ఆచెట్లు తప్పించుకొనిపోక యుండునట్లు అగొలుముల రెండవోనను తమతో కట్టుకొని, అప్పటికిని అని యప్పగించునను నమ్యకములేక, ఆపట్టణమును 'నీతే ఆప్రతుదలను మాకు అప్పగింపుము' అని యడలించి మదనుని రాజునను పాయము తెచ్చుకొని దానితో మట్టడికేసినవా? యనునట్లు దూరితలుపల మదననైర్ద్యములను కుకపికములు గలనై దూరితుండి రాకపోకలకు సంధులేనియట్లుగా తుమైదగొలుము కట్టినచెట్టుమం గలనై క్రీడోద్ధానములు కోర్చిలుచుండును. - ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

'ప్రతుదలక' - ప్రతుదలతో నుదోహదా ద్యుత్పానముగాని బాలలను వృద్ధులను ఇది యొక్కదిది? తమకు ఒచ్చెము గానించినందుక కుమారము 'ప్రతుదలు' అనఁగా పొగడు

కోతులు అనుట. 'రంజలు... చెట్లవక' - ఆచెట్లవక వారిలో మైత్రి గాఢమైన ఇది వారినిసాధించి యాగల వని భా. 'తమవక' - ఆచెట్లు తప్పించుకొని పోకుండుటకు అదోకాడములచేత తమవక గూడ వూతగలిగి తుపైదపిండు వాకరించినది గావున. 'నమ్మక' - వారిమిత్రములుగాన వారిని పట్టి యీక వారిని ఎక్కడికేని తప్పించుకొనిపాం డని పాచ్చరించు నని సంభాము. 'మట్టెక్' - పురమును మట్టుట పురమునుండి వారు దాటి పోకుండుటకు. 'వెలిక' - తెరిరాజులు వచ్చి యొకరాజపురమునకు మట్టడిగా బయట విడిసి యున్నట్లుగా; కుకపికములు మదన నైవ్యము. 'అశిశ్శంఖల' - అశిలు కట్టుముగా క్రమ్ముట తల్పేయమైన మకరంద గమ్మదిని దానకే త్రువ్వు సమ్మద్దిని తెల్పుచున్నది. 'కుకపికాకుల' - ఇంతవఱకు వేటుపడము, 'కేళినసాళి'తో ఏకసమా సము గాదు; ఏకసమాసమైనచో అవివృద్ధవిధేయాంతరా దోషము ఘటిల్లును. కుకములచే ఫల ములయు పికములచే చిగుళ్లయు పెంపు నూచితము. కేళినములు ఫలకుసుమ కిసలయగంభీరములై కుకపికాకులములై మనస్తథస్కంధావారముగా సర్వేంద్రియాహ్లాద కరముగా నున్న వని భా.

సీ. మదగంధతారతమ్యము యామ్యకరికే ద

ల్కరులకుం గనబలె గటము లొరసి,

సురతశ్రమజ మూటఁ జూపొనకయుబలెఁ

గామినీమృదుగండఘర్త ముడిసి,

పరిమళవాహేచ్ఛఁ బ్రాణమీబలెఁ జించు

మృగనాభిచర్చభస్త్రికలు దూటి,

అహితపన్నగభేదు లనిబలె గృహవిటం

కపురలాపుల నొయ్య గలులు నిమిరి,

తే. వీటిసామగ్రి గనుగొన వేగవడక,

నడవఁ దనదిక్కుపుష్పదంతేద్విపంబు

నెక్కెనో యన జడగతి నెపుడుఁ బొలయు

నందుఁ జందవశిఖరిమందానిలుండు.

38

అందుక = మధురాపురమందు, చందన శిఖరి మందానిలుండు = గండపుఁ గొండయొక్క మెల్లని తేమైర (మంద మలయానిల మునుట),

1. యామ్యకరికే = దక్షిణ దిగజమయిన వామనమానకును, తత్ కరులవక = ఆ యూరి. యేనుగులవకను, మద గంధ తారతమ్యము = దానజలముయొక్క పరిమళముయొక్క హెచ్చు తగ్గులను, కనక బలెక = పరిక్షించుటతో యను నట్లుగా, కటములు = ఆయురియేనుగుల గండఘటములను ('గజగర్భ కటి కట' అను.) ఒరసి = రాచుకొనుచు; 'యామ్య' = యమ సం బంధియయిన - యమదికాసంబంధి యయిన యనుట ;

"ప్రాచ్య మౌల్లహిషాచ్చక్రే ప్రహస్తే రాజదాజ్ఞయా

ద్వారం రేకజ తు ర్యామ్యం మహాశిశ్శ మహాదరా."

శబ్ద.

'గంధ' - ఏకాగ్ర మదమునకు గంధము గలదు—

“సప్తచ్ఛత్రీరకటుప్రవాహ మసన్యతామ్రాయమునంతవీర్యము

విలస్తి తాధోరణ శీవ్రయత్నాః సేవాగజ్జ్యో విమలా బభూవుః.” రఘు.

అయ్యారి యేమంగలు వామన దిగజమునకు పొటి యనియు భా.

2. మ...ము - మురత = కామక్రీడచేత నయిన - క్రమ - బద్ధలిక చేత - జను = పుట్టినది, జాటుక = అగుట చేత, చూపు పటకయు బలెక = చూడలేనందున (కనికరముచేత) అను నట్లుగా (యు కబ్బము వాక్యాలంకారము), కా...ము - కామినీ = కామభక్త శాండ్రయొక్క - మృదు = కోమలములైన - గండ = చెక్కిల్లయొక్క - ఘుర్తము = చెమటను (‘ఘుర్తః స్వా దాతపే శ్రీశ్చ 2 పుష్ప స్వేదామృనో రపి’ మేదిని), ఉడిపి = అర్పి;

3. పరి మళ వాహ ఇచ్చక = తామినీ గ్రహించు కోరికచేత, ప్రాణ మీ బలెక = ప్రాణ మిచ్చుటకో యుపనట్లు, చిం...లు - చించు = చింపఁబడిన - మృగ = కస్తూరి మృగముయొక్క - వాళి = బాడ్డు లనెడి - చర్త భక్తికలు = తోలు సంచులను (‘భస్తా చర్త ప్రసేవితా’ అను), తూటే = చొచ్చి; - ఇవి బ్రదికవయ్యెడల వీనికి వెండియు వాళియందు కస్తూరి యుద్ధవించును, అంతట దాని పరిమళమును నను వహించుదును గాక అను కోరికచేత కస్తూరి మృగములకు ప్రాణ మిచ్చుచున్నదో యుపనట్లుగా వానియొక్క చింపఁబడినట్టి వాళిసంచులందుఁ దూటే; వాళి సంచులం జించుట అందలి కస్తూరిని గ్రహించుటకు.

4. అ...లు. - అవీర = తనకు కైరు లయిన (తన్ను భక్షించెడు) - పన్నగ = పాము అను - భేదులు = భేదించునది (భక్షించునది), అని బలెక = అనుకారణముచేత నను నట్లు, గృ...లక - గృహ = ఇంద్రయొక్క - విటంకపు = కోటిగల యందలి - కలాపులక = పెమ్మలను, ఓయ్యక = మెల్లనగా, గజులు నిమిరి = కుంచెలను నిమిరి, వీటి సామగ్రిక = అయ్యారి సంపత్తిమృద్ధిని, వేగపడక = వింపాదిగా (సమస్తము చక్కగాఁ దెలియు నట్లుగా), కనుఁగొనక = చూచుటకై, తనదిక్కు పువ్వుదంత మను (గజగమనము మెల్లన గావున గజము నెక్కుట, తన దిక్కుది తనకు స్వాధీనముగాన దాని నెక్కుట), ఎక్కెనో యన, జడగలిక = మంద ప్రచార ముతో, ఎప్పుడుక = సదా, పోలయుక పీచును, సదా మలయమారుతము పీచుట ఆదేశము ననే ఆపురిసమీపముననే మలయాచల ముండుటచేత. — ‘క్రీడాచరీకృత శ్రీఖండగిరిరాజా’ 39.

ఇచట మలయానిజముందు కవిసంప్రదాయముబడి కైత్య మౌండ్య సౌరభంబులు చెప్పఁబడి నది; - కామినీ గండ ఘుర్తముచేత కైత్యమును, గజుల నిమరుటచేత మౌండ్యంబును, కలిమద మృగముదములచేత సౌరభంబును కలిగినది. — అంతటను ఉత్ప్రేక్షలు. ‘కటములు’ - ఏమంగ యొక్క మదస్థానము లేడింటిలో గండము ప్రధానస్థానము. ‘కరాత్ ...’ చూ. పుటలు 68-69 ‘టంచు’ - వాళిలోని కస్తూరికై కస్తూరి మృగమును చంపుదురు, దానివాళిని కోయుదురు.

‘చర్తణీ ద్వీపికం హన్తి దనయోర్హన్తి కృత్తరమ్
కేకేషు చతురీం హన్తి సీమ్ని పుష్కలకో హతః.’

‘విరావతః పుష్కరికో వామనః కమదోజ్జనః.

పువ్వుదంతః సార్వభౌమః మప్రతీకస్తు దిగ్గజాః.’ ఇది దిగ్గజములు. అను.

—* మధ్యభాగము *—

సీ/ద్విద్వయోపాయ ధీవిద్వద్వకంసంబు,
పాద్మణ్యచాతురీ చక్రవర్తి,

శ్రీ దాచరికృత శ్రీభండగిరాజా,
కనకాద్రిముద్ర గ్రంథకర్త,
యందూనిబద్ధాశ్ర బృందవేందారి,
వనవిధిస్తంభ నాథునికరఘావు,
తామ్రమృగ్యమలపాథః కేళిహంసులు,
లంకామైత్రీప్రియంకరుండు,

తే. స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్య గన్తి, మఘవళిమణి
మకుటమోటన శరణోటి మంత్రభృత్యైః పంకజం
భూలభూతాత్మకాంభవ భూమికుండు
దత్తురం వేలుః బాండ్య మత్స్యధ్వజండు.

39

తత్పురంబు = ఆమఘరావురమును, పాండ్య మత్స్యధ్వజండు = పాండ్యదేశరాజు
మత్స్యధ్వజః డను నాతఁడు, ఏలుక. ఆరా కెట్టివాఁ డనిన. —

1. ద్వి...లు-ద్వి=రెండు-ద్వయ=జంటల - ఉపాయ = (పాశుదాన, భేదదండము, అగడి
నాల్గు) ఉపాయముల (‘పాశుదాన భేదదండ విక్రమపాయ చతుష్టయమ్’ అను. - ఇందు శక్ర
పున కనుమాలములయిన పాశుదానములు రెండును ఒకజంట, శక్రపునకు ప్రతిమాలములయిన
భేదదండములు మఱియొకజంట; కావున నాలుగు అనక ‘రెండుజంటలు’ ‘ద్విద్వయ’ అనుట) -
ధి=చింతయందు - విక్రమధ్వజంసంబు=పండితశ్రేష్ఠుండు (వతంసంబు=అవతంసంబు); పా...ర్తి -
పాద్మజ్య=సంధివిగ్రహ యా నానన ద్వైధీభావ సమాశ్రయములయొక్క (‘సంధిర్నా విగ్రహం
యాన మాసనం ద్వైధ సమాశ్రయః | పద్మజాః ఏక పాద్మజ్యమ్’ - చాతురీ -
సేయునందు - చక్రవర్తి = పార్వభామండు (అందలకంటె పైవాఁ డనుట - ‘చక్రవర్తి పార్వ
భామః’ అను.);

2. శ్రీ...రా. - శ్రీ దాచరికృత=అక్షరములచేత - శ్రీభండగిరాజా=చందన
మృతరాజును కలవాడు. (మలయగిరి తన రాజ్యములోనిది గావున దానియందు శ్రీదేవువాఁడను
‘శ్రీ దాచరికృత శ్రీభండగిరాజా’ - ఇటు నుపసృతమయిన రాజా అనురాధము ఎట్లు ? అందు
లేని, ఇటు ఉపసృతమయిన శ్రీ దాచరికృత శ్రీభండగిరాజా కానరాజా చరిత్ర - కర్తవ్యరాయసమా
సము.) కనకాద్రి ముద్ర గ్రంథకర్త=చంగర కౌండపై (తన లిరుదములను) ముద్రించిన కవి.
(‘ఉద్దీపిం దికమాక్రమ్య పాద్మజ్య పరమధార్మికః

ప్రాప్య కేయసిం తస్మిన్ లిఖేత్ లిఖితాన్ స్వరాత్.’ హరిహరము.

‘అతఁడు మహా దిగంత విజయం బొనరించి మరాఠ్రియాల ను
మృత నిలబాస.తాంధ్రన మొనర్చుటకై గిరిరాజాఁ ద్రిపుత
ప్రతిమ తీర్చితి తోడ్కొని భరతమితాచలం కృంగుమంగళా
విజయం బొత్తి కేయసు ద్రిమింతుఁ నతఁడగునతఁ గ్రహణంబు’
అని మరసరాశియందు కరికాంబోలుని వర్ణన.)

3. 00.00.00 - 00.00.00 - 00.00.00 - 00.00.00

పాపిని - పాపిని అని - ఏమియునుకాదు గతకాలము (ఏమియును నున్నదియో) అనియును
 కాని - అనియును - - - - - పాపమునుకాని సంకలనము - పాపమును - పాపమునుకానియును),
 పాపము - పాపమునుకాదు కానియు - సంకలనముకాదును - పాపమును - పాపమును - పాపమును
 శ్రీ కామము (సంకలనముకాదుగానియును) పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును
 పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును
 పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును
 పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును - పాపమును

4. కా...లు. - కామ్రహస్తి = కామ్రహస్తి నదియొక్క - అనుం = నిర్మలమయము - పాపి = నీటియందు - శేలి = అటగల - కూంకుంబు = రాయంచ (కామ్రహస్తి నది తన కాబ్బములోనికి గాన అందు జలనివారము సల్పుటకా దేవట. - రూపకము.), లంకేశ్వరైస్త్రి ప్రియంగురంజను = అంకా పరియైన నిధిద్రుణునికే చెరిమిచేత ఇష్టము నెఱవేర్చుటకాదు;

పుష్టి...స్తి - పుష్టికృత్ - ఆశీర్వాదము చేయుచున్న (‘పుష్టికృతః శేషః పుష్టికృతః’ అను.) - కాస్తరక్షితః - చక్రమయిన రోగద్రవ్యం (చక్రమయిన రోగద్రవ్యమునట్టి) - అగస్తి - సంభవసంభవముని కలవాడు (అగస్త్యకృతమును తులనరాజ్యమును చున్న దనియు, అగస్తిమని తులన విశేషములు కొరచుచుండు ననియు భా.) - అగ మస్య తి త్యగస్తిః - వింధ్యపర్వతమును త్రోసిన వాడు. ‘అథాగస్త్యః మహాయోని రగస్తిః కలశీసుతః’ శబ్దార్థము. మఘ...తి - మఘత = ఇంద్రునియొక్క (‘ఇన్ద్రో మరుత్వా న్నఘవా’ అను.) - మవట = కిరీటుమున (‘అథ మవటం కిరీటం పున్నపుంసకమ్’ అను.) - మోటన = నుగ్గుచేయునట్టి (‘మోట సంమార్జనే’ భా. పా.) - శరకోటి = బాగములసమూహములు కలవాడు. (అతిశయోక్తి), మం...దీ - మంత్ర = మంత్రములచేత - భృత్యభూత = సేవకులయినట్టి - భూత = బూచులచేత (బూచుల మూలముగా) - ఆత్ర = పొందఁబడిన - కాంభవ = శివసంబంధియైన - భూమిగుండు = వేదముకలవాడు (భూతములను పనిగొనఁచు అపరశక్తిగఁగియున మహ్వాః దేవతలు. - ఉపమ.).

నాలుగు ఉపాయములు అటు గుణములు యథాయోగము ప్రయోగింప సమర్థుఁడు, మలయ పర్వతమందు విహరించువాఁడు, మేరువుపై తన మీనలాంచనమును చెక్కించినవాఁడు, ఏనుగులం బోలె మేఘములను గొలుసులం గట్టిచెదినవాఁడు, రామునివలె సముద్రమున కొండొకచో కట్ట కట్టినవాఁడు, తామ్రపర్ణిలో జలకేరి కలుపువాఁడు, విభీషణుని చెలికాఁడు, అగస్త్యమునియొక్క యాకీర్వాచనంబులం బొందువాఁడు, ఇంద్రుని దండింపఁగల విలుకాఁడు, మంత్రములచే బూచు లను వరికరించి పసిగానుచు అపర మహేశ్వరుడో యన నొప్పువాఁడు. పాండ్య షట్సత్యధ్వజాఁడు అపురము నేలుచుండును.

ఉ. ఇందుకులావరంప మురః దేవతీ నృసింహః; దీరిం ప్రజ

అందఁ గొనఁ; దొరుఁ దొరుతల నిర్వినిశించినమాట కెందము

కేంద్ర మండలము దక్కి చెదఁ జేయు చొదు; నిగ్రహశుక్లఁ డౌ నుతి

పం దను; బంధనం వ్రోగించ వల్లదు కూర్తూ దాను మించియున్. (40)

[illegible]

అక్షరము, కొనంద, ఒరుండు... అక్షరము, వినిపించినమాట...
 చెప్పిపోయెను, చెందముం తెంతకొ = తన మనస్సునకు తగులగా (అంగీకరించి), మదలము
 తక్కి = కొంచెము తగ్గించి (ముదలము = సంతోషము - 'మత్' అని ప్రాచీనదికము), ఒరుండు =
 అనుబంధమునని, చెడక తేయడు = చెలుపడు ('చేయడు' అను క్రియాపదముందలి వ్యతిరేక
 కారము, దానితో జేసిన పూర్వధాతువులకును అన్వయించును; దానంతటి, చెందముం తెంత
 పియడు, మదలము తక్కి (అని యర్థము.); తనుకొ = తన్ను, నుతింపకొ = పొగడగా, విభక్త
 అనుగడు పోకొ = పంగిన ముఖము కలవాడు అగును (మొగము వాంచును - 'మనాతాం మజ్జ
 రాజాంచ పురఃప్రాత్రం సహస్రియమ్' అన్నట్లు ముఖమతి సహింపక కలవంచుకొను ననుట;),
 కూనతకొ = కర్మముచేత, తాను, మించియుకొ = అతిక్రమించియును, పండమకొ = పిటికానిం
 గూడ, కొలకలకొడు = న్యూనముగా పలుకడు.

చంద్రవంక భూషణమైన యామత్యధ్వజ మహారాజు ఎప్పుడును నీతి తప్పడు, ప్రజలు
 నొవ్వకుండ పన్ను కైకొనును, కొందెములు విని ఎవరికిని చెలుపు చేయడు, తన్ను ఎవరైన ముఖ
 మతి చేసినయెడల అజ్ఞచే మొగమును వాంచును, పరాక్రమమందు తానధికుడయ్యును పండను
 పురుతము న్యూనముగా మాటలాడడు. - ధీరోదాత్తుఁ డనుట. - తల్లక్షణము -

‘మహావ్రోహతి గహ్నిరః శ్చమావా నవికత్తనః

స్థిరో నిసూధాపాంశాకో ధీరోదాత్తో నిగద్యతే.’

దశరూపకము.

పుత్ర్యప్రాసము.

నీ. పాటిరగ్గిరివనీ వాటిఁ గ్రీడించియు

నహిభయం బెలుంగఁ దావంతయైన;

నత్యంతమితభాష నవికత్తనుం డయ్యుఁ

బరులఁ గేరడమున భంగపలుచు;

ప్రేమఁ దాఁ దామ్రఁజ్జికి నాభుం డయ్యును

సద్దోష్ఠిచే న్ననంజనత మెలంగు;

మహానీయమహిమఁ దా మధురాస్పదం డయ్యు

లావణ్యకలన నుల్లాస మొందు;

తే. విషధిలహరిభిదోత్పతత్పృవతజటిల

వలదురు క్రమతిమివర వాలవతన

తులితపరబలకరిశిరస్థులనముత్త

బహుశయుక్తావిముక్తాసిద్ధాతుఁ డతఁడు.

41

అతఁడు = విషధత్యధ్వజుడు; విష...కుడు = విషధి = సముద్రముయొక్క (విష = జల -
 ‘విషంతు గతతే శబ్దో నానా. ఉ. ‘విషం జలధరైః పీతం కూర్మితాః శఫిరాల్లహాః’ చంద్రా.) -
 అతఁడు = పెద్ద యెల (పెద్ద కరటముం) యొక్క - భిదా = విలువునందీ (‘విదకః కుప్పటనం
 అనియో యు.) - కత్పరత = పెగయపుష్పమున = పిటి కాటాంతరే (‘పుష్ప విద్ధ

వృక్షాః పుష్పాః పక్షిణాః పృథ్వీ (అను.) - బటిల - బట్టములు (బట్టముగా నుండి బొట్టులను రేచుచున్న అనుట - ఇది 'బాలపతన'మునకు విశేషము) - కలత్ - వెనుకకు తిరుగుచున్న - శీత - గొప్ప - క్రమ - బాటుగల - తిమివర - మాటాడుచున్నది చెడు మేటియొక్క - బాలపతనతోఁగఁపాలు (తోఁగఁబెట్టు) తో - కుటిత్ - సంకాత సామ్యమున (పాటియైన - 'కులా రాక' పరికరే సామ్యమే) నానా. ఇది అపిసారమునకు విశేషము) - పరబల - కత్తుపెట్టుమయొక్క - కరి - ఏనుగులయొక్క - కరఃఫల - సంభవలమూలముండి - సమర్థ - ఎగురుచున్నట్టి - బహుళ - మొదయిన - మూర్త - ముత్తెమలచే - అవిముక్త - విడుదలచందని (అముత్తెములతోఁగ నూడుకొన్న అనుట - 'పరిశ్రీ కైఁపి ముక్తాస్త్రాస్త్ర మూర్తా ఫలే స్త్రియామ్' నానా.) - అపి = కత్తియొక్క - పాతుడు = పడుటకలవాడు (అట్లుగా కత్తితోఁగ బట్టువాడు), (అయిన) అతఁడు = ఆరాజు, —

పరబలము మహాసముద్రము వంటిది, అందులో అతని బాహువు తిమివంటిది, కత్తి తిమివాలమువంటిది, ఏనుగులు మహాతరంగముల వంటివి, వాని సంభవలములు ఆ తరంగముల ప్రభాగంపు విలుపుల వంటివి, కొట్టినప్పుడు కత్తితోఁగూడ బాహువు వెనుకకు వచ్చుట తిమి తోఁగతో అలంగొట్టి వెనుకకు తిరుగిచి పెద్దదాఁడు దాఁటుట వంటిది, కత్తితో ఏనుగు కరమును గొట్టుట తోఁగతో అలయొక్క విలుపుం గొట్టుట వంటిది, కత్తిపెట్టుట ముత్తెములు దట్టముగా లేచుట తోఁగపెట్టుట నీటిబొట్టులు లేచుట వంటిది. — ఇందు ప్రతిపదమునకును ప్రయోజనము కలదు, దానిని ఇయ్యపుయందలి సాదృశ్యలక్షిని ములుపుగా నరపింపనచ్చును. — అను మాలంకారము.

'లహరి' - 'లహరి (రీ) స్త్రీ. తేజ - ఇన్ద్రేజేన హియతే ఊర్ధ్వగమనాత్ - చూ - కర్తవీ ఇన్ - నా జీవ - మహాతరకే' కల్పసోమ మహానిధి. 'తరకే భగ్న ఏమ్యా ర్ధ్యుత్కలికా మహాతి త్విహ । తవా ర్ధ్యులోలా' హేమ. - ఇందువలన లహరి కల్పము హస్తాంతము కూడ; నీనికి కొందఱు వ్రాసిన ప్రవాహార్థము గొంతును గజోపమితికి పనికి రానిదియంగా నున్నది. 'కలత్' — 'యాన్త్యా మహుర్వలిత కన్ధర మౌననంత దా వృత్త వృత్త శతపత్రనిధం కవన్త్యా' మౌలితి. 1. 82. 'వలిత కన్ధరం పరివర్తితగీరం ఆకవీన ఆవృత్తవృత్త శతపత్రవిధం కడుమచక్ర నా దవృత్త వికచ పుష్పక పద్మక మౌననన్దు' త్రిపురారి వ్యా. - ఇట్టిదే 'అపి ద్విపుత్త వద నాచ విమోచయన్తి' ఇత్యాది కావంతల పద్యములో 'విపుత్త వదనా' అను విశేషము. 'తిమివర' —

'అస్తి మత్స్య స్తిమి ర్నాను శతయోజన మాయతః
య స్తం గిశతి మత్స్య ర్మ రతః ప్రోక్త స్తిమిదళః
తిమిదేల గిలోఽవ్యస్తి తద్గిలోఽవ్యస్తి కాశః'

మహామత్స్యములు సముద్రములో నీటిని తోఁగతోఁగ బట్టుటయు అదెట్లుక జలధార రెగయుటయు అవి ముత్తెత్త రాసులవలె తెల్లగా నుండుటయు ప్రసిద్ధము. —

'కపట మత్స్యంబై నీవు కడలి నడమఁ । యచ్చ మల్లార్చ పెగిసిన ధూరిజులు
మింటఁ గడుఁదెల్లై పోయియంటఁ బొంది । యర్థ వదిలిన వలించె నభిల ఖగము' —
తెను. రీ. ఆ. 184

మీదను కంభములనుండి ముగ్ధములు పుట్టును - ౧. అ. ౧౦. వ్యా. మా. పుటాదు. చిత్తవత్.

1. పా...టిక - పాటిర ని = గండపుగొండములవరి (చందనవర్షక మునున మునున వర్షకమునందలి) - తనిపాటిక = అడవుల క్రిందలో, క్రిందియింక = చివరియింక, అతిత (అవ + అంత) చివర = ఇంచుకేనియు, అపి భంజింబు = పాములవలని వెంట్రును (కన కాని వలననే కల్గు భయమును - 'రాజా మహిభయం ప్రోక్తం స్వపక్ష ప్రభవం భయమ్', 'భుజ్యో' ౭. ౩. 'భుజ్యమా' అను.) ఎఱుంగఁడు -

మలయములు నాలుగు, - అందు మొదటిది, -
'అమూలయవ్యైః ఫణివేష్టితానాం సచ్చవనానాం జననవనానామ్
కక్కిలం కైలా మరిచై ర్వృతానాం జాతీతయాజాం చ స జన్మభూమిః,
రెండవ మలయము, -

'య స్సోక్తమం మాక్తిక కామధేను రుభత్యకా మర్చతి తామ్రపర్వీ,
రత్నోక్తరో రత్న మహా నిధానం కుమోద్భవస్తం మలయం పునాతి.'

మూడవది మలయొకటి; నాలవది లంకాపురము. అన్నింటియందును (గర్వకేష్టికములు) చందన ద్రుమములు కల వని 'మలయ శ్చవనాలయః' అను నమరోక్తి చే నెఱుంగనగు. చందనద్రుమము లున్నచో పాము లుండును గాన (ద్వితీయ) మలయ వనములలో చరించియు పాములవలని యాకు ద్రవ మెట్టిదో ఎఱుంగమి విరోధము, అపిభయకృద్మునకుంగల స్వపక్షమువలని భయము అను నర్థముచే తత్పరిచరము. కావున విరోధాభాసాలంకారము.

2. అర్థంత విత్తభాషక = మిక్కిలి అల్పసంభాషణచే (మిక్కిలి కొంచెముగా మాట లాడువాఁ డగుటచేత), అవికర్తనుండు = అత్తకానూ విముఖుండు ('అవికర్త నః = అత్తకానూ విముఖః' ప్రతాపరుద్రీయ మందర వ్యాఖ్య), అయ్యుక్, పరులక = ఇతరులకు (వైరులకు), కేరడమానక = పరిహాసపు మాటలయందు (కేరడదేశముం దవియు - కేరడ కభేదము), భంగపలుముక = క్షిండించును. - అవికర్తనునికి పరపరిహాసపటిమ విరోధము, అర్థాంతరముచే నది పరివృత్తము; కావున విరోధాభాసాలంకారము.

3. ప్రేమక = అనురాగముతో, తాను, తామ్రపర్ణిక = ఆపేరి పడమటి దిగ్గజభార్యకు (ఆపేరి నదికి అనియు), నాథుండు అయ్యుక్, గద్గోష్ఠిచేక = మంచి (వారితోడి) సహవాసము చేత, అనంజనక = అంజన గజము కామిచేత (అంజనమే అనగా అంటు, అదే మాలిగ్గము, అది లేనివాఁడై) మెలంగుక = వర్తించును.

తామ్రపర్ణియను కరణుకకు పెనిమిటియై అంజనమును పడమటి దిగ్గజము కావంట విరోధము, నదీ నిర్మాలిన్యార్థములచే తత్పరిచరము విరోధాభాసాలంకారము. అప్పదిగ్గజములను ౩౦ వ్యాఖ్యలో మా. కదార్ధ్యల కేయు, -

'కరిశ్యోఽశ్రమః కరిశ్యో కింకారోఽనుపమా క్రమో
తామ్రపర్ణి శిశ్రువస్త్రి వాజ్జవాజ్జవాజ్జరీ.' అను.
మ...దు - మహాశయః దిగ్గజములను - మహాశయః = ప్రభావముచేత, తాను, మధుర దాస్యదుండు = దీప్తవక్త తామ్ర (మధుర శబ్దము మధురరసమునకును అది కలదానికేని పేరు -

అరాచయిక్క - నిర-రెల్లని - కీర్తి - విభావితమునది - హాసి-అంచ నెదిరి, తొందరత్రయ-
మొదటఁ జేర్చినవలదిన తెక్క (అనఁగా దానిము), సదా = సర్వదా, అంబుభాద - నీటి
చోటచేత, నానక = దురిమను, మింటక చనుక = అరాళమున నెగయును; కొత్త నాక = నీటి
ఇది వింత యనవలదు, నా...త్త - నానా = పెట్ట (నానా కేళి భయభయో' అను.)
నీర = నీళ్ల చేత - అర్చి = తడిసియున్న - పత్ర = తెక్కలుగఁగిది, అయ్యుక = అయినప్పటికిని,
నడిక = నేగముతో, మింటక బాటు - తజ్జాతికిక = అహంసజాతికి, అన్యపత్రిగతిక = తేలు
పడికిఁబోలే, ప...తిక - పత్ర = తెక్కలయొక్క - ఏకప్రదేశ = ఒకభాగముయొక్క - అట్లుతిక =
తడియుటచేత, గతి = సంచారము, ఏలా నిల్పుక = నిలంకుదు.

ఉదకధారా పూర్వకమయిన యీవి ఒకతెక్కగాను అప్రాధికముగా (=అడుగఁబడికే
ఉదకధారలేకయే ఇచ్చునట్టి యీవి రెండవతెక్కగాను కలదైన యాతేని తెల్లని కీర్తిహాసి,
అతొలితెక్క ఎల్లప్పుడును అనీటి ధారచేత నానుచున్నను అరాళమున సంచరించుచు నే యున్నది;
ఇది యొక వింతయని తలంపవలదు, ఏలయన, - రెండుతెక్కలును నానాజలములలో నాను
చున్నను వడిగా మింటంజను నాహంసజాతికి ఇతరపక్షులవలంబోలే ఒక్కతెక్క తడిసినచోత్రాన
సంచారము ప్రతిబడము కానెరుదు. - రూపగాను ప్రాణితమయిన కావ్యాభావత్వలంకారము.

'కీర్తి' - 'దానాదిప్రభవా కీర్తిః ప్రతాప ప్రభవం యశః' - ఇట్టి అదికబ్బముచేత త్యాగము
గ్రహింపఁబడును. 'కీర్తి' స్త్రీలింగముగాన భిన్నలింగతాదోషనివారణార్థము 'హాసి' యని
స్త్రీలింగముం జెప్పటం. హాసినిగాఁ జెప్పటం భావశ్యముచేతను దూరమేగుటచేతను. కీర్తి భవక
మని కవి సమయము, కీర్తి దూరమేగుట యనఁగా దూర దూర దేశములవారు ఆయావిని ప్రశం
సించుట. 'అన్యపత్రి గతిక' స్థలపక్షులు తెక్కతడిసిన నెగురనెరువు. 'పత్ర' - పత్ + త్రక,
'పత్రత్రః - పతత్ + త్రై + కః (పతన్తం త్రాయతే) అనువ్యుత్పత్తులచే ఈరెండు శబ్దములందును
తకారద్యయరేఫ సంయోగము. తదనుగుణము 'పత్రి' యందు నట్లే.

నీ, శుకకదంబము గొలుసులచే నిబద్ధమై
వారాంగనాగారకారఁ బడఁగ,
గిరికానికాయంబు లరిశూన్యబహుపుర
హర్షవాటికలఁ జెండాదు చుండఁ,
గ్రంధుగా నితరేతరంబు రాయిడి నేయు,
రాజులు దననూపురమున నొదుఁగ,
నెగడు ననావృష్టి నిజబలేభస్పరి
సమదాన్యకరటి గండములఁ జేర,

తే. దానవేళల నరివృష్టి తనకు హస్త
గతము గాఁగఁ, బ్రతాపాగ్నిఁ గ్రాగిపోవు
కంటకులయందు శలభత గలయ వడఁగ,
నేలు నాపాదుకొడు మహి నిరీలి గాఁగ.

1. కుకకంఠము = విలకలయందు ('కడముం నివర్తకృష్ణా స్తృప సర్వ పయోః భూమా' వేది), గొలుములచేత, నివర్తము = కట్టబడినది, కా...రక - వార అంగవా = భోగభూజనయొక్క ('వారస్త్రీ గణికావేళ్యా రూపావేళా' అను.) - అగార = ఇంద్రుని (రూ. అగార - 'భవనాగారమనిర్వహే' అను.) - కారక = చేపాలయందు ('కారా స్యా త్స్వనవారయే' అను. - 'వారాంగవారకారక' - రూపకాలంకారము.), పడఁగక = పడినందునను; - వారాంగనలు విలాసవతులు గావున వారు కుకాదులం చెంచుట ప్రసిద్ధము.

2. గి...బుగిరికా = చిట్టెలకలయొక్క ('గిరికా బాలమూషికా' అను. - "క్షుద్రత్వాత్ బాలాచాసౌ మూషికా చ - 'భిర్యాఖు ర్బాలమూషికా' ఇతిదుర్గః" రామాశ్రమి) - నికాయంబులు = సమాహములు ('అథ సప్తర్షిణాం స్యాన్నికాయా' అను.), అ...లక - అనిశక్తువులచేత - కూన్య = రిక్తములయిన ('కూన్యంతు వశికం కుచ్చ రిక్తకే' అను. - శక్తువులు త్యజించిపోయినందున పాదుపడిన యనుట) - బహు = పెక్కు - పుర = పట్టణములయందలి - హర్త్యవాటికలక = మేడలవరుసలయందు, చెండాడుచుండక = చెందుచుండక = సమస్తమును తొటికి నాకము చేయుచున్నందున ('వేట్రాడుచుండక' అని పా.);

3. క్రందుగాక = ఉపద్రవముగా, ఇతరేతరంబు = ఒండొరులతో, రాయిదీసేయు = ఘోరముగా - రాజులు, తన - నూపురమునక = గండపెండారములో (అందులో వారి ప్రతిమలు చెక్కబడి యుండుటచేత), ఒడుఁగక = అణగి పోయినందునను; (అత్యాపన్నులగు రాజులెంద్రునణగి పోయినందునను; వారొండొరుల నొరవీక్షించుట ప్రతిమారూపమున నీతనియందెయందే గాని బయట లేదనుట.)

4. పెగడు అనావృష్టి = మిక్కిలిమగుచున్న వజ్రపు, ని...లక - నిజ = తనదైన - బల = బంధులోని - ఇథ = ఏనుగులతో - స్ఫురి = పోటిసేయు - సమద = మదించిన - అన్యకరటి = ఇతరుల గజములయొక్క ('కా కేథగణ్ధా కరటే' అను. కరటమనగా ఏనుగు గండస్థలము - అది కలది ఏనుగు.) - గండములక = చెక్కిళ్లయందు, చేరక = ప్రవేశించినందునను (ఈతని గజములను చూడఁగానే భీతిచేత పెరిగజములమదము ఇంకిపోయిన దని భా.);

అతివృష్టి = మితిమీరినవర్షము, దానవేళలక = ఉదకధారాపూర్వక మయిన యీవుల సమయమందు, తనకు హస్తగతము గాఁగక - తనచేతిలో నుండఁగా (అమితముగా దాన మిచ్చుట చేత అమితముగా నుదకధార ప్రవహించు నని భా.), శలభత = మెరుత తనము, ప్రతాపాగ్నిక = తన ప్రతాప మునెడి నిప్పులో, గ్రాగిపోవు = మండి పోవుచున్న - కంటవలయందుక = క్షుద్ర శక్తువులయందు ('కణ్డకః పులకే వేదో ద్రుమాగ్నే క్షుద్ర వైరిణీ' నానా.), కలయక = ఎల్లయెడలను, అడఁగక = అణగిపోయి నందునను (శలభములు అగ్నిలో పడి మడియుట ప్రసిద్ధము), ఆ పాండ్యుఁడు = ఆపాండ్యరాజు, మహిక = భూమిని, నిరీగిగాఁగక = ఈతిబాధలు లేనియట్లుగా, ఏలుక = ఏలుచుండెను.

'అతివృష్టి రనావృష్టి ర్దూషికాః శలభాః కుకాః'

అత్యాపన్నాశ్చ రాజానః ప రేతా తురయః స్పృశాః.'

ఇచట కుకాదీతిబాధలు అటును అయాచెప్పిన తావుననేగాని వే తెక్కడను లే నని భావము గావున అంతటను పరిసంఖ్యాంకారము. మఱియు ప్రసిద్ధ సాహచర్యము గలవయిన యీతులు అన్నియు విటం కెప్పబడుట రత్నాభివ్యంజనము.

క. ఆత్మసావల్లభం దివ్యభంబున సామ్రాజ్యవైభవము లనుభవించు
చుండఁ గొంతకాలంబును.

ఆత్మసావల్లభంబు = ఆరాజ, సామ్రాజ్యవైభవంబు = రాజాధిరాజైశ్వర్యమును —

‘యే నేషం రాజనూయేన మృతం స్వీకృతం కృయః’

కానీ య క్షాజ్ఞయా రాజః స సమా దితి కీర్తితః.

రాజనూయకర్త మండలేశ్వరుఁడు రాజాధిరాజ మగుచును సమ్రాట్టులే యని కొందఁ ఁందురు. తనకంటెను మౌరమునకు గున్నరాదు, ‘దా నేమాఽసమాజోహసేనుః’ అని ముగ్ధబోధము.

లే. పాటలవసుంధరారుమా భాగధేయ

మారతమరీచికాంబువర్షాగమంబు

ధరణిఁ బొడసూపె నంత నిదాఘసమయ

మదటుతో శాల్మలీఫల విదళనంబు.

15

అంతః = అట్లు జరుగుచుండఁగా, పా...ను = పాటల వసుంధరారుమా = కలిగొట్టు వెట్టు యొక్క (‘పాటలా పాటరా ప్రీత్యా దప్యాః పుష్పే పునర్నవా’ మేది.) - భాగధేయము = భాగ్యమును (‘దైవం దిప్తం భాగధేయం భాగ్యం ప్రీ నియతి ద్విధిః’ అను. భాగ్యమే భాగ ధేయము.), ఆ...బు = అతః=విప్రీర్ణమయిన - మరీచికా=ఎండమావు లనెడి (‘మృగకృష్ణా మరీ చికా’ అను.) - అంబు=నీటికి - వర్షా=వర్షకాలముయొక్క - అగమంబు=రాకయు (‘ప్రియాం ప్రావృట్ ప్రియాం భూమ్ని వర్షా’ అను. వర్షకాలము వచ్చిన వానలనీడ ఎట్లువచ్చునో అట్లు నేను వచ్చిన నీళ్లవలె నగపడెడి యెండమావులు పొడయావును. — ఆ...బు = రూపకము.), శాల్మలీ ఫల విదళనంబు = బూరుగు పండ్లను పగులఁగొట్టునదియు (‘నీచ్చిలా శూరణీ మోచా సిరాయోః శాల్మలీ ర్దయోః’ అను.) - ద్వయోః అనుటచేత ‘శాల్మలీ’ అని పుల్లింగంబును ‘శాల్మలీ’ అని ప్రీలింగంబును గలవు), (అయిన), నిదాఘసమయము=వేసవికాలము (‘నిదాఘో శ్రీష్టకాలే పాఠ్య రుష్టస్వరామ్ముకోరసి’ మేది. - ‘సమయా శప థాచార కాలసిద్ధాస్త సందిహః’ అను.), అదటుతోక = గర్వముతో అనఁగా తీవ్రతతో, పొడసూపె = వచ్చి కనఁబడెను.

వేసవి రాఁగానే పాటలవృక్షములు శూచును, ఎండమావులు అగపడును, బూరుగుతండ్లు పగులును; అట్టి యావేసవి ఆసుతస్సరము అతితీవ్రతతో వచ్చినది. - స్వభావోక్తి.

‘అదటు’ - ‘ఉదటు’ అని పా. = ఉదతి.

నీ. నిర్ఘరప్రబలవేణిక లింకఁ జట్రాల
బేసప్రాచి పెన్నేటు లెగనె;

నెలుకులు పడియనీ రివుర గువ్వలఁ బట్టఁ

బోయనీ రాడాడఁ బొలము నెఱనె;

శుభగాలి దవదగ్గ తరువ్వు తలి యేడఁ

బావురా లని దేగపడుచు దూఱె;

నిశ్చితద్రుచ్చాయ నిలువక జరిగ వెం

బడిన యధ్యగ ముక్తి పొడబుగ్గ

46

‘అక్షర విలోపము’ యందు నట్టి పాదము | గ్రామ్య మన నొప్పు నద యపరంభకంబు
రూపాంతరముగ నును, నాకడకు నాడె యునును మతోయము | నతును సున్నకకారంబు నుదయమిచ్చు.
మీ నామను ధర్మమును, నామ్యముగాఁ జెప్పినను, ‘ఏకేద విం ద్రాదురేద’ అను నర్యా
ధాను పుష్పము నకారాదులకు మూలభూతి యిదియను సాధువనియే గ్రామ్యము. నీతానామనామ్యం

వాడు దీనిని అగ్రామ్యముగావే 'అక్కడ' యొక్క రూపాంతరముగా పరిచి కనుచరిత్ర రగడమండి యీ ప్రయోగము నుదాహరించివారు:—

'అఱమినను జివురనకు నగునె కంటక మాడఁ

జాలుకు నునె వేటొక్కచోటఁ గంటక మాడ.'

8. మరగాలి = మడిగాలి, ద...తి = దన = దావాగ్నిచేత ('దనదావా' కనారణ్య వహ్ని' అను.) - దగ్ధ = కాల్చబడిన - తరు = చెట్లయొక్క - పర్ల = అవలయొక్క-తరిక = సుఖాహమును, రేవక = ఎగురఁగొట్టఁగా, పావురాలు (పా. పారువారు) అని = అయోధులను పావురము లనుకొని, దేగ పదుపు = దేగల తండము - కూతె = ఎగురుచున్న యాయోధుల నడుమను ప్రవేశించెను.

'మిదుతలగతి మరగరువలిఁ । బాడమిన కారాకు గముల పోలికి తెక్కర'

వడసిన భుజగంబులకై । వడిఁ దఱచుగ నమ్మ లేయువారము దివికిఁ.' భోజ 5 (21).

ప్రాంతముదలంకారము.

'పావురాలు' - కాలినదానికి పావురము వన్నె కలుగును—

'ఇతి చైన మువాచ దుఃఖితా సుహృదః పశ్య వసంత కిం స్థితమ్

తదిదం కణికో వికీర్యతే పవనై ర్భస్మ కపోత కర్పరమ్.'

అని కుమారసంభవములో దగ్ధ మడచుని భస్మరాశి ధర్తనము. దేగ పావురములను *వేటాడును.

'...సహస్రాంకుండు వెచెక గరళ్యేన వ్రాతము...

ను! దీనం బయ్యె నుడువ్రజంబు పరిపాటిం బారువాలో యనక.' శృం. నై. 8 ఆ. 8.

4. ని.....య - నిదిత = నిదితులయొక్క = నిద్రఁ బొందిన వారియొక్క - ద్రు = చెట్లయొక్క ('పలాకి ద్రు ద్రుమాగమా' అను.) - ఛాయ = నీడ, నిలువక = స్థిరముగా నొక చోటనే యుండక, జరగక = అవలికి పోఁగా, వెంబడిక అ = అనీడ వెంటనే, అధ్వగపంక్తి = బాటపారుల వరుస, పొడలువెట్టెక = పొరలి జరుగుచుండెను; చెట్లక్రింద నిద్రించుచుండు బాట పారులు వాని నీడ అవలికి జరగఁగానే తామును దాని క్రిందికి పొరలి జరుగుచుండు రనుట.

సకలదిశలుక = దిక్కులన్నియు, తెలు...ళ్లక = తెల్లనివిగా నగపడుచున్న యెండ మావులు గల బయల్లే చేత, శ్రేత్రపాలునికె = భైరవస్వామికి, ఉదికిన - చీరలు = వస్త్రములు - అలు = ఎండుచున్న - చాకిరేవుల (యొక్క) - గములు = సమాహములు, ఆయ్యెను.

[భైరవుడు శివునియొక్క యవతార విశేషము.

'త్వం భైరవ సమాగమ్య పుణ్యశ్రేత్రాణి పాలయ

శ్రేత్రపాల ఇతి క్రిమిక త్రిపు లోకేషు విక్రతః.'

హ్నాండ.

అను ప్రమాణముంబట్టి పుణ్యశ్రేత్రపాలవాధికారమును శ్రేత్రపాలసంజ్ఞయు. అతఁడు శివుఁడు గాన దిగంబరుఁడు, కావున తెల్లనివిగా నగపడు బయల్లు అతని యుదికిన బోవతులుగాను దిక్కులు అదోవతులు అటవెచిన చాకిరేవులుగాను ఉత్పేక్ష; ఎండమావులు - విత్తవహువ.]

దిక్కులు = దిక్కుల ప్రారంభము లనెడి మొగములు (పరివృత్తమౌన దిగ్భాగములు), ఎండక = ఎండచేత, కంచె నవక = నలుపెక్కి ననునట్లుగా, రాఁతెక = పొగడినవి, - ఉత్పేక్ష.

సీమలో ప్రథమ ద్వితీయ చతుర్థ పాదములందు స్వభావోక్తి.

• మా. 3 తిదక్రవర్తికథ.

చ. సరి యగు నిట్టెట్ట నివి సర్వము నం చటమొందినట్టి

శరధిప ది జ్వరు జ్వలిత చండరారావవహ్ని నాటగా

గరువు లజ్జించు వీనిఁయి గట్టె ననక గనుపట్టె వెచ్చుల

స్థరి కిరి కాస రాంగములఁ గప్పిన తొంపులు నంటి యాటంగ. 47

వచ్చుక = ఎండలచేత, కరి...లు - కరి = ఏనుగులు - కిరి = వరాహములు ('వరాహా మాకరో ఘృష్టిః శోలః పోర్తి కిరిః కిడి' అను.) - కాసుర...దున్నలు ('అలాయో మహిమోవాహ ద్విష త్కాసురైరిభాః' అను.) - అను వానియొక్క - అంగములక = దేహములను, కప్పిన - తొంపులక = బరదలుకూడ, అంటి = వానికి అంటికొనియే, అటంగ = ఎందుటం జూడఁగా, (ఎట్లు కనబడె ననఁగా), అజాదు = బ్రహ్మదేవుడు ('అజా విష్ణు హరచ్ఛాగాః' అను), ఇట్టి పెట్టక = ఇంత తీక్షణమయిన వేడిమికి, ఇవి సర్వము = ఈజంతువులన్నియు, సరియక = నష్టమైపోవును, అంచుక = అని భయమంది, అటమొంది సృష్టిక = ఈవేసవి యణగిన రర్వాత వీనిని మరల సృజించు కొనుటకై, వీనిపయక = ఈకరికిరీకాసరాంగములపై, శర...న్నీక = శరధిప = సముద్రపరియైన వరుణుని - డిక్ = చెనయైన పడమటి - మరుత్ = గాలిచేత - జ్వలిత = మండింపబడిన - చండరర = అతితీక్షణమయిన - అతప = ఎండయనెడు - వహ్నిక = నిప్పుచేత, అటంగక = కాలునట్లుగా, ['గాలంగ' అనియే పఠించుట యొప్పు] కరువులు = మూసలను, కట్టె ననక = కట్టివాఁడనునట్లుగా, కనుపట్టెక = అగపడెను.

బ్రహ్మదేవుడు ఆవేసవి వేండ్రమునకు ఆకరికిరి కాసురము లెల్లను మాడిపోవు నని భయపడి ఆవేసవి తీవ్రతర్వాత మరల వానిని సృజించుకొనుటకై ఇప్పుడు వాని దేహములపై మూసలు కట్టి ఆమూసలను పడమటిగాలిచే మంచుచున్న యెండ యనుగాఢతర్వాన్నిలో కాల్చుచున్నాఁడో యనునట్లుగా ఆజంతువుల దేహములకు దట్టముగానంటిన తొంపివూత ఆదేహముల మీఁదనే ఆపెట్లలకు అటుంచుడెను. - ఉత్పేక్ష. 'అతపవహ్ని' - రూపకము.

కరి కిరి కాసురములే ఆపెట్లకు వశించు నని బ్రహ్మ భయపడుట అవి వేడిని బొత్తిగా ఓర్వలేని వగుటచేత - ఓర్వలేనందుననే అవి వేసవిలో నిరంతరము చలువకై తొంపిలో మునింగి యుండుట. 'పెట్ట నివి సర్వము' - 'పెట్టలను సర్వము' - అని పా. 'శరధిప ది జ్వరుత్' - పడమటి గాలి వీచుటచే ఎండ వేడి దుస్సహతరమగుట యనుభవవిధము. 'జ్వలిత' - గాలియు అగ్నియు చెలికాండ్రుగాన, పడమటిగాలి ఎండ నిప్పును జ్వలింపఁజేయుచున్నది. 'వాయుసఖః' అను వగ్ని నామమును, 'విభావసుః సారథిశేత వాయువా' అను రఘువంశముందలి వర్ణనమును ఆర యాడు. 'వీనిపయక' - వానిపైని అచ్చులు గట్టిననే వాని యాకారము సరిగా కచ్చును. 'కరు వులు' గనుక వానిపైనే అణవలయును, అణకముందు తీసినచో అచ్చుచెడును, అందలిపోత వీని రూపమునకు సరిపడక పోవును. 'నంటి' - పా. 'తొంపులక + అంటి' అని కొందఱు విభజిం చిరి. శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందును 'నంటు' ధాతువు కనబడలేదు, కాని 'అంటుకత్తె' 'అంటుకాడు' 'అంటు' ఈమాదు శబ్దములకును 'నంటుకత్తె' 'నంటుకాడు' 'నంటు' అని రూపాంతరములు నకారాదికబ్దములలో నున్నవి. ఈమాటికిని స్నేహితురాలు స్నేహితుడు స్నేహమును అర్థములు. స్నేహముకూడికచేతనేగావున ఈయ (అ) కారాదులకుమూలముగా అంటు ధాతు వున్నట్లు నకారాదులకు మూలముగా నంటుధాతు వుండె నని యూహించు డగియున్నది.

మరియు 'నెగయ' 'మగయ' అంటున్నట్లు 'మగయ' 'నెగయ' అట్లు, 'అమయ' 'అమయ' 'అమయ' 'అమయ' అయి యుండు నని యెన్నుచుది యొప్పుచు; కావున ఇటు 'పంటి' యొక్క హ్యమే 'హింత్రియ' - నిరంతరము నీట ముడుచునని కూడ ననుచున్నయము నివాహాగ్రతఁ బలుపుచున్నది.

మ. దవధూమంపుడమంబులోఁ దమరస ద్రవ్యంబుఁ బంకజబాం
 ధపుభానుప్రతలు ప్లరింపఁ గుయివెంట న్వెల్లు తూవోవ్యధుమా
 పవితానం బనఁ జూడఁ జూడఁ బుడమి న్బాటిల్లి నై నివృత్తి
 యవసం బంచుల నాడఁగా నెగసె వాత్యాళి న్రజశ్చక్రముల్.

తమ రస ద్రవ్యంబుక్ = తమయొక్క (కూపములయొక్క యనుట) - రస = జలమనెడి
 ('కృత్తారముఖ్య మధురాది మువర్గ తో' నిర్వాస రాగ గంక ద్రవపారదేమ
 అప్యాదన ధ్వని మధామ్బు రపాఖ్యధాతు స్విప్ట రసోఽథ రసనా ధరణీరపాస్యాత్ -
 నానా.) -

ద్రవ్యంబుక్ = ధనము (ద్రవ్యం విదే గుణాశ్రయే నానా.) పం...కుల్ - పంకజ
 బాంధవుఁ నూర్చునియొక్క. ('అర్కసహస్రాత్ ఖరప్రభృతే రపి ఉష్ణేభ్య శ్చాంతకశ్చక్రాన్బ
 దినేభ్యోఽపిభానవః.' కా. క. ల. - చక్రాబ్జదినములపై బాంధవమునూర్చునిం జెప్పును.) -
 భానుఁకిరణముల ('భానుః కరో మరీచీః స్త్రీ పుంసయో ర్ద్విధిః పుమా' అను.) - ప్రతకుల్ =
 సమాహములు, దవధూమంపుఁ దమంబులోక్ = దావాగ్నియొక్క పొగయనెడి చీకటిలో.
 హరింపక్ = దోచుకొనఁగా, కుయివెంటక్ = మొల యనెడుకార్యముకై (మొల వెట్టుకొనుటకై).
 వె...బు - వెళ్లు = ఏగుచున్నట్టి - కూన్య = పాదు - ఉరు = గొప్ప - కూప = నూతులయొక్క -
 వితానంబు = సమాహమా ('క్రతు విస్తారయో రస్త్రీ వితానం త్రిపుతుచ్చకే' అను.), అనక్ =
 అనునట్లుగా, వాత్యా ఆలిక్ = సుడిగాడుల సమాహమచేత, రజః = ధూళియొక్క - చక్రముల్ =
 చలముములు (చలయాకారమయిన ధూళులు), చూడఁ జూడక్ = చూచిన కొలదియొ, పుడమిక్ =
 భూమియంగ, పాటిల్లి = జనించి, పైక్ = ఉర్ధ్వ భాగములంగు, విప్పులు వి = వికాలములై, యన
 సంబు = గడ్డి ('నూనో యవపమ' అను.), అంచులక్ = కొనలయందు, అడఁగాక్ = చనించు
 చుండఁగా, నెగనెక్ = మింటి కెక్కును.

సుడిగాడులకు వెలమొడి ధూళిచక్రములు లేచి వైవిదిచెంది అంచులలో గడ్డి యంటు
 కొని చలిచుచుండఁగా మింటి కెగయుట యెట్లుందె ననఁగా, పెద్దబావులు జల మనెడి తమ
 ధవళము నూర్చుని కిరణములు దావాగ్ని పొగ యనెడి చీకటిలో దోచుకొనిపోగా నూర్చుని
 కడకు మొల వెట్టుకొనుటకు పోవుచున్నవో యనునట్లు ఉండెను - దూపకామప్రాజిగో త్ప్రేక్ష -

నేనవిలో నూర్చుకిరణములు జలాయములలోని జలమును అదిగిగా మార్చి కీలుపుయు
 అయాచిరి మింట మేఘమై జలమై కృష్టిరూపమున మరల జలాయములందేరుటయు ననుభవ
 సిద్ధము. జనిషయము నెట్టి ప్రసంగించుకొనవలయును. 'దవ' - దావాగ్ని వ్యాప్తి నీరందె పోవు
 లకు కరము సమాకార మునర్పవదని భా. 'తమంబు' - తొంగతనమునకు నావాకారణములతో
 చీకటిరాత్రి అనుకూలకావము. 'నిరంతరి పొగయ' అట్టి రాత్రిగా నూర్చుకిరణము నెట్టిది తొంగ

అది అనుభవమునకు వచ్చును. కాని అది నీకు కలుగుటకు కారణము నున్నది. అందుచేత నీవు దీనిని త్యజింపు. - మోక్షమును తామరలకు నిచ్చుదు, తామరకు అత్యంతము నిత్యమును అనుభవమును చేకవయు; తన కిరణములచేత నీ దూరమును చేత తనమిత్రము లయిన తామరలు నభివృద్ధిని పరిత పించి మోక్షమును తావులమును నిచ్చు వెంటనే కిరణములవలననుండి ఆరగదవ్యమును పెండియు అత్యంతము ఇష్టించు నని భా. అనియ మరల చూచు కురియును గావునను 'అది త్యజింపు' అని భా. అనుట చేతను అట్లు చెప్పెను. దాదాపు యుక్తు తన నాకరులు తన ప్రజలలో పెద్దరికీని కొల్లఁ జెట్టినయెడల అనాకరులను దండించి పాకచేత అప్రజలకు హృదయమును మరల నిచ్చించునట్లు అని భా. 'మయి వెంటక' - వెంట అనగా కార్య మనుటకు -

'మయి వెంటక' భారము పర్యంతము నాయుండ పనుప్పించి తాను నిర్భయములై యువవిహారము లు, నుండును. ఏ కెల్ల వెంట నప్రమత్త మై వర్తింతు.' భార. ఆరు. ఏ ఆ. క. ర. ఇటుం గొండలు 'వెంట' అనగా కార్యముని యర్థ మెఱుంగక, యధోభంగమునుం గానక 'మయి వెంటక' అని పాతము కల్పించుకొని, 'మయి వెంటక' అనుదానిని పాఠాంతర మని ప్రాసించారు. 'ధట' లోని 'దట' లోని యతిమైత్రి లేదు. 'ంధంట' లకు రెండును అనుష్టూప సంబంధములగు టచే అనుబంధముచే సామ్యమేకలిగి యతిమైత్రి కలుగును. అప్పుకవి అనుష్టూప సంబంధయతి నిట్లు వివరించి నాడు. -

'అది పూర్వయుతములై తట వర్గాక్ష. రములు కుదను గలుగు వ్రాలు దక్కఁ

బాసగు నొకటి కొకటి భువి నను స్వార సం. బంధయతులు వాఁ బ్రబంధములను.'

ఇంకలకు అతడు ఉదాహరించిన మాఁడు ప్రయోగములలో ప్రకృత పద్యమొకటి, కడను రెంటును అనుష్టూప సంబంధము రెండు తావులనుం గలదు, కావున ఇందు నల్లెయని యూహింపఁ దగును. మఱియు, ప్రయోగములం దెందును ఒకటమాత్రము నిందునున్నయొన్న టత మైత్రి లేదు. కావున ఇతరు లన్న పాఠాంతరమే వాస్తవ పాతము. 'వెల్ల' - 'వెడలు' ధాతులే ఇట్లే ఇంచుక అర్థాంతరముం బొందినది; ఇట్లే 'గడలు' 'గట్లు' అయినది. 'కూన్య' - రసమంతయు కొల్లఁ జోయె ననుట, కావున తప్పక పోయి మొఱవెట్టుకొనవలసి వచ్చినది. 'ఉరు' - అనుటచే దిగుడు బావులు నూచిరములు, అవియే ఉక్త రసకృత్తులవలె క్రింద కొంచెముగాను పైని విరివిగాను ఉండును. వానియం దైన తామరలు నుండును; - కూపమాత్రములయందు అవియుండవు. 'వితా నంబు' - ఇచట కల్పముచేతనే బహుత్వము కథితము. 'చక్రములో' అను పదమున జహుతవనము చేత నది కథితము. 'పుడమి' - కావులు నేల నుండునవిగాన నేలనుండి లేవవలయును. 'యర సము' - ఇది పరాభూత చిహ్నము. పూరి గఱచికొని యేగుటచే కరణార్థక ముచితము. 'అంచు లంకా' - పోల్లయందు. 'వాత్యా+అలిక' - వాతావాన సమూహా వాత్యా - పాతాదిభ్యోయ.' 'తస్యగమూహా'. వాతసమూహా విశేషమగుటచే మడిగాలియు వాత్య యనఁబడును. 'వాత్యా వాతస్య ముద్బా' వాతాయుధుడు.

'వాత్యా నుండే నివృత్తికర కంఠాన స్థితధూమ్యా ప్రకాశం

ప్రాకాశ్యంతి త్రియామా తరుణయతి నిజా నిలితాదం వశేష.' మూలము

'వాత్యానాం ముద్బావార్థానాం వాత్యానాం అతి ప్రకాశాని వ్యాప్య.

ఉన్నప్పుడు సరిగ్గా వచ్చును. ముద్బావః ఉత్పత్తి సంభవః ప్రకాశః

వాత్యానివృత్తియతి వికల్పనః సమూహా. దా త్తతే కథక మయాతవత్తలక్షణ. భావము

'దీర్ఘతః' కరిష్యామి' అని. కాని 'రజః' క్కరణముచేత 'కాత్మ' అనుకూలము కలిగి భూమి కేలమున్నవనియు భా.

చ. పడమర వెట్టునయ్యుడుకు సాశన మొల్లక హుటిపేదలై
బడలిక నూడు నచ్చిలువ ప్రగ్గములక రవియాజ్ఞ మాటికి
ముడియిడఁ బిచ్చుగుంటు రథము న్నిలువ వ్యయనంబు సాగమిక
జడను వహించె నాఁగ దివసంబులు దీర్ఘము లయ్యె నత్తటిక. (19)

(అయ్యెడక - పా.) అత్తటిక = అగ్రీష్టకాలముందు, పడమర వెట్టు నయ్యుడుకు సాశనము = పడమటిదిక్కు వెట్టుచున్న యావేడి యన్నమును [పడమటినుండి వీచుచున్న వేడి గాలి ననుట; గాలి పాములకు ఆహారము, సూర్య రథముయొక్క ప్రగ్గములు పాములు; 'ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్వగః పవనాశనః' అను. 'ఉరగీ శిశవే బుభుక్షువే త్వ దిశ మృత్యుమిహ వననా నిలేన' భవ.

'రథ ప్రైకం చక్రం భుజగయమితాః సప్త తురగా
నిరాలమ్నా మార్గ క్షరణవికలాః సారథి రపి
రవి ర్యాత్యే వాసం ప్రతిదిన మపారస్య నభసః
క్రియాసిద్ధిః సత్త్యే భవతి మహతాం నోపకరణే.'

భో. ప్ర. 1-

ఒల్లక = అంగీకరింపక (నోరు కాలుం గావున తినలేక), హుటిపేదలై, బడలిక = సామనీలుట చేత, ఊడు నచ్చిలువ ప్రగ్గములక = వీడిపోవుచున్న యా పాపత్రాళ్లను, రవియాజ్ఞ = సూర్యుని సంప్రస, పిచ్చుగుంటు = అనూరుడు ('సూర్యమాతోఽరుణోనూరుః' అను.), ముడి యిడక = ముడులు వేయుటకు, రథము = సూర్యరథమును, మాటికి = పలుమార్లు, నిలుపక = ఆపుటచేత, పయనంబు, సాగమిక = జరగనందున, జడను వహించె నాఁగ = అలస్యమును పొందినవో యనునట్లుగా, దివసంబులు = పగళ్లు ('ఘనో దినా హసీ' అను.), దీర్ఘములు అయ్యెక = నిడుద లాయెను ('వేసవిలో రాత్రులకు పొడవు తగ్గును, పగళ్లకు పెచ్చును), - హేతుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సూర్యుని తేరి ప్రగ్గమలైన పాములు పడమటినుండి రచ్చుచున్న వేడిగాలి తినలేక ఉపకరించి సామనీలి పట్టుదప్పి పోవుచుండఁగా సూర్యుని యాజ్ఞ చేత అనూరుడు ఆ పాప ప్రగ్గములను ముడులుచేయుటకు మాటిమాటికిని రథమును నిలుపుచుండినందున ఉదయాద్రినుండి ఆస్తాద్రికింబోవు మింటి పయనము నడుమ నడుమ ఎడపడుచుండినందునో యనునట్లు పగళ్లుతీర్చు ములైనవి.

'పడమర వెట్టు' - 'పడమర వెట్టక' పా. 'ఉడుకు సాశనము' - ఇటు 'ఉడుకు' నర్థభార్య రక విశేషము; 'ఉడు కెక్కినది' ఇత్యాది వాక్యములందులతోకా నాచార్యకృతమున 'ఉడుకుఁ బ్రాశనము' అనవలయును. 'హుడు తిండిని' 'హుడు పెట్టినాడు' ఇత్యాది కృతకారము గ్రామ్యులయినను 'హుటిపేద' ఇత్యాదులు కష్టవ్యవహారముచే ఆ గ్రామ్యులయిన 'హుటిపింటి' ని త్యాదులు రూపకములందు నీవపార్థవ్యవహారమున నుచితములే. 'హుడు' దేహము 'హుడునీలుట' చేత నొకటి నొకటి విడిచిపెట్టవలెననుట. 'రవియాజ్ఞ' - అదిలేక రథ మోపుటకు అస్యతంత్రత. రవిక కాలనియను మనస్సు కలిగియును. 'యతోఽగ్రీష్ట పక్షమున వేసవియో మ మేషు' - రత్నా-

೫. ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು.

உ. தருமபுரம் கிராமத்திலுள்ள | கி.மீ. ௨௦௦-க்கு மேல் | வட்டம் 7-ல் | 10-12-ல் | 13-ல் |

తృత మనగ శాస్త్ర ప్రకారం | పరిణతి ఫలతూలమర్కవ్యమున నెరసె.

50

క...భి - కరణి = కూర్మనియొక్క ('కూర్మణి' స్వరణి కర్తవ్యం అను.) - భర = తీర్చు
 మన ('తీర్చు' తీర్చుం భరణం అను.) - కిరణ = వెలుగు లనడి - కభి = నిప్పు ('కభి' నా పన్నా
 బర్హి'నా' అను.), జగము = లోకమును, పరియంపగఁగ = కాల్యంగా, పాదమి = ఉత్పన్నము,
 గాలిక = గాలిచేత, ఎగవీస - భి...ను - భవిత = బూడిదయొక్క (నినులుయొక్క) - ఉత్ప
 రము = సమానము, అనగఁగ = అనునట్లుగా, కా...ను - కార్తరీ = మారుగు - తరు = వెల్లు
 యొక్క - పరిగఠ = పండిన - ఫల = కాయలయొక్క - తూఅను = దూది, అర్కపథమునఁగ =
 సూర్యమార్గమున ('అర్క'మున ననుట - 'అర్కః' స్పటిక మార్గయో' అను.) నెరనెఁగ =
 వ్యాపించెను. ('పథమున కెగవీస' - పా.)

మూర్ఖుకిరణము ల నెడి విప్పుచే లోక మెల్ల మండి దాని నిగులు గాలి కగవినదో యను నట్లుగా పండి పగిలిన బూదగుకాయల దూది ఆకాశమంతట వ్యాపించెను. - రూపకావ్య ప్రాచీనపమ్మశ్రేష్ఠ.

‘అర్క-పథమున సర్వజ్ఞ’—అతాక మంతటను వ్యాపించినందున జగ మెరియింపఁగల
దనుట. అర్క-పథమునుండి చూచిన జగము కనబడుటలేదు తొలఁచి కనఁడుచున్న దని ఛా.
‘పరిణత’ - బూరుగుకాదు పక్ష్యముకాకున్న పగులదు. బూరుగు దూది కడుం దేలిక యగుటచే
చిరము వింటుంటే యొగఁగూడునుండి యెట్లులేకు మ్మన దెనును, కావున వింటుంటే గుర్రత ననుట.

చ. భరితనిజాంబువించితవిధాశరచింబవిజృంభితప్రభాం

కురమూల వద్దలదీనకృతకూపకపంక్తులు వొల్పె నబ్బిరా

—————— తొడముచెచ్చకు కాంతి యొనర్ప వాహినీ

దట్టమంగఁ దాల్చినము తెల్లవేరులో యన్.

51

[illegible]

కాంతి మిమర్శక - కనునను చేపకొనుటకై, మేనక - కను దేహములను, దట్టముగకా, తాత్పర్య (అధరించిన), ముత్తెపు - చేరులో యువకా, పార్శ్వక - కోభిలెను.

ఏళ్లలో బాటపాఠాలు క్రత్యుకొన్న చెలమలు అందరి నూర్యులించి ప్రతిబింబములచేత దేదీప్యమానములై యెట్లు పొలిచిన వనగా, ఆయెట్లు కమల కమ పరియైన సముద్రునితో, గతి నిన వియోగాతిశయమువలని తాపమును చల్లార్చుకొనుటకై దట్టముగా ధరించిన ముత్తెసరములా యువనట్లు పొలిచినవి. - ధన్వత్యేక్ష.

‘ధరిత’ - దీనిని బింబములక విశేషణముగాఁ గొనుటవలన ప్రతిబింబము చెలమల నించి యున్నదనుట. అప్పటికప్పుడు అధ్యగులు లోడుకొన్న వగుటచేత చెలమలు చిన్నవి, అందరి నీరంతయు నూర్యప్రతిబింబముచేత ఆక్రాంతమై ప్రతిబింబముమాత్రమే అగవడుచున్నది. దాని చుట్టు మన్నేగాని నీరులేదు - అని భా. అందువలన ఏటును ఏటు ధరించిన ముత్తె (సర) ములును గనఁబడునే గాని ముత్తెముల చుట్టును అప్రసక్తమయిన జలము కనఁబడదు. అందువలన వానికి నూర్యప్రతిబింబము లగుట చేత గుండ్రదనము నీడము గాన అణిము తైములసామ్యమును, విజృంభిత ప్రభాంకురములం జెప్పటచే (భావ మేమన-) రత్నాకరుని భార్య లయిన నదులకు లేని యాత్మమ రత్నములు మ తెప్పరికి నుండవు కావున, మిక్కిలి శ్రేష్ఠమయిన పాణి కుపాణి ముత్తెముల సామ్య మును, లభించుచున్నవి. ‘పంక్తులు’ అనుటచే పెక్కుపేరులు సూచితములు, పెక్కులుగా ధరించుట తిరగగాను దేహమంతటను తాపము కమించుటకు. ‘విరహ’ - ఏళ్లకు సముద్రునితో విరహము, ఈటుకువులో ఏటిప్రవాహము సముద్రమువలనం బోక నడుమనే అంతరించుట; అట్టి చిన్నయొక్కయందే చెలమల ప్రసక్తి. ‘తరుణులు’ గాననే విరహధరము. ‘దట్టముగా’ - పేటలనే కము అనుట, అనె ఆ ‘పంక్తులు.’

మ. అతివృష్టి న్నును వార్ధిఁ గూర్చునెడకాఁ డౌటం దమిం గూర్చున
స్తరి లంచంబుగ పామటంకములు మింటం బొల్పువచ్చనన్యదే
వలె కీ నెత్తినకే లనాఁ బొలిచె నిర్వారిస్తవంతి న్నయ
శ్చ్యుతి నమ్రచ్చదదృశ్యకర్ణికములై యున్నాళనాళికముల్. 52

మాను=మూర్యము (మృదువులో ననుట), (ప్రకంతిని), అతివృష్టిక=అధికవృ ములచేత, వార్ధిక = సముద్రుని, కూర్చు ఎడకాఁడు=చేర్చునట్టి కంటెనకాఁడు, డౌటం = అగుటంబట్టి, తమిక = కామాతిరేకము కల దైనందున, కూర్చు ననుమరిక = ఇప్పుడును కన్న సముద్రునితో కూర్చును అనెడి యూహచేత, లంచంబుగక=ఉల్కోచముగా, పామటంకములు=బంగారపు నాణెములను, మింటం = ఆకాశముందు, పొల్పు = ఉండెడి, పరస్పరదేవతక = మేఘదేవుని, (‘మృత్యురగదదేవతా’), ‘బృహద్రాక దైవతాని పుంసితా దేవతా స్త్రీయాదు’ అను.), ఈక = ఇచ్చుటకై, ఎత్తిన, కేలు అనాక = చేతులో యువనట్లు, నిర్వారి ప్రకంతిక = నీకులేని యేటి యందు (‘అహః స్త్రీధూమ్ని వా ర్హారి’ ‘ప్రవస్తినిమ్నగాపగా’, అను.), ఉన్నాళ నాళికముల్ - ఉత్=ఉత్తర=పైకి నడిచిన - నాళ=కూండ్లు కల దైన (‘నాళా నాళికు’ అను.) - నాళికముల్ = కనులములు (‘నాళికం క్షృణేక్షీబం కరే పుమాక’ వానా.), ప...రిక = పయః=నీటియొక్క - చ్యుతిక=కాటితోను పుండుక, నమ్ర...లు - నమ్ర=వాలిపోయిన - ఛద=తేనెలుకలకై (అందు

చేతన - భృగ్య - పురింగవలదేడి - కర్ణకములు - దుడ్డుకలలు ('కర్ణ' కర్ణభూమి నే, కర్ణభూమి
మీద కర్ణరేఖతో కర్ణము అను.), చి, చాలించెక - కోరించినది.

తూర్పును అతివృష్టి చేత తమ సముద్రునితో సూర్యున కంటెనగాఁ దయనమిఁకుడు
ఇప్పుడును అంచ మిచ్చిన మరల నట్లే కూర్చు నని తమిళ మాహించి, యేళ్లు మింట నున్న యాతని
కిచ్చుటకై అంగారు నాడెముల నరచేతం దెట్టుకొని చాచుచున్న తామరపువ్వులో యన, నీరుతేని
యేళ్లలో నీ రెడలిసందున వెనుకకు తేకులు వాలిపోగా దుద్దు లగపడుచున్న తామరపములు
గాన్నించుచుండెను. - తమూత్పేక్ష.

అతిగతమైన అవగా అధికమైన వృష్టిగలవాడైన వార్ధిని అని యోచించిన, 'సమంతులు'
వృషస్యంతు అని భావ మేర్పడుచున్నది, 'అతి' - అతివృష్టి చేతం గలుగు రథసాక్షుట సంయో
గము వృష్టిమాత్రమునకుం గలుగదు. కావున కరముజాలయైన కంటెనగాఁ దమట. 'తమిళ'
అప్పుడు కాలముగాన కూర్చివాడు, ఇప్పుడు కాలము గాదు, ఎట్లు కూర్చును? అని యూహిం
పమియు, కూర్చు ననియే యూహించుటయు, 'తమి' చేత. 'అంచము' - సం. అప్పు. కేలు -
నిత్యైకవచనాంతము, కావున నాశీకము లనుబహుత్వమునకు సరిగా చేతులు అని బహుత్వము గల
యర్థము. రూపమున ఏకత్వము. అర్థము యథాయోగము అనుట 'పయచ్చ్యుతిక' - వాగము
లోని నీరు, తేకులయందలి నీరు, సమస్తము క్రిందికి జాతి పోయినందున, 'నప్తచ్చద' - తేకులు
వెనుకకు వ్రాలిపోగా, తామర, వ్రేళ్లు చాచిన యరచేతివలె నున్నది. 'వ్రేళ్లు చాచుట' -
చేత నున్నలంచము పర్జన్యనికి కంటి కగపడి యాతని చిత్తము నావరించుటకు. అందులకే అంచ
ముగా ఎక్కువ విలువగలదైన ('హేమ') బంగారము తాచబడినది. 'తాన్నాళ' - చాచిన
తామరపువ్వుల నుండుటకు, 'నాశీకము' - హస్తము; 'కర్ణకము' - అరచేయి; - అందలి బీజములు
హేమటంకములు.

నీ. నులివాడునాచువల్లుల గొం తొగర్చి లేచె
జొల వల్లు గాలి వే పోక నెటికి,
కడకు వెళ్లెగ నొక్కకడనుండి త్రొక్కుచు
నులతలఁ జిటుతగుల్లల నమలుచు,
నెండి కా లిటికిన నెగసి యొక్కించుక
తొలఁగి శిరత్రోటి దూటి తినుచు,
దడి యింకునిలఁ జేమమడివోని తవ్విగుం
పులను జీలుగుల నెడలు గడపుచు,

తే. దనరుబకపంక్తులకు జానుదప్పు మయ్యె
జెరువుగమి; యుడుము లన రే బ్ధిరగె గుక్క
వసికి బొవులఁ బడుటకుఁ బసులయెరువు
ఔటలకు మొసళ్లు; మలుగుమీ నొటియఁ దూటె

1. ను...లక - నులి = ఇంచుక - వాడు = వాడిన - నాచువల్లులక = నాచువల్లులక
చేత (అవగా వానిం దిడుట చేత), గొంతు, ఒగర్చి = ఒగయగలదై, తే బొం = తేత చేయ

పాదము, కల్పనాదిక = మునుమున్న కాలము. (తేర పాదము గల ప్రమాణ కాలము), పాదముగా, పాక = చనక, వెజ్జి = విడిచి (పాదము లే అది తేరపాదము అని మంచి పాదము అని యెరిచి విడిచి వెలయునప్పుడు దానిని విడుటకు మునుపటి పాదమును పాదముగా పాదముగా - విడిచి వేయును.)

మరి - మిక్కిలి పాదిన అయ్యెనుండదు, ఏమియును ముందరు; 'పాదములకు' అని పాదములకు అనగా పాదములని కదవ్వక, పాదములనుగా వెలయును ఇట్లు కలియించు ప్రార్థనాద్రవ్యము 'పలు' అనుట ప్రామాదిక మని 'పలు' అని వెట్టికొని 'పలుపు' కనుమొనరు 'పలుపు' రూపమును 'పట్' క 'పట్' నుంచి 'పట్' గ్రహించియుండ నోవుదురు. 'పలుపు' = పలుకుచును నకు = పాట = పాదము. ఒక్కమునకు కల్పము, ఒక్కమునకు కల్పము అని తీయ గ్రామ్యము. ఈ 'పే' కల్పము అవ్యయము, కల్పముగలవచ్చునది అని మంచి తెలిసిగాదు, గావున అతనికి పాద గమనించుచు, ఈ పాదములను అనునది మంచి తెలియినచేత దొరకు నని విలిచిన కనుట. - 'పాదములకు' అని పాదములకు అని యొక పా.. 'పాక వెజ్జి' అని కల్పరత్నాకర ధృవపాకము; - 'పలుపు' అనగా పలుకుచు; ఇది ఎరియు (= ముందు) కలె వ్యవహార ప్రసిద్ధమైన యొక భావము. పాదములకు మునున యొక భావము కనుక, వేరుపాక (= వేరుతేలి) అని 'వేరుపాక' ను మోపుకొని యాపాదమును కల్పించి కొని రని వోచుచున్నది.

2. కడకుక వెళ్లగక = కుదనమునకు, ఒక్కకడనుండి = ఒక్కటనుండి, త్రొక్కుచు = ఏదేని బురదలో అణగియున్నచో యని త్రొక్కిచూచుచు, ఉలుచిలక = ఆచరించుచును, చిలుకగుల్లలక = చిన్న చక్కగుల్లలను, నమలుచుక; - 'ఉలుచ = మిక్కిలి చాపల్యముగల మత్స్యము' అని కల్పరత్నాకరము.

3. ఎండ్ర = ఎండ్రకాయ, కాలు ఇంటికనక = కాలిని పట్టుకొన్నయెడల, ఎగసి, ఒక్కించుక తొలగి = కొంచెముగానే అవలికి జని, శిరవ్రోటిక = వాడిముక్కుతో ('దుర్బలే నికలేప్యాతం శిర కాతా విహాత్రిపు' రభముడు. - 'చచ్చు ప్రాటి రభే ప్రియా' అను.), దూటి = పొడిచి, తినుచుక; - 'ఇంటికనక' - ఇంటికధాకుపు అకర్తకంబును పకర్తకంబును; ఎగయుట 'యెలయన' ఎగయనన్న ఎండ్ర తనముంగళతో కాలిని కత్తిరించి వైచును; 'ఒక్కించుక' ఏలయన ఎండ్ర తప్పించుకొని పో కుండుటకు;

4. తడియించునిలక = తేను యిగిరిపోయిన ప్రదేశమును, చేమమడిచిన = చేమ కాండల పాలముకంటెైన - రమ్మిగుంపులక = తామరగుంపులందును, (ఉపమాంబారము), కలుగులక = కలుగుచెట్లయందును, ఎండలు = ఎండవేళను, కడపుచుక; ఏ గిరిగనచేమ మడి వికషితము, అద్భుతమైన యువమానము. తడి లేదు, అటులు పసుకన్న గిరిగి వికలములై తామరాకులనే ఉండును, వానికాండలు నీరులేనిచోటి తామరకూండలనే నిగిడియుండును. తామరకలనే చేమయు ఎండముగా నుండును; అందు అటులు ఎండకు గుడవుతులకలె నివారింపును; 'కలుగులు' - అమాపజములు, ఏటికడ నుండును, కావున పరిపూర్ణములు.

తనకు ఒకపంజ్ఞముక = ఇట్లు వర్తింపు కొంగ కావలెనక, వెళ్లవుగని = తటాక పరమానామ, కావలెనప్పుడు = కావలెనంటి - అయ్యెక (ఏన్న ఇదిపోయిన కనుట); మొగ్గు = మగ్గుముగ్గు అనగా అనక = ఉడుములో యునున్న (ఉడుము మొగ్గు మొగ్గు)

నీటిలో ద్రవము నిశ్చేషముకాగా చలువకై కలువచేయఁబడి అది నిశ్చలముగా నొప్పువలె చేయుండఁగా దానిని ఆవెద్దకొంగల ముక్కుతో లాగినది ధక్షిణిని. - స్వభావోక్తి.

‘పాట’ - పెద్దకొంగగన, ‘పాటు’ - పెద్దమీలు కలయినను. ‘పిల్ల’ - అది నిశ్చేషమునంతట, బొమ్మదాయి చేపలను (నూత్నమత్స్య విశేషములను) తినుట సరియే - ‘బలహీనులు’ అని పూర్వమాద్రుణ పా. ఈబొమ్మదాయకబ్బము అనేక సంస్కృత నిఘంటువులలో లేదు. దేశ్యమానుండి ఇట్లు సంస్కృతమునం జేరినట్లు లోచించుచున్నది. సంస్కృత మయినచో ‘బల’ అని దీర్ఘ ముండవలయును. శబ్దరత్నాకరములో ‘బొమ్మదాయ’ అని దేశ్యరూపము, త్రాసు నిఘంటువులో ‘బొమ్మదాయ’ అనునదిగాక ‘బొమ్మడము’ ‘బొమ్మదాయి’ యుం గలవు.

కా. ప్రాతర్వేళల నట్టివెట్ట సొగసై పాటిల్లెఁ గుంభోంభనో
ద్యూతాంబుధ్యనివాద్యమై మరుదధఃపుంజీభవత్పాటల
వ్రాతామ్రేడితసిక్తభూసురభిభారామాంబుకుల్యాబహు
స్రోతస్సంధుల సంధుయంత్ర నతికృత్వోద్ధీతగేయాఘముల్.

55

ప్రాతర్వేళిక = ప్రభాత సమయములందు, అట్టివెట్ట = అట్టి యావేసవియందు, మరు...లక = మరుత్ = గాలిచేత (‘మరుతౌ పవ నాచరా’ అను.) అధఃక్రింద - పుంజీభవత్ = రామలగుచున్నట్టి (అనఁగా దట్టముగా రాలుచున్న - ‘పుష్క రాశీ కూర్మరః కూట మస్తి యామ్’ అను.) - పాటల = పాడిరి పువ్వులయొక్క - వ్రాత = సమాహమచేత - ఆమ్రేడిత = రెండు మూడు మాఱులుగా (‘ఆమ్రేడితం ద్విస్త్రీరుక్తమ్’ అను.) - సిక్త = తడువఁ బడిన - భూ = సేలచేత - సురభి = పరిమళవంత మయిన - ఆరామ = లోటయొక్క - అంబుకుల్యా = నీటి కాలు కలయొక్క (‘కుల్యాల్పా కృత్రిమా సరిత్’ అను.) - బహు = అనేకములయిన, ప్రోతః = ప్రవాహములయొక్క (‘స్రోత ఇద్వియే నిమ్న గారయే’ అను.) - సంధులక = మధ్య ప్రదేశముల యందు, అం...ల్ - అంధు = బావులయొక్క (బావుల కడ నుండు - ‘పుంశ్యేవాస్తాః కూపః, అను.) - యంత్ర = ఏకములకు - నతికృత్ = వంగుటను చేయువారిచేత (ఏకములను త్రొక్కువారి చేత) - ప్రోద్ధీత (ప్ర + ఉత్ + గీత) = మిక్కిలి ఉచ్చైః స్వరముగా పాడఁబడిన - గేయ = పాటలయొక్క - ఓఘముల్ = సమాహములు (‘ఓఘో బృ న్దేమృసాం రయే’ అను.) కం... ని - కంభ = బావలయొక్క, ఉంభన = ముంచుట చేత - ఉద్భూత = పుట్టిన - అంబుధ్యని = నీటి కబ్బము, వాద్యము వి = మద్దెలవాద్యము కాఁగా, సొగసు వి = మనోహరముగా, పాటిల్లెక = ఒప్పెను. అట్టి వేసవియందు లోటలలో ఏకము త్రొక్కువారు మిక్కిలియు ఊర్ధ్వస్వరమున పాడుచుండఁగాను, ఏకపురానలు నీటిలో మునుగునట్టి కబ్బము వృద్ధంగ వాదన ధ్వనివలె నొప్పుచుండఁగాను, మదన కాలవల నడిమిప్రదేశములయందు పాటల వృక్షములనుండి రారి దట్టంపు మొత్తములైన తక్కువృములచేత పరిమళించుచు, వాని మకరందముచేత రెండు మూడు తడులు తడివిన చలువ నేలలయందు ఉండి, విమట మనోహరముగా నుండును. - స్వభావోక్తి. సొగసై పాటిల్లుట యనఁగా మనోహరంబగుట, గేయమునకు మనోహరత్వమును వాద్యము సంపాదించును, గావున, నిట, అంబుధ్యని, వాద్యరూప పరిణామము నక్షేపించుచున్నది గావున పరిణామాలంకారంబును గలదు. పాటలపుష్పముకరందముచేత ఆమ్రేడిత సిక్తమనుటకు ‘పాటల’ ల నతం దేయి పోనఁ గూర్చు. ౬౩ ప. చూ.

తే. మెందుమీసిన పగటి బీతెండ వాడికి | యెల్లబోయిన లేబొండుమల్లెపాదల
తుదల చప్పుటలై కడుదొడ్డ లగుచు | బొడమ మొగ్గల గము లగ్నిబొబ్బలట్లు తరి

మెందుమీసిన పగటి బీతెండ = మిక్కిలి తీక్షణమయిన పగటి మిడియెండ, తాడి = తగిలి నందున, ఒల్ల బోయిన = తూర్పిల్లిన (వాడినట్టి) - లేబొండు (= లేతబొండు) - మల్లె పాదల - తుదల = కొనలయందు, (తుదమృలదేనామలమోదనంబోలె), అగ్నిబొబ్బలట్లు = కాలిన బొబ్బలతో యనునట్లుగా, మొగ్గల - గములు = సమానములు, చప్పుటలై = అణంగినట్లై, కడుకో = మిక్కిలి, దొడ్డలు అగుచుకా = పెద్దలై, బొడమకా = పుట్టెను. - ఈ తేప్పిక.

అతేనవియందు పగటి బీతెండకు వాడిన లేతబొండుమల్లెపాదల తుదలయందు చప్పుటలును దొడ్డవియు నగుమొగ్గలు ఎండ యనెడి వ్యాల తగిలినందున దట్టముగా అగ్నిబొబ్బలు లేచినవో యనునట్లు జనించినవి.

‘అగ్నిబొబ్బ’ అనుటచేత ‘బీతెండ’ అగ్నివ్యాలవలె నున్నదనిభా. “బీట+ఎండ=బీతెండ - ‘బీట = పెద్ద’” అని వీతారామాచార్య వివరి.

‘కనుటవో బీతెండఁ గరఁగి కట్టల నంటి | గమగమనలచు చొక్కపుజవాజి’ మను. 2 అ.
‘నిమ్మరిపం దైన నీ ప్రతాపంబుతో’ | హెచ్చుకుందారె బీతెండ వేడి.’ నైషధ. 8 అ.
‘ఒల్లబోయిన’ - ఎడతెయిని సునుమారి వ్యాలతగిలి తూర్పిల్లినట్లు అని భా. ‘లేతఁదనము’ ఒల్ల బోవుటకు తుఖ్యకారణము. తుదల చప్పుట తనము దొడ్డతనమును అగ్నిబొబ్బలకు నీడము. ‘గములు అబొబ్బలును మెందుగా లేచును.

మ. సుడి నాభిచ్ఛలన, స్పరోజములు చతుఃప్రక్రియ, న్నాచు క్రొ
మ్ముడి దంభంబునఁ, జక్ర ఫేనపటలంబు ల్పున్నులు న్నవ్వుగా,
నడరంజేసి నిదాఘభీతి సలిలం బాగామిబీజార్థ మై
కడవం బెట్టిన వారిదేవతలు నాఁ గాంతాభి యొప్పు న్భివన్.

57

ప్రపకా = చలిపందినలయందు, కాంతా ఆలి = ప్రపదల (ప్రపాపాలికల) సమానము, - సుడి = ఆవర్తమును, నాభిచ్ఛలనకా = పొక్కిలియకు మిషచేతను, స్పరోజములు - తామరగు మలను, చతుఃప్రక్రియకా = వేర్తములగుడు ప్రకారముచేతను, నాచు = శైవాలమును, క్రొమ్ముడి దంభంబునకా = కొప్పునెడి వ్యాజముచేతను, చక్ర ఫేనపటలంబుల్ = చక్ర = జక్కవలయు (‘కొక క్షుక్ర క్షుక్రవాకో రథాన్తోహ్యయినామకా’ అను.) - ఫేన = మరుగుయొక్కయు (‘దీర్ఘికోఽర్చి కఫాఫేనా’ అను. - రత్నగచ్ఛే ఎల్లమరుగునకును పేరు.) - పటలంబుల్ = సమా నామలను (‘ఫది త్సేత్రమతోః క్షీం సమాసే పటలంననా’ అను.) చమ్ములకా నవ్వుకా కా (చక్రములు చమ్ములుగాను ఫేనము నవ్వుగాను అనునట్లుగా అని క్రమము), అడరంజేసి = అమరునట్లు కావించుకొని, నిదాఘభీతికా = వేసవివలని భయముచేత (వేసవి ఈశ్వర్యోక్తములను వక్ష్యమాణమయిన సలిలమును ధర్మమును దూత్రమౌత్ర నకు భయముచేత ననుట - సలిలమును రూత్ర మౌత్రులచేత ఈచెప్పినవన్నియు దూత్రమౌయ ననియు - ‘నిదాఘో శ్రీవైకారే స్వాదుష్ట స్వేదాహ్నునో రపి’ - అను.), ఆ...మై - అగామి = రాగల కామున - బీజార్థమై = విత్త నకు కొలకు (లోకమునకు వలయునంత జలమును మరల ధాన్యాదులనుబోలె వృద్ధిచేసికొని

చకటాదుడ), కడక - కడవలో; పట్ట - గ్రహించి యుంచుకొన్న (పట్టించు - పట్టుచుంచుట - నిరసనకు చేరవలం (బాధింపన చేరవలం అనియు); వా - వానితోన; ముగ్ధుగా, అన్యైక - కోటిం చెను.

అట్లేనదిచే జలములన్నియు ఇరికిపోవు నని భయపడి జలములన్నెడి దేవతలు - వారే ఇలాధి దేవతలు - నీమట్టు మరల జలకమ్మద్దిం గావించుకొనుటకై విత్తనముగా కడవలో కొంతభాగము నుంచుకొన్నవారై, కుతులు, సరీసములు, వాము, జక్కనలు, నయగు ననుభవములును నకు దేహములలో నే, నాభులు, కమ్మలు, శేవాలము, ప్రసములు, వాసము, అను మిషచేత నుంచుకొని ఇటు పన్ను నిదానుభవతి యుండ నని ఆచరింపదియలలో ప్రవేశించినవారో యువనట్లుగా కడవ లలో నీ రుంచుకొని యటం గాచియుండు ప్రసాపాలికలు కన్నులపండువులై అభ్యగతులకు తాళు కొంటి గావించుచుండిరి. - సాపన్నానోత్ప్రేక్ష.

‘ప్రపక’ - అక్కడగైవ నిదానుమును జయింపవచ్చు నని వారిదేవతలు గయుతము వాని నాశ్రయించునంత చెల్లగ నున్నది. ప్రసాపాలికలను వారిదేవతలకుం బోల్పిన ప్రయోజనము ముఖగా వా రిన్నచోటు చలువలు పెదచలుచున్న దనుట. దేవతలకుం బోల్పుటచేత వారు సౌందర్యమున దేవాంగవలెనలచే వారనియు, దేవతలు ప్రత్యక్షమై వరములిచ్చి రక్షించినట్లు కరుణాత్మకత చిత్తరై ఆదర పూర్వకముగా జలము లిచ్చి పూజనము చేయుచున్నారనియు భా. ‘కత్వ’ - దయాహూచకము. ‘రీజ’ - బలములలో శ్రేష్ఠమయిన వనుట. వారెడకు పట్టలో ఉత్తమోత్తమములను నేకరించి రని భావము. ‘క్రొమ్మడి’ = ‘క్రొత్త + ముడి’ అని వీతారాజు - చార్య ప్రముఖులు. కొన్ని వ్రాతప్రతులలో ‘ప్రమ్మడి’యని గానిపించినది. ‘ప్రంగు + మడి’ అనియేని మఱియేట్లని వ్యుత్పాదించి ‘ప్రమ్మడి’ని గ్రహింత మన్న, ‘క్రొమ్మెడ’ ను గూడ ‘ప్రమ్మెడ’ యని మార్పుకొనవలసి వచ్చును. ‘క్రొత్త + పెడ (=కొప్ప) = క్రొమ్మెడ’ అని పూర్వ లాక్షణికుల వివరణము.

సీ. సెగ కుల్కి మలుగుం జొచ్చినజహ్నురవిజల

సరణి మల్లెలతోడిబడలు మెలయ,

వలిచన్నుకొమరు మ్రుచ్చిలిన ది మ్మను కెఱుం

గున ముంచుగరిగ కాగుల మునుంగ,

భారలోఁ దోచు కన్దభిరులు వాసితో

త్పలపత్రపతకసుభ్రాంతి నొసంగ,

దెలిమోమునస మెచ్చి రలయూచు పెఱిగి మా

నక నవ్వునేర్పు దెందములఁ గరచు,

తే. దెలివ విటు నీరు వోయుపండియి చేరి

యమలఁ గొఱగాక పిమ్మగుం పైయనుగుం

నవ్వునొకఁ జొచ్చు గల్లగు ట్టమర వారి

నవ్వునొకఁ లొచ్చి యిడుపిడియముల పేర.

1. పెగజ్జా = వేడిది, ఉల్కి = భయపడి, ములుగు = బొచ్చిక = ప్రసాపాలికల
 పాటునం బ్రవేశించిన (వారిని కరణుఁ బొచ్చినట్టి), అహ్నా రవిజలపరచి - అహ్నా అహ్నా
 ముడివలనను, రవి = సూర్యుని వలనను, జల = పుట్టినవైన గంగా యమునలయొక్క, సుడిజ్జా =
 మోర్జమున (గంగా యమునల యనునట్లుగా - 'గడ్డా విష్ణుపతి అహ్నాతనయా మునిమ్మగా', -
 'కాశీనీ సూర్యతనయా యముగా శమనస్యపా', - అను. - 'వీరాహ కర్కరాకారి దుగ్ధగడ్డా
 మధాజలమ్' అని కుర్మగణమందును, 'మషీమత మరావారి యముగా సాక్షానాశ్రమః' అని కృష్ణ
 గణమందును కా. క. ల.) మల్లెలతోడి జడలు, మెఱుఁగ = ప్రకాశించుచుండఁగా; -
 ఉత్పేక్ష.

2. వలిచన్నకొమరు = చల్లని స్థనములయొక్క సౌందర్యమును [చల్లన యొట్టనఁగా: -
 'మాపాదకం వలచ్చాయా తామ్బూలం తరుడీ స్థనమ్
 శీతకాలే భవే దుష్ట ముష్టకాలే చ శీతలమ్.'

తేజ వలి = వలంద (-అట్లని ప్రాసదోరగాదు), తేజ, వలి=వట్టువ-అని కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు.
 'వలిజక్కవల పెక్కువలు తక్కువగ నిక్కు. చమదోయి కొకవింత చాయ దోచె.' శాశి.
 ఈ ప్రయోగంబున పెక్కువ లని తేజయుండుటచేత వలిశబ్దమునకు నట్లువయను నర్థమే సరిపడు
 చున్నది. నీట నుండుమాత్రాన చలువ ఘటిల్లదు], మ్రచ్చిలింపినది = దొంగిలింపినదానిని (ఇట
 కాఁగుదొంగ), ఇచ్చను తెఱంగునక = ఇచ్చని సోదించుచున్నారో యనునట్లుగా, మంచు
 గరిగ = అధ్యగులకు జలమిచ్చుటకై కాఁగునీట ప్రసాపాలిక మంచుచున్నట్టి చిన్నపాత్రము. -
 (లోకములో 'గరిగ' యని వ్యవహారము, 'గరగ' యని శబ్దరత్నా. ప్రాసునిఘంటువులో రెండుమం
 గలవు.), కాఁగులక = పెద్ద బానలయందు, మునుంగక = నీళ్లలోనికి దిగుచుండఁగా; (కాఁగు
 వలిచంటికొమరును దొంగిలి లోపల నెక్కడ చాచుకొనియున్నదో యని లోపల గరిగతో
 శోధించుట.);

3. ధారలోక = బాటపారికి పానార్థము పోనెడి నీటిధారలో, తోచు = అగపడు
 నట్టి, కడ్డకువలు = ప్రసాపాలికల నేత్రధాళిభగ్యములు, వా...లిక = వాసిత = వాసనార్థ
 మయిన, ఉత్పలపత్ర = కలువతేజలయొక్క, పరన=పడుటయొక్క (అకలువతేజులు పడుచున్న
 దనెడి) - భ్రాంతిక = భ్రమను, ఒసఁగక = కలిగించుచుండఁగా; - భ్రాంతిమదలంకారము.

4. తెలిమోముపసక = (ప్రసాపాలికలయొక్క) ప్రకాశమాన మయిన ముఖముయొక్క
 కాంతిని, మెచ్చి = (జలమానువాడు) మెచ్చుకొని, తత ఊచుట = మెప్పునకు మాచకముగా
 తిరగంపము నేయఁగా, ఎఱిఁగిఁ = (ఈశ్వరకంపము మెప్పుచేతఁగాని, దప్పిఱిటుటచేత గాదు, అవి
 యాకలిలు) తెలిసికొన్నవారై, మానక = నిరుపోయుటను నిలువక, నవ్వువేర్పు = (అతని
 యానడువడికి ఆస్త్రీలు) హాసించునట్టి చాతుర్యము, రెండమలక = ఆయధ్యగుల హృదయములను,
 కరచక = కరణునట్లు చేయుచుండఁగా; - సూక్ష్మలంకారము.

'రూపింపఁగఁ బరవృదయ | జ్ఞాపరసాహిత్యేద్ద యగు సూక్ష్మము నాక'
 ఆ పద్యనయన వేద గనఁ | రావట రతనముచు గప్పెఁ బనివడి వరులక.' అలం.
 తెఱుము = స్త్రీలు, ఇటు నీరుపోయూ, పందిరియ = చలిపందిరివే, అనంగఁడు = మదనుఁడు,
 చేడి = ప్రవేశించి, అవలక = ఇతరస్థలములందు, కొలఁగాక = కార్యపాధకుడు కా నేరక (కామ

శ్రీకృష్ణుడు (శ్రీనివాస విభావం), పిచ్చునుంటుంది - ముఠావారి (చేరగారి) అంటే, కండ్లుంటు అమరకా - శ్రీకృష్ణుడు కన్ననట్లుగా (లేని అధికారమును చెల్లించుచున్నావంటే), కావలె - అయినంతటి అధ్యక్షుడు - అధికారములు, లాంచి - కాంక్షించి (ప్రతిరో నడుచు, ఇది ప్రాచీనదేశానికి పాత తరగతి ముఠా - అని చెప్పిన సీతారామాచార్య వాక్యము - 'ఉద్రేకించి' యని తరగతి ముఠా, అనుభవం అనుభవం), ఇటు విడిచివేయవలెనని - పెట్టునట్టి తాంబూలముల మిషచేత అమరకాను (కావలె) - 'ముఠా ముఠా' నువ్వక మించెను.' - సాపక్షావోద్యేష - వాద్యము, లేనందున గణ్యము.

గంగా యమునలు అనేసరికి ఎండిపోదు మని భీతిల్లి వచ్చి ఆ ప్రపాపాలికలను కరణుఁ జూచినవో యనునట్లు వారి మల్లెలతోడి జడలు ఒప్పుచుండెను; మా వల్లున వచుముల సౌఖ్యములు మాయ దోంగిలిన దానిని ఎక్కడ దాచివారు తెందని పోదించునట్లుగా కాగులలో గరిగితిమి ముందుల ఒప్పుచుండెను; పోయిన సీతారామాచార్య వారితో కలముల ధాతృభక్తియులు ప్రతిదింబించుచు పరిమళాల మె అనీకలో దైవియము కలువల జేత లనెడి భ్రమను గొలుపుచుండెను; ప్రకాశమానము లయిన వారి ముఖముల జూచి జలమౌనుచున్న యధ్యక్షులు తలయూపుటగా, ఆ తలయూపుట తమవదనసౌందర్యమునకేగాని దప్పి తీసివేయవలసిన గా దని ఆచెలుక లెఱిగి, అయెఱుక చే నవ్వుచు, నీరుపోత మానక పోయెను వే యున్నందులకు అధ్యక్షుల హృదయము అమరకం విషయమై కరణియందెను.

ఈవిధముగా మదనండు మఠియేటను ఈసమయములో తన ప్రకాశము సాగనందున అసమర్థుడై స్త్రీలు నీళ్లుపోసెడి పందిరులలో చేరి తన గౌరవమును కాపాడుకొనుచు, ఆ తెరువదుల ఉద్రేకముతో ఆ యువిదల కిడు తాంబూలముల మిషచేత ముఠాను గ్రహించుచుండెను.

చ. తోడిబడ నవ్వు లక్క లని తూలుచు దీనత దోయి లొగ్గుచుక,
వడ మఱి తేరచేర, నలవాక్యము లెన్నక, మోము గుబ్బలుక
గడుగొనుకడుదీపులు నెగాదిగఁ గన్గొనుచిట్టకంపుఁద్రాఁ
గుఱుఁ గని సన్నల వ్వుగిరి క్రోల్చుక పాంథుఁ బ్రపాపాలికల్. 59

తోడిబడ = తోట పడునట్లుగా, అమ్మలు అక్కలు అని - అమ్మలారా అక్కలారా అని, తూలుచుక = నిలువలేక ఊగిగడుచు, దీనత = అర్థతతో, దోయి = (నీళ్లు) దోసిటిని, ఒడ్డుచుక = తూర్పు సమాసమున పట్టుచు, వడ = దప్పి, మఱి తేరచేర = క్రమముగా తేరిన కొలంది, అలవాక్యములు = అమరకలము అమ్మా అక్క అని నిలుచుటను, ఎన్నక = లెక్క నీయక (అమ్మను అక్కను సౌందర్య పరీక్ష చేయరాదుగాన ఇట్లు చెప్పటం), మోముక, గుబ్బలుక (స్తనములను), కడుగొను = మెండుకొనుచున్నట్టి, కడుదీపులుక = చంకలకాంతులను, ఎగాదిగ (యా. ఎగదిగ) = ఎగతాళము దిగువను, కన్గొనుచిట్టకంపుఁ ద్రాగుడుక = చూచుచున్న కటకపుఁ ద్రాగుటను, కని, పాంథుక = అతెరువని, క్రోల్చుక = నీళ్లు గ్రోలించక, ప్రపాపాలికలు, సన్నలవ్వుగిరి = ఒకరికొకరు సంజలత - వారి కృత్రమును తెలుపుకొని వచ్చిరి.

ఒక తెరువది బిచ్చిరే తూలితూలి పడుచు లేచుచు వచ్చి 'అమ్మా రకంతసేద పోయెను, అక్క రకంతసేద పోయెను,' అని అలిచి విషయముతో దోరికి పట్టెను. వాడును నీరు తోయగా వాతడు పట్టకీసిపోయెడి, అమ్మ అక్క అని చూచుకొని కేసిన యాసులతోడనూ, అమ్మ అక్క

అంతఃకాలాని గణితము (ముఖ్యము) అకాలాని విజయముగా నానందమును కలుపుచున్నది. దీనిని
విశాఖాంగమునందుండి, యిదిచేయునది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది
అట్లే కాదు అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు
నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది. ఇది ధారము కాదు. ఇది అంతరిక్షమునందున్నట్లు నడిచినట్లు కానిది.

‘క్రొల్క’ - ‘నీటిపోతము మాని’ అని చెప్పక ‘క్రొల్క’ అనుటచే క్రొల్కలుటకు చాలునంత
పోయక బొట్టుబొట్టుగా సన్నసన్నగా పోయిచేయుండి దర్శనమును దీర్చి కరించి రని
స్వార్థము. ‘దోయి లొంగుచు’ - ఇత్యసంధి, ‘కొలింది’ ‘తెలివొందు’ ఇత్యయల కుంటిది.
‘క్రొల్క’ - ‘కొందలు’ అను పా. నీరసము. ‘కక్షదీప్తుల రెగా’ - పా. ‘కక్షదీప్తుల రెగా’

తే. ఎసగు కట్టావిక్రియ నావి రెగయ బగటి

యెండ యుదుకొనుండ భూమండలమున

బొలిచె మాచట బండువెన్నెల చకోర

పోతవిరతికి జాచట్టు వొసినట్టు.

60

ఎసగు = రేగునట్టి, కట్టావిక్రియ = పెనముమీద అట్లండి పోయగా లేచునట్టి
పొగవలె, అనిరి = నేలనుండి పైకి లేచిపోవుచున్న మాత్తరూపులదేను, ఎగయ = లేచు
చుండగా, పగటియెండ (తరిని) యాడుకు(= నేడి), అంతుండు = అంతు యొక్కట్టి, భూమండ
లమున = భూభూమియనుమీద, మాచట = రాత్రియందు, పండువెన్నెల = రాత్రియందలి
తలపివెన్నెల, చకోరపోత విరతికి = వెన్నెలపులుగులపిల్లల సమాహారమునకు (‘పోత’ పాశోఽ
ర్థకో డిక్ష్వాః పృథుకః కావః’ అను.), చాచట్టు = చాచు అట్టు = తెడల్పుయిన దోవెను,
వొసినట్టు, పొలిచెను.

రాత్రినేక వి భూమినుండి అనిరి లేచుచునే యుండుటయు, ఎండవేడి యింకను
అంతున్నట్టి భూమండలమున దంతలను తలపివెన్నెల పర్వయందుటయు, వెన్నెలచే ననగా -
కాలమున్న పెనముమీద అట్లండి పోసి కట్టావి యెగయుచుండగా చకోరకావక సమాహారముకై
ఎక్కడివి ఎక్కడనే తినుటకు అనుకూలముగా వికాసమైన పలుచని యట్టుం గాల్చి పెట్టిన
ట్లుండెను. - వస్త్రాత్పరీక్షలంకారము.

‘కక్షాకావకుండు’ - ఈవి కక్షము ప్రాయముమీద కాలమున్న పెనములో అట్టు
నను. ‘మండలము’ - మండలమునకు చే ప్రాయముగా పెనమున కుండునట్టి గుండ్రమునను

అయ్య. పెన్నెలపోవుట పెన్నెలవచ్చుట లేదు గావున, ఒకయట్టి చెప్పబడినది. 'చాచుట్టు' పెన్నెల పోవుటవలనగాన పలుచందనమనకు, దళపరిగా నున్న నది తినలేవు. 'చాచుట్టు' - పెన్నెల మొత్త వికారమో ఇంచుక తక్కువగా అంతవికారము గావున, పుడమియంత పెన్నెలమీదికి అంత పెద్దదిగావునను, ఎక్కడి చకోరకాబులు అక్కడనే దానిఁ గొలికి తినవచ్చును.

'ఆవిరెంగ' - పా. 'కావిరెంగ' - ఇత్యసంధి. 'ఉడుకాఁబండు' - పా. 'ఉడుకాఁబండు.' 'మాపట' - 'మాపటి' యని పూర్వముద్రుగ పా. మాపటఁగాక పగలు పండుపెన్నెల యొక్కడిది? 'మాపట' అనుట పగలు ఎండయెంత మెండుగాఁ గాననో రాత్రి పెన్నెల అంత దండిగాఁ గానె నని దీటుం జావుటకు.

సీ. పవరెల్లదీర్చి కాంబువునల్లుపోరాట
నలసి, మృణాలికాజడము లైన
బాహువు ల్తమదుకూర్పరముల కెదురుగా
మలచి మూఁపులఁ గరతలము లునిచి,
ప్రల్లాలి మిగుల నార్చుని కమ్మ క్రొమ్ముడిఁ
దని మొగ్గవిరవాదిదండ విరియ,
ధాతగంధామోదిశీతలస్తనముల
వాండఁ గొంగిళ్లతో చోరగిల్లి,
తే. నారికేళాసవపుడీఁపుటూరు పొలయ,
వలిపెయొంటొల్లతో నురస్థులులఁ గూర్చు
ప్రియలవేకువఁ దొడ నెచ్చరించి కలసి
రెలమి ధన్యులు దఱపివెన్నెలబయళ్ల.

61

1. పవరెల్లక = పగలంతయు, దీ...టక = దీర్చికా = దీర్చియలాని - అంబువు = నీటి యొక్క-చల్లు=చందోరులపై నీరుచల్లుట యనెడి - పోరాటక = కయ్య మోడుచుండుటచేత, అలసి = బడలి, మృ...లు - మృణాలికా = తామరకూడివలె ('అ ధాత్రియం మృణాళం లిసతా' అని ఆశ్రీలింగముగాఁ జెప్పియు ఆమరుఁడు 'స్త్రీ స్వాత్కాచి స్త్రుణాశ్శాది వికృతపచయే యది' అని అపచయవక్షయందు స్త్రీత్వమును చెప్పివాఁడు. దానంతేనీ గౌరవి కీద్ర ప్రత్యయము వచ్చినది. అటుపైని స్వార్థక క ప్రత్యయము వచ్చి 'మృణాలికా' అని రూపము సిద్ధించినది; 'మృణాలికా'వలన మేడమాదిభి | ర్మ్యైరై స్త్య మజ్జం గ్లపయ స్మహర్షికమ్.

కుమ. 5 ప. 29.) -

జడములు = చల్లనివి ('శిశుగుణే తద్వదర్థాః సుశిషుః శిశో జడః' అను.) - 'అలసి...జడము' అని లండలకు అభేద సాదము;

'పెద్దకాకును దనకు నభేద మగుట | లకలకు నభేద మట్లన గలుగుకతన

క్షీతిని మూడవ పురకములు యకులఁ బ్రాస | మలను లఘులఘులకారమునకు నిలుచు.' అప్పు.

'మృణాలికా'జ్వలములైన, అని పూర్వముద్రుగ పా.

2. బస - బాహువులక = ప్రియలభిజనులకు, తమకు = తమయొక్క (గీతాంశమండలి ధన్యులయొక్క - 'యత్త దస్త దాతారంబుల జత్తరభజులు పరంబననవుడు దుగాగములు విభావనగు' బా. వ్యా. సూ. 11 - బహువచనమందుం బ్రయోగములు విరళములు) - భార్యరములక = మోచేతులకు, ఎదురుగా, మలచి = మరల్చి, మూఁపులక = బుజములపై (= అంగములపై), కరతలములు = అటచేతులకు, ఉంచి = ఉంచి;

3. పొల్లలి = బడకించి, మిగులక = ఎక్కువగా, ఆ...డిక - ఆర్పని = తడియాల జేయనట్టి, కమ్మ = పరిమళించుచున్న. కొమ్మడిక = కొప్పునందు, తని...డ - తని = సన్న పొడి - మొగ్గవిరవాడి = విరవాడి మొగ్గలయొక్క - దండ = గరము, విరియక = వికసించుచుండఁగా;

4. ధా...లు - ధాత = కడుగఁబడిన, గంధ = పరిమళ ద్రవ్యములు గలివి యయ్యె, ఆమోది = పరిమళించుచున్న, శీతల = చల్లని, స్తనములు, పొండక = తగలునట్లుగా, కాగిలితో (నే), బోరగిల్లి = తొమ్మునఁ బరుండి;

నారికేళ ఆసవపుఁ దీఁపుటూరుపు = పెంకాయ సారాయియొక్క ('మేరేయ మోగట శిధుః' అను.) రియ్యని క్వాసము, ఒలయక = కదియుచుండఁగా, వలప ఒంటి ఒల్లతోక = సన్నని యేకవస్త్రముదాల్చి, ఉరఃస్థలక = ఎడల ప్రదేశములయందు, కూర్చు-ప్రియలక = నిద్రించు దంభరతును, వేకుక = వేకుజామున, తొడక = తొడం గదలించుటచేత, (పా. తొడ రెచ్చరించి), ఎచ్చరించి = హెచ్చరికచేసి, తటపి వెన్నెలబయల్లక = దట్టమైన వెన్నెలగల మైదానములయందు, ఎలమిక = సంతోషముతో, ధన్యులు = కృతార్థులైన విలాసవతులు, కలసిరి - కూడిరి.

కాంతులు కాంతులతో పగలంతయు వెట్టను చేరనీకుండుటకై, దిగుడు బావులలో ఒండొరులపై నీరుచల్లు పోటిలోఁ గడపి, ఆకారణంబున అలసి అట్లు నీటనే యుండుటచే తామర లేచూండవలె చలువలైన తమ బాహువులను కాంతుల మోచేతులకు ఎదురుగా మరలించి, కాంతుల బుజములయందు తమ యటచేతులనిడి ప్రాణమౌలికచేత చక్కఁగా తడియార్చుకొని కొప్పులో సన్నపొడి విరవాడి మొగ్గలపరము వికసింపఁగా, మేనం దాల్చిన కలపము నీటం గరఁగి పోయినను మనోహర పరిమళము కేసించియున్న చలువ చనుదోయికాంతుల తొమ్మున నంటించి కాగిలితోనే బోరగిల్లి, పెంకాయ సారాయితేత తీఁపులయిన యూర్పులం బుచ్చుచు, సన్నని యొంటివలన దాల్చినవారై, కాంతుల తొమ్ములమీదనే నిద్రించుచుండ, వేకుజామున దట్టంపు వెన్నెల మైదానములందు ధన్యులయిన యాకాంతులు ఆజన్మమలను తమ తొడం గదల్చుటచే నెచ్చరించి కూడిరి. - స్వభావోక్తి.

'పోరాడక' - పా. 'పోరాడి'; 'అలసి' - పా. 'సాలసి'. - 'ఆర్పని', 'విరియ' - వికసించుటకు ఇంచుక లేమ యుండవలయును. 'విరవాడి' (= నోమోలి అ) = గ్రస్త వసుమము.

'పులించ భూళిక్కుం . లేగ పుడాచే ఆ గిమ్మ నీరి.' 5. [పుడాచే ఆ = లక్ష్మీకృత్య]

'పుల్లచ్చ గుగ్గవచ్చి ఆ . అయగ నోమోలిల బరే రమ్మ

బాకిర మల్లి, బా ఇర . జహు, లేమయగ బాణా'. 6. వమారపాల (4).

వీనికిని మల్లెటంబోరె సాయంకాలము వికసన సమయము. 'తని' - సన్నతనము ఆచెలువల నాగరకత విశేషముం చెలువుచున్నది. 'శీతల స్తనములు' - కైత్యము నీట నున్నందున నేగాక, యావతులగావునను ఉష్ణకాలమందు చల్లఁగా నుండును. - చూ. ౧౮ వ్యా. 'నారికేళాపకము' -

‘దంపతులు’ - పాతములను ఎక్కువగా అధికభాగము వలనపడినవారై పురుషులు గారు.
‘భవ్యులు’ - ఇట్టి కాంతలు ఎక్కువ కనుక గలదు చేతనే భవ్యులు.

చ. హృదయము లెప్పుడు న్నవీయకే తటచా వెడకఁగిలింతలుక
గదిరెడుమేలుకార్యములఁ గల్గక మాటలయందె కల్లుపె
నదురులు వట్టికై త్యములుఁ జాల ఘనం బయి మందువేసవిక
బొదలఁగ నిల్పె దంతుల పొందు లనార్యులపొందుకై వడిక. 62

‘దంపతుల పొందులు’ - భార్యభర్తల మాటలు, మందువేసవిక = కాలుమున్న యా వేసవి
కాలమందు, హృదయములు ఎప్పుడుకదియకే = (ఉక్కచేత) తొమ్ములు ఒకమాటైనను అంట
కయే (బాత్రిగా మనస్సులు కలిశకయే - అన్యోన్యమరాగము ఇందుకేనియు లేకయే - అని
అవార్యపరము - ‘ఉరస్యపిత పుక్కాయం హృదయం మానసేపిత’ త్రి. ౩.), తటచా =
బహుళము, బొ = అగునట్టి, వెడకఁగిలింతలుక = వికృతపుఁ బరిరంభములును, కదిరెడు మేలు
కార్యములక = సంప్రాప్తముయిన మోహపుంబనులయందు (మంచిననులయందు అని అవార్య
పరము), కల్గక = సంభంవింపక, మాటలయందె = నుడువులయందు మాత్రమే, కల్లు, పెన్దదురులుక =
మిక్కిలంపు జాతుర్యములును (వాగాడంబరములును అని యవార్యపరము), వట్టికైత్యములక =
(కామకేళింగూర్పని వగుటచేత) వర్ధముగా (సమకూర్పబడిన) చలువలును (క్రియలేని తియ్య
దనంబులును అని యవార్యపరము), చాలక ఘనంబు అయి పొదలఁగక = మిక్కిలి ఎక్కువగా
వరిలుచుండుటంబట్టి, అనార్యుల పొందుకై వడిక = దుర్జనుల చెలిమివలె, నిల్పెక = ఉంచెను.

వేసవియొక్క కేంద్రము రాత్రులందును వ్యాపించి యుండుటచేత, తొమ్ములు తగులకే
తగులనట్టి వికృతాలింగనములచేతను, మేలుపనిలో లేక మాటలయందు మాత్రమేగల వేర్పుల
చేతను, వట్టి చలువలచేతను, దంపతులపొందు, మనస్సులు కలియని యాలింగనములును పని నున్న
యయిన రచ్చమాటలును కపటానురాగంబులును మొదలయిన దుర్జనుల మాటమివలె నుండెను. -
ఉపమాలంకారము.

‘దంపతులు’ - జాయయం బలియం దంపతులు - ఈద్యంబ్యసమాసమందు జాయ శబ్ద
మునకు దహ్వావము. ‘అవార్యులు’ శబ్దము పుల్లింగముగా నున్నను స్త్రీలో పురుషులో అవివక్షి
తము. స్త్రీయను పురుషుఁడు నని వివక్షయేని అవార్యయ అవార్యుఁడును అవార్యులు అని ఏక
కేవ వృత్తి చేయవలయును. ఆయర్థముకన్న సామాన్యముగా మానవులని గ్రహించుటయే య
భుతముగా కానిపించుచున్నది.

ఉ. తీలగు కంఠువెంబడినె కెమ్మెరలు న్నవిదీప్తికల్పి పా
తాళముఁ బట్టుచుండఁ దమతావులు మ్రుచ్చిలఁ బట్టి యోషధి
పాలున కప్పగించె నవఁ బై సురభిశ్వసనంబు నించె గాం
తాళమునకన్న నీమ విటు లార్పు నుకీరపుఁదాళవృంధముల. 63

విటలు = విటకాణము. కాం...ముక = కాంత = స్త్రీయయొక్క. అలంకారవికారము.
మానస, తక్కినవికారములు (విటవీచి ఇచ్చేవలె మామర్యాదయొక్క మానసము).

నగరంబునక = మధుకాపురములో, అట్టి, కడిదివేనవిక = చెట్టివమున కేవలమునందు, సుమసి = చచ్చి, కథా అవశిష్ట = కథలందుమాత్రమే మిగిలియున్నట్టిది, అగు, చంకన కైల సుమారణంబుక = మలయ మౌడతమును ('మలయ శృంగనాచల' అను.) తాళవృంత కాలములు = విసనకట్టల సమాహారములు ('వృజనం తాలవృంతమ్' - 'బాలం సమాహ ఆనాదౌ' - 'కాక్షిత్వరకా నసి' అను.), భువిక = భూమిలో, ఇంద్రజాలమునక = కనుకట్టు విద్యచేత కృత్రిమగతిక = కపట ప్రకారముచేతను, లేక తోడఁగక = తెచ్చుటకు ఆరంభించెను; అది = అట్లు మలయానిలమును తెచ్చుట, మాయ జేటకుక = కాంబరి యయినందులకు ('స్యావ్వాదా కావ్యురీ' అను., 'ద్యే ఇన్ద్రజాలాదిమాయాయా' రామాశ్రమి), తలంపక = ఆలోచించి చూడఁగా, తది... మె - తదియ = ఆతాళవృంతములదైన, మయూరపింఛికా = నెమలిపురుల యొక్క, శ్రమణమె = తిరుగుటయే, సాక్షిగాదె = తార్కాణముగా.

ఆపట్టణమునందు ఆవేశవిచేత మలయమౌడతము స్వరూప నాళముం బొందినది. అంతట దానిని కపటముగా కనుకట్టువిద్యచేత భువిలో విసనకట్టలు లేదొడంగినవి. ఆతెచ్చుట మాయ యనుటకు ఆవిసనకట్టలు అడించెడు నెమలిపురి తార్కాణము గదా.

'సుమసి' - ఇదియే 'కథావశిష్ట' మగుటకుం గారణము. దానికథయైనను లేనియెడల దానిం దెప్పించు యత్నముండదు, 'ఇంద్రజాలమునక' - తత్స్వరూప మెట్టిదన:

'అదేశకాలా పరోక్ష్యం పరోక్ష స్త్రైవ వస్తునః

య త్రైపధాదిభిః సోఽయ మైన్ద్రజాలవిభిః స్తుతః.'

'భువిక' - భూలోకముం దెక్కడను చందనశైల మౌడతము లేకపోవుటయు, ఉండెనా ఈ కనుకట్టు విద్యచేతనే వచ్చుటయు భా. 'తాళవృంతజాలములు' - విసనకట్టలను నెమలిపురుల తోనుం జేయుదురు. 'మయూర పింఛికా భ్రమణమె సాక్షి' - ఇంద్రజాలమునకు నెమలిపురి యొక సాధనము :—

'అభాతి యత్క్రూరి రనేక విధ ప్రపఞ్చ! వ్యాజేన్ద్రజాల విధిసాధక పిఞ్చికేవ' - భో. చం,

'పఞ్చసాయక మహేన్ద్ర జాలివా! పాణిపద్ద సయదఞ్చితా స్వయమ్

బధనాయ మనసః ప్రగల్భతే! పిఞ్చికేవ మమ చఞ్చలేక్షణా.' మల్లిక. 1 ఆం.

'...బర్హి పిఞ్చేన సంస్ఫుకోఽన్యోన్యాయేత్తు మహాఽనిలే.' ఇంద్రజాలకావ్యము.

'విశ్వేశ్వరుండు (ఇంద్రజాలికుండు)...వాద్యములు మ్రోగుచుండఁగా...పాటకత్రియలు పాట రక్షితే సామాజిక చిత్రవృత్తులను రంజించుచుండఁగా, నెమలికుంచె యాడించి పరివారముతోడి మహారాజును మోహపెట్టుచు' దశకుమారచరిత్ర. 5. ఉ. అది చూచువారి మనస్సును కట్టునని ఇంద్రజాలమంత్రఖండమం దున్నది. 'కథావశిష్టము' - పా. 'కథావశిష్టము.'

లే. అట్టివేనవి చెడిదంపు వెట్టకలన

హస్తము నెమర్చి సారెకు లస్తకంబు

దుసికిఁగఁ గాదె సవరింప వసము గాక

పువ్వుబాణునిచెఱకుని బుద్ధుడమి బడియె?.

అట్టి, తేనెపండ్లు = గ్రీష్మమందు, వెడిదంపు = కఠినమయిన వేడితనము, వాస్తవము = (మదమని) చేయి, చెమట = చెమట పట్టినందుక, పాతాళం = చూడనీడకీడ, అత్తకంట = చింటిపీడికట్టు ('అత్తకన్న భవభవ్య' అను.), దుష్టిలంకాగాధ = (అతని పీడికటి నుండి) జాతీపోయి నందుననే, సుకరింపక = చేరినందునట్లు చేసికొనుటకు, కనుము = కళ్ళము, గాక = కానందున, పుష్పబాణుని = పూవుటములవాని (=మనస్థని) - చెఱవడిట్లు, పుడమిఁ బడియెక = నేలబడిపోయెను. (నివృత్తియొజన మాయిననుట).

అతనిపిట్టకు మదమనిచేయి చెమర్చుచుండినందునతన చెఱవడినది పీడికట్టు చేరిననుండి జాతీపోయినందున చెఱవడిట్లు నేలం గూలిపోయెను. - అది చెఱవడి నటమడుకాలము గాన నట్లు కలిగెను. - పాతాళేయి.

మ. 'తరుణు ల్లిల్లియొటి స్థవంబు లుగ్గుకం దన్నై పుత్యము ల్దీములై
వెరరేపం జనుదెంచెగాక! రవిదీప్తిం గ్రుంగి పాతాళగ
హ్వరముల్ తూటినవారి నీయదుకుద్రాల్లా తెచ్చు?' నా దీర్ఘత
చ్చిరకృష్టిం గనునీటివైత్య మలరించె న్నూతులం ద ప్తటిక.

86

అత్తటిక = అ (తేనె) కాలమందు, నూతులందుక = బావులలో, తరుణుల్ = జవ్వనము, తల్లియొక = పై యొకమీద, కుచంబులు = స్తనములను, ఉనుపక = ఉండుచివరికు, తత్తైత్యముల్ = అస్తనములయొక్క చలనలు (చూ. ౫౮ వ్యా.), దీములు = ఆకర్షకములు (పక్షి మృగాదుల నాకర్షించుటకు వేటకాడు పెంచుచుండుకొను తత్తజ్జాలి పక్షిమృగాదులు), వి, వెరరేపక = ప్రేరింపగా (అకర్షింపగా), చనుదెంచెగాక = వచ్చినవిగాని, రవిదీప్తిక = నూర్చుని దీధిలికి (అధిక), గ్రుంగి = అణగిపోయి, పాతాళ గహ్వరముల్ = పాతాళలోక గుహలందు ('గుహాదక్షా గహ్వరే ద్యే' అను.), తూటినవారిక = చొచ్చియున్న జలమును ('ఆపస్త్రీ భూమ్ని వా ర్వారి పలిం కమలం జలమ్' అను. - చొచ్చియున్నట్టి జలము అని యర్థాంతరము), ఈయదుకుద్రాల్లా తెచ్చుక = ముడులువైచిన యాత్రాటిక్రంఘలు లేక గలవా, నాక = అనునట్లుగా, దీ...ప్తిక - దీర్ఘ = నిడుదలైన - తత్ = ఆ చేత్రాల్లయొక్క - చిర = చాలనే పయన - కృష్టిక = లాగుటచేత, కను...ము - కను = ప్రాప్తమగునట్టి (కంటం జూడనబ్బునట్టి), నీటి = నీళ్లయొక్క - తైత్యము; అలరించెక = సంకోచపెట్టెను.

అతనియందు బావులలో జలము మిక్కిలి లోతునకు బోయియుండెను; మిక్కిలి నిడివియైన త్రాటితో చాలనేపు చేడినం బయికి వచ్చుచుండెనేగాని, త్వరగా రాకుండెను; అదియట్లుండెనగా నూర్చుతేజమునకు భయపడి పాతాళముం బట్టియున్న యాజలతైత్యము, పీట్టను దీమయిన పీట్టి ఆకర్షించినట్లు యువకులు తల్లియొకపై నుంచిన కుచముల తైత్యములు ఆకర్షింపగా పయికి వచ్చినవేగాని, అయదుకుల చేత్రాల్లతో చేదుటచేత గాదు అనునట్లుండెను. అట్టి యాజలతైత్యము లోకులకు హర్షము నొసంగెను. - పాతాళేయి.

'తరుణులు' - ఇతరల కుచములందు కాలభేదముంబట్టి ఉష్ణశీతభేద ముండదు; కావుననే 'తరుణీకచా' అన్నాడు. తరుణులు వేటకాని వంటివారు. కుచతైత్యము. దీమ. తైత్యము దీమగాన తైత్యమునే ఆకర్షించినది. 'పాతాళ...'-కావుననే త్రాడు. నిడుద, కావుననే 'తచ్చిర'

గ్రామంబునక గ్రామంబునక = గ్రామ గ్రామంబునక - ఆప్రేక్షితము మహామైశమున విభక్తిలోపము. మా. బా. వ్యా. సం. 40. ప్రతిగ్రామంబునక విక సామంతుఁ డుండునాయనిన, ప్రతిదానియందును లే కన్నను పెక్కుగ్రామములం దుండు ననుట, ఏలయన కలిపయ గ్రామపతి సామంతుఁ డనబడును. 'సామస్త సంభావయైవ' - రఘు. 5, 28. 'సామస్తః కలిపయ గ్రామపతిః' అని 'సేమాద్రివ్యా. 'సామస్తభిఖామటీనామ్' - రఘు. 6, 38. 'ద్విత్ర గ్రామాధీశః సామస్తః' సేమాద్రివ్యా. 'ఇడిన' అనుట అతని గ్రామములలోనివారు అతనికి సామానులెచ్చి పందిళ్ల వైచి రని భా. 'తస్య' - తర్కై అని పూర్వముద్రణ పా. తలచనుట 'గ్రామ గ్రామంబున' నను ద్విత్యావముచే గతార్థము.

'కలిగొట్టు ప్రాకునేడ్కరె నీకుఁ దలచెదను.'

నలినాక్షి కడిమిగండమునకే వెలచెదను.'

మను. రగడ.

అను ప్రయోగమువలన 'తలచు' అని అకార మధ్యముగానే యుండవలయు ననియు, కొందఱు 'తలచు' అని ఉకారమధ్యముగా వ్యవహరించిరిగాని అందులకుం బ్రమాణము కానరా దనియు శబ్దరత్నా. ఎటయినను అకారలోపముచేగాని ఉకారలోపముచేగాని సంయోగమందు తాకు రా రాగా 'తర్క' అయినది; కాని యిట్లు అకారలోపము విరళము. 'కుంపటిలోఁ దామరలుం బోలే' - కుంపటిలో తామరలుండి, కుంపటి మండుచునేయుండి, తామర కిరలముగా యథాప్రకారమే ఉండిన ఆయునికి యెట్లుండునో మండుచున్న భూమండలములో చల్లని యాచప్పరము లుండుట అట్టిదిగా నుండెను. 'కుంపటిలోఁ దామరలుంబోలే' అను నీసాటి కవి ప్రీయము:- సీతికం జూచునది. మఱియు, బసవపురాణము. 5 (101).

'వినఁగఁ గల్గునె వెలివాడ వేదఘోష ? | వసుధ భీమాత నుమ్రావమునఁ గలదె ?

అరిరియుండునె కుంపటి నంబుజంబు ? | గతవివేకండ్ నాయుండుఁ గలదె గుణము ?'

లే. తోఁటఁ బగ లుండి, మల్లెలు దుఱిమి, కావు

లమర మా పై న నిక్షుయంత్రముల కొయ్యఁ

జేరుప్రజ వొల్పు భావివృష్టికిని గ్రుడ్డు

తో మధురిమేచ్చ డిగునెట్టచీమ లనఁగ.

70

తోఁటఁ = తోఁటలో, పగలు = పగటివేళ, ఉండి, మల్లెలు = మల్లెపువ్వులను, కుఱిమి = చెరువుకొని, కావులు = తామ దాల్చియున్న కావివృక్షములు, అమరఁ = ఒప్పుచుండఁగా, మావు వినక = రాత్రి రాఁగానే, ఇక్షుయంత్రములకుఁ = చెఱుగగానుఁగలకడకు, ఒయ్యక = తరుసగా, చేరుప్రజ = మూఁగుచున్న జనులు, భావివృష్టిక = రాఁగల వర్ష మునకు భయపడి, గ్రుడ్డుతో = గ్రుడ్డులను మోచుకొని, మధురిమే ఇచ్చక = తీఁపునందలి కోరిక చేత, డిగు = వచ్చుచున్నట్టి, ఎట్టచీమలు, అనఁగ = అనునట్లుగా, పాలిచక = ఒప్పును.

పగలంతయు చలువకై తోఁటలోనే కడపి, మల్లెలు కిరంబులం దాల్చి, కావివలువలతో చెఱుగగానుఁగలకడకు తరుసగా చేరుజనులు, రావోపువానకు మోచకముగా గ్రుడ్డుమోచుచు మోధుర్యకాంక్ష చేత అగానుఁగల కడకుంజేరుచున్న యెట్టచీమ లనునట్లు ఒప్పిరి. - ఉల్లేఖింకారము.

'మగలు' - 'కాలాభ్యుదయం' బ్రాహ్మణులుగా బ్రథమయ్యారు. కా. వ్యా. కా. 25. - 'మల్లెలం' దుణుముట అని శ్రష్టములను లోటలో ములభములు భోగ్యములు నగుటచేత. * 'కావులు' చాల్చుట చలువకై - 'హిమాంబు భూరంబులం గదుర్పర, పటిర కర్దమాసారంబులం కెంగావుల మృదాళభంగంబుల నంగంబులకుం జలంబులుట్టింప' - మను 8 ఆ. 52. 'కావుల మర' పా. కావునిమిత్తమై అని తద్వ్యాఖ్య. 'మాపైనే' - రాలి తరులనడలందు కయ నింపరారు గావున 'ఇత్తుయంత్రములక' - చెజుకపాలను త్రగుటకు. 'భావివృద్ధిక' - చీమలు గ్రుడ్డుమోచుట వెంటనే వాన వచ్చు నని నూచించును. -

'ని సోపమానేన పిఠీలికానా మహోపసంక్రాంతి రహివ్యవాయః'

ద్రుమాధిరోహ శ్చ భుజగ్దమానాం వృష్టి ర్నిమిత్తాని గవాం ప్లుతం చ.' బృ. సం.

'డిగు' - ఉన్నచోట వర్షములను గ్రుడ్లకు ఉపద్రవము కలుగు నని వెఱచి వానిని చీమలు పదిల మైన మఱియొక తావునకుం గొనిపోవుట. - ప్రజను గ్రుడ్డుమోచెడు చీమలనుగా సంభావించుటచేత వారియనన్ద చూచినను వాన వచ్చు ననియే యూహ్య మని భా. -

'తదహని కరులేఽమృత స్తాయకాలే వివస్వాన్'

ప్రతపతి యది వోస్తైః ఖం గతోఽతీవ తిక్షణ.' బృ. సం.

రవితిక్షణచేతనే వారు దినమెల్లను ఇంద్రియం దుండలేక లోటలం దుండుట. మల్లెలు తెల్లని గ్రుడ్లకంటిది. కావులు చాల్చినందున వారు ఎఱుచీమలనంటివారు అని భా.

—* పరదేశి విప్రుడు *

క. అపైనువేసవి విభవము | విప్రుగఁ దన్నగరనికటవృషగిరి హరికిం

దెప్పతిరుణాళ్లు రా ముద | మొప్పన్వరదేశివిప్రుఁ డొక్కఁడు భక్తి. 71

అపైను వేసవి = ఆమండువేసంగియందు, విభవము - విప్రుగఁ = విస్తారముగా (మహా విభవముతో నుట), తత్ నగర నికట వృషగిరి హరికిఁ = ఆపట్టణమునకు (మథురకు) సమీపముదలి ఆళిఘరిసుండరరాహుస్వామికి, తెప్పతిరుణాళ్లు = ప్లవోత్సవము, రాఁ = రాఁగా, భక్తి = భక్తిచేత, ముదము ఒప్పు = సంకసము మీఱ, పరదేశి విప్రుడు = వైదేశిక దైవ బ్రాహ్మణుడు ఒక్కఁడు, (ముందటి కన్యయును.)

క. నేవించి పోవుతటి మధు | రావిభవముఁ జొడ వచ్చి శ్రాంతిమెయి మా

పా వైఘనీటఁ గృతసంధ్యావిధి యై నృపపురోహితావాసమునన్. 72

నేవించి = మందరరాహుస్వామిని కొలిచి, పోవుతటి = మరల తన దేశమున కేగు నప్పుడు, శ్రాంతిమెయి = బడలికచేత, మాపు = రాలియందు, అవైఘనీటఁ = ప్రసిద్ధ మైన వైఘానదీనితో, కృతసంధ్యావిధి వి = చేయఁబడిన సంధ్యాకర్త గణవాఁడై (సాంధ్యా సుష్ఠావము గావించి)ని, నృపపురోహిత ఆవాసమునన్ = తేని పోహిమికుని యింటియందు (ముందటి కన్యయును). -

సీ. పరిపక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడ,

దళమెక్కు పనసపెం దొలలతోడ,

ఘృతపిండనిధి కర్కరీఖండములతోడ,
 బలుదెబ్బంగుల మావిమండ్లతోడ,
 గోస్తనీమృదుగుళుచ్చస్తోమములతోడ,
 గప్పులేతిన వడప్రప్పుతోడ,
 సుమధురమ్మాలదాడిమవీజములతోడ,
 దనుచారు రసదాడిగనెలతోడ,

తే. బానకం బలికుల కిడ్డె, దానుగ్రోలి,
 యర్చనాదత్త చందన చర్పణ దేలి,
 విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరవీటి జేరు
 కొట్టుచు ద్విజుండు వెన్నెల బిట్టుగాయ.

73

1. ప...డక - పరిపక్వ = చక్కగా పండిన, సురభి రంభా ఫలంబులతోడక = సుగంధి యుండి పండ్లతోను ('రమ్మ కడ శృంగురపో' మేది.), ద...డక - దళ మెక్కు = లానైన (తొనలవ విశేషము) - పనస పెండొలలతోడక = పెద్ద పెద్ద పనసలొనలతోను;

2. ఘృ...డక - ఘృతపిండనిధి = (పేరిన) నేలిముద్దలవంటి (కొవ్వెట్టిన గడ్డ నేలి ముక్కలొ యనునట్లున్న యనుట) - కర్కరీ ఖండములతోడక = తెల్ల చెఱుకుముక్కలతోను పలుదెబ్బంగుల = (పీతర్, దిబ్బసండ్, దాడిఫసండ్, అంటుమామిడి లోనగు) పెక్కుజాతుల...; [కర్కరీకర్కరీ - చూ. పీతక. పట్టిక.]

3. గో...డక - గోస్తనీ = ద్రాక్షయొక్క, మృదు = మెత్తనయియున్న - గుళుచ్చ = గుర్తులయొక్క - స్తోమములతోడక = సమాహమలతోను ('మృద్వికా గోస్తనీ ద్రాక్ష' అను.) క...డక - కప్పులు = నల్లనివానిని (గింజలు పొట్టు లోనగువానిని), వీజిన = ఎత్తితీసివేచినట్టి, వడప్రప్పుతోడక = వడను అనగా తాపమును పోగొట్టునట్టి నానఁజెట్టిన పెసర ప్రప్పుతోను;

4. సు...డక - సు మధుర = లెస్సగా తీవ్రైన, మూల = లావుపాటి - దాడిమవీజముల తోడక = దావిమగింజలతోను, తనుపు ఆరు = చల్లనైన - రసదాడి = ఆపేరుగల యుండిపండ్ల యొక్క - గనెలతోడక = ఖండములతోను, అతిథలవక - ఆగంతుకులకు ('మృ రావేళక ఆగస్త రతిథిర్నా గృహగతే' అను.), పానకము, ఇడ్డక = ఇయ్యఁగా, తానుక గ్రోలి = తానును ద్రాగి, ఆ...ర్పక - అర్చనా = పూజార్థము - దత్త = తుఁబడిన - చందనచర్పణ = మంచి గండంపు మెత్తఁతయందు, తేలి = మునిగిలేచి (విండుగా చందన నలందుకొని), విరులు = పూవులను, సిగక = జట్టునకు, తాల్చి = ధరించి, కర్పూరవీటిక = పచ్చకప్పురముతోడి వీరెమును, చాతు కొట్టుచుక = నడుచుచు, వెన్నెల, బిట్టు = మిక్కిలిగా, కాయక = ప్రకాశించుచుండఁగా, ద్విజుండు = ఆశ్రమావాసుడు (ముందటి కన్యయును).

'సురభిరంభ' - సుగంధియొడియని యర్థము వ్రాయుటకుఁ గారణము వాలనపాదమున 'రసదాడి' యొకట. 'దలము' - మధోజ్యోతును సుప్రకృతమును తగుటకు. 'ఘృతపిండనిధి' -

ఉపకు - నోటకై చికిరిస కరగిపోవునట్లు కట్టచున్న భోగినికడకుం బోవుట - ఒక్క తెంకయిన నెక్కుడుగా భజింపదు. 'మృదు'త్వము పక్కకివేసి, 'కష్ట'దేశిక భా. ము. పా. 'మృదు' పుల్లనిదైవం దిన కళ్యణముకాదు. 'మృదు' - రసము పెండుగా ముందుటకు, 'తమ పారు' - పా. 'నమపాన', 'తమరారు' భార్యముద్రగపా. 'గపెరితోడక' కులుపుగా భజించుటకై మక్కులుగా తపిసిపెట్టుట. 'తేలి' యనుట సమృద్ధిం చెంపుచున్నది. 'చారు' - ప్రకృతిపయోగ్యమైన తామరము* ఏరూపమానను కబ్బరత్నాకరములో లేదు. 'జబురు' అని భార్యముద్రగపా. దానికి రద్ద్యాభ్యులో 'జబురు' కొట్టుకొనుచు అని యాపదమే యరముగా వ్రాయబడి యున్నది. తామరకాగు నిఘంటువులో 'చారుకొట్టుట' 'చారుకొనుట' 'జబురు కొనుట' అనగా తెగడినుట అని ఆంధ్రదీపికామబంధమునుండి వ్రాసి యాప్రయోగమునే ఉదాహరించినారు. - స్వభావోక్తి.

తే. మాత్ర సంచి తలాడగా, మార్గవేది నొక్క డార్యలు, గీత లొండొకడు, దాసు భాషింబులుగాఁ, దోడి బ్రహ్మణో ఘముబుసుపోకకుఁ జదువఁ బరున్న వేళ. 74

మాత్రసంచి=అపిమిసంచి (బుజమున మోచికొనుటకు అనుకూలముగా రెండువైపులందును రెండుసంచు లగునట్లు నడుచు అడ్డముగా వట్టిన నిడుపుసంచి), తలాడ=తలగడ, కాక=కాఁగా (తలక్రింద ద్రిండుగా పెట్టుకొని), మార్గవేదిక=దారిలోని యొకతిన్నెమీద, దోడి బ్రహ్మణ ఓఘము=కూడనున్న బ్రాహ్మణుల సమావేశములో, ఒక్కఁడు=ఒక బ్రాహ్మణుడు, ఆర్యులుక= ఆర్యావృత్తములును, ఒండొక్కఁడు=మఱియొక బ్రాహ్మణుడు, గీతలు = భగవద్గీతలును, తాక= భూలోక్త పరదేశికబ్రాహ్మణుడు, సుభాషింబులుఁగాక = నీతివాక్యంబులుగాను, ఉబుకు పోకటక = పనిలేనికాలము కడచుటకై, చదువక = పఠించుటకు, పరున్న వేళక = అందఱు శయనించియున్న సమయంబున; (ముందటి కన్యాయము.)

—* రాజ భోగినికడకుం బోవుట *—

సీ. పన్నీటితోఁ గదంబమునేసి పూసిన
మృగనాభివస రాచవగరు చెలువ,
బాటలానిలము లార్వఁగఁ దపారపుజొంగు
లలరుదావికి మూఁగు నళుల జోడు,
గర్జడోలామాక్తికచ్చాయ లేగఁబ్రాయ
సురుహారరుచుల ద్రస్తరికి దన్న,
శశికాంతి చెంగావి దళ మలంచిన కేల
స్వర్ణ త్పరువువాడి బాలు మెరియ,
తే. మెలఁత యడపముఁ దే జడన్తేరు వనంగ
దలవరులు గొండ తొలసి ముంగలు జనంగ,

సర్థి రథ్యాన్త రాంతఃపురాంతరమున

భోగినీసంగతికి రాజు వోవుచుండి.

75

1. పన్నీటిలోక = హిమాంబువులో, కదంబముచేసి = మిశ్రముగావించి, భానీనమ్మగ నాభిపస = అలందినకమ్మరి గమగమ, రాచనగరు = రాజమందిరమునుండి వచ్చుచున్నాడని, తెలుపక (రాజనకేగాక అట్టి కమ్మరిమైతః మఱియొకరికి అలవడ దనుట);

2. పాటల అనిలములు = కలిగొట్టుపువ్వుల (మీడి) వాయువులు, అర్ధగళ = అడించు చుండుటంజేసి *రపారపుజాంగులు=టోపియొక్క పుచ్చెకొనలు, అలరుదావికి = (సిగ) పువ్వుల పరిమళమునకై, మూగు (చున్న) - అళులక = తుమ్మెదలను, చోడక = లోలికై ము చుండఁగాను;

3. కర్ణ...లు - కర్ణ = చెవులయందు - డోలా = ఊగులాటలతోడి (లేక - ఉయ్యెలలైన = ఉయ్యెలలవలె నూగుచున్న) - మాక్తిక = మక్తాఫలములయొక్క - ఛాయలు = కాంతులు, ఎగఁ బ్రాచు (చున్న) - ఉరు హర రుమలక = గొప్ప ముత్యపుర్రేలుల కాంతులను, త్రస్తరికి = క్రందికి ('త్రస్తరి = క్రిందు' అని ఆంధ్రదీపికానుబంధము - లేక - పరిహాసమునకు బలె), తిన్నక = తిన్నచుండఁగా;

4. శశి...శక - శశికాంతి = (ఉదయించుచున్న) చంద్రుని కాంతివంటి కాంతిగలదైన - చెంగావి = ఎఱ్ఱవస్త్రముయొక్క - దళక = అంచును ('దళాకాస్థా దీపవర్జ్యోర్వస్త్రాస్తే భూమ్ని యోషితి' మేది.), మలంచినకేలక = మలచినహస్తమందు, క్ష...లు - స్వర్ణ = బంగారపు - త్వరువు = పిడితోడి - వాడి - వాలు = కత్తి. మెఱయక = ప్రకాశించుచుండఁగా (మహాప్రభువు గాన ఎవ్వడును అత్తరక్షణార్థము దుష్టశిక్షణార్థము కత్తింటూనియే యుండును);

మెలఁత = చెలవ (అడవకత్తె యనుట), అడపము = తాంబూలకరండమును, లేక = కైకొని కూడవచ్చుచుండఁగా, కొందఱు తలవరులు = అరక్షకులు, ఒలసి = వ్యాపించి, ముంగలక = మందఱు, చనంగక = పోవుచుండఁగా, చరత్ మేరువు = సంచరించుచున్న బంగరుకొండయో, అనంగక = అనునట్లుగా రాజు = ఆమత్స్యధ్వజ మహారాజు (ఇతనికి పరమయోగివిలాసమున వల్లభదేవుడని మేరు), అర్థిక = కోరికతో, ర...నక - రథ్యాన్తర = మఱియొకవిధిలోని - అంతఃపుర - అంతరమునక = కేలు అంతఃపురమునందు, భోగినీసంగతికి = పట్టాభిషేకము పొందని భ్యాతోడి కూట మిక్త ('విహాయమహిషీ మన్యరాజయోషితి భోగినీ' మేది.), పోవుచుండి (ముందఱి కన్యాయు.).

'పస' - 'పని' పా; 'త్రస్తరికి' - 'త్రస్తరిక' పా. 'దళమలంచిన' - 'దసిలిమించిన' పూర్వముద్రణ పా.

'దసిలి' అనఁగా శబ్దరత్నాకరమందు 'ఒక దినుసుపట్టు' అని యర్థము కలదు, ప్రాస్తావించు అందులేదు. ప్రాస్తావితభాషా నిఘంటువులో - 'దసరి, దుశరి, దశరిపంచె, దసిరిపట్టు పంచె' అను పదములును 'ఒకరిరహా పట్టుపంచె' అని యర్థమును కలవు; - ఈపూర్వముద్రణ పాతమున అప్రశస్తమయిన శసప్రాసము సంభవించును 'రథ్యాన్తరము' (అన్యమయినరథ్య) - 'అంతఃపురాంతరము' (అన్యమయిన అంతఃపురము) అని విశ్రవాసులు.

చ. వినియె, నెల లృతుర్ద్యయిని వృష్టిదినానికి, తాల్మికై దినం

బున, తృప్తకై వయస్సునను, బూని, పరంబున కీర్పు; దుద్యమం

* విజయనగరాధీశులు ఒకవిధమైన కుష్ఠాయని ధరించుట మానక బాహ్యులలో క్రత్యక్తమే.

బలమునకుఁ జేయఁగా వలయు' వంశము యిహోపాసకర్త మౌత్సర్య
 తోన వలవిశ్రుఁ దాద్విజాలలోన సుభాషితము నృపింకగఁ.

76

భూనికతో - వృద్ధిదిన అధిక - వానదినముల గమనమునకై, సెలవకు
 ర్ద్యయితో - ఎనిమిది సెలవయిండును (చతుర్థాం ద్వయానాం సమోహరః చతుర్ద్యయా, తేక చత
 స్పూతాం ద్వయానాం సమోహరః చతుర్ద్యయి - సమోహర ద్విశుభ్రు), రాత్రికై, దివంబునక -
 పగటియందును, జరకై - ముదిమికాలమునకై, వయస్సునక - యౌవనముందును, పరంబునక -
 తరలోకమునకై, ఇప్పడుకై - ఈలోకముందున్న యీకాలముందును, ఉద్యమంబు = ఉద్యోగమును,
 అనువుగఁ - చక్కఁగా, చేయఁగావలయుక, అంచుక, పు...మ - పురః = ముందటికి - పాత =
 మేలయిన - ధర్మము = నడుపడి, ఆర్తక - మనస్సునందు, కీర్తనక - వాటునట్లుగా, ఆద్విజాల
 లోనక - (మార్గమందలి తిన్నెహిడఁ బరుండియున్న) యా బ్రాహ్మణులలో, అలవిశ్రుఁడు = (తిరు
 వాళ్లకు పోయివచ్చిన) యా బ్రాహ్మణుడు, అప్పుడు = రాజ ఆదారిని బోవుచున్న యా సమయంబున,
 సుభాషితముక = సీతివాక్యమును, పఠింపఁగాక, వినియెక = (పూర్వపద్యములలోని 'రాజ' కర్త).

రాజ భాగ్యమునకుఁ బోవుచుండఁగా, పూర్వోక్త బ్రాహ్మణులలో సుభాషితము
 పాడఁబూనిన బ్రాహ్మణుడు ఇట్లుపాడెను. - మమశ్శుండు వర్నకాలమునకు వలయు సామగ్రిని
 కడను యెనిమిది సెలవలోను, రాత్రికి వలయుదానిని పగటను, ముదిమిలో వలయుదానిని యౌవ
 నములోను, చేర్చుకొనవలయును; అట్లే పరలోక కుళిమునకు సాధకమయిన కార్యములను ఇహ
 లోకములో నున్నప్పుడే చేసికొనవలయును; - అని. రాజ ఆసుభాషితమును విన్నెను.

ఈపద్యము ఈక్రిందిశ్లోకమునకు ఆంధ్రముగా నున్నది.
 'కరార మచ్చై ప్రయతేత మాసాక, నికార మరం దిననీ యతేత,
 వ్యాధికాక్య హేతో ర్యయినా నవేన, పరిత హేతో రివాజస్తవాచ.'
 దీనికి తెనుగయిన యిందలి చంపకమునకు ప్రతిగా, పరమయోగి విలాసమున ఒకసీస మున్నది -
 పీతికం గనుడు. కవశభేదముకూడ తెలియును.

'పరంబున కిప్పు దుద్యమంబు' - పా. 'పరంబునకై యిహోద్యమంబు.' 'అలవిశ్రుఁడు' -
 పా. 'అరిడప్పుడు.'

క. విని, తద్ద్రంభార్థము నె| వృనమున నూహించి, తెలిసి, మ్రొన్నడి, కడకుం
 దనమోసమునకు భయపడి, | జనవతి యటు చనక నిలిచి, సంతాపమునక. 77

గ్రంథఅర్థము = ఆసుభాషితవాక్యముయొక్క భావమును, ... మ్రొన్నడి = జిచ్చనడి
 (ఏమియుఁ దోఁపక), కడకుం = అంతమునక, తన మోసమునకుక = తనకుం దాఁ జేసికొన్న
 వంచనకు (పరలోక సాధకకార్యములను చేసికొనఁడుటకు), ... అటు = భాగ్యమునకు,
 చనక = వెళ్లక, సంతాపమునక = భేదముతో (ముందటి క్షయము).

ఉ. "ఎక్కడిరాజ్యవై భవము! లెక్కడిభోగము! లేటిసంభ్రమం!
 బక్కట బుద్ధుడవైతిమ మెనకోరీరథు నప్పు మోక్షపుం

జక్కి గణింపకుంటి; యుగసంధుల నిల్చియుఁ గాలుచేతిబల్

త్రొక్కుల నమ్మున ప్రభృతులు దుద రూపతి కుండ నేర్పిరే!

(78)

చైతన్యములు = విశ్వరూపములు, ... భోగములు = విషయ గుభానుభవములు, ఏటి సంభ్రమములు = ఎక్కడి వేగిరపాలు (సమా సంవేగ సంభ్రమా - అను), అక్కట = అయ్యో, బు... ము - బుద్బుద = నీటిమీఁది బుడగ ('బుద్బుద్ జలభిక్షాః' రామాశ్రమి) - ప్రతిమము = సాటిగాఁగలది (క్షణభంగుర మనుట), ... మోక్షపుం జక్కి = ఆపవర్గ మార్గమును, గణింపక = విచారింపక, ... యుగసంధుల = యుగములందు మాత్రమేగాక యుగసంధ్యలయందు గూడ (సంధ్యా సంధ్యాంశల యందుగూడ -

చత్యార్యాహుః సహస్రాణి వర్షాణాంతు కృతం యుగమ్

తస్య తావచ్చతీ సంధ్యా సంధ్యాంశ శ్చ కథావిధః. - మను.

అను ప్రకారమున కృతయుగమగు 4000 వర్షములమాత్రమేగాక వైగా 800 వర్షములకూడ అనుట) - నిల్చియుండు (అత్యంత దీర్ఘ జీవులై యుండియు ననిభా.), కుండ = కడపట (అంత్యకాలమందు), అమ్మన ప్రభృతులు = ప్రసిద్ధులయిన మనుమాంధాత్రాదులు సయితము, గాలుచేతి బల్ త్రొక్కుల = యమనిచేత నగునట్టి గొప్ప యాపదలచేత, రూపు అలక ఉండక = చావకయుండుటకు, నేర్పిరే = సమర్థులయినారా.

అయ్యో! ఈరాక్షిత్వర్యములవలన నేనుప్రయోజనము! ఈవిషయ గుభానుభవము ఏల? వీనికై యీ వేగిరపా లేమి? నీటిబుడగవలె ఏక్షణమో పగిలిపోయినదైన యీదేహమును నమ్మకొని, మోక్షమార్గమును ఆరయకుంటిని! యుగములకొలది జీవించిన యామనుమాంధాత్రాదులకూడ కడపట యమనిచే చావక యుండఁగలిగినారా? మరణము రాకముందే మోక్షమార్గము నారయవలసినది.

‘మను ప్రభృతులు’ సముచ్చయముచేత, నేను వాకీరీతము అనుమాట చెప్పవలయునాయని కావ్యార్థపర్యంత్యంకారము.

‘ఎక్కడి’ - అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ అను శబ్దముల కడపట వృత్తియందు ఇవారము వచ్చు నని శబ్దరత్నాకరము. ‘ఏటి సంభ్రమము’ - ఏమిశబ్దము ఔపవిభక్తికము, ‘ఏటిని - ఏమిటిని’ ఇత్యాదిరూపములు గల్గును. సమాసమందు ‘ఏమి’ యనియు నిలుచును. ‘ఏమి కలంబున వాఁడొకొ’ విరా. ౧. ఆ. - శబ్దరత్నాకరము. ‘ఏటి’ యను రూపము నిండనుంగూడఁ దెలుపును. ‘మోక్షపుంజక్కి’ - పుంపు విధాయకసూత్రములో ‘కర్తృధారయంబులందు’ అను బహువచనము చేత ఇతర సమాసములందును ము వర్గకమునకు పుంపులకు; ఉ. ‘పరిపరి విధంపు జన్మంపుఁ బరికరంపు సాంపు సంపద.’ మను. ‘మను’ - యుగసంధులనుట ఉపలక్షణసూత్రము - మనువుల యాయుష్కాలము, -

‘శక్తి రాతో శ్చ నిష్టా చ్చిష్టశబ్దం ప్రచక్షతే

మన్వన్తరే కుయే శిష్టా ఇహ తిష్ఠన్తి ధార్మికాః

మనుః సప్తరయ శ్చైవ లోకసన్తాన కారణః

తిష్ఠన్తిహ చ ధర్మార్థం తాశ్చిష్టా స్సంప్రచక్షతే.

మాన్వశ్శత్రు.

క. ఉన్నట్లు యుండ నద్దరి. కిన్నరులను నావ చేర్చుక్రియ వెను దాఁబో

కున్నట్లు యుండి కాలం. బున్నరులకు వయసుఁ బుచ్చి మోసముఁ దెచ్చుక. 79

ఉన్నట్లయండక = లోనివారికి అవిదితగతియై, నరులక = తనలోఁ గూర్చున్న జనులను, అద్దరిక = అవతలిదారికి, నాన = పడవ, చేర్చుకొయక = చేర్చుడువిధముగా, కాలంబుక = కాలము కూడ, తాను, ఉన్నట్లయండి, నరులవక. వయసు = ఆయుస్సును, పుచ్చి = కడపి, మోగును తెచ్చుక = మృతి వొసంగును.

వివిధముగా దోగె తనకడుపులోనివారిని వారికి తెలియకుండఁగనే తెచ్చి, యేటి యవలి గట్టునంజేర్చునో, ఆప్రకారమే, కాలము, నరులవ తెలియకుండఁగనే, వారి యాయుష్కాలముం గడపి, మృతి నొడఁగూర్చును. కావున త్వరపడి మోక్షమార్గ మరసికొనవలయు ననుట. — ఉపమ. - 'నరులవక' అను నప్రస్తుత సామాన్యమునకు ప్రస్తుత మయిన వక్తృవిషయమే ఆశ్రయముగావున ఆప్రస్తుత ప్రశంసయును.

చ. సగరు నలుం బురూరవుఁ ద్రిశంకుసుతు న్బురుకుత్సుఁ గార్తవీ
ర్యు గయుఁ బృథుం భగీరథు సుహోత్రు శిబిం భరతుం దిలీపునిక
భృగుకులు యశావనాశ్వ శశిబిందు ననంగుని నంబరీషుఁ బూ
రుగురుని రంతి రాఘవు మరుత్తునిఁ గాలము కోలుపుచ్చదే? 80

సగరుక, నలుక, పురూరవుక (రూ. పురూరవసుక సకారాంతము), త్రిశంకుసుతుక = హరిశ్చంద్రుని, పురుకుత్సుక, కార్తవీర్యుక = కార్తవీర్యార్జునుని, గయుక, పృథుక, భగీరథుక, సుహోత్రుక, శిబిక, భరతుక, దిలీపునిక, భృగువలుక = భార్గవుని (= పరశురాముని), యశ నాశ్వక = యువనాశ్వ పుత్రుడైన మాంధాతను, శశిబిందుక, అనంగుక, అంబరీషుక, పూరు గురునిక = పూరుని తండ్రియగు యయాతిని, రంతిక, రాఘవుక = దశరథరాముని, మరుత్తునిక, కాలము, కోలుపుచ్చదే = చంపలేదా.

కాలము, సగరాది పట్టుకరర్థులను, గయాది పోడకమహారాజులను, కోలుపుచ్చ (=మృతి వొందింప) లేదా?

‘హరిశ్చంద్రో నలో రాజా పురువత్సః పురూరవాః

సగరః కార్తవీర్య శ్చ ప దేతే చక్రవర్తినః.’

‘గయామృరీషా శశిబి ద్దవక్తౌ పృథు ర్భరుత్రో భరత స్సుహోత్రః

రామా దిలీపో నృగ రన్తి దేవో యయాతి మోక్షాశ్చ భగీరథా శ్చ.’

ఇందు పట్టుకరర్థులను పోడక మహారాజులను పేర్కొనఁబడి యున్నారు. ప్రసిద్ధ సాహచర్యము గలవారు గావున రక్షావశ్యతంకారము. తన్నుం గూడఁ గోలుపుచ్చునని ప్రకృతము అభిప్రాయము గావున ఆప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారంబును.

పరిగణనములో శ్లోకమందలి నృగునకు మాఱుగా ఇంగు శిబి పతితుఁడు ; ఇది మతభేదము గా నోవు. పూర్వముద్రణమున వ్యాఖ్యాతలు ‘పోడకమహారాజులు’ అని పదు నేడుగురును చూపి నారు. ‘పూరుఁ గురుని’ అని పఠించి, ‘పూరుని కురుమహారాజును,’ అని యిద్దఱును గా విడఁదీసినం దున పదు నేడుగురైరి. ఈ లెక్క తప్పేగాక లఘువుపై సాధకాదిందు గ ప్రాస మొకటి కలిగినది.

క. కానఁ దటిచ్చుల మగురా! జ్యోనందము మరగి యింద్రియారాముడ నై

పో; నింతనుండి పరలో! కానందంబునకె యత్న మాపాదింతున్.

కానక = కాంచన, కటిక చలము = మెఱుపువలె (‘కటి తన్నబాచుని విద్యుత్’ అను.)
అపరము = తన - కాళ్ళ అనందముక = రాజ్యసుఖమును, మరగి = అంటుకొని, ఇంద్రియ ఆరాజు
తునుచు = ఇంద్రియారములందు క్రీడించుచున్నవాడనై, పోను = పోతుండెదను, ఇరవనుంటి
ఇకమీఁద, పరలోక ఆనందమునక = అమృత సుఖమునక, యత్నము = ఉద్యమము, అతో
దింతుక = ఒనర్చెదను.

అంతటి మహానులకే కాలగతి తప్పలేదు, నాకుం దప్పుదు, కావున, మెఱుపువలె వర్ధిల్
మునునయా రాజ్య సుఖమును ఇక వదలెదను. ఇంద్రియముల వశమున నిలకనుండను, ఇకమీఁద
అమృత కానందమునకై యత్నించెదను.

‘కటిచ్చలము’ - ఉపమ; అనంతరోక్త నిశ్చయమునకు ఇది సాకువుగాన కావ్యలింగా
లంకారమును. ‘కానక’ - ఇది ద్రుత ప్రకృతికము; ఇందులకుం బ్రయోగము—

‘రసవత్ప్రియము లార్జున్ స్వీకమాహితములను నిచలు వివరింపగ లే
దనుమన ప్రకరణమున. రసభావాద్యుపనిబద రసములు గానక.’ నరస. 5 ఆ. 280.

క. వర్ణత్రయపరత ముహు | స్ఫుర్తయ్యమధ్యమాధ్వజ్జాలకలా
దుర్గతియు నొల్ల; మఱి యప | వర్ణదుఁ డేవే త్పైఁగి వాని భజింతుక.” 82

వర్ణత్రయ పరతక = ధర్మార్థ కామములనెడి త్రివర్ణమే ప్రధానముగాఁ గలవాడ నగుటచేత
(దీనికి ‘ఒల్లక’ అను వ్యతిరేక క్రియతోడ సంబంధముగావున - ఇకమీఁద వర్ణత్రయ పరుడను
కాకుండెదను గావున - అని యర్థము సిద్ధించుచున్నది); ము...యొక - ముహుః = మాటిమాటికి -
స్ఫుర్త = సురలోకమునకును - త్తై = భూలోకమునకును - మధ్యమ = నడిమి - అధ్వ = మార్గమండలి
(‘అయనం వర్తమాన్తాధ్వపథానః’ - అను.) - జంఘాలకతా - ధావకత్వము (పరుగెత్తుట - జక్కు =
పిక్కు - జక్కు వేగవతి అస్తరిస్త - లవ్ - జక్కుల - పిక్కువడిగలవాడు - స ఏవ జక్కులక -
తస్యభావః జక్కులకతా) - అనెడి - దుర్గతి యొక = నరకమును సైతము ‘నిరయో దుర్గతిః
ప్రియామ్’ - అను.), ఒల్లక = అంగీకరింపను, మఱి = అటుగాక, అపతర్గదుఁడు = మోక్షమిచ్చు
వాడు (మోక్షోపపత్తః’ అను.), ఏవేల్పు = ఏదేవుఁడో, వానిక = అదేవుని, ఎఱిగి = తెలిసి
కొని, భజింతుక = కొలిచెదను.

త్రివర్ణము కోరను, దానిని గోరవారిగతి ‘క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం వికన్తి’ అను నియ
మముచేత, స్ఫుర్తమునుండి భూమికి భూమినుండి స్ఫుర్తమునకుం బరువు లెక్కుచుండుట. అదియు
పరకప్రాప్తమే గావున, దానిని సయితము నేను గోరను. మోక్షమును ఏవేల్పునగునో ఆత
ల్లుడు నేనించి ముక్తుడ నయ్యెదను - ‘జంఘాలకతా దుర్గతి’ - రూపకము. ‘భజింతుక’ -
పా. ‘సతింతుక.’

క. అని తలచి మెచ్చి, యవ్వి | పునకు స్వీటికరండమున ముద్రిత మై
యునిచినయొకముడు పార | తునిచే నిప్పించి, నగరు సొచ్చి, నిక చనక. 83

మెచ్చ = అప్రాప్తబునింసూర్ప క్రితుడనై...వీటికరండమునక = తాంబూలపురెట్టె
యందు (‘భగవత్కేస్తు కేరణ పట్టికరణః...భోగినః’ భర్తృ), ముద్రితము = ముద్రాశయిబడి

నర్త, మడుపు = ముల్ల, అరవనిచేతక = కలవరిలేక (అలాగే అని నగదు తెలుపడంగానే కలవరింపు గలసికొనినది క్రి.లో ఉన్నది),...నిక = రాత్రి, చవక్ = కడచిన యనకరము (తెల్ల బాణసపిండుల కనుట - ముందటి కన్యాయము.), [‘నిక’ - ఇందులకు ‘నిక’ యని పూర్వముక్తగా పా. అవశ్యము - ‘నికా నికధిని రాత్రి:’ - అను.]

క. కొలువై బహుసమయంబుల | మెలగెడు కోవిదులఁ గూర్చి ‘మీమాళాస్త్రం
బులలో నెవ్వఁడు మోక్షం | దెలయించునో చూచి నిశ్చయింపు’ డటంచుక. 84

కొలుపు వి = ఓలగంబుండి, బహుసమయంబులక = వానా సిద్ధాంతములందు (‘సమయాశ్రయభావార కాలసిద్ధాంత సంవిదః’ అను), మెలగెడు కోవిదులఁగూర్చి = సంచరించుచున్న విద్వాంసులను (‘విద్వా నిష్పత్తి ద్దోషజ్ఞః క్క శుభః కోవిదో బుధః’ అను.), మీమాళాస్త్రం బులలోక ఎవ్వఁడు = ఎవరికాస్త్రములో వీడివుండు, మోక్షంబు = ముక్తివి, ఎలయించునో = పొందించునో, చూచి = పరికించి, నిశ్చయింపుడు = ఆడివుని నిర్ధారణచేయుండు., డటంచుక = అనిపరికి. (ముందటి కన్యాయము).

లే. వాడ మొనరించి గలిచి తత్త్వంబు దెలుపు | వాని కని బీజపువ్వులఁబోని టంక
సాలవాటులు నించి యాస్థానిక గట్టఁ | గాలసర్పముగతి వ్రేలుజాలెఁ జూచి. 85

తత్త్వంబు = (అపకర్తడులైన వేల్పు ఇతరదే యని సిద్ధాంతమును, - తెలుపువానికిక = ఈటంకసాలవాటులు అతత్త్వమును తెలిపెడివానికి ఇచ్చుటకై ఇటం గట్టఁబడినవి, అని = అని చెప్పి, బీజపువ్వులఁబోని టంకసాలవాటులు = బీజపువ్వులవలె ప్రకాశించుచున్న (కొత్తవనుట - వానికాంతి ఆశోత్పాదకము-ఉపమ)బంగారు వాడెములను, నించి = (జాలె)నిండించి, అస్థానిక = సభలో (‘సభా సమితి సంపదః | అస్థానీ క్తి బ మాస్థానమ్’-అను.), కట్టక = వ్రేలగట్టకగా, కాల సర్పముగతిక = నల్లత్రాచువలె, వ్రేలు - జాలెక = వలసంచిని, చూచి, (చూచినవారు అపండితులు - వలసంచిగావున గడులు గడులుగా నుండుపాఁపదేహమును పోలియుండును. ఆదేహముందు గడులువోలె ఇందులోని వాడెములు తళితళ మెలయుచున్నవి. జాలె వాడెములబరువుచేత తలక్రిందుగా వ్రేలుచున్న పామువలె క్రింద లావుగాను పైని అందోకగాను ఉండును. ఉపమ.)

రాజా వరాహునిచిని కలపమునకుం గట్టించె నని-పరమయోగినిలాగును. —

చ. ‘అనుటయు మేదిని రకుణుఁ డానిగమాంత రహస్య కోవిద

త్వనిధులఁగూడఁ దెట్టుటకుఁ దా నొక ప్రోవ గలిగించి చూచియుక,

గనకపుమాట యెంతయు ఘనంబుగ వాక్త సభాగృహంబునక

దనరెడు నొక్కకంబమునఁ దద్దయుఁ గట్టఁగఁ బంచి యిట్లనుక’. 4(18).

క. ‘అనునంతలోనె యాయన | ఘనిముండటఁ బడియెఁ గొలుపుఁగూటపుఁ గంబం

బునఁ గట్టినట్టి యుజ్జ్వల | కనకపుఁ దెనుముడుపు జనులు కడు తెరఁగండక.’ 4 (82).

క. హరు నొకఁ డన, నుము నొకఁ డన,

హరి నొకఁ డన, కిధి నొకఁ డన, నర్ము నొకఁ డనక,

గరిముఖు నొకఁ డన, రజనీ.

శ్వరు నొకఁ డన, నజా నొకఁ డన, వా డైనవలటిగ.

౩౭

ఒకఁడు = ఒక్కవిద్యాంసుఁడు, హరుక్ అనక్ = (మాత్ ప్రదుఁ డైనతేలుపు) శివుఁ డని చెప్పఁగా, ఉమక్ = శక్తిని ('శక్తి రస్తా నరగార్యామ్' - మేది)...శిఖిక్ = అగ్నిని, ('వాయుసఖః శిఖావాక్' అమ.), అర్కుక్ = సూర్యుని, ...కరిముఖుక్ = గజవడనుని = గజపతిని ('అ ప్యేకదస్త పీఠము లమృతర గజాననాః' - అమ.), ...రజనీశ్వరుక్ = నిశాపతిని = చంద్రుని (విధుః సుధాంకు శ్చుభ్రాంకు రోషధీశో నిశాపతిః' - అమ), అజాక్ = బ్రహ్మను ('విరిఞ్చోఽజో విరిఞ్చనః' అమ.) - వాడు = వాడము, ఐనతటిక్ = కలిగిన సమయమునందు. 'వాడు' ప్ర. వాడః.

లే. విల్లిపుత్తూరిలోనల్ల విష్ణుచిత్తుఁడగు డతులతులసీసుగంధిమాల్యమును మూల మంత్రి మున నక్కు నేర్పఁబో మన్న నా రుదారమధురోక్తి నవిధ మానఁబిచ్చి. 57

విల్లిపుత్తూరిలోక్, అల్ల విష్ణుచిత్తుఁడు = విష్ణుచిత్తుఁడను నాపూర్వోక్త భాగవతోక్త ముఁడు, అతు...ను - అతుల = సాటిలేని - తులసీ = తులసీదళములయొక్క - సుగంధి = పరిమళయుక్త మైన - మాల్యమును = దండను, మూలమంత్రి మనక్ = అష్టాక్షరీ నామక ప్రధానమంత్రి జవపురస్సరంబుగా, అక్కుచేర్పఁబోక్ = స్వామియొక్క వక్షఃస్థలమున నర్పింపనుండఁగా, మన్ననారు = మన్ననలు స్వామి, ఉదార మధుర ఉక్తిక్ = గంభీరమయిన తియ్యనిమాటగా, అవిధము = మధురలో రాజాస్థానియందు వాదమయిన ప్రకారము, ఆనతిచ్చి = నెలవిచ్చి (ముందఱికన్యాయము).

శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు తులసీమాల్యమును అష్టాక్షర మహామంత్రిచ్చారణ పురస్సరంబుగా స్వామియొక్క వక్షఃమునం జేర్ప నుండఁగా, స్వామి ఆతనికి మధురలో రాజసభలో జరగుచున్న యావాదమును తెలిపి;

ఆనతిచ్చి - ఆనతి + ఇచ్చి = ఇత్వసంధి - అనేకమహాకవి ప్రయోగవిధము. 'అతుల.' - పా. 'అమల' 'చేర్పఁబోక్' - పా. 'చేర్పువో',

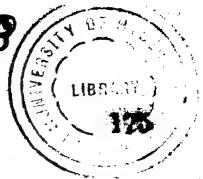
ఉ. 'నేఁడు, మహామతీ, మధుర నీవు రయంబునఁ జొచ్చి, యందుఁ బాం

డీఁడు దివాణము నైఱయఁ యించినఁ బ్రే లెడు దుర్లదాంధులఁ

బోడిమి మాన్చి, మన్తహిమముం బ్రకటించి హరింపు శుక్లముఁ

వాడును గోసినాఁ డిహము; వైష్ణవుఁగా నొనరింపు సత్కృపఁ'. 88

మహామతీ = మహాప్రజ్ఞుఁడా, ('మతి రాగామిగోచరా' - మతి ప్రజ్ఞకు ఉపలక్షణము), రయంబునక్ = వేగముగా ('రంహ స్రురసీ తు రహః స్యధః' - అమ.), ...అందుక్ = అమధురలో, పాండీఁడు = పాండ్యరాజు, దివాణముక్ = తొలుపుకూటమును, నెఱయక్ = అంతటను, నించినక్ = నిండింపఁగా, ...దుర్లద అంధులక్ = కడింది పొగరుచేత గ్రుడ్డియైనవారిని, బోడిమి మాన్చి = రూపు మాపి, మంత్రహిమముక్ = నాప్రభావమున, ప్రకటించి = వెల్లడిచేసి, శుక్లముక్ = విద్యుత్ యాతఁ డేర్పరించిన యాశాలెలోని ధనమును; హరింపుము = కైకొనుము, వాడును =

విష్ణుచిత్తము

అపొందేడును, ఇహముకా = ఈలోకమున, లోకినాడు = ఏదొంచినాడు, (వానిని), సత్కృపకా = నిండుడయినచేత, వైష్ణవుగాకా = విష్ణుభక్తునిగా, ఒనరింపు = చేయుము.

లే. అనిన వడవడవడడికి సాష్టాంగమెఱచి, సమృద్ధాశ్రులు పులకలు ముమ్మరియ
వినయవినమితగాత్రుడై విప్రవరుడు | వెన్నునకు భక్తి నిట్లని విన్నవించె. 89

అనినకా = స్వామి యిట్లుపలుకగా, సాష్టాంగము - (చూ. ౧ ఆ. 22), ఎఱచి = నమస్కరించి. ... (ఈలో స్వామి భాషించి తనకు బహువిధములకు) - సమృద్ధాశ్రులు = అనంద బాష్పములు, పులకలు = రోమాంచములు, ముమ్మరింపకా = అగ్గరింపగా; - వినయ వినమితగాత్రుడు = అగ్రకువచేత ముందటికి వంపబడిన, దేహముకలవాడై (వినయముతో ముందటికి వంగి), విప్రవరుడు = ఆ బ్రాహ్మణోత్తముడు, వెన్నునకుకా = అడ్డు దేవునికి;...

'ముమ్మరింప' - 'ముమ్మరము' పూ. ము. పా. - ఇందు 'కా' అనుదానికి ఆశ్రులు పులకలునుం గర్తలైన 'కా' అని యుండవలయును, 'కా' అనియే యున్న 'ముమ్మరము' అనునది క్రియావిశేషమగును, ఆపత్తుమన సమన్వయము లేదు.

కా. 'స్వామీ, నన్ను, నితఃపురాపరితశాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు, నా
రామత్వైఖననక్రియాఖరఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కిం
స్తామాన్సిగ్ధకరు, నృవద్భవనదాసు, న్యాదిక గాఢ బంధుచో
భూమిభృత్సభ నోట మైన నయశంబు ల్భీకుఁ గాకుండునే? 90

స్వామీ = ఓ భగవానుడా, ఇతః...ధుకా - ఇతః = ఇంతకు - పురా = మున్ను - అపరిత = చదుకబడిని - కాస్త్రగ్రంథ = తర్కజేదాంతాది కాస్త్రసందర్భములందు - జాత్యంధుకా = పుట్టు గ్రుడ్డిని, ఆ...ధుకా - ఆరామ = (మిత్రాభక్త వలయు పుష్పములతోఁబడిన) యుద్ధాన వనము యొక్క - త్వ = భూమిలో - ఖనన = త్రవ్వకమునెడు - క్రియా = పనియందు - ఖర = కఠినస్వరూపమైన ('ఖరో రక్షోఽస్త్ర తీక్షణ దుఃస్వర్భరాసభేదవిచ' హేమ.) - ఖనిత్ర - గడ్డపాఱును లేక గుడ్డటిని - గ్రాహిత = పట్టుకొనువాడైనగుటచేత - ఉద్యత్ = పొటమరించుచున్న - కిం = కాఞ్చలయొక్క - స్తామ = సమాహమచేత - అన్సిగ్ధ = నుమపులేని (గఱు కయిన) - కరుకా = చేయిగలవానిని, భవత్ భవనదాసుకా = మీయాలయపు టూడిగినిని, నన్నుకా, వాదికగాఢ బంధుచోకా = కాస్త్రవాదములు నేయుటకై సంపుటమున, భూమిభృత్ సభకా = (ఆ) తేని యాస్థానిలో, ఓటము = అపవయము, వినకా = సంభవించెనేని, అయశంబుల్ = మిక్కిల మైన యపకీర్తి, మితకా, కాక ఉండునే = సభవింపక ఉండునా.

స్వామీ నేను ఇంతకు మున్నెన్నడును కాస్త్రములు చదివినవాడనుగాను. కేవల మజ్ఞానుడను. మీతోఁబడియిన భూదోటలో గడ్డపాఱతో పనిచేసి చేత కాలులు కాచినవాడను గదా; మీదేవత్రు టూడికపువాడను, అట్టి నన్ను రాజసభకు వాదమునకుం బంపిన నాకు ఓటము కలిగిన మీకు మిక్కిలి యపకీర్తి కలుగదా.

ఈచెప్పిన విశేషములు అసామర్థ్యాభిప్రాయ గర్భంబులుగావున పరికరాలంకారము.

'జాత్యంధుకా' - చదివి నుఱచినవాడుకాడు, చదువనే లేదు అనుట. 'కిం' -

నిరంతరము ఆరాధనకృత్యపరతం చెలువుచున్నది. 'భూమిభృత్యధిక' - పభారాజా మనుస్మృత్యార్య' అను మూర్త్యునుచే సభాశబ్దము వ్యక్తిగతమునను రాజసభాధ్యక్షుడగు మునిశక్త్యుడు సత్తుంసకలింగ మగును. కావున 'భూమిభృత్యధికునక' అని కావలయును:

'కాలారాపి సభా రాజా మనుష్యాధా దరాజకాత్
దాశీనధం నృపకథ రక్షాసథ మిమా దిశి.' అను.

అట్లుగాక శ్రీలింగముగానే యుండుట, దశబాణములు శరశరములు ఇత్యాదులయందుంబోలె, అంధకృత్యుల సమాసకాస్త్రోల్లంఘనములొ చేరుచున్నది. 'భూమిట్సన్నిధి' అని మార్చిన పై యాక్షేపమండదు. 'జాత్యంధు' పా. - 'జాలాధ్యు'. 'అయశంబుల్లి' - 'అయశంబుల్లి' అని తూ. ము. పా. ఇందు సమాచ్యయ ముప్రయోజకము. 'అయశంబుల్' - బహుత్వము ఉత్కటత్వము చెలువును.

మ. గృహసమార్జనమో, జలాహరణమో, శృంగారపల్యంకికా
వహనంబో, వనమాలికాకరణమో, వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ

గృహణంబో, వ్యజనాతపత్రధృతియో, ద్రాగ్నిపికారోపమో,

నృహరి వాదము నాకు? లేరె యితరు ల్ని లీలకుం బాత్రముల్? 91

గృహసమార్జనమో = దేశశయ్యయొక్క యూడ్చుటయో, జల ఆహరణమో = తీర్థము యొక్క తెచ్చుటయో, శృంగారపల్యంకికా వహనంబో = విలాసార్థమయిన (నీ) పల్లకియొక్క మోచుటయో, వ...మో - వనమాలికా = పాదమువలన క్రేరెడి మాలయొక్క రచించుటయో ('అపాదపద్మం యమాలా వనమాలేతి సా స్పృశా' ఇతి కలిజ్జ - రామాశ్రమి.), వా...బో - వాల్లభ్య = అభ్యక్షతచేత (కోవెలలో నొకయధికారి నగుటచేత - 'వల్లభో దయితేద్యక్షే పల్లక్షుణ తురజ్జమే' మేది.) లభ్య = పొందెదగినదైన - ధ్వజ = (నీ) లెక్కెముయొక్క - గృహణంబో = మోచుటయో, వ్యజన ఆతపత్ర ధృతియో = వీసయొక్కయు గొడుగుయొక్కయు తాల్చుటయో, ('చత్రం త్యాకపత్రమ్' అను. 'ఆకపాత్ త్రాయత ఇత్యాకపత్రమ్'), ద్రా...మో - ద్రాక్ = వడిగా ('ద్రా చక్షు సపది ద్రుతమ్' అను.) - దీపికా = దీపములయొక్క - అగోపమో = పెట్టుటయో, (ఇట్టి పను లయిన నాకుం దగునుకాని), నృహరి = ఓహరసింహవ్యామి, వాదము నాకు = వాదమునకుఁ బొమ్మని ఆనకును, నీ లీలకు = నీ క్రీడకు, పాత్రముల్ = తగినవిధ్యాంశులు ('యోగ్యభావయోః పాత్రమ్' అను.), ఇతరుల్ లేరె = నే తెవ్వరుమలేరా?

మీదేశము నూడ్చుట, మీకు పొన్నార్థము తీర్థము చెచ్చుట, విలాసార్థము మీ రెక్కు పల్లకిని మోచుట, మీకై అపాదపద్మప్రాంతంబియగుమాలికను రచించుట, కోవెలలో నభ్యక్షాధ్వజున భాగ్యముచే ధ్వజమును మోచుట, మీవింజామరను మీగొడుగును పూనుట, వడిగా మీకై దీప్యమొ వెలిగించియుంచుట, ఇవి మీకోవెల యూడిగిడ వయిన నాచేత నగుపనులు. ఇందులో ఏది చెప్పినను చెప్పము, నేను చేసెదను; కాని వాదమునకుఁ బొమ్మనకుము. నీ విలాసములకు తగినవిధ్యాంశుల నెవ్వరినీ వాదమునకు పంపుము. - 'లభ్యలభ్య' చేకానుప్రాసము.

'ద్రాక్' - 'పాక్' పూ. ము. పా. మందుగా. 'నాకు' = ఆనకును - 'అగున కను కనులకు ముడ్చీతులు పరం బనునపుడు కా, నా, కానలు విభావ నగు' కా. వ్యా. క్రి. 98. - 'వాదము నాకు' - 'వాదము తో' - పూ. ము. పా.

—* మన్న నారు విష్ణుచిత్తు ననుగ్రహించుట *—

లే. అనినఁ దద్భక్తి కెద మెచ్చి యచ్యుతుండు
మొలకనగ వొప్ప శ్రీదేవి మోము సూచి,
'వా దితనిచేసె గెలిపింతు; నాదుమహిమ
మువిద కను' మని ప్రాథవంబొప్పఁబలికి.

92

అనినఁ = విష్ణుచిత్తుఁ డిట్లుచెప్పఁగా...అచ్యుతుండు = నారాయణుఁడు, మొలకనగవు = అంబరమయిన నగవు = మందహాసము, ...ఆవిద = ఓయవతి, ఇతనిచేత = ఎ = కాస్తము లెఱుంగని యా భక్తునిచేతనే, వారు = వాడమును, గెలిపింతుఁ = జయింపింతును, నాదుమహిమము = నాప్రభావమును, ...ప్రాథవంబు = దొరతనము, ...పలికి (మందఱికన్వయము).

'ఇతనిచేసె' - 'ఇతనిచేత' వూ. ము. పా. 'మహిమ యవిద' వూ. ము. పా. 'పలికి' - 'పలిక' వూ. ము. పా.

క. 'నీయిచ్చయే! మిన్నక పో! వోయి; మునిప్రవర, నిన్ను నొప్పింతును భూ
నాయకుసభ; నిందులకై. | యేయడ్డము వలవ, దవల నే నున్నాడఁక.' 93

మునిప్రవర = తాపసవరేణ్యుఁడు, నీయిచ్చయే = నీయిష్టమా, మిన్నక = ఊరక, పోవోయి = వెళ్లవోయి, నిన్నుక, భూనాయకుసభక = ఆతేనియొలగములో, ఒప్పింతుఁ = అంగీకరించు నట్లు చేసెదను. (నిన్నెయొప్పింతును) ఇందులకై ఏయడ్డమువలవదు = వాడమునకుంబోవు విషయమై ఏమియు అడ్డమాడకుము. ఆవలక = నీ వలకుం బోయిన యనంతరము, ఏను ఉన్నాడఁక = నీకు నాతోడుగలదు.

ఓయి మునీంద్రుడా, నీకిష్టమయిన పనియే నీకు పెట్టుదుమా? స్వస్థచిత్తుడై ఆటకుం బొమ్ము. ఆతేని సభలో నీమాటనే యతఁ డంగీకరించునట్లు నేను చేసెదను. ఈపనుపునకు అడ్డము చెప్పకు; ఆట నేను నీకు సకల విద్యలను ఒడఁగూర్చెదను.

'ఒప్పింతును' - 'మెప్పింతును' అను వూ. ము. పాఠమున యతిభంగము. 'నొప్పింతునె' = 'పరాజయము నొందునట్లు చేయుదునా' అని మఱియొక పా. ఇందును నొచ్చుధాతువుగావున యతిభంగమే, 'ఏయడ్డము' - 'నీయత్నము' వూ. ము. పా. 'ఏయడ్డ' మనుపాఠమున ఏను కబ్బము లోని యేకారముతో యతి. (భూనాయకుసభ - చూ. పీఠిక. ప్రకీర్ణము.)

ఆ. అనిన, మాలు వలుక నలికి యయ్యాభివా
రియ్యుకొనియెఁ బోవ; నింతలోనఁ
బద్ధనయనుఁ డతని పయనంబుఁ దూఁగింపు
మనుచు నంబితోడ నానతిచ్చె.

94

అలికి = వెఱచి, ...ఆభివాహ = భక్తుఁడు, ...ఇయ్యుకొనియె = అంగీకరించెను, ... పద్ధనయనుఁడు = పుండరీకాక్షుఁ డయిన శ్రీచారి, ...అతని పయనంబు తూఁగింపుము = అతని

ప్రయాణమునకువలయు సహృదయముచేయును, ...నంబిలోడక = (విష్ణు) భాజారిలో, అనతి
 ఎచ్చక = అజాపించెను.

—* విష్ణుచిత్తుడు మధుర కేగుట *—

క. ఆనతిఁ బడి, శ్రీభండా | రాన న్సంబడముఁ దనదు ప్రాతందలముఁ
 స్థానికుఁ డొసంగి పనుపం | గా, నానతిబడిన నిమిత్తకాంధ్రు వహింపక. 95

ఆనతిక = శ్రీహరి నంబిలో చెప్పినయాజ్ఞను, పడి=పొంది, స్థానికుడు=పొరుపత్తె కాఁడు,
 శ్రీభండారానక = సంపద్యుక్త మయిన (స్వామి) బొక్కసమునుండి, సంబడముఁ = దారిబత్తె
 మును, తనదుప్రాతర అందళముఁ = తనదైన ప్రాతపల్లకిని, ఒసంగి = యిచ్చి, పనుపంగాక =
 పంపగా, అనతిబడిక ఆ = (స్థానికుని) యాజ్ఞప్రకారమే, నిమిత్తకాంధ్రు = బోయలు,
 వహింపక = పల్లకిలోఁ గూర్చుండనిచ్చి మోచుచుండగా, (ముందటికన్వయము).

నంబివలన హర్యాజ్ఞనుపొంది పొరుపత్తెకాఁడు విష్ణుచిత్తునికి కోవెల బొక్కసమునుండి
 దారిబత్తెంచిచ్చి తన ప్రాతపల్లకియు నిచ్చి తరలింపగా ఆపొరుపత్తెకాని యాజ్ఞ చేత బోయలు
 అవిష్ణుచిత్తుని మోచికొనిపోయిరి.

క. లావు గలయద్దెగుట్టపుఁ | బావడములమీఁద మాత్రసంచులు దూలక,
 గ్రేవల నేకాంగులు రా, | వీవధముల నఱిసె లవనివిభునకుఁగొనుచుక. 96

లావుగల = బలముగల - అద్దెగుట్టపు బావడములమీఁదక = బాడిగ గుట్టపుఁదట్టలపైని,
 మాత్రసంచులు = అసిమిసంచులు (చూ. 28. టీక), తూలక = ఊఁగుచుండగా, గ్రేవలక =
 పార్శ్వములయందు, ఏకాంగులు = పుత్రమిత్ర కళత్రాదులం బరిత్యజించి కావినప్రములంగట్టి
 భగవత్ప్రేంకర్యమే చేయుచుండు విరక్తులు, రాక = వచ్చుచుండగా, అవనివిభునకుఁ =
 రాజాక్షి, వీవధములక = కావల్లలో ('పర్యావరణ మార్గకృత వివధా వీవధా చ తా' అను.)
 అఱిసెలు = అతిరసము లనెడు భక్త్యములను, కొనుచుక = పట్టించుకొని (కర్త విష్ణుచిత్తుడు);

అద్దె గుట్టపుఁ దట్టలమీఁద వలయుపామగ్ని మాత్రసంచులలో వచ్చుచుండగాను, ఇరు
 ప్రక్కలయందును కోవెల యధికారులు అయిన యేకాంగులు వచ్చుచుండగాను, రాజాక్షి కావ
 ల్లలో భగవత్ప్రేంకర్యమైన అఱిసెలం గానుక గా మోపించుకొని (అయాశ్వా రేఁగను.)

'అద్దె' - 'అట్టి', భా. ము. పా. 'వీవధముల' - 'వీవధముల' భా. ము. పా.

సీ. భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్య పరికరంబులు వెట్టి
 కట్టిన పారివిళంగాయ గమియు,

నెసటిపోతలు గాఁగ నేర్పరించినచిరం

తపపుళాలిక్షేమతెందులములు,

వడిఁబెట్టి లోఁ జెఱకడము సాఁబా లూన్పఁ

జెలఁగు సుబాఠంపుఁ జింతపండు,

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద

తృతీయాశ్వాసము

క. శ్రీ ఊతి నీళా వర, దను
జోక్షప్రాణహర, దంష్ట్రకోత్కృతహిర
ణ్యాక్షుపాచర, కృపా
వీక్షాదృతబాహులేయ, వేంకటరాయా.

1

శ్రీ...వర - శ్రీ = లక్ష్మీదేవి - ఊతి = భూదేవి - నీళా = నీలదేవి - అను వారికి - వర = భర్తవై నవాఁడా, దనుజ ఉత్త ప్రాణ హర = ఆసురుఁ డయిన ('అసురా దైత్య దైతేయ దనుజే న్నారి దానవా' అను.) ఎదుర్కొన్న ('ఉత్త' భద్రో బలివర్త ఋషభో వృషభో వృషా' అను.) అనువులను హరించినవాఁడా, దం...ర - దంష్ట్రకా = కోటలచేత - ఉత్కృత = ఎగ నటుకల బడిన - హిరణ్యాక్ష = ఆపేరి - తుపాచర = రాక్షసుఁడు కలవాఁడా ('రాక్షసః కోణపః క్రవ్యా శ్రృవ్యాబోఽస్రవ ఆకరః | రాత్రిశ్చకో రాత్రిచరః' అను.), కృ...య - కృపా = దయ తోడి - వీక్షా = చూపుచేత - ఆదృత = ఆదరింపఁ బడిన - బాహులేయ = కమారస్వామికలవాఁడా ('బాహులేయ ప్రాకర ద్వికాఖ క్షిభివాహనః' అను.) వేంకటేశ్వరుఁడా.

'నీళా'దేవి కంభవఁ డను గొల్ల దొరమాఁతురు; కాలవేమికొడుకు లాబోతులైపుట్టి జగమును బాధించుచుండఁగా, వాని నుక్కడంచువానికిఁ దనతనయ నిచ్చెద నని కంభవఁడు చాటిం చెను. పలువురుగొల్లలు పట్టంబోయి భంగపడఁగా, శ్రీకృష్ణుఁడు ఆ యాలాబోతులం గెడపి నీలం బెండ్లియాడెను. - 'దనుజోత్త' - అరిష్టుఁడను నసురుఁడు వృషభరూపమున మందమీడికి రాఁగా శ్రీకృష్ణులవారు వానిని సంహరించిరి. - 'హిరణ్యాక్ష' - సనకాదిమునుల కాపంబున వైకుంఠ ద్వారపాలక లగు జయ విజయులు దితిగర్భంబున హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులుగా నుద్భవించిరి. అందు హిరణ్యాక్షుఁడు యజ్ఞ పరాశరామార్తయైన నారాయణు నెదిరించి యాదేవునిచేత కోఱతో విహతుండయ్యె.

'దంష్ట్రకా' - హస్తా దంష్ట్ర - దంష్ట్రాంకురము, - దంష్ట్రగ్రము దంష్ట్రలేఖముచేతనే అనరితగా నని భా. - 'తుపాచర' - దానవులు, అసురులు, దైత్యులు, రాక్షసులును వెవ్వెఱు లేగ లయినను కవులు అభేదముగా వ్యవహరించుటయందు గలదు; తుపా = రాత్రియందు - చరః = సంచరించువాఁడు. - 'బాహులేయ' - కమారస్వామి విష్ణుభక్తఁ డని పురాణముందు ప్రసిద్ధము. - 'బహులానాం కృత్రికానా మపత్యం బాహులేయః'.

వ. అవధరింపు, ముట్లరిగి యన్విష్టుచిత్తుండు.

2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అరిగి = పోయి.

—* విష్ణుచిత్తుండు రాజసభ కేగుట *—

శా. నిత్యంబు స్మృతిహారి వాద మగుట నిష్కల్మషి లేకంపఁ, దా
నత్యూర్జస్వలుఁ డౌట భూపతియు సభ్యవ్రాతము న్సంకమై
బ్రతుక్తోనముఁ జేసి నిల్వఁగ, సభాభాగంబు సొత్తెంచి యా
న్నత్యప్రోజ్జ్వల రాజదత్తవరరత్న స్వర్ణ పీఠస్థుడై.

3

నిత్యంబు = ప్రతిదినమునను, వాదము = తేనియెడుట పండితుల వాదము, ఆగుట = జరుగుచుండుటచేత, ప్రతిహారి = దౌవారికుడు ('ద్యౌరి ద్యానేః ప్రతీహారిః ప్రతిహార్యప్యనస్తరౌ' అను.), విజ్ఞప్తి = 'విష్ణుచిత్తులవారు వచ్చియున్నారు' అని ప్రభువునకు విన్నపము, లేక = చేయకయే, అంపఁ = సభిలోనికి పంపఁగా, తా = ఆవిష్ణుచిత్తుండు, అతి ఊర్జస్వలుఁడు = మిక్కిలి తేజోవంతుఁడు ('ఊజఃస్వలస్సాస్త్వి దూర్జస్త్వి యఊజ్జ్వాలాశయాన్వితః' అను. బలవంతుఁడు), డౌట = ఆయనందున, భూపతియు = రాజును, సభ్యవ్రాతము = సభాసదుల ('సభాపద స్సభాస్తారాః సభ్యా స్సామాజికాశ్చతే' అను.) సమూహంబును, సంకమై = జంకుచేత, ప్రత్యుత్తానము = ఎదురుకొని లేచుటను, చేసి = కావించి, నిల్వఁగ = నిలిచియుండఁగా, సభాభాగంబు = ఆసానప్రదేశమును, చొత్తెంచి = ప్రవేశించి, డౌ...డు - డౌన్నత్య = ఎత్తుచేత - ప్ర ఊజ్జ్వల = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నదైన - రాజదత్త = రాజుచేత ఈబడిన - వర = శ్రేష్ఠమయిన - రత్న = మణులయు - స్వర్ణ = బంగారముయొక్కయు - పీఠ = ఆసనమందున్నుఁడు = కూర్చున్నవాఁడు, వి (ముందటి కన్వయము).

ప్రతిదినమును రాజసభలో మోక్షప్రద దేవతానిర్ధారణార్థమై విద్వాంసులకు వాదము జరుగుచుండుటచే దౌవారికుడు ముందుగా రాజననుమతి నొందకయే లోనికిం బోసియఁగా, ఆ విష్ణుచిత్తుండు ఆసానిం దతియుచుండఁగా, ఆయనయొక్క యాదివ్యతేజముం గాంచి రాజును సభివారును జంకుపొంది ఆయన నెదుర్కొని లేచి నిలుచుండిరి. అంత నాతఁడు సభలో బ్రవేశించి రాజనిర్దిష్ట మయిన సమున్నత జాజ్వల్యమాన రత్నఖచిత పీఠపీఠమందు ఆసీనుడాయెను.

'ప్రతిహారి' - రూ. ప్రతీహారి - ఈరెండును పురుషుఁ డర్థ మేని నకారాంతములు, ఇతేస్త్రీ యర్థ మగునేని ఈకారాంతములు. 'నిల్వఁగ' - షా. 'మొక్కఁగ'; 'డౌన్నత్య ప్రోజ్జ్వల' - ఉన్నత మయిన దానిప్రకాశము మిక్కిలి బాగుగఁ గానించును.

క. ఆతిథ్యము గొని, హరి తన | చేతోగతి నొలయ, రంతు నేయని విద్య

ద్యౌరంబుఁ జూచి, 'లాఁతుల | మా తరవా యుడుగ? మాట లాడు' డనుచు.

ఆతిథ్యము = అర్హ్యాద్యతిథిసత్కారమును ('క్రమా దాతిథ్యాతిథేయే ఆతిథ్యర్థేత్ర సాధుని' అను.), కొని = స్వీకరించినవాడై, తన (యొక్క), చేతోగతి = చిత్తవృత్తియందు హరి = నారాయణుఁడు, ఒలయ = కదియఁగా, రంతు = శబ్దము, నేయని చేయకున్నట్టి ('ఊరకున్నట్టి) - విద్యత్ వ్రాతంబు = విద్వాంసుల సమూహమును, చూచి = విలోకించి, తరవాయి = ఉపక్రమమును (మీరు ఆరంభించినదానిని), ఉడుగ = ఇట్లు చేయిండుటకు, లాఁతులమా = మనమేమి ఒకరికొకరము పరాయిలమా ('లేక - మేమేమి మీకు అన్యులమా')-

మాటలాడుదు = భాషింపుడు (చేయుచుండిన వాడనున బరువుడు), అనుచు = అని (ముందటి కన్వయము.),

అయినట్ల అర్ఘ్యస్వాగతాద్యతిథిసత్కారములు రాజు కావించెను. అనంతర మాయన శ్రీహరిని స్మరించినవాడై తనరాజుచే వాదముమాతి యూరకయాన్న యాపండితులంజూచి 'తర వాయి యేల నిలిపితిరి? నేనేమి మీకు లాఁతివాడనా? ఉపక్రమమును కొనసాగింపుడు' అని హెచ్చరించెను.

'అతిథ్య' = అతిథికోటకైనది. 'తరవా యడుగ' - ఇత్యసంధి; 'తరవాయి డిగ' అని పఠించిన నిర్భాగము. చతుర్థపాదమున పుతయతి.

తే. కతిపయోక్తులలోనె తత్ప్రతిభఁ దెలిసి,

నగవు దళుకొత్త రాజు నెప్పుగముఁ జూచి,

'యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్న నేము గొన్ని

నొడిచెదము మాట' లని తదనుజ్ఞ వడసి

5

కతిపయ ఉక్తులలోనె = ఒక కొన్నిమాటలలోనే ('వ్యాహర ఉక్తి ర్లపితం భాషితం వచనం వచః' అను.), తత్ ప్రతిభఁ = వారిప్రజ్ఞావిశేషమును, తెలిసి = గ్రహించినవాడై, నగవు = నవ్వు - తళుకు ఒత్తఁ = అంకురించుచుండఁగాఁ చిటునవ్వు నవ్వుచు ననుట), రాజు నెమ్రెగము = తేనియొక్క మనోజ్ఞ వదనమును, చూచి, ఈవు = నీవు, మాధ్యస్థ్యమునక = మధ్యస్థభావమునందు - ఉన్నక (నీవు మధ్యవర్తివిగా నున్నయెడల), ఏము కొన్నిమాటలు, నొడిచెదము = చెప్పెదము, అని = అనివచించి, తత్ అనుజ్ఞ = తేని యంగీకారమును, వడసి = పొంది, (ముందటికన్వయము.)

అంత నాయాశ్వురు నాలుగైదు వాక్యములు వారినోట రాఁగానే వారితెలివి యింతియ గదాయని గ్రహించినవాడై, తేతనవ్వు నవ్వుచు రాజుతో 'నీవు మధ్యవర్తివిగా నుండువేని కొన్ని మాటలు చెప్పెదము' అని చెప్పెను. రాజు అందుల కంగీకరించెను.

'ప్రతిభ' - వాదమందు అవశ్యము వలయును, —చూ.పుట 27 'స్మృతి...ప్రతిభాంవిదుః'. 'నెమ్రెగము' = నెఱి + మెగము. 'మాధ్యస్థ్యము' = మధ్యస్థునిభావము - 'మధ్యస్థుడు' = నడుమనుండువాడు - వాదప్రతివాదముల సారాసారముల నిర్ణయించువాడు. 'తళుకొత్తు' = తళుక్కుమునుట - ఇంచుక యంకురించుట - ఎక్కువ నవ్వుట అధమలక్షణము, ఆయన మహాపురుషుఁడగున అయినట్ల ఉండదు.

—* విష్ణుచిత్తుల వాదము *—

నీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుం డై యాతఁ

డనిన వన్నియును ము న్ననువదించి;

తోడగి యన్నిటి కన్ని దూషణంబులు వేగ

పడక తత్ప్రభ యొడఁబడఁగఁ బల్కి;

ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కమాటనె
 నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;
 క్రందుగా రేగినం గలంగ కందఱఁ దీర్చి
 నిలిపి; యమైదలి వానికినె మిడి;
 తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్ర సమాజమునకు
 నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మమతము
 జగ మెఱుంగంగ రాధాంతముగ నొనర్చి;
 విజితుఁ గావించి దయ వాని విడిచి పెట్టి.

6

1. అందులో = ఆవాదులలో, ఒకమేటికి = గొప్పవాని కొకనికి, అభిముఖుండు = ఎదురుమాముగా నున్నవాడు, వి, ... అనువదించి = తాను మరలవదించి, (అట్లు వదించుట ఆమేటి వదించినది ఇదియే అని నిశ్చయము చేసికొనుటకు);

2. తొడఁగి = (ఖండనసేయుటకు) ఆరంభించి, అన్నిటికి = ఆరంభించెప్పిన సకల విషయములకును, అన్నిదూషణంబులు = ప్రతివిషయమునకును ఒక్కొక్క దోషోద్ఘాటనమును, తేగపడక = తొందరపడక, (తొందరపడుటచే మతి తప్పి తనవాదమే చెడును, అన్యలకును తనయందు గుఱితప్పును, మచ్చర మెచ్చును.), తత్సభ = ఆసభ (లోనివారు), ఒడఁబడఁగ = ఈయనమాట పాధువని అంగీకరించునట్లుగా, పలికి;

3. ప్రక్కమాటల = ఇతరులు నడుమనడుమ వదించు వాదాంశములను, ఎన్నక = సరకు గొనక, ఒక్కమాటనె = ఒక్కని మాటకు ఒక్క బదులుమాటచేతనే, నిగ్రహస్థానము = పరాజయ హేతువును, అనుగ్రహించి = అనుగ్రహపూర్వకముగా ఉద్ఘాటించి;

4. క్రందుగా = (పలువురు ఒక్కమొగిని) దొమ్మిగా, రేగినక = వాదంపం జొరఁగా, కలంగక = కలఁతపడక, అందఱక, తేర్చి = సమాధానపఱచి, నిలిపి = ఊరకుండునట్లుచేసి, ఆమైదలివానికినె, మిడి = మరలి;

మఱి = విశేషించి, శ్రుతి స్మృతి సూత్ర సమాజమునకు = శ్రుతి = వేదములయ (‘శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆత్మాయః’ అను.) - స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములయ (‘స్మృతిస్తు ధర్మసంహితా’ అను.) - సూత్ర = బ్రహ్మసూత్రములయ - సమాజమునకు = సమాహమునకు, విక కంఠ్యంబు = ఏక కంఠత్వము = ఏకవాక్యత్వము = ఏకాభిప్రాయత్వమును, కల్పించి = వివరించి, ఆత్మమతము = తనమతమును, జగము ఎఱుంగంగ = లోకమెల్ల నెఱుంగునట్లు, రాధాంతముగ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, వానిక = ఆవాదిని, విజితుఁ = ఓడినవానిగా, గావించి, దయక = కరుణచేత, విడిచిపెట్టి.

ఇందు క్రమముగా పూర్వపక్షోపన్యాస తదనువాద తద్దూషణ స్వమతస్థాపనములు చెప్పఁబడినవి. ‘అనుగ్రహించి’ - ప్రక్కమాటలకు ఉత్తరము చెప్పవలసినన్యాయము లేకున్నను చెప్పట యనుగ్రహముచేత. ‘నిగ్రహస్థానము’ - పరాజయహేతువు, ఎట్టిదోషమున్నం బరాజయము కలుగునో అట్టిదోషము:—

‘అఖడ్గితాహంకృతినా పరాహంకార భిన్నమ్

నిగ్రహ స్తన్నిమిత్తస్య నిగ్రహస్థాన లోచ్యతే.’

తా. ర.

‘వికళంత్వము’-శ్రుతి స్ఫులి మూర్తములకు విరోధములు అజ్ఞానము గాన్పించుచుండును; ప్రాజ్ఞులకు వానివాని వాస్తవాభిప్రాయము తెలుసుగుకరమైన వికమత్వమే గాన్పించును.

‘బల్కి’-పా. ‘జెప్పి.’ ‘ప్రక్కి’ - పా. ‘పెక్కి.’ ‘దేర్చి’ - పా. ‘దీర్చి.’

క. ‘నీ వే మంటివి ర’వుం | చావలివానికిని మగిడి యట్లనె వానిం

గావించి; యొకఁ డొకఁడు రా | నా విప్రుఁడు వాడసరణి నందఱ గెలిచెన్. 7

కావించి = (విజయించి) గావించి, ... వాడసరణి = వాడక్రమమున.

—* అన్యమత నిరసనము *—

సీ. ‘జగదుద్ధతికిని బీజము ప్రధాన’ మన నీ

క్షుత్యాది వీశు నశబ్దవాదిఁ,

బారి ‘నీశుఁ డేన నా భోగమాత్రే త్యాద్యు

దాహృతిస్ఫూర్తి మాయావివాది,

‘ఫలియించు గ్రియయ’ నా ఫలమత యిత్యాది

సర్వేశుఁ గొనని యపూర్వవాది,

‘శాస్త్రయోనిత్వా’ది సరణి ‘నీశ్వరునిఁ దె

ల్పెడు ననుమాన’ మన్నీలువాది,

తే. ‘నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁ డన్ముక్తియ్యరూక్తి

క్షణికసర్వజ్ఞ తేషి సౌగత వివాది,

‘ననుపపత్తెర్న’ యనుసూత్ర మాది యైన

వాణి నృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష వాది, గెలిచె.

8

1. జ...కి - జగత్ = లోకమయొక్క (‘అథో జగతీ లోకో విప్లవం భవనం జగత్’ అను.) - ఉద్ధతికి = పుట్టుకకు, ప్రధానము = ప్రకృతి (‘ప్రధానం ప్రకృతిః స్త్రియామ్’ అను.), బీజము = కారణము (‘హేతు ర్నా కారణం బీజమ్’ అను.), అనక్ = అని సాంఖ్యుఁడు వాదించగా, వీశుక్ = వికలేశుని - అనగా ఈశ్వరుఁడు జగత్కారణము కాఁడనువాఁడును, అశబ్దవాదిక్ - అశబ్ద = (దేనికి వేదశబ్దమే ప్రమాణము కాదో అది) ప్రధానము - వాదిక్ = జగత్కారణమని వాదించువాఁడును అగు నాసాంఖ్యుని, ఈక్షత్యాదిక్ = ‘ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్’ లోనగు మూర్తములచేతను, గెలిచెన్; సాంఖ్యమతము సంక్షేపముగా నిట్లు:—

‘సంఖ్యాం ప్రవర్త్యతే చైవ ప్రకృతిం చ ప్రచక్షతే

తత్త్వాని చ చతుర్వింశత్ తేన సాంఖ్యాః ప్రకీర్తితాః.’

‘సంఖ్యా సమ్యగ్వివేకే నాత్మకథనమ్.’

భార.

విజ్ఞానభిక్షువు.

‘మాలప్రకృతి రవికృతి ర్ననాదాద్యాః ప్రకృతివికృతాః సప్త ।

షోడశకాః క్తు వికారో న ప్రకృతి ర్న వికృతిః పురుషః.’

ఈశ్వరకృష్ణుడు.

భక్తములు వాల్మీకిలగులు; ఒకటి కేవలప్రకృతి - అదియే ప్రధానాపరనామకము. ఏడుప్రకృతి వికృతులు (=తదుభయములు) - అవి మనాత్మ ఆహంకారము పంచరత్నాశ్రయము. పడునాఱు కేవల వికృతులు - పంచమహాభూతములు (=పుణ్యవృక్షేజోవాయ్వాకాశములు), పంచజ్ఞానేంద్రియములు (= త్వక్ష్ణుః, శ్రోత్రజిహ్వప్రాణములు), పంచకర్తేంద్రియములు (= వాక్పాణి పాదపాయూపశ్చములు), అంతఃకరణము, అనునవి. - ఈయిరువదినాల్గును చతుర్వింశతి తత్త్వము లనఁబడును. ప్రకృతియు వికృతియుఁ గానిది (= అనుభయము) పురుషుడు. పురుషులు పెక్కుఁడు. ఈశ్వరుఁడు లేడు; ప్రకృతి సృష్టి కర్త. దుఃఖ త్రయార్థంతికనాశము ముక్తి.

‘అజా మేకాం లోహితకుక్కుష్లాం । బహ్విః ప్రజాః జనయన్తిం సరూపా

అజో నిర్వో జాషమాణోఽనుకేతే । జహో త్యేవాం భుక్తభోగా మజోఽన్యః.’ శ్వేతా.

‘రద్ధస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్యాత్

పురుషస్య త థాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః.’

ఈశ్వరకృ.

ఈమతమును నిరసించిన ప్రకారము:—

బ్రహ్మసూత్రము:—‘ఈక్షతే రాక్షసమ్.’ 1; 1, 5 - యస్మిన్ శబ్ద ఏక ప్రమాణం న ధవతి త దక్షబ్దమ్ అనుమానికం ప్రధాన మి త్యర్థః - నతజగత్కారణ వాదివాక్యప్రతిపాద్యమ్ - కరః - ఈక్షతేః - సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్మన్దివ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేరాత్మః శ్రవణాత్ - శ్రు. ‘త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి.’ ఈక్షణ క్రియాయోగ శ్చాచేతనే ప్రధానే న సంధవతి - అతః ఈదృశేక్షణక్షమ శ్చేతనవిశేష స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమ సుచ్ఛబ్దాభిధేయః - తథా చ సర్వే మేవ సృష్టిప్రకరణే ప్రియతూహ్యై కైర సృష్టిః ప్రతియతే - శ్రు. ‘స ఈక్షత లోకా న్నుసృజా ఇతి స ఇమా ల్లోకా నస్సజతః’ - శ్రు. ‘స ఈక్షం చక్రే’ స ప్రాణ మసృజ తే త్యాదిభిః. శ్రీభాష్యము.

సృష్టిప్రకరణములం దెల్ల జగత్కారణమునకు ఈక్షణ క్రియాయోగము చెప్పఁబడి యున్నది. ఈక్షణము అచేతన మయిన ప్రధానమునకు సంధింపదు, కావున అది జగత్కారణముగాదు; మఱి తాదృశేక్షణక్షముఁడు చేతనవిశేషము, సర్వజ్ఞుఁడు సర్వశక్తి పురుషోత్తమఁడు, ‘శ్రు. సదేవ సామ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మే వాద్వితీయమ్...త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి’ ఇత్యాదులగు శ్రుతులయందలి సచ్ఛబ్దమునకు వాయుఁడు జగత్కారణము.

2. పారిక=దృఢముగా, ఈశుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, ఏన=నేనే (జీవాత్త పరమార్తలకు అశేదము), నాక = అని (యదైవతి) వాదింపఁగా, మాయావివాదిక = మాయయే అనఁగా భ్రమయే జగత్కారణ మని వాదించు నాయదైవతిని, భో...ర్తిక = ‘భోగమాత్ర సామ్య తిక్తాచ్చ’ (ముక్తార్తలకు జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములేదు, భోగమాత్రముండే ఈశ్వర సామ్యము) అను సూత్రమును ఉదాహరించెడు ముగ్ధురచేత, గలిచెక; అద్వైత మతమునకు మేమున:—

మాయ జగత్కారణము, ఆత్మ కాఁడు. పరమార్త యొక్కఁడే కాఁడు, ఇతర మేమియు లేదు. జీవాత్త పరమార్తలకు శేదము లేదు. దృశ్యమెల్లను (వాసాత్మమును శేదబుద్ధియు) ఎండ మాపువలె అగును. సత్రసబోధ భ్రమచేత; ఆ భ్రమయొక్క అర్థంతిక నివృత్తియే తాక్షణము:

‘స్వప్నమాయే యథా దృష్టే గచ్ఛత్స నగరం యథా
తథా విశ్వ మిదం దృష్టం వేదాశ్రేణు విచక్షణః’
‘జీవాత్మనో రనన్యత్వ మభేదేన ప్రకస్యతే
నానాత్వం నిర్ద్యతే య చృ త దేవం హి సమజ్ఞానమ్.’
‘నేన నా నేతి చామ్నాయా ద్విరోధి మాయాభి రి త్యపి
అజాయమానో బహుధా మాయయా జాయతే తు సః’
‘సతో హి మాయయా జన్త యుజ్యతే న తు తత్త్వతః
తత్త్వతో జాయతే యస్య జాతం తస్య హి జాయతే.’
‘అసతో మాయయా జన్త తత్త్వతో నైవ యుజ్యతే
వస్థాశ్చుత్తో న తత్త్వేన మాయయా వాపి జాయతే.’
‘స్వప్నదృ క్షప్రచరణ స్వప్నే దిక్షు వై దశసు సితాక
అణజాక స్వేదజాక వాపి జీవాక పశ్యతి యాక సదా,
స్వప్నదృక్షప్రదృక్యా నైవ విద్యతే తతః పృథక్;
తథా తద్దృక్య మే వేదం స్వప్నదృక్షప్ర మిష్యతే;
చరణ జాగరితే జాగ్ర. దిక్షు వై దశసు సితాక
అణజాక స్వేదజాక వాపి జీవాక పశ్యతి యాక సదా,
జాగ్రచ్చిత్రే త్తదీయా నైవ విద్యతే తతః పృథక్;
తథా తద్దృక్య మే వేదం జాగ్ర. క్షప్ర మిష్యతే.’

గౌడ. కారి.

‘తత్త్వమసి’ ‘అహం బ్రహ్మసి’ ఇత్యాది మహావాక్యములు గలవు.

పద్మపురాణమందు శివుడు పార్వతికి శైవాదికాస్త్రముల యసత్త్వము నిట్లుబోధించినాడు:-

‘శృణు దేవి ప్రవక్ష్యామి తామసాని యథాక్రమమ్,
యేషాం శ్రవణమాత్రేణ పాతిత్వం జ్ఞానినా మపి.
ప్రథమం హి మ యై వోక్తం శైవం పాశుపతాదికమ్
మచ్ఛక్త్యావేశితై ర్విప్రై స్సంప్రోక్తాని తతః పరమ్.
కణాదేన తు సంప్రోక్తం కాస్త్రం వైశేషికం మహత్,
గౌతమేన తథా న్యాయం, సాంఖ్యం తు కపిలేన వై.
ద్విజన్తవా శైమినినా భూర్వం వేదమయారతః
నిరీశ్వరేణ వాదేన కృతం కాస్త్రం మహత్తరమ్.
ధివజేన తథా ప్రోక్తం చార్యాక మతిగర్హితమ్.
వైతాన్యవాం శాశనార్థాం విష్ణునా బుద్ధయాపిణా
బౌద్ధకాస్త్ర మసతోప్రీక్త న్నగ్ననీలపటాదికమ్,
మాయావాద మసచ్ఛాస్త్రం ప్రచ్ఛన్నం బౌద్ధ మేవ చ
మ యైవ కథితం దేవి కథా బ్రాహ్మణయాపిణా.
అపార్థం క్రుతివాక్యావాం బర్హణిక లోకగర్హితమ్.
కర్తవ్యయాపత్త్యాజ్యత్వ మత్ర చ క్రుతిపాద్యతే.

సర్వకర్త పరిభ్రంశా నైషకర్మం తత్త్రోచ్యతే;
 పరాత్త తీవయో రైక్యం మయాత్ర ప్రతిపాద్యతే.
 బ్రహ్మణోఽస్య పరం రూపం నిర్గుణం దర్శితం మయా;
 సర్వస్య జగతోఽప్యస్య నాశనార్థం కలౌ యోగే,
 వేదార్థవత్తహాశాస్త్రం మాయావాద ముద్దేశకమ్
 మయైవ కథితం దేవి జగతాం నాశకారణాత్.'

దీనిని నిరసించిన ప్రకారము:—

బ్ర.నూ.—“భోగనూత్రసామ్యలిక్షాచ్ఛ.” 4.4.21. ‘బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగ
 మాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్య ప్రతిపాదనాచ్ఛ లిక్షా జ్ఞాన్వాప్యపారవర్జమిత్థవగమ్యతే.. శ్రు..
 ‘సోఽశ్నుతే సర్వాక్ కామాక్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితే’ తి. అతో ముక్తస్య పరమపురుష
 సామ్యం సత్యసంకల్పత్వం చ పరమపురుషసాధారణనిఖలజగన్నియమనశ్చ త్యామగజ్యేనవర్ణ
 నీయ మితి జగద్వాప్యపారవర్జ మేవ ముక్తశ్చర్యమ్.” శ్రీభాష్యము.

3. క్రియయ = జ్యోతిష్తోమాదికర్తయే (ఈశ్వరుడు కాఁడనుట), ఫలియించుక =
 (ఆకర్తవలన నిష్పన్నమగునట్టి అపూర్వమనునది ద్వారముగా) ధనమొసంగును, నాక్ = అని
 మిహంసకుఁడు వాదించఁగా, సర్వేశుక్ = ఈశ్వరుని - కొనని = అంగీకరింపనట్టి - అపూర్వ
 వాదిక = అపూర్వమును వాదించెడు మిహంసకుని, ఫలమత ఇత్యాదిక = (ఫలమేకర్తఫలము,
 ఆతః = పురుషోత్తమనివలన కలుగును, ఏలన, ఉపపత్తేః = ఆతఁ డిచ్చు ననుటయే యుక్తియుక్త
 ముగా నున్నందున - అను నర్థముగల) ‘ఫలమత ఉపపత్తేః’ అను నూత్రముచేత గలిచెను.

సంతీప్తముగా మిహంసక మతస్వరూపము:—

లోకమునకు కర్తయు భర్తయు హర్తయు నగుచేపుఁ డెవఁడును లేఁడు; సకలజనులును
 నిజకర్తానురూప మయినశుభాశుభఫలములను పొందుదురు. వేదమునకు కర్త లేఁడు, ఏల యన,
 శబ్దములు నిత్యములు దానికూర్పున నిత్యమే; దానిప్రామాణ్యము దానివలననే సిద్ధము; అనాది
 సిద్ధ మగుదానికి ఇతరమునుండి ప్రామాణ్య మెట్లు కలుగును? ఆద్యంతకూన్య మయిన యీలోక
 ప్రవాచమునందు జనులకు బీజాంకురన్యాయముచేత కర్తవలననే క్రియయెల్లఁ గలుగును, కర్తయు
 క్రియవలనఁ గలుగును, కావున ఆత్మేషము లేదు.

యజమానుం డోసఁగు నాహుతిని గ్రహించు బ్రహ్మదేవతలు ఆయామంత్రములేయనియు,
 అవియే అన్నియు చరాచరమునకు కార్యవశమున భోగముం గలిగింతురనియు తెలివిడి.

‘దేవో న కశ్చిద్భవనస్య కర్తా । భర్తా న హర్తాపి చ కశ్చిద్దాస్తే;
 కర్తానురూపాణి శుభాశుభాని । ప్రాప్నోతి సర్వోఽపి జనః ఫలాని.
 వేదస్య కర్తా న చ కశ్చిద్దాస్తే, । నిత్యా హి శబ్దా, రచనాస్య నిత్యా
 ప్రామాణ్య మస్మిక్ స్వత ఏవ సిద్ధమ్, ! అనాదిసిద్ధేః పరతః కథం తత్.
 ఆద్యంతకూన్యేన త్రజగత్ప్రవాచే । క్రియాభవేత్కర్తత ఏవ సర్వా;
 కర్తాపి పుంసాం భవతి క్రియాతో । బీజాంకురన్యాయతయా న దోషః.
 యాగాదికార్యాహుతిభాగభాజో । మస్త్రాత్ర కా దేవగణా నిరుక్తాః
 బ్రహ్మదయాః కార్యవశేన భోగం । కర్తవ్యని సర్వేఽపి చరాచరస్య.’

బీద్యనోదః.

మీమాంస ఈశ్వరుని దనుట నైషధములో ఉపమలో నిట్లు చమత్కారముగా చెప్పబడినది, -
 'వైద్య ర్వతోభి రభిలైః కృతశీర్షిరత్నైః । హేతుం వి నైవ భృతనిత్యపరార్థాయత్నైః
 మీమాంస యేవ భగవ త్యన్యుతాంకుమాకౌ । తస్మిన్ సహిభుజి తయానుమతి ర్న భేదే.'

11 స. 64.

ఈమతమును నిరసించిన ప్రకారము. -

బ్ర. సూ. - "ఫల మత ఉపపత్తేః" - "...కుల్యన్యాయతయా కాస్త్రీయ మైహికాముష్మిక మపి ఫలమ్ అత ఏవ. పరస్పాత్ పురుషాద్భవ తీతి సామాన్యేన. - శ్రు. 'ఫలమత ఇత్యుచ్యతే కుతఏతత్ - (ఉపపత్తేః) స ఏవ హి సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి ర్న హోదాతో యాగదానహోమాదిభి రుపాసనేన చారాధిత విహికాముష్మిక భోగజాతం స్వస్వరూపావాప్తిరూప మపవర్గం చ దాతు మీష్టే - న హ్యచేతనం కర్త త్కణధ్వంసి కాలాంతరభావిఫలసాధకం భవతు మర్హతి."

4. ఈశ్వరునిక, అనుమానమే = క్షీత్యజ్ఞురారికం సకర్తృకం కార్యత్వాత్ ఫుట వత్' అనునట్టి యనుమతి కరణమే (శబ్దప్రమాణము కాదనుట), తెల్పెడుక, అన్ = అను = అని వాదించునట్టి - పీలువాదిక = పరమాణు సంయోగ క్రమమున జగత్తు ఏర్పడును అని వాదించు వై శేషికవని ('పీలుః ప్రమానకాడ్డేద్రుభేద పరమాణుః' నానా.), కాస్త్రయోనిత్వ అని సరణిక = 'కాస్త్రయోనిత్వాత్' ఇత్యాది నూత్రముల మార్గములచేత, గలిచెను.

అనుమానమే ఈశ్వర సద్భారమునకు ప్రమాణ మనుటకు తర్కదీపికయందు ఇట్లు విస్తరము : -

"న నిశ్చరస్య సద్భావే కిం ప్రమాణమి? న తావత్ప్రతిత్వత్వమ్; తద్ధి బావ్యా మాభ్యం తరం వా? నాద్య మరూపీద్రవ్యత్వాత్; నాస్త్య మాత్మసుఖాది వ్యతిరిక్తత్వాత్. నా ప్యను మానమ్; లిక్తాభావాత్. నాపి శబ్దః, శబ్దస్య వేదాత్మక స్వేచ్ఛతోక్తత్వేన ప్రామాణ్యా దీశ్వరాసిద్ధౌ తత్ప్రామాణ్యాసిద్ధౌ రితి చే న్ను; క్షీత్యజ్ఞురారికం కర్తృజన్యం కార్యత్వా ద్భుటవ ది త్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్, ఉపాదానగోచ రాపరోక్షజ్ఞాన చిక్షేరాకృతిమత్త్వం కర్తృత్వమ్, ఉపాదానం సమవాయికారణమ్; సకలపరమాణ్వాది నూత్నదర్శిత్వా త్సర్వజ్ఞత్వమ్."

పీలువాదము: -

వై శేషికమతము - పరమాణువులు నిత్యములు, వానిసంయోగమువలన పుణివ్యాదిమహా భూతములు జనించును, తద్విభాగమువలన నశించును; తత్కృమముం జెప్పచున్నాడు.

'నభస్మదస్తాః పరమాణురూపా । నిత్యా, అనిత్యా ద్వ్యణుకాదిరూపాః,

పఞ్చాపి నిత్యా గగనాదయోఽమీ । మనోఽణు రేపాం విభవః పరే తు.'

"ఇదానిం కార్యరూప పుణివ్యాది చతుష్టయ సోర్భత్వత్రివిశాళక్రమః కథ్యతే. ఈశ్వరస్య చిక్షేరావశా త్వరమాణుష క్రియా జాయతే । తతః పరమాణుద్వయసంయోగే సతి ద్వ్యణుక ముత్పద్యతే । త్రిభి ర్ద్వ్యణుకై స్త్ర్యణుకమ్ । ఏవం చతురణుకాదిక్రమేణ మహతీ పుణిపి మహత్య అహి మహత్తేజో మహాక వాయు రుత్పద్యతే । ఏవ ముత్పన్నస్యకార్యద్రవ్యస్య సంజి హీరావశా త్వరమాణుష క్రియా । క్రియయా పరమాణుద్వయవిభాగే సతి ద్వ్యణుకనాశః । తత స్త్ర్యణుకనాశః । తత శ్చతురణుక స్వే త్యేకం మహాపుణివ్యాదినాశః । అనుమవాయికారణ నాకా ద్వ్యణుకనాశః । సమవాయి కారణనాకాత్త్ర్యణుకనాశ ఇతి సంప్రదాయః. 'తర్కదీపిక.

నాశక్రమము కారీరకభావ్యమున నిట్లు చెప్పబడియున్నది: - "విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతేచ. 2. 8. 14. ...విపర్యయేణ తు ప్రశయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమాద్భవతు

మర్మతి; తథాహి - అంశ దృశ్యతే యేన క్రమేణ సోపానమారూఢ స్తతో ఋషితక్రమేణాత
 రోహతీతి; అవిన దృశ్యతే మృదో బాణం ఘటకరావా ద్యవ్యయాలే మృద్యావమప్యేతి.
 అద్యుత్పన్న జాతం హిమకరకా ద్యుబ్ధావ మప్యేతితి । ఆత శ్చోపపద్యత ఏతద్యుత్పన్నాభ్యుద్యోగ
 జాతా సతీ సిలికాల వ్యలిక్రాంతా వహోఽపీయాత్, అప శ్చ తేజసోఽజాతాః సత్యస్తేజః
 అపీయాః, ఏవంక్రమేణ నూత్నం నూత్నతరం చానంతర మనంతరతరం కారణమసీత్య సర్వం
 కార్యజాతం పరమకారణం పరమనూత్నంచ బ్రహ్మప్యేతితి శేదితవ్యమ్ ।”

పీలువాదిమతము శ్రీభాష్యమున నిట్లు నిరస్తమైనది:—

“కాస్తయోనిత్వాత్. 1.1.8. కాస్తం యస్య యోనిః కారణం ప్రమాణం తచ్చాస్త
 యోని - తస్యభావః కాస్తయోనిత్వమ్ - తస్మాత్ బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ కాస్తస్య - తస్యో
 నిత్వం బ్రహ్మణః । ఆత్యంతాతీన్ద్రియత్యేన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణా విషయతయా బ్రహ్మణ్యప్రైక
 ప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మణః - శ్రు. ‘యతోవా ఇమాని భూతాని త్యాదివాక్యం
 బోధయత్యేవే తస్యర్థః’ - ‘ప్రత్యక్షాది’ అన్నచో ఆదికబ్ధముచేత నమమానము గ్రాహ్యము.

క్షణిక సర్వార్థతా ఈషిక్ - క్షణిక = క్షణమాత్రము ఉండునవైన - సర్వ = సకలమైన -
 ఆర్థతా = పదార్థముల భావమును, ఈషిక్ = చూచువాడైన (సకలతస్తువులను క్షణికము లని
 తలంచునట్టి - ఈషకలి హింసా దర్శనేషు, ధా. పా.), సాగరవివాదిక్ = బౌద్ధమతమునువాదించు
 వానిని - బౌద్ధుని (‘సర్వజ్ఞ స్సుగతో బుద్ధః’ అను.), నిత్యులం దెల్ల నిత్యుండు అన్ = ‘నిత్యో
 నిత్యానాం చేతన త్యేతనానామ్’ అనెడి-శ్రుతి ఉరు ఉక్తిక్ = నేదమయొక్క మహావాక్యము
 చేతను, గలిచెక్. - ‘సర్వార్థతేషిక్’ - పా. ‘సర్వజ్ఞ తేజ’.

సంక్షేపముగా బౌద్ధమతస్వరూపము:—

“తేచ బౌద్ధా శ్చతుర్విధయా భావనయా పరమపురుషార్థం కథయన్తి । తేచ మాధ్యమిక
 యోగాచార సామ్రాన్తిక వైభాషిక సంజ్ఞాభిః ప్రసిద్ధా బౌద్ధా-యథాక్రమం సర్వకూన్యత్వీ,
 బాహ్యకూన్యత్వీ, బాహ్యార్థానుమేయత్వీ, బాహ్యార్థప్రత్యక్షత్వీ-వాదా నాతివృత్తే సర్వం క్షణికం
 క్షణికం, దుఃఖం దుఃఖం, స్వలక్షణం స్వలక్షణం, కూన్యం కూన్యమితి భావనా చతుష్టయ ముప
 దిష్టం ద్రష్టవ్యమ్ ।” ఇందులకు కారికలు:—

“బౌద్ధానాం సుగతో దేవో విశ్వం చ క్షణభజ్జురమ్;

ఆర్థతత్త్వాఖ్యయా తత్త్వ చతుష్టయ మిదంక్రమాత్;

దుఃఖమాయతనం చైవ తతః సముదయో మతః;

మార్గ త్యేత్యస్య చ వ్యాఖ్యా క్రమేణ శ్రూయతా మతః.

దుఃఖం సంసారిణః స్కన్ధాస్తేచ పఞ్చ ప్రకీర్తితాః;

విజ్ఞానం నేదనా సంజ్ఞా సంస్కారో రూప మేవచ;

పఞ్చస్త్రిన్ద్రియాణి శబ్దాద్యా విషయాః పఞ్చమానసమ్.

ధర్మాయతన మేతాని ద్వాదశాయతనానితు;

రాగాదీశాం గణోఽయః స్ఫూర్త సముదేతి వృణాం హృది

అత్తాక్షిణ్యభావాఖ్యః స స్ఫూర్త సముదయఃపునః.

క్షణికోఽపర్యసంస్కారా ఇతి యా వాసనా సిద్ధిరా

స మార్గ ఇతి విశేషః స చ మోక్షోఽభిధీయతే.

ప్రత్యక్ష ప్రమాణముల ప్రమాణ విశ్లేషణ తర్వాత.

చతుః ప్రసానికాబాధాః ఖ్యాతా వైభాషికాదయః.

అథా జ్ఞానాన్వితో వైభాషికేణ బహు మన్యతే;

సౌత్వాన్నితేన ప్రత్యక్ష గ్రాహ్యోఽర్థో న బహి ర్తతః;

జాగర సహితాబుద్ధి శ్లోగాచారస్య సమతా;

తేవలాం సంవిదం స్వప్నం మన్యంతే మధ్యమాః పునః;

రాగాది జ్ఞానసంతాన వాసనా చేద సంభవా;

చక్షుర్దా ముఖి బాధానాం ముక్తిరేషా ప్రకీర్తితా.

కృత్రిః కమణ్డలు క్షాణ్డ్యం చీరం పూర్వాన్తా భోజకమ్.

సంఘో రక్తాంబరత్వం చ క్రియే బాధభిక్షుభిః”.

బాదులు సర్వము తేజకము దుఃఖము స్వలక్షణము కూన్యము అని వాదించుదురు. ప్రత్యక్షమను మానములు మాత్రమే వారికి ప్రమాణములు. రాగాదులయే జ్ఞానసంతానముయొక్కయు వాసనాచేదమువలన ముక్తి కలుగును.

తేజకత్వవాదమును ఆత్మనిర్వర్తకమునుచేపైదు శ్రుతులచేఱింపించెనని భా. ఉక్తశ్రుతిః—

“నిర్వ్యా నిత్యానాం చేతన శ్రేతనానా మేతో బహూనాం యో విదధాతి కామాః

త మాత్మసం యేఽనుభవ్యన్తి ధీరా నైషం కాన్తి క్వాశ్వతీ నేతరేషుమ్” కఠ. 5(18),

సృపతి ఈశుః = రాజే ఈశ్వరుఁ డని తలంచునట్టి, ప్రత్యక్షవాదిక = ప్రత్యక్షమే

ప్రమాణమని వాదించువానిని, ‘అనుపపత్తేర్న’ అను సూత్రము ఆదియైన - వాణిక = వాక్కు చేత (వాక్యములచేతను), గలిచెక.

సృపతికుఁడు చార్వాకఁడు - త న్నతము సంగ్రహముగాః—

‘అగ్నిహోత్రం త్రయో వేదా స్త్రిదణ్డం భ సగుణనమ్

బుద్ధి పారుష హీనానాం జీవి కేతి బృహస్పతిః’.

“అత ఏన కణ్ఠకాదిజన్యం దుఃఖమేవ నరకమ్, లోకసిద్ధో రాజా పరమేశ్వరః, దేహోచ్ఛేదో మోక్షః, దేహోత్సవాదే చ కృతోఽహం కృష్టోఽహ మిత్యాది సామానాధికరణోపపత్తిః. మమ శరీర మితి రాహోశ్చిర ఇత్యాదివ దౌఃపచారికః”. సర్వ. ద. సం.

‘న స్వర్గో నైవ జన్మాన్య దపి న నరతో నాప్యథర్తో న ధర్మః

కర్తా నైవాస్య కశ్చిత్ ప్రభవతి జగతో నైవభర్తా నమర్తా

ప్రత్యక్షాన్యన్నమానం న సకలఫలభు గ్దేహభిన్నోఽస్తి కశ్చిత్

(మిథ్యాభూతేనమ త్తేఽప్యనుభవతిజనః సర్వమేతద్ధి మోహత్.)’

స. ద. సం.

ఏత న్నత నిరసనముః—

బ్ర. సూ. - “అనుపపత్తే స్తు న శారీరః”, 1. 2. 3. “త మిమం గుణసాగరం పర్యా

లోచయతాం ఖడ్గోరకల్పస్య శరీరసంబంధ నిబంధనా పరిమితదుఃఖసమృద్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తా వస్యస్య జీవస్య ప్రస్తుత గుణలేఖసంబంధనోఽపి నోపపద్ధత ఇతి నాన్తిక్ ప్రకరణే శారీరపరి గ్రహశక్త్యా జాయత ఇ త్యర్థః”.

కా. విద్యద్వందితౌఁ డాతఁ డిట్లు సుఖ సంవిత్తత్వ బోధైకము

చుద్వైపాయనసూత్ర సమ్మతుల నీకు స్తు ని రూపించి, వైఁ

తద్విష్ణుత్వము దాని కన్య దివిషద్వాన్యవర్తనంబు నిశ్చి

ప్రొద్వైతంబును చేటగాఁ దెలుప మాటాడె స్థిరమాణంబులక. 9

విద్యతో నందితుఁడు ఆతఁడు=కోవిదులచేత ('విద్యా నివృత్తి ద్దోషజః సన్ సుధిః కోవిదో బుధః' అను.) పొగడఁబడిన ('వది ఆభివాదన స్తుత్యోః' ధా. పా.) యావిష్టుచిత్తుఁడు, ఇట్లు = (౮ - వ పద్యములోఁజెప్పిన) యాప్రకారంబున, సుఖ...లక - సుఖ ఆనంద (స్వరూప) మును - సంవిత్ = జ్ఞాన (స్వరూప) మును - విస - తత్త్వ = బ్రహ్మముయొక్క ('తత్త్వం విలమ్బ మానేస్యా తస్మియాపే పరమాత్మని' నానా.) - బోధైకమంచు = ముఖ్యబోధచేత ప్రఖ్యాత మైన (బోధకు ముఖ్యప్రఖ్యాత పాదనము లయిన - 'తేన విత్త క్షుణ్ణాప్సదాపా' నూ.) - ద్వైపాయన = వ్యాసులయొక్క ('ద్వీప మయనం జన్మభూమి ర్యస్య ద్వీపాయనః - సవీర - ప్రజ్ఞా ద్యతో - 'ద్వీపే న్యస్త స్తయా బాల స్తస్మాద్ ద్వైపాయనోఽభవత్' ఇత్యుక్తే వ్యాసే') - నూత్ర = బ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదక గ్రంథముచేతను —

(అల్పాక్షర మసందిగ్ధం సారవ ద్విశ్వతోముఖమ్

అస్తోభ్య మనవద్యం చ నూత్రం నూత్రవిదో విదుః.)—

సత్ = మంచి (=అసందిగ్ధార్థము లయిన) - శ్రుతులక = నేదవాక్యములచేతను, ముక = లోబుత, ఈశుక = ఈశ్వరుని, నిరూపించి = తెలిపి, పైక = తర్వాత, తత్ = ఆయాశ్వరుని యొక్క - విష్ణుత్వము = వ్యాపకత్వమును (నేనేషీతి విష్ణుః - విష్ణ వ్యాప్త - వ్యాపించువాఁడు - సర్వాంతర్యామి యనుట), దానికే = ఆవ్యాపకత్వమువలన, అన్యదివిషత్ వ్యావర్తనంబుక = ఇతరదేవతలయొక్క భేదమును, విశ్వు ఆదైవతంబును = ఆతఁడు తద్విశిష్టఁ డగుటచేత తదభిన్నుఁడుగా నెన్నఁబడుటయు, తేటగాక = స్పష్టముగా, తెలుపక = బోధించుటకు, ప్రమాణంబులక = ప్రమాకరణ వాక్యములచేత, మాట ఆడెక = ఉపన్యసించెను.

విద్యత్పూజితుఁడైన యావిష్టుచిత్తుఁడు ఉక్తప్రకారంబున సచ్చిదానందస్వరూపుని పరమాత్ముని బ్రహ్మనూత్రోపనిషద్వాక్యములచేత నిరూపించి, అనంతరము ఆపరమాత్మయొక్క సర్వ వ్యాపకత్వమును, తదితర దేవతలయొక్క తదాక్రితత్వమును, తద్విశిష్టఁ డగుటంబట్టి యాతఁడు తదభిన్నుఁడుగా కృతహరింపఁబడుచున్నాఁడనియు, బహుప్రమాణములచేత స్పష్టముగా బోధించెను.

సీ. ఆదినారాయణుం డాయె నొక్కఁడ; బ్రహ్మ

లేఁడు, మహేశుండు లేఁడు, లేదు

రోదసి, లేఁడు సూర్యుండు, లేఁడు చంద్రుండు,

లేవు నక్షత్రము, లేవు నీళ్లు,

లే దగ్ని; యట్లుండ 'లీల నేకాకిత

చనదు; పెక్కయ్యెద ననుచు నయ్యె

జిదచిద్ద్యయంబు సొచ్చి' యని ఛాందోగ్యంబు

దెలిపెడు; నంతరాదిత్యవిద్య

తే. నర్మలోఁ బుండరీకాక్షుఁ డతఁడ యగుట

కక్షిణీ యని యష్టదృశ్యక్షుఁ డశశ

తాక్ష విధి రుద్ర శక్రాదులందు నొకఁడు

కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ డెలిపె.

10

అదిక్ = తొట్టతొలుత, నారాయణుండు, ఒక్కఁడ = ఒక్కఁడే, ఆయెక్ = అయి యుండెను; బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుండు, ... మహేశుండు = శివుండు, ... రోదసి = భూమిగాని ఆకాశముగాని, లేదు, ... రీలక్ = విలాసముచేత, ఏకాకిత = ఒంటితనము, చనదు = తగదు, ... చిత్. ఆచిత్ ద్వయము - చిత్ = చేతనము లయిన జీవులును - ఆచిత్ = జడములయిన యితరములును - ద్వయము = అను నీ రెండుతెగలయందును, చొచ్చి, పెక్కు, ఆయెక్ = ఆయెను, ... ఛాందోగ్యము = ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, తెలిపెడుక్ = బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యక్ = అంతరాదిత్య మనెడి విద్యయందు, అర్కలోక్ = సూర్యునియందలి - పుండరీకాక్షుండు అతఁడ = ఆనారాయణుడే, అగుటకును, అష్ట...దుక్ - అష్టదృశ్ = ఎనిమిదికన్నులవాడు - త్ర్యక్ష = ముక్కుంటి - దశశతతక్ష = వేగంటియు నయిన - విధి = బ్రహ్మ - రుద్ర = శివుండు - శక్ర = ఇంద్రుండు - ఆదులందుక్ = లోకనవారిలో, ఒకఁడు, కామిక్ = కానందులకును, ఆశ్రుతియే = ఆఛాందోగ్యోపనిషత్తే, అక్షిణీ = రెండుకన్నులు, అని, విలక్షణతఁ = భేదమును, తెలిపె.

పద్యమందు పరామర్శింపఁబడిన యుపనిషద్వచనములు.—

“న దేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మే వా ద్వితీయమ్ ... త దైక్షిత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి | త త్తేజోఽసృజత త త్తేజ విక్షిత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి త దహోఽసృజత... తా ఆపవిక్షి న్త బహ్వ్య స్యామ ప్రజాయేమ పీతి తా అన్న మసృజన్త...”
ఛాందో, 6, (2).

ఇందు సచ్చబ్రహ్మచేత చెప్పఁబడినవాడు నారాయణుడే అనుటకు నారాయణోపనిషత్తునందు:—

“ఓమ్ | అథ పురుషో హ వై నారాయణోఽకమయత | ప్రజాః సృజే యేతి | నారాయణా త్పూణో జాయతే మన సుర్యేన్ద్రియాణి చ ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ | నారాయణా దృష్టా జాయతే | నారాయణా ద్రుద్రో జాయతే నారాయణా దిశ్నో జాయతే | నారాయణా త్ప్రీతాపతిః | ప్రజాయతే | నారాయణా ద్వాద కాదిత్యా రుద్రా వనవ సుర్యాణి చృన్వాంసి నారాయణా దేవ సముత్పద్యతే | నారాయణా త్ప్రచరన్తే | నారాయణే ప్రతీయన్తే | ఏత ద్యగ్వదభిరోఽధీతే॥”

ఛాందోగ్యములో అంతరాదిత్య విద్యలో నిట్లున్నది. “య ఏషో న్తరాదిత్యే హిరణ్యయః పురుషోద్యత్యతే హిరణ్యశక్త్రు హిరణ్యదేశ ఆప్రణఖా త్వర్వ ఏవ సువర్ణ స్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీక మేవ మక్షిణీ త స్యోదితినామ | స ఏష సర్వభ్యః పాప్తభ్యః ఉదిత ఉచేతి హ వై సర్వభ్యః పాప్తభ్యో య ఏవం వేద.” 1, 6, (6 - 7).

‘లేడు మహేశుండు’ ఇత్యాది—

‘ఏషో హ వై నారాయణ ఆసీ న్న బ్రహ్మ నేకాశో నాహో న్నాగ్నీషోహ నేమే ద్యావా పృథివీ న నక్షత్రాణి న నూర్వా న చంద్రమాః.’ మహాప. 1 అ.

‘లీల నేకాంత చనదు’—

‘స ఏకాంతే న రమేత, తస్య ధ్యానా స్తానస్య... జాయంతే దశస్త్రియాణి.’ మహాప. 1 ఆ.

‘ప్రకాపతి ర్వా ఏకోఽగ్రేఽతిష్ఠ త్స వారమ తైక స్స ఆత్మాన మభిధ్యాయ బహ్విః ప్రకా । ఆస్పృజత్.’ మైత్రా. ఉ. 2.

‘వె క్కయ్యెడ ననుచు నయ్యె’—

‘సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయే యేతి । స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్యా ఇదగ్ సస్య మస్పృజత్ । య దిదం కించ । తత్సృష్ట్యా తదే వానుప్రావిశత్ । త దనుప్రవిశ్య । సచ్చ త్యే చ్చార్థవత్ ।’ తై. ఉ. 2, 6.

‘ఏకో దేవో బహుధా నివప్తః । అజాయమానో బహుధా విజాయతే.’ ముద్గలోపనిషత్తు.

‘అనే నైవ తేనే నాత్త నానుప్రవిశ్య నామయాపే వ్యాకరోత్.’ ఛాం. 6, 8.

మ. తుల లేకుండు స్వరూప రూపగుణ భూతు ల్లోఁచు నేతచ్ఛృతిః ;

దల మై లో వెలి దానె యున్నిఁ దెలిపె న్నారాయణం; బారుణం

బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు నృబ్దజాలంబు ని

ర్థలనారాయణశబ్దమందునె తుద నృర్యాప్త మయ్యె న్మృతిన్.

11

ఏకత్ శ్రుతిః = ఈ ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు, తుల = సాటి - లేకుండు = లేనట్టి - స్వ...ర్ - స్వరూప = (నారాయణునియొక్క) స్వరూపమున - గుణ = గుణములును-భూతుర్ = విశ్వరూపులును, లోఁచుక్ = ఆగపడుచున్నవి. దలము వి = నిండి, లోక్ = సకల చరాచర ములయొక్క లోపలను, వెలిక్ = వెలుపలను, తానె = నారాయణుఁడే, ఉన్నిక్ = ఉండుటను, నారాయణంబు = నారాయణ మనుశ్రుతి, తెలిపెక్ = బోధించెను. శ్రుతిః = వేదమందు, ఆరుణంబులక్ = ఆరుణము లనేది భాగములలో, అఖిలంబుక్ శబ్దజాలంబు = (బ్రహ్మేంద్రాది) శబ్దసమూహ మంతయు, సామాన్యవిశేషరీతిక్ = (విశేషశబ్దము లన్నియు సామాన్యమునే చెప్ప నవేది) సామాన్యవిశేషవ్యాయముచేత, నిర్థల నారాయణ శబ్దమందునె = కేవల నారాయణ శబ్దమందే, తుదక్ = కడపట, పర్యాప్తము అయ్యెక్ = పర్యవసాయముం బొందెను.

‘నారాయణశబ్దమంత్రముకుదక్’ - పా.

ఈ ఛాందోగ్యముచేత నారాయణునియందు సాటిలేనివి దివ్యస్వరూప దివ్యమంగళ విగ్రహానంతకల్యాణగు జైశ్వర్యములు బోధపడినవి. నారాయణీయజ్ఞుఁ డొపనిషత్తుచేత నారాయణుఁడు అన్నిట లో వెలి దానె యై యున్నాఁ డని తెలిసినది;—

“య చ్చ కిచ్చి జగ త్సర్వం దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా

అస్త ర్భూతా శ్చ త త్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః”

శ్రుతియందు ఆరుణములలో బ్రహ్మేంద్రాది సకలశబ్దములును సామాన్యవిశేషముచేత నారాయణశబ్దమందే పర్యవసించుచున్నవి:—

“దేవాదిశబ్దజాలం పరమాత్మపర్యవర్త్య ముక్తం తత్త్వముక్తావశ్యాం చతురత్తరే చ ।

‘తేన నేకాత్మతో కదతి తతపుథ శ్చిద్ధభావాభిధానం ।

నిష్కర్మాభివ్యక్తాః బహు రిహ చ దృఢో లోకవేదప్రయోగః ।

అత్తానుకంఠశాస్త్రము రచనగతా దేవతాశాస్త్రము

రీతివాత్సావ్యప్రకారా జ్ఞాతి విభుంపి వ్యాకర్తా న్నామయాపే." స. త. సం.

శ్రీమద్రామానుజ విరచిత వేదార్థసంగ్రహము:

"సర్వేశ్వరః అచిత్తనవిభవపరమార్తనో వాచకః ఇ త్యుక్తమ్ 'నామయాపే'వ్యాకర్త వాచీ' ఇత్యుక్తమ్"

క. వా 'దపహతపాప్తా ది | వోయో దేవ' యనంగం బరంగు సూక్తులమీదం
బా దగు నారాయణపద | మే దేవాంతరము లేమి కీ శ్రుతిఁ దీర్చెన్. 12

'అపహతపాప్తా దివోయో దేవ' అనంగం పరంగు సూక్తులమీదక = 'ఏష సర్వభూతాస్తరాత్తాఽపహతపాప్తా దివోయో దేవ ఏకో నారాయణః [ఏషః = ఈతఁడు, సర్వభూతాస్తరాత్తా = ఎల్లభూతములయు లోపలియార్త (అంకత్యామి) - అప...ణః - అపహత = పోగొట్టబడిన - పాప్తా = పాపములు గలవాఁడు ('అస్త్రీ పద్మం పుమా న్నాప్తా' అను.) - దివ్యః = స్వర్గసంబంధి యైనవాఁడు, ఏకః దేవః = ఒక్కదేవుఁడు, నారాయణః = నారాయణుఁడు] - అను నిత్యాది - సూక్తులమీదక = మంచి మాటలమీద, పాదు అగు నారాయణ పదమే = కుదురుకొనియున్న నారాయణశబ్దమే, ఈశ్రుతిః = సుబాలోపనిషత్తులోని వైవాక్యమందు, దేవాంతరము లేమిక్ = నారాయణునికన్న వేఱుదేవుఁడు లేనందున (ఏకశబ్దము చేత లే దని చెప్పబడినందున), వాదు = వాదమున, తీర్చెన్ = ముగియఁజేసెను.

అపహతేశ్వారి (= 'సఏష సర్వభూతాస్తరాత్తాఽపహతపాప్తా దివోయో దేవ ఏకో నారాయణః.') సుబాలోపనిషద్వాక్యమందలి నారాయణశబ్దముచేత నారాయణునికన్న వేఱుదేవుఁడు లే దని విష్ణుచిత్తుఁడు సిద్ధాంతము చేసెను.

వ. (1) "తొల్లి జామదగ్న్యభయంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యం దై వైరాగ్యంబున దివోదాసాత్మజుం డగు ప్రతర్దనుండు జనార్దను నెలుంగక యవవర్గకాంక్ష నిండు నారాధించిన నతండు సన్నిహితుం దై 'మా ముపాస్వ' యనుటయు; (2) ముందు గర్భమునందుండియు నఖండిత తపస్సులత వామదేవుం డగు వామదేవుండు సూర్యోపహం మను రహం కక్షీవా నహమ్మని శరీరవాచక శబ్దంబు శరీరి పర్యంతంబు పోవుటంచేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు నప్పరమాత్మంగూర్చి యనుసంధించెననియుఁ దెలిసి; (3) చేతనుంచైన తా జగత్కారణంబు గామి విబుధులం దెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నా వద్దశ్రవుండు తదనుసంధాన న్యాయంబున నుపదేశించెనని శ్రుతిసూత్ర ముఖంబుల నిగమాంతేశాస్త్ర ఘోషకంబుల వక్కాణింపబడు; నాత్మయు నవనియు నశల పవన గగన కాల మృత్యు ప్రభృత్యఖల చిదచిచ్ఛి పంచంబు లతనిశరీరంబు లనియు నందె వినబడు; నట్లుగుట నశేష దివిషచ్ఛరీరంబు లన్నారాయణ శరీరంబులే కదా, (4) యని ముముక్షువున కప్పుండరీ కాక్షుఁ డక్క నేవ్యక్తి నైన నుపాసించవచ్చునే? విష్ణునకుఁ దత్తత్కాల విగ్రహంబు లగుటం

బ్రహ్మదు ద్రాక్షున వ్యాస భాను భార్గ వాది భజనంబు త్రైవర్గికునకుం గాక యవఁ
వర్గ కాంతుల కయుక్తం బని స్మృతి చెప్ప; నదియునుంగాక, యీశ్వరునకు
జేతనునకు నిత్యసంబంధంబు 'మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్మరణం సుహృద్గతి
ర్నారాయణ' యని సమస్తంబునకుఁ బరాయణంబుగా నతనిం బ్రతిపాదించు
శ్రుత్యంతరంబు గల; దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుం దగిన యోగంబుఁ జెప్పెద;

1. తొల్లి = పూర్వకాలములో, జామదగ్న్య భయంబునక = పరశురామునివలని వెఱపు
చేత, పరిత్యక్త రాజ్యంఁదె = వదలఁబడిన రాజ్యముకలవాఁడె (రాజ్యము వదలినవాఁడె), దివో
దాస ఆత్మజాండు = దివోదాసుని కొడుకు ('ఆత్మజ సనయః నూనః' అమ.),...జనార్దనుక =
శ్రీహరిని, అపవర్గకాంక్ష = మోక్షేచ్ఛ చేత, ...గన్ని పీఠుఁడె = గమిపఠకుఁడె (ప్రత్యక్షమై),
మామ్ = నన్ను, ఉపాస్య = కొలువును, అనుటయుక = అన్నవృత్తాంతమును, [తన్నేకొలిచిన
వానితో తన్నే కొలువునునుటయందు అర్థవిశేష ముండవలయును, -తనకంతర్యామి యైన నారా
యణుని కొలువు మని యర్థము అని అనంతరవాక్యమున తెల్ల మగుచున్నది - ఈ యింద్రి ప్రతర్దన
వృత్తాంతము ఋగ్వేదమందు కాషీతకి బ్రాహ్మణోపనిషత్తున 'ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసి ద్విప్రస్య
ప్రియం ధా మోషణగామ యథేన పౌరుషేణ చ | తం హేష్ఠి ఉవాచ ప్రతర్దన వరం తే దదా
మితి...మా మేవ విజానీ హ్యేత దే వాహం మనుష్యాయ హితతమం మన్యే యస్తాం విజానీయాం
ప్రికిర్వాణం త్వష్ట్ర మహానమ్...స యో మాం విజానీయా న్నాస్య కేన చ కర్తవ్యా లోకో మియతే
న మాత్మవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా.' ఇత్యాది గ్రంథమున జెప్పఁబడియున్నది.]

2. ...గర్భమునందుక = తల్లికడుపునం గూడ, ...అ...దు - అఖండిత = ఎడతెగని -
తపః = కృచ్ఛించాం ద్రాయణాది తపస్సులచేత - తులిత = పోలఁబడిన - వామదేవుండు =
శివుఁడుగలవాఁడు ('వామదేవో మహాదేవో విరూపాక్ష స్త్రీలోచనః' అమ.),...వామదేవుండు =
ఆపేరిమని, అహమ్ = నేను, నూర్యః = నూర్చుండను, మనుః = చంద్రుఁడను, కక్షీవాక్ =
కక్షీవంతుఁడను పేరియుపిని ('సోమానం స్వరణం కృణుహి బ్రహ్మణస్సుతే, కక్షీవస్తం యదౌ
శిజః' అను శ్రుతికి నిరుక్తము - 'కక్షీవస్తమివ య దౌశిజః కక్షీవాక్ కత్కృవా నాశిజః ఉశిజః
పుత్రః') ['అహ మ్మని' - అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబునవ ద్విరుక్తి విభావనగు.],
శరీరవాచకశబ్దంబు = దేహమునకు పే రయిన (దేహమును తెలుపున దయన) శబ్దము, శరీరపర్యం
తంబు = దేహాధిపాత యైనయాత్మవశణును, పోవుటంజేసి = అన్వయించుటచేత (దేవదత్తుఁడు
బలవంతుఁ డనుచో దేవదత్తశబ్దము దేహమును చెప్పినది, క్రోధనుఁడు అన్నచో ఆత్మను చెప్పి
నది; అట్లే). (ఇంద్రవాక్యమునందలి 'మామ్' అను నస్వచ్ఛబ్దము), చిత్ అచిత్ శరీరవండు
అగు = చిత్తు లగుజీవులును అచిత్తులగు శరీరములును తన శరీరముగాఁ గలవాఁడైన - పరమాత్ముం
గుర్ని, అనుసంధించెక = అన్వయించుకొనెను, అని తెలిసి = (ఇంద్రుఁడు) ఎఱింగి,...

వామదేవుండు తల్లికడుపులో నున్నపుటినుండియు జీవన్ముక్తుఁడు జ్ఞాని యని ఈ ఋగ్వేది
యైతరేయోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది; - '...గర్భవై తచ్చయానో వామదేవ ఏవ మువాచ | స
ఏవం విద్యా నస్తా చ్ఛరీరభేదా దూర్ధ్వ ఉత్క్రి మామక్షిక లోకే సర్వాకా కామా
వాప్త్యామృత స్సమభవత్.'

సకలనామధేయములును ప్రజ్ఞానరూప మయిన పరమాత్మనే చెప్పచున్నవని - వామ జీవాద్వాచార్య పరంపర నిర్ణయించినట్లు ఆయుపనివత్తునంటే తృతీయాధ్యాయమునందు చెప్పబడి యున్నది.

‘చిదచిచ్ఛరీరం డగు నపురమాత్మంగూర్చి’—

‘ఈశ్వరశ్చిదచిచ్చైతి పదార్థత్రితయమ్; హరిః ఈశ్వరశ్చిత ఇత్యుక్తా జీవాద్యశ్చ మచిత్ పునః.’

‘అశేష చిదచిద్వస్తు శేషి నే శేషకాయినే, నిర్వలానస్త కల్యాణ నిధయే విష్ణవే నమః.’

వే. సం. మంగళము.

3. చేతనుండు జీవమాత్మఁడు, ...తాను = ఇంద్రుఁడు, ...కామిక్ = కాఁడని, విభుధులందు నెల్లెక్ = ఎల్ల దేవతలయందును (లేక - ఎల్ల విద్వాంసులయందును), ...వి జ్ఞాన వృద్ధుండు = విశిష్ట జ్ఞానముచేత ముసలి (జ్ఞానాధిభః డేవట), ...వృద్ధశ్రవుండు = ఇంద్రుఁడు (‘వృద్ధశ్రవా శ్శునాసీరః పురుషాతః పురుషరః’ అను. - వృద్ధశ్రవ్యః శృణోతి - లేక - వృద్ధేషు శ్రవః యశోఽస్య - సాంతముగాన వృద్ధశ్రవసుండు అనియు రూ.), తత్ అనుసంధాన న్యాయంబునక్ = ఆపరమాత్మయందు అన్వయ మనుమార్గమున, ఉపదేశం చెక్ = ప్రతర్దననకి నేర్పెను, అని శ్రుతిసూత్రముఖంబులక్ = వేదములును సూత్రములును ద్వారములుగా, నిగమ అంత కాస్త్ర ఫక్కికక్ = వేదాంతకాస్త్ర మార్గమందు, చాలక్ = పెల్లుగా, వక్కాటింపఁ బడుక్ = చెప్పఁబడియున్నది. ఆత్త = జీవాత్మ, అకని = భూమి, అన...బు = అగ్ని గాలి ఆకాశము కాలము మృత్యువు మొదలయిన సమస్త చిదచిత్ సమాహములు, ఆతని = నారాయణుని యొక్క...అండే = ఆశ్రుతి సూత్రములందే...అశేష దివిష చ్ఛరీరంబులు = సకలదేవతాదేహములు, ...శరీరంబుల = దేహములే.

‘అస్తాశరీరే నిహితో గుహాయా మజ ఏకో నిత్యో యస్య పృథివీ శరీరం, యః పృథివీ మస్తరే సంచరక్ యం పృథివీ నవేద, య స్వాస్య శ్శరీరం, ...యస్య లేజ శ్శరీరం, ...యస్య వాయుః శరీరం, ...య స్వాకాశః శరీరం, ...యస్య మనః శరీరం, ...య స్వావ్యక్తం శరీరం, ...య స్వాత్మరం శరీరం, ...యస్య మృత్యుః శరీరం, ...స ఏష సర్వ భూతా న్తరాత్మాఽపమాతపాప్రాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః.’ సుబాలోపనిషత్తు.

4. ముముక్షువునకుక్ = మోక్షము కోరినవానికి, ...ఏవ్యక్తిసైన = ఏమూర్తినిగాని, ఉపాసింపక్వచ్చునె = నేవింపఁదగదు. తత్తత్కాలవిగ్రహంబులు = ఆయాసమయపుదేహములు, ఆగుటక్ = అగుటవలన, బ్రహ్మ...బు = చతుర్భుజుఁడు, హరుఁడు, ఆరుహుఁడు, వ్యాసుఁడు, సూర్యుఁడు, పరశురాముఁడు, లోనగువారిసేవ (కార్తవీర్యార్జునోపాద్రి ప్రసిద్ధము), తైత్తిరీకున కుంగాక = త్రివర్గకీలురతు (ధర్మార్థకామములు కోరువారికి) తగినదిగాని, అపవర్గకాంతృలకుక్ = మోక్షేచ్ఛువులకు, ...స్మృతి = ధర్మకాస్త్రము, ...చేతనునకుక్ = జీవునకు, ...మాతా = తల్లి - పితా = తండ్రి - భ్రాతా = సహోదరుఁడు - నివాసః = ఇల్లు, శరణమ్ = రక్షకుఁడు - సుహృత్ = చెలికాఁడు - గతిః = గమ్యపదము - నారాయణః = నారాయణుడే (ఈసంస్మృతవాక్యము సుబాలోపనిషత్తులోనిది), ...పరాయణంబుగాక్ = పరమాశ్రయముగా (‘పరాయణ మభిప్రేతే తత్పరే పరమాశ్రయే, అను.), ఆతనిక్ = నారాయణుని, ప్రతిపాదించు = తెలుపునట్టి-శ్రుత్యం తరము = తేజస్వ్రుతి (సుబాలోపనిషత్తు 6.), ...యోగంబు = ఉపాయమును (‘యోగః సన్న హనోపాయ భ్యానసంగతి యుక్తిః, అను.), ...అనియోక్ (కర్త విష్ణుచిత్తుఁడు).

భార్యను ప్రతర్దనఁ దెలుపరా పరమరామునికి మొచి రాజ్యము వత్తులొని పోయి మోక్షార్థమై ఇంద్రువారాధింప, నాశఁడు ప్రత్యక్షమై 'నన్నుఁ గొలుపుము' అని వచించెను. తన్ను కొలుచుచుండఁగా, తన్నుఁ గొలుపు మన్న యభిప్రాయము తన కంఠర్యామియగు నారాయణుని గొలుపు మనుట. అందులకు ఉపపత్తిగా - శరీరవాచకము శరీరపర్యంతముం బోవు ననియు, చిదచిద్రూపము అన్నియు నారాయణుని శరీరంబు లగుటంజేసి ఇంద్రాదివాచకంబు అన్నియు తచ్చరీరి యగు నారాయణుం జెప్పు ననియు, వామదేవముని యభిప్రాయము. ఇట్లని కృతీమాతృ మూలంబు స్పష్టికృతము. ఆనారాయణునిసాక్షుడుపా న్తి మోక్షము నొసంగు ననియు, తత్తత్కాల విగ్రహంబులగు బ్రహ్మద్రాదుల భజనంబు త్రివర్గఫలము విచ్చునేగాని మోక్షము నీయం బాల జనియు, స్తుతి చెప్పుచున్నది. మఱియు సమ స్తమునకు నతఁడే పరమాశ్రయ మనియు, తల్లి తండ్రి సోదరుఁడు ఇల్లు రక్షకుఁడు చెలికాఁడు గంఠత్యుఁడును నారాయణుఁడే యనియు, గుణా లాపనివత్తు చెప్పుచున్నది. ఇట్లని పాండునికి బోధించి ఆవిష్కరింపఁడు ఆతనికి నారాయణ తర్కసోపాయముం జెప్పెద నని యాఖాండిక్య కేళిధ్వజ సంవాదముం జెప్పం దొడంగెను.

—* ఖాండిక్య కేళిధ్వజ సంవాదము *

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమివంశం; బంధు ధర్మధ్వజం
డను భూజాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్యక్షుం జగద్రక్షణా
వనజాతాక్షుఁ గృతధ్వజాఖ్యుఁ గనియె; న్వావిర్ద్రాక్షు నర్తతుక్
ఘనవిజ్ఞానుఁ గ్రమంబునం గనిరి తత్ఖాండిక్యుఁ గేళిధ్వజుఁ.

14

జనక ఆఖ్య ఆఖిలరాజము = జనకు లనెడి సామాన్యనామము గలవారగు సకలరాజులం గలది, నిమివంశంబు = నిమియను రాజయొక్క సంతతి, ఒప్పుక = ఉండెను; అందుక = ఆవంశములో, ధర్మధ్వజుండు అను భూజాని = ధర్మధ్వజుఁడను పేరిధూపతి, మితధ్వజ ఆఖ్య వసుధా ఆధ్యక్షుక = మితధ్వజుఁడను పేరిధూపతిని, జగత్ రక్షణా వనజాత అక్షుక = లోక మును ఏలుటయందు పుండరీకాక్షుఁ డయిన (విష్ణుకుల్యుఁడైన) - కృతధ్వజ ఆఖ్యుక = కృత ధ్వజుఁ డను పేరు గలవానిని. కనియెను; వారు ఇద్దఱును, క్రమంబునక = వరుసగా, కర్తవుక = యాగాది కర్తకురారుఁ డైనట్టి, తత్ ఖాండిక్యుక = ప్రసిద్ధిని ఖాండిక్యుఁ డనువానిని, ఘనవిజ్ఞా నుక = ఎక్కుడుజ్ఞానము గలవాఁ డయిన, కేళిధ్వజుక = కేళిధ్వజుఁ డను వానిని, కనిరి.

నిమి యనురాజు సంతతిలోనిరాజుల కందఱునను జనకు లని సామాన్యనామము. ఆవంశ ములో ధర్మధ్వజుఁ డనుటేనికి మితధ్వజుఁడు కృతధ్వజుఁడు అని యిరువురు తనయులు గలిగిరి; మితధ్వజునికి కర్తకురారుఁ డగు ఖాండిక్యుండును, కృతధ్వజునికి మిక్కిలి బ్రహ్మజ్ఞునియగు కేళి ధ్వజుఁడును కలిగిరి. - యథాసంఖ్యాలంకారము. 'జగద్రక్షణా వనజాతాక్షుక' యాపకము. 'భూజాని' - భూమి జాయగాఁ గలవాఁడు - బ. స.

క. వారిరువురు దమలోపల | వేరముగొని, రాజ్యకాంక్ష విడిగీషువు లై
హోరాహోరిగఁ బోడిరి | బూరాదిదినంబు లవని ప్రజలు దలంకఁ.

15

వారిరువురు = ఆఖాండిక్య కేళిధ్వజులు, రాజ్యకాంక్ష = ఒకరిరాజ్యము ఒకరు హంపింపవలయునని, తమలోపల = ఒండొరులమీఁద, వేరముగొని = ద్వేషమువహించి (శా. వీరము

గోవి = కరాశ్రమము (హిందీ), విజగీషువులు వి = జయంపఁ గోరికవారై, బారాదిదివంబులు = పెక్కుదినములు, అతనిప్రజలు = భూమిలోని జనులు, తలంక = భయపడునట్లుగా, హోరా హోరిక = ఎడతెంపు లేకుండ, పోరిరి = యుద్ధముచేసిరి.

ఆఖాండిక్య కేధ్వజులు ఒండొరుల రాజ్యమును హరింపఁగఁగి పెక్కుదినములు జన భయంకర మైన యుద్ధము చేసిరి. —

‘బారాది’ - ‘క. బారాది సామ్రాటుండఁగ | హారముఁ గైకొనుచుఁ జనియె నందజను’ పా. 4 ఆ. - పా. బారాది. ‘తగు నవిచ్చిన్నార్థ ముగను హోరాహోరి’ ఆం. 3 (72).

చ. పలపల వేగ నిచ్చులును బొజులు దీర్చి యతండు నాతఁడు

వెలువడి వచ్చి, యిత్తుమతివేణిక యేపిరిగాఁగ వీగుచు

దలపడుచుం బెనంగఁగఁ, గృతధ్వజనందన నైనికావళీ

హళహళికిం జెడ నివ్విగె నార్తి మితధ్వజనందనుం డనిన్.

16

అతండు అతఁడు = ఆఖాండిక్య కేధ్వజులు, నిచ్చులును = నిత్యమును (ప్రతిదినము), పలపలవేగ = తెల్లవాఱఁగానే, పొజులు దీర్చి = దండులను పూర్ణపించుకొని, వెలువడి = స్పృంధావారమునుండి తరలి, ఇత్తుమతివేణిక = ఇత్తుమతినదీప్రవాహము (‘వేణీ నేతు ప్రవాహయోః దేవతాదే కేశబనీ’ హేమ.), ఏపిరిగాఁగ = హద్దుగా, వీగుచు = యుద్ధమునుండి పొలుచును, తలపడుచు = మరల యుద్ధమారంభించుచును, పెనంగఁగ = పోరఁగా, అనిక = యుద్ధములో, కృ...కిక = కృతధ్వజనందన = కృతధ్వజానికొడుకైన కేధ్వజానియొక్క - సైనిక = సేనాంగములయొక్క - ఆవళీ = సమూహముయొక్క - హళహళికి = ధాకకు, అర్తిక = పీడ చేత, మితధ్వజ నందనుండు = ఖాండిక్యుండు, చెడ విత్తిగె = ఓడి పలాయించు డాయెను.

వారిరువురును ఇత్తుమతినదికి ఇద్దరిని అద్దరిని విడిసిరి. తెల్లవాఱఁగానే విడిదలలనుండి తమతమ బలములను పూర్ణపించుకొని వెలువడి తాఁకుచు రణరంగమునుండి మరల విడిదలల కడ యుచు నిత్యము పోరుచుండఁగా, తుదను కేధ్వజానిసేనాంగములధాకకు ఖాండిక్యుండు అఁగ లేక ఆపన్నుడై పాఱిపోయెను.

‘పొజులు’ - పొజుకొబ్బము హిందుస్తానీ - దండు అర్థము - బారుగాదు, దండు బారులు తీరి యుండునుగాన బారులక్ష్యర్థము గానోపు. ‘తీర్చి’ = జయించిత క్రమముగా రచించి. ‘ఏపిరి’ - ఈశబ్దము శబ్దరత్నాకర శ్రావ్యములందు లేదు - ఎల్ల అర్థ మని యొకవ్యా. కేవల విరిశబ్దమేనియు ప్రకృతోపయోగ్యర్థమునం గానబడదు. ‘విడిపోవు’ అనునర్థమున ‘పిరియు’ అని అజన ధాతువు కలదు - తజ్జన్య కృదంతము ‘పిరి’ (= ఎడఁబాయుతావు) అని ఊహ్యము; ఆపత్తమున ఏవారము అనధారణార్థము.

క. చెడ విత్తిగి యడవిఁ బడి, యెడ

నెడఁ గట్టులతుదలఁ గోటి యిడి, లోగడకు

దదుకు వొడిపించి, యాకుల

గుడిసెల వసియించె మంత్రిగురుభటులుఁ డై.

17

చెడ విడిగి = పరాజితుడై, అడవికి వడి అడవింబట్టి, ఎడ నడక = అక్కడక్కడఁ గట్టుకుడుదలక = కొండలొనలయందు, కోటి ఇడి = చేగుళించి, లోగడకు = అంతరాళమున, తడుకు పొడిపించి = (పాశేమున కావరణముగా) వెలుగు నాటించి, అవల నడిచెలక = పర్ణకటిరములయందు, మంత్రి గురు భట యతుడు = మంత్రిలతోను గురువులతోను బంటులతోను కూడుకొన్నవాడు, వి, వసియించెక = కాపుర ముండెను.

అఖండివృక్షుడు పరాజితుడై అడవికి వలసపోయి దారిపొడుగునను శక్రువుతరాకలు తమ కలుకనకుటకై కొండలొనలయందు కోటికాండ్రను ఉంచి (మొదటికోటికాండ్రు శక్రువులరాకం గాంచి పెద్దజ్వాలచేతనో కూతలచేతనో అవలకోటికిం దెలుపుదురు. వారు నల్ల అటుపైకోటికిం దెలుపుదురు; ఈతీరున అవృత్తాంతము త్వరగా వలసపాశేమున కందును.), ఒక చోట పాశేమున కావరణముగా వెలుగునాటించి, అవరణములోపల ఆకునడిచెలలో ముఖ్య జనులతోఁగూడ నివసించుచుండెను. - 'కోటియిడి' - ఇది పెక్కువ్రాతప్రస్తుతములన సమృద్ధి మైన సీతారామాచార్యపాఠము, 'కోవులిడి' అని పూ. మ. పా. ప్రకృతోచితార్థమున 'కోవు' శబ్దము మృగ్యము.

కా. ఆ కేశిధ్వజః డంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్లఁ జేర, స్థలం

బాకాక్షింపక 'గెల్తు మృత్యువు నవిద్య, స్ఫుట్టకుందుం, దుదక
జా కుందు న్వడి' నంచు యోగనియతిం జ్ఞానాశ్రయం దై ముఖా
నీకంబు ల్రచియించు చం దొకటికిం దీక్షించి తా నున్న చోక. 18

...అనృపుని=అరాజయొక్క (ఖండివృక్షనియొక్క)...చేరక=తనవరాఁగా, ఫలంబు=యజ్ఞాదికర్తలయొక్క ఫలమైన స్వర్గభోగమును, అకాంక్షింపక = కోరనివాడై, వడిక = త్వరగా, అవిద్యక = అగ్నిహోత్రాది కర్తచేత, మృత్యువుక = స్వాభావిక ప్రమాదమును, గెల్తుక = జయించును, స్ఫుట్టకుందుక తుదక చాకుందుక = జననమరణప్రవాహరూప మయిన సంపారమును, తలం గెదను, అంచుక = అవి సంకల్పించుకొని, జ్ఞాన ఆశ్రయంబు వి = బ్రహ్మ జ్ఞానమునకు అవలంబమై (బ్రహ్మజ్ఞానము నవలంబించి), నిత్యలిక=నియమముతో (పా. నిరతిక=శ్రద్ధతో), మఖ అనికంబులు = జన్మముల ('యజ్ఞః సవోఽధ్వరో యగః సప్రతస్తు ర్మఖః క్రతుః' అను.) పరంపరను, రచియించుచుక=కావించుచు, అందుక=అజన్మములో, ఒకటికిక = ఒకజన్మమునకు, దీక్షించి = దీక్షపఱించి, తాను, ఉన్నచోక = ఉండఁగా.

ఇట్లు రెండురాజ్యములును తనకే చేరఁగా, ఆకేశిధ్వజుడు త్వరగా శ్రేతకర్తచేత స్వాభావిక ప్రమాదమును జయించెదనుగాక, జననమరణ ప్రవాహరూపమై దుఃఖభంబయిన యాగుంపారమును పొంటుదుండగాక, అనఁగా అపవర్తముం బొందెదఁగాక యని, అందులకై బ్రహ్మజ్ఞానాశ్రయమై, స్వర్గభోగాది ఫలాపేక్షమాని, యజ్ఞములు సేయుచుండి, అం దొక్కటికి దీక్షింతుడై యుండఁగా:—

'కా బలతా కర్తజాం సిద్ధిం యజతా మిహ దేవతాః
ప్రసన్నా మానుషే లోకే సిద్ధి ర్భవతి కర్తవ్యా.'
'న మానవత్యాది లిక్తున్తి న మే కర్తఫలే పుష్పాః'
ఇతి మాతృకా ౨ భిక్షానాతి కర్తభి ర్మన బద్ధతే.

ఏదో భావ్యా శృతం కర్త తానైవ రసి చానుమాళిః
 తమ కృత్యం కర్త తస్య తానైవ తానైవ తానైవ కృతమ్.
 తస్య సర్వ సమరమాళిః కామసంకల్పవర్జితః
 తానైవ దగ్ధకర్తాం త మానః పండితం బుధాః.
 తస్యైవ కర్త ఫలాసజ్ఞం నిత్యత్వతో నిరాశ్రయః
 కర్త తస్యైవ ప్రకృత్యోఽపి నైవ కిచ్చ త్కరోతి యః.'

భగవద్గీత.

ఇందువలన కర్త ఫలము కోరి చేయువారికి ఆఫలము కలుగును, దానిని గోరక చేయు బ్రహ్మ జ్ఞానులకు ఆపవర్గము కలుగును అని తెల్లము.

అవిద్య చే మృత్యువును జయించును, విద్య చే (=జ్ఞానము చేత) మోక్షముం బొందును:—

‘విద్యాం చావిద్యాం చ యస్త ద్యే దోభయోగ్ సహ
 అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్యా విద్యయాఽమృత మక్నుతే.’

ఈశోపనిషత్తు.

చ, పులు మఖశాలికానికటభూముల మేయుచు నేటివెంటఁబె

ల్లలమెడునీరముం దఱిసి యామృతపతాకన ఘర్త ధేను వా

కెళవున నాడువాలభుజగిం గని గోండ్రిని యంగలార్పుచుక

గళగతఘంటమ్రోయ నుటుకం బిడుగుం బలె దాఁకి యుద్ధతిక్. 19

ఘర్త ధేనువు = జన్నంపుగోవు ('యజ్ఞః...ఘర్తః - ఇతి పశ్చాదశ యజ్ఞ నామాని' - నిరుక్తము), మఖ శాలికా నికట భూములక్ = యజ్ఞ శాలకు చెంగటి ప్రదేశములందు, పులు = (రూ. పుల్ల, పిల్ల) పచ్చికను, మేయుచుక్, ఏటి వెంటక్ = నది పొడుగునను, పెల్లు = మిక్కిలముగా, అలమెడు = కమ్మకొనియున్న - ఈజముక్ = పొదను, తఱిసి = సమీపించి, ఆకెళవునక్ = ఆప్రక్క యందు, యామృతపతాకక్ = ఆయుసుసంబంధమైన ధ్వజమున (దానివలె ప్రాణభీతిం గొల్పుచున్న దాని ననుట. - రూపకాలంకారము.), అడువాల భుజగిక్ = చలించుచున్న ఆడుఁబాముంబోలిన (పులి) తోఁకను (ఉపమేయము), కని = చూచినదై, గోండ్రి అని అంగలార్పుచుక్ = అజుచుచు, గళగతఘంట = మెడనుబొందిన (అలంకారార్థము మెడలో వ్రేలఁగట్టిన) గంట, మ్రోయక్ = మ్రోగునట్లుగా, ఉటుకక్ = (అవు) దుముకఁగా, (అపులి), పిడుగుంబలెక్ = పిడుగో యను నట్లుగా (ఉత్ప్రేక్ష), తాఁకి = కొట్టి, ఉద్ధతిక్ = ఉడుటుతో (అని ముందటి కన్వయము).

యజ్ఞ శాల సమీపమున ఏటివెంటఁబె యజ్ఞ ధేనువు గడ్డిమేయుచుంబోయి ఒక దట్టంపుం బొదను దఱిసి ఆచేతర యమునికెందాయో యన చలించుచున్న పులితోఁకను, ఆడుఁద్రాచుం బోనిదానిని కాంచి ప్రాణభీతిచే అజుచుచు దాఁకెను. పులియు పిడుగువలె గోవుం దాఁకెను.

‘పతాకన’ - ‘పతాక అనక్’ అని చేదించుటలో సంస్కృతీయంబునకు సంధి ప్రశస్తము గాదు, కావున వ్యస్తరూపకముగా గ్రహింపఁబడియె. ‘ఘర్త’ శబ్దము ఇట యాగపరముగా వైదికార్థమునం బ్రయోగింపఁబడినది:—‘ఘర్త స్వేదభి ర్గ్రిణం చ్యావత్’ (ఋ. సం. 8. 2, 16, 1), ‘సత్త్విః కత్త్విః పిత్వభిర్ఘర్తజా’ (ఋ. సం. 7, 6, 18, 4). ధర్త శబ్దము అధ్వరశాచకంబును అరుదుగాన ‘ధర్తః’ అని యొనియు పఠించుకొనవచ్చును - ‘అథ ధర్తాఽస్త్రీ పుణ్యసామాన్య

భావయోః । చాపస్యాయాధ్యరాహింసాయజ్ఞాచార యమేషు హ'. నానా. 'కలవునక' - 'కలవునక' అని పూ. మ. పా. ఏకవచనమే మేలు, 'భుజగిక' స్త్రీత్వము చలనా ద్యతికయోచితము.

ఇచట యగపశువుగా గోవుం జెప్పట త్రేతాయుగచరిత్రమున అవిరుద్ధము. గవాలంభము కలియుగమునకు నిషిద్ధ మని స్మృతి:—

'అశ్వాలమ్భం గవాలమ్భం సన్న్యాసం పలపైత్వకమ్
దేవరా చ్చ సుతోత్పత్తిం కరా పఞ్చ విసరయేత్.'

పూర్వయుగములలో మహారాజులు పెల్లుగా గవాలంభములు నేయించుడిరి. చర్మణ్యతనది ఆచారముననే ఆనామముం బొందినది.

'వ్యాలమ్భేథా సుగరతనయా లమ్భణాం మానయిష్యత్
ప్రాతోమూర్త్యా భువి పరిణతాం రన్తి దేవస్య కీర్తిమ్'. మేఘ. ౧ - ౪౯.

ఉ. గబ్బు సమక్షికం బయి మొగం బడువ, న్దురువర్ణము ల్బడ
ద్రొబ్బుచు, గార్తాగిళ్ల రొదతోఁ జెఱలాడెడు బొబ్బరింతగా
ద్దుబ్బి విసంజ్ఞ గాఁగఁ జెవు లూఁదిన, వల్లవుఁ డుర్విఁ వ్రాలఁగా,
బెబ్బలి గొంతుక్రో ల్లఱచి పెల్లన మార్తెడ ద్రెళ్ల దాఁటుచున్. 20

గబ్బు = పులిసోటిగవులు, సమక్షికంబు = ఈఁగలతోఁ గూడుకొన్నది, అయి, మొగంబు అడువన్ = ఆయావునకు మొగమును మొత్తుచుండఁగాను (శ్వాసమును నిరోధింపఁగా), తరు ప్లముల్ = చెట్టయాకులు, పడన్ = రాలునట్లుగా, ద్రొబ్బుచున్ = (ఆవును చెట్టబోఁజల మీఁదికి) పడఁద్రోయుచు, గార్తాగిళ్ల రొదతోఁ జెఱలాడెడు (పా. బురజించెడు) బొబ్బరింత గాడ్పు = నీలమేఘముల యులుముతో సాటివచ్చెడు గర్జనగాలి, ఉబ్బి = ఉబికి, విసంజ్ఞ గాఁగన్ = విగత సంజ్ఞ యగునట్లుగా (సంజ్ఞ పోవునట్లుగా - చేతన యెడలనట్లుగా), చెవులు ఊఁదినన్ = (గొల్ల వాని) చెవులలోఁదూతీ శబ్దించుటవలన, వల్లవుఁడు = గొల్ల ('వల్ల ఈ సూపకారే స్వా స్థిమనీశీ చ గోరుషీ' విశ్వ.), ఉర్విక్ = నేలమీఁద, వ్రాలఁగాన్ = పడిపోవుడు, బెబ్బలి = ఆయుగ వ్యాఘ్రము, గొంతుక్రోల్ = ఆవుయొక్క కంఠనాళమును, కఱచి = కొటికి, పెల్లనన్ = చెంగున, మార్తెడ = మెడ వేలుచక్రమును లెలుగునట్లుగా, ద్రెళ్లన్ = ఆవు నేలంగూలునట్లు, దాఁటుచున్ = (ఆవులి) దాఁటువైచుచు (ముందటికన్వయము.)

'గబ్బు' - పచ్చిమాంసమే ఆహారమై తల్లెశములు దంతములసండున విఠికికొని చిరకాల ముండుటచేత గవులు; అందు జనించయుండు పురువులనేని దానినయేని తినుటకై ఈఁగలు ముసురుకొనుటచే 'సమక్షికము'. - చూ. మను.

సీ. 'కలవుల వనదంతములు మూఁగి నెఱచెట్టఁ ।

గ్రోల్పులు ల్పొదరిండ్ల గుఱుకు లిడఁగ.'

'కార్తాగిళ్ల' - నీరుండుటచే నలుపు, నీరిచేతనే ఉఱుము, నీరులేని శరదర్థమునకు ఉఱు ముండదు; నీరెక్కువయగుకొలఁదని ఉఱుమునకు గాంభీర్యముపెచ్చు. బహువచనము పులి యెలుంగునంబోలే షాశాధ్వనిభేద మిక్తార్థము. 'చెరలాడెడు బబ్బరింత' - అని త్రానుదొడగారి

పా., వ్రాత ప్రకారమున, - 'పురడించెడు బొబ్బరింక' వూ. ము. పా. 'బొబ్బరింక' శబ్దరత్నాకరముందులేదు, 'విగుంజ' సంజాతాశము కలిగినందుననే పల్లవుఁడు వ్రాటుట. 'వ్రాటగా' - వ్రాత పుస్తకముల పా., 'వూటగా' - వూ. ము. పా.; 'క్రొలు' - రూ. క్రొలి. 'మార్తెడ ద్రెళ్ల దాటుట' - రక్తము అధికముగా మొత్తముగా తననోటిలోనికి వచ్చుటకును, ఆవుకొమ్ములు తనకు తగులకుండుటకును, ఆవు త్వరగా చచ్చుటకును.

'బెబ్బలి' - దీనికి 'పెద్ద+పులి' అని సీతారామాచార్యులవారి వ్యుత్పత్తి. చిఱుకపులి పెద్దపులి యనునవి పులిజాతులు. 'బెబ్బలి' శబ్దము జాలిమాత్ర వాచకముగాఁ దోఁపదు, ఉగ్ర వ్యాఘ్ర వాచకముగాఁ దోఁచుచున్నది; పులిశబ్దము బహుదేశభాషాసాధారణము. ప్రాకృత మందలి దేశభాగములొకం గలదు. 'వగ్ - నీహయా - పుల్లి.' హేమ. దేశీనామాల 'పుల్లి వ్యాఘ్రః సింహ శ్చ' తట్టిక. అఱవముందును తెనుఁగునందును వేడిమి యర్థముగా 'వెప్ప' అని శబ్దము కలదు; 'ఉప్ప వెప్పనుంగల యప్పిళిత ఖండంబులు' మచ. 'వెప్పలి' అని ఉగ్ర వ్యాఘ్ర వాచకము అఱవమునం గలదు. అందలి 'వా' కు ఇందు 'వా' యుండుటయుంగలదు - తె. పెండ కాయ - అ. పెండక్కా. తె. బండి - అ. వండి. అట్లే అ. 'వెప్పలి' ఇందు 'బెప్పలి' యై బ సాహచర్యముచేతను, అంధ్రోచిత సారశ్యముచేతను, 'బెబ్బలి' యైయుండును.

పులి తాఁకఁగానే అవునట. దానినోటి గవులుచేతను దానినోటిమీఁది యీగలు తన మొగాన మునురుకొనుటచేతను తోఁతగలిగి ఊపిరి తిరుగకుండెను. దానిని పులి పడఁద్రోయుటలో అది చెట్ల బోదెలమీఁద పడఁగా దానియావలు రాలుచుండెను. పెడిదంపు టుఱుమునంటి దాని గర్జన చెవులలో ఘూర్ణిలినంతట ఆయావును మేపుచున్న గొల్లవాఁడు విసంజ్ఞఁడై నేల వ్రాలెను. పులి అవుగొంతుకపికను ('పిక' అని శ. ర.) కొఱికి మార్తెడ పడునట్లు చేసెను. స్వభావోక్తి. పద్యభావము ప్రత్యక్షమువోరె నన్యుతముగా నున్నది.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజ గొనకుండ మలఁపుచుఁ,

జప్ప డెసఁగఁ దోఁక నప్పించి,

శోణితంబు గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘర్ష

గవిని గవికి నీడ్చు నవసరమున.

21

(పులి), తనువుఁ = తనదేహమునకు, కొమ్ము = ఆవుకొమ్ము, గొరిజ = ఆవుగిట్టయు, కొన కుండఁ = తగులకయుండునట్లుగా, మలఁపుచుఁ = ఆవుదేహమును త్రిప్పుచు, చప్పడు ఎసఁగఁ = శబ్దము కలుగునట్లుగా, తోఁకఁ = తోఁకతో, అప్పించి = చఱచి, శోణితంబు = రక్తమును ('రుధిరే-స్పగ్లోహితా స్రరక్తక్షతశ్చ శోణితమ్.' అమ.), గ్రోలుచునె = త్రాగుచునె, నేర్పుమైఁ = నిపుణతచేత, ఘర్ష గవిఁ = యజ్ఞ ధేనువును, గవికొ = గుహకు, ఈడ్చునవసరమునఁ = ఈడ్చు కొనిపోయెడి సమయమునందు.

పిమ్మట ఆపులి తనదేహమునకు ఆగోవుయొక్క కొమ్ముగాని గొరిజగాని తగులకుండునట్లు ఉపాయముగా దానిని త్రిప్పుచు, శబ్దమగునట్లుగా తోఁకతోఁ గొట్టుచు దానిని నిర్వాళితముగా భుజించుటకై గుహలోని కీడ్చుకొని పోవుచుండెను. అసమయమునందు,

'అప్పలించు' తద్భవము, 'ఆస్పాలించు' తత్సమము.

చ. పాలమరు లంది కూత లిడ, భూసురు లన్న దిలోన వార్చి, మ్రా-
కుల తుడ లెక్కి, చప్పటలు గొట్టి యదల్పగ, సాహితీలు మా-
పుల బజిపంగ, వైచి సెలవు లెవ్వ నాకుచు బోయె వృక్షమం
డలికయి లేలుచు గుటగుటధ్వని సారె మలంగి చూచుచు. 22

పాలమరులు = పాలము కాపరులు ['పాలమరియనగఁ గావును విశమవిదోఁచు' ఆం. కి (నా.కా. 49)], అంది = సమీపించి కూతలిడ = కేలు చేయుట చేతను, భూసురులు = బ్రాహ్మణులు, అన్నదిలోన = ఆయిత్తుమలియందు, వార్చి... సాహితీలు = రాకులు, మాపులకపజిపంగ = గుట్టుమల నెక్కి పులిచెనకు వేగముగా తఱిమిసందునను, వైచి = (పులి గోవును) విడిచి పెట్టి; సెలవుల = పెదవుల మూలలను, నాకుచు, గుటగుటధ్వని, సారె = మాటిమాటికి, మలంగిచూచుచు = వెనుకవందిరిగి పరికించుచు, వృక్షమండలికయి = చెట్లజీబునుగూర్చి లేలుచు = పొడనూపుచు, వెనక బోయె = వడిగా నేగెను.

పాలము కాపరులుకూడి యుటచినందునను, బ్రాహ్మణులు ఆపన్నివారణార్థము కృతాచ మనులై చెట్లకుదలకెక్కి చప్పటలుగొట్టి బెడరించుటచేతను, రాకులు గుట్టుమల నెక్కి తనమీఁదికి తఱుముకొని వచ్చుటచేతను, పులి గోవును వదలి మాటిమాటికి వెనుకవందిరిగి చూచుచు, గుటగుట ధ్వనిసేయుచు, పెదవిమూలలను నాకుచు, తటాలున చెట్లజీబులోనికి పాటిపోయెను. 'వార్చుట' - ఆపన్నివారణార్థమిది సిద్ధాంతము. 'సాహితీలు' - దీరాంతరూపము మఱెచ్చటను గనబడలేదని శబ్దరత్నాకరము. 'మాపుల' - 'తూపుల' అని పా. 'సెలవు...చూచుచు' - ఇందుస్వభావోక్తి కలదు, 'సెలవులు నాకుట' తిండికై నో రూటుటచేత - 'ధ్వని' శోపముచేత, 'మలంగి చూచుట' - మరలంబోయి తెచ్చుకొనుట సాధ్యమే యని కనుంగొనుటకు, 'మండలికి' - కాన రాక తప్పించుకొనుటకు - 'గుటగుట ధ్వని' - ఇది సిద్ధసమాసము; కాదేని రెండవటాకు గురుత్వమురాదు. 'ఘుటఘుటధ్వని' - పూ. మ. పా.

క. జాటుజాటుకని నెత్తురు వెలి

కులుకుచు రొదసేయ, నటితి యొడపినె యూర్పుల్

పటవ, మిడిగ్రుడ్ల వణకుచు,

గొట్టప్రాణముతోడఁ దన్నుకొను నమ్మెదవుక.

23

జాటుజాటుకు అని = జాటుకు జాటుకు అను శబ్దముతో, నెత్తురు, వెలికి = దేహము నుండి, బయటికి, ఉలుకుచు = ఉలికిపాటుచు, రొదసేయ = చప్పడుగావించుచుండఁగా, అతిత యొడపిక ఎ = గొంతుగండినుండియే, యూర్పుల్ = విశ్వనితములు, పజిరక = వడివడిగా ప్రసరించుచుండఁగా, మిడి గ్రుడ్ల = ముండఱివఱికిన కనుగ్రుడ్లయందు, వణకుచు = కంపిలుచు, కొట్టప్రాణముతోడ = కొనయునుదుతో, (గుడిగుడిచేపముతో), తన్నుకొను, అమ్మెదవుక = ఆధేనువును - శబ్దరత్నాకరము.

'జాటుజాటు కని' - బ. పీ. పా. 'మలుచులుకున' పూ. మ. పా. ఈశబ్దము ఈయర్థమున శబ్దరత్నాకరములో లేదు.

నీ, విన్నవించుటయు ఋత్విజాలఁ బ్రాయశ్చిత్త
మడగె రా; జడిగిన నడుగు మనిరి
వారు క సేరువుఁ దా రెఱుంగక పోయి;
యతఁడును శునకుని నడుగు మనియె;
నతఁడు దాను నెఱుంగ నని పల్కి, 'నృప, విను;
మా ఋత్విజాలపిండు నాక సేరు
వేను నెఱుంగ లే; మిఁక నొక్కయేమెకా,
దిల మఱి యెవ్వఁడు నెఱుంగ; డెవ్వఁ
తే. డేని సప్తాంగములు నీకు నిచ్చి చెల్లు
వట్టి పెన్దాలతిప్పలు వట్టి తిరుగు,
నట్టిభాండివ్యఁ డొక్కఁడ యరయ నెఱిఁగె
నే నెఱుంగు; వేఁడు మది కర్జ మేని' యనిన.

24

ఋత్విజాలఁ = యజమానునివలన ధనసత్కారము పొంది ఋజు ముచేయించు బ్రాహ్మణులు,
ప్రాయశ్చిత్తము = ఋజు పుష్పమొద విల్లు వాక మయినదోషమును పోఁగొట్టుకొనునట్టి క్రియ, క సే
రువుక = క సేరు వనువేరి విద్వాంసుని, శునకునిక = శునకుఁ డను వేరి విద్వాంసుని, పిండు =
సమాహము, సప్తాంగములు = స్వామ్యమాత్య సుహృత్కోశరాష్ట్ర దుర్గబలములు, నీకు నిచ్చి =
నీకు లోఁబఱిచి (స్వామి యయినతానును లోఁబడుటయే స్వామినిచ్చుట), చెల్లు = వృక్ష
సమాహములను - వట్టి = కూనఁగములయిన - పెనురాలతిప్పలు = పెద్దశిలలకొండలను (పా.
విరిగిచెట్టుచెన్నుళ్లు తిప్పలు), వట్టి = ఆశ్రయించి, అరయక = మే మాలోచించి చూడఁగా, అది =
అతని వేఁడుట, కర్జ మేని = కార్య మేని = చేయఁదగినపనియేని, వేఁడుము = అతనిని బ్రార్థింపుము.

యజగవి వ్యాఘ్రుచాక యైనందులకు రాజ ప్రాయశ్చిత్త మడుగఁగా ఋత్విక్కులును
క సేరువును తమకు తెలియ దనిరి. శునకముని భాండివ్య నడుగు మనియె.

చ. నరపతి పల్కి, 'మాని వర, నారిపు నిష్కృతి వేడఁబోయిన
స్థర హతుఁ జేసెనేని సవనంపు ఫలం బొడఁగూడుఁ; గా కమ
త్సరగతిఁ జెప్పె నేని మఖతంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణ మా;
నిరుదెఱుగు న్నదీస్థితమె యేఁగెద' నంచు రథాధిరాధుఁ డై.

25

మానివర = ఓశునకమునీ, నారిపుక = నాచైరిని (భాండివ్యుని), నిష్కృతి = ప్రాయశ్చి
త్తము, వేడఁబోయినక = నే నడుగఁబోయినంతట, (ఆతఁడు నన్ను), స్థరక హతుఁ జేసెనేని =
శేలంగూర్చెనేని (=చంపినయెడల), సవనంపుఫలంబు = ఋజు ఫలము ('సవనం ర్వధ్వరే స్నానే
సోమనిర్దళనేపి చ' మేని.), ఒడఁగూడుక = నాకుం జేతులుచు; కాక = అటుగాక (నన్ను
చంపక), అఖతంత్రగతిక = ఒకరిమేలును ఓకృహర్గమున (ద్వేషబుద్ధితేక - 'మత్సరకోఽన్యకుభ
ద్వేషే రద్వ్య క్షృణుపయో రపి' అను.), చెప్పెనేని = ప్రాయశ్చిత్తమును తెలిపినయెడల, మఖ

శంక్రము = నాయజ్ఞప్రయోగము; అశంక్రము = వికలము, కాక, ...మచ్ ఈశ్వరమే = నాకు ఇష్టమే, ...అంచుక పల్కి = అని వచించి, రథ అధిరూఢుండు = తేరు ఎక్కినవాడు...చి - (మొదటి కన్యయును).

కేశిధ్వజుడు 'ఓ మునీంద్రా, నేను ఖండివ్యుని ప్రాయశ్చిత్త మడుగం బోగా అతడు నన్ను చంపెనా నాకు క్రతుఫలము దక్కును, పాధుత్వముచే ప్రాయశ్చిత్తము చెప్పినా నాక్రతువు సంపూర్ణముగా ఈదేటును. రెండువిధములను నాకు మేలే, కావున ఆతనికడకే పోయెదను' అని పలికి రథ మెక్కెను. - వికల్పాలంకారము.

ఈపద్యములో 'పల్కి' అని సమాపకక్రియగా పూ. ము. పా.; ఆపాతమున 'రథాధిరూఢుడై' అనుచోట అగుభాతావునకుం గర్త యుండదు; పల్కుటయే పూర్వకాలికము గావలయు, కావున 'పల్కి' అని మార్పుచేయబడినది.

క. హరితాజినోత్తరీయుండు :

నిరాయుధుండు నగుచు నతని నెల వగు నడవిక

జొరక, గొట్టికాండ్రు డెక్కెముఁ

బరికించి, యెఱింగి, కలయబడి, కూత లిడక.

26

హరిణ...డు. - హరిణ అజన = జింకతోలు - ఉత్తరీయుండు = పైవస్త్రముగాఁ గలవాడును, నిరాయుధుండును = కైదువులులేనివాడును, అగుచుక (కేశిధ్వజుడు కర్త), ఆతని నెలవు = ఖండివ్యునిమనికి, అగు = అయిన - అడవిక = ఆరణ్యమును, చొరక = ప్రవేశింపఁగానే, గొట్టికాండ్రు = వేగులవాండ్రు [పా. కోటి], డెక్కెముక = ఇతనితేరిజెండాను, పరికించి = కని, ఎఱింగి = ఇతఁ డని తెలిసికొని, కలియబడి = కలసి మొత్తముగా, కూత లిడక = వలసవారికి తెలియనట్లుగా కూతలు పెట్టఁగా.

కేశిధ్వజుడు జింకతోలు ఉత్తరీయుముగాఁ దాల్చి, కైదువులేక ఖండివ్యుని నివాసమయిన యడవి కేఁగఁగా, కొండకొనల నున్నగొట్టికాండ్రు జెండాను చూచి యితఁ డని యెఱింగి కూతలిడి వలసవారికిం తెలియబఱిచిరి.

ఆ. వలస బెడర, నృపతి కలఁగక ప్రజవగ

లార్పఁ బనిచి, కనుమలందు నిలువ

వేటు వేట యేర్చి విలుమందిఁ బనిచి, తాఁ

దడుకు పెండె మలుక వొడమ వెడలి.

27

వలస = వలసవచ్చియున్న జనులు, బెడరక = భయపడఁగా, నృపతి = ఖండివ్యుడు, కలఁగక = కఠిన్పడక, ప్రజవగలు = ప్రజయొక్క దుఃఖములను [- పొగలు పా. పొగలు అని నానువాచకము మృగ్యము], ఆర్పక = పోగొట్టుటకు, పనిచి = తగినవారిని నియమించి, కనుమలందుక = ఇంద్రుడలసందులోవలందు, నిలువక = వైరులను ఎదురుటకై కనుపెట్టుకొనియుండుటకు, వేటువేట = వెవ్వేటుగా, విలుమందిక = విలుకాండ్రుబలమును, ఏర్చి = ఏర్పరించి (ఈయొక సమయమున కిరువీరు ఉండవలసిన దని నిర్ధారించి), పనిచి = ఆయా కనుమలకుంబంసి.

తా, అలక, పాడమక = పుట్టఁగా (కోపముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై), తడువ పెంఁదెము
తెడలి = వెలుగునకు తెచ్చిన పలుగాఁడితలుపును తెఱచికొని వెలువడి.

తలసవచ్చియున్న వారు తమ్ము సంచారింప శక్తువు వచ్చుచున్నాఁడని భయపడఁగా
ఖండిక్యఁడు వారిభయమును తీర్చుటకు కొందఱు నియమించి వైరిసేనలరాక నడ్డగించుటకై
వేఱువేఱు కనుమలకు వేఱువేఱు విలుకాండ్రను పంపి తాను కోపోద్దీపితుడై కంపకోటయొక్క
పెంఁదెముం దెఱచికొని వెడలినవాడై.

క. వచ్చు రిపుఁ జూపులనె చుఱ

పుచ్చుచు, సిరిఁ గొనుట మగుడఁ బొడముట రుష ము

చ్చిచ్చున లావెచ్చఁగ వి

ద్యుచ్చలచాపమునఁ దూపు దొడుగుచుఁ బలికె.

28

వచ్చు (చున్న) - రిపుక - పగతుని, చూపులనె=తనదృష్టులచేతనే, చుఱపుచ్చుచుక =
కాల్పుచు, సిరిక = (తన ఆనఁగా ఖండిక్యని యైశ్వర్యమును, కొనుటక=హరించుటచేతను,
మగుడక = వెండియు, పాడమటక = జనించుట (వచ్చుట) చేతను, రుషక=కోపముచేతను,
ముచ్చిచ్చునక = ఈమూఁడు ననెడి మూఁడుచిచ్చులచేత, లావు ఎచ్చఁగక = బలము అతిశయిం
పఁగా, వి...నక - విద్యుత్ = మెఱపువలె - చల = చలించుచున్న - చాపమునక = వింటి
యందు (ఒండె - చాపలతక = తీగవంటి వింటియందు), తూపు దొడుగుచుక = అమును
సంధించుచు, పలికెను.

వచ్చుచున్న శక్తువును చూపులచేతనే దహించుచు, తనసిరిం గొనుటచేతను, మరల తన
మీఁదికి వచ్చుటచేతను, తనకోపముచేతను - ఈమూఁడునిష్ఫలచేతను కలిగిన బలముకలవాడై
మెఱపువలె చంచల మయినవింట నమ్రేర్పుచుం బలికెను. 'సిరిగొనుట...ముచ్చిచ్చునక' వ్యస్త
దూపకము.

'ముచ్చిచ్చునను వెచ్చమరి' పూ. ము. పా. (వెచ్చ = వేడి - అమరి = కలిగి. - 'ముచ్చి
చ్చున లావెచ్చఁగ' అనియు పా.); 'చాపలత' - 'చాపజ్య' పూ. ము. పా. ఇందు 'జ్య'శబ్దము
ఏకాక్షర మగుటచేత 'జ్య' - అని హ్రస్వము ఆకాశ్రీయము. మఱి 'చాపలతక' అనుపాత
ములో నారిని చెప్పవలదా యనిన, వలదు; 'వింట నమ్రేర్చి బోయ వెన్వెంటఁ దఱును' అని
పాండురంగమాహాత్మ్యము. 'విద్యుచ్చలధను మార్చి' అనియేని పఠింపవచ్చును. ధనుశ్శబ్దము
ఉకారాంతమున గలదు. 'ధనుః పుమాక రాశిభేదే ప్రియాశద్రా శరాసనే' ఇతి నాస్తేషు
మేదిని. - అని రామాశ్రమి. పీఠికయందు దీనిచర్చం గనుఁడు.

మ. ధన ధాన్య ద్విర దాశ్వ గోగణ సమేతం బెల్ల సామ్రాజ్యముక

గొనియుం జాలక తాటకేయ పలభు కూటాకృతిం జింతో

లున నాచ్చున్నడవై ప్రశాంతుగతి మాలోఁ జొచ్చి ప్రాణంబులుక

గొన నేతెంచెదె? దుర్జతీ, కెడపెద స్త్రోతంపు భల్లంబునన్.

29

దుర్జతీ = ఓరిమట్టబద్ధి, ధన...లు = ధనములు ధాన్యములు వినుఁగులు (ద్వారదా
యాస్య సః = రెండుకోటలు కలది) గుఱ్ఱములు పసులమందలు - వీనితో కూడుకొన్నట్లుగా, ఎల్ల

శాస్త్రజ్ఞము = సకలైశ్వర్యమును, కొనియో = హరించియును, చాలక = తపిచి తీయక,
తా...లిక - తాటకేయ = తాటకానురుడగు మారీచుడనను - పలభక = పాలిందియొక్క
(‘పల మున్నానమోసయో!’ వానా.) - కూట ఆకృతి = మాయ రూపుతో

[‘మాయావిశ్వలయ శ్రేష్ఠ కైతవానృకరాశిః।

అయోధునే కైలశ్యశ్రేణీ సీరాశ్రేణీ కూటమస్త్రయామః’],

జింకతోలునక, ఆచ్ఛన్నుడవు = కప్పబడివాడవు, వి, ప్రకాంతుగతిక = కామక్రౌఢా
ద్యోవద్యోగము ఉడిగినవానివలె, ...కొనక = హరించుటకు, ఏతెంచెడ = వచ్చుచున్నావా?
కూరంపుధిల్లంబునక = తీక్ష్ణమయిన బల్లముతో, కడపెడక = నిన్ను పరిమార్చెదను.

ఓయిదుఘ్నఁడా, ధనధాన్యాదికమయినమదీయైశ్వర్యము నంతయు హరించియుం దనియక,
మారీచాకృతిగా జింకతోలు దాల్చి ప్రకాంతవేషంబున మాలొఁ జొచ్చి కఱివేచి మాప్రాణ
ములంగూడ హరింప వచ్చుచున్నావా? ఇదె నిన్ను వాడిబల్లముతోఁ గూర్చెదను.

‘గోగణ’ - ‘గోధన’ అను పూ. ము. పాఠమున ధనశబ్దము రెండుమార్లు వచ్చిన దని ఇందు
‘గణ’ అని మార్పబడినది. ‘శాస్త్రజ్ఞ’ - పా. ‘శామగ్ని’, ‘తాటకేయపలభకూటాకృతిక’ -
పదార్థవృత్తి నిదర్శన. మారీచుఁడు జింకవేషమున వచ్చి శ్రీరాములను వంచించినకథ నిట నను
సంధించుకొనవలయును. ‘ఏతెంచెడ’ - పా. ‘ఏతెంచితి’

మహాస్థగర

అనినం, జేయెత్తి, “యోహో, యలుగక విను; కా నాతతాయి, స్వీమాదం
బున వైకల్యంబు యాగంబునకుఁ బొడమ, నే భూసురశ్రేణి వేడక,
నిను నావేదించి పంపె; ‘న్నప్రస, యతఁడెఱుఁగు న్నిష్కృతి; న్వేడు పోపా’
వ్తుని, కోప మైన రోప మ్మయిన విడువు; మె టైన మే లింక” నన్నక. 30

అనినక = భాండివ్యుఁడు ఇట్లు పలుకఁగా, (కేశిధ్వజుఁడు), చే = హస్తమును, ...కామ
అతతాయిక = చంపవచ్చినవాడను (‘అతతాయి వధోద్యోగః’ అను.) కాను, ప్రమాదంబునక =
మాయేమఱుపాటుచేత, యాగంబున వైకల్యంబు పొడమినక, నేక...శ్రేణిక = సమాహ
మును, వేడక = (ప్రాయశ్చిత్తమును) అడుగఁగా, (అభూసుర సమాహము), నినుక అనే
దించి = నిన్ను విద్దెకించి, పంపెక = నన్ను పంపెను, ...రోపము = బాణము (‘పత్రి రోప
ఇషు క్ష్యయోః’ అను.)...

భాండివ్యుఁ డిట్లు పలుకఁగా, కేశిధ్వజుఁడు చేయెత్తి ఇట్లు బదులు చెప్పెను;—నేను
నిన్ను చంప రాలేదు. నాకు ప్రమాదంబున యాగములో వైకల్యము సంభవించినది. అందు
అతం ప్రాయశ్చిత్తము నేను ఋత్విగాదుల వడుగఁగా, వారు నీ వయినం కెప్పగల వని తెలిపి
నీకడకు నన్నంపిరి. ఇతివృత్తాంతము; నీవు నాపై రోపము విడిచి ప్రాయశ్చిత్తము చెప్పినను
సరియే, వైరి వగుట నన్నుఁ జంపినను సరియే.

‘చేయెత్తుట’ - హస్తచరణము. ‘పంపెక’ - శ్రేణి కర్తగాన ఏకవచనము. — ‘రోప
మయిన రోపముయిన విడువు’ - వికల్పలంకారము.

అతతాయిని కా వని చెప్పుకొనుట యేలన, అతతాయిని అనిచారితముగా పరిమార్చవలయు
నని ధర్మకాస్తము.

‘గురురూపా తాతకథ్యవా బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతమ్’

‘అతతాయన మాయాంతం హవ్యా దే వాచిచారయత్.’ మనుస్మృతి.

(ఈక్రింది యాముగురవ అతతాయసంజ్ఞ —

‘అగ్నిదో గరద క్షైవ కప్రాంత్రో ధవాపనః’

క్షేత్ర దారపర క్షైతాత్ ష డ్వివ్యా దాతతాయనః.’

కుక్రసిలి).

‘పోపామ్ము’ = పామ్ముపామ్ము - ‘అప్రేడితమందు మధ్యమ ముడుబులకు లోపము విభావ నగు.’

బా. శ్వా. సం. 48. — ద్వీరుక్తి అదరాతిశయముచేత.

వ. అనిన, నతందు తరుషండంబు సొచ్చి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకుఁ దద్వృత్తాంతం బంతయుం జెప్ప, మంతనంబునకుం జొచ్చిన మంత్రి లిట్లునిరి.

31

అతందు = ఖండివ్యండు, తరు షండంబు = వృక్షమండలిని (‘వృక్షః స్మృతో బలీవర్దే వృద్ధం తు కాననే ధవేత్’ అజయ.),...మంతనంబునకుఁ = ఆరాచనకు,...

క. “పాలుగలవాఁడు మన కొక | జాలి యిడక తానె తారసానకు వచ్చెన్;

వేళ యిదె, లెమ్ము, సృజ, కృప | చాలు, న్గారాకు మేపి చంపకు ప్రజలన్. 32

పాలుగలవాఁడు = దాయాదుఁడు, ... జాలి = భేదమును, ఇడక = కలిగింపక, తార సానకుఁ = సమీచునకు, ... కృప చాలున్ = వైరిమీఁద కరుణ వహింపకును, ... కారాకు = ముదురాకులు.

దాయాదుఁడు మన కేత్రమయ కలిగింపక సమీపమునకు వచ్చియున్నాఁడు, వానిం గూల్చుట కిదియే సమయము; ఓరాజా, వానిపై కరుణింపకును. వానివలన ఈప్రజలు ఇట్ల బ్రదు కుకై కారాకులు మేయుచున్నారు. వానిం గూల్చి వీరి కీకష్టమును తొలగింపును.

‘కారాకు’ - అడవిలో మంచితోజనము దొరకక ఆకలములు మేసి జీవించుచున్నారనుట.

ఉ. అంటలు గట్టి చెల్లలకు నాండ్రును బిడ్డలుఁ గూరఁగోయఁ బోఁ,

గంటకము ల్పదాబ్జములఁ గాఁడ నొదర్చిన నొప్పిఁ గూయిడన్,

గంటికి నిద్ర గానకొడుఁగంబడి వేఁగెద మిందు; నొక్కమా

కంటయ కాదు; నీవు వడునట్టియవస్థ వచింప శక్యమే? 33

అండ్రును = (మా) భార్యలును, బిడ్డలును, అంటలు గట్టి = గుంపులు కూడి, చెల్లలకు = చెరిగిపోవుటకు = బీటి నేలలకు, ... కంటకముల్ = ముండ్లు, పద అబ్జములకు = అడుగుల దమ్ములయందు, కాఁడన్ = గ్రుచ్చుకొనఁగా, ఒదర్చిననొప్పిన్ = ఊడలాగిన బాధచేత, కూయిడన్ = ఏడ్చుచుండఁగా, ఒడుఁగంబడి = ఒదిగి, వేగెదము = తపించుచున్నాము, ఇందున్ = మనలో, ఒక్కమాకున్ అంటయకాదు = మాకుమాత్రమే ఈకడగం ధ్లనుటయే గాదు....

మాభార్యలును బిడ్డలును బీళ్లకు కూరఁ గోపింతుటకు పోఁగా, కార్జ్లో ముండ్లు గ్రుచ్చు కొనఁగా, వానిని ఊడలాగిన నొప్పిచే వారు రాత్రి అంతయు నేడ్చుచుండుటచేత, మాకు నిద్ర

పట్టుట లేదు. ఈకష్టము మాకమాత్రమే అని మేము చెప్పుకొనుట గాదు, నీవు పడుచున్న దుర
వస్థను వరింపఁదరమా? - మాకొకటను నీకొకటనుంగూడ ఈపగతుని సంహరింపు మనుట. -
స్వభావోక్తి.

‘చెల్మలవక్’ - ‘చేలవను’ వూ. ము. పా. ‘పదాగ్రముల’ వూ. ము. పా. ‘పదాబ్జముల’
నీ. పా. - స్త్రీలయు బిడ్డలయు పాదములుగాన మృదుత్వమును నూచించుటక ఆబోపమ; ఆగ్ర
మునకే కంటకములు గ్రుచ్చుకొను నను నియమము లేదు. ‘కాండ నొదర్చిన’ - వ్రాత ప్రతు
లపా., నీ. పా.; ‘కాండఁగఁదూసిన’ వూ. ము. పా. ‘కూయిడక’ - ఇత్వసంధి - ‘కూయుడుక’
అని పఠించిన సరిపడును. ‘అయ్యెడువక్’ అని యొక పా.

లే. స్వామ్యమూర్త్య సుహృ త్కోశ జనపద బల

దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ దొలుతఁ గలవు;

అంగి సుఖయైన నంగంబు లటకు మునుపె

చాల సుఖు లొట మనకు దృష్టంబు గాదె!

34

స్వా...లు - స్వామి = తేఁడు (‘స్వామీ త్వీశ్వరః పతి రీశితా’ అను.), అమాత్య =
మంత్రులు (‘మస్త్రీ ధీవచివోఽమాత్యః’ అను.) - సుహృత్ = మిత్రులు (‘అథ మిత్రం సఖా
సుహృత్’ అను. - సుహృద్ద్యుదౌ మిత్రామిత్రయోః’ నూ. - అన్యత్రి సుహృదయః ద్యు
దయః’ - అని సి. కా.) - కోశ = బాక్కసము (‘కోశోఽస్త్రీ కట్ర లే ఖడ్గపిఠానేఽర్థాఘ
దివ్యయోః’ అను.) - జనపద = రాష్ట్రము - బల = చతురంగబలములు (‘బలం సైన్యం’ రామా
శ్రమి.) - దుర్గములు = కోటలు, (అనునవి), స్వామి గలిగినక = తేఁడు ఉండెనేని, తొలుతక
కలవు = అంతకుముందే సిద్ధముగా నుండును; అంగి = అవయవి (శరీరి = ఆత్మ), సుఖి వినక =
సుఖముగా నుండినయెడల, అంగంబులు = అవయవములు, ... దృష్టంబు = ప్రత్యక్షమగు భూతము...

సప్తాంగములలో రాజు కలిగెనేని కడమయంగములు అప్పుడే కలవు. ఆత్మ సుఖముగా
నున్న అవయవములు సుఖముగా నుండుట ఎఱిగినదేగదా. - కావున నీసిద్ధిని ముందుగా చూచు
కొనవలసిన దని భా. - ఆప్రస్తుతప్రశంస, ఆరాంతరన్యాసంబును.

క. అతనిపని దీర్ప రాజ్య | ద్వితయము నినుఁ జేరు; నెట్టివెరవున నైనక

క్షీతిపుల కరిజయము ధనో! వ్నతియుఁ బ్రజాసదయరక్షణము ధర్మంబుల్. 35

అతనిపని దీర్చక = అతనిం జంపినయెడల, రాజ్య ద్వితయము = రాజ్యములదోయి = రెండు
రాజ్యములును, ... వెఱవునక = ఉపాయముచేత, ... క్షీతిపులక = భూపతులక, అరిజయము =
శత్రువులను జయించుటయు, ధన ఉన్నతియు = ధనవృద్ధియు, ప్రజా సదయ రక్షణము =
ప్రజలను దయతోఁ గాపాడుటయు, ధర్మంబుల్ = విహితకృత్యములు.

అతనిం గడపెదేని రెండురాజ్యములును నీకే వచ్చును. ఏయపాయమున నేని వైరులం దును
ముటయు, ధనవృద్ధి కాంచుకొనుటయు ప్రజలను దయతోఁ గాపాడుటయు రాజధర్మములు. -
కావున అని ఏమను ధర్మములు అనుట. ఆప్రస్తుతప్రశంస.

‘సదయ’ వ్రాతపా. - ‘నీతి’ వూ. ము. పా.

క. అన్యాయంబున దుస్సహమన్యం | డగుప్రబలిపుని మడియించిన ధ

ర్వన్యకృత్తి కగు నిష్కృతి | సన్యాయంబుగఁ బ్రజాలి సంరక్షింపఁ. 36

దుస్సహమన్యండు = ప్రాపరాని క్రోధముగలవాడు ('మన్యజ్ఞే కృతౌ కృధీతమ.')
అగు - ప్రబలిపుని = బల్లిదుఁ డయినశత్రువును, మడియించిన ధర్వన్యకృత్తికిఁ = పరిమార్చి
నందుచేత నగు నధర్వమునకు (ధర్వ - ధర్వముయొక్క - న్యకృత్తి = క్రిందుపఱుచుట), ప్రజా
అలిక = జనసమూహమును, సన్యాయంబుగఁ = సమంజసముగా, సంరక్షింపఁ = పరిపాలిం
చుటచేత, నిష్కృతి = ప్రాయశ్చిత్తము, అగుఁ.

ద్రోహీయు బల్లిదుఁడు నయిన శత్రువును అన్యాయముగా వధించినపాపము ప్రజలను
చక్కఁగా పాలించుటచేత తొలఁగును. సామాన్యముగా చెప్పినమాట విశేషముగా ఈరాజున
కును ఇతని యాచార్యుని అన్యాయించుచున్నదిగాన అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము.

'అన్యాయంబునఁ' - ఇచట నష్టానకు విరోధ మర్థము - న్యాయవిరుద్ధముగా ననుట.

క. తనరాష్ట్రము చెడ వచ్చిన | ననిమిషపతి విప్రుఁ డనక యాచార్యుఁ ద్రిశీ

ర్షునిఁ దునుమఁడె? విడువుము దయ; | నిను నమ్మిన ప్రజలు నవయ నీ దయ యేలా?

అనిమిషపతి = ఇంద్రుఁడు, తనరాష్ట్రము = ఇంద్రునిదేశము, చెడఁ వచ్చినఁ = చెడునట్లు
సంభవించఁగా, విప్రుఁడు అనక = బ్రాహ్మణుఁ డని సంకోచింపక (బ్రహ్మహత్యకు వెఱవక),
ఆచార్యుఁ = గురువైనట్టి, త్రిశీర్షునిఁ = విశ్వరూపుని, తునుమఁడె = కడపలేదా ('తం
పీష్ఠం ఇవాచ...య న్నాం విజానీయాం త్రిశీర్షాణాం త్వష్టమహావమ్' అని కావీరికి బ్రాహ్మ
ణోపనిషత్తు.), దయఁ = పగతునిమీది కృపను, ...నవయఁ = (అన్నయలేక) కృశించు
చుండఁగా,...

ఇంద్రుఁడు త్రిశీర్షునిచేత తనదేశమునకు చేటు కలుగనుండఁగా, వానిని విప్రుఁ డనియేని
గురుఁ డనియేని విచారింపక తునుమలేదా? అట్లే నీవును ఇతనిం దునుమవలయును. నీజనులకు
ఇతనివలన అన్న లోపము కలుగుచుండఁగా ఇతనియందు నీవు దయయుంచుట సరిగాదు. సమ
యాన నుపయోగపడని నీదయ నీ ప్రజలమీద నీకు ఉన్నమాత్రాన నేమి ప్రయోజనము?

క. శిష్టు నిను నింతఁ జేసిన | దుష్టాత్మునిఁ బిలుకు మార్చి, దురితము పిదపఁ

నవ్వుంబుగ, భూవల్లభ, | యిష్టాపూర్తములు నేసి యెసఁగఁగ రాదే? 38

భూవల్లభ = ఓరాజా, శిష్టుఁ = సదాచారసంపన్నుని, ...పిలుకుమార్చి = పరిమార్చి,
దురితము = అపాపము, పిదపఁ = పిమ్మట, నవ్వుము కాఁ = పోయిన దనునట్లుగా (తొలం
గుటకఁగాను), ఇష్టాపూర్తములు = క్రతువులును తటాకాది నిర్మాణములును, ('ఇష్టం చ
పూర్తం చ = ఇష్టాపూర్తే - 'క్రతుకర్తేష్టం పూర్తం ఖాతాది కర్తవ్య' అను.),...

మహారాజా, సదాచారసంపన్నుని నిన్ను ఇట్టి పాటొందించిన యాదుష్టుని యాపుమాపి
అపాపమును పిమ్మట ఇష్టాపూర్తములచేత పోఁగొట్టుకొమ్మ.

'దురితము' పోరనివానిని నిరాయుధుని డిక్కితుని చంపుటగాన.

తే. ఇంక రెన్నాళ్లు సూచి, నీవంకఁ దెగువ

గలుగ కుండినఁ బ్రజ లూళ్లు దలఁచి పోవ.

మాని వగుటయే యెండ, విహీనసంధి

నతని గను టొండె గా కొండు మతము గలదె?

39

రన్నాళ్లు మాచి = కొన్నిదినములు ప్రతీతించి, నీవకక = నీవతన, తెగువ = సాహసము, ... డొళ్లు తలచి = వారివారి గ్రామములను స్థరించుకొని, పోవక = పోయినప్పటికీ మానివి = అడవిలో తపస్సు చేసికొనుచుండు వాడవు, అగుటయే ఒండెక = అగుటయేగానీ, విహీనసంధిక = ఎదిరికి మహాఫలంబును తనకు అల్పఫలంబును అగు నొడంబడికచేత, ... ఒండు మతము = వేటుమార్గము (అరెండుమార్గములను సరిగానందున ఇప్పుడు తెగువ వహించి వైరింబరిమార్పును అని భా.), - వికల్పాలంకారము.

‘రన్నాళ్లు’ కొలఁదిదినము లనుటకు లోకోక్తి, ‘రన్నాళ్లు’ - ‘అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొకచో గానంబడియెడి.’ బా. వ్యా. సం. 38. ఇట్లే ‘రన్నెల్లు’, ‘మాన్నాళ్లు.’

క. జనవర, తపమునకుం జొ | చ్చివన గన్నులు మూసికొంటె నెల; వింతియకా

క నిదిధ్యానకు బ్రహ్మం | దెనయునె! పరిభవపుశల్య మెదలో మెఱముక. 40

జనవర = ఓరాజు, పరిభవపుశల్యము = ఆవమాన మనెడి యలుగు (‘శల్యం శక్తో శరేవంశ కమ్పి కాయం చ తోమరే’ విశ్వ.), ఎదలోక = గుండెలో, మెఱముక = మెదలుచుండఁగా, తపమునకుం జొచ్చినక = తపస్సు చేయం బూనినచో, ... నెలవు = ఉపయోగము, ... నిదిధ్యానపథక = ఏకాగ్రధ్యానమునకు, బ్రహ్మంబు = పరమార్త, ఎనయునె = చేకూఱునా.

ఓరాజు తపస్సునకుం బూనెదవేని, ఆవమాన మనెడియలుగు హృదయములో మెదలుచుండఁగా, కన్నులు మూసికొన నగునేగాని ధ్యానమునకు బ్రహ్మము నిలుచునా. — ఈయవమాన దుఃఖము నీతపస్సునకు బాధకము కావున నీకు తెగువకన్న వేటుమార్గము లేదని భా. - పరిటంభ్యాలంకారము. ‘పరిభవపుశల్యము’ - రూపకము. ‘మెఱము’ సకర్తకము, ఇట ఆకర్తకము.

క. అవమతిఁ బితృష్ణు లగు భూ | ధవుల వెదకి పిల్లపిల్లతరము దునిమి భా

ర్గవుడు ముని యయ్యె; మఱి వై | భవము వలదు శాంతి కై నఁ బగ దెగ కగునే?

భార్గవుడు = పరశురాముడు (భార్గవః పుంసి రేణుకాసుత శుక్రయోః నానా.), అవమతిక = ఆవమానముచేత, పితృష్ణులు = (తన) తండ్రినిచంపినవారు, అగు - భూధవులకారాజాలను, వెదకి, పిల్లపిల్లతరము = పిల్లలనుసయితము వరుసగా, తునిమి = చంపి, మని = తపముంబూనినవాడు, ... వైభవము = విశ్వర్యము....

పరశురాముడు తనతండ్రిం జంపిన రాజాలను ఆయవమానముచేత పిల్లపిల్ల వరుసగా వెదకి వెదకి సంచరించి పగ దీర్చుకొని తర్వాత తపస్సునం బ్రవేశించినాడు. అట్లే పగ దీర్చుకొనంతకాలము వైభవము కలుగదు సరియేగదా. శాంతి సయితము కలుగదు. కావున నీవు వైభవమును వదలుకొని శాంతిచే కొరుదువేనియు పగదీర్చుకొనక తప్పుదు. కావున ఈతనిని వెంటనే తునుము. - ఆప్రక్షుతప్రకంస, ఆరాంతర న్యాసంబును. పగతుం దునుమక భద్రము లేదని కామందకము: — ‘రూఢవైరి ద్రు మోక్షాత మకృత్యైవ కఠః సుఖమ్?’

తే. పగయు వగయును లేక యేసాటి గన్న

సలరు సామాన్య సంసారి యగుట మేలు;

మఱి తగిలెనేని శాంతిచే ముఱవఁ దగదు

రాజ్యభూమికఁ దాల్చిన రాజునకును.

42

...,వగయుక్ = దుఃఖమును, లేక = కహింపక, ...కన్నక్ = పొందినను (దొరకినదానికే) అలరు = సంతోషించునట్టి - సామాన్యసంసారి = సాధారణ గృహస్థుఁడు, ...అటుగాక, రాజ్య భూమిక = దొరతన మనెడు కేవలమును ('అన్యరూపై ర్యదన్యస్య ప్రతేజః సతు భూమికా.' భరతుఁడు.), ...తగిలెనేని = పగయు వగయుం గలిగినయెడల, శాంతిచేక్ = ఓర్పుచేత, ముఱవఁ దగదు = ముఱచుట ఉచితముగాదు.

సామాన్యగృహస్థుఁడు పగను వగను ముఱచి యథాలాభఁడుతుఁడు యందుట తగును గాని, దొరతనము వహించిన రాజు ఆప్రకారము పగను వగను ఓర్పుచే ముఱచుట తగదు. — నీవు సామాన్యగృహస్థుఁడవు కావు, రాజవు, కావున శాంతిచే పగను వగను ముఱచుట నీకు తగదు అని ఆభిప్రాయము. పరిసంఖ్యాలంకారము, ఆప్రస్తుత ప్రశంసయు.

'మఱి' అని వ్రాత పా. 'మరిక్' వూ. ము. పా.

క. పులి మల డిగి యూళ్లకు న

క్షులరుజరా జనము మాన్పు కోఁ బనిచి, గవిఁ

నెలకొన సురియలు గొని చని

పొలియునో? యూరఁ గుయిరేఁగి పొడుచునో? చెప్పుమా.

43

పులి, అక్షులరుజఁ = కనులవ్యాధిచేత [కనులకలఁకచేత ననుట, 'స్త్రీరుగ్రజాచోపశాప రోగ వ్యాధి గజామయాః' అను.] మలక్ = కొండనండి, డిగి = దిగి, ఊళ్లకుక్, రాక్ = వచ్చినంతట, జనము = ఊళ్లజనులు, మాన్పుకోక్ = ఆకన్నులగలఁకను నివారించుకొమ్మని, పనిచి = మరల కొండకుం బంపి, గవిఁ నెలకొనఁ = (అది కనులకలఁక మాని స్వస్థముగా తన) గుహలో నివసించియుండఁగా, సురియలు = చురకత్తులు, కొని, చని = ఆపులితో పోర నేఁగి, పొలియునో = నాశమొందునో, (లేక దానిని పోనీక), ఊర్క = గ్రామమందు, కుయిరేఁగి = కేక లిడుచు లేచి, పొడుచునో = పొడిచి చంపునో, చెప్పుమా = చెప్పమా.

పులికి ఈనినప్పుడు కనులకలఁక వచ్చును, అప్పుడు అది కొండనుండి ఊళ్లలోనికి దిగి వచ్చును; అప్పుడు ఊరిజనులు దానిని 'అమ్మా, నీవు పోయి కన్నుల కలక కదుర్చుకొమ్మ' అని బోధించి పంపినవారై, అది పోయి కన్నులు స్వస్థమై గుహలో నివసించియున్నప్పుడు చురకత్తులు గొనిపోయి దానిం జెనకి దానిచేత చత్తుకో, లేక - ఊరిలోఁ గనబడఁగా లేచి దానిని మడి యింతుకో చెప్పవయ్యా. - నీవు ఇప్పు డితనిని చెనకక పంపి పిమ్మట ఇతనియాగమై ఇతఁడు మహోన్నతదశలో నుండునప్పుడు ఇతనిమీఁదికి పోయి ఇతనిచే మడియూట సరిగాదు, ఇప్పుడే ఇతనిని రూపుమాపుము. అని ప్రస్తుతమర్థము. - ఆప్రస్తుత ప్రశంస.

'రుజరా' - 'రుజఃజన' పా. - 'నెలవుకొన నురియ చేఁగొని' పా.

క. ఈవేళ బలియు నతనిం | బో విడిచితి పొమ్ము పాడి, బోయినరాజ్యం
బేవిధిఁ గ్రమ్ము? నావెర | వీవెర వని వ్రేలు మడిచి యేర్పడఁ జెప్పుమా. 44

బలియొక్క = బల్లిదని, ...పాడిక = ధర్మము ప్రకారము, పోవిడిచితి పొమ్ము = పోనిక్తు
వేసి, ...వెరవు = శిపాయము, ...

ఇప్పుడు నీవు బలవంతు నతనిని, ధర్మము నవలంబించినవాడై వై పోనిక్తువేసి, పిమ్మట
నీ నష్టరాజ్యము నీకు మరల వచ్చునట్టి యుపాయాంతరమేమో చెప్పుము. - ఇప్పు డితనిం జంపి-
నచో నీరాజ్యము నీకు వచ్చునుగాని నేమి విధమున రా దనిభా. - 'వ్రేలు మడిచి' - లోకోక్తి.

'బలియొక్క' - పిమ్మట నాతని నీవు జయింపలే వని భా.

'పాడిఁబోయిన' - 'వాడు పోయిన' పూ. ము. పా.

తే. అలసతఁ బరున్న మనుజుండు కలియుగంబు;

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్న వాడు; త్రేత

యుత్థితుడు; యాయి మఱి కృతయుగ; మ టన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్బ్రాహ్మణమున వినమె? 45

అలసత = సోమరితనము చేత, ...ఎన్న = అలోచింపఁగా. ద్వాపరంబు = ద్వాపర
యుగము, ...ఉత్థితుడు = లేచినవాడు, త్రేతాయుగము, మఱి = అటుగాక, యాయి =
నడచుచున్నవాడు, ...నముచి దమనోక్తి = ఇంద్రవచనము ('జమ్మభేది హరిహయః స్వారా-
ణ్ణముచిసూదనః' అను.), ...ఋగ్ బ్రాహ్మణమున = ఋగ్వేదముయొక్క బ్రాహ్మణ మనెడి
భాగములో, ...వినమె = మనము వినలేదా.

పనిచేయక పరున్న సోమరి కలియుగమువంటివాడు, కూర్చున్నవాడు ద్వాపరమువంటి
వాడు, లేచినవాడు త్రేతవంటివాడు, నడచుచున్నవాడు కృతయుగమువంటివాడు; సోద్య
ముడు సోవ్యత్కృష్టుడు, నిరుద్యముడు సర్వాధముఁ డనియు భా. కావున నీవు సోద్యముడవు
గావలసినదని యుపదేశము. ఆ ప్రస్తుత ప్రశంసా రూపకములు.

'కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలిశ్చేతి చతుర్విధమ్.'

ఋషుపురా.

క. ఛిద్రప్రహారి, రాష్ట్రః | పద్రవ హరిహారి, యాష్టభాషణ రుచి, వే
భోద్రిక్తుండు, నవేళా | సుద్రిక్తుఁ, డనల్పకాల ముర్వి భుజించున్. 46

ఛిద్రప్రహారి = దోషస్థానమందు కొట్టువాడు, రా...రి - రాష్ట్ర = (తన) దేశము
యొక్క - ఉపద్రవ = హావడిని - హరిహారి = తొలగించుకొనువాడు, ఆ...చి - ఆష్ట =
యథార్థవక్తలయొక్క - భాషణ = మాటలయందు - రుచి = ఇచ్చగించువాడును, వే...డు -
వేళా = (తన కనుకూల మయిన) కాలమందు - ఉద్రిక్తుండు = వైరిమీదికి లేచువాడును, ఆ...
డు - ఆవేళా = అనుకూలముగానిపయమున - సుద్రిక్తుడు = లేచనివాడు, అనల్పకాలము =
చిరకాలము, ఉర్విక్ = భూమిని, భుజించున్ = ఏలును.

వైరిని ఆతఁ డెదిరించి పోరుటకు శక్తుడు గానట్టిదోషస్థానమందు కొట్టువాడును, తన
రాష్ట్రమునకుం గలిగడి యుపద్రవములను తొలగించుకొనువాడును, ఆష్టలమాటను వినువాడును,

తన కనుకూల ముందుకనుకమున కైరిమియన్ విక్రమమునాడును, తనకనుకూలము కానియును
తన విక్రమమునాడును, చిరకాలము భూమి కలుగును. తుర్వము ద్రుణవ్యాఖ్యయందు 'భిద్రప్ర
హరి' అనగా 'తనరాజ్యమందుఁ బుట్టిన దోషములను పోగొట్టువాడు' అని యర్థము వ్రాయఁ
బడియున్నది. ఈయర్థము గాదు, ఎట్లన;—'భిద్రం వివరరస్థిపత్ గర్భోషే' సేమ.

'అపకూలం త మాపాద్య లవణం లక్షణానుజా

యతోధ సంముఖీనోపి జయోరస్థిప్రహరిజామ్.' రఘు. 15-17.

'రస్థిప్రహరిజాం రస్థిప్రహరిజానామ్; అపకూలత్వమే వాత్రరస్థిమ్' అనిమల్లి వ్యా. దీనికే—
'తదా యాయా ద్వ్యస్తానా వ్యసనే చోత్థితే రిపాః' ఇతివచనాత్ పరవ్యసనే అక్రమణం
విజీషియః సిద్ధికారకమ్ । యథామాఘ - 'అల్పదయః పరగాని ర్ద్వయం నీతి రి తియతే.'
అథవా - 'స్వకత్వ్యపచయే కేచిత్ పరస్య వ్యసనేఽపరే.' తథాపి - 'అవ్యజోత్పత్తినో
రస్థిం రస్థిమ ప్రహరిక రిభావ' - అని సేమ. వ్యాఖ్య.

వ. లే లె" వునుటయుఁ బ్రథానులకు భూనాథుం డిట్లనియె.

47

క. "మీ నొడివినయది కార్యం । బొ; నిప్పుని సేయ రాజ్య మంతయు మనకుక,

వానికి బరలోకము జిత । మా నొక్కట; నిందు వాసు లరయఁగ వలయుక. 48

మీ నొడివిన యది = మీరుచెప్పినవనిని, కార్యంబు బౌక = చేయవలసినదే; ఇప్పుని =
ఈకర్తృహననమును, చేయక = కాంచుటచేత, ఒక్కటక = ఏకకాలములో, రాజ్యమంత
యొక = ఇరువుర రాజ్యంబును, మనకును, పరలోకము = స్వర్గము, వానికిక = వానికిని,
జిత మగును = లభించును; ఇందుక = ఈరెండుఫలములయందును గల, వాసులు=తారతమ్యము
లను, అరయఁగ వలయుక = ఆలోచింపుఁడు.

అతనిం జంపుటచే, ఒక్కమాడే మనకు సర్వరాజ్యమును, అతనికి స్వర్గమును వచ్చును;
ఈరెండు ఫలములలో అతనికిం గలుగునదే ఉత్కృష్టమో మనకుం గలుగునదే యుత్కృష్టమో
అరయఁడు..అవానినే అనంతరపద్యమందు చెప్పుచున్నాడు.

క. పరలోక సుఖము శాశ్వత । మరయ; మహారాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహః

పరిభోగ్యం; చిందులకై । దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకుక. 49

అరయక = ఆలోచింపఁగా, పరలోకసుఖము, శాశ్వతము = చిరకాలము ఉండునది,
మహారాజ్యసుఖము = భూమియందలి దొరతనపు సౌఖ్యము, అ...లు - అల్ప = కొంచెమయిన -
అనేహః = కాలమే - పరిభోగ్యంబు = అనుభవంపఁ దగినది; ఇందులకై = ఈయల్పకాలరాజ్య
సౌఖ్యముకొఱకు, దురితము = పాపమును ('అనఁగో దురిత దుష్కృతమ్' అను.), కావించి =
చేసి, పరమునకుక = స్వర్గమునకు, తొలఁగుదునె = దూరమగుదునా.

మీరు చెప్పినపాపకృత్యమును నేను జేసినచో నాపకతునికి కార్యకమయినపరలోకసుఖ
మును, నాకు స్వల్పకాలభోగ్య మగుమహారాజ్యసుఖమును కలుగును, స్వర్గము నాకు తప్పను,
కావున ఆపాపమును నేను చేయను.

కార్యకమయిన అల్పానేహః పరిభోగ్యత్వంబును అదురితము గావించుమికి కారణంబులు
గాన కావ్యలింగాలంకారము.

క. 'బద్ధాంబలిపుటు దీనుఁ | క్రుద్ధుండై శరణు చొరగఁ గూల్పుట కడుఁ గీ,
 డుద్ధతి పరలోకార్జన | బుద్ధికి' నను కణ్వావాక్యములు దలచు రొణో?" 50

దీనుఁ = గర్వ ముడిగినవానిని, బ...టుఁ - బద్ధ = కూర్చబడిన, అంబలిపుటుఁ =
 మోడ్చుకలిదొన్న గలవానిని (దొన్నవలె కలుమోడ్చినవానిని), శరణు చొరగఁ = శరణు
 చొచ్చినప్పుడు, క్రుద్ధుండు = కోపించినవాడు, వి, కూల్పుట = చంపుట, పరలోకఅర్జన బుద్ధి
 కిఁ = స్వర్గమును గడించుటయందు తలంపు గలవానికి, కడుఁ కీడు = మిక్కిలి చెఱుపు, అను -
 కణ్వు (మహాముని) వాక్యములు, తలంప రొణో = మీరు తలంపరా యేమి.

శరణాగతుని దీనుని చంపుట మహాపాప మనెడు కణ్వుమహాముని వచనములను స్మరిం
 పుడు. - ఇది సామాన్యోక్తి - ఈదీనుని తాను చంపుట మహాపాతక మని విశేషము - ఆ ప్రస్తుత
 ప్రశంస. 'క్రుద్ధుండై శరణు' - 'పా. క్రుద్ధతఁ దనమఱుగు,' 'క్రుద్ధుండైమఱుగు.'

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి, యారాజు నడిగి, త

ద్ధర్మనైచికివధక్రమంబు

దెలిసి, తగిన నిష్క్రమితి వచింప, నాతండు

మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చి.

51

... వెడలి = (మంత్రాలోచనకై చొచ్చినతరువండమునుండి) వెలువడి, ... ఆ రాజుఁ = కేశి
 భ్యజాని, ... త...బు - తత్ = అతని - ఘర్మనైచికి = యజ్ఞ ధేనువుయొక్క ('ఉత్తమా గోమ
 నైచికి' అను.) - వధ = కొలయొక్క - క్రమంబు = ప్రకారమును, తెలిసి = ఎఱిగి, ...
 నిష్క్రమితి = ప్రాయశ్చిత్తమును, ... మగుడఁ = వెండియు, ... క్రతువుఁ = యజ్ఞమును,
 సాంగముగఁ = సంపూర్ణముగా, ఒనర్చి = చేసి (ముందటి కన్వయము).

ఆ. అవభృథాస్థలోత్తమాంగుండై, ఋత్విక్కు

దస్యగణముఁ బూజఁ దనిపి, పిదప

సూత మగధ వంది వైతాళిక్రప్రభృ

త్యర్థికోటి కభిమతార్థ మొసంగి.

52

ఆ...డు - అవభృథ = యజ్ఞాంతస్నానముచేత ('మేధ్యే నావభృథా దపి' రఘు. 1 (84).
 'అవభృథాదపి - అవభృథస్నానాదపి' మల్లి. వ్యా.) - ఆత్తుఁ = చక్కఁగా తడుపబడిన - ఉత్త
 మాంగుండు = శిరస్సు కలవాడు ('ఉత్తమాంగం శిర శ్చివఁమ్' అను.), వి, ఋ ... ముఁ -
 ఋత్విక్ = ఋత్వికాలయొక్కయు, - దస్య = సభ్యులయొక్కయు - గణముఁ = సమూహ
 మును, పూజఁ = సత్కారముచేత, తనిపి = తృప్తి నొందించి, పిదపఁ = తర్వాత, నూతనంది
 మగధ వైతాళిక్రప్రభృతి అర్థికోటికఁ = మాతాదియాచకసమూహమునకు, అభిమత అర్థము =
 ఇష్టమయిన ధనమును, ('అర్థోభిధేయై రైవత్తు ప్రయోజన నివృత్తిః' అను.), ఒసంగి = ఇచ్చి.

కేశిభ్యజాడు యజ్ఞము ముగించుకొని ఋత్విక్కులను దక్షిణాచేతను సదస్యులను సంభావ
 నలచేతను తనియించి మాతాదియాచకసమూహమునకు ఇష్టధనము లొసంగెను. మాతాది భేదము:-

‘నూతాః పోకాడితాః ప్రోక్తాః । మోక్షభా వంశకంసభాః
వందన స్తవములప్రజ్ఞాః । ప్రస్తావనద్యభోక్తయాః’.
‘ఇతాళికా బోధకరాః’ అను.

లే. మఱియుఁ గోరినవారియక్కఱలు తీర్చి

యును మనఃపూర్తి చాల కొయ్యనఁ దలంచి,

‘యకట గురుదక్షిణ యెసంగ నయితి’ నంచు

మగుడఁ జని, శంక నలేఁడు సంభ్రమపడంగ.

53

మఱియుఁ = ఇంటియఁగాక, ...మనఃపూర్తి = తనమనస్సున సంతృప్తి, ...ఒయ్యనఁ = క్రమముగా, ... ఆఖాండిక్యుఁడు, శంకఁ = భయముచేత (‘కక్కా త్రాస వితర్కయాః’ నానా.), అతఁడు = ఆఖాండిక్యుఁడు, సంభ్రమపడంగఁ = తొట్టుపడుచుండఁగా (‘సమా సంభగసంభ్రమా’ అను.)

ఇంకను గోరినవారి కోరిక లెల్ల దీర్చినప్పటికిని, ఆకేళిధ్వజునికి మనస్సు సంతృప్తి చెంద వుండినది. అంత నాతఁడు గురుదక్షిణ యియ్యనైతి నని జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొని, యిచ్చుటకై మరల ఖాండిక్యునికడ కేగెను. ఇతఁడు తనతో పోరవచ్చె నేమో యని భయపడి ఖాండిక్యుఁడు త్రొక్కటపడపాగెను.

క. వారించి, ‘నీకు నెయ్యది । కోరిక? యేలేంచినాఁడ గురుదక్షిణ యీ,

భూరమణ, వేడు’ మనుటయు, । నారాజన్యుఁడు మఱియు నాప్తులతోడఁ.

54

కేళిధ్వజుఁడు ఆఖాండిక్యునిసంభ్రమమును ఆపి ‘ఓరాళా నీవ గురుదక్షిణ యిచ్చుటకై వచ్చితిని; నీ కేమి వలయునో వేడు’ మనెను. అంత ఖాండిక్యుఁడు తనహితైషులతోఁ గూడి (ఆలోచించెను).

క. ‘గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ । నరవరుఁ డేలేంచె; మీరు నా కనురక్తుల్;

పరికించి పదింబదిగా । నరయుఁడు మది నెద్ది మేలు ప్రార్థించుటకుఁ.

55

.....పదింబదిగాఁ = చక్కఁగా, పరీక్షించి, అరయుఁడు = విచారించుడు.

ఈరాజు గురుదక్షిణ యిచ్చుటకై వచ్చియున్నాఁడు, మీరు నాకు ఆప్తులు, చక్కఁగా పరీక్షించి మనకు వేడుటకు ఏది మంచిదో ఆలోచించి చెప్పఁడు.

అతనిరాకయు వీరియనురక్తియు పరికించుటకు నరయుటకును కారణములు గావున కావ్య లింగాలంకారము.

ఉ. నావుఁడు, వార లవ్వునుజ నాథున కిట్లని రుచ్చి; ‘నేఁడుగా

దైవము గల్గె? వెగ గురుదక్షిణగాఁ జతురర్ణవీవృతో

ర్వీవలయం బశేషమును వేడుము, భూవర; మమ్ము నందఱఁ

బ్రోవుము; బాంధవాప్తజనపోషణకన్నను బుణ్య మున్నదే?

56

దైవము = భాగ్యము, వేగ = కీడుముగా, చతు...లు = చతురర్ణవీ = నాలుగుసముద్ర

ముల మొత్తముచేత - కృత = ఆచరింపఁబడిన - ఉర్వీవలయంబు = భూమండలమును, అశేషమును =

సమస్తమును, ప్రోవుము = పోషించుము.

భాండివ్యుడు ఇట్లు చెప్పగా, ఆయాత్రలు విశ్వీరి సంబోధించి అయిన ట్లు ఉత్తరము పలికిరి; - ఓరాజా, ఈదినమునఁగదా, అభ్యుప్తము ఫలించినది? ఈక్షణమె అతనిని వాణున సమద్ర ములచే పరివేష్టించబడియున్న యీసమస్తభూమండలమును గురుదక్షిణగా వేడుము; మమ్మ నందఱును పోషింపుము. బంధువులను ఆపులను పోషించుటకంటె పుణ్యము కలదా? - పుణ్య మగుట ప్రోచుటకు కారణముగాన కావ్యలింగాలంకారము.

వేగ - ఇదికళ - 'వేగ తెగఁబాటకు' భార. లుప్త ముద్దక మయిన 'వేగ' కబ్బమే ఇట్లు ప్రయోగింపబడుచున్నది. 'చతురర్థపి' = చతుర్థా మర్థవానాం సమాహారః - ద్విగుసమాసము. 'కాంధవ' - బంధువే కాంధవుడు. 'కన్నను బుణ్య' - 'కంటెనుధర్మ' భా. ము. పా.

ఉ. ఎన్నఁడు లావు గూడు మన? కెన్నఁ దగు న్దటి? యయ్యె నేని పో
రెన్నిక యానె? పోరిన జయింపనె చెప్పిరె? నీదుభాగ్యసం
పన్నతఁ జేరె: గార్య మిటు;బంధు సుహృత్తతి కొక్కఁడీదు రా
కున్నటు లుండఁగానె. సిరు లూరక చావక నోవ కబ్బునే?.

57

ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు, లావు = బలము, మూడు = కలుగును [తనకు బలము కలిగినప్పుడు దండెత్తు మని కాస్తము. - మాఘములో శ్రీకృష్ణులవారింగూర్చి బలరామ వచనము -

'స్వకర్త్యపచయే కేచిత్, పరస్య వ్యసనేవతః,
యాన మాహు; సై చాసీనం త్వా ముత్థాపయతి ద్వయమ్.' మాఘ.
'ఉత్కృష్టబలవీర్యస్య విజిగిషో ర్జయేషిణః
గుణాసతకప్రకృతే ర్యాత్రాయాన మితి స్మృతమ్.' కామండకము.].

తటి = అమృతమాలము;

('రాత్రా వులాకో వినిహన్తి కాకం, కాకోఽత్యులూకం రజవీర్యపాయే,
ఇ తీవ కాలం ప్రసమీక్ష్య యాయాత్, కాలే భవ న్నిహ సమీహితాని.' కామండ.),
ఎన్నిక = యోగ్య మని గణించబడినది (పోరు యోగ్యము కా దని కామండకము: -

'సంధి మిచ్చే త్సమే నాపి, సంధిగో విజయో యుధి,
న హి సంకయితం కర్యా, ది క్త్యువాచ బృహస్పతిః,').

పోరినక = యుద్ధముచేసినయెడల, జయింపనె చెప్పిరె = జముమే కలుగు నని కాస్తకారులు చెప్పివారా, భాగ్యసంపన్నతక = అదృష్టము కలిసి వచ్చుటచేతను, కార్యము = నీవు సాధించు కొనవలసినట్టిది, ఇటు = అక్రమే నీవు కోరిన దెల్ల నీకిచ్చువట్లుగా, చేరక = చేకూడి యున్నది...తటికే = సమాహమునకు.

మనకు పగకునిపై తరలుటకు ఎప్పుడు బలము కలుగును? అమృతమాల మెప్పుడు వచ్చును? వచ్చినను, పోరు ప్రకృష్ట మెట్లగును? ఏయన పోరిలో జయమే కలుగు నని నిశ్చయమేమి? నీబంధుసుహృత్సమాహు చావక గాయపడక నీకు వచ్చువట్లుగా నీకార్యము చేకూడి యున్నది.

చ. అమృతమృత నల్ల నవ్వి మునుజాధిపుఁ డిట్లును:- 'మీర లర్థసా
భవయతంత్రకోవిదులు దక్క, మహామృదాంబు మోక్షము

ర్థనయవిచారకోవిదులు గా, తతిచంచల రాజ్యలక్ష్మీ నే

మని చని వేడు వాడె బరమార్థము వేడక యమృతమతి? 58

అనవుడు = ఇట్లు ఆప్తుల చెప్పగా, అల్లక నవ్వి = మందహాసులు చేసి, మనజ అధి
పుడు = రాజు, ...మీరలు = మీరు, అ...కక = అర్థ = ప్రయోజనముయొక్క - సాధన =
సాధించుట - పర = ముఖ్యముగాగల దైన - తంత్ర = కాస్త్రమందు - కోవిదులు, దక్క =
పండితులు గాని, మ...లు - మహాసుఖ = గొప్పసుఖమును - దాయి = ఇచ్చునదైన - మోక్షమార్గ =
క్షమయ్యయొక్క దారికి - నయ = కొనిపోవునట్టి - విచార = చింతయందు - కోవిదులు గారు,
చని = నేదోయి, అమృతమతి = అమృతసుఖావుని, పరమ అర్థము = సర్వోత్కృష్ట ప్రయో
జన (మైనమోక్ష) మను, వేడక ; అతి చంచలక = అత్యంతము అస్థిర మగుదానిని, రాజ్య
లక్ష్మీ = దొరతనపుత్రుని, ఏమని వేడువాడక = ఎట్లు వేడుదును.

అందులకు రాజు చిటునవ్వు నవ్వి యిట్లనియె. - అయ్యామీరు అర్థకాస్త్రపండితులుగాని
మోక్షమార్గవిచారపండితులు గారు. నేను పోయి అమృతసుఖావుని మహాసుఖము విచ్చు మోక్ష
మార్గము నడుగక అతిచంచల మయిన రాజ్యలక్ష్మీ నెట్లడుగుదును. - మహాసుఖదాయిత్వము
వేడుటకును, అతిచంచలత్వము వేడమికిని, కారణములు గావున పదార్థ హేతుకకావ్యలింగము.

క. నిమివంశోత్పన్నుల మఱు,

మముబోటుల కకట రాజ్యమా లక్ష్మ్యము? వాఁ

డమలిన యోగాశ్రయుఁ; డు

త్తమయోగము గొనుట యురవో, ధరఁ గొను టురవో? 59

నిమివంశ ఉత్పన్నుల మఱు = నిమిచక్రవర్తిసంతానమందు పుట్టినవార మఱు, ...అమలి
న యోగ ఆశ్రయుఁడు = పొచ్చెమలేని రాజయోగమునకు తావలమైనవాడు, ...ఉరవో =
ఉచితము,నిమివంశమునఁ బుట్టినవార మనుటచే మిక్కిలి జ్ఞాన వైరాగాధి దివ్యగుణసం
పన్ను లని భా. ఆవంశపువాడు జనకుఁడు. పలువురు మునులకు బ్రహ్మవిద్యగురు వని రామాయణ
మున ప్రసిద్ధము. శ్రీరాములవారు పిమ్మట విశేషించి వింటిని నిమికి అజితరమువాఁడయిన దేవ
రాకునియొద్ద మహేశ్వరుఁడు ఇల్లడ యుంచుటగూడ ఆవంశమువారిప్రభావమునకు తార్కాణ
ము. — 'ఉరవో' - 'ఎరవో' అనితా. ము. పా. ఎరవు కల్పము ఈయర్థమున నిఘంటువులందు
కనఁబడదు.

నీ. విడుఁ' డనివీడు వెల్వడి వచ్చి ఖాండిక్యుఁ,

దారాజుఁ గనుఁగొని గారవమున,

'గురునిష్క్రియంబు నిక్కువముగా నొసఁగెదే?'

యని పల్కి, 'యిత్తుఁ దభ్యముగ' నన్న ;

'నవనీతరేంద్ర, నీ వధ్యాత్మరతుఁడవు;

దక్షిణ గురున కీఁదలఁచితేని,

సకలభవక్లేశ సంక్షయం యేయ్యది

యవ్యిద్య బోధింపు' మనిన, నవ్వి,

తే. 'యహహ! నిష్కంఠకాస్తదీయాధిరాజ్య

మడుగ నొల్లక యిది యేటి కడిగి తివుడు!

క్షత్రియుల కెల్ల రాజ్యంబు కంటె మఱి ప్రి

యంబుగలదె!' యటన్న ని ట్లనియె నతఁడు.

60

...ఆరాజ్ = కేశిధ్వజాని - గురునిష్క్రయంబు = గురువుయొక్కవెలసు (గురుదక్షిణను). నిష్క్రమముగా = నిష్క్రముగా = సత్యముగా. తథ్యముగా = సత్యముగా. అవసిత-
లేంద్ర = ఓభూతలపతి (రాజాయనట), ఆధ్యాత్మగతుడవు = బ్రహ్మవిద్యాతత్పరుడవు.
స...బు - సకల = అఖిలమైన - భవక్లేశ = సంసారదుఃఖములయొక్క ('భవః క్షేమేశ సంసారే
పత్రాయం ప్రాప్తి జన్మనోః' మేది.) - సంక్షయంబు = నాశకము, ని...ము - నిష్కంఠక =
శక్తురహితమైన - అస్తదీయ = నాను - అధిరాజ్యము = సామ్రాజ్యమును, ఒల్లక = చలవక =
కోరక, ఏటికి = ఏమిటికి = ఏల.

మ. 'విను, కేశిధ్వజ, ధాత్రి వేడమికి నావేదించెద న్నేతు; వ

జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించుకొ లొల్య మెందుక? రణం

బునఁ బొడిగె రిపు గూల్చువాడియుఁ బ్రజాపోషంబు ధర్తంబు రా

జున కా; నైన నశక్తుఁ ద్వద్వివరణాన్త న్న న్నఘంబంటునే! 61

...ధాత్రిక్ = భూమిని, వేడమికి = వేడనందులకు, హేతువు, అవేదించెద =
తెలిపెదను; ఎందుక = ఎచటనైనను, అజ్ఞానికి దక్కక = అవివేకిగాని, వివేకి =
దేహాత్మభేద జ్ఞానముకలవానికి, లొల్యము = ఆళ ('లోలశ్చల సత్యస్థయోః' అను.), ...రణం-
బునక = యుద్ధములో - పొడిగె = ధర్తముచే (ధర్తయుద్ధముచే నమట), రిపుక్ = వైరిని,
గూల్చువాడియొక్క = కూల్చునట్టి పరాక్రమమును, ప్రజాపోషంబు = ప్రజలను పోషించు-
టయు, రాజునకు, ధర్తంబు ఔను, అయినక = అట్లయినను, అశక్తక్ = శక్తిలేనివానిని,
త్వ...జ్ఞాక్ = నీచేత జయింపబడిన రాజ్యము కలవానిని, నన్ను, అఘంబు = పాపము,
అంటునే = తగులునా.

వినివోయి కేశిధ్వజాదా; నేను రాజ్యము వేడమికిం గారణము చెప్పెదను, రాజ్యతృప్తి
అవివేకి కలుగును గాని వివేకి కలుగదు. మఱి పరాక్రమంబున వైరులం గూల్చుటయు
ప్రజలం బ్రోచుటయు రాజునకు ధర్తములే యైనను అట్లు చేయనిదోషము నీచేత విజిత రాజ్యాడ-
నైననన్ను అంటడు.

సీ. నరనాథ, యీరాజ్యపరిపాలనారాతి

హాననాదికృతయాప యగునవిద్య

యనధికారికి విసర్జనముఁ గావింపంగఁ

గలుపంబు రా; దధికారి యైన

వాడు విసర్జింప వచ్చు వర్ణాచార
లోపంబుచే నగు పాపలేప;
మైన నేనిత్తుఁ గొ మ్మనఁ గొనుధరణి భో
గమునకుఁ గాక ధర్మమున కగునె ?

లే. కాన సత్త్రియులకు ధైర్యంబు కీడు;
మత్స్యీధానులు వేడు సామ్రాజ్య మనెడు
పలుకు ధర్మచ్ఛలంపులోభం, బయుక్త?
మిది యెఱిగి రాజ్య మడుగ నే నిచ్చగింప.

62

నరనాథ = ఓకేళిధ్వజాదా, (వినుచు), ఈ...ద్య - ఈ - రాజ్యపరిపాలన = రాష్ట్రము
సేలుట - అరాతిహాసన = శక్త్రుసంహారము - అది = లోనగుకృత్యములచేత - కృత రూప =
చేయబడిన స్వరూపము గలది - అగు - అవిద్యత్ = అజ్ఞానమును ('అవిద్యాహమ్మతిః ప్రియామ్'
అను.), విసర్జనము కావంపక = త్యజించుటచేత, అనధికారిక = అసమర్థునికి, కలువంబు =
పాపము, రాదు = కలుగదు; అధికారి = సమర్థుడు - విసవాడు, విసర్జింపక = త్యజించునని,
వ...ము - వర్ణ = శ్చత్రియకాతియొక్క - ఆచార = (రాజ్యపరిపాలన శక్త్రుహాసనాది రూప)
స్వధర్మముయొక్క - లోపంబుచేత = అననుష్ఠానముచేత - అగు (నట్టి) - పాపలేపము = కిల్చి
వముయొక్కఫలము, వచ్చుక = (అధికారికి) కలుగును; విసక = అటులైనను, ధైర్యంబు =
భిక్ష = యాచన. ... మత్ ప్రధానులు = నామంక్రాలు ('మహామంక్రాః ప్రధానాని' అను.
'మహామాత్రః సమృద్ధీ చామాత్యే హస్తీపరాధిపే' మేది.),...ధర్మచ్ఛలంపు లోభంబు = ధర్మ
మునెడి మిషతోడి కాంక్ష, ...ఇచ్చగింపక = కోరను.

ఓరాజా, ఈ రాజ్యపరిపాలనము శక్త్రుసంహారము అనురూపముల విలసిల్లుచున్నవిద్యను
త్యజించుటచేత అధికారికి శ్చత్రియధర్మ లోపపాపము కలిగినను అనధికారికి కలుగదు. పైగా శ్చత్రి
యునికి దానముగా కైకొన్నభూమి భోగమునకు అగును గాని ధర్మమునకు కానేరదు; ఇట్లు
ధర్మమునకుఁ గాక భోగమునకు మాత్రమే యగుటచేత నీరాజ్యభిక్ష శ్చత్రియులకుచేటు.
వాప్రధానులు వేడు మనెడి యీసామ్రాజ్యము ధర్మ మనెడి మిషకలిగిన రాజ్యకాంక్ష, నాకు
అనర్హము అని యెఱుఁగుదును గాన, రాజ్య మడుగుట నే నంగీకరింపను.

'ఈరాజ్య పరిపాలనారాతి హాసనాది కృతరూప' - సిద్ధసమాసగతపదములతో తద్విన్న
పదంబులు అన్వయించుట కవిశ్రయేతర గ్రంథములందు చూపబడినవి ప్రాప్తవ్యాకరణము.
'రాజ్య...విద్య' - వ్యవహారమెల్ల అవిద్యా విలాస మని జ్ఞానిమతము. శ్చత్రియునికి స్వభావజ
నుయిన ప్రజాపరిపాలనాధికమును మానుటవలన చేటు గలుగును:- భగవద్గీతయందు దిట్లున్నది. —

'కమా దమ స్తప క్కౌచం హన్తి రాక్షస తేన చ |

జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తి క్యం రాష్ట్రం కర్త స్వభావజమ్.'

'కార్యం తేజో ధృతి ర్దాక్ష్యం యాదే చా ప్యపలాయనమ్ |

దాన మిశ్వరభావ కృత్రం కర్త స్వభావజమ్'

‘శ్రేయోఽస్యధర్మో విగుణః పరధర్మాత్ స్వస్థితాత్
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో ధియావహః.’

‘అథచేత్ త్వ మిమం ధమ్యకాం సంగ్రాహం న కరిష్యసి

తతః స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్యా పాప మవాప్యసి’.

ధగవద్గీత.

క్షత్రియునికి ‘దానము’ చెప్పబడినది. ఆదానము చెప్పబడలేదు, కావున ‘అదానము’ ధియావహము. ‘ప్రధానులు’ - ‘ప్రధానుడు’ అని ఏకవచనము - మిత్రాది గణములో ‘చేరినందున విభాషగా పుల్లింగ కుల్యత; ఒంటె, ప్రధాన శబ్దము ‘మహామూలః ప్రధానః స్థాత్’ అని పుంస్కాండమందు వోపాలితుడు పఠించినందున పుల్లింగమును కల దని రామాయము.

తే. ఆనమదురురె బుధులు రాజ్యంబు, మమత

మానని జడాత్తుల! ట్లహంమానసాన

మత్తులకుఁ గాక యది యేల, మాద్యశులకు ?’

ననిన హరించి మెచ్చి యజ్ఞనకుఁ డనియె.

63

బుధులు = కోవిదులు (‘స స్వధీః కోవిదో బుధః’ అను.), మమత = మమకారము (నాది యను భావము),...జడ అకుల్యులు = మూఢమతులవలె, అనామ మాన=అనాంకార మనెడి-పాన=త్రాగుదుచేత - మత్తులకుఁ=కై పెక్కినపారికి. అది = రాజ్యము. మాద్యశులకుఁ=మాబోంట్లకు.

మమకారము ఉడుగని మూఢమతులవలె పండితులు రాజ్యమునకు అసపడుదురా? అనాంకార మమకారము లుడిగిన మాబోంట్లకు రాజ్యమేల? - అని ఖండిత్యుడు చెప్పెను. అందులకు పీఠకుడై ఆకేళిధ్వజజనకుడు ఇల్లు ఉత్తరము చెప్పెను. - బుధత్వము అసపడమికిని, మమత, జడాత్తర, ఉత్తమత్తరయు అసపడుటకును కారణములు గాన పదార్థ హేతుక కావ్యలింగము.

ఆ. “ఏ నవిద్యవలన మృత్యువుఁ దరియింప,

ననభు, రాజ్యములు ముఖాదికములుఁ

జేయుచున్నవాడఁ; క్షీణింపఁ జేయుదుఁ

బుణ్యఫలము భోగభుక్తిచేత.

64

అనభు = పాదరహితుఁడా, ఏక = నేను, అవిద్యవలనక = ముఖాదికర్త చేత, మృత్యువుక = ప్రమాదమును, తరియింపక = దాటుటకై, రాజ్యములుక, ముఖ అదికములుక = యజ్ఞము లోనగు కర్మలను, చేయుచున్నవాడక = చేయుచున్నాను; పుణ్యఫలముక = (కర్మ ఫలని) కుభా ద్భవముయొక్క ఫలమును, భోగభుక్తి చేతక = భోగముల ననుభవించుటచేత, క్షీణింపఁ జేయు మక = నాక మొందించెదను.

నేను స్వాభావికమైన బ్రహ్మవిషయమిది కలిగిన ప్రమాదమును దాటుం గోరి, అందులకు పాధనముగా యజ్ఞములు చేయుచున్నాను. అయినను పూర్వకృతకర్మఫలము సంపాదమును బల పఱుచుచుండదా, తానివలననుండి ముక్తియొక్కడిది, అనిన, అఫలమును భోగముచేత క్షయ మొందించుటకై రాజ్యము లేలుచున్నాను.

అవిద్యయనగా ముఖాదికర్త. ‘అవిద్యవలన’ - కరణార్థమున ‘వలన’ సాధువుగాదు, అవిద్య ‘చేత’ అనఁడగును.

‘తస్మాత్సర్వకర్మకర్తృత్వం బ్రహ్మ’ అను సుబ్రహ్మణ్యునివాక్యమునకును,

‘సర్వకర్మో బ్రహ్మనిహితం సకలవ్యూతకాచనః |

సర్వకర్మో మృత్యుః కర్మకామో మృత్యుర్యాం బ్రహ్మ కేదరః |

ఇత్యాద్యధ్యానోపదేశము ద్వారానుబంధించిన మృత్యు కనఁగా బ్రహ్మనిష్ఠునందే పరమార్థమందును, పరమందు అవిద్యచేత మృత్యువును కలసియు నగుటకు—

‘విద్యాః చావిద్యాం చ యః ప్రక్ష్యే తోభయోః సహ

అవిద్యయా మృత్యుం శీర్ష్యా విద్యయాఽమృత మాత్మనే.’

ఈ. కా. ఉ. 11.

‘యోగినః కర్తృ కర్తవ్యే సజ్జం త్యక్త్వా తత్తుదయే.’

భ. గీ. 5. 11.

‘యజ్ఞో దానం తప శ్రైష్ఠ పాపహాని మనీషితామ్.’

భ. గీ. 18. 5.

మఖాదులు చేయుటచే తత్ఫలసాధకరూప మయిన సంసారము బలపడును గదా యనిన, ‘సజ్జం త్యక్త్వా’ అనుటచే ఫలాపేక్ష లేక చేయువానికి ఫలానుభవ రూపబంధము ఉండదు. ఇంతకు ముందు చేసియున్న కర్మయొక్క ఫలము—

క. ‘విను కర్తం బొనరించును | జననము మరణంబు, నదియ సౌఖ్యము దుఃఖం

బును గావించును, దనచే | నీనదానం బడకపోతే శివునకు వశమే :’

‘జ్ఞానోఽతయా త్పురాఽఽరబం కర్త జ్ఞానా న్ననశ్యతి

అతత్త్వా స్వఫలం, లక్ష్మ్య ముద్ది శ్యోత్సన్నిప్తబాణకః |

త్యాగ్రుబుద్ధ్యా వినిరుక్తో బాణః పశ్యాత్తు గోమతౌ

న తిష్ఠతి ఖనత్రేయత లక్ష్మ్యం వేగేన నిర్భరమ్.’

ఆధ్యాత్మోపనిషత్తు

అన్నట్లు, తనకు తక్కువ గదా, ఆరూప మయిన సంసారమునకు తీయ మెట్లనిన, అందులకే, ‘ప్రారబ్ధం భోగతో నశ్యే’ త్త మకారణంబున రాజ్యభోగములచే దానిని తీయ మొందించు చున్నాను, అని చెప్పినాడు.

క. మన యీ నిమిషంశము పా | వన మగుభాగ్యమున, మనుజువర, తత్త్వవివేచనచింత నీకుఁ బొడమెను; | విను మిఁక వినిపింతు నే నవిద్యావిధముకా. యి

మనుజువర = మనుష్యశ్రేష్ఠుఁడా, పావనము = పవిత్రము (‘పవిత్రం పావనం పూతమ్’ పా.ము.), భాగ్యమునకా = అదృష్టముచేత, త...త - తత్త్వ = పరమాత్మయొక్క (‘తత్త్వం పరాత్తని వాద్యభేద స్వరూపేచ’ పా.ము.), అవిద్యావిధముకా = అజ్ఞానముయొక్క ప్రకారమును.

‘నేను విద్యా’ అని భా. ము. పా. ‘నే నవిద్యా’ అని వ్రాతప్రకృతల పా. ఇదియే సమంజసముగాఁ గావించుచున్నది. చూ. 29 (2).

ఆ. ఆత్మకాని మేన నాత్మబుద్ధియును న | స్వంబువందు మిగుల స్వత్వమతియు, నవనివర, యవిద్య యను మహాతరువు ను | త్పుట్టి కీద్యయంబు విత్తు మొదలు.

అవనివర = ఓరాకా, ఆత్మ = తాను

(‘అత్తా కత్తుత యత్తు పృథావే పరమాత్మనిః |

చిత్తే భృతా చ బుద్ధా చ పరవ్యావర్త కేఽపి చ’ భరణి.),

కాని మేనక = కానట్టి దేహమందు, ఆత్మ బుద్ధియుక = తా ననెడి కలంపును, అస్వంబు నందుక = తనదిగాని దానియందు ('స్వోఽక్షాతా వాత్సని స్వం త్రి ష్వాత్తీయే స్వోఽస్త్రియాం ధనో అమః'), మిగులక = మిక్కిలి, స్వత్వమతియుక = తనది యనెడు భావంబును, ఈ - త్వయంబు = దోయి, అవిద్య = అజ్ఞానము, అను = అనెడు - మహా తరువు నుత్పత్తిక = గొప్ప వృక్షముయొక్క పుట్టుకకు, విక్తు మొదలు = అది బీజము.

ఓరాజా, తానుగానట్టి దేహమందు తా ననెడి కలంపును, బంధుమిత్ర కళత్రపుత్రాదులు తనవి అను కలంపును, ఈరెండును అజ్ఞానమహావృక్షమునకు అదిబీజము. - రూపకాలంకారము.

ఈవిద్యమునకు మూలమైన విష్ణుపురాణోక్తము:—

'అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధి ర్భా ఆస్మే స్వ మితి యా మతిః

అవిద్యా తదనంభూతి బీజ మేత ద్విధా స్థితమ్'.

బీజము దళద్వయరూపముగా నుండును గాన ఆహంకార మమకారములు రెండును బీజ మనుటచే అవి ఒకటొకటియు ఒక్కొక్కదళ మని భా.

క. నరనాథ, పాంచభౌతిక | శరీరమున దేహి మోహ సాంద్రతమతముః

పరివృత్తుఁ డై, 'యే, నిది నా | పరికర' మని యవధి లేనిభ్రమఁ బడి తిరుగుక.

నరనాథ = ఓరాజా, పాం....నక = పృథి వ్యప్తేజో వా య్యుకాళము లనెడి పంచ భూతముల పరిణామ మగుదేహమందు, దేహి = జీవుఁడు, మో...డు - మోహ = అవిద్యకలని ('అథ మోహో వృల్లిజఃస్యా దవిద్యాయాం చ మూర్ఖనే' మేది.) - సాంద్రతమ = మిక్కిలి దట్టమైన - తమః = చీకటిచేత - పరివృత్తుఁడు = ఆవరింపఁబడినవాఁడు, వి, ఏను = నేను అనెడి భావమును (అహంకారమును), ఇది నాపరికరము = ఈవస్తువు నాసాక్షు, అని = అనెడి - అవధి లేని = హద్దులేనట్టి - భ్రమక = తిరుగుదులో ('భ్రమో భ్రమా' అమ.), పడి, తిరుగుక = సుడియు చుండును.

ఓరాజా పంచభూతాత్మకమయిన శరీరమందు జీవాత్మ అవిద్యకలని దట్టంపు టిరులుచే ఆవరింపఁ బడినవాఁడై అహంకార మమకారము లనెడి యనవధిక భ్రాంతిలో పడి తిరుగుచుండును.

అవిద్యచే తమస్సునకు బదు నని శ్రుతి.—

'అన్థం తమః ప్రవిశన్తి యేఽవిద్యా మపానతే.' ఈశా.

క. జలవస్థుధాంబరపవన | జ్వలనంబులకంటెఁ దా నజస్రంబు వెలిక

వెలుఁగొందునాత్మ యుండఁగఁ | గళేబరము నెవ్వఁ డాత్మగాఁ దలపోయుక?

ఆత్మ = జీవుఁడు, జల వస్థుధా, అంబర పవన జ్వలనంబులకంటెక = నీరు మన్ను ఆకాశము గాలి అగ్ని అను వానికంటె, తాను, వెలిక = వేఱయి, అజస్రంబు = సర్వదా, వెలుఁగొందుచుక = ప్రకాశించుచు, ఉండఁగాక, కళేబరముక = (జలాది వికారమయిన) దేహమును, ఆత్మగాక, ఎవ్వఁడు, తలపోయుక.

ఆత్మ పృథివ్యప్తేజోవాయుకాళములకంటె వేఱయి సర్వదా ప్రకాశించుచుండఁగా, పృథివ్యాదిమాయ మయిన దేహమే ఆత్మయని యెవ్వఁడును తలంపఁడు.

నీ. వపు కుపభోగ్యముల్ నృప గృహక్షేత్రాదు;
 లవి బొంది వాఁగాక యాత్మ వగునె!
 యట్లన పుత్రపౌత్రానీకములు నాత్మ
 కాని మైఁ బుట్టుటఁ గావు తనవి;
 గాన మృత్యువుఁ గను కాయంబున జనించు
 పుత్రాదురెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు;
 ఎపుడేని యాత్మ వేతే యనునప్పుడె
 యడరు భోగంబు లీయాత్మకంట;

లే. వట్లుగా కీయడలె యాత్మ యన్న నంటు;
 మృగ్యహము నిల్చు నెట్లల్కు మృజ్జరాది
 నట్లు భౌతికభోగాశనాది భౌతి
 కాంగములు నిల్చు; భోగ మిం దాత్మ కెద్ది!

69

1. నృప = ఓరాజు, గృహక్షేత్ర ఆదులు = ఇండ్లు భార్యలు (లేక - పాలములు) లో నగునవి ('క్షేత్రం పత్నీకరీరయోః' అను.), వ...ల్ - వపుః = దేహమునకు - ఉపభోగ్యములు = అనుభవింపఁదగినవి: అవి = ఆగృహక్షేత్రాదులు, బొందివి = దేహమువి, వాఁగాక = అవును గాని, ఆత్మవి = జీవునివి, అగునె = కావు;

2. అట్లన = అప్రకారముగానే, పుత్రపౌత్ర అనీకములు = కొడుకులయొక్క కొడుకుల కొడుకులయొక్క సమాహములు, నైతము, ఆత్మ కాని మైఁ = జీవుఁడు కానట్టి దేహమందు, పుట్టుటక = జనించుటకలన, తనవి = జీవునివి, కావు.

3. కానక = కావున, మృత్యువుఁ గనుకాయంబునక = మృతిం బొందున దైన దేహము నందు, ...స్వత్వ బుద్ధి = తనవార నెడి రలంపు, తగదు;

4. అడరు భోగంబులు = అతిశయించు విషయానుభవములు, ఆత్మ మేనికి వేతే ఎపుడేని, అపుడె = ఆత్మ దేహమునకన్న భిన్నుఁ డయిన కారణంబుననే,...

...అల్కుమృత్ జల ఆదిక = దీనితో నలుగురులో - మన్ను నీళ్లు లోనగు నాకస్మపుచేత, మృత్ గృహము = మట్టియిల్లు, ఎట్లునిల్చుక = ఎట్లునిలుచునో, అట్లు, భో...దిక - భౌతిక = పంచ భూతమయమయిన - భోగ = భోగ్యవస్తువులును - ఆశన = అన్నమును - ఆదిక = లోనగుదానిచేత, భౌతిక అంగములు = పంచభూతవికారము లగునట్టివి దేహములు, నిల్చుక.

ఓరాజు, ఇండ్లు కళత్రములు లోనగునవి దేహమునకు భోగ్యములు, కావున అవి దేహమునకే చెందునుగాని, ఆత్మకు చెందవు, అట్లేదేహముకలన జనించిన పుత్రపౌత్రానీకము దేహముదే గాని ఆత్మది గాదు. కావున జీవాత్మఁడైన తనకు మృతిబొందున దైన దేహమున జనించిన పుత్రాదులయందు తనవారు అనెడి రలంపు తగదు. దేహమే ఆత్మయగునెడల దేహముయొక్క భోగములు ఆత్మ కంటునుగాని, దేహము ఆత్మ కానందున అవి ఆత్మకు అంటవు. మట్టియిల్లు

మట్టితో అలికిన నిలుచును, అట్లే పాంచభౌతిక మయిన కరీరము పాంచభౌతిక భోగానిభవములచేత నిలుచును. భౌతికము కానట్టి యాత్మ భౌతికములయిన యాభోగములు అంటువు.

ము. జనిసాహస్ర బహుప్రయాణ మగు సంసారంపుఁ ద్రోవ న్నదా
చనుచుండు న్న న మోహభేద మలమ స్సంసారి పాంథుండు, వా
సన లక్ ధూళి ముసుంగు గాఁగ; నెపుడే జ్ఞానంపుట్టుట్టోదకం
బునఁ దత్క్షణ నేయు, వాని కపు డమౌహాశ్రమంబు న్ననుక. 70

సంసారి పాంథుండు = సంసరణిలుఁ డనెడి నిత్యపథివఁడు, జ...ము - జని = పుట్టుతల యొక్క - సాహస్ర = నేలసమాహము అనెడి - బహు = పెక్కు - ప్రయాణము = పయనములు (మజిలీలు) గలది, అగు = సంసారంపుఁద్రోవ = జననమరణ ప్రవాహమునెడు మార్గములో, వాసనలు = అనాదికర్మ సంస్కారములు, అ = అను = అనియెడి - ధూళి = పరాగము, ముసుంగు కాఁగ = నైకప్పుకాఁగా, ఘనమోహభేదము = దట్టమయిన అవిద్యవలన క్రమ, అలనుక = ఆక్రమించుచుండఁగా, నదా, చనుచుండుక = నడచుచుండును; ఎత్తరేని = ఎప్పుడైనను, జ్ఞానంపు టుట్టోదకంబునక = విద్య యనెడి వేడినీళ్లతో, త...న - తీత = ఆవాసనా ధూళి ముసుంగుయొక్క - తొళిన = కడుగుటను, చేయుక = కాచుచునో, అపుడు, వానికక = ఆసంసారి పాంథునికి, ఆమౌహాశ్రమంబుక = ఆమవిద్యారూపమోహమువలన యాక్రమకూడ, చనుక = తొలఁగును.

సంసారియైన జీవుఁడు తేజోలంది జన్మము లనెడి పెక్కు పయనములు (మజిలీలు) గల సంసార మార్గమందు అనాదికర్మవాసన లనెడి ధూళిలో బ్రుంగుచు అవిద్యయనెడి సాంతుకలని క్రమలో మునిగి సుద్వా పయనము నడచుచుండును. ఎప్పుడు విద్యయనెడి వేడినీళ్ల (స్నానము) చేత ఆకర్మవాసనాధూళిని కడిగికొనునో అప్పుడు అవిద్యారూపమయిన సాంతుకలని యాబడ లికయు తీసిపోవును. - అనాదికర్మ వాసనంజేసి అవిద్యావశుడై సంచరించుచున్న జీవుఁడు విద్యచే ఆవాసనను జయించి ఆనందముం బొందును; అని భా. రూపకాలంకారము.

ఈయర్థ మే గీతయందు ఇట్లు చెప్పఁబడినది:—

‘యత్కైధాంశి సమిదోగ్ని ర్భస్మసా త్కురుతేజయన
జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాదీ భస్మవా త్కురుతే తథా.’
‘జ్ఞానంబిభ్వా పరాంకాన్తి మచిరే జాధిగచ్ఛతి.’

భ. గీ. 4, 87.

భ. గీ. 4, 88.

తే. అట్టి మోహాశ్రమం బొట నాశరీరి

స్వస్థుడై తా ననన్యాలితయ మబాధ

మనగ విలసిల్లు నిర్వాణమును భజించు;

ననఘ తొల్లియు నిర్వాణ భినియ కాన.

71

అనఘ = పాపరహితుఁడ, కాన, తొల్లియుక = అదిలోఁగూడ, ని...య - నిర్వాణము మక్తి! (మక్తి: కల్యాణ నిర్వాణ క్రయో నిశ్చయసామ్యతం । మోక్షోపవర్గః’ అను.)
భినియ = గనియే (భిని: క్రియా మోక్షర:స్యాత్’ అను.), కానక = అగుటం జేసి, అనీక = అనేకులు, అట్టి - మోహాశ్రమంబు = అవిద్యారూప మయిన అలంకర, అలక = అలంకరము.

శ్మశానై = నిర్వికారములైన అవస్థ అవశ్యము = తనకంటె పధికము లేనిదియు, అకాథము = దుఃఖములేనిదియు, అనంగ నిలబిట్లు = అని కల్గింపఁబడినదై యొప్పుచున్న - విశ్వానాథు = మోక్షమును; భజించుకొ = పొందును.

అట్టి యాదువిద్యార్థులకు తిలఁగానే జీవుఁడు తొలఁత కావెట్లుండెనో అట్లే శ్మశానై విరతికయ విశ్వాధనుయన మోక్షసామ్రాజ్య మనుభవించుచు ఉండును.

వ. (1) విను జనేశ్వర; జలం బస్పృష్టదహనం బయ్యుఁ దదీయ యోగంబునఁ గలశోదరంబున నునికిం దా నతిశీలం బయ్యు నుడికి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులం బొందున, ట్లాత్తయుం బ్రకృతి సంబంధంబున నహమ్మానాది దూషితుండై, ప్రాకృతంబు లగు ధర్మంబులం బొందు; (2) వీని కత్యంత విలక్షణుండు నక్షయుండు నాత్మ; య ట్లగుట నింత యనర్థమూలం బగు నీ యవిద్యాబీజంబు నీ కెఱింగించితి. నేవం విధంబు లగు సకల క్షేత్రంబులకును సంక్షయకరంబు యోగంబుదక్క మఱియుండుపాయములే.” దనుటయుఁ బ్రీతుండై, భాండ్యకుండును “మహాత్మా, యిన్నిమి వంశంబున విజ్ఞాతయోగ శాస్త్రార్థుండ వీవు; నాకు నయ్యోగంబు సమస్తంబు విస్తరింప వలయు.” ననినఁ, గేశిధ్వజుండు కృపాళుండై, “మహీపాలా, విను మొదేని సంస్థితుండై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యంబుఁ బొందు నట్టి యోగంబుఁ జెప్పెద, సావధానుండవై విను.” మని యిట్లనియె. 72

1. జనేశ్వర - ఓరాకా...అస్పృష్టదహనంబు అయ్యుఁ = తాఁకఁబడిని నిప్పు గలిది అయినను (నిప్పునకు తగులకయే యుండియు), తదీయయోగంబునఁ = దాని కూడికలో, (నిప్పువూడ మన్న) కలక ఉదరంబునఁ = కండకడుపులో, ఉనికి = ఉండుటచేత, కాను = జలము, అతిశీలంబు = (స్వభావముచేత) మిక్కిలి చల్లనిది, అయ్యుఁ = అయినప్పటికిని, ఉడికి, శబ్ద ఉద్రేక అది ధర్మంబులఁ = (గుడగుడ) ధ్వని - పై ముకుట లోనగు నుగములను, పొందునట్లు, అత్తయఁ = జీవుఁడుకూడ, ప్రకృతి సంగంబునఁ = ప్రధానముతోడి కూటమితేత, అహమ్మాన అది దూషితుండై = అహంకారము మమకారము లోనగు ధర్మములచేత మలిమఁడై, ప్రాకృతంబులు = ప్రకృతిసంబధములు, అగు - ధర్మంబులఁ = నుగములను, పొందుకొ ; (ఉపమాంకారము - అత్తకును జలమునకును, ప్రకృతికిని అగ్నిసంయుక్త కలకమునకును, అహంకారాదులకును కృతన శబ్దోద్రేకాదులకును సామ్యము.)

2. అత్త = జీవుఁడు, వినికి = అహంకారాది ప్రాకృత ధర్మములను, అత్యంత విలక్షణుండు = శేవలము విరుద్ధమయిన అక్షణములు కలవాఁడు, అక్షయుండుఁ = నాశములేని వాఁడును ('నిలయాపవయాక్షయా' అను.); అట్లు అగుటకొ = అత్తయొక్క వాస్తవ స్వరూపంబు అట్టిదై యున్నందున, ఇంత - అనర్థమాలంబు = చెఱుపునకు కారణమైన - అవిద్యా బీజంబు = అజ్ఞానవృక్షము దేనినుండి మొలచినదో అబీజమును (అహంకార మమకారము లగుట), ... ఏవందిధంబులు = ఇట్టిప్రకారము కలది, అగు = సకల - క్షేత్రంబులకును = దుఃఖములకును ('అవిద్యానీ తారాగ ద్వేషాభినివేశాః క్షేపాః' అని పోతంబుల మూర్తము), సంక్షయకరంబు =

భృంసము చేయునది, ...యోగంబు = అష్టాంగము, ...విజృంభయోగకాస్తుండవు = ఎఱుంగఁబడిన
యోగకాస్తుము కలవాఁడవు (యోగకాస్తుము నెఱుంగువాఁడవు), ...కృపాకుండు = దయకఠ
వాఁడు, ...సంస్థితుండై = మృతుండై ('పరామ ప్రాప్తపశ్చిత్త పరత ప్రేత సంస్థితాః । మృత
ప్రమితా త్రి వ్యేతే' అను.)...మని=జ్ఞాని ('మన జ్ఞానే' ధా. పా.), ...పునర్భవంబునకు
రాక=పునర్జన్మమునకు రాక (మరలఁ బట్టక), బ్రహ్మసాధర్మ్యంబు = బ్రహ్మలో సమానధర్మము
కలవాఁ డగుటను (బ్రహ్మధర్మములను), పొందు నట్టి యోగంబు = ఏయోగమువలనఁ బొందునో అ
యోగమును, స అవధానండ్లనై = హెచ్చరిక కలవాఁడవై,...

పూర్వము ద్రణమున 'ఎంచేని సంస్థితుండై = ఏయోగ కాస్తుమందైన నున్నవాఁడై' అని
వ్యాఖ్య. ఇట్టి ప్రకరణములో చావును చెప్పటయు ప్రసిద్ధమే అయి యున్నది:—

'జీవన్ముక్త శ్చ భవతి దేహాన్తే తమసః పరం ధామ ప్రాప్నుయాత్...న చ పునరా
వర్తన్తే.' అవ్యక్తాప-

'తనుం త్యజతు వా తీర్థే శ్వపచస్య గృహేఽథవా
జ్ఞానసంప్రాప్తి సమయే ముక్త ఏ వామలాశయః.
న మోక్షో నభవతి పృథ్వీ న పాతాళే న భూతలే
సర్వాణా సంక్షయే చేతఃక్షయో మోక్ష ఇతి శ్రుతే.'

సాంఖ్యపార-

'జీవన్ముక్తపదం త్యక్త్వా స్వదేహీ కాలసాత్కృతే
విశ త్య దేహముక్తత్వం పవనోఽస్పృష్టతా మివ.' [యోగకుం. ముక్తికోప. మహాస.]

అ. "ప్రాణికోటి కల్ల బంధంబు మోక్షంబు | చేరుటకును మనసు కారణంబు;
విషయసంగి యైన, విను బంధకారి; నిర్విషయ మైన, ముక్తి విభవకారి. 73

విను, ప్రాణికోటికల్ల = జంతువుల సముదాయమున కంతటికిని, బంధంబు =
సంసారరూప మయిన కట్టును, మోక్షంబు = అట్టునుండి విడుదలయ్యును, చేరుటకు = కలుగు
టకు, మనస్సే, కారణంబు; (అనునట్లు), విషయసంగి = విషయములతోఁ గూడినట్టిది, వివక్త =
అయి నేని, బంధకారి = (పైచెప్పిన) బంధమును చేయును, నిర్విషయము = విషయరహితము,
వివక్త = అయి నేని, ముక్తి విభవకారి = మోక్షరూప మయిన యైశ్వర్యమును కాలించును.

ప్రాణులకు బంధమోక్షములకు మనస్సే కారణము, అనునట్లు సవిషయ మైనచో బంధముం
జేయును, నిర్విషయ మైనచో మోక్షముం జేయును.

ఈపద్యము కావ్యాయనీయాది బహుపనిపత్తులందుఁ గల యాళ్లోకమునకు అనువాదము:—

'మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయో;
బన్ధాయ విషయాసక్తం; ముక్త్యై నిర్విషయగ్ స్ఫురత్.'

సీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి విషయాదివలన నె

మన మాహరించి బ్రహ్మముఁ బరేశుఁ

బంధములయు నిశ్చేయింపంబున; కట్లు

చింతింప నలఁడు తచ్చింతకునకు

నాత్మభావం బిచ్చు, నాశర్వకము వికా
 ర్యశ సారముఁ దార్చునట్లు; యోగ
 మన, యమాదివిషయమైనది యాత్మ ప్ర
 యత్నంబున కధీన యైన సాత్త్వి
 తే. కపుమనోగతి యెయ్యది గలదు దాని
 బ్రహ్మసంబంధినిగఁ జేయు ప్రాధి సూచె
 యిట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మొదేని గలుగు
 నట్టి యోగంబు గలిగిన యతఁడె యోగి.

74

నిఃప్రయోసంబునకుఁ = ముక్తికై, విజ్ఞానమునఁ జేసి = విశిష్టమయిన మోక్షోపయోగి
 జ్ఞానముచేత ('మోక్షేధీక్షానమ్' అను.), నెప్పుడము = నిందుమనమును, విషయాదివలనఁ =
 రూప గంధాదులగు నింద్రియార్థములవలననుండి ('రూపం గన్ధో రస స్పర్శ శబ్దా శ్చ విషయా
 అహి । గోచరా ఇన్ద్రియార్థాశ్చ' అను.), ఆహరించి = వెనుకకు లాగి, పరేకుఁ = పరమేశ్వరుఁ
 డైన - బ్రహ్మముక, చింతింపవలయుఁ = ధ్యానింపవలయును; అతఁడు = బ్రహ్మము, తచ్చిం
 తవనకుఁ = ఆ బ్రహ్మధ్యాయకి, ఆకర్షకము = నూదంటురాయి ('ఆకర్షక స్వయస్కాన్తో విశేషా
 శ్చుష్పకాదయః'), వి...ముఁ = వికారి. = (శస్త్రాది రూపముగా) మార్పువొందున దైన-ఆత్మ
 సారముఁ = ఇనుమును ('లోహాన్ స్త్రీ శస్త్రకం తీక్షణం పిణ్డ కాలాఽనసాయనీ । ఆత్మసారః'
 అను.), తార్చునట్లు = తనకడకు ఈడ్చుకొనునట్లు, ఆత్మభావంబు = తన స్వరూపమును, ఇచ్చుక;
 యోగము అనఁ = యోగ మనఁగా, యమాదివిషయము = యమాదులను గూర్చినట్టిది
 (యమాదులను సాధించుటకుఁ గాను చేయఁబడుచున్నట్టిది), విన - ఆత్మ ప్రయత్నంబునకుఁ =
 తన (జీవుని) జతనమునకు, అధీన = వసము, విన - సా...రిక - సాత్త్వికపు = సత్త్వగుణముచేత
 నిర్వృత్తమయిన - మనోగతి = మానసవృత్తి, ఎయ్యది; కలదు = ఉన్నదో, దానికే = ఆసా
 త్త్వికవృత్తిని, బ్రహ్మసంబంధినికాఁ = బ్రహ్మకు చెందినదానినిగా, చేయు (నట్టి) - ప్రాధి
 చూచె = నేర్చునుమా.

ఇట్టి - వైశిష్ట్యధర్మము = బ్రహ్మసంధాన రూపమయిన విశిష్టత్వ మనెడు లక్షణము,
 ఎందేని గలుగుక = ఏయోగములొక గలుగునో, అట్టియోగి = ఉత్తమపాదకుఁడు.

మోక్షముకై సాధకుఁడు శబ్దస్పృశ్యాదివిషయభోగమునుండి మనస్సును వెనుకకు లాగు
 శాని, పరమాత్మను ధ్యానించెనేని, కత్తిగా కటారిగా మోటునదైన యినుమును నూదంటురాయి
 వేవిధముగా ఆకర్షించునో, అవిధముగా ఆపరమాత్మ ఆధ్యాయకి తనస్వరూపము నొసంగును.
 యోగ మనఁగా నేమో వినును - యమనియమాదులచే నిర్మలీకృతమయిన సాత్త్వికచిత్తవృత్తిని
 బ్రహ్మముమీదికి నడపుట (-అనఁగా ఇతర చింతలేక బ్రహ్మమునే చింతించుటయందు నేర్పు)
 యోగ మనఁబడును. అట్టి విశిష్ట బ్రహ్మధ్యానము ఏయోగమునం గలుగునో ఆయోగము గల
 వాఁడే యోగి.

'యమాది' - అదికల్పముచేత 'నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణా
 సమాధులు' గృహీతములు. 'సాత్త్వికపు' - మనస్సు సత్త్వ రజ స్తమస్సులని మూడుగుణముల

మొత్తమై యన్నది; సత్త్వము ప్రకాశముభర్తయు, కణము ప్రవృత్త్యుభయభర్తయు, కమస్సు పిరిమహాభర్తయు;

‘భర్తాభివం జ్ఞాన సమాప్త్యయం చ । కైరాగ్య మైశ్వర్య మహా విరోధాః
భర్తాధికానాం. పురత శృకుల్లాం । గుత్వాంకో భూతి ఉదీరి శైవ,
తత్త్వద్విరోధకజాపా మధర్తా । కీనాం చతుర్థాం కమసు సూకాత్
సత్త్వోత్ సుఖం స్యా ద్రజసోఽతిదుఃఖ । మాచ్ఛాదకత్వాత్ కమసో విమహా. ’ వి. క.

వ. (1) మఱియు, బ్రహ్మచర్యాదులగు యమంబు లేనును, స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబు లేనును, నిష్కాముండై యోగి యగు వాఁడు మనోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు; నివి కామ్యంబు లైన, విశిష్టఫలదంబులు; నిష్కాములకు ముక్తిదంబు, లగు. (2) నట్టి యమనియమంబులు వదలక భద్రాసనాదులందు నొకటి నవలంబించి ప్రాణాభిధానం బగు పవనంబు వభ్యాసవశంబున వశ్యంబు సేయవలయు; నదియే ప్రాణాయామ మనంబడు; నట్టి ప్రాణాయామంబు సబీజ నిర్బీజ సంజ్ఞలం బరఁగు; నదియే ప్రాణాపానంబుల మిథోనురోధంబుల నుభయ నిరోధనంబున రేచకాది త్రైవిధ్యంబునం బొందు; (3) మొదల నాచెప్పిన సబీజనిర్బీజ సంజ్ఞలందు సంతస్థుల రూపావలంబి యగునదియ సబీజం, బితరం బబీజంబు; మఱి శబ్దాది విషయంబులం బ్రవణంబులగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు సేయుట ప్రత్యాహారం; బిట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షున కవశ్యకర్తవ్యంబు; దీనివలన సతిచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నాత్మవశ్యత గలుగు; నివి గన వశ్యంబులు గాకుండిన నాయోగి యోగసాధకుండు గానేరండు; ప్రాణాయామంబునఁ బవనంబులు, ప్రత్యాహారంబున నింద్రియంబులు, వశంబు లైన పిమ్మటఁ జిత్తంబు శుభాశ్రయంబునం దిడునది.” యనుటయు ఖండికుఁ డిట్లనియె.

75

1. బ్రహ్మచర్య ఆదులు = ఉపసమయము లోనగునది, యమంబులు = అహింసాదులు, ఏమన = అయిదున (‘అహింసా సత్త్వ శేయ బ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహో యమాః’ - పారంజయం). స్వాధ్యాయ ఆదులు = ప్రణవహార్యము లైనమంత్రములన జపించుట లోనగునది (‘స్వాధ్యాయోస్వాధ్యయః’ అను. ప్రణవహార్యజాం మత్రాజాం జపః’ అని రాజమార్తండము. ‘కోశ సంతోష తపః స్వాధ్యాయోశ్వరప్రణిధానాని నియమాః’ పారంజయం),...నిష్కాముండై = కోరికలు లేనివాడై,...మహోత్తరల్యమానక = చిత్తగుడికొనక. ఇది = ఈ యమనియమంబులు. కామ్యంబులు = ఫలవిశేషముకొనక ఆచరింపఁబడినవి. విశిష్టఫలదంబులు = విశిష్టఫలమున ఫలముల నిచ్చునట్టివిష్కామంబులక = కోరిక లేనివారికి, ముక్తిదంబులు = మోక్షము నిచ్చునట్టివి.

2. భద్రాసనంబు = అపసమయ అపంతకులు = అందు రిక ప్రధానములు, అందు ప్రధానతమములు.

‘జననాని చ భాకన్తి యావన్త్యే జీవభాకయః....’

సిద్ధం భిక్షం తథా సింహం పద్మం చేతి చతుష్టయమ్.’ ధ్యానవిందూపవివక్తు.

‘గుర్భో కు కృషణ స్వాధ్యక్షః సీవస్యాః పార్వయోః క్షిపేత్,

పార్వపాదౌ చ పాణిభ్యాం దృఢం బద్ధ్వా సువిశృంభః

భద్రాసనం భవే దేవత్ సర్వవ్యాధి విహపహమ్.’

వసిష్ఠ.

ప్రాణ అభిధానంబు = ప్రాణ మను పేరు గలది—

‘హృది ప్రాణో గుడైపానః సమానో నాభిసంస్థితః

ఉదానః కణ్ఠదేశస్థో వ్యాన స్సర్వ కరీరగః’.— అని అంతరవాయు భేదములు.

పవనంబు = వాయువును. అభ్యాసవశంబునక్ = ఆలవాటుచేత, వశ్యంబు = స్వాధీనము.

ప్రాణాయామంబు = ప్రాణవాయువుయొక్క నిరోధము—

(‘ప్రాణాఖ్య మనిలం వశ్య మభ్యాసాత్ కరుతే కు యత్’.

ప్రాణాయామః స విజ్ఞేయః రేచపూరక కమృక్షైః.’),

సబీజ నిర్బీజ సంజలక్ = (ఇవి మూలములోనే వివరింపఁబడినవి.), ప్రాణాపానంబుల =

ప్రాణవాయువుయొక్కయు ఆపానవాయువుయొక్క - మిశ్రోనురోధంబులక్ = ఒకటిచేత

వొకటిని ఆనుసరించుటచేత—

‘పరస్పరే నాభిధనం ప్రాణాపానౌ యదానిరౌ’.

కరుణః స ద్విధా తేన కృతీయః సంయమా త్తయోః’.

విష్ణుపురాణము.

‘అపానేఽస్తంగతే ప్రాణో యవ న్నాభ్యుద్భిత్ హృది’.

తావత్ సా కమృశావస్థా యోగిభి ర్ధ్యానుభూయతే.

బహి రస్తంగతే ప్రాణే యవన్నాపాన ఉద్గతః’.

తావత్పూర్వాగ్ సమావస్థాం బహిష్ఠం కమృశం విదుః’.

మక్తికోప.

౪. రేచకాది త్రైవిధ్యంబును = రేచక పూరక కుంభకము అనెడు మూడు ప్రాణాయామ

ములను, - ఊర్పును వెలిబుచ్చుట రేచకము, పీల్చుట పూరకము, ఆపివైచుట కుంభకము.

అంతః స్థూలరూప అవలంబి = స్థూలరూపమును ధ్యానించునది. సబీజంబు = స్థూలరూపధ్యేయము

గలది. అబీజంబు = స్థూలరూపధ్యేయములేనది. ప్రవణంబులు = ఆసక్తములు (‘ప్రవణోపా

చకున్వళే’.

త్రిషు కు క్రమనిష్ఠాస్యాస్థింప్రప్త్యే తత్పరదక్షయోః’ నానా.), ఆత్మవశ్యత =

తనకు (పాదకవినీ) ఆధీనములై యుండుట. చిత్రింబుక్ = స్వార్థానుసంధాన పరమైన చేతస్సును,

కుభి = కల్యాణమయిన, ఆశ్రయంబునందుక్ = అవలంబంబునందు (ధ్యేయమునందు).

మరిగచిత్తమున వస్తువ్యర్థరూపము స్ఫుటపడదుగాన, కుభాశ్రయమునందు చిత్తమును

ప్రాణాయామాది యోగాంగభ్యాసముచే కుదమైన పిష్టుటనే యుంపు మని యుపదేశించుట.

‘సంభవ క్షుత్ర మే ప్రాజ్ఞః ప్రాణాయామే సుభి భవేత్’.

ప్రాణాయామేన చిత్తం కు కుదం భవతి సుత్రత’.

చిత్తే కుదే కుచిః నామత్ ప్రత్యిగోర్థితి ర్వ్యవస్థితః’.

ప్రాణశ్చిత్తేన సంయుక్తః పరమాత్మని తిష్ఠతి.’

దర్శనోప.

క. 'మృతమున కెది శుభాశ్రయ, మనఘ, యెఱింగింపు, మఱి సమస్తాధారం
బనఁ జను యుద్వస్తువు! య | న్నన మ శేషశుభు మండలిఁ జెలుచుక!' 76

అనఘ = ఓయి పాపరహితుఁడా, మనమునకుక, శుభ ఆశ్రయము = మంగళ మయిన
తావు (ధ్యేయము), ఎది = ఏదో, మఱి = ఇంకొకటిగాక, సమస్త ఆధారము అనక = ఎల్లకన్న
పుంజన తావలము అనునట్లుగా, యశస్సువు = ఏపదార్థము, చనుక = ఒప్పుచున్నదో, యశ
మననము = దేని చింతనము, అ...లిక - అశేష = సమస్తమయిన - ఉరు = గొప్పదైన -
దుఃఖ = శోకములయొక్క - మండలిక - సమాహమను, చెలుచుక = పోనడచునో, ఆధ్యేయ
పదార్థమును, ఎఱింగింపుము = తెలుపుము.

ఓపుజ్యాత్తుఁడా, మనస్సునకు మంగళ మయినధ్యేయ మేదో, ఏది అఖిలమునకును ఆధా
రమా, దేనిని చింతించిన సకల మహాదుఃఖములును శమించునో దానిం తెప్పము.

తే. అనినఁ, గేశిధ్వజుఁడు వాని కనియె; 'బ్రహ్మ
మాశ్రయంబు మనంబున; కదియ పరము
నపరము ననంగఁ బొలుచు; నం దపర మనఁగ
మూర్తము, పరం బనంగ నమూర్త మనఘ.

77

పరము = పైది; ఆపరము = క్రిందిది; మూర్తము = దేహము కలది ('మూర్తం స్వా
త్రిపు మూర్త్యులే కలిసే మూర్తిమ కల్పి' మేది. 'స్త్రియం మూర్తి స్తమ స్తమా!' అను.)
మూర్తము ఆమూర్తము నని బ్రహ్మమనకు రెండు తెలుగులు—

'ద్యే హక బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చై వామూర్తం చ...' బృహ. ఉ. 4, 8, 1.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలోఁ బర మనక ముక్తాత్మ; దూరం బుచా
పనఁ గావింప నమూర్త; మింక పరసంజ్ఞం; బజ్జగర్భాది బ
ద్ధనికాయం బది మూర్త మైనను బరి త్యాజ్యంబు శశ్వత్రిభా
వనలు గూడుట నారురుక్షున కనేవ్యం బీద్యయంబు న్నదక.

78

...నా చెప్పిన = నేను చెప్పినట్టి - పరము = పర బ్రహ్మము, అనక = అనఁగా, ముక్త
అత్త = ముక్తి ననుభవించుచుండు (ప్రకృతియొగము లేని) బ్రహ్మము, ఆమూర్తము = దేహము
లేనిది, ఉచాసన = ధ్యానాదిరూప మయినభజనము, కారినపక = చేయుటకు, దూరంబు =
అశక్య మయినది; ఇంకక = ఇది గానిది, అది ఆపరసంజ్ఞంబు = ఆపర బ్రహ్మ మని పేర్కొనఁబడి
నట్టిది, అ...బు - అజ్జగర్భ = హిరణ్యగర్భుఁడు - అది = లోనగునట్టి - బద్ధ = బంధమునం బడి
యున్న (=అమక్త) కేవులయొక్క - నికాయంబు = సమాహమ ('నికాయస్తు పుమాకలక్ష్యే స
ధర్మ ప్రాణిసంహితా' మేది), అది = ఆపర బ్రహ్మము, మూర్తమైనను = కనుపుగలదియైనను, శ...
ంక - శక్యత = మదిమూటికిని - త్రిభావనక = తత్త్వమౌగ భావనాశ్రయముతో, హాడుటక =
చేరుటచేత (అభావము కలదై యుండుటచేత); పరిత్యాజ్యంబు = విముక్తంబైనట్టిది; శుద్ధ్య
యంబు = శుభరాధర బ్రహ్మము, అమృతమనక = (ఎక్కం గోతరాదికి) మునుమునకు,
మనక = పర్యవసానముండు, అనేవ్యంబు = ఉచాసనక అర్హము కాదు.

అందు భావనానామ బ్రహ్మము భవదేవతల నుండు పని దెప్పియుంటిని గదా; ఇట్లుండ, అందు, భావనా - అనునామము క మెయింపనై యాత్మ - అమూల్య మగుటంజేసి ఉపాధవత్ కక్యము కాదు; మఱి పారణ్యగర్భాదిరూపముల నుండు బద్ధజీవ సంఘాత మగు నవర్తబ్రహ్మ మున్నదో యోగిమంత మగుటం బట్టి ఉపాసంప కక్య మయినను భావనాత్రయముకలదై యుండుటంజేసి ఉపాగర్భము కాదు, త్యక్తవ్యము యగును. - ఇట్లు ముముక్షువునకు పరాపరములు రెండును త్యక్తవ్యములే అగును, ఇట్ల జెప్పిన భావనాత్రయ స్వరూపము:—

‘త్రివిధా భావనా, భూష, విశ్వ మేత న్నిబోధతామ్;
కార్యభ్యా బ్రహ్మసంజ్ఞా చ తథానై బోధయాత్రికా.
కర్తృభావాత్రికా స్వేకా, బ్రహ్మభావాత్రికా పరా.
ఉభయాత్రికా తథైవాన్య, త్రివిధా భావభావనా.
సనద్భావయో బ్రహ్మ భావభావనయా యుతా.
కర్తృభావనయా చాన్య దేవాద్యా స్థానరావరా;
పారణ్యగర్భాదిభు చ బ్రహ్మకర్తృత్రికా ద్విధా;
అధికారబోధయై కేషు విద్యతే భావభావనా,
అక్షిణేషు సమస్తేషు విశేషజ్ఞానకర్తృసు.’

‘అనుష్ఠేయవిషయః ఆస్తరప్రయత్నః భావనా,’ ‘భావః అనుష్ఠేయః, అనుష్ఠేయవిషయః [భావనా] ఆస్తర ఉద్యోగః [భావభావనా], సా [కర్తృభావాత్రికా] కర్తృరూపానుష్ఠేయవిషయా, [బ్రహ్మభావాత్రికా] ఉపాసన రూపానుష్ఠేయవిషయా [ఉభయాత్రికా] కర్తృరూపనరూపా భయనుష్ఠేయవిషయేతి [త్రివిధా] ఇత్యర్థః’ అని వేదార్థ సంగ్రహకాత్వర్యపీఠిక.

వ. ఆభావనాత్రయం బెద్ది యనినఁ జెప్పెదః—(1) బ్రహ్మభావనయుం గర్తృ భావనయు బ్రహ్మకర్తృభయభావనయు; నందు బ్రహ్మభావనాయులు సనంద నాదులు, దేవాది స్థానరావరు లగుప్రాణు లందఱు కర్తృభావనాభావకులు, పారణ్య గర్భాదు లుభయభావనాపరు; లీమూఁడు లెఱుగులవారు భావనాత్రయాన్వితులు గావున నీత్రివిధాత్మక రూపంబు నేవ్యంబు; సనందనాదులును బ్రాగ్భ్రహ్మ కల్పంబుల సంసరించుట భావనాబద్ధులై; యిబ్బావనాత్మకం బగు విశ్వంబు సంస్థితికి నవధి; దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్తృంబులు ఊఁగించుటయ; (2) యట్టి విశ్వంబై తోచు పారణ్యగర్భాదులకంటె నన్యంబు పరాఖ్యం; బిది ముక్తరూపం బమూర్తంబై యుండు పని మొదల సూచించితిం గదా; తదాకారంబు దేటపటి చెదః పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరహిత్యంబున నిట్టి దట్టిదని వచించుటకు గోచరంబుగాక యపక్షయాది రహితంబును సచ్చబ్రహ్మచ్యంబును నాత్మ సంవేద్యంబును నై, జ్ఞానైకనిరూపణీయం బగుచు జ్ఞానశబ్ద వాచ్యంబునుందానయై బ్రహ్మాత్మకం బగుట బ్రహ్మసంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పు; (3) మఱి భావనాత్రయాత్మక విశ్వవైలక్షణ్యంబై లక్షణంబుగాఁగల యారూపంబభ్యస్యమాన యోగుండగు

యోగిని జింతింప నశక్యంబు; మఱి యవరంబని చెప్పబడిన హిరణ్యగర్భుండు వాస
వుండు ప్రజాపతులు మరుత్తులు వసువులు రుద్రులు ఆదిత్యులు తారకంబులు
గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష రక్షో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు
వశువులు అద్రులు సముద్రంబులు ద్రుమంబులు వెండియు నేకపాద ద్విపాద బహు
పాదాపాదంబు లగు నితర భూతంబులుం దదుత్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లు
నట్టి ప్రధానాది విశేషాంత చేతనా చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూల
రూపం బుపక్రాంతయోగునకుఁ జింతింప శక్యంబు. (4) శక్యమేనియుఁ దద్భావనా
త్రయాత్మకం బగుట నశుభాశ్రయంబుగావున ముక్తిసాధనంబుగా; దీ చెప్పబడిన
సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతనికి శరీరంబునైయుండు; నట్టి
విష్ణుశక్తులు మొదల నేజెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దదతిరిక్తయగు కర్మాఖ్యనుం
దివిధములై యుండు; నందుఁ గర్మాఖ్య శక్తిచేత వేష్టితయై యపరాఖ్య యగు
క్షేత్రజ్ఞశక్తి జన్మ జరామరణా ద్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచుఁ దత్త
త్కర్మానుగుణ శరీరంబు లెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందు; దత్ప్రకారం
బాక్ష్ణింపుము. 79

1. బ్రహ్మభావన = బ్రహ్మమును భావించుట, ... సనందన ఆదులు = సనందనుడు మొదలగు
మహాయోగులు. బ్రహ్మభావనాయుక్తులు = బ్రహ్మభావనతోఁ గూడుకొన్నవారు (బ్రహ్మచింతన
పరులు). దేవ ఆది స్థావర అవరులు = దేవతలు మొదలుగా స్థావరములు కడపటివిగాఁ గలవారు
(స్థావరము అనఁగా ఉన్నచోటనుండి ఆవలికి పోనివి - స్థావర ప్రాణులు వృక్షాదులు - 'స్థావరో
జ్జగ్జమేతరః' అను). కర్తృభావనా = కర్తృభావనచేత - భావనలు = భావించుచుండువారు. ఉభయ
భావనాపరులు = బ్రహ్మభావనయందును కర్తృభావనయందును రెంటియందును ఆసక్తులు, ... త్రివి
ధాత్మక = సనందనాది హిరణ్యగర్భాది దేవాది భేదములచేత త్రివిధస్వరూప మయిన రూపంబు =
అపర బ్రహ్మరూపము, ... ప్రాక్ బ్రహ్మకల్పంబులక = తొంటి బ్రహ్మకల్పములందు, సంసరిం
చుటక = సంసారలే అయి యుండినందున, భావనా ఆత్మకంబు = భావనయేస్వరూపముగా
గలిగి (భావనానుగుణముగా పుట్టుచుం జచ్చుచు సతత ముండునట్టిది). విశ్వంబు = ప్రపంచము
యొక్క ('విశ్వం కృత్యైచ భువనై విశ్వం'), ... అవధి = మేర. దేవ...లు - దేవ = దేవతలు -
మునుష్య = వరులు - ఆది = లోనగు - విశేష = భిన్న ప్రాణులయొక్క - జ్ఞానకర్తృంబులు =
జ్ఞానమును కర్తయు.

2. ...తోఁచు = అగపడెను. దేవాది = సురసరతిర్యక్భావరారు లనెడి - భేద = భేదము
చేత - రహితంబు = కొలవడినది (అభేదములు లేనట్టిది). రాహిత్యంబునక = లేమిచేత (లేనం
డున). అపక్షయ = నాశము. సత్ శబ్దవాచ్యంబును = సత్ అను శబ్దమునకు అర్థభూత మయి
నట్టిది (సత్ = ఉనికి గలిగి - భావపదార్థ మునుట).

['దేవాది' - 'ఇట్టిదట్టిది', 'అపక్షయాది' -

'రూపవర్గాది నిర్దిశ విశేషణ వివక్షితః'

'అపక్షయ వివాదాభ్యాం పరిణామిది' జన్మభిః

మృత కృత్యైత వక్తం య స్పదా క్రితి శేవలక్ష్.

“వర్గః = జాతిః, మేఘవర్గో మనుష్యవర్గ ఇతి వర్గరూపత్వా త్తస్మాః...మధ్యావనికారతాపిత్య మాహ ‘అపక్షయ’ ఇతి.”], ఆత్మ = జీవునికి - సంవేద్యంబు = ఎఱుంగవలసినది. (ఇంద్రియాదులకు గోచరింప వలదు.). జ్ఞానఏక నిరూపణీయంబు = కేవలజ్ఞానముచేత (జ్ఞానముచేత మాత్రమే) కనఁడగినది. జ్ఞానకల్పవాచ్యంబును = జ్ఞానమును కల్పమునకు అర్థము అయి యున్నదియు (ఇందులకు ‘ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ’ వి. ఉ. 3, 8; ‘సత్యం జ్ఞాన మనన్తంబ్రహ్మ’ తై. 2, 1; ‘జాత ఏవ న జాయతే కో న్యేనం జనయేత్సునః | విజ్ఞాన మానన్తంబ్రహ్మ’ బృ. ఉ. 5, 9, 28. ఇత్యాది శ్రుతులు ప్రమాణము).

(8)...విశ్వవైలక్షణ్యంబై = విశ్వమయొక్క లక్షణములకు విరుద్ధము లయిన లక్షణములు కలిగియుండుటయే. ఈరూపంబు = అమూర్తబ్రహ్మ స్వరూపము. అధ్యస్థమాన యోగుండు = నేర్పుకొనఁబడుచున్న యోగముకలవాఁడు (యోగమును నేర్పుకొనుచున్నవాఁడే గాని ఇంకను అందు కడలేరీనవాఁడు కాఁడు.). వాఁవుండు = ఇంద్రుండు. ప్రజాపతులు = దక్షులు, మరుత్తులు = మరుత్తు లనెడి యొక తెగ దేవతలు (‘మరీచి ర్మరుతా మస్మి’ భ. గీ.), (అష్ట) వసువులు, (ఏకాదశ) రుద్రులు, (పన్నిద్దఱు) ఆదిత్యులు, తారకంబులు = నక్షత్రములు (‘నక్షత్ర మృత్యుం ధం తారా తారకా పృథు వా స్త్రీయామ్’ అను. ‘తారక’ అని నపుంసకలింగముం గలదు; ‘సంధ్యానట ప్రారకరాట్కీరీటః’ నైష.), (సప్త) గ్రహంబులు = గగనగతిలో నక్షత్రములకన్న వెనుకఁ జిక్కు మార్పాదులు. గంధర్వ = హాహా హూహూ ప్రభృతిదేవతాయులు (‘గన్ధర్వో దేవతాయనై’ అను.), యక్ష = కువేరుని ప్రజలగు దేవయోని విశేషములు - రక్షః = రాక్షసులు - దైత్య = అసురులు...దేవయోనులు = దేవాంశకులు. ఆద్రులు = కొండలు. ద్రుమంబులు = చెట్లు. అపాదంబులు = పాదములేని జంతువులు (‘యుక్తే త్పదా వృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమేత్రిమ’ అను.),...తత్ ఉత్పత్తి = హిరణ్యగర్భా దీతరభూతాంతము లయిన సకలమునకును పుట్టుటకు. ప్రధానాది విశేషాంత = ప్రకృతిమొదలుగా ఏకైకవ్యక్తియందుమాత్ర ముండెడి (మఱియొక వ్యక్తియందు ఉండనట్టి) గుణములు తుదిగాఁ గలవియును - చేతన అచేతన ఆత్మక = చేతనములును అచేతనములు స్వరూపముగాఁ గలవైన - ప్రపంచ = ప్రపంచమయొక్క - భావంబు = స్వరూపమే తన స్వరూపముగాఁగలది (ప్రపంచరూపముగా నున్నట్టిది),...ఉపక్రాంత యోగునకుఁ = ఆరంభింపఁబడిన యోగము కలవానికి (యోగాభ్యాస మారంభించినవానికి).

‘చెప్పఁబడిన’ - ఇది ‘మూలరూపము’ నకు విశేషణము - ఇందలి సందర్భయోగ్యపద త్యవధానమునకు ప్రా. వ్యా. సమా. 18. చూ.

(4) అకుభాక్రయంబు = అకుభ మయిన నెలవు.

‘హిరణ్యగర్భో భగవాన్ వాసవోఽథ ప్రజాపతిః

అకుభాస్తే ముస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్తయోనయాః.’

వి. పు. 6, 7 - 77.

‘అతనికి కేరంబు నైయండుక’ -

‘జగ త్వర్వం కేరం తే శ్చైర్వం తే వసుధాతలమ్.’

రా. యు. కా. 20-26.

‘య త్కిచ్చి త్స్పృశ్యతే యేన సత్త్వజాతేన తై ద్విజ

తస్య పృశ్యస్య సంభూతో తత్త్వం నై మాతే స్తుతః.’

వి. పు. 1, 22 - 89.

...పర అపర అభ్యుతా = పరము అపరము అను పేరులచేతను, తత్ అతిరిక్త = వానికంటె

నేనును, కర్త అభ్యుక్త = కర్తను అనుచుచేతన, కర్త అభ్యుక్త = కర్తను అనుచుచేతన (కర్తకర్తచేత), కర్త = చుట్టబడినది. కర్త అభ్యుక్త = అభ్యుక్త = (కర్త అభ్యుక్త అను.) ఇలా = మొదటి - విజ్ఞాన తారతమ్యమున = జ్ఞానమును ఎక్కువ తక్కువలను (కర్తకర్త జ్ఞానమునుగా ఎక్కువగాని తక్కువగాని అను జ్ఞానమును).

సీ. ఉండు సప్తాక్షరం దొడ్డించు కాళక్తి;
స్థావరశ్రేణి దజ్జాలికంఠె;
నెట్టి రోడటిబండ జెట్టి మన్నిడిము
న్నగు సరీసృపములు దంతకంఠె;
ఖగముల యందంత కంఠె మృగావలి
యందు నూహింపంగ నంతకంఠె;
దంతి గోముఖ పశులతి పంతకంఠె, మ
ర్త్యకదంబకములయం దంతకంఠె,

తే. యక్ష గంధర్వ నాగాళి సంతకంఠె,
సంతకంఠె నిలింపులం, దంతకంఠె
హరిహాయునియందు, దక్షునం దంతకంఠె,
నాద్యుండు హిరణ్యగర్భునం దంతకంఠె.

80

1. అక్షక్తి = కర్త అభ్యుక్త.... స్థావర శ్రేణి = తావు దలగని వసు తరు గుల్కాది ప్రాణి
యందు, తజ్జాలికంఠె = అప్రాణిజాలియం దున్నంతటికంఠె ఎక్కువగా, (ఉండు నని
అధ్యాహరణము);

2. మన్నిడి = (మనుడింది = మన్నుడింది) ఒకజాలిపాము, మన్నుగు = మొదలైన -
సరీసృపములందు = పాములయందు, అంతకంఠె = స్థావరములందున్నంతటికంఠె ఎక్కు
వగా పుడును.

3. ఖగములయందు = పక్షులయందు ('శరార్క విహగాః ఖగాః' అను.)...మృగ
అవళియందు = పశు సమాహమనందు ('లేక - లేళ్లయందు - 'పశవోఽపి మృగాః' అను.)

'ఖగముల మణివానికంఠె' అని పూ. మ. పా. ఇందు 'ఖగముల' అని అజడమునకు
సప్తమృగముందు ద్వితీయము, 'అంతకంఠె' ననుప్రకృమమునకు భంగంబును, 'వానికంఠె' అనగా
'వానియందలియాశక్తికంఠె' అని దొంకలెరుగుదుగా అర్థము వాక్కించుచుయుం గలవు;
అజడమునకును బహుత్వమున కృతీయ సప్తమృగములందు ద్వితీయకలదుగాని, శరము విరళము.

'హుత్వంః స్వయాపే జైవ మర వర తిర్యక్తాన రాది భేదే వాచసికః' అని వేదార్థ
సంగ్రహముందు చెప్పబడియున్నది. ఇట్లు అయ్యెడును శక్తివంతరభేదములను వివరితక్రమ
మునం జెప్పబడినది. అదిగల్గముచేత అప్రాణిగ్రహణము.

4. దంతి = ఏనుగు ('దన్తి జన్తానో హన్తి' అను.) - గో = అవు - ముఖ = లోనుగా
గల - పశు తలికంఠె = చతుర్ముఖ తృణమునందు, ...మర్త్యకదంబకములయందు = మనుష్యు

[illegible]

...నానిచ్చునుడు = నేతరవాండు ('నిలిచు' చేసెదరా)...వారిహయానించుడు = ఇంద్రసింహుడు ('అప్పుడే వారినాయ; స్వీకృతముచిహ్నదన' అను)...ఆద్యుడు = తమిళ మనకల్ల మొదటివా డయిన, హిరణ్యగర్భునందు = బ్రహ్మయందు ('హిరణ్యగర్భో లోకేశః స్యుషంధూ కృతురాననః' అను).

ఆ. ఇట్టిరూపకోటు లెల్ల పవ్విష్టాని | తనుచయంబు సుమ్ము ధరణినాథ,

యతః దుదీర్ఘశ్చక్రి నఖిలభూతముల నా । కసమువోలె నిండి యెసగుఁ గావ.

ధరణినాథ = ఓకాదా, అక్షరం = అవిష్టరం, అఖిల భూతములక = సకలజన్మవులం
 దును ('ధూ సత్తాయామ్' ధా. పా. - సత్త = శివశి - ఉన్నది, భూతము), ఆకాశమునోలక =
 ఆకాశమువలె, అదింత్యకక్షిక = అపరిమేయ ప్రభావముచేత, నిండి, ఎవగుఁగానక = బిష్ణు
 చంద్రును గావున, ఇట్టి - రూపకోటులు = మూర్తరసముల మొత్తములు, ఎల్లక = అన్నియొ,
 అవిష్టమి - తనుచదలించు మును = శరీరసముదాయము మహా.

ఆకాశ మేఘుల సకలముందును నిండియుండునో, అట్లే విష్ణుదేవుడును సకలమూర్తముల
యందును తనయప్రమేయప్రభావముచేత నిండియుండును, కావున ఇట్టిమూర్తము లన్నియు
అతని శరీరములు సుమా. - ఊపము.

ఈశ్వరుడు శరీరి, చేతనాచేతనాత్మక మెల్ల నతని శరీరము అని భా. —

‘ఏకమైతర బ్రహ్మణః శరీరతయా ప్రకారభూతం సర్వం తేనాతేనాత్మకం త స్మితి’
‘మన్వశ్చాతరతయా సర్వప్రకారం బ్రహ్మైవావస్థితమ్’. స. త. సం.

పద్యోత్తరార్థము 'అకాశవత్సర్వగతశ్చసిత్యః' అనుక్రుతిని అనుసంధించుచున్నది.

సీ. మున్నెన్నిన పరాభ్యమునకు ద్వితియమై

విష్ణుసంజ్ఞావకు నుర్వీతతేత

యోగిహృద్ద్యేయ మై యోహు సమూర్తయ

పం బొందు; సత్సంజ్ఞఁ బ్రాజ్ఞకోటి

దాని వచించు; నేతద్రూపమే సమస్త

శక్తుల కెల్ల నాశ్రయతఁ బొంది,

ప్రస్తుత విశ్వరూపవిలక్షణతః గాంచి,

కల్యాణ గుణభూతి గరిమః దనరి,

లే. యతిమహత్త్వంబుచే వెల్గు; నట్టి శక్తి

నలరు బ్రహ్మంబు దేవతిర్వజ్జనుమ్మ

నామచేష్టావదంతరణముల నాత్మ

లీల జగదుపక్వతీకి గర్వించుచుండు.

ఉర్వీశలేశ = ఓరాజా, విష్ణుసంజ్ఞానకు = విష్ణునామముగల బ్రహ్మమునకు, మున్ను = మునుపు, ఎన్నిన = వచించినట్టి - పరాఖ్యమునకు = పరసంజ్ఞక మయినయమూర్త (బ్రహ్మ) మునకు, ద్వితీయమై = రెండవదియై, యోగి శ్వాద్ ధ్యేయము = యోగులకు శ్వాదయమందు ధ్యానింపఁదగినది, వి, ఆమూర్తరూపము = తనువులేని యాకారము, హిండు = ఒకటి, ఒప్పుక = కలదు; ప్రాజ్ఞకోటి = జ్ఞానిసముదాయము, దానిక = ఆద్వితీయరూపమును, సత్ సంజ్ఞక = సత్తు అనెడి నామముచేత, వచించుక = పేర్కొనును; ఏకరూపమే = ఈరూపమే, సమస్త శక్తులకు ఎల్లక = సకల మయినసామర్థ్యములకును, ఆశ్రయతక పొంది = తావల మగుటను పడవి = తావలమై, ప్రా...తక - ప్రాక్ = మున్ను = ఉక్త = చెప్పఁబడిన - విశ్వ = ప్రపంచ మనెడి రూప = ఆబ్రహ్మరూపముకంటె, విలక్షణతక = విపరీతలక్షణములు గల దగుటను - కాంచి = పొంది, క...మక - కల్యాణగుణ = మంగళభర్తములు - భూతి = విశ్వర్యములు - ఆను - వీని యొక్క - గరిమక = అతిశయముచేత, తనరి = ఒప్పి, ఆతిమహత్త్వముచేత = మితిలేని మహిమగలదై, వెల్లెక; అట్టిశక్తిక అలరు బ్రహ్మము = అట్టిసామర్థ్యముతోఁ గూడుకొన్న దై యందు బ్రహ్మము, అత్తలీలక = తనవిలాసముచేత, జగత్ ఉపకృతిక = లోకోపకారా రమై, దే...లక - దేవ = దేవతలయు - తిర్యక్ = అడ్డముగాఁబోవు జంతువులయు - మనుష్య = నరులయు - నామచేష్టత = సంజ్ఞలును వ్యాపారములును కలవైన - అవతరణములక = అవ తారములను, కల్పించుచుండుక.

పూర్వము నేను చెప్పిన పరసంజ్ఞకమునకు రెండవది యై యోగులకు శ్వాదయమునందు ధ్యానింపఁదగినది యై ఆమూర్తమైనమఱియొక రూపము విష్ణునామకము కలదు. దానినే ప్రాజ్ఞులు సత్తని వ్యవహరింతురు. ఆరూపమే సమస్త శక్తులకును ఆశ్రయమై మున్ను వచించిన ప్రపంచరూ పమునకంటె విపరీతలక్షణము కలదై కల్యాణగుణములు అనంతవిభూతులును గలదై మహిమోత్ శయముచే నొప్పించుండును. అట్టిశక్తిగల దైన యాబ్రహ్మము లోకరక్షణార్థము తనలీలమెయి దేవతర్య జ్ఞునున్నది నాను రూప చేష్టలతో నానావతారములెత్తుచుండును.

‘విష్ణుసంజ్ఞానకు’ - ‘సమస్త హేయ రహితం విష్ణ్వఖ్యం పరమం పదమ్.’ వి. పు.
 ‘భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్యత్వా దేవ పరమం పదమ్.’ అని నేదార్థసంగ్రహము.
 ‘విష్ణునామా స వేదేషు చ గీయతే.’ వి. పు.

‘సమస్త శక్తులును’ - ‘స రాజస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే,
 స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ.’ శ్వే. ఉ. 6-8.

‘సమస్తాః శక్తయః శైవతాః శృపయత్ర ప్రతిష్ఠితాః।
 తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూప మన్యథేతే ర్తత్త్వమ్.’ వి. పు.

‘విశ్వరూపవిలక్షణక’-ఇదియే ‘విశ్వరూప వైరూప్య’ మని చెప్పఁబడినది. మఱియు-
 ‘ద్వా విమా పురుషౌ లోకే త్తర శ్చాక్షర ఏవ చ
 త్తర స్పర్శాదీ భూతాని మాటస్థానైశ్చర ఉచ్యతే
 ఉత్తమః శ్చైవ స్వస్యః పరమాత్మే త్యుదాహరణః
 యో లోకత్రయ మావిశ్య విభ ర్త్యవ్యయ త్విశ్వరూః.’ ప. గీ. 15 - 16.

అంతా...

‘నీవు... బాగుపడుచున్నావని...
అంతా... బాగుపడుచున్నావని...
నీవు... బాగుపడుచున్నావని...’

వి. పు.

‘దేవ... బాగుపడుచున్నావని...’

‘ఇచ్చాగ్ని... తాళిమతో...
‘తేజో... బలై...
‘పరా... పరా...
‘న... తాళి...
‘న... తాళి...
‘సం... తాళి...
‘సం... తాళి...’

వి. పు.

‘భూతిగర్భం’—

‘కుడ... మహా...
మైత్రేయ భగవద్భూతి...’

వి. పు. 6 - 5 - 72.

‘దేవ’ - ఉపేంద్రావతారము: ‘తిర్థిక’ - మత్స్య మార్గ వరాహవతారములు, ‘తిర్థిచక్రమన్య’ -
జరసింహవతారము, ‘మనమన్య’ - పరశురామాద్యవతారములు. ‘జగదుపకృతికికా’—

‘యదా...
అభ్యుత్థాన...
‘పరి...
ధర్మ...’

భ. గీ. 4.

ఆ. కర్తృభుక్తికొఱకుఁ గా దిట్టి తల్లిల; | యతఁడు సకలజాతులందుఁ బుట్టుట;
బుట్టినట్టి యతని భూరిచేష్టితము ల | వ్యాపారములు రావణాదివలన. 83

ఇట్టి - తల్లిల = ఆకలిక్రియ (‘శిలా విలాస క్రియయోః’ అను.), కర్తృభుక్తికొఱకు =
కర్తృఫలము ననుభవించుటకై, ... సకలజాతులందు = దేవతీర్థజ్ఞులమొది పుష్పకాకులందు,
భూరిచేష్టితములు = అనంతవ్యాపారములు, రావణాదివలన = రావణాదులందు, అవ్యాపార
ములు = భంగపడనివి.

ఆపరమేశ్వరుఁడు దేవాదిరూపములం బుట్టుట అస్తదామలకలై తూర్వకర్తృఫలానుభవా
ర్థము కాదు, అతనిని కర్తలు అంటువు. మఱి యాతనికి ఎట్టి బలవంతునిమీఁద నయినను జయమే
కాని భంగము లేదు.

ఇందలి తూర్వార్థమునకు ‘జగత్తా మహాకాలాయ న సా కర్తృనిమిత్తకా’ అని వి. పు.
‘న మాం కర్తాని లిక్ష్వున్తి కమే కర్తృభవే వ్యుహా,
ఇతి మాం యోగిభావంతి కర్తృభిర్న పు బధ్యతే.’

భ. గీ.

అట్లే 'స్వరీలయా జగదుపకారాయ స్వేచ్ఛావతారః' అని కే. సం. అందులక "అశ్వేషాం జన్మనో హేతుఫలే కర్తృతత్ఫలానుభవో, ... 'స్వరీలయా జగదుపకారాయే' తి హేతుప్రయోజన కైలక్షణ్య ముక్తమ్, నకుకర్తృణా తత్ఫలానుభవాయే తత్కర్తృః" అని తాత్పర్యదీపిక.

వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముకాది రూపంబు లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞానసిద్ధికిఁ బరమప్రాయాహ విభవాది రూపంబులే చింతనీయంబులు; ప్రజ్వలిత శిఖుం డగుపవనసఖుండు నీరస నికుంజంబు నెట్లు దహించు, నట్లు చిత్తస్థుం డగు నవ్విష్ణుండు యోగజనంబుల సకలకిల్బిషంబులు నిర్దహించు, గావున సకల శక్త్యాశ్రయము డైన యపురమాత్మనియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విశుద్ధయగు ధారణ యనంబడు; సర్వసంగంబునఁ జలాత్మకగ బగు చిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుం డగు నద్వైతండు శుభాశ్రయముడై ముక్తికరుం డగు; నేతద్వ్యతిరిక్తు లగుబ్రహ్మాదిదేవతలు కర్తృయోను లగుట నశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున కవలంబనీయులుగారు; మఱి నిరవలంబధ్యానంబు పొందుపడదు. గావున, ధారణాధ్యాన విషయంబై శుద్ధంబగు స్థూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదు, దాని సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పెద నాకర్షింపుము.

బద్ధ ముక్త ఆది రూపంబులు - (కెర వ పద్యమును చూ.) - బద్ధ = 'అపరసంజంబు అబ్జ గర్భాదిబద్ధనికాయంబు మూర్తము' - ముక్త = 'పరము ముక్తార్థ అమూర్తము' - ఆది = 'పరాఖ్యమనకు ద్వితీయ మై యోగిహృద్ధ్యయ మై యొప్పు నమూర్తరూపంబొందు' (కెర వ - పద్యమును చూ.) - రూపంబులు = స్వరూపములు. పర...లే - పరమ = తీర్చివేయు లయిన - పూహ = పూహములు - విభవ = విభవములు - ఆది = ఆదిగాఁగల - రూపములే. (అదిశబ్దముచే నూత్నమయిన యంతర్యామి గ్రాహ్యము.), చింతనీయంబులు = ధ్యానింపఁ దగినవి;—

["వాసుదేవః స్వధర్మేషు వాత్సల్యా త్తత్తదిహితమ్
అధికారాను గుణ్యేన ప్రయచ్ఛతి ఫలం బహు.
తదర్థం రీలయా స్వీయాః పఞ్చ మూర్తీః కరోతి నై;
ప్రతిమాదిక మర్చా స్యా, దవతారా స్తు వైభవా;
సంకర్షణో వాసుదేవః ప్రద్యుమ్నో శ్చావిరుద్ధకః
పూహో శ్చకుర్విధో జ్ఞేయః; నూత్నం సంపూర్ణవద్గుణమ్,
త దేవ వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మనిగద్యతే.
అంతర్యామి జీవసంఖో జీవప్రేరక ఈరికః;
య అత్త నీతి కదాస్త వాక్యజాలై ర్నిరూపితః;
అశ్వపాపవయా శ్చిత్తే కల్పషేఽధిశ్యతో భకేత్,
విభవోహేతుకే పశ్యా, ద్యుత్యహోపాస్తా తతః పరమ్,
నూత్నే తదను కర్తః స్యా తత్తర్యామిణ మిశీకుమ్."]

శ్రీకృష్ణ కీర్తనలు = మందుచున్న బ్యాలులు గలవాడు... పక్షన క్షణండు = అగ్ని ('లాహి-
భావో వాయుసఖా కీర్తనా నాకుకుడిలే' అను.), వీరసమకంఠంబుక = తడిలేని (ఎందు)
లోదను ('నిమ్మ కట్టా వాక్కిలే అలాది పిహిలోదర' అను.)... దహించుక = కాల్చునో, చిత్త
మందు = చిత్తమందు తిప్పటికాడు... సర్వసంగంబునక = విభిన్నములతోడి సంపర్కము
లేక, చల అత్తకంబు = చంచల స్వభావము గలది ('అత్త యత్తో ధృతి ర్భుద్ధిః స్వభావో
వర్మ విగ్రహః' అను.),... త్రిభావభావనాతీతుండు = (2౯ చూ.) బ్రహ్మభావన - కర్మభావన -
తదుభయ భావన - అని త్రివిధభావనను దాటినవాడు. ... ['కృతిరిక్తం' అని ప్రీతింగము.
'దేవతలు' అనువిశేషము ప్రీతింగముగాన]... కర్త యోనులు = కర్తవ్య కారణముగా గలవారు
(యోనిః కారణే భగ తోయయోః' హేమ.) అకుదులు ౩౮ (౪) చూ.]... సవిస్తరంబుగాక =
విరివిలో గూడుకొన్నట్లుగా ('విస్తారో విగ్రహో వ్యాఘ్రః స తు కద్దస్య విస్తరః' అను.).
'ధారణా... గలదు' —

'స్యాద్రూపం కృతక మనుగ్రహార్థం తచ్చేతసామ్ విశ్వరూత్ -
రూపం వాతీన్ద్రియ మస్తః కరణ ప్రత్యక్షనిర్దేశాత్'. శ. స. లో వాక్యకారవాక్యమ్.
'న చతుషా గృహ్యతే నాపి మనసా తు వికుడేన.' వే. సం. లోక్రుతి.

సీ. శరదిందుచక చక స్తయజిత్ప్రసన్నాస్య,
దొడ్డకెందమ్మిశ్లోయివాని,
నతీమ్రగల్లభాగాభోగఫాలాధ్యు,
మకరాంకరత్నకర్ణికలవాని,
గాంబవోద్యచ్ఛ్రీవిడంబివృత్త శిరోధి,
సీరి పొల్పుమచ్చ పేరురమువాని,
నతనాభియుత వర్తిత్రయశాతోదరు,
జానులంబితరుర్భుజములవాని,

తే. గరివరకరోరు, రుచిరజంఘామనోజ్ఞ,
సమతబోందిన పదపల్లవములవాని,
హైమవసనుఁ గిరిటహారాంగదాది
కలితు, శంఖరథాంగాదు లలరువాని.

85

1 శర.... సుక్త - శరత్ = శరద్భుతువునందలి - ఇందు = చంద్రునియొక్క - చక
చక = ధాళభక్తముయొక్క - స్తయ = గర్వమును - జిత్ = గణించునట్టి - సానుగ్రహమయిన -
అస్య = ముఖము గలవానిని, దొ... నిక - దొడ్డ = పెద్దవయిన - కెందమ్మి = ఎఱ్ఱదామరల
వంటి - కశ్లోయివానిక = కన్నుగత గల వానిని; —

'శరత్' - శరద్భుతువున చంద్రునికి ధాళభక్తమధికము. —

'పశ్చా దావాం విరహగణితం తంత మాత్తాభిరామం
నిర్వృత్తానః పరిణతశరచ్చన్ద్రికాసు త్తపాసు'. ఉ. మే.

కరత్యంబునందు ధాత్యర్థముగల నమందులన్నియును నున్నవి. గొప్ప యెట్లు
కావలసినది కనుగొనియు, అతిసుందరము లయిన చిహ్నములు, వికార మయిన లలాటమును,
రత్నఖచిత ముకరవందలమును, కంఠసాందర్యముగల నలువరుసలయు, క్రింద క్రింద లక్ష
ములచే కీర్ణించుచున్న వికారవత్తును, లోతయిన పాక్షిచితోడి కలియముచే కీర్ణించు
నన్నపాటికడుపును, అకామలవి చతుర్భుజములను, గజేంద్రములొక్క కుండమునందీ తొడ
లును, కుండరములైన పిక్కలును, సముద్రము చిత్తులతో బోలిన యక్షులమును, బంగారు
వస్త్రము, కిరీటము, హారములు, కేయూరములు, ఇత్యాద్యాధరణములను, కంఠచక్రద్యా
యార్థములను, కలవానినిగా క్రివిష్టుడైవుని ధ్యానింపవలయు నని భావము.

‘రుచిరజంఘామనోజ్ఞా’ అని వ్రాతప్రకరణం దెల్ల సా. ‘రుచిరజంఘరమనోజ్ఞాయా’ అని
పూర్వము ద్రగ పా. జంఘాశబ్దము కలదుగాని జంఘశబ్దము లేనందున ఈ పా. సరిగారు. ...
జంఘా = ... జంఘచేత అని వ్యుత్పత్తిగా చేసికొనుటయు, ఏకత్వమునకు వాత్యేకత్వము
కల్పించుకొనుటయు, లోనగు సరళాస్వయము ప్రకృతాననుగూఢము వలసియున్నది.

ఇది వర్ణవోద్యమముగాక వస్తుకళనోద్యమమార్త మైనందున ‘మౌనవా మౌలితో వర్ణ్యాః
దేవా శ్చరణస్తథా’ అను సమయ మిట ననుసరింపబడలేదు.

మఱియు, ‘దేవా’ అను బహువచనముచే కర్త బద్ధదేవసామాన్యము చెప్పబడినది;
కావున తద్విలక్షణముఁ దయిన పరబ్రహ్మమునకు ఆకలిసమయము చెల్లదు. పరబ్రహ్మమునకు
భక్తానుగ్రహార్థమైన మాపము నే. సం. లో శ్రుతి స్తుతి రామాయణాదులనుండి ఇట్లు చెప్పఁ
బడియున్నది:...

“పరస్య బ్రహ్మణో రూపవత్త్వం నూత్రకాలోఽపి వదతి అస్తస్మత్కోపదేశాదితి -
యోసావాదిత్య మద్దలా నర్హస్తీ, తప్తకాఞ్చనగిరివప్రథః, సహస్రాంకు శతసహస్రకరణః,
గమ్భీరామృష్యమద్భూతమద్భూతనాశరవికరవికనీతపుండరీకదళాఽమలాఽయితేక్షణః, సుధూ
లలాటః, సుహాసః, సునీతాధరవిద్రుమః, కురుచిరకొమలగడ్డాః, కమ్పూగ్రీవః, సమన్నతాంకు
విలమ్బిచారురూపదివ్యకర్ణకీసలహః, పీనవృత్తాయితభుజః, చారుతరాతామ్ర కరతలామరక్తా
జ్ఞాభీభి రలంకృతః, తమమధ్యః, వికాలవత్సనస్థలః, సమవిభక్త సర్వాజ్ఞః, అవిరళ్య దివ్యరూపం
చాననః, స్నిగ్ధవర్ణః, ప్రబుద్ధపుండరీకచారుచరణయుగళః, స్వామయూఽపీతామృరధరః, అమల
కిరీటవర్ణలహరీ కామభక్తీయూరకటకనూపురోదరబద్ధ నాద్యపరిమితాశ్చర్యానస్త దివ్యభూషణః,
శబ్దచక్రగదాపిఙ్గాఢా క్రితవృషవమాలాలంకృతః, అనవధితాతిశయసాందర్యావృతాశేషమనో
దృష్టివృత్తిః, లావణ్యామృతభూరితాశేషచరాచరభూతనాశః, అత్యద్భుతాచిత్తవ్యవస్థాయోగవనః,
పుష్పహాసమణిమారః, పుణ్యగన్ధవాసితానస్తదిగస్త రాళః, తైలోక్త్యా క్రమగప్రవృత్త గమ్భీర
భావః, కరుణానురాగమధురలోచనావలోకితా క్రితవర్ణః, పుష్పహా వృశ్యతే - సః నిభిజగదుదయ
విభవలయితీలః, నితస్తనమస్తరీయాః, సమస్తకల్యాణగుణవిధిః, స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః,
తపమాత్మా, భరం బ్రహ్మ, వారాయణ, ఇత్యేకగమ్యతే.”

సీ. క్రివిష్టు నీగతిః జింతింప వలయుఁ ద

స్తయం దయి యోగీ క్రియంబుతోడ;

నొక్కయంగమె మున్ను చొక్క లో భావించి,

యధి దృఢం బగుటయు నవలియంగ

కము మఱి చింతింప గాదగు; నట్టి య

భ్యాసంబువలన నయ్యవయవి మఱి

వడచిన నున్న మానక యెద్దియేనియుఁ

జేయచున్నను మదిఁ బాయఁడేని,

తే. యతనిసామ్యంబు గని ముక్తుఁ డగు; సురాది

భేదసంజనకాజ్ఞాన మేడఁ బదప

నలము కల్యాణగుణముల హరికిఁ దనకు

లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పింపఁగలఁడు !

86

యోగి = ధ్యానించువాఁడు (భక్తుఁడు - 'యోగ' స్పృశనా నోపాయ ధ్యాన వైరాగ్య యుక్తిః' అను), శ్రీవిష్ణుఁ తనయుఁడు అయి=తజేకచిత్తుఁ డయి...ఈగతిఁ=పూర్వపద్యములో చెప్పిన రూపముకలవానిగా, క్రమంబుతోడఁ = ఒకకరుతో, చింతింపవలయుఁ = ధ్యానము సేయవలయును; అంగము = అవయవము,...చిక్కఁ = స్వాధీనపడునట్లు, లోక = మనస్సులో,...అయ్యవయవి = అవయవములు గలవాడైన యాశ్రీవిష్ణుఁడు, వడచినఁ = [తాను యోగి శ్రీవిష్ణుని పూర్వపద్యములో చెప్పిన రూపమున తజేకచిత్తుఁడై క్రమముగా ధ్యానింపవలయును; ఆక్రమ మెట్టి దనిన; ముందుగా భగవంతుని యవయవము నొకదానిని ధ్యానాభ్యాస పాటనముచేత మనస్సున నిరీకరించుకొని, తర్వాత దానిచెంబడి నింకొకయంగమును సాధింపవలయును. ఇట్లే క్రమముగా నకల యూర్తిని చేతస్సులో నాటుకొనవలయును; అనంతరము ఆయోగి] నడచుచున్నను, ఊరటన్నను అవిరామముగా ఏదైనం బనిచేయున్నను అతనిచిత్తమును అయవయవములగులవాఁడైన యాభగవంతుఁడు పాయఁడేని ఆయోగికి తాను అమరుఁడు నరుఁడు అను నిత్యాదిభేదములను (సంజనక =) పుట్టించునదైన యవిద్య (ఏదక =) నకింపఁగా పిమ్మట ఆనారాయణునియొక్క సామ్యము కలిగి ముక్తి కలుగును. అటుపిమ్మట తనకు (అలము =) కలిగెడు నట్టి కల్యాణగుణములచేత తనకును హరికిని భేదము లేక యుండఁగా, లేనిభేదమును ఏరఁడును కల్పింపనేరఁడు.

'అవయవములే' - వ్రాతప్రతులందలి పా. 'అవయవములు' పూ. ము. పా.

క. నరవర, యిటు బంధచ్యుతి | కర మగు నంగాష్టకాఖ్య ఘనయోగము ని

స్తరముగఁ జెప్పితి, నింక | గరణీయం బెద్ది నాకుఁ గల్పింపు' మనక. 87

నరవర = ఓయిరాజా భాండిర్యుఁడా, ఇటు, బంధచ్యుతికరము = అవిద్యాబంధమునకు విడుదల చేయునది (సంపారమును తొలగించునది), అగు...అం...ము - అంగ = అంగముల యొక్క - అష్టకము = ఎనిమిదిసంఖ్య పరిమాణముగాఁ గలది అను-అఖ్య = పేరుగలదైన - ఘన = ఉత్కృష్టమయిన - యోగము = చిత్తవృత్తినితో ధవిద్యను, వస్తరముగఁ = విరివిగా, ఇంకక =

తేజుగా, కరణీయంబు = సీత చేయవలసినది, యేమేని, వాడుక, కల్పితము. యోగాంగ ములను ౩౫ లో యా.

‘కొంతకను సంగాద్ధికాఖ్య గురుయోగము’ అని పూ. ము. పా. దీనియందు ర అ ప్రాస ముగము. ‘గితీకాను గోప్రతాగ్ర...’ అ. ౧౮., ‘పరిఖండత్పుర’ అ. ౯. ‘స్థిరసాధాగ్ర’-అ. ౧౧ ఇత్యాదులందు పెక్కింటు గురు అనురూపములను ప్రాసమందు ఒండొంటితో సంక్షిప్తముగావి యట్లు రచించిన కవి యిటును దద్దిరుద్ద మాచరించి యుండఁ దమ కలంపుచే ‘కరమగు... ఘనయోగము’ అని మార్పుచేయుటచేసినది.

తే. ‘నృప, కృతార్థుండ నైతి; నా కింతకంటె
నర్థనీయంబు మఱి యెద్ది!’ యనుచు నతని
కర్పణ గావించి వల దన్న నతఁ డొసంగు
తనదు తొంటిరాజ్యంబునఁ దనయు నిలిపి.

88

అంతట ఖాండిక్యుడు ‘ఓరాజా, నీవు గావించిన యుపదేశముచేత కృతార్థుండ నయితిని; ఇంతకన్న తేజుగా నాకు (అర్థ నీయంబు=) కోరఁదగినది ఏమియును లేదు’ అని వచించి ఆకేళి ధ్వజానికి గురుభాష యొనర్చెను. అంతట ఇతఁడు వలదన్నను కేళిధ్వజుఁడు ఇతని తొంటిరాజ్య మితనికి యాక పశువాక ప్రాయశ్చిత్త కథనముకొనుట దక్షిణగా నిచ్చెను. అంతట నితఁడు ఆ రాజ్యమునందు తన వసాదుని నిలిపి—

వ. (1) పురోహిత ప్రధానుల నప్రాప్తయోగవసుం డగు నతని వినీతుఁగా మొలపికొని డని నియోగించి; వారల దానసమ్మానాదులం బ్రోవు మని కుమారునకు నప్పగించి; గోవింద చరణారవింద విన్యస్తమానసుండై ఖాండిక్యుండు దుభయ కర్తంబు లుడిపి; యవ్వనంబు తపోవనంబుగాఁ గొంతకాలంబు కేళిధ్వజోపదిష్ట భక్తి యోగానుసంధానంబున మధుమథన సాధర్మ్యంబునొండె, (2) కేళిధ్వజుండును దత్తుత్తునిఁ దత్ప్రధానులఁ దదీయ రాజ్యపరిపాలన కనిచి, మగిడి మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి, యోగాశ్రయఁడై భోగంబులం బుణ్యంబులు, తదితరంబుల దురితం బులు, ప్రక్షీణంబులుగా జ్ఞోతీతలం జేటుచుండె; (3) గావున ముముక్షున కుపా శ్రయణీయుం డథోక్షజండు; పాండ్యక్షిటీశా, నీ వతని భజియింపు, మిదియే భక్తి యోగంబు, దీనియందు నొక్క కొఱతెగల, దంతరాయంబు నొందినఁ బునర్భవంబుఁ జూపించి మఱి ముక్తిఁ జేర్చు; నట్లుగుట నింతకంటె సులభోపాయం బా యోధనంబున నయ్యథోక్షజండు గాండివి కుపదేశించిన శరణాగతధర్మంబు నిర పాయధర్మం.” బని పరిణతాంతఃకరణం డగు నతనికి మూలమంత్రపూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగవత ప్రధానం గావించిన.

89

1. పురోహిత ప్రధానులక = పురోహితుఁడు లోనగువానిని, అప్రాప్త యోగవసుండు = యోగవసు పొందినవాడు కావట్టి - అతనికి = తనయొక్క, యావమాదుని, వినితుఁ

కాక = అస్పృశ్యకాశీ విద్యుతశక్తి కర్మములను జూరకొందు = పరిమితమౌచి, అని
నియోగించి = అనామించి, వారలక = ఆత్మరూపిత ప్రమాణమును, దానమున అనుభవము
తమ సత్కారములను వానిచేత, ప్రోత్సహించుచుండుట, అని, ... గోమితకలకలారవింక
విద్యుత్తు జూరకొందు = సారములుని పాదకములములందు ఉంపజేసిన చిత్తముకలకలమును
ఉభయకర్తలు = పుణ్యపాప కర్తములను రెంటిని, ఉదీపి = జ్వలముచేయించిరిని ('మరిచి
పా...')... అనుసంధానమునక = అనుసంధానముచేత, మధుమధవసాధర్మ్యములు = సారములను
తోడి సామ్యమును, ఒండెక = పొండెను.

2. ... తత్తుత్తునిక = భాండివ్యవియోక్తతనముని, తత్ - ప్రధానము = ముంతు
లను, తదీయ = ఆతని (ఆకాలనియోక్త)... అనిచి = పండి... భోగంబులక = సుఖములు
అనుభవించుచు చేత, పుణ్యంబు = పురాకృతపుణ్యకర్తలయొక్క పుణ్యఫలములను, నిత ఇతరం
బులక = కష్టములు అనుభవించుచు చేత, దురితంబులు = పాపఫలములను, ప్రక్షీణంబులు =
నశించినట్టివి, కాక = అగుచుండగా, జ్ఞోతీతలంబు = భూవలయంబును, ...

3. ... ముముక్షునకుక = ముముక్షునగోరిన వానికి, అధోక్షజాండు = సారములుందు
('అధోనక్షియతేజాతు యస్మాత్తస్మాదధోక్షజః' ఉద్యోగపర్వము.) ... అంతరాయంబుక =
విఘ్నమును ('విఘ్నస్తరాణ ప్రత్యూహః' అను.)... పునర్భవంబుక = పునర్భవమును, ...
అయోధనంబునక = యుద్ధమునందు ('యుద్ధ మాయోధనం జన్యమ్' అను.)... అయ్యధోక్ష
జాండు = శ్రీకృష్ణుడు, గాండీవిక = అర్జునునికి (అర్జునునికి అన్ని దేవులు భాండవదనములందు
తన్ను ఇంద్రునివలననుండి కాచినందులకై బహుమానముగా విచ్చినభవస్సుమేరు గాండీయు,
దానింబట్టి యర్జునునికి గాండీవి సంజు కలిగినది.)... కరణాగతిధర్మంబు = శ్రీకృష్ణుని కరణు
జూచుచు యనెడి యోగమే, నిరపాయధర్మంబు = పునర్భవ మనెడి యపాయము రానట్టియోగము
... పరిణత అంతః కరణంబు = పరిపక్వచిత్తము కలవాడు... అతనిక = ఆపాండ్యరాజునకు,
మూలమంత్ర పూర్వకంబుగాక = ముందు మూలమంత్రము (శ్రీమదహ్మశ్మరణంబు) కలుగు
నట్లుగా, ద్వయంబు = కాక్యత్యయమును, ప్రపాదించి = అనుగ్రహముచే నుపదేశించి,

మ. వకుళాలయత్రయోగిన్యాన్నిలయ, భాస్వత్యాండు భాస్వత్యయాం
బక, నాభీజలకాతసూత విధి సంప్రాప్తస్తరాత్ప్య, ము
ష్టికతోరార్చన కర్మటిఫలిత కేళి క్రూరరక్షోంగకా,
శృకవాకుధ్వజ దీర్ఘ కాష్టవళప శ్రీదోర్నవాద్యుత్పకా. 90.
క... అ - తనక = పాగడపువ్వులచేత ('కేసరే తనకః' అను. వృక్షవాచకము పుల్లంగము,
అన్నవాచకము నపుణ్యకలింగము - 'ద్విహీనం ప్రపదన్యమ్' అను.) - అలంకృత = కేసరి
బడిన - యోగి = కర్మభ్యుదయనెడి యోగియొక్క - హృత్ = హృదయము - నిలయ = ఇల్లుగాగల
వాడ, భా...క - భాస్వత్ పాండు భాస్వత్ మయ = మూర్త్యవంతు శ్రీఅయన - అంబక = శ్రీకృ
ష్ణములు కలవాడ ('భాస్వద్వివస్వత్సప్తావ్య హరిదకోద్ధరకృతయః' అను. పాండుభావకా =
రెల్లనికాంతులు కలవాడు - చంద్రుడనట - అటుచే ముడుపుకృత్యము - అయ్యకం నయనం
దృష్టి' పాండుభావకా...ద్వ - కాళి = చొక్కిదియందలి - బలకాత = కన్నచేత - మూత =
కనబడిన - కేళి = పువ్వుచేత - సంప్రాప్తపాంతులబడిన - పుర అంబక = ముడిమనకే కేళియొక్క

శివుడు కలవాడా ('స్తరానిష్ఠ పా.'). ము...కా - ముద్ది = పిడిగ్రుద్దుయొక్క - కఠోర =
క్రూరమయిన - అర్హణ = ఇచ్చుటచేత - కర్కటిఫలిత = దోసపండుగాఁ జేయబడిన - కేశి =
కేశియనుపేరుగల - క్రూరరక్షః = దారుణుడైన రాక్షసునియొక్క - అంగకా = దేహముకల
వాడా, కృ...కా - కృకవాదధ్వజ = *కోడి చిన్నముగాఁ గలవాఁ డయిన కమరస్వామి
యొక్క ('పతాకా చిన్న ఖట్వాజ్ఞ మేధ్రేఘ ధ్వజ మస్త్రీయామ్ నానా.) - దీర్ఘికా =
పుష్కరిణియందు - ప్లవ = తెప్పచేతనగు - తపక్రీడా = తేనెవియ్యట యనెడు ('ఉష్ణగమః
తపః' అను.) - ఉత్సవ = పండువునందు - అశ్వుత్సుకా = అశ్వం తాసక్తి కలవాడా.

సమ్రాజ్యుల నిన్ను సదా ధ్యానించుచుండును, మార్గచంద్రులు నీ నేత్రములు, నీ నాభి
కమలమునుండి పుట్టిన బ్రహ్మవలన స్వరహరుడైన రుద్రుడు జనించి నాడు, నీ పిడికిటి పెనుగుడ్డు
నకు బల్లిడుఁ డయిన కేశిరాక్షసుడు దోసపండువలె చిదిగిపోయినాడు, నీవు స్కందపుష్క
రిణిలో వేసవిలో తెప్పయుత్సవమును అతిప్రీతితో ననుభవింతువు - అట్టి యాభకవాసుడా -
వేంకటేశ్వరుడా - ఈమూఁడుపద్యములకును నాలవదానితో నన్వయము.

క. ఊరికృతపాండవరథ | సారథ్య, సయూధ్యగోపకాబకసమా కే

లీరత, భక్తప్రహ్లాద | దారచితస్తోత్రపులకితాంచితగాత్రా.

91

ఊ....ధ్య - ఊరికృత = అంగికరింపబడిన - పాండవ = అర్జునుని - రథ = తేరి -
సారథ్య = నూతనముకలవాడా ('నూతః క్షత్తా చ సారథిః' అను. = రథముతోలువాడు -
తత్కృత్యము సారథ్యము), స...త - సయూధ్య = తోడిచెలికాం డ్రయిన - గోప = గొల్ల-
కాబక = బాలకులతోడి - సమాకేళి = కూడియాడుటయందు - రత = ఆసక్తుడా, భ...త్రా-
భక్త = ఉపాసకుడైన - ప్రహ్లాద = హిరణ్యకశిపుతనయుఁ డైన - ప్రహ్లాదునిచే - ఆరచిత =
నిండుగా చేయబడిన - స్తోత్ర = స్తుతిచేత - పులకిత = గగుర్పాటు గలదైన - అంచిత = ఒప్పు-
చున్న - గాత్రా = దేహముకలవాడా.

అర్జునునికి రథముతోలినవాడా, తోడిగొల్లబాలురతో ప్రీతితో ఆడుకొన్నవాడా,
నరసింహావతారమందు ప్రహ్లాదుడు చేసినస్తుతిచేత కోపము శమించి అమగ్రహించి సంతోష
భరితుడై వైనవాడా -

ఇందలి విశేషణములు మూఁటిచేతను భగవంతుని భక్తవత్సలత ద్యోతకము - 'ఊరికృత'
అనుటచే అది ధ్వనితము - వాత్సల్యముచే రథచోదకకృత్యమును అంగికరించుటయేగాని, కానితో
అర్జునుఁడెక్కడ? పరబ్రహ్మవతారుఁ డయిన క్రికృష్ణుఁ డెక్కడ? అని భా. 'ప్రహ్లాద' - హిరణ్యక
శిపుం జీల్చిభగవంతుడు అతీణశ్రోధభయంకరుడయి యుండఁగా భక్తాగ్రసరుఁ డయిన ప్రహ్లా
దుడు భగవంతునిం దలిసి స్తుతించి కాంతుం జేసె నని భాగవతమందుం గన నగు.

'సయూధ్య' - యూథశబ్దము - 'యూథం తిర్యక్ సమాపాఽఽస్త్రీ' మేది., 'యూథస్తీర
శ్చాంతున్న పుంసకమ్' అను. - అని తిర్యగంతువులకే రూఢ మైయున్నను - గొల్లపిల్లలు అట్టివారే
అగుటచేతను అట్టివారియందుగూడ భగవంతుడు వయస్యభావమును వహించె నని భగవంతుని
కరుణావిశేష స్ఫూర్తికొఱకును గొణముగా నిట ప్రయోక్తము.

* కోడియు పెనులియు కమరస్వామి వాహనములు, చూ. "హ! కమరస్వామి యోప
వాహ్యములార...కోడిపుంజాలార" శ్రీ దాళిరాములు.

సగ్విడి. ఆస్థితాహీన్ద్రశయ్యా, దవీయస్తర
ప్రస్థితాస్త్రీ, శ్రితవ్రాతచేతోఘదా,
కథలప్రస్పృశత్కాలీయక్ష్యేళమూ
రసవీన్యత్తమత్తలిహల్లీసకా.

92

ఆ...య్యా - ఆస్థిత = అధిష్టింపఁబడిన - అహి ఇంద్ర = నాగేంద్రుఁ డనెడి - శయ్యా = పొన్న గలవాఁడా, ద...స్త్రీ - దవీయస్తర = మిక్కిలిదూరతరముగా - ప్రస్థిత = ఏగినట్టి - అంస్త్రీ = పాదములు కలవాఁడా, శ్రి...దా - శ్రిత = ఆశ్రితులయొక్క - వ్రాత = సమాహ మయొక్క - చేతః = వృద్ధయలయొక్క - అఘ = పాపమును - దా = ఖండించువాఁడా
[‘అగదా’ అనుపాఠాంతరమున - అగదా = మందయినవాఁడా ‘భేష జౌషధ భైషజ్యాన్యగదో జాయురిత్యపి’ అను.], క...కా - క = నీటియొక్క - స్థల = నేలను - ప్రస్పృశత్ = అంటు చున్న - కాలీయ = కాలీయఁ డనెడి నాగునియొక్క - క్ష్యేళ = విషముతోడి మూర్ఛ = బొదల యనెడి - స్థలీ = నేలప్రదేశమందు - నృత్త = ఆడఁబడిన - మత్తలీనృత్యమును - హల్లీసకా = మండల నృత్యమును కలవాఁడా.

స్వామీ, నీవు, నాగేంద్రుఁ డయిన యనంతునిపై పవరించువాడవు, నామనావతార మందు నీపాదమును పాతాళమునుండి స్వర్గమువఱకుం జూచితివి, భక్త సమాహమలమానస పాపములను ఖండించువాడవు (- పా. మనోరోగములకు నీవే మందుగ నున్నావు - నిన్ను ధ్యానించుటచే వారిమానసదోషము లన్నియు శమిల్లును), యమువాహదములో క్రింది నేలవఱకు నిగుడఁ దన్నుకొని నిలిచియున్న కాలీయనాగునియాదల లనెడి యపూర్వప్రదేశమున నేలయు నీరును గానిచోట మత్తలీ హల్లీసక నృత్యము లాడినవాడవు, అట్టి యో కేంకప్రేక్షకుఁడా - (అవధరింపుము).

సగ్విటివృత్తము - సగ్విటికారరత్తైలవిక్రంతియౌక.

దవీయస్తర - అతిశయనారథముయిన ‘హయస్’ ప్రత్యయమువీఁడ తదర్థకమే ‘తర’ ప్రత్యయమును ఇట్లు ప్రయోగింపఁ దగునా? యనిన, పెద్దలు ప్రయోగించి యున్నారు కావున అంగీకరింప వచ్చును,

“యావన్నిభువి శస్త్రాణి కేహంశ్రేష్ఠతరం ధనుః

ధనుషా గోచరే తాని నకేహం గోచరే ధనుః”

య. తి. 8 (465).

“శ్రేష్ఠ తమాయకర్తృణా” శ్రితి. “నాణీయస్తరతారహరులు” పారి. 2 (90). మడియ విమర్శవిసోదము 52, 53, 54 పుటలంగనఁడు.

“విధూషితాస్థానసభం కుభైషీ శ్రీజైత్రపింహం రిపువమ్భిసింహమ్

గత్వా కమా రోధ మదానమస్యా మా పానణీయస్తరభక్తినమ్రః” హమ్మిర. 8 (86).

‘మత్తలి’ - ఇదియొకనృత్యవిశేషము. పూర్వవ్యాఖ్యాతలు దీనికర్తవ్యము నెఱుంగక ఈక బ్దమును ‘మత్తలికా’ కద్దమునకు రూపాంతర మని తలంచి శ్రేష్ఠార్థమును వ్రాసినారు - మత్తలీనృత్య మనకుం బ్రమాణ్యములు - మా. అనుబంధము.

“కు. పుష్కలంబున పీఠసాగరరసా స్వాదాతిరేకంబునక

పూర్ణంబులు ఘూరితంబులుగ సుధాకాశరాశ్రీకర

ద్యయతాశానుగతిం బ్రహ్మదమున మత్తల్లి మహావృత్తము
లియముపారగఁ జేయు ధైర్యుఁడు గల్పించుకొ మహావృత్తముకొ.”

రాశిఖం. 5 - 88. ప్రబంధరత్నావళి. 547

‘వామదక్షిణసాదాశ్వాం ఘోర మహావృత్తైః

ఉద్వేగితాపవిత్రాన హస్తైర్తల్లిదాహ్యకైః

స్థితాపస్థితాదా వామహస్తకృతదితః

సవ్యహస్తః కటిస్థ స్థాదర్థ మత్తల్లి తత్సృతమ్.

‘హస్తీ సకన్యత్యము’ - గోలాటము.

“ఆటయించనఁగ నాట్యంబొప్పఁ గోలాట

మనఁగ హస్తీ సకం బలరుచుండు”.

ఆంధ్రభాషాభరణము. (180).

“గగన కల్లోలిని కల్లోలమాలికా హస్తీ సకములతో నవఘటించి”

శృం. నైష.

‘మల్లారేనకు య స్మృత్యం హస్తీ సక మితి స్మృతమ్

ఏక స్తత్ర కు శేతా ప్యాదోపస్త్రీణాం యథా హరిః.”

పామచంద్రుడు.

మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్టాత్మలానీక గు

ప్ర దివిస్పృక్వటుయంత్రకొండపలి హృద్భావసి కద్రూజదీ

వ్యదుదారోద్యమకృష్ణరాయస్వప సంజ్ఞాస్తత్కృతాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిం బొల్పును. 93

హృద్యపద్యము = మనోహరములైన పద్యములుగలది - ఇది = ఈపూర్వోక్తగ్రంథ

భాగము, పా...దక - పాత్రప్రహరేశ్వర = ప్రహరేశ్వరపాత్రుఁడు - ప్రభృతి = లోనగు -

బంహిష్ట = మిక్కిలి పలువురయిన - ఉత్కల = ఓక్తుల - అనీక = సమాహమచేత = గుప్త

రక్షించుకొనఁ బడినదియు, దివిస్పృక్ = మింటినంటుచున్నదియు, పటు = సమర్థములయిన -

యంత్ర = యంత్రములు గలదియు - అగు - కొండపలి = కొండపల్లి దుర్గమును - హృత్ =

హరించెడు - భావ = భుజమునందలి - అని = కల్పియినెడు - కద్రూజ = పాముచేత (‘నాగాః

కాద్ర జేయాః’ అను.) - దీప్యత్ = వెలుగుచున్న - ఉదార = గొప్ప - ఉద్యమ = ప్రయ

త్నము కలిగిన - కృష్ణరామ స్వపసంజ్ఞ = కృష్ణరాయఁడనుపేరి - అస్తత్ = నాచేత - కృత =

రచింపఁబడిన - అమక్తమాల్యదక = అమక్తమాల్యద యనెడి ప్రబంధమునందు, తృతీయంబు

అశ్వాసము వి = మూఁడవ యాశ్వాసమై, మహిం = భూమిలో పొల్పుఅగుకొ = ఒప్పురును.

‘పాత్ర’ - ఒడ్డె క్షుత్రియలకు పాత్రులని గౌరవలిపదము, ‘బంహిష్ట’ బహుళశబ్ద

మునకు తరబర్థమున ‘బంహియన్’ అనియు, తమబర్థమున ‘బంహిష్ట’ యనియును రూపంబులు

గలవు. ‘దివిస్పృక్’ - అలగ్నమాసము, ‘దివి’ అని గుప్త మ్యోకవచనము. ‘దీప్యత్’ - ‘దీప్యత్’ అని

పూ. ము. పా. దీపధాతువు ఆత్మ శేపదిగావున ‘దీప్యమాన్’ అని వచ్చునుగాని ‘దీప్యత్’ అని

రాదు, కావున అది త్యక్తమై పరస్మైపదియైన ‘దివు’ ధాతువు స్వీకరింపఁబడినది.

తృ తీ యా శ్వా స ము

స మాప్త ము.

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద

చతుర్థాశ్వాసము

క. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ, | గోమండలకర్షి వేణుగుంభన, దృశ్య

దృష్టామాహృతసురజనయి | త్రీమణితాటంక, వృషగిరిస్థ, ఖగాంకా. 1

శ్రీ...మ-శ్రీ=లక్ష్మీకి - మందిర = ఇల్లయిన - భుజమధ్యమ = వక్షము కలవాడా ('న నా క్రోడం భుజాంతరమ్' అను. - మధ్యమ - 'మధ్యాంతర' నూ,) గో...న - గో = గోవుల యొక్క - మండల = సమానమును, - కర్షి = ఆకర్షించునట్టి దైన - వేణు=పిల్లనగ్రోవియొక్క యొక్క - గుంభన = ఊడుట గలవాడా, దృ...క - దృశ్యత్ = గర్వించుచున్న - భౌమ = భూపుత్రుఁడయిన నరకాసురునినుండి - ఆహృత = తేబడిన - మ...క - సురజనయిత్రీ = దేవ మాత యయిన యదితియొక్క - మణితాటంక = మణులుచెక్కిన కర్ణభూషణములు కలవాడా. వృ...స్థ - వృషగిరి = వేంకటాచలమందు - స్థ = వెలసియున్నవాడా, ఖగ అంకా = పక్షి లాంఛనా = గరుడధ్వజా.

మహాలక్ష్మీ నారాయణుని వక్షస్థలమునందు వసించును; శ్రీకృష్ణుడు వేణు వూడునపుడు తన్నాదాకృష్ణములై ఆలమందలు అతనిం బరివేష్టించి యుండిన వని భాగవతమున స్పష్టము నరకాసురుడు అదితికుండలములను హరింపఁగా శ్రీకృష్ణుడు వానిని సంహరించి ఆకుండలములం దెచ్చి పారిజాతముం దేర్చి వివేకినపుడు ఆమెకు సమర్పించె నని భాగవతకథను *పారిజాతాప హరణకావ్యమందుం గన నగును. ఇందలి విశేషణములు పైవిషయముల ననుసంధించున్నవి.

మణిఖచితములైన తాటంకములు మణితాటంకములు అనిమధ్యమపదలోపి సమాసము. "టంక - గాంకా" యని అంత్యానుప్రాసము.

'శ్రీమందిర' - అట్టియాతనిం గొలుచుటచేత భక్తులకు లక్ష్మీకటాక్షము సిద్ధ మనుట. 'కర్షి' - ఆవేణుగానము వినబడఁగానే గోవులు మైముఱచి మేతమాని వచ్చి శ్రీకృష్ణులవారిని చుట్టువాఱుకొను ననుట; ఆవేణుగానము అట్లు వానిని మైముఱచి జేయఁగల యట్టిది అని తన్న హిమ నూచితము. - "శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తి గానరసం ఫణి" యనుమాక్తి ననుసంధించుకొన వలయును - 'దృశ్యత్' - అదితితాటంకములను నరకుండు హరించినందులకు కారణము వానిదర్శ మని (గర్వము) చెప్పుబడినది. 'సుర' - తమతల్లి తాటంకములను నరకునివలననుండి ఇంద్రాదిదేవతలం కాపాడుకొనను తెచ్చుకొనను వేరరైరి, వానిని శ్రీకృష్ణులవారు తెచ్చి యిచ్చి రనుటచే ఎల్లదై వతములకన్న శ్రీకృష్ణులవారు పైదైవతమని నూచితము. 'వృష' - వృష మనఁగా ధర్మంబును

* 'అదితి మొఱంగి కుండలము లానరకుండు హరించె...' పారి. ఆ. ౧ - ౨౮

కావున నాచార్యులూర్తి ధర్మము దుండువాఁడనియు మోచన. ధర్మము స్థిరము గావున నిరీతమిది.

వ. అవధరింపు మాసమయంబున.

2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, ఆసమయంబునక = విష్ణుచిత్తుడు వెన్నవమతమును నెలకొల్పి పొందుకొనికీ శరణాగతిధర్మం బుపదేశించిన యావేశము.

—* విష్ణుచిత్తుని విజయము. *

మ. బలిమిం ద్రైపంగళ బోలె బాయవడుచుం బర్యాయభంగంబుగాఁ
గలనూ లెల్ల ను నంటు మోవఁ దెగి రాఁగాఁ గొంతసే పుండి, తాఁ
దెలుచ న్నంటు పుటుక్కునం దునిసి వే పృథ్విం బడె న్నాలె, మి
న్నుల మ్రోసె న్నురదుండుభు, ల్లరిసెఁ బె న్నోనై విరు ల్బోరునక. 3

బలిమిం ద్రైపంగళబోలెక = బరువుచేత క్రెగుట గాదు. - మఱియే మన - అదృశ్య భూవుఁ డెవఁడో దారములను తనబలమంతయు వైచి క్రింపుటగా, పాయ పడుచుక = రెండుగా విడిపోవుచు, పర్యాయ భంగంబునక - పర్యాయ = క్రమముచేత (క్రమముగా ఒకదారము తర్వాత నొకటిగా - 'పర్యాయోఽవసరేక్రమే' అను.) - భంగంబుగాక = తునియుటవలన, కలనూలు ఎల్లక = ముడిలోని పోగు లన్నియు, అంటుమోవక = తునిపోగు సయితము తెగియు ఇంచుకంత అంటుకొని మాత్రము ఉండునంతవఱకు, తెగిరాఁగాక = ఛిన్న మయిన యనంతరము, జాలె తాను = ఆవరహాలచిక్కుము, కొంతసేపు ఉండి = పై త్రాటిపట్టులేకున్నను తాను బరు వయ్యను క్రిందఁ బడక మనుపటియట్లు అంతరాళమున నిలిచియుండినదై, అంతట, గంటు = వర హాలసంచిని దూలమునకు వ్రేలఁగట్టిన త్రాటిముడి, పెలుచుక = విగ్గరగా (ఈయర్థమునకుం బ్రయోగము. - 'పెలుచ నొకర్ణ యొక్కప యోసుయోధన...అని పలికే' భార. ద్రో. ౫ ఆ. - 'పాంచజన్యంబు పెలుచఁబూరించి' నిర్వ. 3. ఆ. - ఈశబ్దము నల్లాదులవంటిది - 'పెలుచనిది.)), పుటుక్కునక = పుటు క్కును ధ్వనితో, తునిసి = తెగిపోయి (గంటు కర్త), వే = తటాలున, పృథ్వికపడెక = క్రిందఁ గూలెను, (జాలె కర్త); నురదుండుభుల్ = వేల్పులభేరులు, మిన్నులక = ఆకాశభాగములయందు, మ్రోసెక = శబ్దించెను. విరులు = (నందనోద్యాన వృక్షముల) పువ్వులు, పెనుసోన వి = వ్యాపించినవన్న వానగా ('అల్పవర్ష ము సోన యనఁగఁబరఁగు' అం. భా.), వరిసెక = వర్షించెను.

వాదారంభనియము ప్రకారము జయ మేర్పడినంతట వరహాలజాలె కేతవం కెందవల సినదేగాని వ్రేలుచుండవలసినదిగాదు గావున, సర్వపాక్షియై యదృశ్యభూతుఁడైన క్రిమ న్నారాయణుడు సభాసదులకు ఆప్తుటికి ఎఱుకవడియే యాన్న యాజయమును మఱింత దృఢప ఱుచువాఁడై, జాలెను, రాజాజ్ఞ నొందిన సేవకులు వ్రేముడివిప్పి దింపుటగాఁ గాక, ఎవరో అదృ శ్యులు వ్రేత్రాటిముడిని చూపఁటక దోచునట్లుగా క్రొపి రని తెగి క్రిందఁ బడంజేసెను. అనఁగా, ఎవరేని ప్రయత్న పూర్వకముగా క్రింపునప్పుడు, త్రాటిని క్రిందినుండి మీఁది కత్తుట ప్రక్కలకు లాగుట ఇత్యాదికృత్యములు జరుగునుగదా, అట్టివి ఆసమయమున ఆక్రెగుటలో జరిగిన

మత తాత్పర్యము. - త్రాటిపట్టు లేనియవ్వడుగూడ జాలె క్రిందఁబడక కొంతనే పట్టె అంతవాశ మందు వ్రేలుచుండుట ఆజయనిశ్చయము ఎల్లవారికిని మఱింత వృద్ధయమందు నాటుటకును, భగవదంగీకారముగ్రహములు ప్రసిద్ధము లగుటకును. ఇందులకు మార్పిడికముచేత దేవతలు దుందుభులను మిక్కుటముగా వాయించి, చాలనేపు విరులవాన గురియించిరి.

‘బలిమిం ద్రంపుట’ - ఇతఁ డేమేని వ్రేలవలసిన పని లే దని తెలుపుటకు. ‘పోరెకా’ అనుట ఆశ్రయింపవారగపడమిచేత. - ‘అంటుమోవఁ దెగి’ నను ‘కొంతనేపు’ వ్రేలుచునేయుండుట పరమపురుషునియనుగ్రహము సుభ్యుతమ తార్కాణపడుటకు. - ‘పెను సోనై’ - ‘అల్పవరము పోనయనఁగఁ బరఁగు’ అని ఆంధ్రభాషార్థవమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది, ‘ఇట ‘పెను’ అనువిశేషణముచేత ఆయల్పత పోయినది. సంతతత్వముచేత ఆయల్పతయే యనల్పతగా పరిణమించిన దని యభిప్రాయము-‘సుర’అనుట సురలు అదృశ్యులై వాదముం బరికించుచుండిరినియు, జాలె క్రిందఁ బడిన యావిధములో భగవద్విష్ణుంగీకారమును వారు గ్రహించి రనియు భావము. ‘మిన్నల’ - బహువచనముచేత గగననావా భాగగతులై యిరి కొట్ల దేవతలును ఉక్తవార్ష నూచనము చేసి రని భావము. - ‘త్రెంపఁగఁబోరెకా’ - ఇట పాద్యవ్యమౌత్రమే ఉద్దిష్టముగాని పాద్యవ్యలక్ష్మీ కానందున ఉపమ గాదు. - ‘జాలెపడుట’ దుందుభిధ్వవ్యాధికమునకు హేతువుగావున వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారము. - గంటు - పా. గట్టు, గుట్టు.

శా. ఆవేళ నృతి పారితోషికము లీ నందంద సంపక్, భ్రమ
తేనీవ్రాతముచే ద్రుతస్థలిత దీవ్యస్తణిస్వర్ణభూ
పావాసశ్చటజూసుదఘ్ని యగుచు న్సంసచ్చతుశ్శాలికా
రైవేత్సాంతరపథతి న్నైరసె గోత్రాచిత్రమాల్యం బనక.

4

ఆవేళ = విష్ణుచిత్తుని యావిజయసమయమందు, పతి = ఆపాండ్యరాజు, పారితోషికములు = బహుమానములు [పరితోషః ప్రయోజన మస్య ఇతి పారితోషికమ్ - దేనికి పరితోషము ప్రయోజనమో అది పారితోషికము], ఈక = ఇచ్చుటకు, అందంద = అప్పుడప్పుడే, సంపక్ = (సేవకులను) పంపినంతట, భ్రమ...చేక - భ్రమకో = తిరుగుచున్న (పోయివచ్చుచున్న) - సేవి = సేవకులయొక్క - వ్రాతము = సమాహమయొక్క (‘సో మోఘ నికర వ్రాత వార సంఘాత సంఘయా’ అను.) చేక = వాస్తవములనుండి (జాత్యేకవచనము), ద్రుతస్థలిత - ద్రుత = పరుగుచేత, [వారు వడివడిగా సంచరించుచుండుటచేత - ఇట భావార్థమందు క ప్రత్యయము - ‘ద్రు గతా’ ధా. పా.], స్థలిత = జాతినది, వి, దీవ్య...ట - దీవ్యత్ = మెరియుచున్న - (‘దివు క్రిడా విభిగీషా వ్యవహార ద్యుతి స్తుతి మోద మద స్వప్న కాన్తి గతిషు’ ధా. పా.) - మణి = రత్నాలయొక్కయు [రత్నాలు ప్రధానముగాఁ గలవియు ననుట - కడియములు లోనగు కొన్నిట రత్నాలు తాపింపఁబడియుండును.] - స్వర్ణ = బంగారమయొక్కయు (బంగారముతోఁ జేయఁబడినవి యనుట - అట్టివైన), - భూషా = వగలయొక్కయు - వాసన = పలువలయొక్కయు [‘వస్త్ర మాచ్ఛాదనం వాస క్షేత వస్త్రవ మంకుశమ్’ అను.] - ఛట = సమాహము, గో...టు - గోత్ర = భూమియొక్క (‘గోత్రాంతో వృథివీ పృథ్వీ’ అను.) - చిత్ర = పలువన్నెలుగల (చిత్ర కిరీర కల్పవ కబరై తా శ్చ కర్పరై అను.) - మాల్యంబు = సిగబంటియో (మాల్యం మూల స్రవమార్ధిని అను.)

అనగా... అనునట్లుగా, సుఖ... పదతి - సుఖ... చతుర్భుజా - సభానుందిరముయొక్కయు
(‘సభా సమితి కుంభకా’, ‘చతుర్భుజం తు మునిరమ్’ అను.) - రై వేళ్ళ - భాగాగారముయొక్కయు
(‘బొక్క సముయొక్కయు - ‘రా’ తుంపి క్షుల్ల విత్తయో’ మేదిని, ‘గృహ గేహో దవపిత వేళ్ళ
గుడ్డ నికేతనమ్’ అను.) అంతర - ముఖ్యదియన

(‘అస్తర ముఖా కావధి పంథానా వర్తి ధేద తాదర్శ్య

ధి ద్రాత్రియ వివా బహి రవసర మధ్యేనైవరాత్తని చ.’ అను.) -

పదతిక = దారియందు (‘సరణిః పదతిః పద్యా’ అను.), బానుదఘ్ని = మోః కాటిబంటి (‘దఘ్నిచ్’
ప్రత్యయము నిలుపుకొలతం దెలుపును.), అనుచుక, నెర వెక = వ్యాపించు.

విష్ణుచిత్తుని! జయము కలిగిన యాసమయమందు పొంద్యరాజా విద్వాంసులకు పరిచో
మార్గము బహుమానములు ఇచ్చువాఁడై ఒక్కొక్కరికొకటను మణికనకవస్త్రాదికమును బొక్క
సపు గృహమునుండి తెచ్చుని మాటిమాటికిం బంపిన నేనటలు తత్త గమే పోయి వానిం గొనివచ్చు
త్వరలో వారచేతులనుండి ఒకటి రెండుగా జాబీ బొక్క సమునకును సభాభవనమునకును నడిమి
దారిపొడుగునను మోఃకాలిలోఁకుగా పడిన యామణిభూషాదికై యె ట్లుండెననఁగా - భూదేవి
యొ హరిత్కర్ణ ముచే ఆసమయమున నానావర్ణముల పుష్పములమాల్యమును కిరమనం దాలెనో
యనున ట్లుండెను. ‘బానుదఘ్ని’ అనుటచే ‘సరకునేయఁబడక రాలినవే యింత మిక్కుట మై
యండఁగా, వినియోగము నొందినవి యెంతమిక్కుటములో, యని వాని పెక్కున మితిలేని దని
తెలియ నగుచున్నది. ఉత్పేక్షలంకారము.

(‘నేవిప్రాతము) చేక’ - చే అని చేయిశబ్దమునకు రూ. దాని కిది ద్వితీయారూపము -
చేతినుండియని యర్థము. ‘ఫటా’ శబ్దము, మహాతీతర స్త్రీలింగ మగుటచేత తద్విశేషణములకు ‘ద్రుత
స్థిత’ ‘బానుదఘ్ని’ అను వానికి వికల్పముగా స్త్రీత్వము వచ్చినది. ‘బానుదఘ్ని’ యని పూర్వ
ముద్రణము అవశబ్దము. ‘టిడ్డాణ ఇ’ త్యాదినూత్రముచే జీప్స రావలయును. ‘చతుర్భుజా’ -
చతుర్భుజులచే చతుర్భుజిక; స్వాధ్యమున కప్రత్యయము; స్వాధికములు ప్రకృతిలింగముకంటె
భిన్నలింగము దాల్చుటయుం గలదు గావున స్త్రీలింగము. ‘మాల్యంబు’ - అమరమందలి ‘మూర్ధ్ని’
యను పదము అతంత్ర మయినను ఇచట మాల్యమును సిగపూదండ గానే గ్రహించుట సముచిత
ముగా నున్నది - ‘దీప్యవణి’ అని పరముద్రణపాతము - దీపధాతు వాత్త వేపదిగావున ‘దీప్యత్’
అని రూపసిద్ధి లేమిందేసి - ‘దీప్యత్’ అని పరస్మైపది ‘దివ’ ధాతువు గ్రహింపఁబడినది.

ఆ. వేదవేద్య మైన విష్ణుతత్త్వం బిట్లు| వాది గెలిచి, తెలిపి, వసుమతీశు

భక్తి నోలలార్చి, భగవత్ప్రసన్నుఁగాఁ| జేసి, లోకహితము నేయుటయును.

ఇట్లు = పూర్వోక్త విధమున, వాది = వాదముచేయుచున్న యావిష్ణుచిత్తుఁడు, గెలిచి =
ఇతరమతస్థులను ఓడించి, వేదవేద్యము - వేద = వేదములచేత (ఉపనిషత్తులచేత ననుట) -
వేద్యము = తెలిసికొనఁబడినది, విన - విష్ణుతత్త్వంబు = సర్వాంతర్యామి (అయిన నారాయణుని)
స్వరూపమును, తెలిపి = బోధించి, వసుమతీశుక = (ఆహింద్య) రాజాను, భక్తిక =
భగవంతునియందలి తాత్పర్యమునందు, ఓల లార్చి = క్రీడించునట్లు చేసి, భ...గాక - భగవత్ =
శ్రీమన్నారాయణునియందు - ప్రసన్నుఁగాక = కరణాగతునిగా, చేసి, లోక హితము =
జగత్తుకొరకు చేయ, చేయుటయొక = చేసిన యంతట.

‘ఓలార్చి’ - ‘అడు’ నకు ప్రేరణము ‘అచ్చ’; - ఓల యనునది జలక్రీడానుయమునకు శ్రేయోనుటకై వాడెడు శబ్దము. తత్ప్రయోగముచేత ‘భక్తి’ యనునది యొక మహారస ప్రవాహమువంటి దని స్ఫురించుచున్నది. ‘భక్తి’ నవవిధములు. - శ్రవణము, కీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవనము, అర్చనము, వందనము, దాస్యము, సఖ్యము, ఆత్మనివేదనము. ‘వేదవేద్యము’ అను విశేషణముచేత వేదభాష్యా ప్రమాణము కా దనియు నూచిత మగుచున్నది.

‘వాది’ - పా. ‘వాడు’. ‘లోకహితులు’ - లోకులెల్లరును ‘యథారాజా తథాప్రజా’ యను న్యాయముచేత, పూర్వోక్తములచేత ఈమతమునే విశ్వసించి ఇతరమతములను త్యజించి తేనుపడుదురు గావున ఒక్కరాజునకు చేసిన హితమే లోకమున కెల్ల చేసిన హిత మయినది.

కా. అద్ధావాగ్విబుధం, బహోవచన కవ్యాహార, మాహావచ

స్సిద్ధం, బాః కృతతాం గతః కలి రితి శ్రీసూక్తివిద్యాధరం,

బిద్ధాద్ధత్య మగా ల్లయం హి కుధియా మిత్త్యన్నద త్సిన్నరం,

బద్ధిరాగ్రణి గెల్పుటుత్సవమునం దయ్యె న్నభం బంతయుక.

6

అద్ది...దుక - అధిరాగ్రణి = విద్యచ్ఛేష్ఠుఁడయిన యావిష్టుచిత్తునియొక్క [‘ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః సంఖ్యావాక్ పటితః కవిః’ అను. ‘అగ్రేసరం సత్తమ ముత్తమం చ గ్రా మణ్య మగ్రణ్య మదాహరన్తి’ వాల్మ.] - గెల్పు = జయముయొక్క (జయమువలని) - ఉత్సవమునందుక = ఉద్రేకమునందు (ఉద్రేకముచేత ననుట - ‘ఉత్సేకామర్షయో రిచ్ఛా ప్రసవే మనా ఉత్సవః’ - అను.) - సభంబు = ఆకాశము, అంతయుక = సమస్తంబును, - అద్ధా...బు - అద్ధా = సరి! అనెడి (‘తత్తేయ త్యద్ధాఽఞ్జసా ద్వయమ్’ - అను.) - వాక్ = మాటగల - విబుధంబు = దేవతలు గలది, అహో...ము - అహో = ఆశ్చర్యము అనెడి - వచన = పలుకులు గల - కవ్యాహారము = పితృదేవతలు గలది (కవ్యాహారులు అనగా పితృదేవతలు - ‘హవ్యక వ్య దైవవైతే’ అను. పితృన్నమునకు కవ్య మని పేరు), ఆః...బు - ఆః = ఆహాహా (ఆశ్చర్యము), కలిః = కలియుగము - కృతతామ్ = కృతయుగత్వమును - గతః = పొందినది - ఇతి = అనెడి - శ్రీ = శోభతోడి, (‘శ్రీ ర్వేష రచనా శోభా భారతీ సరళ ద్రుమే’ మేదిని.) - సూక్తి = మంచి మాటగల - విద్యాధరంబు = విద్యాధరులు గలదియు, కుధియామ్ = చెడుబుద్ధిగల వారియొక్క (అద్యైతాది మతస్థులయొక్క యనుట), ఇ...మ్ - ఇద్ద = ప్రకాశితమయిన - బిద్ధత్యమ్ = గర్వము - (‘ఉల్బా మదతి ముత్కట ముద్భట మితి నాతి నానార్థాః’ వాల్మ.), లయమ్ = నాశమును (‘లయ స్తూర్య త్రయీసామ్యే సంక్షేపణ వినాశయోః’ హైమ.) - అగాద్ధి (అగాత్ + హి) = పొందెను గదా (‘హి హేతా వనధారణే’ అను. - హి అను వచ్యయను నిశ్చయమును తెలుపును.) - ఇతి = ఇట్లుని - ఉన్నదత్ (ఉత్ + నదత్) = బిగ్గరగా అణచుచున్న - కిన్నరంబు = కిన్నరులు గల్గి (‘ప్యాత్ కిన్నరః కింపురుష స్తురజ్జవదనో మయాః’ అను.), అయ్యెక.

విష్ణుని జయమునకు హర్షించి ఆకాశముం దంతటను దివ్యులునిండి ఈ క్రిందియట్లు సాధువాదములు పలికిరి. - దేవతలు ‘బలిబలి’ యనిరి; పితరులు ‘అహో’ యనిరి; సిద్ధులు ‘అహో’ యనిరి; విశ్వాధికులు ‘అహో కలియుగము కృతయుగ మయినది’ అనిరి; కిన్నరులు ‘దుర్మతుల యొక్క పొంగిన పొగరు నాశ మయినది గదా’ అని యాచిరి. - కలియుగము కృతయుగ

మయిన దనుటచే అర్హులైన వారు కలిమియగుచు నుత్తమము లనియె, కైవలమునకు నుత్తమముగనుండు నెక్కుని యుండె ననియె భా.

‘ఇత్యంతరం’ పూర్వముద్రణ పా. ఇది ‘ఇత్యంతరం’ అనుదానికి ప్రామాదికము గానోపును. అక్షరార్థం - ఇందు - ‘అక్షరార్థం’ అని యుండగా గలిగిన వ్యాకరణ కార్యములో, పూర్వ ధకారము దకారముగా మారుటకు తెనుగు వ్యాకరణములో నూత్రము లేక పోయినను మొత్తమున పూర్వ ధకారముయొక్క యొక్క వినబడక ఉత్తర ధకారముయొక్క యొక్కమాత్రమే వినబడుటచేతను, అక్షరార్థముచేతనే సంస్కృతముందు పూర్వ ధకారము దకారముగా మారుటగా వ్యాకరణనూత్రము లుండుటం జేసియు, మహాకవులును. —

“క. వృద్ధు లాకాత్మ యున్నను | బుద్ధియె యెవ్వరికి వారిఁ బూజంపంగా,
నిద్రణీకులలో గుణ | వృద్ధి పూజించితిమి త్రివిక్రమ భక్తికా.” సభాపర్యము.
అని యిట్టి ప్రాసములం బ్రయోగించుటచేతను, ప్రక్రియా లాఘవార్థమై ఆంధ్రంబునను పూర్వ పర్వమునకు ఒత్తు లేనిదిగా మార్పు అంగీకర్యము. దీనిచే ఇబ్బం గీతాదులును రక్షితంబు లగును.

సీ. నెలపులు నాకుచు వెలియరంగులు సూడ

కరిగి పాదూవాహు నరయువారు;

తమమ్రోల నుండునందలముఁ గానక దాటి

పేరెలుం గిడి బెస్తఁ జీరువారు;

నగరు వెల్వడుదాఁకఁ దెగి పోయి మఱి నిల్చి

తోడివిద్వాంసులుఁ గూడువారు;

నెదురైన తమవాని గృహకృత్య మడిగి వాఁ

డనునవి తప్ప నూఁగొనెడివారు;

తే. ‘వాద మేమాయె?’ వన్న, ‘భూవరునిపక్ష

పాత మాదసరికిఁ గల్గి బ్రతికె’, ననెడు

వారు; ‘నా లెం, డిటు విమర్శ దూరమైన

వాకిట వసించు నెవ్వఁ డన్వారు నగుచు.

7

తర్వాతి పద్యములోని ‘విద్వాంసులు’ అనుపదముతో వర్ణయము. —

1. విద్వాంసులు = (ఓడిపోయిన) పండితులు, నెలపులు = పెదపుల మూలను, నాకుచు = నాలుకతో తడుపుకొనుచు - వెలియరంగులు = బయటికి తిన్నెలను, చూడక, అరిగి = పోయి, పాదూవాహు = తమచెప్పులు మోచువానిని (‘అథ పాదుకా పాదూ రూపానో స్త్రీ’ అను.), అరయువారు = పెదకువారు;

2. తమమ్రోల = ఎరుట, ఉండు = ఉన్నట్టి - ఆందలము = ఆందోళికను (ఆందళ మనఁగా - పార్శ్వములందు మూతలేని పల్లకి - టామ్నా), కానక, దాటి = అవలికి పోయి, పేరెలుంగు ఇడి = పెద్దకేక వేసి మిక్కిలి బిగ్గరిగా - పా. చేపెలుం గిడి = (చేప + ఎలుంగు).

నామగల కంకశ్చరము చేసికొని - పా. చేయించి గిడి చేసికో నాడుకొన్న యెందుకాదిచి -
చేయిత్తి మాకనేని అనుట, మఱియు లక్ష్యము -

క. "డివింది, యతని వదనము । చేయించి గిడి చూచి యేమి చెప్పెడు, చెప్తమా,
యేమియల వినఁ గావున । నీ నొత్తుచుఁ జెప్పు చెప్పెదేని మహాత్మా." హరవిలాసము
తెన్నక = బోయను (చాత్యకవచనము - బోయల ననుట, 'భారవాహవ' పేరు పరఁగుచుండును
తెన్నమాపరి బోయఁడు బోయి నాఁగ' - ఆం. ద్వి. 288.), చీరువారక = పిలుచునట్టివారును;

కి. నగరు వెల్వకుదాఁక = రాజగృహమునండి వెలికిపోవువఱకు, తెగిపోయి = ఒకటి
నొకరు విడిపోయి; మఱి = వెల్వడిన యనంతరము, నిల్చి, లోడివిద్యాంసులఁ గూడువారుకా;

4. ఎదురు అయిన (= ఎదురుపడిన) - తమవానిక, గృహకృత్యము = తమ యింటిపని,
జుడిగి, వాఁడు, అనునవి = చెప్పనట్టి యుత్తరములను, తప్పక = ఒకటిచెప్పిన మఱియొకటిగా,
ఊఁ కొనెడువారుకా = 'ఊ' 'ఊ' అనుచు వినువారు;

వాదము ఏమి ఆయెకా = వాదములో ఎవరు జయించినారు, అన్నకా = అని ఎవరే నడిగి
నంతట, భూపరుని = జేసియొక్క - పక్షపాతము, ఆదాసరికా = ఆపాడు తెన్నపునిక (దాసరి
యనఁగా విష్ణుభక్తుఁ డయిన శూద్రుఁడు, ఇట బ్రాహ్మణుఁ డగు విష్ణుచిత్తుని ఇతరమతములు
దాసరి యనుట తిరస్కారముచేత), కలిగిన = కలిగినందున, బ్రతికెకా = (ఆదాసరి) మావాదములనుండి
తప్పించుకొనెను, అనెడువారును, బొకలెండు = బొక లెండి, ఇటు, విమర్శ = విచారణ,
యరము అయినవాకిటకా = లేనివాఁడారమందు, ఎక్కాఁడు వసించును = ఎవఁడు నిలుచును, అను
వారును, అగుచుకా = అయి.

ఓడిన పండితులు వాదమందయిన యోటమిదుఃఖముచే పెదవిమూలలను నాలుకతో మాటి
మాటికి నాకొనెను, తమసేవకుని తమపాదరక్షలను చేత నుంచికొనియుండు వానిని, ఆనాని
వెలుపలి యరంగులమీద తమకై కనుపెట్టుకొనియున్నవానిని, తమ తత్తఱపాలులో చూడకయే
దాఁటిపోయి, అక్కడ పెదకుంఠిరి; తమతల్లిబుల్బలో ఎట్టయెదుట నేయున్న తమయందలమును
చూడక దాఁటిపోయి అక్కడ విగ్గరగా బోయాలను పిలువఁదొడంగిరి; రాచనగరు వెలువడు
వఱకు తమతోడి పండితులను విడిపోయి అచటనిలిచి మరల కలసికొనిరి; కొందఱు తమయింటి
వాఁ డెవఁడేని అగపడఁగా, వానిని ఇంటిపను లడిగి వానియుత్తరమును ఒకటిచెప్పిన మఱియొక
టిగా వినిరి: - 'వాద మేమయిన దయ్యా? అని ఎవరేని యడిగిన, 'ఆ రాజా ఆపాడుతెన్నపుని
మీఁద పక్షపాతము వహించినాఁడు, గాకున్న వానిని నోకెత్త నిత్తుమా?' అనిరి. 'ఏమిప్రయో
జనము విమర్శలేనియీఁడేని యాసానికి ఇఁక నెవఁడేఁగును?' అనియు పల్కిరి.

ఇందు తృతీయపాదము - పెక్కువ్రాత ప్రకారము చతుర్థపాదముగా నగపడుచున్నది. -
స్వభావోక్త్యంతరము.

తే. కలిసి యొకకొంతనేపు శృంగాటకముల

పుగ్గరిచెను జూచుచునే మంతనంబు లాడి,

చనిరి విద్యాంసు లిండ్ల కజ్జనవిభుండు

రూఢి కతని మహాగణాధ్యక్షుఁ డేసి.

శృంగిటకమునా = చదుకములయందు, (శృంగిటక చతుష్పదే అను.), నగరమునా = రాజగృహమునైతి, ... మంత్రములు = తరహాస్థములు, ... అజ్ఞానవిధుండు = ఆరాధా, దూధికా = పుకటపక్షి, ... మ... ధుకా = మహత్ = గొప్పదైన, గజ = ఏనుగును, అహాధుకా = ఎక్కిన జానిగా, చేసి, - (ఏనుగు మోడనెక్కించి అనుట).

మ. 'పులి యేగించి తదీయ మైననగరంబు జేర్చు' దంచు వృషి
దొరలక రాజకుమారులక బనుపఁగాఁ, దూర్యస్వనంబు ల్నిరం
భరవందిస్తుతులుం గజేంద్రహయఘంటావారకాంతాంఘ్రినూ
పురము ల్తోయఁగఁ, గొల్చి వారిరుగడం భో మార్గమధ్యంబునక. 9

పురియేగించి = ఊరేగించి, తదీయము అయిన నగరంబుకా = ఆవిష్ణుచిత్తునిది అగుపురమునకు (విల్లి పుత్తూరికి), చేర్చు దంచుక, బడికా = ఆకలివెంబడిసి, దొరలకా = సామంతరాజు అను, రాజకుమారులక, పనుపఁగాకా = ఆపాండ్యరాజు పంపినంతట, తూర్యస్వనంబులు = వాద్యధ్వనులును, నిరంతరవందిస్తుతులకా = ఎడతెంపు లేని స్తుతిపాఠకుల స్తోత్రములును, ['వందనః స్తుతిపాఠకాః', 'స్తవః స్తోత్రం స్తుతి ర్నృతిః' అను.], గజే... ముల్ - గజేంద్ర = ఉత్తము అయిన ఏనుగులయు - హయ = గుఱ్ఱములయు, - ఘంటా = గంటలును, వారకాంతా = వేళ్ళల - అంఘ్రి = పాదముల, నూపురముల్ = అందెలును, ['స్వరూత్తరపదే వ్యాప్తు పుష్ప ఘ్న భ క్తజ్వరాః సింహార్ద్రాల నాగాద్యః పుంపి శ్రేష్ఠాగోచరాః' అను. - ఆద్యకబ్ధముచేత ఇంద్రాదికబ్ధములు గ్రాహ్యములు - 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా', 'ప దక్షిణి శృంగోఽన్త్రీయామ్' - 'పాదాబ్ధం తులాకోటి ర్నక్షోకో మాపురోఽన్త్రీయామ్' అను.], మ్రాయఁగకా = కల్పించుచుండఁగాను, వారు = ఆదొరలును రాజకుమారులును, ఇరుగడకా = ఆభక్తునిరెండుపార్శ్వములయందును, గొల్చి = సేవించుచు, పోకా = కూడఁజనుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునకా = నడిదారిలో. - (వైపద్యముతో నన్వయము.)

పాండ్యరాజు విష్ణుచిత్తుని పూర్వోక్తప్రకారంబున గొప్పయేనుగుపై నెక్కించి, ఊరేగించెను; ఆర్వాత అట్లే ఆయనను తద్వాసస్థాన మయిన విల్లి పుత్తూరికి చేర్చు దని ఆయన వెంట సామంతరాజులను రాజకుమారులను పంపఁగా, వాద్యధ్వనములును, ఎడతెంపులేని స్తుతిపాఠకుల స్తోత్రములును, ఏనుగులయు, గుఱ్ఱాలయు గంటలును, వేశ్యాయువకుల యందెలును మ్రోగుచుండఁగా, ఆదొరలును రాజకుమారులును ఆభక్తునివెంట ఇరుపార్శ్వములందును, గొలిచి పోవుచుండఁగా, నడిదారిలో (తదక్ష్యమాణము జరిగెను.). - వారకాంతలను గజేంద్రహయములతో చేర్చి చెప్పటచే వారకాంతలు గజేంద్రగామినులును గజలగుఱ్ఱములునుగా నుండి రని మాచన. మధ్యమధ్య పానిమేళముల నాడించుచు నడచి రనియు భావము. - రాజాదులను కూడఁ బంపుట ఆభక్తునియందలి భక్త్యుతికయముచేత. 'నిరంతర' అనుటచే ఆవందులే భక్త్యావేశ పారవశ్యముచే తెంపులేక స్తుతించి రనుట.

'బడికా' - పూ. పా. కడికా; - 'ఇరుగడ' - ద్విగునమాసము. - 'పురియేగించి' ఊరేగించుట యనువ్యాహరమున 'ఊరు'నవంబోలే ఇటు 'పురి' కిం బ్రథమ అధ్యభావనచేత వచ్చినది. ఇట్టివో ద్విటీయ కలదు. - పరమయోగినిలాసమున కి (శిరిశి)

క. 'నిచులేకుండు నద్భుత మొం । దుచు నాచివునకు భక్తితో మ్రొక్కి నులిం
చుముఁ దాను బల్లకీమో । చుచు నేఁగించె విభూతి శోభిల్లఁ బురికా'.

ఇట 'పురికా'న ప్రత్యర్థకము గాఁదగు. పరమయోగివిలాసముననే ఇట్టిపట్టునం బ్రథమముగ
గలదు.

గీ. 'మఱియునిజవై భవం తెల్ల మెఱసి తనరు । పట్టపేనుంగు మీఁదటఁ బెట్టి యతనిఁ
బురము గలయ నేఁగింపఁగ నారి సుమస్త । సురలుగొలువఁ దద్విభవంబుఁ జూడవచ్చె. 4(85)

—* విష్ణుచిత్తునకు భగవంతుఁడు సాక్షాత్కరించుట *

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిపి యెత్తు కనీసపు రెంఁపెమో యన
న్నింగి గరుత్మరంపరలనిగ్గున లేదొగ రెక్కె; నంత వీ
చెం గలశాబ్ధిమీఁగడల జి డ్దెఱిఁగించెడు కమ్మగాడ్పు; నిం
డెం గడు మ్రోత; పెద్దిరువడిం గని; రాఖగరాజు మూఁపునక. 10

ఇంగిలికంబునక = ఇంగిలీకమునందు, (ఇంగిలీకము కలిపిననీటియం దనుట), తడిపి =
లోచి, ఎత్తుకనీసపురెంపెమో = ఎత్తుచున్న నల్లనిజంట నేతవస్త్రమో, అనక = అనునట్లుగా.
న్నింగి = ఆకాశము, గరు...నక - గరుత్ = (వక్ష్యమాణుఁడైన ఖగరాజుయొక్క) తెక్కల
యొక్క ('గరు త్పక్ష చ్చవాః పత్రం పతత్రం చ తనూరుహమ్' అను.) - పరంపర = పంక్తి
యొక్క - నిగ్గునక = ధాళధశ్యముచేత, లేదొగరు ఎక్కె = లేతయెలుపుం బొందెను.
అంతక = వెంటనే, కలశాబ్ధిమీఁగడలజిడ్డు = పాలసముద్రపు మీఁగడలజిడ్డుస్వరూపు, ఎఱిఁగించెడు
కమ్మగాడ్పు = తెలుపుచున్న తావిగాలి, వీచెక = ప్రసరించెను. (అంతక), కడుకమ్రోత = గొప్ప
ధ్వని, నిండెక = పర్వము, (అంతక), పెద్దిరువడిక గరుత్తుంకుని, (ఆజనులు) కనిరి. (అంతక),
ఆఖగరాజుమూఁపునక = ప్రసిద్ధుఁడయిన యాగరుత్తుంకునిబుజుల మీఁది ('గరుత్వాక
గరుడస్తాశ్చోర్జీవై నలేయః ఖగేశ్వరః' అను.), తరువాతి కన్వయము. - (ప్రథమపాదమున - 'దడిపి
యెత్తిననీసపురెంపెమో' అని పా. - ఆపాతముతో 'రెంపె'మనఁగా తేట అని వ్యాఖ్యయున్నది.

వారల్లు పోవుచుండఁగా మధ్యదారిలో మహావిష్ణువు వారికి ఆభక్తునిమూలముగా దివ్య
దర్శన మొసంగెను. దానివివర మెట్లనఁగా - మొదట ఆకాశము భగవద్వాసన మయిన గరుత్తుంకుని
తెక్కల యెఱ్ఱకాంతిచేత ఇంగిలీకపునీటఁ దడిపియొత్తుచున్న నల్లదుప్పటియో యన లేతయెలు
పుం బొందెను; పిమ్మట ఆయనతెక్కలగాలి వానియందలి పాలసంద్రపు మీఁగడలజిడ్డును తారి
యొడల్లెట్ల ఇంచుకతగిలించుచు ఆపరిమళమును వారిమీఁదికి వీచెను. అతఁడు ఇంకను సమీ
పింపఁగా రింగని యాతెక్కలమ్రోతఁ వింపబడఁ దొడంగెను. పిమ్మట అతఁడు కనులకుం
దోచెను. ఇంకను సమీపగతుఁడైనంతట అతనిమీఁదఁ గూర్చున్న భగవంతుఁడు ప్రత్యక్షుఁ
డాయెను.

'ఎత్తు' అను తథ్యరారకరూపముచేత క్రియ జరుగుచునే యున్నదక తెలుపఁబడినది;
అందువలన ఆకాశమున క్రమముగా క్రిందినుండిపైకి అంతటను తొగరు పర్వ నని భా. పాల
సముద్రపు మట్టమునుండి పైకి లేచుటవలన ఆయెలుపు క్రిందినుండి పైకి పర్వినది.

‘ఏదేగించెడు’ అనుటచేత విస్తారముగా గాక ఇంచుకయే తగిలించెడు అని భా. - ‘కన్దు’ - అజ్ఞుడు తాని గలది యనుట - పద్యమందు క్రమముగా గరుత్మంతుడు దూరమునుండి తాని తావునకి వచ్చుటయు, పైనుండి క్రిందికి వచ్చి వారికి సమీపగతుఁ డగుటయు దెలుపఁబడినవి. ‘కనీసపు’ - కనీసము అనఁగా నల్లనిది, దీనికి ప్రకృతి ‘కానీసము.’ కానీస మనఁగా మెలుకుతమ; అది నలుపుగాన దీనికి తూర్థము వచ్చినది. ఆకాశమున వర్ణము కనీస మని మనువు లోనఁ గలదు:—

క. ‘కుంజరశతాంగ హయభట । రంజితమై పైరజఃపరంపర లలమక

మంజాలకాంతిః గనీసపు । మౌంజమమోరె గగనమండప మమరక’ . 5 (42).

‘పరంపరల’ అనుటచేత తెక్కలను చాచి మింటం బయ్యచున్నాఁ డని భా. ‘ఎక్క’ అని కబ్బత్నాకర పా. దానికి పా. ఎక్క - ‘పోక’ అని పూర్వపద్యమం దున్న తుమున్నర్థక మనకు ‘ఎక్కె’ , ‘నిచ్చె’ అను సమాపక క్రియలతో నన్వయము. ‘జడ్డు’ - ఇది గరుత్మంతుని తెక్కలకు, ఆతఁడు సర్వదా పాలసమద్రపుమీఁగడలమీఁద శేషకాయినన్నిధిలో వేచియుండు టచేత అంటుకొన్నట్టిది. వానివాడించుటచేత అజ్ఞుడు ఆపరిమళమును ప్రసరించినవి. ‘కలకాని’ - కలశము (రూ. కలసము) అనఁగా పాలకడలియొక్క యమృతమును పోసియుంచు టక విశ్వకర్త చే సృజింపఁ బడిన ఫుటము, దానికి సంబంధించినది గాన కలకానియన పాలకడలి. ‘పెద్దయడ’ - ద్రావిడభాషయందు - పిరియ = పెద్దవాఁడైన - తిరు = శ్రీ = పూజ్యమయిన - అడి = పాదముగలవాఁడు, - పెద్దపూజ్యపాదుఁడు అనుట - ఇది గరుత్మంతునికి పేరు, ఇట్లే ఆంజనేయునికి సిఱియతిరువడి యనిపేరు ‘రెంపెమాయనక’ - ఉత్పేక్షాళంకారము: పద్యములో స్వభావోక్తియు క్కురించుచున్నది.

సీ. చివురుఁబొట్లపుదోయి జెందమ్ము లనఁ దాన్ము

హస్తోదరముల దివ్యాంశ్రు లమర,

నునుఁగప్పుమేనఁదోచిన తదూర్ధ్వచ్ఛాయ

లీలఁ దాల్చుపసిండిచేల మెఱయ,

వ్రాలిన యోగివర్ణము నిర్తలాంతక

రణములువోరె హారములు దనర,

సిరికిఁ బుట్టింటినెచ్చెలు లౌట మనవికి

ధానె నా మకరకుండలము లమర,

తే. శ్రిత సిత చ్చద వాత్సాభిహత పరాగ

వలయమండిత కల్పకాఖిలా యనంగ

శంఖచక్రాంచితోరుహస్తములు దనర,

దోచెఁ గమలేక్షణుండు చతుర్భుజుండు.

11.

(శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమగుటను కవి కల్గించుచున్నాఁడు). - చివురుఁబొట్లపుదోయి చెందమ్ము అనక = చిగుళ్లు పొట్టలజంటలోని యెఱ్ఱదామరలు అనునట్లుగా, తా...లు -

తార్క్య = గతత్తుంకునియొక్క - ('గతత్తా గతద స్తార్క్య' అను.) - తార్క్య = చేతుల యొక్క - తిరములు = తలములయందలి - (అరచేతులయందలి అనుట) - దివ్యతాస్రము = లోకాతీతము అయిన పాదములు ('పదక్షిప్తకర్తృః స్త్రీయమ్' అను.), అమరక = అమర్యమండఁగాను;

సునుగపృమేనక = సున్నని నల్ల దేహమందు, తో...లిలక - తోఁచిన = అగపడిన - తత్ = ఆతార్క్యనియొక్క - ఊర్ధ్వచ్చాయలిలక = మీదికి బ్రసరించుకొనియోయిన [పా. తదర్థ - తత్ = ఆ - అర్థ = గుఱ్ఱముయొక్క (వాహన మయిన గరుత్మంతునియొక్క యనుట) - 'వాణి వా హర్థ గర్థర్థ హయ పైన్దవ సప్తయః' అను.) - చాయ = ప్రతిబింబముయొక్క ('చాయా నూర్థ్వప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మవతపః' అను.), లిలక = విలాసముతో, తార్క్యపసిండిచేత = ధరించిన బంగారువలన, మెఱుమ = ప్రకాశించుచుండఁగాను;

వ్రా...వోలెక - వ్రాలిన = వచ్చి పైఁబడినదైన - యోగివర్గము = సముద్రముల సమాహమయొక్క ('బృహద్రథేదై స్సమై ర్వర్గః' అను.) - నిర్తల = పరిశుద్ధము అయిన - అంతఃకరణములు వోలెక = మనస్సులో యనునట్లుగా, హారములు = ముత్యాల పేరులు, ('హారో ముక్తావళి' అను.) తనరక = ఒప్పుచుండఁగాను;

సిరికిక = మహాలక్ష్మికి, పుట్టింటినెచ్చెలులు = పుట్టినిల్లయిన సముద్రమండలి యనుగఁగఁ జెలులు, బ్రేటక = అయినకారణమున, మనవికిక = ఏమీ చెప్పుకొనుటకై, దాసెక నాక = సమీపించినవో (సమీపించిన మకరములో) యనునట్లుగా, మకరపండలములు = మకరాకారము గలవైన కర్ణాభరణములు, అమరక;

శ్రీ...లా - శ్రీత = ఆశ్రయించిన - సిరచ్చద = హంసలు గలవి - ('హంసాస్తు శ్వేత గరుతః' - అను.) - వాత్యా = సుడిగాలిచే (వాతానాం సమాహో వాత్యా) - అభివత = లేపఁబడిన - పరాక = పుష్పాదయొక్క - వలయ = చక్రముచేతన, మండిత = అలంకరింపఁ బడినవియు నగు - కల్పకాఖిలా = ఈవిప్రనికొమ్మలో, అనగక = అనునట్లుగా, శం...లు = శంఖ = పాంచజన్యంబును - చక్ర = సుదర్శనమును ('శఖో లక్ష్మీపతేః పాఞ్చజన్య శ్చక్రం సుదర్శనమ్' - అను.) - అనువానిచే - అంచిత = ఒప్పుచున్న - ఉరు = గొప్ప - హస్తములు = చేతులు, తనరక, కమలేక్షణుండు - కమల = పుండరీక (ములవంటి) - ఈక్షణుండు = శేత్రములు గలవాఁడైన, చతుర్భుజుండు = (నాలుగుచేతుల దేవుఁడయిన) వారాహుండు, తోఁచెక = ప్రత్యేకుఁడాయెను. (౧౦ వ పద్యములో 'మూఁపునక' అను పదము ఈశ్రీయా పదముతో నన్వయించును.)

తార్క్యని మూఁపునం గూర్చుండియున్న శ్రీమన్నారాయణుని దివ్యపాదములను తార్క్యఁడు తన అరచేతులయందు మోచుచుండెను. పాదములు ఎఱుపులై యెఱువి తామరసములవలె నుండెను. వానికి కుఖస్పర్శగా అతికోమలము లై యెఱువియు నై తార్క్యని అరచేతులు చిగుళ్ల పొట్లములవలె నుండెను. తార్క్యఁడు అరచేతులను అదివ్యపాదములకు కుఖస్పర్శకై, అట్లు గావించుకొనె ననుట.

తక్తతశని వల్లని తన (మేది) విగ్ధలో మువర్ణచ్చాయఁడైన తార్క్యని ప్రతిబింబము తోచుచున్నదా యన భగవంతునిమీన పీతాంబరము వెలుగొందు చుండెను.

భగవంతునిపై వ్రాలిన వైన యోగీశ్వరులపరిమార్చుకొనకరణముల పరంపరా యన భజనమునది యురమునందు అజిముత్తాల హారములు వెలుగు చుండెను. ఒక్కొక్కముత్తెను ఒక్కొక్కయంతోకరణమువలె నుండె వనుట, ఇత్యాది. సముద్రములోనే పుట్టిన వగుటచేత శ్రీ దేవికి పుట్టినింటి తెచ్చెలు అగుటచేత ఆచారవచేత ఏమో మువచిచేసికొనుటకై చెవులఁ దఱచిన మకరములో యన మకరాకారము లయిన కండలములు భగవంతునికర్ణములందు భాసిల్లుచుండెను. (వరములిచ్చిన వయన) దీర్ఘ కావ్యపులు కల్పకాఖిలవలెను, అందలి శంఖచక్రములు హంసలవలెను నుడిగాలికి రేగిన పుట్పాడి చక్రమువలెను ఉండెను.

శ్రేష్ఠములు కమలములవలె నుండెను. ఈతీయన నాలుగు భుజములు గలవాడైన శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమాయెను.

ఇందు అంతటను ఉత్ప్రేక్షలంకారము. 'చేల'-పాక్షికముగా హంసాదిగణకార్య మయిన మూలోపము. మకర కండలములు - మధ్యమపదలోపిసమాసము. గీతాదిలో - 'క్రితపిత మరాళి' అని ఉపబంధ పాఠము. - అందు 'పితమరాళి' యనునది అమృతాంధ్ర తాడోహాపవత మగుటచే లేఖకాది ప్రమాదజనితమై యుండవోవు ననుకలంపున నాచే 'పితచ్ఛద' అని మార్పఁబడినది.

క. ఎప్పుడు హరి గనిరమరులు | ముప్పదియును మూఁడుకోట్లు మునిఁ గనుఁగొనువా
రప్పుడు తత్కరములతో | విప్పిన గొడుగులును మింట వేగమ మొగిడెన్. 12

మింటన్ = ఆకాశముందు, మునిఁ గనుఁగొనువారు = విష్ణుచిత్తునిఁ జూచుచున్న, ముప్పది యను మూఁడు కోట్లు అమరులు, ఎప్పుడు = ఏక్షణమున, హరిన్, కనిరి = చూచివారో అప్పుడు = అక్షణమందే, తత్కరములతోన్ = వారి చేతులతోఁగూడ, విప్పిన గొడుగులును = వారు విప్పి ధరించియున్న ఛత్రములును, వేగమ = తటాలున, మొగిడెన్ = ముకుళితములాయెను.

ఆకాశముందు వచ్చి నిల్చి విష్ణుమత స్థాపకుని అవిష్ణుచిత్తుని కాంచుచున్న ముప్పది మూఁడు కోట్ల దేవతలును శ్రీహరి కనఁబడఁగానే తమ తాల్చియున్న గొడుగులను ముడిచి అంజలి చేసిరి. - సహోక్త్యలంకారము:—

'వరసహత సహోక్తి; మహీ | వరుక్తిర్తి దిగంత మేఁగ వైరులతోడన్'. అలం.
'కోట్లు' = కోటులు—'తర్సమంబులం గోటి పిప్పలి శబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు.'
బా. వ్యా. ఆ. 7 వృత్తి. ఈకార్యంబు అనఁగా ఉత్సాహపము.

తే. సన్నదదిదృశ్యముఖస్థరక్షఃపిశాచ | పూజ మహాభుక్తతత్త్రప్రభంజనములు
సోఁకఁ వెఱఁ బాతెఁగల్గిన శూర్పవాత | ఘట్టనల బాటు పెనుఁబొల్లకట్టు వోలె.

సన్న...ను - సన్నద = హర్ష ముచేత (లేక హర్ష మును) - దిదృశ్యు = చూడఁగోరిన) -
ఖస్థ - ఖ = ఆకాశముందు స్థ = ఉన్నట్టి-రక్షఃపిశాచపుంజము = రక్కసులయు దయ్యములయు
సమాహవా ('పుష్క రాశి తూర్కరః నూట మస్త్రీయామ్' అను.), అహీ...లు = అహీభుక్ =
నాగభోజి యయిన తార్ద్యునియొక్క ('నాగాస్తకో విష్ణురథః' అను.) పత్ర = తేక్కల
యొక్క ('గరుత్మక్ష చృదా పత్ర పత్రంచ తమరుహమ్' అను.) - ప్రభంజనములు =
వాయువులు ('నభశ్వ ద్వార పవన పవహన ప్రభశ్చనా' - అను.), సోఁక = తనదేహమున.

వెలక = భయముచేత, కల్లానక = ధాన్యము నుండిచెడుచోట, కూ...లక = కూర్చు = చేటల
యొక్క - వాత = గాలియొక్క - ఘట్టనలక = దెబ్బలచేత, పా...లక = పాటు = ఎగిరిపోత
నట్టి - పెను = పెద్ద - పొల్లకట్టువోలక = గింజపట్టని ధాన్యముయొక్క (తలకలయొక్క)
మొత్తమువలె, పాటెక = పలాముల మాయెను.

విష్ణుదేవులయిన రక్షః పికాచులు ఆచిత్రమును దేవతలతోఁగూడ చూచుచున్నవారై
అంతలో గరుడుని జెక్కలగాలి పోకఁగానే భయపడినవారై చేటలగాలికి కల్లన తలకలం
బోలె పరారి యైరి.

ఇట పద్యాదిలో 'సామర దిదృక్తు' అని పాఠాంకిరము కలదు. - సామర = దేవతలతోఁ
గూడుకొన్నవారై - దిదృక్తు = చూడఁగోరువారై న, అనియర్థము, ఈపాఠమున - స + అమర
అను ఛేదము కలదు; 'క్షః' అనుదోట శబ్దచ్ఛేదములేదు, కాన యతిభంగము. 'పికాచ' అను శబ్ద
మున 'పికెత మక్నాతి' అను వ్యుత్పత్తిచేత - 'పిక + అచ' - అని శబ్దచ్ఛేదము కలదు గావున -
'సామర దిదృక్తు రక్షః పికాచ ఖస్థ' అని పఠించిన యతి సరిపడును. 'సామర' పాఠపక్షమున
మంచిధాన్యమువలె దేవతలు నిలిచినా రనియు, పొల్లవోలె రక్షః పికాచులు పాటిపోయిరినియు
భావము. 'కల్లానక' - 'కల్లమునక' అనుటకు 'మానుగ ధృతరాష్ట్రుఁడు ప్రా. జానం గలుగంగ'
అను నిత్యాది ప్రయోగములంబట్టి వచ్చిన రూపాంతరము. 'పాటు పెనుబొల్ల' - పా. పాటి చనుబొల్ల.

క. నీరంద్రకుసుమధారా | సారచర చ్ఛంచరిక సంకుల కల యుం

కారానుకారి సంస్తవ | కారి మునిస్తోమ సామగానం బెసఁగె. 14

నీరం...బు - నీరంద్ర = దట్టమయిన (నీర + రన్ధ్ర) = సందులేని = దట్టమయిన - కుసుమ =
పువ్వులయొక్క - ధారా ఆసార = తెంపులేని వర్ష మందు ('ధారా సంపాత ఆసారః' అను.) -
చరత్ (పా. సరత్) = సంచరించుచున్న - చంచరిక = కుమ్మెదలయొక్క ('ఇనినిర శృష్ణ
రికః' - అను.) - సంకుల = కలగొనిన ('అథసంకులం | పరస్పరాచారవచ మృత్తికై వ్యావరే
పిచ' - నానా.) - కల = అవ్యక్త మధురమైన - యుంకార = జాంజాం జా మ్మ నెడి ధ్వనిని, -
అనుకారి = పోలిన (సామగానమునకు వికేషణము) - సంస్తవకారి = స్తోత్రములు చేయుచున్న
(స్తవః స్తోత్రం స్తుతి ర్ముతిః' అను.) - మునిస్తోమ = నారదాదియోగిబృందముయొక్క
(స్తోమః స్తోత్రేధ్వరే బృహ్మే' అను.) - సామగానంబు = సామవేదముయొక్క పాట ('సామ
క్షీబ ముపాయస్య భేదే వేదాస్తరేపి చ' అను.), ఎసఁగె = ఒప్పెను.

ఆసమయమందు మహామును లచ్చోటికి విచ్చేసి భగవంతుని దర్శించి సామగానము చేసిరి.
దేవతలు పూలవానలు గురిసిరి. ఆగానము అప్పుడు ఆపువ్వవర్ష ములోని కుమ్మెదల యుంకారమునకు
అనుకరణమువలె నుండెను.

'వేదానాం సామవేదోఽస్తి' - 'అనఁగా వేదములలో నేను సామవేదమును' అని గీతలో
భగవంతుఁడే చెప్పుకొనియుండుటచేత సర్వవేదశ్రేష్ఠ మయిన సామవేదమును, భగవంతుఁడు
సామగానలోయఁ దగుటచేత, తత్ప్రీత్యర్థము భక్తిచే పాడి రనుట. కుమ్మెదలు ఎట్లు క్రుత్తి
పాచ్చించుచును, తగ్గించుచును శబ్దించునో, అట్లే కుసుమలు గానములో క్రుత్తి మోర్చుచుండె
రనియు, ఎల్లకుమ్మెదల రావములును ఒకటేరావ మైనట్లు ఎల్లమునులును ఒక రారంభించిన

సామానుగే కడమింతులమును పొడి రనియు, సామ్యసంపద, అపాటలలో మౌఢ్యముమాత్రమే గాక, ఈ మేధలు సంకలముగాను పోయెనుగాను పొదుట సామ్యమును మఱియు పోషించుచున్నది. - ఉపమాంకారము; కృత్యమప్రాసము.

లే. అట్లు ప్రత్యక్ష మైనపద్యాత్ము నంత

రిక్షమునఁ గాంచి, ముని ప్ర మోదాక్షిజలము

నిగుడఁ బులకించి, కరటిఘంటికలె తాళ

ములుగ ని ట్లని యమృహాత్తుని నుతించె,

15

అట్లు, ప్రత్యక్షమైన పద్యాత్ము = కమలవం దోచిన శ్రీహరిని ('వైత్యాది: పుణ్డరీకాక్షో గోవిందో గరుడధ్వజః' అను.), అంతరిక్షమునక = ఆకాశముందు కాంచి, ముని = విష్ణు చిత్తుడు, ప్ర మోద అక్షిజలము = అనంద బాష్పములు ('మత్స్యీ'రి: ప్రమదో హర్ష: ప్ర మోదా మోద సమృదా: | స్వాదానందభు రానంద: శర్మ కాత మఖాని చ' అను.), నిగుడక = ఉప్పు తిలఁగా, పులకించి = గగుర్కొని, కరటిఘంటికలె = ఏనుగుయొక్క ఘంటలనాదములే ('కరటో గజగణ్డే స్ఫాల్తో' మేది. - కరట మనఁగా ఏనుగుయొక్క గండస్థలము, అది కలది గావున ఏనుగుకరటి - ఘంటికాశబ్దమునకు అక్షరచేత తన్నాద మర్థము), తాతముగక = (ప్రాశ్రమం బాదుటలోని) కాలక్రియలయొక్క కొలఁత కాఁగా ('తాళ: కాల క్రియామానమ' అను.), ఇట్లు అని = ఈవత్సమాన పద్యార్థములచేత, అమహాత్తునిక = పరమాత్మయైన యా మహావిష్ణువును, నుతించెక.

'కరటిఘంటికలె తాళములుగక' - అమని ఏనుగుమెడలో వ్రేలుచున్న గంటలనే తాళముగా చేతులం దాల్చి వాయించుచు భగవంతుని స్తుతులు పాడెను - అనుట. ఆకరముల యం దట్లే యున్నది:—

'తాళాగృహీత్వా కరిరాజఘంటే తన్తంగళాశాసనగేయ మాహ.' దివ్యనూరిచ. 5 (69).

'ఈసాబ గీలిసకళ రీసెరు లింతవహించు నీగుణ'

ద్భాసికీ దృష్టిదోషములు దాఁకక పోవలె నంచుఁ బ్రేమనీ

క్షాసమవాప్తిఁ దాళములుగా గజఘంటలు పూని మంగళా

శాసనమహ్న డిట్లనుచుఁ జల్పె మనోహరగానలీలక'.

పరమయోగి. 4 (87).

'ఘంటికలె' - అని ఏకవచనపాఠమే పెక్కువ్రాతప్రతులయందు అగపడుచున్నది. కాని అది మాలమునకు విరుద్ధము.

—* విష్ణుచిత్తుడు శ్రీమహావిష్ణువును స్తుతించుట *—

కవిరాజ విరాజితము

జయ జయ దానవదారణకారణ శౌజ్ఞకరభాంగదాసిధరా,

జయ జయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత సాంద్రశరీరమహాప్రసరా,

జయ జయ తామరసోదరసోదర చారుపదోద్భిత్తగాంగర్పరా,

జయ జయ కేశవ కేశనిషాదన శౌరి శరజ్జలజాక్ష హరీ.

16

తా... తా - దానన = అనుబంధము (‘అనుబంధము’ అను.) - దానన = చిట్టము (సంహారమున) - తారణ = కరణములయిన (సాధనములయిన) - ‘తారణం పూతనే పాతా కరణే’ - పాతా. - తారణ = (శృంగ) ధనుస్సు (‘తా... తా... తారణం’ అను.) - రథాం = (సుదర్శన) చక్రము (‘చక్రం రథాం’ అను.) - గదా = (కామోదకమునది) నదియయి - అని = (నందక మనెడు) కత్తియు - వినియొక్క (వినిని) - ధరా = తొల్పవాడా, జయజయ = సర్వోత్కృష్టమైనవాడు నందును. [అదరాతికముచేత రెండు మారులు చెప్పట]; చంద్ర - చంద్రులయొక్కయు, ... దీనేంద్ర = సూర్యులయొక్కయు - శత = మారులయొక్క (నూలులకొలది) - అయత = అయతములవంటి (అయత మనగా పదితలు) - సాంద్ర = దట్టమయిన - శరీర = దేహములయొక్క, మహా = తేజస్సులయొక్క (‘మహా ముక్తవతేజసాః’ - అను.) - ప్రసరా = వ్యాప్తికలవాడా, జయజయ. తా ... రా. తామరస = పద్మములయొక్క (‘తామరసం పద్మే తామ్ర కాంచనయో రపి’ - మేది.) - ఉదర = లోమలనిశ్చి సోదర = లోమలులైన (అనగా తత్తుల మయిన) - చారు = అంద మయిన - పద = అడుగు చేత, ఉజ్జత = వెలుగుపడెడి - గాంగ = గంగాసంబంధమైన - ధురా = ప్రవాహముకల వాడా, జయజయ; కేశవ = బ్రహ్మేశ్వరుల ఉత్పత్తికారణమైనవాడా [కేశ = బ్రహ్మ - ఈకేశ = కేశుడు - కేశ = బ్రహ్మేశ్వరుల - వాని = పొందువాడు, - వాగతా. - (‘కేశోఃపితామహో బ్రహ్మపితా’ అని పద్మ పురాణములో మహావిష్ణువర్ణనము), కేశి - నిఘాదన = కేశి (యనుకృతుని) సంహరించినవాడా, శరీర = కూరుడనువాని వంశమునఁబట్టినవాడా, శరత్ జలజ అక్ష = శరత్కాలపుర గమలములవంటి నేత్రములు కలవాడా, హరీ = నారాయణుడా;

దానవులను సంహరించుటకు సాధనము లగు చాప చక్ర గదా ఖడ్గములు ధరించువాడా, చంద్రసూర్యుల నూలులకొలదియయితముల కాంతితో సమాన మయిన దేహకాంతి కలవాడా, గంగానదికి జన్మస్థానమయిన యడుగుల దామరగలవాడా, బ్రహ్మేశ్వరుల మూలమైనవాడా, కేశియను దానవుని సంహరించినవాడా, కూరుడను యాదవుని వంశమున జనించినవాడా, శరత్కాలపుర దామరలవంటి నేత్రములు కలవాడా, పాపమును హరించువాడా, నీవు సర్వోత్కృష్టమైనవాడు నందును.

‘ధరా’ ‘ప్రసరా’ ఇత్యాది సంబుద్ధి దీర్ఘములచేత ఈపద్యము తెలుఁగఁగాని సంస్కృతము గాదని తెలియ నగుచున్నది. అట్లుండఁగా, ‘జయ’ అనునది మౌక్త్యము తెలుఁగుకవులు ఇట్టి ప్రాకృతములందు వాడిన సంస్కృతపదము - ఇందు ద్విరీయపాదమున దండిమతమున అధాతోపము, దర్పణకారాదిమతమున ఉత్పేక్ష.

‘సర్వపద్మ ప్రభాపారః సమాహృత ఇవ కన్యచిత్’
త్యదాననం విభా తితి తా మధాతోపమాం విదుః. దండి.

ఇది కవిరాజవిరాజితోత్పత్తము, ఇందులకు ఆప్తకవిలక్షణము—

‘రహి న జన్మద్య ములక్ గవిరాజవిరాజిత ముద్భధరాధ్యగిరుత్’ - నజ జజ జజ జ న గణములు - ౮, ౩, ౩. అక్షరములయందు యతులు. ఈపద్యము మనుచరిత్రమందుమం గలదు. యిది ఒకటియే.

* మ త్యాగ వ తా. ర. మ. *

మ. దివిజద్వేషి నుదారవారిచరమూర్తిం బించి, చాతుర్యము

పు నడిం జొకప్పుడెల్ల కాచుగమి దంధం బొంద మై దాల్చి, వే
దవిశుద్ధాక్షర పంక్తిఁ గ్రమ్మఱగ వేధం జేర్చెదో నాగఁ, ద
దృశనం బుద్ధినితాంబుబిందు లలము బోద్యద్రుచి న్దాటవే.

17

దివిజద్వేషి = సురకత్తునగు సోమకుని, ఉ...ర్తి = ఉదార = గొప్పదైన ('ఉదారో
దాతృ మహతోః' - అను.) - చాతుర్యము = మోసముయొక్క - మూర్తి = దేహముచేత ('స్త్రియాం
మూర్తి స్తనస్తమా' అను.) - చించి = చీల్చి, చాతుర్యము = నేర్పు, ఒప్పుక = తగియుండఁగా -
చాకత్తుఁడెల్లకాచుగమిదంధంబు ఒందక = చతుర క్రమైన తెల్లని పొలసుల సమాహమయొక్క
మిషకలుగునట్లుగా ('కపటోఽస్త్రి వ్యాజ దమ్యాపథయశ్చద్వైతకపే' అను.), మైక =
(సీ) దేహమున, తాల్చి = ధరించి, వేదవిశుద్ధ అక్షరపంక్తి = వేదములయొక్క తెల్లనైన వర్ణ
ముల వరుసను, వడిక = సీపుముగా, క్రమ్మఱగ = మరల - వేధక చేర్చెదోనాగఁ =
బ్రహ్మకు కొనిపోయి యిచ్చెదవో యనునట్లుగా, తదృశనంబు = ఆబ్రహ్మయొక్క లోకమును
(అథో జగతీ లోకో విష్టపం భువనం జగత్' అను.), అదిగిరి అంబుబిందులు = సమద్రముయొక్క
తెల్లని ('అవదాత స్థితిో గాలో వలజ్ఞో భవజోర్ధనః' అను.) నీటిబాట్టులు, అలముక =
కమ్మునట్లుగా, ప్రో...చిక = ప్రోద్యత్ = మిక్కిలముగా పైకి పర్వమన్న - రుచిక =
కాంతిలో, దాటవే = దాటిపోవా.

స్వామి, నీవు వేదచోరకుఁడైన సురారిని సోమకుని మహా మత్యాగ్యునిగా దాల్చి సహ
రించి సత్యలోకముమీఁదుగా నీలోక మైనవైకుంఠమునకుం జన్న నాటి నీవృత్త మెట్లుండె
ననఁగా; - వేదవిశుద్ధాక్షర పంక్తులను తెల్లని చచ్చపుకత్తుఁ బొలసులారల యాపమున నీవు
నీమేనదాల్చినవాఁడవై, మహార్ణవమునందలి నీయాదాంట్లచేత లేచి బ్రహ్మలోక మెల్ల నలమిన
నీటిబాట్టుయాపమున బ్రహ్మ వేడియు ఇచ్చుటయో యనునట్లుగా నొప్పార చుండెను.

'చాకత్తు' - దేవనాగరాక్షరములు చచ్చపుకముగా నుండును గావున ఆసామ్యముకై
యీవి శేషణము పెట్టఁబడినది. - 'నిత' - 'అభాస్వరం శుక్లం జలే' అని తార్కికులు చెప్పుదురు.
ఆశుక్లవర్ణమును ఇటుం జెప్పుట అక్షరములు శుద్ధములు గావున తత్సామ్యబోధకౌఱకు. - 'ప్రోద్య
ద్రుచిక' - ఆయుష్షునీటి మెల్లచేతను వైకుంఠమున కేగెనుచున్న యీమహా తేజముచేతను బ్రహ్మ
దులభ మహావిష్ణువు సోమక సంహారముం గావించి నిజలోకమున కేగినాఁడని యెఱుకవడు
టయు, అంతట వారికి వేదములు మరల అవిర్భవించుటయు, గలిగె నవి భావము. - పాపన్నావో
త్యేక్షాలంకారము. ఈపద్యము మనువులోనుం గలదు.

చ. ఎలమి యుగాంతవారి కెదురెక్కుతటిక వడి దాలుగవ్వారం

బులఁ జనునీటివెల్లిబడి బోవు సమక్ష సగోరువాళ్ళరం

బులు దనుఁ దాడఁ దద్గతత మ్రోయు నజాండమ దైత్యు వేదపం

క్తులు గొని కూల్చినట్టి జయదుందుభిఁ జేసితి కా మురారంతకా.

18

మరాంతకా = మరాఘరుని కుంతరికించినవాఁడా, (నీవు), ఎలమికా = సంతోషముతో,
య...కికా - యగాంత = ప్రళయమందలి (సంవర్త: పరివర్త: త్తయో యగాంతో జగద్వివా
శక్త్య' హతా.) - వారికికా = నీళ్లకు, ఎదురెక్కతఱికా = ఎదురుగా నీదడు సమయమందు,
వడికా = వేగముగా, తా...లకా - తాలు = దవుడలయొక్క - గవ్వారంబులకా = గుహలలోనికి
(గుహలవంటి పుక్కిళ్లలోనికి అనుట - 'గుహాదమ్భా గవ్వారే ద్వే' - అమ.), చనునీటివెల్లిబడికా =
ప్రవహించుచున్న నీళ్ల వెల్లువతోఁగూడ, పోవు సపత్న నగ్గ ఉరు బాళ్లరంబులు = ప్రవహించు
చున్న తెక్కలతోడి కొండలును గొప్ప జలచరములును ('వైల వృత్తే నగా వగా' - 'అపః స్త్రీ
భూమ్ని వార్తాశి' అమ.), తద్గతకకా = దానిని పొందిన దగుటవలన (అపుక్కిటియందున్న
దగుటవలన), తనుకా - బ్రహ్మాండమును, తాఁకకా = తగులఁగా, మ్రె...మ - మ్రాయు =
మొరయుచున్నట్టి - అజాండమ = బ్రహ్మాండమువే, దైత్యుకా = వేదముల హరించిన సోమకా
గురుని, వేదపంథులు గొని = వేదములవరుసలను (ఎల్లవేదముల ననుట) ఒడిచికొని, కూర్చినట్టి
జయదుందుభికా = సంహరించినందులకైన గలుపుం దెలిపెడు, భేరినిగా ('భేరి స్త్రీ దుస్తుభిః
పుమా' అమ.), చేసితికా = ఒనర్చితివిగదా.

నీవు మత్స్యమూర్తివై సోమకాగురునివలననుండి వేదములం దివిచికొని వానిని సంహరించి
ప్రళయజలప్రవాహమునకు ఎదురీడుచున్నప్పుడు, అప్పటివఱకు సముద్రములో దాఁగియుండిన
తెక్కలతోడి మైవాకాది పర్వతములును తిమి తిమింగిల తిమింగిలలాది మహామత్స్యములును
అప్రవాహముచే వివశములై కొట్టుకొనివచ్చి గుహలవంటి నీపుక్కిళ్లలోనికి జొచ్చి, నీవు నీ
పుక్కిళ్లలోనే పిమ్మటికై పదిలముగానుంచుకొనియున్న బ్రహ్మాండమునకే దబాలునం దగులఁగా,
అమొరయుట ఆవేదగ్రహణసోమకాగురసంహారరూపజయమునకైన దుందుభి వాదనముగా
వోపెనుగదా. - ఆబ్రహ్మాండధ్యానముచేత నీవిజయము ప్రకటమాయె నని భా. -

పూర్వము పర్వతములకు తెక్కలుండిన వనియు, ఇంద్రుఁడు వజ్రాయుధముతో ఆతెక్క
లను పడఁగొట్ట దొరంకొనఁగా, మైవాకాదిపర్వతములు సముద్రములో దాఁగి, తమ తెక్కలను
కాపాడుకొన్న వనియు, పురాణకథ. ప్రస్తుత జలప్రవాహము ప్రళయసంబంధి యైనను శ్రీహ
ర్యవతారమైన మహామత్స్యము మత్స్యజాతిస్వభా వోచితముగా దానికి ఎదురెక్కినదిగాని, అట్లెల్లి
సర్వవాళక మగుటచేత, ఇతరమహామత్స్యములు అట్లు ఎదురు పోలేవాయెను సరియేగదా, అక
ళములై దానిలోఁగూడఁ గొట్టుకొని పోయినవాయెను; - అని స్వభావోక్తి. జయప్రకటన
రూపక్రియార్థమై అజాండమునకు దుందుభిరూపపరిణామము చెప్పినందున పరిణామము.

తద్గతక - పా. (1) గద్గత, (2) గ్రక్కదల. ఈపద్యము మనువులోనుం గలదు.

చ. మితి గడవం దిమింగిలత మెయ్యెయిఁ బెంచిన నీదు వాతఁ గు

త్సితపలలాశియైనచిలుఁజేఁ పది ద్రెళ్లుట నీవు మ్రొంగులే!

శ్రుతు లగునూరుపు ల్లగుడఁ జొచ్చురటి న్నవదేధనై ధనై

ధిత జవళక్తి నీడ్చికొని లెచ్చుటకాక తదల్పతాల్పతక.

19

తిమింగిలతకా = మహామత్స్యత్వమున - (మహామత్స్యమూర్తిని అని భావము), - తిమింగి
లాది స్వరూప మిట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. -

‘అస్తిమత్స్యస్తిమిర్వామ శతయోజన మాయతః,

తాన్ద్రుంగితే తత్స్యస్య తిమిర్గిల ఇ తీరితః,

తిమిర్గిల గిలోఽప్యస్తి తద్గిలోఽప్యస్తి రాఘవః.’

మతిగడతః = కల్పము ముగియఁగా, మెయ్యెయి = అవలీలగా, పెంచిన (నీవు), నీమహాతః = నీనోటిలోపలికి, తత్స్యస్య తిమిర్గిల ఇ తీరితః, చేత (‘పలాశీ వృక్ష రక్షసోః, మేది. - ‘విశితం తరసం మాంసం నలలం క్రవ్య మౌమిషమ్’, ‘స్వాచ్ఛామిషే పలమ్’ అను.), త్రెళ్లుట = దొరకుట, (ఏమనఁగా?), శ్రుతులు అను దూతపుర = వేదము లనెడు (నీ) నిశ్వాసములు (‘శ్రుతిఃస్త్రీ వేద ఆమ్నాయః’ అను.), మగుడఁక చొచ్చు తఱిక్ = మరల నీ నోటం బ్రవేశించువచ్చుడు, భ...క్తి - భరత్ = నీయొక్క - ఏధనవిధన = ఒక్కొక్క పెంపుచేతను (పెరిగిన కొలదియ) - ఏధిత = పెంపబడిన (‘ఏధ వృద్ధా’ ధా. పా.) - జన = వేగముయొక్క (‘రంహ స్తరసీ తు రయః స్యదః జనః’ అను.) - కక్తిక్ = బలముచేత, త...తక్ - తత్ = ఆపలలాశియొక్క - అల్పతాల్పరక్ = మఱియు మఱియు చిన్నదగుటచేతను, ఈడ్చికొని తెచ్చుటకాక = నీనోటిలోనికి బలాత్కారమున కొట్టుకొని వచ్చుటగా నున్నదిగాని, నీవు, మ్రింగుటే = మ్రింగుట యేమోగాదు (ఏకారము ప్రశ్నార్థకము).

ప్రశయకాలమందు నీవు నీతిమింగిలమూర్తిని ఆపరిమేయముగా అవలీలగా పెంచుకొన్న వాడనై, మహావిపులమైన నీనోట వేదచోరకు నాక్షుద్ధరక్కనుని ఒక చిన్న చేయబోలె మ్రింగుట ఎట్లుం దెనఁగా - మ్రింగుటవలె నుండలేను, వాడుచోరించిన వేదములైన నీయూర్వులా నీవు మహత్తరముగా పెరిగిన కొలదియై ప్రవాహవేగముచే హెచ్చినవై మరల నీనోరం బ్రవేశించువచ్చుడు వానినిగూడ నీనోటిలోనికి కొట్టుకొనివచ్చుటగా నుండెను. వేదములు భగవంతుని తొలియూర్వులనుండి వెడలివని పురాణములందు ప్రసిద్ధము. ‘తస్మా త్తైపానాత్రయో వేదా ఆతాయన్త’ అని శ్రుతి. - సాపన్నవోత్ప్రేక్షలంకారము. - ‘మెయిమెయి’ అనుచో ‘వెయ్యము’ తోనగుదానియందువోలె ఇత్యలోపముచేప ‘మెయ్యెయి’ అని అయినది. - ‘వేటిమగల్బలం దెదలి మెయ్యెయి మార్కొనలేక పాతినక్’ ఇత్యాది ప్రయోగములు నిర్వచనోత్తర రామాయణ భారతాదులందు కలవు.

—* కూర్మ మూర్తి *

మ. జలపూరప్లవమానమృణ్మయమహీసంరక్షకై గార యీ

బలె ముక్తామణిశుక్తిశంఖనికురంబం బెల్లఁ జూర్ణంబుగా

బలభిద్రవజ్జనదృష్టిజోపరిపరిభ్రామ్యన్తహామందరా

చలసంఘృష్టిఘురట్ట మైనకమతస్వామి న్నినుం గొల్పెదన్.

20

జల...క్షకై - జలపూర = నీటి ప్రవాహమందు (‘తూలో జలప్రవాహేస్యాద్ వ్రణ సంకుద్ధి భక్ష్యయోః’ - మేది.) - ప్లవమాన = తేలుచున్న - మృణ్మయః = మట్టియొక్క వికారమైన - మహీ = భూమియొక్క - సంరక్షకై = కాపుడలకొఱవ, గారయీబలై = గచ్చుచేయుటకొ యగునట్లుగా, ముక్తా...ంబు - ముక్తామణి = ముత్రము లనెడి మణులు - శుక్తి = ముత్రైపురజిప్పులు - శంఖ = సంకులా (అను నీవియొక్క) - నికురంబంబు - సమాహము (‘స్త్రీయాం తు సంహౌతి

ర్చిస్తానని వివరమును కదమ్మకమ్ అను, ఎల్లక - సమస్తమును, మార్గంబుగా - మన్ను మునునట్లుగా ('చూల్లో ధూళి మోరభేదే' మేది), బల...ము - బలభిత్ = ఇంద్రునియొక్క - గజ్ర = వజ్రాయుధముతో - సద్యక్ = సమీపమైన - విజయపరి = తనవైభావములను - పరిపూర్ణముత్ = తిరుగుచున్న - మహత్ = గొప్పదైన - మందరాచల = మందరపర్వతముతోడి - సుఖస్థితి = ఒరయకకు, - ఘరట్టము = (క్రింది) తిరుగలి ('గోధూమాది పేషణ పాషాణోఘరట్ట' అని సైమధ వ్యాఖ్య) - విస - కమక స్వామి = తాచేటి దొరను ('మాత్త కమక కచ్చపా' అను. 'స్వామి ప్రభువిశాఖయో' మేది.) నిమక, కార్పదక.

పాగరమథనకాలముందు ఆదిహార్తము వీరపువై మందరపర్వతము తిరుగుడుచుచుండుటయు వానినడుమ ముత్రములు ముత్రేపుంజిపులు శంఖములను సున్నమువలె నలిగిపోవుటయుంజాడగా నట్లుండె ననగా, మట్టి మొత్తమయినభూమి నీటివెల్లిలో తేలుచుండుటచేత దినదినమునకు వాని కరణి పోవునే యని, సిత్వధిక్కుడుడైన నీవు శంకించినవాడవై, అట్లు కరంగనిక కాపాడుట కై భూమికి గారవూయుటకై, ఓస్వామి, నీవు, కమకరూపివై వజ్రాయుధమువలె కఠినమైన నీ వీరపును క్రింది తిరుగలిగా నుంచి మందరమును పైతిరుగలిగా చేసి ఆముక్తాకుక్తి శంఖములను సున్నముగా నూరించుచున్నావో యనునట్లుండెను. - ఉత్పేక్ష.

ముక్తాకుక్తిశంఖములు సున్నమునట ప్రసీధము. 'బలభిద్వజ్రసత్వక్' - అంతకఠినము కాదేని ఆది మందరపర్వతమునకును దానియొరయకకును అంగదు. తాచేటివీరపుయొక్క కఠినత విదితమే. ఈపద్యమును మనువులో కలదు.

—* వ రా హ మూ ర్తి *—

చ. ఒకమఱి బుడ్డగింప విలయోదకము ల్పయి కుబ్జి, చిప్ప వ్ర
చ్చుకొని, మహాశ్రవీధి జన, సూకరత నైయి వెంచి, వెండి క్రిం
దికి గయివ్రాలు తత్సలినిర్మలధార నదఃపరస్పర
త్పేక్షితికి నీ యజాండమునె బంగరు ముంగటగా నొనర్పవే. 21

(స్వామి నీవు) - సూరకరక = వరాహత్వముందు - మెయి = శరీరమును, వెంచి, ఒక మఱి = ఒక్కమాటు, బుడ్డగింపక = ముట్టెతో కెళ్లగింపగా, విలయోదకముల్ = ప్రళయ జలములు, పయికి = ఉబ్బి = లేచి, చిప్ప = బ్రహ్మాండపు గుల్లను, వ్రచ్చుకొని = దుప్పి, మహా శ్రవీధి = అవెలపలియాకాశమార్గముందు, ('అర్థం మేఘే చ గగనే ధామభేదే చ కాఞ్చనే' మేది), చనక = పోగాను, వెండి = మరల, క్రిందికి, క...రక - కయివ్రాలు = వంతుగా వాలిపడుచున్న - తత్ సలి నిర్మలధారక = అనీటియొక్క స్వచ్ఛమైన పడుచున్న పరంపరచేత ('సలిలం కమలం జలమ్' అను. - 'ధారా పూః కాపి నేనాగ్రం పతదమ్నాద్వి సంతతిః' వాచా.), అ...కి = అదః = బ్రహ్మాండముకంటె - పర = అవలె - స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న - ప్రకృతికి = మాయత్వ తయజాండమునె = ఈ బ్రహ్మాండమునీ, బంగరు ముంగటగా = ఇంద్రుని రథముకట్టుటగా, ఓవర్పనే = చేసితివిగదా.

భగవంతుని వరాహవతారముందు దేహమును మహాత్మరముగా సొంతకుని ప్రత్యక్షమున నీటివెల్లిని ఒకమాటు ముట్టెతో పొడిచి యొగపొటగా, అట్లు అయిదినతగములేక విడిచి

ప్రకృతినిహమునకును పైకి పోయి నంగి క్రిందికి పడుచున్నప్పుడు, అతడు నిజ ధారతోడి బా-
లప్రకృతినిహము నుకలస్పృహతో గారణభూతురాలై దానికి తెలిగానున్న ప్రకృతికారక భగవం-
తుడును చేయించి తెలిసిన బంగారపు ముంగళయో యన నొప్పుచుండెను. ఈ కృత్యమంగారము.
అతిశయోక్త్యుక్త ప్రాచీనము.

ఇటు 'ముంగళ' అనునది - సన్న పొడి బంగారపుఁ గాఁడనక కాడ కనబడనియట్లుగా
సన్నముతైములు గ్రుచ్చి నడుమ పెద్దబంగారపుఁ బూసను గ్రుచ్చినదిగా నుద్దేశింపబడినది.
'నిర్మలధార, అనుటచేత సన్నముతైములు గ్రుచ్చినది యని లభించుచున్నది. కాఁడనక బూసనకుం
దేర్చియు ముంగళ యని వ్యవహారము; ప్రాధాన్యముచేత భూసన మాత్రమే అవ్యవహారము
కలదు. — 'అధర మాధుర్య భిక్షగతం బగుకుధా ఘటికనా ముంగళ కదురుపటిచి' - శృం. నై.
బంగరుకాడన ముతైములు గ్రువ్వకయే పెద్దభూసగామాత్రము ఒకపెద్ద ముతైము గ్రుచ్చు
టయుం గలదు. ఇటు బంగరుభూసగా చెప్పుటకుం గారణ మే మన బ్రహ్మాండము బంగారుగ్రద్దు -

'అప ఏక సస ర్జదా, తాను పితృ మాతృసృజత్,

త దద్ద మభవ దైశుం, సహస్రాంశు సమప్రభమ్'

మనుస్మృతి.

'బుడ్డగించుట' వరాహచేష్ట - దానిని భగవంతుడు కావించుట ప్రశయజలమును తీర్చి భూమిని
రక్షించుటకు. వశీకృతయైనభగవంతుని కాంక్షనిఁ గాను, ప్రకృతిని తత్కాంతఁగాను, భావిం-
చుట ప్రసిద్ధము; కాంక్షుడు కాంతకు నగలుచేయించి పెట్టుటయుం బ్రసిద్ధమే. 'మెయివెంచి' -
ఒకమాటు బుడ్డగించినమాత్రాన ప్రశయజలమెల్ల ఎరిగిపోవునంతటి మహత్తరరూపమును వరాహ-
భగవంతుడు చాల్చె నని భావము. - 'బుడ్డగించుట' - బుడ్డవలె ఆనఁగా తోరంపుమొత్తముగా
లేచునట్లు పొడిచి యెత్తుట. - 'మహత్' అనుటచే బ్రహ్మాండమునకు లోనిదైన యాకాశము
గాదు, వెలుపలిది అని భావము. మనువులొని నూకరావతారవర్ణనము దీనినిబోలియున్నది.

—* వృత్తినిహము —*

మ. అసురేంద్రాశయకుండికాచ్చరుధిరవ్యాప్తస్వకచ్ఛాయః గాం
చి సముద్యత్ప్రతినిహమత్సరమిశచ్ఛేష్టః దదుద్ధామదీ
ర్ఘసూరూటముః బెల్లగించుగతి నాంత్రక్తేణేఁ గిన్మక్ వెరం
జి నీతక్రూర భవన్నఖావళులు ప్రాచు న్నర్త్యపంచాననా.

222

మర్త్యపంచాననా = ఓనరసింహ - ('మనుష్య మనుషా మర్త్యా మనుజా మానవా
నరా' - 'సింహా మృగేష్టాః పశ్యాన్యః' - అను.), అను...యక - అసురేంద్ర = దానక రా-
జయిన హిరణ్యకశిపునియొక్క - అకయ = హృదయ మనెడు ('అకయా స్థాన తాత్పర్య' నానా.-
అక్షరచేత తాత్పర్యస్థాన మగు హృదయమును చెప్పుచున్నది) - కుండికా = కుండమునందలి
('కుండం పితరే తోయాధారనిశేషేన వహ్నిగర్తచ' - వానా.) - అచ్చు = లేటయైన - రుధిర =
రెడ్డుటియందు - వ్యాప్త = పర్వయన్న - స్వక = తనదైన ('సోఽన్యతా వాత్సనిన్యం త్రి మ్యుత్తీయో
సోఽన్యత్రీయాం భగో' అను. వైకవ్యకా.) - ఛాయక = ప్రతిబింబమున ('ఛాయా మర్త్య
ప్రీయా కాన్తిః ప్రతిబింబ మనాకమ' అను.) - గాంచి = చూచి, గ...ష్టక - శముద్యత్ =
(తన) మీఁదికి వచ్చుచున్న - ప్రతిసింహ = కైరిసింహమునెడిమత్సర = ప్రాధమ్యతో ('మత్సరా

మహిళాయాం పాత్ర వైశిష్ట్య ప్రధానాః ప్రమాణాః మేది.) - మిశ్ర = మిశ్రము, చేష్ట = చాపారముగా, త...ము - తత్ = ఆప్రతినిహముయొక్క - ఉద్దామ = ఉత్కటమున - దీర్ఘ = నిడుదలైన - యజ్ఞ = జాలుయొక్క ('యజ్ఞ జలా శేషరయోః' మేది.) - యజ్ఞాదుమత = సమాహమును, పెల్లగించుగతి = పెట్టికెవైచురీతిగా, అం...డిక అంత్రి = ప్రేక్షయొక్క ('అన్తం పురీత' అను.) - శ్రేణి = వరుసను, కిన్నక = కొంపముతో వె...లు - తెరంజ = జవురకొనుచున్న - నిత = తెల్లని - కూర = కఠినమైన ('కూర వృక్షంశు ఘోరోష్ఠ కఠినాః' హైమ.) - భవత్ సఖ = నీగోళ్లయొక్క, ఆనకులు = పంక్తులు ('విభాగి రాకలిః పక్ష్యా' అను.) - ప్రోచుక = (మమ్ము) రక్షించునుగాక.

నరసింహమూర్తి హిరణ్యకశిపునిగుండియం జీల్చి, ప్రేవులం బెల్లగించివైచుట యెట్లుండెననగా, విశాలమును లోతు నయిన భగవంతునిచ్చేష్టచేత చర్మాదిరూపమున పైకప్పు ఎడలిన యాతని యాహృదయము ఒక నెత్తుటి కుండ అనునట్లుగా నుండెను; అందునుండి భగవంతుఁడూ అంత్రిములం బెకలించి వైచుట, అందు తన ప్రతిబింబమునే తాఁగాంచి, అది తనకు వైరి సింహమనియు తనమీఁదికి దుముక నుంకించుచున్నదనియు బ్రమిసి దానిజాలును తాఁ బెకలించుట యనునట్లుగా నుండెను.

'కుండిక' యనుటచే హృదయముయొక్క విరివియు పెల్లును లోతును నెత్తుటిపెక్కువయు వానిచే ఆసురుని మహాబలాధ్యక్షయై తెలియుచున్నవి. - 'అచ్చ' అనుట ఛాయానిధికి. - 'సముద్యోత' - తాను ఆరుధిరమున కభిముఖ మైనప్పుడు తనఛాయ తన కభిముఖ మగును. తా నెట్లు చేష్టించిన నదియునట్లే చేష్టించును. - 'నిత' - ఉత్తరకాయము సింహముగటచేత; నరుఁడుగానే యుండిన ఎటుపుగలిగి యుండును. 'కూర'తయు సింహముగోళ్లగుటచేత. - ఉత్పేక్ష - భ్రాంతిమ దను ప్రాణితము.

ఉ. మునుము న్దెల్పును, దూఱఁదూఱ మఱి కెంపు, న్నెండియుం దూఱఁగం
దనగాయం గలనల్పుఁ, దోష నఖకోణశ్రేణిచే విక్రమం
బున వాఁడుగ్రతఁ గొన్నయట్టి విలపన్తూర్తిత్రయారేజముం
గొను లీల నివ్వదలింపవే యసురవక్షోభిత్తి మిథ్యాహరీ. 23.

మిథ్యాహరీ = ఓహూహింహమా ('మృషా మిథ్యా చ వితథే' - 'సింహో మృగేంద్రః పశ్చాన్యో హర్యక్షః శేసరీ హరిః' అను.), మునుము = మొదలమొదల, తెల్పును, మఱి = అనంతరము, దూఱఁదూఱ = చొచ్చినకొలందియు, కెంపుక = ఎటుపును, వెండియుక దూఱక = ఇంకనుం జొచ్చి పోగా, కందనగాయక = గుండెకాయయందు, కల (=ఉన్నట్టి), నల్పును, తోఁపక = అగపడుచుండగా, విక్రమంబునక = పరాక్రమముచేత, వాఁడు=ఆహిరణ్యకశిపుఁడు, ఉగ్రత = భయంకరత్వముచేత, కొ...ముక = కొన్నయట్టి = అపహరించిన - విలసత్ = ఒప్పుచున్న - ఛూర్తిత్రయీ = ముమ్మారులయొక్క (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులయొక్క - 'త్రయ్యైవ దేవ్యాం త్రితయే పురస్కార్యం కుమతాకపి' హైమ.) - తేజముక = తేజస్సు అను, కొనుటొక = మరలఁ బుచ్చుకొనుచున్నవో యనునట్లుగా, నఖకోణశ్రేణిచేత = గోటిపడుటచేత ('కోణోఽక్షాలగురే ర్మణే నానా'), అ...త్తిక - ఆసుర = ఆదానపునియొక్క -

చక్షుఃశ్రోత్రా = గోడవంటిదైన, తోమున - (‘శ్రోత్రః శ్రీ కడ్యక్షా’ అను), విదళింపక = చీల్చి తిరిగకా.

తొముం కీల్చునపుడు తొలక చర్మపుంగోత తెల్లగాను, దానివెంబడిమాంసము ఎల్లగాను, దానివెంబడి గుండెకాయ నల్లగాను, ఉండును గావున, నరసింహమూర్తి హిరణ్యకశిపుని తొముగోడను చీల్చినప్పుడు అతడును ఆవర్ణములు అగపడుట యెట్లుందె ననఁగా - ఆరక్కముడు విక్ర్రాంతుడై బౌద్ధత్యముచేత హరించి తనయం దిముద్బుకొన్నవానిని - తెల్లని శివలేజమును, ఎల్లవి బ్రహ్మలేజమును - మరల గోటికొనలచే క్రొవడుటయొన నొప్పురను. - ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

—* వామన మూర్తి *

మ. బలిదైత్రేయభయాంధకారభరితబ్రహ్మాండగేహంబులో

పలఁ బై మండడితప్రౌతాపమయదీపజ్వాల డింద, న్దమం

దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నెగయునుద్యత్తన్నహాచ్ఛాయ నాఁ

గలనీలాంగము శింశుమార మొరయంగాఁ బెంపవే వామనా? 24

వామనా, బలి...పలక్ = బలి = బలిచక్రవర్తి యనెడు - దైత్రేయ = ఆసురునివలన, (‘అసురా దైత్య దైత్రేయ దను కేంద్రారి దానవాః’ అను.) - భయ = వెఱపనెడి - ఆంధకార = చీకటిచేత - భరిత = నిండిన - బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండ మనెడి - గేహంబులోపలక్ = ఇంటియందు, పైక్ = ఉర్ధ్వభాగమందు, మం...ల - మండెడి = వెలుగుచున్న, తత్ = ఆబలియొక్క - ప్రతాపమయ = తేజోరూప మయిన - దీపజ్వాల = దివ్యమొగ్గ, డిందక్ = అతిపోఁగా, కడుక్ = మిక్కిలి, దలమై = దట్టమై, మింటికి = ఆకాశమునకు, గ్రక్కునక్ = తటానున, నెగ...య - నెగయు = లేచునట్టి - ఉద్యత్ = పైకిలేచి పోవుచున్న (అతిపోవుచున్న) - తత్ = అదీ పనుయొక్క - మహాచ్ఛాయ = గొప్పచీకటి, నాక్ = అనునట్లుగా, కలనీలాంగముక్ = ఒప్పుచున్న నల్లనిదేహమును, శింశుమారము = మొసలియాకృతినున్న, జ్యోతిశ్చక్రమునకు - ఒరయంగాక్ = రాచుకొనునట్లు, పెంపవే = వరిల్లఁ జేసితివి గదా.

ఓ వామనమూర్తీ! బ్రహ్మాండ మనెడియింటిలో బలిచక్రవర్తివలనిభయ మనెడియంధకారము నిండియుండఁగా, పితృ నల్లనిదేహమును క్రిందినుండి పైశింశుమారచక్రమువలనను పెంచి వ్యాపించుట యెట్లుందె ననఁగా-ఆదానవుని ప్రతాపము-బ్రహ్మాండగేహములో ముల్లోకములపైని ప్రకాశించుచున్నట్టిది - ఉన్న పైయుండి యాతిపోఁగా దాని క్రింద పెన్జికటియై పైకి బయ్యటయనునట్లుగా నుండెను. వామనవిభృంభణముచేత భయాంధకారము పోయి ప్రతాపనిర్వాణాంధకారము వ్యాపించె నని భా. - రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షలంకారము.

‘శింశుమారము’ - శ్రీమన్నారాయణుడు నక్షత్రమండలములో మొసలియాకారపునక్షత్ర సంఘరూపమున యోగవిద్రం బొందుచున్నాడని విష్ణుపురాణ శ్రీమద్భాగవతములందు చెప్పబడియున్నది. ‘శింశుక్ మారయతీతి శింశుమారః ... శింశులనుచంపునది.’ రూ. శింశుమారః. ‘శింశుమార’ అను రూపమున అనుస్వారము వ్యవహరింపబడినది. మదీయశృంగార నైషధవ్యాఖ్య రి. (28) చూ.

—* పరశురామావతారము *

మ. శమితశ్చ త్రకళత్రనేత్రజలవర్షాచే నీకీర్తిహం
సముక్తౌచస్సుటతావకాంబకసుషిం బాగంగ నీతీంచి, వ
ర్షము రా వంచలు నంద నేడుఁ జను నిచ్చ న్నాటి తచ్చేష్ట వా
యఁబు; దిర్యక్షతి దా గతానుగతికం బొఁగా కుతారీ హరి. 25

నకారీ హరి = గండ్రగొడ్డలికతవాడ వయిన ('ద్యయోః కతారః స్వధితిః పరశుశ్చ హరి
శ్యకః' అను.), శమి...క = శమిత = సహరింపబడిన, శ్చత్ర = శ్చత్రియులయొక్క,
కళత్ర = భార్యలయొక్క ('కళత్రం శ్రోణి భార్యయోః' అను.) - నేత్రజల = ఆకులచేత
జైన ('అక్షు నేత్రాక్షు శోధనం చాస్య మశ్రుచ' అను.), వర్షాచేక = వర్షాలమందు (ఆయ
కువులు వర్షములచే నమితముగాఁ గురిపినందున ఆకాలమున వర్షాలములచే నుండె ననుట -
'ప్రియాంప్రావృట్ ప్రియాంభూమ్ని వరాః' - అను.) - నీకీర్తిహంసము = నీయొక్క విజయ
భ్యాతి యనెడి హంస ('యశఃకీర్తిః సుజ్ఞాచ' - అను.), క్రం...పిక్ - క్రంచ = క్రంచ
పర్వతమునందు - క్షుట = క్షుప్తమయిన, తావక = నీదైన, అంబకసుషిక్ = బాగాంపు రంధ్ర
మునందు ('రస్థం శ్వేత్రం వతా కుషిః' అను.), చాగంగ = ఏగఁగా, ఈతీంచి = చూచి,
వర్షము రాక = కానవచ్చినప్పుడు. ('వృష్టిర్వర్షమ్' - అను.) - అంచలు = హంసలు,
ఇచ్చుక్ = మనఃకునందు, - తత్ = అకీర్తిహంసయొక్క - చేష్ట = క్రంచ రంధ్రమార్గమున
వ్యాపారము, వాటి = పాదకొని (అనఁగా ప్యాభావికమై), పాయమిక్ = వదలిపోకుండుట
చేత, అంద = ఆదారి నే, నేడుక = ఇప్పటికిని, చనుక్ = పోవుచున్నవి. తిర్యక్షతి - తిర్యక్ =
కదులును నేలకై పుట్టుకొని చరించు (ననైన పశుపక్ష్యాది) జంతువులయొక్క, తతి = సమా
హము, తాను, గతాను గతికంబు = పోయినదానివెంటిని పోవునది, బొఁగా = అనుగదా.

ధనుర్విద్యలో శివశిష్యుడైన పరశురాముడు తనసహాధ్యాయులు శివపుత్రుఁడును విస
వమారస్వామిలోడి పంపెములో, క్రంచమనుపర్వతమును ఒక్కబాగామున తూఁటువడ నేసెను.
అతూఁటువలన అతని శోధండవిద్యాపాండిత్యకీర్తి వ్యాపించుటను కవి ఇట కీర్తిహంసము
ఆరంధ్రముదారిని నిర్మించుటగా వర్ణించినాడు; హంస తెలుపుగావునను - 'మాలిన్యంశ్యోమ్ని
పాశే యశసి ధవళతా వర్ణితే హాసకీర్త్యోః' - పా. ద. అను కవిసమయముంబట్టి, కీర్తియు తెలుపు
గావున కీర్తినిసంపగఁజెప్పట. - ('జలధర సమయే మానసంయన్తి హంసాః' పా. ద. - అనఁగా -
'వర్షాలముందు హంసలు మానససరోవరమునకుం బోవును' అనియు, కవిసమయము; - 'వీరః
కౌశ్యస్య క్షేదాత్కృతధరణితలాత్పర్యహంసావతారః' మహావీర. - "హంసద్వారం భృగు
పతియశోవర్తయత్ కౌశ్యరస్థమ్" మేఘసం. - ఇత్యాదివ్యవహారముచేత హంసములు
క్రంచరంధ్రము మార్గముగా రాకపోకలు గావించుననియు కవిసమయము. - నీది నెల్ల నిట నను
సంధింపవలయును.) 'నీరశురామమూర్తి, తిర్యగంకువులు స్వతంత్రమార్గముల నకలంకింపక,
పోయినదానివెంటిని పోవునవి, అట్లే ముమ్మ నీరశురామచే నిరూపించినరాజవర్ణనకై
తద్ధార్మ్యము వెల్లడు నేర్పుగాఁ గల్గినరచయిబాష్ప ధారామృదులు నురియుచుండినకాలమునకు
వర్షాలముందు నీకీర్తిహంస క్రంచరంధ్రమార్గమున నెడలుటంబట్టి హంసకాచి యున్నదిని

తాళమును దూయుట; రానుతాళము ఆరిపని యనుట; రానునిం బంకలో నుంచుకొని జరచునేయుటానిది గొట్టంగలదైన తాళము ఆరావణం నూలుబుటలో సుదేహమో అని యోచనంగీకరము. 'సరిలకా' అనుటచే భోగవత్సవగాహము నూచితము.

త్రులస్తియొక్క గోత్రాపత్యము పాలిస్తుండు. 'వసాస్సుక్తాంసమజ్జాశ్చి మేదస్సుక్తాతీ ధాతవః.' భావప్రకాశము. ఇప్పుడ్యము మూడవ పాదములోని దుష్టయతితప్పు కడమయెల్ల వును చరిత్రములోనిదే [6-110]; 'సరిలకా' అనుట యిది సరిపఱుచుట. (మా. పీఠిక, 'జెహల జన్నట్టి' పూ. మ. పా.)...ఉత్పేక్షలంకారము.

- సీ. (1) స్యందనస్థివిదాజుత్త్రుజాడ్యకృ
జ్ఞంధూమరుద్గరుజ్ఞాత్కలములు,
- (2) క్రవ్యాశిరాడ్డాత్రకనదస్సగ్గాహన
స్ఫుటశల్యహవ్యభుక్కుత్కలములు,
- (3) యోధవర్తితహృత్పుటోత్కాగ్రితనిజపాత
సాలాశ్చక్రతముహుష్టాత్కలములు,
- (4) పతితోగ్రరక్షకబంధభారభృశార్తి
భుగ్నభోగఫణేద్రపూత్కలములు.

తే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరచ్చాయదములు,
దివ్యతావకకార్పుతోత్పేరితములు,
కలుషము లడంచుఁగాత లంకాపురాంగ

కాంబరచలత్కలంబకదంబకములు.

27

1. [దేవా = ఓ ప్యామి (శ్రీ రామా)] - స్యం...లు - స్యందన = తేరియందు, పిఠి = ఉన్నట్టి, విదాజుత్త్రు = ఇంద్ర పారథి (యైన యామాతలి)కి - జాడ్య = జడిమను (జడతను - నమైరను) - కృత్ = చేయునట్టి - ధుంధూ = కుపానువంటి - మరుత్ = గాలిగలదైన - గరుత్ = జెక్కలయొక్క, ధూత్ కృతములు = ధూత్ కారము అనఁగా ధూత్ అనెడు ప్రాతగలియు;

2. క్ర...లు - క్రవ్యాశి = రాక్షసులయొక్క - రాట్ = ప్రభువయిన రాజుని యొక్క - గాత్ర = దేహమందు - కనత్ = వెలుంగుచున్న - అస్పక్ = నెత్తుటిని - గాహన = చొప్పుచేత - స్ఫుట = స్పష్టమయిన - శల్య = అలుఁగుల - హవ్యభుక్ = నిప్పుయొక్క - భూత్ కృతములు - భూత్ భూత్ అనెడు ప్రాతగలియు;

3. యోధ = జోదులయొక్క - వర్తిత = కవచముగలిగిన - హృత్ = గుండెయల - త్రుట = సంపుటమనుండి - ఉత్కాగ్రిత = దుస్సిన - నిజ = తమయొక్క (=తాము) - పాత = పాటు చేత (= పడుటచేత) పాల = ప్రాకారమయొక్క - అక్త = తొలయందు - కృత = చేయబడిన - మహా...తలచైన - రాక్ష్మితములు = కాత్ ఆనుభవముగలవి;

4. వ...లు - పతిత = మారిన - ఉగ్ర = భయంకరమయిన - రక్షకబంధ = రాక్షసుల ముండిమలయొక్క - భార = బరువుచేతనైన - భృశ = మిక్కుటమైన - అర్తి = కడచేత

భుగ్గు = ముడిచిన - భోగ = పడగలుగల - భుగ్గు = శివహియొక్క - భుగ్గుతములు = భూత్ అగుదు భుగ్గులు (ముఠలు) కలదియె—

రాం...లు - రాంత = దస్సిన - రభ్య = తేరి గుఱుములకు - నిరంతర = దట్టము అయిన తమయొక్క - ఛాయ = నీడను - కములు = ఇచ్చునదియె, (విను) - తా...లు - తానక = నీయొక్క - తార్క = వింటినుండి - తిత్సేరితములు = ప్రయోగింపఁ బడినట్టివి. అం...లు - లంకా = లంకయనెడి - పుర = పట్టణముయొక్క - అంగణ = మంగిటియొక్క - అంబర = ఆకాశమందు - చలత్ = సంచరించుచున్న - కలంబ = బాణములయొక్క, కడం బకములు - సమాహములు, కలుషములు = పాపములను, అడంచుఁగారక = పోఁగొట్టునుగాక.

రామ రావణయుద్ధమందు రావణునితోఁ జోరుటకై శ్రీరామలవారికి దేవేంద్రుఁడు తన రథమును తనపారథి మాతలి నకమునం బంపెను. అందుండి శ్రీరామలవారు పోరుచుండిరి. అప్పుడు వారివింటినుండి ప్రయోగింపఁబడిన బాణపరంపర లెట్లుండె ననఁగా - బాణములకు నీడికడ తెక్కలు కట్టుదురు. ఆకాశములో ఆబాణములు రైయని పోవునప్పుడు ఝంఝామారుతములం బోలిన యాతెక్కఝాత్కారములచేత రథము తోలుచున్న మాతలికి చెవులు గింగురు మని బుడికి జడత సంభవించెను. ఆబాణముల యలుగులనుండి ఆకసమున గాలితోడి యొరయిక చేత పొడమిన యగ్నిజ్వాలలు రావణాసురుని నెత్తుటం జొచ్చి, చుంఝుచుంఝి అని స్ఫుట ముగా కల్పించుచుండెను. జోరుల మైముఱువుతోడి హృదయములను భేదించుకొని అనలికి దుస్సి ప్రహరిలోని కిలలం దగిలి- తాత్తాత్ అని మాటిమాటికి మ్రోగుచుండినవి. చలించుచున్న పైఁ ఁండి భయంకరపు రక్కసియొండెములు నేలం జాఁపకట్టుగాఁ బడఁగా ఆభారమునకు నొప్పిఁ జెంది పడగలు క్రంగి ఆదిశేషుడు పెల్లగా బుసకొట్టు చుండెను. అపోరాటపు హుటాహుటి పరువులలో బడలసీయక తేరిగుఱుములకు ఆబాణములు క్రిక్కిరిసిన తమ నీడల నొసంగుచుండి నవి. అట్లు లంకాపట్టణంపు మంగిటి యాకాశంబున చలించుచున్న యాబాణపరంపరలు పాప ములను పోఁగొట్టునుగాక. అట్టి యారక్కసులను, వారి తేనిని గూల్చినట్టివి గావున తప్పక కలుష ములనుగూడఁ గూల్చునని నూచన.

పా. 'బుభుక్షక్షత్తృ' - ఈపాపమును హృద్యమే - 'బుభుక్ష' కబ్బము ఇంద్రవాచ కము అకారాంతము కలదు. 'క్షత్తృ' - 'క్షత్త' స్యా తస్మిరథౌ ద్యాన్తే క్షత్రియాయాం చ కూద్రతే' అను. 'ఝంఝాచరుత్' - ఝంఝుతుంటి గాలిగలవి అని గరుత్తులకు విశేషణము. ఇందలి నీపపాదములు బహువ్రీహాలు, కడంబకములకు విశేషణములు. 'ఛాయదములు' - ఇందు ఛాయా కబ్బమున ప్రాప్త్య మెట్లయినది? 'ఇక్షుచ్చాయ నిశాదన్యః' ఇత్వాది ప్రయోగంబు లందులతో నిరంతరములయొక్కఛాయ = నిరంతరచ్ఛాయము - అని వక్షిసమౌనుగా గ్రహింప వలయు—

చవ్యస్త ప్రాక్కుదా నేనా చ్ఛాయా కాలా మరానికాః
 క్షుర్యా పృనేనం శ్వనికం గోశాల వితరే చ డిక్. అను.
 'విభాషా నేనా మరా చ్ఛాయా నికానామ్' నూ.

అధారి పక్షేభుః కవ్యకీర్తితా ఘృతాః కృతవృత్తుచ్చాయంబోహి ముక్షే. 22

‘తస్య తతస్య కథా హస్తా తస్య చాప్య తత్పూర్వము తస్యవశేన... తస్య
యాచ్యాయ ఇతి విధానసేనా’ ఇత్యాదినా నప్రసంగత్వమ్ అని వారాణసీక.

‘వీరత్వద్వక్ వర్ణనము. మాధుకావ్యము 20 (16).

‘విజృంభితభావతాప మేకం పశలపాపి. మురద్విమో బలస్య

శరణాం మయం సమం సమస్తా దుఃఖినైక నరాధిపేన తేనె.’

‘వీరత్వో గ్రరక్షః కబంధ’ - ఇటువీరులు భారాతికమును చెప్పినందున ఈయంగ్ర
తను మహాకాండచేతం గలిగినదానినిగానే ఎన్నుట యొప్పును గావున ‘ఉగ్ర’ అనుటకుమాట
‘ఉడు’ అని పఠించుట మెఱుంగుగాఁ దోచెడిది. ‘ఉగ్రస్య’ యని పఠించుటే భాగములచే నైక
విన్నపబడిన యెందులను అనిగాని, మించునగుడియే పోదునాకీ తలదగి క్రిందపడుచున్న మెం
దెము ఇదియేవి యర్థమును. ఆపక్షమున శ్రొత్తబరువు కటాల్పనంబడుటయు అందుకలన కేమినికీ తటా
లున కలలకు దెప్పి మెడకు విజుపును సంభవించుటయు ఒప్పుదును, ‘వర్తిత’ - అనుటచేత ముందు
ఉన్నతీరాను చించుకొని కర్వాత పుటును (అనఁగా దొప్ప) వంటి గుండెను భేదించి కర్వాత
మరల తీరాను భేదించి కర్వాత ప్రహరింపఁగలలకు తగిలి పెనుతాత్ కారము చేయునంటటి విషయ
గలది అని బాగాప్రయోగ బలాతికయ వర్ణనపరము. మాతలికీ ‘హద్యకృత్’ అనుటచేత ఇంద్రుని
యాద్యములలో ఇట్టి శరపరంపరా ప్రయోగములను ఆయన యెఱుంగఁ దని సూచితము.-
‘దుంధునా’ సాదృశ్యముచేత ఆకాశమెల్ల అట్లు ప్రాఁగుచుండెననుట.

—* బలరామావతారము *—

చ. ‘క్షీతి హలకృష్టిః బుట్టి యడఁగెఁక్షీతియందునె నీత’ యంచుఁ ద

త్సలి విరహార్తిబాంధిమముఁ దాలిచి రామశరీర మెత్తి, యా

క్షీతిఖననక్రియ న్నగుడఁ జెందఁగఁ గాక, కలిందజాతటిక

క్షీతి ధను నేటికి న్న్వలము చేఁగొని నీ కవశాత్తత న్నలీ!

22

హరి=ఓ బలరామస్వామి, నీత = జానకి, క్షీతిక = భూమినుండి, హలకృష్టిక = హల =
నాఁగటి చేతనైన - కృష్టిక = దుక్కిచేత, పుట్టి = జనించి, క్షీతియందునె = భూమియందు, అడఁ
గె = లయ మొందెను, అంచుక = అనెడి కలంపుఁగొన్నవాడ నై, విరహార్తిక - విరహ =
ఎడఁబాపుచేతనైన - ఆర్తిక = వెనులుచేత, పాండిమముక = వెల్లండనమును (పాలిపోవుటను
అనుటయు), తాలిచి = ధరించి, రామ శరీరము = బలరామ దేహమును (శ్రీరామదేహము నను
టయు) ఎత్తి = తాలిచి, తత్ సలిక = ఆపరివ్రతను, ఆక్షీతిఖననక్రియక - క్షీతి = భూమిని -
ఖననక్రియక యనెడి, ఆ = మనుపటి, క్రియక = బ్యాపారముచేత, మగుడక = మరల, చెందఁగఁ
గాక మఱి = పొందుటకే కానియెడల, కలిందజాతటిక = యమునయొద్దను, హలము = నాఁగజోనీ;
చేక = చేతియందు, కొని = గ్రహించి, నీవక, అవశాత్తతక - అవశ = ప్యాధీనముకానట్టి -
ఆత్మతక = మనస్సుకలతాఁడైన (త్రాగుచుచే జడలు తెలియనివాడైన అనుట); గట్టిహారిక కల
నాఁడైన యనుటయు), క్షీతిక = భూమిని - ధను నేటికిక = ఏల దున్నకలగిరచ్చివది.

హర్యము. భక్తమహారాజ ఇన్నమునీయవాడై అందులకే కానిరించుటకే భక్తిమహి
మయింపఁగా హరిగతియందులో నికాశస్థియై దొరకెను. నాఁగటిబలమున నీత యని పేరు

గావున బంధువులైనందున ఆమెకడ నీక యని పేరువెట్టిరి. ఆమె పిమ్మట శ్రీ రామానికి భార్యయై భూమియందే అయిపోయినది. - సారాయుని పదియవతారములలో శ్రీ రామావతారమునకు వెంబడిది బలరామావతారము. బలరాముడు తెల్లనివారుడు, ఆయనకు నాగలి ముఖ్యాయుధము, అయిన కుర్రాపాశపరాయణుడును. సాంబుడను కృష్ణపుత్రుడు మయోధనునిహాతుడు లక్ష్మణ యనుదానిని హస్తినాపురినుండి బలసాహసముచేతనే యొక్తుకొని పోవుచుండెను. దానిం గని కారవులు వెంటనంటి పట్టితెచ్చి చెఱు తెట్టిరి. వానిని విడిపించుకొని వచ్చువాడై బలరాముడు హస్తినాపురంబున కరిగి వారిని తెఱ్యంబున వడుగ వారు కయ్యంబునకే కడంగిరి. బలరాముడు వారిని దండించువాడై కరివురిని గడ్డగానే యమునలోనికి ద్రోయుటకై నాగటికట్టు గ్రుచ్చి యొడ్చెను. ఊరు ఒడ్డగడనై పొరులు ఘోషిల్ల భీష్మాదులు వడిం జనుచెంచి బలునిపాదములకుం ద్రెల్లి వస్తువాహనాదిసత్కారపూర్వకంబుగా లక్షణా సాంబులను దెచ్చి ఆయన కప్పగించి తమవృత్తాంబు వడసిరి. - ఈకథల నిట అనుసంధానము నేసికొనవలయును.

ఇట ఈతనిపొండిమ సీతావిరహపొండిమగాను, నాగటితో భూమిని కర్పించుట భూమిలో నడంగియున్న యామెను వెలువరించుటకైన జితవముగాను, తానును రాముడగుట అమె రామానురక్త గావున రాముడు తనకై పాటుపడుటం గాంచిన అమె ఒప్పుకొనింపక తప్పక వచ్చునను తలంపుచేత ననియు, పానసుత్తర విరహ వైవశ్యముగాను ఉత్ప్రేక్షితములు. 'హలమ' - ఏవకారారక మైన ఆకారము ఏల యన - ఏసాధనమున మున్ను సిద్ధిగల్గెనో ఇప్పుడు ఆసాధనమే యగుటకు. 'కలిందజాతల' మన నేల యనిన-పావన ప్రదేశముగాన, నటనైనయెడల నాపావని సీత పాదము నిచ్చగించును, కార్యము సిద్ధించును. అని; హలమ అనగా నాగలి, అది యాయుధ ముగాఁ గలవారు గావున బలరాముడు 'హలి' యనంబడెను. కలిందమని యొక పర్యవసానమునకుం చేరు. అందు జనించినదిగాన యమున 'కలిందజ'; 'దునక' - దున్నున నలోపమునకు పీఠికంగనుడు. 'తటిక + క్షితి' - ఇట ద్రుతమునకు క్షితిశబ్దమందలి కారము పరమైయున్నది; ద్రుతకార్యము వచ్చినచో - తటిగ్నితి, తటిగ్నితి, తటిగ్నితి అను మూఁటిలో నొకరూపము వచ్చును. అంతియ కాని తటిక క్షితి అనురూపము ఉండదు. ఇట వ్యవస్థ యెట్లు? ఇది సంయుక్తాక్షరము - గాని వర్ణాంతరముగాదు - కావున నేవృత్తము, పక్షము, అను పదములు భగదములు. ఇందు కారవతార ములు కలవు. ద్రుతకార్యము రావలసినదే, 'సాదిక్షకారముఁ గూడఁగఁ । సరి నేబదియయ్యె వర్ణ సంఖ్యధరిత్రెక' అను ననంతునిమితము ఆగ్రహ్య మనియు, అగమితులు ఊను వర్ణాంతర ముగాఁ జేకొనిరి గాని అది శబ్దసరణి గా దనియు అప్పకవి తెల్పినదే సాధువు. అట్లున్నను క్షకార ఫలమున ద్రుతకార్యమరామికి శిష్టాచారమే ప్రమాణము. ఇట్టిచే ఛందశాస్త్రమున తత్వమును లంఢలి పరసవర్ణమునాసకమునకు మున్ను చుట్టుట శిష్టాచారము. ఇదియు నట్టిదేయని గ్రహించుట యొప్పును. ఋగ్వ వర్ణంబులు ర ల కుఱ్యంబు లగుట, ఆద్రుచుద్రుచు ఇత్యాదులందు సంయోగ పరకమునకు గురుత్వము లేమియు, అను విశేషములు భాషలోఁ గలవు.

హలి యేమి యంత తెలియనివాడో? అప్పుడు ఏకారణ విశేషముచేత నాగటి చాళున జనించెనోగాని ఇప్పుడును అట్లు జనించువా? జనింప దని అంతయాత్మము ఉపాించుకొనలేదా? యను ప్రశ్నకు - కవి 'అవకాశతత' అని యంతర మెఱంగివారు. 'రామాచారా ప్రకృతి

కృతజ్ఞా శ్రీరామచంద్రే నమః.' అను కాళిదాసోక్తిః ఇది సమానము. - 'హలహు చేకొని' - పా. 'హలముచే మట్టి.'

అట్టి దివ్యచారిత్రుడవు నీవు మమ్ము గావుము అని భావము.

—* కృష్ణావతారము *

ఉ. ఆయతయుష్షదాకృతి కరాగ్రనగాంచలవాంతవారిధా
రాయతచంద్రకాంతఫలకావళిబింబిత యై చెలంగ,నా
రాయణమూర్తిమల్లవచరత్నముచే బరిరక్ష గాంచె నా
నోయదువీర, వృష్టి బసి నూఱడఁ బ్రోవవె సప్తరాత్రముల్. 29

ఓ యదువీర = ఓ యాదవశ్రేష్ఠుడా (శ్రీకృష్ణ యనుట), ఆయ...తి - ఆయత = పొడవైన - యుష్మత్ = నీయొక్క - అకృతి = స్వరూపము, కరా...చిత - కర = (నీ) చేతి - అగ్ర = తుడయందలి - నగ = (గోవర్ధన) పర్వతముయొక్క - అంచల = అంచుచేత - వాంత క్రక్కఁబడిన (అంచునుండి క్రిందికి ఉరుచుచున్న - కురియుచున్న - ఆనుట) - వారి = నీళ్లయొక్క - ధారా = క్రిందికిపడు చాలులయొక్క - అయత = దశసహస్రములనెడు - చంద్రకాంతకలలయొక్క - ఫలక = ఫలకలయొక్క - అవళిక = వరుసయందు - బింబిత = ప్రతిబింబములుగలది, వి చెలంగక = కాఁగా, నా...చేక = నారాయణమూర్తిమల్ = నారాయణుని శరీరముగలదైన - కవచరత్నముచేక = మేలి మెనులుపుచేత (నారాయణకవచ మనుపేరి పాత్యముచేత), పరిరక్ష = సంరక్షణను, కాంచె నాక = పొందినదో యనునట్లు - పసిక = గోగణమును సప్తరాత్రముల్ = ఏడు ఆహారాత్రములు, ఊఱడక = సుఖముగా నుండునట్లు - ప్రోవవె = కాపాడలేదా (కాపాడితివిగాదా యనుట).

గోకులంబున నందాదులు ప్రతివత్సరము ఒకనాఁడు ఇంద్రుం బూజించుచుండుదు. శ్రీకృష్ణులవారు ఆయింద్రయొగ సమయమున నందాదులకు ఇంద్రపూజ వల దనియు తమకును తమగోవులకు సమస్తము నిచ్చుచున్న గోవర్ధనగిరినే పూజింప వలసిన దనియు బోధించిరి. గొల్లలందఱును వారిమాటనే నెఱవేర్చిరి. అంతట ఇంద్రుఁ డలిగి ఏడు ఆహారాత్రములు వారికి సర్వగోవాళము కలుగునట్లు తొలఁగిపోడి గాలివాన కొట్టించుచుండెను. అంతట శ్రీకృష్ణులవారు ఆగోవర్ధన పర్వతమును తన ప్రేలం గొడుగుబోలె నెత్తిపట్టి దానిక్రింద గోవులను నిలిపి ఆమహావృష్టినుండి రక్షించి యింద్రుని వివతుం గావించిరి. — ఈకథ నిట అనుసంధించుకొనవలయును.

గొడుగు నంచునుండియుం బోలె ఆకొండయంచునుండి క్రిక్కిరిసి దిగఁబోయియున్న వర్షధారలు నుండులేకుండ ఒండొకటితోఁ గూడి శ్రీకృష్ణులవారిచుట్టును చంద్రకాంతపుటద్దములవరుసవలె నుండుటయు, అందులో వారి ప్రతిబింబములు నారాయణునిమూర్తులవలె నుండుటయు. జాడఁగా - ఇక్కఱు తొలంగుటకై భక్తులు నారాయణకవచమును పారాయణము నేయుట ప్రసిద్ధముగావున్నది. అట్లుచేయు భక్తులకు ఆనారాయణుఁడు అన్నివైపులందును తానిలివి వారిని రక్షించుటయు ప్రసిద్ధముగావున, ఆప్రకారము ఆగోవులు నారాయణకవచమును ధరించినచో యనునట్లుండెను. — ఈ తృప్తి. - తక్కువత్సరాలందపు మమ్ము గావు మనుట.

‘అహో! వాచా! ఇతి ప్రశ్నా ఆహో! నరకమానసః’

తా. య. ద. సౌమ్యునినం భార్యం తేన వారాయణః స్మరతః.

మమస్మృతి.

వాచాయణుడు నీట నుండువాడు గావున వారాయణమూర్తి గలది నీరు. వారాయణుని పేరు యేన యోచిత కవచముగా భవించినవి అనునట్లుగా ఆవియును స్మారకము. వారాః = నీరు, ఆహానమః = తావుగాగలవాడు, ఆహ మ్మృత్యులి నేత కలుగుచున్నది.

‘ఆహూత’ - కడు సుచ్చాయముగల తనువుం దాబ్బుల తిత్తిరాగ్రమున నున్న గోమర్దనము క్రింక ఆరోగ్యవార్ష ప్రదమున మిక్కుటంపుటవకాశముండుటవను, ‘భయములేదు, రక్షింపఁ గలవాడే’ యని గొల్లలు ఊపడిల్లుటవను. - ‘వాంత’ - గొణవులియందు అతిమందరము, అస్మత్ గ్రామ్యకావ్యవగాహి.—

‘నిష్కాతోద్గీర్ణవానాది గొణవులివ్యపాత్రయమ్

అతిసుందర మన్మత్ గ్రామ్యకావ్యం విగాహతే.’

దండి.

‘సాకిలాశ్యాపీతా చణ్డి భర్తా తత్సంక్రతా వరా

ఉద్వవా మేష్టసిక్తా భూ ర్విలమగ్నా వి వోరగా.’

రఘు.

‘వారిధారాయంత’ - ఇందు ‘యంత = కూడియున్న’ అను ఛేదము సరిగాదు, అందువలన యతి భంగము కలిగియున్నది. ధారాశబ్దములోని రారారమునకును ‘ఫలకావళి’ లోని కారారము మ్మిడి యా (అ) వశికబ్దావ్యాకారమునకును యతిచెల్లదు; కావున ఆవ్యాఖ్య త్యక్తవ్యము. - ‘అకృతి’ స్త్రీలింగము గావున తద్విశేషణము ‘లింబిత’ అని తెనుఁగున పాక్షికముగా స్త్రీలింగము. ‘అయంత’ అనుట సంఖ్యానియముమొఱవటం గాదు. అపరిమితస్వాభిప్రాయకము. ప్రతిలింబ ఘోర్తలు కనంబడుటకు వెలుతురు వలయును, ముసురులో వెలుతు రెక్కడిది? అనిన - ఎంత ఘోష రయనను పగలు వెలుతురు గలదు, రాత్రులందు ఆయంద్రుడే కల్పించుచున్న మెఱుపుఁ ధీగలవెలుతురే మతియొ సుపుటముగాఁ దోఁపింపఁజేయును. - ‘వీర’ - ‘వీరో జనే భిక్రేష్ట’ అని హేమచంద్రుడు. ‘సప్తరాత్రయత్’ - ఏడురాత్రుల మొత్తము సప్తరాత్రయ. - ‘అహాః సర్వైకదేశసంఖ్యాత్ పుణ్యాచ్చరాత్రే’ అను నూత్రముచేత రాత్రిశబ్దమునకు సమాసాంతము అచ్చురిత్యయము వచ్చినది. - సమాహారద్విగుపు ‘సప్తరాత్రమ్’ అని ఏకవచనాంతముగా నుండ వలయును. ‘సప్తరాత్రయత్’ అను బహువచనము లక్షణోక్తముకానట్టి తెలుఁగుమర్యాద ఏకవచనంబు సరియే. ‘వా | రాయణ...రత్నము’ - వారాయణశబ్దమున ‘వార + అయన’ (నీరు తావుగాఁ గలవాడు) అని పరిచ్ఛేదము ఉన్నను - నిత్యసమాసయతిగా ఇది నిరుద్దేశింతులను యతి రావచ్చును. ‘పసి’ ఏకవచనమందు గోగణ వాచకంబు నగు.

—* బా. ధా. వ. తా. ర. ము. *

మ. తరుణత్వత్పుత్రబాణపంచకమునం దైత్యాబలాశ్రేణి త

ద్వరసందోహము యుష్మదాత్మకజరద్బాణం బొకంట నైడక?

ద్వరఁ గావించితి వేటికో? యమామా, బుద్ధం బయ్యెన్ నీభావ మ

త్తిరుణీశీలతనుత్ర మేరిక సవాధ్యం జాటఁగా కేవా?

30

కేవా = 1. వారాయణుడా, నీరు...నక - తరుణ = యౌవనవంతుడైన - త్వరిత = నీ -

జుత = కొనుగుని (అనఁగా యుష్మదునియొక్క) - బాణ = అణుగుల - పంచకమునక = ఏనింటి

గమించె, దై...డి - దైత్య అబలా = అసురకొమలల - శ్రేణి = రాజయ, య...బు - యుద్ధత్ =
 నీవే - ఆత్మక = స్వయాపముగాఁ గలదైన - జరత్ = మది - బాణంబు = మురికి, ఒకొంటక =
 ఒక్కదాననీ, త...ము - తత్ = అయసురకొమలల - వర = భర్తల - సందోహము = సహా
 తియు, చెడక = ధ్వంసమొందునట్లు, త్వరకావించితివి = వడిగొంటివి, ఏటికా = ఏకారక
 మననో, అహహ = ఆశ్చర్యము, నీభావము = నీయొక్క యభిప్రాయము, బుద్ధంబు అయ్యెకా =
 లేటపడినది, అ...ము - ఆ - తరుణి = యువకులయొక్క - శిల = ఆచారమనెడి - తనుక్రమ =
 కవచము, ఏరికె = ఎవరికిఁగాని, అసాధ్యంబు = అభేద్యము, బొటకా కా = అగుటకలనఁ
 గదా! [పా. ఒకొంటక = ఒక + ఒండు - త్ప. = ఒకటి నే ఒకట ననుట.]

కేశవుడు = మంచికేశములు కలవాడు అని వ్యుత్పత్తి, క = బ్రహ్మయ - ఈశ = శివుఁ
 డును. పుత్రుఁడుగాను పాత్రుఁడుగాను గలవాడు అని యొందె, వ వర్ణము మత్స్యరీయప్రత్య
 యము - నూ. 'కేశాద్యః'. అబలలైన దైత్యాంగనలమీఁదికి తనపుత్రిని బల్లి డుని యావనవంతుని
 ('అరవింద మశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా

నీలాత్మలం చ పక్షైలే పద్మబాణస్య సాయకాః.' అమ.)
 అను పెక్కు బాణములతోఁ బంపిన తాత్పర్య మేమన - వారు అబలలైనను వారిశిలము ఎవ్వరికిని
 అభేద్యము గావున. మఱియు వారిపైకి కామునిఁ బంపుట ఏలయన - కామునిమాయలకు లోబడని
 వా రుండరుగావున; కామావేశముచేత వారిని వ్యభిచారముపాలు నేసి యని తాత్పర్యము. మఱి
 సమర్థులైన తద్భర్తలమీఁదికి తన్నే ఒకటే ముదుక చివుకు బాణముగాఁ గొని అభియోగము
 నేయుటయందు తాత్పర్యమే మన తదంగనల శిలము భ్రంశమొందినంతట ఆ వీరులు నిచ్చుభావు
 లును నిస్సారులును అగుదురు. అప్పుడు వారిని కూల్చుట కుకర మని. - 'తనుక్రమ' - తనుం
 క్రాయలే = తనువును కాచునది, కవచము. - 'దైత్య' - 'దానవాసురదైత్యానా మైక్యమేవాభి
 యుతమ్.' కావ్యకల్పలత. 'పాతూత్ప్రేక్ష. 'బుద్ధంబయ్యె' నను వాక్యములో నీవు బుద్ధదేవుఁ
 డవుగదా! అని సూచ్యార్థ సూచనము ముద్రాలంకారము.

'ప్రకృతగ పదములచే నూ । చ్యకథనమే ముద్ర, పలియె సలి కంద మనక.' అలం.

—* క ల్క య వ తా ర ము *—

కా. ఘోరాపారమహాఘమంచకముఁ జక్కు లేయఁగా నేర్పు నా

ధారాపంచక ధావనం జెలఁగుగంధర్వంబుఁ ద్రొక్కించు బ

ల్బీరంపున్నె అరౌతుఁ గిటకరావీవారవాణీధవ

ద్దోరుద్భాసితకృపాణికాద్విరయవిద్యుద్ద్రంధి నిక గొల్పెదక.

31

ఘో...ముక - ఘోర = దారుణమును - అపార = మేరలేనిదియు - అగు - మహాఘమహత్
 + అఘ) = మహాపాతకముల - పంచకముక = ఏనింటిగమిని, చక్కుల్ నేయఁగాక =
 చక్కాడుటకు, (మఱుమాడుటకు - నాశమునేయుటకు), నేర్పుకనాక = నేర్చుచున్నాఁడో
 యమనట్లుగా, ధా...నక - ధారా = (గుట్టపు) గతులయొక్క - పంచక = ఏనింటిగమించేనైన -
 ధావనక = పక్షుడు, చెలఁగక = ఒప్పునట్లుగా, గంధర్వంబుక = గుట్టమును, ద్రొ...కుక -
 ద్రొక్కించు = వదిలించునట్టి - బల = మేటి - లీరంపు = పరాక్రమముగల - నెఱరౌతుక = నిండు

శామశ్రుతు, కీ...ధిక - కీకట - మేచ్చులయొక్క - శర = బాణముల - అలి = పరంపరవలన
నుండి - వారవాణి = కవచముగా - భవత్ = ఆచరించుచున్న - దిః = శామశ్రుతివేర - ఉద్భావితం -
ఉత్పాదించుచుగా తిరుగుదు గొనుచున్న - కృపాణికా = పట్టాలయొక్క - ద్వితీయ = జంటయ నెదు -
విద్యుత్ = మెఱుపులయొక్క - గ్రంథిక = ముడికలవాడైన నె, నిక, కొల్లెడక.

కలియుగము ముదిరినంతట లోక మెల్ల మేచ్చులవలరించి పాధువులను చంపుచు సకల
దురాచారములను కావించుచు అధర్మమును నడుపుచుండురు. అసమయమున విష్ణువు కల్కియను
శేర బ్రాహ్మణ శిశువుగా నవతరించి, అశ్వాత్థాధుడై, పుడమియందు మేచ్చులనెల్ల సంహరించి
మరల ధర్మమును నెలకొలుపును - అను పురాణకథ నిట ననుసంధించుకొనవలయును.

‘మహాఘములు’ - మహాపాతకములు. అని యెరుదు.

‘బ్రహ్మహత్యా సురాపానం నేయం గుర్వజ్ఞనాగమః
మహాన్తి పాతకా న్యాచు సత్సంయోగ శ్చ పశ్యమమ్.’

బ్రాహ్మణునిఁ జంపుట, సారాయి త్రాగుట, బంగారును దొంగిలుట, గురుభార్యను గవయుట,
అట్టివారిలో సామాన్యమునేతయు, పంచమహాపాతకములు.

‘ధారాపంచకము’ - గుఱ్ఱముయొక్క యెదుగతులు, ఆస్కందితాదులు:—

‘ఆస్కందితం ధారికం రేచితం వర్ణితం పుతమ్

గతయోఽమూః పశ్య ధారాః’ -

అను.

వానికి వరుసగా తెనుఁగున రచగాలు, జోడన, బవిరి, చొకళింపు, దువారము, అని పేరులు.

‘రచగా ల్రవాలు నా రాజిల్లు నాస్కంది. తము జోడన యనంగ ధారికము;

వెలయును బేరెము వేరెము జాలెము । బవిరి నా రేచితంబు విలసిల్లు;

జొకళిం పనఁగను దూకు డనంగను । వర్ణిత మగును, దువార మన దు

వాలి యనఁగను బుర్రముగా వఱలుచుండు.’

అం. భా. 2 (198).

‘కీకటులు’ - ఒక తెగ మేచ్చులు - ‘కీకటా మగధావ్యాయా’ పేరు. - ‘తావత్కీకట దేశః
స్వాత్తదస్త ర్షగఢో భవేత్’ అని శక్తి సంగమ తంత్రము. - ‘కీకటేషు గయాపుణ్యా’ అని
పురాణవచనము. పద్యములో కీకటశబ్దము మేచ్చసామాన్యపరము. - దశావతార చరితము
(కల్పవృక్షాంతరము).

‘దరతురుష్కయనవార (ధ) గానశకనననైః

సంకోచ మేవ్యతి మహీ వత్తై రివ విసర్పిభిః.

10 (34)

మేచ్చాచ్చాదితసర్వాశా కృపణాక్రందవాదినీ

మేడః కర్దమినీ క్షేదం రక్త ర్యాన్యతి మేదినీ.

(35)

తస్మిన్ శాలే నిరాలోకే లోకే పాపతమోమయే

ఉత్పత్స్యతేఽర్కసంకాశః శిశుః కల్కి కులేద్విజః.

(36)

విష్ణు ర్భూభారకాస్తర్థీ సోఽథవిష్ణుయశః క్షితౌ

చరివ్య క్యశ్య మారుహ్య మేచ్చసంక్షయదీక్షితః.’

(37)

‘కృపాణికా’ - కృపాణమే కృపాణకము - అది ప్రీతింగమన కృపాణిక.

కల్కి దేవుడు గుఱ్ఱమెక్కి దానినే అయిదు తెఱంగుల గతులను ద్రోక్కించుట దానికి
అయిదు మహాపాతకములను నుఱుమునేయ నేర్పుటయొ యనగ ట్లుండెను. కల్కి దేవునిగుఱ్ఱము

తీరేటిగానే పోవడము పలాయన మనము; పోవుట నశించుట అనుట. మఱి మేమును తనను
కానకముల బ్రయోగించుచో ఆయన తండుచేతులతోను తనచుట్టు ద్విత్వముండు పట్టాభివృద్ధి
మొదలుపెట్టినట్లుకలె యెందు అదేవుని దేహమును కనబడనిక మఱుగను పఠించుచు కనపడుతోతి
అతాన నిచయములను వారించుచుండును.

'వేద్యునా' - ఉత్పేక్ష. 'వారవాణిభవత్' - పరిణామాలంకారము. -

'ప్రకృత మితరాత్మతం తెల | ప్రకృతాత్మతం గోరగ్నియవం బరిణతి యుగమా;
సకే దేవ్య మనువు నానుడి | సకే నన్ను బ్రసన్న వేత్ర జలజములఁ గన్గె.' అలం.

చ. అని వినుతింపఁగా హరి సుధాశనవర్ధకః జూచి 'పాండ్యుడి
చ్చినధన మిమ్మునీశ్వరుఁ డశేషము భాగవతాస్త్రదీప్యగే
హనివహసాత్కరించి, యకటా! కడు రిక్తత నొందు; నేతదీ
యనీలయ మేప్పురి న్నణిమయంబును సార్థముఁ జేయు' నావుడు.

అని, వినుతింపఁగా (విష్ణుచిత్తుడు) స్తుతిసేయఁగా, హరి = ప్రత్యక్షుఁడైయున్న
వారాయణుడు, సుధాశనవర్ధకః = దేవశిల్పిని = విశ్వకర్తను, చూచి, (ఓయి విశ్వకర్తా),
ఇమ్మునీశ్వరుడు = మనివశేణ్యుఁ డయిన యీవిష్ణుచిత్తుడు, పాండ్యుడిచ్చిన ధన మశేషము =
పాండ్యరాజు ఒంగిన ధనము నంతయు, భాగ...రించి - భాగవత = ధగవద్భక్తులయొక్కయు
(మౌఢ్యభక్తులయొక్కయు - వైష్ణవులయొక్కయు ననుట) - అస్త్రదీప్య = మౌఢ్య - గేహ = ఇంద్ర
యొక్కయు (విష్ణ్వాయములయొక్కయు ననుట) - నివహసాత్ కరించి = సందోహముల యధీనము
చేసి (అనఁగా వైష్ణవులకును విష్ణ్వాయములకును ఇచ్చి), అకటా = పాపము! కడు రిక్తత =
మిక్కిలి దారిద్ర్యమును, ఒందుక = అనుభవించెడును ['ఒందె' నను పాఠమున - ఇప్పటికే అధన
మొల్ల నేమియు మిగులనియక ఇచ్చి వైచి నాఁడు, అనియర్థము.], (కావున), అప్సరిక = అపూరిక =
అనగరమందు (అనఁగా విల్లిపుత్తూరునందు, ఏ...ము - ఏకదీప్య = ఇతనిదైన - నిలయము =
ఇంటిని, మణిమయంబును = రత్న సమృద్ధిమును - సార్థముక = పదార్థములతో కూడినదానినిగాను,
చేయును, నావుడుక = అని అనతీయఁగా.

'నులియించు' - నామధాకువు. 'సుధాశనవర్ధక' = సుధ యనఁగా నమృతము, అది ఆశన
ముగా అన్నముగాఁ గలవారు - అమృతపానముచే జీవించువారు సుధాశనులు - దేవతలు అనుట -
'పాత్' - సంప్రదానమువై వచ్చుప్రత్యయము. మూడవపాదమున ప్లరయతి.

తే. విశ్వకర్తయు నట్ల కావించె; నంత | నంబుజాక్షుఁడు నమ్ముని నాదరించి,
యీక్షణాగోచరం దయ్యె; ఋషియు నేగి | పౌరులు భజింపఁగానె పుష్కారికరిగ.

అంబుజాక్షుడు = వారాయణుడు...అడరించి = అనుగ్రహించి, ('అనుం ద్రించి' అని
యూదెసేమా, అనుం ద్రించి = విడుదల పరికి) - ఈ...డు - ఈక్షణ = చూపుట -
అగోచరండు = అవిషయండు (అగపదనివాడు) - ఋషియుక = విష్ణుచిత్తుఁడును, పోగి
క్షణాగి (క్షణాగోచరంబి) - పౌరులు భజింపఁగానె = మధురామృతపోయలు విల్లిపుత్తూరి కంట
అమునితోఁగూడ వచ్చుచునే యుండి రనుట, పుష్కారిక = విల్లిపుత్తూరి. 'విశ్వ కర్తయుక' =

‘మనస్సు’ - మనస్సుచిత్తుని విశేషమును కార్యకర్తని నెఱుఁగును. ఇట్టిదే ‘తన స్వప్న ప్రవేశము’ యందు ‘చాది తాదాస’ భవార.

—* విష్ణుచిత్తుని స్వప్న ప్రవేశము. *

క. స్థానికులు దన్నుని దిద్దు | తానందితు లగుచుఁ బురము నై నేసి, ప్రజ
ల్లోనడువ నాగవాసము | తో నెదురుగ నేగి; రంత తూర్వము లులియన్. 34

స్థానికులు (= స్థానముందు నియుక్తులు విల్లిపుత్తూరి దేవస్థానముందలి యధికారులు, త...లు - తత్ = ఆ - మని = విష్ణుచిత్తునియొక్క - దిద్దు = దర్శనార్థముచేత (విష్ణుచిత్తుం జూడ నైన కోరికచేత) - నందితులు = ఉత్సాహవంతులు, అగుచున్ = అగుచు, పురము = విల్లిపుత్తూరి నగరమును, కై నేసి = అలంకరించి, ప్రజలు = విల్లిపుత్తూరిజనులు, తోన్ = కూడ, నడువన్ = నడచిరాగా, నాగవాసముతోన్ = వేశ్యలమేళముతోగూడ, ఎదురుగన్, ఏగిరి, అంతన్, తూర్వములు = వాద్యములు, ఉలియన్ = శబ్దించుగా.

విష్ణుచిత్తునిని చూడ నుద్విగ్నముచు విల్లిపుత్తూరిదేవస్థానాధికారులు నగరాలంకారములు చేయించి, పౌరబృంద సమేతులై వేశ్యల మేళముతోగూడ అయనకు ఎదురేగిరి. అంతట వాద్యములు మ్రోగుచుండగా.

‘నాగవాస’ మనగా వేశ్యాసమాహమ:—

పీ. ‘ననుభూతైః పలుకాగవాసముఁ గూడి,
మహిమఁ గోల్పడియెనే మాండకర్ణి.’

మను. 2 (78).

మాండకర్ణి యనుమునీంద్రుఁడు ఏపు రచ్చరలం గూడి పంచాక్షరం బనుసరోవరంబున వినోదముల ననుభవించుచుండును. - ఈకథకై రామా. ౧ వ ఆ. ౫ వ పదము.

వ. (1) ఇ క్లైదుర్కొని పట్టపవిత్ర భగవత్ప్రసాదతీర్థంబు లుపాయనంబు లుగాఁ బ్రణామంబు లాచరించి లేచి, ప్రాంజలులై, భర్తృపరికర్తవర్జితం బగుబ్రహ్మరథంబున నబ్బొగవతవతంసంబు నునుచుకొని పోవునమయంబున, బరస్పరసమేతంబు లగు పౌరజానపదజనంబులు గలసి మెలసి నడచునెడ; (2) మృదంగం బుపాంగం బావజంబు దండె తాళం బురుమ కిన్నెర నన్నగాళె వీణె ముఖవీణె వాసి గ్రోలు డోలు మారి భేరి గౌరు గుమ్మెట తమ్మెటం బుడుక్క డక్కి చుయ్యంకి లోనగు నసంఖ్యాతవాదిత్ర త్రితయపరంపరలు మొరయ; (3) నెడనెడ బడలుకలు మలఁపుగొన, బట్టణాగతగజధట్టఘోట్టాణఘోటక ఘంటాకదంబఘర్షరఘోషం బులకనుప్రాసంబులై, విలాసిని మంజు మంజీరంబు లెలుఁ గియ్య నల్లనల్లనం జాఁగుతఱి; (4) గెలంకులఁ గవచితకుఠాకర్పర లగు కరివరక రేణుకంధరలం గన కాంకుళంబులు కేలంబూని నేవించి పోవుసామంతభూకాంతకుమారధట్టంబులంబిట్టు గాంచి, యొండొండు గడవ సుభ్రమించుచు, మ్రొక్కి నిక్కి చేయొత్తి యొత్తిలి నేత్రంబు లుత్తనతరతారకంబులుగా మడిగి మగిడి పొగడుచుం పోవుతఱి.

(5) దద్రాజకదంబకం బచ్చటపడంతుకలకుం దమకుం బురికిం జనుదెంచునప్పు డెల్ల నెడకాం ద్రగుట మేలమాడఁబోలు నాప్రోలిమేళంపుం గళావతుల వైచునెం బునం గ్రామగ్రామగ్రామణు లొసంగు నారంగమాతులుంగ జంబీర కుండ కందు కాదులం బూర్వానుభుక్త' లగునక్తంకరముఖుల వైవ; (6) భళభళతరళతాటం కంబును నంకురితవిస్తయంబునుగా, నాతన్ముఖప్రేంభోలితస్థిత సాకూతవిభ్రమాకేక రాసాంగ విలోకనంబును నాచలితధమ్మిల్లంబునుంగా, మొగంబులు తివిచిగొని సమృద్ధంబునం జనుమార్దంగికుల మూఁపుల మటుఁగులం డాఁగి, యన్నాగవాసం బులు నాగరక విలోకనంబునం జెలఁరేఁగి, మొగంబులు బిగించిగొని, వేదు రెత్తిన గతి నరిదియెత్తఁ బ్రతిపదంబును మర్దలముఖావమర్దనకుఁ గ్రుంగుటయు, బయటఁ బడి చేయునది లేక యాకడకు మిడి తుటుము దిద్దుచుఁ, దద్వారణాభినయవత్స రాచీనకరాబ్జలై సుడివడు నెడం బొడము కర్ణకుసుమావతంసకపాల ఖురళీకించిచ్చ లనోపలక్ష్మ్య వైరక్ష్యహాసకుండంబులు సాంద్రతరచంద్రికాకండంబులం దీటు కొలుపఁ; (7) జాటూక్తివాచాట లగుజరతవనితలు తమకు మ్రొక్కం దారు మ్రొక్క కొక్కించుక యోరమోమిడి, వారియిరుపక్కియల నొదిగి తొంటి యంటుఁ దలంచి తలవాంచిన, వంచనం గటాక్షించి యెక్కసక్కెంబునకుఁ దమచేత మ్రొక్కించుకొనువేడ్క నక్కడం బుడమితేఁడులేమి సామాన్యమానవులంగైకొ నక, సుమాళంబు వేద్యంబుగా విద్యావయో వృద్ధుల రగుమీరు మ్రొక్కఁగా దారు మ్రొక్కమి యెట్లు మ్రొక్కింపుం డనుటయు; (8) గ్రక్కనం బొడము మొలకనగవుల మోముఁదమ్ములకు వేఱొక్కవితె తెలివి యెక్క, మ్రొక్క కక్కడఁ గెడఁగూడి నడచుతోడి చేడియల కద్దోరలకుఁ దమకుం దద్దయుం బొందు గల దనుపెద్దఱికిం బెఱుకపఱుపఁ గెమ్మెవులు మలంచి లోలోన నొయ్యనొయ్యన నుచుక్కన నక్షీలెఱింగి దక్కె సొప్పని తమ్ము నమ్ముదుసల్లి ముందఱికి నూకి 'యక్కక్క, మ్రొక్కవే మనపాలివేలు' పని బుజ్జవించియు బొమలుగొని జంకించియు నెట్టకేలకు నొడంబఱిచినఁ; (9) ద్రపాతరళనయనలై విరళవిరళాంగుళాం జలి బంధంబుగా మ్రొక్కి, కక్కసాన నిట్లు మ్రొక్కించి, హెచ్చి, యచ్చయ్యాటా మెడపడకయుండఁగాఁ జిగురుగండెలువోలె నల్లుకొని గొల్లన నగు నల్లోలాంగనలఁ గల్లకొంపంబునం గొట్టి కనరుఁజూపునా రాజసంఘంబుమీఁద నిగుడ, మగుడ మటు పదు కొమిరెహరిణిలోచనలచలితకంకణసంకులక్రేంకారంబు లాలనామోద మేదు రాళి యుంకారంబులబింకంబు లడంపఁ; (10) జెవులసగులు లోవంక భుజంబులు కొంకి సిగలు గావిదుప్పటులు నొప్పు, నిమ్మ దెప్పరంబై ముప్పున వప్పురంబు జేరి, రసికజన

బాంధవంబున బంధునియోగంబుమఱచి, గంధకలనాకుసుమస్రగ్గరినాదుల
 నాంధ్యంబు లేకలరు వంధ్రదేశీయులగు గంధకారులు పాటిపాటి పద్యంపు మ్రొక్కు
 లతో వెట్టివెట్టి కైవారంబులు గౌరుతత్తుడులపై వచ్చు రాచవారిపై నాడు
 వారిపై నాభువారిపైఁ జల్లగాఁ జల్లఁ, బెల్లెగసి సృష్టియెల్లను ముష్టికరించుచు,
 నస్పృష్టభేదముగుపరిమళసమష్టింబెట్టు పిష్టాతకంబు సభోమండలికిం జండాతకంబై
 చండకరకిరణంబుల మాటు పలువఁ, బన్నీరు నించిన తన్నీరుతిత్తులొత్తఁ; వియత్త
 లంబునం బాటి కైవ్రాలు ధారల వాద్యంబులు దడిసిన విద్యోపజీవులు పుష్క
 రంబులు గ్రాచనగ్ని రోయుచుండఁ; (11) నమ్మెత్త మత్తటి నృత్తంబుఁ జూడ నిలిచి
 మెత్తమెత్తన నడచుచుండు మిండతండబునుం దారు నప్పిండు పుండరికాస్య లన
 కాళంబు గాంచి కాళకుసుమప్రతిఫలనపాండురంబులై పద్యాతి హృద్యపార్శ్వ
 ద్వయోద్ధాన పాదపంబులకుబాటు చెంగలువకాలువలకుడ్కి, కాసరీదధిమండ
 మాసరంబులుగాఁ బిసికి యారంబెట్టిన నారంగశృంగభేరభంగంబులతోఁ గట్టిన
 కలమాన్నంపుఁజిలిది పోకపొత్తులం గుడువఁ గూర్పుండ వీక్షించి; (12) కుక్షింభరి
 త్వంబున క్షుక్తిములై తిరిగితిరిగి వేసరి యోసరిలిన దాసరిగుంపు వారిపాలు
 గోపాలభిక్ష భక్షించి భక్షింపఁ దీరఁజోలు నిలిపినతోరంపు దివెదారికోలల రంధ్ర
 గోళంబుల నుత్పీలంబులై మండు ధగధని జగజ్జోతిదీపజాలంబులమధ్య ధూపకుండి
 కాంగారంబుల నీరాఁజి గ్రాచి, నాదుఁ బరికింప వాయించు ధిమిధిమిధాన్యంబుల
 కుంబెదరి యీవలియుపవనశకుంబు లావలి కావలి యుపవనశకుంబు లీవలికి దట్టం
 బుగాఁ గట్టనితోరణంబులై పఱవఁ, దలలు విసరుటయు నోరు దెఱచుటయుఁ గేలు
 సఱచుటయుఁ దక్కు మిక్కుటం బగు న క్కోలాహలంబున నేపాటియుం బాట
 వినరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు లేతేరఁ; (13) నూనూరిసంతకుం దిరుగఁ
 బెద్ద లింటింటిసంతరించిన పిలుకువాటుగోడిగల జావడంబులకుం బుట్టి కాలిట్టి విడువ
 నెత్తంబున మెత్తని గఱిక మేసి పోసరించి మాపుమాపున మేపునజ్జకవణంపుమేపునఁ
 బిడుక గొఱపంబు తోమకంబునఁ బుటపుటనై కఠీయకఁబడిప్రాతఁ గనియైన నీడం
 గనియైనం బెదరు కొదమతట్టువగుంపు కాలికోలండికి వ్రేలు లాలుకుంచెలు గీలించిన
 గవ్వదంటల గంటల నలంకరించి, మోలుగుమడ్డి దోచి మూర కొక్కండును
 జేనకొక్కండునుగాఁ గుట్టినదొల్లు టుల్లారు లుల్లసిల్లంబల్లించిన పల్లంబులపైఁజెల్ల
 తైలంబును వాసనకొడుపులం బూసినమణుంగుఁ జంద్రికచేలలే రవణంబులుగా
 నెదురుగా వేడుకం జూడవచ్చిన యవ్వీటి మేటిసాలె యగసాలె పటుసాలె వానె
 నై జాతి సాతు లేతులకొమదులు తుములమై వచ్చు తచ్చమాసామజంబులం

తాచి యేదిననెఱుంగు దమయెక్కిరింత రెక్కిరిని చాచె లిరుగేలం గుదియంబట్ట
నిలువ కయ్యుత్పవం బీటంపవచ్చిన ప్రజలు ద్రోక్కుచుండువఁ; (14) దన్నధ్యవృద్ధ
వధ్యాతురాదులు దిట్ట నిట్టనలేక ప్రాణంబులు పడికిటం బట్టుకొని పోవుచు, నవీక
సవిధకేతారంబులం దెల్లి చట్టలు దిగంబడి వెడలలేకుండం దాత్తు దిగ నిమ్ముతే
పిమ్మటగొని నలుదెసలంజూడం, జూచి కేలు సఱచి కోహో యని గేలిసేయు గడి
కాకదంబంబుల చప్పటులు నిలిడనిచ్చుటవిటపిరూటంబులం బ్రతిశబ్దంబులు
పుట్టెను; (15) నిట్లనూన విభవంబు చిగురొత్త వత్తిరువలి సొచ్చి యచ్చక్రధరువగరి
మోసల నిలుచుటయు, నవిష్టుచిత్తుండు దద్ర భావతరణంబు చేసి, భరణీధవస్థానిక
సమూహంబు వెంటరా నవ్వైకుంతు నేవించి, తత్సృసాదలబ్ధం బగు పరివట్టంబున
నలంకృతుం డై, నానాలంకారపహితంబును రత్న కాంచనమయంబు నగు నాత్మీయ
భవంబుం గాంచి విస్మితుండై పుండరీకాక్షమహిమాభిబ్ధవై భవంబుగాఁ దెలిసి
తత్రత్యథాత్రీకళత్రవర్గంబుల నభిషి ప్రవేశించి, తొంటికంటె తలగుణంబుగా భాగ
వతప్రాజాప్రవణుండై యుండె నంత.

95

1. (స్థానికులు) ఇట్లు = ప్రజలు కూడరాగా నాగవాసములును కూడరాగా తూర్కములు
ఉలియఁగా, ఎదురుకొని = ఎదురుగని, పట్ట...బులు - పట్ట = తిరుప్పరివట్టము (విష్ణుప్రసాద
ముగా గ్రహించి తలం బట్టుకొను పట్టు)ను - పవిత్ర = పాపహరములయిన - భగవత్సృసాద
తీర్థంబులు=భగవంతుని యభిషేకొదక నిర్మాల్నాదులును, ఉపాయనంబులుకాక = చేకానుకలుగా
సమర్పించి, ప్రణామంబులు = నమస్కారములు, ఆచరించి = చేసి, ప్రాంజలులై = రచింపఁ
బడిన చేమాడ్చు గలవారై, భర్త...ంబు - భర్త = బంగారముయొక్క (బంగారముతోఁ జేయఁ
బడిన) - పరికర్త = అలంకారముచేత - వర్తితంబు = కవచితము - అగు - బ్రహ్మరథంబునకే =
బ్రాహ్మణులు మోసెడువాహనమందు, అబ్ధాగవతవతంసంబునుక = భగవద్భక్త శేఖరుం డైన
యావిష్టుచిత్తుని, ... పరస్పరసమేతంబులు = ఒండొకటితోఁ గూడుకొన్నవి, అగు - పార ...
బులు - పార = పట్టణసంబంధులు - జానపద = పల్లెటూళ్ల సంబంధులును అగు - జనంబులు,...

2. మృదంగంబు = మద్దలల, ఉపాంగంబు = సులిపోడిది తిత్తి, అవజము = రుంజ
(‘అవజంబనోప్ప నావజంబు’ అం. భా. 1-127), దండె = తంబుఱ (‘దండె దండియైన
దండవాద్యం బొప్ప’ అం. భా. 1-127), తాళంబు = తాళమునైనను కంచువాద్యము
ఉయను = చర్తవాద్యవిశేషము, కిన్నెర = తంత్రీవాద్య విశేషము, సన్నగారె = తిరుచ్చి
న్నము (‘కారె కారెయనంగఁ గావారీ విలసిల్లు’ అం. భా. 1-128.), పిణె = పిణ, ముఖపిణె =
మొగపిణ, వాసెగ్రోలు = పిల్లంగ్రోవి (‘కావారీ భేదము ల్గ్రోలుఁ బిల్లంగ్రోవి, వాసెగ్రోలవఁ
గను వంశవాళము’ అం. భా. 1 - 129.). జోలు = ప్రసిద్ధ చర్తవాద్య విశేషము (‘జోలు
వాఁగను విలసిల్లు జోలవేయ’ అం. భా. 1-127.), కూరి = నాగస్వరము, కేరి = రుందుభి,
గోరు = పెద్దకారె (‘గోరున కేరుఁగు కావారీ విలసిల్లు’ అం. భా. 8-44), గుమ్మట
(=గుమ్మత్) = తుడుము (‘గుమ్మత్ యనగను నుభవాద్యము జోలు’ అం. భా. 1-128.),

నాశ్చర్యములు = దక్క, దుక్క - దక్కి - చక్కి = వాద్యవిశేషములు, ముత్యము = తాళము,
(‘తనయః జాత్యంతి కైముడి యనగఁ దాళము’ ఆం. భా. I-128), ...అసంఖ్యాకవాదిత్ర
త్రితయ పరంపరలు = లెక్కకు మించిన వాద్యరాయములయొక్క వరుసలు, మొదలయి =
కల్పించుచుండఁగా;

3. ఎడఁగడఁక = నడుమ నడుమ, పడఁకుకలు = నట్టువచ్చెనువలు, మలఁపుఁగొనక =
ఎదురు తిరిగి నాట్యము నేయుచుండఁగా, పట్ట...బులవక = పట్టణ = నగరములనుండి -
అగర = వచ్చిన - గజధట్ట = ఏనుగు తండములయొక్కయు - ఘోట్టాణ ఘోటక = ఘోట్టాణ
దేశపు గుఱుములయొక్కయు - ఘంటాకదంబ = గంటల సమానములయొక్క - ఘర్ష
ఘోషంబులవక = ఘర్షరధ్వనులవ, అనుప్రాసంబులై = సమానధ్వనులుగా, విలా...బులు -
విలాసిని = ఎఱ్ఱకత్తెలయొక్క - మంజా = మనోహరములయిన - మంజీరంబులు = అందియలు,
ఎలుగు ఇయ్యక = కల్పించుచుండఁగా, అల్లనల్లనక = మెల్ల మెల్లఁగా, చాఁగుకణిక =
పోవుచున్న సమయమందు;

4. కలంపలక = పార్శ్వములందు, కవ...లు - కవచిత = కవచములుగా చేయబడిన -
కుథా = (ఏనుగుపై పలుచు) రత్నకంబళములచేత - కర్పరలు = చిత్రవర్ణముగలవి, అగు -
కరివర కరణు కంధరలక = ఘటి మగ యేనుగులయు పిడియేనుగులయు మెడలయందు,
కనక అంకుశంబులు = బంగారపు టంపసములు, కేలకఘాని = చేతం దాల్చి (ఇదిసేవా
చిహ్నము), నేవించి పోవు - సామంత కవచారధట్టంబులక = సీమను చుట్టుకొనియుండు
జమిందారులైన రాజకవచుల సమానములను, బిట్ట = ఎక్కువగా, కాంచి = చూచి, ఒండొరుక =
ఒకరినొకరు, కడవక = అతిక్రమించి ముందు పోవుటకు, సంధమించుచుక = త్వరపడుచు,
మ్రొక్కి = నమస్కరించి, నిక్కి = నిగిడి, చే ఎత్తి = ఉద్ధృత హస్తమై, ఒత్తిలి = ఓసరిల్లి -
ఒదిగి, నేత్రంబులు = కన్నులు, ఉ...గాక - ఉత్తాన = వెడకిలిన - తరళ = చంచలమైన,
తారకంబులుగాక = కనుపాపలు గలవి యగునట్లుగా, మగిడి మగిడి = తిరిగి తిరిగి, పొగడు
చుక = కురించుచు;

5. తతోరాజకదంబకంబు = ఆరాజుల సమానము, అచ్చటి పడంకుకలవక = ఆపట్టణంపు
వెలయాండ్రవను, తమవను, పురికిక చనుదెంచునప్పుడెల్లక = అవిల్లిపుత్తూరికి ఎవ్వడు
వచ్చినను, ఎడకాండ్రు = తార్కాండ్రు, అగుటక = అగుటవలన, మేలమాడఁ బోలు =
పరిహాసమునేయుట కుచిత్రమైన - ఆప్రొలి మేళంపుఁ గళావతులక = అనగరపు నాట్యపు మేళ
ముల విద్యావతులను, వైచునెవంబునక = కొట్టెడు మిషచేత (ఆరాజకవచులు), పూర్వాను
భుక్తలగు = పూర్వము తా మాయూరికి వచ్చినప్పుడు అనుభూతమైన - నక్తంకరముఖులక =
నిశాకరవదనలను (చంద్రముఖులను), గ్రామ గ్రామ గ్రామణులు = ఊరూరి నాగవలు,
ఒసంగు = కానుక పెట్టెడు - నారం...దులక - నారంగ = నాశంబంధు - కంద = మొల్లులు -
కందుక = బంతులు - ఆదులక = లోనగు వానిచేత, వైవక = కొట్టఁగా;

6. ధళ...బును - ధళధళత్ = ధళధళమని - తరళ = మోయు - తాటంకంబును =
కన్నులుగలవియు, అంకురితవి స్తయంబును = మొలకెత్తిన దరహాసముగలవియు, కాక = అగు
వట్టుగా, ఆ...బును - ఆత్మస్థుఁ = ఆభిముఖవదనములవలన - ప్రేంభోర = దోలాయమాన

మూలక (మూలకములకులకు చలించుచున్న) - పీఠ = వికలమయన - సాహిత = సాహిత్యము
 మేన - తిత్తము = విలాసముతోడి - ఆకేశర = ఇంచుక ఓరగా చూచుచున్న - అపారగ
 కేత్రములయొక్క - విలోకనమును = చూపులుగలవియు, అచలిత ధమ్మిలమును
 ఇంచుక కదలుచున్న కొప్పుగలవియు, కాక = అగునట్లుగా, మొగంబులు = ముఖము
 లను, తిడిచితిని = త్రిప్పకొని (త్రిప్పకొన్నవారు న క్తంకరములు), సమర్థులునక =
 గుంపులో, పడు = పోవుచున్న - మార్దంగితుల మాఘలములుగలక = మద్దలగాండ్రములము
 చాటులందు, దాని = రీపలై, అన్నగవాసము = ఆయాటక రైలు, నాగ...నక = నాగరక
 డోరికాసుతులయొక్క - విలోకనమునక = చూచుటచేత (డోరియే మైకాంపు చూచినక
 దును), వెలరేగి = ఎక్కువగా ఉత్సాహించి, మొగంబులు దిగించితిని = ముఖములు ఘటించి
 చుకొని, కేదురు ఎత్తినకలిక = పిచ్చిపట్టినదా యననట్లు ('వెట్టి యనంగను విచ్చియనంగ
 నున్నచ మనంగ నున్నాడనంజ్' ఆం. భా. 1-186.), అరిది ఎత్తక = ఆశ్చర్యముగనట్లుగా
 (పా. అరులైతక = వాత్సల్యము గలుగునట్లుగా - 'అరిలి యంచన నరులు నా నర్తన, వాత్సల్య
 సంజయై పరగనుచుడు.' ఆం. భా. 1 - 187. 'దరువు పట్టుట' అని కొందఱు.), ప్రతి
 పదమును = అడుగుడునవకు, మర్ద...నక = మర్దలముఖ = మద్దలయొక్క ముఖముయొక్క,
 అనమర్దనక = వాయించుటకు, క్రంగుటయొక = క్రంగఁ బాటుటవలన (అనగా
 మార్దంగితులు దిగువకు వదియుటవలన వారిచాటున నుండిన యావేశ్యలు), బయటబడి =
 (మార్దంగితులచాటు తొలగినందున ఆరాజుల) కన్నులకు గోచరించినవారై, చేయునది
 లేక = అదృశ్యతం బొందుటకు మఱి యేయుపాయమును లేనందున, ఆకడనక = ఆనారంగా
 దులను వెచ్చినవారికి అభిముఖముగా, మగిడి = తిరిగి, కుటుము దిద్దుచుక = కొప్పు చక్కజేసి
 కొనుచు, తద్వా...లు - తత్ = ఆవారంగ కందుకాదులయొక్క - వారణ = తప్పించుకొనుట
 యందలి - అభినయన = అంగహారము (కాయకచేష్ట - లేక - అంగవిక్షేపము) కలదైన - పరా
 చీన = పెడమువెట్టిన - కరాబ్బలు = కేలుదమ్మిగలవారు, వి, ముడివడునెడక = ఘూర్ణిలున
 సరంబున, పొడము...దంబులు - పొడము = గోచరించిన - కర్ణ = చెవియందలి - అనతంప =
 అభరణ పుష్పంబులయు, కపోల = గండపలమునెడు - ఖుర్రీ = గరడీయొక్కయు - చలన =
 కదలికతో - ఉపలక్ష్య = కనబడుచున్న - కైలక్ష్య = అచ్చెరువుతోడి - హాసవందంబులు =
 నవ్వుమొల్లలు [అనగా - ఘూర్ణిలినతఱిని కర్ణకుసుమావతంసమునకు గరడియైన చెక్కుల కద
 లికతోఁ గూడి వారికైలక్ష్యస్థితములు (పెడనగవు మొల్లలు) ఆగవడిన వనిభా.], సాం...లక =
 సాంద్రతర = మిక్కిలి దట్టమయిన - చంద్రికా = వెన్నెలలయొక్క - కందంబులక = దుంప
 లను, దీటుకోలుపక = సరిపోలుచుండగా;

7. చా...లు - చాటు = చతురములైన - ఉక్తి = మాటలయందువాచాటలు = బహు
 భాషిలులు (గర్హితార్థము ఇచ్చట నవివరిక్షిము), అగు - జరకనవిలం = ముదిరెంబులు, తమకుక =
 విలులైన యారాజకుమారులకు, మొక్కక = కేలుమోడ్వఁగా, తారు = చెందుదెప్పలుతిన్న
 యాగుచ్చెరలు, మొక్కక = దండము పెట్టక, ఒక్కించుక = కొంచెము, ఓరమో మిడి = మోము
 ముదల్చి వారియొక్కయొక = తమకు చెలువలకు రెండుప్రక్కలను, ఒదిగి = ఒత్తిల్లి
 తొందరియంటు = తమకు ఆరాజకుమారులతో పూర్వము కలిగియుండిన మురుగుగాతమును.

శోభన = శోభనశీ, శోభ, సాంబినా = శంభుగా, శంభవ = శంభు (అరాజకమారులని);
 జోగపుష్పసాంకు = సమస్కరింపక అట్లు విలించిన యారీయను, కటాక్షించి = కటయాపుట
 సాంబినానై, ఎక్కసక్కంబునవక = పరిపూనునకై, తిమిరేక = ఆయువకులచేత,
 మొక్కించుకొనుచేట్క = బంధము పెట్టిండుకొను నుత్సాహముచేత, అక్కడక, పుడమి
 డోకు = పర్యరేఖాధీశ్వరుఁ డైనమహారాజు, లేమిక = తనందున, సామాన్యజానపుట =
 సామాన్య జనులను, కైశానక = పరవశయక, కుమారంబు = చిత్రోత్సాహము, వేద్యంబుగాక =
 తెలియజట్లుగా, వి...లు = విద్యా = నాట్య నీత సాహిత్యదులచేతను - వయః = వయస్సు
 చేతను - వృద్ధులు = పెద్దజాదు, మీరు = ఆ ముదుక చేతలు, మొక్కగా = సమస్కరింపగా,
 తారు = జవరాం ద్రయినతాము, మొక్కమి యెట్లు = సమస్కరింపవండుట తగినా?
 మొక్కింపుడు, అనుబయోక = ఆయువకులచేత వృద్ధయిన మీరు మాకు బంధము పెట్టింపుడు
 అని యారాజకుమారులు హెచ్చరింపగా;

8. గ్రక్కనక = తటాలన, పొడవను మొక్కనగవులక = మొలక నవ్వులచేత, మోము దమ్మలక = ముఖపద్మములకు, వేలొక్కమిలక తెలివి = అప్పటికేయున్న దానికంటె ఎక్కువగా ఒక యభూర్వమయిన తేజము కలుగఁగా, మ్రొక్కక, అక్కడక, కడఁగూడి = ఒక పార్శ్వమునఁ గలవీ, నడచు తోడిచేడియలక = కూడవచ్చుచున్న తోడిచెలిక తెలివ [దీనికి 'ఎఱుక' పఱుపక] అను దానితో నన్వయము], ఆదొరలకు, తమకు = ఆదొరలతో నమస్కరింపని యాజన్యులకు, తద్దయక పొందు గల దనుపెద్దజీకంబు = ఎక్కుడు తగులము ఉండెనన్న సౌభాగ్యాలికయమును, ఎఱుకపఱుపక = అతోడిచేడియలకు తమ సౌభాగ్యాలికయమును తెలియఁ జేయుటకుగాను, కెమ్మెవులు = ఎఱ్ఱని పెదవులు, మలంచించివేచి, లోలోనక, ఒయ్యనొయ్యక = మెల్లమెల్లఁగా, ఉచుక్కనక = అనాదరకబదు సేయఁగా, అక్కిలు = ఆసందర్భమును, ఎఱింగి = గ్రహించి, అమ్మరుసళ్లు, సొమ్ము = ధనము, మనకుదక్కక = దొరకినది (ఈదొరలు మన కపారధన మిక్తురు), అవి = అనిపరికి, తమ్మక = వయసుగుర్వెతలను, మందజీక, నూకి = త్రోసి, అక్కఅక్కమ్రొక్కవే = ఒప్పి అక్కా - అక్కా - మ్రొక్కవే, మనపాలివేలుపు = ఈదొర మనకు సకలభాగ్యము లిచ్చుచేవుఁడే, ('అక్కక్క' మొదలు 'వేలువే' అనువఱకు ఆకామరాండ్రంగూర్చి ముదుసళ్లు పలుకువాక్యము), అవి = అమరు, బుజ్జవించియు = లాలించియు, బామలు = కనుబొమ్మలు, కొని = ముడిచి, జంకించియు = జంకెనలు గావించియు (తెదరించి యనుట), ఎటతేలకుక = మహాకషమచేత, ఒడంబలిచినక = ఒప్పింపఁగా;

9. క్ర...నలు - క్రపా = సిగ్గుచేత - తరళ = చంచలమైన - నయనలు = నేత్రములు
కలవారు, వి, (అహిమరాంధ్రు), విరళవిరళ అనిబంధంబుగాక = వేళ్లు ఎడమెడముగా
కూడునట్లుగా 'విరళవిరళాంబలిబంధంబుగాక' అని పా. = ఎడమెడ మునున (వేళ్లుగల) కేల్ల
ద్వగునట్లుగా], మొక్కి నట్లు, కక్కపావకా = బలవంతముగా. మొక్కించి = మొక్కి
తేసి, హచ్చి = అతిశయించి, ఆనయ్యుటము = ఆనయము, ఎడమడక ఉండగాక అయ్యు
వడకయుండునట్లు, జనుగుండలంబోలెక = పక్షులంబట్టుటకై జనురక్షానిన జాగ్రత్తవలె,
అల్లంకొని = చుట్టకై చికిసి, గొల్లనకానన = గొల్లమని నట్టుచున్న - అలాహంగవలక = ఆ
వృద్ధనేత్రులక, కల్లొనంబునకా = అవిద్యులగోచమున, కొట్టి (కొట్టినవారు అహిమరాంధ్రు).

కనుమూపు = కోపదృష్టి, ఆరాజసంఘంబుమీడక = ఆరాజసంఘంబుమీడిన
 నిగుడక = పర్వంగా, మగుడక = మరల, మఱు...బులు = మఱుపడు = ఆరాజసంఘంబు
 కగపడకుండ చాటున కేగునట్టి - కొమిరి = ప్రాయపు - హరిణలోచనల = లేడికన్నులమఱి
 కన్నులుగల యాయంతులయొక్క - చలి...బులు = చలిత = కదల్చబడిన - కంకణ = చేతి
 కడియములయొక్క - సంకుల = ఒండొకటిం గూడుకొన్న - క్రేంకారంబులు = క్రేష్ క్రేష్
 అనిడిధ్వనులు, అన...పక - అనన = ముఖములయొక్క - ఆహార = పరిమళము చేత - మేదుర =
 దట్టమయిన - ఆలి = తేల్లయొక్క - ఝంకారంబుల = ఝంఝం ధ్వనులయొక్క - వింకంబులు =
 అతిశయములను, అడంపక = అతకరింపక; (ఇప్పటికి కొమిరి వేళ్ళలవృత్తము నరి).

10. (బుక్కావాండ్రవర్ణన.) - చెవులసంకులు = శంఖనిర్మితకర్ణాధరణములును, లోవంక
 భుజంబులు = లోపలి ప్రక్కకు వంగిన బాహువులును, కొంకిసిగలు = వంకరజాట్టుముడులను,
 కావిదుప్పట్లుక = కేగురువన్నె కప్పడములును, ఒప్పక = పొందుపడియుండకగా, ఇమ్ము =
 తమతోంటి నివాసస్థానము, దెప్పరంబు = ఆపత్ప్రప్రము, వి = ఆయినందున, ముప్పనక =
 ముసలితనమందు, అప్పరంబు = అవిలిబుక్కురియందు, చేరి = ప్రవేశించి, రసికజనబాంధ
 వంబునక = రసజ్ఞులయినవిలిబుక్కురిజనులచెలిమిచేత, బంధువియోగంబు = తోంటిస్థానమందలి
 బంధువులతో ఎడఁబాపును, మఱచి = స్మరింపక, గంధ...లక - గంధకలనా=పరిమళ ద్రవ్య
 ములం గూర్చుట - కుసుమస్రక్ = పూదండలయొక్క - గ్రథన = కూర్చుట - ఆదులక =
 లోనగు పనులయందు, ఆంధ్యంబు = గుడ్డితనము (పారఁబాటు), లేక, అలరు = ఒప్పచున్న -
 ఆంధ్ర కేళియులు = తెలుగువాఁటివారు, అగు - గంధకారులు = బుక్కావాండ్రు, పాటి...
 లతోక - పాటిపాటి పద్యంపు = చిన్నచిన్న పద్యముతోఁ గూడిన - మ్రొక్కలతోక = నమ
 స్కారములతో, వెట్టివెట్టి = వికృతచేష్టాసమేతమయిన - కై వారంబులుక = స్తోత్రములు చేయుచు
 (చేయువారు ఆబుక్కాదాసులు), గౌరుతత్తడులపైక = ఏనుఁగులమీఁదను గుఱుములమీఁదను,
 వచ్చు - రాచవారిపై = దొరలమీఁదను, ఆగువారిపైక = విష్ణుచిత్తస్వామిమీఁదను, అడు
 వారిపైక = ఆయనమ్రోల నాడుచువచ్చుచున్న అటగ తెలమీఁదను, చల్లగాక = కిరళముగా,
 చల్లక = చలినంతట, పెల్లు ఎగసి = మిక్కుటముగా రేగి, సృష్టియొల్లక = ప్రపంచమంతయు,
 ముట్టికరించుచుక = పిడికిటం బట్టినట్లుగా చేయుచు - అన్నచ్చభేద = వస్తుభేదము తెలిసియుం
 దెలియనట్లుగా అంతయు బుక్కాగానే చేయుచున్నది, అగు - పరిమళసమష్టిక = సుగంధ
 ముల మొత్తములో, పెట్టు = మంచుచున్న - పీష్టాతకంబు = బుక్కాము, నభోమండలికిక =
 ఆకాశచక్రమునకు, చందాతకంబు = చల్లాడము, వి, చండకర కిరణంబులక = నూర్చుని వెలుఁ
 గుఱు (ఎండ ననుట), మాటుపఱుపక పన్నీరునించిన యన్నీరుతీర్తులు (తన్నీరును పా. ప్రామా
 దికము) = హిమాంబు పూరితములైన ప్రవీధములైన నీటిసంకులను (పన్నీటికూళాలకు బదులుగా
 నుపయోక్తములయిన తోలుసంచులు సర్పధ్రములు), ఒత్తక = పిసుకకగా, వియత్తలంబునక =
 మింటికి, పాటి = ఎగసి, కైబాలు = వంతుగా పడుచున్న - ధారలక = పన్నీటిజాట్టులపాటు
 చేత, వాడ్మంబులు (మద్దల లోనగునవి) తడిసినక (తడిసినవాడ్యములు చక్కగా కట్టినవి
 ప్రవీధము) విద్యా ఉపజీవులు = ఆవాద్యములను వాయించువిద్ద చేత జీవించువారు నెఱుఁబులు
 పుష్కరింఖలు = వాద్యముఖములను, క్రామక = కాఁచుకొనుటకు, అగి రోయుమండక =

నిష్కలమైత్యముగా, విష్ణుత్వము = అజననమానము, అత్తచేత = వాద్యవాంఛ, వాద్యములఁ గ్రాహకునినుండు సమయమున; (ఇంతవఱకు బుద్ధాభాసరులృత్తము.)

11. స్మృతరయ = బోగమౌటను, చూడక = చూచుటకై, నిలిచి, మెత్తమెత్తనక = మెల్ల మెల్లఁగా, నడచుచుండు = నడచుచుండిన - మిండకండంబును = విటసమాహమును, తారుక = తమరును (అనఁగా ఆ దాసరులను), అప్పిండు పుండరీకాస్యలు = అగుంపునందలి కమలాననలు, అవకాశంబు గాంచి = తెఱపి గనిపట్టి, కాళ వసుమ ప్రతిఫలన పాండురుంబులై = రెల్లుఁబువ్వల ప్రతిలింబములచేత తెల్లనినై, పద్యా...లభక = పద్యా = దారులయొక్క - అతి హృద్వ = కడు మనోహర మయిన - పార్వద్వయ = ఇరుప్రక్కలయందలి - ఉద్యానపాదపంబు లభక = తోటచెట్లకు, పాటుచెంగలుర కాలువలభక = ప్రవహించు నెఱ్ఱగలవ కాలువలకు, డిగ్గి = దిగి (దిగినవారు ఆమిండ తండము పుండరీకాస్యలును), కాసరీ...గాక = కాసరీదధి = గడ్డపెఱుగుయొక్క - మండ = మిఁగడచేత - మాసరుంబులుగాక = చిక్కనగా, పిసికి, ఆరం బెట్టిన - వారంగళ్యంగ వేరథంగంబులతోక = వారింజపండ్లయొక్కయు అల్లముయొక్కయు తునియలతో, కట్టిన కలమొన్నంపుఁ జలిది = మూటకట్టిన వలియన్న పుఁ జలిదిని, పోకపొత్తులక = పోకపట్టులలో, కడువనక = భుజించుటకై, కూర్చుండక = (ఆమిండతండము) ఉపవేశంపఁగా, విడిచి (చూచినవారు దాసరిగుంపు);

12. కుక్షింభరిత్వంబునక = పొట్టఁబోసికొను భావముచేత, త్తుతాములై - త్తుత్ = ఆకటి చేత - త్తాములై = కృశించినవారై, తిరిగితిరిగి = వలసినంతయు ఒకచోటనే దొరకనందున పలు తావులకు పలుమాఱు పోయిపోయి, కేసరి = విసికినవారై, ఓసరిలిన దాసరిగుంపు = ఒకప్రక్క కొదిగియున్న దాసరులసమాహము, వారిపాలక = ఆవలిది భుజించుచున్నవారివలన, గోపాల భిక్షక = మధుకరమును (దాసరులు తమకు ఇడిన యన్నకబళముచే గోపాలదేవునికి క్రిత్రయగు ననుభారమున - 'గోపాలభిక్షు', 'గోపాలభిక్షు' యని కబళము యాచింతురు; దానినే సందెగోపాల మనియు పలువురు పేర్కొందురు.), భిక్షించి = యాచించి, భక్షింపక = భుజించువారై, తీర త్క్షింబులక = ఆకాలువల దరినేలలయందు, నిలిపిన = ఉంచిన - తోరం...లై - తోరంపు = లావు పాటి, దివెదారికోలల = దివ్వెకంబములయొక్క [పా. తిరువిళ్ళక్కొలల - తిరు = క్రి - విళ్ళక్క = వెలుఁగు = దీపముయొక్క - కోలల = కట్టల (కంబముల) యొక్క] - రంధ్రగోళంబులక = గుండ్రని బొక్కలయందు, ఉత్ కోలంబులు = ఉద్భవమయిన జ్వాలలు కలవి, వి, ధగ...ధ్వక - ధగధగని = ధగధగ యనుచు - మండు = వెలుగుచున్న - జగజ్జోతి = ఆపేరం బ్రసిద్ధమయిన - దీప = దివ్యల - జాలంబులమధ్వక = సమాహముల నడుమను (జగజ్జోతి యని ప్రమిదెలో నూనెకును వత్తులకును బదులుగా నూనియం దడిపిన వత్తుఖండములను వైచి వెలిగించు దీపము. - 'జగజ్జోతి' యని తద్భవకబ్దము - జగజ్జోతిపేరి దీపజాలములు అని మధ్యమపదలోపి సమాసము), ధూపవండికా అంగారంబులక = పరిమళ ధూపార మైన పాత్రములలోని నిష్కలకమిఁది, నీరాజక = తడిపోవు నట్లు, క్రాచి, వారు పరికింపక = వాదమున పరిక్షించుటకై, వాయించు ధిమధిమి ధ్వానంబులభక = తూర్వము చెప్పిన పన్నీటికి తడిసిన వాద్యములను ఆవాద్యతేవులు వాయంపఁగా నయిన ధిమిధిమి శబ్దమునకు, వెదరి = భయపడి, తలచి యుపవన కుకంబులు = తాప్రక్కనున్న తోటలోని చిల్ల కలు, భవలిక = ఆప్రక్కనను, ఆవలి యుపవన కుకంబులు తలవలిక, దట్టంబుగాక, కట్టని

తోరణంబులై = ఒకరు గ్రుక్కని తోరణములుగా (చిలుకలు వచ్చుచు వగుటచే మోపిడిలతోరణములందును, గాన వానివారు మోపిడియాకుల తోరణంబులవలె నుండును, గాన కవి వర్ణించినవాడు); ... [తలలు విగతుల పార్వరస్యగ్రహణచేత, నోరు తెలుగుట ఆశ్చర్యానంతములచేత, కేలంజునుట తాళమునకై], తోరణాలంబు = కలకలధ్వని, మూక గట్టిన = మూకగట్టినను పోంచిన [ఎంతటిగొఱగా పొడినను వినబడనందున పాటమాని యూరవండి రనుట], తోరణములవలంబులు = భగవద్భక్త సమాదాయంబులు, ఏతేరక = రాగా;

18. ఊరూరి సంతసంతకక = ప్రచియూరి ప్రతిసంతకము, తిరుగక = పోవలసినవారగుటల జేసి పోవుటకై, పెద్దలు, ఇంటింటక, సంత...లభక - సంతరించిన=పెంచియుంచిన - విజయవాటు గోడిల జానడంబులభక = పిల్లలను ఈనెడి యాడుగుట్టపుడల్లట, పుట్టి, గాన గట్టి విడువక = విడువైన త్రాటిని కాలికి కట్టి వదలివెళగా, నెత్తంబునక = ఊరి నెల్లవారికిని సామాన్యమయిన ప్రదేశమందు, మెత్తని = మృదువైన - గజికక = దూర్వము, మేసి = భక్షించి, పోవరించి = పోతరించి = పోగరెక్కి, మాపు మాపునక = ప్రతిసాయంకాలమందును, మేపు = మేపునట్టి - సజ్జకవణంపు మేపునక = గంటెదాకా తినుటచేతను, పిడు...నక - పిడుక = పిసికి గుండ్రగా కట్టి యొండెఁబెట్టిన పేడ - గొఱపంబు=గుఱమును తోముసాధనము - పినితోడి - తోముకంబునక = తోముటచేత, పుటపుటనై = విగనిగయై. కఠియకంబడి పాత = నల్లని గొంగళిపేలికను, కనియైనను = చూచినను, నిడం గనియైనను, పెద్దత కట్టుక గుంపు = భయపడునట్టి లేత వల్చితాళ్యముల సమాహమయొక్క - కాలిగొలందికిక = కాలి పొడుగునను, వ్రేలు లాలుకంచెలు = వ్రేలాడుచుండు నెఱువచ్చులు, కీరించిన గవ్వదంటలక = కట్టినగవ్వదండలతోను, గంటలక = గంటలతోను, అలంకరించి, మోలుగు (రూ. మోలుగు) ముడ్డిక = నల్ల చాయ చెక్కును త్రాచుగా నేర్పడు చిక్కుని నల్ల ముడ్డిలో, తోచి = నానిచి, మూరభక = మూరెడు దూరమునకు, ఒక్కందును = ఒకటియు, జేనభక = జేనెడు దూరమునకు, ఒక్కందునుంగా, కట్టిన డొల్లుటుల్లారులు = కట్టినట్టి వ్రేలుడు జాలరులు, ఉల్లసిల్లక = తోల్లిననట్లుగా, పల్లించిన పల్లంబులపైక = పన్నినట్టి పల్కాణంబుల మీఁద (జీనుల మీఁద అనుట), చిల్లతెలంబు = ఇందుపుగింజలనూనెను, వాసనకొడుపులక = పరిమళ ద్రవమును వస్త్రాదులకు పట్టించెడు కంచలతో, పూసిన మణుంగుచంద్రిక చేలర = పట్టించిన యుదికిన భవళవస్త్రములై, రవణంబులుగాక = అలంకారములు కాకగా, ఎదురుగాక = ఆజన సమాహమనకు అభిముఖముగా, నేడుకక = సంబరమును, ...అన్వీటి = ఆయాపరియొక్క - మేటి = గొప్ప - సారె = కంఠువాయలు (వస్త్రములు నేయువారు) - అగసారె = సాష్టాదులు - పటుసారె = పటుసారీలు - వానె = ఒకజాతి కోములు - వైజాతి = పలుపవాండ్లు (కోములు అని కొందఱుందురు?) - సాంతులు = గోనెలు నేయువారు (పెరికలు) - ఏకుల = చాప లల్లువారు - ఈజాకుల - కొమరులు = వయసువాండ్లు [పా. కొమరెలు = వయసుస్థిలు], తుములమై = గునుమాడి, తత్తు - తత్తవమా సామజంబులక = ఆ (రాజులతోడి) సేనలయందలి యేనుంగులక, మాచి, ఏచిన వెలక = ఉద్రిక్తమయిన భయముచేత, తను - ఎక్కిరింతలు వాతానములు, (వానిని తోడు) ఎక్కి కొని = ఆధిరోపించి, వాగలు = వల్లలు (ప్రగ్గములు=కల్లములు), ఇరుగేలక = ఇరుగేలము చేతులతోను, కదియం బట్టినక = విగయకాగినను, నిలుకక = నిలుచునై (ఇందులక 'నిట్టి కేరలు' కర్త)...త్రొక్కుమక పోనక (కర్త 'ఎక్కిరింతలు')

14. తత్త్వ... తత్ = తత్త్వములకు - మత్స్య = నదీని ప్రతీకమునకు - త్విధ
 వధూ అతర భద్రలు = మునుపట్ల వీరు రోగులు లోనగువారు, తిట్ట = అశ్వములను నడు
 ముండి ఎక్కించినా రని బయళ్ళారోహణలను కపింపగా, ఇట్లు అట్లు అనలేక = ఏల మత్స్య
 తిట్టెదరు అని యాశేపింప న్యాయములేక, ప్రాణములు పిడికిటం బట్టకొని పోవుచుక =
 గుఱుమాలమీఁదనున్న యాపురుషులు తమెక్కడ నవి యేయావడలో ప్రాయోగో అని దిగులు
 పడుచు, నవీన సువిధ కేదారంబులక = క్రొత్తవన చెంగటి వరిపొలములలో, పడి దొరలి, చట్టలు =
 పిఱుందులు, దిగంబడి = చేనిలో పూడిపోయి, వెడలి లేకుండక = పైకి లేచి రాలేనివారై, తారు
 దిగుటకు ఇములేక = గుఱుమాలమీఁదనున్న యాస్త్రకారాదులు ఎటువైపునను గుఱుమునుండి
 దిగుటకు చోటు లేనందున, మిట్టటగని = వ్యభపడుచు, నలుచెసలం జూడక = ఆసారెరాకులు
 చేయునదిలేక అన్నితైపులను చూచుచుండగా, చూచి = (ఆవేశ్యలు) కని, కేలుగలచి =
 చేతులు కట్టి, కోహా (ఇది పరిహాసకబ్దము) యని గేలి (= హేళనము) పేయుగడికా (= వేశ్యా)
 కదంబంబుల (= సమాహూతుల) చప్పటులు (= కరతాడధ్వనులు), నిలి...బులక - నిలిడ = దట్ట
 మయిన - నిమ్మట = ఉపవనములయొక్క - విటపి = చెట్లయొక్క - రూటంబులక = సమా
 హూతులందు, ప్రతికబ్దంబులు = ప్రతిధ్వనులను, పుట్టింపక = కల్పింపగా;

15. ఇట్లు, అమానవిధకంబు = కొఱవడని యైశ్వర్యము, చిగురొత్తక = విబ్బంభింపగా,
 అతిరుపతిక = దివ్యతైత్తిమైన యావిలిపుత్తూరు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ఆవిష్కరింతుండు =
 ఆపెరియాళ్ళూరు, తత్తరథ అవతరణంబు = ఆబ్రహ్మరథమునుండి దిగినవారై, ఆచక్రధరు =
 ఆనారాయణునియొక్క - నగరి = మందిరముయొక్క - మోలక = ముఖకాలయందు, నిలుచు
 టయొక = నిలిచి, ధర...ంబు - ధరణీధన = రాజులయొక్కయు - స్థానిక = దేశాలయాధి
 కారులయొక్కయు - సమాహూతు = బృందము, వెంట రాక, అవైఖంబుక = ఆమహావిష్ణు
 పును, సేవించి, తత్ = అవైఖంతునియొక్క - ప్రసాద = ఆనుగ్రహముచేత - లబ్ధంబులు = పొం
 దబడినవి, అగు, పరివట్టంబునక = భగవత్ప్రసాదముగా దత్తమై శరమునవం జాట్లుకొనునది
 యైనపట్టుతో, అలంకృతుండై = కై నేయబడినవారై, వానా అలంకార సహితంబును = అనేక
 భూషణములతోఁ గూడుకొన్నదియు, రత్నకాంచన మయంబును = మణిహేమ వికారంబును,
 అయిన - ఆత్మీయ భవనంబుక = తనయింటిని, కాంచి, విష్టితుండై = ఆశ్వర్యపడినవారై,
 పుండరీ...గాక - పుండరీకాక్ష = అవైఖంతునియొక్క - మహిమ = ప్రభావముచేత - అభి
 లబ్ధ = పొందబడిన - వైభవంబుగాక = ఐశ్వర్యముగా, తెలిసి = గ్రహించి, తత్ర...లక =
 తత్రత్య = అటనున్న - ధాత్రీకళత్ర = భూనాయక (రాజు) - వర్ణంబులక = సముదాయము.
 అను, అనిపి, ప్రవేశించి = (యథావిధిగా) చొచ్చి, ...కళరణంబుగాక = మాఱుమడుగులుగా,
 భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్క (ప్రీతైష్ట్యపులయొక్క) - పూజా = అర్చయందు - ప్రణమండు =
 తత్పరండు, వి, ఉండెక...

ఈవచనములో - స్థానికులు ఆవిష్కరిత స్వామిని ఎదుర్కొని పరమభక్తి పురస్కరంబుగా
 సత్కరించి, బ్రహ్మరథంబున పట్టణములోనికిం గొనిపోయి, మహావిష్ణుని యాలయమున కర్చే
 చేయించి, భగవదనుగ్రహవశంబున మహావైభవసమృద్ధిమైయున్న యాభిక్షియింపటం తేల్చి.
 చతుగుగా సాగనంపవచ్చిన రాజభవనములు, నానాసగరభవనములనుండి తద్దర్శనార్థము వచ్చిన

రాజకూటులు, మేళములగట్టి విష్ణుచిత్తముతోయోగిని సేవింపనచ్చిన వేళయి, గ్రామగ్రామ గ్రామములు, రాజకూటులు ఆవేశ్యులతో తచ్చనలాడుట, ఆంధ్రదేశాగతులైన బుక్కాదారులు, మోడగాండ్ర కండములు, చరిదిభోజనములు, ఆగసాలెలు లోనగువారు వారిక్కల గుఱ్ఱములు సేనాగరములైన వంజుబృందములం గని వెఱచి ఒకల జనములం ద్రొక్కిళ్లం తెట్టుట, ఆసాలె వీరులే గుఱ్ఱములతోగూడ పొలములలో పడి కొంతదేహము పూడుకొనిపోవుట, పిమ్మట ఆముఖో యోగిని స్థానిక ప్రభువులు తనందరముం జేర్చుటయు లోకాతీతప్రజ్ఞతో వర్ణింపఁబడినవి.

మ. ఉలుపాల్పట్టినయిండ్ల మజ్జనస్మృత్యోదారభుక్తిక్రియో

జ్వలులై, రే హరికొల్వనక వివిధలాస్యస్ఫుర్దిసుభ్రాభ్రుకుం

సులవాదు ల్పరిచేర్చి పుచ్చి, మణివాసోభూషణ గ్రామముక

జలబాతాక్షునకుక సమర్పణము నిష్ఠం జేసి, యవ్వేకువక.

36

ప్రభువులు, = దొరలు, (తరువాతి పద్యమునుండి తెచ్చుకోవలయును), ఉలుపాలు = కానుకలు, పట్టినయిండ్లక = ఎవరు పెట్టి దర్శించినారో వారియిండ్లయందు, మ...లు - మజ్జన = ప్లానము - నృప = రాజులకు - అర్హ = తగిన - ఉదార = శ్రేష్ఠమయిన - భుక్తి క్రియ = భోజనకృత్యము అనుపించెత - ఉజ్వలులు = మెఱయుచున్నవారు, వి, రే = ఆరాత్రియందు, హరికొల్వనక = వారాయణుని సేవయందు, (గుడిలో భగవత్సేవగా జరుగు నృత్యములో), వివి...దుల్ - వివిధ = పలుదెఱంగులైన - లాస్య = నర్తనములందు - స్ఫుర్ది = బిందోరుల నోడింపఁ గోరుచున్న - సుభ్రా = లావణ్యవతులయు - భ్రుకుంకుల = నట్టువులయు - వాదుల్ = వాదములను, సరి తేర్చి = సరియైనదానిని ఏర్పఱించి, పుచ్చి = వారిం బంపి, ఆజలబాతాక్షునకుక = ఆనారాయణునకు, మణి...ముక = మణి = రత్నములయు - వాసన = వస్త్రములయు - భూషణ = నగలయు - గ్రామముక = సమాహమును, నిష్ఠక = భక్తితో - సమర్పణము = అప్పనము, చేసి, అవేకువక = రాత్రి వేగునప్పుడు - ('అరిగిరి' అను ననంతర పద్యములోని క్రియతో నన్వయము).

విష్ణుచిత్తమునిని సాగనంప వచ్చిన దొరలు మాయింట విందునంగీకరింపవలయునను ప్రార్థనగా తమ కానుకలుపెట్టి దర్శించిన యాయావిల్లిపుత్తూరి పౌరులయిండ్లయందు రాజార్హము లయిన మజ్జనభోజనాద్యుపచారముల ననుభవించి ఆరాత్రి యచ్చటి భగవత్సన్నిధిలో ఆనోన్య జయేచ్ఛచే తమ మ్రొలను నిజలాస్య విద్యానైపుణిం జూపించుకొన్న యాటక తైలయు అట్టి నట్టువులయు తారతమ్యములను నిరూపించి చెప్పి వారిని సమాధానపఱచి బహుముతులిచ్చి పంపినవారై ఆభగవంతునికి భక్తి పూర్వకముగా రత్నవస్త్రభూషణసంహతుల నర్పించి తెల్లవాణున్నంత తమ నగరములకుం దరలిపోయిరి.

'ఉలపా' - (ఉలుపా) అన్యదేశ్యము 'రే' - కాలవాచకముగావున సప్తమ్యర్థమున వికల్పముగా ప్రథమ. 'రేక' అనిసప్తమ్యర్థద్వితీయగానేని ఛేదము చేసికొనవచ్చును. 'లాస్య' - 'తాడనం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్యం చ నర్తనే' అను. లాస్యము నుత్సాహము తాండవము ఉద్ధతము, అభివేదము; భరతమూర్తి మిట్లున్నది:—

'తత కృత్తిత్య సార్థం గన్ ర్వాపురపాం గజైః,

నాట్యక నృత్యం తథా నృత్య మగ్ర కమ్యః ప్రయత్నవాకః'

తత్కాంత ముఖతం శ్రుత్వా స్వత్రయంతం తతో హరః
తద్భువా స్వగతాగ్రజ్యా భరతాయ వ్యదీశిత్,
రాస్య మస్మాగ్రతః స్త్రీత్యా పార్వత్యా సమదీశిత్.'

‘గరి జీర్వి’ - ఆదొరలు ఇట్టి కళావిశేషములందు కళలు అని నూచన. సంపన్నులయిన విలాసులకు ఇది సిద్ధమేగదా. ‘సుభ్రూ’ - సుభ్రువు - శోభనమైన కనుబొమలు కలిది - అందగత్రయనుట - ‘భ్రువంసుడు’ - ‘భ్రువా కంసో’ భాషణ మస్య - భ్రువాకుంసయతి వా’ రామాశ్రమి. “భ్రువం సుభ్రువంసుభ్రువంస భ్రూవంస శ్రేష్ఠి నర్తకః । స్త్రీవేషధారిపురుషః” అని ఆమరమున ఈశబ్దము స్త్రీవేషధారి పురుషునికే పేరుగా పతితమైనను, లోకములో నటమౌర్యపరముగాఁ గనబడుచున్నది: - “సర్వం తిష్ఠతు సంసదః పతి రసా సంధ్యాభ్రువంసో హరః” - మల్లికా.

‘వాదు’ - వాదశబ్దమునకు వైకృత మనికొందఱు.

తే. ప్రభువు లిరిగిరి క్రవ్వులు బాండ్యనగరి. | కమ్మనియు నట్లు వైష్ణవాభ్యర్చనంబుఁ
దన చిరంతన లులసికాదామరణ | దాస్యమును జేసికొనుచు దత్పరత నుండె.

క్రమత్త = మరల, పాండ్యనగరికి = పాండ్యదేశరాజధానియైన మధురాపురికి, అరిగిరి = పోయిరి. అమ్మనియు = అవిష్ణుచిత్తుడును, అట్లు = యథాభార్యముగా, వై...బుక్ - వైష్ణవ = విష్ణు భక్తులయొక్క - అభ్యర్చనంబు = పూజను, తన...మును - తన = భగవంతునికి తానుచేయుచుండిన - చిరంతన = చిరకాలమునుండి జరుగుచున్న - కులసికాదామ = కులసీమాల్యముల - కరణ = రచన (గ్రుచ్చుట) యనెడు - దాస్యమును = సేవను, చేసికొనుచు, తత్పరత = భగవత్పరాయణత్వముతో, ఉండె.

‘చిరంతనము’ - ‘చిరంభవమ్’ భవార్థమున ట్యుల్పుత్వయము. ఇట్లే సాయంతనము, సాయంభవము - ఇవి విశేష్యవిఘ్నములు, కావున ‘ప్రతిపూర్ణిమాసాయంతనమునఁ బ్రకటింపఁబడును’ అనుట దుష్టము. ‘దాస్యము’ - దాసస్య కర్తృభావో వా. ‘చేసికొనుట’ = ఫలమును భిషంపఁ గోరిచేయుట గావున ఆత్మ సేవదము.

వ. ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్న సమయ మాలికా సమారోపణానంతరంబున మందిరంబునకు బోవునతనిని బ్రసాదమందస్థిత సుందరవళత్నం బగుకటాక్షంబున వీక్షించి పక్షిపుంగవకేతనుండు పుండరీకనికేతన కిట్లనియె. 38

ఒకనాఁడు, మ...నక్ - మధ్యాహ్న సమయ = నడిపగలింటికాలపు - మాలికా = దండయొక్క - సమారోపణ = (స్వామికంఠంబున) చక్కగా నుంచుటకు - అనంతరంబునక్ = తర్వాత, మందిరంబునకుక్ = తనయింటికి, పోవునతనిక్ = చనుచున్న యాపెరియార్వారును, పక్షి...నుండు - పక్షిపుంగవ = పక్షిశ్రేష్ఠుడైన గరుత్మంతుడు - నికేతనుండు = చిన్నముగా గలవాడు - వన నారాయణుండు, ప్రసా...బు - ప్రసాద = కరుణతోడ - మందస్థిత = చిలునగవుచేత, సుందర = అందంబుగా, వళత్నంబు = తెల్లనిది, అగు, కటాక్షంబునక్ = కడకంటిచూపుతో, వీక్షించి = చూచి, పుం...కుక్ - పుండరీక = తెల్లదామర - నికేతనకుక్ = ఇల్లుగాఁ గలదైన లక్ష్మితో, ఇట్లు = ఈచెప్పబోవు ప్రకారమున, అనియెక్ = వచించెను.

ఒకనాఁడు అవిష్ణుచిత్తుడు వాఁడుక ప్రకారము మధ్యాహ్న కాలంపు దండను భగవంతుని కంఠంబున పఠంకరించి యింటి కేఁగునమయాన అయినను భగవంతుండు కరుణతోడి మృగదోస

మన కలదనము మీలుచున్న కడకంది మాత్రుల విలసింది మహాత్మిలో నిల్చి
వర్ణించెను.

‘మాలికా’ మాలయే మాలిక - ‘మాల్యం మాలా స్రజౌమార్చి’ - ‘అమ. ఇల్లు తంకబ్బ
మలు సిగదండవ పేర్లుగా కొకమం దున్నను దండకే పేర్లుగా వ్యవహరింపబడుచున్నది.

‘మహాత్మనిమృతనో ర్నవోధూడుప్రేరమహ్యనయతి స తస్యా;
మధూకమాలామధురం కరంసా కణ్ఠోపకణ్ఠం వసుధాసుధాంకోః.’ నైషధ. 14 (47).

‘అనర్థక ప్రార్థన మనికన్ఠం జయంత మద్వీత్య దరస్తి తేన
అమృతపక్షి హరిచంద్రవాద్యో మనారమాలా హరిణాపినదా.’ కాకనల. ఆం. 7.

‘దూర్వాజ్ఞానాధ్యం నలకణ్ఠవాశే వధూ ర్నధూక స్రజ మత్సర్జన.’

‘సా నిర్మల తస్య మధూకమాలా । హృది స్థితా చ ప్రతిబిమ్బితా చ

కియ త్యమగ్నా కియతి చ మగ్నా । పుష్పేషుతాదారి రివ వ్యలాకి.’

‘స్థిత’మ ధవళ మని కవిసమయము -

‘యశస్వి ధవళతా హాస కిర్లో శ్చ తద్వత్’ సా. ద.

‘పక్షియగత’ - ‘పుమాంశ్చాసాగాశ్చేతి పుజవః - ఎద్దు - ఆకబ్బము ఇట్ల శ్రీమార్గగోచరము:-

‘స్వర్గ రత్నర పదే వ్యాఘ్ర పుజవ ర్న ధ వజ్రరాః

సింహ కాదూల నాగాద్యాః పుంసి శ్రీమార్గగోచరాః’ - అమ.

‘నికేతనము’ - ఇల్లు - ‘గృహ గేహాదవసిత వేత్త సద్ద నికేతనమ్’ అమ. ‘వళత్’ - ‘వళత్తి’
ధవళోద్భవః - అమ. ‘పుద్గరిక’ - ‘పుద్గరికం నితామృతే’ అమ. పుండరీకకబ్బమును కొకకారులు
తెల్ల దామరకే పేర్లుగా పఠించినను మహాకవులు కమల సామాన్యవాచకముగా గూడ వ్యవహరింతురు;
‘సింహాసనము చారనిత పుండరీకంబు’ అని శృంగారనైషధాదిలో సరస్వతీసుతి.

—* యామునాచార్యచరిత్రము *

తే. ‘యామునాచార్యుః డొక్కడు నీమహాత్ముః

డొక్కడును గాదె దర్శనం బుద్ధరించి

రస్సదీయకృపాలేశయమున,’ ననిన

నిందిరాదేవి తనభర్త కిట్టు లనియె.

39

మహాత్ముడు - మహాత్ = గొప్పదైన - ఆత్ముడు = చిత్తము గలవాడు (జ్ఞానియనుట),
(‘అత్తా యత్నో దృతి దృద్ధిః స్వభావో బ్రహ్మ వర్మచ’ అమ.) దర్శనంబు = (సర్వమైన)
నామకమును (అనగా విష్ణువ నైవనేనే పరమాత్మను అనెడు మతమును), ఉద్ధరించిరి = లేవనెత్తిరి
(‘తేజాదిమతములనడుము అడుగంటిన విష్ణుపారమ్యమతమును సాధువుల యాచరణకుం దెచ్చి
రచుట). ఇందిరా = లక్ష్మి.

క. ‘ఇలనెకథ యెఱిగినది కా, | యలఁ డేమి యొనర్చె!’ ననిన నబ్జాతుం డా

కేరపత్ర నిలయ కిట్లును, | ‘నదివ’ కలం డొక్కడు మత్సదాశ్రితుఁ డాది. 40

కా = మత్సదాశ్రితుడగు = వద్దనయవాడు - విష్ణువు, కేరపత్ర నిలయక = లక్ష్మికి
(కేరపత్ర మనఁగా తూమురేము గలది. పత్ర మనుట, అది నిలయముగా ఆనగా ఇల్లుగా గలది

దుర్బోధనలు నేయన దైన కైవసుకమును ఆరాట కడుదృఢముగా అనుబంధించి
వాపగడ్డలు విన నొల్లఁడు, నావిగ్రహములకుఁ మ్రొక్కఁడు, హయదే పరమాత్మ యనివాడు
చును, నాదేవళములందలి యుత్సవములకుఁ జరిగిపడును, అతనిమిత్రులును అట్లే చేయుచుండిరి.

‘వినఁడు’, ‘ఒనర్పఁడు’-ధూతకాలవిశిష్టమైన వ్యతిరేకార్థములు. ‘అనుక’, ‘అనుక’
ధూతముంజెప్పుతద్రారకములు. - ‘పరఃశ్రేష్ఠారిదూరా । న్యోత్తరే క్షీబం తు శేవలే’ మేదిని.
‘తత్త్వం పరాత్తని । వాద్యభేదే స్వరూపేచ.’ హైమము.

సీ. అశ్రాంత జంగమార్చాసక్తి వర్తిలు

వేదవిద్విజపూజ వీటిఁ గలిపి;

భౌమవారపు వీరభద్ర పల్లెరమిడు

గృహదై వతంబు లిట్టింకు లింక;

మణ్ణవలిశ్రాద్ధచయ మారఁ బెట్టు సు

కరదాస మయ్య భక్తప్రతతికి;

నాద్యంబు లైన దేవాలయంబులు వ్రాల

నవని నిరాళ మతాళి నిలుపుఁ;

తే. జందె ముత్తరశై వంబుఁ జెంది త్రైంచుఁ;

బతితు లారాధ్య దేవల్లె స్రాప్య లనుచు.

సుపనిపత్తులు వారిచే నుబ్బి వినుచు,

వెండి యె జంగ మెత్తిన వెరఁగుపడును.

43

తే... జ - తేద = తేదములను - విత్ = ఎఱుంగువా రైన - ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్క -
పూజ = సత్కారము, వీటిఁ గలిపి = నష్టము కావించి, అ... క్తిక్ - అశ్రాంత = తెంపులేని -
జంగమ = జంగమదేవతలయొక్క - అర్చా = పూజయందలి - ఆసక్తిక్ = అభినివేశముతో -
(‘అత్యంతజంగమా’ అను పాతమందు - జంగమార్చయందు అత్యంత మయిన అనఁగా మిక్కిలి
మైనయాసక్తితో అని యర్థము.), వర్తిలుక్ = వ్యవహరించును; గృహదైవతంబులు = ఇలు
వెట్టులు, ఇట్టింకులుఇంకక్ = నిప్పుమలచే ఇగిరిపోవుచుండఁగా, భౌమవారపువీరభద్రపల్లెరము =
ప్రతియంగారకవారమునను వీరభద్రునికి నైవేద్యపుఁబల్లెను ఒసంగి ప్రముఖఁగానుల కర్పించుటగా
జంగములకు సంతర్పణ నేయును; సంతరదాసమయ్య భక్త ప్రతతికి = శంకరదాసమయ్య లని
పేర్కొనబడు శివభక్తుల సమాహమనకు, ఆరక్ = తృప్తి కరముగా, [అనుక = సకంపఁగా
అని శాంతము] మణ్ణవలి శ్రాద్ధచయము = ఆఱునుతోంబది శ్రాద్ధములసమాహమను, పెట్టుకు;
నాద్యంబులు = అదికాకంబునుండి యున్నట్టివి విన, దేవాలయంబులు = దేవళంబులు, వ్రాలక్ =
పూజానైవేద్యములు లేక పడి పోఁగా, అకనిక్ = ధూమియందెల్ల, నిరా... లిక్ - నిరాళ =
నిరాళసుఖార్థము జంగంత - మత ఆలిక్ = మతముల సమాహమనను, (నిరాళమతములని
వీరశైవులలో క్తిక్ తెగవారిమతములు) నిలుపుక్ = కట్టించును.

ఉత్తరశైలిలు = శైవమతమునందలి శైవశిష్యులు, చెంతి = పొంది (గురువదేశము తలన నతనినించి), జంబెము లైంచుక = యజ్ఞోపవీతమును లైంపివైచును; పతికులు = సదాచారమునుండి పడిపోయినవారైన, ఆరాధ్య దేవత = లింగధారి బ్రాహ్మణస్వామి, ప్రాప్త్యలు = కుక్రూషింప నర్హులు, అనుచుక = అనిభావించి, వారిచేక = లింగధారలవలన, ఉపనిషత్తులు = వేదాంతములను, ఉచ్చి = సంతోషించి, వినుచుక, వెండి = మఱి, ఏజంగము = బ్రాహ్మణేశ్వరులైన శైవుడు, ఎత్తినక = (ఉపనిషదర్థములు చెప్పటకు) పూనుకొన్నను, వెరగుపడును = ఆశ్చర్యమొందును.

దక్షయగధ్యంసానంతరము పరమశివుడు వీరభద్రుని అంగారకగ్రహముగాఁ గావించి నాడు. భౌముఁ డనగా భూపుత్రుఁ డైన యంగారకుడు గావున భౌమవార మనగా అంగారకవారము. అట్లు ఆదినము వీరభద్రునివార మగుటచేత నాడు అతనికి పశ్చిమ మెత్తుట.

‘షణ్ణవతి’ - ఆఱును తొంబదియు. శైవము లేనప్పుడు 96 దినముల శ్రాద్ధములను వేద విద్విజముఖముగా కావించుచుండినవాడు, పిమ్మట శైవంబుకతన జంగాలముఖముగా చేయుచుండె ననుట.

‘అమాయగము శ్రాన్తి ధృతిపాత మహాలయాః

తిస్తోఽష్టకాశ్చ విక్షేయాః షణ్ణవత్యః ప్రక్షీర్తితాః,’

‘సంకరదాసమయ్య’ అనుచో శవర్ణమునకు సవర్ణ మిడుట దుర్మతకు లని వారిపైఁగల తిరస్కారముచేత. ‘ఎత్తిన’ - ఇట నీపదము ద్రావిడమందు గల స్తుతిపర మని కొందఱ అనిరి. స్తుతి కన్న పూనికయే ప్రకరణోచితముగా నున్నది. ఇందులకు సదృశ మైన ప్రయోగము.

తే. ‘తండ్రి యిది యొక యశ్వద్భుతంబు వినుము, దయ యొకింతయు లేక యాదగ్రవృత్తి కాప మిచ్చె; నెక్కడనైన జనని ప్రజల కింతకీ డొనరింపంగ నెత్తికొనునె?’

మార్కం. 5. 346.

‘జంగము’ లనగా సంచరించుచుండువారు, సంచరించుచుండు పరమశివులు, అని శైవులలో తొలుతం గలిగిన భక్తి పూర్వకవ్యవహారము లోకమునం బర్వినది. ‘గృహదైవతంబులిఱ్ఱింకులు’ - ఋశారమునకును ఇంకుభ్రమలోని యిశారమునకును యితి.

‘వీరభద్రప్రశ్నరము’, ‘శంకదాసమయ్య’, ‘ఆరాధ్యదేవత’ - ఇవి ఆమతమువారి సాంక్షేపికపదము లగుటచేత వీనియందలి లక్షణబోధములు కవిని బాధింపవు.

ఆరాజ వేదజ్ఞులైన బ్రాహ్మణులను పూజించుటమాని జంగముదేవరలను పూజించుటయందు అమితాసక్తి వహించెను. ఇలువేల్పులను పస్తుపెట్టి ప్రతిమంగళవారమునను వీరభద్రునికి పల్లెరముపెట్టెను. షణ్ణవతి శ్రాద్ధములందు భోక్తలనుగా బ్రాహ్మణులకు బదులు శంకరదాసమయ్యలను పూర్చుండఁజేర్చెను. బహుకాలమునుండి యున్న దేవశిష్యులను పాదుపెట్టి నీరజంగములకు మతములు కట్టించెను, శైవములోను పైశ్చైవమునం బ్రవేశించి జంబెమును ద్రొపి వైచెను. పాపాత్ములయిన యారాధ్య దేవతలే గురుత్వాన్ము లని వారివలన ఉపనిషత్తులను వినుచుండెను. జంగ మెవఁడైన వానిని వచింపఁ బూనినా ఆశ్చర్యపడి వినుచుండెను.

క. శివలింగముఁ బాల్చినజన | వివహం చేయెనఁ జేయనిది పాపము దా

నవుగా దనఁ; దానమయము | నపు నను విప్రులక యగ్రహారము లిచ్చున్. 44

జననికపాంబు = మనుజులసమాహమ, చేయనిదిపాపము = చేయకపోవుటయే వారిలోపము; అవుకా కాదు అనఁడు = ఒప్పు తప్పు అని భేదము పలుకఁడు, అసమయము = అయాచారము (శైవుల చెడుకృత్యములందు తప్పు పట్టకయ్యాండుట), అవును = సరి (ఉచితము); విప్రులకు = బ్రాహ్మణులకు, అగ్రహారములు = నల్లిండ్లు.

ఎకదైనను శివలింగమును ధరించినం జాలు; అట్టివాఁడు ఏపాపకృత్యముగాని చేయకుండుటయే వానిపాపము గాని చేసినచో ఆరాజు అందు తప్పెన్నఁడు; అనడువడి సరియే యని చెప్పెడు బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారము లిచ్చును.

'వివహం చేయినఁ జేయనిదిపాపము' - ఇట 'చేయక+ఇది' (చేయఁగా ఇది) అను పదచ్ఛేదముసరిగాదు. అందు యతిభంగము. ఇట 'చేయని యట్టియది' (=చేయమి) అని యర్థముగా 'చేయని' అనువ్యతిరేకార్థకవిశేషణమునకు 'అది' యను తచ్చబౌద్ధికముతోడి కర్తృధారయసమాసమున సంధిలో తచ్చబౌద్ధికాకారమునకు లోపము రాఁగా విశేషణము కుదినన్న నికరముతో యతిగా గ్రహింపవలయును.

'చేయనిది పాపము' - ఏయకృత్యమైనను నిర్భయముగాఁ జేయవచ్చును, ఏమిచేసినను నాత్మపించువారు లేరు, అనుటకు ఇది వాడుకకైతి. - 'సమయ' మనఁగా ఆచార మనుటకు 'సమయాశపథాచార కాల సిద్ధాంత సంవిదః' అను.

'అగ్రహారములు' - 'అగ్రః, బ్రాహ్మణభోజనం తదర్థం హియన్తే రాజధనాత్ పృథక్ క్రియన్తే తే తేత్రాదయః' నీలకణ్ఠ.

లే, అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరమునఁ | దనవశం బైనయట్టియత్రామ్రపల్లిఁ

గలుగు నలపుట్టరాని ముక్తామణికు | లంబు మాహేశ్వరుల కంధలకునె తీతె. 45

అతఁడు = ఆరాజు, రాజ్యంబు = తనయేలుబడిదేశమును, పాలించు అకసరమునకా = ఏలేదుకాలమందు, తనవశంబు = అతనిస్వాధీనము, విస - తత్రామ్రపల్లికా = ఆత్రామ్రపల్లి నదియందు, అల = ఆ, పుట్టరాని = మఱి యొక్కదను పుట్టని దైన - అనఁగా భూమిలోని ముత్రముల మొత్తములలో నెల్ల శ్రేష్ఠమైన - ముక్తామణివలంబు = ముత్రైపుఘలముల మొత్తము, మా... కునె = మహేశ్వరభక్తులయొక్కబాంధలకే, తీతెకా = సరిపోయెను.

[పా. 'ముక్తామణివర వలము మహేశ్వరుల కంధరలకుఁ దీతె.' - ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠమయినమా క్రిక ఫలములయొక్క - వలము = మొత్తము, ...కంధరలకుకా = కంఠములకు అనఁగా మెడలోఁ దాల్చురుద్రాక్షతావళములో నడుమనడుమ గ్రుచ్చుకొనుటకు].

ఆరాజు పాండ్యదేశమును ఏలంచుండఁగా ఆదేశమందు ప్రవహించెడి తామ్రపల్లి నదిలో పుట్టెడు ముత్రైపుఘల మొత్తమును లోకములోని ముత్రైపుఘలన్నిటిలోను శ్రేష్ఠమయినట్టివానిది తిరుభ్రతు అతనివల్లనని బుద్ధిగొంటులలో అలంకారార్థము కట్టించుకొనుచుండిరి, అనఁగా అట్టి యాద్యభార్యులనుబట్టి అన్నిటిని అతఁడు వారికే ఇచ్చివైచుచుండెను; అని అతనియవాక్యమని యోగమును బట్టి భావమును దూషించుట.

శాస్త్రవర్ణనములు ముద్రములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము.
ఉ. 'హాతమే చాన్తి పశ్యతరక్తః పుటాంతరవృక్కమాత్తక

బాతమలై వెలుంగు గరుమపుఁగొటాఁడు నొప్పుతామ్రప

ర్ణితటములు తీర్ణవృక్కబృంక సమావృతపాండురప్రమా

నాతిమనోజ్ఞమూలముల వర్ణి నెసంగు మధుకపాలముల్.' మను. 3 (80).

'నియతా యథా' ముక్తాస్తామ్రపర్ణామే చాన్తి ష్యేక మకరా నపి' అని కవిసమయములందు కావ్యకల్పిత.

'మణి' - 'మణి' అని రూపాంతరము. మహేశ్వరునియందు 'భక్తులు మాహేశ్వరులు,' 'శీతా' అనుటచే ఇచ్చివైచె నని భా.

'అలపుట్టరానిమక్తామణివలంబు' - 'అల' అనుపదము కలమునకు విశేషణము; నడుమ పుట్టక, అనివ్యస్తపదము కలదు. కొందఱునుహాకపు లట్లుప్రయోగించిరి గాని యిది కాస్త్ర సముత్తము గాదు.

తే. అప్పు డిచ్చకులగుచు బ్రాహ్మణులు కొంద

తాత్త జనిభూమి విడువలే కలిక భూతి

గడ్డముల నాన రుదురాక లిడ్డనుది

సూతసంహిత లిడికించి చొరఁ దొడఁగిరి.

46

అప్పుడు = అతడిట్లుకైపక్షపాతము వహించినయాదినములలో, కొందఱు బ్రాహ్మణులు, అత్త... మి - అత్త = తమయొక్క - జని = పుట్టువుయొక్క - భూమి = దేశమును, విడువలేక, ఇచ్చకులు = అతనియిచ్చప్రకారము నడచుకొనువారు, అగుచుక = అయి, అలికభూతి = నునుటివిభూతి, గడ్డములక అనక = గడ్డములకు తగులుకొనుచుండేగా, రుదురాకలు = రుద్రాక్షలు, ఇడ్డ సుండిక = ధరించినసుండిటియందు, సూతసంహితలు = సూతసంహిత యను పేరికైవగ్రంథంపుఁబుస్తకములను, ఇడికించుకొని, చొరఁదొడఁగిరి = అతనియొలగమునం బ్రవేశింప సాగిరి.

అశ్వవోక్తార్ష దినములలో కొందఱు బ్రాహ్మణులు అమృతము నొల్లనివారైనను జన్మభూమి వడలిపోలేక అతనికి ఇచ్చకముగాతాము మెండుకీకర్తిం జూపుటకై దండిగా ఘాలంబున గడ్డము వలకు విభూతిపెండెకట్లు ధరించి సుండిటఁగూడ రుద్రాక్షలుకట్టుకొని, సుండిటిలో సూతసంహితా పుస్తకముల నిడికించుకొని అతనిదర్శనమునకు తత్సభాభవనంబున దినదినము ప్రవేశించుచుండిరి.

'ఇచ్చకులు' - ఇచ్చాశక్తివైకృతము. 'ఇచ్చకులగు బ్రాహ్మణుమెల్ల' అని యొక పా. అందు విశేషణవిశేష్యములకు భిన్నచరణతాదోషము; తీవలబ్ధములైన వ్రాతప్రకులయందు 'అగుచు బ్రాహ్మణులు కొందఱు' అనియేయున్నది. 'జని రుత్పత్తి రుద్రాక్ష, లలాట మలికం గోధి' భూతి ర్మృగి సంపది' అను. - 'రుదురాక' - రుద్రాక్షబ్ధ వైకృతము.

'సుండి' - సుండిలి - సుండిదండ, సుండిడియము ఇత్యాదులు వృత్తిరకమున లివర్గలోకముచే నేర్పడిన వని యొకమతము; 'సుండిలి' కి 'సుండి' యని రూపాంతర మని యొకమతము. 'సూత సంహిత' - ఇది స్కాంధపురాణములో నొకభాగము. శంకరాచార్యులవారు ప్రస్తావనత్రయ భాష్యములందలినుటకు పూర్వము దీనిని తొమ్మిదిమాఱులు వలించి రని తనతత్వములయైతిహ్యము దాని నిడికించుకొని పోవుట నిరంతరము దానినే చదువుచున్నట్లు తోఁపించుటకు.

క. శీలముఁ బట్టియు గంజా | హాళి లుపారశన భుజించునధముల బైటం
బాలఁడు వైవక్ విప్ర | స్థానిత్యము బైటనేని కనుగిఅపు సభక్. 47

(ఆరాజు), శీలము=జంగమాచారమును, పట్టియొక్క=స్వీకరించినవా రయ్యును, ఉపాంశు
నక్ = రహస్యముగా, గంజాహాలలు = గంజాయిని సారాయలను, భుజించునధములక్ = నేమిం
చెడి నీచులను, బైటక్ వైవక్ జాలఁడు = వీరు ఇట్టి దురాచారము చేయుచున్నారని అని వారిని
ప్రకటించుటకు ఆశక్తుఁ డగును (లేక - కైకముండలినుండి తొలఁగింప నేరఁడు). విప్ర స్థానిత్యము =
బ్రాహ్మణులపారఁబాటును, సభక్ = కొలువులో, బతులు సేసి = ప్రకటించి, కనుగిఅపుక్ = కైవ
సభ్యులకు కన్ను గీటును.

కైవడికి వహించినవా రయ్యును నీచులు లోలోపల గంజాయిని సారాయలను నేమిం
చుండుట తా నెఱింగియు ఆతఁడు అగుట్టు బయటవైవఁడు; మఱి బ్రాహ్మణులయందు ఏపాటి
పారఁబాటు గలిగినను దానిని సభలో ప్రకటించి వారిని హేళనము చేయుఁ డని కైవులకు కన్ను
గీటును. 'పట్టియొక్క' - ఇందలి 'యొ' శబ్దము ఆశీలమునకును గంజాహాలలసేవ నిషిద్ధమే యని
తెలుపుచున్నది. 'గంజాహాలలు' - హాలాశబ్దము దేశభాషాపద మయ్యును సంస్కృతమున అతి
ప్రయుక్తమగుటచేత గ్రాహ్య మయినది. 'అతిప్రయుక్తం దేశభాషాపదమ్' అని వామన
నూత్రము; - 'అతీత కవిభిః ప్రయుక్తం దేశభాషాపదం ప్రయోజ్యమ్ | యథా - యోషి గిత్వభి
లలాష న హాలాష్ ఇత్యత్ర హాలేతి దేశభాషాపదమ్.' - 'హిత్వా హాలాషభిమతరసాం కేవళ
లోచనాహ్లామ్' అని మేఘములో కాళిదాస ప్రయోగము. - 'సురాహలిప్రయోహాలా పరిస్తు
ద్వయజాత్తజా' అను. ఇట్టిపదము సంస్కృతమందు జేరినందున 'వామంబులకుది దీర్ఘమునకు
హ్రస్వం బగును' అను నూత్రముచేత 'హాల' అను రూపము నిష్పన్నమైనది. కావున దీనిని తత్స
ముగా గ్రహింపవలయును. అట్లయిన, 'గంజాహాలలు' అని అచ్చ తెలుఁగు పదముతో దీనికి
ద్వంద్వసమాస మెట్లు అని యాక్షేపమేని, దీనిని, వ్యస్తముగానే కైకానం డగును. 'గంజా' -
'గంజాయి' అని ప్రసిద్ధరూపము, కలంజశబ్దమునకు వైకృతము. - 'గంజాయి దిననేమి కలు
ద్రావనేమి | యంజక ధనమిచ్చునతఁడె నా మెచ్చు' - హరిశ్చంద్రద్వి. 2.

'ఉపాంశునక్' - 'ఉపాంశు ర్జ పభేదే స్యా దుపాంశు విజనేవైవ్యయమ్' మేదిని. రాహ్య
దులలో చేర్చుకొని 'పు' లోపమును సాధింపవచ్చును. ఇట్టిదే 'పరశు' - 'కునియనో పరశుచే దుని
యదో వృక్షంబు' - ఉ. హ. వం. 2 (176).

క. ఆరాజుమహిషి యేని మ | దారాధనపరత నుండు; నట్టుండియు దు
ర్రావర్యధకుం గానదు | పారము, విభుఁ డస్తదంఘ్రిభక్తుఁడు గామిక్. 48

ఆరాజుమహిషియేని = ఆతేనిపట్టపుదేవియన్ననో, మ...తక్ - మత్ = నాయొక్క -
ఆరాధన = ఉపాసన - పరతక్ = ముఖ్యముగాఁ గలదానిభావమునందు (నాకొలుపునందు
అత్యంతానంతరాలై వన్న దృఢభక్తితోఁ గొలుచుచు అనుట), ఉండుక్ = వర్తిలును. అట్లు
ఉండియు, స్థితిఁడు = తనవల్లభుఁడు, - అస్త...డు - అస్తక్ = నాయొక్క - అంఘ్రి -
అడుగులయందలి - భక్తుఁడు = తత్పరుఁడు, గామిక్ = కానందున, దుర్వారవృద్ధవక్ = తొలఁ
గింపరాని దుర్వారమునకు, పారము = అవలిదరిని, కానదు.

అతని పట్టభరాణి అతనివలె గాక నాయందు భక్తులై నమ్మకొలుచుచుండెను. అయినా
తన కాంతుడు మత్స్యదళ క్షుణ్ణు కానందులకై నిరంతరము మిక్కిలి వెతగుచుచుండెను.

‘కృతాభిషేక మహిషీ’ అను. మదారాధనం పరం యస్యాస్సా తస్యాభావః మదా
పాధనపరతా - “దురావాతో క్షమాః పరాః,” - “పిదాపాధావ్యథాదుఃఖమ్”; “పారా
పారపరార్వాచీ తీత” అను.

వ. మఱియు నప్పురంద్రిరత్నంబు.

49

పురంద్రిరత్నంబు = ఆయుర్తమహిమిని. “స్యాత్తు మటుంబిసి పురస్థి,” “రత్నం
స్వబాలిశ్చేషేషి” అను.

సీ. వింగడం వై నట్టి ముంగిట నెలకొన్న

బృందావనికి మృగ్గు పెట్టు దాన;

దళమినాఁ దేకభుక్తము నేసి, యవలినాఁ

డోర్పి జాగరముతో నుండు నిట్లు;

బారసి పోనీదు, పై నిద్రఁ బాటుట

క్కలుపాడు మత్స్యకథలఁ ద్రోయు;

నేమంపుమూనాళ్లు కామింప దధినాథు;

మఱునాఁడు కన్నును మనసుఁ దనియ

తే. నారజపువన్నెఁ బ్రియుపెజ్జ కరుగుఁ గూర్చి;

నరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కప్పరపు నాభిఁ

పెట్టు; నిట్టుల మద్భక్తి పుట్టియును ని

జేతునెడ భక్తి చెడదు మదిష్ట మగుట.

50

వింగడము = సుందరము, విసట్టి (బృందావనికి విశేషణము) - ముంగిట - నెలకొన్న
బృందావనికి = ప్రాంగణమందు ఉన్నట్టికులసీమకి, తాన = తాను స్వయముగానే,
మృగ్గుపెట్టును, దళమినాడు = దళమితిథియందు, ఏకభుక్తముచేసి = ఒక్కతాట భోజనము
చేసి - అవలినాడు = దానిమఱునాడు అనగా ఏకాదశినాడు, ఓర్పి = సహనముకలిగి,
జాగరముతో = నిద్రపోక, నిట్లు = కుష్కృపవాసము, ఉండును. బారసి = ద్యాదశి వ్రత
మును, పోనీదు = మానదు. పైక = వ్రతానంతరము, వచ్చునట్టినిద్రను, పాటుటక్కలు =
బ్రాహ్మణస్త్రీలు, పాడు (నట్టి) - మత్స్యకథలక = పావనము లైననాచరిత్రములను వినుచు,
ద్రోయుక = పోగొట్టుకొనును. నేమంపుమూనాళ్లు = దళమి ఏకాదశి ద్యాదశి యనెడు నావ్రత
దినములు మూటను, అధినాథుక = పతిని, కామింపదు = పొందదు. మఱునాడు = ఆనంతర
దినమున (అనగా త్రయోదశియందు), కూర్చి = అనురాగముతో, కన్నును మనస్సునుక,
తనియక = సంకుచ్చించెందునట్లుగా, ఆరజపువన్నెక = మనోహరమయిన శృంగారముతో, ప్రియు
పెజ్జమక = కాంతువిశయ్యుడ, అరుగక = పోవును; అరుగుచోక, నాభిక = కస్తూరీ తిలక
మును, తుడిచి (వైచి) కప్పరపునాభిక = కర్పూరపు బొట్టును, పెట్టుక = ధరించును,

బుద్ధులు = తుదిభాగముగా, మధ్యకి = నాయకుడు ప్రకటి, పుట్టియు = కలిగియు, విశేష
 సెడ = తనపరియోగమును, భక్తి = తాత్పర్యమును, మదిన్ మనుట = పతిభక్తి నాన ప్రతి
 మయినవారముననే చెడదు = వదలదు.

అతని పట్టుపుకాణి ముగిల మన్న యందంపు బృచావమనకు తానే ముగ్ధులు పట్టును.
 దశమివాడు ఒక్కప్రాద్దు తిండి, ఏకాదశివాడు ఓపికతో కుమ్మరిపాస ముందును; ఆరాత్రి
 జాగరము నేయును; ద్వాదశివ్రతము తప్పక జరుపును. అపై వచ్చెడి నిద్రను త్రావణస్త్రీలు
 పొడెడు నావుణ్యకథలచే తొలగించుచుండును. ఇట్లు దశమ్యేకాదశిద్వాదశివిభులందు నియ
 మసయి పతిని పొందదు. మఱువాడు చతుర్దశివ్రతము మగునట్లుగా మనోహర మయిన సింహ
 రము చేసికొని అమరత్రితో ప్రియుని శయ్యం జేరును. అట్లు చేరునప్పుడు కన్యూరినామము కుడిచి
 వైచి కర్పూరతిలకము ధరించును. అంతియగాని విభూతి తిలకముం బెట్టు. ఈవిధముగా
 నాయుడు భక్తిగలిగియు పాతివ్రత్యము నాకిచ్చ మగుటచేత పతిభక్తిని వదలదు.

'వింగడము' - వికటశబ్దమునకు వైకృతము - బృందావనికి విశేషము. ఈయన్యాయమును
 4వ పద్యములో 'అలపుట్టరాని' ఇత్యాది వాక్యమునందుంబోరె గ్రహింపవచ్చును. 'బారసి' -
 ద్వాదశికి వికృతి. 'అక్క'. పూజ్యస్త్రీపరము. 'కన్నును మనసు దనియక' - 'యస్యాం మన
 శ్చక్షుషోర్ని బన్ధ స్తస్మాద్భిధి' అని యంగిరోపచనము. 'నెజ్జ' - శయ్యకు వైకృతము. 'చెడదు' -
 సకర్తకమువోరె ప్రయుక్తము. 'కరుణ కలుగుచున్న కమలనయన' అన్నట్లు. 'నాభి' - (కన్యూరి)
 నామము వైష్ణవచిహ్నముగాన పతి కప్రియ మని దానిని కుడుచుట. 'కర్పూరపుబొట్టు, విభూతి
 యని యాతడు తలంచుటకు. 'భక్తి చెడదు' - భక్తి ద్వితియార్థ.

క. వనజబరుద్రాదులు మ | త్రనువులె; తత్పూజనంబు తథ్యము మత్పూ
 జనమె; లేదిప్పిరెఫలదా | తను నేనె; యటైనఁ గలవు తరతమవృత్తుల్. 51

వన...లు - వనజ = బ్రహ్మ - రుద్ర = శివుడు - లోనగువారు, మత్తమవురె = నా
 దేహములే, తత్ పూజనంబు = వారియర్చన, తథ్యము = వాస్తవముగా, మత్ పూజనమె = నా
 యర్చనయే, త...తమ - తత్ = ఆ బ్రహ్మ శివాద్యుపాసనయొక్క - ఈప్రకరణ = కోరబడిన -
 ఫల = సిద్ధియొక్క - దాతను = ఇచ్చువాడను, నేన, అట్లైనను, తరతమవృత్తుల్ = తారతమ్య
 ములు - క్రిందుమీఁదులు, కలవు.

బ్రహ్మ శివాదిదేవతలు నాశరీరములే, కావున వారి సుపాసించుట వాస్తవముగా నన్ను
 ఉపాసించుటయే, వారియాయుపాసనలకు కోరిన ఫలముల నిచ్చువాడను నేనే. అట్లయినను
 వారిని కొలుచుటకన్న నన్నే కొలుచుట మేలు.

'తరతమవృత్తుల్' - తరత తమ ప్రత్యయద్వ్యతితార్థములు భావములు - 'వనజ' - వన
 జము = సిరు బుట్టినది - కమలము, దానినుండి - జ = పుట్టినవాడు - బ్రహ్మ.

క. కేవలశరీరదృష్టిన | దేవతల స్వేణ కలుగఁ జెలిసినజదుల
 నావానిదేవతాస్థితి | భావింపనిపూజ సారె ఫలమై త్రిప్పక. 52

కేవలశరీరదృష్టిన - కేవల = ప్రధానమయిన - శరీర = బ్రహ్మ రుద్రాదిదేవతల దేహముల
 యొక్క - దృష్టిన = పరికించుటచేతనే - బ్రహ్మ రుద్రాది దేవతలదేహములు చూచుటచేత

ఇతరం = ఇతరము, నేను = నాకన్న భిక్షువుగా, కలసి = ఉన్నట్లు, తెలిసినవారందఱు = జ్ఞానాధిక మూలము, నానామదేవతాస్థితి = ఎవనియందు సమస్తమును కనించుకో సమస్త భావంబు ఎక్కడను కనించుకో అట్టివాడైన యందునువిడిసి, భావించనిభావ = కలంపియార్చన, సాం ... ము = సాంత = అంతముతోఁ గూడిన, (కాశ్యపము గాని యనుట) - ఫలము = సిద్ధికలది, వి, త్రిప్పక = మరల పూర్వస్థితికే తెచ్చును.

ఇతర దేవతల దేవతలందఱు గాని వారు వాస్తవముగా నాకన్న నేలుదేవతలు అని తలఁచి, వారు నాకరీరములేగాని, నాకన్న నేలుగా రని యెఱుంగక, సమస్త మనందును నేనును నాయందును సమస్తమును కల దని తలంపక, ఇతర దేవతలను ఉపాసించి సిద్ధులుపొందువానికి అసిద్ధులు కాశ్యప ములు గావు, అంతము గలవి; తదనుభవ మైనసిద్ధుట ఆయుపాసనలు మరల తమతోటి హీన భావకే వక్తురు:—

‘వాసుదేవుడు’—

‘సర్వ త్రాసౌ సమస్తం చ కస త్య త్రే తి నైయతః

తతోఽసౌ వాసుదే వో విద్యద్భిః పరిగీయతే.’

విష్ణుపురాణము.

‘త్రిప్పక’ - ‘క్షిణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి.’

వ. మఱియు నీరహస్యంబుఁ దెలియ కబూఘపతి తామసుండై, మామకినంబు లగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచుఁ, దదవృత్తుల కగునుపద్రవంబుల నుపే ట్తించుచు, రతౌవిముఖుండై యుండ వీక్షించి; కలియుగంబున ద్రవిడ మండలంబునఁ గృతమాలా తామ్రపల్లీ తటంబుల మద్భక్తులు తఱచుగంటును, దద్దేశంబున కొడయం దతం దగుటను, రక్షణశిక్షణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియుఁ దద్రక్షణేచ్ఛ యస్తదాభిముఖ్యంబునం గాని పొడమమియు, నాయా భిముఖ్యంబు సువాదంబునంగాని పుట్టమియు, నే విచారించి, తదాభిముఖ్య కరణార్థంబుగ నాస్థానంబెక్కి వాదిజయంబు నేయవలయు ననుతలం పన్నిప్రకుమారు నకుం బుట్టింప; నతం దేగి నానాదేశాగతదీనానాభవృద్ధభూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు, పటుపులకుం బెండ్లిండ్ల, కనుపనీతుల కుపనయనంబులకుఁ, బగ్వంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు; మఱియుఁ జెలుపు గడమపడియె ననియు, బేదగుడులకుఁ బూజ నడువ దనియు, నెడవునం జరిపించి రిడియెద మనియు, దిథి చిక్కు ననియుఁ దీర్థయాత్రఁ జనియెద మనియును, వ్రతోద్యాపన కనియును, వ్యాధి మాన్మకో ననియును, జెప్పి పంప, నారాణివాసంబు గుప్తా గుప్త ప్రకారంబులం బంపుద్రవ్యంబుఁ దెచ్చి యిచ్చుముదున శ్లగువర్ష ధరులచేతు లకుం గ్రందుకొని చే సాచిన సందిటితోరణంబు లై తోచు నేకదండి త్రిధండి బ్రహ్మచారుల యున్న మితదండంబుల నిందారు కామాయకద్రువస్త్ర కాశీనపరం పరతర గ్రప్తి, కావల్గవడగలవాడఁగొని, కేవలకార్యణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కినవిద్య

రెటుంగక చేతు నీద్యగ్విధానేక ప్రాణుల కాధారంబగు పడమటిద్వారంబుఁ జేసి; ప్రతిదినాస్త త్పాదభజన కథాశ్రుతపూర్వ యగు నాయుర్వీధివృద్ధిని కాశీరవచనా శ్చతంబులు దోవారికముఖంబునం బంపి; 'వైదేశికుండ, వైష్ణవ వటుండ, వాది గలిగిన విష్ణుతత్త్వంబె పరతత్త్వం బనివాదించి గెలిచెద, వసుధావరుండు విష్ణు భక్తివిముఖుండు, గావున వైష్ణవునిమనవి విన్నవింప నెవ్వారు వెఱుకురు; నీవు విష్ణు భక్తిపరాయణువు, పలిహితాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి; నీవిభుండు నీకు విధేయుండు, విన్నవించి నన్ను రప్పించి వాదంబు నేయింప నోపుడని వాదించి గెల్చి, నీదుభర్తకు భగవద్భక్తి పుట్టించి కృతార్థం గావించెద, నని విన్నవింపబంచిన.

౧౩

రహస్యంబు = 'ఇతర దేశక లండలు నాశరీరంబులే' అను నిత్యాది, తామసుండు = తమోగుణ ప్రధానుండు, మామకీనంబులు = మద్యప్తులు, ... సామాన్యబుద్ధి = ఉత్కర్ష లేనివారనుకలంపుతో, వృక్షులకు = జీవనములకు (తే. తాదికమును), అగు సుపద్రవంబు = సంభవించునట్టి కీడులను, ఉపేక్షించుచు = ప్రతికారముచేయక విడిచివైచుచు, రక్షావిముఖుండై = రక్షించుట మాని, ... కృతమాలా తామ్రపద్మలు రెండునదులు, రటంబులకు = తీరదేశములందు, రఱుచు = పెట్కరు, అగుటను = అగుటకలనను... ఒడయండు = ఏలిక..., రాజముఖంబునకు = రాజాచేత చేయించునేగాని, నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియు = నేనే ప్రత్యక్షముగా చేయను గావు నను, (అతని హృదయమందు) రద్రక్షణేచ్ఛ = ఆమద్యప్తుల జీవనములను రక్షింపవలయు నను కోరిక, అస్తక్ అభిముఖ్యంబునం గాని పాడమియు = నాయందుభిక్షుడైననే గాని పుట్టదు గావునను, ఆయాభిముఖ్యంబు = మత్స్యేవగత, సంచాదంబునం గాని పుట్టమియు = నాతర్త్యము ఎట్టిదో తెలిసి మనస్సునకు ఎక్కిననేగానిజనింపదు గావునను, నేక, విచారించి = తలపోసి, తక్ అభిముఖ్యకరణ ఆర్థంబుగ = అతని మత్స్యేవగతునిం గావించుటకై, ఆసానంబు ఎక్కి = రాజ సభంబు చేరించి, ... అజన = (కృష్ణాజనములొనగు) లోళ్లు - పట = వస్త్రములు - వటువు లకు = బ్రహ్మచారులకు, అనుపవీతులకు = ఉపనయనము కానివారికి, పంగు అంధ బధిర = కంటి గ్రుడ్డి చెవిటి - సారథేయ అదియానంబులు = ఎద్దు లొనగువాహనములు, కడమపడియొక = కొంతపనియై నిలిచినవీయినది, ఎడవునకు = మరుదేశమందు, [ఎడవు - పా. ఎడరు దీనికి ఎడారి యర్థము. కొందలు ఎడవునకు ఎడారియర్థ మును గ్రహించుదు] తిథిచిహ్నం = శ్రాద్ధము మునిగి పోవును, వ్రతకద్యాపనం = వ్రతమును ముగించుకొనుటకు, గుప్త అగుప్తప్రకారంబులకు = రహస్యముగాను ప్రకటముగాను, వృద్ధుల = పెగ్గడికాండ్రయొక్క..., క్రందుకొని = మూగి, చేపాచివ = వాస్తవము నిగుడించినట్టి - సందిటిలోరణంబులై = పెగ్గడికాని సందిటికిం గట్టిన తోరణము లనునట్లుగా (ఆయావకలచేతులే మామిడియాకులుఅనుట), ఏకదండి త్రిదండి బ్రహ్మచారి = స్వార్థసన్నాధులు - వైష్ణవసన్నాధులు - వటువులు వీరియొక్క - ఉన్నమికడండంబులకు = ఎత్తకోలలయందు - నిందారు = నిందుగా ట్టియున్నట్టి - కాపాయ = కాని - కర్త = పశిమ - కర్త = కాటికలయు - కాపీన = గోమలయు పరంపరలకు = కమావాముల చేతను, కర్మముగా, కాళ్ళపడగల బాడగొని = కావలియుండెడు ధ్వజములను తెచ్చి

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదోద్వేగముమాత్ర మే... శ్రీశ్రీ... ప్రార్థింపమహారాయన - శ్రీకృష్ణ నిధి - ఈ ప్ర
కారముగల - ఆ శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదమునకు, ఆధారముగల - ప్రాప్తమున - పదమిది
ద్వారముచేరి (కర్త అని ప్రకటమారుడు), ప్రతి...ర్వ - ప్రతిదిన = దినదినమును - ఆప్త =
వాడుక - పాద = చరణముల - భజన = సేవయుక్క - కథా శ్రుతశ్రుత్య = శ్రుతశ్రుత్యము
లయినయట్టికథలు కలది అగు - ఆయుర్విధపుదేవికి = ఆమహారాజు పట్టపురాణికి, ఆశీర్వచన
అక్షరములు = దీవనబ్రాలు;...

లే. గ్రీష్మసమయనిరుత్సాహకేరీమణి | నవఘనధ్వని కలరుచందమున నలరి,
యేకతమ నర్తగోష్ఠిఁ బ్రాణేశుతోడ | నతని విధ మెఱిగింప, నిట్టట్లు వదుచు:

(అరాణి), గ్రీ...ణి - గ్రీష్మసమయ = వేసవికాలముందు - నిరుత్సాహ = ఉల్లాసము
లేనట్టిదియైన శ్రీకీరమణి = నెమలికొమ్మలి (అడునెమలి), నవఘనధ్వనికి = కొత్త మేఘంపు
టులుమునకు, అలరుచందమునక = సంకోషించువిధముగా (అంతసంతోషముతో ననుట),
ఏకతమ = ఏకాంతముందు, నర్తగోష్ఠికి = మేలంపు సల్లాపముందు, ప్రాణేశుతోడక = ప్రాణ
ప్రియుఁ డయినభర్తతో, అతనివిధము = ఆయామనాచార్యుని ప్రకారమును, ఎఱిగింపక =
చెప్పక, (భూవల్లభుఁడు), ఇట్టటుపడుచుక = తక్కువయిండుచు.

అరాణి ఆవృత్తాంతమునకు అనఁగా తనభర్తకు విష్ణుభక్తి పుట్టింప నొకఁడు వచ్చె నన్న
వార్తకు - వేసవికి సమీపదియున్న నెమలికొమ్మ తొలకరి మేఘంపుటులుమునకు ఎంతసంతో
షించునో అంతసంతోషించిన దై - ఒకప్పుడు భర్తతో ఏకాంతమున సరససల్లాపములు గల్గు
చున్నదై అనదును ఈవార్తను అతనికిం చెలిపెను. అది తనకైవసులమునకు విరుద్ధమగుటచేత దానికి
అరాజు తక్కువపడుచు.

ఇవట - వర్తము భర్తకుంగలుగనున్న విష్ణుభక్తికిని, దానించెలుపున దైన యులుము
యామనాచార్యవార్తకును, అతని విష్ణుభక్తిలేమికి డీల్పడియున్న రాణి నెమలికొమ్మకును, ఉప
మేయములు. - రమణిని చెప్పట లింగవ్యక్తయిదోషముం డప్పించుటకు; ఇంతియగాక, రమణి
యగుటచే అబలగావున మగదానివలె గ్రీష్మబాధకు ఓర్వదు గావున అట్లే రాణియు అబల
గావున పైనిచెప్పిన కారణముచేత అత్యంతము భిన్నురాలై యుండె నని నూచించుటకును.

'శ్రీకీ' = శ్రీకీగలది - నెమలి - 'శ్రీకావాణి' మయూరస్య' అను. 'నిరుత్సాహ' - వ్యస్త
పడము విధేయార్థము. 'నవ' - తొలి యులుమును తొలిమిట్టను ప్రియులములు. 'నర్త
గోష్ఠికి' - ఆసమయమునైన అభిముఖుడై వినును అని అప్పుడు ప్రస్తావించుట. 'ప్రాణ' -
ప్రాణ ప్రియుఁడుగావున నతని శ్రేయమునకై యింతలాంప.

క. భూవల్లభుఁ డెట్టెట్టు! తా వాదము నేసి శివమతంబు జయింపం

గా వచ్చెనో? చూతముగా, రావింపు' మటన్న నాటిరాత్రి చనంగక. 55

రాజు, 'ఏమీ ఏమంటివి? నీ బ్రహ్మచారి తాను కాదముచేసి శివమతమును జయింప వచ్చి
నాఁడో? చూతముగాక, అతనిని రప్పింపుము.' అని బదులు పలికెను. అట్లు అరాత్రి కడచెను.

'ఎట్టెట్టు' - ఎట్టు - ఎట్టెట్టు - అని ప్రశ్నార్థమందు దీరాంతముగా ప్రయోగాంతర
ముఖం కలవు. ఎట్టు అనుపదము ఆమేడికనుందు 'ఎట్టెట్టు', 'ఎట్టెట్టు' అనియు అగును.

‘అమృతమాల్యద’ నేర్పటా కెంత మయ్య మహాత్మక.
‘అమృతమాల్యద’ మింక నొక మాటేర్పటాగా కెప్పుడూ.

కా. 100
కా. 101

మ. ప్రభాతంబునం బరిమితజనం బగు నాస్థానంబునం గొలుపున్న భర్త
మ్రోలఁ దా నుండి యయ్యిండువదన యతనియనుమతిం బ్రతీహారిచేతఁ బిలువఁ
బంచిన, నబ్బునిలింపకుమారుండు. 36

ప్రభాతంబునం = (మలునాడు) ప్రాతఃకాలమందు, పరిమితజనంబు = కొండెడిపాటి
జనులుగలది, అగు - ఆస్థానంబునం = రాజసభయందు, గొలుపు ఉన్న భర్తమ్రోలం = పీఠం
మీస పలియెడుట, తాను ఉండి, ఆ - ఇందువదన = చంద్రునివంటి ముఖముగలదైన యాపట్టపు
రాజీ, అతని యనుమతికొ = తేని యంగీకారము నొంది, ప్రతీహారిచేతకొ = ద్వారపాలక ముఖ
ముగా, పిలువం బంచినకొ = పిలిపింపఁగా, ఆ - భూనిలింప కుమారుండు = భూమిదేవ (బ్రాహ్మణ)
పుత్రుఁడు (‘ద్వారిద్వానేకే ప్రతీహరః ప్రతీహార్య ప్యనన్తరే’ అను.).

‘అబ్బునిలింప’ అనుచో పూర్వభాగమునకు బకారాదేశము వచ్చును. ‘అధీరాగ్రణి’
ఇత్యాదులయందుంబోరె నెఱుంగునది. ‘నిలిమ్మ దేవకబర’ నానా.

—* యామునాచార్యుఁడు సాంధ్యసభంజేరుట *—

క. ద్వారంబు సొచ్చి, కీలత | గారుడమహి వజ్రవేదికం జివురులఁ గెం
పారు నొకపిప్పలముఁ గని, | యా రావి న్నాదసాక్షికై వలగొనుచుకొ. 57

ద్వారంబు సొచ్చి = రాజగృహద్వారమునం బ్రవేశించి (కడప దాటివచ్చి యనుట), కీ...
హికొ - కీలత = తాపింపఁబడిన - గారుడ = గరుడపచ్చలుగలదైన - మహికొ = నేలయందు, వజ్ర
వేదికకొ = వజ్రపుటరంగునందు, చివురులకొ = చిగురుటాకులతో, కెంపారునొకపిప్పలముకొ =
ఎఱ్ఱగానొప్పుచున్న యొకరావిచెట్టును, కని ఆరావిని, వాదసాక్షికొ వి = వాదమునకుసాక్షిగా
నుండు మని, వలగొనుచుకొ = ప్రదక్షిణీకరించి.

ద్వారము దాటగానే అచట గరుడపచ్చలు తాపించిన నేలయందు చుట్టును వజ్రపుడిగ్నై
గలదై, యెఱ్ఱని చిగుళ్లతో నొకరావిచెట్టు సాంపారుచుండెను. అయామునాచార్యుఁడు ఆరావిని
తాఁ చేయబోవు వాదమునకు సాక్షిగా నుండు మని వేడుకొని ప్రదక్షిణము గావించెను.

‘కీలత’ - ‘బదేకీలత సంయతా,’ - ‘బోధిద్రుమశ్శలదళః పిప్పలః కుజ్జరాళనః’ అను.
‘ఆరావికొ వాదసాక్షికై వలగొనుచుకొ’ - అనువాదమున ‘సాక్షికొ + వి, అను ఛేదముచే స్వర
యతి - కై ప్రత్యయమునకు స్వరయతి చెల్లుటకును ఈవేషివదే సమాధానము, అట శ్లోకమును
పెంచుట ప్రదక్షిణారము. దానిని సాక్షిగా నుండు మనుట, అది ‘పుష్కలలోకై విశేషమైన
యశ్వత్థవృక్షంబు బోధి కీలతః, అను కృష్ణవాక్యముచే అశ్వత్థము - కారాయణుడై గావున,
‘అశ్వత్థం సర్వవృక్షాదౌచిత్య’ అనఁగా ‘పుష్కలములలోను నేను అశ్వత్థవృక్షమును’ అని గీతలో భగవ
ద్వాక్యము. అయినను మఱముకొ తాను పాపింప బోవుచున్నాఁడు గావున అదీవుండు
తప్పక తన ప్రాణమును నొసర్చునని విశ్వాసము. ‘గారుడమహి వజ్రవేదికకొ’ - అని దేవ

గాత్రము చాచి యిట్లు చేయవలయుననియును. 'యమకాస్త్రము గారము : ముదిరేయి' అని. అట్లే యమకాస్త్రము గారము : ముదిరేయి

'అమకాస్త్రము గారము : ముదిరేయి'

ఏలే గృహస్థులకు వృత్తి అమకాస్త్రము గారము : ముదిరేయి

మహారాష్ట్ర ప్రకృతి.

సీ. పసిడిగ చుమర సోపానముల్ మూటఁ దుం

గిత వికారితయుఁ జిత్రితయు నైన

సభ మహాకుభముపై శార్దూలచర్మం

దావృతుల్ జులిలులు నైన జరత

మాహేశ్వరులు చుట్టురా, హారసంధి రు

ద్రాక్షయతముఁ దాల్చి యలికభూతి

సురటిగాడ్పుల రాల, నరుణాయతాక్షుడై

కుటుగద్దె బిల్లఁ బ్రకృష్ట మునిచి,

నంది ముద్రితపాణి. యందుఁ జెక్కుఁది యా

గమములు వినుచు, హేమము పొదివిన

తే. యలఁది రుద్రాక్షగమి కుట్టులందు మెఱయ,

వెలితపారంబు మించ దువ్వలువ గప్పి,

యడపమును వాడివా లొక్కయతివ దాల్చి,

భార్య వింజామ రిడ, నొప్పుపాండుర్యఁ గనియె.

58

పసిడిగ చుమర = బంగారపు గార, అమరక = ఒప్పుచుండఁగా, సోపానముల్ మూటఁ = మూడుమెట్లచేత, కుంగిత వికారితయుక = ఎక్కువయఁబడినదియు, వికారిమనయఁబడినదియు, చిత్రితయుక = చిత్రరవులుగలదియు, విస-సభక = కొలువుకూటమునందు, మహాకుభముపై = రత్నకంబరముమీఁద, శార్దూల చర్మంబున అమకాస్త్ర = పులితోలురేకుచే (దుప్పటిరే కన్నట్లు) కప్పఁబడినవారు (పులితోలు కప్పకొనియున్నవారును), జులిలులుక = జడలుగలవారును, విస-జరతమాహేశ్వరులు = ముడుకైతలు, చుట్టుక = తనచుట్టును, రాక = ఉండునట్లుగా, హారసంధి - హార = ముత్యపుంజీరములతోడలి - సంధి = ఎడమను, రుద్రాక్షయతముక = రుద్రాక్షల పెల్లిదమును (పెక్కురుద్రాక్షలను), తాల్చి = ధరించి, అలికభూతి = లలాటమండలి విధూతి, సురటిగాడ్పులక = వింజామర వాయువులచేత, రాలక = రాలుచుండఁగా, అరుణ అయత అక్షుడు = ఎఱువవికాలమైన శేత్రములుగలవాఁడు, వి, కుటుగద్దెక = కుటుచికిము నందు, బిల్లక = సుంద్రపుఁ దలగడయందు, ప్రకృష్టము = మోఁతేలిని, ఉనిచి = ఉంచుకొని, నందిమద్రితపాణి = నందికృష్ణుని ప్రతిమగలదైన యాంగరముతోడి యరచేరియందు, చెక్కు = గండభ్రమమును, ఊది = ఊనుకొని, అగమములు = కైకాస్త్రములు, వినుచుక, హేమము = బంగారము, పొదివిన అంఁది రుద్రాక్షగమి = చుట్టిన చిన్నరుద్రాక్షలను, కుట్టులందుక =

చెవుల వట్టలముండు, మెఱయక = తళతళలాడుచుండ, తెలిరపారంబు = తెల్లనిపాగాను, లించక = అలిగియుంచునట్లు (పాగామీదికి వచ్చునట్లు), చుట్టులక = చుట్టుటమును, కట్టి, అడపమును = తాంబూల కరండమును, వాడివారును = పదనుగలకత్తిని, ఒక్కటిని = ఒక స్త్రీ, తాల్చి చీరబట్టుకొనియుండగా, భార్య = ఇల్లలు, వింజమర ఇడక = తెల్లబామరమును వీచుచుండగా, ఒప్పు = పొంద్యుక, కనియెక,

యామునాచార్యుడు పాండ్యరాజును కాంచెను. ఆరాజు మూడు మెట్లుగలదై ఉన్నతమును వికాలమును చిత్తములుగలదియైన నొలుపుకూటమునందు పెద్దతివాసిమీద నున్నటువల గదమీద కూర్చుండియుండెను. చుట్టరా అతివాసిమీద వృద్ధులు జటాధారులు నయి పులితోలు ఉత్తరీయముగా ధరించిన వృద్ధతైపులు కూర్చుండియుండిరి. రాజు ముత్యపుర్రచేరులతో గూడ నడుమనడుమ లెక్కలేని రుద్రాక్షలను ధరించియుండెను; లలాటంపువిధూతి సురటిల గారికి రాలుచుండెను. అతని నేత్రములు రాగయుక్త మై వికాలములై యుండెను. ఆయన ఒక గుండ్రని ద్రిండుపై మోచేతిని నందికర్వరప్రతిమం జెక్కిన యుంగరముతోడి చేతియందు గండస్థలమును ఊనుకొనియుండెను. చెవులయందు బంగారము చుట్టినచిన్నరుద్రాక్షలయంటుజోడు మెఱయుచుండెను; తెల్లనిపాగాను దాల్చి దానిమీదికి వచ్చునట్లుగా గుప్పటము కప్పకొనియుండెను. చెంత నొకబోటి అడపమును వాడికత్తిని చేతఁ బట్టుకొనియుండెను. పట్టపుడే వింజమర వీచుచుండెను. ఈతరున నున్న యారాజును యామునాచార్యుడు కాంచెను.

‘కుంగిత’ - ‘వికాలిత’ - నామధాతువులు క్రాంతములు; ‘చిత్రిత’ - సంజాత చిత్త అని యర్థముగా ఇతచ్చిత్త్యంతాంతము. కథము - ‘వృక్షస్త్రీ పుంసయో ర్వర్ణకన్యశే పుంసీ బర్హిషి’ మేదిని. ‘సోపానము’ - ‘అరోహణంస్యాత్ సోపానమ్’. ‘ఖండ’ - ‘కంఠా’ అని పా. బొంత - ‘కన్యాన్యైయభిత్తే ప్యా త్రథాప్రావరణాస్తతే’ మేదిని. ‘జరత’ - ‘జరతాక్షిర్లకర్మకా’ నానా. ‘చుట్టరాజు’ - ఇది చుట్టూర, అను, వాడుకపదములము. చుట్టిరాజు అను పా. వాస్తవ మనితోఁపలేదు. ‘అయుత’ - ‘కతం సహస్ర మయుతం లక్ష మానస్త్యవచకమ్’. ‘అరుణ’ - ‘నేత్రారణ్య కరమయిన కోపకారణము ఇంకను గలుగలేదు; కావున విశ్వరూపమున నేత్రసహజారణ్యమే యిటు వివక్షితము.

చ. ‘ఉరమున నున్న కంఠము మదుజ్వలరోషక పామువీక్షణ
 స్ఫురదరుణాంకుపుంజమనిబొంకతి, కన్గవకెంపు భాగ్యబం
 ధురసహజారణ్య మని నూల్కొన నాడితి వెట్లు; దాచె దీ
 పరిమళ వాసనాలహరి పర్యేడుమేన నృసింహధూవరా.’ నరస.
 ‘వజు’ - ‘చిలు’ అనుపాతమున యతిభంగము. ‘ప్రకోష్ఠః కూర్పరాదధః’ అను. ‘నందిముద్రిత’ - ‘పాక్షరాజ్ఞి ముద్రాసా’ అను. ‘అడపమును వాడివా లొక్కయతివదాల్చి’ - ఇది రాజు చిహ్నములు.

‘వజర కాళ వరు కరుక కోస లాంఛ్ర సింధు బా
 హిక క కాంగ వంగ సింహశేక కన్యకామణి
 క్షురపాణిఫటితరత్న పాదుకాకలాచికా
 మువరవీటికారణ ముఖ్యరాజలాంచనా’

‘అందలంబు గొనుట నడవనియే చేయట్లు...’

ఎగుగు రాచపవవు లెల్ల బడసె.’

నేతన భగవద్ర. 8.

‘రాజనకు’ - ‘కిరాశీ చామరధరా యవనిశ్చధాని’ అని శబ్దార్థము. ‘వింజామర’ - రెల్లబల్లి, ఇదియు రాజచిహ్నము.

‘ప్రీతిః శ్వేతాతపత్రం కనకవిరచితం దణ్డ మాఖిలాభో’
వ్యోమ్ని త్తమం వితానం సకలస్సపజన ప్రార్థ్య సింహాసనార్ధమ్.
నానావాదిత్రశబ్ధస్యవిభి రభిమతాం మజ్జలాలప్తికాం చ
ప్రాదా దర్శిత్రాక్షోఽన్యై కుహినరుచిశీ చామరే చాయూపే.’

ప్రా. రే. మా.

“రెల్ల+చామర... (సంధివిచ్ఛేద వికారము - అజనమున వెల్ల కామర మందురు - ఇది ముంగో పము కంటిది.)” అని. క. ర. ‘వింజామరిడ’ - ఇట తత్సమకారమునకు సంధిగ నబదుచున్నది. ‘వింజామరము’ మిశ్రమయిన, జా తాలవ్యముగానే ఉచ్చరింపబడుచుండుటచేత తత్సమత్వము చెడలేదు, ‘చామరమునకు’ చామరము చామర అని తత్సమమున రెండు రూపములు. ఇట సమాధానమెట్లు? ‘భార్య చామర మిడ నొప్పు’, అనియేని భార్య వింజామరం’ విడు అని యేని పాత మైన నిర్దోషము. శ్వేతత్వము అనుక్రమయినను దోషముకాదు. ‘శక్తిప్రభంఛత్ర, ముఖేచ చామరే’, ‘ఏతాసా మరవిదమస్తరదృశాం ద్రాక్షామరాన్దోశా నా దుద్వేల్లద్భుజనల్లికబ్జుణ్డయుణ త్కారః క్షణంవార్యతామ్.’ ఇత్యాదులందు శ్వేతత్వము ఉక్తముగాదు, ఏతద్భ్రంభ ము ద్రవల పీఠికలో ‘మూలమున లేఖక ప్రమాదాదులచేత నానావిధపాతములుగా నుండెను.’ అను వాక్యము నరయవచ్చును. మనుచరిత్రలో ఇండివరాక్షుఁ డనుగంధర్వరాజు మునికాపముచే స్వరోచితే నిహతుఁడై మరల తొంటిపీఠిని బొందినప్పటి యతనితీరును వర్ణించు లయవిభాతిలో ‘మృగనాభి భుగ భుగ లెనఁగఁ జామరలు మగుత లిడ’ ననుచో ‘చామరలు=వింజామరలు’ అని జాలూరి యప్పయ్య పంతులకారిటిక. అందే ప్రథమాశ్వాసము - ‘ఇండివరంబుల సేను క్రాల్లమ్మల. శరదించు ముఖులు చామరము లిడఁగ’ - ఇటను ‘చామరములు = వింజామరలును’ అనియే జా. అ. టిక.

వ. కని వినీతుండై చేర నరిగి యజ్ఞోపవీతంబు గాను కీచ్చి కూర్చున్న నాడ రింపక సంరంభి యై యవ్వశ్వంభరాభర్త యిట్లనియె. 59

(యామునాచార్యుడు), కవి = రాజాను చూచి, వినీతుండు వి = వినయముగా, చేరక అరిగి = సమీపించి, యజ్ఞోపవీతంబు = జన్నిదము, కానుక ఇచ్చి = ఉపహారముగా నొసంగి, కూర్చున్నక = ఉపవిష్టుండు కాఁగా, విశ్వంభరాభర్త = భూపతి, అదరింపక = గౌరవింపక, సంరంభి = నేరపాటుగలవాఁడు, వి, ఇట్లు = చెప్పఁజోవు ప్రకారము, అనియెక = పలికెను.

‘కానుక’ యిచ్చుట ‘కూన్యహస్తేన నోపేయా ద్రాజానందైవతం గుభవ’ అనుస్మృతి ననుసరించి. ‘యజ్ఞోపవీతము’ తద్ధారణమువలన క్రౌతశార్తకత్వానుష్ఠానయోగ్యత సిద్ధించును గావున బ్రాహ్మణుండు రాజాన కీచ్చుటకు మిక్కిలి తగినకానుక. దీనికి - ‘నీవు నైదికకర్తనియైనద వగుదువుగాక’ యని యాకీర్త్యచనము భావము. జండెము క్రొంపినవాఁడు గావున రాజా దీవినీ సరకుగొనక మతద్వేషముచేత ఉక్తలంపడెను. ‘ఉపవీతం యజ్ఞసూత్రం ప్రోద్భృతే దక్షిణ కరే,’ - ‘కూర్చుమి రచ లానన్తరపా విశ్వమ్మరా పీఠరా,’ అను.

తే. 'సంగతియె యోయి, యిసుమంత లింగణావు,

తత్త్వనిర్ణయవాదంబు దరమె నీకు!

నోడిలేనియుం బట్టి మొట్టో యనంగ

లింగమును గట్ట కుడుగ, మెటింగి నొడువు.

60

ఓయి=ఓవడుగా, సంగతియె=ఇది యుక్తమా, (నీవు) ఇసుమ అంత లింగణావు=రవంత-
చిన్నవాడవు. నీవక, త...బు - తత్త్వ=పరమాత్మయొక్క (పరమాత్మను) - నిర్ణయ=నిర్ణా-
రించుటయొక్క - వాదంబు=వాదు, తరమె=సాధ్యమా, ఓడిలేనియుం=నీవు ఓడినట్టాయెనా,
నిన్ను, పట్టి=బలాత్కారమున పట్టుకొని, మొట్టో అనంగక=మొట్టో యని నీవు వీడ్పుచుండగా,
లింగమును, కట్టక = నీమెడవ కట్టక, ఉడుగము = మానము, ఎటింగి, నొడువు = పలుకుము.

ఓయి నీవ ఈసాహసము తగదు, నీవు చిన్నబాలుడవు. శివుడే పరతత్త్వమో విష్ణువే పర-
తత్త్వమో వాదించినరయించుటవ నీతరముగాదు. నీవుగనుక ఓడితివా నిన్ను బలాత్కారమునఁ
బట్టుకొని నీమెడవ లింగమును కట్టక మానమునుమా. ఆమాట ఎఱిగి పిమ్మట వాదమునకు దిగుము.

'ఇసుమంత' = ఇసుకరవపాటి (కడుబాల్యమును చెబుట). 'లింగణా' - టాంక్వీను అని
యొకదేశము. దానినుండి యీదేశమునకు ఒకజాతి పొట్టిగుఱ్ఱములు దిగుచుతి యగుచుండినవి.
టాంక్వీనే లింగణా. సాధారణముగా గుఱ్ఱములకు వానియుక్తత్వ దేశానుములే నామములు. అట్లు
ఆజాతి పొట్టి గుఱ్ఱములపే రయిన లింగణా శబ్దమునకు పొట్టివాడు, చిన్నవాడు, అనునర్థములు
వచ్చినవి. ఇట్టిపదము అన్యదేశ్యము. 'మొట్టో' = మొట్ట + ఓ (మొట్టపెట్టుకొనుచున్నాము
వినుండో అని భా.).

తే. వాడుల మటంచుఁ జెప్పించి వత్తు; రోట | మైన దయ నీరె యేమైన నని విలజ్జ
జూటుఁదనమున సభ లెక్కు చొరవకాండ్లు; | పాటువారలసుద్ది నెప్పంగ నేల! 61

(పాటువారలు), వాడులము=కాస్త్రవాదము సేయువారము, అటంచు, చెప్పించి=చెప్పించు-
కొని, (రాజసభలకు), వత్తురు, ఓటము=(తమకు) అపజయము, అయినక=కలిగినచో, దయక=
పాపము ఇంతదూరము వాదించినాడు అని కనికరించి, ఏమయినక ఈరే = ఏదైనను కొంచెము
ధనము ఇయ్యరా, అని, యాలోచించుకొని, విలజ్జక=లజ్జలేమిచేత, జూటుఁదనమునక=మోసము
చేతను, సభలు ఎక్కు చొరవకాండ్లు = రాజాసానములందు చొచ్చునట్టి సాహసికులు, పాటు
వారలసుద్ది = బ్రాహ్మణులమాట, నెప్పంగనేల = చెప్పవలయునా.

బ్రాహ్మణులు సాహసికులు, కాస్త్రవాదము చేసెద మని సిపాఠకులు చేయించుకొని వత్తురు.
ఓడితిమా అప్పుడును దయచేత ఏమయిన ఇయ్యరా? అని మోసపుఁదలంపుతో లజ్జాహీనులై రాజ
సభలందు ప్రవేశము సంపాదింతురు. వారిమాటచెప్పు నేల యెల్ల వారికిని తెలిసినదే.

'ఓటమైన' - ఇత్యసంధిగా వాదించం బనిలేదు. ఓటము అని ముగర్ల కాంక్షము గలదు. 'దురో-
దరపరాయణుండైన యన్నారాయణుండు గలుపు నోటంబు సరిగా నద్దేవీద్యయంబుతో విసో-
దించుచు' ఉ. హరి. ౪. ౪. ర. 'కందర్పఁ డోటం తెఱిగి తఱివి వీపేనానాంబుతోటకా'
అను. 'విలజ్జక' - ప్రగతః ఆచార్యః ప్రాచార్యః అన్నట్లువిగ్రతాలజ్జా విలజ్జా అని విగ్రహము
చేసికొనవలయును. అట్లే 'నిరాశ' యు; 'నిరాశచేసికొని' అని చిన్నయనారి నీతిచంద్రికలోఁ
బ్రయోగములు. 'జూటుఁదనంబు' - స్వార్థమున 'తన' ప్రత్యయము అని. ౪. ర. 'సుద్ది' - సం. మూర్తి.

వ. అని పలికి దరహాసంబుతో దేవిదేనుఁ జూచి యిట్లనియె. 62

దరహాసంబుతోక = చిఱునగవుతో - 'దహ' స్త్రీయాం కమ్బుభయయోర్గర్తైఃపిచ గుహా
దరీ । దర త్వవ్యయ మల్పార్థే,' నానా.

క. 'అస్తస్తతస్థుఁడోడిన । భస్తము రుద్రాక్షములును బాసి యితనిచే
విస్తయముగ సాప్తము ముర । ఘస్తరచక్రాంకితుండఁ గాఁగలవాడెక. 63

అస్తత్ మతస్థుఁడు = మామతమందున్నవాడు (శైవమతమువాది), ఓడినక, (నేను),
భస్తము = విభూతియు, రుద్రాక్షములును, పాసి = త్యజించి, విస్తయముగక = ఆశ్చర్యముగా,
ఇతనిచేక = ఈనీవాదినేత, సాప్తము = నాయాప్తు లయినశైవులతోఁగూడ, ము...తక-మరఘ
స్త=విష్ణువుయొక్క, చక్ర=చక్రముచేత, అంకితుండక=చిహ్నితుఁడను, కాఁగలవాడెక=
అయ్యెదను.

ఈవాదమున నామతమువాది ఓడెనేని, నేను, అందఱు నాశ్చర్యపడునట్లు, విభూతిరుద్రా
క్షలను త్యజించి, నాయాప్తులతోఁగూడ నీతనివలన తప్తముద్రాంకనముం బొందెదను. శైవదీక్ష
త్యజించి వైష్ణవుడ నయ్యెద ననుట.

'మరఘస్తరుఁడు' - ముర = మురుని (మరుఁ డనెడి యసురుని) యొక్క, ఘస్తరుఁడు =
భక్షకుఁడు - మురదానవసంహారి - మురారి - నారాయణుఁడు అనుట. 'భక్షకోఘస్తరోద్ధరః,
అమ. 'చక్రాంకము' - వైష్ణవచిహ్నము.

లే. ఉవిద, యీసిదువిద్వాంసుఁ డోడెనేని । నీకు నితని కే నన్న పూనికయ' యన్న,
'నొప్పిలిమి దేవ రాసతి దప్పకున్నఁ । జాలు మఱి పంచభూతము ల్పాక్షిగాఁగ.'

ఉవిద = ఓయవతీ, ఈసిదు విద్వాంసుఁడు = నీవు తెచ్చిన యాపండితుఁడు, ఓడె
నేని = పరాజితుఁడాయెనా, ఇతనికి ఏను అన్న పూనికయ = ఇతనికి లింగము కట్టించెద నని
చెప్పితినిగదా ఆప్రతిజ్ఞయే, నీకుక = నీకుఁ గూడ (జరుపుదుము), అనక = అని రాజు
పల్కఁగా, పంచ భూతములు = పృథివ్యాదు లయిన యయిదు భూతములును, సాక్షిగాఁగక =
సాక్షులై కనుచుండఁగా, ఒప్పిలిమి, మఱి, దేవర = ఏలినవారు, అనతిక = ఈచేసిన ప్రతి
జ్ఞను, తప్పకున్నఁ జాలును.

రాజు - 'ఓచెలువా, నీవాది యైన యాతఁడు ఓడినయెడల మున్ను నే నీతనికిం జెప్పిన
శివమత ప్రవేశమే నీకును కావించెదను. ఇందులకు నీవు ఒప్పుకొందువేని, ఇతనిని వాదమునకు
దిగు మనుము' అని వక్కాణించెను. అంతట రాణి 'దేవరా, పంచభూతములును సాక్షులుగా
మీరు చేసిన యీనియమమునకు ఒప్పుకొంటిని. మఱి మీరును ఆల్లై ఈమీనియమమును తప్పకుండ
వలయును' అని యుత్తరము చెప్పెను.

'ఉవిద' - సం. యవతిః. 'సిదు' - దుగాగమము-మా. బాలవ్యా. సమా. ౧౧. 'నీకుక
+ (ను)' - ఇందు సముచ్చయమునకు ముందున్నవిభక్తిద్రుతమునకు స్థిరపరత్వముచే సంధిలో
లోపము వచ్చినది. 'పూనికయ' = పూనిక + ఆ - అశబ్దము అవధారణార్థము.

వ. అని పలుకు నయ్యెరువుర ప్రతిజ్ఞ లొకర్లించి.

తే. అతడు మృగకృత్రి పెళ్ పెళ్ యనగ, బసుపు
గోచి కట్టిన మోడుగుగోల నెగయె,
ప్రాంజలి వినీతుడై విన్నపం బటంచు
నర్థముక్తాపనతనిట్లు లనియె ధృతిని.

(6)

అతడు = అయోమనాచార్యుడు, మృగకృత్రి = కృష్ణాజనము, పెళ్ పెళ్ యనగ = పెళ్ పెళ్ యనుకబ్బము చేయుచుండగా, పసుపు గోచి కట్టిన - మోడుగుగోల = ఆషాఢదండము, నెగయె = పైకి లేచుచుండగా, ప్రాంజలి = మోడ్పుగేలు గలవాడును' వినీతుడు = వినయవంతుడును, వి, విన్నపంబు అటంచుక, అరయ్య క్త ఆసనత = సగము విడువబడిన పీఠము గలవాడు అగుచు, ధృతిని = సంతోషముతో (లేక ధైర్యముతో), ఇట్లు = వత్సయమాగ ప్రకారముగా, అనియె.

అంతట యామనాచార్యుడు తా ధరించిన కృష్ణాజనము పెళ్ పెళ్ యని కట్టింప, పసుపు గోచికట్టియున్న మోడుగు దండము చేతితోగూడ లేవగా. తనయాసనమునుండి కొంచెము లేచి కేలుమోడ్చి, వినయముతో 'దేవరా, విన్నపము జేసెదను, చిత్తగింప వలయును' అని పలికి, వత్సయమాగ ప్రకారమున చెప్పందొడంగెను. 'అజినం చర్తకృత్రిః స్త్రీ' అను.

'మృగకృత్రి' - మృగ మిట కృష్ణమృగము - నల్లయిట్టి. 'కార రారవ బాస్తాని చర్తాణి క్రమతో ద్విజాః వసీరన్నాన పూర్వ్యణి' అని మను స్మృతి.

'ధృతిని'-సంతోషము తన వాదము వినుటకు అంగీకరించినాడు గదా యని; ధైర్యము తనకు జయము కలుగు నను నిశ్చయబుద్ధి చేత. 'ధృతి శ్యోగాన్త రే ధైర్య ధారణాధ్వర తుష్టిమ' విశ్వ.

క. 'దేవా, యిట్లని యానతి | యీ వల, దే గడుపుగూటి కిట రా, నాడం
పేవారిఁ బ్రోవ? భిక్షా | జీవిక వర్ణి కిని విధి సృజించెనె గాదే? 67

దేవా = కీప్రభూ, ఇట్లని = బాటుదనమున దబ్బు సంపాదించుకొనుటకై వాని నని వచ్చితి' నని, అనతి యీవలదు = నెల వీయకుము, ఏక = నేను, ఇలక = ఈసభకు, కడుపుఁ గూటిక = కడుపునకు అన్నము సంపాదించుకొనుటకై, రాక = వచ్చినవాడను గాను, నాడంబు = నా నేమము, ఏవారిక = ఎవరిని, ప్రోవక = కాపాడుటకు, విధి = బ్రహ్మ, వర్ణిక = బ్రహ్మచారికి, భిక్షాజీవిక = యాచన యనెడు బ్రదుకుదెరువు, సృజించెనెగాదే = తుట్టకముందే విధించియున్నాడుగదా.

నేను కుటుంబినిగాను, బ్రహ్మచారిని, ఒకరిని పోషించుటకై మోసపువసము నేయవల వినవని నాకులేదు. నాపొట్టకు నేను తుట్టకమునునే బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మవిధించిన మధురకృత్రి యున్నది. కావున దబ్బు గడించుకొనుటకై వచ్చితి నని దేవరవారు తలంపవలదు.

'యాచా భిక్షార్థాన్త నా', 'వర్ణికో బ్రహ్మచారిణి' అను. కడుపుఁగూ డనుకడములచే దానికుచ్చత మ్మరింతునున్నది.

తే. ఎవ్వడే బ్రహ్మభూతస్థుఁ డిట్లై టంగు | నకును ప్రేరేచె, నతనియానతియె లెచ్చె,
నెఱిగినవి నాల్గు నొడువ నేమేని లెప్పు; | యతఁడ జొంకిన నేమి నేయంగ వచ్చు?

సర్వభూతస్థుడు = సమస్త ప్రాణులందున్నవాడు. లేక పృథివ్యాది - సకలభూతములందున్నవాడు, ఎవ్వరైనా = ఎవ్వరైనా, ఈతెలుసునకు = ఈప్రకారమునకు, (అనగా ప్రపంచము ఈరీతికి వచ్చునట్లుగా), ప్రేరేచెక్ = ప్రేరణచేసినాడో, అతని, అనలియే = అజ్ఞయే, తెచ్చెక్ = నన్ను ఇటువల వాడమునకై కొనివచ్చినది, అతడు = ఆసర్వాంతర్యామియే, బొంకినక్ = ఆసర్వమూడె నేని, ఏమిసేయంగ వచ్చుక్ = నే నేమిచేయ నేర్తును, ఎఱిగినవి, నాల్గు = కొన్ని వాదములు, నొడువక్ = చెప్పినంతట, ఏమేని లెస్స = ఏమిపర్యవసించినను మంచిదే.

సర్వభూతములకు అంతర్యామియై యీవిశ్వమును ఈతీరున నడువ నెవ్వడు ప్రేరేపించుచున్నాడో అభగవంతుడు, నన్ను ఇందులకుఁ దెచ్చినాడు. నేను స్వతంత్రుడను గాను, నాముఖంబుగా నాతఁడే పలుకును, అతని యాపలుకులు బొంకు లయిన నే నేమిచేయుదును. కావున నాకుఁ దెలిసిన కలిపయవాదములను నేను గాదించెదను, అంగులకు ఏపర్యవసాయము కలిగినను సంతోషమే.

‘ఎవ్వరేసర్వ’ - (ఎవ్వడు + ఏని సర్వ) - ఇటు ‘వినక్వల తే విను’ అను ప్రయోగంబు నందులతోఁగి ఏనిశబ్దముందు ఏవారము శేషించినది. ‘భూత’ - ‘యుక్తత్వాద్వారేభూతం ప్రాగ్భూతీతే సమేత్రిపు’ - అను.

లే. పంతమైనను గానిమ్ము పార్థివేంద్ర, | యుక్తులను నిగ్రహస్థాన మొదవెనేని,

యమ్మ దెచ్చినవిద్వాంసుఁ డనగ వలవ, | దెట్లు గావింప వలయు నట్లు చేయు’

పార్థివ ఇంద్ర = రాజోత్తమా, పంతమైనను = నేను స్వతంత్రించి పంకగించుచున్నాననియే తలంకునేని, కానిమ్ము = అటులే తలంపుము. ఉక్తుక్ = నామాటలయందు, నిగ్రహస్థానము = పరాజయపీఠువు, ఒదవెనేని = కలిగినయెడల, నన్ను, అమ్మ = దేవిగారు, తెచ్చినవిద్వాంసుడు, అనగ వలదు = అని కనికరింప నక్కఱలేదు...

ఓరాజోత్తమా నానోట భగవంతుఁ డుండి పలుకు నని బొంకుచున్నా ననియు, నేనే పంతమున వాడమునకు వచ్చితి ననియు తలంకునేని, మంచిది. అట్లే తలంపుము. మఱియు నావాదమునందు నాయపజయమునకు కారణ మగుపడెనేని, అమ్మగారు తెచ్చినవాడ నని ఆమె కొఱకు నన్నుఁ గనికరించి వదలక నియచ్చప్రకారము చేయుము.

‘పార్థివ + ఇంద్ర’ - పృథివికి ఈశ్వరుడు పార్థివుడు, పార్థివుడు ఇంద్రునివంటి వాడును నని పార్థివేంద్రుడు పార్థివశ్రేష్ఠుఁ డనుట. ‘పరాజయపీఠు ర్నిగ్రహస్థానమ్’ అని తర్కభాష. ‘ఉక్తులను’ - ‘యుక్తులను’ అనియేని - ఆపక్షమున యుక్తివాదములయందు అని యర్థము.

వ. అని యులుకు విడిచి పలికి, మగుడం గూర్పుండి, యతని యనుమతి వాదంబునకుందొడంగి,

70

ఉలుకు (పా. అలుకు) = జంకు. అనుమతిక్ = అంగీకారముచేత, తొండగి = తూని.

—* ఆవ్యయత ఖండవము. *

* నీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుడై యాతఁ

డనిన వన్నియును మున్ననువదింపి

తొడగి యన్నిటి కన్నిదూషణంబులు వేగ
పడక తేల్పభ యొడఁబడఁగఁ బల్కి;
ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొకమాటనె
నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;
క్రందుగా రేఁగినఁ గలఁగ కందఱఁ దీర్చి
నిలిపి; యమైదలివానికి నె మిడి;

తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్రసమాజమునకు
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మ మతము
జగమెఱుంగఁగ రాధాంతముగ నొనర్చి;
విజయఁ గావించి దయ వాని విడిచిపెట్టి.

71

మేటికే = సమరనికి. ఆఖిముఖుండు = ఎదురువాది, అనినవి = వచించినట్టియు క్తలను,
మున్ను = ముందుగా, తొలుతకే, అనువదించి = తాను మరల చెప్పి, తొడగి = ప్రారంభించి,
తత్పథ ఒడఁబడునట్లుగ = ఆసథలోనివారెల్ల సరి యనునట్లుగా, అన్నిటికే = అన్నియు క్తల
లోను, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషములు, వేగపడక = తొందరపడక, చెప్పి, ప్రక్క
మాటలకే = ప్రక్కనున్న వారు పలుకుయు క్తలను, ఎన్నక = లక్ష్యపెట్టక, ఒక్కొకమాటనె =
ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థానము = పరాజహేతువును, అనుగ్రహించి = ఒసంగి,
క్రందుగా రేఁగినకే = ఏకకాలముండే పలువురు దొడ్డిగా విజృంభింపఁగా, కలఁగక = కలఁత
పడక, అందఱను = ఆరేఁగినవారి నెల్ల, తేర్చి = ఉద్దేశము శమించునట్లు పలికి, నిలిపి = ఊర
కుండునట్లుచేసి, ఆమైదలివానికి నె = ఆమైదటిమేటి నేగూర్చి, మిడి = మరల వాద మారంభించి,
మఱి = వెండియు, శ్రు...తకే - శ్రుతి = ఉపనిషత్తులయు - స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములయు -
సూత్ర = బ్రహ్మసూత్రములయు - సమాజమునకు = సమాహమనకు, వికకంఠ్యంబు = విక
మత్యమును, కల్పించి = సాధించి, ఆత్మమతము = తనదైన వైషమతమును, రాధాంతముగ =
సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజయఁ గావించి = (ఆమేటిని) ఓడించి; దయకే = కరుణచే.

ఆవాదలలో నొకప్రాధునికి తాను బదులువాదియై ఆతఁడు పల్కినయుక్తలలో నొక్కొక్కదానియందును తమకపడక ఒక్కొక్కదోషమును సభ్యులెల్ల సమైక్యమునట్లుగా చూపించి,
పార్శ్వపక్షులు నడుమనడుమ పలుకు యుక్తలను ఒక్కొక్కయుక్తితోనే ఖండించినవాడై, వారు
పలువు రొక్కప్పుడే, విజృంభించి పలుక తాను కలంగఁబాఱక వారిని శాంతపడఁజేసి నిలిపి.
వెండియు, ఆతొంటి వాదితోనే భాగకొని, శ్రుతి స్మృతి సూత్రసమాహమలో పరస్పర భేద
ములు లేవు, అతన్నియు ఒక్కటేనస్తువును చెప్పుచున్న వని సాధించి, తనమతమును సిద్ధాంత
ముగా ఒప్పుకొనునట్లు చేసి, వానిని దయతో విడిచిపెట్టి (నాడు).

‘సహసిద్ధాంతరాధాంత’ అను. రాధ = సిద్ధమయిన - ఆంత్రః = అంతము గలది.

క. *‘నీ వేమంటిని రమ్మం’ | చావలివానికిని మిడి యట్లనె వానిం

గావించి; యొక్కడొకఁడు రా | నావిప్రుఁడు వాదసరణి నందఱఁ గలిచెక. 72.

సుగమము.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్టాదైవతంబు మతంబు నగుటయుం బ్రతిష్ఠించిన. 78

విశిష్టాదైవతంబు విశిష్టములయొక్క యొక్కము - అనగా నూలచిదచిద్విశిష్టమైన పరమాత్మ మునకును సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట పరమాత్మమునకును విశిష్టము.

క. ఆయెడను నొక్కపలు కెడు | రై యుండెడు పిప్పలమున నాయెను విన, 'సో హో', యిది నిక్కము నృప, నా | రాయణుండె పరంబు, కొల్వు మతని' నటంచుకొ.

ఆయెడకొ = ఆసమయమున, అట్లు = మున్ను చెప్పిన ప్రకారము, ఎదురు వి యుండెడు పిప్పలమునకొ = ఎదుటఁ గనఁబడుచున్న రావియందునుండి, ఓహోనృప = ఓయిరాజా, వినుము, ఇది నిక్కము = యామునాచార్యుఁడుచేసిన యాశీర్వాదము వాస్తవము, నారాయణుండె - పరంబు = సర్వనియామక మయిన తత్త్వము - అతనిం గొల్వుము అటంచుకొ, ఒక్క - పలుకు = వాణి, ఆయెను = జనించెను. (పా. విననాయెను = వినఁబడెను).

వ. అప్పలుకులు విని ఖన్నంబై యక్కుడినపాపండవండంబు దలవంచుకొని హోయిన, నాయుర్విధవుండు నతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱిగి, హర్షాద్భుతరసోత్తరంగితాంతరంగుండై, భుజగశయన చరణకుశేయ భక్తి వాడమి కృతార్థతం బొంది, పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టార్హుండు గావునఁ బాత్రంబని బ్రహ్మచారి యగునతనికి దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబు నేసి, యరణంబుగ నమ్మహాత్మునకు ధారాపూర్వకంబుగా నర్ధరాజ్యం బిచ్చి, యువరాజుం జేసి, యధీతసాంగవేదుండగునతనికి నభర్వశిరస్సభ్యస్తం బని యెఱింగి, యందు దివ్యాస్త్ర మంత్రంబుల కలిమియుం దెలిసి, యమ్మహాత్మున కెచ్చరించి దుస్సాధంబగువిరోధియూధంబు సాధింపు మని దండయాత్రం బనిచిన, నయ్యామునుండును సన్నద్ధుం డగుతఱి దత్పురోహిత ప్రధానమంత్రివర్గంబు సన్నిహితంబు లగునివ్వాఱి కదినంబులు గడపి శరత్ప్రమయంబున విద్విషత్సంహారం బునకు విజయంబు నేయు మనుటయు, నత్తెఱంగు రాజున కెఱింగించి తత్సమ్మతంబున నిలిచె నంత. 75

పాపండ వండంబు = వేదబాహ్యమతకులసంఘము. [పాం = వేదభర్త మును - ఖడ్గయన్తి = ఖండింతురు - కావున పాఖడ్గాః - పా. పాఖండులు. పృషాదరాది 'పాషడ్గా' అనియును.

'పాలనాచ్చ త్రయీధర్తః పాశ్చతేన నిగద్యతే

తం ఖడ్గయన్తి తే యస్తాత్ పాఖడ్గాస్తేన హేతునా.'],

ఎఱిగి = నమస్కరించి, సాష్టాంగంబు—

'కరయంగములు చరణంబులు | నురము లలాటసలంబు నున్నతభుజముల్

సరిధరణిమోప మ్రొక్కినఁ | బయకడి సాష్టాంగ మంద్ర పరమునీంద్రుల్'

ఉత్తరంగిత = అలలులేచుచున్న, భుజ...కి - భుజగళయన = పాపముల వానియొక్క - చరణ వళిగలను పడవరలుములయందు - భక్తి = తాత్పర్యము. భాగి నేముండు - పొడకి పుట్టుచే, పట్టు అర్థుండు = పట్టుమునకు (పట్టుభిషేకమునకు = రాజ్యమునకు) రేగినవాడు (అధికారము పట్టు మునగా పలుధర్మ కాస్త్రాక్ష పద్ధతి ప్రకారము పలుచరగాను విడువకగాను చేయుచుకొని రాజునకును రాణికిని రాజ్యాభిషేకమునకుండు లలాటమున అడ్డముగా కట్టునట్టి బంగారపురేకు.), పాత్రంబు = తగినవాడు. కడగొట్టు = కడపటి. పరిణయంబు = వివాహము. అధర్మకీరస్సు = నాలవనీడము. అరణంబు = యాత్రకము (వివాహమునకుండుండు అలునికి మామగారు ఇచ్చు భవాదికము.), అందుక = అధర్మ కీరస్సునందు. వార్షిక = వర్షాకాలపు.

—* వర్షాకాలవర్ణనము *

ఉ. కర్మశూఁ డంట కోర్వ, కుదకంబులు వాఙ్మతి గూర్చినట్లు న
య్యర్కుండుఁ దానుగూర్చి, మఱి యాసలాధిపచిహ్న వాహతం
బేర్కలగంగ నాతఁ డెలమి న్నకరస్థితిఁ గన్న నీర్వ్యం దాఁ
గర్కటకస్థుఁ డయ్యెననఁ గర్కటకస్థితిఁ గాంచె నత్తటిక.

76

అత్తటిక = గ్రీష్మ సమయానంతరంబున, అర్కుండు = నూర్యుండు, కర్మశూండు అంటు
క = తాను (నూర్యుండు) తీట్లుండు అని లోకులు పలుకుటను, కీర్వక = పహింపక, వాఁ పతి =
వరుణుండు, ఉదకంబులు = జలములను, కూర్చినట్లు = కూడఁచెట్లినట్టిగా, తానుక = నూర్యుండును,
కూర్చి = ఆవిరియాపమున నేకరించుకొని, మఱి = ఇంక, అతఁడు = ఆవరుణుండు, ఆ - స ...
తక - సలిలాధిప = వరుణునియొక్క - చిహ్న = గుర్తయిన మొసలి - వాహతక = తనకువాహ
నముగాఁగఁగి, అని, పేరు = వామము, కల గంగక = పహించినదైన (ప్రసిద్ధయైన) గంగానది
యందు, ఎలమిక్ = ప్రీతితో, నుకరస్థితిక్ = మొసలియందు ఉనికిని, కన్నక్ = పొందఁగా,
ఈర్వ్యక్ = వరుణునిమీఁద నీనుపహించి, తాక = నూర్యుండు, కర్కటకముండు = ఎండ్రీయందు
ఉన్నవాడు, అయ్యెక్, అక = అమనట్లుగా, ఎలమిక్ = ప్రీతితో, కర్కటకస్థితిక్ =
కర్కటకరాశియందు ఉండుటను, కాంచెక్ = పొందెను.

ఆచెట్టిదపుటెండల తర్వాత నూర్యుండు కర్కటకరాశికి వచ్చుట యెట్లుండెనన - నూర్యు
వికి ఆ గ్రీష్మకాలమందు క్రూరుఁ డడునింద రాఁగా, అతఁడు దానికి కంటగించి, వరుణునికి వచ్చిన
చల్లనిదొర యనుపేరు తామను తెచ్చుకొనఁ గోరినవాడై, ఆవరుణుండు ఎట్లుగా, 'నదీపాం
పాగరోగతిః' అన్న ప్రకారము నదులన్నియు సముద్రమునఁ బడుటంజేసి, సముద్రరూపమున జల
ములను కూడఁచెట్టుకొనునో, అట్లే తానును పుడమిలోని నదులు చెఱువులు లోనగు జలాశయముల
జలమునెల్ల ఆవిరియాపమున మింటం గూడఁ చెట్టుకొన్నవాడై అంతటితో తనియక ఆవరుణునితో
ఇంకను పోటికై ఆవరుణుండు గంగలో గంగకు వాహనమైన మకరము తనకును వాహనముగుట
చేత గంగయందు కుళుముగా నుండఁగా, (నూర్యుండు) తానును గంగచెంత మొసలివలెనే జల
జంతువైన కర్కటకముండుఁ బ్రవేశించి కుళుముగా నున్నాడో యనున ట్లుండెను. వర రువు
వచ్చె నని భావము. ఉత్పేక్షాంశకారము.

'కర్మశూండుకోర్వకో' నిర్దయః క్రూరుః ఖర స్పర్శశ్చ పాహనీ' నానా. 'వాఁ పతి' - 'సలి
లాధిప' - సముద్ర రూపం వర్షాయమాంలా 'ప్రచేతా వరుణః పాశీ యాదపాంపతి' రక్షతిః

అని అను. 'అర్జునుడు' - 'అర్జునుడు'ను స్పటిక శక్తివల్ల కలిగి వచ్చిన నానా. - 'సరి
అధిపతి' - వరుణునిని సముద్రునిని ముగించు, అయినను ఇటు వరుణునివల్లనే ఉచిత
తరంగాల గనబడుచున్నది.

'సంప్రాప్తం మకరధ్వజేన మరణం త్వత్తో మదభ్యుతా
తద్వ్యక్తం బహుమార్గగాం మమ పురో నిరజ్జ వోధు పత
తా మే వాసునయస్యభావవటిలాం సౌకృష్టకర్మగ్రామం
మధ్యే త్యాహ రుషాయ మద్రితనయా లక్ష్మీ శ్చ పాయాత్సవః.' రత్నావలి.

వేల్పులకు ప్రాయశ్చముగా వాహనమే ధ్వజము - ఉ. గరుడధ్వజాడు, వృషధ్వజాడు.
వరుణునికి మొసలి వాహనంబును సిద్ధమును.

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ, కిభిధూమ్యాలోచి, గీవాశకా
పదేహ ప్రభ, రాక్షసాలిలకాంచద్దిధితి, వారిధి
శ్వరకేతుద్యుతి, మాతరిశ్వ హరిణచ్ఛాయా, ధనాధ్యక్షి
లరుచి, ధూర్జటికంతకాంతి, దమముల్ వ్యాపింఛ దిగ్విక్రూలక. పారి 4 (46).

'చిన్న' - 'కళక్కొక్కొక్కలా' అనం చ చిన్నం లక్ష్య చ లక్షణమ్'. అను. 'చిన్నం
లక్ష్య పతాకయోః' మేదిని. 'వాజి వాహర్య గర్ధర్యా హయైర్ధవనప్రయః' అను. 'ఆసలిలాధిప
చిన్నావాహతం బేర్కల గంగక' - ఈసమాసమున ఆకబ్జము గంగకు విశేషణము. నడుమ వ్యస్త
పదంబుల కలిమికి; ప్రాధవ్యా. సమాస. ౧౮ వ నూ. ను జూచునది. అందు 'ఈ కన్నులు కెఱ
వని కిళువు' భోజ. ౬ ఆ. అని త్రికమునకును, 'గంగన మనుర్రుదధూమినేకతమ తిరుగు | నదరు
లుమినెడు కొఱువదయ్యంబు వీరదే' అని నైష. ౨. ఆ., 'బలిమి గుచేరునిక గలిచి బాగుగ
గొన్న రవిప్రకాశమై | యలరుచు నున్న పుష్పకమునందు రమింపుము కోర్కు లారగక', రామా.
ఆర. ౨ ఆ., అని ధాతుజవిశేషణములకును, ప్రయోగములం జూపినారు. మకరము గంగకు
వాహనమునటకు - 'మకరేశ్వర పృష్ఠాధిశయిత చరణకిసలయే' అని గంగాస్తూతిలో, క. క. ల.

'అలిఖ్య సఖ్యాః కవపత్రధన్తీ | మధ్యే సుమధ్యా మకరం కరణ

యత్రాలప త్తా మిద మాలి యానం | మన్యేత్వదేకావలివాకనద్యాః' నైష. 6 (69).

అందు బీకలలో మలి నాభ నారాయణులు 'గక్తామకర వాహినీ ఇతి ప్రసిద్ధిః' అని
వర్ణించినారు. వరుణునికి మకరము వాహనము - 'వరుణాయ జలాధిపతయే మకరవాహనాయ పాశ
హస్తాయ' అని వరుణ ప్రార్థనగీతము.

'సవోద్య దమృద్ధర ఘోరదర్శనే | యద్ధాయ రూఢో మకరే మహత్తరే

దుర్యారపాశో వరుణోరణోల్పాదస్తమన్వియాయ త్రిపురాస్తకాత్తజమ్||' కుమార. 4(9).

గంగయందు తద్వాహనము మకర మున్నది గాన మకరవాహనుడు వరుణుడు నున్నాడనుట.
అట్లు గంగయందు నూర్చుడు లేచే యన్న? 'గంగక' అనగా ఈపక్షమందు 'గక్తాయాం
ఘోషః' అనుశాక్యమందుంబోలె 'గంగకడ' అని సామిప్యార్థమును చెప్పకోవలయును. మఱియు
నిట వదిలొనికర్కటమునకును కర్కటరాశికిని అభేదపరము. నాలుగు వ్రాత ప్రతులయందు
ఇతరత్ర భేదములు మెండుగానే యున్నను, ఇచటమాత్రము పాతము 'పేర్కలగంగ' అనియే
యొప్పు.

‘నితమకరిషన్తాం కుక్షవన్తాం త్రిశ్రేణాం । కరభృతకమలోద్య మ్నాత్మలాభిష్టముద్రామ్ ॥
విధిహరిహరదూపాం సేన్ద్రకోటిరదూదాత్ ॥ కటిశిరసుకూలాం బాహ్నునీం త్వం నమామిః ॥
కంగాధ్యక్షము

తే. వనతలివరాహవాహరిపాయుభుగ్వి

రోధివారణవర్షాభు లాధిఁ దోఱఁగె

నెండి రవి చేర; మూడవ యెడకుఁ జేరు

తరణి ధరణిం బ్రమోదనంధాయి గాఁడె?

77

ఎండి = కర్కటకరాశిని, రవి = నూర్యుడు, చేర = ప్రవేశించినంతట, వన...భులు -
వన తలి = అడవుల సమాహములు - వరాహ = (అడవి) పందులు - వాహ అరి = దున్నులు -
వాయుభుకవిరోధి = (గాలిని భుజించునవైన) పాముల - శత్రువులు - వారణ = ఏనుగులు -
వర్షాభులు = కప్పలును, అధి = మనోవ్యాధిని, తోఱఁగె = విడిచినవి, ధరణి = లోకములో,
మూడవయెడకు = జన్మరాశినుండి మూడవదియగు రాశిని, చేరు, తరణి = నూర్యుడు ప...యి -
ప్రమోద = సంతోషమును - సంధాయి = కూర్చువాడు, కాఁడె = కాఁడా - అను ననుట.

వనాదికముల జన్మరాశియైన వృషభమునకు మూడవదైన కర్కాటకమందు నూర్యుడు
ప్రవేశింపఁగానే వానిసెగులు తీలినది. జన్మరాశికి మూడవరాశియందు నూర్యుడు శ్రేయః
కరుఁ డగుట లోక ప్రసిద్ధమేగాదా! వనములు వానచే ఆలరుటయు, వరాహములు మిక్కిలముగా
వానను చలువను గోరుటయు, ప్రసిద్ధము. సామాన్యముచేత విశేషసమర్థవరూప మయిన యర్థాం
తరవ్యాసము.

క. ‘భాషింపఁగ సామాన్య వి । శేషము లర్థాంతరాఖ్యఁ జెన్నగుతోడ వా’;

తామనిఁ బాముగ్రసించుక । భాషాపరిచ్రాలు దాట వశ మెవ్వరికె.’ అలం.

గ్రహస్థితిని విచారించుటకు జన్మనక్షత్రము తెలియనప్పుడు దానికిబదులు నామనక్షత్ర
మును అవలంబించుట జ్యోతిర్వాస్తవ సమ్యక్తము. జన్మరాశికి మూడవ రాశియందు నూర్యుడు
మేలు సేయు నని జ్యోతిర్వాస్తవక్తము. ‘వత్తిదళస్థోభానుః’...అప్పుడు నూర్యుడు కర్కటము
నకు వచ్చెను. అది వృషభమునకు మూడవది. వనతత్వాదులనామముల యాద్యక్షరము వాయుగుట
చేత (నూర్యుడిగు ధేదము అవివక్షితము); ‘ఓవాహివో రోహిణీ’ అను నూత్రముచేత వానినామ
నక్షత్రము రోహిణి యగును. ‘కృత్తికాపాదత్రయం రోహిణీ మృగశిరారం వృషభః’ అను
నూత్రముచేత రోహిణి వృషభరాశిలోనిది.

‘అధి’ - ‘త్రంస్యాధి ర్వాసనీ వృథా’ అను. వనతలికి మన చెప్పకొదిలి? దానికి మానస
వ్యాధి యనుట అనుబద్ధము కాదా? యనిన - అతావృక్షముల గుమదాయమే వనము, వానికి
చైతన్యమును కుఖరుఁఖములను మనువు చెప్పియున్నాడు. ‘అస్తస్సంజ్ఞాభక్తస్యైతే కుఖరుఁఖ
సమన్వితాః’ అట్లే కాశితానుడు:—

‘త్యం రక్షసా ధీన యతోఽపవిత్ర । తం మార్గమేతాః కృపయా లతామే.

అదర్శయ స్వత్త మశక్తుకర్తవ్యః । కాభాధి రావర్జిత పల్లవాభిః.’ రఘు. 18 - 24.

‘వాహరి’ - ‘అంబాధౌ మహిమ’ వాహద్యుపత్పాద మైభాః’ అను. ‘వాయుభుగ్విరోధి’ -
వృషభాదులలో ‘తరణః పన్నగో భోగీ జహ్నుః పవనాశనః’ అనియు, సెమలిశేషములు—

‘సీలకణ్ఠో భుజగ్భ్రూ’ అనియు అను. ‘భేజీ మణ్ణాక త్తూభూ’ కాలూర క్లక తద్దకా’ అను. -
 కర్ప = కర్పకాలమందు - భూః = పుట్టినట్టిది - కప్పు.

లే. వనధిగమనజగ ర్భార్కజనిత ఘృణులు
 మఱి ప్రసూతికి నతనిధామంబుఁ జేరె;
 ఘనతః జొచ్చినయిండ్లను దనుజ లుండి
 కాన్పునకుఁ బుట్టిని తేవురు క్రమము గనమె?

78

వన...లు - వనధి = సముద్రనియొక్క (సముద్రని) - గమన = పొందుట చేత - జ = పుట్టిన -
 గర్భ = చూలుగలవైన - అర్క = సూర్యుని వలననుండి - జనిత = పుట్టినవైన - ఘృణులు =
 కిరణములు, మఱి = మరల, ప్రసూతికి = కాన్పుకై, వర్షించుటకై, అతని - ధామంబు =
 స్థానమును, (ఇంటిని అనియు - మింటిని అనుట), చేరె; తనుజలు = కొమారితలు, ఘనతః =
 గౌరవముతో, చొచ్చిన యిండ్లక = భర్తయింట, ఉండి = కాపురముచేసి, కాన్పునకు =
 విడ్డమ గనుటకు, పుట్టినట్లు = కన్నవారియింటికి, చేరుక్రమము = పోవురీతిని (పోవుటను),
 కనమె = ఎఱుగమా.

సూర్యునిఘృణులు సముద్రనిం గవసి గర్భముఁ దాల్చి ప్రసవమునకు మరల సూర్యునియిం
 టికి చేరినవి. లోకములో కొమారితలు అల్లునింట గౌరవముగా కాపురముచేసి గర్భిణు లయి
 నంతట కన్నవారియింటికి కాన్పుకై వచ్చుట ప్రసిద్ధమేగదా. - సముద్రోదకము సూర్యకిరణ
 మలచే (ఎండచే) అరిరియై యెగసి మింట నిండియుండినది, వర్షము గురియుచున్నది; అని
 భావము. — అర్థాంతర న్యాసము.

‘గమన’ - గమధాతువు గత్యర్థకంబును రత్యర్థకంబు నగు. ‘గర్భ’ - ఇట జలరూపము.
 ‘ధామంబు’ - ‘గృహ దేహ త్విష్ట్ర భావాధామాని’ అను. ‘ఘృణులు’ - ఇది పులింగము. ఇట
 తనయాభావమునకు బాధకమైనందున ‘అర్కజని ఘృణితతి’ అని పఠించుట యుచితము -
 అర్క = సూర్యునివలన - జని = పుట్టుకకలదైన, ఘృణితతి = కిరణసమూహము, ‘జనిరుత్పత్తి
 రుద్భవః’ - ‘కిరణోఽప్రమయూ ఖాంశు గభ్ర ప్తి ఘృణి ఘృష్టయః’ అను. లేదా ‘ఘృణులు’ అను
 టకు ‘రుచులు’ అని పఠించినను సరిపడును. ‘రుచి స్తు కిరణే కాంతా వభివక్తాభిలాషయోః’ నానా.
 సంవాదార్థము ఈ క్రిందిమయూరోక్తిం గనఁదగు. —

‘అప్రతిభాస్తవిశ్వాః క్రమ మివ దధతః శోషిణః స్వోచ్ఛలేవ
 గ్రీష్మే దావాగ్నితప్తా ఇవ రస మసకృ ద్యే ధరిత్ర్యా ధయన్తి ।
 తే ప్రాప్య హ్యత్తపానాతికయరుజ వోద్వాస్తవోయా హిమస్తా
 మార్తణ్ణ స్యాప్రచణ్డా శ్చిర మకుభమ దేభీవవో వో భవన్తు.’

ఇక్కడ గర్భధారణము చెప్పలేదు గావున కిరణపరముగా స్త్రీలింగపదము ప్రయుక్తము
 కాదు, దానిం కెప్పుడొసందర్భమున స్త్రీలింగపదములను ప్రయోగించిన కాలిదాసుని రసీకతంగనుఁడు.

‘గర్భం దధ త్యర్క మరీచయోఽస్తాత్’

రఘు. 14 (4)

‘తాభి ర్గర్భః ప్రజాభూత్యై దధే దేవాంశ సంభవః

సారీభి రివ నాడిభి రమృతాభ్యాభి రమృతః.’

రఘు. 10 (58).

సూర్యకిరణములయొక్క క్రియాశేడములు:—

‘తాసాం శతాని చత్వారి రక్తి నాం వృష్టిసర్జనే,
శతత్రయం హిమార్కస్థే తావద్గర్భస్య సర్జనే,
ఆనన్దా, శృ, హి, మేధ్యాశృ, నూతనాః పూతనా ఇతి
చతుశ్శతంవృష్టివాహా స్తా సుర్వా ఆమృతాః స్త్రీయః.’

యాదవః.

లే. ఉర్విఁ గాదంబినుల యలయుమ్మనీరు | దొరుగఁగె కేకులు కేకలు తోన నేనె,

ద్విజత నారణ్యకధ్వని విసఁగఁ జేసిగర్భము సుఖచ్యుతము నేయఁ గడఁగె ననఁగ.

ఉర్విఁ = భూమిమీఁదికి, కా...రు - కాదంబినుల = మేఘపంక్తులయొక్క - ఆల = ప్రసిద్ధమైన - ఉమ్మనీరు = ఉబ్బినీరు (ప్రసవజలము), తోరుగఁగ = స్రవించినవెంటనే, కేకులు = నెమళ్లు, ద్విజతఁ = తాము బ్రాహ్మణులగుటవలన (పక్షు లగుటవలన), ఆరణ్యకధ్వనిఁ = ఆరణ్యక మనెడి వేదభాగముయొక్క శబ్దమును, విసఁగఁజేసి = వినిపించి, గర్భము = కాదంబినులయొక్క గర్భమును (అనఁగా వృష్టిని); సుఖచ్యుతముఁ = సుఖముగా జాతినదానినిగా, చేయఁ = చేయుటకు, కడఁగఁ అనఁగఁ = ఆరంభించెనో యనునట్లు, తోన (తోఁ + ఆ) = వెంటనే, కేకలు చేసెఁ = కూరలను గావించినవి (కూయం దొడంగినవి).

‘కాదమ్మనీ మేఘమాలా’ అను. ‘కేకా వాణీ మయూరస్య’ అను. నెమలికూరకు కేకయని పేరు. ‘దస్త్ర విప్రాణ్ణా ద్విజాః’ అను. ‘కేకులు’ - కేకగలది కేకి ‘మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకణ్ఠో భుజదభుక్’ | కిభావళః కిభీ కేకి మేఘసాదానలాస్యసి’ అను. ‘ఆరణ్యకధ్వని’ - వేదభాగవిశేషము - ‘ఆరణ్యేఽధ్యయనా దేవ ఆరణ్యక మచాహృతమ్’ - ఆరణ్యమందు ఆధ్యయనము నేయవలసిన దగుటచేత ఆరణ్యక మనఁబడును. దీనిని ఇంటిలో చెప్పురు. వీలయిన దీనిని విసగర్భిణులకు గర్భస్థాన మగును. ప్రసవసమయమందు స్త్రీ విమనట్లుగా దీనిని పఠించిన సుఖప్రసవ మగును. ప్రసవమేకాక, నొప్పులేపడుచున్నను, అప్పుడు బ్రాహ్మణులు దీనిని బఠింతురు. దీనిని వినుటచేత శిశు మే సుఖప్రసవ మగును. ‘ఉమ్మ’ - ఉమ్మశబ్దవైకృతమని సీతారామాచార్యుల వారి యభిప్రాయము. ఉల్పశబ్దము సంస్కృతమునం గలదు, దానికి మాది యర్థము. ఇది తత్ప్రకృతికమునంగా నోపు నని నాతలంపు, ‘ఉబ్బ’ - ఉబ్బినీరు పడఁగానే నెమళ్లు వారముతో కూడుందొడంగును. మేఘపంక్తులనుండి యుమ్మనీరు, నేలకు స్రవించఁగానే, నెమళ్లు హియం దొడంగుట - తాము (ద్విజతఁ) పక్షులగుటచేత (బ్రాహ్మణులగుటచేత) ఆరణ్యక వేదభాగమును కాదంబినులకు వినిపించి సుఖప్రసవము చేయించుటతో యనునట్లుండెను.

నెమళ్లు ఉన్నతప్రదేశములం జేరి కూయును. అట్లుచేయుట తమకేక ఆకాదంబినులకు సామీప్యముచే విసంబడునుగాక యనునట్లుండె ననుటయుం గలదు. - ఉత్ప్రేక్ష.

ఈపద్యమున గర్భిణిని (స్త్రీని) చెప్పుటలో కాదంబినులు అని స్త్రీలింగశబ్దప్రయోగము సమాచితముగా నున్నది.

వర్త్యువునందు నెమళ్లు కూయం దొడంగును, శరత్తున మానును.

‘వరాసు భువశిభిప్తయ | హంసగమః పబ్బకన్దోశ్చేదా

జాతీ కదమ్మ కేతక ఝుష్ణానిలనిమ్నగా హలిస్తీతిః.’

కా. క. ల.

ఉమ్మ ప్ర. ఉల్పమ్. - ‘అతనిం తొడివిన యుల్పంబు మేరునగంబును, జరాయువు పర్వతంబులను, అయొమ్మనీరు సమద్రంబులు నయ్యె.’

మార్కండేయపు.

మ. అలపర్జన్యండు భానుఁ డన్మొలిమిలో నభ్రమృత బెన్మొప్పెరక
జల మార్గఁ బిడుగుక్కుజాత్యపుటయస్కాంతంపు నత్తున్కు లో
పలఁ జూప, న్నహిమిఁదిలోహరజముల్ వైఁ బర్యేనా, లేచె వా
త్యలఁ బ్రాద్ధావమమ ల్పొలి ల్పొదల గ్రద్దంత్రై దివిఁ లేచినఁ.

80

అలపర్జన్యండు = ప్రసిద్ధుడైన జేవేంద్రుడు, భానుడు = సూర్యుడు, అనుకొలిమి
లోక, అభ్రమృతబెన్మొప్పెరక = ఆకాశ మనెడి పెద్ద యిసుప కటాహమందు, జలము ఆఁగఁ =
నీటిని కాఁచిపోవడ నిలుపుకొనుటకై, పిడు...న్కు - పిడుగునకు = పిడుగుసంబంధియైన
కృష్ణాక్షులనుయొక్క, జాత్యపు = ఉత్తమజాతిదియైన - అయస్కాంతంపు = సూదంటురాతి
యొక్క - అతున్కు = (అ) తునియను, లోపలక = ఆకటాహములోపల, మాపక = పెట్టఁ
గానే, మహిమిఁది లోహరజముల్ = నేలయం దున్న యిసుపరేణువులు, పైక = మీఁదికి
(ఆకాశపురలోనికి), పర్యేనా = వ్యాపించినవో యనునట్లుగా, మొగిల్ = మేఘము, మొదలక =
అదిలో, గ్రద్ద అంత వి = గద్దంత యాకారముగలదిగా, దివిఁ = ఆకాశమందు, లేచినక =
లేవఁగానే, వాత్యలక = సుడిగాడ్చుటచేత, ప్రా...ల్ - ప్లాక్ = మునుపటి (వేసవికాలపు) -
దాత = కార్చిచ్చులయొక్క - మఘల్ = ముసులు, లేచెక = పైకెగ సెను.

సూర్యుడు వెలుంగుచుండఁగా, ఆకాశములో నొక్కడ రవంత (గద్దంత) మొగిలు ఏర్ప
డెను; వెంటనే విసరుగాలి లేచి సుడియుచు పైకి వీవందొడంగెను. దానిచే కడచిన వేసవి
కాలపుఁ గార్చిచ్చులములును భూతలమునుండి మింటికగిసిపోయెను. ఇదియెల్లంజూడ నెట్లుండె
ననఁగా, సూర్యుడు కొలిమి గాను, ఆకాశము వర్షాధిదేవత యైనయందు యథాకాలము
యథామతి వృష్టి నొసంగుటకై నీరుపెట్టుకొన్న యిసుపకళాయిగాను, ఉండెను. మఱి పదిసెలల
నుండి నీరునింపక పడవైచియున్నందున త్రు ప్తేమయినబట్టి బెజ్జలుపడి అతుకులు నోరు
బెఱచియున్నయెడల కళాయిలోనినీరు నిలువక కాఁచిపోవునుగాన కళాయిని ఆకొలిమిలోకాల్చి
మరముత్తునేయుటలో కరము దిట్టపఱుచుటకై దానిలో పెట్టిన పిడుగుజాతియొక్కసంబంధియైన
సూదంటురాయిగాను, వెంటనే సుడిగాలి వీచుటయు దానిచే భూతలమునుండి కడచిన వేసవి
కార్చిచ్చులములు మింటికి (ఆమొగిలుకడకు) ఎగిసిపోవుటయు అసూదంటురాతిచే ఆకృష్టములై
భూమిమీఁది యిసుపరజములు ఎగిసిపోయి ఆరాతికునుకమిఁదపడి దానికంటుకొనుటయు, అను
నట్లుగాను ఉండెను. రూపశోభాపితోత్పేక్షాంతరము.

‘పర్జన్యం’డన ఇంద్రుడు, అయన వర్షాధిదేవత; ‘పర్యేన్మొగిలు’నోమే వానవే గర్జదమ్ముడే
నానా. ‘తవ భవతు విడోబాః ప్రాజ్యవృష్టిః ప్రజాసు’ అనికావంతలము. ‘నవవర్ష వర్షాణిద్వాదశ.
దశకతాక్షః’ దశవమార. ‘భానూ కిరణభాస్కరా,’ ‘నభః స్వర్ణామ్బుజే వ్యభ్రమ్’ నానా.
‘లోహాన్త్రీశీత్రకం శీత్రం పిండంకాలాయ సాయనీ’ అక్షసారః’ అను. ‘వాత్యా వాతస్య
మద్ధలీ’ హలాయధుడు. ‘వాత్యానామ్ మద్ధలకార వాతానామ్’ అని మాలతిటీకయందుత్రిపు
రారి. ‘ఆఁగఁ’-ఆకర్షకమయిన జలము కర్త, సకర్తకమైన ఇంద్రుడు కర్త. ఇంద్రునియందు
క మురితనము వాలోపించుట సమంజసముగాదు, జలమోచికొనుట స్వార్థమే, కటాహము తనదే.
ఈకర్తయందు క మురితనమునే చెప్పం దలంచేని (ఇంద్రాజితచేత) కాలపురుషుఁ డను లోహ
కాయఁ డిట్లు చేసె నని వర్ణించియుండఁజగును. ‘పెను’-లోకమునకంతయు చాలినంతనీకు నింప

వలయును గావున 'అయస్కాంతము' - ఇనుములో విశేషము. పిడుగునాడ ఉత్కృష్టమని ప్రసిద్ధి. అది పడినచోట ఉత్కృష్టముకల్గగా దొరకు ననియువాడుక. 'అయస్కాన్త' - 'అయస్కాం మధ్యేకాన్త' రమణీయః' సర్వశబ్దసంబోధిని. అది యినుమునే ఆకర్షించును, ఇనుపపొడిని చెప్పకలసినదే లేదు. 'కున్త' - అదిచిన్నదైనను దానిశక్తి చిన్నదిగాదు. 'అయోధాకుంయద్వత్' పరిఋణ రయస్కాన్తశకలః' ఉ. రా. చ. (4. 21). శకలమునటం బరికింపుడు. 'రజమల్' - ఆకర్షణ ముత్తము. 'దూపక' - లోపలఁ బెట్టినం జాలును, అదుక నక్కఱలేదు; దానియాకర్షణశక్తిచేత అది కటాహంబునకు అంటుకొనియే యుండును, కటాహమును ఎక్కడిభాగము అక్కడ అంటుకొనియే యుండును. ఎండ కాయంచుండుట, రవంత మొగిలు మింటఁ దోచుట, విఘటగారి వొడముట, బుగ్గిదుమారము లేచుటయు, వరుసగా కలిగినది. 'ఆఁగక' అనుటచే ఇంకను వర్షము కరియలే దని భావము 'అభ్రంపుఁబెన్తోపైర' - రూపకసమాసము; కర్తృధారయవిశేషముగాన మువర్ణమునకు పుంస్వాదేశము.

లే. ఇలకు డిగి, చుట్టిచుట్టి, దు మైత్తి, యెగసి
పోయి, తము ముంచుసుడిగాలిపుష్కరములఁ
గడలిసి రభ్రకలభము ల్లాసె, ధరణి
నభ్రకరిశిక్ష దివిఁ గాంచినట్టికరణి.

81

ఇలకు = నేలకు, డిగి = తగిలి, చుట్టిచుట్టి = వర్షలాశారముగా ముఱుఁచుకొని, ఎగసి పోయి = పైకిలేచి, తము = అభ్రకలభమలను, మంచు = కమ్మనట్టి - కుడిగాలి పుష్కరములక = కుడిగాలి యనెడి కుండాగ్రములతో, అభ్రకలభమల్ = కొదమమేఘము లనెడి స్వర్గకరియవలు, దివిక = ఆకాశమందు. (ఆకాశగంగయం దనుట), అభ్రకరిశిక్ష = నాక గజమయిన యైరావతముయొక్క యుపదేశమును, (కాంచెనో యన్నవిధముగా), కడలిసిదు = సముద్రోదకమును, ధరణి = భూమిమీఁద, కానెక = వెడల నుమిసెను.

కుండాగ్రములతో జలాశయములనుండి నీరిని గ్రహించుటయు, మరల వెడలఁ గ్రాయుటయు, ఏనుఁగులకు స్వాభావికము. స్వాభావికవ్యాపార మయినను అదిలో తడఁబాటుగానే యుండును. పెద్దదానిశిక్షచేత చిన్నదానికి దృఢపడును. అట్లే కొదమమబ్బులనెడు స్వర్గపు గున్న లేనుఁగులు సముద్రోదకమును కుండాగ్రములతోఁ బీల్చి భూమిపైఁ జల్లినవి. అదియెట్లు? కొదమ మబ్బులు గున్న లేనుఁగు రెల్లగును? వీనికి తొండములులేవే? యనిన - లేకేమి? నేలకు తగులు నట్లుగా క్రిందికి వీచి దుమైత్తుకొనిపోయి ఆకొదమ మబ్బులపై నించు కుడిగాడ్చులే వాని తొండములు. అటుయిన సరియే; మఱి యిది యింకను తడఁబాటులోనే ఉండవలసినట్టి లేఁ బ్రాయముచే సముద్రోదకమును ఆకుండాగ్రములతో పీల్చి భూమిపై ఏకడఁబాటును లేక యెట్లు వెడలఁ గ్రావినవి? అనుదురేని, అవి ఆపనిని మింటియందు అచటి ముదురు గజమైన యైరావతమువలన అలవాటు పడినవి. గంగోదకమును విరావతము కుండాగ్రముతోఁ బీల్చి గ్రాయంచుండఁగా. మాటి మాటికిం గాంచి తామును అట్లు నేయనేర్చినవి. - రూపకానుప్రాణితమైనయొత్పేర్ప.

'డిగి' - దిగినట్టి - కుడిగాలిపుష్కరములు. 'దుమైత్తి యెగసి' - తము ముంచుటం చెప్పట. పుష్కరత్వసిద్ధికేగాని, దుమైత్తి చల్లుట యభ్రకరియొద్ద నేర్చిన కని చెప్పటవఁగాదు. మఱి దానియొద్ద నేర్చినచెల్ల సముద్రోదకమును పీల్చి చల్లుటయే. అది యెట్లున, అది ఆకాశగంగలో

వేముకట్టి చెప్పుకు తమచుగా చూచుటచేత. అది దీనికే కేర్పినది? ఇది దానికదా నేం కేర్పినది? అని యడుగుదురు గాఁదోయి? దానికివపులే యివి. అదియెక్కరి, ఇవి యెక్కరిభములు - అని పార్వరస్తును.

‘త్తున్నరం కరిచాస్తాగ్ర వాద్యభాగ్నముభే జరే

వోయిన్ని ఖడ్గఫలే చైత తీర్థావధివిశేషయోః’

అను.

‘నభః స్వర్ణాయుజే వ్యభక్త్వా’ వానా. ‘కలభః కరిచాబకః’

అను.

మేఘపక్షమున కలభ కబ్బప్రయోగము ఎట్లు సరిపడుననగా - గౌణలక్షణచేతసరిపడును - ఉదా:-

‘కవీశాం సంజగ్ధస్త జకమకరకస్తైకరసికం

కటాక్షవ్యాజేపథమరకలభౌ కర్ణయగళమ్

అమృచ్చస్తా దృష్ట్యా తవనవరసాస్వాదతరళౌ

అనూయాసంసర్గాదలికనయనం కిచ్చి దరుణమ్.’

సాన్దర్యలహరీ. 50.

‘యదృపి కలభకబ్బః కరిడిమ్మనచనః, మహాకవిప్రయోగ ప్రాచుర్యవశాత్ విశేషసామాన్య అక్షణౌ భమరకలభావితీ.’ వ్యాఖ్య.

‘కరణిక్’ = వలెక్; ఇదిసంస్కృత కబ్బము:—

‘అథ కైత్రసింహవృపతౌ ధరణిం | కరణిం దివః క్రితహరేః స్వజతి

ఉదజృమ్భత ప్రియసువృ త్సురభిః | సుమసాయకస్య కిల విశ్వజతః.’ హమ్మిరకా. (5.1)

[కరణిక్ = ప్రతిచ్ఛందంబుగా].

ఈకబ్బము ప్రాకృతమందును గలదు:—

‘అహసరసదస్త మణ్ణల కపోలపడిమాగటమ అచ్చీపి

అన్తోసిన్దూరిఅసంఖవత్త కరణింవహఇ చందో.’

గాధాసప్తకతి. 8 (100).

ఛా. ‘అహసరసదస్త మణ్ణలకపోల ప్రతిమాగతోమ్మగాత్మ్యః

అస్తః సిన్దూరితకబ్బ పాత్రసాదృశ్యంవహతి చన్ద్రః.

మేఘములు సముద్రోదకమును త్రాగుట ప్రసిద్ధము:—

‘ప్రవృత్తమాలేణ పయాంసి పాతు | మావర్తవేగా తృప్తిమతా ఘనేన,

అభాతి భూయిష్ఠ మయం సముద్రః ప్రమథ్యమానో గిరి జేవ భూయః’. రఘు 18 (14).

‘సాటోపమర్వీ మనిశం నదన్తో | యైః స్థావయిష్యన్తి సమస్తతోఽమీ

తాన్యేకదేవాన్నిభృతం పయోధేఽస్సోఽమ్భాంసి మేఘాః పిబతోదదర్య.’

తే. కృతపయఃపాననవమేఘపుభుకములకు

రాలె నొయ్యిన వడగండ్లపాలపండ్లు;

మఱి బలాకాద్విజాళిసంప్రాప్తి గలిగె,

బెరుంగ బెరుంగంగ ధన్వియు గంభీర ఘర్మ్యు.

82

కృ...వక్ - కృత = చేయుచుండి - పయః పాశ = నీరు ద్రాగుట (పాలు త్రాగుటయు)

కలవైన - నవ = క్రొత్త (పవిత్రమంతు) - మేఘపుభుకములవక్ = ముప్పిసిల్లలకు (పిల్లమమ్ము

అను) - ఓయ్యునక్ = క్రమముగా, వడగండ్ల పాలపండ్లు = పాలుత్రాగు తయగునల్లోమొలను

నవి వడగండ్లనెడి దంతములు; రారెక్ = ఉడిపోయెను. మఱి = పెండియు; బలాకాశ్చక్ర-
అలి = చెగ్గురుపడు లనెడి దంతములయొక్క - సంప్రాప్తి = లాభము, కలిగెక; పెరుగఁ
పెరుగఁగఁక = క్రమముగా వర్ధిల్లినకొలది, ధ్వనియొక = ఉలుముకూడ (వాక్కుకూడ);
గంభీరము = విగ్రహ, అయ్యెక.

స్తన్యపానము మానినపసిబిడ్డలకు క్రమక్రమముగా పాలపండ్లు రాజునట్లుగానే, నీరుత్రాగి-
యైన కొత్తమబ్బులకు క్రమక్రమముగా వడగండ్లు రాలుచుండెను. తర్వాత ఆశిశువులకు మరల
పలుపడునటు మొలచునట్లే ఈ కొత్తమబ్బులకు చెగ్గురుపడులవరులు వచ్చి కూడుకొన్నవి. ఆశిశు-
వులకు వయస్సు వచ్చినకొలది నోరు హెచ్చినట్లు అనుబ్బులకు ఆకారము హెచ్చిన కొలది
ఉలుము విగ్రహ యగుచుండెను. - శేషానుప్రాణితిమయిన రూపకాలంకారము.

‘పయః పానీయ దుగ్ధయోః,’ - ‘పుష్కకః కాబకః శిశుః’ - అను - వడగండ్ల పాల-
పండ్లు - రూపకసమాసమున పక్షిసమాసకార్యము; లేదా, పక్షంతరమున కనకవలయాదులయం-
దుంబోలె పక్షిసమాసముగానే గొని ప్రకృతార్థనిర్వాహము చేయవచ్చును. శ్వేతిమాది సామ్యము
చేత వడగండ్లను పాలపండ్లనుట. ‘బలాకా బిసకణ్ణికా’ అను. బలాకా శబ్దముపుంలింగమును
కలదు.

‘మేఘో జలార్ధ్ర మహిషోదర భృజ్జ నీలో విద్యత్ప్ర భారచిత ధౌతపటోత్త రీయః
అథాతి సంహత గృహీత బలాకశబ్ధః । ఖంకశవోఽపర ఇ వాక్రమితుం ప్రవృత్తః.’
మృచ్చ. 5 - 2.

మ. తనతోయం బినరళ్లు లెత్త, నిల వాత్యా రేణుమూర్తి న్న హేం
ద్రునకుఁ జెప్పగ, మ్రుచ్చుఁ బట్ట దివమందు నిల్వట్టింపం, భయం
బునఁ దద్రత్తిసహస్రము న్నెస డిగెం బో డాఁగి వే గుమ్మరిం
ప, నసం ధారలు దోఁచె మించు వెలిగింప న్నబ్బుల న్నెల్లిపై. 838.

ఇల = భూమి, తన - తోయంబు = జలమును (వింతవస్తువును), ఇనరళ్లు = నూర్వకిర-
ణములు, ఎత్తెక్ = ఆపహరింపఁగా, వాత్యా రేణుమూర్తిక్ = సుడిగాలిలోని దుమార మనెడి
రూపము దాల్చిపోయినదై, మహేంద్రునకక్ = దేవేంద్రునితో, చెప్పఁగక్ = పిర్యాదుచేసి
కొఁగఁగా, ఆతఁడు, మ్రుచ్చుక్ = నూర్వరళ్లు లనెడి యదొంగలను, పట్టక్ = పట్టుకొనువాడై
దివమందుక్ = మింటియందు, విలు = ధనస్సును, ఘటింపక్ = తాల్చఁగా, తత్ రత్తి సహ-
స్రముక్ = అనేయి కిరణంబులను, భయంబునక్ = (మరణదండన యగునని) భయపడినవై, నే =
వడిగా, క్రమరింపక్ = అత్యంతమును క్రిందికి పోసివైచుటకై, డాఁగి = తాము కనబడక,
డిగెక్ పో = దిగినవి సుమా; ఆనక్ = అనునట్లుగా, మబ్బులక్ = మేఘములయందునుండి,
మించుక్ = మెలుపును, వెలిగింపక్ = జ్వలింపఁజేయఁగా, వెల్లిపైక్ = జలపూరముమీఁద,
ధారలు = నీటియొడికలు, తోఁచెక్ = అగపడినవి.

లోకములో చార్యము జరుగఁగానే చోరికులు ప్రభువునొద్ద (పిర్యాదు) నేయుటయు,
అంతటఁ దొంగను వధించి చోరికులకు ఆచోరితకమును ఇచ్చువాడై ప్రభువు పాయుధుడై తర-
లుటయు, ఆయుధ్యమునతోంగి దొంగ వెంటనే తాను తప్పించుకొనుటకై అగపడకుండే ఆచోరి

తనమును తెచ్చి రోనిమలయందు కే కైచుదురు. ఇంతలో తనము తెలియించినయెడల తాను దివ్య మంగిల బగుటయొన నుకంఠనము. అట్లే ప్రకృతజన భూమియొక్క జలమును (తనమునకు వ్రేలును) నూర్చుకొనితనమును దోంగిలించినది. అంతట భూమి నుడిగాలికి లేచిన భూతి రూపమున మింటికిజలమి దేవేంద్రునితో చెప్పుకొన్నది. అంత వారందు అదొంగలను నుకోరించి భూమికి అతోయమును మరల తెచ్చియచ్చువాడై భనుమృతాల్ని తరలెను. అసం చెజెరికి అకీరణములు తాము ప్రాణము కప్పించుకొనునవై అయిన కగపడకుండ మబ్బులోదాగి అందుండి తోలితతోయమును ధారలుధారలుగా క్రమమిరించి క్రింద వెలుగ గావించుచుండినవి. ఇంతలో దీపము తెలిగింపగా కిరణములు దాగినవి. తోయంపువల్లిమార్తము ఉండెను. - తర్రాధివతయైన దేవేంద్రుడు నువ్వుపై గురిపించె ననుట - ఉత్పేక్ష.

‘రేణుమార్తిక’ - రూపాంతరమున నేగుట దొంగలకు తెలియకయెందుటకై; నూర్చునితో చెప్పుకొనమి అతనికిరణములపై అతడు పక్షపాతము వహించు నని; ఇంద్రునితో చెప్పుకొనుట అయిన ముల్లోకములకును దొరయగుటవలనను, నూర్చునికింగూడ దొరగావునను. ‘దివమందుక’ - ఇనరక్తులు ఉండెడి తావగుటవలన; ‘మృచ్చుక’ - సామాన్యముగాచెప్పట. ‘విల్’ - విల్లశబ్దములో క్రింది లకారము లోపింపగా విలు - ‘తుదినులుల క్రిందినలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగును.’ బాల. ప్రకీ. 7. ‘విల్ - సహస్రముక’ - పదాంతాసంయుక్త లువర్ణంబుగాన ఉత్పలొపము. బాల. ప్రకీ. 16. ‘సో’ - నిశ్చయార్థము.

‘వే’ - ఇది కళ - ద్రుత ప్రకృతికముగాదు - ‘వే’చనియిచటికిఁ గొనిర | మ్నాచుతము గాక నీగమనవేగంబుక’ భార. విరా. ‘వెల్లి’ - అప్పటికి క్రమమిరించినజలము. ‘ధారలు’ - అకీరణములు క్రమమిరింపగా క్రిందబడుచున్న జలము - కిరణములు వేయియేగదా ధారలు - అసంఖ్యయుములే? అనిన - ఒక్కొక్కకిరణము ఎన్నెన్నియో ధారలం గురియు చున్న దని తలంపవచ్చును. ‘మబ్బులక’ - మబ్బులలో కిరణములు దాగినవి. దీనికి మ్రబ్బు అని రూపాంతరము; అదియే తొలి రూపముగా నుండును. ‘వెలిగింపక’ - దీపము వెలుగఁగా ధారలు దోచిన వనుటచే రాత్రి సమయముగా భావితము. కావుననే నూర్చుకీరణములు దాగిన వని చెప్పినాడు. రాత్రికాలమున ఇంద్రధను స్సుండువా యనిన:-

‘జలమధ్యేనావృష్టి, భూమి సస్యతథ స్తరౌస్థితే వ్యాధి,

వర్షికే శస్త్రధయం, నిశి, సచివనధాయ ధను రైస్త్రమ్.’

బృహత్సంహిత.

ప్రాయికముగా గడిదొంగలుపురుషులేగాన నిచట పులింగం బయినరక్తిశబ్దము సాంఘిక ప్రయుక్తము.

భూమిలో నీల్లిగురుట, నుడిగాలి లేచుట, దుమార మెగయుట, ఇంద్రధనుస్సు తోఁచుట, మబ్బులు, ధారలు, వెల్లి అను నీక్రమము స్వభావోచితముగానే యున్నది.

చ. తొలితొలి వచ్చుధారల నెదుర్కొని, తచ్చటఁ దీగఁచుటగా

నలముచు, ధాత్రి లేచి, పాలుపారె మలీమనబాష్పనల్లు; ల

త్తోలితొలిభారకే వెఱచి, తోన ఘనఘము వానకాల్లకుం

బలిరిపుఁ డా లయాభ్రముల భంగినె సుకెల లూన్చెనో యనక.

84

మలీమస కావ్యకల్పలు = మలినములైన యావిరి తీవలు, ధాత్రిక = భూమినుండి, తేచ్చి తొలితొలి = మొదలమొదలనే, వచ్చుధారలక = దిగుచున్న ధారలను, ఎదుర్కొని, తత్ = ఆధారం - ఫటక = సమాహమను - ఆవానకాళ్లను, తీగచుట్టుగాక = తీగచుట్టుకొన్న తీతిగా, అలముచుక = పరివేష్టించుచు, (ఎట్టుకోభించె ననగా;) బరిపుడు = ఇంద్రుడు, అతొలితొలిధారకే = ఆమొదటిమొదటిధారలకే, వెలిచి = భయముఁ జెంది, తోన (తోక + అ) = వెంటనే, ఘ...భక్ - ఘన = మేఘముల - ఓఘము = సమాహమయొక్క - వానకాళ్లకుక = తరు ధార లనడికాళ్లకు - ఆలయాభ్యములభంగినె = ప్రసీదము లయిన ప్రళయకాలపు మేఘ ములకాళ్లకుం బూన్చినరీతిగానే, సంకెలలు = నిగళములు, ఊస్సెనో = తగిలించినాడో, అనక = అనునట్లుగా, పాలుపారక = తోటలైన.

మేఘములనుండి తొలితొలివర్ష ధారలు నేలకు దిగఁగానే, నేలనుండి, నల్లనియావిరి యెదురు లేచి యావర్ష ధారలయడుగుభాగములకు తీగలుచుట్టుకొన్నట్లు అలముకొన సాగినవి. అట్లగుట ఎట్లుందెనో వినుడు. - ప్రళయకాలమందు పుష్కరములు, ఆవర్తకములు, ననుమేఘములు ఎల్లెడలను సంచించుచు మహావర్ష ములచేత లోకమును ఏకార్థము నేయును; ఇతరకాలమందగు అట్లు చేయకుండునట్లుగా దేవేంద్రుడు ఆసంచారమును మాన్పుటకై వానికాళ్లకు సంకెలలు వైచియించును. అట్లే ఇప్పుడును ఇంద్రుడు మేఘముల తొలి తొలి ధారల జలవిస్తారముం గని, వీనిని ఉపేక్షించినా ఇవి ఆపుష్కరావర్తకములవలె పుడమియెల్ల ఏకార్థము మగునట్లు అనఁగా జల ప్రళయ మగునట్లు వర్షించునుబో యని భయపడినవాడై, ప్రకృత మేఘసమాహమయొక్క వానకాళ్లనెదు కాళ్లకు, పూర్వము ఆప్రళయ మేఘముల కాళ్లకు వైచినట్లు, ఇనుపసంకెలలు వైచెనో యనునట్లుందెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘ఫటక’ - ‘హేతిచ్చటాచ్చాయలిరులుకొనఁగ’ - మను. ౧. ‘మలీమస’ అనుట ఇనుప (సంకెల) వర్ణముకొఱకు - ‘మలీమసం కు మలినమ్’ అను. ‘వల్లలు’ - సంకెలవలయముల సామ్యము కొఱకు. ‘బావ్వు’ - ‘బావ్వుమూస్తాకు’ అను. ఘనాఘము - ‘ఘనోమేఘ మూర్తగుణే త్రిమ మూర్తే నిరస్తతే’, ‘ఓఘో బృన్దైమృసాం రయే.’ అను. ‘బరిపుడు’ - ‘వాస్తోమృతి స్ఫురపతి ర్బలారాతి శృచీపతి’ అను. ‘లయాభ్యములు’ - ‘నాకే సంక్షేపణే తార్యత్రికసామ్యే భవేల్లయః’ నానా. ప్రళయభ్యములకు - పుష్కరావర్తకసంజ్ఞ.

‘పుష్కరా నామ తే మేఘా బృహత స్తాయ మత్సరాః |

పుష్కరావర్త కాస్తేన కారణే నేన విశ్రుతాః || వి

నానారూపధరా స్తే కు మహాధీరస్యనా స్తథా |

కల్పాన్తే వృష్టికర్తారః సంవర్తాన్తే ర్నియామకాః ||

బ్రహ్మాండపు.

సంకెలలకు. -

‘ఇత్థం మఘవ తాజస్తా మేఘా నిరుక్త బన్ధనాః |

నన్దగోకుల మాసారైః పీడయామాసు రోజసా ||’

క్రిమద్ భాగవతమ్.

మఘవతా ఇన్ద్రేణ - నిరుక్తం బన్ధనం యేషాం తే - ప్రళయభియా యే బద్ధా ఆసన్తా తే నిరుక్త బన్ధనాః సన్తః...’ క్రిధరీయవ్యాఖ్య.

‘సంకెల’ - ‘శృంఖల’కు వై. ‘శృంఖలనామంబు చెలగు సంకెల యన’ అం. భా.

ఊస్సెనో - పూను అః క్రి., పూనుచు స. క్రి., రూ. - ఊమ్మ,

‘తూనె నెగఁగె బాదనఁ బాననఁ బాందె వటన్న్. | ముఖంబందు మెడలఁ గలుగునట్టి
వ్యంజనంబు లుండు నలయచో, నేఁగును.’ అప్పకవి. -

తూనుబాదపుల కాదిలోపం బొకండు వక్కాణించె, నది నిరాకరంబు; అను కాం
వ్యాకరణ వచనమునకు కారణ మగుటలే దని. పీ. వారు. క. ర. లో తెలిపియున్నారు.

చ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి నేతగులంబును లేక మూకతక

వెడలెడుచోఁ గఠోరఘనబృందము లడ్డము వడ్డ, వానిమే

యిడియ జవోష్ఠఁ బాతెడు రవీందులదట్టపుబండికండ్లచ

ప్పుడుగతి, మ్రోసె రేవగలు భూరిభయంకరగర్జ లత్తటిన్. 85

ఎడపక = వారక (ఎల్లప్పుడు), మున్ను = తూర్వము, (వర్షర్తువు రాకముందు), మింటి
పయి = ఆకాశముమీఁద (ఆకాశము పైభాగమున), ఏతగులంబును = అడ్డు ఏదియును (ఎదు
రుపాటు ఏమియు) లేక, మూకతక = నిశ్శబ్దముగా, వెడలెడుచోఁ = చనునట్టి ప్రదేశముల
యందు, క...లు - కఠోర = కఠినమయిన - ఘన = మేఘములయొక్క - బృందములు = సమాహ
ములు, ఇప్పుడు, అడ్డము - పడ్డ = రాఁగా (కాఁగా), (పోసియక యెదురొడ్డఁగా), వానిమే =
ఆమేఘబృందముల దేహములు, ఇడియ = చిదిగిపోవునట్లుగా, జవ ఉష్ఠ = కేగముయొక్క
వేడితో, పాతె...గతి = పాతెడు = ఉరవడిగాఁ జనియెడు - రవి ఇందుల = సూర్యచంద్రుల
యొక్క - దట్టపు = సహకములైన (దృఢములైన) - బండికండ్ల = రథచక్రముల, చప్పుడు
గతి = మ్రోతలో యనునట్లు, అతటి = ఆవరారంభదినములలో, భూరి...లు - భూరి =
మెండయిన - భయంకర = బెట్టిదమయిన - గర్జలు = ఉఱుములు, రే పగలు = రేయింబవలు వినఁ
మ్రోసె = ఉలియుచుండెను.

వర్ణాశాలము రాకముందు లేని యఱుములు, ఇప్పుడు, అనఁగా వర్ణాశాలమందు,
మ్రోయుచుండుట ఎట్లు తలంపనైయుండె ననఁగా - సూర్యచంద్రులరథములు తూర్వము మింట
ఏచోటను ఏమియు దారికి అడ్డముగా తమకు తగులనందున నిశ్శబ్దముగా చనుచుండినవి. ఇప్పుడు
ఆచోట్లనే మేఘసమాహములు అడ్డపడుటవలన వానిం జీల్చుకొని ఆరథములు దాటుటలో
జనించిన మ్రోతలో యనునట్లు, ఉఱుములు భయంకరముగాను మెండుగాను రేయింబవలు వినఁ
బడుచుండెను. - వస్త్రాల్పేక్ష.

‘ఎడపక’ -

‘సదా చరతి ఖే భానుః, సదా కహతి మారుతః,

సదా ధత్తే భువంశేషః, సదా ధిరోఽవికర్తనః’.

‘మింటిపైఁ’ మింటి ఘనరవీందుల వేఱు వేఱు;

‘గీతా మయూఠో, గగనే పయోదో; అక్షాన్త రేఽర్కశ్చ, జతే చ పద్మమ్,

ఇన్ద్ర ద్విజలక్షం నమదస్య బన్ధు; ర్యో యస్య మిశ్రం న హీ తస్య దూరమ్.’

పీ. ‘పక్షులు చరియించుపదవి నుల్లంఘించి, ఘనములు దిగుగుమార్గంబు గడచి,

విద్యాధరశ్రేణి విహరించుపథ మెక్కి, కరువలి యేగడుకత్త్య సాచ్చి,

గ్రహరాజ వాతెడుఘంటాపథము దాటి, చుక్కలు వొడతెంచుచక్కి వెడలి,

చదలేఱు ప్రహించుచాయను దిగినాడి, ధ్రువమండలంపుఁ బెంద్రోవనడచి,

నే ఊర్ధ్వలోకంబునకుఁబోవుచున్నాఁడు. కానవుండనియైనగీర్వాణములు! సె.ప. (37).

ఇట్లుండ రవీంద్రుల తేరులకు ఘనబృంహతము లడ్డపడెననుట ప్రల్లభమనాదా యవిన - ప్రల్లభ ముగానను ఉత్పేక్షలో సహ్యమే. ఇదిగాక కవీశ్వరులు యథాదృష్టముగా వర్ణింతురు. 'ఊర్' - ఊర్ధ్వకవచనము. ఇట్లే 'మే' కూడ. 'ఇదిఁభాక' - ఇది ద్రావిడదేశము మన తూర్పుదేశమున నున్నది; కాని అట్లు క్షణముటకు విమిక్త సుగపడదు. 'ఇండ్లు ఇదిఁభాగొట్టుట', 'గోడలు ఇదిఁభాగొట్టుట', అను వ్యవహారము ఆంధ్ర దేశమున సిద్ధమే. తెనాలిరామలింగకవియు జూరదేశమునకు దూరమనాడు దీనిం బ్రయోగించినాఁడు:- 'మారుతావతి రాలునారిశేక ఫలాది । నిడిసిజలించు పుండ్రే మౌపులను' క. ర. పాండురంగ. ౧. ఆ. అట్లే 'వేంకటపతికవియు;—'ఇది చిల్కపొటుల సీతీయుదాడినుఫలం । బులజాబురసముచాలే పారలువాక (లు)' చంద్రభానుచరిత్రము. క. ర.

'ఊర్ష' - 'వేడిమి మంచుగడ్డపంబోలె మేఘమును సైతము కరగించి భేదించును; 'ఊర్ష' శబ్దము నకారాంతము - 'నాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచన లోపంబు లేదు,' అను తాత్పర్యకరణపుత్రింబట్టి - ఊర్ష మనకా అనిరావలయును; ఆయనను ఈశబ్దము లుప్త 'ము' తర్లకముగా పెక్కుతావులం బలుపురు కవులచేత ప్రయుక్తంబగుటంబట్టి దీనిని చరితాదులలో తర్లకొనుట యుక్తము. కర్తశబ్దమును ఇట్టిద - కర్త - కర్తలు అని శిష్టవ్యవహారముబహుళము. - 'రవీంద్రులబండికండ్ల' - రవికి తేరుండుట ప్రసిద్ధము, చంద్రునికి తేరు గలదా అనిన - కలదు; ఇతఁ డున్న ఆత్మేర ఎడతక చనుచునే యుండును:—

'రవివాయుములట్ల కవలయాపు నివారు । ధమ్మ లొక్కమఱి రథమునకుఁ ద

గుల్మఁ గడఁక నొక్కకల్పము చనుదాఁక । బడలుపడక తేరు గడపుచుండు.' విష్ణుపు. 'తేకలు' - రాత్రి చంద్రుఁడు లేనప్పుడును ఉజుములు మ్రోయును, పగలు చంద్రుఁడును మింట నేగుచుండును. కావున పగలే రవియు రాత్రియే చంద్రుఁడును ఏగుదు రని నియమము లేనందున తటండు క్రమమున లేకగట్లు నిర్దిష్టములుగావు.

చ. దినములవెంబడిం జడనిధి స్తును గ్రోలిననీరిలోనఁ బే

రినలవణంపుఘట్టముల దృష్టదిరమ్మదధానము ల్లపు

ల్కొని వెటిలించునార్భటు లొకో, యన నౌ సతటిద్భయంకర

స్తనిరేములకా సృజించె సతిసాంద్రఘనాఘనగర్భగోళముల్. 86

అతి...ర - అతి = మిక్కిలి - సాంద్ర = దట్టమైన - ఘనాఘన = కఠినముచున్న మేఘములను - గర్భగోళముల్ = ఉదరమండలములు, దినముల వెంబడిక = అనేక దినములనుండి, మను = పూర్వము, జడనిధి = సముద్రమునందు, గ్రోలిననీరిలోనకా = త్రాగినజలములోనుండి, పే... లకా - పేరిన = అడుగునంజేరి పెరిగిన - లవణంపు = ఉప్పుయొక్క - ఘట్టములకా = ప్రతేకములను, దృ...భ - దృష్ట్యక = విప్రంభించుచున్న - ఇరమ్మద = మేఘకోశము లనెను - దాకముల్ = కార్చిచ్చులు, వెటిలించు ఆర్భటులు ఒకో = కార్చి పగిలించునపుడు గబగు మ్రోతలాయెమి, అనకా - అని తలంచుటకు, పే...లకా - పే = తగినట్టి - సతటిక = మెలుపులతోఁ గూడిన - భయంకర = తెట్టిదపు - స్తనిరేములకా = గర్జింపములకు, సృజించెను = కలిగించెను.

అప్పుడు స్తనించుచున్న మేఘములయొక్క కడుదట్టములైన యుదరమండలములనుండి మ్రోయుచున్న యజ్ఞములు ఎట్టివిగా మందె ననగా, - అమేఘములు పెక్కుదినములనుండి

ప్రదీపము ప్రాగునగుచున్న సమద్రపుటువ్వనీటిలో తీయనినను ఉప్పును కలపగదా, అందు
 తీయినా ఇందుపూనింబునకు కలిపిన నందునీటిలోని ముంచినిరు పైకి తేరి నందు క్రిందికి దిగి
 వట్లుగా, దినదినము తీయనిరు పైకి తేరగా, (అదియే వాననీరు). దినదినము అడుగునకు దిగి
 యుప్పు - మొన్నటిదానితో నిన్నటిది విన్నటిదానితో నేటిది యిట్లు మెండుకొని చిట్టముగట్టి
 వట్లు కాగా, మేఘమునకడుపుతోపలి యూచిట్టములకు మేఘతోకు లనెడుదావాగ్నులు అంటు
 కొంటా, అయుప్పుచిట్టములు కాలి పగులునప్పుడు పుట్టినట్టి యగాదులో యనఁదగినవిగా నొప్పు
 చుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాళికాశయము.

విప్పుచేత ఉప్పు కాలి పెట్టుట అనుభవనీడము; కావుననే ద్వేషమున 'ఉప్పునిప్పు' అను
 సామెత. 'పేరుట' యనగా నిట నీరు చలిచే గడ్డగట్టినట్లు గడ్డకట్టుట యర్థముకాదు, మఱి
 ఏమున, కొంతతో ఇంకకొంత, దానితో మఱికొంత, చేరి, మెం డగుట. అదియు ఒకటేమొత్త
 ముగా మండుటచే గడ్డగానే యగును. 'దృప్యదిరమృదదావమర్' - 'దృప్యత్' అనుటచే 'ఉన్న
 తోట మండక దుమకుచు దాటుచు నున్న' యని యర్థము. అగి దావాగ్ని సామ్యముకొఱకు -
 'మేఘత్యోతి రిరమృతః' అను. 'దవ దావౌ వసారణ్యవహ్ని' అను. ఇటు దావకబ్రమును లక్షణచే
 అగ్ని సామాన్యవాచకముగానేని గొనవలయును. మఱి తటికులే యిరమృద దావములుగాను, గర్జిత
 ములే ఉప్పు పెట్టిలు వార్పట్టులుగాను, సంభావన. 'శ్వాభాభయంకరార్పటిదీర్ఘ ద్విత్తులు', 'దుర్భ
 రానకార్పటి ఘూర్ణమాన కొండపీటి కొండపల్లి మండలా' అదియు మను. 'స్తనితం గర్జితం మేఘ
 నిరోషే రసితాదిన' అను.

మ. ఇనరక్షు ల్త్రుష వార్ధిః తేరి జల మొక్కిం తాన, నాత్తోష్ణః జో
 య్యని వెంటం బొగ ముంచికో నెగసి, వాతాధూతతత్సంధులం
 గన నౌచుం, గళదశ్రులై వడఁకురేఖం దిక్తుప్రోత్థిత

స్తనయుత్సుచ్ఛటం జంచల త్తైటనె నాసారంబు దోరంబుగ్గ. 87

ఇనరక్షుర్ = సూర్యకీరణములు, తృషణ్ = దప్పిచేత, వార్ధిః = సమద్రమును, చేరి =
 తఱిసి, జలము = నీటిని, ఒక్క-ఇంత = ఇంచుక, అనక్ = క్రోలఁగా, వెంటక్ = తత్త యే,
 అత్తోష్ణః = ఆత్త = తమయొక్క ఉష్ణః = వేడి (యనెడి నిప్పుచేత), చుయ్యని = నిప్పు
 మీఁద నీరు పోసినం గలుగునట్టి చుయ్యు శబ్దము చేయుచు, పొగ, ముంచికో = తన్ను (చంచ
 లలను) క్రమ్ముకొనఁగా, ఎగసి = పైకిలేచినవై, వా...లక్-వాత = గాలిచేత-ఆధూత = కొంచెము కడ
 లింపఁబడిన - తత్ = ఆపొగయొక్క - సంధులక్ = నడిమిసంధులయందు, కనక్ ఔచుక్ =
 కనఁబడుచు, గళ...లు - గళత్ = రాలుచున్న - ఆశ్రులు = కన్నీళ్లుగలిచి, వి, వడఁకురేఖక్ =
 వణఁకురేఖగా (వణఁకుచున్నవో అనునట్లుగా), ది...లు - దిక్ = దెసలయొక్క - తట = దరుల
 యందు, ప్రోత్థిత = లేచిన, స్తనయుత్సు = మేఘములయొక్క - ఛటక్ = సమూహమునందు,
 చంచలర్ = మెఱుఱుపులు, ఆసారంబు = ధారాసంపాతము, దోరంబు = మెండు, కాక్ = ఆగు
 చుండఁగా, మెటనెక్ = ప్రకాశించెను.

ఆశ్రుయమున దిక్తుటయందు మేఘములు తేచుట, మేఘమున నడుమనడుమ పడుటలు
 పడి బండబండి మెఱుఱుపులు చలింపుచు మెఱుఱుటయు, ధారలు వదియుటయు, బాడ పెట్టుండె
 ననఁగా - సూర్యకీరణములు తామును వేసవిశేంద్ర ఘనభ్ర దప్పికొన్నవై సమద్రమునకు దిగి నీరు

కొంచెముగా త్రాగుదు తమవేడియనెడు నిప్పు పోడి సముద్రపునీటినుండి పొగలేచి వీనిని క్రమ్ముకొనగా వీనికన్నులు ఎరియందొడంగుడు, ఇవి, నిలువలేక తప్పించుకొనుటకై పై కెగసినట్లై పిమ్మట ఆపొగ మొత్తములు గాలియూపులచే సుండులుపడగా, ఆసండులలో ఆసూర్యకిరణములు కంటిమంటచేత వణికుచు కన్నీరుదిడుచుచు, కానిపించుచున్నవో యను నట్లుండెను.

‘తృప్త’ - ఉప్పునీళ్లు త్రాగిన తృప్తపాచ్చునేగాని తీటువా యనిన - సూర్యకిరణములు వానిని ధారాళముగా త్రాగునవేగావున వానికి అవి డప్పితిర్చు ననియే యెన్నవలయును. సూర్య కిరణములు నిప్పు? అవి తగిలిననీటినుండి పొగ లేచునా? అనిన - ‘దగుం విశ్వం దహనకిరణై ర్హోది తా ద్వాదకార్కాః’ వేణీసంహరము. ‘వడఁకు’ - చంచలాశబ్ద ద్యోతితము - చంచలయందుఁ గల చాంచల్యమునకు ప్రతి. - ‘ప్రాత్తిక’ - పొగయు పైకిపోవు స్వభావముగలది, మేఘములను సముద్ర మునుండి పైకి లేచునవి అని సామ్యము. ‘దిక్టట -’ భూమిచుట్టును సముద్ర మున్నది, కావుననే భూమికి అభిమేఖలయనిపేరు, ‘జగతీ రత్నగర్భాచ భూతధా త్స్యభిమేఖలా’ అమ. శీ. ‘ఉదధిశ్యామసీమాం ధరిత్రీమ్’ అని కాకుంకలము. కావున సూర్యకిరణములు యాగపద్యమున సముద్రోదకమును పీల్చవచ్చును, కావున చుట్టును మేఘములు లేచిన వనుటయు పొగలేచిన దనుటయు సంగతపడును. - ‘తోరంబు’ - నూలశబ్దవైకృతము.

మ. ఇలకుం గల్గినదీవనంబుల నిజానిష్టోగ్రమార్తండమం

డల మానం, దన వైరివైరి సఖుఁ డౌటం దద్రవిం బీల్చి, య

య్యిల కోక్కువ్వుడిఁ గుమ్మరింపఁ దగుఁదా నెంతైన, నంతైన మం

డలముఁ రాహు పాసంగఁ దాల్చుగతి *మింటంబుర్యైఁ గాలాభ్రముల్. 83

రాహు = రాహుగ్రహము, ఇలకు = భూమికి, కల్గినదీవనంబులకు = ఉన్నట్టియుదకములను, (బ్రతుకుసాధనములయిన ధవాదికములను), ని...మ - నిజ = తనకు (అనఁగా రాహువునకు) - అనిష్ట = వైరియైన - ఉగ్ర = క్రూరమయిన - మార్తండ = సూర్యునియొక్క - మండలము = బింబము, అనకు = త్రాగఁగా (ఆపహరింపఁగా), దయకు = భూమిమీఁది దయచేత, వైరివైరి = ద్వేషియొక్క ద్వేషి (రాహువునకు ద్వేషి యైన సూర్యునికి ద్వేషిణియైనభూమి), సఖుఁడు = (రాహువునకు) మిత్రము, డౌటఁ = అనుకారణముచేత, తత్తరవిక = అసూర్యుని, పీల్చి - తాను చప్పరించి, ఆయిలకుఁ = ఆభూమికై, ఒక్కవ్వుడిక = ఒక్కమాటుగా, కుమ్మరింపకు = కుమ్మరిలంజేయుటకు, తాను = రాహువు, ఎంతవినకతగుఁ = ఎంత ఆకారముతాల్చిన శక్త్యమగునో, అంత, విన మండలముల్ = అంతటిది అయినట్టి బింబములను (ఆకారములనుట). పాసంగకు = బాగుగా, తాల్చుగతిక = ధరించుచున్నాఁడో యనునట్లుగా, కాలాభ్రముల్ = నల్ల మెగిళ్లు, మింటకు ఆకాశమందు, పర్యై = వ్యాపించెను.

భూమియొక్క జలరూపమయిన సామ్రాజ్యము, సూర్యబింబముత్రాగివైతఁగా - లోకములో ఒకరాజానకు వైరి ఎవఁడో వానివైరి ఆమెదలివానికి మిత్రుఁ డగుట సహజము - కావున ఆప్రకారము రాహువు వైరియయిన సూర్యబింబమునకు వైరిణియైనభూమి రాహువునకు ఆప్తరాజు అయినదిగావున ఆభూమిమీఁద దయపొంచినవాఁడు, ఆభూమికి శక్త్రుయైన సూర్యబింబమును కబరించి, విప్పిఁగాఁ బీల్చి అది మున్నుత్రాగిన యాజలమును మరల తాను ఒక్కవ్వుడిగా క్రమ్మరించుటకై తాను ఎంతపెద్ద యాకారములను చాల్చిన గులభ మగునో అంతపెద్ద యాకారములను

గాల్పికాదా యమనట్లు ఆకాశమున నల్లమబ్బులు వ్యాపించెను. మూర్ఛింబము మణుగుచుండెను. మహాత్మ్యము గురియనుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. పుట్ట వదలి నభోభిత్రిఁ బట్టు శక్ర
కార్త్యకపుఁ బెద్ద పలువన్నె కట్టజెట్టి
దైన నడచెడి కాళ్లగుం పనఁగ గాలి

*గార్కొని దిగంతముల వానకాళ్లు నడచె.

89

పుట్ట = వల్లీకమును, వదలి = త్యజించి ['పుట్ట వదలి' పా. = వల్లీకమునుండితరలి],
నభోభిత్రి = నభః = ఆకాశమునెడి, భిత్రి = గోడను, పట్టు...ది - పట్టు = ఎక్కిడి, శక్ర
కార్త్యకంపు = ఇంద్రధనుస్సునెడు - పెద్ద = గొప్పదైన, - పలువన్నె = పెక్కువర్ణములు గల
దైన - కట్టజెట్టిది = కట్టుగల జెట్టికి చెందినది, విన - నడచెడి కాళ్లగుంపు = ప్రాకుచున్నకాళ్ల
సముదాయ - ఆనఁగ = ఆనునట్లుగా, వానకాళ్లు = వర్షధారలు, గాలి = వాయువుచేత,
కార్కొని = దట్టమై, దిగంతములక - దిక్ = దెసయొక్క, అంతములక = తుదలయందు,
నడచె = చరించెను.

అప్పుడు, పుట్టనుండి యింద్రధనుస్సులేచుటయు, దానిక్రింద ఆకాశమున నలువైపులను
వానకాళ్లు గాలిత్రోపుడుచేత దట్టపడుచుచీకట్లు గ్రమ్ముచు, కంపిల్లుచు నడచుచునుండుట ఎట్లుండె
ననఁగా - మహత్తరాకారముగలదైన నానావర్ణముల కట్టజెట్టియొకటి (రోదసియనెడి యింట)
తనబొక్కలోనుండి వెలువడి ఆకాశమునెడి గోడమీఁద ప్రాకుచున్నదోయనునట్లును క్రింద దాని
కాళ్లగుంపు క్రిక్కిరియుచు ఇరులుగొనుచు చలించుచు నడచుచున్నదో యనునట్లును
ఉండెను. - రూపకోశాపితమయిన యుత్ప్రేక్ష.

‘పుట్టవదలి’ - ఇంద్రధనుస్సు పుట్టనుండియుఁ బుట్టును. ‘వల్లీకా గ్రాత్పీధవతి ధనుః
ఖడ్గా మాఖిణలస్య’ అని మేఘుసందేశంబున కాలిదాసు. ఇటు వల్లీకమునఁగా పుట్ట గాదనియు,
ఇటు పుట్టనుండి యింద్రధనుస్సు వెడలుట అబద్ధము, ‘వల్లీక స్సాకృతపో మేఘః’ అని నిఘంటువు
కలదు, ఇటు వల్లీకశబ్దమునకు సాతపమేఘార్థము గొనవలసినది, అనియు నాక్షేపము. ‘వల్లీకే
శస్త్రధయం నిశి సచివవధాయ ధనురైస్తవమ్’ అనుబృహత్సంహితా వచనముచేత రాత్రిసయితము
ఇంద్రధనుస్సు జనించుటచేత పైయాక్షేపమునిరస్తమైనది; కాన నిటు వల్లీకము పుట్టయే యనుట
నిరాక్షేపము. జెట్టిపక్షమున పుట్ట యనఁగాదానితావలమైన గోడక్రిందిబోయి. ‘ఇన్ద్రాయుధం
శక్రధనుస్త దేవ ఋణ రోహితమ్,’ అను.

‘నభోభిత్రి’ - భిత్రి వెత్రిమీఁద నుండడు గావున, భూమ్యాసన్న మయిననభోభాగమే.
అక్కడి దిగంతమే, ఇటు నిర్దేశంపఁబడినది. ‘పలువన్నె’ - ఇంద్రాయుధమును పలువన్నెలు గలదే.

‘రత్నచ్ఛాయా వ్యతికర ఇవ ప్రేక్ష్య మేత త్పురస్తాత్’

వల్లీకా గ్రాత్పీధవతి ధనుః ఖడ్గా మాఖిణలస్య.

మేఘ

‘పెద్ద’ - మింటిగోడకు చాలినంత; ఇంటిగోడకు మింటిగోడ ఎన్ని రెట్లో అల్లే ఇదియు
ఇంటి జెట్టికి అన్ని రెట్లు. ‘నడచెడు’ - వర్షధారలు గాలికి కదలుచుండును. ఆకంఠమునకును జెట్టి
నడకకును సామ్యము. ఈసామ్యము మిక్కిలియు పొందియున్నది. కట్టజెట్టికాళ్లు నడచునపుడు
వేలు వేలుగా కనఁబడక మొత్తముగాఁ గనఁబడును; వానకాళ్లును అల్లే. జెట్టికాళ్లును వన్నె

‘దిగంతమునకా’ - ఏకకాలమున పెక్కు శక్త్యధనుస్సులు ఉండవు గావునను, జెట్టియనియు ఏకవచనమే కలదు గావునను, దిగంతమునకా అని ఏకవచనమే సమాచీనము. ‘శక్త్యార్ధకత్వం బెట్టి పలకన్నెక్కడ జెట్టి’ - రూపక సమాసంబును కర్తృధారయని శబ్దమే గావున ఇది పురాగామము. వచ్చినది.

కక్క పడువర్షధారల ముఖస్థము లై కరకానికాయముల్.

వానకోయిలలు చినువలకై మేఘముకడ మాఁగుటయు, వడగండ్లు తాము ముందును తమ. వెంట వర్ష ధారలుమంగా రాలుటయు నెట్లుండె ననగా, మేఘుడు 'ఈవానకోయిలలు నన్ను దట్టుముగాఁ జాట్టుకొని ఒకచినువనైన నను సవస్థయయినభూమికి దిగనింతకు నావాన నంతయు తామే కాఁజేయుచున్నవి', అని వానిపైఁ గోపించి, వాన క్రిందికి దిగునట్లు వానిని ఎడమెడముగాఁ బ్రణమింపఁదై, నోటిగాలితో గొట్టపుగుళికలను ఊడఁగా అగొట్టములనుండి ఆగుళికలు రాలు. టయో యనునట్లుండెను. - ఉత్పేక్షాలంకారము.

‘ఒక చినుక’ - భక్త్య లేక వికేమ పాపమభావన. ‘ససస్య యగునుర్వి’ - విడ్డలతల్లి వంటిదని భవని, లేదా, గర్భిణివంటి దనియేని. ‘డిగ్గఁగనివు’ - ఎంతదట్టముగా నున్న వఁడగా నైన చెల్లుక. గొన్నను నీటిచుక్క - క్రిందికి జాతనంత; ‘నువ్వులు చల్లిన గ్రిందరాలనట్లు’ అన్నట్లు. ‘లోక’ - పైకి చెప్ప లేదనుట, ఉఱుము లేదనుట. ‘దట్టముగా ఆడుచుండక చనక’ - మేఘుఁడు చాతకములయందును పదయుండే, వానిని కర్మమున కడ్డపడక యుండునట్లుగా ఎడమెడముగా ముండునట్లు నిలుపుటకే అతనియుద్యమముగాని, వానికి జలమే లేకుండంతయ దొరంగొన్నవాఁడు. కాఁడు అని భా. చాతకములు వానచినుకులకు మేఘునిం జాల్చువాన నేల? ఏకలో నీళ్లు త్రాగ రాదా యనిన, వానికి నేలఁ బడెననిరు బాధింపకము. అట్లే మేఘుడిక - ‘సత్యంసహపరితేమమ్మున

‘కరకా’ ఇతికాస్త్ర దృశ్యస్పృష్టదళస్య తేషాం రాగచానుక్యాత్.. ‘మహా’ - ఎక్కడ
లిఖితపదానో లక్ష్మణి కల నరించుచుండుటచేత. ‘నాళక్రమండలు’ - పట్టశేఖరాంతు నోటఁ
గొన్నియొండల మంచుకొని, కానిని ఒకకొన నోటంబెట్టుకొన్నయొకగొట్టము ద్వారముగా ఊపిరి
గాలి ప్రోవుదుచే పట్టలమీదికిఁ జూచి కానిని గూల్చుట ప్రసీదము. అవిధముగా మేఘుండు ధార
లపైగొట్టములతో వడగం డ్లనియెడి యొండలను వానకోయిలలను గుఱిపెట్టి యూచి వానిం
జెడరఁగొట్టె నని భావము.

‘కనకకృమణి వాయః గరనాళములఁ జెందు. రుందూరుపటికంపు టుండ లనఁగ.’ పాక.
ధారలే నాళములయ ట్లందులేని ధారలు లెక్కవ మిక్కుటములు, అన్నినాళములను పెప్పినట్లు
గదా అగును; వేటరి ఒకనాళముతో నేకదా పట్టలం గూల్చును; అనిన మేఘుండు మహాకాయఁ
డగుటచే సన్నగొట్టములే చాలియుండుటచేత ఒక్కొక్కదిన పెక్కుసన్నగొట్టములను నోట
మూడఁగలఁడనియఁ, సన్నగొట్టములేగాన ధారలకు పాటియే యనియు, కలంపవచ్చును. ‘మఖ’ -
ఇది గొట్టమునుండి వెలువడుటను మూచించుచున్నది. ‘పదు’ - నాళసాదృశ్యవిషయమున అధో
ముఖముగా గుఱిపెట్టబడిన - ‘వర్ష ధారలక’ - అని వ్యస్తముచేయుటచే ముఖశబ్దముతో నేక
దేశాన్యాయము రప్పించు. ‘ముఖస్థములై’ - వేటరినోటనే నాళ ముండఁగా, ఉండమోత్రమే గుఱి
మీదికిం బోవును; (ఇట్ల క్రిందఁబడును అనుదము.) ఆసాదృశ్యము వడగల్లు ముందుగానే పడు
నేని కలుగును. అట్లు ధారనుపిడి ముందుగా వడగల్లు పడునా? అనిన - వాస్తవముగా బరువు -
తేలిక, గడ్డ - ద్రవము, అనుభేదము లేక సకలపదార్థములును పైనుండి క్రిందికి గమకాలములలోనే
పడును. అయినను బరువెక్కువది త్వరగానే పడు ననియు, బరువుతక్కువది ఆలస్యముగా పడు
ననియు విశుద్ధరసీన మయిన భ్రమ. గొప్పగణితలకును ఈ భ్రమయుండినది.

‘భూః భేదః ఖలు యా తీతి బుద్ధి ర్వాద్ధ ముధా కథమ్

కాతా యతం కు దృష్టాపి భేయత్ క్షిప్తం గురు క్షీలిమ్.’

యది భూరథోయాతి తదా శరాదిక మార్ధ్వం క్షిప్తం పున ర్భవం సైవ్యతి । ఉధయో రథో
గమనాత్ । అథ భూమే ర్నన్దా గతిః శరాదీః కిన్రూ । తదపి న । యతోగురుతరం కిన్రం
పతతి । ఉ ర్య్యతి గురీ । శరాది రతిలఘుః । రేషాద్ధ ఏవం దృష్టాపి భూ రథో యాతీతి బుద్ధిః
కథ మియం తత వృథోత్పన్నా ।’ అని గోళాధ్యాయములో భాస్కరాచార్యుని వచనము.
‘కరకా’ - ‘వర్షోపలప్తు కరకా’ - అను.

సీ. ఎలగోలుజల్లు ము న్నెళవెళ నేటవా

ల్పది గాలి నట్టిండ్లఁ దడిపి చనఁగ;

నట్టె తో వడగండ్లకట్టావులు దుమార

మావుల రేచి రెండవదియుఁ జను;

మఱి మూడవది నిల్చి మెఱసి బిట్టుటిమి శీ

కరవారి సృష్టిఁ దేకటిగ నలము;

సుయ్యెలచేదుల యాజు బైపై వెండి

జల్లువెజల్లు పెల్లలుకొనఁగ;

తే. భూభిదాపాది దుర్భరాంభోభరంపు

వడి మరుజ్జుంధుఁ డెరలక కడవ వంచి

నట్లు హారని ధారొఱు మైక్య మొంది

విన్ను మన్నును నొకటిగా వృష్టిబలసె.

91

ఎలగోలు జల్లు = మొట్టమొదటివాన, ముక్ = ముందుగా, పెళ్ పెళ్ = పెళ్ పెళ్, ధ్వనితో, గారిక్ = గాలికారముగా, ఏటవాలుపడి = అయిమాలగా దిగి, నట్టిండక్ = ఇంటిమధ్యప్రదేశములను, తడిపి = తడియఁజేసి, చనక్ = నిలిచిపోఁగా, వోక్ = పెంటపే వడగండక్ కట్టావులు = వడగండక్యొక్క (వడగండక్వలనం గలుగునట్టి) ఆవిరులను, దుమారము = దుమ్మును, ఆవులక్ = (చాలియుం జాలని చినుకులు రాలి నేల తడిసియుం దడియక యుండఁగా మట్టివాసన కొట్టుచు లేచునట్టి) యావిరులను, లేచి = లేఁగఁజేసి (లేపి), రెండవదియొక్ = రెండవజల్లును కూడ, అట్టె = అతొలిజల్లువలెనే, చనక్ = నిలువకయే పోఁగా, మఱి = అటు గాక, మూడవది = మూడవజల్లు, నిల్చి = నిలుకడగా నుండి, మెఱసి = మెఱుపులు దాల్చి, బిట్టు = పెల్లుగా, ఉఱిమి = గర్జించి, కిక్రవారిక్ = తువ్వరనీటిచేత, శృష్టి = విశ్వము, చీక టిగక్ = ఇరులుకొనునట్లు ఆలమక్ = ఆవరింపఁగా, ఉయ్యలచేరులయోజక్ = ఉయ్యల గొలుసులవైఖరిగా (అనఁగా - ఇటువాలిన జల్లు ఇట్లే నిలువక అటు జరుగుచు, అటునుండి మరల నిటు జరుగుచు), పైపైక్ = మీఁదమీఁద, వెండి = మరల, జల్లుపైక్ = వానమీఁద, జల్లు = వాన, పెల్లు = మిక్కుటముగా, అల్లుకొనఁగక్ = పెనఁచుకొనఁగా, భూ...డిక్ - భూ = నేలకు - భిదా = భేదనమును - ఆపాది = కలిగించునట్టి - దుర్భర = సహింపరాని, అంభః = నీటియొక్క - భర = పెల్లిదమయొక్క - వడిక్ = వేగముచేతను, మరుక్ ఝంఝక్ = గాలి యొక్క విసరుచేతను, తెరలక = తెఱపిలేకుండ, కడవ = బాసను, వంచినట్లు = వంచినరీతిగా, ధారా ఓఱుము = నీటి బృందము, విక్యము = ఏకభావమును, ఒంది = పడసి, విన్ను = ఆక సంబును, మన్నును = నేలయు, ఒకటిగాక్ = విక్యమొందునట్లుగా, వృష్టి = వాన, బలపెక్ = అంతటను వ్యాపించెను.

మొదట ఒకవాన పెళ్ పెళ్ ధ్వనిపూర్వకముగా వచ్చి గాలిచే ఏటవాలై, ఇండక్లోనికిచొచ్చి, నట్టిండక్ తడిపి, పోయినది; పిమ్మట రెండవది వడగండక్తోఁగూడ వచ్చి వడగండక్చిలువయు భూమియొక్క కాఁడయుం గలియఁగా జనించువానితోడి మట్టిధూళిని, (మట్టివాసనతోలేచెడి యావిరిలేఁగఁజేసి), అతొలివానవలెనే తానును అంతటితో నిలిచిపోయినది; మూడవజల్లు ఆరెం డింటవలెఁగాక నిలుకడవహించి మెఱుపులు మెఱసి పెల్లుగాగర్జించి, తువ్వరయై విశ్వమంతయు ఇరులుకొనునట్లు కమ్మకొన్నది. పిమ్మట క్రిందిజల్లు ఎక్కువవిరివియు దానిమీఁదిజల్లు అంతకన్నం దక్కువవిరివియు, ఆమీఁదిజల్లు మఱియుం దక్కువవిరివియుం గలిగి, ఉయ్యలచేరు లేవిధముగా ఊర్ధ్వమున ఒకముడిగా కలసియుండి క్రిందికివచ్చినకొలదియు వికాలతపాచ్చి, ఇటునుండి యటు, అటునుండి యిటు ఊగుచుండునో, ఆప్రకారము జల్లులదొంతర దిగి అన్నియు నొండొం టితో పెనఁచికొని మబ్బుమొదలుకొని యొకటే జల్లయినవి, అనంతరము నేలను బ్రద్దలునేయు నట్టి నీటిమొత్తంపు భారమయొక్క వేగముచేతను గాలియొక్క విసరుచేతను, పెక్కుపెక్కు ధారలుకూడి ఒక్కొక్క మహామూలధారగా అగుచు అట్టి మూలధారలు నీటికడవ వంచినట్లు

వలన ముగియవలెననుచు, తామును నడుమ నుండులేనియట్లుగా క్రిక్కిరియుచు, అకసమున
కును నేలకును వడుమ యొడచుచోయి ఆరెండు ఒకటైయున్నట్లు వర్షము నురికినది. — స్వభావో
క్త్యంతరకారము. 'ఉయ్యాలచేరులయోజన' - విడర్పన, 'భూభిదా' - అతిశయోక్తి, 'కడవ
వంచినట్లు' - ఉత్పేక్ష. 'విన్ను...ఒకటిగా' - అతిశయోక్తి.

'ఎలగోలు' - ప్రథమప్రసరణము - తాపదము అదిలో సేనాముఖప్రసరణమునకుం జేయగా
మండి పిమ్మట గాఢలక్షణచే ఇంచుక యర భేదములం జూచిన దని తోచుచున్నది. 'నట్టిండ్ల'
మఱకునుచోచ్చుట ఏటవాలుచేత.

'అవులు రేచి రెం × డవదియోజన' - అవగాళమునునకు స్వరయతి;—

చ. 'గవిలోజెబ్బులిదాగి గుడ్డుమెఱుమంగాఁ గాంచి రాజేసె నే
యనడి న్నాణము వెంటనే నిగిడి పైకట్టెచిరా నేసె రెం
డవకాండంబుఁ దదప్రముం గొనక దాయకవచ్చికాక్షేయక

ప్రవిభిన్నం బయి నేలఁ గూరెఁ బవిధారాభిన్నతైలాకృతిక. మను. ౪. ఆ.

'అట్టె' - సామ్యము చనుటయందే; 'అదియొక' - ఇందలి యుత్పంబునకును చనుటయందే అన్వ
యము, 'మఱి' - భేదారకము: 'సృష్టి' - ఇటు సృజింపఁబడిన ప్రపంచము అర్థముగాని, సృజిం
చుట అర్థముగాదు. 'ఉయ్యాలచేరులయోజన'—

'ఉయ్యాలచేరు లనగా' 1 నయ్యరువాగులును దఱిమి యటు దిరుగుచు బ

ల్కయ్య మొనరించి యించుక । డయ్యక యొడ్లపయిఁ జెట్టుటయు నట్టియొడ్లక.

వనలయాశ్చ. 2. 182.

'ఓహరి సాహరి నయ్యాలచేరుగా

వెనుకొంచుఁదెరలుచుఁ దెనఁగు నెడలు.'

భార. విరా. 8 (165).

'భరంపువడి' - బరు వెక్కు వయినకొలది క్రిందికి పడుటలో వడి యెక్కువ యగు నని కవియభి
ప్రాయము. 'మరుజ్జంఝ' - 'ఝాఞ్ణవాతః సవృష్టికః' అను. వానలోడిగాలికి ఝంఝ యని
పేరు; కావున నీట మరుచ్చబద్దము ఎక్కువ, కావున ఝంఝకు విరుగు అని లక్ష్యార్థము చెప్పవలసి
వచ్చినది. 'కడవ వంచినట్లు' - కడవకు నోరు కడుపుకన్నంగాని కడుపునంతగాని వెడల్పుగావున,
దానిని వంచినచో లోనినీరెల్ల ఎంతవంచిన నంత క్రిందికి వుత్తురిల్లును. - అవిధముగా అతిశయ
ముగా మబ్బులోని నీరంత ఒక్కమ్మడినే వుత్తురిల్లునట్లు అని భావము.

మ. అలఁజర్జన్యఁడు కేకిపాత్రములగుం పాడించుచో మేఘముం

డలపుక మద్దెళి గ్రుంగ లేవను, మరున్వార్దంగికుం డర్థి నొ

త్త లలిక నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం దారాడునట్టెల్లజ

ల్లులుఁ గెంగుచ్చులు నయ్యె, భారలును దల్లోలేంద్రగోపంబులుక. 92

అలఁజర్జన్యఁడు = ప్రసిద్ధుఁ డయినయంద్రఁడు, కే...పు - *కేకి = నెమ్మనెడు - పాత్ర
ముల = నట్టువులయొక్క - గుంపు = సమూహమును, ఆడించుచుక = వాట్లమాడించువనపుడు,
మేఘమండలపు న్నదై = మబ్బుల మొత్త మునెడుమృదంగమును, మరుత్ మార్దంగికుండు = గాలి
య నెడుమద్దెళిగాఁడు (దేవమార్దంగికుండనియు), అర్థిక = ఉత్సాహముతో, గ్రుంగక = క్రిందికి

* చూ. పుష్పావో '...కేకిపాత్రములాడె...' 6-108.

వచ్చునట్లును, లేదు = పైకితీయవట్లును. కర్త = ప్రోయగా, ధారలును, త...లు = త...లు = ఆధారలయందు - లో = సక్త మయిన - ఇంద్రగోపంబులు = చతుర్రపువీధులు, అలిక = అంబరగా, శేలక = భూమిపైపు, వ్రాలుతుక = దినుచును, ఎగయుతుక = పైకిపోవుచును, త...లు - తారాదు = తీరాదు (చుడుచుట్లు), అల్లెబల్లలు = అల్లెచి యాకాలరులుగాను, కెంగుచ్చులు = ఎట్టనివచ్చులుగాను, అయ్యెక = ఒప్పినవి.

దేశేంద్రుడు నెమళ్ల నడి పాత్రములను గుంపుగా నాట్యమాడించునప్పుడు మదలగాఁగఁ జేఱుమండలమనడి మదలను నటనానుసారముగా క్రిందికిని మీదికిని దించుచును ఎత్తుచును ఉండఁగా, ఆమేఘమండలమతోఁగూడ క్రిందికి వచ్చినపుడు (భూమికి) చేరువుననుండియు, అది పైకిని జోయినప్పుడు (భూమికి) దవ్వననుండియు, మేఘమండలమనుండియే వ్రాలుచుండు వర్ష ధారలును వానికుదినుండెడి యారుద్రపురుగులను, మృదంగము క్రిందికివచ్చినను పైకిపోయినను మృదంగమునుండియే వ్రాలుచుండు తెల్లజాలరులను వానికుదినుండెడి యెట్టనివచ్చులుగా నొప్పు శుండినవి. దూపకాలంకారము, 'క్రంగను లేవను,' 'వ్రాలుచున్న గయోచుక' అని యథాసంఖ్యా లంకారము.

'మేఘమండలపు నదెక' - ముగంతపుర్యపదము, కర్త ధారయివీకేమయిన రూపక సమో సము: కర్త ధారయముగాన మువర్ణ కంబునకు ప్యాదేశము. - (బాల. సంధి 81). నుగాగమంబు పుంపులకు పరువగురకములనుండే విహితమైనను 'గరుకుపునురువు' అను ప్రయోగంబునందుం బోలే నిటవచ్చినది. (బాల. సంధి. 24). 'ఇంద్రగోపంబులు' - ఇంద్రుడు గోవుఁడుగా (రక్ష కుఁడుగా) కలిచి - వర్షకాలమందు పుట్టునట్టివిగాన ఆపేరు. 'కెంగుచ్చులు' - కెంపు+వచ్చులు - పాతాదికార్యము.

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ మొల్కెడుధారల గాడ్పు లేటవా

లొ హతి నీడ్చి, వీఁగుప్రజలం గలచు, న్నొగి లొందె నంబుభృ

ద్వాహచలద్రభత్వము, మొద లైలుఁ గక ధ్వజ మెత్త నొటఁగా

నాహదనం జెలంగుజన మాంతము నూళ్లకుఁ బోవ రామియుక. 93

ఓహరి సాహరిక = తండోపతండములుగా, ప్రథమము = తొలుత, ఒల్కెడుధారలక = పడుచున్ననీటిధారలను, గాడ్పులు = వాయువులు, హతిక = కొట్టుటచేత (వడిగా వీచుటచేత), వీటవాలుగాక = వంతుగా, ఈడ్చి = లాగుచు, వీఁగుప్రజలక = దిట్టలుగాని జనులను, కలఁ పక = కలఁతపెట్టఁగా, మొగిలు = మేఘము, అం... - అంబుభృద్వాహ = మేఘవాహనుఁ డయిన యింద్రునియొక్క - చల ద్రభత్వము = నడచుచున్న తేలికనమును. ఒండక = పొంది నది, మొదల్ = ప్రథమముండే, మెలుగు అనుధ్వజము = మెఱుపనడి పెక్కమును, ఎత్తనొటఁ గాక = ఎత్తుటచేత, ఆహదనక = అసమయమందు, చెలంగుజనము = అటనున్న జనులు, అంకము = తుదితంతు, ఊళ్లకక, పోవరామియుక = పోఁగూడక యుండుటను సుంకము, (ఒండక).

విశేషముగా తొలఁతం గురియుచున్న ధారలను గాలికిట్టి యేటవాలుగా లాగఁగా మేఘము ఇంద్రుని సుచరిత్రమునకు రథమో యనునట్లుండెను. దిట్టలుగాని జనులు వర్షమువలన గలంగఁ బడుట అరథ విక్రమిత్రాత్కడునకు జడియుటయో యనునట్లుండెను. వర్షప్రచింతకమునే జనులు ఊళ్లకకట్టి నిలుచుట మొదటనే మెలుఁ గనుధ్వజము పెక్కించినదన ఆంధ్రభాషాభివృద్ధి

చంద్రావతారమున పోయినదినుచు ఉత్తమం బోవమియో యన శిష్యులుండెను. — చంద్రావతారమున పోయినదేమియోచారము.

ఇటు మేఘము ఇంక రథముగాను ధారలు దానిని లానుటకై న మ్రోకులుగాను, బాముత్తులు తుడ్చుజనులుగాను, ధారలు పాగుచేసక మేఘము గమించుచుండుట రథము వడచుచుండుటగాను, చినుకులచే జనులు తడిసి కలకలబడుట, రథమిచ్చు త్రొక్కుటనువన జడిసి అవలికి జరుగుటగాను, వర్షము వెలియువలకు బయటికిరాక ఒదిగియుండుట ఉత్సవాలతమువలకు ఉత్తమంబోక ఉత్సవ సలమందే ఉండుటగాను ఉత్తేప్రితము.

‘ఉత్సవసలమంబోక’ —

‘అనామహమిక పేరు రహి నెక్కు నోహరి సాహరి యనఁగను’ ఆం. భా. 2 (221)

అంబువు=నీరు - అంబుధృతు=మేఘుండు - తద్వాహుండు=(తద్వాహనుండు) ఇంద్రుఁడు, ‘సంక్రమనో దుశ్చ్యవన మ్మరాషా జైఘవాహనః’ అను. - ‘అన్యజము’ = అనుధ్వజము, తద్ధర్మారక విశేషము లగు నను కొనుటకు ఉత్సలోపము ప్రయోగనిదము—‘సార్వభౌముడ హరి శ్చంద్రుడవ్యాడ’ గా. హరి. ‘అంతము’ - ఆ + అంతము - అత్యంతభార సమాసము. ‘అశబ్దము అభివిధివాచకము. — నూ. ‘అబ్జిర్యాదాభివిధ్యోః’ - ‘మర్యాదాయా మభివిధా క్రియా యోగే పదధయోః । య ఆకారః స జితోప్రిక్తో వాక్య స్థరణయో రజితః॥ అత్తబోధా దైక దేవా దాలోక్య పరతైర్లరిః । ఆ ఏవం తత్త్వమర్యాదా ఆ ఏవం త త్కృతం మయా॥’

తే. మిగుల నామనిఁ బచ్చచాంపేయకముల

నమ్మి, కడపటఁ దము వైచి, నాఁడు మగుడ

నాసమవారి వత్సవ ట్లల్ల విచ్చెఁ

గలయ మూతులు కేతకిగహనతతులు.

94

అనునిక = వసంత ద్రువునందు, పచ్చచాంపేయకములక = పసుపురన్నె సంపెంగలను, మిగులక = అధికముగా, నమ్మి = తమకు ఎప్పటికిని అవి యుండు నని నమ్ముకొని, తమక = గేదంగులను, కడపటక = అంతములందు (ఆరామముల పెంపులయందు), వైచి = పాటవైచి, నాఁడు = ఆవర్త దినములయందు, మగుడక = నురతి, అసపడువారిక = కోరెడువారిని, వత్సవ ట్లలు = పరిహసించుచున్నవో యనునట్లు, కేతకిగహన తతులు = మొగలికాటికలసమాహములు, కణియక = ఎల్లెడలను, మూతులు = నోరులను, అల్లక = ఒయ్యన, విచ్చెక = తెలుచివది.

భూర్వము వసంతములో సంపెంగలు భూరగా వానిని ధరించి, అవి కాశ్యక మని నమ్ముకొని గేదంగులను తిరస్కారముచే దూరముగా వైచినవారు ఇప్పుడు సంపెంగలు లేనందున తెలివి తెచ్చుకొని, ఇప్పుటి యా గేదంగులనే కోరుటం గవి గేదంగినతాటికలు వారిని చూచి పోకనముగా వత్సవన్నవో యనునట్లు కంచెలలో నెల్లయెడలను గేదంగులలో వూలు వికసించెను. — ఉత్తేప్రితావతారము.

‘అనుని’ - ‘పంట యొప్పిడి నేయించుపని వసంత । మునుదిభాసిల్లుదుండు నామని యనఁగ’ ఆం. భా. 8(51). ‘చాంపేయకములక’ — ‘చాత్పేయశ్చమ్మ’ అను, చంపుకము అనఁగా సంపెంగ, వసంత ద్రువునం బూచును. ‘కడపటక’ - ముండలమునదిగాన మొగలి తోటలవది చూపు కంచెలలో నాటఁబడును. అట్లు నాటుటనే దూరాధర్యముగా నుచున్నదియును. కేతకి

వర్ణాశ్రయము: 80వ పద్యముటికం జూచునది. మొగలిత్యువు తెలుపు - నవ్యమం దెటులు శాస్త్రక పోనమునకైన నవ్యుగా నుత్పేక్షితము. — 'యశశిధవకతా వర్ణ్యతే హాసకీర్త్యో' నా. భా. — 'మాకులు' - మాకులయారాముగలవైన పుష్పములు.

చ. అనయము నందనంపు దివియుందునె యుండి, ప్రసూనవాసనలే

గనిఁ పఱలెంచి పోవునలకారుమెఱుంగులె పోవ రాక చి

కైన్ నవగంధలుబ్ధభుజగీఃరివేప్తన నా, మొగల్లపిం

డునఁ జెలఁగెం బసిండితగడుం దెగడుం బువురేకు మొత్తముల్, 95

అనయము = ఎల్లప్పుడు, నందనంపు దివియుందునె = నందనవనముతోడి యాకాశమందే (స్వర్గమందేయనుట), ఉండి = కాలము గడపి, ప్రసూనవాసనలు = నందనవనపుష్పముల పరిమళములను, కని = పొంది, పఱలెంచి = పఱుగునవచ్చి, పోవు అలకారుమెఱుంగులె = మరలమింటి కేగ నుద్యమించిన యావర్తకాలపు మెఱుపులే, నవ...నక - నవ = క్రొత్తవైన, గంధ = పరిమళములయందు - లుబ్ధ = ఆసగొన్నవైన - భుజగీ = ఆడుఁబాములయొక్క, పరివేష్టనక = చుట్టుకొనుటచే, పోవరాక = పోవకకృముగాక, చిక్కనో = భూమియందే నిలిచినవో, నాక = అనునట్లుగా, మొగల్లపిందునక = మొగలిదొంకల సమూహమునందు, పసిండితగడుక = బంగారపురేకును, తెగడుంబువురేకు మొత్తముల్ = నిండించునట్టి పువ్వులరేకుల సమూహములు, చెలఁగక = సాంపారినవి.

ఆశమయంబున గేదంగిపాదలయందు బంగారువన్నె పువ్వులు మెండుగా వూచినవి; వానిరేకులెట్లుండె ననఁగా - వర్తకాలపు మెఱుపులు నందనవనముతోడిదైన యాకాశమందు చిరకాలము ఉండి ఆనందనోద్యానపుడివృత్తులపరిమళములను సంగ్రహించుకొన్నవై, తమ కాధారములయిన మేఘములు వర్షించుటకై నేలకు ఈ మొగలిదొంకలకడకు దిగినప్పుడు, వానితోఁగూడ తామును వచ్చి, యిట తమ యాయురార్పణవృత్తు పున్నసౌరభమున కాసగొన్న మొగలిదొంకలు అడుగు తిమ్మం జాట్టుకొనఁగా మఱిపోవుటకు శక్తి లేనివై, యిటనే నిలిచిపోయినవో, అమన ట్లుండెను. - ఉత్పేక్షింపఁగారము. 'పసిండితగడుం దెగడుం బువురేకు మొత్తముల్' - ఉపమ.

మొగలిదొంకలలో మొగలిదొంకలును మల్లెతోటలలో మల్లెనాగువులును అని సర్వ విశేషముండుట ప్రసిద్ధము. 'పఱలెంచు' - ఆమరద్రవ్యాపహరణముకావించినందులకు ఆమరులు దండింతురను భయముచేత వడివడిగా పలాయన మగుటయు, మెఱుపుయొక్క అతిక్రిష్టమయిన గతియు సూచితములు. - 'భుజగీ' - స్త్రీలింగముచేతను, ఆలింగనార్థకమయిన పరివేష్టనకబద్ధము చేతను, ధనముసంపాదించుకొని వచ్చినవానిని కవ్వబాజుగొను చేడియలవ్యాపారము అడుగు బాములందును, వారివలలలోబడి వదలిపోలేక చిక్కుకొను లంఘుని వ్యాపారము మెఱుంగులయందును ధ్వనించుచున్నది. - 'పసిండి' - ఇటకాంచనకేతకి చెప్పబడినది; దానిపువ్వులరేకులు బంగారు వన్నెగలవి. — తెగడు - ఇది యుపమా వాచకము.

స్వర్ణతేజయతి ధృష్టి ప్రకాశతి ప్రతిగర్భతి

ఆశోక శ్యావజానాతి కదరయతి నివర్తతే.

తస్య చానుకరోతీతి శబ్దా స్సద్భక్త్యావచకాః;

ఉపమానానుమే ప్రోక్తా కవీనాం బుద్ధిసామ్యదాః.

‘తెగడుంబువు’ - ‘తెగడు’ అనుపదము తద్రారక క్రియాజన్యవిశేషము, అట్టి యుదంతమునకు అన్యు పరమగునపుడు నుగాగమును విహితముగాని, హల్లపరమైనపుడు విహితముగాను. చూ. బాల. సంధి. 82 - మఱి దీనికి గతియేమన:-

‘ప్రభుల నభోవిటంకమున భానుమరీచులఁ బోడినయఁ గా
సుభనిభనూత్నరత్నపరిశోభిత మై గరుడాశ్రమేదరు
గ్నిభవము పొల్పుగం జవిక విద్రునుపాద సువర్ణ పీఠిపై
బ్రభుత దలిర్ప మాను వనుపక వసియించె నుదంచితస్థలికఁ.’

అను మనుచరిత్ర పంచమాశ్వాసన ప్రతితమపద్యమందలి ‘పొల్పుగంజవిక’కు ఏగతియో దీనికిని అదేగతి. దానిని ‘పొల్పుక్రొంజవిక’ యనిమార్చిన మందులేని, ఇట్ల ‘తెగడక బువు’ అని మార్చి కొని, తెగడుటకై అని అర్థము చెప్పుకొని తెగడునట్టివి యనిభావము గ్రహింపవచ్చును. ‘ఊయం గాయలు’ను ఇట్టివే. మార్పు సమృతమేని ‘తగడున్నగు క్రొంబువు’ అనిమార్చుకొనుండు.

చ. బలునెక నించువిల్లడుగుం బట్టినదే యిపు డాకుబూదిగెం

పులఁ ద్రిరుచిత్య మూఁది, మరుముప్పిబిగిఁ దివిఁ గ్రాయుమాక్తికం

బులజడి జువ్వనం దొరఁగుఁ బో; యిది యింద్రునిదేని, పుట్టరాఁ

గెలసెమొ నాఁగ బో ల్విలుజిగిం గరకాస్రతి నొప్పె మేఘముల్. 96

ఇంచువిల్లు = మస్త్రధుని విల్లయినచెఱవగడ, బలునెక = దుస్సహ మయిన వేసవి వేండ్రములో, అడుగుంబట్టినదే = నాశమైనట్టిదే (నేలఁ బాతఁబడినట్టిదే), ఇపుడు = వర్షర్తునందు, అటబూదికెంపుల = అటలచేతను బూడిదచేతను ఎఱ్ఱనితోలుచేతను, త్రిరుచిత్యము = మూడువర్ణములు కలది యగుటను, ఊది = వహించి, మరుముప్పిబిగి = మస్త్రధుని పిడికిటి యొత్తుచేత, దివి = మింటియందు, గ్రాయుమాక్తికంబులు = వెలిగ్రమ్మ మొత్తములే, జడి = వానయందు, జువ్వనక = జువ్వ నెడు శబ్దముతో, తొరఁగుఁబో = రాలుచున్నవి గుమా; ఇది = ఈధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని = ఇంద్రునిదే అగునేని, పుట్ట = వర్షి కమునుండి, రాక = లేచుటకు, కలసెమొ = పనియేమి, నాఁగ = అనుటకు, పోల్ = తగినట్టి - విలుజిగి = ధనుః కాంతిలోను, కరకాస్రతిక = వడగండ్లురాలుటచేతను, మేఘములు, ఒప్పెను.

ఆవర్తపునందు మేఘమున మూడువన్నెలతోఁడి యింద్రధనుస్సు ఒప్పురుటయు, వానితోఁగూడ వడగండ్లురాలుటయు, నెట్లుండె ననఁగా? - గ్రీష్మర్తులో నాటినచెఱవ ఇపుడు అటలపచ్చనన్నె - కణుపులం గ్రమ్ముకొనియుండు బూడిదయొక్క తెలుపు - తోలుయొక్క యెఱుపు - అనెడు మూడువన్నెలతో పెద్దగడగా ఎదుఁగఁగా, అది తన విల్లగుటచేత మస్త్రధుండు దానితో నొక్కమ్రడి లోకమునెల్లం గుఱిపెట్టుటకై దానిం గైకొని పిడికిట బిగువుగాఁ బట్టుకొనఁగా, ఆబిగువుచేత అందుండి ముత్రములు వెలి వరలి మింటినుండి వర్షముతోఁగూడ రాలుచున్నవి. తెలియనివారు అమువ్వన్నెవింటిని ఇంద్రుని దందురు. ఇంద్రుని దైనచో పుట్టునుండి యేల వచ్చును? వడగండ్లతత్త్వము నెఱుంగరు; అది మదనుని యాచెఱవవింటిముత్రములు; ఇట్లని వనించుటకు తగియుండెను. పోత్యవహ్న వాసు ప్రాణిలోత్ప్రేక్షాంతరము.

‘నెక’ - చెఱవను ఎండఁగొట్టి నాశము చేసిన దనుట - నెక వేసవిధర్మము, చెఱవను వేసవిలో నాటుదురు. ‘అడుగుం బట్టుట’ - నేలంబాదుకొనుటయు నాశముగుటయు. ‘బూది’

తెలుగు భాషలోని నాగవిధమున భూతి చెలగుడ కంటుకొనియుండును, ఈదిలన మూలము అంటుకొనును. 'త్రితుదిత్యుత' - ఇంద్రధనుస్సామ్యమునకు. ముప్పిరికి కాల ప్రయోగమునకు నూచితము. అప్పుడు విష్ణు కంగియుండును, ఇదియు ధనుస్సామ్యమునకు. లోకమునలకి మిక్కి మాలు గుఱియుడువాఁడై మరుఁడు దివిం జేరినాఁడనీ, కావున అతనివిల్లును దివియు దున్నది. ఇదియు ఇంద్రధనుస్సామ్యార్థము: గడలు మిక్కిలి నిడుపుగా ఎదిగిన వని గుఱివీ క్తియు. 'చూక్తి కంటుల' - చెలగున ముత్రములు పుట్టును:—(చూ. పద్య. 1-70, 2-11, 4-45, 168 వ్యాఖ్య.)

సీ. 'జలజమల్' స్థలజాతములు నాఁగ మాక్తిక | జాతి ద్వివిధ మయి జగతి వెలయు;
బలదానవునిదంతపంక్తి వశోద్ధత | ఘోర ప్రక్షీరమై భూతలమునఁ
బదుమాఁడుతావులఁ బడియె; 1 శంఖంబున | 2 ఘుమకిరన్ సలమున 3 జలధరమునఁ
గామినీవరహరికంత 4 వంశ వరాహ | 5 దంష్ట్రరగ 6 పశేభ 7 దంతములను

గీ. క్రాంచకగళములఁ 9 బుండ్రైత్తు 10 ఘన సుపర్వ | కాలి సు11 స్తంబ12 కుటల సైంధవకర
ట13 భుజములాయెందు బహువర్ణ నిధము లయ్యె | వానిఁ జెలిపెద ననిపల్కునైశ్యవరుఁడు.'

'వంశజము కరకాథంబు వరము, పోలి | వంష్ట్రజాతంబు రక్తంబు, దండకూక

జంబు నీల ప్రధంబు, కంజరవర్ణగృహంబు పుండ్రైత్తుజంబు నీత ప్రధంబు.' హాస్యము. 8. ఆ. ఇంద్రధనుస్సు పుట్టం బుట్టు ననుటకుం బ్రయాణమున రోవ టీకలో చూ. 'కలసము' - పని యర్థము 'పని' శబ్దమువలెనే సందర్భవశమున పోతువుం జెప్పును. 'హమ్మ' - ఇది పోవుధాతువు యొక్క ప్రార్థనార్థకవచనము. క్రియాపదములకు అనుప్రయుక్తమై నిశ్చయముం జెలుపునకు వాలతపానంబులు పరంబు లగునపుడు 'పో' యనియు నగును.

చ. అతిజల మద్భిఁ గ్రోలె నితఁ, డంతయు రా నతివృష్టిదోష మా;

మితి నిపు డబ్బతం బరిణమించినతోయమె చాలుఁ బంట; క

స్తతి నలభాత గట్ట గగనంబున, వర్తులత న్నమంతతో -

వృతి యగు నేతుమండలము శ్రీ పరివేషము సుట్టె భానునిక. 97

ఇతఁడు = ఈమూర్ఖుఁడు, అర్థిక్ = సమద్రమునండి, అతిజలము = మిక్కిల మయిన యుడకమును, గ్రోలెక = త్రాగినాఁడు, అంతయుక = ఆయడకమెల్ల, రాక = వచ్చినయెడల (వరిసినయెడల), అతివృష్టిదోషము = అతిక్రమ మనెడుచెలుపు, డోను = సంభవించును, ఇతఁడు, మితిక = పరిమితముగా, అబ్బతక = మేఘరూపమున, పరిణమించినతోయమె = మాత్రజలమే, పంటకుక = సస్యపరిపాకమునకు, చాలును = సమృద్ధము, అను మతిక = అనుకలంపుచేత, అలభాత = ఆబ్రహ్మ, గగనంబునక = ఆకాశమునందు, కట్టక = నిర్దిష్టముగా, వర్తులతక = గుండ్రముగా, నమం...తి - నమంతతః = చుట్టరా - వృతి = ఆవరణము, అగు - నేతుమండలము క్రిక = కలయాణారమున యానకట్టో యనునట్లుగా, పరివేషము = గాలిగుడి; భానునిక = సూర్యుని, మట్టెక = పరివేషించెను.

ఈమూర్ఖుఁడు సమద్రమునండి ఛాలనీరు త్రాగియున్నాఁడు, అందు ఇప్పటికి మితముగా మేఘరూపమున పరిణమించిన నీరే సస్యములకు చాలును, ఇంకను మేఘములై వరియు నేని వర్ష ముమిత్తై భూమికి పోవు గలంగును; అని యూహించినవాడై బ్రహ్మదేవుఁడు కడమలము

మాయునినండి నెలవడవందుటకై అతనిచుట్టును కట్టినయొకట్రో యనునట్లు మొటియందు మాయునిచుట్టును అన్నివైపులను గాలిగడి పరిశీలించినది. - ఈ త్రేప్రిత్యాలంకారము.

‘అతివృష్టి’ - ఈతిరాధలలో శోకటి, ఈతులు కృష్ణాపద్రవములు:—

‘అతివృష్టి రవావృష్టి దూషణః కలశాః కుశాః

అత్యాసన్నా శ్చ రాజానః ష డేతా ఈతయ స్సస్పృశాః’

‘పరిశేషము’ - ‘పరిశేష స్తు పరిధి రుపమార్యకముణ్ణలే. అను. ‘నేకు’ - ‘నేకురాక’ స్త్రియాం ప్రమాణ’ అను.

లే. గగనరంగస్థలంబున మిగులఁ బ్రౌఢి

మమునఁ గాలిక నీలికోలము నటించఁ,

బొరి మొగంబున రాలునిప్పుక లనంగ

గుంపులై రాలె మహి నింద్రగోపకములు.

98

గగ...నక - గగన = ఆకాశమనెడి - రంగస్థలంబునక = నాట్యప్రదేశమందు, కాలిక = మేఘజాల మనెడికాలికాదేవి, మిగులక = ఎక్కుడు, ప్రౌఢిమునుక = నేర్పుతో, నీలికోలము నటించక = నీలిచీరకట్టుకొని నాట్య మాడఁగా, పారిక = మెండుగా, మొగంబునక = ముఖమునుండి, రాలు నిప్పుకలు ఆనంగక = పడుచున్న యగ్నికణములో యనునట్లుగా, ఇంద్ర గోపకములు = ఆద్రుద్రపురుగుల సమూహములు, గుంపులై = మొత్తములై, మహిక = నేలమీఁదికి, రాలెక = పడెను.

అప్పుడు మిన్నగునాట్యభవనమునందు మేఘతలి యనెడికాలికాదేవి ఎక్కుడు కాళ లముతో చీకట్లు గ్రమ్ముచు చరించుట యనెడి నీలవస్త్రధారణపూర్వక నాట్యమును ఆడఁగా మెండుగా ఆమెముఖమునుండి రాలెడు నిప్పుకణములో యనునట్లుగా ఇంద్రగోపకీటకములు మొత్తము మొత్తముగా నేలరాలినవి. - రూపకోథాపితో త్రేప్రిత్యాలంకారము.

‘రంగము’ - ‘రజ్జం త్రిపుణి రజ్జో నారాగే నృత్తస్థలే రణే’ నానా; ‘ప్రౌఢిము’ - ప్రాథ శబ్దముపై ఇమనిచ్చుత్తయము రాదు, అనఁగా ఈశబ్దము సాధువుగాదు; - అని వామననూత్రము. ఆంధ్రకవులు కొందఱు దీనిం బ్రయోగించుట పారఁబాటు. - దీనికిబదులు ‘కాళలమున’ లేక ‘పాటవమున’ అని పఠించిన నిర్దోషము. ‘కాలిక’ - ‘మేఘజాలేచ కాలికా’ అను. ‘శివాభవానీ రుద్రాణీ కాలీ హైమవ తీశ్వరీ’ అను. కాశ్యేవ కాలికా. ‘నీలికోల’ ముం జెప్పట మేఘజాలము నీలముగావునను, కాలికయు నీలవస్త్రము ధరింపనిచో సంపూర్ణ సామ్యము కలుగదు గావునను. ‘కోలము’ = కేషము - శ. ర., ‘నీలికోల’ మనియే శ. ర. పాఠము. ‘నిప్పుకలు’ రాలుట ఉగ్ర దేవతగాన నాట్యమందలి రాద్రావేశముచేత ఆమెకు గుసంభవము. చూ. ‘అప్పుడు క్రోధము కన్నుల నిప్పులు రాల్చంగ’ భార. శ. ర. ‘నిప్పుకలు’ - కప్రత్యయము స్వార్థమున విహిత మయినను ఈశబ్దమున పాక్షికముగా అల్పార్థమున వచ్చును, అట్లే ఇట అగ్నికణములు అర్థము. కణములు కావేని ఏకైకేంద్రగోప సామ్యోక్తి సరిపడదు. ‘గుంపులు’ - ‘తతులు’ అనుపాఠమున పానరుక్త్యము తోచుచున్నది, అత్యంత ప్రాచుర్యమును చెప్పటయందు వర్ణనాసాభాగ్యంబును గాని పింపదు; కావున ‘ఇంద్రగోపకములు’ అని పఠించుట మేలని యట్లు మార్పు చేయఁబడినది; ఇంద్రగోపమే ఇంద్రగోపకము. - స్వార్థమున కప్రత్యయము. ఈరూపము మహాకవిప్రియమే. —

‘బిభ్రాజా మృదుతాం శరీషకుసుమక్రిహారిభిః కాద్యలైః
సద్యః కల్పితవట్టిమా మరకతక్షోదై రివ త్కాలితైః,
ఏషా సంప్రతి బన్ధనా ద్విగలితై ర్భ్రమకపుష్పకృత్తై
రద్యాపి షీతి రిద్దగ్గోపకళితై శ్చన్నైవ సంలక్ష్యతే.’

ప్రియదర్శిక.

శతశబ్దముచేత ఇవి గుంపులుగా రాలుటయు నూచితము.

ఇట్లే కణాఠమునకు - ‘అవి నిష్పకలుగావు మిడుంగులుం బురువులు’ చిన్నయ్యనూరి.
నీలిచంద్రిక. ‘కురిసెన్ | గనగనగన మనుచు నిష్పకలు కప్పలుగాన్’. పాండు. శ. ర.

క. ద్యుమణిక రాళి మొగిల్లయి

*యమవస శశి గలయఁ గూర్చి హడ నొటయు, న

య్యమృతపుబిందులె క్రవ్వుట

నుమినెడు ననఁ గలయఁ గరక లుడుగక రాలెన్.

99

ద్యుమణి కర ఆలి = నూర్యుని కిరణములసమూహము, మొగిల్లు ఆయ = మేఘములుగా పరిణమించి, అమవసక్ = అమావాస్యనాఁడు, శశి = చంద్రుఁడు, కలయక్ = తమ్ము (అనఁగా నూర్య కిరణములను) కూడినప్పుడు, (అతనివలననుండి), కూర్చి = నేకరించికొని, హడను బొటయొక్క = వర్ణ సమయము వచ్చినందున, ఆయమృతపు బిందులె, క్రవ్వుట = మరల, ఉమినెడుక్ = క్రాయుచున్నవి, అనక్ = అనునట్లు, వానక్ = వృష్టియందు, కరకలు = వడగండ్లు ఉడుగక = ఎడతెగక, రాలెన్.

ప్రతియమావాస్యయందును చంద్రుఁడు నూర్యునియందుం బ్రవేశించును; ఆనూర్యకిరణములు ఆసమయమున చంద్రునియమృతము త్రాగినవై, పిమ్మట మేఘములుగా పరిణమించి, వరాకాలము వచ్చిప్పుడు వానతో ఆయమృతపుబిందువులనుగూడ ఉమియుచున్నవో యనునట్లు వడగండ్లు అనవరతము రాలుచుండెను. - ఉత్పేక్షాలంకారము.

‘మొగిల్లయి’ - ‘దత్తానన్దాః ప్రజానాం సముచిత సమయాకృష్టపుష్టైః పయోభిః’ నూర్య శతకమున నూర్యకిరణగ్ధనము; దీనిచే నూర్యకిరణములు మేఘము లగుట చెప్పబడినది. చంద్రుని యందు అమృతము గలదు. చంద్రుఁడు అమావాస్యయందు నూర్యమండలముం బ్రవేశించును.

ఉ. ‘వంచనఁ బొంచి చేరువకు వచ్చినచంద్రునిజింక నేనీ హ

రించియుఁ దక్కుధారసనిషేచనచే నది చావకున్కి నీ

క్షించియు, నేటు దప్పె నని చేవిలు నమ్ములు బాటవైచి ల

జించి చరించుచుండుదురు చెంచెత లగిరిసానుభూములన్.’ పారి. హిమవద్వర్ణనము.

‘కలాః షోడశ సోమస్య శుక్లే వరయతే రవిః

అమృతే నామృతం కృష్ణే పీయతే దైవతైః క్రమాత్ ...

కలావళిష్టోనిష్ఠితః ప్రవిప్తః నూర్యమణ్డలమ్

అమాయాం విశతే రశ్మ అమావాసీ తతః స్ఫుతా.’

దేవీపురాణము.

* ‘ఏమిదిని నెవ్వరిని కపితము...యమవసశశి యనెడుమటను అలసని పెదనా’ తెనాలిరాము.

చాటువు. చూ. పీఠిక.

‘లిందులె’-వడగండ్లు లిందువులుగాఁ జెప్పఁబడినవి. లిందువులు ద్రవముగానుండును, వడగండ్లు గడ్డగానుండును. కావుననే వడగల్లు అనిపేరు, కల్లనఁగా జాయి, అమృతలిందువులు నీళ్లతో గలసిపోక వేఱుగానుండునా? అనిన మేఘమందలి జలశైత్యముచేత అవి ఘనీభవించి గుటికలై వేఱుగానే ఉండి వేఱువేఱుగానే రాలు నని ఎఱుంగునది; కావున సామ్యము స్పష్టమె.

చ. స్ఫురణ మొగిల్గిపై మొదలఁ బొల్చి, జలస్థుతి నాఁడునాటికిం

గరఁగుచుఁ బుట్టుచుండుమణి కార్చుకర క్తిమ యెల్ల వెల్లెఁ గె

న్నురువులు గట్టినట్టులు గనుంగొన నొప్పెఁ దదింద్రగోపముల్

గరఁగినవిండ్లయప్పవరుకై వడిఁ దెట్టువగట్టుపచ్చికఁ.

100

మొదలఁ = ఆదిలో, మొగిల్గిపై = మబ్బులమీఁద, స్ఫురణఁ = ప్రకాశముతో (దాలులో), పొలిచి = ఒప్పారి, జలస్థుతిఁ = నీటి స్తవణముచేతను, నాఁడునాటికిఁ = ఏదిన మునకు ఆదినము, కరఁగుచుఁ = సీరైపోవుచు, నాఁడునాటికిఁ = ఏదినమున కాదినము, పుట్టుచుఁ, ఉండు (నట్టి దైన) - మణికార్చుకర క్తిమ = ఇంద్రధనుస్సులయొక్క యెఱుపు, ఎల్లఁ = అంతయును, వెల్లెఁ = జలపూరమునందు, కరఁగిన విండ్ల యప్పవరు కై వడిఁ = అట్లే దినదినము సీరై పోయిన యామణిధనువుల పసురువన్నెయొ యనునట్లుగా, తెట్టువగట్టుపచ్చికఁ = ఒక ప్రక్కకు చేరుకొనియున్న తృణజాలమందు, కెన్నురువులుగట్టినో = ఎఱ్ఱనిసురువు లాయెనో యనునట్లుగా, తత్ ఇంద్రగోపముల్ = ఆ వెల్లువలోని యాయారుద్రపురువులు, కన్గొన నొప్పెఁ = చూడ రమణీయములుగా నుండెను.

ఏదినమున కాదినమేపుట్టుచు కరఁగిపోవుచు నున్న ఇంద్రధనుస్సుల బహుదినముల పస రంతయు వెల్లియందు తెట్టువగట్టినదోయన తృణజాలంపుఁదెట్టువ యొప్పచుండెను; అట్లే కరఁగిన బహుదినముల యెఱు పంతయు ఎఱ్ఱసురుగులైనదో యన నాజలపూరమందలి పచ్చిక తెట్టువల యందు ఇంద్రగోపములు దర్శనీయములుగా నొప్పుచుండెను. - ఉత్పేయశైలంకారము.

‘నాఁడునాటికిఁ’ - నాఁటికి నాఁడు - ఏదినమునకు ఆదినము; అమ్రేడితముగాఁ గొన్నచో కొన్ని నాళ్లకు అని యర్థము కలుగును - ‘నానాటికిఁ దీసిగట్లు నాగంబట్టు.’ అన్నట్లు; అది యిటంబొసఁగదని అనామ్రేడితముగా నన్వయించుట. ‘పుట్టుచుండు మణికార్చుకర క్తిమ’ - కార్చుకమట్లేయుండి రక్తిమమాత్రము ఏదినమునకాదినము పుట్టుటలేదు గావున ‘ఉండు’ అనుతద్రార్థక విశేషణ మిట కార్చుకమతోమాత్రము అన్వయింపవలయును; ప్రాధ్వ్యాకరణమందు సమాసపరిచ్ఛేదమున - ‘కొన్నియెడల సిద్ధసమాసమధ్యకతపదంబులతోఁ దద్విన్నపదంబుల కన్వయంబుచూపట్టెడు’ అని నూత్రంబును (35), ‘వారి యస్తదియారుచమూసమూహములు’ అని హరివంశమునందుండి యుదాహరణంబును గలవు. ఈయుదాహరణముతోడి యితరోదాహరణముల వలన ఈనూత్రమందలి ‘మధ్య’ శబ్దమునకు ఆదిశబ్దముకూడ అర్థమయైనను, ఈయన్వయము మనో హరముగాదు; కావున ఈయేక దేశాన్వయమును తప్పించుటకై ‘మణికార్చుక సంతతి కెంపు’ అని పఠించుట రమణీయము. ‘కెన్నురువులు’ - ప్రాఁతాదికార్యము.

చ. వెళవెళ మబ్బు బిట్టులును, భీతి విదూరశిలాంకుర చ్చటో

త్తులకిని యై ప్రియు నిడురవోవుహరి న్వడిఁ గొఁగిలింపఁగాఁ,

దలరి ధరిత్రి సాచుగణుదాలుపుఁగ్గేనఁ గంకణంపుమ్రా

తలఁ బులు చేల వండు పయిఁ దాల్చి నదు ల్వసఁజొచ్చె వారిధిఁ. 101

మబ్బు = మేఘము, పెళ్ పెళ్ = పెళ్ పెళ్యని, బిట్ట = పెట్టుగా, ఉణుముక్ = గర్జిం
పఁగా, ధరిత్రి = భూదేవి, విదూ...ని - విదూరశిలా = వైదూర్యములయొక్క - అంతర =
క్రొ మొలకల - ఛటా = సమాహములచే - ఉత్పలకిని = మొలకెంచిన పులకములు కలది, వి,
ప్రియుక్ = కాంతుని, నిదురవోవునారిఁ = (సముద్రమందు) నిద్రించుచున్న నారాయణుని,
వడిఁ = తటాణున, కాగిలింపఁగా తలరి = ఆలింగనముసేయుటకై యుంకించి, చాచుగణు
దాలుపుఁగ్గే అనఁ = (భూదేవి) చాచువున్న గగుర్పాటువహించిన చేతులో యనునట్లుగా,
కంకణంపుమ్రాతలఁ - కంకణంపు = కంకణాయు (అను పేరిజలపత్తు) లనెడి (పసిడి) గాజాల
యొక్క, మ్రాతలఁ = రొద లనెడిశంజితములతో, పులు = పచ్చిక, తేలఁ = తేలియుండఁగా,
(తేలియున్నట్టి), వండు = వందలిసీటిని, పయిఁ = ఉపరిభాగమునందు, తాల్చి = ధరించి,
నదుల్ = నీళ్లు, వెసఁ = వడిగా, వారిధిఁ = సముద్రమునందు, చొచ్చెఁ = ప్రవేశించినవి.

ఉన్నట్లే ఉండి నదులు పెచ్చుపెరిగినవై సముద్రమం జొచ్చుటను వర్ణించుచున్నాఁడు:-
మేఘము పెళ్ పెళ్యని కతోరముగా నుణుముఁగా భూదేవి భయముచే నదరినదై వైదూర్యముణి
మొలకలనెడి పులకలు మేనంగలదై తనప్రాణేశ్వరుని సాగరమందు నిద్రించుచున్న శ్రీహరిని
తటాణున కాగిలింపుటకై చాచెడుచేతులో యనునట్లుగా గంధపుంబూతవలె చిక్కిని వండు
సీరోష్ఠ, ఆపూతయందుదలయొత్తిన గగుర్పాటువోలె అవండు సీటిమీఁద పచ్చిక తేలుచుండఁగా,
పసిడిగాజాలమ్రాతవోలె కంకణాయు అనుపేరి సీటిపులుగులరొద మించఁగా, నదులు వడిగా
సముద్రమం జొచ్చినవి.

శ్రీలు భీరువులుగావున ఆకన్తికమహాధ్వనికి దద్దరిల్లుట సహజము: అట్టితఱిని కాంతుఁడు
చెంతనున్న, నాతనిం దటాలున భయముతీఱఁ గాగిలింపుటయు సహజము. అట్టిప్రియాస్వయం
గ్రాహమునకు కాంతులు మిక్కిలి హర్షము నొందుదురు;—

‘త్యా ముద్వీక్ష్య స్తనితసమయే మానయ్యన్తి సిద్ధాః,

సోత్కణ్ఠాని ప్రియసహచరీ సంత్రమాల్కితాని.’

మేఘ.

‘పతపతా యటంచుఁ బవి మ్రాగ భీరువు

లలికి తావు దప్ప టుర్వి నిజము;

అట్లె యుజిమి నీవు నవపూర్త యురలింపు

ముదను నాదు పేరుటరమునకును.’

మదీయమహనాటకము.

‘విదూరశిలా’ - వైదూర్యముణి మేఘధ్వనిచే నంతురించునట—

‘విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్విన్నయా రత్నశలాకయేవ.’

కమార.

విదూర మని యొకపర్యతమనకుం చేరు, అందు వైదూర్యము ఋద్యమించును. ‘ఉత్పలకిని’ -
ఉత్ = ఉద్గతములైన (మహాశబ్దము విన్నవెంటనే దేహమునం చాడమిన). ‘నిదుర’ = నారా
యణుఁడు వర్షాకాలమునందు నిద్రలో నుండును; ఆసాధ్యకృతకాదశి మొదలు కార్తికశుద్ధకాదశి
పర్యంతము నారాయణునికి నిద్రాపశుయము. ఆసాధ్యకృతకాదశిపర్యంతమునకార్తికమాస
ములలో క్రాంత్యశాస్త్రపదమోసముల వర్షస్తువుగావున, వర్షస్తువు ఆ నిద్రాకాలములోనిది.

‘గణ’ - ఇది పురుషుల ‘కలకలంపు’ - కంకణాయి జలపక్షిగావున దానికి జలాతిశయముచే తాత్పర్యము, దానిచేత కూత లేకుండ. ‘వండు’ - మున్నే తాల్చియున్నట్టి దని నుంచిగందంపు మైథూన పక్షమున భావించుకొనవలయును; నీటిపక్షమున అప్పుడేవచ్చిన దని భావించుకొనవలయును; భేదమును గణించగూడదు. ఇటు ఏకదేశవివర్తిరూపము. ‘తెలక’ - వండుచిక్కనిది గావున దానియందు పుల్లు లేలను. ‘పయి’ - క్రింద ప్రాతనిరు లేటదియున్న నుండుఁ గాక యని ‘వయి’ ననుట; మఱి యిటు విది చర్చనీయము.

అలింగ వార్థ మై బాహువులను ముందటికిఁ జూచిన నవి కడమదేహమునుండి కొంతదవ్వు చనును. ఇటు సంద్రమువఱకు భూమియేకావున సంద్రంబునం బడినపిమ్మట నదియే రూపమును గావునను, చాచె ననుట యెట్లు ఘటెల్లను? అనియాక్షేపము. సంద్రములోఁగూడ కొంతదవ్వు నడి ప్రవాహము చొచ్చుకొని పోవుచునేయుండును; పసిమిచే వందలి తెలియవచ్చుచునే యుండును; కావున చాచె ననుట సంగతమే. ‘వారిధి’ - వారినిద్రించుతావు:—

‘క్షీరామ్బుధే ర్జతరమభిలో దేహభాసాం ప్రశోషాః
కాలోన్మిత్యుపలయదభావ్యైర మాపాదయన్తమ్.
ఆకస్వానం భుజగళయన్ కా మపి త్రైమగారే
నిద్రాసుద్రాం నిఖిల జగతీరక్షణే జాగరూకామ్.’

భోజ. చం.

తే. కేకివడ్డంబె దక్కఁ గోకిలపుఁబంచ
మం బలుటఁ, దోయిపదరులు మఱి పొసఁగమి,
నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్ప నదులచో నమృత మయ్యెఁ
ప్రోషితల చేరువకు నంపుబోటివోలె.

102

కేకివడ్డంబె = నెనులియొక్క పడ్డస్వరము, దక్క = మిగిలియుండఁగా, కోకిలపుఁ బంచమస్వరంబు = కోకిలయొక్క పంచమస్వరము, అలుట = నశించిపోయి నందునను, తోయి పదరులు = మేఘముయొక్క గడ్డింపుమాటలు, మఱి = అటుగాక, పొసఁగమి = ఆప్రియము లగుటచేతను, నదులచో = నదులకు, ప్రోషితల = దేశాంతరిగతభర్తృకలైన చెలువలను, చేరువకు = భర్తృకడకు, అంపుబోటివోలె = పంపెడుచెలివలె; అదియు = ఆకేకివడ్డము సైతము, ప్రియు = కాంతుఁడైన సముద్రుని, కూర్ప = పొందించుటకు, అమృతమయ్యె = హితమాయెను.

లోకములో భర్త దేశాంతరగతుఁడై రాకుండెనేని, తద్విరహసహయైన భార్యను కంటె నకతై యెవతెయేని తోడ్కొనిపోయి ఆతనితోఁగూర్చును; లేదా కోకిలకూజచే నుద్దీపితకామయై యాభార్య తానే తరలి యాతనికడకుం బోవును. ఆపక్షమున ఆకోకిలకూజయే దూతి.-అట్లు, గ్రీష్మవశంబున నిగిరిపోయినవై, సముద్రమువఱకుం బోక నడుమనే యిగిరిపోయిన నదులు ప్రోషిత భర్తృకలే - జలము తఱిగినందున విరహకృశలేనదీభూతలైన యీ ప్రోషితభర్తృకలను తిద్ధర్తయైన సముద్రునికడకుం దోడ్కొని పోవుటకు కంటెనకతైగా మఱియొకనది లేనందున కోకిలకూ జాదియే విరహోద్దీపనముం గావించి భర్తృకడకుం జేర్చుకృత్రిమదూతిగా నాచరింపవలయును. అది ఆకోకిలకూత యీబుతువున లేదాయను. మఱిమేఘధ్వనలకే అట్లు తోనదులు తరలిపోయి సముద్రుని కూడరాదా యనిన, అట్లుతరలించుచువులు ఆతిమనోహరములుగా నుండవలయును.

వాని దర్శన శ్రవణాదులచే సంభోగేచ్ఛ జనింపవలయును, అందువలన భర్తకడకుం బోవుట సంభవించును. మేఘధ్వనులు ఈఱుకువున ఉన్నను కటువులేగాని ఇంపుగావు, కావున వానిని వినుటచేత తరలుట సంభవింపదు: మఱి సముద్రముకడకుం బోయినవే, దేనిచే పోయినవి అనిన, నెనులి కూతచేత ఉద్దిపితకామలై తరలి సముద్రునిం గలసినవి కావున కేకకేకయే వినికదూరియైనది. - అనగా యీఱుకువున కేకకూజ పికరుతెయంత యింపుగా వున్నను, ఒకపాటి యింపుగానే యున్నది. ఈఱుము కటువుగా మ్రోయుచుండినది, నడుమనడుమనే యిగిరి పోయిన నదులు వెల్లిగొని సముద్రమునం బడినవి; అనిభావము - ఉపమాలంకారము.

‘నిషాద ర్థ గాఢార షడ్జ మధ్యమ ధైవతాః |

పఞ్చమశ్చ త్యమీ సప్తతస్త్రికణ్ఠాతితాః స్వరాః ||

షడ్జం మయూరోవదతి పికఃకూజతి పఞ్చమమ్.’

అను.

షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, ధైవతము, నిషాదము, అని సంగీతకాస్త్రమున ఏడుస్వరములు చెప్పబడినవి. ఆసప్తస్వరములే ‘సరిగమపదని’ యను నక్షరములచే వ్యవహరింపబడుచున్నవి. అందు షడ్జమును నెనులి కూయును, పంచమమును కోకిల కూయును. ‘తోయి’ - తోయము అనగా జలము, అది కలదితోయి - మేఘము. ‘అదియో’ - అది కూడ అనుటచే పంచమస్వరముకన్న షడ్జస్వరము ఇంపు తక్కువది యని నూచితము. అట్లే అనుభవంబును, కవివచనంబులను:—

‘దాత్యూహః గరసం రసస్తు, సుభగం గాయస్తు కేకాభృతః,

కాదమ్భాః కల మాలపస్తు, మధురం కూజస్తు కోయవృత్తః,

దైవా ద్యావ దసౌ రసాలవిలపిచ్ఛాయా మనాసాదయో

నిర్విణ్ణః వుటజేషు కోకిలయువా సంజాతహానవ్రతః.’

సు. ర. భా.

‘అమృతము’ - మహాపకారక మనుట - గౌణలక్షణ - ‘ప్రోషిత’ - ‘దేశాంతరకలే కాస్తే భిన్నా ప్రోషిత భర్తృకా’ - ప్రోషిత భర్తృక యనుటకే ప్రోషితయనుట. నెనుళ్లు వర్తరువునం గూయునని ఇంతకుముందే ప్రమాణము దత్తము. కోకిల వసంతర్తువునం గూయును:—

‘కాకః కృష్ణః పికః కృష్ణః కో భేదః పికకాకయోః?

వసంతకాలే సంప్రాప్తే, కాకః కాకః పికః పికః.’

‘సురభౌ దోలాకోకిలమారుత నూర్యగతి తరుతలోద్భేదాః

జాతీతరపుష్పచయోమ ముజ్జగీ భ మరర్కుజ్కారాః.’

కా. క. ల.

‘కలకంతనికురుంబకములకు వాకట్టు విడిపింపవచ్చిన వె జ్జనంగ...

వ! సంతమేతెంచె సంతతోత్సవ మెలర్ప.’

విక్రమార్క. 5. (8).

‘భద్రం కృతం కృతం మానం కోకిలై ర్జలదాగమే,

దర్దరా యత్ర వక్తార స్తత్ర మానం హి శోభనమ్.’

‘తథా వసంత ఏ వాస్యభృతానాం ధ్వనితోద్భవమ్,

వర్షా స్వేద మయూరాణాం రతం నృతం చ వర్షయేత్.’

కా. క. ల.

తే. తతతనువు రాము సోమామృతంబు మ్రింగ

జక్రి దునిమినమెడగంటిచాయు బొలిచె,

ససిర మేఘస్థమణిధను వాసుదర్శ

నం బవంగ నింగి బ్రతిసూర్యబింబ మలరె.

103

అసి...వు - అసిర = నల్లని - మేఘ = మబ్బునందు - స్థ = ఉన్నట్టి - మణిధనువు = ఇంద్రధనుస్సు, (ఎట్లాపై నవఁగా), తతతనువు - తత = విస్తీర్ణమయిన - తనువు = దేహము గల వాఁడయిన - రాహువు, సోమామృతంబుక = చంద్రుఁడ నెడియమృతమును (అనిమేఘపరము), చంద్రుఁడు సన్నచేక్రిహారికి తెలియఁబఱచిన యమృతమును (అనిరాహుపరము), మ్రింగఁక = కబళింపఁగా, చక్రి = నారాయణుఁడు, తునిమిన మెడగంటిచాయక = ఖండించిన రాహు కంఠపుగాయంబో యనునట్లుగా, పాలిచెక = ఒప్పెను, ఆసుదర్శనంబు = నారాయణునియొక్క యాచక్రాయుధము, అనంగఁక = అనునట్లుగా, నింగి = ఆకాశమందు, ప్ర...ము - ప్రతి సూర్యబింబము = సూర్యబింబముయొక్క ప్రతిబింబము, అలరెక = ఒప్పెను.

మహాకాయ మయిననల్ల మేఘము అమృతమువంటి చంద్రునిం గబఱించుట, మహాకాయుఁడైన రాహు వనెడి నల్లని రాక్షసుఁడు మోహిని రూపంబున నున్న శ్రీహారికి సన్నచే చంద్రుఁడు ఎఱుకవఱచిన యమృతమును పానముచేయుటయో యనునట్లుగాను, ఆమేఘమునందలి యింద్ర ధనుస్సు శ్రీహరి చక్రాయుధముతో ఆరాహువు కంఠమును దెగ నేయఁగా నయిన గంటియో యనునట్లుగాను, మింట ఆచెంతనున్న సూర్యునిప్రతిబింబము రాహుకంఠమును శ్రీహరి తెగ నేసిన యాయుధమైన సుదర్శనచక్రమో యనునట్లుగాను, ఒప్పుచుండెను. - ఉత్పేక్షలు.

శ్రీహరి మోహినిరూపమున దేవతలకు అమృత మొసంగుచుండఁగా రాహు వసురాక్షసుఁడు దేవతలపంక్తిలో వారివేసమునం గూర్చుండి తానును అమృతపానము సేయుచుండఁగా, సూర్య చంద్రులు ఆహాసమును ఆమోహినిరూపపు శ్రీహారికి సన్నలచేతెలుపఁగా నాతఁడు చక్రముచే వానిని మెడదునిమి రెండుతుండెములు గావించె ననియు, తునుమునపుడు అమృతము గొంతు దిగక ముందే తునిమినందున, శిరముమాత్రము అమృతపానముచేత యమరత్వ మొందెననియు, మొందెము నేలం బడిన దనియు భాగవతకథ, నిట ననుసంధానము చేసికొనవలయును.

‘ఆమర వ్రాతములోనఁ జొచ్చి దివిజుండై రాహు పీయూషహా
నము సేయం, గని, చంద్ర భాస్కరులు సన్న లేయ, నారాయణం
డమరాఠాతిశిరంబు చక్రహతిఁ దున్నాడెక; సుధానీక్త మై
యమరత్వంబును జెంచె మూర్ధము; తదన్యంగంబు నేలం బడెక.’

అంద్రభాగవతము. ౮. స్కం. 821

‘చక్రి’ - చక్రముతోఁ దునిమె నని ధ్వని, ‘గంటి’ - ఇంద్రధను స్సంతపెద్దదిగా నుండునా యనిన, అందులకే ‘తతతను’ వనుట, మేఘుఁడును తతతనువే. మేఘుఁడు అమృతసదృశుని చంద్రుని మ్రింగుట యనఁగా చంద్రు నగపడనీయక మఱుంగువఱుచుటయే. ‘అసిర’ - రాహుసామ్యముకై; రాహువు నల్లనివాఁడు - ‘కృష్ణాని కేశవః నీరి చీర చద్రాబ్జ రాహవః’ కా. క. ల. ‘మెడ’ - మెడ గుండ్రముగాన దానిగంటి వలయాకారము, ఇంద్రధనుస్సును అట్టిదే. ఇంద్ర ధనుస్సు అరవలయమే యనిన, - గంటి మన కెదురుగా నున్నది, అదిగలమొందెమునేలంబడి యున్నది. అందలి యాగంటిలో వైభాగమే మన కగపడును, క్రిందిభాగము నేల కంటుకొని యుండునట్టిది పర్యతాదులయడ్డముచేత మన కగపడదు; అని యూహించుకొనవలయును. ‘తతతనువు’

అనుటచే మొందెము పెద్ద దని తెలియుచున్నది. అందువలననే గంటియ విశాఖుని యేర్పడు యున్నది. - చక్రాయుధముగా మూర్ఖం జెప్పక ప్రతిసూర్యకమాను చెప్పటయేమి? నూర్మణికి. ఉదయాస్తమయసమయములం దప్పు నెత్తుటం దోగినరూప ముండదు. ప్రతిసూర్యకమండయిననో రక్తము అంటి జాతిపోవుచు వాదరయందు దోచుచును ఉన్నరూపము సిద్ధము. 'గంటి'ం జెప్పట దానికి మణిధనువునకుంటోలే మూడువన్నె లుండును గావున; ఇంద్రధను రాపమ్యముచే గంటియందు ఆవన్నెలు తోచుచున్నవి; అవి ఎండినగంటికు దుండవు, మచ్చకట్టినదానియందు చెప్పనే అక్కటలేదు, కావున ఖండించినవెంటనే ఉండుతీరు చెప్పబడినది. ప్రతిసూర్యక లక్షణము. —

‘ప్రతిసూర్యకః ప్రశస్తో దివసకృద్భుతుః సప్రభః స్నిగ్ధః
వైదూర్యనిభః స్వచ్ఛః శుక్లశ్చ తేజమసౌభిక్షః.
పీతో వ్యాధిం జనయ, త్యక్తోకరూప శ్చ కస్త్రోపాయ,
ప్రతిసూర్యాదాం మాలా దమ్యధయాతజ్జన్మపహస్త్రి,
దివసకృతః ప్రతిసూర్యో జలకృ, దుదగక్షితే నీతోఽనిలకృతో,

ఉభయస్థః సలిఖయం నృప మపరి నిహ స్త్యథో జనహః.’ బృ. సం.
‘సోమామృతంబు’ - సోమనిం జెప్పిన కథమున రాత్రినృత్తమే యిటం జెప్పబడిన దని తలంపవలసినది లేదు. పగలును ఒకకొంతనేపు సోమం డగపడుటయ్యం గలదు.

చ. స్వరుఖరతాబ్రసాహిరిపుజాలమదాచిరరుక్మిఖప్రభా
కరకబకాచ్చవాస్సుత్రులక్తై లవణేక్షుసురాజ్యదధ్యుదా
కరములు దుగ్ధశుద్ధజలకంధులు నాఁ గలయట్టి సప్తసా
గరములు మేఘుఁ డానెనొకొ కా యనఁగాఁ గనుపట్టె వీనిచేఁ. 104

మేఘుఁడు, స్వరు...లక్తై - స్వరు = పిడుగునకు - ఖరతా = తీక్షణతయు - అవ్ = జలమునకు - రస = స్వాదుతయు - అహిరిపు = పాములకే త్రువులైన నెనుల్లయొక్క - జాల = సమాహమునకు - మద = పొగరును - అచిరరుక్ = మెఱుపనెడి - కిఖి = అగ్నికి - ప్రభా - దీప్తియు - కరక = వడగండ్లను - బక = కొంగలును - అచ్చవాః = శుద్ధోదకమయొక్క - సుతులక్తై = వరియటయు - అను వీనికొఱకు, లవ...లక్ - లవణ = ఉప్పు - ఇక్షు = చెఱుకు - సురా = కల్లు - ఆజ్య = నేయి - దధి = పెరుగు - ఉదాకరములు = (వీనియొక్క) సముద్రములును, దుగ్ధ...యు - దుగ్ధ = పాలయొక్కయు - శుద్ధజల = మంచినీళ్లయొక్కయు - కంధులు = సముద్రములును, నాఁ = అని, కలయట్టి = ప్రసిద్ధములయిన - సప్తసాగరములకు = ఏడుసముద్రములను, అనెనొకొకా = త్రాగినాఁడేమోగాదా, అనఁగాఁక = అనియూహింపఁ దగినట్లుగా, వీనిచేఁ = పూర్వోక్తమైనస్వరుఖరతాదులచేత, కనుపట్టె = తోచెను.

పిడుగు తీక్షణతయు, వీటిమాధుర్యంబును, నెనుల్లమదంబును, మెఱుపుటన్నుల దీప్తియు, వడగండ్ల (సంభవము), బకముల (యభివృద్ధి), స్వచ్ఛోదకవర్ణంబును, ఎట్లాప్పుచుండెననఁగా, వానిని మేఘుఁడు లవణేక్షు సురా ఘృత దధిక్షీర శుద్ధోదక సముద్రములను త్రాగుటచే శాధిం చెనో యనునట్లాప్పుచుండెను. - మేతూత్పేక్ష - యథాసంఖ్యాలంకారమును గలదు.

‘అవ. తేషు మకా సర్వి ర్ధధి కీర జలార్థవాః’ అని సప్త సముద్రములు పురాణ ప్రసిద్ధములు. వర్షపున కావలభ్యమ క్రింగలభ్యమ కాంతి హెచ్చుట అనుభవసిద్ధము. ‘వాఃస్మతులక్తై’ - ఇట ‘వాఃస్మతికింకా’ అని పూర్వము ద్రక పాతము. ఇందలియేకవచనము ‘దీనిచేత’ అనుబహువచనాంతపదపరామర్శక తగియుండదు కావున దానిని ‘దీనిచేత’ అని మార్చవలయును. అహర్వచే ఆర్థగ్రహణమున ప్రయాసకలుగు నని ‘వాఃస్మతికింకా’ అను నేకవచనపాతము అందుసిద్ధమై యున్న బహుత్వముం బట్టి, బహువచనముగా ‘వాఃస్మతులక్తై’ అని మార్చబడినది. మత్స్యము ద్రవలు నాలుగువ్రాతే త్పు కములందు ‘లోనగు’ ననియున్న పాతమును ‘నాఁగల’ యని మార్చినారు. నేను ఈయేకవచనపాతమును బహువచనముగాఁ బఠించినాఁడను. ‘కరక’, ‘బక’ అనువోరాలుటయు శోభిల్లుటయు అనుక్రములే సందర్భానుసారమున నూహ్యములు. ‘అనెనాకొ’ - ఖరతాదులు వేలు ప్రకారమున నలవడనియంత స్ఫుటముగా నుండె నని భావము.

మ. తనిమం బచ్చ మెటుంగుగోచియు మణిధన్వోజ్జ్వలాపాథముం

గొని, పుట్టు గొడు గబ్బ నెప్పిపురియాకు ల్విప్పి శబ్దంబు మిం

చ, నతస్సారరజోబలిత్వమున నుచ్చస్ఫూర్తి మిం దన్ని వే

ఘననీలాంగుఁడు గాంచె బాదపతితోఁఘంబుక్ మరుత్ప్రప్తముక్.

105

ఘననీలాంగుఁడు = మేఘుఁ డనెడు నల్లనయ్య (నారాయణుఁడు - వామనమూర్తియనుట) తనిమక్ = సన్నదనముతోడి (సన్నపాటి దైన), పచ్చ మెటుంగు గోచియుక్ = సమపువన్నె గల మెఱపనెడి (పసుపుకాంతిగల) కాపినంబును, మ...ముక్ - మణిధన్వః ఇంద్రధనుస్సునెడి, ఉజ్జ్వలః = ప్రకాశమానమయిన, అపాథముక్ = మోదుగుఁగోలయును, కొని = గ్రహించి, పుట్టుక్ = పుట్టయందు - గొడుగు పుట్టగొడుగునెడి గొడుగు, అబ్బక్ = దొరకఁగా (దానిని ధరించి), నెప్పి పురియాకుల్ = నెమలిపురు లనెడి (పుస్తక) పత్రములను, విప్పి, శబ్దంబు మించక్ = విగ్రహగా ఉఱుముట యనెడి చదుపుటతో కూడుకొన్నవాడై, నత...నక్ - నత = అణగిన - స్ఫార = మిక్కుటమైన, రజః = రుమారమునెడి (రజోగుణముగలవాడైన) - బలిత్వమునక్ = బలిచక్రవర్తి కలవాఁ డగుటతోఁ గూడుకొని, ఉచ్చస్ఫూర్తిక్ = ఉన్నతమయిన స్ఫురణముతో (ఉన్నతముగా పెరుగుటతో), మిక్ = ఆకాశమును, తన్ని = అధఃకరించి, వే = కీఘ్రముగా. మ...ముక్ - మరుత్ = గాలియనెడి (దేవతచేతను - బ్రహ్మదేవునిచేత ననుట), సృష్టముక్ = సృజింపఁబడినదైన, పాద...బుక్ - పాద = వానకాళ్ళచే (పాదములయందు) - పతిత = పడిన - ఓఘంబుక్ = జలప్రవాహమును, కాంచెక్ = పడెను.

నీలమేఘుఁ డనెడు వామనమూర్తి మెఱపనెడిపచ్చగోచి దాల్చి, ఇంద్రధను స్సునెడు ప్రకాశమాన పాలాశదండంబులం బూని, పుట్టగొడుగునెడుగొడుగు ధరించి నెమలిపురు లనెడుపుస్తక పత్రములను విప్పి, ఉఱు మనెడిపతనధ్వని మించుచుండఁగా, రేగిన పెనుఘాళి యనెడి రేగిన రజోగుణాతిశయముగల బలిచక్రవర్తిని అణగించి, ఎత్తుగా మింటంజెలంగుట యనెడి ఊర్ధ్వముగా మింటిపైకిఁ పెరుగుట కలవాడై, గాలి కుదిలించుటచేత వానకాళ్లుగా రాలుచున్న నీటివెల్లి యనెడి దేవతాదత్తమయిన పాద్యజలప్రవాహమును పొందెను. - రూపకాలంకారము.

‘తనిమ’ - ‘నూత్నం’ దధ్రం కృశం తమ’ అను. ‘మణిః’ - రూ. మణి - ‘ధను క్షాపా ధన్వ శరాసన కోదణ్ణకాయక్’ అను. ‘నీలాంగుఁడు’ - ‘కేశవుఁడు నీలాంగుఁడు’ - ‘కృష్ణాని కేశవః నీలి

‘చీర శబ్దాబ్జరావణః’ కా.క.త. ‘ఓఘంబు’ - జలక్రవాహము. ‘పాతపలితాఘంబు’ - ఓఘ శబ్దములోనే సలిలార్థ మున్నందున ‘పలిత’ యమపాతము స్వీకరింపఁబడినది; ‘ఓఘో బృహత్తుస్సంరయే’ అమ. ‘మరుత్స్సప్తముక్’ - బలినిబర్హ జార్థము కామనమూర్తి పాదమును స్వర్ణము పెత్తెత్తిపప్పుడు బ్రహ్మ ఆయనపాదములను తనకమండబాదకముతో కడిగినాడు:-

‘తనపుట్టి లిది పొమ్మటంచు నజాఁడుం దన్నాభివంకేరచాం
బు విరీక్షించి నటించి యున్నతపడంబుం జూచి తత్పాదనే
చనముం జేసె-గమండబాదకములం జల్లించి, తత్తోయుమతో
విమపిథిక్ బ్రవహించె దేవనదివా విశ్వాత్ముక్తిప్రథక్.’ భాగవతము. ౮ (౬ - ౨౮).

క. ఘనవృష్టికరేన ఫణు లే | పున నలవల్చీకరంధ్రములు మూయఁగ నె
త్తినగొడుగు లనఁగ ఛత్త్రా | కనికాయం బవని నెల్లకడలం బొడమెక్. 106

ఫణులు = పాములు, ఘనవృష్టి కరణ = పెనువాన కారణముగా, ఏపునక్ = హెచ్చుగా, అలవల్చీకరంధ్రములు = వానిపుట్టలబొక్కలను, మూయఁగ నెత్తినగొడుగు లనఁగ, ఛత్త్రాక నికాయంబు = పుట్టగొడుగుల సమాహమ, అవనిక్ = భూమియందు, ఎల్లకడలక్ = అంతటను, (పుట్టలందెల్ల), పొడమెక్ = మొలచినది.

పాములు వానపెల్లును తమపుట్టలలోఁ జొరనీయక వానిక్రంతలను మూయుటకు పూనికతో నెత్తినగొడుగులో యన పుట్టలం దెల్ల పుట్టగొడుగులు పొడమనవి. — ఉత్పేక్షలంకారము.

‘ఏపునక్’ - సమయస్ఫూర్తితో నని భావము. ‘వల్చీ’ - అవి తమయిండ్లు గావున, అవివెల్లి యయిన నివసించుట కష్టమగు నని; ‘నికాయో నిలయో లక్ష్మ్యే సమదాయే సధర్మిణామ్.’ నానా.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుండు నిజస్ఫురణం బఱఁ గ్రూర మాపురోం
గారకయోగ మూడి తిరుగ, న్నకుటుంబముం దద్ద్రహంబు నెం
తే రుష ద్రొబ్బ నంతలును నింతలు నై పడు తన్నభశ్చ్యుతాం
గారశిశుప్రతానములకై వడి రాలె సురేంద్రగోపముల్. 107

మేఘుండు, మింటక్, సారెకుక్ = మాటిమాటికి, నిజస్ఫురణంబు = తనయొక్కయేపు, అఱక్ = నశించునట్లుగా, గ్రూరము = కీడు గలిగించునది, ఔ = అగునట్టి - పురోంగారకయోగము = పురోంగారక మనుపేరిగ్రహయోగము, ఊడి = పూనికతో, తిరుగక్ = తనకెదురుగా నుంచ రించుచుండఁగా, ఎంతేని రుషక్ = అమిత కోపముతో, దద్ద్రహంబు = ఆయంగారకగ్రహ మును, నకుటుంబము = కుటుంబముతోఁగూడ, ద్రొబ్బక్ = పడఁద్రోయఁగా, అంతలును = పెద్దగుంపులును, ఇంతలును = చిన్నగుంపులును, వి, పడు = పడుచున్న - తక్ నభః చ్యుత అంగార శిశుప్రతానముల కైవడిక్ = ఆయాకసముమండి అంగారకగ్రహముయొక్క నిసుగుల సమా హములు జాతినవో యనునట్లు, సురేంద్రగోపముల్ = ఆరుద్రపురుగులు, (ఇంతలును అంతలును వి = చిన్న మొత్తములును పెద్దమొత్తములునుగా), రాలెక్ = నేలకు రాలినది.

పురోంగారకయోగముచేత అశాశ్వప్తి కలుగును, అది మేఘునికి చేటు. అట్లు అతనికి చే టునట్లు అంగారకమండు మాటిమాటికిఁ బురోంగారకయోగముగా చరించుటం గాఁగి మేఘుండు

శ్రోతమునే ఆగ్రహమును పుట్టుకలుముగా నేలకు పడనుకగా ఆగ్రహముశ్రుతు మిగిలి శివ
పులు చిన్నగురవులుగాను పెద్దగురవులుగాను నేలం గూలివనో యనునట్లు ఆరుద్రపురుగులగురవులు
కావినవి. - ఉత్పేక్ష.

పురోంగారకగ్రహము గుర్రముగా ఎఱుగగా దమిడియంత యుండఁగాను, దాని శిశువులు
దానికన్నం జన్మవిగాను, అట్లే గుండ్రనివిగాను, దాన్నికన్న ఎఱుగగాను ఉండును; ఆరుద్రపురు
గులును, గుండ్రముగా చిన్నవిగా ఎఱుగగాను నుండును. కావున, వానిని ఆశిశువులకే పోల్చుట
మిక్కిలి సాంపు. శిశువులు తునియలేని, తునియలు ఆరుద్రపురుగులవలెనే గుండ్రముగా నుండునని
నిశ్చయము లేదు. మఱియు క్రిందఁబడి యిది చలించుచున్నవి, తునియలు చలంపనేరవు. కావున
'ఇంతలు నంతలు' ననుపదమునకు తునియలను ఆరముగాఁ జెప్పట సరిపడదు. అంగారకేంద్రగోప
ములు రక్తవర్ణములు. "శోణాని భౌమభీమానాః ... తామ్రంవిద్రుమశ్చబ్జమ్ | ... | నభేన్ద్ర
గోపభిద్యౌతాః ... శుకమర్కటయౌ యభిమ్." కా. క. ల. 'పురోంగారకయోగ' - 'పురోక్షార
త్వనావృప్తిః పురః శుక్రే ప్రవర్షతి.'

క. కాకోదరాహితీల వ | త్రికంబులఁ దూర్చె మెఱసి మేఘుం, డని గుం
పై కవగొని పొగడె ననఁ | భేకధ్వను లెసఁగె వృత్త భేదానుకృతిఁ. 108

మేఘుండు, కాకోదర అహితీల = తమకు శత్రువు లయినపాములను, మెఱసి = మెఱు
పొంది, వత్రికంబుల = పుట్టలయందు, తూర్చె = తూఱునట్లు కావించెను, అని = అనెడు
కృతజ్ఞతగలవై, గుంపు వి = సంఘీభవించి, కవగొని = రెండు తరగతులుగా వీర్పడి, పొగడెను
అనఁ = మేఘుని స్తోత్రము చేయుచున్నవో యనునట్లుగా, భేకములు = కప్పలు, వృత్త భేద
అనుకృతి = వేఱువేఱు ఛందోవృత్తములను అనుకరించుచు, ధ్వనించె = అఱచెను.

మేఘుండు కప్పల శత్రువు లయినపాములను మెఱపు మెఱయించి పుట్టలలో దూర్చె నని
కృతజ్ఞతవహించినవై కప్పలు గుంపై మేఘునిఁగూర్చి సంఘమై రెండు బృందములుగా వీర్పడి ఒక
బృంద మొకయించుక పలుకఁగా రెండవబృందము మఱియొకయించుక పలుకుటయు, మరల
మరల నట్లే స్తుతించినవో యనునట్లుగా వేఱువేఱు వృత్తముల నవలంబించి ధ్వనింపం దొడంగి
నవి. - ఉత్పేక్ష.

అసమయమున కప్పలు ఎదురెదురు బృందములుగా అఱచుచుండుట యెట్లుండె ననఁగా -
మునిపీఠాకరుని లవణాసురుని శత్రుఘ్నుఁడును, అట్టివానిని నరకాసురుని శ్రీకృష్ణులవారెను,
వధించిరే. అట్లే ఏప్రభువేని పాధుబాధకులను తెగటార్చిన, బాధపడినయాపాధువులు సంఘముగా
పోయి యాప్రభువు నెదుర్కొని, తాము రెండుబృందములై వేదానువాకములను చిన్నచిన్న భాగ
ములుగా శ్రుంచుకొని, ఒకబృందము ఒకభాగముం. బలికినవెంటనే రెండవబృందము రెండవ
భాగము బలుకుటగాను, ఒకబృందము పలుకునప్పుడు రెండవది విశ్రాంతికై యూరకుండుట
యంగా, ఆపాలకుని ఎట్లు స్తుతించుతో అట్లే మహాపకారిని మేఘుని కప్పలు తమశత్రువులయిన
పాములను పుట్టలలో దూర్చి వైచినందులకుఁగాను కృతజ్ఞతచే నుతించుచున్నవో అనునట్లుండెను;
అని తెలివిడి.

'వత్రికంబులఁదూర్చె' - పుట్ట నెక్కుట = పరాజయమును ఒప్పుకొని కరణువేడుటయే.
రంగరంగులా మొఱువినఁబడెడు గావున ఇట్టివాడుకలు కల్పింపఁబడినవి. కావున నిటు పరాజయ

కుంఠించి యనిభావము. ఈజేత బెట్టిదముగా పోరాడియిల్లార్చినాడని - 'మెఱసి' (తక్కువ), అనగా వృష్టమాత్రుడై; కనబడఁగానే కాకోదరంబునెడి భేకకత్తువులు పరాజయమొప్పుకొని కరణు వేడఁదొడంగిరని యితని ప్రతాపోత్కర్షణ వర్ణనము; మెఱపును పాములు చూడలేవు, దీపపు వెలుతురుంగూడఁజూడలేవు. రాత్రి యింటం బాము కనబడిన, అది ఎటుకదలిన నటు దీపము నడ్డునూపి, పోనియక అఱిపి, కొట్టుట కవరేని వచ్చునందాఁక రెండుగోడలమాల నిలిచియుండునట్లు చేయుట ప్రసిద్ధము. మెఱపు మెఱయుఁగానే చూడలేక పాములు పుట్టలలోఁ జొచ్చును. 'గుంపె' - భేకజాతికల్ల ఏకకాకోదరంబును ప్రబలకత్తు వగుటచేత ఆజాతివి అన్నియుఁ బొగడం జేరెననుట. వృత్త భేదము లెట్లనఁగా - 'ముద్దపవ్ ముద్దపవ్' - ఇవి మృగీ వృత్తమున రెండు పాదములు; 'తీసుకరా, తీసుకరా' - ఇవి బింబవృత్తమున రెండుపాదములు; 'తేరాపో తేరాపో' - ఇవి వారివృత్తమున రెండుపాదములు. మందూకవృత్తములు ప్రాయికముగా సుమవృత్తములుగానే యుండును. 'వాయు దుగ్ధ దీప మణ్ణాకాదీనాం సర్వః శత్రుః' అని కా. క. ల.

తే, మొగిలు మైచీకటుల నెక్కు జిగిమెఱుంగులఁ

బగలు రాతిరి రాతిరి పగలు చేసె;

సకలమును నిద్రపుచ్చు కేశవుని నిద్ర

పుచ్చుఘనునకు నిట్టి దద్దుతమె తలచె!

109

మొగిలు=మేఘము, మైచీకటులఁ=తనమేనియిరులు చేతను (నైల్యము చేత ననుట), ఎక్కు జిగిమెఱుంగులఁ = నిగుడుచున్న వైనదాల్లల మెఱపుల చేతను, పగలు = పగటిని, రాతిరి = రేయిగాను, రాతిరి=రేయిని, పగలుగాను, చేసెఁ=కావించెను, తలఁపఁ=అరయఁగా, సకలమును=సమస్తమును, నిద్రపుచ్చుకేశవునిఁ = నిద్రింపఁజేయు (లయమొందించు) నారాయణుని, నిద్రపుచ్చుఘనునకుఁ = నిద్రింపఁజేయుమేఘునికి (అతనికన్ననుమహిమోన్నతుని కనియు), ఇట్టిది = ఈపాటికాలవిపర్యయము గావించుట, అద్భుతమె = అశ్చర్యమ (అశక్యము కాదనుట).

మేఘుఁడు తనయొడలినలుపనెడి చీకటిచేత పగటిని రాత్రిగా మార్చెను; అట్లు నిగుడుచున్న తన జిగి మెఱపులచేత రాత్రిని పగలుగా చేసెను. ఆలోచింపఁగా ఎల్లలోకములను నిద్రపుచ్చువాఁ డైనశ్రీహరిని నిద్రపుచ్చు మహిమోన్నతునికి మేఘునికి ఈపాటి కాలవిపర్యయ కరణము ఒక యెక్కువ పనిగాను. - కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము - యథాసంఖ్యంబునుం గలదు.

మబ్బునలుపుచే పగలు రాత్రివలె చీకటిగా నుండెను, మెఱపులచే రాత్రి పట్టపగటివలె వెలుతురు గలిగియుండెను - అని భావము. నిద్రపుచ్చుట కేశవ పక్షమున లయమొందించుట.

'నాభిప్రరూఢామృదుహాసనేన ! సంస్తాయమానః ప్రథమేన ధాత్రా'

అమం యుగానోచితయోగనిద్రః । సంస్కర్త లోకాత్ పురుషోఽధికేతే.' రఘు.

'సంధత్య సర్వధాతాని కృత్వా చైకావర్ణవం జగత్'

బాలః స్వపీతి యత్సైక స్తస్మై మాయాత్తనే నమః.'

కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము:—

'త్రయత్యమితే నవ్యా । రామననము కావ్యపూర్వ కాథాపత్రిక'

నీమోచి-విధిజీవము । నే మోచుచు నన్యజీవ మెదపు టదిదియే.' అలం.

మేఘము శేషపుని నిద్రపుచ్చు ననుట - కర్నార్ధపున ఆదేవుడు నిద్రించుచుండును. ఇందులకు
ంగం. టీక చూ.

తే. ధూలి యడఁగిన మఱి మింటఁ దోచె శంప,
జలధరద్రోణి మన్ను పర్జన్యఁడెత్తి
ఖనది ఖశ్రీవిభూషేచ్ఛ గడుగ మెఱయు
మృదుమహిగతనసురజోరేఖ యనఁగ.

110

ధూలి = దుమ్ము, అడఁగిన = రూపఱఁగా, మఱి = వెంటనే, పర్జన్యఁడు = ఇంద్రుఁడు,
జ...ణి - జలధర = మేఘమనెడు, ద్రోణి = దోనెయందు, మన్ను = మట్టిని, ఎత్తి =
ఎత్తి పెట్టుకొని, ఖ నది = మిన్నేటియందు, ఖ శ్రీవిభూష ఇచ్ఛ = ఆకాశలక్ష్మికి భూష
ణముచేయఁ గోర్చిగలవాఁడై, కడుగ = జలగడుగఁగా, మె...ఖ - మెఱయు = అందులో
మెఱయుచుం గానిపించిన - మహిగత = భూమియందుండినదైన - మృదు వసురజః = మెత్తని
పనిఁడి పరాగముయొక్క - రేఖ = చాలు, అనఁగ = అనునట్లుగా, మింట = ఆకాశ
మందు, శంప = మెఱపు, తోచె = ఆగపడెను.

భూమిలో ధూలి ఎగిసిపోవుటయు, ఆనంతరము మేఘమున మెఱపు మెఱయుటయు
ఎట్లుండె ననఁగా - దేవేంద్రుఁడు ఆకాశలక్ష్మికి నగలు చేయించుటకై భూమిలోనిమట్టిని ఎత్తి
మేఘ మనెడు దోనెలోఁబెట్టుకొని ఆకాశగంగలో జలగడుగఁగా, అందలిబంగారపు రేణువులు
ఒక్కడం గూడుకొని రేఖగా మెఱయుచుం గానిపించెనో యనునట్లుండెను. - ఉత్పేక్ష
లంకారము, రూపకానుప్రాణితము.

‘శంప’ - ‘శమ్పా శత ప్రాచీనాద్విద్యారావత్యః క్షణప్రభా’ అను. ‘ద్రోణి’ - దోనె -
జలగడుగువాఁడు మన్నుంచుకొని నీళ్లు మాటిమాటికిం బోయుచు గాలించుటకు ఆధారభూతమై
దొన్నెయాకారముగా నుండునొకపాత్రవిశేషము. - ఆకాశలక్ష్మికి నగలు ఇంద్రుఁడు చేయింప
నేమి యన - ఇంద్రుఁడు ఆకాశమునకు పతి: —

‘రజ్జవల్లరి మీఁదఁ బ్రణయంబు గలదేని | యంతరిక్షంబేలు హరివరించు.’ శృం.నై.4(78).
‘యది త్వ మద్భుతమనా వినా నలం | భవే ర్భవనీం పతి రన్తరిక్షగామ, .
దివి స్థితానాం ప్రధితః పతి స్తతో | హరివ్యతి న్యాన్య ముపేక్ష లే హి కః’ నై. 9.
‘ఖలక్ష్మి’ - ‘నభోన్తరిక్షం గగన మనన్తం సురవర్త్య ఖమ’ అను. ‘ఖనది’ - ఆకాశగంగ
యందే - ఆకాశలక్ష్మియెదుటనే.

తే. స్థూలపరివక్షకాననోదుంబరాగ్ర
రంధ్రముల వాననీరు సొరంగ వెడలె
మశకపంక్తులు దావధూమంబు లణఁగ
రచ్చ నేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనఁగ.

111

స్థూ...లక్ - స్థూల = వలుదలు - పరివక్ష = పండినవియునైన - కానన ఉదుంబర =
అడవిమేడిపండ్లయొక్క - ఆగ్ర = ఉత్పేక్షాగమందలి, - రంధ్రముల = కన్నములనుండి,

వానీరు, చొరంగు = దూఱుగానే, మళక పంక్తులు = దోమలవంటివి - దాదామంతులు =
కార్చిచ్చుల పొగలు, అణగ = రూపంగానే, విక్రాంతి = క్రమదీర్ఘకానుటకై, రచ్చ
నేయంగ = వెలువడినవో యనునట్లుగా, పెడలె = వెలువడినది.

లావులై పండిన యడవి మేడిపండ్లలోనికి వానీరు నెల్లికన్నపుదారిని దిగగా, అందున్న
దోమలు అబాక్కలలోనుండి బాణులుగా వెలువడుట యెట్లుందె ననగా, దావాన్నులు చల్లాఱి
వానిపొగ లణగిన వని తెలిసికొన్నవై ఆదోమలు సుఖముగా వికాలప్రదేశములందు క్రమతీత
రచ్చచేయుద మని పెడలివనో యనునట్లుండెను.

‘నూల’ - కఠోదకము దోరగాయవీడం బడి యింకుటచే కాయ పెద్దదిగా ఎదుగును.
‘కాననోదుంబర’ - వర్షకాలపుఁ జల్లగాలికి అడవిమేడి పండును.

‘త్యన్నిచ్చన్దోచ్చసితవసుధాగనసంపర్కరమ్యః

ప్రొత్తొరన్ద్రధ్వనితసుభగం దన్తిభిః పీయమానః

నీచై ర్వాస్యత్యుపజగమిషో దేవభార్యం గిరిం తే

కీతో వాతః పరిణమయతా కాననోదుమృరాజామ్.’

మేఘు

‘ఉదమ్మరో జన్తుఫలౌ యజ్ఞాత్తో హేమదుగ్ధకః’ అమ. జంతుఫల మనుటకే ‘మేడిపండు చూడ
మేలిమై యుండును । పొట్ట విచ్చి చూడఁ బరుగు లుండు’ అనుట. ‘అగ్ర’ - వానవరియుట
పైనుండి గాన ఊర్ధ్వభాగమునందలి బిలములదారిచే నీరు సొచ్చును. ‘చొరంగ పెడలె’ - నీరు
నిండిన నిలువం జోటుండదు గావునను, నిలిచిన, మునుకచేతనో చలిచేతనో చావు గలుగుముగావు
నను. ‘పంక్తులు’ - కన్నము సన్నముగావున ఒకటివెంబడి నొకటిగానే వెలువడవలయును. -
‘ధూమంబులణగ’ ధూమములు వానికి ప్రాణహరములు గావున.

‘అటు చూడు మితని బాహరణికలు । వైరిధరణీశమళకసంహరమునకు..... ।

కారణం బైనధూమచేఖయునుబోని । ఘనశరాసనగుణజాంకము ధరించు.’ శృం. 5 (౪6)
‘అణగ’ - అడగిన వని దోమలకు ఎట్లు తెలిసినది? వానీరు చొరంగా తెలిసినది. ‘ధూమంబు
లడగ’ అంతవఱకు పొగచే కన్నులు మండు నని వెఱచి దాగియుండినవి. ‘రచ్చ’ - భార్యము
పండ్లలో ఇటుకటములో నుండునవిగావున సుఖగోష్ఠిలేదు; వెలుపల నిపుడు కలిగినది. ‘విక్రాంతి’ -
పండ్లలో నున్నంతసేపు ఇటుకటముచేత శ్రమమే. ‘రచ్చ’ - రథ్యాశబ్దభవము.

సగ్ధర. గ్రావాలం గేతకోరకకుటజరబోరాజి దూర్వాంకురశ్రీ

తో వీక్షింపన్ దినానుత్పత్తి మటువడుచుం దోచు, చిట్టా తిరోభా

వావిర్భావంబులం బాయక పారయ నభస్యాభ్రము ల్గప్పి, పై నెం

తే విప్రై పింఛికల్ బర్హిణులు దిరుగఁ, బెల్లింద్రజాలంబుఁ జూపెన్. 112

నభస్యాభ్రమూర్ - నభస్య = భారపడమాంపు - అభ్రమూర్ = మేఘములు, (పా.
‘నభస్యాభ్రమూర్’ - అభ్రమూర్ = మేఘములు, నభస్య = ఆకాశము), కప్పి = ఆవరించి,
గ్రావాలం = కొండలయందు, పైక = ఊర్ధ్వప్రదేశమందు, బర్హిణులు = పెనుళ్లు, పింఛి
కలు = తమపురులు, పింఛేని = మిక్కిలి, విప్స వి = విప్పుబడినవై (పురులను విప్పుకొని), తిరు
గఁ = సంచరించుచుండగా, వీక్షింపన్ = జనులుచూచుచుండగా, దిన అనుత్పత్తి = పట్ట
పగలు ప్రత్యేకమునను, కేత...జ - కేతకోరక = మొగలి మొగలయొక్క (పువ్వులయొక్క

అనుటయు) - కుటక = కొండకులైలయొక్కయు - రణ = కరాగమయొక్క - రాజ = మొత్తము, దూ...తోక - దూర్వా = గరికయొక్క - అంకర = మొత్తయొక్క - క్రోతోక = కోధతో, మణుపడుచుక = కనబడకపోవుచును, తోచుచుక = కనబడుచును, ఇట్లు = మణుపడు నట్లును దోచునట్లును, టో = అగుటయనెడు, తిరోభావ = రూపణుటను, అవిర్భావంబులక = పొడవగుటను, పాతక = నిరంతరము, పారయక = పొందునట్లుగా, (పొందించుట యనెడి) ఇంద్ర జాలంబు = కనుకట్టువిద్రును, పెల్లు = అగ్గలముగా, చూపెక.

మేఘము ఆకాశము నావరించుటయు, నెమళ్లు పురివిచ్చి ఆడుటయుం గలిగినయోగముయము నందు కొండలలో మొగలి కొండమలలై పుష్పాడియు గరికయొక్క పసరువన్నెయును పట్టపగలే చూచుచుండఁగానే త్సణము మణిగిపోవుట, త్సణములో మరలం గనబడుటయు నెట్లుండెనఁగా, మేఘము గారడీవానికలెను, పురులువిప్పిన నెమళ్లసంచలనము వాడు నెమలికుంచె నాడించుట కలెను, ఆపుష్పాడియు గరికవన్నెయు పగలే త్సణత్సణము దృశ్యాదృశ్య మగుచుండుట వాడు తనవిద్యావిశేషముచే వానింబుట్టించుటవోలెను మాయముచేయుటయుం బోలెను ఒప్పుచుండెను. బగుమంబును గరికయు నెమలికుంచెలును ఇంద్రజాలసాధనములు. — రూపకాలంకారము.

ఆపుష్పాడియు ఆగరికవన్నెయు అదృశ్య మగుట మేఘము వరించుచున్నప్పుడును వానికి ఎండ వెలుతురు తగులనప్పుడును, దృశ్యము లగుట వర్షణము లేనప్పుడును ఎండ వెలుతురు అంది నప్పుడును అని యూహించునది. 'గ్రావాణో శైల పాషాణో' అను. 'కోరక' - మొగ్గలోని పుష్పాడి పర్వదు, వికసిల్లి విస్తృతమైనపువ్వులోనిది పర్వదు, కావున లక్షణచే పువ్వని యర్థము చేసికొనవలయును. 'కలికా కోరకః పుమాక' అను. 'కేతకి వర్షావసమ మని చెప్పియున్నాము. కుటజంబు నట్టిదే: — చూ. కావ్యానుకాసనము. —

'దళక్కుటజకుట్టలః స్ఫుటితసిపపుష్పౌత్కరః | నవప్రసవభానకః ప్రథితమజ్జారి ఖిణ్ణః
కదమ్మకలుమమ్మరః కలితకేతకికోరకః | చలన్నిచుగ్గసంచయోహరతివస్త్రపుష్పార్థయః' -
'నభస్యము' - 'స్య ర్భస్య ప్రాప్తపద భాద్ర భాద్రపదాః సమాః' అను. - 'నభస్యాభములు' -
ప్రావణభాద్రపదమాసములు రెండును వర్షద్రవగుటచేత ముదిరినవర్షామేఘము లనుట. మాకు దొర కిన వ్రాతపుస్తకములం దన్నిటను ఈపాతమే యున్నది. 'ఇంద్రజాలము' - ఇంద్రునిమాయ అని వ్యుత్పత్తిర్థము. 'జాలం గవాక్ష ఆనాయే షారకే దమ్మ బృందయోః' మేది.

తే. గిరులఁ దటజంబుతరువులఁ దొరఁగుపండ్లఁ

బుట్టై జంబూనదులు; గానఁ బొదవు మొగిలు

మేన నవి సోకునెడలు గామితిఁ దటిచ్చ

లంబునను శుద్ధజంబూనదంబు లయ్యె.

గిరులక = కొండలయందు, తట జంబు తరువులక = దరలయందలి నేరేడు వృక్షముల నుండి, తొరఁగుపండ్లక = రాలుఫలములనుండి, జంబూనదులు = జమ్మేలులు, పుట్టై గానక = జనించి నవి గాన, పొదవు మొగిలు మేనక = ఆగిరులను కమ్మకొనెడిమేఘము నొడలియందు, అవి = ఆపండ్లు, పోఁకునెడలు = తగిలినట్టిప్రదేశములు, గామితిక = శ్రేష్ఠముగా, తటిక ఫలంబునక = మెఱుగునెడి మిషచేత, శుద్ధజంబూనదంబులు = మేల్ బంగారములుగా, అయ్యెక = చూపినవి. [కొండలు -

కానక = ఆడవిలో, గిరులకుటజంబురయ్యలకు = కొండలదరులయందలి నేరేడుచెట్టులనండి - అని యన్వయించురు.]

కొండల దరులందలి జంబూవృక్షములపండ్లు రాజుగా తద్రసముచేత జంబూనదులు పుట్టి నవి గావున మేఘములు అగిరులను కమ్ముకొనగా వాని ఆఫలములు పోకగా, ఆపోకినయెడల మెఱపుల నెడి మిషచేత బంగార మాయెను. — కైకవాపన్నుత్పలంకారము.

‘గిరుల... ఆయ్యెక్’ - గోళాధ్యాయమున —

‘జమ్బూఫలావళిగళద్రస సంప్రవృత్త జమ్బూనదీజలయతా మృదధూ తున్వరమ్ ।

జామ్బూనదం హితదతః, సురసిద్ధసంఘాః శశ్వత్పిబన్త్యమృతపానపరాజ్ఞుభాస్తత్.’
ఒక్కనది అట్లు జనించినను ఈ చెప్పిన బహుత్వము కవి ప్రాధినిధము. ఈ క్రిందిభాగవతోక్తినిట ననుసంధించుకొనునది. —

ఆ. ‘మేరుమందరములమీఁద జంబూఫలం । బులు మహాగజాభములుగ వ్రాలి
యవినినంతఁ దద్రసామృతంబల్లిన । నమ్మహానగంబునందుఁ బాడమి.’

క. ‘అనుపమ మగు జంబూనది యనుపేరను వెలసి లీల నరుగుచు నంతఁ

ఘనత నిలావృతవర్షము । పనుపడఁ దడుపుచును ధరణిఁ బ్రకపించుఁ దగఁ.’ (25).

ఉ. ‘అనదిసీలఁ దోగి పడ నైననుమృత నిలార్కసంస్పృశిక్

బూని కడు నిష్పాకమునఁ బొందుచు శుద్ధసువర్ణ మైనజాం

బూనదనామ మొంది సురముఖ్యుల కెల్లను భూషణార్హ మై

మానుగ వన్నె మించి కడు మంచిదియై విలసిల్లు నెంతయుఁ.’

‘త్వయ్యాసన్నై పరిణతఫలశ్యామ జమ్బూన నాస్తాః’

సంపత్స్యితై కలిపయదినసాయిహంసా దశాఞ్గాః’

మేఘ.

‘జమ్బూకుంభా ప్రతిహతరయం తోయ మాదాయ గచ్ఛేః.’

మేఘ.

‘ఫలభిరపరిణామశ్యామజమ్బూనికంభాః । ఫలితరసుతరక్తా ముత్తరేణ స్రవన్తిమ్ ।

ఉపరివిఘటమానప్రాథతాపిచ్ఛనీలః । శ్రయతి శిఖర మద్రే రూఢితన స్తోయవాహః.’

అనిమాలి.

‘జంబూనది’ = జమ్మేలు = నేరేలేలు; (జంబువు వారి కను. —)

‘గామితిక్’ - ‘సురముఖ్యుల... యక్’ అనునదృఢ భాగవతోక్తిని నూచించుచున్నది;

‘గామితిక్’ అనుపదములు నిస్సారములుగా నుంటచే పాఠ మిట్లు ఊహింపఁబడినది. శ్రేష్ఠము అను నర్థము శబ్దరత్నాకరసమృతము. ఎడలుగాక్ గామితిక్ = చోట్లుగా గామితిగా అని కొండలు చెప్పుదురు.

తే. సురభిబడిఁ జన్న సప్తలాశోకకమల

కువలయామ్రాలికిఁ గదంబకుటజనీప

కకుభయూధిక లను సాయకములు మరున

కేను గల్గి కేదఁగిసురె యెక్కు డయ్యె.

మరునకుక్ = మస్తథునికి, సురభిబడిక్ = వసంతమువెంబడి, చన్న = పోయిన - సప్త...

కిక్ - సప్తలా = ఐదులాది - అశోక = కంకళి - కమల = తామర - కువలయ = కలుక - అమ్ర =
మాచి - అలికిక్ = అమృతపువ్వుల - బాణముల) సమాహమనకు, (బదులుగా వర్ణింపు నందు).

కళం...లు - కడల = కడిమి - కుటక = కొండమట్ట - నీప = ధారాకదంబము - కమధ = ముద్ది - యూధికలు = అడవి మొల్లలు, (ఈశ్రవ్యులు), అను - పాయకములు = కాణములు, ఏను = బిడు, కలిగి = లభించి, గోడగిగుర = బంగారు మొగలి (రేకు) కటారి, పెక్కుడు = అధికము (అంతరాయధము), అయ్యెకా.

ఈముకువులో మదనునికి విరహులగుండియల నవియించుటకు వసంతర్తుబాణధూతము అయిన నవమాలికాది పుష్పములు అయిదును లేకపోయినను, వానియంతజయము కలిగించు బాణములుగా కఠింబాదివసుములు, విడు కలిగెను; ఇవిగాక కరకర కోయటకు పసిండి మొగలియను చురక త్రి యొకటికూడ దొరకను. — పరిణామాలంకారము. ఆయామని పుష్పములు విడివిడిగా లేక ఈవానకారుపుష్పములు అయిదును కామోద్దీపకము అనియు, పైగా మొగలి వాని కన్నను ముత్యక మనియు భా. వసంతముకన్న వర్షర్తువే విరహిడుస్సహముగా నుండె ననుట.

‘అరవింద మశోకం చ చూతం చ నవమాలికా’

నీలోత్పలం చ ప ఙ్గానై పద్మబాణస్య పాయకాః.’

అను.

మొగలితూపులకు - ‘విరహిజనవృద్ధయచ్చేదనక్రియా క్రకచంబులు వియోగి మరవిదారణ వ్యాపారకర్ణి వారాచంబులు పాంథజనవృద్ధీకమాచకళలాకలు నగు కనక కేరకీజాతంబులఁ జేరం జనుదెంచి’ అని నైవధ్యములో మొగలితూపువర్ణన. ‘ధారాకదమ్బా నీపఃస్యా ద్వర్తులస్తు కద మ్బుకః’ అని నీపకదంబములకు భేదము. మఱియు - ‘త్వత్సంపర్కా త్పులకీతఞ్చ ప్రాథమ్యైః కదమ్యైః’; ‘నీపం దప్యై హరితకపీళమ్’, ‘వ్రజ వననదీతీరజాతానిషిచ్చి స్తుద్ధ్యానానాం నన జలకణై ర్యూధికాజాలకాని’ అను మేఘవచనములచేత నివి వార్షికము అని స్పష్టము. - ‘కమధ మను’ వార్షికమే;

‘సోయం కైః కమధసురభి ర్మాల్యవా న్నామ యన్తిక’

నీః స్నిగ్ధః శ్రయతి శిఖరం నూతన స్తోయవాహః.’

ఉ. రా. చ. 1

‘సురకటారి పిడెం బనశోభిలునుగ | రాసి నామంబులై నిటలాగ్ని నేత్ర’ అం. భా. 2 - (214)

క. నటనపరకేపాత్ర | స్ఫుటయవనిక లన మొగిళ్లు పొదవెక్ భూభృ

త్రటుల, నవి యాకు దిను చిట | పొటరవము నెలంగె దాళములచప్పుడు నాక.

నట...లు - నటనపర = నాట్యమందు వ్యాపృతము లైనట్టి (నటించుచున్న - అనుట) - కేకీ = నెనుళ్ల నెడి, పాత్ర = నట్టువులయొక్క - స్ఫుట = వ్యక్తమైన, యవనికలు = పరదాలు, అనక = అనునట్లుగా, మొగిళ్లు = మేఘములు, భూ...లక్-భూభృత్ = కొండలయొక్క (తొండయొక్క అనియు) - తటలక్ = చఱియల (నెనునాట్యకాలల)ను, పొదివెక్ = కప్పెను, అవి = ఆమేఘములు, అట దిను చిటపొటరవము = చెట్లయావలను భక్షించుటలో కలుగునట్టి చిటపొట యనెడుశబ్దము, తాళములచప్పుడునాక = కాలక్రియామానముల శబ్దములోయనట్లు చెలంగె = బప్పెను.

కొండ లనెడిరాజుల చఱియ లనెడిప్రేక్ష్యహములందు ఆడుచున్న నెనుళ్ల నెడిపాత్ర ములతెరలో యనునట్లు మేఘము లొప్పుచుండెను; అవి చెట్లయావలను మేనెడిచిటపొటశబ్దము తాళమువేయు చప్పుడో యన నొప్పుచుండెను. — రూపకానుప్రాజ్ఞితోత్సృజనంకారము.

‘యవనికలు’ - ‘ప్రతిపీఠా జవనికా స్వా త్రిరస్కరితే చ సా’ అను. ‘యవనికా’ అతి యాంధ్రలిపిపుస్తకములోనిపాఠము - ‘యవన్త్యస్యామ్’ దీనియందు కలసికొందురు - అని, వ్యుత్పత్తి. ‘యవోమిశ్రణేమిశ్రణే చ’ కవికల్పద్రుమము. - ‘జవనికా’ - ‘జవన్త్యస్యామ్’ దీనియందు త్వరపడుదురు. - ‘జారంహసి’ క. క. ద్రు. యవనికాశబ్దముంబట్టి హూణవిద్యాప్రవిష్టు లిదానీంతనులు కొందఱు రూపకరచనాప్రయోగములను మనభూర్యులు యవనుల (గ్రీకుల) నుండి నేర్చినా రని వచించుదురు. కాని యీరండుశబ్దములను సంస్కృతభాషాపులనుండియే వ్యుత్పన్నములనుగా భూర్యులు తెలిపియున్నారు. ‘భూభృత్’ - ‘భూభృ ద్భూమిధరే నృపే’ అను. ‘తటు లకా’ - ఈశబ్దముచేత ఏకదేశవివర్తిరూపకమర్యాదచే రంప్రదేశములు నూచితములు.

‘ఆవదను’ - పెద్దలు ఒకానొకరు, మబ్బు ఆవలను తినునా? యని శంకించి, ‘ఆవదను’ అని పఠింపఁదలకొనిరి. ‘తిను’ పాఠమే సరిగాని ‘తను’ పాఠము సరిగాదు. ‘మేఘములు కొండలలో మేయును, సముద్రములో నీరు ద్రావును’ అని లోకులు చెప్పదురు. తదనుగుణముగా నిటం గతనము. తినుట వాస్తవమే; ఎట్లన - కొండజనులు వర్షకాలమున విస్తృతమైనగాను ఆముకొనుటకు ఆవలకట్టలం దెచ్చిన, ఆయాగ్రులయందు మొట్టులును ఉండును; కడమకాలములందు అవి యుండవు; వారిని మంచియౌకులను తెప్ప న్న, ‘దొరకవు, ఇప్పుడన్నియు మబ్బుతిన్నయౌకులే’ అని చెప్పదురు. మేఘములయొక్క జలబిందుల శైత్యాతిశయముచే అవి పడినచోట్ల ఆవ మాడును; మాడినచోట్ల బోక్కు లేర్పడును. ‘తాళముల’ - ఒక్కొక్కదానిశబ్దమును ప్రత్యేకముగా తెలియనట్లు రాలుచున్న వానచినుకులను చిటపాటచినుకు అందురు. ఆవలమీఁద పడినచో ఆశబ్దము ఆత్మే (చిటపాట) అనియే తప్పక వినఁబడును. వానిని తినుశబ్ద మను లోకవ్యవహారము ననువదించి కవి తాళధ్వనిగా నుత్పేక్షించినాఁడు. మఱి యాతాళములు ఖంగు ఖం గనిప్రాయం కంచుతాళములు గావు; ప్రానిపలకతోఁ జేసిన చిటితాళములు, అట్లని చిటపాటధ్వనిసాద్యశ్యముచేఁ దెలియుచున్నది.

చ. జలధర ముప్పుతోఁ బులు పొసంగు రసం బని యప్పయోధి నిం

పాలయంగఁ గ్రోలి, పై దధిపయోధియుఁ గ్రోలంగఁ, బ్రాచి దొటఁ బె

స్థులునుఁ గరుళ్లు గ్రాయ, నవివో వడగండ్లన రాల్చె, గానిచో

నిలఁ బడ వానిఁ దిన్నయపుడే చలిపండ్లు వడంగ నేటికి?

116

జలధరము = మేఘము, ఉప్పుతోఁ = ఉప్పుగలిపిన, పులుసు = పులుపు, రసం బొసంగు నని = రుచిని ఇచ్చును (రుచిగానుండును) అని, ఆప్పయోధి = ఆ (యువపీఠి) సముద్రమును, ఇంపు ఒలయఁ = స్త్రీతి వ్యాపించునట్లుగా (స్త్రీతిపూర్వకముగా), క్రోలి = త్రాగి, పైఁ = దాని మీఁద, దధిపయోధియుఁ = పెరుగుసముద్రమునుగూడ, క్రోలంగఁ = త్రాగి, ప్రాచిదిబొటఁ = (ఆదధిసముద్రము) పురాతనముది అయినందున, పెనుబులుసుఁగరుళ్లు = రొడ్డుఁబులుపుగల గడ్డలను, గ్రాయఁ = నెడలనుమియఁగా, అవివో = ఆగడ్డ మహా, వడగండ్లు అనక = వడగండ్లనుపేర, రాల్చె = పడినట్టి; కానిచోఁ = ఆమాటసరిగాదేని. ఇలక = భూమిమీద, పడఁగానే, వానిక = అవడగండ్లము, తిన్నయపుడే = భక్షించినతర్వాత, చలిపండ్లుపడంగక = పండ్లు గిట్టుకొనిపోవుటకు, ఏటికిఁ = మేఘవారణములేదు.

పుల్లనిభోజ్యము ఉప్పుతోమిశ్రమయినదో కరము రుచించునుగావున, ఆతలంపుతో సముద్రుడు ముందుగా ఉప్పుసముద్రమును త్రాగి వీడక పెరుగుసముద్రమును జాబ్బిగా, ఆపెరుగు వీసాటిపూచిదో అగుటచేత దానిపులుపును ఆసముద్ర పునీటియొద్ద భేదింపలేమిచేతను, ఆప్రాచివాసనయు ప్రాచిదచియు దుస్సహ మగుటచేతను, వెంటనే మేఘుడు దానికరుళ్లను (అనగా త్రాగునప్పుడు పెద్దపెద్దగడ్డలచే పెరుగుగడ్డ గండము రాకుండ నమలి చిన్నచిన్న కండలుగాఁ జేసి మ్రింగిన యాకండలను) వాలించేసికొనఁగా, అతే వడగండనుపేర నేల రాలినవి. ఈమాట నిజముకానిదో ఆవడగండను నోట వైచికానఁగానే చలిపండ్లు పడుటకు కారణము లేదు.

‘అప్పయోధిక’ - ‘అ + పయోధిక’ అని ఛేదము చేయవలయును, ‘అవ్ + పయోధిక’ అను ఛేదము సరిగాదు. శుద్ధోదకసముద్రము వేలే యున్నందున, పయోధికబ్దము రూఢిచే సముద్ర మాత్ర వాచకముకావున ‘దధిపయోనిధి’ యనుట నిరాశ్చేపము. పయస్ + ధి = పయోధి = ‘ఇంపు’ - పెరుగును రుచించిగా జాబ్బవచ్చుననువాకచేఁ గలిగిన ప్రీతి - ‘ఒలయ’... ఇంపాలయ, ‘రసంబు’ - ‘రసో గన్ధరసే స్వాదే తిక్తాదౌ వివరాగయోః | శృక్వారాదౌ ద్రవే వీర్యే దేవాధాత్వమ్ముపారదే.’ మేదిని. ‘ప్రాయ’ - గౌణవృత్తిప్రయుక్త మగుటచే నిష్ఠ్యాతోద్గీరాదికారిణోక్త ప్రకారంబున అతిసుందరముగా నున్నది. ‘వెన్నులుసు’ - ప్రాతాదికార్యముచే సరళాదేశము. ‘పో’ నిశ్చయార్థకము - ఉత్ప్రేక్షావాచకము. ‘చలిపండ్లు పడుట’ - చలిస్తువుతో సంపర్కముచేత పండ్లు దుస్సహవేదవాది వికారములపాలగుటకు చలిపండ్లుపడుట యని వ్యవహారము; కావున ‘చలిఁ బండ్లు’ అని పఠించుట సమంజసముగాదు.

లే. అపు డసల్లకు డిగక మేఘాలి పొదువు
నచలములపై నె దొడ్డిక ట్టగుమ్మగాలి
జాడ చూపట్టె మీఁదిపర్జన్యధన్వి
నృపున కగుతెరవేటయాయిత మనంగ.

117

అపుడు = అవ్నరములలో, అసల్లకు = క్రింది బురదనేలలకు, డిగక = దిగిరానిదై (మృగానికి విశేషణము), మేఘు అలి పొదువు అచలములపై నె = మేఘముల పంక్తి కప్పియున్న కొండలమీదనే, దొడ్డికట్టు అగు మృగ అలి జాడ = దొడ్డిలో ఆపుదలచేసినట్లు నిలిచియున్నట్టి జంతువుల సమాహమయొక్క ప్రకారము, (ఎట్లు చూపట్టెననఁగా), మీఁది పర్జన్యధన్వి నృపునకు = ఆకాశమందున్న యింద్రుఁ డనెడి రాచవిలుకానికి (విలుకాఁడై యింద్రుఁడను పేర ఆకాశము దున్న రాజునకు), అగు = ఏర్పడిన - తెరవేట యాయితము = తెరవేట సిద్ధమగుటయో, అనంగ = అనునట్లుగా, చూపట్టె = కనబడెను.

అవర్షాదినములలో, క్రిందినేలలు బురదతో నిండియుండుటంబట్టి, బురదలో నుండలేని మృగములు క్రిందికిదిగక గుంపులుగా కొండలమీదనే దొడ్డిలో నున్నట్లు ఉండుటయు, ఆగుంపులచుట్టును కొండపై మేఘములు ఆవరించికొని యుండుటయును, ఎట్లుండె ననఁగా - మీఁద విల్లు ధరించి వేటాడ సిద్ధముగానున్న యింద్రుఁ డనెడిరాజునకు తెరవేటకై చేసినయాయితమో యనునట్లుండెను. - ఉత్ప్రేక్ష.

‘అసల్లు’ - ఏ వ. అసలు. ‘దొడ్డికట్టు’ - పశుస్వాములు పశులను దొడ్డిలోనికిం దోలి పెండెము లిగించుట ప్రసిద్ధము. ‘పర్జన్య రస దద్దెన్ద్రా’, అను. ధన్వము గలవాఁడు ‘ధన్వి’; ధన్వక్’

‘భస్మిక’ అని వాచారాంతములు. ‘భస్మిక’ - భావంతే ఇట్టిది పాదము, పాదాన్యంతరములకుగాదు. ‘తెరవేట’ - తేడవ వేటాడుటకై పరిజనుల కొంత ప్రయత్నము తెరవజో వాదించి అందులోనికి జంతువులను తోలియంతురు. ఆవేట తెరవేట. ‘అయితము’ - ఇది ప్రాయశముగా విశేష్యవిభుము, ఇచ్చటంతో విశేష్యముగాసంయతము వ్యవహరింపడును. ‘చూడ (బర్హవ్యధస్య)’ యను పూర్వపాతమున యతిభంగము.

చ. తడి తల డిగ్గి ముంప, జడతం దుదతెప్పలఁ గన్ను వీడి, పుల్పాదుచుచు నీరు ముంగళలపోలిక ముక్కులఁ గూడ, నోరఁ గొంతోడియుచు గూటికట్ట సగ మొత్తుచు తెక్కవిదుర్పు మున్నుగా వడఁకుటె గాక చేప్త డిగ్గె వక్షము పక్షులు జానువుల్ చొరక. 118

ఆచరములలో గూండ్లలో పక్షులసిరి - తడి=నీరు, తల డిగ్గి=తలమీఁదుగా జాటి, ముంప= ఒడలంత వ్యాపింపఁగా, జడతక = కడలలేమిచే, తుదతెప్పల = తెప్పలతుదలయందు, కన్ను వీడి = వివృతముకాఁగా [పా. విచ్చి = తెఱచి], పుల్పాదుచుచు = తెప్పవేయకచూచుచు, నీరు, ముంగళలపోలిక = ముంగళల నెడియాధరవిశేషములవలె, ముక్కుల = ఊపిరి రంధ్రములయందు, వూడక = చేరఁగా, నోరక = నోటిదారిని, కొంత=సగము (కొంతపాటి నీటిని), ఒడియుచు = స్వీకరించుచును, సగము = ఆశేషించిన నీటిని, గూటికట్ట = గూటికట్టయందు, ఒత్తుచు = అడ్డు, వడఁకుటెగాక = వణఁకుచుండుటయేగాక, తెక్కవిదుర్పు మున్నుగా = తెక్క విడిలించుట సంయతములేకుండ, పక్షులు, జానువుల్ = మోకాళ్లు, వక్షము, చొరక = చూఁచఁగా, చేప్త = సంఘటనాది క్రియను, డిగ్గె = చూసినది.

గూండ్లలో పక్షులు ఒడలంత మణుఁచుకొని చలితీటుటకుగా మోకాళ్లను తొమ్మనం తెట్టుకొని తెక్కవైచఁ గడలింపక ఏచేప్తయూ లేక యుండినవి. అందుల విస్తరము - వాననీరు మున్నుగా తల తడిపి, పిమ్మట తలమీఁదుగా ఒడలంతయుం దడిపినది. అందువలన వానికి ఒడలు కొయ్యపాతీనది; అసలే తలమీఁదుగా కన్నులం జొరఁగా అట దానినిసహింపలేకన్నను, వార్చి వైచుటకు కన్ను తెఱవలేకుండినది. లోని నీటిపోటుచే తెప్పలు కొంచెము తుదలను వీడఁగా పక్షులును అసీరు వడియుటకుఁగాను రంతనేపు కనుదెఱచికొనియే యుండఁగా, అసీరు ముక్కు రంధ్రములమీఁదికి దిగజాటి ముంగళలవలె నచట నిలిచినది. అందువలన ఊపిరిరుగక అసీటిని నోరుదెఱచి అందులోనికి కొంతస్వీకరించి తొలఁగించినవి; నోటిలోనికి రాక మిగిలి ముక్కు రంధ్రములకడనే యున్ననీటిని గూటికట్టియకు అద్దివైచినవి. చలికి వణఁకుచుండినవి. - స్వభావోక్త్యలంకారము. — ‘ముంగళల పోలిక’ - ఉపమ.

‘పుల్పాదుచుట’ నీరువడియుటకు. ‘ముంగళ’ - సాధారణముగా ఒకటే ముత్రముతో లేక ముక్తాదీకముల మొత్తముగా, నుండును. పక్షికి క్వాసము వాఁపుటకు ఒకబొట్టెచాలును. పెద్ద బొట్టెని చెప్పవలసినదే లేదు. - ‘ఒడియుచు’ - ఒడియుట వెలువరించుటకే - ఒడిపి వెలువరించునని భావము. ‘చేప్తడిగ’ నని యొక పూర్వపాతము - (ఉడిగక=చూసెను) తక్కువవారమునకు సంధి దుచ్చును), తుర్రెండుపాతముల గుణదోషపరీక్షను పీఠికయందుఁ గనుగొని ‘జానువుల్’ - పక్షులకు మోకాళ్లువేషకత కనుగొను, అది వక్షముం బొచ్చుచుంట్లు? అనిన ఆమోకాళికాగమ తొమ్మనకు భేదములుగా నని భా. గుడ్డకు గతిలేనివానికి జానువులచే నైతము చలి తీయును.

‘కాశీరామార్చనా భావః కృతానాం స్పృహయో రపి ।

ఏవం తీతం తుయా నీతం భావభావకృతానభి...

‘తల్పాదుచు’ - ‘త్రులరాదుచు’ [=తెప్ప వేయకచూచు] అని పూర్వరూపము.

క. ‘చప్పుడునేయక సంజ్ఞాత్వం । జప్ప ట్లిదుకొంచు గొండ నదియల వెంటక-

జప్పళ్లక బులబాదుచుచు । జొప్పరయుచునీలవెట్టుచును కబరభటుల్ ॥’ భల్ల. 8 ఆ.క.ర.

క. చెందు నెఱసంజ కుంకుమ । క్రందునఁ గెంపెక్కుదివికి గాశీరత రా,

నిందుశిలాత్వము రవి గని । యెం; దోయముఁ గురియ నేల యిటు గాకున్నా?

చెం...నక - చెంది=ప్రాపించిన - ఎఱసంజ=ఎఱ్ఱని సంధ్య (సంధ్యారాగము) అనెడు - కుంకుమ = కుంకుమపువ్వుయొక్క - క్రందునక = దట్టంపుఁదనముచేత, కెంపు ఎక్కు = ఎఱ్ఱ బాటుచున్న - దివికిక = ఆకాశమునకు, కాశీరత = కాశీరదేశత్వము, రాక = కలుగఁగా, రవి = సూర్యుఁడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకాంతమణి భావమును, కనియెక = పొందెను; ఇటు గాకున్నా=ఈమాట మీరు సరిగా దందులేని, తోయము గురియనేల=(సూర్యుఁడు) నీళ్లను దొఱఁగుటకు కారణమేమి?

సంధ్యారాగమనెడు కుంకుమగానుండుటంబట్టి ఆకాశము కాశీరదేశ మాయెను. అందు వలన సూర్యుఁడు చంద్రకాంతశిల యాయెను. కాకున్న నీటిని గురియటకు కారణమేమి?

కుంకుమపువ్వు కాశీరంబునం బుట్టును, అందుననే దానికి కాశీరజన్మ, కాశీరము అని పేరులు వచ్చినవి. ‘అథ కబ్జుమం । కాశీరజన్మాగ్నిశిఖం వరం బాహికపీతనమ్’ అను.

“కాశీరే జన్మాస్య... ‘కాశీరం కబ్జుమేఽపిస్యాత్ టబ్జపుష్కర మూలయా:’” మేదిని, ఇందుశిలయు కాశీరదేశోద్భవమే.

ఇందుశిల రాత్రిగదా స్రవించును; సూర్యుఁడు డుండఁగా నదియెట్లు? అనిన సూర్యుఁడే ఇందుశిల యైనందున సూర్యుఁడు లేమిచే పగలుకానందున స్రవించుటకు ఆశ్చర్యములేదు. ‘ఇందు కాంతంబుల నెబ్బంగిఁ గురిసెన్ । నివృత్తం ద కీలానిర్ధరమణుఁ.’ శృం. నై. 8. (198).

చ. అలజలరాశినిటఁ బగ లర్కకరావళి చూలు దాల్చుగా,

నలమిన యీర్ష్య రాత్రి ధవళాంశుకరాళులు తాము దాల్చు, ద

జ్జలముల నాన మూఁగికోనుచాడ్చున నాడి వహించె జూలు మ

బ్బుల నిల ముంచునీలఘనపుంజమువల్ల బలాకమాలికల్.

120

పగలు=పగటియందు, అర్క కర ఆవళి=సూర్య కిరణ సమూహము, అలజలరాశి నీటక= అసముద్రుని నీటిచేత, చూలు దాల్చుగాక = గర్భము ధరింపఁగా, అల...ర్కక - అలమిన = ముంచిన - ఈర్ష్యక = ఈడుచేత, రాత్రి = రాత్రియందు, ధవళాంశు కర ఆళులు = చంద్ర కిరణ సమూహములు, తామును, తాల్చుక = చూలు ధరింప గోరినవై, అంబులక = నీళ్లచేత, ఇలక = భూమిని, మంచు నీల ఘన పుంజము వల్లక = నించునట్టి నల్లని మేఘముల సమూహము చేత, తజ్జలములక = మేఘములలోని యాసంద్రంపు నీళ్లకు, ఆనక = త్రాగుటకు (లేక తగులు నట్లుగా), మూఁగిను చాడ్చునక = కమ్మకొనుచున్నచో యనునట్లుగా, బలాక మాలికల్ = చెగ్గురు బారలు, అడి = సంచరించి (కానుకేళించి అనియు), చూలు వహించె = గర్భము దాల్చినది.

పగలు సూర్యకిరణములతో సముద్రోదకమువలన గర్భము ధరించుట కని, రాత్రి చంద్ర కిరణపంక్తులు తాము కూడ జలముచే భూమిని ముంచెడి మేఘముల త్రాగి తెచ్చిన యాసముద్రోదకముచేత గర్భముదాల్చుటకై ఆమేఘముల యాజలములకు తగులనట్లు (జలములను త్రాగుటకై) మూగినవో యననట్లు బలాకాశ్రేణులు మేఘములకడ శాడి (మేఘములతో క్రిందించి) చూడలించాల్సినది. — ఈ త్రేప్రిక్షాలంకారము.

జలరాశినిట అర్కరావళి చూచుదాల్చును. - 'గర్భం దధ త్యర్కమరీచయోఽస్తాత్' అని రఘు. 13 వ శ్లోలో సముద్రవర్ణనము. 'ధవళాంకు' - 'విధు స్సుధాంకుః కుభ్రాంకుః' అను. 'కుభ్రాంకుండు సహస్రధారకలశస్ఫూర్తిక్ విజృంభించె' శృం. సై. 9. ఆ. 'తిజ్జలములక్' - మేఘమందలిజలము సముద్రముడే.

'ప్రవృత్త మాత్రేణ పయాంసి పాతు | మావర్త వేగా ద్భ్రమితా ఘనైః
ఆభాతి భూయిష్ఠ మయం సముద్రః | ప్రమథ్యమానో గిరిశేవ భూయః.' రఘు. 18 (14).
'జలములనానక్' అని పూర్వముద్రణ పా. 'జలముల కానక్' అని మూడువ్రాతపుస్తకముల పా. ఇందలి కవపియొక్క స్వార్థస్యము నెఱుంగుటకై, —

'గర్భం బలాకా దధతేఽబద్ధయోగా న్నాకే నిబధావళయ స్సమస్తాత్.'
అను ప్రమాణమందలి 'యోగ' శబ్దమును —

'గర్భాధానక్షణపరిచయా న్నూన మాబద్ధమాలాః
సేవిష్యన్తే నయనకుభగం ఖే భవంతం బలాకాః.'
అను మేఘశ్లోకమందలి 'గర్భాధాన' ప్రయోగమునం బరికింపందగును. 'బలాక' - ఆమరశోశ మందు 'బలాకా లిసకణ్ణికా' అని స్త్రీలింగము పఠితమైనను, ఇటు పుంలింగముగా నున్నది. ఇందులకును బ్రయోగంబులు గలవు. —

'మేఘో జలార్చిమహిషోదరభృజ్జనీలో | విద్యుత్ప్రభారచితపీఠపటోత్తరీయః
ఆభాతి సంహతగృహీతబలాకశబ్ధః | ఖం కేశవోఽపరభవ క్రమితం ప్రవృత్తః' మృచ్ఛ.
'అంబుల నిల మంచు' - సముద్రముకూడ ప్రళయకాలమందు నీటిచే భూమిని ముంచునదే; చూలు దాల్చు ప్రస్తావముగాన, కవి 'ఆవళి,' 'ఆకులు,' 'మాలికల్' అని స్త్రీలింగశబ్దములం బ్రయోగించి నాడు. 'వల్ల' - ఇది పంచమీ ప్రత్యయముగాదు, ప్రదేశవాచక మయినవలనుశబ్దమనకు రూపాంతరము; - పజ్జ, చెంత, కడ - అనువానివలె సామీప్యవాచకమైన శబ్దవిశేషము; - 'వల్ల కాడు' - ఊరిపక్కనుండు కాడు అని వ్యుత్పత్తిర్ధము. 'చలిమల వల్ల (వల్లనీలు చల్లడనంబు)' - 'మంచు కొండ ప్రదేశమందు' అని యర్థముగాని 'మంచుకొండ కారణమున' అని యర్థముగాదు. 'ధవళాంకుకరావళి' అని ఏకవచనపాఠము 'తాము' అను బహువచన సర్వనామముతోడి పరామర్శకు అనుకూలము గాదు, కావున కరాకులు, అని మార్పు చేయబడినది.

క. ఉలుము విని యలకకై దివి | వెఱు బటచుమరాళపటలి విడిచిన బడున

క్కుఱచిన బిడ్డలవనిసరము | లెఱుగున వడగండ్లు ధవళదీధితి రాలెక్. 121

ఉలుము = అలకకై = అలకాపురముంగూర్చి, దివిక్ = ఆకాశమందు, వెఱు = ధయము చేత, పటచుమరాళపటలి = వేగమునం బోవుచున్న హంసలసమాహమ, విడిచిన = వడలిన, అక

అచివ విను లవ విసరము వెఱుగునక = కఱచినట్టి యాతామరకూడి ఖండముల సమానమో యనునట్లుగా, వడగండ్లు, ధవళ దీధిలిక = తెల్లని కాంతిగలదై, రాలిక = రాలినవి.

ఉఱుమును విని దానికి భయపడి అలకాపురమునకు మింట వడివడిగా పఱలెంచుచున్న హంసల సమానములు, తినుటకై కఱచియు, భయకారణముచేత తినక క్రిందికి వదలిన తమ్మికాడల తునియల మొత్తములో యనునట్లుగా వడగండ్లు తెల్లగా రాలినవి. — ఉత్పేక్ష.

‘హంసా నదన్తేభుభయాద్ధగినన్తి’, ‘హంస సంసదపి మానసంప్రతి ప్రస్థితా వియతి మానసం ప్రతి’ - ఘటకర్పరుఁడు. అలకానగరంబును మానససరస్సును కైలాసముం దున్నవి. ‘అ సోద్యాయనం చైత్రరథం పుత్రస్తునలతాబరః | కైలాసః స్థాన మలకా పూః’ అను.

‘కైలాసశిఖరే రామ మనసా నిర్మితం సరః |

బ్రహ్మణా ప్రాగిదం యస్తాత్ త దభూ వ్రానసం సరః.’

‘హేమామృత ప్రసవి సలిలం మానస స్యాదదానః... |

నానాచేష్టై ర్జలద లలితై ర్నివికే త్తం నగేంద్రమ్.’ మేఘ.

(‘నగేంద్రం కైలాసమ్.’ టీక.)

‘త సోత్సన్నజే ప్రణయిన ఇవ స్తస్మక్చోదుకూలాం |

న త్వం దృష్ట్వా న పున రలకాం జ్ఞాన్యసే కామచారిక ||’ మేఘ.

(‘తస్యకైలాసస్య’ అని టీక.)

క. తటిదుత్పారితఫణభృ | త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యుఁ దక్కవు బద్దుల్

నటన; మతిహర్ష హేతు | త్కటలాభం బిడునె మది త్కుధ స్మిర్వట్టు? 122

బద్దుల్ = నెమళ్లు, తటి...లిక = తటిత్ = మెఱపులచేత - ఉత్సాహిత = తఱిమివైవఁ బడిన - ఫణభృత్ = పాములయొక్క - పటలిక = సమానముచేత, నిరన్నంబులు = అన్న హీనములు, అయ్యుక, నటనము = అటను, తక్కవు మానవు, మఱి = అశ్లేలయన, అతి... బు - అతి = మిక్కిటమయిన - హర్ష = సంకోషముయొక్క - హేతు = కారణముయొక్క - ఉత్కట = మెండయిన - లాభంబు = ప్రాప్తి, త్కుధ = అక్కడిని, స్మిర్వట్టు = దప్పిని, ఇడునె = కలిగించునా.

నెమళ్లకు పాములు ఆహారములు; ఆపాములు మెఱపులకు వెఱచి బాటేయలందు దాగినవి. అందువలన నెమళ్లకు మేఱ లేకపోయినది. అట్లు పక్షులలోమండియు నెమళ్లు నటనము మానలేదు. అది ఎట్లన - అతిసంకోషకారణము కలిగినప్పుడు అక్కలిదప్పలు లోపవు. అశ్లేవానికి మేఘోదయము, ఉఱుములు, మెఱుములు, వానలుం గలిగినందున అక్కలి దోపలేదు. - అర్థాంతరన్యాయ పాలంకారము, విభావనాలంకారంబునం గలదు

‘కొమరుగ సామాన్య విశే | షము లన నర్థాంతరన్యసనభూషణ మా

ద్యుమణిని బాము గ్రసించుక | గమలభవునివ్రా రెవండు గడవఁగ నేర్చుక.’ అలం.

‘కారణములేక యసకల | కారణమునకు బ్రతిబంధకంబుండ నత

త్కారణమునను విరుద్ధపుఁ | గారణమునఁ గృతి జనింపఁగ విభావన యా.’ అలం.

- సీ. (క). రవిఁ జూచి కుడుచువారలకును గృకలాస
ములకును దృష్టి మిన్నులలె నిలిచె;
(ఖ). సంధ్యాఋగ్ధృదాయద్విజశ్రేణి కిలు నేరు
మొదవులకును భ్రాంతి మది జనించె;
(గ). హలజీవిసందోహములకు బలాకికా
విసరంబులకు మంచి వేదలు దొరకె;
(ఘ). నెలమిఁ బొల్పుయూధికలకు సంతలహట
ములకును మఱి విచ్చుమొగ్గ లొదవె;
తే. (జ). నతిధిసంఘంబునకు నీనినట్టియెనుప
కదుపులేఁగలగుమికి వాకట్టు లేనఁగె;
(చ). మట్టిమిదైలవారికి మరుపనులకు
నెలతఁ బాసినవారికి నిదుర చెడియె.

123

(క). రవిఁ = సూర్యుని, చూచి, కుడుచువారలకును = భుజించువారికి (సూర్యుని చూచి ననే గాని కుడువనివ్రతము గలవారికి అనుట), గృకలాసములకును = తొండలకును, దృష్టి = చూడ్కి, మిన్నులనె = ఆకాశమువంకనే, నిలిచెఁ = ఉండెను;

పూర్వోక్తవ్రతవంతులు మేఘావరణము తొలగినదేమో సూర్యుడు పొడచూపుచున్నాఁ డేమో కనుంగొనుటకు మింటిని మాటిమాటికి చూచుచుండిరి; ఈముకువున ఉన్నతప్రదేశము లెక్కి నిక్కి సూర్యుని చూచుచుండుట తొండలకు సహజవృత్తి; దీనిచేత ఆసన్నవృష్టి సూచితము; -

‘తరుణిభరోపగతాః కృకలాపాః । గగనతలపీఠదృష్టినిపాతాః

యది చ గవారివివీక్షణ మూర్ధ్వం । ప్రపతతి వారి తదా న చిరేణ’ . బృ. సం. 27 (8).

(ఖ). సం...కిఁ - సంధ్యా = సంజతీయందలి - ఆర్ఘ్య = ఆర్ఘ్యోదకమును - దాయి = ఇచ్చువారైన - ద్విజ = విప్రులయొక్క - శ్రేణికిఁ = వరుసకును (సమాహమనకు ననుట), ఇల్లుచేరు - మొదవులకునుఁ = పాడియావులకును, మదిఁ = మనస్సునందు, భ్రాంతి = సంధ్యా కాలముయొక్క భ్రమ, జనించెను.

‘శుచిర్యా ప్యశుచి ర్యాపి కాలే సంధ్యాం సమాచరేత్’ అనువిధిచేత ద్విజాలకు కాలమున సంధ్యవార్షుట ప్రధానముగావునను, పాడియావులు సంజవేళ దూడలకు పాలిచ్చుటకై త్వరపడుచుండునుగావునను, ఆధ్యానముచేతను సూర్యుఁ డగపడమిచేతను ఆభ్రమ కలుగును.

(గ). హల...కుఁ - హల = నాఁగటిచేత - జీవి = జీవించువారియొక్క (సేద్యగాండ్రయొక్క) - సందోహములకుఁ = సమాహమలకును, బలాకికావిసరంబులకుఁ = బెగురులసమాహమలకును, మంచి వేదలు = అనుకూలమైన చల్లకములును (ఇవి హలజీవులకు), గర్భాధానంబులును (ఇవి బలాకలకు), జోరకకే = లభించినవి.

సేద్యగాండ్రు భూమి తడిసియుండుటచేత చక్కఁగా దున్ని విత్తనములు చల్లిరి; బలాకలు కాలపులేక మేఘములు తొలుచున్నందున చక్కఁగా గర్భముధరించినవి. - ‘వేద’ యనుకబ్దులు తిర్గి

గ్రంథపుల గ్రంథాధానమునకే పేరుగాని మనుష్యుడల గ్రంథాధానమునకు పేరుకాదు. 'బలాక' యే బలాకిక. 'సమాహ నిభవావృత్తవా సందోహ విసరవ్రజా' అను.

(ఘ). మఱి = మఱియు, ఎలమిక = ఇంపుగా, పోల్చు అగు యూధికలకు = చెన్నా రెడు నడవి మొలలకును, సంతలకుటములకును = సంతలకుడికలకును, విచ్చు మొగ్గులు = (మొలల పక్షమున) వికసిల్లుటయు - (సంతలపక్షమున) జనులు సంతవదలి ఎక్కడివా రక్కడకి పోవు టయు, ఒదవెక = కలిగెను.

యూధికలు వార్షికము లని నిరూపితమే. 'కుటములు' - ఏ. వ. కుటమి - కూడుధాకువు నకు కృదంతము.

(ఙ). అతిథి సంఘంబునకు = భోజనార్థమై ఒకరియింటికిం బోవు తెరువదల సమాహము నకును, ఈనినట్టి - ఎనుప కడుపు లేగల గుమిక = గేదెల మందయొక్క లేగదూడలమొత్తమున కును, వాకట్టులు = నోటికట్టులు, ఎనగెక = కలిగినవి.

వర్షప్రతిబంధకముచేత అతిథులు అన్నమిడుగృహస్థులయిండ్లకు పోలేక ఏచావడిలోనో పస్తు పడియుండిరి. గేదెల లేతదూడలు చలికి దవుడలును నాలుకయు జడనువడినందున పాలు కుడుచుకొనలేక పస్తుండినవి.

'అతిథి' - 'స్మృతావేశిక ఆగస్త్య రతిథిర్నా గృహగతే' అను., 'అతతి గచ్చ తీ త్యతిథిః' అని వైయాకరణులు; అనీలిచే అతిథి యనఁబడు నని మనువు;

'ఏకరాత్రం కు నివస న్నతిథి ర్భావః స్మరః'

అనిత్యం హి స్థితో యస్తా త్తప్తాదతిథి రుచ్యతే.' 8 (102).

'కడుపు' = ఏకజాతి పశుపక్ష్యాది సమాహము; 'ఈనినట్టి' - దూడలు మిక్కిలి లేత వనుట.

(చ). మట్టిమిదైల వారికిని, మరుపనులకు = మదనవ్యాపారములకై, నెలతెక = కాంతను, పాసినవారికిని,...

గచ్చుచేసిన మిదైలు వానకు ఉరియవు; మట్టిమిదైలలో క్రిందఁబరున్నవారిపై అమట్టితోడి వాననీళ్లు పడుచుండును. అందువలన వారిని ద్ర చెడును. అన్ని ఋతువులలోను వర్షర్తువు ఎవ్కుడుగా కామెద్దిపకము గావున అఋతువులో కాంతావియుక్తులకు నిద్రపట్టదు.

సీసమందలి ప్రతిపాదమందును గీతార్థములందును తుల్యయోగితాతంత్రము, పద్యమున ల మఱులువచ్చినది. సీసద్వితీయపాదమున భ్రాంతిమంతము కాదు, సాదృశ్యకారణముచేత ఒక వస్తువును మఱియొకవస్తువుగాఁ గొనుట భ్రాంతిమదంత్రముగాని భ్రమయెల్ల భ్రాంతిమ దంత్రము కాదు.

'ఒకటనె ధర్మము నుడువుట । ప్రకృతములకె యితరములకె; ప్రగుణుల కెనచే యుకథన; మఱిమిత్రులయెడ । నొకటేవర్తనము, తుల్యయోగిత వార్త'.

తోగ విరహిమగయ్య బ్రబలెక, । మగువటిగికి మెఱుంగు నెలయు మనకలు, నీచే నగు దానమె చెలి కరికిక, । దొగచెలి మరుణ్డివు దూపధుర్యులు భూపా.' అలం.

ఉ. కాలునిదున్న నంది నయి గంటలు దున్నక మంటి నా, మహా
కాలునినంది దున్న నయి కర్ణమమగ్నత లేక మంటి నా,

హాళికు లెన్నఁడుం దెగనియకారులచేలును జౌకుమట్లనుం

గా లలి నేరు సాఁగి రిలఁ గల్గుపసిం గొని పేద మున్నుగఁ.

124

కాలునిదున్న = యముని దున్నపోతు, నందిని ఆయి = (నేను) నందీశ్వరుడ నయి, గంటలు = ఆవురుడుబ్బలను, దున్నక, మంటిక = బ్రతికితిని, నాఁ = అనునట్లును, మహాకాలుని = శివునియొక్క - నంది - దున్నను ఆయి = (నేను) దున్నపోతునకా నుండి, క...త - కర్తను = బురదయందు - మగ్గుత = దిగఁబడుట, లేక, మంటిక = బ్రతికితిని, నాఁ = అనునట్లుగా, హాళి కలు = సేద్యగాండ్రు, పేద మున్నుగాఁ = పేదలు సయితము, ఎన్నఁడుఁ = అంతకు పూర్వ మెప్పుడును, తెగని బోరులచేలును = నాఁగటికి పెల్లగిల్లని యవురుగడ్డికలపాలములును, జౌకు మట్లనుఁ = బురదకయ్యలును ఆగునట్లుగా, ఇలఁ = పుడమిలో, కల్లుపనీఁ = ఉన్నపసరము లను అన్నిటిని, కొని = పూంచి, లలిఁ = సంతోషముతో, ఏరు సాగిరి = ఏరువాక గావించిరి.

ఆసువృష్టులచేత పల్లపు నేలలుమాత్రమే గాక మెఱకబీళ్లుగూడ మెత్తఁబడినందున, భూమి యెల్ల దుక్కికి ఆలవియైనది. అందువలన, సెఱవేరిన యపరిమితపు దుక్కియెట్లుండెననఁగా:— యమునిదున్న తాను నందియై యుండెనేని సేద్యగాండ్రు తన్నుం దోలుకొనిపోయి నాఁగటికి కట్టి యవురుగంటలు దున్నింతురు, నందిని కానందున ఆకష్టము తనకుఁ దప్పినదనియు; పరమ శివునినంది తాను దున్నయై యుండిన తనచేత దమ్ము దున్నింతురు, అది కానందున ఆకష్టము తనకు తప్పినదనియు, సంతసించుచుండిన వసునట్లుగా ఎక్కడెక్కడి పసరములనుం దోలుకొనినవచ్చి నాఁగటికి కట్టి దున్నుటలో ఎన్నఁడును నాఁగటికి తెగనియవురుగడ్డిదుబ్బల పాలములను దున్ను టకు పరమశివునివాహన మయిననందినిం గూడను, దమ్ముదుక్కిఁగాను యమునివాహనమయిన దున్నను సయితము, కొనిపోయికట్టి దున్నిరి;—అను నట్లుండెను.

దున్నలకు మెఱకదుక్కి కష్టము, ఎడ్లకు రొంపిదుక్కికష్టము. వెలిదుక్కికి ఎడ్లను ఎక్కడెక్కడివానిని హాళికులు తెచ్చుకొనువిధమును చూడఁగా నంది తన్నుం గూడఁ గొనిపోవుదురని భయపడునట్లును; తొంపిదుక్కికి దున్నలను కొనిపోవునిధము చూడఁగా యమునిదున్న తన్నుం గూడఁ గొనిపోవుదు రని భయపడునట్లును ఉండెను. భూమిలో నొక్కదున్న నేని ఒక్కయెడ్డు నేని వదలక ఉన్నవానిసెల్ల కట్టి దున్నిరని భావము. తన్నుం గొనిపోవుదు రని యారెండును తలం చెనోయనునట్లు అనుట.—ఉత్ప్రేక్ష.

తాబుది చే శ్రీయామనాచార్యులవారి ధర్మపరిపాలనమును పొండ్యాదులు వైష్ణవు లైనం దులకు తద్దేశముపై శ్రీహరికిం గలిగిన కృపాతిశయమును సూచితములు.

‘హాళికులు’ - ‘ఖనతి తేన త ద్వోధా స్యేదం హాళి కైరికా’ అను. (హలముతో త్రవ్వెడు వాఁడు అని వ్యు.). ‘గంట యనఁ బైరుదుంపయు ఘంట యొప్పు’ ఆం. భా. నానా. (58). ‘వీరజాభిద మారునా వెలయు’ ఆం. భా. 2 (75).

క. వరఁజొబడి రొంపిఁ ద్రొక్కం, | జరణంబులఁ జొట్టి పసిండి చాయకడుపులం

బారి నీరుకట్టె లమరెను, | బిరుదులు హాళికులు దున్నఁ బెట్టిరొ యనఁగఁ. 125

హాళికులు = నాఁగటితోదున్నెడు వాండ్రు, దున్నఁ = దున్నుటకు, బిరుదులు = ఉత్కర్ష చిహ్నములైన పెంధెములను, పెట్టిరొ = తొడిగివారో, అనఁ = అనునట్లుగా, (రొంపి

దుక్కిలో), వరజాబడిక్ = గనిమ వెంబడి, రొంపిక్ = బురదను, త్రొక్క = త్రొక్కగా, నీరుకట్టెలు = నీరుతుట్టెపాములు, చరణంబులక్ = హాళికులపాదములకు, చుట్టి = చుట్టుకొని, పసిడి చాయకడుపులక్ = బంగారువన్నెగల కడుపులతో, పారిక్ = మిక్కిలి, అమరక్ = ఒప్పారెను.

హాళికులు రొంపిదుక్కిలో గనిమ వెంబడి దున్నుచుం బోవుచుండగా, నీరుకట్టెపాములు వారిపాదములకు చుట్టుకొన్నవి. వానికడుపులను బంగారువన్నెగా నుండెను; అవి కడుపు వెలి కగపడునట్లు చుట్టుకొనెను. ఆసితిలో అవి యెట్లుండెననగా - ఆహాళికులు దున్నుటలో తమకు పాటిలేరని ధరించిన బంగారపు గండపెండేరములో యనునట్లుండెను. — ఉత్పేక్ష. ఆహాళికులు దున్నుటలో కరము నేర్పరులనియు, హాళికులు సయితము బంగారపు పెండేరములు ధరింపఁగలిగినంత సుభిక్షముగా ఆదేశము ఒప్పుచుండెను, అనియు, భా.

‘వరజాబడి’ - నీరుకుట్టెలు గనిమ వెంబడి నంటుకొనియుండును; రొంపిలోనే ఉండును. మెట్టపాలములలో నుండవు. ‘బిరుదు’ - బిరుదశబ్దమునకు వైకృతము.

క. నాని శిఖి వంటచెఱకుల | చే నఱి, నవి వెండి వంటచెఱకులె యగుటం

బోనంబు ప్రజకు జక్కుల | బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రయ్యి పొగయమి వృష్టిక్.

శిఖి = నిప్పు, వంటచెఱకులచేతక్ = (తడిగల) వంటకట్టియలచేతను, నాని = తడిసి, ఆఱక్ = నశింపగా (అతిపోగా), అవి = ఆవంటచెఱకులు, వెండి = మఱి (అలోచింపగా), వంటచెఱకులే = బెల్లమువంటకుఁ దగినరసముగల యిత్తువులే అగుటచేత (వానిని ప్రయ్యిలో నుంచుటచేత), ప్రయ్యి, పొగయమిక్ = రాజనందున, ప్రజకుక్ = జనులకు, బోనములు = భోజనములు, జక్కులబోనంబులె = విష్ణుపాదోద్భవులయిండ్ల వివాహ ద్యుత్సవసమయములందు జక్కులవాండ్లు కూన్యంపుటరివేణికుండలను నెత్తినుంచుకొని ‘బోనాలో బోనాలో’ యని పలుకుచుం బోవు నబద్ధపు బోనములుగా నుండెను.

వరములలో వంటచెఱకులు ఎందువి దొరకక బెల్లపువంటకై మంచి రసమృద్ధిగల చెఱకు గడలనునరముచే నవ్వరము లయినతడివంటచెఱకులే దొరకఁగా, వానిచేత ప్రయ్యి రాజుటకు బదులుగా నిప్పే అతిపోగా, ప్రజలకు బోనములు జక్కుల బోనము లాయెను, అనగా లేక పోయెను. — నిరుక్త్యలంకారానుప్రాణితమైన మిథ్యాధ్యవసిత్యలంకారము.

క. ‘యోగముచే నామములకు | బాగగు నన్యార్థకప్తి పరగు నిరుక్తిక్;

ఈగతి వేఁపుదు నీవు వి | యోగుల దోషకరాఖ్య యొప్పచ నీకుక్?’ అలం.

క. ‘మిథ్యాధ్యవసితీ కించి | నిర్భాగ్యసాపనకు సమీహ పాడమినక్

మిథ్యాధాంతర ముట్ల | మిథ్యయ త్రయి నీవు నన్ను మించెద వేనిక్.’ అలం.

సీ, ఇట్లెల్లు దిరుగ నొక్కిం తెబ్బు శిఖి; యబ్బె

నే నింటిలోఁ బూరి యిడి విసరక

రాజుడు; రాజిన రవులుకో లావనాల

గాని కల్లదు;మఱి దానఁ గలిగె

నేని కూడగుట మం; దైన చెప్పొగ సుఖ
భుక్తి సేకూర; దాభుక్తి కిడినఁ
బ్రాగ్భక్తలకె తీటు బహుజనాన్నము; దీట
నారుల కొడవుఁ బునఃప్రయత్న;
లే. మాజ్యపటముఖ్యలయ మెన్న; రాలయాంగ
దారులయ మెన్న రంతిక; కారజనిక
పచన నాంధోగృహిణి రామిఁ బడుక మరుఁడు
వెడవెడనె యార్ప నొగిలిరజ్జడిని గృహాలు.

127

అజ్జడిని = ఆవర్త మలయందు, ఇల్లు ఇల్లు = ప్రతియిల్లు (ఎన్నియొయిండ్లకు), తిరుగఁ = పోయిన, శిఖి = నిప్పు, ఒక్కింత = కొంచెపాటి, అబ్బుక = దొరకును, అబ్బెనేని = అబ్బినప్పటి కిని, ఇంటిపూరి = ఇంటికప్పులానిగడ్డిని, ఇడి = అనిప్పులేకముమిఁదఁబెట్టి, విసరక = విసరిననే గాని, రాజడు = పొగరాదు, రాజినక = రవులుకొలు = రగులుకొనుట, వాసాలకగాని = ఇంటివాసములు విఱచి ప్రాయితో పెట్టిననేగాని, కల్లడు, మఱి = పిమ్మట, దానక = అట్లు వాసాలు విఱచిపెట్టుటచేత, కలిగనేని = రగులుకొలు అయినచో (రగు లొగ్గినయెడల), కూడ గుట మందు = అన్నము పచన మగుట దుర్బలము, విసను = అన్నమాయెనేని, పెనుబొగక = అధికధూమముచేత, సుఖభుక్తి = సుఖముగా భుజించుట, చేకూరదు = సమకూరదు, అభుక్తికిక = ఆయసుఖభోజనమునకు, ఇడినక = పెట్టఁగా, బహుజన అన్నము = పలువురకై వండినవంట, ప్రాగ్భక్తలకె = తొలిపంక్తి వారికే, తీటుక = అయిపోవును, తీటక = అట్లు అయిపోఁగా, నారులక = స్త్రీలకు, పునఃప్రయత్నము = మరలవంటచేయుట, ఒడవుక = సంభవించును, (ఆనారులు), అంతికక = ప్రాయితకై, ఆజ్యపటముఖ్యలయము = నేతిగుడ్డలులోనగువాని నాళము, ఎన్నరు = గణింపదు, ఆలయ అంగ దారు లయము = ఇంటి యవయవము అయిన కొయ్యల నాళమును, ఎన్నరు, ఆ...టి = ఆరజనిక = రాత్రివజనము - పచన = ఇతరులకే వండుటచేత, న అంధన్ = అన్నములేని - గృహిణి = ఇల్లలు, రామిక = పడుకకురానందున, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, పడుకక = శయనమందు, వెడవెడక = వెక్కిరించుచునే, ఆర్పక = అడింపఁగా, గృహాలు = గృహస్థులు, నొగిలిరి = నొచ్చిరి.

ఆవర్తమలయందు స్త్రీలు వంటకై పడుపాట్లను చెప్పుచున్నాఁడు. — ఎన్నియొ యిండ్లకు తిరిగిననేగాని యించుకనిప్పు దొరకదు, దొరకినదిపో, ఇంటియెండుపూరి పెట్టక అది రాజడు; పూరిపెట్టం దానుపించిన అది యాటిపోవును: రాజినను ఇంటివాసాలు ప్రాయితో పెట్టిననే గాని అనిప్పు రగుల్కొనదు, రగుల్కొన్నను దానిచే అన్నము పచనముగాదు: అయ్యెనేనియు, ఆయన్నము క్రొత్త వారివలన వత్తుకొని పలువురకై చేసినదే యైనను తొలిపంక్తికే సరిపోవుట చేతను, స్త్రీలు తమయాఁకటికై వెండియు రాత్రిపడువజన వంటచేసికొనుచుందురు. అవలంబో ఇంటియంగము లగు కొయ్యలను సయితము ప్రాయితోవైచుటకు వెనుదివియును. గుడ్డలను నేతిలోఁ దడిపి ప్రాయితో వేకుదు. పిమ్మట వారికి ఎంగిలెత్తుట, ఇల్లుకుది చేసి అలంకరింపట, (అట్లు తోముకొనుట), తీటుక = నేసికొనుట, లోనగుపనులచే ఎంతరాత్రికిని తనభోజనము తానందుక

ఇట్లు పడుకొన రానందున మరుడు వెదకెడ వాడించుచున్నందున గృహములు లేదనబడిరి. -
స్వభావోక్త్యలంకారము.

క. 'పన్నినకాత్యాదికసం । పన్న మగుస్వభావ మా స్వభావోక్తి యనక;

తిన్నఁగ తిక్కించి చెవుల్ । గన్నులు కుడియంగ వన్నఁ గనియె మృగంబుల్.' అలం.

ఏకావశ్యలంకారంబునం గలదు:—

క. 'ఏకావలి యథావలి । కైకొన భృతము క్తభంగిఁ, గమనీరజముల్

ఆకర్ణంబులు, కర్ణము । లాకలితభుజములు, భుజము లాకామవు, లా

యాకృతిచే జానువులు ని । రాకృతమణిదర్పణంబు లానరపతికె.'

అలం.

ద్వి. తృ. పాదములం బాతభేదము: - 'రవులు కొల్పొపలెకాని కల్లదు కూడు దానఁగలిగ
నేని కూ రగుట మందగు.' 'కూడు' - అట్లు సిద్ధమైనయన్నము సౌష్ఠ్యవహనంబును వ్యంజనాది
హీనంబును అగుటచే దానిపై తిరస్కారముగాన 'కూడు' అనుట. 'బహుజనాన్నము ప్రాగ్భో
క్తలకే తీటుట' - వారికి భోజనకాలము అతీత మగుటవలనను, పూర్వదినమందును మంచిభుక్తి
లేమియే ప్రాయికము గావునను, ఆఁకలి మెం డగుటం బట్టియు, అయిల్లొండ్లు విరికి తృప్తిగాఁ
బెట్టుదురేగాని, తమకు మిగుల దనిచూడరు గావునను, ఆకష్టికముగా భోజనసమయమున వచ్చిన
యతిభులకుం జాట్టాలకును పెట్టుటచేతను. 'అశస్త్రముద్ధాన మధిశ్రయణీ చుల్లిరన్నికా' అను.
'భిన్నా స్త్రీభక్తమనోన్న మోదనోఽస్త్రీసదీవివి' అను. 'ఆర్థ' - 'ఆడోడుకూడుల తకారంబు
నకుం జక్కుపరంబగునపుడు రేఫం బగు. బా. వ్యా. క్రి.

చ. పిడుగుల కల్కి లోఁ దొలఁచి భీరులు కంచముఁ, జల్లుదీధితు

ల్లడపల వెళ్ళిరాఁ, బొగలకావిరి బ్రంగిన పుల్లహంబు లె

ల్లెడఁ గనుపట్టె నీళ్ల నిలయెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై

విడియఁగ దండు డిగినసవిద్యుదురు స్తనయిత్నులో యనక.

128

భీరులు = భయస్వభావలగుస్త్రీలు, పిడుగులకు అలికి = వెలుపలపడుచున్న పిడుగులకు
భయపడి, కంచముక = భోజనపుఁగంచుపాత్రను, లోక = ఇంటిలోపలనే, తొలఁచి = కడిగి,
చల్లు దీధితుల్ = ఆకడిగిననీరు గడపవెలుపలికి పాఱఁబోయు (నప్పుడు పిసారించు) కంచపుఁ
గాంతులు, కడపలక = దేహకులనుండి, వెళ్లిరాక = బయటికి దాటిపడఁగా, బొగలకావిరిక =
ధూమములయొక్కనలుపులో, బ్రంగినపుల్లుగృహంబులు = మునిగియున్న పూరియిండ్లు, (ఎల్లు
కనుపట్టె ననఁగా), నీళ్లక = జలములతో, ఇల ఎల్లక = భూమినంతయు, ముంచి, రసాతలంబు
పైక = పాతాళము మీఁద, విడియఁగక = పోయిపడుటకై - దం...లో = దండు డిగిన,
(మధ్యదారిలో) సునైస్యముగా మజిలీచేసినట్టి - సవిద్యుత్ = మెఱపులతోడి - తీరు = గొప్ప -
స్తనయిత్నులో = మేఘములా, ఆనక = అనునట్లు, ఎల్లెడక = ఎల్ల తావులందును, కనుపట్టెక =
కనబడినవి.

భయస్వభావలైన కొమలులు, అక్కడక్కడ పడుచున్న పిడుగులకు భయపడి, కంచ
ములను తొలఁచుటకు ద్వారము వెదలిరాక, ఇంటిలోపలనే వానిని తొలఁచి, వెలికి ఆతొలఁచిన
ఫిటిని, విసరి పాఱఁబోయినపుడు, తీండించిన యాకంచములకాంతులు ద్వారముల వెలికి వచ్చు

చుండఁగా, పొగలనలుపులో ముఱగియున్న పూరియిండ్లు ఎల్ల చోట్లను ఎట్లుండిన వనఁగా, నీళ్ల చే పుడమి నెల్ల ముంచి, యింక పాతాళమును ముంచుటకై పయన మేఁగుచు నడుమ సునన్దములుగా విడిసినట్టి మెఱపులతోడి గొప్ప మేఘములో యనున ట్లుండెను:—ఉ త్వేక్ష.

భూలోకమునకెల్ల వాన పెల్లగాఁ గురిసిన దనుట - పొగ గమినపూరియిండ్లు మేఘముల వలెను, కంచముల దీధితులు మెఱుములవలెను, ఉండెను. భీరువులుగాన ఎక్కడనో పడుచున్న పిడుగులకు భయపడుట, ఈభీరువులు మబ్బును పిగిల్చుకొని వెలువడక లోలోపల నె మెఱయుచున్న విద్యుదంశములు, కంచములకాంతులు మబ్బునుండి వెలువడిన విద్యుదంశములు. తొలఁచిన కంచ మునకు కాంతి హెచ్చు. 'కడపల' - ద్వారమునుండియే వెల్లివచ్చినను కూర్చుండియో చంగియో యుండి పోయుదురు గావున అనిరుకడపకే చేరువుగా వెలువడుటం బట్టి కడప అనుట; పుల్ల హంబులు పొగగ్రమిన ట్లుండుట స్వభావోక్తి. 'దండుడిగిన' - దండుతో విడిసిన అనునర్థముగా శబ్దపల్లవము. 'విశేషాస్త్యజ్ఞనా భీరూః కామినీ వామలోచనా' అను. 'వెళ్లు' - దీనికి 'వెడలు' తొంటిరూపము. - 'అఘోభునన పాతాళ బలిసద్ధ రసాతలమ్.' అను.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి, మఱి కోలలతోడనె పాట, నాన్వెఁ జే

డ్వడ జడి మేఘుఁ; డ ట్లకట పాంథులవైఁ దన కెంతవైరమో?

తడిసిన మేన నింకి యది దారవియోగజవహ్నిఁ గొంత కొం

తుడిపె, విధాతరక్ష విష మొక్కొకమా టమృతంబు నేయఁగఁగ. 129

మేఘుఁడు, గొడుగులక = పాంథుల ఛత్రములను, గాలిక = వాయువుచేత, కూల్చి = ఎగురఁగొట్టి, మఱి = పిమ్మట, కోలలతోడనె = వట్టికాములతోనే, పాట = ఆపాంథులు పఱ తెంచుచుండఁగా, జడిక = వానచేత, చేడ్వడక = చేటొందునట్లుగా, నాన్వె = నానఁ జేసెను, అకట = అయ్యో పాపము, అట్లు = ఆవిధముగా (చేయుటకు), తనకు = మేఘునికి పాంథులవై = తెరువదలమీఁద, ఎంత - వైరమో = ద్వేషమో; (అయినను), తడిసినక = అట్లునానఁగా, అది = ఆజడి, మేనక = దేహమందు, ఇంకి = దిగి, విధాతరక్ష = బ్రహ్మచేయు సంతక్షణము, ఒక్కొకమాటు = కొన్నిసమయములలో, విషముక = (చంపునదైన) గరళమును, అమృతంబు = (బ్రదికించునదైన) సుధగా, చేయుటక = కావించుటం బట్టి, దార...హ్నిక - దార = భార్యతోడి - వియోగ = ఎడఁబాపువలన - జ = పుట్టిన - వహ్నిక = చిచ్చును, కొంత, కొంత = ఒకపాటిగా, ఉడిపెక = తగ్గించెను.

జడిలో పాంథులపాట్లను వర్ణించుచున్నాఁడు. - ఎంతత్వరలోఁ బోయి ప్రేయసిం గలయు దునా యని ఆకురపడుచు వియోగినిపాపారి వానలో గొడుగువైచికొని దారి నడచుచుండఁగా మేఘుఁడు పాంథులపై పగఁబూనినవాఁడుంబోలె, ముందుగా వారి గొడుగుకప్పులను గాలిచే ఊడఁగొట్టి యెత్తుకొని పోయి దూరాన పాటవైచినాఁడు; పిమ్మట వట్టికాములతోనే పోవు. చుండఁగా, ఒడలెల్ల నీళ్లలో నానిపోవునట్లు జడిగురిసినాఁడు; కాని బ్రహ్మదేవుఁడు రక్షించువిధ ములో విషముసయితము ఒక్కొక్క సమయమందు అమృతముగానే పరిణమించును గావున, ప్రకృతమందు వారికి అజడి మేలే చేసినది; ఎట్లన అది వారిదేహములలో ఇంకి ప్రేయసీవియో గాగ్నిని ఒకపాటి ఆత్మికది.

వ ర్షా కా ల ము

ఇందు 'ఎంతవైరమో' అనునది ఉత్ప్రేక్షయు, మేఘుఁడు పాంథులను పీడింప నుంచి చేసిన చెఱుపు వారికి మేలే యగుటచే విషమాంశారభేదమును, పాంథపరమైనవిశేషమునకు తుదిని పామాన్యమును చెప్పటచే ఆధాంతరన్యాసంబును గలవు:—

'ఇష్టముకై యత్నింపఁగ | నిష్టము గలుగమియును ననిష్టసంప్రాప్తియునుకా.' అలం. అని యొక విషమభేదము. ద్వేష్యుఁ డయిన పాంథునికి అనిష్ట మనితలంపఁదగును.

'కొంత కొంత' - అటుగాక నీళ్లకే శమించు వియోగవహ్ని ఏపాటిది? 'విధాతరక్ష విష మొక్కొకమా టమృతంబుసేయుటకా' - ఇందులకు సంవాదము:—

'స్ర గియం యది జీవితాపహా హృదయే కిన్నిహితా న హన్తి మామ్?

విషమ ప్యమృతం క్యచి ద్భవే దమృతంవా విష మిశ్యతేచ్ఛయా.' రఘు. 8(46).

'దారవియోగ' - 'దారాఃపుంసి చ భూమ్నైవ' దారశబ్దము పుల్లింగమును నిత్యబహు వచనాంతంబును. - 'రక్ష' - చేయుటకు కర్త.

తే. దవులఁ జల్లని తూట నంతక మునుపటి

జల్లనీ రూని వచ్చునాజల్లు, మొదలి

గాలి యెలగోలుచేఁ గొప్పుగదలి జల్లు

దలపడకమున్న వంగుళ్లఁ దడిపెఁ దరులు.

130

దవులకా = దూరమందు, జల్లు = వానవచ్చుచున్నది, అని, తూటకా = (చెంతనున్న చెట్ల క్రింద) చూరఁగా, అంతక మునుపటి జల్లనీరు = అంతకు మునుపే కరిసినజల్లుయొక్క జలమును ఊని = వహించినదై, వచ్చునాజల్లు మొదలిగాలి యెలగోలుచేకా = దూరాన వచ్చుచున్న యా జల్లునకు ముందుగా వచ్చు గాలియొక్కదెబ్బచేత, కొప్పు గదలి, తరులు = చెట్లు, జల్లు = దూరానవచ్చుచున్నయాజల్లు, తలపడకమున్న = కరియ దొరకొనకముందే, వంగుళ్లకా = నీటి బొట్లతో, (పాంథులను) తడిపెను.

తెరువరులు మింట దూరమునుండి జల్లు దిగనుండుటం గాంచి, అవలచె ప్రేమియు లేనందున ఆజల్లులో తడియవలసినవచ్చు నని ఊహించినవారై, తా మున్నవోటనే చెట్టుండఁగా వానిక్రింద ఆజల్లునఁ దడియకుండుటకై చొచ్చిరి. ఇంతమాత్రాన వారి కెక్కువ మేలు కలుగలేదు, ఏలన ఆజల్లు రాకముందే తత్పూర్వము వచ్చిన జల్లులనీరు కొప్పులందుండినది; ఇష్టదాహరపు జల్లునకు ముందు వచ్చుచున్నగాలిచే ఆకొప్పులు కదలఁగా అందున్న పూర్వపు జల్లుయొక్క జలము వారిపై వంగుళ్లుగా రాలి వారిని తడిపినది. ఇందు స్వభావోక్తియు నొకవిషమభేదముం గలవు.

'వంగుళ్లకా' - 'తే. వాన వెలసియుఁ జూరునఁ బడిననీరు | బొట్లు వంగుళ్లు నాఁగ నట్లాట్టు నాఁగఁ | చేరులు వహించు నార కర్పూరగార.' ఆం. భా.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిఁగి రచ్చలపై, విధియింతు రుగ్రతక

హయఃపతిమిఁద దంతిపతి నాతనిపై నృపతిం గజాదిని

ర్ణయముల మొత్తులాడుదురు, స్రు బౌక యితయు విప్ప విచ్చుమొ

గ్గయి మఱి పాసిపోదురు సమస్తదిశాగతు లైనయధ్యగుల్.

131

సమస్త దిశా ఆగతులు = ఎల్ల దిక్కులనుండియు వచ్చినవారు, వివ - అధ్యక్షుడు = తెలు
వరులు, వృద్ధి = వచ్చుచున్నవానకై, రచ్చలపై = రచ్చచావడులయందు, రయినక =
నేగముగా, ఒంగి = ఇమిడికగా (చేరి, పిత్తుల వృత్తాంతములం జెప్పకొనం దొడంగి), అగ్రత =
అగ్రహముతో, హయపతిమీద = అగ్రహపతిమీద, దంతిపతి = గజపతిని, అతనిపై =
అగ్రహపతిమీద, నృపతి = నరపతిని, విధియించురు = చెప్పుదురు, గజ అది నిర్ణయములకై =
ఏనుగులు గుఱుములు కాల్పము ఇత్యాదులయొక్క సంఖ్యను నిర్ణయించుటలో, మొత్తలాడు
దురు = కొట్టు కొందురు, మ్రబ్బు = మేఘము, ఒకయింతయు = కొంతపాటియేని, విప్పక =
చెరిగిపోయినయెడల, మఱి = వెంటనే, పాసి = ఒండొరులను వీడి, పోదురు.

వానాదేశపుబాటసారులును మేఘము వరింపం దొడంగనా, తటాలున ఒకరచ్చచావ
డిలో ఇముడుకొనియుండి, అట్లుపై లోకవృత్తాంతములు భాషింపందొడంగి, అగ్రహపతికన్న
గజపతి గొప్పవాడనియు, గజపతికన్న నరపతి గొప్పవాడనియు, పట్టుదలతో పలుకుదురు.
వారివారి గజాది సంఖ్యల నిర్ణయించుటలో ఒకరుచెప్పినసంఖ్య నొకరు కాదని వాదించి కొట్టు
కొందురు. ఇంతలో మేఘము కొంచెము చెడరెనా, ఒండొరులంబాసి ఎవరిదారిని వారు పోవు
దురు. — 'స్వభావోక్తి.'

'రచ్చలపై' - పై యనుటచే కప్పలేనిచావళ్లు గావలయు, కప్ప ఉన్నను గోడలు ఉండవు.
'హయపతి' - అగ్రపుభువు; దంతిపతి = కటకరాజు; నృపతి = నరపతి; 'నరపతివిజయము'
గనునది. - 'అధ్యనీనోధ్యగోధ్యన్యః పాన్థః పథిక ఇత్యపి,' అను. ఇటు పూర్వముద్రణములో
'మ్రబ్బు' అనుటకు మాటుగా మ బ్బని యున్నది, అందువలన యతిభంగము. ఆశబ్దమునకు రెండు
రూపములుం గలవు. చూ. శ. ర.

క. తనరె బలిభుక్తులు నిం | డిన గ్రామశ్రీల కటితీనీలము లగుటం

గనియొక దృణగ్రాహిత నన | గొనుకసపుల జై త్యతరుల గూం డ్లిడుభ్రమణ్.
బలిభుక్తులు = కావల సమాహములు, చైత్య తరుల = రథావృక్షములందు, గూండ్లు
ఇడుభ్రమణ్ = గూండ్లు కట్టుకొనుటకై సంచరించుటయందు, కొనుకసపుల = (నోటం) గొని
పోవునట్టి తృణములచేతను, నిండిన గ్రామశ్రీలకు = సంపన్నులయిన గ్రామలక్ష్యులకు, అతిత్రి
నీలములు = కంతంపునీలములు, అగుటకై = అగుటచేత, తృణగ్రాహితక = కసవును గ్రహిం
చెడుభావమును, కనియొక = పొందినవి, అనక = అనునట్లుగా, తనరె = ఒప్పెను.

వర్తరువున కావల కసవుతోను పుల్లలతోను గూండ్లు కట్టుకొనును. అట్లు గూండ్లు కట్టు
కొనుటకై అది కసవును గజముకొని పెద్దవిధులందలి చెట్లమీదికి రాకపోకలునీయునప్పుడు, ఎట్లు
ఒప్పునైన వనగా - తాము భాగ్యవంతురాండ్రయిన గ్రామలక్ష్యులకు మెడలోనిహారంపునీలములు
లగుటచేత తృణగ్రహణము నీయుచున్నవో యనునట్లుండెను. — ఉత్ప్రేక్షాంతరము.

'ధ్యాత్వాత్త ఘోషపరభృద్బలిభుగ్వాసా' అని. 'చైత్య మాయతనే బుద్ధవిష్ణు
చోద్యానపాదపే' విశ్వ. నీలములు తృణమును ఆకర్షించును. 'అతిత్రి' - అట్లు కబ్బము. 'గ్రామ
శ్రీలకు' - 'లక్ష్యసంపదలకు' అభేదము కవిసమయము.

'కమలా సులక్షణ' కామధ్వజే మకరకుత్సయో...
దానవాసురైర్దృశా మైక్య మేవాభిముతయో...
శ. క. ల.

‘శాస్త్రాన్నియోపనవృత్తయః కేతక మ్నాచిభిన్నై
స్వీదారమ్యైర్వృత్తాబలభావా మామలగ్రామనైత్యాః
త్వయానన్వే పరిగతఫలక్యామబహువచానాః
సంకల్పస్తే కలిపయదికస్థాయాహంసా తత్కారాః.’

మేళన

‘నీలము త్వణ గ్రాహియనుట కితరకవివాక్యసంవాదములు:—

‘నీ. తనయడుగుదములను రాచనెట్టెంపు. బలుదిండిరాకు మైదలు మెలంగ.’ యయా.

‘చికిలిపుల్లిండిరాలవ మెప్పు నీకకప్పు.’

‘తొగ జేనినగ నొప్పు మొగముచొప్పు.’

చెన్నబసవ. ౪ (౨౬౮).

‘చెలివరుల్ పులుదిండి చలువలొమామక.’

స్వాంతత్వణగ్రాహు లయ్యె గాన’.

చంద్రాంగదా. ౪ (౧౨౬).

మ. వసతు వ్యెల్వడి, వానకై గుడిసె మోవక రాక తానానియే

పసగా నిల్చినజమ్మగూడఁ బొల మంబు భ్రోమచుచుం బట్టిపె

స్తుసురు స్వీఁగెడు కాఁపుగుబ్బెతల వెన్దుబ్బ లునాస వ్యెలిం

బిసికిళ్లుం బిసికిళ్లు హలికుల కర్పించె న్నభసన్మంబునక.

133

నభస్యంబునక = భాద్రపదమాసమందు, వసతుర్ = ఇండ్లనుండి, వ్యెల్వడి = పెడలి, (పొలమునకు), అంబళ్లు మోచుచుక, వానకై = వర ధారానివారణార్థమైన, గుడిసె పొలము లోనివడిరము, మోవక = తగులఁగా, రాక = గుడిసెలోనికి రానందున, తాక = గూడ, అనియే = చక్కఁగా గుడిసెద్వారమునకు తగులుకొనియే, పసగాక = ససిగా, నిల్చిన జమ్మగూడక = ఎప్పుడును కడలక పడిపోకయుండినదైన జమ్మగూడను, పట్టి = ధరించి, పెన్దుమరుక = బలు వానను, స్వీఁగెడు కాఁపు గుబ్బెతల వెనుగుబ్బల్ = నిస్తరించుచున్న కాఁపు జవరాండ్రవలుడ స్తన ములును, పునాసల్ = పునర్వసుకారైలో చల్లఁగా నిప్పటికి పండియున్న సజ్జలులోనగు (పునాస) ధాన్యములును, వెలిక = ఊరిబయట, బిసికిళ్లు = (కుచ) మర్దనములను, బిసికిళ్లుక = కంకులు నలుపుటలను, హలికులక = సేద్యగాండ్రకు, అర్పించెను = ఒసంగినవి. ‘తానానియే’ - ‘తామ్రానిపె’ ‘పట్టిపెన్దుసురుస్వీఁగెడు’ - ‘పంటచేన్దుసురం దీఁగెడు’, అని ప్రాకారగారి పాఠములు. ‘ముసురందీఁగెడు’ అనుపాఠమున - ‘పెన్దుసురు = బలుజడిని, అందుక = ఆగూడ యందు, ఈఁగెడు = నివర్తించుకొనెడు, అని యర్థము చెప్పకొనవలయును. ‘పంటచేక’ అను పాఠమున ‘పొలము’ అనుపదము వర్గ మగును.

భాద్రపదమాసమందు, కాఁపు వెలదులు ముసురులో పంటచేసియొద్ద గుడిసెలో కాపున్న భర్తలకై గూడవైచికొని అంబలి కొని పోవుదురు. గుడిసెలోనికి తాము దూతినప్పుడు గూడ ద్వారమునకుం దగల్గొని అటనే చక్కఁగా నిలిచియుండును. లోపల భర్తలు సజ్జలు లోనగు పునాసపంటల కంకులను నలుపుచు గింజలను వేణు సేయుచు నుండురు. ఆచెలువలు రాఁగానే ఆభర్తలు వారు తెచ్చినయంబలిత్రాగి వారిస్తనములను మర్దింపి పంపుదురు. - స్వభావోక్తి.

‘అంబళ్లు మోయు’ - అంబళ్లు మోయు = అంబళ్లొయ్య. ‘నిల్చిన జమ్మగూడ’ - గూడ ఆప్త కారము నిలుచుట వారికి అనుభూతవృత్తము. గూడను గుడిసెలోనికిం దెచ్చిన, గుడిసెయంతయు

తడియగును, రైలు నుంచిన నది క్రిందికి జూలి అడుగు లోనమునకు తడిసి పోవును; 'గుడిగు' - ఇది 'గొడుగు' అని యుండవలయును. గ్రంథవిస్తరభితిచే ఉపపత్తిని సంక్షిప్తముగా తెప్పింపి అంబటిచేయి బరువయి నొప్పికలిగిన రెండవచేతికి గొడుగును గాలిలో మోచుకొనిపోవుట కష్టము. గొడుగును చాల్చిన ఒకచేయి దాని కర్చిత మగును, అంబటిని మార్చుకొనుటకు ఆరెండవచేత గొడుగుండుటవలన కష్టముగాదు. గొడుగు తామగా తానే తలమీఁద అని నిలువదు. నూడేదేది యొకపై మేమియు నుండదు. దానిం చాల్చినరెండుచేతులు స్వాధీనముగానే యుండును. కావున 'గొడుగుమోత' అని పఠించుకొనుట శ్రేయము. గుల్పెత లగుటచేతనే పిసికిళ్లు గలుగును. 'పుకా నలు' - తొన్నలు చోళ్లు సజ్జలు లోనగు ధాన్యములు. సూర్యుడు పునర్వసు నక్షత్రములో నుండేగా చల్లునది గావున వానికి ఆపేరు. అవియిప్పుడు కాపు కాచుచున్నవంటకు ముందేపండి నవి. పునానకంకులను నలిపి ఊచలియ్యమును రాల్చుచుచున్నా రని భా. ఇప్పుడు కాచుచున్నవి పరిచేలు. 'పిసికిళ్లు' - ఇది నిత్యవహువచనాంతము; 'నులుచు' నుండి 'నుటిపిడి' ంబోరె 'పినుకు' నుండి 'పిసికిడి' అని ప్రాతిపదికమును కల్పించుకొనవలయును.

మ. గురుగుం జెంచలిఁ దుప్పి లేదగిరిసాకుం దింత్రిణిపల్లవో

త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ, గట్టావికుట్టారుగో

గిరము లైక్కి, తమిం బసుల్పాలము వోఁ గ్రేపు లైయి న్నాక, మే

కెరువుం గుంచటి మంచ మెక్కిరి ప్రభులైకాపై రెడ్లజ్జడిక. 134

అజడిక = అవర్తములో, రెడ్లు = రెడ్డి అనుబిరుదు గలకాఁపులు, ప్రభుత్వ ఏక ఆపత్రిక = చొరతనముయొక్క ముఖ్య ప్రాప్తి చేతను, గురుగు = గురుగావను, చెంచలి = చెంచలి యాకును, తుప్పి = తుప్పియాకును, లేదగిరిసాకు = లేత తగిరిసయాకును, దింత్రిణి పల్లవ ఉత్కరము = చింతచిగురు మొత్తముతో, కూడక = చేర్చి, నూనియలతో = లెలలెలముద్దితో, పొరంటి = నీ రిగురఁ బొగిచి వండి, కట్టా...ర్ - కట్టావి = వేడివేడిగానున్న - కట్టారుగఁ పీగిరముల్ = చిన్నారుగఁ బియ్యపుటన్నమును, మెక్కి = తప్పిగా భుజించినవారై, పసుల్ = గొడ్లు, పాలము = పాలమునకు, పోక = పోయియుండఁగా, గ్రేపుల్ = దూడలు, మెయిక = (రెడ్ల) దేహమును, నాకక = నాకుచుండఁగా, మేక ఎరువుకుంపటిమంచము = మేక యెరువుతో రాజాచున్న కంపటితోడి మంచమును, ఎక్కిరి.

అవర్తములో రెడ్డివారలు నిశ్చింతమైన స్వతంత్రభూతీతనము కలవారై కుఖముండు వృత్తమును వర్ణించుచున్నాఁడు:- అప్పుడు వారు చిన్నారుగయన్నమును గురుగావ చెంచలాకు తుప్పియాకు లేతతంబెపాకు అనెడియాకులతో చింతచిగురు చేర్చి సముద్ధిగా నూనె పోసి కూరలు కలుపుకొని తప్పిగా భుజించినవారై, క్రిందమేకెరువుతో కంపటి రాజాచున్నమంచముపై పరుండురు. వేవకులు వీరి పకువులను పాలములకు మేకకై తోలుకొని పోవుదురు. దూడలు వీరిదేహమును నాకుచుండును. అట్లు అవి నాకుట వీరికి అలవాటును, హితమును. - స్వభావోక్తి.

'గురుగు' లోనగూతులన్నియు ఒక్కటిగానే వండుదురా? వేయివేయిగా నాలుగు కూరలా? యనిన, వేయివేయిగా అన్నిటను చింతచిగురువేయరు; రుచిభేదమునకై కొన్నిట మాకు మను. ఇం దొకటియొకటిచింతచిగురులేక రుచింపదు, కావున ఒక్కటే కూర యని యెఱుంగవలయు.

ఇది దక్కనమువలె పులుకుం గాదు, ప్రహ్వవలె తీపు గాదు, ఆ రెండింటి బదులు ఇది యొక్కటే. దీనిని అత్యంతదుష్టముగాఁ జేయునది నూనెతో పొడంటుట. 'నూనియలతో' అను బహువచనము సమ్మద్ధిని తెలుపును. రెడ్డిదొతన సమ్మద్ధి గాక యేమి కొదువ? పామాన్యపుఁగ్రహణలైన నూనె చూపకయో చూపియుం బాపకయో ఉడుకైచికొని తినుదురు; నేయియేలగాదు? నూనెచే రుచి కరము పెచ్చును; దేహమునకు బలమునుం కలుగును. అరుగయన్నము తిననేల? రాజనములోనగు శ్రేష్ఠ ధాన్యములను పండించువారు తామే వానియన్నమును మాని ఈపాడు బియ్యపుటన్నముం దిననేల? అనిన - రుచి యెఱుంగని వాజాకు లేని అవాదినీడమైన మోటుఁ దనముచేతను, లోభముచేతను. 'కట్టచి' - కడు + అచి. 'కట్టారుగ' - కలు + అరుగ. 'కలుచిలు కడు నడు నిడు కబ్బముల ఉడల కచ్చు ఫరంబగునపుడు ద్వి రుక్తటకారం బగు' బా. వ్యా.

'లేతతగిరిస' - ముదిరనేని భోజనమునకుఁ బనికిరాదు. 'ఓగిరంబులు' - అని సౌమ్య నూచకమైన కబ్బముం బ్రయోగించుటచే వారికి ఆభోజనము ప్రియముగాను రుచిమంకముగాను ఉన్న దనుట ద్యోతితము. - 'ఓగిరంబులు మంచి మే లోగిరంబు లావటించెడ బడఁడు మీరార గింప' శ్రీకాళి.మా. 'మెక్కి' - ఇష్టముగా తృప్తిగా భుజించి యనుట - 'హేళనముకై యీ పదముం బ్రయోగించుట. పశుప్రాయు లనుట యగునుగాన 'మేసి' యని పఠించుట సరిగాదు. 'మేకెరువుంసుంపటి' - మేకది సర్వము అత్యంతాలోగ్యకరము—ముఖ్యముగా క్షయరోగ నివారకము; అతంపటి మండక అజక హితమివోష్టముగా రగులుచునే యుండును; దానివలన చలి పోయి ఇంచుక వేడి కలిగి హాయిగా నిద్రపట్టును. వారికి మేకల సమ్మద్ధియుం గల దనియు నూచితము; వరిపాలములు లోనగువానికి ఎరువుకట్టుటకై రెడ్లు మేకలమండలను ఉంచుకొందురు. 'మెయిన్నాక' వానకుఁ దడియకుండ దూడలను మంచముకడకే పిలుచుకొందురు. అది మంచము మీఁది వారియొడలిని నాకుచుండును; అలవాటులేనివారు సహింపలేరు. 'కైపులు' - ముఖ్యముగా పాఁడియావుల దూడలు; తల్లితోడఁ దోలినచో ఇవి నిరంతరము పాలు కుడుచుచునే యుండును, అది వానికి మంచిదిగాదు: పైగా ఇంటివారికి పాలుండవు, కావున వీనిని ఇంటనే కట్టుట. 'పసులో' - పా. కొమలో - ఆపక్షమున పైరుపంట గొడ్డుగోడ విచారించుటకు రెడ్డిసానులే పాల మునకుం బోవుచుండి రని భానము.

సీ. గురు గటం చన్నను గురి యటన్న | ములు గటంచన్న నర్జుదఫలి మనుచుండు'

'చను మావపర్ణి చెంచలి యనఁగను'

అం. భా. 2 (64)

ఇచట నీపద్యములలో కవి రెడ్లను హేళనముచేయుటయు రాజులం బొగడుటయుం బరి కింపుఁడు; విస్తరము పీఠికలోఁ గనుఁడు.

సీ. మణియప్పై గేలిబర్హిణపక్షసుధ వీను

లోలాడఁ బ్రొద్దెక్కి మేలుకొంచి,

గమగమపల్కుమగంధరాజాంగమ

ర్దవపైఁ జిరోష్టమజ్జనము లాడి,

మిసిమిదువ్వలున బన్నసరంబు మొగలితే

కులు చాల్చి జామెక్కి కొలు వొసంగి,

జాంగరామిషముతో శాల్యన్న మధికపై
యంగవీనంబుగా నారగించి,

తే. మృగమదము మించుతములంపుటిరులమోవి
దళముగా సాగరుహసంతివెలుగ, సౌధ
శిఖరవాతాయనాగతాచిరుగంతు

నతదృగవరోధములతోడ నగిరి నృపులు.

135

నృపులు = రాజులు, మణి...ధక్ - మణియప్పి = రత్నంపు దండమండలి - శేలివర్షిణ = ఆటనెలియొక్క - పడ్డమధక్ = పడ్డస్వరమనెడి యమృతములో, వీనులు = కర్ణములు, ఓలాడక్ = జలక మాడగా (శ్రవణామృతముగా పడ్డస్వరము విని), ప్రాద్దెక్కి, మేలుకాంచి = నిద్ర మండిలేచి, గమ...పైక్ - గమగమవత్ = గమగమయని పరిమళించుచున్న - సుమ = పువ్వులతోఁ జేయబడిన - గంధరాజ = గంధరాజ మనెడి పరిమళద్రవ్యముయొక్క - అంగమర్దన పైక్ = ఒడలిసలుఁగునవ తర్వాత, చి...లు - చిర = చాలనేపు - ఉష్ణమజ్జనములు = వేడి (నీళ్ల) స్నానము, ఆడి = కావించి, మిసిమిదువ్వలున = కాంతిగల దోవలియు, బన్నసరంబు, నానావిధమణుల హారంబును, మొగలితేటలు, తాల్చి, జాము ఎక్కి = జాముప్రాద్దయంతట, కొలువు ఒసంగి = సేవకసమయము ఆమగ్రహించి; శాలిఅన్నము = రాజనపు భోజనమును - జాంగల ఆమిషముతోక్ = కాఁజా వూరేడు అడవిపంది లోనగు నడవి జంతువులమాంసముతో, అధికపైయంగవీనంబుగా = నిన్నటివెన్న గాచిన నేయి మెండగునట్లుగా, ఆరగించి, మృగ మదము = కన్నారి, మించుతములంపుటిరులు = అతిశయించుచున్న తాంబూలముయొక్క నలుపు, మోవిక్ = పెడవియందు, దళము = దట్టము, కాక్ = కాఁగా, సాగరుహసంతి = అగరు చెక్కలతోడి - బండికుంపటి, వెలుంగక్ = ప్రకాశించుచుండగా, సౌధ...డక్ - సౌధ = మేడలయొక్క, వాతాయన - కిటికీలవలన - అగత = వచ్చిన - అచిరుక్ = మెఱపులయొక్క అంతు = కిరణములవ - నత = వ్రాలిన - దృక్ = చూపులుగల, అవరోధములతోడక్ = అంతః పురస్తీలతో, నగిరి = ఆనందించిరి. - స్వభావోక్తి.

‘మణియప్పి’ - (సాటికి) -

‘తన్నధ్యే చ సృటికఫలకా కాఞ్చనీ వాసయప్తి
ర్నూలే బద్ధా మణిభి రనతి ప్రాధవంశప్రకాశైః
తాల్చే క్విజ్ఞావలయసుధగ్న ర్నర్మితః కాన్తయా మే
యా మధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకణ స్ఫుహృ ద్యః’.

మేఘ.

‘పుక్షేతయా యప్తినివాసభక్తాః | మృదజ్జకాపకమా దలాస్యా

ప్రాప్తా దవోల్కాహతశేషబ్రహ్మః | క్రీడామయూరావనబర్హిణత్వమ్॥’ రఘు. 16 (14).

‘పడ్డమధక్’ - ‘పడ్డం మయూరో వదతి’ అను. ‘గంధరాజ ... న...చంద్రనే కణగుర్దలై స్వనామ భ్యాతేపువ్వుతేచ’, ‘సర్వకబ్దసంబోధిని. ‘చిర’ - ‘శీఘ్రభోజీచిరస్నాయా’. ‘బన్నసరంబు’ - పంచసరకబ్దమునకు వైకృతము. ‘మొగలితేటలక్’ - వర్షద్రవ్యగులవలన. ‘కొలువు’ = 1. సేవ, 2. అస్థానము - అంతు తుండలును రాజును సేవింతురు గావున. ‘జాము’ - యామకబ్దవైకృతము. ‘జాంగల’ - ‘జాఞ్గలం నిరర్జునానే త్రిపు మాంసే నపుంశకమ్’ నానా. ‘పరిమళం క్రవ్య

మామిడి' అను. 'లఘవో బాణలా హితాః', 'వరాను ... భద్రే ... బాణలం పితకమ్ - వర్షే
భవశంకాని మక్ష్మియాజ్ఞాజ్ఞలైః పలైః' వాగ్భట. 'సాధ - కాశ్యపు' - 'హర్షపుష్కరసే శ్యామ
శిరశిరేడివా' వాగ్భట. — 'నరద్భృ' - భీమత్వముచేత, తత్తువాయజ్ఞవీనం స్వాధ్యోగోఽ
హోద్భవంఘృతమ్' అను. ఆరగించు - ఆహారశబ్దమునకు వైకృతము; ఆహరించు - తత్సమము.
'మృగనాభిర్వృగమదః కస్తురీచః', 'అక్షారధానికాక్షారశకట్యుపి హస్తస్యపి' అను. రెడ్లకు
కుంపటిచెప్పి రాజాలకు మాసంతికం జెప్పటలో విశేషము కలదు, రెడ్లకుంపటి మట్టిది, రాజాల
హస్తస్య కయొక్క స్వరూపము:—

'కవిమతిరివ బహులోహా ముఖుటితచక్రా ప్రభాకవేశేన
హరమూర్తిరివ హస్తస్థి భాతివిధూమానలోచితా.'
'అగరు' - పరిమళమునకు. 'అచిరదుక్' - 'శమ్నా శతప్రదా హ్రదిన్ద్యైరావత్యః షణ్మప్రభా' అను.
'అచిరదుచా విలసన్త్యా అమృతము చాభావి ఘర్తబిద్ధముచా
పయోముచా ప్రసవముచా । విరుచా కిం చాపి తారహరముచా'.
'అవరోధములతోడక' - 'కుద్ధాంత శ్చావరోధశ్చ' అను. అవరోధ మనఁగా ఘోషాస్త్రీ -
ఘోషాయాచారము మనుస్మృతిలోనే చెప్పబడినది. తురకలం గని హిందువులు 'శర్పకొన్నా
రని చెప్పట సరి గాదు, చూ. మనుస్మృతి. (874-878).

వ. ఇట్లు సాంద్ర సలిలధారాసారమాసరంబులగు వార్షికవాసరంబులు ప్రశాం
తం బగుటయు; దదనంతరంబు. 136

సాంద్ర...లు - సాంద్ర = దట్టమయిన - సలిలధారా = నీటిబొట్టులతోవలయొక్క -
ఆసార = తెంపులేని పాతముచేత - మాసరంబులు = అతిశయముకలవి, ..., వార్షికవాసరంబులు
వర్షాకాలపు దినములు, ప్రశాంతంబులు = కడచినట్టివి. - 'మాసరంబులు' —
'మహిమ హిమవేశలంబు నమ్రానవతికి । మాసరము లయ్యెఁ దలఁపంగ వాసరములు.' నైష.1(75).
'ఆసార' - 'ధారా సంపాత ఆసారః' అను. 'వాసరంబులు' - 'ఘప్రోది నాహనీ వాతు
కీలే దివస వాసరా' అను.

—* శ ర ద్భ టు వ ర్ణ న *—

ఉ. రాజమరాళలబ్ధగిరిరంధ్రము, శాలివనీశరావలీ

వైజననంబు, యజ్వహుతవాజహుతాశము, భాస్వదిందిరాం

భోజనమాగమం, బుదితబోధభుజంగశయోహుచారనీ

రాజనపుల్లహల్లకసరం, బుదయించె శరద్దినం బిల్క.

137

రాజ...ము - రాజమరాళ = రాజహంసలచేత - లబ్ధ = పొందఁబడిన - గిరి = క్రాంచ
పర్వతమయొక్క - రంధ్రము = సారంగముకలదియు, శాలి...లు - శాలివనీ = వరిపాతములకును -
శర ఆవలీ = రెల్లుసమాహములకును - వైజననంబు = పుట్టుక నెల (అయినదియు), యజ్వ...ము -
యజ్వ = యజమానులచేత - హుత = త్వేదించిన - వాజ = ఆన్నము గలదైన - హుతాశము =
అగ్నిగలదియు, భాస్వ...లు - భాస్వత్ = ప్రకాశము గలిగిన - ఇందిరా = అక్షియొక్క -
అంభోజనమాగమంబు = కమలములోనికి వచ్చుట కలదియు, ఉది...లు - ఉదిత = కలిగిన -

బోధ = మంత్రవిగ్రహాఁ దైవ - భుజంగశయ = నాగశయఁ దైవ వాతానందునిక - ఉపచారః =
 వేషాధ్యక్షమయిన - నీరాజన = నిత్యాయైన - పుల్ల = వికసించిన, చాల్లక = ఎఱ్ఱగలుకలు (గళి-
 డైన) - సరంబు = సరస్సుగలిగియు నైన, శరత్ దినంబు = శరత్కాలము, ఉదయంచెక =
 అవతరించినది.

శరత్కాలము వచ్చినది, క్రాంచరంధ్రముదారిని హంసలు రాదొడంగినవి; వరి పండను-
 తెలు పూవను ఆరంభించినవి; యజమానలు అగ్నియందు అన్నము వేల్చిరి; తామరతీతలలుందు
 పూవులు పొడవి వికసించుచుదలిడినవి; దానంజేసి మహాలక్ష్మి వానియందు నివసించుటొచ్చినది.
 ఎల్లెడలను అప్పుడు పొడవి వికసించిన యెఱ్ఱ గలువలతోడి సరస్సులు అప్పుడే నిద్ర మేల్కొన్న
 క్రిమన్నారాయణమూర్తి కత్తిన నివారి పల్లెరంబులో యన నొప్పుచుండినవి. —కడపటి విశే-
 షణమున ఉత్పేక్ష.

శరదృశువునఁగలుగు విశేషములు తొన్ని యిట వర్ణితములు:—
 ‘శరదీస్తు రవి పటుత్వం । జలాచ్ఛతాఽగస్తీ హంసవృషదర్శనః
 సప్తచ్ఛదపద్దసితా । భృధాన్యశిఖిపక్షమదపాతాః.’ కా. క. ల.
 ‘రాజమరాళిలభిగిరిరంధ్రము’ - మహావీరచరిత్రములో జామదగ్నవర్ణనము:—
 ‘సోయం త్రిస్సప్తవారా నవికలవిహతక్షత్రతస్తప్రచారో
 వీరః క్రాచ్చస్య భేదా క్కృతధర్మరణితలాభార్యహంసావతారః.’
 ‘వైజననంబు’-‘నూతి మాసో వైజననమ్’ అను. ‘వనీ’ యనుట సమృద్ధిదెలుపును. ‘శరావళి’:
 ‘కాశాః క్షీరనికాశాః దధిసరవర్ణాని సప్తపర్ణాని
 నవనీరనిభ శృన్వతిః శరధి చ తక్రప్రభాశోతాన్మి.’ కాజ్ఞకధరపద్ధతి.
 ‘పుణ్డరీకాతపక్రస్తం వికసత్కాశచామరః
 బుకుర్విడమ్మయామాస న పునః ప్రాప తచ్చియమ్.’ రఘు. 4.

‘యజ్ఞహుతవాజహుతాశమ్’ - ‘యజ్ఞాశు యజమానః స్వాత్’ అను. ‘ఇందిరా...బు’ - ‘శర
 తృబ్జజలక్షణా’ రఘు. ‘లక్ష్మీః పద్మాలయా’ అను. ‘ఉదితబోధ’ - వారాయణుడు ఆశ్వ
 యుజకుడైకాదశివాడు నిద్ర మేల్కొనును; ఆశ్వయుజకార్థికమాసములు శరదృశువు. ‘నీరా-
 జన’ - దీపజ్వాల ఎఱుపుగావున హల్లకసామ్యము - ‘హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్’ అను. ‘సరంబు’ -
 పయస్సరశృబ్దములకు నలోపము లేదని బా. వ్యా. తత్స. 80. అందులకు ఉపసరజనత్వమందుఁ
 గలుగు నని వ్యవస్థచేసికొనవచ్చును; లేదా, ఇటు మాలావాచక మయిన సరశబ్దముగాఁ గొన-
 తచ్చును; ‘అయంకణే బాహు శ్చిశిర మస్మదో మాక్షికసరః’ ఉ. రా. చ. ‘వాజో... ఘృత
 యజ్ఞాన్నవారిషు’ మేదిని.

క. శరము పొగ రెక్కె నంబర, | మురువిద్యుద్దీపకళిక లుమిసిన ధూమ
 స్ఫురణఁ బొగచూరె ననఁగా | హరిమణిజంబూఘలాసితామలరుచులక. 138

అంబరము = ఆకాశము, ఉరు విద్యుత్ దీప కళికలు = గొప్పువైన మెఱుపు లుండి దీపపు-
 మొగ్గలు, ఉమిసిన = వెలిబుచ్చిన, ధూ...లక = ధూమ = పొగ యొక్క - స్ఫురణక = బొక్కట్లము
 చేత, పొగచూరక అనక = పొగ చేత నలుపు ఎక్కినదో యనునట్లుగా, హరిమణి జంబూఘా-
 అనీత అమలరుచులక = శుభ్రవీరములను నేరేడుబండ్లును అనుబానియొక్క వల్లవి కాంతా-
 లలో, శరధు = మిక్కిలి పొగరు ఎక్కెక = నలుపుమీదెను.

శరద్ధమమృతం ఆకాశము నైల్వాలికయమునొంది ఇంద్రనీలమునులయ్య శరదుబంధయ్య
కాంతివంటి నల్లని నిర్మలకాంతి గలదై మొలపు లనెడి పెద్ద పెద్ద దివ్య మొగ్గలు వెలిబుచ్చిన
పొగ వ్యాపించుటచేత పొగ చూరినదో యన నొప్పుచుండెను. రూపకాన ప్రాణితోత్సృజయ్య,
నిదర్శనయ్య సంకీర్ణములు.

‘లింబ ప్రతిలింబత్యా । ప్తంబు లగుచి కేవలములు దాల్చిన యిరుద్ధ
ర్తంబుల కైకోక్తియై, న । న్యంబున సామన్య మన్యమం దిడుట, స్వకృ
త్యంబులచే గీడును మే । లుం బోధించుటయ్య రాజులు నిదర్శన లై.
ఎది దాత సామ్యతయ్య య । ల్ల దె నొక కళి మచ్చలేమి; యబ్బరుచి న్ని
వదనము దాల్చును నెలరాఁ జదిసె నిరులు రాజకైరి సమయ్య నటించుకొ.’ అలం.

‘పొగరు’ = గర్వము - శ. ర., అందులకు అందలిప్రయోగము - ‘అగరు ధూపపుఁ బొగర’ పొగ
రారు కరులుగా., రామా. ౫ ఆ. ఈ రెండుతావులను నలు పని గ్రహించుటయే ప్రకరణోచిత
ముగాఁ గనబడుచున్నది. ‘వారిమణి’ - ఇంద్రనీలమునకు ఈపేరు వచ్చుటకుం గారణము - ‘ఏ
నీలంబులకు మధ్యభాగమున నింద్రాయుధసంకాళం బగుకాంతి రాజులు నవ్వి యింద్ర నీలఖ్యాతి
గాంచి బహుమాన్యంబులును, దుర్లభంబులును నవు.’ హాస్యము, ౩. ఆ.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి సామిరంజితము లై । తిరిగె మింట నిదుర తెలిసినట్టి

యందిరాధిపతికి నెత్తుకర్పూరనీ । రాజనంబు లన శరద్ధనములు.

139

శరత్ ఘనములు = శరత్కాలపు మేఘములు, సాంధ్యరాగ లహరిక్ = సంజకంజాయ
యొక్క పెద్దయలచేత, సామి రంజితములు = సగముభాగము ఎఱుపు చేయబడినట్టివి, వి, నిదుర
తెలిసినట్టి = అప్పుడే నిద్రమేల్కొన్నవాఁడైన, ఇందిరా అధిపతికి = మాధవునికి, ఎత్తు
కర్పూరనీరాజనంబులు = ఎత్తినట్టి కపురంపు నివాళులొ, అనక్ = అనునట్లుగా, మింటక్ =
అకాశమందు, తిరిగక్ = సంచరించెను.

సంధ్యారాగమహాతరంగముచేత సగముభాగము ఎఱుబాటినపై కడమసగము స్వాభావిక
మయిన ఆతెలుపువన్నెయే గలవై, శరత్కాలమేఘములు ఆకాశమున సంచరించుచు ఎట్లుండె
ననఁగా—అప్పుడు నిద్రమేల్కొన్నట్టి శ్రీహరికి ఎత్తబడి త్రిప్పబడుచున్న కర్పూరపు హార
కులొ యన నొప్పుచుండెను.—ఉత్సృజ.

‘లహరి’ - ‘మహాతరంగే’ సర్వ. సం.

‘కరే శోతి ప్తా న్తే జనని విజయంతాం లహరయః’

గంగాలహరి. 40.

‘ఇమాం నీయామలహరిం జగన్నాథేన నిర్మితామ్’

,, ౪౪.

‘సామి’ - ‘సామి త్వరే జగుప్సితే’ అను. కర్పూరపు బిల్లను వెలిగించిన ఒకభాగము ఎఱుగా
బ్బలించుచుండఁగా, కడమభాగము సహజధావశ్యముతో తెలుంగుచుండును. ‘మింట’ - మిన్న
విష్ణుపదముగాన - ‘వియ ద్విష్ణుపదం వా రు త్తం స్వాకాశవిహాయినీ’ అను.

‘ఏకాదశ్యాం కుక్లపతే హ్యేషాధస్య మరోక్తమః

స్వహృదయా పవిత్రాద్ధ్యా నిద్రయా వర్తతే ప్రభుః’.

శేషధర్మ.

భాగ్యద్ర నామగు మానములు.

‘ప్రసన్న మూర్తి ర్భగవాన్ కార్తిక్యాం భవతి ప్రభుః,
తస్య ప్రసన్నదీప ముత్థానాఖ్యం విజయ్యధాః;
ఉత్థితే దేవదేవతే శేషపర్యజ్ఞకాయినీ,
పూజయే త్తం ప్రయత్నేన పూజాభి సత్కృదం వ్రతే.’

శేషధర్మ.

చ. అళిగరుదంచలామల తదంతరబింబిత యయ్యైః బాకని

ర్థితమహాఫలైః పుహరితచ్చదకర్కటికావనాలి నాఁ,
గలమవనభ్రమచ్ఛుకనికాయములోపల సాంధ్యరక్తిమం

బలతిగఁ దాల్చి మింటఁ గన నయ్యై విపాండుపయోదఖండముల్. 140

విపాం...మల్ - విపాండు = తెల్లని - పయోద = మేఘములయొక్క - ఖండముల్ = తునియలు, మింట = ఆకాశమందు, కల...లక్ - కలమ = వరిమైదయొక్క - వన = పొలములంగూర్చి - భ్రమత్ = సంచరించుచున్న - శుక = చిలుకలయొక్క - నికాయములోపలక్ = గుంపునడుమ, సాంధ్యరక్తిమంబు = సంద్యాకాలసంబంధమైన యెఱుపును, అంతిగఁ = కొంచెముగా, తాల్చి = ధరించి, పాక...శ - పాక = పండుటచేత - నిర్దళిత = మిక్కిలిపగిలిన - మహత్ = గొప్పదైన - ఫల = పండ్లయొక్క - ఓఘ = సమూహములును - హరిత = పసుపుపన్నెగల - ఛద = ఆకులును గలదైన - కర్కటికా = దోసవలయొక్క - వన = లోఁటల - అళి = సమూహము, అళి...త - అళి = శుద్ధదలయొక్క - గరుత్ = తెక్కలయొక్క - అంచల = తుదలనలె - అమల = నిర్దలమైన - తత్ = ఆయాకాశముయొక్క - అంతర = లోపల - బింబిత = ప్రతిబింబించినట్టిది, అయ్యై నాక్ = అయినదో అనునట్లుగా, కనక్ అయ్యై = కనబడినవి.

మింట వరిచేలంగూర్చి పాటుచున్న చిలుకలగుంపును వానిలో నడుమనడుమ ఒకపాటిగా సంద్యాకాలమున దాల్చిన పాండువర్ణపు కారదమేఘఖండములును ఎట్లు కనబడినవనఁగా-పచ్చని యాకులును, విరియంతాఁజినపండ్లునుగల దోసలోటలు శుద్ధదలయొక్కవాదరవలె నిర్దలమైనవలు పుతో సాంపారుచున్న యాయాకాశమందు ప్రతిఫలించినవో యనునట్లు కనబడెను. — ఉపమానప్రాణిత మయిన యుల్లేర్పిక్ష.

‘అళిగరుదంచలామల’ - ‘భిన్నాష్టానప్రచయకాన్తి నభోమనోజ్ఞమ్’ ఋ. సం. శరత్తు. - ‘గరుత్పక్షిచ్ఛదాః పత్రం పత్రం చ తిమారుహమ్’ ఆమ. ‘పత్రంపలాశం ఛదనం దశం పర్ణం ఛదఃపుమాక్’ ఆమ. ‘అమల’ - ప్రతిబింబముం దాల్చుటకు. ‘మహాఫల’ - దోసపండ్లు పెద్దవిగా నుండును, ‘పెద్ద వని చెప్పుట మేఘఖండపామ్యమునకు; ఆపండ్లును విరిసినప్పుడు లోన ఇంచుక యెఱుపుగలసిన తెలుపుగానుండును; పండ్లు నేలను ఆకులు పైగాను ఉండును. వాస్తవముగా మేఘములు నేలవదవ్వగాను చిలుకలు వానికి ఈవల నేలకు చేరువుగాను ఉండును. చిలుకలను మేఘఖండములు తాల్చుట యనుట చిలుక యడ్డపడినంతమేర మేఘఖండ మగపడదు. దూరము నుండి చూచువారికి ఆచిలుకలును మేఘఖండములును అంటుకొనియున్నట్లే యుండును. ‘కర్కరి కా X కర్కటికా’ - వీరిం గూర్చి కీతికలోని పట్రికం గనునది: ఈలోకముంగూడ కనవచ్చును.

‘ఆంధ్రం మనో నిత్యము సుఖమునందును మనమును జూచుచు’

ప్రేమానందమునందును మనమును జూచుచు’

‘మనమును జూచుచు’

‘మనమును జూచుచు’

‘మనమును జూచుచు’

‘మనమును జూచుచు’

‘మనమును జూచుచు’

పరి...లు - పరిగత = నెలమిదిరిన - కణ = జనుముయొక్క - కణ = లేకములవలె - హరి
ణములు = తెల్లని వైన, పొరడు జలదములు = తెల్ల మేఘములు, దర్పణ సౌఖ్య నభిముఖ = అద్ద
ముతో సమానమైన యాకాశమందు, ఘన...ణ = ఘన = మౌనమొనరించు పురువుల
యొక్క, గణ = సమాహమయొక్క, విహరణ = తోలుచుట చేత, చివరికి ముగియునునట్లు =
నానుట చేత సారముచచ్చిన యింద్రధనుస్సునందుండి, తోలుగు నుపసమానములు వి = తానుబట్టి
ధూళియొ యనునట్లుగా, ఒకపాక్ష = పర్యవశు.

అద్దమువలె నిర్మలముగా మన్నయాకాశమందు, జనుపకాండం ద్రుంచిన ఆలోనం గనుపట్టు
పీచువోలి తెల్లనైన మేఘములు, కొయ్యదొలుపుడు పురుగుల దొలువగా రాలుచున్న యింద్ర
ధనుస్సుయొక్క చివుకుడు వెదురుపిండిమొత్తములో యన పర్యవశునందును. — ఉపమాత్పేక్ష
అను సంస్కృతి. ‘సమాన’ శబ్దము ఉపమయే యనఁగూడదు; ఏలన, లోకపామాన్య మయిన
‘నవినెట్లుక ప్రకృతినీధ మయిన మణిధనువునుసిం జెప్పినందున తాదాత్మ్య సంభావనములే
తాత్పర్యముగాని కేవలపర్యవశున మందుం గామిచేత. ఇందువృత్త్యనుప్రాసము మన్నది.

‘దర్పణ’ - ‘దర్పణే ముఖరాదర్శా’ అను. ‘కణ’ శబ్దము అక్షరముగా కణాంతర్గతభవేశకుల
పరము. ‘పాండు’ అని చెప్పియు ‘హరిణము’ అనుటచే ఆపాండిమయొక్క విశేషము చెప్పబడి
నది. — ‘హరిణః పాండురః పాండుః’ అను.

క. రవిశశిముకురములు శర | ద్యువతి మెటుఁగుఁబెట్టుభూతియో యనఁ బర్యవశు
బవనాహతసప్తచ్ఛద | నివహపరాగంబు దివికి నిర్మలకాంతిక. 142

దివికి = మింటికి, పవ...లు - పవన = గాలిచేత, అవత = కొట్టుబడిన - సప్తచ్ఛద
నివహ = ఏడాదులయరంట్లసమాహమయొక్క - పరాగంబు = రజస్సు, శరతే యనతి = శరదృతు
వనడియుదద, రవి శశి ముఖరములు = సూర్యచంద్రులనెడి యద్దములకు, మెటుఁగుఁబెట్టు భూతి
యో అనక = మెటుఁగిడునట్టి బూడిదయో యనునట్లుగా, నిర్మలకాంతిక = స్వచ్ఛ మయిన
ప్రాకాశముతో, పర్యవశు = వ్యాపించెను.

శరదృతు వనడి జవరాలు సూర్యచంద్రు లనెడియద్దములకు మెటుఁగుపెట్టుచున్న బూడిద
యో యనునట్లుగా నిర్మలకాంతిక ఏడాదుల యరంటులరజస్సు గాలిచేత ఆకాశమున పర్య
వశునందును. - రూపశానప్రాణితోత్పేక్ష.

‘శరత్కాలమున’ - ‘రవీందురతుత్పేక్ష’ మనాకాశము చూ. గతః జీక. - ‘శరదుదయ
ప్రభావమునఁ బండ్రదిశేంద్రుల తేజమొక్క. వి. ధ. ‘భూతి’

‘హస్త ఇవ భూతిమలిన్’ । యథాయథా లబ్ధయతి ఖల స్సుజనమ్,
 దర్పణమివ తం వదతే తథాతథా నిర్లచ్యాయమ్.’
 ‘మమరములు’ - పూర్వకాలమున అద్దములను ప్రాయశఃకముగా కంచుతో చేసినవనియుండిరి. వానిని
 నన్ను పాటివిభూతితో తోమి నిర్లచ్యాయముగానుచుండిరి. విభూతి కడుంగడుగున్నము కాదు
 దర్పణము గీటులపడి పనికిరాక పోవును. ‘సప్తచ్ఛద’-‘దధిసరవర్ణాని సప్తపర్ణాని.’ మా. ౧౩౭
 టీక. ‘కపురపుటనఁటి నాఁ గాను నేదావల యనఁటి నా సప్తపర్ణాఖ్య దనయ.’ ఆం.భా. 2 (42).

ప్రగ్ధర. సంభూతజ్ఞప్తి పాతాళనశయనము విశ్వంభరుం డూఁది లేవం,
 గంభీరప్రక్రియామగ్నత డిగు జగతిం గ్రందుగాఁ దోచువర్షా
 దంభోభిమూలరంధ్రోద్గతనితపృథుపాతాళజాతాంబుధారా
 స్తంభంబు లోప్పలె నెన్ను ల్దవళరుచి శరస్తంబపంక్తిం జనించెన్. 143

సంభూతజ్ఞప్తి = సంభూత మయిన మెలఁకువచేత (నిదురమేల్కొంచి), విశ్వంభరుడు =
 నారాయణుడు, పాతాళనశయనము = పాపసేజ్జను, డూఁది = ఊనుకొని, లేవన్ = లేచి
 నిలువఁగా, గంభీ...తక్ - గంభీర = లోఁతయిన - ప్రక్రియా = ప్రకారముచేత - మగ్న
 తక్ = ఘనీభవించియున్నందున, డిగుజగతిక్ = క్రిందికిపోవుచున్న భూమియందు, గ్రందుగాక్ =
 దట్టముగా, తోచు... పోలెక్ - తోచు = అగపడుచున్న - వర్షా = వర్షకాలపు - దంభోభి =
 పిడుగులయొక్క (పిడుగులు చేసిన) - స్థూల = లాచైన - రంధ్ర = బొక్కలనుండి - ఉద్గత =
 పైకి లేచిన - పృథు = గొప్ప - నిత = తెల్లనివైన, పాతాళజాత = పాతాళమందుఁ బుట్టిన -
 అంబుధారా = నీటిధారలయొక్క - స్తంభంబుల్ పోలెక్ = కంబములో యనునట్లుగా,
 ఎన్నుల్ = పుష్పములు, ధవళరుచిక్ = తెల్లకాంతితో, శరస్తంబ పంక్తి = తెల్లకాండల
 వరుసయందు, జనించెన్ = పుట్టినవి.

శ్రీహరికి మెలఁకువ రాఁగానే పాపసేజ్జను వదలి క్రింద పాదముని నిలువఁగా, ఆయన
 విశ్వంభరుఁ డగుటచే (అనఁగా కడుపులో లోకములను మోచువాఁడగుటచే ఆతనిబరువువలన)
 భూమి లోఁతుగా దిగిపోయినది; అంతట కడచిన వర్షపులో పడినపిడుగులు పాతాళమువఱకు
 చేసినబొక్కలలోనుండి లావుపాటి తెల్లని యాపాతాళగంగనీటికంబములు లేచినవో యను
 నట్లుగా ఎటఁజూచినను తెల్లనికాంతులతో తెల్లకాండలయందు వెన్నులు పుట్టినవి. ఉత్పేక్ష
 లంకారము.

శ్రీహరి శరత్తులో మేల్కొను నని ఇప్పటికే టీకలో చూపఁబడియున్నది. ‘పాతాళన’ -
 పరుండుటకు గాలి యూఁదిన రబ్బరుపఱపువలె మెత్తగా నుండు నని నూచించుటకు. శయన
 మును విడిచి శ్రీహరి లేచును.

‘నాగాబ్జం మోక్ష మిహో శ్చయన మరుఫణా చక్రవాలోపధానం
 నిద్రాచ్ఛేదాభితామ్రా చిర మవతు హరే ర్దృష్టి రాకేకరావః.’ మద్రా. 8
 ‘పాతాళనశయనము’ - నారాయణునికి శయనము కేవలము.

‘ఏకాభార్యా శ్రక్వతికతితా, చక్వలా చ ద్వితియా,
 పుత్రోఽనన్త ప్రిభవనజయో మనః పద్మభాగః’

శేష శృంగార శరణ ముదగి ర్వాహనం పన్న గారి!

సార్వభౌమ స్వగృహచరితం దాయభూతో మరాటి.

‘శరత్ పాతాళకాళాంబు’ - పాతాళం నది యైన భోగపతియు గంగయే గావున దానిజలమును తెలుపే; కావున నది శరత్పుష్పములను మించి యుపమానము. ‘సంబ’ - ‘ఆప్రకాశిత ప్రకృతి నులా’ అను. - ‘శరత్ వర్షావృత్తి సారే బాణే కాశ్చ తృణాన్తరే’ నానా.

‘స్రగ్ధర. - చాలుక్ మర్శన్యాయ లప్తయతియుగళముక్ స్రగ్ధరావృత్త ముందుక్.’

తే. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ నిద్ర దెలిసి

యదుగుఁ డనమీఁడ మోపనో యవనిరమణి

కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁగా విపాక

పరుషకంటకశాలిమంజరులు వాలిచె.

144

ఆవేశక్ = ఆశరదారంభంబునందు, నీరజ ఈక్షణుఁడు = పుండరీక నేత్రుఁ డయిన క్రిచారి, నిద్ర దెలిసి = నిదురనుండి మేల్కొని, తనమీఁడక్ = భూదేవిమీఁడ, అదుగు మోపనో = పాదం బూనినకతంబుననా యేమి, అవనిరమణి = భూకాంత, కం...త్ర - కంటకిత = గగుర్పాటు గొన్న - గాత్ర = దేహముగలది, అయ్యెక్ = అయినది, నాఁగాక్ = అనునట్లుగా, విపా...లు - విపాక = పంటచేత - పరుష = గట్టిపడిన - కంటక = ముండ్లుగలచైన - శాలి = కరి యొక్క - మంజరులు = వెన్నలు, వాలిచెక్ = ఒప్పెను.

ఆసమయాన వరియెన్నులముండ్లు పంటచే గట్టిపడి యెల్లెడల నొప్పుచుండుటం జూడఁగా నెట్లుండె ననఁగా, నారాయణుఁడు నిద్రలేచి, శేషపర్యంకమును వీడవారై భూమిపై పాద ముంచినకారణంబున నాభూదేవియొడలు గగుర్కొన్నదా యనునట్లుండెను. - ఉత్ప్రేక్షా లంకారము.

‘అవనిరమణి’ - నారాయణుని రమణియైన యవని, కానినో గగుర్పాటుం బొందదు. ‘కంటకిత’ - సంజాతకంటకమైన - తారకాదికి చెప్పబడిన ఇతచ్ఛ్రోత్యయము. ‘కణ్ఠకఃపులకే వేణో ద్రుమాశ్చే త్కుద్రవైరిణి’ నానా. తారకాదులు: - ‘తారకా పుష్పకల్లోల తరజ్జ శరపల్ల వాః | ఋజీమకణ్ఠ కాక్తార శృంగారజ్వరకన్దరా...’; ‘గాత్రం ప్రతీకే దన్తగ్ర జహ్వాభాగే వపు వ్యపి.’ నానా.

మ. స్ఫుటభూయోహృతిశంక వార్ధి నినరశ్చ ల్లిన్ను చేర్పం, దటి

చ్చట లౌర్వంబుగఁ గారుకొంచు, ఘనమై ట్టే దీక్ష వర్షింప, న

చ్చోటనుం దోచి గ్రసీంప బోలుఁ గలశీసూనుండు! గాకున్న నొ

క్కొటం దారాగ్రహభాస్కరేందుమణికుక్తు ల్వ్యక్తమై తోచునే? 145

స్ఫుట...కక్ - స్ఫుట = ఉక్కిటమైన - భూయః = మరల - చృతి = (ఆగస్త్యులు) హరింతు రను - శంకక్ = భయముచేత, ఇనరశ్చల్ = మార్మగ్గరిణములు, తటిత్ ఫటలు = మొలపులసమూహములు, ఔర్వంబుగక్ = సమద్రమునందలి బడబాగ్ని యగునట్లుగా, వార్ధిక్ = సమద్రమును, మిన్ను చేర్చక్ = మింటఁ జేర్చగా, (మింటంజేరియసమద్రము) కారుకొరముక్ = నల్లఁదాటి, ఘనము వి = మేఘముగా మోటి, ట్టేక్ = భూమియందు, రీతక్ = (ఆసము

ద్రుమ) అంతయు, చరింపక = తల్లి మేరముగా, (ఎట్లుండె నదగా) - అనోళునక = అక్కడను (అనగా మింటును) నుడు, వీరిని = అగమ్య (ప్రవేశించి), కవిభానుడు = అగమ్యుడు, గ్రహింపఁజేయుక = వార్ధిని త్రాగియుండును, వాళ ఉప్పుక = అలలూ ధేని, పిక్కుటక = ఒక్కమాయగా, తారాగ్రహ భాస్కర యిందునుగోకుర = నక్షత్రములు యింత కాదిపంచ గ్రహములు ముద్ర్యవంద్రులు ననెడు రత్నములు ముద్రే ఘోషింపుటకు, వ్యుత్తరేణ సుప్తముగా, తోఁచునే = కనఁబడువా, (అను నట్లుండెను).

అగస్త్యునకు త్రోవయ మాయె ననియు, నీటిమట్టులు వర్షించి రూపుమాని పోయిన ననియు, నక్షత్రములకును సూర్యచంద్రాదిగ్రహములకును దీప్తి నచ్చినదనియు భావము. - సూర్యకిరణములు తమకు త్రాగుటకు వలసియున్న సముద్రమును అగస్త్యునిహామని మునుపటివలెనే మరల త్రాగివేయు నని భయపడిన నె ఆసముద్రమును తమతామ్రవ మింటుం జేర్చుకొనఁగా, మెఱపులే మఱివానలముగా ఆసముద్రము భూమియందొకటను చరించి మోటుముడుటయు, నక్షత్రములకును అంగారకాది పంచ గ్రహంబులకును సూర్య చంద్రులకును దీప్తి పాచ్చుటయు నెట్లుండె ననఁగా - అమహాముని నక్షత్రరూపమును అప్పుడు మింటు నుదయించివాడుగావున ఆయన అట్లు గూడ ఆసముద్రమును త్రాగివెచ్చివాడు సుమా - ఆమనట్లును, ఆనక్షత్రాదులే ఆసముద్రము నడ్డు గువనందు రత్నములును ముద్రే ప్రబోధింపులనుంజుమా యనునట్లును ఉండెను. - ఉత్పేక్షింపఁగారము; తుదిపాదమున మాపకము. ముద్రేభవిక్రీడిత వృత్తము:—‘మమ విక్రాలియు సభనమ్ము వములక ముద్రేభవిక్రీడయా.’ ‘భూయాః’ - ఇంతకుముందు అగస్త్యునిహామని సముద్రమును త్రాగివెచ్చివాడని మాచన. ఒకమాటు త్రాగను గావుననే మరలత్రాగు నను శంక. ‘కక్షాత్రాస వితర్కయోః’ వావా.

కాలకేయు అను నగురులు సముద్రమునందు దాగియుండి, అప్పుడప్పుడు వెలువడుచు దేవతలను బాధించుచుండఁగా, దేవతలప్రార్థనచే అగస్త్యునిహామని సముద్రమును అరచేతంగొని ఆహా శనించెను. సూర్యునిచులకు వార్ధితో వేమిపని? అవి యాతనివలన గర్భమును ధరించును; సముద్రమును అవి త్రాగునవి. కాదుకొంచుఘనమై తీరి వర్షించుటయే సమయము. ‘అచ్చోట’ - దీని రూపముల క్రమము—అచ్చోట - అచ్చోట - అచ్చోట - అచ్చట - అచట - అట.

‘ఔర్వము’-‘ఔర్వస్థు | బాడబో బడబానలః’ అను. ‘ఔర్వ’ అని రేడిని మహిః’ అను. ‘ఔర్వ’ అను చక్రవనమహర్షి పుత్రుడు, భృగువంశ్యుడు; కార్తవీర్యులు భార్గవవంశమునెల్ల వాళ ముచేమ సమకట్టి స్త్రీలగర్భములనుసయితము చేదమునేయం దొడంగిరి. వారిలో చక్రవనభార్య తనగర్భమును తొడలో దాచుకొన్నది. దానం జేసి అగర్భము కలుపుగా జనించి ఔర్వుడనుపేరం బరచినది. అతనిం గన్నంత కార్తవీర్యులకుం గన్నులు పోయివని. అతనిభూమనుండి అగ్నిశక్తిల పొడమి లోకము నెల్ల భక్తికరింపకుండినది. అంత వాతడు తనపితృదేవతలైన భార్యలూ బేడఁగా దానిని సముద్రమున నెచ్చెను. అట వది గుట్టుప్రసంగముం బొందియున్నది. అందువలన దానికి (కౌర్వానలము) బడబానలము అనియు పేర్లు’ అని పురాణకథ. ‘కలకి మానుండు’ - ‘అగస్త్యుః కుమ్భపాతకః’ అను. కరకున అగస్త్యుడయమునకు చూ. ౧౩౩ టీక. ‘తారలు’ - ‘నక్షత్ర మృక్షా తారా’ అను. గ్రహములు రాశులయందు సంచరించునట్టి మాన్యాదులు ఏను. ఇట్లుగ్రహచంద్రులను పెండియుం జెప్పుట కుక్తిపాత్యక్యము’ అను; రత్న - సముద్రుడు రత్నాకరము’ అను. ‘రత్నాకర’ అనివిధిః’ అను. ‘ఇట్లు’ - ఒక్క టీక.

చ. అలమలయాద్రి కుంభభస్మో డన్మతకంబు శరత్తు కుండమం

దలి ప్రతిబింబిత తవమునం దమ కిచ్చిన, హరిదేవత

ల్పాలకులకేల దాప నిడి తోమ, గలం కడంగెం, దదీయత

తృలతకు హృస్వమాఽఽ కరి, తారక లంబువుఁ దేర్చునే యనన్. 146

కర్తృ = కర్తృత్వము, అలమలయాది కుంభకపుష్ప దేహ కళకంబుక = మలయపర్వతముంధలి
యగక్తుష్ట దేహపేరి యాయుగుపుసింజను, కుండముండలి ప్రతిలింబకైతమునక = సరస్సుల
సముహమందలి (యగ స్త్యుతక్షత్ర) ప్రతిలింబమనుమిచ చేత, తమకుక = జల దేవతకుపు, ఇచ్చినక =
తయగా, వారి దేవతల్ = (ఆ) జల దేవతలు, లోలఁడులకేలక = అల ల నెడి చేలిలో, శ్వాపక =
మెట్టుమీద, ఇడి = ఉంచి, లోమక = అరగఁ దివియగా, తడి...కుక = తడియ = ఆయగక్తుని
దైన, తత్పలకకుక = ఆకతక ఫల మెయ్యుండుటకు, హస్త మౌ = చిన్నదిగా నుంటయే, కరి =
సాక్షి, తారకలు = నక్షత్రములు, అంబువుక = నీటిని, తేర్చునే = నిర్తలముగా చేయఁగలవా,
అనక = అనునట్లుగా, కలంకు = మోలిగ్గము, అడంగక = కిందికిపోవును.

కరదృశువులలో ఆగస్త్యునకు ప్రోదయము కాగానే యిహమిలోనంతటను వండు క్రిందికి అణగిపోయి నీళ్లు తేరుట యెట్లుండె ననగా - నక్షత్రములు నీటిని తేర్చుట వట్టిమాట, కరదృశులే మలయవర్షకమునుండి ఆగస్త్యుడవపేరం బరగనవట్టి యొకయందుపుణింజను తెచ్చి కొలఁకులలోని ఆగస్త్యునకు తృప్తిలింబుము అనుమిషచేత జలదేహతలక ఇయ్యగా, వారు ఆకొలంకుల మెట్టుమీఁద పెట్టి అరగఁదీయఁగా వచ్చినజిగురు కలియుటచేత నీరు తేరినది - ఆప్రతిలింబుము అగస్త్యుడవటటకు గురైమిస, అగస్త్యుడను హస్త్యుడని వివరేదా, ఆప్రతిలింబుము హస్త్యమే గదా? ఇదేగురు అనునట్లుగా నుండెను. - రూపకానుప్రాణిత కైతవాపహ్నుత్యుత్థాపివోత్పేక్ష.

మలయపర్వతము దక్షిణదిక్కున నున్నది; దానం దామ్రపర్ణి పుట్టుచున్నది. అంటే అగస్త్యులవారు నివసించుదురు.—

‘యస్మాత్తమాం మాక్తికకామధేను రుపత్యా మర్చతి తామ్రపరీ

రత్నేశ్వరో రత్నమహానిధానం కృష్ణాద్భుత స్తం మలయం పునాతి.' అని మల్లినాథటిక.

‘వ్యక్త చిహ్నజ్ఞో’ జాతికబోధపి వ్యక్తివాచకః

యథాగ నినివాసా దిక్ దక్షిణాశా పక్షిరక్షే.

ர.க.உ.

అగస్త్యుడు మలయాదాని గావున అతనిని మలయాద్రిలోని కఠకముగా కవి చెప్పినాడు. 'కర్ర' అని వ్రాతపుస్తకముల పాఠము. అపకమున 'తెల్ల వూచుబుకువు - అనగా కర్ర దృకువు' అని యర్థము చేసికొనవలయును. 'కర్ర కుండమండలిక' అని యొకటి సమాసముగాఁ గొని, 'మలయాద్రిని కర్రం జేసికొనవలయును. అయినను కఠిపలకమును చెప్పినపుల కేమియు లేదు గావున 'కర్ర' అనుపాఠమే క్రయము. కర్రపుణి కర్రగా అన్వయించుకొనవలయును. పక్షమేకవచన (పు విధి) లోపమునవ గలిసి రామబాహులకుంబోరె కల్పించుకొన

వలయును. అగస్త్యుడయ్యు శరత్తులో నవి ౧౩౩ టీకలోనికొకవలసం చెలియను. తదీయ స్థానముకాలములు - బృ.సం.అగస్త్యచారమున:—‘వృశ్యలే స కి లహస్తగ లేతర్కై తోహితీముఖే గ లేత స్తమపైలి.’ అగస్త్యుడయ్య మగిడు, జలాశయములందలి నీరు తేటపడును;

‘ప్రగసా వోదయా దమ్మః కమ్మయోనే ర్నహాజసః’ రఘు. 4-

‘కళకము’ నీటిని దేర్చుగించి యనుటకు - ఉపోదాతమున శబ్దముల పట్టికను చూ.

‘కుంభం పితరే తోయాధార విశేషే చ వహ్ని గ రే చ.’ నానా.

‘స్వా న్ద్రులం ద్యాదకరాజకే చ దేశే చ విమేష చ కదమ్మకే చ.’ విశ్వ.

‘కాలంతుల కేలక’ - ‘రూపక సమాసమున పక్షీసమాస కార్యము’ - ‘వడగండ పాలపండ్లు’ అనుప్రయోగమువలె. - ‘కరి’ - ‘క్యామలవర్ణంబు సాక్షియు మర్యాద । పరఁగుచుండును కరి యనంగ;’ ఆం. భా. 8.(61) ‘జుమాట న్నొరపాచ్చెము । లేమికి నీశ్వరుడ కరి నిలింప జిరోఫీ.’ ఆము. 6 (58).

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము రహింప శరజ్జలజాక్షి కుండముం

డలి సలిలంబుఁ గల్తప మడంగ మొగిల్విరియెండఁ గాఁచుచోఁ

జిలుకు నిశారజఃపటలి చెన్ను వహించెఁ దరంగపం క్తిపై

దళదరవిందక్రైస్తవకదంబక డారపరాగపూగముల్.

147

దళ...ముల్ - దళత్ = వికసించుచున్న - అరవింద = కమలమలయు - కైరవ = తెల్లఁగలువలయు - కదంబ = స్వహామయొక్క - కడార = పసుపుఁ బచ్చునైన - పరాగ = పుష్పదీయొక్క - పూగముల్ = మొత్తములు, తరంగపం క్తిపై = ఆలలవరుసమీఁద, (ఎట్లో పె ననఁగా), శరత్ జలజాక్షి = శరత్ నెడిచెలువ, ఇలవక = భూమికి - (రలల కభేద మగుటం బట్టి - ఇలవక = ఇరవక = నీళ్లకు అనియు), సుధాసమత్వము - సుధా = ఆమృతము చేత - సమత్వము = దేవలోకకుల్యత, రహింపక = సాంపారునట్లుగా, వండ...ము - వండ = కొలంకు లనెడి వండలయొక్క - మండలిక = సమాహమునందు - సలిలంబుక = నీటిని, కల్తపము = కాలవ్యము, అడంగక = పోవుటకుఁగాను, మొ...డక = మొగిలు = మబ్బు - విరి = తొలఁ గినదైన - ఎండక = ఆతపముచేత, కాఁచుచోక = అనీటిని కాఁగఁజేయుచుండఁగా, చిలు...న్న - చిలుకు = చల్లుచున్న - నిశా = పసుపుయొక్క - రజః = పొడుముయొక్క - పటలి = మొత్తము యొక్క - చెన్ను = రీతిని, వహించెక = తాల్చెను.

శరదృకువున మబ్బువిడిచినయెండ తీక్షణముగా కాయుచుండుటయు, సరస్సులలో తామర లయు కలువలయు పసుపుకన్నె పుష్పాదీమొత్తములు (గాలికి రేగి) ఆలలపై పడుచుండుటయు, నెట్లుండె ననఁగా,—శరదంగన భూమికి (నీళ్లకు) సుధయొక్కయుత్కర్ష సు సంపాదించునదై (స్వర్గమునకు సుధచేకల్గినయుత్కర్ష సు భూమికి నీళ్లచే సంపాదించునదై), సరస్సు లనెడి వండల సమాహములో నీటికాలవ్యము తొలంగి యది ఆమృతకుల్యమగునట్లుగా మబ్బువిరియెండచేత అనీటిని కాఁచుచు, అందు పసుపుఁబొడుమును రాలించున్నదో యనున ట్లుండెను.—ఉత్పేక్షా లంకారము.

అప్పుడు నీళ్లు తేటలై ఆమృతమువలె స్వాదువులును ఆరోగ్యకరములును ఆయె నవి భా. ‘వండ’ - చూడు. ౧౩౩ టీక. ‘ఇరా భూ వాక్సరాపుస్యాత్’ అను. ‘సమత్వము’ కీ ‘సమా-

శ్రీ శర్వర సాధు సత్సంగజ్యోతుకుత్రిమమ్." నానా. 'రహింశ' - 'రహింశ' అని శర్వరముద్రానామము. 'నిశా' - 'నిశా రాత్రే హరిద్రాయా మహ్యో దుష్టామరోగదోషా' నానా. రాత్రి పేరు లన్నియు పసుపువగుటెల్లము - "నిశావ్యూతాభస్సనీ పీతా హరిద్రావరవర్ణసీ" అను. 'శరద' - ఔనిర్విరియెండలో శరదము వికసిల్లువా? వికసిల్లక దానిపువ్వుడి పర్యట ఎట్లు? అని ఆశ్చర్యము. శరదము రాత్రి వికసిల్లగా అప్పుడందుమండి వెలువడినరజస్వే కొలనిమీఁద అప్పటినుండి గాలికి రేగుచు, అణుగుచు నుండిన దని తలంపవచ్చును. "కదారః కపిలః పిద్గ పిశక్నే కద్రు పిద్గో," "హూగః క్రమక బృందయోః" అను. బావినీటికి మాధుర్యముకలిగించుటకు నైద్యముమిడి యొండవేళలో పసుపుఁబాడుమును దానిలో చల్లుట; ఇంక నిట్టియోగము లనేకములు గలవు. —

"అష్టానమస్తోకిరైః సరాజకోకాతకామలకమాదైః |

కతకఫలసమా యుక్తై ర్యోగః కూపే ప్రచారవ్యః |

కలుమం కటుకం లవణం విరసం సలిలం యదివా శుభగ్ని భవేత్ |

త దనేన భవ త్యమలం సురసం శుశుగ్ని గుణై రపరైశ్చ యతః ||" బృ. సం.

ఉ. హెచ్చినమైత్రిక బద్దినల కెల్ల ఘనాత్యయకారుకుండు సో

వ్వుచ్చపడంగ జేయుటకునై యలక్రంచనగంబుపేరి క

వ్వుచ్చన నీడ్చుశర్యగిరియందలి వెండిశలాకపిండు నా

వచ్చి మరాళమాలికలు వ్రాలె గొలంకులఁ జక్రచంకృతిక. 148

ఘనా...డు - ఘనాత్యయ = శరత్కాల మనెడు - కారుకుండు = శిల్పి - (కంసాలి - విశ్వకర్మ), హెచ్చినమైత్రిక = అధికప్రేమతో, పద్దినలకెల్లక = తమిళకొలంకులక (పద్దినీ జాతిస్త్రీలక) అన్నింటికీని (అందఱకును), అచ్చపడంగక = చక్కఁ గా, సాము = అభరణములను, చేయుటకునై, అలక్రంచనగంబుపేరి కవ్వుచ్చనక = ఆకొంచగుబ్బలియనుపేరుగల దైన బెజ్జమలయుక్తఁడగటి (బెజ్జము) లోనుండి, ఈడ్చు = ఈడ్చుచున్న - శర్యగిరియందలి = కైలాసములోని - వెండి = రజతముయొక్క - సలాక = తీవలయొక్క - పిండు = మొత్తము, నాక = అనునట్లుగా, మరాళమాలికలు = హంసలబారులు, వచ్చి = అరుదెంచి, కొలంకులక = సరస్సులయందు, చక్రచంకృతిక - చక్ర = వలయాకారగతిచేతనైన, చంకృతిక = చంకబ్బముతో (పా. ఝంకృతిక = ఝమ్మను శబ్దముతో), వ్రాలెను.

శరద్ధామృతమందు క్రంచరంధ్రముదారిని హంసలు వచ్చి తమిళకొలంకులలో వ్రాలుట యొట్టుండె ననఁగా. — శరత్కాల మనెడు విశ్వకర్మ పద్దసరస్సు లనెడి పద్దినీజాతి స్త్రీలమీఁద ఎక్కువ మక్కువ వహించినవాఁడై, (వారికై), కాళ్ళకు కడియములు, చేతులకు వెండిగాజులును, చేయుటకై కైలాసపువెండిని క్రంచశిఖర మను కప్పుచుల్లోఁ బెట్టి కములు లాగి ఎవరికై లాగిన కములు వారికడ నుంచుచున్నాఁడో యనున ట్లుండెను. - శిష్టరూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష.

'పద్దినలక' - 'పద్దినీ కరిణీ శ్రీ స్త్రీ సరోజ్జవనశిషుచి' నానా. - 'ఘనాత్యయ' - ఆరోగ్యమాణుడు పురుషుడు గావున స్త్రీలింగమైన శరచ్చబ్దముం దెప్పక ఈపులింగశబ్దమును చెప్పినాఁడు. ఘన = మేఘములయొక్క - ఆత్యయ = విరామము - కారుకుండు = ఆగసాలవాఁడు, అని పాఠంబును టీకయుం గలవు; అయినను శిల్పిపరమగా 'కారు' శబ్దము ఉపలబ్ధము

గానీ, కార - కారక బియ్యముగావు; కారమున న మార్పు కలుగజేయుచు, కారకబియ్యముగా మారుచు. అటువలె స్వార్థమున క ప్రకృత్యయము. క్రొత్తనుగలదు. - మనకు ద్వారంబున కలుగజేయుచు వర్తమాన ప్రకృత్యధర్మము. మేము. మేమిచ్చునట్లు కదాత్తులధర్మములు. అట్లును, అట్లును తారా, మహావీరచరిత్ర. కర్మయందు. - కర్మకారకర్మ కారాన కృంకరకర్మ కారం. అట్లు. అట్లు నకి నివాసమైన గిరి కలాసము, చెండికొండ; - కలాసము కృంకరకర్మ కారకర్మ కర్మ కర్మ కర్మ గ్రాహిత్య నేదము కర్మ అని మేముటికల మర్తి నాథుడు, 'చక్ర' - పక్షులు నేరమిదిగో వచ్చుడు. చక్ర ప్రమాణముగా దినును - దేమయింది నేదనచంద్ర లింగంబు, నీలింకం బనితూని వచ్చుచునేవందు చాచ్చున కలయకారంబున నవతరించుచు... చాలిన' అని నై. 1. (44). ఈ దేమయిందికడ హంస వ్రాలినవిధము వర్ణితము. - చెండికొమ్మయొ కమ్మచ్చున లాగినమెట్ల నే మట్లు మట్టుకొనును, కావునసామ్యము. - 'కమ్మ యటం చనగా లోహాలకయింపవలె గమ్మచ్చు వాగఁగఁ దక్కురణయంత్ర మొప్పు.' అం. భా. 2 (800)

తె. కంభజుడు వార్ధితో గ్రోలి కుక్షి నున్న

మించుముక్తాచ్చటలై క్రుమ్రురించె ననఁగ

జలజదళములఁ దేటలుఁ జవులు నయన

యరబుకణములు పోలిచెఁ బద్మాకరముల.

149

కంభజుడు = అగస్త్యుడు నక్షత్రరూపమున మింట నున్నవాఁడు, వార్ధితో = సమద్రమతో, గ్రోలి = త్రాగి, కుక్షి = కడుపులో, ఉన్న - మించుముక్తాచ్చటలై = ప్రకాశమానములైన ముత్యములనమూహమును మాత్రమే, క్రుమ్రురించె అనఁగ = క్రిందికి దిమ్మరించెనో యున్నట్లుగా, పద్మాకరములఁ = తమ్మికోలఁపలయందు, జలజదళములఁ = తామరాకులయందు, తేటలు = స్వచ్ఛమైనవియు, చవులు = స్వాదిమయు తూనికయుగలవియు, కణములు = నీటిబిందువులు, పోలిచెఁ = సాంపారెను.

అప్పుడు తమ్మికోలంపలయందు తామరాకులమీఁద తేటలును స్వాదువులును విసనీటి బిందువులు ప్రకాశించుచుండుట ఎట్లుండె ననఁగా, అగస్త్యులవారు సమద్రజలముతోఁగూడ అందులోని ముత్యములనుత్రాగి, పిమ్మట నీటిని కడుపులోనే ఉంచుకొని, కడుపులోనుండి స్వచ్ఛములును తూనికగలవియు ప్రకాశమానములును అయినట్టి యాముత్యములనుమాత్రము క్రిందికి ఈకోలంపలలోనికి క్రుమ్రురించినారా యేమి అను నట్లుండెను. - కేమనప్రాణితో త్రేగ్గి.

'జలజదళముల' - చూ. 2 (8) టిక. 'ముక్తాచ్చటలై' - పారముచేత ముత్యములను మాత్రమే తానిచ్చెనుగాని వానితోఁగూడ ఉప్పునీటిని రానియలేదు - అని భా.

'కంభజుడు' (ముక్తాచ్చటలు క్రుమ్రురించె) అనుట కంభజోదయ దినములలో నీరుతేట పడుటవలన, 'మించు' అనుటచే ధారాధర్మము సూచితము. అభావముచే జలబిందువులస్వాదుత్వము కర్థితము. 'తేటలు' - మేలైన ముత్యములయందలి ఛాయాతారక్యమునకును నీ రనిర్వచనీయము; అదేగతవి యని ముక్తాపక్షమునకర్థితము: -

*కుఖాయ గ్నిప్త సమయో మహారాజన్య! సంప్రతి -

సత్సానియ మితి కృతే స్వభావగోళాశ్చ సంపత్తవధా

త్వద్వ్యసీతికాల పక్షంబ్యో పుష్టమేకరః శానశి

కావ్యమునకు కవిత్వమునకు కవిత్వమునకు కవిత్వమునకు
 ముద్రాపాతము విజయవాడ పత్రికమునకు కవిత్వమునకు కవిత్వమునకు
 పాతము - ముద్రాపాతము కవిత్వమునకు -

పాతము - ముద్రాపాతము కవిత్వమునకు -
 పాతము - ముద్రాపాతము కవిత్వమునకు -
 పాతము - ముద్రాపాతము కవిత్వమునకు -
 పాతము - ముద్రాపాతము కవిత్వమునకు -

చ. కెరలు ప్రవంతులై యిసుక క్రింద గువేళ నినుండు మేఘపుం
 దెర సవః జల్లుగా, విరహాదీప్తకరస్థల మా సదీర్శం
 త్కరగుడ మట్లు పద్మినులఁ గ్రమ్ముఁ సకేసరమూర్ధ్వి పాల్వెఁ, బైఁ
 గర మరుదారైఁ దేంట్లు వెకఁగందినములైపు సేసలో యనక. 150

కెరలు ప్రవంతులై = విజయవాడ పత్రిక (దమరుకరూపమైన యిసుకగడి
 యారము వనియు స్ఫురించుచున్నది), పైయిసుక = ప్రవాహములోని పైభాగమందలి యిసుక,
 క్రిందు అగువేళక = క్రిందికి దిగువమయమున (గడియారములో పైభాగమందలి యిసుక నడిమి
 వెలుమడుదారిని క్రిందిపగమనం కేర సమయన అనియు), ఇనుండు = నూర్చుకొనెడు
 (పెండ్లివారుడు), మేఘపుండర = ముఖ్యుడగు తెరవీర, చనక = పోయినంతకు, చల్లగా =
 ఉంపగా, విర...ము - విరహ=వలవంతచేత (అయోగవిప్రలంభముచేత) - దీప్త = మేడియైన -
 కర=అరచేలియందు - పుత్రము=ప్రసవించునట్టిది, పై సకేసరమూర్ధ్వి గుడము
 అట్లు = తలకట్ట మొత్తముతోఁగూడిన చెల్లెలునునట్లుగా, పద్మినుల = తామరలీన లాడు
 పద్మినిజాతిస్త్రీలను, క్రమ్ము సకేసర మూర్ధ్వి = అలముకొన్న యకరువుతోనలతోడి మకరందము,
 పాల్వె = సాంపారెను, పై = అతివలమీద, తేంట్లు = తుపాదలు, వెక = అపద్మినుల
 విరహాన్ని చేత, కం...లో - కందిన = నల్లబడిన - ముద్రాపాతములో = ముద్రాపాతములో,
 అనక = అనునట్లుగా, కరము = మిక్కిలి, అరుదు అరెక = వింత గొప్పమునము.

మన్నుపొంగి పారలి పాటుచుండిన యేళ్లలో పైవలవం గలసి కొట్టుకొనిపోవుచుండిన
 యిసుక, కరదృశ్యపునందు నదీవేగము తగ్గుటచేత క్రిందికి అధగిపోవును. ముఖ్యము న్నిలఁగును;
 మతయు ఏటిలో తామరలు పాదమి వికసిల్లి, అకరువులతోడి మకరందము పొంగి పారలి
 నీటిపై తేలుచుండును. తామరలెగలపై నల్లగా తేంట్లు మురుగునీరుచుండును. అట్టియాకరము
 కవివర్ణించుచున్నాడు. ఏటిలోని పైయిసుక క్రిందికి దిగి అడంగిపోవునమయమే గడియారము
 లోని పైగిన్నెయందలి యిసుక క్రిందికి దిగిపోవు నమయముగా నొప్పగా, అనగా, గుముమా
 ర్తము దాగా, నూర్చుకొనెడు తెరవీర, అరచే వరుడు, పద్మలత యగుడు పద్మినిజాతిస్త్రీని పెండ్లి
 యాడుటలో ముఖ్యుడగు తెరవీరగా, తనకొకవలవంతచిచ్చుచే దీవించుచున్న పెండ్లి
 మాతములైన పద్మలత యగుదీపద్మినిజాతినుండరియొక్క తమ్మికిల, వివాహంగముగా తలకట్టతోడి
 చెల్లెలునుంపగా, అతి యాచితీ విరహాదీప్తచే కరణి పాకము తోలి మిలఁగుచున్నదో యను
 భూతగా, అరమియందలి యకరువుతోడి మకరందము ఒకప్పుడు చెను. పై మురుగునీరుచున్న

తేటలు ఎటుండెననగా ఆపెండిమ్మమారుడు ఆపెండిమ్మమారు కిరమందు పోయినగా తడియవర
వోయినవర కందిన (అనగా నల్లబడిన) ముత్యాలకలలలో యను నట్లు ఒప్పుచుండెను.
కిరమపరామ ప్రాచీతమైన యుత్పత్తికలలంకారము.

నళినీమాల్యదకు నాయికానాయకభావము - “ఇనోభగోధామనిధిః పద్మినీవల్లభో హరిః”
అను, అధికపా. కరత్తున నదులందలి పైకాలువ్యము క్రిందికి పోవుటయే నది ప్రసన్నమగుట -
‘గక్తో కరన్నయతి సింధుపతిం ప్రసన్నామ్.’ అని ముద్రా. ‘ప్రవస్తీ నిమ్న గాపగా’ అను.
‘ప్రవస్తీ’ అనగా స్రవించునది అని వ్యుః ఇసుకగడియారము బుడబుడక్కుల వారిచేతి (డమరు)
వాద్యము నాకారముగా నుండును; క్రిందను మీదను మూయబడియుండును; దానిసన్నపాటి
నడుమునందు సన్నపాటిబెజ్జము ఉండును. దానిలో సమభాగములగు రెండుగిన్నెలలో ఒకటి
నిండునట్లుగా ఇసుకయుండును; పైగిన్నెలోనియిసుక యంతయు, ఆబెజ్జముదారిని క్రిందిగిన్నె
లోనికి దిగెగానే దానిని తలక్రిందుచేసి పెట్టుచుండురు. ఒకమాటు క్రిందిగిన్నె నిండిన ఒకఘటిక
యని కొంత యేర్పడుచు కొందురు. దీనివలన సజీకరగుడ నిశ్చేపమునందలి గడియలను లెక్కించు
కొందురు. అట్లే వివాహప్రయోగమునం జెప్పబడియున్నది:—

‘పావధాన - సుముహూర్త - చైతన్యోఘటికాయస్త్రేణ ముహూర్తం సమ్యక్వలలోక్య...
సుముహూర్తే వధూ వరయో శ్చిరసి సజీకరగుడం నిశ్చేపేత్ - ధ్రువం తే రాజా వరుణః...’ శనో
భవద్విపదే శం చతుష్పదే - (ఆవరణస్త్ర మపాస్య).’ ఇందు - ఉపాధ్యాయుడే వధూవరల
కిరమనందు సజీకరగుడమును నిశ్చేపించి మంత్రము పఠించును. అనంతరము వధువువారించియున్న
తెరం దొలగింతురు’ అనియున్నది, ఆచారములందు ఇంచించుక భేదములును కలవు. ‘కిచ్చాల్కః
కేసరోఽస్త్రియామ్.’ అను. ‘అకరువు’లకుదలు లావుగా జీలకఱ్ఱవలెను, కడను సన్ననిభాగ
ములు జీలకఱ్ఱయొక్కముండ్లవలెను ఉండును. ‘విరహదీప్త’ - దీనిం జెప్పట తెల్లము కరంగుటకు,
జీరకగుడంబులు కల నుంచుట:—ఇందే 6 (181) యందును, ప్రబంధరాజమేక శ్రేష్ఠర విజయ
విలాసము 578 లోను, చంద్రికాపరిణయము 6 (68) లోను, చూ. ‘మోధ్య’ - సం. వి. ఈ 1.
మధ్యము; 2 మకరందము.’ శ. ర. ‘సేస’— శేషశబ్దకృతము.

నదులయందుతామరయుండుట కవిసమయము. - ‘సరిదుడధికం పద్మజేనీవరాది.’ పా.
ద. 7. పరి.

చ. జలజదళస్థితోయములు సందులఁ గ్రందుగఁ దోచుమింటిసి
డలుఁ గనుపట్టె నత్రజీఁ దటాకముల స్లఘిముంబు రెంటిలోఁ
దెలియఁ దరంగ శైత్రెగయు తేటులచేరులఁ దూన్పఁ దోయము
ల్బలుచనఁ దేలి; మి న్నదుగుంబులైఁ గడుం దళమాటనో యనన్. 151

జలజదళస్థితోయములు = తామరావలయందున్ననీళ్లును, సందుల = (తటాకములలో)
అవిలేని తావులందు, క్రందుగ = దట్టముగ, తోచుమింటిసిడలును (ఎల్లు కనుపట్టిన వనగా),
అత్రజీ = ఆకరదృశ్యమైనందు, తటాకముల = కొలఁదలయందు, రెంటిలో = రోయాకాశ
ములలో, లఘిముంబు = తేలికతనమును (ఏది తేలికయో), తెలియ = ఎఱుంగంగోరి, తరంగ =
అల, పైకి = ఎగజ్జుల తేటుల చేరుల = మీదికి లేచుచున్న తేట్లతో నల్లన గొఱుగులకట్టి,

తూన్పుక = తూన్పుకచూడఁగా, తోయతుల = నీళ్లు, పలుచనక = పలుచఁడనముచేత, తేలిక = పైకితేలిక, మిన్ను = అకాళము, కడుక దళము = మిక్కిలి చిక్కన, బొటక = అగుటవలన, అడుగుపట్టెనో = అడుగునకుం పోయినదో యనునట్లుగా, కనుపట్టెక = అగపడెను.

అకమయమున తలకములలో నీళ్లుగలతామరాకులు పైకి తేలుటయు, వానినడుము ప్రతి వింబితమైనయాకాళము క్రింద నుండుటయు నెట్లుండెనఁగా, - అకాళమేతేలికయో నీళ్లే తేలికయో చూతముగాక యని పైకిలేచుచున్న తేట్లచేరులతో తరంగ తూన్పుఁగా, పలుచన యగుట చేత నీళ్లుపైకితేలికనో యనునట్లును, చిక్కనైనందున అకాళము క్రిందికి పోయినదో యనునట్లును, ఉండెను. - నీరు అతిస్వచ్ఛమై కరము తేలికగా నుండె నని భావము. - ఉచ్చేక్షాలంకారము.

‘జలజదళ’,—చూ. 2 (6) పీఠిక. ‘తేలులచేరులు’—రూపకసమాసముగా సాధించుట సులువుగాదు, మధ్యమపదలోపిసమాసముగా గ్రహింపవచ్చును. తఱినే కర్తగాఁ గొనిన తరంగ వాస్తవ స్థానీయ మగును. జలజపత్రగతజలము పైకి తేలికను కడమతలక జలమెల్ల క్రిందనే యుండలేదా యనిన, లేదు, అకాళప్రతిబింబమే అగపడునుగాని దానికి ఆధారమైన జలము అగ పడదు; అకాళము నీటనెల్లం బ్రతిబింబిత మగును. పై కెగయుట తరంగచేత సమన్వయము సాంపుగాదు, తరంగమ తూచుకర్తనగానేని అట్టికర్తయొక్కవాస్తవమునగానేని కొనుటకుఁ దగినట్లు అన్వయించుకొనవలయును. తేట్లు చేరులైనవి. కులయొక్కగిన్నె లేవి? తామరాకులు - ఇవి - నీరుంచినగిన్నెలు; అకాళ మంచినగిన్నె లేవి; బరువుచే క్రిందికి పోయినవిగానఁ గనఁబడ కున్నవి. ‘నీ డెలుఁ గనుపట్టెనత్తఱిఁ దలకములక’ - ఇట ‘తలకము అకలి - అకపక్వతా’ అనువ్యుత్పత్తిపక్షమున ‘తలక+అక’ అని పదచ్ఛేద ముండఁగా కృంజనయతి యెట్లు? అని ప్రశ్న మేని అప్పకవి కెప్పిన నిత్యసమాసయతిగాఁ గొనవలయును.

మ. ఇలకు న్వేగుగఁ బండితీరవనపుండ్రేక్షుచ్చట తీపు ల

గ్గలమైవ్రాల, నురుస్వనంబు లెసఁగంగాఁ ద్రిప్పు రాట్నంపు గుం
డ్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలి పాట నివ్విచ్చు పంకేరుహం

బుల నాడెం దోలునంజఁ దేటివలయుంబు ల్తారఝంకారముల్. 152

ఇలకు = భూమికి, వ్వేగుగఁ (కాక) = భారమగునట్లుగా, పండి = ఎదిగి, తీరవన పుండ్ర ఇత్తు ఛటల్ = (కొలంకుల) దరియందలి చెఱకుఁదోటలలోని నామాల చెఱకుల సమానములు, తీపులు అగ్గలమై = మాధుర్యముమెండై (అనఁగా చక్కఁగా పండి), వ్రాలక = వంగి కొలంకులలోని కమలములమీఁద పడఁగా, విచ్చుపంకేరుహంబులక = వికసిల్లుచున్న కమల ములనుండి, తేనె = ఆకమలములయందలి మకరందము, పొరలి = కమలములనుండి వెలికిపొంగి, పాటక = ప్రవహించుచుండఁగా, తారఝంకారముల్ = విగ్ధరయైన ఝంకరము కలవైన, తేటి వలయుంబుల్ = తుమ్మెదల చక్రములు, లోలుసంజక = ప్రాతస్సమయమందు, (ఎట్లు ఆడె ననఁగా), ఉరుస్వనంబులు = విగ్ధరయగుధ్వజములు, ఎసఁగంగాక, ఒప్పుచుండఁగా, = త్రిప్పురాట్నంపు గుండ్రలునాక = (కమలము లనెడి ఆచెఱకురాట్నములలో ఆవ్రాలినచెఱకుల రసములను దించుటకై) త్రిప్పుబడుచున్న చెఱకుగానుగకంబములో యనునట్లు, ఆడెక = నుడిసినది.

కొలంకులయందు కమలము లుండినవి; వానిదరులందు చెఱకుఁదోటలలోని నామాలచెఱకులు నేలకు బరు వగునట్లుగా మాధుర్యమునైన మెత్తదూరముతో పండి తమబరువునకు తామె వంగి

కావున 'కడలి కంద' అని ఇతరము (మృగము) నిద్రింపదు, అందువలన 'కడలి కందాభ' అని పరిశీలించును. 'మౌనగంగ' - ప్రాచీనమైన యనటి దంపయొక్క మౌనమును సేవకు తగ్గుచుండును. 'అంజనగ్రంథిమౌక్తిక' - కాటుకకరుడోయను నట్లుండెను, అని యర్థము. 'కద్రూజము' - కద్రువ (కద్రూకబ్రతు) నాగమాత - అమెవలన బుట్టినది కావున కద్రూజములు నాగములు; 'అనక' ఉత్పేక్షావాచకము. 'తెల్లు...నొసగ' - రజః = సప్తచ్ఛదాదుల పుట్పడినా. 148. 'తిక్త' - ఏనుగుమదము ఏడాతుల యరఃటిపాలతావి గలది.

'సప్తచ్ఛదక్షిరకటుప్రవాహ' మసహ్య మామ్రూయ మదం రదీయమ్ |
విలక్తి తాధోరణ తీవ్రయత్నా | స్సేనా గజేంద్రా విముఖా బధూవుః.' రఘు.
[వ్యాఖ్య - 'కటుః సురభిః' - 'కటుతిక్త' కషాయాస్తు సౌరభ్యైః పి ప్రక్షీర్తితాః' ఇతియాదవః]
'తస్మాన్ తిక్త ర్వనగజమదై ర్వాసికం వాస్తవ్యపి
ర్జమ్భువజ్ఞ ప్రతిహతరయం తోయ మాదాయ గచ్ఛేః.' మేఘ.

[వ్యా. 'తిక్తః - సుగంధిభిస్తిక్త రసయై క్తేషు']
'పాగడపూవంటి కంపులమదాంబువులు' అని గంభీరవేది గజవర్ణనమున మనుచరిత్ర.
మదవర్ణములు. - భద్రస్య వర్ణో హరితో మదస్య మదస్య హరిద్రకసన్నికాః
కృష్ణో మద శ్చాభిహితో మృగస్య సంకీర్ణ నాగస్య మదో విమృశః.' బృ. సం.
'కోరాదెక' - 'కోరాదెఁ జరిమెను గొండాదె నా గను దుమ్మురేచె నటంచుడోచు
చుండు,' ఆం. భా. 8. 182. గీతమందు స్వభావోక్తి.

కా. గండద్వంద్వగళత్కరాళమదరేఖల్ ఫుల్లసప్తచ్ఛదా
ఖండక్షోదసిత ల్యుక్తిర్ణకములై కర్ణద్వయి నించఁగాఁ,
గొండల్లివ్వినమన్ను కత్తులగతిం గొమ్ముగొన ల్లుంప, వే
దండంబు ల్పువ్రదంతు లెటఁ దెలిపెం దండెత్తభూపాలిక్. 154

గండ...ఖల్ - గండ = చెక్కిల్లయొక్క - ద్వంద్వ = జంటయందు (రెండుచెక్కిలయందు) - గళత్ = జూలుచున్న - కరాళ = దట్టమైన - మద = దానముయొక్క - రేఖల్ = చాళ్లు, ఫుల్ల...ర్ - ఫుల్ల = వికసించిన - సప్తచ్ఛద = ఏడాతులయరఃటి పూవులయొక్క - అఖండ = విస్తారమయిన - ఖోద = ధూళిచేత - సికల్ = తెల్లనై నట్టివి, ప్రక్షీర్ణకములు వి = చామరములై (వ్యాప్తములై అనియేని), కర్ణద్వయోక్ మించఁగాఁ = గండములకు ఎక్కువై రెండు చెవులవొడికింగూడ వ్యాపింపఁగా, కొండల్లి త్రవ్వినమన్ను = కొండలను గోరాడఁగా నంటుకొనినమన్ను, కత్తులగతిక్ = కత్తులకడై, కొమ్ము గొనల్ = కొమ్ములయొక్క యగ్రములను, ఘోషక్ = కష్టము యొండఁగా, వేదండంబుల్ = ఏనుగులు, భూప అలిక్ = రాజుల సమాహారమునకు, దండు సత్తక్ = ద్విజయార్థము తరలుటకు, చవుడంతులు = తాము నాలుగు దంతములు గల యైరావతగజములు, టెటక్ = అగుటను, తెలిపె = బోధించినది.

అప్పుడు ఏనుగులు ఇందు ని యైరావతగజమువలె నాలుగు దంతములు గలవై యాదసశక్తి హేతుగా కోరలకొనలండొకతొండొచ్చి, చెవులందుఁ జామరములు గలిగినవై అతడుచేత, రాజులను 'రెండి' వైదింపఁజేసెను తరలుచు, దండయాత్ర కిది సమయము' అని బోధించినది. అది

మీరు వికసించిన చోటాకుల యరచి పూర్ణముకై ధవళధూళి యడగుడములందును మీరున్న చోటాపు మదరేఖలకు అంటుకొనగా, ఆరెండు రేఖలును మెచ్చగా రెండు మూలక దంతములు కలిగినవన నొప్పుములయెను. ఆరెండు రేఖలే మాటిమాటికి చెవులను ఏనుగు ముందునకును వెనుక కును పీచుచుండుటచేత ఆగండములనుండి చెవులకు సంక్రమించిన ధవళచామరములుగా నొప్పు చుండెను. కొండలం గోరాడగా కొమ్మల కొనలయందు నిండుగా అంటుకొనియున్న మమ్ము ఎండి కత్తులుగా నుండెను. ఈతీరుచేత ఏనుగులు రాజాలకు 'లెండి. — దిగ్విజయమునకు తరలుడు మీకు జయమునొడగూర్చుటకై ఈశ్వరుడు మమ్ము విరావతములనుకాదించినాడు; మాకొమ్మలకు కత్తులనుగూడ కట్టినాడు.' అని బోధించునట్లుపైనవి. 'కొండల్లివైన' యనుటచే వజ్రయుధము తోడి సాటి నూచితము. - ఉత్పేక్షలంకారము.

'కరాళ' - కరాళో దస్తురే కుడే,' అను. — దట్ట మనుట లావుగా విషాదములవలె నుండుటకు. 'పుల్ల' - వికసించినందుననే తోడమ విస్తారముగా నున్నది. 'నితల్' - ఏదాకులయరచి పుష్పాదీవర్ణము తెలుపు; చూ. ౧౪౩ 'నిర్మలకాంతికా), 'దధిసరవర్ణానిసప్తపర్ణాని,' - విషాదము తెలుపు - తత్సామ్యముకై దానిం జెప్పట. 'ప్రక్షీర్ణములు' - ప్రక్షీర్ణతేస్త - క్రూర విశేష - 'ప్రక్షీర్ణకం చామరే ప్త్యా ద్విస్తరే నా తురజమే' - మేదిని. ఇందువలన దానికి రెండ్రములు.

'అరుగుదంచె | గాళినగరికి నికటభాగప్రక్షీర్ణ | గగనగంగాతరంగిణీకనకకమల |

పరిమళోద్ధారిణికి మహాభైరవుండు.' కాశీ. 5 (21).

ఏనుగుల చెవులకు ఆలంకారముగా ధవళచామరములం గట్టుదురు. 'కత్తులగతిక' - యుద్ధమునకుం బోవు నేనుగులదంతములకు కత్తులం గట్టుదురు. 'చవుడంతలు' - నాలుగు దంతములు గలయేనుగులు - విరావతమునకు నాలుగు దంతములు; అది యింద్రుని గజము - తల్లక్షణముం దాల్చుటచేత అప్పుడు తమ్ముం బురస్కరించుకొని దండెత్తువారికి ఆయనకుం బోలె వైరిజయమును అఖండైశ్వర్యమును లోకాధిపత్యంబును గలుగు ననుట. — 'కఱితేజయన్న విను ప్రా | బ్రూర చాదంతియేకిమీడు తూచుపుదొర' ఆం. భా. 'వేలుపులగారు చాదంతి వెల్లయేను | గనగ నైరావతంబున కాఖ్య లమరు,' ఆం. నా. సం. 'వేదండంబుల్' - వేదము అండముగా అనగా తమ జనసానముగాఁ గలవి. సామవేదమునుండి యేనుగులు పుట్టినవి; అందువలన వానికి సామ జము అనిపేరు - వేద+అండ = శకంధ్యాదిత్యములన 'వేదండ' అని పరరూపసంధి వచ్చినది.

తే. అప్పు డనోన్యన్యవిజిగీషు లైనదొరల

కవ దొనలనుండి లబ్ధలక్ష్యతబడసిన

స్వకులశరపాలిచేఁ గీర్తిచాలగనెనొ

యన వనాళిఁ బ్రపుల్లశరాలి మెఱసె.

155

అప్పుడు = ఆకర్మమయముండు, అనోన్యన్య విజిగీషులు = ఒండొరులను జయింపఁ గోరిన వారు, విస - దొరల కవదొనలనుండి = రాజుల యమ్ముల పొదుల జంటలనుండి, లబ్ధలక్ష్యత = తగిలినగుటి గలవి యగుటను, పడసిన = పొందిన - స్వకుల శరపాలిచేత్ = తమవంశమువి ఆయన బాణముల సమాహముచేత ['స్వాన్యయశరాలిచేఁ జాలయశము' అని పా.], చాలక = మెండుగా, యశము = కీర్తిని, ఎవనెనొ = పొందెనో, అనక = అనునట్లుగా, వనాళి = అడవులయందు యుండు, ప్రపుల్ల శర అలి = నిందార వికసించిన తెల్లల సమాహము, మెఱసె = ప్రకాశించెను.

‘కవచములు’ - ఈయనముమాత్ర నొకటి అయినముమాత్ర నొకటి. ‘స్వయం కరణా’ తా
కాడేంతో బాగామలం కేయదురు, అందువలననే రెంటిని కర మయ్యేవారు:—

కావ్యధరుడు.

శివశక్త్యమన శివలభ పాతమల 'లబ్ధలక్ష్మ్యంబు లయిన...కరారి' అనుచో విశేషణ విశేష్యములకు తదనభేదంబును, శక్తితీతుపాదమున - 'స్వాన్వయ...కాలగ నెనో' - యతిభంగంబునం గలవు. అవి యీపాతమున సుకరింపఁబడినవి. 'దావాది ప్రథమా కీర్తిః ప్రతాపప్రథమం యశః' అనుటచే ఇట్లు ప్రతాపప్రథమమే శివమనెనును 'యశోయదస్యాజని' అన్నందులకు 'జనించినమహాకీర్తి ప్రవాహంబు' అన్నట్లుం బోలె కీర్తి యశఃరేఖమే యని గ్రహించునది. యశము తెలుపని కవి సమయము గావున తెల్లఁబూతను యశముగా నుల్పేక్షించుటః—'యశసి ధవళతారణ్యతే హాస కీర్త్యోః' సా.ద.

లే. దరులతడివండు పొదువుమూఁపురము లంటు

తెలుగుంటల నాజోతు లుల్లసిల్లె,

గిరుల ఘోరుల నవి సముద్రీర సుఖ

జలధరచ్చేదములు వ్రాలఁ మెలఁగుకరణి.

156

భరత కడి వండు = పీళ్ల యొడ్డుల యార్ద్ర మృత్తిక, పొదుపు మూపురంబులు = కమ్మ
కొనియున్న కవక్తులకు, అంటుకొల్లు గంటలకే = అంటుకొన్న తెల్లదుబ్బులచేత - 'గంటయనఁ
తైర దంపయన ఘంటయొప్పు' అం. భా. 3 (58), అచోతులు = మహాశక్తులు, (ఎట్లు ఉల్ల
పిల్లన వనగా), గిరులమోరులనవి = కొండల శిఖరమాలే అని, సముద్ధిర సులల జలధర చేసెద
మారు = వెలువరించిన నీరగల మబ్బులయొక్క ఖండములు, వ్రాలక = విారద దిగగా, (వాని
తోనే), మెలఁగుకరణిక = సంచరించుచున్న విధమాన, ఉల్లసితక = ఉత్సాహించు చుండినవి.

ఆనమమమన ఆబోకులు ఏర్లదరులను కోరాడగా, అందలి పచ్చివండు మూపురమలకుం జూపుటయొ, దానిమీఁద తెల్లడుబ్బులు అంటుకొనియుండుటయొ, ఈతీరుతో ఆబోకులు సంచరించుచుండుటయొ, నెట్లుండె ననగా - వానిని కొండ లనియు వాని మూపురమలను తచ్చిభరము లనియు కలంచి నీరేడలిన తెల్లని కరత్యాల మేఘభండములు వచ్చి ఆమూపుర ములై చ్రాలగా, కానితోనే ఆయాబోకులు సంచరింపు మన్నవో యనన ట్లుండెను. - ఈ ద్వివిధములకారణము. ఆబోకులు కొండలకి లనియు, వానిమూపురములు కిబిరమలలకి లనియు, వానితో తెల్లగంటలు మబ్బులందీ లనియు వర్ణన. - ఈదీ రేల యుద్ధము - గరిట

అంటున్నట్లు 'మృత్యువర్జితములు' గానిచో, తెలుగువారికి తెలియక నుండినట్లు, 'భవములు' - ఒక్కొక్క భవము ఒక్కొక్క గది, కరకున మేళములు సంకీర్ణముగా నుండక, చూతుంటెలుగా నుండుట ప్రసిద్ధము.

'వ్యోమ క్షుద్ధి ర్జలజలభ్రమభ్రాతృగౌరై
స్వభిక్తామృదై ర్మమరయో శతశః ప్రయోతైః
సంలక్ష్యతే పవనక్షేపతైః పయోదైః
రాజేన చామరవరై రుపకీజ్యమానః.' ఋ. సం. కరకు.

ఇందు 'శతశః ప్రయోతైః' అనుటం గనునది.

కరణి—ఇది సంస్కృతసమము. 'మోరులసవి' ఇది సమాసముగాదు, చూ. ౪ (౮౧) 'సవి' దే. ఆవ్య. అని, ఎ. గీ.—

'వాట నిచ్చియున్న వామెడ హారంబు ।
నిజనఖాంబరముల నిగిడికొనుచు
సరభసముగఁ జనియె సవి రాత్రి కేగల ।
కంటి, నపుడ మేలుకంటి ననఘ.' లక్ష్మీ. ౩ ఆ. ౪. ౮.

తే. గగనలక్ష్మి నిజోరు నక్షత్రమాలి
కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బినుక,
నెఱయు కుంకుడుఁబండులనులువు లనఁగఁ
బలపలనిపాండురాంబుదపంక్తు లమరె.

157

గగనలక్ష్మి = ఆకాశశ్రీ, నిజ ఉరు నక్షత్ర మాలికలు = తనవైన గొప్ప చుక్కల సమాహమ అనియెడి యిరువదియేడు ముత్యాల పేరులను, వియత్ నదిక్ = మిన్నేటియందు, కడుగఁ = కుదిచేయుటకై, పినుకఁ = చేతిలో మర్రింపఁగా, నెఱయు = వ్యాపించుచున్న, కుంకుడుఁ బండుల నులువులు అనఁగఁక, పలపలని పాండుర అంబుద పంక్తులు = ఇంచించుక ఎడ మెడ ముగా నున్న తెల్లమబ్బు వరుసలు, అమరెక్ = ఒప్పెను.

ఆసమయమున నక్షత్రములు మెఱుఁగెట్లుటయు మింట ఇంచుక విరళములుగా తెల్లని మబ్బులు పర్వటయు నెట్లుండె ననఁగా, ఆకాశలక్ష్మి తమయిరువది యేదేసి ముత్యాలుగల నక్షత్ర సంఘము లనెడి ముత్రైపుంటేరులను పులు గడుగుటకై ఆకాశగర్భలో కుంకుడుఁగాఁగలను పిఠుకఁగా వాని నులుగు మింటనెల్ల దగ్గఱ దగ్గఱఁగా గాలికి వ్యాపించుచున్నదో యనునట్లుండెను. - శ్రీమదప్రాణిరమైన యుత్పేక్షలంకారము. అశ్వినాది నక్షత్రములు ఇరువదియేడుగావున, ఇరువదియేడుముత్యాలహారమునకు నక్షత్రమాల యని పేరువచ్చినది. 'నైన నక్షత్రమాలా శాస్త్ర త్నప్రవింశతి మౌక్తికా.' అను. 'ఉరు' లక్ష్మికి పెద్దమత్తముల పేరులకేమి కొదువ; ముత్రైములు పెద్దవి గానిచో ఇంత దూరమునకు అగపడవు, వైగా నక్షత్రములు సామాన్యపు ముత్రైములకన్నఁ బెద్దవిగానే అగపడును. పండులకును నులు గెక్కువగా వచ్చును. నులువు గావున పలపలన (పలుచం దనము). 'అంబుద' - ఇటరూఢిచే మబ్బును మౌక్త్రము చెప్పెను గాని జలము నిచ్చునని తెలుపదు. 'పలపల యన వెలిలి యనక' వలుచన యన విరళ సంజ్ఞ భాసిల్లును'. ఆం. భా.

కా. అప్పు ల్పారిధిచేత బుచ్చి కొని, కార్యంబైన, మున్నోళ్లు
య్యప్ప బ్దో చనియు న్నవ్వుదికముగా నవ్వాదికే తీర్చగా,
నప్పుణ్యాతివిశుద్ధతేవులు నిజాచ్చాంగంబులం దోచు న
ట్లోప్పారె న్నశిబింబగర్భితములై దోచారిత్రుభ్రాతముల.

158

అప్పుల = జలముల (బుణముల)ను, వారిధిచేత = సముద్రునివలన, పుచ్చికొని = కైకొని, కార్యంబు వినక = ఎందులకై అప్పు పుచ్చుకొన్నాడోయో కార్యము నెఱవేసినట్లుట, మున్నోళ్లు = అయ్యప్పల = తొలుత పుచ్చుకొన్న యా జలములను (బుణములను), దో = దత్తు = దూరదేశములకు, చనియు = పోయియు, నవ్వుదికముగా = పుచ్చుకొన్న దానికన్న సాచ్చుగా (వడ్డితోఁగూడ), అవార్ధికే = అసమర్థమునకే, తీర్చఁగాక = ప్రత్యర్థముచేసి, అన్ పుణ్య అతివిశుద్ధ తేవులు = జలమే పవిత్రమైన యతినిర్మలమైన ప్రాణముగా గలవారైన, అనఁగా జల ప్రధానములైన మేఘులు (పుణ్యమును అతి విశుద్ధమునైన యాత్మ గలవారైన యాశుభములు - అనఁగా బుణ్యములు), నిజ అచ్చ అంగంబులక = (అద్దమువలె) నిర్మల మయిన తమ దేహములతో, తోచునట్లు = అగపడరీతిగా, శశిబింబ గర్భితములు వి = లోపల చంద్ర మండలము కలవై, దోచారిత్రుభ్రాతముల = మింటం జరించుచున్న తెల్లముబ్బులు, ఒప్పారెక = ప్రకాశించినది.

నీరేప్రాణముగాఁ గలవారైన మేఘులు, సముద్రునివలన నీళ్లను బుణముగాఁ గైకొని, సముద్రునికి దూరముగా మిన్న నెడి దేశాంతరమున కేగియు, వెట్టం దీర్చుట, చాతక బలాకాదు అకు మేలుసేయుట, ఇత్యాది కార్యముయిన యనంతరము, తొలుత కొన్నదానికంటె ఎక్కువగా అనఁగా వడ్డితోఁ గూడ అనీటి బుణమును తీర్చినవారై, అకారణంబున, విశుద్ధాత్ములును, విశుద్ధ దేహులును వి, గౌరవముగా ఉన్నతులై సంచరించుచున్నారో యను నట్లుగా, చంద్రబింబాధిష్ఠితములై శుభ్రాభ్రములు మింటం జరించుచుండెను. — కేవాసుప్రాణితోత్ప్రేక్ష.

అప్పుకొని వడ్డితోఁగిరి పుద్ధాత్మకడై కుదదేహుడైన సజ్జనుని సామ్యము మేఘములయందు చెప్పఁబడినది. అత్తకుది యాకారముం దగపడును; సుకృతముచే అత్తకుదియు ఆకారకుదియు కలుగును.

ఎన్ని శుభ్రాభ్రములలో అన్నిటియందును చంద్రబింబ మున్నదా యనిన, ఒక్కొక్క దాని కిని చంద్రుని కడ్డముగా వచ్చినప్పటి తీరే యిటు వివక్షితము.

‘దో’ = దత్తు = దత్తు - “ఇత్యాదు లక్కటాదులు” అనుటంబట్టి దీనిని అందుం జేర్చు కొనవచ్చును. — ‘పుద్ధి’కి వైకృతము ‘వడ్డి’; ‘వార్ధికే’ - ఇచ్చినవానికే, తదియలకుఁ గాదనుట. — ‘దోచారిత్రు’ - బుణవిముక్తుడగు నలుగురలో తలయెక్కుకొని తెరుగుట నూచితము; బుణము పీఠక ముందు అత్త కుదము కాదు, కావున దీపింపదు, అట్లే నీటి ప్రబ్బులోని చంద్రుడు అగపడఁడు; వల్లముబ్బు తెల్లఁబడుటయే బుణవిముక్తి, సుకృతముచేత నైన భవ్యాకారము.

చ. విశేష పయోదళుంబారలచేష్టనచే నొకమై నభోమణిక
లకునవటంబు వొందుట మనంబున నారసి, కాంచి, విష్ణుఁ డ
య్యుక్తివలతకై పదంబు వలయుంబునఁ బాపి, యవస్తులోభక
త్కళితఁ బ్రబోధ మొంది, సిరిఁ గాంచి చెలంగెఁ బయఁబయెననిధి. 159

అర్జునుఁడు - యాహుఁడు, పథోమహిఁక - నూర్వ్యుఁడనెడి, మహిఁక - పద్మరాగమునకుఁ, బక...మేక - బోధ - తెల్లమున, పదోదయ - మేఘములుండుటచేత, - లోకము - అనఁగా పాపములయొక్క - దుష్టతలే - చుట్టుకొనుటచేత, - ఒకమేక - ఒకప్రక్కను, లకునపటంబు - లకునపట మనెడు దోషము, ఒంటుటక - కలుగుటను, (కలిగినదని) మనంబునక - ఆరసి - ఆలోచించి, కావలె - తెలిసికొని, ఆ, యశితక - చెడుగును పాత్రకొనుటకుఁ గాను, పదంబు - తన పాదమయిన యాకాశమున, పరియంబునఁ బాపి - గాలిగుడియును నందియ లేనిదానినిగాచేసి, అన...క - వస్తువునందలి లోభముచేతనైన కలిగెనలేదుచేత (వస్తులోభముమాని సుకుప్తుఁడై), ప్రబోధ ముండి నిద్ర మేల్కొనుట యనెడుతెలివిని పొంది, పయోపయోనిధిక - పాలసముద్ర మందు, సిరిక - లక్ష్మీదేవిని (భాగ్యమును), కాంచి - చూచి (పడసి); చెలంగక - ముఖముండెను.

తా - లోకములో బుద్ధిమంతుఁడు తన పాదమందలి పెండారములోని పద్మరాగమున లకునపట మను దోషమున్నదని తెలియకచ్చెనా, వెంటనే యాపెండారమును వదలి, లోభములేక సుకుప్తి గలవాఁడై, తెలివి గలిగి, భాగ్యమొంది సుఖముండును. అట్లే శ్రీనారాయణుఁడు తన పాదమయిన యాకాశములో, పరివేషమును నందియలో, నూర్వ్యుఁడనెడి పద్మరాగమున ఒక ప్రక్కను తెల్లమబ్బుల యావరణమునెడి లకునపట దోషముం గనిపట్టి, వెంటనే పరివేష మునెడి యాయదియను తన పాదమయిన యాకాశమునుండి, తొలగించి, వస్తులోభములేక సుకుప్తుఁడై తనతాపలమయిన పాలసముద్రమునందు నిద్ర మేల్కొనుట యనెడి తెలివించొందినవాఁడై మహా లక్ష్మీ యనెడి భాగ్యముం బడసి సుఖముండెను. — రూపకము.

‘ఒకమేక’ - నూర్వ్యునికి క్రిందిప్రక్కను మాత్రమే మేఘములుండుటచేత. “ద్యుమణి స్తరణిర్నిర్మలః” అను. ‘లకునపటంబు’ - “లకునము...1 వెల్లులి; 2 కంపునందలి దోష విశేషము (అనఁగా పాలు పైఁబూసినట్లుండెడు తెల్లదాలు),” క. ర.; ఉల్లిపారవంటి తెల్లదాలు లకున పట మనబడును. అట్టి రత్నమును ధరించిన సిరి తొలగెనును, దానిని ధరించుటమానిన సిరికలు గును; కావుననే దానిని పడమునకుం బాపి సిరి గాంచివాడు. ‘లకున పటత్వము’ - ఇటు త్వద్యోత్కాశములేదు, కావున లకునపటంబు వొంద అనిమార్పు. “పరివేష స్తు పరిధ రుపనూర్వ్యక మణితే” అను.

ఉ. అంబరవాసు లగ్నిఁ గ్రియకై ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం

దుం బడయ న్నరజ్వలదతూలపరంపరఁ గొంత నై ఘటిం

పం, దెలుచం జనించి, యొక మట్టున నిల్వక యాక్రమించె గాఁ

కం బరితాప మూన, ననఁ గానె మొగిల్విరియెండ లత్తటిక. 160

అత్తటిక - ఆకరత్నాలమందు, అంబరవాసులు = మింటికాపులు, (అనఁగా కేవలము), క్రియకై - అగ్ని కార్యములు నెఱవేర్చుకొనుటకై, ద్యుమణి స్ఫటిక ఉపలంబునందుక - నూర్వ్యకాంతకలయందుక, అగ్నిక - నిప్పును, పడయక - పొందుటకుఁగాను, పైక - నూర్వ్య కాంతకలమీఁదుగా, కొంత - ఒకపాటిగా, కరత్ జలద తూల పరంపరక - కరత్నాలపు మేఘము లనెడు దూదియొక్క దొంతిని, ఘటింపక - కూర్చుఁగా, (అగ్ని) పెలుచక - మెండుగా, జనించి = పుట్టి, నుజు = తర్వాత, (అయంబరవాసులు), కాఁకక - అనేడికి, పరితాపము

అనాథ = లేదమొందునట్లుగా, ఒకనట్టునాథ = పరిమితిలో, నిర్భయ, అకర్మించె = కార్యమించెను, అనాథ = అతనునట్లుగా, మొగిల్పరియొండలు = ముప్పువిడిచిన యొండలు, కానాథ.

దేశతలవ మార్పునం గొనిపోవువాడైన యగ్ని మర్మభ్రతునందు ముండగింపగా, వాడు కర దృశ్యమైన అతామగ్ని కార్యములకై అగ్నిని సంపాదించువాడై మందుమన్న మార్గకాంతకీలకం కొంతమీఁదుగా తెల్లనికర శేషము తనెడి దూదిని పలవపలచగా పట్టుకొనగా అందు నిప్పు జరిగిచి, మఱి వారు కోరిన పరిమితిలో నిలువనిదై, 'ఏల దీనిని బ్రట్టించితిమా' యని వాడు భేద పడునట్లుగా, అంతటను కాఁకలు చల్లుచు వ్యాపించినదో యనునట్లుగా దుశ్శుహమై, ముప్పు విడిచినయొండలు కాయంచుండెను. — ఈ త్రేప్రిజ్ఞాంకారము; కూపకామప్రాచీతము. మార్గకాంతకీల ఎండవ ముండందొడంగును.

సీ. 'రవికరస్పర్శమాత్రంబున వహ్నినిఁ | గ్రక్కెడునది మార్గకాంత మనెడి
స్ఫటికంబు; కళికరస్పర్శమాత్రంబునఁజలముగ్రక్కెడుకల చంద్రకాంతము.' వాఁలస్య.రి.
'ప్రత్యగ్రజ్వలితైః పరజమణిభి ర్నీరాజితా భావః
సావిత్రాః కరువిన్దకన్దకరుచః ప్రాచీ మలంకర్యతే'. అనర్.
'ప్రాచీం వాసకసజ్జా ముపకతే భావా దికాం వల్లభే
పత్యైతా రుచయః పరజద్వపదా మాగ్నేయవాదీన్ధమాః.' అనర్.
'న తేజ సేజస్వీ ప్రస్ఫుర మపకేహం విమహతే,
స తస్య స్వో భావః, ప్రకృతి వియతత్వా దకృతకః;
మయూఖై రక్రాన్తై స్తపతి యది దేవో దినకరః,
కి మాగ్నేయో గ్రావా నికృత ఇవ తేజాంసి వసుతి?' ఉ.రా.చ.

'వ్యా. తేజాంసి = అగ్నిజ్వాలా, ఆగ్నేయో... గ్రావా = మార్గకాంత ఇత్యర్థః'
క. కంజహితాస్తోదయముల | సంజకడల, నడుమఁ గప్పు, సుధిల, మిన్నొ
ప్పెం జూడఁ బ్రకృతికబరి | గుంజానాసావిభూష కొమరు భద్రంపక. 161

కంజహిత అస్త ఉదయముల = మార్గకాంత ప్రంకుటయందును పాడుపునందును, కడం = (మింటి) యెనిమిది దిక్కులందును, సంజ = సంధ్యా రాగంబును, నడుమ = మధ్య ప్రదేశమునందు (అనగా మింటి యూర్ధ్వభాగమునందు), కప్పు = నైల్యంబును, సుధిల = సమకూడఁగా, మిన్ను = ఆకాశము, ప్రకృ...రు - ప్రకృతి = మూలప్రకృతియనెడు - కబరి = చెంచెతయొక్క - గుంజా = గురిగింజతోఁ జేయఁబడిన - నాసావిభూష = ముంగళయొక్క - కొమరు = సాంపును, భద్రంపక = పొందఁగా, చూడక = చూచుటకు, ఒప్పెక = ప్రియముగా నుండెను.

అబుకుపునందు ఆకాశము అప్పదిక్కులయందును సాయం ప్రాతఃసంధ్యారాగముల చేత ఎట్లు ఈర్ధ్వభాగమునందు నీలమై మాయయినెడు చెంచెత ధరించిన గురిగింజ ముంగళయో యన కొప్పు నుండెను.

అప్పదిక్కు లనియు దశదిక్కు లనియు చతుర్దిక్కు లనియు మతములు - ఇట అప్పదిక్కు లనుమతము స్వీకృతము.

'ఏకం తోష్ఠిశ్చక్ష్మా ద్వే ల్రిజగతి గదితా న్యజ్ఞాపైర్వి శ్చకుర్భిః
భూతాన్తాన్తాన్తానం యా న్యల మృతమృ తభా పట్ను వానావిధాని |

అయ్యేకం తాని సప్త త్రిదశమునకుఁ బ్రవృద్ధిగాఁబడ్డ భావో
 ధ్యాత్వి ప్రాప్త్యా నవత్వం దశ దిశకు కిం దీధివాం సహ ప్రహ్.' మయ్యారుఁడను
 'కవ' - కాష్ఠకృత్ కృతము - 'దిశ' కవధి. కాష్ఠ అకాశ చరితకృతా' అను. 'సంజ' - సం
 త్యాగకృత్ కృతము, సంత్యాగాలవాచకము యయినను లక్షణచే తదీయార్థమును చెప్పవచ్చును
 'సంధ్యా కోతావ్యురజవనికా, రామికోః ప్రేమ జాత్యం,
 నాస్తి శ్రామ్యవ్యభిచరవికారం, మారీషః కోఽపి కాలా,
 తారాః పుష్పాఞ్జలి వికరీరకా, నూచయకా పుష్పకో'.

ర్మత్యాగమృగం, ప్రవికలి సుధాదీధితి మ్నాత్తధారాః.' రసకరజిజి.
 'ప్రకృతి' - పరమాత్మను ఆశ్రయించినదై అనాదియై ప్రపంచమునకు మూలభూతమై ప్రపంచ
 రూపముగా పరిణమించినట్టి దైన మూలతత్త్వము. 'గుంజా' - మిన్ను ఊర్ధ్వమందు నలుపు క్రింద
 ఎనిమిదివైపులను ఎఱుపునుం గల గురింజవలె నున్న దనుట. గుంజ ఇంచుక, మిన్ను అతిమహత్తు,
 సాటి యొప్పువా? యనిన, అందులకే ప్రకృతిని జెప్పటయు, ఆమె ప్రపంచస్వరూపురాలు
 గావున తనయాకారమునకు తగినంత పెద్ద గుంజను తానే కల్పించుకొంగలది గావునను ఆమె ధరిం
 చిన గుంజం జెప్పటయు; ఆప్రకృతిని మింటియూర్ధ్వమున కిరంబును, భూమికి సమానముగా
 నడుము, భూమి క్రింద నెటినో పాదములునుగా భావించవలయును. 'సంజ' - తూర్పు సంజకెంత
 నడిమివలకును వ్యాపించును, పడమటి సంజకెంతను నడిమికైపు వ్యాపించును, వీనిచే మింటి
 నెత్తముదప్ప కడమయెల్ల నరణమగును, గావున నలుపు వైకుంఠునట్లుగా ధరింపఁబడిన గుంజతో
 సామ్యము చెప్పఁబడినది.

'అస్తాదయ పైలసంజ' అను పాఠమున టుగాగముము రామి ప్రకస్తము గాదు. 'కబి' -
 చెంచెతలులోనగు నడవిమెలకలె గుంజాభూషణంబులను ధరింతురు.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరు ల్గొనుచు, మూఁగి,
 యంబరంబునఁ బఱచు కీరాళు లొప్పెఁ,
 బసరుటొండొంటియాకుతోఁ బండఁ బాటి
 ఛేదభయమున నెగసిన చే లనంగ.

శాలిమంజరు = పరివెన్నులను, గూండ్లకై = తమ గూండ్లకు, కొనుచు = కొనిపోవుచు,
 అంబరంబున = ఆకాశముందు, మూఁగి = ఒకదాని కొకటి దగ్గఁజేగా మూడుకొని, పఱచు = వడిగా
 నెగయుచున్న - కీర ఆకులు = చిలుకలగుంపులు, పసరు టొండొంటి యాకుతో = పసరువన్నె
 మాఱినట్టి యొక్కొక్కయాకుతో, పండఁబాటి = వండినదై, ఛేదభయమున = కోతవలని
 (కోత కొయ్యదు రను) నేలపుచేత, ఎగసినచేల = ఎగిరి పోవుచున్న పరిపాలములో, అనంగ =
 అనునట్లుగా, ఒప్పె = చెన్నారినది.

అప్పుడు నోట పరివెన్నులం గలచికొని గుమిగుమిగా గూండ్లకు ఆకాశమున నెగసిపోవు
 చున్న చిలుకల సమాహము ఎట్లాపై ననఁగా, పరివెన్నులు వండి ఒక్కొక్కపసరుటాకుతో
 కొప్పచు తమ కాపులు ఇక వచ్చి కోత కొయ్యదు రని భయపడి యెటకేనియు వీరపాద
 మైనతావునకు ఆకాశయోధున వలసపోవుచున్న పరిచేలో అనునట్లు ఒప్పుచుండెను. - ఉత్తేప్యం -
 'మూఁగి' - స్వభావోక్తి.

ఆముక్తమాల్యద లో ర.

'మూగ' - ఆకాశమున ఎన్నియో పలుకెడు నువ్వులుగా పోవుచుండినవి. మౌనముగ నుండుటకొక్కవరిచేసినవలె నుండె నని భావము. మూగనిదొ చిలుకలవలె నున్నదాన్ని క్రితినె యందు పరిచేసిపాద్యమయి రారు. - 'నూండ్లక' - నూండ్లలో పెట్టుకొని దినముల పలుకెడు తన ముఖము. కుండొంటి యనుటెట్లు? తెక్కలు రెండేసిగదా? యనిన దురమునకు అభిధానము కలె యను. 'చేల' - ఏ. వ. చేను. ఇట్లే మోనుమోటు. చరిమన్నలం నూండ్లలోనే కలెచి పెట్టు కొనుట చిలుకలవలె స్వభావము. - 'నివారా కృక గర్భకోటరముఖమై మ్మిస్తురూణా మధః' అని కాలిదాసు. - ఒక కవియు భారవియు వీరిని ఇట్లద్రవ్యమునగా కల్పించినారు.

'స్ఫుటం స్ఫుటపలాశవత్సృగభాసేచఞ్చా త్రపే
విపాకకపికేకృతాః కలమమజ్జరీ ర్విద్రశీ,
బభౌ దివి కుశావళిః పవలయచ్చవి రజ్జమా
స్వభావవృదయజ్జమా విబుధచాపలక్షీరిన.
ముఖై రసౌ విద్రుమభజ్జలాహితైః | కృణాః పికణ్ఠీః కలమస్య విద్రశీ
కుశావళి ర్వ్యక్త కిరీషకోమలా | ధనుఃక్రియం గోత్రభివోఽనుగచ్ఛతి.'

సీ. శ్రీలు దా రౌట నాశ్రితపద్మకర్ణికా
కృతిః జెవు ల్కమలకర్ణికల మెఱయ;
నతనుసారధ్యకృత్ర తిరేఖ మంచెపై
నదలించు రొద చిల్కపదుపుఁ బఱవఁ;
దొగమొగ్గలను వైవ దూర మేగమిఁ బెట్టు
చప్పట్లఁ జన్నులు జడలు గదల;
వెడల్పోవ మును చెప్పి, వడి నవ్వ, దిరుగు న
ధ్వగుకొలందినె యపత్రపయు మరల;
తే. నధర రదనప్రసాదంబు నడుగ నోరు
చెఱచె ననఁ బండి వ్రీలి ముత్తైములు తోచు
చెఱకు జంఘలఁ బోలమి శిరసు వాలు
రాజనముఁ గాచు గోపికారాజి వొలిచె.

163

చెఱచఁదోటలయు పరిపాలనయు కావలిపడంతులను వర్ణించుచున్నాఁడు. - చెవుల = వారిమీసలు, తాడు = తాను, శ్రీలు = మహాలక్ష్మణులు, (శ్రీ యనునక్షరమువలె నుండునది అనుటయు), అగుటక = అయినందున, ఆక్రి...రిక = ఆక్రిత = ఆక్రయింపబడిన (మహాలక్ష్మికీ ఆక్రయమైన) - పద్మ = కమలములయొక్క - కర్ణికా = దుద్దులయొక్క - ఆకృతిక = ఆకారముతో (లక్ష్యనివాహకముల కర్ణికలో యనునట్లుగా విస్తరించును) - కమలకర్ణికలక = అలంకారార్థము ధరించిన తామరముద్దులతో, మెఱయక = ప్రకాశించుచుండఁగా;

అత...అత = మధ్యభుగి - సారధ్యకృత్ = తన రోలమునను నానించుచున్న - రతిరేఖా = ముఖమున యనునట్లుండఁగా, మంచెపై = పిట్టలందొడ్డుపై నెసిన

మొత్తము చక్కరమునాటి, అదలించుకొండ = చిలుకలను తోలెడు మోపురికప్పుమో చునున్నగా నొప్పుచున్న యదలించు, చిలుక పదుపుక = చిలుకలనుంపును, పలుకుక = పలు తెంచుచున్నా చేయుచుండగా;

తోగ మొగ్గలను = కలువకలికలను, వెనక = అచిలుకలగుంట్లో వేయగా, దూరము మీదమిక్ = ఆకలుక మొగ్గలు దూరమునకు పోనందువలన, పెట్టుచప్పట్లక = పొలములోని చూపుట బిలుకలను తోలుటగా చప్పట్లు చలువగా, చప్పులను జడలును, కడలక = చలించుచుండగా; (తెరువరి) మను = మొదట, వెడత్రోవక = తప్పదారిని, చెప్పి, వడిక = (అమాట నమకొని అతవ్వదారిని ఆతెరువరి పోయిన) వెంటనే, నవ్వక = (తమ కచ్చిరము నెఱవేసినందులకు తాము) నవ్వగా, తిరుగు అధ్యను కొలంకిన = వెనుకకు బాటసారి మరలిన కొలంకిగానే, ఆపర్రపయ్యక = (తప్పదారిని చెప్పినప్పుడు పోయిన) లజ్జపాద, మరలక = తమకడకు రాగా;

అధ...బు - అధర = తమ మోవియొక్కయు - రదన = దంకములయొక్కయు - ప్రసాదంబుక = అనుగ్రహంబును, అడుగక = వేడుకొనుటకు, నోరుదెలుచెక అనక, పండి = నిండుగా పక్వమై, ప్రి = పగిలి, ముత్రములు, తోచు = ఆగపడుచున్న - చెలవక = ఇట్లువును, జంఘలను పోలమిక్ = తమపిక్కలకు సాటి కానందున, కిరగు = తలను, వాల్చు = తమ పాదముల కడచేర్చుచున్న - రాజనమక = రాజనపు కాండలను, కాచు = (మన్నించుచున్న) రక్షించుచున్న, గోపికారాజి = కావలి యింతులయొక్క సమాహము, పాలిచెక = బిచ్చెను.

తా...వారు తమచెవులు శ్రీ (కారము) లగుటచేత శ్రీ దేవి తప్పదుద్దసింహాసనమున కూర్చుండునుగాన అదుద్దో యనునట్లు చెవులయందు అధరణములుగా చాల్చిన తప్పదుద్ద మోయుచుండగా, (ఉత్ప్రేక్షాలంకారము); మదనునికి తేరుదోలుచున్న రతిదేవి అతని తేరిగ్జుములైన చిలుకలను తేరు వడిగా లాగఁ దని మోపురికగా అదలించు శబ్దమాయన నొప్పుచున్నట్టి వారి కంతశబ్దములకు చిలుకలు పలు తెంచుచుండగా, (ఉత్ప్రేక్షాలంకారము); చేనిలోని చిలుకలను తఱుముఁ గొట్టుటకై వానికేపి విసరిన కలువ మొగ్గలు అంతదూరముపోక నడుమనే పడినందున చప్పట్లచే నైన తఱుముఁగోరి చప్పట్లు చలుచుటచే చప్పులను జడలును కడలగా, (స్వభావోక్తి); తెరువరి దారి యడుగఁగా నతనికి తప్పదారి చెప్పి అతఁడు అతప్పదారిని బోగా పక్కున నవ్విన వారై అనవ్వుచే నాతఁడు అతచ్చన నెఱిగి వెనుకకు మరలగా లజ్జపడుచు, (తుల్యయోగిత); వారియధరమందలిమాధుర్యమును వారిదంకముల కాంతియు తమపాలయందును తమముత్రముల యందును లేనందున వానిని ఇంచుక దయసేయుం దని వేడుచున్నవో యన నిండుగా పండి నీగిలి రస మెలుకుచు ముత్రములు గానవచ్చుచున్న చెలవల తోచుటను, (ఉత్ప్రేక్ష); వారి పిక్కలను తమపొట్టుల పోలలేమికి లజ్జకములై, తమ గర్వమును మన్నింపుఁ దనచు వారి పాదములకు నమములైనవో యన తలవాల్చియున్న వరికాండలు గల వరిచేలను, (ఉత్ప్రేక్ష); రక్షించుచున్న (అనగా ఆచెలవలను మన్నించుచున్న)ట్టియు ఈవరిచేలను దొంగలపాలు పశ్యాదులపాలుం గానిక కాచుచున్నట్టియు, కావలిచెలువలు చెన్నారచుండిరి.

‘కర్ణిగా కర్ణధూమనే హస్తమధ్యాజుకో హస్తీహస్తాగ్ర చ కరాటకే నానా...ఈ కావలి చెలవల మదలించును విని మదనరథరథ్యములైన చిలుకలు రతిదేవిగొంతుకన్యక యని

‘కలయఁ బడిగా పుట్టెనుచున్న వని స్వారస్యము. ‘మంచ’ - ఇది తేలికఁ బడెను. ‘నీరసము’ - ‘నీరస’ రత్నకోశము. మండినపైరు తలవల్పును.

‘కలమాఁ పాకవిసమూఁ కుకళిభామరసురభివహారాఁ

పకవాకమృతసిరసః ప్రాయః నర్తన పరిమళశ్లాఘామ్.

‘నమితాః ఫలభారేణ న మితాః కాలిమజ్జరీః

కేదారేణుహి సుశృంగః కేదారము వినిస్సృప్తహః?’

చెలవ ము తెలులవ చూ, 46. దీక.

లే. నింగి యత్తటిఁ దా మహానీల మైన

గరిమకుం దగ బహుత్యైగ్రాహి యయ్యె,

ననగఁ బరిణత కలమాది యవసరాశి

తలులు గిరు లన నభ్రంకపతఁ జెలంగె.

164

అత్తటిక = ఆకరదృశువునందు, నింగి = ఆకాశము, తాక, మహానీలము = మిక్కిలి నల్లనిది (గొప్పనీలమణి), వన గరిమకుం దగ = అయినట్టి పెంపకమునకు తగినట్లుగా, బహుత్యైగ్రాహి = విస్తారము కనవు వాకర్షించునట్టిది, అయ్యెను, అనగ = అనునట్లుగా, పరి...లు = పరిణత = పండిన - కలము = వరి - అది = లోనగువానియొక్క - యవస = గడ్డియొక్క - రాశి = మేలులయొక్క - తలులు = సమాహములు, గిరులు అన = కొండలంతలేసిగా, అభ్రంకపతక = మింటి నొరయుటచేత, చెలంగె = ఒప్పుచుండెను.

ఆకరదృశువునందు మింటి నంటుచు కొండలంతగా వరి లోనగుపైరుల గడ్డిమేటులు (వాములు) మెండుకొన్నది.

‘మహానీలము’ - చూ. 133 - నీలము త్యైగ్రాహి - గరిమకుం దగినట్లుగా - అనగా - తైరాకగనుణితమునకు సరిగా - నీలము త్యైగ్రాహి యైన మహానీలము బహుత్యైగ్రాహి యని తైరాకగనుణితసిద్ధము. - ‘కాలయః కలమాద్యాశ్చ పప్తికాద్యాశ్చ’ - ‘సూనో యవసమ’ అను. ‘అభ్రబ్జహః’ - అభ్రంకపతి పీడయితి కుద్దత్వాత్ (భివ ము మాగమ శ్చ = మింటినొరయు). అనగా అత్యంతోన్నత మయినది అని యర్థము.

మ, అయనిష్ఠా ధవళాలేపత్రి దగునయ్యాగంబు సాగంగ, నం

దు యమిశ్రేణులు రాగఁ, బుంగవకకుత్స్థం డల్ల వర్షాదినా

త్యయరాముండు సలత్కణం డినున కోజోవాప్తిగా, విల్లు ని

ర్ణయతం ద్రుంపఁ, బ్రభగ్నశాల్యవని సీతాలబ్ధి గాకుండునే.

165

అయనిష్ఠా - అయ = కుభావహవిధియందు - నిష్ఠా = వదులుపాటుతో, ధవళాలేపత్రి - ధవళ = తెల్లని - అలేపత్రి = (పుండరీక మణిదు) గొడుగుల దైన శరదృశువునకు సంబంధించినట్టిది (ఇది ధవళశబ్దము లక్షణచేత పుండరీకమును తెలుపుచున్నది. - పుండరీకమును శరదృశువునకు గొడుగుగా కాలిదాకు వర్ణించివాడు - శ్వేతచ్ఛత్రము రాజునిన్నము గావున ధవళాలేపత్రి యివ్వగా వాత - శబ్దము చే రాజునిన జనకుండు - అయన కాలించినట్టిది), అగు. అయ్యాగంబు = (శరత్కమున) అయిన కుయాదికము (శరత్కలమున బ్రహ్మణులు గావించుచున్నయాగములు).

(జనకమహారాజు పుత్రుడు) ఆయన కావించుచున్న యాయజ్ఞము, హంగుళా = వెలచేతగాక, అందుకే = ఇయజ్ఞమునకు, యమిశ్రేణులు = (శరత్.) హంసశబ్దములు - (జనక.) మునిబృందములును, రాగకా, పుంగవ కవత్కుండు = (శరత్.) కవత్కునివంటి ఎద్దుగలవాడైన శరత్కురువుడు - (జనక.) ఎద్దువలె సత్కృష్టుడై డయిన - కవత్కుండు = కవత్కుని సంతతిలోనివాడయిన, అల్ల = ఆ - వరా దిన ఆత్మయ రాముండు = (శరత్.) వరాకాలదినముల పోకచేత మనోహరుడైన శరత్కురువుడు - (జనక.) వరాదినముల పోకడవలె రమణీయుడైన శ్రీరాముండు, సలత్తుండు = (శరత్.) పెంటిచెగురులతో కూడుకొన్నవాడు - (జనక.) (తమ్ముడైన) లత్తుణునితో గూడుకొన్నవాడు, ఇమనభక్ = (శరత్.) నూర్పునికి - (జనక.) జనకమహారాజునకు, ఓజోవాప్తి - ఓజః = (శరత్.) దీప్తియొక్కయు - (జనక.) ప్రతాపమయొక్కయు - అవాప్తి = ప్రాప్తి, కాక = కలుగునట్లుగా, నిర్దయతక = (శరత్.) ఇంతయందముగా నున్నదే దీని నెట్లు ధ్వంసముచేయుదును అని కనికరింపక - (జనక.) ఇంత దృఢమైనదే దీని నెట్లుధ్వంసించును అని కనికరింపక, విలు = (శరత్.) ఇంద్ర ధనుస్సును - (జనక.) శివధనుస్సును, ద్రుంపక = (శరత్.) రూపుమాపగా - (జనక.) విలీచివైతగా, ప్రభగ్న కాలి అవనిక = (శరత్.) కోయబడిన వరిచేయియు - (జనక.) ప్రభగ్న = విఱువ బడినదానిచేత (ధనుస్సుచేత) - కాలి = ఒప్పుచున్న - అవనిక = ప్రదేశముందు (భూదేవియుండు), సీతాలలి - (శరత్.) సీతా = నాగటి (జనక.) జానకియొక్క - లలి = ప్రాప్తి, కాకుండునే = తప్పక కలుగును.

అప్పుడు శుభకర్తయందలి పట్టుదలతో శ్రోత్రియులు - యాగముం గావించుటయు పుండరీకములు శ్వేతాశపత్రమువలె వికసించుటయు, హంసశ్రేణులు వచ్చుటయు, కవత్కులవంటి యెద్దుగలవాడై వరాదినముల పోకడచే మనోహరుడైన శరత్కురుపురువుడు పెంటిచెగురులు గలవాడు నూర్పునికి దీప్తి కలుగునట్లుగా ఇంద్రధనుస్సును రూపుమాపగా ఆశరత్కురువునికి కోతయైన రాజనపుణ్యజేయియు నాగటి చాలు కలిగినది. అది యెల్ల దేనివలె నుండె ననగా - శుభకర్తయందు నిలుకడతో జనకమహారాజు యాగముచేయగా, అందులకు మునిబృందములురాలగా, కావత్కుశ్రేష్ఠుడైన శ్రీరాముండు జడిదినముల పోకడవలె మనోహరుడైనవాడు లత్తుణుమేరుడు జనకరాజునకు ప్రతాపము హెచ్చునట్లుగా శివధనుస్సును ద్రుంపగా, ధనుర్భంగము గావించిన యాభూమియుండు ఆయనకు సీత దొరకుటంబోలె నుండెను. - క్షేమాలంకారము, ఉపమాద్యనియు.

‘అయః శుభావహోవిధిః’ అను. ‘ధవళాశపత్ర’ - ‘పుణ్డరీకాశపత్ర స్తం వికసత్కాశ చామరః ఋతు ర్విడమృతాయామాస’ అని రఘు. 4. శ్వేతాశపత్రము ప్రధానములైన రాజచిహ్నములలో నొకటి - ‘అదేయ మోస్త్రీయమేవ భూపతే శ్శశిప్రభం ఛత్రముభే చ చామరే’ రఘు. ‘యమి’ - ఇది యమిశబ్దముచేత తత్పర్యాయ మయిన హంసశబ్దమునకు వాచ్యము లయినహంసలు కూచితములు. ‘శ్రేణులు’ - హంసలు శ్రేణులుగా నుండును. - ‘హంసశ్రేణీ రచిత రశా నా నిత్య పద్మా నళిన్యః’ మేఘ. ‘హంసశ్రేణీషు తారాసు కవద్వత్సు చ వారిషా | విభూతయ స్తదీయానాం పర్యస్తా యశా మివ.’ రఘు. ‘రామః పశో జామదగ్న్యో బలరాఘవయో శ్చ నా | సీతాసీత మనోజ్ఞేషు త్రిషు రామా తు భామిని.’ వానా. ‘హంసస్యయోషిద్వరటాసారసస్య తు లక్షణా,’ ‘ఇన. న్యూర్థ్య ప్రభోరాజ్ఞ’ అను. ‘సీతా నవ్యే నభోనద్యాం జానక్యాం లాబ్ధలాభ్యని.’ వానా.

క. మొగిలువిరియెండ వేడిమి | నిగుడ, శుక్రశ్రేణి పసరు నింగి న్నిండక,
చెగడె బ్రజ, హరితవాజుల | గగనమణిస్వందనంబు గదిసెనె యనుచుకా. 166

మొగిలు విరియెండ వేడిమి = ముల్లు విడిచిన యశపముయొక్క వేడి, నిగుడక = తమ
మీడికి వ్యాపింపఁగా, నింగి = మింట, శుక్రశ్రేణిపసరు = చిలుకలగుంపుయొక్క పసరు
వర్ణము, నిండక = వ్యాపింపఁగా, ప్రజ = జనము, హరి...లు = హరిత = పసురువర్ణంపు - వాఱల =
గుట్టములు గలదైన - గగనమణి = మూర్ఖునియొక్క - స్వందనంబు = రథము, గదిసెనె అను
చుకా = చేరువకు వచ్చినదా యని, చెగడెకా = భయపడెను.

ముల్లు విడిచినయతిశిక్లంపు శరత్కాలపులెండ తమపై కడువేడిగా కాచుచుండుటయు,
మింట అనుబసరువన్నె గుట్టలు పూంచినదైన మూర్ఖుని రథము చేరువకు వచ్చినవో యని జనులు
భయపడిరి. — అనుబంధమున సంబంధముం జెప్పటయును నతిశయోక్తి భేదము; లేనిచెగడుట
ఉన్నట్లు చెప్పఁబడినది.

మూర్ఖాశ్రమములు శ్యామములు. 'పత్రశ్యామా దినకరమాయ స్ఫుర్ధినో యత్రవాహా' మేఘ.
'సాదృశ్యాదృశ్యమూర్తి ర్రకతకటకే క్లిప్తనూతా సుమేరోః'
మూర్ఖ వ్యావృత్తిలబ్ధ ధృవగతి రతకు బ్రహ్మవాహావళి ర్వా.' సూ.శ.
'శ్యామాః' — 'పలశకుకైవాల మూర్ఖాబాలశృంగం బుధః |

వంశాబ్జురో మరకతేంద్ర నిలార్కహయాదయః.' కా.క.ల.
మూర్ఖాశ్రమముల ఏడు — 'సప్త పాతాళ భవన ముని ద్వీపార్కవాజినః |

వా రాధి స్థుర రాజ్యాబ్జ ప్రీహి వహ్నికేభాదయః.' కా.క.ల.
'గగనమణి' - 'ద్యుమణిస్తరణి ర్నిత్ర' అను. స్వందనంబు - చూ. 2 (49) మూర్ఖస్వందన
మిట్లు వర్ణితము: —

'రథ పైకం చక్రం భుజగయమితా స్సప్త తురగాః
నిరాలమ్నా మార్గ శృరణవికలః సారథి రపి |
రవి ర్యాత్యే వాస్తం ప్రతిదిన మపారస్య నభసః
క్రియాసిద్ధి స్సత్వే భవతి మమతాం నోపకరణే.' భో. ప్ర.
తే. భువి సరఃకైరవశ్రేణి పోవఁ దోల,
దివి గనద్యౌహనక్షత్రదీప్తి దటుమఁ,
గృష్ణపక్షపువాసి లే కిరులు దనదు
వలుపునను గూడె నన నైల్య మొలసె నభము.

భువిక = భూమిమండి, సరఃకైరవ శ్రేణి = కొలఁదలయందలి తెల్లగలువలయొక్క వరుస,
పోవఁదోలక = తణిమిదైనఁగా, దివిక = ఆకాశమునండి, కన... ద్రి - కనక = ప్రకాశించు
చున్న - గ్రహ = అంగారకాది రాశిచరములయొక్క - నక్షత్ర = తారకలయొక్కయు - దీప్తి =
కాంతి, రలుమక = కైభవమైనఁగా, ఇరులు = చీకటి, శృష్ణపక్షపు = బహుళపక్షపురం -
కాపి = బలిమి, లేక = లేనందున, తనదునలుపునక = తనదీపిమయందు, గూడె ననక = తన
పోయినదో యనునట్లు భావము = ఆకాశము, నైల్యము = వలుపును, దిలసెకా = దీరినది.

వివాహమునకు అభిమానము నలుపు పొచ్చును. ఆపొచ్చుట ఎందునన ననుకూలమున
జరుగా; కృష్ణమక్షులకాదు అంధకారము లోకమునకు అక్రమించి గాఢమై ఉండును,
ఇట్లును అరాక్రమమున దానిని భూమిమండి కొలువల కెల్లగలవలు తఱియవని, మింటిమండి
గ్రహనక్షత్రములు తఱియవని. కావున అంధకారము ఎక్కడను నిలుచుటకు అస్పదములేక అభి
మానముకొనలుపులో కలసిపోయినందుననో యనునట్లు అభిమానము నలుపు పొచ్చును.
పాతాళేష్ట. భువి, దివి - భూ దివ కబ్జములకు తత్సమములు.

క. క్రేపుదలచి పసి మేయుచు | జేసినపాల్లలయ నెడచే బాంధజనుల్
దూపింపమి కజాఁడంపిన | యాపాగా యవఁగ నదుల నంచలు మెఱసెన్. 168

పసి = ఆవుల సమానము, మేయుచు = పాలన పచ్చిగడ్డి తినుచు, క్రేపు =
దూడను, కలచి = స్పృశించి, చేసినపాల్ = స్రవించిన కీరము, కలయక = నదులలో చేరగా,
ఎండచేక, బాంధజనుల్ = తెరువరులు, దూపింపమి = దప్పించి పీడనొందకుండుటకై, అజాఁడు =
బ్రహ్మ, అంపిన ఆపాగా = పంపినట్టి తనగుట్టపుడబేలా (అనగా తనకబేలాలోని గుట్టము
లన్నియు), అవఁగ = అనునట్లుగా, నదుల = ఏళ్లయందు, అంచలు = హంసలు, మెఱసెన్ =
ప్రకాశించెను.

ఎండలో దప్పిగొన్నవారు పాలు త్రాగినవో దప్పి తీయియేగాక రోగముకూడ కలు
గును. కురిసిన నిండువానలచేత ఎల్లెడలను మంచుచ్చిక సమృద్ధిగా నుండును, ఏళ్లయొద్దన పచ్చిక
మఱియు ప్రకప్తముగాను, సమృద్ధముగాను ఉండును. అట్టిపచ్చికను మేయుటచేత ఆవులు మిక్కు
టముగా పాలుపడి, ఏళ్లయొద్దన మేతసమయములో ఇంట నున్న లేఁగలు జ్వప్తికిరాఁగా పాదు
గులు చేపి ఏటిలోనికి ప్రవహించును. పాలుగలిసిన యానీళ్లను దప్పిగొన్న తెరువరులు త్రాగినవో
వారికి వైకెప్పినచెఱుపు గలుగు నని ఆపాలను అందుండి వేలు చేసి త్రాగివైచుటకై బ్రహ్మ
తనగుట్టములు హంసలుగావున తనగుట్టపుపాలలోని హంసల నన్నిటిని, ఈయేళ్లకు పంపివాఁడో
యనునట్లు వీనియందు హంసలు మిక్కుటముగా మూఁగియుండెను. — ఫలోత్పేష్ట.

‘చేఁపు’ ఇందు క.ర.లో అరసున్నమద్రితమేగాని అందులకు ప్రమాణము దర్శకముగాదు.

తే. వెదమొదవుకూడఁ బోలేనివెచ్చ గ్రొవ్వు

కల్ప మొడచాఁచ వెడలెనో యనఁగ, నెట్ట

కేలకును గ్రుంగి తెచ్చు అంకెలు నిగుడఁగ

మందగతి గున్మె వృషభము ల్పందపిలుద.

169

వృషభమల్ = అఁబోతులు, వెదమొదవు కూడ = ఋతువులో నున్న పాడియావుతో
కూడ, పోలేనివెచ్చ = పోలేనందునఁ గలిగినతాపము, గ్రొవ్వు = మొదవఱకు లోపలనున్న గ్రొవ్వును,
కల్ప = కరఁగునట్లు చేసినంతట, మొడచాఁచ = కంఠమును దీర్చి కరించినందున, వెడలెనో =
(అంక) బయటికి వచ్చినదో యనునట్లు, ఎట్టకేలకు = ఎంతయు ప్రయాసపడి, గ్రుంగి = క్రిందికి
తలవంచి, తెచ్చు అంకెలు = బయటికి రప్పించుకొను వృషభభవములు, నిగుడఁగ = వెలువడు
చుండఁగా, మంద పిలుద = పకులగుంపువకు వెనుక, మందగతి = మెల్లని నడకతో,
గున్మె = పోయెను.

అతఁడెవఁడెవఁడును (ఎదురు కొరిన దయ్యము) కొంచెము రప్పించుకొని బోవుచుండును, నుజుక దానికి వశపడును. మందలో అతఁడు సులువుగా ముందు వడిగాబోవును, అంతకు స్వదేశ భారముచేత అంతవడిగా బోలేక వెనుజిక్కును. కడను పసులన్నియు తేలికగా బోవుటచేత అంతకు ప్రాయశఃముగా మందకంతయు వెనుక నుండును. దానికి అంత సులువుగా రాదు. అంత వేయనప్పుడు అది మెడ చాచి తల నేలవైపు వంచి అంతతో ఎత్తును. ఆచేష్టచేత అంత వచ్చుట యెట్లుండె ననగా - వెడమొదవుతోఁగూడ అది బోలేని యందులకు కలిగిన తాపము, అంత పరిపూర్తిగా దానికి దేహములో ఉండి కంతమున శబ్దద్వారమునకు అడ్డపడియున్న క్రొవ్వును సుండువిడునట్లు కరఁగింపఁగా, అప్పటికి అడ్డుతీతీ, మెడ సాఁగఁగా, శబ్దము ఆసందున వచ్చినో యనునట్లుండెను. — అంత వచ్చుటకు తాపము క్రొవ్వును కరఁగించుట హేతువుగాదు, దానిని హేతువుగా చెప్పినందున హేతుత్వేత్త; ఉత్తరభాగమున స్వభావోక్తి. 'వెడలెనో యనఁగ నెట్లు' — ఇటు యతిభగ్నుము. 'వెడలెఁగాక యననెట్లు' అని పరిపవచ్చు నని తోచెడిని.

తే. శరధిజల మెల్ల రిత్తగాఁ గురియ, నుప్పు
 డొక్కఁ బేరిన, నత్తెల్పె చిక్కి మీఁద
 గాన నగుచున్న దచ్చతచే, ననంగఁ
 బఱచు శరదభ్రములమేని పాండు వమరె.

170

పఱచు శరత్ ఆభ్రములమేని పాండువు = (మింట) వడిగా బోవుచున్న శరత్కాలభ్ర మేఘములయొక్క దేహధావశ్యము, (ఎల్లు అమరె ననగా), రిత్తగా = తమకడుపు వట్టిది యగు నట్లుగా, శరధిజలమెల్ల = సముద్రోదకము నంతయు, వరియ = వర్షింపఁగా, ఉప్పు, డొక్క = కడుపులో, పేరిన = సాంద్రీభూతము కాఁగా, అత్తెల్పె = ఆయుష్షయొక్క ధావశ్యమే, చిక్కి = శేషించి, అచ్చతచే = ఆమేఘములయొక్క స్వచ్ఛగుణముచేత, కానక అగుచున్నది = వెలికి (మనకు) కనఁబడుచున్నది, అనంగ = అనునట్లుగా, అమరె = ఒప్పెను.

శరదభ్రములు తెల్లఁగానుండుటకు కారణమును కల్పించు చున్నాడు. — మేఘములు తాము సముద్రములో త్రాగిన జలము వెల్ల ఉప్పుమాత్రము శేషముగా తమకడుపులో మిగత లేకుండ వానగా వరియఁగా, అశేషించిన యుప్పు అనీటినుండి క్రిందివరికి డొక్కలో ప్రతి దినము కొంతకొంతగా చేరి దట్టంపు మొత్తమై, ఆమేఘముల యద్దమువంటిస్వచ్ఛదేహములనుండి వెలికి కనఁబడుచున్నదో యన భవశీధితులతో ప్రకాశించుచుండెను. — హేతుత్వేత్త.

సముద్రోదకములోనియుప్పు విఠిగి డొక్కలో నిలిచిపోయినందుననే మనకు తియ్య నీళ్ల వాసలు వరివినవి. 'శరం కునితే' వానా. జలవాచకశబ్దములకు 'ధి' చేర్చిన సముద్రవాచకము అగును:—

అశా నదీభ్యో వారిభ్యః ప్రాశసో యాదసోఽధిపః
 అదోభ్యో విధ్యాశయా రాశి ర్ధి ర్దుగాదే పరేర్లవాః కా.క.త.
 'రిత్త'—'రిక్త' వై. 'ప్రసన్నోఽచ్చః' అను. 'పాండిమరు' అనుపాతమున సంధిద్రుప్తము.
 'పాండువమర' అని పఠించుట సరి. పాండువు = పాండిమము:—

'కుక్ల కుక్ల కుచి క్షేత విశద క్షేత పార్దరాః ।
 హరిణః పార్దరాః పార్దరా రీషత్పార్దరా క్షు భూసరః ।
 గుణే కుక్లాదానా త్రింశి గుణిర్నిక్లా క్షు తద్వతి.' అను.

క. శరనిధి మును గ్రోలిన ని

ర్భరజలములు గురిసి, మేఘభావం బటి, య

క్కరములు కరములె కా, జిగి

నొరిమె, ననక రవియు మెఱసె, నుడిగెను మొయిలుక.

171

శరనిధి = సముద్రములో, మును = పూర్వము, గ్రోలిన నిర్భరజలములు = త్రాగినట్టి మిక్కిలపు నీళ్లను, గురిసి = వరించి, మేఘభావంబు = మేఘత్వము, అటి = నశించి, ఆకరములు = ఆ కిరణములు, కరములె = వట్టికిరణములే, కా = కాగా, జిగి = కాంతిచేత, ఒరిమె = చుఱుకెక్కినాఁడు, అనక = అనునట్లుగా, రవియుక = సూర్యుఁడు, మెఱసె = లేజరిల్లెను, మొయిలుక = మేఘంబును, నుడిగె = రూపతెను.

వర్షపులో తన కిరణములు మేఘములుగా మఱినందున సూర్యుఁడు లేజోహిమఁడుగా నుండి, శరద్భక్తులలో ఆమేఘముల నీరంతయు వర్షరూపమున తమ వదలిపోవుటయే ఆమధ్య కాలములో వచ్చియుండిన మేఘభావము పోవుట కాగా, తాము మరల ఎప్పటి కిరణములుగా మఱినందున సూర్యునికి ఆవర్షపులో తగ్గియుండిన లేజస్సు ఇప్పుడు మరల కలిగినదో యనునట్లుగా సూర్యుఁడు మిక్కిలి చుఱుకెక్కి లేజరిల్లుచుండెను. మేఘముల కలిమిలేములు కారణమై యుండఁగా కిరణముల మేఘత్వామేఘత్వములు కారణములుగా కల్పింపబడినవి గావున హేతుత్వేక్ష. 'పరగుఁ జాఱుకయ్యె ననుమాట యొరిమె ననఁగ' ఆం. భా.

క. ప్రాశించిననీ రంతయుఁ బో, శరదభ్రములు మగుడఁ బూరింపఁగ, నా

వేళించె గొలంకుల ననఁ, గాశ ప్రతిబింబపటలి కడు నొప్పారెక. 172

శరదభ్రములు = శరత్కాల మేఘములు, ప్రాశించిననీరు = త్రాగినజలము, అంతయుక = సర్వమును, పో = వ్యయింపఁగా, మగుడక = మరల, పూరింపఁగ = నీరుత్రాగి కడుపు నిండించుకొనుటకై, గొలంకులక = చెఱువులయందు, ఆవేళించె ననక = ప్రవేశించిన వనునట్లుగా, గాశ ప్రతిబింబ పటలి = (చెఱువుగట్టులోని) తెల్ల (మొత్తము)ల యొక్క ప్రతిబింబముల సమాహము, కడుక ఒప్పారెక = మిక్కిలి సాంపాదెను.

ఆశరత్కాలమందు మేఘములు తాము మన్ను సముద్రములోఁ ద్రావిన జలమంతయు తమకు నిలవక పోయినందున రిక్తరై, మరల కడుపునిండ నీరు త్రాగుదుముగాక యని చెఱువులలో ప్రవేశించిన వేమ యనునట్లుగా, చెఱువులయందు వానిగట్టులలోని తెల్లల ప్రతిబింబముల మొత్తములు ఒప్పుచుండెను.

'పటలి' - కాత్మేక వచనము, ఒక్కొక్క పటలి ఒక్కొక్క శరవేళు మని భావన. 'గాశ' - వికసించిన పువ్వులే ఇట ప్రధానము గావునను, పువ్వు మిక్కిలి నిడుపుగా నుండుట చేతను, ధావశ్యాతిశయముచేత ప్రతిబింబమందు అదియే యాత్మకముగా కనిపించును గావునను, పద్యమున పుష్పమునే ప్రత్యేకించి చెప్పలేదు; మఱియు ఈమేఘములు సముద్రమునకే పోరాకా యనిన, సముద్ర జలము నెల్లను పూర్వమే త్రాగి వైచినవిగావున ఇంక నచట జలము లేదని అటకుం బోలేదు.

తే. కొలనఁ గరిడంతులు పద్దకలిక లొకటి

కొకటి యీ నెత్త, ఘటరంద మెలుకుక, నమరె

నల శరత్పద్మనిలయకు నెలమితోడఁ

గవగ నభిషేకమున కెత్తు కడవ లనఁగ.

173

కొలనక = తమిళమునందు, పద్దకలికలు = తామరమొగ్గలు (అమర నను క్రియకుఁ గర్త), కరిడంతులు = భార్య భర్త లయిన యేనుఁగులు, ఒకటికొకటి = భార్యకు భర్తయు భర్తకు భార్యయు, ఈక = ఇచ్చుటకై, ఎత్తక = ఏకగమయముండే ఎత్తఁగా, మకరందము = తేనె, ఒలుక = ఆకలికనుండి క్రిందికి వుప్పరిలు చుండఁగా, (ఆకమల కలికలు ఎట్లు అమరిన వనఁగా), ఎలమితోడఁ = ప్రీతితో (భక్తితో ననుట), అభిషేకమునకు = స్నానము చేయుచుటకై, ఎత్తుకడవల అనఁగ = ఎత్తిన ఘటములో యనునట్లు, అమరక = ఒప్పురను.

కొలనిలో దంపతు లయినయేనుఁగులలో వీడి మగదానికిని మగది వీడికిని ఇచ్చుటకై ఏక కాలమున తామరమొగ్గలను ఎత్తినవి. ఏకకాలమున అట్లు చేసినందున రెండింటి కుండార్తములును ఆకలికలతోడివి పైకి నిగిడి ఒక్కచోట కలసికొనినవి. ఈయచోవునప్పుడు ఆకలికలు నిలువుగానే ఉండవు గావునను, ఉత్పాటనమందును వానికి కలిగిడి కడలికలచేతను, అందుండి మకరందము వుప్పరిలుచునే యుండెను. అప్పుడు ఆజంటకలిక రెట్లు పై ననఁగా, ఆగజములు ప్రీతితో కవనూడి శరల్లక్ష్మికి అభిషేకము గావించుచున్న కడవల జంటయో యనునట్లుండెను. — ఉత్పేక్ష.

‘అక్షి ర్దైత్య ర్దేవై ర్దక్షిణాభిచితైః స్నాపితా హేమకుమ్భైః

ర్షిత్యం సా పద్మాస్తా మమ వసకు గృహే సువ్యూహ్యల్యయాక్రా’ అని క్రితాక్షము. శరల్లక్ష్మి కొలనిలో నున్నదా యనిన. ‘శర త్పద్మజలత్కణా’, ‘అక్షిః పద్మలయా’ అను వచనముల ననుసంధింపవలయును. గజద్వంద్వమును మూక్తములో చెప్పలేదే యనిన ఎలమికల దాంపత్యభాగ్యమును కోరినవై ప్రకృతకరేణుకరులు అట్లుగావించిన వని తలంచునది.

తే. పంక మడుగుంటి తెటిన బొవు లెల్లఁ

బంకములె చేసెఁ గ్రమ్మఱఁ బంకజములు

గళితమకరందయుతరజఃకర్ణమమునఁ;

గారణగుణంబు గలుగదే కార్యమునను.

174

పంకము = పండు, అడుగు అంటి = క్రిందికిపోఁగా; తెటినబొవులు ఎల్లక = నీరుతేట పడినట్టి డిగ్గియల నన్నిటిని, పంకజములు = తామరపువ్వులు, గళి...నక = గళిత = ఒలికిన - మకరంద = తేనెతో - యుత = కూడుకొన్న - రజః = త్రుప్పొడియొక్క - కర్ణమమునక = బురద చేతను, క్రమ్మఱక = మరల, పంకములక = బురదగానే, చేసెక; కార్యమునక = కారణగుణంబు కలుగదే = జన్యమందు జనకమయొక్క గుణము తప్పక కలుగును.

శరత్కాలమందు డిగ్గియలలో నుండు పంకయు క్రిందికి దిగి నీరు తేలివది. అంతమున ఆ తేట నీటిని తామరలు తమ పువ్వులలో మకరందముచేత మరల బురదగానే కావించినవి. ఇది కార్యము. లోకములో కారణమునకు గుణము కార్యమం దుండుట నియతము. ఎట్లున - తులనాదుకడిత

మంచి మార్గాలను, మట్టిగోడలను, నుటిమునును ఉండట నిదర్శనముగా, అట్టి ప్రశస్తియైన తామరసము పంకజము కాత్మన అనగా బుర్రపసుడి పుట్టినది (పక్కాబాకమ్) కాత్మన తనకారణ మయిన పంకముయొక్క గుణమును తాను జూపినది. అనగా కొలనినెల్ల మకరందరజపంకముం గావించినది. “కారణగుణాః కార్య సంక్రామన్తి” అని వ్యాయము. — సామాన్య విశేషములను చెప్పటచే ఆధారకర్తవ్యాసము.

క. బిసుగి రగస్త్యార్థములం | గోసరి జను, ల్వార్ధి నీరు గ్రోలితి వీసి

ర్ససికై మా కి మ్మని క | స్నిస రుదుగం గావ నప్పగించెడుకరణిక. 175

జనులు = లోకులు, ఈవు = నీవు, వార్ధి నీరు = సముద్రోదకములను, గ్రోలితివి = త్రాగి నాడవు, ఈనీరు = భూమిలోనున్న యీనీటిని, మాకుక, ససికై = పైరులకై (లేకజేయుముకై), ఇమ్మ = త్రాగక వడలిపెట్టుము; అని, కనుకీసరు = ఒకరికలిమిని చూచుటచే కలిగడు కోపవికారము, ఉడుగంగాక = కమింపగా, కావక = భూమిలోని నీటిని తాను త్రాగకుండ వదలుటకై, అప్పగించెడు కరణిక = అందులో కొంతకప్పుముగా నొసంగుచున్నారో యనునట్లుగా, గోసరి = తమకముతో, అగస్త్య అర్థములక = (నక్షత్రరూపమున ఉదయించిన) యగస్త్యుల వారికైన యర్హోదకాంజలము, బిసుగిరి = ఇచ్చిరి.

జనులు “స్వామి; అగస్త్యుడా, నీవు సముద్రజలమును త్రాగినవితివి. నీవు దానితో సంకుష్టించితివి భూమిమీదనున్న యీమిగుతజలమును పైరులకై (లేక జేయుముకై) మాకుండ నిమ్మ, దీనిని నీవు త్రాగవము,” అని ప్రార్థించుటగా, నీరికి ఇంత నీరుండనేల? యెడని యోర్వ లేమిలో, గూడుకొన్న తదియకోపవిక్షణదోషము కాయించునట్లుగా ఆయనకు కప్పుముగా కొంతజలము ఇచ్చుచున్నారో యనునట్లు అప్పుడు నక్షత్రరూపమున దక్షిణదిక్కున నుదయించి యున్న యగస్త్యులవారికి అర్హులైనదానముం గావించిరి. — ఫలోత్పేక్ష.

‘అగం విధ్యాచలం స్త్రాయతి స్రభాతి ఇత్యగస్త్యః’ - వింధ్యాచలమును స్తంభింపఁ జేసినవాఁడని వ్యు. అగస్త్యునికి (నక్షత్రరూపునికి) అర్హుమిచ్చుటచేత మహాఫలము చెప్పబడి యున్నది. ఆయనకు అట్టిమహిమ విష్ణువరమునం గలిగినది:—

“పురా యుగసహస్రం కు విష్ణుర్యాయణి నామ నే

ఆరాధితః ప్రసాదార్థం; తస్మై ప్రదా ద్వరం హరిః.

‘దక్షిణాకాం పురస్కృత్య క్వం ప్రతిష్ఠస్య వారుణే,

వారుణే తే భవిష్యన్తి లోకేఽస్మిన్నర్ధా సతః,

అప్రాప్తే భాస్కరే కన్యాం త్రిభి ర్భాగైః ప్రిభిర్భిన్తైః

పుష్పై ర్హుతైః ఫలైశ్చ ధైః కారదైశ్చ కుగన్ధిభిః

పశ్చరత్న సమాయాక్తం సేవయాప్య సమన్వితమ్

సప్తధాన్యం సమదాహ అర్ఘ్యం దద్యుర్ద్విచాతయః,

‘కాళ పుష్ప ప్రతీకాళ అగ్నిహృత సంభవ

మిత్రవరణయోః పుత్ర వస్తుయోనే నమాస్తుతే’...

దత్వాన్యం మునిముఖ్యాణి తోషయిత్వా జనార్దనం

విష్ణులోక మవాప్నోతి సరో నా స్త్యక్త సంకయః.’

రాజమోక్షాండము.

‘ససి’ - ‘ససి యుగం గావ సప్తమ చెందిన’ అం. భా.

క. పరుపాతఃతప్తం బగు | ధరణీపాత్రమునఁ బడుట దళ మయ్యెఁ జూచి
పరివక్త్యంబై, యనఁగా, | శరదీందుజోత్సన రేల సాంద్రతఁ గానెన్. 176
శరత్ ఇందు జోత్సన = శరత్కాలపు జంద్రుని వెన్నెల, పయవ అతపత పంబు = తప
మయిన యొండచేత వేడెక్కినది, అగు = ఆయన - ధరణీ పాత్రమునఁ = భూమియనెడు పాత్ర
మందు, పడుటఁ = పడినందువలన, పరివక్త్యంబై = చక్కఁగా గ్రాగినదై, దళము అయ్యెఁ
చుమీ = చిక్కఁబడ్డది మమా, అనఁగాఁ = అనునట్లుగా, రేలఁ = రాత్రులయందు, సాంద్రతఁ =
దట్టముగా, కానెన్ = ప్రకాశించెను.

గట్టింపుచే కాగినపెనముమీఁద అట్లపిండి పోసిన అదియెట్లు పక్వమై చిక్కఁబడునో,
అవిధముగా తీవ్రతపముచే పగలెల్లం గ్రాగిన ధరణీపాత్రమునం బడుటచే గ్రాగి, చిక్కఁ
బడెనో యనునట్లు రాత్రులయందు శరత్కాలపు వెన్నెల దట్టముగా కాయు చుండెను -
శేకూత్ప్రేక్ష.

తే. వృష్టితటి నిడ్డజెనఁ ద్రావఁ గ్రింద నుండి
తేట నది నీటఁ దనవెంటఁ దేలుమీల
తళుకుతో నాఁచులత దోచె వెలికి, జమిడి

వెండి మీ లెక్కు వెండుకవిల్లువోలె.

177

నాఁచులత = నాఁచుతీత, వృష్టితటిన్ = వానకాలమందు, ఇడ్డజెనఁ = పెట్టినగ్రద్ద
సమూహమును, త్రావఁ = త్రాగుటకై, తేట నది నీటఁ = స్వచ్ఛమయిన యేటిజలమందు,
క్రిందనుండి = అడుగునుండి, తన వెంటఁ = నాఁచుతీత వెంబడి, తేలుమీలకళువతోఁ = పైకి
వచ్చుచున్న చేపల ధారధళ్యముతో, (నాఁచుతీత) వెలికిఁ = బయటికి, (ఎట్లు తోచె ననఁగా),
జమిడిఁ = జమిడి యను వాద్యముందు, వెండిమీలు, ఎక్కు = ఎక్కుడు - వెండుకవిల్లువోలెఁ =
వెండుకవిల్లొ యనునట్లుగా, తోచెఁ = అగపడెను.

వర్షకాలములో నాఁచుతీతపాడుగునను చేపలు జెన (గ్రద్ద) పెట్టును; వానిని తర్వాత
శరత్కాలములో భక్షించివైచును. చేపలు అట్లు తినుచు వీటిలోని తేటనీటిలో తళతళలాడుచు
నాఁచులత పాడువునను క్రిందినుండి పైకి వచ్చుచుండఁగా నాఁచులత యెట్లుండె ననఁగా -
జమిడి వాద్యములోని వెండుక పాడువునను క్రిందినుండి పైకి తళతళలాడుచు వెండిచేపలు
ఎక్కునట్టి వెండుకవిల్లొ యనునట్లుగా నొప్పెను. 'తేట' - వెలికిం గనబడుటకు. అన్యతాదాత్మ్య
సంభావన కనబడుచున్నది గావున ఉత్ప్రేక్ష. ఉపమయే యని కొందఱు కలంకరు.

క. హంసము క్రాంచముతోలి రా,

మాంసలరుచి వచ్చెఁ ధాను మలయము శిఖఁ బూల

హంస విలువ, నీ ర్విణిచెను,

హంసమున కగస్తి పరమహంసం బగుటన్.

178

హంసమునకుఁ = హంసకన్న ఎక్కువవాఁడుగా, అగస్తి = అగస్త్యమహాముని, పరమ
హంసం బగుటన్ = శ్రేష్ఠహంసము (పరమహంస యనెడి యుత్తమసన్న్యాసి) యగుటచేతను,
హంసము = హంస, క్రాంచముతోలిఁ = క్రాంచరంధ్రముదారిని, రాఁ = రాఁగా, తోలి (అగస్తి) -

హంసలయఁగి = శ్రుష్టులయైన కాంచితో, మలయము ఖిక్ = మలయముయొక్క ఖిరము నుండి, వచ్చెక, హంస = హంసము, పారలయఁగి = (పాలలోని నీటిని త్రోసివేయఁగా) నీళ్లతోఁగలపిన పాలను వేలువేయఁగా, (తాను), నీరు విడిచెక = వండునుండి నీటిని వేలు చేసెను. (నీటిని తేర్చి ననుట).

హంసము వట్టిహంసము - అగ్రస్తుఁడు పరమహంసము, కావున హంసమునకన్న అగ్రస్తుఁడు ఎన్ని మడుంగులో గొప్పవాఁడు. అందువలన హంసముకన్న ఎక్కువ ప్రభావమును చూపించి వాఁడు; అది యెట్లనఁగా—హంసము క్రొంచాద్రియొక్క ఖిరమువలన నెగయలేక నడుమ వేదోయొక రంధ్ర ముండఁగా ఆదారి నే వచ్చినది, ఈయన మలయాద్రియొక్క ఖిరమునుండి వచ్చినవాఁడు; హంస పాలు విలువఁగా, తాను అంతకన్న పలుచనయైన నీటి నే విడిచివాఁడు. వ్యతిరేకాలంకారము.

‘చతుర్విధా భిక్షవ స్తే కటిచక బహూదకా

హంసః పరమహంస శ్చ యో యః పశ్చాత్స ఉత్తమః.’

మహాభారతము.

అగ్రస్తుఁడు భిక్షువు గాఁడే యనిన, ఆశ్రమముకన్న యోగ్యత ముఖ్యము గాన యోగ్యతనుబట్టి పరమహంసగా గణనీయుఁడు.

తే. క్రొంచ మొక్కకొన్ని గ్రుడ్డులు గాంచె మింట,

నవి యహంసచ్చదాచ్ఛాదనానుభూతి

హంసతతు లయ్యెగ; గా దన్న, నరుణచూడ

గుప్త భుజగాళనాండము ల్లులులు గావె?

179

క్రొంచము = క్రొంచపర్వతము, మింటక = ఆకాశమున, ఒకకొన్ని గ్రుడ్డులు = కొన్ని యండములను, కాంచెక = పడసెను, అవి = ఆయండములు, అ...తిక = ఆహంస = హంసే తరపతులయొక్క - చద = తెక్కలయొక్క - ఆచ్ఛాదన - కప్పటయొక్క, అనుభూతిక = అనుభవముచేతను, (ఇతరపతులచేత పొదుగఁబడినవై), హంసతతులు = మరాళసమూహములు, అయ్యెక, కాదు అన్నక = అదివాస్తవము కా దని ఆక్షేపింతురేని, నరుణ...మల్ - నరుణ చూడ = కొళ్లచేత - గుప్త = పొదుగఁబడిన - భుజగాళన = సేమల్లయొక్క - అండముల్ = గ్రుడ్డు, గులులుగావే = తార్కాణము కావా?

క్రొంచరంధ్రములో (పరశురాముఁడు క్రొంచాద్రిలో చేరినరంధ్రముదారిని) హంసలు ఇక్కడికిని మానససరోవరమునకును రాకపోకలు గావించును గాన, నడుమ ఆ రంధ్రములో కొన్ని హంసలు గ్రుడ్డుపెట్టఁగా, ఆగ్రుడ్డు హంసేతరపతులు పొదుగఁగా, హంససమూహములైనవి. అట్లు జరుగునా, ఒకజాతి పక్షిగ్రుడ్డు మఱియొకపక్షి పొదిగినచో పిల్ల లగునా యని ఆక్షేపమేని, కొళ్లు పొదుగఁగా నెఱులిపిల్ల లయిన నెఱులిగ్రుడ్డు నిదర్శనము చూచుకొనుఁడు.

ఇట్లు శ్రీరత్నలో హంసలు జలాశయములం దెల్ల సంఖ్యాతీతము లగుటకు కారణ మేమనఁగా—మానసములోని హంసలు మాత్రమే గాక క్రొంచాద్రిలోనివి సయితము వచ్చుట; క్రొంచములో హంస లెక్కడి వనఁగా - మానసమునకును పోవుహంసలు కొన్ని క్రొంచములో గ్రుడ్డిడఁగా, వానిని క్రొంచములోని యితర జాతిపతులు పొదుగఁగా, అచట కొన్ని హంసలెగలు పుట్టి సంఖ్యా తీతముగా వర్ధిల్లినవి. అవియును వచ్చుటచేత ఇపుడు ఇట్లు మెండుకొన్నవి. కడమ చెప్పినదే.

మ. కలయగ వారి దేవతలు గాంచునరో జరదంధదర్శనం.

బులపయి దట్టపుండలుము వోవగగ చా మలకంచు గీయంగా

బలి నలువంకలం గలయం బాయక తేలుచు బద్ధరేణువు

తొలగెనుల బాసి పోక జెలగి క్రేంకృతు లిచ్చ మరాళమాలికల్. 180

కలయగ = ఎల్లడలను, వారిదేవతలు = జలదేవతలు, కాంచు సరోవరవంధ దర్శనంబులపై దట్టపుండలుము = ముఖమును చూచుకొనునట్టి సర. శ్రేష్ఠము లనెడు వ్యాజముగల యద్దముల మీది సాంద్రంపులోహమాలిన్యము, పోవగ = తొలగెనునట్లుగా, తామ = మరాళ మాలికలు, అల కంచు = ఆ కంచుటద్దములను, గీయంగా బలె = కీచుమని ధ్వని చేయునట్లుగా తోముచున్నవో యనునట్లు, నలువంకలం = సరస్సులలోని నాలుగు ప్రక్కలయందును, కలయక = తోముట నెఱవేఱునట్లుగా, పాయక = మధ్యలో విరమింపక, తేలుచు = సరస్సులో మునుగ గక నీటిపైనే ఉండి, కలగటం = తమ పార్శ్వములయందు, పద్ధరేణువుల్ = తామరల పుష్పాడి, పాసిపోక = చెదరి యెడలునట్లుగా, జెలగి = వర్షించి, మరాళమాలికల్ = హంస పంక్తులు, క్రేంకృతు లిచ్చ = క్రేంకారముం గావించెను.

సరస్సులు సరస్సులుగావు, మఱియే మన్న జలదేవతలు ముఖముం చూచుకొనెడు కంచు టద్దములు; వానిపై (వర్ష ద్రువుల్) దట్టముగా చిలుము చేసినది. హంసశ్రేణులు ఆచిలుమును తోముచున్నవో యన ఆసరస్సులలో మునుగకయే ఇటునటు అంతటం గలయునట్లుగా సంచ రించుచుండినవి. అట్లు తోముటవలన చిలుము ఎడలి యెగిరి పోవుచున్నదో యనునట్లుగా పద్ధ రజస్సు ఇవి పోయినకడ నెల్ల రేగనుచు కొలఁతల వెలికి ఎగసి పోవుచుండినది. ఇవి కడుదిటవుగా తోముటచే గలిగిన కీచుకబ్బములో యన వివిక్రేంకారములు ఒప్పుచుండెను. - కైతవాపన్నా మ్యుతాపితో త్రేక్షలంకారము.

ఈ దేశములో పూర్వకాలమున కంచుటద్దములు ప్రసిద్ధములు. సదాచార పరాయణులు గాజుటద్దములు మట్టిగావున మడుంగు గావని వానిని తాంకక కంచుటద్దములనే యుపయోగించు చుండిరి. వానిని దినదినము సన్నని బూదితో తోమి నిర్మలీకరించుకొనుచుండిరి. ఆయాచారము ఇట ననుసంధించి కవి యిట్లు వర్ణించినాడు. — చూ. వాసవదత్త —

‘నాస్త ఇవ భూతిమలినో యథా యథాజ్ఞయతి ఖల స్ఫుజనమ్,
దర్పణ మివ తం వయతే | తదాతదా నిర్మలచ్ఛాయమ్.’

‘దంధ’ అనుటచే కైతవాపన్నాతి, ‘కాబలె’ - ఉత్త్రేక్షవాచకము. ‘కాంచు’ = ముగముం చూచుకొను. ‘తేలుచు’ - తోమునని కంచులో మునుగవు గావున మునుక నివారికము. ‘పద్ధరేణువుల్’ - తోముటచే లెకలెకముగా ఊడి యెగసి పోవుచున్నచిలుము. ‘కంచుగీయుట’ - ‘అక్కాంచన హంసంబు కంచుగీసిన తెఱంగున నెఱుంగించుచు’ కృం. నె. 1 (108).

నీ. అర్కమండలి కథ మద్ద మైనంతనె,

యెఱుమాని మోము చి ట్టై చూచి;

ఘుమఘుమధ్వని గాలి గుహ జొర, బురి యెకిం

చుక యెత్తి కని తలంచుకొని వంచి;

సమస్త క్రితే నేత్రంబు హస్తే శే
 క్షుణ్ణం పరిమళం గర్భ ముగ్ధి;
 క్షుణ్ణం ద్యువనతగ్నీవ మై రాశ యే
 క్షిం తార్పి వాత నేమేమో కమిచి;

తే. వెడలు బీతెండకును శరద్యక్ష మీయి,
 వార్షికమె యొక్కి, త్రోటి నిర్వంక బతు
 తులను నివురుచు, వెట్టిమాపుల నురంబు
 కెలకులక గనుంగొనుచు గాన గేకు లుండె.

181

శరద్యక్షువు నందలి శేఖల యనగను వర్ణించుచున్నాడు:—కానక = అడవియందు, శేఖలు = నెమళ్లు, అర్క మండలిక = సూర్యునింబమునకు, ఆర్ధము = మేఘము, అడ్డము విసంకనె, ఎఱ = మేఱ, మాని, మోము = వదనమును, బిట్టు = మిక్కిలిగా, ఎత్తి, చూచి; ఘమఘమ ధ్వనిక = ఘమఘమ యనుశబ్దముతో, గాలి, గుహక = గుహలోనికి, చొరక = ప్రవేశం పఁగా, పురి = కంచె, ఒకించుక = కొంచెము, ఎత్తి, కని = చూచి, తలంచుకొని = ఉఱుము గా దని తెలిసికొని, వంచి = కంచెను దించి, నిమ్మన్న కేకక = పూవులు లేనిదైన మొగలియందు, నేత్ర అంబువు = కన్నీళ్లను, ఒత్తి = అద్ది (తుడుచుకొని), భేక...చోక - భేకపు = కప్పల యొక్క - లెంకి = నివాసమైన - పడియచోక = పల్లలముదగ్గఱ, కర్ణము ఒగ్గి = చెవి యొడ్డి, కేకకుక = కూకకూయుటకు, త్ర్య...ము - ల్రి = మూడు (మాటులు) - అననక = వంబుదిన - గ్రీవము = మెడగలిది, వి, రాక = కేక సరిగా రానందున, ఒక్కింత = కొంచెము, అర్పి = కట్టించి, వాతక = నోటితో, ఏమేము = ఏదో (నోటికి దొరకిన దానిని), కమిచి = పట్టి (కఱచుకొని); వెడలు బీతెండకును = మబ్బు విడిచి కాయచున్న మిడియెండకై, శరద్యక్షము = శరత్ కాలమునఁ బూచునదైన యేడాకుల యరఁజిని, ఈగి = వదలి (పా. డిగి = వదలి), వార్షికమె = (వర్షపువలె వర్ణించిన) గుమ్మడు చెట్టునె, ఎక్కి, త్రోటిక = చంచువుతో (ముక్కుతో ననుట), ఇర్వంక = రెండు ప్రక్కలను, పక్షులను = తెక్కల మూలములను, నివురుచుక = నిమిరుచు (సవరించుచు), వెట్టిమాపులక = వికారపు దృష్టులతో, ఉరంబు = తొమ్మయొక్క - కెలకులక = ప్రక్కలను, కనుంగొనుచుక, ఉండెక.

అనమయమున అడవిలో నెమళ్లు ఎట్లుండిన వనఁగా:—సూర్యునింబమునకు మేఘము చాటుయిన మాత్రాన మంచి మేఘము వచ్చినదేనా, వర్ణించునేనా, అగడి యాకచేత మేఱ మాని, మొగమును వైకి నిగడ్చి చూచుచుండును. ఘమఘమ యను శబ్దముతో గుహలోనికి గాలి చొచ్చుచుండగా ఆశబ్దము ఉఱు మని భ్రమపడి సంతోషించి వృక్కము చేయుటకై కంచె కొంచెము ఎత్తి ఇంతలో మీఁద చూచి, 'మేఘము లేదు ఉఱుము గాదు' అని తెలిసి కొని కంచెను వంచుకొనును; పూత నిలిచిపోయిన మొగలిం గని దుఃఖించి, వచ్చిన కన్నీళ్లు ఆ మొగలి చెట్టునకే అద్దికైచి, కప్పలు మ్రోయు నేవి వర్షము వచ్చును గావున వానికూత నేమే విసలుచునా యను నాకచే కప్పలందు తా తయిన పడియకడ చెలియొగ్గును; ఆ కాయలకుఁగాను మూడు మాటులు మెడవంచియు మేఱ రానందున, ఏమో యింపుచుండును.

నోటితో ఏదేని చెంత నగపడిన దానిని కప్పుచుండును;—మట్టు విడిచి కాయచుప్పమిడియెండ నోర్వలేక, నీడకై శరత్కాలమందు పుష్పింపి విజృంభించునది యైన యేదావల యరటికడకుం బోక, వర్షపునందు రెక్కొనున దైన గుమ్మడుపుట్టును ఎక్కును;—మట్టుతో ఇరువంకలను తెక్కల మొదళ్లను సరిదిద్దుకొనుచు, అరములేని వెట్టిచూపులతో తొమ్మ ప్రక్కలను చూచు కొనుచు, ఉండును.—స్వభావోక్తి; ద్వితీయ పాదమున భ్రాంతిమంతము ధ్వనితము.

‘ఎఱమాని’ - ఎఱకన్న మేఘము ప్రియ మగుటచేత. ‘మోము’ - చూచుటకుఁ గావున, తల యనక మో మనుట. ‘లిట్టు’ - ఆక్రమచేత. ‘ఘనుఘను’ - మేఘముయొక్క మంద్రధ్వని యట్లుండును. ‘నిప్పువు’ - వర్షాకాలమందు మార్త్రమే పూచునది గాన;

‘వర్షాసు ఘన శిఖిస్తయ హంసగమాః పబ్బ కన్ద లోచ్ఛేదా!’

జాతి కదమ్మ కేతక ఝంజానిల నిమ్నగా హరిప్రీతిః

కా.క.ల.

దానిం జూచుట దాన నేమేని పువ్వులున్న ఇంకను వర్షపు కల దని, లే కన్న లే దని యెఱుంగుటకై. ‘నేత్రాంబువు’ - కేతకిలో పువ్వులేనందున ఋత్వవగమనము నెఱింగి అందునం గలిగిన దుఃఖముచే కన్నీళ్లు విడిచె ననుట; పైగా తనదుర్దశవంటి దుర్దశయే ఆకేతకిని కలిగినందు లకై తనకు కలిగిన కనికరముచేతను కన్నీళ్లు వచ్చిన ననుట. ‘భేకపుండ్రంకి’ - ‘భేక మణ్డూక’ వర్షాధూ కాలార ప్లవ దర్పరాః’ అను. కప్పలయఱపులు సద్యోవృష్టిని నూచించును.

‘వనన విగమః పోప్తాయస్తే ఝమాః స్థల గామినః

రసన మనకృ న్నబూకానాం జలగమపేతవః.’

బృ.సం.

‘డిగి’ - దిగియని యర్థముగాదు, నెమలి దానిమీఁద ఎక్కనే ఎక్కదు. ‘శరద్వృక్షము’ - ‘సప్త పథే విశాలత్వో కారదో విషమచ్ఛదః’ అను. ‘శరది పుష్ప్య తీతి కారదః’ అని రామాశ్రమి. ‘వారికమె’ - ‘వారికం త్రాయమాణా స్యా త్రాయస్తీ బలధృతికా’ అను. ‘వర్షాసు భవం వార్షికమ్’ అని టీక. ఎకారము ఏవకారారకము, తనవలెనే వర్షాప్రియ మని దానియం దభిమానమును కారదమందు ద్వేషమును ఎకారము తేలుపుచున్నది.—కారదమును చెప్పట - అది ఎండను నివారింపఁ గలది. ‘విశాలత్వమ్’ - చెడలుపయిన యావలకలదైనను దాని నొల్లమిం చెలుపుటకు.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు, | లలి, విప్పమిఁ, జెడక, శిఖికలాపము వని వ

ర్తిలెఁ, బర్జన్యుఁడు నటన | వ్వుల మెచ్చి మెఱుంగుఁగానె ముద్రించె ననక. 182

వనిక = అడవియందు, శిఖికలాపము = నెమలికుంచె, వెలుతురు = ప్రకాశముగల నీడ, అంటి = తగలుటచేత, అసలు = తనయం దంటుకొన్న యదును, ఎండియక = ఇగిరినదై, లలిక = హర్షముతో, విప్పమిఁ = (నెమలి) విప్పుకోనందున (హరహీన మగుటచే నెమలి అకుంచెను విప్పకయే యున్నందున), చెడక = ఆయనలు చెడక అట్లే యున్నందున (ఎట్లుండిన వనఁగా), పర్జన్యుఁడు = వర్షాధిపత మైన దేవేంద్రుఁడు, నటనములక = ఆశిఖియొక్క నాట్యమును, మెచ్చి, మెఱుంగుఁగానెక = ప్రకాశమాన మయిన కానె కొంగును, ముద్రించెను అనక = ముద్రాంకితము చేసెనో యనునట్లుగా, వర్తిలెక = ఒప్పెను.

వనములో నెమలికి ముఱిగిన కుంచెపై బురద అంటుకొన్నది, అది చెట్ల నీడలలో క్రమ క్రమముగా ఇగిరినది. శరద్వృక్షపులో వర్షము లేమిచేత నెమలి అడందలంపమి కారణంబుగా, కుంచెను విప్పనందున దాని కంఠముకొనియొప్పు యాబురద అట్లే చెడక యుండినది. అది చూడ

మొదలై చనుగా, ముదియొక్క అటను మెచ్చి దేవేంద్రుడు తన మెప్పుకలకు నూచక ముంజును ముద్రను నుమరియొక్క కానెకొంగుపయిని అక్కలో నొల్చి నాడో యనునట్లుండును. — ఈ త్రేమోహంకారము.

విష్ణుమీక కర్త శిఖి, — యెడనిది అసలు. — 'కలాపా' భూషణే బర్హే తూడిరే సుమాతా వసి' అను. 'వర్తి లెకా' — ఇందుల కర్త కలాపము. 'వనికా' — ఆడవి నెమలిగాక పెంపుడు దైత యెడల పించువారు అయ్యదునును తొలగింతురు. 'పరజ్యోడు' — 'పరజ్యో' మేఘనిరోషే వాసజే గర్జదమ్ముదే నానా. — 'మెఱుంగు గానెకా' — ఆ మెఱుంగుతో గూడ ఈ ముద్రయుం బ్రకాశించుటకు. 'కానెకా' — 'అచటి పెలయొందు' రంభాదు లైన నొరయఁ గానెకొంగున వారింది గడపఁ గలరు.' మను. 'అడును' — లక్కము ద్రవలె నున్న దనుట. 'కలాపము' జల్తారు, పట్టు, పువ్వులబుటాలు లోనగువాని మెఱుంగు గల కానెవలె నున్న దనుట. ఎండ యనక 'వెలుతు' రనుట శిఖి యెండ నోర్వదు, ఎండలో నుండదు, కాన నయ్యదును ఛాయాకుమ్మ మైన దనుట. ఎండ కెండినచో పగిలి ఊడి పోవును, ఊడకున్నను ముద్ర సనిపడదు.

సీ. చక్రస్తనప్ర కాశమునకు ఫేనంపుఁ

గొం గిడి గొనగొనఁ గోళ్ల గొణఁగి;

యశ్శనితంబంబు హంసహారమును బ

రాగరేఖాస్వర్ణరశవముగను

జలకొటిపులిసంపుజఘనంబుపై జాఱ

వ్యస్త వేతసభుజస్వస్తిక మిడి,

తనిమతో వెచ్చనై తటశరప్రతిబింబ

హాసాళి బాష్ప లుచ్చాస్వసములకు

తే. నగ్గుంచు, జెందొవకంటను నలిగి, తమ్ము

లంటు కై యొత్తు పదనలి నలరి, కువల

మధులవారి నబ్ధి జెంది పై మగతనముల

నొక్కెడలఁ గూడుచు స్రవంతు లుబ్బు వెనిచె.

183

స్రవంతులు = నదులు, చక్రస్తన ప్ర కాశమునకు = (కవ) జక్కవలు అను కవచముల ప్రకటనకై (అనఁగా - అవి కనబడుటకై), ఫేనంపుఁగొంగు = నురు వనెడి పయ్యంటను, ఇడి = జార్చి, గొనగొనక = గొనగొన అని అవ్యక్త ముగా, కోళ్ల = బొల్లికోళ్ల త్తమే నీటికోళ్ల చేత, గొణఁగి = అస్పష్టముగా పలికి, అశ్శనితంబంబు = (చాఁప)రా లనెడు పిఱుందులు గలుగునట్లు (గాను), హంస హారమును = అంచ(బారు) లనెడి మత్తాల పేరులు గలుగునట్లుగాను, పరాగరేఖాస్వర్ణ రశవము గను = పూఘాళి రాజి యనెడి బంగారపు మొలత్రాడు గలుగునట్లుగాను, జలకొటి = నీ రనెడు పావడ, పులిసంపు జఘనంబుపై = ఇసుకదిన్నె యనెడు మొలమీఁదనుండి, జాఱ = స్రస్త మగుచుండఁగా, వ్యస్త వేతస భుజ స్వస్తికము = చెవరిన (బంధమునకు విశేషణము) నీటిప్రబ్బు అనియెడు. బాహువులయొక్క బంధవిశేషమును, ఇడి = కాజించి, తనిమతో = నీరుతగుట యనెడి

అమలమొలక చ. ౪.

విరహాశ్చక్యము కలిగి, దెచ్చునై = శరణాశ్రయమునకు నేనును కాదుట యనెడి విరహభావము
 కలనై, కలు...లు - కలు = ఒడ్డులయందలి - శర = తొట్టునొక్క - ప్రతినివేళను ప్రతిభవమును
 (నీటిలోని నీడలు) అనెడి - హాసా = నవ్వుగలవియు - అలి = తుమెద అనెడు - తాత్పర్యము =
 (కాటుక చే నల్ల నయిన) కన్నీళ్లు కలవియు, ఉచ్చాస్యసములభక = కలుజ అనెడి ధీమిరి తెలి
 యున్నట్లులకు - అగుచుక = అనుమలించుచు, చెందోక కంటకు = ఎఱ్ఱగలుగు అనెడికనులచే
 అలిగి = కోపగించి, తమ్ములు = తమకమలములను, అంటు = తాండెడు - కై = సముద్ర ప్రాంతమున
 యనెడు చేతితోడి - ఒత్తు = పట్టుటయనెడి - పడనలిక = తమ పాదములకు (సముద్రమును
 చేయు) ప్రజానామచేత, అలిరి = సంతోషమొంది, కులలయధులకారిక = కలువలయొక్క కుక
 రంధముయొక్క పెద్దయలచేత, అలిక = సముద్రుని, చెంది = కలసి, పెనుగతనములక =
 పెనిదేలుట యనెడి పూరుషాయితములచేత, ఒక్కడలక = ఒక్కొక్కగుయన, మాదుచుక =
 కలయుచు, (సముద్రునికి), ఉల్బు = (హింగు సంతోషమును), పెనిచెక = వర్ణింప జేసినవి.

సముద్రుడు 'సరిశ్చరి' యగుటంజేసి, నదీ సముద్రులకు నాయకా నాయకభావము.
 శరన్నదులు ఒక్కొక్కతావున ఆతనిచిత్తము నాకర్షించుటకై చక్రవాకము లనియెడి స్తనముల
 ప్రకాశము ఆతనికనుగ్రహం దనియించునట్లుగా మరు వనెడి పయ్యంటను ఎడలించి బొల్లికొళ్ళ
 గొనగొనధ్వను లనెడి వ్యాజమున అన్యక్షముగా ఏమీ గొణగనుచు దటిసి, తాబండ అనెడి
 పిఱుందులుగా హంసకృతు లనెడి ముత్యాలపేరులను పూర్ణాశీర్వాదమును బంగారు మొలత్రాళ్లును
 గలనై, మొలమిడినుండి నీ రనెడి పావడ జాతిపోవుచుండగా ప్రబ్బలిచేకులు ఆలింగవార్ధము
 చాచి, కారదకార్యమును విరహకార్యముతోను, శరదాశ్రమములని వేడియనెడు వలకాక
 తోను, తుమెద అనెడుసాంజనంపు టానందభావములతోను, మాదుకొన్నవై, పంటకాలువలకొం
 కైన కలుజ అనెడు నిట్టార్పుగలవై, ఎఱ్ఱగలువలనెడి యలకచూపులుదాల్చినవై, సముద్రుడు
 తనకాలువ యనెడుచేతితో తమ తామర అనెడి పాదములను తాంబట యనెడి నమస్కారము
 చేయగా సంతోషపడినవై, కలువల మకరందపుఁ పెద్దయలచేతపోయి యాతనినై బడి, పూరు
 షాయిత క్రీడచే నాతనికి నీరు ఉబుకుట యనెడి యుబ్బులాటను పెంచినవి. - రూపకాలంకారము.

'ఫేనంపుఁ గొంగు జాణు' టను చెప్పట, శరదృకువునందు ఫేనము తగ్గిపోవునుగాన;
 లేదా, ఫేనము జక్కవలపై నిలవదు గావున అందుచేత; అట్లుచేయుట సముద్రుని వలపించుటకు.
 'కొల్లక' - ఇటు నడదంబు కృతీయకు ద్వితీయ. చూ. ప్రా. వ్యా. కా. ౧౮. అనులకు నిమిత్తము
 హీనమయిన పాదనమాత్రముగా నుపయోగపడుటయే. - అక్షనితంబాది సమాసక్రయ మిటు
 సంకల్పక్రియావిశేషముగాఁ బ్రయోక్తము. "అక్షనితంబలు హంసహారలును బ | రాగరేఖాస్వర్గ
 రకనలు నయి" అని పఠించుట మేలు. - కాటి = కాటక = కాటకః -

'రఱో హి జాయతే ఖోగ్యో వారీదాం కాటకో యథా
 ఘృష్ణతే యో దకాలమ్ని నితమ్నే వివివేకః.' పంచతంత్రము.
 'జలకాటి పులిసంపు జఘనంబువై జాణ' -
 'దర్శయన్తి శరన్నద్యః పులివాని కన్తశ్చనైః
 నవసంగతు పప్రీదా జఘనానిక యోషితః.' రామాయణము.
 'ఘన స్ఫుటికము' - వ్యర్థము కంటికిన్వేదికాకారభవయగళము. చూ. చూ. అ. 4 (10).

‘జలనిలిడిత కన్న కన్ను నిత్యాన్న తాళి... పరిత తటభూమి... స్వామహా ప్రాధికారి: |

యధికనకమన్న క్రిమదాహోగము... స్వమివిహితా ప్రవృత్తి కాళి ర్యమాని: |

‘అంకురం కృతకతా తమబాను | స్వక్తి కాపిహితముగవచ్చా |

భిన్నభవనము తనిజేతా | పర్యరమ్మి రథపా వదిలిపోయా | మా. 10(48).

‘వేతన’ - ‘అథ వేతన | రథాభ్యుత్పన్నమం శిరవాసరవల్లంలా’ అను. వేతనమును హస్తముగా శాలిదానుఁడుతొడ వలించినాఁడు.

‘తస్య: కిచ్చేత్తరధృతమివ ప్రాత్ర కాసరకాళం

మృత్యావీలం సలితవసనం ముక్తరోహోనితమ్మన్

ప్రసానం తే కథ మమి సఖే లమ్మమానస్య భావి

జ్ఞాతాస్యాదో విమృశజఘనాం కో విహేతుం సమర్థ: |

తటశరప్రతిబింబహాశ్చ తా అలిఖామ్న శ్చ అని విశేషణోభయపదకర్తృధారయము. ‘జతో

చ్ఛాసా: పరివాహా:’ అను. ‘వనల’ - ‘వనలం బదరే ముక్తాఫరే వనలయేఽపిచ’ నానా.

‘మధులహరి నల్లిపైఁ జెంది’ - ముకరందము నీటిపై రేలుమగాన పైనిబడుట, ‘స్రవంతులు’ -

సాళిప్రాయము. ‘మగతనములక’ = ఏటిసేరు సముద్రములో వచ్చివడిన వేగములో తొలిదొలి

పైనే యుండును గావున. ‘ఉచ్ఛ్వాసములకు నగుముక్’ - వడిగావచ్చిన వలపుగై గావున నిట్టూ

ర్చులు. ‘చెందోవకంట అలుగుట’ - అలుకచే కంట నెఱుపు. ‘అలుక’ - తాను తమకడవరాక

తమ్ము అలయించినందులకు ఇది శరత్ప్రయుక్తతనిమకార్య వర్ణన.

—* యామున ప్రభుని దిగ్విజయము *

వ. ఇట్లు శరత్సమయం జెనుగిన నంగీకృతక్షత్రధర్ముండు గావున దిగ్విజయ యాత్ర ధర్మంబని యానీతబలవట్టుంబుగా నాకృష్టసామంతరాట్టుంబు గా వెడలి.

ఎసంగినక = ప్రసరిల్లఁగా. అంగీకృతక్షత్రధర్ముండు = స్వీకరింపఁబడిన క్షత్రియధర్మము కలవాఁడు (వైరివిజయ ధర్మసాపనాది క్షత్రియధర్మము వలంబించినవాఁడు). యాత్ర = ప్రయాణము, అనీతబలవట్టుంబుగా = తోడ్కొనఁబడిన బలముయొక్క యాఁబిధములమొత్తము గలవాఁడుగా (ఆఁబిధము లయిన బలముం దోడ్కొని).

‘హల భృత్య కుమ్మ చేచ్చిణి ద్విష దాటవికం బలమ్’

అని బలము వడ్డిధము. దానిం దోడ్కొని పోవలయు నని నీతికాస్త్రము:—

‘దేవా నభ్యర్చ్య విప్రాం శ్చ గురూం శ్చ కుభవానరే |

వడ్డిధం కు బలం పూజ్యా ద్విషతోఽభిముఖం వ్రజేత్ |

నీతికాస్త్రము.

అకృష్టసామంతరాట్టుంబుగాక = అకర్షింపఁబడిన సామంతరాజులు గలుగునట్లుగా;—‘సామంత:’—

‘కలిపయ గ్రామాధిపతి:’ సేమచంద్రుఁడు; యామునాచార్యుఁడు అధీశ్వరుఁడు - ‘రాజా కు

ప్రణతాశేషసామంత: స్వాదధీశ్వర:’ అను. సామంతా:—‘స్వదేశాన వ్రతరాజా:’ అని, ‘సమ

ంతయా: స్వదేశాభ్యుపహితధామే రిమే రాజాన:’ అనియు, రామాశ్రమ.

ము.ప్ర. గజఘోటస్థందనాశీకబలితధరణిం గాత్రవేయా ధిరాన్వౌ

ర్థజరత్నశ్రేణి లంతర్మణులసవతు లై మృగం, బాదాతకుంత

ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణద్వనధులరవము లావ్యద్వము ల్లిటంగా, ద
ద్విజరాజన్యండు విద్విద్విదళన మని గావించె దిగ్భ్రత్రయాత్ర. 185

Xజ...టిక్ - Xజ = ఏనుగులు - ఘోట = గుట్టులు - స్వందన = లేచుట - అనువాని
యొక్క - ఆరీ = సముదాయములచేత - కబళిత = మ్రింగబడిన (ఆక్రాంతమైన) - ధరణీక్ =
భూమియందు, కాద్ర...లు - కాద్ర వేయ = నాగులయొక్క - అధిరాట్ = ఏలికయైన (శేఖు
పయిన) శేఖనియొక్క - మూర్ధ = శిరములందు - జ = పుట్టినవైన - రత్నశ్రేణులు = మణిపంక్తులు,
అంత ర్మణుల సవతులై = భూమిలోని మణులకు తోడులై, మృగ్ధ = భూమియందు చొచ్చికొని
నవ్వుములుకాగా, పాదా...మల్ - పాదాత్ = కాల్చులములయొక్క - కుంత = ఈటెలయొక్క
(ఈటెలకు గట్టిన) - ధ్వజ = పెక్కెపు వస్త్రములయొక్క - వాత్ = గాలియొక్క - ఆఘాత =
ఘట్టలచేత - ఘూర్ణత్ = కల్లోలపడుచున్న - నగధుల = సముద్రముల - రవముల్ = శబ్దములను
(మ్రోతలను), వాద్యముల్ = వాద్యధ్వనులు, మీఱగాక్ = అతిశయించుచుండగా, ఆ ద్విజరాజ
న్యండు = బ్రాహ్మణుడయినయారాజు (యామునాచార్యుడు), దిక్ జైత్ర యాత్రక్ = దిగ్విజయ
యాత్రయందు, అనిక్ = యుద్ధమందు, విద్విట్ విదళనము = శత్రువులయొక్క ఛేదనమును,
కావించెక్ = చేసెను.

అంతట తేడయిన యాబ్రాహ్మణుడు అనగా యామునాచార్యుడు, రథగజహాయ
సేనలు భూమిపై నాక్రమింపగా వానిభారముచేత శేఖని పడగలయందలిమణులు భూమి
లోనికి చొచ్చి భూమిలోని మణులకు తోడుగా నిలిచిపోగా, కాల్చులములయొక్క యీటె
లకుం గట్టిన పెక్కెపువస్త్రముల గాలిఘట్టలకు ఘూర్ణించుచున్న సముద్రపు వల్లకల్లోలపు
మ్రోతను నిజసేనావాద్యములమ్రోత మించగా, దిక్కులందుక్రమమయిన విజయయాత్రం
గావించి యుద్ధములుచేసి శత్రువుల సంహరించెను. శేఖనిమణులు మృగధుల వట్టిది, అట్లే ఈటెల
వస్త్రములగాలికి సముద్రములు వల్లకల్లోలములై మ్రోతమ్రోగుటయు వట్టిదే, - కావున ఆసంబం
ధమున సంబంధము చెప్పుటయును సరికయొక్క.

'నాగాః కాద్రవేయాః' అను. నాగులయీశ్వరుడు శేఖుడు. 'తదీశ్వరః | శేఖః
నస్తః' అను. 'అంతర్మణుల' సవతులు - భూమి రత్నగర్భగావున - 'జగతీ రత్నగర్భా చ భూత
ధాత్ర్యధిపేఖిలా' అను. 'వాద్యముల్' - యుద్ధమునకుం దరలుసేనలో నాయించువాద్యములు -
భట్టికావ్యము. 14 సర్

'కమ్బూ నథ సమాదధుః కోదై శ్శేఖో నిజఘ్ని రే,
వేణా మృతూరిరే గుఱ్ఱా జగుజ్జుః కరఘటితాః,
వాదయాంచక్రిరే ధక్కుః పణవా దధ్యను ర్నతాః,
మృదన్తా ధీర మాస్వేను, ర్నతైః స్వేనే చ గోముఖైః,
ఘట్టాశ్శిశ్జిరే దీర్ఘం, జహ్రాదే పట హౌ భృశమ్.'

(2-4).

'ద్విజరాజన్యండు' - యామునాచార్యుడు రాజాపత్యము కాకున్నను మూర్ధాభిషిక్తుడు గావున
బ్రహ్మచారికముగా రాజన్యం డేమట - 'దిక్' - ప్రాగాదిక్రమమున భూప్రదక్షిణముగా జైత్ర
యాత్ర చేయవలయునని-ధర్మకావ్యము. 'పాదాత్' = పదాక్షులసముదాయము.

క. జన్మములు చేసి, దానము | ల న్నానాదేశవిప్రులం దనువుచు పం |

పన్నత సనిశము బహుభో | గోన్నతుఁడై, యాద మఱచి యుండె నశోకఁ.

జన్మములు = యజ్ఞములు, చేసి, దానములక = పాదశమహాదానములులోనగు నీవిచేత, నానాదేశ - విప్రులక = బ్రాహ్మణులను, తనువుచుక = తృప్తులం గావించుచు, సంపన్నతక = సంపదగలవాఁ డగుటచేత, అనిశము = ఎల్లప్పుడును, బహుభోగ ఉన్నతుఁడై = పెక్కుసుఖానుభవములచేత అధికుఁడై, అశోకక = నిర్భయముగా, ఆద మఱచి = నిర్విచారముగా, ఉండెక = పరిలెను.

తా. - జ్ఞానభక్తి వైరాగ్యములను మఱచె ననుట.

వ. 1. మఱియు నతనిరాజ్యంబునఁ గనవుఁ గఱచి చేయెత్తి మొఱవెట్టుట కరుల యంద, 2. యట్లువడ మెడఁ బట్టి త్రోయుట వెడవెడం బోవుపల్లవులం బండువ తలంటులకు నింటికిం దెచ్చుపణ్యాంగనాభ్రాతలపరిహాసచేష్టలయంద; 3. సున్నమెత్తుటయుం బట్టుకారులంబట్టుటయు సౌధసౌవర్ణభూషాదినిర్మాణంబుల యంగ; 4. కాసెకట్టుటయుఁ గత్తిదాల్చుటయుఁ గృకవాకుల కలహంబులయంద; 5. యతుల్యతులనాదిఘర్షణాదిదోషంబులు జాంబూనద పరితౌదులయంద; 6. యేదేనియుం గన్నువేయుట మృదంగాదివాదిత్రంబులయంద; 7. థాతువాదంబులు తఱచగుట శాబ్దీకులయంద; కాక, యితరస్థలంబుల లేకుండ రాజ్యపరిపాలనంబు నేయుచుండె.

187

(1). కనవుకఱచుటయు, చేయెత్తి మొఱయిడుటయు, ఇవి యుద్ధపరాజితుఁడు శరణమేడు ప్రకారములు, - ఇవి యేనుఁగునకు స్వాభావికచేష్టలు (ఏనుఁగుపక్షమున - చేయి=తుండము. మొఱవెట్టుట = ఘోరకారము చేయుచుండుట.); ఇవ్యాకృతమున అంతట పరిసంఖ్యాలంకారము—

‘పరిసంఖ్య యొకటఁ గాదని | పరమున వస్తువు విధింపఁ బరఁగును; దీపో’

తక్కురములనె గాక స్నేహము | తరుణులయెడ నించుకేని తఱుఁగని దాయెక’. అలం. పరాజయములు లేవు, కావున శరణుఁజొచ్చుట లేదు.

(2). అట్లువడ మెడఁబట్టి త్రోయుట మైత్రీకోపములకు సామాన్యము. - పణ్యాంగనాభ్రాతల = వెలయాండ్ర సహోదరులయొక్క - పల్లవులక = విటులను. కొట్టుటలులేవు, పండు గలుమెండు.

(3). సున్నము ఎత్తుట, మోయించుట-దండ్యులకు ఒకశిక్ష. (మేడలకు సున్నము-అనఁగా గచ్చు - పూయుదురు.) పట్టుకార్లతో పట్టుట దండన విశేషము. సౌధ=మేడలు - సౌవర్ణభూషా= బంగారునగలు (సొన్నార్లు నగలను పట్టుకార్లతో పట్టుదురు.) - దుష్టులలేరు, కావున శిక్షలు లేవు. జనులైశ్వర్యసంపన్నులై అలంకారములు నేయించుకొనుచుండి రనుట.

(4). కాసె కట్టుటయు, కత్తిదాల్చుటయు జోదులకృత్యములు: కోడిపందెములలోను ప్రసిద్ధములు. — జనులలో పోరాటములులేవు, ఉత్సాహముతో కోడిపందెములు చిత్తసింఘుచుండిరనుట. — కృకవాకుల కలహంబులు = కోడిపందెములు.

(5). ఆకు...బులు - ఆకుల్లు = సముముకాని చానివి - కులనా = సముముసేయుట * ఆని = లోనుగాగల - ఇచ్చుకోలులోను పుచ్చుకోలులోను సరిపడుచుట - ఘర్షణ పిరియకచే వన్నె నెఱుగుట లోనగునవియు - అగుదోషంబులు - అనగా, రూపాయతూనికయని ఆర రూపాయతూనికయే యిచ్చుట. జాంబూనద పరీక్షాదులయంద = స్వర్ణకోధనాదులయందే.

(6). కన్ను వేయుట = అన్యథలననువును అభిలషించుట (మృదంగాదులకు వాద్యముభిము నకునడును నల్లగా చిల్లవలె నొకగట్టి పూత వేయుట).

(7). ధాతువాదంబులు = మోసములు (భూవాది ధాతువులను గుఱించినవాదములు), శాబ్దములు = వైయాకరణములు....

తే. తత్త్వితామహుఁడైన నాథముని శిష్యుఁ

డైన శ్రీపుండరీకాకుననుఁగుశిష్యుఁ

డైన శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁడార్చి దనదు

పరమగురుపాత్రునకు నిట్టిబంధ మెట్లు?

188

తత్ పితామహుఁడు = ఆయామనాచార్యుని తండ్రితండ్రి, విన - నాథమునిశిష్యుఁడు = నాథమున్యాచార్యునికి శాత్రుఁడు, విన - శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁడు = శ్రీరామమిత్రుఁడను పేరు గలవాడు, ఆర్చి = పీడతో (మనంబున నెగు లొంది), (ఇట్లుచింతించెను), తనదు పరమ గురుపాత్రునకు = తన యాచార్యుని యాచార్యుని పుత్ర పుత్రుం డయినయామనాచార్యునికి, ఇట్టి బంధము = ఇటువంటి రాజ్యభోగ రూపమయిన సంసారబంధము, ఎట్లు = ఏలాగున సంభవించి నది. 194 లో 'అని వితర్కించి' అనుదానితో నన్వయము.

ద్రావిడములో పుండరీకాక్షయోగికి 'అయ్యకొండ' అనియు, శ్రీరామమిత్రునికి 'మనక్కారనంబి' అనియు పేరులు. — 'చాత్రాస్తేవాసినా శిష్యో', 'ఆఖ్యాప్యే ఆభిధానం చ నామధేయం చ నామ చ' అను.

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దాసక్తుఁడయ్యె; నట్టి మహాత్మువంశంబునం బుట్టినట్టి యితం డిట్లగుట యతివ్యతిక్రమంబు. 189

(ఈ యామనుఁడు), యోగసామ్రాజ్యంబు = శక్తిజ్ఞానప్రపత్తులచే త్రివిధమైనయోగము యొక్క యైశ్వర్యమును, మఱచి = స్మరింపక, సామ్రాజ్యంబునందుక = సమ్రాట్టభావమందు, ఆసక్తుఁడు = తగులు కొన్నవాడు, అయ్యెక = ఆయినాడు, అట్టిమహాత్మువంశంబునక = అట్టి మహాత్ముడైన శ్రీమన్నాథమునిసంతతిలో, పుట్టినయితఁడు, ఇట్లగుట = యోగముమాని రాజ్య తంత్రమందు తగల్గూనుట, అతివ్యతిక్రమంబు = మిక్కిలి అతిక్రమము.

'సమ్రాట్ట' — 'యే నేప్తం రాజనూయేన మణల స్యేశ్వర శ్చ యః

కాన్తి య శ్చాజ్ఞయా రాజ్ఞః స సమ్రా డితి కథ్యతే.' అను.

సీ. వృషశైలధురవారిఁ ద్రిషవణస్నానంబు | నిష్ఠఁ గావించి, యాహ్నికముఁ దీర్చి, యేకాంతగుహ తత్త్వటీకుశాసనమున | నుండి, లక్ష్మీశాంఘి పుండరీక మంకురత్పులక మోహాశ్రువైదహరపు | స్మరమున భావించి, సవిత దిరుగ యజ్ఞోపవీతపద్మాభరణాలతో | యోగపట్టికఁ గూడి యురము మెఱయ,

తే. తొరిఁ బద్ధరచీధ్రవాస్తవ్యుఁగొలిచి, సత్యము వాలర్కళా మందిరము వండ,
నిల్లుకుందున కర్పించి, వేల్చి దీర్చి, యిట్లు తనుయాత్ర నడపుము న్నితనితాత.

మున్ను = పూర్వము, ఇతనితాత = ఈయామునుని పితామహుడైన శ్రీమన్నాథముని, నిష్ఠా = నియమముతో, పుష్కల ఝరవారిక = ఘటికాచలముయొక్క సెలయేటి నీలను, ప్రసవణస్నానంబు = మూడు సవనంబులయందును (వేళలయందును) స్నానమును, కావించి = చేసి, అహ్నికము = పగలు చేయవలసిన సంధ్యావందనాదికృత్యమును, తీర్చి = నెఱవేర్చి;

ఏకా...నక - ఏకాంతగుహ = విజనమైన గుహలు కలదైన - తత్ = ఆపుష్కలము యొక్క - తటి = దరులయందు - కుళ ఆసనమునక = దర్భాసనమునందు, ఉండి = కూర్చుండి, లక్ష్మీ... ము - లక్ష్మీశ = మహాలక్ష్మీకి భర్తయైన శ్రీమన్నారాయణునియొక్క - అంఘ్రిపుండ రీకము = పద్మమునటి పాదమును, అంబ...పు - అంబరత్ = మొలచుచున్న - పులక = గగన్పాటును - హర్ష ఆశ్రువు = ఆనంద బాష్పములను గలవాడు, వి, దహరపుష్కరమునక = హృత్పుండరీకము నందు, భావించి = ధ్యానించి, సవిత = సూర్యుడు, తిరుగక = పడమటికి మరలఁగా, యజ్ఞో... తోక - యజ్ఞోపవీత = జన్మిదముయొక్కయు - పద్మాక్ష = తామరగింజల - మాలికలతోక = నేకశ్రీము లతో, యోగపట్టికక = యోగధార్య మయిన పట్టుపట్టెడను; కూడి, ఉరము = అొమ్ము, మెఱయక = ప్రకాశింపఁగా, తత్...డు - తత్ = ఆ - ధరచీధ్ర = కొండయొక్క - వాస్తవ్యుక = నివాసి యైన - శౌరిక = నారాయణుని (సుందరబాహుస్వామిని), కొలిచి = సేవించినవాడై, సత్యము = పతివ్రత (యైన తద్భార్య), అంతము = ప్రశస్తమయిన, అల్పకాకము = ముండముపై కూరను, వండక = పచనము సేయఁగా, (దానిని) ఇల్ల ముకుందునకుక = ఇంటి (తనగృహ దేవతార్చనలోని) నారాయణమూర్తికి, అర్పించి = అర్చనముచేసి నివేదన గావించి, వేల్చి = హోమమును (అగ్నిహోత్రమును), తీర్చి = నెఱవేర్చి, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, తనుయాత్రక = దేహయాత్రను, నడపుక = జరుపును.

ఇతనితాత యైన శ్రీమన్నాథమునియొగి ప్రతిదినము ఘటికాచలమందు సెలయేట నిష్ఠతో మూడువేళలయందును స్నానము చేయును. అహ్నికముం దీర్చుకొని, ఆకొండదరిని ఏకాంతగుహ యందు దర్భాసనమునందుఁ గూర్చుండి, లక్ష్మీపతియొక్కచరణకమలమును ఆనందముచే ఒడలు గగన్మోసుచుండ బాష్పములు రాలుచుండ హృదయకమలమందు ధ్యానించి, అపరాహ్నము రాఁగానే జన్మిదముతోను తామరపూసలతావళిముతోను యోగపట్టముతోను అొమ్ము ప్రకాశించు చుండఁగా నేగి, ఆకొండలో నివాసియైన సుందరబాహుస్వామిని సేవించుకొని వచ్చినవాడై, ఇంట పతివ్రతయైనభార్య ముండముపై కూర వండఁగా తనదేవతార్చనలోని నారాయణమూర్తికి దానిని నివేదనచేసి, అగ్నిహోత్రముం గావించుకొని, యావిధమున దేహయాత్ర గడపుచుండెను.

‘ప్రవణము’ = మూడుసవనములు = మూడుస్నానములు; ‘అహ్నికము’ - అహస్సున (=పగలు) చేయవలసినకర్త. ‘పుండరీకము’ - ఇచట కమలమాత్రపరము. ‘పుష్కరము’ - ‘పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్య భాణ్ణముభేజతే । వ్యోమ్ని ఖడ్గఫలే పద్మే తీర్థావధి విశేషయోః’ అను. ‘సవిత’ - ‘తవనః సవితా రవిః’ అను. సవితృశబ్దము. ‘యజ్ఞోపవీత పద్మాక్షమాలికతోడి’ - మాలికలతోడి యని బ. వ. ఉండవలయు; అట్లు పఠించిన ఛందస్సు తప్పను; కావున ‘మాలికలతో’ అని మార్పుచేయవలసినది. ‘శౌరి’ - కూరు - దనెడి యాదవుని గోత్రాపత్యముగాన.

శ్రీశృంగారే నారాయణాయ - 'ధరణీధ్ర' - 'తేరే భూభోగధరా' శ్లో. 2. 1. కా.క.శ. 'అలర్కకాకము' - ముండ్రయ్యచింత అని కొందఱు; ఇది జ్ఞానవైరాగ్యకారి.

క. తోడిబడి, విషయాతురు నవి | విడు మనియెడుకంటె గలదె వేతే పగ? నే

ర్వడర గథాదుల నొక వెం | బడి దోచుం బలికి మైత్రి బాపుట యొప్పు. 191

తోడిబడి = తోట పడి, విషయ ఆతురుక్ = శబ్దాదు లయినయంద్రియార్థములచేత, ఆతురుక్ = రోగియైనవానిని (ఆనంగా - అవి లేనియెడ దుఃఖపడువానిని - విషయాసక్త ననుట), అవి = అవిషయములను, విడుము అనియెడుకంటె = వదలు మని యుపదేశించుటకంటె, వేతే పగ = ఇతరమైన ద్వేషము, కలదే = లేదు, సేర్పు = నిపుణత, అడర్క్ = ఒప్పునట్లుగా, కథాదులెక్ = కథలు లోనగువానిచే, ఒక వెంబడిక్ = ఒక క్రమమున, తోచక్ = ఆతనికి తెలివి వచ్చునట్లు, పలికి = వచించి, మైత్రిక్ = విషయముమీదియాసక్తిని, పాపుట = తొలగించుట, ఒప్పుక్ = తగును.

విషయాసక్తుని ఏవిధముగా బాగుచేయం చెలియక, త్వరపడి వానిని (= విషయములను) వదలవోయి అనిబోధించుటవలన ఆతనికి ఆదేశితునిమీద గాట మయిన ద్వేషము కలుగును. మఱి ఏమి చేయవలయు ననగా ఆతనికి తెలివిగలిగి వానిని విడిచిపెట్టునట్లుగా కథలు లోనగు వాని మూలముగా బోధింపవలయును, విషయములు అయిదు. — శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు.

క. వసుధం బుత్తాదికదు | రవ్యసనమునై తమును దండ్రి వారించుటకుక్

వసపడ దంట, మఱి రాజ్య | వ్యసనము వారింప నెంతవాఁ డెవ్వఁడు? 192

వసుధక్ = లోకములో, తండ్రి, పుత్ర ఆదిక దురవ్యసనము సైతముక్ = కుమారుడు లోనగువారియొక్క చెడు నాసక్తి కూడను, వారించుటకుక్ = మాన్పించుటకు, వసపడదంట = వశముగాక యుండంగా, రాజ్యవ్యసనముక్ = రాజత్వాసక్తిని, వారింపక్, ఎవ్వఁడుక్ = ఎవఁడైనను, ఎంతవాఁడు = ఏపాటిసమయఁడు,

లోకములో, కన్నతండ్రియే తనపుత్రాదుల స్వల్పదురవ్యసనములను మాన్పలేక యుండంగా, పరుఁ డెవఁడో రాజ్యవ్యసనమును మాన్పుటకు శక్తుఁ డగునా? కానేకాఁ డని భావము. — కావ్యాధాపత్త్యలంకారము.

'కై మత్తముచే నవ్యా | రామననము కావ్యపూర్వకారాపత్తిక్

నీమోవి బంధుజీవము | నే మాలుచు నన్యజీవ మెడపుటయరుదే.'

అలం.

'వ్యసనములు' ఏడు - 'పానం స్త్రీ మృగయా ద్యూతం వాక్పాయవ్యం దణ్ణపాదవ్య మర్థదూషణమ్.'

ఆ. నల్లగ్రోల నిచ్చి మెల్లనె చివ్వంగి | నోరి జింకఁ దివియు నేరు పొదవు

వేటకాడువోలె విషయాళివలనఁ ద | త్రైవ్యం దీట నిచ్చి త్రిప్ప టొప్పు.

నల్ల = రక్తమును, గ్రోలనిచ్చి = త్రాగనిచ్చి, మెల్లనె = నింపాదిగా (త్వరపడక యనుట), చివ్వంగినోరిజింకక్ = సివంగినోటనున్న యిజ్జిని, తివియు నేరుపు = లాగునట్టి నైపుణి, ఒదవు వేటకాడువోలెక్ = కలిగియున్న మృగయునివలె, విషయ ఆళివలనక్ = విషయ సమూహము వలననుండి, తత్ శృష్టక్ = ఆతనియాసను, తీటనిచ్చి = తీటువలన ఊరకుండి పిమ్మట, త్రిప్పట = మరలించుట, ఒప్పుక్ = మంచియుపాయము.

జంకముగొఱు కొటికి పెత్తురుత్రాగుచున్న సివంగిని త్రాగుచున్నప్పుడే తఱుమఁ జోయిన నది జంకను తాడ్చుకొనియే చోవును, తఱుమువానిని మిఁదఁబడి చంపనం జంపును; కావున అది

తనిచేత పెత్తురు త్రాగినవీవుట జంకం చెచ్చుకొనుట మంచిది. దానికాటుచే నయిన గాయము నకు మందుచేసి జంకము చావకుండం గాచుకొనవచ్చును. — ఉపమాలంకారము.

ఇట. వక్త తాను, వేటకాని వంటికాడు, విషయగ్రామము ఘోరక మైన సివంగివంటిది, యామున ప్రభువు జంకవంటివాడు రక్షణీయుడు; విషయగ్రామము ఇతనిని లోఁగొనుట సివంగి పెత్తురు త్రాగుటవంటిది, విషయగ్రామము ఇతనిని వడలుట సివంగి తనిసి జంకను వడలుట వంటిది - అని సాదృశ్యమున కవివితమును అనుసరింపవలయును.

వ. కావున, నట్లయిన నితని నింక నుపేక్షింపరా; దుషాయంబునఁ జొచ్చి యొక్క రీతిం ద్రిప్పవలయు; నుర్వి నాహార దోషంబు విజ్ఞాననాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి.

194

కావునక, అ ట్లయినను = అట్లు ఓర్చియుండుట మంచియుపాయమే అయినను..., చొచ్చి = మనస్సునకెక్కి, ... ఉర్విక = లోకములో, ఆహారదోషంబు = తినువస్తువుల చెడు గుణము, విజ్ఞాననాశంబునకుక = తెలివితెడుటకు, మూలకారణంబు = మొదటిపేతువు, అని వితర్కించి = ఇ ట్లని యాలోచించుకొని. ఈవితర్కము ౧౮౯వ పద్యములో నారంభమయినది, ఇందు ముగిసినది.

క. ముల్లు దలకొననినవకవుఁ | బల్లవములతోడ ముక్తిభామచెవులకుం

బల్లేరుఁబువ్వులగుపువు | లుల్లసీలునలర్క శాక మొదుగుగఁ గొనుచుక. 195

తే. తెచ్చి, యొకవైష్ణవుఁడు గానుకీచ్చె, ననుచు

బాససపు బాడబులచేతఁ బంపుటయును,

నతఁడు ప్రియపడి వండించి యారగింపఁ

దెచ్చు నిచ్చు, గొన్నా స్థిట్లు తెచ్చుచుండ.

196

ముల్లు, తలకొనని = తలనూపని (పాడమని) - నవకవుఁబల్ల వములతోడక = మృదువులైన చిగుళ్లతో, ముక్తి భామచెవులకుక = ముక్తి (మోక్షము) అనెడి సుందరియొక్క కర్ణములకు, పల్లేరుఁ బువ్వులు = పల్లేరుఁబువ్వు లనెడి తోడవులు, అగు - పువ్వులక = పుష్పములతో, ఉల్ల సీలు అలర్కశాకము = చెలవాడుచున్నముండ్లయుచ్చింతకూరను, ఒదుగుగక = సమృద్ధిగా, కొనుచుక = సమకూర్చి; - రూపకాలంకారము.

తెచ్చి, ఒకవైష్ణవుఁడు కానుక ఇచ్చెక అనుచుక, బాససపు బాడబులచేతక = వంట బ్రాహ్మణులచేత నిచ్చి, పంపుటయును = (ఆశ్రీరామయోగి యామున ప్రభువునకు) పంపఁగా, అతఁడు = ఆయామున ప్రభువు, ప్రియపడి = ఆసగొని, వండించి, ఆరగింపక = భుజింపఁగా, నిచ్చుక = ప్రత్యహము (దినము తప్పక), కొన్నాళ్లు, తెచ్చుక = (శ్రీరామయోగి) తెచ్చు చుండెను; ఇట్లు, తెచ్చుటయుక = తేఁగా.

ముక్తికాంతవీనులకు పల్లేరుఁబువ్వు లనెడి యాభరణములైన పువ్వులతోడి ముండ్లయుచ్చింత కూరను, ముల్లు ఇంకను మొలవనట్టి లేతకానిని, సమృద్ధిగాఁ గొనిపోయి యామున ప్రభుని వంట బ్రాహ్మణులచేతి కీచ్చి, 'ఇదియొక బ్రాహ్మణుఁడు వీలినవారికి కానుకవెట్టివాడు' అని వారిచేత చెప్పింపఁగా, ప్రభువు దానిపై ప్రియపడి వండించి భుజించెను. ఈ ప్రకారము ఆయోగి దినము

తప్పక ఇచ్చుచుండెను. ఇట్లు కొన్నాళ్లు జరుగఁగా, 'నవకము - ఉభ. ది. వి. = మృత్యుమా' శ.ర. 'అలర్కము = ముండయ్యచ్చింత' శ.ర. — బాసము మహానశబద్ధమునకు వై. - 'బాడములు, - 'ద్విజా త్యగజన్మభూదేవ బాడబాః | విప్ర శృ బ్రాహ్మణః' అను.

వ. ఒక్కనాఁ డతండు భోజనసమయంబున సకలకాకాస్వాదనంబు నేయుచు వచ్చి, తచ్చాకంబు సంజుచుం దలంచుకొని, 'యేతదానేతయగు భాగవతు భోజ నానంతరంబ మమ్ము గాన్పింపుం' డని పలికి, పాణిపాదప్రక్షాళ నాచమనానంత రంబ యతనిం గాన్పించుకొని, నమస్కరించి, వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుటయు, నతం డిట్లనియె.

అస్వాదనంబు = రుచిచూచుట. తత్ కాకంబు = ఆయలర్క కాకమును, సంజుచుక్ = సంజుకొనుచు. ఏకత్ ఆనేత = దీనిని తెచ్చువాఁడు. భాగవతుక్ = భగవద్భక్తుని. పాణిపాద ప్రక్షాళనము = (ఎంగిలి) చేతులను పాదములను కడుగకొనుట. ఆచమనము = చూపుడువ్రేలు పాడవుగా నిలిపిన పుడిసిట జలముగ్రహించి మూడుమార్లు పుచ్చుకొనుట. ఈయలర్కకాక దానవృత్తాంతము దివ్యనూరిచరితంబున, నించుక భిన్నముగా నున్నది.

'తం రామమిశ్రేభ్యగమ ద్వినేతుం స్వచిత్తఖేల త్వరమార్థ దానాత్ |
అలర్కపత్రం తదభీష్ట మాషణ్ణాసం కరే ప్రాదిత పాచకస్య.
విలోకనం దైవకా న్న తస్య యత్నేన చాపం మహ తేలి భిన్నః
య త్రాప్నో నాదితీ దలర్కపత్రం తస్మిక్ స పోరోగవ మి త్యువాచ.
నాస్మిక్ దినే దత్త మలర్కపత్రం త్వయా కథం వాభ్యవహారపేతోః...'

[పిమ్మట యామునప్రభువు పాచకనివలనఁ బత్రానేతను విని రప్పించి ఆతనితో సంభాషించెను. అనంతర వృత్తాంతమందు]

'స్వస్తో నిగూఢం భవదీయపూర్వై | ర్నిధి ర్తయి స్థాస్యతి తం గృహణ,
స యామునేయేన సమం మహాత్మా | సమాసద ద్రజ్జపురం గరియః,
తం సేవధిం వో జగ దేకకన్దం | రక్షేస్తు ముద్దామదయామ్మురాకమ్
ప్రాదర్శయ త్తం భవదీయపూర్వై | స్సమార్జితోయం నిధి రి త్యమృత్యై.'

మీపెద్దలు గూర్చిన దనుట యామునప్రభువు తన సొత్తేగదా అని శ్రద్ధతో విని సాధించుటకై తప్పక కడంగునుగాక యని.

క. 'మీపెద్దలు గూర్చినని | ఊప మొకటి సహ్యాజాత సింధు జ లాంత

ర్దీప్తమున నుండ నీకుం | జూపంగా వచ్చితిని వసుమతీనాథా. 193

వసుమతీ నాథా = పుడమితేడా, మీపెద్దలు = మీపూర్వులు, కూర్చిననిఊపము = కూడబెట్టి (భక్తితోఁ గొలిచి అనియు) ఉంచిననిధి, సహ్యా...నక్ - సహ్యా = సహ్యాపర్వత మలో - జాత = పుట్టిన - సింధు = నదియొక్క - జల = నీటి - అంతః = నడిమి - ద్వీపమునక్ = దీవిలో;...'నేవించినఊపడు' అను వాక్యార్థమునకు మాఱుగా కూర్చిననిధి యని ప్రతిబింబము ప్రస్తుతమందు చెప్పినందులకే లలితాలంకారము.

'వచనీయ ప్రతిబింబము | రచియించినఁ బ్రకృతమునఁ బరంగు లలిత మనక్.

విచికిలగంధిరా నేతువు | రచియించెద నీవు గత శరమున కనఁగాఁక. అంతః

క. నా కేటికి నిక్షేపము | నాకు, నిధియు నాకరంబు నరనాథుల పా

మై కాన విన్నవించెద, | నాకర్ణింపుము లేదీయ మగువిధ మెల్లఁ. 199

నాకు నిక్షేపము ఏటికి నాకు = నేను ప్రభువను నాకు సమసంబును కలదు - ఈనిక్షేపము నాకల - అనకుము..., ఆకరంబు = గని..., లేదీయము = దానికిం జేయనది...

'నాకుము' - 'అనకుము'నకు రూపాంతరము చూ. "ఓ నావే భవబంధముల్ చెలువవే యోదేవకీనందనా" - ఉ. చారి 2(129). 'అగునకనుకనులకు ముజ్జీతులు పరంబులగు నపుడు కానా కానలు విభావనగు'. బా.వ్యా. క్రి. ౯౬.

సీ. స్ఫుటల మణుల్లాల శాంత మై శ్వేత మై | నట్టిత్రాచోక్కటి చుట్టియుండు;
రక్షోగృహీత మన్యభ తొల్లి గల, దది | పాలయ దందే డాటు నెలలు గాని;
యేపాటిబలి యైనఁ జేపడుఁ బ్రాణిహిం | సాదిపూజనముల కానపడదు;
తనవెలుం గొగి నిరంజనదృష్టికినె లక్ష్య | మై యుండు, నయ్యు నింతంత గాదు;

తే. రత్న మొక్కటి పై ననర్థంబు మెఱయు;

గలదు పద్మంబు శంఖంబు; పలుకు లేటి

కక్షయ, మనంత, మాద్య మేకాంతమందు,

భూప; నీ కొక్కనికె కాక చూపరాదు'.

200

శ్రీరంగనాథుని నిధిగా చెప్పినాడు గావున నిధిధర్మములను ఆయనయందు శ్లేషభంగిచే వర్ణించుచున్నాడు:—సామ చుట్టుకొనియుండుట, రాక్షసులు స్వీకరించియుండుట, బలిం గోరుట, వెలుంగు కలిగియుండుట, సాంజనవిశేషదృష్టి కగపడుట, రత్నము లుండుట, మహా సంఖ్యగల ధనము అం దుండుట—ఇవి నిధిధర్మములు:—

భూప=ఓయిరాజా, (మరుక్త మయిన యానిధిని), స్ఫుటలక్=పడగలయందు, మణుల్= రత్నములు, త్రాచి=ప్రకాశించుచుండఁగా, కాంతమై=ప్రసన్నమై, శ్వేతమైనట్టి త్రాచు ఒక్కటి = ఒక తెల్లత్రాచుఁబాము, చుట్టియుండుక్=పరివేష్టించియుండును, (శ్రీరంగనాథ స్వామి మణి ప్రభాభాసమున సహస్ర్రుద్రాధరుఁడను, శ్వేతవర్ణుఁడు నై చుట్టచుట్టుకొని యుండు శేషహిపై శయనించియుండు ననుటయు);

రక్షోగృహీతము=రక్షస్సుచేత స్వీకరింపఁబడినది, అనుప్రథ=అనెడు ప్రసిద్ధి, తొల్లి= పూర్వము, కలదు = ఉండెను, (ఆయనను ఇవ్వదు), అది = ఆరక్షస్సు, అందుక్=ఆనిధికడకు, ఏడు ఆటునెలలు గాని=సంవత్సరమునకో ఆటుమాసములకోగాని, పాలయను=(కడను కాలముల యందు), చేరదు. (విభీషణుఁడు దానిని సంవత్సరమునకో ఆటునెలలకో ఒక నాఁడునచ్చి నేవించు కొని పోవు ననుటయు);

ఏపాటి బలి యైనక్=ఏమాత్రపు పూజకైనను, చేపడుక్=వశ మగును, ప్రాణిహింసా ఆది పూజనములకుక్=జంతువులను చంపి ఉపహార మొసంగుట (నరప్రభృతిబలులవైచుట) లోనగు నర్చనలకు, ఆగపడదు; భక్తిపూర్వకమైన సాత్త్వికపూజ, కొంచెమే ఆయనను దానికి సంత సించి వర మిచ్చునుగాని తామసపూజకు ఎంత ఎక్కుడుదాని కైనను అనుగ్రహింపఁ డనుటయు);

తనవెలుంగు, ఒగిక్=చక్కఁగా, నిరంజన దృష్టికినె=నిర్దంశనము లేనికంటికి, లక్ష్యమై= అగపడునట్టి, ఉండుక్, అయ్యును = అట్లులైనను, ఇంత అంత గాదు = కొంచెము గాదు,

(రంగ ధామని మహాస్యు - నిరంజనుఁ డనఁగా పరమాత్ముఁడు గావున - పరమాత్మునిచేత ధ్యానించిన నేగాని తెలియదు, మఱియు, ఆమహాస్యు ఆనంత మయినట్టిది అనుటయు;

పై = ఆనిధినిఁడ, అనర్థంబు = వెలలేనిదైన, రత్నము ఒక్కటి = ఒకమణి, మెఱయుకొ (కాస్తుభమణి యురఃస్థులమందు దీపించుచుండు ననుటయు), పద్మంబుకలదు = పద్మసంఖ్యగల (ధనము) వరహాలు ఉన్నవి, శంఖంబు = శంఖసంఖ్యగల (ధనము) వరహాలు ఉన్నవి, (నాభి యందు పద్మ మున్నది - కరమున పాంచజన్య మున్నది - అనుటయు); పలుకు లేటికి = పెక్కు వర్ణన లేల, (అది), అత్యయము = తఱుగనిది, ఆనంతము = అపారము, అద్యము = శ్రేష్ఠమైనది, (నాశములేనివాఁడు - సర్వవ్యాపి పురాణపురుషుఁడు - అనుటయు), నీ కొక్కనికే కాని = (నీది గావున) నీకు తప్ప మఱి ఎవ్వరికిని, చూపరాదు = చూపఁగూడదు. (ఏకాంతమందు నీకు తద్రహస్యము నుపదేశంప వలయు ననుటయు); - శిష్టరూపకము.

ఈనిధి సామాన్యనిధివలెఁగాక సులభమై యున్నది; చుట్టినపాము కాంతము, రక్కసుఁడు నిరంతరము దానిం గాచుచుండఁడు, ప్రాణిబలి వలదు, అంజన మక్కఱలేదు, వెలుగు అమితము, పై నేమహారత్నము. దీని నొక దాననే పద్మశంఖములున్నవి. - అని వ్యతిరేకాలంకారంబునంగలదు.

‘స్ఫటిలమణుల్’ - వేయిపడగలును వేయిమణులును, - ‘వేయిమానికపు దివ్యలతోడఁ బడగలు మ్రాల్పు నేదేవునిమలకపాన్పు’ ఉ.వా. 2 (144).

‘శ్రేష్ఠమై.’ - ‘అతన్వానం భుజగతయనే కా మపి త్నైమగారే

నిద్రామంద్రాం నిఖిలజగతీరత్నజే జాగరూకామ్.’

భోజ.

‘శుభ్రాణి భారతీ ధర్మశేషేషే తరుణేందవః.’

కా.క.ల.

“విభీషణుఁడు. — ‘విభూషణోఽథూ ద్ధరాతా భక్తానా మగ్రగః ప్రభుః,

శ్రీరామచంద్రో భగవాన్ సీతయా లక్ష్మణేన చ;

తత్రాహూయ రఘుశ్రేష్ఠో విభీషణ మరెనమమ్,

దదౌ పూజాం స ఇత్త్వకోర్హరే రంకాత్తు ముక్తిదామ్.

సోఽపిపూజాం సమాదాయ గచ్ఛం స్తస్మై ప్రణమ్య చ

చంద్రపుష్కరిణీతీరం ప్రాప్తవాన్ ధర్మనందన.

తత్ర శక్త్యానివృత్త్యర్థం తం దేవం తు శుభే తతే,

నిత్యే ప్యాచమ్యై గన్తు శుద్ధాత్మా హ్యన్వియేష సః

త మతాపయితుం గృహ్యన్త శకాక విభీషణః.

‘విభీషణ మహాభాగ, శృణు మే పరమం వచః,

అత్ర మేఽస్తు వనే వాసః కావేర్యా పరివేష్టితే;

ఆ త్రైవాగత్య మాం నిత్య మర్చయ త్వం విభీషణ,

షణ్ణానే వాఽపి పాలస్త్యై ప్రత్యిబ్ధ మథవా జరు.’” —

శేషధర్మ.

‘శబ్ద స్త్యహా నిధా । లలాటాస్థ న్యస్త్రీయాం తు సంఖ్యా వలయ కమ్ముఘ’

నానా.

‘పద్మోఽస్త్రీ పద్మశే పూవా నిధి సంఖ్యాన్తరే మ్ముఖే’. మేదిని.

నారాయణుఁడు కేల పద్మముం గూడధరించును? —

‘పాశాబ్జు కాపాడమయోకకపాలకూలైః । ఖట్వాబ్జశబ్దశరచాపయంతై ర్భగవన్

అన్యోన్యహస్తకలితైః కలి మూర్తిభేదాః । శమ్భూర్హరే రపి గదానిసోజకః టేః’ లీలావతి.

వ. అని వన్నవించిన సంతసించి, సేనాసమేతుండై యతండు మున్నుగో శ్రీరంగంబున కరిగి కావేరీచంద్రపుష్కరిణులఁ దీర్థం బాడి రంగనాథు నేవించి పాభిప్రాయంబుగా నతనిం గటాక్షించిన నతం డిట్లునియె. 201

క. 'మీ పెద్దలు గూర్చినని | తేవ మ్మిది గో మ్మటంచు శ్రీరంగపతి

శ్రీపదయుగ్మముఁ జూపిన | నాపుష్కీపతియుహతనిర స్తభ్రముఁ డై. 202

గూర్చిన = కూడఁబెట్టిన (ప్రేమతో భక్తితో కొలిచిన). శ్రీరంగపతి శ్రీపదయుగ్మము = లక్ష్మీసమేతుడైన రంగనాథునియొక్క శోభాయుక్త పాదద్వంద్వమును. ఆపుష్కీపతియు = యామాన భూపతియు, హత నిర స్త భ్రముఁడు = బలాత్కారమున ఎడలింపఁబడిన ప్రమాదము కలవాఁడు.

భూ. ము. 'హతా దపాస్త' - 'ప్రసభం తు బలాత్కారో హతః' అను. కాని 'బలాత్' అని యవ్యయును 'బలాత్ ఇతి నిపాతో హతార్థః' ఇతి స్వామి' - అని రామాశ్రమి, కావున 'బలాదపాస్తభ్రముఁడై' అని పఠించుట యొప్పును. హతశబ్దమే వలయు నన్న - 'ఆ పుష్కీపతియు హతనిర స్తభ్రముఁడై' అని పఠింపఁదగును: 'శ్రీ ర్వేష రచనా శోభా సంపత్సరళ కాభిషు | వాణీ లక్ష్మీలనశ్లేషు విషే విశ్వేషి.' నానా.

వ. గ్రక్కునఁ దనవూర్వదశఁ దలంచి యిన్నాళ్లు దనప్రమాదంబునకుం బరమనిర్వేదన నొంది 'నీ వెవ్వండ?' వనుటయు, 'నే మీపితామహుం డగునాథ మునిప్రశిష్యుండ, నయ్యోగివరుండు భావి భవజ్ఞుడం బెఱిగి భాగవతవతసంబ వగు నీచేత నివ్వశిష్టాద్వైతంబు సకలభూతహితంబుగా వెలయంగలయది యని నిశ్చయించి, నీకు ద్వయం బుపదేశింపు మని, తనశిష్యుండగు పుండరీకాక్షున కుపదేశించిన, నతండు భోగాసక్తుండ వైన నిన్ను పాయంబున దెలిపి, నీ కుపదేశింపు మనుటయుఁ, బనివింటి.' ననిన, సాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి, యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతుండై, యంత నిలువక తురీయాశ్రమంబునకు రాఁగలవాడై స్కంధావారం బునకు మగిడి వచ్చి, కుమారునందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి, బంధుమిత్రమాత్ర్య సమేతం బగు బలచతుష్టయంబును బ్రకృతివర్గంబును నతని కొప్పగించి యిట్లునియె.

ప్రమాదంబు = బ్రహ్మనిష్ఠావిస్తరణము. నిర్వేదన = దుఃఖము, ప్రశిష్యుండక = శిష్యుని శిష్యుండను, భావి = రాఁగల ద్వయమం త్ర లక్షణము—

'నేతృత్వం నిత్యయోగం సమచితగుణజాతం తనుఖ్యాపనం చో

పాయం కర్తవ్యభాగం త్వథ మిధునపరం ప్రాప్యమేవం ప్రసిద్ధం |

స్వామిత్యం ప్రార్థనాంచ ప్రబలతరవిరోధిప్రవోణం దక్షైతాః

మన్తారం త్రాయతే చే త్యవిగతనియమం వట్పదోఽయం ద్విఖణ్డాః'.

నిన్నుకొ తెలిపి = నీకు నిన్నుఁగూర్చినజ్ఞానముం గలిగించి, పనివింటికొ = వచ్చితిని. పంచ

సంస్కారంబులు = తాప పుండ్ర నామ ముక్తి యాగములు—

'తాపః పుణ్డ్ర శ్రుతా నామ మన్తో యాగ శ్చ పఞ్చమాః.

అని పరమసంస్కారాః ఐరమైకాస్తచేతమాః.'

శ్రీమద్భాగవతమును - నారదయోగమును. స్కంధావతారికను - పాశురమును, బలపరమయోగమును - రథ గజ తురగ పదాకులు.

—* రా జ నీ తి *—

క. 'ఏపట్టున విసువక ర | తొవరుడవు గమ్ము ప్రజలచక్క; విపన్ను

ల్లూపెట్టిన విని తీర్పుము; | కాపురువులమీఁద నిడకు కార్యభరంబుల్ 204
ఏపట్టునక = ఏమయమందైనను, విసువక = కేసరక, ప్రజలచక్క = జనులయెడ,
రత్నపరుడవు = సంతక్షణయందు ఆనక్షత్రుడవు, కమ్ము = అగుము. విపన్నుల్ = అపన్నులు, కూపెట్టి
నక = మొఱియడఁగా, విని = విచారించి, తీర్పుము = ఆపదను తొలఁగింపుము. కార్యభరంబుల్ =
పనులనిర్వాహములను, కాపురువులమీఁదక = దురవలమీఁద, ఇడక = మోపకము.

ఎట్టికష్టమునుండియేయు వినుగుకొనక ప్రజలను కాచుచుండుము. ఆపడలో పడ్డవారు
మొఱిపెట్టుకొన్నప్పుడు, ఆమొఱిను చక్కఁగా విని ఆపడలం దొలఁగింపుము; కార్యముల నిర్వా
హమునకు దురవలను నిర్మోగింపకు.

'రత్నపరుడు' - రత్న = కాచుట - పరుడు = శ్రేష్ఠముగాఁ గలవాడు. —

'శ్రీహస్త్య దూర శ్రేష్ఠేషు పర స్సాస్త్రి ద్వాచ్యలిజ్జకః |

హోఽఽఽఽ పరమాత్మచ కేవలే పర మవ్యయమ్.'

నానా.

'కూపెట్టు...కూయి+పెట్టు' క.ర. 'కాపురువః' - రూ. కపురువః.

తే. రాష్ట్రవర్ధన మెదఁ గోరు రాజు మేలు

రాష్ట్రమును గోరు; దానఁ గార్యమె యనంగ

రాదు; బ్రహ్మోత్తరము లైన ప్రజలయేక

ముఖపుగోర్కి దదంతరాత్మం దొసంగఁడె!

205

రాష్ట్రవర్ధనము = ప్రజలయొక్క శ్రేయస్సును, ఎదక = హృదయములో, కోరురాజు
మేలుక = ఆభిలషించెడి తేని శ్రేయస్సును, రాష్ట్రమును, ప్రజలును, కోరుక = ఆభిలషించురు,
దానక = అందువలన, కార్యమె = ప్రయోజనమా, అనగక రాదు = అని యాతేవీంపఁగూడదు,
బ్రహ్మోత్తరములు = బ్రాహ్మణులు ముఖ్యముగాఁ గలవారు, విన - ప్రజల ఏకముఖపుగోర్కిక =
జనులయొక్క ఏకరూప మయిన యభిలషితమును, తత్ అంతర్ ఆత్మండు = వారి లోపలి పరమా
త్మండు, ఒసంగఁడె = ఇయ్యఁడా (ఇచ్చు ననుట).

రాజు ప్రజల మేలు కోరిన, ప్రజలును రాజుమేలు కోరుదురు; అందువలన రాజున కేమి
ప్రయోజనము, అని యడుగుట సరిగాదు. ఏల యన ఏకరూపముగా బ్రాహ్మణాదిప్రజలు కోరు
కోరికను తదంతర్యామయైన పరమాత్మండు తప్పకతీర్చును. 'రాష్ట్రం స్వా దుపవర్తనే ఉపద్రవే
కీ బ్రతుంసోః.' మేదిని. లక్షణచేత రాష్ట్రగతు లయిన ప్రజలు ఆర్థము. 'ఉప ద్యుదీచ్య శ్రేష్ఠే వ్య
త్యుత్తరః స్వాత్' అను.

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి, కాభీరభిల్లాది | కంపకోల నూల నాజ్ఞ చెల్లు

నంట; సార్వభౌముఁ డైనభూపతియాజ్ఞ | కెల్లవారుఁ దల్లడిల్ల వలదె! 206

నృపతికి = రాజునకు, ఆజ్ఞ = ఉత్తరువు, కలయిక = ఆవశ్యకము, ఆ...కి = అభీర =
గొల్లలు - భిల్ల = వోయలు - అదికి = మొదలయినవారికి, అంపకోలక = బాణాత్మ గట్టచేతను,

నూలక = చారపుఁ బ్రోగుచేతను, ఆజ్ఞ = ఉత్తరము, మొదలంట = సుఖమునంట, సార్వభౌమము = ఎల్ల భూమికిని ఏలిక, వన-భూపతియొక్క భక్త = రాజాదులకు, ఉత్తరమైనది, ఎల్లవారక = ప్రజలందఱును, కల్లదీల్లవలదె = భయపడవలదా (తప్పక భయపడవలయును).

అడవిగొల్లలు జోయలు లోనగువారిగాండ్రు అడవిలో ఆజ్ఞ చెల్లెను, ఎట్లనగా వాకు ఎవనికైన అభయ మిచ్చినచో వానిచేరికి ఒకయంపకమైనగాని నూలివోగునుగాని గురుగా నితరు, దానిం గని వారిప్రజ లైనదొంగలు వానిని చెనకరు; అనిప్రసిద్ధి; అట్టివారికే అవిధముగా ఆజ్ఞ చెల్లుకొని సర్వభూమిని ఏలేడు దొరయొజ్జకు జమలందఱు కల్లదీల్లవలదా? కాన్యార్థపత్రి లంకారము.

‘అము+కోల’ = అంపకోల. ‘నూలక’ - నూలకబ్రహ్మ బ్రౌపనిభక్తికము, ఇది కృతీయైక వచనము, కాలక, క్రేలక ఇత్యాదులవలె. ‘గోపే గోపాల గోసంఖ్య గోధుగాభీర వల్లవా’ అను. ‘భిల్ల’ - కిరాత. ‘కిరీటిఁ బాకుపరిదివ్యకరాధ్యునిఁ జేయుకాంబరీ’ భిల్లఁడు’ మను. ‘మృగ నాభినికరంబు మెయినిండ నలఁచిన మాయాకిరాతి మైచాయఁ దెగడి’ మను.

‘అతిపరిచయా దవజా’ సంతకమునా దనాదరో భవతి
మలయే భిల్ల పురస్థి. చందనతరుకావ మిన ఏవరులే.’
ఇత్యాదులందు భిల్లకిరాత కబ్బములకు ఏకార్థవాచకత్వము కనబడుచున్నది. సర్వభూమియొక్క ఈశ్వరుడు సార్వభౌముడు.

క. దుర్గము లాప్తద్విజవర | వర్గమునకె యిమ్ము; దుర్గవ త్తత్తతి క

త్యర్థభద్రాధిరాజ్యవి | నిర్గతసాధ్యకత పాడమ నిలుపకు కొలఁదిక. 207

దుర్గములు = కోటలను ఆప్తద్విజవరవర్గమునకె = ఇష్ట లయిన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుల సమా హమునకె, ఇమ్ము = ఒసంగుము. దుర్గవత్ తత్ తతిక = దుర్గములు కలవా రైన యా బ్రాహ్మణులయొక్క సమాహమునకు, అత్య...త - అత్యర్థ = అత్యవసారి - ధరా = భూమియొక్క - అధిరాజ్య = అధిపత్యముచేత - వినిర్గత = పోయిన - సాధ్యసత = భయము కలిగియుండుట, పాడమ = జనించునట్లు, కొలఁదిక = కొంచెపాటిని, నిలుపకు = ఉంపకుము.

దుర్గములను నీ కాపులయిన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుల కిమ్ము, వారిమీదికి ఎట్టికత్తువులు వచ్చినను వారిని నిర్మయులై తెగటార్చుటకు వారికి నీయనర్థశాధిరాజ్యమువలన అదుర్గములందు వలసిన సేనాదులను సమృద్ధిగా నుంపుము, అల్పముగా నుంపకుము; లేదా, వారికి రాజ్యగర్వముచేత నీయడలం గూడ భయము తప్పనట్లు సైన్యాధికమును ఎక్కువగా ఇయ్యకుము. — అని కొందఱు, బ్రాహ్మణులే అధికృతులుగా నుంట శ్రేయ మని 209-217 పద్యములందును చెప్పినాడు. దుర్గములు అయిదు విధములు:—

‘బోదకం పార్వతం వాత్స మైరిణం ధాన్యనం తథా
ప్రశస్తం శస్త్రమతిభి ర్దుర్గం దురోపచిన్తకః.’ కామండకి.
‘దస్తవిప్రాణా ద్విభాః’, ‘దేవా ద్యుతే యశ్యేష్ఠే త్రిషు క్షీణం మనాప్సియే,’
‘కపాల మరరం తుల్యే తద్విష్క మ్భేదగళం ననా,’ ‘భీతి ర్భీష్మాధ్యసం భయమ్’ అను.

ఆ. మొదలఁ బెనిచి, పిదపఁ గుడియింప, నెవ్వాయుఁ
దనదు తొంటిపీనుడకొందలంపు,

డలుగు, గాన శీల మరయుఁడు గ్రమవృద్ధిఁ
చెనిచి, వేళ వేళఁ బనులు గొనుము.

208

ఎంతమంచివాని నేని మొదలనే గొప్పనీతిలో ఉంచి తర్వాత నీతి తగ్గించినచో కాదు ఆ గొప్పనీతి రాకమునువటి తనహీనదశను పురింపఁడు; మఱి తనకు ఇప్పుడు నీతి తగ్గించినందులకై ప్రభువును ద్వేషించును. కావున ఎవని నేని వానినడవడిం గనుపెట్టుచు క్రమముగా వృద్ధిఁ తెచ్చుచు, సమయములయందెల్ల పనిగొనుచు, ఉండవలయును. —

‘పెనిచి = గొప్పనీతికిఁ జెచ్చి, వదియింపఁ = తక్కువనీతికిఁ దించినయెడల; శీలము = నడువడి, పనులు గొనుము = పనిచేయుంపుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ, గీకటాలయు, నశ్రుతు, | నలుకు మాని బొంకు పలుకువాని,

నాతతాయి, గడుసు నన్యదేశ్యు, నధర్తు, | విడుము విప్రు నేల వేడితేని. 209

ఏలవేడితి ఏలఁ = నీరాశత్యమును కాపాడుకొనుటకు కోరునువేని, విప్రుఁ = బ్రాహ్మణునైనను, అనభిజాతుఁ = ఉత్తమకులజాఁడు కానివానిని (సీచకులజాని), గీకట ఆలయుఁ = బోయ పల్లె నివాసముగాఁ గలవానిని, అశ్రుతుఁ = శ్రుతములేనివానిని (గురువునలన వినికి లేనివానిని), అలుకువాని = భయమువిడిచి..., అతతాయిఁ = చంప నుద్యుక్తుఁ డయినవానిని, గడుసుఁ = భృష్టుని (సాపరాధుఁడై యులకనివానిని), అన్యదేశ్యుఁ = పరదేశిని, అధర్తుఁ = ధర్మవర్తన హీనుని, విడుము = విడువుము.

నీదొరతనము నీకే ఉండవలయు నని కోరెదవేని బ్రాహ్మణునైనను, సీచకులజాఁడు, బోయల నడుమ జీవించువాఁడు, గురుశుక్రావ చేయనివాఁడు, అన్యతవాది, చంప నుద్యుక్తుఁడు, తప్పు చేసియు అలుకనివాఁడు, పరదేశికాగతుఁడు, అధర్మ పరుఁడు, అగు వానిని చేర్చుటను.

‘అభిజాతః’ — ‘అభిజాతస్తు కులజే బుధే’ అను.

‘గీకట’ — ‘అశ్వే మిరస్తుచే నీచే దేశభేదే చ గీకటః’

నానా.

‘చరణాద్రిం సమావధ్య గృధ్ర మాటాన్తికం శివే

తావ త్కీకటదేశ స్సాన్య త్తదన్త ర్తగఢో భవేత్॥

అని శక్తి సంగమతంత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. - ‘ఆలయుఁ’ = గ్రామము. ‘పక్కణః శబరాలయుఁ’ ‘ద్వేల్లిగ్రామస్య.’ - అని రామాశ్రమి. ‘అతతాయి’ — ‘అతతాయా వధోద్ధృతః’ అను.

‘అగ్నిదో గరద శైవున శస్త్రపాణి ర్హపహః

శ్చేత్రదారాపహర్తా చ వ దేతే హ్యేతతాయనః.’

క. తక్కుము మిగులఁ బథిచ్యుత | పక్కణవర్ధితులఁ; దొల్లి శ్ర ప్తగువిప్రుం

దొక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన | కొక్కెరపై నొక్కపూట కూటికిఁ గాఁగకఁ

పథి... అక - పథి = దారికి - చ్యుత = ఎడలిన - పక్కణ = బోయపల్లెలో - వర్ధితులఁ = పెరిగినవారిని, మిగులఁ = తప్పక, తక్కుము = (బాపనవారి నైనను) వదలుము (చేర్చుటను), దొల్లి = పూర్వము, భష్టు = చెడిపోయినవాఁడు, అగు - విప్రుండు = బ్రాహ్మణుఁడు, ప్రోచిన కొక్కెరపైక = తనకు అన్న మిడిన కొంగమీఁద (కొంగను చంపువాఁడై), ఒక్కపూట కూటికిఁగాఁగక = ఒకపూట ఆహారము నిమిత్తమై, అలుగఁడె = కోపావేశము తెచ్చుకొన లేదా; - సామాన్య శిష్యములు చెప్పినందున ఆరాంకరస్యాపము.

గౌరవము దని యొక బ్రాహ్మణుడు శ్రష్టరై, భోజ్యులగునని, భోజ్యుల యెల్లఱుగా, భోజ్యులయందు కీర్తించుచు, భవానురై, యొకసాకుం గలనీ, కానం భోవుచు, వనగజముచే సాకు మధితముకాగా, నొక్కవటముం దఱియిగా, అందు నాశిజంఘుఁ డను కొంగయొంది, ఆ బ్రాహ్మణునికి ధన మిచ్చి, యన్న మిడెను; పిమ్మట నాతఁడు మఱునాటి పయనమునకు ఆన్నముకై ఆకొంగను నిద్రితమును చంపి తెక్కిలూడ్చి మాంసము గుడ్డలో మూటకట్టి కొనిపోయెను. - ఈకథ భార. కాంతి. 8 ఆ.లో నున్నది. దీనినిట ననుసంధించుకొనునది—జాతి శ్రష్టరై న బ్రాహ్మణుడు అధర్వపరుడే అయి, పరులకు ప్రోహమే చేయుచుండును, గావున, వానిం జేర్చువల దనుట.

‘శ్రష్ట’ - (రూ. శ్రష్టఁడు) - వృద్ధు, నీచు, మూర్ఖు అనువానివలె రూపసిద్ధి. ‘పక్కఱఁ జబరాలయః’ అను. ‘పథిచ్యుత’ = ఎప్పుడును సత్సంగతికి ఆకాశములేక యని భా.

చ. చదివి యధర్వభీతి నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతల న్వయస్సు డె

బృదిటికి లోను నేబదికి బాహ్యము నై యరుజస్వపూర్వులై,

మదమటి రాజప్రార్థన నమాత్యతః కైకొని తీర్పు పాలువా

రొదవిన సంగము ల్లిగుల నూర్జిత మౌటకుఁ బూట సాలదే. 211

చదివి = విద్యపేర్చి, అధర్వభీతి నృపశాస్త్ర విధిజ్ఞతలక = అధర్వమువలని వెఱపుతోను రాజనీతి విధానముయొక్క ఎఱుకకలిమితోను (బూడి), యయస్సు, ఏబదికి బాహ్యము = ఏబది యేండ్లకు పైఁ బడ్డదియు, డెబ్బదిటికి = డెబ్బదికి, లోను = తక్కువయు, వి = కలవారై, అరుజస్వపూర్వులై = రోగములలేని తమపూర్వులు గలవారై, మదము అఱి = అహంకారము ఊడిగి, రాజప్రార్థనక = తేని వేడిపోలుచేత, అమాత్యతక = మంత్రిపదమును, కైకొని = అంగీకరించి, తీర్పు పాలువారు = (రాచకార్యముల) నెఱవేర్చుడు బ్రాహ్మణులు, ఒదవినక = దొరకినయెడల, అంగముల్ = రాజ్యాంగములు, మిగులక = ఎంతయును, ఊర్జితము = బలపడినట్టివి. ఔటకుక, పూట = ఒకదినము, చాలదే = చాలును.

‘నృపశాస్త్రము’ - శుక్రనీతి చాణక్యనీతి కామందకనీతి ఇత్యాదిరాజనీతి. ‘చదివి’ - ‘బాహ్యమునై’ అనుదానం గలక్వార్థకముతో చేరును. ఏబదింటికి బుద్ధిచక్కఁగా పరిపాకముం జెంది డెబ్బదివఱకు పటిమ గలిగియుండు నని భావము. - ‘అరుజస్వపూర్వులు’ - కాశ్వత రోగములు లేని సంతతిలోనివాఁ డగుటచేత నరనిపూర్వులు పాపులుగారు, అతఁడునుం గాఁడు, అనుటయు, అతనికి కార్యపటిమ కొఱవడ దనియు భావము. - ‘అరుజత్’ అని పా. నశ్ + రుజ్ - భృద్ - శత్య. - లేక ‘అరుజ’ అనుబహువ్రీహి - నామధాతువు - శత్య. - అర్థ తాత్పర్యములందు విశేషము లేదు; నరుజస్తః = అరుజస్తః; ఒండె, అరుజా ఇవ ఆచరస్తః = అరుజస్తః. రాజప్రార్థనచే వచ్చినవాఁడు స్వార్థపరుఁడు గాఁడు, కావున అధర్వము చేయఁడు, రాజహితము మానఁడు, రాజవైరుల భేదోపాయములకు లోనుగాఁడు, అనుట, ‘పారువాడు’ - శ్రోత్రియుఁ డనుట. ఇట్టి నేనియమించుకొనుటకు ఉపపత్తిక మా. 200. ‘అంగములు’ ‘స్వామ్యమాత్యసుప్తా తోక్త’ రాష్ట్ర దుర్గ బలాని చ; రాజ్యాదౌని ప్రకృతయః’ అను.

న. అట్టిమంత్రివర్గంబు దొరక దేని.

కా. నీతిం దాన తలంచి చేయఁ బని గాక కాకపోసి, బల

ప్రాతాధ్యక్షత నెట్లు ముండ కొరుఁ బ్రోవ న్నంత్రి యంచుం గుణో

తీతుం, గుమ్మడి కాయ యంత యగుముత్తైం దై మనం బేర్ప, న

ట్లు తా నాతనిచేతిలో బ్రదుకువాడే యాఁ జూమీ మీఁదట. 213

తాన=రాజే, నీతి= రాజనీతిని, తలంచి = మనంబున నుంచుకొని, పనిచేయక = పనులు కావించుకొనవలయును, (అట్లు చేసికొన్నచో ఆయాపనులు), కానీ కాకపోసి = అయినను కాక న్నను అట్లే చేసికొనవలయును, (అట్లుగాక), బలవ్రాత అర్థాధ్యక్షత = సేవలసమూహము చేతను ధనముచేతను సంపన్నుం దై, నెమ్మిక=సుఖముగా, ఉండక, మంత్రియంచుక, ఒరుక= అన్యని, గుణ అతీతుక = గుణములను దాటినవానిని (గుణహీను ననుట), ప్రోవక = పోషిం పఁగా, (అకఁడు), గుమ్మడికాయ యంతయగుముత్తైంబు వి = ధరించుటకు శక్యముగాని మణి - అనఁగా అజ్ఞాపించి పనిగొనుటకు వశ్యుండు గానియధికారిగా పరిణమించి, మనంబు వీర్పక = మనస్సును ఎరియఁ జేయఁగా, అట్లే, మీఁదట = వాడు నాటుకొన్న కర్పాత, తాను = ప్రభువు, అతని చేతిలోక = అమంత్రి వశములో, బ్రదుకువాడే టెను జామి.

అట్టి దొడ్డమంత్రిలు దొరకరేని, రాజు తానే రాజనీతి కాస్తము ననుసరించి పనులు గావించుకొనవలయును; ఆపనులు నెఱవేఱినను నెఱవేఱు కన్నను సరియే, అట్లుగాక, పూర్వ పద్యములలో చెప్పిన గుణములు లేనివాని పరుని తెచ్చి మంత్రి యని పోషించినయెడల, వాడు త్వరలోనే అజ్ఞాత లోబడక సర్వమునకుం దానే స్వతంత్రుఁ డగును. రాజు వాడు నడిపినట్లు నడచుకొనుచు వాని నాశ్రయించి బ్రతుకవలసినవాఁ డగును. కావున, మంత్రి లేకయే యుండ వచ్చునుగాని గుణహీనుని మంత్రియధికారమున నుంచుకొనం గూడదు.

‘గుమ్మడికాయయంత ముత్తైమే’ - లలితాలంకారము. ‘కానీ’, ‘పోసి’ - ఇందలివి ఈకార ములు హల్లు పరంబగుదు మువర్ణకలోపం బొందిన యిచ్చుధాతు ప్రార్థనాద్యర్థకమధ్యమ పురుషైకవచనములు.—గుమ్మడికాయ యంతముత్తైంబు ఎట్లును ధర్తవ్యము గాక మనం బేర్చును.

క. ఒక్కనివిరివికినె దొర | లెక్కండ్రే, నొక్కనొకని వెంబడి ననుంగు

లెక్కండ్రు నిలువఁ బను లగుఁ; | గక్కసము గుడింపఁ, బెంపఁగాఁ గాకుండుక.

ఒక్కని - విరివికినె = కార్యాతిశయమునకే, దొరలో = అధికారులు,...అనుఁగూర్ = వానివాని యాశ్రితులు,...విలువక = లోడ్పడి పనిసేయఁగా...బడింపక = (అధికారమునుండి) తగ్గించినచో, కక్కసము = కప్పము, (అగును) పెంపఁగాక కక్కసము ఉండదు.

ఒకదొరయే సేయవలసిన గొప్పకార్యమునకు పలువురుదొరలను నియమించుట మంచిది. ఆపలువురులో ఒక్కొక్కనికి వానివానియాపులు లోడ్పడుటవలన పనులు చక్కఁగా నెఱవేఱును; క్రమముగా దొరల సంఖ్యను పెచ్చించినచో వారు హర్షించుదు, తగ్గించినచో తగ్గిన వారు దుఃఖించుదు. ఇతరులును పనియంతయుఁ కనుమీఁడనే పడిన దని దుఃఖించుదు. - పూర్వాధ్యోక్తమునకు, (అనఁగా, పెక్కండ్రును నియమించుటకు) నిమిత్తమున ఉత్తరార్థము నూచించుచున్నది గావున వాక్యార్థచేతుక కావ్యలింగము. ‘కక్కసము’ - ‘కర్కశ’మునకు నై.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే | పనియుం గా, దాన్త గలిగి పలువురు ప్రభువుల పనిసేయక, తద్వత్వం | బునకు నలోభాన్యశంన్యముల ముత్తముఁ జేతుల. 215

పలువురు - ప్రభువులు = దొరలు (అధికారులు), అనగలిగి = అక్కఱలే, పనిసేయక = పని సేయవలయునుగాక ఒండు విధముగా, ఏపనియుక = ఏపనియైనను, కేవలము ధన ముఖ్యము = ధనమే ప్రధానముగా (కేవలధనసాధ్యముగా), కాదు = నెఱవేఱదు, తత్ వశ్యంబునకుక = వానిని వశపఱచుకొనుటకు, అలోభ ఆస్మకంస్యములు = (వారికి ధన మిచ్చుటలో) పిసినితనము లేమియు కూళితనము లేమియును, ఋతముక = సత్యమును, చెలుల = మిత్రములు (అనగా తోడ్పడు ననుట).

గొప్పపని యేదియు కేవలధనముచేతనే సాధ్యము కాదు, పలువురు దొరలు పనినడిచి దానిని సాధింపవలయును. వారు తనకు వశ్యులగుటకు వారికి తోడ్పడు ధనము హేరాళముగా నీవలయును, వారియెడల తాను కూళితనమును వహింపఁగూడదు, సత్యముగా వ్యవహరింపవలయును. 'తత్ వశ్యంబునకుక' (వారివశీకరణమునకు.) వశ్యకర్తబునునకే వశీకరణార్థమున బహుళ వ్యవహారము కలదు.

'కుటం సులక్షణం కృత్వా మేఖలాత్తయశోభితమ్
యోనివృత్తం త్రిమాత్రైః స్వాత్తత్ర హోమస్త కారయేత్.
వశ్యేతు చతురస్రం చ ఆకరణే త్రికోణకమ్
తథా వోచ్చుటనే ప్రోక్తం పట్కోణం మారణే స్ఫుతమ్.
వశ్యే మేషాసవం ప్రోక్తం కరణే వ్యాఘ్రచర్మణి,
కాస్తా మృగాసవం ప్రోక్తం, గోచర్త స్తమ్భనే స్ఫుతమ్.'
'సంరమ్భే చారసజ్ఞే ప్రహరణసమయే బస నే వారిమధ్యే
వహ్నా వాదే వివాదే ప్రకపితస్పృహతో దివ్యకాలే నిశాయమ్ |
వశ్యే వా స్తమ్భనే వారిభవధసమయే నిర్జనే వా వశే వా
గచ్ఛం స్త్రిపం స్త్రీకాలం యది పతతి శివం ప్రాప్నుయా దాకు ధీరః.'

ఇట్టి యుద్ధాచారము లెన్నియైన దొరకును. 'వశాయ = వశీకరణాయ సాధు' = వశీకరించుటకు తగినది. అందులకు సాధనము అలోభాదికము.

క. భాండాగారహయాద్యము | లుండియు నను వగుమనుష్యు లొదవమి నవియక;
మండలి నవయ నరి కొదిగి | యుండిన సింహాసనంబు లుర్వి న్విసమే? 216

ఉర్విక = లోకములో, భాండ అగారహయ అద్యములు = కూలధనముయొక్క గృహములు గుఱ్ఱములు మొదలగుగాఁ గలివి, ఉండియుక = ఉన్నప్పటికిని, అనువు = అనుగులు (అత్తులు), అగు మనుష్యులు, ఒదవమిక = దొరకనందున, అవియక = (అభాండాగార హయాద్యములు) త్రియింపఁగా, మండలి = దేశము, (ఆకారణముచేత), నవయక = చెడిపోఁగా, అరిక = శత్రువునకు, ఒదిగి = అణగి, ఉండిన - సింహాసనంబులు = (అక్షణచే) సింహాసనస్థులను (రాజుల ననుట), వినమే = మనము వినలేదా.

ధనములు సైన్యములు మొదలయిన రాజ్యాంగములు కలిగియు, తగిన మంత్రులు లేమింజేసి శత్రువులకు లోబడి పడియుండెను రాజులను మనము వినియన్నాముగదా. రాజు మంచి యమోత్యాదులను సంగ్రహించుకొనలయు ననుట. 'భాండ'—'స్వా ద్భాగ మవ్యాధరణేఽనుక్రే మ్మావళిగ్గనే' అను. 'మనుష్యు లొదవమి నవియక...మండలము నవియ నరి కొదిగి గుండిన' అని భార్యముద్రణ పాతము,

తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిడంబనకు నయిన
గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు దెలిసి యైన,
బూని సంకటముల నిల్చు గానఁ దఱచు
బ్రాహ్మణుని బ్రభుఁ జేయుట పనికి హితము.

217

బాహుజ అంఘ్రిజ ముఖ విడంబనవత్ వనక్ = క్షత్రియులు కూర్చులు లోనగువాని పరిహాసమునకు (వెఱచి) యేనియు, కొలిచి = సేవించి (సేవచే ననుట), మను = జీవించెడు - విప్రధర్మంబుక్ = బ్రాహ్మణులవృత్తిని, తెలిసియైనక్ = ఎఱింగియేనియు, పూని = భారము వహించి (పూనిక గలవాడై), సంకటములక్ = ఇక్కట్లు వచ్చినప్పుడు...

రాజు బ్రాహ్మణుని గొప్ప యధికారమందు నియమించుకొనుటచేత మేలాందును; ఏల యన బ్రాహ్మణుడు తానుసంకటములలో నిలువక తప్పినచో తన్నుక్షత్రియకూర్చాడులు పహసింతురనియు, తనవలె రాజులకడ దొరలై సేవించు నితర బ్రాహ్మణుల వర్తనమును జూచి దాని నవలంబించియు, సంకటములయందు పూనికతో నిలిచి వానిని తొలగించును.

‘వనక్’ అని పక్షాంతరముగా చెప్పటలో ఒక్కొక్కటియు ఆతని పూనికను దృఢపఱచుటకు చాలు నని భావము. ‘విడంబన’—

‘ఇయ ఞ్చ తేన్యా పురలో విడమ్మనా । యదూఢయా వారణరాజహార్యయా
విలోక్య వృద్ధోక్ష మధిష్ఠితం త్వయా । మహాజనః స్తేరముఖో భవిష్యతి.’ కుమార.

‘విడమ్మనా పరిహాస ఇత్యర్థః’ - మల్లి. టీక.

‘కొలిచి మను విప్రధర్మంబు’ - మనునట్టి విప్రులయొక్క యని గ్రహించిన ఏకదేశాన్వయముగను, ఏవిప్రధర్మముచే కొలిచి మనుదురో ఆవిప్రధర్మము అని యన్వయించుకొనిన ఏకదేశాన్వయము కానేరదు. విరాట్పురుషునియొక్క ముఖబాహురూపాదమలనుండి క్రమముగా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య కూర్చులు జనించినారని శ్రుతి.

ఇచట ఊరుజనులను చెప్పమికి కారణ మరసి కొనునది.

ఉ. ఆయతీకాని కీకు మమరాలయముఖ్యము, లాతఁ డర్థతృ

ష్టా యుతుఁడై నిజోర్వి నగునప్పికిఁ దద్ధనముం దొరల్పి, రా
జాయతనంబుఁ జేర్చు; మఱి యట్టి దపథ్యము, కాన నొంటిగాఁ

డే యధికారి గావలయు, నించుక తిన్నను వాఁడె రూపఱుక్. 218

అమర ఆలయముఖ్యములు = దేవగృహములు లోనగునవి, ఆయతీకానిక్ = సీక్త ధన మార్జింపవలసిన వానికి, ఈకుము, ఆతఁడు, అర్థతృష్టాయుతుఁడు వి = ధనార్జనాకారో గూడుకొన్న వాడై, నిజ ఉర్విక్ = రాజయొక్క భూమియందు, అగునప్పికి = కలగునట్టి లోటునకు, తత్ ధనముక్ = ఆదేవాలయాదుల వైకమును, దొరల్పి = పూర్తి చేసి, రాజ ఆయతనంబుక్ = తేనియింటికి, చేర్చుక్ = పంపును, మఱి అట్టిది = అట్టిదైననో, అపథ్యము = అహితము, కానక్ = అగుటంజేసి, ఒంటిగాఁడే = ఏకాకియే, అధికారి = దేవాలయములమీఁదిదొర, కావలయుక్, ఇంచుక, తిన్నుక్ = స్వామిసార్తు ననుభవించినను, వాఁడె, రూపఱుక్ = నశించును.

సీక్త ధనమార్జింపవలసిన యధికారమును దేవాలయాదిధర్మాధికారమును రెంటిని ఒకనికే ఈకుము. ఆతఁడు, ధనార్జనక్తేనిభూమిలో నప్పినచెప్పనా, అనఁగా - అందుండే ధనార్జన లేక

పోయినా, దేవాలయాది ద్రవ్యమును ఆనష్టికి బదులుగా తేనియింటికి పంపును. కావున ఆయత్తాధికారములేని వానికి ధర్మవిచారణ యనుసొంటియధికారమే ఇచ్చు. అతఁడు చెడుబుద్ధి పుట్టి దేవాది ద్రవ్యమును కొంత హరించినా, వాఁడే చెడును; గాని అదేవాదిద్రవ్యము తాక్కొనుము చేరుగావున నీకుఁ జెఱుపు కలుగదు.

‘దేవద్రవ్యోపకీర్తి చ స భవే దపభావముకః

దేవద్రవ్యం స్వయం యేన భుక్తం స తు సదా భవేత్.

రసజ్ఞాదిధురః క్షుబ్ధః కష్టా సర్వాజదుఃఖితః.

శివధర్మోత్తరము.

‘ఆయతనము’ - ‘స్నేహ స్త దేవాయతనం జగము.’ కుమార 7. (5).

‘అయతి స్తు త్రియాం దైర్ఘ్య ప్రభావాగామి కాలయోః.’

మేదిని.

అయతికాఁడు = ధనార్జనము సేయువాఁడు—‘అయతికాఁడు వలయు నర । నాయవనక; వాని కల్ల నరులుం జేటుం, జేయఁ దలంతురు; దా నవ । ధాయకుఁడై కావలయు ధరణిపుఁ డతనికొ’ కాంతి. 2 (868). ‘తృప్తా’ - తృప్తే స్పృహపిపాసే ద్యే’ అను.

చ. మును దనసీమ చేసికొని, ముల్లిడి, గుద్దట వెండి చేనిమె

త్రనకయి వేరు వెల్లఁకియుఁ ద్రవ్వెడుకర్నకునట్లు, శత్రుతో

నెనసియ యైన దుర్గబలమే కొని యైన, నిజాత్మ చింత లే

క నెగడఁజేసి, లోన మఱి కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగుక. 219

మును = ముందుగా, తన - సీమ = తేత్రముగా, చేసికొని = స్వాధీనపఱచుకొని, ముల్లి ఇడి = సరిహద్దుగా ముండకంచెను నాటి, వెండి = తర్వాత, చేని మెత్తనకయి = పొలము మెత్తఁబడుటకొఱకు, వేరు వెల్లఁకియుక = మూలములును గడ్డలును, గుద్దటక = గుద్దటితో, త్రవ్వెడు - కర్నకునట్లు = సేద్యగానివలె, (రాజు) శత్రుతోక, ఎనసియయైన = కూడియే యైనను, దుర్గబలమే కొనియైనను = గడిదుర్గముల సేనాబలముచేతనే యేనియు, [మును తనసీమ = తన హద్దును, చేసికొని = రూఢిగా ఏర్పఱచుకొని, పదిలపఱచికొని], నిజాత్మ = తన మనస్సు, చింతలేక నెగడక = నిర్విచారముగా నుండునట్లు, చేసి, మఱి = పిమ్మట, లోనక = తనదేశములో, కంటక శోధన = త్కుద్రశత్రువులను వెలార్చుటను, చేయుట, ఒప్పగుక = తగును.

సేద్యగాఁడు ముందుగా పొలమును స్వాధీనముచేసికొని, తర్వాత దానికి ఎల్లఁగా ముండ వెలుగు నాటి, అనంతరము చేను దుక్కికి అలవడుటకై దానిని మెత్తఁబఱచుటకుఁగాను వేరు లును గడ్డలును గుద్దటితో త్రవ్వివేచును; అట్లే తేఁడును ముందుగా దేశమును స్వాధీనముచేసి కొని, ఎల్లలం గాపాడుకొని దానిపై బయటి రాజులు రాకుండునట్లుగా శత్రువులతో చెలిమి గావించియేని, తనదుర్గముల బలమునే ఆశ్రయించియేని, బయటిధయము లేనివాడై తనరాష్ట్రము లోని త్కుద్రశత్రువులను నిర్మూలించవలయును. - ఉపమాలంకారము.

ఇందు - పొలము, కర్నకుఁడు, కంపవెలుగు, గుద్దలి, వేరువెల్లకి, ఇవి యుపమానములు - వీనికి క్రమముగా - రాష్ట్రము, రాజు, చెలిమిసొందినవైరిరాజు - లేక - గడిదుర్గముల సేనాబలము, అధియోగము, కంటకులును, ఉపమేయములు. ‘సీమ’ - ‘సీమ సీమే ఇమే తేత్ర కూల మర్యాద

చూరఁపి.' నానా. * 'వెల్లఁకి' - 'వెడకి లేరాపోయి వేరు వెల్లఁకి' (గర్భమొందినకన్య విటుని కేడుకొనుట). తేర్పఱచు.

'అత్త' యత్న భృతి స్వాస్త్య స్వభావ పరమాత్మను । జీవ బుద్ధి శరీరమ్' - నానా.

'నూచ్యగ్గే తుద్రశత్రా చ రోమహస్తే చ కట్టక' అను.

క. మొదలనె యొరుదలకానిం | జెదరంగా నాడ కాత్తఁ జింతింపు; పదిం

బదిగ మృష యేని మఱి విడు | ముదస్తుంగా గాక యుండ నొక్కమతమునక.

ఒరుదలకానిక = కొందెగానిని, మొదలనె = తొలకనె, జెదరంగా నాడక = నీకడకు రాకయుండునట్లు, తూలనాడక, అత్తక = నీమనస్సులో, చింతింపుము = ఆరయుము, పదిం బదిగ = అన్నివిధములను నిశ్చయముగా, మృషయేని = వానిమాట అసత్యమేయైనచో, మఱి = అంతట, ఉద్రుక్తుఁగాఁగాక = పనినుండి తొలఁగింపఁబడినవానిని చేయక (వానిపనినుండి వానిని తొలఁగింపక), ఒక్కమతమున నుండక = ఒకపక్షముగా నుండునట్లు, విడుపుము.

కొందెగానిని అసత్యము పలుకుచున్నాడని నీకుం దోఁపఁగానే, తూలనాడి నీకడకు రాకుండం జేయకుము. వానిమాట సత్యమే కాదో నీమనస్సులో చక్కఁగా ఆలోచించి పయిగా పలుమాట పరిశోధించి అసత్యమే అని నిశ్చయ మాయె నేని వానిని వాని నియోగమునుండి తొలఁ గింపక పక్షాంతరముగా నుంపుము.

క. ధరణి నసాధ్యనగాటవు | లిరవుగ భూషీడ నేయునెటుకుల పొరుగు

ల్లెర వగు నస్థితూరుల | కెరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్లుయిన నురుక. 221

ధరణి = భూమిలో, అసాధ్య నగ అటవులు = సాధింపకకయ్యముగాని కొండలును అరణ్యములును, ఇరవుక = నివాససానములుగాఁ గలిగి, భూషీడ = రాష్ట్రమునకు బాధ, చేయు ఎఱుకుల పొరుగు ఊళ్లు = కావించునట్టి కిరాతులకు ప్రక్కనుండు గ్రామములును, ఎరవు అగు = అన్య లయిన (అనఁగా నీవాండు గానట్టి). అస్థితూరులకు = సిలిలేని వీరులకు, ఎరవుక = తాత్కాలిక జీవనముగా, ఇచ్చునది = ఇచ్చు, మిథము = వారును ఎఱుకులును పరస్పరము. ఎట్లెనక = ఏమయినను, ఉరుక = ఒప్పును.

చొచ్చి సాధింప కకయ్యముగాని పర్వతారణ్యములయందు నివసించుచు రాష్ట్రపీడ చేయు చుండునట్టి కిరాతుల నివాసములపొరుగు గ్రామములను, సిలిలేని పరాయితూరులకు తాత్కాలిక జీవనార్థము ఇచ్చు. ఆయెఱుకులును ఈతూరులను పరస్పరము ఏమయినను అనఁగా వారిచే వీరు మడిసినను వీరిచేతవారు కెడసినను నీకు మంచిదే.

'అస్థితూరులు' = ఒకచోట సేవలో కుదురుపడి నిరముగా నుండువారు గారు. 'పొరుగుళ్లు' - సామీప్యముచేత ద్వేషములు రాక మానవు. 'ఎరవుక' = కాశ్యతముగా ఇచ్చినచో వారును తద్వం శ్యులును తేనికే కంటకు లగుదురు. - 'కూరో వీర శ్చ విశ్రాంత' అను. 'సాంతంబులకుది సకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు' బా. శ. ౧౦ అనుశాస్త్రమునం గల బహుళ గ్రహణముచే మిథశ్చబ్రమునకు అవ్యయమునకు సలోప మువర్ణకములు. 'మిథోఽన్యోన్యం రహస్యః.' అను.

* చూ. నన్నెచో. 'పాఠక వేరువెల్లఁకియుఁ బండులు నొండులు' కుచూ. 6-35 చూ. నన్నెచోడ కవిత్వము పు. 168.

వ. విశేషించియు నపార్వతీయబలంబు లోనం గూడకయు రాజునకుఁ బ్రజాబాధ దఱుగ; దెట్లైన చెడదు వాపి వారలం జేకూర్చుకొనవలయు; నవిశ్వాసంబును విశ్వాసంబును, నలుకయు నెలమియు, నలివైరంబును నత్యానుకూల్యంబును, నల్పులగుట నల్పంబునన యగు; నెట్లంటేని. 222

విశేషించి = ముఖ్యముగా, అపార్వతీయబలంబు = ఆకొండవాండ్రునైన, లోనంగూడక ఉన్నరాజునకు = తనలో చేరనట్టిదేనికి, ... తఱుగదు = తగ్గదు, ఎట్లైన = ఏయిష్టానుసారం గాని, ... అవిశ్వాసంబు = నమ్మక లేమి (నమ్మమి), విశ్వాసంబు = నమ్మట, ... ఎలమి = ప్రీతియు, అలివైరంబును = ఎక్కువపగయు, ... అల్పంబునన = స్వల్పకారణముచేతనే....

శా. విల్లుం దానును భిల్లుఁ డొక్కఁ డదుగ, నిన్విం దింట దుగ్ధాన్నముక
భిల్లుం డన్యుఁడు వెట్ట, నార యుడుక నీవ్విడిచి, దొబ్బంచు వాఁ
డెల్ల న్వమ్ముగఁ జేసి, త న్ననుప రా, నెండే దెగం జూడఁగా
నుల్లంబై, 'చన నంపు, నార చెడు' నా, నూహించి పో నంపఁడే. 223

భిల్లుఁ డొక్కఁడు = ఒక్క బోయ, విల్లుం దానును = తాను విల్లు కేలఁ బూని, అరుగఁ = పోఁగా, భిల్లుండున్యుఁడు = వేటుబోయ, ఇంటఁ = తనయింట; దుగ్ధాన్నముకఁ = పాలతోడి యన్నమును, విందుపెట్టఁ = ప్రీతి పూర్వకమయిన భోజనముగా ఇడఁగా, వాడు = ఆయాగంతుకుఁడు, నార యుడుకఁ = (ప్రాయ్యమిఁద) నార యుడుకుచుండఁగా, వీడించి = చూచి, దొబ్బ అంచుకఁ = అది ఉడుకుచున్న మాంసమే యని తలంచి, ఎల్లఁ = తనకుపెట్టిన విందంతయు, వమ్ముగఁ జేసి = గణింపక, తన్నుకఁ అనుప రాకఁ = (విందుపెట్టిన బోయ) తన్ను పాగనంపుటకుఁ గూడరాఁగా, ఎండేని తెగం జూడఁగా ఉల్లంబు వి = వానిని ఎక్కడనో ఒక చోట తెగటార్చ నుద్దేశించినవాడై యుండఁగా, చనకఁ అంపును నారచెడుక నాకఁ = (పాగ నంపవచ్చిన యాభిల్లుఁడు) 'నన్నుఁ బంపుము' - అనఁగా - 'నే నింటికి పోయెదను. నాకు నెల విమ్ము - ఇంట ప్రాయ్యమిఁద నుడుకుచున్న నార ఎక్కువగా ఉడికి చిమిడి పోయెడును' అని పలుకఁగా, నూహించి = (ఆయాగంతుక భిల్లుఁడు తాను ప్రాయ్యమిఁద నుడుకుచుండం జూచి నట్టిది నారగాని మాంసముగా దని) యెఱింగి, పో నంపఁడే = అయన్న మిడినవానిని చంపక ఇంటికి పోవ నెలవొసంగ లేదా.

ఒకబోయ విల్లు కేలఁ బూని మిశ్రునింటి కరిగెను. మిశ్రుఁడు వీనికి తనయింట పాల తోడి యన్నము విందుపెట్టెను. ప్రాయ్యమిఁద కుండలో నార యుడుకుచుండెను. ఆగంతకుఁడు అది మాంస మనియు ఉడుకుచున్న దనియు తలంచెను. ప్రీతితో పెట్టినదెల్లగణింపక ప్రాయ్యమిఁది దానిని తనకు పెట్టఁ దాయెఁగదా యని ఆగంతుకుఁడు పగఁబూ నెను; పిమ్మట వానిని పాగ నంపుటకు ఆమిశ్రుఁడు కూడఁపోగా, విందు గుడిచినభిల్లుఁడు వానిని దారిలో తెగటార్చ నిశ్చయించుకొని పోవుచు, ఒక్కడె అందులకు ఉంకించు తఱిసి, మిశ్రుఁడు 'ప్రాయ్యమిఁద నార చిమిడిపోయెడిని, నాకుం బోవనెల విమ్ము' - అని పలికెను. అంత నాయాగంతుకుఁడు తాను మాంసమని తలంచినట్టిది నార గాని మాంసము గాదనియు తనమిశ్రుఁడు తన కేమియు కొడువ చేయలే దనియు తెలిసికొన్నవాడై వానిని చంపక ఇంటికి పోవుటకు నెలవిచ్చెను. అది దీనికి

శూర్యమందున్న (శ్లో) వచనములో చెప్పినట్లు ఆటవికులకు అల్పకారణంబుననే ఆవిశ్వాస విశ్వాసాదులు కలుగు, నన్నందులకు ఉదాహరణము.

క. ఆపాలకూటనే నిజ | మేపాటియుఁ దప్ప రాడిరే; నెరసునఁ గొం

తేపాటి గన్న నలుగుదు; | రీపని యెంత నక వెడఁగుటెడ నాటవికుల్. 224

ఆటవికుల్ = అడవిమనుష్యులు (బోయలు చెంచులు లోనగువారు), ఆపాలకూటనే = అక్షి రాన్నమనకే, అడిరేని = ఒకమాట పలికిరా, నిజము, ఏపాటియుఁ దప్పరు, నెరసునక = దోషము విషయమై, కొంత ఏపాటి కన్నక = ఎంత కొంచె మగపడినను, వెడఁగు ఎడక = వికృతపుబుద్ధి చేత, ఈపని ఎంత అనక = ఇది ఏపాటిపని యని ఆలోచింపక, అలుగుదురు = ద్వేషింతురు.

బోయలు చెంచులు లోనగు నడవిమనుష్యులు పాలన్నము పెట్టిన మాత్రాననే ఆపెట్టిన వారియెడ సత్యము తప్పుక ప్రవర్తింతురు. అయినను ఏయింతుక అతిక్రమము కనబడినను వెట్టి బుద్ధిచే - ఇది యొకతప్పా అని దానిని ఉపేక్షింపక పగపట్టుదురు - వారికి స్వల్పముననే స్నేహ ద్వేషములు కలుగు ననుట.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున, వైరి | మనుజుపతిమైతి దూతసమ్మానమునను,
గూర్చి దటిభృతిఁ గాల్వరకును, సపారిఁతోషికపు సేవ నెలమి రౌతులకుఁ గలుగు.

ఆటవికవశ్యకలన = భిల్లాదులయొక్క వశ్యస్థితి, సత్యమునక = వారియెడ మాట తప్పుమి చేత, కలుగును, వైరి మనుజుపతి మైతి = శత్రురాజుయొక్కచెలిమి, దూతసమ్మానమునను = అతని దూతను సత్కరించుటచేతను, (కలుగును), కాల్వరకు = కాల్పంట్లకు, గూర్చి = (తేని యెడల) అనురక్తి, తటిక = సమయమందు, భృతి = జీత మిచ్చుటచేతను, (కలుగును), రౌతులకు = ఆశ్వాశోహులకు, గూర్చి = తేని మీఁదప్రేమ, సపారిఁతోషికపు సేవక = బహు మానములతోఁ గూడిన కొలువు చేతనుం (గలుగును).

సత్యము తప్పునిరాజునకు ఆటవికులు వశ్యులుగా నుందురు, వైరిభూవుని దూతను సమ్మానించినచో ఆభూవుఁడు చెలిమివహించును, అనఁగా - దూతను సమ్మానించినచో దూతపోయి ఈరాజు గుణములను తనరాజునొద్ద పొగడి ఆయనను ఈతనికి అనుకూలునిం గావించును. కాలుబంట్లకు సమయాన జీత మిచ్చుచున్నయెడల వారు రాజునం దనురక్తులుగా నుందురు, రౌతులకు బహుమానములతోఁ గూడినకొలుపు పెట్టుచున్నచో వారు రాజుపై కూరిమి వహింతురు.

‘భృతి’ - ‘కర్తవ్యాకువిధా భృత్యా భృతియో భర్త వేతనమ్’, అను. ‘పారిఁతోషికము’ - పరిఁతోషము దీనికి ప్రయోజనము.

క. మే లగుఘోటకమును శృం | డాలంబును నాప్తసుభటునకె యిమ్ము; తటి
న్నే లగుమెలపున మందురఁ | బాలింపుము; దొరలపాలు పటుపకు మెప్పుడుక. 226

ఘోటకమును = గుట్టమును. శృండాంబును = వీనుగును. అప్తసుభటునకె = అప్తఁ డయిన జోదునకే ... మందురక = తటేలాను. మెలపునక = జాగ్రత్తతో....

ఉత్తమాశ్వమును ఉత్తమ గజమును నీయాప్తయోధునికే యిమ్ము. అందులన సమయము వచ్చినప్పుడు నీకే మేలు గలుగును. అనఁగా, దానిని ఆతఁడు నీసేవకే తెచ్చును. అశ్వకాలను గజ కాలను జాగరూకతతో కాపాడుము; ఎప్పుడును వానిని అధికారుల వశమున విడిచిపెట్టకు.

‘ఘోటకము’ - ‘ఘోటకేనీతి కురగ కురగ్నాశ్య కురజమా’ - అను. కుండ (=కొండము) కలిది కుండాలము (=వీడుగు).

తే. కార్య మొక్కడు గనిన మాత్సర్యముననొ

కండు గా దని ఖండించు; గ న్నైతింగి,

యిరువురను గా దనక కొల్వు విరిసి, మీఁద

నల్లవాఁ డెన్ని నది సేయ నగు శుభంబు.

227

మాత్సర్యమునక = ద్వేషముచే. కన్ను = జాడను. కొల్వు విరిసి = సభను చాలించి.

ఒకఁడు ఒకపనిని సరిగా కనిపట్టి సభలో నీకు తెలుపఁగా, వానిమీఁది ద్వేషముచే మఱి యొకఁడు దానిని కా దనెనని, అజాడను కనిపట్టి ఆ యిరువురమంటలను నిషేధింపక, సంభావించి, పిమ్మట ఆమొదటి వాఁడు చెప్పినదానినే అవలంబించినచో మేలు కలుగును.

క. పగ వెలిఁ గొని, లో దస్యులఁ | జిగిరింపఁగఁ జేసి, నృపతి చిక్కునడఁ బను

ల్లెగి సేయక, తొరే ది | కుక్క నడతు రశంక నల్లకొని దుస్సచివుల్. 228

దుస్సచివుల్ = చెడుమంత్రులు, వెలిక = రాష్ట్రమునకు బయటనున్న, పగ = ద్వేషమును (ఒండె - ద్వేషిని), కొని = వశపఱచుకొని (పా. కని = తెలిసికొని), లోక = రాష్ట్రము లోపల, దస్యులక = దొంగలను, (కొల్లగాండ్ర ననుట), చిగిరింపఁగఁ = వర్ధిల్లునట్లు, చేసి, నృపతి, చిక్కుపడక = రాజు తమకు వకుఁ డగునట్లుగా, పనుల్ = తాము చేయవలసినరాజకార్యములకు, తెగి = తటాలున చేయక, తామే, దిక్కుగఁ = శరణముగా, అల్లకొని = అంతటం బ్రవేశించి, అశంక = నిర్భయములై, నడతురు = వర్తించురు.

దుష్టసచివులు తమయేలికమీఁదికి రాష్ట్రముబయటివైరిరాజులను రేపి, రాష్ట్రములోపల కొల్లగాండ్రను పెంచి, రాజును తమచేతులలో ఇటువలెనునట్లు చేసి, అతనికి తాము తప్ప వేఱు రక్షకులు లేనియట్లుగా చేసికొని, భయములేక వ్యవహరింతురు. వారి నేమి చేయవలయునో అతం యందు చెప్పినాఁడు.

“పగ. వై. వి. 1. విశోధము; విశోధి; ‘క. మనకు’ | ఒగ యింద్రుఁడ కాఁడె యెల్ల భంగులఁ దలఁపక.’ నిర్వ. ౫. అ.”

క. ఇప్పింతు రాత్తవశులకుఁ | దప్పింతురు పరుల; కార్పి తప్పింతురు; రా

జిప్పిది వాఁడె యని వే | చెప్పినఁ బెఱవారు నమ్మి చేరకయుండక. 229

దుష్టసచివులు ఆత్మవశులకు = తమకు వశమయినవారికి, ఇప్పింతురు, - మఱియు నేమి సేయుదు రనఁగా, - అర్పి = అడించి = రాజుచేత మాటయిప్పించి, తప్పింతురు = రాజు దానిని నెఱవేర్చక యుండునట్లు చేయుదురు. వే = త్వరగా, నమ్మి;...

దుష్టసచివులు తమవారికి రాజుచేత ఇప్పింతురు. ‘రాజు ఇట్టివాఁడు నుమా, కేవలము అయోగ్యుఁడు’, అని తాము చెప్పినచో సాధువులు నమ్మి రాజుకడ చేరకయుండుటకై ఇంకను ఏమేమి చేయుదు రనఁగా—తమవారు కానియన్యులకు రాజుచేత మాటయిప్పింతురు, మాటయిప్పించి దానిని చెల్లొంపనీయురు.’

‘అర్పి’ - ‘అడోడుకూడుల డకారంబునకుం జుక్కు పరంబగునపుడు రేఫం బగు’—బా. వ్యా. క్రి. (81).

ఆ. వాడిఁ బొదలు జతరనై శ్వాసరుడు గఫ. ప్రముఖదోషయుక్తి బలిమి చెడిన,
వెలి మహాషధంబు బల మిచ్చుగతిఁ బ్రతిసేయవారిమదముఁ జెఱుచుఁ బరుడు.

వాడిఁ = శైశ్వముతో, పొదలు జతరనై శ్వాసరుడు = చరిల్లుచున్న యువశాస్త్రి, కఫ ప్రముఖదోషయుక్తికా = శైష్వము లోనగు దోషములయొక్క హాడికచేత, బలిమి చెడిన = మందము కాఁగా, వెలిమహాషధంబు = బయటి గొప్పమందు (సొంటియేని), (జతరాగ్నికి) బల మిచ్చుగతిఁ, ప్రతిచేయఁ = బదులుగా పరునొకని సమర్థుని నియమించిన, పరుడు = ఆ యితరుడు, వారి మదముఁ = వారిపొగరును, చెఱుచుఁ = ఆఱుచును.

చక్కఁగా దీపించుచుండిన జతరాగ్ని కఫాదిదోషప్రకోపముచే మంద మయినప్పుడు బయటిమందు ఆదోషము నణచి ఆహంద్యమును పోనడచి వెండియు జతరాగ్నికి దీప్తి కలిగించునట్లుగా, తేఱు తన కపప్రవకారులైన దుష్టసచివులసానములో సమర్థు నొకని యొగ్గుని నియమించిన, ఈనవీనుడే వారి నణచి రాజును తొంటియట్లు దేజరిల్లం జేయును, — ఉపమా లంకారము. రాజు జతరాగ్నివలె, దుష్టసచివులు కఫాదిదోషములవలె, సమర్థుడగు నవీనసచివుడు మందువలె - నని తెలివిడి. - 'అథ శుక్తి మహాషధమ్' ఆము.

'వీచణ్డబక్షీ జతరోదరతుణ్డమ్', 'అగ్నిరైశ్వానరో వహ్నిః' ఆము. 'దోష'—

'వాయుః పితృం కఫ శ్చేతి త్రయో దోషా స్సమాసతః;

వికృతాఽవికృతా దేహం ఘ్నన్తి తే వర్తయన్తి చ

'రోగ స్తు దోషవైషమ్యం దోషసామ్య మరోగతా.'—వాగ్భటము

వాతపిత్తశ్లేష్మములకు దోషము లని పేరు; అవి సమముగా నుండిన రోగ ముండదు, వానిలో నేదేని మితిని మీఱిన, రోగము కలుగును. కఫప్రకోపముచే అగ్నిహంద్యము కలుగును, - 'శ్లేష్మాగ్ని సదన ప్రసేకాలస్య గౌరవమ్,' 'వాగ్భటము - (వృద్ధ స్తు కరుణే అని అధ్యాహర్యము.)

వ. వారిమిగిలి ప్రతిసేయనె ట్లంటేని.

231

ఆదుష్టసచివుల నతిక్రమించి వేఱొకనిం దెచ్చి వారికి ఉద్దిసేయుట యెట్లనఁగా,—

క. భండారముతో హయమద | శుండాలఘటాలి దనదు సొమ్మె, పాగా

నుండిన, నాతడ వాయదె | పండితుడును బిరుదునై న పతికిని బయలై. 232

పండితుడును = ప్రజ్ఞావంతుడును, బిరుదును = వీరుడును, వినపతికిఁ = అగురాజునకు, భండారములోఁ = బొక్కసములో, హయమదశుండాలఘటాలి = గుఱ్ఱములయు మదపుత్రేనుఁ గులయు సమాహముల వరుసలు, తనదు సొమ్మె = తన ధన మై (తనస్వాధీనమై), పాగాఁ ఉండిన = తదేలాలో ఉండినయెడల ['పాగా యనఁగా నశ్వపంక్తి విరాజిల్లు' ఆం. భా. (౧౯౬)] ఆ తడఁదప్ప సచివులవలని యా నిరోధము, బయలై = బట్టబయలుగా, పాయదెఁచాదా.

ప్రజ్ఞావంతుడును పరాక్రమియు నైనరాజునకు తనబొక్కసమును తనగుఱ్ఱపుబాదల తదే లాలాను, తనయేనుగుకండములయొకరాలును తనకుస్వాధీనముగా నుండఁగా, ఆదుష్టసచివుల వలని నిరోధము మాయమైపోదా! అనఁగా రాజు చతురంగబలమును వశములో నుంచుకొన్నచో ఆదుష్ట సచివులను ఆబలములచేత పట్టించి కెప్పించి, తగిన దండన నేయవచ్చును కదా! అనఁగా రాజు ఎప్పుడును దండును తనవశములో నుంచుకొన్నచో దుష్టనిగ్రహసమర్థుడగును - అనెట.

క. కడుపున నొకకడి దటిగినఁ | జెడఁ జూచుట, కాక పలికిఁ జెలియుం గలఁదే!
ఒడిదండ విడువఁజెల్లనే! | నడప వలయు నేర్పినట్లు నమ్మకయే కృపన్. 233

కడుపున [పా. కడుపునకుఁ భోజనమునకు,] ఒక - కడి=కబళము. ఒడి=ప్రక్క-
నుండి, దండ=పట్టువడినవాని భుజము... [ఒడిదండ - పా. ఇద నని]. 'విడువ' - పా. విడువం.

అధికారులు తమజీవనమునకై తేనిం గొలుతురు, వారిరాబడిలో ఏమాత్రము తగ్గించినను
ఏలికను చెఱుప యత్నింతురేగాని, వాస్తవముగా ఆతనికి మిత్రులు గారు; వారిదౌష్ట్యము
భరింపలేక వారి నణచినను వారిని స్వతంత్రులుగా పోషియఁగూడదు; పట్టికట్టిన దొంగను దండ
విడిచిన, వాడు తప్పించుకొనిపోవును. అట్లు పోషియక వానిదండను పట్టుకొనియే వానిని సేర్పుగా
నడిపించుకొనిపోవునట్లు వారిని నడుపుచుండవలయును. వారిని మరల నమ్మకయే వ్యవహరించుచు
నుండవలయును. జీవనభంగము చేయక దయతో కాపాడుచు నె యుండవలయును.

చ. ఒకటికి రోయకుంటఁ గను మున్నవియుం, ద్రుపదుండు మారణే
ప్రికిఁ బసిఁ జూపి వేడ, మునిసింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్పుఁ బం
డొకఁ డపవిత్ర భూమిఁ గని యొల్లక యే జనుఁ దా గ్రహించె రో
యకనియెఁ. దాన న ల్లెఱుంగ నొక జనుసర్వముఁ గాన శక్యమే? 234

ఒకటికి = ఒక యశార్యమునకు, రోయక ఉంట = ఏవగింపక యుండుటను, కని =
ఎఱింగి, ఉన్నవియు = కడమవర్తనములను గూడకనుము = ఊహించుకొనుము, (అది ఎట్లన-)
ద్రుపదుండు, = ద్రుపదరాజు, మారణ ఇష్టికి = ఒకానొకనిచంపుటకై నయజ్ఞమునకై, పసి =
గోగణమును, చూపి = (ఇచ్చెదనని) చూపించి, వేడ = ప్రార్థింపఁగా, మునిసింహుఁడొకండు =
ఒకానొకమునీం ద్రుడు (ఉపయాజుఁడనుమునీం ద్రుడు తాను ఆయజ్ఞమును చేయించుటకు ఒప్పు
కొనక), అన్న = తనశ్రేష్ఠభ్రాత (యాజుడు), వేల్పు = ఆహారముచేయును, (అది యె
ట్లనఁగా), పండొకఁడు = ఒకపండు, అపవిత్ర భూమి = అశుచియైన సేలయందు, కని, ఏ =
సేను, ఒల్లక = దానిని గోరక (పుచ్చుకొనక), చన = పోఁగా, తా = మాయన్న, రోయక =
ఏవగింపక, గ్రహించె, అని అనెకానక = అని చెప్పినాడు గావున, అట్లు = ఆప్రకారము
ఒకటి చూచి కడమ యన్నియు, ఎఱుంగ నొక = తెలిసికొవలయును, అంటియకాని, చను
సర్వము = జరుగుచుండునమస్తమును, కానక = చూచి యెఱుంగుట, శక్యమే = సాధ్యముగాదు.

ఈకథ భారతము, అదిపర్వము సప్తమాశ్వాసారంభమునం గలదు:—ద్రుపదరాజు వ్రోజా
చార్యుం జంపఁగల కుమారుడు తనకు జనించునట్లు తనకై యొక క్రతువు చేయు మని, లక్ష
గోవులను దక్షిణ ఇచ్చెద నని, యాజోపయాజు లనుమునిభ్రాతలలో నుపయాజుని వేడఁగా,
అతఁడు తాను అపారగక్రతువును చేయుటకు ఒప్పుకొనక, తనయన్న యాజుడు చేయు నని
చెప్పెను. అనంతరము యాజుడు ద్రుపదప్రార్థకుఁడై ఆక్రతువుం గావించెను. దానిచే అగ్ని
కుండమునుండి భృష్టద్యుమ్నుఁ డుద్భవించెను. అన్న చేయు నని తా నెఱింగినందులకు తార్కా
ణగా ఉపయాజుడు ద్రుపదునికి ఈకథను చెప్పెను.—ఒకటి చూచి కడమ యెల్ల నూహించు
కొనవలయు ననుట.—అనంతరస్థావము.

క. ఏక జడరునఁ గి డెన్నిన | వాఁ డని, జయ మైన, హింస వదలి కొనుము శ్రీ
పోడి; యహి యేమి గొఱ బ | ల్యాడి నెడిన, నట్టిదయకు వైరియు నన్ముక. 235

ఎడరునక = ఇక్కట్టులో, కీడు ఎన్నినవాడు = చెట్ట చేయఁ దలపెట్టినవాడు....జయము
 వివక = నీకు ఆయిక్కట్టు తీటి గలుపు కలిగినంతట. హింస = (అకీడు దలచిన వానిని)
 చంపుట.... శ్రీ పోడి = నీరియొక్క సొంపును, కొనుము = హరింపుము. అహి = హము.... పల్వాడి =
 కోఱల తేజము...

నీయిక్కట్టులో నీకవడు చెఱుపు నేయ నుద్యమించునో వానిని, నీకు ఆయిక్కట్టు తప్పి
 గలుపు కలిగినంతట, హింసింపకుము. మఱి వానినిరిమాత్రము కైకొనుము, అంతట వాడు
 మద మఱగి, కోఱలు వెఱకిన పామువలె మఱేమియు కీడు చేయలేక పడియుండును. అట్టి
 నీదయకు నీవైరియు నిన్ను నమ్మును, నీపక్షము వాడే యగును. - దృష్టాంతాలంకారము, దుష్టుని
 ధనమును హరించుటకును పాముకోఱలు పెఱుకుటకును బింబ ప్రతిబింబభావము.

‘కృతి దృష్టాంతము బింబ । ప్రతిబింబతః గీర్తి నీదె; ప్రభ చంద్రునిదే.’ ఆలం.

‘ఎడరు నా సందు క ట్టెసఁగుచుండు’ ఆం. భా. ౨ (3౨).

‘పోడిమహి’ అని పూర్వముర్తము, సంధిప్రశస్తముగాదు; పోడి = పోడిమి - ‘చచ్చి
 యుంబోడి దొఱఁగ కన్నవాడు’ భార. స్త్రీ. ఆ. ౨.

తే. దేశవైశాల్య మర్థసిద్ధికిని మూల, మిల యొకింతైన, గుంటకాల్యలు రచించి,

నయము పేదకు నరిగి గోరునను నొసంగి, ప్రబలజేసిన నర్థధర్మములు పెరుగు. 236

దేశవైశాల్యము = రాష్ట్రపు విరివి, అర్థసిద్ధికిని మూలము = ధనప్రాప్తికి కారణము, ఇల
 ఒక ఇంత వివక = చిన్నభూప్రదేశములకు సయితము, గుంట కాల్యలు = చెఱువులను పంటకాలు
 వలను, రచించి = త్రవ్వించి, పేదకు, అరిగి = ధనరూపమైన పన్నునందు, గోరుననుక = సస్య
 రూప మయిన పన్నునందును, నయమును ఒసంగి = సులువు అనుగ్రహించి, ప్రబలక = పేద
 వర్ధిల్లునట్లు, చేసినక, అర్థధర్మములు = అర్థము ధర్మము రెండును, పెరుగుక = అతిశయించును.

దేశ మెంత విస్తీర్ణమయిన అంత ఆదాయ మెక్కువ. ఆదాయమునకుఁగాను ఎంతచిన్న
 భూభాగమందైనను జలాధారములు నిర్మించి పంటకాల్యలు త్రవ్వించవలయును. పేదకు అరి
 గోరులు ఇతరులకన్న తక్కువగా నిర్ణయింపవలయును. అట్లు చేసి వానిని వర్ధిల్లజేసిన, వానివలన
 నిండుగానే అరిగోరులు వచ్చును. వానిని బాగుచేసినధర్మముకూడ తేనికి అబ్బును.

తే. ప్రజ నవసి చన్న చిలువ, కప్పసులఁ గొలుచునప్పి, యిండ్లింధనంబుల కాయె, ననెడి

కలనిన క్రైన్ యధికారిగల నృపతికి నేడు దీవులు గొన్న సమృద్ధి లేదు. 237

ప్రజ = కాపులు, నవసి = వాదారుపడి, చన్నక = సేద్యము మానుకొని పోయిన తర్వాత,
 పిలువక = వారలను మరల రప్పింపక, ఆపసులక = వారు వదలిపోయిన గోగణమును, కొలుచుక =
 ధాన్యమును, అప్పి, ఇండ్లు = వారిగృహములు, ఇంధనంబులకుక = వంటచెఱుకులకు, ఆయెక =
 పనికివచ్చెను. అనెడు - కలనినక్క = రణరంగజంబూకము... ఏడుదీవులుక = సప్త ద్వీపములును
 (పుణిది అంతయు ననుట), కొన్నక = జయించినను, సమృద్ధి = సంపద, లేదు = ఉండదు.

నష్టపడి సేద్యములు మాని పసులను ఇండ్లను ధాన్యమును వదలుకొని పోవుజనులను అధి
 కారులు ఉపేక్షింపఁ గూడదు. వారిని రప్పించి సాయపడి సేద్యమునకు సులువు లొసఁగి,
 కోల్పోనం జేయవలయును. అంతియకాని వారిని రప్పించి అడుకొనక పసులను ధాన్యములను
 అప్పి వారియిండ్ల కలవ వంటచెఱుకుగా నుపయోగింపవచ్చు నని సంతసించునధికారిని కలనినక్క.

యనుట - అట్టి అధికారులున్న ప్రజలు త్వరలో చెడిపోవుదురు, రాజనకు అయితీయు త్వరలో కేసున్న యగును. అట్టివారిచేతిలో ఏడు దీవులను జయించియిడినను తేనికీ సంపద కలుగదు. ఒకపాటి రాష్ట్రమునలన కలుగదని చెప్పవలయునా? అధికారిని కలనినక్క యనుట లోకోక్త్యలంకారము.

మ. స్ర. ఉరవోచాగంబు భోగం బుభయము నొకపా లుగ్ర సేనావనార్థం
బిరువా ల్నిండారుబండాారిలు చొర నొకపా లిట్లుగా నాయ మొప్పుం,
జరదృష్టి నై వ్విరిపక్షేక్షణము సచివపష్టస్వపక్షేక్షణంబుం [238
ధరణీనాథం దొనర్పం దగుఁ, దగుఁ దునుమం దస్మ-రాలిన్ని జోర్విక.

ధరణీనాథంబు = రాజు, ఆయము = తనయాదాయము, ఉరవు=గొప్పది, బొచాగంబు= అగునట్టిత్యాగము, భోగంబు = స్వాసుభవము, ఉభయమునకు = అను నీ రెండింటికని, ఒక పాలు = నాలనభాగము, ఉగ్రసేనా అవన అర్థంబు = తీక్ష్ణమైనదందుయొక్క రక్షణకొఱకు, ఇరువారీ = రెండుపాళ్లు, (అనగా అయితీలో సగము), నిండారు బండారు ఇలు=నిండియుండు భాండాగారము, చొర = ప్రవేశించుటకు, ఒకపాలు = నాలనపాలు, ఇట్లుగాక, ఒప్పక = వినియుక్తము కాఁగా, చరదృష్టిక = చారు లనెడి చూడ్కిచేత, వైరి పక్ష తక్షణము=కరువుల యందు అనురక్తులగువారిని 'చూచుటయు, సచివ పష్ట స్వ పక్ష తక్షణంబుక = మంత్రులు అటవ యంగముగాఁ గల తనపక్షమువారిని (అమాత్యాది వడంగములను - పా. 'సచివముఖ్య') చూచుటయు, ఒనర్పం దగుక = చేయవలయును, నిజ ఉర్విక = తన భూమియం దుండునట్టి, తస్మర ఆలిక = దొంగలసమూహములను, తునుమం దగుక = సంహరింపవలయును.

రాజు తనయాదాయమును సమముగా నాలుగుపాళ్లు చేసి, అందు సమృద్ధమైన త్యాగమున కును స్వాసుభవమునకును ఒకపాలును, జైత్రములగు చతురంగబలముల భరణార్థము రెండు పాళ్లును, సకల ధనసమృద్ధమయిన బోక్సను నిండించుటకు ఒకపాలునుం గా, వినియోగము నేయవలయును; చారులమూలముగా, వైరిపక్షమువారియొక్కయు, తనమంత్రులు మొదలయిన వారియొక్కయు, రహస్యవృత్తమును పరికించుచుండవలయును. తనరాష్ట్రములోని దొంగలను తును మాడవలయును. 'చాగంబు'—త్యాగశబ్దమునకు వై. 'త్యాగో విహాపితృ దాన ముత్సర్జన విగర్జనే' అమ. 'ఇరువారీ' - ద్విగువు. - 'ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగ నగు, మిశ్రం బునకుఁ గాదు' బా.వ్యా. స. ౧౨. 'బండారు' - బండారము - 'భణ్డారశబ్దవైకృత' మని వీతా రామాచార్యులవారు; కాని భణ్డార శబ్దము సంస్కృతములో నెచటం గానిపింపదు; భాణ్డార శబ్దము ఆస్తిలోఁ గలదు కావున బండారము భాండారశబ్దమునకు వైకృతము గానోపు. తెనుఁగున సిద్ధసమాసములయందు కొన్నిచోట్ల 'భండార'యని యున్నది. కాని ఆప్రయోగములు విచార ణీయములు. 'చాతుర్యములు లేవే కారదాభండార వారకార క్రికఁ జొరవుగాక' - నరస రాజీయము. ఇట్టి ప్రయోగములనే వీతారామాచార్యులవారు లక్ష్యములుగాఁగొన్నారు గావలయు. ఇటు 'కారదా భాండార' అనియు పఠింప వలను కలదు. స. క. సం. లో 'భాణ్డారిక' శబ్దము కలదు; దానికి 'భాణ్డ మిచ్ఛతి' అని వ్యుత్పత్తి దత్తము.-'ఆయము' - 'అర్థాగమో భవే దాయః' - అపస్తంబ శ్లోకః పుకః | చార శ్చ గూఢ త్తరుషః - అమ.

ఇప్పద్యమున తృతీయపాదమున పూర్వపాతమున యులిడుప్రము.

క. లాలన నారతులగమి నేలి, తెలిసి మ్రుచ్చు, నాజ్ఞ యిడ కఠండు చెఱు

బో, లాఁతి నిడ, నయశ మెంతే లేవదె శూలపుఘనణిజ్ఞాన్యమునన్.

లాలన = బుజ్జవముతో (బహుమతులతో), ఆరక్షులగమి = కలవరల సమాహమను, ఏలి = పోచి, (వారివలన), మ్రుచ్చు తెలిసి = దొంగను తెలిసికొని, అజ్ఞ యిడ = దండన చేయక అసడ్డచేసినయెడల, అతఁడు = ఆ దొంగ, చెఱు = కారాగృహమునుండి (పా. పెఱు = కూలమునుండి), తప్పించుకొని, పో = పోయినయెడల, లాఁతి = అన్యని, ఇడ = (వానికి బదులుగా ఆరకులు) చెరలో నుంచినచో, శూలపుఘనణిజ్ఞాన్యమున = కొఱుత నూల కాయుడైన వణిజుని వైచిన విధమునంబోలె, ఎంతేని = మిక్కిలి యధికముగా, అయకము = అపకీర్తి, లేవదె = అల్లకొనదా.

ఆరకులను బహుమతులతో బుజ్జగించి వారివలన దొంగను తెలిసికొని వెంటనే వానిని దండింప వలయును. అట్లు చేయక వానిని తెలిసినవెంటనే చెఱయందుమాత్ర ముంచి, దండన విధించుటలో ఆలస్యము చేసినచో, వాడు ఈలోపల కొఱుతప్పించుకొని పాటిపోవును. పోనిచ్చిన యజాగ్రత్తకై తమ రాజు దండించునని వెఱచి ఆరకులరులు మఱి యెవనినైనం చెచ్చి చెఱ నుంతురు. ఆమార్పు తెలియక రాజు దండన విధించిన, అదండనకు ఆబరులువానిని పాత్రము సేయుదురు. ఇట్లు జరిగిన కొఱుతను వైవఱుడిన లావుపాటిపెట్టి న్యాయంబునంబలె రాజునకు అమితమయిన యపకీర్తి కలుగును. కావున దొంగ దొరకినవెంటనే వానిని దండింపవలయును. — ఉపమాలంకారము.

పంచమపాతక పట్టణంబులో, అవకతవక ప్రభువుకడ, నొకఁడు తాను ఇల్లుకట్టుకొను టకు మట్టిగోడ పెట్టుకొనఁగా, వర్షముగురిసి గోడ కూలిపోయిన దనియు, అపరాధిని దండింప వలయుననియు, మొఱుయిడెను. ఈ తప్ప ఎవరి దని రాజుగఁగా, మేఘుని దని అవివేకపుఁ బ్రధానము చెప్పెను. మేఘుని కొఱుతవేయుఁ దని రాజు కలారులకు ఆజ్ఞాపించెను. 'పొగవలన మేఘుఁ డయినాఁడు, పొగది తప్పగాని మేఘునిది గాదు,' అని ఆరకులు చెప్పిరి. 'పొగను కొఱుత వేయుఁ దని రాజు ఆజ్ఞాపించెను.' 'పొగకు కారణము కుమరయోవము' అని యొకసభ్యుఁడు చెప్పెను. 'అవమాను వేయుఁడు' అని రాజు ముదల యిడెను. 'అవము లేదు, దానిని బెట్టిన కుమర్తి యున్నాఁడు' అని మఱియొక సభ్యుఁడు చెప్పెను. అంత కుమర్తి కాజ్ఞ ఆయినది. కుమర్తి - 'అయ్యా! వారియింటి పెండ్లి, నేను అరివేణికుండలకై ఆవ మిడిలిని, మీరు పెండ్లికమానుని వైవ వలయును గాని, నన్ను వైచెద రేమి?' అని యారకులతో వాదించెను. వారిమాట రాజుతోఁ జెప్పఁగా రాజు పెండ్లికమానుని కాజ్ఞ యిడెను. పెండ్లికమానుని పీటమీడినుండి కొర్తికిం గొని పోయిరి. అతఁడు కొర్తిం జూచి—'అయ్యా, కొఱు లావుగా నున్నది, నేను సన్న పాటివాఁడను, నన్ను వైచెద రేమి?' అని వాదించెను. ఆవాదమును ఆరకులు రాజుతో చెప్పఁగా, రాజు ఆలో చించి, 'అవును, ఆకొర్తికి తగిన లావుపాటి వానినే వైవవలసినది, ముమ్మాటికి ఇదే పెలవు. మఱి రాకుఁడు.' అని ముగించెను. అంతట ఆరకులు లావుపాటివానిని పెట్టి నొకనిని కొర్తికడకుం గొనిపోయిరి. అతఁడు ధన మిచ్చెద నన్నను 'మేము రాజాజ్ఞ మీఱుదుమా? లంచము గొందుమా? ధర్తపాపన జరుగవలదా?' అని వాదించి వానిని కొఱుతం దివిచిరి. — ఇ దయ్యా శూలపుఘనణి జ్ఞాన్యము.

చ. ఎఱుంగ నగుక్ స్వకక్తి నవనీశుడు నాలుగుపార్ల మూడుపా,
 యెఱుంగక మోచినట్టిను కిష్టసుహృత్తతి దెల్ప నొక్కపా,
 తెఱుంగ నగు స్వయాధ్యమతి, నిట్లు నిర్వాహుఁడైనఁ జేయు నె
 త్తటి విపదుగ్రదండపరతంత్రుఁడు గాక చిరంబు రాజ్యముక. 240

అననీశుఁడు = రాజు. నయాధ్యమతిక్ = నీతిచేత ధనవంతమైన (నీతినిపుణతకల) తెలివితో, నాలుగు పార్లక్ మూడుపార్లు = (తెలిసికొనలసిన) విషయములలో ముప్పాతిక పాలు, స్వకక్తిక్ = తనసొంత ప్రజ్ఞచేత, ఎఱుంగ నగుక్ = తెలిసికొనలయును. ఎఱుంగక మోచినట్టి పనికిక్ = తత్త్వము తెలియక సంభవించిన పనింగూర్చిన, ఒక్కపాలు = ఆశేషించిన నాలవ భాగమును, ఇష్ట సుహృత్ తతి తెల్పక్ = ఆప్త మిత్ర బృందము తెలుపఁగా, ఎఱుంగ నగుక్ = ఇట్లు = ఈవిధముగా తెలిసికొనుచు, ఎత్తటిక్ = ఏసమయముందును, నిర్వాహుఁడు ఐనక్ = స్వాధీమానములేనివాఁడాయెనా, విపత్ ఉగ్రదండ పరతంత్రుఁడు = ఆపదలకును క్రూరదండ నకును ఆధీనుఁడు, కాక, చిరంబు రాజ్యముం జేయును.

రాజెప్పుడును నీతిమార్గమును వదలఁగూడదు. ఎఱుంగవలసిన విషయములలో ముప్పాతిక పాలు తానే స్వయముగా ఎఱుంగవలసినది, అప్పటికిని తెలియక సంభవించిన విషయములం గూర్చి ఆశేషించిన నాలవపాలు ఆప్తమిత్రబృందమువలనం చెలిసికొనవలయును. ఇట్లు చేయుచు తన మతిమే జరుగవలయు ననుదురభిమానము ఎప్పుడును వహింపక, తనకు ఆపద లయినచో పరాధీనుఁడునుం గాక, దండన చేయుటయందు ఉగ్రత వహింపకయు నుండెనేని చిరకాలము గుఱుముగా రాజ్య మేలును.

తే. క న్నొకటి నిద్ర వోఁ బెఱకంట జాగ

రంబు గావించు భూరుహాగ్రంబుమీఁది

యచ్చభల్లంబుగతి భోగ మనుభవించు

నెడను బహిరంతరరులపై దృష్టివలయు.

241

(రాజునకు), భోగము అనుభవించు నెడను = (రాజు) భోగములను అనుభవించుచు ఉండు నప్పుడే, కన్న ఒకటి నిద్రపోక్, పెఱకంటక్ = రెండవకంటితో, జాగరంబు = మెలఁకువ, కావించు - భూరుహ అగ్రంబుమీఁది అచ్చభల్లంబు గతిక్ = చెట్టుకొనమీఁది యెఱుంగు బంటి విధమున, బహిః అంతః అరులపైక్ = బయటి (తనదేశమునకు వెలుపలి) శత్రువుల మీఁదను (తన దేశము) లోపలి శత్రువులమీఁదను, దృష్టి వలయుక్.

ఏవిధముగా యెఱుంగుబంటి చెట్టుకొనను పరుండి ఒకకన్ను మూసి నిద్రించుచునే ఒక కన్ను తెఱచి మేల్కొనియుండునో, ఆవిధముగా రాజు రాజభోగముల ననుభవించుచునే వెలి శత్రువులమీఁదను లోపలిశత్రువులమీఁదను దృష్టి యుంపవలయును. రాజు భోగములను అనుభవించుచు ప్రమత్తుడై యుండునేని అంతశ్శత్రువులను బహిఃశత్రువులను అతనిం దెలిసిండుదు, అవిషయమున రాజు జాగరూకత కలవాడై వాని నెల్ల నెఱుంగుచు రక్షించుకొనుచు నుండవలయును. - భోగము అనుభవించుట ఒకకంట నిద్రపోవుటవలె, అంతర్బహిఃశత్రువులను కనుపెట్టియే యుంటు ఒకకంట జాగరము నేయుటవలె, రాజు భల్లూకమువలె నని యుపమ.

‘అథ భల్లకే ఋతఃచృగ్ల భూలాకాః’ అను.

ఉ. అక్షరపక్షపాతమున నధము నూళ్ల నొసంగ, నుబ్బున
భిక్షుజటాధరాదికులు భిన్న నిజవ్రతు లొడు; నైనదు
ర్భిక్షురుజా శిశుచ్యుతులు పెక్కగు; భక్తియ చాలు, బానఁ ద
త్ప్రభుభితత్వ మేయఘముఁ దార్పదు, శంకఁ దలంగు మయ్యెడకో. 242

అక్షరపక్షపాతమున = విద్యయందలి స్త్రీలిచేత, అర్థము = ధనమును, ఉళ్ల = గ్రామములను, ఒసంగ = ఇచ్చినయెడల, ఉబ్బున = గర్వించి, భిక్షు జటాధర ఆదికులు = సన్న్యాసులు జడదారులు లోనగువారు, భిన్న నిజవ్రతులు = చెడిన తమ నియమము కలవారు, బొడురు, విసక = వారట్లగుటచేత, (దేశములో), దుర్భిక్షు రుజా శిశుచ్యుతులు = కఱవులు రోగములు బాలమరణములు, పెక్క అగు = పెల్లగా సంభవించును, (కావున, వారియందు), భక్తియ = పూజ్యభావమే, చాలు, (అంతియకాని వారికి అర్థములు గ్రామములను ఈనక్కల లేదు), దాన = వాని నీయమిచేత, తత్ ప్రభుభితత్వము = (కలుగునట్టి దైన) వారియాయాస పడుట, (రాజానకు), ఏయఘము = ఏ పాపమును గాని, తార్పదు = కలిగింపదు, అయ్యెడకో = ఆవిషయమున, శంక = భయము (లేక సంశయము), తలంగుము = వదలుము.

సన్న్యాసులు జడదారులు లోనగు నేకాంగులకు వారి విద్యకుమెచ్చి ధనములు గ్రామములు ఈవము. ఇచ్చితివేని వారు గర్వించి బ్రహ్మచర్యప్రభృతు లగునిజనియమములం బాయుదురు. పావిన నేమి? యనిన - దేశమందు కఱవులు రోగములు శిశుమరణములు, ఇట్టి కీడులు సంభవించును; కావున, అట్టివారిని ధనాదు లీయకయే పూజించుటయే చాలును. వారు తృప్తిపరులై నీవేమియు గొప్పగా ఈలే దని నీమీఁద ఖోభపడుదురేని ఆఖోభ నిన్నేమియుం జేయదు. ఆ విషయమందు సందేహము లేదు.

‘అక్షర’ - లక్షణచేత విద్య యర్థము. ‘భిక్షు’ - ‘భిక్షుః పరివ్రాట్ కర్తవీ పారాశ ర్యపి మస్కరీ’ అను. ‘కృషి తోవాస్తి దుర్భిక్షుః’ అని నూక్తి - ‘స్త్రీరుగ్రజా చోపతాప రోగవ్యాధి గదామయాః’ అను. ‘భక్తి’ - ‘పూజ్యవ్యసరాగో భక్తిః’. ‘ప్రభుభితత్వము’ - ‘తుభ్యసంచ తనే’ ధా. పా.- ఈపద్యమున నాలకపాదమున ‘దాననా’ కత్తు భితత్వ’ అనుపూర్వపాతమున క్షత్త ప్రాసమై ప్రాసభంగ మైనది. కావున, మార్పు చేయఁబడినది. ‘చాలుఁదర్పిధూ’ కత్తు భితత్వ’ అనియేని పఠించి కొన వచ్చును; - తత్ = వారి యొక్క - ప్రభూత = ఎక్కువైన, ... అని యర్థము.

క. మును వారత్రయవిజ్ఞా | పన కోర్పుము వధ్యకోటిపట్టునఁ జెదరం

దన కప్పడై కీ డగు నను | జనముం బట్టుటకుమునుపె శస్త్రమచాలుఁ. 243

మును = ముందుగా, వధ్యకోటి పట్టున = వధ్యార్థులయిన యపరాధుల సమాహముల విషయమున, వారత్రయ విజ్ఞాపనక = ముమ్మాటు మన్నింపు నేడుటకు, ఓర్పుము = తీయంపుము, చెదరక = తప్పించుకొని పోయెనా, తనక = నీకు, ... మునుప = మునుపే, శస్త్రము = ఆయుధమే....

వధవండన కత్తు లైనయపరాధులు మన్నింపు నేడుటకు ముందుమాటలు అవకాశ మిచ్చు. ఏవధ్యుడు తప్పించుకొనిపోయినచో వానివలన పెంటనే ఆపాయము కలిగదునో అట్టి వధ్యునికి అట్టిముమ్మాటునెఱపు ఈ నక్కలలేదు. వానిని పట్టియిం బట్టకమునుపే తల గొట్టించ తలపెడిది. ‘నివహోవసరావారే’ అను.

‘సో యః త్రిశ్శుప్త వారా నవికలవిహితకృతవ్రతప్రచారః’

మ. ప్రి. చ.

‘వారాం క్రి నభిషుణ్యతే విదధతే వస్త్యైః శరీరస్థితః’.

ఆ. రా.

క. శూరాలాపములకు వతి | శూరుడు దా నయ్యు నృపతి పోరోర్వఁ దగున్;

వారుబ్బుదు రందున, నిజ | శూరత దొరలందుఁ గనుట సూ కార్యమిలన్. 244

నృపతి = రాజు, తాను, అతి శూరుఁ డయ్యున్, శూర ఆలాపములకున్ = వీరులయొక్క చంటుండనంపు గరువంపు మాటలకు, సోఁకు ఓర్వఁ దగున్ = విసుగు నోర్వవలయును, అందున్ = అట్లు ఓర్చుటవలన, వారు = ఆశూరులు, ఉబ్బుదురు = ఉత్సాహము తగ్గకయుండురు, ఇలన్ = లోకములో, విజశూరతన్ = తనవీరమును, దొరలందున్ = తన యధికారులయందు, కనుట సూ కార్యము = చూచుట సుమా పని.

రాజు తాను అతివీరుఁ డయ్యును తనకొలుపున నుండుదొరలు తమ వీరముం జూగదుకొన్నచో వారియాపల్కులను విసువక వినవలయును. అట్లు విననియెడల వారి యుత్సాహము తగ్గిపోవును; విన్నచో వరిలును. తన యధికారులు పరాక్రమము నూపుటయే, అనగా - తన పరాక్రమమువలన వారిని పరాక్రమింపం జేయుటయే - రాజు చేయవలసినపని.

‘పోరోర్వ’ - ఇది క. ర. లో లేదు. - ఇంచే వెండియు 285 వచనములో వచ్చును.

శా. రేవు ల్లావు మతంగజంబును మణిశ్రీఖండముక్తాదియున్

రా, వాణిజ్యము పెంచి యేలఁగ నగు; న్వర్షంపుటెవ్వన్ రుజన్

హావల్లన్ దిగు నన్యధా ప్రజల రా జాయాయిజాత్యైచిలిన్

ప్రోవంగాదగు; దోఁట దొడ్డి గను లావు ల్పూడఁ బంపం దగున్. 245

మావు = గుఱ్ఱములును, మతంగజంబును = ఏనుఁగులును, మణి శ్రీఖండ ముక్తా ఆదియున్ = రత్నములు చందనదారుఖండములు ముత్రైములు లోనగునవియు, రాన్ = దిగుమతి యగునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి = వార్తను వృద్ధి చేసి, రేవుల్ = రేవులను, రాజు, ఏలఁగన్ అగున్ = పరిపాలింపవలయును; న్వర్షంపు ఏవన్ = వర్షము లేమిచేతను, రుజన్ = రోగములచేతను, హావల్లన్ = ఉపద్రవములచేతను, దిగు నన్యధా ప్రజలన్ = ఓడలమీఁద వచ్చి ఆ రేవులలో దిగునట్టి యితర దేశముల జనులను, ఆయాయిజాతి జౌచిలిన్ = వచ్చినవారిజాతులకు తగినట్లుగా, ప్రోవంగాన్ తగున్ = ఏలవలయును, దోఁట = ఆరాములను, దొడ్డి = పడులపట్టులను, గనులు = ఆకరములను, ఆవుల్ = తన హిలైపులు, చూడన్ = విచారించునట్లుగా, పంపందగున్ = పంచి బిప్పగింపవలయును.

రాజు, తనదేశమునకు వెలిదేశములనుండి గుఱ్ఱములు, ఏనుఁగులు, రత్నచందన ముక్తాకారులును వచ్చు నట్లు వర్తకమును పెంచి, రేవులయందు దిగుమతికి సౌకర్యములు కలుగఁజేయవలయును. అశావృద్ధివలనను, రోగములవలనను, ఉపద్రవములవలనను, బయటిదేశముల జనులు తనదేశమునకుం దిగివచ్చినచో, వారిని వారిజాతిజాతికి తగినట్లు ప్రోవవలయును. తన యారాములను, పడులమండలను, స్వర్ణ రత్నాది ఖనులను, ఆవులు విచారించునట్లుగా పంచి వారిస్వాధీనము చేయవలయును. మావు, మతంగజంబు, రుజు—ఇవి జాత్యైకతవచనములు. ‘హావడి యావడి. యన నుపద్రవసంజ్ఞ యలరుచుండు’ ఆం. భా. ౨ (౨౨౭).

ఆ. హదను వచ్చుదాక నపరాధిపై రోష | మాఁగి చెటుపవలయు హదను వేచి,
 లక్ష్మీసిద్ధి దాక లావున శర మాఁగి | కాండ విడుచు నంపకాఁడువోలె. 246
 హదను = సమయము, ఆఁగి = ఆపుకొని, లక్ష్మీసిద్ధి = గుణవశపడుట, లావునకా =
 బలముచే, శరము = బాణమును. ఆఁగి = విడువక పట్టి. కాండ = బాణమును. అంపకాఁడు
 [పా. వింటివాఁడు] = విలుకాఁడు, - ఉపమ.

హదను వచ్చుట లక్ష్మీసిద్ధి తాఁకుటవలె, అపరాధి లక్ష్మ్యమువలె, రోషము బాణమువలె,
 చెటుచుట బాణము విడుచుటవలె, రాజు విలుకానివలె, అని సాదృశ్య ప్రపంచము.

కా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణతే దినంబు ల్గొన్ని, యెండొంట నే

కా వైరిక్షితి కంబువు ల్వజద రాఁగా నిల్చు జాలుంబలెం,

వ్రోవక నైన్యము గూడ వైరి బలసాంద్రుం డైన బూజాదులం

బోవం బోలు, జరోక్తి చేత నసదే బో కావరింపం దగున్. 247

(జగీషు వైవరాజా) వైరిక్షితిక్ = శత్రునిభూమికి, కొన్నిదినంబుల్ అంబువు ల్వజద
 రాఁగా నిల్చుజాలుంబలెక = వెనుకనుండి వచ్చు వజ్ర తాఁకువజుట నిలుచుచు, తాఁకినంతట
 పాటుచునుండు ప్రవాహమువలె; నైన్యములు, ఒండొంట నేకాక = ఒకటొకటిగానే అగునట్లు,
 వ్రోవక గూడక, లఘుప్రయాణతే = చిన్నమజిలీలుగా, పోవంబోలుక = నడవవలయును, వైరి,
 బలసాంద్రుండు = దండుచే దట్టమయినవాఁడు (అనఁగా - గొప్పదండు గలవాఁడు), విసక =
 అగునేని, పూజా ఆదులక = ఆ వైరి కావించునట్టి సేవ లోనగువానిచేతనే, పోవంబోలుక =
 తానును మరలి స్వదేశమునకుం బోవలయును; చర ఉక్తి చేతకా అసదువీని = వేగల పల్కుచేత
 వైరి అల్పుడని తెలిసెనా = పోక మరలి యరుగక, ఆవరింపం దగుక = ఆతనిని ముట్టడింపవలయును.

రాజు అల్పుడయినవైరి జేసిదేశము మీఁదికి తాను దండెత్తిపోవునప్పుడు కొన్నిదినములు
 చిన్నచిన్న పయనములు చేయుచు, వెనుకనుండి వజ్రదవచ్చుచున్నయేజు అవజడ వచ్చి తాకు
 వజుట నిలుచుచు తాఁకినంతట ప్రవహించుచు నుండునట్లుగా, తననైన్యములు ఒకటొకటిగావచ్చి
 దారిలో కలియవజుట ఆగుచు, కలసినంతట తరలుచు, పోవలయును. ఆవైరి బలవంతుడాయెనా,
 అతఁడు చేయు సత్కారమునకు సంకసించి తాను వెనుకకు మరల వలయును. చారులవలన
 అల్పుడని తెలిసెనా, పోయి వానిని చుట్టవైచికొనవలయును. — ఉపమాలంకారము.

‘అసదు’ - ‘అసత్’ శబ్దవైకృతము.

చ. ద్రవిణము నొవ్వక గొంట, నొజ ద్రాబలతో నిడుచుంట, భూమి గొం

తవలికి నిచ్చుచుంట, బ్రథమాస్తతః జూడక శంక నుంట, లోఁ

బోవయు నృపాళికై యభయము న్నణిభూషలు గుప్తిక బంపి, భూ

ధవుఁ డరియం దిడం దగు భదం, దనయం దివి మాన్సుకోఁ దగున్. 248

ద్రవిణము = ధనమును, నొవ్వక = బాధపెట్టి, కొంటక = గ్రహించుటచేతను, ద్రాబ-
 లతోక = సీమలతో, ఒజ ఇడుటక = ఆలోచనచేయుచుండుటచేతను, భూమి కొంత అవలికికా
 ఇచ్చుచుంటక = కొంతకొంతగా తనదేశభాగములను ఇతరరాజులకు ఇచ్చుచుండుటచేతను,
 ప్రథమ ఆస్తతక = మొదటి హిలైషిత్వమును, చూడక = ఎన్నక, శంకకా ఉంటక = శంకించు

చుండుటచేతను, లోక్ = మనస్సులలో, పాపయు నృపాలక్తై = రాజుచున్న సామంతరాజులకు, అభయముక్ = అభయదానమును, మణిభూషణుక్ = రత్నాభరణములును, గుప్తిక్ = రహస్యముగా, పంపి, భూధవుడు = రాజు, అరియందుక్ = శత్రువునందు, భిదక్ = భేదమును, ఇదక్ తగుక్ = కల్పింపవలయును, తనయందుక్, అవి = పూర్వోక్త దోషములను నాల్గింటిని, మాన్యుకో దగుక్ = తొలగించుకొనవలయును.

వైరినృపుడు—తాదించి ధనము కైకొనుట, నీచులతో ఆలోచనచేయుట, తనదేశములో భాగములను తనమీఁకి దండెత్తి వచ్చినవారికి ఇచ్చి సమాధానపఱచుకొనుచుండుట, పూర్వము తనకు హితము కావించినవారిని ఆహితమును మఱచి తనకు అహితు లని శంకించుచుండుట, - ఈ దోషములు కలవాఁ డగుటచేత, అట్టి యావైరినృపునిమీఁద అతని సామంతరాజులు లోలోపల రాజుచు నుండఁగా, వారికి జగిషు వయినరాజు రహస్యముగా అభయోక్తి పూర్వకముగా రత్నాభరణములు పంపి వారిని ఆవైరినుండి చీలఁదివియ వలయును; తనయందు అట్టి దోషములు లేకుండఁ జూచుకోవలయును.

క. అహితుడు వేడిన, నేలేడు | మహి సగమే నిచ్చి, తెగనిమైత్రి గొని, విభుం
డహిభయము మాన్వికోఁ దగు; | నహిభయ మహిభయముకంటె నధికము గాదే.

మహి = భూమి; తెగని = దృఢమైన; కొని = సంపాదించికొని; అహిభయముక్ = తన పక్షమువారివలని భయమును; అహిభయముకంటెక్ = పామువలనిభయముకంటె.

రాజునకు బయటి శత్రుఁడు చేయఁగల చేటుకన్న తనపక్షమువారే పగఁబూనిరేని, వారు చేయఁగలచేటు అధికము; అది పామువలని భయముకన్నను చెడుది. కావున బయటివైరి కోరెనేని రాజు తా నేలు భూమిలో సగ మిచ్చియైనను అతనిలో దృఢసఖ్యము చేసికొని, అబయటిభయ మును మాన్పుకొని, స్వపక్షమువలని భయమును ఉన్మూలించుకొనవలయును.

‘అహి ర్వృత్తాసురేసర్వే’ - విశ్వ.

‘రాజా మహిభయం ప్రోక్తం స్వపక్షప్రభవం భయమ్’ - అమ.

‘దృష్ట స్సాక్షా దసురవిజయీ నాకినాం చక్రవర్తి,

మాతోన్యై న్యాయః కథయతి యథా వారుణీ దణ్డనీతి;

పాతాళే ద్రా గహిభయ మ థా స్త్యేవ నిత్యానుపక్తం,

త న్నః పుణ్యై రజని భవతా వీర రాజన్వతీ భూః’

అ. రా.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికీ? బార్ధివుఁ డాత్మభుజాభృతక్షమా
తలమున గుట్టుకీడు బహుధా యరయించి యడంచి, చంచలా
క్షులగమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలె నశంక నించుచుక్
మెలఁగఁడ యేని, రాజ్యఫలమే యది? రాజ్యము దుఃఖలబ్ధికే? 250

పలుకులు వేయునేమిటికిక్ = నేయమాట లేల, పార్ధివుడు = రాజు, ఆత్మభుజాభృతక్షమా తలమునక్ = తాను ఏలుచుండెడు భూమి మీఁద, గుట్టుకీడు = గూఢశత్రువులను, బహుధా = పలు దెలుంగుల, అరయించి = వెదకించి తెలిసికొని, అడంచి = కడపి, చంచలాక్షుల గమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలెక్ = క్రాంతులులబ్బందములో చరించుచుగ వానివలె, అశంకక్ = నిర్భయమును,

నించుచుకా = మనంబున కహించి, మెలగఁడయేని = వర్తింపఁదేని, అది = అట్టిసభయందర్శనము,
రాజ్యఫలమే = దొరతనపుంబ్రయోజనమా, రాజ్యము, దుఃఖలబ్ధికే = దుఃఖప్రాప్తికొఱఁగా?

వేయిమాటలే? రాజు ఎన్నియుపాయములనెని తనరాజ్యములోని కంటవలెన నెఱకె-
కనుంగొని ఆదించి కుండదీర్చుండంబు నడుమనుంబోలె నిర్భయముగా మెలంగుచుండవలయును.
అట్లుచేయఁదేని తనకు దొరతనమువలన కుఱుమలేమియేగాక దుఃఖమే కలుగును. —ఉపమ.

‘నట్టుకీడు’ — ఇది ప్రాసుదొరగారి పాతము; పా. ‘నట్టుపేడు.’ అంధ్రభాషార్థమున
ముద్రితపుస్తకములో కంటవలెన ‘నట్టులేళ్లు’ అని పేరు కలదు. — “నట్టులేళ్ల నఁ గంటక తుద్రు
లగుదురు.” ఈ లేళ్లు పేళ్లనుటకు వచ్చినదేమో విచారణీయము. — ఒండె — నేలలో గూఢమై
యుండి గ్రుచ్చుకొనెడు పేడు - గ్రుచ్చుకొనెడి నని ముందుగా తెలియనట్టిది. — అట్టివాడు గాన
కంటవఁడును నట్టుపేడు.

తే. బెదరి చేరని బలియుని బిగియుఁ బట్టు

కతనిమైవడినే వచ్చి హస్తం జేతఁ

క్రమము, పెనఁగెడు బలుమీను త్రాటఁ జేడు

నొడ్డుగాలంపువేటకాఁ దుపమ గాఁడె?

251

బలియునికా = బలవంతుని, అలిగియుంక, అతని మైవడికాని = ఆ బలియుని సమృద్ధిచేతనే,
హస్తకా = చేరునట్లు, చేతఁ = చేయుట, క్రమము = నీతి, పెనఁగెడు బలుమీనుకా = వెనుకకు లాగు-
చున్న బలిష్ఠమైన మత్స్యమును, త్రాటకా = గాలపుఁద్రాటితో, చేడు...డు - చేడు = లాగికొనెడు,
ఒడ్డు = నిడుదయైన - గాలంపు = గాలముగల - వేటకాడు = చేపవేటకాడు, ఉపమ = సాటి.

ప్రకారము గాలంపుఁజేపవేటకాడు బలిష్ఠమైనచేప గాలానఁ బడి వెనుకకు లాగికొను-
చుండెనా, దానిని అట్లే వెనుకకుం బోనిచ్చి, అది వదుల్కొని మరల ముందునకు వచ్చినప్పుడు
లాగి, గట్టున వైచిశిని, గ్రహించునో, ఆప్రకారముగా, బలవంతుఁ డొకఁడు తనతోఁ జేరక
బెదరి కేడించు చుండెనేని, వాని నప్పు డట్లే ఉండనిచ్చి, పిమ్మట వాఁడే వచ్చునట్లుగాఁ జేసి,
అట్లు వాడు వచ్చినంతట చేర్చుకొనుట నీతి. — ఉపమ.

సీ. (1). దండపారుష్యంబు, కొండెంబున నతర్క,

మరిసంధి కెడయీక మరలఁబడుట,

(2). యవలిత పెన్ని కన్న విదేశ్యుఁ జెలుచుట,

ప్రతిప్రవర్తకున కేర్పడఁగఁ జేత,

(3). జనునవిశ్వాసంబు గనుఁగొని మెలఁగుట,

విశ్వసనీయుని వేర్పలుచుట,

(4). మోమోట మంత్రంబుచో మిక్కిలిడుకొంట,

ముత్రభేల్లకు నాజ్ఞ మఱిచియుంట,

తే. (5). వింత పుట్టినఁ గనుగల్గి చింతనేయ

కుంట, మానుగ్ధులపట్టున నొక్క చూపె

చూడకుంట, విహీనులఁ గూడుకొంట,

వ్యసనియై యుంట, చలముంట, వలదు పతికి.

252

(1). రాజా ఈవక్ష్యమాణ దోషములను చేరవీయఁ గూడదు:—దండపాకువ్యంబు=దండ నయందు క్రూర్యము (అనఁగా క్రూరత వహించి తప్పిదమునకు మించిన దండన విధించుట), కొండెంబునక అతర్కము = కొండెగాండ్రు కొండెము చెప్పినప్పుడు ('వీరమాటలు సత్యమా? వీరు నిట్లుక చెప్పివారా?') అని) అరసికొనమి, అరిసంధిక=కత్తువుయొక్క సమాధానపడుటకు (అనఁగా కత్తువు సంధి కొరినప్పుడు), ఎడయొక మరలఁబడుట = అందులకు అవకాశ మొకఁ గక వికటించుట.

(2). అవలితప్పు=తనకు దేశాంతరరాజు చేసిన చెఱువును, ఎన్ని కన్న విదేశ్యులక=పరికించి చూచి వచ్చి తనకుంజెప్పిన పరదేశపుజనుని, చెఱుచుట=అపకరించుట - వానిని వానిదేశపు రాజు నకు పట్టించుచుట లోనగు విధమున వానికి చెట్టచేయుట, ప్రతిప్రవర్తకునకు = తనకు విఘటించిన మంత్రికి, ఏర్పడఁగక = తెలియునట్లుగా, చేత = తాను పనులుచేయుట.

(3). జనునవిశ్వాసంబు = జనునియొక్క నమ్మకములేమిని (తనయందు విరక్తుఁడవ్వేసి అని), కనుఁగొని = ఎఱింగియు, మెలఁగుట = తానితోఁ గలసి వ్యవహరించుచుంట్లు, విశ్వసనీయునిక = నమ్మఁదగినవానిని, వేఱుపఱుచుట = దూరమునెయుట.

(4). మంత్రింబుచో = మంత్రాలోచనయొడల, మిక్కిలి=ఎక్కువగా, మోమోట ఇదు కొంటు=దాక్షిణ్యము వహించుట (అనఁగా మంత్రులు చెప్పిన మాటను వారిమనస్సు నొచ్చు ననుభయముచే చక్కఁగా చర్చింపకయే అంగీకరించుట), మంత్రిభేత్తకు = మంత్రాలోచనను వెఱిబుచ్చిన వానికి, ఆజ్ఞ మఱచియుంట్లు = దండనచేయక యుపేక్షించుట.

(5). వింత = ఉత్పాతము, పుట్టినక = కలెనేని, కనుగల్గి = దానిని చక్కఁగా పరికించి - చింత నేయకుంట్లు=అందులకు కాంతి చేయింపం గడంగమి [అనఁగా...పరికింపమియ్య...కడంగ మియ్య], మాన్యులపట్టునక = పూజ్యులవిషయమున, ఒక్కచూపె చూడకుంట్లు = ఒక్కవీక్షణ మయినను చాఁగింపకుండుట (పూజ్యుల నెప్పుడును పూజింపకుండుట), విహీనులక=నీచులతో, కూడుకొంటు = చేరుట (నీచులను సావాసగాండ్రుగా చేర్చుకొనుట), వ్యసనియై యుంట్లు = పానాదిసప్తవ్యసనములలో పడియుండుట, చలము ఉంట్లు = మాత్సర్యము వహించియుండుట, పతికిక = తేనికి, వలదు = పనికి రాదు.

ఇందు ఒక్కొక్కటియును కూడదు అనునభిప్రాయమున 'వలదు' అని యేకవచనప్రయోగము. పైఁజెప్పిన దోషము లున్నయెడల రాజ్యము దక్క దని భా. 'ప్రతి' - ఇదియిట్లు 'సదా' ఇత్యాదులవలె తెలుఁగుపదముగా ప్రయోక్తము. 'ప్రతిప్రవర్తకునకు' - ఇదిసాధ్యసమాసము గావున 'తిప్ర' అనుచో, 'తి' గురువుగాదు. 'వ్యసనములు' - పాన స్త్రీ మృగయా ద్యౌత వాక్పాదువ్య దండపాయ స్వార్థ దూషణములు.

క. త్రివిధోత్పాతము లొదవిన, | నవనివిభుఁడు విడువవలయు నధిక ద్రవ్యంబు
బవనీసురముఖ సురముఖ | పవనసఖముఖములు భుక్తి బలిహోమవిధిక. 253

త్రివిధ ఉత్పాతములు = దివ్యములు ఆంకరీక్షములు భోమము లనెడు మూడువిధముల వింతలు, ఒదవినక = పుట్టెనేని, అవనివిభుఁడు = భూపతి, అధిక ద్రవ్యంబు = ఎక్కువధనమును, అవ...లక - అవనీసురముఖ = బ్రాహ్మణ ముఖముగాను - సురముఖ = దేవతా ముఖముగాను - పవనసఖముఖ = అగ్నిముఖముగాను - భుక్తి = భోజనములు - బలి = పూజలు - హోమ = వేల్పులు - విధిక = వీనిచేతచేత, విడువ వలయుక = వ్యయము నేయవలయును.

త్రివిధోత్పాదములు కలిగినప్పుడు తచ్చాంతికై రాజు బ్రాహ్మణులకు భోజనములు, దేవ తలకు పూజలు, అగ్నికి వగోమములు, చేయించుటకుఁ గాను బహు ద్రవ్యమును వినియోగింప వల యును. — యథాసంఖ్యాతంకారము. ‘త్రివిధోత్పాదములు’ - “ప్రకృతేరన్యత్యమ్తావతః” బృ. సం. “లోకస్యభావమునకు విపరీత మైనది ఉత్పాద మనంబుదును”. - తత్స్వరూప కాంత్యాది బృ. సం. లో నిట్లు చెప్పబడినది. —

“అపచారేణ నరాణా ముపసర్గః పాపసంచయా ద్భవతి,
సంనూచయన్తి దివ్యాన్తరీక్షభౌమా స్త ముత్పాదతః;
తత్ప్రతిఘాతాయ నృపః కాన్తిం రాష్ట్రే ప్రయత్నోత.
దివ్యం గ్రహార్థైకృత, మల్క్వానిరాతపవనపరివేషాః
గనర్థపుర పురస్థరచాపాది యదాన్తరీక్షం తత్,
భౌమం చర స్థిరభవం తచ్చాన్తిభి రావతం శమ ముపైతి.
నాధన ముపైతి మృదుతాం, కామ్యతి నో దివ్య మి త్యేకే.
దివ్య మపి శమ ముపైతి ప్ర భూతకనకాన్నగోమహిదానైః;
రుద్రాయతనే భూమా గోదోహత్ కోటిహోమాచ్ఛ.
ఆత్మ సుత కోశ వాహన పుర దార పురోహితేషు లోకేషు
పాక ముపయాతి దైవం పరికల్పిత మష్టధా నృపతేః”.

‘దివ్యోత్పాదము’ - అపూర్వములైన గ్రహనక్షత్రాదులు అగపడుట. - ‘ఆంతరీక్షము’ - ఉల్కానిరాతగంధర్వనగరాదులును, అకాలమున ఇంద్రాయుధ పరివేషాదులును. ‘భౌమము’ - అపూర్వములైన స్థలజల చరజంతుత్పత్త్యాది, చరస్థిరవైకృతము. —

‘బలిఃపూజోపహారే చ కరే దైత్యాన్తరేఽపిచ’ నానా.

‘విధి ద్విధానే దైవేఽపి’ అను.

ఉ. స్ఫుర్ధ పరస్పరంబు దొరపట్టున యోధునిపట్టున న్నృపులై
వర్ధన మొండఁ జేయఁ దగు; వారిహితాహితచర్య లొంద వం
తర్ది; మిథోవ్యథావమా హిత ప్రథమానసమానతాప్రథా
ధూర్ధరతాదులం దగిలి ద్రోహపుఁజింతఁ దలంప రేమియున్. 254

నృపులై = రాజులు, దొరపట్టున = దొరలలోను, యోధునిపట్టున = జోదులలోను, పరస్పరంబు = ఒకరిమీఁద నొకరికి (ఒకదొరమీఁద నింకొకదొరకును, ఒకజోదుమీఁద నింకొక జోదునకును), స్ఫుర్ధ = పోటిని, వరనము ఒండఁ = పెరుఁగునట్లు, చేయఁదగున్ = చేయవలయును, (అట్లుచేయుట వలనిప్రయోజనము లేవన), వారి హిత ఆహిత చర్యలు = ఆదొరలయు ఆజోదు లయు రాజానుకూలములు రాజప్రతిఘటములును అగువ్యవహారములు, అంతరిక్ ఒండవు = దాఁగవు, (మఱియు), (వారు), మిథో...లక్ = మిథః = పరస్పరము - వ్యథాఆవహ = వెత గూర్చునట్టి - హిత = రాజహితము చేయుటచేత - ప్రథమాన = ఖాళివిపొందుచున్న - సమా నతా = రాజకృతసత్కారముతో మాడియుండుటయొక్క - ప్రథా = కీర్తియు - ధూర్ధరతా = ధురం ధరత్వము - అదులక్ = లోనగు వ్యాసంగములనుండు, తగిలి = తగుల్కొని, ద్రోహపుఁజింత = రాజద్రోహముచేయు నుద్యమము, ఏమియున్ = బొత్తిగా, తలంపరు.

రాజా తన గొప్పయధికారులయందును గొప్పకోడులయందును, ఒకరిమీఁద నొకరికి, పోటీలు పెట్టవలయును. అందువలన వారు రాజానకుం జేయునట్టి హితములును ఆహితములును బయటఁ బడుచుండును - అనఁగా, వారే వానిగుట్టు వీడును వీనిగుట్టు వాఁడును రాజానకొఱుక పఱుచు చుందురు. ముఖీయు వారు ఒకరినిమించి యొకరు రాజానకు హిత మాచరించి సమానముల పొంద నేడినవారై ఆతనికి ఆహితమునేయం దలంపకయుందురు. —

‘దొర’ - ‘యోధుని’ - ఇవి జాత్యేకవచనములు.

“అస్తర్థావ్యవధా పుంసి త్వస్తర్థి రపవారణమ్.” - అను.

చ. ధరణిపుం డెందునేఁ దగదు తాఁ జన, నూటట కొక్కనిం దగుం

దొర నొనరించి పంప, నరి దుర్బలుచేఁ జెడఁ, డాతఁ డర్థభూ

కరితురగర్థి లేక కొఱగాఁ, డటు సేయ ద్విజాన్యుఁ డల్కఱు

నెరవగు, నాతఁడు వలయు, నిండినదుర్గబలోర్వి యీఁ దగున్. 255

ధరణిపుండు = రాజా, ఎందునేనియన్ = ఎల్లతావులకును, తాన్, చనఁదగదు = పోఁ గూడదు. డొటటన్ = తనకు విక్రాంతికై, ఒక్కనిన్, దొరన్ ఒనరించి = అధికారినిగా నియ మించి, పంపఁదగున్ = పంపవలయును, అరి = వైరి, దుర్బలుచేఁ = బలహీనునిచేత, చెడఁడు = నిహతుఁడుకాఁడు, ఆతఁడు = వైరిమీఁదికి బంపఁబడినట్టి యాధికారి, అర్థ భూ కరి తురగ ఋద్ధి = ధనము భూమి వీనుఁగులు గుఱుములు అనువాని సమ్మదిలేక, కొఱగాఁడు = కార్యసమర్థుఁడు కానేరడు, అటుచేయన్ = అపన్నియు ఇచ్చి కార్యసమర్థుఁగావించినచో, ద్విజాన్యుఁడు = బ్రాహ్మణే తరుఁడు, అల్కఱున్ = (రాజమీఁదనే) కోపమునకు, నెరవు = అగ్గము, అగున్ = అగును; ఆతఁ డున్ = ఆద్విజాన్యుఁడును, వలయున్ = వలసియేయుండును, (వైరిమీఁదికింబంపెడు బ్రాహ్మణునికి), నిండిన = సమర్థమైన - దుర్గ బల ఉర్విన్ = దుర్గముతోను దండుతోను కూడుకొన్న భూమిని, ఈఁ దగున్ = ఇయ్యవలయును.

ఎల్లయరల మీఁదికిని, రాజా తాను స్వయముగా వెడలం గూడదు; అందువలన తనకు విక్రాంతిగా, తనకు మాటుగా, దండెత్తిపోవుటకు నొకని దొరగా నేర్పఱుచుకొనవలయును. అదొరకు వలయు సాధనములు లేవేని ఆతనిచేత వైరి నిహతిం జెందఁడు, కావున అదొరకు సర్వ వస్తుసమ్మదమై దుర్గము దండుంగల భూమిని ఈయవలయును; అట్టియధికారమును బ్రాహ్మణేతరుని కిచ్చినచో, నాతఁడు రాజమీఁదనే అలుక వహించి తిరుగఁబడును, కావున దానిని బ్రాహ్మ ణునికే ఈవలయును; ద్విజాన్యుఁడును వలసియే యుండును, కావున, ఆతనింగూడ చేపట్టియే యుండవలయును.

క. అడవులు గడి దేశములవి | దడములుగాఁ బెంపు; మాత్మ ధరణీస్థలిక్

నడుములవి పొళ్లుపొళ్లుగఁబొడిపింపుము దస్యబాధ పొందక యుండన్. 256

గడిదేశములవి = ఎల్ల (సరిహద్దు) ప్రదేశములవియైన - అడవులు = వనములను, దడములుగాన్ = దట్టములనుగా, పెంపుము = వర్ధన చేయుము, ఆత్మధరణీస్థలిక్ = నీదైనభూ ప్రదేశమునకు, నడుము లవి = మధ్య మధ్య నుండునట్టి యడవులను, దస్యబాధ = దారిద్ర్యంకలపీడ, పొందక ఉండన్ = లేక యుండునట్లుగా, పొళ్లుపొళ్లుగాన్ = పొడిపొడిగా, పొడిపింపుము = ఛేదనము చేయింపుము.

నీ దేశపు పెల్లలయందలి యడవులను వృద్ధి చేయుచును. నీ దేశము నడిమి యడవులను అందు సెలకొని దారిద్ర్యంగల బండిపోటుదొంగలు ఇత్యాదులు జనులకు బాధ కలిగింపబడునట్లుగా చేదించి బయలు చేయుచును. 'గడి'—

“పాలిమే రన గడి యనఁగాఁ । పాలిమేర యన నెల్ల యనఁగఁ బోలును సీమా ।

స్థల నామధేయములు.” ఆం. భా. - 'గడికొల్లలు' (257), 'గడివృత్తులు' (259).

చ. తమకు గుటుమన్నెపుం గహనచారి జనంబెడ దోషదృష్టి కు

ద్యము గడుగంగఁ బూన్కి; దెగ దల్లిన సర్వము; బాస నీగి వ

శ్యముగ నొసర్ప దాడికగు; నౌ గడి కొల్లలకు; నృతాపరా

ధమును సహస్రదండము నతర్క్యము సర్వము నేలువానికిఁ. 257

తమక = లోకములో, తలు మన్నెపుం గహనచారి జనంబెడ = చిన్న మన్నెములలో నుండెడు వనచరజనుల యెడల, దోషదృష్టి = తప్పెన్నుట, కద్యములో కడుగంగక పూన్కి = మట్టి పోవుటకై మట్టి గోడను కడుగు ప్రయత్నము వంటిది, అల్లినక = కోపించి దండించినయెడల, సర్వము = దోషమెల్ల, తెగదు = నిర్మాతను కాదు, బాసక = కత్తవాబ్బు చేతను, ఈగిక = ఈవి చేతను, వశ్యముగ నొసర్పక, దాడిక = ధాటికిని (దండెత్తి పోవుటకును), అగుక = పనికి వచ్చును, గడికొల్లలక = సీమా దేశములను దోచుకొనుటకును, బౌక = సర్వముక విలువానికి = సముస్తమును పరిపాలనచేయురాజునకు, శతాపరాధము = నూర్గుర నేరమియు (అనఁగా పెక్కురు చేయు నేరములును), సహస్రదండమును = వేగురు జనులకు దండనయు, అతర్క్యము = ఊహింప నలవిగానిది.

అడవిలో దుర్గమ ప్రదేశములయందు తిరిగెడు మన్నెపు జనులయందు తప్పిదములు ఎన్ని యేనియుండును. మట్టి గోడను ఎంతకడిగినను మట్టి నిశ్చేదము కాని యట్లు వారిని ఎంత దండించి నను తప్పిదము నిశ్చేదముగాదు. అట్లుగాక వారిలో వస్తువాహనములు బహుమతి యిచ్చి సత్యము తప్పుక వర్తించి చెలిమి చేసికొనుట మంచిది. అట్లు చేసికొన్న తాను కైరులపై దాడి పెడలు నప్పుడు వారిమన్నెపుదండు లోడుగా వచ్చును. మఱి తనకైరు లయిన పాలిమేర రాజులధాము లను విరిచేత కొల్ల పెట్టింపవచ్చును. ఇంతేగాని జనశతములు అపరాధు లగుటయు జనసహస్రము లను దండించుటయు, సర్వము నేలెడురాజునకు తలపెట్టఁదగినదిగాదు. — నిదర్శనాలంకారము.

‘బింబ ప్రతిబింబత్వాప్రంబులగు విశేషములఁ దాల్చినయిరు ధ

ర్తంబుల కైశోక్తియు నాన్యంబున సామాన్య మన్య ముదిడుట స్వకృ

త్యంబులచే గీడును మేలుం బోధించుటయు రాజులు నిదర్శనలే.’

‘ఎదిదాత సామృతయొ యల్ల దె సెలకలి మచ్చలేమి; యబ్బుచి న్ని

వదనము చాల్చును సెలరాఁజదిపె నిరులు రాజకైరి సమయనటంచుక ।

ఉదయంబుందును నేయిచ్చెదిసేంద్రుడు పద్మములకు వీరి నధికముగాక

వినితంబుగఁ జేయించును ముహూదమగ్రహమే ఫలము సమృద్ధుల కనుచుక’.

‘తమ’ - ‘పీతిమన్వోః తమ యుక్తే తమం శక్తే హితే త్రిసు’ - అను.

‘మన్నె ముడ మొదె మనఁగను మారె మనఁగ

దుర్గమస్థలము మై తోచుచుండు.’ ఆం. భా.

‘అట శ్చరణ్యం వివినం గహనం కాననం వనమ్’,

‘భిత్తిః స్త్రీ కడ్యక్’

అను.

‘శతావధానము సూత్రదండము’ - లోకోక్త్యంతరము - బహుపరాధము బహుశర దండ నము నని భావము.

తే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము లేర్చు దౌల

దీవి వణిజుల కూళ్లు సద్వహములు పురిఁ

గొలువుఁ దేజంబు వెల మేలు గలుగఁ బ్రాత

వారిఁగాఁ జేయు నరి నవి చేరకుండ.

253

సింధురమహత్ అశ్వముఖ్యమూర్=ఏనుగులు గొప్ప గుఱ్ఱములు లోనగువానిని, చేర్చుదౌల దీవి వణిజులకు = తెచ్చునట్టి దూరపు ద్వీపాంతర వర్తకులకు, అరిక్ = నీచైరికి, అవి = ఆసింధురాదులు, చేరకుండక్ = చెందకయుండునట్లు, ఊళ్లు = గ్రామములు, పురిక్ = సీరాజ ధానియందు, సద్వహములు=మంచిలోఁగిండ్లు, కొలువుక్=సీదర్పనంబును, తేజంబుక్=ఉన్నత మయిన మర్యాదలును, వెలక్=వెలయుండు, మేలు=లాభంబును, కలుగక్=నీవలన చేకూడునట్లుగా, ప్రాతవారిఁగాక్=చిరపరిచితులంబోలే (మిత్రులనుగా), చేయు=వివేకియైనరాజు చేయును;

దౌ = దవు = దవ్య - “అక్కటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాష నగు” బా. వ్యా. ప్ర. ౮. ‘దీవి’ - ద్వీపశబ్దమునకు వై.

తే. గడి నృపులరాయబారులయెడఁ గొలువున

సరససల్లాపములు రాజు సలుపవలయు;

గార్యఖడ్గము అనుచరు ల్లానఁ బలుక

వలయు; నవి మైత్రిఁ దాఁ దేలఁ బలుకవలయు.

259

రాజు, కొలువునక్=ఓలగంబునందు, గడినృపుల రాయ బారులయెడక్=ప్రక్కజేకముల రాజులదూతలతోడ, సరస సల్లాపములు=చెలిమితోఁ గూడిన మాటలు, సలుప వలయుక్=అడ వలయును, అనుచరుల్=తననియోగులు, గార్యఖడ్గముల్=కర్తవ్యాంశములను యుద్ధ ప్రసక్తులను (అనఁగా - ఆ గడిరాజులు తనకు చేయవలసియొండి చేయకున్నట్టి కార్యములను - వారిపై అందు నిమిత్తము తనకుం గలయుద్ధప్రసక్తిని), కానఁ బలుకవలయుక్=తనమాటలచే హెచ్చరిక చేయ వలయును, అవి = ఆహెచ్చరిక మాటలను గూర్చి, మైత్రిక్ = తాను నటించుచున్న చెలిమి చేత, తాను, తేలఁబలుకవలయుక్ = ‘అవి ఏదో పారఁబాటున అట్లు జరిగిపోయినవేగాని, వారు (ఆగడినృపులు) మనకు వలయునని చేసిన యపకృతులుగావు’ అని అసద్దగా మాటలాడ వలయును.

‘రాయబారి’—రాజ్యభారి శబ్దమునకువై.

తే. తా నవంబుగ దొరఁజేయువాని మంత్ర

మునకు వేగమె లోఁజేయుఁ జనదు; వాఁడు

క్రోత్తమన్నన రహి వసుఁగులకుఁ జెప్ప,

నయిన నదిచెడు, మఱి వాఁడు వడఁగూఁ గాన.

260

దొరఁజేయవారిక, తాను, నరంబుగఁ = క్రొత్తగా, మంత్రిమునకుఁ = రహస్యాలోచనమునకు, వేగమె = వెంటనే, లోఁజేయక = ప్రవేశపెట్టుట, క్రొత్త మన్నన రహిక్ = నూతనమయిన గౌరవముయొక్క యుత్సాహముచేత, అనుఁగలకుఁ = తనమిత్రులకు, చెప్పక = ఆరహస్యాలోచనలను (అతఁడు) చెప్పఁగా, అది = ఆకార్యము, అయినక = నెఱవేఱినను, చెడుకానక = భంగమొందును గావునను, వాఁడుక = అట్లు మంత్రిము బయలుబిచ్చిన యా క్రొత్తదొరయు, అడఁగుకానక = చెడును కావునను, చనదు = తగదు.

క్రొత్తగా నధికారమునకు తెచ్చినవానిని వెంటనే మంత్రాలోచనలోఁ జేర్చఁ గూడదు; చేర్చినచో, అతఁడు తననూతనగౌరవమువలని యుబ్బుచేత అమంత్రిమున తనమిత్రులకుం జెప్పను; క్రమముగా అది అంతట నల్లకొనును, అందువలన ఏకార్యముకై యామంత్రిము జరిగినదో అది కొనసాగినను మరల చెడిపోవును; మంత్రిము బయలుచేసిన యాదొరయుం జెడును.

నీ. హితబహుశ్రుతధర్మరతశూరతాస్వపూర్వతల మన్ద్విజుల దుర్గముల నిలిపి,
పులిజున్న మొదలుగాఁ బురుషాయుషావధి | కం దుండ సనరణ ల్పొందుపటిచి,
చీమంత యైనను సామంతకోటికి | మితము దప్పక యుండ ఊతు లొసంగి,
యాయాధికవ్యయా నధికంబునుం బ్రజా | విరుజంబుఁగాఁగ బండరువుఁ గూర్చి,
తే. ఊరిపుధాత్రిఁ జరదృష్టిచేతఁ జూచి,
బకహతగతిగ్రహించి, తాఁ బ్రజయు నొవ్వ
కయ పగఱగాత్రములనె చీకాకుపటుచు
నృపతి డెందానఁ జేయిడి నిద్రవోవు.

261

హిత బహుశ్రుత ధర్మరత శూరతా స్వపూర్వతలక = హితులును మహావిద్వాంసులును వేదవిధితత్వులును వీరులును అగుటతోను తనకుపూర్వులగుటతోను, మను ద్విజులను = జీవించు బ్రాహ్మణులను, దుర్గములక = కోటలయందు, నిలిపి = ఉంచి, పులిజున్న మొదలుగాక = పులిజొంటికోఁగూడ. పురుషాయుష అవధికిక = పురుషుని జీవితకాలముయొక్క పూర్ణపరిమితికి (అనఁగా నూతొండవఱకు చాలునట్లుగా), సవరణ = సామగ్రి, అందుక = అదుర్గమందు, ఉండక, పొందుపటిచి = సమకూర్చి, చీమంతయైనను = ఇంచుకయేని, సామంతకోటికిక = జమీన్దారులసమూహమునకు, మితులు = పరిమాణములు, తప్పకయుండక = ఎక్కువతక్కువలం బొందకుండునట్లు, ఊతులు ఒసంగి = భూములు ఇచ్చి, ఆయనాధిక వ్యయ అనధికంబునక (కాక) = రాబడిచేత ఎక్కువైనదియు వ్యయముచేత తక్కువైనదియు (నగునట్లుగాను), ప్రజావిరుజంబునక కాఁగక = జనులచేత నొప్పిలేనిదియు నగునట్లుగా, బండరువు = బొక్కసమును, కూర్చి;

ఊరిపు ధాత్రిక = ఊయించిన శత్రుని భూమిని, చరదృష్టిచేతక = వేగువాండ్ర నెదుఁకంటిలో, చూచి = కని, బకహతగతిక = కొంగయొక్క యాకస్మిక బలాత్కారముతో (కొంగ పట్టుగా), గ్రహించి = పట్టుకొని, తానుక = తానును, ప్రజయుక = తనదేశపు జనులును, నొవ్వకయ = నొప్పిచెందకయే, పగఱగాత్రములనె = శత్రువుల యంగములవే, చీకాకు పటుచునృపతి = కలత పెట్టునట్టిరాజు, డెందానం చేయిడి = తొమ్మనందు చేయి యొంచుకొని, నిద్రవోవుక.

రాజు, తనమేలు కోరువారు, మహావిద్వాంసులు, వేదోక్తవిధులనతిక్రమింపక నడచుకొనువారు, కూరులు, తనకు కలక్రమాగతులై జీవనము సల్పెడు వారును, అగు బ్రాహ్మణులను దుర్గాధి

పతులనుగా వేర్పఱుపవలయును; ఆదుర్గములందు పులిజంటివంటి యహర్వవస్తువులతోగూడ కావలసియుండు సకలపదార్థములను నూతేండ్రున సరిపడునట్లుగా నిండింపవలయును. ఇంచుక యేనియు హెచ్చుతక్కువలు రాకుండ సామంత రాజులకు భూము లీయవలయును. బొక్కను మును ఎట్లు కూర్చవలయు ననగా, — అందులోనికి వచ్చు ధనము హెచ్చుగాను, అందుండి వ్యయ మగునది తక్కువగాను, దానికై ప్రజలను పీడింపకయు, కూర్చవలయును; వైరిరాజును, అతఁడు శ్రుయించియున్నాఁడని, వేగులవలన ఎఱింగి, తాను నొవ్వకయు, తనప్రజయు నొవ్వకయు కొంగ (లటుక్కున) చేపం బట్టునట్లు ఆకస్మికముగా పోయి పట్టి ఆతని రాజ్యాంగములే నీకాకుపడు నట్లు చేయవలయును. అట్లు చేయురాజు అత్యంత సౌఖ్యము ననుభవించుచు నిశ్చింతగా నుండును.

‘పులిజాన్ను’ - ఇది కడుదుర్లభము, దీనిం జెప్పబడినట్టి దుర్లభవస్తువులం గూడ నని భావము. పురుషునియొక్క యాయుస్సు ‘పురుషాయుషము’. అది నూతేండ్లని శ్రుతి.

“పురుషాయుష జీవినో నిరాశిజ్ఞా నిరీకయః

యస్త దీయాః ప్రజాస్తస్య హేతు స్త్వద్రుష్టవర్చసమ్.” రఘు. 1(68).

‘బండరువు’ - బండారు, బండారము, ప్రకృతి “భండారః” అని వైకృతదీపిక. చూ. 238 టిక.

‘చరదృష్టి’ - ‘రాజానశ్చార చక్షుషః’ - ‘యథార్థవర్ణః ప్రజీధి రపసర్వ శ్వరః స్పృశః । చారశ్చగూఢపురుషః’ అను; ‘అమిత్ర జన్మిత్ర జిదోజసా సయత్’ । విచార దృశ్చారదృగ ప్యవర్తతః’ నైష.

‘గాత్రములు’ - అంగములు - రాజ్యాంగములు. - ‘దేందానంజేయిడి’ - లోకోక్త్యలంకారము - ‘లోకోక్తి లోకవాదం । బే కన్నులు మూసికొని సహించు మిరునెలలో’ అలం.

క. ఎచ్చో గజఘోటక్రయ । తచ్చర్వణసుభటజీవితద్విజసురపూ

బోచ్చనిజభోగముల కగు । వెచ్చము వెచ్చంబుగాదు విత్తంబునకుఁ. 262

విత్తంబునకుఁ = తేనిధనమునకు, ఎచ్చో = ఎక్కడను, గజ...కుఁ - గజ = ఏనుఁగులయు - ఘోటక = గుఱ్ఱములయు - క్రయ = కొనుగోలునకును - తత్ = వాని - చర్వణ = మేతకును - సుభట - బంట్లయొక్క - జీవిత = జీతములకును - ద్విజ = బ్రాహ్మణులయు - సుర = దేవతలయు - పూజా = సత్కారమునకును, ఉచ్చ = ఉత్కృష్టమైన, నిజ = తనయొక్క భోగములకుఁ = సుఖానుభవములకును, అగు, వెచ్చము = వ్యయము, వెచ్చంబు గాదు.

గజపాయముల వెలకు, వానిమేతకు, బంట్ల జీతములకు, బ్రాహ్మణ సత్కారములకు, దేవ పూజలకు, ఆత్మభోగములకును అగునట్టి ధనవ్యయమును, వృధావ్యయ మని తలంపఁగూడదు. అవ్యయమును ధారాళముగా చేయవలసినదే.

ఆ. ప్రతివ వలదు వైరిపట్టున నృపతికి, । దండువెడలఁ దీఱకుండుఁ దీటు;

గాక యుండియుండి కాలాంతరమున నౌ; గార్వకాఁడొ యంక కాఁడొ నృపుఁడు.

రాజు వైరిమీఁద ప్రతిజ్ఞ చేయఁగూడదు; వైరిమీఁదికి సేనను నడుపుకొనిపోయినచో, ఆకార్యము తీరినం దీటును, తీఱకపోయినను బోవును; కాక అట్లేయుండి యుండి కాలాంతరమునఁ దీటును. అట్లు అనుకూలకాలము నెదురు నూచుట మంచిది. రాజు కార్యపరుఁడుగా నుండఁదగునే కాని కలహప్రియుఁడుగా నుండఁ దగదు.

‘ప్రతిస’ - వై. ప్రతిజ్ఞ. ‘కాలాంతరము’ - అన్యమయిన కాలము - తేజానమయము. ‘అంక కాండు’ - (అంకము+కాండు) - అంకము = యుద్ధము - లేక - చలము; అంకకాండు = చలనాది.

‘అహో నాటకవిచ్చేదే సంఖ్యాయాం యాధి భూషణే
సమాపే రూపకే స్థానే మంత్రా వుత్సర్జ చిహ్నయోః.’ వానా.

క. పోరానిపట్ల జోడుచుట | వైరిబలము దిరుగ జయమొ స్వర్గమొ యగు నా
నారూపయంత్ర తత్త్వా | కారాదులపట్ల బ్రజనె కవియింప నగున్. 264

పోరాని పట్ల = అవలికి పోవ దారిలేనితావులకు శత్రువును తత్సైన్యమును తఱిమి, పొడుచుట = కొట్టుటచేత, వైరిబలము = శత్రు సైన్యము, తిరుగ = మరలఁబడెనా, జయమొ స్వర్గమొ అగున్ = గెలుపైనను వీరస్వర్గ మయినను (రణమరణ మునుట) కలుగును; నానారూపయంత్ర తత్ ప్రాకార ఆదుల పట్ల = బహువిధము లయిన మారకయంత్రములు కలిగిన ఆకైకి యొక్కకోటయు దానిప్రాకారమును లోనగు తావులకు, ప్రజనె = తనదండునె, కవియింపనగున్ = తగిలింపవలయును.

జగీషు వయనరాజు తనవైరిని ఆతఁడు తప్పించుకొని పోవుటకు దారిలేని మూలలకు తఱిమి కొట్టవలయును; అట్లుచేయుటచేత అతనిసైన్యము చేయునది లేక తిరుగఁబడి పోరం దొడంగి నచో ఆపోరియందు జగీషువు గెలిచినను గెలుచును, చచ్చిననం జచ్చును; జయ నిశ్చయము లేదు. మఱియు, వైరులకోటలలో బహువిధముల మారణయంత్రము లున్న తావులకు జగీషుఁడు తాను పోఁగూడదు, తన దండు నే తగుల్కొలుపవలయును. — అభిప్రాయము సుగమము.

చ. మనమున కొండు రెండు మటుమంత్రముల స్ఫరిపోవఁ జెప్పినం
జనఁజేతు లాతనిం బిలువ సాగుదు; రాగతి సారె బిల్చున
చ్చనువునకే ధనాది గొని సంగతి గానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె
ప్పు; నృపతి దదృహిశ్చరితముం జరుచే బరికింపఁగాఁ దగున్. 265

రాజులు, మనమునకు, సరిపోవఁ = నచ్చునట్లుగా, ఒండు రెండు = ఒకటి రెండు, మటుమంత్రముల = రహస్యాలోచనలను, చెప్పినఁ = తమకు ఎవఁడేని చెప్పినయెడల, పిలువ సాగుదురు = వానినే రహస్యలోచనకై రప్పించుచుందురు; ఆగతి = ఆవిధముగా, సారె = మాటిమాటికిని, పిల్చునచ్చనువునకు = రాజులు పిలిచెడి యా మాటసాగుబడికి, ధన ఆది = ధనము లోనగు వానిని, ఈ = రాజునెడ కార్యముగలవారు తమకార్యము నెఱవేర్చుటకుఁ గాను లంచము రీయఁగా, కొని = గ్రహించి, (ఆతఁడు), క్రొవ్వి = గర్వముచేత, సంగతిగానివి = ఉచితము కానట్టిమంత్రములను, చేయఁ = చేయు మని, చెప్పు = రాజునకుం బోధించును, (కావున), నృపతి = రాజు, తత్ బహిశ్చరితము = ఆతనిబయటి వృత్తమును, చరుచే = చారులమూలముగా, పరికింపఁగా, దగున్ = విచారించుకొనవలయును.

* తులాద్యుత్తమందు యుద్ధమొనరించువాఁడు. చూ. రాజశేఖరుని బాలరామాయణము
“త్వత్కాంక్షకారవిజయే త్వయిరామలక్ష్మ్యా, | సీతాచలేపునరియం భవతోస్తుదారా,
మత్కాంక్షకారవిజయేతు మమాధిపత్యం, | తస్యాంతచలే పురి కలత్రజనేచకత్ర.”
ఇట్టివారు ప్రాచీన రాజాస్థానములలో పలువురుండిరి. వీర రాజుల లెంకలు. ‘కన్నులంబుట్టిన కొడుకులు’

ఎవ్వఁడేని ఒకటిరెండు ఆలోచనలు మనస్సునకు నచ్చునట్లుగాఁ జెప్పేనేని రాజులు వానిని మంత్రాలోచనకై మాటిమాటికిం బిలుతురు. దానిం గని రాజుకడ కార్యముకలవారు తమకార్యములు రాజుతో చెప్పి పాధింపు మని ఇతనికి ధనాధికములను లంచ మిత్తురు; దానిం బుచ్చుకొని యాతఁడు తనమాట పాగు ననుగర్వముచే రాజునకు వారి నిమిత్తమై యసుంగకత్తు మంత్రములం జెప్పను. కావున రాజు అట్టివాని పరోక్షవృత్తమును తన చారులమాలముగా కనిపట్టుచుండ వలయును.

‘మఱు’ .. ‘మఱుగు’ (చాటు) శబ్దమునకు వృత్తియందు ‘మఱు’ అనిరూపము. - ‘సరి’ - సదృశ శబ్దమునకు వికృతి.

క. గడివాఁడు చెడునయేఁ దగుఁ | జెడఁ జేయుట; చెడఁడయేని చెల్చియె తగుఁ; బై గడివాఁడే పనికిగుఁ దన | గడి వాఁ డరియైనఁ, దనకె గడి కావఁబడుక. 266

గడివాఁడు = తన యెల్ల కవలిరాజు, చెడునయేని = తప్పుకచెడునెడల, చెడఁజేయుట తగుక = చెటునట్లే చేయుట సీతి, చెడఁడయేని = చెడనివాఁడుగా నుండెనేని, చెల్చియె తగుక = వానితో స్నేహమే తగును, తన గడివాఁడు = తన యెల్లనంటినరాజు, అరియైన = తనతోడి చెలిమి నొల్లక తనకు విరోధియైనచో, పనికి = వానిని అణగఁ గొట్టుటకు, పైగడివాఁడే = వానిచేతమునకు ఆవలనుండు రాజే, అగుక = ఉండును, తనకె గడి కావఁబడుక = తనకైయె గడిరక్షింపఁబడును.

సీ దేశము వెంబడి నుండురాజు నీయనంతరుఁడు చెడునేని వానిం జెడనిచ్చుటయే సరి. చెడఁడయేని వానితో చెలిమియే సరి; వాఁడు విరోధించెనేని తదనంతరుఁడు వానిని పని దీర్చును, తదనంతరుని విరోధించి వానితో పోరాటములో చిక్కుకొనిన యనంతరుఁడు తన యెల్లజోలికి రాఁడు.

‘ఆరి ర్నిత్ర మరే ర్నిత్రం మిత్ర మిత్ర మతః పరం |

తథామిత్ర మిత్రం చ విజగీహః పురః స్థితాః.’ కామంద.

తే. రాష్ట్ర మెరియింపు, కొనుము దుర్గములు, తదవ

రోధ మగపడ్డఁ బుట్టింటిరూఢి నెరపు,

పరుసములు తద్రిపులరాయ బారు లెదుటఁ

బలుకకుము, సంధి యొకవేళ వలసియుండు.

267

రాష్ట్రము = పగతుని దేశపుఁ బ్రజలను, ఎరియింపుము = కష్టములపాలు జేయుము, (ఆతని) దుర్గములు, కొనుము = పట్టుకొనుము, తత్ అవరోధము = వారిరాణులు, అగపడ్డక = దొరకికేని, పుట్టింటిరూఢిక = వారికి వారిపుట్టింట నెట్టు జరుగునో ఆమర్యాదను, నెరపు = జరుపుము, ఒకవేళ శత్రు రాజుతో, సంధి = చెలిమి, వలసియుండును, (కావున), తత్రిపుల రాయబారుల ఎదుట = ఆ శత్రు రాజులరాయబారులతో, పరుసములు = (ఆ రాజులం గూర్చి) కూరవచనములు, పలుకకుము.

‘అవరోధము’ - ‘అవరోధ స్తిరోధానే రాజదారేషు తద్దృపే’ మేదిని. - జాత్యేకవచనము, ‘అగపడు’ - అగ్గపడు - స్వాధీనపడు - “ముంగికి గూబకు నగపడి | యంగంబులు వడఁకుచున్నయని” - కాంతి. 3(206) అని శ. ర. — “హితుఁడగు మంత్రిం గుటిలుల | యతి కపటో

తాములకు నగపడి చెలుప! స్తలిఁ దలఁతుర" కాంతి. 3(78)-అగపడు - అగపడు=అగమను -
 "అగమయ్యెను లోనయ్యె ననగ స్వవశ! మయ్యె ననుట దనర్పు వేదాంతవేద్య". ఆం. భా.
 "చిక్కపడియె దొరకఁ జేపడె నగపడె! దవిలెఁబట్టుబడియెఁ దగులంపడియె! నచ్చెనన గృహీత
 మయ్యె ననం దగు" ఆం. భా. "వైరియవరోధ మగమయిన పుట్టింటి రూఢినడవు" అను నీతి
 పాశ్యము నతిక్రమించి కృష్ణరాయని యల్లుడు రానురాజు ఏ మయినదియు ఆరని పాటువలన
 దక్షిణాపథ హిందూరాజ్యము ఏ మయినదియు లోకవిదితము. హిందువుల కందఱకును శోచ్యమును
 అనమానకరమును అగు నాతని యా యపకృష్టతనమును నాటక మల్లి యాడించుచున్న కవి
 తల్లజులయొక్క రజజతకు వలసినంత యాశ్చర్యపడఁగలమా!

ఆ. ఆభిచారి ఘనగరాంబుదూషితరుజ్జీ | రంతరాద్రిగహనదంతురోగ్ర [263

కీకటోర్వి మేరుగిరిసమార్థము వచ్చు | నేనిఁ జొరకు, పంపె యిదుము కొనఁగ.

అభి...ర్విక్ - ఆభిచారి = మారణాదిక్రియలు నేయువారిచేత - ఘన = సాంద్రమును -
 గరఅంబు=విషయక్రమయిన నీళ్లచే - దూషిత = చెఱుపబడినదియు - రుకొనిరంతర=రోగముల
 చేత క్రిక్కిరిసినదియు - అద్రిగహనదంతుగ=కొండలచేతను వనములచేతను నిండుకొన్నదియు -
 ఉగ్ర=క్రూరమయిన - కీకట=మైచ్చులుకలదియు (వైన)- ఉర్విక్ - భూమియందు, (దేశమందు)
 మేరు గిరి ఘన అర్థము=మేరు పర్వతముతో సమానమయిన ధనము, వచ్చు నేని(క్)=దొంగనట్లు
 న్నను, చొరకు = ఆదేశములో నీ వడుగు పెట్టకుము. కొనఁగక్ = ఆదేశముం బట్టుటకు, పంపె
 ఇదుము = ఒకసేనాభాగమునే పంపుము.

'ఆభిచార' - 'హింసాకర్తాభిచారః స్వాత్' అను. - 'ద్వేషమారణాదిక్రియాయాః' రామా
 శ్రమి. ఆభిచారమే ఆభిచారము; అది కలవాడు ఆభిచారి, హోమాదిక్రియలచేత చంపువాడు.-
 'గరము'. - 'సావరం జజ్ఞంఞం చేతి విషం ప్రోక్త మకృత్రిమం! కృత్రిమం గరసంజ్ఞం తు
 క్రియతే వివిధాషధైః' వాగ్భటము.

క. రాణింపఁ బల్కి తనపని | జాణై కొనుఁ, గొలుచు సంతసపుండటిఁ, దొలఁగుం

ద్రాణ చెడఁ గవుడుమానిసి; | నాణై మెఱుంగ బచ్చుగాఁగ నరపతికిఁ దగుల్.

కవుడుమానిసి = కపటము గలమునుష్యుడు, రాణింపఁ = మనోరంజకముగా, పతికి =
 ఇచ్చకము లూడి, జాణవి=నేర్పరియై, తనపని కొనుక్=తనకోరికను నెఱవేర్చుకొనును, సంతసపుం
 దటిక్ = ప్రభువు ఉత్సాహవంతుడై యున్నప్పుడు (అనగా తనవలన నేమియు ప్రభువునకు
 కావలసినపనిలేక-తనకోర్కెలను ప్రభువుతీర్చు సమయమున), కొలుచుక్=ప్రభువును నేమించును,
 ద్రాణచెడక్=ప్రభువు బలిమి తప్పెనా, తొలఁగుక్ = ప్రభువును విడిచిపోవును, నాణెము =
 అట్టిసేనకుని యొగ్గత ఆనెడు నాణకమును, ఎఱుంగక్ = ముందే తెలిసికొనుటకు, నరపతికిఁ=
 రాజు, బచ్చు కాఁగక్ తగుక్ = నాణెము చెల్లునో చెల్లదో చూచినవెంటనే తెలిసికొనునట్టి
 సరాబువలె, నేర్పియుండవలయుక్. - పరిణామాలంకారము.

'ద్రాణ' - ద్రాణము - హంసాదిగఱోచితమగు పాక్షికములోపము - 'ఆర్తద్రాణాయ వ
 శ్యస్తం న ప్రహర్ష మనాగమి.' కాకుంథల. 'నాణెము'-నాణకశబ్దవై. - 'ఏషా నాణకమోషి కామ
 కళికా మత్స్యాక్షిజా లాషిగా' మృచ్చకటి. - 'కులా కాసవ మానానాం కూటకృన్నాణ
 కస్య చ' - ఇతిశబ్దాంతి. - అని స. సం.

సీ.తజమండలిఁ గూర్చి, ధాతువులదెలిసి, హేమాదులఁగొని, ప్రకృత్యనుగుణాల్ప
జీవనాహృతులచేఁ జెలఁగి, మహాబలో | ద్రేకంబు మద్దన రిత్తఁజేసి,
పేహాద్భుఁ డగుచు నశేషంబుఁ బోషించి, | నరవర్ణములతప్పసరణు లుడిపి,
సతతద్విజప్ర తిష్ఠాశాలియై బలి | యించుపట్టులు బలియించి, పలుచఁ
తే.జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ జేసి తేజ | మెసఁగ శోధన మఱవక యెసఁగ వలయు
సాంగరాజ్య మొకెత్తుగ స్వాంగరాజ్య మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాయుష్యపరత.

నృపతి = రాజు, ఆయుష్యపరత = తన యాయుష్యయొక్క హితము కోరినవాఁడై -
తత్జ్ఞ = దాని దాని నెఱిగిన వారియొక్క (లోహాదుల స్వరూపాదుల నెఱిగిన వారియొక్క,
లోగస్వరూప చికిత్సాదుల నెఱిగిన వైద్యులయొక్క) - మండలి = సమాహమును, కూర్చి =
రప్పించి, ధాతువుల = కనకలోహాదులను - వాతపితృశ్లేష్మములను, తెలిసి, హేమాదులు = (ఘనా
దులనుండి) సువర్ణాదులను - స్వర్ణభస్మము లోనగుమందులను, కొని = స్వీకరించి (నేవించి), ప్ర...
చేత - ప్రకృతి = ప్రజలకు - దేహతత్త్వమునకు - అనుగుణ = అనుకూలమయిన - అల్పజీవన =
జీవన స్వల్పభాగములను - మితభోజనములను - ఆహృతులచేత = కైకొనుటచేత - భుజించుట
చేతను, చెలఁగి = వర్తించి, మ...బు - మహాబల = కడుబల్లిదులయొక్క - వాతముయొక్క -
ఉద్రేకంబు = ఉద్రేక్తవర్తనమును - ప్రకోపమును, మద్దన = దండనచేతను - ఒడలు పట్టించు
కొనుటచేతను, రిత్తచేసి = వర్ణరహితచేసి - నిమ్మలింపజేసి, స్నే...డు - స్నేహ = అనురాగముచేత -
నూనెచేత, అర్బుఁడు = చల్లనివాఁడు - తడిసినవాఁడు - (అనఁగా అభ్యంగము చేయించు కొన్న
వాఁడు), అగుచుక, అశేషంబు = ఎల్లజనులను - ఒడలి నెల్ల, పోషించి = పోచి, పుష్టి పొందించి,
నర = మనుజులయొక్క - వర్ణములు = జాతులయొక్క - తప్పసరణులు = దుష్పథ ప్రవర్తనములును -
(నరక = పలితమును - వర్ణములు = ఒడలి వన్నెలయొక్క - తప్పసరణులు = తప్పిన విధములను),
ఉడిపి = మాన్చి, న...లి - సతత = ఎల్లప్పుడును - ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్క - ప్రతిష్ఠా = పూజ
చేత - కాలి = ఒప్పుచున్నవాఁడు (సతత = ఆమరణము - ద్విజ = దంతముయొక్క - ప్రతిష్ఠా =
నిరత్యముచేత - కాలి = ఒప్పుడువాఁడు), వి, బలియించు పట్టులు = జనులను హెచ్చుచేయ (=చేర్చు)
వలసిన ప్రదేశములను - పుష్టి నొందింపవలసిన దేహవయవములను, బలియఁజేసి = జనసమృద్ధములం
గావించి - పుష్టి నొందించి, పలుచఁజేయు పట్టులు = జనమును తగ్గింపవలసిన తావులను - కృశము
లుగా నుండవలసిన దేహవయవములను, పలుచఁజేసి = అల్పజనంబులం గావించి - కృశములనుగాఁ
జేసి, తేజమెసఁగ = పరాక్రమము మీఱ - దేహదీప్తి యొప్పు, శోధన = దేశమును నిష్కంటక
ముగా చేయుటను - దేహమును కుద్ధి చేసికొనుటను, మఱవక, సాంగరాజ్యము = స్వామ్యా
ధ్యంగములతోఁ గూడుకొన్న దొరతనము ఒకయెత్తును, స్వ ఆంగరాజ్యము = తనదేహముపై
దొరతనము (అనఁగా దేహము బడలక కర్తృత్వము మగుట), ఒకయెత్తుగ = రెండును సమాన
ముగా, ఎసఁగవలయు = వరిల్లవలయును.

‘హేమాదులు’ :—

‘సువర్ణం కీతలం వృష్యం బల్యం గురు రసాయనం

రాత్రికృచ్చ విషాన్తాద త్రిదోష జ్వర శోష జిత్’ - మదనపా.

‘ధాతువులు’ :—

‘వసాదయస్సుప్త కఫాదయ స్త్రయో...లోహం స్వభావః కనకం చ ధాతవః’ - నానా. ‘ప్రకృతి’—‘ప్రకృతి ర్గణసామ్యేస్యా దమా త్యాది స్వభావయోః। యోనా లిక్తే పారవశ్యే—మేదిని. - ‘స్నేహ’ - ‘అవ్యిశేషగుణే స్నేహ పైలసాహర్ద్యయో రపి’ - నానా. ‘మహాబ...కేసి’ - ‘అభ్యర్థ మచరే నిర్మల్యం స జరాశ్రమవాతహః’ వాగ్భట. ‘ద్విజ’-‘దత్త వి ప్రాణ్ణహః’-అను. ‘నరక’ - ‘చూర్ణం శ్వదంప్తమలకామృతానాం లిహక్ సపరిర్తధు భాగ మిశ్రం। వృషః సిరః కాన్త వికారదుఃఖః సమాః శతం జీవతి కృష్ణకేశః’ వాగ్భట.

రాజా తన జీవితకాలమున సుఖముగా రాజ్యము జరుగుటకు గాను, తెలిసినవారివలన, తన దేశములో, స్వర్లాది లోహముల గనులెక్కడ నున్నవో, కనిపట్టి, స్వర్లాదిలోహములను గ్రహించి, ప్రజలయదాయములో కొంచెపాటియే పన్ను గొనుచు, పొగరెక్కిన బల్లిదులను దండనచేత అణగఁగ ద్రొక్కుచు, దయ గలవాడై, ఎల్లవారిని పోషించుచు వర్ణాశ్రమధర్మములను తప్పి పోకుండ కాపాడుచు సతతము బ్రాహ్మణులను గౌరవించుచు, జనహీన ప్రదేశములకు జనసమృద్ధి కలిగించి, చోటుచాలని ప్రదేశములందలి జనులను జనులు లేని ప్రదేశములకు బంపుచు, తుద శత్రువులను నాశనముచేయుచు, సమృద్ధ మయిన రాజ్యమును తన దేహముతో సప్రాంగసమానముగా కాపాడుకొనవలయును.

రాజా తనయాయుస్సునకు హితము కోరినవాఁడై ధాతువులు తెలిసిన వైద్యులచేత ధాతు నిలిసి తెలిసికొని, స్వర్ణ భస్మాది ధైవజ్యములు నేవించుచు, దేహమునకు అంతటికిని పుష్టి కలిగించు కొనుచు, బలియవలసిన భుజహృదయ ద్యవయవములు బలియనట్లును, కృశముగా నుండవలసిన మధ్యాద్యవయవములు సన్నపడునట్లును, వ్యాయామాదులు గావించుచు, దేహశుద్ధి ఏమజక, తన దేహమును తన రాజ్యమును సమానముగా కాపాడుకొనవలయును. - శ్లిష్టపమాలంకారము.

సీ. పౌఖితాయనిక భిషక్పూర్వకము కల్య. | వేళఁ గార్తాంతిక ద్విజులగోష్ఠి,
జాము వోవ నమాత్య సామంతపూర్వకం | బధార్జనస్థకాయస్థగోష్ఠి,
దినమధ్యమమున మర్దనమల్లపూర్వకం | బగు సూదసూపకృన్త్రగయుగోష్ఠి,
యపరాహ్లామున దేవ తార్చనాపూర్వకం | బార్యధర్మాధిక్యద్యులగోష్ఠి,
తే. భుక్తిమీఁదవిదూషక పూర్వకము పు | రాణకవిగోష్ఠి, చారపూర్వకము సంజ
జాము గాయకగోష్ఠి, ని శకసుషుప్తి | పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి పాసంగుఁ బతికి.

పతికి = రాజానకు, కల్యవేళ = ప్రాతః కాలమునందు, సా...ము - సౌఖ్యాదు నిక = సుఖముగా శయనించితివా అని యడుగువారు - భిషక్ = వైద్యులు - పూర్వకము = మొదలుగా, కార్తాంతిక ద్విజుల గోష్ఠి = దైవజ్ఞులైన (శ్రోమ్యులైన యనుట) బ్రాహ్మణులతోడి సల్లాపము - జాము = ఒకయాయము, పోక్ = జరిగిన తర్వాత, అ...బు - అమాత్య = మంత్రులు - సామంత = దొరలు - పూర్వకంబు = మొదలుగా, అ...ష్ఠి - అర్థ = ధనముయొక్క - అర్జన = సమకూర్చుట యందు - స్థ = ఉన్నట్టి, కాయస్థ = కరణాలయొక్క - సల్లాపము, దినమధ్యమనక్ = రెండు జాములతర్వాత, మర్దనమల్ల పూర్వకంబుగఁ = ఒడలునలుపుట, శ్లిట్టులు మొదలుగా, నూ...ష్ఠి - సూద = కంటవాండ్లు - నూపకృత్ = ప్రహసించువాండ్లు - మృగయు = వేటవాండ్లు - వీరితో -

సంగతి; అపరాధమునక = మధ్యాహ్నముమీద, దేవతార్యన పూర్వకము = దేవతాపూజ మున్నగా, ఆ...ష్ఠి - ఆర్య = పెద్దలయొక్కయు - ధర్మాధిక్యత్ = ధర్మాధికారులయొక్కయు - యతుల=సన్నాతములయొక్కయు - గోష్ఠి=సాంగత్యము; భుక్తిమీదక - భోజనమైన తర్వాత, విదూషక పూర్వకము = హాస్యగాడు మున్నగా, పురాణ కవిగోష్ఠి = పురాణములు చెప్పవారి యొక్కయు కవులయొక్కయు సభ; సంజజాము = సంధ్యాయామము, చారపూర్వకము = వేగులు మొదలుగా, గాయకగోష్ఠి = గాణలసభ, నిశ్క = రాత్రియందు, సుషుప్తి పూర్వకము = నిద్ర మొదలుగా, ప్రేయసీ గోష్ఠి = కాంతలో సల్లాపము, పానగుణ = ఒప్పసు.

రాజునకు దినచర్య ఇట్లుండవలయును - పాతకాలముందు సుఖనిద్ర నడుగువారును వైద్యు లును, జ్యోతిషులగు బ్రాహ్మణులును రాజును దర్శింపవలయు. రాజు వారితో సల్లపించి యాలో గ్యమునకును గ్రహముకూల్యమునకును వలయు విశేషములు ఎఱుంగవలయు; జాము ప్రార్థన ఎక్కి నంతట మంత్ర సామంతులతోను ధనార్జననియత్తులయిన కరణాలతోను కొంతసేపు గోష్ఠినుండి మంత్రాలోచనాదికము కావించి ఆయువ్యయవిశేషము లెఱుంగవలయును. అంగమర్దనము, మల్ల రతో వ్యాయామము, వంటవాండ్రతోను వేటకాండ్రతోను, తెచ్చిన మాంసములను తేవలసిన వానిని విచారించుకొని, తెచ్చినవానిని వండవలసిన ప్రకార విశేషములనుగూర్చి యాజ్ఞాపింపవల యును; అపరాధమున దేవతార్యన సమయాన పెద్దలతోను ధర్మాధికారులతోను సన్నాతముల తోను సల్లాపము, భోజనానంతరము విదూషకుని వినోదమును, పౌరాణికలతో కవులతో గోష్ఠి; నాలవజామున చారులకు దర్శనము, పాటకచ్చేరి; రాత్రి సుఖనిద్ర ప్రేయసీ సల్లాపములు.

‘సౌఖికాయనిక’ - సుఖశయనం పృచ్ఛతీతి సౌఖికాయనికః. ఇట్లే సౌఖసుప్తికః - సౌస్నాతికః.

‘యోగనిద్రానవిశదైః పావనై రవలోకితైః

భృగ్వాదీ ననుగృహ్లాంతం సౌఖికాయనికా న్తునికః.’ రఘు. 10 (14).

‘ఇతి సౌఖికాయనికానాం నూక్తగీతామృతరసం కర్ణపూరతాం నయక’ యశస్తిలకము.

2 (22 - 23) గద్యము. ‘తోగహార్యగదజ్ఞాతో భిషగ్వైద్య క్షికిశ్చకే’ - అను.

‘కార్తాన్తికో లక్షణజః’ వైజయంతి. ‘సుర్వైహూర్తిక మాహూర్త జ్ఞాని కార్తాన్తి కా అపి’ అను. ‘సభాసల్లాపయోగోష్ఠీ’ నానా. ‘ప్రత్యూషోదహర్షభిం కల్మష’ అను. ‘కాయ గుడు’ - ‘లిపికరవృత్త జాతిభేదచ’ సర్వ. సం. “కాయస్థ ఇతి లఘీమూత్రా” ముద్రా. ‘కాయస్థో లేఖకః’ అని దానిటిక.

‘స్యా న్ద్రవం సంవాహనమ్.’ అను. - ‘మల్లః పాత్రే కపోలే చ మత్స్యభేదే బలీయసి’. మేదిని.

‘నూపకారా స్తు వల్లవాః | ఆరాధితా ఆననీకాః నూదా బౌదనికా గుణాః’ - ‘మృగ యుర్లుబక శ్చ సః’ - అను.

నూదనూపకారులకు భేదము నిఘంటువులలోఁ గనఁ బడవన్నను, ఇట రెండుపదములు భిన్న వాచకములుగాఁ బ్రయోక్తములు - నూప మన్నం బ్రహ్మగాన తదాదులు నూపకారుఁడును భక్ష్యవిశేషములు నూదుఁడును చేయునట్లుగా భేదము గ్రహింపవచ్చును.

‘ప్రాహ్లాపరాహ్లామధ్యాహ్నా స్త్రి సంధ్యమ్,’

‘యేనిరితేన్ద్రియ గ్రామా యతినో యాయ శ్చ తే’ - అను.

విదూషక - “వసుమతస్సవాద్యభిధః కర్తవ్యత్వేషభాషాదైః

హాస్యకరః కలహరతి ర్విదూషకః స్వాత్ స్వకర్తజ్ఞః” సా. డ.

“నటపటగాయక గణికా | జ్యోతిషముఖకన్దరాణియదినమ్ముః

వైయాకరణకిరాతా | దశకబ్దమ్ముగాః క్వసు యాన్తి.”

క. హితులు హితాహితులు సదా | హితులును నై. రాజునెడల నిటు త్రివిధమునకా
క్షీతి ననుచరు లుందురు సు | తతముక్; మఱి వారిఁ దెల్పెదక విను మనఘా. 272

అనఘా = ఓయిపాపరహితా, రాజునెడలక = రాజుంగూర్చి, అనుచరులు = సేవకులు,
సంతతముక్ = ఎప్పుడును - హితులు = ఆప్తులు, హిత ఆహితులు = ఆప్తులును అనాప్తులును (ఉభయ-
గుణములుం గలవారు), సదా ఆహితులును = ఎప్పుడును అనాప్తులే, (అని), త్రివిధమునకా =
మూడు తెఱఁగులవారుగా, ఉందురు, మఱి = ఇతను, వారిక తెలిపెదక = వారి స్వరూప-
ములను వివరించెదను వినుము.

చ. హితులు భిష గ్గ్రహజ్ఞబుధబృంద కవీంద్రపురోహితుల్వి తా

హితులు ధనార్జనాదివృత్కృత్యనియుక్తులు వెండికేవలా

హితులు దళావళార్చితసమృద్ధరమాహరణేచ్ఛు; లౌటనా,

హితమును నట్ల కాఁ జతుర వృత్తిఁ జరించుట నీతి తేనికీ. 273

తేనికీ = రాజునకు, భిషక్ గ్రహజ్ఞబుధబృంద కవీంద్ర పురోహితులే = వైద్యులు జ్యోతిషి-
కులు విద్యర్థమువాములు కవీశ్వరులు పౌరోహితులు, హితులు = ఎప్పుడునుతేని మేలుకొరువారు,
ధనఅర్జనాదివృత్కార్య నియుక్తులు = ధనముకూర్చుటలోనగు రాచకార్యములందు నియమింపబడిన
వారు, హితాహితులు = హితులు నగుదురు ఆహితులును అగుదురు; వెండి = మఱి, దళా...లు -
దళావళ = తమయొక్క యవస్థకు వశ్యులై - అర్చిత = రాజున కీయబడిన - సమృద్ధ = నిండాదు -
రమా = సంపదను - ఆహరణ = మరల ఆతనివలననుండి రాబట్టుకొనుటయందు - ఇచ్ఛులు =
కోర్కికలవారు, కేవల ఆహితులు = ఎప్పుడును అనాప్తులే, లౌటక = ఇట్లగుటంబట్టి, తేని-
కీ = రాజునకు, ఆహితమునుక్ = ఆయాపూర్వోక్తలయందు తాను చూపునట్టి యాప్తతయును,
అట్లకాక = వాస్తవము వాస్తవావాస్తవము కేవలావాస్తవమునంగా, చతురవృత్తిక్ = చదురు-
మెయి, చరించుట = తాను నడుచుకొనుట, మేలు = శ్రేయము.

రాజునకు వైద్యులు జ్యోతిషికులు పండితులు కవులును పురోహితులును, ఎప్పుడును మేలే
కొరుచు చేయుచు నుండురు. ధనార్జన లోనగు రాచకార్యముల యధికారులు హితులునగుదురు.
రాజద్రవ్యమును హరించుటచేతను కనిపట్టి దండించునోయను భయముచేతను ఆహితులు నగుదురు;
ఎవరి ధనసమృద్ధిని వారి దుర్వృత్తి నడంచుటకుఁగాను రాజు స్వీకరించియున్నాఁడో వారు ఎట్లు
లైన నాతనివలన మరల దానిం బడయుటకు కొరుచు ఆతనిని మదిలో ద్వేషించియే యుండురు.
కావున ఈమూడు తెఱఁగుల యనుచరులవిషయమై తానును హితుఁడు హితాహితుఁడు కేవలా
హితుఁడుగా నడచుచు వ్రేలి హితుఁడుగానే అగపడుచు నేర్పు మెఱసియుండుట శ్రేయము.

ఆ. పాత్రభూతు లెస్స పరికించి, యతఁ డడు

గకయు నొకడు సెప్పకయు మునుపుగ

బనసపండ్లు దిగిన పరిగ, స్వప్నము గన్న

నెటిగ, నొసగి వెఱుగుపలుచు టొప్పు.

274

పాత్ర ధూతుఁ = సత్కారమునకు అర్హుఁ డగునని, లెస్స పరికించి = చక్కఁగా కనిపట్టి, చెప్పకయును = మునుపు = రాజు నీకు సత్కారము చేయ నున్నాఁడని అతనితో ఎవ్వఁడును చెప్పక ముందే, పనసపండ్లు దిగిన పరిగ = ఉన్నట్టే ఉండి ఒకక్షణములో పనసచెట్టునిండ పనసపండ్లే దిగఁబడిన నెట్లుండునో అవిధముగాను, ఒసగి = ఇచ్చి, వెఱుగుపలుచుట = ఆశ్చర్యపెట్టుట, ఒప్పు = తగును.

పాత్ర మయినవానిని అట్టివాఁడని చక్కఁగా తెలిసికొని, అతనికి, ముందుగా ఏవిధము నను తెలియ నీక, ఒక్కొక్కటిగ తలంపునకు అందనంత ద్రవ్యజాతమును, ఒసంగి, ఆశ్చర్య మగుచు చేయుట తగును. అభూతోపమ. 'పనసపండ్లుదిగిన పరిగ' - కడుమెండుగా కోర్కికి మించిన ప్రియద్రవ్యజాత మనుట. - 'స్వప్నము గన్న నెటిగ' - అకస్మికముగా ననుట. - ఉపమ.

ఈ యుపదేశము కృతయుగ ధర్మాతీతముగా నున్నది:—

“అభిగమ్య కృతే దానం, త్రేతా స్వాహాయ దీయతే
ద్వాపరే యాచమానాయ, సేవయా దీయతే కలా.” పరాశర.

“కృతే ప్రదీయతే గత్వా త్రేతాస్వాసీయతే గృహే.

ద్వాపరే చ ప్రార్థయత, కలా వసుగమాన్వితే” బృహస్పతి.

“అభిగమ్యోత్తమందాన, మాహూయైవ తు మధ్యమమ్

అధమం యాచమానాయ, సేవాదానం తు నిష్ఫలమ్” పరాశర.

క. పితృదేవక్రియలను విధిఁ | చిత్పక్రియలె సూక్ష్మ లగుటఁ చిత్పథక్తుండ వై
శ్రుతిశీలతపశ్చాంతా | చ్యుతపథక్తుల కొసగి పనుపు మున్నతగతికి. 275

విధి = శాస్త్రముచేత, పితృదేవక్రియల = పితృక్రియలు (కవ్యములు)ను దేవహూజలు = (హవ్యము)ను నను నీరెండు తెఱఁగుల కర్తలలో, పితృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన శ్రాద్ధములే, నూత్నలు = నూత్నబుద్ధితో నిర్వహింపవలసినవి, అగుట = అగుటవలన, పితృభక్తుండవు ఐ = పితృ దేవతలయందు భక్తిగలవాడవై, శ్రుతి...వక్ = శ్రుతి = వేదాధ్యయనము - శీల = సదాచారము - తపః = వ్రతానుష్ఠానము - నీనిచేతి - శాంత = శమముగలవారయిన - అచ్యుతపథక్తులవక్ = విష్ణుభక్తులవక్, ఒసగి = శ్రాద్ధదేయమును ఇచ్చి, (నీపితృదేవతలను) ఉన్నత గతికి పనుపుము = ఊర్ధ్వలోకములకు పంపుము.

హవ్యములకన్న కవ్యములే నూత్నధర్మము లగుటచేత, వేదాధ్యయన సదాచార చాంద్రా యజ్ఞాదివ్రతములచే శాంతచిత్తులయిన వైష్ణవులకు శ్రాద్ధ(దేయ)ముల నిచ్చి నీపితృదేవతల ఉత్తమగతిం గలిగింపుము, అధముల కిచ్చినయెడల శ్రాద్ధము ఫలింపదు; పితరులకు ఉత్తమగతి కలుగదు. కవ్యము నుపేక్షించిన మహాప్రత్యవాయము కలదు; హవ్యము ఫలింపదు. యజ్ఞమునేయనివాని నేయియు ననరుగాని తద్దినము మానినవానిని ఇంటికి రానీయరుగదా.

‘పితృహవ్యసమగ్ర్యము దై | వతహూజనమునకు మనుజవల్లభ, పితృదే

వతలఁ గొనియడుగుదుడే | వతలాదిగఁ గల్గు నెల్లవారలు భక్తికా.” అనుకా.

‘దైవికకృత్యంబులను | భూవర భూమరుల నూత్తముగ శోధింపం

గావలదుగాని పితృపూ | జావిధికి బరీక్షవలయు సమ్యగ్భంగిన్.’ ఆనుకా. 3 (171.)

క. దానము ద్విజరక్షణకును | జ్ఞానము నిజరక్షణకుగ శరణము చొరు మెం

లే; నారాయణు ‘రాజ్యా | నై నరకం ధ్రువ’ మటంట’ దీటునె యొంటన్. 276

దానము=ఉదకస్పర్శ పూర్వకముగా నీవు ఇచ్చెడియివి, ద్విజరక్షణకున్ = బ్రాహ్మణుల బ్రాపునకును, జ్ఞానము=పరతత్త్వస్వరూపము నెఱుంగుట, నిజరక్షణకున్=ఆత్మరక్షణమునకును, కాన్ = అగుచుండగా, ఎంతేని = మిక్కిలి, భక్తితో, నారాయణున్ శరణము చొరుము= శ్రీ విష్ణుని రక్షకునిగా నాశ్రయింపుము; రాజ్యానై=రాజ్యము తుదియందు, నరకం=రౌరవాది నరకప్రాప్తి, ధ్రువమ్=తప్పదు, అటంట=అనువాక్యమునం జెప్పబడిన యనుభవము, ఒంటన్= నారాయణాశ్రయణమునం దక్క మఱియొకయుపాయముచే, తీటునె=తప్పిపోదు.

నీవు ధారాపూర్వకముగా చేయునట్టి షోడశమహాదానములు బ్రాహ్మణ పోషణమునకును నీయొక్క పరితత్త్వజ్ఞానము నీతేమయునకును అగునట్లుగా, వర్తించుచు, రాజు వైనందున జ్ఞానాజ్ఞానపూర్వకరాష్ట్రకృత స్వకృతాది బహుపాప సముచ్చయము కలంబున నీకు రాజ్యాంతమునందు తప్పక కలుగునట్టిదైన నరకపాతమునకు నివృత్తికొఱుట శ్రీమన్నారాయణుని చరణములను శరణముబొందుము. దానం దప్ప వేరొంట ఆనరకము తప్పదు.—

“దశ నూనాసహస్రాణి ఆహ్న రాజా కరోతి వై |

తాశ్యేవ వరుతే రాత్రా ఘోర స్తస్య పరిగ్రహః”—హరీతస్మృతి.

లే. ఆలివతిభక్తి, స్త్రీపుంసపాలి వావి, | యతి వశిత్వము, దిగుజాతు లగ్రజాతి

ననుసరించుట, హితవృత్తి నధిపుపనిశిభృత్యుడొదవుట, నృపదండభీతిఁ జెన్ము.

ఆలివతిభక్తి=భార్యభర్తను భక్తితో ననువర్తించుట, స్త్రీపుంసపాలివావి = స్త్రీపురుషుల సమూహము వావి (నతిక్రమింపకుండుట), యతి వశిత్వము = సన్నాసి ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడై యుండుట, దిగుజాతులు = క్రిందిజాతివారు, అగ్రజాతిన్ = తొలిజాతివానిని, అనుసరించుట = అనువర్తించుట, భృత్యుడు = సేవకుడు, అధిపుపనికే = దొరకార్యమునకు, హితవృత్తిన్ = అనుకూలమైన వర్తనతో, ఒదవుట = ఉపయోగపడుట, ఇవన్నియు, నృపదండభీతిఁ జెన్ము=రాజదండనవలని భయముచేతఁ జెమా - కావున ఆలిక్రమములను తప్పక దండించుచుండవలసిన దనుట.

“అదబ్ధ్యాన్ దణ్డయన్ రాజా దబ్ధ్యాన్ శ్చై వా పృథగ్దయన్

అయశో మహ దాప్నోతి నిరయం చాభిగచ్ఛతి.”

సముచ్చయాలంకారము:—

“అగువర్ణింపనశేకము| యుగపద్భావాశ్రయము సముచ్చయమున నీ

వగతురు వెఱుకురు పఱుకురు| వగతు రసి విడుదురు పుట్టమై నిలుతు రనిన్.” ఆలం.

ఆ. చంపిధార్మికుండు, సతిబొంది మఱి బ్రహ్మ | చారి, బొంకి సత్యశాలి, యార

గించి సదుపవాసి, కేడించి శూరుండు, | చింది ధనియు, నగు విచిత్ర సరణి. 278

(రాజు), విచిత్రసరణిన్ = వింతప్రకారముచేత (వింతగా), చంపి=(వధ్యులను) సంహరించి, ధార్మికుండు=భర్త మాచరించువాడును (వధ్యులను వధించుటయే ధర్మాచరణ మనుట),

మఱి = మఱియు - గతి = సాధ్యముగు భార్యను, (పర్వాది వర్జముగా ఋతుకాలమందు) - పొంది - బ్రహ్మచారి = బ్రహ్మచర్య వ్రతముడును (అట్లు నియతి గలిగియుండుట బ్రహ్మచర్యమే యనుట), బొంకి = (ఒకనిప్రాణము కాపాడుటలో నగు సన్నిమిత్రములచే), ఆనృతమాడి, సత్య కాలి = సత్యముచే ప్రకాశించువాడును - (అబొంకు సత్యమువలె ఫలప్రదమునుట), ఆరగించి = (ఎప్పుడుపట్టిన నప్పుడెల్ల భోజనముచేయక రెండుపూటలే) భోజనముచేసి - సదుపవాసి = మంచి యుపవాసములు చేయువాడు - (అనగా ఆభోజననియమము ఉపవాసముతో సమానఫల మనుట), కేడించి = (పెద్దలమీదికి నడవక) తొలగి - కూరుండుక = వీరుండును (పెద్దలమీద పోర కుంట కూరులను కూల్చుటలో సమానమునుట), చింది = ధనమును (సత్కార్యములకై) వ్యయించి - ధనియు = ధనవంతుడును (రాజు సద్వ్యయముచేసినధనముచేత ధనిగాని, బొక్కసములో ధనము మూల్గుచుండుటచేత ధనిగాడు-అనుట) - విరోధాభాసాలంకారము.

“తొలుత నగపడి విరోధ మి వల నన్యారాకలనమువలన నడగినక”

బాలుచు విరోధాభాసము చెలగు శివుం డయ్య నితడు శ్రీపతియై నాక.” అలం.

‘చంపి ధార్మికుడు’—

“నదణ్డయే దదణ్డ్యాక్ యః! సమ్యగ్గణ్యాంశ్చ హతయేత్

ఇష్టం స్యాత్ క్రతుభి స్తేన సమాప్తవరదక్షిణైః.” యజ్ఞవల్క్యః.

“గరదుని గృహదాహుత మం త్రరహస్యవిభేది నాతతాయీ బరసతి

హరు బంధుభూతి బరధన! హరణపరునిఁ జంపి పుణ్యుడగు నృపుఁ డనఘా” కాంతి.

“తనతోఁ దుల్యం డైనను మనుజాధిప యధికబలసమగ్రత్వము గ

ల్లిన నని శత్రు నివధియిం చినవరపతి పుణ్యలోకసిద్ధిం బొందుక, కాంతి. 5 (516)

“పరబలముపై నడరి నెత్తురు వజ్రులు వాఱఁజంపుదురు దురమునన

పురుసఁడనంబును; బుణ్యోత్తరమని వేదములు నెప్పు డనుకరమధ్య” అనుకా. 5 (64).

‘సతిఁబొంది సద్బ్రహ్మచారి’—

“పంచదశిని జతుర్దశిఁ బద్మమిత్ర! వసుతిథుల జన్మ తిథులందు వలయు బ్రహ్మ

చర్య, మడుగులాండొంటితోఁ జనదుతోమ, దోషములు కొండియముక్తాభాషణంబు”.

“ఋతా వృతౌ స్వదారేషు సంగతి ర్వా విధానతః |

బ్రహ్మచర్యం త దేవోక్తం గృహస్థాశ్రమవాసినామ్ |

రాజ్య శ్చైవ గృహస్థస్య బ్రహ్మచర్యం ప్రకీర్తితమ్.” - యజ్ఞవల్క్యపనిషత్తు.

‘బొంకి సత్యకాలి’—

సీ. “సత్యంబు కలుకుట సర్వధర్మములకు మిక్కిలి, యనృతంబు మేటిపాత

కము; తద్విశేషంబు గలదు; చెప్పెద, నొరునర్థంబుఁ బ్రాణంబు నపహరింపఁ

జూచుపాతకలతో నూనృతం బాడుట పాపంబు, బొంకులు వలికి యట్టి

వారి హింసించుట వరధర్మ; మిది యొక్క డేల? భూతములకు హితము సేయు

తే. బొంకు లెల్లను ధర్మముల్; భూతబాధకంబు లగునిక్కములు పాతకములు వినుము.

కాంతి. 8 (45).

‘ఆరగించి సదుపవాసి’—

వ. “అనశన వ్రతంబులందును జాలుకనిరెఱుం గఱింగించెద.—

చు “మగలును రేయఁ గుడ్డి, జలపానము లోమగఁ గుడ్డునట్లే కు
ష్టిగ నొనరించి, మర్త్యుఁ డొకటిక నడుమక మఱియొప్పు నంటకే
మిగిలి బాపముం బొరయమిం దలకొల్పుచు హామకార్యముం

దగుమెయిఁ జేయుచున్న దిను తం గటిలా న్నగు నూర్ధ్వలోకముల్.” అనుకా. 4 (164)

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహీయు, భాషావిదుఁడు ప్రణి | ధ్యంతరావిదుండు నగు; నతండు
లింగమాత్రకృతుఁడు లిప్సాతిగ ద్రవ్య | దానధనియుఁ గాక తటియఁ జొరఁడు.

ప్రణిధి=వేగువాఁడు, స్వపురగృహీయు = తేని నగరమందు ఇల్లు గలవాఁడును, భాషా
విదుఁడు = పెక్కు భాషలు తెలిసిన వాఁడును, ప్రణి ధ్యంతర అవిదుండు = కడను వేగు
తెంతో ఎఱుంగనివాఁడును, అతండు = ఆజనుఁడు, లింగమాత్రకృతుఁడు = ఎల్లలింగములును
(అనఁగా గుర్తులును) లేనివాఁడును, అగు = కావలయును, (అతఁడు) లిప్సా అతిగ ద్రవ్య
దానధనియు = కోరికను దాఁటి పోవునట్టి ధనముయొక్క యిచ్చిత ధనికుఁడును (అతనిని రాజు
వానికోరినంతకన్న హెచ్చుగా ఇచ్చి ధనికునిఁ గావించవలయును), (అమితధన మిచ్చిన నేగాని),
తటియ = ఆవుత్రియండుఁ జొచ్చుటకు, చొరఁడు = ఇచ్చుగింపఁడు, - వేగుఁడనమునకు తగిన
వాఁడైయుండి విశేషధనముం గొన్నవాఁడేగాని యావృత్తికిరాఁడు. ‘ప్రణిధిః ప్రార్థనేచరే’ అను.

చరుఁడు తేనియూరనిల్లు గలవాఁడును నానాభాషావిదుఁడును తేనియంతచరుల నెఱుంగని
వాఁడును వారికి ఎఱుకపడని వాఁడునుగా నుండవలయును. అతఁడు నానావేషములు ధరింపఁ
గలవాడునుగా వలయు. అట్టివాఁడు అమిత ధనమిచ్చిన నే గాని ఆపనికిరాఁడు; ఎంతధనమైన
నిచ్చి అట్టి వేగులను సంపాదించుకొనవలసినది అనుట.

ఇప్పద్యమన ‘లింగమాత్ర కృతుఁ’ డను పాఠంబును ‘ప్రణి...దుండు=దేశాంతరపు వేగు
రులనుదాఁ తెలిసినవాఁడును’ అను బీకయు విచారణీయములు. వేగులు సర్వలింగధారులుగాను
ఒండొరల నెఱుంగకయుండు నది యని నీతిసారము. ఈవిషయములు ముద్రారాక్షిస నాటకమున
సునిరూఢములు.

‘అరులకడనిజభూమియం దనుజతమజ! బాంధవామాత్యమిక్రులపాల వేష

ధరుల వేగులఁ గాఁ తెట్టి ధరణిపునకువలయు నొండొరు నెఱుంగనివారిఁ గాఁగ.’ కాంతి.

“తపస్విలింగినోధూతాః పణ్యకిల్పొపజీవికాః | చరాకృరేయః పరితః పిబన్తోజగతాంతుతమ్ |

జడమాకానబధిరచ్ఛద్దానః పణ్యకాస్తథాకిరాతావామనాఃకుబ్జా స్తద్విధాయేచకారకాః |

భిక్షుకాశ్చారణాదాస్యోనానాకార్యకళావిదాః | అస్తఃపురగతావారామాహరేయరలక్ష్మితాః”

“తీక్షః ప్రవజితశ్చైవ సత్త్రి విషద ఏవచ

ఏతేజేయాస్తు సఖ్యారాః సర్వేనాన్యోన్య వేదినః.” కామండకి.

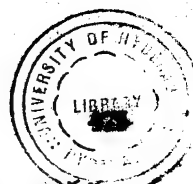
‘లింగమాత్ర’—“మాత్రంస్యా! దవధారణ కాత్స్న్యాయోః.” నానా.

“క్రియఃకురూణా మధిపస్యపాలనం | ప్రజాసువృత్తిం యమయంత్యుః వేదికుమ్

సర్వలిక్షీ విదితః సమాయయా యుధిష్ఠిరం ద్వైతవనేవనేవరః.” భారవి.

“సర్వలిక్షీ...బ్రహ్మచారి వేదవా నిత్యర్థః” అని మల్లి-టీక.

క. తనుభృత దమనజ సుకృతము | ధనదత్తిన కొనఁగవలయుఁ దత్తదృతుకము
ద్దన మజ్జన భోజన లే | పవ వసన ప్రసవవహన పరతం బలికి.

యా మున ప్రభుత్వ విధి

పరికిత = ధర్మపరిపాలన చేయు ప్రభువు, తత్త...తత్ - తత్తత్ = అయ - ముత్త - ముత్తమునందు తగిన - ముత్తన = సంవాహనము - మజ్జన = స్నానము - భోజన = ఓగిరము - లేపన = మైత్రాత, నసన = వస్త్రములయ - ప్రసవ = పువ్వులయ - వహన = తాబట్ట - వీనియందు, పరతత్ = ఆసక్తుఁ డగుటచేత, (ఆసక్తుఁడైయుండి), తమ...మత్ - తమ = దేహముయొక్క, భృశ = అధికమయిన - దమన = క్రోధ పెట్టుటవలన - జ = పుట్టునదైన - సుకృతముత్ = పుణ్యమును, ధనదత్తిన = ద్రవిణముయొక్క యావితేతనే, కొనఁగవలయుత్ = ఆర్జింపవలయును.

రాష్ట్రమును యథాధర్మముగా పరిపాలనచేయురాజు సకలభోగములను సదా అనుభవించుచునే యుండవచ్చును, దేహదమనకార్యముగు తపస్సుచేయ నక్కఱలేదు, అందులపుణ్యమును దానములచేతనే ఆర్జింపవలయును. 'దత్తి = దానము' - "విదు పది నేయరు దత్తిన దక్కత్" 2(84)

"తపః పరంకృతయుగే। త్రేతాయాం జ్ఞాన ముచ్యతే
ద్వాపరే యజ్ఞ మి త్యాదుః। ద్వాపరమేకంకలౌ యుగే" పరాశర.
"అధ్యాత్మానై వసతి రమునాప్యాశ్రమే సర్వభోగ్యే
రక్షాయోగాదయమపితపః ప్రత్యహం సంవినోతి." అని కాలిదాసుడు.

'పతి' - "పాతి రక్షతీతి పతిః." రక్షించువాఁడని వ్యు.
"పుణ్యకర్త ముల్ సేయుచు భూమరులకు । వివిధధనములు స్త్రీతితోవినయ మొప్ప
నొసఁగుచుండెడుపారుతూర్వోపచితములైనకిల్బిషములఁకాతురవనినాథ." కాంతి.1(818)
"తపోమూల మిదం సర్వం దైవ మానుషకంసుఖమ్" మనువు.
"య ద్దుస్తరం య ద్దురాపం య ద్దుర్గం య చ్చ దుష్కరం.
సర్వం తు తపసా సాధ్యం తపోహి దురతిక్రమమ్." - మను.

"బ్రాహ్మణస్యతపోజ్ఞానం। తపఃక్షత్రస్య రక్షణమ్"
"న దానా దధికం కిల్బిష్య ద్భృశ్యతే భువనత్రయే।
దానేనప్రాప్యతే స్వర్గః శ్రీద్రానేనైవ లభ్యతే -
దానేన శత్రూ జ్ఞాయతి వ్యాధి ద్దానేన నశ్యతి।
దానేన లభ్యతే విద్యా దానేన యువతీజనః

ధర్మార్థ కామ మోక్షాణాం సాధనం పరమం స్మృతమ్" ఆదిత్యపురాణము-పరాశర. 32.

క. నానావిధపాడబముల । నాను నృపాహార మెప్పుడు, నపరాహ్లామునం
గాని మఱి శుద్ధకోష్ఠతఁగాని, తమి న్భుక్తియెప్పుడుఁ గడుఁ బథ్య మగుట. 281

నానావిధ పాడబములత్ = పలుదెఱంగుల రుచులతో, అను నృప అవారము = భుజింపఁ బడురాజభోజనము, ఎపుడుత్ = ఎప్పుడును, అనుత్ = కూడియుండును. అపరాహ్లామునత్ = మధ్యాహ్నమునకు అనంతరమేగాని, మఱి = మఱియు, శుద్ధకోష్ఠతఁగాని = ఆమాశయపత్వా శయకుడింకెందిగాని, తమిత్ = ఆఁకటితో, భుక్తి = తినుట, ఎపుడుత్ = సదా, కడుత్ = మిక్కిలి, పథ్య మగుత్ = దేహమునకు హిత మగును.

రాజ భోజనములు నానావిధ మధురాది రసయుక్తము లయిన గురుపదార్థములతో నిండి యుండు నవి గావున, అపరాహ్లాముననేగాని ఆమపక్వకోశకుడి చెందిగాని, ఆఁకటితో భుజించుట రాజునకు మిక్కిలి హితకారి; ఆఁకలిలేక భుజింపఁగూడదు, ఆఁకటితో భుజించినది చక్కఁగా జీర్ణమై దేహమునకు బలారోగ్యములు కలిగించు ననుట. —

‘పాదబహు’ - ఉపోహతమందలి శబ్దపట్టికం జాచునది.

క. విను, వర్గసమత నృపుఁడు | న్నను, ధర్మాంశంచె హెచ్చెనా, పెటమడి కె
త్తిననీరును దెగియలరా | జవపుమడికి నెక్కినట్లు చను ముద మందకా. 282

విను = ఈచెప్పబోవు మాటను చక్కగా గ్రహింపుము, నృపుఁడు = నరపాలకుఁడు, వర్గసమతకా = మూడు పురుషార్థములయందు సమదృష్టికలిమితో, ఉన్ననుకా = ఉన్నప్పటికిని, ధర్మ అంశంచె = ధర్మమనకు వ్యయముగు ధనభాగమే, హెచ్చెనా = అధికమైనయెడల, పెటమడికా = కేటుచేసి, ఎత్తిననీరును = ఏతముతో చల్లిన జలముకూడ, తెగి = గనిమి కోతఁబడి, అలరాజనపుమడికి నెక్కినట్లు = ఆరాజనపువరిచేసికి పాతిన నెట్లో అట్లు, ముదము = సంతోషము, అందం జనుకా = పొందవలయును.

మూడు పురుషార్థములకును రాజు సమముగా ధనవ్యయము చేయవలయును; అందు ధర్మార్థమైన వ్యయము హెచ్చెనా అందులకు మిక్కిలియు సంతోషింపవలయును; మూటిలోను ధర్మమందే అధికాస్థితి నుంపవలయు ననుట. - ఉపమాలంకారము.

“ప్రియో ధర్మకామార్థ కృతుర్వర్గః సమాత్మకః” - అను.

“ధర్మార్థకామా స్సమమేవ సేవ్యా యోగ్యాకసక్త స్సజనో జఘన్యః” భారవిటిక.

“అసక్త మారాధయతో యథాయథం | విభజ్య భక్త్యా సమపక్షపాతయా,

గుణానురాగా దివ సఖ్య మియివాక్ | నబాధ తేఽస్య త్రిగణః పరస్పరం.” భారవి. (11)

“ధర్మార్థవిరోధేన కామం సేవేత | ... సమం వా త్రివర్గం సేవేత...”

“ధర్మార్థకామానాం యుగప త్సమవాయే పూర్వః పూర్వో గరియాక్” సోమదేవుఁడు.

“అర్చనీదికంఠే నరయ నెక్కుడు ధర్మ | సిద్ధి, దాన సకలసిద్ధులును | బ్ర శక్త్యధిగతియు, కాశ్యకీర్తి యు | సంభవించుగలుగు సద్గతియును.” శాంతి. 2(408) చా(274) “పాత్రభూతు” టిక

క. వెలయించునట్టి యొకమణి | వెలుఁ గానం గొనుము, ధరణి వెండి సువేషా

జ్వలతకు వలదే వాసర | ముల మణులవిభూషణములు భూతలి దాల్చుకా. 283

వెలయించునట్టి యొకమణికా = శ్రేయః ప్రద మైన యొకరత్నమును, వెలుఁగు ఆనకా = వెలుఁగొందుటకై, భూమిలో, వెండి (యంకా) = పైగా, భూపతి = రాజు, సువేష ఉజ్వలతవకా = మంచి కై సేతచేత వెలుఁగొందుచుండుటకై, వాసరముల మణులవిభూషణములకా = ఏడువారముల రత్నాభరణములను, తాల్చుకా వలదే = తప్పక ధరింపవలయును.

నీవు ఉజ్వలుడవై యుండుటకుగాను, మేలు కలిగించున దైన యొకమణిని ధరింపుము; ఇంతియగాక రాజు వారవారము వేటువేటు రత్నాభరణముల మంచి కై సేతచే వెలుంగుచుండవలయును.

“రత్నేన కుభేన కుభం భవతి నృపాణా మనిష్ఠ మకుభేన |

యస్తా దతః పరీక్ష్యం దైవం రత్నాశ్చైతం తత్క్షణైః” బృ. సం.

“ఏమి చేయవలయు నీకమింద రత్నము | క్కటియఁగానరాదు, కడుచివార

కరముగాదె, యితఁడు కడువడి రాజ్యాధి | పత్య మానకున్న, వసుధ చెడదె?”

“యజ్ఞాది యచూత్యులార, యతిహారికువర్తల రత్నరాజి మీ

రాతనీకై | కొనుండనిన హర్ష మునక వరమాలిరత్న సంభార మనుగ్రహింపు డవ”

“రవి శశి కుజ శీతర శ్చిజ గరు భుక్త రవితమారాధన వాసరములయందు ।

మాణిక్యహక్తికమహితవిద్రుమ మరకతపుష్కరాగంబుల నజ్రనీలమల్ ధార్యమల్”
హాలాస్యము - 8 ఆ.

క. చేయునది రాజ్య మంట, యథు | మే యవధిగ నీగువార మే, మనఁ జను; దా
మ్నాయంబు నశక్త్యాను | ప్తేయముఁ జెప్పదు; స్వశక్తిఁ జేయఁగఁ జెప్పన్. 284
చేయునది రాజ్య మంట - (అనంత పాపప్రద మగుట), ఏము = మేము, అఘము = పాపమును,
ఏ యవధిగఁ = ఏకాలమునకు, నీగువారము = నివర్తింప నేర్తుము? అనఁ చనదు = అని వెనుదివియ
వలదు, అమ్నాయంబుఁ = వేదమునైతము, అశక్య అనుష్ఠేయముఁ = శక్యము గాని కార్యమును,
చెప్పుదు = విధింపదు, స్వశక్తిఁ = కర్తయొక్క శక్తి కొలది, చేయఁగఁ = చేయుటలుగా,
చెప్పఁ = విధించును.

రాష్ట్ర మేలవానికి అనంతపాపము తప్పదుగదా, ‘రాజ్యము ఏల నేల? పాపము కట్టుకో నేల?
అపాపము ఏనాటికి తీటును? దానివలన కాశ్యోతనరక మనుభవించుచుండ వలసినదే గదా? అందు
కొఱకా రాజ్య మాకించుట?’ అని వెనుదివియఁ గూడదు. శక్తికొలది అధర్మము చొరనీయక
రాజ్యము నేయవలయును. తెలియక మించి సంభవించు పాపములకు పరిహారములునుం గలవు.
వేదము అశక్యకరణమును విధింపదు. కావున ఆచింతవలదు.

“అవధిస్తవథానే స్థా త్నిమ్ని కాలే బిలే పుమా” - మేదిని.

వ. మనుదండధరాదులు విశేషించి దోషం బెఱింగి దండించియె ధర్మపరు
లనఁబరఁగిరి; ప్రజాపరిపాలనంబు పనిగాఁ బ్రజానాథుండు బహుముఖంబులం బుట్టింపం
బుట్టి విరాటప్రూట్పుభృతి వేదోదితశబ్దవాచ్యుం డై దేవసదృశుం డగు మూర్ధా
భిషిక్తుఁడు సోఁగోర్చి యిలకు నగునలజళ్లు తీర్చినంగాక జన్తంబు సఫలం బగునె?
కేవలేంద్రియప్రీతి బండికృత పరకళత్ర పథికపరిషత్ప్రహరణ ప్రాప్తవిత్తమ్ములఁ
బాటచ్చర ప్రభులకు జరగదే? యింత లాంఛల్య మేమిపని యని యవనియెడ
నవన వైముఖ్యంబు చెల్ల; దెట్లనినఁ దొల్లి కృతయుగంబునఁ గృతవీర్యనందనుండగు
సహస్రబాహుం డాత్మీయదోస్త్రంభ సంభృత యగు నీవిశ్వంభర నేద్రీపంబున
నేనాట నేవీట నేత్రోవ నేక్రేవ నేవేళ నెవ్వఁ డేమి సేయం దలంచు నప్పు డందందు
నసి ముసల చాపాది శస్త్రాస్త్రధారియై తోఁచి యాజ్ఞయిడు; నట్లాజ్ఞయిడ
నంతిమం బగు నీయుగంబున యుగానుసారంబుగా మితసారం బగురాజలోకంబునకు
శక్యంబుగాదుగదా? యొక్క రాజలోకంబునకన నేల? యిక్కాలంబునందలి భూసురు
లకు నక్కాలంబునందలి భూమిదివిజాలకుఁ గలశక్తియున్న దే? యొక్కబాడబుండు
కడలినీరు గ్రుక్కంగొనియె, నొక్కవిప్రుండు సప్తసృష్టికిఁ బ్రతిసప్తయయ్యె,
నొక్కబ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మదండంబున బ్రహ్మస్త్రంబు వారింఁచె, నట్టియనుష్ఠానంబు
మాకు లే దిందేమి ప్రయోజనం, బని శక్త్యనుష్ఠానంబు వీరికి విడువవచ్చునే? వీ
రితరుల కుపాసనీయులు గాకపోయిరె? కావున సావధానుండ వై శక్తికొలది శ్రుత

దృష్టంబులు పేక్షించక రక్షణశీలంబు లాచరించుచు నశక్యుంబున కార్తశరణాగత రక్షకుండుగు పుండరీకాక్షుమీఁద భారంబిడి యనహంకృతిఁబ్రవర్తిల్ల నెల్లసంసిద్ధులు కరస్థంబులగు. నది యట్లుండె, నట్లయిన పట్టబద్ధుండగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టియిడి నడవవలయు; వరుణ వైశ్రణ వాయు వైశ్వానర వాసవాదులజన్మంబులును బహుభవార్భక్రియాలబ్ధంబుల భూర్భువస్స్వరాదులగు నిజుగంబులును ధర్మప్రతిష్ఠితంబులుకావునఁ దదాచరణచఁబండవై ఋణత్రయంబును నీఁగి సమానులం దుత్తమశ్లోకుండవై రాజ్యకరిపాలనంబునేయుమని యభిషిక్తుం జేసె. నిది మదీయభక్తప్రభావం” బని యంబుజాలయకాంతిచ్చె.

మను దండధరాదులు=మనువు యమఁడు లోనగువారు, ప్రజావాఘుడు=రాజు, విరాట్ సమాట్ ప్రభృతి=విరాట్టు సమాట్టు మొదలుగాఁగల, వేద ఉదిత శబ్ద వాచ్యుండు=వేదమందు చెప్పఁబడిన శబ్దములచే పేర్కొనఁబడినవాఁడు, సోఁకోర్చి = ప్రయాసను సహించినవాఁడు, ఆలజ్ఞు = ఉపద్రవములు, కేవ...ములక = కేవల ఇంద్రియ = ఇంద్రియమాత్ర - పీఠి = వర్షముకై - బంధీకృత = బందిగా చేయఁబడిన - పరకళిత్ర - పరభార్యలయు - పథిక = బాట సారుల - పరిషత్ = సమాహమును - ప్రహరణ = కొట్టి దోచుకొనుటచేత - ప్రాప్త = పొందఁబడిన - విత్తములక = ధనములచేత, పాటచ్చరప్రభులకుఁ = దొంగదొరలకు, ...లాంపట్టము = లోలుభక్త్యము ... ఏమి పనియని = ఏలయని, ... అవనియెడక = భూమివిషయములో, అవన కైముఖ్యంబు = రక్షించు విషయమున విముఖిత - ఆజ్ఞ యుక్త = దండించును. అట్లాజ్ఞయిడ శక్యంబుగాదు అని యన్వయము. భూమిదివిజాలకుఁ = బ్రాహ్మణులకు, బాదబుండు = బ్రాహ్మణుండు (అగస్త్యుండు), బ్రహ్మదండంబునక = బ్రాహ్మణులపై దురాయపెట్టుటచేత, ఒక బ్రాహ్మణుండు=వసిష్ఠమహామని, శ్రుతదృష్టంబును=విన్నవియు, కన్నవియు - బహు...ల - బహు = పెక్కు - భవ = జన్మములందు - ఆరబ్ధ - కావించిన - క్రియా = తపః క్రియచేతను - లబ్ధంబుల = పొందఁబడినవే. ఆచరణ చఁబండవు = ఆచరించుటచేతఁ బ్రసిద్ధుండవు (ఆచరించుటలో సమర్థుండవు), ఋణత్రయంబుక = దేవఋణ ఋషిఋణ పితృణములను,

ఆ శ్వాసాంతము

శా. దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక, సుధాంధోబృందమాడామణీ
 రుగ్ధారాశబలీకృతాంఘ్రియుగ, కారుణ్యాంబుసింధూభవ
 ద్దృగ్ధామా, ధృతమంథ, సింధురవరార్చితేపిదోశ్చక్ర, శ్రీ
 ముగ్ధాలాపరసాదరా, కృతపలాన్తార్చస్వనోద్బద్ధరా. 286

దుగ్ధాంభోధి మహాగృహ ఉత్సుక = పాలసముద్ర మనెడు గొప్పయింటికై ఉవ్విళ్లు
 రెడువాఁడా, సుధా...గ - సుధాంధస్ = దేవతలయొక్క - బృంద = సమాహములయొక్క -
 చూడ = సిగలయందలి - మణి = రతనములయొక్క - రుగ్ = ప్రభయొక్క - ధారా = ప్రవాహ
 ములచేత - శబలీకృత = పలువన్నెలుగలదిగాఁ జేయఁబడిన - అంఘ్రి = పాదములయొక్క -
 యుగ = ద్వంద్వముకలవాఁడా, కారు...మా - కారుణ్య = కనికర మనెడి - అంబు = జలము
 నకు - సింధూభవత్ = సముద్రముగా నొప్పుచున్న - దృక్ - చూపుయొక్క - ధామా = తేజస్సు
 కలవాఁడా, ధృతపలాభ = మాయఁబడిన కవ్వము (మందర మనుట) కలవాఁడా, సింధురవర ఆర్చిత

క్షేపివోచక్ర = గజేంద్ర వియోక్త పీడమ మూటివైచునట్టి చేతి గుడుడుకాలు కలవాడా, క్రిముగ్ధ అలాపరస ఆదరా = లక్ష్మీయొక్క మనోహరవాక్కుల స్వారస్యమందు తగులము కలవాడా, కృత ... రా - కృత = చేయబడిన - పలాత్ = రాక్షసులయొక్క - మూర్ఖు = సొమ్మ సిల్లుట కలదైన - స్వన = మ్రోతతో - ఉద్యోత్ = విబృంభించుచున్న - దరా = శంఖము (పాంచజన్యము) కలవాడా. [ఈసంబంధములకు 5(2)లోని “అవధరింపు” ము అను క్రియతో నన్వయము].

క్షీరాబ్ధిమహాగేహాప్రియా, ప్రణతులైనసురల సిగ రతనముల వెలుగు జాలుల చిత్రవర్ణము లతో నీపాదములు తేజరిల్లుచున్నవి, నీక్రేగంటి దీప్తియందు కడలియంత కనికరము ప్రసహించు చున్నది. కవ్యపుర గొండయైన మందరమును మోచి అమృతము దొరవనట్లు గావించి దేవతలం బ్రోచితివి, నీచేతి చుట్టువాలు విసరి గజేంద్రుని యార్తిని మూటివైచితివి, మహాలక్ష్మీయొక్క మనోహర సునాలాపములను విన్నవొలదియు వినంగోరుచున్నావు, నీచేతి శంఖమును ఊడి ఆమ్రోతచే రక్తసులను మూర్ఛిల్ల జేపెదవు, (ఆట్టి నీకు మమ్ము బ్రోచుట యేపాటి అని కవి ప్రార్థన), ఇందు రెండురూపకములు కలవు.

“అమర్త్య అమృతాన్ధసః”, — స్వస్థ - ప్రభారుగ్రుచిన్వీడ్పా భాశ్యవిద్యుతి దీప్తయః,” “చిత్రకిరీర కల్పాదు శబరైతాశ్చ కర్పరే”, “దేశే నద విశేషేనైవ సింధు ర్నా సరితి స్త్రి యామ్,” “గృహదేవాత్విట్పృథావా, ధామాని”. అమ. “అర్తిః పీడాధనః కోట్యోః”, “ముగ్ధ స్సుందరమూఢయోః” అమ. “దరోఽస్త్రీకమృభయయోః” నానా. పలాత్ - పల = మాంసమును - అద్ = భక్షించువాడు. నారాయణుని చక్రము ‘సుదర్శనము’, శంఖము ‘పాంచజన్యము’, ‘శబ్దో లక్ష్మీపతేః పాఞ్చజన్య శ్చక్రం సుదర్శనమ్’ అమ. గజేంద్రం బట్టిన మకరమును నారాయణుడు చక్రాయుధమతో ఖండించె నని భాగవతకథ.

“కరుణాసింధుడు శౌరి వారిచరముక్ ఖండింపఁగా బంపె స

త్వరతాకంపిత భూమిచక్రము మహాద్వ ద్విస్ఫులింగచ్ఛటా
పరిభూతాంబరచక్రముక్ బహువిధే బ్రహ్మాండ భాండచ్ఛటాం
తరనిర్వక్రముః బాలితాఖిలసుధాంధశ్చక్రముం జక్రముక్.”

“భీమంబై తల ద్రుంచి ప్రాణములఁబాపెఁ జక్ర మాకు క్రియఁ
హేమత్సైధర దేహముక్ జకితవన్యేభేంద్ర సందోహముక్

కామ క్రోధనగేహముక్ గరటిరక్తస్రావ గాహంబు ని

స్సీమోత్సాహము వీరదాహము జయశ్రీ మోహముక్ గ్రాహముక్”. భాగ. 8(111).

క. కరధృతదరారివితరణ | పరిపాలిత తొండమాన్నుపాలక, పునరు

త్తరిత నరనప్తబాలక, | శరణాగత సేవధీ, భుజంగాశరధీ.

287

కర...లక - కర = నీచేతియందు - ధృత = తాల్చబడిన - దర = శంఖముయొక్కయు =

అరి = చక్రముయొక్కయు - వితరణ = ఈవిచేత - పరిపాలిత = కావబడిన - తొండమాన్ =

తొండమాన నెడు - నృపాలక = రాజాగలవాడా, పు...క - పునః = మరల - ఉత్తరిత = ఉత్తమ

కుండైన - నర = అరుసుని, నప్త = మనుమఁడైన - బాలక = బాలుడు గలవాడా, శరణాగత శేవధీ -

రక్షణార్థమై వచ్చిన వారియొక్కనిధానమా, భు...ధీ - భుజంగాశర = గరుడునిచేత - రధీ =

అరదము కలవాడా.

స్వామీ, నీవు నీ భక్తుడైన తొండమానురాజును నీచేతి శంఖ చక్రములను ఇచ్చి రక్షించితివి; అరుసుని మనుమఁడైన పరీక్షితుఁ డల్లిగర్భములో అశ్వత్థామ ప్రయోగించిన బ్రహ్మాశో

నామక మహాస్త్రముచే మృతుఁడు కాఁగా ఆ శిశువును బ్రతికించితిని, శరణాగతులకు నిధి, గడుడు పెక్కి నీవు ఎల్లెడలకుం జరింతువు.

“అరం తు శీఘ్రే చక్రాగ్నే శీఘ్రగామినీకుశ్రిఘ” నానా. ‘అరములు’ = చక్రాంగములు = చక్రపుటాకులు - అది కలిది అరి చక్రము - దరారి దర అరి - “అరిదర కరుడై” అని పరసరాజీయము, - ఉత్తరిత, త్వాష్టవన. తరణయోః - తరణం తరః - తరము = దాటుట - లక్షణచే - చైతన్యము - ఉత్తరుఁడు = ఉద్గతముయిన చైతన్యము కలవాఁడు - పునరుత్తరితుఁడు = పునఃప్రాప్తచైతన్యండుగాఁ జేయబడిన వాఁడు, నామధాతువు - మరల బ్రదికింపబడినవాఁడు. “నప్త - నపత స్త్యసేన నప్తా పాత్రో దాహితశ్చ” సి.కా. ఉదాది - “నిధిర్నా నేవధిః” అను.

చంద్రవంశ్యునికి సుధర్మఁడను రాజునకు పట్టమహిషి యందు ఆకాశరాజును పుత్రుండును, ఒకానొక నాగకన్యాయందు తొండమాక చక్రవర్తియు జనించిరి, ఆకాశరాజునకు పుత్రకామేష్టిచేత పద్మావతియు నయోనిజయు వసుధామం డను సుతుండును జనించిరి. వేంకటాచలమందు ఎఱుకుదొరగా నుండి శ్రీనివాసమూర్తి పద్మావతిం బరిణయ మాయెను, ఆకాశరాజు ననంతరమందు పితృవృథాత్మవులు రాజ్యముకై పోరాడు నపుడు శ్రీనివాసుఁడు తన భక్తుఁడైన తొండమానునకు విజయార్థము తన శంఖచక్రము లిచ్చెను, చక్రముతో తొండమానుఁడు వైరి నోడించెను.

ఉత్తరాగర్భకుని అభిమన్యుపుత్రుని పరిక్షిత్తును అశ్వత్థామ ప్రయోగించిన బ్రహ్మశిరమును నస్త్రమునుండి శ్రీకృష్ణులవాడు కామోదకీచేఁ గాచిన కథను భాగవతంబునం గనవచ్చును.

మత్తకోకిల. కుండలిద్విషదుదగ్ర కేతన, గోత్ర భిద్దుమ హరిదో

శృంఢిమోత్పులకీకృతాంగకసత్య, దౌత్యకురూక్తవా

కృండితత్య, యశోనిధీకృతపాండవేయ, కపర్దికో

దండఖండనపాటవాంచదుదారదారసమాగమా.

288

కుం...న - కుండలిద్విషతో = నాగ శత్రువు (గరుత్మంతుఁడు) - ఉదగ్ర = ఉన్నతమైన, కేతన = భ్వజమునందుఁగలవాఁడా, గోత్ర...త్య - గోత్రభేత్ = ఇంద్రుని - ద్రుమ = వృక్షముయిన పారిజాతమును - హరి = హరించున దైన - దోశృండిమ = బాహువులయొక్క తీవ్రతచేత - ఉత్పులకీకృత = ఉద్గతమైన గగుర్పాటు కలయవయవములు కలదైన - సత్య = సత్య భామ కలవాఁడా, దౌ...త్య దౌత్య = దూతభావమందు (రాయభారమందు) - కురు = కారవులచేత, ఉక్త = ప్రశంసింపబడిన - వాక్ = భాషణమందలి - పండితత్య = పాండిత్యము కలవాఁడా, య...య - యశః = కీర్తికి - నిధీకృత = నిత్యపముగాఁ జేయబడిన - పాండవేయ = పాండు పుత్రుఁడయిన ధర్మరాజు కలవాఁడా, కప...మా కపర్ది = కివునియొక్క, కోదండ = వింటియొక్క - ఖండన = త్రుంచుట యందలి - పాటవ = నేర్పుచేత - అంచత్ = ఒప్పుచున్న - ఉదార = మహాత్ము రాలయిన - దార = భార్యయొక్క - సమాగమా = ప్రాప్తికలవాఁడా, [5] (2) “అవధరింపుము,” అనుక్రియతోనవ్యయము.

ఓనారాయణమూర్తి, ఎత్తయిన నీటెక్కమందు గరుడుఁడు వెలుగుచున్నాఁడు; నీవు నీబాహుబలముచేత నందనమునుండి పారిజాతవృక్షమును వెల్లగించి ఇంద్రు నోడించి తెచ్చి యిచ్చి ఒడఁతెల్ల గగురుపాడుచునట్లు సత్యభామను అలరించితివి. రాయభారమున నీవాక్పటిమను

కారవులుకూడ మెచ్చుకొనిరి. పాండుపుత్రుఁ డయిన ధర్మరాజునకు కీర్తి కలిగించితివి. అట్టి యోపరమపురుషుఁడే, మమం బ్రోవుము.

“కుణ్డలీగూఢపాచ్చక్షుఃశ్రవాణాకోదరఃఫణిః” “గరుత్మాగరుడస్తాత్క్షోభైనతేయః
ఖగేశ్వరః । నాగాస్త్రకో విష్ణురథః” - “ఉచ్చ ప్రాంకున్నతోదగ్రోచ్ఛితాస్తుజ్ఞే” - అను. -
“కేతనం గేహ చి హ్నోజ్ఞ కృత్యామస్త్రణ కేతుషు,” నానా., “సుత్రామా గోత్రభి ద్వస్త్రీ
వాసవో వృత్రహా వృషా-” అను. “చణ్డో దైత్యవిశేషే యమదాసే త్రిషు తీవ్రకోపనయోః”
నానా. ‘ఉగ్రః కపర్ది శ్రీకణ్ఠః కిలికణ్ఠః కపాలభృత్’ అను. “ఉదారో దాతృమహతోః” -
అను. పాండవేయ = పాండవ. —

“సురలవర ప్రసాదమునఁ జూపె సుపుత్రులఁ బాండు రాజు భా
సురముగఁగాంచె దత్తుతులఁ జూతము రం డని పారులెల్ల నొం
డొరులకుఁ జెప్పఁచుం చెరలి యుండొరులం గడవంగ వచ్చి చూ
చిరి భుజ విక్రమాధరితసింహాకిశోరులఁ బాండవేయులన్”. ఆది. 5. (150).

శా. ఇది సింహచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనాపుణ్యల
బ్ధదురుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయ స్తంభోపలోట్టంకితాం
కదృఢేష్టాక్షర కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్త్రత్కృతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసవరంబు నాలవది హృద్యంబై మహిం బొల్పుగున్. 290
ఇది=ఈయాశ్వాసము, సిం...దత్ - సింహచల=సింహాద్రి యనుత్పేతమందలి - దంభ
కేసరి=నృసింహవతారముయొక్క - పద = చరణములయొక్క - అభీష్ట=ప్రియమైన - ఆర్చనా=
పూజచేతనైనట్టి - పుణ్య - సుకృతముచేత - లబ్ధ = పొందఁబడినట్టి - దురుట్టంకణ = చెక్కుటకు
శక్యముకాని - పొట్టునూరి=పొట్టునూరను గ్రామమందలి - విజయ=గెలుపును నూచించునట్టి -
స్తంభ = కంబుమైన - ఉపల = తాతియందు - ఉట్టంకిత - చెక్కఁబడిన - అంక=చిహ్నమైన -
దృఢ=స్థిరమైన - ఇష్ట = ప్రియమైన - అక్షర = వర్ణములు కలిగిన - కృష్ణరాయ నృపసంజ్ఞ =
కృష్ణరాయ భూపతి యనుపేరు కల్గిన - అస్త్రత్ = నాచేత - కృత = రచింపఁబడిన - ఆముక్తమా
ల్యదత్ = ఆముక్తమాల్యద యనుప్రబంధమందు, నాలవయాశ్వాసము, హృద్యంబై = మనోహర
ముగా, మహిన్ = భూమిలో, పొల్పుగున్ = ఒప్పుచుండును.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కటకమును జయించినప్పుడు దారిలో ఈపొట్టునూరికడ తన విజ
యాంకమైన కాసనమును చెక్కించెను. చూ. మను, ‘అభిరతిఁగృష్ణరాయ ... ఇత్యాది పద్యమందు
చెప్పఁబడియున్నది.

ఈసింహాద్రి విశాఖపట్టణము జిల్లాలోనిది. ఆస్వామికి అప్పఁ డని సంజ్ఞ. కావుననే ఆ
సీమలో ననేకులకు అప్పఁ డనుపేరు ఇప్పటికిని ఎప్పటికిని ప్రసిద్ధము.

‘అంక...క్షర’ - అంక ‘దృఢీషా’ అని పా. అగపడుచున్నది. ‘ద్రుడిష్ట’ అని సాధురూపము.
‘కాఙ్గమివ ద్రుఢీయః’ మాఘ.

చ తు ర్థా శ్వా స ము
స మా ప్ర ము.

శ్రీరస్తు ఆముక్తమాల్యద

పంచమాశ్వాసము

క. శ్రీ నీళా జాంబవతీ | మానస తామరస విహరమాణమిళిందా
భా నద్యుదయ కళిందా | నానాంఘ్రిశిరోక్ష శేషనగ హర్యతా. 1

శ్రీ...దా - శ్రీ = మహాలక్ష్మి - నీళా = నీళాదేవి - జాంబవతీ = జాంబవతీదేవి - వీరియొక్క -
మానస = హృదయముల నెడి - తామరస = కమలములయందు - విహరమాణ = శ్రీడించుచున్న -
మిళిందా = తుమ్మెదా, భా...దా - భా = (దేహ) కాంతియనెడి - నది = (యమునా) నదియొక్క -
ఉదయ = పుట్టుకకు - కళిందా = కళిందపర్వతమైనవాడా, నా...క్ష - నానా = పెక్కులయిన -
అంఘ్రి = పాదములు - శిరః = తలలు - అక్షి = కన్నులు గలవాడా, శే...తా - శేష = శేషమనెడు
(పేరుగల) - నగ = కొండయందలి (అనగా శేషాద్రియందలి) - హర్యతా = సింహమా:—
ఇవన్నియు వేంకటాచలపతికి విశేషణములు.

తా.— శ్రీదేవి నీళాదేవి జాంబవతీదేవి అనెడి పట్టపుదేవుల హృదయములయందు తుమ్మెద
ఎట్లు తామరలయందు (మకరందార్థము) విహరించుచుండునో అట్లు విహరించుచుండువాడా
(వారిచే ధ్యానింపబడుచుండుననుట); కళిందపర్వతమునుండి నల్లని యమునానది జనించి ప్రవ
హించురీతిగా దేహమునుండి జనించి వ్యాపించెడు నల్ల కాంతికలవాడా; లెక్కలేని పాదములు,
లెక్కలేని తలలు, లెక్కలేని నేత్రములు గలవాడా; ఏదేని కొండయందు సింహముండునట్లు
వేంకటపర్వతమందు ఉండువాడా. - రూపకాలంకారములు. శ్రీకృష్ణభగవంతునికి రుక్మిణీ - సత్య
భామా - జాంబవతీ - కాళిందీ - భద్రా - సుదంతా - మిత్రవిందా - లక్ష్మణులు అని ఎనమండ్రు పట్ట
మహిమలు. అందు రుక్మిణీ శ్రీదేవియొక్క యవతారము; జాంబవతీ జాంబవంతునికూతురు; నీళా
దేవి యనియొక గొల్ల కూతురును శ్రీకృష్ణులవారిభార్య. ఆమె తండ్రి వంభుడను గొల్లదొర యాల
మందలలో కాలనేమి యను దానవుని కొడుకులు ఇరువురు ఆబోతులుగానుండి జనుల కపాయము
నేయుచుండగా వారిం బరిమార్చు వానికి తన కూతునిచ్చి పెండ్లిచేపెదనని యాతడు ప్రతివచేసి
అట్లు ప్రకటించెను. ఎవ్వరును కోడెలంగూల్చ నేరనైరి. అంతట శ్రీకృష్ణుడు వచ్చి వారిరెంటిం
బరిమార్చి నీళ్లను పెండ్లియొడెను. వైకుంఠవాసి నారాయణుని దేవరులలోను నీళ్ల గలదు.

“అచ్చెరువుగ నాచెంతకు | వచ్చెను నిరి వచ్చె నీళ్ల వచ్చెను గిరియన్
వచ్చెను బరివారము నా | కిచ్చట సంసార మింక హెచ్చు నటంచున్.
అని యజ్ఞవల్క్యహస్తామి సంతసించుచున్నంత” అని వేంకటాచలమహాత్మ్యము.
హృదయము ఆధోముఖ పద్మాకారముగా నుండును. —

“హృది స్థానే స్థితం పద్మం, తస్య వక్త్ర మధోముఖమ్
ఉర్ధ్వనాళ్ల మధోబిష్ట తస్య మధ్యే స్థితం మనః.” ఉపనిషత్తు
నారాయణమూర్తి నలనివాడగుటచేత ఆయనయందు ఆరోపితమయిన భృంగత్వము
మిక్కిలి సాంఘికమున్నది. విశ్వరూపమందు శిరోంఘ్రస్థులు సంఖ్యాతీతములు.
యమునానది కళిందపర్వతమునుండి పుట్టుమగాన కాళిందియనబడును; యమున నలుపు:—

“కృష్ణాని కేశవః వీరిచేల చంద్రాబ్జ రాహవః... కైవ్యకథము. ‘చెంగట’ - కులసీత్యక్ష
మనీ మద సురావారి యమునా స్వాత్మనాశ్రు చ... గావున తదీయపావనతం జెలపును.
“రూపం మహాత్రే బహువక్త్ర కేత్రం | మహాబాహో బహీనదని నూచన. ‘శుభాంగిక’ -
బహూదరం బహుదంష్ట్రం కరాళం | దృష్ట్యా లోకాః ప్ర - రక్” - దంతములను జెప్ప
“సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్ష స్సహస్రపాత్.” పురుషుని దళనమయిన కడలందు
కేళుడు వేంకటాచలమైనాడు గావున ఆకొండకు కేవలగ మనియుం బు.

చాంగిలంబడి వెనకునికి సాష్టాంగదండ ప్రణామంబు చేయుచు పర్యతాకారంబునొందె; అట్లు
కేషాఖ్యనొందిన మహాగిరి ఫణాస్త్రదేశక బహాబలంబును బుచ్చపదేశంబు శ్రీశైలంబునగుచు
నుండ,...” వేంకటాచల మహాత్మ్యము.

‘సింహా మృగేంద్రః పశ్చాన్యో హర్యక్షః కేశరీ హః’ అమ.

వ. అవధరింపు మువ్విష్టుచిత్తుం.

2

‘విష్టుచిత్తుండు’ - కర్త, 4-వ పద్యములో ‘కనుంగొనెన్’ అనుక్రియతో నన్వయించును;
ఆ కనుంగొనుటకు అధికరణము ‘తోట’; అది 8-వ పద్యములో వర్ణితము.

మ. స్ర. ఒకనాఁ డామ్రాంకు రౌఘం బురు కుసుమకుండం గోదరక్షోజీఁ దల్పు
ప్రకరం బై శాంతుచే ము న్నతులఁ బదరి వైఁబ్రాధి వాటించి నిట్టూ
రైకదొట్టె డస్సి వీరాయిత మటి మటి తా రెట్ల ము న్నట్ల యశానా
యికలం గందర్పుఁ డోటం బెఱిగి తఱిమి వీఁవేసెనా నంటు తోట. 3

ఒకనాడు, ఆ - బు - ఆమ్ర = మామిడి - అంకుర = చిగురులయొక్క - ఓగంబు =
మొత్తము, ఉరు-జీక - ఉరు-గొప్పవైన (విశాలములైనయనుట) - కుసుమకుండం = పూబాద
రిండయొక్క - ఉదరక్షోజీక = నడిమి ప్రదేశమునందు, తల్పు ప్రకరంబు = సెజలసమాహము, వి,
శాంతుచేత్ = ఆశతో, ముక్ = మొదల, పతులక్ = కాంతులను, పదరి = గడ్డించి, పైప్రాధి =
ఉపరిసురత కాళలమును (లేక = పైఁబ్రాధి, పైక్ = పైగా, ప్రాధి = సురతనైపుణ్యమును),
పాటించి = నెఱపి, నిట్టూర్పు = ఉచ్చాసము, ఎకదొట్టె = ఆతిశయింపఁగా, డస్సి = అలసి,
వీరాయితము = పూరుషాయితము (ఉపరిసురతము), అఱి = ఉడిగి, మఱి = పిమ్మట, మున్ను తారు
ఎట్లు = తొలుత తామెట్లు ఉండిరో, అట్ల = ఆప్రకారమే (అనఁగా తాము క్రిందివాగుగానే),
బొనాయికలక్ = అయినట్టి కామినులను, ఓటంబు = (వారి) పరాజయమును, ఎఱిగి తఱిమి,
కందర్పుఁడు = మస్తభుఁడు, వీఁపు ఏనెన్-నాక్ = వెన్నునంగొట్టినాఁడో అనునట్లుగా, అంటు
తోట = తగుల్మానుచున్న (అనఁగా మామిడిచిగుళ్లు ఏయారామమందు ఓడి యధఃస్థితలైన
నాయికల వీఁపున అంటుకొన్నవో ఆ) యారామమందు, [తర్వాతి కన్వయము].

తా. — వసంతర్తువు వచ్చినది. పాదరిండ్లు నిండారం బూచినవి. వానిలోపలి విశాలప్రదేశము
లందు లేమావి చిగుళ్ల మొత్తములను ఆ పాదల పువురాసులను పాన్సులుగా నొప్పుచుండఁగా
అందు నాయికలతో నాయకులు మదనక్రీడలం జెలంగుచుండిరి. అట్లుండుటలో నాయికలు తొలుత
సమరతయం దున్నవారు నాయకులను బెదరించి పూరుషాయితమునకుం జొచ్చి అబల లగుటవలన
నిట్టూర్పుగఁ దట్టఁగా నలసి పూరుషాయితమును మాని తొలుత తాముండిన విధముగా ఉత్తానశ
యానలే అగుచుండిరి. సెజలలోని మావిచిగురు వెనుటచిత్తడిచేత వారి వీఁపునకు అంటుకొనుచుండెను.

మూల్యద ఆ. గీ.

జన్మతో వారు మెలంగుట యెట్లుండెననగా, వారు మరు
మరుడు వారిని తఱిమి వీలవునంగొట్టినో యనునట్లుండెను. —

అ

నంటుకొనియున్న యెట్లుని మావిచిగురు కత్తి పెట్టుచేతనయిన పెద్ద
డ ననుట. రణమునుండి తొలగెగుబంటులను వారి సేనాపతులు వెనుకనుండి

మూల్యము. 'ఉరు' - ఉదరక్షోణికేగాని కుడంగమునకుగాని విశేషణము. 'కుడంగకము' -
"వృక్షలతాగృహ మితి స్వామి" రామాశ్రమి. రూ. కుటంగకము. "తల్పంశయ్యాట్టదారేషు"
అను. 'వీలపు' - వెన్నున గాయము పలాయన నూచకము. 'ఒకనాడు' - దీనికి తర్వాతి పద్య
ములో "కనుంగొనె" అనుక్రియతో నన్వయము. ఇట్లు 2, 3, 4 - ఇవి మూడును ఏకవాక్యము.
ఇప్పద్యములో నాయికలు క్రమముగా సమ వీరయిత సమరతములను మూడిని అనుభవించినట్లు
వర్ణన. "ప్రకర" మనుటచే వేణువేణురతము వేణువేణు తల్పమున ననుభూత మని ధ్వనితము.
"ముక్" - పదరి, పాటించి, అఱి అనుక్తాద్ధకములతో నన్వయించును.

గోదాదేవి

ఉ. వింగడ మైన యొక్క వన వీధి గనుంగొనె నీడ సున్నపుఁ
రంగుటరంగు పచ్చల యరం గయిపో వెలిదమ్మి బావికిం
జెంటగ నుల్లసిల్లు తులసీ వనసీమ శుభాంగి నొక్క బా
లం గురువింద కందళ దళ ప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరణ. 4

వింగడము = విశాలము, వన - ఒక్కవనవీధి = ఉద్యానవృక్షశ్రేణుల నడిమిబాట
యందు, వెలిదమ్మిబావిక = తెల్లతామరలడిగియకు, చెంగట = సమీపమున, నీడ = ఆకుజొంప
ముల ప్రతిఫలనముచేత, సున్నపురంగుటరంగు = పాలగారచేత తళతళలాడుచున్నట్టి తిన్నె,
పచ్చల యరంగు అయిపో = మరకతపు వేదికవలె నొప్పుచుండగా, ఉల్లసిల్లుతులసీవనసీమ =
సొంపారుచున్న బృందావన ప్రదేశమందు, (అట్టి యరంగుమీఁద), శుభాంగి - శుభ = మంగళ
కరములయిన లక్షణములతోఁ గూడుకొన్న - ఆంగి = అవయవములగుదానిని, కరు - రక్ -
కురువింద = పద్మరాగముయొక్క - కందళ = మొలకయొక్క - దళ = కోతకు - ప్రతిమా = సాటి
యైన - ఆంఘ్రికరఉదర = పాదములయొ చేతులయొ లోపార్శ్వములును మోవియు కలదానిని,
ఒక్కబాల = ఒక్కయాడు శిశువును, కనుంగొనె = చూచెను.

తా. — అవిష్టుచిత్తుడు విశాలమయిన యొక వృక్షవాటికయందు ఒక తెల్లతామరకొలని
చెంత తులసితోటయందు చెట్లనీడల ప్రతిబింబముచేత పచ్చరాలవేదికయొన నొప్పుచున్న
పాలగచ్చు తిన్నెమీఁద నొక చిన్ని యాడునిసుఁగును సద్యోదళితపద్మరాగాంకురవర్ణములగు నళ
కాళ్లును అఱచేతులును మోవియుంగలదానిని చూచెను: — తద్గుణము, ఉపమయ.

"స్వగుణము విడిచి యొకటియ | న్యగుణంబుం గొనుట తద్గుణాలంకృతి యా

మగువసరం బధరంపు | నిగిచేతం గొనియె గెంపుసింగారంబుక." అ. సా. సం.

ఆకనఁబడిన శిశువు దేవత గావున దదుచితమైన యునికిలో దొరకనది. "పచ్చలయరంగయి
పోక" మణిసీమమయ ప్రాసాదములయందు వసింపఁదగినదని నూచన. 'వెలిదమ్మ' పుండరీకవిలయ

యొక్క సాన్నిధ్యముం జూపుచున్నది. 'బావి' - వాపీశబ్దవైకృతము. 'చెంగట' - తులసీవృక్షములకు జలసమృద్ధి కలుగునట్లుగా. 'తులసి' - ఆశిశువు వేల్పుగావున తడియపావనతం చెలుపును. మఱియు, తోమాల్మై తులసిం చెచ్చుకొనఁబోయినప్పుడు దొరకినదని నూచన. 'శుభాంగిక' - శుభలక్షణ యగుటంబట్టి కొనిపోయి పెంచుకొనె ననుట. 'అంఘ్రి - రక్' - దంతములను జెప్ప నందున స్తన్య మెఱుంగనిదిగా దొరకిన దని భా. 'దళ' - మణులకు దళనమయిన కడలందు లేజ మెక్కువ; చూ:-

“ఇన్ద్రాయద్దళితేన్ద్రానీల శకలశ్యామం దరీదృశ్యతే ।

తత్సాన్ద్రం నిశి పీతమన్ధతమసం కుక్షీస్థ మాచత్తపే.” బిల్వణ.

“పాదా (తథా) కమలకాన్తి తరా చ యస్యా ।

స్తా ముద్వపే ద్యది భువోఽధిపతిర్వ మియాత్.” బృ. సం.

“మత్స్యాబ్జు శాబ్జయవ వజ్రహలాది చిహ్నా

వన్వేదనా మృదుతరా చరణౌ ప్రశస్తా.”

—, —

“బహుతీవ కుసుమోపమోఽధరో । మాంసలో రుచిర వింబరూపధృత్

కున్దకుట్టల నిభా స్సమా ద్విజా । యోషితాం పతి సుఖామితార్థ దాః” —, —

కురువిందము పద్మరాగ భేదము, అది నృపజాతి పద్మరాగము, “కురువిందము నృపజాతి” హాలాస్యము “సిందూరసంతప్తలోహరుచులు, పుడమిశశరక్త గుంజాభములగు నృపులు” హాలాస్యము. “సున్నపునంగు” - ఇది నుగాగమమును ‘గరువపున్నరువు’ అను ప్రయోగంబునం బోలె సాధించునది. “అరంగు” - వాడుకలో “అరుగు” అనిరూపము.

చ. కనుఁగొని విస్తయం బొదవఁగాఁ గదియం జని సౌకుమార్యముం

దను రుచియు న్సులక్షణ వితానముఁ దేజముఁ జెల్వఁ గొంత నే

పనిమిష దృష్టిఁ జూచి యహహా! యనవత్సృగ కన్తుకుందుఁ డే

తనయఁగ నాకు నీశిశువుఁ దాఁ గృప నేనె నటంచు హృష్టుఁ డై .

5

కనుఁగొని = ఆ శిశువునుచూచి, విస్తయంబు = ఆశ్చర్యము, ఒదవఁగాఁ = జనింపఁగా, కదియంజని = దగ్గఱంబోయి (సమీపించి), సౌకుమార్యముఁ = కోమలత్వమును, తను రుచియుఁ = మేనివన్నెను, సులక్షణ వితానము = శుభలక్షణముల సమూహమును, తేజముఁ = ప్రకాశమును, చెల్వఁ = సౌందర్యమును, కొంతనేపు, ఆ నిమిష దృష్టిఁ = తెప్పపాటు లేని చూపుతో, చూచి, అహహా = ఎంతపుణ్యము, అనవత్సృగభవఁ = బిడ్డలు లేని వాడైనన, నాకుఁ, అన్తుకుందుఁడే = ఆ నారాయణుఁడే, తనయఁగఁ = కూతుఁలుగా, ఈశిశువుఁ = ఈనిగుఁగును, తాఁ, కృపనేసెఁ = ఇచ్చినాఁడు, అటంచుఁ, హృష్టుఁడై = సంతోషించి.

తా. — ఆ శిశువును జూచి యాశ్చర్యమొంది, చెంతకేగి, ఆకోమలత్వమును, మేనివన్నెను, శుభలక్షణముల సమదాయమును, తేజాను, కొంతనేపు తెప్పపాల్పక పరికించి, ‘అహహా! ఏమి నాపుణ్యము, నేను బిడ్డలు లేనివాడనని నామీఁద కరుణించి ఆ నారాయణమూర్తి నాకు కూతుఁలుగా ఇచ్చినాఁడు’ అని తలంచి, సంతోషముతో —

“విస్తయో ద్భృత మాశ్చర్యమ్” అను - “అస్మీ వితానముల్లాభవిస్తారముఖసద్దను । కుచ్చే మన్దేత్రిభు” నానా. “ముకుమిత్యత్యయం మాన్తం నిర్వాణమాక్షవాచకం । యస్తద్దదాతి

భక్తభోగ్య మువ్వనైన కీర్తితః". "మువ్వనవ్వరా విష్ణు పారద నిధిరత్నయోః". కాశా.
"అపత్యంతోకం తయోస్యమే" అను.

క. కొని పోయి ధర్మగోపిని | కనురక్తి నొసంగఁ బొంగి యాయమయును జేఁ
పు నిజస్తన్యంబున లలిఁ | బెనిచె స్తో మొప్పనిట్లు పెరుగఁ గ్రమమునఁ. 6
కొనిపోయి, ధర్మగోపినికీ = తనయిల్లాలికి, అనురక్తి = ప్రేమతో, ఒసఁగఁ =
(అయన) ఈయఁగా, ఆయమయును, పొంగి = సంతోషముతో నుప్పొంగినదై, చేఁపునిజస్తన్యం
బునఁ = ప్రస్తుతములగుచున్న తన చనుఁబాలతో, లలిఁ = అనురక్తితో, గోము ఒప్పఁ =
సౌమహర్మ్యము సాంపారునట్లు, పెనిచెఁ, - క్రమమునఁ = కాలముబడి(వయస్సుంధి రాఁగాననుట).
స్తనములు చేఁపుట ఆ కిశువు వారికి పుత్రిగా భగవన్నిర్ణీతయగుటం చెలఁపుచున్నది.
కానిచో పోతపాలతో పెంచి యుండును.

సీ. వాలెఱ తొంటికై వడి మాటలాడదు, కుటిలవృత్తి వహించె గుంతలములు
అక్షులు సిరులు రా నణగంటఁ గనుఁగొనె, నాడించె బొమగొని యాననంబు,
సనుగొమల్నేగయ వక్షము వేక్షఁ గడఁగొత్తై, బాణిపాదములెఱ్ఱవాఱఁ దొడఁగె,
సారెకుమధ్యంబు దారిద్ర్యములచెప్పె, తొచ్చోర్వ కిటులోఁగఁ జొచ్చె మేను,
లే. వట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడువెట్టుకొనియె, నాభి, నానాటి కీగతి నాటిప్రియము
చవుకయైనట్టి యిచ్చుటఁ జనదు నిలువ, ననుచుజాతీనకరణి బాల్యంబు జాతె. 7

బాల్యము జాతీనదని వర్ణించుచున్నాఁడు:— వాలెఱ = మోవి, తొంటికై వడిక = యథా
పూర్వము, మాటలాడదు = సంభాషింపదు (పలుకరింపదనుట) (అవిచారితముగా పెల్లగా మాటలాడు
చుండెడు 'నభ్యాసము తప్పినదనుటయు), కుంతలములు = తలవెండ్రుకలు, కుటిలవృత్తిక = కత్తి
తపువర్తనను (వంకరతనమును అనఁగా ఉంగరములుగా నుండుటను), వహించె = అవలంబించినవి;
అక్షులు = నేత్రములు, సిరులురాక = విశ్వర్యము కలుగఁగా (దాలు హెచ్చఁగాననుటయు),
అరగంటక గన్గొనె = చక్కఁగా మైత్రితోచూచుటను మానినవి (శ్రేఁగంటంజూచుతీరు
వచ్చిన దనుటయు), ఆననంబు = ముఖము, బొమగొని అడించెక = బొమ్మయొక్కటి చేతఁబట్టుకొని
చూపించి కనుల కడ అడించుటచే హేళనము చేయఁపాగినవనుట (కనుబొమలకు సాంపుహెచ్చఁగా
మదిలోని యుద్దిప్తాయములను తెలుపుటగా కనుబొమలను ముడువనేర్పిన దనుటయు);

వక్షము = ఉరము, చనుగొమల్ నెగయక = స్తనముల నెడి కొమ్మలు విజృంభింపఁగా, ఉపే
క్షక కడవక ఒత్తెక = అనాదరముతో ఒక ప్రక్కకు త్రోసివైచెను (చన్నులు తలయెత్తిన
గర్వముచే బాల్యమును సరసవరాసీయక ఓసరిలంద్రొచ్చినది. స్తనములు విజృంభింపం దొడంగుదు
వాని నొప్పరికింపక కప్పకొనం దొడంగినదనుటయు), పాణిపాదములు = చేతులును అడుగులును,
ఎఱ్ఱ వాఱఁదొడఁగెక = కోపారుణతను వహింప నారంభించినవి (యావనోదయ ప్రయుక్తమయిన
యారుణ్యాతిశయముం దాల్చినవనుటయు);

మధ్యంబు = నడుము, సారెకు = మాటిమాటికిని, దారిద్ర్యముల చెప్పెక = లేమినే చెప్ప
కొనెను (చెలిమి తొడలతో కలిమినే లేమిగాఁ చెప్పకొనుట వాడుక, ఆవర్తన యిప్పుడు వచ్చిన
దనుట) — (యావనోదయముచేత నడుము సన్నగిల్లిననుటయు), మేను = శరీరము, తొచ్చుకీర్వక =

ఒరులసంపర్కమును నైపుక (అనగా దగ్గఱకు రావీక, తాఁకవీక) — (మాలిశ్యమునొక అనుటయు), ఇటు = ఈవిధముగా (ప్రత్యక్షముగా), లోఁగఁ జొచ్చె = మునుమునోఁ దొడంగినది;

నాభి = పొక్కిలి, వట్టిగాంభీర్య మొక్కడు పెట్టుకొనియె = లేని పెట్టుబకటి వహించినది (కూన్యతారూపమయినలోఁతును దానిచినది. యావనముచే పొక్కిలి లోఁతయినదనుటయు), ఈ గతి = ఈవిధముగా, నానాటికి = దినక్రమమున, నాటిపాదు = మునుపటిచెలిమి, చవుక యొనట్టి యిచ్చుట = పలుచనయైనట్టి యీ బాలయందు, నిలువఁ జనదనుచుకొ, జాతినకరణిక = సన్నసన్నగావదలి దూరమేగినదో యనునట్లుగా, బాల్యంబు జాతె = శైశవము అపసరిలి నది.

ఇందు యావన ప్రాదుర్భావలక్షణములు శ్లేషభంగితేత బాల్యమును తిరస్కరించు నడవడిగా వర్ణింపఁబడినవిగావున శ్లేషోత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘బామ’ - మొదటిరూపము ‘బామ్మ.’ ‘కొమ్’ - మొదటిరూపము కొమ్మ. ‘పాణి పాదములు’ - ప్రాణ్యంగముల సమాహార ద్వంద్వముగఁబట్టి పాణిపాదము అని ఏకవచనము రావలయును. అట్లే ‘పాణిపాదం బెఱ్ఱవాఱఁ దొడఁగె’ అని పతింపవచ్చును గాని, ఆంధ్రకవులు పెక్కింటిని సమాసాశ్రయవిధులను పాటించుట లేదు.

శా. హేమాభాంగ విభాధరారుణిమవక్త్రేందు ప్రభాశ్రీలఁ ద

ద్భామారత్నము వొంద దయ్యె మును దత్తద్వణ్ణ యుక్తాఖ్యలక,

శ్యామాంకం బభి గర్వధూర్వహాచ చ్ఛాయాచ్ఛటం గాంచె, నోఁ

గా మున్నుర్వి ‘శిరఃప్రధాన’ మను వాక్యం బెమ్మెయిం దప్పనే. 8

తత్ భామారత్నము = ఆరామామణి, మును = మొదలను, హేమా - లక = హేమ ఆభరణంబుగావఁటి వన్నెకలదైన - ఆంగ = దేహముయొక్క - విభా = ప్రకాశము - ఆధరఅరుణిమ = మోవికెంపు - వక్త్ర ఇందుప్రభా = ముఖచంద్రుని వెలుగు - వీనియొక్క - శ్రీలక = శోభల చేత, తత్ తత్ కర్ణయుక్త అఖ్యలక = అయావర్ణములతోఁ గూడుకొన్న పేరులను, పొంద దయ్యె = పొందలేదు, అభి - లక - అభి = తుమొదలయొక్క - గర్వ = పొగరుయొక్క - ధూః = భారము - వహ = వహించెడు - కచ = కేశపాశముయొక్క, ఛాయా = వన్నెయొక్క - ఛట = సమాహము మూలముగా, శ్యామాంకంబుక, శ్యామా = నల్లనిది (యావనమధ్యస్థ యనుటయు) - అంకంబుక = అనెడి పేరిని, కాంచె = పొందెను; బ్రేగా = ఇదియొప్పునుగదా, మున్ను = పూర్వము, ఉర్వి = లోకములో, శిరః ప్రధానమ్ = ‘గర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధానమ్’ అనగా సకల దేహములోను శిరము ప్రధానమైనది, అనువాక్యంబు = అని పెద్దలు చెప్పినమాట, ఏమెయి = ఏవిధమనను, తప్పనే = తప్పిపోవునా (పోదనుట.)

తా. — అమెను మొదటినుండియున్న దేహనువర్ణింపఁగాని, మోవికెంపుచేతఁగాని, ముఖచంద్ర ధావశ్యముచేతఁగాని, అనగా పసుపు ఎఱుపు తెలుపు అను వన్నెలలో దేనినిగాని తెలుపునట్టి పేరు రాదాయెను. ఇప్పుడు యావనోదయమువలన శిరోజముల కెక్కిన నీలిమాతీ శయముచేత శ్యామ యని పేరు వచ్చినది. ఇది యుచితమే, ‘దేహమున కెల్ల శిరస్సు ప్రధానము’ అనెడు నానుడి తప్పుదుగదా. యావన ప్రాదుర్భావముచేత శిరోజములయందు నీలిమ హెచ్చె నని భా. హేమాత్మేక్షాలంకారము.

‘శ్యామాయావనమధ్యస్థా’ అను వాక్యమునం బెప్పినట్లు యావనముచేవచ్చిన శ్యామా సంజ్ఞను కవి శిరోజనైల్యాతిశయముచే వచ్చినట్లు చెప్పినాడు. ఆధారతరన్యాసంబును వృత్త్యను ప్రాసంబును.

‘శ్యామాత్వంబలిగర్వ’ అని పూర్వపాఠము; అందు పుంవద్భావాప్రాప్తికి ప్రక్రియ కడుం
విరుగుడుగాక ఘటిల్లుడుగావున ‘శ్యామాంకంబలిగర్వ’ అని పఠింపవలెననిది. అంక శబ్దమును ఈకవి
నామధేయపరముగా ప్రయోగించియున్నాడు.

“ధూసురవంశ్య పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తావనీనమే

పో సమహదేడిం గులముపొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకతక్” 6 (51)

“భామారత్నము - ‘రత్నంస్వజాతి శ్రేష్ఠేపి’ ‘కృష్ణే నీహానితశ్యామకాలశ్యామలమేచకాః,’ అమ.

క. ఆయత భుజైకచక్రం | డా యదుపతి దొప్పి గెలువ నడరు మరుని కా

లాయనచక్ర పరంపర | లోయన నుంగరపుంగురులు యువతికి నమరున్.

ఆయతభుజ ఏకచక్రండు = దీర్ఘమయిన బాహువునందలి యొకచక్రముకలవాడైన,
ఆయదుపతిక్ = ఆశ్రీకృష్ణుని, దొప్పిక్ = క్రందుకయ్యమన, గెలువక్ = జయించుట, అడరు
మరుని కాలాయన చక్ర పరంపరలో ఆనక్ = తరలుచున్న మదనునియొక్క యుక్ష్మంగుడును
గైదువులయొక్క వరుసలోయనునట్లుగా, ఉంగరపుంగురులు = వుటిలవంకలములు, యువతికిక్ =
ఆదేవికి, అమరున్ = చెన్నారెను.

తా.—ఆమెయొక్క యుంగరపుంగురులు నలుపుమిగిలినట్టివి ఎట్లు ఒప్పెననగా ఆమెవల
చిన వారాయణుని దీర్ఘ బాహువునందు ఒక్కచక్రాయధము దాల్చియున్నవానిని దొప్పిపోరిలో
గలువఁ గోరినవాడై మదనుడు పెల్లుగా నలవరించుకొన్న యుక్ష్మజక్రాయధముల వరుసలో
యనునట్లు ఒప్పారెను. ఆ యుంగరపుంగురులు వారాయణునికి కడుంజిత్ర మోహకములుగా
నుండెనని భా. ఉత్పేక్ష.

‘దీర్ఘమాతమే. అమ. యదుపతి = శ్రీకృష్ణుడు, ఆయన వారాయణుడే, వారా
యణుడే విలుపుతూరి పెరుమాళ్లు, అతడే రంగనాయకుడును; ‘దొప్పి’ - ఒక్కచక్రము
నతడు వైచులోపల ఇన్నిటితో నతనింగొట్టి వశపఱచుకొనుటకై; ‘కాలాయనమ్’=కాలం చ తత్
అయశ్చ = నల్ల యినుము = ఉక్కు.

తే. సకల సీమంతినీలోక సమతిశాయి | భాగ్యవర్ణావళులు వ్రాసె బద్ధగర్భం

డనఁగ గర్భారతిలక రజోవదాత | ఫాలమునఁ గుంతలశ్రేణి పడఁతికలరు. 10

పద్ధగర్భండు = బ్రహ్మ, పడఁతికిక్ = ఆచెలువకు, సక - లు - సకల = ఎల్ల - సీమంతి
నీలోక=నుండరి జనులను - సమతిశాయి=మించునట్టి - భాగ్య=అదృష్టముయొక్క - వర్ణ=అక్షర
ముల - ఆవళులు=పంక్తులను, వ్రాసెననక్=లిఖించినాడనునట్లుగా, క...క్ - కర్పూర=కప్పు
రంపు - తిలక=బొట్టుయొక్క - రజః=ధూళిచేత - ఆవదాత=తెల్లనయిన - ఫాలమునక్=లలాట
మందు, కుంతలశ్రేణి = కురులపంక్తి, అమరున్ = ఒప్పుచున్నది.

తా.—కప్పురంబుబొట్టుయొక్క దీధితిచేత ధవళ మైయున్న యామెలలాటమందు ముంగు
రుల వరుసలు భాగ్యములో ఈమె ఎల్లయంగనాజనులను అతిశయించునని బ్రహ్మవ్రాసినయక్షర
పంక్తులో యనునట్లు చెన్నారెను;—తెల్లకాగితముమీద నల్లనిసిరాతో వ్రాసినట్లు అనుట.
ఆమె కురులు లోకాతితభాగ్య నూచకములుగా నుండెనని భా.—ఉత్పేక్ష.

‘సీమంతినీ’=పాపటకలస్త్రీ, ‘సీమన్తమస్త్రీయాం మస్తకేశవిధ్యామదాహృతమ్; విధ్యాని
రావః పక్షౌ’ ‘భాగ్య స్త్రీనియతి ర్విధిః.’ ‘పద్ధగర్భండు’ - ‘ధాతాజ్ఞయోని ర్ద్వహిణః’ అమ.
‘ఆవదాతస్మితో గౌఠో వశక్షో ధవళోఽర్జునః’ అమ.

కా. సైరంద్రు ల్పుయికెత్తి కజ్జలముఁ బత్తశ్రేణికం దీర్చ వా
లారుం గన్నుల మీఁదు చూచు తటి ఫాలాంచ చ్చతుర్థీనిశా
స్ఫారేందుం గనె వక్త్ర; మక్కునుటఁ గాఁ బర్యేందుఁ డాత్మ ప్రభా
చోరుం డుండఁగఁ దన్నుఁ దద్గతవిభా చోరం బనుఁ లోకముల్. 11

వక్త్రము = ఆమెముఖము, సైరంద్రుల్ = అలంకరించెడు చెలువలు, పైకెఱి = మీఁదికి
త్రిప్పి, కజ్జలము = కాటుకను, పత్తశ్రేణిక = తెప్పలపాడుగునను, తీర్చు = దిద్దుచుండఁగా,
వాలారుంగన్నుల, మీఁగుచూచుతటి = (ఆముఖము) పైకి చూచునప్పుడు, చతుర్థి నిశాస్ఫార
ఇందు = చవితి నాటిరాత్రియొక్క స్ఫుటమయిన జాబిల్లిని (అనఁగా అలంకరించుచున్న
సైరంద్ర ముఖమును), కనె = (ఆమె ముఖము) చూచినది; అకనుటకా = అట్లు చూచినందు
వలనఁగదా, ఆత్మ ప్రభాచోరుండు = తనయొక్క (ఆదేవవక్త్ర మయొక్క), కాంతియొక్క దొంగ,
పర్యందుడు = పూరి మాచంద్రుడు, ఉండ = ఉండఁగా, (వానినిదొంగయనక) లోకముల్ =
జనులు, తన్ను = ఆమె ముఖమును, తత్ గతవిభాచోరంబు = అతనిని చెందియున్న కాంతియొక్క
దొంగ, అను = అని వచింతురు.

తా. — అలంకరించు చెలువలు ఆమెముఖమును వెదకిలంద్రిప్పి కనుతెప్పలవెంటఁ గాటుక
తీర్చుచుండఁగా, ఆ ముఖము వారిముఖ మనెడిచవితిరాత్రి చంద్రుని చూచినది, ఆదోషముచేత ఆమె
ముఖమునకు దానికాంతిని దొంగిలించిన చంద్రుడుండఁగా అతనికి ఏనిదయు రాక, తానాతని
కాంతిని దొంగలించిన దని లోకములో నింద కలిగినది. రూపకావహృత్యనుప్రాణితోత్పత్తి.

‘అజ్ఞానంకజలేచాక్తా’ మేదినీ, ‘వాలారుంగన్ను’లు, ఇటనుగాగమమునకు ఉపపత్తియిట్లు,
‘వాలారులైనకన్నులు’ అని విగ్రహము, ‘వాలారు’ కబ్బము సుబంధము, ‘వాలారులై కరజంబుల్’
సిగిరించె’ పారి. 5 (46); పెద్దనగారును ‘వాలారుం గొనగోళ్ల నీవలనతక వాయించుచో’ అని
ప్రయోగించియున్నారు. ‘ఫాల’ ఫాలము మూత్రమే కనబడుటకొఱకు పైకి కజ్జలము తీర్చిది
యీసమయ విశేషముచెప్పఁబడినది. ‘చతుర్థి’ ముప్పాటిక బింబము వెలుగుచుండు కృష్ణపక్షచంద్రుని
కిని ఫాలరేఖకునుసండు సామ్యములేదు, కావున, శుక్లచతుర్థి యిట నుద్దిష్టము, అందును భాద్రపద
శుక్ల చతుర్థి, నాడు వివాయక వ్రతకల్పిత కథను చెప్పకొనక చంద్రదర్శనము చేయువారికి
నిరప నిందవచ్చును. వ్రతకల్పమందు అకథంగంచునది. ‘సైరంద్ర’ యనఁగా పరగృహనివాసినియై
అంధలి వారికై గండమలఱుచుట పూలుగుచ్చుట కై సేయింట్లోనగు శిల్పములు గావించుచుండు
నట్టి స్వతంత్రురాలు. ‘శ్రేణిక’ శ్రేణియనుట వైర్భాషిప్రాయముచేత, లేదా రెంటును అనియే.

చ. కనుఁవగఁ దన్ను గెల్వంగ మృగం, బల సూడున కిందురేఱు నే
నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమళాఢ్యత లేమి నతండు గొంకఁ, దా
నినువఁ జనె, బగం దనదు నెత్తుటఁ బొట్టిదుకొంటకాక వా
సనక యనన్వొగం బమరుఁ జానకు ఫాలము పచ్చిక స్తురిక. 12

మొగంబు = ఆమెవదనము, కనుఁగవ = శేత్రయుగళముచేత, తన్ను = కస్తూరిలేడిని,
గెల్వంగ = జయించినందున, మృగంబు = కస్తూరిలేడి, అలమాడునకు = అపగ సాధించు
టకై, నేను ఇందుకై రేఱుక అని = తాను ఆ మొగముమీఁదికి చంద్రుని పురికొల్పుదునుగాక

యని సంకల్పించినదై, అతండు=ఆచంద్రుడు, రుచితక్కు= (తనకు ఆముఖముయొక్క) కాంతి మాత్రమే ఉన్నదిగాని, తత్ పరిమళ ఆద్యతలేమిక్ = ఆముఖముయొక్క సౌరభ్యసంపన్నత్వము లేదే అని, కొంక= మొగముమీద వైరమానుటకు వెనుదివియఁగా, తా= కన్ఘరిమృగము, వినుపక= అతనియందు పరిమళమును నిండించుటకై, చనక= పోయి అతనియందు ప్రవేశింపఁగా, పగక= అట్లు చేసినందులకై ఆలేడిమీఁదిద్యేషముచేత, తనదు నెత్తుటక= ఆలేడియొక్క రక్తముతో బొట్టు ఇడుకొంటుగాక = (ఆముఖము) తిలకము ధరించుటయేకాని, వాసనక = దానిపరిమళము కొఱతా (కాదనుట), అనక= అనునట్లుగా, చామకుక= ఆశ్యామకు, ఫాలము పచ్చికన్ఘరిక= లలాటమందు మొదటితడియాఱని కన్ఘరి (బొట్టు) చేత, ఆమరుక= (ఆమె మొగము) ఒప్పుచున్నది.

[కన్ఘరి ఒకజాతి లేడియొక్క యండకోశమందు జనించును. దానిని అశ్లిలతా పరిహారము నాశిజనుందురు. వేటరులు ఆ మృగమునుచంపి కన్ఘరించెచ్చియిత్తురు. ఆ కన్ఘరికి ఆఱకముందు పరిమళముపెచ్చు, దానిని బుద్ధిమంతులు లలాటమందు బొట్టుపెట్టుకొందురు. లోకములో పగఁబూనినవారు వైరినిచంపి వానినెత్తుటితో బొట్టుపెట్టుకొనుట ప్రసీదము. లోకులు చంద్రుని మచ్చను లేడియందురు. ఈ విషయముల నీట ననుసంధించుకొనవలయును.]

తా.—ఆమెముఖము తన కనుఁగనచేత మృగమును జయించినది, అనఁగా దానికనుఁగవకన్న ఆముఖమందు కనుఁగన తారత్యవైపుల్యాది గుణములచేత సుతక్ష్ణుష్టముగానందెను. అందువలన మృగము ఆముఖముపై పగఁబూని, దానిని గెలుపుమని చంద్రుని పుకొల్పినది. అతఁడు ఆముఖమందలి కాంతిమాత్రమే తనకు కలదుగాని అందలి పరిమళము తనకులేదు అని తెలివిగలిగి ఆముఖముమీద వైరమువహించుటకు ఒప్పుకొనఁదాయెను; అంతట మృగము ‘ఇదిగో ఆ పరిమళలోపమును నేను తీర్చెదను, దానిచే సమృద్ధిఁడవై నీవు ఆ మొగముమీదికి దాడి తరలుదువుగాక,’ అని చంద్రుని బోధించి, తానేపోయి అతనియందు ప్రవేశించినది. అంతట మొదట తనపై మృగము అంత పగసాధించినందులకై దానిపై అధిక ద్యేషము వూని దానినెత్తురయిన పచ్చికన్ఘరితో ఫాలమున బొట్టుపెట్టుకొన్నది. అంతియకాని పరిమళము ఆముఖమున సహజముగా నేయున్నది. — ఉచ్చేత్త.

‘పచ్చి’ యనుటచే, ఆమెయొక్క దివ్యత్వకారణంబునను, విష్ణుచిత్రస్వామికి శ్రీమన్నారాయణమూర్తి యొంగిన యఖండైశ్వర్యముచేతను, ఆమెకు లేని భోగ్యవస్తువు లోకములో లేదని నూచన.

తే. కడిదివిలుచేదిగుటి కీలకఱచినిలుపు | మరునికువలయశరముకంపములఁబోలుఁ
దారకడకంటిపై సారె చేరిచేరి | వేగమగుడ సలజ్జదృగ్విభ్రమములు. 13

సలజ్జదృగ్ విభ్రమములు = లజ్జాన్వితములయిన చూడ్కులనిలాసములు, తార = కంటి నల్ల గ్రుడ్డు, సారెక = మాటిమాటికి, కడకంటిపైక = కంటికుదమీదికి, (పా. కడకంటికై) చేరిచేరి, వేగ = వడిగా, మగుడ = యథాస్థానమునకు మరలఁగా, కడిదివిలు = దృఢమయినవింటిని, చేది = ఆకర్షించి (అనఁగా వింటినాటినిలాగి), గుటికీక = లక్ష్మ్యము సరిగా కుదురువఱకు, ఈలకఱచి = ప్రాణము బిగఁబట్టుకొని, నిలు—లక - నిలుపు = బాణమును వదలక నారాయండే పట్టుకొనియున్న - మరుని = మనస్థనియొక్క - కువలయశరము కంపములక = కలంబబాణముయొక్క చలనములను, పోలక = అనుకరించును.

తా.—ఆమెయొక్క కనీక కంటికుదకు నిగుడుచు మగుడుచు నున్న లజ్జాన్వితదృష్టినిలాసములు ఎట్లుబిగినఁగా, మదనుడు లక్ష్మ్యవేధనముచేయుటకై దిట్టమయిన వింటిని ఎక్కువెట్టి

గుణింగూర్చి ఊపిరి విగ్రహాన్ని నిలిపియున్న కలువతూపుయొక్క చలనములను (అనగా చలించుచున్న కలువ తూపును) పోలియుండెను. — ఉత్పేక్ష.

‘తూకణచు’ — రూ. ఇలకణచు. చూ. శ. ర. — స్త్రీ నేత్రములకు కువలయసామ్యము కవి సమము ప్రసేదము. నీలార్యులసామ్యము అత్యంత సమ్యక్తము. ఇట్ల నదియే కవిహృదయము. ‘తార’ = ‘తారకాక్షోః కనీనికా.’ అను. మదనబాణసామ్యము చెప్పటచేత ఆద్యగ్నిభ్రమములు రంగధామ నికి అత్యంత కామోద్దీపకము లగునని భా.

తే. నవ వయస్సీధు మదముచే శ్రవణ కూప

ములఁ బడెడు శంక నలువ చాపలము లుడుగ

నిడియె శృంఖల లనఁ గాటు కిడిన దీఘఁ

పక్షరేఖలఁ గనుదోయి పడఁతి కొనరు.

14

పడఁతికొ = ఆదేనికి, కనుదోయి = కనుఁగవ, కాటుక ఇడిన దీరపక్షరేఖలకొ = కజ్జలము తీర్చినవియు నిడుదలును రేఖలవంటివియు నయిన తెప్పలచేత, (ఎట్లు ఒప్పారెననఁగా), నవ వయః సీధుమదముచేత = క్రొత్త గావచ్చిన ప్రాయమనెడు మరచేతఁగలిగిన కైపుచేత, శ్రవణకూపములకొ = కర్ణములనెడి స్థాతులలో, పడెడుశంకకొ = పడుననెడి యూహచేత, చాపలములు = తుందుడుకుఁజేతలు, ఉడుగకొ = నిలిచిపోవునట్లుగా, నలువ = బ్రహ్మ, శృంఖలలు ఇడియెను అనకొ = సంకెలలువై చెను అనునట్లుగా, ఒనరుకొ = ఒప్పెను.

తా. — యౌవనోదయముచేత కనులకు విభ్రమమును చాంచల్యమును కలుగుటయు, అవి ఆకర్షణతామతములును అగుటయు, శ్రవణములవైపు నిగుడుచుండుటయు, వాని కాటుకరేఖలును, ఎట్లుండెనఁగా — యౌవనమనెడి మద్యమును నేవించి ఆ కన్నులు కైపుచే బడలు మఱచి చాపల్యముచేత పోయి ఆ చెవిస్థాతులలో బడియెడునని, నలువభయపడినవాడై వానిని ఆ బావులలో బడసిక ఆపుటకై సంకెలలువైచినాడో యనునట్లుండెను. ఉత్పేక్ష, రూపకానుప్రాణితము. మదమెక్కిన యేనుఁగును గొలుసుల బంధించినట్లు అని ఉపమాద్యని.

‘శిధుః రూ. సీధుః’ ‘మైరేయమాసవః సీధుః’ అను. ‘శిధు రిత్తురసై పక్షై, రపక్షై రాసవో భవేత్ | మైరేయం ధాతకీపుష్ప గుడధానామ్బు సంహితమ్’. అని రామాశ్రమిభృతము. ‘శృంఖలలు’ - ‘అథశృంఖలా | అన్దకో నిగడోఽస్త్రీస్యాత్’ అను.

చ. అనయము రాగ మొప్పు సహ జానన చంద్రకటాక్ష పంక్తి ప

ర్చిన నభు శంకఁ గణఁ మను శ్రీ మణుపెట్టుఁ జెలంగి చెండుఁ గొ

ట్ట నవనిఁ బడ్డ కమ్మ మగుడం గొను నంతకు నంసపాలి నం

గన యిడి దాచు పేరఁ బెర కర్ణము కమ్మ పయిం దభుక్తనక. 15

సహజ అనన చంద్రకటాక్షపంక్తి = తోఁబుట్టువైన ముఖచంద్రునియొక్క కడఁగంటి చూపుల వరుస, అనయము = అత్యంతము, రాగము = అనురక్తి (సౌభాగ్య సూచకమయిన యెఱుపు గీతలు అనియు), ఒప్పుకొ = చెన్నమీఱఁగా, పర్వనకొ = (శ్రీ దేవిమీఁద) పాలసినయెడల, అభుశంకకొ = (ఆ చంద్రునికి) సామముకలుగునను వెఱుపుచేత, అంగన = ఆదేవి, చెలంగి = ఉల్లాసముతో,

పెండుగొట్టక = బంటిని (కేల) గొట్టినపుడు, అవనిక = భూమియందు, పడ్డకప్పుక = రాలివ కర్ణపూరమును, కొనునంతకక = తాను పెండియుఁ గైకొని కర్ణమందు ధరించువలెనను, పెరికర్ణము కప్పు = రెండవ చెవియందలి కర్ణపూరము, పయిక, తగుక్కు అనక = తగతకలాదుచుండఁగా, అంపపాళిక = భుజాగ్రమునందు, ఇడి = తొంది, దాచుచేరక = దాచుచుండునుమిషచేత, కర్ణము అనుక్రిక = (కప్పురాలిపోయిన) చెవియ నెడి లక్ష్మిని (క్రికారమును), మఱుపెట్టుక = ఆ (ముఖ) చంద్రునికి కానరానీయక చాటునేయును.

తా.—బంటియంటలో ఒకచేతితో బంటిని గొట్టునప్పుడు దానియవలిబుజముమీఁద చెవి మోయునట్లుగా కిరమును వాంచుట సహజము. కర్ణాధరణమీనురాలైన సహోదరిని సహోదరుఁడు చూడఁ గూడదు; చూచిన నతనికిం బాపము కలుగును. ఆదేవికర్ణము రూపసామ్యముచేత క్రికారము - 'క్రి' అనఁగా మహాలక్ష్మియే. ఆమెవదనము మహాలక్ష్మికి అన్నయైన చంద్రుఁడే. కమక ఆకర్ణము కప్పులేనప్పుడు ఆముఖము చూడఁగూడదు. అందువలన ఆమె బంటియంటలో విస రుగా బంటిని నేలకుం గొట్టునప్పుడు చెవిలోనికప్పు జాతీపడిపోయినంతట కప్పులేని చెల్లెలి (చెవి)ంజూచు దోషము (ఆ క్రికిఁ దోఁబుట్టువయినముఖ) చంద్రునికి కలుగకయుండునట్లుగా, అమె తా నాటనిలువకయే ఆటమిషచేత కిరమును ఒకగంటేసి కప్పుమెఱయు రెండవచెవి పైకి వచ్చి అతనికిం గానవచ్చునట్లుగాను, కప్పులేనిచెవి అతనికిం గనబడకుండ బుజముమీఁద మోచు నట్లుగాను, చేయునో యనునట్లుగా తీరయి, ఆటక్రమములోనే కప్పునుగైకొని ఆ చెవిలోఁ దాల్చును. —రూపకోతాపిత తైతవాపహ్నుతిసంస్కృప్త గమ్యాత్ప్రేక్ష.

'ఇమలఁ బేరగుఁ దాటం । కమ్మలకుక లేఖలకును గమ్మలనక.' ఆంధ్రా.

'రాగోనురాగే మాత్యర్య లాక్షణా రక్తిమత్ప్రేక్షః । గాఢారాదోర్జ్జనేచ'—నానా.

కా. నానా చంపకత స్సుగంధ మచటక రా భృంగముల్ గ్రోల సం
త్రాసం బందియుఁ బల్కుచో నలము వక్త్రం బేల నా నేటి కం
దే పౌరభ్యము లేదు కుందములు గా వే దంతము ల్లానినా

డాసక్తిక్ బ్రతిబింబ దంభమున నే లా వ్రాలఁ దజ్జాతికిక్. 16

నానాచంపకక = నానీక సంపెంగ యగుటవలన, అచటక = అందు, సుగంధము = పరి మళము, రాక = రాఁగా, గ్రోలక = అనుటకు, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, సంత్రాసంబు = భయమును, అందియుక = పొందినవయ్యను, పల్కుచోక = ఆమె భాషించునప్పుడు, వక్త్రంబు = నోటిని, ఏల అలముక = ముసురుకొనుటకుఁ గారణమేమి, నాక ఏల = అని ప్రశ్నింపవలసిన పనిలేదు, అందుక = ఆనోటియందు, ఏపౌరభ్యము = ఏనెత్తావి, లేదు, దంతములు, కుందముల్ గావే = మొల్లులు గావా, కాని నాడు = కానిచో, తకజాతికిక్ = అతుమ్మెదజాతి, ఆసక్తిక్ = తగులముతో, ప్రతి బింబకైతమునక = ప్రతిఫలమున నెడి మిషచేత, వ్రాలనేల = ఆదంతములయందు ఏల వ్రాలును.

తా.—ఆమెయొక్కనిక్వాసమందు దివ్యపౌరభము వచ్చినను నానీకచంపకమగుటంబట్టి తుమ్మెదలు ఆపౌగంధ్యమును గ్రోలక అవసరిల్లియు, ఆమె సంభాషించునప్పుడు నోటిపై నలమును; ఇందులకు కారణ మడుగ నేల? ఆనోటియందు సకల సౌగంధ్యములుం గలవు. అందుల కొక నిదర్శ నము ఆదంతములు మొల్ల మొగ్గలగుటయే. అందులకేమి తార్కాణమని ప్రశ్నయేమి ఆ తుమ్మెదలు తను ప్రతిబింబమునకు మిషచేత అందు వ్రాలుటయే. నానీక చంపకమువలెను, దంతములు మొల్ల

మొగ్గలవలెను, ఉన్నవనియు; విశ్వాసమందును నోటిమాటలందును దివ్యసౌరభములవనియు, తంతములు తమయందు తుమ్మెదల ప్రతిబింబములు సంక్రమించునట్లు స్వచ్ఛములై నిగనిగ మెరియుచున్నవనియు భా. — రూపకము, ఉత్పేక్ష, సంబంధాతిశయోక్తి, కైరవాపహ్నుతియు నలంకృతులు.

‘సౌరభ్యము’ — ‘సురభిస్తు గవిస్తీయాం | వసన్త చైత్రయోఃపుంసి త్రిషు సౌమ్యగుగ్ధినోః’ నానా. ‘మాఘ్యం వస్తప్’ అను. ‘మొల్ల యనం గుండము చెలంగును’ ఆం. భా. తుమ్మెద సంపెంగ తావికి సామసిలును —

‘చరణ వనానే నవమజ్జరీషు స పట్టవో గనస్థలీం న జిఘ్రతి
సా కిం న రమ్యా స చ కిం న రన్తా బలీయసీ కేవల మిశ్వరాజ్ఞా.’

‘వెలది యిచ్చటి సంపెంగవిరులు గవాన | దేవతల యిండ్లనెత్తిన దీపశిఖలు
కాకయుండినఁ బంచబంగాళ మగుచుఁ | బాఱునే మత్త మధుకరపటలతమము.’ మను.

‘తనుఁ గనుఁ బ్రామి యొండొకలతం బలి వేటొక తేటిబోటి పా
త్తున విరిచేనె గ్రోలఁగ నెదుర్చుడి సంపెంగతావి వెల్లిలోఁ
గనలునఁ గూలఁబోవు నలికామిని సాహస మేమిచ్చెప్ప! న
య్యనుఁగుఁ బ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాళబంతలా.’ పారి.

బండములమీఁద తుమ్మెదలు మకరందముకొఱప వ్రాలును.

‘భ్రమర ఇవ విభాతే వస్త మస్తస్తుసారం
న చ ఖలు పరిభోక్తం నైవశక్నోమి హాతుమ్.’ కావంత.

‘కపటోఽస్త్రీ వ్యాజదమ్భాపదయశ్చక్షురైః కైరవే’ — అను.
దంతములప బండసామ్యము మహాసంపచ్చిహ్నుము —

వస్తవట్టలనిభా సుమా ద్విజాః | యోషితాం పతిసుఖామితార్థదాః’ బృ. సం.

తే. శంఖ సామ్యంబు రామున్ను జలజభవుఁడు సరసిరుహపత్ర నేత్ర కంధర యొనర్చె,
జవ్వనము వచ్చి వెండి సాక్షాత్కరించు శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్చ. 17

జలజభవుఁడు = తమ్మిచూలి, మున్ను = మొదల, సరసిరుహ పత్ర నేత్ర కంధర = ఆకమల దళాక్షి యొక్క కంఠమును, శంఖసామ్యంబురాక = కంబువుతో సాటిచచ్చినట్లుగా, ఒనర్చె = సృజించి నాఁడు, వెండి = పిష్టట, జవ్వనము = యౌవనము, వచ్చి, నునుగంధసారచర్చ = పలుచని చండ నపుఁ బూఁతచేత, సాక్షాత్కరించు శంఖమున = ప్రత్యక్షమయిన కంబువుగానే, చేసె.

తా. — ఆమెకంఠము పుట్టుకలో కంబువువలె నుండినది. పిష్టట యౌవనమున చందనపు నునుఁ బూఁతచేత కంబువే అయినది. యౌవనము బ్రహ్మను మించినదని స్వాసరస్యము. ఉపమా గమ్యాత్పేక్షితులు.

‘గ్రీవాయాం కన్ధరామతా’ విశ్వమ్. ‘శబ్దఃసాక్షాత్కర్తృమృగస్తీయామ్’ ‘సాక్షాత్ప్రత్యక్ష తుల్యయోః’ అను. ‘శంఖమున’ (ఆ = ఆవధారణార్థకము). ‘చర్చారృతు చార్చిక్యం స్థానకః..’ ‘గ్రీవాచకమ్మనిచితార్థసుఖాని ధత్తై’ బృ. సం. “రేఖాత్రయాక్షితాగ్రీవా కమ్మగ్రీవేతి కథ్యతే” “రేఖాత్రయవత్త్వో కమ్మకణ్ఠి దమయన్తితి భావః” మల్లి.

క. కమలదళేక్షణ సంగీ | తమున నెగడు మంద్ర మధ్య తార త్రిస్తా

నములకుఁ దీర్చిన రేఖల | క్రమ మగు రేఖాత్రయమునఁ గంతం బమరుక. 18

కమలదళేక్షణ సంగీతమునక = తమిళరేఖలవంటి కన్నులుగల యానెలతయొక్క పాటయందు, నెగడు మంద్రమధ్య తార త్రిస్తానములవక = విలసిల్లుచున్నట్టి గంభీరము నడితరము అత్యుచ్చము అను మూడు తావులవను, తీర్చిన రేఖలక్రమము = సవరించిన గీతలవరుస, అగురేఖాత్రయమునక = అనడగిన మూడు గీతలతో, కంతంబు, అమరుక.

తా.—ఆమెకు పాటకై మంద్రస్వరము ఇంతవఱకు, దానిపైని మధ్యస్వరము ఇంతవఱకు, దానిపైని తారస్వరము ఇంతవఱకు, అని మూడు స్వరములవను ఏర్పడిన మూడుస్థానముల వాద్దలలో యనునట్లు ఆమెకంతమున రేఖాత్రయము ఒప్పును. ఉత్పేక్ష.

“అయం త్రయాణాం గ్రామాణాం | నిదానం మధుర ధ్వనిః,

రేఖాత్రయ మితీ వాస్యాః | నూత్రితం కణ్ఠ కన్దశే.” సు. ర. భా.

తే. లలన మృదుబాహుయుగబిసలతలు గడఁగి

బిసలతాశ్రీల నెల్లను వెస హరించె,

మఱి హరించంగ నవి నెఱి విఱిగి కాదె

సారెఁ దనుయాత్రఁ దంతులఁ జరపుచుండు.

19

లలనమృదుబాహుయుగబిసలతలు = ఆ వెలదియొక్క నున్ననిచేతుల ద్వయమునెడి తామర తూటికాండలు, కడఁగి = భూనికతో, వెఱక = త్రేల్లిడిగా, బిసలతాశ్రీలనెల్ల = తమిళ తూండ్లసిరులనన్నిటిని, హరించె = కొల్లగొనెను, మఱి = మఱియు, హరించంగ = సిరిం గైకొన్నంచువలన, అవి=ఆబిసకాండములు, నెఱి విఱిగి కాదె=ఆచారము తప్పిగదా (పూర్తిగా త్రుంగినప్పుడుగదా అనియు), తనుయాత్ర = దేహధారణము, సారె = తఱచుగా, తంతులక = నూలువడుకుటచేత (సన్న పోగులను ధరించి), జరపుచుండుక = నెలవేర్చుకొనును.

తా.—ఆమె బాహువులు తామరతూండ్ల సిరిని హరించినవి, ఆచారణంబున తామరతూండ్లు నూలువడుకుకొని జీవించుచున్నవి. అదే వానిని విఱించినచో సన్నపాటి దారములు వచ్చుట.

రూపకము, ఉత్పేక్షయు. ‘మృజాళం బిఁమ్,’ ‘నూత్రాణి సరి తన్తవః’ అను.

మ. తళుకొత్తు న్భుజకీర్తి వజ్రఘృణి సూత్ర సూత్ర హరస్ఫుర

త్కలికా చిత్ర కుచద్వయోఽరిగళాధస్వల్పవిస్తారదై

ఘృణలసత్త్రిగురస్తటం బను వివాహంచ స్తనోజాత పా

టలదంతచ్ఛదబోడబాసికముదండ లోవ్థలెఁ గేల్లింతికి.

20

ఇంతికి = ఆచామకు, కేళ్లి = బాహువులు, భుజ...లు - భుజకీర్తి = బాహువులయొక్క - వజ్ర = మగరాలయొక్క - ఘృణి = కిరణములనెడి - సూత్ర = దారమున - సూత్ర = గ్రవ్వబడిన - హర = పూవులసరములయందు - స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న - కలికా = మొగ్గలచేత - చిత్ర = పలువన్నెలుగలదైన - కుచద్వయ = చనుగవకు - ఉపరి = ఉర్వముందును - గళ = కంతమునకు - అధః = క్రిందను - స్వల్పవిస్తార = కొంచెమయిన - వెడల్పుచేతను - దైర్ఘ్య = నిడివిచేతను - లసత్ = ఒప్పుచున్న - తిర్వక్ = అడ్డముగానుండు - ఉరస్తటంబు = వక్షఃప్రదేశము, అను=ఆనెడి, వివా...

వోలెక్ - వివాహ = పెండ్లియందు - అంచత్ = ఒప్పుచున్న - మనోభావ = మనస్సునియొక్క - పాటల
దంతచ్ఛద = కష్టపడి గలదనియొక్క (అనగా భార్యయైన రతీదేవియొక్క) - బోడబాసికము =
శిఖరములేని బాసికముయొక్క - దండల్ వోలెక్ = దండలో యనునట్లుగా, తళుకొత్తుక్ =
ప్రకాశించును.

తా. — ఆమె బాహువులను వర్ణించుచున్నాడు. ఆమె బాహువులయందు బాహువులు
లుండెను; వానియందు వజ్రములుండెను; ఆ వజ్రముల కిరణములు కుచములమీది పూసరముల
కలికలలోనికి నూత్రములుం బోలె చొచ్చుకొనియుండినవి. అందువలన ఆసరములు ఈ బాహువునుండి
ఆబాహువువఱకు బాహువులనంటి కుచములపై నుండినవి. కుచములకు ఉపరిగా గళమువఱకును
ఉరోభాగము పెడల్పు తక్కువగాను అదే బాహువులనడుమ దీర్ఘముగాను బంగారపుండగటివలె
వెలుంగుచుండెను. అందువలన ఆతిర్యగురోభాగము రతీమన్ద్రుల వివాహమందలి రతీదేవియొక్క
బోడబాసికముగాను, భుజములు ఆ బాసికపు దండలుగాను, ఒప్పారుచుండెను—ఉత్పేక్ష.

రతి మదనునికడ నుండును. మదనుడు జనవృద్ధయనివాసి, కావున ఆమెయు ఆయన్లు వారి
హృదయమందుండుటచేత ఆ హృదయ భాగము రతియొక్క బోడబాసికముగా చెప్పబడినది.
బాహువులందు వజ్రములుండుట ప్రసిద్ధము.

“ఉరవడి నేఁగుచోట నొక యుగ్మలియైలెచెఱుంగు మేదిసి

శృరుని భుజావిభూషణము వజ్రములం దవులంగఁ బాఱినన్.” శృం. నైష.

‘వజ్రం న కిష్టేదపి ధారయితవ్య మేకే । పుత్రార్థిసిద్ధి రబలాభి రుశన్తి తక్షణాః’

ఆను కాస్తము నుల్లంఘించి ఆమెకు బాహువులందు వజ్రముల నేల తాపించిరి, అని శంక
యేసి, ఇంకను వివాహము కానందున పుత్రార్థినియనం బ్రసక్తి లేమిచేత నని యెఱుంగునది.
‘ఘృణి నూత్రన్యూత’ అనుటచే ఆ బాహువులును కుచములమీది పూసరంబులును అన్నియు
నొక్కటేసరముగా నుండె నని యభిప్రాయము. ‘బోడబాసికము’ ‘వివాహకాలమునందు వధూ
వరులకు నొసటఁగట్టెడు మూఁడుప్రక్క లేర్పడిన మాక్తికాది హారవిశేషము, లలామకము.” శ. ర.
పూర్వమిది మూఁడుప్రక్క లేర్పడినదిగా నుండెననియు, ఇప్పటి వాడుకయందు అర్చించద్రాకాడ
ముగాఁ గనఁబడుచున్నదనియు. శ. ర. చూ. - “వసురాజన్యకీరీట...” వసు. “బోడబాసికపు
శిఖరములేని ఫాలపట్టికయొక్క” అనియు, పురుషులు ధరించుదానికి బాసికమనియే పేరనియు,
స్త్రీలు ధరించునది బోడబాసికమనియు, ప్రాస దొరగారి నిఘంటువు. చూ. బోడబాసికము.
ఇందువలన పురుషధార్యమునకు శిఖరము లుండుననియు స్త్రీధార్యమునకు ఉండవనియు విశదము.
‘కేళు’ - స్త్రీబహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు ‘ఇరులు’ ‘కేలు’ శబ్దములు బహువచనాంతం
బులు - అనుమతము అసాధువని ప్రాథవ్యాకరణంబున హెచ్చరించి కేలునకు కేలులు అని బహు
వచనము నుదాహరించినారు.

“ఉపధానవినిమయం బొందొండమాపుటఁ । వెఱకేలు లఱఁకువఁ బ్రిదిలి బిగియ” - కవిక.ర.

[ఇప్పద్యము ఇప్పటి ముద్రణమున ౧౦౦ యవది; అందు అఱఁకువకు ‘అక్కున’ అని
ముద్రితము.] కావున ‘కేళు’ అను బహువచనము అంగీకర్తవ్యము.

చ. ఒడవెడు జవ్వనంబు వెలి కొత్తంగఁ, బయ్యెద సిగ్గుఁ గూడి బి
ట్టదుమఁగ, లేత లాట దిగ నాఁకు మిఱును లేక; వత్తువు

జదుమునఁ బ్రక్కల నైజిసి చప్పటలై మఱి లావు గూడఁ బైఁ
బొదలె ననంగఁ బిక్కిటిలెఁ బొల్తుకచన్నులు నాఁడునాఁటికిఁ.

21

పొల్తుక చన్నులు = ఆ నెలఁతకుచములు, ఒడవెడు జవ్వనము = (దేహములోపల) జనించుచున్న యౌవనము, వెలికి ఒత్తఁగఁ = బయటికి త్రోయఁగాను, పయ్యెడసిగ్గఁ గూడి = పైఁటయు లజ్జయు రెండును కలసి, బిట్టు = మిక్కిలిగా, అదుమఁగఁ = (దేహములోపలికి) అణఁగఁ ద్రొక్కఁగా, లేతలు = ముదురనివి, బొటఁ = అయిన కారణమున, దిగఁ = దేహములోనికి చొచ్చుటకుఁగాని, అఁకటఁ మీఱనుఁ = పైఁటయొక్కయు సిగ్గుయొక్కయు ఆఁపుదలను ఉల్లంఘించుటకుఁగాని లేక = క్రమములగాక, వత్తుత చదుమునఁ = తొమ్మయొక్క చదును ప్రదేశమందు, ప్రక్కలఁ = తమ పార్శ్వములయందు, మెజిసి = మిఱుకు మిఱుకు మనుచుండి (తమ చుట్టునుంబర్చి), చప్పటలు వి = (తర్వాత) అణఁగినవై (దళ మెక్కి విరివించెందినవై), మఱి = క్రమముగా, లావుగూడఁ = బలమురాఁగా, పైక పొదలెఁ = మీఁదికి వరిల్లినవి, [పా. పొది వెఁ = కమ్మకొనెను], అనంగఁ = అనునట్లుగా, నాఁడునాఁటికిఁ = దినదినమునకు (దినక్రమమున), పిక్కిటిలెఁ = విజృంభించెను.

తా. — ఆమెకు యౌవనమురాఁగానే సునములు పొటమరించినవి; వానినొరులు నూతురని ఆమెకు సిగ్గుకలిగినది. అందుకై ఆమె వానిని పైఁటతోఁ గప్పకొనుచుండినది. పిమ్మట నవి వత్తుక పార్శ్వములందు కుదురొంది క్రమముగా తొమ్మ నడిమికేసి దట్టపడి, అటుపిమ్మట పైకి పొడుచుకొని వచ్చినవి. ఈ ప్రకారముగా పొటమరించుట వానిని యౌవనము ఒడలిలోనుండి వెలికి నెట్టుటగాను, అవి వత్తుచునందు ప్రక్కలయందు మెజయుట సిగ్గునకును పైఁటకును జడిసి యెడసి యొదిగియుండుటగాను, తొమ్మ నడిమికై పువ్వాపించి దళ మెక్కియు చప్పటగానేయుండుట ఆ రెంటికి అణఁగియుండుటగాను, తరువాత ప్రవృద్ధములై యున్నతినబొందుట క్రమముగా బలమురాఁగా వానిని సరకునేయక ధిక్కరించివిజ్ఞప్తపరచుటగాను కవి వర్ణించినాఁడు. బలవచ్చెరిభీతుఁడు ఓసరిలి ఒదిగి చేరి అణఁగినమ్రుఁడై యుండి బలము గూడఁగానే విజృంభించినట్లు అని ధ్వనితము. ఉత్పేక్ష.

‘చప్పటలై’ — పా. ‘చప్పటివై’ ‘పైని నెడనున్గిరక్రోక్తిఁ బయ్యెడయ్యె’ అప్పుకవి. ‘చదును’ ఈరూపము శ. ర. లో లేదు, శ్రావ్యములో నున్నది. ఇట ‘చదును’ అని శ. ర. పాఠము. ‘పొల్తుక’ = పొలఁతుక. ‘నాఁడు నాఁటికిఁ’, రూ. నానాఁటికిఁ.

లే. ధృత రఘూత్తమ శాప మొక్కింత విడిచివిడిచి కడ కేగ నప్పు డప్పుడ కలిసెడు చక్ర యుగ మన తొమ్మెల్ల నా క్రమించెఁగ్రామిరె చన్నులు లేఁగప్పుకొనల నలర.

ధృతరఘూత్త మశాపము = రాముఁడుపెట్టిన శాపెన అనుభూతమయి, ఒక్కింత = కొంచెము, విడిచివిడిచి = తీతీతీతీ (తీతినకొలది), కడకుఁ ఏఁగఁ = తొలఁగిపోఁగా, అప్పుడప్పుడ = కొంచె కొంచెము తీఱఁగానే, కవిశుడు చక్రయుగము = ఒండొకటిండలియుచున్న జక్రవక్రమయో, అనఁ = అనఁదగినవై, కొమిరెచన్నులు = ఆకుమారికుచములు, కొనలఁ = ఆగ్రములందు (చూచుకములందుఅనుట), లేఁగప్పు = ఇంచుక నెల్యము, అలరఁ = ఒప్పుచుండఁగా, తొమ్మెల్లఁ = వత్తుచునంతయు, ఆక్రమించెఁ = పొదివెను.

తా. — క్రీరాములవారు సీతావియోగ శోకార్తులై యున్నట్టి తమ మ్రోల నిరనుక్రోశముగా కామక్రీడలం దొంచున్న చక్ర వాక మిథునములను రాత్రియెల్ల వియోగముం బొందునట్లుగా శపించి రఁట. శాపమునొందర ములకు క్రమక్రమముగా క్షీణబలముగనని పెద్దలవచించుదు. ఆయన్న వారి కుచ

యుగము లోలుత ఎడమెడముగానుండివట్టిది క్రమప్రవృద్ధమై దఱిసి దఱిసి క్రిక్కిరియుట రామ కాపము క్రమక్రమముగా తీయి కొలంది చక్రవాక మిఘనముచేరువకు జరగుట యనునట్లును, ఒండొంటిం గవ్వట అకాపము బొత్తిగా తీయిపోయినంతట ఆచక్రవాకమిఘనము ఒండొంటిం గవ్వట యనునట్లుగాను, ఉండెను. చనుఁగొనలు వాని ముక్కులవలె నుండెను. —ఉత్పేక్ష.

“త్యజచక్రవాకీకోకం । బధాన ధైర్యం సహస్త్వ సమయ మమమ్,
అయమేవ వాసరమణిః । హరివ్యతి కాప మూర్ఛాం లే.”

‘పృథుమాచుకముల’ అని పూర్వము ద్రణపాఠము. పృథుమాచుకత్వము బాలెంత లక్షణము గాన ఆపాఠము త్యక్తము. కన్యకు చూచుకములు ఇంచుకయే నీలిమం బొరసియుండును, కావున ‘లేఁగవ్వ’ అనుట.

స్తనములకు చక్రవాకసామ్యము ఆకారణమందేగాక వర్ణమందు సయితము కలదు. — కర్పూరమంజరినుండి—(చాయ).—

“హంసీం కుజ్జుమ పబ్బపిఞ్జర తనం కృత్వా యద్వఞ్చితః
తద్భర్తాకిల చక్రవాక గృహి జ్యే వేతి మన్యమానః
ఏత త్త స్తమ రుష్కృతం పరిణతం దుఃఖానాం కిత్తుకమ్
ఏకస్థోఽపీనయాతియేన విషయం దృష్టి త్రిభాగస్యాపి.”

కుచములు హేమవర్ణములు—బిల్వణీయమునుండి—

“ఖగో వా గుచ్ఛా వా కనకకలశో వా కిము కుచా.”

క, తా రె ట్లట్లుగఁ దమ్ముం । జేరిన ముత్తైపు సరులఁ జేడియ చన్నుల్,

లోరెంటు లుడిపె ఘన మగు । వారు నిజార్జవముఁ జేరువారికి నీరే? 23

చేడియచన్నుల్ = ఆయింతకుచములు, తారుఎట్లు అట్లుగఁ = తామెట్లో అట్లే తమ్ముం జేరిన ముత్తైపుసరులఁ = తమ్ము నాశ్రయించిన (తాము తాల్చినయనుటయు) ముత్తైపులపేరుల యందు, లో రెంటులు=లోపలి విరోధములను (ఎడమెడముగా నుండుటననుటయు), ఉడిపెఁ = పోఁజేసెను, ఘనమగువారు=గొప్పవారు (సాంద్రమయినవారు అనియు), నిజఆర్జవము=తమ సాధు వర్తనమును, చేరువారికిఁ = తమతో సాంగత్యము చేసినవారికి, ఈరే? = ఒకఁగరా?

తా. —లోకములో ఒద్దికకలిగియుండు దొడ్డవారు తమ సంగడిలంగూడ తమవలెనే ఒద్దిక కలవారినిగాను దొడ్డవారినిగాను చేయుదురు. అట్లే గొప్పవయిన యామె కుచములు తమలో తాము ఎట్లు వేటుపాట్లులేక - ఎడమెడముగా నుండక - ఒద్దికకలిగి ఒకటితోనొకటి క్రిక్కిరిసి యున్నవో అట్లే తమ్ము నాశ్రయించిన అనఁగా తాము ధరించియున్న ముత్తైపుసరుములను ఒద్దిక కలిగి కలసిమెలసి యుండునట్లుగా అనఁగా సరములు ఎడమెడముగానుండక ఒకటిగా కలసి యుండునట్లుగా కావించినవి. —స్తనములు క్రిక్కిరియఁగానే వానిపైనుండు ముత్తైపులసర ములును వాని సందులొక బడి పేటలన్నియు కలసి ఒక్కటే అయినవని భా. —అర్థాంతర న్యాసము. ‘ఆరవ’ — ‘బుజువజివృత్తు’ — అమ.

సమవృత్త సాంద్రస్తనములు అర్థసుఖ ప్రదములని స్త్రీ లక్షణము: —

“మధ్యం స్త్రీయాస్త్రీ వళిసార్థ మరోమకం చ । వృత్తౌ ఘనా వవిషహా కతివాపురస్యా
రోమాపవర్జిత మురో మృదుచాల్లనావాం । గ్రీవాచకమ్బునిచితార్థ సుఖానిధతే” బృ. సుం.

“పరిమ్య కస్త క్కుచకమ్మ మధ్యాత్ | కిం శోష మాయాసి మృతాశహర
సమాత్మ తస్మోరపి తావకస్య | తత్రావకాశో భవతః కథంస్యాత్.” రత్నావళి.

తే. విరహితతిమిందఁ గోపాన మరుఁడు దివియ

వేగమై పైఁడి యొఱతోన విసరఁ, గుట్లు

దునిసి బైటికి నసిఘార దోఁచె ననఁగఁ

గనకరుచి మధ్యలత నారు కాంత కలరు.

24

కాంతవత్ = ఆముగదవ, విరహి తతి మిందఁ = వియోగుల గుంపు పై, శోపానఁ =
క్రోధముచేత, మరుఁడు = మన్తగుఁడు, తివియఁ వేగము వి = ఒరనుండి వెలికిడ్చుటకు కలుగు
నట్టి కాలవిలంబము నోర్వలేనంత త్వరగలిగి, పైఁడియొరతోన = బంగారపుఁ గోళముతోనే,
విసరఁ = విఘరించెనఁగా, కుట్లు = ఒఱయొక్క దారపుఁగుట్లు, కునిసి = తెగిపోఁగా, అల అసి
ధారఁ = అ లోపలి కత్తివాదర, బైటికిఁ = వెలికి, తోఁచెననఁగఁ = అగపడినదో యనునట్లు, కనక
రుచిఁ = బంగారపుఁ గాంతిగలదైన, మధ్యలతఁ = కాఁడీఁగయందు, ఆరుఁ = గోమావళి, అలరుఁ.

తా. — మన్తగుఁడు విరహిసమూహముమీఁద అతిశోషము వహించినవాఁడై కత్తినిపైఁడి
యొఱనుండి తివియుటకు అగునట్టి విలంబము నోర్వక త్వరాలిళయముచేత పైఁడి యొఱతోనే విసరి
వెనఁగా దాని కుట్లుతెగిపోయి లోని నల్లనికత్తివాదర పైకి కనఁబడుచున్నదో యనునట్లు ఆ దేవి
యొక్క బంగరవన్నె కాఁడీఁగయందు నూఁగారు వెలయుచుండెను. ఉత్పేక్ష.

‘కనక’ ‘పైఁడి’ యను విశేషణములను బరికించునది. ‘పైఁడి’ యని విశేషించుట సామ్యసిద్ధికై,
‘లత’ యనుట సన్నఁదనముం దోపించుటకు, సన్నఁదనము ఒఱతోడి సామ్యపుష్టికి, కత్తివాదరవం
బోల్పుట నలుపు తళితళికొఱవను, నూత్నతకొఱవను; ఋజుత్వముకొఱవను, నూత్నత కుధలక్షణము.

“తస్యాః ప్రవిష్టా సతినాభిరన్త్రం రరాజ తస్య నవరోమరాజః,

నీవీ మతిక్రమ్య నీతేతరస్య తస్థేభిలామధ్యమశేరివ్యాః.” — కుమార. 1 (88)

“తస్యేనూత్నా” మల్లి, టీక. | ‘శోపానఁ’ = శోషమునఁ. చూ. ౪. ఆ. ౧౩. టీక.

క. అండజ గామిని యూరుపుఁ బిండువలపు లాన గాభిభిలము వెడలి చ

న్తోండల నడుముగఁ బ్రాఁకెడు | కుండలియో యనఁగ నారు కొమరొప్పుర. 25

అండ...లు - అండజగామిని = హంసవలె నడచునదైన యా కొమలియొక్క - ఊరుపు =
నిశ్వాసములయొక్క - పిండు = సమూహముయొక్క - వలపులు = పరిమళములను, ఆనఁ = క్రోలు
టకై, నాభిభిలముఁ = పొక్కిలియ నెడు కలుగునుండి, వెడలి = తలనూపి, చన్తోండలనడుముగఁ =
స్తనములనెడి పర్వతముల మధ్యమార్గముగా, ప్రాఁకెడు కుండలియో యనఁగఁ = అయూరుపులవైపు
ప్రాఁకుచున్న పామో అనునట్లుగా, ఆరు = నూఁగారు, కొమరు ఒప్పురఁ = సొంపుమీఱును.

తా. — ఆమెయొక్క నూఁగారు తదీయ శ్వాసవాయువుల పరిమళమును క్రోలుటకై నాభి
యను కన్నములోనుండి వెడలి చన్నులనెడి కొండలనడుముగా ప్రాఁకుచున్న పామోయనునట్లు
కొమరారెను. — రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష.

‘అండజగామిని’ - అండజము = గుడ్డునుండి జనించినట్టిది. ‘పక్షిసర్పాదయోఽన్లభాః’
అను. పక్షిగావున హంసయు అండజమే. హంసగామిత్యము ‘వ్రజతి మృదు సలిలం రాజహంసీవ
తస్య’ అని పద్మినీజాతి లక్షణమందు చెప్పబడినది.

‘వలపులు’ - పామునకు ఆహారమయిన గాలి ఎల్లెడలను ఉన్నను ఇట ఊర్పులంగూర్చి పాఁగుట పరిమళ కారణముచేత. ఊర్పు చనుగొండలకటకు వచ్చుటంబట్టి అటనే దాని వలపు అలవడును గావున ఆ కొండలనడుమును దాటి పయికి బోనక్కఱలేదు. ‘వడ్డలీ గూఢపాచ్చుఁడు శ్రవాః కాకోదరః ఫణి’ - అను.

క. అంగన నిలిచిన బాహువు | లుం గొనును నేటుపటుచు లోకమునకు ర

త్నాంగద కాంచీభేదము | లుం గెళ్ళవుల నడుమ నునికియు న్నూఁగారుక్. 26

అంగన=ఆశోభ నాంగి, నిలిచినక్=నిలుచున్నయెడల, లోకమునకుక్=జనులకు (తెలియు నట్లుగా), బాహువులుం గొనును = చేతులును నడుమును, రత్నాంగద కాంచీభేదములుక్ = మణి మయములైన బాహువులయు మొలనూలియు నేటుపాటును, కెళ్ళవులక్ = ప్రక్కలయందును, నడుమక్=మధ్యలోను, ఉనికియుక్=ఉండుటయును, నూఁగారుక్=రోమరాజియును, ఏటు పటుచుక్ = ఇది బాహువు ఇది నడుము అనిభేదముగా తెలుపును.

తా.—ఆమె లేచి నిలుచున్నప్పుడు సన్నదనమున బాహువులును నడుమును సమానము లగుటవలన దానిభేదము మఱుగుపడియున్నను, ప్రక్కల నుండుటచేతను రత్నాంగదము లుండుట చేతను అవి బాహువులయియు, నడుమనుండుటచేతను నూఁగారు కాంచియునుండుట చేతను ఇది నడు మనియు, భేదము లోకలవధి చెలియును.— విశేషకాలంకారము.

“అగపడ భేద విశేషము | లగు నున్నీలిత విశేషకాలం కృతముల్

ఇగము తగిలి యెఱుంగును దా | వగజాపతి నీయశోభి నడఁగినమామక్.” అలం.

కల్యాణాన్యక్తాన్యస్యాః ఇత్యజ్ఞనా - కల్యాణములయిన యంగములగులది యంగన.

క. తను మధ్య వలీభంగము | లనుగూర్చంగ నవియుఁ దత్కులములయగుటఁ గం

తుని యిడినపత్తి తే కనఁ | జను నొడ్డాణమునఁ గొను చామకు నమరుక్. 27

తనుమధ్యవలీ భంగములను = దేహము నడిమి మధురత లనెడితునియలను, కూర్చంగక్ = అడుకుటకై, అవియుక్=ఆవళులును, తత్కులములె అగుటక్=చెప్పఁబోవు నాయొడ్డాణంపు (బంగారు) జాతియే యగుటచేత, కంతుని యిడినపత్తి తేకు అనక్ = మదనుడుపెట్టి అడికినట్టి బంగారు జాతి తగఁజోయనట్లుగా, చను ఒడ్డాణమునక్=ఒప్పుచున్న యొడ్డాణముచేత, కాను= నడుము, చామకుక్ = ఆశ్యామకు, అమరుక్ = ఒప్పురును.

తా.—ఆ చామయొక్క దేహమునడుమ వలిత్రయనునెడు విలుపులు కనబడఁగా దానిని కలిపి బిగువుచేయుటకై అవి యేవన్నె బంగారమే ఆ వన్నెబంగారపుఁదగఁటిని పత్తితేకుగా పెట్టి మదనుడు అడికించినాఁడో యనునట్లుగా, ఆమెకు నడుమునందు పది యార్వన్నె బంగారపు టొడ్డాణము మెఱయుచుండెను.—ఉత్పేక్ష.

ఒడ్డాణమును పత్తితేకునుటచేత వలిత్రయమే మెఱుగుపెట్టిన పది యార్వన్నె బంగరు టొడ్డాణముకన్న ప్రకాశమానముగా నుండె నని భా. ‘కాయోదేహః క్షీబ పుంసోః స్త్రియాం మూర్తి స్తను సనూః’ అను. ‘వలిత్రవలీ చాప్యదరరేఖాచామరదణ్డయోః’ - నానా. ‘కంతుని యిడిన = కంతుఁడిడిన. చామ’ - ప్ర. ‘శ్యామా’.

క. లేఁ గొఁ దీగ నిలంబము | వ్రేగునఁ ద్రెంపుటయుఁ గని విరించి బిగింపఁ

లోఁగి ముడి యిడియె వదలుగ | నాఁ గోక స్తని గభీర నాభి చెలంగుక్. 28

లేఁగఁదీఁగఁ = కాననెడు లేఁఁతీఁగను, నితంబము = పిఱుందు, త్రేగునఁ = తనబరువుచేత,
త్రెంపుటయుఁ = త్రెంపఁగా, విరించి = బ్రహ్మ, కని = చూచి, విగింపఁ లోఁగి = విగువుగా ముడిపెట్టు
టకు వెనుదివిసి, వదులుగఁ ముడియిడియొక నాఁ = సడలికగా ముడిపైచినాఁడో యనునట్లుగా,
కో...భి - కోక = జక్కవలవంటి - స్తని = కుచములుగల యామెయొక్క - గభీర = లోఁతయిన -
నాభి = పొక్కిలి, చెలంగుఁ = శోభిల్లును.

తా. — నడుమనెడు లేఁదీఁగ పిఱుందుబలువుచేత తెగిపోఁగా చూచి బ్రహ్మదేవుఁడు ముడిని
విగించినచో ఆ విగించుటలోనే ఆ తీఁగ మరల తెగి మఱి ముడి కందదోయను జంకుచేత వదులు వదు
లుగా పైచిన ముడియొ యనునట్లుగా ఆమెకు లోఁతయిన పొక్కిలి చెన్నారచున్నది. — ఉత్పేక్ష.

స్త్రీకి గురునితంబమును గభీరనాభియు ప్రశస్తములు. —

“విస్తీర్ణమాంసోపచితో నితమ్నా గురు శ్చ ధత్తై రశనాకలాపమ్

నాభి ర్గభీరా విపులాజ్ఞనానాం ప్రదక్షిణావర్త గతా ప్రశస్తా.” బృ. సం.

‘లేఁదీఁగ’ - గావుననే త్రెచ్చుట. ‘విరించి’ - చేసినవాఁడు కావున మొదటికే మోసము
రాకుండ సరిచేసికొన్నాఁడు. ‘త్రెంపుటయుఁ’ = త్రెంపుడుఁ = త్రెంపిన యనుంతరము. ‘వదులు’
గావుననే ‘గభీర’ ము - విగువయినచో నాభిరంధ్ర మేయుండదు. ‘కోకస్తని’ - యువతిగావున.
స్థితికర్త విష్ణువుగదా, ఆయన ఆపొక్కిటిని సరిచేయక బ్రహ్మచేయుటయేమి? అనిన - బ్రహ్మ
ఇంకను యావనసృష్టిని ముగిసలేదు ఇంకను దిద్దుచుఁ దీర్చుచునే యున్నాఁడు - ఆమె ఉదయ
ద్యౌవన, వయస్సుంధి ప్రాప్త.

క, వెలఁది కటిపేర నిల నొక | పులిసము డిగఁబడియె సింధు పులిసపు పక్షిఁ

నలువ యది వడఁగఁగాదే | తెలియుట కం దంచపదము దిరముగ నిలిపెఁ, 29

సింధుపులిసపుఁబంక్తిఁ = నదులయొక్క (లేక సముద్రములయొక్క) యిసుకదిన్నెల
శ్రేణియందు చేరినట్టి, ఒక పులిసము = ఒక యిసుకదిన్నె, వెలఁదికటిపేరఁ = ఆ చెలువయొక్క
పిఱుందనెడు మివచేత, ఇలఁ = భూమిలో, డిగఁబడియొక = నిలిచిపోయినది, అది పడుటక
కాదే = ఆ పులిసము అట్లు నష్టమయినకారణమునఁ గాదా, నలువ = బ్రహ్మ, తెలియుటకుఁ =
ఆనప్తి బోధపడుటకై, అందుఁ = శేషించియున్న యిసుకదిన్నెల శ్రేణియందు, అంచపదముఁ =
హంసపాదమును, తిరముగఁ = అనిశమును, నిలిపెఁ = వ్రాసెను.

తా. — నదులలోని యిసుకదిన్నెలలో ఒకదిన్నె ఆ తరుణి పిఱుందనెడు వ్యాజమున నది
నుండి యివలికే వచ్చి యిట నేలమీఁదనే నిలిచిపోయినది. ఆవిధముగా ఒకదిన్నె నదులలో నష్ట
మయి పోయినదని తెలియుటకై బ్రహ్మదేవుఁడు ఆ దిన్నెలయందు హంసపాదమును వ్రాసి స్థిర
ముగా అటనుండునట్లు పెట్టినాఁడు. — సాపక్షా వోత్పేక్ష.

వ్రాతలో పంక్తి నడుమ ఏదేని కొంత నష్టమయినచో అచట + ఈగుర్తును వ్రాయుట వాడుక.
ఇది హంసపాదచిహ్నముకలె నుండును, కావున దీనికి వ్రాతలో హంసపాదమని పేరు. ఏళ్లయందు
పులిసములలో హంసలు సంచరించుట సహజము. = చూ. కావంత. ౬ అం. — “కార్యా నైకత లీన
హంసమిథునా ప్రాతోషహ మాల్సి.” “దేశే నదవిశేషై ర్భాస్విన్నా సరితి స్త్రియామ్” — ఆమ.

తే, కదలి దివియించె నాగ్రాంఘ్రికంబు తొడల

పెనుపు నెట్లన్నఁ బొరల సోదన నడంచు

కొన్న యాదోక్త పాటును గొప్ప విప్ప

మెఱయు గోర్పుచ్చులును గెంపు గుఱులు గావె.

30

కదలి=అరటి, ఆ గ్రాంఘికంబు=మునిపాదములతోఁగూడ (పాదములకుదివఱకు అనుట), తొడలపెనుపుక = ఆమె యూరువులయొక్క భాగ్యమును, తిరియించెక = దోపించినది, ఎట్లన్న = అందులకు తార్కాణ మేమనఁగా, పారల సోదనక = పట్టలను (వస్త్రపు ముడుతలను అనియు) ఒలిచి సోదా చూచినయెడల అందులో, అడంచుకొన్న యాదోక్తపాటును=దాచు కొనియుండెడి యానుభూతివ్యమును (ఆవుతోఁకవలె క్రమముగా స్థాల్గము తగ్గియుండుట అనుట), కొప్పుక = కొప్పువలెనుండునదైన యరటిపువ్వును (ఇంటికప్పును అనుటయు), విప్పక = విడఁ దివిసి చూడఁగా, మెఱయు=ప్రత్యక్షమగుచున్న - గోశ్=గోళ్లుక=గద్దగోళ్లనియు గోళ్లనియు వ్యవహరింపఁబడు కదలిపుష్పవయవములును (గద్దగోళ్లను పేరి చౌర్యసాధనములును అనుటయు), మ్రుచ్చులును = దొంగలని వ్యవహరింపఁబడు కదలిపుష్పవయవములనెడు చోరులును, కెంపుక = పూదొప్పలలోని యెఱుపును (పద్దరాగంబును అనుటయు), గుఱులు = గుర్తులు, కావె = కావో.

తా. — అరటి యనెడి దొంగలయేలికసాని ఆ దేవి యూరువుల సౌందర్యమున ఒక లేత మును మునిపాదముల తుదివఱకును దోపించి తెప్పించికొన్నది. అందులకు గుర్తేమి యనఁగా— దొంగిలిన వస్తువులతోఁగూడ దొంగలును దొంగలపనిముట్లును అరటికడ దొరకుటయే. అది యెట్లన, అరటి పారలను ఒలిచి సోదాచూడఁగా (అదే వస్త్రపు ముడుతలను తిరియించి సోదా చూచుట, అట్లు చేయఁగా), ఆ పారలలోపల ఆమె యూరువుల యాదోక్తపాటు దొరకినది, ఆ యరటియొక్క కొప్పువంటి పువ్వును దొప్పలు విడఁదివిసి చూడఁగా, (అదే దానియింటి నడి కొప్పును వెలుతురుకై విప్పి అటకపై సోదాచూచుట - అట్లు చూడఁగా నచట) గోళ్లు గద్దగోళ్లు అను పేర్లగుల యరటి పుష్పవయవవిశేషములనెడివి గోళ్లు - గద్దగోళ్లు - నని పేర్లగుల చౌర్య సాధన విశేషములు దొరకినవి; దొంగ లనుపేరు గల యరటి పుష్పవయవములనెడి దొంగలు దొరకినారు; అరటి దొప్పల యెఱుఁదనమునెడిది ఆమె యడుగుదమ్ములకెంపును అదే తదీయ ధనములోనిదైన పద్దరాగము - అదికూడ దొరకినది.

ఇవె ఆచార్యమునకు గుర్తులు. — అనుమానాలంకారము.

ఆమెయూరువులయందు ఆదోక్తపాటును, అడుగులయందు కెంపును, అట్లే ఉన్నచే, చోర తము లాయె ననుట యెట్లనఁగా—ఆమెయందు అవి అత్యుచ్యమలని యెఱుంగునది. మఱి యాపట్టుఁ బడినట్టివి యామెవే యని తెలియుట యెట్లన—వాని యుత్కర్షణచేత అట్టి తత్త్వదుత్కర్షణ ఆమె యందుఁగాని మఱియెందును ఉండదని నిశ్చయముగాన. — “కదలి” శబ్ద స్త్రీలింగస్వారస్యముచేత దొంగలరాణి యని స్త్రీత్వము చెప్ప నొప్పుచున్నది. ‘తిరియించె’ నను ప్రేరణార్థక రూపముచేత దొంగలచేత చౌర్యము చేయించిన దని చెప్పట; ఆంఘికతమయిన కెంపును తుదిని చెప్పటయు ఊరుగతమయిన పెనుపును ముందు చెప్పటయు వ్యుత్క్రమియై దుష్టముగాదా యనిన, — కాదు. “ఆ గ్రాంఘికంబు” అనుపదము ‘తిరియించె’ నను క్రియకు విశేషణము, పెనుపునకు విశేషణము గాదు; “ఆ గ్రాంఘికంబు తొడల” అని ద్వంద్వసమాసము కుదురదు, వ్యస్తముగా ‘పెనుపు’తో నన్వయింపదు. కావున ‘ఆ గ్రాంఘికంబు’ అనుపాఠము సాధువుగాదు. వ్రాతపుస్తకములలో “ఆ గ్రాంఘికంబు” అని పాఠము ఉన్నది. “ఆ గ్రాంఘికము” — అవ్యయాభావసమాసము—

ఇటు 'ఆ' అనునది అభిధివ్యర్థ కము, 'అబాలగోపాలము' అన్నట్లు—పెనువు = నీరి - కంపు—
'కురువిందకందకప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరక్' అని ౪ పద్యములోను,—'పాణిపాదము రెల్ల
వాఱ దొడఁగ' అని 7 లోను, ఉన్నదిగదా.

“స్నిగ్ధోన్నతాగ్రతను తామ్రనఖో బహుర్యాః | పాదౌ సమోపచితచారునిగూ ధనుర్భృ
శ్చిహ్నాశీ కమలకాంతితలౌ చ యన్యా | స్తా ముద్యహే ద్యది భువోఽధిపతిత్వ మిచ్ఛేత్.”
బృ. సం.

“అనుమాన మగును సాధ్యం | బును దల్లింగమును మాత్రము వచింపంగా” అలం.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గల వారివేని

కరభములు దాస్యములు నేయు సరసిజాతీ

యూరువుల కెట్లటన్నఁ బైఁ దారు మోచు

గొడుగులును నల్ల కలశముల గుఱులు గావె?

31

వసుధలో = లోకములో, ఎట్టి శ్రీగలవారివేని = ఎంతటి శ్రీమంతురాండ్రవయినను,
కరభములు=మనికట్టు మొదలు చిటికెన వ్రేలివఱకుంగల చేతిబయటిభాగము, సరసిజాతీ యూరు
వులవ్ = ఆసారస నేత్రతోడలవ, దాస్యములవ్ చేయువ్ = సేవలొనర్చును. ఎట్లు అటన్నవ్ =
ఇందులవ తార్కాణమేమి యనఁగా, తారు=ఆకరభములు, పైవ్=మోద, మోచుగొడుగులువ్ =
మోచుచున్న ఛత్రములును (ఛత్రరేఖలనుట), అల్లకలశముల్ = ఆ కంభములును (కలశరేఖ
లనుట), గుఱులుగావె = గుర్తులుగావా.

తా.— సేవకులు ప్రభువును గొడుగుపట్టియు జలకలశమును తెచ్చియు సేవించుట ప్రసి
ద్ధమే. అట్లే మహాభాగ్యవంతురాండ్ర కరభములలో రేఖారూపము గొడుగులును కలశములును
కనబడుచున్నవి, కావున నాకరభము లామెయూరువులవ సేవసేయుననుట స్పష్టము—ఊరు
వులు కరభసదృశములనుట,—అనుమానాలంకారము; చూ. 30 టీక.

‘మణిబద్ధా దాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిః’ అను.

“కదళీ కదళీ కరభః కరభః | కరిరాజకరః కరిరాజకరః

భువన త్రితయేఽపి విభర్తి కుళా | మిదమూరుయుగం న చమూరుదృశః”—ప్రస. రాఘ.

రాష్ట్రీ పదమధిష్ఠించువారిచేతులలో గొడుగురేఖ కలశరేఖ ఇత్యాదిరేఖా విశేషములుండును:—

“భృక్తారాసవ వాజివృక్షర రథశ్రీవృక్షయుూ పేషుభి

రాలావణ్ణల చామరాబ్జుశయవైః శైలై ర్ధృజై స్సోరజైః

మత్స్యస్యస్తిక వేదికావృజనకైః శక్తాతపత్రామృజైః

పాదే పాణితలైఽపివా యువతయో గచ్ఛన్తి రాష్ట్రీ పదమ్.”—బృ. సం.

ఈ చిహ్నములు మహాభాగ్యమును సూచించునుగదా, అవికలవారు ఒకరికి దాస్యము
చేయుట యెట్లు ఘటిల్లును? అని ప్రశ్నయేని ఆమెకై యూడిగమునేయుట అట్టి రేఖలుగల
భాగ్యవంతురాండ్రకేగాని ఎల్లవారికిని దొరకదనుట. మోయు - తమకై వహించుటగాదు, కొలు
వుగా వహించుట కావున ‘తాల్పు’ అనక ‘మోయు’ అనుట.

క. వలరాజు కుటుంబము న | గ్గలముగఁ బోషించుకలము గర్భము లయ్యెన్

బొలఁతుక జంఘ లతిశ్యా | మల మంజీరస్థ నిబిడ మరకతకాంతిక.

32

పాఠశాలక జంఘలు=ఆ యుద్ధవిద్యయొక్క పిక్కలు, అలి...తిక-అలి=మిక్కిలి-కామల= ఆకుబచ్చనివైన - మంచీర=అందలయందు - స్థ=ఉన్నట్టి - నిలిడ=దట్టమయిన - మరకతకాంతిక= పచ్చల కిరణములచేత, వలరాజాకుటుంబముక=మన్నభువి యాలుదిడ్డలులోనగు బృందమును, అగ్గల ముగ్గ=అవ్వారిగా, పోషించు కలమగర్భములయొక్క=ప్రోచు రాజనపు వరిపొట్టలాయెను.

తా.—స్వర్ణచ్ఛాయములైన యామె పిక్కలు నాణెకాండ్రలోను నాణెకాడయిన వలరా యని కుటుంబమునకు భోజ్యమయిన ఉత్తమోత్తమంపురాజనపు వరిపొట్టలవలెను, వానిచుట్టును అందియలనుండి పెక్కి పాలినన దట్టంపు మరకతకాంతులు ఇంకను పసిమి తిరుగని వరియాకులవలెను ఉండెను.—ఉత్ప్రేక్ష.

వరిపొట్టలు నిండుకొని పండునవ్వుడు ఆకులు కొన్ని పసుపు తిరుగకయు నుండును:—

“గూండక కాలిమంజరుల్ గొనుచుమాగి | యంబరంబునబలుచు కీరాధి వొలిచె
బసరుటొంటి యాకుతో బండబాటి | చేదభయమున నెగసిన చేలనంగ” ౪ (౧౬౨).

కావున నిట మరకతకాంతిక పసుపునన్నెతో అభేదమును సాధించుట యనావశ్యకము. “జడేచ రోమరహితే విశిరే శువృతే” అని ప్రకృత జంఘలక్షణము; ఇది కలమగర్భోపమానము చేత నిగూఢము. ‘పాదాబ్జదం తులాకోటి రక్షోరో నూపురోఽస్త్రీయామ్’-అను.

లే, ఉవిద నిద్దంపుజంఘల సవతుఁ గోరి

కలమగర్భంబు లడఁచు లోఁ గంటకములు,

చాతురుల మించి మఱి దివసక్రమమున

నిలువ కవి బాహిరము లైనఁ దలలు వఁచు.

33

కలమగర్భంబులు=వరిపొట్టలు, ఉవిద నిద్దంపు జంఘలనవతుక=అయుగ్గలియొక్క నున్నని పిక్కల సామ్యమును, కోరి=అపేక్షించి, చాతురులక=నేర్పులచే, మించి=అతితయించి, కంటక ములు=ముండ్లను, లోక=పొట్టలో, అణచుక= అదిమికొనును, మఱి = పిమ్మట, దివసక్రమ మునక=కొన్ని దినములకు, అవి=ఆముండ్లు, నిలువక=లోపల అణగియుండక, బాహిరములు=బయ ల్పడినట్టివి, వనక=కాఁగా, తలలువంచుక= (ఆమవమానమునకు) కిరములు వాంచును:—

తా.—ఆమె పిక్కలు అరోమకములు, కలమగర్భములు సకంటకములు; ఆ పిక్కలతోడి సాటికై వరియెన్నులు నేర్పుమీఱ ముండ్లను కడుపులోనే దాచుకొనును. ఆ ముండ్లు లోపల నిము డక వెలికివచ్చినంతట పిక్కలతో తాము సాటియని విజ్ఞపిగులయెల్ల పరిహాసాస్పదమాయెనని అవమానమునకు తలలు వంచుకొనియుండును.—ఫలోత్ప్రేక్ష పాతూత్ప్రేక్షల సంసృష్టి.

‘నిద్దము’.—ప్ర. స్నిగ్ధము. ‘బాహిరము’—ప్రాకృతము ‘బాహిరమ్.’

చ. ఇలగల వస్తు సంతతుల కెల్లను గచ్చిడు మాన్యభావ పా

టల రుచి కేమొ వేఱ యొక డా లిక వచ్చునె? లక్కనీట మ

వ్వలమిన దెంత ముగ్ధ యిది యంచు బదాబ్జము లంగుళీముఖం

బుల నగు నట్లు మించునభిము లైఱయక గొమ రాకు నింతికె.

34

ఇంతికె=అయెలనాగకు, పదాబ్జములు=తామరలవంటి యడుగులు, ఇలక=భూమిలో, కలవస్తుసంతతులకె ఎల్లక= ఉన్నట్టి పదార్థసమాహముల కన్నిటికిని, గచ్చు = వూతను, ఇదుమాన్యభావ పాటలరుచికె= పెట్టునైన మా నిస్సర్వేశ్వరకృతకాంతిక, ఏమొ యొక

దాలు = ఏదో వేతే హెచ్చుతగుట, ఇంక, వచ్చునె = రాదు, ఇది = ఈ చెలవ, లక్కనీట = లత్తుకజలముతో. మమ్మ, అలమినది అని, అంగుళిముఖంబులక = వ్రేళ్ల నెడు వదనములతో, నగునట్లు మించునఖముల్ = నవ్వుచున్నట్లు తగుటగోళ్లు, మెజయక = ప్రకాశించుచుండఁగా, కొమ రాదుక = సొంపుమీఱును.

తా. — మేము లోకములోని యెల్లవస్తువులకును మాస్వాభావిక పాటలకాంతిచేత ఎఱువ న్నె యొసంగుదుము, అట్టిమాట ఇంతకన్న హెచ్చుదాలు ఏ యుపాయమునను గలుగదు. ఈ యువిద మాకు వన్నె హెచ్చునని లత్తుకనీరు పూయించుచున్నది! ఎంత తెలియనిది! అని అలంకరణార్థమై లత్తుక నీటిపూత నొందుచున్నయమె పాదములు వ్రేళ్లనెడు ముఖములతో నవ్వుచున్నవోయన తగుటగోళ్ల ధవళ ప్రకాశముచే నొప్పారుచుండెను. — ఉల్లేఖితు.

ఆమె పాదములు పాటలను మించియున్నవి: గోళ్లు ధవళితరములై యున్నవి. — అని భా.

‘స్వభావ’ — ‘ఆప్యలక్షణసాసిక్తం రక్తం తచ్ఛరణద్వయమ్.’ చంద్రాలోకము. ‘శ్వేత రక్తస్తు పాటలః...’ అను. నఖములు రక్తగణపతితములు “స్నిగ్ధోన్నతాగ్రతను తామ్రనభౌ కమార్యాః. పాదా...” అని నువోభాగ్యవతీలక్షణమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. హాసితము శ్వేతగణ పతితము — “నిర్దోకచీరడిణ్ణీర చన్దనం హాసితం హిమమ్.” ఇట్లుండఁగా నఖములను హాసితముగా నుల్లేఖించుట యెట్లు? అని ప్రశ్న. గణపాతమేగాక వైగా లాక్షరసముంగూడ వూసి యున్నారు; ఆయనను స్వాభావికపాటలనుయేగణపాతాభిప్రాయము; స్వభావముచేతను వాని కాంతి కేవలము శ్వేతము గానందున ఆ నవ్వును తాంబూలము నమలిన నోటివప్పుగా నెన్నం దగును. — ‘ముగ్ధః సుందరమూఢయోః’ అను. లత్తుకనీటిచేత వన్నె హెచ్చదనుట అతిశయోక్తి. ‘అలమినది’ — ఆమె స్వయముగా పారాణి పూసికొన్నదా? అని ప్రశ్న. అలమించుకొనుటయే అలముట యని బోధచారిక ప్రయోగముగా నెన్నవలయు.

క. లలనోపరిపద కచ్చప | ములు బలిమిమెయిక్ గజ ప్రభూతగతి శ్రీ

విలసనముఁ గొనఁగఁగాదే | కలిగెఁ గజకచ్చపాగ్ర కలహం బుర్విక్. 35

లల...లు - లలనా = అరమణి యొక్క - ఉపరిపద = మిఁగాల్ల నెడి - కచ్చపములు = తాఁబేళ్లు, గజప్రభూతగతి శ్రీ విలసనముక్ = ఏనుఁగులయొక్క యుత్కృష్టమయిన నడకయొక్క సంపదయొక్క విలాసమును, బలిమిమెయిక్ = బలాత్కారముచేత, కొనఁగఁగాదే = హరించినందు వలనఁగదా, ఉర్విక్ = లోకములో, గజకచ్చప ఉగ్రకలహంబు = ఏనుఁగునకును తాఁబేటికిని ఘోరమయిన పోరు, కలిగెఁ = సంభవించెను.

తా. — ఆమెయొక్క మిఁగాల్ల నెడు తాఁబేళ్లు ఏనుఁగుయొక్క నడకసొంపును బలాత్కార మున హరించినందున నాఁటినుండి లోకములో గజకచ్చపకలహమునుపేరఁ ప్రసిద్ధమయిన పోగు గజములకును కచ్చపములకును గలిగినది. — మిఁగాల్లు తాఁబేళ్లవలెను, నడక యేనుఁగునడకవలెను, ఉన్నవని భా. — హేతుఁ డేల్పితు రూపకోతాపిత.

గజకచ్చప కలహముననానుడికి అవాస్తవమయిన కారణ మిటం జెప్పఁబడినది. — ‘ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్య మదర్థం బహుళంబహు’ — అనుర. ఉత్కృష్టార్థము ‘ప్రభూత’ శబ్దమునకు లాక్షణికము; ప్రభూత ముద్ధతే ప్రాజ్యే - హేమ. శ్రీ - లక్ష్మీసంపదలకు అభేదము కవిసమయసిద్ధము. —

“కమలాసుందరీ: కామధ్వజే మకరమత్యయో: | దానవాసుర దైత్యావాత్యైశ్చ హి వాళిసప్తతమ్.” కా. క. ‘హర్తా కమళకచ్ఛపా’—అమ.

తే. తరుణి తను కాంతియెడుట నూతనహరిద్ర

తులకు రాలేక యత్యంత మలిన యయ్యె

నౌటఁగా రాత్రియన నిశ యనఁ దమిస

యన నిశీధిని యన ఊప యనఁగఁబరగె.

36

తరుణి తనుకాంతియెడుట = ఆయువతి దేహచ్ఛాయముందర, నూతనహరిద్ర - కొత్త పసుపు (అనఁగా పచ్చిపసుపు), తులకు రాలేక = సాటికాలేక (త్రాసులో కూచుటకు రాక అనుటయు), అత్యంతమలినము అయ్యె = మిక్కిలి నల్లఁబడినది (ఎండినప్పుడు పసుపుఁగొమ్ముల వెలివైపు ఒకపాటి మలినవర్ణముం జెందుననుటయు), బొటా కా = అట్లయినందువలనఁగదా, (పసుపు), రాత్రి = రేయి, (వ్యాపారములను హరించునది), అనక = అనియు, నిశ = రాత్రి (వ్యాపారములను మిక్కిలి తగ్గించునది), అనక, తమిస = చీకటిరాత్రి (చీకటికలది), అనక, నిశీధిని = రాత్రి (అర్ధరాత్రముకలది), అనక; ఊప = రాత్రి (చేష్టమయింపఁ జేయునది), అనక, పరఁగె = పేరుపొందెను.

తా.—పచ్చిపసుపు ఆమె దేహకాంతికి సాటిరాలేక, కూనికకురాలేక, మిక్కిలి మలిన మయినది, ఎండి పైని నల్లనైనది; ఆ కారణముచేతఁ గదా పసుపునకు చేస్తాహీనత అంధకారము ఇత్యాది దోషములు కలదైన రాత్రియొక్క పేరులు వచ్చినవి.—హేతూత్పేక్ష.

రాత్రి పేరులు పసుపునకును పేరులని నిఘంటువు - ‘నిశావ్య కాఞ్చనీ పీతాహరిద్రా వర వర్ణినీ’ అమ. ‘నిశాపదేన తత్పర్యాయా గృహ్యంతే’ అని టీక. రాత్రి = రాత్రి వ్యాపారాక గృహ్యంతి, నిశా = నితరాం శ్యతి తనాకరోతి వ్యాపారాక, తమిసా = తమోపహుళ మస్త్యస్యామ్, నిశీధిని = నిశీధః ఆస్త్యస్యామ్, ఊపా = ఊపయతిచేష్టామ్, అని వీనికి వ్యుత్పత్తులు. ఈ వ్యుత్పత్తిర్ధములచే ఈ పదములు క్రమముగా పూర్వపూర్వముకన్న ఉత్తరోత్తరము మాలిన్యతిశయమున తోఁపించును. దానంజేసి సారాలంకారమును గలదు.

“సారమగు నుత్తరోత్తర | సారత్వ నిబంధనంబు; చక్కెర కన్నక

సారము సుధ సుధకన్నక | సారములు కపింద్రవచన సందర్భంబుల్.” అలం.

- ‘ప్రమదా మానినీకాన్తా లలనాచ నితమ్మినీ’—అమ.

హరిద్రాకాంతిని ఇంటుల దేహచ్ఛాయకు ఉపమానముగాఁ జెప్పట కవిసంప్రదాయమే.— ప్రసన్నరాఘవమున సీతావర్ణన—

“కేయం క్యామోపలవరచితోల్లేఖపీమకలేఖా | రక్షై రక్షైః కనకకదళీకన్దభిగర్భగారైః

హరిద్రామ్బు ద్రవసహచరం కాన్తిపూరం వహద్భిః | కామక్రీడాభవనవలభీదిపీతే వావిరన్తి.”

‘వరఁగె’ - ‘కరఁగె’ అని పా.—ఇన్ని మార్పులుచెంది తుదకు (కొలనితాపవై స్త్రీలు అరఁగఁ దిదియుటచే) ద్రవరూపముం జెంది నీటం గలసి రూపతె ననిభా.

సీ. ఆ యిద్దందువదన ధ రాంగన గావునఁ | బ్రాజ్ఞైత్రిఁ బొరుగుల భాగవతుల

గృహములందు మరాళి కై కావళిహరి | ణీమనోజ్ఞాస్రగ్వి ణీసమాఖ్య

లమర జనించి వయస్య లై నాగక | న్యలు పుత్రి కావివాహములయందుఁ
బాడు పద్మాలయా పరిణయామేయగే | యముల ననంతు కల్యాణగుణము
తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతనిఁ గవయు | బుద్ధి ప్రాగ్జన్త సంస్కారమున జనింపఁ
దదవతారానుమేయ కథానుధాను | కలిత లీలానుకృతుల వర్తిలుచు నుండి. 37

ఆంధ్రునదన=ఆచంద్రముఖి, ధరాఅంగన=పుడమిచెలువ (భూదేవియొక్క యవతార మనుట), కావునక, నాగకన్యకలు, ప్రాక్ మేత్రిక్=పూర్వజన్తపుఁ జెలిమిచేత, పొరుగుల భాగ వతుల గృహములందుక=ఇరుగు పొరుగుల భగవద్భక్తుల యిండ్లయందు, మరాళికా - ఏకావళి - హరిణీ - మనోజ్ఞా - స్రగ్వీణీ - సమాఖ్యలు=మరాళికాది నామములు, ఆమరక, జనించి=పుట్టి, వయస్యలు వి=ఆమెకు చెలికత్తెలై, పుత్రికా = బొమ్మల - వివాహములయందుక - పాడు పద్మాలయా పరిణయ అమేయగేయములక=గానముచేయునట్టి లక్ష్మీకల్యాణముయొక్క లెక్కింప శక్యముగాని పాటలయందు, అనంతుకల్యాణగుణములు, అద్భుతంబు ఒప్పక, విని విని = రఱచుగా ఆలకించి, ప్రా...నక - ప్రాజన్త=పూర్వపుఁ బుట్టువునందలి, సంస్కారమునక=ఆహితగుణముచేత, అత నిక కవయుబుద్ధి=ఆ దేవుని పొందవలయుననెడి కోరిక, జనింపక=పొడమఁగా, తదవ...కృతు లక=అతనియవతారములచే ఊహ్యములైన కథామృతములతోఁగూడిన [వా.తత్ అవతార కథా గోష్ఠిక=ఆయనయొక్క (మత్స్యాది రూపముల) అవతరించుటయొక్క చరిత్రలంగూర్చిన గల్లాప ములందు, తత్ అవతారకలిత లీలా అనుకృతులక=ఆ యవతారములయందు - (ఆయనచేత) కావం పఁబడిన] క్రీడలను మరల మరల చెప్పకొనుటయందు, వర్తిలుచుక = కాలము గడుపుకొనుచు, ఉండి (తరువాతి పద్యముతో నన్వయము).

తా.—ఆమెకు పూర్వజన్తములో చెలులయిన నాగకన్యలు ఆమె నెడఁబాటుక పొరుగిండ్ల కెవ్వలకు కూతులుగా జనించి ఆమెకు వయస్యలైరి. అందఱునుంగూడి గావించు బొమ్మల పెండిండ్లలో వారు లక్ష్మీకల్యాణ గీతములను పాడఁగా ఆపాటలలో ఆమె శ్రీమన్నారాయణుని కల్యాణ గుణ వర్ణనములను నిరంతరము వినుటచేతను, పూర్వజన్తమందు తన మనస్సున కెక్కియున్న తజ్జాయాత్మ్య సంస్కారముచేతను, ఆదేవుని దాసు వివాహము కావలయునని కోర్కివహించినది. ఆయనయొక్క అవతారచరిత్రములను వారివలన వినుచు పిమ్మట వానినే తలపోసికొనుచు వర్తిలుచుండి—

‘భాగవతుల’—ఈమె చెలులు గావున విష్ణుభక్తుల యిండ్ల జనించినారు. పొరుగు కానిచో సార్వకాలిక సాంగత్యము కలుగదు, అది లేక మేల్తనిండారు. ‘మరాళికా’దులు ఈ జన్తమున వారి నామములు.—అన్నియు ఉత్తమురాండ్రని తెలుపునవి.—‘మరాళికా’=హంసి, ‘ఏకావళి’= ఒంటిపేట ముత్తెపుఁబేరు. ‘మనోజ్ఞా’ = మనస్సు నెఱుంగునది, ‘స్రగ్వీణీ’ = పూలసరములు కలది. ‘హరిణీ’=బంగరుబాహు ‘యోషిద్యౌత్యాపకోభేదాః సువర్ణ ప్రతిమా మృగిహరిణీ.’ నానా.

సీ. తమతండ్రి శ్రీశ దత్తశ్రీలు గృహమునఁ | ద్రవ్యితండములయ్యుం దనదుతోంటి
స్రగ్వినర్తాణదా స్యం బనుతేనకత | జరపుచు బ్రజ్ఞ వైష్ణవపురాణ
సహితావ్యాఖ్యా రచనఁ బ్రొద్దు గడపుచుఁ | గల్పెడుకప్పుచెంగలువ విరుల
తోమాలె లలకలు దువ్వి కంటునకుబా | ర్హనిబద్ధభేటకం బనఁగ నీల

తే. వృషకకుద్రేఖ నెడమ కొక్కింత యొలుగ | నిడిన ధమ్మిల్ల వలయంబు నడుగునందుఁ
గొంతనే పర్థి గీలించి కూపవారి | నీడ వీక్షించి క్రమ్మట గూడ నునుచు. 38

తను తండ్రి = తన్నుం బెంచుకొనుచున్న యా విష్ణుచిత్తుడు, శ్రీ ఈశదత్తశ్రీలు = లక్ష్మీ భర్తచేత (నారాయణుని చేసనుట) ఇంద్యంబడిన సిరులు, గృహమునకొ = ఇంటను, త్రవ్వితండములు అయ్యుకొ = అక్షయములుగా నున్నప్పటికిని, అనులేకకక = గర్వము లేమిచేత, తొంటి స్రక్ వినిర్వాదాస్యంబు = (భగవంతునికై) తోమా లెలను చేయుట యనెడు మునుపటి యూడిగమును, జరపుచుకొ = చేయుచునే, ప్రజ్ఞ = జ్ఞానముచేత, వైష్ణవ పురాణ సంహితా వ్యాఖ్యానచనకొ = విష్ణుసంబంధమైన పూర్వచరిత్రల గ్రంథములయొక్క వివరణములను రచించుటచేత, ప్రాద్దుకడపుచుకొ = కాలము పుచ్చుచు, కట్టెడుకమ్మ చెంగలవ్వి విరుల తోమా లెలు = గుచ్చెడు నెత్తావి యెఱ్ఱ గలువపూవుల దండలను, ఆలకలు = తన తల వెండ్రుకలను, దువ్వి = చువ్వుకొని, కంతునకుకొ = మన్న భునకు, బార్హ...బు - బార్హ = నెమలి పురులతో చేయబడినదియు - నిబంధ = (అతనిచేతికి) కట్టబడినదియు - నయిన - ఖేటకంబు = కేదెము, ఆనగకొ, ఒప్పారుచు, నీల వృష కకుత్ రేఖకొ = నల్ల యాబోతు మూపురము తీరుతో, ఎడమకు ఒక్కింత ఒకగ = ఎడమ ప్రక్కకు ఇంచుక వాలు నట్లు, ఇడిన ధమ్మిలవలయంబు నడుగునందుకొ = రచించుకొన్న గుండ్రని కొప్పుక్రింద, కొంతసేపు = ఇంచుక కాలము, ఆర్థికొ = ఆనతో, కీలింబి = చెరివి, కూపవారికొ = నూతి నీటియందు, నీడకొ = తన ప్రతిబింబమును, వీక్షించి = చూచుకొని, క్రమముకొ = వెండియు, గూడకొ = పూలుబుట్టలో, ఉనుచుకొ = పెట్టును.

తా.—ఆవిష్ణుచిత్తుడు మహావిష్ణుదత్తములైన సంపదలు ఇంట అక్షయముగా నిండియున్న ను, గర్వితుడుగాక, ఎప్పటి యట్లే భగవంతునికి తోమా లెలు రచించుచు, (పాండ్యరాజును దరింపఁజేయుటకై భగవంతుడు తన కనుగ్రహించిన జ్ఞానముచేత) విష్ణుమహిమ ప్రతిపాదకములయిన పురాణగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయుచు, ప్రాద్దుకబుచ్చుచుండును. ఆదేవి భగవంతునికై తండ్రికట్టిన యాతోమా లెలను ఏమి చేయుచు వచ్చినదనగా తాను తలచువ్వుకొన్నదై నెమలి పురులతో మదనునికై చేయబడి అతనిచేతికి కట్టబడిన డాలోయన నొప్పునట్లుగా కొంచెము ఎడమప్రక్కకు ఒకగుండలుగా గుండ్రని కొప్పు పెట్టుకొన్నదియునై ఆ కొప్పుక్రింద ఆతోమా లెలను ధరించి, కొంచెముసేపు ఉంచుకొని, బావినీటిలో తన నీడను చూచుకొని తనిసి, తీసి, మరల పూలుబుట్టలోనే పెట్టుచుండినది.

‘త్రవ్వితండములు’ = ఆపరిమితములు:—

చ. “అలరులతోటలోనివిరు లన్నియుఁ గోనితి రంచు బోటులకొ

సొలయఁగ నేల బాల, యిటు చూడఁగదే లిలకావనిరుహం

బులదెనఁ ద్రవ్వితండములు పుష్పము లున్నవి యంచుఁ బోడదె

పలుకువయస్య నేర్పు కలభాషిణు లెల్లరు మెచ్చి రిచ్చలనొ” - జక్కన.

స్రక్ = స్రజము - ‘మాల్యం. మాలాస్రజౌ మార్ధ్వి’? అను.

మార్ధ్వి అనుట నియమార్థము గాదు. ఉత్సేకము = గర్వము—

“తేషాం నదశ్వభూయస్తా స్తుభ ద్రవిణరాశయః

ఉపదా వివిధః శశ్వ న్నో త్యేకాః కోనశశ్వరమ్” రఘు.

“ఉత్సేకాః = గర్వాః” - మల్లి. - ఆలకలు = పరిమితములైన కుంతలములు. ‘అలకాశ్చుర్గు కుంతలాః’ అను. చూర్ణ మనఁగా వాస (అధివాస = పరిమళ) యోగము - ‘వాసయోగః చూర్ణం స్యాత్’ హైమ. ‘అలకములు’ అనుటకు ‘అలకలు’ అనుట చరితాదిగణకార్యము. - ‘బార్హ’ = బర్హ వికారము బార్హము - ‘ఖడ్గోపి షిష్ణుబర్హేనపుంగవే’ - అను. ‘బార్హ’ మనుట కుంతలాంతి

వర్ణనకు. 'హర్షరబధ' అని పా. 'హఃచేతికిఁ గట్టఁబడిన' = 'భేటక' మనుటచేతనే నీలిమ కుసురించునని యీపాఠమున వృద్ధయము, "భేటః కశ్యే గ్రామభేదే చర్తణ్య స్త్యర్వశి త్రిమ" - మేదిని. 'నిబధ' యనుటచే మోహకముగా మున్నదనుట; ఎక్కడనే గట్టుటకన్న చేతికి కట్టిననే ఉపయోక్తికి కులభేదము గావున చేతికేయని గమ్యమగుచున్నది. 'ఎడమవక' - ఇది ద్రావిడాచారము. వడికి ఒలుగుట ఆంధ్రాచారము. 'అడుగునందుక' = కులువుగా ఉంచుటకును తీయుటకును, నలుగక యుండుటకును. 'హప' - అద్దపుఁబిళ్ల మడి గాదు, అందుఁ జూచికొనుటలో ఒరులకుం దెలిసిపోవును.

ఉ. ఆ నవలా యలంతి పసు పాడి, దుకూలముఁ దాల్చి, గుబ్బుచక
గోనలఁ దావు లుప్పతిలఁ గుంకుమ తేటల నిగ్గు దేరఁ గ
ప్రానన నాభిఁ దీర్చి, పితృ బద్ధ లతాంతము లధికఁ గొప్పనక
బూని యొకింత నే.పునిచి పుచ్చి చెలిం గని వెచ్చ నూర్చుచుక. 39

ఆనవలా = ఆ యెలనాగ, ఆలంతి పసుపు ఆడి = కొంచెమే పసుపు పూసికొని జలకమాడి, (పా. నవలావలంతి = స్త్రీ రత్నము), దుకూలము = సన్నవలువను, తాల్చి = ధరించి, గు...లక - గుబ్బు = గుండ్రమయిన - చక = చన్నుల - కోనలక = కొనలయందు, తావులు = పరిమళములు, ఉప్పతిలక = జనించునట్లుగా, కంకుమ తేటల నిగ్గుతేరక = తేటగా (కడుంబలుచనఁగా) నలందిన కంకుమపూతయొక్క కాంతి పర్యచుండఁగా, కప్రానన = కప్పురముతోనే, నాభి = తలకమును, తీర్చి = సవరించి, పితృబద్ధ లతాంతములు = తండ్రిచేతఁ గ్రువ్వఁబడిన పువ్వులను, అధిక = అధిలావతో, కొప్పనక పూని = కొమ్మడియందు ధరించి, పుచ్చి = తీసినదై, చెలింగని, వెచ్చక ఊర్చుచుక = వేడి నిట్టూర్పు నిగిడించుచు (తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.)

తా. - ఆమె కడుసన్నముగా పసుపుఁ బూసికొని జలకమాడి, మాత్సరప్రము దాల్చి, తావులు పర్వనట్లుగా వట్టువవచముల యగ్రములందు కంకుమ నిగ్గులుకొల్చి, కప్పురముతో తలకము తీర్చుకొని, స్వామికై తండ్రి గ్రుచ్చి పెట్టియున్న విరిదండను ప్రియపడి కొప్పనంజెరివి, కొంచెము సేపు ఉంచి, తినిచి, చెలిం గని వెచ్చనూర్చుచు (నిట్లు వచించెను).

'ఆలంతి' - దట్టముగాఁ దాల్చుట నాగరకముగాదు - 'ఒరసి యొత్తి న మణుం గొందక మేన ని గ్గులువాఱఁబసుపాడి జలకమాడ' అని. (60)లో ఉండలేదా? అట్లే 'నిగ్గులుదేరక' అనుటయు. 'దుకూలము' - దుకూలం తు ట్టే మే నూత్తంకుకేచ తక' వానా. - 'కప్రానక' = కపురానక - కప్పురానక - కప్పురమునక. - 'లతాంతము' = పువ్వు-కమ్మనిలతాంతములకు మొనసే వచ్చుమధుపముల ముగిత నినదమ్మలెసఁగక" అని నన్నపార్థ్యప్రయోగము. 'కొన' = 'కొన' మూల; కొండయందలి మణుఁగుహోటు, దేశవిశేషము, ఆదవి - 'కొణః' అని వైకృతదీపిక. నాభి = తలకము అని శ. ర.

క. మీ పాడిన హరిచందము | లే పాడిగఁ దలచు వచ్చు? నితఁ డేసతులం

గాపాడినవాఁ డనుఁగై | త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి తోయ్యలులారా? 40

తోయ్యలులారా = ఓ చెలువలారా, మీపాడిన హరిచందములు = మీరు గానముచేసిన హరియొక్క ప్రకారములు, ఏపాడిగఁ దలఁపవచ్చుక = ఏమి ధర్తముగా నెన్నవగును (ధర్తములుగా వసుట), ఇతఁడే = హరి, తన్ను, వలచి = కామించి, త్రోపాడినక = తన్నుఁ బ్రకౌనఁగా, ఏసతులక = ఏ కామియలకు, ఆనుఁగై = తెలిమి వహించి, గాపాడినవాఁడు = రక్షించినవాఁడు, (వలచి వచ్చివచ్చేలను) ప్రేమింపక రక్షింపక తిరస్కరించివాడనుట) - పా. 'తనకుఁ గలిమిక' = తనకు

కలసిందలు చెలవలున్నారన్నగర్వముచేత - కడమ యథాభార్యము, స్త్రీలయందును గనికరము లేనివాడు కలినుడని భా. ఆ కాశిన్యమును వక్ష్యమాణ గ్రంథముచే వివరించుచున్నది.

తే. తాను సురమాని నృపతనుల్ దాల్చి యకట | కామినీతతి నుడికించుకంటె నట్టె

గండెయును నల్లదాసరిగాడు కిరియువారియునై పోవుటయ మంచిదనుయుగంబు.

తాను = హరి, అనుయుగంబు = ప్రతియుగమందును. సురమాని నృపతనుల్ = దేవ ఋషి రాజదేహములును (అనఁగా వామన పరశురామ రామదేహములను), తాల్చి=ధరించి, అకట= అయ్యోపాపము, కామినీ తతి=వలచిన చెలువలను, ఉడికించు కంటె=దుఃఖపెట్టుటకంటె, - అట్టె=అత్యుపసే, గండెయు=మత్స్యంబును, నల్ల దాసరిగాడు= తాచేలును, కిరియు= వరాహంబును, హరియు=సింహంబును, వి పోవుట=వి ఉండిపోవుట, మంచిది=మేలు.

తా. అయ్యో! ఈయన ప్రతి చతుర్వ్యగమందును దేవ తాపస రాజావతారములు అనఁగా వామన జామదగ్న్య శ్రీరామావతారములెత్తి తన్ను వలచిన ముగదలను వలవంతపాలు సేయుట కన్న అంతకు ముందెత్తిన మత్స్య కూర్మ వరాహ నారసింహావతారములలోనే కాశ్యోతముగా నుండిన మేలుగా నుండును. — లేకాలంకారము.

క. “దోషమున గుణత గుణమున | దోషత ఫలముగని చెప్ప దుగలేశములె;

కడమవిహంగము రెల్లక | బుడమిక్ స్వేచ్ఛావిహారభూతి వహింపక

వడిఁ బంజరబంధంబుక | బడసితి శుక, మధురవచన ఫల మిదియ కదా.” అలం.

‘అనుయుగంబు’=ప్రతియుగమందును, అవ్యయీభావసహసము. గండె, నల్ల దాసరిగాడు అనునామములలోనే తిరస్కారము క్కురించుచున్నది. అట్లే కిరియువారియు ననుప్రాసమందును.

క. ఆతనువుల లేరు గదా | నాతులు; మఱి కాక కలిగిన, న్వగఁ దిర్గ

జ్ఞానికి నీజాతికి గల | యీత్రీవ్రత గలదె యెలుగ కి ళ్లే లంటిక? 42

ఆ తనువులక=ఆ మత్స్యాది దేహములయందు (ఆ మత్స్యద్వ్యవతారములయందు దనుట), నాతులు = (ఆ మత్స్యాది మూర్తులను వలచిన మత్స్య ప్రభృతి) స్త్రీలు, లేరుగదా; మఱికాక = అట్లుగాక, కలిగినక=ఉండిరేనియు, వగక=వలవంతయందు, తిర్గక జాతికి = (నిలువుగాఁ గాక) అడ్డముగాఁ బోవు జంతువులకు, ఈ జాతికి=ఈ మనుష్యజాతికి, కలయీత్రీవ్రత=ఉన్నట్టి యంతరవేగిరపాలు, కలదె=ఉండదు. (అ! అట్లుగాదు), ఎలుగక=తెలియనిదాననై, ఏల ఇట్లంటిక=ఏల యిట్లు పలికితిని.

తా.—శ్రీహరి మత్స్యద్వ్యవతారములందే కాశ్యోతముగానుండినదో వలపుక తెల సేచుట యుండదు. ఆ తనువులను ఆయన దాల్చినప్పుడును ఆయా తిర్వగజాతి వలపుక తెల (మత్స్య కమఠీ వరాహి సింహి స్వరూపపుఁ గామినులు), ఉండరుగదా! అట్లుగాక ఒక వేళ ఉన్నను తిర్వగజంతువు లగుటచేత వానికి ఈ నరజాతి స్త్రీలకుం గల కామాతిరేక ముండదుగదా! అ! ఉండకమి తెలియని దాననై ఉండదని తలఁచి అట్లంటిని; అది పారఁజాటు - ఆక్షేపాలంకారము.

క. “తనమాటఁ దా నరసి వల | దన నాక్షేపము, నిషేధ మాభాసింపం

గ నదె, నిషేధము గవ్యం | బును విధి వాచ్యమయిన నదె. మాఁడగు నెల్లక.”

కనఁబడు మాయి కళానిధి, | పని లే దున్నయది దయతవదనం విదిగో;

విను నే దూతిని గా నల | కనితవిరాళిఁ గనలేక వచ్చితిఁ దెలువక;

క. చను నీవు చనినవైతఁగా ! మున దయిత మదీయతాపము శమించు వెనక.

లేరని తలంచుటకు కారణము కలరని పురాణములయందుఁ జెప్పినదే, నరజాతికన్న తిర్యగ్జాతికి బుద్ధివశత తక్కువ కావున వగయు తక్కువేయని తలంచుట. అట్లు తొలుతం దలంచినను ఎక్కువే యనుటకు కారణము స్ఫురించినది. - 'తిర్యక్కు' - (తిరన అచ్చతి ఇతి తిర్యక్) అడ్డముగా ఆనఁగా కడుపు నేలవైపు ఉంచి చరించునది, పశుపక్షి మత్స్య సరీసృపాదికము.

తే. "ఆత్మవత్సర్వభూతాని"యనుట బొంకె | ముద్దియల కైన వలవంత ముచ్చటలను నాట పాటలఁగతలఁ గొంతమరుఁ గాని | నోరు లేని జంతువులకె నొప్పి ఘనము.

సర్వభూతాని = ఎల్లజంతువులను, ఆత్మవత్ = తనవలెనే, అనుట = అనుసుద్ది, బొంకె = బొంకా - బొంబకాదు గత్యమే అనుట, ముద్దియలవత్ = బివత్ = నరజాతి స్త్రీలకైననో, వలవంత = మదనవ్యథ, ముచ్చటలను = ఉబుసులాడుట చేతను, ఆటపాటలకె = క్రీడల చేతను గానముల చేతను, కతలకె = కథల చేతను, కొంత అడఁగుకె = అంతయుఁ బోదుగాని కొంతయేని తగ్గును, కాని = అట్లుగాక, నోరు = వాక్కు, లేని జంతువులకె, నొప్పి = వగ, ఘనము = అధికము.

తా. — నాకెట్లో ఒరులకెల్లను నల్లే అని నే నూహించుకొని యుండవలసినది. నరజాతి స్త్రీలకు ముచ్చటలచేతను ఆటపాటలచేతను కథలచేతను వలవంత కొంత శమిల్లును, నోరులేని జంతువులకన్ననో శమించు కారణమే లేదు, కావున వానికే వలవంత హెచ్చు. కావున హరియామత్యాది రూపములందే కాశ్వతముగానున్న మంచిదని నేను మొదల నన్నమాట సరికాదు. అని పూర్వపద్యమందుఁ జెప్పిన నిషేధమునకు ఈపద్యము అరయిక. - ఆప్రస్తుత ప్రశంస - "నాకు వంత కొంత తీఱును, ఆమత్సీ ప్రభృతులకు తీఱదు." అని ప్రస్తుత మర్థముగాన సామాన్యము విశేషాశ్రయి యనునప్రస్తుత ప్రశంసాభేదము. 'ఆత్మవత్సర్వభూతాని.' — "మాత్మవ త్పర దారాం శ్చ | పరద్రవ్యాణి లోచ్యవత్ | ఆత్మవ త్సర్వభూతాని | యః పశ్యతి స పశ్యతి". అని నిండు శ్లోకము. — 'ముద్దియ' - ప్ర. ముగ్ధా — 'వలవంత' - 'వలపు+వంత.' 'ముచ్చటలు' - మూఁడు చోటుల వృత్తాంతములు (చెప్పకొనుట.) 'కొంత' - అంతయు నడఁగుటకు ఆతఁడే రావలయును. — 'నోరు' - నోరున్నచో చెలులతో చెప్పుకొనుటచేత కొంత దుఃఖోపశాంతి చేసికొనవచ్చును. 'స్నిగ్ధజనభక్తంహిదుఃఖం సహ్యవేదనంభవతి' — కాకుంతలము.

"ఆప్రస్తుత ప్రశంసల | నప్రస్తుతవచము ప్రస్తుతాశ్రయము యగుక;

విప్రేంద్ర, యుకఁడె కృతి ప | త్రిప్రతతి నెది తిరియ దొరు దివిజపుండర్కక." అలం.

మ. ధర్మపై నీతఁడు పూర్వ కల్పముల సక్తస్త్రీవిశాలాంబకాం

బురుహశ్రేణి జలంబుమై బులకలుక్ బూరించుచుక్ వేచు దు

ర్భరకర్తం బలమంగ వచ్చుజలజత్వ స్తబ్ధరోమత్వ కే

సరిత ల్బూర్వవతార దంభమున నాచ్ఛాదించుఁ దాఁ బ్రౌఢిమై. 44

ఈతఁడు = ఈహరి, పూర్వకల్పములకె - మునుపటి బ్రహ్మదీనములయందు, సక్త...ణికె - సక్త = తన్నువలచిన - స్త్రీ = ఇంతులయొక్క - విశాల = వెడలదలైన - అంబిక అంబురుహ = సేత్రకముల ములయొక్క - శ్రేణికె = వరుసయంగు, జలంబుకె = బాహ్మదకమును, మైకె = దేహమునందు, పులకలుకె = గగ్గురూటును, పూరించుచుక్ = నిండించుచు, వేచుదుర్భరకర్తంబు = తపింపఁజేసిన భరింపరాని కర్తృవలమైన పాపము, అలమంగకె = (తన్ను) చుట్టుకొనఁగా, వచ్చు = ప్రాప్తించిన -

జలజత్య=నీటఁ బుట్టునవైన మత్స్యకూర్తముల భావమును - స్థబ్రోమత్య=కరాహభావమును - కేసరిత= సింహభావమును, భూరి = మెండయిన, అవతార = మత్స్యద్వయతారముల - దంభమునక = మిషచేత, తాక, ప్రాథిమేక = నేర్పుచేత, అచ్యాదించుక = కప్పిపుచ్చును.

తా.—ఈయన పూర్వచతుర్వ్యగములయందు, తస్యవలచిన యింతులకు పెదపెద్ద కను దముల వరుసలయందు బాష్పజలప్రవాహములను, వారిదేహములయందు గగుర్పాటును మిక్కుటముగా బుట్టించి వారిని వియోగదుఃఖము పాలుచేసిన కడిందిపాపములవలన తనకు నీటిజంతువుల జన్మమును వరాహజన్మమును సింహజన్మమును రాఁగా, వానిని అవతారములనెడు బలుమిషచేత కప్పిపుచ్చినాఁడు.—ఉత్ప్రేక్షాకైతవాపహ్నుతుల సంస్పృష్టి.

“కల్పః శాస్త్రే విధౌ న్యాయే సంపరే బ్రహ్మణోద్ధితే” — శాశ్వతుఁడు. ‘పాండవతార దంభమున’ అని పూర్వము ద్రణపాతము. అందు ‘పాండు’ అని ‘ఒండు’ శబ్దమునకు రూపాంతరముగ టిప్పణి యున్నది. కొందఱు ‘పాందివతార’ అని పఠించి, వతారమన అవతారమని అల్లోపమును ‘వప్తివాగురి’ కారికచే సాధింపఁజూతురు.

తీర్థగ్రంథ జన్మప్రాప్తికి కారణముకాని శామినీతీర్థస్మరణమును తత్కారణముగాఁ జెప్పినందున హేతుత్ప్రేక్ష - ఆశామినులకు అత్యంత విరహదుఃఖముల బాహుళ్యము ద్యోతితము - బాష్పములకై మత్స్యకూర్తజన్మములు, మైపులకలకై వరాహకేసరి జన్మములు, అని విశేషము; పండికి వెండుకలు నిక్కఁబొడుచుకొని యుండును, సింగము కోపగించినప్పుడు జూలు నిక్కఁబొడుచును.—‘స్థబ్రోమా’ - స్థబ్ర=నిక్కఁబొడుచుకొన్న - రోమా=వెండుకలుగలది. కేసరి=కేసరములు (జూలు) గలది.—“సింహశ్వయో శ్చ కేశేషు కిష్కలః కేసరోఽస్త్రియామ్,” నానా. క్షాన్ధిేశ్వరసంధిప్రియులు ‘పాండవతార’ అని పఠింతురు. స్థబ్రోమశబ్దము ఇట్ల పులకొత్పాదన పాపఫలత్వనూచకముగా అన్వర్థముగా ప్రయోగింపఁబడినది. కర్తవిపాకము కృతపాపకృత్యానుగుణముగా నుండును. అట్లే అంబురుహములను షీడించినందున (అంబు=నీళ్లలో - రుహ=మొలచునదైన) నీటిజంతు జన్మములు, పులకలు గలిగించినందులకు పులకలవంటి నిక్కువెండుకలుగల వరాహసింహముల జన్మమును వచ్చినవని సంబంధము. కేసరిజూలు నిక్కుననుటకు వాసవదత్తలోని యీ సింహవర్ణనముం గనుడు.

“ప శ్శోదఞ్చ దవాఞ్చ దభ్యేతవపుః పూర్వార్థ పశ్చార్థభావ
స్థబ్రోతానిత పృథ నిష్ఠిత మనాగ్భగ్నాగ్ర లాజ్ఞాలభ్యత్
దంష్ట్రాకోటి విశేష్కటాస్య కుహరః కర్వక్ సటా మత్కటా
మత్కణః కరుతే క్రమం కరిపతౌ క్రూరాకృతిః కేసరి.”

క. అనిమిష ముని మను జాధిప | జననంబుల నీతఁ డెట్లు జలజాతులఁ గూ

ర్చిన వారి నేఁచె దయలే | కనిన వినుఁడు మీదుపాట లంద తెలి పెదక. 45

తా.—ఈ వారి వామన పరశురామ శ్రీరామజన్మంబులందు తనయం దనురక్తలయిన చెలవలను ఎట్లు దయలేక వెతఁగడిపెనో ఆవృత్తాంతమును మీపాటలవలననే తెలిపెదను వినుఁడు.—

‘అనిమిష’ - సురమత్స్య వనిమిషే’ అను. ‘మీదు’ - ఈ దుగాగమును లక్షణగ్రంథములలో ఏకవచనమందు మాత్రమే ఉదాహృతము; బహువచనమందును దీనికిం బ్రయోగములు గలవు.—“మీ రీమొద లెఱుఁగ రివియె మీదు విమర్శల్” — భోజరాజీయము.

శ్రీమన్నారాయణునికి భార్యవియోగదుఃఖము గలుగునట్లు వాల్మీకి కాపంబున గలదు—
 'మానిసా' దేశ్యాది స్తోకమునకు ఆ కాపమున అర్థ మనియు, ఆ-వేడుకాడు నారాయణుడే
 అనియు, స్కాందమున వివృతము. “వాల్మీకి వాఢ భృగుణా శప్తోష్టి కిల లక్షణ” అని పాశ్చ
 యందు రామవాక్యము. ఇట్ల ననంతరవిష్ణుచిత్రియపద్యములో పా. “లావెద వటువయ్య” (=వృధ
 చిత్తముతో బ్రహ్మచారియయ్యను) అనుటచేత (అనగా వటువనుటచేత) భృగుకాపఫలము వామన
 పరశురామావతారములయం దనుభూతముగా పద్యభావ మగపడుచున్నది. పై యాకరములయందు
 శ్రీరామావతారమందే భృగుకాపము అనుభూత మయినట్లు చెప్పబడియున్నది. ఈ విరోధము
 నరసికొనునది. వాల్మీకి కాపఫలము శ్రీరామావతారమందే వ్రేకొన్న దనుట నిర్వివాదము.

చ. మొదల నుపేంద్రుడై యితఁ డమోఘహతిఁ భృగుపత్నిఁ ద్రుంచి, య
 మ్ముదునలి గేహినీ విరహముం దన యట్లన పొందు మన్న, నా
 కదియును దేవకార్యమున కయ్యెడు నంచు వహించి, త్రోచు లా

గెద వటువయ్యు లచ్చి మది కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁడే? 46

ఇతఁడు=ఈ హరి, మొదలఁ=తొలుత - ఉపేంద్రుడై=వామనమూర్తియై, - ఆమోఘ
 హతిఁ = మమ్మగాని ప్రేటుచేత, భృగుపత్నిఁ = భృగుమని భార్యను, ద్రుంచి = సంహరించి,
 అముదునలి=వృద్ధుడైన యా భృగువు, తనయట్లులె=తనవలెనే, గేహినీ విరహముఁ=ఇల్లాలిపోడి
 (= ఇల్లాలినుండి) యెడఁబాపును, పొందుము అన్నఁ = అనుభవించు మని శపింపఁగా, నాకుఁ,
 అదియును = భార్యవియోగముకూడ, దేవకార్యమునకే = దేవతల ప్రయోజనముకొఱకే అయ్యె
 డుఁ అంచుఁ = ఉపయోగపడును అని, వహించి=ఆ వియోగమును అనుభవించి, త్రోచులగు
 ఎడఁ=క్షయమొందించెడు ప్రకారము కలిగినమదితో, వటువు అయ్యెఁ=బ్రహ్మచారియై, అచ్చి
 మదికిఁ=లక్షీదేవి మనస్సునకు, ఎన్నఁడుక బాయనిజాలిఁ=కాళ్ళతమయిన వంతను, నింపఁడే=
 నిండింపఁడా.

“జగదపకారిణి యగునా । భృగుపత్నిం దునిమె కౌరి పృథ్వి హరింపం

దెగినవిరోచనమత యగు । మగువ బురందరుఁడు దునిమె మఱియు నశేఖర.” భా. రా.

“శృణు రాజఁ ప్రవక్ష్యామి తదా దైవాసురే యుధి । దైత్యాః సురై భాత్స్యమానా
 భృగుపత్ని ముపాక్రితాః । తయా దత్తాభయా స్తత్ర న్యవస నిర్భయా సదా; । తయా పరి
 గృహీతాంస్తాఁ దృప్త్యా క్రద్ధ స్సురోత్తమః । చక్రేణ శిరధారేణ భృగుపత్న్యా శ్శిరోఽ
 చ్చినత్; । తత స్తాం నిహతాం దృప్త్యా పత్నీం భృగుకులౌద్యహః । శకాప సహసా క్రద్ధో విష్ణుం
 తిపుకులార్ద్రనమ; । యస్మా దవధ్యాం మే భార్యా మవధీః క్రోధమూర్ఛితః । తస్మా త్త్వం మానుషే
 లోకే జనిష్యసి జనార్దన । తత్రపత్నీ వియోగం త్వం ప్రాప్స్యసి బహువాక్ కమ్..., । తతోఽ
 బ్రవీ ద్దేవదేవః ప్రీతిమాక్ భక్తవత్సలః,...లోకానాం తు హితార్థాయ శాపం తం గ్రాహ్య
 ముక్తవాక్, । ఇతిశప్తామహాతేజా భృగుణా పూర్వజన్తని । ఇహగతోహి పుత్రత్వం తవ పార్థివ
 సత్తమ, । రామ ఇ త్యభివిఖ్యాత స్త్రిపు లోకేషు మానదతత్ఫలం ప్రాప్స్యతే చాపి భృగుకాప
 కృతం మహత్ । అత్యుధ్యానః పతి రామా దీర్ఘకాలం భవిష్యతి । తత్రపత్నీవియోగం చ
 దీర్ఘకాలం భవిష్యతి.” ఇతి ఉత్తరకాండే 51 సర్గ.

ఈయర మే ఉ. రామాయణమున దుర్యోధుడు దశరథునితో వక్కాడించుట.

మ. “ధరణీకా బెడఁబాసి రామవసుధాభ్యుత్పండు పెక్కిండ్లు త
ద్విరహం బొందెడి కారణంబు గల దాపుతాంత మేమంటివా?
పరిపాటి నివసించుట విన్న దివిజాల్ భంగించినకా దైత్యు లా
తురు లై ముకాభ్యుగ్రుహమయ్య సార నెంతోగూర్చి నక్కాంతయాకా.

ఆ. వారి కభయ మిచ్చి బైరుల వారింప । నమర బైరి చేరి యప్పురంద్రి
శిరము చక్రధార చేరించి దైత్యుల । సంహరింప భృగువు చాలఁగినిసి.

ఉ. దేవుడ వంచు నిన్ను వినుతింపుడు రందలు, నింతకూరకా
స్త్రీవధ మెట్లుచేసితివి, క్రీధర యీకొల చెంద వండఁగాఁ
బోవునె? మానవత్వమున భూమిని నీ విఁకఁ బుట్టి యార్తప
త్నీవిరహార్తి వందురు మనేకదినంబు లటంచుఁ దిట్టినకా.

క. ఆభృగుకాపము వారిజ । నాభుఁడు వహించి నీవ నందనుఁ డయ్యెకా;
నీభాగ్య మెంచఁ దగునెక । దా భూవర, రాముఁ డొందుఁ దర్ఫల మింకకా”.

మ. ప్రళ యార్కోగ్ర కుతార కోణము నృపత్రైవిధ్యవత్ప్రీతికా
ఖ్యల త్రిస్థానము లేడుమార్లు వరుసకా ఘట్టించు దోశ్శక్తిఁ గీ
ర్తిలనద్వల్లకి మ్రోయ రక్తయయి యెం లే వశ్యయా భూ సతీ
తిలకంబు దుదిఁ ద్రోవఁ గళ్యపున కార్తిం బిడ్డ యైపోవదే? 47

ప్ర...మ - ప్రళయ=లయకాలపు - ఆర్క=నూర్యునివలె - ఉగ్ర=తీక్షణమైన - కుతార=
గొడ్డలి యనెడు - కోణము=వీణవాయించు కొడుపు, నృప...ల - నృప=రాజులయొక్క - త్రైవిధ్య
వత్=శక్తు మిల్లోదాసీనులనెడు మూఁడు విధములుగల - వీతికా=సింహాసనములనెడు - ఆఖ్యల=
పేరులుగలిగిన - త్రిస్థానములు=మంద్ర మధ్య తారములనెడు స్వరస్థానములు, ఏడుమారులు—ఏడు
పర్యాయములు (ఏడు స్వరములకును ఏడుపర్యాయములు), వరుసకా = క్రమముగా, ఘట్టించు
శక్తికా = బాహువుయొక్క యేకశక్తిచేత కోణము ఘట్టించునో ఆ శక్తిచేత, కీర్తిలనత్ వల్లకి =
యశస్సునెడి ప్రకాశమానపు వీణ, మ్రోయకా=శబ్దించఁగా, రక్తయయి=ఆనరక్తరారై (నెత్తుట
నెట్లనిదై), ఎం లేని=కరము, వశ్య=వశవర్తిని (వలచినట్టిది), ఔ - భూసతీ తిలకంబుకా=సాధ్యు
లకు బొట్టయిన అనఁగా సాధ్యమకల్పియైన భూమిని, కుదికా = చివరను, త్రోవకా = తొలఁ
గించుకొనఁగా, కళ్యపునకుకా = కళ్యపమహామునికి, ఆర్తికా = వంతచేత, బిడ్డ యైపోవదే =
మాఁతురైయుండలేదా.

తా.—పరకురాములవారు శక్తుమిల్లోదాసీనులుగా ముతైగలై సింహాసనాధిష్ఠాతలయిన
రాజులను ఒక్కొక్క తెగను ఏడుమారులుగా మొత్తమునకు ఇలువదియొక్కమారులు, ప్రళయ
కాలపు నూర్యునివలె తీక్షణమయిన గొడ్డటి వాడరతో, బాహుబలంబుమొయి మోచి సంహరించి
భూమి నెల్లను వారిరక్తమును పాటించఁగా ఆయనకీర్తి ఎల్లడలను మ్రోగి భూమియెల్ల ఆయనకు
వశమయినది; అట్లు వశమయిన భూమిని ఆయన కళ్యప ప్రజాపతికి దానము చేయఁగా ఆ భూమి
నాఁటినుండి కళ్యప పుత్రియై కాళ్యపియను పేరంబరఁగుచున్నది. ఈ వృత్తాంతమును పరకురాముని
యందు దోషారోపణముగా విష్ణుచిత్తపుత్రి వర్ణించుచున్నది: ఎట్లనఁగా ఆయన మంద్ర మధ్యను
తారములనెడి మూఁడేసి స్వరస్థానములందును (“వృతహారేత్వసౌ త్రేధా నృదిమనో భిధియతీ ।

కశ్యపాశ్చిమాద్విశాఖాద్విశాఖాశ్చిత్త రోత్తరః' అని సంగీతరత్నాకరము. ఏడు స్వరములను మొత్తము ఇరువదియొక్క మాణులగునట్లుగా ప్రళయకాల సూర్యునివలె తీక్షణమయిన కొడుపుతో కీర్తియగడి వీణను వాయింపఁగా ఆ హస్తలాఘవమునకును ఆ వాదనమునకును మెచ్చి ఆనరక్తయై వశ్యయైన భూదేవిని కుదకు స్వీకరింపక తొలగించుకొనువాడై కశ్యప ప్రజాపతికి ఇచ్చి వేయఁగా, ఆ సాధ్వీమతలి ఆయనకు కూతురై ఈతనితోడి విరహభారమును అనుభవింపలేదా. — శ్లోకాపిత్తమైన రేఖాలంకారము. రూపకోడ్డివితము.

పరశురాములవారు నారాయణుని ఆజ్ఞ వలన తారము. ఈయన జనుదగ్గియును మహామని కుమారుఁడు. జనుదగ్గిని కార్తవీర్యుడను రాజాకొడుకులు చంపివైవఁగా ఆ పగచే నితఁడు లోక మెల్ల నిఃక్షత్రియును చేయఁ దొడఁగి ఇరువదియొక్క మార్లు రాజులను సంహరించి, వారిరక్తము శమంత పంచక మను నైదుమడుగులు కాఁగా దానితో పితృ తర్పణము గావించెను. ఇట్లు పుడమిసెల్ల జయించి అశ్వమేధయాగము చేసి అందు గురుదక్షిణగా కశ్యప ప్రజాపతికి భూమినంతయు దానము చేసెను. తానేగి పడమటి కనుమలనంటియుండిన సముద్రమును ఒక బాణమున దూరముగా తఱిమి అట్లు బయలయిన యా నేలయందు పడమటి కనుమలకుం బడమట నివసించుచుండెను. ఆయన కాశ్యప బ్రహ్మచారి. పిమ్మట శ్రీరాములవారికి తన విష్ణు తేజమును సంక్రమింపఁజేసి తాను తపస్సు గావించుచున్నాఁడు. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొనవలయును. ఇందలి ప్రధానవిషయములు ఈ శ్లోకమున నున్నవి:—

“ఉత్థాతక్షితిపాలవంశగహనా స్త్రీస్సప్తకృత్వో దిశః

కృత్వా విక్రతకార్తికేయ విజయశ్లాఘ్య శ్చ బాహ్యో ర్బలాత్

సద్వీపా మథ కశ్యపాయ గురవే దత్తాశ్వమేధే మహి

మస్తన్యస్త సముద్రదత్తవిషయం లభ్యా తప స్తప్యతే.” — మహావీరచరిత్ర. 8 (17).

‘సంవర్తః ప్రళయః కల్పః క్షయః కల్పస్త ఇత్యపి’, ‘ద్వయోః కౌతారః స్వధితిః పరశు శ్చ పర శ్యధః’, ‘కోణో వీణాది వాదనమ్,’ — ‘వీణా తు వల్లకీ’ ‘సతీ సాధ్వీ పతివ్రతా,’ — ‘క్షోణీ బ్యా కాశ్యపీ క్షితిః,’ — అను.

మ. తన సౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి ప ద్మాకాంత రప్పించి మోహనకంజంబున వైచి తియ్య మిడు నె య్యం బొప్ప బైకొన్న, మీఱి నృశంసత్వమునం దొఱంగి చని వెట్టి జేసి, గాకుత్స్థుఁడై న నిలింపారివిదారిచందములు డెం దాన నిచ్చిచారింపుఁడా. 48

(క్షి చెలలారా, ఈహరి), తన సౌందర్యము = ఈతని సౌబర్యము, చెప్పఁగా = చెలికత్తెలు వర్ణింపఁగా, విని=విన్నవై, పద్మాకాంత=లక్ష్మీదేవి, రప్పించి=తన కడకు పిలిపించుకొని, కరఁగి=ద్రవీభూతమైన హృదయముకలదై (ఇతనిని వలచినదై), మోహనకంజంబునక=మోహింపఁ జేయు కనులమతో, వైచి=వేసి, తియ్యము ఇడు నెయ్యంబు ఒప్పక=ప్రియము గావించునట్టి యనురక్తి మీఱ, బైకొన్న=కవయరాఁగా, మీఱి=ఆ దేవిని అతిక్రమించి, నృశంసత్వమునక=కూరత చేత, తొఱంగి=త్యజించి, చని=పోయి, వెట్టిక=ఉన్నతురాలినిగా, చేసెక=కావించినాఁడు, కాకు...ములు - కాకుత్స్థుఁడు = కకుత్స్థునితోద్భవుఁడు - విస - నిలిప అరి విదారి = (దేవ శక్తువులయిన) యసురులను పరిమార్చిన రామునియొక్క - చందములు = ప్రకారములను, డెందానక - మీ హృదయములందు, విచారింపుఁడా - పరామర్శించుకొనుఁడు.

తా.—ఈయన కవితార్థ వంశములో శ్రీరాముడుగా అవతరించినప్పుడు ఇతని గుణ సంపదచే ఇతనియందు అనురక్తి మెయిం బజలు ఇతనికి రాజ్యలక్ష్మి గూర్చి యత్నింపగా పట్టాభిషేక మహోత్సవము సర్వసిద్ధమై యుండగా (అదియే రాజ్యలక్ష్మి యితని సౌందర్యమును విని మరులు కొని రప్పించి కంజమునవైచి కవయనుంకించుట), ఆ రాజ్యలక్ష్మిని ప్రారవ్యదయ్యారై తొలంగి కాటికింజని ఆమెకు (ప్రజలకు) ఉన్నాదముం గలిగింపలేదా, చక్కగా ఆలోచించుకొనుడు, ఈతని కఠినత మీకే తెలియును.— రేకాలంకారము.

‘నృశంసో ఘాతుకః కూరః’—అను. ‘నిలిహ్వా దేవకబరా.’

చ. చెలువముఁ దాల్చి త న్నవయఁ జేరిన తాగిణి రావణస్వస్థ,
నలువురు నవ్వ నత్రైఱ గొనర్పక యేలిన, వియ్య మై యతం
డలుగఁడ, సీత కిట్టి తలఁ పాత్తఁ దలంపక యాయమ న్వృథా
కలహమునం దనుం దొఱంగు కాఁకకు నాఁకకు లోను నేయఁడే. 49

చెలువము = సౌందర్యమును (సుందర రూపమును), తాల్చి = ధరించి, తక్ (తన్ను) = రాముని, కవయ = పొందుటకు, చేరిన తాగిణి = వచ్చిన కాముకురాలిని, రావణస్వస్థ = రావణుని చెల్లెలైన (కూర్మణుని), నలువురు = ఎల్లవారును, నవ్వ = పరిహసించునట్లుగా, అత్రైఱగు = ఆ విధమును (అనగా నాసాకర్ణ్య చేదమువలని వైరూప్యమును), ఒనర్పక = చేయక, నీలనక్ = భార్యనుగా పొందినయెడల, అతఁడు = రావణుఁడు, వియ్యము వి = వివాహసంబంధపుఁ జాట్టమై (అనగా బావముఁబడియై), సీతకు = సీతమీఁద - అలుగఁడ = కోపింపనే కోపింపఁడు (అనగా పగతీర్చుకొనుటకై సీతను హరింపఁడు), (రాముఁడు) ఇట్టి తలఁపు ఆత్మక తలంపక = ఇట్టి యాలోచన మనస్సులో చేసికొనక, వృథాకలహమునక్ = కూర్మణునితోడి వ్యర్థపు జగడముచేత, ఆయమక్ = ఆ సీతను, తనుక్ = రాముని, తొఱంగు కాఁకకు = ఎడఁచుకొనియుండెడు వల వంతటను, ఆఁకకు = ఆ రావణుని కావించిన నిరోధమునటను, లోనుచేయఁడే = పాలు కావించలేదా?

తా.—రావణుని చెల్లెలు కూర్మణుని రాముని వలచినదై అతఁడు తన్నుం గామించుటకు తగినట్లుగా తాను తన రక్కసిరూపమును వదలి అద్భుతమయిన సుందరరూపమును ధరించి, ఆతనిం గవయరూపంగా, అతఁడు ఎల్లవారును నవ్వునట్లుగా దానికి ముక్కుం జెవులుం గోయించి, విరూపం జేయించినాడు; తన్ను సరకుగొనక తనచెల్లెలికి ఇట్టిచెట్టు గావించినందులకు రావణుఁడు రామునిపై పగఁబూని రామభార్యను సీతను కొనిపోయెను. అందువలన ఆమె రామవియోగమును రావణ కృతనిరోధమునఁ బొంది దుఃఖములలో మునింగెను. రాముఁడు ఆకూర్మణుని బొందుట కంగీకరించియుండిన యెడల ఆయనకు రావణుఁడు బావముఁబడి యై ఆయనతో చెలిమి గలిగియుండును, సీతకు ఆకడగండ్లు కలుగవు. ఆమెతేమమునకై శ్రీరాముఁడు ఆపాటియాలోచన చేసికొన్న వాఁడు కాఁడాయెను. ఇందువలనం దెలిసికొనుడు, అతనికి ఆమెపైఁగల యసద్దయ, చిత్తకాఠిన్యమును.—రేకాలంకారము.—

‘తాగిణి’ = రాగముకలది - కామిని. ‘ధగిసి స్వసా’ అను. అక్కగాని చెల్లెలుగాని, ఇక్కడ చెల్లెలే. ‘చెలువము,’—

కూర్మణుని రాఘవులకడకు వచ్చినతీరు:—

“దధానా వలిభం మధ్యం కర్ణజావానిలోచనా | వాక్త్వచే నాతిసర్వేణ చన్ద్రలేఖక పక్షతా;
 ముచా ద్ద్విరదనాసోహ ర్షదుపాణిరలాబ్ధాః | ప్రథిమానం దధానేన జఘనేన ఘనేన సా
 ఉన్నసుం దధతి వక్త్రం మదద ల్లోలవద్ధలం | వర్వాణా పశ్యత క్షయూర్కా స్రగ్వీణీ ముచా
 ‘అలుగఁడ’ = అలుగఁడు + ఆ (ఏవార్థకము.) [సాననా.” భట్టి.

కా. ఫీట్కూర స్రవదస్రమై పెదవి గం పింప, న్నొట ల్లిట్టి ప్రా
 వృట్కూలాంబుద గర్జ గెల్వఁగ, వల చ్చీఖండశాఖాసీత
 త్విట్కుంభీనసరేఖఁ గే లసీలతా ధృద్భావం వేష్టింప, ముఁ
 రాట్కుంఠీరవ మై యొనర్చె వడి సోణా, లంట ఘోణాచ్చిదఁ. 50

ఫీట్కూర స్రవత్ అస్రమ = (ముక్కుయొక్క యెముక తెగునట్టి ఫీట్టవడికబ్బముతోఁ
 గూడ కాలుచున్నరక్తము కలది, వి=అగుచు, పెదవి = కూర్చుండు పెదవి, కంపింపక = వణఁకు
 చుండఁగా, మొఱల్ = దాని యార్తాలాపములు, కిట్టి = తగిలి, ప్రావృట్ కాల అంబుద గర్జక =
 వర్షా సమయపు మేఘంపు టులుమును, గెల్వఁగ = అతిక్రమింపఁగా, కేలు = దానిచేయి,
 వల...ఖక - వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న - శ్రీఖండ = చందనపు - కాఖా = కొమ్మయందలి - అసీత =
 నల్లని - త్విట్ = కాంతిగల - మంభీనస రేఖ = పాము తీరున, అసి లతా ధృత్ బాహు = తీగ
 వంటి కత్తిని ధరించియున్న భుజమును, వేష్టింపక = చుట్టవైచికొనఁగా, ముఁ = పూర్వము, రాట్
 కంఠీరవమై = రాజ సింహుఁడై, వడిక = తటాలున, సోణాలు అంటక = ముక్కు సెముకలు తగులు
 వలకు (అనఁగా ముక్కును సమస్తమును అనుట,) ఘోణా ఛిదక = ముక్కుయొక్క కోఁతను,
 ఒనర్చెక = కావించెను.

కా. — శ్రీరామనియాజ్ఞ చేత లక్ష్మణుఁడు కత్తింగేలఁ గొని కూర్చుండుముక్కును తమూ
 మందలి యెముకతోఁగూడ ఫీట్టమకబ్బము కలుగునట్లుగా తటాలునం గోసికైచెను. ఆచేతలో
 ముక్కుపైతరు దొడదొడ పెదవిపై కాలుచుండెను. పెదవి కంపిల్లుచుండెను. అది పెట్టినమొఱలు
 వర్షాకాలపుమేఘముయొక్క గర్జనలవలె బిగ్గరగా నుండెను. కోయనీయకుండ అఁపుటకై అది
 లక్ష్మణునిచేతిని తన చేతులతోచుట్టి పట్టుకొనఁగా కత్తితోడి యాతని యాచేయి లతతోడి చందన
 కాఖవలెను, దానింజాట్టుకొన్న యారక్కసిచేయి ఆకాఖం జాట్టుకొన్న నల్లత్రాచువలెను, ఉండెను.
 ఇది సుమా రాజాధిరాజాగా లోక మేలుచు శ్రీరామమూర్తి చేయించినపని - లేకాలంకారము,
 ఉపమలును.

‘ఫీట్కూరము’ = ఎముకకు కత్తిదగిలినందున - ‘అశ్రుశోణిరయో రస్రమ్’ - నానా. - ‘పెదవి
 కంపింపక’ - స్వభావోక్తి - ‘ప్రావృట్కూల’ - అప్పుడే ఉఱుములు బలము. ‘గెల్వఁగ’ -
 ఉపమానాచకము. - ‘వలత్’ మంభీనసమునకు విశేషణము. ‘శ్రీఖండ’ = చందన, - “చందనాచల
 తటి శ్రీఖండంబేష్టి తృ | వ్యాకసాగ్రఫణాకతోరవిష నిశ్వాసాగ్నిపాణింధమం | బేలానాపయ
 దక్షిణానిలము” - శృం. వై. ‘కృష్ణే నీలానీత క్యామ కాల క్యామల మేచకాః’ ‘మృగః ప్రభాదు
 గుచి స్త్విద్భాభా శ్చని ద్యుతి దీప్తయః’ అను. “అ థాభ్యుదీ ద్విరసనః సమకాల శ్చ
 భేకభక మహ్నికనుః కర్ణరీచ” త్రికాండ శేషము; లక్ష్మణబాహువును చందనకాఖకును కూర్చు
 ణభాబాహువును సమమునకును పోల్చినస్వారస్యముం గనునది. వృత్తకాఖమింద ప్రాయికముగా
 లతలుం బద్ధముగాన, కత్తిని అట్టిలతకుం బోల్పుట వృద్ధ్యముగా నున్నది. ‘బాహు’ - రాహు

తాహ్వదికబడులకు కొన్నిటికి ఏకత్వమందు నైతము వుల్పపము కైకల్పికము; “బా హవ్యలిచి” అని భారత ప్రయోగము. “రాట్కంఠీరవము” - ఇది దెప్పరము. అతని గొప్పతనమునకు అపని అనుచితముని భా; ‘సోకాంతక’ - క్రూరతరత్వ ముచన. ‘నాపాచ్చిదక’ అని ప్రానుదార గారిపాతము. ఇట ‘ఫీట్’ అను పాతమందలి యొత్తును, “సోకాఘోకా” అను గతారముతోడి వృత్త్యను ప్రాసంబును కుట్రమారములు గానందున గోదాదేవివాక్కునకు అర్థములుగావు. మొట్టలం అక్కటకు రామి రామలక్ష్మణక్రూరతచేత; కోసినవాడు లక్ష్మణుడే యయినను ప్రభువు రాముడుగావున రాముడే చేసినట్లు చెప్పట.

లే. ఒల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె, తా నుల్లసముల
నేఁచి? నది రక్కసియయాట యెగ్గె? వలచి
స్త్రీలు దలవంపఁ దాన వచ్చె, నది చాల
కాటదాని బజీతు నేయఁగవలయునె?

51

ఉల్లసములక = పరిహాసములచేత, తాను = రాముడు, ఏఁచక = ఏఁచుటకు, ఒల్లను = నిన్ను నేను కామింపను, పొమ్ము అనక పోదె, అది = ఆ కూర్మణుని, రక్కసియ = రాక్షసియే అగుట, ఎగ్గె=దోషమా! స్త్రీలు తలవంపక=స్త్రీజాతి కెల్ల అవమానము కలుగునట్లుగా, ఆ కూర్మణుని తాన వలచి వచ్చెక, అది చాలక = ఆ యవమానముతో పోనీయకు, అటదానిక = స్త్రీని, బజీతు చేయఁగ వలయునె = అల్లరిచేయవలయునా?

తా.—అది పొమ్మన్నం బోనియెడల దానిని గేలిసేయుట న్యాయ్యముగానుండును, అట్లు దానిని పొమ్మనను లేదు, అది పోక పోను లేదు. మఱి అది రక్కసియగుటయే యపరాధమా? రక్కసియని యిట్లు క్రూరముగా భంగపఱుచుట న్యాయ్యముగాదు. స్త్రీజాతికెల్ల అవమానముగు నట్లుగా అది తనయంతట తాను వలచి అతని మీఁదికిం బోయినది. దానికి ఆచర్యవలని యవమానము చాలదా! ఇంకను దానిదోషమును ఇట్లు అల్లరి చేయవలయునా? - అర్థాంతరన్యాయము, లేకాలంకారంబును. ‘ఒల్లను’ - వలచు భా. రూ. వలవను. ‘అట దాని’ - ‘అటదానికి వసమమ్మ యామేటి, కోటలు వాఁట నీ గోడలు వాఁట’ - గౌరవ. ‘బజీతు’ - ‘బజీతి’ అని ప్రాను దార గారు - ‘భజ్జీత’ అనుదానివైకృత మని వైకృత దీపిక - అన్యజేశ్య మని ప్రాను దారగారు; పా. బజాణు. ‘చేయఁగవలయునె’ - పా. ‘సేయఁగ నగునె.’

మ. తను నంటక సతు లౌటఁ గోరు మునిబృందంబుం దదాపాది ప

ద్వనజక్షోదము గల్గియు, న్నైఋజనిం దా వల్లవస్త్రీలుగా

జననం బందఁగఁ జేసి కూడియు, స్వసంసక్తాత్మలం గాందినీ

తనయప్రేరణఁ బొసె భోజపుర యాత్రాదంభ సంరంభి యై.

52

తనుక = శ్రీరాములను, అంటక = కవయుటకై, సతులు బౌటక = స్త్రీత్వమును, కోరుముని బృందంబుక = అభిలషించిన తాపసు సమూహమును, తత్ ఆపాది పత్ వనజ క్షోదము = ఆస్త్రీత్వమును కలిగించెడు పాదకమలంపు దుమ్ము, కల్గియుక=తనకుండినను, తాక=ఆరాముడు, నైఋజనిక=నేఋజన్తంబున (కృష్ణజన్తమెత్తినప్పుడు), వల్లవ స్త్రీలు కాక=గొల్ల కొమరంబుగా, జననంబు అందఁగక చేసి=పుట్టునట్లు గావించి, కూడియుక=బొందియు, స్వ సంసక్త

ఆత్మ లక్ = తనయందు తగుల్కొన్నట్టి చిత్తముగలవారైన యావలవాంగనలను, గాందినీ తనయ ప్రేరణ = గాందిని యనునామెపుట్టుక దైవయక్త్రుని బోధనచేత, భోజ పుర యాత్రా దంభ సంరంభియై = కంసుని పట్టణ మయినమధురకు పోవుట యనెడుమిషచేత త్వరగలవారై, పానెక్ = విడిచిపోయెను.

తా. — శ్రీరామునిదేహ సౌందర్యము పురుషులనుసయితము సాక్షించుచుండినది. అట్లే పలువురు మనులుసయితము ఆతనిని గవయంగోరిరి. ఆయన వారికోరికను జన్నాంతరమందు దీర్చెడ నని వర మిచ్చి, కృష్ణావతారమునందు వారిని గొల్లభామలుగా జనింపజేసి వారితో వలరాయని క్రీడలం చేలచుండెను. ఆరీతిని తానే లోకముగా తనయం దాసక్త లైనయాగొల్లకొమ్మలను ఉన్నట్టేఉండి ఆక్రూరునిబోధనచేత మధురాపురమునకుం బోవుట యనెడువ్యాజముచేత వదలి పోయినాడు. — లేకాలంకారము, కైతవాపన్నులియు.

‘సతులు’ — వేటొక పురుషునిం దలఁపనివారుగా రామునే భర్తనుగా శుశ్రూషించుచుండెను పతివ్రతలు. ‘సతిసాధ్యపతివ్రతా’ — అను. ‘తదాపాదిపద్వనజ్ఞోదము’ — శిలం దాచి యహ ల్యంగాఁ జేసినతార్కాణముచే నిట్లు చెప్పుట — అనఁగా ఆజన్మమందే వారిని తనపాదధూళితే స్త్రీలంగావించి వారిమనోరథముం దీర్చియుండుట శక్యమే అయినను అట్లుచేయఁడాయెను; కని కరములేనివాడు అని నిండ. ‘వెలజనిక్’ — అయినంతవలంబగునుగాకయని — ‘వల్లవస్త్రీలు గాక్’ — కపటవనోద్వయము లెఱుంగని యుత్తాసహృదయులుగా ననుట, సులువుగా నమ్మించి వంచించుట కని భావము; — ‘కూడియును’ — కూడవన్న అంతదుఃఖము గాదు, కూడి సక్తిఁ బుట్టించి వంచించుట దుర్భరదుఃఖ కారణమని భావము — కన్నుపోయినవానిదుఃఖము పుట్టుగ్రుడ్డికి ఉండదు. ‘గాందిని’ అని ఆక్రూరునితల్లికేరు (గాందిని గాదు), కంసుఁడు బృందావనమునుండి రానుకృష్ణులను మధురకుఁ దనకడకు తోడ్కొని రమ్మని ఆక్రూరునిం బంపినాడు. ఆతనితో వారటకుం బోయిరి.

కంసుఁడు భోజవంశమువాఁడయినందున నతనికిని ‘భోజా’ డని పేరు. అతనిపురము ‘మధుర’, కూరసేనదేశమునకు రాజధాని, దానికే మధుపురియనియుం బేరు. ‘కోష్ఠపాలః — అహహ. అసమన్వసమ్! కథం వినిహత ఏవ కవలయాపీడః! కవలయాపీడో మహారాజవిజయః బైజయస్తీ. త దిదానం నాశంసే భోజవలకలాయ.’ — కంసవధనాటకము.

‘కూడియునుసక్త స్వాంతలక్’ — అను పూర్వముద్రణపాతమున యతిభంగము. యతికై కూడియు స్వసంసక్తాలక్ అని మార్పు. ‘పదజ్యైశ్వరణోఽస్త్రియామ్’. ‘కపటోఽస్త్రీవ్యాజదమౌషధయశ్చదైకతవే’ అను.

చ. హతలనొనర్చె మోహితల నల్ల యయోముఖ నాపులస్త్యభూ
సుతను, విరూప లాట ననుచో, ముసలి న్నెను నిట్ట తాటిమై
యతివ రమించె దా ముసలి యయ్యు, రహి న్నలుగుజ్జు ప్రేష్యకై
ధృతిసెడి యుగ్ర సేనునకుఁ బ్రేష్యత నొందియు దిద్ది యేలఁడే?

53

మోహితలక్ = వలపుగొన్నవారయిన - అల్ల అయోముఖిక్ = అయోముఖి = (ఇనుపమొగముది) (అనునారక్కపి)ని - ఆ పులస్త్య భూ సుతక్ = పులస్త్యుని కొడుకయిన విశ్రవసుని పుత్రియైన కూర్మణిమ, విరూపలు డొటక్ = కురూపలు అయిన కారణమున, హతలక్ ఒనర్చిక్ = కొట్టుబడినవారైన చేసెను (అనఁగా కొట్టిపంపెను), అనుభోక్ = అని వాదింతురేని, ముసలిక్ =

పుద్గను, పెను నిట్ట తాటిమైయటెవ = పెద్ద నిడివిగల తాటిచెట్టుతీయ గలస్త్రీని, తాళ, ముసలి అయ్యుం = (ఆమెతోడ సామ్యము కొఱవను, భార్యకన్న భర్త చిన్నవాడుగా నుండఁగూడదు గావునను) = పుద్గుడు మాడ్చె (కోరికలి యాయధముగాఁగలవాఁడై), రహి = తమితో, రమిం చె = కూడెను. మఱుగజ్జ ప్రేవ్యకై = కుబ్జయైన సేవకురాలికై, ధృతి పెడి = ధైర్యము తూలి, (దానితో సామ్యము కొఱవను తల్లిభి కొఱవను), ఉగ్రసేనునకు = క్రూరమయిన దండుగలవానికి (ఉగ్రసేనుఁ డను పేరిరాజునకు అనఁగా కంసునితండ్రికి), ప్రేవ్యకై = దాసత్వమును, ఒందియై = సంపాదించుకొనియు, దిద్ది-దానికుబ్జత్వమును చక్కఁబఱచి (పోనడఁచి), ఏలఁడే = పొందలేదా.

తా. — ఇప్పద్యమందుం జెప్పిన తొలి యిరువురురక్కసిపాలకులు లక్షణదండితలు, మూడవది బలరామభార్య, నాలవది కుబ్జ శ్రీకృష్ణానుగృహీత; లక్షణబలరాములు ఇరువురును శేషహియవ తారము లగుటచేతను, రామకృష్ణులు ఇరువురును శ్రీహరియొనుగుటంబట్టియు, అన్నదమ్ముల యొక మత్యముచేత వారిలో ఎవ రేమిచేసినను అది ఇతరుఁడును చేసినట్లే; ఇట్టి భావముచే ఆదేవి పలుకుచున్నది, — అయోముఖిని కూర్పణఖను రక్కసిచేలువ లనియు ఘోరరూప లనియు దండించి తఱమెనని వాదమేని, బలరాముఁడు లేవతి నేల గ్రహించినాఁడు? తనకన్న ఆమె వయస్సున పెద్దది తాటియంత పొడవుదియుంగదా. ఆమెకై ముసలి తానును ముసలియైనాఁడు. ఆకుబ్జ యొక సేవకురాలు, దానికై శ్రీకృష్ణుఁడు ఉగ్రసేనునకు సేవకుఁడై దానివంకరలు దిద్ది దానిం గూడి నాఁడు. ఇట్టివాని నీతులను మెచ్చుట యెట్లు? కావున ఈహరి నింద్యవర్తనుఁడై యనుట, లేకా అంకారము. అయస్సు అనఁగా ఇనుము. దానివంటి ముఖముగలదిగాన అయోముఖి, అయోముఖిని లక్షణుఁడు మాక్కు చేవులు స్తనములుంగూడ కోసివైచెను. [కూర్పు = చేటలవంటి - నఖ = గోళ్లు గలది] కూర్పణఖను స్తనములు కోయలేదు, ఈ వృత్తాంతములను రామాయణము అరణ్యకాండ యందుం గనవచ్చును. — బలరాముని కన్న లేవతి ఇరువదియేడు చతుర్యగముల పెద్దది. 'లేవతి రమణో రామః కామపాలో హలాయధః' అను., కటద్వి యనువానికూతురు. బ్రహ్మనియోగమున బలరామున కీయఁబడినది. 'కుబ్జ' పేరు 'త్రివక్త' - కంసునిసేవకురాలు, దానికథ భాగవతమునంగనవచ్చును. 'నిట్ట తాటిమంటెవ' అని పూర్వులు కొందఱు ఇత్యసంధికై పఠించుకొన్నపాఠము. — 'నియోజ్య కిబ్బర ప్రేవ్య భుజవ్య పరిచారకాః' అను.

తె. తనకు నందఱుఁ గూర్పు బృందావనమున,

నొకతె రతిఁ దేల్చి, కాఁక నొం డొకతెఁ బ్రేల్చి,

యంత రాధకు మేలువాఁ డై మురారి

యెల్ల సతులకు నెద నుడు కే యిడందె.

54

మురారి = (మరదానవునికి కత్తు వైనయా) హరి, బృందావనమున = బృందయను పేరి యుండవియందు, అందఱుం = గొల్లయువతు లెల్లరును - తనకుఁ గూర్పు = తనయం దనురక్తు రాండై యుండఁగా, (వారిలో), ఒకతెకై, రతికై = కామక్రీడయందు, తేల్చి = పూర్వాను భవము కలదానినిగాచేసి, ఒండొకతెకై = ఇంకొకదానిని, కాఁకకై = వలవంతచేత, ప్రేల్చి = తేఁగఁజేసి, అంతకై = ఉన్నట్టేయుండి, రాధకు = రాధయను గొల్లదానికి, - మేలువాఁడై = చలపుకాఁడై, ఎల్లగుతులకు = ఆగొల్లయువతుల కందఱవను, ఎదకై = మదిలో, ఉడుకే = రుఖమునీ, ఇడందె = పెట్టలేదా.

ఈవారి, బృందావనములోని గొల్లయవతులు అందఱు తనయందు ఆత్మంతామరకై యుండఁగా, తాను వారిలో పక్షపాతములువహించి, కొందఱను సంభోగములం దేల్చి, కొందఱను విరహతాపములపాలు గావించి, తుదకు రాధకు కామకుడై, పూర్వోక్తల నందఱను, దుఃఖమునముంపలేదా. - లేకాంతరము. బృందయని మధురకు కొంతదూరమున నొకవనము. దానికడ యశోదానందులు బలరామకృష్ణులును నివసించిన గోపలము. - మురారి = మారుడను నసురుని శత్రువు. 'మేలువాడు' - 'వెయ్యము వెయ్యమి నెమ్మి నేస్తము నెన | రెలమిమేల్కూరిమిచెలిమి యరలి | బాళిస్తేముడిమచ్చికమక్కవయనఁ బ్రేమదోచును'. ఆం. భా.

వ. అని యిట్లు త్రపాభరంబున నుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునఃపునస్సన్ధిరణంబున సంతకరణరాగంబు దేటపడం దెలిసి బోటు లీబోటి కైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నెకూర్చి లజ్జా వశంపద యై వెలివిరియంగానీక పుటపాక నికాశం బగు కాఁడఁ జీకాకుపడి నాఁడునాఁటికి నగుచున్నట్ల గిటగిటనగుచున్నదింత నియ్యంతి యెరవు మాన్చి మనలను గుట్టెఱుంగసీయని యింగితం బెఱుక పఱుచుకొని చింతా వనోదనంబు నేయకున్నం బ్రమాదం బని నవ్వుచు నర్తగర్భంబుగా నిట్లనిరి. 55

త్రపా భరంబున = లజ్జాతిశయముచేత, ఉపాలంభ దంభంబుగా = సిందామివ. చేత, ... పునఃపునః స్పరణంబున = మాటిమాటికిని జ్ఞప్తి నేసికొనుటచేత, అంతఃకరణ రాగంబు = హృదయములోని యనురక్తి, లేటపడ = ప్రకటముకాఁగా, తెలిసి = ఎఱింగినవారై, బోటులు = చెలికత్తెలు, ఈ బోటి = గోదాదేవి, కైటభారి = క్రీహరి (కైటభుఁ డనునసురునిశత్రువు)... కన్నెకూర్చి = క్రొత్త వెయ్యమును, లజ్జావశంపద = సిగ్గునకులోఁబడినట్టిది (సిగ్గుచేత అనుట); వెలివిరియంగానీక = బయల్పడనీయక, పుటపాక నికాశంబు = పుటమున వండుటతో సమానమైనట్టిది;

వన్నె పాచ్చుటకై బంగారమును పుటము వేయుదురు. పుటపాకంబు—

“అనిర్భిన్నగభీరత్వా దనర్హాధమహావ్యథః

పుటపాక ప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః.” ఉ. రా. చ.

“వెలికఁ బ్రిదులదు గాంభీర్యవృత్తికతన, గూఢముగ లోన వెతఁ చెట్ట రూఢగరిమఁ,

బుటమునం బాకముం బొందుదిటము దోఁప, నెరయుచున్నది రామునికరుణరసము.”

ఉ. రా. చ. మఢీయము.

నాఁడునాఁటికి = దినదినమునకు - రూ. నానాఁటికిక, నగుచున్నట్ల = నవ్వుచున్నట్లై, గిటగిటన = కృశము, ... ఎరవు = మనలను గుట్టెఱుంగసీయమిని (వేఱిమినిఅనుట), రహస్యములో చేర్చుకొనమి - లాఁతిరసము—చూ.

క. “విరకాలమై త్రి సీయెడ | జరగంగా నింటి కరుగఁజూతక నేఁ డట్లరిగిన నచ్చటిసాయి | ధైరవై మదిఁ దోఁచె నిలువ నెల్లగుఁ జెప్పుమా” పం. తం. లబ్ధి. 86.

క. “తనవిడ్డల సంభావించి | చినక్రియ సంభావనంబు నేయక యుపలాఁపనలిలాడల సంజ్ఞా | గనవిడ్డలవలన నెరవకాఁ జరియించుకా.” మార. 5. ఆ. 841.

ఇంగితంబు = మదిలోని భావము (గుట్టు - ‘ఇశ్చితంహృద్ధతోభావః’ అమర శేషము.) చింతాలవనోదనంబు = దుఃఖితశారణము, ... ప్రమాదంబు = చెట్ట, ... నర్తగర్భంబుగా = పరిహాసమేతముగా (‘ద్రవకరీఘరీపాః క్రీడా ఖేలా చ నర్త చ’ - అమ.)

ఉ. ఎవ్వరు నట్లపో నేరసు తెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలం
దవ్వుల నున్నఁ గాఢకతన, న్నటి వారలు వశ్యులైనఁ దా
రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి యింద్రుఁడు చంద్రుఁ డటంద్రు, బోటిదా
నివ్వలఁ దేరకతై యగు, నిట్టివి నీతలవేగనే చెలి.

56

చెలి=ఓచెలికత్తియ, ఎవ్వరుక = ఎల్లస్త్రీలును, అట్లపో = ఇట్లేసుమా, ప్రాణభర్తలక = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వులక = దూరమందు, ఉన్నక = ఉన్న సమయమందు, గాఢకతనక = విరహ తాపముచేత, నేరసు తెన్నక మానరు = తప్ప పట్టుచు నే యుందురు, మఱి = అటుపిమ్మట, వారలు = ఆ ప్రాణేశ్వరులు, వశ్యులు = స్వాధీనులు, అయినక = అయినప్పుడు, తారు = ఆస్త్రీలు, ఒక్కటి అయి = ఆ ప్రాణనాథులతో విశ్యమయిపోయి, ఎవ్వరిక = ఒకరినను (చెలికత్తెలు లోనగునెవరిని), ఒక్క = ప్రేమింపక, ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు అటంద్రు = తన ప్రాణనాథుని ఇంద్రునంతవాఁడు చంద్రునంతవాఁడు అని పొగడుచుందురు, ఈవలక = ఇటు పిమ్మట, బోటి = తమిరువురను గూర్చిన చెలికత్తె, తేరకత్తె = పనిలేనిది (ఆక్కరలేనిది), అగుక, ఇట్టివి = ఇట్టినడవడులు, నీతలక = నీ యొక్కతె శిరమునందే, వేగనే = తెలవాతెనా?

తా.—ఉచితరెల్ల ఇట్లే దూరగతుఁ డైన ప్రాణనాథునియందు విరహతాపము సహింపలేక తప్పలు చెప్పచుందురు. విరహము తీటి ప్రాణేశ్వరుఁడు వశుఁ డైనపిమ్మట తా మతనితో నొకటై కడను ఎవ్వరిం దలపెట్టక ఆతనిని అంతవాఁడు లేఁడు ఇంతవాఁడు లేడు అని పొగడుచుందురు. తమ కేశపడి గూర్చినచెలి అటుపిమ్మట పనిలేని దగును. ఇట్టినడవడి సాధారణమే. నీయం పుత్రమే గలయట్టిది కాదు—నీవును ఆతనింగూడినపిమ్మట మమ్ము సరకుగొనవు.—అప్రస్తుత ప్రశంస కారము; లోకోక్తియు.

“నేరసు తెన్ను” — సకర్తకథాతువుపోలే ప్రయుక్తము, కావున ‘ప్రాణభర్తలక’ అని ద్వితీయ. ‘ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు’ అనుట గొప్పవాఁడు సరసుడు అనుటకు లోకోక్తి.

“లోకోక్తి లోకవాదం । బే కన్నులు మూసికొని సహింపు మిరునెలలో”. అలం.

క. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచుఁ | గనలించుక తెచ్చి యాడు గఱచుచునయ్యం
గనలకందుక నికరముఁ | గొనివ్రేయుచుఁ గెలనుచూచు కొనుచుంబలికె. 57

అనుటయు = వారట్లు చెప్పిపొడువఁగా, ఎలనగవు = నుందహాసమును, అడఁచుచుక = వారికి తెలియనీయక ఆఁపుకొని, కనలు = కోపము, ఇంచుక = కొంచెము, తెచ్చి = కల్పించుకొని, బొడు గఱచుచుక = క్రిందిపెదవి క్రిందివోటు కఱచుచు, ఆయ్యంగనలక = ఆశుభాంగులను. కందుక నికరముక = చెందుల మొత్తమును, కొని వ్రేయుచుక = కొట్టుచు, కెలను = పార్శ్వము.

తా.—వారిట్లు చెప్పఁగా ఆముఖవారు లేతనవ్వు బ్రతుంబడనీక ఆఁపుకొని వారిపై కోపము కల్పించుకొని, పెదవిం గఱచుకొనుచు, ఆచెలువలను బంతులతో కొట్టుచు ఇటునటుం జూచుకొని ఇట్లు వక్కాణించెను.—స్వభావోక్తి.

‘ఎలనగవు’—తనగట్టు వారు కనిపట్టిరిగదా అని దాని నణఁచుట—వారిమాట సత్యమని తా నొప్పునట్లు కనబడుటకు—‘ఇంచుక’—చెలులుగావున, తెచ్చి = వాస్తవకోపము గాదు గావున తెచ్చుకోవలసివచ్చినది; ‘బొడు కఱచుట’—కోపమును మూచించుటకు, ‘వ్రేయుచు’ = కల్ల పక్కిరిని దండించుట; ‘కందుక’—సుఖమారసాధనముతో; కెలను చూచుట తనరహాభాషితమును ఎవ్వరేని పరులు వినువా రున్నచో తాను పలుకక యూరకుండుటకు.

వలవంత విసువు కాంతల పుట్టు దూషించు | కారణంబుల తొంటి కతలు దెలుప,
తే. నలఁతఁబానుపువైఁ బొరలాటదెలుప, | దెగువలోలోననే నవ్వునగవుదెలుప,
గలఁక మామీఁదిపనిలేని కసరుదెలుప, బొలఁతలేలు నీయున్నియే పులుగుగాదె.

పాలి=ఓకలికి, నఖ...ముఖ - నఖముఖ=గోళ్లకొనలచేత - ఉజ్జిత=తొలగఁగ జన్మఁబడిన-
పరాజ్ఞుఖ=అవ్వలిమోముగా-ముక్త=విడువఁబడిన-బాష్ప అంబు=కన్నీళ్లయొక్క, - పటిమఖ=పెను
పును, దీపపు చిటచిటలు = దీపశిఖయందు జనించిన చిటచిటశబ్దములు, తెలుపఁ = తెలియఁజేయు
మండఁగాను;

2. పారిక=వరుసగా, ఉపాంకు ఉత్సృష్ట పూత్రుతుల్=రహస్యముగా (ఎవరికిం దెలి
యకుండ) విడువఁబడిన నోటి యూర్పులను, కృశ...లు.కృశ = సన్నమయిన - మధ్య = నడుము
యొక్క-పార్శ్వ = ప్రక్కలయొక్క-ముహూ=తఱచయిన - ప్రకంపములు=వణవలు, తెలుపఁ =
చెప్పఁచుండఁగాను;

3. ఒడవెడు గాఢద్యమఁ = పుట్టుచున్న గఢదస్వరమును, అదిరిపాటునఁ = ఆకస్మికముగా,
పల్కరింపఁ = మాటలాడించినప్పుడు, పుట్టెడు - కేకరింత = గొంతుసరిచేసి కొనెడు శబ్దము,
తెలుపఁ;

4. వలవంతవిసువుఁ = విరహాశోకమువలని వైరాగ్యమును, కాంతల పుట్టు = స్త్రీ జన్మమును,
దూషించుకారణంబుల తొంటి కతలు = దూషించుటకై యేర్పడిన పూర్వకథలు, తెలుపఁ;

అలఁతఁ = విరహాయాసమును, పాసుపువై = పెజ్జమీఁద, పొరలాట = పొరలుట, తెలుపఁ;
తెగునఁ = మరణోద్యోగ సాహసమును, లోలోననే = నీలోనీవే అప్రకటముగా, నవ్వునగవు =
నవ్వెడుహాసము, తెలుపఁ; కలఁకఁ = బుద్ధికి కలిగినకలఁతను, మామీఁది = చెలికత్తెలమైన మమ్మం
గుర్చిన, పనిలేని కసరు = నిమిత్తము లేనికోపోక్తి, తెలుపఁ; లేలు = రాత్రులయందు, నీ
యన్ని = నీవు పడునవస్థయే. పులుగు కాదె = హరిమీఁది నీమరులునకు గుర్తుగాదా.

తా.—నీవు దాఁచినను రాత్రులందు నీయవస్థ మాకు తెలియుచునే యున్నది:—అది
యెట్లన-మాకు తెలియకుండుటకై అవ్వలిమొగమై నీవు విడుచుకన్నీళ్లను నీవు కొనగోటితో
చిమ్మఁగా అది దీపమమీఁద పడినప్పుడు కలుగు చిటచిటశబ్దమే వానిని మాకు బ్రకటించుచున్నది;
నీవు రహస్యముగా బుసకొట్టుట సన్నని నడుము ప్రక్కలకంపముచేత తెలియుచున్నది; నీగఢద
స్వరము మేము ఆకస్మికముగా పలుకరించునప్పుడు నీవు గొంతు సరిచేసికొనుశబ్దముచేత తెలియు
చున్నది; నీవు విరహాశోకము భరింపలేక వహించువైరాగ్యమును స్త్రీజన్మము దూషించునవిగా
నీవు చెప్పెడి పురాణకథలే తెల్పుచున్నవి; విరహాయాసము పాస్సుపై నీవు పొరలుటచేతనే
తెలియుచున్నది; నీప్రాణత్యాగోద్యమసాహసము నీలో నీవే నవ్వుకొనుటచేతనే తెలియుచున్నది;
నీవు మమ్మ వృథాగా కసరుటచేతనే నీ బుద్ధిలోని కలఁక తెలియుచున్నది; — ఈతీరున రాత్రు
లందు నీ పడునవస్థయే నీవలవంతకు గుర్తుగాదా? అనుమానాలంకారము.

‘రహ శోపాంకు చాలిలే’ - అమ.-‘గాఢద్యమ’-గఢదముయొక్క భావము:—

“ఏతే తే వహారేషు గఢదనదద్దోదావరీవారయోః

మేఘాలమ్మితమాశినిశిఖరాః ఖోటిభ్యతో దక్షిణాః” ఉ. రా. చ.

ఇందు క్రమముగా అక్ర-విషాద - వైస్వర్య - నిర్వేద-అలస్య - సాహస - చపలతా-భావ
ములు వర్తితములు.

చ. ఎఱుంగరుగా యొకదృష్టము నీచెలి దీర్ఘక దీర్ఘ మాడ నా
యఱులఁ దగిల్చి పోవుఁ దన హారము; వోయిన నేనుఁ బోవుదు
స్తఱకువ వెంటఁ బోవ జలమగ్నత నౌ నది సున్న, మైనఁ దాఁ
గఱకఱిఁ బెట్టి పొమ్మడుగుఁ గాని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియున్.

61

ఒకసభ కడమసభలలో చెప్పుచున్నది.—ఒక అదృశ్యము = ఒకవింతను, ఎఱుంగరుగా =
మిఱుంగరుగా దా, ఈచెలి, దీర్ఘక = దీర్ఘయకు, తీర్థము అడక = నీరాడుటకు (పోవును), తన
హారము = తన మెడలోని ముత్యాలపేరును, నాఅఱుక = నామెడలో, తగిల్చి = వ్రేలివైచి,
పోవు = పోయినది, పోయిన = పోఁగానే, నేను = నేనుకూడ, పోవుదు = పోయితిని, మఱ
కునక = (నామెడలో ఆముత్తైపుంబేరుండుటను) మఱచి, వెంటఁబోవక = నేను ఆమె వెనుకఁ
బోఁగా, జలమగ్నత = (పోయి) నీటమునుంగుటచేత, అది = హారము, సున్నము, బొక =
అయినది, వినక = సున్నమైనందులకు, (ఈమె), నక = నన్ను, కఱకఱిఁబెట్టి సొమ్ము అడుగుకొ
నాని = తననగను (హారమును) తెమ్మని నిక్కచ్చి చేయునుగాని, ఏమియున్ = ఇంచుకైనను, నిజ
ఆర్తిక = తన వెగులును, ఎఱుంగరు.

తా.—ఈమె దీర్ఘయకు జలకమాడఁబోవును, తన (ముత్యాల) హారమును నామెడలో వైచి
పోయినది. నేనును ఈమెవెంటనే హారము నామెడనున్కి మఱచి నీరాడ దీర్ఘయలోనికి పోయి
మునిగితిని. అంత నాముత్తైవరములోని ముత్తైములు సున్నమై పోయినవి. అట్లుపైని ఈమె తన
హారము తెమ్మని నన్ను ఇబ్బందిసేయ నారంభించినదేగాని తనదేహము ఎట్లు ఉడికిపోయినదో యా
కాఁకను ఎఱుంగ దాయెను.—అతిశయోక్తి.

ఇందు ఊహాసము నిరూపము.—‘అఱుక’-అఱుకబ్బము ‘కఱకఱి’ ‘బాధ (కరకరి =
క్రార్యము). ఏమియున్-అత్యంతము ముగ్ధురాలనుట; కాలినసున్నపురాలను నీట వైచిన సున్న
మగును, అట్లే ఇటను నెఱుంగునది. ‘మఱకు’-మెడలో హారమున్నట్లు ప్రియున్నచో దానిని తీసి
పెట్టి నీటిలో దిగును. తీసిపెట్టుట చిక్కులు పడకయు తెగిపోకయు నుండుటకు;—చూ.—

“అకమలాకరంబున విహారము సల్పఁగ నుత్సహించి శో

భాకరనూత్నరత్నసముదంచితకాంచనదివ్యభూషణా

నీకములం దొలంగ నిడి నీరజలోచన లొప్పి రోలిఁ గా

రాకుల నుజ్జించి చెలవారెడు మవ్వపుడివలో యనక”-జక్కన. విక్ర. 5(44).

‘మఱకు’ అని శ. ర. పా. ‘కఱకఱిఁబెట్టి’-కేవలము మగ్ధయనుట.

చ. అనిన మరాలి పల్కు, విన వా హరిణీ, యొకనాఁడు కస్తురిం

గొని యిడు బొట్టు నా కనుచుఁ గూర్చి నొసంగినఁ, బెట్టు చుండఁ, జు

ట్టనుచు మొగంబు వ్రేసినటు లౌ తనయూర్పుల నింకి యింకి పో

యిన పలు బెట్లు గోరఁ గొని యెత్త నె పట్టెను మాటిమాటికిన్.

62

అనినక = అచెలి యట్లు పలుకఁగా, మరాలి = మరాలి యను చెలికత్తె, పల్కున్ = ఇట్లు
చెప్పెను, హరిణీ = ఓహరిణీ, వినవా = వినుము, ఒకనాఁడు, కస్తురికొని = కస్తూరిని తెచ్చినదాన
నై, నాకున్, బొట్టు-ఇడు అనుచున్ = ఆ కస్తూరితో తిలకము పెట్టుమని, కూర్చి = నెయ్యముతో,
ఒసంగినక = తనచేతికి ఇయ్యఁగా, పెట్టుచుండక = ఈమె నాకు బొట్టు పెట్టుచుండఁగా, మఱు

అనుచు = కాల్పు రీతిగా, మొగంబు వేసినటులు = మొగానఁ గొట్టినట్లుగా, బొ తన యూర్పులక = నాకు తగులుచున్న తన శ్వాసములచేత, ఇంకి పోయిన; పలుఁదేంటు-పలు = పెక్కులయిన-పేంటు = చెలులను, మాటిమాటికిక = పలుమాఱు, గోరక = గోటితో, కొని = పట్టి, ఎత్తన = ఎత్తుటకే, పట్టెను = కాలము సరిపోయెను.

తా. — మరాలి చెప్పచున్నది: — వినవే హరిణి; ఒకనాఁడు నేను కన్తూరి ఈమెచేతి కిచ్చి నాకు బొట్టు పెట్టుమంటిని; ఈమె పెట్టం దొడంగినది. ఆ పెట్టుటలో ఈమె వేడిశ్వాసములే చుట్టుమని నామొగమునకు వేటులుగా తగులుచును, ఈమె పెట్టిన బొట్టు ఆ కన్తూరిని ఇగరఁ గొట్టుచును, ఉండినవి. ఎంతసేపు పెట్టినను బొట్టు ఇగిరిపోవుటయు ఆ యిగిరిన పేంటును గోళ్లతో ఎత్తివెచ్చి మరల వేతే యిగిరిన కన్తూరితో బొట్టు పెట్టుటయు ఇదేపనిగా నుండెను. అంతయుకాని ఎంతసేపటికిని బొట్టు కదర దాయెను. — ఈమెదేహమందు అంతకాఁక యుండెను. ఆ కాఁకను ఈమె యెఱుంగక యుండెను. — అతిశయోక్తి.

‘కన్తూరి’ - కన్త - కన్తూరీ - ‘కూర్తి’ = కూరిమి, కూరుచు కృ. - ‘చుట్టు’ - కాలుటయం దగు ధ్వని కనుకరణము.

మ. అనినక స్రగ్వణి వల్కెఁ, దన్నుఁ జెలులారా, నేలతాడోలఁజి,
క్కున నూపం దెగి వ్రాల, దీని చనువ్రేకంబే క్రియం దాల్తునో
యని పట్టం, దిన మధ్య మార్క రుచి శీర్యన్తంజరు లోవ్వని వా
డిన పాలిండ్లను బెండుబొమ్మగతి నుం దెన్నందిటం జల్మనై.

63

అనినక = మరాలి యట్లు పలుకఁగా, స్రగ్వణి = స్రగ్వణి యను చెలి, పల్కె = ఈక్రింది యట్లు వచించెను, చెలులారా, నేను, తన్నుక = ఈ మన నెచ్చెనిని, లతాడోలక = తీఁగ యుయ్యెల యందు [‘ఉయ్యెల యనఁగను నుయ్యెల యనఁ దొట్ల । యన లాలి యన డోల దనరుచుండు. అం. భా.], చిక్కనక = విసరుగా, డోఁపక = ఒక వేళ డోఁపుదు నేని, తెగి = ఆయుయ్యెల క్రుంగి, వ్రాలక = ఈమె క్రిందికి జాతె వేసి, దీని చనువ్రేకంబు = (ఈమెను ఎత్తుకొనునపుడు) ఈమె కుచముల భారమును, ఏ క్రియక దాల్తునో = నేను మోవఁగలనో లేనో, అని = కను గొనుటకై, పట్టక = ఈమెను ఎత్తుకొని చూడఁగా, (ఈమె), సందిటక = నా సందిటియందు, దిన...రులో - దిన మధ్యమ = పగటి నడిమి, - అర్క = నూర్యుని - రుచిక = తేజముచేత - శీర్యత్ = వాడు చున్న-మంజరుల్ = పూగుత్తులను, పోని వాడిన పాలిండ్లక = పోలిన వాడిన కుచములతో, బెండు బొమ్మగతిక = బెండుతో చేసిన బొమ్మ వలె, చుల్మన వి = తేలికగా, ఉండెక.

తా. — మరాలి ఆ యుత్తువారి విరహతాపమును వర్ణింపఁగా, స్రగ్వణి తదీయవిరహశార్వమును వర్ణించుచున్నది: — చెలీ! ఈయనుపాలిండ్లభారము చూడఁగా నామనస్సులో ఒక శంక గలిగినది. ఏమనఁగా, ఈమెను నేను తీఁగయుయ్యెలలో డోఁపుదు నేని, అప్పుడు ఈపాలిండ్లబరువుచే ఆ తీఁ గెలు తెగి యీమె క్రిందికి జాఱు నేని, అంతట నేను ఆపాలిండ్లభారముతోడి యీమెను ఎత్తుకొనఁ గలనో లేనో అని; అంతట ఆసందేహము తీర్చుకొనుటకు ఈమెను నేను నాసందిట నెత్తుకొని చూచి తిని. అట్లు చూడఁగా ఈమె పాలిండ్లు మట్టమధ్యాన్నపుటెండకు వాడిన పూగుత్తులవలె వాడి బరు వెడలి యుండెను; ఈమె నా సందిట బెండుబొమ్మ వలె తేలిక యై యుండెను. — ఉపమలు.

ప్రథమపాదమున పుల్లతయి. — ‘తెగి’ - తెగుటకు చిక్కన నూఁపుట యొక కారణము, చనువ్రేకం బింకిక కారణము; వట్టి యుయ్యెల ఎంత యూపినం దెగదు గదా. ‘దీని’ —

దీని అనుట చెలరయిక్క గతుత్వముచేత. 'మధ్యమ' - తైత్తిర్యతిథ్యము కొనుట. 'మంజుర' - సహజకోమలత్వముం చెలుపును. 'వాడిన పొందిక' - కాలిదాసు ఈ తీరున - "కాశ్యపు ముక్తస్తవమ్" అని పేర్కొనినాడు.

"మమమకపోల మానస, మరః కాశ్యపుముక్తస్తవం,
మధ్యః క్షాంతతరః ప్రకాశవినతా వంసా, ఛవిః పాణ్డూరా,
కోచ్యా చ ప్రియదర్శనా చ మదనకి ప్లేక మాలక్ష్మితే,
పత్రాణా మివ కోవజేన మరుతా ప్పుష్ప లతా మాధవీ". - కామంఠలము.

మదీయ విమర్శవిసోదము పుట 17, కాశ్యపుముక్తస్తవమ్" అనుకీర్తికం దిలకింపుడు. -

వ. అని తన యవస్థః దోచ నాడిన ననాదరయుంబోలె వారల కిట్లనియె.

అవస్థ = విరహదశ, = తోఁపక = స్ఫురించునట్లుగా, అడిక = పలుకఁగా, అనాదరయుంబోలెక = ఆ మాటలను సరకు నేయనిది వోలె.

క. ఆర్పఁగఁ దీర్పఁగ మికిల్కి - నేర్పు గల వయస్య లట్లు నెలఁతలు మీ మీ నేర్పునఁ బలికెద రక్కఱ. యేర్పడ మీ కీ విచార మేటికెఁ జెప్పఁడి. 65
నెలఁతలు = ఓ చెలఁకలరా ! ఆర్పఁగక = శమింపఁ జేయుటకును, తీర్పఁగక = సరి చేయుటకును, మిక్కిలి నేర్పుగల వయస్య లట్లు = ఎక్కువ నైపుణ్యము గల చెలులవలె, మీ మీ నేర్పునక = మీకు ఒకొకరికిం గల నేరిమిలో, అక్కఱ = అదరము, ఏర్పడక = స్పష్టపడునట్లు, పర్కెదరు = వచించుచున్నాడు.

వ. అని మేలంబు పేసికొని తేలి పోఁబలికి పుటపాక ప్రకారంబగు వియోగ దపధుభరం బవ్యధూరత్నం బడంచుకొనియుండియు నుండలేక నిశాసమయంబుల నొక్కొకమాటు తనలోన. 66

మేలంబు = పరిహాసము. తేలిపోఁ బలికి = ఆ ప్రస్తావము మానునట్లుగా వచించి, పుటపాక ప్రకారంబు = పుటములో కాలిన విధము గలది. అగు.....బు - వియోగ = ఎడఁబాపు చేతనైన, దపధు = కాల యొక్క, భరంబు = అతిశయమును, ఆ వధూరత్నంబు = ఉత్తమరాలైన యా బోటి, "గ్రేణి యనఁ దచ్చన యనంగఁ గేరడ మన । గేలి యన మేల మన మందెమేల మనఁగ, నాట యనఁ ద్రస్తరియనంగఁ హరియనఁగఁబాటుచుఁ బరిహాసములు మాతృ భూతలింగ." ఆం. భా. "పుటపాక" - "పుటపాక ప్రతికాశో రామస్య కరుణో రసః" ఉ. రా. చ. - "రత్నంస్వబాప్తిశ్చైవైవ" - అను.

సీ. అభినవ కువలయ శ్యామకోమలమైన । డామూపు మకర కుండలముఁ దాల్చు, నిస్తు లాన్యశ్రీవయఃస్తంభ నిక్షిప్త । నిబచ్చద బ్రూవునిక్కసుంత,
పరువంపు మంకెన విరి వంపు నరవంపు । వాతెఱ చెంద్రంపు వాన గురియ,
నడ్డంపు మెలుఁగువా లారు కన్గవచూడ్కి । శ్రవణకుండల కాంతి సవతుగాఁగ,
తే. సప్తభువ నాంగ నాసురంజనకు సప్త । విధ పరివాహముగ గాన సుధ వెలార్చు
మాడ్కి వేణువువై నైట్లమార్చిమార్చి । మరులు కొలిపి తెగోవింద మందసతుల.

(1) గోవింద = ఓ గోపాలుఁడా! ఆభి - అను - అభినవ = వికసించుచున్న - కువలయ = పిలోత్పలమువలె - శ్యామ = నల్లనిదియు - కోమలము = మృదులంబును, విస - డామూపు = ఎడమ

భుజము, - మకరకుండలము = మొసలియాకృతిగల కర్ణాభరణమును, తాల్చు = ధరింపగా,
(2) నిస్తు... త్తనిస్తుల = సాటిలేని-ఆస్య = వదనముయొక్క - త్త = శోభయ నెడు - త్త = లక్ష్మియొక్క -
వయః = శలఁబ్రాయముయొక్క - స్తంభ = స్తంభము కొఱకు అనఁగా నిరీకరణము కొఱకు -
నిక్షిప్త = ఉంపబడిన-నింబచ్చద = వేపా కనునట్లుగా - భూవు = కనుబొమ్మ, సుంక = ఇంచుక,
నిక్క = ఎగురఁగా (8) పరు... పరువంపు = చక్కఁగా వికసించిన-మంకెనవిరి = బంధుకపుష్ప
మునకు-వంపు = అవమాన మయిన- నెఱవంపు = పూర్ణమైన యరవలయముగా నున్న-వాలెఱ = ఓష్ఠము,
చెంద్రంపువానక = సిందూరవర్ణమును, కురియక = వర్షించుచుండఁగా, (4) అ... డ్డి -
అడ్డంపు = అడ్డముగా నున్నట్టిదియు, మెఱుఁగు = తళుకు గలదియు - వాలారు = తీక్ష్ణమును (అయిన)-
కన్దన = కనుదోయియొక్క-చూడ్పు = చూపు, శ్రవణకుండలకాంతి సవతు గాఁగక = కర్ణకుండ
లముయొక్క కాంతికి సమానముగా నొప్పుచుండఁగా;

స... కుక - సప్త = ఏడయిన-భువన = లోకములయొక్క - అంగనా = కుభాంగులయొక్క -
అనురంజనకుక = ప్రీతినమునకు, సప్తవిధ పరివాహముగక = ఏడు తెఱఁగుల పార్లకలుజాల గలుగు
నట్లుగా, గానసుధక = పాట యనెడి యమృతమును, వెలార్పు మాడ్చిక్ = వెలెఁబుచ్చు రీతిగా,
వేలుపువెక = పిల్లనగ్రోవి మీఁద, వేళ్లు = వేళ్లను, మార్చిమార్చి = పలుమాఱు రంధ్రములమీఁదికిని
రంధ్రములనుండియు పోనిచ్చి, మందసకులక = గొల్ల వెలఁదులను. మరులు కొలిపి తె = వలపించితివే.

తా. — ఓయి గోపాలుఁడా! నీవు వికసించుచున్న నల్లగలువవలె క్యామలమును శోమలమును
ఐన నీ యెడమబుజముమీఁద నీ యెడమచేది యందలి మకరకుండలము మోచునట్లుగా, శిరమును
ఎడమ ప్రక్కకు వంచినవాడవై సాటిలేని నీ ముఖశోభను ఎప్పటికిని ప్రకాశించుచు నే యుండు
నట్లు స్తంభము చేయునట్టి వేపా శోయన నొప్పుచున్న నీ కనుబొమ్మను ఇంచుక నిక్కించినవా
డవునై పగుట మందున్న మంకెనపువు వంపునకు తలవంపు నొసంగునట్టి వంపు గల దైన నీ కమ్మవి
సిందూరము వర్షించుచున్నదియు బోలె ప్రకాశించుచుండఁగా, నీ వెడంద మెఱుఁగు వాఁడి కన్దన
చూపు శ్రవణములమీఁదికి ప్రసరించి అందలి కుండలపుంగాంతితో దానియొద్దిగా నొప్పారు
చుండఁగా, ఏడు లోకములయు మండరీమణులను వలపించుటకై నీ గానామృతిపువెల్లిని ఏడు
విధముల పార్లకలుజాలం బాటించుటయో యనునట్లుగా వేఱరంధ్రములపై వేళ్లను నానా
క్రమంబుల నిగిడ్చి నిగిడ్చి ఏడు స్వరములం బుట్టించుచు వలపించితివి గదా. తెలియని యునిదలను
ఇట్లు బుద్ధిచెఱుచుట నీకు తగదనుట. ఇందు వరుసగా నాలుగు పాదములందు ఉపమ, ఉత్పేక్ష,
రిపా. ఉపమ, ఉత్పేక్ష; ఉపమ; గీతమున ఉత్పేక్ష.

‘కువలయ’ - ‘స్యా దుత్పలం కువలయమ్’ - అని ఉత్పలమౌత్తర్యాయముగా పఠితమయినను
ఈ శబ్దము నీలోత్పలపర్యాయముగాఁ గూడ ప్రయోగములందుఁ గానఁబడుచున్నది.

“కువలయదళశ్యామోఽప్యజ్ఞం దధ త్పరిధూసరం

లలితలికటశ్యామః శ్రీమాక మృగాబ్జనిభాననః” - మాలతీ,

‘అభినవ’ = వాడని = ఉత్కృట స్వకాంతియైన; ‘నింబదళము’ - సంస్కారవిశేషముచేత
వేపాకు రమస్తంభము చేయునని ప్రసిద్ధి. - ‘భూవు’ - ‘భూకబ్దము, భ్రువటి, భ్రువటి, భ్రువంప,
భ్రువంసకబ్దము లందు భూకబ్దమునకు ప్రాప్యమును అత్వమును పాక్షికముగా విహితములు, అంతియ
గాని భ్రుకబ్దము లేదు; ఈకారణముచేత ‘నిక్షిప్తనింబచ్చదస్తు వల్పంబు’ అను పాఠము నప్పలిపి

ప్రతినిధిగా నెవరో కల్పించిన దనుకలంపున నిట్లు మార్పు నేయఁగడివది. 'వారెఱి' - (వాయుఁ తొఱిపి.) 'వాలారు' - తద్రారకవిశేషణము గాదు. — "వాలారులై కరజంబుల్ నీగిరించె" - పారి. — సప్తభువనములు - భూరభువ మృగ ర్షభా జన సప్త సృత్య లోకములు. - పడ్డ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ భైరవ నిపాదములు సప్తస్వరములు. — 'గోవిందుడు' - (గాఁ విద్వతి = ఆవులను పొందువాడు, వాని యొడయఁ డనుట.)

"నిస్తులాస్య శ్రీవయఃస్తంభ" — ఇందు ఒకవిధ మయిన సంయోగ ప్రాసవిశేషము. గణ భేదము లేని యట్లు శ్రుతిభేదము తెలియని యట్లును కొన్ని ప్రాసములందు ద్విత్యము కలిమియు కొన్నిట లేమియు భంజకములు కావు.

ఉ. అక్కట రాధ నీకు దగ వా మగవారల నత్తమామలం

దక్కి ముకుంద వేణు కలనాదపు టీలకు లేటిమొత్తమై

త్రెక్కిన కాకమై సడికి రేలరుదెంచిన గోపికావళి

బొక్కగ జేసి తద్రుచిర భోగము గుత్తగ నీవకై కొనె.

68

రాధ = ఓ రాధా, మగవారలక = భర్తలను, అత్తమామలక, తక్కి = విడిచి, ము...బక = ముకుంద = కృష్ణనియొక్క - వేణు = పిల్లన గ్రోవియొక్క - కల = మధురమైన - నాదపు = నాదము నడి - ఈలబక = సంకేత నివదమునకు, లేటిమొత్తము వి = లేళ్ళమందవలె నై, త్రెక్కిన కాకమై = ఒడలిని త్రుంగించుచున్న కామతాపముచేత, సడికి = పగలువచ్చిన పలువురు నెఱింగి నిందింతు రను భీతిచేత, రేలు = రాత్రులయందు, అరుదెంచిన గోపికా ఆవళి = కృష్ణునిగూర్చి వచ్చిన గొల్ల భామలసమాహమును, బొక్కగఁ జేసి = దుఃఖముపాలు గావించి, తత్ రుచిర భోగముక = అతని మనోహరమయిన పొందును, గుత్తగక = మొత్తపుఁ గొనుగోలుగా, నీవ = నీ వొకతెవే, కైకొనె = స్వీకరించుట, నీబక, తగవా = న్యాయ్యమా, అక్కట = అయ్యో.

తా. — అయ్యో; రాధా నీ వెంత అన్యాయ మాచరించితివి! ఈ నీ శ్రీకృష్ణుని వేణునాద ముచే కామోద్రేకము నొందినవారై ఆ నాదమే రఘుని పిలిచెడి యీలగా గొల్లయువకులు భర్త లను అత్తమామలను కనుమొంగి వేటుకాని గీతమునకు లోభపడి లేటిమొత్తములు వానిం దరిసి నట్లు వేణునాదముచే నాకృష్టరై పగలు పోయిన వెల్లడియై నిందపాలు గావలసి వచ్చునని రాత్రి వేళ గొడగొని మొత్తముగాఁ బోయిచేరఁగా, వారిని తద్వియోగదుఃఖమున మంచి నీ వొక్క తెవే తడియభోగమును గుత్తమొత్తపుబేరముగా ననుభవించితివి! ఇది నీకు తగునా — రూపకము. లేళ్లు గీతము విన నిచ్చుగించుట అనుభవనీదము.

"శుచిశ్చక్ష్మజ్జురాహో విమూరక్రమణత్వముః

లుబ్ధకా దీర్ఘలోభేన మృగో మృగయతే వధమ్" — కామంద.

'అక్కట' - ప్ర. ఆఁ కష్టమ. 'రాధ' - శ్రీకృష్ణుని పెంచిన నందునిచెల్లెలు. అత్తమామ లనుట అడువిడ్డలు లోనగువారికిఁ జూపలక్షణము. — 'ముకుందుడు' = ముకుందదా తీతి ముఖద్వ = భక్తులకు మోక్షము నిచ్చువాడు.

"ముకు మి త్యవ్యయం మాన్తం నిర్వాణమోక్షవాచకం

య సృష్టద్దాతి భక్తేభ్యో ముకుద్ద స్తేన కీర్తితః."

'కల మవ్యక్తమధురధ్వనా స్యా ద్వాచ్యలిజ్జకః' - నానా.

"హిర యన జంబుకధ్వని యొప్పు నీల యనఁగఁ దస్మరసంకేతనివద మెసఁగు." - ఆం. భా.

“అదీక యేవ మిసడ మిసడింపు తెగడు తెగడిక । యాడి యపడి యగ డేరు మాలు
దూ । రు దిసంతు సడి రోయి రోత రొచ్చు । నేగింపు పెగ్గము పె గ్గేవగింపు నా । నపవాడపంజరై
యలరుచుండు.” — అం. భా. [‘నడికేలు’ అనుట మెఱుంగు]

ఉ. అక్కమలాక్షుఁడొక్కతె ని జాంసమునం దిడి కుంజపుంజపుం

జక్కికిఁ గొంచుఁ బోవఁ బెరి చాన లినాత్తజవెంట ప్రేగున

న్దిక్కిలి దిగ్గు పాదసరణిం జని రోయుదు రట్టై రోసి తా

రక్కడఁ గాంచు లేమి వల దా యభిమాన మొకింత యింటికి? 69

ఆ కమలాక్షుఁడు = ఆ వారి, ఒక్కతె = ఒక గొల్లబోటిని, నిజ అంశము నందుకొన = తన దైన
బుజమమీద, ఇడి = ఉంచుకొని, కుం...కిక - కుంజ = పాదరిండ్ల యొక్క, పుంజపు = సమూ
హము యొక్క, చక్కికిక = తావునకు, కొంచుకొ పోవక = కొనిపోకగా, పెరిచానలు = కడమ
యెలవాగలు, ఇన ఆత్తజ వెంటకొ = నూర్యపుత్రి యైన యమునానది వెంబడిని, ప్రేగునకొ = బరువు
చేత, మిక్కిలి దిగ్గు పాదసరణికొ = మిక్కిలి లోతుగా దిగిన యడుగుజాడను బట్టి, చని = పోయి,
రోయుదురు = వెదకుదురు, అట్టై = ఇది యాశ్చర్యముగా నున్నది. రోసి = వెదకి, తారు = తాము,
అక్కడకొ = ఆ కుంజపుంజము చక్కియందు, కాంచుట ఏమి = ఏమి చూతురు? ఇంటికికొ =
స్త్రీలకు, అభిమానము = ఆత్మగౌరవము, ఒకింత = కొంచెము, వలదా = అక్కఱలేదా!

తా. — ఆ కృష్ణుఁడు ఒక యెమ్మలాడిని బుజానఁ బెట్టుకొని యమునదరిని దట్టంపుఁబాడ
రిండ్ల కడకుం గొనిపోకగా కడమయనకుల, యమునవెంట యిసుకలో ఇరువుర బరువుచే కడు
లోతుగా దిగఁబడిన యాతని యడుగుజాడఁ బట్టి పోయి వెదకి ఆట నా పాదరిండ్లయందు ఏమి
చూతురు! ఆశ్చర్యము; అట్లు పోయి చూచుటకు వారికి మన స్సెట్లా ప్పినది. ఇంతులకు రవంత
యాత్మగౌరవము వలదా! — అట్టి యా లోలక ఆ స్త్రీలకు అట్లు అప్రియపర్యవసాయి యైనది.
స్త్రీజాతి కల్లున లోలక చెట్టయే గదా. — అథాంతరన్యాయము.

చ. ఇలుగలనైన వెల్వడని యీలుపుటాండ్రకుఁ దాఁపిక తైవై

యులు కెడలించి తొరి తను యోగపు వాచవిఁ జూపి మీఁదఁ బె

ల్లలము వియోగవహ్ని భవ దంతర నైకతపంక్తి పొంత వం

తలఁ బొరలించి తొడు శమనస్వస పుగ్ర మయూఖనందనీ? 70

ఉ గ్రమయూఖ నందనీ = వేడివెలుగులవాని కొవారి యైన యో యమునా, కలనైనకొ =
స్వప్నములో నయినను, ఇలు వెల్వడని = ఇంటినుండి వెలికి రాని, ఈలుపుటాండ్రకుకొ = మానవకు
లకు, తాపికతైవై = (ప్రియలం గూర్చు) కంటెనకతైవై, ఉలుకు = జంకు, ఎడలించి = తీర్చి
కొ...విక - తొరి - శ్రీకృష్ణునియొక్క - తను = దేహముతోడి - యోగపు = కూటమియొక్క -
వాచవికొ = రుచిని, చూపి = ఆస్పాదించుకొ జేసి, మీఁదకొ = అటుపిమ్మట, పెలు = అతిశయముగా,
అలము వియోగవహ్నికొ = చుట్టుకొనుచున్న యెడఁబాపునిప్పుచేత (విరహతాపముచేత ననుట),
భ...తకొ - భవత్ = నీయొక్క - అంతర = నడిమి - నైకత = ఇసుకదిన్నలయొక్క - పంక్తికొ =
వరుసయొక్క - పొంతకొ = పార్శ్వ పుండు (నీటికి చేర్చయిన చల్లని భాగములందు) వంతలకొ =
దుఃఖములలో (దుఃఖావిప్లవ గా), పొరలించితివి = పొరలునట్లు చేసితివి, శమనస్వసపు = యముని
సహోదరిని, తొడు = అగుట నిశ్చయము.

తా. — ఓయూనా ! నీవు ఎప్పుడు ఇటు వెడలని మానవకులయిన గొల్లసకులకు దూరితై ఆ కృష్ణునిపాం దొనఁగూర్చి, పిమ్మట వారిని వియోగతాపముపాలు గావించి, నీ యిసుకదిన్నెల కచ్చములలో పారలు చుండునట్లు చేసితివి గదా! ఈ క్రూరకృత్యము నీకు వేడికిరణములవాని కూతురవును చంపెడువాని చెల్లెలవును వినందులకు తగియే యున్నది. - ఇటు యూనానిందచేత ఆ కృష్ణుఁడు అంత ధూర్తుఁడు ఆ గొల్లమానవకులను ఆకర్షించి పొంది విడనాడి వియోగార్తలం గావించినాఁడు. - అని తన్నింద స్ఫురించుటచేత వ్యాజనిందాలంకారము.

“నిందను నింద బయల్పడ | నంద మగుక వ్యాజనింద యనఁదగువానిక

నుందరి నీకవఁడంగం | బుం దలిరులఁ జేసి చేసె బుద్ధిని రాతక”

‘శమనస్వస వౌడు’ అనుట విధ్వలంకారము. —

“విధియింపఁగ నిద్ధమునే | విధి యగు మధుమాసమందుఁ బికము పిక మగుక.” అలం. సా. సం.

‘ఉగ్రమయూఖనందనీ’, శమనస్వసవు, — తండ్రిగుణము సంతతి కుండుటయు, సోదరులకు తల్లిదండ్రుల మూలముగా, ఒకరిగుణము లొకరి కుండుటయు, సహజము. — ‘ఈలవుటాండు’ - ‘కర్తృధారయంబులందు’ అను బహువచనపామర్యముచే వృద్ధిసమాసమున టుగా గమును; ఇట్లే ‘మదపుటేనుగు’, ‘వేల్పుటావు’, ఇత్యాదులు; ‘తాపికతై’ - మహద్భూషము ‘తాపికాఁడు’, “తాపికాఁడైన పాదలి మందడిఁడు” నవనాఖోపాఖ్యానము. ‘వాచవి’ - నోటికి రుచి అను ప్రకృత్యర్థము. — ‘అంతర’ = లోపలి అనుట చలువకొఱకు. ‘పాంత’ - నీటికైపు - చలువకై. ‘పంక్తి’ - చిత్తముయొక్క అనవసీతిని తెలుపుచున్నది, ఏకచ్ఛమనను తాపము తీపదాయె ననుట - ‘పారలించితివి’ పారలుట వంతచే సహజము, జేహమునకెల్ల చలువ యంటుటకును పారలుదురు. “నైకతం నీకతామయమ్” - “కాళిస్తీ మూర్యతనయా యమనా శమనస్వసా” - అను.

వ. అని యొంటి పాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచియున్న వయస్య లాస్యంబు లవహాస్యచంద్రి కాతుందిలంబులుగాఁ దోచి భామ, యే మేమి? నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతనిమాటలు మానలేవంటి’ మని మూదలించినం గించి దవన తాననయై నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ ననువుపడక యందంబుగూడుకొని వారి కిట్లనియె. 71

వయస్యలు = చెఱులు (వయస్సుచే కుల్య లని వ్యు.), ఆస్యంబులు = ముఖములు, అప...లు - అపహాస్య = పరిహాసమనెడు - చంద్రికా - వెన్నెలచే, కుందింబులు = బలుపు చెందినవి (నిండినవి - కుండ మనఁగా బాజ్జ - బాజ్జ గలది కుందిలము) - కాక = అగుచుండఁగా - తోచి = అగపడి (పరిహాసముగా నవ్వును ఎదుటికిం బోయి అనుట), భామ = ఓ భామనీ, ఏ మేమి = ఏమంటివి, మునుమున్న = తొలుతనే (‘అంటివి’ అను క్రియకు విశేషణము), మానలే కని = అతని ప్రస్తావమును నీవు విడువలే కని, మూదలించినక = ముదలకింపఁగా (జుప్తి సేయఁగా), కిం...న - కిందిత్ = ఇంచుక - అవనత = వంగిన - ఆనన = ముఖము గలది, వి (మొగ మించుక వంచుకొని), నె...ట్టుక - నెమ్మొగంబు = నెమ్మొమునందలి - వెలవెలపాటుక = వెల్లంబోవుటను (అనఁగా తాను వారిని వంచించి వండులకుం దన మొగంబున నిపుడు గలిగిన వెలవెలపాటును), లే నగవునక = మందహాసముచేత, అడంచి = కప్పిపుచ్చి, మఱి మొఱంగక = ఇంకను తనగుట్టును దాచుటకు, అనువుపడక = కలనుగామి చేత, అందంబుగూడుకొని = వారిని తనలోఁ గలుపుకొని. —

‘అందంబుగూడుకొని’-చూ.-“అందంబుగూడుకొని ఛండోవర్తనపరుండై....”అమ.6(86).

లే. ‘నాఁడు మన మున్న నెట్లో వూఁ బోఁడులార,’

యనిన, వారలు మగుడ నా యమకు ననిరి

‘యింతి, నాఁ డుండ కెందుఁ బో యితివి నీ?’ వ

టున్న నచ్చెరువడి వారి కతివ పలికె.

72

వూఁబోఁడులార = ఓ కుసుమకోమలాంగులారా! నాఁడు = ఆ గోపికాకృష్ణుల సహవాస కాలమందు, మనము, ఉన్నట్ = ఉంటి మేని, ఎట్లో = ఎట్లుందునో, అనినట్ = అని యామె చెప్పఁగా, - మగుడన్ = మరల, ఇంతి = ఓ చెలువా!

‘నాఁడు’ - ఇందలి ఆకారము నుచ్చరించు (పుత్ర) ప్రకారవిశేషముచేత ‘అదినము’ అను నర్థము వచ్చుచున్నది; ‘మనము’ - అనుట అందంబుగూడుకొన్నందున; ‘వూఁబోఁడి’ = వూపు వంటి మేనుగల స్త్రీ, — ఇట్ల మేనునకు పోఁడి యాదేశము, అటుపై సమాసకార్యము (అర్)కున్నయు బకారాదేశమును; ‘అచ్చెరువడు’ = అచ్చెరువుపడు (పురోపము పాక్షికము. - ‘అచ్చెరువు’ - ప్ర. - ఆశ్చర్యమ్ (సం.), అచ్చేరమ్ (ప్రా.)

లే. సకియలార. త్రైకాలిక జ్ఞానవంతు

లైన ఋషులట్ల పలికెద రంత యెఱుక

యెడఁ గలిగెనేని యెఱింగింపుఁ, డేను మొదల

నెవ్వతె నటున్న; మఱి వార లిట్లు లనిరి.

73

సకియలార = ఓ చెలులారా! - త్రై...లు - త్రైకాలిక = మూఁడుకాలములది యైన (వర్తమాన భూత భవిష్యత్తు లనెడి మూఁడుకాలములకును సంబంధించిన) - జ్ఞానవంతులు = జ్ఞానము గల వారు, విస - ఋషులట్ల = సత్వనచకులవలెనే, పలికెదరు = వచించుచున్నారు, అంత, ఎఱుక = జ్ఞానము, ఎడన్ = మీ హృదయమందు, - మొదలన్ = తొలుత (అనఁగా ఆ కాలమందు). —

‘ఋషయ స్సత్వీకచసః’ అమ. - ఋషులు పత్నినది తప్పుదు - “ఋషీణాం పున రాద్యానాం వాచ మకోఽనుధావతి.” అని ఉ. రా. చ. లో శ్రీరామవాక్యము. తప్పమి వారికి త్రైకాలిక జ్ఞానము సిద్ధ మగుటంబట్టి - అప్పుడు నే నుంటినని మీకు తెలిసెనేని ఎవ్వరెనుగా నుంటినో అదియుం దెలియఁదగును గావున దానిం జెప్పఁడు, అనుట;

మ. దివిజద్రుప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నిం జూచి, చూ పోవ, కిం

తవుజిల్లుంబని యంత నేసి. మది నీ ర్ష్యాక్రోధము ల్నందడిం

ప, విరిం బోక, ద్రుమంబుకై కొని, పతి వ్తందన్న మ్రా నెల్లఁ దే

నవధిం బెట్టిన సత్య వీ వహహ! కా వా! భామిని నావుడుక. 74

భామిని = ఓ భామా! అహహ = అహా, ఈవు = నీవు, ది...బు - దివిజ = కేల్పులయొక్క - ద్రు = చెట్టుయొక్క - ప్రసవంబున్ = పువ్వును, గాంచిన సపత్నిన్ = పొందినసవతిని (రుక్మిణీ దేవిని), చూచి, చూపు ఓపక = ఓర్వరేమిచే, ఇంత అవు జిల్లుంబని అంతచేసి = సరకునేయఁదగని స్వల్పకార్యమును మహాకార్యముగా కావించి, మదిన్ = మనస్సులో, ఈర్ష్యాక్రోధముల్ = ఈగును కోపంబును, నందడింపన్ = సమర్పడుచుండఁగా, విరిక = పువ్వుతో, పోక = విరమింపక,

ద్రుమంబుకై = చెట్టే కావలయు నని, కొని = హతమాని, పరిక = భర్తయైన శ్రీకృష్ణుని, మందు అన్నక ప్రాను ఎల్లక = మందు వలన యుండ మ్రని నంతయును, తేక = తెచ్చునట్లు, అక ధిక = హద్దులో (నిర్బంధముచే), పెట్టిన సత్యపు పనిగాన్న సత్యభామపు, కావా = అగుదువు గదా, నావుడుక = అని చెప్పగా.

తా. — రుక్మిణీదేవి యింట శ్రీకృష్ణులవారికి నారదమహామని ఒక పారిజాతపుష్పమును కానుకయిచ్చెను. దానిని ఆయన రుక్మిణీదేవికి ధరింప నిచ్చెను. ఒక చెలివలన సత్యభామ ఆవృత్తాంతము నెఱింగి, ఆ పువ్వును ఆమె కియ్యనేల, తెచ్చి తనకేల యియ్యలేదు, అని శ్రీకృష్ణులవారిపై యరిగి ఆయనచే ఒక పువ్వునకు బదులు స్వర్గమునుండి ఆచెట్టును చెట్టుగానే తెప్పించుకొని తన పెరిటిలో నాటించుకొన్నది. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొన వలయును, అట్లుచేసిన యా సత్యభామపు నివేసుమా అని చెబులు ఆమెకు బోధించిరి.

“మందన్న ప్రానెల్” - లోకోక్తి - ‘అవధి’ - హద్దు అనగా - దానిని తెచ్చి యిచ్చువల కను నీతోనాకుం బనిలే దను నిర్బంధము. - ‘సత్య’ - సత్యభామ - నామమునకు బదులుగా నా మైక దేశమును వ్యవహరించుటగా నెఱుంగునది; రఘువంశములో - “అత్రానుగోదం మృగయా నివృత్తః” అను శ్లోకమునకు చారిత్రవర్ణనవ్యాఖ్యలో నిట్లున్నది: — “శబ్దా అమయనే ద్వపి వర్తతే” - ఇతి న్యాయాత్ అనుగోదమితి పదైకదేశప్రయోగోయమ్ - భీమా భీమసేనః సత్యా సత్యభామా ఇతి.” అట రఘువులో గోదావరీ అనుటకు గోదా అని ప్రయోగము - “గోత్ర భిద్దుః మహారిహోకృండిమాక్షుల కీకృతాంక సత్య.” ఆము. 4(288). ద్రు - రూ. ద్రుమ - ‘పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః,’ అక్షాని రీరాస్తి - అను. - భామిని - అనగా కోపస్వభావురాలు - ఈ పదముచే నిచట ఆమెయొక్క కోపస్వభావము నూచితము. ‘కోపనానైవ భామిని’ - అను.

వ. గ్రక్కునం బ్రతుకృత్పన్న విజ్ఞానయై, గృహదీపికారోపణంబునం గృహ గతపదార్థంబు లొక్కమాటె దృగ్గోచరంబు లగునట్లు, జన్మాంతరంబున నయ్యనంతుని తోడి క్రీడాప్రపంచంబు సద్యస్సమనుభూతం బైన తెఱంగునం దోచిన. 75

గ్రక్కునక = తలబలన, ప్రతి ఉత్పన్న విజ్ఞాన = స్ఫులముగా ఉదయించిన (పూర్వజన్మ) జ్ఞానము కలది, వి, గృహదీపికా ఆరోపణంబునక = ఇంటి దీపమును ఉంపగానే (వెలిగింపగానే), దృగ్ గోచరంబులు = కంటికి విషయములు (అగపడునట్టివి), ... అనంతునితోడి = కృష్ణుని తోడి, ... క్రీడాప్రపంచంబు = ఆటలయొక్క పెల్లిదము, సద్యః సమనుభూతంబు = జ్ఞానోదయమయిన కాలమంత చక్కగా అనుభవింపబడి నట్టిది పూర్వ మెప్పుడో అనుభవించినట్లు గాక అప్పుడే అనుభవించినట్లు అయిన దని భావము. — ‘గృహదీపికా... తెఱంగు’ - ఉపమాంశారము.

ఉ. వాలిక కన్నులం బొడము వారి సకజ్జల మాశ్రితశ్రవో

గోళక మై తదంతిపుం గుంతలవల్లికి దల్లితోడుగా

మైలవలి న్నన న్నిగుడు మై బులక న్నిగుడక శ్లథాంగియై

సోలిన జూచి డెందములు సుజ్ఞన హాయనిబోటు లర్చిలిక. 76

వాలికకన్నుల్ = వికారము లైన నేత్రములయందు, పొడము వారి = జనించిన (బాష్ప) జలము, సకజ్జలము = తులకతోఁ గూడుకొన్నట్టిది, ఆ... మ - ఆశ్రిత = పొందబడిన - క్రమః - చెవులయొక్క - గోళకము = రంధ్రములు కలది (కర్ణరంధ్రములలోఁ బడి వానిని నింపినది), వి,

తత్ అంతఃపు కంఠలబ్ధిః = వాని సమీపమందలి తీగలవంటి తల పెండ్లుకలకు, కల్లితోడు గాఢ = పొడవైన ప్రాపకమును కాఁగా (తన నైర్మల్యముచే వాని నైర్మల్యమును పెంచుచుండఁగా), మై లవలిః = ఏలకీతీగవంటి దైన దేహమందు, ననర్ = మొగ్గలు, నిగుడు మైః = పొటమరింతు రీతిగా, పులకర్ = గగుర్పాటు, నిగుడః = పొడువఁగా, క్లభః = సడలిన యతుతువములు గలది, వి, సోలిన్ = పడిపోఁగా, బోటులు = ఆ చెలులు, చూచి, దెందములు = హృదయములు, చుట్టు అనః = ఎరియఁగా, హః = ఆయ్యా, అని = అని పలికి, అర్చిలిః = ప్రేమతో.

తా. — తాను ఆ సత్యభామ యని తెలియఁగానే, ఆమెకు కృష్ణునితోడి క్రీడలస్తరణచే ఏలకీ తీగలో మొగ్గలు పొటమరించునట్లు తన దేహ మంతటను పులకలు నిగుడఁగా, ఆయనతోడి యిప్పటి వియోగము మనంబున స్ఫురించి దుర్భరము కాఁగా ఆమెకు బాష్పము లుప్పత్తి కాటు కచే నలుపులై ఆయతనేత్రముల కుదలనుండి ప్రవహించి కర్ణరంధ్రములు నిండి ఆ చెంగటి తల పెండ్లుకల నీలిమను పెంచుచుండఁగా, ఆమె సోలి పడిపోయినది. అంతట ఆ చెలులు దిగులుపడి ప్రేమతో (అవలి పద్మమందు చెప్పినట్లు శైతోపచారములు గావించిరి.) - ఉపములు. లవలి - ఏలకీతీగ యని కొందఱు చెప్పదురు, ఇది తెల్లగా నుండును:—

“లింగనిషిద్ధః గల్వలచెలిం గని, కర్దమదూషిత స్త్రుణా
లిం గని, సంగతాలిలవలిం గని నీలకచక్ విభాక్త్యా
లిం గని, కృష్ణచేలుని హలిం గని, మేచకకంఠయం, ద్రిశూ
లిం గని, రామలింగకవిలింగనికీర్తి, హసించు దిక్కులక్.” అని చాటువు.

ఈలక కరము మనోహర మైనది:—

“అభినవరాగరసోఽయం । భవతోః కృతకాతుకః పరివృజః
లవలీలవజ్రయో రివ । నియతిమహావాక్య యా నిహతిః.” మాలతి.

ఇందు ఆ శ్రువు పులకము అనుసాత్త్వికభావములును మూర్ఖయను మదనావస్థయు చెప్పఁ బడినవి. స్తంభ ప్రళయ రోమాంచ స్వేద వైకర్మ్య కేవల బాష్ప స్వరభంగములు అని సాత్త్విక భావములు ఎనిమిది. మదనావస్థలను రూప. చీకటిఁ గనునది.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చినే సరసిజేక్షణ చెయ్యము! లిందుమీఁద జ

న్దాంతర వర్తనంబు హృదయంబున కిత్తటి నెచ్చరించి గో

రంతలు గొండలంత లగు నట్లుగఁ జేసితి, మంచుఁ గూపికో

ద్వాంత సతాశవృంత మృదు వాత హిమాంబుకణాలిఁ దేర్చినఁ. 77

సరసిజేక్షణ చెయ్యములు = తామరసాక్షి యైన యీ చెలియొక్క చేతలు, ఎంతకుఁ తెచ్చినే = ఎంత యాపదను గలిగించినవే (మొదలనే ఈచెలి దుస్సహవిరహతాప మునడి యాపదలోఁ బడియుండినది), ఇందుమీఁదఁ = ఇంతటితో నుండనీక మనము పొచ్చుగా, జన్దాంతర వర్తనంబు = ఈమెయొక్క పూర్వజన్మ చరిత్రమును, ఇత్తటిఁ = ఈసమయాన, హృదయంబునకుఁ = ఈమె మనస్సునకు, ఎచ్చరించి = జూచిచేసి, గోరంతలు = స్వల్పక్షేపములు, కొండలంత లగునట్లుగఁ = మహాక్షేపము లగునట్లుగా, చేసితిమి, అంచుక, మా...లిక - మాపికా = మాజా నుండి - ఉద్వాంత = పైకి చిలికింపబడినవియు - సతాశవృంత మృదు వాత = వీరవల మెల్లని గాలితో మాడుకొన్న వియు నైన - హిమ అంబు = పన్నీటి - కణ = బొట్టులయొక్క - ఆలిక = మొత్తముచే, తేర్చినఁ = మూర్ఖ తేర్చఁగా.

తా.—ఆమె యిట్లు మూర్ఖిల్లగానే చెబులు “మొదలనే ఈమె హరిపై మరుణకొని విరహ వేదనం బొగులుచుండినది. మనము అందుపై పూర్వజన్మమందు తాను సత్యభామ యని తెలిసి ఈమెను ఇంతయాపదకుం దెచ్చితిమి.” అని దిగులుపడి త్వరపడి మాటలతో పన్నీరు చల్లి వీర వలతో చల్లగా వీచి మూర్ఛదీర్చిరి. “గోరంతలు కొండలంత లగునట్లు” — లోకోక్తి.

‘చెయ్యము’ - ‘చైదము’ అనురూపము పాధువు గాదు - మొదటి రూపము ‘చెయిదము., ‘ఇందు’ మీఁద - ‘ఇది’ శబ్దమునకు కొన్నియొడల ఇందు అని యాదేశము పాక్షికము - ‘దీనిమీఁద’ అనియు నగును. ‘జన్మాంతరము’ అన్యమయినజన్మము - అని విగ్రహము. ‘గోరంతలు’ = గోటి యంతలు - ఇట్ల మిన్నేలు ఇత్యాదులయందుంబోలె బొప్పిదక్తికము రాలేదు; ‘ఉద్వాంత’ - ఇది గొణవృత్తి ప్రయోగమగుటచేత, అనగా కక్కిన యని యర్థము గానందున గ్రామ్యముగాదు.

“నిష్ఠ్యుతోద్గీర్ణవాస్తాది గొణవృత్తి కృపాశ్రయమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకష్ట్యం విగాహతే” — దండి.

క. తెలిసి కను దెఱచి వెండియు | జలజేక్షణ తన్మమంద చరణస్పృశిని

శృంఖలక గనుమొగిచి మఱియ | శ్రులు తెప్పల ద్రోవ దెఱచి చూచి సఖులతోక.

తెలిసి=మూర్ఛదీరి, కను దెఱచి, వెండియుక = మరల, జలజ ఈక్షణ=కమలములవంటి కన్నులు గల దైన యా యమ్మ వారు, త...తక - తత్ = ఆ - మకుంద = శ్రీకృష్ణనియొక్క - చరణ=పాదములయొక్క, స్పృశి=ధ్యానముయొక్క - నిశృంఖలక=ఏకాగ్రతచేత, కను=కన్ను లను, మొగిచి = చూసి, మఱి = పిమ్మట, ఆశ్రులు = బాష్పములు, తెప్పల, ద్రోవక = పైకి త్రోయఁగా, తెఱచి = కన్నులు దెఱచి, చూచి, సఖులతో (ఇట్లనియె నని పై కన్వయము).

క. మీ రెవ్వ రనుటయును, శృం | గారిణి, మే మురగకనన్యకల, మితకు ము

న్దానుజి కేతెంచితి; మన | నారామలఁ గొంగిలించి, యార్తి న్బలికె. 79

మీరు ఎవ్వరు, అనుటయుక = అని యామె యడుగఁగా, (వారు), శృంగారిణి = ఓ శృంగారవతి (ఓ సుందరీ), మేము, ఉరగ కన్యకలము=నాగ కుమారికలము, ఇంతకు ముక=ఇప్పు టికి పూర్వమే, భారణికె=భూలోకమునకు, ఏతెంచితిమి=వచ్చితిమి, అనక=అని చెప్పఁగా, (ఆ యమ్మ వారు), ఆ - రామలక=బోటులను, కొంగిలించి, ఆర్తిక=(అట్టి యా మురారిని బాసి తా మన్నందుల కైన) నెగులుతో, పలికె.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పు డనుఁగై, మఱి యీకలివేళఁ గ్రమ్మటం

బుట్టి వియోగవేదనలఁ బొక్కెడు నీ తను వేల? తండ్రి దా

నిట్టగు నన్ను నిం కొకని కియ్యక తొల్లన యోగశక్తిఁ బో

బెట్టెద దీని, వెండియు నువేంద్రపదాంబురుహంబె పట్టెదక. 80

అట్టిమరారిక = అనంతకల్యాణగుణుడైన యాకృష్ణునికి, ... అనుఁగు వి = అనుఁగనై = ప్రేయసి నై యుండి, మఱి = అందులకు విపరీతముగా, ఈ కలివేళక = పాపభూయిష్టమయిన యీ కలియుగమందు, క్రమ్మటక=మరల, పుట్టి=తనువెత్తి, వియోగవేదనలక=విరహబాధలచేత, పొక్కెడు ఈ తనువు=తాగులుచున్న యీ దేహము, ఏల=ఏ ప్రయోజనమునకు, ఇట్టగు నన్ను = ఇట్టి శ్రీకృష్ణసుర కృతైన నన్ను, తండ్రి తాను=మానాయన, ఇంకొకని కియ్యక తొల్లన=తేటొక నికి ఇయ్యకముండ, యోగశక్తిక=యోగబలముచేత, దీనిక=ఈ తనువును, పోబెట్టెదక=

మాయించెదను, వెండియొక = మరల, ఉపేంద్ర = ఆ సారాయునియొక్క - పద అంబురుహంబె - పాదకమలముల నే, పట్టెదక = ఆశ్రయించెదను.

తా. — ఆకాలముందు ఆశ్రీకృష్ణులవారికి ప్రియతమమైయుండి ఈ కలికాలములో జనించిరి. ఆయనం బాసిన దుఃఖము ననుభవించుచున్న యీ దేహమేల? నన్ను మా సాయన ఇంకొకనికి ఇచ్చుటకుమందే యోగవిద్యచేత ఈ దేహమును మాయించెద; ఆమరారిపాదములనే వెండియు నాశ్రయించెద.

‘మరారి’ - మరుడైనది దానవునికి అరి. ‘కలితేత’ - శ్రీకృష్ణులవారు ఈలోకమునుండి నిర్వాణమయిన దినమందే కలియుగము ప్రారంభమైనది; ‘యస్మిన్ కృష్ణో దివం యత స్తస్మిన్నేవ తదావాని | ప్రతిపన్నం కలియుగం, తస్య సంఖ్యాం నిబోధత.’ విష్ణుపురాణము.

‘యోగశక్తి’ - తాను సత్యభామ యని యెఱింగినవెంటనే తానే భూదేవియుం గావున తన దివ్యశక్తి లన్నియు తనకు నావిర్భవించినవి. ‘పోచెట్టెదక’ - పూర్వము దక్షిణాగ్రమున పడిచేది యాగముచే తనదేహమును మాయించినట్లు.

క. అది యొండె భక్తి, యెవలే | నెద విశ్లేషైకభీరు వృత్తిఁబ్రియాలా

భద్రశనైయిఁ దొరఁగించిన | హదనన యదిగాక యున్న యవి వై శికముల్. 81

ఎవ్వతెక = ఏ స్త్రీయైనను, ఎదక = మనసులో, విశ్లేష ఏక భీరు వృత్తిక = ఎడఁబాపునకు మిక్కుటముగా తెలిచిన భావముచేత, ప్రియ అలాభ దళక = వల్లభుఁడు ప్రాపింపని యవస్థ యందు, మొయిక = దేహమును, హదనన = ఆసమయాననే (అనఁగా తత్త్వ గమే), తొరఁగించినక = త్యజించినచో, అది ఒండె = ఆచిత్తవృత్తియొకటే, భక్తి = తత్పరత్వ మనఁదగును, అది కాక, ఉన్నయవి = కడను చిత్తవృత్తులు. వైశికముల్ = టక్కలు.

తా. — ఎవ్వతెయేని ప్రియునిఁ బాసిన యప్పుడు తద్వియోగమహాభీతిచేత తత్త్వ గమే దేహమును త్యజించెనేని దానిచిత్తవృత్తిని భక్తి యనందగును. అదిగాక కడమయనురాగము లన్నియు మాయలేగాని భక్తి గావు. — విధియు, ఆత్మేపమును.

“త్రస్నా భీరు భీలుక భీలుకాః” అను. ‘తొరఁగు’ = పడు - దానికి ప్రేరణార్థకము ‘తొరఁగించు’ = (పడఁజేయు - అనఁగా రాల్చినేయు - త్యజించు.) — ‘హదనక’ - బోపవిభక్తి కము. ‘భక్తి’ - భక్తిలక్షణము నవవిధము - శ్రవణము, కీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవ, అర్చనము, వందనము, దాస్యము, సఖ్యము, ఆర్చనవిధనము.

విధియింపఁగ నిడదుక నే | విధియగు మధుమాసమందుఁ బికము పికముగక |

- (1) “తనమాట తా నరసి వల | దన నాత్మేపము (2) నిషేధ మాభాసత నొందినను,
- (8) నిషేధము గమ్యంబును విధి వాచ్య మయిన నదె | మూడగు నెల్లక.”
- (1) కనఁబడు మోయికళానిధి | పనిలే రున్న దిదె దయితకదనం బిదిగో.
- (2) విను నే దూరినిగా నల | పనితవిరాళి గనలేక వచ్చితిఁ దెలుపక.
- (8) చను నీవు చనినవైక్షణ | మున దయిత మదీయతాపము శమించు వెసక. అలం.

తే. అనిన వారలు పల్కి, రా యదువలెన

మొందుఁ జన్నాఁడు? విను రంగ మంద నిల్చె;

వేగపా లేల? యతఁడ నీ విభుఁ డగుటకు

నర్చనాదుల నివ్వీటి హరి భజింపు.

ఆ యదువరంసుడు = యాదవశ్రేష్ఠుఁ డయిన యాశ్రీకృష్ణుఁడు, ఎందుకా = ఎక్కడికి, చన్నాఁడు = పోయినాఁడు, ...రంగమంద = శ్రీరంగమందే, నిల్వె = నెలకొని యున్నాఁడు, తేగపాటు ఎల = దేహము త్యజించుటకు త్యజపడనేల, అతఁడే, నీ - విభుఁడు, = పతి, ...ఇవ్విటి హరికా = ఈయూరి(అనఁగా విల్లుపుత్తూరి)వడపైరుంగోవిలుడయ్యెను (అనఁగా ఆపేరిశ్రీహరిని), అర్చన అదులకా = పూజ లోనగు కైంకర్యములచేత, భజంతు = కొలువుము.

కా. — “నీవు ప్రాణత్యాగసాహస మేల చేసెదవు; నీవల్లభుఁ డయిన శ్రీహరి శ్రీరంగ శ్రీశ్రమం దున్నాఁడు; అతఁడు నీ కిపుడు పరియగునట్లుగా ఈయూరి శ్రీహరిని భక్తితో నేమి త్తుము” అని చెలులు చెప్పిరి.

చ. ఆలుకకు మన్నఁ దేతె; మఱి యంతటనుండియు వేళవేళనె

చెలు లిడు తెల్వులు న్నగుడఁ జింతల సంతమసంబులు న్నమా
కలితత మించె సొప్పిడని కార్యమునకా హృదయంబున న్నదా
పలపలగాఁగ నీలముల బన్నసరం బయి నిర్మలాంగికి.

83

ఆలుకకుము = వెలవకుము, అన్నకా — అని వారు చెప్పఁగా, తేతెకా = (ఆయమవారు) స్వస్థుడైన, మఱి = పిమ్మట, అంతటనుండియుకా = ఆ తేజినప్పటినుండియు, తేళ తేళకా = సర్వదా, నెచ్చెలులు ఇడు తెల్వులుకా = చెలులు కలిగించు నెలుక లనెడు - తెలుపులుకా = వెలుగులును, మగుడకా = ఆ తెలివిని తప్పించి వెండియుం గముకొను - చింతల సంతమసంబులుకా = వితర్కము లనెడి పెనుజీకటులును, సమాకలితతకా = వరుసఁగా (సోలికఁగా) కూడుకొనుటచేత, సొమ్మ ఇడని కార్యమునకా = నగలు ధరింపని యా కృతకముందు, నిర్మలాంగికికా = కు భద్రదేహ యయిన యాయమవారికి, సదా = ఎల్లప్పుడును, హృదయంబునకా = మనస్సునందు (ఉరమునందు - స్తనముల పైని అనుట) పలపలగాఁగకా = ఎడమెడమగా, నీలములబన్నసరంబు = నీలములతో కూర్చినవారము, వి, మించెకా = ఒప్పెను.

కా. — చెలు లిల్లు చెప్పఁగా ఆమె స్వస్థచిత్తురాలాయెను. కాని అప్పటినుండియు ‘నీకు శ్రీరంగనాథుఁడు పతి యగునులే’ అని చెలులు కొలిపెడు తెలివి యనెడు స్వాభావికదశయు, మరల ముంచుకొని నచ్చెడు వియోగదుఃఖము లనెడి చీకటులను, ఆ నిర్మలాంగికి అలంకార మొల్లని యా కార్యార్థవస్థయును, హృదయమందు నీలములను ఎడమెడమగా గ్రచ్చిన బన్న సరమో యన నొప్పుచుండెను.

కై నేత యనెడి ప్రకృతక్రియార్థము ఎడమెడమైన నీలములల బన్నసరముగా పరిణతి గపేక్షించినందున పరిణామాలోకారము. ఇందు అరతి యను కుడనానస్స చెప్పఁబడియున్నది.

పలపల యన వెలితి యనకా । బలుచన యన విరళసంజ్ఞ భాసిల్లును” అం. భా. — ‘ధ్యానేగాఢేనతమసుం క్షిణే ౭౨ తమసుం తమః । విష్య క్షంకతమసుమ్’ - అమ. ‘బన్నసరము’ - ప్ర. ‘పన్నసరః’ - అని కైకృతదీపిక.

తే. ఎలసి యే ప్రాద్దుఁ గనువొంద నీక మరుఁడు

కలహమున కంకకాఁ డయి కాలుద్రవ్వఁ

బొందుబహుళక్షపాపరయరలు వెడల

కింటిలో నేడుముల్లయ్యె నిందుముఖికి.

84

ఎలసి = పొంచియుండి, ఏ ప్రాద్దుక = ఎల్లప్పుడును, కనువొందనక = నిద్రఁజెందనక, మరుఁడు = మదనఁడు, అంకకాఁడు = చలపాదియై, కలహమునకుఁ కాలుద్రవ్వక = జగదమునకు విలిచెడు పాపసంజను చేయఁగా (అనఁగా జగదమునకు దీక్షింపఁగా - అనఁగా ఏమయియుండుట చేత), పొందు బహుళ క్షపా పరంపరలు = కుల కృష్ణ పక్షముల వరుసలు, కెడలక = వదలిపోక, ఇందుముఖికి = ఆయిచ్చవారికి, ఇంటిలో ఏడుముల్లు = ఇంటంగ్రచ్చిన ఏడుముల్లుగా, ఆయొక్క = పరిణమించినవి.

తా. — ఏడుముల్లు ఉన్నయింట కలహంబులు కలుగుచుండుట ప్రసిద్ధము. ఆమెకై మన ఘండు రాత్రులందు నిద్రపోనీయక పోరాడుచుండుటకు ఆకులకృష్ణపక్షరాత్రిపరంపర ఇంటి లోని యేడుముల్లు నైనది. — ఆమెకు రాత్రులందు విరహతాప మధికముగా నుండెను. నిద్ర రాదా యెను అని భావము. ఇటుమదనుని పోరుట యనెడి ప్రకృతక్రియకొఱకు, ప్రకృత మైన కులకృష్ణ పక్షక్షపాపారంపర పరిణామ మపేక్షితమగుచున్నది - పరిణామాలంకారము.

“ప్రకృతం బప్రకృతాత్తతః । బ్రకృతాత్తత నప్రకృతము పరిణతిః గోరక -
బ్రకృతక్రియోపయోగం । బుకొఱకుఁ బరిణామయోగము పాలుపువహించుక” - అలం.

ఇందు జాగర మను మదనానన్ధ చెప్పఁబడి యున్నది. మదనానన్ధులు — దృక్స్వంగ మనస్సంగ సంకల్ప జాగర కృశ తారతి ప్రీత్యా గోస్తాద మూర్ఖా మరణములు అని పది. - ఇందు కవులు వర్ణింపని (మనస్సంగాదివర్ణనచే గతార్థ మగునని) దృక్స్వంగమును వదలుదురు, విరసమని మరణ మును వర్ణింపరు.

మ. తలిరుంగైదువు జోదు నానతి వధూ ధైర్యంపుఁ బెన్గొటఁ గం
దళితాహర్షఖయంత్రి కారుఁ డలుక న్నానాటికిం ద్రెళ్లఁ గో
మలమార్తండమరిచిదీపకళికోష్ఠం జూడి యేయుం దళ
ద్దళపాథోరుహలోహనాళకుహరోద్వచ్చుంచరికాళ్తముల్.

85

తలిరుంగైదువు జోదు నానతి = చిగురాకు ఆయుధముగాఁ గలవాఁడైన మన్మథుఁడు అను జగీషునియొక్క యజ్ఞ చేత, కందళిత అహర్షఖయంత్రి కారుఁడు = పొటమరించిన (ఉత్సాహము వహించిన) ప్రాతఃకాల మనెడి ఫిరంగివాఁడు, వధూధైర్యంపుఁపెన్గొట = ఆ యిచ్చవారి ధైర్య మనెడి కడిదికొటను, - త్రెళ్లక = దొల్లిపడంజేయుటకై, నానాటికి = దినదినము, అలుక = కోపముతో, కో...చ్చక = కోమల = మృదువయిన - మార్తండమరిచి = సూర్యకిరణమునెడి - దీపకళికా = దివ్యమొగ్గయొక్క - ఉచ్చక = వేడితో, చూడి = కాల్చి, దళ...ముల్ - దళత్ = విరియుచున్న - దళ = రేఖలుగలదైన - పాథోరుహ = తామరలనెడి - లోహనాళ = నిడుదయుం బోలు నయిన యిసుపయంత్రిముయొక్క (అనఁగా ఫిరంగియొక్క) - కుహర = గొట్టమునుండి - ఉద్వ్యత్ = దూఁటుచున్న - చంచరిక = తుమ్మెదలనెడి - అత్తముల్ = గుండ్రను, ఏయుక = ప్రయోగించుచుండెను.

తా. — ఆమెకు, సూర్యోదయములందు తమిళిలంకులలోని తమ్ములపై సూర్యకిరణములు నిగుడుటయు, ఆతమ్ములు వికస్మిల్లుటయు, వానినుండి తుమ్మెదలు వెలువడుటయు, జూడఁగా వల రాజానానచే కేకువయను ఫిరంగివాఁడు ఆమె ధైర్యమనెడి కొటను గూర్చి బ్రతిదివము కోప

మనో బాలమూర్ఖునికిరణ మనెడు సన్నని దివ్యమొగ్గను తనచేతితో ఆ తామర లనెడి ఫిరంగుల చెవుల కంటింది; అందునుండి ఆ కుమేత అనెడి యినుపగుండను ప్రయోగించుచుండెవా యను నులుండెను. బావలనీ ఆమెకు విరహాతాప మతిశయించుచు ధైర్యము తూలిచోట్టుచుండెను. రాత్రులం వెట్టి అట్లే ప్రాతఃకాలమందును, విరహాగభారము దుస్సహమగానే యుండెనని భావము. — రూపకాలంకారము. 'కోదు' - ప్ర.యోధుః; 'అనతి' - ప్ర. అజ్ఞ పిః; 'వహు' - 'వహూ' రాయా న్ను హే స్తీచ" - ఆము. 'కోట' - ప్ర. కోటః - ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞ. ౧౧. 'యంత్రకారుడు' = యంత్రముం బ్రయోగించువాడు; 'అలంక' - ఎన్నాళ్లకును తైళ్ల దాయు ననియు, చిగురుతోఁ ద్రల్లించువానిబంటునై ఫిరంగులతోఁ ద్రల్లించలేమన్నా ననియును, అలంక. 'పెను' - గొప్పది కావు ననీ కూలకున్నది. కామతాపము ఎంతమిక్కుట మైనను, మనసీయురాలైన యమ్మవారు, ఆత్మ నిగ్రహమును సడలించదు. అనుట. 'కోమల' - నిష్కవలె నెఱుఁగా నుండుటకు, 'మార్తండ' = మృతమయిన యండమున పుట్టినవాడు 'మార్తండుడు' - 'మార్తాండుడు'ను; - 'వికర్త వార్క' - మార్తణ మిహి రారణ పూచణః - 'భానుః కరో మరీచిః' అను. 'ఉష్మక' - నకారాంతకబ్బము - "నాంతంబులకు ఆస్తి విషయంబులకు ప్రథమైకవచనలోపంబు లేదు." - కావున ఉష్మము అనఁ దగును, అయినను చరితాదిగణపాతముచే ము లోపము పాక్షికముగా నగును, ఈగ్రంథమునం బలామోటు ము హీనముగానే ప్రయా క్తము. — "ఉష్మకప నిదాఘయోః 'ఇతి నాస్తే వోపా లికః' - అని రామాశ్రమి. 'పాశోయహ' - పాశసి శోహతీతి. 'అథ కవచం సుషిరం వివరం విలం' - అను. "నాశం కు నస్త్రీయాం కాశ్చే" నానా. "ఇవిద్ధిర శృచ్చరీకో రోలమౌ బమ్మ శోఽపి సః" - అను. కుమేదలను నద్రుత్వనైత్యములంబట్టి ఫిరంగిగుండకుం బోల్చుట మనోహరముగా నున్నది. గుండువెనుక జ్వాల యగపడును, అదే ఆ వికసిల్లిన తామరలోపలినుండి తలబాంసం గాని పించునట్టి యొఱుకాంతి. 'మరీచి' అనుట నిడుదయై అగ్ని శిఖాగ్రమయిన జానకిత్రాటివలె నుండుటకు.

లే. పాంత ఘటయంత్ర సరముఁ ద్రిప్సచు జపించు

మగునధ్యతి దూల మధ్యాహ్న మంత్రవాది

సురుచిరవితానదంభకొనుంభధారి

తుహినధారాగృహంగి చిందువులు నెదర.

౮౬

మగునధ్యతి = ఆ ముగయుక్క ధైర్యము, కూలక = చలించునట్లుగా, పాంతక = సమీపమున, మధ్యాహ్నమంత్రవాది = మధ్యాహ్న మనెడి మాంత్రికుడు, తు...గి - తుహిన = మంచువలె చల్లనైన ధారాగృహ = కేశాహులి - అంగి = దేహముగాఁగలవాడును, సు...రి - సురుచిర = ప్రకాశమానమైన - వితాన = మేలుకట్ట నెడు - దంభ = మిషగల - కానుంభ = కనుంభావర్ణ ముద్దిన వస్త్రమును - ధారి = ధరించినవాడును, వి, ఘటయంత్ర సరముక = కుండలయేతా మనెడు జపమాలను, త్రిప్సచుక = లెక్కకై జరిగించుచు, చిందువులు = ధారాగృహజలబిందువు లనెడి జపోచ్చారణ ద్రవ్యలు (కుంభర లనుట), చెదరక = రేగు చుండఁగా, జపించుక = జపమొనరించుచుండెను.

తా. — మధ్యాహ్నకాలమందు నేవింపఁబడునవి — కుండల పరంపరచే కృతము లయిన యేతమలయే ధారాగృహమలయే శీతలోపచారములును, తడతరమై ధారాగృహమునందు కట్టంబడిన కాషాయంపు మేలుకట్టును, చలంకలు వెడచల్లు చల్లని కేశాహులును, అందు తొనకనున్న చలనీటికట్టును, ఆ మేలుకట్ట తాపమును అర్చుటకు మోటుగా, తానిని పెంచుచునే యుండినది. — రూపకాలంకారము.

భుటమంత్ర మనగా ఒక్కత్రాటికి వరుసగా కట్టియును పెక్కుభుటములలో ఒక ప్రక్కనుండు భుటములు తటాకములోని నీటిని ముంపుకొనుచుండగా, తెండక ప్రక్క నుండి నది వస్తులింపుచుండుటయు; ఆ ప్రక్క భుటములు పైకివచ్చి వస్తురింపుచుండు నపుడు ఇది క్రిందికిని ముంపుకొనుచుండుటయునంగా, చేత జపకమునోరె ఒక చక్రముపై తిరుగుచుండు పెక్కుభుటముల యీతము. వండలతోడి యాత్రాదు ఏకములో ఒక చక్రముపై దొరలుచుండును. వండలు పూసలవలె నున్నవని హృదయము. — ‘ప్రత్యూషోఽనూర్ముఖం కల్యణమ్’-అను. — వసు మ్మేన రక్తం కాసుమ్మహి-ఇది వశ్యకర్తప్రయోగము గావున కాసుంభవస్త్రమును ధరించుట; వశ్య కర్తయందు ధ్యేయమునైతము రక్తవర్ణముగా నుండవలయును. ‘వశ్యాకర్షణయో ర్ధ్యావమ్’ అని కా. క. ల. యందు రక్షణములో పతితము; సాధ్యాచారమందు శ్వేతివస్త్రము ధార్యము - “సర్వరాగవాసాంసి వర్జయేత్” ఆపస్తంబు-ఆస్యార్థ-వసుమ్భాదయః సర్వరాగవాసాంసి వర్జ సియా”-అని స్మృతిముక్తాఫలము. ఇది యాభిచారికకృత్యము గావున ఇందు కాసుంభవస్త్రము చెప్పబడినది:—

“వసనం లోహితం ప్రోక్త మష్టివం లోహితం స్మృతమ్
జపహోమాదా సంకల్పకృతదావరణ ముచరేత్”.

అని వట్కర్త దీపికయందు ఆభిచారికకర్తవం జెప్పబడియున్నది. — ‘వితాన’-ధారాగృహ మున మేలుకట్టు చలువకై కాసుంభమగాఁ గట్టబడును. “చెంగావుల మృతాలభంగంబుల నంగం బులవం జలువఁ బుట్టింప” — మనుచ. “వలిపంపుఁ జెంగావివలవఁ గప్ప వకోరి” అని దమయంతి శైల్యోపచారము. విందువులు నెదరునట్లు జపించుట అభినివేశమును త్వరను నూచించును. ప్రాతః కాలమే గాక మధ్యాహ్నకాలము గూడ విరహోద్దీపకముగానే యుండె ననుట. ‘కుహినధారా గృహ’-కుహినకీతలం ధారాగృహమ్ అని విగ్రహము. — మధ్యమపదలోపివమాసము.

ఉ. తామరసాప్తతామ్రముఖి దంష్ట్రిత విస్ఫుట మల్లి హల్లక
స్తోమరజశ్చటాంగక మధుద్యుతీతార వియద్భ్రుచంక్రమో
ద్దామ పితృప్రసూ ప్లవగి దైన్యరుతోత్థ రథాంగ పోత చిం
తామయ నిద్రలం బొలసి తాపమునేయఁ దొడంగె నింతికి.

తా...భి-తామరసాప్త=పద్మ బంధవయిన నూర్మ్యుడఁ నెడి-తామ్ర=ఎఱ్ఱని, — ముఖి=మొగము కలదియు, ద...ల్లి-దంష్ట్రిత=దంష్ట్రలుగా చేయబడిన-విస్ఫుట=వికసిం-చిన-మల్లి=మల్లెపువ్వులు గలదియు, హ...క-హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క-స్తోమ=సమాహమయొక్క - రజః = పరాగము యొక్క-చటా=మొత్త మునెడి - ఆంగక = దేహముగలదియు, మ...ర-మధుద్యుతి=తేనెవర్ణమునంటి వర్ణముగలదైన - తార=నక్షత్రములనెడి - తార=కనుగుడ్లుకలదియు, వి...మ - వియత్ = ఆకాశ మునెడుదు - చెట్టునందు-చంక్రమ=భ్రమణముండు-ఉద్దామ=విశృంఖలయును - దైన్యరుత ఉత్థ=దైన్యముతోడి కూతతో లేచినట్టి - రథాంగ = జక్కవలనెడి - పోత = కిక్కురులుగలదియు నైన-పి...గి - పితృప్రసూ=సాయంసంధ్య యనెడి - ప్లవగి=ఆఁదుఁగ్రోతి, ఇంతికి=ఆ గోదా దేవికి, చింతా తామయ నిద్రలక = చింతవలని వ్యాధియనెడి నిద్రలయందు, బొలసి = అగపడి, తాపమునేయఁ దొడంగె.

తా. — ఆమెకు సంధ్యావేళకూడ పీదాకరముగానే యుండెను. — స్వప్నమందు క్రోధి శవబంధుల చెఱుపు, అట్లే సంధ్యావేళ ఆమెకు పీడగలిగించినదిగావున క్రోధిగా కల్గింపఁబడినది. ఎఱ్ఱగలువలపుప్పొడిమొత్తము దానిదేహము, పాయంనూర్యుఁడు దానియొట్టని మొగము, మఱి శువ్రులు దానిపండ్లు, తేనెపన్నెనక్షత్రములు దానికన్నులు, ఆకాశము దానిచెట్టు, అందు అది ప్రసరించుట దానికొమ్మలపై దుముకుట, ఏడ్చుచున్నచక్రవాకములు దానిశిశువులు, ఆమెయొక్క చింతావ్యాధియే ఆమెయొక్కనిద్ర, అందు ఈసాయంసంధ్య తోఁచుట కలలో క్రోధి వచ్చుట. — రూపకాలంకారము.

‘రామరసాప్త’-సాయంనూర్యుఁడుగాన నెఱ్ఱగా కోఁతిముఖమునకు పాటిగాఁగఁడును “కీయాహో హంసపచ్చిస్త్రి కుకమర్కటయో ర్దుఖమ్” కా. క. ల. అని రక్తగణపతితము. కోఁతి యం తామ్రముఖః కపిః” అని హనుమంతుం గూర్చి సీతాదేవుఁడై. ‘దంష్ట్రిత’ యనుటచే ‘పిత్తప్రమాప్తగి’ మల్లి రూపదంష్ట్రలను ఇగిలించుచున్న దని భావము. మల్లి సాయంకాలమందు పూచి దంష్ట్రసామ్యముంబడయును. శృంగారనైషధములో — “చరమసంధ్యాకాలసంపుల్లమల్లికా! ప్రబకపంక్తలతోడ సరసమాడి” అని మామిడిసింగవామాత్యునికీర్తితనము; ‘హల్లక’-‘హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్’-అను., హల్లకము కలువజాతిగావున రాత్రియందు (సాయంకాలము మొదలుగానే) వికసించును, వికసించినప్పుడు పుప్పొడిదొరఁగునుగావున హల్లకము చెప్పఁబడినది. ఆ పుప్పొడిపెల్లిదము (స్తామచ్చిటా) వ్యాప్తమగును గాన ప్రగీడేహముగాఁ జెప్పఁబడినది; “అన్నాన్యమౌజం నికాయాం వికసతి కమదం చంద్రికా కుకపక్షే.” సా. ద. ప్రాతస్సాయారంభంబుల కొన్నికొన్నియే నక్షత్రములు మధుద్యుతులుగా నగపడును. — హల్లకపరాగము పిళంగవర్ణము, అదియు క్రోధివర్ణమునకు సమమే - ‘మధువు’ - ‘పిఱ్ఱలం మధురత్వాని స్ఫులిక్తా నాప్తిపిదమః” అని రక్తగణపతితము, మధుద్యుతితార - సంజకంబాయ వ్యాప్తిచే ప్రథమిదితకతివయ నక్షత్రములు మధువర్ణములుగా నుండును. — ‘దు’ - ‘పలాశీద్రుద్రుమాగమాః” అను. ‘దైన్యరుతము’- ఇంక వియోగము కలుగు ననుదుఃఖముచేత. — “కోగవ్యాధిగదామయాః”-అను. స్వప్నములో కోఁతిదోచినన జెఱుపనుటకు సుందరకాండలో సీతావాక్యము. — ‘స్వప్నే మయా యం వికృతోద్య దృప్తః । కాళామృగః కాస్త్రగఙ్ఢై ర్నిషిదః.” “జనకతనయా తస్యాం కాళాయాం కాళామృగ ముద్వీక్ష్య దుఃస్వప్నబుద్ధ్యా చకితహృదయా” అని భోజచంపువు, ‘కోక శృక్ర శృక్రవాకో రథాక్తాన్వాయనామకః’ అను.; ‘ప్లవగి’ - ఆఁడుది గాన శిశువులు చెప్పఁబడినవి. క్రోధి చెట్లపై దుముకునప్పుడు పిల్ల తనతల్లి కడుపును పట్టుకొనియుండును. “స్వప్నార్నిష్టా శ్యేత మౌమ్నాయస్తే । ఆళ స్వప్నాః - పురుషం కృష్ణం కృష్ణదస్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తి, మర్కట ఏన మాస్సన్దయతి...” పరాశరమాధవీయము. ‘సంధ్య’ స్త్రీలింగము గావున ప్లవగి యని స్త్రీని జెప్పట; అంతయేగాని స్వప్నమందు చెల్లిన మాచించువిషయములో ఆఁడుగోఁతియొక్క విశేష మేమియు లేదు. నిషేధవాక్యమందు మగదానిం జెప్పట ఆఁడుదానికిని ఉపలక్షకమే.

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదిన ప్రత్యూషమును మాన । నియతి మేల్కని, సఖీచయముమ్రాల
పేమపాత్రిక హరి ద్రామలక్ష్మిదిక । స్నానీయవస్తువ్రజంబుఁ గొనుచు,
ధౌతాంతుకంబులు లడి యొత్తులును దేర, । నంతఃపథంబున నరిగి, నిజగృ
హారామదీర్ఘిక వసుసంహిత ద్రావి । డామ్నాయయై స్నాన మాచరించి,

పద్దనీలేళ పూర్ణ సౌభాగ్యదాంక | ధూతి చకచక లీరెండతోడ మాటు

మలయ, నిడువెండ్లుకలగుంపుమలచివై చివేగవెడవెడ దడియొత్తి, విధియుతముగ.

పద్మాస్య-పద్మ=పద్మమునంటి-ఆస్య=ముఖముగలదైన గోదాదేవి, ప్రతిదినప్రత్యూషమును=ప్రతిదినమున ప్రాతఃకాలమందు, మోన నియతిక - మోన=పలుకకయందుటయను - నియతిక = నియమముతో (ఎవరితోను ఏమియుం బలుకక), మేల్కొని, మ్రోలక=తనయెదుట, సఖీచయము = చెలికత్తెగుంపు (ఆనఁగా ఆ నలువురు చెలికత్తెలును), హేమపాత్రిక = బంగారపు బల్లెర మును, హరి...బుక్-హరిద్రా=పసుపు - ఆమలక్ - ఉసిరికపొడుము - ఆదిక=లోనగు - స్నానీయ= స్నానోపయోగములయను - వస్తు=ద్రవ్యములయొక్క - వ్రజంబుక్ = మొత్తమును, కొనుచుక్ = చేతఁగొనియు, ధౌత అంశుకంబులక్=ఉడికిన వలిపంబులును, తడియొత్తులక్ = స్నానాంత రము తడితుడుచుకొనుటకు వలసిన వస్త్రములును, తేరక్ = కొనిరాఁగా, అంకకపథంబునక్ = (తోటయొక్క) లోపలివ్రోవలో, అరిగి = పోయి, నిజగృహ ఆరామ దీరి కక్ = తనయింటి తోటలోని దిగుడుబావియందు, అనుసంహిత ద్రావిడ ఆమ్నాయ వి=పతింపబడిన యజువేదము కలదై (ఆనఁగా తిరువాయిమొఱ్ఱిని పఠించి), స్నానము ఆచరించి=జలకమాడి, పర్జ...లు-పర్జనీ= పసుపుయొక్క-లేళ=ఇంచుకకు-పూర్ణ సౌభాగ్య=సమగ్ర సౌందర్యమును-ద=ఇచ్చునట్టి-అంగ = అవయవములయొక్క-ధూతి=చలనముచేతనయను - చకచకలు = నిగనిగలు, ఈరెండతోడక్ = ప్రాతఃకాలపు నీరెండతో, మాటుమలయక్ = ఎదిరించుచుండఁగా (ఆనఁగా వానింబోలుచుం డఁగా), నిడువెండ్లుకలగుంపుక్ = దీర్ఘమయినకేళపాళమును, మలచి వైచి = వెనుకకు కట్టి వైచుకొని, వేగ=త్వరత్వరగా, వెడవెడ=కొంచెకొంచెముగా, తడియొత్తి=తడితుడుచుకొని, విధి యుతముగక్=కాస్త్రక్ మార్గమున (ఈక్రియా విశేషణమునకు అనంతరశ్లోకముతో నన్వయము.)

తా.-ఆ గోదాదేవి ప్రతిదినము వేకువను మోనముతో మేల్కొన్నదై, సఖులు తన ముందు బంగారుపల్లెరములో పసుపు, ఉసిరికయిటకలి, లోనగు స్నానార్థవస్తువులను, ఉడికిన మడుగు వలువలను, తడి తుడుచు వస్త్రములను, కొనిరాఁగా, తమయింటి తోటలోనే లోపలి దారిని పోయి అందలిదిగుడుబావిలో ద్రావిడ వేదమును పఠించి జలకమాడి, తా బూసికొని స్నాన మాడినయించుక పసుపునకు తనదేహప్రభ నిండుసౌభాగ్యము నొసంగుచుండ, తన యవయవముల నుండి తచ్చలనముచేత ఒలయుచున్నవైగనిగ్యము తత్కాలపు నీరెండకాంతిని మించుచుండఁగా కేళపాళమును వెనుకవైపునకుం ద్రోచి, తడియొత్తులతో వడివడిగా తడి తుడుచుకొని, పిమ్మట విధ్యుక్తముగా వత్స్యమాణముం గావించును.-గీతమందు ఉపమలు.

‘ప్రత్యూషమునక్’ - ‘ప్రత్యూషోఽహర్నఖంకల్యమ్’ - ఆమ. ఇట *బ్రాహ్మముహూర్త మని భావము. అప్పుడు మేల్కొనుట నిద్ధికరము-“య దీచ్ఛే చ్ఛాక్యతీం నిద్ధిం యమ స్వాదర్శనం తథా | సతతం లేన కర్తవ్యో బ్రాహ్మే కాలే ప్రజాగరః | ప్రత్యూషకాలే నిద్రాంచ కరుతే సర్వదాకు యః | అశుచిం తం విజానియా దనర్త స్యర్వకర్తమ్ | బ్రాహ్మే ముహూర్తే యానిద్రా సా పుణ్యక్షయకారిణీ” అని స్మృతి. నూర్వోదయమునకు ముందరి యరణములో రెండుముహూ ర్తములు, అందు తొలిది బ్రాహ్మము, రెండవది రౌద్రము, అని పరాశరవచనము.-నిద్రలేవఁ గానే ఇచ్చైవరమును మనస్సున నమస్కరింపఁబడినట్లు స్మృతిగావున ‘మోననియతి’ వలయును.-

‘సాను పాత్రిక’ - నారాయణ ప్రసాదబ్రహ్మయిన యైశ్వర్యార్థికయనుచేత. - దీనింజెప్పుట యువాత్మలంకారము. ‘అనులక’ సుపన్నులు తయరుద్దేశముట (సీతాయకు బదులు) దీనినే అపయోగింతురు.

“తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁటెడులేటులఁ బోలఁ బెన్నెఱుల,”

మేము చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంబరంబులం

గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జగిసి రెడఁ జల్లిచల్లి గం

ధానులకంబు పెట్టె నొకయంగన కాలియనాగ భేదిక” - పారి. ఆ. ౨-౧౦.

ఆదిశబ్దముచే సున్నిపిండి లోనగునవి గ్రాహ్యములు. ‘ధాతాంకుకంబులు’ - నిన్న ఆటవైచివవి, ఇది ద్రావిడాచారము. ఆంధ్రులకు నేటివేగాని పనికిరావు. ‘అంకుక’ నూత్నవస్త్ర స్వాద్యస్తమాత్రోత్తరీయయోః’ - మేదిని. - ‘అంతఃపథము’ - అంతర్గతమైన పథము అని విగ్రహము; అంతఃపదంబున శయగుట పామరజన దృష్టిని పరిహరించుటకు. ద్రావిడ వేదపతనమునకు మహాపాదనత్వము చెప్పఁ జూడఁనది: - “ద్రవిడోపనిషద్ధాధాం పతత శ్చ ద్విజస్య వై । యోతై పాదోదకం పాతి స పునాతి కసునరామ్” - ‘శ్రుతిస్తు వేద ఆమ్నాయః’ అను.

‘పర్వసీ’ శబ్దము మ్రానిపముపునకుంచేరు, ఇటు లక్షణచే పూఁతపముపునకే చెప్పఁబడినది; దీనింగూర్చి పీఠికం జూచునది. - ‘లేక’ - అనుట నాగరకతావిశేషమును నూచించుచున్నది, ఆ దేహమునకు ఎక్కువగా ఆక్కఱలేమియును నూచితము; ‘అలంతి - పసుపాడి’ అని ౩9. - ‘వేగ’ - అనం. తర క ర్తవ్యమయిన పూజాదికమునకు విలంబము కాకుండుటకును, ఆరోగ్యార్థంబును.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నొసల గుమ్మడిగింజలెఱుంగు పాండుమ్మ

ద్విందువుఁ దీర్చి, చెందిరము పేచకిశీర్నముపై బలె న్నటం

జందుర కావిజీ బమరఁ జల్లని రేయిటి తట్టుపు న్నలి

న్వందులఁ దేల్చి, నూనెముడి వెండ్రుకలుక దడితావు లీనఁగఁ. ౩౦

కుందరదాగ్ర - కుంద = మొల్ల మొగ్గలవంటి - రద = దంతములయొక్క - అగ్ర = కుదలుగల దైన - యాదేవి, నెన్నొసలక - నెఱి = అందమైన - నొసలక = ఫాలముందు, గుమ్మ...పు - గుమ్మడిగింజ - లెఱుంగు = దూపముగల - పాండు = పాండురవర్ణమయిన - మృత్ = మట్టియొక్క - బిందువుక = బొట్టును, తీర్చి = చక్కఁగా పెట్టుకొని, పేచకి శీర్నముపై = ఏనుగుయొక్క కంభద్వయ మీఁద, చెందిరంబులక = సిందూరము వోలె, కటిక = నితంబముపై, చందుర కావిజీలు = సిందూరవర్ణపు జలుగు వలువ, అమరక = ఒప్పుచుండఁగా, నూనెముడి = దూముడియందు, చల్లని రేయిటితట్టు పున్న = రేయిధరించిన మేలిపునుఁగుయొక్క చలువవాసలు, అళిక = కుమ్మెదలను (జాత్యేకవచనము), విందులక = ఆతిథ్యముతో, లేల్చక = తృప్తినిొందించుచుండఁగాను [పా. అకుల్ విందులఁదేల], నూనెముడి = నూనెపూసి ముడిచిన - వెండ్రుకలుక = కేశపాళంబును, తడితావులు = తడివలపులు [పా. వెండ్రుకలక - అని, వెండ్రుకయందు, తడి (కర్త) - తావులు = పరిమళములను], తునఁగఁ = వెలువరించుచుండఁగా.

తా. - మొల్ల మొగ్గలవంటి దంతాగ్రములు గలదైన యాదేవి అందమయిన ఫాలమునందు విద్యుక్తప్రకారము నిర్భయగా గుమ్మడిగింజయారముగా బొట్టు దిద్దికొని, గజకంభములకు సిందూరముం జనువనరీతిగా పిలుందులపై చందుర కావలంక ధరించి, కేశపాళము తడివలపులు చల్లు

కుండ్రగా దానికుడిదూముడి అందు అలందినపుడు ఇప్పుడు పూర్వమై చలనవాసనలు గ్రమ్ముటచేతుండలకు విందు తాగునుచుండగా (గుడికేగును అని యనంతలోక్తముతో నన్వయము) స్వభావోక్తి. — ఈపములు. “నూనె... ఈనంగళ” ఈనంగళ - గ్రామ్యముగాదు, కౌణ్యపుత్రిచే మనోహరము.

‘కుందరదాగ్ర’ - శిఖరిదంతయుననుట - “దస్తాశిఖరితో యస్యా క్షిరం జీవతి తిక్తపిఠి” - అని సామంద్రికము. ‘పాండుమృద్విందువు’ - ‘మృదులతర గౌరమృద్విందువదనచంద్ర’ - అని ప్లావమయిన నలునివర్ణన; - ‘పాండు’ = గౌర, ‘పాండుమృత్’ = గంగాతీరానీతమైన గోపీచంద నాదికము. ‘పేచక’ = ‘పేచకముకలది - (కుంభిఅన్నట్లు) - ‘తలూక’ కరిణః పుచ్చములోపాస్తే చ ‘పేచకః’ - అను. ‘గుమ్మడిగింజతెలుంగునక’ - తిలకమునకు ఈయంపమానము మహాకవిమార్గసిద్ధము — “గీరుచు గుమ్మడిగాజా నామము దీర్చు” అని కవలయాశ్వనిలాసము 4 (188) [ఇందు ‘గాజా’ అని ‘గింజ’ కు ప్రామాదికముగా నుండును.] ‘తల్తుపున్లు’ - ఈ పదంబును మహాకవిప్రయోగ సిద్ధము. — చూ. కవల. 4 (187)

చ. హడపము వీజే కిన్నెర హిమాంబువు నించినగిండి చల్వపా
నడలుఁ గురదగ నాభియు జవాదియుఁ దట్టుపునుగు వీరనల్
ముడివిరు లద్దమల్ గురటులుం దెలిదంతపుదువ్వెనల్ ముదం
బడర ధరించి యూడిగ పుటబ్బురపుక నలిగుబ్బెరల్ దగళ.”

‘రేయిటి’ — టౌటవిభక్తికమును పరికించునది. ‘నూనెముడి’ — “నిడుద నేనలినూనెముడి విడఁజగురాకుఁ బొడఁ దూతు, గార్పిచ్చుఁ గదియు కరణి” - మనుచ.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్య పూవుపెత్తుఁ
దరు పరిణ తోరు కదళ మం జరియుఁ గొనుడుఁ,
బోయి, గుడి నంబి విజనంబుఁ జేయఁ జొచ్చి
మ్రొక్కి వేదికఁ బలువన్నె మ్రుగ్గు వెట్టి.

91

కట్టిన చెంగల్య పూవుపెత్తు = ఆ దేవి తాను న్వయముగా గ్రుచ్చిన యెఱ్ఱగలువపూవుల దండను, తరు పరిణ తరు కదళ మంజరిని = చెట్టునం బండిన పెద్ద యరఁటి గొలను, బోటి = చెలి, కొనుడుక = తేఱగా, పోయి = తానేగి, గుడి = కోవెలను, నంబి = అర్చకుఁడు, విజనంబు సేయక = జనులు లేని దానినిగా నొనర్చుగా, చొచ్చి = లోపల ప్రవేశించి, మ్రొక్కి = స్వామికి నమస్కరించి, వేదిక = తిన్నెయందు, పలువన్నె మ్రుగ్గు = పెక్కువర్ణములు గలదైన రంగవల్లిని, వెట్టి = రచించి (అని అనంతర పద్యముతో నన్వయము).

తా. — గోదాదేవి తాను రచించిన హల్లకమాల్యమును, చెట్టునం బండిన పెద్దయరఁటి గొలను, తనచెలి కొనిరాఁగా, గుడికేబోయి, అంత నట నంబి గుడిలో మఱియొక్కరును లేనియట్లు చేయఁగా స్వామికి నమస్కరించి, తిన్నెయందు పంచవర్ణముల మ్రుగ్గులు పెట్టును.

‘చెంగల్య’ - తామరలం గ్రుచ్చుట కింకను అవకాశము లేనందునను, ప్రాతఃకాలముకావున హల్లకము లింకను ముగలించుకోనందునను, అవిస్వామికి గ్రాత్యాములేగావునను, చెంగల్యవంటి నప్పించుట. — ‘తరుపరిణత’ - చెట్టునంబండినపండు మధురతరము. ‘ఉరు’ - భగవత్ప్రీత్యర్థము

ర్థము. 'కదలిమంజరి' ఇటు 'కదలి' యను పాతమున ఇకారమునకు గతి కనబడలేదు, కల్లుపా-
కదలి' అని; "నదిసుత గురుకర్ణకల్పనాగపురీకుల్" - అనుపాదమున - "నదీజగురు" అనియును బలిమ-
దగియుండుటంబట్టి, దానిని ప్రమాణీకరించి "కొన్నియెడల దీర్ఘసమాసములందు జీవస్వనకు
ప్రాప్తమగును." అని కల్పించుకొనుట సమంజసము కాదని కొందఱునుతము, - "కదలి" పాతము
నిర్వాచనము -

"కదళికదళా పృశ్నాన్యం కదళికదళా పునః

రమాభివృత్తే థ కదళీ పతాకా మృగ భేదయోః" - మేదిని.

ముగ్గులుపెట్టుట లోనగునది భగవత్కైంకర్యము. 'పూవుపెత్తు' - టుగాగము 'నెత్తురుపేటు'
నందుంబోలే. 'కొనుచు' అను పాతమున దేవి మోచునదియు బోటి చేయునదియు నగును, సమం-
జసముకాదు.

తే. కపిలగవి సర్పిర బృథుదీప కళిక దీర్ఘి | ద్వయముతో వక్షమున గల్వదండనేర్పి
యగరు ధూపంబు లిడి శర్క రాజ్యయుక్త | హృద్యకదళీఫలాభి నై వేద్య మొసంగి.

క...ర్పి - కపిలగవి = పుల్లావుయొక్క - సర్పిర = నేలితో, పృ...క - పృథు = వొడ్డ - దీప
కళిక = దీపపు మొగ్గును, తీర్పిర - చించి, ద్వయముతో = ద్వయమున ప్రోచ్యురణపూర్వకముగా,
వక్షమున = స్వామియైనందు, కల్వదండ = తాను గ్రుచ్చిన యా చెంగల్వసరమును, చేర్పి =
అర్పించి, అగరుధూపంబు = అగరుతోడి ధూపమును, ఇడి = పెట్టి, శర్క...ర్పి - శర్కరా =
చక్కరతోను - ఆజ్య = నేలితోను - యుక్త = కూడుకొన్న - హృద్య = మనోహరమయిన - కదళీఫల =
అరటిపండ్లయొక్క - ఆళిక = వరుసను, నైవేద్యము ఒసంగి = నివేదనగావించి.

'కపిల' - "మొదవులలోపలం గపిలవర్ణ" - బాల. వ్యా. కావున తద్భూతముతో చేసినం-
బుణ్యమెక్కుడు. అట్లే పృథుత్వముచేతను. 'ద్వయము' - 2 (87) టీకం జూ. అగురు - రూ.
అగరు 'సర్పి' సర్పిన - శబ్దము.

క. ఖండిత పూగీ నాగర | ఖండంబులు ఘన శళాంక ఖండంబులచే

హిండితమగు తాంబూల | మ ఖండస్థిరభక్తి నొసంగి కదలి చెలులతో, 93

ఖండి...లు - ఖండితపూగీ = తునకలుగావించిన చక్కలను (అనగా పోకచెక్కలను) -
నాగర = సాంటియొక్క - ఖండంబులు = తునియలును, ఘన...చే - ఘన = పెద్ద - శళాంక = కర్పూరపు -
ఖండంబులచే = తునియలచే, హిండితము = వ్యాప్తము (అనగా వానితోగూడినది - తన్విశ్రము),
అగుతాంబూలము = వినతాంబూలమును, అఖండ స్థిర భక్తి = సంపూర్ణ నిశ్చల తాత్పర్యముతో,
ఒసంగి = స్వామి కర్పించి, చెలులతో, కదలి = తరలి (అని తరువాతి కన్వయము),

తా. - ఆమె పోకచెక్కలను సాంటితునియలను కర్పూరపుచెక్కలతో కలిపిన తాంబూల
మును స్వామి కర్పించి, చెలులతోగూడి తరలెను.

'ఖండితఖండంబులు' అనుచో పానరుక్తము గాదా? 'పూగః క్రముక బృన్దయోః' - అను.
క్రముకవాచక పూగశబ్దము స్త్రీలింగంబునం గలదు. "పూగీఫలసమాయుక్తం నాగవల్లిదళై-
ర్యుతం | కర్పూరశూర్ణ సంయుక్తం తామ్బూలం ప్రతిగృహ్యతామ్". పూగఫల నాగరఖండ
కర్పూరఖండ తాంబూలదళముల సమాహారమునకును తాంబూల మనిపేరు - "నాగరం ముస్తకే
కుక్ట్యాం విదగ్ధే నగరోద్భవే" - మేదిని. 'శళాంక' - 'ఘనపాఠ శబ్దసంజ్ఞః' - అను. ఇందువలన

చంద్రనిశీరు లన్నియు కర్పూరమునకుం జెలును. — 'హిందీతము' - దీనింగూర్చి వీరికం జాచు నది. — ఈపద్యమున పూర్వముద్రణములలో "హిందీతములు గావించి య | ఖండసిర" - అని యున్నది; ఆ పాఠములో ఆమె ఒసగినది 'తాంబూల' మన్నమాట లేదు.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి, వినతయైమాలి శతకోపమును ధరించి
చరణతీర్థముఁ గొని తల్పిసాదలబ్ధ మయిన మాల్యముఁదాల్చి గేహమునకరుగు.

చెలువ = గోదాదేవి, గర్భగృహప్రదక్షిణముచేసి = స్వామి యుండెడు గృహమును వలగొని, వినతయై = వంగినదై, మాలిక్ = శిరమందు, శతకోపమును ధరించి = శతకోపమును స్వీకరించి, చరణతీర్థము గొని = స్వామియొక్క పాదతీర్థమును పుచ్చుకొని, శతప్రసాదలబ్ధ మయినమాల్యముక్ = స్వామియొక్క యనుగ్రహముచే ప్రాప్త మయిన పూదండను, తాల్చి, గేహమునకుఁ = ఇంటికి, అరుగుఁ = పోవును.

క. ప్రతిదినము నిట్లు చనియ | చ్యుత పూజ యొనర్చి వచ్చి సుదతి వియోగ
చ్యుతదైర్య యగుచు నయ్యదు | పతిగుణములు ద్రవిడభాషఁ బాడుచునుండుఁ.

అచ్యుత = వడపైరుంగోవిలుడయరుయొక్క... సుదతి = ఆయింతి, వియోగ చ్యుతదైర్య = విరహముచేత జాతిపోయిన దిట్టతనము గలది; అయదుపతి = యాదవనాథుఁ డయిన యాహరియొక్క.

ఆమె శ్రీకృష్ణునింగూర్చి తిరుప్పావై నాచ్చియార్ తిరుమొట్టి అను ప్రబంధములను రచించి పాడినది:—

“గోపికాభావ మాస్థాయ తద్వృత్తార్థప్రకాశకమ్
ప్రబంధం ప్రాహ సా గేయం త్రిశద్ధాధాభి రుజ్జ్వలమ్,
కామేన భూయసా భూయో గోదా చక్రే యథాశ్రుతమ్
గాధాద్విగుణసప్తత్య ప్రబంధం రసబహురమ్.”

“కన్యయా విష్ణుచిత్తస్య కలితాఽ భూత్ కృతిద్వయా
జన్యధ్వభేదనోదాయ జగదుజ్జీవనాయ చ.” - దివ్యనూరిచరితము.

వ సంతర్ప

తే. మొదల నాముక్తమాల్యద మదనతాప

తరణి పెనువెట్ట వేగిన దక్షిణాశ

మల్మతోష్ణకుఁ దుదముట్ట మాఁడు ననుచుఁ

దొలఁగె నవ నుత్తరాశకుఁ దొలఁగె దరణి.

96

తరణి = సూర్యుఁడు, మొదలఁ = అప్పటికే, అము...ట్టఁ = అముక్త = తాను ధరించిన - మాల్య = దండను - ద = శ్రీహరికి ఇచ్చువదైన యా యమృతవారియొక్క - మదనతాప = కామజ్వర మునెడి - తరణి = సూర్యునియొక్క - పెనువెట్టఁ = బలువేడిచేత, వేగినదక్షిణ ఆశ = తత్ప్రమేస ధర్మినపుదిక్కు (ముంచిదిక్కునుబట్టి), మల్మతోష్ణకుఁ = నాచేత (అనఁగా సూర్యునిచేత) చేయఁబడినవేడికి, తుదముట్టఁ = నిశ్చేషముగా, మాఁడుఁ అనుచుఁ = కాలిపోవునని చెప్పిన

వాడై, తొలగెడ అనక = దక్షిణదిక్కున విడిచి పోయి నాడో యనునట్లుగా, ఉత్తర అక్షరం = ఉత్తరదిక్కునకు, తొలగెడ = వెడలిపోయెను.

ఉత్తరాయణవర్ణనము. — సంవత్సరములో సూర్యుడు ఆఱుమాసములు నిరక్ష రేఖనుండి ఉత్తరమునను ఆఱుమాసములు దక్షిణమునను గంచరించును. ఆ సంచారమునకు ఉత్తరాయణము దక్షిణాయనము, నని సంజ్ఞలు. మకరసంక్రాంతి మొదలుకొని ఉత్తరాయణము: కర్కాటక సంక్రాంతి మొదలుకొని దక్షిణాయనము.

తా. — అప్పుడు ఉత్తరాయణము వచ్చెను. సూర్యుడు ఉత్తరదిక్కునకు పోయెను. అది యొట్టుండె ననఁగా: — ‘దక్షిణాయనము, చల్లనికాలము, అట్టికాలములోనే ఆముక్తమాల్యదాదేవి యొక్క విరహమహాతాపముచేత ఈ దక్షిణదిక్కు వేగియున్నది. ఇక రాగలది వేండ్రపుఁ గాలము, అప్పుడు నాకు వేడినిట్కున, అప్పుడు ఆవిరహతాపమునకు నావేడియుం దోడ్పడి ఈదిక్కు మిగులులేకుండ మాడిపోవును అని తలంచుకొని సూర్యుడు ఆచెఱుపును మాన్పుటకై అదిక్కున వదిలిపోయినాడో యనునట్లుగా ఉత్తరాక్షరం బోయెను. రూపకోశాపిఠఫలాశ్చేష్ట.

దక్షిణాభ్యుదయమునకు మంచినవ్యభావము గలదియు నర్థముగావున అదిక్కుయొక్క మంచితనము చేత సూర్యుడు దానిపై కనికరించె నని స్వారస్యము. ‘ప్రాచ్యవాటి ప్రతీచ్య ప్రా: పూర్వదక్షిణ పశ్చిమా:’ - ‘దక్షిణే సరళోవారా,’ ‘అకాది గతిశ్చన్ద్రయో:’ - ‘ద్యుమణి సురణి ర్నిత్రం చిత్రభాను ర్విభావసు:’ - అను.

‘ఉత్తరఅక్షరం’ = దక్షిణదిక్కు కాలిపోకయుండునుగదా యని పిమ్మటికి ఆన వహించుటకుఁ గాను, అని స్వారస్యము. ‘తాపతరణి’ - అనుటచే ఆమె తాపము సూర్యకుల్యముగా నుండె ననుట. ఇరువురు తరణులలో ఒకఁడు తగ్గుట దక్షిణదిక్కునకు మిక్కిలితేమకారి యని స్వారస్యము. — ‘ఉష్ణవృక్షములోపమునకు గతి చరితాదులకుంబోలె. వేగుటకును ‘కుడముట్టుమాఁడుట’ కను తారతమ్యమును అరయునది; ఒకతరణికి ‘వేగును’, ఇరువురు తరణులకు ‘మాఁడును’ అని భేదము. విరహతాపము అంతమిక్కుటముగా నుండె నని భావము.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టితఱిఁ దిగ్గకరుండు ధనాధిపాశ్చక్రై

తొలగెనకారణం, బలివ దుర్వహ దీర్ఘవియోగవహ్ని పె

ల్లలమిన తద్దిశం దగిలి నట్టి తనూష్ణ ఘనీభవన్తహా

జలమయశంకర శ్వశుర శైలము కోనల చల్వ్ర దీర్ఘకో.

97

తిగ్గకరుండు = వేడివెలుగు (అనఁగా సూర్యుడు), అట్టితఱి = ఆ సమయమందు, ధనాధిప అశక్త = కుదేరుని దిక్కునకు (అనఁగా ఉత్తరదిక్కునకు), తొలగెన కారణంబు = వెడలిపోయి నందులకుంగల నిమిత్తము, తెలియఁగవచ్చె = బోధపడినది. అతన దుర్వహ దీర్ఘ వియోగవహ్ని = అనలమాయొక్క దీర్ఘరాని చిర విరహాగ్నియొక్క, పెల్లు = అతిశయము, అలమిన తవ్ దిశ = కమ్మకొన్నట్టి యాదక్షిణదిక్కునందు, తగిలినట్టి - తను ఉష్ణత = తనకు (అనఁగా సూర్యునికి) పోలేనదైన మేనికాఁకును, ఘనీ...ల్వక - ఘనీభవత్ = గడ్డకట్టుచున్న - మహాజలమయ = నీటి పెల్లుయొక్క మాటుతూకుమయిన - శంకర శ్వశుర శైలము = ఈశ్వరుని మామయైన పర్వతము (హిమకుంతుని) యొక్క - కోనల = మణులుగ ప్రదేశములయొక్క - చల్వ్ర = శైత్రముచేత, తిర్చుకో = తిర్చుకొనఁ గోరుట (యే ఆ నిమిత్తము.)

తా. — వేడివెలుగు అప్పుడు దక్షిణాశను కదలి ఉత్తరాశకుం బోయినందులకుం గురిగన నిమిత్తము, అహా తెలియవచ్చినది. అయ్యువారి విరహతాపము వ్యాపించిన దక్షిణదిక్కునందు తానుండినందున అమెదేహతాపము తనకు సయితము తగులగా ఓర్వలేక అతడు దానివార్యు కొనుటకు గాను పలాంతుడై కరడుగట్టినజలమే అయిన హిమవత్సర్వతంపు వుండుగూఁ బ్రదేశ ములలో, పడి దొరలుటకై యట్లు పోయినాడు. — ఫలోత్పేక్ష.

ఆమెయొక్క వియోగజనితదేహతాపము నూర్చునికి, తానే వేడివెలుగు గయినను, తాను భరింపలేనంత వేడిగానుండె నని తెలుపుటకు ‘తిగ్గకర’ కబ్బప్రయోగము, తిగ్గ = తీక్ష్ణములయిన - కరుండు = కిరణములుగలవాడు. ‘ధనాధిపాళ’ - ధనాధిపుడు కుచేరుడు, అతఁడేబదిట్ల ధనాధి పాళ, అదే ఉత్తరము: — ‘ఇశో’ వహ్ని: పితృపతి రైర్వతో వరుణో మరుత్ । కుచేర ఈశ: పతయ: పూర్వాదీశాం దిశాం క్రమాత్’ - అను.

‘కోన’ - ప్ర. కోణ: - ‘హస్తక’ - ములోపము. చరితాదికార్యము. ‘జలమయ:’ = జలస్య వికార: - ‘ఉత్తరదిక్కు’ - ‘హిమాలయము’ అనక ‘ధనాధిపాళ’ - ‘కంకరశృంగర శైలము’ - అను టయందు విశేషమేమన: — కుచేరుని సిపారసుచేత ఈయనను కంకరుఁ డవలంబించును, ఆయనకు కుచేరుడు సఖుడు గావున, “కుచేర ప్ర్యవృకసఖ:” - అను. కంకరుని సిపారసుచేత ఆయన మౌను మంచుకొండ ఈయనకు తాపమాన్యుకొనుటకు వోటిచ్చును; అని స్వార్థము. మొదల కుచేరుఁ డేల ఈయన నవలంబించును? అని యాశ్చర్యమేని, ఈయన ఆరోగ్య మిచ్చువాడు - “ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్” అని స్మృతి, మఱి కుచేరుడు ఆరోగ్యవిషయములో కొడుక గలవాఁడేగదా; కనుక ఆరోగ్యాశ్చే కుచేరుడు ఈయన నవలంబించును; అని సమాధానము. ఇందువలన ఎల్లవారికి ఆరోగ్యమిఁగలవాడు సయితము ఆరోగ్యారము పరుగులిడునట్లు చేసినట్టిది అది యెంతతాపమా అని తదతిశయము స్ఫురించుచున్నది.

తే. కినిసి వలతేడు దండెత్తఁ గేతు వగుట

మీన మిలఁ దోచు టుచితం బ, మేష మేమి

పని యనఁగనేల? విరహాఖ్యుఁ బాంథయువతి

దాహమున కగ్ని రాఁగఁ, దత్తడియు రాదె?.

98

కినిసి = విరహులమిఁద కోపం బూని, వలరాణ (పా. వల తేడు) = మదనండు, దండె త్తక = దాడివెడలుడు, కేతువు = అతని లెక్కము, బొటక = అయినందున, ఇలక = భూమిలో, మీనము = మత్స్యము (మీనరాశి యనియు), తోచుట = అగపడుట, ఉచితంబ = న్యాయమే, మేషము = మేక (మేషరాశి), ఏమిపని = ఎందులకు వచ్చినది, అనఁగనేల = అనియుడుగ నక్కల లేదు, అగ్ని = వహ్ని, విరహ అఖ్యుఁ = వియోగమునెడు పేర; పాంథయువతి దాహమునకుఁ = వియోగినులైన గుచ్చెతలను చూడుటకు, రాఁగఁ - తత్తడియుక = అగ్నికిగుఱ్ఱమయినమేషము కూడ, రాదె = రాదా, (గుఱ్ఱము నెక్కి రాకు వచ్చు ననుట).

తా. — నూర్చుండు ముందు మీనరాశిలోను, పిమ్మట మేషరాశిలోను, ప్రవేశించుటయే ముందు మీనరాశి వచ్చుటగాను, పిమ్మట మేషరాశి వచ్చుటగాను, చెప్పబడును. ఉత్తరాయణము వచ్చినప్పటినుండి క్రమముగా మదనునికి బల మెచ్చిన దనియు తత్కృతవిరహబాధ దుస్సహ మయిన దనియు భావము. మదనుని లెక్కమున మీన ముండును, అగ్నికి వాహనముమేషము.

ఉత్తరానుగమందు మీనమేషరాసులువచ్చును (అనగా రవి మీనమేషరాసులం జొచ్చును); తనపెళ్ళి పెట్టి దాడివెడలుట అచారము, కావున మీనోదయమునకు కారణముకలదు, అట్లే రాకు గుఱ్ఱమునెక్కి వచ్చుట కలిగినదే కావున, విరహ మనుపేరియిన్ని తనవాహనముయిన మేషము నెక్కి వచ్చినాడు. — మీనమేషరాసుల యుదయములకు కారణము కానట్టి మదన వైశ్యానరాగమనములను కారణములనుగాఁ జెప్పినాడు, కావున సేకూర్చేయి, వాచకము ఆప్రయక్తము గాన గమ్యము;

“కేతు ర్గ్రహే ధృతే చిహ్నే కిరణోత్పాతవహ్నిషు” - నానా. పాంథుడనగా ఎప్పుడును దారినడచుచుండువాడు, — “పథ్కానం నిత్యం గచ్ఛతి” అని విగ్రహము. ‘పథో గ నిత్యమ్’ అని సూత్రము. అట్టివానిభార్య ఎప్పుడును వియోగినియే గదా. అందులోను యువతి యాయె నేని దాని దుఃఖము చెప్పవలయునా? కడమ ఋతువులకన్న వసంతము కామోద్ధిపకరణముగాన వసంతమున మదమడు దండెత్తునట్లు కవి రచించినాడు — ఇలక = ఇలనున్నవారి కగపడుటచేత ఇలందోచి నట్లు చెప్పినాడు, అంటియకాని మీనమేషము లనెడు నక్షత్రరాసులు భూగతములుకావు. ఇటు దండెత్తుటయు దహించుటయు క్రమముగా మీనమేషమాసములయందుఁ జెప్పఁబడినవి. పాంథ భార్య మీనమాసముంతయు వేచినది. పాంథుడు రాఁదాయెను, ఇలక మేషములోను ఆమెకు దాహముకాక మఱియేమున్నది.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ద్రుఢిమపెల్లిక నామని వచ్చి చేయుంగా

వ్యయ మని సీతునంద చెలువ ల్పెదవు ల్దడుపంగ వచ్చెదా

రయమునఁ జేర్చి యా ఋతువు రాఁ జలి విచ్చి తొఱంగి రయ్యవ

స్థ; యుచితమే కదా ‘విపది ధైర్య’ మనం జనుమాట యింతకు. 99

ఇలక = ఇలుకర్పాత, ఆమని = వసంతుడు (పా. చైత్రుడు), వచ్చి, ప్రియ...ట్ల - ప్రియ = వల్లభులయొక్క - పరిరంభణ = కాఁగిలింతయొక్క - ద్రుఢిమ = లిగువుయొక్క - పెలు = అతి కయమును, వ్యయము సేయుంగా = పోఁగొట్టునునుమా, అని = అనుభయముచేత, సీతునంద = చలి కాలమందే, చెలువల్ = ఇంతులు, పెదవుల్ తడుపంగక = దిగులుపడుచుండంగా (చలికి చీలినపెద వులను నాలుకతో తడుపుకొనుచుండంగా అనియు), అఋతువు = వసంత ద్రువు, రయమునక = వడి గా, రాక = తాను, పేర్చి = విజృంభించి (మలయమారుత కోకిలకూజిత భృంగరావ తుష్పదశంకు లతో నమట), వచ్చెక = అరుదెంచెను, రాక = వచ్చినంతట, చలి విచ్చి = భయము తీటి (చలి లేనందున అనియు), అయ్యవస్థ = ఆపెదవులు తడుపుచుండునునీని, తొఱంగిరి = మోనిరి, ఇంత కుక = ఇందులకు, విపది = ఆపదవచ్చినప్పుడు, ధైర్యమ్ = ధైర్యమానవలయును, అనక చనుమాట = అను ప్రసీదహక్తి, యెంతయొక = మిక్కిలి, ఉచితమేకదా = యుక్తమేకదా.

తా. — చలికాలములో ఇంతులు ‘ఇలుపిమ్మట వసంత ద్రువు వచ్చును, చలిచేత నిప్పుడు లభించుచున్న ప్రియగాభానింగనములు అప్పటిపెట్టదినములలో సడలువడిపోవును’, అని భయ ముచే పెదవులు తడుపుచుండిరి. ఇట్లుండగానే అఋతువు పూర్ణ విజృంభణతో రానే వచ్చినది. అంతట, ఆ యాపదకాకముందు భయపడినయాయెంతులు అయ్యవస్థ వచ్చినపిమ్మట ధైర్యమే అత లందించి, పెదవులు తడుపుట మావరి. విపత్తువచ్చినప్పుడు ధైర్య ముకలంబింపవలసిన దను మాక్తి కడుదొడ్డకదా - కేవల సీతనుయిన యథాంతరన్యాయాంకరము.

పెదవులను నాలుకతో తడుపుకొనుట భయముచేతనం గలుగును. కవి చరితార్థమును భయ
కార్యముగా చమత్కరించివాడు, చలి వచ్చుట యన భయము తిలుటయు శీతర్తు వంతముందుట చే
వెట్టదినములు వచ్చుటచే చలిపోవుటయు, ఇటు కవి ఋత్వపగమకార్యమును భయపగమకార్య
ముగా చమత్కరించివాడు. — “పరిరంభణిమ” - “పరిరంభణి: పరిష్కర్త: సంక్షేప ఉపగూహనమ్” -
అను. ‘ద్రశిమ’ దృఢమయొక్క భావము, - నకారాంతము - ఇమని చ్చుత్వయాంతము - రూ. ద్రశి
మము - సీతు. రూ. సీతువు, ప్ర. శీత. “అహారంబిడుక్ సీతునక్” - 1 (82); “సృష్టబహుప్రణం
బయిన సీతునకల్కి” 5 (100); వ్యయము సేయు = వ్యయించు; ఆ ఋతువు - “ఋగ్గంబులు రలి
తుల్యంబులు” - బా. వ్యా. — “విపది ధైర్యమ్”: — “విపది ధైర్య, మథా భ్యుదయే త్తమా
సదసీ వాక్పటుతా, యథా విక్రమః, యశస్విచాభిరచి, వ్యక్తసనం శ్రుతా । ప్రకృతిసిద్ధ మిదం
పా మహాత్తనామ్” అని సంపూర్ణ వాక్యము.

ఉ. సృష్ట బహుప్రణం బయిన సీతున కల్కి నిబోష్టపల్లవో

చ్ఛిష్టముఁ గొన్న దిమ్మధు వి సీయన కింతులు మోవిఁ దన్నధూ

చ్ఛిష్టముఁ గొన్న యొచ్చె మఱఁ జేసిన, వారు కృతం బెఱింగి వి

స్పష్టముగా నొనర్చిరి వసంతున కూటట దోహదంబులన్.

100

ఇంతులు = మగువలు, సృ... ఖక్ - సృష్ట = చేయఁబడిన - బహు = పెక్కు - ప్రణంబు =
గాయములుగలది (అనఁగా మోవియందు పెక్కు గాయములు కావించినట్టిది), - విస సీతునకన్ =
అయినట్టి చలికి, అల్కి - వెఱచినవారై - నిజ... ముక్ - నిజ = తమదైన - ఓష్టపల్లవ = మోవిచిగురు
యొక్క - ఉచ్ఛిష్టముక్ = ఎంగిలిన, ఇమ్మధువు = ఈతేనె, కొన్నది = ఆనది, ఇసీ = ఇస్సీ. అనక =
అనిరోధక, మోవిక్ = తమ పెదవియందు, తత్ మధుఉచ్ఛిష్టముక్ = అతేనెయొక్కయెంగిలి
(మైనము ననుట), కొన్నయొచ్చెము = గ్రహించినహీనతను, అఱఁజేసినన్ = (వసంతుండు) పో
గొట్టఁగా, వారు = అస్త్రీలు, కృతంబు = వసంతుండు చేసినయపకారమును, ఎఱింగి = చక్కఁగా
మనస్సున భావించి, వసంతునకన్ = అమనికి, కూటటన్ = విక్రాంతికలుగునట్లుగా, దోహదం
బులన్ = పుష్పాత్పదనక్రియలను, విస్పష్టముగాన్ = స్ఫుటముగా, ఒనర్చిరి = కావించిరి.

తా. - చలికాలమున స్త్రీలు పెదవులందు చలివలనిపగుళ్లకు నివారకముగా మైనము పూసి
కొందురు. మైన మన మధూచ్ఛిష్టము - [మధూచ్ఛిష్టం తు సిక్తకమ్] అను. ‘మయినము’ తేనె
గొనఁగా మిగిలినతేనెపెఱ గావున దానికి మధూచ్ఛిష్ట మని పేరు. “మదనాః సిక్త రుక్తూర వసన్త
ద్రుమ మన్తథాః” - నానా. — “మదన - పు. ఇది మైనమునకు ఉష్ణైర్త చెట్టునకును, వసన్తర్తువు
నకును, ప్రంగ చెట్టునకును, మనఃకునకును చేరు.” - అని వాందారిపాపనకాస్త్రిలవారిటికఁ
అనఁగా తేనెయెంగిలి, మఱి యాతేనెయెట్టిదన, తాము పానముసేయునపుడు తమమోవియెంగిలిచే
మధునిమం బొందినట్టిది. అట్లు అది తమయెంగిలి దిన్నదైయుండ, దానియెంగిలిం దాము మరల పెద
వులందు స్వీకరింపుట అయ్యుంతులకు మిక్కిలి లజ్జాకరముగాదా. ఇంతలో వసంతుద్రువు వచ్చి
చలిని పోగొట్టును, మఱి పెదవులు పగులవు; కావున మఱి పెదవులకు మైనముం బూసికో నక్క
లేదు, అవిధముగా మైనమును చూపించి, దానిందాల్చెడు నవమోనమును తమకు వసంతుండు
తప్పించినందులకుఁగాను, వారు కృతజ్ఞత గలవారై అతనికి విక్రామముకలుగునట్లుగా చెట్టును
పూవం జేయుటయనడి యతనిపనిని, తాము పాద తాడనాదిదోహదములచేత గణపేర్పుచున్నాడు.
అశోభనాల్లంకారము. —

“అన్యోన్యోపకృతియై య | న్యోన్యము కవిచేత నృపతి యునుఁ గవి నృపుచేత.” అలం.

“మధు మధ్యే పుష్పరసే త్తే ద్దేపి” - అను. ఇంతులు చలికాలమున మోవియందు మైనముందాల్పుటయు వసంతము రాగానే మానుటయు ప్రసిద్ధము:—కర్పూరముఁజేరి గత జననికాంతరము.

ఛా.—“లిమ్మొప్పే బహుళం న దదతి మదనం, నో గన్ధతైలావిలా
వేణీ ర్విరచయన్తి, దదతి న తథాత్మేపి కూర్వానకమ్,
య ద్బాలా ముఖమమ్మమేపి ఖునే వర్తన్తే కిథిలాదరా:
త న్నన్యే కిరం వినిర్జిత్య బలా త్ప్రాప్తో వననోత్సవః.”

‘దోహదంబులక.’—

“తరుగుల్లలతాదీనా మకాలే ఖళలైః కృతం,
పుష్పద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదంస్యా చ్చ తత్కిర్యా.”

ఆక్రియలు దళవిధదోహదములు:—ఎట్లన:—

“అశోక శ్చరణావత్యా, వఖలో ముఖసీధునా,
ఆలిజనా క్కురవకః, సిన్ధవాశో ముఖానిలాత్,
కరపుశ్చేన మాకన్దః, ముఖరాగేణ చమ్మకః,
గీత్యా ప్రియాకు ర్మితరాం నమేర్హ్వసితేన చ”

‘ఒచ్చెము’ = పొచ్చెము-ప్ర. పుచ్చమ్.

మ. మునువే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుంగప్పలేగాడ్పుదే
రున నేలెంచు లతాంత బాణునకు సూర్యుండు స్తహిం గ్రొత్తగా
ననుకూలించె జలంబున నిర్విరహిణీప్రాణాపహరంబు నే

యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలా మాను నెప్పట్టునక? 101

మునువే = మొదలనే, చంద్రబలంబు = గ్రహసంచారవశమునైన చంద్రబలము-కలి=కలవాడై (చంద్రమిత్రుడగుటచేతను చంద్రునియండకలవాడై అనియు), మల...రునక = మలయంపుక = మలయగిరిదైన (మలయగిరినుండి వచ్చుచున్న)-కమ్మ=పరిమళవంత మైన-లేగాడ్పు=మందమారుతము - తేరునక = రథమందు, ఏలెంచు లతాంత బాణునకు = వచ్చుచున్న పూ విల్లివికి, సూర్యుండుక = సూర్యుడుకూడ, మహిక = భూమిలో, అనుకూలించెక = సాయపడెను, (గ్రహగతిచే ననుకూలుఁడాయెను - కిర రువునలేని తెల్ల్యమును ఇప్పుడు పొంది దాహకుఁ డాయెననుటయు), చలంబునక = పగపట్టి-విరహిణీప్రాణ అపహరంబు = వియోగినులయొక్క ప్రాణముయొక్క హరణమును, చేయన = చేయుటకే, ఉహించు విధాత కృత్యము = ఉద్యోగించుచున్న బ్రహ్మయొక్క పని, అది, ఎప్పట్టునక = ఏ సమయాననైనను, ఏలా తప్పక = తప్పక నెఱవేరును.

తా.—ఏదైనను కార్యము తల పెట్టుకొన్నవారికి గ్రహగతి ప్రకారము చంద్రబలముచేత అది సిద్ధింపదు. ప్రకృతముందు విరహిణీభాధనమునకుం దొడంగిన మనస్సుని నెచ్చెలియగుటంబట్టి చంద్రుడు తనజలముతో తోడ్పడుట సిద్ధము.—అదియే గ్రహసంచారరీతిచేత నయిన చంద్రబలముగా నిటం దెప్పుటచిది. ఇదియుం గాక కిర రువునందు సూర్యుచంద్రులు మంచుకూలముగా మందప్రకాశులై యుండుదురు ఇప్పుడు-అనగా - వసంతములో, మంచుదగుటంబట్టి,—ఇంత

సూర్యులకు లేక మెచ్చునుగావునను, చంద్రుడు వియోగిమలను క్రాంతివాఁడగుటంబట్టియు, చంద్రునిదలము మనస్థానికి ఇనుమడి యొనది. ఇట్లు చంద్రసహాయసంపదగలవాఁడై మదనుఁడు విరహిణులపై వారికి దుస్సహ మయినమందమలయానిల మనెడి తేరిని నెత్తానితోడిదానిని ఎక్కి దాడికరలివాఁడు; అట్టి యాతనికి పాపగ్రహమయిన సూర్యుఁడుకూడ, కిరన్దువులో మందలేక ఁదై యుండినవాఁడు, ఇప్పుడు క్రొత్తగా భూమిలో విరహిణులకు కిరలోపచారములం గూడ ఫలింపనీయని చిత్పఱయెండందాల్చి, తోడ్పడివాఁడు; అట్లు అతఁడనుకూలించుటయు గ్రహ సంచారవశముచేతనే; కావున అతఁడును గ్రహగతివశమునను తనకార్యముచేతను రెండుతెలుంగులను మనస్థానికి సహాయఁడై అయివాఁడు. ఇందువలన విరహిణీప్రాణనాశమును దైవము సంకల్పించినాఁడని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది, ఇంక నది నెఱవేఱక తప్పవా? కావున ఆ కాలమందు ఆ యమవారు అత్యంతమదనపీడ నొందుచుండినదని విశదము. — ఇట్ల ఆప్రస్తుతసామాన్యోక్తి ప్రస్తుత విష్ణుచిత్తపుత్రి రూపవిశేషపరముగాన ఆప్రస్తుత ప్రకంపాలంకారము, దానికి ఆరాంతరన్యాయము అంగముగానున్నది.

‘మలయంపు’ - గాలి దక్షిణదిక్కునుండి వచ్చుచున్నదనుట.... ‘కమ’ - మలయమునందలి చందన ద్రుమములయు నడిమియుద్ధాన్యముల నానాపుష్పములయు పరిమళముం చెచ్చుచున్నదనుట, - ‘తే’ - అనుటచే తుహారాదిభారముచేత, మందముగా సంచరించుచున్నదనుట: — అని మలయవాయువునందు వర్షము లైనతైత్తి మాంద్యసౌరభములు చెప్పబడినవి. ‘తేరున’ - ‘తేర’ - అనునది బౌద్ధవిధి కమ వచ్చినరూపము, అరుదుగా బౌద్ధవిధి కములు అనాపవిధి కములుగానుం బ్రయుక్తము లగుట కలదు: - ‘లతాంత’ - “కమనిలతాంతములకు మైననీవచ్చు మధుపముల సుగీత నినదమ్మరెనఁగె” - అదిపర్వము. - ‘చలంబు’ - ప్ర. ఛలమ్. చతుర్థపాదమున ప్లీతయలి.

క. మలయ కట కోటజస్థిత | కలశీసుత సేవ నిట్టు గనెనో తదాశా

నిలుఁ డనఁగ నలసవృత్తిన | మెలఁగుచు నాపాశనించె మిహికాజలధిఁ, 102

మల...నక - మలయ = మలయా ద్రియొక్క - కటక = నెత్తమందలి - ఉటజ = పర్వ కాలలో - సిత్ = నివసించుచున్నట్టి - కలశీసుత = వంధ్యసంభవునియొక్క = (అగస్త్యునియొక్క) - సేవక = శుక్రూషచేత, తత్ ఆకా అనిలుఁడు = ఆ వంధ్యసంభవుని దిక్కునుండి వచ్చుగాలి (అనఁగా దక్షిణపుగాలి), ఇట్లు క నెనో అనఁగఁక = ఈవిద్యను నేర్చెనో అనునట్లుగా, అలస వృత్తిన = మందత తోనే, మెలఁగుచుక = సంచరించుచు, మిహికా జలధిఁ = మంచుసముద్రమును, ఆపాశనించెక = ఆచమించెను (అనఁగా త్రాగివెచ్చెను.)

తా. — మలయమారుతము మెల్లఁగా నేవీచుటయు సముద్రమంతటిమంచు మాయమగుటయు నెట్లుండెననఁగా - మున్ను సముద్రమును అరచేతిలోఁ గొని ఆపాశనము పుచ్చుకొన్న యగస్త్యుత వారు ఆ మారుతమునకు జన్మభూమి యైనమలయపర్వతము నెత్తమున పర్వకాలలో నివసించుచుండుటంబట్టి వారియొద్ద ఆ మలయమారుతము ఆ సముద్రపానవిద్యను శుక్రూషాభ్యర్థకముగా నేర్చినదై తమ కగపడకయే అవలీలగా ఆ మంచుసముద్రమును ఒక్క గుక్కుతో ఆపాశనము పుచ్చుకొన్నదో యనునట్లుండెను. — రూపకానుప్రాణితమయిన యుత్పేక్ష.

“కటకోఽస్త్రీ నితమ్నాఽద్రేః” - పర్వకాలోఽటజోఽస్త్రీయామ్ - “అగస్త్యః కమ్యుసంభవః-అమ. — అగస్త్యులవారు సముద్రమును అరచేతిలోనికి గ్రహించి త్రాగివెచ్చినవధి ప్రతి

దము:—“అగస్త్యః పాశోధిం యదకృత కరామృజవహరే క్రియాసిద్ధి స్సర్వైర్వ భవతి మహా-
తాం నోపకరణే” భోజప్రబంధము. ‘అగస్త్యులు మలయవాసి, యనుటకు చూ. 4 (147) టీక.

‘అపోశనించె’-నామధాతువు-అపోశనము-అప్పకవిలో నీక్రిందిని యుదాహరణములు:—

“తత్తరమున నాపోశన మెత్తబోయి భూసురుం డెత్తు నుత్తరాపోశనంబు” శృంగారపద్ధతు.

“ఓశశిముఖి లోపాము | ద్రేకుడు కలశభవుఁ డుండు నిట నరఁడు తపో

రాశి మహాత్ముఁడుమును పాపపోశనముగఁ గొనియె పాగ రాంబువు లెల్లఁ.”-చమత్కారరామా.

‘అవశ్యాయ స్తు నీహర స్తుహర స్తుహినం హిమం

ప్రా లేయం మిహి కాచాథ హిమానీ హిమసంహతిః’ - ఆము.

క. మలయతరు న్యాయమ యిలఁ | గల తరువులకెల్ల జేయఁగా వలచెఁ జుమీ

యలరించునెపంబునఁ బరి | మలితములుగ ననఁగ నచటి మారుత మొలనెఁ. 103

మలయతరున్యాయము - మలయములోని చెట్లగుణమే (అనఁగా పరిమళమే), ఇలఁ గలతరువులకుఁ ఎల్లఁ = భూమిలోని చెట్ల కన్నిటికిని, చేయఁగాఁ = కావించుటకు, అచటి మారుతము = ఆ మలయపర్వతపు గాలి, వలచెఁ చుమీ = కోరినది సుమా, అనఁగఁ = అనునట్లుగా, అలరించు నెపంబునఁ = చెట్లను పుష్పింపఁజేయు మిషచేత, పరిమళితములు కాఁ = సంజాతపరిమళములు. అగునట్లుగా, ఒలనెఁ = వీచెను.

తా. — మలయపర్వత మారుతము — ఆ మలయములోని చందనతరువుల గుణమును అనఁగా పరిమళమును లోకములోని తరువుల కన్నిటికిని కలిగింపం గోర్చి వహించినదో యనునట్లుగా చెట్లనన్నిటిని పరిమళవంతములగునట్లు పుష్పింపఁజేయుచు వీచెను. — దక్షిణమారుతము వీచెను, చెట్లు పూచి పరిమళవంతము లైనవి అని, భా. ‘మలయతరున్యాయము’ - మలయతరువులు చందనవృక్షములు, చందనములకు కవులు పుష్పములను వర్ణింపరు, “న చ క్షసుమఫలే గన్సారద్రుమా తామ్,” పా. ద. కావున వాని పరిమళము కొయ్యది గాని పువ్వులది గాదు. — ‘పరిమళితములు’ — సంజాతార్థమందు ఇతఁ ప్రత్యయము, “విమర్దితే పరిమళో గన్తే జనమనోహరే.” - ఆము, ‘అలరించు’ - ప్రేరణార్థకము. కఁ = కాఁ = అగునట్లుగా.

ఉ. కుప్పసము ల్వదల్చి, వలి గుబ్బల నొత్తిరి హత్తి పేగుజా

మిప్ప లలర్చు గాడ్పుల కధీశుఁ, గ్రమంబున ఘర్ష శంక మై

నుప్పలిలంగ దోమతెర లుప్పర మెత్తిరి, దక్కి రూప్యముల్

దెప్పరమైన లోహశకటి ప్రకటికరణంబుఁ గామినుల్.

104

(ఆ ఋతువునందు), కామినుల్ = వలపు గ లైలు, పేగుజాము = రాత్రి చరమ యామమున, ఇప్పలు = ఇప్పచెట్లు, అలర్చుగాడ్పులకుఁ = పూచెడులెమైరకు (అనగా ఇప్పలను పూవఁజేసి ఆ పూవులనెత్తావిని తెచ్చుచున్న పేగుజాము లెమైరలచేత సుద్ధిపితకామరై), కుప్పసముల్ వదల్చి = అవికలను మండి విప్పి యెడలించి, అధీశుఁ = కాంతుని, హత్తి = కవ్వి, వలిగుబ్బలకుఁ = చలువ గల కుచములతో (పా. ఇతిగుబ్బలకుఁ = క్రిక్కిరిసిన విగువుకుచలములతో), ఒత్తిరి = అదిమిరి (పా. ఒత్తిరి = ఒత్తిరిల్లి), గ్రమంబున = కొంతసేపటికి, మై = మేనియందు, ఘర్షశంక = చెనుట పోసినదను నందుమును, ఉప్పలిలంగఁ = జనింపఁగా, దోమతెరలు = దోమలను లోనికి రానికుండుటై మంభముచుట్టును వ్రేలగట్టిన తెరలను, ఉప్పరము = పైకి, ఎత్తిరి = తెచ్చిరి.

ఉత్తమలో - తేది, దెప్పరమయినక - గాటము కాఁగా, లోహ శకటి ప్రకటికరణంబుక -
ఇనుపబండి (కుంపటిని) ఉపయోగించు కొనుటను, తక్కిరి = మోనిరి.

తా. - అమనిలో కానిములు ఇప్పుచెట్ల నలరంజేసి, వానిపువ్వులపరిమళమును తమవంకకుఁ
దెచ్చుచున్న పేగుజాముగాలిచే నుద్దిపితకామలై అవిక సడలించి భర్తను కలిసి వలిగుబ్బలలో
నొత్తిరి. ఆపెనఁజువచేత చెయరుప్పలిల్ల నని శంకించి దోమతెరలను మంచపుమేలుకట్టుపైకి ఎత్తి
వైచిరి. పెట్టలు గాటములు కాఁగా, మంచముక్రింద ఇనుపకుంపటులను పెట్టుకొనుట మోని
వైచిరి. - స్వభావోక్తి.

వలిగుబ్బలు -

“కూపోదకం కటచ్చాయా తామూబం చెప్పకాగృహం

శీతకాలే భవే దుష్ట ముష్టకాలే తు శీతలమ్.” -

అనుమాక్తిప్రకారము అమనియందు తరుణికుచములు చలువగా నుండును. - ఇప్పు వసంతమునం
బూచును: -

“త లేజ సరణే ర్ని దాఘసమయే, త ద్వారి మేఘాగమే,
త జ్ఞాద్యం శీతే, య దేశశరణే స్సోఘం పురా యై ర్దలై,
అయోతోఽప్యధునా ఫలస్య సమయః శోఽయం వివా తై రితి
స్మృత్యా తాని కు చేత రోదితి గళక్తుమై ర్దహాక ద్రుమః.”

‘వృషము’ - ప్ర. కూర్మాసః - ‘జాము’ - ప్ర. యామః - ‘శంక’ - అప్పుడప్పుడే అటుకు
పులో నూతనముగా నుప్పలిట్లుటచేత - ఇంక కొన్నాళ్లు జరిగిన, శంకగాదు, నిశ్చయమే కలుగును. -
‘ఉప్పురము’ - ప్ర. అర్ధమ్ - అని వైకృతదీపిక - ‘ఉప్పురము’ - ఉప్పురమునకు అని వ్యవ్యర్థమున
ప్రథమ ‘లోహశకటి’ - చిన్నయినపబండిగానుండు కుంపటియని యెఱుంగునది; - కుంపటికి చక్ర
ములుండుటకు: -

“కవిమతి రిత బహులోహా నుఘటితచక్రా ప్రభాతవే శేత

హరమూర్తి రిత హసన్తి భాతి విఘామానలోపేతా.” - భో. ప్ర.

“బండికుంపటి (చిల్లు పరగు గొల్లె మనంగ)” అం. భా. ‘కామినులో’ - అనుట సంభో
గేచ్ఛ కలవా రని తెలుపుటకు.

మ. అరుణాంగుండు హిమర్తువక్ రజని డీ లై క్రుంకి పుష్పర్తు వా
సర కల్యోదితుఁ డాచు మున్న యిడుట న్నామమాకుచారేప సు
కరసాంద్రాగ్ని శిఖారుణ ప్రభఁ గొనెన్ గాకున్నఁ గాలజ్ఞప
త్తి రుతం దెట్లు చెలంగు మానకుపిత నీ కర్ణ దంభోలిన్లు. 105

అరుణాంగుండు - అరుణ = ఎఱ్ఱని - ఆంగుండు = కిరణములు గలవాఁడైన సూర్యుండు, హిమ
ర్తువు = హిమముతువు = చలికాలము, అక్ (అను) రజనిక్ = అనెడి రాత్రియందు, డీలువ =
డిల్లపడి, క్రుంకి = ఆస్తమించి, పు...దు - పుష్పర్తు = పుష్పముతువు = వనకాయ - అనఁగా వసం
తము అనెడు - వాసర = పగటియొక్క - కల్య = ప్రాతఃకాలమందు (అనఁగా వసంతారంభమందు) -
ఉదితుండు = ఉదయించినవాఁడు, టేచుక్ = అయి, మున్న = పూర్వమే (అనఁగా తాను ఆస్త
మించునప్పుడే - అనఁగా చలికాలము మొదలనే), ఇడుటక్ = ఇల్లడ యుంచినందున, క్యామా...

భక్త - శ్యామా = జన్మనులయొక్క - వచ = ప్రవచనములయొక్క - ఆలేఖ = కలపములయొక్క - సు
కర = మిశ్రమందలి - సాంద్ర = దట్టమయిన - అగ్నిశిఖ = వంకమత్తవ్వనెడి - అగ్నిశిఖా = అగ్ని
శీలయొక్క - అరుణప్రభ = ఎఱునికాంతిని, కొనె = మరల స్వీకరించెను, కాక ఉన్నకా =
అట్లు అది రాత్రి తెల్లవాఱుట కానియెడల, మా...లి - మాన = ఈసుచేత - వసిత - కనిపిన -
స్త్రీ = చెలువలయొక్క - కర్ణ = చెవులకు, దంభోలి = పిడుగు, వి, కాల...లు - కాలజప్తతి =
కాలమెఱిగిన పక్షియొక్క (అనగా కోకిలయనెడు కోడియొక్క) - రుతంబు = కూత, ఎట్లు,
నెలంగు = ఉప్పలిలును?

తా. - ఆసాయము పాటుపడి అలసిపోలినవాడు తనయమాల్యాధరణమును ఆపునికడ
ఉంచి తెల్లవాఱగానే వెండియుంగైకొని ధరించి వెలువడుటయు, మానవసితస్త్రీలకు వేగుతటికోడి
కూత వివేగా ఆయ్యా ఈ రాత్రి యంతయు అలుకచేత పొండు పోగొట్టుకొంటిమి గదా యని
రుఁభించుటయు, కోకిలకూతను వివేగానే కానుకలకు విరహ ముద్రేకించి కఠోరదుఃఖమును
గలుగుటయు, కామినులు చలికాలమందు వచములకు వంకమతోడి యంగరాగమును ధరించు
టయు, వసంతము రాగానే యంగరాగమును వంకమను మానుటయు, వేగుతటిని కోళ్లుకూయు
టయు, వసంతము రాగానే కోకిలు కూయ నారంభించుటయు ప్రసిద్ధములు: నూర్యుడు చలి
కాలమందు మందలేజా దై యుండి, వసంతము రాగానే మరల స్ఫుట లేజస్సు డగుటయు,
దినాంతమందు తనలేజస్సును అగ్నియందుంచుటయు శాస్త్రసిద్ధములు. - ఈ వృత్తము లిటు నుప
శింపఁబడి యున్నవి. అట్లే అరుణకిరణుల దైన నూర్యుడు కిరత్కాలమునెడి పగలెల్ల దీపించి
యలసి కిరత్త వసురాత్రియెల్ల నిద్రికుండై, వసంత మనెడి పగటియొక్క వేగుతను మేల్కొన్న
వారై కిరత్తను పూర్వదినము కడపట తాను నిద్రింపఁబోవుచు చామలపాలిండ్ల కలపమందు
ఉంచిన వంకమ యనెడి వన్నీజ్వాల యొక్క అరుణలేజమును మరలం బుచ్చుకొని దీపింపం
దొడంగెను. అట్లు వసంతారంభము వేగుత ప్రాద్దు కాదనఁగూడదు, అది యా వేగుతప్రాద్దే యను
టకు మానవసితయువకులకు కర్ణకఠోరముగా అప్పు దుప్పలిలునున్న కోకిలరుత మనెడి కోడి
కూతయే తార్కాణము. రూపకము, తదుత్పాదితమైన యనుమానంబును.

‘హిమరువు’ - హిమమును చలియు హిమంతకిరముల రెండు నుండుట గావున ఇటు హి
మంత కిరముకువులు రెండును గ్రాహ్యములు. ‘దీరై’ - దీలగుట తగమేని విరామములేని సంచా
రముచేత, పా. (రజని) దీరై, “సదా చరతి భే భానుః”, - “భాను సృకృ ద్యుక్తకురణ్ణ ఏవ”. -

“మ్రొగ్గె దొంగె నుండె దగ్గె దీలయ్యెను | స్రగ్గ మడిగె దొంగె సుమనె స్రుక్కె

గ్రుంగడప్పెడింజె నదిసె దూతె నణంగె | నవగె దగ్గెననుట యలరు నభవ.” అం. భా.

‘పుష్పరు’ - ‘వసంతః పుష్పముయః సురభిః’. ‘ఘప్రాది నాహనీ వా తుక్తి రే దివక వాసరా’
‘ప్రత్యూయోఽహర్తఖం కల్యం’ అను, ‘శ్యామా’ - “శ్యామాహోదశవర్షా స్త్రీ” - నానా...లక్షణ
చేత తగుణీమాత్రమునకుపేరు. ‘అగ్నిశిఖ’ - “అ భాగ్నిశిఖ ముద్విష్టం వసుమేష్యే వజ్రుమేఽవీచ” -
మేదిని. అరుణాంకుడు గావున అరుణప్రభ వంచివాడు, అరుణప్రభనే పుచ్చుకొన్నాడు;
సాయం ప్రాతస్సమయములందు నూర్యుడు ఎఱ్ఱగా నుండును గాన అరుణ యనుట; మఱియు
విశేషము ఏమన శ్యాములు చలికిరగాను వంకమత్తావృల యంగరాగమును వచములయందు చలి
కాలములోనే తాల్చుట;

“పాఠేయైః శిష్యురాలసంప్రయోగః | ప్రోక్తులక్షణమకర్షవ్యాపారబుద్ధః

కాలోఽయ మాపరతి క్షుణ్ణమపజ్ఞపిజ్ఞ | ప్రోక్తుజ్ఞురమణీకచ సజ్జయోగ్యః” మ.ర.భా.

అమని రాఁగానే మానుదురు గావున, కుంకుమ మాననప్పుడు దాని యరుగ ప్రభయ దానితో పోయినదేగావున. అపోక నే కూర్మ్యుడు పెండియుం గైకొనుట గా కవి వర్ణించినాడు. “సారం లేజః సాయ మగ్నిం సంక్రమతే | ఆదిత్యో వా అస్తం య న్నగ్ని మనుప్రవిశతి | అగ్నిం వా ఆది త్యః సాయం ప్రవిశతి” అని శ్లోతి.

“స రాజ్యం గురుణా దత్తం ప్రతిపద్యాధికం బభౌ |

దివాన్తే నిహితం లేజ స్సవిశ్రేవ ముతాశనః” రఘువు.

ఆకారణముచేతనే అగ్నికి పగలు లేనిలేజము రాత్రి కలుగని యుక్తి. “కాలజ్ఞా పత్రి”-కోడి జాముజామును ఎఱిగి రదంతములందు కూయుట విదితమే. కోకిలయు వసంతమునఅటు కూయుటండి:-

“కాకః కృష్ణః పికః కృష్ణః శో భేదః పికకాయోః |

వసంతే సముపాయాతే కాకః కాకః పికః పికః” —

అది రాఁగానే కూయుటచే అదియు ఆకాలమును ఎఱిగిన దనియే తలంపవలయును. “కాలజ్ఞా పిక క్షుణ్ణైః” కాశ్యకుడు. వేగుతఱిని క్షుణ్ణుటరుతము కాంతుని కాఁగిలిన విడిచిపోవలసిన దని కాంతను పాచ్చరించును.—

“అయి విజహీహి దృఢోపగూహనం | త్యజ నవసంగమభీరు, కల్లభం,

అరుణకరోద్ధమ ఏష దృశ్యతే | వరతను, సంప్రవదన్తి క్షుణ్ణటాః.”-జానకీవారణము.

కోకిలరుతము స్త్రీలకు విరహతాపముం తెంచి మానభంగము కావించును.—

“మాతాజ్ఞురాస్వాదకషాయకణ్ఠః | పుంస్కృతిలో యన్తధురం చుహజ

మనస్వినీమానవిఘాతదక్షం | తదేవ జాతం వచనం స్వరస్య” - కుమారసంభవము.

లే, మృగమదారేపమునుమానిరగరుకలనఁ | జన్నుఁగవమీఁదికొప్పిరి బన్నసరము,
నొంటి కురువేరు పోఁచకుఁ గంటగింప | రైరి తుఱిమెదు సరపువ్వలం దతివలు.

అతివలు = స్త్రీలు, అగరుకలనఁ = అగరుమైపూఁతవలన, మృగమద ఆలేపమును = కస్తూరి మైపూఁతను, మానిరి = వదలివైచిరి, చన్నుఁగవమీఁదికఁ, బన్నసరముఁ = ముత్యాలపేరును, ఒప్పిరి = అంగీకరించిరి, తుఱిమెదుసరపువ్వలందుఁ = కొప్పులో చెరువుకొనుటకై దండఁగాఁ గ్రుచ్చిన పువ్వలనడుము, ఒంటి కురువేరుపోఁచకుఁ = ఒక్కటే కురువేరుపోఁచకు, కంటగింప రైరి = అప్రియ పడవండిరి.

తా.—స్త్రీలు పూర్వము చలికాలమందు వెచ్చఁదనమునకై సేవించుచున్నవానిని ఇప్పుడు మాని, సమశీతోష్ణములను దాల్చుదొడంగిరి. అంగువలన అగరుచందనముతోడి కలపమును అలందందొడంగి, కస్తూరికలపమును మానిరి; చన్నుఁగవమీఁద శిశిరర్తువులో మానిన ముత్యాల పేరును ఇప్పుడు వసంతమున తాల్చి నిచ్చగించిరి; తుఱుములోఁ దాల్చు తూదండలలోపల కురు వేరుపోఁచను ఇంచుక చేర్చుకొనుటకు అప్రియపడరైరి.—స్వభావోక్త్యలంకారము.

‘కంటగింపరైరి’-ప్రియపడి రసక ఇట్లుచెప్పట అది కురుభిశిత మయినను పోఁచయగుట చేత. అందువలననే ఒక్కపోఁచనే చేర్చుట. అట్లే ఒప్పి రనుట యర్థాంగీకారమును తెలుపుచున్నది. అందులకు కారణము ఎండ లింకను ముదురమియే.—‘కంటగించు’-ప్ర. కంటకము (తటాలునం గలిగిన యస్త్రీతికి శోమహర్షణము కలుగును);-‘సరపువ్వలు’-‘దినవెచ్చము’నంబోలె ముతాపము.

“మృగవాళి ర్మృగముడః కస్తూరీచః” - అమ. - ‘అగరు’ - రూ. అగుడు:—

“అగరు రితి వడకు లోకా” - గౌరవ మత్రేవ పువదహం నుశ్యే

వర్జితగుణైక వృత్తి | ర్మృగ్య జనే జనితదాహేఽపి” - మ. ర. భా.

చ. చిలువనుభారసాధరల చెల్వపుఁ బుక్కిటితావిఁ దీయ నై,

వలపుల నందు తల్పియుల వక్త్రవిషజ్వలనోష్ఠ నొట్టి నై,

చెలువది తద్గుణద్వితయ వేధఁ జుమి యన మ్రానుపట్టుటల్

తలిరులు పుట్టుటల్ గలుగఁ దార్కొనెఁ జందనశైలవాతముల్.

107

చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతముల, చిలు...విక్ - చిలువ సుధా రస అధరల = అమృత...చిత్తోడి యధరోష్ఠముగలవా రైనత్రాచుకోమలలయొక్క - చెల్వపు=మనోజ్ఞుల - పుక్కిటితావిఁ = పుక్కిళ్లయొక్క పరిమళముచేత, తీయన వి=మాధుర్యము కలదై, వలపుల= అనాగాంగనల తీయని పుక్కిటితావిలోని పరిమళములను, అందు = ఆనుచున్న - తత్...ష్టక్ - తత్ = ఆనాగాంగనలయొక్క - ప్రియల=వలపులయొక్క - వక్త్ర = నోటివిషజ్వాలలయొక్క - ఊష్ణక్ = వేడిచేత, పిట్టన వి=కారపురుచిం బొందినవై, తెలువది=అగందపుఁ గొండనుండి కరలి, తత్ గుణ ద్వితయ వేధక్ = ఆ రెండుగుణములును సోఁగట, చుమి, అనక్ = అనునట్లుగా, మ్రాను పట్టుటల్ = అటలు రాలి చెల్లు మోడులగుటయు, తలిరులు పుట్టుటల్ = చిగుళ్లుపొడముటయు, కలుగక్ = సుప్రాప్తింపుచుండఁగా, తార్కొనెక్ = సూచించెను.

తా. — చందనశైలవాతములు వీరందొడంగుడు, చెల్లు ముందున్నయాకులు రాలిపోవుటచే వట్టిమోడులగుటయు చిగిర్చి సొంపొందుటయు ఎట్లున్న దనఁగా, ఆనాయువులు చందనశైలముం దలి చందన వృక్షములయందున్న యాదుఁబాముల యమృతరసములమోవినుండి వాని పుక్కిళ్లపరి మళముచేత తీరొంది, ఆపరిమళమును తమ ప్రియలపుక్కిటి దగటచేత తమిలో జూనిన జూనియమంగు మగలయిన పాములనోటి విషజ్వాలలచేత కారమై, ఈ రెండుగుణంబులతో ఆచెట్లకు సోఁగటచే ఆ చెట్లయందు పూర్వోక్తమయిన యారెండుకార్యములు అనఁగా అటలు రాలటయు తలిరులుపెట్టు టయుం గలిగింజుమా యనునట్లుం దెను. — హేతూత్పేక్ష.

చందనశైలము మలయమే, అయినను ఇటు మలయ మనక చందనశైల మనుట కత్యుమాణ నర్హములు ఆ తరువులయందలి వని తెలుపుటకు: — “గందపుమ్రానితావి గొనఁగాఁ దెనగొన్న భుజంగిక వడిక” - జై. భా.

“మూలం భుజశ్చై, కిఖరం ప్లవశ్చై, కాళా విహశ్చై, వసుమాని భృశ్చై,

నాప్తేన త చ్చందన పాదపస్య, య న్నాక్రితం సత్త్వనరైః సుమనాత్.”

ఈపద్యమున కారణములను చెప్పినక్రమమున కార్యములను చెప్పలేదు. తలిరుట అధర సుధా కార్యము, మోడులగుట విషజ్వలనోష్ఠకార్యము, ఇందువలన నిట యథాసంఖ్యలంకారము తప్పిపోయినది.

మ. ముదనస్యందనతా స్వవృత్తిఁ దెలిపెం బాటిర భూభృద్వల

స్వదువారం జలిహ్వ పాదప లతా వృంతావళి మూల రం

ధ్రువ త్సంకల్పి కాగణ హరిద్రాభంగ భా భామర

చృదన చ్చక్రచక్రి కాంచన కన చ్చక్ర చ్చటాచీర్కృతి.

108

తా...లు - పాటిరధాభ్యుత్ = చందన శైలమునుండి (అనగా మలయపర్వతమునుండి) కలత్ = సంచరించుచున్న - మృదువాకంబు = మందమారుతము, అతి...తిక్ - అతిపక్వ = మెక్కితి పండినటువంటి-పాదప = చెట్లయొక్కయు-లతా = తీగలయొక్కయు-వృంత=తోడిమలయొక్క-అవళి = సమాహమలందలి - మూలరంధ్ర (తమకు అనగా ఆకులకు) మూల=పుట్టుతావు లైన-రంధ్ర=Xండ్రనుండి-దళత్ = ఊడిపోవుచున్న (ఆకులకు విశేషణము) - పంకజకర్ణికా = తామర దుద్దుల - గణ=సమాహమయొక్కయు - హరిద్రాధంగ = తునియించిన పసుపుయొక్క తునియలి యొక్కయు-భా=కాంతితో - భాసుర = ప్రకాశించుచున్న-ఛదన=ఆకులనెడి - ఛద్ర=మిష చేత-వివర్తి = సుడియుచున్న-కాంచన = బంగారమయొక్క-కనత్ = ప్రకాశమానమయిన-చక్ర = బండికండ్రయొక్క (అనగా ప్రకాశమానమైన బంగారపు బండికండ్రయొక్క) - ఛటా=సమాహమయొక్క - చీత్కృతిక్ = చీత్కారముచేత, మద...త్రిక్ - మదన = మత్తగనియొక్క-స్థందనతా=రథత్వమునందలి - స్వ=తనయొక్క (అనగా మలయానిలమయొక్క) - వృత్తిక్ = వ్యాపారమును, తెలిపెక్ = వెల్లడిచేసెను.

తా...చందనశైలమునుండి పిత్తంచుచున్న మందమారుతము-చెట్లనుండియు తీగలనుండియు తమతోడిమలగండ్రనుండి యూడి, తామరదుద్దుల కాంతితోను, పసుపుగొమ్మును విడిచిన విజుపులో మెరిసెడి కాంతితోను, ప్రకాశించుచున్న-పండుటాకులనెడు బంగారపు బండిచక్రములే గిరిగిరిగుడియుచుం జేయుచున్న చీత్కారకబ్బముచేత - తాను మదనునికి రథమయిన తనవ్యాపారమును చాటుచున్నట్లుండెను. శైతవాపన్నావోతాపితగామ్యాత్ప్రేక్షి నిదర్శనాసంస్పృష్ట. పంకజకర్ణికా హరిద్రాధంగమల భా చందనమందు చెప్పబడినది గావున పదార్థవృత్తినిదర్శన.

వ. తదనంతరంబ.

109

మలయమారుతము మదనునిరథ మని కవిసమయము; కామోద్దిపకము గావునను, దాని సుక్ష్మచక్రములకలె నుండును గావునను, అట్లు సమయ మేర్పడినది.

“ధనుః పాష్పం, హర్ష్య మధుకరమయా, పఞ్చ విశిఖాః,
వసన్త స్సాచునో, మలయమరు దాయోధనరథః,
తి త్థా ప్యేక స్సర్వం హిమగిరిసుతే, కా మపి కృపా
మపాక్త్యా త్రై లభ్యా జగ దిద మనన్తో విజయతే.” సౌందర్యలహరి.

పా. ‘స్థందనిత’=స్థందనముగాఁ జేయఁబడిన-నామధాకువునిష్ఠాంతము. — ‘స్వవృత్తి’ - చక్రభ్రమణముచే సంచరించుట, అతిపక్వము లగుటచేత తమంతట యూడినవి, బంగారు వశ్యమం బొరసినవి. ‘కాంచనచక్ర’-లక్ష్మీపుత్రునికి లేనిపిరి మతియెవరి కుండును? క్రిమంతుఁడగు గావున తనబండికి బంగారుచక్రములు చేయించుకొన్నాఁడు. — ‘చీత్కృతి’-బండి నడచునప్పుడు చక్రములతో గల్గు చప్పుడు, కంచన లేమిచే నగు కిఱుకబ్బము గాదు.

సీ. ఘోరవశారక్త రాంకవ, మరణ్యానీమ | ధూది తారుణిమ, వల్ల్యురగరసని
కోదగతి, తరుగరుత్త గ్గరు న్దణము, క్రీ | డాహార్యదీమూల రోహితంబు,
నవమిరిందప్రాహుణకనిమంత్రణ శోభ | నాక్షత్రప్రతతి, వాయుస విభక్త
ఘరభృతౌఘప్రాప్త పత్రిక, మూలతీ | త్రాపామయావహార్ద్రాక్షతజము,

తే. ప్రమదవన వనదేవతా సముదయాంగ | రాగ, మినజ హరిజ్జగ త్స్పృణ శాణ
కషణదలితదళాంతసంక్రాంతికాంతి | ఘనమణికళాక, చిగురాకుగలయ మొలిచె.

చిగురాకువర్ణనము. (1) త్నై...ము-త్నై=భూమియ నెడి-వకా=పిడియేనుగుయొక్క - రక్త-
ఎత్తని-రాంకనము=బూర్ని సు, అర...మ-అరణ్యానీ=మహారణ్య మనెడి సుందరియొక్క-మధు =
చైత్రమాస మనెడి - మధు=సుర చేత - ఉదిత=జనించిన - అరుణిమ=ఎఱుపు, త...తి - వల్లి=తీగ
లనెడి - ఉరగ=పాములయొక్క - రసనికా=నాల్కలయొక్క - ఉద్గతి=వెలికి నిగుడుట, (2) తరు
...ము-తరు=చెట్ల నెడుగరు తత్=గరుడులయొక్క - గరుత్=తెక్కలయొక్క - గణము=సముదా
యము, క్రీడా...బు - క్రీడా ఆహార్య=క్రీడా పర్యతము లనెడి - జీమూత=మేఘములయొక్క -
శోపితంబు=కొరడు, (3) నవ...తి-నవ=క్రొత్త (గావచ్చిన) - మిరింద=తు మైద లనెడి-ప్రాచూ
ణిక=ఆతిథులయొక్క (ఆతిథులను) - నిమంత్రణ=భోజనార్థము రమ్మని యిచ్చెడు-శోభన=మంగళ
మైన-అక్షత=పగులని బియ్యపుగింజలయొక్క-ప్రతలి=సమూహము, (4) వా...క-వాచుక=కావల
నుండి-విధి క్త=వేణుపోయిన, పరభృత=కోయిలల_ఓఘు=సమూహము చేత - ప్రాప్త=పొందఁబడిన-
పత్రిక=విభాగ లేఖము, మా...ము - మాలతీ=బాజికీ - త్రాస = భయము నెడి - ఆమయ=వ్యాధిని -
అవహ=కలిగించెడు - అర్ధక్షతజను=పచ్చిరక్తము, ప్రమ...ము - ప్రమదవన=అంతఃపురోద్ధాన
ముల-వనదేవతా=వనదేవతల-సముదయ=సమూహముయొక్క-అంగ రాగము=మైథూతల, ఇన...క-
ఇనజ=సూర్యపుత్రుఁ డయిన యముని-హరిత్=దివ్యుడైన - జగత్స్పృణ=గాలియ నెడి - శాణ=సాన
చేత - కషణ=ఒరిపిడిచేత - దలిత = ఉడిపోయిన - దళ = (పండిన) ఆకుల నెడు - దళ = పేటుల
యొక్క - అంత=నాశముచేత - సంక్రాంత=కూడుకొన్న - కాంతి=లేజాగల - ఘన=గొప్ప - మణి
కళాక=రత్న పుంగోపు, (అయినట్టి) చిగురాకు, కలయక = ఎల్లెడలను, మొలచెక.

తా.-భూమి యనెడి యాఁదేనుగునకు ఎఱుకంబలియు, మహారణ్య మనెడి విలాసినికి మధు
మాసాగమన మనెడి మద్యపానముచేతనయిన యారుణ్యంబును, తీగల నెడి పాములు క్రోయుచున్న
తాలుకలును, చెట్ల నెడి గరుత్తులకు తెక్కలసమూహములను, క్రీడాపర్యతము లనెడి మేఘముల
యందలి తిన్నని యింద్రధనుస్సులును, క్రొత్త గావచ్చిన లేంట్లనియెడు నతిథులకు (మకరంద)
భోజనమునకు రమ్మని పిలుచుచు ఇచ్చెడి మంగళాక్షతలు, కావలతో వేర్లపోయిన శోకిలలకు విభాగ
పత్రికలు, మాలతినీ జడిపించుటకుఁ బోసిన పచ్చిరక్తమును, ప్రమదవనములందలి లేక ప్రమదవన
మనెడి వనదేవతలు ధరించిన మైథూతలు, దక్షిణానిలమనెడు సానం తెట్టఁగా, పండుటాకు లనెడు
ప్రాప్తపేటులు ఎగిరిపోఁగా, వన్మమితన పద్ధరాగళలాకలును, అయినట్టి చిగురాకులు ఎక్కడఁ
తాచినను పొడనూపినవి. మాలాపరంపరిరూపకము.

“వకా” - అఁదేనుగుం జెప్పట త్నై తో ఏకలింగతకొఱకు, “గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ త్నై
తని రేదీనీ మహిః”, - “కరిణీ ధేనుకా వకా” - అను. ‘రాంకనము’ = రంకుసంబంధి యైనది - రంకు
తనఁగా-హరివి కేషము, దాని బొచ్చుతో నేసినదనుట. - ‘రాబ్ధురం మృగరోమజకు’ - అను.

“కృష్ణపార యు న్యజ్ఞా రిజ్కు శమ్పర రాహిణిః |
గోకర్ణ పృష్ఠ తైగర్య రోహితా శ్చమరో మృగాః” - అను.
అరణ్యానీ - ‘మహారణ్య మరణ్యానీ’ - అను. మధు -
మధు త్నై దే జలే క్షీరే మధ్యే ప్రవ్వరసే మధుః |
దైత్యే దైత్యే వసన్తే చ జీవాశోక మధుద్రుమే” - విశ్వ.

అరణ్యానికర్తవ్యం శ్రీలింగమతత శ్రీకృష్ణ భావనీయము. సురాపానముచే మొగ మెఱ్ఱి
బాటుట ప్రసిద్ధము. — “శ్రోధః కృద్ధవపు ర్దః - కా. క. ల. —

“గడ్డాభిత్తిమ పురా సదృశీమ | వ్యాఙ్గీ వ్యాఙ్గీతదృశాం ప్రతిమేంద్రః

దావపాటలితకాన్తిమ పశ్చాత్త్యక్తచూర్ణలిలకాకృతి రాసీత్.” మాఘము ౧౦ (3౧).

వసంతము రాగానే శోకిలహారలచేత శోకిలలును కావలెను నేలుపడును.

‘రసనికా’-రసనా-‘రసజ్ఞా రసనా జిహ్వ’-అను. గరుత్తంతుఁడు ఎఱుపు: — “వజ్రమౌ
ఛ్చిత్రవర్ణాయ కునేనుధవళాయ చ | విష్ణువాహ నను ముఖ్యం పక్షిరాజాయ తే నమః.”

‘ఘన జీమూతముదిర జలము గ్రూమయోనయః’ ‘ఇంద్రాగ్రముధం శక్రధను స్త దేవ ఋజు
శోహితమ్,” -అను. “శార దన శోహితంబు దోచు” - ఆం. భా.

ప్రామాణిక = ప్రాఘుణిక = ప్రాఘుణిక = ప్రాఘూర్ణక = ప్రాఘూర్ణిక = ప్రాఘుణ; శోభ
నము గావున ఎఱునియత్తుతలు. వృక్షదులు తుమైదలకు చిగుళ్ల నొసంగును, పిమ్మట పుష్పరసమును
భుజింపం దెట్లు నని భావము. — “అమ్యేషికః ప్రాఘుణికః అగస్త్య రతిథి స్తథా” - హలాయుధుఁడు.
“ప్రాఘుణిక స్తుతిశిర్షయోః”, - త్రికాండశేషము. — ‘నవ’ - అతిథి శ్రోతవాఁడుగా నుండవల
యును, ‘వనప్రియః పరభృతః శోకిలః పిక ఇత్యపి,’ ‘సుమనా మాలతి జాతిః,” ‘రుధిరేనెస్సగ్లోహి
తాస్ర రక్త త్కతజ శోశితమ్,’ అను. జాతి వసంతమందు పూరదని కవిసమయము. — “నస్యా జ్ఞాతి
ర్వసత్తే” - సా. ద. మెండురక్తము కనిన భయజ్వరము కలుగుట సహజము. ఎక్కడను అది పూవ
కుండుటకై ఎల్లెడలను నెత్తురులు చల్లఁబడినవి. — ‘అర్ధి’ - పచ్చిరక్తమైన అప్సరే ఎల్లెడలను చావు
చంపు లగుచున్నవి గాన తాను తలచూపిన తనవసు వెంటనే మృతి కలుగునని భయపడును ; ‘స్యా
దేవ ప్రమదవన మస్తఃప్రోహితమ్,’ అను. ఈవిశేషములు జాత్యేకవచనము లని యరయునది.
‘మణి’ - సామాన్యగ్రహణంబున రత్నములకు ఎఱుపువర్ణ మే. — చూ. 144 టీక. ఇట్ల ప్రకరణవశం
బున లక్షణచే పద్మరాగమునే గ్రహింపవలయును. విభాగపత్రికను మధ్యకర్తలు మంగళార్థమై
కుంకమ పూసి యిత్తురు. అంగ రాగము చందనకుంకమాదివిశ్రమగుటంబట్టి యెఱుగా నుండును.

తే. శరనిధుల మాఘ్యములు దీతె మరున, కిట్టి

యనరున జయింతు మని కదా యద్దినాళిఁ

గూరతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ ద ద్వైరిఁ గనియుఁ

దెద్ద లివురాకుఁ బట్టెన పెట్టువడిరి.

111

మరునకుఁ = మన్దఘనికి, శరనిధులఁ = అమలచారులయందు, మాఘ్యములు = మొల్లలు,
తీతెఁ = వ్యయమై పోయినవి (మాఘ్యము అనఁగా మాఘమాసముం దుండునవి, అనఁగా శివేర
ఋతువు నందుండునవి, వసంతముం దుండవు), ఇట్టియనరునఁ = ఈ సంకటమునందు (అ యుత్తమ
బాణము లేని యిబ్బందిసమయముందు), జయింతుము = (దీనిచేత మన్దఘని) గలుతుము, అని కదా =
అను శోరిక చేతఁ గదా, పెద్దలు అద్దినాళిఁ = మాఘ్యములుండని యామధుమాసదినములలో, గూర
తిథిఁ = మహామాంసవిక్రయములు ప్రాజీబలులు ఇత్యాది క్రూరవిధానములకు ఏర్పడిన తిథియైన,
కృష్ణరజనిఁ = కృష్ణచతుర్దశిరాత్రి యందు, తద్వైరిఁ = ఆమన్దఘనికి వైరియైన శివుని, కనియుఁ =
దర్శనము చేసికొనియు, ఇగురాకుఁ బట్టెన = చిగురుటాక పెడి పలక చేత నే, పెట్టువడిరి = దెబ్బ తినిరి.

తా. — వందములు మాఘమాసములు పూచునవి. మాఘశుక్లానములు శిశిర యౌత్తి. ఆ వెంటి వైశ్రవే కాఖములు వసంత రుద్రులు, వసంత రుద్రుల వందము లాండవు. వందములు అనగా మొత్తము. అవి మదనునికి జయప్రథమాలైన యుత్తమతాళములు; అవి లేనప్పుడు, అనగా వసంతదినములలో సాధనహీనఁ డయినను న్నభుని తాము జయింపవలయు నని, పెద్దలు ఇక్కట్టులోని వైరిని జయించుట నీతి కాస్త్రోపద్ధియు గావున, ఆపై అందులకు ఉపాయముగా తాము కోరిన యాజయము కూరకృత్యము గాన కూరోద్యమములకు నీదిప్రదమై ప్రాణిబల్యాదివిధానములచే కూరమయిన కృష్ణచక్కురే యైన శివరాత్రియందు ఆ మదనుని వైరియైన శివునిదర్శనము చేసికొనిరి. ఎప్పుడును వైరికివైరి యైనవాఁడు తనకు మిత్రుఁడు గదా, అందులో ఈవైరివైరి ఆమదనుని జయించినవాఁడు కూడ. ఇట్లు ఆదేవుని యనుగ్రహమున అనుకూల్యమును వారు పడసినను, పిమ్మట వసంతము రాఁగా, అతనికి వందములు లేకపోయిన నేమి? అతని ప్రభావము అవ్యావృతము. అతఁ డా వసంతమందు చిగురాకుఁబట్టెనో నే ఆ పెద్దలకు పెట్టు పెట్టి తనయాజులలో నిలిపినాఁడు. వసంతమందు చిగురాకు అతి కామోద్దీపకముగా నుండినది, అని భావము — వివాదనాలంకారము.

అలరారు వివాదన మై । వెలయింపఁగ నివ్యమాణవిపరీతాద్రిక

ఎలక యొకఁడు భక్త్యైక న । హులబుట్టం గొరికి వాని కోగిర మయ్యెక' అలం.

'శరనిధుల' - 'దేవం వస్తే శరధిశరధి' అని శివస్తుతి. "ఇమధి." కి తర్కాయము 'శరధి' (శరనిధి) బహువచనముచేత మాఘములు జాత్రిగా లేవని నూచన. — 'మరుఁడు' - ప్ర. స్వరః - 'అనరు' - పా. 'అడరు' — 'పట్టెన' - పలకతో నె-తాటికమ్మతో గొడ్డను బాదినట్లు బాది పెద్దలపొగ రణఁచినాఁడని ధ్వని. — ఆపజయము అంత యవమానము గాదుగాని గొడ్డవలె కొట్టుపడుట అత్యంతావమానము; వారి యుద్యమమునకు ఫలముగా అది కలిగినదనియు ధ్వనితము. 'మాఘ్యం కృష్ణమ్' - అను. పా. 'అడరునక' - ఈకబ్బమునకు శ. ర. లో అధికము అర్థముగా నున్నది. మరునికి సాధన హీనత కలుగుటయే పెద్దలకు అధికము, ఆ యాధికము తమకుఁ గలిగిన యా దినములయందు అని గ్రహింపవచ్చును.

తే. అవని నపుడు నవోదితుం డైన యట్టి । మరునకుం గుసుమర్తు వ స్తంత్రసాని

బొడ్డుగోసిన కొడవలి వోలె విరహి । దారకం బయ్యెఁ గింశుక కోరకంబు. 112

అమ్రదు=ఆ వైశ్రమాసమందు, అవనిక=భూమిలో, నవోదితుండు=నవ=నూతనముగా=ఉది తుండు=పుష్పాయుధసమృద్ధి చేత అత్యుదయము నొందినవాఁడు (జనించినవాఁడనియు), విన=విన యట్టి - మరునకుక=మనస్థునికి, కుసుమముకువు = నవకారు, అను మంత్రసాని=కుఖముగా ప్రస వింప నుపాయము చేసెడి చికిత్సకురాలు, బొడ్డుగోసిన - కొడవలివోలెక = కొడవలి యనునట్లు, కింశుకకోరకంబు=మోదుగు మొగ్గ, విరహిదారకంబు=వియోగులను కోయనది, అయ్యెక.

తా. — అప్పుడు భూమిలో క్రొత్తగా పుష్పశరసమృద్ధి చేత వైన యత్యుదయ మనెడి జనన మును పొందిన - (అనగా అత్యుదయముతో అప్పుడే పుట్టిన) మనస్థశికువునకు పుష్పర్తునెడి మంత్రసాని బొడ్డుగోసిన కొడవలియొ యన మోదుగు మొగ్గ వియోగులగుంఠెలను కోయం దొడంగి నది, అనగా వారికి దుష్కృతాపమును కలిగించినది. — యాపకానుప్రాణితో త్వేషి.

శికువు జనింపఁగానే బొడ్డుగోయుట ప్రసిద్ధము. మోదుగు మొగ్గ కొడవలియందుబోలె కంపుగానుండును. — "కలికా కోరకో ౭ ప్రియామ్" - అను. ఈకుసుమము నిర్గర్భము. — అప్పుడే శోసినందున నాశరక్షములే తడిసి యెట్లుగా నున్నదని భా.

“రూపయావదనంపన్నా వికాశకలసంభవాః ।

విద్యాహీనా న శోభన్తే నిర్లభా ఇవ కింకురః.” హిలోప.

‘కొడవలి’ కత్తితో కోయ నొప్పికన్న కొడవటితో కోయ నొప్పి మెచ్చు. శిశువునకు నాళమును చెఱిక్కుని కోసివైచుట గాన నొప్పి తెలియదు. “పలాశే కింకురః పల్లో వాతపోభః” - అను. పలాశకుమమును కాలిదాసు వక్రతను శోణితనుం బట్టి నఖితుతమునకు పోల్చినాడు.

“బాలేస్తువక్త్రాణ్యవికాసభావాత్ । బభుః పలాశా న్యతిలోహితాని
సవ్యో వసన్తేన సమాగతానాం । నఖతుతానివ వనస్థీనామ్” - కుమార.

“పలాశముకుళ భ్రాస్త్యాకుకుడై పత త్యలిః । సోఽపి జమ్బూపల భ్రాస్త్యా త మలిం హర్తు మిచ్ఛతి”
అని యొకకవి దానిని చిలుకముక్కునకుం బోల్చినాడు,

చ. కుసుమము లెల్ల గామినుల కొప్పుల నుండ నటుండ లేమి నీ
గైసఁగఁగ వంగినట్లు జనియించె నన ల్తటి వంగి, జీవితే
శ సమితి గొమ్ములం గరచి చల్లఁ గుచక్షణి కాంగరాగ మా
టనదె యటంచు రాగిలిన యట్లులు రాగిలి విచ్చెఁ గింశుకే.

113

కుసుమములెల్ల = కొడవ పువ్వులన్నియు, కామినుల కొప్పుల = ఎఱ్ఱెలాండ్ర తురుముల
యందు, ఉండఁ = ఉండఁగా, అటు ఉండలేమి = తాము ఆప్రకారము ఉండలేనందునకు,
కింకుకంబున = మోదుగునందు, ననల్ = మొగ్గలు, సిగ్గు ఎఁగఁగ = లజ్జ కలుగఁగా, వంగినట్లు,
మఱి = మిక్కిలి, వంగి = వంపు గలవై, జనియించె = పొడమెను, జీవితే ఈశ సమితి = ప్రాణనాథుల
సమూహము, కరచి = తిమ్మ (ఆనలను) నీళ్లలో నూటి కలిపి, ఆ యెఱ్ఱిటివి, కొమ్ముల = చివున
గ్రోవులతో, చల్ల = వసంతము లాడుటయందు కామినులమీఁద చల్లగా, కుచక్షణిక ఆంగరాగము =
స్తనములయందు తుణకాలపు మైపుఁత, బౌట = ఆగుట, అనదె = స్వల్పభాగ్యమా (మహాభాగ్యము
కాదా), అంచు = అని, రాగిలినయట్లు = రంజిలినవో యనునట్లుగా, రాగిలె = ఎఱ్ఱబాటినవి.

తా. — కింకుకములయందు మొగ్గలు కొడవపువ్వులవలె తమ్ము కామినులు కొప్పులందు ధరింప
రై రను సిగ్గుచేత వంగినవో యన వంపుగలవై జనించినవి, అయినను తమ్ము నీటంగరంచి ప్రాణ
నాథులు కామినులకుచములపై చివున గ్రోవులతో వసంతములు చలుటచేత ఆ కుచములయందు
తాము తుణకాలము మైపుఁతగా నుండెడు మహాభాగ్యము తమకు కలిగినది గదా యను గౌరవము
చేత రాగిలినవో యనునట్లు రాగిలినవి. మోదుగుమొగ్గలు వంపుగాను ఎఱ్ఱగాను ఉన్న వని
భావము. — పీతూత్ప్రేతాద్వయసంసృష్టి.

‘కామినులు’ - కామము లేనిచో కుసుమముల ధరింపరు. వారి కొప్పులందు కూర్చుండుట గౌర
వము. అది లేమి లజ్జాకరము. లేమికి కారణము తమగంధహీనత. ‘జీవితే’ - వారిప్రాణాథులు
తమ్ము ఉపయోగించుట ఎట్టిభాగ్యము! అందులోను, కుచాంగరాగము కావించుట ఎట్టిమహా
భాగ్యమో చెప్పవలయునా? చిరము కొప్పుమీఁద నెక్కుటకన్న తుణము కుచమెక్కుట భాగ్యము
గాదా! ‘వంగు’ = లోబడు - వంపుఁడెందు; రాగిలు = హరించు, ఎఱ్ఱబాటు; ‘కుచ’ - విలాసులు
విలాసినుల కుచములను గుఱివేసి చివునగ్రోవితో వసంతము కొట్టుట ప్రసిద్ధము. మనంబున
వహించు రాగంబును ఎఱ్ఱపే. “రక్తాచక్రధరాగౌ” - కా. క. ల.

ఉ. నైపుణిఁ జందనాద్రి గహనద్రుమ సౌరభ వీచిఁ బామ్రప

రీపరిలబ్ధ మాక్తికమణిప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా

శాపవసుండు సల్లువెడఁ జల్లు జనించెన కాక వీనికే

లా పొడమంగ నప్పొలప మప్పుడు నా వనిఁ దోచెఁ గ్రొన్ననల్. 114

దక్షిణ ఆశా పవసుండు = దక్షిణ దిగ్భాయువు, నైపుణి = నేర్పుతో, తామ్ర...బలు-
తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణి యను నదియందు-పరిలబ్ధ = దొరకిన-మాక్తికమణి = ముక్తాఫలములయొక్క.
ప్రకరంబులు = సమాహమలును, చం...చిక్ - చందన ఆద్రి = చందనశైలముయొక్క, (అనఁగా
మలయాచలముయొక్క) - గహన = అడవులయందలి - ద్రుమ = చెట్లయొక్క - సౌరభ = పరిమళము
యొక్క, వీచి = లహరియందు, - తోచి = నాన్పి, చల్లు వెడచల్ల = ఆముక్తముల నే విత్తనముగా
వీడికొల్లతో నంతటం గలయఁ జల్లునట్టి చల్లకముగా చల్లినందున, జనించెన = మొలచినవే, కాక =
అటుగాక, వీనికే = ఈననలకు, అప్పొలపము = అందమైన వర్షలహరీయందును పరిమళంబును
అగడి పొలుపు, అప్పుడు = ఆ వసంతకాలమందు, పొడమంగ నేలా = కలుగుటకు కారణ మేమియు
లేదు, నాక్ = అనునట్లుగా, వనిక్ = వనములయందు, గ్రొన్ననల్ = గ్రొత్త మొగ్గలు,
దోచెఁ = అగపడినవి.

తా. — వసంతమందు తత్సార్వభౌములును వనములయందు లేని పరిమళముతోను గుండ్రని
యాకారముతోను గ్రొత్త మొగ్గలు ఎల్లడలను పొడముట యెట్లుండె ననఁగా, దక్షిణానిలుఁడు
తోటమాలిగా తనపుట్టుతా వయిన చందనశైలమునందలి తామ్రపర్ణిలోని ముక్తాఫలములను
మొత్తము మొత్తముగా చందనముల పరిమళలహరలందు నేర్పుతో నానఁబెట్టి తెచ్చి ఎల్లడలను
గొర్తి వెడఁగాఁ గాక చేతిచల్లకముగా వెడచల్లఁగా ఆ మొత్తములే సపరిమళముగా గుండ్రగ్రొన్న
నలుగా మొలచినవి: ఇది నిశ్చయము: కానిచో ఇప్పటి యీననలకు పూర్వర్థపుల ననలకు లేని యీ
గుప్యత్రరూప పరిమళాలికయములు ఏల కలుగును? అనునట్లు ఉండెను. — పోతూలేస్తే.

మలయము చందనవృక్షములకును తామ్రపర్ణి నదికిని స్థానము. అనదిలో ముత్తెములు పుట్టుట
ప్రసిద్ధము, కవిసమయము. — “భూర్జద్రుక్ హిమవ త్యేవ, మలయేహ్యేవ చందనమ్, తామ్ర
పర్ణా మేవ ముక్తాః । మకరా నర్ణవే తథా-” క. క. ల.

ముక్తాసామ్యము వర్ణమందు ఘటింప దని ఆత్మేపింపఁగూడదు. సామాన్యోక్తియందు పుష్ప
ములకు శ్వేతవర్ణము కవిసమయసిద్ధము: — “సామాన్యగ్రహణే వారిమచాం కృష్ణత్వ మేవ హి ।
రక్తత్వ మేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్య మేవ చ-” కా. క. ల.

‘చల్లువెడ’ గొర్తివెడ అని చల్లకము ద్వివిధము-చల్లువెడ వీడికొల్లతో నెత్తిచల్లుట. గొర్తి
వెడ అఘోరంధ్రవంతము లైనపాత్రములందు విత్తనములుపోసి, వానిని ఒక దున్నెడు యంత్ర
ములో నమర్చి, ఆయంత్రమును అనఁగా గొర్తిని, దున్నిన పొలముమీఁద సాగించుట. అట్లు చేయు
టలో ఆ పాత్రములోని గింజలు పొలమునందు చాలుగా పడును. బీజములను కొన్ని ద్రవ్యములతో
భావనచేసియు సంస్కరించియు నాటుట ప్రసిద్ధము, అట్టిదే యిట చందనపరిమళలహరియందు
భావనచేయుట. ‘పాలప ముప్పుడు’ అన్ని ఋతువులయందును ఏవో కొన్ని పువ్వులున్నను వానికి
వసంతపుష్పముల పాలపము లేనందున వసంతమునకు మాత్రమే ‘పుష్పర్త’ వను పేరు వచ్చినది.
అప్పుడు కవిగవి గహన దక్షిణాశాపవసునిచేతగా తర్కితము.

క. వీరుద్ధ్రమిథునమేళన | కై రతిపతి యేయ దుస్సి హరితద్యుతిః తై

నారెగయః బొటమరించిన | నారసముల తుద లనంగ నన లవి మించె.

వీరు...కై - వీరుత్ = తిగలయొక్కయ - ద్రు = వృక్షములయొక్కయ - మిథున = ద్వంద్వ మలయొక్క - మేళన కై = సంయోజనముకొఱచు, రతిపతి = మన్మథుడు, ఏయ = ప్రయోగింపఁగా, దుస్సి = వానిదేహములందు దూసి, హరిత ద్యుతిః = పసురువన్నెతో, నైవార = దేహమున త్వక్కుగా నున్న నార, ఎగయత్ = తమకు మొనకప్పుగా లేచునట్లు, పొ...లు. బాణము గ్రుచ్చికొన్న తైపు నకు వెనుకటివైపున (అనఁగా తొమ్మి గాడ నేసినచో వీరపున) పొటమరించిన = తలనూపిన - నారసముల = బాణముల - తుదలు = మొనలు, అనంగ = అనునట్లుగా, ననలు అవి = ఆ మొగ్గలు, మించె = అతిశయించెను.

తా. — లత యనుభార్యను వృక్ష మనుభర్తనుం గూర్చుటకై మదనుడు బాణములు ప్రయో గింపఁగా, అవి యాలతా వృక్షదంపతులదేహములయందు తగిలినవైపునుండి అవ్వలివైపునకు దూయఁగా అచట వానియలుఁగులు ఆదేహములకై పైవ పసురువన్నె నార తమకు మూత యగునట్లు గా నెగయఁగా పొటమరించినచో యనునట్లు, క్రొన్నన లాప్పారినవి. — రూపకోతాపితో త్వేక్.

‘వీరుత్ ద్రు’ కబ్జలము స్త్రీలింగపులింగములం బట్టియు వానిస్వరూపములం బట్టియు వాని యందు జాయపతిభావము చెప్పఁబడినది. ‘వీరుత్’ - విశేషణ కోసాతీతి వీరుత్ అప్పడప్పడే పొట మరించిన ననలు ఇంకను పసురువన్నె మాఱకయే యుండును; ‘నారస’ - ప్ర. నారాచః (ఉక్కు బాణము) ‘పాలాకో హరితో హరిత్’ - ‘లతా ప్రతాననీ వీరు ద్ధ్రుల్లి న్యులప ఇత్యపి’ - ‘పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః’ - ‘స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వంద్వమ్’ - ఆమ.

చ. తనయుదరంబునం బొడమి తామ్రరుచిచ్చట లుల్లనిల్లఁ గో

ల్కొను ధరణీజ సంతతికిఁ గోరక దంతము లించుకంత ని

క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెలఁగె ననలక్ష్మీ; గడుం జెలంగఁగాఁ

జనుఁ బ్రియుఁడైన మాధవుని సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గల్గుటక. 116

వనలక్ష్మీ - వనకోభ యనెడిలక్ష్మీ, తన ఉదరంబునకై పొడమి = తనకడుపునం బుట్టి, (వనమున, జనించినవనియు తనకు బిడ్డలై యనియు), తామ్ర...లు. తామ్ర = ఎఱ్ఱని - రుచి = కాంతియొక్క - ఛటలు = మొత్తములు (చిగుర్చుటచే చెట్లు ఎఱ్ఱగా నుండును - శిశువులు సహజముగా ఎఱ్ఱగా నుండురు), ఉల్లనిల్లక = ప్రసరింపఁగా, కోల్కొను = వర్ధిల్లిన - ధరణీజ = భూమిజములయొక్క - సంతతికి = సమూహమునకు, - (భూమిజము అనెడిబిడ్డలకు అనియు), కోరక దంతములు = మొగ్గలనెడి దంత ములు, ఇంచుక అంత = కొంచెము, నిక్కినయది యాదిగాఁగఁ = నిగిడి నప్పటినుండియు, చెలఁగె = ఉత్సాహ మొందెను, మీఁదట = అటు పిమ్మట, ప్రియుఁడైన - మాధవుని సంగతి = వసుంతునితోడి కూటమి (హరితోడి సంగమము అనియు), చాలక = మెండుగా, కల్గుటక = లభించును గావున, కడుక = మిక్కిలి, - చెలంగఁగాఁ జనుక = ఉత్సహించుట యుచిత మే.

తా. — స్త్రీలు తమకడుపునం బుట్టిన బిడ్డలకు దంతములు మొలచినపిమ్మట పెండియుం బురుషసంగముం బొందుదురు, అందువలన సంతోషము గలుగును. అట్లే వనలక్ష్మీ యనెడి మహా లక్ష్మీ తనభూమి యనెడి నిజగర్భమున, జనించిన వృక్షముల వరుస యనియెడి తనసంతతి, చిగుళ్లచా లనెడి ఎఱ్ఱనికాంతి పెరిగి, కోల్కొని, మొగ్గలనెడి దంతములను కొంచెము పడయఁగానే,

శోభాళికయ మనెడి సంతోషాళికయమును, పొందెను. అట్లు మిక్కిలియును పొందవచ్చును; ఏ యన, అప్పటినుండియు వసంతుఁ డవయ్యెడి హరితోడి పొందు సమృద్ధిగాఁ గలుగును గావున- శ్రేయస్ ప్రాప్తికరూపకములు.

వనమునకు ఉదరము వనభూమియే, తామ్రరుచి వృక్షములకు చిగుళ్లచేత-అన్యత్ర శ్రేయము చేత, 'ధరణీజ' అనుటచే 'వనధరణీజ' అని యేర్పడి వనమునకు బిడ్డ అను భావమునకు పోషణ గలుగుచున్నది. 'శోరకములు' దంతములవలెనే ఉండును, అందువలననే దంతకు ట్టలములు దంత శోరకములు అని కవులు వర్ణింతురు. — మాధవ — మధువే మాధవుడు - అనఁగా - వసంతుఁడు; మా అనఁగా లక్ష్మీ-ఆమెయొక్క ధవుడు 'మాధవుడు' క్రికారి. 'శోల్కాను' = శోలుకొను, శోలునకు కొను ప్రకృతి [ఇచ్చుకొలు పుచ్చుకొలు.]

సీ. మును నన ట్టమిఁ బట్టి ముంగాళ్ల, ముక్కుబో | డనలఁ బీలిచి వసంకొనిన విడిచి, పరువంపు విరి గొందు లరసి, చాలై త్రోవఁ బెట్టి యారము లీఁగు పిండుఁ దగిలి, క్రొవ్విరి దొలుత నొక్కొండు గని యది వ్రాలు | తఱి దాని నిలఁ బడఁ దాఁకిగ్రోలి, యాకురాలుపుగండ్ల నానెడు నాస నిం | తడు గూచి బం కంటి యంగలార్చి, తే. యెట్టకేలకు నొకఁ డబ్బుఁ బొట్టవిండఁ | గ్రోలి యదిగాలిఁ గదలినఁ గూలు నగుచుఁ బ్ర మదవనపాలికలు వేడ్కఁబట్టనగుచు | మధునినాదిక్షుధాభ్రమ న్నధుపచయము.

(1) మధు...ము-మధునిన = వసంతకాలములో-అదిక్ = తొలుత - (అనఁగా-వసంతారంభ మును)-తుధా=ఆకటిచేత-భ్రమతో=తిరుగుచున్న - మధుప=తుమైదలయొక్క - (చయము పా. కలము)=సమాహము, మును, ననలో=మొగ్గలను, తమిక్=ఆసతో, ముంగాళ్లక్=ముందటి కాళ్లతో, పట్టి=పట్టుకొని, ముక్కు బోడనలక్=జంటముక్కులతో, పీలిచి=(ఆ నవల లోని రసమును) నోటిలోనికి ఆకర్షించుకొని, వసంకొనినక్=వసరువాసన రాఁగా, విడిచి=(ఆనవలను) వదలి;

(2) పరువంపు విరి గొందులు=పక్కములైన పూవులుగల చాటుప్రదేశములను, అరసి=కని పట్టి, చాలు వి = బారై, త్రోవఁపెట్టి=దారి ఏర్పఱిచి, ఈరములు=ఆ విరిగొందు లున్న పొదలను, ఈఁగు పిండుక్ = దూరెడు గుంపును, తగిలి = కలసికొని చని.

(3) ఆ గొందిలో, ఒక్కఁడు=ఒక తుమైద, క్రొవ్విరిక్ = క్రొత్తపువ్వును, తొలుతక్ = తక్కిన తుమైదలకన్న ముందుగా, కని=కనిపట్టి, అది=ఆ తుమైద, వ్రాలుతఱిక్ = ఆ విరిమిఁదికి దిగుసమయమున, దానిక్=ఆ తుమైదను, ఇలక్పడక్తాఁకి=క్రింద పడునట్లుగా మట్టి, గ్రోలి= ఆ విరిలోని రసమును త్రాగి;

(4) ఆకురాలుపు గండ్లక్ = రాలినయాకుల తొడిమలుండిన బిలములను (అందలి ద్రవము ననుట), ఆనెడు ఆసక్ = త్రాగఁగోరి, ఇంత=ఇంచుక, అడుగు ఊఁది = కాలు మోపి, బంక= తొడిమ యూడిన యాగండిలో ఊరియున్న జిగురు, అంటి=కాలి కంటుకొని (కాలు రాకయుం డఁగా), అంగలార్చి = భయముచే నఱిచి;

ఎట్టకేలకుక్=అతిప్రయాసమున, ఒకఁడు=ఒకపూవు, అబ్బక్=దక్కఁగా, పొట్టనిండక్ =కడుపు తనియునట్లుగా, గ్రోలి = అందలి మకరందమును త్రాగి, అది = ఆపుష్పము, గాలిక్ = గాలికి, కదలినక్ = చలింపఁగా (పొట్టనిండం ద్రాగిన యాయాసముచేత చివ్వున ఎగిరిపోతేక), ప్రమదవనపాలికలు = అంతఃపురోద్ధానములను కాచెడు యవతులు, వేడ్కక్ = విరోధార్థము,

నగుచుకొనెదోరకీనవి గదా యని హాసించుచు, పట్టక = పట్టుకొనుటకు, అగుచుకొనెదోరకీనవి = చకపడుచు, కూలుకొనెదోరకీనవి = ఆ పువ్వునుండి జాతిపడును.

తా. - వసంతారంభములో ఆకలిగొని తిండికై తిరుగుచుండు తుమ్మెదలు ఈ క్రిందియట్లు వర్తించును. - ముందుగా మొగ్గలమీదికిం బోయి వానిని ముందటికాళ్ళతో పట్టుకొని, అందలి రసమును తమ జంటతోండముతో పీల్చి, అందు పసరువాసనయు పసరురుచియు రాగా దానిని విడిచిపెట్టి;

అనంతరము మొగ్గలలో మంచినము ఉండ దని వానిని ఒప్పురికించి, గొండిగొంది వెదకి, పక్వమైన పువ్వుములుండెడు గొండిం గనిపట్టి, బారుగట్టి, పొదలం దూరెడు గుంపుతోగలని చని, ఆగొండిలో తొలత నొక తేటి ఒక క్రొవ్వెరిని కనిపట్టి దానిపై వ్రాలునాలోన ఆ తేటిని నేలబడునట్లు తటాలున త్రోసి, ఆ విరిలోని రసమును తాము త్రాగి;

తొడిమలతోకూడ ఆకులు రాలిపోగా ఆ తొడిమ లుండిన గండ్లయందు ఊరియున్నట్టి బంకను రస మనుకొని దానిం ద్రాగుటకై ఆ గండ్లలో కాలుమెపగా ఆ బంక కాలికంటుకొను టయు కాలు రాక అజచి ఎట్టో కాలు లాగికొని ఎగిరిపోయి;

అతి ప్రయాసముమీద ఒక పువ్వు దక్కగా దానిరసమును కడుపార త్రాగి, అంతలో ఆ పువ్వు గాలికి కదలగా, పొట్ట నిండిన యాయాసముచేత తటాలున ఎగిరిపోలేనివై, అదే సమయ మని తోడ కావలియువత్తులు తుమ్మెదలు తమచేతికి దొరికినవని సంతోషముచేత నవ్వుచు పట్టు కొనునట్లు వారికి కైవస మగుచు, గూలును. - స్వభావోక్తి.

'తమి' - తిండి లేక ఆకట నెండుచుండుటచేత. 'ముంగాళ్ళ' - నుట; అటుకాళ్ళలో ముందటి వనుట - 'ముందు+కాళ్ళ' = ముంగాళ్ళ (ప్రాంతాదికార్యము); ముక్కుజోడన-ఇట్టి తెక్కపురుగు లకు ముక్కు జంటతోండమువలె నుండును. - 'జోడన' జంట, 'పీలిచి' - ఒక్కొక్కతొండంబును సన్నగొట్టముగా నుండును. 'పసర్కొనుట' ఇంకనుం బక్వము కానందున, పక్వమయినచో రసము మధుర మగును; 'చాలగుట' - వికాలమయిన దారినందున; 'తగులుట' వెనుకబడినచో తనకు దొరక దనుభయముచేతను, ఆకటిపెల్లుచేతను; 'క్రొవ్వెరి' - ఏ తుమ్మెదయు అప్పుటికి తాళని విరి - రస మెదలనిది: - 'తాళి' - నీచజంతువులకు తమకడుపే కావలసినది గాని ధర్మాధర్మచింత యొక్కడిది? - 'ఇలబడక' = నేలమీద వెదకిలం బడునట్లు - వెదకిలంబడినట్టిది సులువుగా తెప్పి రిల్లి లేచిరాలేదు, అది యట్లు సనిపడి వచ్చునంతలో ఆ త్రోసినతేటి ఆ పువ్వులోని మకరంద మును త్రాగివెచ్చును, అట్లు చేయుటకే అది ఆవలికి నెట్టక నేలంబడునట్లు నెట్టినది; 'బంక' - ఈబంక ఊరుటయే ఆకునకు పట్ట విడుటకును అది రాలిపోవుటకును కారణము, అదియు ద్రవరూప ముగా మెయయుటచేత మకరందమో యనుభ్రమ తుమ్మెదకుం గలుగును. 'ఎట్టకేలకు' - పేరుటా మని గాక తదారంభకాల మగుటచేత ఇంకనుం బుష్పవికాసమరందసమృద్ధి అవ్వారి గానందున; - 'పొట్టనిండక' - కఱపు దీటునట్లు - కఱపులో అన్నాతురులు అన్నమును లేకలేక దొరికినప్పుడు మితిమీరిం దిని అపాయము చెందుదురు. 'పట్ట నగుచుం గూలుట' - భుక్తాయాసముచేత; భుక్తాయాసము క్రొత్తగా బ్రహ్మజారము చేసినవారికి చక్కగా తెలియును; ఎఱ మ్రింగినపాము ఆయా సముచే కదలక పడియుండును, అప్పుడు దానిని సులువుగా కొట్టి చంపుదురు. 'వేడ్క' - పెంచుటకుగాని అమ్ముటకుగాని కాదనుట.

సీ. మరుదూధ మలయాహి గరధూమ్య లనుగళే | స్తనసిజ రథప దాంజనకళికలు
త్రాసభావచ్చిశిరత్యక్త బాష్పముల్ | పికపంచముస్వరోద్భేద వీణ

లబ్ధాగమస్తరం దాసార జంబువుల్ | హిందోళ సాక్షా స్తుకుందరోచు
 లభినారి కాంతుకోద్యన్ని లగులికలు | జాతన్యమల్లసనాత్త శాపతతులు
 తే. చైత్ర సుజీవనోపధి జాతచేత | నాత్త జని హేతు తరు పునర్యామి యువతి
 కరవిధూతహసంతి కేంగాలచయము | లభిల పంక్తులు వనుల నట్టాడఁ దొడఁగె.

త్రిపురుచున్న తేటిపిండు కర్ణనము. —

(1) మరు...లు-మరుత్ = (దక్షిణపు) గాలిచే - ఊధ = మోచి తేబడిన-మలయఅసి = మలయ
 మలాని (చందనవృక్షములయందలి) పాములయొక్క - గర = విషమయొక్క - ధూమ్యలు = పొగ
 మొత్తములు, అను...లు-అనుగళత్ = మాటిమాటికి పడుచున్న (కణికలకు విశేషణము) - మనసిజ =
 మనస్సునియొక్క - రథపద = తేరిచ క్రమములయొక్క - అంజన = కందెనయొక్క - కణికలు = లేకములు;

(2) త్రా...ల్ - త్రాస = (వసంతమువలని) భయముచేత - ధావత్ = పాటిపోవుచున్న -
 శిర = చలిచేత - త్యక్త = విడువబడిన - బాష్పముల్ = కన్నీళ్లు (కాటుకకన్నీటి బిందువు లనుట),
 పిక...లు-పిక = కోయిలలయొక్క - పంచమస్వర = పంచమ మని సంగీతకాస్త్రమందు సంజ్ఞగలదైన
 స్వరములో, గూడుకొన్న భస్మనియొక్క - ఉద్భేద = ఉచ్చారణకు అనుగాములైన - పిణలు = కోయి
 లల వాయించు చిన్న నల్లవీణలు. —

(3) అబ్దా...ల్ - అబ్ద = మేఘములయొక్క - ఆగమత్ = రాకగా (అనగా వర్షపుగా)
 నొప్పుచున్న - మరంద ఆసార = మకరంద ధారాసంపాతముయొక్క (అనగా మకరందవర్ష
 మనెడి వర్షకాలముయొక్క) - జంబువుల్ = నేరెడుబండ్లు, హిం...లు - హిందోళ = హిందోళ
 రాగము పాడినంతట-సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమయిన - ముకుంద = నారాయణునియొక్క - రోచులు =
 (దేవ) కాంతులు;

(4) అభి...లు-అభిసారికా = కాంతుంగూర్చి సంకేతస్థానమునకు పోవు కామినులయొక్క -
 అంకుక = వలువలయందు-ఉద్యోత్ = ఉదయించుచున్న - నీల = నీలిమ గలవైన (అనగా నీలిమను కలి
 గించుచున్న) - గుళికలు = సిద్ధగోళకములు, జా...లు - జాలి = జాటితీగలచేత - అమల్లసన = పూవని
 హేతువులబట్టి-ఆత్త = (వసంతునిచే) పొందబడిన-కాప = తిట్లయొక్క - తతులు = సమాహములు;

చైత్ర...లు - చైత్ర = చైత్రమాసమునెడి-సంజీవన ఓషధి = ప్రాణమొసంగెడి తీగచేత -
 జాత = వచ్చిన - చేతన = చైతన్యము గలవై - ఆత్త = తమకు-జనిహేతు = జన్మకారణములైన -
 తరు = వృక్షములంగూర్చి - పునః = మరల - యాయి = పోవుచున్నవైన-యువతి కర విధూత = ఉవిదల
 చేతులచే పాఠఃపోయబడిన - హసంతికా = కంపవల్లయందలి - ఇంగాల = బొగ్గులయొక్క - చయ
 ములు = సమాహములు, (వివట్టి) - ఆభిల పంక్తులు = తుమైదల బారులు, వనులక = వనములయందు,
 అట్టాడఁ దొడఁగె = సంచరింప సాగినవి.

తా. — అప్పుడు వనములందు సంచరించుచున్న తుమైదగుంపు లెట్లుండిన వనగా-ఇవేమి
 దక్షిణపుగాలి తెచ్చిన మలయశైలమందలి చందన తరువులలోని పాముల విషధూమచయములా?
 ఆ మదమని బండిచక్రమునండి జాటిపడుచున్న కందెన ముద్దలా? వసంతమునకు వెఱచి యేడ్చుచు
 పలాయన మగుచున్న శిరశ్చయవతియొక్క కాటుకకన్నీళ్లా? కోయిలలు పంచమస్వరమునం
 కాడుచు తోడుగా వాడుకొను తరుచితపరిమాణ తద్వర్ణ పిణలా? మకరందపుజియనెడి వర్షపువన
 జనించిన నేరెడుబండ్లు? యువతులు పాడెడు హిందోళ రాగమునకు మెచ్చుకొని ప్రత్యక్షమైన

కారాణముని దేహకాంతులా? అభిసారికలు అదృశ్యకరణిగా విలువలయందుఁ దాల్చిన నద్యోగీలి
మోత్పాదక విద్యలలోగోమలా? బాజితీగలు తమ్ము వసంతుఁడు పూవనీయబేదని పెట్టిన సామెత
పరంపరలా? చెక్రమనెడి సంజీవనోపధి సోఁకఁగా మరల ప్రాణమం బొందినవై తమకు కారణ
భూతములైన వృక్షములంగూర్చి మరల వచ్చుచున్నట్టివై యువకులు చలిలేమిచే ఇండ్లవెలుపల
పాఠఁబోసినట్టి కొయ్యబొగ్గులా? అనునట్లు ఉండినవి.—మాలారూపకము.

పొగయే నలుపు-పొగ మొత్తము కారునలుపు; కావున 'ధూమ్య' యనుట-'ధూమ్య' -ధూమా
నాం సమూహః—పీఠికయందలి పట్టికం జూచునది. 'మనసిజరథము' మలయమారుతము, అది ఇప్పు
డిప్పుడే తరలినదిగావున, దీనికి ఇప్పుడే వైచిసకంచెన ప్రయాణారంభములో ముద్దుముద్దుగా పడు
చున్న దనుట - 'బాష్పములు' అభిసామ్యముకై నల్లనివిగా ఆనఁగా కాటుకకలవిగా నుండవలయుం
గావున, శిశిరర్తువునందు స్త్రీత్వము నాలోపించుకొనవలయును. వసంతము రాఁగానే శిశిరధర్మములు
పోవుననుట యనుసంధేయము; పికములు చిన్న స్వరూపము గలవి గావున, అవి తాము నోటంబాడు
నట్టి పంచమ స్వరస్వనమునకు అనుసరణముగా వాయించుపీఠములు వానికి అలవిగా చిన్నవిగా
నుండవలయును; మఱియు తమవర్ణమే తమకు ప్రియము గాన, ఆ వర్ణమే, వీణలకును సాధింపబడిన
దనుట - 'పికః కూజలి పచ్చము' - ఆమ. కొయిల పంచమస్వరమును కూయును:—వర్షర్తువున
నేరేఁడు చెట్లు పండును.

“ఫలభరపరిణామశ్యామ జమ్బూనికమ్ | ఫలితతనుతరక్తో మత్తరేణ స్రవంతీమ్

ఉపచితఘనమాలః ప్రాథతాపిచ్ఛనీలః | శ్రయలిశిఖర మద్రేర్నూతనస్తోయవాహః.” మాలతి.

* 'హిందోళ' -వసంతాదియందు హిందోళ రాగమునఁ బాడుదురు.—“శిశిరస్య వసంతస్య
సనాహిందోళ రాగకః.” -“హిందోళంబునఁ బాడిరి | బృందారకనకులు, నిరహిబృందా ర్థిగ్రేఁ | చెం
డేఁటులు, వాసంతిక | విందునఁ, బికశిఖువు దాది వెడలంద్రోచెన్” — వసంతంబున ఇప్పడైవత
మును హిందోళ రాగంబునం గీర్తింతురు.

“సంధ్యార్ణవ చంద్ర మండలిశిఖిజ్వాలాతటిద్వల్లరి

కందర్పేంద్ర శరాసనాచ్యుతతనూగంధర్వవంశోద్భవత

హిందోళంబునఁ బాడి రచ్చరలు భీమేశుం ద్రిలోకాధిపుఁ

మందారద్రుమవాటియందు శుమనోమైరేయమల్ గ్రోలుచున్.” భీమేశ్వరపురాణము.

షడ్జ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ దైవతనిషాడములు అని సంగీతమున సప్తస్వరముల
ప్రసిద్ధములు నిర్లక్తములును; హిందోళ రాగమున ఋషభ పంచమములు ఉండవు; కడమ అయిదును
ఉండును. అయిదు ఆఱు ఏడు స్వరముల రాగములకు క్రమముగా బొడవ పాడవ సంభూతము
అని పేర్లు. ఏతదనుగుణముగా వసుచరిత్రలో వసంతవర్ణనలోని యీపద్యముం బరికించునది;—

“అరిగాఁ బంచమ మేవగించి నవలా లక్ష్మీశ హిందోళవై

ఖరిఁ జూపం బికజాత మాత్తరవధంగవాగ్ధవలం బై వని

ధర వాలంబిత పల్లవవ్రతవిధుల్తాల్పం దదీయధ్వనిఁ

సరిగాఁ గైకొనియెన్ వసంతము మహాసంభూతభావోన్నతిఁ.”

ఆరాగముచే ఇప్పడైవతమును గీర్తింతురుగాన నిట హరిని కీర్తించినట్లు గ్రహింపవలయును.

‘నిలగుళికలు’-గుళికాసిద్ధిచేత ఆద్యశ్లోకం జెందుట ప్రసిద్ధము. అట్లే ఆకులు అభివారాల వలువలను మెండుకొని చీకటిగా క్రమిసనై వారిని ఒరులకంటి కగపడకుండ జేసెనని భా. ఆద్య శ్లోకకై గుళికను సాధించు శోక విధానము:—“శ్వేతాపరాజితామూలం గ్రాహ్యం చంద్రగ్రహే సతి, బాలాక్షాద్రేణసంయుక్తాం గుటికాం మార్ధ్నికారయేత్ | వక్త్రహస్తే చ సాగ్రాహ్య దేవైరపి న దృశ్యతే.” - సిద్ధనాగార్జునకక్షపుటి. ‘కాపము’-పాపము గావున నలుపు:—“మాలిన్యం వ్యోమ్ని పాపే”-సా. ద.-‘హస్త కా’- పీఠికయందలి పట్టికం జూచునది.- ‘ఇంగాల’-ఇదిసంస్కృతశబ్దము గాదు, అంగారశబ్దమునకు ప్రాకృతము; ‘ఆదేరతి’- “ఇదివత్సకృష్ణస్థు చేత సవ్యజనమృదక్ష్ణాద్ధా రేఫు” అను వరరుచినూత్రద్వయముచే నిష్పన్న మయినది. సంస్కృతము కాకపోయినను మహాకవి శ్రీహర్షునిచే నైషధమునం బ్రయోక్తము.

“స్ఫురదస్మిన్ స్వన తద్ద నాశుగ ప్రగల్భవృష్టివ్యయితస్య సంగరే |

నిజస్య తేజఃకిభిః పరశ్చ తా వితేను రిక్తోలమి వాయశః పతే”

‘ఇంగాలో భాషాశబ్దః’ అని నారాయణటీక. “అతిప్రయుక్తం దేశభాషాపదమ్”-వామన నూత్రము; “అతీవ కవిభిః ప్రయుక్తం దేశభాషాపదం ప్రయోజ్యమ్ | యథా-‘యోషి నిత్యభి లలాష న హలా’ మి త్యక్తహలేతి దేశభాషాపదమ్”-అని వృత్తి. - హలాశబ్దమునంటిదే ఇం గాలశబ్దంబును; సంస్కృతమున మహాకవిప్రయుక్తముగావున నిట తెనుగుప్రబంధమున సిద్ధగమాన మధ్యమునం బ్రయోక్తము. - ‘ఇక్తోలః’-వై. ఇంగలము. - ‘ఆక్టోరః- ఇంగాలో- ఇంగలము.” అని ప్రాకృతభనములందు బాలవాక్యకరణము.

తే. ద్విజతః గాంచియు మధుసేవ విడువలేక | జాతిఁ బాసిన తేట్లునిస్వనము గూడు కొనుటనో యనఁ గోకిల స్వనము నెలఁగె | దనకుమటి పంచమత్వంబు దప్పకుండ.

ద్విజతః గాంచియుక్ = విప్రత్వమును పొందినదయ్య (అండజమయ్య ననుటయు - ఇది కోకిలకు అన్వయించును-తర్వాతిది తేట్లునఅకు ‘తేట్లు’కును అన్వయించును), ద్విజతః గాంచియు మధుసేవ విడువలేక=విప్రత్వ మొందినవయ్య మద్యపానమును మానలేనివై (అండజములై మక రందపానమును మానలేనివై), జాతిఁబాసిన = ఆవిప్రతను కోలుపోయిన [తేట్లుకు విశేషణము- వసంతమున జాతి (అనఁగా జాజి)పూవరు గాన దానిని త్యజించిన అనియు]-తేట్లు నిస్వనముక్ = తుష్టెదలయొక్క శబ్దమును, కూడుకొనుటనో, యనక్ = చేరుటవలననో యనునట్లు, కోకిలస్వనము= కోయిలకూత, తనకు, మఱి=ఇతఁ, పంచమత్వంబు=అయిదవ మహాపాతకి భావము (సప్తస్వర ములలో పంచమ మనుషేరి స్వర మగుట), తప్పకుండక్=మానక యుండునట్లుగా, చెలఁగె = వర్తించెను.

తా.-బ్రహ్మహంత, సురాపాయి, స్వర్ణస్త్రీయి, గురుభార్యాగామి, అగు ద్విజులు నలువురు మహాపాతకులు; వీరితోఁజేరుద్విజుఁడు పంచమ మహాపాతకి; కా స్త్రమిట్లుండుటచేత:— తేట్లు అండ జములయ్యెను మరందపానము మానినవి గావు, వసంతమునం బూవని దగుటచేత జాతిని (జాజిని) త్యజించినవి, వీవి స్వనముతో అండజమయిన కోకిలయొక్క స్వనము కూడుకొన్నది, ఆ కోకిలస్వన మునకు పంచమస్వరత్వము తప్పినదిగాదు; ఈవృత్తమును కవి యిట్లు ఉత్పేక్షించుచున్నాడు:— ద్విజ మయిత (అనఁగా విప్రజాతియైన) కోకిలయొక్క స్వనము ఏమిచేసిన దనఁగా - ద్విజములే (అనఁగా విప్రజాతిలే) అయ్యెను సురాపానమును మానక జాతిని పోగొట్టుకొన్న (జ్ఞాతి బహి

జ్ఞానము పొందిన) తేటయొక్క స్వనముతోఁ గూడుకొన్నది. అందువలన గాఁబోలు దానికి మఱచు మహాపాతకీర్త్యము తప్పినది గాదు.— శ్రీహాతాపిత ముండు హేతుత్పత్తి.

మద్యపాన మను నరమున మధుసేవను కోకిలకుం జెప్పటలో స్వారస్యము లేదు; ఏలయున మధుసేవచేతనే సాక్షాత్తహాపాతకీర్త్యము సిద్ధ మైయుండఁగా దానిం బ్రధానికరింపక సుయోగ మాత్ర కార్యమగు పంచమ మహాపాతకీర్త్యముం బ్రధానికరించుట సమంజసము గాదు.—మధుసేవయే పంచమహాపాతకములందు చెప్పఁబడినది గాని జాతింబాయుట కాదు, జాతిం బాసినవారి సాంగ త్యము పంచమహాపాతకీర్త్యకారణముగాఁ జెప్పఁబడ లేదు, అట్లుండఁగా నిట పంచమత్వకారణముగా జాతింబాయుటం జెప్ప నేల? ఏలయునఁగా, జాతింబాసిన అనుటచే కుదిరె ప్రాయశ్చిత్తములు చేసి కొనక మరల స్వజాతిం బడయక అని భావము—అందువలన మద్యపానమహాపాతకము చేయుచునే యుండుట నూచితము. — కావున లేట్లయందు అనపోహితమహాపాతకములయందు అది సిద్ధ మగుటచే తత్సంయోగికి పంచమమహాపాతకీర్త్యము తప్పదు. పంచమహాపాతకములలో సురాపానము ముఖ్యముగా ద్విజాలకు మనువు నిషేధించినాడు. “సురా వై మలమన్నానాం । పాస్తా చ మల ముచ్యతే । తస్మాద్భ్రాహ్మణరాజన్యై వైశ్య శ్చ న సురాం పీతే.”

మఱియు మధుసేవ విధువనిది తేటి గాని దాని స్వనముగాదు. తేటిం గూడినచో పంచమ మహాపాతకీర్త్యము కలుగునుగాక, దానిస్వనముతోఁగూడిన నెట్లుగలుగును? అట్లే ద్విజక గాంచినది కోయిలగాని దానిస్వనము గాదు. ఇటనుం గూడ సమాధాన మెట్లు? అనిన తేటికిని తత్సంయమన కను, అట్లే కోయిలకును తత్సంయమనకును, అభేదము గ్రహింపవలయును—“దన్తవిప్రాణజా ద్విజాః”— “మధు మద్యే పుష్కరసే త్కైరేపి,”—అను. కోకిలపంచమస్వరమునకు:—

“పక్షం రాతి మయూర మ్మ గా వో నర్దన్తి చర్మభమ్ । అజావికంతు గాధారం
క్రాఘో నదతి మధ్యమం । పుష్పసాధారణే కాలే కోకిలో రాతి పఞ్చమమ్”—నారద.
పంచమహాపాతకములు:—“బ్రహ్మహత్యా సురాపానం స్తేయం గుర్వణ్ణనాగమం । మహన్తి పాతకా న్యాహు స్తత్సంయోగం చ పఞ్చమమ్”.

ఉ. పూచినమావులం దవిలి పూవిలుజోదున క మ్మే మాధవుం
డేచిన శంక; నాతఁ డవియే కొనియే ఁధి కావలీజయ
శ్రీ చణుఁ డయ్యె; నట్టిన్; యకృత్యముచే నగునట్టిపీడయుం
గోచర మానె, దైవ మను కూలము నై, పరుమేలుఁ దీక్షింక. 120

మాధవుండు=వసుంతుడు, పూచినమావులం=పుష్పించిన మామిడిచెట్లనెడు—పూచినమావులం=వన్నెమాతిన గుఱుములను, ఏచిన శంక=వానిని తా నుంచుకొన్నయెడల తనకు కీడు గలుగునని) ప్రబలమైన భయముచేత, తగిలి=పూనుకొని, పూవిలుజోదునకు=పుష్పచావుఁ డనెడి యోధునికి, అమై=విక్రయించెను. ఆఁడు=ఆ పూవిలుజోదు, అవియే=ఆ పూచిన మామిడిచెట్లనెడి పూచిన గుఱుములనే, కొనియే=సాధనములనుగా నవలంబించియే, పధి...దు.పధిక=పాంథులయొక్క—అవలీ=సమాహమలయొక్క—జయశ్రీచణుడు=గెల్పుసిరిచేత ప్రసిద్ధుడు, అయ్యె; అట్టిద=అది సరియే, దైవము=పూర్వజన్త కలితకర్తృఫలము, అనుకూలమునై=అనుకూలము కూడ అయి, పరుమేలు=ఎదిరియొక్క శ్రేయము (మంచికాలము), తీక్షింక=ముగిసెనా, అకృత్యములు=తప్పుపనిచేత, అగునట్టి పీడయొక=కలుగఁదగిన కీడు సయితము, గోచరము బొనె=కనఁబడదు (ప్రాప్తింపదు.)

తా.—వసంతునికడ వికసించినమామిడిచెట్లనెడి వన్నెమాతిన గుఱ్ఱములు ఉండినవి. గుఱ్ఱమునకు వన్నెమాతిన (అనగా ఎఱ్ఱచెండుకల నడుమ తెల్లచెండుకలు పొడమిన), ఒడయనికీ కీడుకలుగునని ప్రసిద్ధి. అందువలన ఆ మావులచేత తనకు కీడు గలుగునని వెఱచి వసంతుడు వానిని మదనునికి అమ్మివేచినాడు. ఆతఁడు వికసితసహకారము లనెడి యా వన్నెమాతిన గుఱ్ఱములతో కొని, పాంథసమూహములను జయించినాడు. అది యుచితమే, ఏలన, దైవ మనుకూలముగా నున్న యొడలను, వైరికి మంచికాలము తీటిపోయినను, తప్పకార్యమువలని కీడుకర్తను బాధింపదు. అట్లే ప్రకృతమందు మదనునికి మావుల నమ్మిన మాధవుడు (వసంతుఁ డనెడు నారాయణుడు) అను కూలుడు గావునను, పరులైన పాంథులకు మేలు తీటిపోవుట చేతను, (అనగా వామ తమ ప్రియలం జేరకయున్నందునను) ఆ పూచినమావులం గొన్నదోషము మదనుని బాధింపలేదు, పయిగా జయ సాధనమే అయినది. వసంతమున వికసితసహకారములు పాంథులకు మిక్కుటముగా విరహతాపము గావించిన వనుట.—శ్లిష్టరూపకానుప్రాణిత మైన యథాంతరస్యాసము. దానికి పూర్వార్థమందు వ్యాపారము అంగము.

“చను వ్యాపార మతత్సా | ధనమును దత్సాధనముగఁ దగిలించుటయుఁ
పనికి విరుద్ధం బగుపని | ననుకూలతఁ బేర్చి చే సమర్థించుటయుఁ.”

“ఎవి జగముల రంజించునో | యవె శరములు నేసి నొంచు ననమాస్తుఁడు, బా
ల్యవయస్కుఁడ నని దయయే | ని విడువఁగాఁజనునె యొంటి, నీవే చెపుమా.” అలం.

“కుసుమితా మ్రంబులును మచ్చగుఱ్ఱములును | మనుచు నుండును బూచినమావులనఁగ”-అం. భా.

“మావులనం దగు హయములు | మావులనంబరఁగు నామ్రమహిజంబు లిలక”-అం. సం.

“విష్ణు వస నే వైకాళే మాధవః.”-‘శక్త్యాత్రాసవితర్కయోః’-నానా.

‘జయశ్రీచణుడు’-చణవ్ ప్రత్యయము-‘దానిచేత ప్రసిద్ధుడు’ అను నర్థమున వచ్చును-‘తేనె విత్త శృంఖలుపుణి’-విద్యయా విత్తో విద్యాచుఱ్ఱు విద్యాచణః-అని. సి. కా.

మ. ఉరుశ్శక్తిస్థుమాసదోగ్ధ పిదుకఁ జ్యోత్సీన్నగవీచంద్రమన్

స్ఫుర దూధః ప్రవిముక్త మైన నిబిడ జ్యోత్సాన్నిపయఃపూరముఁ

విరియంబాతినగొజ్జెగ ట్లరియ ము న్నిరైన యక్కమ్మనీ

రు రహిం గూడిన నేర్పరించు గములై రోలంబకాదంబముల్.

121

మధుమాసదోగ్ధ = వసంతమాస మనెడు పాలుపిడుకువాడు, ఉరు శక్తిఁ = ఎక్కువబలముతో (పాలు పిడుకుటకు నిండుబలము వలయును), పిదుకఁ = పిడుకఁగా, జ్యో...ము-జ్యోత్సీన్నగవీ=వెన్నెలరాత్రి యనెడి యావుయొక్క-చంద్రమన్=చంద్రుఁడనెడు-స్ఫురత్=గొప్పదైన-దూధః=పొడుగుచేత - ప్రవిముక్తము = విడువఁబడినది, విన-నిబిడ జ్యోత్సాన్ని పయఃపూరముఁ = చిక్కనైన వెన్నెల యనెడి పాలయొక్క-ప్రవాహమును, విరియంబాతిన గొజ్జెగల్=వికసించిన గొజ్జంగిపువ్వులు, కరియఁ = వర్షింపఁగా, మున్నీరు విన ఆ కమ్మనీరు = సముద్రమైన (అనగా విస్తారమయిన) మకరంద మనెడి యా మంచినిళ్లు, రహిం=చక్కఁగా, గూడినఁ=కలసికొనఁగా, రోలంబకాదంబముల్ = తుమ్మదలనెడి హంసలు, గములై (పా. గుములై) = గుంపులై, ఏర్పరించుఁ=తేలు సేయును.

తా.—కసంతకాల మనెడి దోగ్గ (పాలు పిడుకువాడు) వెన్నెలరాత్రి యనెడి యాపును కడుబలముతో పిడుకగా, చంద్రుడనెడు దాని పెద్దపాడుగునుండి వెన్నెల యనెడి చిక్కని పాల వెల్లువ రాగా, దానితో గొజ్జంగి పూబాదలు గురియనట్టి మకరంద మనెడి మంచినీళ్ల ప్రవాహము భేదము తెలియకుండునట్లుగా కలిసిపోగా, తుమ్మెదలనెడు హంసలు ఇది పాలు ఇది కమ్మనీరు అని భేదమును సృష్టికరించుచున్నవి.—కసంతమందు వెన్నెలరాత్రిలలో వెన్నెల చిక్కనిపాల వలె మహాప్రళాశముతో కాయుచుండె ననియు ఆ వెన్నెలలో గొజ్జంగిపూవులనుండి కురియుచు మున్నీటివలె వెల్లిగొనుచున్న మకరందము కలిసిపోయి రెండు నేకమై వర్షభేద మేర్పడనందున రెంటి భేదము కనబడక పోయినదనియు, ఆభేదమును, పాలునీరు కలిసినచో వానిభేదము నెట్లు హంస లేర్పణుచునో అట్లే, తుమ్మెద లేర్పఱచిన వనియు, భావము.—రూపకోతాపిత మైన యున్నీలితాంతరము.

“అగపడ భేదవిశేషము | లగు లున్నీలిత విశేషకాలం కృతముల్;

ఇగము దగుల నెఱుంగుం దా | నగజాపతి నీయశోభి నడంగినమామక;

మొగము మొగంబుగఁదోచెన్ | దొగరాయఁడు పొడవఁ దమ్మిటులుములు మొగడన్.”—అలం.

‘జ్యోతీన్న’ - ‘జ్యోతీన్న చన్ద్రికయాన్వితా’ - అను. ‘జ్యోతీన్న’ - రూ. “జ్యోతీన్న” ‘జ్యోతాన్న’ యిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ - వా. సంజ్ఞాపూర్వకత్వాత్ వృద్ధభావే ‘జ్యోతీన్న’ ఇత్యపి-అని రామాశ్రమి. కావున ప్రథమపాదంబున యతిభంగము లేదు. ‘దోగ్గ’-దోగ్గళబడు ముకారాంతము. నిబిడజ్యోతాన్న—

“కొలుతున్ మద్గురు విద్యా | నిలయున్ గరుణాకటాక్షునిబిడజ్యోతాన్న

దలికాశ్రిత జనదురీత | చ్చలగాఢ ధ్యాంతసమితి శతకోపయతిన్”—మనుచరిత్ర.

“పయః పానీయదుగ్ధయోః” - నానా. ‘మున్నీరు’=మును+నీరు. ‘కమ్మనీరు’ - శ.ర.లో మకరందము అని యర్థంబును ఉదాహరణంబుగా ఇదే పద్యంబును కలవు. ‘రోలంబకాదంబముల్’—కాదంబములు పాలను ద్రావును, రోలంబములు కమ్మనీటిం ద్రావును, ఇట సామ్య మెట్లు? అనిన, రోలంబములు త్రాగుచున్నట్టిది కమ్మనీ రని భేద మేర్పడును, భేద మేర్పడుటయే అలంకారము వివక్షితము గాని దేనిని త్రాగునో దేనిని త్యజించునో అది వివక్షితము గాదు. రెండును భేద మేర్పణుచునవే.—‘ఇన్నిది శ్చిచ్ఛరీకో రోలమ్నో బమ్నోరోపి సః,’—‘కాదమ్మః కలహంసః స్యాత్’ - అను.—‘గములై’ యనుటచే కమ్మనీరు విస్తారముగా సముద్రమంతగా వర్షించుచున్నదని భా.

ఉ. దిగ్గియ నంచ దూఁడు గొని తీర వనేక్షువువంకమీఁదుగా

నగ్గెడ పుల్లకేసరమునందు వసింపఁగ నెక్కుమాలి ను

స్పగ్గము నందఁగా దరు మరంద సరోమకరంద గోష్ఠికే

వెగ్గల మాడుతేట్లు మరు వింటికిఁ బూనె గుణద్వయత్వమున్.

122

డిగ్గియన్=దిగుడుబావియందు, అంచ=హంస, తూఁడుకొని=తూఁటిని (త్రుంచి అందలి యగ్ర భాగమును) నోటఁ గఱచుకొని, తీర...గాన్ - తీర=గట్టునందలి - వన=ఉద్యానములోని) (అందునుండి డిగ్గియమీఁదికి వంగిన) - ఇక్షువు వంకమీఁదుగాన్ = వంపయిన చెఱకు మీఁదుగా (ఆ చెఱకుయొక్క కొనకు తగులుచు), అ...దున్ - అగ్గడ=అచ్చోటనున్న - పుల్ల=వికసించిన -

శ్రీసరమునందుక = పొన్న చెట్టునందు, వసింపఁగఁక = వ్రాలియుండఁగా, ఎక్కు...ముక = ఎక్కు = డిగ్గియలోని తూఁటికునియకొననుండి హంఁసోటిలోని తూఁటికునియవఱకు పైకి వ్యాపించి యున్న-నూలి ను స్పృగ్గముక = పోఁగు అనెడి నున్నది త్రాటిని, అందఁగాక = తగులునట్లుగా, (ఆ త్రాటివెంట), తరు...కిక - తరుమరంద = ఆ పొన్న చెట్టులోని తేనెయొక్కయు - పరస్పరక రంద = కొలని కనులముల తేనెయొక్కయు-గోష్ఠీకిక = పానగోష్ఠీకై, వెగలమాడు లేంటు = మిక్కుటముగా రాకపోకలు సేయు తుమైదలు, మరువింటికిక = మదనుని చాప మయిన యీ వంజెఱువ నకు, గుణధ్వయత్వముక = జంటవారితనమును, పూనెను = వహించెను. 'తరుమరందసరస్వరవింద' అనియుం బలింపవచ్చును.

తా. — ఉద్యానవనములో నొకడిగ్గియ కలదు; దానితీరమునుండి చెఱుకొకటి దానిమీఁదికి వంగియుండెను. ఆచెఱువ ప్రక్క వికసితమై పొన్న యొకటి యుండెను. అంచ యొకటి డిగ్గియ నుండి తమిళాఁడను క్రుంగించి, అగ్రభాగమును నోటఁ గఱచుకొని, ఆతూఁటి యిరుదునియల నడుమ సాఁగుచున్న తిత్సాక్షమాత్రము ఆచెఱువకుదకు తగులునట్లుగా ఎగిరిపోయి, ఆపొన్న చెట్టు మీఁద కూర్చున్నది. అంతట ఆనూత్రము వెంట డిగ్గియలోని తుమైదలు పొన్న పూవుల మకరంద గోష్ఠీపానమునకై బారుగా పోదోడంగినవి; ఆశ్లే పొన్నలోనితుమైదలు డిగ్గియతమిళేనెను గోష్ఠీ పానముగాత్రాగుటకు ఆనూత్రము వెంటనే బారుకట్టి డిగుచున్నవి. అందువలన ఆతుమైదబారులు రెండును మదనుని విల్లయిన యావంక చెఱువనకు జంటవారిగా నొప్పారుచుండెను. — గమ్యా శ్లేష్మిత్.

“అగ్గడ యక్కడ యచట యచ్చట యాడ | యందుల పానపాన యయ్యెడ యట

అందు నాఁ ద త్రాఁగి మై విరాజిలుచుండు” — ఆం. భా.

‘తూఁటి నూలిపోగు’-దాని వెంటటి తుమైదలు బార్లు సాఁగుటకు-చెట్టునుండి దిగడు బారొక నారి-చెట్టున కెక్కడు బారొకనారి. — ‘తమిళనూలిపోగు’ తుమైదలకు రాకపోకలకు నూటివారిఁ జూపుటకుఁ గాదేని, అవి రెండవవారిగా దాని వెంటటినే యేల వచ్చును? పయిగా, ఇచట “ఇంచు విల్లుఁడు” — “పూవుందూపులతోడు పుచ్చుకొనియొక బుం ద్రేక్షుకొందండముక” — అను కవిసమయమునందుం గల యిత్తుచాపము నీధ మై యుండఁగా — “హర్ష్యి రోలమ్మహాలా” అను కవిసమయముల బట్టి రోలంబమాలలే రెండునారు లగుట సమంజసము-రెండుబారులొకే రెండుచోట్ల చెట్టునను అరవిందమునను గోవులు చెప్పుఁబడినవి. ఉపలబ్ధము లైన పెక్కు త్రాత్రపు సకములందు “నందఁ గాదరుమరందసరస్వరవింద,” అని పాఠమున్నది; అరకున్న లేమి ప్రామాదికము గావచ్చును. — ‘దిగ్గియ’ - ప్ర. డిగ్గియ. ‘అంచ’ - ప్ర. హంసః - ‘తూఁడు’ - “పోఁచు మృదాళము తూఁడు నాఁగ” - ఆం. భా. — ‘నూలి’

“ఏనా మనో మే ప్రసథం వారస్తీ | పితుః పదం మధ్యమ ముత్పతస్తీ

సురాజ్ఞానా కర్మ తి ఖణ్డితాగ్రాత్ర | నూత్రం మృణాళాదివ రాజహంసీ.”-విక్రమార్కతి.

జంటవారిలో తూఁటినూలు కనబడకపోయె ననియు భా. — ‘జంటవారిం బూనుట’-విరహా

లపైఁ బాణప్రయోగము సేయుటయందు పటిమ హెచ్చుటకై. ‘తరుమరంద’-మరందము కొఱకై “పుల్ల” అనుట;-‘పున్నాగః పురుష స్తుభః శేసరో దేవకల్లభః’-అను.

చ. నిడుద మధుళిక ల్నడుమనే కొని తీఁగలు సాఁగఁ జొట్టుకొం

చదరి కడార కాచకటకాకృతి సుల్ల మెలంగె గాడుపులే

జడగతి నధ్వనీనపరిచత్పటునిశ్వసితానలం దెదు

ర్వడ మటి సార్పులై చుర చురం దుద సుల్లగ స్రుక్మనో యనక. 123

గాడుపుల్ = తాయువులు, అధ్వ...లు - అధ్వనీన = పాంథులయొక్క - పరిచత్ = సమాహా మయొక్క - పటు నిశ్వసిత = నిట్టూరు పనెడి - అనలంబు = చిచ్చు - ఎదుర్పడక = తమ కరుణగా రాగా, మఱి = మిక్కిలి, సార్పులు = జ్వాలలతో కూడుకొన్నవి, ఐ = (అనగా - గాలి మందుచు), తుడక = కొనలయందు, చురచురక = చురచుర మను ధ్వనితో (ఇది లక్క కాలునప్పుడు అగుధ్వని కనుకరణము), ముల్లగక = సుడులువడఁగా, స్రుక్మనో అనక = ముంబుచుకొని పోయెనో అను నట్లు, నిదు...ల్ - నిదుద = దీర్ఘము లైన - మధూళికత్ = తేనెయొడికలను, నడుమనే = నేలపై బడక ముందే, కొని = గ్రహించినవై, తీగలుపాగక = జిగటగుణముచే తెగక పర్వమండఁగా, చుట్టు కొంచుక = వానితో సుడులుపడుచు, అడరి = పీతెంచి, క డా...ళ్లక - క డార = గోరోజనపు వర్ణము గల - కాచకటక = గాజువలయులు (స్త్రీలు దాల్చు మట్టగాజుల యనుట) ఆకృతి = ఆకారము గల, ముల్లక = సుడులుగలవై, జడగతిక = మందగుచారముచే, మెలంగక = వర్తించెను.

తా. - మలయ మారుకములు నిడివియైన తేనెయొడికలను నేలంబడకముందే గ్రహించి వీచుచుండును, అయొడికలు జిగటగుణము కలవగుటచేత తెగిపోక సన్నసన్నముగా గాలితో గూడ పాగుచునే యుండును, గాలి చిన్నచిన్న సుడులు సుడియొను, అంతట స్త్రీలచేతులలోని మట్టిగాజుల యాకారముతో గోరోజనపువర్ణంతో చుట్టులుచుట్టుకొనుచుండెడి యొడికతీగలముల్లగలవై యాగాడ్పులు సంచరించుచుండును. - ఆవృత్త మెట్లుండె ననగా - ఈ మలయానిలములకు పాంథులనిట్టూర్పు నిష్పలు ఎదురుపడఁగా వానిచేత వీనినడి యొడిగి యిది చురచుర మంది పోవుచు, సుడులు పడఁగా, ముణిగి పోయినవో అనునట్లుండెను. - ఈ త్రేక్రిత.

‘మధూళికల్’ - మధూ శ్ల్యేక మధూళికా. “గిరాం దేవీ సద్యః శ్రుతికలితకహ్లాకలికా మధూ లీమాధుర్యం క్షిపతి పరిపూర్వైశ్చ భగవతీ.” - భోజ. ప్ర.

‘క డారః కపిలః పిజపిశ్చక్తో క రుప్రిజ్జశో’ - అను. క డారశబ్దమునకు పీతికలోనిపట్టికం జూచు నది. కటశో వలయో ౭ స్త్రి యామ్ - అను. - ‘కాచః’ వై. గాజు.

“కాచః కాశ్చనసంసర్గా ద్ధై మారకతీం ద్యుతిమ్

తథా సత్సన్నిధానేన మూగో యతి ప్రవీణతామ్.” - ‘హితోపదేశ.’

‘కటకాకృతి’ - పదార్థవృత్తినిదర్శన. - ‘అధ్వనీన’ - ‘అధ్వనీనో ౭ ధ్వగో ౭ ధ్వన్యః పాఠ్య పథిక ఇత్తపీ’ - పీతికలో పట్టికను చూ. ‘పరిచత్’ - ‘సమజ్ఞా పరిచ ద్దోష్ఠీ సఖా సమితి సంపదః’ - అను. ఇట సమాహమృతప్రము. - ‘సార్పులు’ - ‘సార్పిన్ - శబ్దము. “సులసులక” - అనుపాతమున రణయతి డుచ్చును. ‘చురచుర’ - పీతికలో యతివిమర్శం గనునది.

చ. కురిసినక్రిందిపుప్పొడులఁ గొంచు నగంబుల మీఁదికై విశం

గరుచులఁ గొన్ని వెల్లెగనె గాడ్పులను శ్లేషితి మాధవుండు రా

నెరవుగఁ బూవు సొమ్మిడి వనేదిర భూమికి వెండి మెట్టుదా

మరరవణంబు తాఁ గొన, భ్ర మృతతులౌ మలుచుట్టులో యనక. 124

వనేదిర = వనలక్ష్మి, పతి = భర్తయైన మాధవుండు = విష్ణుమూర్తి (వైకాళిమూస మనుటయొక్క

రాక = రాఁగా, ఎరవుగక = న్యల్పకాలలోపయోగార్థము, భూమికి = భవభూమికి (భూదేవికి అను

టయ్య), పూవుసొమ్ము ఇడి=తన పుష్పాభరణము పెట్టి (పెట్టుటకును), పెండి=తా నిచ్చిన యెరవునకు. బుడులు ఎరవుగా, మెట్టతామరరణంబు = నేలతామరతోడవు, రాక=విడిచివసంతట (పా. తాక), కొనక=తాను పుచ్చుకొనుటకును, భ్రమత్ గతులు=తిరుగునట్టి గమనము గలవి (అనగా కడియములు అడ్డిగలు మొలత్రాళ్లు ఒడ్డాణములు ఇత్యాద్యాభరణములను దేహమునం దిడుటకును, అందుండి వెలికిలివియుటకును వానియందలి సన్ననిరంధ్రములలో త్రిప్పబడునట్టి, మలుచుట్టులో= తిరుగుడుమఱలో, అనునట్లుగా, గాడ్పులనుళ్లు కొన్ని=కొన్ని గాలిసుడులు, కరిసిన క్రిందిపుప్ప, ధులక=దట్టముగా క్రిందికిరాలిన పూధూళులను, కొంచుక=గ్రహించి, పిళంగరుచులక=పసుపు కన్నెలు గలవై, నగంబులమీదికై=చెట్టుపైకి, పెల్లు=మెండుగా, ఎగనెక=లేచి పొంగినవి.

తా.—చెట్లు నిండ పువ్వులు పూచియుండెను, మెట్టతామర వికసించియుండెను, చెట్లలోని పువ్వులనుండి క్రిందికి పూధూళులు వానవలె దట్టముగా రాలినవి. వానిని గాలిసుడులు ఎత్తినవి. ఆ ధూళులు ఆసుడులలో కలియగా తన్వయములయిన యాసుడులు గిరగిర తిఱుగుచు పసుపునైన లతో చెట్లమీదికి ఎగయుచుండినవి, అంతట ఆసుడులు ఎట్లుండె ననగా,—వనలక్ష్మి యనెడి మహాలక్ష్మి తనకును వనభూమియనెడు భూదేవికిని ఇరువురకును పలియైన వైశాఖమాస మనెడు విష్ణుపుష్కరాగా, ఆయనయెడుట మనోహరాభరణాలై యగపడుటకై తన పుష్పాభరణములను కొన్ని టిని ఎరవుగా భూదేవికి ఇయ్యను, భూదేవియొక్క మెట్టతామరతోడవును తాను ఎరవుగా కై కొనను, వానిని తమదేహములనుండి తీయుటకై త్రిప్ప బంగారపుఁదిరుగుడుమఱలో యనునట్లుండెను:—వన్నాల్పేక్ష.

‘కురిసిన’—దీనిచే ‘పెల్లుగా’ అని తెలియవచ్చుచున్నది.—ఇంకను వనేందెరియొక్క పుష్పాభరణములు ఆమెదేహమునుండి విడలేదు. భూదేవియొక్క మెట్టతామరయాభరణంబును ఆమె దేహమునుండి విడలేదు. విడఁదీయుటకై మఱలు త్రిప్పదశయే యిట వర్ణితము. కావున ఆ యాభరణములు చోట్లు మాఱకయే యున్నవి. ‘ఎరవుగ’—తత్కాలోపయోగమునకు, ‘మెట్టతామర’—మెట్టకబ్బము భూప్రదేశభిక్షేషవాచకము గావున మెట్టతామరను కవి భూదేవ్యాభరణముగాఁ జెప్పినాఁడు.—‘కురిసినపుప్పాదులు’—ఇచట క్రిందికి రాలినట్లు చెప్పబడినట్టివి పుప్పాదులు గాని పువ్వులు గావు. ‘మరుచుట్టులు’—శ. ర. ప్రాణ్య. ‘మలుచుట్టులు’—శ. ర. లో లేదు. ప్రాణ్యములో కలదు. సుఖ=సుళ్లు.

చ. తరుణు లదోనిదాన మధు ధార వన ల్వకుళాళి నింపఁగాఁ,

దరుణుల మేముగామె యని తద్గతలౌ వనదేవత ల్పురక

ధర వకుళోఘ మెల్లను న న ల్లనఁ గ్రాయఁగ నించుబుగ్గలక

దొరసె మధుప్రపూర్ణత మధూకములం బృథు పొందుపుష్పముల్. 125

తరుణులు=యౌవకులు, అదో...రక=అదః=ఈ పువ్వులకు - నిదాన=అది కారణమైన-మధు ధారక=సురా(గంధూప)ధారచేత, వకుళ ఆలిక=పొగడల సమాహమందు, ననలో=మొగ్గలను, నింపఁగాక=నిండింపఁగా, ఏము=మేము, తరుణులము గామె=యౌవకులము గానూ, అని=అని పోటిపఱించి, తద్గతలు - తత్=ఆ వనములను - గతలు=పొందినవారలు, దౌవనదేవతల్, ధరక=భూమిలోనున్న, వకుళ ఓఘము=పొగడల సమాహమును, ఎల్లను=అంతయు, ననలో కనక=పూచునట్లుగా, గ్రాయఁగక=ఉమియుటకై, సురక=మద్యముతో, నించు బుగ్గలక=నిండించు.

కొనియున్న పుక్కిళ్లను, మధుకముల = ఇప్పచెట్లయందు, పుగుసాండు పుష్పములు పొగడల పాండురవర్ణములైన పువ్వులు, మధుప్రపూర్ణత = మకరందముతో నిండుటచేత, దొరనె = సరిపోయెను.

తా. — వసంతములో ఇప్ప పూచును, ఆ పూతను కవి వర్ణించుచున్నాడు: — ఇప్పలయందు మకరందముతో నిండినపుష్పములు ఎట్లుండెననగా, యువతులు తమసురాగందూషమును పొగడల మొదళ్లయందు ఉమిని వానిని పుష్పింపఁజేయఁగాఁ గని, పోటికై వనచేవలలు భూలోకములోని పొగడల నన్నిటిని పుష్పింపఁజేయుటకై వాని మొదళ్లయందు ఉమియుటకై సురతో నిండించు కొన్నట్టి వారిపుక్కిళ్లో యనునట్లుండెను — చన్ద్రా త్పేక్ష.

‘నిదానం త్యాదికారణమ్’ - ‘మధు మధ్యే పుష్పరసే త్కైరేషి’ - అను, ‘వనభో ముఖపీ ధునా’ అని దోహదము; ‘తరుణులము’ - చేవలలు నిత్యయావనలు. సురకును మకరందమునకును ఒకటేవర్ణము, (తెలుపు గాదు), ఎఱుపువంటిది; “పద్మరాగ సురా రక్తచంద్రవాలక్తద్రవాః... పీఞ్జశం మధురత్వాని స్ఫులిక్తా హస్తీబిందవః” - కా. క. ల.

ఏకదనుగుణముగానే ౧౨3లో మధుళికలు కడారవర్ణములుగా వర్ణితములు. — చెలువల కపోలములను ఇప్పపూమొగ్గలకు మనుచరిత్రములో మహాకవి పోల్చియున్నాడు. “ఒప్పలకుప్ప లగు నిప్పపూమొగ్గలలోని బుగ్గలందు” 3(28); స్త్రీలయవయములకును ఇప్పపూవర్ణముం జెప్పదురు.

“ఆతజ్జుశ్రమసాహస వ్యతికరోత్కమ్ముః క్షణం సహ్యతా |

మజ్జైర్దుగమధుకపుష్పమధురై ర్లావణ్యసారై రయమ్”.

అని మహావీరచరిత్రలో సీతం గూర్చి రామవాక్యము: — పాండు వనగా కేవలము తెలుపు గాదు; — ‘చారిణః పాణ్డరః పాణ్డః’ అను, ఇందులకు రామశ్రమి-పీతసంవళితకుక్కస్య; - ‘పాణ్డః స్తు పీతభాగార్థః కేతకీధూళిసన్నిభః’ - అని శబ్దార్థము. సారాయికిని కల్లునకును వర్ణభేదము కలదు. సారాయలు ప్రాయశఃముగా రక్తకల్పములు, కల్లు తెలుపు; సురాశబ్దము రెండింటిని పేరు. కావున శంకరమండనమిట్లు వికటవాదమందలిది “అహో పీతా కిముసురా | నైవ క్షేతా యతః స్థర” అనువాక్యము బాధింపదు.

“మూర్తిమన్తమివ రాగరసాఘం తే పరస్పరసమర్చితవక్త్రాః |

ఆననాసవముషేణ తదాసీ మక్షిపన్త హృదయేషు యువానః” - సు. ర. భా.

‘క్రాయఁగఁ’ - ఒయ్యారముగా ఉమియుట గాన గ్రామ్యముగాదు. — * “కుకవాణిబుగ్గలు ముకురంబు లనరాదు” అని బుగ్గశబ్దమును అప్పకవి వలదనెను; మఱి పెద్దనగారు సయితముం బ్రయో గించిరి. వ్యవస్థ యేమన, కపోల సౌభాగ్య వర్ణ నామాశ్రప్రధానమగుచోట కూడదని భావము.

పుగుత్తపాండుత్వములు బుగ్గలసాటికొఱకు “కపోలకాన్తిమాధుర్యస్ఫుర్ధిషు ప్రబోధవత్సు మధుక పుష్పేషు” - యశస్తిలకము కి (441-2.)

చ. తరుణుల కొఁగిట న్ననుచు తమ్ము వృథా విరు లెత్తఁ జేసె మో

పరులుగఁ జైత్తుఁ డంచుఁ దదభావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని

ర్భరమగుహళిధూమము పరాగపు నీటును దేనెగట్టెచాఁ

దరుడుగఁ దాల్చుఁగాఁ గొరవు లై యొలుగంబడెఁ గొన్ని భూజముల్. 128

తరుణుల కాగిటక = యువకుల యాలింగనముచేత, ననుచు = ననలెత్తునట్టి - తమ్ముక = గోరంటలను, చెక్కుడు = మధుడు, మోపరులుగక = బరువు మోచువారినిగా, వృథా = అనావశ్యకముగా, ననలెత్తక = మొగ్గులుతొల్పునట్లు, చేసెక = కావించినాడు - అంచుక = అని భేదపడుచు, కొన్ని భూజనులు = చెట్లు, తద...పిన్నిక - తత్ = ఆతరుణ్యాలింగనముయొక్క - అభావ = లేమివలన, మనోభవ = మదనోద్రేక మునెడి - వపిన్నిక = నిష్పలా, వెచ్చి = కాలి, నిర్భ...ము = నిర్భర = పెల్లయిన, మధుప = తుమ్మెదల - అలీ = సమానమునెడి - ధూమము = పొగను, పరాగపునీటును = పుప్పొడి యనెడి. నిగుటును, లేసెక పైచాడు = (కొఱవికి మండనితుదిలో ఊరునట్టి) మకరంద మనెడి చముటును, అరుదుగ = వింతగా, తాల్పక = ధరించునట్లు, కాక = సంభవింపఁగా, కొఱవులై = కొఱకచ్చులై (కొరవులై = మరవకవృక్షములై అనఁగా గోరంటచెట్టులై), ఒఱగంబడెక = సోలిపోయెను.

తా. — వసంతమందు గోరంట (మరవకము, లేక కొరవి) పూచును; “అలిగినా తుర్రవకః” అను దోహదకాస్త్రము ప్రకారము తరుణీజనాలింగనముచేతను బూచును. అట్టి యాలింగనభాగ్యమును పొందనీయక వసంతుడు ఆ కొరవులను పూభారము తొల్పునట్లు గావించెను. అంతట వాని యందు ఆ పుష్పసమృద్ధిమూలముగా తుమ్మెదలగుంపులు ముసరుకొనం జొచ్చినవి, పుప్పొడి పెల్లుగా నుప్పలిగినది, లేనియ క్రందుకొనం దొడంగినది. ఇదియెల్లం బరికింపఁగా, ఆ యాలింగనము కొలు జోయినందున జ్వలించిన మదనాగ్ని చేత అకొరవిచెట్లు కాలిపోయి పొగ లుద్భవించి, నిగుటు గవిసి, మండనితుదలందు కట్టెచమురు గ్రమ్మచు కొఱకచ్చులైనవో యున ట్లందెను. — రూపకోతాపిత గమ్య హేతుః ప్రేక్షిత్ల శేషమప్రాణీతము.

‘వృథా’ - తెనుగున రూ. వృథ; - ‘మోపరులుగక’ - మోత చేయుగా, - ‘వెచ్చె ననఁ గంచె ననఁగను వేఁగ ననఁగఁ | గనులె ననఁగను దనరు నేకారములుగ’ అం. భా. - “వేడివేలుపు డిగి వెచ్చి దీప్తము | లే దేర్పురీతి” — హరిశ్చంద్రద్విపద. ‘కొరవి’ - మరవకవృక్షపర మయినప్పుడు లఘు రేఖము, ఉల్కాపర మయినప్పుడు గురురేఖము, శ్లేషగావున శ్రవణమే ప్రధాన మయినందున అభేదము. ‘ఒఱగంబడుట’ - వృక్షస్వభావముచేతను కాలిపోయినందునను కలుగును. — ‘కట్టె చాడు’ - కట్టెలో పారమండిన కాలునప్పుడు కాలనితుదను చమురు దిగుచుండును. దీనిని ప్రాయ్యి కట్టెలలో కనవచ్చును.

ఆ. ఫలశలాటు లురుల, నళులకై తమకూడు | చెలున, మాపు లంటి చెలున పిండు

మగుడ ననలు నింప, మొగముఁ గన్నులు నెఱ్ఱబాటె మిగుల శౌక పైకములకు.

(‘కర స్పర్శేన మాకన్దః’ అని దో.) చెలువపిండు = తరుణీజసమానము, అశులకై = తుమ్మెదల కొఱకు, ఫల శలాటులు = కాయలును చిగుళ్లును, ఉరులక = రాలిపోవుటచేత, తమకూడు = చిలుకల యు శోకిలయు కూటిని, చెలువక = ధ్వంసించుటవఁగాను, మావులు = మాకందములను, అంటి = చేతితో తాకి, ననలు నింపక = పూవులలో నిండింపఁగా, శౌక పైకములకు = చిలుక పిండు వకును శోకిల పిండునకును, మొగము కన్నులును, మిగులక = మిక్కిలిగా, నెఱ్ఱబాటెక = (కోపముచేత) ఎఱు పెట్కును.

తా. — యువకులు ఆప్పటికే చిగిర్చి కాచి యున్న మామిడిని చేతం దాకిరి, అందువలన, ‘కరస్పర్శేన మాకన్దః’ — మామిడికి కరస్పర్శము దోహదము గావున, అది యా మనుషటికాయలను చిగుళ్లు రాల్చివైచి శ్రుత్తగా పూచినది; అందువలన రేంట్లకు పూదేయనీసము దొరకినది.

చిలుకలకు కాదులబోనము, కోయిలలకు చిగుళ్ళ బోనమును, నవ్వుమయినవి; ఆ కారణంబున కోపములు కలిగి చిలుకలకు మొగమును, కోయిలలకు కన్నులను ఎఱ్ఱఁబఱచినవి. — పాతూల్పేక్ష; అందులకు యథాసంఖ్యాంకారము అంగము; కోయిలలకు చిగుళ్ళు ఆహార మనుటకు - “ఫలకగ్రాస కషాయకంఠ కలకంఠవహుకలకాలీ ధ్వనికా.” - పారిజా. “శలాటుః పజ్జకే పర్ణే ధాత్ర్యాశు ఫలయో రపి” - విశ్వ. బ్రహ్మదోరబారు ఇప్పుడ్యావయవ టీకయందు ఈ నిఘంటువునే యుదాహరించి ఆకు లనియే యర్థము వ్రాసినారు. — అశులక్ష్ ‘చెలుపకా, అనుటచే చెలువపిండునందు పక్ష పాతపూర్వక మయిన దురుద్యమము తోచుచున్నది. అదియును కోపకారణమే. శుకములసమూహము శౌకము, పికములసమూహము పైకము. చిలుకలకు మొగంబును కోయిలలకు కన్నులను స్వభావముననే ఎఱ్ఱఁగానుండును. చూ. వసు:—

సీ. “ఫలభంగములు సేయుచిలుకకు సాంగమై | కోధరసంబు ముక్కున నె యుండు |
కాలభేదికి నుపకాలమూర్తికి దంట | కోయిల కెఱుమంట గరియుఁగంట.” చూ. రక్తగణము.
“చకోరసారస పారావత కోకిలదృష్టముః కియాహో హంసవఞ్చ్యస్త్రీకుకమర్కటయోర్భాషన్”
‘మిగులక’ - చెలువలదర్జనము కారణము; ‘ఎఱ్ఱఁబఱుట’ - తమయన్నముం బోగొట్టిన కోపముచేత; పికములును పండ్లను తినును. —

‘మహా దపి పరదుఃఖం కీతలం సమ్యగాహః | ప్రణయ మగణయత్వా య న్న మాపదగ్రస్య
అధరమివ మదాస్థా పాతు మేషా ప్రవృత్తా | ఫల మభినవపాకం రాజజమ్బూద్రమస్య.’ వి. శి.
మ. ఆతుల ప్రేమరసార్ద్ర యోర్ధ్ర ప్రియహాస్యక్రీడ సంకేత వం

చిత మై తత్తణజాంగజజ్వరమిళ చ్చిత్తభ్రమం బూన్మ నా
పతి నోవృక్షమ కానవే యన సపుష్పం బయ్యెఁ గోఁ గంతలో

నతఁడు న్దోచిన నవ్వుడు నిర్విరసఁ బ్రాంతాంచ న్న మేరుద్రువుక. 128

అత...ర్ద్ర. అతల = సాటి లేని - ప్రేమరస = అనురాగ భావముచేత - ఆర్ద్ర = సరసయైన - ఓర్ద్ర = ఒక చెలువ, ప్రియహాస్యక్రీడక = కాంతుని పరిహాసకేళిచేత, సంకేతవంచిత వి = (తమకూటమికై యేర్పఱుచుకొన్న) సంకేతస్థానము విషయమున మోసగింపఁబడినదై (అనఁగా అతఁడు ఆతావునకు వచ్చియు పరిహాసార్థము దాగియున్నందున), త...బు - తిత్క్షణ = అనిముసుమున - జ = పుట్టిన - అంగజ = మదనునివలని - జ్వర = వేడిచేత - మిళిత = కూడిన - చిత్తభ్రమంబు = మనస్సుయొక్క తల్పిబుబ్బ - ఊన్మక - ప్రేరింపఁగా, ఓవృక్షమ నాపతికా కానవే, అనక - అనఁగా, గోఁగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబు = పూవులతోఁ గూడుకొన్నట్టిది, అయ్యెఁ; అంతలోక = అంతమాత్రాన, (అనఁగా ఆపూత యొక్క వెలుంగుచేత), అతఁడుక = ఆదయితుఁడును, తోచినక = కనఁబడఁగా, నవ్వుడుక = ఆ చిత్రమునకు ఆమె నవ్వఁగా, ప్రాం...వుక - ప్రాంత = ఆచెంత - అంచిత = ఒప్పుచున్న - నమేరుద్రువుక = సురపొన్న చెట్టుకూడ, విరిసెక = పుప్పించెను.

తా. — భర్తవై అత్యంత ప్రేమార్ద్రహృదయ యొకతె అతనిం గవయుటకు సంకేతస్థానము నకుం బోయినది. అతఁడు వచ్చియుండియు పరిహాసముకై చెంతనే చాటున దాగియుండెను. అంతట నీమె తత్తణమి కలిగినవియోగవ్యథాజాత మయిన మదనజ్వరముచేత ఉన్మాదావస్థ బొంది అచ్చటి యొక చెట్టును ‘ఓచెట్టా, నాప్రియుని నీవు చూచితివా?’ అని యడిగెను. ఆచెట్టు ఒకగోఁగు - అనఁగా కర్ణికారము - “సల్లాపతః కర్ణికారః” - దానికి సల్లాపమే దోహదము - గావున - ఆమె చేసిన

యోగమునకు అదివిడిపించినది. కర్ణికారపుష్పములు బంగారువన్నె గలవై మిక్కిలి ప్రకాశం శుభ గావున ఆ తెలుగుచేత ఆచూకున దాగియున్నదయింకాదు కానంబడెను. అవిట్లకమునకు ఆమె నబ్బినది. “నమేరుర్న పితేన చ” అని చెప్పిన ప్రకారము నవ్వు నమేరువునకు దోహదముగాన, దాని చేత ఆచెంతనున్న నమేరువుకూడ విడిపించినది. ప్రహర్షణాలంకారము, —

“యతనము శేతయ యుత్కంఠం | శితవస్తుప్రాప్తి, కోర్కికికా మిచ్చెడునా

తతస్థిధి, యుపాయాలో | ద్యుతికై ఫలసిద్ధియును, బ్రహ్మణము లగుకా,” అలం.

ఇందలి నాయక అభిసారిక. కాంతునికై సంకేతస్థానమునకై పోవునాయక అభిసారిక యనంబడును. “కానారీసి కు యా యాతి సంకేతం పాభిసారికా” దశరూ. “ఊన్మక” వ్రాత ప్రకులంబెల్ల ఇదే పాతము. ఇదే శ్రేయము, భూసునకు ప్రేరణార్థకము. ‘గోగు’ - కర్ణికారపుష్ప మును దీపికవం బోల్తురు, అది అట్టివెలుగు గలది. అందువలన, అది భూవంశగాన, చీకటియెడలుటచేత, చెంగట బీబులో దాగియున్నదయింకాదు ఆవెలుగురులో అగపడె ననుట మిక్కిలి హృదయంగమముగా నున్నది.

“పరిజనననితాకరాద్భితాభిః | పరివృత ఏష విభాతి దీపికాభిః

గిరివ గతిమా నపక్షలోపా | దనుతటపుష్పితకర్ణికార యష్టిః” — విక్రమోర్వశి.

ద్రువు=ద్రుశబ్దము ఉకారాంతము కావున పురుషకము.

తే. స్థాణు వొక్కండు మగవాడు దలక కుమియ

ఫల మొసంగె నట్టె కినియక, పద్మవదన

వదనసురుఁ గూర్చినొసంగ నీ వలదెప్పుష్ప

మైన ననుమాడ్కినుమిసిన నలరెబొగడ.

129

స్థాణువు=మోడు (శివుడును), మగవాడు ఒక్కఁడు=పురుషుఁడొక్కఁడు (కన్నపు యను బోయివాడు), తలకక=వెనుదివియక (జంకక), ఉమియక=ఉమ్మివేయఁగా, (పుక్కిటిజలమును భూచారమై శివలింగముమీఁద నుమియఁగా), కినియక=కోపగింపక, ఫల మొసంగెక=పండునిచ్చినది. (కామితము నిచ్చినాడు), అట్టె = ఆశ్చర్యము; పద్మవదన = కమలమువంటి ముఖముగలది (వినకుండరి), వదన సురుక = పుక్కిటి మద్యమును, కూర్చిక=అనురక్తితో, ఒసంగెక=అర్పింపఁగా, పుష్పమైనక=పువ్వుయినను, ఈవలదె=ఈయనక్కఱలేదా, అనుమాడ్కిక=అనువిధమున, ఉమిసినక=సురుకు ఉమియఁగా, పొగడ=వభళము, అలరెక=పుష్పించెను.

తా. — కన్నపు (లేన్నడు) అనుబోయ శివలింగముపై స్పృహవార్ధము పుక్కిటిజలము నుమియెను. అందులకు మెచ్చి పరమేశ్వరు డాతనికి ఇవ్వఫల మొసంగెను. ఏతద్విస్తరమును శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యములోఁ గననగును. స్థాణు వనఁగా శివుడును మ్రోడును. దీని వాక్రయించి కవి యిట్లు వర్ణించుచున్నాడు. — మగవాడొక్కఁడు తనపైనుమియఁగా స్థాణువు కోపగింపలేదు సరిగదా మఱి కామితఫల మొసంగెను; ఆశ్చర్యము! నేను అకులు కొమ్ములు కల సంపన్న వృక్షమును, వాకు అనురక్తితో పద్మవదన తనపుక్కిటి సురాగంధూషమును వలపుకత్తెయింబోలె నొసంగుచుండఁగా నే నొక పువ్వుయినను ఈవలదెయిని తర్కించుకొన్నట్లు, పొగడచెట్టు సురాగంధూషమును కుండరి ఒసంగఁగా, పువ్వులు పూచెను. — ఉత్పేక్ష-అర్థాపక్రమార్థాపిక.

“స్థాణుః పుష్పా నుహాదేకే కద్యా వస్త్రీ పీఠే త్రిపు,” — నానా.

“కినియక”- ఉమియుట యమనపరాధమునకు కోపించుటయు దండించుటయు సహజమై యుండఁగా, అట్లుచేయక ఫలమొసంగుట అన్యాయమునను దొడ్డతనమును తెలుపుచున్నది. ‘అట్టై’- “నలునకాని నలినదళ శేత్ర కరియంప దట్టై చుశమునును నమరవరులు”-భా. ఆ.

ఇట్ల తారతమ్య మరయునది- “స్థామిపు”×“వవళము”×“మగబాడు”×“పడ వడన”×“తలఁ కమి”×“కురి”×“ఉమియుట”×“వదనమర నొసంగుట”×“ఫలము”×“పున్నము”.- “వవళో ముఖి ధునా” అని దోహదముగ దా. ఒక బీకలో తిన్నఁడు కివలింగమున కొసంగినట్టిది సుర యనియున్నది; కాళహస్తీమాహాత్మ్య ప్రబంధములో స్నానార్థము గండ్మావజలము నొసంగిన ట్లున్నది;

ను. “అన, మొదించి వారద్విజం దొదుఁగఁ, జెం చవ్వేళ నేతెంచి, పా వననిర్మల్యముఁ జెప్పఁగాలికొనఁ బోకం ద్రోచి, గండ్మావ జీ వననేకం బానరించి, పత్తి రిడి, త్రోవ ల్లాచి తా నేసి కా ల్పిన కోలామిషఖండముల్ దనకు భక్షింపంగ నందిచ్చినక. 8 (105.)

‘ఉమియ’-ఇది గ్రామ్యముకాదా యనిన, కాదు; ఒక్కడ భక్తిరసభరితపూజాంగముగా కథ యట్లేయినందునను, ఒక్కడ హాస్యీత్వార్థ సంతృప్తికల్పంగారచేష్టగా హృదయంగమ మగు కతనను గ్రామ్యముగాదు: గ్రామ్యమునకు రోత వలయును, ఇట్లరోత యెక్కడిది? కనుక నిది యిటు గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమై యతిమనోహరమై యున్నది.- “ననిచె” అనుపాఠమున యతి భంగము. ‘నలరె’ అని పఠించిన సరిపడును.

తే. మధువుఁ గాంతలపుక్కిటి మధువుఁ, బేళ్ల
యిర్వయ్య, బస సూపఁ, బొగడపై నెలయ, దాన
విరిసె దొల్లిటి దళములు, విరులు జడిసె
దీన, నగ్గెల్పునకు నుబ్బి తేటు లార్పె.

130

మధువుక-చైత్రమాసమును, కాంతల పుక్కిటి మధువుక = వనితలయొక్క గండ్మావ మరయు, పేళ్ల యిర్వయ్య = రెండింటికని మధువనియే పేరుగలిగిన యీగుచేత, పస = స్ఫురణమును, చూపక = నిరూపించుటకై, బొగడపై = వవళవృక్షమువీడ, ఎలయక = వ్యాపింపఁగా, దానక = మధుమాసముచేత, దొల్లిటి దళములు = మనుపటియాకలు, విరిసె = ఊడిపోయెను, దీనక = కాంతలపుక్కిటిమధువుచేత, విరులు జడిసె = పువ్వులు జడిగాకురిసెను, అగ్గెల్పునకు = కాంతలపుక్కిటి మధువుయొక్క జయునకు, ఉబ్బి = సంతోషముతో ఉబ్బొంగి, తేటులు = (అవిరులలోని మకరందమును త్రాగున వైన) తుమ్మెదలు, ఆర్పెక = హర్షధ్వనులు కావించెను.

తా. సమానులలో ఈసు ప్రసిద్ధము. చైత్రమాసమును కాంతలపుక్కిటిసురయు రెండును మధువని పేరుగలవగుటచేత సమానములైయున్నందున, వానికి పరస్పరము “నేనెచ్చు నేనెచ్చు” అని ఈసు కలిగినది. అంతట అవి తమతమ యుక్తార్థను ప్రకటముగా స్థాపించుటకై రెండును వవళ వృక్షముపై బర్వఁగా, ఆపరిత్యక్త మధుమాసమువలన వవళమునకు అప్పటివన్నయాకలు సయితము రాలిపోయినవి, సురవలన విరులజడి గలిగినది. కాంతాగండ్మావమధువే జయమొందినందులకు తుమ్మెదలు హర్షధ్వనులు చేయసాగినవి.- హర్ష మేలయిన తమకు నమృద్ధిగా తేనెదొరకునుగదా యని.

వసంతము రాఁగానే బొగడకు పండుటాకులు రాలినవనియు, విమట కామినవదనసురా దోహదముచేత, పెలుగా పూత గలిగినదనియు వస్తువు. దానిని కవి పైయట్లు ఉత్ప్రేక్షించి నాడు. హేతూ త్రేప్రిత్యలంకారము-వ్యతిరేక యథాక్రమ సంకీర్ణము.

వసంతమురాఁగానే పండుటాకులు రాలుట ప్రసిద్ధము:—

ఉ. “పండితయావ దుల్ల, నవపల్లవముల్ తిలకింపఁ, బూఁబాదల్
నిండఁగఁ బర్య, లేఁగొములు నిద్దములై నిగుడంగ, మ్రాఁత లొం
డొండ తలిచ్చె, నామని సముజ్జ్వలయోగరసాయనక్రియం
గొండికపాయముల్ మగుడఁ గోరి భజించినసిద్ధుఁడో యనఁ” (ఎఱ్ఱా ప్రగడన్నసింహపు.
“పస యన మ్మరణంబు పరఁగఁచుచుండు.” ఆం. భా.

‘దళములు విరిసె’ - ఉన్నదానినే పోఁగొట్టినది, ఎంతపనికిమాలినది! అని భా. పుక్కిటి
మధువుతోడి తారతమ్యములూ అత్యంతహీనమును విపరీతగుణము ననుట. ‘పసచూపుట’ యత్నిం
పఁగా పసలేదు సరియేగదా’ పయిగా ఇది చెట్టు చేయునది యని యేర్పడినది. ‘విరులు జడిసె’ =
దానిమహిమకు మెచ్చి వనదేవతలు విరులవాన గురియించి రనియు ధ్వని, ‘జడిసె’ - జడియు భా.-
“దీనికి అర్థము ‘వ రించు’ అని ‘శబ్దార్థకల్పతరువు’నందు వ్రాయఁబడియున్నదిగాని ప్రయోగము
కనఁబడలేదు.” అని. శ. ర. నందున్నది. కాని ఇదే ప్రయోగము. — “దళఃఖడ్గే దళం పల్లె,”
నానా. తేటులకు ఉ చేల్చి యన ఆ పూవులమకరందము వానిభాగ్యము గాన. ప్రాసదోరగారు
‘జడియు’నకు పుష్పించుటనుగూడ అర్థముగా వ్రాసియున్నారు.

ఉ. మేకొని తాఁచినం భృగువు మెచ్చిన వానికి మర్త్య భార్య యా

శ్రీకి నివాస మై చెలిమి సేయుట నిట్టిప్రశాంతి గల్గె నో

కా కన, నాతి దన్నిన వికాసము నొంది, వనస్థస్థితా

శోకము సేసె మెచ్చునఁ బ్రసూనరజఃకనకాభిషేకమున్.

131

మేకొని = పూనుకొని, తాఁచినఁ = తన్నినందులకు, భృగువు = భృగుమునిని, మెచ్చిన
వానికిఁ = అనుమోదించిన వారాయణునికి, మర్త్యభార్య = మనుష్యజాతి కళత్రము (అనఁగా
రామావతారమందు భార్య), బో శ్రీకిఁ = అయినట్టి లక్ష్మీకి (అనఁగా సీతాదేవికి), నివాసమై =
సెలవై, చెలిమి సేయుటఁ = మైత్రి గావించినందున, ఇట్టి ప్రశాంతి = ఇంత శాంతస్వభావము,
కల్గెనో కాక = కలిగినది కాఁబోలు, అనఁ = అనునట్లు, వనస్థస్థిత అశోకము = ఉపవనములూ
నున్న కంకరి, నాతి = పడఁతి, తన్నినఁ = తన్నఁగా, వికాసము నొంది = సంతోషించి (పుష్పించి
అనియు), మెచ్చునఁ = ప్రీతిచేత, ప్ర...మున్ = ప్రసూన = పూవులయొక్క - రజః = పరాగ
మనెడి - కనక = బంగారపు నాణెములయొక్క (వరాలయొక్క) అభిషేకమున్ = స్పృశనమును,
చేసెన్ = కావించెను.

తా. — పూర్వము భృగుమహాముని శ్రీమన్నారాయణుని అజ్ఞానకృతముగాఁగాక బుద్ధి
పూర్వకముగా కాలితో తన్నెను. అందులకు అభగవంతుఁడు ఆమునిని మెచ్చి మిక్కిలి సత్కరించి
పంపెను. అట్టి యాకాంతగుణమును అశోకవృక్షము ఆ దేవునికి రామావతారమందు కళత్రమయిన
సీతాదేవికి లంకలో నివాసమై ఆమెతో చెలిమి గావించినందులకు ఫలముగా పొందెనా యను
నట్లుగా యువతి యొక్క శిష్యు తన్నఁగా ఆయువతికి తాను మెచ్చుచేత పుష్పాడి మొత్తమునెడి
కనకాభిషేకముం నొందించెను. — రూపకానుప్రాణిత హేతుత్పేక్ష, ‘మేకొని’ పూనికితో
అనునరమునకు.

ఉ. “మేలున సంకపిల్లు నెడ మేకొని యాపదలొందు, నాపదల్

దూలఁగ భూరిసౌఖ్యములు దోచుచు, గృతంబులు దప్ప వెచ్చెయి.”—భా. ఆ.5 (84).

భృగువు త్రిమూర్తులయొక్క సత్త్వగుణ తారతమ్యమును నిరూపించుటకై మహర్షుల నిరూపమునం బోయి త్రిమూర్తులం బరిశీలించెను. వారిలో నారాయణుం బరిశీలించినవిధము ఆకునను తన్నుట. ఆపరిశీలో నారాయణుఁడొకఁడే పరమశ్రీతితో అతని సత్కరించెను. అందువలన అతఁడే త్రిమూర్తులలో పూజ్యుఁడని ఆయువులు నిశ్చయించిరి. ఇట్లు ఈయన పూనికతో పోయి తన్నినవాఁడే గావున—‘మేకొని’ అనఁగా ‘పూనుకొని’ అని ఆరము చెప్పవలయును. ‘మేకొనుట’ యనఁగా ‘అంగీకరించుట’ యనునరము ఇచ్చట పొందదు. అంగీకరించి తన్నె నా? అంగీకరించి మెచ్చెనా?—‘కనకాభిషేకము’—ప్రసూనరజోత్సము కనకవర్ణము గావున.

మ. అభు లేతద్వదనేందురాగ మిళనా ప్రాదుర్భవతోర్ధ్వకం

బుల తేనె ల్బుధ లంచు రా నొకతె నెమ్మో మెత్తఁ, జైత్రంపులు

పులలోఁ దద్గుణు లయ్యె గంధఫలిఁ బువ్వు లుట్టి పోదోలె నొ

చ్చెల చేఁదై, తఱచెందుఁ దల్లిబడికో ల్పెట్టాటయేకా మహిఁ. 132

ఒకతె నెమ్మోము ఎత్తఁ=ఒకానొక చెలువ ముఖమును ఎత్తఁగా, (ఆముఖరాగముచే), గంధఫలిఁ=సంపెంగయందు, పువ్వుల, పుట్టిన, ఏత...ల్-ఏతత్=ఆచెలువయొక్క-వదన=ముఖ మునెడి-ఇందు=చంద్రునియొక్క-రాగ=రక్తిమయొక్క-మిళనా=మూడిక చేత, ప్రాదుర్భవత్=(సంపెంగనుండి) పొడముచున్న-కోరకంబుల=మొగ్గలయొక్క-తేనెల్=మకరందములు, సుధలు=సుధవలె అలిమధురములును ముదిమిలో మృతినె తప్పించునవియును, అంచుఁ=అని తలంచి, ఆకులు=తుమ్మెదలు, రాఁ=ఆమకరందమును ఆనుటకై) రాఁగా, జైత్రంపుఁ బువ్వుల లోఁ=జైత్రమాస కృతగంధఫలీ పుష్పముల నడుమ, ఒచ్చెల=అక్కటా, తద్గుణులు=ఆచైత్ర కృతగంధఫలీ పుష్పగుణమే కలవియు, చేఁదై=తిక్తములును వి, పోదోలెఁ=(ఆముఖలను)తఱచిమి-వైచినవి, తఱచు=ప్రాయికముగా, మహిఁ ఎందుఁ=లోకముం దెల్ల, తల్లి బడికో ల్పెట్ట=తల్లి పోలికలాని దుర్గుణము, పొటయేకా=మాతృలభ తప్పుడు గదా.

తా.—సంపెంగయందు జైత్రముచేత ఉత్పన్నములయిన పువ్వులు ఉండనే యుండినవి. ఇట్లుండ, ఒకానొకరుణి సంపెంగవైపు నెమ్మో మెత్తఁగా ‘ముఖరాగేణ చమ్మకః’ అనుదోహద శాస్త్రము ప్రకారము ఆమెయొక్క ముఖచంద్రరాగముచేత సంపెంగయందు క్రొత్తఁగా బువ్వులు పుట్టెను. ఆపువ్వులు ముఖేందురాగజనితములు గావున, వానితేనెలు సుధాగుణము గలవిగా నుండును, అనఁగా మధురతమములుగాను జరామరణ నివారకములుగాను, ఉండును, జైత్రునివలనఁ బుట్టినట్టి సంపెంగలవలె చేదుగా నుండవు, తమచు తఱచువు, అని ఆశపడి ఆపువ్వులకై తుమ్మెదలు వచ్చినవి. అట్లే సంపెంగయందు ముఖరాగముచే పుట్టిన పువ్వులు, అక్కటా అవియు జైత్ర కృతములవలెనే చేఁదై మొగమడిచి, వానిని తఱచినవి. ఆపువ్వులకు తండ్రియైన ముఖ చంద్రుని గుణము రాలేదు, మఱి ఏమి వచ్చినదన, తల్లి యైనగంధఫలియొక్క దుర్గుణమే వచ్చినది. అది న్యాయమే. ఎట్లన, లోకములో ప్రాయికముగా తల్లిపోలికగల విడ్డలకు, తల్లియొక్క చెడు గుణములు రాక మానవు. వీనికి తల్లిపోలిక యెట్లనఁగా, ఇవి తండ్రివలె చంద్రులుగా పుట్టక తల్లి యైన గంధఫలిగానే పుట్టినవి. కావున వీనికి తల్లిపోలిక; అందువలన దాని చెట్టతనము తప్పి నదిగాదు.—అర్థాంతరన్యాసము.

పువ్వులంగుచ్చి గంధఫలికి శబ్దగత స్త్రీలింగముం బట్టియు, గంధఫలియందే అని యన్న న్నము అగుటంబట్టియు మాతృభావము చెప్పబడినది. ఇందునికి సిద్ధమైన పురుషతచేత పితృ భావము చెప్పబడినది. తల్లిబడికో అనుటలో సంపెంగ చెట్టునకును పువ్వునకును అభేదభావన కలదు. అందువలన పూవులగుణమే అనగా తుమైదలఁదఱుముగుణమే చెట్టునకుం చెప్పబడినది. 'సుధ' తండ్రియైన చంద్రుని పోలిక వచ్చినచో కలుగఁదగినది. — 'చైత్రంపుఁబువ్వులు' — ముఖరాగజని తము సయితము, చైత్ర జనితంపుగుణమునే చూపినది. అలి చంపక పుష్పముం దరిసిన మూర్ఖిల్లు నని ప్రసిద్ధి. చూ. 16 టిక. 'ప్రాదుర్భవత' అనుచో కొందఁ జెన్నిన యతి దోషమునకు సమాధిని పీఠికలో పుట 24 కనునది.

చ. అలరెఁ బ్రియాళు వోర్తు ప్రియ మాట వసంతముఁ బాడ, నప్పు డ
వెల్వఁది సవత్తి 'భక్తికిని వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగమఁ
ఛలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ వసంతుఁడు దా దయచేసెఁ గాక, యా
యలె నిజశక్తి నా' యనుచు నాపసకుం గొదవెట్టె నీసునఁ. 133

ఓర్తు, ప్రియ మాట = తనకు ఇష్టమగుటచేత, వసంతము = వసంత మనురాగమును, పాడ = గానము నేయఁగా, ప్రియాళువు = ప్రేంకణపుఁజెట్టు, అలరె = పుష్పించెను, అప్పుడు. అవ్వలఁదిసవత్తి = ఆపాడిన లేమయొక్క సవతి, వేల్పులు = దీవతలు, భక్తికి = తమకు చేయునవకు, మెత్తురు = అనుగ్రహింపుదురు, కాన = ఆ కారణంబున, రాగము అను ఛలమున = వసంతరాగ మనెడి మిషచేత, తన్ను = తన (వసంతుని) ప్రభావమును, పాడఁగ = ఆలేమ గానమునేని నందున, వసంతుఁడు = ఆమని, తాను, దయసేసె = ఆలేమయందు, అనుగ్రహము తాల్చి ప్రియాళు లును పూవంజేసెను, కాక = అంతియగాని, అయలె = ఇనీ, నిజశక్తి నా = దీనిస్వశక్తి చేత దోహదమున వికసించినదా, అనుచు = అని పలుకుచు, దాని ఆ పసకు = ఆ లేమయొక్క దోహద ప్రభావ మునకు, ఈసున = ఈర్ష్యచేత, కొదవెట్టె = లోపము కల్పించెను.

తా. — ఒక లేమ గానదోహదముగా తనకు ప్రియమయిన వసంతరాగమును పాడి ప్రేంక ణపుఁజెట్టును పుష్పింపఁజేసినది; దానికి ఈసుచేత ఓర్వలేక ఆమెయొక్క సవతి తదీయ దోహద సిద్ధికి కొదువ పెట్టినది. ఎట్లు పెట్టినదన, 'వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు, అందువలన ఈమె వసంత రాగము పాడుటయను మిషచేత వసంతునే పాడఁగా, అందులకు ఆయన యనుగ్రహించి ఈమె యల్పించిన దోహదము ఫలించినట్లు అగపడనీ అని, ప్రేంకణమును పూవఁజేసినాఁడు, అంతియ గాని, ఈమెపస మే మెఱుంగమా?' అని ఆపసకు కొదువపెట్టినది. కైతవాపహ్నుతి.

"గీత్యా ప్రియాళుః" అని ప్రియాళుదోహదము. "వసంత స్సుసహాయ స్తు వసంతరౌ ప్రగీ యతే" అని సంగీతశాస్త్రము. వసంతమందు వసంతరాగము పాడుదురు. చూ. వసు. 1 (181.)

'అయలె' = 'అ+అ+లెమ్మ - ఆనాదరమును జెలిపెడిని.' శ. ర.

లే. అధరముధఁ బ్రాణజఠఁ బ్రాణి యగుచు మాక్తి
కాంధమూలిక నిడెను నా సాగ్రమాక్తి
కతిబ యునఁ జాలునన లిచ్చె గతజరత్సు
మంపు వానిలి మొగ మూర్పు నింప నోర్తు.

వాదికి మండరీముఖవాయువు దోహదము; దానిని వర్ణించుచున్నాడు:—ఓర్పు = ఒకత, మొగము ఊర్పు = ముఖవాయువును, నింపక = నిండింపగా; (ఊడగా,) నానా అగ్రహాత్తి కంబమున్నకొననున్న (బులాక్) ముత్రే మే, ప్రాణిజరక = ప్రాణము గలిగియుండినదైన ముత్రే పుణ్యముండి పుట్టిన దగుట చేత, అధరసుధక = మోవియందలియమృతము (సోఁకుట) చేత, ప్రాణి = ప్రాణము గలది (బ్రదికినట్టిది), అగుచుక, హాత్తిక అండమాలిక = ముత్రేముల నే గ్రుడ్లపరం పరనుగా, ఇదేక = పెట్టినది (ఇదే ననుట గ్రుడ్లనుగావున), అనక చాలు ననలు = అనఁ దగిన మొగ్గలను, గత...లి-గత = రాలిపోయిన - జరత్ = ప్రాత-సుమంపు = పూవులుగలదైన (అనఁగా పూలు రాలిపోయిన) - వావిలి = సింధువారము, ఇచ్చేక = పూచెను.

తా.—ఒకవావిలిలోనిపూవులు రాలిపోయినవి, అంతట ఒకలతాంగి దోహదారమై వావిలి మీదికి తనముఖవాయువును నిగిడ్చినది, అంతట, అది పువ్వులతో నిండినదాయెను. అట్లుగట ఎట్లుండెనఁగా, ఆమెయొక్కబులాక్ముత్రేము ప్రాణియైన ముత్రేంపుణ్యపుకడుపునఁబుట్టినదగుటం జేసి యిపుడు ఆమెయొక్క యధరంపుటమృతము సోకినంతట వెండియు ప్రాణమొందినదై ముత్రేపుగ్రుడ్లపరంపరను పెట్టినదో యనునట్లు ఉండెను.—వస్తాప్రేక్ష.

“సిద్ధవారా ముఖానిలాత్” అని వాదికి దోహదము. “గతజరత్సుమంపు”-వావిలిపువ్వులు రాలిపోవుట కవిసమయసిద్ధము—“శేఫాలికాసుమే భ్రంశం వర్ణయే న్న సద పృథా” —కా. క. ల. ఇట భ్రంశము లేనప్పుడుగూడ ఉన్నట్లు వర్ణించుట కవిసంప్రదాయమని భావముగానున్నది; మధుర్వాధవశ్యవసంతః -

“అయం ప్రమానోద్ధరకర్ణికారః | పుష్పప్రసక్త్యాఞ్చితకాఞ్చనారః |

విజృమ్భణాకోవిదకోవిదారః | కాలావికాసోద్ధతసిద్ధవారః” ఋతు.

ప్రాతని రాలక క్రొత్త వెలుపాడమున? - సింధువారము = వావిలి; శేఫాలిక = నల్లవావిలి; కావున అదియు వావిలియే, - గతజరత్సుమంపు” అని పా. దానికి - “రజస్స” నెడి స్త్రీఋతువు తీతిన అనఁగా “ఋతుస్నాతయేన” అని యర్థముచెప్పదురు. “వసుమం స్త్రీరజో నేత్రలోగయోః ఫలపుష్పయోః,” మేదిని.. “వసుమమ్” = సుమమ్—“గతజరత్సుమంపు” - “ముదిమిచే అర్తవ ముడిగిన” అనియు భా. - “హాత్తికాండ - ముత్రేముల నే గ్రుడ్లనుగా పెట్టినదని భావము. ‘మాలిక’ - చెట్టం తయుం బూచినదనియు భావము.

చ. ఘన మగు నాకు రాలి, తిలకం బతిరిక్తత నున్న, నోర్పు, లోఁ

గనికర మూని, కన్నుఁగవఁ గాయజాఁ డిల్లడ యిడ్డ తూపులే

యనువుగ నించెఁగాక, మఱి యంటక ముట్టక యొక్కచేష్ట లే

క నెగడఁ జేసె నంట యిది కల్లనఁగా, నలరించె జూపులక.

135

ఘనము అగు అపరాలి = దట్టమైనయావలు రాలిపోయి (ఒడలినిండ ధరించియుండిన యా భరణములను కోలుపోయి అని), తిలకంబు = బొట్టుగుచెట్టు (దీనికి చూపే దోహదము) అతిరిక్తరక = అత్యంతమయిన లేమిలో (దారిద్ర్యములో), ఉన్నక = ఉండఁగా, ఓర్పు = ఒకయుగ్మలి, లోక = మనస్సులో, కనికరము = కరుణను, ఊని = వహించి, కన్నుఁగవక = తనకన్ను దోయియుండు, కాయ జాడు = మదనఁడు, ఇల్లడ ఇడ్డతూపులే = (పదిలముగా కాపాడుమని) న్యాసముగా నుంచినట్టి బాణములే, అనువుగ = సుందరముగా, (గ కారము వకారముగటయుం గలదు గావున-చెలిక తైగా అనియు), నించెకాక = అబొట్టుగుచెట్టునందు నిండించినదిగాని, మఱి = అట్లుగాక, అంటక =

తా:కనైనందాకక, ముట్టక=కదలింపనైనను కదలింపక, ఒక్కచేష్టలేక=ఏచేష్టయులేక, నెగడఁజెనెక=వికసించునట్లు జేసినది, అంట ఇది = అనెడుమాట, కల్ల=అబద్ధము, అనఁగా=అనునట్లుగా, చూపులక=చూడ్కులచేతనే, అలరించెక=అబొట్టుగును పూవంజేసెను.

తా.—బొట్టుగుఁజెట్టునకు ‘లిలకో వీక్షణేన’ అని దోహదము; బొట్టుగు చెట్టొకటి ఆకులెల్ల రాలి కేవలము రిక్తముగా నుండఁగా, ఒకబోటి కనికరించి, చూపుదోహదముచేత దానిని చూపులతో తటాలున నిండించెను. ఆ వింత యెట్లుండె ననఁగా, ‘ఈమె ఆ బొట్టుగును తాఁకలేదు. కదపలేదు, ఏచేష్ట లేక అలరించేసిన దనుట నమర్రానిమాట, ఇది అలరించేత కాదు, మఱి ఏమన ఈమె తనకనుగ్రహయందు మదనుడు దాచుకొని పోయిన యాతనిబొట్టుగు పూజాగములే ఆ బొట్టుగుమీఁద నిగిడ్చినది. అనునట్లుగా నుండెను.—ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘ఘనమగు’-గొప్పదైన, మహామూల్యమయిన యనియు ధ్వని. - ‘ఘనమగునాకు’-పూర్వము ఒడలెల్ల భూషణ భూషితరూపైయుండెనని ధ్వని, కలవారికి లేమివచ్చినం గనికరించుట ఉదార చిత్తులకు మొదటిపని గదా, ‘లోక’-పైకేమియు, చెప్పక-‘కాయజాడు’-తనదేహమునం బుట్టిన వాడు గావున ఆ నమ్మకముచేత తనకంటెయందే ఇల్లడయించినాఁడనుట - నెగడఁజెనెక, అనుపాఠమున - ‘ఈమె చూపుచే బొట్టుగు వికసించినది.’ అని యర్థము - కృపలను కోల్పోనం జేయువారు పైకి ఎన్నియో యుపచారములు చేయుదురు, లోనికిని మందులను బోనములను ఒసంగుదురు, అట్టిదేమియు నిట జరపలేదని యాశ్చర్యము. స్త్రీకటాక్షములు మదనబాణములని కవులు వర్ణింతురు:—

“పశ్య నీలోత్పలద్యద్వాన్ని సురన్తి కితా శ్శరాః.”

“ధనుః పాపం హర్షి మధుకరమయీ చఞ్చలదృశం

దృశం కోణో బాణః సుహృ దపి జడాత్ హిమకరః”-భో. ప్ర.

‘అనువు’ - అనుగు-‘గా’కు ‘వా’స్థిరము ఆ దేశమునంతట స్థిరమునకు ముందు ఆర బిందువుండదు గాన, అది లుప్తమయినది.

తే. సాంద్ర మకరందవృష్టి రసాతలంబు,

దొరఁగు పువ్వుల భువియు, బూ ధూళి నభము,

నీక్రమత్రయి మాధవుఁ డాక్రమించె

నురు విరోచన జనిత మహోష్ణ మడఁగ.

136

మాధవుఁడు=వసంతుఁడు (వాసునమూర్తియనియు) ఉరు...ము-ఉరు=బల్లిదుండైన, విరోచనజనిత=సూర్యునివలన జనించినదైన (విరోచన పుత్రుఁడయిన బలిచక్రవర్తియొక్క అనియు) - మహోష్ణము=కడిందివెట్ట (మహా ప్రతాపము), అడఁగఁ=(ఉడుగఁ)=తగ్గిపోవునట్లుగా, సాంద్ర మకరంద వృష్టి=దట్టమయిన పూఁదేనెవానచేత, రసాతలంబు=పాతాళలోకమును, దొరఁగు పువ్వులక=రాలుచున్న పుష్పములచేత, భువియు= భూలోకంబును, పూధూళిక= పుప్పొడిచేత, నభము=దివిని, ఈ క్రమత్రయిక=ఈ యంజలు మూటిచేత (మూడుపాదవిన్యాసములచేత - మూఁడడుగులలో), ఆక్రమించెక= వశపఱచుకొనెను.

తా.—వాసునమూర్తి మూఁడడుగులలో మూడులోకములను ఆక్రమించినవాఁడై అందు వ్యాపించియున్న బలిచక్రవర్తి ప్రతాపమును అడంచిన విధమున, వసంతుఁడు మరందకర్షముచేత పాతాళలోకమును, రాలిన పూమొత్తములచేత భూలోకమును, పుష్పపరాగముచేత దివిని, ఆక్ర

మీరీకాహాడై, అరిదు దీపించుచున్న దానిని బలవంతుడైన నూర్చునికట్టను తగ్గించెను. శ్రీమదాచార్యుని యాచార్యులను.

‘సాంత్రియకరందకృష్టి’ - భూమియంతయు తడిసి పాతాళమునకు పోయినది. భూమిని సాంత్రియముగానిచో అట్లు పోయి దిగిడుగావున, ‘సాంత్రి’ అనుట. ‘పువ్వుల భూమి’ - నేల యగుటకడ కుండ పువ్వులు క్రమింప వనుట; - ‘నభము’ - నభ మంతయు కరాగమయ మాయ ననుట; ఇందువలన సురభిమాసము యొక్క అశ్రువ్యహాసంపద చెప్పబడినది, ఇందువలన సుభిక్షము నూచితము. - ‘అధోభూవన పాతాళ బలిసద్ద రసాలకమ్’ - అను. ‘భూమి’ - పు. భూమి, - “కర్తా చరణవిక్షేపే పరి పాట్యాగమే క్రమః” నానా. - “విరోచనః ప్రహృదస్య తనయోఽర్చ్యేఽగ్నిచన్ద్రయోః” - మేదివి. “గ్రీష్మో వాష్పో ఊష్ణః” - నానా.

క. ఊడుకొనఁ బడు మధూళిక | యోడికలకుఁ గ్రిందఁ గ్రమ్మియుండెడు తేట్లక
నీడలు దిరిగియుఁ దిరుగని | జాడఁ దరు లొ్వలిచె నవ్వసంలేపువేళక. 137

ఊడుకొనఁ = ఊటుపట్టునట్లు, పడు మధూళికయోడికలక = తొరఁగుచున్న తేనెనవ్వంద మలచే, క్రిందక = చెట్లక్రింద నేలమీఁద, క్రమ్మియుండెడు తేట్లక = పొదువుకొని యుండునట్టి తు మ్మెదలపిండుచేత, అవ్వసంతపువేళక = అపేరుటామనియందు, నీడలు = చెట్లచాయలు, తిరిగియుం = తూర్పుప్రక్కనుండి పడమటిప్రక్కకు, జరిగినవయ్యను, తిరుగనిజాడక = జరగక అట్టెయున్న వో యనునట్లుగా, పాలిచె = బిప్పారెను.

తా. - ఆ వసంతకాలమున తరువులనుండి మకరందము వర్షముగాఁ గురిసినది. దానితో తోఁట లోని నేలయంతయు ఇవక పుట్టి, ఇంకిన తేనె ఊటుకొను చుండినది. ఆయూటుం ద్రాగుటకై ఆ నేలమీఁద తు మ్మెదలపిండులు వ్రాలి నేలగానరానియట్లుగా కమ్మకొనియుండెను. అందువలన ఆ పిండున్న వోటినీడలు ఆవలిదిక్కునకు జరిగిపోయినను పోలే దనునట్లుండెను. తు మ్మెదలపిందే ఛాయలవలె చెట్లక్రింద నొప్పుచుండెను. - పూర్వరూపాలంకారము.

“తొలిదళయ యుండు వస్తువు | పాలినననుం బూర్వరూపమున, మరల నగుం
దొలిగుణము; దీప మాతీయు | వెలుగు గలిగె గాంచితర్మ వితకులచేతక;
తెలు పయ్యె నధరయగురు | ములు కలికి నగంగ మగుడ ముతైసంబుర” - అలం.
‘తేట్లక’ - గమయే భావముగాన, అజడంబునైనను, జడత్వభావనగా, తృప్తియార్థమందు ద్వితీయ ప్రయోక్తము.

చ. శతదళమంజరీ ధవళ చైత్రనిశామల చంద్రికాఘములే
ధృత వియదంత కేళి వన నృత్య లతాంతరజశ్చట న్నభం
కితఁ గని కామినీ కమన కేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటపీ
కతక పరాగ మొక్కదెసఁ గ్రమ్మి యనచ్చత మాన్యకుండినక. 138

శత...ము. శతదళ = తెల్ల దామరలయొక్క - మంజరీ = గుత్తులవలె - ధవళ = తెల్లని - చైత్రనిశా = చైత్రమాసపురాత్తుల - అమల = స్వచ్ఛమైన - చంద్రికా = వెన్నెలలనెడు - ఓఘములే = జలపూరములు, ధృత...టక - ధృత = పట్టుకొనఁబడిన (అందుకొనఁబడిన) - వియత్ అంత = మింటికుద కలవైన - కేళిన = ఉద్యానవనముయొక్క - నృత్య = చెట్లయొక్క - లతాంతరజః = పువ్వుపరాగమనెడిరజః = దుమారముయొక్క - ఛటక = మొత్తముచేత, కళంకితక = కల్పము కలదియగుటను, కని = పొందిన

వై. నగా...ను-నగ = కొండలలోని_అటవీ = ఆరణ్యములయందలి - కరకపరాగము=చిల్లపువ్వుల
 ధూళియనెడి చిల్లగింజపాడి, ఒక్కదెనక = ఒక్కదిక్కున, క్రమ్మి = చుట్టుకొని, అనచ్చకాక
 వెన్నెలపూరములలోని యాకాలవ్యమును, మాన్యక ఉండినక = తొలగింపనియెడల, కామి...
 యుక్-కామిని=వలపుక కైలయొక్కయు - కనున=వలపుకాండయొక్కయు - కేలియుక్ = క్రీడ
 మైతము, పోక = నశించునట్లు, చెడవా=పనికిరాకపోవా.

తా.—చైత్రమాసపు వెన్నెల రాత్రులయందు కెల్ల దామరల రాగులను అంతటం జేర్చి
 నట్లు వెన్నెల ధవళితముగా కాయంచుడెను. మింటిసిగను పట్టుకొన్నట్టివైన-అనగా - ఆర్యం
 తోన్నతము లయిన యువపనవృక్షముల పువ్వులనుండి పరాగము అమితముగా తొరగఁగుచుండెను.
 ఆట్లే కొండలమీది యడవులలోని యిందువుల కెట్లనుండి పుష్పాడియుం దొరగఁగుచుండును. ఆ
 యచ్చవెన్నెలలో కామినీకమునులు పరమాహ్లాదముతో క్రీడలం దేలుచుండిరి. దీనినెల్లను కని
 వర్ణించుచున్నాఁడు. ఆవెన్నెల ల నెడుజల ప్రవాహములందు ఆవృక్షముల పరాగ మనెడి మట్టిదుమా
 రము కలయఁగా దానిచే నాప్రవాహము అడుగుకాఁగా ఆయడుగును ఆచిల్లపుష్పాడి యనెడి
 చిల్లగింజలపాడి తేర్చినందున, ఆ నిర్జల ప్రవాహమందు కామినీకమునులు చంద్రికా క్రీడలనెడి
 జల క్రీడల ననుభవించిరి.—ఉపమారూపకాతికయౌ క్తలభ సంస్పృష్టి.

‘కరదళ’-అని కమలసామాన్యమునే చెప్పినను సందర్భమునుబట్టి కెల్లదామరలనే గ్రహింప
 వలయును, ‘ధృతవియదంత’-వియదంతముకన్న ఉన్నతములనుట; ‘కళంకిత’-కళంకముకలది కళంకి-
 దానిభావము ‘కళంకిత’; ‘కామినీకమున’-అనురక్తికి పెండ్లి కారణముకాదు గావున, ‘దంపతి’అనలేదు;
 కామించునది కామిని, కామించువాఁడు కమనుఁడు, ‘కాముకే కమి తానుకః కమ్రుః కామయి
 తాభీకః కమనః కామనోఽభీకః’ అను. - ‘నగాటవీ’ - చిల్ల సహజముగా పెల్లుగా నగములందును
 అటవులందును ఉండును, ప్రకృతమందు మహాప్రవాహమును తేర్చుటకు మహాపరిమాణ మయిన
 కరక పరాగపుంజము వలయునుగాన, ‘నగ’ ‘అటవీ’ యనుట “ఇందుగ యనఁ జిల్ల యనఁ గరకం
 బగు”-అం. భా.

సీ. వైత్రసాండిములు దుషారాంతమునఁ జేరె

నిరులుకొన్ద్రోక్షుఁం దిరుల విరుల,

వలయగానము లయుక్తలకార్యమునఁ జేరె

మలయంపుఁ గమ్మవీవలుల నలుల,

సారభోల్లాసము జ్ఞాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె

నలరారె గొదమ క్రోవులను నెలను,

స్ఫుట జటామస్కరంబులు వ్రతచ్యుతిఁ జేరె

నందన వ్లక్షు సంతతుల వృతుల,

తే. స్యభృతపరభృత వినుత రసాలపరిష

దహరహాక్ష్మస్త బహురహః ప్రహరవిహర

మాణ మూనవతి పరిష్కూని మాని

వాత్సల్యవిజవన గంధవాహ మొలసె.

(1) తుమార అంతమునక = మంచుయొక్క శాశ్వతము, (మంచు నశింపఁగానే అంత వఱకు అందుండినవైన), శైత్య పాండిమలు = చలిమిరియ ధావశ్యమును, ఇరులుకొను ద్రాక్షపండి రులక = బీదై చీకట్లు గ్రమ్ముచున్న దాఁకపందిళ్లును, విరులక = పూవులను, (శైత్యము దాఁకపందిరు లందును, పాండిమ పూవులందును, అనిక్రమముగా అన్వయించుకొనవలయును, ఇట్లే ఉత్తరత్ర,) చేరక = ప్రవేశించెను.

(2) అయ్యక్తలకార్యమునక = విరహిణులకృత్యము (వసంతము వచ్చి మదనార్తి చేత విరహిణులు కృశింపఁగా), తత్సూర్యము వారియందున్నధర్మములైన - వలయ గానములు = కంఠణము లును (సుశ్రినియు) పాటలును, మలయంపుఁ గమ్మవలలక = చందనశైలమునుండి వీలెంచుచున్న నెత్తావి తెప్పెరలను, అలలక = తుప్పెడలను, చేరక;—

(3) జాతి = జాజి, క్రుంగఁగక = ఆణగినంతట, సారభ ఉల్లాసముల్ = పరిమళమును వికాసమును, అలరారు కొదమ క్రోవులనుక = వికసించిన గున్న గోరంటలను, నెలనుక = చంద్రుని, చేరక.

(4) వ్రతీచ్యుతిక = వ్రతముగలవారియారభంగముందు, స్ఫుట జటా మస్కరంబులు = (వారివైన) స్పష్ట జటాధారణంబును వేణుదండములను, నందనవృక్షసంతతులక = ఉద్యానవనము లోని జావ్విచ్చెట్లగమూహములను, నృతులక = కంచెలను, చేరక.

స్వప్ని...మ - స్వ = తమ చేత (మానవతుల చేత ననుట) - భృత = పోషింపఁబడిన - పరభృత = కోయిలల చేత (కోయిలలు ఉండుట చేత) - విసుత = క్లాఘ్నియములైన (సాంపాందుచున్నవైన - రసాల = మామిడుల - పరివత్ = గుబురులందు - అపారహా = ప్రతిదినమును - కృష్ణ = రచింపఁబడిన (కడపఁ బడినయనుట) - బహు = పెక్కు, - రహా = ఏకాంతపు - ప్రవార = జాములయందు - వివారమాణ = క్రీడించుచున్న - మానవత = తలుపుటాండ్రయొక్క - పరిమూని = బడలికయొక్క - మా = అతిశయ మును - నివారి = తొలించునదైన (లేక పరిమూనిము = బడలికను - అనివారి చక్కఁగా తొలగించెడి), వారిజ = తామరలయొక్క - నగగంధ వాహము = క్రొత్త కమ్మ తెప్పెర, ఓలపెక్ = వీచెను, (పా. వారి జ వన = తామరతంపరలయొక్క.)

తా. — వసంతమున మంచు చడంగినది, దానివలె చల్లఁగా ద్రాక్షపండిళ్లబీబులును, వానివలెనే తెల్లఁగా పువ్వులను మెండుకొన్నవి; అయ్యక్తలక కార్యకారణమున చేతిగాజులు ఊడిపోయినవి, వారిపాటలు నిలిచిపోయినవి; మలయంపుఁగమ్మవాయువులు, వారివలయములవంటిసుళ్లతో వీవం దొడంగినవి; జాజి పరిమళింపక పూవక ఆణగిపోయినది, దానికి బదులు గున్న గోరంటలు పూచి పరిమ లించుచుండినవి, దాని (జాజి) వికాసమునకు బదులుగా చంద్రునివికాసము సాంపారుచుండెను, యతులు కామాతురులై వ్రతమును కాపాడుకొలేక, జటాబంధనమును వేణుదండములను ఉజ్జ గించిరి, వారిజటలకు మాణుగా జావులయందు ఊడలుదిగినవి, వారిదండములకు మాణుగా కంచెల యందు పెదళ్లు కట్టంబడినవి. రసాలవృక్షములు మానవతులు పెంచినకోకిలలచేత శోభిల్లుచుండినవి; ఆవృక్షముల నడుమ ఆమానవతులు పెక్కుజాములకాలమును రహాక్రీడలయందుఁ గడపి యలయు ఁండిరి; వారి యాయలయొకను తామరకొలంకులతావిగాలి తీర్చుచుండినది, - పెద్దపాదములందు యథాసంఖ్యా పర్యాయంబులు; అంతటను స్వభావోక్తియు. —

1 “క్రమముగ నొక్కటి పెక్కిట, 1 నమరుట పర్యాయ, 1 మొకట నటు పెక్కులు గాక; రమణిముఖకాంతి చేరక. 1 గమలము విడి రేమొగమునఁ గమలారాతిక;

మరణవిషంపీరవములు | వరగజీకాగావములు ధరింపె నీ

యోధురల సదా ము స్మృత | హరి తేలు కివా రేవంతు లవము మిథు బేటా'.

'మూలేలగన్నకే జటా,' 'తేలు మస్కర లేజనా,'-'ద్యో యామప్రహరా సహా,' అను. 'సహ' హేతుంతరీకరములయందు లేనట్టిది. 'హండిమ'-'రూ.' 'హండిమము,'-ఇమనిచ్చ్యకృత్యాయంతము.

ఉ. సారెకుఁ గీరము ల్బల రసాలము శాఖలలోనఁ ద్రివ్వరం

గా రహిఁ దన్నధూళికకుఁ గా నళిపంక్తులు వెంట గ్రువ్వరం

గా రొద మించె నందుఁ జీలుక ల్వనలక్ష్మీయుఁ దదవ్వచస్సుధాం

ధోరుచు లానఁగా సరవణు ల్జనుల ట్టిడి వెంపఁగా బలెక.

140

సారెకుఁ = మాటిమాటికి, కీరముఁ = చిలుకలు, ఫల రసాలము శాఖలలోనఁ = పండ్లతోడి తీయమామిడి కొమ్మలలో, త్రివ్వరంగా = సంచరింపఁగా, రహిఁ = ఆసక్తితో-అళిపంక్తులు = కుమ్మెద బారులు, తన్నధూళికకుఁగాఁ = అందులతేనెకై, వెంటకఁ = ఆ చిలుకలవెంటడి, గ్రువ్వరంగాఁ = సంచరింపఁగా, అందుఁ = వానిలోను, చిలుకలు, (ఏమి చేసిన వనఁగా), వనలక్ష్మీ యుఁ = వనలక్ష్మీకూడ, జనులట్లు = నరులవలె, తద్య...లు-తత్ = ఆ చిలుకలయొక్క-వచః = పలుకుల-సుధాంధః = అమృతపు బోనముయొక్క - రుచులు = చవులను, అనఁగాఁ = ఆస్వాదించుటకై, సరవణుల్ = ఇనుప గొలుసులు, ఇడి = వైచి, వెంపఁగాబలెకఁ = వెంచిన కతముననో యనునట్లుగా, రొదకఁ = శబ్దముచే, మించెకఁ = అలికయించినవి.

తా.-చిలుకలు మాటిమాటికి పండ్లతోడి తీయమామిడి కొమ్మలమీదికి పోవుచుండినవి; ఆచిలుకలు కొట్టినప్పుడు ఆ పండ్లనుండి కాటునట్టి యమృత ప్రాయ మైన రసమును, త్రాగుటకు కుమ్మెదలు ఆ చిలుకలను వెంటబడించి పోవుచుండినవి. అట్లు ఫలభక్షణవ్యాప్తములై చిలుకలు మిక్కిలుముగా రొదగావించుచుండినవి. ఇది యెల్లం బరికింప నెట్లుండెనఁగా, వనలక్ష్మీకూడ మనుష్యుల వలెనే ఆ చిలుకలయొక్క అమృతమధురము లైన వాక్కులను ఆస్వాదించఁగోరి వానిని ఆతేంట్ల బారు లనెడి యినుప గొలుసులతో కట్టి యారసాలవాటికలందు తడియ ఫలములతో పెంచుచున్నదో యనునట్లును, ఆ గౌరవముచేతను పెనుపుచేతను వ్యాప్తములై ఆ చిలుకలు కడు శబ్దించుచున్నవో యను నట్లును ఉండెను.-ఉ త్రేప్రిత్యలంకారము.

'సరపటి' పీఠికలో పట్టికం జూ. 'సారెకు' - 'గొలుకు' - అందినంత దూరము పోయి ఫలములు తిని నివాసమున కేగుటయు మరల తినుటకు వచ్చుటయు భా. 'రసాలము' - పండ్లు తీవుగాన ముఖ్యులు నిర్దిష్టము. 'వెంటం బోవుట' - చిలుక కొట్టినపండు శ్రేష్ఠమును తద్రూపము స్వాదీయముగా నావున, 'అళిపంక్తులు' - నల్లనిబారులు గాన ఇనుప గొలుసులకుంటివి. (అక్షి) 'యుఁ' - అనుటచే శునుభూతే గాక అని. భా.

సీ. వ్రతిహంతృతాత్తరీటత చన్న భృంగసం

ఘృట టంగములచేతఁ గాయమెత్తి,

యమదికాగత మరు బ్రాణియై దదళిరం

గ స్థలాభిని దబ్బకమ్మ చెఱచి

ప్రాంతపుల్లము సుశ్రయి తచ్చటాహతో
 ద్గతి లేది చెలిజైత్రుఁ గొగిలించి,
 యురు పరాగపుశాటి నుద్గండ వాపువృత్తు
 లస్తవస్పీధు రత్యస్త ముడిపి,
 లే. క్రమ్మఱు బలాశ కటకాముఖమునఁ గీర
 చలితశాఖాస్ఫుటాశోకశరముఁ గూర్చెఁ
 దద్రతికేగాఁగఁజలికాలదన్ని మంచు
 పాండురాంగుండు విడిచిపో బ్రతికి మరుఁడు.

141

మం...డు - మంచు = (చలికాలపు) మంచ నెడు - పాండుర అంగుండు = ధవళ దేహుడైన శివుఁడు, తత్ రతికే కాఁగఁ = ఆ రతీదేవికొఱకు (రతీదేవిమీఁదికనికరము చేత), (మరుని), చలి కాలఁ = చలియనెడుపాదముతో (చల్లని = అనఁగా - దయకల - అనఁగా - తప్పునున్నించినపాదముతో), తన్ని = ఒకతాఁపుమాత్రము తన్ని, విడిచిపోఁ = సంహరింపక వదిలిపోఁగా, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, బ్రదికి = బ్రదికినవాడై;

(1) వ్రతి...త - వ్రతి = వ్రతపరులయొక్క (వ్రతపరులను - హంతృతా = చంపినవాడగుట చేత - ఆత్త = పాండవబడిన (ప్రాప్తించిన) - కీటత = పురుగుదనము (పురుగుజన్మము), చన్నఁ = పోయినపిమ్మట, భృం...ము - భృంగ = తుమ్మెదల - సంఘపు - సమూహముల నెడి - అంగములఁ = ఆనయనములతో, వెఱకాయము = వేలుదేహమును, ఎత్తి = ధరించి;

(2) యమ...టి - యమదికా = యమనిదిక్కునుండి (అనఁగా దక్షిణపుదిక్కునుండి) - ఆగత = వచ్చిన - మరుత్ = గాలిచేత - ప్రాణి = ప్రాణముగలవాఁడు (దక్షిణమారుతమే ప్రాణముగాఁగలిగిన వాఁడు), వి, తద...నిఁ - తత్ అలి = తినుట అంగభూతములైన యాతుమ్మెదలకు - రంగత్ = నాట్య ప్రదేశముగా (సుఖవిహారస్థానముగా) ఆచరించుచున్న - సల అబ్జినిఁ = మెట్టదామర తీఁగతి యందు, తమ్మి కన్ను దెఱచి = మెట్టదామరపూవే కన్నుగాఁ దెఱచినవాడై;

(3) ప్రాం...తిఁ - ప్రాంత = ఆచెంతను - పుల్ల = వికసించిన - ఆప్త = మావిని - సంశ్రయి = చేరియున్న - తత్ = ఆతుమ్మెదలయొక్క - ఛటా = సమూహముయొక్క - హత = ఆకస్మికమయిన, - ఉద్గతిఁ = లేచుటచేత - లేచి - (అనఁగా - మామిడిమీఁదికుమ్మెదలు తటాలున లేచుటయే తాను లేచుటగా - తుమ్మెదలే ఆతని కిప్పుడు దేహముయినందున నిట్లుచెప్పట), చెలికా చెత్రుఁ = చెలికాడైన మధుమాసమును, కాగిలించి = ఆరింగనము చేసికొని;

(4) ఉరు...టిఁ - ఉరు = విస్తీర్ణమున - పరాగపు = పూర్ణాయనెడి - కాటిక = వస్త్రముతో, ఉద్గం...ము - ఉద్గండ = నిగిడిన తూఁడుగల - వాపి = దీర్ఘి - ఉత్పల = కలువపూవునుండి - స్రవత్ = ఓడుచున్న - స్పీధు = మకరందమునెడు - రతి = రతీదేవియొక్క - ఆస్త్రము = కన్నకల్లు, ఉడిపి = తుడిచివైచి, క్రమ్మఱు = మరల, పలా...నఁ - పలాశ = మోదుగుమ్మగ్గ యనెడి - కటకాముఖమునఁ = బాణప్రయోగము చేయునపుడు బాణముం బట్టునట్టియాకృతివిశేషము గల పిడికిటితో, కీర...ముఁ - కీర = చిలుకలచేత - చలిత = కదలింపబడిన - శాఖా = కొమ్మయందు - స్ఫుట = పూచిన - అశోకశరము = కంకళిపువ్వనెడి బాణమును, కూర్చెఁ = తొడిగెను.

తా.—ఇందు క్రమముగా వసంత ధర్మ ప్రాదుర్భావమును తదనుగుణముగా మదన (బల) ప్రాదుర్భావాదికమును వర్ణించుచున్నాడు;—చలికాలమున మరుడు చాలి దప్పించుకొనుటయు మంచు తగ్గి పోవుటయు నైనపిమ్మట, భృంగపరంపరయు, దక్షిణమారుతము, మెట్టతామరవికాసము, మౌలి తూత, అందు తుమ్మెదలు (ముసరి) ఎగురుట, చైత్ర మాసవిజృంభణము, పరాగవ్యాప్తి, ఉత్పలమధూత్పత్తి, పలాశవసుమేద్గతి, కీరసంచారము, ఆశోకవికాసమును - క్రమముగా మదనోద్దీపకములు; ఇందు, మంచు శివుడుగాను, చలి ఆతనికాలుగాను, ఆ రెండును పోవుటయు ఆ కాలమున మదనఁడు దుర్బలఁడుగా నుండుటయు, మదనుని శివుడు ప్రాణముతో వదలి తన్ని పోవుటగాను, తుమ్మెద తాయలు మదనునికి వ్రతులను గొట్టిన పాపముచేతఁ గలిగిన కీటాదిత్యుద్రజన్మములు పోయినపిమ్మట వచ్చిన చండాల జన్మముగాను, దక్షిణానిలము ఆతని ప్రాణవాయువు వచ్చుటగాను, ఆలితోడి మెట్టదామరపూవు అప్పుడే అతఁడు కన్నుదెఱచుటగాను, పూచినమావిశిఖనుండి తుమ్మెదలు లేచుట అతఁడే కీటాది జన్మములు అతిక్రమించి యీపాటి వైజన్యము నొంది మరల మిత్రుని వసంతునిం గనులతోఁ గాంచినవార ముచేత నాతనింగ వుంగిలించుటగాను, పర్యయన్న పరాగము ఆతని వస్త్రముగాను, అదిపోయి కలువ మకరందముపై బడుట నిజవియోగముచే నేడ్చుచున్న రతిదేవికంటిని తనవలువతో తుడుచుటగాను, మోదుగుమొగలో ఆశోక పుష్పముగ కూడుట వెండియు నతఁడు ఈపాటి కోల్పోని, పాంథులపై కటకాముఖమష్టితో బాణప్రయోగము చేయుటగాను, దిప్పబడినవి. - రూపకాలంకారము.

‘హంత్య’-మన భావస్థల పది:—‘దృష్టనస్సద్ధ సంకల్పా జాగరః కృతకాఽరతిః । ప్రీత్యా గోస్తాద మూర్ఛాస్తాః ఇత్యనబ్ధకా దశ’-అందు మరణ మొకటి. తత్కారకఁ డగుటచే మదనుడు వ్రతిహంత. బ్రహ్మహంత్రాదిపాపులు నరకము లనుభవించి పిమ్మట క్రిమికీటాదిజన్మములు క్రమముగా ఒకదానిపై దొకటిగా ఎత్తి, అనంతరము నరజాతిలో చండాలాదిక్రమమున తొంటిజన్మమునకు వత్తురని ధర్మశాస్త్రము. ఆశాస్త్ర మిచట ననుసంధింపబడినది.—శివుడు మదనుని తన్నుటయు వ్రతిహానసావరాధిమనకే. శివధర్మోత్తరంబున:—

“ఏనం పాపవికుద్ధా శ్చ పాపశోషేణకర్తజా । తతః క్షీలిం సమాసాద్య జాయంతే దేహినః పునః; త త్రానుభూయ దుఃఖాని జాయంతే కీటయోనిషు । నిష్క్రిన్తాః కీటయోనిభ్యః జాయంతే పక్షిణః క్రమాత్; సంక్లిష్టాఃపక్షిభావేన జాయంతే మృగయోనిషు; । మృగదుఃఖ మతిక్రమ్య జాయంతే పశుయోనిషు । పశుయోనిం సమాసాద్య పున ర్జాయంతి మానుషాః.” నందిపురాణంబున:—

“మృగేషు జాయతే మర్యో భేదై రగణితై స్తతఃతత్రాపి భుక్త్వా స్వం కర్తజాయతే పశుయోనిషు, తత్రాపిథౌలికంభోగం భుక్త్వాస్తే గోత్యమాప్నుయాత్ । ముక్త్వా పశుత్వం ప్రాప్నోతి మానుషమ్, తత్రాపి నియమా నాస్తి శ్వపచాదిషు జాయతే । విప్రోస్తే షు మనుష్యేషు జాయతే పాతకీ నరః.”

“శ్వపచాదిషు” అనుటచే నరజన్మములలో తొలుతచండాలజన్మము వచ్చుననుట. చండాలురు నలుపు, ఆకులును నలుపు:—ఇట వర్ణముంబట్టి జాతినిర్ణయము; “తదలి...తమ్మికన్ను”-ఆలితోడితమ్మియే తారకతోడికన్ను. ‘కాటి’-వస్త్రమాత్రము. ‘తగుటదుకూలకాటిఁ గలిఁదాల్చి’—మను. 5 (78)

కటకాముఖహస్తస్వరూపము:—

“తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుష్టోఽఙ్గుష్ఠేనపిద్యోతీయన్తన్నవామికాయోగా త్సహస్రఃకటకాముఖః.” బాణమూలమును చూపుదునై లికిని నడిమిచే లికిని సందున బొట్టనచే లితో ఆనామికయుం దగులునట్లుగా పటినహస్తము కటకాముఖము.

చ. చిగురుఁ బికాళికి, స్థలముఁ జిల్లలగుంపునకు, స్వధూళిఁ దే

టిగమికి, దావి గాలికి, విటివిటకోటికి బువ్వులుం, దలం

బుగఁ గృప నీవియు న్నునభి పుంస్త్యముఁ బాంథులచోటఁ బూనె; న

ట్లగుఁ బ్రజ కోర్కు లిచ్చుతన కాత్తఁ దలంచిన దబ్బ దే యనఁ. 142

సురభి=వసంతర్తువు (కామధేను వనియు), పిక ఆళికి = కోయిలల సమూహమునకు, చిగురుఁ = చిగురుటాకులను, చిల్లలగుంపునకుఁ, ఫలముఁ = పండ్లను, తేటిగమికిఁ = తుమ్మెదల సమూహమునకు, మధూళిఁ = తేనీయును, గాలికిఁ = మలయమారుతమునకు, తావిఁ = పరిమళమును, విటి విట కోటికిఁ = విటకాండ్రయు విటకత్తెలయు సమూహమునకు, పువ్వులుఁ, దలంబుగఁ = పెల్లుగా, కృపఁ = కరుణతోఁ, ఈనియుఁ = కనియును (కామధేను ధర్మముగా ఈని యనుట-ఇచ్చియు నని భా.) ప్రజల కోర్కులు = లోకుల యాప్తికములను, ఇచ్చుతనకుఁ = ఒసంగడు తనకు, ఆత్తఁ తలంచినది = తనమనస్సులో కోరుకొన్నకోరిక, అబ్బదే = దొరకదా, అల్లు అగుఁ = కోరినది తప్పక కలుగును, అనునట్లుగా, పాంథుల చోటఁ = పథిభల యెడ, పుంస్త్యముఁ = పౌరుషమును (కార్మశ్యమును), పూనెఁ = వహించెను.

తా. — సురభి కామధేనువుగా, పిక శుక మధుప మారుత విలులకు పల్లవ ఫల మధు పరిమళ పుష్పములను యథేచ్ఛముగా ఈని, తాను సురభి (అనఁగా కామధేనువు), అని రూఢి కెక్కించినది. అనఁగా, వానియెడ కామధేనువుగా స్త్రీత్వముం జూపినది. ‘అల్లు ఎల్లవారికోర్కులం దీర్చుతనకు తనయభీష్ట మైనపుంస్త్యము మాత్రము కలుగదా? తప్పక కలుగును;’ అనునట్లుగా, పాంథులయెడ పౌరుషమును (కార్మశ్యమును) చూపెను. అనఁగా, అమని పికాదులకు తేనుకర మైనను పాంథులకు వ్యథాకరముగా నుండెను. కావ్యార్థపత్త్యంగక మయిన యుల్లే ఖాలంకారము.

- (1) “పలునగల నొకనిఁ దలఁతురు | పలువురె, యుల్లేఖ; (2) నొకఁడె పలువిషయములఁ; తలఁతురు సతులు మరుఁగ, న | రులు కల్పకముగను, రిపులు రుద్రుఁగ నిన్నుఁ; అలకవృద్ధివి గెలుపునఁ, | జలుకహమాదొర వొఱపున, శ్రీహరివికృపఁ.” - అలం.

ఇట్లే, అధికరణ భేదము చేతను, సంబంధి భేదముచేతను, ఉల్లేఖ నూహించునది. ఇట, కవి అమనియందు పికాదులయెడ స్త్రీత్వమును, పాంథులయెడ పురుషత్వమును, ఉల్లేఖించినాడు.

“సురభి స్తు గవిస్త్రీయాను | వసన్తచైత్రయోః పుంసీ త్రిషు సౌమ్యసుగంధినోః.” - నానా

సీ. సహకార ఫలరస సౌరభ్యములఁ గూడి

మాధ్వి మోవులఁ గదంబముగ వలవ,

మలయజోదరత జంభల ఫలత్వగ్గత

శ్రీ మించు చెవులఁ గొజ్జెగలు మెఱయ,

శశికదళోదర చ్ఛదపుఁ బావడ లూరు

చకచకఁ బట్టి పాలికిఁ బెనంగఁ,

దొక్కు తేంటకుఁ గాఁగ లేక్కింపఁ జెరివిన

గంధఫలీపంక్తిఁ గబరు లలరఁ,

తే. గేలఁ గలవంటకపుఁబాచికిని బాలిమన

ఘుస్పణములు మించె, ననలఁబే రెనఁగువనక

ములు నమేరురజోవృష్టిఁ బూదిఁజటవ

నింతు లెనసిరి పూఁబొద రిండ్లఁ బరుల.

143

(1) ఇంతులు = ఉవిడలు, మోవులక = (తమ) పెదవులయందు, మోద్వి = సుర, సహకార ఫలగుసారధ్యములక = మోమిడి పండ్లరసములయొక్క పరిమళములతో, కూడి = కలసికొని, కదంబముగ = పలుపరిమళములయొక్క మిశ్రముగా, వలవక = పరిమళించుచుండఁగాను;

(2) మల...తక = మలయజ = చందనపంకమ, - ఉదరతక = లోనంగలవైయుండుటచేత (లోనంబూని యుండుటచేత), జంభల ఫల త్వక్ గత శ్రీక = నిమిషండు తోలును పొందియున్న చెలువును, మించు చెవులక = ఆతిశయించుచున్న కర్ణములయందు, గొజ్జెగలు = గొజ్జెగపువ్వులు, మెరయక = వెలుగుచుండఁగా;

(3) కళ...లు...కళికదళ = కర్పూరపుటరఁటియొక్క - ఉదరచ్చదపు = లోపలియావ (మోసు) యొక్క (అనఁగా అట్టి యంశకముతో నిర్మితమైన) - పావడలు = పరికిణీలు, ఊరుచకచకక = తొడలయొక్క ధాళధళ్యమును, పట్టె = పట్టుకొని, పాలికిక = తమకొక భాగము, ఇమ్మని, పెనఁగక = లాగులాడుచుండఁగా;

(4) త్రొక్కుతేట్లకుక = (వదనాదులయందు పడ్డాది భ్రాంతిచేత తమయందలి నానాపరిమళములకొఱకు) తమమీఁద కాలిదెడు తుమ్మెదలకు, కాఁకలు ఎక్కింపక = వేడి కలిగించుటకు, చెరివిన గంధఫలిపంక్తిక = గ్రచ్చిన సంపెంగల వరుసతో, కబరులు = కొవ్వలు, ఆలరక = బిప్పారుచుండఁగా;

కేలక = చేలియందు, కలవంటకపు తావికి = కొన్ని ద్రవ్యములుకలిపివండిన భోజ్యములను భుజించిన పరిమళమును పోఁగొట్టుటకై, పులిమిన ఘుస్పణములు = (చేతులు) కడుగుకొనునప్పుడు పూసినకుంకుమపువ్వులు - మించక = ప్రకాశించుచుండఁగా, ననలక = పువ్వులతో, పేరు = మిక్కిలి, ఎసఁగు పవనములు = బిప్పుచున్న తెమ్మెరలు, నమేరురజో వృష్టికి = సురపొన్న పుప్పొడి జడిచేత, బూదిచటవక = బూజు పట్టినట్లు చేయుచుండఁగా, పూఁబొదరిండ్లక = పూవులతోడి పొదరుటిండ్లయందు, ఎనసిరి = కూడిరి.

తా. — స్త్రీలు, మామిడిపండ్ల రసము గ్రోలి, సుర సేవించి ఆతావియు ఈతావియు నోట మిశ్రమై పరిమళించుచుండఁగా, లోపల చందనముంబూనికొన్నందున నిమిషండువర్ణముగా శోభిల్లుచున్నవీనులమీఁద గొజ్జెగ (కోణ = గులాబి) పువ్వులను ధరించి కర్పూరపుటరఁటిలోని మోసులంబోలి మృదుధవళములై తమతొడలధాళధళ్యమునకు ఈడుకొడయిన పావడలనుధరించి, తమయందలి నానాపరిమళములకై మనురుకొను తుమ్మెదలు తమమీఁద త్రాలకయుండునట్లు వానికి కాఁకలు పుట్టించుటకై కొవ్వనందు సంపెంగసరములను దాల్చి, భుజించినభోజ్యముల నెత్తావులను చేతనుండి తొలగించుటకై కడుగు నుపయోగించిన కుంకుమపువ్వు చేలియందు ఎలుకవడుచుండఁగా, పువ్వుల భారములచేత సొంపారుచున్న పవనములు సురపొన్న పుప్పొడిని తమయంగములపై బూజుపట్టినవిధమున వత్తిడుచుచుండఁగా, పూచినపొదరిండ్లయందు - ప్రియులం గలసిరి. — స్వభావోక్తి, దానికి ద్వితీయవృత్తియ సీసపాదములందును “బూదిచటవ” అను భాగముందును ఉపమ యంగము.

‘మార్గ’-“కాశీ ప్రాంత చూర్ణ చ విశేషా త్రివిధా గురూ,” మనుస్మృతి ‘భావారత్న ము యావంతంబడ దగఁగా భావించు వానందమా! ద్వీమత్తుండయి చొక్క- జిత్రమనఁ బృథ్వీనాయో కందెంతయుకా,” నైష. స్యు ర్జమిచ్చిరే దనకత జమ్మ జమ్మిర జమ్మిలా.”. అను. శశి=కర్పూ రము-చంద్రప్రకాశములు కర్పూరమునకును పేళ్లగుననియ, కదళశబ్దము ఆకారాంతము కలదనియు ఉక్తపూర్వము- ‘శశికద శోదర చ్చదపుఁ బావడలు’ - ‘శశికద శోదరచ్ఛద కోమలము లైన పావ డలు’ అని మధ్యమపదలోపి సమాసము. ‘మించు’-‘పాలికి పట్టిపెనంగ’-ఉపమావాచకములు. కదళ- శశి-ఉదర - ఇవి యథోక్తరము ధాశభధ్యాతిశయమునకు. గంధఫలని తుమైద చేరదని ఉక్తపూ ర్యము. ఘుస్పణములలో పులుముట వాగరకతను నిరినిం చెలుపుచున్నది. గుర ద్రావుటచే నవగత లజ్జామానలై పైకొనిరని భా. ‘పాదరిండం’ గలయుట విశృంఖల కామ భోగవిబృంధణమునకు.

వ. అట్టి సమయంబున.

144

ఉ. కామిని మేఘరంజి మధు గర్వ మడంతు నటంచు, లో నిజ
క్షేమముఁ గోరి, పాడి, మణి చిత్ర ముత్తయితా చిరద్యుతి
స్తోమ వలాహకావలులు దోచి ప్రభుల్ల కదంబ కేతకో

ద్దామ సమీరణాహతులఁ దాపము నీనొటగు నిచ్చేప్వతక. 145

కామిని=ఒకానొక చెలువ, లోక=తనమనస్సులో, నిజక్షేమము గోరినదై=తనమేలు అపే ించి, మధు గర్వము-వసంతుని యహంకారమును, మేఘరంజిక=మేఘరంజియను రాగముపాడు టచే, అడంతుక=అణుకునుగాక, అట అంచుక=అని సంకల్పించి, పాడి=మేఘరంజిరాగముం కాడి, మణి...లు-మణి-మణులవలె - చిత్ర = పలువన్నెలుగల - మరుత తృణతా=దేవ ధనుస్సు లయు (ఇంద్రధనుస్సులయును) - అచిరద్యుతి = మెఱుపులయొక్కయు - స్తోమ = సమూహములు గల - వలాహక=మేఘములయొక్క - అవళులు=సమూహములు, లోచి=అగపడి (జనించి), ప్రభు ...లక - ప్రభుల్ల=వికసించిన - కదంబ=కడప - కేతకి = మొగలి - అనువానియొక్క - ఉద్దామ= ఉత్కటములైన సమీరణ=వాయువులయొక్క - అహతులు=దెబ్బలను, ఈక = ఒసంగఁగా, విచేష్టతక=చేష్ట దక్కిన దై, ఒటగుక=సోలిపోయెను.

తా.—ఒక విరహిణి వసంతునిబాధ పడలేక వాని గర్వమును అణించుటకై మేఘరంజిం బాడినది. అంతట ఇంద్రధనుస్సులతోను మెఱుపులతోను కూడుకొన్న మేఘములు ఉత్పన్నమైనవి; వానిచేత కదంబకేతకులు వికసించినవి. వానిపరిమళముతోడివాయువు ఆమెపై పాలసి ఆమెకు వసంతుండు పెట్టిన మదనతాపమునకన్న ఎక్కుడు మదనతాపమును కలిగించినవి. దానికి ఒపలేక ఆమె మూర్ఛిల్లి పడిపోయినది.—విషమాలంకారము.

“విషమము విరూపకృతిజని, విషమఘటన, యత్నమునకు విఫలత, కీడుకా;

ఇక్క-ప్రకృతి గగ్గె దెలి. యక్కిరిని, నీత యేడ నలవెత లేడక!

అక్కలికిపై మరుండు వి. లై క్కిడి తాఁ జిక్కె దానియె మైలకు వెనక.”-అలం.

మేఘరంజిని ౨ (౧౪) టీక చూ. మేఘాక = మేఘములను - రంజితతి = రంజించునది (రాగవిశేషము); మేఘావళి - (అమనికన్నను) తాపము వేయును.—

“మేఘాలాక భవతి గుభిన్లోఽప్యన్యథావృత్తి చేతః

కర్తాశ్చేషప్రణయిని జనే కిం పున ద్దూరసంఘే.” మేఘ.

“శృణతా తు భవన్యపి,”-నానా. ‘అభ్రం మేఘో వారివాహః స్తవయిత్తు ర్వలాహః,’ అను. ‘అచిరద్యుతి’-‘శమ్న శతప్రదా హ్నోది న్యైరావత్యః క్షణప్రభా,’ అను.- ‘కడిమి కడవ యటం చనఃబడుఁ గడంబము.’ ఆం. భా. 2 (46)

తే. అతివ పూర్ణేందుభీతిఁ ద దశ్శళాలఁ

దెండి యతఁ డందు నినుమడి తీండ్రం దోఁప

మింటిపయి నుంటగాదని యింటిపైకే

దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ బెక్ టిచ్చవెడలు.

146

అతివ=అమృతవారు, పూర్ణ ఇందుభీతిఁ=నిండుచంద్రునివలని భయముచేత, తత్ అశ్శళాలఁ = ఆ చంద్రునిరాతి (అనగా చంద్రకాంతకలముయమైన) భవనమందు, తెండి (పా. తేడి) - వరుండినదై, అందుఁ=ఆ చంద్రకాంతకాలయందు, అతఁడు = చంద్రుఁడు, ఇనుమడి = (మింటి చంద్రుఁడొకఁడు ఇంటి ప్రతిబింబచంద్రుఁడొకఁడును నై) రెట్టిగా, తీండ్రదోఁపఁ=వేడిమి చూసఁగా, మింటిపైకే ఉంటు=చంద్రుఁడు) ఆకాశమందు ఉండుట, కాదు=చెడుగు, అని= అని తలంచి, ఇంటిపైకే=గృహములోనికి, దెచ్చుకొంటిని, అటంచుక, పెక్ టిచ్చుక=అధిక మయిన దిగులుతో, వెడలుక=లేచిపోవును.

చంద్రుఁడు విరహిదాహతుఁడు-“రాజీవాక్షుల నేఁచుపాతకి”-కావున, అతనికి వెలుచుట, చంద్రకాంతమణి చలువః—

“ఇందుకాంతంబుల నెబ్బంగిఁ గురిసెనో! నిష్యంధ కీలాలని ర్హములు.”- నైష.

అయినను అది స్ఫటికవిశేష మగుటంబట్టి ప్రతిఫలించును, చంద్రకిరణములకు కరంగును; కావున, దానికి ‘చంద్రకాంతము’, ‘చంద్రకిల’, ఇత్యాది నామములు.

“నెలకరము సోకినంత నె. జలపూర్ణములై వెలుంగు శకిమణిపాదుల్

గలిగి జలనేతయత్నముఁ బొలియించును భీమతనయపూదోటతరుల్.”- అలం.

విషమాలంకారము; లలితాలంకారంబును.

తే. భ్రమరగీతిక మాయ విపంచి మీట,

దాన శ్రుతిఁగూడి మిగులఁ దద్రక్తి హెచ్చు,

వే నివారించి లేచి, దైవికము నెదుట

యుక్తులు ఫలింప’ వనుచు బిట్టూర్చి నవ్వు.

147

(ఆదేవి), భ్రమరగీతిక = తుమైదలపాట, మాయక=నిలిచిపోవుటకై, విపంచిక=వీణను, మీటక=వాయింపఁగా, దానక = ఆ వీణావాదముచేత, శ్రుతికూడి = శ్రుతికలసి, తత్ రక్తి = భ్రమరగీతియొక్క స్వారస్యము, హెచ్చుక=అతిశయింపఁగా, వే=వెంటనే, నివారించి = (వీణ మీటుటనుమాని) వీణాశబ్దమును మానిపించి, లేచి, దైవికమునెదుట = దైవకృతము ముందల (తప్పని దానిముందల), యుక్తులు=ఉపాయములు, ఫలింపవు=నెఱవేఱవు, అనుచుక, బిట్టు= మిక్కిలి, ఊర్చి=విశదమాచకమయిన నిట్టూర్పు నిగిడించి, నవ్వుక.

తా.—తుమైదలపాట విన లేక దానిని మాన్పుటకై ఆమె వీణవాయింపఁ దొడంగినది. వీణావాదనముచేత తుమైదలపాట కరమురక్తి పొంది, ఆమెను మఱియు బాధింపందొడంగినది. అంత

నామే వీణానాదమును నిలిపివైచి, 'దైవికము తప్పదు, దానిముందట యుక్తులు నెఱవేఱవు', అని పలికి విసాదపు నిట్టూర్పు విగడించి నవ్వినది. — విషమాలంకారము,

ఇందు అరతి యను మన్తభావస్థ చెప్పఁబడినది: — “అన్య త్రాప్తీతి రరతిః” —

భా. “దూషయతి చన్ద్రాస్పృష్టిం | నిద్రతి మలయానిలస్య మాహాత్మ్యమ్,

ఉత్సవపరాఙ్ముఖీసా | సుభగ త్వం కిన్న మస్త్రయసే?” — ప్రతాపరుద్రీయము.

తే. వెలది కలి తాపదం బయ్యె విరులపాన్పు;

మును దదంఘ్రహతాది భర్త నలుగన్న

తరులఁ బొడమిన వూటట దన కొసఁగునె,

పొంచి తఱివేచి మిగులనొప్పించుఁ గాక.

148

వెలదికిఁ = ఆదేవికి, విరులపాన్పు = పుష్పశయ్య, అతితాపదంబు - అతి = ఎక్కువ - తాప = కాఁకను - దంబు = ఇచ్చునది, అయ్యెఁ; మను, తద...లు - తత్ = ఆమెయొక్క, అంఘ్ర = పాదము యొక్క - హత = తన్ను - ఆది = లోనగు - భర్త నలు = తెదరింపులు, కన్నతరులఁ = పొందినవైన చెట్లయందు, పొడమినవి = పుట్టినపువ్వులు, పొంచి = దాగి, తఱివేచి = తమకనుకూలమైన కాలమునకై కనుపెట్టియుండి (ఆనమయమునచ్చినప్పుడు), మిగులఁ = మిక్కుటముగా, నొప్పించుఁగాక = బాధించునేగాని, తనకుఁ = ఆమెకు, పొటట = ఆశ్వాసములు, ఒసఁగునె = ఇదెలా?

తా. — విరహతాపకాంతికై, ఆమె, పూజాన్మునం బవళింపఁగా, ఆపాన్పు ఆమెకు అమిత తాపముం గలిగించినది. ఇది న్యాయ్యమే, ఎట్లన్న? ఈమెచేత దోహదార్పణములందు తన్నులు లోనగుతిరస్కారములు పొందినయతోఁబాదివృత్తిములందు పొడిమినపూవులు తమసమయము వచ్చినప్పుడు ఈమెను మిక్కిలి బాధించి పగతీర్చుకొనునే గాని ఈమెకు మేలుసేయునా? — విషమము, కావ్యలింగమునకు అంగము, కావ్యలింగముచే ఉత్పేక్ష ధ్వనితము.

భా. పూజాదంభమున నృరాకుమెయి మున్ముఖోడి నేర్పూడి చే

తోజాతానల మార్ప శాస్త్రసరణికి దూలి వ్హరి న్వాసరిల

జ్జాజ్జాడ్యకులదృష్టిఁ బ్రత్యనయవేక్షం జేయుచో వెండి వ

క్షోజాగ్రద్రమఁ గాంచి తల్లడిలు సీను ద్వాపముఁ మీఱఁగఁ.

149

పూజోడి = పువ్వులంటి మేనుగలయాళోమలి, చేతో...ము - చేతోబాత = మన్తభావఁడనెడి - అనలముఁ = నిప్పును, అర్పణ = చల్లార్చటకుఁ గాను, పూజాదంభమునఁ = పూజయనెడి మిషచేత, పరాకుమెయిఁ = తత్పరత్వముచేత, ముఁ = మును = మొదట, శాస్త్రసరణిఁ = శాస్త్రమార్గమున, నేర్పు = నైపుణ్యము, ఊడి = అవలంబించి (వినియోగించి), తూలిఁ = వాగరతో (అనఁగా చిత్తరువు వ్రానెడివలెచేతో), హరిఁ = నారాయణుని, వ్రాసి = లిఖించి, లజ్జా...ష్టిఁ - లజ్జా = సిగ్గుచేతనయిన - జాడ్య = జడ్డుచేత (జడతచేత) - అవలంబించున - దృష్టిఁ = చూపుతో, వెండి = మరల, ప్రత్యనయన ఈక్షణ్ = ఒక్కొక్కయంగముయొక్కయు చూచుటను - చేయుచోఁ = కావించుటలో, వక్షో...మఁ - వక్షః = స్వామియరంబున - జాగ్రత్ = దీపించుచున్న - రముఁ - లక్ష్మిని, కాంచి = చూచి, ఈముఁ = ఈర్ష్యయును, తాపముఁ = కాఁకయును, మీఱఁగఁ = అతిశయింపఁగా, తల్లడిలుఁ = ఆరాలపడెను.

తా. — ఆమె తన విరహ తాపమును పోనడుచుటకై దయతుండైన శ్రీహరియొక్క పటమును పూజించి నెడి మిష చేత, నేర్పుతో కాస్తము ప్రకారముగా చిత్రగుప్తు వంశతో వ్రాసినది. పిమ్మట తనకు హృదయ ప్రీతికై లజ్జాపూర్వకముగా తడేక ప్రణవితో ఒక్కొక్కయంగమునూ జూచినది. అట్లు చేయుటలో ఆ దేవుని హృదయస్థానమందు దీపించుచున్న మహాలక్ష్మి కనబడినది. అంతట నీమె సవలిమీఁది యీసుచేత కాఁకఁ జెంది ఆరాటపడినది. — విషమాలంకారము, దానికి కైతవా పహ్లావము అంగము.

దంభము ఏల యన? చిత్రఫలకమందు తత్ప్రతిమను చూచుకొనుట మదనతాపకాంతికై యని తెలియనిచ్చినచో, చెలికత్తెలు హేళనము చేయుదురు. పూజ కని చెప్పినచో ఆ హేళనముం దప్పును, వారును సంతోషించురు. ‘పరాజు’ - పరాకు లేక హెచ్చరిక కలిగి వ్రాసినచో లక్ష్మీప్రతిమను వ్రాసియుండదు. ‘ముక్’ - మొదట వ్రాసినది, ‘వెండి’ - పిమ్మట పరికించినది, అని సంబంధము. ‘నేర్పు’ - నేర్పుగలదిగాన. దేవతగాన - “ప్రపేదిరే ప్రాక్తనజన్మవిద్యాః” అనునూక్తిప్రకారము సకలవిద్యలును ములువుగానే వచ్చినవి. ‘ఊఁదుట’ ఆ సక్తి చేత; ‘చేతోజాతానల మార్పు’ - తత్ప్రతిమను వ్రాయుట. చిత్రగత తద్దర్శనము తదంగస్పృష్ట స్పర్శనము తద్గుణగానము ఇత్యాదులు రమణవిరహముందు అంగనలవినిోదములు. “వియోగేఽయోగే వాస్త్రియజన సదృశానుభవనం తత శ్చిత్రం కర్తవ్యపనసమయే దర్శనమపి | తదగ్లస్పృష్టానా ముపనతతతాం స్పర్శన మపి | ప్రతీకాఽ నజన్మవిధితమనసాం కోఽపి గదితః” - గుణపతాక; ‘కాస్తసరణి’ గావుననే లక్ష్మిని వ్రాసినది; లక్ష్మీ నారాయణులకు అవినాభానము కాస్తోక్తము. ‘వక్షోజగృత్’ - ‘సర్వమజ్జగత్కర్మ విష్ణువక్షః స్థలాలయే | ఆవాహయామి, దేవి, త్వాం, సుప్రీతా భవ సర్వదా.’ అని వరలక్ష్మ్యవాహనము. ‘తూలిక’ - “ఏషికా తూలికా సమే” - అను. “ద్యే వీరణాదిశలాకాయాః” అని రామాశ్రమి.

చ. కుముదసర స్తట స్ఫటిక కూల వనోత్పలశయ్య వ్రాలి, పూ

న్దిమలఁ బికాళిఁ గుట్టుమరు ల్రెక్కిన ధర్మపుదార వట్టు శే

షము రెయి మల్లికార్జుని చక్కఁగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా

యమ మలునాటికిం గలుగ నాంతగళ చుప్పితి గుంభితాశ్రువుల్. 150

ఆదేవి, పూర్ణిమలక్ = పున్నమలయందు, కుము...య్య - కుముద సరః = తెల్లగలువ కొలంకు యొక్క - తట = తీరమందలి - స్ఫటిక కూల = స్ఫటిక కిలాముయ్యమైన గట్టునందలి - నవ ఉత్పల శయ్య = కొత్త కలువల పావునందు, వ్రాలి = త్రెల్లినదై, పిక ఆలిక = కోయిలల సుమాహము, కుట్టుమలు = కొఱప్రాణములను, ల్రెక్కిన = ఖండించి కొంత హరింపఁగా, ధర్మపు దారపట్టు శేషము = దానముగాఁ గొనునట్టి పుణ్యపు (ఇచ్చినవారికి పుణ్యముంగూర్చు) కొఱప్రాణపుమగతను, రెయి = ఆ పున్నమరాత్రియందు, మల్లికా ఆర్జుని = మల్లె పువ్వులలోని కుమ్మెదల స్వనము, చక్కఁగ చేయక యుండక = ముగింపకయిండునట్లు, ఆయను, మలునాటికిక, కలుగక = తీరించి యుండునట్లు, అంత...వుల్ - ఆ+అంత = రాత్రికుదితము (రాత్రియెల్ల) - గళత్ = కంటి నుండి కాలుచున్నదై - శ్రుతి = చెవియందు-గుంభిత = మొత్తముగా కూడుకొన్న - ఆశ్రువుల్ = కన్నీళ్లు, నిలుపుక = నిలుపును.

తా. — అదేవి పున్నమయందు కోయిలలు తన ప్రాణమును కహరూతములచే హరించు చుండఁగా, ‘భూత పుణ్యము కలుగును, నా ప్రాణము నంతయు హరింపఁబడు, కొంచెము నాకు

విడిచిపెట్టుడు;’ అని వేడుకొన్నది. అవి యట్లే కొంత కొంతయూపిరి వకరినది. అట్లుపిరితో అమె ఆ రాత్రిలందు తెల్లఁగలువకొలనిదరి నుండుస్పటికపుగట్టున అప్పుడే వికపించినకలువతో రచించిన కయ్యలో త్రెళ్ళియుండెను. అంతట వికపిత మల్లికా మకిరండ పాన మత్తములను తుమ్మెదలు తమదకులచే ఆ కట్టుకులును హరింపఁజొచ్చినవి; కాని అమె మఱునాఁటికి నేమియు నుండునట్లు లేయెల్ల ఆమె కమంగొనలనుండి తొరఁగినబాష్పములు కర్ణగోళములు నిండి, ఆరుతములను ఆమెకు వినంబడకుండునట్లుగా, అడ్డపడి యాపినవి; ఆ రుతులు వినఁబడియే యున్నయెడల మఱునాఁటి వఱకు జీవింప దని భావము. — అతిశయోక్తి.

కొయిలలు కొంత ప్రాణమును హరించిన వనుటచే వానికూతలకు మిక్కిలి నొగిలి నిస్సహ యైనదని భావము. పూర్ణిమలం జెప్పట ఉత్పలముల యత్యంత విశాసముకొఱకు. ‘పికాళి’ పెట్టిన బాధ పగలు, ‘మల్లికాళి’ - మల్లికలు సాయంకాలము మొదలు రాత్రియెల్లం బూచును, తన్నకరండ పానముచేత మొత్తములై తేట్లు ఆమెకు మిక్కిలి కర్ణకఠోరముగా చేయెల్ల పాడు నని భా.

‘అశ్రువుల’ = నీటిలో మునింగినవారికి బయటి ధ్వనులు వినంబడనియట్లు అశ్రువుల యడుగున మగ్నమయిన శ్రవణేంద్రియమునకు అభిరుతి గోచరింప దని భావము.

‘దారవట్టు’ - దార - ప్ర. ధారా. ఏదేని దాన మిచ్చువాడు ‘ఇదిగో నీకు దీనిని ఇచ్చుచున్నాను’ అని పలుకుచు, పుచ్చుకొనువానిచేతిలో ఉదకధారం బోయుదురు, గావున ‘ధార పట్టుట’. ధర్తపుదార-అనఁగా యుద్ధము నిలుపుదలసేయుటకు నూచకముగా నూడెడు కావళము అని కొందఱు. (ఆస్త = ఆ+అస్త = ఆంత — అవ్యయా. తెల్లవాణినంతట మల్లీవికాస ముండదు, గావున, అకులకు మకరందమదమును ఉండదు; కావున, తెల్లవాణు వఱకును వాని బాధ తప్పించుకొన్నచో మఱునాఁటికి వానిభయముండదు అని, స్వారస్యము. ఇందు అశ్రులనెడు సాత్త్విక భావము చెప్పఁబడినది:— ‘స్తమ్భః ప్రళయకోమాశ్చాన్వేదో వైకర్ణ్యవేపథాః । అశ్రువైస్వర్ణ్యమిత్యష్టే సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః.’

తే. నెలఁతఁ గుచకుంభ యుగళ ముండియు వియోగ

జలధి యీఁదింప లే దయ్యె; సఖులు వంచు

చున్న పన్నీటి వెల్లి లోఁగొన్నకతన,

ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె.

152

నెలఁతక = ఆయింటిని, కుచకుంభయుగళము = స్తనములనెడి కుండలజంట, ఉండియు, వియోగజలధిక = విరహమునెడి సముద్రమును, ఈఁదింపలేదయ్యె = (దాఁటుటకై) యీఁడుటకు, సాయపడకపోయినది, (ఏలయన), సఖులు = చెలికత్తెలు, వంచుచున్న పన్నీటివెల్లి = శీతలోపహారార్థము గిండులతోఁ బోయుచున్న హిమాంబు పూరమును, లోఁగొన్నకతనక = లోపలికి స్వీకరించినందున, అధి = అకుంభయుగళము, ముంపక = వియోగసముద్రములో ఆమెను మునిగిపోవునట్లు చేయక, లాఘవమునక = తేలికతనముచేత, తేలింపఁగలదె = నీటిపై తేలుచుండునట్లు చేయఁగలదా?

తా. — కుండలను సాయముగా నుంచుకొని యీఁది నీళ్లను దాఁటవచ్చును, అటుయినను ఆ కుండలలోనికి నీళ్లుచొచ్చెనా, అవి తేలింపక ముంచివైచును; అట్లే ఆమెకు కుచములనియెడి జంట కుండలు ఉండియు చెలులు చలువ గొలుపుటకై పోయుచుండిన పన్నీటివెల్లి వానిలోనికి చొచ్చినందున, అవి ఆమెను వియోగసముద్రములో ముంచినవేగాని తేలించినవిగావు. — రూపకోశాపిత్.

విశేషాక్తియు; కావ్యలింగమును; స్తనములు ముంచినవనుటచేత వానిపై శీతలోపచారముగా పోసిన పన్నీటిచే ఆమెకు వియోగభరమునే హెచ్చించిన నని భావము. ఎంత శీతలోపచారములు గావించినను విరహతాపము తగ్గదాయె ననుట.

ఉ. చంచలనేత్ర దాల్చు జలజాతమృణాలసరంబు వేగ స

ల్లించినఁ బాటులెంచి కబళించి తదూష్ణకు సంగలార్చు రా

యంచ కుచేష్టఁ గాంచి, యింక నైనను గందుమొ యంచు మోమె వీ

క్షించినఁ, దోచు లేనగవు నేరుచు బోట్ల కొకింత ప్రాణముక్. 152

చంచలనేత్ర=త్రాల్గంటి, తాల్చు జలజాత మృణాళసరంబు=ధరించునట్టి తామరతూండ్ల హారము, వేగ=వడిగా, సల్లించినఁ=వదలింపఁగా, పాటులెంచి=పరువునవచ్చి, కబళించి=మేసి, తత్=ఉష్ణకు=ఆతూండ్లవేడికి, అంగ...ష్టక్=అంగలార్చు=హాహాకారములునేయు-రాయంచ=రాజహంసయొక్క - కుచేష్టఁ=వికృతచేష్టను, కాంచి=చూచినవారై, (ఆమెయు దానిం గాంచి నది గావున), ఇంక నైనను=ఈచిత్రమును ఈమెచూచినమీఁదట నైనను, కందుమొ=ఈమె మొగంబున నవ్వును) చూతు మేమో, అంచుక్=అనుకోరికతో, మోమె=ఈమెయొక్క ముఖమునీ, వీక్షించినఁ=చెలులు పరికింపఁగా, (వారికి), తోచులేనగవు=రాయంచకుచేష్టకై యామెమొగంబునం గానిపించు మందహాసలేశము, బోట్లకు=ఆ చెలికత్తెలకు, ఒకింత ప్రాణముక్=ఈమె బ్రతుకు నని ఇంచుకదైర్యమును, చేరుచుక్=కలిగించును.

తా.—విరహాధిలో ఆమె చిరకాలము నవ్వనే లేదు, ప్రకృతము ప్రాణసంకయదశకు వచ్చి యున్నది. అందువలన చెలికత్తెలు ఆమెప్రాణమునకై దిగులుపడుచుండిరి. ఆప్పుడు ఆమె చలువకై తాల్చిన తామరతూండ్ల హారములు సయితము ఆమెకు తాపమునే పెంచినందున వానిని ఆమె యూడ్చివైచినది. అవి ఆమెమేననుండిన స్వల్పకాలములోనే దానికాఁకచేత ఉడుకుచున్నట్లుండినవి. హంసలకు ఆ తామరతూండ్లు భక్ష్యము గావున, వానిని, ప్రోదిరాయంచలు వచ్చి కబళించినవి. అందువలన వానినోరుకాలినది. అంత నవి హాహాకారము చేయుచు కావించిన వికృతచేష్ట వింతగాను హాస్యకరముగాను ఉండినది. దానిం గనియేని ఆమె నవ్వదాయని చెలికత్తెలు ఆమె మోమును తిలకింపఁగా, ఆమెయు ఆ వికృతచేష్టకు మందహాసితలేశముం గావించినది. లోకములో 'ప్రాణసంజేహములోనున్నవారు నవ్విరేని బ్రతుకుదు' రని పెద్దలు చెప్పుదురు గావున, అనాసితలేశమును గన్నయూచెలికత్తెలు, తమచెలి బ్రతుకు నని ఇంచుక దిగులుతీటి యుండిరి. పూర్వభాగమున అతిశయోక్తి ఉత్తరభాగమున స్వభావోక్తి.

'మృణాళం బిసమ్,'—అమ. సర.అ. పుం.హారము.—"అయం కణ్ఠేబాహుఃశిరమస్థుఃశ్శాక్తికసరః"—ఉ. రా. చ. 'వేగ [= వేగముగా; వేగక్= తెల్లబాఱఁగానే' అని యొకటిక.]

ఉ. శ్రీపతిమీఁది గీతముల ప్రేమ విపంచిక నంటఁ బాణి సం

తాపము సోఁకి మెట్లమయినంబు గరంగిన, డించి, పాడు నా

లాపినిఁ దాల్చి, పెద్దెమటల న్నటి తంత్రులు జజ్జుకొఁ గలా

దాన పాడును, గళంబును గగ్గద మైన, మ్రాన్పడుక్. 153

శ్రీపతిమీఁదిగీతములప్రేమక్=శ్రీహరిస్తుతులయిన పాటలమీఁది యభిలాషచేతను (ఆ పాటలములలో తోడుగా వాయించుటకై), విపంచిక్=విధము, అంటక్=తాఁకఁగా, పాణి

సంతాపము = చేరితేడి, హోరి = తగిలి, మెట్ల = సరకట్లయొక్క - మయినంబు కరంగినక, దించి = పీఠను ఆవలఁబెట్టి, ఆలాపినిక = శ్రుతిమాత్ర మొసంగునదైన తంబురాను, తాల్చి = కైకొని (మీటుచు), పాడుక, మఱి = అంతట, పెన్జెనుటలక = ఎక్కుడయిన స్వేదముచేత, తంత్తులు = తంబురాతంతులు, జజ్జోక = సరిగాశబ్దంపక జబ్బుపడఁగా, కల ఆలాపిని = మధురవాణియైన యానవలా, తాన = (జంత్రి మేదియుంగొనక) గాత్రముగానే, పాడును = గానముసేయును; గళంబును = కంఠముకూడ, గద్దద మయినక = డగ్గుత్తికపడఁగా, మాన్పడుక = నిశ్చేష్టురా లగును;

విరహతాపము మెండగుచుండె నని భా. — విషమాలంకారము.

ఇందు స్వేద వైస్వర్య స్తంభము లనెడు సాత్త్వికభావములు చెప్పఁబడినవి. — ‘పెన్జెనుటలక’ = ‘పెన్జెనుట శ్రీహరిని భావించుచు దర్శించుటచేత, నీరుతగిలిన తంతులు సరిగా శబ్దంపవు: —

“నీదధన్వన్ ద్వైర్లలకభయా ద్వీణిభి ర్దుక్తమార్గః.” మేఘ. “జలనేకస్య వీణాక్వణ ప్రతిబింబకత్వా దితి భావః”. — మల్లి.

‘తంత్తులు జజ్జోక (?) గలాపిని’ అని. శ. ర. పాఠము. ‘మయినంబు’ - ప్ర. మదనః; ‘మదనః నీకకే స్తరే। రాధే వసన్తే ధత్తూరే’ - పా. జబ్బుగా, ‘జజ్జో’, ‘జజ్జగా’.

తే. ప్రతికుసుమతల్పమునఁ జాటి పడిన తప్త

వలయ ముఖినాంకయుగము వర్తులతఁ బొలిచె,

జూడ నిక మాన ధైర్యము ల్గున్న లనుచు

సుదతి బోట్లకుఁ ద్రప వ్రాసి దూపె ననంగ.

154

సుదతి = శోభనములైన దంతములు గలదైన యాపడఁతి, చూడక = ఆలోచింపఁగా, ఇకక = ఇటుతర్వాత, మానధైర్యముల్ = ఈలువును లేకువయు, సున్నలు = లేవు, అనుచుక = బోట్లకుక = చెలలకు, శ్రపక = లజ్జచేత, వ్రాసిచూపెక, అనంగక = అనునట్లుగా, ప్రతి కుసుమ తల్పమునక = ఆమె శయనించినపూఁబాన్పు లన్నిటియందును, జాతీపడిన, త...నుతప్త = గ్రాగిన - వలయ = కడియములయొక్క - మలి = నల్లని - అంక = గుర్తులయొక్క - యుగము = జంట, వర్తులతక = గుండ్రతనుచేత, పొలిచెక = ఒప్పెను.

తా. — ఆమె శయనించిన ప్రతిపూసెజలలోను ఆమెచేతులకడియములు దేహతాపముచేత గ్రాగి, కార్యమువలన చేతులనుండి జాతీ, పడుచుండినవి; అవి కాగిన వగుటచేత అవి తగిలినచోట్ల పూసెజ్జయందు మాడిననల్లనిగుర్తులు రెండు ఏర్పడుచుండినవి. ఆనల్లగుర్తు లెట్లుండినవనగా, ఆమె చెలలతో తన మున్న భావస్థుని చెప్పకొనుటకు లజ్జతురాలై ఇంక తనకు మానము దక్కదు, ధైర్యము ఉండదు, అని రెంటి నాశంబును వ్రాసిచూపిన, రెండుసున్నలలో యనునట్లుండెను. — ఉత్ప్రేక్ష.

‘జాతీపడిన’ - ‘కనకవలయ భ్రంశరిక్త ప్రశోభః అని వియుక్తుని యక్షునిగూర్చి శాలిదాసు. యుగము - ఒకసున్న మానమునకు, ఒకటి ధైర్యమునకు, ఇక నామానమును కాపాడుకోలేను, ఇక ధైర్యముతో నుండఁజాలను. — ‘సున్న’ - ప్ర. కూనయ్య. శ్రప యేల యనగా ఈయనకు మదన కృతము గావున; వ్యాధికృత మాయెనేని శ్రప యుండదు.

ఉ. ఆ వసజాతీ కాఁక బొరలాడ, నలంగిన సొమ్ముఁ జీరలుక

వే వెన నూడ్చి యూడ్చి మఱి వేటి వహించుట, వారక్కప్రముల్

గా వనమూలి నేవయెడఁ గాఁతు నొదుంగక, కల్ల తెల్వితో

నే వలవంత దాఁగఁ జరియించిన, దాఁగఁమఁ జూచి నెవ్వగఁ.

155.

ఆ వనజ అక్షి=ఆ తమ్మి కంటి-కాఁకఁ=తాపముచేత, పొరలాడఁ=నలంగిన, సొమ్మఁ= అభరణములను, చీరలఁ=నలంగినవలువలను, వే వెసఁ=వెంట వెంట నే, ఊడ్చియుండి, మఱి వేఱ= అని గాక ఇతరములను (అభరణములను వలువలను), వహించుట=ధరించుట, వారక్క ప్రములు= ఆయా పూజాసమయమునకై వేర్వేరి కల్పితములు, కాఁ= అని తోచునట్లుగా, వనమాలినేవ. యెడఁ=శ్రీహరికొలుపువిషయమున, కాంక్షఁ=ఆసక్తి నుండి, ఒదుంగక=వెనుదివియక, కల్ల తెల్వి తోనే=తెచ్చికోలు తెలివితోనే, చలవంత=చున్నభవ్యత, దాఁగఁ=మఱుఁగుపడవలయునని, చరియించినకా=వర్తించినను, దాఁగఁమఁ=మఱుఁగుపడమిని, చూచి, విష్ణుచిత్తుఁడు, నెవ్వగఁ= బలువెతలచేత-(విష్ణుచిత్తుఁ డనుపదము తర్వాతపద్యములోనిది.)

తా.—ఆనాటి దురంతమదనవేదనచేత పొరలాడుటవలన సొమ్ములను వలువలను మాటి మాటికి వలగి సొంపెడలుచుండినవి. అంతట ఆమె వానిని వెంట వెంట నే వదలి వేఱునగలను వేఱువలనును ధరించుచుండినది. భగవత్సేవలో ప్రతియవసరమునకును వస్త్రాభరణములు వేఱుగా నుండవలయునని అట్లు మార్చినట్లు ఇతరులకు తోచునట్లుగా, నిరంతరము తెల్వితెచ్చుకొని భగవత్సేవ యేమిటకావించుచుండినది. ఈ యుపాయమున ఆమె తనవలవంతను దాచుచున్నను, అది దాఁగటం దెను. అంతట ఆమెతండ్రి యైనవిష్ణుచిత్తుఁడు ఆమెయొక్క అవస్థను గాంచి;— యుక్త్యంతరము.

“పనిచేతను బరవంచన | మొనరించి మర్తమును గావ యుక్తి యనఁబడుక.”

నిను వ్రాయుచుండి యన్యం | గని తొయ్యలి కనుమకాత్తుకము కయి వ్రాసె.” అలం.

‘పొరలాడి’—‘ఏల దురంతవేదనమెయిం పొరలాడెను! తాల్చిదక్కి మేలే లతాంగి?’ మను. ‘నలంగిన’—చీరలకును చెందును. ‘చీర’—ప్ర. ‘చీరమ్’. ‘వేవెసఁ’—వేవిన నూడ్చుట నియతమే, పగలునుం పొరలాడుట సిద్ధము, ఇది పగలిటి వృత్తాంతము కాదేని వారక్క ప్రిగాఁ జూపుట ఘటింపదు. ‘వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజః’—అను.— ‘నెవ్వగఁ’—నెవ్వగకు కారణము అనంతరపద్యములో తెలియును.

క. పుత్రియుఁ దాఁ గామిని నొక

పుత్రియు నట్లుండుటకు నబుద్ధేక్షుధనుః

పత్రి యగు విష్ణుచిత్తుఁ డ

పత్రప లే కదియు నేతపందో యనుచుక.

156.

కాఁ(=ఆ విష్ణుచిత్తుఁడు), పుత్రియుక = పుత్రవంతుఁడును, కామిక = కానందున, ఒక పుత్రియుక = ఉన్నయొకమఱుఁగును, అట్లు, ఉండుటకు = ఉన్నందులకు, అబు...త్రి-అబుద్ధ = ఎఱుంగని - ఇత్యుధనుః=చెఱుబవిలుకాని - పత్రి=బాణముకలవాఁడు అగు-విష్ణుచిత్తుఁడు, అపత్రప లేక=అజ్జలేక, అదియుక ఏతపందో అనుచుక (అని తర్వాతి కవ్యయము.)

తా.—ఆమెతండ్రి ఆ యవస్థ ఒకతప స్సని తలంచెను.

వ. తలపోసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయా తనుగ్లాని కత్యంత దుఃఖముండై తత్కారణం బెటుంగక వల దని మాగ్ధ్యంబున వారిచి చూచి యంత కంత కగ్ధలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిమ సమస్కరణానంతరంబున, దన మనోనిత్యదశం బ న్నగరివెన్నునకు విన్నపింపం బునర్నమస్కృతిఁ జేసి, “దేవా దేవరదాసి యగు మదీయపుత్రి యేమిగుఱించియో విచిత్రంబగు వ్రతచర్యం గాత్రశోపంబు నేయు చున్నది, వల దన్న విన, దపుత్ర కుండ నగునాకుఁ బుత్రియైనను బుత్రకుండైనను దాన, యే నేమిసేయుదు! మఱి తన తపశ్చర్యలెఱుంగు మా తపశ్చర్యలెఱుంగు గాదు, ఏము భవద్దీపస భవజ్జనిదివస రాత్రులం దక్క గణరాత్రజాగరంబు లెఱుంగ, మేము బిసబీజాక్ష వలయంబులుదక్క బిసవలయంబు లెఱుంగ, మేము ప్రసాద కుసుమంబుఁ జెవిఁజెరువుటఁ దక్క నవి గప్పకొన నందు శయనింప నెఱుంగ, మేము చెంబుల భవతీర్థంబు గ్రోలినఁ దా నంగంబులు దడిపి కొను, నేము చాంద్రాయణం బులఁ జంద్రవృద్ధి బడిఁ గడియొక్కించినఁ దాడించు, నేము నిదిధ్యాస నిశ్వాస నిరోధంబు సేసినం దాఁ దద్ధ్యానదశ వెలికి నిగిడించు, నేము చిన్దుర్దై హృదయంబునం గేలు సేర్పినం దాఁ గపాలంబునం జేర్చు, వల్కలొత్తరీయంబు లేమువహించినం దాఁ గిసలయొత్తరీయంబులు పీహించు, నేము సితపక్ష నూల్నేందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణేందు నుపాలంభించు; నిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్న యది; యిది యేటితపం బున్దాదంబు గానోపు, నెంత భవదీయభక్తి గలిగిన మాదృశులకుఁ బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ; దంతర్యామివి నీవెఱుంగని యది లేదు; దీని లెఱుంగెఱింగింపవే” యనవుడు, ననుకంపాతిశయంబునఁ ద చ్ఛాదసంబునకు మందస్థితంబు సేసి మందర ధరుం డిట్లనియె.

157

తనయా తనుగ్లానిక = కూఁతుయొక్క దేహయాసమునకు, మాగ్ధ్యంబునక = తెలియనివాఁడయినందున, ... అగ్ధలంబు = అధికము, అగుడుక = కాఁగా, గాత్రశోపంబు = దేహము నెండఁ గొట్టుట, భవద్దీప = మీదినము (అనఁగా హరివాసరము) - భవజ్జనిదివస = నీ జన్మ దినములయొక్కయు; గణరాత్రము = పెక్కురాత్రులు, చాంద్రాయణంబు = చంద్రవృద్ధిక్షయంబులంబట్టి కడినిపెచ్చించుచు తగించుచు చేయువ్రతము, నిదిధ్యాసక = బ్రహ్మధ్యానమందు, చిన్దుర్ద = జ్ఞానముద్ర; తల్కలం = నార, కిసలయ = లీతయౌవన, సితపక్ష = శుక్లపక్షమందలి - నూల్నేందుక = క్రొత్తచంద్రుని, ఉన్దాదంబు = పిచ్చి, అనుకంపా = కనికరము, మందరధరుండు = వారాయణుడు.

—* ఆశ్వాసాంతము *—

ఉ. కంధర నీలవర్ణ, మధు కైటభ నాగ సువర్ణ, యోగిహృద్గ్రంథిభిదోత్థ భోగివనితా స్వనవ చ్ఛ్వసవ ప్రవ చ్ఛిర స్పంధి వసన్ని శాపతి రస స్రుతి దుగ్ధపయోధి వీచికా మంధరకేళికాదర సమాశ్రిత పంక్తిశిరోధిసోదరా.

158

కం...ర్ల - కంధర = మేఘములచే - నీల = నల్లమైన - కర్ల = దేహచ్ఛాయలవారా (ఉపమ).
 మధు...ర్ల - మధు = మధుఁడు - కైటభ = కైటభుఁడు - అనెడు - వాగ = పాములకు - కుఱు = గరు
 డుఁడైనవాఁడా (రూపకము), యో...ర - యోగి = హతయోగము లందికాయోగము రాజయోగ
 మును గల తపస్వులయొక్క - హృత్ గ్రంథి = హృదయపు ముడియొక్క - భద్రా = భేదనముచేత -
 ఉత్త = హృచ్చక్రముపైకిలేచిన - భోగి కనితా = ఆడుబామునాకారమున నుండెడి కుండలిని కీ
 యొక్క - స్వనవత్ = భస్మిగలచైన - శ్వసన = ఊర్పుచేత - సువత్ = ఓడుచున్న - శిరస్సంధి - శిరస్సు
 లోని బ్రహ్మరంధ్రమందు - కనన్త = ఉన్నట్టి - నికాపతి రస = అమృతముయొక్క - కులి = ప్రవాహ
 మునెడి - దుగ్ధపయోధి = పాలసముద్రముయొక్క - (రూపకము) - వీచికా = అలలయందు - అమంధర =
 అలసముకాని - కేళికా = క్రీడయందు - ఆదర = ప్రీతికలవాఁడా, సమా...రా - సమాశ్రిత = శరణుఁ
 జొచ్చినవాఁడైన - పంక్తి శిరోధి సోదరా = దళకంఠుని సహోదరుఁడుకలవాఁడా.

తా. - నారాయణమూర్తి నీలమేఘశ్యామఁడు, గరుడుఁడు పాములను చంపునట్లుగా మధు
 కైటభులనెడిమసురలను చంపినవాఁడు, [కల్పాంతమున నారాయణుఁడు యోగనిద్రలోనుండఁగా
 వారు ఆతనిచెవులనుండి పొడమి కన్నాభికమలమునుండి పొడమియున్న బ్రహ్మను బాధింపఁ దొడం
 గిరి. ఆతని మొట్టకు మేల్కొని నారాయణుఁడు వారిని సంహరించెను.] యోగి నాభియందలి మణి
 పూర చక్రమందు నాగాంగనారూపమున నిద్రించుచుండెడి కుండలినికీ యోగి కేసముచేత
 మేల్కొని లేచి హృదయగ్రంథిని భేదించుకొని యోగి శిరస్సునందలి సహస్రారకమలముం బొడు
 చును; అందుండి అమృతము దుగ్ధపయోధినర నుప్పలిల్లును; తీందు క్రీమన్నారాయణుఁడు క్రీడా
 సత్తందైయుండును; రామావతారమైన నారాయణమూర్తిని రావణునిరమ్ముడు విభీషణుఁడు
 శరణుఁజొచ్చినాఁడు, అట్టి యా నారాయణుఁడనే అనునోపేక లేశ్వరా, అని సంబుద్ధి; దీనికి
 'అవధరింపుము' 6 (2) అనుక్రియతో నన్వయము.

ఇందు స్తంభం లకు ప్రాస మున్నది; అప్పకవి దీనిని అంగీకరించి స్వరర్ణప్రాస ఘనమేర్పొని,
 ప్రాసములో అంధక, బాంధవ, గ్రంథి, అంధులు అను పదములుగల పద్యమును భారతము
 నుండి ప్రమాణీకరించివాఁడు.

క. ప్రపదానిశ నతిచర్యా, | త్రిపదావనవర్య, నాకదేవాద్యమర

ద్విప్ర, దానవాహితోదిత | విపులాత్తభవా, భవారివిశ్రుతనామా. 159

ప్రప...ద్విప్ర - ప్రపద = పాదాగ్రములకు - అనిశ = ఎల్లప్పుడును - నతి = మొక్కుట యొక్క -
 చర్యా = చేతచేత - త్రిపద = స్వర్గమర్త్యపాతాళములనెడి మూడుస్థానములందును - అవన = జీవించు
 ఖారలో - వర్య = ముఖ్యులయిన - నాక దేవ = స్వర్గపతియైన యింద్రుఁడు - ఆది = లోనుగాఁ గల - అమర
 ద్విప్ర = సురోత్తములు కలవాఁడా (ఉపమ), దాన...పా - దానవ = అసురులకై - అహిత = చేలు
 నకై - ఉదిత = జనించిన - విపులా. అత్తభవా = భూపుత్రి గలవాఁడా, భవా...మా - భవ = సంసార
 మునకు - అనిశ = త్రిపుట - విశ్రుత = ప్రఖ్యాతమయిన - నామా = పేరుగలవాఁడా.

తా. - క్రీమన్నారాయణుని పాదాగ్రములకు అనిశము మొక్కుచుండుటచేత నింద్రాద్య
 మరవరులు మూఁడులోకములలోను ఉత్తములై యున్నారు. (మహాలక్ష్మి) రామావతారమందు
 నారాయణునితో భార్యగా (వీతాదీవిగా) అసురవినాశకారణార్థము జనించినది. నారాయణ
 నామాచ్ఛాత్రాంత జననమురణ ప్రవాసము తప్పిపోవును. అట్టి నారాయణుఁడైనయో పేకటా
 వతిపతి, అతనిసంబుద్ధి - 'అవధరింపుము' 6 (2) అని యన్వయము.

తోటక పృథ్వుము.

ద్రుహిణాండకరండక ధూర్వహాగ | ర్భ, హారార్భక దుర్భర హ్యేతపః
కుహనార్భక, వార్భత కోనిరి హ | రి హిరణ్మయ హర్వ్య చరిష్ణువదా. 160

దు...హ - కరండక = కరవటములవంటి - ద్రుహిణ అండ = బ్రహ్మాండముల యొక్క -
ధూ = భారమును - వహ = మోచున దైన - గర్భ = కడుపుకలవాడ, హరా...క - హర = కత్తిని -
అర్భక = కుమారుడైన కుమారస్వామియొక్క - దుర్భర = భరింపక కష్టముగాని - పక్వతపః = (తపః
ఫలమయిన) - కుహనా అర్భక = కపటబాలుడ, వా...దా - వా = నీళ్లతో - భృత = నిండిన -
కోనిరి = స్వామికోనే రనునాంధ్ర నామముగల స్వామిపుష్కరిణియందు - హరి = మనోహర
మయిన - హిరణ్మయ - కనకవికారమయిన - హర్వ్య = సాధమందు - చరిష్ణు = సంచరించెడు - పదా =
చరణములు కలవాడ.

తా. — నారాయణుని గర్భమందు కరవటమువంటి బ్రహ్మాండములు లెక్కకు మీఠియాన్నవి.
వానిభారము నెల్ల ఆయన ఆ కడుపులో మోచుచున్నాడు. కుమారస్వామి చేసినతపస్సునకు
ఫలముగా నారాయణుడు బాలుడుగా జనించినాడు. జలసమృద్ధమై మనోహరమైన స్వామి
పుష్కరిణియందలి సాధములోనికి నారాయణుడు వేంకటాచలపతిగా వేంచేయును. అట్టి యో
వేంకటాచలపతి - 'అవధరింపుము.' 6 (2) అని యన్వయము.

మ. ఇది యంద్రోక్తియథార్థనామ యవనాస్పక్పార్థ కెంబావి వా

రిద పద్ధ త్యవరోధి వప్రవలయ శ్రేణీవిఘాత క్రియా

స్పద సేనాగ్రగ కృష్ణరాయ మహిభృ త్సంజ్ఞాస్తదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము పంచమం బమరు హృ ద్యంబైన పద్యంబులక. 161

ఇది = ఈ = ఈ గ్రంథ భాగము, ఆంధ్ర...దక - ఆంధ్ర ఉక్తి = తెనుగుమాటచేత -
యథార్థనామ = సార్థక నామమై - (కెంబావి తెనుగుమాట గా విడదెంచిదికన్న హా - కెంపుబావి -
ఎత్తనిబావి = రక్తవాపి అనియర మగును. - అందులకు ఉపపత్తి అనంతరవిశేషణమున నున్నది). -
యవన = తురకలయొక్క - అస్పక్ = రక్తముతో - పూర్ణ = నిండిన దైన - కెంబావి = కెంబావిపట్టణము
యొక్క - వారిద = మేఘములయొక్క - పద్ధతి = దారిని - అవరోధి = అడ్డగించునట్టి - వప్రవలయ = చుట్టు
కోటలయొక్క - శ్రేణి = వరుసయొక్క - విఘాత క్రియా = పడఁగొట్టు పనికి - అస్పద = నెలవయిన -
సేనా = దండునకు - అగ్రగ = ముందు నడచువాడయిన - కృష్ణరాయమహిభృత్ సంజ్ఞ = కృష్ణరాయ
పృథివీపతి యను పేరి - అస్తత్ = నామయొక్క - ఆముక్తమాల్యదక = ఆముక్తమాల్యద (యను కావ్య
మున) యందు, పంచమంబు = విదవదైన - ఆశ్వాసము = కావ్యవిభాగము, హృద్యంబైన పద్యంబులక =
మనోహరము లగుపద్యములతో, అమరుక = బిచ్చును. — నిరుక్త్యలంకారము, అతిశయోక్తియు.

“యోగముచే నామములకు | బాగుగ నన్యార్థక ప్తి పరంగ నిరుక్తిక;

ఈగతి వేఱును వీవు వి | యోగుల దోషాకరాఖ్య యొప్పుచె నీకుక?” అను.

వారిద పద్ధ త్యవరోధి = అత్యున్నత మైన యనుట. — అతిశయోక్తి.

వప్రవలయశ్రేణి - ప్రాకారములు నెక్కు లనుట - హృద్యంబైన పద్యంబులక - “ముఖ్య
కాంత విశేషణంబుల బహువచనంబులకు ఏకవచనంబు బహుళముగా నగు” - బాలి. కారక. 20.

ఆముక్తమాల్యద

షష్ఠాశ్వాసము

క. శ్రీకారి కృపార్ద్రోక్షణ, | వైకుంఠ, యకుంఠ, భక్త వరదపదాబ్జా
స్తోత్ర మరందాయిత గం | గా, కాళోదర నగోదయ స్థ పతంగా. 1

శ్రీక...ణ-శ్రీ = సంపదను - కారి = చేయునవైన - కృపా = కరుణచేత - ఆర్ద్రో = తడిచైన - ఈక్షణ = చూపు గలవాడా, వైకుంఠ = వికుంఠాదేవియొక్క యపర్యమ, అకుంఠ = భంగములేని వాడా, భక్త వరద = భక్తులకు వరములను ఇచ్చువాడా, పదా...గా-పద అబ్జ = కమలములవంటి యడుగులకు-అస్తోత్ర = బహుళ మైన-మరందాయిత = ముగరందమువలె నాచరించుచున్న-గంగా = గంగానది కలవాడా, కా...గా-కాళోదర నగ = శేవశైలము (వేంకటాద్రి) యనెడి-ఉదయ = సాదుపునులయందు-స్థ = ఉన్నట్టి-పతంగా = మార్పుడా, (అవధరింపును అనితర్వాతికి అన్వయము).

పదాబ్జమరందాయితగంగా - పూజలో 'కృష్ణపాదసముద్యాతే గక్లే త్రిపథగామిని' అని గంగాసంబుధి. గంగ విష్ణుపాదమందుఁ బుట్టినది. — ఉపమాలంకారము; 'కాళోదరనగోదయస్థ పతంగా' - రూపకాలంకారము. శ్రీమన్నారాయణుని కృపాకటాక్షముచేత సంపదలు కలుగును; అయిన వికుంఠాదేవికుమారుడు. 'వర్ణలీ గూఢపా చ్చక్షుఃశ్రవాః కాళోదరః ఛణి' - 'శైల వత్స నగా వగ' - 'ఉదయః పూర్వపర్వతః' - 'పతక్తో పక్షి నూర్ణాచ' - 'విష్ణు ర్నారాయణః కృష్ణో వైకుంఠో విష్ణుశ్రవాః' అను.

వేంకటాద్రికి నిమిత్తవిశేషములచే-చింతామణి, జ్ఞానాద్రి, తీర్థాచలము, పుష్కరశైలము, కనకాచలము, శారాయణాద్రి, వైకుంఠాద్రి, నరసింహాద్రి, అంజనాద్రి, కరాహాద్రి, నీలగిరి, శ్రీనివాసాచలము, ఆనందాచలము, శ్రీనదిగిరి, క్రీడాచలము, గారుడాద్రి, శేషాచలము, వృషాద్రి, అనిపేరులు కలవు; శ్రీవేంకటాచలమాహాత్మ్యమును చూ. చతుర్థపాదమున గంగా అను సంబుధిం బట్టి పుత్రయతి గానోపు.

వ. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు. 2

—* మాలదాసరి. *

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁ గాని కులంబు మదీయభక్తుఁ డి
య్యిల మును వాఁడు వామనతే నే వసియించు పుణ్యభూమి, నం
దుల కొక యోజనత్రయపు దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మవే
ళలఁ జనుదెంచి, పాదు మము లాలస మంగళివామ కై శిక్షి. 3

ఒకరుండు, పేరుకొనఁగానికులంబు = చెప్పరానికాతి (వాడు), మదీయ భక్తుఁడు = వా యొక్క డింగరీక్షు, కలఁడు = ఉండెను, వాడు, మును = పూర్వము, ఈయొక = ఈలోకములో,

పీఠ = సేన, వామనరథ = వామనావతారముందు, పుణ్యభూమి = ఒక పావనక్షేత్రమును, వసి యింపటో = నివసింపియుండలేదా, అండులభక్ = ఆయాశ్రమమునకు, యోజనత్రయపు దూరపు టూరణ = మూడూడల దూరపు గ్రామమును, వసింపించినివాసముడి, బ్రాహ్మచర్యలక్ = తాత్త్వికడ పటిజాములోని పూర్వార్ధమును, చనుదెంచి = కచ్చి, ముఖం = నన్ను (వాస్తుకులను) లాలస = మహాభిలాషతో, మంగళనామకైశిక = మంగళ మనుపేరికైశికతో (మంగళ కైశికరాగమున ననుట), పాడు = గానముసేయును.

తా. — నాభక్తుఁ డొకఁడు మాలదాసరి యుండెను. వాఁడు పూర్వము వామనావతార మున నేను వసించిన పుణ్యాశ్రమమునకు మూడూడలదూరమున నొక గ్రామములో వసించు చుండి, ప్రతిదినము బ్రాహ్మమహర్తమున ఇచ్చటికి వచ్చి నాస్తోత్రములు మంగళ కైశిక యను రాగమునం బాడుచుండును. — అని వస్తునిరేఖము.

శ్రీవామనమూర్తి నివసించిన దివ్యదేశమునకు ఆజనమున 'కురుంగుడి' యని పేరు. మాల దాసరి కైశికరాగముం బాడినందులకు —

“య న్నయా పశ్చిమం గీతం స్వరం కైశికసంజకం
ఫలేన తస్య భద్రస్తే మాత్రయిష్యామి కిల్బిషతో.”

శ్రీభగవాను వాచః —

“య స్తు గాయతి సంయుక్తం కైశికం విష్ణుపంకజి

స తారయతి దురాణి శ్వపాశో రాక్షసం యథా.” — కైశిక పురాణము.

ఇంకను పట్టికలో కైశిక (వైశిక) శబ్దముక్రింద చూచునది.

వ. అహరహంబు నవ్వుహాత్తుండు.

4

అహరహంబు = ప్రత్యహము - ప్రతిదినము.

క. జాత్యుచితచరిత్రమ్ | మత్ప్రీత్యర్థం బూది తనదు హృదయము శుచితా
నిత్యంబుగఁ దత్తనుసాం | గత్యము మసిపాత మాని కంటై యొడుంగఁ.

జా...ను - జాతి = (తనదైన) చండాలజాతికి - ఉచిత = తగినదైన - చరిత్రము = నడవడియే, ను...బు - మతో = నాయొక్క - ప్రీత్యర్థంబు = సంతోషముకొఱకు, బూది = అవలంబించి, తనను హృదయము = తన మనస్సు, శుచితా నిత్యంబుగఁ = శుద్ధత్యమందు స్థిరము అగునట్లుగా, త...ను - తతో = ఆ - తను = దేహముతోడి - సాంగత్యము = కూడిక, మసిపాతమానికంబు = మసిగుడ్డప్రేలికలో ముడిచిన కెంపు (చండము), వి, ఒడుంగఁ = ఓసరిలియుండఁగా (అనఁగా ఆత్మకుదిక్కి కొదుకు నేడునిదై యుండఁగా).

తా. — వాఁడు నాప్రీతికొఱకు తనమాలజాతికి ఏర్పడిన భర్తమే అచరించుచు, మనస్సును ఎప్పుడును శుచిగా నుంచుకొని, తనకు ఆ మాలదేహము, మానికమునకు దానినిముడిచిన మసి పాత యెట్లో అట్లే ఏ దోషమును చేయనేరనిదై యుండఁగా. —

వాక్యార్థగత నిదర్శనాలంకారము. —

“లింబ ప్రతిలింబత్వా | ప్తంబు లగు విశేషణముల దాల్చిన యిరు ధ
ర్తంబుల కేకత్యము కథి | తం బగు వాక్యార్థగత నిదర్శనముండుక;
ఎది దాతపామ్యతయొ యి | ల్లిదియే సుపూర్ణ శక్తి నకళంకత నాఁ.”

క్షత్రధర్మ మైశ్వర్యమును పొని విప్రధర్మ మైనకాలి నవలంబింప దొరకొన్న యెట్లు నునికీ శ్రీకృష్ణలవారు బాత్వాచారము నతిక్రమింపఁగూడ దని ఇట్లు ఉపదేశించినాడు.

శ్రేయాం త్వద్ధర్మో విరుణః పరధర్మా త్వన్మస్తితాత్

స్వధర్మే నిభవం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః.

అభిజ్ఞాన కావంతలములో చెంబడివాడు ఈ యర్థమునే

“శనాపి కిళ తే విజిందియే । ఇ మా తే కమ్మ వివజ్జణీయ యే.”

అని యనువదించినాడు. ‘మశిపాత మానికంబు’-మసిపాతలో కట్టియుంచిన మాణిక్యమునకు నలుపు కలుగనట్లు, చండాలదేహమునం దున్నను తనకుద్ధవృద్ధయమునకు పాపము పోకటందె ననుట. —మానికంబు—ప్ర. మాణిక్యమ్.

సీ. చమురైన తోల్కుబుసంబు లెక్కియును ని

త్తడి శంఖ చక్ర కుండలము లమర,

దివెదారికొమ్ము దోల్చి తియు బోడమ్ము

మెడ మీది మొగలాకు గొడుగుఁ దనర,

మత్పాదరక్షయు మాపు పెన్వెఱకఁగు

ట్టిన యోటి తిపిరిదండెయును మెఱియఁ,

జిటితాళములు సుంక పుటిక నొక్కొకమాటు

గతిరయంబునఁ దాకి కలసి మొరయ,

తే. వలుద వనమాలకంటెయు మలిన తనువుఁ

బల్వెతిరుమన్ను బెదరుఁగెంబుట్టుఁజూపుఁ

బసువుబొడితోలువల్లంబు నెనక మెనఁగ

వచ్చు నేవింప సురియాళు వైష్ణవుండు.

6.

మాలదాసరియొక్క పరికరమును వర్ణించుచున్నాడు:—

(1) సురియాళు వైష్ణవుండు = విష్ణుధర్మక రైనయామాలవాడు (మాలదాసరి యనుట) చమరు విన తోలు కుబుసంబుఁ = చమరు తగిలిన తోలుచొక్కాయను, లెక్కియును = (చమరైన) టోపియును, ఇత్తడి శంఖచక్రకుండలములు = శంఖప్రతిమతోనొకటియు చక్రప్రతిమతోనొకటియుఁగా ఇత్తడితోఁజేయఁబడిన చెవికమ్మలును, అమరక = ఒప్పుచుండఁగా;

(2) దివెదారికొమ్ము = దీపస్తంభంబును (లేక ఆపేరియాయధ విశేషంబును), తోలు తిత్తియు = చర్మపుసంచియు, బోడమ్ము = చేయమ్మును (బోడమ్మును పాతమున - మురికిలేని బాణంబును), మెడమీద, మొగలి ఆకు గొడుగుక, తనరక = ఒప్పుఁగా;

(3) మత్ పాదరక్షయుక = నా పాదరక్షయు, మాపు పెన్ వెఱక = గుఱ్ఱపు నిడుద పెండ్లు కతో, కట్టిన యోటి తిపిరి దండెయును = కట్టినట్టి చీలిన యల్పపుఁగిన్నరయును, మెఱియక = ఒప్పుచుండఁగా, మత్ పాదరక్షయుక = శ. ర. పా. ‘మాపు పెన్వెఱక’ శ. ర. పా. తాదిపదములలో ‘తిపిరి’ కంటే ‘తిపిరి’ లేదు, ‘వెఱక’ క్రింద ‘తిపిరి’ కలదు; నాడులలో - నొకక = పెండ్లుక;]

(4) చిటితాళములు = మ్రనివోడేసిన చిన్న తాళములు, చంకపుటిక = చంకలో క్రేలు చున్న బుట్టకు, ఒక్కొక్కమాటు = అప్పుడప్పుడు, గతిరయంబున = నడకవడిచేత, తాడి = తగిలి, కలసి = ఒక తాళపు గొయ్యిలో ఇంకొక తాళపు గొయ్యి కూడి, మొరయ = కల్పించుచుండగా;

(5) వలుదవనమాల కంటెయి = పెదపెద్ద కులసిపూసల తాళమయిన కంఠహారంబును, మలినతనువు = నల్లని దేహంబును, పట్టెతిరుమన్ను = తిరుమణిలో పెడల్పుగాను దళముగాను ధరించిన పట్టెవర్ణనంబును, బెదరు కెంపు ఉట్టు చూపుక = ఎటుపు లేడుచున్న బెదరు దృష్టులును, పసుపు బొడిలోలు వల్లంబు = పసుపు బొడిగల లోలుసంచియు, ఎనక మెనగక = ఒప్పురుచుండగా, నీవింపక = నన్ను గొలుచుటకు, వచ్చుక = వచ్చుచుండెను.

“కూర్పాపాఖ్య యలరు దుత్తాయి యరదట్టి కప్పసం బంగి కుబుస మనగ” - ఆం. భా. “ప్రబలు వస్త్రముకుటము కల్లా కల్లాయి | యనగ దచ్చేదము తపార మనగఁ దెక్కి | యనగఁ జౌ తనఁ దోపి నా నలరు నభవ” - ఆం. భా. [అనుబంధము, చూ.] “జంకకొమ్ములు రెండు చేర్చి యల్లలమర్చి | దాఁకేలఁ బూన నొడ్డనగ బాడువ | సంగతి గలయది సింగోటి యనగను దివి దారికొమ్ము నాఁ దేజరిల్లు” - ఆం. భా. దివెదారి - పా. దెవిదారి - దివెదార; “చాపాన పేక్షితళర మొప్పుచుండుఁ జేయ మ్మం చనంగ జో డ మ్మనంగ” - ఆం. భా. మొగలాకు-సంజాశబ్దములందు స్వర సంధి బహుళము. పెన్నెఱక - పా. పెన్నెఱక, వెన్నెఱక; “చిటితాళ మనగను జెంగునాఁ జే గంట | యన వాద్యభేదంబు లలరుచుండు” - ఆం. భా. “బుట్ట పుట్టిక పుట్టి పుటిక యనగ | దనరును చిటకంబు” - ఆం. భా. వల్లంబు - రూ. వల్లవము - వల్లము = వరహాలజాలె - అని శ. ర. ఇట జాలె సంచిమాత్రము. సురియాళు - “పరగుఁ జండాలుండు సురియాళు వనగను మాలఁ దం చనగను మాలఁ దనగ” - ఆం. భా. “సురియ+ఆళు” “ఇందు ఉత్తరపదము అఱవము” శ. ర. సురియ = సురికత్తి “సురె సురియ చూరి యనగను ఘరిక దనరు” - ఆం. భా. సురియాళుx సురియాళువు. ‘ఇ. క్రడి శంఖ చక్రవండలము లమరు’. ఇందు లడ్దప్రాసము - “పెద్దభావను దనకు నభేద మగుట, లళలకు నభేద మట్లన నలరుకతన | క్షీణినిమూడవసరగంబు | యతులఁ బ్రాస | ములను లఘులఘులకారములకు నిలుచు” - అప్ప. మఱియు, ‘ఇక్రడి’కి ఇక్రళి ఇక్రళి అను రూ. ప్రాసపతికములు గలవు.

శా.గండాభోగముల న్నదశ్రులహరు ల్గప్ప న్నుతు ల్పాడి యా

దండ స్వేగులు డించి భక్తి జనితో ద్యత్తాండవం బాడు నా

చండాలేతరశీలుఁ డుత్పులకుడై చాండాలిక స్త్రీటుచుక

గుండు ల్నీరుగ నెండ గాలి పసి తాఁకుం జూడ కా ప్రాహ్లాముక.

7

ఆచండాల ఇతర శీలుఁడు = చండాలురకు విపరీతులైనవారియొక్క ఆచంగా సాధువుల యొక్క ఆచరణవంటి యాచరణ గలవాఁడైన యామాలదాపరి, ఆదండక = అసమాపమున, స్త్రీ గులు = తనబరువులు (పరికరములు), డించి = ఉంచి, ఉత్పులకి = ఉత్ = ఉద్గతములయిన - పులకి = పులకములుకలవాఁడు, వి, ఎండక = అతపమును, గాలి = కసురుగాలిని, పసి తాఁకుక = ఆఁకటి దెబ్బను [‘పసి’ కి అఱవములో ఆఁకలి అర్థము], చూడక = తలంపక, ఆ ప్రాహ్లాముక = మధ్యాహ్నముదాక, గుండుల్ నీరుగ = రాలు కరఁగునట్లు, చాండాలిక = చండాలవీణను, మీటుచుక = వాయింపుచు, గండ ఆభోగములక = చెక్కిల్లయొక్క - ఆభోగములక = పరిపూర్ణత

యందు (చెక్కిళ్లనిండ), మఠ్ ఆక్రమహార = ఆనందబాష్పప్రవాహములు, కష్ట = కష్ట
 తోనుచుండగా, నుతుల్ = మదియస్తోత్రములు, పాడి = గానముచేసి, భక్తి...లు - భక్తి = మర్మ
 రత్నముచేత - జనిత = పుట్టినదై - ఉద్యోగ్ = విజృంభించుచున్న - తాండవంబు = నాట్యమును, ఆడుక .

తా. — జాలిచేత చందాలు దైను ఉత్తమోత్తములయొక్క యాచారమందు ఉన్నట్టి
 యా దాసరి (ప్రతిదినము తనబరువులు ఆచెంతను దింపి ఎండను గాలిని ఆకటిని తలంపక మధ్యా
 హ్నమువఱకు ఒడలంతయు గగ్గోసుచుండగా, రాలు గరఁగునట్లు, తనచందాలవీణను
 వాయించుచు, ఆనందబాష్పములు చెక్కిళ్లను నిండుగా కమ్మివైచుచుండగా, నాస్తోత్రములు
 పాడి భక్తిద్రేకముతో తాండవ మాడును. —

ఇందు బాష్పరోమాంచము లనెడు సాత్త్వికభావములు చెప్పబడినవి. — ‘గడ్డో కపోతా,’
 ‘అభోగః పరిపూర్ణతా,’ ము త్ప్రీతిః ప్రమదో హరః | ప్రమో దామోద సమదాః | స్వాదా
 వదధురానందః,’ - ఆము. లహరీ - “నభోవాహినీ లహరీ కీతలగంధవాహ...” మను. ‘చణ్డాలికా
 తు కడ్డోలవీణా చణ్డాలవల్లక్కి’ - ఆము. - గుండు ర్నిరుగ్ - లోకోక్తి - శ్రోతలకు గానరస మెఱుఁ
 గనివారికి నైకము ఆపరిమితానందము కలుగునట్లుగా.

‘ప్రాప్తోపరాప్త మధ్యాహ్నాత్రిసంధ్యమ్’ - ఆము. —

ప్రాప్తము మధ్యాహ్నము అపరాప్తము అని పగటిని మూడుగుమభాగములు చేసినచో
 ప్రాప్తము తొలిపదిగడియ లగును. ఆ ప్రాప్తముక - ఆ పదిగడియలనేపును - అవ్యయభావ
 సమాసము. ‘ఉత్పలకీయై’ - ఉత్పలకదై అని పఠించినచో కర్తృధారయముపై మత్స్యరీయము
 తొలఁగును, బహువ్రీహిచేత నే కార్యమగును.

తే. అట్లు దడవుగఁ గొల్చి సాష్టాంగ మెఱుఁగి

గర్భమంటపిఁ గడిగిన కలఁకజలము

లోని తాతొట్టి నిండి కాలువగఁ జూచి

గుడివెడలి వచ్చునది శూద్రుఁ డిడఁగ గ్రోలి.

8

అట్లు = ఆప్రకారముగా, తడవుగఁ = చాలనేపు, కొల్చి = నన్ను నేవించి, సాష్టాంగము =
 ఎనిమిది యంగములు నేలకు తగులునట్లుగా, ఎఱుఁగి = మ్రొక్కి, గర్భమంటపిఁ = గర్భగృహమును,
 కడిగిన కలఁకజలము = కడిగిన మలినోదకమును, లోని తాతొట్టి నిండి = గుడిలోపలి తాతొట్టి
 పూర్తియై, కాలువగఁ, చూచి = పాఠి, గుడి వెడలి వచ్చునది = గుడినుండి వెలికి పొలుచున్నట్టి
 దానిని, శూద్రుఁడు, ఇడఁగఁ = తనకు ఒసంగఁగా, గ్రోలి = త్రాగి; - కర్వాణి వాక్యముతో
 నన్యాయము.

సాష్టాంగము —

“కరయోగములఁ జరణంబులు | సురము లలాటగ్గలంబు నున్నరథుజమర్

సరి భరణి తాపి మ్రొక్కినఁ | బరువడి సాష్టాంగమంద్రు పరమమనీంద్రుల్.”

గర్భ...గుడి = నోటికిర్రమును, శూద్రుఁడు - అతఁడు సమీపమునకు రావచ్చును గాన;
 ప్రాప్తజాదులకు కర్మమందే హరిపాదోదకమును ఇచ్చును. కలఁక - భక్తిరీతికముచే కలఁకయు
 అరి వ్రీయనే.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని వంతన పాయుచు, నెండ గాలి నెం
తో తడవుం బ్రసాద వినియోగము వార్చి వసించుచుం, ద్రివ
ర్ణేతరజాతి మెచ్చి దయనిడ్డ ప్రసాదము దండె సాచి శ్ర
ద్ధాతిశయంబునక విసతి నంది, భుజించు, గొనుం దదంబువుక.

9

ఆతఁడు = ఆ దాసరి, ముఖ్యజాతిక = ఉత్తమవర్ణమువారయిన ద్విజాదులను, కనివంతన = చూచినవెంటనే, పాయుచుక = ఎడయుచు, ఎండక = ఎండలోను, గాలిక = కసురు విసురుగాలి లోను, ఎంతో తడవుక = మిక్కిలి ఎక్కువసేపు, ప్రసాద వినియోగము = భగవద్భక్తిప్రసాదము (తన కంటె ఉత్తమజాతులకు) పంపకము ఆగువఱకు, వార్చి = కనుపెట్టుకొని, వసించుచుక = ఉండి, త్రివర్ణ ఇతరజాతి = బ్రాహ్మణ శూద్రులైన వైశ్యులనెడి మూడుజాతులవారుగాక ఇతరుఁడు, (శూద్రుఁడు), మెచ్చి = తన కిలమునకు సంతోషించి, దయక = కరుణచేత, ఇడ్డ ప్రసాదముక = పెట్టినప్రసాదమును, దండెక = కిన్నెరను, సాచి = నిగిడ్చి, శ్రద్ధా అతిశయంబునక = విశ్వాసాతి శేకముతో, విసతిక = సమస్కార పూర్వకముగా, అంది = పుచ్చుకొని, భుజించుక = సాపదము, తదంబువుక = ప్రసాదము పెట్టినవాఁడు ఒసంగిన తీర్థమును, కొనుక = త్రాగును.

తా. — ఆ దాసరి బ్రాహ్మణాదులనుజాతివారిని చూడఁగానే దూరముగాఁ బోవును; ఎండను గాలిని తలంపక ఎంతసేపయిననుండి స్వామిప్రసాదము వినియుక్తమగు నందాఁక వేచి యుండి, పిమ్మట ద్విజేతరుఁడు ఎవఁడేని ఇతనిభగవద్భక్తికి మెచ్చి తాఁడెచ్చుకొన్నప్రసాదములో దయచేసిపెట్టిన కొంత తన కిన్నెరనుచాచి దానిమీఁద నుంపించి ఆయనకు మ్రొక్కి స్వీకరించి విశ్వాసపూర్వకముగా సాపది, ఆప్రసాదదాత యిచ్చినతీర్థమును త్రాగును.

పానీ — ఇతఁడు సమీపించిన వారు మెలపడుదురుగాన, అట్లు వారు మెలపడకయుండుటకై కనివంతనె - ఎకారము ఇతనిసదాచారాసక్తిని మఱియు స్ఫుటికరించుచున్నది. శ్రద్ధ - ఆప్రసాదము తన్ను సంసారసాగరమునుండి యుద్ధరించునని విశ్వాసము. విసతి - కృతజ్ఞతచేత, దండెము మీఁద గ్రహించుట ప్రసాదదాతకు స్మర్యదోషము కలుగకుండుటకు - వార్చి - “భవదాగమనంబు వార్చి నిమిత్తవృత్తి నున్నవాఁడ.” భార. కాం. ౬. ఆ - శ. ర.

వ. ఇట్లు దన దివాకీర్తిజని నగు పరమార్థి నైచ్యంబు సకలజన శోచ్యంబుగా గుడి లాఘరా *తూపరాణి కడ నిలిచి బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి ప్రొద్దెక్క నిజవక్కణంబునకుం బోవుచుండు నిట్లుండి యొక్కనాఁడు.

10

...దివాకీర్తిజనిక = చండాల జన్మముచేత, అగు...బు - అగు = సంప్రాప్తమయిన - పరమ = మిక్కిలమయిన - ఆర్తి = ఇబ్బందిచేతనయిన - నైచ్యంబు = నీచత్వము (దూరమున నుండుట అస్పృశ్యత లోనగు నధమత), కాక = అగునట్లుగా, గుడి...డక - గుడి = కోవెలయొక్క - లాఘరా = జలనిర్గమద్వారమును మూయు సరంధ్ర కిలాఫలకము తోడి-తూపరాణికడక = నీరు వెలువడుతూము నొద్ద, నిలిచి = నిలువంబడియుండి, బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి = బయటి ప్రాకారమును మాత్రమే వలగొని - ప్రార్థ ఎక్కక, నిజవక్కణంబునకుక = తనమాలవాడకు.

* తూపరాయి, తూపళాయి, తూప్లాయి అని గ్రామ్యములు; తూముయొక్కతాయి తూపతాయిగా నుండునేమో.

“చడ్డాల పన మాతంజ వివాకిరి జనబహుః” - “అర్థిః పీడాధనమ్కట్యోః” - “పక్కణః శబరాలయః” - అను.

“కూపరాణపుటమ్మ తూ మొప్పరమ్మ జల | దారి యనంగను దనరును జల | నిర్గమము తన్ను ఖంబుర నీటితోడ | వచ్చు తృణములఁ జొరసీనిపలక పేరు | లాపరా యంచు జనులు పల్కఁగను తెలయు.” - అం. భా.

క. అద్దమరే యద్దాసరి | యద్దండ బిడాలగాహి తాలయ కృకవా

కూద్దండ రవము విని చను | ప్రొద్దాయె నటంచుఁ బాడఁ జోవుచు ద్రోవక. 11

అద్దాసరి, అద్దమరే(య) = అర్ధరాత్రుంబున, అద్దండక = ఆ సమీపమున, బిడా...ముక - బిడాల = పిల్లి చేత - గాహిత = చొరబడిన - ఆలయ = ఇంటిలోని - కృకవాకు - కోళ్ల యొక్క - ఉద్దండ = దిగ్గరయైన - రవము = కూతను, విని, చను ప్రార్థు ఆయినటంచుక = (స్వామి సేవకు) తరలు వేళ్ళ ఆయినదని (తలంచుకొని), పాడక = నాస్తుకులు పాడుటకై, పోవుచుక, ద్రోవ = మార్గ మందు (అవతలికి అన్వయము).

తా. — ఒకనాఁడు అదాసరి అర్ధరాత్రుమున ఆచెంత నొకయింట పిల్లి చొరఁగా, దానికి తెలిచి కోళ్లు కూయఁగా, ఆ కూతలు వేగు ప్రార్థుకొడికూత లని తలఁచినవాఁడై వెంటనే లేచి నన్నుం బాడుటకై వచ్చుచు దారిలో. —

“నడిరాలిరి యన | నడిరేయి యనఁగఁ గాం | దారి మాందారి ప్రా | ద్దన సరి ప్రాద్దన నద్దమరేయి | యన నిశీభాఖ్య దను” అం. భా.

అ. మరులుఁ దీఁగ మెట్టి యిరు లన్న నో యని

యెడు తమిస్రఁ గాడుపడి పొలంబు

తెల్లఁ దిరిగి తూర్పు దెల్ల నాతటి నొక్క

శూన్యగహనవాటిఁ జొచ్చి చనుచు.

12

మరులుఁ దీఁగక = మరుమాతంగి తీఁగను (దీనిని ద్రొక్కినవారు దారితప్పదురు), మెట్టి = త్రొక్కి, ఇరులు = ఓ చీకటి, అన్నక = అని పిలిచిన, ఓ అనియెడి త మిస్రక = ఏమి అని బదులు పలుకునట్టి చీకటి రాత్రియందు, కాడుపడి = దారితప్పి దిగ్భ్రమిగాని, పొలంబులు = చోట్లు... శూన్యగహనవాటిక = నిర్జానవ్యభుటదవి ప్రదేశమును, ... “చీకటి యిరులునాఁ తెలవొందు” - అం. భా.

‘ఇరులన్న నో యనియెడు’ - అతిశయోక్తి - గాఢాంధకారముగల యని భా. “తమిస్రా తామసీ రాత్రిః” అను. ఇరులు-సంబంధి - పలుకుము అనుమధ్యమ పురుషము ఊహ్యము. మరులుఁ దీఁగ-చూ. పట్టక. “ఓ యన నేమి-నా నొప్పుఁ గి మర్కమై” - అం. భా.

సీ. ఇడిసిన యిడుపుల యెడలఁ జొచ్చే నుత్త

రేను గనెంద కోరింద పొదలఁ

గెడసిన గరిసెల క్రింద లాఁగలఁ గ్రుస్సి

యేదవకాఁపురముండు నాఖులేతుల

మాంసమును నిశ్శేషముగా గీటిగీటి తినఁగా నైనజీరలతోడియొముకలు ఇంకను పచ్చియంతయు నాఱిని విడిచిపెట్టి, ఈఁగలకుట్టలు దొనదొనయని క్రమ్మకొని క్రీక్కిటిసియున్నందున స్వరూపమే కంటికగపడని పచ్చితోళ్లు కంపలమీఁద వ్రేలుచుండినవి. భక్షితులైన నరులతలవెండు కలతిప్పలు ధూళితే ధూప్రవర్ణములై గాలికి రేఁగుచు ఆడుచుండినవి. ఆచలనము, మంగలవాండ్లు గోటిగిన తలవెండు కలను ఒక్కొక్కచోట తిప్పలుగా వైచిన, నవి గాలికిరేగిన, నెట్టుండునో, అట్టుండెను. — [ఉపమాంకారము.] అక్కడక్కడ నరులయవయవములు త్రుంగిపడియుండినవి; వానిని ఘాతుకమృగములు రెండుమూఁడుచేరి కఱచుకొనిపోవుటలో ఒక్కొక్కటియు తానే అపహరింపఁగడంగి కడమవానితో పెనఁగులాడుచుండినవి; ఆపోరాటములో వానికాళ్ల త్రొక్కుడుచే నలిగినయెండుమాంసపుండునియలనుండి దుస్సహదుర్గంధము ఉప్పలిల్లుచుండినది. [లేక, ఆపోరాటములోని వానికాళ్ల త్రొక్కుడు చేత దారి నలిగి కంపుదుస్సహమగుచుండినది; ఆచట ఘాతుక జంతువులతోఁగూడ గ్రద్దలును క్రందుకొనుచుండినవి.]

సీ, “తాళాదికళలాటు తనరు బొండ్ల మనంగ,” “నారికె | డంబు లెంకాయచెట్టనఁగ నాళి
కేరనామం బెళిసి రటం చనఁ జనుఁ దచ్చలాటుజలము” ఆం. భా.

“పీల్చె జాత్రె ననంగ వెలయుఁ దద్దేద మై” ఆం. భా. ‘గరును’-మా. పట్టిక.

“కీకసం వల్య మస్థి చ” అను. ‘సులి’ = అల్పము - “పలుచనిసులివెచ్చపడిదములును.” - “కుటుము మొల్లము మొల్లము తుట్టె వర్గ | వనఁగ వర్గము తగు”-ఆం. భా. ‘ఘాళ్ల’-పిప్పల్యాదులలో చేర్చుకొనవలయును. ఇప్పుడు కొందఱు చూచి యని వైకృతము కలదని మరకల్పన చేయుచున్నారు. ‘మక్కు’ “మక్కు మాసినది నా మలినంబు విలసిల్లు.” ఆం. భా. “పొత్తనఁగ సజగి పొలచు” ఆం. భా. ‘శ్యాపదము’ వక్కవలననుండియుంబోలె దీనివలన అపద కలుగును-“కునఁగ అపదస్తాత్ ఇతి శ్యాపదః”-“వలచు”-ఇది “మఱు త్రోవవ” విశేషణము. నడుమ “వరుగు దఱచగు” అను వాక్యము ప్రవేశించుట “గగన మనురుద్రభూమి నేకతమ తిరుగు | నదరు లుమిసెడు కొఱవి దయ్యంబువీడు” శృం. సైష. అను ప్రయోగంబునంబోలె. ‘చీకిననులిపచ్చికికసములు’-‘చీకిన’ అని పఠించిన కఠక ప్రాసమగును; ఇది అప్పకవిసమ్మతము; అయినను అందుకై యరం దుదాహరించిన భారత ప్రయోగములు అసాధకములు, అభారత ప్రయోగములనుం గూడ కొన్నిటిని చూపినాఁడు.

సీ. ముంగాళ్లజాఁగిపై మ్రుచ్చుజొపులు వర్ష

బొమిక లెత్తుచుఁ బాటిపోవు శునులఁ,

బలలతోరణములు పట్టి బిల్చెగయ శా

ఖాధూతి నెగయు కంకములరొదల,

నడ్డంబు దిరిగి తలాహతిఁ బడి రొండి

హస్తంబు లిడి యంగ లార్చుకపుల,

డబ్బాటుమై నొక్కెడలు సూపి యవి మాయ

నడఁగ వేతెడఁ జొపు వ్యాపుతలను,

తే. కని యెవఁడో యొక్కరుం డిందుఁ గలఁడు, వాఁడు

నరుఁడు గాఁ, డింధనాది కాహరణమునకు

వేళయును గాదు, పొలగాలి వీచె, దెరువు

నెడ, పనుచు జాలిగొని సంశయించువేళ.

18

(1) మంగళ్ళి = మందతీపాదములతో, చాచి = దేహమును దీర్చు ముగా నిగించి, పై = చెట్టుమీదికి, మ్రుచ్చుమాపులు = దొంగదృష్టులు, పర్వత్ = సాగుచుండగా, బొమికలు = ఎముకలను, ఎత్తుచుత్ = నోటగొని, పాటిపోవుకునులత్ = పలాయనముగచున్న యాడుగుక్కలను;

(2) పలలతోరణములు = మాంస (ఖండ) ములు వ్రేలెడు తోరణములను, పట్టి = కాళ్ళతో గ్రహించి, బిట్టు = తటాలున, ఎగయత్ = ఎగిరిపోవుచుండగా, కాఖాహతిత్ = కొమ్మయొక్క (కొమ్మను) కడలించుటచేత (లేక-పా. కాఖాహతిత్ = రెప్పతోఁగొట్టుటచేత), నెగయుకంకముల రొదలత్ = ఎగిరిపోయెడి గృధ్రముల గొల్లలను; (3) అడ్డంబుతిరిగి = అడ్డమువచ్చి, కర ఆహతిత్ = (వెనుకనున్న బొమ్మరక్కనునియొక్క) అరచేతివ్రేటును, పడి = పుచ్చుకొని, రొండిత్ = నడుము పార్శ్వమున, హస్తంబులు = చేతులను, ఇడి = ఉంచుకొని, అంగలార్చుకపులత్ = ఏడ్చుచున్న శ్రోతులను; (4) డబ్బాలుపైత్ = ఆకస్మికముగా, ఒక్కయెడలత్ = ఒక కొన్ని ప్రదేశములందు, చూపి = ఆగపడంజేసి, అవి = ఆ చూపినవ్యాపారములు, మాయత్ = మాసిపోవునట్లు (లేక జాల విద్యచేతనుంబోలె), అడఁగత్ = అదృశ్యములు కాఁగా, వేటు ఎడత్ = మఱియొక్కచోట-చూపు వ్యాపుతులను = కనబడునట్లు చేయబడుచున్న వ్యాపారములను;

కని = పరికించి, ఎవఁడో ఒక్కరుండు = ఎవఁడో ఒకఁడు, ఇందుత్ = ఈచెట్టుమీద, కలఁడు = ఉన్నాఁడు, (పా. ఎవ్వడోయొక్కఁడున్నవాఁడందు), వాఁడు, నరుండు = మానవుండు, కాఁడు, ఇం...బత్ - ఇంధన = వంటకట్టియలు - ఆదిక = లోనగువానియొక్క - ఆహారణమనబత్ = తెచ్చుకొనునట్టి, వేళయత్ = సమయమేనియు, కాదు, పొలగాలి = మాంసగంధముగలగాలి, వీచెత్ = వివరుచున్నది, తెరువుత్ = దారియు, ఎడవు = దూరము, అనుచుత్ = అని తలపోయుచు, జాలిగొని = వెతఁగూరి, సంశయించువేళత్ = శంకాకులుండై యుండగా.

తా. — ఆ చెట్టుకడ, ఆడుగుక్కలు దొంగచూపులతో ఊర్ధ్వముగా మందరికాళ్ళుచాచి ఎముకలను కఱచుకొని పాటిపోవుచుండినవి; గ్రద్దలు మాంసఖండముల తోరణములను అపహరించుకొని తటాలున ఎగిరిపోవుటలో కొమ్మదెబ్బ తగులగా రొదవెట్టుచుండినవి; కొమ్మల మీద శ్రోతులు అడ్డము వచ్చి వెనుకనుండి అరచేతివ్రేటుం బొంది, రెండురొండులయందును రెండుచేతుల నుంచుకొని ఏడ్చుచుండినవి; ఉన్నట్టే ఉండి చెట్టున కొన్నిచోట్లు కంటికి అగపడునట్లుగాను, మరల అవి అదృశ్యములై వేటుచోట్లు అగపడునట్లుగాను ఏవో వ్యాపారములు జరుగుచుండినవి.

దీని నెల్లం బరికించి ఆ దాసరి తనమనస్సులో, ఈ చెట్టున ఎవఁడో ఉన్నాడు, వాడు నరుండుగాడు, ఒక వేళ ఆకులు కట్టియలు కొనిపోవ వచ్చినవాడుగా నుండునా యనుటకు, ఇది అందులవేళ గాదు; పయిగా మాంసపుగాలి వీచుచున్నది, నేను పోవలసినదారి దూరమందున్నది. — స్వభావోక్తియు, ఆనుమానంబును.

‘మంగళ్ళి’ యాడుగు-చార్వార్ధగుటచేత, తన రాకయు మ్రచ్చిమియు చెట్టులోని రక్కసుని దృష్టిని ఆకర్షింపక యుండుటకు; పైజూచుట-అతఁడు చెట్టుమీదనుండి కనుచున్నాడో ఎఱుంగుటకు, కన్నచో ఒక్కదుముకు చుమికి తమ్ము రూపుమాపును గావున. పాటిపోవుట-బొమికలను దక్కించుకొనుటకు, సురక్షిత ప్రదేశమునం జేరి ఆస్వాదించుటకు; కునులేమి-మగివరావా? రావు;

మీరి చొరవయు జక్తును ఎక్కువకావున ఇది ముఖ్యము. ఆ బాహురాశి గ్రుచ్చి పెట్టుకొనియున్న మాంసఖండములతోడి తోరములను గ్రద్దలు తన్నుకొనిపోవుచో, కొమ్మకు దగులుకొని తోరము రాక, కొమ్మ, మీదికి క్రిందికి ఊగులాడగా, లేక, ఆకడు చిన్నకొమ్మతో ఆ గ్రద్దలను వ్రేటువేయగా, అవి ఆ తోరమును వదలుకొని ఎగిరి తొలగుచు రొదపెట్టుచుండె నని భా. — ‘అడ్డంబు’ - వచ్చుచున్న దాసరిని పరికించుచున్న రాకానికి ముఱుగుగా. ‘కరాపాతి’ - కరము రాకానిది. ‘తొండి’ - చేతిదెబ్బ తగిలినచోటు. ‘చూచి’ - చెట్టులో బయలుగా నున్నచోట నేమో చేయుచు, రాకాని ఆ బయలిని ముఱుగుచేసెను, ఇంతలో అటనుండి తొలగి మఱియొకబయల నేమో చేయుచుండెను. ‘నరుడుగామి’ - మాయచేత రూపడంచు కొన్నందున. ఒకవేళ నరుడే అందుమేని, నరునియొక్కికి అది సమయము గాదు, పైగా పొలగాలిచే రాకాని పొలవన తోచుచున్నది; త్విణమయినను అట నుండఁదగదు; తనదారి కనుంగొని పోవుటకు అది అటకు కడు దూరము. “ఎవ్వఁడో యొక్కఁడున్నవాడు” అనుపాకమున, పెద్దపాదముల తుది ద్వితీయలను తృతీయార్థములనుగాఁ గొనవలయును. ఆశున్యాయలచేత “అనుచుక” = ఊహించుచు అని యన్వయము. తృతీయార్థమందు ద్వితీయా ప్రయోగము జడవాచకములకు విహితము (మా. బాల. కారక. ౨౨.) అయినను, “కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును బహుత్వంబున ద్వితీయ మాపట్టెడి” - ప్రా. వ్యా. కారక. ౧౨. ఉ. “అతని దోర్తధ్యసరిసి నోలాడుచున్న ఘనతరస్తనచక్రవాకముల నలరు, నంబ ససురేంద్ర కూతురింపారఁ గనియె.” వారి. ఉ. ౭. ఆ. అని యుండుట వలన “శునులక” “కపులక” అను రెంటును, ద్వితీయ సాధువుగా ప్రాథవ్యాకరణమతమునం గన్నట్టెడి; కాని-భాషాస్వాభావ్య విధిద్వంద్వగుటచే ఈ మతమును, దాననే ఈ పాదమును, ఆప్రశస్తములు. ‘బామిక’ - ‘బామిక నెర క మైముక యననెగడు నశ్యభిధానము’ - ఆం. భా. ‘శుని’ - స్త్రీలింగము-శ్యానము పుంలింగము, పలలము - “పిళితం తరసంమాంసం పలలం క్రవ్య మామిషమ్” - అను, ‘తోరణము’ - “తోరణోఽస్త్రీ బహిర్ద్వారమ్” - అను. ఇది బహిర్ద్వారవాచకము. వాడుకలో దానికిం గట్టెడు మామిడాకు లోనగువానింగ్రుచ్చిన (లేక కట్టిన) త్రాటికి పేరై ఆ సాదృశ్యమున చిన్న చిన్న వస్తువులను వ్రేలఁగుచ్చిన త్రాటికి పేరయినది. ఘాత - పా. హాతి (= దెబ్బ); - “కబ్బుల్పద్ధద్విజ్ఞే ఖ్యాతో లోహపుష్పకృతాస్తయోః” మేదిని. “వగచెదురపిల్ల వందురె బల్లటిల్లెఁ బొక్కెనన నంగలారె నాఁ బొల్పియుండు” - ఆం. భా. “పరఁగు నాకన్తికంబుడబ్బాటనంగ” - ఆం. భా. “ప్రబలు ముఱువ్రోవ నాఁగ దుర్గంధపదవి” - ఆం. భా.

సీ. మృతమర్త్యు రెంటాన నిడ్డఁ జాలక నెత్తు

రంజిల్లు పెనుపొట్ట ముంజివానిఁ,

బల్లచీమల వక్రభల్లాతేయుఁ బోలె

నెట్టదుప్పటి నొప్పు కట్టెవాని,

వ్యత్యస్త హస్తీమస్తాభఁ బాయగు గడ్డ

మును దంష్ట్రీకలుఁ బొల్పు మొగమువానిఁ

గడుదుర్ల నిడు తుట్టెగతిఁ జోగ లోఁ బొండు

రత మించు కపిలకూర్పుంబువాని,

లే. నెఱుఁదెలువరిఁ గన శాఖ లెక్క జాటు

ప్రేవుజం దెంబుఁ గసరి వైఁ బెట్టువాని,

ప్రేలు డగుబొజ్జ గల బూర గాలివాని,

జెంబుతలవాని నవటు కచంబువాని.

19

౧౯, ౨౦ పద్యములకు ఒకటే యన్వయము. ఇట్లు ఏకాన్వయముగల రెండుపద్యములను కలక ముండురు. (1) మృతమర్త్యుఁ = చచ్చినవరుని (వరశశమును), రెంటానఁ = గోచిగా, ఇడ్డఁ = పెట్టుకొనఁగా, చాలక = (పొడవు) చాలనందున, నెత్తు = నెత్తురు, రం...నిఁ = రంజిల్లు = ఎట్లు నగు చున్న - పెను = పెద్ద - బొడ్డు = నూతిగోడవంటి (పొక్కిటితోడి) - ముంజివానిఁ = మొలత్రాడు గలవాఁడును;

(2) పల్ల...యఁ పోరఁ = పల్లచీమల = పాటలవర్ణముగల పివీలికలుగల - వక్రభల్లరకియుఁ పోరఁ = వంపుగింజల జీడిచెట్టువలె (ముంతమామిడిచెట్టు = మొక్కజీడిచెట్టువలె), ఎఱ్ఱుపుటిఁ = రక్తవర్ణమయిన కప్పడముచేత, ఒప్పు - కట్టివానిఁ = నల్లనివాఁడును;

(3) వ్యర్థ...భక్ = వ్యర్థస్త = తలక్రిందుసేయఁబడిన - హస్తీమస్త = ఏనుగుతలయొక్క - ఆభక్ = తీరుతో, పాయ అగుగడ్డముఁ = రెండు పిండములుగా నేర్పడిన చిబుకమును, దంష్ట్ర కలుఁ = కోఱును, పాల్పు మొగమువానిఁ;

(4) కడుఁదుర్ల నిడు తుట్టె గతిఁ = కడుఁదురీఁగలయొక్క నిడుద గుమివలె, చొంగ లోఁ, పాండురతఁ = శ్వేతపీతవర్ణము, మించఁ = అతిశయించునట్లుగా, కపిలహర్షంబువానిఁ = గోరోచనవర్ణపు శక్తశ్రువులు (ఆనఁగా గడ్డమును మీసములును) కలవాఁడును;

ఎఱుఁ = తిండికై, తెరువరిఁ కనఁ = మార్గముఁడు ఎవఁడేని అట్లువైపు వచ్చుచున్నాఁ డేమో కనుంగొనుటకు, శాఖలు = కొమ్మలు, ఎక్కఁ, జాటు ప్రేవు జం దెంబుఁ = భ్రంశమొందిన ప్రేవుల జన్మిదమును, కసరి = కోపించి, వైఁ = బుజముమీఁద, పెట్టువానిఁ = మరల నుంచుకొను చున్నవాఁడును, ప్రేలుడు = ప్రేలుచున్నట్టిది, అగు - బొజ్జ = పొట్ట, కల - బూర గాలివానిఁ = క్లిషదము కలవాఁడును, చెంబుతలవానిఁ = చెంబునాకారపు శిరముకలవాఁడును, అవటు కచంబువానిఁ = పెడతలయందు తల వెండు కలుగలవాఁడును,

లే. కండకన్నులవాని, నాఁకటను బండ

తిట్ల తేతాళికల సారెఁ దిట్టువాని,

నగగరిమవాని, నన్వర్థ నాముఁ గుంభ

జాను వనునొక్కద్విజనిశాచరునిఁ గనియె.

20

కండ కన్నుల వానిఁ = కండలు పెరిగిన నేత్రములు గలవాఁడును, ఆఁకటఁ = ఆఁకటి చేత, తేతాళికలఁ = పికాచికలను సారెఁ = మాటిమాటికి, బండబూతులఁ = కాటుదిట్లచేత, తిట్టువానిఁ = శపించుచున్నవాఁడును, నగ గరిమ వానిఁ = కొండంత బరువుగల వాఁడును, అన్వర్థ నాముఁ = పార్థక నామధేయుఁడును (అయిన), కుంభజానువు = కుండమోఁకాలివాఁడు - అను - ఒక్క - ద్విజనిశాచరునిఁ = బావసరక్కగుని (బ్రహ్మరాక్షసు ననుట), కనియె.

తా. - ఆ నాన్వర్థ అ చెట్టుమీఁద నొక బ్రహ్మరాక్షసుఁ డగపడెను. ఆతఁ డెట్లుండె ననఁగా: - ఆతఁడొక పికాచికమును గోచి పెట్టుకొనఁగా అది పొడుగు చాలనందున మొలత్రాటికి

లిగించి తగిలించుటలో దానినెత్తురు బొడ్డుమీదికి బాదిగోడవంటి మొలత్రాటిపాకు మీదికి చిలికియ్యుండెను. — స్వభావోక్తి.

అతడు తన నల్లని శరీరమును ఎఱ్ఱని దుప్పటి కప్పుకొని బాపనచీమలు డట్టముగా పైబిడ్డన కక్రభల్లారకివలె నుండెను. — ఉపమాలంకారము.

వాని మొగము తలక్రిందు చేసిన యేనుగుతలవలె నుండెను; ఎట్లన - పెడవిక్రిందినుండి కంఠము వఱకు లోపపడి రెండుపిండములుగా నున్నగడ్డము ఏనుగుయొక్క తలక్రిందైన కంఠ ములవలెను, నోటినుండి నెలవులకడ క్రిందికి వంగిన నిడుదకోణాలు రెండును తలక్రిందైన యేనుగు తలలోని రెండు కోణలవలెను ఉండెను. — ఉపమాలంకారము.

వ్రేలుగడ్డంబును మీసములును అంతయు ఒకటిగా నిలువుగా పెరిగి కణుదురుల నిడుద తుట్టెవలె గోరోజునపు వర్ణముగా నుండెను, అందులో చొంగచే ముఱుగుపడినభాగము కొంత పాటలవర్ణముగాను ఉండెను. — ఉపమాలంకారము.

తనకు ఆహారముకై అతడు ఎవరైన తెరువరి దారి తప్పి తనచెట్టుకడకు వచ్చుచున్నాడో కనుంగొనుటకై పైకొమ్మల కెక్కి చూచుత్వరలో ప్రేవుజుండెను బుజుములనుండి బాణి పోగా, దానిని కోపముతో మరల బుజుమన కెక్కించుచుండెను; — స్వభావోక్త్యలంకారము.

అతనికి వ్రేలుబొజ్జ, బూరగాలు, చెంబుతలయు నుండెను. పెడతలయందలి గుంటలో (ముచ్చిలిగుంటలో) కొంచెము జాట్లు మొలచి యుండెను. కన్నులలో కండలు పెరిగియుండినవి, అతడు ఆకటిపెల్లన పిశాచికలను మాటిమాటికి కాటుగిట్టు లిట్టుచుండెను. కొండంతబరువు వాడు, పేరు కంభజానుడు; పేరికి తగినట్లే మూత్రాశ్లు కండలవలె నుండెను. — స్వభావోక్తి.

“పాటలాఖ్యులు చెలంగుఁ | బల్ల యనఁ బస్సె యనఁగను బయ్య యనఁగ” ఆం. భా. “కఱి కఱి కఱియ కఱియ నల్లన | కప్పు కం దనఁగను నొప్పుఁ గృష్ణవర్ణంబు” ఆం. భా. “దంష్ఠ్రీ కలు” - “దంష్ట్రాకోటివిశిష్టాస్థుకహరః” వాసవ. “హర్ష స్త్యస్త్రీయం కుశే | శ్రుతైకతపితేషు భ్రువోర్తధ్యేవికత్థనే” - నానా. — “వక్ర” - వక్రత - బొజ్జపాటికోణము. “పాయగుగడ్డముక్ - పా. పాయలగడ్డముక్. “పాండురత” - “హరిణః పాండురః పాండుః” అను. “ప్రీతి పీతసంలీతకుక్కుర్య” అని అందులచీక - రామాశ్రమీయము. “జుండెను” - రూ. జన్నిదము - ప్ర. యజ్ఞోపవీతము. “అనలు రాటా కృకాటికా” - అను. “బూరకాలి వాడనఁగ బ్రవృద్ధపాదుడు దనరారు.” ఆం. భా.

ఉ. వాడును గంటికి బోకు మని వ్రాలె మహి న్విటపాళి నుగ్గుగా,

వీడును మున్ను రే వగటి వేళకు మానిసి యశాట, బోరిలో

వాడిమిఁ గొంతకాల మిల వ్రాలుట, లావరి యశాట, నిల్చి యా

వాడిశరంబుచే నడువ, వాఁ డది ద్రుంపును వీడు నుద్ధతిక్.

21

వాడును = ఆబొమ్మరాకాసియు, కంటిక్ = నిన్ను చూచితివి, పోకును అని, విటపళి = కొమ్మలసమూహము, నుగ్గుగాక్ = చూర్ణముగునట్లుగా (నలిగిపోగాననుట), మహిక్ = నేలకు వ్రాలెక్ = దుమికెను: వీడును = దాసరియు, మున్ను, రేపగటివేళకుక్ = రేయంబగళ్లకు, మానిసి టెటక్ = కూరుఁడగుటచేతను, పోరిలోక్ = యుద్ధములో, వాడిమిక్ = మగఁటిమిలో కొంత కాలము, ఇలక్ = భూమిలో, వ్రాలుటక్ = ప్రసిద్ధిపొందినవాడయినందున, లావరి = బల్లదుడు, టెటక్ = అయినందునను, నిల్చి = పోకకాలూఁది, ఆవాడిశరంబుచేక్ = మున్ను చెప్పినపదనకుల

“విటసా-స్త్రీ ద్రువిస్తారే పల్లవే స్తమ్భకాశయోః”-నానా. మానిశి-“మానిశి తునిశి కా
మమజసామాన్యంబు” అం. భా.-ప్ర. మానుష-లక్షణచే పరాక్రమకాలి. వాఁడికరంబు - కర్త
ధారయము - స్త్రీ సమభార్యపదము; “కర్తధారయంబు ల్రిక స్త్రీ సమ ముగంఠ ధాతుజనికేషణ
భార్యపదంబయి యుండు”-బాల. సమ. ర.

22

అనురంభకృతి, వధసాధనము-చంద్రుడు ఏదోక పోటుముట్టు (రాయి గాని రక్త గాని), రోయినప్పుడు - తెలుగు గుయ్యమందు, స్త్రీ - చాదిది విడిచిపో గాల్సి, తాది - తప్పి.

చిరిగినట్లు చూచుచున్నప్పుడు తనకును, కృష్ణకును అత్యంత సన్నిహిత్యం (సన్నిహిత్యము) ఉన్నట్లు, దండకాశ్రమమున, వదిలి, ఎక్కడో ఒక చోటకు వెళ్ళిపోయి, తనకును, కృష్ణకును సడతనం, (సా. కృష్ణకును - కృష్ణకు = పితృమ, కృష్ణకు = మద్యము), కృష్ణకు = కారక, అదిలి=కొట్టి, నడిచి, మత్తుద స్వలికా = నాపాతముల ధ్యానమును, అత్తకా = మనస్సుతో, మునుక = మునుచిపోక, (అతడు=ఆ దాసురి). (అవలి కన్యాయము).

లే. తాచి పోజూడక దనరాక్షసీచయంబు

నెల్లఁ జీరిన దిగ్గి వా రేగుడేరఁ,

బోయె నదె వాఁడు రారె రారే యటంచుఁ

బాటి వారును దాసును బట్టికొనుడు.

23

తాచి = తన్ని, పోజూడక = నిర్లభింప నుంకింపగా (కర్త దాసురి), తన రాక్షసీ చయంబుక ఎల్లకా = (రక్కసుడు), తనరాక్షసీ సమాహాయ నంతయు, చీరినకా = పిలువగా, వారు, దిగ్గి=చెట్టు దిగి, ఏగుడేరకా = రాగా, అదె వాఁడు పోయెకా రారె రారే అటంచుకా = (ఇది రక్కసుని వాక్యము) ఓ మగువలారా ఆ దాసురి పోయినాడు రందే రందే అని, పాటి = పరుత్తి, తానును వారును పట్టికొనుడుకా = పట్టుకోగా (కర్త దాసురి).

అప్పలించు - కై..అస్సాలించు తత్సను. — “పృథ్విం కు చరమం తనోః” - ఆము. అసుర-రా. అసురుడు. — తాచి పోజూడక దన రాక్షసీచయంబు - చంచ ప్రాసము. అప్పకని దీనిని ఒప్పి వరాహమునుండి యుదాహరణము నిచ్చినాడు.

క. బంబో తద్దాసురి య | స్థం బదహతులను గపాణి పోటుల నిరుమై

లం బొడుచుచుఁ బెనగుచుఁ బో | వం. బట్టి వటంబుఁ జేర్చి వాఁ డిట్లనియెకా.

బంబోకు = బలిసినవాడైన, అద్దాసురి, అద్దకా = అల్లురక్కసుడు పట్టుకొన్నను, పదహతులను = కాళ్ళతాళులచేతను, కపాణి పోటులకా = మోచేతుల (తో) పొడుచుటలచేతను, ఇరు మైలకా = రెండు ప్రక్కలను, పొడుచుచుకా, పెనగుచుకా = పోరుచు, పోవకా = పోవుచుండగా, పట్టి వటంబు చేర్చి, వాఁడు = ఆ రక్కసుడు, ఇట్లనియెకా.

తా. — ఆ రీతిని వారు పట్టుకొన్నను ఆ దాసురి బలియుఁ డగుటచేత ఆ రక్కసుని కాళ్ళతో తన్నుచు మోచేతులతో వానియొడలిని రెండుప్రక్కలను పొడుచుచు, పెనగులాడుచు పోవుచుండెను. అయినను రక్కసుడు అతనిం బట్టికెచ్చి యిట్లనియె.

“బంబోకు నా నెద్దవలెను మిక్కిలి యొడ | ల్బలిసి యుండెడివాడు పరగుచుండు” - ఆం. భా. “కపాణి స్తు కూర్పరః” - ఆము. ‘పెంబోకు’ అనుపాఠమున పెనుXపోకు - పెద్ద పోకు - బలిసినవాడు అని యర్థము.

శా.సారాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము తృప్తం బాసి సంతర్పణ

స్తూరింబో నసీ ద్రుంచి పొంగెను భవ స్తుండంబు ధారోష్ఠ మిం

పారం గ్రోలి, పిశాచి నీదు కఱకు ట్లందీ, నడస్తాల కాం

తారాంత ర్మృకపాల కుండ విగళ నైరేయముం ద్రాగెడకా.

25

సార ఆ స్వాదనకా = శ్రేష్ఠమున రుచితేత, తృప్తకా = దప్పిని, పాసి = తీర్చుకొని, సంతర్పణకా = తనియించుటచేత, ప్రాణ పంచకము = పంచ ప్రాణములును, మూరికాపోకా = విశృంభించు

నట్లుగా, (అతిశయించునట్లుగా), పొంగడు భరిత్ ముండంబుక్ = గర్వమెక్కియున్న నీతఁ
కాయను, అసిక్ = కత్తిలో, త్రొంచి = నఱికి, ధారా ఉన్నము = వేడి యాని (నీ మొండెంపు).
నెట్టుటిని, ఇంపు అరక్ = పీలియొప్పునట్లుగా, శ్రోలి = త్రాగినవాడనై, పికాచి = నా భార్య
యయిన దయ్యపుసాని, నీదు కఱువట్లు = కఱువఁగాని (కఱువనకుఁగాని) గుచ్చి నిష్ఫలమీడ త్రివ్రుచు
పచనముచేయు నీ మాంసములు, అంది ఈక్ = నాకు అందింపఁగా, అద...ముక్ - అదః = ఈ-తాత
కాంతార = తాటిచెట్ల లోపుయొక్క - అంతః = లోపలి - నృకపాల = మానినీపుట్టెల నడి - కుండ =
లాట్టులయందు-విగళిత్ = ఓడుచున్న - మైరేయముక్ = కల్లును, త్రాగెదక్ = పానము చేసెదను.

తా. — పొంగొన్న నీతలకాయను కత్తిలో మెడనుండి నఱికివైచి నీబొండుగనుండి దును
కెడు నీ మొండెంపు రక్తమును వేడియానికయే, దప్పితితి పంచ ప్రాణములును దనియునట్లుగా,
బలేరుచితో త్రాగెదను. అంతట నీమాంసములను కఱువట్లుగా వండి నాభార్యపికాచి నాకు తెచ్చి
యిచ్చును, అంతట వానిని నంజాకొనుచు ఇదె యీతాటితోపులో దుత్తలుగా కట్టియున్న మానిసి
పునుకలలోనికి ఓడుచున్న తాటికల్లును త్రాగెదను. నృకపాలకుండ-పరిణామాలంకారము.

‘మైరేయము’-చూ. పట్టిక. — ‘సాలో బలే స్థిరాంశేచ న్యాయ్యే క్షీణే వరే త్రిషు’ అను.
‘అస్వాదనమ్’ = అస్వాదః - ‘అస్వాదనద్వీః కబళై స్తృణానామ్’-రఘు 2 (5). ‘అస్వాదనద్వీః
స్వాదయక్తై రిత్థ్యః’-మల్లి. టీక. ‘ప్రాణపంచకము.’ — “ప్రాణోపాన స్సమాన శ్శోదానవ్యాసా
చ వాయవః, హృది ప్రాణో గుడేపాన స్సమానో నాభిసంస్థితః ఉదానః కణ్ఠదేశస్థో వ్యాన స్సర్వ
శరీరగః” అను. “పచ్చిప్రాణమనోబుద్ధిదక్షేంద్రియ సమన్వితమ్ | అపఞ్చీకృతధూతోత్థమ్ నూత్న
జ్ఞం భోగసాధనమ్” ఆత్మభోధ. మూరింబోక్ - దీనికి అతిశయించు, వర్ణిలు, విజృంభించు, సఫల
మగు, నశించు అనునర్థములు సప్రయోగములుగా శ. ర. మందు ఉన్నవి. “తనయబంధుకళత్ర
మిత్రములమీడ మూరింబోవంగఁ బ్రాణేనమోహలతను” శృం. కాకుం. 4 అ. “దేవోత్తం
కుండు భక్తవత్సలుండు చిత్రేజః స్వభావుండు గౌ. రీవామాంగుండు శంకరుండు దయమూరింబోవ
గంగేలునక్ | జావన్మచ్చినపుర్వబట్టి తగు నీసద్భక్తికిక్ మెచ్చితిక్ | నీ వే యర్థము నన్ను వేదె
దవు దానిం జెప్పమా నావుడుక్.” శ్రీకాళ. మా.

వీని నెల్లం బరికింపఁగా “సంతోషించు” అను నర్థము కనఁబడలేదు, “అతిశయించు” అను
నర్థము పొసఁగుచున్నది. - కఱువట్లు - “గనగన నిష్ఫలం జమరుచిప్పిలం గాల్చిన కమ్మకఱ
వట్లక్” - మను. ౪ (౬) - ఇందులకు “...కాల్చిన = ఇనుపశలాకలకు గుచ్చి వ్రేలబట్టి పక్వ
ముగాఁ గాల్చిన - కమ్మ = సంభారు చేర్చుటచే బరిమళించుచున్న - కఱువట్లక్ = కూల్యములతో -
కఱువతోఁ గుట్టిన మాంసఖండంబులతో - (‘కఱువట్లు’ - ‘కఱువట్లు’ - ‘కఱువట్లు’ - ‘కఱువట్లు’ -
అనియును వీనిని వాడుదురు.) అని జూలూరి యప్పుయ్య పంతుల టీక. అందీక్ - ఇది శబ్దపల్లవము.
సంధికి వీరికంజూచునది. వాడై యమందు ఈ శబ్దపల్లవము నూర్చొలది దొరకియున్నది. శబ్దపల్ల
వము కాని క్షార్దేశికారసంధికి పదునెనిమిది పర్వముల మహాభారతములో “ఎఱిగించిపుడే” అను
నొకటే ప్రయోగము దొరకుట క్షార్దేశికారసంధి ప్రియుల ప్రభావంబునం గాదేని యాశ్చర్యము
గాదా. ఈ పద్యము మాకలఁగిన ముద్రణంబున “ఇకఁడు మడియగ్రపురో | హితుఁ డితినికి నెల్ల
తెజుఁగు లెఱిగించి తగక్కు | ధృతరాష్ట్రకడకుఁ బునుపుండు చతురవచనరచన గఱపి సంప్రీతి
మెయిక్,” అని యున్నది.

క. న న్నిం తలయించిన ఖలు

ని న్నే బుజువిధి వధింతు నే యని యార్పుల్

వి న్నందంగ బుస కొట్టుచు

నన్నీ చుండు దగ వెలువడు నవ్యక్తోక్తి.

26

నన్నుక్ - ఇంత - అలయించిన = శ్రమ పెట్టిన - ఖలుక్ = దుష్టుని, నిన్నుక్, ఏక్ = నేను, బుజువిధిక్ = సరళ ప్రకారమున, వధింతు నే = చంపుదువా, అని, ఆర్పుల్ = బొబ్బలు - విన్ను అందంగక్ = ఆకాశమును రాయుచుండగా (మిక్కిలి విగ్రహగా అలచుచు అనుట), బుసకొట్టు చుక్ = నిట్టూర్పులు ఊర్పుచు, ఆ నీచుండు = నీచుండయిన యా బ్రహ్మరాక్షసుండు, దగ = దప్పి, వెలువడు నవ్యక్త ఉక్తిక్ = తెలియనగుచున్న యస్పష్ట భాషికముతో (తరువాతి పద్యముతో నవ్యయము).

తా. — “నన్ను ఇంతబాధపెట్టితివి గాన నిన్ను తిన్నగా చంపక చిత్రవధ చేసెదను”, అని యార్పుచు బుసకొట్టుచు ఆ పాపాత్ముండు, అలయుటచేతను, అలచుటచేతను దగదొట్టి అస్పష్ట వాక్యములచే. — (పైపద్యములో పంచి అనుపదముతో అవ్యయము).

ఏబుజు (ఏవ్జు) - “బులువర్ణంబులు రలతుల్గంబులం” గావున ద్రుతలోప వికల్పము.

తే. అసియుఁ బాత్రియుఁ దే బంచి యాంత్రవల్లె

గోలగగ్గరఁ ద్రోయ నక్కుజముతోడ

నొరగి రక్కసుతో దైన్య విరహితముగ

ధర్మ మెఱిగించుసూక్తి నాతండు వలికె.

27

అసియుక్ = కత్తిని, పాత్రియుక్ = భాజనమును, తేక్ పంచి = తెప్పని పిశాచికలను ఆజ్ఞా పించి, అంత్రవల్లెక్ = తీగనంటి ప్రేవుతో, గోలగగ్గరక్ త్రోయక్ = పసరమును కట్టిత్రోయ నట్లు కట్టి త్రోయఁగా, అతండు = ఆ దాసరి, ఆ ఖజముతోడక్ = ఆ చెట్టుమీదికి, ఒరగి = సోలి, దైన్యవిరహితముగక్ = దిగులు లేనియట్లుగా, ధర్మము = ధర్మవును, ఎఱిగించు సూక్తిక్ = తెలుపు నట్టి మంచిమాటను, వలికెక్ = (ఇట్లు) వచించెను.

తా. — రక్కసుండు దాసరిని ఖండించుటకు కత్తిని, వానిరక్తమును పట్టుటకు పాత్రిమును, తెప్పని పిశాచికలం బంపి, ఆతనిని ప్రేవుత్రాళ్ల గోలగగ్గరతో పడఁద్రోయఁగా నాతండు ఆ చెట్టుమీది కొరగి రక్కసునితో దిగులులేక ఈ క్రింది ధర్మనూక్తమును చెప్పెను.

‘ఖడ్గేతు నిన్మిత్రశఙ్కహాసాని రిప్తయః’ - అను. ‘త్రిపుపాత్రి పుటిపేటి వాటికులదాడిమా’ - అను. “పాత్రియతే త్రిపుక్షీబం సువాదా రాజమన్రిణి తీరద్వయాంతరే యోగ్యే” - అని రామా శ్రమి ధృతము. — “ఎదులను కాట్టుకట్టి క్రిం దేయటాపవ్వ. గోలగగ్గర యనంగ” - అం. భా. “క్రుతి, స్త్రీ వేద అమాయ ప్రయోధర్మస్తు తద్విధిః” - అను. “సూక్తికి నుద్ది” - అప్పకవి.

చ. విను మొకమాట రాత్రిచర, వేగిర మేటికి ? నిక జయింతురే

యనిమిషులైన ? భాజనగ తాన్నమ నే నిక నెందుఁ బోయెద ?

బెనంగక ప్రాణరక్షణ మువేక్ష యొనర్పుట పాప, మిందు కై

కనలకు నాకు. మేనియెడఁ గాంక్షయు లే దిది వోవుటే యురుక్.

28

రాత్రిచరఁ ఓయిరేద్రిప్పరీ (రక్కసుఁడా యమట) - ఆనిమిషులు = దేవతలు, భావనగత అన్నమను = నేను నీకంచములోని యాహారమును... పెనఁగక = పోరక, ... ఈ పేక్ష యొనర్చుట = ఈ పేక్షించుట, ... కనలకు = కోపగింపకుము, ... ఇది = ఈ దేహము, ... ఉరుక = తగును.

‘రాత్రిష్ట్రాకో రాత్రిచరః కర్మురో నికషాత్తజః’ అను. “అనిమేష శ్చానిమిష శ్చైతా ద్ద్యో-సురమత్స్యయోః” - నానా. ‘సర్వ మావశవం భాణం పాత్రా మత్రంచ భాజనమ్’ - అను. ఉరుక చూ. పట్టిక. ఇచ్చా కాజ్ఞ స్తు పేహా తృ ద్వాష్వా లిప్సా మనోరథః’ అను. —

“హస్త మభ్యాగతం శక్రం య శ్చక్ర్యై న నివారయేత్ | స ఆత్మఘ్న ఇతి భ్యాతో రారవం నరకం వ్రజేత్” ‘అందుకై - దాని దీని దేమలకు అందించెడులు పెక్కువిభక్తులందు అడఁకములగును. ఈ. అందుకై - అందువలన ఇత్యాది.

ఆ. హీనజన్త మటుట, యెవ్వఁడే నొక ప్రాణి

సంతసిలుట, ముక్తి పొంత గనుట,

మేలెకాదె శిబియ మేల్బొంతిగాఁడె న

శ్వరపుదేహ మమ్మి పరముగొనుట.

29

హీనజన్తము = సీచ పుణ్యులుక, అటుట = నశించుటయు, ... సంతసిలుట = (నేను వాని కాహార మగుట చేత) సంతోషపడుట, ముక్తి పొంత = మోక్షముయొక్క సామీప్యమును, ... సశ్వరపు దేహము = నశించుస్వభావము గలదైన కాయమును, అమ్మి = వెలగానిచ్చి, పరముక = స్వర్గమును, కొను టక = విలుచుటయందు, శిబి = శిబిచక్రవర్తి, మేలుబంతి = ఒరవడి సర్వశ్రేష్ఠుఁడు, కాఁడె = కాఁడా.

తా. — నాదేహమును నీకు ఆహారముగా నొసంగుటచేత నాకు కడుంగడు మేలుకలదు; ఎట్లన, ఈచందాలజన్తము లొలఁగును, ఒక ప్రాణి అన్నములిని, సంతోషించును, నాకు మోక్షము కలుగును; అందులకు దేగకై పావురమునకుబదులుగా ఆహారము తనదేహము కోసికొని యిచ్చిన శిబిచక్రవర్తి ఈ త్రమోదాహరణముగదా. అర్థాంతరన్యాసము పరివృత్త్యలంకృతియు ఆప్రస్తుత ప్రశంసయు.

శిబి మహాదాత యని పేర్కడని యుండెను. ఆతనిఁ బరీక్షించుటకు ఇంద్రాగ్నులు దేగయు పావురమునై, దేగ పావురమును ఆహారము తఱుముకొనివచ్చినట్లు వచ్చిరి. పావురము శిబిని శరణుఁజూచెను. శిబి పావురముపాటి మాంసమును తన దేహమునుండి కోసియిచ్చుటకు కడంగి, అందులకు దేగ నొడంబఱిచెను. కహటాలో ఎంతమాంసము కోసివెచ్చినను పావురమే మ్రొగ్గు నూపుచుండెను. తుదకు శిబి తానే కహటాలో బడెను. అంత ఇంద్రాగ్నులు నిజరూపములం దాల్చి శిబిని నుతించి ఆయనకు కాశ్యపకీర్తితోడి దివ్యపదము నొసంగిరి. —

చ. తేవు లయినఁ, గ్రహం బయినఁ, దే లయినఁ, గర మైన, నాత్మవెం

దెవు లయిన, స్థలం బయినఁ, దెక్కలియైన, మృగాగ్నులైన, మే

ల్లవు లయిన, స్వ్రిణం బయినఁ, ద్రాఁచయిన, న్నిడుఁ జైనఁ, దీర్చు పే

లవ తను పూర కే చెడ కిల స్త్రీకు నొక్కనిఁ బ్రోచు టొప్పదే.

30

తెవులు = కోగము, గ్రహంబు = దయ్యము, తేలు = వృచ్చికము, గరము = విషము, ఆత్మవెన్దెవులు = గొప్పమనోవ్యాధి, తెక్కలి = బందిపోటు, మృగాగ్నులు = మృగ = వ్యాఘ్రాదిజంతువులు - అగ్నులు - అగ్ని = నిష్క... మేలు రవులు = కడుదువ్వుమయిన వ్యసనము, స్థలంబు = భుండు, ద్రాఁచు = పాము, పిడుగు = అక్షుడి, తీర్చు పేలవతనువు = చంపునట్టి దుర్బలశరీరము, చెడక = నశించక, ఇలక = భూమిలో, కృకుక = కోర్కె మొందిన జానిని (ఆకలి గొన్న వానిని), ప్రోచుట = రక్షించుట.

“గ్రహానిగ్రహసిర్వగ్రహశేషు రణోక్తయే. మూర్ఖాహౌ తాతశాహౌ స సైవిశో
యోగరాగయో.” - రామా శ్రమిధృతమ. తేలు-విక్రమ సింహపురిలో తేలువట్టినవాడు బ్రదుకుట
అరుదు. గరము:— “పావరం జబ్బమం చేతి విషం ప్రాక్త మక్పత్రిమమ్ | క్పత్రిమం గరసంజ్ఞం
కు క్రియతే వివిధాషధైః | హ వ్రి యోగవశే నాకు చిరాచ్చిరతరా చ్చ తత్” - నాగ్నటః.

“పరఃకుఁ దెక్కలి యన బందిపో టనఁగను | గిలు బనఁ గాసులంకింపు వాఁగ.” - ఆం. భా.

పా. ‘తత్తులు’ - పరదారాసక్త్యాది. - ఇందు తూర్వవ్యాఖ్యాతలు అభిప్రాయపడినా “తేలపు
తనవు” = నివృత్తయోజన మగు కఠిరము అని పఠించిరి.

వ. అది యట్లుండె, నింకొక్క హితంబు నెప్పెద, నదియును బ్రాణభయం
బున నాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక, మాధ్యస్థంబకాఁ దెలిసి, వినుము.
విసకున్న భూతహితంబుఁ గోరి యుచ్చరించు మాట కీర్త్యరుండైన మెచ్చుగదా;
వ్యాఘ్ర సింహ వరాహ వృక జంబుకాది శరారువులయం దొక్క తర్క్యకవుగావు;
దేవయోనివి, నీకును మాకుంబలెఁ గర చరణ ముఖాపఘనంబులు గలవు; మాట
లను మాయట్ల యక ర్తవ్యక ర్తవ్యతావిచారంబులు సమానంబ! హా మఱచి యంటి;
స్థావరంబులకంటెఁ గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు, వానికంటె మఱి
పశు పతంగాదులకు, వానికంటెను మాకును, మాకంటెను మీకును, గరణ కళే
బరాది పాటవం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును, ఘనం; బిట్టి నీకేకాంత కుత్సావహంబగు
బీభత్స వధ్యావధ్య పథ్యావధ్య భత్యభత్య వేయావేయ వివేకంబులు లేకునికి
యుక్తమే! రుచి గాదు, శుచిగా దీదురాహారం; బిదియు సకల దురితావతంస యగు
హింసనానఁగూడునది, హింస పరలోకంబునంగదా బాధకంబు, పరలోకంబు ప్రా
ణాంతంబునంగదా; చిరస్థిర ప్రాణులమగు మాకేల హింసాభయం బనవలదు; ప్రాణ
భయంబు మనుష్యుల మగుమాకు నేడైన, మీకు మఱునాడైన నవలి నాడైన
దుదయుగాంతంబునందైన నిడుపు గుఱుచల నెప్పుడూఁదప్ప, దంత వత్తయింబునకుం
దారతమ్యం బేమి; మున్నీటనైనను మునుంగుట సరియగుటఁ బరవ్రతంబునకుం బర
మాణువునకు నేమి యంతరంబు? మీఁదు విచారింప వలవదే! తపోబ్రహ్మరాదులం
బూర్వంబునం గీర్వాణుల మదం బడంచి హెచ్చిన హిరణ్యకశిపు దశముఖాదులు
శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించియుం బంచత్వంబుఁ బొంది తారు
మున్ను జయించిన జముచేతనే చిక్కరే! యిక్కడికి మీరు ప్రబలులరైన నక్కడికి
వాడు ప్రబలుండు, సకల భూత తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునవచ్చు,
నచ్చుండాంతు సుతుని వీట మేరఁదప్పిన మాకుం దప్పనియట్ల బాధ మీకుం దప్పదు,
మీరు నాపొరిముఖ బర్హిర్దుఖులు జాలిఁ దలపోయ భ్రాత; లట్లయ్యుం బరంబున
మీరు వారు బాధ్యబాధకతల నొందుచున్నా రీతై జనంబగు తారతమ్యంబునకుం
దమస్వత్వంబులు పోతువులు, వాని కాహృతులు పోతువులు, వ్యాహృతులు

గ్రతువుల చదువురోడాశాహుతులభుక్తులు బవిత్తులై యమర్త్యత మొకంటి నతిదిర్ఘ కాలంబు వారు జీవించెద. రప్పవనత చూచి కదా సదా చతుర్ముఖాంశజం డగుసుధాంశుండు గరంగి సకల రసముల కవధి యగు సుధారసంబున నాస్మాయనం బొనరించుచున్నవాఁ. డేతదర్థంబు మా కుచ్చరింపరాదుగాని వేదంబు ప్రథమకళ యనలుండు త్రావు నని చెప్ప, మఱియు నాయాకళ లాయావేల్పులకుం గ్రమంబునం జెప్ప, నింత విచారించి రుచించినట్లు నడువు; మనినఁ, గహకహ నవ్వి యద్దాసరికి సుర ద్రోహి యిట్లనియె.

31

మధ్యస్థంబవాక్ = మధ్యస్థునిమాటగా (నిష్పక్షపాతవాక్యముగా), వృక=లోడేలు, శరారువులయందుక్=ఘాతుకమృగములలో, తిర్యక్కవు=కడుపు భూమివైపు వెట్టుకొని చరించు జంతువవు, దేవయోనివి=దేవతాజన్మము కలవాడవు, సావరంబులు=ఉన్నచోటనే ఉండుప్రాణులు (చెట్లు లోనగునవి), పతంగ=పక్షి, కరణ కళేబర ఆది=ఇంద్రియములు దేహము లోనగు, ఏవాంత కత్నా (ఆ)వనంబు=కేవల నిందా కరము, బీభత్స=రోతయైన, పేము అపేయ వివేకంబులు=త్రాగఁదగినది త్రాగఁదగనిది అనుభేదజ్ఞానములు, దురిత అవతంస=పాపములలో ఎక్కుదైనది, గీర్వాణులు = దేవతలు, జమచేతనే = యమునిచేతనే, చండాంకుసుతునిపీట = సూర్యపుత్రుని (యముని) పురమన, సారి ముఖ=సూర్యపుత్రుఁడు (యముఁడు) లోనగు, బర్హిర్దుఖులు=దేవతలు, తైజసంబు = తేజస్సంబంధి, ఆహృతులు = ఆహారములు, వ్యాహృతులక్ = భూర్భువస్సువరాది మంత్రములచేతను, చరు = అన్నము, పురోడాశ = హవిస్సు, చతుర్ముఖాంశజండు = బ్రహ్మంశ మనంబుట్టినవాఁడు, సుధాంశుండు = చంద్రుఁడు, ఆప్యాయనంబు = తృప్తి, ప్రథమకళ = చంద్రునితోలికళను, వేదంబుచెప్పచుక్ అని యన్వయము, ఆయాకళ లాయావేల్పులక్ — ‘ద్వితీయాం పిబతేరవిః’ ఇత్యాది.

క. చంపకు చదువుల మేము పఠింపని శాస్త్రములె? మాఁపఠింపని శ్రుతులే?

యింప వని నమ్మవే ‘బ్రథమాం పిబతే వహ్ని’ యనెడుమాటవుఁ గాదే. 32

చదువులక్ = శాస్త్రాక్షులచేత, చంపకు=బాధింపకుము; మేము పఠింపని - శాస్త్రములె=ధర్మములా, మాపఠింపనిశ్రుతులే=మేము చదువని వేదములా, అవి=ఆశాస్త్రములు, ఇంపవు=ప్రియములు గావు, నమ్మవేని, వహ్నిః ప్రథమాం పిబతే= (అగ్ని) మొదటిచంద్రకళను త్రాగును, అనెడు - మాట=వాక్యము, అవుఁగాదే=తప్పుదుగాదా.

తా.— నేనును శాస్త్రములు చదివినవాడనీ, నేనును వేదములు చదివినవాడనీ, అతన్నియు వాకు ప్రియముగా నుండలేదు. నీవు ఆ యమర్త్యుల గుణమును కొనియాడితివి. వారు బ్రహ్మంశసంభూతులంటితే, ఆ చంద్రునికళలను అగ్ని మొదలుకొని గుంటిపెట్టి తినువారే గదా. వారికి యోగ్యత యొక్కది?—వ్యాఘ్రతాలంకారము.

మాపఠింపని శ్రుతులే = మా = మేము; కర్తృప్రథమ శక్తిక్రియావాచక ధాతుజునిశేషణ మతో షష్ఠీసమాస మగుటకు—“నీ చెప్పిన పదధి ద్రో. దాచార్యులు మొదలుగాఁగ నని కొల్లని వారై చక్కవారలం గాకా! మీ చక్కంటెలువాడ నేఁ బొందవులక్”—భార. ఇంచు—“ఇంచిన భక్తి బొక్కతర లేకా! భక్తిభూమిభర్త మన్నించువరూఫిని పలికి” - శృం. సె. 6 (117).—

“ప్రథమాం పిబతే వహ్నిః” - దేవపురాణము. వహ్ని యేదేను - “విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపంబగు” - బాల.

మ. నిలు మోహో మము వారి భ్రాతృ లనుచు నీవంటి, వార ల్నుభా
శు లవూతాశులు గా రటంటి. ప్రతివ త్సోమాంసము స్తోలు ముక్
జ్వలనుం డం, టిక నొండు నిన్నడిగెదక? సర్వాశి గాఁడా యతం,
డిలఁ దన్నా యమ చాలు, మాకు నఘ మే? వృద్ధానుచారం బింకక, 33

నిలుము=నిలువుము (ఉండుము), ఓహో=ఆశ్చర్యము! మముక్, వారి భ్రాతలు=వారి భ్రాత
లము, అనుచుక్, నీవు, అంటి = అంటివి, వారలో=దేవతలు, సుధా ఆశులు = అమృతభోజనులు,
అపూత+అశులు = అపవిత్రమయిన భోజనము కలవారు, కారు అటంటివి=కారని పల్కితివి, జ్వల
నుండు=అగ్ని, ప్రతిపత్. సోమ అంశముక్ = పాడ్యమినాటి సోమని కళను, క్రోలుక్ అంటి,
ఇంకక్ - ఒండు=ఒకటి, నిన్నడిగెదక, అతండు=అయ్యి, సర్వ ఆశి=సర్వభక్షకుఁడు, కాఁడే =
అయియుండలేదా, ఇలక్=భూమిలో, తత్ న్యాయము=ఆతని యాచారమే, మాకుక్ = రక్క
సులమయిన మాకు, చాలుక్=ప్రమాణము, ఇంకక్=మఱి, వృద్ధ అనుచారంబు = పెద్దలయొక్క
నడవడి ప్రకారము నడుచుకొనుట, అఘమే=పాపమా (కా దనుట.)

తా.—మేము వారి భ్రాతల మంటివి, వారమృతాశనులుగాని మావలె కవాద్యపవిత్ర భోజ
నులు కారంటివి. చంద్రకళలను భక్షించుటలో మొదలగువంతువాఁ డయినయగ్ని సర్వభక్షకుఁడు
గదా, మేమును ఆతని యాచారమునే యవలంబించితిమి, కావున మాయందు దోషమేమియు లేదు.

నిలుము-రూ. నిలువుము-“పిలుచు మొదలగువానికి ముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రాయి బహు
శంబుగ లోపించు” - బాల. క్రియా. ౧౦౧. భ్రాతలు - పూర్వదేవాస్మరద్విషః” - అను. రెండు
తెగలవారును కశ్యప ప్రజాపతిసంతతి యగుటంబట్టి. సుధాశులు-“అమృత్యా అమృతాన్ధసః”-అను.
అపూతాశులు (రాక్షసులు అపూతాశులు దేవతలు గారు.)

తే. హరికి సఖుండును రథమును నగు గరుడుండు

దొరకి నమృతంబు సురలకు మరల నిచ్చి?

యహాలు గూడుగ వరమున నడిగికనఁడె?

యమృత మెనను జవుల జాత్యన్న సమమే? R C

34

హరికిక్=నారాయణునికి, సఖుండును=చెలికాండును, రథమును=వాహనమును, అగు-గరు
డుండు=గరుత్మంతుఁడు, దొరకిన అమృతంబు=ఇంద్రుని ఓర్పి, తాఁడెచ్చినసుధను, మరలక్=పెండి.
సురలకుక్ = దేవతలకు ఇచ్చి, (తనకు), గూడుగక్ = ఆహారముగా, అహాలు = పాములను, వర
మునక్=వరముగా, అడిగి, కనఁడె=పొందలేదా, అమృతమయినను, చవులక్=రుచులచేత, జాతి
అన్నసమమే=ఆయాజాతికి స్వాభావికమయిన యాహారముతో సమానమా (కా దనుట.)

తా.—నివరికిని ఏయన్న మైనను జాత్యన్నముతో సమానము గాదు; అందులకు దొడ్డవాఁడైన
తాత్త్వండు ఉత్తమాన్నమయిన యమృతమును ఇచ్చివైచి బదులుగా పాములను ఆహారముగాఁ
గోరుకోలేదా—అర్థాంతరన్యాసము.

గరుడుండు హరికి సఖుండైనందులకుం బ్రమాణము:—“వితానదాసవ్యజన మిత్ర కేతురథా
దివా తనతేయేన పురతః నేవితః కృతిరూపేణ”-డి. నూ. చ. 1 (65).

చ. నిదురయుఁ గూడుఁ జోఁ జదివి, నే నిటఁ గన్నదియేమి? యెవ్వఁడీ
చదువుల యర్థవాదపు మృష ల్విని తేల్చుడు, నీవు మాయెడం
జదువులమాట లాడి కనఁ జాల వొకానొక మెచ్చు, నొక్కఁ డీ
చదివిన కూర వింతవని, చాలఁగఁ, దె మ్మను మెచ్చు దక్కఁగఁ. 35

కన్నది ఏమి=అనుభవించినది ఏమియలేదు, అర్థవాదపుమృష = ఉదాహరణార్థ మయిన
మిథ్యాకల్పనలను, ఎవ్వఁడు తేల్చుడు = ఎవ్వఁడును మోసపోఁడు, (నేను) మోసపోనని హృత
యను, చదువుల మాటలు = శాస్త్రములలోని వచనములను, కనక=పొంద, మెచ్చు=శ్లాఘ, ఈ
చదివినకూర=భోజ్యమయిన యీ చదివినదాసరి, వింతరుచి = అస్పృశమయిన రుచిగానుండును,...
అనుమెచ్చు ఒక్కఁడు తక్కఁగఁ=అనెడు రుచి శ్లాఘ తప్ప.-వ్యాసూతాలంకారము. (?)

“కామాకురాణాం నభయం న లజ్జా | విద్యాకురాణాం నసుఖం న నిద్రా
క్షుధాకురాణాం నరుచి ర్న కాలః | అర్థాకురాణాం న గురు ర్న బంధుః”
మృషో-ప్ర-మృషా-అత్యయము-వృథా వలె తెలుగున రూపసిద్ధి.

వ. అని గీష్వతి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనవరుం డైన రక్కసు కుత
రోక్తిక్తులకుం గృష్ణస్వరణంబు నేసి, యిందులఁ బొందుపడుప్రత్యుత్తరంబుల వీనిఁ
గెలఁకిన, బుద్ధితో భంబుగా నింతకంటె నేమి యబద్ధంబులు వినంబడునో, మీఁదఁ
గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గాదనం బని లే, దని యందంబుఁ గూడుకొని, ఛందో
నువర్తనవరుండై, సీచసంస్కృతికి రోసి, తన్మథోల్లాసంబునకు శబ్దచ్ఛలంబున నంతర్గ
తంబున సుగతు నిడుకొని నీవు సర్వజ్ఞుడ, వేను నరుడ, పీనకులుండ, ననభ్యస్త
శాస్త్రుండ, నీకుత్తరం బీ శక్తుండ నే, మృద్వచనస్థాలిత్యంబులు సహించి దయచేసి
నమ్మి మత్ ప్రార్థనంబు గావింపుము. 36

గీష్వతిమతము=చార్యాకమతము (వాస్తవికమత మును), కెలఁకిన = జర్పించిన, అందంబు
గూడుకొని = వానితో తానును జేరి, ఛలంబునక = వ్యాజముచేత, సుగతుక = బుద్ధజీవుని, సర్వ
జ్ఞుడు = సర్వమెఱింగినవాఁడును బుద్ధుఁడును.

కా. ప్రభ్రాతుండవు దైత్యులందు మును, పా వైనొక్క నీకా యశో
భిఖ్య న్నేనును జేర్తు, మే యొసఁగూఁ దప్పింపక, న్వీరం బొక్కఁడే
ముఖ్యంబై యొనరింతు, దాని సఫలంబు స్నేయఁగా లేవుగా?

‘సఖ్యం సాప్తపదీన’ మ న్నన మిథ సాంగత్య మూహించుచుకా. 37

(నీవు), మునువు = మొదటి నే, దైత్యులందు = రక్కసులందు, ప్రభ్రాతుండవు = ప్రసిద్ధు,
దవు, అదే = దానికి తోడుగా, నేనును, నీకా = నీకన్నచో, యశః = అభిఖ్య = కీర్తి యొక్కభావ
జేర్చుక = కూర్చువను, మే ఒకయశః = దేహముయొక్కయీనిని, తప్పింపక = తూనను, ముఖ్యంబై =
ప్రధానముగా, ప్రసంబు = ఒక ప్రతమానే, ఒకరింతుక = అచరింతును, సఖ్యత = చరిమి,
సాప్తపదీన = ఏడు అర్చనలు కూడ వదలిన నివృత్తిలక్షణి; అను - మన - మిథన సాంగత్యము =

ఓం దోరులలోఁ దీ సంగతిని, ఈపొందుచు తలపోయుచు, దానికొక = ఆ ప్రకరమును, సుఖజంబుకొక = సుఖజేసిన దానినిగా, చేయఁగా లేవుగా = చేయలేవా (చేయఁమా యనుట.)

తా. — నీవు మొదలవేరక కులలో కీర్తిమంతుఁడవు, నేనును నీకు ఇంకనుం గీర్తికలుగు నట్లు చేసెదను; నీకు నాదేహము నిచ్చెదను గాని మానసు; నేను నిత్యమును తప్పక ఆచరించు నట్టిది ఒక ప్రకరము గలదు. అది ఈదినము జరుగునట్లు నీవు పాయపడుము. ఏడు అడుగులు కూడి నడిచినవారికి సఖ్యము కలుగు నన్న సుద్దిప్రకారము మనకు చెలిమి కలిగినది. ఆ చెలిమిని తలంచి నాకొరికను నెఱవేర్చుమా.

‘ప్రఖ్యాతుండవు’ - ‘ప్రతీతే ప్రఖ్యాత విత్తవిజ్ఞాత విశ్రుతాః’ - అను. - దైత్యులందు’ - కుంభజానుఁడుదిలికి సుతుఁడు కావన్న ను దైత్యుఁ డనుట “దానవాసురదైత్యానా మైక్యమేవాభి సమృతమ్” - కా. క. ల. అను కవిసమయముంబట్టి. — ‘అభిఖ్యా’ - ‘అభిఖ్యా నామసోభయోః’ - అను. ‘ఒసఁగు’ = వి. ఈవి. “చూచిపామాజివలు దమసాము లెల్ల | నొసఁగులుగ వైవ” - ప్ర. భా. ప్ర. ౪ (౧౦౧). ‘మే’ - “కాయమపే త్తై వెలయును | మేయన నొడలనఁగ మేను మెయియన” - ఆం. సం. ‘ముఖ్యంబు వి’ - ఇటు వి యనునది కలిమివాచకముగాదు, “ముఖ్యముకలిగి” అన్ననన్వ యింపదు, కావున వి, యనఁగా కాక అని గ్రహింపవచ్చును. ఉ. వాఁడురాజై (రాజాగా) ఉన్నాఁడు ఇదినాకు ముఖ్యమై (ముఖ్యముగా) చేయుచున్నాను; ఒంటె - ప్రకృతక్తార్థకమును పోత్వార్థకముగా గ్రహింపవచ్చును - ముఖ్యమై = ముఖ్య మగుటంబట్టి - చూ. ప్రా. వ్యా. క్రియా. ౧౫. - ‘సఖ్యం పాప్తపదీనం స్వాత్’ అనుఁ. - సప్తభిఃపదైరవాప్యతే = ఏడుపదములచేత పొందఁ బడునది. “సప్తపదోచ్చారణసాధ్యమ్” అని ఖమార 5 (39) బీకలోమల్లి. “పదై” అనుపద మునకు అడుగులుపదములను అరముకావున ఏడు అడుగులు కూడనడచుటచేత లేక ఏడుపదములు ఉచ్చరించుటచేత అనియర్థము. ‘మిఖోన్యోన్యంరహస్యపి’ అను.

వ. అది యెద్ది యంటేని.

38

క. ఈకుఱుగటి యీకురుఁగుడి | వైకుంఠునిఁ బాడి వత్తు వ్రతముగఁ, దత్తే

వాక్యతికడపట నశనము | నీ కౌదు, స్తుఖ్య మిదియ నేఁ డగుఁ దుదకుకొ. 39

ఈ...నికొక = ఈ కుఱుగటి = ఈ సమీపమందలి - ఈ కుఱుగుడి - లిరుక్కుఁగుడియను చేరి త్రేత్రమందలి - వైకుంఠనికొక = నారాయణుని, వ్రతముగకొక = ప్రతిదిన నియము ప్రకారము, పాడి = పాటచే స్తుతించి, వత్తుకొక = వచ్చుచుందును, తత్ నేవాక్యతి కడపటకొక = ఆ భగవంతుని కొలువు యొక్క చేతకు తుదను, నీకుకొక, ఆశనము = ఆహారము, అగునుకొక, నేఁడు = ఈదినము, తుదకుకొక = చివరకు, ఇదియ = నీకు ఆహారము నగుటయే, ముఖ్యముగకొక = ప్రధానముగా (తప్పకుండ), అగుకొక.

తా. — నా ప్రతిదిన నియమును ప్రకారము ఈ సమీపపు కుఱుగుడికిపోయి అందలి నారాయణునికి స్తోత్రములు పాడి ఆ సేవయింప తర్వాత వచ్చి నీకు ఆహారము నయ్యెదను. ఈ దినము మరలి వచ్చి నీకు ఆహారము నగుట తప్పదు.

ఉ. అంచు నలందు వల్కు, దరహాసితఁ జెక్కిలిఁగొట్టి లెప్ప పం
డించితీ వోయి దాసరి, వని దెరవాటులు గొట్టికొట్టి మే
న్వెంచి నిరక్తి దాసరివి, నిన్నగదా యయినాడ, వీ మముకొ
గొంచెముఁ జేసి త్రాడ్తోటికోఁ దలపోసెడు, మెచ్చితి న్నినుకొ.

40

...దరహాసితక్ = యునత్యగత తాడగుటతో (చిరునత్యనత్యులు), చెక్కిలి = కాసుల యొక్క చెంపపయి, ...దాఁగరి=ఓ దాసనీ, లెస్స=చక్కఁగా, పండించితివి ఓయి = పండించితిరా, వనిక్ = అడవిలో, తెరవాటులు = (తెరువరులను కొట్టి దోచుకొనుటయును), దారిదోర్లుకన్ల కొట్టికొట్టి = నిత్యముంగావించి, మే = దేహమును, పెంచి = బలిపించి, నిన్నకాదా, విరక్తికా = వైరాగ్యముచేత, దాసరివి = హరిదాసుడవు, అయినాడవు, ఈ = మును = నన్ను, కొంచెముచేసి = చేలంపజేచి (పండించి), త్రాడుకొఱికోక్ = (జంతువేదేని తన్నుకట్టినత్రాటిని కొఱికితప్పించుకొని పాజీపోవునట్లు) తప్పించుకొని పోవుటకు, తలపోసెడు = కోరుచున్నావు, నిన్నుకొ మెచ్చితిక్.

తా. — నిన్ను నన్నురాదు, నీవు శక్తి కలంతకాలము దార్లు గొట్టినవాడవు. ఈ నాటికి ఇది సులభజీవన మని లేనివైరాగ్యము నటించుచు దాసరివేసమువేసి నాడవు. మోసము చేయుటకు మంచి పొందికగా మాటలు కల్పించితివి. నన్ను పరమజాగరూపని తప్పించుకొని పోజూచుచున్నావు. నీకు నేను మోసపోను జామా.

దరహాసము హేళనముచేత. చెక్కిలి గొట్టుట - లాలనచేసినట్లుగానే తన శక్తిని చూపుటకును, నోరు మూయు మనుటయు; — పండించితివి — “పండించె ననుటకు బండించె ననఁగను గిరరించె ననఁగను గేరుచుండు” — ఆం. భా. “మార్గచోరకసంజ మనుఁ బొలపరియనఁ | తెరవాటుకాఁ డనఁ దేజరిల్లు” — ఆం. భా. “నిరంతరతాదీదళసంపుట ప్రకర కాంతారంబునం దర్థపుం | దరవాటులో తెగి కొట్టి” — మను. తెరవాటు కొట్టి = తెరవాటుగా కొట్టి, “(తెరవు ఆటు)” శ. ర. తెరవు + వాటు (వైచుట = కొట్టుట) అనినే దలంచెద. “వాటు దాకి మక్కు వ్రయ్యలై పడెనని | ముదిత కోక కొంగు మాసికొంచు” — పంచ. మెచ్చితిక్ నినుక్ = నీకుట్కు నేఁ గనుగొంటి నని భా.

శా. ఏరాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో నీబోధ మాలించు ? నిం

కేరాజ్యంబు నరుండు బాసకయి మే నీఁ దాన యేతెంచుఁ ? దీ

పార స్నేఁ జననీమియు స్తగిడి నీవా రామియుం దెల్ల ; మే

లా రంతు, ల్గులుపల్కు లంత్యకుల, యేలా చింత, లేలా వగల్. 41

ఏ రాజ్యంబునరుండు = ఏ దేశపు మనుష్యుడు, నోరికడి = నోటిలోని కబళము, పోక్ = తప్పి పోవునట్లుగా, ఈ బోధము = ఇప్పటికి పోనియ్య నెడి యాయుపదేశమును, అలించుక్ = వినును, ... బాసకయి = తన ప్రతిజ్ఞను నిలుపుకొనుటకై, మేను ఈక్ = తనదేహమును ఇచ్చువాడై, ... తీఁపు ఆరక్ = నీకు సంతోషము కలుగునట్లుగా, ... చననీమియుక్ = పోనీయననియు, నీవా = నీవన్ననో, రామియుక్ = రావనియు, తెల్లము = స్పష్టము. అంత్యకుల = కడపటిజాతివాఁడా (మాలవాఁడా), రంతు = రచ్చలును, పలుపల్కులు = పెక్కుమాటలును, ఏలా = ఎందులకు, చింతలు = విచారములు, ఏలా... వగలు = దుఃఖములు, ఏలా.

తా. — ఎక్కడును నోటిమందజీ కబళమును వదలుమన్న వినఁడు, ఎవఁడును తన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుకొనుటకు దేహ మిచ్చువాడై మధురలరాఁడు, నేను పోనీయ ననుటయు, నీవు పోవనుటయు నిశ్చయము. పెక్కుమాటలాడి రచ్చచేయుటచేత ప్రయోజనములేదు, నీవు ఎంత విచారించినం బ్రయోజనము లేదు, అట్లే ఎంతదుఃఖించినను ప్రయోజనము లేదు.

రంతు — “రట్టు రట్టు రట్టి రద్దప్పుత | రంతు గొహరు గో రనఁగ వెలియు | వాఘోషణ సమాఖ్య” — ఆం. భా.

లే: అనినఁ జెవిమూసి నారాయణా యటంచు

నతఁడు నను నమ్మవేబిళితాళి ! యొక్క

శపథమున నమ్మ మని వాఁడు సమ్మతింప

వేనవే ల్పత్యములు వల్కి వినకయున్న.

42

అనినఁ=రక్కసుఁ డన్నయామాటకు, చెవిమూసి=(వినఁగూడనివి ఇంక నేమి పల్కునో యని) చెవులు మూసికొని, నారాయణా అటంచు=ఆదురుక్తి విన్నపాపము పోవుటకై నారాయణ నామోచ్చారణముచేసి, అతఁడు=ఆ దాసరి, పిళితాళి=ఓయిపాలిదిండి, నను, నమ్మవేఁ = నమ్మని యెడల, ఒక - శపథమునఁ=ఒట్టుచేత, నమ్మము అని, వాఁడు=రక్కసుఁడు, సమ్మతింపఁ=ఒప్పుకొనఁగా, వేనవేఁ = వేలకొలది, సత్యములు, ప్రమాణములు, పల్కి, వినక యున్నఁ = ఆ ప్రమాణములకు రక్కసుఁడు ఒప్పుకొనకుండఁగా, (అని యనంతరమున కన్వయము).

ప్రథమపాదమున పుత్రయతి. 'నమ్మవేబిళితాళి' - ఏనిశబ్దము నికారమునకు అచ్చేని హల్లేని పరమైనప్పుడు లోపంబు వైకల్పితంబు;-రెంటను లోపమున కుదాహరణములు.

“ఎంచే దెందము కందలించు రహితే నేకాగ్రత నిర్వృతిఁ ।

జెందుం గుంభగతప్రదీపకళికాశ్రీదోపసెందెందు బో ।

కంచే నింద్రియమల్ సుఖంబుగను నాయినపే పరబ్రహ్మమా ।

నందో బ్రహ్మ యటన్న ప్రాజదువు నంతర్బుద్ధి నూహింపుమా.”-మను.

పిళిత=మాంసమును-ఆశి=లినువాడు.

“శపనం శపథః పుమాః,” “సత్యం శపథతథ్యయోః”-అను. “వేనవేలు... వేలు+వేలు.

పెట్టువేలు. ‘వేనవేలు మస్తకములు వేనవేలుకన్నులును వేనవేల్నాలుకలును గలుగు మూర్తిని’-హరి. పూ. 3 ఆ శ. ర.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి జనియించు జగంబు, వసించు నిజగం

బెవ్వనియందు, డిందు మఱి యెవ్వనియం దిది, యట్టి విష్ణుతో

నివ్వల నొక్కవేల్పు గణించిన పాతకి నాదు నేడ నే

నెవ్విధి నైన ని న్నదియనేని, యన నిన్ని బంధ, మూడ్చినఁ.

43

నేడ=ఈదినమే, నేను, ఎవ్విధి నైనఁ=ఏవిధానమునఁగాని, నిఁ, కదియనేని=చేరనైతి నా,

ఎవ్వని చూడ్కిఁజేసి = ఏ విష్ణువుయొక్క కటాక్షముచేత, జగంబు = లోకము, జనియించుఁ=

పుట్టునో, ఇజగంబు=ఈలోకము, ఎవ్వనియందుఁ=ఏ విష్ణువునందు, వసించుఁ = స్థితినిొందునో,

మఱి=పిమ్మట, ఇది = ఈలోకము, ఎవ్వనియందుఁ = ఏ విష్ణునియందు, డిందుఁ = లయించునో,

అట్టి విష్ణుతో = సర్వవ్యాపకుడైన యా విష్ణుదేవునితో, ఇవ్వలఁ = తదన్యఁడయిన, ఒక్క

వేల్పుఁ=ఒక దేవతను, గణించిన పాతకిఁ=లెక్క పెట్టిన పాపాత్ముఁడను, బోదుఁ=అగుదును,

అనఁ=అని దాసరి శపథముపల్కఁగానే, విని=రాక్షసుఁడు ఆలకించి, బంధము=కట్టును, ఊడ్చి

నఁ=విప్పినవఁగా (అవతలి కన్వయము).

“తా.---నేను ఏవిధానమైనను ఈ దినము మరల నీ కడకు రాకపోయితి నా”-సృష్టితీతియ

కారుడైన విష్ణువుతో వేలువేల్పును సాటి చేసినపాపానం బోదును” అని యాదాసరి శపథము

పల్కంగా, రక్కసుడు దానికి ఒప్పుకొని అతనికట్లను తొప్పితే తను... ఇందు విష్ణువునకు మఱియే
వేల్పును పాటిగాఁ దని వైష్ణవుఁ డయిన యా దాసునియొక్క భక్తియు అయినతో ఒండొక కల్లును
పాటినేయుట కన్న మహాపాతకములే దనియు స్పష్టపడుచున్నది.

చ. అతఁడు తదల్పపాపఫల మందుట సుంకము దీటి పోయి, త
చ్చతదళపత్ర నేత్రునకుఁ జాగిలి మ్రొక్కి, రణద్విపంచి యై,
స్తుతికలిత ప్రబంధములఁ జొక్కఁగఁ బాడి, యసత్యభీభర
ద్రుతగతి వచ్చి, రాత్రిచరుతో వ్రతపూర్తి గతార్తి నిట్లనుక. 44

అతఁడు=ఆ దాసు, తత్...టక్-తత్=ఆ బంధన ముపై-అల్పపాప ఫలము=అప్పుదురికము
యొక్క కార్యమును (తన పాప కేషలేకముయొక్క ఫలమైన యా బంధనమును), అందుటక్ =
అనుభవించుటచేత, సుంకము = (భగవత్సేవకై వాడుకలిగిన) ప్రతిబంధకము, తీటి = తొలగి,
పోగా, పోయి=తా నేగి; త...టక్-తత్ = ఆ (వరుంగుడిలోని) - శతదళపత్ర నేత్రునకు =
కమలాక్షుడైన శ్రీహరికి, చాగిలి మ్రొక్కి=దండప్రణామ మాచరించి, రణత్ విపంచి=మ్రోయు
చున్న వీణకలవాడై, స్తుతి కలిత ప్రబంధములక్=స్తోత్రములతోఁ గూడిన పాటలను, చొక్కఁ
గక్ = శ్రీహరి ఆనందించునట్లు, పాడి = గానముచేసి, అస...తిక్ - అసత్య=అన్యథామతలని
భి=భయముయొక్క - భర=భారముచేతనయిన - ద్రుత=శీఘ్రంపు - గతిక్ = నడక చేత, వచ్చి=
(రక్కసునికడకు) ఏ తెంచి, వ్రతపూర్తిక్ = వ్రతముయొక్క నెఱచేటుట చేత, గతి ఆర్తిక్=
పోయిన పీడచేత, ఇట్లు అనుక.

తా.-ఆ దాసునికి ఏ పాపలేకము కేషించియుండెనో దానిఫలమే ఆ బంధనము, తదను
భవము చేత ఆ పాపలేకము తీటిపోయినది, అంతట నాతఁడు తలారున వరుంగుడికి పోయి విష్ణు
దేవుని కీర్తనలు ఆయన మెచ్చునట్లు పాడి, అసత్యదోషము తనకు తగులక యుండునట్లు వడివడిగా
రక్కసుని కడకు వచ్చి తనవ్రతము పూర్తియైన సంతోషముచేత వానితో నిట్లు వక్కాణించెను.

అల్పపాప-పాపము ఫలానుభవముచేత నేని తపస్సుచేత నేని త్రియంపవలయును. బహుజన్త
సంచిత మంతయు దాసునికి భగవత్సేవచేత నశించినది. ఇంచుక శేషము ఇంకను ఉన్నందున తర్ఫి
లముగా ఆ బంధనము సంప్రాప్తించినది. దాని ననుభవించినందున ఆ శేషముకూడ తీటిపోయినది.
అంతట నాతఁడు పోయి భగవంతుని స్తోత్రములు ఆయన హృదయమునకు పరమానంద మగునట్లు
పాడి అసత్యదోషము తనకుం దగులకుండునట్లు వడివడిగా రక్కసునికడకు వచ్చి తనవ్రతము
పూర్తి యైన సంతోషముతో నిట్లు వక్కాణించెను.

చొక్కఁగక్-ఈతఁడు పాపశేషకృతమైన యా ప్రతిబంధకము తీటిన మహాసంతోషము
చేత నిత్యముకన్న రసోత్తరంగముగాఁ బాడినందున. అసత్యభి - మాట తప్పినయగారము గాదు.
మఱియేమన, హరితో నితరదేవతను పాటించేయు పాతకము, కావుననే 'భరి'ము, 'భరము' వలననే
కావడి మోచువానివలె వడిగానడచుట.

ఉ. నీ చెఱఁ బాసి, పోయి రజనీచర, చక్రి భజింప, ముక్తి పొం
దే చెర, యే చెఱం దప్తలనే, నిత, నుండఁగఁ జూడు పంచుచో
నేపరణంబు నేయుదర మేయుర మేళిర మేకరంబు, లీ
హా చరణంబు లాయుదర మాయుర మాళిర మాకరంబులుక. 45

(విశ్వానందమున ఆ కృష్ణమూలమునందు...
 మహానాథుల - సద్గుణులందు, మహా అనా...
 మను), ప్రస్తుతి - సోక్రమతో (మహామహిమ), ప్రాకార...
 కంటి కంటి, ఎత్తి - పైకి ఎత్తి, చుట్టూ...
 కృష్ణ-కృష్ణ బాళ్ళతోగా, వర్ణిత - రంగురంగులు వర్ణించుట

కా... అర్చనము కొండలమీదగా దాని ప్రకారము...
 (అక్షరము), అక్షరములతో...
 మూలక లక్షణము కనుపరచుటగాన కొండలు మూలమునందు...
 వాటి (అక్షరము), కొండలలో అక్షరములమున నెత్తి...
 వర్ణితగా వర్ణించుట

'శ్రమి' అని ఈశ్వరాంతము. "శ్రమి, శ్రీ, (శ్రమ+వాచా+కా+భ్య), 'శ్రమణి
 శ్రమః' ఇత్యమరః, 3 ౨౬॥ శ్రమి ఇతి భరతః॥ (మల్లనారగతి)" అని శాధారాంతీయము.
 "వలగొను-దే. స. క్రి. (వలమ+కాను) ప్రదక్షిణించు. 'వ. యథోచిత ప్రకారంచున విడుకొని వల
 గొని మగిడిరి.' సం. 'కృష్ణం కృత్వా ప్రదక్షిణమ్.' భార. ఉద్యో 3. ఆ. ౪. ర. "గదాచారికి
 నాత్మగోంకక యెదిర్చి రాగా నిదా। గదా యనుచు ద్రిప్పిరాక్షసుడు వైచె గాధశ్రమి।
 నదత్కనక కింకిణీటనజాగ్రదుగ్రాసృటి। వదానదమహాగుహవలభి యైనకూలంబునకా" మను.
 "అలైరరిత్రేక్షరజైరి వాభితో। జవాద్యుజన్తిభి రసా సరి జన్తైః। నాభిః ప్రతేతే పరితః ప్లవో
 చిత శ్రమినిమి లల్లనానలమ్పితైః" మాఘ. 2 (71) ["శ్రమి=శ్రాన్తి" అని మల్లి. టీక.]
 "సోసుల నెన్నొసరే నుదురు నెన్నుదు రనంగ దనయ ఫాలంబు." ఆం. సం. — "అజీర్నా
 పాదమాలయోః" మేదిని. — "ఒప్పు ధ్వనిపేళ్లు రొద యన నులివునాఁగ" ఆం. సం. 'శ్రమా
 హిందని' అనుపాతమున ఆహిందన - (ఆ+హిణ) - "హిణస్తే చ పథా రాత్రే" చులాయభ్యః -
 చూ. వీరిలో "హిండిత".

శా. ఈశ్వరస్వంసహ దేవదానవమహీభృన్మౌనివాచాతప
 శ్రీశ్వరస్వము నేతదస్యకృతులం జెప్పంబడు. స్తోర మా
 నీసత్యం బురరీకృతాంత, మిల నెం తే వృద్ధనైమంటి నే,
 నాసత్యం బిక నిన్నుజోలె గృతసంధా ధూర్వహు శ్లేమికి. 43

ఈశ్వరస్వంసహ = ఈభూలోకములో, దేవ...ము-దేవ = దేవతలయొ-దానవ=అసురులయొ-
 మహీభృత్ = భూపతులయొ-మాని=తపస్వులయొ-వా...ము-వాచా=వాగ్రూపమయిన-తపః = వ్రత
 ముయొక్క-శ్రీ=సమృద్ధి యొక్క-స్వస్వము=సకలధనంబును, ఏ...లక్-ఏతత్ = ఈశరీర దానము
 కంటె-అన్య=వేరయిన-కృతులక=పనులయందు, చెప్పంబడుక=ప్రశంసింపఁబడును, ధూరము
 టొనీసత్యంబు=ఇంతదాగుణ మైన (అనఁగా శరీర ప్రదానరూపమయిన) నీ ప్రతిజ్ఞ, ఉరరీకృత
 అంతము=అంగీకరింపఁబడిన (నెల వేర్చబడిన) నిశ్చయముకలది (విశ్వయముగా నెల వేర్చబడినది),
 నేక, ఎంతేక=మిక్కిలి, వృద్ధున వి=ముసలివాడనై, మంటిక=జీవించియున్నాను, ఇకక,
 నిన్నుక, పోల...క-దొరయనట్టి-కృత=చేయఁబడిన - సంధా=ప్రతిజ్ఞ యొక్క-ధూర్వహుల్ =
 సాధకులు, శ్లేమికి = శరీరమటకు, నాసత్యంబు=నా ప్రతిస.

అత్యంత సాదరార్పణం. నానా. “దేశభావశాస్త్రాన్ని సద్గత్యంతరీక్షింపి.” “ఉడు పంతు పునఃకాలం” అను. “ప్రభుత్వవ్యాప్తిని మూలకే ప్రాప్త్యమాత్రకా సామ్రాజ్యమున జేయఁ స్వరాజ్యమునకుఁ దా” - అని సంగీతకావ్యము. “అతం వివాదకం చాద్యమ్” ‘కుమ్భిల బూరుభేషమే’ - అను.

లే. అనిన నాతనిఁ గొంటి మునిచి పలికె

వ్రత మొనర్పించి లేని భాగవత వరము

మోయి రజనీవరేంద్ర నీ యురుకృపాక

టాక్షమునఁజేసి ధన్యుడ నైతి ననఘ.

50

అనినక = రక్కసుఁడెట్లు పలికినంతట, భాగవత వరంసము = విష్ణుభక్త శేఖరుఁడయిన యా దాసరి, అతనిక = ఆ రక్కసుని, వ్రతము ఒనర్పించితి = నా వ్రతమును చేయించితివి, అని, గొంటిక ఉనిచి = కవులొలిచి, పలికక = ఇట్లు వచించెను, ఓయి, రజనీవరేంద్ర = ఓయిరాక్ష సోత్తముఁడా, అనఘ = పాపరహితుఁడా, నీ... చేసి-నీ = నీయొక్క-ఉరు = ఎక్కువైన-కృపా = కరుణతోడి-కటాక్షమునఁజేసి = కడగంటి చూపువలన, ధన్యుడక = కృతకృత్యుఁడను, విలివి.

తా. — రక్కసుఁ డెట్లు పలుకఁగా, దాసరి “ఓయి అసురవరేన్ద్రుఁడా, అనఘఁడా, నీవు ఈ దినము నా వ్రతమును నెఱవేర్పించితివి. నేను నీ యత్యంత దయావూర్ణ కటాక్ష విక్షణముచేత నా పని నెఱవేర్చింటిని,” అని పలికెను.

“పుంశ్చుత్తం సావతంసా ద్వా కర్ణ పూరేతు శేఖరే” - అను. “భువి దివి నీవలనఁ బాడమెఱురును వతంసా” అని యుండుటచేత ‘భాగవత వరంసుఁ డనియుం దెప్పనొప్పు. — “చేరవిధ క్త్య రక పర్ణకంబులనును వలనవర్ణకంబుననును తఱచుగ చేసి ఆమప్రయోగంబును” - ప్రా.వ్యా. కార.క.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు, ముఱి ప్రాణభయంబున లక్ష నేసినం,

గ్రాసము కృచ్ఛులబ్ధ, ముడుగ న్వసమే యిది నీక చెల్లె, నో

భూసురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము దావకీనమే

పో, సమకూరెడిం గులము పొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకతక.

51

రాసలు = ప్రతిజ్ఞలు, బండికండ్లు = నిలుకడలేనివి, ముఱి = అటువైసి, ప్రాణభయంబునక = తన ప్రాణముపోవు నవధయముచేత, లక్ష = లక్ష ప్రయోగములు, చేసినక = (ఆ పన్నుఁడు) చేసి వచ్చుటకేని, కృచ్ఛులబ్ధము = శ్లేశముచేత పొందఁబడినదైన, గ్రాసము = ఆహారమును, ఉడుగక = తొడలుట, రసమే = కకృమా, ఇది = ఇట్లు దొరకిన యాహారమును వడలుట, నీక = నీకే, చెల్లెక = పాత్ర్యమైనది, ఓ భూసురవంశ్య = ఓయి బ్రాహ్మణవలమున జనించినవాఁడా, పుణ్య... ము - పుణ్య జన = రాక్షసులయొక్క - పుణ్యజన అంకము = పుణ్యముల నెడి చేరు, తావకీనమేపో = నీదే నుమా, కలముపొత్తునక = బాటియొక్కయున్నదిచేత, దైత్యులకెల్లక = రాక్షసులకందలనును, అంకతక = చేరుగా, సమకూరెడిక = కలిగినది.

తా. — ప్రతిజ్ఞలను నవధయమునా? ఆపన్నుఁడు ప్రాణము తప్పించుకొనుటకై లక్ష ప్రయోగములైనను, చేయుటకు, బానిసి నన్నిశ్లేశముచే దొరకిన యన్నమును వడలుకొనుదొడవాఁడు కలఁడా. నీవు ఓక్కండకే అట్టిపుణ్యముఁడవు. బ్రాహ్మణవంశముందు జనించినయొకడువాఁడా, పుణ్యజను

అది కావలయునని గలిగిన పేరు ఏయొక్కదిదీ మును, సమూహముగా కలమునందుండి చేరి వారిని పేరుపెట్టెడి, నీయంతప్రకారముననే లేదని భా. — విరుద్ధతలచే ప్రసిద్ధమయినపుణ్యజనకమునకు నకు యోగముచే పుణ్యులయినజనులు అని అన్యార్థకల్పన చేసినందున విరుక్త్యంతరమున, తదుత్పాదిత మైన యాశ్చర్యము.

“యాదుధానః పుణ్యజనో నైర్భవో యాదురక్షసి” అను. బండికండ్లు - బండిచక్రములు చిరుగుడువడుచుండును గాన అపదమునకు నిబంధలేనివి యని యర్థము గలిగినది. - రూపకాలంకారము. అంకము=చిహ్నము (పేరును చిహ్న మేగావున ఇట్లపేరు అర్థము.)

చ. కడుపు మహాతుంధ న్నకనకంబడ న స్త్రుతకృత్యుఁ జేయఁ బో
విడిచితి, వేము జాత్యముగ వేధ విధించిన కూడు మీకు, నీ
యెడ నొకకీడు గల్గి, దిశ నే మనిన, న్నటి నీకు నాన సూ,
బడలిక దీటి నిత్రనువుఁ బారణసేయుము మైత్రి గల్గినన్.

52

(సీ) కడుపు, మహాతుంధ = పేరాఁకటిచేత, నకనకంబడ = వాడిపోవుచుండఁగా, నక = నన్ను, కృతకృత్యుఁ = (నేను) చేయుటవినహరిభజనను చేసినవానినిగా, చేయఁ = చేయుటకై, పోఁ = పోవునీ, విడిచితివి, ఏము = మనుష్యులమైనమేము, మీకుఁ = రక్కసులైనమీకు, జాత్యముగఁ = జాత్యుచితముగా, వేధ = బ్రహ్మ, విధించినకూడు = నియమించినయాహారము, ఈయెడఁ = ఈవిషయమందు (అనఁగా మమ్ము భక్షించుటయందు), ఒకకీడుగల్గెడు = మీకేపాపముగాని సంభవింపదు, ఇంకఁ = ఇట్లు సేయక, మఱి ఏ మనినఁ = అందులకు విపరీతముగా నీవేమిపలికెను, నీకుఁ అనఁచు = అట్లు పలుకవలదని నీకు నాయెట్లు మును, మైత్రికల్గినన్ = నీకు నాయందు చెలిమికలదేని, బడలికరీతిఁ = నీయలపుపోవునట్లుగా, ఈరసువుఁ = ఈనాదేహమును, పారణ చేయుము = భుజింపుము.

“అకనాయా బుభుక్షా తుం” - అను. “భాగురి మరే టాపి తుంధాచ” - అని రామాశ్ర. “ప్రహ్లాదప్రజాపతి శ్వేధా విధాతా” - అను. అన-ప్ర. అజ్ఞా. చూ=చుచూ. “పారణావిధి= అభ్యవహారకర్త” మల్లి. కమార. 5 (22).

క. ఈమాట నొప్పిపొచ్చెము | లేమికి నీశ్వరుడ కరి నిలింపవిగోధి,

నామెయి మేదోమయ దృ | ప్రామిషములు మెనపు మన్న, నతఁడను నార్తి.

ఈమాటఁ = నేను పల్కిన యీవచనమందు, పొరపొచ్చెము = కపటమేమియు న్యూనతయేమియు, లేమికిఁ = లేనందునకు, ఈశ్వరుఁడె=భగవంతుఁడె, కరి=పాపి, నిలింపవిగోధి=ఓయి కురుతైరి (రక్కసుఁడా అనుట), నామె...లు-నామెయి=వాళిరీతిమందలి మేదోమయ=మెదడు నిందుగాఁగల-దృప్త=క్రొవ్విస-అవిషములు=మాంసములను, మెనపుము=భక్షింపుము, అన్నన్ = అది దాసరి చెప్పఁగా, అతఁడు=రక్కసుఁడు, అర్తిఁ = దుఃఖముతో, అమఁ = ఇట్లుపలికెను.

తా. — “ఓ రక్కసుఁడా, నామాటలో కపటముగాని లోపముగాని లేనందులకు అనఁగా ఈమాట నేను త్రికరణబుద్ధిగా కెప్పినందులకు భగవంతుఁడె పాపి. కావున నీవు నా దేహము నందు శుభృద్ధిగా నున్న మెదడును క్రొవ్విసమాంసములను భక్షింపుము.” - అని దాసరి చెప్పఁగా, రక్కసుఁడు దుఃఖముతో నిట్లు పలుకుచున్నాఁడు.

“కామలక్ష్మింబుపాక్షియు మర్యాదఁ పరఁగుచునుండును కరి యనంగ”-ఆం. భా. “కాత్రా విలివొచ్చు ద్యుసద స్పృహగల్గినభక్తరా”-త్రికాండశేషము. — “పీఠం తరసం మాంశం పఠం శ్రవ్య మామషమ్”-ఆము.

కా. ఎట్టా! యిట్టగునయ్య పల్క దయలే! కిన్నాళ్లు నీకూడె యీ

పొట్టం బెట్టి, మహాఘోరబిడ్డనువుం బోపించి, యెన్నాళ్ల కే

నెట్టే నొక్కతపస్వి యొక్కవ్రతి రాడే, చూడఁడే, తత్కృప

బుట్టు నీఁగెద దీని, నా నొదవి, యోపుణ్యాత్మ యిట్లంటివే! 54

ఎట్టా=ఏమంటివి, ఇట్టు దయలేక పల్క, అగునయ్య=తగునటయ్య, ఇన్నాళ్లు= (జన్మప్రభృతి) ఇంతకాలంబును, ఈకూడె = ఈనరమాంశాహారమునే, ఈపొట్టక = ఈ (పొడు) కడుపులో, పెట్టి, మహా అఘోరబిడ్డ = గొప్పపాపముయొక్క సంపాదించి (మహాపాపముచేసి), తనువుక = ఈదేహమును, పోపించి = పెంచి, ఎన్నాళ్లకేని = ఎంతకాలమునకైనను, ఎట్టేని = ఏకారణముననైనను, ఒక్క-తపస్వి = మని, ఒక్క-వ్రతి = వ్రతస్థుఁడు, రాడే = (ఈదారిని) రాఁడా, చూడఁడే = నన్ను కటాక్షింపఁడా, తత్కృపక = అతని కనికరముచేత, దీనికొ పుట్టుక = ఈరాక్షస జన్మమును, నీఁగెదక = తొలగించుకొనెదను. నాక = అని నేను ఆశించియుండఁగా, ఒదవి = వచ్చియు, ఓపుణ్యాత్మ = ఓయిధర్మాత్ముఁడా, ఇట్లు అంటివే—ఈవిధముగా వచించితివే.

తా.—అయ్య పుణ్యాత్ముఁడా, నీ పట్టు చెప్పఁగూడదు; నేను పుట్టినప్పటినుండి ఈ నర మాంశమే ఈ పొట్టకు పెట్టి దేహమును పెంచి మహాపాపము సంపాదించి, పిమ్మట అందులకు దుఃఖితుడనై ఏనాటికైనను ఒక మహామనియో, వ్రతియో, ఎకరో ఒక మహాపురుషుఁడు ఈదారిని రాఁడా, అతనికరుణాకటాక్షముచేత ఈజన్మమును తొలగించుకొందును గాక అని చిరకాలము ఆశించుకొని వేచియున్నందులకు, నీవు వచ్చియు ఇట్లు నిన్ను భుజింపు మని పల్కితివే! అట్లు పల్కవలదు మహామభావుఁడా.

ఎట్టా... ఈపాఠము శ. ర. మందువ్యాఖ్యాతము. దీనికి ఆప్రేడితమందు “ఎట్టెట్టా” అని రూపమనియు అందున్నది—నీఁగెదక-నకారాది-పీఠికను చూ. ఎన్నాళ్లు-(ఎన్ని+నాళ్లు), చూ. ప్రా. వ్యా. సమా. 3౬.

క. మీవంటి భాగవతులుం | బావనులుగఁ జేయ రేని మఱిగతి యేదీ

మావంటివారి కింక మా | యేవము వెనుకటిది చూడ కీక్షింపు కృపక. 55

మీవంటి భాగవతులుక = మీబోఁటి వైష్ణవులుగూడ, పావనులుగ = పవిత్రులనుగా, చేయరేని = చేయనియెడల, మఱి = పిమ్మట, మావంటివారికిక, గతి ఏదీ = దారియొక్కది, ఇంకక, మా ఏవము వెనుకటిది = వెనుకటి మా హేయవృత్తిని, చూడక = గణింపక, కృపక = దయలో, ఈక్షింపు = చూడుము (దయచేసి నన్ను గడతేర్పు మనుట).—కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము.

భాగవతుఁడు - భగవంతునియందు భక్తుఁడు. పావనులు = ఇతరులను పవిత్రులనుగా చేయువారు అని దీనికి వాచ్యార్థము. తాను పవిత్రుఁడు గాక ఒరులం బనిత్రీకరింప నేరఁడు గావున, పావనుఁడు పవిత్రుఁడే, కాబట్టి పవిత్రార్థమందు ఇచట ప్రయుక్తము. ఏదీ - “నీకుఁ జారువ మేదీ” - భార. ఉద్యో. ౪. ఆ. శ. ర. వంటి—“మావంటివెరి భావలికెల్లక | మీవంటి గృహముల” - మను. ఏవము-రూ. ఏవ.

తే. స్వధితియైనను ద్విజాఁ దిన్న శస్త్రమైన
సరియకాఁ గాంచనమ చేయుఁ బరుసవేది,
యీయసాధారణన్యాయ మెన్నవలదె
మాద్యకులచోటఁ గదియు భవాద్యకులకు ?

56

పరుసవేది = స్వర్ణవేది (యను రసవి శేషము), స్వధితివనను = యజమానుని తురమునైనను,
ద్విజాఁ = బ్రాహ్మణుని, తిన్న శస్త్రమయినక = చంపినక త్రినేనను, సమముగాక = తుల్యముగానే,
గాంచనమ = బంగారముగానే, చేయుక, మాద్యకులచోటక = నాబోంట్లయెడల, కదియుభవా
ద్యకులక = చేరునట్టి, మీబోంట్లకు (మీబోంట్లు), ఈ యసాధారణన్యాయము = ఈ యుక్తము
న్యాయమును, ఎన్నవలదె = పాటించవలదా.

తా. — పరుసవేది నిరపరాధియైన గొడ్డటియినమును, బ్రహ్మహత్యగావించిన మహాపాపి
యగు కత్తియినమును, సమముగానే బంగారమే చేయును. ఈ యుక్తమున్యాయమును నాబోంట్ల
యందు మీబోంట్లు అవలంబింపవలదా? మీకరుణకు పవిత్రుఁడు పాత్రము, పాపి పాత్రము
కాఁడు, అనుభేదము కూడదు; ఎల్లవారిని మీరు తుల్యముగానే అనుగ్రహింపఁదగును, కావున
పాపివైనను నన్ను కడతేర్చుట మీకు ఉచితము. — దృష్టాంతాలంకారము.

పరుసవేది-ప్ర. స్వర్ణవేది-ఇనుము లోనగువానిని బంగారుచేయునట్టి సిద్ధరసము-‘స్వధితిః
పరకు శ్చ పరశ్యధః’-అను. ద్వయోః కుతారః ‘అశేన రసేన సంపర్కే సతి సప్తధారణః సువర్ణాని
భవన్తి’-విక్రమచరితము. స్వధితి=యజకర్తలో వాడంబడు తురమని గ్రహింపఁదగును. యాగ
ములో ‘ఓషధే త్రాయస్త్వైవగ్ స్వధితేమైనగ్ం హిగ్ంసీః’ అనుమంత్రమును పఠించి యజమాను
నికి అధ్యక్షుఁడు వసనము సేయును. మంత్రార్థము ‘హే ఓషధే త్వణవిశేష ఏనం యజమానం
రక్షస్య. హే స్వధితే తుర ఏనం మాహింసీ, అస్య యజమానస్య హింసాం మాకర్షీః’ ఇందు
వలన నిచట యాగోపకరణమైన తురమును చెప్పటయేశ్రేయము.

తే. అనిన దేహార్పణము నొల్ల కార్తిక బలుకు

కృపణత కతఁ డభిప్రాయ మెద్ది యనిన,

నిత్తుఁ దను వంట యనుకంప యే? మదాత్మ

కసలుఁ బాపుటయే యనుకంప గాక.

57

అనినక = రక్కసుఁ డిట్లు పలుకఁగా, దేహార్పణముక = శరీరముయొక్క అప్పనమును,
ఒల్లక = అంగీకరింపక, ఆర్తిక = దుఃఖముతో, పలుకు కృపణతకుక = వంచించినదైనయనునకు,
అతఁడు=అదాసరి, అభిప్రాయము ఎద్ది=ఏతాత్పర్యమేమి, అనినక = అని పలుకఁగా, మక్ ఆత్మ
కసలు=నా జీవుని పాపమును, పాపుటయే = నివర్తిల్లఁజేయుటయే, అనుకంపగాక = దయగాని,
తనువు=దేహమును, ఇత్తును అనుమాట, అనుకంపయో=దయచూ.

తా. — ఇట్లు కుంభజ్ఞానుఁడు పలుకఁగా, దాసరి, యాతనిని, ‘నాదేహమును అర్పించెద
నన్ను, వల దని దుఃఖముతో నివారించుచున్నావు, మఱి నీకు కావలసినదేమి?’ అని యడిగెను.
అంత వారక్కసుఁడు ఇట్లు పలుకుచున్నాఁడు- ‘అయ్యా, నా జీవుని పాపమును తొలగించి నన్ను
శుద్ధుని చేయుట నాయందు దయచూపుట యగునుగాని, నీదేహమును నాకు తినుటకిచ్చెద ననుట

దయచూపుటయగునా?—నీదేహము నాకు తలదు, నన్ను కుదువలె నేనీ నాకుదత్తక యాపాడు జన్మమును తొలగింపుము; ఇది నాప్రార్థన.' అని యుత్తరము చెప్పెను.

ఒక్క - తలచుభాకువు - రూ. కలవక—'అర్తి: పీడాధనహ్యోట్కృష్టః,' 'కాయాంతం కరుణా శ్చుడా కృపా దయానుకమ్నా ప్యాత్' - అను. 'దోష మనంగను దోషుని దోషుని నాఁ | గనులు నాఁ బాపంబుగాఁ దనర్చు' అం. భా.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్ణ మొకొ నా కర్ణంబు? మాసింద్రులం

దుంట లేనయడె? మాన్ని యీడె భగవంతుం డట్టి శ్రీ? యట్టి శ్రీ

కంటె న్భాగవతుండు మించ నొసంగం గా లేడె? యా మేలు నా

కంటింప న్నటి రాదె? పూజనము గాదా ప్రాణిమే ల్పక్రికిక.

58

నాకర్ణంబు=నాచేత, ఘంటాకర్ణునికొ=ఘంటాకర్ణుడను రక్కసునిచేతను, మించుకర్ణ మొకొ=అతిక్రమించుచేతయూ, (అతడు), మాని ఇంద్రులకొ = సంయమ శ్రేష్ఠులను, కుంటర్ నేయడె=కుండెనులుగా చేయలేదా, భగవంతుడు=నారాయణుడు, మాన్ని = ఆతనికర్ణమును పాలియించి, (అతనికి), అట్టిశ్రీ=అటువంటి సంపదను, ఈడె=ఇయ్యలేదా, భాగవతుండు=భగవద్భక్తుడు, అట్టి శ్రీకంఠకొ=ఘంటాకర్ణునికి నారాయణుడిచ్చిన సంపదకన్న, మించకొ=అధికముగా, ఒసంగం గా లేడె=ఇయ్యలేదా, మఱి=ఇతను, అమేలు=అశ్రేయమును, నాకుకొ అంటింపకొ రాదె=నీవు నా కొసంగురాడదా, ప్రాణి మేల్=ఒక ప్రాణికి చేయుశ్రేయము, చక్రికికొ=భగవంతునికి, పూజనము గాదా=అర్చన గాదా.

తా.—నే నేమి ఘంటాకర్ణునికన్న ఎక్కువపాపము చేసితిని! ఆతని యాపాపమును పోనడిచి శ్రీహరి ఆతనికి మాత్రపాపమైత్యము నీయలేదా. ఆ హరిభక్తులు హరికన్నను పొచ్చుగా తీయకలరు గదా. కావున నీవు నాకు ఆ ఘంటాకర్ణునికి ఆయన యొసంగినమేలును ఒసంగుము, ఏదే నొక ప్రాణిని సంతోషపెట్టుట హరిపూజనమే గావున, నాకు మేలునేయుటయు, నీకు హరి పూజనమువలె మహాపుణ్య ప్రద మగును.—ఆర్థాంతరన్యాసము.

ఘంటాకర్ణుడు విశాచనాయకుడు; ఆతనికి శ్రీకృష్ణుడు ఇంద్రుడవని, తదనుభవము కొంతకాల మయినతర్వాత, పరమాత్మైక్యంబును అనుగ్రహించెను. అని హరివంశకథ. - "అట్టి మేలు చక్రికి పూజనముగాదా?" - "సంతోషం జనయేక ప్రాజ్ఞ ప్రదే వేశ్వరపూజనమ్,".

వ. అనిన విని మారంగుం డాలెఱుం గేతెఱుంగైన సంగతం బగు ననిన, నాతం;- "దే నొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ, గుంభజానుసంజ్ఞుండ, నుగ్రకర్ణుండనై, యీ న్యగ్రోధం బాశ్రయించి వంచనం బధిక వంచజనచర్యణంబు నేయుచుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్మ యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ, బ్రాగ్జనిద్విజుండఁ గాన దయనీయుండన; యొక్క దుష్కర్తంబున నిట్టి నీవు కైటభాదిం బాడిన నేటి పాట ఫలంబు సజలంబుగా నాకిచ్చితేని వీధిల్లకుల్సార్వం బగు నీజన్మంబు వేఁగు, నీకు నార్తరత్న ణంబున నగు సుకృతం బనంతయు సిద్ధించు, నత్యంత ధర్మపాదపం బగు నిష్ఠేను నిట్లు వేరు," వనిన, నమ్మిని మూటలకుఁ గల కల నవి యవిష్టదాసుం డిట్లనియె. తతి

వ్యక్తిగతము=తటస్థమును, చందము=మనస్సు, చర్యలము=చింతలు, భూమిపై నుండి
 తల=భూమిమీదను, ప్రాగ్భూమి=భూమిపై, కలభూమి=నారాయణుని, కలలముగా పోయి
 తల=నాకు భారావత్తును చేపిరికని, వీధి=లోక, కత్తి=నిండు, కేసు=మన ముట్టును,
 క. ఇటువంటివి యిట కెక్కడు | నిట దిగుదుని యొంద నెన్ని యే నిదియును నొ

క్కటి యొకనాటిద కా దొక | త్రుటి గీతఫలంబు నొసగుదునె యిమ్మెయికి? రీ

ఏను, ఇటుకంటిని=ఇట్టి కరీములు, ఇటవక ఎక్కడు=ఇంతకన్న ఉత్కృష్ట దేహములును,
 ఇటక దిగుదుని=ఇంతకన్న అధమదేహములును, ఎన్ని ఒండక=ఎన్ని దేహములను పొందలేదు.
 ఇదియును=ఈ చందాలదేహంబును, ఒకటి=ఆ మడియ దేహపరంపరలో నొకటి, (ఇట్లు పోయిన
 వెంటనే మరల వచ్చునదైన), ఇమ్మెయికి = ఈ దేహమును రక్షించుకొనుటకై, ఒకనాటిద
 కాదు=ఒక దినము పొడినస్తోత్రంపు ఫలమును (ఇయ్యన సరియే గదా), ఒక త్రుటి గీతఫలంబుక =
 ఒక చిటికకాలపు హరిస్తోత్ర గానఫలము నైనను, ఒసగుదునె=ఇత్తునా (ఇయ్యననుట).

తా.—నాకు దేహము ప్రియము గాదు, ఇప్పటికి నేనెత్తిన దేహములకు లెక్క లేదు. ఇంత
 కన్న ఉత్తమజన్మములను అధమజన్మములను ఎన్నిటితో ఎత్తి నాడను, ఆపరంపరలో నిది యొకటి.
 ఇట్టి దేహముల పుట్టువునకు విరామమును గోరవలసి యుండగా, ఈదేహముకై ఆనకర్ణర మైనహరి
 నామకీర్తనఫలమును ఒకనాటి ఫలమును కాదు గదా ఒక త్రుటికాలపు ఫలము నేనియు నొసంగను.

త్రుటియనగా అరక్షణము—“ప్రియాం మాత్రా త్రుటిః పుంసీ లవలేశకణాగతః”—అను.
 “క్షణద్వయం లవః ప్రోక్తః నిమేష స్తు లవద్వయమ్.”—చతుర్థపాదమున పుత్రయతి.

సీ. దిక్పాలతను వెత్తి తిరిపతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

గేసరి తను వెత్తి కీటతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

మాతంగ తను వెత్తి మళకతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

ధరణీశ తను వెత్తి దాసతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

తే. సోమయాజులమెన్నిమార్లొము, శ్వపన

ఖగకులుల మెన్నిమాటులు గాము, పాము

గాములము నెన్నిమాటులు గాము వెండి

కంసరిపుభక్తుల మొకండె కాము గాని.

వెండి = అట్లుగాక (అనగా దిక్పాలకారులముగాక), కంసరిపుభక్తులము ఒకండె = హరి
 భక్తులము మాత్రమే, కాము గాని = కా మైతిమిగాని, ఈయెనుక (ఈ) నీవుక, ఎన్నిమార్లు,
 దిక్పాలతనువు = లోకపాలదేహమును, ఎత్తి = వహించి (లోకపాలరముగా బట్టి), తోన =
 వెంటనే, తిరిపతనువుక = విచ్చపు (విచ్చగాని) దేహమును, ఎత్తము=ఎత్త లేదు - [మనసు ఇరువుర

మన హరిభక్తలముగా పుట్ట మెరిమిగాని లెక్కలేనిమాడ్చు దిక్పాలరముగా పుట్టి వెంటనే విచ్చ గాండ్రముగా పుట్టితిమి-ఇట్లే కడమపాదములందును అన్యాయ మెఱుంగునది - ధరణిః=ధూవాణి కునియొక్క, దాస=దాసునియొక్క, కేసరి=సింహముయొక్క, కీట=పురుగుయొక్క, మౌరంగ= ఏనుగుయొక్క, మళకంపు=దోమయొక్క, సోమయాజాలము=సోమయాగము చేసినవారము, కృపచ ఖగ కులులము=చందాలపక్షి జన్మలము, పాము గాములము=పాములమును పిశాచములమును.

తా.-విష్ణునేత ప్రాధాన్యము, దుర్లభమును; తనువు తుద్రము; ఈ తుద్రముకై విష్ణునేత నొసంగఁ జాల ననుట. ఈ సుసారచక్రములో విష్ణుభక్తికి వెలి యయినయల్పపుణ్యములచే ఉత్తముజన్మములును, పాపములచే అధముజన్మములును వచ్చును; విష్ణుభక్తి యుండిన, నభోజన్మములు రావు; మఱి ఉత్తముజన్మములకన్నను జన్మాభావమే అనఁగా మోక్షమే ఎక్కడు గావున, అదియే కలుగును. 'సోమయాజాలము' అనుటచేత క్రౌతకర్తనివ్వకన్న విష్ణునేతయే ఎక్కడని భావము. ఇతరజన్మపరంపరకన్న విష్ణుభక్తజన్మము ఎక్కడనుటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

'దిక్పాలురు' ఇంద్రాగ్ని యను వైర్వృత వరుణ వాయు కుచే రేఖానులు ఎనమండ్రు ఎనిమిది దిక్కులకును అధిపతులు. "ఇంద్రో వహ్నిః పితృపతి రైర్వృతో వరుణో మరుత్" కుచేర ఈళః పతయః పూర్వాదీనాం దిశాంక్రమాత్" అను. "భిక్ష తిరిపము వికిరము విచ్చ మాయవారమును జోగు వాఁగను వలలు నభవ" ఆం. భా. 'తిరి పంపుఁదనుకా' 'కీటంపుఁదనుకా' 'మళకంపుఁదనుకా', 'దాస్యంపుఁదనుకా' అని పా. 'తనుకా'-ఇందు పు వర్ణలోపమునకు కాస్తము కల్పనీయము. అధునికమైన ప్రా. వ్యా. ముందు రాహుభాషాశబ్దములకే ఈ లోపము చెప్పఁబడియున్నది. తోక= వెంటనే. క. ర. "అలికంబునయ్యిని దాచినట్టి సర్వజ్ఞాడు" ఉ. హ. 2 (176)లో "కునియునో పరకుచేఁ దునియదో వృక్షంబు" అని ప్రయోగించినాడు. కావున రాహ్యునిది ఆకృతిగణముగా కల్పించుకొనుటశ్రేయము. 'ఈయేను, నీవు'-ఇచట ఈశబ్దము నీవునకును ముందు అధ్యాహార్యము.

కేసరి-"సింహోమృగేంద్రః పశ్చాస్యో హర్యక్షః కేసరీ హరిః," మౌరంగ-"మరజ్జిజ్ఞో గజో నాగః క్షిప్తో వారణః కరి," అను. "మళకంబు దోమ యనఁగ వెలయును" ఆం. భా. సోమయాజి = సోమరసముతో యజించువాఁడు - 'సోమపీఠీ తు సోమపః' 'నిమిద కృపచా వస్తేనాసి చాణ్డాల పుల్కసాః' - అను. "గాము సోఁతు సత్తి గాలి దయ్యము బూత. మనఁ విశాచసంజ్ఞ అతరు నభవ"-ఆం. భా. 'వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాలి రథోక్షజః'-అను.

ఆ. ఊతనీరు చెలది నేత మూటాయిటి

దూది యెండపసుపు దొట్టియక్క

రంబు మేను, దీని రహిఁ బుణ్య మమ్ముట

కప్పరంబు వెట్టి యుప్పు గొనుట.

62

మేను=దేహము, ఊతనీరు=చేఁపలనుబట్టెడి యూతలో గ్రహించిన జలము - తుణుము నను నిలువ దనుట, చెలదినేత మూట అయిటి దూది=సాలెపురుగు నేసిననేతలోముడిచిపెట్టిన బూరుగుదూది, ఎండ పసుపు=ఎండలోని పసుపు, దొట్టియక్కరంబు = దూలములో పురుగుదొలి చిన యక్షరము; దీని రహిఁ=దీనివీఁది మమతచేత, పుణ్యము అమ్ముట = హరిగురిగిత ఫలమును వెలగా నిచ్చుట, కప్పరంబు=తెలగా నిచ్చి ఉప్పుగొనుటవంటిది.

తా.—ఈ దేశము ఊతసిటివలె నిలువనిది, పాలెవురుగు నేసిన నేతలో (కట్టుకునే రాడు, బానితో కట్టినది కట్టనిదే, అట్లు) కట్టినబూరుగుదూదివలె పిలి లేనిది. ఎండలోనిపడుపు వర్ణహీనమగును, ఎండలో వర్ణాధికముపోలె నాభాసించును; దేశము అట్టియాభాసము, ఘనతా మ్మరమువలె ఆభాసమాత్రము. దీనికి వెలగా పుణ్యము నిచ్చుట ఉప్పునకు వెలగా సరికిసరిగా కప్పు రము నిచ్చుటవంటి తెలివితక్కువపని.—రూపక నిదర్శనలకు సంస్పృష్టి.

“ఊతనఁ గువేటి చెలఁగు”-అం.భా. “జాలకాఁడు వెలఁది సన్నపిల్లి | పా దొట్టనఁగ లూర పరఁగు”-అం. భా.

వ. అనిన దనుజుం డిట్లనియె.

63

దనుజుండు=రాక్షసుండు “అసురా దైత్యుడై తేయ దనుజేంద్రుని దాసవాః”-అను.

క. సంగీతఫలంబునఁ గో | సంగీ సగమైనఁ దయ పొసఁగ నీవే; మిఁక

మ్రంగిన గ్రుక్క న్వారిధి | కిం గొఱతయె? కొదయె విష్ణు కీర్తన కనినక. 64

గోసంగి=ఓ మాలనాసరి, దయపొసంగఁక = దయచేసి, సంగీతఫలంబునక = (నేటి) హరిస్తుతిగానపుణ్యములో, సగమైనక, ఈవే=ఈయవా (ఇప్పుడు), మినుమ్రంగిన గ్రుక్కక = చేపత్రాగిన గ్రుక్కఁడునీళ్ల చేత, వారిధికొ కొఱతయె = సముద్రము తక్కువపడనా (పడ దనుట), విష్ణుకీర్తనకుకొ కొదయె=(ఒకనాటి హరికీర్తన ఫలములో సగము నాకిచ్చుటచేత నీయ పార) విష్ణుకీర్తనఫలము తక్కువపడదు, అనినక (అవలి కన్వయము).

తా.—ఓయి దాసరి, చేపమ్రంగిన గ్రుక్కఁడు నీటిచే సముద్రము తక్కువపడనట్లు ఏక దినగీత ఫలములో సగము నా కిచ్చుటచే నీయపార హరికీర్తనఫలము తగ్గదు; కావున దయచేసి నేనడిగిన దినగీత ఫలార్థమును నాకు ఒసంగుము.—ప్రతిపస్తాపము.

‘ప్రతిపస్తాపము వాక్య | ద్వితయంబునఁ జెప్ప వేఱువేఱు నుభయసం

గతహా సమానధర్తము; | దితిజాల హరి ద్రుంచు, నృపుఁడు దృవులఁ జించుక.

గోసంగి-“అసాది గోసంగి మాదిగ గూబరి యన మాతంగుండగు.”-అం. భా. అని నిఘంటు వున నున్నను, గోసంగిపదము మాలనికినిం గవులు ప్రయోగించురు.—

“ఓశోరి రాచవాఁడా, | రారా, నావెంటఁ దిరుగురా గోసంగివై,

పోరాడి మాడ లిచ్చెదఁ; | గోరా నీయప్పు దీర్చుకోరా పెలుచక.” హరిశ్చ. ర. ఆ.-శ. ర.

ఈ దాసరినే దివ్యనూరిచరితమందు “శ్వపచం కైకగానలమ్పుటమ్” అని తడవియున్నాడు. అమరమందు “చణ్డాలప్లవమాతల్ల దివాకీర్తిజనజ్ఞమాః” అని చండాలు (=మాల), మాతంగ (=మాదిగ) పదములును, పర్యాయములుగానుం బతితములు. ఇందువలన ఆ రెండు జాతులభేదము ప్రకృతమున అవివక్షితమని యేనియుం దలంప నగి.

శా. ఏలా నొంచె దదేహ? మి ట్లడిగి, యెం తే బాస మేనం బలం

బో, లీలావటు గీతకీర్తనఫలం బో, నీయెడ న్నున్ను? పా

తాళప్రశ్నలు మాని మే న్నొనుము; బేతాళ చ్చ లోక్తి రుపం

దూలింపం దలఁతేని, పుట్టు మఱి నూతె ల్లివ్వ బేతాళముల్. 65

65

అదేహము = దేహస్వము (గీతఫలమును), అడిగి, ఏలా ఇట్లు, నొంచె = పీడించెదవు, ఎంతేక = ఎంతయైనను (పీడించినను), మున్ను = మొదట (అనఁగా నన్ను విడిచినప్పుడు), నీయెడక

కొలు = నీకు నా ప్రతిజ్ఞ (ప్రతిజ్ఞాకరుడు), మేకా పలంబో = నా దేవిలోని మాంసము, లీలా
 కటు = లీలార్థమై వటువైన బానియొక్క (బామవముర్తియొక్క - బారాయణునియొక్క అనుభవ)
 గీత = గానరూపమయిన - కీర్తనఫలంబో = శుభియొక్క పుణ్యమా, పాతాళ ప్రక్కలు = తోకమున
 భర్తృలంగలిగించు వృద్ధులను, మోని = అడుగక, మేను = నా దేహమును, కొనును = కైకొమ్మ, తే
 ... క్రిత - తేతాళ = నీదైన నీకాచబాటికి సాధారణమైన - ఫల = వంకరమాలల - ఉ క్రిత = కదించుట
 చేత, రుషక = కోపముచేత, తూలింపక = చేల్పడునట్లు, తలఁతువు నీని = యెత్నించెద నేని, మఱి =
 అంతట, నూతుర్ త్రవ్వక వేతాళమర్ పుట్టుక = నూయిద్రవ్య వేతాళుని లేపివట్టును.

తా. - దానిని చెప్పచున్నాఁడు. ఓయి రక్కసుఁడా, నీవు నా దేహముకంటె నే తొకటి
 యెదుగుట నుపదేశము. మొదట నీవు నన్ను హరికీర్తనమునకు పోనిచ్చినప్పుడు నాచే చేయించు
 కొన్న ప్రతిజ్ఞ నా దేహము విచ్చేదననియేగాని గానఫల మిచ్చెద నని గాదు. నీవు ఈ లోఁతు
 ప్రక్కలు మాను, నా దేహమును పుచ్చుకొమ్ము. నీవు నీకాచబాటికి నులభ మయిన ఫలవచనముల
 చేత నాకు కోపము లేవించిన ఆ కోపాన నేను గీతఫలమును ఇచ్చినచోఁ గొనంజూచుచున్నావా
 యేమి? ఆ పక్షమున బావి త్రవ్వఁగా భూతము వెలువడినట్లుగ నేగాని, నీ యొక్కిమాత్రము ఫలిం
 పడు. నివచుభేదము, లోకోక్తి తదంగము. “బావి త్రవ్వఁగా భూతము బయలుదేసినట్లు” అను
 పామెత ప్రసిద్ధము. “కూపం ఖనతా వేతాళ ఉత్థాపితః” అని న్యాయము. “పల మున్నాన మాం
 సయోః” - సామము.

‘పాతాళ ప్రక్కలు’ - కొన్ని పుస్తకములందు ‘వేతాళ ప్రక్కలు’ అని యున్నది. ఆపాత
 మునకు ‘విక్రమాదిత్యునికి క్షకానమలో వేతాళుఁడువేసిన కఠినప్రక్కలవంటి ప్రక్కలు ఉత్తరము
 చెప్పుటకు మిక్కిలి కష్టమయిన ప్రక్కలు’ అని భావము.

వ. అనిన సాలకటంకరీయుండు సాలఁ గటకటంబడి, కార్యేచ్ఛం గన్నీరు
 గ్రుక్కుకొని, కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగరీలు దయాశువులు గావలవదే!
 తొల్లి దర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు సూత్రంబులు వివరించి విష్వరశ్రవు
 నదైత్రవైశిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్యయోగింద్రుండు, చిరకాలనేవా సంతు
 ఘ్నడై నిజదేశికుం డగు పూర్ణాహ్వయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగాఁ
 దనుకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్గంబుఁ, గృపాతరంగితుండై రంగేశ భామదామో
 దరనామ చామీకరగోపురం దెక్కి, యుచ్చైస్సవ్వనంబున నుచ్చరించినఁ గురుం డలి
 గిన. “దేవా! దేవరయాజ్ఞ మిఱి యే నొక్కరుండ రౌరవంబునం బడుట మేలో?
 భాగవతపరిషత్తునకుఁ బరమపద మగపడుట మేలో? యని వితర్కించి నీ వుత్సరిం
 చుట గా నుచ్చరించితి” నని తదభినందితుం డయ్యె. నతండు నిజచ్ఛాత్ర సత్త్రంబు
 నకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యంబొల్లక గవ్యంబు సమర్పించి వేడివ నల్లవీ
 నల్లపులకుఁ బరమ పదంబుఁ బ్రసాదించె; నతండు బంధముక్తుం డయ్యె నవతారాంత
 రంబును కాలాంతరంబున సుకుచిత్రజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునం
 దలిపి శోభన మండరకామూర్త్య నామంబున నద్విరాడిగలి విశదీకరించె నతండు యిటు

మీద యాదవగిరి లెంకలు చాచుచును కులుకులుగా వచ్చిన దచ్చుతికి కళాశాసన
సమాఖ్య సంభవించి నీరంధ్రవాదంబున నంధ్రాదివిషయ విద్యజ్ఞనంబుల నభోక్షక
విషయవాద భిక్షవేడి దిగ్విజయంబు నేసి గరుడకుధర గుహకుంత నృకంతీరవంబు
కుహనాత్రిదండియై బ్రుసీ కుసుంభాంబరాంభః కుండిక లాసంగ నంగీకృతాంతిమాశ్ర
ముండై, ఫణిప కణభు గతుపాద బాదరాయణ కపిల జై మిని శాసనంబులు మత మహా
నస మహిసురులు మున్నుగా నెంతేవాసి నంతేవాసులకుఁ దెలివి పటుపం బరమ
హంసానుష్ఠాన పర కావ్యయై, పదయుగ ప్రపన్న భువనప్రపంచపంచజనహృదయ భవ
నంబులం బద్ధాపద్ధాతులు పల్లెర్లు దుడిచి పాడెక్కభక్తి బోధించి భూతలంబుఁ బావ
నంబు నేయంగలవాడు; మఱియు హయవదనపదారాధకుండై వేంకటేశుండను నిం
కొక్క మనీషి మధుమథనమతప్రతిపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు రచించి శిలోంఛ
వర్తనంబునం దపంబు నేయం దనకు జరచ్చదన శాకదానంబునేయు నగస్త్యోర్విరుహంబు
నకు నిర్వాణం బొసంగం గలం; డిట్టి యేష్యంబులు మదీయ దివ్యబోధంబున
నెఱింగియుండు నేతాదృశం బగు త్రైకాలిక జ్ఞానంబు కలిమి నిష్ఠేను మానసియంబు
గదా యంటేని యది జాత్యంబుదక్కఁ దపస్సత్యశమదమాది లభ్యంబుగాదు; నిషాది
భవిష్యదర్థంబులఁ జెప్పచున్నది, అది శుచియే? కాళికంబు డబ్బుగాటి గబ్బులుఁగు
గోలి కనుంచెంటి పైఁడికంటి లోనగు తిర్యక్కులు భావిప్రయోజనసూచకంబు లై
యున్నయవి; యవి తపస్సులే! యట్ల మావిజ్ఞానంబును; నెట్లనిన, నాస్తిక్యంబువలన
శాస్త్రంబులెడ నధితిబోధంబులు దక్క నావరణప్రచారంబులు లేమిధర్మంబు దూరం,
బది నిమిత్తంబుగా నిత్రైఱం గెలుంగక భవోత్తారకంబుగాదు, గావునఁ గలుష
రహిత కాయంబునంగాని కల్యాణంబు లభ్యంబుగాదు గాఁబట్టి యివ్విరూపవిగ్రహం
బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతార్థం జేయు; మని పాదంబుల వ్రాలి పాటం బాతిక
పాలేని యీవే యనిన, నతం డదియును నీలేనన్నఁ బోని వ్హి ప్రభాతసమయంబు
నం బాడిన చరమగీతంబైన నిచ్చి ప్రపన్నుండ నగు నన్నవిపన్నుం జేయుమని లేవ
కున్నం, బరమదయార్థుండై, 'యట్ల కానిమ్ములే' మని యతని లేవనెత్తి, యతను
ప్రాప్తిప్రకారంబు నవిస్తరంబుగాఁ జెప్పమనిన నవధరింపుమని యప్పొలదిండి
దుఃఖార్థుండై యిట్లనియె.

66

సాలకటంక పీయండు = రాక్షసుడు (సాలకటంకటుఁ డని యొకయాదిమ రాక్షసుఁడు),
కటకటంబడి = దుఃఖపడి, డింగరీలు = భక్తులు, దర్శన = కాస్త్ర, నైయాసికంబులు = వ్యాసరచితములు,
నైయా...నూత్రంబులు = బ్రహ్మనూత్రములను, విష్ణురక్షత్ర = వారాయణునియొక్క, అక్షణాఖ్య
యోగీంద్రుండు = శ్రీ రామానుజాచార్యులవారు (శేషహియొక్క, అందువలననే అక్షణస్వామి
యొక్క యవతారము), భార్యాహ్వయండు = భార్యాచార్యులనువాడు (పెరియనలి యని వారికి
ప్రతిపదానుమతి - వారు శ్రీ రామానుజాచారి గురువు), గీతాచరమార్గంబు = భగవద్గీత కథనము.

శ్లోకము భావమును (“సర్వధర్మాః పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం ప్రజా ఆహం త్వా సర్వపాపే భ్యో మోచయిష్యామి భారత” అనునది గీతాచరమ శ్లోకము), రంగేశధామ దామోదరనామ చామీ కర గోపురంబు = రంగ నాథుని యాలయమున దామోదరమును పేరి బంగారు గోపురమును, తదభి నందితుండు = ఆ గురువుచే అంగీకరింపఁబడినవాఁడు, ఛాత్ర = శిష్య - సత్రంబు లభక్ = కూటము లభ, కల్యంబు = ప్రాతఃకాలము, మూల్యంబు = వెల, ఒల్లక = ఇచ్చగింపక (పుచ్చుకొనక), గవ్యంబు = ఆవులపాడి (పాలు పెయ్యెను నేయి లోనగునది), వల్లవీ = గొల్లది - వల్లవుఁడు = గొల్లవాఁడు, సంప చితజ్ఞానులు = కొఱవడిన జ్ఞానముకలవారు, సుందరజామాత్య = అందగాఁడైన యల్లుఁడు, ఆర్పిరాది గలిక్ = ముక్తులు సూర్యమండలము చేదించుకొనిపోవు మార్గవిశేషమును, యాదవగిరి టెంకణంబు = తిరునారాయణపుర ప్రాంతము, పాపండసంకులంబు = వేదబాహ్యులచేత నిండినది, నీరంధ్ర = దట్ట మైన, ఆంధ్ర ఆదివిషయ = త్రిలింగము లోనగు దేశములందలి, అధోక్షజ విషయ = శ్రీనారాయణ విషయముగాఁ గలదైన, గరుడ కుధర = గరుడాచలముయొక్క - గుహ = అహోబలమందు, నృకం తీరవ = నరసింహ, కుహ నాత్రిదండి = కపటసన్న్యాసి, బ్రుసీ = భిక్షాసనము, కుసుంభాంబర = కాషాయ వస్త్రము - అంభోజపండిక = జలకమండలువు, (పా. కాసుంభరాంభపండికలు = కాషాయజేబుదండ కమండలువులు); అంతిమాశ్రమము = యత్యాశ్రమము, ఫణిప = కేషుఁడు (అష్టాధ్యాయా మహా భాష్యకర్త) కణభుక్ = కణాదుఁడు (వైశేషికశాస్త్రకర్త), అక్షిపాద = గౌతముఁడు (న్యాయ శాస్త్రకర్త), బాదరాయణ = వేదవ్యాసులవారు, కపిల = కపిలమహర్షి (సాంఖ్యశాస్త్ర ప్రసర్తకుఁడు), జైమిని = వ్యాసశిష్యుఁడు (పూర్వమిమాంసా శాస్త్రకర్త), కాసనంబులు = కాస్త్రములు, మఠ = కమ మఠముయొక్క - మహానస = వంటయిల్లు - మహీసురులు = అందలిపరిచారకులయిన బ్రాహ్మణులు (వంటవాండ్లు లోనగువారు), ఎంతే వాసిక్ = మిక్కిలి యుక్తముగా, అంతేవాసులభక్ = శిష్యు లభ, పరమహంస = యతీశ్వరులయొక్క - ఆనుషాన = ఆచారమునకు - పర కాష్ఠ = తుదిహద్దు, (యతీంద్రుల యుక్త మోక్ష మార్గము), పదయుగ = పాదయుగళమునకు - ప్రసన్న = భక్తు లైన - భువనప్రపంచ = లోకసముదాయమందలి - పంచజన = జనులయొక్క - హృదయ భవనం బుల = మనస్సులనియెడు నిండయందు, పద్మాపద్మాత్ములు = లక్ష్మీనారాయణులు, పల్లెర్లు = కామ శ్రోధా ద్యరిపద్వర్గమనెడు ముండను, తుడిచివైచి = పోనడిచి, పాడు ఎక్క = అట్లుకూన్యము లైన యాప్ర దేశములందు ప్రవేశింపగా (పా. పాదెక్క = పా దెక్కగా = నెలకొనగా), భక్తిక్ = ప్రసత్తిని, బోధించి = దృఢముగా నుపదేశించి, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, వేంకటేశుండు = వీర వేదాంతదేశికలవారు, మనీషి = జ్ఞాని, మధుమథన = నారాయణుని - మఠ ప్రతి పాదకంబు = మఠమును చెప్పనది (నారాయణుడే పరతత్త్వము అని బోధించునది), ప్రబంధ శతంబు = నూలుగ్రంథములు, శిలోంఛ వర్తనంబునక్ = శిల = “శోతకోసిన మల్లయందు జాతి పడిన వెన్నులోనగు వానిని ఏటికొని వానిచే జీవించుట” - ఉంఛ = రాలిన నీ వారాది ధాన్య మేలుకొని బ్రతుకుట “(లేకీ బ్రదుకు)” అనెడు - వర్తనంబులక్ = బ్రతుకులచేత [శిలము - రూ. నిలము; “ఉచ్ఛ్వా కణిత ఆదానం కణికాదర్జనం శిలమ్” యాదవ. “శిల మనగా నియతగృహం పాదానము.”] భవభక్ = అవేదాంతదేశికలవారికి, జరత్ ఛదన = ముదురాకుల, అగస్త్యార్చి యహంబునభక్ = అగస్త్య చెట్టునకు (పా. అలక్కోర్చియహంబునభక్ = ముల్లుచ్చిత చెట్టునకు), నిర్వాణంబు = మోక్షము, ఏవ్యంబులు = రాగలవి (భవిష్యదర్థములు), శమ = అంతరిం ద్రియనిగ్రహము -

వసు=వహిరిం ద్రియని గ్రహము, నివాదికలుకర, అది=అయెలుకర, కాళికంబు=గుడ్లగూబ, దబ్బు
గాటి-గబ్బులుండు=ఇది పక్షివిశేషములు, గౌలి=బల్లి, కనుంచెంటి-పైడికంటి = పక్షి విశేషములు,
భవోత్తరకంబు=సంసారమును దాటించునది (భవనాశము నొనరించునట్టిది). అధితి బోధంబులు=
చదువుటయు గ్రహించుటయు, అవిపన్నుక=ముప్పులేని వానిని.

మ. అజ చౌర్యావహృతాత్త తోక సముదా యాభీరకాంతామణీ

ప్రజగోరాజిమనః ప్రమోదకర తద్వత్ప్రాప్తరూపానురూ

ప జని ప్రాభవ, ద్రోణిబోధర కన ద్బాణాగ్ని వృత్తి ప్రకో

ప జలాసార, సరోజ బాంధవ శశి ప్రాంచ ద్విశాలాంబకా!

67

అజ...క - అజ=బ్రహ్మచేత - చౌర్య=దొంగతనమున - అవహృత = హరింపబడిన - అత్త =
తమయొక్క - తోక=బిడ్డలయొక్క (గోపబాలురయు అవుదూడలయు) - సముదాయ=సమూహము
గల - అభీరకాంతామణి=గొల్ల - కామినీరత్నముల - ప్రజ = సముదాయమునకును - గోరాజి=అవుల
మందలకును - ప్రమోదకర = సంతోషకరమైన - తద్వత్ = ఆ బిడ్డలవలె (దూడలవలెను బుడుతల
వలెను), ప్రాప్త=తనచేత పొందబడిన - రూప=రూపములకు - అనురూప-సదృశమైన- జని=పుట్టు
వులయొక్క-ప్రాభవ=మహిమకలవాడా, ద్రో...ర-ద్రోణిజ = ఆశ్వత్థామవలని, ఉదర=ఉత్తరా
గర్భమందు-కనత్ = వెలుంగుచున్న - బాణాగ్ని=అపాండవప్ర వహ్నియొక్క - వృత్తి=ప్రజ్వలన
వ్యాపారముయొక్క - ప్రకోప=ఉద్రేకమునకు - జలఅసార=నీటి జడివైనవాడా, సరో...కా-
సరోజబాంధవ = (తమ్మిచెలియైన) నూర్యుడును - శశి = చంద్రుడును - అనెడు - ప్రాంచత్ =
మిక్కిలి యొప్పుచున్న - విశాల=వెడందలైన - అంబకా=నేత్రములుకలవాడా.

తా.—నారాయణుని కృష్ణావతారమందు శ్రీకృష్ణునిమహిమను పరీక్షించుటకై బ్రహ్మ
గోకులంపుర గోవులదూడలను గొల్లయిల్లాండ్రబుడుతలను అంతర్ధానము నొందించెను. అంతట
శ్రీకృష్ణుడు బ్రహ్మగర్వ మడంప, తానె ఆ దూడలై, ఆ బాలురునై, ఆ గోవులకును ఆ గొల్ల
యిల్లాండ్రకును బ్రహ్మకృత్యమును తెలియనిక వర్తించుచు, ఆ గోవులను ఆ చెలువలను సంతృప్తి
రము సంతోషపెట్టెను. అంతట బ్రహ్మ వచ్చి శ్రీకృష్ణునిమహిమను స్తుతించి, తా నపహరించిన
వత్ససముదాయమును, మరల నిచ్చి, పోయెను. ఆశ్వత్థామ పాండవసంశోన్మలకమైనయస్త్రముం
బ్రయోగింప, దానిజ్వాలలు అభిమన్యుని భార్యయైన యుత్తరయొక్క గర్భమందు జొచ్చి యట
నున్న భూమిరూపుని పరీక్షింతుని దహింప దొరకొనగా, శ్రీకృష్ణులవారు నిజప్రభావంబున ఆ
యస్త్రాగ్నిని చల్లార్చి వైచి, ఆ శిశువును రక్షించిరి. ఆయన నారాయణుడే గావున ఆయనకు
నూర్యుచంద్రులు నేత్రములు.—‘అట్టియో నారాయణుడా’ యని తడియసంబోధనము.

‘అజా విష్ణు హరచ్ఛాగాః,’ ‘అవత్యం తోకం తయోః సమే,’ ‘గోపే గోపాల గోసంఖ్య
గోధు గాభీరవల్లవాః,’ అను. “ప్రజా గోష్ఠాధ్యసంచయాః” - నానా.

క. అనవరత నవ రతాదృత | వినుతప్రేమాత్త వల్లవీజనజాలా

మననపర మానిమానస | వన వసితృ మరాళవర సుహానితమూర్తి.

67

అన...లా - అనవరత = సర్వదా - నవ = నూతనమైన - రత = కామక్రీడలచే - అదృత =
సంతోషితలై - వినుత=శ్లాఘితమైన (=ఉత్కృటమైన) - ప్రేమ=అనురాగముచేత - అత్త=పొంద
బడిన - వల్లవీజనజాలా=ప్రజాంగ నామూహముకలవాడా, మన...రీ - మననపర=ధ్యానతత్పరుడు

జ్ఞాన-మానీ-తాపమయోక్త - మానస-మానసమృత-నది - (మానస-మానసమృత-నది) -
 వశ-సమాచార-నది - (వశ-సమాచార-నది) - వశిష్ట-వశిష్ట-మయ - మాన-మాన-మాన-
 శ్రీమదా, మ... రీ - మాన-నీ-తాప-నది - మాన-నీ-తాప-నది -
 (అమలక-సాంకర్య-మయో-వశ-నది.)

తా. - సురదా నవనవమరత క్రిందలచే సుతోష పెట్టబడినవారి యొక్క ఉత్తమమైన విహించిన గొల్లయువకులు గలవాఁడా, మనసలైన మానసమయనమయ నది మానసమయ స్ఫులందు వసించు రాజమాంసమా, ఉత్తమమైన పీతాంబరమును ధరించువాఁడా. - రెండవవిశేషమున రూపకము.
 'చిత్రే సురసి మానసమ్' - నానా.

ఉత్సాహ. నలము ఖాదిచక్రవర్తి నాథ నవసమర్పితా
 త్యలఘుమకుట ముఖ్య హో ర్యపాయనా యనావిలా
 జిల సురారిహరణ నిజ వశీకృతాఖిలాండ ని
 ర్మలగుణా! యమేయమాప రంజితార్యహోషణా.

68

నల...జిల - నలముఖ=నలుడు లోనగు - ఆదిచక్రవర్తి=వొంటినక్రవర్తులైన - నాథ = రాజాలచేత - నవ=నూతనమైన - సమర్పిత=ఒకసంగబడిన - అత్యలఘు=మిక్కిలి యమూల్యములైన - మకుటముఖ్య=కిరీటములైన గాఁగల - హరి=మనోహరమైన - ఉపాయనా=కానుకలుగలవాఁడా, అనావిల=అకలుషమైన (దేదీప్యమానమైన) - అజిల = దేహముకలవాఁడా, సురారి హరణ=దేవ శక్తువులను పరిమార్చువాఁడా, నిజ...డ - నిజ=తనకు - వశీకృత - స్వాధీనము చేసికొనబడిన - అఖిల - సకలమయిన - అండ = బ్రహ్మాండములు కలవాఁడా, నిర్మలగుణా=స్వచ్ఛమయిన (కల్యాణములైన) గుణములు కలవాఁడా, అమే...ణా - అమేయరూప = ఇంతయని యెఱుంగనలవిగాని స్వరూపముచేత - రంజిత=ఆనందితులయిన - ఆర్య=పెద్దలను - హోషణా=ప్రేమచువాఁడా.

నలుడులోనగు చక్రవర్తులు తమకాలమందు క్రొత్తగా సమర్పించినవియు, అమూల్యములును, మనోహరములును, విన కానుక లగు కిరీటాదికములను ఇప్పటికిని ధరించునట్టి వేంకటాచలపతీ, దేదీప్యమాన విగ్రహుఁడా, దేవశక్తువులను సుహరించువాఁడా, సకలబ్రహ్మాండములకును నాథుఁడా, అనంతకల్యాణగుణ సంపన్నుఁడా, ఇంతయని తెలియని విశ్వరూపముచేత పెద్దలను సుతోష పెట్టి ప్రేమచున్నవాఁడా.

అజిల - 'అజిల' యని ప్రసిద్ధము - విషయేఽగ్నేఽబ్జుణేఽజిరమ్', - నానా. రలలకు నభేదము - "రలయో ర్లడయో సద్వజ్జయయోః ర్ననయోరపి | కసయో ర్ననయో కాస్తే సవి శర్తావిస్థయోః | సవిష్ట కావిష్టకయోః స్వా దభేదేన కల్పనమ్." -

మ. ఇది నైరామన యావనావనిధ వాహినాభ్రచుంచి స్ఫుర
 ద్విదితాఖిల మణిగృహలి దళనో ద్వేలోగ్ర హస్తి వ్రజో
 ద్య దనీకాగ్రగ క్షణ్యభాయమహిభృ త్సంజ్ఞాస్తదాముక్తమా
 ల్యద నాశ్విసూరేణ్య మాజనని హృద్యంబైన పద్మంబుల.

69

ఇది=ఈ యాశ్విసూరము, నైరా...దళ=నైరామన పువ్వుపదవి - యావన=యావని ధనుసురక భూపాలవిదాన్య అహీన=గోవులైన - అగ్రచుంచి=మింగివేసిన పద్మములచేత -

ప్రకాశమైనమైన - విదిత = ప్రసిద్ధమైన - ఆధీల = కష్టపాథ్యమైన - మనోగృహ = రత్నమయమైన
 లోగిండ్లయొక్క (రత్నహర్షయయొక్క) - ఆశీ = పంక్తియొక్క - దళన = పగుల్చుటయందు -
 ఉద్వేల = మితిమీరిన - ఉగ్ర = భయంకరమైన - మాస్తి = పీఠగలయొక్క - గ్రహ = గుంతుతో -
 ఉద్యోత = తరలుచున్న - ఆసక = సేనకు - ఆగ్రగ = మునయుడుబోవుచున్న - కృష్ణరాయ మహా
 భృత్ = కృష్ణరాయ భూపాలుడనెడి - సంజ్ఞ = పేరుగలవాడనైన - ఆస్థత్ = నాయొక్క - ఆముక్త
 మాల్యదక = ఆముక్త మాల్యదయనెడి గ్రంథమందు, హృద్యంబైన పద్యంబులక = హృదయంగ
 మములైన పద్యములతోడిది, ఆశ్వాస వరేణ్యము అనబడి = ఉత్తమమైన వస్త్రాశ్వాసము.

తా. కృష్ణరాయుడు నైరామన పట్టణంపు సుల్తానుయొక్క మహోన్నతములైన మణిమయ
 పాదములను తాను నడపుకొనిపోయిన యేమగులదందుచేత పడగొట్టించినాడు. అట్టి యా
 ప్రభువు రచించిన యాముక్తమాల్యదా ప్రబంధంబునందు ఇది యాజనయాశ్వాసము, మనోహ
 రములైన పద్యములతో నొప్పుచున్నది.

* ['నైరామన' - ఇట్లు వ్రాత ప్రతులయందున్నది, ఇది నగరము పేరో సుల్తాను పేరో నిశ్చ
 యించుకొనవలసియున్నది.] - 'ఆధీల' కృచ్ఛ్రభీషణ - నానా.

* 'నైరామన' - దీనింగూర్చి చర్చించి శ్రీ డా. నేలూరు కేంకటరమణయ్యగారిట్లు
 వ్రాసినారు. (భారతి, వికృతి, శ్రేష్ఠము పు. ౨౦౪) "తాళపత్ర ప్రతులందును ముద్రిత గ్రంథముల
 లోను 'ఇది నైరామన యావవానిధన' అనియే సర్వత్ర కావచ్చుచున్నది. నైరామనాఖ్య నగ
 రముగాని యాపేటి సుల్తానుగాని యన్యత్ర యెచ్చటను దోర్మనబడియుండలేదు. అట్టిపురము
 దక్కనులోగాని మఱి రాయలకందుబాటుగల దేశములందుగాని కానరాదు. కావున 'నైరామన'
 యని సవరించినది. మఱియు నీపద్యము వ్రాత ప్రతులన్నిటియందును గాన్పించదు. శ్రీనివాస
 వ్యాఖ్యలో గూడిన ప్రతులయందే కావచ్చుచున్నది. ఆముక్తమాల్యద యేడాశ్వాసములగ్రంథ
 మని పెక్కువ్రాత ప్రతులయందు జెప్పియున్నది. ఈపద్యమును ద్రోసిపుచ్చిన ఆడాశ్వాసాంతములే
 మిగులును, యేడవ యాశ్వాసమున కాశ్వాసాంతపద్య ముండదు. ... కావున బ్ర. శ్రీ. కళా
 శ్రుతార్థ వేదము కేంకటరాయకావ్యుత్పాద మార్గము నవలంబించుట యుక్తము... 'నైరామన'
 అనియున్ననగరపాఠముదగు నిజాముకావూ కావచ్చును. కేంకటరాయుడనునపుడు నైరామన యావన
 ప్రభుని మనోగృహనిర్మాతననునట్ల నెదియేనియు గుంబంధ ముండియుండును."

శ్రీరస్తు ఆముక్తమాల్యద

సప్తమాశ్వాసము

క, శ్రీమదుమాసులభాంగక | సామజహర నక్ర దళన చక్ర సదాశీ

తేమంకర చరణాంబుజ | హైమోజ్జ్వలవాస ! వేంకటాచల రమణా ! 1

శ్రీ...క - శ్రీమత్ = శోభాయుక్తమయిన - ఉ = శివునికి - మా = లక్ష్మికిని - సులభ = (శివునికి బాణముగాను - లక్ష్మికి నివాసముగాను) సుఖముగా దొరకిన - అంగక = దేహముకలవాడా, సా... ర - సామజ = భవలయాపీడమను కంసుని గజమును - హర = సంహరించినవాడా, నక్రదళనచక్ర = (గజేంద్రునిబట్టిన) మకరమునుచీల్చు (చీల్చిన) చక్రాయుధముగలవాడా, సదా...జ - సత్ = సాధువులయొక్క - ఆశీ = సమాహమునకు - తేమంకర = మేలుసేయునైన - చరణాంబుజ = పాద కమలములు కలవాడా, హై... స - హైమ = బంగారపు - ఉజ్జ్వల = మెరియుచున్న - వాస = వస్త్రము గలవాడా, వేంకటాచలరమణా = వేంకటపర్వతపతి, — 'అవధరింపు' మను ననంతరవాక్యముతో నన్వయము. ['ఉ' — 'ఉకాశో త్తత్రియే నేత్రే హరమాశో హరే హరా' - నానా.]

శివుడు త్రిపురదహనార్థమై బాణముగా విష్ణుమూర్తిని ప్రయోగించెనని పారాజికకథ. — దీనిని మహాకవులు అనుసంధింతురు. —

“ఏత త్తద్దర్శిగాహం తుహినగిరిమయం కార్త్యకం, యత్ర జన్తే
హర్షే దర్శికరాణాం పతి, రుదధిసుతానాయకః సామక శ్చ,
దోర్దైశ్చన్ద్రహాశే ర్నత మపి యద భూత్ దున్నతం కార్త్యకాణాం,

కాస్పాహ్నావృష్టయే చ త్రిపురమృగదృశా మైశ మప్రైన్ద్రహాసీత్.” - ప్రసన్న.శి. (30).
మహాలక్ష్మీ విష్ణువత్సఃసలాలయయగుట సుప్రసిద్ధము. —

—* బ్రహ్మరాక్షసుని వృత్తాంతము *—

వ. అవధరింపు మప్పాలసుదిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె. 2

పాలసుదిండి = మాంసాశనుడైన యాబ్రహ్మరాక్షసుడు. “పాలసుదిండ్లు రక్కసులు తొల
జేయవు | అనగ నమరసంజ్ఞయలరు” అం. భా. పాలసు రూ. పాల.

ఉ. ఉండుదుః ఖోశభూమి నొకయూరఁ గళల్ పదునాల్గు నేర్పి, వా
కృండిమఁ జర్చ గెల్తు ఘటశాసుల, శ్రౌతులఁ దప్ప వట్టుదుఁ,
ఖండలముప్టి విప్పఁ గవి నవ్వుదు, వెండి ప్రయోక్తల సుధీ
మండలి గ్రాంథికత్వ మవమానము నేయుదు జల్పవాదినై. 3

ఖోశభూమిక = ఖోశ దేశములో, ఒక - ఉరక = గ్రామముందు, ఉండుదుః = ఉంటిది,
పదునాల్గు, కళల్ = విద్యలన్ని, శ్రౌతి, వాక్ చండిమ = నోటి యాదంబరముచేత, ఘటశాసుల =

తార్కికులను, చర్చక = వాదములో, గల్తుక = గలుచుచుంటిని, క్రౌతులక = యాగతంత్రజ్ఞులను, తప్తపట్టుదుక = వారు చేయుపారబాటులను ఆక్షేపించుచుంటిని, వెండి = మతీయు, ప్రయోక్త లక = స్వార్థప్రయోగము నడిపించువారిని, ఖండలముష్టిక = ఖండకారికల పుస్తకములను, విప్రుక = వారు విప్రుఁగా, కని, నవ్యదుక = పరిహసించుచుంటిని, కుధీ...చు - కుధీ = విద్యాంకులయొక్క - మండలి = సమూహముయొక్క - గ్రాంథికత్వము = గ్రంథజ్ఞతను, జల్పవాదిని = జల్పమునెడి విజగీషు కథను ప్రయోగించినవాడనై, అవమానము నేయుదుక = అవమానించుచుంటిని.

తా. — భూర్వజ న్నమందు నేను చోళదేశములో నొకయూరనుంటిని, పదునాల్గు విద్యలను నేర్పితిని. వాఁడై పుణ్యముచేత తార్కికులను జయించుచుంటిని, క్రౌతక్రియానిపుణుల పారబాటులై పరేయించుంటిని, స్వార్థకర్తప్రయోక్తలు ఖండకారికా పుస్తకములను విప్రుఁగానే పరిహాసము చేయుచుంటిని, విద్యాంకుల గ్రంథపరిచయమును జల్పవిధానమున అవమానపఱుచుచుంటిని.

చోళదేశము అజనదేశము; భూర్వము దానికి కాంచీపురము రాజధానిగా నుండెను. కళలు వేణు, విద్యలు వేణు; కళలు అజనవది నాట్యము, విద్యలు పదునాల్గు; ఇచ్చట కళాశబ్దము లాక్షణికముగా విద్యాపరముగా ప్రయోగింపఁబడినది. అజంగములు, నాల్గువేదములు, మిమాంస, న్యాయము, పురాణము, ధర్మశాస్త్రమును, అని పదునాలుగువిద్యలు — ‘శిక్షా వ్యాకరణ చ్ఛందో నిరుక్త శ్లోతిష కల్పములు షడంగములు. — “శిక్షా వ్యాకరణం ఛన్దో నిరుక్తం శ్లోతిషం తథా । కల్ప శ్చేతి షడక్టాని వేదస్యాచుర్దనీషిణః;” “అక్టాని వేదా శ్చత్వారో మిమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యాప్యేతా శ్చతుర్దశః.” ‘యూరను విద్యలన్ని నేర్చి’ అన్న నిర్వాచము.

ఘటకాసులు = తార్కికులు. ఉదాహరణార్థము ఘటము పటము అని మాటిమాటికిని చెప్పుచుందురు, కావున వారికి వాచకము. క్రౌతులు = శ్రుత్యుక్తప్రకారమున జన్మములు చేయువారు, చేయుచువారును ప్రయోక్తలు - నిషేధాది శ్లకానాంతములైన షాడశ స్వార్థకర్తలు చేయుచు వారు. జల్పము - ‘ఉభయసాధననతీ విజగీషుకథా జల్పః’ - అని తర్కశాస్త్రము.

ఈ పద్యమందు తద్రారకరూపము భూతార్థసాతత్వమందు ప్రయోగింపఁబడినది.

వ. ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నగండం బగువేదండంబునుంబోలె మదాంధుండనై, యల్పవిద్యాల్పభి విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె, నచ్చదువె పర బ్రహ్మంబై, పెద్దలం జెనకి యోడియు సరి యైతి సనియును. సరిపోయి జయించితి ననియు, నబద్ధంబు లాడి చిల్లరప్రభువులం భ్రమియించుచుండి, దీక్షితులం జూచి యియత్నవోడమి ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురకుం బోయి యప్పురంబున. 4

ఇన్నడవడిక = ఇట్లువర్తించుచు, ప్రభిన్నగండంబు = కపోతములనుండి మదము వెల్లివోడుచు చున్నట్టిది, అగు - వేదండంబు = వీనుఁగు (వేదము గ్రుడ్డుగాఁగలది - వేదమునుండి పుట్టినది - దానం జేపి సామజమనియుం బేరు), అల్పవిద్యాల్పభి = కొంచెపాటివిద్య యలవడినందులకు, విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె - (రెడ్డువేదలని వారిని పోలనముచేయుటకు ఈకవి వేసరఁడు, చూ. గురుగుంజెంచలి 4 (184) - అట్లే రాజులను పోగుచుటయందును ఈ కవికి ఉత్సాహము మిక్కుటము). దీక్షితులక = యజ్ఞము నేయదొరకొన్నవారిని, యియత్న = యజ్ఞం (యజ్ఞములు చేయువలయునను) కొరిక, పొడమి = పుట్టి, ద్రవ్యభిక్షార్థిని = ధనముయొక్క విచ్చము కొరివవాడను, మధురకుక = పట్టణము కావున యాచనచే నచట ధనము దొరకు నని.

సీ. బహిష్కర్తృజ్ఞాన కల్పపుఁ బాచితం బిడి,
 పసిడికై తా వాని బంధి గుడిచి,
 కలసి వణిక్కురోధలతోడఁ బుణ్యాహ
 ముల బియ్యములకు నై మొత్తులాడి,
 శశి రవి గ్రహ జపస్నానాదికము లెల్ల
 దొరలవాకిండ్లకే దొడ్ల యిచ్చి,
 పచ్చిబియ్యతో లృఱ్ఱె చు చ్చాలమె ట్లంది,
 కొనఁ దాన యూరెల్లఁ గుత్తవట్టి,
 తే. దర్శపోటులఁ దిని, లేని తలుల మైత్రి
 నంటి పితృశేషము భుజించి, యదియు నెడల,
 నక్కవాడల నరకూళ్లు మెక్కి, మీఁద
 వీనిశేఖర మొకతూర్నిర్విజయము కొని.

5

(1) బహిష్కర్తృజ్ఞానకర్త = వెలిపేయబడిన బ్రాహ్మణునికి, అమృత బాచితంబు = (వ్యయాది కష్టములు తక్కువగానుండునట్టి) లఘుప్రాయశ్చిత్తము, ఇడి = పెట్టి (వానిచేతచేయించి), పసిడికై = ఆ ద్విజాఁ డిచ్చు బంగారము (ధనము)కై, తా = నేను, వానిబంధిక, గుడిచి = భుజించి; (2) వణిక్ పురోధలతోడఁ = వైశ్యులయొక్క పురోహితులతో, కలసి = చేరి, పుణ్యాహముల బియ్యము నకునై = పుణ్యాహవాచనములందు పురోహితునికి వచ్చునట్టి బియ్యము కొఱవ, మొత్తులు అడి = ఆ పురోహితులతో చెప్పలాడి; (3) శశి...లు. శశి = చంద్రునియొక్కయు-రవి = సూర్యునియొక్కయు- గ్రహ = గ్రహగణములయందు నేను చేసెడి - జప = జపములు - స్నాన = స్నానములు = అదిక ములు = లోనగు కర్తవ్యములను, ఎల్లక = అంతయు, దొరల వాకిండ్లకే = ధనిక ద్వారములకే, దొడ్లయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి (అనఁగా-ధనికులయింట్లు తిరిగితిరిగి వారికి చంద్రసూర్య) గ్రహగణము లందు శేఁ గావించిన జపస్నానములు సుందరకాండది పారాయణములు లోనగు కర్తవ్యమును భనముకై ధారాదత్తము గావించి); (4) పచ్చిబియ్యతో = ఎండని జింకతోట్లును, బట్టె చుచ్చు అల మెట్లు = గేదెలయు మేకలయు అవులయు తోళ్ల పాదరక్షలను, అందికొనక = దానముగ్రహిం చుటకు, ఊద ఎల్లక = ఊరిలోనంతయు, తానె-గుత్తపట్టి = కృష్ణజి నాదిక దానములు ఊరిలో ఎవరుచేసినను వానిని తనకొక్కనికే ఇచ్చునట్లుగా అందఱను స్వాధీనపఱచుకొని;

దర్శపోటులక = శ్రాద్ధభోజనములను, తిని, లేని తలులక = శ్రాద్ధనిమంత్రణ దొరకనిదినము లందు, మైత్రిక = శ్రాద్ధకర్తలతో మైత్రి చేసికొని, అంటి = వారియిండ్లకేగి, పితృశేషము-పితృదేవ తలకై నంది శ్రాద్ధభోక్తలకుఁ బెట్టెగా మిగిలినయన్నమును, భుజించి = తిని, అదియుక = ఎడయక = ఆ పితృశేష మయినను దొరకనివాఁడు, అక్కవాడలక = అమృతకూల విభులయందు (అనఁగా వీధి వీధి కేగి అమ్మా అక్కా అని స్త్రీలను మంచిమాటలాడి స్నేహముచేసికొని ఆ దాక్షిణ్యముచేత వారి యింట) అరకూళ్లు = పరమకడుపునకు - అనఁగా కడుపునకు చాలనియన్నములను, మెక్కి = తిని, మీఁదక = ఇంతటితోకాక, వీనిశేఖరము = వీనికోమాల్యదముగా (వీనికన్నిటికంటె అధమకృత్య మయిన) ఒక యా అర్చిజ్యము = కుళాభారదానమును, కొని = గ్రహించి (వైకిలస్వయము.) -

పుకాశాత్తి.

అహి-అహింస (అహింసా-అహింసా-అహింసా-అహింసా... అహింసా) - భార. (కాం. ౧ ఆ.) శ. ర. ద్విజానక - ద్విజ కబ్బము బ్రహ్మసూత్రము ప్రకారము ముక్తురతును వాచకము యొందు బ్రహ్మసూత్రముగానే పాపాశ్చర్యముగా ప్రయోగింపఁబడును, కావుననే 'దత్తవిప్రస్థాశాస్త్రము' అని యును. పాచితంబు - ప్ర. ప్రామాణ్యము-ఇది తా. కేసీక పాపము పోవుటకు చేయునట్టి కర్మవిశేషము; బంతి-ప్ర. పచ్చి; 'వాకిండ్లకు' అనుటచే ఈపాప ఫలము ఆ దొరలు ధనమిచ్చి కొనునట్లుగా బోధించుటకు వారిని పలుమాలు దర్శించుట నూచితము. 'పచ్చిత్తిలో' ఇందరి యిత్వసంధి 'సమతాలు'లోనగు వానియందుంబోలె పాధువు. ఆర్థికృష్ణాజన దానము సర్వవ్యాధి వినాశకము. 'ఆర్థికృష్ణాజనం దానం సర్వవ్యాధి వినాశకమ్ | ఆయుష్కరం ప్రియం మృత్యోః స్వర్గదం స్వర్గ మిచ్చతామ్.' - కేవధర్మములు. 'మెట్లు' - పాదరక్ష దానము చేయు వాడు సర్వలోకములందును చరించును: - "ఉపాసహః ప్రదాతా చ సర్వలోక చర్యోభవత్," - కే. ధ. కొందఱు మెట్లనగా వరుస లని లాక్షణికముగా అర్థము చెప్పుదురు; ఆపక్షమున 'బట్టె చుచ్చాల మెట్లు' అనగా మహిషీ మేషీ ధేనువుల వరుసలు అర్థము. 'బట్టె వాగను దనయ మహిషీ' - 'మేక చుచ్చును జింబు మీటు చాగి' ఆం. భా. "దదాలి చ సువృత్తాయ మహిషీం చ పయస్వినీమ్ : అపమృత్యుం జయ త్యేక యమేన సమాదతే | దర్శే ప్రమాతికాం గాం చ మహిషీం చ నృపా త్రమ్ | అపమృత్యుం దరిద్రాయ దత్వా తీర్త్వా దినం వ్రజేత్ ||" మహిషీ దానములందీ మేషీ దానము కాదగును. ధేనుదానమహిమ అనంతమని ప్రసిద్ధము. కావున గోదానమునే చెప్పక ధేనుచర్మకృత పాదరక్షాదానమును చెప్పుటలో విశేష మేమియుఁ గానఁబడదు. కావున 'బట్టెచుచ్చాల మెట్లు' అనిపాత ముండె నని యూహింపఁదగియున్నది. అయినను దానవిశేషములకు ఫలవిశేషములకలెనే గ్రహీతలకు దోషవిశేషములును ఉండును. దానికి మహిష్వాదిదానములును, పాదరక్షాదానమును అర్థమగును. బట్టె=బట్టెలను, చుచ్చు=మేకలను (సాహచర్యముచేత ఆడుమేకయే కాదగును), అలక=గోవులను-అని ద్వంద్వసమాసము; తుదిబహువచనము 'కాలు సేతులు' అనుదానంబోలె కడమవానికిని అన్వయించును,

దర్శనోటు=(దర్శనోక్తపోటు) శ్రాద్ధము. శ్రాద్ధమున దర్శనో పొదుతురుగాన శ్రాద్ధము నకు ఈపేరు చమత్కారముగా కృతపాఠింతురు; 'దర్శనో' - ములోపము చరితాదిగణకార్యము. పితృ శేషమును ఆపితలకు అత్యంతసన్నిహితులుగాక ఇతరులు భుజింపరు. ఇందు చెప్పిన ప్రతిగ్రహము లన్నియు క్రమముగా అత్యంతపాపకృత్యములు; దాత తులలో తాను సరి చూచినంత బంగారము గాని అట్టిది మఱియేదిగాని దానముసేయుట తులాదానము.

ఉ. ఇట్టొనఁగూర్చి వైశ్రవ్యనకు నిచ్చి, చన న్నటి పుచ్చి, చౌకము

లెట్టుచు, వడ్డిలెక్కలటు వెట్టుచు, ధారణవాసికై కొదల్

వెట్టుచు, వాడు రేఁగి మఱి 'వెట్టుదుఁ బెట్ట' ననంగ, మిట్టఁ గూ

వెట్టుచు, నిట్టు పోరఁ, గనివెట్టుచు, నొక్కరుఁ డుండి వెండియుకా.

ఇట్లు=భూర్యపద్యములో చెప్పినట్లు నానా రుప్పితిగ్రహదల్లచేత, ఒనఁగూర్చి = (ధనమును) కూడఁబెట్టి, (అధనమును), కైక్కునకా=ఒక కొనుటికి, ఇచ్చి=వడ్డికిచ్చి. మఱి=మిమ్ము, చనకా=నా యూరికి పోవుటకు, పుచ్చి=మరల కైకొని, చౌకము=నాలుగేసిగా, వెట్టుచుకా=లెక్కనిమిత్తమై ఉంచుచు, వడ్డిలెక్కలు, అటు = అట్లే, పెట్టుచు, ధారణవాసికై = విశ్రాంతి

లోనగు ద్రవ్యములను రొక్కముగా మార్చుటలో, కొవలు పెట్టుచుకొనుట ధర్మముననుసరించి నని అ కొనుటితో ఘోరమును, మఱి=అంతట, వాడు=అ కొనుటి, రేగి=కొనుట, పెట్టుచుకొనుట ధర్మముననుసరించి నని రొక్కచొప్పుననే ఇచ్చెదను. పెట్టును=ఇచ్చును, అనంగకొనుట=ఇట్లు మోటు నిలుకడతోకలుకడగా, మిట్టకొనుట=రచ్చచావడికడ, మాపెట్టుచుకొనుట=మొఱుయిడుచును, ఇట్లు=తొలిధాన, పోరకొనుట=జగడించుచుండగా, ఒక్కరుడు = ఒకానొకడు, కనుపెట్టుచు = పరికించుచు, తొడియకొనుట = ఇంకను.

తా.—ఆ ప్రకారము నానా దుష్ప్రవృత్తిచే నార్జించినధనమును ఒక కొనుటికడ వడ్డికి వైచిత్ర్యము; తర్వాత నాయూరి కేగ నుద్యుక్తుడనై, ఆతనికడనుంచిన యాధనమును మరల పుచ్చుకొంటిని; పుచ్చుకొనుటలో పుంజీలు పుంజీలుగా వరహాలను విభజించి పెట్టుచు, వడ్డి రొక్కచూచుకొనుచు, ద్రవ్యరూపముగా నేనతనికిచ్చినదానికి అతఁ డేర్పఱచిన రొక్కపుధర తక్కువయని జగడమాడుచు, నాచేయు నల్లరికి అతఁడు కొనుటించి, నీవు చెప్పవచ్చున ఇచ్చు నని, ఇచ్చెద నని, నిలుకడ లేకుండ పలుకడగా, అతనిమీఁద రచ్చచావడిలో మొఱుయిడుచును, ఇట్లు నేను పోరాడుచుండగా, ఒకఁడు కనుపెట్టుచుండెను.—స్వభావోక్తి.

నీ, వెలివాడఁ బనిక్రొత్త మలక డాల్లోని నూనె

యిడి తంగెడాకు కట్టెడుతహతహ,

కూర్పుంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు

టంగడి దలగడు గాడు తడవు,

వంట పూటింటి కెప్పంటికంటెను బాలు

పెరుగు నే గూర లంపెడులెగువలు,

సుబేళ విదలించి తాంబూలదళ పూగ.

నివహంబుఁ జాలగ నించు నుబ్బు,

తే. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు సడింపుఁ

బ్రాలు, నాలికి మేలుచీరలు గొనియెడు

సంభ్రమంబును, దెఱపాంథజనులఁ బయన

మడుగు ప్రశ్నలు, గని మత్స్యయాణ మెఱిగి.

7

(1) వెలివాడకొనుట = మాలవాడయందు (అక్కడనే మాదిగలును ఉండురుగావున), పనిక్రొత్తమలక డాల్ = క్రొత్త గా వట్టినచెప్పలు, కొని=విలిచి, నూనె ఇడి = (బాలు కఱవకుండ మెత్తఁబఱచుటకై) వానికి నూనెపట్టించి, తంగెడాకు కట్టెడు తహతహ = (తోలు మెత్త నగుటకై) ఆ చెప్పలకు తంగెడాకు కట్టెడి వేరపాటు; (2) కూర్పుంబు = కృత్తువులను (కనుబామలు నడిమిసండులేక-మావిన మిసగడమును) గొరిగించుకొని=తొరము చేయించుకొని, యుష్ణతోయంపుటంగడికొనుట = పైకె మిచ్చిన వేడినీళ్లతో అభ్యంగస్నానము చేయించెడి యంగడియందు, తల గడుగు = అభ్యంగస్నానము, అడుతడవు=కాచించెడి విలంబము (=హాయిగా విలంబముగా దరువులమీఁద దరువులతో తలయంటించుకొనుట); (3) వంటపూటి యింటికి=పూటపూర్ణము యింటికి, నెప్పంటికంటె =

ఎత్తుకును తండ్రియన్న పరిమితికంటె ఎక్కువగా, పాలు, పెరుగు, నేయి, కూరలు, కూరగాయలు, అంజెను తేనెలు = సంపెడి యత్సాహములు; (4) సంచె = అడపమును, నిత్యించి దులిపి, (అంచులో), తాం...బుక్ - తాంబూలదళ = తమలపావలయు - పూగ = వక్రలయు - నివహంబుక్ = మొత్తమును, చాలంగక్ = చాలినంత, నించు ఉబ్బుక్ = నిండించెడి సంతోషమును, బ్రహ్మచారి భుజంపు మాత్రమక్ = నా శిష్యుడైన బ్రహ్మచారి బుజానమోచెడి యనీమిసంచించిలోనికి, సడింపుఁ బాలుక్ = ఎసటిపోతలుగా దంచినవియ్యమును, అలికిక్ = నా భార్యకు, మేలి చీరలు = శ్రేష్ఠ మైనకోకలును, కొనియెడు సంత్రమంబును = విలిచెడి యాదరంబును, పెఱపాంథజనులక్ = లాటి పథివలను, పయనము = ప్రయాణముంగూర్చి, అడుగు ప్రశ్నములును, ... తెలుపక్ = ఎఱిగింపగా, (ముందటి కన్వయము.)

తా. — మాదిగవాడలో క్రొత్త చెప్పులు కొని, వానికి నూనె పట్టించి తండ్రిదావలు కట్టిన తేగిరపాటును, పెరిగినమీసగడ్డములు గొరిగించుకొని, వెలకు వేన్నిళ్లతోడి యభ్యంగ స్నానము చేయించెడి యంగడిలో, తలంటుకొని స్నానము చేసిననింపాదియు, వంటపూటించికి ఎప్పుడును సంపెడునంతకంటె ఎక్కువగా పాలు పెరుగు నేయి కూరగాయలను పంపినయత్సాహమును, అడపము దులిపివైచి దానినిండ తమలపావలయు వక్రలయు మొత్తమును విస్తారముగా నిండించిన సంతోషమును, నాశిష్యుడైన బ్రహ్మచారిబుజముమీద అనీమిసంచించి ఎసటిపోతలుగా దంచిన వియ్యమును కొనెడుత్వరను, నాభార్యకై మేలికోకలు కొనెడుసమ్మోదమును, ఇతరపథివలను 'మీ పయన మెప్పుడు? మీరు ఎచటికింబోయెదరు?' అనునిత్యాది ప్రశ్న లడుగుటను, దీని నెల్లను, వాడు పరికించి, నాపయనము నెఱింగెను. ఆనుమాలంకారము. —

'మలకడాలు' దారినడచుట గావున రాయరప్ప ముల్లు పల్లెకాయలు గ్రుచ్చుకొనవండుటకు, 'పాదరక్షాభిద పరెగును జెప్పన. మలకడ మ్మనఁగ నమ్మోలి యనఁగ'. ఆం. భా. 'కూర్చంబు' — 'కూర్చస్వస్తి యాం వత్తే. శక్రకైతవ పీతేషు భువో ర్వధ్యై వికత్థనే' నా. నా. 'కూర్చము ఉపలక్షణము. 'తలయం టనంగను దలగడు గనినను నభ్యంగ నామమై యలిశయిల్లు' ఆం. భా. 'అంగడి' — వెలకు వేడిసిళ్లతో స్నానముచేయించు నంగళ్లు పూర్వము అడేకములం దుండిన వని క్రీ. నాథుని క్రీ. దాభి రామమందుఁ జెప్పబడినది. 'పాలు' పాయసాదికమునకు: కడమని దండిగా భుజించుటకు; దండిగా మృష్టాన్నము భుజించుట ఇంటికిం బోవుసంతోషాలిశయముచేత; 'నే' రూ. 'నేయి'; సడింపు = బసచేసినతోడనే వండుకొనుటకు.

క. హత్తుకొని యొక్కకొందఱు

నత్తెరువుం గట్టఁ బనిచి, యందఱక్రియఁ దాఁ

దిత్తి యొకటి గొని, శ్రేణి, మ

ఱుత్తర ముత్తర మటంచు నొకప్రాద్దుకడక.

తి

హత్తుకొని = (వాడు నాతోడి బాటసారులలోఁ దాను నొకఁడుగా) కలిసికొని, అత్తెరువుక్ = మేము పోవలసినదారిని, కట్టక్ = అరికట్టుటకు, ఒక్క కొందఱక్ = తనయిష్టు లగుకొంతమందిని, పనిచి = పంపి, అందఱ క్రియఁ = మాయందఱవలె, తాక్ = (అ దొంగ) తానును, లిల్లి ఒకటి = సంచి నొకదానిని, కొని = తెచ్చుకొని, శ్రేణి = పయండిలేచి, మఱి = అనంతరము, ఒక ప్రాద్దుకడక = ఒక

మనమునకును, ఉత్తరము ఉత్తరము = మనము ఉత్తరదిక్కుగా పోయినను, అమృతము అమృతమునకు, లేచి పోవంగఁ - కదలి నడచుటచేడంగుడు - అని కర్వాచిపద్యములోని పదములతో నశ్యయము.

తా. — ఆ దొంగయు మాస్తాములలోఁ జేరి, తనవారిని కొండలను మాదాకి నడ్డనించుటకై ముందు పంపి, తాను కొకతెరువరిగా నుంచి యొకటితెచ్చుకొని వచ్చి, మాతోఁగూడ పయనించి, చాప్రి యొకానొకసమయాన లేచి, ఉత్తరము ఉత్తరము మనము ఉత్తరముగా పోవలయును అని వలంతుడు, నడవసాగెను.

‘మాకు’ - ‘పొందె మాత్రైఁ గలనఁ జెందె దాల్కొనఁ గూడె । పరనఁ గిక్కిరిసెను తెనఁగ దొరనఁ । నందఁ గదిసఁ జేరె నన నంటె నని తోచు’ అం. భా. ‘తిత్తి’ - తనసామానులు అందుంచి తెచ్చుకొనుచున్నట్లు ఇతరులకుఁ దోచుటకును, పిమ్మటచోరితమును కొంత అందు వదిలవలెను కొనుటకును ‘తెండి’ - దొరికిన వ్రాతప్రతు లన్నింటను ‘త్రేణి’ అని యున్నది. ‘త్రేణి’ యని ‘తెండి’ (=శయనించి) అనుటకు ఈవ్రాతపుస్తకములలో తఱచుగఁ గలదు; ‘తేడు’ ధాతువు ‘తెందు’ ధాతువునకు రూపాంతరముగా శ. ర. లో నున్నది. కొన్ని దేశ్యకబ్బములందు తొలియొక్క శమనంజలి వ్రాతపదులు అంతరించుట ప్రసిద్ధమే. దేశారముతావున దేశారము నిలుచుటయు విధిమే; ఈ అణఁగుఁగదఁగు, పోడిమిఁగదఁగిమి, ఇత్యాదులు. కావున నిట కవి ప్రయోగించిన పదము ‘త్రేణి’ అనియుండు నని యూహింపఁబడినది. ఆ వ్రాత పుస్తకములో బీకయుం గలదు. అందు - ‘త్రేణి మఱినిద్ర మేల్కొంది’ అని యర్థమును వ్రాయఁబడియున్నది. ‘మఱి’ కబ్బమునకు ‘ఏమోది’ గుంధి వచ్చును.

‘పా. ‘తిత్తికొటియ’ - ఇత్యుగంధి - ‘తిత్తి’కి గంధి ‘తిత్తిలిచి’ అని ప్రచురము - వలయునని ‘తిత్తి యొకటి గొని తెండి మలుతర’ - అను నిత్యాదివిధముల మలుపుగా మార్పులు నేసికొనవచ్చును.

తె. లేచి పోవంగఁ దల్లట మేచి తోడి

వారు సన నేను ముడమోపు వటున కెత్తి

పోవ వాఁ డిందు రండని త్రోవ యడవిఁ

బెట్టి యొకవాఁగు డిగ నీల వెట్టుటయును.

9

లేచి పోవంగఁ = వాఁ డట్లు లేచి తరలఁగానే, తోడివారు = నా తోడితెరువరులు, తత్తము = తొట్టుపాటు, ఏచి = పెరిగి, చనక = పోఁగా, నేనుక = నేనుగూడ, ముడమోపుక = మూచుబరువును, వటునకుక = ఎత్తి = బ్రహ్మచారియొక్క బుజము మొదలగు చోట్లకు ఎక్కించి, పోవక = నడవఁగా, వాడు = ఆ చోరుఁడు, ఇందుక = ఈదారిని, రండు, అని, త్రోవక = దారిని, అడవిక = అడవిలోనికి, బెట్టి = నడపించి, ఒక - వాఁగుక = తెలియఁజిల్లొనికి, డిగక = మేము, చొరఁగానే, ఈలవెట్టుటయును = ఈలవేయుఁగా.

తా. — ఇట్లు మేమునడుచుచుండఁగా, వాడు మాకు దారిచూపువాడై, ఇటురండి ఇటు రండి, అని మమ్ము చూచుచుండఁగానికి నడపించెను. అటు నొకసలయ అయితేను, మేము దారిని వాటుటకై అందులోనికి దిగితిమి. దిగఁగానే వాడు ఈల వేచెను.

మదె, దూ - ముడియ. తర్తము - తడవిన ఎండయొక్కను తర్తము. చనక - నేను - బంటి చిక్కుడు నని వెలచి నేనును తరలితిని. వటునక - 'ఉకారాంతమునాత్తునకు వుత్తర కంబు బహుళంబు' కావున నిట రాలేదు. వాగు - తెరువరులను మర్పించి దోచుకొనుటకు ఇచ్చయిన చోటు; ముందుగఁ జోయిన దొంగలు అచ్చట దాగియున్నారు; వారిని బహుటిక రమ్మనుంజ్ఞగా తూలపెట్టుట. - 'ఉళయన జంబుకధ్వని యొప్పు, నీల యనగఁ దస్కరసంకేతనిద మొప్పు' అం.భా.

క. అఱచేత వ్రాలు గను న | త్తటిఁ బడె నొకయంకకట్టె, దానికి నిలువం,
బిటుబిట్టున తాలువడెం | దెఱపియుఁ గనలేమి సాతు దిరుగుడువడియొక. 10

అఱచేత = కరతలమందు, వ్రాలు = గీతలు, కనబడుతట్టె = అగపడుపాటి వెలుతురు వచ్చిన సమయాన (కూర్పు తెల్లవాటునప్పుడు), ఒక - అంపకట్టె = బాణము, పడెక = ఆ తెరువరుల గుంపు మీఁదఁబడెను; దానికి = ఆ యంపపాటునకు, నిలువక = పథికబృందము మఱియుండు నడువక అఱగగా, బిటుబిట్టునక = బిట్టుబిట్టు అను ప్రాతతో, రాలు = కలలు, పడెక = వచ్చిపడినవి. సాతు = విదారు, (తెరువరుల గుం పనుట) తెఱపియుక గనలేమిక = ముందుఁ బోవుటకు సందుకూడ కనఁ బడనందున, తిరుగుడువడియొక = త్రొక్కటపడసాగెను.

తా. - ముందుగా పథికసమూహముపై అంపకోల యొకటి పడెను. అంతటితో ఆ విదారు మఱి ముం దడుగుపెట్టక అఱగిపోయెను. వెంటనే బిట్టుబిట్టు మను ప్రాతతో రాలు వచ్చి పడ సాగెను. అంతట ముందు పోవ సందు గనఁబడనందున సాతు ఉన్నచోటనే త్రొక్కట పడు చుండెను. - స్వభావోక్తి.

అంపకోల - మిసాత్తులను వెంటనే మాకప్పగింపరని మిమ్ము సంహరించి త్రొక్కెదము, సాయుధులము నుమా, అను హెచ్చరిక; వెంటనే రాయివైచుట - తడవుకుడు, సాత్తులు తర గ మొసంగుడు, అనువాఙ్మ; 'బుట్టుబుట్టు మనుట' = పెద్దపెద్ద రాలనే వైచెదము, ఏల తల పగిలి చచ్చె దరు, అని చెదరింపు; తిరుగుడువడునపుడు దొంగలకు మంచిసమయము; ఇట్టి యొక్కట్టులోఁ బెట్టినచో బల్లిదులు సయితము లోఁబడిపోవుదురు. సాతు. ప్ర. సార్థ.

(మహాస్రగధర)

కవిసె న్దల్పాంతజంతు గ్రసన భృశ బుభుక్షౌ త్వర త్ర్యక్ష పార్శ్వ
ష్టవమా నోత్పాత భూత ప్రకర పటిమ హాలాహల స్ఫర్ధి హేతి
చ్చవి రేఖానేక రావచా చ్చలిత రవులు రక్షశ్చమూజి త్పులింద
ష్టవబృందంబు ల్వని న్నల్లడఁ బొడుపొడు మప్పల్కులు స్తుల్కులు న్రాక. 11

కల్ప...మక - కల్పాంత = ప్రళయకాలమందు - జంతు = ప్రాణులయొక్క - గ్రసన = భక్షణమందు - భృశ = పెద్దదమైన - బుభుక్షౌ = ఆఱకటియొక్క - త్వర = తేగముగలవారైన - త్ర్యక్ష = ముక్కంటియొక్క - పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు - ష్టవమాన = దుముకుచున్న - ఉత్పాత = ఉల్కాపాతాది వైకృతములతోడి - భూత = వికాచుల - ప్రకర = సమూహముయొక్క - పటిమక = దిట్టకనమతో, హాలా...లు - హాలాహల = కాలకూటముతో - స్ఫర్ధి = పోటిసేనడు - హేతి = కత్తులయొక్క - ఛవి = కాంతులయొక్క - రేఖా = వరుస లవెడి - అనేక = పెక్కులయిన - రాహు = రాహుగ్రహములనుండి - ఉచ్చలిత = ఎగసిపోవుచున్న - రవులు = నూర్పులుగలవి, (అయిన).

రక్ష... - రక్షః = రక్కసులయొక్క - చక్షా = నేనను - జిత్ = గలుచునట్టి - పులివక = బోయల యొక్కయు - బృందంబుల్ = సమూహములు, వనిక = అడవిలో, బల్బడిక = అతివేగమున, పాడు పాడుము = బల్లెము బావ కత్తి కటారి ఇత్యాద్యాయుధములతో పాడుపుము పాడుపుము, అను - పల్కులుక - వాక్యములను, ముల్కులుక = బాగుములను, రాక = రచ్చుచుండఁగా, కవినీక = పాడుపుకొనెను.

తా. - ఇట్లు వారు త్రొక్కుటపడుచుండఁగా వారిని అడవిలో బలువేగమున దొంగల దండువచ్చి కఘ్నకొన్నది, ఆ దొంగలు ప్రళయకాలమందు ప్రాణికోట్లను భక్షించుటకై పేరాకటితో వేగించుచు ముక్కంటిపార్శ్వములందు ఉల్కాపాతాద్యుత్పాతసమేతులై దుముకులాడుచున్న భూతముల దిట్టతనము గలిగియుండిరి; వారిపోటుముట్టసికాంతులు కాలకుటప్రకాంతులకు పోటిగా నుండెను. ఆ నల్లకాంతులవరుసలం గాంచి రాచువు లని యడలి నూన్యఁడు దద్దరిలి పోవుచుండెను; మఱియాదండు రక్కసులదండును సరవగనొనబడి యుండెను.

‘పటిమక’ - పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారము. ‘హాలాహలస్ఫుర్ది హేతిచ్ఛవి’ - ఉపమ; ‘ఛవిరాచు’ - రూపకము; ‘ఉచ్ఛలిత’ - అతిశయోక్తి.

కవినీక’ - ఎటనుం బోనియ్యక చుట్టవైచికోనెను. భూతములబుభుక్షకు సాటియొదొంగల ధనత్వము; క్షయకాలమందు తమభుజించు ప్రాణులను రక్తమాంసములకై హింసించుటయందు ఆ బూచులు ఎంతనిష్కరుణులారో ఎంతబలిష్ఠులారో, ఈ దొంగలును తమబారిం బడినయాపాతుజనులను ధనాదికముకై హింసించుటయందు అంతనిష్కరుణులును, అంతబలిష్ఠులునుగాను ఉండి గని భావము. ‘సంవర్తః ప్రళయః కల్పః క్షయఃకల్పాస్త ఇత్యపి’ అను. ‘బుభుక్షా’ భోక్తృమిచ్ఛా, ‘అశనాయాబుభుక్షా’ తుక్’ అను. క్రృత్ = త్రి+అక్ష. ఉత్పాత - ప్రకృతే రన్యకృమత్పాతః. ప్రకృతికి వే జయినది ఉత్పాతము - అతిపులు రాలుట, అపూర్వనక్షత్రాదు లగపడుట, అపూర్వ శాతరజంగమము లుప్పలిలుట ఇవి యుత్పాతములు. ఉత్పాతభూత - అనఁగా ఉల్కాదులం గురియుచు పటతెంచుభూతములు; బాగుములు ప్రయోగించుచు కత్తులతో నటకుచు వచ్చి వైబడిన దమ్మువులు అభూతములకు ఉపమేయములు, హాలాహలము నలుపు గావున కత్తులకళకళలును నలుపు గావున సాదృశ్యస్వార్స్యము - పైగా కత్తులను హాలాహలమును రెండునుం జంపునవే. రాచువును నలుపు, కావున కత్తినిలిమతోసాటి; రాచువును కత్తియు రెండును జంపునవే. రక్షస్సులును నలుపు, బలిష్ఠులు, ఘాతుకులు; అట్టివారే దమ్మువులిదవవులు. “కృష్ణాని కేశవః నీలిచీర చంద్రాబ్జరావణః | సర్ప రాక్షస శస్యశ్చ కింకణ్ణఘనాశ్శిఖి | వివేకస్థుర వహూ శస్త్రాగురు పాప తమో నికాః | మకరః కృష్ణపార శ్చ భిల్లాశ్చాయా చ గోమయమ్.” రాక కవినీక - ముందువారియామాటలు వినఁబడినవి, పిమ్మట వారగపడిరి, అనుట. ‘చణ్డాంష్లకమౌర్యదినాక్షిర్ని జనణిమూః.’ - ‘శేదాః కిరాతకబరత్రుశ్చిన్ద్రామైచ్ఛజాతయః’ అను. ‘హాలాహలో హాలహలో హాలహలో హాలహాలః’ | ‘పుంసీ కీలే చ రాకో రాకుట హాలాహాలః.’

స్ఫుర్ది - జిత్ - ఉపమానాచకములు, నల్లడక - ‘ద్విగుప్తన కేశవచనంబు ప్రాయుకంబుగా నను, మిశ్రంబువకు గాదు’ కా. సమా. ‘ధ్వజినీవాహినీ నేనా పురతనానీనీ చమూః’ అను. పాడుము - రూ. పాడుపుము - చూ. బాల. క్రియా. ౧౦౧. ములోపమున ఆమైదిశకార్యము - చూ. బాల. సంధి కర.

'కేరకేర' - 'మర్కడి' - అనుపాకములు భార్యను క్రమములో 'భూత క్రకర' 'మర్కడి' అని పిలువడినది. పాపములకు కారణము ఉపదేశమునం గనునది.

వ. ఇట్లు చెట్లు పెడలి విండ్లు వంచుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం బొడి పొల్లకల్లోలం బై విలుగంబడు నెడ. 12

వంచుకొని=ఎక్కు చెట్లకొని, మంచుకొను=మీడికి వచ్చుచున్న - అన్నల్లప్రజా=అనల్లని జనులను (చోరులను), పొల్లకల్లోలంపై=అతలకలలపై, విలుగంబడునెడక = పలాయనమై పోవు నపుడు; పాతులోనివారివిధమును వర్ణించుచున్నాడు.

సీ. పసలేదు నిలగోయి పాపులా రాయని

దేవాయుధంబులు టూవువారు

పైడి బాసముఁ జెట్లఁ బడవైచి దుడ్డుపె

ట్లకుఁ బాటుచునె యొలె లైచువారు

బరువు డించి కటారి పరుఁజించి నిల్పియిం

దెందు వచ్చెద రని యెదురువారు

వస్త్రంబు గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ

బస్తని దయపుట్టఁ బలుకువారు

తే. కలవి మామూఁక నిప్పింతుఁ, దొలఁగుఁ, డొకటి,

యాఁడుదానిఁ జే నంటకుఁ డనుచుఁ బెద్ద

తనము నభిమానమును దెంపు గనఁగఁ బలికి

నిలిపి దోపిచ్చువారు నై తొలఁగి రపుడు. 13

(1) అపుడు=అసమయమునందు, (కొందఱు), పసలేదు = (దొంగగుంపులో) బలములేదు, పాపులార=ఓరిపాపాత్ములారా, నిలగోయి=నిలువుండోయి, అని=అట్లని తోడి తెరువరులను పొచ్చు పించుచు (ఆ దొంగలమీడికి), దేవాయుధంబులు - దేవ=యజ్ఞమందు ఉపయోగింపఁ బడు-అయు ధంబులు=పోటుముట్లను (అనగా కొయ్య గొణక - రాయి రప్ప-ఇట్టివానిని), టూవువారు=విసరి తై చెడువారును; (2) పైడిబాసముఁ=బంగారుగలజాలెను, చెట్లక=వృక్షములచేబలతో, పడవైచి=పడునట్లుగా విసరివైచి, దుడ్డుపెట్లకుఁ=దుడ్డుగఱ్ఱలమోదలునడి, పాటుచునె=పరుగునం దప్పించు కొనిపోవుచున్న యాసమయమందే, బలెల్=పైపంచెలను, వైచువారు=పాటువైచువారు కొందఱును; [బాస మన జాలె యని.శ.ర. - పైడిబాసము = 'బంగారు మొదలుగాఁగల వస్తువులు' అని శ్రావ నిఘంటువు.] (3) బరువు=తాము మోచుచున్న భారమును, డించి=దింపుకొని, కటారిక=కత్తిని పరుఁజించి=సిద్ధముచేసికొని, నిల్పి=పాదావప్తంభముతో నిలవంబడి, ఇందుక ఎందుక వచ్చెదరు=ఇక్కడికి ఎట్టువచ్చెదరో రండి కుండించినై చెదము అని, ఎదురువారు = పోరుటకు ఉంకించువారు కొందఱును; (4) ఓయి, వస్త్రంబుగొండు = చేతతార్చనసజ్జక కట్టినయీవలుకను గ్రకొనుడు, దేవర = ఇది మేము పూజించుకొనువిగ్రహము. దీనిని కొనకుడు, ఇది చన్నక ఇది పోయెనేని, పన్ను=మేము ఉపవాసము పడియుండవలయును, అని, దయ=కనికరము, పుట్టఁ బలుకువారు;

కలవి=మాయొద్దనున్న వస్తువులు, మామూఁకఁ = మాగుంపులో, ఇప్పించుకొ, తొలఁగించు= అపసరిల్లుదు, ఒకటి = ఒకమాట వినుడు, అడుచానిని, చేక = చేతితో, అంటుకుడు = తాఁకకుడు, అనుచుకొ, పెద్దతనము = ఆగుంపులో తమకుఁగలగౌరవము, అభిమానమును = స్త్రీలవిషయమున తమపరువును, తెంపు=ఆతెనువను, కనఁగక = అదొంగలు తెలిసికొనునట్లు, పలికి = వచించి, నిలిపి=అదొంగలను మీఁదపడకుండ ఆపి, దోఁపు ఇచ్చువారుకొ=కొల్ల యొసంగువారు కొందఱును, వి, తొలఁగిరి=జరిగి పోయిరి.

తా.—కొందఱు తోడివారిని ఓరిపాపులారా వీల భయపలాయించు లయ్యెదరు, ఈదొంగదండు అంత బల్లిదము గాదు, వీరిని కొట్టి తఱుమవచ్చును, అని హెచ్చరించి మరల్చి, దొంగల మీఁదికి రాలరప్పలు కొయ్యలు కొఱతలును విసరసాగిరి; కొందఱు పిమ్మట మరల వచ్చి వెదకి క్రొకొనవచ్చునని తమయొద్దనున్న మల్లె ముట్ట గుడ్డలో కట్టి, చెట్లజీబులో పాఱవైచి, దుడ్డుదెబ్బలు పడి పైపంచెలనుకూడ వెనుకకు వైచి పాఱిపోవుచుండిరి. కొందఱు బుజముమీఁద సెత్తిమీఁద నున్న బరువులను దిగువకు దించుకొని కత్తిదూసి కాటూఁది నిలిచి 'రండి, నఱుకీవై చెదము,' అని దొంగలపై తిరుగఁబడిరి; కొందఱు - 'ఓరీ ఇది మాదేవతార్చనమూట, దీనిం గట్టియున్న యీవస్త్రముం గ్రకొనుఁడు, దేవతావిగ్రహములసంజ్ఞను తాఁకకుఁడు, ఇది పోయిన, మాకుమఱియుపవాసమే,' అని దొంగలకు కనికరము కలుగునట్లుగా చెప్పుకొనిరి. కొందఱు, 'అయ్యో, మాగుంపులో కల వన్నియు సేను మీ కిప్పించెదను, ఒకమాటమాత్రము వినుండు. అడుచారిదేహములమీఁదినగలను మీచేతితో మీరు ఒలువకుఁడు; మీఁదికి రాకుఁడు,' అని తమమూఁకలో తమమాట చెల్లు ననియు తాము స్త్రీలవిషయమున మిక్కిలి పరువుగలవారనియు, దొంగలకు తెలియునట్లుగా పలికి కొల్ల యిచ్చిరి. ఇట్లు కావించి వారందఱును సాగి పోయిరి.

'నిలర ఓయి' - నిలుచున కడవ్రాయకి ముత్తున లోపంబు- బాల. క్రియా. ౧౦౧. 'ఓయి'- ఎదాదుల లోనిది కావున ముజ్జునకు (వుజ్జి) రుజ్జి యగును. బాల. క్రియా. 3౪. 'పాతకులారని' అనుపాఠంబున సంబోధనాంతంబునకు సంధి దుష్టము. దేవాయధంబులు - మనుష్యులు చేసినట్టి కత్తి కటారి లోనగునవి కావు; మఱి, దేవుఁడు చేసిన రాలు కట్టెలు లోనగునవి. దేవాయధము లనఁగా కాపములు అని కొందఱు చెప్పుదురు - దేవతలు గీర్వాణులు గదా. జూపు, కూ. జువ్వ. ఒలె - ఒల్లె - ద్విత్వలోపము - 'ఒల్లె పంచె యనంగ నొప్పు నర్ధవస్త్రంబు, ఆం. భా. వస్తు - 'ప స్త్రీలి గుంక నిప్పును ని ట్రనఁగను నుపవాససంజ్ఞలై యొప్పుచుండు.' ఆం. భా. చేక-చేకబ్బము, తృతీయాధమున ద్వితీయ - 'దోఁపుడు నాఁగను దోఁపు నాఁగ | దొంగతీక మనంగ' ఆం. భా.

సీ. తొడువంటివాడు సన్త్రోవఁ బోవక యెదు

ర్పదువాండ్రు దొడిఁబడఁ బదరి పొడిచి

పినుఁ గీక పెనఁగినఁ బెద్ద నొంపక యెఱ్ఱఁ

బాటించి చేఁ గలవాని నాఁచి

యాయితంబై చించి యరిగెడువాఁ డేటు

నకు మీఱి చన్న వెక దవులు టుడిగి

పొదుకచే లేకయ పుటపుటయును నైన

కాఠి శోధింప నవ్వలికి బనిచి

కీ. పాదలఁ దూతిన నీఁటె చాఁపుల వెడల్పు

గట్టుబట్టులు గొని ప్రాతబట్టదయను

గోఁచులకు నిచ్చి గనపరాకులు నిగిడ్చి

చెప్పటట్టులు శోధించి సిగలు విప్పి.

14

ఈ పద్యములో అనంతరవచనములోని 'పాటచ్చురులు' = (దొంగలు) అనునది కర్తృపదము.

(1) తోడువంటివాడు = విల్లెక్క వెట్టి బాణముసంధించుకొని నడుచుచున్న తెరువరి, చనువ్రోవక = పోవుచున్న దారిని, పోక = చనక (ఈచననివారు దొంగలు), ఎదురుపడు వాండ్రక = ఎదిరిన బాట పారులను, తోడిబెడక = తోట్రు పడునట్లుగా, పదరి = త్వరపడి, పొడిచి = పోటుగావించి; (2) పినుగు = లోభి, ఈక = తనధనమును ఇయ్యక, పెనఁగినక = పెనఁగులాడఁగా, (వానిని), పెద్ద = ఎక్కువగా నొంపక = హింసింపక, ఎఱ్ఱబాటించి = కత్తులతో గాయపఱచిర క్తము కాటించి, చేక = వానిచేలియందు (అనఁగా ఎక్కువ దాఁపఱకము గావండ), కలపాటి = ఎంతధనము దొరకిన అంతయే, వాఁచి = కైకొని, (పా. దోచి); (3) ఆయితంటె = దొంగలకు స్వాధీనుఁడుగా నుండియు, చించి = పట్టువదలించుకొని (పట్టుకొన్న చోరుని చేతిలో కొంత నిలిచిపోవునట్లు తనగుడ్డను చింపు కొని), అరిగడువాడు = పాటిపోవు తెరువరి, ఏటువనక = ప్రహరమునకు, మీఱి = అందక, చన్నక = పోయె నేని, వెనుదవులుట = వెంటఁదఱుముట, ఉడిగి = మాని; (4) పొరువు = ధనము, చేక = తన యొద్ద, లేకయ = ధనమేమియు నగపడకయే, పుటపుటయునుక = బనవానిక = బలిసీయున్న వానిని, శోధింపక = గుడ్డ గుడుసు విప్పి సోదా చూచుటకు, అవ్యలిక = గుంపునకు ఎడగా, పనిచి = పంపి, పొదలఁదూతినక = పొదలలో దాఁగినచో, ఈటెచాఁపులక = ఆ దాఁగినచోటులకు ఈటెలను నిగిడించుటచేత, వెడల్పు = పొదలనుండి వెలువడి వచ్చునట్లు కావించి, కట్టుబట్టులు = వారు ధరించిన వలువలను, కొని = వారిచి, దయక = కనికరముచేత, గోఁచులకు = గోఁచిపెట్టుకొమ్మని, ప్రాత బట్ట = జీర్ణవస్త్రమును, ఇచ్చి; గనపరాకులు = గన్నెరాకులవంటి బాణములను, నిగిడ్చి = లోనికిఁ దూర్చి, చెప్పటట్టులు = పాదరక్షల యట్టులోగ్లను, శోధించి = సందుచేసి పరీక్షించి, సిగలు = జాట్లను, విప్పి (అవలి కన్యాయము).

తా. — ఆ తెరువరులలో విల్లెక్క వెట్టుకొని కొలతోఁ గూలవేయుటకు సన్నద్ధుడై నడచి తనదారినిపోవుచున్న తెరువరిజోలికి ఆదొంగలు పోరైరి; మఱి తమ్మునెదిరించినవారిని తత్తఱపడు నట్లుగా, వడివడిగాఁ బొడిచిరి. తమసొత్తును ఎంతసేపటికిని ఇయ్యక పెనఁగులాడులోభిని మిక్కిలి హింసింపక వానినెత్తురు వానికంటి కగపడుచు పాటునట్లు గాయములుచేసి, వానియొద్ద ఆపాటికే దొరకినదానిని కైకొనిరి; తమచేత చిక్కియుండియు, ఉన్న పైఁకుండి దూసికొని పాటిపోయిన వాడు ఏటువ కండనంత దూరమున పోయెనా, వానిని తప్పించికొని పోనిచ్చిరిగాని వెంటఁ దఱుమరైరి. చేత సొత్తేమియు లేనివాడై బలిసీయున్న వానిని గుంపునుండి అవలికి పంపిరి. అక్కడ కొందఱు దొంగ లుండి వానిని సోదా చూచిరి. పొదలలోఁ దూతే దాఁగినవారిని ఈటెపొటులతో వెడలించి వారివస్త్రములను దోచుకొని, ప్రాతగుడ్డలు గోచులకై యిచ్చిరి. గన్నెరాకులవలె పలుచనియుక్కురేకు లగునట్టి యులుగులు గలబాణములను తెరువరుల చెప్పల యట్టులలోనికే చొప్పించి సందుచేసి, అట సేమయిన దాఁచికొనియున్నాఁగో యని పరీక్షించిరి. జాట్లు విప్పియు సోదాచూచిరి. — స్వభావోక్తి.

తోడు=తోడును - 'తోడు' అనునదియు నొక క్రియ. చన్ తోడు- 'కాకిళ్ళు చుట్టిచూడెను' అను ప్రయోగంబునందుంబోలె, ఇట్ల 'చను' ధాతువునకు 'ఉ' లోపము - చూ. ప్రా. బ్యా. సంధి ౧౩. తోడుమిటివాడు తోడుని ప్రాణమును హరించినను హరించును. పినుగు - రూ. పిలుగుడు. కాకింటుట భయముగొల్పుటకు. ఆయితము - ప్ర. ఆయితః - చేక - సప్తమ్యర్థద్వితీయ. క (గ) వపరాకులు - చూ. ఉపోదాతమున పట్టిక. 'ఇనుపరాగోల నితీకించి యంతట' భోజరాజీయము ౪ (821); ఇచ్చట 'ఇచ్చి యినుపరాగోల నితీకి' అని యున్నను సరిపడును. ఇతీకి = ఇతీకించి 'ఉతీకి కొక్కర కంఠంబు నితీకి చంపె' - పంచ. నా. ౧. ఆ. శ. ర. 'గనపరాగోల లితీకి' అని పఠించుట శ్రేయము. గనప = పెద్ద - రాజోలులు = రాజీయలుగనుబాటులు.

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు వెచ్చు వెరిగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు సార్థంబు నర్థంబు లపహరించు సంకులంబున. 15

పాటచ్చరులు = దొంగలు, ఉచ్చావచంబులు = నానాభేదములు గలవి, సార్థంబు = విదారు (యొక్క) - 'చోరజీర్ణపటయోః పాటచ్చరః,' ఇతి నామానుశాసనమ్ - అని రామాశ్రమి. 'ఉచ్చావచం నైకభేదమ్' - 'సాగో వణిక్సమూషా స్వా దపి సంఘాతమాశ్రయే,' - అను.

సీ. కటినుండి చనుమఱ గడి గాఁగ బిగియించి

కట్టిన నిడు నీలికాసె మెఱయఁ

బిల్లిగడ్డము మించఁ బెరిగి మీసలు కుఱి

గోళంబుమీఁద నుయ్యాల లూఁగ

బూడి బ్రంగిన మొగంబున గొదకట్టుమై

నపుమెల ప్రాజౌతు నాజెలంగఁ

జిటివ్రేలి పూసపై ఘటియిల్లు వెడఁబట్టు

చిమ్ముల సురియ దాల్చువర్ముగ

తే. నూరనుండియుఁ గను పెట్టియున్న వాడు

దప్పిపో నన్ను డబ్బాటు దాఁబొడగని

యట్టివేళఁ గాక శ్మశ్రు వనెడు నొకప్ర

చండ చండాల చోరభటుండు దఱిమి.

16

(1) కటినుండి = పిఠినికడనుండి, చనుమఱ = చనునలుపులు, గడిగాఁగ = వాడుగా, బిగియించి=బిగుతుగాలాగి, క...సె - కట్టిన=బంధించిన - నిడు=దీర్ఘ మైన - నీలి=నల్లని - కాసె=దట్టి, అమరక=ఒప్పుచుండఁగా; (2) పిల్లిగడ్డము = పిల్లిగడ్డమునంటి తనగడ్డమును, మించక = అతిక్రమించునట్లు, పెరిగి; మీసము=మీసములు; కుఱిగోళముమీఁదక = గుండ్రని కడుపుమీఁద, ఉయ్యాల=లూఁగక = ఉయ్యాలవలె ముందు వెనుకలకు ఊగుచుండఁగా; (3) బూడి = తాఁబూసికొన్న బూడిదయందు, బ్రంగిన మొగంబునక = ముఱుగునదైన ముఖమందు, గొదకట్టు = తెంపలను మాసికట్టినగుడ్డ, మైనపు మెలప్రాజౌతునాక = మైనపుమట్టిం బూసినయంతి ప్రాతః కర్మయి యునునట్లుగా, మెలంగక = ఒప్పుఁగా; (4) చిటి...పైక - చిటివ్రేలి = కనిష్ఠికాంగుళి యొక్క - పూసపైక = గుఱుమీఁద, ఘటి...య - ఘటియిల్లు = భూడునట్లుగా, వెడక = గడ

కాక, పట్టుకొనకమున్న, చిత్తులచిత్తులందున - కునియ-మరక ద్విచిత్తు - చాచి ప
 తళతళలు; మురుగునీరు = పెట్టి దనుగుచుండగా, (5) దొరమండియుక = నేను తరలివచ్చి
 నుండియు, కనుపెట్టి యున్నవాడు = నన్ను దృష్టిలో నుంచుకొనియున్నవాడు, కాకళ్ళకు
 కాకిమీసాలవాడు; అనె...దు - అనెను = అను పేరుగలవాడైన - ఒక - ప్రచండ = అతిభయం
 కరుడైన - చందాచోర భటుండు = మాలదొంగబంటు, అట్టివేళక = అసమయాన, కన్నీక,
 తప్పిపోక = నేను తప్పించుకొనిపోవుచుండగా, దబ్బాటు = అకస్మాత్తుగా; తాక - పొడగని =
 చూచి, తఱిమి = తలుచుకొనినదన్ని.

తా. — ఇట్లు సాకు విడిగి పరారి యగుచుండగా, నేనును తప్పించుకొని పోవుచుంటిని.
 అసమయాన అకస్మాత్తుగా నన్ను - మేము ఏ గ్రామమునుండి వచ్చితిమో యా గ్రామమునుండియే
 దృష్టిలో నుంచుకొని వె బడించి వచ్చినయాదొంగయే కనిపట్టి తలుచుకొనినదన్నినాడు. వాడు
 మాలదొంగ, కూరుడు; వానిచేతు కాకళ్ళకుడు; వాడు నిడుపైన నీలికాసెను పిలుచు
 మొదలు చనుములరకప దేహమునకు విగుతుగా చుట్టుకొని యుండెను. గడ్డము పిల్లిగడ్డమువలె
 నుండెను. మీసాలు దానిని దాటి గుండ్రనికడుపుమీద ఉయ్యాల లూగుచుండెను. మొగము
 బూడిదలో మలుచుపడి యుండెను. మైనపునుడ్డి పూసినటోపి యనునట్లుగా, చెంపలు మూతపడు
 నట్లుగా తలకు రుమాలు కట్టుకొనియుండెను. చిటికెనవ్రేలిగనుపుమీదికి వచ్చునట్లుగా వదులు
 వదులుగా ఒకసురకత్తి చేతదాల్చి, దానిని తళతళలు పెల్లుగా దాటుకొట్టునట్లు చిమ్ముచుండెను. —
 స్వభావోక్తి, తృప్తియపాదమున ఉత్పేక్షయు; పిల్లిగడ్డము ఉపమ.

నిడు - కడుపుచుట్టురా ఎన్ని మూలులో తిరిగివచ్చుటకు చాలినంత నిడు పనుట. అమీసాలు
 ఒక్కొక్కప్రక్క నొక్కొక్కాకపక్షమువలె నుండుటంబట్టి 'కాకి మీసాలవాడు' అని పేరువచ్చి
 నది. ఉయ్యాలలూర - మిక్కిలి నిడుపు లగుటచేత అడుగున ముడివైచని యుయ్యాలవలె నుండిన
 వనుట. బూడిద బ్రంగిన - సజ్జనుడుగాఁ గనబడుటకు విభూతిఁ దాల్చినాడు. ప్రాజౌతు - ప్రాజ్ఞ
 దనుట మాలినవ్యమోఱక - 'ప్రబలు వస్త్రముకుటము కల్లా కలాయి. యనఁగ దర్శిదము దపార-
 మనఁగఁ దెక్కి. యనఁగఁ జౌ తనఁ దోపి దా నలరు నభవ.' అం. భా. 'చెంపలను మూసికట్టుట
 చెలగు గాద. కట్టనంగను.' అం. భా. 'పరగు నాకస్మికంబు దబ్బాటనంగ' అం. భా. చిమ్ములు
 చిమ్ము దాలాలయించుట ఆ బ్రాహ్మణుని భయపెట్టుటకు. 'సుర సురియ చూరి యనంగ ఘరిక
 దనరు' అం. భా.

చ. కవ వటు డించి యే గునుకగా. సురె గొంతులఁ దార్చి, కూలుడు,

న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు నిద్దపు దోవతి దట్టి చొల్లిరాఁ,

దివిచి, వెనంగ, వల్లువముఁ ద్రెంచి, యనయని గంట్ల కూనపు

జెవులుగ గొదకట్టు గనెచేరుల తెక్కియు దోఁపు నొల్చి పోక.

17

కవటుక = నాతోడి బ్రహ్మచారిని, డించి = విడిచి, ఏక, గునుకగాఁ = చిన్నిపడు
 గున (తప్పించుకొని) పోఁగా, (కాకళ్ళకుడు), మరక = సురియము, కొంతలక = మడమలు
 మీది వెనుక భాగములకు, తార్చి = తార్చి (అనగా సురియతో మడమలమీది కొంతలకు నటికి)
 కూలుడుక = నేనెరగిపడిపోఁగానే, నివిడిన బొజ్జపై = పై కదిలియున్న బొజ్జమీద, మిగు...ట్టి
 మిగులు = పైకి వచ్చియున్న - నిద్దపు = నున్నని - దోవతి = కట్టురలుకమీది - దట్టి = కానకట్టు, చొల్లి

రాజు = ఉడివచ్చునట్లు, తివిచి = లాగినవారై, పెనంగ = నేను లాగినంతకే పెనంగవాడవా, కలువము = వరాలసంచిని, త్రెంచి = త్రెంపుకొని, అనంతుని గంటకు = నానుడదగయ్యెను పోగులు ధరించెడు కర్ణరంధ్రములకు, ఉపపుం కెవులు గా = చెవులు కొనబడునట్లుగా (అంటు పోగు లిడునట్లు కడవలకు తెగిపోయిన వనుట), గొడకట్టు = గొడలు (= చెంపలు) మూతవడునట్లుగా తలకు టోపికరై కట్టుకొన్న కుండుగుడ్డకట్టును, కనెచేరుల పెక్కియొక్క = గుల్లపుగొరదా చేయలవంటిచేయలను గడ్డముక్తిందికి తార్చి ముడిచినట్లయిన, దోపు = కొల్లగా, ఒలిచి = (నాతిలనుండి) ఉడలొగిగొని, పో = (వాడు) పోగా.

తా. — అంతట నేను నాకమ్మయైన బ్రహ్మచారిని వానిగతి వానిది అని విడిచిపెట్టి, నాపాట్ల చేతను వరాలసంచిచేతను వడిగా పరువదలేక ఒకపాటిపరుగుగా పాటిపోవుచుంటిని. అంతట కాకళ్ళకుడు వచ్చి నానుడమలపై కొంకులను సురియతో నటికెను. నేను క్రింద బడిపోయి తిని; అంతట వాడు నాపాట్లమీద దోవతిని లాగి అందలివరాలసంచిని తివించెను, నేను పెనంగు లాడితిని; నామొలత్రాటికి సంచిని గట్టియున్నత్రాళ్లు మొలత్రాటనే నిలిచిపోవునట్లుగా వాడు సంచినిత్రెంపి కైకొనెను; పైగా, నాకట్టుకొన్న గొడకట్టులో ఏముందెనో యని దానిం బీకు కొనెను. నేను నాటోపిని తలకు దొడిగికొని దానిదారములను గడ్డముక్తింద ముడివైచికొని యుంటిని; ఆటోపిలో ఏమి దాచుకొనియున్నానో యని వాడు ఆటోపిని పరికించుటకై లాగు కొనెను, ఈ టోపిని గొడకట్టును లాగుకొనుటలో పోగుల రంధ్రములవలకు నాచెవుల రెంటిని త్రెంచివైచినాడు. ఇట్లు కావించి వాడు పోవుచుండెను. — స్వభావోక్తి.

‘వటుక్’ - వటువు = వటుడు. ‘గురుక్’ - ‘గురుకు డనంగను గును కనంగ నల్ప. ధారన సంజ యై తనరుచుండు,’ అం. భా. ‘దోవతి యం చనంగ దోచుక గటిపటము.’ అం. భా. దోవతి - ప్ర. ధోరవ. ‘నివిడిన’ = నిగిడిన - తెనుగున గాకువా కొన్నిట వచ్చును. ‘వినుము నరేంద్ర, విప్రుఁ డలికె’ భార. ఇట్లే తివిచి = తిగిచి - ‘కనె’ - ఈశబ్దము త్రొను శ. ర. లలో లేదు; ‘కసము’ (చేరు కోల) అని కకాశబ్ద వైకృతముగ వైకృతదీపికలో నున్నది. కసెము = కసెము - ప్ర. కచ్చు (అనూ పము); కసము + కోల = కసకోల - దినవెచ్చము, చప్పుర మంచము, లోనగువానియందుబోలె ము లోపము. ‘వల్లము’ - ‘వల్లంబు పోనాడు వైక్యనికేవను’ హంస; పా. వల్లముడి.

క. నోరిసని నుండ, కే ‘నో! రోరి, యకట! మా సమీప వూరనె మనియుం,
దూరము వోయితివే! సో! మేరీతిని నీకు దక్కునే కానీరా.’ 18

నోరిసని = నానోటిలోనిశనిచేత, ఏను = నేను, ఉండక = ఊరకయుండలేక, ఓరోరి, అకట,, మాకుక, దాపుటూర నె = సమీప గ్రామమండే, మనియక = నివసించియు, దూరమువోయితివే = మిక్కిలియుం గీడును మాకే యొనర్పితివి. సొమ్ము = ఈదోచుకొన్నధనము, నీకుక, వీరితిక = ఏ విధాన వైనను, దక్కునే = దక్కువా (దక్కు దనుట), కానీ రా = కానిమ్ము (ని న్నేమి చేయించె దశో చూడు.)

తా. — వాడు మాపొరుగువారై అని గుర్తించితిని. అంతట నానోట శనియుండి నాచేత ఈమాట లాడించినది; ‘ఓరి, నీవు మాపొరుగువారడవే అయ్యును, ఇంతపూతకడకై నాకే ఇంతపూత చేసితి. నేమి రా! అయ్యో! ఏవిధాన వైనను ఈధనము నీకు దక్కువా! చూడు. నిన్ను ఏమి చేయించెదనో అని.

‘సది’ - పు. - శని - శనిగ్రహము, చెఱుపు చేయును గాన చెఱుపున గలిగించిన యీ (చెప్పబోవు) మాటను శని చెప్పించినాడనుట. ఇట శనికి ‘సని’ అనుట మనుచరిత్రలో ‘శ్రీరామ’ అనుటకు ‘సీరామ (సేన)’ అనుటవంటిది. ‘ఓరోరి’ అప్రేడితము గాన కుంధియైనది. ‘ఓరి’ - ఇది సీచ పంబుదిలో వచ్చును. చోరుడు నీచుడు గాన తక్కువబుద్ధిలో వచ్చినది.

తే. అనిన లాఠుగఁ గోల్పోక యతఁడు రడ్డు
రాజుఁ గను నని కొదయుఁ దీర్పంగ మగిడి
యంత పరియును బై ప్రజ కలికి పాటి
పోవ వాఁడును వెడపోట్లు పొడిచి చనియె.

19

అనినక = నే నట్లు పలుకఁగా, (అదొంగ తనమనస్సులో తలపోయుట), అతఁడు = ఆ బాపడు (అనఁగా నేనే), లాఠుగఁ = అధికముగా (అధికధనము ననుట), గోల్పోకఁ = గోల్పోయినందున, రడ్డికఁ = రడ్డిని (పట్టును), రాజుకఁ = రాజును, కనుకఁ = చూచును, (పోయి రాజుతోను రడ్డితోను చెప్పకొందును), అని = ఆలోచించుకొన్న వాడై, కొదయుకఁ = శేషమును గూడ (అనఁగా నాప్రాణమును సయితము), తీర్పంగఁ = పుచ్చుకొనుటకై, మగిడి = వెనుకకుమరలి వచ్చినవాడై, అంతకఁ = అంతలో, పరియును = వానితోడి దొంగదండుకూడను, బై ప్రజభక్తఁ = పైనుండి వచ్చిన బాటసారిసమాహమనకు, అలికి = భయపడి, పాటిపోవకఁ = పలాయితము కాఁగా, వాఁడును = అదొంగయు, వెడపోట్లు = తప్పుటపోట్లు, పొడిచి, చనియెకఁ = పోయెను.

తా. — అట్లు నేను పలుకఁగా, అదొంగ యిట్లు తలపోసెను; — “ఓహో, ఈ బాపడు విస్తారము ధనము - పోగొట్టుకొన్నాఁడు. కావున రాజుతోను రడ్డితోను చెప్పకొని నన్ను పట్టింపక మానఁడు. కనుక ఈతనిం దెగటార్చుట మంచిపని.” ఇట్లని ఆలోచించుకొని మరల నన్ను దెగటార్చ వచ్చుచుండఁగా, పైనుండి బాటసారిలబిడారు వచ్చినది; దానింగని వెఱచి, వీనితోడిదొంగపిండు పాటి పోయినది; అంతట వీఁడును నన్ను ఆదరబాదర చేరికి వచ్చినట్లు పోట్లు పొడిచి పాటిపోయెను.

పద్యాదిని ‘ఇట్లు లన, లాఠుఁ గోల్పోక నితఁడు రాజు, రడ్డి’ అని పఠించుట మేలు.

లాఠుగఁ = లాఠుశబ్దము శ. ర. లోనున్నది, ఇప్పద్యమున బ. సీ. పఠితము. ఇది ప్రాణ్యములో లేదు. ‘పాఁజు చేరువ మొత్తంబు బారు తుటుము | దండు పరి గమి కూటువ దిండుదాటు | మూఁక దళమును బెట్ల సమాహమనకు.’ ఆం. సం.

రడ్డి-పు. రావ్రమ్. ‘ఎడైతనపుఁ గై నేఁతల | రడ్డులు నడచిరి పురస్సరద్భార్యముగా.’ పాండు.

ఉ. అంతటఁ బొంతఁ బెన్దెరువునం దరుదెంచు పిఱిందిమంది మ

త్కొంత సహోదరుండును నొకం దరుదెంచుచు సాతు వడ్డ వృ

త్తొంత మెఱింగి న న్నరసి తాఁ గని యార్తి నొకండు దా నతి

శ్రాంతుని నన్నుఁ గావట దిసంతులు గొట్టుచు మోచు చేఁగుచోక. 20

అంతటకఁ = ఆ సమయమున, పొంతకఁ = సమాపమున, పెన్దెరువునందుకఁ = పెద్దబాటయందు, అరుదెంచు పిఱిందిమందికఁ = వచ్చుచున్న వెనుకటి (జన) సంఘములో, మత్ కాంత సహోదరుండును = నాప్రేయసియొక్క తోఁబుట్టుకూడ, అరుదెంచుచుకఁ, పాతు = బిడారు, పడ్డవృత్తాంతము = తోఁపుడుపోయిన వార్తను, ఎఱింగి = విని, నన్నుకఁ, అరసి = వెదకి, తాకఁ, కని, ఆర్తికఁ = వెఱిలో,

ఒకండు=ఒకరై, నన్ను, తాక, అతి క్రాంతినికొనివచ్చితి విదలితవానిని, కావటకొక=కావటము
బట్టయందు, దిసంతులు కొట్టుచుకొని=చివాట్లు పెట్టుచు, మోచుచుకొని, ఏగుచోకొని=పోవు
నప్పుడు (అర్థవికారము.)

తా.—నే నాస్థితిలో పడియుండగా, వెనుకనుండి ఆ సమీపమున పెద్దబాటలో వచ్చిన
విదాలలో నా యిల్లాలిలోడబుట్టినవాడొకడుండెను. ఆతడు అక్కడ సాకు చెబ్బలు తిన్న
వారై విన్నవాడై నన్ను పెదకి కనిపట్టి ఒకకావటిబట్టలో నన్నుం చెట్టుకొని నాచేతన
నిందించుచు నన్ను మోచికొని పోయెను.

‘పాంతక’-‘దండ చేరువ చెంగట యండ సరస। పాపు చక్కె కుంజుట పజ్జ చెంత,
కలన దాక పంజ దగ్గల క్రేన పాంత। యంచె యొద్ద నా నికటాఖ్య లగు మహాక’-ఆం. భా.
‘అర్థ’ స్నేహముచేత కలుగును ‘దిసంతులు కొట్టుచుకొని’-స్వాతంత్ర్యపరిహాసముగా నుండెను.—

‘అబ్బి యవనడి యగడారు మాటు మా। రు దిసంతు సడి రోయి రోత రొచ్చు
నేగింపు పెగ్గము నె గ్గగింపు నా। నపవాదసంజ్ఞ యై యలరుచుండు.’-ఆం. భా.

‘చెలి నేచి తని దిసంతులు గొట్టి మేనక’-మను. ౩ (109),

నీ, కొంగవా ల్నుటకు లంగుళులం బట్టుచు జబ్బ

లంటం గుట్టిడ వెజ్జ నరయువారు,

తలం బడ్డగుదియ వ్రప్పులంబ్రాత మసి యిడి

యంబలి గం జిండ్ల నడుగువారు,

తమనేగి జెప్ప లో దయమీఱ విని చీరం

జించి యియ్యంగ దీవించువారు,

నొలంబడ్డ నెవమునం గలలేని సిరి జెప్పి

చుట్టలపై దాడి వెట్టువారు,

తే. నైన పాంథులచేత గ్రంధైన యూళ్ల

బాడగా నిటం దెచ్చి యిన్నీడ దించి

పాటు నీ రానం బోవ నూర్పాటి మగిడి

వచ్చునాలోన నీరూపు వచ్చె నాకు.

21

(కొండలు పాంథులు), (1) కొంగవార్ నటమలు = కొంగవా లనుచేరి మాదిగకత్తిచే
నయిన గాయములను, అంగుళులకొని=చేత్తో, పట్టుచుకొని=గాయమునోరు మూతం బడునట్లుగా
పట్టినవారై, జబ్బలు=బుజములు (లేక కుంట్లు), అంటకొని = గాయము మూసికొనిపోవునట్లుగా,
కుట్టు ఇడకొని = దారముతో కట్టిపెట్టుటకై, వెజ్జకొని = నైదుగని, అరయువారు = పెదనచుండిరి,
(2) (కొండలు), తలకొని=తలమున, పడ్డగుదియ వ్రప్పులకొని=పడినట్టిగుదియ (వ్రేలులచే నయిన) చీలి
కలయందు, పాత్రమసి=గుడ్డప్రతిక కాల్చిననునని, ఇడి=పెట్టి, ఇండ్లకొని=(గృహముల) గృహ
ములయందు, అంబలి=అంబలిని, గంజి=గంజిని, అడుగువారు = యాచించుచుండిరి; (3) (మఠి
కొండలు పాంథులు), తమనేగి=తమపడిన యిడుమును, చెప్పకొని=చెప్పకొనింట్లుగా, లోకొని
నునప్పుడో, దను దింకొని = కనికరము అతియింపగా, విని, చీరకొని = వస్త్రమును, చించి

ఇంద్రునిగో = ఇచ్చినందులకు, దీనించువారు = అకీర్షించుచుండిరి. (4) (కొందఱుపాంథులు) ఒకబడ్డ పెపమున = దోచుడుపోయినమిషచేత, కల లేనిసిరి = ఉండిన సంపదను లేని సంపదను, చెప్పి, చుట్టలపై = బంధువుల యిందలమీదికి, దాడిపెట్టువారు = దండెత్తి పోవుచుండిరి. విస పాంథులచేత = ఇట్లున్న తెరువరులచేత, (క్రందు = తలచు, విస - ఊళ్ల బాడగా = గ్రామాల మీదుగా, ఇట = ఇచ్చోటికి (ఈ చెట్టు క్రిందికి), తెచ్చి = నన్నుం గొనివచ్చి, ఇన్నిడ = దీని యొ ఛాయయందు, దించి = దింపి, పాణునరు = ప్రవాహోదకము (ప్రవహించుచున్న వాడకల మును), అనక = త్రాగుటకై, పోనక = ఆనాస్థాలకుడుపోగా, ఊర్పు = నాశ్వాసము, అతి = నశించి, (నాప్రాణము పోయి), అతడు, మగిడివచ్చు నాలోనక, ఈ రూపు = ఈ రాక్షసజన్మము, నానక, వచ్చెక.

తా. — అట్లు బందిపోటు వడినయా తెరువరులలో కొందఱు మాలకత్తి చేతులకు బుజములు (లేక తుంటు) చీలినవారు ఆ గాయములను మూసికొని పోవునట్లుగా కేళ్లతో పట్టుకొని అంటఁ గుట్టించుకొనుటకై వైద్యుని పెదకికొనసాగిరి. కొందఱు గుడియచేతులచే తల చీలిపోగా ఆచీలుడుగాయములకు గుడ్డ కాలినవమసి క్రక్కి, అంబలియు గంజయు గృహసులయిందలలో అడిగికొని త్రాగి ప్రాణములను గాపాడుకొనిరి; కొందఱు తమపడ్డపాట్లు చెప్పుకోగా విన్నవారు ఎవరైన కనికరించి గుడ్డలేనివారికి తమగుడ్డను కొంత చింపియిచ్చినంతట వారిని దీనించి దానిని ధరించిరి. కొందఱు కుత్తికులు దోచుడుపోవుట ఒకమిషగా చేసికొని, తమకడ మెండుగా ధన ముండిన దనియు, దానిని దొంగలు కైకొని రనియు, అసత్యము లాడి బంధువులయిందలమీద పోయి తడి హాయిగా ఇదే సం దని భుజించుచుండిరి. ఈ ప్రకారము ఈ తెరువరులు మెండుకొన్న యూళ్లమీదుగా ఆనాస్థాలకుడు నన్ను మోచికొని పోయి మార్గవశాన ఈచెట్టు క్రింద నీడలో పెట్టి, పాణుచున్నయేటినిరు తాను త్రాగుటకై పోయెను. అతడు పోగానే నాప్రాణమును పోయెను. మరలి యాతడు వచ్చునంతటికి నాకు ఈ బ్రహ్మరాక్షసరూపము వచ్చియుండినది. — స్వభావోక్తి.

కొంగవాలు - చూ. పట్టిక. (మాతంగుడు = మాదిగ, మురియారు = మాల.) 'మాతంగు డగు వానిచేత నుండెడికత్తి కొంగవా లనఁగఁ జెలంగుచుండు' అం. భా. ఇట్టి సామాన్యవ్యవహారముల యందు మాలమాదిగలభేదమును పాటించుట లేదు. కావుననే 'మురియారుచేతికత్తికి' నరులందఱు పేరు పెట్టినారు ధరిత్రిక. మరి కొంగవా లనంగను. దిరుమలపై నుండుదేవదేవ ముకుందా' అని దేశ్యనామార్థకోశము; వెజ్జ - ప్ర. వైద్యు. 'వ్రహ్మ' వ్రచ్చునకు కృదంతము, మెచ్చునకు మెప్పు వోరె. మసి - ప్ర. మసీ. ఒకబడ్డ = ఒలువబడ్డ - కడ వ్రాయిలోపమునకు ఒలుచును పిలుచ్యాదులలో చేర్చుకొనవలయును. బాల. క్రియా. ౧౦౧. పెపము = పెపము - ప్ర. నిభః - 'కల లేని సిరి' - కలదియు లేనిదియు నైన సిరి అని విగ్రహము - చుట్టలు - రూ. చుట్టలు, చుట్టములు; ఇట్లే - మీసలు, రూ. మీసాలు, మీసములు. దాడి - ప్ర. ధాటి. 'దాడి' యనుటలో వీరిరాక ఆచుట్ట లకు కడు సమీపమును భూతుకమును అని స్వారస్యము.

వ. కయ్యంబునఁ బాఱఁబాఱ గాయంబు నేసి వెఱవేఱఁగొలిపిన కాకత్తశ్రు నామధేయచండాలు కరాళవేషంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁ గడఁ గనుట నిట్టి కరాళవేషంబు గలిగె; కై శికిగాన ఫలదానంబున దీని మానుపవే! అనిన నతం దేను

ఫలంబెలుంగ, ఫలంబు పరమేశ ముఖోల్లాసంబ, యజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంకర్యంబులకు ఫలపరిమాణగణన ప్రపన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకంబగుట ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొ మ్మనవెఱతు, భగవంతుండ రక్షించు నూఱడిలు మన్న నన్నోరిమాట నోరన యుండ నతండు. 22

కయ్యంబునక = ఆ దొంగలతోడి పోరాటములో, పాఱఁబాఱక = నేను పారిపోయిన కొలంది, గాయంబు చేసి=నాయుడల నఱవలుగావించి, వెఱవేరిక = భయజ్వరమును, కొలిపిన = కలిగించిన, కాకత్తకు నానుధేయ చండాలు కరాళవేదంబు=కాకి మీసాలవాఁడనుమాలవాని భయంకర స్వరూపము, కన్నులం గట్టిన టుండక = నేను మిక్కిలి స్ఫుటముగా భావించుచుండిన సమయాన, కడక = మృతిన, కనుటక = పొందితినిగావున, (నాకు), ఇట్టి కరాళవేదంబు=ఘోర స్వరూపము, కలిగక = వచ్చినది. కైకిగనఫలదానంబునక = మంగళకైకరాగంబున శ్రీహరి ముతులు పాడిన పాటయొక్క ఫలమయొక్క యీవితేత (ఆ ఫలము నాకిచ్చి యనుట), దీనిక = ఈరాక్షసజన్మమును, మానుపవే = పాలియింపుము; ఆనినక = అని బ్రహ్మరాక్షసుఁడు వచింపఁగా, అతండు=ఆ దాసరి, (ఇట్లనియె), ఏను, ఫలం బెలుంగక, ప...బ - పరమేశ=ఆ పరమేశ్వరుని - ముఖంబువదనమునందలి - ఉల్లాసంబ=విశాసమే (శ్రీహరివదనము భక్తునిఁగూర్చి విశాసమొందుటయే), ఆ ఫలంబు=ఆ భక్తుఁడు చేసికొన్న సేవకు ప్రయోజనము; అజ్ఞాకైంకర్యంబులకు=అజ్ఞా రూపముగా వేదవోదితములైన సేవలకును, అనుమతి కైంకర్యములకును=అజ్ఞప్తములుగాక అంగీకృతములగు సేవలకును, ఫల పరిమాణ గణన ఫలము = ఫలమయొక్క కొలఁదియొక్క లెక్క, ప్రపన్నులకుక ఎక్కడియది = భక్తులు చేయవలసినది కాదు. కానక = కావున, బంధకంబు = ఆఫలము బంధకారణము (మరల జన్మమును కలిగించునట్టిది) - దేహపరంపరలో జీవుని కట్టివైచెడిది; అగుటక = అయిన హేతువుచేత, ఫలంబు ఇంత అంత=ఆ ఫలము ఈపాటి ఆపాటి, అందుక = అందులో, కొంత=ఒక భాగమును. కొమ్ము = గ్రహింపుము, అనక = అనుటకు, వెఱకుక = సంకోచించుచున్నాను, (అనఁగా కర్త ఫల మెప్పుడును బంధకారణముగావున దానిని నీ కొనుగుటకు నాకు ఇచ్చు పొడవువదనము), భగవంతుండ=ఆ నారాయణుఁడే, రక్షించుక = నిన్ను గడలేర్పును, ఉఱడిలుము=సమాశ్వాసమొందుము, (విష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁడైనయతఁడు 'భగవంతుండ రక్షించును' అని యనుగ్రహపూర్వకముగా వచించినంతట), ఆ నోరిమాట=అతని నోటిలోని యామాట, నోరన=అతనినోటనే, ఉండక=ఉండఁగా, (అతఁడట్లు వచించినతత్తఱమే ఆతనిభక్తి తీవ్రతచేత), [తనాకిప్పు అంత యవలంబితముగా ఫలించిన దనుట.]

మరణముయంబున ఏరూపమును భావించిన, మృతునికీ వెంబడిజన్మమున ఆరూపమే కలుగునని కాస్త్రము:—'యం యం వాపి స్వరక భావం త్యజ త్యస్తే కశేబరమ్ । తం త మే వైతి కాస్త్రేయ, సదా తద్భావభావితః'. భ. గీత 18 (6); కయ్యంబు - ప్ర. - కలనః - 'కరాళో దన్తురే తుక్తే భీషణే చాభిధేయవత్' మేదిని.

సీ. స్నిగ్ధ త్రిభాగ ముండిత శిరశ్శిఖితోడ,

హిమధవభోపవీతములతోడఁ,

బుణ్యపద్మైతయోర్ధ్వ పుండ్రవల్లులతోడఁ,

దులసికాబ్జస, గా వళులతోడఁ,

గౌరీ కటిసూత్ర కామాయయుగితోడ,
జలపూర్ణ శుభకమండలువుతోడ,
బాణిస దివ్యప్రబంధసంపుటితోడ,
నుత్తరవాక్పూర్వ కోక్తితోడ,

తే. బసిడిజిగితోడ బ్రహ్మవర్చసము వొల్పు
భాగవతలక్ష్మితో ధూమపటలినుండి
వెడలు శిఖిపోలె నమ్మెను వెడలి చూడఁ
జూడ వైష్ణవుఁడై నిల్చె సోమశర్మ.

23

సోమశర్మ వైష్ణవుఁడై నిలిచెను; తద్వర్ణన. (1) స్ని...డక్—స్నిగ్ధ = సున్నఁగా -
త్రిభాగ = (నాలిగింట) మూడుపాళ్లు - మండిత = గోఱుగఁబడిన - శిరః = తలయందలి - శిఖితోడక్ =
జుట్టుతో (జుట్టుకలవాడై), హి...డక్ - హిమ = మంచువలె - ధవళ = తెల్లనైన - ఉపవీరముల
తోడక్ = జన్మిదములతోను; (2) పుణ్య...డక్ - పుణ్య = పావనముయిన - షట్ ద్విరయ = ఆఱు
రెండుయిన (పండ్రెండగు) - ఊర్ధ్వపుండ్రవల్లులతోడక్ = తీరగలవంటి నిలువునామములతోను,
తుల...డక్ - తులసికా = తులసిపూసలయొక్కయు, - అబ్జ = తామరపూసలయొక్కయు - స్రక్ =
మాలికలయొక్క - ఆవళులతోడక్ = సమూహముతోను; (3) కాపీ...డక్ - కాపీన = గోచియు -
కటిసూత్ర = మొలత్రాడు - కామయ = కావికాటులయొక్క - యుగితోడక్ = జంట - ఆసుపరికర
ములతోను, జల...డక్ - జల = తీరముతో - పూర్ణ = నిండిన - శుభ = మంగళ మైన - కమండలువు
తోడక్ = కుండకతోను; (4) పాణి...డక్ - పాణి = చేలియందు - స్థ = ఉన్నట్టి - దివ్యప్రబంధ =
ద్రావిడవేదముయొక్క - సంపుటితోడక్ = పుస్తకముతోను, ఉ...డక్ - ఉత్తరవాక్ = ద్వయము
యొక్క యుత్తరభాగము - పూర్వక = మున్నగాఁగలదైన - ఉక్తితోడక్ = సంభాషణతోను
(ద్వయముయొక్క యుత్తరవాక్యమును అనుసంధానము చేయుచు ననుట); పసిడిజిగితోడక్ =
బంగారుడాలుతోను, బ్రహ్మవర్చసము = బ్రాహ్మణతేజము - పొల్పు = ప్రకాశించుచున్న [పా. ప్రాయ =
బ్రహ్మవర్చసమును పోషించుచున్న] - భాగవతలక్ష్మితోడక్ = వైష్ణవశోభితోను, ధూమపటలినుండి =
పొగయొక్క మొత్తమునుండి, వెడలు శిఖిపోలెక్ = వెలువడునట్టి జ్వాలవలె, ఆమ్మెను = ఆరాక్షసు
దేహమునుండి, వెడలి = వెలువడి, చూడఁజూడక్ = కన్నులయెదుటనే, సోమశర్మ = సోమశర్మయను
పేరి యా బ్రాహ్మణుడు, వైష్ణవుడు వి = విష్ణుభక్తుడుగా మాటి, నిల్చెక్ = నెలకొనెను.

తా. — సోమశర్మ వైష్ణవుడుగా మాతెను; శిరమున మూడుపాళ్లు త్తైర మై, ఒకపాలు
జుట్టుండెను; జలములు మంచువలె తెల్లగా వెలుగుచుండినవి; దేహమున పావనములైన
పండ్రెండు నిలువుబాట్లు ఒప్పుచుండెను; తులసిపూసలపేరులు తామరపూసలపేరులు హెచ్చుగా
నుండెను; గోచి, మొలత్రాడు కావికాటులు నుండెను; మంగళ మయినజలకుండిక తీతోడకముతో
నిండియుండెను; ఆతఁడు ద్వయముయొక్క యుత్తరవాక్యమును అనుసంధానము చేయుచుండెను;
దేహము సువర్ణచ్ఛాయతో ప్రకాశించెను; బ్రహ్మవర్చసమునకు వైష్ణవతేజము వచ్చి హెచ్చించెను.
అట్లు ఆరాక్షసుదేహమునుండి ఆతఁడు పొగమొత్తమునుండి యగ్నిజ్వాలయందలి వెలువడి ఎదుట
నిలిచెను. — స్యభావోక్తి. 'ధూమ... వెడలి' - ఉపమ.

‘మణిరం పరివాపితమ్,’ ‘ఉపవీరం యజ్ఞశాత్రం ప్రాద్భుతే దక్షిణే కళే ఆశు, - ‘భుజ్జో’
దే శేషు లిలక భేదే క్రి మ్యులిముక్తయోః’ నా నా. ద్వాదశోర్ధ్వతంత్రములు.—

“లలాటే కేశవంవిస్తాత్, నారాయణ మభోదరే। మధనం వృద్ధి విన్నయ్య, గోవిందం
కణ్ఠహాపకే। ఉదరే దక్షిణే పార్శ్వే విష్ణుం, విస్తాద్విజ్ఞ సప్తభా। తత్పార్శ్వే బాహుమధ్యే తు
స్తరే త్తు మధునూదనమ్। త్రివిక్రమం కణ్ఠదేశే, వామే కుక్షే తు వామనమ్। క్రిధరం బాహుకే
వామే, వృషీకేశం తు కణ్ఠశే। పక్షే తు పద్మనాభం చ, కప ద్దామోదరం స్తరేత్। ద్వాద
శైతాని నామాని వాసుదేవేతి మూర్ధని। పూజాకాలే చ హోమే చ, సాయంప్రాత స్సమాపితః।
నామాన్యుచ్చార్య విధినా ధారయే దూర్ధ్వపుష్టాకమ్。”

‘స్యా త్కృపీన మకార్యే చ గుహ్యచీర ప్రభేదయోః’ ‘యగి.’—‘యగో రథే మజ్జా
ద్యక్షే న ద్యయో స్తు కృతాదిషు। యగ్నే నాస్త చతుష్కేఽపి వృద్ధినా మాషధేఽపి చ.’ మేదిని.
‘యగి’ శబ్దము—మ. ‘మృదయేశ ప్రమదంబుతోఁ గుచయుగిహారాశ నిలత్వసంపదతో’ నిరం
జకోపాభ్యానము 1 (86).

‘వ్యాలోలత్క బ్జుతాల్ మఖరకరతలా స్ఫాలనారమ్భహేలా।
ధారాశానల్ప బృమ్భన్తనవీజనిగమోత్తంసగాధాసహస్రమ్।
ఉక్తుప్రోక్తుప్రత్య నృత్యక్తుచకలశయగిమణ్డలం ధార్యమాణం।
చోళస్త్రైగం ప్రవీణం చులుకయతి యతివ్రాత చేతాంపి చైతత్.’ పంచబా.

‘అజహత్తాలసాన్దర్యం మురాగ శ్రియంతం మనః। గీతం హరతి పద్మాక్షి దేవ స్తనయుగి చ.
నః.’ శ్రీనివాసచంపువు 11-3 (18). ‘వచయుగీవ ఘనఘటాకార మణ్డలా వస్తలాలి వస్తలాళిత.
సారజ్జతపాదాయినీ వచయుగలి (యుగి?) 1-5 (20-21).

‘యుగలితో’ అనుపాతమున ప్రక్రమభంగదోషము; ‘యుగి’ శబ్దమునకు జీప్రసక్తి లేదు.
కావున ‘కాషాయముతోడ’ అని పఠింపఁదగును. లెక్క చెప్పవచ్చును యుగము గమ్యమే యగును.
కాషాయము (= కావివస్న) అది నది కాషాయము. కాషాయేణ రక్తమ్ కాషాయమ్, - ‘అస్త్రీకమణ్డలుః
కుణ్డి’ అను. - బ్రహ్మయొక్క (అనఁగా బ్రాహ్మణునియొక్క) వర్చస్సు = బ్రహ్మవర్చస్సు - ‘వేద
స్తత్వం తపో బ్రహ్మ బ్రహ్మ విప్రః ప్రజాపతిః’ అను. విష్ణువునందు భక్తఁడు వైష్ణవుఁడు.

పవీడిజగి:—‘బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా శైవ గౌరాః కార్యా స్తతైవ చ। వైశ్యాః కూద్రా
ప్రథా క్యామాః కార్యా శ్చైవ హి సర్వతః.’ భరత. 21 (91) ‘ఘామపటలి’ - రాక్షసదేహము
పెద్దదైనందున ‘పటలి’; నలుపయినందున ఘామోపమ. — ‘నారాయణో నరశ్చైవ పోమనాగశ్చ
వాసుకీః। వైశ్యా శ్చ దానవా శ్చైవ రాక్షసా గుహ్యకానగాః। వికాచా జల మాకాశ మపితా
వర్ణతః స్మృతాః.’ భరత 21 (77)

వ. ఇట్లు భాగవతపరిచయప్రభావంబున బ్రాహ్మణ్యంబైకాక భాగవత
శ్రీయునుం గలిగి యుప్పు చింది యినుమడియగుచందంబునం బరమహర్ష భరితుండై
స్వయాపాసు రూపంబుగా నతనికీ బూజఁ గావించి.

చింది=రాలి-మట్టిలో ఉప్పుకాలిన ఆ మట్టియు నప్పగుట ప్రసిద్ధము-ఉపఘాలంకారము.
అతనికీ=ఆ దాసరి.

సీ. జయ దురుత్తరణ సంసరణాబ్జదళసేర,
 జయజయ గాయక సార్వభౌమ,
 జయ శౌరి గాథా రసజ్ఞ పుణ్యరసజ్ఞ,
 జయజయ తత్త్వసంచయ పవిత్ర,
 జయ జనార్వాచీన జని సంగ వంచక,
 జయజయ దేశిక చరణ శరణ,
 జయ యుక్తవాక్పృతిష్ఠా తృణీకృతదేహ,
 జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ,
 లే. జయ సకలజంతు సమచిత్త జయ దయాద్యు,
 జయ ముకుందాన్యదేవతా శాస్త్రబధిర,
 జయచతుర్ద్వయభక్తి లక్షణచితాంగ
 జయ మురారి ప్రపన్నాంఘ్రి జలజమధుప.

25

అను...ర-అనుత్తరణ=తరించుట లేని, (పా. దురుత్తరణ=తరింపశక్యముగాని) - సంసరణ=జననమరణప్రవాహ మనెడి - అబ్జదళ = తామరావనందలి - సేర = జలమైనవాడా, జయ=సర్వోత్కృష్టఁడవుగా నుండుము. గాయక సార్వభౌమ = గాయనశ్రేష్ఠుఁడా, (2) శౌరి...జ్ఞ - శౌరి = హరియొక్క - గాథా=పాటలయొక్క - రస=మధురిమను - జ్ఞ=అతీగిన-పుణ్య=పవిత్రమయిన - రసజ్ఞ=నాలుకగలవాఁడా; త...త్త - తత్త్వ=పరమాత్మనుగూర్చిన - సంకయ=సం దేహములకు - లవిత్ర=కొడవలియైనవాఁడా; (3) జనా...క - జన = నరులలో - అర్వాచీన=నీచమైన - జని=పుట్టువుతోడి - సంగ=మీడిక చేత - వంచక=మోసముచేయువాఁడా; దేశిక=తత్త్వము నుపదేశించు గురువరుని - చరణ = పాదములే - శరణ = రక్షకముగాఁగలవాఁడా; (4) ఉక్త...హ - ఉక్త=వాక్యవ్యవహిత - వాక్=ప్రతిజ్ఞయొక్క - ప్రతిష్ఠ=నిర్వాహముచేత - తృణీకృత = గడ్డిపరకగా నెన్నబడిన - దేహ=ఓడలు కలవాఁడా; భగ...స - భగవత్=నారాయణునియొక్క - ఆజ్ఞా = ఆనతియొక్క - కృతి=చేతయందు - స్థ=నెలకొన్నవాఁడా, సకలజంతు సమచిత్త=ఎల్లప్రాణులయందును సమబుద్ధికలవాఁడా; దయా ఆద్యు = దయారసముచేత తడిసినవాఁడా, ముకుంద = నారాయణునికంటె - అన్య = ఇతరుఁడైన - దేహ = ఈశ్వరుఁడు - అస్తి = కలఁడని చెప్పెడి - శాస్త్ర=ఉపదేశ గ్రంథములకు-బధిర=చెవిటివాఁడా; చ...గి - చతుర్ద్వయ=అష్టవిధములైన - భక్తి=ప్రపత్తియొక్క - లక్షణ = చిహ్నములచేత - చిత = నిండిన - ఆంగ = దేహముకలవాఁడా; మురా...ప - మురారి = శ్రీహరియందు - ప్రపన్న = భక్తులయినవారియొక్క - అంఘ్రి, కమల = ఆడుగుఁదామరలయందు - మధుప = తుప్పెడలైనవాఁడా.

తా. ఓమహాసభావుఁడా, నీవు సర్వోత్కృష్టఁడవుగా నెఱుఁగుము. దాట శక్యము కానట్టి యీజననమరణరూపసంసారమందు నీవు తామరావలో నీరుబోలే అంటినట్లు కనబడియు అంటున్నావు, (సంసారమును జయించినవాఁ డనుట). హరిమహిమను గానము నేయువారిలో నెల్ల నీవు ఉత్తముఁడవు. నీనాలుక హరిగీతమాధుర్యము నెఱింగి దానిచే పవిత్రమై యున్నది. ఈగలు కొడవటికి తెగిపోయినట్లు తత్త్వసంకయములు, నీవలనం దెగిపోవును; నీ మహిమను నీచ జన్మముచే కాననీక లోకులకు వందించుచున్నావు. నీవు గురుచరణములే శరణ మని తృప్తముగా

వస్తుకొనియున్నావు - (అనగా గురూపదేశమును విశ్వాపాతిశయముతో సమగ్రముగా అనుష్ఠించి తత్త్వమును అనుభవమునకు తెచ్చుకొన్నాడవు.) నీవు నీ ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చువాడవై నీదేహమును తృణప్రాయముగా పాటవైవ వదిలివారాడవు. భగవదాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయే నీవ్రతము; ఎల్లజంతువులందును సమదృష్టిగలవాడవు; దయార్ద్రహృదయుడవు; నారాయణునికంటె వేతె దేవతకలఁ డని యుపదేశించుకాస్త్రములను నీవు చెవిని చొరనియవు. అష్టవిధభక్తి లక్షణములతో నొప్పుచున్నాడవు; హరిభక్తులపాదకమలములను కొల్చువాడవు.

గాయక = గాయన = గాథక = పాడెడువాడు; సర్వభూమికిని ఈశ్వరుఁడు = సార్వభౌముఁడు. శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు - కూరుఁ డనయదవునిగోత్రపత్యము, కావున, శౌరి = నారాయణుఁడు. ముకుందుఁడు = మోక్షమిచ్చువాఁడు. 'అమృత రణం...నీర', 'తత్త్వ...త్ర', 'మూరారి...ప' - రూపకములు.

'భక్తి అష్టవిధము; ఎట్లన - 1. భాగవతవాత్సల్యము, 2. భగవత్పూజయం దనుమోదనము, 3. భగవదర్చన, 4. భగవద్విషయమునం దదంభము, 5. భగవత్కథాశ్రవణేచ్ఛ, 6. స్వరశేత్రాంగ వికారము, 7. సదాభగవదను స్మరణము, 8. అమాంసభక్షిణము.' శ. ర.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్ర దక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన భార్యా ప్రముఖ సుఖ విముఖులై బడరీవనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠిత పుణ్యభూములఁ బోనఃపున్యంబుగం దీర్ఘయాత్రఁ జరించుచుఁ బరమనిర్వృతిం బొందె. నిష్పణ్యకథ వహనసమయంబునఁ గుహనావరాహంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోచితోపచారంబుల విశేషఫలదంబు గానంబ యన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదాకలన కుతూహలంబునం గూఁతురై నీ కొదవి యహారహంబును విప్రలంభదంభేరితాగాధగా ధార్థసమేతగీతరసంబునం బ్రొద్దువుచ్చుటగాని వేఱొండుగా. దేమి తపంబునేయుచున్నదియో యం టింతకంటెం బరమతపంబున్నదే? యన్నియును మేల య్యెడు, శ్రీరంగంబునకు రంగేశు నేనింపఁ దోడుకొనిపోయి రవ్వనుటయుఁ, బ్రసాదమ్మని ప్రణామమ్మునేని పసిండిపల్లకి నబ్బలికారత్నంబునునిచి పరిచారికా శేతంబును భాగవతఁరిషత్కనుం గొలువఁ బ్రయాణపర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునంబోయి.

26

భవ = సంసారమువలని (జననమరణ పరంపరవలని) - భవన = ఇల్లు, బద...లక్ = బడరీవన ఆది = రేఁగుటడవి లోను గాఁగల - పురుషోత్తమ = నారాయణునిచే - అధిష్ఠిత = అధిష్ఠింపఁబడిన (నారాయణుఁడు వసించియుండెడి) - పుణ్యభూములక్ = పావనక్షేత్రములందు; పానఃపున్యంబుగక్ = మాటిమాటికి; నిర్వృతిక్ = సుఖమును; వహనసమయంబునక్ = సమద్రమముండి కోఱమీఁద పైకెత్తినకాలమందు, కుహనా = మాయా - మహీ మహిళ = భూమియనెడు స్త్రీ (భూదేవి); తత్ ఆకలన = దానిని శావించుట (నానుతులను పాడుట); విప్ర...నక్ - విప్రలంభ = నియోగ మనెడు - దంభ = మిషచేత - సమారిత = పాడఁబడిన - అగాధ = లోతయిన - (గంభీరాభిప్రాయముగలవైన) - గాథా = పాటలయొక్క - అర్థ = భావములతో - సమేత = కూడుకొన్న - గీతరసంబునక్ = గావమాధుర్యముచేత, ప్రసాదంబు = నాయందనుగ్రహము, ప్రమాణపర్యాయంబులక్ = పతనముల (మజిలీల) వరుసచేత; భాగవతపరిషత్తు = భాగవతుల (వైష్ణవులయొక్క) సమాహంబు; పతివత్, దూ. పర్వత్ - సమన్యూపరిషద్ గోష్ఠీ సభాసమితి సంసదః అను.

—* గోదాదేవి శ్రీరంగమున రంగనాథుని నేవించుట *—

మ. చని కాంచె నిర్వరజాభిధాంతర వపు సుహృద్భవాతీర నం
దవవాటి వలయద్రుమావళి దళాంతర్వృశ్య పాపాలి భం
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమస్వర్ణావృతి వ్రాత ర
శ్చి నభస్సప్రస్థిఖరాళి దీపకలికా శృంగంబు శ్రీరంగముకా. 27

(విష్ణుచిత్తుడు), చని=పోయి; విర...బుక - విరజా=విరజయనెడి - అభిధాంతర=మాటు
పేరుగలిగిన - వపు=దేహముతోడి - సుహృద్భవా=కావేరియొక్క - తీర=తటమునందలి - నందన
వాటి=ఉద్యానపంక్తియొక్క - రలయ=మండలమునందలి - (అనగా ఊరిచుట్టును అంతటను వరిలు
చున్న యుద్యానపంక్తియందలి) - ద్రుమ = చెట్లయొక్క - ఆవళి = పంక్తియొక్క - దశ=అవల
యొక్క - అంతః=సంఘటించుచున్న - పాప=పాతకము లనెడి - అలి=తుమ్మెద
లను - భంజన=భంగపఱచుటయందు - చాంపేయసుమాయమాన=సంపెంగ పూవులుగా ఆచరించు
చున్న - విషమ=చేసియైన (ఏడుయిన) - స్వర్ణ ఆవృతి=బంగారపు ప్రాకారములయొక్క - వ్రాత =
సమాహమయొక్క - ర శ్చి=కిరణముల చేత - నభస్ = ఆకాశమును - స్పృశ=అంటుచున్న - శిఖర =
అగ్రములయొక్క - అలి=వరుసయనెడి - దీపకలికా=దివ్య మొగ్గలయొక్క - శృంగంబుకా=కొనలు
గలదైన - శ్రీరంగముకా - శ్రీరంగక్షేత్రమును, కాంచె=చూచెను.

తా.—విరజ యని వైకుంఠముచెంతం బాటుదివ్యనది. దానితో సమమైనమహిమ కలది
కావేరినది. శ్రీరంగమును అన్ని ప్రక్కలను పరివేష్టించి యున్నది. శ్రీరంగము కావేరిలోనిలంక.
శ్రీరంగముచుట్టును వలయమువలె ఉద్యానవన మున్నది. అందలిచెట్లయాకుల సందులనుండి దూర
మునకు శ్రీరంగనాథుని యాలయ సువర్ణప్రాకార శిఖరము ఇంచించుక కానిపించును; ఆప్రాకార
ములు ఏడు, వానిశిఖరములు బంగారుకిరణములతో మిన్నుల రాయించుండును; వానిని చూడఁగ నే
తైర్థి కలపాపములు సంపెంగ పువ్వులను గన్నతుమ్మెదలువోలె తొలఁగిపోవును. ఆశిఖరములు దూర
మునకు దీపపు మొగ్గల శృంగములువోలె కానిపించును, అట్టియా శ్రీరంగమును విష్ణుచిత్తుడు పోయి
చూచెను. ఉపమాతిశయోక్తి రూపకములు.

‘విరజా’ - విరజ యనెడిదివ్యనదియొద్దన వైకుంఠ మున్నది. అందుశ్రీహరి యుండును; ‘విర
జాభిధాంతరవపు’ అనుటచేత విరజయే కావేరి యని యర్థము. ఆరూపకముచేత విరజంటిమహిమ
గలది కావేరి యని భావము.

“అప్తి ప్రశస్తమహిమా వైకుంఠోఽపహ్లావైభవః...య సుప్రావరణిత స్తు పరస్తా త్ప్రకృతే రపి
యదస్తే దివ్యతటిన్ విరజా నామ విశ్రుతా | తత్ర దివ్యం మహాధామ వైకుంఠాభిధ ముజ్జ్వలమ్ |
తత్ర స్తమ్భసహస్రాధ్యే దివ్యే శ్రీమణిమణ్డపే | సింహాసనేఽతియచితే విభూతిద్యయచిత్రితే |
నిషణ్ణో నిర్భరానన్దో నిరఙ్కుశమహాదయః | సమస్త కేషీభగవాన్ లక్ష్మ్య భూమ్యాచనీశయా.”

దివ్యహారిచరితము, ప్రథమసర్గము.

మఠియు, “కావేరి విరజా నేయం వైకుంఠం రజ్జమన్దిరం పరవాసుదేవో రత్నకః ప్రత్యక్షం
పరమం పదమ్.” అనువచనమును ప్రసీధము.

“శ్చాసనంబున (శ్రీహరియాజ్ఞచే) వారిజానుమందును... అద్విత్యవిమానంబును (=శ్రీరంగ మందిరమును) గొని సత్యలోకపీఠాంతంబున విరజానదీప్రాంతంబున... ప్రతిష్ఠాపించి.” శ్రీరంగము. అన్యమయినయభిధ=అభిధాంతరము. — ‘అభ్యాప్త్యా అభిధానం చ నానుధేయం చ నాను చ,’ - ‘అథ క శీబరం గాత్రం వపుఃసంహనమ్,’ - అను. ‘సహ్యాధ్యవా’ - కొడగు దేశములోని సహ్యాపర్వతమునందుఁ బుట్టినది గాన ఆపేరు. నందన = ఇంద్రనియోద్యానము ‘నందనం బాసవోద్యానే నుతే నా హర్షణే త్రిమే’ నానా; తత్తుల్య మయినయోద్యానములకు లక్షణచే ఆనామమును వ్యవహరింతురు; ‘చందనవాటి’ అని పా. ద్రుమ - ‘పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః,’ అను. ‘చాంపేయ’ - ‘చామ్యేయ శ్చమ్ముకే స్వర్ణ కిష్కల్నే నాగ శేసరే’ మేదినీ.

“గురులీలకా విరజోపకంఠమున వై కంఠంబునకా దివ్యభా
సురభోగంబుల నిందిరాసహితుఁడై శోభిల్లు శేఖరిఁగి దా
హరి, యాభంగిన తక్కి వేరతనయాభ్యర్థంబునకా మంగళా
కరరంగ న్నజిధామముఖ్యముగా సౌఖ్యశ్రీలఁ జెన్నారెడికా.” శ్రీరం. మ. 4 (865)
కావేరికి విరజైక్యము చెప్పటచే శ్రీరంగమునకు వైకంతైక్యము ఫలితము.

క. చోళీ హల్లక చిత కచ | పాళీ పాళీ భవ ద్విపంచీ స్వన భృం
గాళీ క వేరదుహితృమ్ | రాళీ ధ్వను లెసఁగుగాడ్చు ప్రతివడ యుడిపెకా. 28

చోళీ... నులు - చోళీ = చోళాంగనలయొక్క - హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలతో - చిత = పెంపు నేయబడిన (నిండుగా ఎఱ్ఱగలువలను జెరివిన) - కచపాళీ = తలపెండ్రుకలమొత్తమందు - పాళీ భవత = బారులుతీరుచున్నవై - విపంచీస్వన = విజాధ్వనివంటిధ్వనిగల - భృంగ ఆళి = తుమ్మెదల సమూహముల యొక్కయు - కవే... లీ - కవేర = కవేరమునుపర్వతముయొక్క - దుహితృ = కూతురైన (అనఁగా కవేరమందు జనించిన) కావేరియందలి - మరాళీ = హంసాంగనలయొక్కయు - ధ్వనులు = నాదములు, ఎసఁగుగాడ్చు = బిప్పుచున్న గాలి, ప్రతి వడ = అవిష్టుచిత్తమునియొక్క దారి బడలికను, ఉడిపెకా = కమింపఁజేసెను. —

తా. — అంతట ఆ విష్టుచిత్తమునికి చోళాంగనల కుటుంబులయందు ఎఱ్ఱగలువల పరిమళ ముకరందములకై మూగినకుమ్మెదల ని నాదంబులును, కావేరిలోని హంసభాముల ని నాదములను విసంబడినవి. వానిని ఆముసకడకుం దెచ్చినచల్ల గాలి తడియమార్గారూపమును కమింపఁజేసెను.

‘చోళీ’ - చోళదేశమునం గావేరి ప్రసహించును. “చోళమండలమునకా బూడ నొప్పారు కా | వేరమహానదీ తీరమునను | జంద్రపుష్కరిణీ లసత్ప్రదేశమున” - శ్రీ. రం. మ. 2 (822).

‘హల్లక’ - ఆ పరిమళము గాలిలో నుండె నని భా. ‘భృంగ’ - తుమ్మెదలం జెప్పటచే నవ హల్లకములు నూచితములు. ‘మరాళీ’ - శ్రీచాలిం జెప్పట ని నదము శోమలతరముగా నుండుటకు; ‘నడయుడిపెకా’ - గంతవృత్త ప్రదేశమునకు వచ్చితినిగదా యమసంకుప్తిచేత సయితము ఆముసక క్రమ తీతె నని భా. ‘భృంగ మరాళీ ని నదములను’ చెప్పటచేత ఎవరేని మహానుభావులు వచ్చి నపుడు ఊరివారు మేళకాళములతో వారిని ఎదురేగి తెచ్చుటవోరె నని ధ్వనితము. ‘పాళి’ - అని “పాళిః కర్ణలతాగ్రై చ ప్రదే కాడ్కాశ్రీ పక్షిః | త్వరుచ్ఛదే చ యూకాయాం సంజాత శ్చక్రయోషితి” - భా. పా. ‘హల్లకం రక్త సంధ్యకణ’ - అను.

గోదాదేవి శ్రీరంగమఠం రత్నగనాథుని నేమించుట

తే. ఆరణ్య డఘమర్షణస్నాన మమృదుద్యృ
తాంబువుల నాడి, మాధ్యాహ్ని కాది దీర్ఘి,
స్నాత్రయు నలంకృతయు నౌతనయను
దోడు కొనుచు వైష్ణవపరిచిత్తు గొలువ నరిగి.

29

ఆరణ్య=ఆ విష్ణుచిత్తుడు, ఆ-మమృదుద్యృతా అంబువులకా=కావేరి నీళ్లయందు, ఆఘమర్షణ స్నానము=ఆఘమర్షణముంట్రిచ్చారణ భార్యక మయినమజ్జనము, అడి, మాధ్యాహ్నిక ఆదికా=మధ్యాహ్న సంద్యావందన బ్రహ్మజ్ఞ పితృతర్పణాదులను, దీర్ఘి=ముగించుకొని, స్నాత్రయుకా=జలకనూడినదియు, అలంకృతయుకా=క సేయబడినదియు, బౌతనయను=చినకొమార్తను, తోడుకొనుచుకా, వైష్ణవపరిచిత్తు=భాగవతులబృందము, కొలువకా=సేవించుచు పెండ్లరాగా, అరిగి = పోయి.

పద్యోక్త మెల్లను, అతిపవిత్రముగా శ్రీరంగ నాథుని ప్రోల ప్రకేంచుటకు. - 'ఆఘమర్షణము' - పాపమును ధ్వంసము చేయుజప్యము - 'సర్వైససా మపధ్యంసి జప్యం త్రి వ్యఘమర్షణమ్' - ఆము. 'సచ్చాత్రుః డగుచు నిచ్చులు నేగి యయ్యేట నఘమర్షణస్నాన మాచరించి' మను.

సీ. చరణంపు సరవణి మొరపంబు విన్నదం

తులతోనె యెదురు నింతులకుఁ దొలగి,

యిడినట్టి మణిముప్పి గృహుల యారతి కెంపు

రాలనే కలయ ద్వారాలఁ జల్లి,

ప్రసవాది తావికిఁ బ్రతిగృహేశ్వరృభ

క్షృపువల్పునకె పోలే శ్వాస ముడిపి,

నృత్తగీతోత్థశౌ రిస్తుతిఁ గీర శా

రిజయట్ల యర్థోరరీకృతి విని,

తే. వలభి రత్నాంశువులఁ గట్టు తెలుపు చిత్ర

మగుట కోర్వక దిగదిగ నరిగి థాన్య

మడిగెడు విరక్త భాగవ తాళి వలన

వెల్లదీవిని బోని యవ్వీడు సొచ్చి.

30

శ్రీరంగమఠం దలి యక్షయపాత్రపథు లైన భాగవతవఠంకులచర్య.-(1) చర...లు - చరణంపు = పాదములయందలి - సరపణి = గొలుసులయొక్క - మొరపంబు = రవళి - విన్నకా = విన్నచో, దంతులకా=వీనుంగులకు, అట్ల=(ఆయేనుంగులకుఁ దొలగినట్లే), ఎదురు ఇంతులకా= ఎదురుగా చనుడెంచునట్టిపెదలులకును, తొలగి = ఓసరిల్లి, (2) ఇడినట్టి మణి సముష్టికా=(ఇండ్ల యందు ఉపాదానముగా) పెట్టిన రతనాల విడికిటిని (విడికెడురత్నములను), గృ...నే - గృహుల = గృహములయొక్క - ఆరతికెంపురాలనే = భగవంతునికి హారతియైత్తిన పద్మరాగముల తోనే, కలయకా=కలసిపోవునట్లుగా, ద్వారాలకా=వాకిళ్లకడను, చల్లి=వైచి; (8) ప్రసవ ఆది తావికా=పువ్వులా లోనగుదాని పరిమళమునకు (పరిమళమును తొలగించుకొనుటకు), ప్రతి...

నక పోలేక - ప్రతిగృహ=ఇంటింటియొక్కయు - ఈశ=దొరలయొక్క (దొరలునేమునట్టి) - అర్చ=పూజయందలి - భక్ష్యపు=పర్యాయములయొక్క - కల్పనకపోలేక=పరిహాసమున తాము ఆమ్రాణింపవండుటకై ఎట్లు ఊపిరి విగ్ర బట్టుదురో అట్లే - క్యాసము=ఊపిరిని, ఉడిపి=నిలిపి.
(4) నృ...తిక - నృత్త=ఆటతోను - గీత=పాటతోను - ఉత్త=లేచిన - కారిస్తుతిక=హరిస్తోత్రమును, కీర కారిజ యట్లు=చిలుకలవలనను గొరవంకలవలనను పుట్టినట్టిదానింబోలే, అర్ ఉరరీ కృతిక = సగమునస్తుతితో, విని; - వల...లక - వలభి = ముంజూరుయొక్క - రత్న = మణుల - అంకులక = కిరణములచేత, కట్టుకెలుపు = తాము ధరించిన తెల్లవస్త్రము, చిత్రము = పలువన్నెలు గలది, అగుటకుక, ఓర్వక=ఇచ్చగింపక, దిగదిగక=రడివడిగా, అరిగి=పోయి, ధాన్యము=(రత్నములు ఒసంగకుండు) బియ్యము (ఒసంగుండు అని), అడి...నక - అడిగెడు=యాచించెడు - భాగవత ఆలివలనను=భాగవతుల సమాహమచేత, వెల్లడివిని బోనియివ్వెడు=శ్వేతద్వీపమును పోలినదైన యానగరమును. చొచ్చి=ప్రవేశించి (ఆవలి కన్యయును.)

తా. - క్రింగనగరియందు భగవంతునికైంకర్యములకై యేనుగులు పెక్కులు గలవు; వాని కార్లకు గొలుసులు తగిలించి యుండురు. సంచారసమయమున అలంకరణారంబును శబ్దారంబును చిన్నగొలుసులు అందెలకు మాటుగా నుంతురు. యాయావరు లైనయందలిభాగవతులు ఆయేనుగులకు ఓసరిల్ల నట్లే సరవలు లనెడిపాదాభరణములు ధరించినచెలువలు ఎదురుపడినను దూరముగా తొలగిపోవుదురు. కేవలము నిష్కాము లనుట; ఇండ్లలో వారికి ఇల్లాండ్రు బియ్యము నిడక భక్తి విశేషముచేత రత్నములనే పిడికిళ్లం దెచ్చిపెట్టుదురు; అంతట వారు అరత్నములను తక్కువగృహ దేవతార్చనలో స్వామికి ఆరతియైత్రి కడపకడ వెలుపలవైచియున్న రత్నములతోనే కలసి పోవునట్లుగా వారివాకిండ్లకడనే కైతురు; అంతటినిస్సృహులు అనుట. పూవులు లోనగు వస్తువుల పరిమళము వచ్చినచో ఆమ్రాణింపక, భగవన్నై వేద్యంపుర బజ్జారంపురబరిమళమునకుంబోలే క్యాసమును ఆఘ్రుణించురు. విషయాతీతు లనుట; ఆటతోడిపాట విసంబడిన, కుకకారికల హరిహరాచార్యరణముంబోలే దానిని హరిభజనలందు ఆరాంగీకారముతో విందురు; ఆటపాటలరసమునకు అంగీకారములేదు, హరిహరమాత్రమునకే భక్తిరసముచే అంగీకారము కలదు, కావున ఆరాంగీకారము; ఇండ్లకడ చూరులరత్నదీధితులు తమ తెల్లవస్త్రములపై ప్రసరింపఁగా, వానికి చిత్రవర్ణము వచ్చుటంగని చిత్రవస్త్రధారణము సదాచారము గాదుగావున, ఆవన్నెలను దలంకుటకై విసవిసగా పోవుదురు. పోయి 'అప్తులారా, రత్నా లిడకుండు, తండులంబులే యిడుండు' అని యడుగుదురు. భక్తికి ప్రతిబంధకముగుంటుంబట్టి ధనమును దగ్గతకు రానియ్యరు. వైరాగ్యసంపన్నులైనయ భాగవతులవలన ఆపురము శ్వేత ద్వీపమువలె నొప్పుమందెను. అట్టియాప్రోలిని విష్ణుచిత్తుండు చొచ్చెను.

పెద్దపాదములందు విషయము లన్నియు ప్రస్తుతములే అయినందున ఉపమాసంక్షిప్త మయిన కుల్లయోగిత, ఋద్ధి చరితముగు నుదాత్తాలంకారంబును. "ఇతరాంగనుత్యచరితము! తతదిగ్ధ-చరితమును రెండుదాత్తంబు లగుక." అలం.

'సరపతి' - అనుబంధపట్టికలో చూ. "దస్తీ దస్తావలో హస్తీ" అను. వెల్లడివిసాటిం దెప్పుట చేత ఆభాగవతు లందఱు వారాయణకుటుంబులుగానుండి రనుట. వెల్లడివియందు సర్వము శ్వేతము, అట్లే ఈభాగవతులను, వలవలను శ్వేతములే.

"శ్వేతద్వీపనిరాను లందఱు కరణీమూతలేఖాపిత!
స్థితాకారలు ఘోరదుర్భరజరాపేతులో హరిధ్యానసం!

వాతానందనిరూఢు లూరితయశస్సంభావ్య అంభోజసం

భూతేంద్రాది సమస్త దేవపరివత్సూజానమస్యోచితుల్." నృసింహ. పు. 1 (41)

'కీరకారిజ' యనుటచే అచట కీరకారికలు నిరంతర శ్రవణముచే నేర్పి భగవన్నామములకు తత్సంకులసం బాడుచుండు నని తత్తత్కులభక్త్యుత్కర్షణం జెప్పెను. "కారి రక్షోపకరణే తథా శబదని కాస్తలే" విశ్వ. - 'తెలుపు' - చిత్రమగుట కొరకు "ఉత్తాయ వాససీ కుక్షే కుదే కు పరి ధాయ పై," మత్స్యపురాణము. "బ్రాహ్మణస్య సితం వస్త్రం వృషతే రక్త మల్పణమ్" భృగువు; 'న రక్త మల్పణం వాసో న నీలం చ ప్రశస్యతే,' యాజ్ఞవల్క్యులవారు.

ఒకానొకటికాకారులు "శ్రీరంగమందు భిక్ష మెత్తు భాగవతులు శ్వేతద్వీపమునుండి యవత రించిన నిత్యనూరులే కాక, మనుష్యులేని యింద్రాదిదేవత లేనియు కారు" అనియు వ్రాసి, అందు లకు పరాశరభట్టరు శ్రీనూక్తిని ప్రమాణీకరించియున్నారు. నూక్తి యేమన:—

"దిదేవిపతి మానుష స్స చ తితద్విభూష త్యసా । శిశర్విపతి సర్వదా వివిభయిష్యతే తేన చ ముముక్తిపతి తత్త్వగత్యవగ తే స్స నిస్సంశయం । నినిత్యిపతి సర్వదా స చ రిరజ్జభిక్షూపతి."'

ఉ. గోపురకందరాళికడకు నృశిపుష్కరిణీ కణార్ద్రా సం

తాపహరానిలంబులు విమానరణ న్నణికింకిణీ కలా

లాపముల న్నుఖం బడుగ లాలసఁ జొచ్చి యకాండ గాహనా

చాపలకృత్తరుద్గణముఁ జండుఁ డదలైడు లోనివాకిట.

31

గో...టక్ - గోపురకందర=గుహలవంటిగోపురములయొక్క - అలికడటక్ = పంక్తి కుడకు. శశి...లు - శశిపుష్కరిణీ = చంద్రపుష్కరిణియొక్క - జల = నీటిచేత - ఆర్ద్ర = తడిసిన - సంతాప హర = వడతీర్చెడు - అనిలంబులు = వాయువులు, వి...లక్ - విమాన = మేలుకట్టచుండలి - రణత్ = మ్రోగుచున్న - మణి = రత్నముల - కింకిణీ = చిఱుగంటలయొక్క - కల = అవ్యక్త మధురములైన - అలాపములక్ = ధ్వనల నెడివచనములచేత, సుఖం బడుగక్ = 'సుఖముగా వచ్చినారా' అని ప్రశ్న సేయుఁగా, లాలసక్ = తీవ్ర కాంక్షతో, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అకాం...ముక్ - అకాండ = అసమయమందు - గాహనా = ప్రవేశించుటయందు - చాపలకృత్ = తొందరపడుచున్న - మరుత్ గణముక్ = దేవతాసమూహమును, చండుఁడు = చండుఁ డనుపేరి ద్వారపాలకుఁడు, అదలైడు లోనివాకిటక్ = 'నిలువుఁడు, మీసమయము గాదు' అని నిర్భర్తినించెడు లోపలిద్వారమునందు (తర్వాతి కన్వయము.)

తా.— తెఱ్ఱెరులు చంద్రపుష్కరిణీజలశీకరములచే చల్లనై, (తద్భారముచే మెల్లనై పుష్కరిణీ కనుల సౌరభముం దెచ్చుచు) మేలుకట్లరతనంపుఁ జిఱుగంటల మ్రోతచేత "సుఖముగా వచ్చితిరా" అని యడుగుచు గుహలవంటిగోపురము లన్నిటను ఆవిష్టుచిత్తమునిని ఎదుర్కొను చుండినవి. ఆతీరున ఆయన ఆఱుప్రాకారములు గడచి ఏడవప్రాకారంపుద్వారముకడకుం బోయెను. అచట త్వరపడి లోనం జొరఁబూను దేవగణములను చండుఁ డనుద్వారపాలకుఁడు 'నిలువుఁడు, సమయము గాదు' అని అడలించుచు ఆపుచు నుండెను —వ్యస్తరూపకము.

'గోపుర' - 'పురద్వారం కు గోపురమ్' అను. "కన్దోఽజ్జుకే వివరేవ గుహాయంచ" మేదిని, గుహలవంటి వనఁగా గుహలయంతవెదె వని భా. 'శశిపుష్కరిణీ' మహాపావనముగావున తశీఱజలార్ద్ర వాయువులను మహాపావనము అని భా. జలముచేత చలువయు తద్భారముచేత మండు

తయ, పుష్కరిణిం కెప్పుటచేత సారభంబును చూచితములు. ౧ తాప = కాములవస్త్రములను
రంటిని. “పతాకరణ్” అని పా. అపక్షమున - పతాక = ధ్వజములయందలి యని చాత్యైకవచ
నముగా సాధ్యసమాసముం గావించుకొనవలయును. సిద్ధసమాస మయినచో “పతాకారణ్” అని
యుండవలయును. ‘అస్త్రీ విధాన మల్లోచః’ - ‘పతాకా వైజయంతి పాత్ర త్కేతనం ధ్వజమస్త్రీయామో’
‘కిచ్చిణీకుర్రుఘట్టికా.’ “లాఽస” యనుచో “నాటిట” అని పా. యతిభంగము, అందువలన
ఈమార్పు మత్కృతము. ‘కాణ్డోఽస్త్రీ దణ్డ బాణార్య వర్గావసర వారిషు’ అను. ‘చండుడు’:-

“నగ రావరణ ద్వార గోమై రావన కర్తృతః ।

చణ్డాక్షైః కుముదాక్షైః శ్చ గజవక్త్రాదిభి ర్వృతః” డి. నూ. చ. (68)

డి. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణి వేదిఁ గుఠంబు పయి న్నితాంబురు

జ్జేత్రుని ముద్రవ్రే లైజయ నిశ్చలు లై యిరుమై మనాబ్జుమ

ద్ధాత్రుల దంతినక్తులశతంబు విసీతి భజింప నొప్పు త

తూప్రవతీతరు వందనముతోఁ గని యాతఁడు భక్తి సేయఁగఁ. 32

వేత్రముఁ = చెత్రమును, కేలఁ = చేతిలో, పూని = ధరించి, మణివేదిక = రత్నమయమైన
యరంగమీఁద, వఠంబుపయిఁ = చిత్రకంబళముమీఁద, సి...ర్ = సిత్ అంబురుట్ = తెల్లదామర
వంటి - జేత్రుని = కన్నులుగలవాఁ డైనవారాయణునియొక్క - ముద్ర = ప్రతిమగలయంగరము
తోడి - వ్రేలు, మెఱయఁ = ప్రకాశించుచుండఁగా, ఇరుమై = తనవ ఇరువంకలయందును, నిశ్చ
లులై, మనాక్ నమత్ గాత్రుల దంతినక్తుల శతంబు = ఇంచుక వంగిన దేహముగలవారయిన
గజముఖులు నూర్చు, విసీతిక = వినయముతో, భజింపఁ = దన్నుఁ గొలుచుచుండఁగా, ఒప్పు -
తత్ నూత్రవతీతముఁ = నూత్రవతీదేవికిపలియైన యావిష్వక్సేనుని, వందనముతోఁ, కని = చూచి
నమస్కరించి, (కర్త విష్ణుచిత్తుడు), ఆతఁడు = ఆవిష్వక్సేనుఁడు, భక్తి సేయఁగఁ = తనవ (విష్ణు
చిత్తునికి) పూజగావింపఁగా (ఆవలి కన్యయము.)

తా. - అచట మణిమయవేదికయందు తివాసిమీఁద రంగనాథుని సేనాపతి విష్వక్సేనుఁడు
తన నియోగచిహ్న మైనచెత్రమును కేలఁబూని, రంగనాథప్రతిమతోడి మద్దుటంగరమును
వ్రేలం దాల్చి, కూర్చుండి యుండెను. ఆతనిని ఇరువంకల ఈషన్నప్రదేహులై నూర్చు గజ
ముఖులు కొలుచుచుండిరి. విష్ణుచిత్తస్వామి విష్వక్సేనుం గని వందనం బాచరించెను. ఆతఁడును
విష్ణుచిత్తునికి భక్తి గావించెను.

జేత్రము - వై. - చెత్రము. “విద్యావేత్రలతాధీన విభూతియగవృద్ధినా । విష్వక్సేనేన
సైన్యానా మిశ్వరేణ నిషేవితః.” డి. నూ. చ. 1 (66) ‘వఠః స్త్రీ పుంసయో ర్వర్ణకమ్ముకే
పుంసి బద్ధిషి,’ మేదిని. ‘నిశ్చలులు’ - ఏక్షణములో ఏమియుఁ జ్ఞ యిడునో యనునవధానముచేత
నిశ్చలత. ‘ఇరుమై’ - ద్విగువు గావున ఏకవచనము. నప్రత వినయముచేత. దంతినక్తులు విష్వ
క్సేనుం గొలుతు రనుటవ

కా. “అతీరంబునవక్ జతురిశల రత్నారంబుగా ద్విత్తగ

పూర్ణతిత్తేత్రమునం జరించుకృతపుణ్యుల్ దుష్టకిక్షావిని ।

హేతుల్ దండధరల్ ఘనాకృతులు విష్వక్సేనవాక్యోదితుల్ ।

ఘోరేతుల్ పలు దివ్యకీయులు లంభోచాస్త్రతేజోధితుల్.” 521 కీ. శృంగమహాత్మ్యము.

క. గజవజ్రవాణులు గాంచిరి | నిజరక్షితసీమఁ గాలనియమితభృత్య

ప్రజకృతబహువిధకాదల | గిజగిజ యగుకూర్చ భక్తుఁ గిరితదేహుకా.” 522.

“యస్య ద్వీరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్కరం

విఘ్నాన్నిఘ్నాన్ని సతతం విప్యక్తేనం త మాశ్రయే”.

తే. అవిదితపురందరాయుధం బైన కవక

శిఖరియునుబోలె నెఱకల జిగులు దెసల

నింగి నీరెండఁ గాయు వేదాంగు వినత

సుతుని నతిఁ గాంచి మగుడఁ దన్నుతియుఁ గాంచి.

33

అవి...లు - విదిత=ఎఱుంగఁబడిన - పురందర ఆయుధము=ఇంద్రునిపోటుముట్టు (వజ్రాయుధము) కలది - అట్టిదికానిది అవిదితపురందరాయుధంబు=వజ్రాయుధపువ్రేటు నెఱుంగనిది. వివ కవకగిరియునుబోలెకా = మేరువువలె, ఎఱకలజిగులు = తెక్కలనిగులు, దెసలకా నింగికా = చిక్కులయందును మింటియందును, ఈరెండ=లేతయెండను, కాయు వేదాంగుకా=పర్వించుచున్న వేదస్వరూపుని, వినత సుతునికా=వైనలేయుని, (గరుడు ననుట), నతికా=ప్రజామహార్యకముగా, కాంచి=దర్శించి, మగుడకా=బడులుగా, తత్ నతియుకా=అతని ననుస్కారమునుగూడ, కాంచి=పడసి (పై కన్వయము).

తా.—అచట వేదస్వరూపుఁడు గరుత్మంతుఁ డుండెను. ఆయన ఇంద్రునివజ్రాయుధము పోడినందున తెక్కలు కోలుపోని మేరుపర్వతముంబోలె సువర్ణచ్ఛాయతో వెలుంగుచుండెను. అతని యాకాంతి అంతటను లేతయెండవలె వ్యాపించుచుండెను. అతనికి అవిష్టుచిత్తుఁడు వందనఁ జూచరింపఁగా అతఁడును ఆయనకు ప్రతివందనము కావించెను.—ఉత్ప్రేక్ష.

తార్కయఁడు వేదస్వరూపుఁడు.—చూ. ది. నూ. చ. 1 (65).

“వితాన దాన వ్యజన మిత్ర కేతురథాదినా | వైనలేయేన పురతః సేవికః శ్రుతిరూపితా.”

సువర్ణ కాంతి గలవాఁడు.—“కుజుమాశ్శీతవర్ణాయ కుశ్లేంద్రధవళాయ చ | విష్ణువాహనమస్తుభ్యం పక్షిరాజాయ తే నమః.” “పీతాః క్షుర్ద్వాపర బ్రహ్మ జీవ శక్ర మనఃశిలాః | గౌరీ గోమూత్ర గరుడ మణ్డూ కేశ్వర దృగ్జటాః.” మందారమకరందచంపువు.

వ.-అతనిచే విజ్ఞాపనంబు సేయించి యనుమతింగాంచి చతుర్భుజులు జలధర శ్యాములు శతపత్రలోచనులు చపలాపిశంగవసనులు వనమాలికాబద్ధబాహు మధ్యులు నైన మధుమథన ప్రతిబింబంబులం బోని పారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల సేవించుచుఁ దదభినందితులై చని మహావకాశంబును మణిమయ స్తంభ సంభృతంబును శాలకుంభకుంభ శోభితశేఖరంబును నై చిత్ర నేత్రవితాన లంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరంబును సుద్వేలకాలా గరుధూప ధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్య విధుకాంతవిత్తిరీ కాతలంబునఁ జరణముఖ తత్తత్ప్రేరీకాధిష్ఠిత ధర్మాదిసూరి పరిషదాత్మకంబును దేబోమయంబును నగు విపుల విమల సీతంబునఁ బరిమళాలలోలరోలంబజాలం బగు సంఘరహంబు.

జాంబూనద త్వి డుత్తమర్చవిస్తీర్ణకర్ణి కోపరివీధి సూధస్యపాథోవిధానంబునకు
 బ్రథమ హేతుభూతం బగు భూతతన్మాత్రయంబోలె బారద స్ఫటిక బటిర పాండు
 రుచి పుండరీకంబుల పసకు మనమనక లెనకొల్పు మిసిమిగల భోగిభోగ భాగంబు
 నకుం బరభాగంబు మిగులఁ దదాత్తకంబ యగు నుపబర్హంబున మహార్హ కేయూర
 మణికర్పరం బగుకూర్పరం బూని మననపర ముని మనోరాగరస మార్జనంజేసి మిగుల
 నరుణిమ వహించెనో యనఁజాలు కెంగేలు కపోలంబునం గదియం ద్రిదశ తరు
 కనుమ కంచుకిత కంచుకించుకాత్తకం బగు దుకూల నిచోళంబున నొత్తిగిలి
 యున్న వానిం, గరిం గఱకఱింబెట్టి బిట్టు దనచేతి చక్రంబునం దెగిన నక్రంబు
 పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొందెనో యన నుపరి పరిదృశ్యమాన గంధస్థలస్థ
 మణిమకరకుండల ప్రతిబింబ రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద
 నిష్యందియగు ముఖారవిందంబున నందంబగు వాని, నిర్మి మేషదృష్టిన్యైకాని
 చూచుతఱి నీలావదాతయు తెప్ప వట్టు తఱి బిట్టెదుర్కొను కలధాత గౌరగౌర
 మహామహాపూరంబున మునింగి దుర్నిరీక్షయు నగు నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ
 దనదు సాకార నిరాకారతలు వారికిఁ జూపు రూపున దీపించు వానిఁ, గళత్రంబు
 లగు శ్యామాచ్ఛాయలచేతఁ బ్రేముడిం బొదువంబడిన యట్లు కప్పలు దొంగలు
 నగు పక్షికాలికల నొప్పు సోమ సూర్యాత్తకంబు లగు వెడంద నిడువాలు పెఱ్ఱ
 శెరల కన్నులం గెందమ్మితేకుల వెడఁజల్లువాని, మంకెన విరి బింకంబు నింకించు
 నధరశోణిమ నెపంబున వెలుంగు ముఖజనితహృతాశనుతోఁ దత్సఖుం డగు
 గంధవహం గూర్ప నిక్కెనన నొక్కింత నిక్కి చొక్కంపుఁ బొటమలఁ జూపట్టి తిల
 కునుమ విలసనాపహాసి యగు నాస భాసమానుం డగు వాని, మదరజాత శ్వేత
 థామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణిమాశశాంకుండను
 శంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని తత్సహోదరిగావున రత్న కాంచనంబులు
 లంచంబులుగా నివేదించి యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరముం బడియున్న రాహు
 వనం గేయూరకటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహు పరిఘంబు కటితటో
 త్సంగంబున మెఱయు వాని, సురఃస్థల న్యస్త నిస్తులాస్తోకే కాస్తుభ గభస్తి మండ
 లంబున నిండ్లోగంబుండు పుండరీకనికేతన తనుచ్ఛాయ యన నచ్చాచ్చం బగు శ్రీ
 వత్సంబున లోచనోత్సవంబుఁ గావించువాని, విజితమ్మగనాభి నాభిపౌరభ్యంబునకు
 నెగయు నుత్తుంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు నసిత వేశలతులసీపలాశ దామం
 బున నభిరామ కోమలాలంకృతి యగువానిఁ, గపట కరటి విరోధియై యశుర
 తునుటుం గొని మగుడ మనుజుంగంబు నంగీకరించునెడఁ దలంపంబడమి నట్లన
 తుండె నన బడు గగు నడుముపను గడునొడిక మగువాని, ఘన జఘన చర మేళర

భాగ్యరాధిత్యకాతలంబునం గాంచన కాంచికామణిమకుట గగనమణి గాఢ
 నీలెండ యెం దనంబరంగు మెటుంగు పీతాంబరంబునం బొడువంబడి దాని నున్న
 దనంబునఁ దననున్నదనంబు వెలుపలం దోయఁ గనక పుష్కరాగంపుఁ దెరవారు
 వైదూర్యమణిస్తంభ యుగంబునుంబోలెఁ గించిదామీలిత నీలిమం బగు నూరు
 యుగళంబు వానిఁ, ద్రైవిక్రమం బగు విగ్రహంబుతో నాగ్రహంబున మీఁదికిం
 జాఁచు తఱిఁ జుక్రమణరయంబునం దగిలివచ్చిన మణిమయస్వర్ణభవన జాంబూనద
 ప్రాకారవలయంబనం దీండ్రించు నుద్దండ గండపెండెరంబునంబొడము నఖండ
 ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మట్టిపండుల వడువుగల మడమల బెడంగు
 పడి భావి నిజ కమతావతార సూచకంబులుం బోలెఁ గొదమ తామేల్ల మేల్లనగు
 మీఁగాళ్లతోఁ గోకనద మృదూదరంబు లమర మెటుంగు జుక్కల డిగి మొక్క
 పలుచు నఖచక్రవాళ చంద్రికల భక్తజన మనస్తమోవిదళనంబుఁ గావించుచు
 హలకులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచ కుంకుమాకలన నరు
 తారుణంబులగు చరణంబులం దాపత్రయాప హరణంబు సేయువాని, నారా
 యణుం బురాణపురుషుఁ బురుషోత్తముఁ బ్రణతార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు
 నీశనుతు విభీషణవరదు ననంగజనకు రంగరమణుం గాంచి సహ సమాగత భాగవత
 పరిషత్సమేతంబుగాఁ దానుం దనుజాతయుంబ్రమద భయ భక్తిరసమగ్నులై జయ
 జయ శబ్దంబులతో సర్వాంగాలిగిత ట్లోణీతలంబు లగు నమస్కారంబులు గావించి
 నిలిచి నిటలతటఘటితాంజలియై ఇట్లని నుతియించె.

34

చపలా పీఠంగ వసనులు = మెఱువువలె పీఠమైన వస్త్రములుగలవారు (పీతాంబరులు), వన
 మాలికా బద్ధ భాహుమధ్యులు = ఆటలుపువ్వులుచేర్చి గ్రువ్వబడిన తోమారెలతో కూర్చబడిన
 వక్షుములుగలవారు, పారిపార్శ్వకులఁ = పార్శ్వవర్తులైన - పరాంకుశ ప్రభృతిమత్తలఁ = నమ్మా
 శ్వాసు లోనగు ముత్తలను, శాతకుంభ = బంగారు, చిత్త నేత్ర = పలువన్నెల వస్త్రముల - వితాన =
 మేలుకట్టునందు - లంబమాన = నేలుచున్న - ప్రసూనదామ = పూదండలు - ముక్తాగుళుచ్చ =
 ముత్తాలగుత్తులు - ఆచ్ఛచామరంబును = తెల్లజల్లులుగలదియు, మహావీమానమధ్య = గొప్ప గర్భ
 గృహమునడిమి - విభుకాంత = చంద్రకాంత - విత్తికాశలంబునఁ = వేదికా ప్రదేశంబున, చరణ
 ముఖ = పాదములు లోనగు - తత్తత్ప్రసీక = ఆయావయవములచే అర్పింపబడిన - ధర్మాది =
 ధర్మవర్త లోనగు - నూరి = జ్ఞానులయొక్క - పరిషత్ = సమాహమ - ఆత్మకంబును = స్వరూపము
 గాఁగలదియు, పరిమళ = నైత్యపులకు - ఆలోల = ముసరుచున్న - రోలంబజాలంబు = తుమ్మెదల
 గుంపుగలది, అంబురుహంబు = కమలము. జాంబూనదత్వీట్ = బంగారు కాంతియొక్క - ఉత్త
 మర్ణ = అప్పిచ్చునదైన - విస్తీర్ణ కర్ణికోపరిపీఠిక = వికాలమైన మిడ్లపై పార్శ్వమందు, ఊర్ధ్వ
 పాల-పాథోనిధానంబునకుఁ = కడలికి (ఊర్ధ్వం = పాదగు), భూతరక్షాత్రి = నూత్నవస్త్రములది
 భూతము (నూత్నవస్త్రలోనున్న పాలు అనుట), పారద = పాదరసము, ఫటిర = శ్రీగంధము,

పుండరీకంబు = తెల్లదామర, పసవక = వీనికాంతికి, మిసిమి = కాంతి, భోగిభోగ భాగంబు
 నవక = సామయొక్క (శేషహియొక్క) దేహప్రదేశమునకు, పరభాగంబు = పరార్థితము,
 తదాత్మకంబు = శేషహిస్వరూపకంబు, ఉపబర్హంబునక = ద్రిండునందు, మహార్హ = అత్యు
 త్కృష్టమైన - కేయూర = బాహుపురియొక్క - మణి = రత్నములచేత - కర్పూరంబు = పలు
 వన్నెలుగలది, కూర్పరంబు = మోచేలిని, మననపర = మననశీలురైన - మని = తాపసులయొక్క -
 మనః = మానసమందలి - రాగరస = అమరాగ భావమనెడు - (రాగరస = ఎఱుపురసమయొక్క) -
 మార్జనంజేసి = కుడుచుటచేత (ఆనఁగా, మనుల మనస్సులలో వైరాగ్యము పుట్టించుటచేత), అరు
 ణిమ = ఎఱుపు, త్రిదశతరు = కల్పవృక్షములయొక్క - కుసుమ = పువ్వుములచేత - కంచుకిత =
 ఆవరింపఁబడిన - కంచుకి = (కుబుసుమగలవాడైన) శేషహియొక్క - కంచుకాత్మకంబు =
 కుబుసుమైనట్టిది, దుహల నిచోళంబునక = తెల్ల వలిపెంపు దుప్పటియందు, నక్రంబు = మొసలి,
 సాయజ్యంబు = భగవంతుని విగ్రహముతోఁ గూడుకొనుట, మకర వండల = మొసలి యాకృతి
 గల కర్ణాభరణము, ప్రతిలింబ రుచి డంబరంబునక = ప్రతిఫలిత రూపమయొక్క కాంతియొక్క
 యతిశయముచేత, పరమసౌందర్య మకరందనివ్యంబి = ఉత్కృష్టమైనయందమనెడు పూదేనెను
 వర్షించుచున్నది, నెట్టుకొని = ఎట్టకేలకు, నీల అవదాత = నల్లనిదియు తెల్లనిదియు, తెప్పనట్లు
 తఱిగ = తెప్పవార్చి చూచునప్పుడు, కలధాత = వెండివలె - గౌరగౌర = అతిభవళమైన -
 మహామహా = అధికతేజస్సుయొక్క - పూరంబునక = ప్రవాహంబునందు, సాకారనిరాకార
 తలు (నిర్నిమేషదృష్టితఱిని సాకారత - తెప్పవార్చి చూచుతఱి నిరాకారత అని వివేకము),
 వారికిక = సేవించుభక్తులకు, కళత్రంబులు = భార్యలు - చంద్రనూర్పులు భగవంతుని నేత్ర
 ములు - వారిభార్యలు శ్యామ చాయ యనువారు - శ్యామ = రాత్రి - చాయ (నీడ) - భగవ
 న్నేత్రములతెప్పలనలుపు చంద్రభార్యయగు రాత్రియాయనునట్లును, వానిదైర్ఘ్యము నూర్యభార్య
 యగు చాయాదేవియాయనునట్లును, ఒప్పారుచుండెను. ప్రేమడిక = అమరాగముచేత, లొంగ
 లులు = నిడుదలు, పక్షకాలికలక = తెప్పలనలుపులచేత, సోమనూర్యాత్మకంబులు = చంద్ర
 నూర్యస్వరూపములు, ఎఱుగెరల = అరుణరేఖలుగల, ముఖజనికహారాశనుగోక = ముఖమునండి
 పుట్టిన యగ్నితో (అగ్నిదేవుఁడు భగవంతునిముఖమునుండి పుట్టెనని శ్రుతి), తత్పఖుండు = అగ్నికి
 చెలికాడు, గంధవహుండు = వాయువు, పాటమలక = పుటములతో, తిలవసును = నవ్వుఁ
 బువ్వు, భగవంతుని కటితటంబుపై కేయూరకటకమణిమద్రికా ద్యలంకృతంబగు దీర్ఘ బాహువు
 ఒప్పుచుండుటయు, నాభీపుండరీకము దేవీప్రమానముగా వెలుంగుచుండుటయు మహాలక్ష్మీ కడియ
 పాదము లొత్తుచుండుటయు నెట్లుండెననఁగా, రాహువు తనవైరియైన పూర్ణచంద్రుఁడు మహ
 తైన యాశ్రయముం బడసి యున్నాడని భయపడినవాడై ఆ చంద్రునికిని తనకుమగల వైర
 మును మాన్పుమని యాతనిసహోదరిని పుండరీకనిలయయైన మహాలక్ష్మిని భగవంతునిపాదము
 లొత్తుచున్న దానిని బ్రార్థించుచు వరముపడియున్నాడో యనునట్లుగా నుండెను; శ్వేతధామ
 తామరసంబు = తెల్లకాంతిగలతామర (పుండరీకము), రత్నకాంచనంబులు లంచంబులు =
 కేయూరకటకమణిమద్రికలను ఇట్లుచెత్వట, బాహువే రాహువు, నివేదించి = సమర్పించి,
 బాహుపరిఘంబు = గడియమ్రానివంటి బాహువు, మహదాశ్రయము = గొప్పవానియొక్కయందను
 (నాభీపుండరీకమును భగవంతుని యాశ్రయముంబొందిన చంద్రునిఁగా భావించి ఆయాశ్రయ
 బలముచే తన్ను అతఁడు జయించునని రాహువు వెఱచెను అని భావము), నిజుల = పాటిలేని -

అస్తాక = గొప్ప - గభస్తి = కాంతి, పుండరీకవికేతన = పద్మాలయ (మహాశక్తి), అచ్చాచ్చంబు = మిక్కిలి తెల్లనిది, శ్రీవత్సంబునక = శ్రీవత్సమును పేరిటి లాంఛనముచేత, విజిత మృగనాథి = కన్నూరిని జయించినదియైన - నాథి సౌరభ్యంబునక = పొక్కిటి పరిమళమునకు, అనిత కేశల కులసీ పలాశ దామంబునక = నల్లని కోమల కులసీ పత్రమాలికచేత, కరటివిరోధి = ఏనుగు నకువైరి (సింహము), కపట కరటివిరోధియై = మాయాసింహమై, అసుర = హిరణ్యకశిపుని యొక్క, మనుజాంగంబు = సరూపమును, కలంపంబడమిక = మఱచినందున, బడుగుబడుగు = మిక్కిలి సన్ననైన - ఒడికము = అందము, ఘనజఘన = గొప్పపీఱుండనెడు - చరమేతరధరా ధర = ఉడయపర్వతముయొక్క - అధిర్భకాశలంబునక = ఊర్ధ్వధూ ప్రదేశమునందు, కాంచన కాంచితా = బంగారుమొలనులియొక్క - మణిమకుట = రత్నకీరీటము (తరళమణి) అనెడు - గగనమణి = నూర్మొడు, కాయసీరెండ (యొక్క) - మెండు = అతిశయము, దాని = పీతాం బరముయొక్క, కనకపుష్పరగాంపు = ఆపేరిమణియొక్క - తెరవార = డాలాలయ, కించదా మాలిత = ఇంచుక కప్పనేయబడిన - నీలిమంబు = నలుపుగలది, తైవిక్రమంబు = త్రివిక్రమని (అనగా వామనమూర్తి) సంబద్ధమైన, క్రమణి = దాటుయొక్క, స్వర్భువన = స్వర్లోకము యొక్క - జాంబూనద = బంగారపు, పరిహండితంబులై = మిశ్రములై, కోకనద మృదూదరం బులు = రక్తోత్పలములయొక్క కోమలమైన లోపలిభాగములు (అఱకాళ్లు), నభచక్రవార = గోళ్లమండలము (వరుస) యొక్క, హల = నాగలి...కులిశ = వజ్రము - మకర = మొసలి - అంకుశ = అంకుసము (అను చిన్నముల చేత) - అంకితంబులై = గుర్తింపబడినవై, తాపత్రయ = ఆధ్యాత్మిక అధిభౌతిక అధిదైవిక తాపములను మూఁటిని.

తే. విధిగృహీతయ విత్త నేవధికి శరణు

చిరకృతేక్షాకుపుణ్యరాశికిని బ్రణుతి

ధనపతి భ్రాతృకులదేవతకు జోహారు

నతమ్ముడాదికసుమనస్సునకు నమస్సు.

35

విధి...కీక - విధి = బ్రహ్మయొక్క - గృహ = ఇంటియందలి - అక్షయ = తఱుంగులేని - విత్త = ధనముయొక్క - నేవధికిక = నిధియైన శ్రీహరికి, శరణు = నమస్కారము. చిర...ని - చిర = దీర్ఘ కాలము - కృత = ఆచరింపబడిన - కూడఁబెట్టబడిన - ఇక్ష్యావ = ఇక్ష్యావ మహా రాజయొక్క - పుణ్య = సుకృతములయొక్క - రాశికిని = ప్రోవునకు, ప్రణుతి = నమస్కారము. ధన...కుక - ధనపతి = కులేరునియొక్క - భ్రాతృ = తోఁబుట్టయిన (విభీషణుని యొక్క) - కులదేవతకుక = ఇలువేల్పునకు, జోహారు = అంజలి, నత...కుక - నత = ప్రణామమున - మృడ = శివుడు - అదిక = లోనుగాఁగల - సుమనస్సునకుక = దేవతలగులవానికి, నమస్సు = మ్రొక్కు. - పర్యాయోక్తములు.

శ్రీరంగధామని తొలుత బ్రహ్మతనలోకమున తనగృహదేవతార్చనగా పూజించుచుండెను. శ్రీహరియాజ్ఞచే బ్రహ్మ ఆమూర్తిని ఇక్ష్యావన కిచ్చెను. తద్వంశ్యుడు శ్రీరామండు విభీషణుని కిచ్చెను. అతఁడు ఉభయకావేరినడుమ చంద్రపుష్కరిణీ తీరమున నుంచెను. చూ. కవికర్ణరసాయనము. నేవధి-పీఠిక చూ. పట్టిక - "నిధి రాని నేవధి ర్భేదాః పద్మకాదయో నిధేః," అను. నమస్సు - (దీనికి ఇతర గ్రంథములందు బ్రయోగము మృగ్య మని శ. ర.)

తే. గొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకన ననంత

నప్రకాశు సఖేద్యు సమస్తలోక

సముదయాధారు నణసమాహములకును న

జీయు నిన్ను ననాధారు నిత్య సత్య.

36

సర్వ ఈశు = సర్వమునకు ప్రభు దైవవానిని, సర్వఆత్మకని = సమస్తము తనస్వరూప ముగాఁ గలవానిని (అనఁగా సర్వము తానే అయినవానిని), అనంతని = శాశ్వతులైనవానిని, అప్రకాశు = గోచరింపనివానిని, అఖేద్యు = ఇట్టివాఁడు అట్టివాఁడు అని చెప్పటకు అలవిగాని వానిని, సమస్త లోక సముదయ ఆధారు = ఎల్ల లోకములను సముదాయమునకును తానల మైనవానిని (లోకము లెల్ల నతనియం దున్న వనుట), అణసమాహములకు = నూత్నతమవస్తువుల మొత్తము లలో, అజీయు = నూత్నతముఁ దైవవానిని (నూత్నవస్తువుల నెల్లను పరికించి చూచిన ఇంతకన్న నూత్నము ఉండ దనుట), అనాధారు = ఆధారరహితుని, నిత్యు = శాశ్వతుని, సత్యు = మాయాభూతుఁడు కానివానిని, నిన్నుఁ గొలుతు.

ఈ శ్రుతిని పరికించునది:—“అజో రజీయాః మహతో మహీయాః ।

వాతా గుహయాం నిహితోఽస్య జన్తోః॥”

క. నారాయణ భూ ప్రభృతి

గౌరవవదన్వస్తువితతికంఠ మిగిలి పెం

పారు గరిష్ఠత గల పర

పూరుష శరణంబు వేడి పొగడెద నిన్ను.

37

నారాయణు = నరసమాహము నారము, అది అయినముగా, అనఁగా స్థానముగాఁ గల వాఁడు నారాయణుఁడు, సర్వాంతర్యామియైన శ్రీహరిని, భూ... లోక భూ = పృథివి-ప్రభృతిక = లోకముగాఁగల - గౌరవవత్ = బరువుగల - వస్తు = పదార్థములయొక్క - వితతికంఠ = సమాహము కంఠము, మిగిలి = హెచ్చి, పెంపారుగరిష్ఠత = అతిశయించునట్టి యత్యంతగురుత్వము, కల - పరపూ రుషు = ఉత్కృష్టపురుషుని, నిన్ను = శరణంబు వేడి = నీపాత్ర ప్రార్థించి, పొగడెదను.

తా. — బరువయిన పృథివ్యాది సమస్తములకంటె బరువైన వానిని పరమపురుషు నిన్ను శరణుజొచ్చి పొగడుచున్నాను.

తే. అజశివాదిక మగునీసమస్తజగము

నెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు డెందు నట్టి

మహిమ క్షిప్తై న నిత్య సమస్తభూత

మయుఁ బరులకంఠైఁ బరు మహామహంబుఁ గొలుతు.

38

అజ శివ అదికము = బ్రహ్మ శివుఁడు లోకముగాఁగలది. అజ - ఈ - సమస్తజగము = ప్రపంచ మంతయు, ఎందు = ఎక్కువనియందు, ప్రభవించు = కలుపునో, వర్తించు = ఉండునో, డెందు = అయిండునో, క్షిప్తై మహిమక = మహత్త్వమునకు, ఇన్దు = చోటు, బరు - నిత్యు = శాశ్వతుని, సమస్త భూతములు = ఎల్ల ప్రాణులను తానే అయిండువానినో కరులకంఠ =

దేహేంద్రియములకంటె పయిదైన, చీపులకంటెను, పరుడంటెనానిని, మ...నిక - మహాత్ = గొప్పతనమున - మహానిక = తేజస్సుగలవానిని, కొలుతుక.

తా. - నీవు శర్యమయ్యుడవు - బ్రహ్మవిష్ణుది సకల ప్రపంచమునకు సృష్టిసీలియముల సేయించే కలుగును. నీవు అట్టి మహిమకలవాడవు పరుడంటెను పరుడవు, మహాతేజస్సు గలిగి యున్నావు. అట్టి నిన్ను సేవించెదను.

“మ య్యేన సకలం జాతం | మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం
మయి సర్వం తయం యాతీ | తద్భ్రష్టో ద్వయ మ స్వరూపః” - వారాహము.

సీ. పరపురుషునికంటె బరుడనా జనువానిక,
బరమాత్ము, ముక్తికై పరమయోగి
పరిషత్తుచే నదా భావింపబడువాని,
నెవ్వనియందుఁ బ్రాకృతము లైన
సత్త్వాదిగుణముల నందడి లే దట్టి,
విమలుని సర్వభూతములకంటె
నాద్యుడు శుద్ధుండు నగువాని విభుఁ గళా
కాష్ఠానిమేషాది కాలసూత్ర

లే. మయినయెవ్వనిశక్తియింద్రియవిలేతికి
గోచరము గాదో నిర్లేఖుడై చెలఁగుట
నతివిశుద్ధుండు దానయ్యు నౌపచార
వృత్తిఁ బరమేశుఁ డగు నిన్నుఁ విక్లుఁ దలఁచు.

39

(1) పరపురుషునికంటె = దేహేంద్రియములకు పరుడైన చీపునికంటె. పరుడనాక = మోహుడు అనునట్లుగా, శనువానిక = బిప్పువానిని, పరమ అత్తుక = ఉత్తముఁ డయినమాత్తునీ, ముక్తికై = సంపాదవిముక్తికొఱకు, పరమయోగి పరిషత్తుచేక = ఉత్తము తయిన యష్టాంగయోగ నిష్ఠులసమూహముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపబడు వానిక = భావించింపబడు వానిని,
(2) ఎవ్వనియందు, ప్రాకృతముల = ప్రకృతి సంబంధములు, విన - సత్త్వ ఆదిగుణముల నందడి = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క వ్యాపారము - లేదు = లేదో, అట్టి - విమలునిక = నిర్మలుని, సర్వభూతములకంటె = ఎల్లపదార్థములకంటెను, అద్యుడు = ముందుండిన వాడును, శుద్ధుండు = నిష్కల్మషుండును, అగు వానిక, విభుక = సర్వవ్యాపకుని, కళా...ము - కళా = ముప్పదికాంతి కాలము - కాష్ఠా = పను నెనిమిది తెప్పపాటకాలము - నిమేష = తెప్పపాటుకాలము - అది = లోనయిన కాల = అనేనాస్సుయొక్క (సమయముయొక్క) సూత్రము = క్రమనియమము, అయిన ఎవ్వనిశక్తి = ప్రభావము, ఇంద్రియ విలేతిక = ఇంద్రియసమూహమునకు, గోచరము = గ్రాహ్యము, గాదో, (3) తాను, నిర్లేఖుడు = అంటువివాడు, వి, చెలఁగుటక = వర్తించుటచేత, అతివిశుద్ధుండు, అత్యుత్క, ఔపచారికవృత్తిక = ఆరోప వ్యాపారముచేత, పరమేశుండు, అహుక = అయినయెవ్వనిశో (అట్టివానిని), తిష్ఠక = శ్రీచారిని, నిన్నుక, కలఁతుక = భావించును.

తా.—జీవులకంటె పెహాడు, సర్వవిలక్షణుడు, ఉత్కృష్టుడు నగునాత్మయు, మహాయోగులు మోక్షార్థంబై సర్వదా ఎవ్వని ధ్యానింతురో ఆతఁడు, ఎవనియందు ప్రకృతిసంబంధులైన సత్త్వరజస్తమోగుణములవ్యాపారము లేదో, విమలఁడు, ఎల్లభూతములకంటె ముందుండినవాఁడు, కుదుఁడు, సర్వవ్యాపకుఁడు, నిమేషకాంతకాలాద్యాత్మక మయినకాలమును నడిపించువాఁడు ఇంద్రియములకు అందనిమహిమకలవాఁడు, ఇట్టివాఁడయ్యెను ఆశోపవ్యాపారముచేత పరమేశ్వరుఁడుగా నొప్పుచున్నవాఁడు అయినశ్రీవిష్ణుని నిన్ను భావించెదను.

పర.—“దూరానాత్మోత్తమాః పరః” - అమ. - “పరో2రిఃపరమాత్మా చ కేవలే పర మవ్యయమ్” - నానా. యమనియ మానస ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణసమాధులు ఎనిమిది యోగాంగములు.—ప్రకృతి యనగా సత్త్వరజస్తమస్సుల నెడిముఁడుగుణములసామ్యము—“ప్రధానం ప్రకృతిఃస్త్రియామ్.” - సత్త్వము నిర్మలము, జ్ఞానప్రకాశాత్మకము-రజస్సు రాగాత్మకము తృష్ణాదికారణము - తమస్సు అజ్ఞానకార్యము మోహప్రమాదాదికారణము.

“సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః ।
నిబద్ధన్తి మహాబాహాః దేహీ దేహిన మవ్యయమ్ ।
తత్త సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనాయమ్ ।
సుఖసత్తేన బద్ధాతి జ్ఞానసత్తేన చానఘ ।
రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణా2సజ్జసముద్భవమ్ ।
తన్నిబద్ధాతి కాన్తేయ కర్మసత్తేన దేహీనమ్ ।
తమస్త్యజ్ఞానజం విద్ధి మోహనమ్ సర్వదేహీనామ్ ।
ప్రమాదాలస్యనిద్రాధి స్తన్నిబద్ధాతి భారత” భ. గీ. 14. (5, 6, 7, 8.)

“సమజ్యా పరిష ద్దోష్ఠీ సభా సమితి సంసదః.” అమ. సర్వభూతములకంటె నాద్యుని—“ఏకో2హ వై నారాయణ ఆసీ న్న బ్రహ్మో నేకానో న మే ద్యావాప్యభివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్ని ర్నిసోమా న మార్యః” అని యుపనిషత్తు. ‘కళాకాష్టానిమేషాదికాలనూత్తమయి’ - కాలము శ్రీవిష్ణుస్వరూపము.—“కాలోయం భగవాన్ విష్ణు రనన్తః పరమేశ్వరః । తద్వేత్తా భూజ్యతే సమ్యక్ భూజ్యః కో2న్య స్తతోమతః”

క. “ఇలలోఁ గాష్టానిమిషం । బులు మఱియుఁ గలముహూర్తములు రతిరాగం బులు తృష్ణాలోభంబులు । జలధిసుతాకేవభోగకయములు వత్సా.” విష్ణుపురాణము.

వ. అని పరస్వరూప సురనేవ్య భవ్య దివ్యావతారలీలలం బ్రస్తుతించినఁ గౌస్తుభాభరణుండు కరుణాతరంగితంబు లగు నపాంగంబుల నమ్మునిం గమంగొని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు లంకురింపఁ బదపంకజంబు లకుఁ గుసుమాంజలులు సమర్పించు సకలసీమంతిసీమంత ముక్తామణి యగు నాముక్తమాల్యదరూపు నెలఁబ్రాయంబు సాధిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన. 40

పర...లకా - పరస్వరూప = (నిత్యము క్షులకు నేవనియ మైన) పరస్వరూపముయొక్కయు; పదపంకజంబులకు = తనయొక్క (అనగా రంగనాథునియొక్క) పాదకమలములకు; కుసుమ అంజలులు = పువ్వులదోసిళ్లు, సక...టి - సకతి = ఎల్ల - సీమంతిని = స్త్రీలయొక్క, సీమంతం

పాపటయందలి - ముక్తామణి = ముక్తపుంటూన (అనగా ఎల్లప్రీతిలోను ఉత్తమోత్తమరాలు)
...సాధిప్రాయంబుగా = మెచ్చదలయు నభిలాషయుం గలవాడై.

సీ. దీనిచూ పుదులెక్క గానెకా నిరిప్పట్టి
కిని బోర బిరుదుడెక్కెంబు గలిగె
దీనికా నల్లాడఁ గానెకా గర్వించి
య్యర్విం జై త్రునకుఁ గాలూడఁ గలిగె
దీనిపాలిం డ్లుబ్బు గానెకా రతిచేలి
కిన్నెరమ్రోతకు వన్నె గలిగె
దీనిమో మొప్పారఁ గానెకా వాణి రా
యంచలేమకుఁ గులాయంబు గలిగె

తే. దీనిపెన్నెలు లేపారఁ గానెకా ప్ర
పోషితమయూరికి విరాలి పొందఁ గలిగె
దీనియడుగులు రంజిల్లఁ గానెకా పి
పాసఁ బడుతేలులకు మెట్టపంట గలిగె.

41

(1) దీనిచూపు = ఈనెలతయొక్క చూడ్కి, ఉదుటు ఎక్కఁగానెకా = ఉదలిం దాల్చఁగానేకదా, నిరిపట్టికి = మన్నఘనికి, పోర = యుద్ధమందు, బిరుదుఁ డెక్కెంబు = నిటుగల పడగ, కలిగె = దొరకినది, (మదనునికి మత్స్యము పడగ, ఆమె మచ్చెకంటి, యని యర్థము);

(2) దీని - కాను = నెన్నడుము, అల్లాడఁగానెకా = అనియాడఁగానే గదా, వైత్రునకు = వసంతునికి, గర్వించి = పొగరుకొని, ఉర్వి = భూమియందు, కాలు ఊడఁ గలిగె = అడుగు మోపుటకు వలను ఆయెను - (లతావికాసము వసంతభర్తము - ఆమెనడుము తీగవలె సన్నగిల్లి అండ మొందినదనుట);

(3) దీని - పాలిండ్లు = కంచములు, ఉబ్బఁగానెకా = బటువయి విట్టివీగినందువలననే గదా, రతిచేలికిన్నెరమ్రోతకు = రతిచేవి వాయించుచున్న వీణావిశేషంపు సునాదమునకు (నిర్వాహ మునకు), కన్నెగలిగె = రంజన యలవడెను (తుందిచేత కిన్నెరకు సునాదము - ఆమెపాలిండ్లు తుంబీఫలములవలె నిండానిన వనుట);

(4) దీని - మోము = వదనము, ఒప్పారఁగానెకా = పసమించినందుననే గదా, వాణి రాయంచ లేమకు = వాగ్దేవి వాహనమయిన రాజహంసికి, కులాయంబు = గూఁడు, కలిగె = (వాణిహంసికి పుండరీకము గూఁడు, ఆమె వదనము పుండరీకమువలె తేజరిల్లె ననుట);

దీని - పెన్నెలు = కేశపాకము, ఏపారఁగానెకా = వర్ధిలి నందువలననేగదా, పోషిత మయూరికి = పెంపుడునెమలికొమలికి, విరాలి = వలపును, పొందఁగలిగె = వహించుభాగ్య ముచ్చెను (మయూరి పేఘమును, వలచును, ఆమెపెన్నెలులు కారుప్రబ్బులవలె నయిన వనుట);
దీని - అడుగులు = చరణములు, రంజిల్లఁగానెకా = ఎఱుపు మీరినందువలనగదా, పిపాసఁబడు

తే.టులక = కట్టిగొన్న తేటిగలక, మెట్టపంటకలిగక = భుజివుగా ప్రాగమనమునకు మెట్టదామరపంట దొరకినది.

తా.—యౌవనము వచ్చునప్పటికి ఆయమవారికి నేత్రములకు నుడనుని గలభుటెక్కి యంపు మీలలోభయు, కానునకు చెత్రంపులతామతల్లి సౌభాగ్యంబును, పాలిండ్లకు రతిచేతికిన్నెర కాయల సొంపును, ముఖమునకు వాణివాంసీనివాసార్లు పుండరీక శ్రీయును, ఎఱుని నిడ్డంపుటడుగులకు. మెట్టదామరలయందంబును, కలిగ నని భా. మాటాపర్యాయోక్తాలంకారము. వివక్షితము లైన మీవాదులను వానివాచకములచే చెప్పక మనోవారభంగ్యంతరముచే జెప్పటచే పర్యాయోక్తము.

‘ఉదులు’ - ఉదురునకు కృదంతము. ‘నీరిపట్టి’ మతెవ్వరును అంతయంద మైనటెక్కము నలవలుచుకొనరుగావున; ‘మాపులు’ లోనగునీతితము లన్నియు అత్యంతమదనోద్దీపకము లైన వని పద్యభా. ‘గర్వించి’ - తనకు నిలువరముగా అట్టిలోకో తరవల్లి దొరకినందులకు. ‘రతిచేతి’ - మఱియొకరు ఇంతయంద మైనకుంబీఫలములం చెచ్చుకొనరు గావున. ఇట్లే గుణాలికయునుకొఱక. వాణిపోషితయు మెట్టయొక్కయు ప్రస్తావము. ‘కులాయో నిడ మస్త్రీయాత్,’ అను. ‘దాలు టెక్కంబు నిడంబు పడగ యనఁ గతునామంబులు కేరుచుండు’ అం. భా.

తే. అనుచు నున్విభులూరి మురారి తమక

మాఁచ లే కాత్త దివ్యశుద్ధాంతసీమ

కన్నెలఁతఁ దార్చి యొక్కమాయావధూటి

నట్ల కావించి వారున్నదనియ యుండ.

42

అనుచుఁ = ఇట్లు తలపోయుచు, ఉన్విభులూరి = కోరికలీరికలెత్తి, మురారి = శ్రీరంగ నాథుడు, తమకము=అతురతను, ఆచలేక=అణంపఁజాలక, ఆత్తదివ్య శుద్ధాంతసీమక = శ్రేష్ఠ మైన తన యంతఃపుర ప్రదేశమునకు, అన్నెలఁతఁ = ఆలేమను, తార్చి = ప్రవేశపెట్టి, ఒక్క మాయావధూటిక = ఒక మాయాయవలెని, అట్లు = ఆ గోదాదేవివలెనీ, కావించి=చేసి, వారు= ఆ విష్ణుచిత్తదులు, ఉన్నదనియ = ఆ గోదాదేవియే అక్కడనున్నదని, ఉండక = తలంచుచుం డఁగా; “స్త్రుగారం భూభుజా మస్తఃపురం స్యా దవరోధనమ్,” “కుద్ధాన్తకావరోధశ్చ” అను.

వ. పూజకులచే బొదటిర్థప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిసిన గుడి సెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలసిం బెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి యచ్చంచలాక్షిం గానక.

43

ప్రసాద = భగవదనుగ్రహ నూచకములైన పుష్పమాలాదికములు. పరివేష్టనంబు=గుడిలో పూజాదిసమయ విశేషములయందు కేరమునకుం జాట్లెడు వర్షఖండ విశేషము, దానికి పరివట్ట వని శ్లోకహారము. శాంబరీ తను సంభవక = మాయా కరీర పుత్రిని (మాయచే రంగధాముడు గోదా దేవిరూపమున నిర్మించిన కన్యను), పాలకిక = పల్లకియందు, పెట్టి = కూర్చుండఁజేసి, గృహంబు నకుఁ=విడిదికి, చని, పంజరంబుక = బురకాను (గవిసెనను), సడలించి = వదలుచేసి, అచ్చంచ లాక్షిక = ఆ క్షాంతిని (గోదాదేవిని), కానక (భవలికన్యయును)

కా. అబ్రహ్మణ్యము! లోన వైచి కొనె నన్యాయంబున వృత్తుతం

దా బ్రహ్మకుల మేర నివ్వియుం బ్రభుత్వం బూఁడియుం దోఁతురే

యీ బ్రక్క ద్విజుఁ జూడ రయ్య సభవా రీరంగ భర్తంచు దుః
ఖాబ్రాశిం బడి బాష్పకంఠుడు సముద్యద్దోఃపలాలుండు నై. 44

అబ్రహ్మణ్యము=చంపఁగూడదు చంపఁగూడదు, ఈరంగభర్త=ఈరంగనాథుడు, తా, బ్రహ్మచరులక బ్రహ్మదేవుడు మొదలగువారిని, మేరక=వారివారి మర్యాదలో (మాడ్చులో), నిర్వియుక్=నెలకొలిపినవాఁ డయ్యను, ప్రభుత్వంబు=పరిపాలనాధికారమును, దోచియుక్=వహించినవాఁ డయ్యను, మత్ కుతక=నాతనమును, అన్యాయంబునక=అధర్మవృత్తిచేత, లోనక=తనయంతఃపురములోపల, వైచిత్రీనక=దాచిత్రీన్నాడు, ఈబ్రక్కద్విజుఁ=దీనుఁడును బ్రాహ్మణుండును అయిన యీనన్ను, దోచుకే=దోచుకొనవచ్చునా, సభవారు=ఓసభాసదులారా, చూడరయ్య=అయ్యలారా విచారింపుడు, అంచుక=ఇట్లు మొఱపెట్టుచు, దుఃఖ అన్ రాజిక్=శోకసముద్రములో, పడి=మునిగి, బాష్పకంఠుడు=కన్నీళ్లతోడి గొంతు కలవాడు, స...డుక-సముద్యత్=పైకిలేచుచున్న (పైకెత్తఁబడిన)-దోఃపలాలుండు=గడ్డిమంటి (కృశములైన) బాహువులుకలవాడును, ఐ, (అవలి కన్యాయము.)

తా.—అంతట ఆ విష్ణుచిత్ర స్వామి పల్లకి కూనఁబగుటం గని రంగనాథునిపై మొఱపెట్టు కొన సాగెను. “అయ్యలారా, ఈ అన్యాయమును విచారింపుడు. నాస్థానములం గావుడు. ఈ రంగనాథుఁడు నాకు ద్రోహముచేసినాడు. నాకొమార్తెను అపహరించి తనయంట దాచు కొన్నాడు. నేను తపఃకృశుఁడను, బ్రాహ్మణుఁడను. ఈయన బ్రహ్మచరులక నియామకుఁ డయ్యను లోకములను పరిపాలింపం బూతుకొన్న వాఁడయ్యను, నన్ను దోచుకొనవచ్చునా? అయ్య, ఓసభా సదులారా, ఈయధర్మమును విచారింపుడు” అని దుఃఖసముద్రములో మునిగి బాష్పములు అడ్డు పడిన యెలుంగుతో, తఃస్మృచేత ఎండిపోయిన బాహువులు పైకెత్తి మొఱయిడసాగెను.

“అబ్రహ్మణ్య మవధ్యోక్తిః,” అమ. ‘అన్యాయంబునక’ - ఒకరు తప్పుచేసిన దండించు వాడు తానే తప్పు చేయుట మిక్కిలి యధర్మము. ‘ప్రభుత్వంబు’ - పాలింపఁబూతుకొన్నవాడు దోచుకొనుట మఱియు నధర్మము. ‘బ్రక్కతనము’ - ‘ద్విజత్వము’ - వీనిచేత దోచుడుయొక్క దోషము హెచ్చును. ‘రంగభర్తంచు’ అనుపాతమున తత్సమాకారసంధి. ‘రంగభృత్’ ని పఠించిన నిర్దోషము. ‘అబ్రాహ్మ’ - అవ=నీళ్లయొక్క - రాశి=పేటి - అనఁగా సముద్రము. ‘బాష్పకంఠుడు’ - “కణ్ఠఃస్తమిభిరబాష్పవృత్తికలుష శ్చిన్నాజడం దర్శనమ్,” కావంత. “నాడీనాళం చ కాణ్ఠోఽస్య పలాలో శ్రీ స నిష్ఫలః,” అమ.

శా. అంతేవేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కీ నా, దేహము న్బ్రాహ్మణము
సంతానంబు నిశాంతము స్థనము సస్యంబు ల్పశుశ్రేణు లే
కాంతస్వస్వజనార్చనంబువక కాదా కూర్చులే మీ కయో
వెంటే యీ బుడు లెంత న స్థలుచఁ గావింపం దను నైత్తురే. 45

అంతే (ని) వేడుకయైనక=అంత ఎక్కువశ్రీతి తనకుఁ గలిగినయెడల, పెండ్లగుటకక=వివాహ మగుటకు, ఈ నా=నేను ఇయ్యవండునా (తప్పుక యిత్తు ననుట), దేహము=ఒడలిని, బ్రాహ్మణుక=అనువులను, సంతానంబుక=సంతతిని, నిశాంతముక=ఇంటిని, స్థనముక=ద్రవ్యమును, సస్యంబుక=పైరులును, పశుశ్రేణీక=పశులమండను, కూర్చులే=సలపాదించు

టయే, ఏ...క - ఏకాంత = ముఖ్యమైన - స్వ = తనవారైన - స్వజన = భక్తలయొక్క ఆర్య
నంబునక = పూజకొఱకే, కాదా, మీరక, అయో = అకటా, వింతే = మారనమా, (నా దెల్ల
తదృక్త సాత్కరించుటకే అన్నమాట తెలిపియే యున్నది అట్లుండఁగా), ఈ బుడత = ఈపిల్ల,
ఎంత = ఏపాటి, నక = నన్ను, కుటుచ గావింపక = అవమానపఱచినచో, తనుక = ఈ రంగ
భర్తను, మెత్తురే = లోకులు అభినందింతురా?

తా. — నాకొమారితమీఁడ తనకు ఇంతమక్కువ గలిగినయెడల నేను తప్పుకుండ దానిని
తనకు వివాహార్థమై యిత్తునుగదా; నాస్వస్వమును తనభక్తుల కిచ్చుటకే గదా. ఇట్లుండఁగా,
తనకే ఈ బుడుతను ఇచ్చుట నాకేపాటి? నన్నుడిగి కైకొనక యిట్లు న న్నవమానించిన తన్ను
లోకులు మెత్తురా. — కావ్యార్థాపత్తి. పా. ఎంతవేడుక... బెడ్లగుట కనె? :

మీ రందఱుం జెప్పి నాపిల్లను నా కిప్పించుదు అని భా. “పుంసి భూమ్యుసహ ప్రాణాః,”
“కుంకోఽన్యవాయాః సంతానః,” “నిశాన్తవస్త్ర్య సదనం భవ నాగార మన్దిరమ్,” “తీ వ్రైకాన్త
నితాన్తాని నాథబాధదృఢాని చ.” అను.

చ. శివుఁడు విరించి వాసవుఁడు జెప్ప నశక్తులు, కొల్చునట్టి వా

రవుట, నిరంకుశుండ నని యక్కట పాడిఁ దొఱంగఁ జెల్లునే?

భువనములెల్ల నీ వయినఁ బొంత దయానిధి యమ్మ లేదె? భా

గవతులు లేరె? నా కొఱకుఁ గాఁగ వహించుకొనంగఁ గేశవా. 46

కేశవా = ఓశ్రీహరీ, శివుఁడు, విరించి = బ్రహ్మ, వాసవుఁడు = ఇంద్రుఁడును. కొల్చు
నట్టివారు అగుటక = నిన్ను నేవించుచుండువారగుటంబట్టి, చెప్పక = నీకు తప్పాప్పలు బోధించు
టకు, అశక్తులు = అసమర్థులు - వెఱతురనుట, (కావున) నిరంకుశుండక = అడ్డులేనివాడను,
అని = అని తలంచుకొని, అక్కట = అయ్యో, పాడి తొఱంగఁ జెల్లునే = భర్తను తప్పువచ్చునా,
భువనము లెల్లక = లోకము లన్నియు, నీ వయినక = నీవి అయినక = నీ స్వామ్యమే అయి
నను - లేక - నీకన్న ఆన్యములు కాకపోయినను, (నా వర్తనముపై పరులెవ్వరు విచారకులు?)
అందువేని), పొంతక = నీచెంత, దయానిధి = కరుణాసేవధియైన - అమ్మ = లోకమాత మహా
అక్షి, లేదె = లేదా, భాగవతులు = సిద్ధాంతములు, లేరె = లేరా, నాకొఱకుఁ గాఁగ వహించు
కొనంగక = నాకై పూనికొని నీకుం జెప్పఁగలవారు సిద్ధాంతలే యున్నారు, నీవుభక్త పరాయణుఁ
డవు; వారిని ఎట్లు తప్పించుకొఁగలవు; కనుక నన్ను మోసగించుట నీకు శక్యముగాదు.

‘నిరంకుశుండవు’ = అంకుశమును సరకునీయనివాడవు. అడ్డువారు లేనివాడ వనుట -
అంకుశము = మావటిఁడు ఏనుఁగును వంధస్థులమునం గొట్టి నడపించు నాయుధము. అంకుశో
స్త్రీ సృజిః స్త్రీయామ్, అను. ‘నీవు అయినక’ అనుటకు —

‘హరిమయము విశ్వ మంతయు । హరివిశ్వమయండు, విశ్వమంతయు, హరి యా

హరిమయము గానివస్తువు । పరమాణువు లేదు కంకషావన వింటే’

‘అమ్మ = ‘ఇద్దిరా లోకమాతా మా,’ - ‘భార్గవీ లోకజననీ,’ అను.

ఉ. నెట్లన యట్లు లచ్చి యల నీశయు భూసతి యుండ, నీకు నీ

నెట్లక నీటపై మనసు నిల్చుట కే మనవచ్చు? వెట్టి యా

నట్లుగఁ జేద నన్నుఁ బరిహాసము సేతకుఁ దక్క వింతచూ
వెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల నేలులవంకలు వారిడొంకలుక.

47

ఇట్లు తలంచెయ్య పెరియాళ్వారు మరల వికల్పంబులం బొందుచున్నాఁడు—

నట్టన = అనివార్యముగ - ఈ - నెట్టిక సీలపైక = సదాచార పరతం త్రమీడ, మనసు విల్పుటకక = కోరిక పుట్టినందులకు, ఏమనవచ్చుక = ఆశ్చర్యమగుచున్నది. వెట్టి యానట్టు గక = వెట్టిబాగులవాఁడగునట్లుగా, పేదక = దీనుని, నన్ను, పరిహాసము, చేతకుక తక్కక = చేయుటకుఁగాని, వింతచూపు ఎట్టిది = ఇంతకుముం దెన్నఁడును చూడని సౌందర్యమును ఈ పిలియందు చూచినాఁ డనుట అబద్ధము, ఇలక = లోకములో, ఏఱుల వంకలుక వారి డొంకలుక = నదులవక్రతన నీటిదారులను, ఎవ్వఁడు, దిద్దుక = సవరించును (ఎవఁడును గొప్ప వారితప్పులను సవరింప నేరఁడు, ఈయనను న్యాయ్యమార్గమునకుం దేగలవారెవ్వరును లేరు, ఏమిచేయుదును అనుట.)

తా.—లోకాతీత లయనయె మైలాండు శ్రీభూసీళలు తనకుం దప్పుక యుండఁగా, అతని మనస్సు ఈనెట్టిపరాతిమీడ నిలిచిన దనుట ఆశ్చర్యముగా నున్నది. వెట్టిబాగులవానిని నన్ను పరిహాసముచేయుటకై ఇతఁ డిట్లు గావించినాఁడుగాని, వారియందు లేనిసౌబగును ఈబాలికయం దీతఁడేమి కన్నాఁడు? అక్కటా! ఇంతటివారే ఇట్టిపోకలం బోయిన చక్కఁబఱుచువారెక్కడఁగలరు? పరిహాసకారణము చెప్పినాఁడు గావున విభావన గాదు. 'దిద్దు...డొంకలుక' - లలితాలంకారము.

నెట్టికసీల అని అడ్డిగలోని మరకు వ్యవహరింతురు. అదియు నిట సరిపడును. ఇటు చిన్న పిల్లయని నిందార్థము గావచ్చును.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డదవెట్ట భాగవతక్షోభంబునకు భువనభర్తయు భయంపడి తచ్చాంధసంబునకుఁ గేలిసేయు చున్న వాఁ డను భావం బతనికిఁ దోచు మకరకుండలమండితంబు లగు గండదర్పణంబులం జిలున వ్వెలర్ప నిట్లనియె. 48

అదవెట్టక = మొఱయిడఁగా - భయంకరమైన - భాగవత = విష్ణుభక్తునియొక్క - త్తోభంబునకుక చిత్తోద్వేగమునకు, భువనభర్తయుక = జగన్నాథుండును, ...తత్ = అతని - ఛాందసత్వమునకుక = తేలతనమునకు, ...మక...లు - మకరకుండలం = మొసలివాతమంటులచేత, మండితంబులు = కై సేయఁబడినవి, గండ దర్పణంబులక = చెక్కుటద్దములందు, ఎలర్పక = విక సీలఁగా. - పా. అదవెట్ట - అద = విచారము.

చ. *ముది మదిఁ దప్పిలోటు ముని ముఖ్య! భవత్తనయ న్నహంబునక

బదిలము చేసి వచ్చి మఱి బట్టబయ ల్వెడదూరు దూరె, దా

సదన మిఁ కొక్కమా టరసి చంచలలోచనఁ గానకున్న దూ

రెదు మఱి కాని, బుద్ధివిపరీతతఁ బొందక పోయి చూడుమా.

49

మనిముఖ్య = ఓయిమనివరా, మదిక్ = మదిమిచేత, మది తప్పితి ఓటు=బుద్ధి చెడితివా
ఏమి, పదిలము=భద్రము, బట్టబయల్=బహిరంగముగా - వెడదూరు దూరము=వట్టినిండ నామిడ
మోలుచున్నావు=పడవము. ఇల్లు చంచలలోచనక = క్రాల్లంటియైన నీతనయను. దూరదు మఱి
కాని=అప్పుడు (నన్ను) నిందింతువుగాక. బుద్ధి విపరీతత బొందక=విపరీతబుద్ధి మోని...

ఇందు నాలవపాదమున 'దూరదు విపరీతత' అని నిందారక దూరుధాతు గతరేఫమునకు
అనురేఫముతో యతి ప్రయోగింపఁబడినది. నిందారకదూరుధాతువున గురురేఫము క. ర. పఠము.
అంధ భాషార్థమున దీని సుభాషితరేఫములను పఠింతులు—

“అఱిడి యవసడి యగ దారుదూరు దూ
రు దిసంతు సడి రోయి రోత రొచ్చు
సేగింపు సెగము నే గేవగింపు నా
నపవాదసంజ్ఞ రై యలరుచుండు.”

ఇందులకు ఈ నిఘంటుకర్తకు ఈ ప్రయోగమే శరణము గానోవును.

తే. అనిన నాతండ్రియాయెనే యనియె నేమె
ఱుంగమే యార్తిగడుపు చల్లంగఁ బలికి
కరుణచేసితి విజయివి గవ్వటంచు

బాష్పజల మాఁగి యింటికి బరువువాటి.

50

నాతండ్రి = ఓయినాతండ్రి (హర్షారకము), ఆయెనే = అయినదే - అనియెక్ = అయినదే
(అనఁగా నీవు ఏమటకుక్కచేసి యిప్పుడు దిద్దుచున్నావు - అనుట), ఆర్తిక్ = దుఃఖమును (ఏ
దుఃఖకారణముగాని), ఎఱుంగమే = ఎన్నఁడు నెఱుంగము, కడుపు చల్లంగక్ = నీకడుపు
చల్లఁగా నుండునట్లుగా (అనఁగా చల్లనికడుపుతో - చల్లని వృద్ధయముతో), పలికి, కరుణ
చేసితి = నాయం దనుగ్రహము నెఱిపివి, విజయివి గవ్వ = నీకు మేలుగలుగుత, అటంచుక్ =
అన్నిటివించుచు, బాష్పజలము = మున్ను దుఃఖోద్రేకముచేత ఉలికియొన్న జలమును, అఁగి =
పెక్కిపోంగనియటండ అఁగఁచుకొని...

ఆ. మ్రొక్కినట్టి తనయ మూర్ఖంబు మూర్కొని
ప్రమదబాష్పమురుల బ్రాహ్మణుండు
చేత వెన్ను నిమిరి నాతల్లి నినుఁ గంటిఁ
గా యటంచు నింటి కడ వసీంప.

51

...మూర్ఖంబు = బొడలను, మూర్కొని = ఆఘ్రాణించి, ప్రమద = అనంద.

తే. రంగపతి బ్రహ్మరుద్రుల బ్రాహ్మి గౌరి
దనకు నొక్కనృ నడిగింఁ బనుపుటయును
వారు నేనేక సహితులై వచ్చుటయును
విష్ణుచిత్తుండు సంభ్రమా న్నీతుఁ డగుచు.

52

రంగపతి = రంగనాథుండు, బ్రహ్మరుద్రులక్ = బ్రహ్మన కివుని, బ్రాహ్మి = సరస్వతిని,
గౌరిక్ = రుద్రాణిని, అడిగింపక్ = అడుగుండని... నేనేకసహితులు = తొరినేనానాయకుఁ

దైన విష్వక్సేనునితోఁ గూడుకొన్నవారై... సంభ్రమ అస్వీకుఁడు = అత్యాదరముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడు,...

‘అస్వీకుఁడు - ‘అసు’ ‘ఉపసర్గ’ ‘ఈ’ ధాతువు; (అస్వీకుఁడు’ - అసు+‘ఇ’ ధాతువు.) - “సంభ్రమైత్యాదరభీతా వావేళి” - నానా.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకంబుగా వినయంబున నాతిథ్యంబు లొసంగి యుచితా సనంబుల నాసీనులై యున్నవారి యాగమనప్రయోజనం బడిగి తెలిసి ప్రమదరస భరితాంతరంగుండై యిట్లునియె. 53

విష్వక్సేనపూర్వకంబుగా = ముందు విష్వక్సేనునికి అగునట్లుగా, ఆగమనప్రయోజనము = తాకట (కారణ మయిన) ఫలము.

—* గోదాదేవీ రంగనాథుల వివాహము *

క. ధన్యుడ నైతిం దన కీ
కన్యక నీఁగాంచి భృగువుగౌరవముఁ బయో
ధిన్యాయము నొదవె నిటే
నన్యాయంబే? చమూప హర విధులారా. 54

చమూప హర విధులారా = ఓసేనాపతి శివుఁడా బ్రహ్మదేవుఁడా, కనక = శ్రీరంగ నాథునికి, ఈకన్యక = ఈ నాకొమరితను, ఈకాంచి = ఇచ్చునట్టిభాగ్యము అప్పినవాడనై, ధన్యుడను = కృతార్థుడను, విలిక, నాకు, భృగువు గౌరవము = ఆ భృగువుహామనికిం గలిగినయాన్నత్యమును, పయోధిన్యాయము = సముద్రునియొక్కరీతియు, ఒడవె = కలిగను, ఇటే = ఈప్రకారము అడిగి పుచ్చుకొన్నచో, అన్యాయంబే = అధర్మమగునా. పదార్థపుత్తి నిదర్శనాలంకారము.

‘భృగువు...న్యాయము’—లక్ష్మీ తొలుత భృగువురగా నుండి, పిమ్మట పాలసముద్రునకు పుత్రిగాఁ బొడమినది. అందువలననే ఆమెకు “భార్గవి, క్షీరసాగరకన్య” యని పేరులు.

తే. “భృగువునకు భార్యికిని మున్న దగఁ దనూజయై జనించినకమల యనంతరంబ దివిజదానవు లమృతార్థు లవుచుఁ బాలకడలిఁ దరువంగఁ గ్రమ్మఁ బొడమె నందు.” విష్ణువు.

క. వినుఁ డీదగు సంబంధపు
తెనయికఁ గని మోచి తెచ్చి యిచ్చె ననరె చు
ల్కని నరులు; గాన మాపుర
మునకు నిగ్జయంబు నేయఁ బుత్రిక నిత్తుకొ. 55

వినుఁడు - ఈదగుసంబంధపు ఎనయిక = కొమారికను ఇయ్యఁదగిన వియ్యంపుఁబొంది కను, ...చుల్కనినరులు = అల్పులు, విజయంబుచేయక = వచ్చినయెడల...

తే. ప్రభుతఁ బరమేశ్వరుం డైన బత్ప్రసన్న
జనమున కొసంగు మీకు నీ చనవు, శౌరి
తానె కట్టినభూమికఁ దాల్చు మాకు
ఘనత యిది మమ్ముఁ జేయుట తనదుఘనత.

కౌరి = శ్రీహరి, ప్రభుత్వ = దొరతనముచేత, పరమ ఈశ్వరుండు = ఎల్లవారికిని పైయేలిక, బనక = అయినప్పటికిని, ప...భక్ - పత్ = పాదములను - ప్రపన్న = ఆశ్రయించిన - జనమునకు = జనముయిన, మీకు ఈచనవుక = ఈమాటచెల్లబడిని, ఒసగుక = ఇచ్చును (అనగా మీరు చెప్పినచో వల్లెయని రంగధామండు పెండ్లికి మాయూరికి మాయంటికి తరలి వచ్చును), (అట్లువచ్చుట) తానె, కట్టినభూమిక = భరించిన శ్వశుర వేషమును, తాల్చుమాకుక, ఘనత = గౌరవము, ఇది = ఈగౌరవమును, మమ్ముజేయుట = మాకుగావించుట, తనదుఘనత = తనకేగౌరవము.

‘స్వామీ త్వీశ్వరః పరిరీకతా | అధిభూర్నాయకో నేతా ప్రభుః పరిబృహోఽధిపః’ అను. ‘భూమిక’ - ‘అన్యరూపై ర్యదన్యన్య ప్రవేశః స తుభూమికా’ - భరత.

తే. అనిన జని విన్నవింప దయారసార్థ

చిత్తుడై విశ్వభర్త పక్షిప్రధాన

పౌపవాహ్యంబు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు

బలసి తమతత్తుడుల నెక్కి కొలిచి రాగ.

57

అనిన = విష్ణుచిత్తు డిట్లు చెప్పినంతట, చని = విష్వక్సేనాదులు మరల రంగభర్తకడకుంబోయి, విన్నవింపక = విష్ణుచిత్తునికోరికను ఆయనకు నివేదించగా, విశ్వభర్త - విశ్వ = నిఖిలమునకు, భర్త = ప్రభువైన రంగధామండు, దయార్థచిత్తుడు = కరుణచేత తడిసిన (కరంగిన) దెండముకలవాడు, వి, పక్షిప్రధానపు పౌపవాహ్యంబుక = గరుత్మంతుఁ డనెడులీలావాహనమును, బ్రహ్మ అదిసురలు, బలసి = పరివేష్టించి, తమతత్తుడులక = తమతమవాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి = నేమించుచు రాగక.

క. నానీరుఁ డగుచు నూత్రవ

తీసఖుఁ డుడువీధిఁ బొజ్జఁ దీర్చిన ప్రజ భూ

మాసి శతకోటి శతకోటి

టీ సవితృప్రభలు దిశల దెప్పర మలమక.

58

నూత్రవతీసఖుండు = నూత్రవతీదేవివల్ల భుండయిన విష్వక్సేనుండు (నేనాపతి), నానీరుండు = నేనలకుముందు పోవువాడు అగుచుక, ఉడువీధి = నక్షత్రమార్గమున (అకాశమున), పౌ...లు, పౌజలు దీర్చిన = బారులుగా పన్నినట్టి - ప్రజ = జనులయొక్క - భూషా = ఆభరణములు - అసి = కత్తులు - అనెడి - శతకోటి శతకోటి = వజ్రాయుధముల నూఱుకోట్లయొక్క - సవితృ = సూర్యులయొక్కయు - ప్రభలు = కాంతులు, దిశల = దిక్కులను, దెప్పరము = పెల్లుగా, అలమక = క్రమ్ముకొనగా.

తా. — విష్వక్సేనుండు తాను ముందట చనుచు పెండ్లివారి నందఱును వరుసలు తీర్చి తన వెంటం దరలించుకొనిపోయెను. ఆజనుల సంఘముయొక్క నగలు ఆయుధములను నూఱుకోట్లయింద్రాయుధములవలెను నూఱుకోట్లసూర్యులుగాను వెలుంగుచు దిక్కులం గ్రమ్ముకొన్నవి. — రూపకము. ‘శతకోటి స్వయః శమ్భా దమ్భారి రశనిర్ద్యయోః’ అను. నానీరశబ్దము అగ్రసర్వార్థమందు త్రిలింగము గావున, ఇది పులిలింగ మహద్వాదక మయి యుండునంతం బయ్యెడిది.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని విశ్వకర్త మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిది పట్టున విడిసి యయ్యాదిమనరుండు దివ్యాపురసలు హరిద్రాదికన్నానీయ మంగళ ద్రవ్య మండపం బొనర్చు బెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు నారదాది దివ్యముని గానంబులు వెలయం గలధౌత ధవళ దివ్య ధారాధరంబులు గురియు సుధాధారల నభిషిక్తుం డై ముక్తావళి కౌస్తుభాముక్త కంబుకంధరుండును గేయారకంకణాలంకృతుండును మకరకుండల మకుటాది భూషావిభూషితుండును దివ్యాంగరాగ రూపితుండును బీతాంబర సంవీతుండును దులసీకల్పతరు ప్రసవస్రగాశ్రితోరస్సుండునై యుండు నంత, నక్కడ నటకు మునుప గృహప్రవేశంబునేసి సంభ్రమాయత్తుండగు విష్ణుచిత్తుప్రయత్నంబున.

59

విడిదిపట్టునక = విడిదియింటియందు, విడిది = దిగి, ఆ ఆదిమ వరుండు = ఆ మొదటి పెండ్లి కొమరుండు, దివ్యా ఆపురసలు = దివ్యాంగనలును ఆచ్చరలును, హరిద్రా...నంబు - హరిద్రా = పసుపు - ఆదిక = లోనుగాఁగల - స్నానీయ = స్నానమునకు తగినవైన - మంగళ ద్రవ్య = కుభ వస్తువులతోడి - మండనంబు = అలంకారమును, [ఆ దివ్యభామ లందఱును శ్రీహరిని పెండ్లికొడుకుం గావించిరనుట] దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవవాద్యములు, కలధౌత = వెండివలె - ధవళ = తెల్లనివైన - దివ్యధారాధరంబులు = దేవసంబద్ధములైన మేఘములు, సుధాధారలక = అమృత ధారలచేత, ...ఆముక్త = అలంకరింపబడిన - కంబు = శంఖమువంటి - కంధరుండును = కంఠము గలవాఁడును, కేయూర = బాహువురులు, ...అంగరాగ = మైత్రాత చేత - రూపితుండును = అలంబింపబడినవాఁడును - పీఠ అంబర సంవీతుండును = పచ్చని (బంగారపు) వస్త్రముచేత - ఆవరింపబడినవాఁడును, స్రక్ = మాల్యములచేత.

‘విడిది’ - ‘విడియు’నకు కృ. ‘ఆదిమవరుండు’ = లోకమాతకు భర్త యయినందున ఆది ముండు. కౌస్తుభము సముద్రము ద్రచ్చినపుడు అందుండి యుద్భవించినపద్మరాగమణి, దానిని శ్రీహరి హృదయమందుఁ దాల్చినాఁడు. ‘వాదిత్రంబులు’ - ‘తరల వీణాదికం వాద్య మానందం మురజాదికం । వంశాదికంతు సుషిరం కాంస్యం తాలాదికం ఘనం । చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్’ ‘గుణిత రూపితే’ - ఆమ.

క. శర్వాణి వాణీ ముఖ

గీర్వాణికోటి జానకీరఘుకులరా

టూర్వార్యాచరిత వివాహ

ఖర్వ సుగీతములు పాడఁగా విభవమునక.

60

శర్వా...టి - శర్వాణి = వృధాని - వాణీ = సరస్వతి - ముఖ = మొదలుగాఁగల - గీర్వాణి కోటి = అమరీసుమాహమ, జాన...లు - జానకీ = సీతాదేవియొక్కయు - రఘుకులరాట్ = రఘు శంకపు రాజయిన శ్రీరామనియొక్కయు - ఖర్వ = మున్ను - ఆచరిత = నెఱవేర్చబడిన = వివాహ = పెండిలియొక్క - అఖర్వ = శ్రేష్ఠములయిన - సుగీతములు = మంచిపాటలు, పాడఁగా, విభవమునక = విశ్వరూపతో (వైకన్యము.)

తా. — శివా గరస్య త్యాది దేవాంగ వాసమాహులు భూర్వకు జరిగినవీతాచామలవివాహ-
గీతములను పాడుచుండఁగా. —

తే. నెమ్మి నేకావలియు స్రగ్విణియును జామ
రంబు లిరుగెడ నిడ హరిద్రాద్రవమునఁ
బెట్టిరి నలుంగు నక్కన్యఁ పెండ్లిహూతుఁ
జేయు ఋషిపత్ను లర్థి నాశీర్వతముగ.

61

నెమ్మి = ప్రేమచేత, ఏకావలియు = స్రగ్విణియు = ఆపేర్లుగలవారైన యామెచెలి-
కత్తెలు, ఇరుగెడ = రెండుపార్శ్వములయందును, చామరంబులు ఇడఁగఁ = వింజామరలు
వీరఁగా, ఋషిపత్నులు = ఆరుంధ త్యాదిఋషి భార్యలు, అర్థి = కోరికతో, ఆశీర్వతముగఁ =
దీవనలతోఁగూడ, అక్కన్యఁ = ఆగోదాదేవిని, పెండ్లిహూతుఁజేయఁ = హరిద్రాద్రవమునఁ =
పసుపునీటితో, నలుంగులు పెట్టిరి = ఉద్వర్తనములు గావించిరి.

తా. — ఏకావళి స్రగ్విణులు ప్రేమతో ఇరుగెడలను వింజామరలు వీచుచుండ, ఆరుంధ త్యాది
ఋషిపత్నులు ఆగోదాదేవిని దీవించుచు పసుపునీళ్లతో నలుంగులు పెట్టి పెండ్లిహూతుం గావించిరి.

తే. అట్లు వైవాహికపుదీక్షయమరఁ గమ్మ
నూనెఁ దలయంటి నెలులు గండానఁ బులుమ
స్వర్ణ మణికుంభహిమచారి జలక మాడి
నట్టి జగదీశ్వరికి వేల్పు టబలయోర్తు.

62

అట్లు, వైవాహికపుదీక్ష = వివాహప్రయోజనకమయిన యారంభాచారము, అమరఁ =
జరుగఁగా, కమ్మనూనె = పరిమళయుక్త మయిన తైలముతో, తల అంటి = అభ్యంజనము గావించి,
నెలులు = తలపెండ్లుకలను, గండానఁ = శ్రీచందనముతో, పులుమఁ = రుద్దఁగా, 'స్వర్ణ మణి-
కుంభ హిమ చారిక' = కనక రత్న మయ మయిన ఘటములందలి శీత లోదకములతో. (పన్నీటితో
నని యొందె), జలకము = స్నానము, ఆడినట్టి - జగదీశ్వరికిఁ = లోకనాయకకు, వేల్పుటబల =
దేవాంగన, ఓర్తు (ఆవలి కన్యయును.)

క. తడి యొత్తి సన్నవలిపం

బిడి మణిపీఠస్థయైన యింతి మెలుఁగు పె

న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం

బిడి తులుము ఘటించె నొకమృ గేక్షణ నెమ్మి.

63

ఒక - మృగేక్షణ = హరిజాతీ, తడి, ఒత్తి = అద్ది, సన్న వలిపంబు = సన్నని వలువను,
ఇడి = కట్టి, మణిపీఠస్థ = రతనంపుఁ బీటపై కూర్చున్నట్టిది, ... లార్చి = తడియారంజేసి, ... తులుము =
కొప్పు... [ఈచిన్నపద్యమున ఇడి అనెడి యొక శ్లేషపదము రెండుమార్లు ప్రయుక్తము. అట్లు చేత
ప్రశస్యము గాదు.]

సీ. యావకద్రవమున నరుణాంశ్రి నఖిపంక్తు

లభ్యక్తములు నేసె నలివయోర్తు

నయ కల ప్రేమపట్టయలుఁ బిల్లం ద్లిడి
 పాయవట్టముఁ బెట్టె బై నొకర్లు
 నెఱిగి పట్టి పసిండి నీటి వ్రాత చెఱంగు
 వెలిపట్టు రహిఁ గట్టె వెలఁది యోర్లు
 కటిసీమఁ గనక మేఖలఁ జేర్చి తారహః
 రములు గీలింఁచె గంఠమున నోర్లు
 లే. కటకములు హస్తసరము లంగదము లంగు
 లీయకములును బాహువల్లికల ప్రేళ్ల
 నిలిపి తాటంకనాసామణుల నమర్చి
 చొనిపె నీమంత్రవిధిఁ జేర్చుక్క యోర్లు.

64

(1) అతివయోర్లు, యావక ద్రవమునక = లక్ష్మకనీళ్లతో, అరుణ అంఘ్రి నఖ పంక్తులు = ఎఱ్ఱని యడుగు గోరుల వరుసలను, అభ్యక్తములు = పూయఁబడినవానినిగా, [పారాణిపెట్టెననుట,]
 (2) నయ = నయము, కల = నాణె మయిన...నుట్టియలును పిల్లండ్లును పాదాంగుల్కా
 భరణవిశేషములు, పాయవట్టము = అందె (అందె లనుట);

(3) నెఱిగి పట్టి = బుచ్చిళ్లు పెట్టి, పసిండి నీటి వ్రాత చెఱంగు వెలిపట్టు = బంగారు ద్రవంపుఁ జిత్తరువుపనిగలదైన చెఱంగుగల తెల్లపట్టుచీరము.

(4) కటిసీమక = పిఱుందుమీఁద, కనక మేఖలక = బంగారపు మొలత్రాటిని, ...తార హారములు = ముత్యాలసరములు, కీలింఁచె = తగిలింఁచెను; కటకములు = చేతికడియములు, హస్తసరములు = చేగొలుసులు, అంగదములు = బాజిబందులు, అంగుళీయకములు = ఉంగరములు, బాహువల్లికలక = తీవలవంటి బాహువులయందును, ప్రేళ్లక = చేతియంగుళులయందును, నిలిపి = పెట్టి, తాటంకనాసామణులక = కమ్మలను బులాకిని, అమర్చి = సవరించి, నీమంత్ర విధి = పాపట రేఖయందు, చేర్చుక్క = పాపటబొట్టు, చొనిపెక = పెట్టెను.

యావక - 'యావోఽలక్ష్మోర్ద్రుమామయా', 'పదక్షిక్తిశ్చరణోఽప్రియామ్,' అను. 'నయకల' - 'మ' లోపము శిష్టప్రయోగముచే సాధువు. "తాటంకవాచకంబగుట గమ్మ యనఁగాను," అం. భా. "పాపటబొట్టు జలివిలిజల్లియఁ జేరుచుక్క," అం. భా. "మొలము లనంగ నొప్పును. గటి నూత్రాశ్శ్చ। మంగుళీయంబగు నుంగర మన," అం. భా. "మను వీరమదై నా మట్టె యనఁగ। విచ్చిలి కాయ నాఁ లిల్లాణి యనఁ జటి। బొద్దు నాఁగను గ్రమంబుగఁ బదాంగు। శీవిధూషలు," అం. భా. "కచ్చభేదాభిధాన మెసంగుఁ। గానె బచ్చెల బచ్చె కచ్చె పింజ। చుంగు రింగు నెఱిగించింగు నెఱి యనంగ," అం. భా.

క. కలికి తెలిగన్నుఁ గవఁ గ

జ్వలరేఖలు దీర్చి మేన సారంగమదం
 బలఁది లలామక మిడి చెం

గలువలు క్రొవ్వెదకు వేటొకర్లు ఘటించెఁ.

65

కజ్జల రేఖలు = కాటుక గీతలు, సారంగమదంబు = కన్నూరి, ఆలది = భూమి, లలామ
కము = నొసటఁ గట్టెడుదాసికము, క్రొవ్వదబ్బ = కొప్పునబ్బ.

“కజ్జలేఽన్తానమ్” నా నా. ‘మృగనాభి ర్మృగమదః కన్నూరి చ,’ అను. ‘మృగ=సారంగ;
‘లలామకము - ‘లలాటోపరి ముక్తాబాలవద్యామరమాల్యదే’ S. C. అని త్రోవము; ‘పురో
స్యస్తం లలామకమ్’ అను.

వ. ఇట్లలంకృతయై యుండ లగ్నం బొసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుటయుఁ
బన్నగళయనుండు మార్తండ మండలంబులు పండ్రెండును దివియలై వెలుంగఁ,
దారకలగుంపు జగజంపుగా శతపత్రశత్రుండాతపత్రత్రయంగీకరింప, సింధుపతి
సౌగంధికదళోపహారసహితంబుగా విపణిఁ గలయంపిఁ జిలికింపఁ, బ్రకృతికాంత
క్రంత సురకాంతలం గూడుకొని సంతరింప, హుతవహుం డగరుధూపంబు రేచుఁ,
బర్జన్యుం డుల్లెడయిడఁ, బ్రాచీనపాతంబులు పాతకౌఘంబు లయి బిరుదప్రబంధం
బులు పఠియింప, విధినందన సనందనాదులు సంగీతమాంగల్యంబున నంతరంగంబున
కింపొసంగ, విహంగపుంగవుండు మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణం బగు
పల్యాణం బంగీకరింప, నప్రాకృతవైభవంబునం జని, పరమసంధ్రమంబున భాగవత
వతంసంబు భక్తికలితబహుప్రణామపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కిరింత డిగ్గి
విష్వక్సేను కరం బవలంబించి కక్ష్యంతరంబులం జంచలాక్షులు గడుగు నడుగుల
జలంబులకుం బయిపయిం బడి గీర్వాణ సిద్ధసంఘంబు లహంపూర్వి నుర్వినిర్వారిగా
నూర్చికొని ప్రాశంపఁ బ్రవేశించి తదీయ నిర్దిష్టం బగు జాంబూనదపీఠంబున నుప
విష్టుండై యలెండు వెండియు బంగారుభృంగారుకంబులఁ గనకభాజననిక్షిప్తంబు లగు
కుశేళయవేశల పదకిసలయంబులు గడిగి షోడశోపచారసహితంబును సవరిష్కి
యంబు నగు మధువర్కంబు నొసంగం గొని యయ్యాభ్యార్ద్ర దేవేరియుం దానును
ధారవోయ నా కన్యకారత్నంబుఁ బరిగ్రహించె ననంతరంబ.

66

జగజంపుగా = ప్రకాశమానమైన ముత్యాలజాలరుగా, శతపత్రశత్రుండు = చంద్రుఁడు,
ఆతపత్రత్రయంగీకరింపఁ = గొడుగుకాఁగా, సింధుపతి = సముద్రుఁడు, సౌగంధికదళోపహార =
కన్దారంపుతేజలకానుక, ప్రకృతికాంత = మాయయనునాతి, క్రంత = పెండ్లికొడుకువారు పెండ్లి
మాతునకు తీసికొనిపోవు ప్రధానద్రవ్యసముదాయము, పర్జన్యుండు = మేఘుఁడు, ఉల్లడ = మేల
కట్టు, ప్రాచీనపాతంబులు = వేదములు, అప్రాకృత = అలోకసామాన్యమైన, ఎక్కిరింత = వానా
నము, అహంపూర్విక = నేనుమందు నేనుమందు అని త్వరపడుచు, షోడశోపచారంబులు - ఆ
వాహన - ఆనన - పాద్య - ఆర్ఘ్య - ఆచమనీయ - స్నాన - వస్త్ర - యజ్ఞోపవీత - గంధ -
పుష్ప - ధూప - దీప - నైవేద్య - తాంబూల - ఉత్తరసిరాజన - మంత్రపుష్పములు.

మ. కలధౌతద్రవ చిత్రము లైతయ ముక్తాస్మాత మా మేచకాం

చలపుం బెండెఱ వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పుచె

ద్దలు వంపఁ గుడ జీరకంబులు సముద్యత్రేమ ననోన్యమం

జల మస్తంబుల నుంచి రర్థి గనుమించు ల్పిట్టుము త్తాడఁగఁ.

67

కల...ల్ - కలధాత = బంగారపు - ద్రవ = నీటియొక్క - చిత్తముల్ = చిత్తపు
 ప్రాతలు, మెఱయుక = తళితళలాడుచుండగా, ముత్తా న్యూతము = ముత్తెముతచే గట్టబడి
 నది (ముత్తాల్లు వట్టినట్టిది), బొ - మేచక అంచలపుక = నల్లని యంచులుగల - పెద్దెక =
 పెద్ద తెరను, వారి = పట్టి, లగ్నము = సుముహూర్తము, సమాసన్నంబు కాక = సంప్రాప్తింపఁ
 గానే, కేల్పుచెడ్డలు = దేవతలయందలి పెద్దవారు, వంపక = తెరను క్రిందికి దింపఁగా, అరిక =
 కోరికతో, సమద్యుత్ ప్రేమక = ఉప్పొంగుచున్న యసురక్రితో, కను మించుల్ = శేత్రధాళ
 ధర్మంబులు, చిట్టుముట్టు అడఁగాక = సందడింపఁగా, అన్యోన్య మంజాలహస్తంబులక =
 ఒండొరుల మనోజ్ఞ కరములయందు, గుడజీరకంబులు = బెల్లమును జీలకఱ్ఱయును, ఉంచిరి = పెట్టిరి.
 ['మస్తకంబుల నించిరి' - పా, శిరములందు నిండుగా పెట్టిరి యర్థము.]

తా. — ముత్తాల్లు వట్టిననల్లనియంచులతోడి పెద్ద తెరను అదంపతులనడుమ కేల్పుచెడ్డలు
 పట్టుకొనియుండి, లగ్నము రాఁగానే క్రిందికి దింపిరి. అంతట నాదంపతులు ఒండొరులపై తమ
 చూపులు సందడింప ప్రితిపెంపుతో ఒండొరులచేతులయందు (లేక బొదలలయందు) జీలకఱ్ఱతోడి
 బెల్లమును ఉంచిరి. 'కలధాతం రాప్యహేమ్నః,' అను. గుడజీరకంబులు చేతియందిడుటకు —

“గీ. ఆచట మజీషీతమునను శ్రీహరి వసించు | సమయమున జంద్రకళ యతిసంభ్రమమునఁ
 గనకభృంగారుగొని యుదకములు పోయఁ | గడఁకఁ బడములు గడిగి భూకాంతుఁ డవుఁడు,

“గీ. ఆర్చనలు చేసి, గంధమాల్యాదు లొసఁగి, | జీరకగుడంబు హరి వలచేత చాల్చు,
 వైఖరి నొసంగి, జలములు వార్వఁ జేసి, | యట సుఖానీనుఁ గావించినట్టియెడను.

చూ. చంద్రికాపరిణయము 6 (66)లో - గుడజీరకంబులను పెద్దలు వధూవరులశిరంబుల
 మంతురని వివాహకల్పముం దున్నది. ఇందే 4 (151) చూ.

చ. మఱి వనమాలిచూడమును మానిని ముత్తెపుఁబ్రాలు వోయుచో

మెఱయుఁ దదంగుళీకిసల మేళనఁ జక్రి చెమర్చు రాలి మై

నటిముఱి ఘర్తబిందువులు నమ్మణులు న్నొగిలందునుండి డా

ల్లిటిగొన జాటు ధారల బలె న్వడగండ్లబలె న్ననుంగొనక.

68

మఱి = అనంతరము, మానిని = గోదాదేవి, వనమాలి చూడక = హరి శిరమునందు,
 మును = ముందుగా, [లేక వనమాలిచూడమునక = రంగనాథుని యాదలయందు], ముత్తెపుఁ
 బ్రాలు = ముత్తాలతలంబ్రాలు, పోయుచోక = పోయునపుడు, అమ్మణులుక = ఆముక్తాఫల
 ములును, తత్...నక = తత్ = అదేవియొక్క - అంగుళీకిసల = చివుళ్ళవంటి ప్రేళ్లయొక్క -
 మేలనక = తాఁగడుచేత, చక్రి = రంగనాథుఁడు, చెమర్చుక = చెమటం బొందఁగా, మైక =
 ఒడలియందు, అఱిముఱిక = దట్టముగా, రాలి = దేహమునుండి యూడి తోరుఁగుచు, ఘర్త
 బిందువులుక = చెమటబొట్టులును, అమ్మణులుక = ఆతలంబ్రాలమొత్తములును, కనుంగొనక =
 చూడఁగా, మొగిలందునుండి = మేఘమునుండి, జాటు - ధారల బలెక = వానచినుకులవలెను,
 వడగండ్లబలెక = కరకలవలెను, డాల్ = తళుకు, గిఱిగొనక = పర్వతమండఁగా; మెఱయుక =
 ప్రకాశించును.

తా. — గోదాదేవి రంగనాథునితలపై ముత్తాలతలంబ్రాలు పోయునప్పుడు ఆమెయొక్క
 చివుళ్ళవంటిచేతులు ఆతనియాదలకు సోఁకగా, ఆ స్ఫుర్వప్రభావముచేత ఆతనిదేహము చెమర్చినది.

అంతట ఆచెరుటబొట్టును ఆతలంబ్రాల ముత్తెములు ఆతనియొడలినుండి క్రిందికి రాలినవిభ మెట్లుండె ననగా, మేఘమునుండి వానచినువలును వడగండ్లును రాలుటవలె నుండినది. - ఉపమాలంకారము.

‘వనమాలీ చలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజః,’ అను. ‘శిఖాచూడాకోశపాళః’ అను. ‘చూడమునక’ అనుపాతమున ముత్తెమును సాధించుటకై చూడాశబ్దమును కంధరారులందుఁ బఠించుకొనవలయును. ప్రాలు = బ. రియ్యము - దీనికోకవచనము ప్రాయి - హరి నల్లనివాడు గాన మేఘసామ్యము, స్వేదబిందువులు ద్రవరూపమున నుండునుగాన వర్షోదకబిందుసామ్యము, ముత్తెములు తెల్లగాను దృఢముగాను గుండ్రగాను ఉండుటంబట్టి కరకాపామ్యము.

తే. ఇంతి దోయిట సేసఁబ్రా లెత్తువోట

గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ గ్రక్కున మురారి

గన్ను వేయుటఁ గని లజ్జ గదుర బాహు

లెత్తక కరాగ్రములన పైకెగురఁజల్లె.

69

ఇంతి = ఆచెరుట, దోయిటక = దోసిటితో, సేసఁబ్రాలు = కలఁబ్రాలు, ఎత్తువోటక = ఎత్తెడుసుయాన, గుబ్బ = వట్టువలెని - పాలిండ్ల - క్రేవక = పార్శ్వములయందు, గ్రక్కునక = తటాలున, మురారి = రంగనాయకుడు, కన్ను వేయుటక = పాలిండ్లక్రేవఁ బొంచి గాంచుచున్నాఁడని, కని = ఎఱిగి, లజ్జ = సిగ్గు, కదురక = కలుగఁగా, బాహులు, (ఆతని శిరముమీదికి), ఎత్తక, కర అగ్రములక = చేతితుడలతోనే, పైకిక = ఆతని శిరముమీదికి, ఎగురక = ఎగిరిపోయిపడునట్లు, చల్లెక.

తా. - ఆమె తలంబ్రాలదోసిటిని పైకెత్తినప్పుడు, చనుగ్రేవలు చక్కఁగాఁ గనఁబడుం గాన, ఆసమయాన తటాలున వానిపైకి హరి చూడ్చిని నిగుడ్పఁగా, ఆమె ఆకిటువం గని లజ్జ చేత దోసిటిని పైకెత్తకయే ఆతని శిరముమీదికి ఆతలంబ్రాలను ఎగఁజెప్పెను. ఇందు లజ్జయను సంచారిభావము చెప్పఁబడినది.

‘సేస’ - ప్ర, ‘శేష నిర్మల్యదాసేస్యాత్.’ హైమ.

క. గళమునఁ గట్టెను హరి మం

గళ సూత్రము పులక లలిత గాత్రముఁ బొదువక,

నెలఁతయుఁ బలియును గరముల

నలవఱిచిరి కంకణంబు లన్యోన్యంబుక.

70

హరి, అతివసూత్రముక = అయింతిదేహమును, పులకలు = గగుర్పాటు, అలమక = క్రున్ననట్లుగా, గళమునక = ఆమెమెడయందు, మంగళసూత్రము, కట్టెను, నెలఁతయు = ఆచెరుట యను, అన్యోన్యంబుక = ఒండొరులకు, కరములక = చేతులయందు, (మనికట్లయం దనుట), కంకణంబులు = వివాహప్రతిసరములను, అలవఱిచిరి = కట్టిరి.

మంగళసూత్రము భార్యాభర్తలకు ఆయుఃప్రదము - “మాద్వల్యతస్తువాసేన మమ జీవన హేతువా । కణ్ఠే బద్ధామి సుభగే త్వం జీవ శరదః శతమ్” అని దానిం గట్టెడుమంత్రపర్యాయము. - కంకణము - వివాహదీక్షతోరము - “కద్వీణం కరభూషణయాం మూత్రమద్వయో

రవి" మేదిని... మెడలోఁ గట్టఁగా భిన్న దేశమున నాత్మమున బులకలు జనించుటచేత అసంగత్య అంశారము.

సీ. లలనచే నిష్ఠతో లాజలు వేల్పించి,
 శార్ఙ్గ మెట్టించెను సప్తపదులు
 తెఱవఁ గూడి అరుంధతీదర్శనముఁ జేసె,
 బ్రహ్మరుద్రాది గీర్వాణకోటి
 యర్పించు నుడుగర లనుకంపఁ గైకొని
 యనిచెఁ బ్రసాదభాజనులఁ జేసి,
 యాత్మపట్టణమున కతివఁ దోడ్కొని విజ
 యంబు నేసెను మహాహర్ష మొప్పు,

తే. సహ్యకన్యాతటోద్ధాన చందనద్రు
 కుంజముల నీలకుంతలఁ గుస్తరించి
 కంఠసామ్రాజ్యమేలించి కరుణఁ జిత్త
 మొలయ జగములఁ బాలించుచున్న వాఁడు.

71

(1) కాక్తి = హరి, లలనచే = ఆరేమచేత, నిష్ఠతో = నియమానుసారముగా, లాజలు = పేలాలను, వేల్పించి = హోమము చేయించి, సప్తపదులు మెట్టించె = వివాహాన్ని చుట్టును ఏడు అడుగులు తన వెంట నడిపించెను;

(2) తెఱవ = ఆయిల నాగను, కూడి, అరుంధతీపీక్షణము చేసె = అరుంధతీపక్షత్రమును దర్శించెను; బ్రహ్మరుద్ర ఆది గీర్వాణకోటి = పితామహుఁడు శివుఁడు లోనగు దేవసమూహము, (3) అర్పించు ఉడుగరలు = చదివించినట్టి కట్నములను, అనుకంప = దయాభార్యకముగా, కైకొని = పుచ్చుకొని, ప్రసాదభాజనులఁ జేసి = వారిను అనుగ్రహమునకుం బాత్రులం గావించి, అనిచె = వారివారితావులకు అంపకము గావించెను, (4) అతివ = ఆయింతిని, తోడ్కొని = కూడఁబెట్టుకొని, అతివైభవమున = మహాపరిభవముతో, ఆత్మపట్టణమునకు = తనపురమైన శ్రీదంగమునకు, విజయముచేసె = ఏగుడెంచెను.

సహ్యకన్యా తట ఉద్ధాన చందనద్రు కుంజముల నీడ = సహ్యపర్వతునికూతురైన కాకతీ నదియొక్క తీరమందలి యారామములోని చందనవృక్షములపొదలనీడలయందు, నీలకుంతల = నల్లని తలవెంట్రుకలుగలదైన యాళాయను, కుస్తరించి = ఉపలాలనలుచేసి, కంఠసామ్రాజ్యము = మన్నధునియొక్క దొరతనమును, ఏలించి, కరుణ = కృప, చిత్తము = హృదయమును, ఒలయ = వ్యాపింపఁగా జగముల = లోకములను, పాలించుచున్నవాఁడు = ఏలుచున్నాఁడు.

పతి నూతేండ్లు బ్రతుకుటకై వధువు లాజహోమము చేయును. సప్తపదులు ద్రోక్కించుట సఖ్యాసిద్ధిశాఙ్గ. అరుంధతీదర్శనము వధువునకు అరుంధతి పాటిగా పాతివ్రత్యాధికమును, అచంపకులకు అరుంధతీసన్నిధిలదాంపత్యమునంటి దాంపత్యమును, సిద్ధించుటకు, 'సహ్యా' - కాకతీ సహ్యపర్వతమునంబుజ్జినది. పాలించుట అనునయొక్క యధికారము.

ఉ. స్ఫుండసరస్వతీరమణ కందర చందన కుండవాటికా
మందసమీరలోల వనమాలిక నిర్వచదివ్యవిగ్రహా
స్ఫుండవిభాధరీకృత వభస్సుటకాళిక వల్లవాంగనా
బృందమనోభిమాన ధృతి భేదన వేళల వంశవాదనా.

72

స్ఫుండ...మాలిక - స్ఫుండసరః = స్వామిపుష్కరిణీయొక్క - కటి = తిరమలయందలి -
రమణ = రమణీయయైన - కందర = గుహలయొక్కయు, చందనకుండవాటికా = చందనవాటిక
యొక్కయు - మొల్లవాటికయొక్కయు - మందసమీర = మృదువాయువుచేత - లోల = చలించు
చున్న - వనమాలిక = వనమాలగలవాఁడా. నిర్వ...లిక - నిర్వల = స్వచ్ఛమైన - దివ్య =
శ్రేష్ఠమైన - విగ్రహ = మూర్తియొక్క - ఆస్ఫుండ = తిరమయిన - విభా = కాంచిత-అధరీ
కృత = ఆతకరింపఁబడిన - నభః = ఆకాశమయొక్క - స్ఫుట = ప్రవృత్తమయిన - కాళిక =
నైల్యముకలవాఁడా, వల్ల...దన - వల్లవాంగనా = గొల్లభామలయొక్క - బృంద = సమూహముల
యొక్క - మనోభిమాన = ఆత్మగౌరవమును - ధృతి = ధైర్యమును - భేదన = పగుల్చునట్టి -
వేళల = మంజులమైన - వంశ - పిల్లనగ్రోవియొక్క - వాదన = వాయించుటగలవాఁడా.

తా.—ఓ వేంకటేశ్వరస్వామీ, నీవనమాల స్వామిపుష్కరిణీచెంగటిగుహలనుండియు,
చందన వాటికలనుండియు, కుండవాటికలనుండియు, వీచెడుపిల్ల తెప్పలచే కదలుచున్నది. నీదివ్య
మంగళవిగ్రహము నీలచ్ఛాయయందు ఆకాశముం బురణించుచున్నది. నీవేణువాదములు చెవిం
బడఁగానే గొల్లభామినులు బెట్టును లేవవను గోలుపోయి నిన్నుం జేరుదురు.

స్వామిపుష్కరిణీ తిరుపతికిందలోనిది, గావున, దానిచేత శ్రీవేంకటాచలపతి నూచి
తుఁడు. 'వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజః,' అను, 'అపాదపద్మం యా మాలా వనమా
లేతిసా మతా' ఇతి కల్పింః - ఆనిరామాశ్రమి; వనమాలయే వనమాలిక. "కాళికా చణ్డికాభేదే
కాష్ఠ్యేణ" మేదిని. వల్లవాంగనావంశవాదనములచేత కృష్ణావతారము నూచితము.

క. ఆరిధారాఖండిత మరు

దరిసంఘ, విహంగవాహనా; యుదరమహం

బురుహ పుటభరిత మధుశం

బర భర జలమానుషాయమాణద్రుహిణా.

73

ఆరి...ఘ - ఆరి = చక్రమయొక్క - ధారా = వాదరచేత - ఖండిత = నఱకంబడిన -
మరుత్ ఆరి = దేవశక్తువులయొక్క (అసురులయొక్క) - సంఘ = సమూహముకలవాఁడా, విహంగ
వాహనా = (గరుత్మంతుఁడు) వాహనముగాఁగలవాఁడా, ఉద...ణా - ఉదర = కడుపుయొక్క -
పుట = దొన్నెయందు - భరిత = నిండిన - మధుశంబర = నీటివంటిదైన తేనెయొక్క - భర =
భారమునందు - జలమానుషాయమాణ = నీటిమానిసివలె నొప్పుచున్న - ద్రుహిణా = బ్రహ్మ
గలవాఁడా.

స్వామీ, నీవు నీచక్రాయుధంపువాదరతో అసురులను పరిమార్చితివి. పక్షియైన గరుత్మం
తుఁడు నీకు వాహనము. నీ బాజునుండి పొడమిన దొన్నెవంటిపుండరీకములో నిండియున్న తేనె
పెల్లయందు నీటిపెల్లనందుంబోలె బ్రహ్మదేవుఁడు నీటిపాపవలె నొప్పుచున్నాఁడు. ఉపమ.

ప్రగ్నిః వాలినర్భదనా వారిజాక్షణా
 కైలన్యాస్తుతా కృష్ణచంచల్ భుజా
 ఫాలద్యక్షస్థభూపాక భేదిస్ఫుర
 న్నౌలిమాణిక్యరు జ్ఞండితాంఘ్రిద్యయా.

74

వాలినర్భదనా = వాలిన తెగటార్చినవాడ, వారిజాక్షణా = తామరసాక్షణం, కైలన్యాస్తుతా = పార్వతిచేత పొగడబడినవాడ, కృష్ణ చంచల్ భుజా = సింగిడిబింటితో కదలుచున్న బాహువులు గలవాడ, ఫాల...యా = ఫాలద్యక్ష = నిటలాక్షుడైన శివుడు - పద్మభూ = తమ్మిచూలియైననలుగు - పాక భేది = పాకానురుని సంహరించినయింద్రుడు (అను నీటి యొక్క) - స్ఫురత్ = వెలుగుచున్న హలిమాణిక్య = చూడమణులయొక్క రుక్ = కాంతు లచే - మండిత = అలంకరింపబడిన - అంఘ్రి = చరణములయొక్క - ద్యయా = యుగళము కలవాడ.

మ. ఇది నీలాచలనీలచేలకసుభ ద్రేందీవరాభాషిణో
 ఇదృగంచద్భుజవీర్యధుర్యజయ సన్నాహార్భటివాద్యభీ
 త్యుదితేభేశ్వర కృష్ణరాయమహిజాన్యత్వాదితాముక్తమా
 ల్యద నాశ్వాసము సప్తమంబలరు హృద్యంబైన పద్యంబులఁ.

75

ఇది=ఈ గ్రంథభాగము, నీలా...నఁ-నీలాచల=నీలాద్రియందలి-నీలచేలక=నల్లనివస్త్రము గలవాడ దైనబలరామునితోను - సుభద్ర=సుభద్రయను చెల్లెలితోను (స సమా) = మాడుకొనువాడైన - ఇందివర=నల్లగలువయొక్క - ఆధ = కాంతివంటి కాంతిగలవాడైన శ్రీకృష్ణునియొక్క - అక్షి=కంటి - కోణ=కొనయందలి - ద్యక్ష=చూపుచేత - అంచల్ = చిప్పుచున్న - భుజవీర్య = బాహు బలముయొక్క - ధుర్య=సమర్థమైన - జయసన్నాహ = గెలుపులకైన సరంజాముతోడి - అర్భటి = మ్రోతతోడి - వాద్య=వాదిత్రయాలవలని - భీతి = భయముచేత - ఉదిత = లేచినవాడు (అనగా పలాయితుడు) అయిన - ఇభేశ్వర = (కటకపురరాజయిన) గజపతికలవాడగు - కృష్ణరాయమహి జాని = కృష్ణరాయభూపతిచేత - ఉత్పాదిత = నిర్మింపబడిన (రచింపబడినయనుట) ఆముక్త మాల్యదఁ = ఆముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధమునందు, సప్తమంబు ఆశ్వాసము=ఏడవ యాశ్వా సము, హృద్యంబైన పద్యంబులఁ, అలరుఁ.

తా.—నీలాద్రియని పురాణప్రసిద్ధమైన శ్రీజగన్నాథక్షేత్రమందు బలరామసుభద్రా సమేతుడైన శ్రీకృష్ణుని కటాక్షవీక్షణముచే గలిగిన బాహుబలముతో కటకముమీదికి కర్ణాట మహిపతి కృష్ణరాయఁడు విజయధాటిం గావింపఁ గటకాధీశుడైన గజపతి వింధ్యారణ్యమునకు భయపలాయితుఁ డాయెను. అంతట నారాజ్యము కృష్ణరాయనికి కళమాయెను. ఓసేంకటాచలవశి, అట్టియావిజయమునం గృష్ణరాయఁడను నేను రచియించిన యాముక్తమాల్యదాప్రబంధమున ఇది ఏడవయాశ్వాసము హృద్యమయిన పద్యములతో నొప్పురుచున్నది.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు. ఓం తత్ సత్.

ముక్తమాల్యద - పద్యాదిసూచిక

పుట విషయము

- 21 అంకితమాయన
499 అంగన నిలిచిన
629 అంచు నతండు
59 అంచితహార
116 అంజనమాన
211 అంటలు గట్టి
498 అండజగమిని
47 అంత బ్రహ్మహంత
665 అంతటఁ బొంత
689 అంతే వేడుకయైన
78 అందుండుకద్యయ
82 అందు నరస
185 అందులో నొకమేటి
317 ,,
408 అంబరవాసు లగ్ని
47 అంభోధికవ్యూహ
38 అంభోధికసన
528 అక్కటరాధ
529 అక్కమలాక్షుఁ
452 అక్షరపక్షపాతమున
647 అజనార్యా
684 అజకివాదిక
242 అట్టిపరమేశ్వరు
487 అట్టినుం త్రివర్ణంబు
584 అట్టిమూరి
228 అట్టిమోహశ్రమం
160 అట్టివేసవిచెడిదంపు
598 అట్టిసమయంబున
608 అట్లతడవుగ
265 అట్లు ప్రత్యక్ష
696 అట్లువేవాహిక

పుట విషయము

- 459 అడవులుగడి
11 అడరుగళాస
64 అడుగునఁబండి
98 అడుగుననుండియొక
299 అతఁడుచిలుక
682 అతఁడుతదల్ప
316 అతఁడుమృగకృత్తి
802 అతఁడురాజ్యంబు
27 అతనికియదు
679 అతని చేవిజాపనము
212 అతనిపనిదీర్చ
844 అతిజలమబ్ధి
594 అతివహ్నిదేవుడు
146 అతివృష్టిను సువార్ధి
577 అతులప్రేమ
625 అదియట్లుండె
629 అదియెద్దియం పేసి
585 అదియొండె
619 అద్దమరే
250 అద్భావాగ్నిలు
582 అధరసుధ
647 అనవరత
485 అనభిజాతు
842 అనయమునంద
491 అనయమురాగ
220 అనవుడునల్లనవ్వి
628 అనిగీష్టలిమకంబు
526 అనితనయశర్ధ
172 అనితఁచిమెచ్చి
681 అనినఁజెవిమానీ
210 అనినంజేయెత్తి

పుట విషయము

- 284 అనినఁగేళి
694 అనినఁజనివిన్నవింప
686 అనినవాతని
688 అనినఁదత్సత్య
177 అనినఁదద్భక్తి
668 అనినదనుజాండు
639 అనినజేహార్పణంబు
228 అన్యాయంబున
211 అనిననతండు
692 అనిననాతండ్రి
525 అనినకా సగ్విణి
524 అనినసురాళి
177 అనినమాలు
655 అనినలాలాతుగ
175 అనినవడవడ
585 అనినవారలు
640 అనినవినిమాతంగం
644 అనినసాలకటంకపే
686 అనినపరస్వరూప
315 అనిపలికి
315 అనిపలుకు
672 అనిప్రస్తుతించి
99 అనిమిషపట్టణంబు
511 అనిమిషముని
520 అనియట్లుకృతపా
619 అనియట్లుధరజీసురుం
14 అనియచ్చి
317 అనియలుకు
580 అనియొంటిపాటునం
284 అనివినుతించి
488 అనివిన్నవించి

శ్రుట విషయము
 688 అనుచునువ్విగులు
 521 అనుటయు నెల
 218 అనుచు వెడలివచ్చి
 213 అన్యాయంబున
 612 అపమార్గత
 368 ఆపుడగళికు
 319 ఆపులుగలువిని
 399 ఆపుడన్యోన్య
 308 ఆపుడిచ్చుటలగు
 402 ఆపుల్యురిధిచేత
 165 ఆప్సేను వేసవి
 688 ఆ బ్రహ్మణ్యము
 526 ఆభినవవలయ
 48 ఆభిరతి
 188 ఆమ హివల భుండు
 73 ఆమ హి సురవయండు
 408 ఆయనివక్
 505 ఆయ్యందునదన
 702 ఆరిధారాఖండిత
 553 ఆరుణాంకుండు
 418 ఆర్కమండలి
 657 ఆజితేత్రాలు
 365 ఆజలరాశి
 12 ఆలపన్నిదలు
 325 ఆలపరస్యండు
 389 " "
 389 ఆలమలయ్యది
 67 ఆలరుబురంబునం
 582 ఆల రెచ్చియగు
 216 ఆల సతఃబయన్న
 586 ఆలుక కుమన్న
 45 ఆలుక కొఱ్ఱుటక
 384 ఆలిగరుడుచలామల
 581 ఆళు లేతద్వద
 560 ఆననినపుడు
 188 ఆనధరింపుమట్టరిగి
 258 ఆనధరింపుమ
 250 ఆనధరింపుమహ్నము
 604 ఆనధరింపుమనంతర
 218 ఆనధృతాపుతోత్త
 214 ఆనమతిఁదిత్వ

శ్రుట విషయము
 679 అనిదిత
 800 ఆక్రాంతజంగమా
 628 అనియుఁ బాత్రియు
 278 ఆసురేంద్రాశయ
 315 ఆ సునతముఁడొడిన
 605 ఆహరహంబు
 455 అహితుఁడు వేడిన
 202 ఆకేశధ్వజుఁ
 434 ఆజ్ఞ వలయునృపతి
 444 ఆలవికవశ్యకలన
 675 ఆతఁడఘమరణ
 609 ఆతఁడుముఖ్య
 509 ఆతనుపుల
 184 ఆతిథ్యముఁగొని
 225 ఆత్మ కానిమేన
 510 ఆత్మ వత్సర్యభూతాని
 194 ఆదినారాయణుం
 178 ఆనతిఁబడి
 508 ఆనవలాయలంతి
 80 ఆనిమేనిధి
 35 ఆన్యసింహ
 444 ఆపాలకుటనే
 98 ఆపురిసాధ
 435 ఆభావనాత్రియంబు
 466 ఆభిచారిఘన
 488 ఆయతభుజైక
 280 ఆయతయమ దాకృతి
 440 ఆయతికానికీట
 319 ఆయెడనునొక్క
 32 ఆయాశ్వర
 304 ఆరాజమహిషి
 599 ఆననజాక్షి
 526 ఆర్చుఁగఁదీర్చుఁగ
 60 ఆనిచః
 472 ఆరిపతిభక్తి
 85 ఆవిభువనంతరంబు
 254 ఆకేశంబతి
 229 ఆనపడుదురె
 26 ఆనుధాధామ
 250 ఆసికాహింద్ర
 218 ఇంక రెన్నగు

శ్రుట విషయము
 260 ఇంద్ర లింగంబునక
 700 ఇందికాయుట
 108 ఇందమన తి
 181 ఇందుకులావతరం
 641 ఇటువంటివి
 658 ఇట్టానఁగూర్చి
 289 ఇట్టిరూపకొట్టు
 698 ఇట్టిలంకృతయె
 319 ఇట్టుజనియించి
 659 ఇట్లు చెల్లువెడలి
 609 ఇట్లు తనదివాక్కిరి
 662 ఇట్లు పాటచ్చుటలు
 381 ఇట్లు సాంద్రనలిలం
 670 ఇట్లు భాగవత
 428 ఇట్లుకరత్నముయ
 285 ఇట్టెదుర్కొని
 610 ఇడిసినయిదుపుల
 298 ఇతనికథ
 685 ఇతఁలు నీకు
 82 ఇతెఱంగున
 85 ఇది కర్ణాటధరా
 703 ఇది నీలాచల
 648 ఇది నైరామన
 251 ఇది పాత్ర ప్రహరశ్య
 182 ఇది భూమండన
 603 ఇది యంధ్రోక్తి
 481 ఇది సింహాచల
 383 ఇనరకుర
 676 ఇన్నడనడిక
 445 ఇప్పింతురాత్
 508 ఇలఁగలవసు
 118 ఇలఁబాదద్యయి
 384 ఇలవనలిస
 826 ఇలవడిగియట్టి
 895 ఇలవకావ్రేగుగ
 390 ఇలవసుధానమత్వ
 529 ఇలఁగలనైన
 871 ఇలిలుదిరుగ
 629 ఈమొఁగటి
 687 ఈమొటన్నారపాచ్చెము
 216 ఈ వేళబలియు

ఆముక్తమాల్యద - పద్యాదిసూచిక

3

పుట విషయము

684 ఈ సర్వం సహ
650 ఉండునుఁజోక భూ
282 ఉండున పాణు
94 ఉడుటుగొప్పలు
170 ఉన్నట్లయిండు
111 ఉపరిపజనవార
126 ఉమయఁగఁదన్న
124 ఉరవడిఁజోరికై
449 ఉరవోచాగఁబు
570 ఉరుక కి న్నధు
324 ఉర్విఁగాదంచినల
366 ఉఱుమువిని
296 ఉలుపాల్పటిన్
503 ఉవిదనద్రంపు
315 ఉవిదయినిదు
642 ఉఱునెదు
585 ఉరుకొనఁబడు
249 ఉరికృతపాండవ
588 ఎంతకుఁదెచ్చెనే
711 ఎంతే వేడుక యైన
169 ఎక్కడిరాజ్యవైభవము
468 ఎచ్చోక జఘోట
688 ఎట్టువెల్లగునయ్య
881 ఎడపక మున్నుమింటి
71 ఎదురేగిసాహంగ
281 ఎన్నఁడులావు
18 ఎన్ని నుఁగూర్చు
276 ఎప్పుడుకారిఁగని
451 ఎఱుఁగఁనగుక
524 ఎఱుఁగఁరుగా
387 ఎలగోలుజలు
614 ఎలసిటివాండలం
530 ఎలసియే ప్రాద్దు
267 ఎలమియుగాంత
316 ఎవ్వఁడేసర్వభూత
681 ఎవ్వనిచూడ్కొనేసి
521 ఎవ్వనట్లపో
155 ఎవఁగుకట్టావిక్రింద
234 ఏనవిద్యవలన
484 ఏపట్టునవిసువక

పుట విషయము

680 ఏరాజ్యంబునరుండు
648 ఏలానొంచెద
91 ఏనీటిసతుల
386 ఒకచినుక ససస్య
447 ఒకటికిఁజోయకుంట
488 ఒక నాఁదామ్రంబు
270 ఒకమఱిబుడగింప
297 ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్న
480 ఒక్కనాఁడతండు
488 ఒక్కనివిరివికి
495 ఒడవెడుజవ్వనంబు
517 ఒల్లబొమ్మన్న
415 ఒసఁగిరగస్సార్థం
340 ఓహరిసాహగిక్
404 కంజహితాసోదయ
613 కండకన్నులవాని
601 కంధరనీలవర
41 కచసక్త ఫణి
662 కటినుండి
490 కడిదివిలుచేది
447 కడుపునొకకడి
637 కడుపుమహాక్షుధక
185 కతిపయోకులలోనె
79 కదలిగభిర
500 కదలిదివియించె
813 కనివీనీతుండె
489 కనుఁగవదన్న
485 కనుఁగొనివి సయం
451 కన్నొకటి
544 కవీలగవిసర్పి
494 కమలదళేక్షణ
667 కయ్యంబున
479 కరధృతదరాది
382 కరముపొగరెక్కె
320 కర్మకుండంట
241 కర్తవుకి కొఱుకు
688 కలఁజొకరుండు
698 కలధౌతద్రవచిత్ర
74 కలసుపుటెండుగల్
418 కలయఁగవారిదేవతలు

పుట విషయము

54 కలయన్నీల
24 కలకపాథోరాశి
258 కలసియుకకొంత
697 కలికితెలిగన్నుఁగవ
663 కవనటుడించి
657 కవిసంగల్పంత
618 కాంచియారఁజొక్క
612 కాంచెన్నైవృత్తు
355 కాళిదరాహితుల
91 కాద్రవేయులు
171 కానఁదటిచ్చుల
593 కామిని మేఘరంజి
445 కార్యమొక్కఁడు
369 కాలునిదున్న
429 కావున నెఱైన
547 కినిసినలతోడు
480 కందలిద్విజ
542 కందరదాగ్ర
392 కంభజాఁడు
552 కప్పసముల్
596 కమదసరస్వతి
573 కదిరిన క్రింది
561 కమమమురైల
40 కూరిమిఁగృష్ణరాయ
327 కృతపయఃపాన
393 కైరలు స్రవంతి
349 కేకిపడంచె
306 కేవలశరీర
666 కొంగవార
688 కొండయుఁజోరెభక్తి
686 కొనిపోయినధర్మ
414 కొలనఁగరిదంపతులు
684 కొలుతుసర్వేశు
178 కొలువైబహుసమ
58 కొరకతనారిశేఖ
411 క్రేపుఁదలంచి
417 క్రొంచ మొకకొన్ని
460 క్షిమఁగుఱుమన్నె
278 క్షితిపాలకృష్టి
557 క్షృవారి క

పుట విషయము

- 259 పురియోగించి
247 పురోహిత ప్రధానుల
215 పురిమలదీగి
208 పులుమలకాళి
569 పూచినమాపులక
688 పూజకులచే
595 పూజాదంభమునక
6 పూనిమకుందువాజు
621 పెంబోతరదాసరి (పా.)
118 పెననకంబు
588 పాంతపుటయంత్ర
21 పాత్ర మిటునేయ
206 పాలమయలంది
69 పాలయం గాడ్పులు
522 పోనిండన్నవయస్సు
464 పోరానిపట
454 పోవంబోలు
628 ప్రఖ్యాతుండవు
448 ప్రజనవీచనను
474 ప్రణిధిస్సుపురగృహియు
120 ప్రతక పాంత
8 ప్రత్యోక్త్యాధర
599 ప్రతిక్షమతల్పమాన
575 ప్రతిదినమునీటు
463 ప్రతినవలదుకైరి
602 ప్రపదానిక
46 ప్రబలరాజాధిరాజ
297 ప్రభువులరిగిరి
698 ప్రభుతఁబరమేశ్వ
310 ప్రభాతంబునం
518 ప్రళయశ్లోక
230 ప్రాణికోటికల్లు
150 ప్రాతఁద్యోలనటివెట్ట
413 ప్రాశంఁచిననీరంతయు
548 ప్రయపరిరంభం
576 ఫలకలాటులురుల
516 ఫీట్కూర ప్రవద ప్ర
847 ఫెళ ఫెళముబ్బు
621 బంబోతరదాసరి
49 బంధురరథాంక

పుట విషయము

- 218 బదాంజలిపుటు
84 బలద్విద్వినిగిష్ట
29 బలమదమత
63 బలవీనవాలక
273 బలిదైతేయ
258 బలిమం ద్రంపఁగ
848 బలునెగ నించువిల్లు
652 బహిషదద్విజు
82 బాలార్కాంతు
636 బాసలుబండికండు
440 బాహుజాంఘ్రిజ
456 బెదరిచేరనిబలియుని
548 బోటిగట్టినచెంగల్య
446 భండారముతోహయ
178 భక్తిద్రోవకుసాధ్య
145 భరితనిజాంబులింబిత
489 భాండాగారహయాద్య
410 భువిసరఃకెరవ
309 భూవల్లభుఁ
594 భ్రమరగీతిక
379 మణియప్పిఁగేలి
128 మధగంధతారతమ్యము
556 మదనస్యందనతా
579 మధువుఁగాంతల
66 మనకనురక్తిహెచ్చ
284 మనమునకెది
464 మనమునకొందురెందు
225 మనయానిమివంశము
477 మనుదండధరాదులు
565 మరుదూఢమలయాహి
610 మరులుదీఁగ
47 మర్రితకాలియ
219 మణియుఁగోరినవారి
425 మణియు నతనిరాజ్యంబు
307 మణియు నీరహస్యంబు
282 మణియు బ్రహ్మచర్య
699 మణి ననమాలి
50 మలిచిపయోజ
551 మలయకటకోటజ
552 మలయతరున్దాయము

పుట విషయము

- 70 మలయపుగాలిరేలు
167 మాత్రసంచి
841 మిగులనామని
268 మితగడవక
584 మిరెవ్వరనుటయు
149 మిటగుమిలనెల్ల
217 మినోడివినయది
508 మిపాడిన
430, 456 మిపెదలు
638 మివంటిభాగకరులుం
569 మిరెవ్వరనుటయు
615 మంగళాఁజాగి
119 ముడివిప్పనడుగు
691 ముదిమదిదప్పి
441 మునుదననీమ
564 మునుననరదమి
284 మునునాచెప్పిన
550 మునుచేపంద్రబలంబు
272 మునుమునెల్లును
452 మునువారిక్రయ
(పా. వినువారిక్రయ)
289 మున్నెన్నిన
429 ములుదలకొనని
555 మృగమదాతేపమును
617 మృతమర్త్యు
151 మెండుమోతిన
580 మేకొనితాఁచినక
444 మేలగుఘోటక
356 మొగిలుమెచ్చీకటుల
410 మొగిలు విరియెండ
545 మొదల నామక్త
512 మొదల నుపేంద్రుడై
442 మొదల నెయ్యెరుదల
485 మొదలఁబెనిచి
114 మానికోద్ర విధూత
692 మొక్కనట్టితనయ
180 యమనియమోది
9 యాదనపార్వభోమ
298 యామునాచార్యు
426 యోగ సామ్రాజ్యంబు

పుట విషయము
 696 యావక ద్రవమున
 692 రంగపతి బ్రహ్మ
 375 రయమునవృద్ధి
 368 రవిజూచి
 101 రవియనుదివ్య
 385 రవిశశిముఖ
 331 రాజమరాళ
 466 రాణింపఁబల్కి
 434 రాష్ట్రవర్ధన
 465 రాష్ట్రమేరియంపు
 453 రేపులమాపు
 701 లలనచేనివ
 494 లలనమృదు
 504 లలనోపరి
 49 లలితోద్యాన
 450 లాలననారత్న
 178 లావుగలయదై
 499 లేఁగఁడీఁగ
 656 లేచిపోవంగ
 217 లేతమనుటయు
 248 వసుధాలంకృత
 209 వచ్చురిపు
 306 వనజబుద్ధా
 322 వనతమరాహ
 328 వనధిగమనజ
 237 వపురుషభోగ్యముల్
 370 వరజబుడి
 172 వర్తతయపరత
 502 వలరాజాకుటుంబము
 208 వలసచెడర
 377 వసుతుల్యైవ్యడి
 428 వసుధంబుత్రాడిక
 502 వసుధలోనెట్టి
 446 వాడిఁబొడలు
 619 వాడునుగంటి
 486 వాతెఱిఁగింటి
 197 వాదపహత
 178 వాదమొనరించిగలిచి
 314 వాదులనుటంచు
 27 వానికేఁబురూర

పుట విషయము
 27 వానివంశంబు
 219 వారిం చిహ్న
 446 వారిమిగిలి
 200 వారిరువురు
 582 వారికకన్నులక
 708 వాలినశ్శేదనా
 805 వింగడంబై నట్టి
 484 వింగడ మైనయొక్క
 280 విజ్ఞానమునఁజేసి
 221 విడుఁడనిపీడు
 522 విడువకమీ గాన
 29 వితరణఖని
 193 విద్యద్యుందితు
 688 విధిగృహక్షయ
 169 విన, తద్గ్రంథారము
 168 వినయ సెలల్
 698 వినుఁడీడగు
 222 వినుకేశధ్వజ
 229 వినుజశ్వేత
 628 వినుమొకమాట
 476 వినువర్ధసమత
 47 వినువారత్రయ
 207 విన్నవించుటయు
 498 విరహితతిమిఁద
 174 విల్లి పుత్తూరిలో
 443 విల్లుం దానును
 402 విశదపయోదపుం
 443 విశేషించియనప్ప
 284 విశ్వకర్మయనట
 698 విష్ణుశ్చేనపూర్వ
 447 వీఁడెడరున
 58 వీడెంపుఁబలుకెంపు
 35 వీరస్థానిహ
 563 వీరద్రుమిధున
 523 ధృతరఘూత్తమ
 (పా. ధృతరఘూత్తమ)
 426 వృషశైలధుర
 416 వృష్టితఱిసిడ్డ
 414 వెడమొదవు
 299 వెట్టికేవంబు

పుట విషయము
 104 వెలఁదియొసినదండ
 500 వెలఁదికటిపేర
 575 వెలఁదికలితాప
 476 వెలయించునట్టి
 654 వెలివాడపని
 420 వెలుతురసలంటి
 678 వేత్తముగలఁ
 255 వేదవేద్యమైన
 59 వేదవేద
 588 ప్రతిపాత్యతాత్త
 493 శంఖసామ్యంబు
 585 శతదశమంబరీ
 89 శమనరిపు
 274 శమితక్షత్ర
 53 శయపూజాంబుజ
 243 శరదించు
 412 శరధిజలమెల్ల
 418 శరనిధిమునుగ్రోలి
 559 శరనిధుల
 695 శర్యాశీ
 802 శివలింగము
 690 శివుడువరించి
 218 శిష్టునిను
 304 శీలముఁబట్టియు
 136 శుకకదంబము
 453 శూరాలాపము
 586 శైత్యపాండితులు
 1 శ్రీకమనీయ
 604 శ్రీవారికృపా
 183 శ్రీక్షితినిశా
 91 శ్రీనయన
 482 శ్రీసీతాజాంబవతీ
 598 శ్రీపతిమిఁది
 252 శ్రీమందిరభుజ
 650 శ్రీమదుమాసులభాంగ
 406 శ్రీలుదారాట
 695 శ్రీవిల్లి పుత్తూరికి
 245 శ్రీవిష్ణునిగతి

పుట	విషయము
814	సంగతియె యొయి
648	సంగీత ఫలంబున
885	సంభూతజన్మ ప్రి
488	సకలసీమంతుని
581	సకియలార
171	సగరునలుక
48	సనకాదిదివిజ
159	సమసికథా
268	సమదదిదృష్టు
106	సరసులనర్
141	సరియగునిటివెట్ట
56	సవలయధ్వని
591	సహకారఫల
614	సాంద్రమకరండ
388	సాంధ్యరాగలహరి
68	సాయంకాలములం
621	సారాస్వాదన
588	సారవగీరముల్
854	సారవమింట
461	సింధురమహాశ్వ
8	సిరినొక్కప్పుడు
151	సుడివాళిచ్చలనక

పుట	విషయము
46	సుమతీఁబునః
360	సురభిబడిఁజన్న
549	శృష్టబహువ్రణ
159	సెగవల్కిమఱుంగు
257	సెలవులునావను
165	సేవించిపోవు
482	సైరంద్రుల్పయి
62	సారిదింజేర్చిన
90	సారిదిగనుపట్టు
97	సారణగండ
468	సౌఖకాయనిక
702	స్కందఁగరస్తటి
578	స్థానివొక్కందు
285	స్థానికులుదన్నని
95	స్థిరసాధాగ్రవిహరి
857	స్థూలపరిపక్వ
668	స్త్రిగ్రతిభాగ
458	స్ఫురపరస్ఫురంబు
481	స్ఫుటలమణుల్లాల
387	స్ఫుటభూయోన్మాది
847	స్ఫురణ మొగిల్
270	స్థందనస్థిత

పుట	విషయము
689	స్వధీరియైనను
55	స్వనిలింపాహస
162	స్వనిదానోగ
852	స్వయభరతా
175	స్వామినన్న
212	స్వామ్యమౌత్య
416	హంసముక్తాంఢము
518	హతలనొనర్చె
655	హత్తుకొనియొక్క
454	హదయవచ్చుదాఁక
627	హరికిసఖుఁడు
208	హరిణాజనోత్త
7	హరిభూరింప
178	హయనొకఁడన
496	హలనమత్కదళ
462	హితబహుశ్రుత
470	హితులుభివృద్ధిహజ్జ
,,	హితులుహితాహితులు
624	హీనజన్మమణుట
158	హృదయములెప్పుడుక
891	హెచ్చినమెత్తి
487	హేమాభాంగ

A. Venkat
M.A. Telugu
Suryapet
Di Nalgonda
8

UNIVERSITY OF HYDERABAD

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY

TP HYDERABAD (A. P.)

Cl. No. 81 Acc. No. 32188

\$31A DATE DUE

DURATION OF LOAN - Not later than the last date stamped below, failing which fine as per Library Rules will be charged.

032188

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY

UNIVERSITY OF HYDERABAD

Acc. No. 32188

Call No. I^o 81 531A

Author Venkatraya Sankar Reddy

Title Amrta malyada

UNIVERSITY OF HYDERABAD

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY

HYDERABAD - 500 046.

1. Books should be returned on or before the due date.
2. Borrowers are responsible for every book taken by them and will be expected to pay for any book damaged, defaced or lost.

Help to keep the book fresh and clean